JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSORBA GYŐZŐ verse 1
BERTHA BULCSU: Szürke Vince (elbeszélés) 3
SZENDI ZOLTÁN: Kimozdult gyökerek *(Bertha Bulcsu: Fehér rozsda)* 17
GYURKOVICS TIBOR verse 22

*

WEÖRES SÁNDOR versei 24
ÖRKÉNY ISTVÁN: Tatárfutás (regényrészlet) 25
POMOGÁTS BÉLA: Cselekvő író *(Párbeszéd a groteszkről. Beszélgetések Örkény Istvánnal)* 33
TAKÁTS GYULA versei 36
TATAY SÁNDOR: Bakony *(Emlékek és találkozások, XIV.)* 38
TAKÁCS ZSUZSA versei 46
UTASSY JÓZSEF verse 48
HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Kerpel-Fronius Ödönnel 49

*

BERTÓK LÁSZLÓ verse 59
SPIRÓ GYÖRGY: Ivan Olbracht *(Kelet-európai íróportrék, III.)* 61
KÁROLYI AMY: Az ismeretlen *(Katharine Butler-Hathaway)* 70
SZERVÁC JÓZSEF verse 75
ZELEI MIKLÓS versei 76
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten 77
CHIKÁN BÁLINT: Médium *(Képzőművészeti kiállítás Sepsiszentgyörgyön)* 83

1983 JANUÁR

BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle 88
TÓTH KÁROLY: Bárdosi Németh János: Magyar Múzsa 94
BEZZEG JÁNOS: Szkárosi Endre: Ismeretlen monológok 95

KÉPEK

KESERŰ ILONA rajzai 23, 32, 35, 45, 47, 58, 82, 93

Műmellékleten

1. ELEKES KÁROLY: Emlékraktár
2. IOAN BUNUS: Kettős térosztás

12,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
82-5515 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Szendrői György igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

TÍZ ÉVES A SOMOGY. Egy évtizede jelenik meg Kaposváron szerkesztett folyóirat-társunk, a Somogy. Az évforduló alkalmából irodalmi estet rendeztek december 13-án a megyei könyvtárban. Az est író és szerkesztő vendégei voltak: *Fodor András, Kanyar József, Laczkó András, Lajta Kálmán, Szita Ferenc, Takáts Gyula* és *Várkonyi Imre.*

Szeretettel köszöntjük jubiláló folyóirat-társunk szerkesztőit és munkatársait.

•

PÉCSI KITÜNTETÉSEK. Pro urbe Pécs díjat kapott *Illyés Gyula,* aki 1931 óta tart kapcsolatot a város irodalmi életével, s tíz drámáját mutatták be a pécsi színházban. – A Baranya megyei Tanács Janus Pannonius művészeti díját *Schrammel Imre* keramikus, *Vári Éva* színművész és *Vidákovics Antal,* a Baranya táncegyüttes vezetője kapta. A kitüntetéseket november 29-én, Pécs felszabadulásának évfordulóján adták át.

•

TUDOMÁNYOS EMLÉKÜLÉST rendeztek november 29-én Pécsett, a város felszabadulásának évfordulója alkalmából. A történelmi és helytörténeti előadások a második világháború, a felszabadulás és az azt követő évek témakörében végzett újabb kutatásokról adtak képet.

•

A HELYI KÖNYVKIADÁS negyedszázada Magyarországon 1957–1982. címmel könyvkiállítást rendeztek november 30-tól december 9-ig a pécsi Mozgalmi Házban. A megnyitón *Tóth Dezső* művelődési miniszterhelyettes mondott beszédet. – December 1–2-án országos tanácskozást tartottak ugyanott a helyi könyvkiadás kérdéseiről.

•

HARASZTHY LAJOS újságíró és költő születésének 100. évfordulója alkalmából emléktáblát avattak Siklóson december 4-én. A sajtó napjához kapcsolódó ünnepségen *Mitzki Ervin,* a Dunántúli Napló főszerkesztője mondott emlékbeszédet.

•

A PÉCSI FIATAL MŰVÉSZEK KLUBJA november 30-án Szegeden, a Bartók Béla művelődési központban mutatkozott be. A képzőművészek és fotósok kiállítást rendeztek, a Pannonia rajzfilmstúdió és az Yxilon filmjeit vetítette, az írók, színművészek és balettművészek pedig műsorral szerepeltek.

•

AZ ÍRÓSZÖVETSÉG első kötetes költőket bemutató sorozatában december 14-én *Parti Nagy Lajos* és *Várady Szabolcs* estjét rendezték meg. A költőket *Dérczy Péter* és *Réz Pál* mutatta be. Közreműködött *Bálint András* és *Vallai Péter* színművész.

•

KIÁLLÍTÁSOK PÉCSETT. A Nevelési Központban november 28-tól december 12-ig *Tenk László* festményei és gobelinjei. – A Képcsarnok Ferenczy-termében december 2–16-ig *Csáki-Maronyák József* festményei. – Az Ifjúsági Ház galériájában december 13-tól január 4-ig *Színdinamika* címmel a pécsi egyetemi diákkör és az Ifjúsági Ház képzőművészeti műhelyének bemutatója.

•

E számunk illusztrációit KESERÜ ILONA folyóiratunk számára készítette. A festőművész 1933-ban született Pécsett, a budapesti művészeti gimnáziumba járt, majd a Képzőművészeti Főiskola freskó szakán végzett 1958-ban. Indulásától Martyn Ferenc volt a mestere. Budapesten él. Számos egyéni és csoportos kiállítása után ez év januárjában a Pécsi Galériában mutatja be festményeit és grafikáit.

CSORBA GYŐZŐ

Inkább a tél

Ezt az őszt nem akarom észrevenni
hiába tüntet hiába kísérli meg
a szokásos vagy éppen nem szokásos
kellékeivel fölhívni figyelmem
(azzal például hogy a két kis kajszifa
viasszá sárgult leveleiben
csak áll áll mint két bánatos iker
ablakom előtt és vetkőzni nem akar)
Ezt az őszt nem akarom észrevenni
ahogy tavaly szándékom ellenére
nem vettem észre komolyabb bajok miatt
Az idén a koranyár volt az ősz:
arra esett az immár szinte éven-
ként ismétlődő botrány: a szűkebb vagy a
tágabb család növő fogyatkozása
E csillagászati s naptári őszre
kihunytak hát őszi érzelmeim
s türelmetlen vagyok és támadó
ha úgy látom hogy mégis egyre őket
próbálják bennem fölriasztani
Elég volt az őszből végképp elég
Inkább a tél! A nem „innen-oda"
sok-esélyű játéka csak az „ott"
amelybe minden így-úgy befejezve
s amelynek kijelentő módjait
legfeljebb a tavasz új-rend-csináló
forradalma lesz képes pár esetben
(s esetleg) feltételes módba tenni

Beszélnek

Beszélnek ennyi s ennyi milliárd
évről hogy a kozmosz meg a világ . . .
Beszélnek ennyi s ennyi millió
évről hogy az élet meg hogy az ember . . .
S én az én néhány évecskémmel itt
(hisz alig kezdtem máris végezem)
úgy vagyok mint a . . . vagy hát erre nincs
is jó hasonlat . . .

Lehetetlen

Kezdem tőltogni kisköIykös kalandnak –

Most itt bujkálok embertestbe bújva
majd félig porrá válva vagy egészen
s részben egyéb mássá átalakulva
vers helyett állatot növényt csinálok
s a körforgásból soha nem esem ki:
ha egyszer meglettem már lehetetlen
akármiképp is semmivé lehetni

Szó

Egyetlen szó alap-alakban
körülötte sterilizált csönd
higítatlan sötét

Majd az a szó tölver magának . . .
majd az a szó lazít magának . . .

Egyetlen szó alap-alakban
s történet lesz jel leírás
s pleonazmus talán

ha jó a szó
s ha halló hallja meg

BERTHA BULCSU

Szürke Vince

A lába körül már örvénylett a víz. Nem akart félni, mégis borzongás szaladt végig a testén. A falujára igyekezett gondolni és a folyóra. Takács Ferenc képzeletben a Marcal partján ült és a vízbe lógatta a lábát. A víz már felmelegedett az aratás utáni kánikulában, s lustán örvénylett a lótuszvirágok nagy levelei alatt. A túlparton tehenek legeltek, őrzőjük valahol hűsölt. A régi nyár emléke megnyugtatta, de ahogy a víz emelkedett és elérte a derekát, nem tudott többet a Marcalra gondolni. Tudta jól, hogy egy szűk betongödörben ül, ami hajszálra olyan, mint a harckocsi belseje, mellette Rétfalvi a parancsnok, mögötte a lövegirányító és a töltőkezelő, Colos és Balogh Sanyi. A levegőt oxigéntartályból kapja egy szűk csövön át, s a feje felett a medencében nyolc méter vastagon áll a víz.

Tízmásodpercenként megnyomott egy gombot. Ilyenkor kint felvillant a zöld lámpa, s ebből a medence szélén figyelő tiszt tudta, hogy lent rendben folyik a munka. Takácsnak ez a harmadik árasztásos gyakorlata volt, de a bezártságot és a mindent elborító vizet nem tudta megszokni. Amikor a harckocsizókhoz került, attól félt, hogy egyszer, ha rosszra fordulnak a dolgok, bent ég a tankban. „Vaskoporsó" – mondogatta az apja, és a kilőtt T 34-esek történetét, melyek a háború után hosszú ideig a Marcal-híd közelében álltak, újra és újra elmesélte. A katonák bentégtek a harckocsikban, némelyikből csak egy csizmafejbe bújtatott üszkös lábszár maradt. – Ha meglátott egy harckocsit, az első hónapban, mindig a csizmafej jutott eszébe, s az égett emberhús szaga, amit a nagybátyjai érzékletesebben tudtak felidézni, mint az apja. Amikor aztán kijutottak a terepre és simán ment a vezetés, megszokta a harckocsiját, akárcsak a civil életben a nagy böhöm teherautókat. De azt még az első hetekben sem sejtette, hogy páncélos létére víz alatt kell majd kuksolnia, mint egy búvárnak. Félt a víz alatt. Gyorsan megértette, ahhoz hogy megsüljön a tank belsejében, mint egy grillcsirke, ki kell törni a háborúnak. A vízbefulladáshoz azonban elég egy hibás cső, oxigénpalack, vagy fegyelmezetlen, rosszul végrehajtott mozdulat.

Szabályos időközökben leadta a kint várakozó tisztnek a jelzést, s közben igyekezett megszabadulni a félelem szorongató érzésétől. Bőm Évára gondolt, megkísérelte felidézni a száját, nevetését. De a lány arca ezekben a percekben elmosódott. A víz már a válláig ért és úgy érezte, szorítja, alig kap levegőt. Számolásba kezdett, de csak húszig jutott el. Nem tudott másra gondolni, csak a vízre, ami hirtelen teljesen elborította. Már víz alatt ült, de a harckocsi imitált belseje még nem telt meg a csapóajtóig, s addig nem lehetett kinyitani. Ült a víz alatt és kínjában egy gyermekkori kiszámolóst kezdett az agyán végigfuttatni: „Apacuka fundaluka, fundakávé kamanduka, apcuk, fundaluk, fundakávé kamanduk . . . Ki kell bírnom . . . Apcuk, fundaluk . . . Ha nehéz is, ennek a gyakorlatnak sikerülni kell . . . Fundakávé, kamanduk . . . Mert ha nem, még képesek visszavonni a szabadságos papíromat . . . Apacuka, fundaluka . . . És akkor lemaradok a nővérem lakodalmáról . . . Fundakávé kamanduka . . ."

Végre megtelt a betongödör vízzel, és nekiláthattak a kerek vasfödél kinyitásának. Nehéz volt felemelni. Alig várta, hogy a betoncsapdából kiszabaduljon és letéphesse arcáról a légzőberendezést. De nem szabadott kapkodni. Csak fegyelmezett, pontosan kiszámított mozdulatokkal, egyenként lehetett menekülni. Az ülésen állva kitapogatta a tetőnyílás peremét, aztán elrugaszkodott. Utoljára a parancsnok hagyta el a harckocsi belsejét.

A nyolc méter mély víznek már a felső harmadában úszott, amikor visszapillantva látta, hogy a parancsnokkal valami baj van. Kicsúszott a medencébe, de Balogh Sanyi fogta a karját és húzta magával felfelé. A vaslétrához tempózott és elindult rajt. Elfogyott az ereje. Remegett a lába, s a markolása meglazult. Szerencsésen felérkezett, a többiek szorosan követték. Ekkor vette észre, hogy a medence szélén néhány őrnagy és alezredes társaságában egy csomó hülye civil áll. A korlátnak támaszkodtak és nézték a nyolc méter mély vizet, a gyakorlat végét, ahogy felsorakoztak, s levegőre szomjasan vártak a parancsra. Attól félt, hogy Rétfalvi összeesik és nem tud jelenteni. Nem értette Rétfalvit. Mindig azt mondta, hogy ő nem fél, mi több, élvezi az egész hepajt. S most alig állt a lábán. Nagyon kikészült, de akaraterővel tartotta magát. Megvárta a vezényszót, s csak akkor tépte le az arcáról a légzőberendezést. Valamennyien kapkodó sietséggel szabadultak meg a készüléktől. – „Ezeket is jókor ette ide a rosseb . . . Legalább szóltak volna, hogy a végén bemutatóvá fajul a dolog" – gondolta Takács, s amennyire izmai, és idegrendszere lehetővé tették, feszesen, nyugalmat színlelve állt a helyén. Rétfalvi kicsit akadozó lélegzettel, de hibátlanul jelentette a gyakorlat végrehajtását. Később az öltözőben hallották, hogy a medence szélén álldogáló bámész civilek, írók voltak.

*

Két átszállás után érkezett meg Budapestre, s a Nyugati pályaudvarról azonnal átment a Délibe. Reménykedett a csatlakozásban, de kiderült, hogy este hat után már nem megy vonat Celldömölk felé, így meg kellett várnia az éjfél utáni újságvonatot. Eléggé letörte ez a helyzet. Bement egy gyorsbüfébe és evett egy pirított májat, aztán sört ivott. Járkált egy darabig az utcán, de nem vonzották különösebben sem az emberek, sem a kirakatok. Lélekben már otthon volt és reménykedett valamiben. A szituációt, amibe néhány óra múlva belekerül, végig sem merte gondolni. Mozit keresett a budai utcákon, s amikor végre talált egyet, nem értette, hogyan került újra a pályaudvar szomszédságába. Már ment a film, de a jegyszedőnő beengedte. Leült a sötétben, s azonnal érzékelte, hogy a nézőtéren elég kevesen vannak. Az utolsó előtti sorok egyikében, ahol helyet keresett magának, egyedül ült. A vásznon fiatal lányok énekeltek, aztán nagy tököket emeltek fel a földről és előre vitték. A tököket a falu vénje, vagy talán a párttitkára késével megjelölte. Egy tököt lefejeztek, aztán felszeletelték és kirakták a napra. Ezek után egy szerény faháznál, melynek a tetejét nagy falevelek fedték, tovább énekeltek és körbe kínálgattak valamit, amibe mindenki belecsippentett és bekapta. Néhány ember felállt és kiment a moziból. Takácsot érdekelte volna, hogy mit csipegetnek. Talán másfél órája evett, de újra megéhezett. A lányok körbetáncoltak egy asztalt, melyen gyümölcsös tálak álltak és kancsók. Egy nagyon öreg ember öntött magának a kancsóból, nem lehetett tudni mit, aztán megitta és ő is körbetáncolta az asztalt. A lányok továbbra is ott voltak, de már csak ringatóztak. Néhány ember újra kiment a moziból. Takács is ásított. Szívesen nézett volna valamit, amiben városok vannak, éttermek, bárok, szép lakások, és szép nők. Autók fékeznek, esetleg üldöznek valakit . . . De ez adódott.

– Nézte az asztalon álló kancsókat, s azon tűnődött, hogy mi lehet bennük. A lányok még mindig a csípejüket ringatták, s az öregember úgy ugrált az asztal körül, mint egy bakkecske. Ekkor egy újabb öregember érkezett szamár-, vagy öszvérháton. Nagyon izgatott volt, s a főembernek, akiről nem lehetett pontosan tudni, hogy kicsoda, jelentette, hogy beérett a zab, köles, vagy az árpa. Ezt a szövegből sem lehetett pontosan megérteni. Valami beérett. S ekkor sarlót, apró, gyereknek való kaszát ragadtak az öregek, a táncosok és elindultak a mezőre.

Takács Ferenc gyomrában ekkor jelentkezett a furcsa szorítás, amiről nem lehetett még tudni, hogy csak az éhséget jelzi, vagy már a telítettséget. Mindenesetre felállt és kiment a moziból. – „Basszátok meg az anyátokat!" – mondta hangosan, aztán körülnézett, hol ihatna valamit, ami kimossa a gyomrából a művészi élményt. Bekanyarodott a Nagyenyed utcába és hamarosan talált egy borozót. Lement a lépcsőkön, és a pénztárnál befizetett két deci villányi vörösborra. Gyorsan megkapta, s a fal melletti pulthoz húzódva belekortyolt. Amikor felnézett, egy harmincas nő mosolygott rá.

– Van pénzed, Tibi? – kérdezte.

– Feri – mondta Takács.

– Itt lakom egész közel. Ha utazol, neked is megéri, a vonatodat is eléred. Egész közel van a kéglim.

– Kösz . . .

– Nem csíped a szőkéket? Láttam, van pénzed . . .

– De, csak el vagyok tiltva. Orvosilag . . .

– Trippered van?

– Nem. Asztmás vagyok, nem szabad lihegnem.

– Na nézz oda! A végén kiderül, hogy egy rohadt strici vagy.

– Csak sofőr, de egy fél konyakra szívesen meghívlak.

– Kösz, most nem érek rá piálni. Egyetlen fuvarom volt egész este. Elnéztelek Tibi.

– Feri.

– Nem érdekes. A konyakot majd egyszer megiszom, ha nem leszel eltiltva – mondta és odább lépett.

Takács megitta a bort. A villányiból szívesen lenyelt volna még két decit, de úgy érezte, jobb ha távozik. Átkelt az aluljárón, végigment a Déli pályaudvar üzletsorán egész a parkoló végéig, aztán visszasétált. A becsukott virágbolt előtt megállította egy szatyros férfi:

– Lenni barát? – kérdezte.

– Barát – mondta Takács, és érdeklődve nézett a barna öltönyös emberre.

A férfi egy pici televíziót húzott elő a szatyrából, majd visszadugta és mosolygott:

– Originál príma televízió. Pici forint . . . Ajándék mamuska . .

– Köszönöm, nincs pénzem – mondta Takács.

– Málenkij, pici forint . . . Originál televízió . . .

– Szkolko forint?

– Dve tüszicsi – mondta a férfi, de az ujjain is mutatta a kétezrest, aztán külön a nullákat.

Takács körülnézett, s amikor semmi gyanúsat nem észlelt, a szatyor fölé hajolt. Ekkor az idegen férfi is körülnézett, aztán újra kiemelte a televíziót a szatyorból. Nézegették. Takácsnak tetszett. Arra gondolt, hogy nászajándék is lehetne belőle. Az elmúlt őszön, amikor a hadsereg teherautóival a mező-

gazdaság segítségére siettek, ötezret szedett össze mellékesen. Háromezret akart adni a nővérének, a maradék kétezret költögette.

– Talán megveszem – mondta az idegen férfinek és keresgélni kezdett a zsebjeiben. A pénzt nem egy zsebben tartotta, hanem szétrakva az összesben, még a szatyorban, sapkabélésben is. Két zsebből összekaparta a kétezret és átnyújtotta. Átvette a televíziót, aztán kezetfogtak. A szatyrába süllyesztette, s mire felnézett, az idegen férfi már eltűnt.

Még mindig volt egy órája a vonat indulásáig. Körbesétálta a várótermet, nézegette a pénztárakat, aztán leült egy kanapéra. Csaknem elaludt, amikor melléje ült egy fehér nadrágos, jó mellű lány. Ásított, aztán megszólalt:

– Te, nem vagy álmos?

– De – mondta Takács.

– Ha rühelled ezt a helyet, tudok egy jobbat a számodra. Én is veled leszek. Ötszáz . . .

Takács ásított.

– Sokallod? – kérdezte a fehér nadrágos lány.

– Nem, több is lehetne . . .

– De előre kell – mondta a lány.

– Világos – mondta Takács –, másként én bele sem kezdenék.

– Szóval öt . . .?

– Kevés, inkább nyolcszáz – mondta Takács.

– Mi nyolcszáz?

– Hát a dolog, a lé . . .

– Nyolcszázat akarsz fizetni?

– Én? Hát te kínáltad fel a dohányt.

– Mondtam, hogy ötszáz.

– Szép lány vagy, de ötszázért nem vállalom. Nyolcszáz.

– Nem értem . . . Mi nyolcszáz? Én fizessek nyolcszázat? – kérdezte a fehér nadrágos lány.

– Csak ha akarsz, nyuszi – mondta Takács és a lányra mosolygott.

– Te hímringyó, szétrúgatom a tökeidet! – mondta a lány sziszegve, aztán felállt és a retiküljével Takács arcába vágott. Takács csodálkozva nézett a lány után, de aztán, amikor a karcolásból kiserkent vért megérezte az ujjai végén, úgy gondolta, jobb lesz megkeresni a celldömölki vonatot. Sietve kiment a peronra és végigjárta a vágányokat. Sötét ablakokkal, de már bent állt a celldömölki szerelvény. A postakocsi mellől visszanézett a kivilágított váróteremre. Éppen négy rövid zekés fiú lépett be az ajtókon. Körbejárták a kanapét ahol ült, aztán szétszéledve szinte razziát tartottak. – „Szép világ" – gondolta Takács, aztán felszállt a vonat közepe táján az egyik kocsiba.

Hajnalban, amikor a táskájában cigaretta után kotorászott, levelek akadtak a kezébe. Rágyújtott, aztán széthajtogatta őket. Először a nővére levelét olvasta el, majd az anyjáét.

Kedves Öcsi!

Biztosan csodálkozol, hogy géppel írok, de a barátnőm az Ica megkért, hogy üljek be helyette a KISZ-irodába, amíg elmegy megcsináltatni a haját. Csak a telefonokat kell felszednem, így kihasználom az alkalmat és írok neked. Bent vagyok az utolsó év nagy küzdelmében, már a szakdolgozatomat is írom. De nagyon izgi minden.

A legfontosabb, hogy kaphatsz-e szabadságot május harmadik szombat-

jára, mert akkor lesz az esküvőm. Biztosan adnak, ha megmondod, hogy a nővéred esküszik. Kicsit ciki az egész, anyuéknak nem is tetszik a dolog. Pedig ismerik már az Attilát, bemutattam nekik tavaly nyáron. De anyu abban reménykedett, hogy valahol a közelben kapok majd állást Devecserben, Celldömölkön, vagy még közelebb, és minden szombaton hazamegyek, esetleg hazulról járok el dolgozni. De a sors mindent megváltoztatott.

Attilának felkínáltak most a szigetvári járásban egy nagyon jónak látszó agronómusi állást. Ha nős, szolgálati lakást kap, ha nem, akkor csak egy szobát valakivel közösen. Kiderült, hogy az én tanári állásomat is el tudják intézni. Már be is adtam a pályázatomat. Ezért ez a nagy hirtelenség. Mire vége lesz a tanévnek, nekünk már házasságban kell élni, így megoldódik minden.

Nem tudom írták-e neked otthonról, hogy Bőm Évi, már két hónapja otthon van a gyerekével. Otthagyta a férjét és a háromszobás ajkai lakást. Túl sokat keresett a Lutz Pista és nem bírt magával. Elkezdett nőzni. Évit meghívtam a lakodalomba, fiatalabb nálam, de otthon ő volt a legjobb barátnőm. Csak azért írom meg, hogy ne érjen meglepetés.

Kedves Öcsi, kérj szabadságot, szeretettel várlak haza.

Csókol:

Irén.

Összehajtogatta a levelet és kibámult a hajnali derengésbe. Nem látott semmit. Az ablak piszkos volt, a táj még csak foltokban sejlett fel a homály szigetei között. Bőm Évára gondolt. A régi Bőm Évára, akinek még nem volt gyereke. Most látta az arcát, nevetését, vállára omló szőke haját.

Lassan szétnyitotta az anyja levelét. Szép hosszúkás betűkkel írt, tollal és tintával, ahogy gyerekkorában megszokta.

Kedves jó fiam!

Abban a reményben írok, hogy jól megy a sorod a laktanyában, ha nem is élhetsz olyan szabadon, mint a civil életben. Nem panaszkodsz egyik leveledben sem, ezért gondolom, hogy a koszt még mindig elégséges. Most nem küldök csomagot, majd viszel magaddal. Mi, hála a jó Istennek a gondok ellenére elég szépen megvagyunk. Apádat ha változóban van az idő, előveszi a reuma, de én egészséges vagyok. Apád a gépműhelyben teszi magát tönkre. Az idei télen is két hétig szünetelt a fűtés, de azért dolgoztak. Ha fűtenek, akkor sincs több 8–10 foknál. Most már ott tartanak, hogy az alkatrészeket is maguk csinálják némelyik traktorhoz, kombájnhoz, mert annyira nem lehet kapni. A nagy koca leellett, hat szép malacunk van. Egyiknek a füle fekete lett.

Tudatom veled, hogy Irén esküvője május 16 – lesz, előbb az állami, utána az egyházi. A plébános úrral már mindent elrendeztünk. Ez a hirtelenkedés apádnak nem tetszik. Az Attila ügyes, jóképű fiú, de a családjáról semmit sem tudunk. Kifélék, mifélék, azt csak sejteni lehet. Hatan vannak testvérek!

Az Irént jó szívvel taníttattuk, de szegény apád is mindig abban volt, hogy itt lesz majd valahol a közelünkben. Hazajár. De most elmegy az isten háta mögé tanítani egy ígért lakás miatt. Volt itt neki helye, elfért a házban.

Az Irén a Bőm Évát is meghívta a lagziba. Most itthon van a gyerekével, mert az ura kidobta. Odaveszett a szép ajkai lakás. Nem örülünk, hogy Irén meghívta, mert amilyen érzelmes ember vagy, még képes leszel megbocsátani

neki. Ne feledd, téged kevesellt, mivelhogy ők fűszeresek. Amíg oda voltál Veszprémben a tanfolyamon, férjhez ment Lutz Pistához, mert annak akkor már autója volt. Nem a Lutz Pista ellen szólok, ügyes kezű villanyszerelő, nagy pénzeket keres. Ő is jobbat érdemelt volna Bőm Évánál.

Kedves jó fiam, a lakodalomba szeretettel várunk, de legyél óvatos és ne rúgjál be.

Szeretettel csókol: Édesanyád.

Csüggedten nézett maga elé. Bőm Évát még mindig szerette, de Lutz Pistával és a gyerekkel nem tudott mit kezdeni. Dönteni szeretett volna, hogy így, vagy úgy. De nem tudott határozni, csak üldögélt a piszkos hajnali vonatban és szomorúan szívta a cigarettáját. A szép régi Bőm Évát szerette, s attól félt, hogy az új, megváltozott Bőm Évába beleképzeli majd a régit. Kíváncsi is volt, milyen lehet most Bőm Éva? Azóta sem látta, hogy férjhez ment Lutz Pistához, csak a győzelmi jelentések jutottak el hozzá. Háromszobás lakás, a Wartburgot kicserélték egy Zsiguli kombira, színházban jártak Budapesten, s végül, hogy meglett a gyerek és pontosan olyan mint az anyja. Milyen lehet most Bőm Éva? Megcsúnyult, vagy még szebb, mint régen? Körömig szívta a csikket aztán elnyomta a földön.

Tüskeváron átszállt egy autóbuszra, s reggel hét óra után nagy keservesen hazaérkezett. A ház tele volt emberekkel, asszonyok sürgölődtek az udvaron, tornácon és a konyhában is. Az apja és a szomszéd éppen a bútorokat hordozta ki a nagyszobából. Csak székek maradtak a fal mellett.

– Itt lesz a tánc és az udvaron – mondta az apja, aztán karon ragadta és hátravonszolta a műhelybe. A műhely egy szűk kamra volt a ház végében, de befért egy vastag fából ácsolt asztal, satuval az egyik végén, villanyköszörűvel a másikon. A polcokon szerszámok sorakoztak. Az apja kinyitott egy kis rozsdás ajtajú szekrényt, amiben valamikor finomabb holmikat őrizhettek, s a fúrók és villáskulcsok közül kiemelt egy üveget és két poharat.

– Szilva, hatvan fokos... Katona vagy, neked már szabad.

Megtöltötte az apró poharakat, aztán koccintásra emelte a sajátját. Takács fáradtan, álmosan, de meghatottan állt az apjával szemben. Koccintottak, félig lehúzták.

– Na, milyen? – kérdezte az apja.

– Isteni, megmenti az életemet – mondta, s a maradékot is lahajtotta.

– Én főztem, kétszer van lepárolva. Finomított.

– Azért ilyen jó – bólintott Takács, és érezte, hogy az éjszakai hányattatások után a pálinka tényleg rendbe teszi. Megpezsdült a gyomrában a sav, arcába, szemébe visszatért az erő.

– A nővéred elkapkodja az életét, de megcsináljuk neki rendesen.

– Így is kell apám, ő tudja mit akar. Hol van most?

– A konyhában anyáddal rendezkedik.

Takács visszament az apjával a házba, aztán mindenkit sorra ölelt, az anyját, Irént, a keresztmamákat, sógornéniket. Irénnek átadta a televíziót, aztán a konyha sarkában állva teleette magát frissen sült csirkecombokkal. Fáradt volt, de csak Irén hátsó kis szobájában talált menedéket. Leheveredett a díványra és elaludt.

Arra ébredt, hogy valami csiklandozza az arcát. Kinyitotta a szemét. Szőke hajsátort látott maga felett és egy szép lányarcot. A látomás leereszkedett hozzá és szájon csókolta.

– Jó estét Franci – mondta.

Bőm Éva volt. Takács kinyújtotta a kezét, szinte átnyúlt az időn, eseményeken, átkarolta a lányt és magához szorította. Szájuk újra összetapadt. A lány aztán hirtelen kibontakozott az öleléséből és mosolyogva megszólalt:

– Az előbb az csak egy baráti puszi volt, hogy felébresszelek. Képes lennél átaludni Irén lakodalmát.

Takács mély álomból ébredve csodálkozva nézte a divány szélén üldögélő Bőm Évát. Még szebb volt, mint régen, csak nőiesebb, teltebb. Mellei hívogatóan domborodtak, szája húsában fiatalsága feszült.

– Mit csinálsz te itt? – kérdezte Takács.

– Anyukádnak és Irénnek segítek a konyhában. Irén mondta, hogy a szobájában alszol. Éppen készült, hogy felkeltsen, mert elmúlt már dél. Aztán én jöttem helyette.

Takács kinyújtotta a kezét és megsimogatta a lány mellét. Bőm Éva egy pillanatig hagyta, aztán a kezére ütött, és mosolyogva megszólalt:

– Hogy élsz ott a katonák között?

– Prímául – mosolygott Takács –, csak egy kicsit ellustulok.

– Hogy-hogy?

– Örökké csak heverészünk . . .

– Korán keltek, vagy nem?

– Hát . . . Elég korán . . . Kilenckor bejön a napos tiszt és megkérdi, ki mit kér reggelire. Összeírja, aztán az ügyeletes tisztek virágmintás tálcákon behozzák. Fél tíz felé kijövünk az ágyból. Mire az ember megmosakszik, megborotválkozik, már tizenegy óra van. Addigra megjön a posta és az újságok. Délig olvasgatunk, de akinek van kedve az kimegy az udvarra sétálni . . .

– Jaj Franci, te semmit sem változtál. Igaz, hogy tankban is ültél?

– Többször is.

– Csak ültél bent, vagy lőttél is vele?

– Én vezetem.

– Nahát . . . És milyen a belseje?

– Mint egy autónak, csak tágasabb, hogy a ládák is beférjenek.

– Milyen ládák?

– A sörös ládák. Bent nagy a meleg és sört adnak védőitalnak.

– Az ülések kényelmesek?

– Leginkább a bordó ülés.

– Bordók az ülések?

– Csak a parancsnoké. Az bordó bársonnyal van bevonva. A vezető ülése kék, a lövegirányítóé sárga, a töltögetőé pedig szürke.

– El szabad ezeket mondanod?

– Nem szabad, de te úgysem beszélsz róla senkinek.

– Barátot találtál ott? – kérdezte Bőm Éva, s közben simogatta a fiú kezét.

– Többet is.

– De olyan igazit, akivel minden titkodat megoszthatod?

– Olyan csak egy van, a Szürke Vince.

– Ott ismerkedtetek meg a kaszárnyában?

– Nem, kint a mezőn . . . Éppen egy háromnapos gyakorlat vége felé jártunk. A Börzsöny aljában egy ritkás cseres közelében üldögéltem a földön, és eszegettem a konzervemet. Lehullott egy kis morzsa. Valami moccant a lábamnál. Odanéztem, hát egy szürke kis mezei egér nézett rám vissza. Szép hosszú bajsza volt, és billegtette. Szeretett volna egy kenyérmorzsát bekapni,

de nem mert közelebb jönni. Törtem a kenyérből és az orra elé tettem. Óvatosan belerágott, aztán elugrott. Én úgy csináltam, mintha ott sem lenne, ettem tovább. Visszajött és újra belerágott a kenyérbe. Így falatozgattunk a mezőn. A végén aztán elkaptam az egyik fülét és bevittem magammal a harckocsiba. Most ott lakik az egyik üres ládában.

– Na, ezt már nem hiszem el – nevetett Bőm Éva.

– Pedig igaz. Szürke Vince ott lakik a harckocsiban és nagyon bátor katona lett belőle.

– És mit eszik ott?

– Viszünk neki kenyérmorzsát, sajtot, a lóistállóból zabot lopunk neki.

– Lovak is vannak a páncélosoknál?

– Hát persze, ha nem indul be egy tank, lovakat fognak eléje és berántják.

– Te, csúnya hazudós – mondta Bőm Éva, aztán Takács fölé hajolt és leheletfinoman megcsókolta a száját.

– Elváltok? – kérdezte Takács.

– Úgy látszott, de mégsem.

– Mi volt a baj?

– A baj az első nap elkezdődött. Nem voltam szűz és ezen Lutz csodálkozott.

Takács Bőm Éva száját nézte, de a szavakat, melyek kihullottak belőle, már nem értette. Időben messze járt. Tüskeváron lekésték az utolsó autóbuszt. Fogták egymás kezét, s lassú léptekkel sétáltak át a mezőn. Néha megálltak csókolózni. Amikor bealkonyult, az útmenti fák s bokrok árnyai fenyegetőnek tűntek. A lány ekkor egészen hozzásimult. A folyó közelében, egy réten ültek le pihenni. Sötétedés után is tikkasztó volt a meleg. Ültek és nézték a fekete semmit. Moccanatlan volt a táj, csak a távoli faluban ugattak a kutyák. Egymásba kapaszkodtak, hogy felállva folytassák útjukat, de ölelkezés lett belőle. Bőm Évának a fáradtságtól, vagy az izgalomtól forró volt a teste. Levetkőztek és úgy ölelkeztek tovább. Utána meztelenül, ruhájukat a hónuk alá csapva lesétáltak a folyóhoz és megfürödtek. Bőm Évát többet nem engedték el egyedül Ajkára, a zongoratanulást is abbahagyta. Titokban találkozgattak a kertek alatt, elhagyott pajtákban, néha a fűszerüzlet raktárában is. Egy pillanatra eszébe jutottak a liszteszsákok, s a kék nadrágja, melynek a térdét nem lehetett többé kiporolni.

– Azt mondta, hogy kiveri belőlem az igazságot. Tudni akarta, hogy kivel – mondta Bőm Éva.

– Megmondtad neki?

– Nem. Ehhez semmi köze.

– Szegénykém, másként is alakulhatott volna az élet...

– Aztán terhes lettem és többet rám sem nézett, elkezdett nőzni. Amikor anyuékat látogattam, odahordta a nőket a lakásunkba.

– Szereted?

– Most békülni akar. Írt egy levelet. Délután érkezik, eljön velem a lagziba, aztán vasárnap délután visszavisz minket Ajkára. Azt írja, hogy vett nekem egy csodás aranyláncot medáliával. Csak az arany öt deka.

– Ha ilyen súlyos, vágni fogja a nyakadat.

– Dehogy, te csacsi. Az arany szépen mutat a bőrön. Felkérsz majd táncolni?

– Persze, alig várom az estét.

– Na akkor kelj fel és borotválkozz, öltözz. Én is hazamegyek átöltözni.

Rendben akarok lenni, mire a Pista befut. Puszi – mondta nevetve, aztán felállt és kiment a szobából.

Takács nagy nehezen megborotválkozott, megmosdott és átöltözött. Tele volt a ház emberekkel, állandóan rányitottak. Galambszínű öltönyében a sok fekete és barna ruhás vendég között úgy nézett ki, mint egy teniszjátékos, aki véletlenül idetévedt. Attila rokonsága is megérkezett már, mind az öt testvér, asszonyok, bácsik. Kiderült, hogy Attila a legfiatalabb, s csak őt taníttatták egyedül. Attila az utolsó pillanatban érkezett meg, már éppen indulni kellett a tanácsházára.

Az emberek megtöltötték a házat, dél óta a szobák s a tornác minden sarkában evett és ivott valaki. A kínálgatás már délelőtt elkezdődött, az öreg Takács, és két régi bajtársa jártak körbe a szilvóriumos üvegekkel, s töltögettek az újonnan érkezett rokonoknak. Délig elfogyott öt liter szilvapálinka. A komolyabb falatozás az egyházi esküvő után kezdődött. Az egyik nagy szobában, a tornácon, de még az udvaron a lugas alatt is asztalokat terítettek meg. Akinek nem jutott hely, leült a lépcsőre, vagy várakozott a megürülő székekre. Az asszonyok először húslevest hordtak körbe, aztán a rántott csirke, csirkepörkölt, töltött hús, majd a kacsa- és malacsültek következtek. A jó somlai bor már mindenütt az asztalokon állt, s az örömapa és segítőtársai egy csapravert hordóból állandóan pótolták a hiányt. A rántott csirkét és a töltött húsokat az asszonyok nagy kék vejdlingokban az udvaron is körülhordozták, így az is falatozhatott, aki még nem jutott asztal közelébe. Végül a kalács, az aprósütemények és a mézédes torták következtek, amitől még az edzettebb gyomrú gyerekek is kidobták a taccsot.

A zenekar közben már játszott. A nagyobbik szoba sarkába vették be magukat szerszámaikkal, de a tornácra is kivezettek egy hangszórót. Nem lehet tudni ki ajánlotta ezt az ajkai zenekart az öregeknek, de szerencsétlenebb bandát aligha lehet elképzelni. Öten voltak, dob, gitár, tangóharmonika, szaxofon és hegedű. Nem lehetett őket beatzenekarnak tekinteni, de a szalon, a népi vagy a jazz kategóriába sem illettek bele. Mindent játszottak kotta nélkül, és mindent más ütemben, ritmusban, mint ahogyan az megíródott. Hangosak voltak, s a harmonikás sajnálatosan énekelt is.

A hangulat már vacsora előtt túlbuggyant a falakon és az udvaron is. Jutott belőle a szomszédoknak, s az utca túloldalán álló házak lakóinak is. De ezen az estén az emberek nem siettek a lefekvéssel, meleg májusi alkony ereszkedett a falura. A közeli szomszédok segédkeztek a lagziban, s közben persze ettek, ittak, s később énekeltek is bőven, s akik nem voltak hivatalosak, azok a kapuban, vagy az utca túloldalán álltak és beszélgettek.

Takács a főasztalnál ült a nővére közelében és kedvetlenül eszegette a ropogós malacsültet. Nagyokat nyelt rá a somlói óborból s néha magán érezte az anyja figyelmeztető tekintetét. Így is egyre gyakrabban nyúlt a pohár után. A vacsoráról hiányzott Bőm Éva. A templomban még ott volt, de már sírásra hajló arccal, aztán eltűnt. Amikor felbomlott a vacsoraasztal és megkezdődött a tánc, Irén is megkérdezte: „Hol van a Bőm Évi?" De Takács sem tudta. Arra gondolt, hogy Lutz nem engedte el.

Takács megtáncoltatott egy-két rokonlányt, aztán az Attila famíliájából egy szeplős kis vakarcsot. A lányka hátrafeszítette a fejét, előre a hasát és nagyon rátarti, hetyke képet vágott. Már éppen le akarta ültetni, amikor megszólalt:

– Tik hány hódasok vótatok?

– Volt egy kevés – mondta mosolyogva a fiú.

– Nekünk negyvenhét hódunk vót.
– A kuglófot is szereted? – kérdezte Takács.
– Aztat nem ettem.
– Egyél egyszer – mondta a fiú és mosolyogva a helyére kísérte.

Este kilenckor kisírt szemekkel megjelent Bőm Éva. Egyedül érkezett. Irén a pártfogásába vette, vigasztalta, megetette egy kis töltött hússal, aztán két pohár somlóit is belediktált. Csakhamar táncra kerekedett a helyi rokon fiúkkal, aztán egy-két Attila-atyafi karján is megfordult. Takács várt. Csak akkor kérte fel, amikor látta, hogy a lány segélyt kérően feléje tekintget. A rossz zenére is a régi összeszokottságukkal táncoltak.

– Mi történt? – kérdezte Takács.

– Idáig vártam Lutzot, de hiába. Most már átjöttem, mert nem akarom az Irént megbántani.

– Biztosan közbejött neki valami.

– Ami szokott. Hentereg még egy jót valamelyik nőjével, mielőtt minket hazavisz.

– A kocsi is bedögölhetett. Tízig biztosan megérkezik.

– Gondolod?

– Megírta, hogy jön, nem?

– De, megírta – mondta Bőm Éva reménykedve, s Takács válla felett az ajtó felé tekintgetett.

Takács úgy érezte, bárhogy történtek is a dolgok, Bőm Éva szereti a férjét, legalábbis ragaszkodik hozzá. Szégyellte magát, hogy belekeveredett az ügyükbe, de a szíve is sajgott, mert a lányt még mindig szerette. Elhatározta, hogy lemond róla, túlteszi magát az egészen. De amint ezt elhatározta, ösztönösen belekapaszkodott a lányba és tánc közben magához szorította. Már éppen bele akart csókolni a nyakába, amikor Attila rokonságából egy bajszos atyafi lekérte.

Elkullogott a táncolók közül. Irén asztalánál ivott egy pohár somlait, aztán kiment az udvarra. Nagy volt a ramazuri, a fiatalabbak ugráltak a zenére, a lábuk alatt felkeveredett a por. A lugas alatt egy ismeretlen pár csókolózott, a tornác végén egy bajszos ember könyékig nyúlkált az egyik vendég menyecske szoknyája alá. A pincelejáró környékét, s a pajta falát már körülpisálták, némelyik vécéből kiszorult ember oda is szart. Igazi lakodalmi hangulat uralkodott el a korábban csendes Takács ház udvarán. A fiatal katona ekkor elhatározta, ha valaha megnősül, nem tart lakodalmat. Nem lesz sem ajkai zenekar, sem részeg rokonság. Csak a szülők és a két tanú. Ebéd és vége. Aztán arra gondolt, hogy ez is sok. Kár belekeverni a szülőket. Meg kell nekik írni fél év múlva, hogy házasságot kötött. Ha a szülők előre tudják, nem lehet megúszni az ökörsütést. Mérgesen nézegetett körbe az udvaron. Mindenkinek jókedve volt, csak neki nem. Szinte vágyott vissza a laktanyába.

Kisétált a kapu elé, beszélgetett a szomszédokkal. Amikor befutott a bányászjárat, örömmel kezelt le Sümegi Lacival, régi barátjával, aki a bauxitnál karbantartó lakatos volt. Behívta egy pohár borra, amit Sümegi az öltözéke miatt nem akart elfogadni, de végül szívesen ment. A konyha sarkában álldogálva megettek két csirkecombot, és megittak rá néhány pohár bort. Sümegi már nős volt, az első gyermeke is megszületett. Sietett haza. Takács szíve felmelegedett a rövid beszélgetéstől, s jobb kedvvel ment vissza a táncolók közé.

Bőm Éva várta. Szabálytalanul ment már a tánc, berúgtak az emberek. A zene bömbölt, a harmonikás is bömbölt, obszcén nótákat harsogott a násznép közé. Felkérte Évát, körbelépdelték a szobát.

– Tíz már rég elmúlt és nem jött meg ez a piszok – mondta Bőm Éva.
– Még jöhet.
– Te is itthagysz ezekkel a részegekkel...
– Gyere, igyunk mi is egy kortyot – mondta Takács. Irén asztalához mentek, leültek. Irén még táncolt, csak a mama ült az asztalnál.
– Egy kis süteményt, adhatok lányom? Linzer...
– Köszönöm Takács néni – mondta Éva és megevett két linzert.

A fiúnak olyan érzése támadt, hogy az anyja megenyhült Bőm Éva iránt, vagy megsajnálta. Ittak egy pohárral, a mamával is koccintottak, aztán visszamentek táncolni.

– Elrontottam az életemet – mondta Éva, és Takácshoz simult.
– Mindenki elrontja – mondta a fiú, s látta, hogy Éva még mindig az ajtót figyeli fél szemmel.

Táncoltak, nézték egymást. Bőm Éva szemében lassan oldódott a keserűség. Dac kezdett gyülekezni a szeme bogarában. Egyszercsak a fiú füléhez hajolt és suttogva megszólalt:

– Bosszuljuk meg a Lutzot. Menjünk be Irén szobájába.
– Megjöhet közben a férjed...
– Már nem jön meg.
– Szólj azért Irénnek, hogy hazamész megnézni a gyereket, aztán sietsz vissza. Én előre megyek Irén szobájába.

Takács átküzdötte magát az izzadó, mulatozó emberek sokaságán, s amikor eljutott Irén szobájáig, megkönnyebbült. Belépett, kitapogatta a kapcsolót és felgyújtotta a villanyt. Ahogy a fény végigömlött a szobán, megrökönyödött. A szobában két részeg atyafi aludt kalapostól, ruhástól. Egyik a díványon, másik a szőnyegen. – Bőm Éva finom léptei már a folyosón kopogtak. Az ajtóban ő is meghökkent:

– Mi van itt?
– Két részeg.
– Kik ezek?
– Még nem láttam őket.

Éva hozzábújt, megcsókolta.

– Oltsuk el a villanyt? – kérdezte a fiú.
– Inkább menjünk ki a szérűskertbe, vagy a mezőre...

Egymás kezét fogva kiosontak a házból, aztán a léckapun át az udvarból is. Nagy volt a kert, s a végében, közel a patakhoz egy fóliasátor állt. Tapogatózva bementek a fóliasátorba, átölelték egymást és hosszan csókolóztak. Már csaknem ledőltek a földre, amikor a fiú lába elakadt valami gazban. Leguggolt és meggyújtott egy szál gyufát. A melegház tele volt zöldségekkel. Újhagyma, retek és saláta zöldellt az ágyásokban, kétoldalt paradicsom piroslott. A kihúnyó fényben Takács egy ládákra dobott kabátot és köténytyt is megpillantott. Ezeket leterítette a salátaágyás és a paradicsomsorok közé. Amikor felegyenesedett a sötétben, semmit sem látott Bőm Évából csak érezte a kisugárzását. Már izzott, mint egy kályha. Átölelték egymást, csókolóztak, aztán Évi kilépett a bugyijából. Takács benyúlt a szoknyája alá, s az erotikus boldogságon kívül egy olyan érzés is hatalmába kerítette, hogy valahonnan nagyon távolról hazaérkezett. Bőm Éva le akart dőlni a földre, de a fiú alig hallhatóan megszólalt:

– Elpiszkolódhat itt.

Izgatottan kihámozta a lányt a szoknyájából, s maga is nekivetkőzött.

Azonnal érezte, hogy Évinek régen lehetett része ölelkezésben. Izzott, felolvadt, megvadult, égnek emelte a lábát, s végül csaknem elszállt a fóliasátorral együtt. Amikor megnyugodtak, halkan megszólalt a lány.

– Paradicsomos lett a fenekem.

– Salátán fekszünk, nem?

A lány megtapogatta maga alatt a földet és újra megszólalt:

– Ez paradicsom.

– Úgy látszik odább csúsztunk. Primőr... Primőr... Bemenjünk?

– Még ne – mondta Bőm Éva és csókolgatni kezdte régi szerelme száját, orrát, arcát, beleharapott a fülébe, s egyszercsak azt vették észre, hogy újra vágtatnak a szerelem vad paripáin ülve.

Amikor Bőm Éva belépett a szobába a táncolók közé, Irén azonnal odasietett hozzá.

– Megjött a férjed, nagyon mérges volt, hogy nélküle eljöttél a lakodalomba. Mondtam neki, hogy hazaugrottál, most otthon keres. Legjobb, ha táncolsz, mondjuk az Attilával.

Irén odaintette újdonsült férjét és a karjaiba nyomta Bőm Évát.

– Táncolj vele. Mindjárt itt lesz a férje, meg akarja ölni.

Attila egész este nem ivott többet fél liter bornál, így eléggé meghökkent és nem értette, hogy miért éppen neki kell felfogni egy ismeretlen férj gyilkos dühét. De aztán látta, hogy Éva szép nő, és nem érezte kellemetlennek a feladatát.

Közben Takács is megérkezett. Alig lépett be a szobába, az apja elkapta a csuklóját és a sarokba húzta. Suttogott:

– Megjött a Lutz Pista. Részeg. Autóval rohangászik le-föl a faluban. Szép dolog a lovagiasság, de ha egy mód van rá, ne verekedj. Ezek bicskások. Az apja és a nagyapja is megszúrt valakit, igaz, búcsúkor. De ha mégis úgy adódik, inkább te szúrj.

– Édesapám... Más időket élünk már...

– Nem, nem. Csak figyeld a kezét. Ha a zsebéhez nyúl, jön a kés.

– Nem lesz itt semmi. S nekem amúgy sincs közöm az egészhez.

– Nincs? – csodálkozott az apja. – Hát akkor igyunk egy kis somlait.

Ittak. Még le sem tették a poharat, beviharzott az ajtón Lutz Pista. Körülnézett és fenyegetően odalépdelt Attilához és Bőm Évihez. Elkapta az asszony karját és megállította a táncban.

– Mit csinálsz itt, te büdös kurva?! – ordított Lutz.

A zenekar hirtelen elnémult.

Bőm Éva kirántotta a karját Lutz markából és megszólalt:

– Mondd mégegyszer!

– Amíg én dolgozom, hol járkálsz te nyavalyás ribanc? – ordított Lutz.

Bőm Éva kicsit hátralépett és lendületből úgy pofon vágta a férjét, hogy az nekiesett a szaxofonosnak. Lutz Pista feltápászkodott és megvadult. Elkapta Bőm Évi haját, lerántotta a földre és belerúgott. Attila ekkor ellökte az asszonytól Lutz Pistát és fenyegetőn ökölbe szorította a kezét. Lutz már részeg volt, de nem egészen. Takács látta, ahogy a kezét lassan a zsebébe csúsztatja és hirtelen kirántja a kést, Attila ellen indul. Ellépett az apja mellől, s oldalról, nem éppen fer módon, leütötte Lutz Pistát. Végigzuhant a földön, a kés kiesett a kezéből. Takács felvette, becsukta, zsebretette.

– Menj haza és zárkózz be – mondta Bőm Évának. – Attila elkísér... – aztán a szemével intett a barátainak, és Attila rokonainak is. Azok lehajol-

tak, elkapták Lutzot és kivitték az autójába. A zenekar tust húzott, folytatódott a mulatás. Az egyik alföldi ember odament Takácshoz és hosszan mondogatta, hogy ilyen szép magyaros lakodalomban még soha nem járt.

Lutz egyszercsak magához tért az autójában és elkezdett le-föl rohangászni a faluban. Elment a vasúton túl az erdőig, aztán vissza. Bőgette a motort. Lassan felverte az egész falut. A helyi rendőr kiállt az út szélére a tárcsájával és integetett neki, de Lutz csaknem elütötte. A rendőr mérgében végigpanaszkodta a falut, s egyszercsak eljutott a lakodalmas házig. Behívták mindjárt, s az éjfél előtti töltött káposztából ő kapta az első tányérral. Az utolsó kanalaknál tartott, amikor nagy csattanás hallatszott az utcáról. Mindenki kiszalad. Kiderült, hogy Lutz Pista nekirohant egy akácfának. A fa derékba tört, az autó eleje és a motor tönkrement, de Lutz Pistának semmi baja sem lett. Kiszállt, és ordítozni kezdett, hogy pert indít a tanács ellen, mert az út közepére ültették az akácfákat. Irén is kiment, és karonfogta Lutz Pistát:

– Pista, most készült el a töltött káposzta, gyere, egyél velünk.

Lutz Pista megcsókolta Irént, és engedelmesen elindult vele a házba. A tornácon azonban megtorpant.

– Te nem tudod, hol van a feleségem?

– Otthon van, Pista, a kislányával, a szüleinél.

– De itt láttam az előbb.

– A legjobb barátnőm volt. Meghívtam és eljött egy órácskára. Ezen nem szabad fentakadni, te egy modern műszaki ember vagy.

– Igaz, én modern ember vagyok.

Leültek, ettek. A helyi rendőr is nekilátott egy újabb tányérnak. Közben azért mérgesítette Lutz Pista viselkedése, és odaszólt neki:

– Mit szólnál, ha elvenném a jogosítványodat?

– Lajos, nyald ki a seggemet – mondta a részeg Lutz.

– Na na. Na na, én . . .

Irén odahajolt a rendőrhöz.

– Hagyd Lajos, örüljünk, hogy összetörött az autója, és most éppen eszik.

A töltött káposztának nagy volt a sikere, a zenészek is ettek. Rájuk is fért, mert már be voltak rúgva. Újra megtöltötték az üvegeket és kancsókat, s bőven öntöttek mindenkinek. Főleg arra vigyáztak, hogy Attila rokonságának a poharában mindig legyen bor. Koccintgattak, ittak, némelyik atyafi a konyhába is kilépett egy kupa pálinkára, aztán folytatódott a mulatozás. A hegedűs már külön muzsikált a kisebbik szobában. Az ütősök, fújósok viszont nekivadultak. A verekedés után Takács elég sokat ivott. Nehezen tudta elviselni, hogy a lány, akit ő szeret, és az is szereti őt, asszonyként egy másik férfival él. Ivott, ivott és merengett.

A menyasszonytáncra összeszedte magát, felkérte Irént és a harmadik ezrest, ami a televízióból maradt, bedobta a tálcába. Amikor odament, tele volt már egy véka ötszázasokkal.

A lakodalomról az utolsó emléke meglehetősen elmosódott. Lutz Pista az asztalra borulva aludt, két öregember csűrdöngölőst járt a szoba közepén, aztán a harmonikás felugrott a szaxofonos nyakába és körbelovagolva ordítozott és zenélt.

*

Nyár vége volt, éjjel kettőkor verték fel. Colos a pofájába üvöltözött, hogy riadó van. Kiugrott az ágyból, magára kapkodta a ruhát és lerohant. Negyven perc múlva már a harckocsiban ült és indítózott. Mozgásba lendül-

tek. A kapuban kapták a parancsot, hogy a vasútra menjenek, bevagonírozni. Felgördült a rampán. Pedig a platós kocsitól félt. Éjszaka még soha nem állt fel vagonra. A srácok fent álltak már és mutatták az irányt. Kiékelték a harckocsit, aztán berendezkedtek a várakozásra. Sokszor délig, vagy másnapig vártak a szerelvényen, mire kiderült, hogy csak gyakorlatról van szó, és lemászhatnak tankostól. Most azonban, amikor az utolsó ék a helyére került, elindult a teherszerelvény. A tisztek rém fontoskodó képet vágtak, már-már úgy látszott, mintha kitörhetne valamiféle háború.

A Duna közelében vagoníroztak ki, s még mielőtt magukhoz térhettek volna a sok hajcihő után, megkapták a támadási parancsot. A tiszt nem látszott vidámnak, mert az ellenség, akit ki kellett vetniök állásaiból, a Dunaholtág túloldalán fészkelte be magát egy füzesben. Elméletileg. Ez annyit jelentett, hogy át kellett csobogniuk valahogy a Dunán. Délelőtt tíz óra volt, s egy darabka sajton kívül még nem ettek semmit. Nekihajtottak a Dunának, parancs szerint lövöldöztek, a töltőkezelő minden lövés után bemondta az összeget is, amibe a lövés került: „Háromezer... Háromezer..."

Takács a part előtt öt méterrel becsukta a kis ablakot és óvatos gázadással beleereszkedett a Dunába. Elmerültek. Nyugtalankodott, de ez volt a lakodalom óta az első nap, amikor Bőm Éva még nem jutott eszébe. Nem is félt. Mindegy volt neki az élet. Amikor mélyebbre ért, s a harckocsi süppedni kezdett az iszapban, több gázt adott, és szépen haladtak előre. Már úgy látszott, hogy simán átmásznak a túlsó partra, amikor akadozni kezdett a motor. Kevesellte a levegőt, vagy vizet kapott? Nem lehetett megállapítani, mi történt vele. Kicsit visszavette a gázt, aztán belenyomott, majd gázfröccsöket adott a motornak. Elvonszolódtak a meder közepén túlra, de végül leállt a motor. Ültek a víz alatt, s az első pillanatokban senki sem tudta, hogy mit kell, vagy mit lehetne csinálni. A parancsnok aztán elrendelte a harckocsi elárasztását. Jól ment minden, sokkal jobban, mint a gyakorlatokon. Takács félelmet sem érzett. Fütyült az egészre. Észre sem vette, hogy megtelt a belső tér. A parancsnok lökte meg, hogy álljon már fel. Az ajtó persze most is nehezen nyílt. Elrugaszkodott, s ahogy felfelé emelkedett a víz mélyéről, érezte, hogy egyre több a fény. A víz felszínén úszott néhány métert, aztán megállt a vízben és várta, hogy mindenki előbukkanjon. Amikor a parancsnokot is megpillantotta, kitempózott a partra. Melléje ültek a többiek is. Beszélgetni csak ordítva lehetett, mert az átkelést tűzfüggönnyel fedezték. Dörögtek az ágyúk és mozgott alattuk a föld.

– Hála Isten, megúsztuk – mondta Rétfalvi.

Ekkor Takácsnak eszébe jutott Szürke Vince, az egér. Sapkáját fejére tette és beugrott a Dunába. A robbanások között sprintelve úszott a harckocsihoz. Pár méterrel odább, egy vízből kinőtt berekfa ágán remegve, megpillantotta Szürke Vincét. Odatempózott, levette a sapkáját, és mint egy csónakot, felkínálta az egérkének. Szürke Vince azonnal beleugrott.

Takács a parton gatyára vetkőzve ült. Körülötte száradtak katonaruhái. Szürke Vince már megszárította a bundáját, s a kincstári holmik tetején üldögélve nyalogatta a mancsát.

– Egyszer egy lány megkérdezte, hogy a laktanyában találtam-e igazi barátot. Azt mondtam csak egyet, a Szürke Vincét – mondta Takács.

Az egér felnézett, de az egészből nem értett semmit. Takács Ferencnek ekkor már újra eszébe jutott Bőm Éva, a lány haja, arca, s a boldogság, amit lénye jelenthet valakinek. Nézte az egeret, s úgy érezte, kicsúszik a kezéből a világ. Csak egy egér marad az egészből: Szürke Vince.

SZENDI ZOLTÁN

KIMOZDULT GYÖKEREK

– Bertha Bulcsu: Fehér rozsda –

„Úgy látszik, ezek a koordinátái: Világegyetem az egyik végén, higtrágyakezelés a másikon" – így látja és láttatja a szerző önmagát a kötet záródarabjában, a szellemes-fanyar *Öninterjú*-ban. Maguk a novellák ennél kevesebbet ígérnek és többet adnak. A „világegyetem" tér-idő dimenziói érzékileg kitapintható méretekre zsugorodnak, a mindennapok nyers valósága pedig a művészi megformálás révén szembesül önnön korlátaival. Amikor tehát a jelen novelláskötet egészének ill. egyes darabjainak „koordinátáit" vizsgáljuk, akkor egyszersmind Berta Bulcsu legújabb kisepikájának művészi lehetőségeit kutatjuk, anélkül, hogy tagadnánk: szerző és mű „koordinátái" rejtett egybeeséseket is mutatnak.

A *Fehér rozsda* novelláinak „tere" együttesen szinte az egész Magyarországot átfogja. A miliő-sor extenzitása ily módon már-már a realista nagyepika külső kereteit biztosítja. A gyakran változó helyszín azzal, hogy a novellahősök szociológiailag pontos és jellegzetes környezetét alkotja, nélkülözhetetlen háttérként szolgál a típusalkotáshoz. Az extenzitásnak ez a formája – mégha független is az alkotói szándéktól – a jelenkor magyar valóságának mozaikszerűségében is hiteles ábrázolására képes. A miliő ugyanis Berthánál sohasem „kulissza", hanem az egyes novellák tényleges szereplője, sőt olykor a szereplők egyenrangú társa. A *Fent a hegyen*-ben pl. a földrajzilag is megnevezett és atmoszférájában tökéletesen felidézett színhely (Somlóhegy) két tipikus, magyar értelmiségi életforma szembesítésének jelképes terévé minősül. Itt, a magányosan kiemelkedő és a téli éjszakában a síkvidéktől teljesen elzárt hegyen, kéri számon Vida István egykori iskolatársától soha meg nem valósított nagy tervét. A hegyen-rekedtség ugyanakkor Hetesy sorsát is szimbolizálja: a kispolgári életformából fakadó szellemi elkorcsosulást. A *Tanya a szigeten* ingázó munkás-hőse a tanyával együtt múltját – áttételesebb jelentésében pedig magát *a múltat* – gyújtja fel. Tiltakozó gesztusában a személyes kudarcon túl az átmenetiség otthontalanságélménye tragikus sorsszerűséggé mélyül.

A szerző valóságfeltáró kíváncsisága a novella-tudósításokban a vasmű felvillantott miliőjétől a falvakon és kisvárosokon át a fővárosi tudományos intézet intérieurképéig vezeti az olvasót. Ugyanakkor a novelláskötet totalitásigénye korántsem külsődleges, mivel itt nem valamiféle mechanikus számbavételről van szó. Bertha realizmusának kvalitását jelzi, hogy többnyire sikerül olyan típusokat megragadnia, akiknek az életformája ill. környezete behelyettesíthető. Amikor pl. Bernáthot jellemzi („Az intézetben és az akadémiai üléseken... elsajátított bizonyos manírt. Komoly arccal tudott marhaságokat mondani, váratlan helyzetekben blöffölni, s ha kellett fél órán át hivatkozni a szakirodalomra..."), ezzel lényegében az áltudomány segítségével azonnali sikerre törő karrierista értelmiségiek *egészének* gátlástalan szélhámosságát summázza *(A szoknya). A bálkirály* szereplőinek találkozásában sem pusztán a telkeket áruló, egyre vagyonosabb műszerész és a kisfizetésű tanár egzisztenciális lehetőségei kerülnek összevetésre, mivel a vagyonelosztási különbségek egyre mélyülő – mert társadalmi méretekben érvényesülő – problémáját tartalmazza.

A realista módszer intenzív elmélyítésének további lehetőségeivel él az író akkor, amikor a lászólag teljesen egyedi helyzetekben is sikerül általános sorsproblémákat megfogalmaznia. A *Rex Judaeorum* idős apácája – csak kisarkítottabb, szélsőségesebb szituációban – az öregség elviselhetetlen magányát, az élethez való görcsös ragaszkodást példázza.

A realista látásmód következetes megvalósításából adódik Bertha Bulcsu talán legnagyobb írói erénye: a problémalá.ás merészsége. A kötet novellái szinte kivétel nélkül történelmi jelenünk legégetőbb, megoldatlanságuk miatt legkínzóbb ellentmondásaira kérdeznek rá. Az író számára – úgy tűnik –, nincsenek „kényes kérdések", elhallgatni ajánlatos tabuk. Ehhez pedig nem elegendő a morális elkötelezettség, ehhez bátorság is kell. A *Senki kutyája* pl. Ötvös Kálmán sorsában a magyar értelmiség tipikus zsákutcáját kéri számon. Ötvös mérnök, akinek a pályafutását előbb a személyi kultusz dogmatikus szűklátókörűsége, a tehetséget demagóg eszközökkel is gátló dilettantizmusa töri ketté, majd pedig a kontraszelekciós évek újabb direktívája, ami azt várja el, amit eddig elutasí.ott, ti. a tudományos munkásságot. „Az egész elrontott élet ott sajgott, nyilallott a bordái alatt. A doktori disszertációja, amit húsz év alatt képtelen volt megírni. Ahányszor csak belekezdett, mindig félbehagyatták vele, mert mindig akadt valamilyen fontos népgazdasági feladat, amit ráosztottak . . . ‚Az elmélet, Ötvös elvtárs, később is ráér, nekünk most a termelésben kell bizonyítanunk.' – Az u.óbbi években pedig: ‚Mérnökeink egy része nem tart lépést a tudomány fejlődésével . . .'" Bertha sem a diagnózisban sem az ítéletben nem ismeri a stilizálást: „A jó, tehetséges mérnöknek a kontraszelekció szürke évtizedeiben sinen lenne a helye. De mindenki hajt a jó pillanatokért. Mennek szint választani Csepelre. Beadják az útlevélkérelmet, beadják lelküket a Patyolathoz, és kimosatják . . ."

A világ legboldogabb embere és a *Tanya a szigeten* tömörségében is hiteles motiváltsággal jássza egymásra az egyéni boldogság kudarcát és a hatalom szülte bűnt. Tomor Peti öngyilkosságát a „káderfeleségek" összefogása készíti elő, Hamza József feleségét pedig a szigeten vadászga ó elnök orozza el titokban. A motiváció áttételei világosan mutatják: Bertha nem az ötvenes évek atmoszféráját idézi, hanem annak jelenig húzódó árnyait. 56 jórészt elsöpörte azt a káderréteget, amely intézményes formában visszaélhetett hatalmával, de ez a történelmi cezúra sem tudta teljességgel megszüntetni „százéves késésünk" egyik jellegzetes maradványát, a „dzsentroid" stílust.

Az író figyelmét az utóbbi évek „társadalmi csapdái" sem kerülik el. A konszolidáció évtizedeinek legújabb fejezete is kitermelte a maga ijesztő típusát, az elvtelen ügyeskedőt, a „kis képességű, erőszakos ember" uralmát, ami miatt „az élet elszürkül . . . , mert kiveszik a stílus." *(Rex Judaeorum)* A társadalmi értéknormák negatív irányú változásait, ezek veszélyeit egyetlen drámai szituációba sűríti a *Fehér rozsda* címadó novellája, amely a kötetnek kompozíciós szempontból is egyik legsikerültebb darabja. Az ismert „magyar képlet" szerint itt is két életforma, egymást kizáró értéknorma kerül szembesítésre, mely ezúttal valódi konfliktussá nő. Bo'tyán József gimnáziumi tanár harmincnyolc évesen még mindig albérletben él családjával. Hogy építkezni tudjanak, festékszóró munkát vállal esténként egy autószerelő műhelyben. A festék annyira beivódott bőrébe, hogy diákjai is észrevették. Innen a csúfnév: „Rozsdás". „De valamilyen furcsa rozsda nagy erejét, fekete haját is kikezdte . . . félig már fehér volt." A novella másik főszereplője Glück, Bottyán egyik tanítványa, aki „tizenhét évesen is kikezdhetetlen volt. Apja üzemmérnök, a vállalati pártbizottság tagja. anyja maszek kereskedő, jól menő butiktulajdonos a belvárosban . . . „A papa viszi a pártvonalat, a marxista egyetemen is tanít, a mama besöpri a dohányt." Glück „korunk hőse", történelmi jelenünk szerencselovagja. Gátlástalansága cinikus dörzsöltséggel párosul. Bertha könyörtelen logikával mutatja be ennek a torzult fiatal személyiségnek társadalmi ill. szociológiai gyökereit, s azt is, miért tehetetlen az iskola a nevelésben. A társadalmi környezet hamis értéknormái szükségszerűen gátolják vagy éppen züllesztik, béní'ják az iskolai nevelőmunkát is.

Az egzisztenciális gondokkal küszködő értelmiség energiái jórészt felőrlődnek, presztízsét pedig – a „létért folyó harc" egyenlőtlen küzdelmében és a sok esetben áldemokratikus irányelvek, következtében – már rég elveszítette. Az író finoman árnyal, amikor e kiszolgáltatott helyzetben dolgozó tanárok lehetséges magatartásformáit felvillantja. A cselekvésképtelenségbe beletörődő, újságjába mindig beletemetkező testnevelő struccpolitikájától Bottyán kirobbanó tiltakozó gesztusáig vezet az út.

Berthának nincsenek hamis illúziói: a konfliktust csak rögzíti, de nem zárja le. Ezt nem is teheti, mivel a történelmi jövő „dramaturgiai szabályai" számára is ismeretlenek. Hogy a társadalom végül is melyik értéknormát érvényesíti, nyitott kérdés. Alighanem innen a szkepszis Kovács, a testnevelő magatartásának megítélésében. Elterjedt róla az iskolában, hogy nyilas volt. Az abszurd rágalom ellen (Kovács 1944-ben hároméves volt!) a tanár még csak nem is tiltakozott. „Bölcs volt, vagy talán hülye? Ki tudja?" – így az elbeszélői kommentár.

Bertha novelláiban az értékszembesítés a valóságos arányok megőrzésével történik. Ez pedig önmagában kizárja a sorsminősítések végletes formáit. Egyrészt azért, mivel a „kis életek" drámái még akkor sem szerveződnek sorskonfliktussá, ha társadalmi méretű jelenségekről van szó. A társadalmi élet értéktorzulásai általában nem akut jelenségként, hanem folyamatként jelentkeznek, ez pedig individuális szinten az alkalmazkodás eltérő formáit hozza létre. Másrészt pedig, mert Berthának még a perifériára szorult hősei sem „grállovagok", valamely magasabbrendű ethoszt tisztán képviselő egyéniségek, hanem élni akaró, mert az életet szerető hús-vér jellemek. Az egyes novellák hangvétel-váltása pontosan jelzi az ellentmondásoknak ezt az összetettségét. Amikor pl. Ötvös Kálmán az öngyilkosság gondolatával játszik, a groteszk-ironikus kommentár aligha a szükségszerű csőd tényét tagadja, hanem a megjelenített sorshelyzet tiszta tragikumát vonja kétségbe. (*Senki kutyája*) Ott azonban, ahol ez mégis leginkább megvan, az egységes modalitáson túl a zártabb kompozíció is a sorsminőség egyértelműségét hangsúlyozza. A *Tanya a szigeten* Tömörkény és Móricz novella-hagyományát folytatja: drámaiságában és balladaszerűségében. A retardáló eljárás miatt ugyan kevésbé tömör, de a csattanóra kifutó cselekmény a *Fehér rozsdá*-ban is a konfliktus tragikumát erősíti. Sőt még a Bertha Bulcsura jellemzőbb novellatípus, mint amilyen *A világ legboldogabb embere,* lazább szerkezetével sem szükségszerűen tompítja a felidézett tragédiát, mivel a már-már körülményesen lassú indítás megteremti azt a lírai-nosztalgikus szituációt, amely Tomor Peti és Eszter tragikus végű szerelmi történetét mintegy stílusos keretbe foglalja. Az elbeszélő emlékező gesztusa így a részvét gesztusává szélesedik.

Nem mindig sikerül azonban Berthának megvalósítania anyag és forma ilyen szintű harmóniáját. Az író néhol „túlmagyaráz" vagy feleslegesen „rájátszik" történetére. A *bálkirály* már említett konfrontációjában szerkezeti szempontból kétségtelen, hogy hatásos és szerencsés befejezés a csattanó, ti. amikor kiderül, hogy Kollár ugyan minden lehetőt elért anyagilag az életben, mégis boldogtalan, mert nem lehet gyerekük, csakhogy ezzel egyben hamis szillogizmus csúszott az értékszembesítésbe. Mert míg igaz az alaptétel a „hivatalnok" és „maszek" egyenlőtlen egzisztenciális lehetőségeiről, teljesen esetleges – és véletlenszerűsége miatt álvigaszt sugalló – a lezárás: a tanárnak lesz kit hintáztatnia a hétvégi telken!

Vagy: a művészi megvalósítás hasonló paradoxonát tapasztalhatjuk a *Bajtársi találkozó*-ban. Itt ugyan az értékrend logikája hibátlan, sőt valóságalapja is megvan, mégis ennek tételszerű megfogalmazása, a túlságosan célratörő dialógus mesterkéltnek tűnik. Az egész megoldás paradoxona pedig abban áll, hogy ezt a – nemcsak a novella valóságában, hanem annak művészi „rendezésében" is – kevéssé sikerült pinceszert kiváló epizódok, zsánerképek előzik meg. Csakhogy a novella egész cselekménye itt is erre a csattanóra kifuttatott.

Bertha új elbeszéléseinek értékelésekor nem mellőzhetjük a művek eddig még nem érintett rétegét, a legintimebb kötődések szféráját sem. A kötet darabjainak többször is visszatérő hőse Bernáth Gyula, akinek nosztalgikus útjai a szerző korábbi műveiből ismert világba vezetnek. (Előre kell bocsájtanunk, hogy nem író és hős hasonlóságát firtatjuk, hanem *közös vonzalmaikat!*) Ez a szűkebb világ, ahová Bernáth makacsul visszavágyódik, egyszersmind a szerző „szerelmi rekvizitumait" sejteti. Egyik ezek közül a pannon táj, ezen belül is a Balaton északi partja és vidéke, egyszóval: *a szülőföld.*

A kötődés kettős jellegű. Egyrészt annak a tudatosult tájélménynek a kifejezője, amely a természetet az urbanizáció korában önértéknek, a harmonikus emberi lét nélkülözhetetlen közegének vallja. Ebben a legtágabb értelemben a vonzás-vonzódás

elemi erejű, annál is inkább, mivel a szerző gyermekkorába visszanyúló, közvetlenül átélt valóságélményt idézi. Ezt erősíti fel a természet és az ember bensőséges viszonyát leginkább megőrző életforma igenlése és értékeinek felmutatása. Hátterében pedig az a keserű tapasztalat áll, hogy a szükségszerűen végbemenő társadalmi átalakulás ebből a szempontból is sokak számára az átmenetiség, a fájó otthontalanság állapotát teremtette meg.

Másrészt van ebben az eredendően természetes és mély nosztalgiában valami a „különbéke" rezignáltságából is. „Nem tartozott már senkihez, csak hozzá tartoztak emberek, feleség, gyermekek, azok unokatestvérei, barátai. De úgy érezte, nem bírja a terhet, gyökerei kimozdulnak a földből... Inni próbált, hogy eltompuljanak az érzései, de ez nem vált be... Ekkor kapott rá a szellemi, tárgyi rekvizítumok keresgélésére. Visszatért a régi falusi házba" – olvassuk Bernáthról az *Egy köcsög aludttej* c. novellában. Az otthontalanság tudatához paradigmatikusan társul a novellahősök másik meghatározó élménye, az életből való kimaradás, a kívülrekedtség érzése. Miként a meghitt tájhoz, ugyanolyan erővel kapcsolódnak Bertha hősei az ifjúság, a szerelem igézetéhez. A *„kimozdult gyökerek"* állapota tehát alapszituáció, mely a visszavonhatatlanul eltűnt vagy egyre távolodó értékek világát idézi fel – szinte mindig nosztalgikus-lírai felhanggal. Innen a tipikus és frappáns novellakezdés: a hősök térben vagy időben (emlékeikben) útra kelnek, hogy erőt merítsenek vagy vigaszt keressenek a „stílustalanná" vált jelenhez a múlt értékei között.

A jelenség jól ismert az irodalomban – számtalan nagy alkotás köszönhette már megszületését ennek az örök „anakronizmusnak". Bertha prózáját is dicséri, hogy hitelt tud szerezni a maga eszközeivel ennek az életérzésnek. Mert tegyük hozzá rögtön: realizmusa általában megmenti az értékarányok torzításától és a hamis nosztalgiától. Bertha „menekülő" hősei is a *jelenben* élnek: tele tüdővel szívják a levegőt, sohasem sóhajtoznak. Szinte zavarbaejtően egymásbajátszott hangulatok kísérik az „útrakelőket". Az elégikus pillanatokat olykor csaknem átmenet nélkül követi a vérbő humor, vagy éppen a reflexió szarkazmusa. *Az üvegfalon túl* talán a legjobb példa erre.

Az embereket figyelő, hangulatokra leső és azokon merengő attitűd – mely egyébként az *Öninterjú* szerint Bertha Bulcsunak is „természetes állapota" –, teremti meg az egész novella atmoszféráját, kompozíciós síkon pedig a „story" keretét. Az impresszionisztikusan finom hangulatárnyalatok valóság és látomás tűnékenységében könnyed kezdő és záró képsorait kapcsolják össze. De az elégikusan hangolt atmoszféra csak látszólag, a felszínen különül el a „story" világától. A novella értékszintjén a kompozíció külső egységei pontos megfelelést mutatnak. Hiszen a tulajdonképpeni cselekmény nem más, mint apa és fia szépségében igaz, de a valóságban illuzórikus ábrándjainak találkozása.

A külső történés epizódjelenetei ezt a belső cselekmény- ill. értéksíkot ellenpontozzák. A pletykát hozó rokon néni zsánerfigurája éppoly eleven realitás, mint Németh úr „gebines" elképzelése. Mindketten ragyogó humorral ábrázolt típusok. Mariska néni szenzációra éhes fontoskodása, naivitása, nyers szókimondása és Németh úr zavara a tanár ábrándos életét hallgatva egyaránt groteszk szituációt teremt, melynek komikumát még fokozza az elbeszélői kommentár szellemes iróniája. Elégia és humor – bár értékszembesítők –, itt mégis egymásba harmonikusan áthajló minőségek.

A Krúdy-reminiszcenciák lírai fogantatása, a dialógusok kacagtató humora és a reflexió gunyoros éle azon túl, hogy az egyes novellahősök találó jellemzésére és minősítésére képesek, egyszersmind költőileg mintegy „megemelik" e valóságrészleteket. A „stílustalan", szürke világba a szellem értékeit varázsolják. Mert a nosztalgia és az idill értéklehetőségeit Bertha azzal tudja megőrizni, hogy uralkodik felettük. A szentimentális átélést kizárja az elbeszélői gesztusban szinte mindig érvényre jutó külső nézőpont iróniája. Bernáth Gyula falusi idill utáni vágyát, ábrándozását pl. azonnal ellensúlyozza az emlékezetbe idézett realitás: „... gyermekkorából emlékezett még, hogy reggelente a tikokat meg szokták monyászni. Ez elkedvetlenítette. Elhatározta, hogy falura költözik, de nem tart tikokat". (*Rex Judaeorum*)

Másutt viszont a humorban rejlő könnyed távolságtartás a lemondás elégikus

gesztusát készíti elő. *A világ legboldogabb embere* c. novellában Bernáth Gyula a kívülálló irigységével szemléli a partról két fiatal versenyző szerelmi idilljét. „Arcmimikával, szemmel, visszafogott, apró mozdulatokkal dolgoztak. Éppen kitörőben volt a szerelmi vihar. Bernáth Gyula megvizsgálta a fiút, aztán a lányra pillantott, s úgy nagyjából már el tud'a képzelni azt a Csopak alatti nádast, ahová a legközelebbi edzés végén, véletlenül belerohannak hajóikkal. De egyszer csak úgy látszott, hogy nem várhat már hetekig a dolog, napokat sem. Hatméteres távolságból nekilátták, hogy elnyeljék egymást, és vitorlák nélkül felemelkedjenek a borongós balatonfüredi égbolt alá." A hős felismerése, „hogy kizáródott ebből az életből", ugyanakkor a visszavonhatatlanság fájdalmát sugározza.

E különös gazdagság feltétlenül élményt kelt, de néhol mégis adósa marad a művészi tökélynek, és sajátos kettősségre utal. Bertha ízig-vérig empirikus íróalkat, s ez prózájának a legtöbbet adja: pergő dialógust, a megfigyelés élességét, a humor gazdag skáláját, élő, metaforikus nyelvet és valóságos jellemeket. Ugyanakkor azonban a részek gazdagsága olykor csak a maga heterogenitásában él, vagy éppen megkomponálatlan marad, mint pl. a kötet első novellájában (*Aki fiatal, az boldog*). Másrészt több novella sebezhető pontja, hogy amikor az elbeszélő „nagy igazságokat" kíván megfogalmazni, nem egyszer közhelyekbe téved. „Minden ember titok, saját magunkat sem ismerjük." (*Az üvegfalon túl.*)

Úgy tűnik tehát, hogy Bertha prózaművészetében az érzéki-szemléletes és az intellektuális mozzanat egymást néhol inkább gyengítő, semmint erősítő tényezővé válik. Az író még mintha itt is kedvenc hőse sorsában osztozna: az átmenetiség nyugtalanító terhét kell viselnie.

A *Fehér rozsda* „koordinátái", ha nem is mindig azonos szinten megvalósuló, de mindenképpen élő és hatni tudó novellák művészi értékeit jelzik. Annak a realista kisepikai hagyománynak a folytatását és megújítását mutatják, amely a valóság ellentmondásait is értéknek vallja: mert a szembenézés művészi esélyét értékteremtő erőhöz – a humánum gazdagságának igéretéhez – kapcsolja. Így a kifejezésformák keresése Bertha Bulcsu jelen kötetében sem válik öncélúvá, mivel az egymástól merőben eltérő kisepikai műfajok, ill. műfajváltozatok egyazon hitelt érdemlő szemlélet tükrözői. A klasszikusan zárt novellakompozíciók objektivitásától (*Tanya a szigeten. Akácerdő*) a „lírizáltan" nyitottabb elbeszéléseken át (*Vízipálma. Boldog boldogtalanság* stb.) egészen a személyes vallomásig vezető prózaművek is (*Műhely, Öninterjú*) ugyanannak a valóságnak és valóságlátásnak a párlatai.

Ennél is fontosabb azonban, hogy az elbeszélő személytelensége, majd az ezt a személytelenséget szerepre cserélő elbeszélői magatartás, végül pedig e szerepekből is nyíltan kilépő ars poeticák megformálásukban is egymásra utalnak. A tárgyilagosság rejtőzködő epikus gesztusa nem szünteti meg a morális elkötelezettség személyes hitelét, az önvallomások szubjektivitását pedig tárgyiasítja a távolságtartó fölény. A személytelenség „tiszta" objektivitása és a személyes részvétel kizárólagossága itt tehát egyaránt fikció. Hogy művészi értelemben is azzá válhatott, – ez a kötetnek feltétlenül rangot biztosít.

GYURKOVICS TIBOR

Pécsi karácsony

Hogy megy a szél, hogy viszi a havat
Pécs örökégő lámpái alatt!
Boldog, ki elszállt, nedves a beton,
egy nő benéz a nedves ablakon.

Boldog, ki elszállt. Hova száll a hó,
a fölkorbácsolt és elhalkuló?
Bulcsunak még itt kéne lennie,
csak le kell ugrani a restibe.

Ervin bajusszal röpül át a téren
a végeérhetetlen hóesésben,
Dénes veszekszik – görbül a hideg,
itt kéne lenni még mindenkinek.

Jövök, jövök! – azt mondja Szakonyi,
a nevetését idehallani,
miközben lámpák alá hull a hó,
a fölkorbácsolt, az elhalkuló.

A hófalak, a hó alatt
örökké hulló hó marad,
nem fölénk – alánk hull a hó,
hullahopp alá hullahó.

Pécs! Pécs városa! Irodalmi székhely!
mit beborít a hó nagy közönyével,
ilyenkor lehet egymást megszeretni,
és atomhóban egymást elfeledni.

Bandukolunk az ismeretlen tájon,
kirakatokban kuksol a karácsony,
felnőttek lettünk, hősök, hontiak,
kinek Trabant jutott, kinek Fiat.

Veronika benéz az ablakon,
az üvegen mint kendőn, ott a nyom:
nem Jézusé, csak valamelyik nőé,
karácsonyolunk – egyre eltünőbbé.

A hulló hó nyitott szemembe csap,
csak kapkodom meztelen arcomat,
öt napja nézem, át a fehér rácson,
csorog le az arcomon a karácsony:

Elkelne most a nemzetközi béke,
a hóba lépek, mint valami pépbe,
magukban maradnak a mondatok,
meg kell őrülni – ennyit mondhatok.

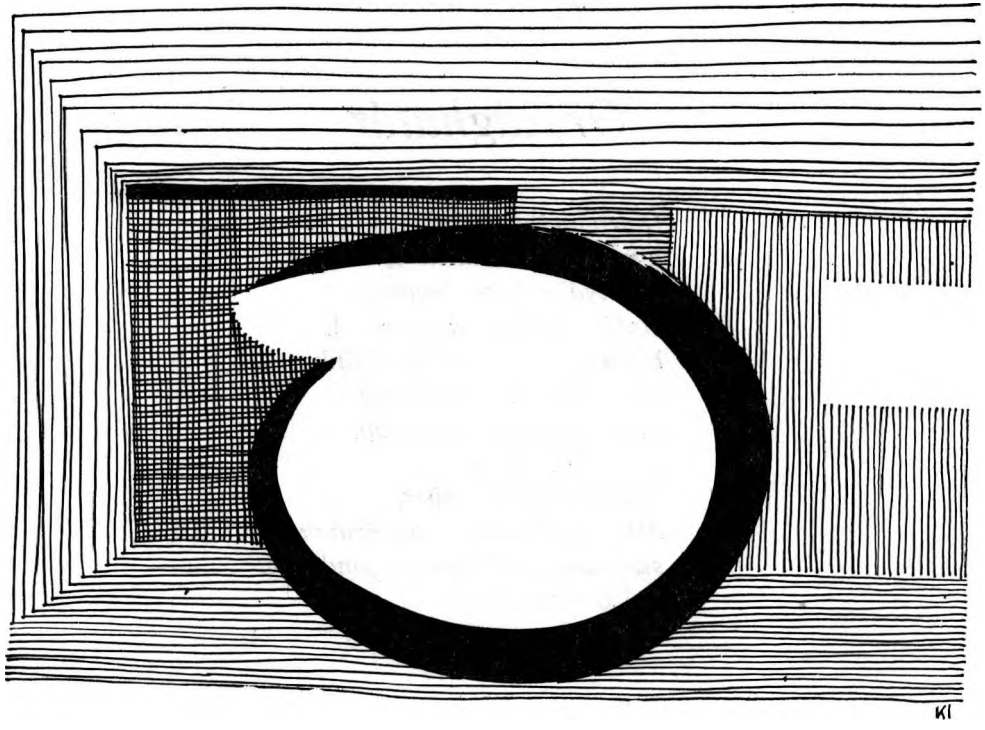

WEÖRES SÁNDOR

Végállomás

A vonat valahol megáll,
az emberek elszélednek.
Pályákra borúl a homály
s a vidék cimbalma szeleknek.

Az üresség a parancs.
S az üresség szögletében
tüzes fekete narancs
dühöngve nyilallik az égen.

Országhatár

Disznópatkóerdő
a magasban, szürke csillogás
gyertyái s ódon kánonai.
Határ-falvakat hagyunk el,
barátságos vámházba érünk,
benn féltucat hivatalnok
megnyugtatón mosolyog,
de fölénnyel is:
csupa bizalmi ember.
Míg vasvillával őrzik árúinkat,
szerelmes hajlékomra gondolok,
hol gorombábbak,
mint a szopós bömbölése.

ÖRKÉNY ISTVÁN

Tatárfutás

*(Részlet)**

Most, hogy e népes család elment, már nem félek leírni, hogy a két első versenynap eseményei, a verőfényes időjárással párosulva, valóra váltották Baltazár Sándor reményeit. Ha még ez a hattagú család is, elfásulva a sok mozinézéstől, pusztán a *kitörés* jóvoltából ily fogékonnyá vált a napkelte mindennapos szenzációja iránt, akkor bizalommal nézhetünk a jövőbe. Pedig a verseny harmadik napján egy kis csalódás érte a résztvevőket. Dehát ez nem is lehet másképp. Hisz még egy futballmeccsen vagy bikaviadalon is vannak percek, amikor ellanyhul a küzdelem, és ellankad az izgalom a tribünökön, – miért ne lennének hát hullámvölgyei a Tatárfutásnak is?

Kiváltképp Monokon! Monoknak van ugyan vasúti állomása és postahivatala, mégsem a világ közepe. Mindössze három nevezetessége van: a jónevű monoki csokoládégyár, a még híresebb Monoki Művésztelep, és a híresnek ugyan nem híres, sőt inkább szigoráról hírhedt Monoki Büntető Fegyintézet. Csodát tehát ne várjunk Monoktól, bár e három nevezetesség – legalábbis a papírforma szerint – elég mozgalmas napot ígért a versenyzőknek. Erről Lantos főrendező az alábbi nyilatkozatot tette:

Az Elnökség álláspontja az, hogy a résztvevők, megszabadulva a mindennapok unalmas cellafalai közül, most már belekóstolhatnak az élet kimeríthetetlen gazdagságába, amire Monok igen jó adottságokkal rendelkezik. Mindannyiunknak vannak álmaink, melyeket hangosan ki se mondunk, oly reménytelen a megvalósulásuk. Ki ne kívánkoznék egy csokoládégyárba, ahol annyi tejcsokoládét, pralinét és konyakos meggyet ehetik, amennyi belefér? S ki ne vágyakoznék megismerkedni a Művésztelep lakóival, híres írókkal, festőkkel, és a világot jelentő deszkák művészeivel? S emellett van bennünk valamiféle hideglelős kíváncsiság, hogy elbeszélgessünk rablókkal, gyilkosokkal, és benyithassunk egy börtöncellába, melynek csöndje már ki tudja hány rabnak hány lépte koppanását nyelte el. Azt hiszem, hogy még maga is, író úr, aki már sok jót-rosszat megélt, örömét lelné egy ilyen változatos versenynapon... Az Elnökség mindezt alaposan megfontolva, utasítást adott a loholónak, hogy szervezze meg a fogadtatást, dolgozza ki a napirendet, s minden befolyását latbavetve szerezzen engedélyt a Monoki Fegyház megtekintésére, ahová eddig csak raboknak volt belépésük... Mit szól a műsorhoz, író úr?

Annyi bizonyos, hogy jól van kitalálva. Ez a három különlegesség, egy napon, egymásután, érdekes lehet.

Ami ránk is fér, író úr. Elég egy eseménytelen, szürke nap, s mindjárt

* *A Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelenő életmű sorozat következő kötete lesz az „Életrajzom töredékekben", amely Örkény István négy befejezetlen regényét tartalmazza, köztük a* Tatárfutást *is. Az itt olvasható részlet a félbehagyott regény 3. fejezetének első fele. Az 1. fejezet is itt jelent meg a Jelenkorban, 1976-ban.*

akad egy pár ember, aki megunja a Tatárfutást, föladja a versenyt, és hazamegy.

Megunni a Tatárfutást? Ez hihetetlennek hangzik, főrendező úr.

Egy külső szemlélőnek talán igen. De nekünk, akik már jónéhány versenyt végigcsináltunk, mást mondanak a tapasztalataink. ... No de mindez már a loholóra tartozik, aki épp úgy ismeri ezt a veszélyt, mint én.

Még hogy veszély? Nem túlzás ez, főrendező úr?

Bár tévednék! Isten önnel, író úr.

Magamban megmosolyogtam az aggályoskodót, akinek eltávozása után, kora délelőttől késő délutánig egy árva lélek se lépte át szobám küszöbét, jeléül, hogy a verseny izgalmai a résztvevők minden percét lekötötték ... Már meg is feledkeztem Lantos főrendező balsejtelmeiről, s e sorok írója volt a legjobban meglepve, amikor kézhez kapta azt a jegyzőkönyvet, melyben e nap estéjén Lantos főrendező a versenyzők létszámának újabb csökkenéséről számolt be.

JEGYZŐKÖNYV

Fölvétetett a 443. Tatárfutás 3. versenynapján, este 8 órakor, a Vén Bagoly különtermében működő versenyirodán. Jelen vannak az Elnökség tagjai, a beidézett tanúk, és a loholó.

Elnök: Megnyitja az ülést. Fölkéri Lantos főrendezőt, hogy szépítés nélkül ismertesse a helyzetet.

Főrendező: Arra inti a megjelenteket, hogy tartózkodjanak a sötéten látástól, anélkül, hogy rózsaszínre festenék az eseményeket. Tény, hogy szépszámú résztvevő föladta a versenyt, másfelől viszont számosan nem adták föl. Az idő szép, az ellátás kitűnő, minden jel arra vall, hogy a 443. verseny minden idők legjobb Tatárfutása lesz.

Elnök: Kéri a pontos számadatokat.

Lantos: Az összes nevezők száma 1850 főre rúgott, de ezekből a startnál már csak 1200 jelentkezett. A távolmaradók azonban amúgyse sportemberek, hanem feltűnni vágyó városi előkelőségek, kékharisnyák, sznobok, akik csak a listán akartak szerepelni, továbbá öregek és betegek, akik csak fölvágásból jelentkeztek, távolmaradásuk tehát tiszta haszon.

Elnök: Ha minden távolmaradás tiszta haszon, akkor legjobb volna meg se rendezni a Tatárfutást.

Főrendező: Ezt ő nem így értette. Sőt, mélyen fájlalja, hogy Lepesén nyolcvan, a suhaji főtéren pedig százhét család vált ki a mezőnyből, főleg az erős lövöldözés miatt. Ezt ő még normális méretű lemorzsolódásnak tartja.

Elnök: Arról kell beszélni, ami abnormális. Monokon hányan adták föl a versenyt?

Főrendező: A vacsorajegyek alapján 78 család.

Elnök: Ez is normális?

Főrendező: Nem normális, de nem is katasztrófális.

Elnök: Ő nem ilyen optimista. Ki a felelős a lemorzsolódásért?

Bandi, a loholó: Szót kér.

Elnök: Ne a loholó beszéljen. Halljuk előbb a monokiakat.

Balog igazgató: Nem rajta múlott. A vezetése alatt álló csokoládégyár készítményei kiváló minőségűek, de maga az üzem kiöregedett, elhanyagolt, sivár, mert manapság nem invesztálnak egy hatvan éve fennálló, vidéki csokoládé-

gyárba. Minthogy azonban a loholó úr arra kérte, hogy tegye kellemessé a vendégek ott tartózkodását, kiüríttette és kimeszeltette a drazsírozó-részleget, hogy legyen hol beszélgetni a vendégekkel. Ráadásul és minden ellenszolgáltatás nélkül másfél mázsa Pilóta-kekszet, konyakos meggyet és habcsókot bocsátott a versenyzők rendelkezésére. És hogy valami szórakozásuk is legyen, fölléptette a kapust, akinek idomított kutyája már sok sikert aratott.

Elnök: Mit tud a kutya?

Igazgató: Megugatja, akinél lopott csokoládé van. Egy kiszolgált, roskatag gyártól ez is szép teljesítmény.

Elnök: Köszöni az igazgató bőkezű vendégszeretetét, mely bizonyára jólesett a versenyzőknek is... De akkor hol romlott el a hangulat? Talán a Művésztelepen?

Király K. József telepvezető: Művésztelep? Hol van az már! Ő inkább úgy hívná: művésztemető... Ez a gyönyörű létesítmény egykor nemzeti adakozásból épült, de ki áldoz manapság művészi célokra? Négy éve nem működik a vízvezeték, kipusztult a rózsakert, gaz verte föl a teniszpályákat, s az egykori kétágyas szobákban ma emeletes priccseken hatan alszanak... És kik alszanak? A nagy költők, festők, a világhírű hegedűművészek és színpadi sztárok helyén bukott drámaírók, dilettáns zeneszerzők és állástalan statiszták, akik örülnek, ha tető van a fejük fölött... Van ugyan egy híres író Monokon, de az sem a Művésztelepen él, hanem a fegyházban raboskodik. Ő tehát, amikor a loholó úr itt járt, előre megmondta, hogy ebben a málladozó házban, s ezekkel a rossz ripacsokkal nem sok szórakozást tud nyújtani a tatárfutóknak.

Elnök: Leszögezi, hogy ez sajnálatos, mert sokan vannak, akik most láttak volna először élő művészeket.

Telepvezető: Ezt ő is tudja. Nagy szorultságban a fegyház igazgatójához fordult, és kölcsönkérte azt a bizonyos írót, akit hazaárulásért halálra ítéltek, de minthogy ártatlannak bizonyult, kegyelmi úton életfogytiglani fegyházat kapott. Őt léptette föl a háziszínpadon, mert az illető nagyon hatásosan tudja elmondani az élettörténetét. És úgy vette észre, hogy az előadásnak sikere volt.

Elnök: Ezt ő el is hiszi.

Telepvezető: Továbbá, hogy a lehangoló látványt kissé fölélénkítse, kimeszeltette a társalgót, és néhány tál süteményt kért kölcsön a csokoládégyártól. Többet, az ő sanyarú helyzetében, őszinte sajnálatára, nem tudott nyújtani.

Elnök: Többet, az adott helyzetben, a telepvezető nem is nyújthatott volna. Ilyenformán bizonyára a fegyház komorsága hangolta le a versenyzőket.

Mór százados, börtönparancsnok: A monoki fegyház a legmodernebb büntetőintézet az országban. Fölöttes hatósága, a Központi Börtönigazgatóság, épp azért engedélyezte a látogatást, hogy eloszlassa a börtönökhöz fűződő sötét hiedelmeket. A cellák otthonosak, rádióval, és hideg-melegvízzel vannak fölszerelve, a vallatószobák barátságosak, az a tágas helyiség pedig, ahol másképpen zacskókat ragasztanak a rabok, fölér egy angol klub társalgójával. Ő ezt, a loholó kérésére, frissen kimeszeltette, és néhány kényelmes fotellel még lakályosabbá tette. Nem hiszi, hogy az ő fegyháza untatta vagy lehangolta volna a látogatókat.

Elnök: Ő se hiszi. Börtönhöz képest szinte derűs és barátságos a kép.

Börtönparancsnok: Való igaz. Ő már attól félt, hogy túl derűs lesz a versenyzők benyomása, ha a jól táplált, kiegyensúlyozott, vicceket mesélő elítéltekkel összevegyülnek... Éppen ezért kölcsönkért a csokoládégyárból egy meggy-

magozót, akit a húszéves magozó-munka egyhangúsága súlyos búskomorságba kergetett. Szerinte erre a sötét színfoltra azért volt szükség, hogy a fegyháznak némi fegyház-színezete legyen.
Elnök: Egyetért a parancsnokkal. Összefoglalja az elhangzottakat. Megállapítja, hogy a vendéglátók a híres monoki vendégszeretettel fogadták, és minden jóval elhalmozták a versenyzőket, a lemorzsolódásért nem ők hibáztathatók.
Bandi: Ehhez szeretne valamit hozzáfűzni.
Elnök: Most ne a loholó beszéljen, hanem a tatárfutók.
Yves Le Roy oroszlánvadász (Franciaország): A Tatárfutást egy párizsi utazási irodában ajánlották neki a tervezett ugandai szafári helyett. Azt mondták, hogy itt sokkal nagyobb nélkülözésekben, életveszélyesebb helyzetekben lesz része, mint Afrikában. Ebből nem lett semmi. Mostanáig türelmesen unatkozott, de Monokon betelt a pohár. Ha nem kap izgalmakat a pénzéért, hazamegy.
Elnök: Ő sem a Kilimandzsárót, sem elefántcsordákat nem tud idevarázsolni. De fölteszi a kérdést: mit vár az élettől, akit már egy börtön sem érdekel?
Le Roy: Őt a börtön igenis érdekelte. De egy napon három börtön őneki egy kicsikét sok.
Elnök: Tévedés forog fenn. Csak egy börtön szerepelt a műsoron.
Le Roy: Nem három? Annál rosszabb. Ő nem bírja az egyformaságot, és föladja a versenyt.
Bandi: Szót kér.
Elnök: Előbb a tisztelt Hallada-nővérek beszéljenek.
Hallada-nővérek: Ők épp azt sokallották, amivel az oroszlánvadász úr nem érte be: a borzalmakat.
Elnök: Például.
Hallada-nővérek: Például szívtelenség érzékeny lelkű művészeket gyárban robotoltatni. Arról a híres íróról, akivel húsz éve meggyet magoztatnak, valósággal lerítt a kétségbeesés.
Elnök: A hölgyek tévednek. A meggymagozó nem író, hanem csokoládégyári munkás, az író viszont hazaárulásért elítélt fegyenc.
Hallada-nővérek: És a börtön? Ahol így megkínoznak egy rendőrkutyát, hogy bánhatnak ott a rabokkal?
Elnök: Ez is félreértés. A kutya nem a börtönben, hanem a csokoládégyárban szerepelt.
Bandi: Ismét szót kér.
Elnök: Majd a művésznő után. Az elnökséget porig sújtaná, ha egy ilyen világhírességet is lemorzsolódnék.
Ira Tatárka: Eszébe sincs lemorzsolódni. Ő még csak néhány napot töltött az óhazában, ahová régóta vissza vágyott, s a hosszú távollét után sok mindent nem ért, nem tud tájékozódni, mert állandóan ellentétes benyomások érik ... Néha azt se tudja, hol van, mit lát, örüljön-e vagy búslakodjék, mint például a monoki Művésztelepen.
Elnök: Elismeri, hogy az intézmény alapos tatarozásra szorul.
Ira Tatárka: Mit számít az! Amerikában még ilyen sincs! Ott, aki nem gondol a holnapra, öreg napjaira koldusbotra jut, nincs hely, ahol meghúzódhatnék, etetnék-itatnák, gondját viselnék ... Le a kalappal egy ilyen intézmény előtt! De azzal a gyönyörű monológgal még most se tudja, hányadán legyen.
Elnök: Miféle monológgal?

Ira Tatárka: Ő még most is a hatása alatt áll. Egy ártatlan ember, akit előbb halálra, aztán életfogytiglani fegyházra ítéltek, és aki mindezt szenvedélytelenül, rezzenéstelenül, mint a világ legtermészetesebb dolgát adja elő... Egész Amerikában nincs ilyen színdarab, ilyen szerep, ilyen színész!
Elnök: Nem érti a dolgot. Tudtával a telep lakói közül egyetlen színész se szavalt.
Ira Tatárka: Hát ez az éppen, amibe belezavarodott... Miután végigzokogta a monológot, szeretett volna megismerkedni kiváló kollegájával. Kérdezősködni kezdett, de homlokegyenest ellenkező fölvilágosításokat kapott. Hogy az illető nem is színész, hanem hazaáruló. Illetve, hogy csak ártatlanul bebörtönzött hazaáruló. Pontosabban, se nem színész, se nem elítélt, hanem csokoládégyári munkás, mások szerint olyan csokoládégyári munkás, aki színész szeretett volna lenni, de hazaárulásért halálra ítélték, minthogy azonban ártatlannak bizonyult, visszakerült a csokoládégyárba kapusnak, ahol kutyaidomítással foglalkozik... És ő látott is egy kutyát, mely megugatta az összes távozó munkásokat, de attól se lett okosabb, sőt, még jobban összezavarodott minden. Milyen hely Monok? Ki itt a kapus, ki a színész, ki a hazaáruló? És mit látott ő voltaképpen? Három börtönt, vagy három művésztelepet, vagy három csokoládégyárat?
Elnök: Közli a művésznővel, hogy egy csokoládégyárat, egy művésztelepet és egy börtönt látott.
Ira Tatárka: Köszöni a felvilágosítást, mert ő erre sose jött volna rá.
A loholó: Kérdezi, hogy ő mikor jut szóhoz.
Elnök: Most.
A loholó: Még mielőtt rákennék e felelősséget, kijelenti, hogy kizárólag az elnökségtől kapott utasításokat hajtotta végre.
Elnök: De hogyan! Őneki három különleges látnivalót kellett volna hatásosan bemutatnia, s ehelyett összekuszálta a dolgokat.
A loholó: Erről nem ő tehet. Sőt! Óvatosságból, nehogy összetévesszék a műsorszámokat, még idejében táblákat festett, és kiíratta a gyárkapura, hogy *Csokoládégyár*, a művésztelepre, hogy *Művésztelep*, csak a fegyházra nem tett külön jelzést, mert amúgy is rá volt írva, hogy *Monoki Büntető Fegyintézet*, és ráadásul fegyveres őr állt a kapu előtt... Csak a vak nem látta, hogy mi micsoda.
Elnök: Nem elég kiírni valamit, ha maguk a dolgok nem elég különbözők. Manapság az emberek úgyse hiszik el a föliratokat.
Bandi: Normális ember nem téveszt össze egy fegyházat és egy művésztelepet! Vagy ha mégis, akkor a versenyzőben a hiba.
Elnök: Nem egészen. Senkise tudja pontosan, milyen is valójában egy csokoládégyár, mert az emberi értelem csak viszonyítani képes. Minthogy emberek vagyunk, akik hasonlítunk egymásra, a dolgok és intézmények, amiket létrehozunk, szintén hasonlítanak. A loholónak épp az lett volna a föladata, hogy kiélezze a különbségeket, de ő ehelyett mindent kimeszeltetett!
A loholó: Az is baj? Meg lett mondva, hogy rend és tisztaság legyen.
Elnök: De másféle rend és tisztaság mindenütt! A Tatárfutás arra való, hogy a versenyzők kitörjenek a hétköznapok egyformaságából, és fölfedezzék a világ sokféleségét, a dolgok változatait, és a változatok árnyalatait. Minél börtönebb egy börtön, annál jobb. Minél csokoládégyárabb egy csokoládégyár, annál érdekesebb. De mit tett a loholó? Összemeszelte és elkente a különbségeket!

A loholó: Ezt viszautasítja. Ő nem kezdő loholó. Húsz évvel ezelőtt, sokkal nehezebb körülmények közt is megállta a helyét.
Elnök: Húsz év alatt nagyot változott a világ. Minden mindenhez hasonlatosabbá vált, nemcsak a börtönök és művésztelepek, hanem az emberek látásmódja és viselkedése is. Monokon például, ahol a lét három, egymástól elütő formája izgalmas élményeket ígért, szegény tatárfutók azt se tudták, mit látnak. Lézengtek, unatkoztak, aztán föladták a versenyt és hazamentek . . . Ha ez mégegyszer előfordul, akkor, legnagyobb sajnálatára, kénytelen lesz leváltani a loholót.
A loholó: Ezt ő nem élné túl.
Elnök: Akkor emberelje meg magát. Ha háromszázan hazamentek is, még megmaradt jó pár száz tatárfutó! Eszeljen ki nekik valami meglepetést.
A loholó: Az volt megmondva, hogy a kozocsai Reuma-kórházban pihenőt kapnak a tatárfutók.
Elnök: Egy jó kis meglepetés után még jobban esik a pihenés.
A loholó: Fél, hogy a kettőt bajos lesz összeegyeztetni.
Elnök: Ha nem tudja megoldani a feladatot, adja át a helyét egy rátermettebb és élelmesebb loholónak.
A loholó: Reméli, hogy a feladatot meg tudja oldani. Kérdezi, milyen természetű legyen a meglepetés.
Elnök: A legfontosabb, hogy levezesse a feszültséget, de azért ne izgassa fel túlságosan a versenyzőket.
A loholó: Meglesz.
Elnök: A meglepetés mulatságos legyen, de azért egy kis ijedtség nem árt.
A loholó: Tessék rábízni.
Elnök: Vigyázni kell, hogy a kórházi betegeket ne érje túl erős megrázkódtatás.
A loholó: Vigyázni fog.
Elnök: És ami a legfontosabb: óvni kell a kozocsaiak érzékenységét. Emberemlékezet óta mindig Kozocsán kezdődtek a bajok.
A loholó: Vállalja a felelősséget.
Elnök: Reméli, hogy a loholó ura lesz szavának, ez esetben a versenyzőknek egy mulatságos, izgalmas, de kellemes meglepetésben lesz részük. Kéri tehát a jelenlevő tatárfutókat, másítsák meg elhatározásukat, és folytassák a versenyt.
Ira Tatárka: Szívesen. Ő csak szeretne tisztán látni.
Le Roy: Még egy kicsit vár, de ha megint unatkozni fog, hazamegy.
Hallada-nővérek: Ők is várnak. Csak föl ne izgassák őket mégegyszer.
Elnök: Köszöni a bizalmat. Ígéri, hogy mindenki meg lesz elégedve. Az ülést bezárja. Kellemes tatárfutást kíván."

Eddig a jegyzőkönyv. Most átveszem a szót, mert teljes mértékben megértem a mai és jövőbeli olvasó furcsálkodását. Valóban, ő, aki tárgyilagos szemlélője az eseményeknek, joggal kérdezi, hogy többszáz épelméjű, egészséges ember miképpen téveszthetett össze egy börtönt egy csokoládégyárral, egy gyárat a Művészteleppel, és viszont. Egyszerű a magyarázat. Az olvasó, mint kívülálló és pártatlan szemlélő, aligha tudja elképzelni, hogy egy napok óta menekülő embertömeg hangulata feszült, közérzete lázas, látása ködös, benyomásai elmosódtak, valahogy úgy, ahogy mi éjszakai álmainkban valóságnak vesszük a legképtelenebb káprázatokat.

Ilyen tájékozódási zavarok persze csak az erre hajlamos versenyzőket fenyegetik, de a régi évkönyvekben gyakran olvashatók erre vonatkozó célzások: „Mintha nem is én lettem volna az, aki . . .” „Azt se tudtam: ébren vagyok-e vagy álmodom?” „Miért ettem meg egy eleven naposcsibét? És éppen én, aki még a vatta érintésétől, nemhogy lenyelésétől irtózom?” Vagy: „És amikor körülnéztem, mit látok? Azt, hogy nem a belovári erdei faiskolában vagyok, hanem hazámtól távol, a svájci St. Gallen közkórházának idegosztályán, ahol kézzel-lábbal magyarázom az orvosoknak (minthogy nem tudok németül), hogy mi az a Tatárfutás.”

Baltazár Sándor kitűnő művében („Miért nincsenk többé kereszteshábo-rúk?”) részletesen elemzi ennek az idegzavarnak történelmi tüneteit, amiket ő „a kitöréssel együttjáró hályogos látásnak” nevez. Mondanunk sem kell, hogy amikor a 443. Tatárfutás tervét elkészítette, számításba vette e veszélyt. Olvassuk csak el figyelmesen a Műsorfüzetet!

„Szeretettel üdvözöljük sporttársainkat a 4. versenynapon. Kozocsát, mint tudjuk, hatalmas erdőségek veszik körül. Habár hivatalosan csak holnap érkezünk a városba, valójában már Kozocsa földjét tapossuk. Legyünk hát óvatosak! Ne felejtsük el, hogy miközben csobogó patakok partján, kanyargós erdei ösvényeken ballagunk, a verőfényes tisztások körül ott sötétlik, és elnyeléssel fenyeget a sötét rengeteg. Tartsunk szorosan össze, lépjünk mindig az előttünk haladó lába nyomába, ne álljunk félre virágot szedni, hanem bízzuk magunkat az elnökség által kijelölt útvonalra, mely egyébként a mai napra két szép, és emlékezetes eseményt tartogat nekünk. Egy nem fárasztó erdei séta után meglátogatjuk a belovári cigány-tanyát, majd innen, egy órával később, útunkat a Saxlehner-grófok világhírű vadaskertjén keresztül folytatjuk a még híresebb vadászkastélyig, ahol ötfogásos vadászlakomát szolgálnak föl nekünk. Ebéd után a kastélyt, illetve a vadállományt tekintjük meg, a luxus-kategóriában futók három fácán, illetve egy vaddisznó, vagy pedig egy hároméves szarvasbika kilövésére jogosultak.

Minthogy a Saxlehner-család kihalása óta a kastély a kozocsai hatóságok kezelésében működik, s még a vadász-libériás inasok is városi alkalmazottak, tartózkodjunk minden Kozocsa-ellenes megjegyzéstől, mert ők azt azonnal jelenteni kötelesek. Jó étvágyat kívánunk, és mégegyszer figyelmeztetjük sporttársainkat az események sorrendjére. Azok az agyagkunyhók, amiket először látunk, a cigánytanya viskói, ama francia reneszánsz kastély pedig, ahol vadászlakomázni fogunk, az egykori Saxlehner grófok vadászkastélya. Ezt a kettőt ne tévesszük össze.”

Bocsánat . . . Megismer még a mester? Én vagyok a motoros küldönc.

Tudom, barátom. És ipari tanuló Bandi műhelyében.

Az ő megbízásából zavarom a mestert.

Inkább ő zavarna már egyszer, ahelyett, hogy mindig magát szalasztaná.

Épp indulóban volt, amikor közbejött egy fegyelmi tárgyalás . . . Mintha a loholó tehetne róla, hogy néhány telhetetlen fráter megunja a Tatárfutást!

A tárgyalás után egyenesen átjöhetett volna.

Csakhogy nem tudta rászánni magát az idejövetelre, mert attól félt, hogy a mester a monoki jegyzőkönyv alapján ítéli meg őt. Most viszont minden percét igénybe veszi a műsorváltozás, amivel ki fogja köszörülni a csorbát, és emelt fővel léphet a mester színe elé.

De én őt nem vádoltam semmivel.

Ő vádolja saját magát! Azt mondja, hogy egy tapasztalt loholónak szá-

molnia kellett volna az idők változásaival. Húsz évvel ezelőtt senki se tévesztett volna össze egy börtönt egy csokoládégyárral, de azóta elfásultak, és már csak éles különbségeket észlelnek az emberek.

Ami ellen sajnos, nem lehet védekezni.

Bandi azt reméli, hogy lehet . . . Őszerinte egy tetves cigánytanya és egy grófi kastély abszolúte összetéveszthetetlenek.

Bár így volna! Én szívből kívánom neki.

Ő pedig arra kéri a mestert, hogy a mai nap eseményeit ne összefoglalóan értékelje, hanem jegyezze föl időbeli sorrendben, úgy, ahogy beérkeznek, az összes értesüléseket.

Miért jó ez neki?

Mert most is lesznek zúgolódók, sértődöttek, de a többség élvezni fogja a mai napot, mely talán mérföldkő lesz a Tatárfutások történetében.

Remélem. És mikorra várhatom őt?

Most fő a feje, hogy estére összehozzon egy váratlanul izgalmas meglepetést, mely mégis kellemes és megnyugtató hatással lesz mindenkire . . . Mihelyt túlestünk rajta, Bandi megjelenik a mesternél.

Legfőbb ideje, fiam. Isten vele.

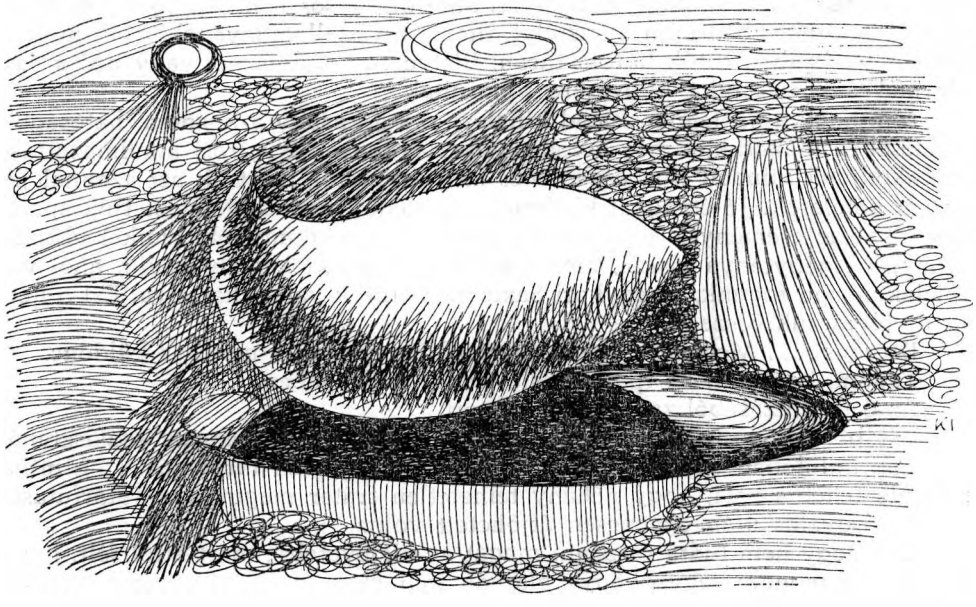

POMOGÁTS BÉLA

CSELEKVŐ ÍRÓ

– Párbeszéd a groteszkről. Beszélgetések Örkény Istvánnal –

Az író élete és a mű élete sohasem ugyanaz: ezt tanúsítja Örkény István fordulatokban gazdag írói sorsának és szüntelenül gazdagodó, emelkedő életművének szemrevétele is. A túlságosan korán eltávozott író szelleme, nemcsak írásainak szellemisége, az ő valóságos szellemalakja is, egy ideig, az ő esetében még hosszú ideig, közöttünk marad: beleszól a művek értelmezésébe, beleszól irodalmi vagy politikai vitáinkba, titkos jelenlétével ad nyomatékot újra megjelenő műveinek. Örkény István végső távozását nehéz igazán tudomásul venni, s itt hadd fordítsam egy pillanatra egyes szám első személyre a szót: augusztusban Szigligeten töltöttem egy hetet, s megálltam annak a szobának az ajtaja előtt, ahol valamikor több egymást követő nyáron is Örkény és felesége lakott. Mi a mellette fekvő szobában helyezkedtünk el, s gyakran hallottam a falon túlról az írógép kopogását: a munkába, a cselekvésbe vetett bizalomnak ezt a morze-jelét. Számomra ez a lassan múltakba vesző jel idézi fel leginkább Örkény István alakját: jele a dolgát végző és elvégző embernek, aki a napsugaras nyárban éppúgy dolgozott, mint szürke fellegek alatt, a vakációban éppúgy, mint mikor zengett körötte a történelem.

De Örkény István nemcsak az üres papírt munkálta meg, nemcsak műveit alakította azzal a makacs igényességgel, amely nem tűr meg egyetlen fölösleges vagy pontatlan szót sem a szövegben, önmagát is alakította szüntelen, sajátmagán is dolgozott. Képes volt gazdagodni és átalakulni érett korában is, midőn szinte minden más író csupán az addig birtokba vett anyaggal és módszerrel gazdálkodik. Az írói átalakulásnak, a művészi kiteljesülésnek erről az igen ritka tüneményéről (amelynek párját a magyar irodalomban talán csak Déry Tibor esetében találom) éppen most kell beszélni, midőn posthumusz kiadványként (az író feleségének, Radnóti Zsuzsának alapos munkája nyomán) megjelent az Örkény Istvánnal folytatott beszélgetések gyűjteményes kötete.

Miben állt ez a szüntelen önalakítás, ez a szüntelen gazdagodás? Emlékszem, annak idején enyhe kis mosoly fogadta Lukács Györgynek azt a megállapítását, amely szerint a hatvan esztendős Déry Tibor „fejlődőképesnek" nevezhető. Ha igazán megfontoljuk, ez a „fejlődőképesség" szabta meg Örkény István alkotó egyéniségét is: korai ironikus példázatai után dokumentum-értékű realista portrévázlatokat alkotott (a *Tengertánc* elbeszélései után a *Lágerek népe* riportelbeszéléseit), álrealista nagyregény után groteszk karcolatokkal kápráztatta el olvasóit (a *Házastársak* után az *Ezüstpisztráng* apró novelláival), de még hátra volt a „nagy ugrás", az alkotó személyiség radikális átalakulása, amelynek következtében Örkény olyan merőben új műfajokkal vagy írói eljárásokkal ajándékozta meg az új magyar irodalmat, mint az ironikus regény *(Macskajáték)*, a kritikus szellemű politikai parabola *(Niagara, Nagykávéház)*, a groteszk vígjáték *(Tóték)* és az „egyperces novellák" olyannyira jellegzetes műfaja, amelyet Vercors, az „egypercesek" francia tolmácsa oly találóan „mini-mítosz"-nak nevezett. S hogy el ne felejtsem, ebbe a sorba tartozik az interjú műfaja is: számtalan semmitmondó vagy fellengzős beszélgetést hallhattunk rádióban–televízióban az elmúlt évtizedben, aztán meghallgathattuk Örkény televíziós interjúját, amelyet 1974-ben Vitray Tamásnak adott – ez a beszélgetés az őszinteség és a lényegről-szólás új normáit állította fel. Örkény ugyanis arról beszélt, ami valóban érdekli és foglalkoztatja a hallgatót: egy nemzedék ismétlődően súlyos történelmi tapasztalatairól, az ország közelmúltjának szándékosan

elfeledett vagy félremagyarázott konfliktusairól. A „párbeszéd" műfaját ezek szerint nyugodtan odasorolhatjuk Örkény István szellemi „újításai" közé.

Ezeknek a beszélgetéseknek a során szóba kerül az író ifjúsága, családja, pályakezdése, amelyet a Szép Szót szerkesztő József Attila egyengetett, szóba kerülnek a háborús évek gyötrelmes tapasztalatai, a felszabadulás után kibontakozó irodalmi élet, az ötvenes évek történelmi bizakodása, majd csalódásai, a Rajk-per kételyek közé sodró élménye, 1956 őszének országos mozgalmai, majd a hatvanas évek újólagos irodalmi fellendülése, amely végre Örkény István számára is meghozta az alkotó nyugalmat, a külső és belső biztonságot. Ahogy ezeknek a beszélgetéseknek az időközei mind közelebb jutnak a hatvanas-hetvenes évekhez – Örkény István nagy alkotói korszakához – úgy veszi át a szerepet tematikai tekintetben a közélettől, a politikától az irodalom. Az írói műhely belső kérdései kerülnek előtérbe: az alkotásban megnyilatkozó szemléletmód és írói technika, a poétikai és stiláris kezdeményezések rejtett motívumhálózata, a művészi teljesítmény életrajzi és lélektani háttere. Ezeknek a műhelybeszélgetéseknek a tengelyében szinte mindig a groteszk és az abszurd fogalma áll: nem véletlenül, minthogy Örkény kritikusai szerint ezekkel a fogalmakkal lehet igazán megjelölni a *Tóték*, a *Macskajáték*, az *Egyperces novellák* poétikai karakterét.

Örkény nem kívánt általános elméletet kidolgozni a groteszkről: groteszk regényeket, elbeszéléseket és színdarabokat írt, másra hagyta a magyarázatot. Az állandóan ismétlődő riporteri faggatózásra azonban időnként neki is magyarázatba kellett bocsátkoznia, s kétségtelen, hogy ezek a magyarázatok mindig a jelenség lényegére mutatnak rá, ezeket a magyarázatokat az Örkény munkásságával foglalkozó kritikai irodalom sem kerülheti meg. A groteszket nem valamiféle mesterséges találmánynak tekintette, ellenkezőleg igen szoros kapcsolatot tételezett fel a huszadik századi valóság és a huszadik századi groteszk irodalom között. „Sokan kérdezgetnek – mondja egy 1975-ben keletkezett nyilatkozatában –, miképpen született az én állítólagos találmányom. Sokféleképpen próbáltam már felelni. Például azzal, hogy ez egyfajta látásmód, amely lassan kifejlődött bennem. De ezt csak azért mondtam, hogy neve legyen a gyereknek. Az igazság az, hogy – legalábbis az én véleményem szerint – ilyen az a világ, amelyben élünk. Lehet, hogy amit írok, annak nincs általános érvénye, mert talán csak a mi mai magyar világunk ilyen. De amit fonáknak, groteszknek vagy humorosnak vélnek írásaimban, azt, higgye el: én egy mosoly nélkül írom le, mert véres valóságnak látom, tehát olyannak ábrázolom."

A groteszk irodalom fogalmának ez a társadalmi és történelmi rögzítése egyúttal Örkény munkásságának „tipológiai" elhelyezkedését, mondhatnám, irodalomtörténeti pozícióját is megvilágítja. Az abszurd irodalom nyugat-európai változatának bölcseleti szkepszisét és agnoszticizmusát elutasítva ő mindig az értelmes élet és a humánus célokat szolgáló cselekvés mellett tett hitet. „Beckettet nagyon sokra becsülöm, Peter Weiss Marat-Sade-ját nagyszerű drámának tartom, de a világban létező abszurditást nem egészen úgy látom, ahogy Beckett vagy az abszurd irodalom művelői Nyugaton. Pusztán testi-lelki felépítettségemből és idegrendszeremből következik, hogy az élet abszurd jelenségeiből nem azt a következtetést vonom le, hogy az élet abszurd, reménytelen és kibírhatatlan. Meglehetősen sok abszurd, reménytelen és kibírhatatlan helyzetben voltam már, és talán azért, mert nem a teória felől közeledem ehhez a kérdéshez, mindig megtalálom azt a parányi fénysugarat, amiért tovább érdemes élni." Ez az írói hitvallás a sokak által „kelet-európai abszurd" irodalomnak nevezett körben jelöli ki Örkény István helyét, ebben a körben a lengyel Mrożek, a cseh Hável, a román Sorescu a társai. Egyik – 1976-ban keletkezett – nyilatkozatában ő maga is ezekre az írókra hivatkozik.

A „kelet-európai abszurd", ahogy Örkény is értelmezi, nem az emberi létet látja eredendően hiábavalónak és értelmetlennek, csupán a kelet-európai társadalmak bizonyos történelmileg kialakult reflexeit, olyan társadalmi méretekben érvényesülő reflexeket, magatartásformákat, amelyek a politikai irányítás működésében és a társadalmi együttélés gyakorlatában egyaránt megtalálhatók. A groteszk

irodalom célja éppen ezért az, hogy rámutasson ezeknek a hibás magatartásformáknak az ésszerűtlenségére, ha kell, abszurditására, leleplezze a hibás társadalmi-politikai reflexeket, és segítsen racionalizálni a társadalmi intézmények működését. Az irodalmat ez a köznapi tennivaló avatja társadalmi méretekben hasznos cselekvéssé, az írót cselekvő emberré, akinek közérdekű feladata, munkája van. „Egyszer már leírtam – folytatódik az imént idézett nyilatkozat –, hogy a mi emberi életünk egyetlen reménye, egyetlen kiútja a cselekvés. Hiszek a cselekvő emberben, általában hiszek a cselekvés életmentő voltában, noha jól tudom, hogy egyéni életünk tragédiába torkollik, hiszen biológiailag erre vagyunk ítélve. A hiábavaló cselekvésben is hiszek, mert szubjektíve még ez is ad nekünk valamit; és itt azonos nevezőn vagyok az abszurd írókkal. Camus írja a Sziszüphosz-mítoszában, hogy van egy perc, amikor Sziszüphoszt boldognak kell elképzelnünk." Cselekvő író volt Örkény István maga is: groteszk elbeszéléseivel, színdarabjaival és „egyperceseivel" tenni és hatni akart. A cselekvésnek ez az írói morálja is munkásságának, irodalmi hagyatékának időszerűségére: Örkény István szellemi jelenlétére és hatékonyságára utal. *(Magvető)*

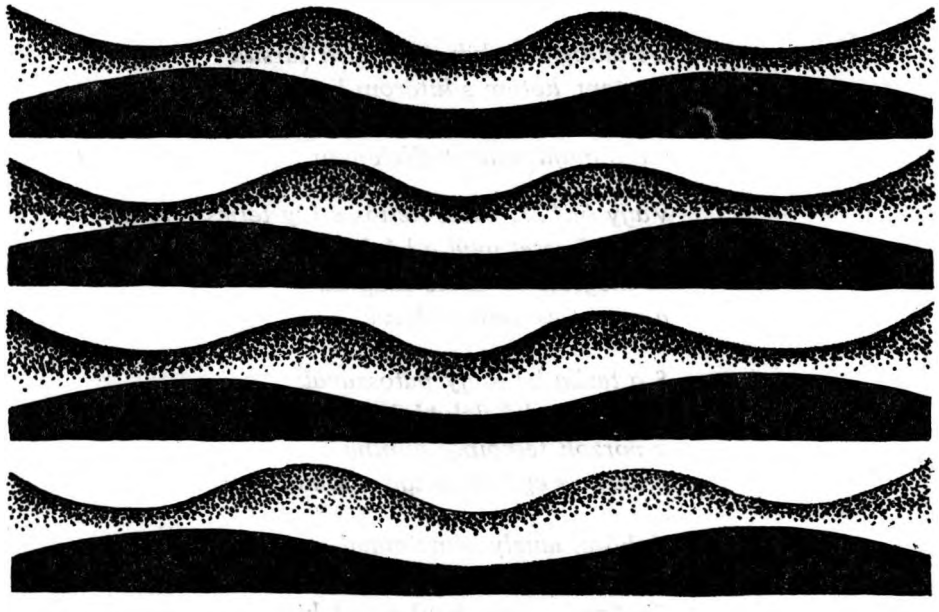

TAKÁTS GYULA

És megformázza élő magját

Sok ág és kő között magam is egy,
akár az ostorménta csokra . . .
Kezembe hull, vállamra dől a hegy.
Élünk együtt zöld barlangokba.

Mész-táblák síkjai alól a kristály
akárha fénylő nap ragyogna.
Kígyóival a sok-sok hasadék
új titkokkal köszönt naponta.

Én élek így, vagy ők így élnek bennem?
De befogad látványon túl maga
a kézzel fogható s nyers sejtjei,
tudom, elvisznek majd haza.

De addig is velük, mint éber társuk
bontom, kötöm s kitárom kertem
azoknak is, akik a túlról jönnek,
amíg majd mindet elfelejtem.

Vagy ők! . . . Mert kettős s így teljes e rend.
Bibével ecset nyúl a képbe
és megformázza élő magját,
a verset és percet idézve.

S a tarka lét nagy pátoszával
a fecskefarkú délutánba
a porzók felhőiből mintha
pincémre egy flamingó szállna.

A kőre, amely álmaimmal
osztozva rég beszélő társam.
Siettem . . . Füzetembe volt hire.
Elolvastam, de nem találtam . . .

Zord kegyelem

Ki vált meg innen? . . . Hegyen szorultál! . . .
Nincs más veled, csupán a látvány.
Kezednél ceruzád és két pohár
között az emlék, mint tünt szivárvány.

Emlékszel? . . . Itt a fák alatt aludt.
A gyurgyókák dala ringatta álmát.
– Hogy halljuk ezt? . . . – elhagytuk a falut
s kivágták rég magányunk fáját.

A várak sem azok, melyek veled
együtt ragyogtak itt a teraszon.
Suhan – melyet nem ember épitett –
az a hajó új távlatú tavon.

Talán majd ők, e más dimenziók
hívőinek gyors szárnya kiragad
és kockám rácsain aki benéz,
majd azt sem látja, ami itt maradt.

De zördül az ikon . . . Szent György kilép
és simogatja vad sárkányaink.
Aztán versem után repül s felénk
zord kegyelem vasalt dárdája int.

És megnyilatkozik

Amit bejártam s láttam, sorba mind
mutatja másik tájait.
Nem azt, amit a szó jelöl s a láb,
de tisztább, messzi oldalát

és megnyilatkozik így mind, amit
az időn át csak sejtve hallani,
vagy egy-egy arcról vésett kőbe,
s behajtom füzetem előtte.

TATAY SÁNDOR

Bakony

Emlékek és találkozások

XIV.

Keresztút: ha egyenest hajtok tovább, Bébre érek, ha jobbra, akkor Csótra, balra esik Ugod. Pontosan derékszögű a keresztezés, nyílegyenesek a találkozó utak, ritka az ilyen a Bakonyban. Ugodnak fordulok, hamarosan a vasúti síneket vágom át, közvetlen az állomás mellett. Hajdan, mikor ezen az állomáson rostokoltunk meg-megrázkódva a lökődött kocsik koccanásától, a falu még jócskán messze esett, csak egy uradalmi épület a közelben, a savanyú forrás és valahol itt volt még régebben a fürdő, sirathatják már csak a vizét.

A falu most már kiér az állomásig, nem is a legújabb házakkal. A két háború között a falvak mind megindultak az állomás felé. Mind abba az irányba, hacsak nem állta útjukat valaki uraság tilos földje. Ekkor már kevésbé az országút, a vasút vitt a piacra. A vásárokra csak az országút, de heti piacra a vasút. Jártak még a meszes, faszenes, a talicskaárus kocsik, de a kelmék, csizmák, szoknyák kötények, edények vasúton terítődtek szét a falvakba, az állomástól távolabb esőkbe is vasúton és gyalogszerrel. A lovak megfogyatkoztak az észak-bakonyi falvakban, ökrök, tehenek lettek az igavonók, mert a szarvasmarha jobban hasznosítható volt, a vasúti hálózat fölöslegessé tette a hosszú fuvart, az állomásig eldöcögtek a tehenek is a szekérrel, amellett tejet is adtak. Igaz, nem mérték annak tonnákban az évi hozamát, de néhány köcsög megtelt este, reggel fontos eledeléül a családnak. A tejihaszon meghozta piacról, csarnokból a mindennapi filléreket. A ló értéke egyre csökkent a használatban, de a feljavított ökör ára summát jelentett a húspiacon. A közeli Béb községből nem egyszer került olyan ökörpár az ugodi állomáson várakozó vagonokba, amely megnyomta a huszonöt mázsát.

Az első világháborúban vált szokássá, hogy kiballagtak az emberek az állomásra akkor is, ha nem jelentette nékik senki az érkezését. Bottal közlekedő öregek főképpen, kiszaladtak asszonyok, ha futotta idejükből és vasárnap érkeztek oda koszorúban a lányok. Ha nem is hozta a vonat a várva-vártat, valaki arról mindig leszállt, aki híreket hozott; volt úgy, csak a városból, de úgy is, hogy váratlan érkezett a veszedelem messzeségéből, esetleg fél karral, mankóval és akkor volt kit körülvenni. „Tudsz-e valamit a mienkről?" Vasúton érkezett a postát tartalmazó zsák. Volt úgy, hogy az állomáson volt a postaügynökség is, úgy is éppen, hogy a főnök felesége volt a postamester. U. P., utolsó posta. Ezt a két betűt sok levélre, kártyára írták annak idején és voltak, akik gyalogoltak órányit a nagy háború idején, hogy annyival is előbb oszthassanak nékik levelet.

A vasárnapi kirándulás szokás maradt a háború után is, a hadifoglyok hazatérte után, a szomorú bizonyosság után is, hogy hiába minden várako-

zás ... Ha kitekintett a vasárnapi utas a vonatablakon, megtudhatta milyenek a lányok a faluban, szőkék vagy barnák. Azt is ebből, hogy svábok-e, magyarok-e.

A vasárnapi lányok útján indult a falu az állomás felé. Elébb csak szerény tűzfalas házakkal, esetleg a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet, az ismeretes FAKSZ kölcsönével, majd megjelentek L alakú épületek, végül a rangosnak tartott kockás, sátortetősök. Lemérhetem ezt a folyamatot Ugodon is. Sokszor megfordultam hajdan Ugodon, de hogyan is kezdjem most újra felfedezését?

A könyvtárosnál, mert hol is kezdhetném olyan otthonosan. Egy személy, legalább egy, ma már minden településen akad az országban, akihez régi ismerősként mehetek, ha sohasem is láttam: a könyvtáros, akkor is, ha tisztségviselő, akkor is, ha tiszteletdíjas, akkor is, ha csak önkéntes vállalkozó. A könyvtáros a falvakban rendszerint asszonyszemély, ha ott született, ha beszármazott, mindenképp sokat tud a helység lakóiról, ha férje van, bőségesen ismeri annak is a munkaterületét, egyébként is meghittebb, ha egy asszony segítségével kezdem az új terület feltárását.

Nem is kell kérdezősködnöm, ahogy haladok lassúdan a főutcán, felfedezem a művelődési házat. Jól számítottam, ennek az emeletét foglalja el a könyvtár, csakhogy éppen zárva. Körüljárom az épületet és az udvar végén megtalálom a gondnoki irodát. A csöppnyi szobában három nő ül, a legfiatalabbnak mondom, hogy a művelődési ház igazgatóját keresem. Ő az – felel helyette a másik kettő. – Meglepődöm, mert ránézvést csak kislány. Mindhármuk hanghordozása a szülőfalumé. Helyben vagyok, csak hosszabb társalkodás után említem, hogy voltaképp a könyvtárost kerestem.

– Óh, a Nellike éppen egy nap szabadságot vett, mert kukoricát szednek.

Ilyenkor, ősszel sokan kukoricát szednek, háztáji földön, zártkertben, használatba adott tartalékföldön, esetleg messze, az erdők alatt, ha meghagyták a szarvasok, vaddisznók. Nelliék éppen kint a szőlőhegyen, ahol az öreg tőkék már megroskadtak, az újratelepítés költsége még nincs együtt. Folyik a kukoricaszedés a téesz nagy tábláján, vagyis inkább gyűjtés, kórészás a kombájnok után. Ezt tapasztaltam útjártomban, hogy mint a gombázók keresgélnek a nagy gépek megjárta földeken. Van, aki begyűjt kocsiderékra valót. Egy cigány eladásra kínálta zsákszám egy összetákolt hajónyi nagy Csajka autóról. Nem rója ezt fel nékik senki. Melyik nagyüzem tudná kézzel töretni a tengernyi tengerit. A gép pedig csak gép, annak van selejtje. Jobb, ha valaki disznója hízik rajta, mintha ott rothad.

Zsuzsika igazgató egyik munkatársa a tanácstitkár felesége, a másik meg közbeszólásai szerint sokat tud a termelőszövetkezetről. Kézenfekvő hát és amúgy is természetes, hogy tájékozódásomat a téesznél s a tanácsházán kezdem. Kalauzom pedig a kultúros Zsuzsika. Jó kezekben vagyok, telefon jobbrabalra s máris indulunk, elébb a termelőszövetkezet központjába, az állomás felé éppen abba az épületbe, melyet régebbi utazásaimból ismerek. Az elnök ugyan távol van, de ott a helyettese. Neve jól hangzik és könnyen megjegyezhetem: Kecskeméti Benő. Érdekes, hogy a Kecskeméti név szétszórtan megtalálható a nyugati Bakonyban, a Balatoni Felvidéken is, manapság éppúgy, mint régi jegyzékekben. Nemesek és jobbágyok viselték itt a nagy alföldi város nevét.

Nem valami díszes székháza van az ugodi szövetkezetnek, pedig négy községre terjed az egyesülés óta. Adásztevel, Nagytevel, Homokbödöge, Ugod. Nem baj, sőt jobb, ha felvirágzás hozza magával a rangos központot. Szerény

irodában beszélgetünk vagy egy órát. Igyekszem feltenni szabványos kérdéseket, de elterelődik társalgásunk általános mezőgazdasági gondok felé. Mit érdemes termelni ezen a tájon, a kincseit nem könnyen osztó földön, különböző minőségű területeken, négy falu határában, melyeknek lakói sem egyformák, sem múltukban, sem jelenükben, sem igyekezetükben. Hamarosan ott állunk az alapkérdés előtt. Jó volt-e, minden bizonnyal hasznos volt-e az egyesülés? A felelet erre ma még nem egyértelmű. A feladat, amellyel meg kell birkózni, túlontúl nagy. És, ha már nincs más választás, a megoldás az embereken múlik, mindenek fölött az emberen. Éberségen, mely szem előtt tartja a hazai „elvárásokat", de ekkora üzem, ha jövőjét akarja megalapozni, sandítson maga is a világpiac felé. Jósolni tudjon a saját jobblétéért. Egyszóval komoly közgazdasági ismeret is szükségeltetik ekkora feladathoz. Ész kell itt már helyben és nemcsak utasítás várás. Ma már melléküzemágak nélkül sem teljes az élet ekkora szövetkezetekben. Hiszen van is itt, többek között szivattyú üzem. Országos érdeklődésre tarthat számot az autókba való üléshuzat varroda. Tájjellegű volt az üzemi méretű mészégetés, de a tájjelleg sem garancia önmagában, mert az az üzem megszűnt. Égetnek meszet hagyományos módon, sikerrel maszekok.

A táji adottságok, a hagyomány is, az állattenyésztés felé mutatnak. Ám hosszabb távon sikeres csak a csirkenevelés ez ideig. Az intenzív tenyésztésre való szarvasmarha fajtákkal rendkívül költséges a kísérletezés, sok helyen ütött az vissza a számvetésnél. A szilaj szarvasmarha többet ígér, ha számításba vesszük e szövetkezet erdők közé, hegyoldalba nyúló területeit. Ugod úttörő is ebben makacsul, akkor is, ha sok kritika éri törekvéseit. Ez az, amit látni szeretnék, az a négyszáz darab állat, az a gulya, amelyet két ember legeltet a régről ismert tájon, fákkal szegett patakmedrek között, erdőfoszlányok közt, fák alatt és széles tisztásokon, melyek nem adják vissza a növénytermelésre fordított összegeket, de mostohaságukban is felkínálják, amit bírnak. Nem kell ismételnem kérésemet, máris rázódunk egy román gyártmányú terepjárón. Ketten csak, mert ez az előírás a terepjáróra Zsuzsikának úgyis akad dolga a saját kultúrháza táján.

Ugod utcái takarosak. A főutcán már tervszerű rendezés, parkosítás jelei mutatkoznak. Úgy látszik e tekintetben is ad magára a tanács. Régen a falvak tisztasága egyedül a háztulajdonosok gondja volt. Ki-ki seperjen a portája előtt. Emlékszem is a szombat esti porfelhőkre, a nyeles nyírágseprűk suhogására. Az árkon belül alakul az összefüggő virágsor. Ez az árok valaha elfoglalta az út jó részét. Valószínűleg éppen az utca közepén zúdult le a várárok vize is, ha túl sok volt belőle. És zúdult bizonyára azóta is nem egyszer az árvíz. Gyermekkoromból jól emlékszem még az észak-bakonyi falvak apró patakjainak megáradására, vagy csak üres medrek voltak azok már nyáron át, nem is patakok. Ám időnkint, felhőszakadás után, vagy hirtelen olvadásban meglódult a víz ezekben a medrekben, akkor aztán cipelt magával kerítést, kertajtót, ólat malacostul. Ilyen áradatról már rég nem hallottam, megszelídültek a bakonyi vizek.

A vízzel töltött várárokról Römer Flóris is tudott egy és egynegyed évszázaddal ezelőtt kelt jegyzetei szerint. A vonóhídról is, mely átívelte. Viszontagságosan érkezett akkor Ugodra. Bakonybélből indult, kicsit könnyelműen toronyiránt egy útitársával a tudós Bakony-járó. Hegyen-völgyön, útvesztőkön átkóborolták az éjszakát. Találkoztak éjféltájban egy szekeressel, kiabáltak is rá torkuk szakadtából, csakhogy az úgy vélte, valamely betyár ban-

dájából valók. Lovai közé csapott, úgy menekült ijedtében, jó, hogy el nem szaladtak alóla a kerekek. A hajnal előtti órákban érkeztek Ugodra. Nem akarván ilyenkor zavarni a kanonok urat, Vadaskertben kerestek maguknak szállást, ám ott is csak hosszas magyarázkodásra fogadták be őket, mert puskának nézték a tudós esernyőjét. Ki kellett azt nyitni bizonyságul akkor is, ha nem esett az eső.

Arrafelé botorkálhattak Rómerék is, amerre mi döcögünk felfelé a dűlőúton, útvesztő módon szétváló, majd megint összefutó csapásokon, száraz buckán, nyirkos, cuppogós mederben. Elhaladunk egy hajdan volt tanya romja mellett. Ottfelejtett almafák és szilva. Pogácsa alma az egyik, a másik csörgő, vagy csöcsalma. Sárgulva, pirosodva is fenn maradtak a gyümölcsök, pedig nem permetezett itt senki. Találhatnék ott esetleg bőralmát, cigány almát, üvegalmát, és ismeretes az ilyen hűvösebb területeken egy almafajta, melynek gyümölcse lehullott, fagykár nélkül kitelt az avarban, csak fel kellett gereblyézni kora tavasszal, de húsvétkor sem volt későn. Hátha még terem abban az elhagyott kertben nyáron pirosbélű körte, szegfűkörte, torzsátlan körte, szentiványi alma. Nem érte azokat a gyümölcsöket permetlé, semmiféle méreg, hullott elébb a férgese, fogyott a hitványa, maradtak utoljára a legszebbek.

Galagonya, sínylődő cserfák, a gyertyánok itt nem gyertyaegyenesek, a morzsalékos talajon, ahogy felhúzunk az utolsó kapaszkodón. Lefelé menet csak keréknyomok, válogatandó, melyik a leghasználhatóbb éppen. Elérjük végül a ridegszállást. A pásztorok házikója nem rideg, ákácfa lábakon áll a meredeken ereszkedő oldalban, ritkás erdőcske árnyékában. Víz nem moshatja, nem is rothasztja padlózatát. Nem csúcsos pásztorkunyhó. Kis lakás, szoba-konyha, tűzhelyek, kényelmes fekvőhelyek. Két személyre méretezett. Mert ketten látják el a négyszáz darab marhát, ketten-ketten felváltva, összesen négyen a négyszázat. Kényelmes deszkalépcső vezet az ajtóhoz. Ha farkasok volnának, biztonságos volna ez akkor is. Elefántnak kellene alája bújni, hogy ledönthesse lábáról a pásztorházat.

Kicsit odébb nyugat felől, enyhén a rétre dűlő oldalon vannak az aklok. Szabad ég alatt hálnak az állatok. Kis födött helyiség van csak egy sarokban, arra az esetre, ha mesterséges megtermékenyítés szükségeltetik valamilyen okból. Mert mindennapi készenlétre ott lebzsel három bika. Lesz dolguk mostanában, itt a szezonjuk, igyekeztek az állattenyésztők úgy szervezni, hogy ne szóródjék szét nagyon az üzekedés ideje. Ezek a legalkalmasabb hetek, és nyáron születnek a borjak. Ezt a megtermékenyítési módot tartják kicsit lazának, amint hallottam környékbeli szakemberektől. Ám azt meg egy svájci rádióadásban hallottam, hogy valahol kísérletképpen évtizedek óta gyorsítják a nemzedékváltást e mesterséges formában és máris mutatkozik, bár alig érzékelhetően az állatok ivarszerveinek elsatnyulása. Így történhet meg hosszú távon, hogy ha egyedeikben képtelenek is bosszút állni életörömeik megcsonkításáért a szarvasmarhák, fajtájukban egyszer visszarúgnak. Ezt persze csak én mondhatom, rádió csinálta biológus, meg ne kockáztassa a szakember.

A gulyát nem látjuk sehol. A gulya szót egyébként nem használták ezen a tájon, csak messziről jött népdalokból ismerik és a leves megnevezéséből. A gulyást községi pásztornak nevezték, vagy közbirtokosságinak főképp a nemesi falvak utódai. A pásztor ostorcsattogtatására nyitották meg kora reggel a kapukat. Az ökör szarvából készült kürtöt a kanász fújta. Este pedig hazataláltak rendben, lassú ballagással a tehenek, harangozó tőggyel, ha jó volt a legelő, ám futva, visítva érkeztek a disznók, döngették a kaput, vagy besora-

koztak a kisajtón, ha véletlen nyitva találták, csattogott a körmük a folyosó kövezetén, vagy felvágták a gondos sározást a háziasszony bosszúságára. Munkálkodott is a seprű a hátukon.

Átvágunk még egy-két dombhátat, égerfás medret, mire megpillantjuk a legelésző állatokat. Hatalmas tömeg, akkorát még nem láttam szövetkezeti legelőn. Tehenek, fiatal bikák, üszők, idei borjak. A fajtaazonosság nem alakult ki még. Lehetséges, hogy még az idevonatkozó tervek sem. De talán jobb is ilyen tömeggel az óvatos kísérlet, mint a tudós program. A fiatal bikákat majd kiválasztják, indulnak a hizlalóba, ez a legmostohább sors. Az üszőket tovább nevelik.

Gyalog közelítünk, szembe jön a két pásztor, négy kutyára bízva a gulyát. Messziről is látható, nem fajtiszta pulik. Mókás korcs ebek, de tisztességgel végzik feladatukat. Fajtiszta puli, de egyéb fajtiszta eb is alig található a bakonyi falvakban, vannak viszont nagyon tetszetős, nagyon ügyes, sőt jól betanított pásztorkutyák, rendkívül éber, jól tanítható korcs házőrzők és gazdáik örömére rendkívül kedves kísérők. Láttam rókalyukban munkálkodó, ki tudja, milyen fajtáktól származó kutyát, mely túltett a legjobban idomított tacskón. Milyen unalmas, milyen színtelen volna egy falu tele fajtiszta kutyákkal, hogyan is tudhatnánk akkor, melyik kinek a kutyája. Hát még hogyan jegyezhetnénk meg nevüket, mely legtöbbször színére, formájára utal, pofájára, fülére-farkára. Pedig hasznos dolog, ha az ember nevén szólíthatja a falu, vagy legalábbis az utca kutyáit.

Az egyik pásztor tömzsi, fekete, a másik nyúlánk, kék szemű, az egyik adászteveli, a másik bödögei magyar. A falujuk természete szerint.

Elmenőben egy dombról visszatekintek még a mintegy ötven holdnyi területen szétszéledt gulyára, gyönyörű látvány. Nemrég láttam egy intenzív tartású tehenészetet, azoknak a jótejelőknek az anyja repülőgépen utazta át az óceánt. Széles előtérben gyülekeztek, hogy egy folyosón azután eljussanak a fejőgéphez. Igyekezett valamennyi, hogy mielőbb megszabaduljon drága terhétől. Kezdetben bizonyára volt is ott lökdösés, öklözés, de már rég kialakult közöttük a hierarchia, az erősebb legelöl, aztán sorrendben a kevésbé bátrak, jámborabbak. Gépi erő, központi vezérlés, a tej vastag csöveken áradt az acéltartályokba s bizonyos előkészítés után egyenest a telepen kívül várakozó tankautókba. Szép volt ennek is a rendje, nem mondhatok mást, de volt benne valami kísérteties. Nem fogható ahhoz a szívderítő látványhoz, mely úgyszólván madártávlatból esett az erdők óriási négyszögű tisztásán legelésző tehenekre, ugrándozó borjakra, a már megtermett üszőkre, melyek nem foghatták fel, milyen bolond ösztön űzi őket, hogy megmásszák társaik farát, jelezve a pásztornak hogy küszöbön a párosításuk ideje. Ne lógassák azok a bikák busa fejüket hiába.

Vezetőm – úgymond – egy meglepetést tartogat számomra, ha van időm még egy jókora kerülőre. Kerülünk is jó nagyot, előbb lefelé ugrándozik a terepjáró, mint a bakkecske, aztán felfelé húzunk megint. A teveli Bakonyér medrének bal partján járunk már. Berregő bakkecskénk felhág Pápa irányába egy dombra, ott legnagyobb meglepetésemre tágas, kéktükrű tó tárul elém. Ki látott ilyet a Bakonyban? Szemfényvesztés talán? Nem, itt van kétségtelen. Nem isten adta, az igaz, eltorlaszolták erős betonépítménnyel a Bakonyér árvíz vájta széles medrét. Nagyon is emberi alkotmány és termett végszükségből az elprédált Tapolca vizének pótlására. Pápa üzemei elhalnának ipari víz

nélkül, ahogy elhalt a kedves szép folyó, mely teremtette a várost és éltette ezer évig.

A lassan emelkedő, táguló tó keleti partjára fiatal fenyves dűl, nyugatra meg apró facsemeték törekednek felfelé a roskadó barna őszi gazból. Távolabb lenyúló erdősarka, fák ligetesen, aztán betekinthetünk a tó vizét tápláló patak felső teknőjébe. Lassan táplálja csak, de ha feltöltődik az új tó, lesz vagy hetven hektár és ez már nem kicsiség. Vigaszt is nyújthat pótlásul a pápaiaknak a pompás tájon, ha kézbe veszi, megszépíti, okosan gondozza környezetét a termelőszövetkezet, hasznosítja a környező falvak és Pápa örömére.

Nagytevel irányába ereszkedünk le, elhaladunk egy völgynek megnyúlt alacsony dombhát mellett. Kis parcellák jelzik, hogy olyanféle háztáji földek fedik ezt a nyúlványt. Nem is ideiglenesek, mert gyümölcsfákat látok ott, sőt szőlőültetvényt, másutt kukorica, krumpliföld. Látszatra szőlőhegy lehetett valaha is. Megkívánták tán ismét a falusiak is az ilyen zártkerti tulajdont, mely egy idő óta inkább az ipari dolgozók kedvtelése. Utunkon többször is feltűnik a nagyteveli tekintélyes templom. Tudom róla, hogy műkincsekben sem szegény az. Egy a kétszáz éves hatalmas bakonyi templomok közül. Hatalmasnak mondhatom, mert egy-egy ilyen templom gyakorta képezett akkora értéket, ha nem többet, mint a település jobbágyainak összes lakóháza. Szegényes hajlékok voltak azok a tizennyolcadik században. Ebből a korszakból alig is maradt paraszthäz, annál több a következő század második évtizedétől kezdve. Az elnyújtózott magyar középkor szellemében áldozatos templomépíttetők: nyomorult füstös konyhájából ha kilép a hivő, tekintsen az égre, hol dicsőség, boldogság, paradicsomi öröm sőt gazdagság ígérkezik. Ezen üdvösség felé pedig első lépcső a szentegyház, melynek tündöklése már nem is mérhető mindennapi életének földi mértékeivel.

A döntő többségükben Sziléziából származó nagyteveli németek a legelső telepesek között érkeztek a Bakonyba, de a templomépítés idején még hátra volt egy kicsit a boldogabb harmadik nemzedék kora, melyet legendájuk ígért. Dr. Schweighoffer Gyula, Nagytevel nemrég elhunyt tudós papja kitűnő, szorgos kutatásra alapozott dolgozatot írt német származású híveinek sorsközösségét vállaló meleg hangon azok eredetéről és megtelepülésükről. Idézi a döntő többségükben Sziléziából származó németajkúak bölcsen hangzó szentenciáját: „Der erste arbeitet sich Tot, der zweite leidet noch Not, der dritte erst hat Brot." Vagyis az első hóttra dolgozza magát, a második szenved még szükséget, igazában csak a harmadiknak van kenyere. Így küszködött voltaképp a Bakony minden telepes községe, akár német volt, akár szláv, akár magyar. Ahhoz, hogy tágasabb, rangosabb, maradandóbb házat építsenek maguknak, csak a múlt század első negyedében jutottak. Régebbről a templom, az urasági épületek mellett legfeljebb a paplak maradt. Gyermekkoromból emlékszem még néhány paraszthäzra, melyeket mai ismereteim szerint tizennyolcadik századinak mondanék. Mostani utamon nem találkoztam egyetlen ilyennel sem.

A két Tevel elnevezése kétségtelen magyar személynévből származik. Ilyen nevű Árpád-házi herceg ismeretes már ezer év távlatából. A falvak maguk is nagyon régen keletkezhettek Árpád, Lél, Huba, Vérbulcsu törzseinek települései között, a törzsválasztó gyepűelvén, ha csak nem találtatott akkor már ehelyen valamely szegényes szláv település.

Nagytevel birtoktörténete rendkívül érdekes és jellemző sok bakonyi falura. II. Géza király a bakonybéli Szent Móric apátságnak adományozza, ám az

ezerháromszázas években már megjelennek ott birtokosként a zirci ciszterciták. Ez a hagyományai és rendszabálya szerint a mezőgazdaságban, kertészetben kiválóan tevékenykedő szerzet apránkint magáénak tudhatja a helység minden telkét. Birtokolja is a maga haladott módszere szerint mindaddig, míg a papság; püspök, szerzetesrend, de nagyrészt a káptalan is menekülni kényszerül a török hadak megjelenésével.

Ezután következnek a földünket vérükkel öntöző családok tagjai. Megszerezték ezeket a falvakat önkényes foglalással, királyi adományból, vagy csak a kancellária kénytelen rábólintásával. Mert mit tehettek a nagy szorongattatásban, szívhatták csak fogukat a kapitányok, bajvívók erőszakos cselekedetei felett.

A garázdálkodásairól hírhedt Móré László volt az első. Ám ez a megátkozott is részt vett a mohácsi csatában s török fogolyként végezte Konstantinápolyban, hova közös rabláncon hurcolták gyermekeivel együtt. Következett aztán a későbbi másik konstantinápolyi fogoly, az egész ország által siratott Török Bálint. Harmadiknak a Podmaniczkyak léptek „Nagh-Tevvel" birtokába, minden bizonnyal ismeretes módszereik szerint, s úgy is gazdálkodtak vele, elébb János, majd Rafáel, bűnük bocsáttassék hősi tetteikért. Végül Thúry György, Palota legendás kapitánya, halála után is sokáig a Thúry család, mely nem egy nagyszerű hőst áldozott a vérontások századaiban. Hol volt jobbágyuk csekély számban a Thúryaknak Tevelen, hol alig volt, hol egy sem volt, majd megint került az életet keresők közül. Mígnem a veszedelem csökkentével feltámadt a nemeslelkű rendek aggodalma, hogy mily tűrhetetlen mulasztás „méltatlan" kezekben hagyni a nagymúltú és nagytekintélyű rend zirci uradalmát. Meg is nyílt a szíve II. Mátyás királynak s odaajándékozta Zircet egy győri kanonoknak, légyen az legalább papi kézben, mert úgy illik az ősi hagyományok szerint. A jó világi papok kezéből megszerezte később anyakolostorként az osztrák lilienfeldi ciszter apátság, majd eladta a nálánál gazdagabb sziléziai Reichenaunak. Már az első zirci apát hozzálátott nagy lendülettel, pénzzel, perrel, praktikával hogy visszaszerezze az apátság régi falvait. Éppen Nagytevel esetében némi erőszakhoz is folyamodott, mert túl hosszúra nyúlt a vitája Thúry Katalinnal. A fáma szerint ennek lett maga is az áldozata. Úgy híresztelték, badacsonyi utazásán, Gyulakeszi alatt nem portyázó törökök ölték meg, hanem bosszú érte.

A reichenaui barátok kolostoruk körül gyűjthették össze a nagyteveli telepeseket, tán még rokonok is voltak közöttük. Akiket gyűjtöttek, megállták helyüket. Úgy tetszik, az itteninél haladottabb mezőgazdasági módszerrel dolgoztak. Schweighoffer szerint tőlük sajátította el a környék a háromnyomásos növénytermelést. Iparosok lehettek közöttük számosan. A XVIII. század végén Nagytevelen tizenhárom takácsmester működött. Onnét tudható ez, hogy akkor már önálló céh alakítására kértek engedélyt.

A faluban legutóbb csak magyar szót hallottam. De híven eredetükhöz bevezették a német nyelvoktatást. Itt nem tapasztaltam, mint másutt, hogy egyesek ezt a gesztust valamiféle kiközösítésnek vennék, emlékezve a háború utáni kitelepítésre. De hallom, hogy szívesen iratják ilyen osztályokba gyermeküket a magyar szülők mondván, egy világnyelv elsajátítása sosem árt.

Nagytevel és Bödöge érintésével jutunk vissza Ugodra. Megköszönöm Kecskemétinek a kalauzolást, aztán a kultúros Zsuzsika elvezet a tanácsházára. Nem valami nagyszabású épület a hat község gondját viselő hivatalnak. Költözőben vannak éppen; visszaköltözőben akik egy kis átalakítás miatt

kiszorultak időlegesen a művelődési ház nélkülözhető sarkába. Nem sok az időm már, különösen a tanácselnöknek és titkárnak nem, akikkel beszélgetek, az elnöki szobában. Nem szeretném túllépni munkaidejük lejártát. Nagyobbrészt itt is csak a községek múltjáról esik szó. A tanácselnök gyűjti, őrzi gondosan a múltra vonatkozó adatokat, emlékeket, dolgozatokat. Leteszi elsőnek Rajczi esperes helytörténeti munkáját. Mintha már törvényszerű volna, hogy a papok kissé megnyúlt szabadidejükben tárják fel társadalmi munkában, a falu múltját. Igaz, ez a szabad idő egyre rövidül megint, ahogy megjelenik a lelkészek körében is a létszámhiány és egy ember vállára szakad néha három-négy gyülekezet gondja. A dolgozat, melyet azóta elolvastam, bőséges anyagot szolgáltat, hasznát veszem a munkám végzésében.

Kezembe kerül egy önéletrajz, önvallomás. Nevezhetem szenvedéstörténetnek. Egy bakonyi ember élete, akit, mint egy kiválasztottat a gyötrelemre, célba vett, el is talált ártatlan a század minden bűne, lelketlensége, hanyagsága, ridegsége. Innen is, onnan is érték a csapások. Anyaga egy regényrevaló. Csakhogy ki merné megírni azt a regényt, mert elhitethető-e? Ha pedig elhiteti, rajta lesz a mélységes, galád pesszimizmus bélyege. Magára vállalja korunk helyett az embertelenség vádját. Ki hiszi el, hogy mindez valóban megtörtént. A gyalázat az író képzeletét érné.

Kár lenne felsorolnom mindazt, amiről szó esett meghitt beszélgetés során az ugodi tanácsházban, beépül szálankint készülő könyvembe.

Megkívánom a saját ágyamat erre az éjszakára. Irányt veszek Badacsonyra, Devecseren át, a legrövidebb úton. Pápáig útitársam Zsuzsika. Megkérdezem tőle a kocsiban, szereti-e, szívesen teszi-e ezt a népnevelő munkát. Tudom hogy nem ez az út a meggazdagodáshoz s úgy hírlik, a mai fiatalok túl serényen törnének afelé. Gyorsan és határozottan válaszol: nem volt és nincs is más vágya, mint hogy ezt csinálhassa sikerrel. Ezt a sikert kívánom szívemből a köz javára is. Átvágunk a városon és ott teszem le szülei új házában, ahol pápai diák koromban madársalátát gyűjtöttünk, mert jó az cukros ecettel a szerény vacsorához. A rántottához főképp; mezők-rétek illatát, ízét hozza az asztalra a reggeli harmat üdeségével.

(Folytatjuk)

TAKÁCS ZSUZSA

Szerelem napja

A hideg meredekre fölkúszik az inda,
öleli a romló, boldogtalan falat,
arcát a merev tagokra szorítja,
ezer nyivó hangon könyörög neki.
A bogarak, a gyikok nem birják hallani,
forgatják sűrű, gyötrő lábukat,
futkosnak akár a gondolat, mi lesz?
levéltől-levélig ránganak.
Nyugtalanságuktól sebes a szívem,
nem bírom a zörgetésük hallani.
Engedd, fal, a levelet megpihenni.
Érezzem az édes, élő ajkakat.
Megnyugszanak a gyikok és bogarak.

Sötét és ragyogás

Ha tudnám, itt vagy, ha tudnám,
itt vagy és följegyzed a történetemet,
kimennék én is teremtményeiddel
játszani a napra.
De hagytál egy cédulát itt,
amikor beléptem, láttam,
elmentem innen, *és aláírtad* Isten.
Eső esik, kinézek az ablakon utánad,
a fűszálak összepréselődnek nyomodban,
a sárból vér folyik. A sár letörli
örökké vérző homlokát, föláll, kinéz
az ablakon. Fénylenek
mint búcsúzóul a szemek,
a sorsomba látó lámpák. De nem.
Kinek tetszeni ezentúl? A valóság
visszakaparja az üveggömbbe tényeit,
csak legbelül tart a ragyogás,
itt vaksötét van. Ebben a sötétben írok.

Angyalok nyelve

„. . . hát még az a nyelv, amelyet Johann Georg Hamann képzelt el érzéki ideálja gyanánt . . ."
(Füst Milán)

Valaki szeret, valaki,
aki nem akarja megnevezni magát,
kérdezősködik utánad, bizonytalan
válaszokat kap, láttak, de nem fehér
ruhában, nem férfi vagy, hanem nő,
nem öregasszony, öregember,
mellényzsebedben éles fotográfiák:
egy omló ház előtt a gyerekek,
a fára fölmenekült egy levél,
mint vérző állat ott reszket,
a kő szárnya alá kapja a fejét,
nem akarja, hogy lássák –
fölismert minden arrahaladó, te vagy.
Valaki szeret, kitartón, izzó szeretettel
kérdezősködik utánad, mutatják,
merre menjen.

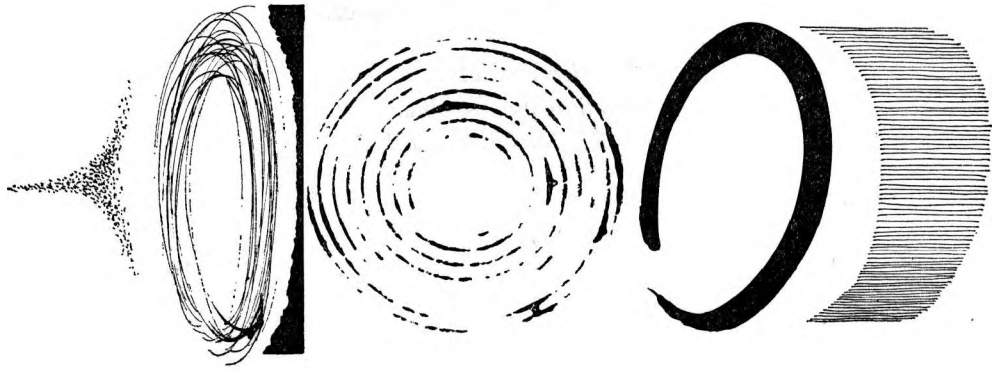

UTASSY JÓZSEF

Aranyhomok, nélküled

Éj. Moszkva szálloda.
Tizedik emelet,
tizenhármas szoba.

Asztalnak, szekrénynek,
ágynak magyarázom:
mennyire hiányzol.

Ablakommal szemben
érted tüntet, reng, zeng
a Fekete tenger.

Hallanád, hogyan hull
hullámra itt hullám?!
Jönnél s rámborulnál.

A szél fát ölelget,
lomb alól kivillan
birsalma-hold-melled.

Téged idéz minden
szép szóval, szelíden.
Mért hagytalak így el!

Tizedik emelet,
tizenhármas szoba.
Éj. Moszkva szálloda.

HALLAMA ERZSÉBET

Beszélgetés Kerpel—Fronius Ödönnel

Többen így emlékeznek a „régiek" közül: Kerpel-Fronius Ödön igazi kutató elme volt, ragyogó tanár, jó orvos, s mindenekfelett jóhumorú, szellemes ember. Mellette nem lehetett unatkozni, sem munka közben, sem társaságban.

Hetvenötödik születésnapja alkalmából a Magyar Pediáter szerkesztősége Mestyán Gyulát, a pécsi gyermekklinikán működő utódját kérte fel a köszöntő megírására. Ebben olvasható a következő néhány mondat: „Most, amikor Professzor Úr munkásságát áttekintettem, az »Ergebnisse der inneren Medizin«-ben megjelent első monográfiával való találkozás felelevenített egy 30 évvel korábbi találkozást a Pécsi Belklinika könyvtárában, amikor a só- és vízháztartás témaköréből kórélettani előadásra készültem. Akkor nem, csak most realizáltam, hogy Professzor Úr 30 éves volt, amikor e monográfia megjelent az igen tekintélyes és színvonalas sorozatban." A köszöntő a „ritkán tapasztalható kibontakozási sebesség" kapcsán a tehetség és az alkalom egybeesésének fontosságáról szól: „Hangsúlyozni szeretném, hogy alkalmon a tágabb értelemben vett lehetőségeket értem, vagyis minden értékes életművet, életpéldát, tudományos vagy szellemi eredményt, melyek színvonalat, értelmet, láthatárt nyújtanak a fiatal érdeklődőnek. Vajon van-e elég ilyen alkalom fiataljaink számára? Vajon hiánybetegségben szenvedünk-e az »alkalmat teremtők« és »alkalmat kihasználók« tekintetében?"

A kérdés nyitott. Az viszont tény, hogy Kerpel-Fronius Ödön életpályáján ennek a „hiánybetegségnek" nem található nyoma.

*

Versecen született 1906-ban, apja ott volt városi főügyész. Anyai ágon egy többgenerációs orvos-családból, a Froniusokból származott. A középiskola elvégzése után, 1923-ban beiratkozott a budapesti orvoskarra. 1925-ben és 26-ban egy-egy félévet hallgatott a bécsi, illetve a müncheni egyetemen, a két félév között pedig két hónapot a párizsi egyetemen töltött mint „étudient bénévole". 1929-ben kapta meg diplomáját, de már medikusként díjtalan gyakornok lett a budapesti élettani intézetben. 1930-ban került a budapesti gyermekklinikára. 1933–34-ben Rockefeller-ösztöndíjjal egy évet töltött a Harvard Egyetem gyermekklinikáján. 1944-ben behívták, de orvosként Budapesten teljesített szolgálatot. 1945-ben a csecsemő-élettan tárgyköréből magántanárrá habilitálták Budapesten. 1946-ban kinevezték a pécsi egyetem gyermekgyógyászati tanszékére egyetemi tanárnak. 1948-ban akadémiai levelező tag lett, 1951-ben Kossuth-díjat kapott, később más kitüntetéseket is. 1967-ben ment vissza Budapestre a II. sz. Gyermekklinika élére. 1970 óta az Akadémia rendes tagja.

Tagjukká választották a következő gyermekorvos-társaságok: az angol, a francia, a portugál, a lengyel, a svéd, az amerikai, a svájci, a bolgár, a finn, a német, az olasz, az osztrák és az NDK. A rostocki egyetem 1969-ben disz-

doktorává avatta. 1958-ban a manchesteri, 62-ben a californiai, 74-ben a párizsi egyetem hívta meg vendégprofesszornak. Számos egyéb tudományos és társadalmi tisztsége mellett tagja az Országos Béketanács tudományos bizottságának, gyermekgyógyászati tanácsadója az Egészségügyi Világszervezetnek.

Egy lánya és egy fia van, utóbbi szintén orvos.

Három könyvet, másfélszáznál több tudományos dolgozatot írt, itthoni és külföldi előadásainak száma rekonstruálhatatlan. Kutatómunkájának főbb területeit a szakbiográfiák így foglalják össze: só- és vízháztartás, csecsemőkori toxikózis, csecsemőkori sorvadás, vesebetegségek, valamint újszülöttek élet- és kórtana. Gyermekgyógyászat című tankönyvét több helyütt használják, a Szovjetunióban most jelent meg második kiadása 150 ezer példányban.

*

A színhely a budapesti egyetem II. számú gyermekklinikájának Tűzoltó utcai öreg épülete. Az első emeleten van Kerpel-Fronius Ödön rezidenciája. Nyugdíjba vonulása után az intézet tudományos tanácsadója maradt, megtartotta szobáit, kapcsolatait, tekintélyét. Három helyiség, közülük az egyik titkárnői előszoba, a másik kettő könyvekkel, papírokkal, képekkel zsúfolt, ismerős dolgozószoba. Reggel kilenc óra, ilyenkor szokott beérkezni a professzor mindennap. Alig telepszünk le, fehérköpenyes asszony érkezik, kisegítőként, mert aki jönni szokott, beteg, de majd ő fölhozza a postát, a kávé pedig azonnal itt lesz. Van még valami kívánsága a professzor úrnak?

– Látja, így gondoskodnak rólam. Az utódom még a titkárnőjét is küldi.

– Nem mindenütt van így.

– Azt én is tudom, hogy szerencsés helyzetben vagyok. Vannak féltékenységi dolgok, meg minden. De ez lenne a normális, nem? Az elől alattvalója lesz az utódnak, hiszen most ő az úr a házban, mint ahogy régen én voltam az úr. Megfordult a helyzet. De ez a dolgok normális menete. Hogy ez emberismeretre vallana? Lehet, de kölcsönös emberismeretre, hiszen elől és utód együtt hoznak létre ilyen vagy amolyan helyzetet. Amint látja, megtartottam a környezetemet, még a képtáramat is áthoztam, itt van a falon. Van kedve megnézni? Az az alsó öt a régi Pécs, az ott a régi dóm. A múlt század második feléből valók ezek a metszetek, már Pécsett is megvoltak, azt hiszem, ott vettem valami régiségkereskedőnél. Az ott Martyn Feri rajza. Balra fönt egy nagyon érdekes kép: amikor Párizsban elszemtelenedtek az utcalányok, ilyen szekérre rakták őket, be a kórházba, aztán irány Kanada. Az a másik metszet a kétszáz év előtti Cambridge, de ma is éppen így néz ki. Aztán egy szép életforma: egy hölgy és egy úr kocsikáznak a tóparton. Nem rossz, mi? Fönt középen a régi bostoni városháza, kint vettem. Az az ovális kép szomorú emlék, 45-ben, mikor még az első klinikán voltam, számtalan gyerek halt éhen, mivel nem volt tej, nem volt ennivaló. Ezt elmondtam Vilt Tibor barátomnak, ő csinálta aztán nekem ezt a reliefet, emlékeztetőül a szörnyű időkre: az elapadt mellű anya és haldokló csecsemője. Itt középen a Bouquiniste, az a párizsi Szajna-part, ahol eladják a régi gravure-öket, a jobboldali képet egy kubai tanítványom küldte, ez itt egy utazásom emléke, Savonarola, az a fácánkakas meg . . . azt én lőttem, elvittem egy festő barátomnak, a képet küldte vissza, azt üzente, kétszer élvezte, egyszer lefestette, egyszer megette . . .

– Sok művész barátja van – ez valami titkos vonzalom jele?

– Nem vagyok titkos költő vagy efféle, ha erre gondol. Sok művész

barátom volt és van, egyszerűen élveztem a szellemüket. Nem jó mindig csak doktorokkal beszélgetni. Gyakran vacsorázgattunk együtt. Ez a háború előtt megszokott dolog volt. Tulajdonképpen ma is megvan még, csak mostanában kicsit soványabbak az erszények és drágábbak a resztoranok . . .

– Ön egészen fiatalon aratott már tudományos sikereket. Hogyan kezdődött?

– A családom messzemenően orvosokból állt, anyám családja, a Froniusok, ez egy régi erdélyi szász név, latinosítva. Már gimnazista koromban medikus akartam lenni, ez természetes volt. A nagyapámtól maradt egy százéves könyv, abban le voltak írva mindenféle kémiai kísérletek, én berendeztem otthon magamnak egy laboratóriumot, utánozgattam a leírt kísérleteket sorban, amíg egyszer aztán, nagyon okosan ugye, vizet öntöttem kénsavba, az persze kifröcskölt és a vasárnapi ruhámat szépen megégette. Félelmemben elbujdostam, de aztán hazamentem és apám meglátta a foltokat. Egy pofon jobbról, egy pofon balról, a régi nevelési elvek szerint, ami egyébként nem ártott meg senkinek. Így lettem én a tudomány áldozata már tizennégy éves koromban . . . Az apám különben nagyon jó volt hozzám. Már akkor megvolt bennem a vonzalom például Itália iránt, a kezembe került egy könyv, Ferrara–Ravenna–Firenze, nagyon megtetszett, mesélgettem apámnak, mit olvastam, türelemmel hallgatta, majd amikor a hetediket befejeztem, adott pénzt és én elutazhattam Olaszországba. Igaz, hogy kitűnően tanultam, és ő ezt így honorálta.

– Az orvosi pályán belül hogyan talált rá éppen a gyermekgyógyászatra?

– Az a véletlenen múlt. Vagyis talán nem is csak a véletlenen. Én az élettani intézetben dolgoztam már medikus koromban, az élettani funkciókkal foglalkoztam. Az élettannak pedig nagyon érdekes fejezete az élettani funkciók kifejlődése, ez pedig az újszülött- és csecsemőkorra esik. Úgyhogy engem primeren nem annyira a gyerekek gyógyítása vonzott erre a pályára, mint inkább a tudományos probléma. Talán ugyanígy lehettem volna a vének orvosa, foglalkozhattam volna az életfunkciók beszűkülésével, ami szintén nagyon érdekes kérdés, az ív ellenkező oldala.

– Kik voltak Önre hatással?

– Sokan. Elsőként Farkas professzor, ő azok közé tartozik, akik örök útitársai maradnak az embernek. Medikusként rajongtam az előadásaiért. Később, professzor koromban észrevettem, hogy az ő technikájával beszélek . . . Ragyogó elme volt, érdekes módon tudományos portéka nem maradt utána, de akiket tanított, mind jó orvosok lettek. Aztán Korányi Sándor, akitől a klinikai kutató gondolkodásmódját, a kórélettani háttér fontosságát lehetett megtanulni. Münchenben nagy élmény volt Friedrich von Müller belgyógyász professzor, kitűnő klinikus, aztán Pirquet professzor Bécsben, az allergia egyik világhírű megalapozója. Szerencsém volt, hogy Heim professzor felvett a budapesti gyermekklinikára, majd ugyancsak nagy szerencsém, hogy még egészen fiatalon egy évet a Harvardon tölthettem, nem is akárki, hanem Gamble professzor mellett. Világszerte ismert kutató, amellett szerény, közvetlen ember volt. Ahogy első tudományos dolgozatomat fogadta, az az emlék egész életemre kihatott. Tapintatos, de kérlelhetetlen kritikáját, segítőkészségét példának tekintettem, amit később magam is követni próbáltam a fiatalokkal való bánásmódban.

– A kutató, a gyógyító vagy az oktató munkát szerette legjobban?

– Mind a hármat! Szerettem előadni, állítólag elég jó előadó is voltam,

a kutatást nagyon élveztem, és szívesen végeztem a gyógyítást is. Amit én kevésbé csináltam, az a pénzkeresés. Úgyhogy nincs is semmim. A tudományhoz idő kell, és én nem akartam az időt magánprakszissal, pénzkereséssel elveszteget ni. Igaz, ennek is megvan a maga honorárium a, csak egészen más: meghívják az embert ide-oda, én így jártam be öt kontinenst, nem magyar pénzen, hanem a meghívók pénzén. Ha én itthon pénzkereséssel foglalkozom, akkor ez nem megy. A kutatás különben segíti a gyógyítómunkát is, a kórélettani alapok ismeretében, úgy érzem, jobb klinikus is lesz az ember. Ugyanakkor nem kell elvárni, hogy minden fiatal doktor foglalkozzék tudománnyal, elég ha a harmadrészük. Akikkel aztán törődni kell, témát kiadni, a dolgozataikat elolvasni, és így tovább, ez elég nagy munka. Egyáltalán: az oktatásban nem az előadások jelentik a fő fáradságot, hanem a fiatal doktorok tanítása, ami a vizitek alkalmával is rendszeresen folyik.

– Hogyan került Pécsre?

– Ahogy mondtam, én Heim professzornál kezdtem, aki azonban hamarosan meghalt. Akkor még egy gyermekklinika volt Budapesten, csak a háborút követően csináltak ebből az épületből, amiben most vagyunk – előtte úgynevezett fehér kereszt kórház volt – még egy gyermekklinikát. Két jelölt volt ugyanis, Gegesi Kiss és Petényi Géza, mindketten kitűnő emberek a maguk nemében. Akkor én Gegesinél voltam, az egyes klinikán, tehát a másikban. Akkor jött a pécsi lehetőség. Az ottani gyermekklinika professzora ugyanis Nyugatra menekült, mellesleg vitte a berendezés nagy részét is – úgy tudom egyébként Venezuelában halt meg ismeretlen körülmények között – és ott kellett valahogyan rendet teremteni. Negyvenéves voltam akkor... Szerencsére volt jó kapcsolatom a külföldi segélyakciókkal, sok mindent tudtam szerezni, úgy-ahogy fölszereltük akkor a klinikát, lelkes fiatalok csatlakoztak hozzám, és így nagyon hamar teljes lendülettel megindulhatott a munka. Az a pécsi egyetemnek nagyon pozitív időszaka volt, habár hamarosan már egyáltalán nem lehetett utazni. Emlékszem, 48-ban még lehetett, akkor voltam utoljára Angliában, a British Council hívott meg, és már 53, vagy talán 54 is volt, amikor Csehországba mentem, úgy fogadtak, mint egy királyt, mert náluk se igen járt akkoriban külföldi vendég. Ez a befelé fordulás hosszú távon nem jó. Akkor viszont érvényesült a mondás: ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel, és ami a külső lehetőségekben hiányzott, szellemiekkel tudtuk pótolni, sőt... Kialakult egy kis baráti kör, főleg egyetemi tanárokból, Lajos professzor, Rauss, Szentágothai, Lissák és részben Ernst Jenő... azért mondom, hogy részben, mert ő olyan diktatórikus hajlamú ember volt, de tény, hogy azért lehetett vele vitatkozni. Ez még a Rákosi időkben volt, rendszeresen összejöttünk vacsorázgatni és beszélgetni, és az ember megmondhatta a véleményét, mondom, még Ernst Jenőnek is... Egyszer megint azon vitatkoztunk, hogy nem jó ez a bezárkózás, mi kis kultúrközösség vagyunk és igenis szükség van arra, hogy kijussunk a világba. Vitatkoztunk Ernsttel, aki a hivatalos álláspontot képviselte, azt mondta, elég, ha Magyarországon belül egymáshoz küldözgetjük az embereinket. Erre Méhes professzor, nem tudom, ismerte-e, nagyon szellemes úr volt, azt mondja: megálljunk, Jenő, tudod nekem miért kellett külföldre mennem? hogy megtudjam, hogy a madám nem is mindig szülésznőt jelent... jó, nem? Akkor aztán mind nagyot nevettünk. És most sajnos megint nincs pénz külföldi utazásokra, tudja, hogy milyen nehéz helyzetben vagyunk, és különösen kínos, hogy az egész világ, beleértve a gazdag Amerikát is, mert régebben még meg tudtuk csinálni, én is

Pécsett a hatvanas években, hogy a munkatársakat meghívattam és a meghívók adták a pénzt, de most úgy látszik, nekik se nagyon van. Ez nagyon nagy baj, az utánpótlásnak szüksége volna a külföldi tudomány megismerésére. Reméljük, hogy a világhelyzet javulni fog, benne a miénk is, de ha most is több év kiesés következik, az nagyon fájdalmas lesz . . .

– Több mint húsz év után otthagyta Pécset és visszajött Budapestre. Miért?

– Hát nézze, szerettem Budapestet, mégiscsak itt tanultam, itt töltöttem a fiatalkoromat, aztán ennek a városnak mégiscsak nagy a vonzása. Bár most retrospektíve azt kell mondanom, nagyon szerencsés vagyok, hogy azt a húsz évet Pécsett tölthettem. A város kísértései kevésbé hatottak, azokban az években mégiscsak boldog életet éltünk és tudományosan nagyon termékeny éveket.

– Professzor úr, korai és gyors karrierjében a tehetségen kívül milyen szerepe volt a szerencsének?

– A szerencsének mindig nagy szerepe van. De én azért ezt konkretizálnám. Az én szerencsém abban volt, hogy tudtam nyelveket. Az az egy év amerikai tanulmányút, az szerencse volt, de enélkül nem következett volna be. A dolog ott kezdődött, hogy Versecen, ebben a német városban nőttem fel, és így eleve bilingvis voltam. Iskolába is úgy jártam, hogy négy gimnáziumot magyarul, hármat németül végeztem és szerbül érettségiztem. Aztán volt egy francia kisasszonyunk is, és úgy tízéves lehettem, amikor már tudtam franciául. Gimnazista koromban zongorát is kellett tanulnom, ez akkoriban így volt, illett franciául beszélni és zongorázni. Volt egy tanár, aki halál ideges lett az én működésemtől és mindig rávert a kezemre, mikor melléütöttem, ez kissé elszomorított . . . Mikor végképp elegem lett, mentem az apámhoz, hogy hadd ne tanuljak én zongorázni, szemmel láthatólag úgysincs hozzá semmi tehetségem, de hogy ne higgye, hogy lógni akarok, engedjen inkább angolul tanulni. Nahát itt jön a szerencse: nem kaptam volna Rockefeller ösztöndíjat 26 évesen, ha nem tudok angolul, és nem tudtam volna angolul, ha annak idején nem vagyok olyan rossz zongorista . . .

– Összefoglalná tudományos eredményeit közérthetően, akár leegyszerűsítve is?

– Megpróbálhatom. Három nagy témaköröm van, azt lehet mondani. Az egyik a toxikózis. A súlyos bélhurutnál rengeteg só és víz megy veszendőbe, a vér besűrűsödik, a keringés meglassúbbodik, az egyes szervek nem kapnak elegendő oxigént, s végül súlyos kórkép jelentkezik, eszméletzavarral, furcsa légzéssel, esetleg görcsökkel. Ezt az állapotot, ennek keletkezését tanulmányoztam én, hogyan lesz egy virágzó csecsemőből két nap alatt ilyen életveszélyes állapotú beteg. A háború után még elég sok ilyen bélhurutunk volt. Ezt a témát nagyrészt Pécsett, Varga professzorral dolgoztam ki, aki akkor még a helyettesem volt. A másik téma a sorvadás. Látta a Vilt plakettjét. Az egy szörnyű élmény volt, elvesztettük a fölvett csecsemők több mint a felét. A szó szoros értelmében éhen haltak, lefogytak, csontvázzá asztak szegények. Ez az a kórkép, ami most sajnos az úgynevezett fejlődő világot jellemzi . . . Százmillióra teszik az ilyen eseteket, érti ezt? Százmillióra. Az akkori pesti tapasztalatok alapján én elkezdtem ennek a kórképnek a kutatását. Most fejeztem be egyébként angolul egy könyvet, ez a hattyúdalom, az utolsó könyvem, az utóbbi években ezen dolgoztam, látja ott a feje fölött a polcon azt a több kiló papírt? Sok ezer adat, jegyzet; most majd, ha az utolsó simítá-

sokat elvégeztem, ezt a papírtömeget szépen kidobjuk... Ebben a könyvben benne lesz, amit a témában 1945 óta tapasztaltam. Amerre jártam Indiában, Afrikában, Ázsiában, Dél-Amerikában, mindenütt tanulmányoztam a kérdést. Lényegében a könyv összehasonlítás a nálunk látott súlyos kórképek és a fejlődő országok esetei között. A könyv címe *A sorvadás kórélettana*, vagyis megint csak visszatérünk a kórélettani kérdéshez: hogyan keletkeznek az egyes tünetek, mik az okai, milyen élettani változások mennek végbe az élő szervezetben, amelyek arra predesztinálják, hogy ilyen óriási arányú legyen a halálozás...

– És mi volt a harmadik tudományos területe?

– Az újszülött kórélettana. Az újszülött és a felnőtt szervezet lényeges különbsége, hogy az újszülött testében sokkal több sótartalmú folyadék van. Megállapítottam, hogy az újszülött veséjének szűkebb a koncentráló képessége, tehát ahhoz, hogy ugyanannyi anyagcseretermékét kiürítsen, mint a felnőtt, közel dupla annyi vízre van szüksége. A koraszülöttek acidosisa volt a másik terület, itt... hogyan is mondjam el röviden: a koraszülöttnek hajlama van arra, hogy savakat tartson vissza, ezáltal a vére savanyúbb lesz. Mármost ha nagyon erősen savanyú a vér, az egyike a halálokoknak. A savfelhalmozódást részben módosítja az ún. légzési kompenzáció, ez egy furcsa hápogó légzés, ami a széndioxidot, ami szintén sav, kisöpri a szervezetből.

– Az imént a csecsemők tömeges pusztulásáról volt szó, most pedig a koraszülöttekről, akiket az orvostudomány hatalmas energiákkal próbál megmenteni, életben tartani. Nincs itt valami ellentmondás?

– Az életet védeni kell, akkor is, ha 1500 grammba van beburkolva. Egyébként az én fiam is 1500 grammal született és egészen okos fiú lett. Az persze már egészen más kérdés, mi történjék azokkal, akik egészen biztosan agyilag károsultak. Az ilyen gyerekek szerencsétlenek és szerencsétlenné teszik a szülőket is. De a kérdés nagyon bonyolult. Magam láttam például az ostrom alatt, amikor nagyon kevés ennivaló volt, hogy olyan családban, ahol három-négy gyerek volt, a károsult gyereknek többet adtak, mint az egészségeseknek. Ez a szülői igazságszolgáltatás...? Ha aztán úgy adódott, hogy a szerencsétlen gyerek meghalt, a szülők nagyon megsiratták, és – egy hónap múlva valósággal kivirágoztak. Nagyon elgondolkoztató... Van azonban egy másik személyes élményem, fiatal tanársegéd voltam és konziliárius a szülészeten, egy alkalommal éppen távozóban voltam, amikor utánam szaladt a nővér, hogy egy 1300 grammos koraszülött, egy orvos gyereke haldoklik, már nem lélegzik. Visszamentem, adtam a szívébe egy injekciót, a gyerek föltámadt, én meg elszomorodtam. A kollégára gondoltam, aki egy agyilag károsult gyerekkel él majd együtt, holott ha én öt perccel előbb megyek el... Negyven év múlva egyszer csengetnek nálam, bebiceg egy ember egy virágcsokorral, és elmondja, hogy ma van a negyvenedik születésnapja, azért jött hozzám, mert az anyja mindig mondogatja, hogy az életét nekem köszönheti. Nem lett ugyan szellemi életet élő ember belőle, de talált valami szakmát, azt mondta, boldogan él... Hát most mondja meg, mit lehet csinálni.

– Vannak kérdések, amelyekben a tudomány tehetetlen?

– Az túlzás, hogy tehetetlen. Inkonklúzív. Nem tud dönteni, mert nem biztos benne, hogy mi a jó döntés.

– Mi a véleménye, nem a tudósoknak kellene kormányozniuk a világot?

– Hát én erről nem vagyok annyira meggyőződve... Annyiféle elementumok vezették már a világot; egyházi emberek és mi lett belőle? jó adag

szörnyűség, politikusok: nagy adag szörnyűség, katonák, nahát talán ne is részletezzük... Tudósok? hát ilyen még nem igen volt, de hát a tudósok is gyarló emberek, azok is összemarakodnak, de rettenetesen! csak azt vegyük hamarjában, ahogy az egyháztudósok ölik egymást, Bizáncban például, az eretnekség meg a többi is ugyebár „tudományosan" meg volt alapozva... A mostani tudomány persze más, de ezzel együtt... Nem tudom, ki vezesse a világot.

– Ha választhatna a világtörténelem korszakai között, melyikben élne szívesen?

– Melyikben? Nem, én meg vagyok elégedve a sajátommal, azt hiszem. Mindennek ellenére jól éreztem magam benne, érdekes volt. Nem mondom... az is igaz, hogy ennyi gonosztett szinte az egész történelem folyamán nem történt, mint ebben a mi korunkban. Neveket említhetnék, akik szimbolizálják... És mindez tulajdonképpen váratlan volt, mert ha az ember a múlt század gondolkodóit olvassa, a legokosabb emberek is azt mondták, hogy a huszadik század lesz a humanizmus korszaka, hogy az emberi műveltség már akkora lesz, hogy olyan gonosztettekre, amilyenek a történelemben mindig előfordultak, már nem lesz mód, mert jön a fölvilágosodás, a tudomány mindenhatósága... és mit tesz isten, ez lett a leggonoszabb korszak mind között. Most talán kikeveredünk belőle lassan.

– Ezt hogy érti, professzor úr? Ön eszerint optimista?

– Hát nem is tudom... Arra gondolok, hogy ekkora tömegirtásokat talán már nehéz csinálni. Hacsak nem lesz atomháború, de abban őszintén szólva nem hiszek, talán mégiscsak tudják, micsoda rizikó, annyi eszük csak van, hogy lássák, ennek a világon semmi értelme. Szóval ennyiben vagyok optimista, hogy remélek. Pesszimista vagyok ellenben, ha arra gondolok, hogyan populálódik a világ. Ez egyszerűen nem megy! Mikor én iskolába jártam, volt másfél milliárd ember, most kétezerre 6–7 milliárdot jósolnak. Ez nem megy! Elisszák egymás elől a vizet, elszívják a levegőt, berendítanak mindent; látja, miket mondanak ezek a zöldek is... Nálunk még látszólag nincsen nagy baj, de nézze csak meg, beépítik az egész Svábhegyet, Pécsett is mit csináltak, a hegyoldalt teletették mindenféle házakkal, hova lettek a szőlők, az erdők, a végén egy tenyérnyi zöld terület se marad... Azt mondják, Mexico City lakossága 2000-re eléri a 30 milliót. Érti, nem az országé, a városé! És most hallom a rádióban, hogy Mexico csődben van, tönkrementek. Úgyhogy az a harmincmillió ember egérlyukakból fog előbújni... Így aztán lesz sorvadás, egyre több, a fölösleg egyszerűen éhen fog halni, elhullanak a gyerekek egy-két éves korban. A tudatlanság a legnagyobb baj. Föl kellene már ismerni, hogy ez az emberiség életveszélye.

– Professzor úr, szerette a gyerekeket?

– Szerettem. Normális ember szereti a gyerekeket.

– Beteg gyerekek közt élt le gyakorlatilag egy egész életet. Nem sajnálta őket?

– De. De igen... A gyerekhalált nem lehet megszokni. Pedig a pályám kezdetén nagy halálozások voltak. Egyrészt voltak még tömegbetegségek, a súlyos hasmenés sokkal gyakoribb volt, aztán a szívbajos gyerekek, ó, és a járványok! Heine-Medin, diftéria, még mikor én a pályafutásomat kezdtem, krupp is, ez a gégediftéria, fuldokoltak a gyerekek... ha inspekciós volt az ember, nem múlt el éjszaka, hogy két-három gyerek meg ne halt volna. Antibiotikumok még nem voltak, gyakori volt a tüdőgyulladás. A fiatal doktorok,

akikkel itt együtt kezdtünk Pesten, egymás közt Heródesnek hívták, aki a tüdőgyulladás-osztályra volt beosztva... Nem, persze, ezt nem lehet megszokni. Az én aktív koromra estek a nagy változások, az antibiotikumok, a diftéria-védőoltás sikere, a BCG, a Heine-Medin oltások... Néha elgondolkodom, hogy ha egy-egy régi nagy mester hirtelen föltámadna és bejönne a klinikára, és végigvizitelne és kérdezné, hol vannak a gyermekbénulásosok, hol fekszenek a tuberkulotikusok, a diftériások, mi azt felelnénk, sehol, kérem, ilyen már nincs, erre azt mondaná, nem szeretem a rossz vicceket, kérem, beszéljenek velem komolyan... Ezek mégiscsak nagy fordulatok. A tudomány azért az élet megkönnyítésében, elviselhetővé tételében, megszépítésében igenis nagyon sokat tehet, ha mindent nem is, – és tett is. Ezek mégiscsak nagy dolgok. Az előbbi problémához, hogy optimizmus vagy pesszimizmus, ez is hozzá tartozik. Én megéltem egy óriási fordulatot a gyógyításban.

– Milyennek látja a saját tudománya jövőjét?

– Általában a gyerekgyógyászat a lényegi nagy lépéseket már megtette. Maradt egy óriási probléma, a rosszindulatú daganatok. Hogy itt milyen fordulatot lehet remélni és mikor, nem tudom megmondani, de máris vannak bizonyos jelek. A gyerekkori leukémia például pár évvel ezelőtt még gyógyíthatatlannak látszott, és ma egyes formáiban már gyógyítható. Ami az én problémakörömet illeti, hogy mi lesz a világ nagyobb részén, ha meg nem fékezik a szaporodást, azt már elmondtam. De ez sajnos nem orvosi, ez társadalmi kérdés.

– A védőoltást orvosok találták ki, de az már nem rajtuk múlt, hogy általánossá és kötelezővé lettek...

– Hát igen, jó a példa. Nálunk kötelezőek a védőoltások, ennek a rendszernek nagy előnye, hogy törvénnyé teszi, aminek a rizikója elenyésző, előnyei pedig nagyok. Sok nyugati országban nem kötelező az oltás, sok szülő halogatja, elodázza és olykor bekövetkezik a baj. Volt eset, hogy Kelet-Berlinben semmiféle betegség nem volt, mialatt Nyugat-Berlinben járvány dühöngött. Most feloldottak egy kötelező oltást, a feketehimlőt, engem aggaszt is ez, a világnak elvégre még vannak eldugott zugai... Én már nem láttam valódi feketehimlőt. Ez az egyik legrégibb oltás... Tudja miben halt meg XV. Lajos? Hát himlőben. XVI. Lajost pedig már beoltották! Szegénynek persze nem használt a guillotine ellen, de beoltották, éspedig a felesége miatt. Mária Teréziának kitűnő orvosai voltak, akik a himlőoltást is propagálták. Ragyogó orvosok voltak, magyar is volt köztük... hogy is hívták... látja, ez az öregség, az embernek romlik a memóriája.

Két órája beszélgetünk, de már többször nyílt az ajtó. A vizitelők közt Schuler professzor is megjelenik, Kerpel-Fronius Ödön utódja. Egy nemzetközi kongresszussal kapcsolatban beszélnek meg néhány dolgot.

Ezalatt a hevenyészve összeszedett „segédanyagok" közt lapozgatok; egy körlevél Cambridge-ből, hogy a nemzetközi életrajzi lexikon nyolcadik kiadásához van-e helyesbíteni való a „KERPEL-FRONIUS, Edmund" címszóban; különféle folyóiratcikkek; ezután a professzor egy előadásának legépelt szövege, „Emlékezések" címmel.

*

– Professzor úr, sose gondolt arra, hogy külföldön telepszik le?

– Maradhattam volna és nagyon kedvező körülmények között akár Amerikában, akár Angliában. Bár megjegyzem, hogy én inkább Bécsben vagy

Párizsban tudtam volna elképzelni az életemet. De kint maradni sose akartam. Egyrészt mert magyar vagyok, másrészt... ezt közvetve tudnám kifejezni, egy darabból idéznék, amit itt játszottak Pesten és akkoriban nagy hatással volt a publikumra, rám is, szóval amikor Galilei veszélyben volt, a szent inkvizíció fenyegette, akkor fejtette ki ezt a teóriát: én elmehettem volna az Alpeseken túlra, de akkor az Alpeseken innen szűnjön meg minden tudomány?

– Hová utazott legutóbb?

– Utoljára? Most voltam Velence mellett, van ez az átkozott hörghurutom, annak a tenger jót tesz... Most már kevesebbet utazom, mert egészségileg kicsit rozogább vagyok, krónikus hörghurutom van, tudja. Ha nem vigyáz az ember, erős fulladásba keveredik, egy ilyen asztmás állapotba. Azelőtt sokat dohányoztam, amikor jól ment a tudomány, többet, amikor rosszul, akkor még többet, de öt éve abbahagytam, mert a feleségem rámparancsolt, hogy éljek még húsz évig. Ha nem hagyom abba, már meghaltam volna. Most legközelebb pedig Heidelbergbe utazom, a német gyermekorvos társaság hívott meg.

– Hogyan áll barátokkal és ellenségekkel?

– Barátom sok van. Ellenségem legfeljebb titkos, nem ismerem őket.

– Mit gyűlölt legjobban a világon?

– A hazugságot. Azt nem bírtam elviselni soha.

– A munkatársaival sem voltak soha súrlódásai?

– Egyszer valaki hamis adatot írt be a kórtörténetbe, azt kirúgtam. Kérdezem, mennyi a vörösvérsejtszám, kiderül, hogy nem csinálta meg, hamisat írt be. Én azt nem bánom, ha bevallja, hogy elfelejtette, de hamisat beírni... ! Egy ilyen pofánál rájöttem, hogy mit csinál, azt kitettem a klinikáról. Különben...

– És ha valaki más tudományos vonalon akart dolgozni?

– Az más kérdés. Nem is jó, ha mindenki a professzor kutatási vonalát követi, az szellemi beltenyészethez vezet. És egy lelegelt legelőn nem lehet hízott marhát nevelni.

– Elégedett ember Ön?

– Nézze, én elégedett natúra vagyok, túlságosan sose voltam lázadó. Meg vagyok elégedve a sorsommal, kivéve a bronchitiszemet, ami gyötör, attól szívesen megszabadulnék. Van egy kutyám, a Rubi, egy tacskó... különben Pécsett négy tacskóm volt, az volt a szöveg, hogy azokat a kutyákat a klinika táplálja, a profék csak öltöztetik, mert mindenhová bejáratosak voltak, mindenhová bezörgettek és mindenütt kaptak egy-két jó falatot... szóval most a Rubi van, és ezzel az „úrral" mindennap sétálni kell menni, kieresztem, hadd futkosson kicsit a Városmajorban, ami persze tilos, de Rubi okos kutya, tudja, mikor kell visszajönni... A délelőttöket itt töltöm, látja, itt ülök a környezetemben, amit szeretek, a könyveim közt, amiket szeretek, a képeim közt, amiket szeretek, a régi munkatársak jönnek-jövögetnek hozzám, diskurálni, tanácsot kérni, esténként összejövünk a barátokkal... Kellenek ezek a kis örömök. A nagy örömök – egy sikerült szerelem, egy sikerült tudományos munka – azok ritkák. Az élet lehetőleg álljon sok kis örömből. Egy barátokkal eltöltött kellemes este, egy jó opera, egy jó úszás, napozás... Ezeknek a summája teszi széppé az életet.

– Tehát sikeresnek tartja az életét.

– Igen, sikeresnek, kár lenne itt álszerénykednem. Medikus koromban nem mertem remélni, hogy harminc évig leszek professzor, hogy öt világrészbe

hívnak meg. A szüleim jók voltak hozzám, a gyerekeimmel nem voltak a szokottnál nagyobb bosszúságok, inkább sok örömet okoztak, ahogy ma az unokáim. Sikeresnek tartom az első házasságomat is, első feleségem kitűnő asszony volt, sokat köszönhetek neki. De sikeresnek tartom a második házasságomat is, a feleségem tíz éve jött hozzám, állását, biztonságát, mindent külföldön hagyva a kedvemért. Ő az, aki húsz évig életben akar tartani. Ebből a húszból még tíz hátra volna . . .

– Gondol egy tudós a halhatatlanságra?

– Hogy mi marad a tudományából? Hát, kevés szokott maradni. Először is, ami tényleg maradandó, az tankönyvi anyag lesz, névtelenné válik, már csak egy faktum lesz, sok ezer más faktum mellett. Azonkívül az idők során kiegészülnek a problémák, módosulnak és ismét módosulnak . . . Lehet, hogy valami száz évvel ezelőtt korszakalkotó volt, de diminuálódik, mert új módszerekkel tovább lehet jutni ugyanazon a területen. Persze, Koch vagy Ehrlich vagy mások nevei megmaradnak azért, de az ő felfedezéseik is módosulnak az idők folyamán. Tudja, a francia akadémiának negyven tagja van és úgy nevezik őket, hogy halhatatlanok. Egyszer valaki, egy szellemes ember azt mondta: elnyerték az életfogytiglani halhatatlanságot. Hát így van, a legjobb esetben is ezt tudjuk elérni. És nyomulnak utánunk az új „halhatatlanok". Így megy a tudomány fejlődése.

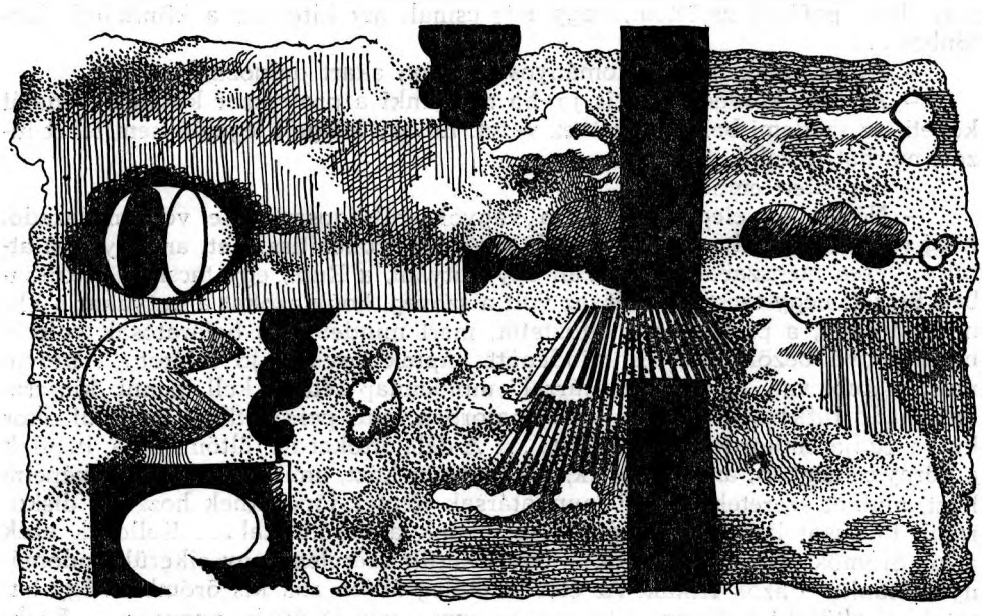

BERTÓK LÁSZLÓ

Egyik rímtől a másikig

II.

Ha a feladat fölemel,
miért lesz könnyebb a teher?

miért röpül, ha célja van,
aki röptében is zuhan?

miért lesz a cél csak dolog,
ha mindegy, hogy mit dolgozok?

miért mondja, hogy dolgozik,
akibe hálni jár a hit?

mit szólnának az állatok,
ha tudnák, hogy magam vagyok?

maga van-e a nagybeteg,
ha betegek a többiek?

beteg-e, aki azt hiszi,
hogy az a jó, ha jó neki?

milyen kereket forgatok,
ha nélkülem is úgy forog?

*

Ha nélkülem forog velem,
mért fokoz le a félelem?

mit lehet ott elrontani,
ahol nincs mit javítani?

mért büntetne a szerkezet,
ha ő teszi, amit teszek?

miért tudom, amit tudok,
ha mindegy, hogy mit akarok?

mért növesztem szárnyaimat,
ha nem leszek soha szabad?

mért lesz a vers két ütemes,
ha a rejtett ritmusba vesz?

milyen rendhez igazodik,
aki párzik csak és eszik?

mire van az emberi nem,
ha nem bízhat magába sem?

*

Talán csak rosszul kérdezek,
s a hallgatás a felelet,

talán a létnek fölragyog,
amit, mint ember, nem tudok,

talán a fák, az állatok
megmondhatnák, hogy ki vagyok,

talán egy sejtem tudja, hogy
milyen távolság súlya fog,

talán az egész céltalan,
csak nekem jó, ha célja van,

talán az ember nagyra tör,
csak egyes embert vár gödör,

talán egy ember meg se hal,
csak ha kipusztul majd a faj,

talán a hiány az, ami
a mindenséget pörgeti.

SPIRÓ GYÖRGY

IVAN OLBRACHT

Kelet-európai íróportrék, III.

Az irodalom útjai kiszámíthatatlanok.

Ha a hetven évet élt Ivan Olbracht történetesen ötven és ötvenöt éves korában nem ír semmit, ma valószínűleg csak a cseh irodalomtörténet tudna róla valamit, körülbelül ilyesmit: baloldali, majd kommunista író, kísérletezett novellákkal, darabokkal, regényekkel, filmforgatókönyvet is írt, szenvedélyes cikkeiért időnként lecsukták, balos elhajlásért kizárták a Kommunista Pártból, majd 1945 után a párt Központi Bizottságának tagja lett.

Ivan Olbracht azonban a XX. század egyik legnagyobb írója.

Apja is író volt Antal Stašek álnéven, ahogy az Ivan Olbracht is álnév: Antonin Zeman ügyvédnek született 1882-ben Kamil nevű fia, aki e néven nőtt fel, jogot hallgatott Berlinben és Prágában, majd 1903-ban egy évre bevonult önkéntesnek. Cikkeit 1909-től írja álnéven a bécsi cseh Munkásújságba, amelynek szerkesztője is volt. Akkor már a szociáldemokrata párt tagja. Verseket ír, elég gyöngéket; szülővárosában, Semilyben megpróbálkozik amatőr színjátszással, majd a bécsi munkásszínjátszóknak is ír drámai etűdöket. Talán elismert írónak számító apja nyomasztja, talán az irodalmat kezdettől fogva csak pártmunkája egyik válfajának tekinti, mindenesetre lassan érik íróvá. Elmúlik harmincéves, amikor megjelenteti első, három novellából álló elbeszéléskötetét 1913-ban *O zlých samotařích* címmel; mindhárom novellának a társadalom perifériáján kallódó figurák a hősei, amivel korántsem lép fel újítóként a cseh irodalomban: hasonló figurákról már érett prózát ír korábban Šrámek, Mahen, Uher és mások.

Első regényét 1916-ban írja, tehát a világháború alatt, *Žalář nejtěmnější* (A legsötétebb börtön) a címe, a baloldal nyilván azért üdvözli, mert elvbarátjuk írta, más üdvözölni való nemigen van benne.

A regény főhőse megvakul, tehát a legsötétebb börtönbe kerül. Felébred benne a gyanú, hogy felesége, aki végig kitart mellette, megcsalja, féltékenysége mániává fokozódik, s mint a regényben ki is mondják, ez a börtön, a féltékenységé, még a vakságnál is sötétebb. Olbracht lélektani elemzéssel próbálkozik a túlontúl kicentizett és a giccs lehetőségétől tudatosan megtisztogatott történetben, a kisregény azonban így is elvont marad, és a vak ember gondolatai csak ritkán tűnnek hitelesnek.

Ugyancsak a lélek mélységei iránti érdeklődés nyilvánul meg az utolsó háborús években írt, az előzőnél igényesebb regényében (*Podivné přátelství herce Jesenia* – Jesenius színész különös barátsága), amely könyvalakban 1919-ben jelent meg. Valójában háromszögtörténet: Jesenius színész a jó principiumát testesíti meg a regényben, toleráns, hivatásában alapos, mélyen erkölcsös ember, aki egy zseniálisan tehetséges, de sötétlelkű fiatalembert fedez föl egy dalitársulatban; Veselý, ez a különös fiatalember neve, mintha azokat a sötét, tudatalatti lehetőségeket testesítené meg, amelyek Jesenius számára egyszerre taszítóak és vonzóak. Veselý teherbe ejti azt a nőt, aki után Jesenius hiába sóvárog, a nő eltűnik, Veselý rövid prágai sikersorozat után eltűnik a világháború forgatagában, majd meg is hal, a nő pedig Veselý gyermekével Jeseniushoz költözik, és a hűségesen sóvárgó férfi végre elnyeri a szerelmét.

A rövid tartalmi ismertetés talán önmagában is jelzi a regény kimódoltságát. A mű ennél persze jobb, sok igaz megjegyzést olvashatunk a színházról, a színészetről, vagyis a művészetről általában, és a Veselý – Jesenius kapcsolat démonikussága többet ígér, mint amennyi a regényben megvalósul belőle. Van a műben néhány kez-

demény, amely már-már az ebben az időben születő Varázshegy koncepciójára emlékeztet, Olbracht azonban visszafogja magát, s bár Veselý embert is öl, cinikus is, nem válik belőle a XX. század emberi lehetőségeit és korlátlan erkölcstelenségét szimbolizáló nagy figura, az író jóvoltából alapjában ő is humanista lélek, csak egy kicsit ki van égve. Veselý korlátozott démonikussága következtében a tűrő, szenvedő és emberséges Jesenius sem válik szélsőséges, tehát erős alakká, papírfigura marad, nem kényszerül arra, hogy sorsát, nézeteit, elveit valóban radikális kétkedések során fogalmazza újra.

Ivan Olbracht, a baloldali szociáldemokrata, a Právo lidu című lap harcos szerkesztője, a munkásság szószólója, az Októberi Forradalom híve első két regényében egészen mást művel, mint amit várnánk tőle: a polgári regény válfajaival kísérletezik, ráadásul a polgári regény szentimentális másodvonalának szerkesztésmódját, szemléletét követi. Érdekes ellentmondás, amelyet az író Olbracht jóideig nem tud feloldani.

Nem is foglalkozik egy ideig szépirodalommal, más dolga van: az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása után alakult Csehszlovák Köztársaság burzsoá jellegét kell lelepleznie cikkeiben. Hamis útlevéllel a Szovjetunióba utazik 1920-ban és fél évig él a forradalmi közegben, részt vesz a III. Internacionálé II. kongresszusán, találkozik híres emberekkel, például Lunacsarszkijjal, akinek cikkeit már korábban lefordította Klara Zetkin tanulmányainak és a Kommunista Kiáltványnak társaságában, hazatérve pedig 1921-ben kiadja riportkönyvét a Szovjetunióról *Obrazy ze soudobého Ruska* (Képek a mai Oroszországról) címmel. Sok érdekes, friss megfigyelése van, sokat és alaposan ír többek között a szovjet színházakról, felfedezi – Lenin nyomán – a film tömegművészet jellegét, a film iránti érdeklődése később is megmarad. Az útikönyvet kibővített formában 1951-ben adta ki újra *Cesta za poznáním* (Út a megismerésbe) címmel.

Minden energiáját a csehszlovák szocialista forradalom szervezésére fordítja. Alapító tagja a Csehszlovák Kommunista Pártnak, 1929-ig szerkesztője a párt orgánumának, a Rudé právo-nak, munkásgyűléseken szónokol, hevesen támadja a Masaryk-kormányt, különösen pedig a kormány szociáldemokrata minisztereit, nézete szerint ugyanis a szociáldemokraták elárulják a munkásosztály érdekeit. Kétszer is börtönbe csukják (1926-ban Ostravában, 1928-ban Prágában tölt pár hónapot börtönben), amin nincs mit csodálkozni: Olbracht a polgári demokratikus rendszer szélsőséges ellenfele. Nemcsak cikkeiből derül ez ki, hanem a huszas években írt szépirodalmi alkotásaiból is – a Masaryk-féle polgári demokráciában azonban nem a szépirodalmi alkotásokért csukták börtönbe embereket, azok nyugodtan megjelenhettek, mint ahogy Olbracht börtönélményeiről írott könyve is napvilágot láthatott.

Számunkra is érdekes novellája az Eset *(Příhoda,* 1921), amelynek magyar a főhőse, csehül a világháború alatt, Szibériában tanult meg, 1918 után egyszerre csehszlovák állampolgár lett belőle, és hontalanul kell bújdokolnia az új, számára ellenséges viszonyok között. Olbracht egyébként is azon kevés írók közé tartozik, akik soha, egyetlen pillanatra sem dőltek be a nacionalista propagandának, akik felemelték szavukat a Köztársaságban élő nemzetiségek jogaiért.

1927-ben adja ki elbeszéléskötetét az Osztrák–Magyar Monarchia és a Köztársaság idejéből *(Devět veselých povídek z Rakouska i republiky),* amelynek új kiadásából 1947-ben két gyöngébb novellát elhagyott *(Bejvavalo).* Kedves, tulajdonképpen jól megírt novellák ezek, irodalmi értékük mégsem jelentős, és ennek az a legfőbb oka, hogy Olbracht mindig valamilyen tézist ír meg, s akár az a feltevése, hogy az arisztokrata hölgy ifjúkori félrelépéséből származó fiú parasztlány szeretőjével fenntartja az egészséges vérkeveredést, akár az, hogy a Monarchia belügyi szolgálatának legrohadabb tagjai a Köztársaságban minden további nélkül űzhetik régi hivatásukat, e téziseket – amelyek igazak is lehetnek – nem tudja igazán életesen megírni.

Börtönélményeiről szól a *Zamřižované zrcadlo* (Rácsos tükör, 1930), amely saját élményein kívül négy portrét is tartalmaz, a periférikus figurák – három elítélt és

egy börtönőr – továbbra is izgatják és továbbra is a társadalom áldozatait ábrázolja bennük a már fiatal korában kialakult szemléletének megfelelően.

E korszak legterjedelmesebb műve *Anna proletářka* című regénye, amely 1925-ben jelent meg folytatásokban, majd végleges könyvalakban 1928-ban. Nemcsak legnagyobb igényű műve ez eddig, hanem a legegységesebb is. Úgy tűnik, mintha Olbracht, a harcos kommunista író ezzel a művel elérkezett volna az összegzésig, s mintha ez a regény lenne az, amelyet neki meg kellett írnia.

Sokan hasonlították e művét Gorkij Az anya című regényéhez, méltán. Akárcsak Gorkij Az anyában, Olbracht az Annában írta meg azt a tendenciózus regényt, amelyet szocialista realistának lehetett minősíteni. Anna cselédlány, aki vidékről kerül Prágába, ott belekerül a munkásmozgalomba harcos és kemény szeretője révén, gyermeket szül neki, majd a regény végén együtt menetel férjével a Munkásotthon megvédésére a burzsoá állam hatalmi gépezete ellen. Megismerjük a tipikus burzsoá családot, ahol Anna szolgál, e tipikus család minden belső rohadtságával együtt; ott vagyunk a tüntető és gyűlésező, öntudatos munkások között; megismerkedünk a munkások értelmiségi szószólójával, akit azonban a hatalom gépezete könnyedén fel tud morzsolni; megismerkedünk az előbbi szószóló szintén értelmiségi és becsületes fiával, akit nyomaszt, hogy a munkások, osztályhelyzete miatt, nem tekintik a magukénak; megismerkedünk a magyar Tanácsköztársaság tüdőbajos menekültjével, bizonyos Kerekes Sándorral, aki a magyar fehérterror egyik tisztjét megöli a prágai hotelban, s a tisztről az is kiderül, hogy nemzetközi csempészbanda tagja. A regény ezúttal valóban egynemű, egységes, a mélylélektani próbálkozásokat felváltja a kizárólag szociológiai gondolkodásmód, a történet pedig úgy bonyolódik, ahogyan az elkötelezett író szilárd világnézete szerint mindennek történnie kell.

Mint minden hasonló típusú regény, úgy az Anna is kifejezetten egysíkú. A típusok elvonatkoztatások, annyiban élnek, amennyiben csak és kizárólag típusok, egyéni meghatározottságuk nincs. Programregény az Anna, az író célja bemutatni, hogy az adott helyzetben a szocialista forradalom elkerülhetetlen, és a regényben minden mozzanat a forradalom felé mutat. Agitatív mű, amelyben a tipikus burzsoá család aránylag nagyobb együttérzésre számíthat, mint a munkásság érdekeit gátlástalanul eláruló szocdem vezetők.

Olbracht az Annában szakít a polgári regény módszereivel, amelyek korábban megkísértették, lélekrajz helyett kizárólagos osztályszempontot alkalmaz. Minthogy cikkei már jó húsz éve ebben a felfogásban íródtak, Olbracht a szépirodalomban elérkezett tulajdon nézeteinek lapos illusztrációjához.

Az ilyen, látszólag lezárt pályákba a történelem szokott beleszólni. 1929-ben, a Csehszlovák Kommunista Párt V. kongresszusa előtt hét kommunista író, mellesleg valamennyien neves, néhányan pedig nagy írók (Josef Hora, Marie Majerová, Helena Malířová, St. K. Neumann, Jaroslav Seifert, Vladislav Vančura és Olbracht) nyílt levélben fellépnek a párt vezetése, közvetve pedig a Komintern 1928-as VI. kongresszusán hozott határozatok ellen. Tulajdonképpen balról támadják a pártot, amely szerintük lemondott a szocialista forradalomról. Valamennyiüket kizárják a pártból. Olbracht a későbbiekben soha sem tagadja, hogy kommunista, mégis kénytelen felülvizsgálni mind a párthoz fűződő kapcsolatát, mind egész addigi munkásságát. Magánéletében is változás történik, Helena Malířová, az első felesége 1913 óta volt harcostársa és elvtársa, második felesége, akit 1925-ben ismert meg, s majd 1936-ban vesz el, zenész.

Olbracht azok közé tartozik, akik mindvégig – legalábbis 1945-ig – kizárólag írásból tartották el magukat. A pártból való kizárásával a kommunista pár sajtó is bezárul előtte. Riportkönyveket természetesen továbbra is írhat, és fordíthat is. A harmincas években Travent, Wassermannt, Feuchtwangert, Arnold Zweiget fordít, Helenával Thomas Mann Józsefének első két kötetét, majd egyedül a harmadikat. 1931 és 1936 között pedig a nyarakat Verchovinán tölti, vagyis Kárpátalján.

Nem ébred rá azonnal, hogy megtalálta élete nagy témáját.

Kárpátalja 1918 óta tartozott Csehszlovákiához. Nemzetisége kevert, de főleg

ruszinok és zsidók lakták. Parasztok és kereskedők, nyomorult kis falvakban, nyomorult viskókban. Magyar, román, cseh katonaság váltogatja egymást. Mintha megállt volna az idő, a pásztorok ezer éve élik ugyanazt az életet. A favágók ezer éve vágják ugyanúgy az őserdőt. A zsidók évszázadok óta élnek ezen a vidéken és kétezer éve tartják magukat vallásukhoz, illetve annak egyszerűsített, hasszid változatához.

„Itt még él az Isten", fogalmazza meg Olbracht.

1932-ben riportokat tesz közzé erről a vidékről *Země bez Jmena* (Névtelen föld) címmel, 1933-ban jelenik meg első remekműve, a *Nikola Šuhaj loupežník* (Nyikola Suhaj, a betyár); az itt élő zsidókról 1935-ben adja ki tanulmányait (*Hory a staleti* – Hegyek és évszázadok), és 1937-ben jelenik meg a másik nagy remekmű, a *Golet v údoli* (Átok völgye).

Olbracht korábban saját korának kérdéseit próbálta irodalomban megfogalmazni. E kérdések a számára társadalmi kérdések voltak, és ő, a baloldali szociáldemokrata, illetve, később, a kommunista, biztos recepteket tudott arra, hogyan kell Csehszlovákiát, egyáltalán, az egész világot megváltoztatni úgy, hogy az emberiség végre boldogan éljen az oszálynélküli társadalomban. Olbracht adott történelmi fejlődési fokban gondolkodott, és amit írt, az mindig a számára adott történelmi pillanatra vonatkozott. Kárpátalja iránt is ezért ébredt föl az érdeklődése: beszámolókból tudta, hogy ott milyen nyomorultan élnek az emberek, és e nyomor feltérképezését és a társadalom elé tárását kötelességének érezte.

Az az archaikus létezés azonban, amellyel a Kárpátok hegyei közé zárt apró falvakban találkozott, szinte varázsütésre megváltoztatta szemléletét, írói attitűdjét, stílusát. Segítette ebben az, hogy az archaikusan élő embereket nem a romantikus népmegváltó szemével nézte, hanem marxistaként pontosan látta, milyen éles osztálytagozódás létezik e falvakban, s hogy az ott élő zsidókat nem az idegen csodálkozásával vagy előítéleteivel szemlélte, hanem többé-kevésbé belülről: édesanyja ugyanis akkor keresztelkedett ki, amikor hozzámént az apjához. Nem nemzetiségeket látott, hanem kultúrákat, eltérő és egymás mellett élő vallásokat, az adott életfeltételek között jól funkcionáló mentalitásokat; felismerte, hogy ez az évszázadok óta változatlan lét szilárd és megfelelő tudatot hozott létre, s hogy az itt élő emberek minden gondolata, babonáik, vallásuk, meséik, hagyományuk, mindez szükségszerűen jött létre, és csak akkor változik meg, ha életkörülményeik is változnak.

Ezen a vidéken él az Isten, mert ilyen életkörülmények között a vallás valóban jogosan él.

Kívülről, így vagy úgy, ilyen vagy olyan elnyomó hatalom közvetítésével jelen van ugyan a huszadik század, amely természetesen fejlettebb ehhez az archaikus, elszigetelt társadalomhoz képest, ez az eldugott társadalom mégis vizsgálható önmagában, s az itt élő emberek a maguk viszonyrendszerében azt az életet élik, amelyről az emberiségnek, legalábbis Európában, már alig van tudomása, emléke pedig szinte semmi.

Olbracht, a marxista, pontosan tudja, hogy ez a korábbi, s a Kárpátokban még megkövülten létező életforma az emberiségnek évszázadokon át volt természetes állapota, Olbracht, az író pedig ráébred, hogy ebben a pimitív közegben elmesélhető az egész emberi világ, mindaz, ami a jelen történelmi állapotot megelőzte, és ami változott formában minden történelmi állapotban újra és újra az élet alapja lesz.

Olbracht, a marxista, pontosan tudja, hogy az emberek gondolkodásmódja az adott termelési feltételeknek tökéletesen megfelel. Olbracht, az író pedig tökéletesen belehelyezkedik ebbe az életmódba és ebbe a gondolkodásmódba, amely primitívebb az övénél, amelyet tehát meg tud ismerni és amelyet iróniával tud ábrázolni, és amely mélyebb, mert ősibb az övénél, amelyet tehát tökéletesen komolyan kell vennie, és amelyen nincs joga ironizálni.

A fejlettebből érthető meg a fejletlenebb. Olbracht tökéletesen megérti tehát az itt élő embereket. Olbracht, az ateista, az adott viszonyrendszerben elkerülhetetlennek, az életet fenntartani segítő erőnek fogadja el a vallásosságot, legyen az éppen-

séggel zsidó vagy görögkeleti. Az az erkölcsiség, amelyet a hasszid zsidók vagy a görögkeleti pásztorok élnek, lehetővé teszi a túlélést a gyötrelmesen sanyarú körülmények között, tehát ez az erkölcsiség, tapasztalati tény, jó. Jó, mert toleráns. Az osztályharcos Olbracht olyan osztálytársadalmat fedez föl, amelynek keretei között az élet lehetséges.

Olbracht, a költő, felfedezi a természetet. Azt a természetet, amely az archaikus életformában élő ember számára adottság, amellyel közvetlen kapcsolatban van, amellyel anyagcserét folytat, az ipar térhódítását megelőzően. Olbracht korántsem nosztalgikusan ábrázolja a természetet, hanem a természeti ember szemével látja azt is, belülről. Poétikussága tehát közelít az évezredes néphagyományokhoz. Olbracht, a művész felfedezi a népköltészetet, a mondák, a hősköltemények, a mesék igazát. Ebben a közegben a népköltészet igaz, és egyedül ez a szemlélet jogosult. Hozzátehetjük: egyedül ebben a közegben.

A primitív gazdasági viszonyok, a társadalmi rétegződés áttekinthetősége lehetővé teszi, hogy Olbracht hősei gondolkodásmódjába helyezkedve beszámoljon a legfontosabbról: a vagyonról, a hatalomvágyról, a szerelemről, s a világ egészéhez való viszonyról, az Istenhez való viszonyról. Az emberi tulajdonságok ebben a primitív közegben markánsabbak, mint a bonyolultabb szabályzórendszerekkel működőképessé tett modern ipari társadalomban, a Kárpátalján még nincs elidegenedés, Olbracht tehát emberábrázolással foglalkozhat, ahogyan tették a régi nagy művek, az eposzok neves és névtelen szerzői. Ugyanakkor tudja azt, amit azok még nem tudtak: hogy ennek a társadalomnak is a gazdaság az alapja. Olbracht tehát realista prózát ír.

Ennek a világnak azonban a hagyományos prózaeszközök nem felelnek meg minden további nélkül. Ennek az archaikus világnak nincs fejlődéstörténete, csak állapota van. A modern próza, különösképpen a polgári regény a társadalom dinamikus voltát tekinti alapfeltételének, számol tehát olyan hősökkel, akik maguk alakíthatják a sorsukat, akik köré történetek szőhetők, akik valahonnan valahová fejlődnek, akár csak gondolatilag is. A modern próza tulajdonképpen nem ismeri a mellérendelést, amit az archaikus társadalmak művészei még ismertek.

Olbracht zsenialitása talán éppen abban mutatkozik meg a leghatározottabban, hogy leszámol a fejlődésregénnyel, a sztorival, egyáltalán az epika két-három évszázada kialakult hagyományaival, mint hogy azok más társadalmi állapot rögzítésére jöttek létre. Kárpátaljáról szóló műveiben egyetlen egyszer kísérli meg belopni a fejlődés ábrázolását másnemű anyagába, történetesen az Átok völgye utolsó novellájában, és azzal is kudarcot vall. Ezt azonban mindenképpen meg kellett próbálnia – hogy miért, arról egy kicsit később.

Sorrendben a *Nyikola Suhaj, a betyár* az első nagy mű. Vannak Kelet-Európában betyárregények, már a romantika szerette őket és a huszadik században sem csökkent a népszerűségük. Olbracht azonban mindössze egyetlen évtizeddel később érkezett arra a vidékre, ahol Suhaj élt, rabolt és ahol cinkosai megölték. Suhaj még emberként is élt a kolocsavai ruszinok és zsidók emlékezetében, de már népmesei hőssé való átalakulása is megkezdődött. Olbracht tehát nemcsak egy különös, zárt, kiveszőben levő világba érkezett, hanem a mítosz kialakulásának forrásvidékére is. Még rekonstruálni tudja Suhaj reális gondolkodásmódját, ismeri azokat a feltételeket, amelyek között az első világháborúból visszatért legény útonállóvá válik, ismeri feleségét, aki azóta férjhez ment máshoz, ismeri azokat, akik titokban segítették, akik az ellenségei voltak, akik megölték, és már ismeri azt a mechanizmust is, ahogyan Suhaj, aki végső soron barátnak, ellenségnek egyaránt terhére volt puszta létével, mindenkinek a tudatában szabadsághőssé válik. A reálisan élt Suhaj nem tudott és nem akart alkalmazkodni a falujában szilárdan létező, megváltoztathatatlan körülményekhez, amelyeket rajta kívül mindenki el tud viselni. A legendahős ugyanakkor kifejezi azt a szabadságvágyat, amely csaknem mindenkiben él, de amely örökké csak körvonalazatlan, reális tetteket soha ki nem váltó vágy marad.

Ez a képlet valamennyi kelet-európai betyárregény szemléletét felülmúlja.

Olbracht, aki hol a mélylélektan eredményeit felhasználva, hol a szocialista utópia felől a jelenbe visszanézve, korábban mindig moralizált, ebben a regényében feladja a moralista szilárdnak és megfellebbezhetetlennek tűnő értékrendjét, elfogadja az élet tényeit tényeknek, a gyilkolást gyilkolásnak, a kegyetlenséget kegyetlenségnek, az árulást árulásnak, s miközben pontosan és elfogulatlanul ábrázolja azokat a gazdasági érdekeket, amelyek egyfelől Suhajt szorítják gyilkosságok elkövetésére, másfelől a kolocsavai lakosokat késztetik kétszínű játékra, majd Suhaj megölésére, olyan szerkezetet alkot, amelyben nem Suhaj, Kárpá alja híres betyárja a főhős, hanem amelyben mindenkinek saját, ábrázolásra méltó élete van, és Suhaj csak az önmagukkal való szembenézésre készteti a többieket.

Sok szemlélet, sokféle érdek létezik Kolocsaván, Suhajé mellett ott vannak a szegény és a gazdag zsidók, ott vannak a szegény ruszinok, ott vannak az idegenek: a csendőrök, a katonák, akik valamilyen szerepet játszanak ebben az időtlen történetben. Mindenkinek más az érdeke, és egy-egy csoportnak más az erkölcse. S noha primitív életmódot folytató közösségről beszéltem korábban, azért ez a viszonyrendszer, az egymás mellett létező habitusok szövevénye rendkívül színgazdag és bonyolult. Suhaj történetét az író az epizódszereplők szempontjából is ábrázolja, sőt írói szempontja feloldódik e többféle szempontban; ettől válik lehetségessé, hogy Suhajról hol a népmesék hangján, hol a csendőrhadnagy dühével, hol a megölésére szövetkező cimborák kannibáli kegyetlenségével, hol a Suhajt titokban és lelkifurdalással kezelő orvos bizonytalanságával szóljon. Elképesztően sok stílusréteg keveredik ebben a műben, mégsincs olyan lírai kitérő vagy száraz helyzetelemzés, amely a sokféleség összhangját egyetlen pillanatra is megtörné. Olbracht száznyolcvan oldalon át oldottan és látszólag szerkesztetlenül mesél, mintha maga a mesélés ragadta volna magával, holott arról van szó, hogy megtalálta témáját és szempontját: a valóságos életet.

Ha a Nyikola Suhaj, a betyár témája a mítosz kialakulása, az Átok völgye témája ennél is nagyobb és átfogóbb, a legnagyobb, amely egyáltalán lehetséges: maga a vallás.

A mű három novellából áll, amelyeket tematikailag semmi sem kapcsol össze, csak közös szereplői (is) vannak. Az első két novella cselekménye elhanyagolhatóan érdektelen, szinte nincs is. Az *Úr csodát tesz* című írásban annyi történik, hogy a Ziszovics Bajnis nevű nyomorgó zsidó némi keresethez jut egy turistáskodó idegen házaspár átverése jóvoltából. A huszonkét oldalas novella ötlete anekdotához is kevés, nemhogy elbeszéléshez. Olbrachtnak azonban ebben a pár oldalban sikerül megfogalmaznia egy teljes közösség mindennapjait és egy emberi magatartás heroikusságát. A legjobb volna az egész novellát idézni, elégedjünk meg az elejével, a hangütéssel, Zádor András remek fordításában.

„Ha az ember vásárol, szeretne minél többet kapni a pénzéért. Az üzlet egyúttal kedvtelés is, és ha nem így volna, akkor Polanában bizony kutyául állna a szórakozás dolga. Az üzlet az eladó számára is szórakozás, és az olyan üzlet, amely nem szórakozás, legfeljebb pénzkeresés lehet, de nem üzlet.

Így hát a falusi boltban, amelyet a köztársaság keleti végének s ezenkívül az ecetnek, petróleumnak és festett vásznaknak szaga tölt be, Fux Szure beszélget Miter Mazuchával, a ruszin gazdával, aki másfél óra alatt átvizsgált és átkopogtatott minden kaszát, ami a boltban fellelhető volt és most a kiválasztott három legjobbat mustrálja, hüvelykujját keresztben jártatva az élükön. Aztán megfogja a három legjobbik közül a legjobbikat és dühösen kopogtatja mutatóujja bütykével, mintha azt az ötven fillért akarná kikopogni belőle, amit Szure úgy látszik már nem fog leengedni az árából.

Szure apja, Fux Salamon egy ruszin lánnyal beszélget, aki kendőt vásárol, és azzal a három asszonnyal, akik a lánnyal jöttek, hogy segítsenek neki vásárolni. Salamon piros, zöld, sárga, mintás és sima kendőket húz le a polcról, kiteregeti lobogtatja, és a fénnyel szemben mutatja, hány színben játszanak. A pult közönség felőli oldaláról Ziszovics Bajnis segít neki dicsérni a kendők minőségét és olcsóságát, de mivel Fux Salamon a sárgarózsás, ezüstpikkelyekkel hintett piros kendőért huszonöt koronát kért, az aszonyok pedig tizet ígértek, és mivel még csak huszonkét korona ötven

fillérnél tartanak, Ziszovics Bajnis látja, hogy a dolog még sokáig fog tartani és hosszabb beszélgetésre Salamonnal nem kerül sor..."

A hang nem ismeretlen a számunkra, hasonlóval Mikszáthnál vagy Tömörkénynél találkozhattunk. Amíg Bajnis végigjárja a falut és hiába kér ételt hitelbe, ott vagyunk a magyar irodalomból és – mondjuk – az amerikai zsidó kisemberekről szóló irodalomból ismert zsánerképben. Bajnis azonban mélyen vallásos ember, az ő tudatában az élet minden mozzanata összekapcsolódik az Úrral. A jó és a rossz, az üzlet és a nyomor, a mindennapi nélkülözés és a csoda egyaránt. Bajnis számára csoda lenne, ha némi kis élelemhez, pénzhez, bármilyen kis munkához juthatna, hogy valamit adni tudjon a gyerekeinek. Az író szerzői szövegben közli:

„Nem; ezen a napon az Úristen nem küldött mannát. És egész estig egyetlenegy kis fürjecskét sem.

Ezt a csodát az Úristen csak másnap délfelé tette meg, amikor Bajnis a falu másik végén ácsorgott.

Amint meglátta azt a két turistát, azt az urat, akin a kockás ruhaanyag méterje legalább hatvan koronába kerül, és a szép gömbölyded asszonykát, aki, ha jól látta Bajnis, kicsit bicegett, mindjárt tudta, hogy az Úristen küldte őket. Mint a bárányt Ábrahámnak, hogy föláldoztassék az ő gyerekei helyett. Bajnis feje lázasan dolgozni kezdett.

Az isten akarata világos volt. És ha az isten akarata világos, akkor világos minden. Akkor már csak az emberen áll, hogy az Isten akarata szerint igazodjék és egész erejével dolgozzon annak megvalósításán. Az Úr küldi ezt a két turistát hozzá. De akarata megvalósításának részleteivel az Isten már nem törődik és nem is törődhet. Az már az ember dolga és rajta áll, hogy a világot maga körül úgy formálja át, hogy az Isten szándéka beteljesüljön..."

Bajnis mindenféle furfangokkal sikeresen megvágja a turistákat.

„Nem egy, hanem négy napig utazott a gójokkal. Az úr Bajnisnak szólította és tegezte, az asszony magázta és Bajnisnak szólította, nemcsak huszonöt koronát fizettek neki naponta, hanem még adtak neki öt koronát ennivalóra is, és ha ehetett volna tréflit, reggeltől estig etették volna. Az antiszemita úr használt ruhát ígért neki, és a szép asszonyka kabátot a feleségének és cipőt a gyerekeknek, és a címüket Bajnis a zsebében hordja, hogy figyelmeztesse őket, ha talán megfeledkeznének róla.

A csoda betelt. A mámor elmúlt. A sivatag tüzes csipkebokra, amelyben az Úr megjelent előtte, végigégett, és a sivatag ismét a hétköznapok szürke világításában terült el előtte. Alakzatai megkeményedtek, mint a kihűlt viaszé, amelyet már nem lehet gyúrni. Amíg megint meg nem szólal az Úr.

Dicsértessék az Ő neve!"

Nemcsak itt, a novella végén szövődik át minden hétköznapi mozzanat Bajnis tudatában az Istennel. A csoda valóban csoda ebben a gondolkodásmódban. Bajnis fejében a nagy egésznek természetes része az ő saját élete, öröme és fájdalma emiatt kozmikus méreteket ölt. S noha a novella cselekménye még mikszáthi vagy tömörkényi mércével mérve is sovány, és látszólag hagyományos, anekdotikus prózát olvasunk, egy kisember látszólag sokszor megírt vergődését, a csoda nemcsak Bajnissal esik meg, hanem velünk is. Bajnis a küszködő és hivő emberiség megtestesítője lesz, az ő vallása ugyanis, mint az előző idézetből kiderül, emberszabású és toleráns vallás. Ez a hasszid felfogás, amely szerint az Isten akaratát az ember teljesíti be, ahogyan éppen képes rá, nem azonos semmiféle tételes, dogmatikus hit agresszivitásával. A nyomorúság elviselésére kialakított felfogásról van szó, amelynek Olbracht éppenséggel nagyszerűségét hangsúlyozza, nem pedig visszahúzó erejét, amellyel egyébként ateista lévén nagyonis tisztában lehetett volna.

Hogy miről van szó, az a kötet második novellájában derül ki egyértelműen. A *Bajok a mikve körül* című novella tömören arról számol be, hogy Jakubovics Pinchesz nem akarja megérinteni a feleségét, akitől undorodik, s emiatt tisztátalannak minősíti a rituális fürdőt – amely után kötelessége lenne házaséletet élni. Ebből nagy botrány lesz a faluban, az ügynek mindenféle anyagi vonatkozásai is vannak, különösen Pinchesz barátjára, a rituális fürdő fenntartójára, Kahan Mojséra nézve.

A rítus, a sok-sok évszázada létező vallási követelményrendszer a maga irracionalitásával képes összetartani a közösséget, az emberek azonban, akik a vallási parancsoknak feltétlenül alávetik magukat, s emia t az előírások legcsekélyebb megsértését is halálosan komolyan veszik, a tiltásokat gondolkodás nélkül betartják, ezek az emberek, adott esetben Kahan Mojse, akinek Pinchesz nagy anyagi kárt okozott, mégis tudják, hogy az élet kibújik a vallási szabályok alól, és mégis képesek megbocsátani az ellenük vétkezőknek.

Mosolyognivaló ez az értelmetlennek tűnő parancsokban hivő társadalom és mosolyognivaló a főhős, Pinchesz, aki úgy érzi, hogy lammed vóv, vagyis hogy a kevés kiválasztottak egyike, akinek csakis szellemi természetű dolgokkal lenne szabad foglalkoznia, megrendítő azonban az, hogy a novellában felrajzolt képlet abszolút, hogy a különös vallás és a különös főhős valójában minden lehetséges közösséget összetartó hit, erkölcs, ideológia és minden lehetséges egyén helyett áll. Mindössze annyi a konfliktus, hogy a rituális fürdő vize nem ér a határvonalig, fél centiméter hiányzik hozzá, „... és az isteni parancs szerint ennek a víznek sohasem szabad a határvonal alá süllyednie ...", és ezt Pinchesz – minthogy észre akarja venni – észreveszi. Ebben az apróságban azonban szimbolikusan benne van az ember és a vallás viszonya, benne van az örök értelmiségi örök konfliktusa a nem-szellemi természetű dolgokkal, az ember örök konfliktusa saját fizikai létezésével, a férfi irtózása a nőtől, benne van mindaz, amit általában nem negyvenhárom oldalon és nem ilyen egyszerűen, csak úgy mellékesen mesélgetve próbálnak elmondani az írók.

Hogy Olbracht történetesen a zsidó vallást használja fel, voltaképpen mellékes. Erről elég sokat volt kénytelen nyilatkozni, támadták ugyanis jobbról és balról egyaránt, hol antiszemitának, hol cionistának minősítették, holott Olbracht nemcsak nyilatkozataiban, hanem magában a műben is kifejezetten értésre adta, hogy ő *a* vallásról, nem pedig egy konkrét vallásról beszél. Minél tárgyszerűbben és pontosabban ad számot a konkrét vallásról, annál hitelesebben számol be magáról a vallásos gondolkodásmódról és a mindenkori vallás meglehetősen állandónak tűnő funkcióiról.

Az igazi probléma a kötet kisregény terjedelmű írásában, a *Sáfár Hanna szomorú szeméről* című műben válik láthatóvá.

A falu világa változatlan, egy lány azonban elhagyja, férjhez megy Prágába. A férj családja zsidó ugyan, de a valláshoz már semmi közük. Megtörténik tehát az időtlenül régi és az új ütköztetése, s amit Olbracht eddig mind a Nyikola Suhaj, a betyárban, mind az Átok völgye két első novellájában elkerült: az időtlen, világmodell érvényű közeg relativizálódik. Az új világ szempontjából az a világ, amelyben Sáfár Hanna felnőtt, már a múlt, amelyet meg kell haladni, amely már életképtelen. Ez, mint tapasztalati tény, kétségkívül igaz. Olbracht sem láthatta másképpen a XX. század harmincas éveinek végén. Ezt a kérdést nyilvánvalóan fel kellett vetnie és bele kellett vennie a műbe. Ennek a relativizálásnak azonban az a következménye, hogy a megtalált, szimbolikus érvényű, zárt világ felbomlik, sőt ábrázolhatatlanná is válik. Ezúttal már a terjedelem is árulkodik: amit hallatlanul egyszerűen és tömören lehetett korábban kifejezni, azt most már cselekménnyel, fő- és mellékszálakkal kell ellátnia; Sáfár Hannának fejlődéstörténete van, s minthogy őt Olbracht nagyon szereti – talán nem tévednek azok, akik az író anyjának portréját vélik Hannában felfedezni –, a visszatartó és már elviselhetetlennek minősülő múltból elvezeti a modern korban pozitívnak állított gondolkodásmódig. Önmagában az, hogy e célból látványos verekedésekre is sort kerít az író, hogy be-beugranak túlzottan hatásvadász megoldások is, már jelzi a koncepció problematikusságát.

A nagy kérdés, amit Olbracht feltesz, és a maga módján megold, az idő kérdése. Ezt a zárt, archaikus társadalmat egész hitvilágával és életmódjával a fejlődés szétoldja, megszünteti. S minthogy ez elkerülhetetlen, Olbracht a fejlődés mellett szavaz. A kérdés másik oldalával látszólag nem is foglalkozik: hogy ugyanis a fejlődés egyúttal jobb társadalmat is hoz-e magával, olyan társadalmat, amelyben az élet élhetőbbé válik. Implicite azonban Olbracht ezt sugallja, és egész életművéből kiolvashatóan ezt őszintén hiszi.

Nem bizonyos azonban, hogy a tapasztalati tény elfogadásával együtt célszerű dolog a régi és az új társadalmi formációt értékhierarchiai sorba állítani. A régi, zárt és mozdulatlan világból nem feltétlenül következik az új és dinamikus, másképpen: nem bizonyos, hogy egyetlen fejlődési sor egymást követő stációiról van szó.

A kötet utolsó novellája is tartalmaz gyönyörű oldalakat és számtalan igaz megfigyelést, szép írás a maga egészében is, a zavaró mozzanatok azonban nemcsak a konkrét mű, hanem általában a XX. századi próza nagy kérdéseit is felvetik.

Abban a világban, amelyet Olbracht felfedezett, az emberek közvetlenül élik meg és tudatosítják magukban egzisztenciális kérdéseiket. Ezért hathat ránk, más társadalomban, más tudattal élőkre ez a világ. Úgy látszik azonban, hogy ilyen modellértékű közeget találni, vagy helyette modellértékű világot konstruálni (értsd kitalálni) egyre nehezebb, legalábbis a modern próza története ezt tanúsítja. Nem lehet véletlen, hogy hasonló közegből írta nagy novelláit Babel, és hogy az amerikai próza napjainkban is annak emlékéből él (kissé halványan és másodlagosan), ami a század húszas-harmincas éveiben Kelet-Európa különböző vidékein még érzékileg is tapasztalhatóan létezett.

Hasonlóan áttekinthető, a maga módján primitív, az ember lehetséges szélsőségeit feltáró közeg olykor-olykor létrejön a huszadik században is, például a koncentrációs táborok. Azok világa is zárt, azokban is felvetődnek a valóban egzisztenciális kérdések. Ha író éli túl e táborokat, abból is megszületik a felkavaró, modellértékű világot ábrázoló irodalom.

A két véglet: az éppen kiveszőben archaikus társadalom és az újkor által produkált rabszolgatáborok között időben és térben talán nem is távol létezik a civilizáció bonyolult világa, amelyben éppen az egzisztenciális kérdések láthatók és élhetők át nehezen. Nem könnyű, gyakran lehetetlen e civilizációs feltételek között valódi művészetet létrehozni.

Olbracht például az Átok völgyével be is fejezte eredeti művei sorát. Élt még tizenöt évet, ebből legalább tizet jó egészségben. Írni éppen írt, például a háború alatt egy faluban a Biblia történeteit, régi cseh könyvek történeteit, majd a Pančatantra meséit írta át, később a régi cseh Bibliát adaptálta, sőt egy történelmi regényt is írt William Prescott történész műve alapján *Dobyvatel* (A hódító) címmel a Mexicót leigázó Cortezről (nagyon rossz regény). Látható törekvése volt a hittel, a vallással és a régi kulturális hagyománnyal való foglalkozás, új, önálló struktúrájú mű azonban már nem jött létre. Nyilvánvalóan nem Olbracht tehetsége lett kisebb (a korai, gyöngébb műveket sem a tehetség hiánya ronthatta el), inkább az vált világossá Olbracht számára, hogy még egy Kárpátaljját nem fog találni. Két remekmű után nyilván nem lehet alább adni. Kísérletezni szabad, ezt meg is tette. Amikor belátta, hogy a kísérlet nem vezet sehová, letette a tollat.

Az irodalom útjai kiszámíthatók, de csak visszafelé, a történtek után. Ha Olbracht nem érdeklődik annyira a társadalom számkivetettjei iránt, ha nem vonzza a különösség, ha nem keresi már fiatalkorában azt a közeget, amelyben az egész világot elmondhatja (s ilyen közegnek gondolta kezdetben a színházat, amelyről sok, kevéssé sikerült írása szól), soha nem vetődik el Kárpátaljára, s ha véletlenül arra jár is, csak annyit vesz észre belőle, mint ama turista az Átok völgye első novellájából: semmit, vagy annál is kevesebbet: az egzotikumot. S ha nem alakul ki már fiatalon szociologikus látásmódja, akkor a legelmélyültebb pszichológiai tanulmányok sem tették volna képessé a csodára: arra, hogy maradéktalanul bele tudja magát élni az alkatától, műveltségétől tökéletesen idegen emberek lelkébe.

Bőven elég egy írói életműben két remekmű. Egy is elég volna.

Őszintén szólva ezt a két művet egész földrészek modern irodalmáért nem adnám oda.

KÁROLYI AMY

AZ ISMERETLEN

Katharine Butler–Hathaway

Jó pár éve egy Múzeum körúti antikváriumban jártam. A pultra vetve barátságos külsejű könyv hevert. Mint aki rám vár. Tetszett a papírja, a betűje, a fejezeteket záró emblémácskák, egyszóval a könyv intimitása. No, és a szerzőjének a neve. Shakespeare feleségének vezetéknevét viselte. Megvettem a könyvet, a könyv megvett engem. Foglalkoztatott, írni kellene róla. De aztán a könyv elkeveredett, megkerült, újra eltűnt, míg végre biztos helyen várt rám. És most a perc elérkezett.

A beteg művész régi, mint a világ. A tűdővészes, szívbajos, depressziós, schizofrén művészek serege köré romantikus aurát fon a betegségük. Van azonban rejtegetni való baj is: a testi hiba. Sánta lábát elrejtendő, Byron lovagolt. És még a sántaság a legkevesebb. Micsoda különbség van a tüdőbaj és púposság között! Az egyikbe belehal a test, a másikba a lélek.

A deformált, gyermek-nagyságot sosem túlnövő, mindenütt feltűnést keltő testet megszokni nem lehet. Sem a nyomoréknak kijáró döbbent kíváncsiságot, a gyerekpajtások üldöző csúfolódását, sem a tapintatlan részvétet. A púpos lány nem táncol, nem húz fürdőruhát. Ki udvarol neki? Családja, ha gondos, gondosságával nyomja agyon, sohasem résztvevő, mindig csak nézőközönség.

És a művész? Akkor a más szögből látott világot le tudja írni. Katharine Buttler Hathaway-t öléves korában fektették lapos ágyba, nyakát kantárral húzták hátra és tíz évig csak vízszintes helyzetből látta a világot. Lábujjhegyen járó szeretet vette körül, fogalma sem volt, mire kel majd fel. Szórakozása a közel volt. A keze ügyébe kerülő foglalatosság, papírbabácskák, rajzok, kézimunkák, könyvek, kis versek, történetek kifundálása. Társasága elfogulatlan jó testvérek, de meghökkentően bámuló gyerek-vendégek. S a gyerekek még hagyján, de a felnőttek! Már a szomszéd szobából hallatszott, hogy van a „szegény kis Katharine".

15 éves korában lépett a horizontálisból a vertikálisba. S tükörből tudta meg, hogy életfogytiglanra elítélt. A púposságról senki sem beszélt, így púpossága ketrecének még ajtaja sem nyílhatott. Ebből a kalitkából figyelhette a másik emberfajtát: az ép testűt. Aki evezhet, szerethet, házasodhat, szülhet, s akik mellett egymódon állhat meg, ha maszkot húz, a pici, vicces, nevettető gyermek maszkját. Udvari bolondnak elfogadták.

Ez a tapasztalás túlmegy a púposok sorsán. Ez a szerep vár az öregekre is, ha a fiatalokkal el akarják fogadtatni magukat.

De K. fiatal volt és roppant élet-éhségében azt kellett látnia, hogy a neki rendelt életet mások élik. Teljes azonosulással nézte a jónövésű szépeket, mint az ő valódi énjének megvalósulásait. Akinek a földön nem jut hely, annak más világ után kell néznie.

Ketrecéből egy kapu nyílt, a szellem kapuja. Szerzetesi odaadással dolgozott önmaga megváltásán. A törpe test helyett a szellemnek kellett növekednie. A tizéves ágyhoz kötöttség megtanította figyelmesen nézni azt, ami a közelébe került. Megtanulta megélni a tárgyak formáját, konkrétumokban látni a világot. Ez a látásmód vezette az íráshoz. Felejthetetlenek leírásai a más számára lényegtelen apróságokról, melyek azonkívül amik, rögtön felsőbb értelmet is nyernek. Biztonság és vigasz válik belőlük. Ilyen apróság a japán nyúl is.

„Aztán a japán nyúlra emlékszem. Hüvelyk nagyságú volt, cserépből készült s meleg szürke mázzal volt bevonva. Kis labdává volt kerekítve, orra a földön, a füle

hátra csapva. A legtömörebb és szeretnivaló forma, amit valaha is láttam. Szerettem a tenyeremben körbe forgatni. Aztán becsukni a kezem és szorosan átfogni. Aztán kinyitni az ujjam s a felfedezés örömét és meglepetését okozni magamnak, hogy egyáltalán nem kavics, de egy csodálatos kis nyúl. Mindig újra és újra – mintha sohsem láttam volna előbb – tanulmányoztam és szeretgettem a tökéletes mikroszkopikus vonásokat a fülén, szemén, orrán és bajszán."

S a *reveláció*, mikor alig idősebb bátyja megmutatja, hogyan lehet lábakat másképpen is rajzolni, mint profilban, egyiptomi módra! S a nagyfontosságú felfedezés, hogy gázvilágításnál a barna és a bíborszín egyforma! Ti. a gázvilágításnál festett gyerek barna haja napvilágnál bíborvörös lett!

Ezek tárgyi tapasztalatok, de elérkeznek az érzelmiek is, mikor az önérzet sebét emelt fejjel kell viselni, mikor idegen gyerekekkel találkozik az utcán. A nevén nevező, komiszkodó csúfolódást is le kell győzni. Barátságosan, érdeklődve szembenézni, hogy a figyelem a púposról az őt csúfolókra terelődjék!

A nyomorék nő kiutat keres, hol szépséges nők bőrébe bújik hangversenyen, színházban, minél tökéletesebb a jelenség, annál inkább önmagát érzi benne. Kiéli magát a más látványában. S van ennek ellenkezője is:

„Olykor lenéztem és megvetettem a lányokat, mert hiába volt a testük fiatal istennőké, az én szememben, ha viselkedésük olyan istennőtlen volt. Olyan természetesnek vették fizikai tökéletességük, ami számomra oly elérhetetlenül és végtelenül becses volt, s ostobaságukban s mert olyan biztosak voltak a dolgukban, még ezt a tökéletességet is olcsónak és közönségesnek látszóvá tették. Ha az ő lehetőségük az enyém, ha az én testem nőtt volna fel, mint az övék, minden évben magasabbra, mint egy fiatal fa, hogy végül is a teljesség miráculumába virágozzák ki – "

A teljesség a teknősbéka parabolájában jelenik meg. Nem hiába ős és bölcs állat, a példabeszédek kedvenc szereplője, K. Hathaway-nak is okosat sugallt.

„Közel hozzánk, a parton, épp a bátyám mellett egy nagy teknős feküdt. Bátyám mereven nézte az állatot, és intett, hogy húzódjak közelébb. Odakúsztam a gyomromon húzódzkodva és a könyökömre dőltem. A teknős üreget ásott és úgy alakította, hogy a céljának megfeleljen. Kis nyílása volt az üregnek, mint egy alagút, mi levezetett az alsó térbe. Az üreg mellett kis földhalom feküdt. A teknőc megtette az előkészületeket, s most tökéletes nyugalomban várakozott. Mi is mozdulatlan testtel, alig lélegezve várakoztunk.

Hirtelen egy tojás potyogott be az alagútba. Aztán láttuk, hogy lassan kinyújtja egyik hátsó lábát és lenyúl a kis barlangba, és úgy helyezi el a tojást, ahogy azt a legjobbnak látja. Erre hosszú szünet következett, mialatt mindnyájan csendben voltunk. Nem sietősen, nem kapkodva, nem küszködve, csak mély, mély csendességgel, békességgel várt. Aztán egy másik tojást pottyantott a földbe. Megint kinyújtotta ügyes hátsó lábát páncélja alól, lenyúlt s helyére gurította a tojást.

Irigyeltem az anyateknőst. Olyan irigység volt, ami annyira fájt, hogy sohasem felejtettem el.

Hason fekve, tán két óra hosszat figyeltük, amíg az utolsó tojás is bepottyant az üregbe. Aztán láttuk, ahogy a mindentudó láb kinyúlik és gyöngéd ügyességgel visszasimítja a laza földet az üregbe, amíg az meg nem telik. Aztán megfigyeltük, mint ütögeti a felszínt és simítja pontosan olyan szilárddá, mintha semmisem történt volna ott. Mikor végül elkészült, újra visszahúzta a lábát a páncélja alá és csendesen feküdt.

Úgy éreztem, ha valaha is – ha csak másodpercekre – ilyen kielégülést érezhetnék, mint az övé, el tudnám viselni az életet."

Ezek voltak azok az apró, pontos közeli megfigyelések, melyek írói talaját képezték. A serdülő lány ugyanilyen pontosan lát, de most már azt a világot, amelyet nem a számára teremtettek. Ide tartozik egy éjszakai kocsizás a fivérével, melynek elvarázsolt szépsége a szent Iván-éji varázslattal rokon. Ekkor mondja neki fivére: „Olykor sajnálom, hogy a testvérem vagy". Ez egy sok-értelmű mondat, s szinte bevezetés a sexus útvesztőjébe.

Óriási problémát jelentett a süldő lány számára az érő, növekvő vitalitás és a

tükörben látott test közötti kontraszt. A test látványa fékezte, reménytelenné tette ugyanennek a testnek ösztönös vágyait s kilátástalanná e vágyak teljesülését. Félénk és diszkrét tollal, de mégis nagyon precízen írja le a jelenetet, melyben megtörténik a hihetetlen és fivére mint nőt értékeli a testvért. A jelenet nem fülledt, inkább szomorú. Katharine számára oly hihetetlen a vallomás, hogy nem tud mit kezdeni vele. Hallgat, ahelyett, hogy megragadná a vissza nem térő alkalmat, mikor feleletet kaphatna, hogy nyomorék állapota ellenére, mi is teszi vonzóvá. S így válaszolatlanul hagyja a szavakat, melyeknek hatalma megváltoztathatta volna az életét.

Azokon a hétvégi estéken, mikor fivére hazajött Harvardból, kikölcsönözték nővérük Betty nevű lovát és gumi-kerekű bricskáját, aminek mindkét oldalához petróleum lámpák voltak erősítve. De hadd mondja el ő:

„Ezekkel a homályos és elegáns kis tényekkel, mik mindkét oldalunkon ideoda biccentek, szurok-sötét utakon hajtottunk tova ki a tágas és illatos éjszakába, ki a csillagok alá, lassan haladva, és összevetve azzal, hogy manapság mozgunk, majdnem észrevehetetlenül.

Fiatalok lévén épp most fedeztük fel az éjszaka varázsát. Mégis, furcsamód ugyanaz az éjszaka volt, mely egy-két évvel ezelőtt még semmi más nem volt számunkra, mint egy kolosszális rendőr, ki minden örömünknek véget vetett. Ebben az álomszerű csendben saját hallgatásom és szótlanságom már nem volt hátrány. Mindketten hallgattunk, mindketten érezve az éjszakát, mindegyik tudva a másik tudását, mintha ugyanannak a személynek két része lettünk volna. Egyszer egy ilyen csendesség után, hallom, amint a fivérem megszólal: Néha szeretném, ha nem lennél a nővérem."

„Születésem óta öt-hatszor hallottam egy olyan mondatot, mely mintha teljesen más anyagból készült volna mint a közönséges szavak, mintha egy furcsa idegen fának darabjából lett volna faragva. Ezeknek a mondatoknak nem volt látható kapcsolata azzal, amit előttük mondtak, vagy bármivel, ami utánuk jött. Megfejthetetlen töredékek voltak, egy más világból való meteoritok."

„Oly családban nőttem fel, ahol az intim személyes érzés egy bizonyos fajtája olyan gondosan el volt rejtve, hogy úgy hangzott számomra, mintha idegen nyelvet hallanék. Ugyanakkor, mikor sokkolt és megijesztett, sokkal ismerősebbnek is hangzott, mint bármi más, amit valaha is hallottam előbb. Ezek a szavak olyan anyagból készültek, melyeket Georg Meredith arteriális (ütőéri) szavaknak nevezett. Akaratlanul lövelltek ki a testből, valamely rejtett és mélyebb forrásból, mint a közönséges szavak. Családunkban ezekkel az »ütőéri« szavakkal azonnal úgy bántak, mintha nem is mondták volna őket. Válaszolatlanok maradtak, sohasem ismételték őket és sohasem hivatkoztak rájuk újra. Valami nem kívánatos volt bennük, s valami elborzasztó eleven. Ég és föld közt egy küszöbre tett lelenc-mondatok voltak. Mind félre néztünk s úgy tettünk, mintha nem hallottuk volna őket, s az apátlan-anyátlan mondatok ott maradtak, hogy éhen pusztuljanak, mert felemelve, melengetve és etetve hatalmuk lett volna, hogy megváltoztassák egész életünket."

„Mikor fivérem így szólt hozzám: szeretném, ha nem lennél a testvérem, ráismertem egyikére azoknak a különös mondatoknak. A lábam elé pottyant egy ismeretlen égből. Ez a furcsa jószág hozzám volt címezve és senki máshoz. Akár egy levél, melyet egy személynek küldtek, akinek se neve, se utcája, se házszáma nincs. Nem voltam képes, hogy magamnak követeljem, ámbár tudtam, hogy az enyém."

„Hirtelen elszigeteltségemben úgy éreztem, mintha mind ez valótlan lenne. Mondta ő azt a különleges dolgot, vagy csak képzeltem? Ez az ő lelenc-mondata meghalt az én mulasztásom miatt. De sohsem halt meg a tudatomban, még akkor sem, mikor már jelentéktelen valamivé változott amint életünk nőtt és változott, egy furcsa külföldi memento, mint a Vezúv egy láva darabja a nappali asztalán."

Nyomorúksága otthon örök időkre gyermeksorban tartja. A púpos lánynak növekednie kellett, valamerre a fény fele. Legtöbb energiáját az emésztette el, míg rátalált a fényre. Emancipálódnia kellett, s egyszerre több irányba. Ki kellett nőnie a babusgatott gyermek szerepéből otthon, ki kellett küzdenie a munkaórák izolált-

ságát, meg kellett találnia a munkát, és gyakorolnia az írást megszállottan, ha úgy is látszott, hogy eredménytelenül. Mert senki sem fedezte fel, senki sem publikált tőle, s így az írói munka, mely sem babért sem pénzt nem hoz, önfejű szeszélynek tetszett, mellyel kibújt házi és családi kötelezettségei alól.

Önállóság félét a bostoni egyetemi kollégium hozott, a barátok s a lehetőség, hogy írásait valaki meghallgassa és elismerje. Igazi felnőttséget azonban csak a gyökerek elvágása hozhatott, bármily fájdalmas volt, az otthontól s a lélegzetét is figyelő anyától való elszakadás.

S aztán a ház, amely meghozza az önállóságot. A nagy, magányos szél-fútta ház Castine-ben, amelynek már a neve is olyan mint egy költemény. Katharine az eladott családi ház köteles részéből nagy öreg házat vásárolt Maine államban, közel Kanadához. A rátalálás, a renoválás, az újjáépítés és berendezés folyamata felnőtté érleli a retardált lelket és tapasztalattal, élménnyel látja el a kitörni készülő írót. Ezek Katharine Hathaway tanulóévei, színtelen kislányként veszi a házat, és kifejlett személyiségként költözik bele.

Voltaképpen mindenkinek meg kellene a saját házát építenie. A ház több mint fedél és falak. A ház erő és védelem, egy élet kőből való lobogója.

A ház renoválása, vagyis régi georgiánus jellegének visszaállítása a helyismeret, az emberismeret, a felnőtté válás iskolája. A nagy ház építése közben érlelődik meg benne a gondolat, őt az Isten is nagynénének teremtette, aki a rokon-gyerekeknek életre emlékezetes paradicsomot rendez be.

Az ideális nagynéni példaképek között emlegeti Emily Dickinsont is. Tehát jól ismerte ED-t és a leveleit is. Ez meglátszik Katharine Butler szóválogatásán, kristályos monda'szerkezetén s az élmény kerek alma-szerűen élő prezentálásán is. S az alkat! A süldőkori nagyigényű vágyak, mik idővel félénkség és lázadás saját'os keverékébe csapnak át, hogy végül bölcs alázattal nyugodjan bele a megváltozhatatlanba. Az élet extázisos szeretete is egyezik náluk. Mégis nagy a különbség, a vonal, ami a tehetséget a geniusz'ól elválasztja.

K. B. H. teremtett magának egy másik világot, mivel ezt a világot nem neki teremtették. Szelíden kiegyezett az élettel, örült annak, ami jutott neki s amit ki tudott fejezni. A seb, ha nehezen varasodva is, gyógyult. Az ő földi lakása a nehezen megszerzett idill, nem a lakatlan absztrakció. Másképpen van ez D.-nél, az ő sebe gyógyíthatatlan és lakása a végtelen.

Katharine-nek, a dédelgetett púpos kislánynak tehát el kellett szakadnia az otthontól, hogy felnőhessen, s ha nem akart vénülő gyermekként az anya-ölben maradni. Ez következményekkel járt, el kellett adni a nagy családi házat, melyet az ő kedvéért tartott fenn édesanyja, s bútorraktárba kerültek a holmik, melyeket az anya az ő számára tartogatott.

A választott hivatás, szinte nem tudatos cik-cakkban való követése elvezet egy kész ház kapujához. Áll ott Katharine Hathaway egyedül, a maga-teremtette önállóság magányosságában, s évek óta először érzi, hogy vissza kell nyúlnia az elhagyott otthon felé, és lelkiismeret-furdalásos bűntudattal érzi, hogy ím, be kell vallania: rászorul anyja segítségére.

A házat önállóan vette, alakíttatta, de a bebútorozásnál eszébe jutott az elhagyott otthon berendezése, édesanyja féltett „amerikai antikjai", s az egész gyermekkori környezet, amelynek töredékei nélkül nehezen lesz egy otthon otthonos.

Filmszerű jelenet, ahogy éjnek idején álmából költik s ő odasiet házának kapujához, ahol egy ha'almas bútorszállító-kocsiról rakják le az emberek a dolgokat s a tégla-úton viszik befelé.

„Két óra felé kezdték leszedni a vitorlavásznat a rakományról és bontogat'ni a tartóköteleket. Az éjszaka szelíd volt és felhős, bizonytalan holdfénnyel a felhők között. Amint várakozva álltam és éreztem ahogy szembe fúj a lágy éji szél, az égre néztem és körösközül, hogy kíváncsian felfedezzem miképpen is látom birtokomat ebben a szokatlan órában.

Először békésnek és szórakoztatónak találtam. Láttam a nagy sötét teherkocsit, ahogy a vadgesztenyefákba tornyosul, titokzatos-mozgó figurákkal és fény-

pászmákkal tölötte. Mikor is nyugodt figyelésem félbeszakította egy nagy sötét objektum, mit mindkét oldalán nehezen lélegző emberek kísértek, s én ráismertem, hogy anyám mahagóni tálalója magasodik velem szemben.

Figyeltem őket, mint jönnek végig az úton egyik a másik után, az intim családi tárgyak, mik körül vettek engem és mindnyájunkat gyermekkorunkban és ifjúságunkban.

Mit tettem? Valami monstruozusat, gondoltam.

Az önzésnek és arcátlanságnak micsoda foka, mondtam magamnak tele félelemmel, amint újra láttam ötévi száműzetés után anyám legdrágább, legintimebb tárgyait. Apám könyveit, a metszeteket, amiket Németországban vásároltak, a három széket Baltimore-ból, miket anyám mindig úgy szeretett, a hosszú mahagóni szófát és tálalót, és mind a többi kinccsel megtöltött ládát. Ráismertem a kis régimódi ládára, mely anyám anyjáé volt, akit mi, gyerekek, sohsem ismertünk, ámbár komoly, szépséges arca daguerreotypról ismerős volt nekünk. Kicsiny ládája, kerekített tető-fogantyújával, tudtam, hogy nagy bő selyemszoknyáit tartalmazza, melyek olyan gazdagnak és nehéznek tetszettek a daguerreotypen és most olyan lággyá lettek az idő múlásától, hogy majdnem púderré váltak az érintésünkre. Kezembe vettem lágyfogású lenvászon zsebkendőt, tejszín-lágy fehérneműjét és hálóingeit. Minden darabot bonyolult madár és virágmintás kézimunka hímzés szegélyezett. Egy kicsi divatjamúlt utazóládát is felismertem, rajtuk idegen címkék, mellyel anyám Berlinbe utazott az esküvőjére. Ennek a belsejében, tudtam, anyám esküvői selyemcipői vannak, abszurdan aprócska esküvői tűzője s vastag, hímzéssel díszített selyem-harisnyák, miket Párizsból hozattak a kelengyéjébe. Láttam, amint elvonultak előttem nyitott kosarakban és dobozokban régi játékszereink és játékaink, gyerekkönyveink, még a színes-papír szőnyegek is, melyeket az óvodában fonogattunk, s a legkorábbi rajzaink. Ott az éjszaka közepén pillanatra felvillant egy lepke, melyet Warren festett négy-ötéves korában, s egy alma, melyet piros gyapjú-fonállal Lurana varrt kartonpapírra. –

Ezeket a gyerekes dolgokat őrizte meg és tartotta becsben anyám, és most túlélték a felfordulást, a hajótörés után partra mosott, össze nem tartozó személyes holmiknak majdnemhogy elviselhetetlen intimitásával.

Mikor láttam mind e szentelt tárgyakat, ahogy minden teketória nélkül adogatják le a hegymagasságú kocsiról a vadgesztenyefa mellett, és sietnek velük a tégla-úton egy idegen házba, ezen az Isten hátamegetti helyen, melynek semmi köze elmúlt életünkhöz s a család többi tagjához, s mindez az én vad merészségem, erőszakom és kívánságom iránti engedékeny engedelmességben történik, – megdöbbentem magamtól."

Ezzel az igen szép részlettel zárul K. H. könyve, ezzel az éji prózával, mely szinte verssé válik, a leltár-versek régi és nagyon is modern műfajává, ahol az éji cavalcade-ban elvonul előtte a tárgyakká változott múlt s a múlttá változott tárgyak. S ebben a fájdalmasan szép felsorolásban korok és emberek egymásra utaltan egymásra találnak, s K. a teljesítmény fényében elveszíti púposságát és megtalálja költői rangját.

SZERVÁC JÓZSEF

Azt mondod...

Azt mondod jön a háború és kelletlen vagy a szeretkezésben
Olaszországról beszélsz a terroristákról akik
De mi nem vagyunk élesre töltve mi itt a béke vaktöltényei
A piros betűs ünnepek kellékei akár a zászlók miket a cécó után begöngyölnek és teherautókon
Raktárakba a lobogást
A mi raktárainkat úgy hívják hétköznap esetleg úgy mindennap
Lobogásunkat már úgy sem szerelem
Te meg háborút emlegetsz és a szerelem visszakozik bezárkózik és elhülyül két eszelős test
Háborúzunk egy lucskos vackon karmoló harapó ziháló síró két nemiszerv
Beledöglik a szerelem bujtogat gyűlölködésre de itt nincsen kit
Netán a higgadt önkielégítőket a sunyi buzikat a perverz impotenseket
Inkább csak lesajnálni akár a szájtépő szélhámosokat
Itt annyian beszélnek
Rádió mindenfélét
Mondja incidens terrorizmus megölték éhségsztrájk száműzték szakadár vízállásjelentés
Te meg azt mondod jön a háború
Betört földrengés megerőszakolta drágul betiltják és nocsak
Meg hogy cigányok svábok zsidók turisták Café Közel-Kelet
Te meg itt jössz a háborúddal
Pedig nekem is annyi mondanivalóm
Különben is kiszuperáltak
Az egész háború nem érdekel igaz a béke sem egymás függvénye
Lopnak itt is meg ott is végül tökmindegy apránként ölik egymást vagy nagyban fő a tervszerű
Még mindig mondod
Egy vénasszonyt tudok nem köll zsidó meny mi lesz ha azokat esetleg újból de hagyjuk
És kitaláltam egy könyvtárat bekötött üres papirokkal
Egy szoborparkot hősök nélkül
Indulót szövegtelenül
Egy márványtáblát virágénekekkel marhaság
Már mindenki a háborúról akár egy abszolút folytatásos film hülyék
Arra gondolok mi lesz majd ha jön
A perecárus is a háborút tessék friss háborút

Azt mondtam volna jön a háború majd jól a számra vágok
Azt mondod
Mi ez a csönd itt kérem
Lehet hogy már elestünk
?

ZELEI MIKLÓS

Népmese

A háború után nem találtak meg egy földalatti hadiüzemet. Ma is működik. Gépein gyártja az őröket és az őrizetteket. Az őrök szájába szócsövet gyárt, az őrzöttekébe kiáltást. Még nem működnek. Se az őrök, se az őrizettek. Se a szócsövek, se a kiáltás. Egyelőre csupán gyűlnek a földalatti raktárakban, hogy minél több legyen belőlük, amikor majd kellenek. Addig haditítok. Mindenki akkor fog értesülni önmagáról, amikor egyiknek vagy másiknak besorozzák.
Amíg a háború titokban van, azt békének nevezik. Amíg a halál van titokban, az az élet. S az üzem ezalatt tervszerűen dolgozik.

Olvasói levél

már befalazták a kijáratokat és a bejáratokat beomlasztották az alagutak végeit és folyamatos az áramellátás és járnak a szerelvények nyitva a mélyállomások minden árusa a mozgólépcsőügyeletesek figyelme éber ennyi ember közt könnyen megtörténik a baj nehogy valami baleset ebben a hömpölygő tömegben sodró áradatban a falakon piros-kék-sárga vonalak jelzik az irányokat hatalmas nyilak tájékoztatják a járatlanokat csak másodpercekre állnak meg keresztülzúdulnak a vonatok az állomásokon kitüremkednek az automataajtók mögül az utasok újak nyomulnak a felszabadult térfogatokba és fölmegyünk a mozgólépcsőkön föl a falig aztán jövünk tolongunk lefelé nem beszélünk úgy tesz mindegyikünk mintha csak ő látott volna valamit amiről nem akar szólni senkinek nehogy elrontsa a hangulatot és igazából már nem vagyok rá kíváncsi de néha eszembe ötlik és csakúgy magamtól kérdezem honnan a járatlanok honnan vannak még mindig
honnan a friss újság naponta

BÉCSY TAMÁS

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(Székely János: *Vak Béla király;* Sarkadi Imre: *Oszlopos Simeon*)

Székely Jánosnak már több drámáját láthatta a magyar közönség. Úgy gondoljuk, joggal aratta a legnagyobb sikert az első, a *Caligula helytartója.* Hiszen a *Pesti Színházban* most látható *Vak Béla király* is inkább epizódokból összefűzött epikus mű, mint dráma.

A vak király története és problematikája apja, Álmos herceg és nagybátyja, Kálmán király veszekedésével-vitájával kezdődik, amikor a címszereplő még kicsiny gyermek. A vitában arról van szó, hogy véget kell vetni a „pártpolitikának", s ezért Kálmán arra kéri Álmos herceget, oszlassa fel pártját, s ezzel segítse elő az egységpolitikát. Tisztázatlan a trónutódlás kérdése is: ki a trónörökös, a jelenlegi király fia, avagy a család legidősebb férfitagja; azaz Kálmán fia István vagy Álmos herceg? Kiderül: ők csak hiszik, hogy ezt a vitát ők folytatják. A királyi tanács tagjai kész tények elé állítják őket. A vita színhelye köré már odagyűjtötték fegyvereseiket, már oda vitték a kis Bélát is. Kálmánt kényszerítik, oldják meg az utódlás kérdését. Két módon lehet: vagy megölik Álmost és Bélát, vagy alkalmatlanná teszik őket a trónra azzal, hogy megvakítják. Álmos és Kálmán vitáját tehát a főurak döntötték el, annak semmi tétje nem volt. A trónutódlás kérdésében az utóbbi megoldás mellett szavaznak; s a nyílt színen akkurátusan kiszúrják Álmos és Béla szemét. A dráma világából fogalmunk sem lehet arról, hogy a királyi tanács tagjai miért és hogyan tehetnek Kálmánnal azt, amit csak akarnak. Az ok vagy okok és módszerek hiánya azért feltűnő hiba, mert eddig, az Álmossal való vitában Kálmán királyt mint nagyon céltudatos, a politikai rafinériákhoz és a hatalom megtartásához igencsak értő embert ismertük meg. Aztán környezetének tagjai egyszer csak azt tesznek vele, amit akarnak.

A második epizód – Vak Béla életéből az első – Pécsváradon játszódik, ahová két főúr az imént említett eset után a gyermek Bélát elmenekítette. Az itt titokban nevelődő Béla megbarátkozik egy fiatal pappal, Gellérttel, aki őt annyira megszereti, nem tudván még, hogy barátja trónörökös, hogy felajánlja neki életét; ő lesz a „szeme". Az epizód azzal ér véget, hogy Bélát királlyá koronázzák.

A harmadik epizód eseményeinek hátterében – a mű közepén – teljesen új eseményszál kezdődik: fellépett Borisz, a trónkövetelő. Vak Béla időközben megnősült, s most felesége, Ilona, valamint egykori megmentői, elsősorban Pál érsek azt követelik, hogy Béla hagyjon fel az eddig jól bevált egységpolitikával, s folytasson ezután pártokra alapozott politikát. Vagyis irtsa ki a másik pártot, mert így lehet hathatósan szembeszállni Borisszal. Azt is követelik, távolítsa el maga mellől Gellértet. A főurak ekkor is mindent előre elrendeztek: a tanács tagjai kint várakoznak, hogy a megfelelő időben bejőve kényszerítsék a királyt. Azt a királyt, aki eddig – Gellért segítségével – ugyancsak körültekintően, minden részletre figyelve uralkodott és kormányzott. S most egyikőjük sem tudja azt az apróságot, hogy fellépett Borisz, s azt sem, éppúgy, mint az elején Kálmán, hogy a főurak a szomszéd szobában titokban összegyűltek. Az urak a király feleségét használják fel érdekeik érvényesítésére. Az epizód azzal zárul, hogy Ilonát Béla társuralkodójává választják.

A negyedik epizódban a főurak újabb – a dráma világában ismét láthatatlan módon előkészített és megszervezett – machinációjának a végeredményét látjuk. A Borisz elleni harc megkezdésekor összehívott országgyűlést fegyvereseikkel körülzárják, s az előre elkészített lista alapján 64 főurat, köztük Gellértet vagy a hely-

színen szúrják le, vagy elvezetik kivégezni. Előzőleg Béla ismét az egységpolitika hasznáról, szükségességéről és tisztességéről beszélt. Persze hiába; éppúgy, mint az első epizódban Kálmán, s ő maga is a harmadikban.

Úgy gondoljuk, az eddigiekből kiderülhetett, hogy e műnek nincs egységes cselekménye. Ez dialógusban megírt művek esetében azzal a következménnyel jár, hogy szó sincs arról, ami minden jó dráma lényege: az alakok között kialakult alapviszonyrendszer változásáról. A négy epizódban négyféle viszony kerül elő. Ugyanakkor gondolatilag az első, a harmadik és a negyedik epizód pontosan ugyanazt hordozza és jeleníti meg: a főurak arra kényszerítik a királyt, hogy ne a kívánatos és az ország érdekeit szolgáló egységpolitika érvényesüljön, hanem az ő egyéni érdekeiket szolgáló pártpolitika. Ez a jelenség szintjén kifejezheti ugyan azt, hogy „nálunk mindig ez történik"; hogy a különböző főurak mindig egyéni érdekeiket kényszerítik a kilönböző királyokra. Ez persze azt a felvilágosodás kori nézetet hordozza, miszerint a király jó, csak környezete, tanácsadói rosszak.

Ez a háromszor ugyanaz drámai műben drámai tautológia. Regényben a háromszori ismétlődés sokkal-sokkal mélyebb igazságot hordozhatna. Hiszen epikus műben mindegyiket széles társadalmi-történelmi és egyéni alapokra és azokba beépítve lehetne megjeleníteni; így a különböző főurak ugyanazon törekvésének egyéni-egyszeri mivolta is megjelenhetne a sokoldalú beágyazottság következtében. Hiszen ennek a *problémának mint témának* nem a háromszor ugyanazon *végeredménye* hordozhat lényeges közlést és mondanivalót, hanem az a mód, ahogyan a dolgok idáig eljutnak. Az okok és módok nélkül, csak az azonos végeredmények bemutatása olyan allegorikus ábrázolásmódot hoz létre, amely a társadalmi-történelmi és egyéni hitelességnek a hijával van. Az előző mondatban természetesen a *probléma* társadalmi-történelmi beágyazottságára és hitelére gondoltunk, nem ennek 12. századi konkréciójára. Nemcsak az események epizódikussága, de maga a téma is jelzi: epikus téma ez a javából, s nem drámai.

Mind a négy epizódban két témáról szóló, tartalmas beszélgetéseket is hallhatunk. Az egyik az egységpolitika, amelynek sem gyakorlása, sem konkrét, látható eredménye nem kerül elénk. Csak hallunk, mind Kálmán, mind Béla szájából, értelméről, hasznáról, tisztességéről, illetve arról, hogy az igazi hatalomnak csak ezt szabad vagy szabadna gyakorolnia. Az ellenérvek is minden esetben ugyanazok – különböző szóhasználatban –, miszerint a politikában mindig a hatalomról van szó, illetve az érdekről. A másik téma az Isten. Jó-e vagy rossz, van-e abszolút hatalma, vagyis mindenható-e vagy sem; s mi emberek a keze vagyunk-e, akik általa vagy tőle függetlenül cselekszünk? A végén a műből azt is megtudhatjuk, hogy Isten nincsen, nem is létezik, csak mi találtuk ki.

A nézők tekintélyes többsége a színházi előadás során a színészi alakításokra figyel. Ezek igen sok esetben eltakarhatják a mű hiányosságait. Lukács Sándor Vak Béla király-alakítása is sok mindent feledtet. Igen kitűnően jeleníti meg a vak ember mozgásának kimértségét és egyben bizonytalanságát. Alakítása nem merül ki ebben: Béla királya tisztességes, tiszta és jószándékú ember. Azt, hogy a főurak a körültekintő uralomgyakorlás ellenére azt tesznek Bélával, amit akarnak, Lukács Sándor a királynak az ezekben a helyzetekben megmutatott tétovaságával, sőt határozatlanságával igyekszik hitelesíteni. Alakításának dicséretére legyen mondva, hogy ezen tulajdonságát átitatja a királynak Ilona iránti szeretetével, a király tisztaságával, valamint a békesség iránti vágyával. Persze végső soron ezzel sem lehet hitelesíteni a lényegbeli tehetetlenséget akkor, amikor ezeken a jeleneteken kívül egyáltalán nem az. Ez azonban már nem Lukács Sándor alakításán múlik. Az egységpolitikáról és az Istenről elmondott, objektíve meglehetősen ismerős gondolatokat is képes volt áthatni benső tűzzel és szenvedéllyel, amitől elhihettük, hogy ezek a gondolatok legalább Béla számára újak.

A király „szemét", a mindig hű Gellértet Hegedüs D. Géza formálja meg. A második epizódban kialakuló és odaadó szeretetét láthatjuk; a többiben az ország és király dolgával szenvedély nélkül, de igen okosan törődő ember pontos

magatartását. Lukács Sándor mellett talán ő volt az egyedüli, aki képes volt az adott alaknak jelentős egyéniséget adni.

A mű első epizódjában szereplő Kálmán királyt modern módon vitázó, érvelőkönyörgő emberré formálta Kern András. Sörös Sándor viszont jelentéktelen egyéniségként állította elénk Álmos herceget.

A máskor oly kitűnő Bánsági Ildikó alakításából nem volt érzékelhető: tudatos pártolója-e a főurak machinációinak, vagy általuk csak becsapott báb-e ez a királyné, akit azért lehet megtéveszteni, mert gyermekeiért és férjéért nagy szeretettel aggódik? Alakításából az sem világos, mi a szerepe az utolsó epizód tömegmészárlásában: itt is báb-e, avagy iszonyatos bosszú vezérli? De a többi alak is meglehetősen súlytalan, Pál érsek Tahi Tót László, Ohmár Mádi Szabó Gábor alakításában. Igaz – színházi szempontból – csak két szerep van itt, Béláé és Gellérté.

•

Sarkadi Imre *Oszlopos Simeon* c. drámája nem új, ám máig is érvényes a tanulsága és ma is követendő – rilkei értelmű – felszólítása van, ha megfelelően értelmezik és így formálják színjátékká. Ezért a rendező, Schmidt Zoltán f. h. és a művészeti tanácsadó, Gábor Miklós vállalkozása a *Játékszín*ben ma is igen aktuális.

A mű főhőse Kis János festőművész. Dolgai a világban és önmagában nagyon rosszul mennek. Élete főművét a zsüri elutasította, nem állíthatja ki; rajztanári állásából elbocsátották, lakásának egyik szobáját társbérlőknek utalták ki; telefonját leszerelték, s Mária – felesége vagy élettársa – elhagyja.

Az 1960-ban, huszonkét évvel ezelőtt írt mű eme alaphelyzetét több szempontból lehetne művészileg megvizsgálni. Lehetne megkeresni, íróilag megmutatni a tökéletes tönkremenés okait; Kis Jánosban vannak-e, s ha igen, hogyan, miért? A csapások közül kettőért kétségkívül ő a felelős: állásából sorozatos mulasztásai miatt bocsátották el, telefonját azért szerelték le, mert nem fizette a díjat, noha italra mindig telt pénz. De a dráma sem a benső okokat nem vizsgálja, sem annak a külső világban is gyökerezhető okait, hogy képeit miért nem fogadták el. Lehetne művészileg elemezni és feltárni az e helyzetben bekövetkező összeomlást. De Kis Jánosban mindvégig megmarad a logikus gondolkodás, sőt annak kényszere is. Ám a logika félrecsúszik; pontosabban: morálisan eltolja a logikus gondolatsor kiinduló pontját. S az írót ez érdekli.

A morálisan elcsúszott kiindulópont a következő: ha a világban ennyire eluralkodott a rossz, akkor őneki segítenie kell a rossz munkáját, a világban való érvényesülését.

A morál, legalábbis egyik aspektusa azt jelenti, hogy saját cselekedeteinkben figyelembe vesszük a többi embert, a másik ember lehetséges kínjait, szenvedéseit, gyötrelmeit stb., és lehetőleg nem teszünk olyat, ami benne ezeket kiválthatja. Legalábbis tudván-tudva, akarván-akarva nem. Ám Sarkadi hőse ezt teszi: a szó szoros értelemben az első órában elcsábítja az új társbérlő feleségét, ebbéli gyötrelmeiben másnap magára hagyja, majd még ugyanazon a napon pénzért „átpasszolja" egy házbeli férfinek; s közben beépíti a férjbe a féltékenység és az elhagyatás kínjait.

Ahhoz, hogy mindez megtörténhessék, az írónak olyan női alakra és olyan körülményekre-helyzetekre van szüksége, akivel és amelyekben mindez megtörténhetik. Azt is mondhatnánk, hogy Kis János csak egyetlen egy esetben segítheti a bemutatott eseménysor szerint a rosszat, akkor, ha Zsuzsi, a társbérlő felesége teljesen önállótlan lény. Mert mindannak, amit Kis vele tesz, semmi értelme nem lenne, vagyis ő nem segítené a rosszat, ha a fiatalasszony akármilyen okból gyakran csalná meg férjét. Másfelől, amit Zsuzsival tenni akar, nem történhetne meg, ha a fiatalasszonyban öntörvényei alapján ellenállás lenne. Vagyis a rossznak ezen az úton való segítése csak akkor lehetséges, ha Zsuzsi tisztességes, de önállótlan lény; ha a műben objektíve olyanná formálódik, hogy elveszti öntörvényeit és a Kis János benső világában élő dinamizmusok által vezérelt lénnyé válik.

Sarkadi Imre drámáiban, a legelsőtől *(A próféta)* kezdve feltűnik egy bizonyos alkatú férfi, aki azonnal, a megismerkedés első pillanatában szekszuális kapcsolatot akar létesíteni az adott női alakkal. Ők viszont sohasem „lelki prostituáltak", és mégis azonnal megadják vagy meg is adnák magukat. (*A Ház a város mellett* Klárikájának kivételével.) E nők előképei Zsuzsinak.

Zsuzsi alakjának értelmezéséhez és a vele történők megértéséhez szólnunk kell a helyzetekről. Először Kis János is teljesen „kész", arra, az említett okokból, hogy a rosszat tegye Zsuzsival. Ám ilyen értelemben készek a mű helyzetei is; Mária ma hagyta el, s így puszta fizikai jelenléte sem lehet zavaró; Zsuzsi férje éjszaka dolgozik, ezért ő egyedül jön az új lakásba, s férje is csak késő éjszaka tér haza. De azonnal kéznél van az a férfi is, akinek Zsuzsit el lehet adni. Zsuzsi benső világa is épp ilyen „kész", nincs benne egyetlen önálló dinamizmus sem, sőt megnyilvánulásai is csak Kis szövegeire való reagálások. A köztük lévő helyzetet pontról pontra Kis irányítja, Zsuzsi csak reagál és teszi, amit a másik kíván.

Vagyis itt a világ teljessége és alakjai vesztik el saját öntörvényeiket, s a világ egésze alakul át olyanná, amely a Kis János benső világában élő vágyak alapján létezik és mozog. Ez a pszichológiai alkat egyébként is azt szeretné, ha a világ, a többi ember pontosan olyan lenne, mint ő maga; ha a világ az ő visszhangjává változna. S legtöbbször ilyennek is látja a világot. Mint pl. Thomas Mann Józsefje, aki – amíg be nem dobják a kútba – azt hiszi, testvérei őt jobban szeretik saját maguknál; így látja és így kezeli őket.

Ez az alkat a narcisztikus alkat, aki szeretetét és *érzelmi* alapú figyelmét a külvilágról önmagára fordítja, önmagára összpontosítja. A világban, a valóságban így önmaga tükörképét látja, mint víztükörben, s azt gondolja, olyan az, mint ő maga.

A drámai mű világa sohasem csak az író kimondásában létezik, hanem elsősorban alakjainak a dialógusaiban, alakjainak a kimondásában. Ám az *Oszlopos Simeon* világa elvesztette ezt a jellegzetességet, épp a többi alak és az itteni helyzetek öntörvényeinek hiánya miatt, s átalakul a csak a Kis János kimondásában létező drámavilággá. Vagyis olyan ez a világ, mintha az objektív világot valóban áthatotta volna a narcisztikus ember tükörképe.

A dráma erőtere valóban be is zárul Kis János körül, amit a kapcsolatok hiánya és a fizikai elzártság is jelez. Ami a dráma erőterén kívül van vagy lenne, az nincs; ami ezen belül van, az olyan, mint Kis János.

Rég tudott igazság, hogy aki önmagán kívül nem képes mást szeretni, végül meggyűlöli önmagát. Ahogy szokták mondani, az önszerelem egyáltalán nem boldog szerelem. Hiszen a világ sohasem olyan, mint az „én", s ezért az „én" állandóan sérelmeket szenved, állandóan megsértik és megcsorbítják az objektív dinamizmusok, amelyek miatt kénytelen meglátni, hogy a világ arculata másmilyen, mint saját tükörképe. Ám az a hihetetlen, önszerelemből fakadó vágy, hogy mégis legyen olyan, a narcisztikus alkatból és alkattól, mint keserű pohár sohasem múlik el. A változás képtelensége miatt kialakul az öngyűlölet, de még ez sem készteti változásra, mert mégis saját tükörképét szereti legjobban. Mivel a világ sohasem az ő tükörképe, a világgyűlölet is kialakul. A logikus gondolkodás így elindulhat morális áttolással megkapott kiindulópontból: a világ csak rossz, mert ami keserv, kín stb. utolér, az csak a világ rosszasága miatt ér utol, hiszen én csak jó vagyok. Tegyük hát a rosszat.

A drámában Kis János ezt meg is fogalmazza. A gyakorlati végrehajtáshoz, mintegy Kis ezen dinamizmusának hordozójául egy másik alak épül a drámába: Vinczéné, a tedd a rosszat gyakorlatának elősegítője. Vinczéné sem objektív törvényekkel, öntörvényekkel mozgó alak: ő is „készen" van. Ezt megjelenése is igazolhatja. Amikor minden külső kapcsolat elszakadt – elvitték a telefont is –, egyszercsak megjelenik a dráma világában. S azonnal van „büdösbogara" is, amivel a tedd rosszat első lépése megvalósulhat.

Mindezt azért kellett elmondanunk, hogy a mű színházi előadásának elvi és gyakorlati kérdéseit és problémáit megemlíthessük. *Drámai* műben, ha ez így megindokolható, végül elfogadható a világ és az alakok öntörvényeinek a hiánya. Ezért

vagy olyanná lehet formálni a színjáték világát is, hogy a néző a közvetlen látvány és a színészi megoldások-megformálások alapján spontán módon érzékelhesse: az egész itteni világ Kis János tükörképe, ami által egyértelmű lehet, semmi sem mozog itt öntörvényei alapján. Vagy másképp, az alakok öntörvényeinek a megteremtésével kell hitelesíteni.

A színjáték megformálásában rendszerint abból szoktak kiindulni, hogy azt eleven életté tegyék. Már G. Simmel rámutatott ennek végső soron való lehetetlenségére. Képtelenség és önellentmondás is lenne, hiszen ha a színjáték világa élet lenne, megszűnne a megformált világ *műalkotás*-mivolta. Ám a valóságos élet minél teljesebb kibontakoztatására csábít, lehetőséget is ad, hogy a színjáték világa a drámáéhoz viszonyítva teljesen más jelrendszerben létezik. Ennek jelrendszere nem a nyelv, hanem az eleven emberi-színészi testekkel létesített helyzet. Ez nyilván azt is igényli, hogy pl. a Zsuzsit vagy Vinczénét alakító színésznő megkeresi alakjának öntörvényeit, hogy azokból, azok által valósítsa meg mindazt, ami a fiatalasszonnyal történik; ami miatt vagy amiből Vinczéné amorális ötleteit produkálja.

Köztudott, hogy a színész emberi alkatának, de részeinek, pl. arcának jegyei-jellegzetességei a színpadon egyéniséget jelölő és jelentő jellé válnak; akár akarják, akár nem. Venczel Vera alkata szerint teljesen tiszta egyéniséget jelöl, s ezért voltaképpen jól választotta ki azt a vonást, amivel a színjátékban mint Zsuzsi öntörvényével hitelesítheti az azonnali maga-megadását: az ebből a tisztaságból feltámadó *szánalom*-érzéssel Kis János szerencsétlensége iránt. A szerepnek végül is ez a legfőbb, ha nem az egyetlen lényeges pontja. Margittay Ági Vinczénéje pedig a primitív rosszindulat pénzéhségét hangsúlyozza. A rosszindulatú viceházmester alakját küllemével, testi-lelki magatartásával teljesen objektív alakká formálta, ami – megítélésünk szerint – bármily kitűnő önmagában, nem illik egészen a drámavilág említett alapvonásához.

Hiszen minél erőteljesebben reális-naturális ennek a színjátéknak a világa, annál kevésbé válik hihetővé a történet. Ebből a nézőpontból a kezdeti szerencsétlenségek-csapások ily egyszerre, egy időben történő bekövetkezése sem valószínű; még a drámai sűrítés fogalmán is túlmegy. Ugyanakkor, minél valóságosabb e világ, a nézőből annál inkább vált ki ez a sok amoralitás berzenkedést, magával a művel szemben. Ezt a berzenkedést korántsem az a finomkodás, konvenció, nyárspolgáriság stb. váltja ki, amely ellen felemelt fejjel és büszkén lehet „harcolni". Itt épp az ember normálisan morális érzéke berzenkedik, ha ez egyfelől egyértelműen valóságos történetként jelení ődik meg, s ha másfelől Kis János kritikája nélkül. Minden morális berzenkedés nélkül elfogadható ez a világ, mint a narcisztikus alkat tükörképe, és mint ennek kritikája. A drámában ez a kritika hangsúlyt is kap, s korántsem csak a mű végén, amikor Kis kijelenti, hogy „nem segítek a rosszon, ha tovább ron'om". Ez a világ csak akkor fogadha'ó el, ha érzékeljük: ez a történet „a *föld* születése", amelynek előfeltétele a víztükör széttöredezése, a „képpé merevült világ" millió apró darabra való széttöredezése. Vagyis, ha e történet annak a víztükörnek a széttöredezése, amelyben Narkisszosz saját kezével érinti meg saját arcát; ha e világ eseményei a narcisztikusságtól való megszabadulás alapvető szükségességét jelenítik meg azáltal, hogy a végsőkig viszik a narcizmust, s ha így közlik: ide vezet a végsőkig vitt önszerelem.

Végvári Tamás viszont úgy játssza el Kis Jánost – akinek még a neve is jelzi, hogy valamily mértékben mindannyian narcisztikusak vagyunk –, hogy nem a víztükörben tükröződő Narkisszosz-arc széttörésének és nem a föld megszületésének a folyamatát látjuk. Csak reálisan megmutatott esetet, amelynek a végére biggyesztették a tanulságot, a megfogalmazott önkritikát. Az igazsághoz tartozik, hogy Végvári Tamás nem a legegyszerűbbet választotta: Kis János cselekedeteit nem eredezteti merő hangulatból vagy pusztán alkoholista gonoszkodásból. De reális esetként prezentálja, általánosabban érvényes – nemcsak a megtisztulás-megszabadulás folyamatában érvényes – esetként, egészen addig, amíg el nem ér a végső mondatokhoz. Ezeket azonban nem hitelesíti olyan jelekkel, amelyek a végső tanulságot

egyfelől anticipálták volna, s amelyek másfelől a cselekvéssort a narcisztikus világarculattól való megszabadulás folyamatának egyik lehetséges útjaként jelenítették volna meg. Persze igen jól tudjuk, mily végtelenül nehéz épp ezt a folyamatot színészileg-rendezőileg megformálni; de hát az igazi művész válassza a legnehezebbet, a legpontosabbat és legfontosabbat.

Mert alapvetően szükségünk lenne rá, hiszen narcisztikus öntetszelgéseinkben igen hajlamosak vagyunk rá, hogy saját eredménytelenségeinkért, szerencsétlenségeinkért és sikertelenségeinkért s.b. kizárólag vagy elsősorban a valóságot okoljuk, s eszünkbe se jusson, bennünk is ott vannak ennek okai, bőven. Ha ezt látnánk, megítélésünk szerint akkor lenne Sarkadi Imre műve előadásának igen nagy jelentősége.

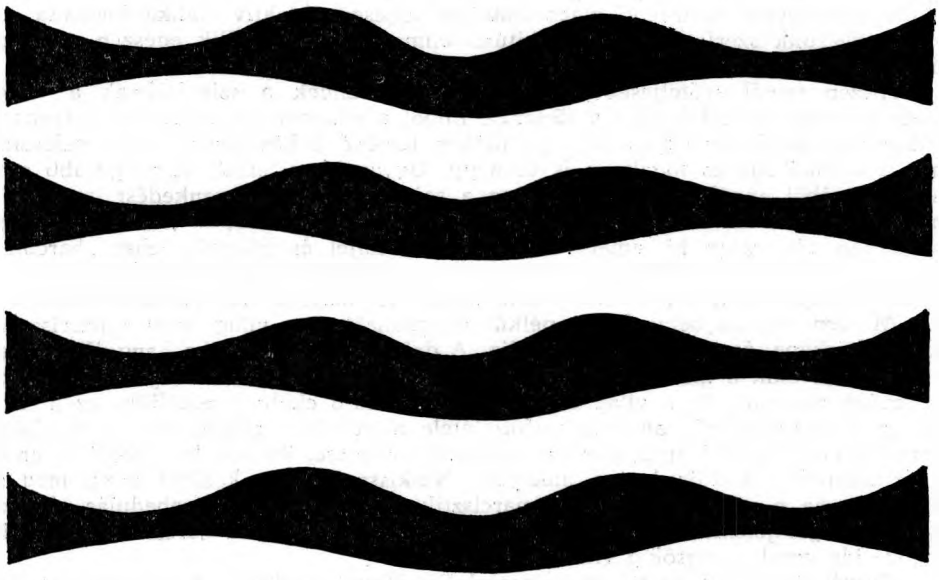

CHIKÁN BÁLINT

MÉDIUM

Képzőművészeti kiállítás Sepsiszentgyörgyön

A sepsiszentgyörgyi múzeum képtárában kapott helyet a több országos és megyei szervezet közreműködésével szervezett, 110 kiállító anyagát bemutató „Fiatal romániai képzőművészek – Médium" című tárlat. A kiállításon igen szép számmal találkozhatunk romániai magyar képzőművészek alkotásaival is. Ez alkalmat szolgáltat arra, hogy a határon túli magyar képzőművészet néhány problémáját végiggondoljuk. A határon túli magyar irodalom (és színjátszás) helye és szerepe az elmúlt években egyre gyakrabban vált értékcentrikusan vizsgálat tárgyává. Tisztázni lehetett, hogy a határon túli magyar irodalom (és színjátszás) egyrészt integráns része az adott ország kultúrájának, másrészt nyilvánvalóan része a mai magyar kultúrának is. Ez utóbbi közösséget a nyelvi azonosság; míg az előzőt az évtizedek óta közös földrajzi egység, s az ennek következtében adódó társadalmi, szociológiai környezet teszi evidenciává.

Nem tisztázott azonban a nem verbális művészetek, köztük a képzőművészet helyzete. E művészet nyelve internacionális, s ezért az alkotás konstituálásában szerepet játszó kulturális kapcsolódások, gyökerek feltérképezésekor egy kultúrtörténeti megalapozottságú mozzanatot kell a jelenre vetíteni – s ezt már nem teszi védhetetlenül egyértelművé az alkotó anyanyelvének, nemzeti hovatartozásának említése. A képzőművészet történetében tisztázatlan kérdések sora bizonyítja e probléma bonyolultságát. A születés pillanatában az anyanyelv kérdése eldőlt, míg a vizuális kifejezési formákat később sajátítják el az alkotók – ennek végső kialakulását a közvetlen társadalmi, művészeti környezet, a tanulmányok intenzíven befolyásolják. A művészettörténet kérdése azonban az is, hogy az egyes művészek nemzeti hovatartozását – az alkotói szubjektumot alapjaiban meghatározó kultúrörökség tisztázása érdekében – figyelembe kell vennünk. Nem másról van itt szó, mint a speciális helyzetben alkotó művészek reálisan meglévő kettős kötődésének tudatosításáról. Természetesnek tűnik, hogy Picassóra a spanyolok éppúgy büszkék, mint a franciák; s hogy számunkra önismereti kérdés Moholy Nagy vagy Vasarely magyarságával tisztában lenni.

Miközben élénk érdeklődéssel figyeljük a környező országok összművészeti mozgását – mivel a Duna menti népek sorsközösségének gondolati aktualitása ma is él, s nem is élhetünk az egymásra figyelés összetartó ereje nélkül –, nem tekinthetünk el attól, hogy az adott művészeteket inspiráló közeg történetileg részben ugyan abból a forrásból táplálkozik, amely a hazai alkotások egyik legfontosabb alapja, és amely nem más, mint a magyar kultúra. A testvéri országok művészetét ezért is kellene minél nagyobb alapossággal analizálni, ismerni, feltérképezni. Ehhez az áttekintéshez kíván a jelen írás hozzájárulni.

JELLEMZŐ: A FOTÓ-HASZNÁLAT

A tárlat a Médium alcímet viselte, ezzel is utalva a művészeti üzenetet hordozó anyagok sokféleségének lehetőségére, s arra a törekvésre, hogy a kiállítás a megvalósítási formától függetlenül kívánta bemutatni a Romániában napjainkban létező korszerű képzőművészeti produktumokat. Az alcímben jelölt közvetítő elemek közül a legnagyobb arányban a fotó szerepelt a tárlaton.

Múlt századi felfutásától kezdődően hol a fotó hódít el bizonyos területeket

a képzőművészettől, hol a képzőművészet integrálja a fényérzékeny lemez vagy film lehetőségeit, elszakítva azt a dokumentarista felhasználástól. Majd az elmúlt évtizedekben létrejött új képzőművészeti műformák (az akció, a happening, a land art stb.) ismét dokumentumként, az egyszeri vizuális látványélményt reprodukálni képes eszközként használják fel a fotót. Máskor a fotót továbbrajzolják, manipulálják. E gesztus következtében az eredetileg sokszorosítható mű egyedivé válik. Az életszegmenteket tükröző, fotókon rögzített valóságpillanatokat véletlenszerűségükön túllendítő, a jelenségeket magyarázó, értelmező továbbrajzolás lehetőségével élt *Elekes Károly* Emlékraktár című box művénél.

A mű egy kb. 2x1x1 méteres drótrácsból épített „kalitka", melynek egy oldala hiányzik. Itt közelíthette meg a néző a művész által begyűjtött, fotón dokumentált „emlékeket". A 366 fotó a rácsra volt felerősítve. A szabadon hagyott oldal fölött egy tábla függött, amely arra szólította fel a belépőt, hogy miután áttanulmányozta a fotókat, vigyen magával egyet. Ám mielőtt ezt tenné, a box közepén lévő albumban, a kép másolata mellett jelezze, hogy miért éppen azt a fotót választotta. E mechanizmus azt eredményezte, hogy míg óráról órára csökkent a rácson elhelyezett fotók száma, ezzel párhuzamosan növekedett az emlékalbum anyaga – amelyben a gondolatok egymásra-rétegződése, illetve emlék-átminősítése ment végbe.

A továbbrajzolt fotó *Baász Imre* A megmaradás esélyei című művében is elsődleges szerepet játszik. A mű egy rőzsenyaláb 6 fotójával – és az avarban elhelyezett tárggyal magával – létkérdést vetett fel. A fotók a fák koronájáról lemetszett, életüket ezáltal befejezett, de az anyag örök körforgásának törvényéből ki nem szakadt gallyak metamorfózisos létét állítják elénk. Az élet egy bizonyos állapotának megszüntetése még nem a létet negligálja – foglalhatnánk össze eléggé leegyszerűsítve a mű mondandóját.

Két művész, *Jovián György* és *Onucsán Miklós* kiállított tárgyaik értelmezését segítik fotóikkal. Jovián akció-dokumentumként létrejött felvételeket állított ki. Az akció az Hommage à Vincent címet viselte, s bemutatott tárgyai (fehérre festve valamennyi): egy szék, asztal, rajta fiók, s benne a tárgyiasított Van Gogh-féle bakancsok. Tekintsük ez utóbbi tárgyat egyszerűen a múlt rekvizítumának, mely jelenlétével megidézi, felidézi a nagy elődöt? Vagy inkább az eredeti művel kapcsolatos heideggeri gondolatok itt és most aktualitásának elismeréséről van szó? Az asztal fölött függő grafika inkább ez utóbbi elgondolást erősítette meg a nézőben. Sajnos az akció átélését nem pótolta a dokumentáció végigelemzése – így pedig a fehér bakancspár kérdésére csak valószínűsíthető választ adhatunk.

A fotók plusz magyarázatként szerepelnek Onucsán Szent Sebestyén figurája mellett is. A katonai próbabábú, melyet a gyakorlótéren szétszaggatnak az ölni tanuló kiskatonák, a felvételek segítségével válik Szent Sebestyénné. Ám e metamorfózis után a bábú már önmagában tiltakozás mindenféle kiszolgáltatottság ellen, ahogy Jakobovics Márta a Korunk 81/12. számában írja: Onucsán „Kitömött torzóbábujának keretbe foglalt felfüggesztettsége, félelmetes, nyomasztó expresszivitása tiltakozás minden olyan helyzet ellen, amelyben az ember célpont – a háború, a gyilkolás, az esztelenség szenvedő alanya lehet".

Közvetlen fotóhasználattal létrehozott fakturális kísérleteket *(Irsai Zsolt)*, művészettörténeti analógia-keresést *(Újvárossy K. László)* és fotónaturalisztikus rajzi ábrázolást *(Bocz Borbála)* egyaránt láthattunk. *Ferenci Károly* fotói Delacroix: A szabadság géniusza a barikádra vezeti a népet című festményének eszméjét aktualizálják, illetve totális aktualizálhatóságát kérdőjelezik meg.

Megemlítendő, hogy több nagyváradi művész (Jovian, Onucsán, Újvárossy K., Ferenci) művészettörténeti előzményekhez nyúlt vissza. Ennek oka, hogy a Médium kiállítás előtt Nagyváradon Dialog címmel nyílt meg a fiatalok tárlata, melynek célja az volt, hogy bemutassa az előző korok művei, művészei s a jelenkor művészetének párbeszédét. (Kis kitérővel jegyzem meg, hogy a nagyváradi tárlatról mit sem tudva (!) a Fiatal Képzőművészek Stúdiója is rendezett hasonló kiállítást 1982 februárjában Budapesten a Pataky Galériában Hagyomány I. címmel, amelyen hommage-ok, parafrázisok, persziflázsok kerültek bemutatásra.)

A kiállítás egyetlen vérbeli képzőművész-fotósa *Garda Aladár* volt. Felvételei szociologizáló pillanatképek tárgyakról, hétköznapi – részben természeti, részben az ember által alakított – világunkról. Nála a fotó primér, önálló médium.

Szigeti Pálma boxánál viszont már csak képeslapként, reprodukcióként használta fel a fotót. A mű, mely Ikarusz, avagy minden eladó címmel szerepelt a tárlaton, tulajdonképpen klasszikus environment. Egy angyallá idealizált, de eszményítettségében is tépett, kiszolgáltatott, ijesztően rózsaszín figura hordozta az alapmondanivalót: a nagy tettekre készülők semmibe-hullását, mielőtt a Napot megközelíthetnék. A boxban felsorakoztatott giccsek segítségével tiltakozik a művész az eszmék és az eszmények degradálása és sárba tiprása ellen, míg a mű egyben az árucikké válás, a pénzzel megválthatóság gyakorlatának elutasítását is jelenti.

HAGYOMÁNYOS KERETEK KÖZÖTT

A fotótól független festmények és grafikák között két jól elkülöníthető alaptörekvést érzékelhetünk. Az egyik *Francis Bacon* művészetére támaszkodva egy alapvetően energikus, erőteljes, eruptív, expresszív kifejezésmódot választ, míg a másik míves, részleteiben rendkívül precíz ábrázolási forma megvalósítására törekszik, figyelmet fordítva a mikroesemények világára is.

Az előbbi lényege, hogy a műalkotáson belül megszületik egy olyan feszültségi pont (felület), amely mintegy kilök, kitaszít magából parányi részeket. Önmaga szinte szétrobban, és ennek következtében szétfröccsent a felületre olyan elemeket, amelyek ismét olyan feszültséggel bírnak, olyan erőteljesek, hogy szinte várjuk, melyik pillanatban bomlanak tovább, robbannak szét ismételten, s hoznak ezáltal létre kisebb és kisebb feszültségi gócokat. Ezt a hatást elsősorban a térbeliség redukálása és a háttér színvilágával ellentétes elemek ütköztetése révén érik el az alkotók. *Blaier Tamás Anna, Nagy Árpád, Borgó* (György Csaba), *Gyulai István* munkái keltenek figyelmet e tárgycsoporton belül.

A másik törekvésről szólva *Moldoveanu Mihai, Kuti Dénes,* és *Storia O. Iosif* munkáit kell megemlíteni. Storia azon 7 aradi művész egyike, akik minden évben más-más témát tűznek ki maguk elé, melyet sajátos eszközeikkel kutatnak végig. A 81-es esztendőt mindannyian „a fa" analizálásának szentelték.

E csoport munkáin belül a legizgalmasabbak *Colta Onisim* színes ceruzarajzai voltak. Ezek naturalisztikus, realista betétekkel olyan áttételes információkat hordoztak, amelyek részben több értelmű metszetekként hatottak, részben a különböző környezetbe ágyazottság révén más-más tartalommal töltekeztek fel. Colta Onisim árnyalt finomságát a többiek (Gnandt János, Szveszcsák Ludovic, Tamás Mária, Păcurar Mihaela, Varga St. Luigi) nem tudták elérni.

Grafikája alapján inkább az elsőnek jellemzett, eruptív törekvéshez kapcsolható *Antik Sándor* művészete, de a már említetteknél sokkal konceptuálisabb alkotó. Nyilvánvalóvá teszi ezt plasztikája, a Mikroállapotok, mely inkább egy gondolatsor illusztrációjának, mintsem önálló szobrászati értékkel bíró alkotásnak tekinthető. Gondolatiságának lényege azonban rendkívül fontos: az ember helyét, szerepét, lehetőségeit kutatja. Helyzetfelmérés ez, ami megtörténik minden olyan léthelyzetben, amelyben meg kell találni a lehetőségeket az egyéniség kibontakoztatására, vállalva egyúttal a közösség problematikáját is. Ez nem hajtható végre másként, mint azokat a hagyományokat megkeresve, amelyek valóban éltetőek lehetnek; majd ezek ismeretében és felhasználásával lehet megszüntetni a rossz értelmű provincializmust, s kialakítani a sajátos, de integrálódásra is lehetőséget adó ábrázolási (gondolkodási) formákat.

A hagyományos alapanyagú, bronz, kő kisplasztikák közül kiemelkedett *Dienes Attila* Csend című munkája. Egy szabályosan kialakított gömb és egy fejforma idézi meg az elvont fogalmat e műben, illusztrálva egyben azt is, hogy Brâncuşi hatása máig él a romániai szobrászatban. *György Albert* és *Baróti Ádám* figuratív

bronz szobraikkal nem a Brâncuşi-féle tojáshoz, mint ősmotívumhoz, hanem az archaikusan redukált emberi testhez, mint művészettörténeti alaphoz nyúlnak vissza. A terrakotta plasztika gazdag lehetőségeit *Bocskai Vince* két érzékeny, pszichológiai jellemzést adó portréja érzékeltette. Ezek a művész nagyszerű emberismeretéről, mintázási készségéről tettek tanúbizonyságot.

Sokan dolgoztak alumíniummal. *Adorjáni Endre* Kitörés és Szomjúság című munkái tördelt felszínű, expresszív, érzelemgazdag alkotások. *Vinceti Sándor* Mementó-jában harcosok alakjait sorakoztatja egymás mellé. A mű az önmagát pusztító emberiség harcai elleni tiltakozás indulatos kifejezése. *Horváth Ödön* és *Vetró András* laposreliefjeinek ábrázolásai grafikus jellegűek.

Négy művész porcelán tárgyakat állított ki. *Jakabovits Mária és Drăgan-Chirilă Emília* munkái különböző, a kubusból kiinduló műtárgyakként szerepeltek a kiállításon. *Ailincai Arina* Konténer című műve a tárlat egyik kiemelkedő munkája volt. Az ő porcelánjai, melyek régi írástekercseket idéztek, képi igénnyel alakított felületűek. Ezen túl a konténer, mint a gondolatok „zárolt" és „egységcsomagként" elsajátítható jelképe értelmeződik a műben. A szellemi javak „konténerezése" kezdetét vette az ősi írástekercsekkel s tart egészen napjaink különböző nyomtatványaiig. Mindezt felidézi a Konténer, ennek következtében az egyes darabok túlmutatnak anyagiságukon, és a porcelán-adta lehetőségekkel élve fontos tartalmat képesek tudatosítani a nézőben. *Barcia Lia* munkája a fehér porcelán, *Kiss Miklósé* az üveg egyedüli megjelenése a tárlaton.

A textilművészetet *Kelemen Tamás Anna* magas kultúrájú, nagyszerű gobelinjei, *Kántor József* Kompozíciója és *Păcurar Mihaela* Fa tértextile képviselte.

TÁRGYEGYÜTTESEK, FILMEK, DIÁK

Elsőként vegyük szemügyre azt a boxot, amelyet *Nagy Lajos* készített Egy tárgy elemzése címen. A boxban egy valóságos szalmabálát láthattunk, előtte a földön egy grafikát, s a box falain frízszerűen szintén rajzokat helyezett el az alkotó. E grafikai sor kiindulópontja a kézzel való aratás (szalma) keresztje, zárómotívuma pedig a gépi aratás (szalma) bálája volt. A többféle asszociációs lehetőséget hordozó keresztmotívumtól így jutunk el a gépi világ bálásított, azaz geometrizált világáig. Áttételesen az emberi létezés változó lehetőségeiről szólt az alkotás.

Bunuş Ioan Kettős térosztás című munkájánál a szerves és szervetlen világ, a természeti motívum és az ember által alkotott forma összekapcsolásával találkozhattunk. Bunuş a földön egy vasúti talpfa-leszorító csavarokból összeállított félgömböt helyezett el. E térelemre felelt egy fölé belógatott, áfonya gallyakból készített, azonos átmérőjű félgömb. A két test egy képzeletbeli tengely segítségével egymás tükörképének is felfogható alakzattá vált. A csavarok felidézik a nézőben a vasútnak, mint az emberek közötti közlekedés eszközének képét; s ezáltal az ember, mint társas lény tételeződik a műben. Így a két félgömb az ember által alkotott és a természetből kapott formák összeegyeztethetőségén és együttes tökéletességén túl mindezt az emberi világ eredendően társas viszonylataira vezette vissza. Lényeg az, hogy meg kell találni a kapcsolatot a természetes és mesterséges világ között, s erre csak az ember képes, méghozzá a „kollektív" ember. Általánosítva azt mondhatjuk, hogy mindennek az alapja és feltétele az emberek közötti viszonyrendszerben keresendő.

Várvédő István Ív, mérleg, osztás című boxa a konstruktív művészet kifejezési lehetőségeinek prezentálása volt. *Petrovits István* Csomag című konceptuális műve szándékával ellentétben csak annyit bizonyított, hogy egy gyenge plasztikát semmilyen kontextus nem minősít át, s hogy a modernség látszata nem egyenlő az aktualitások megértésével.

Szervesen egészítették ki a tárlat anyagát azok a filmek, amelyek részben a kiállítóteremben, részben a szentgyörgyi moziban különvetítésen voltak láthatók.

A képzőművészeti jellegű filmek között egészen különböző technikai lehetőségekkel dolgozó alkotók műveit láthattuk. Így *Kovács Károly-Sándor* filmjei az experimentális filmezés hőskorának technikájával készített konceptuális alkotások voltak, melyek nem vehették fel a versenyt az egész magas technikai szinten dolgozó *Peleş Ioan, Wanda Mihuleac* vagy *Ion Grigorescu* munkáival.

Az animációs filmek közül *Bădică Mihai* gyurmás filmjeit és *Szilágyi Zoltán* két rajzfilmjét kell megemlíteni. Bădică filmjeiben a gyurma alakíthatóságának és az egyes figurák formázási lehetőségeinek zseniális kihasználása nagyszerűen kapcsolódott a különböző hanghatásokkal. A filmek hallatlanul szuverén alkotói egyéniségről tanúskodtak, s mind folyamatukban, mind megoldásaikban rendkívül izgalmasak voltak. Az alkotásokat gyermeki optimizmus és felhőtlen derűlátás jellemezte.

Szilágyi Zoltán két filmjéről, az Arénáról és a Gordiuszi csomóról magyarországi bemutatói kapcsán már véleményt alkothattunk. S a filmek jellemábrázolásainak, helyzetelemzéseinek nagyszerűségét nemzetközi díjak jelzik. Az Aréna című film egyik grafikája a kiállításon önálló műként is bemutatásra került. Ez a grafika a film befejező fázisának azt az állapotát merevítette ki, ahol a Szent György-szobor vásári mutatvánnyá degradálódik, és a Szent György-féle tett egy vásári komédia részévé alacsonyodik.

Végezetül említjük meg, hogy érdekes diaanyagok is bemutatásra kerültek; *Nagy Zoltán* képverseit és *Elekes Károly* több akciójának (ezek között volt csoportos is) diadokumentumait láthatták az érdeklődők, ám az anyagok kiválasztása véletlenszerűnek tűnt.

ÖSSZEGZÉS, TANULSÁGOK

1. A médium – a művészi üzenethordozó, vagy a koncepciót megjeleníteni hivatott anyag – az alkotás értékét nem determinálja.
2. Bár a rendezők a médiumok felsorakoztatásában viszonylagos teljességre törekedtek, mégsem született ez meg. Hiányolhatóan nem jelent meg a kő, beton, műanyag stb.; míg a más technikával készült művekből mutatóba kiállított egy-egy példa (üveg, fehér porcelán stb.) nem adott értékelhető, állapotregisztráló képet. Ugyanakkor a teljességre törekvés sok rendezői gondot eredményezett.
3. A fotó hatása a képzőművészetre jelentős. Gyakori a primér fotó (esetleg továbbrajzolt formájának) megjelenése képzőművészeti alkotásként. Érdekes módon teljesen hiányzott a fotón alapuló legegyszerűbb sokszorosítási technikának, a szitának az alkalmazása.
4. A művek között igen kevés a pusztán esztétizáló tárgy. A gondolatiság, vagy az érzelmi, indulati töltés meghatározó alakító erővel bír.
5. Az expresszivitás kemény gyötrődések kivetítését eredményezi; affektáló finomkodás nincs, lírizálás alig. (Nosztalgia sincs.)
6. A gondolatiság létkérdések feszegetéseként, vagy a művészetre történő rákérdezésként jelentkezik.
7. Az anyagban nem különültek el a különböző nemzetiségű alkotók művei.
8. Az állapotelemzést, mint a kiállítás egyik fontos szakmai eredményét hasonló kiállítások sorozatával kellene folytatni.
9. A nagyváradi Párbeszéd kiállítás anyagának és az aradi „fa-csoport" tagjainak hangsúlyos jelenléte mutatja, hogy a munkaközösségek egybehangolt gondolkodása inspiráló tematika esetén fontos ösztönzőerőt jelenthet, fontos művek megszületését segítheti. Ez nagyjában és egészében igaz erre a tárlatra is.
10. Van mit tanulnunk egymástól, s ezért a jövő a nagyobb egymásra figyelés időszaka kell legyen.

„A jövő pedig – eszmény. Az eszmény és reális viszonyában nincs szó két egyenrangú tag viszonyáról; a döntő jelentősége a reálisnak van. A reálisból kell kiindulni, a realitást kell elismerni, hiszen ebben vívjuk meg harcainkat, és e harcban közelíthetünk az eszményi felé. Nincs szó két egyenrangú tag dialektikájáról, hanem a reális dialektikájáról, amely kitermeli, ‚kiizzadja' magából az eszményt, saját hiányainak felismerése révén. Az eszményt a reálisban meglévő űrök hozzák létre; e tény felismerése a reális humanizmusért folytatott harc feltétele." *(Bretter György)*

BODRI FERENC

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

ALBUMOK ÉS KÖNYVEK AMERIKÁRÓL

„Az amerikai civilizációk történetének tulajdonképpen csak egyetlen fejezetét ismerjük igazán: a spanyol hódítás, vagyis az ősi amerikai civilizációk lerombolásának történetét..." – írja *Ágh István* (Betemetett nyomok... – 1981), és megállapítása aligha vitatható. Az *„eurocentrikus tudat"* a *„két ellentétes civilizáció egyesülése"* címszava alatt jobbára inkább egy borzalmas pusztítás történetével foglalkozott, *Pizzarro* (Peru), *Cortés* (Mexikó), *Alvarado* (Guatemala), *Montejo, Coronado* (Észak-Amerika déli része) és mások „hódításával", néhányuk naplója és feljegyzései magyarul is olvashatók. És az „eurocentrikusság" vádja (?) alól korántsem ment fel még az sem, ha a „diadal-tudat" nyomában megszólal az egykori *(Így látták. Indián és spanyol krónikák* – 1977) és kései lelkiismeret a pusztítás célját és mértékét illetően. *Juhász Vilmos* majdhogy már feledett könyvei *(Az aranyföld hajósai* – 1935; *Az inkák birodalma* – 1936; *Nagy hódítók* – 1942), *William Hickling Prescott* (Mexikó és Peru meghódítása – 1967), *Eva Lips* (Könyv az indiánokról – 1960), *Miloslav Stingl* (Indiánok tomahawk nélkül – 1970; A maja városok – 1977), *Carcilaso de la Vega* (Inkák és konkvisztádorok – 1965), *E. Harry Ceroll* (Inkák tündöklése és bukása – 1965), *Ceram* (Az első amerikai – 1979) és mások (a kötetekben bőséges bibliográfia található), akár *Longfellow* Hiawathája („az indián Edda" *Fodor András* szép fordításában – 1958 –, a Körszínház bemutatóján – 1978) a történelem mellett inkább a felelősséggel terhes néprajztudomány adatait, az irodalom kunklúzióit foglalják együvé, a *„tészek nélküli madarak"* szociológiáját és históriáját, hatalmas anyaggal és a múltba tekintve keserűn. A témában újat és eredetit egy-egy utóbb megismert adat vagy éppen „szempont", egy-egy felsejlő és érvényes konklúzió után inkább az *„eurocentrizmus tagadásával"* remélhetünk, hiszen az *„indianizmus"* túlnőtt már régen a gyermekkor nosztalgiáin. És bár a „férfikor" sem nélkülözi Cooper és mások örökségeit, de a vizsgálódások tudományosabbak és érettebbek lettek, az indítékok emelkedtek túl az ifjúkor vágyain: a megismerés és megértés szándéka körültekintőbb, felelősségteljesebb és értelmesebb.

Ebben a folyamatban lehet alapvető élménnyé *Kelemen Pál* gazdag világú könyve, amely a *Régi amerikai művészet*et mutatja be (Corvina Kiadó – 1981), az *Ősi indián és spanyol gyarmati kor* latin-amerikai művészeti emlékeit, a két kultúra kölcsönhatásait. Egyben az oly ködbeveszőn távoli múltu, ismeretlen földrész hatalmas kataklizmákkal és tragédiákkal terhes történetét. Az 1894-ben Budapesten született, majd itt, később Münchenben és Párizsban iskolázott művészettörténész az

Egyesült Államokba valamiféle „újvilági Frobeniusként" 1932-ben avval a furcsa és szilárd szándékkal érkezett, hogy az indián kultúrákat vizsgálva tudományának ne a régészetben vagy a folklorikában, hanem az egyetemes művészettörténetben teremtsen helyet.

A „texasi tudós" a könyv előszavában és a magyar kiadáshoz írt folytatásban beszámol érdeklődésének születéséről, „áttéréséről", hiszen tudományos képzelőerejét előbb Greco és a bizánci művészet izgatta, az amerikai spanyol barokk („e nagyszerű, de töredékes torzó"), de „1932 őszén, egy szeles délutánon" a Harvard Egyetem Múzeumában prekolumbián tárgyak tömegével találkozott. Az indián kultúra töredékeivel, egyben *„a bölcsészettudományok mostohagyermekével"*, mint erről egy 1979-es előadásban, munkásságának öt évtizedét összefoglalón beszélt.

Ami tehát Kelemen Pál munkásságában 1932 ősze után történt, az már egy többszörösen „új világ" sokszor fáradságos felfedezése lett: utazások és gyűjtőmunka, tudományos alapozás és rendszerezés, egyre növekvő számú és egyre nagyobb hatású publikációk sora. Ennek az úttörő érdemű és kemény munkának első összefoglalása az 1937-ben angolul, 1939-ben németül, majd 1940-ben magyarul megjelent *Istenek csatatere.* A londoni kiadást a *Magyar Művészet*ben (1938) „k. g." (?) nagy elismeréssel mutatja be: *„autochton alkotásokkal van dolgunk . . ."* – írja az egykori recenzens. És bár az előző Kelemen-könyv csupán a mexikói kultúra alakulásával foglalkozik, az „őshonos eredet" és ennek művészeti értéke, hatása a további kultúrákra, érvényes ez újabb és körültekintőbb összefoglalásban is. *„Amerika meghódítása egyenlő egyben a kereszténység kultúrájának átvételével, de átlényegítésével is"* – írja Kelemen, a „ráerőltetés, egyben a saját polgáraival való benépesítés" folyamatában az indián kultúra hatott a spanyolra, és nemcsak nyomokban fellelhetően. A kapcsolatok és kölcsönhatások művészettörténeti értékének vizsgálata, az értelmezés széles horizontú és összefoglaló bemutatása a sokhelyütt megforduló egyetemi tanár „misszió'ja" lett.

„. . .Eddig nem sokat tettünk azért, hogy megértsük az indiánok sokféle nyelvét, és még kevesebbet azért, hogy egészében megértsük őket. A kecsua és ajmara nyelvet például több millióan beszélik az Andok magasföldjein, de a legjobb nyelvtankönyveket és szótárakat mégis a 17. század misszionáriusai írták . . ." – olvashatjuk a könyvben, és a kötet összefoglaló, egyedi értéke mellett talán a leginkább tiszteletreméltó a szerző állásfoglalása az indián kultúrák értékét és szuverenitásait illetően.

Evvel a szemlélettel Kelemen egy „új iskola" alapjait teremtette meg. A középamerikai népművészetről szóló összefoglalása 1943-ban, a barokk és rokokó kor latin-amerikai jelentkezéséről szóló monográfiája 1951-ben jelent meg, a könyvek és egyetemi kurzusok során egy új nemzedék nőtt fel, munkálkodik azóta Kelemen tiszta koncepcióival.

A most magyarul megjelent összefoglaló kötet 1956-os európai előadókörútjának (érdekesek az előszóban leírt tapasztalatok), egyben a Columbia Egyetemen tartott sorozatok (1966) népszerű foglalata lett, Kelemen Pál síkra szállt az európai befelé fordulás ellen, a hatalmas képanyaggal és elemzéssel új világképet tár a művészetkedvelő olvasó elé. Ítéleteit el kell fogadnunk még akkor is, ha szokatlanok a művek, „innen tekintve" illúzió-romboló a szándék és kiindulás. Hiszen az eredmény a szerzőt igazolja, ugyanígy az 1969-ben angolul megjelent népszerű monográfia. Önálló művészettörténeti értéket teremtett a Kolumbusz előtti világ, indián inspirációjú, virágzó helyi korszakok születtek a féktelen rombolás előtt és után.

Kelemen Pál könyvében valójában tehát nem egyféle nosztalgia mutatkozik, az *„örök vadember"* újjászületése egy tudósban (*Giuseppe Cocchiara* „vonzódásfeltáró" könyvének indítéka és címe ez – Bp., 1965), hanem egy nagyszerű és támadhatatlan felismerés az emberi kultúra egy másik bölcsőjéről, ennek öntörvényű, majd (ma már így látjuk) tragikus alakulásáról, bár a keresztény korszak végtére mégiscsak őrzi a prekolumbián világ, mitológia, ikonográfia (stb.) keveredésével a maga eredeti értékeit. A kötetben egyrészt az *„ősi korszak"*, másrészt az *„idegenbe átplántált világ"*

két hatalmas fejezete kapott helyet a művészettörténeti beidegződés – építészet, szobrászat, kerámia, szövés, fémművesség, utóbb festészet, oltárépítészet stb. – kategóriái szerint. A megközelítés lépcsői mégiscsak európaiak, csupán az eredmény különbözik.

Kelemen Pál méltán érdemel jelentős helyet a külföldre szóródott magyar tudósok (művészettörténészek és esztéták: *Hauser Arnold, Tolnay Károly, Antal Frigyes, Wilde János, Kepes György* és mások) nagy nemzedékében. Munkássága és könyvei átfogják közel húsz évszázad amerikai művészetét, ebből ötszáz esztendő már az „egyesülés" idejére esik. Az író vallomás-értékű bevezetői az „őshaza" iránti töretlen tisztelet és vonzalom bizonyítékai. Érdeklődést és hazát igen, de szívet az idős tudós sohasem cserélt. Így nemcsak úttörő értékű tudományos kutatásai és szemléletmódja, de megőrzött magyarsága előtt is tisztelettel adózhatunk. Az amerikai művészet öntörvényű folyamatát illető koncepcióját ma már az egész világ elismeri, eltűnt az értetlenkedés. Kelemen szemléletében tisztelik egyként a magyar származású tudóst.

ÉSZAK-AMERIKAI INDIÁNOK KÖZÖTT

Korniss Péter önmagukban is kitűnő képei, a modernül tervezett (*Mayer Gyula* munkája ez) és szépen nyomtatott (Révai Nyomda) album indítékai között még talán a „gyermekkor nosztalgiái" is megtalálhatók, az eredmény mégis felnőttszándékok bizonyítéka lett. A nagyobb részt színes fényképek egy talán még a gyermekkori olvasmányok nyomában álmodott és néhány év előtt megvalósult utazás eleven emlékű, gondolatébresztő dokumentumai. *„... Szerencsés időben jártam a rezervátumban* – írja Korniss –, *azokban az években éledtek újjá a régi hagyományok. Biztossá vált az összetartozás tudata, az önállóság követelése..."*

Ha a *„rezervátum"* szó már önmagában riaszt, a *„szerencsés időkben"* mégis aligha kételkedhetünk, hiszen többszörösen az; bár a tervezett eredmény bevallottan is bizonytalan.

Ennek a bizonytalan eredménynek bizonyosabb elérését kívánja szolgálni a most jónéhány nyelven megjelent album, hirdetve az elkötelezett fotós jószándékát és igazságait – amit ő tehetett az „ügyért", képeiben és képleírásaiban megszületett. Nem kevés segítséggel a tájék (Dakota, Nebraska, Új-Mexikó, Utah) egyetemeinek részéről, az előszót író professzor, *Robert D. Mievald* tárgyszerű és segítőkész megállapításaiban ugyanígy.

Míg Kelemen Pál az indián múltat kutatja, műemlékek között és múzeumok raktáraiban búvárkodik, addig Korniss figyelmét a jelen, a jelenben őrzött és őrizhető múlt emlékei sarkallják: maguk sem kevesek és nem kevésbé izgalmasak, érdekesek. Egyféle *„identitás-tudat"* bizonyítékát hozta az album, mint tették ezt Korniss korábbi sorozatai. A *Vörös Felhő földjén* cím így nem valamely érdekes természeti jelenségre utal, hanem az oglala sziúk híres főnökének nevét idézi fel, a törzsfőnök neve az összetartozás és fennmaradás, a „konok túlélés", a „törzs eszményének" beszédes indián szimbóluma lett.

A bevezető írója kemény szavakkal ítéli el nemcsak a történelem egykori és mai eseményeit, de azt a mindmáig hamis képet egyben, amelyet az *„uralkodó, hódító többség alakított ki az indiánokról"*, erről a Kolombusz előtt hozzávetőlegesen 2000 kultúrmezőt kialakító emberfajról, hiszen még mai tudatunkban is legkivált a természettel állandó harmóniában élő „ökológus indián" szellemképe uralkodik. *„Az 'indián' fogalomnak mindig a fehérek adtak tartalmat"* – írja a bevezető, legkivált Cooper, May és mások „durván torzító tudatformálása" emlékezetes, máig ható, többszörösen „sötét lelkiismereti folt". És bár aligha becsüljük túl egy új tudat formálásának, egyben az indián eszmények fennmaradásának esélyeit (nem biztat erre sem a bevezető, sem pedig a fényképész „látlelete"), a *„független társadalmi csoport"* elnevezés sem nyújthat oly nagy reményt, a képek alapján ébredt szándékok megvalósulásáról álmodozunk. A tiszta és szépen formált felvételek mellett – jónéhány szimbolikus értékű tájkép, „szociofotó" található a riportképek és „zsánerek" között – a humánus szándék a fényképész legszebb érdeme.

Örömmel láttuk színesben *Ceram* könyvének világát: a *Mesa Verde* sziklaményedés 1888-ban felfedezett sziklabarlang-városát (a ki tudja, mi okból elhagyott rommezőt), a *Canyon del Muerto* irdatlan falainak sziklarajzait. A múltat tehát, a tán már sohasem felfedhetőt. Az „eltűnt nép" (anaszazi) emlékeinek bemutatása után a fényképész a jelen tájegységeit keresi fel: az északnyugati partvidéket, majd a sziú indiánok sík és kietlen, a navahók sivatag-földjét, végül a mai „puebló-lakókét" Arizonában és Új-Mexikóban, egy-egy rövid és találó bemutatás olvasható a vidék térképe alatt és a képsorok előtt.

Korniss képein és képleírásain átsüt a *„gauguini parabola"* – a Honnan?, Hol?, Hová? fátuma –, egyben a korszerű humanitás szépfényű világa – mindaz, ami képben és írásban felmutatható. Ugyanígy a *F. D. Roosevelt* elnökségei alatt már megtervezett program igénye és megvalósításának ígérete, az egyik „belső újjárendezés" terve, amelyről távolban álmodozunk.

„A fehérek hajdan fényesnek hirdetett győzelmét ma kegyetlen mészárlásnak látják..." – koncepció modern tudatváltása, az *„ősi indián rítusok"* látványosságelemeinek engedélyezése a problémák megoldásához korántsem elegendőek – a szép képek többek között ennek a felismerésnek nagyszerű bizonyítékai. Valamiféle szociológiai konklúziók „képleírása" lett tudatunkban az album, hasonló tanulságok forrása lehet ott, akikről szól, akikre vonatkozik.

Mi itt csak reménykedhetünk – *Korniss albuma nemcsak egy művészi, de akár egy történetszociológiai tettel felér* –, a „fényképes diagnózis" katartikus és adott. A „gyógyítás" mértékén és módozatain az idegen nyelvű kiadások lapozgatóinak kell tovább tűnődniük. Bízzunk abban legalább, hogy tetszik. *(Corvina Kiadó)*

ALBUMOK KÖZÉP-EURÓPÁBÓL

A bukaresti és az újvidéki magyar nyelvű könyvkiadás nem ritkán szolgál kellemes meglepetéssel: ezúttal néhány művészeti könyv került az asztalomra a tájegység múltjának és jelenének ott élő jeles magyar képzőművészeiről. Bizonnyal nem teljes a sor, de a kötetek és füzetek érdekes horizontokat tárnak elénk, a „felmérés" örömteli még akkor is, ha egy-egy ott alkotó művész munkássága az elemző bevezetések és a reprodukciók alapján ítélve nem az én ízlésem szerint való. Hát még mekkora élvezet, ha művészeti „világképünk" (az alkotóé és a krónikásé) jónéhány síkban találkozik!

A *Kriterion Kiadó* az „egyedi kiadványok" mellett két sorozatban mutatja be (többnyire két nyelven is) Erdély egykori és kortársi képzőművészetét. Egyrészt „táblázott", monográfikusabb igényű albumokban a történetibb jellegű, „visszatekintő" és gazdagon dokumentált tanulmányokban az egykor ott munkálkodó mesterek pályaképét, hasonló módon az idősebb nemzedék munkásságát. Ezek a kötetek *(Corvina Kiadó)* többnyire nálunk is kaphatók, pl. Banner Zoltán *Mattis-Teutsch János, Szervátiusz Jenő, Bordi András* munkásságáról született összefoglalása, Borghida István *Ziffer Sándor, Leon Alex, Krizsán János* „portréja", Murádin Jenő *Klein József, Gy. Szabó Béla,* E. Szabó Ilona *Fülöp Antal Sándor, Szolnay Sándor,* Jánosházy György *Incze János, Bene József,* Gazda József *Gyárfás Jenő, Nagy Imre,* Mezei József *Balogh Péter* életművét bemutató tanulmánya és képantológiája. A hosszú névsor nem csupán az „erdélyi képzőművészet" gazdag palettáját jelzi, jelöli egyben, hogy az alkotók jeles művészettörténész nemzedékkel találkoztak, a „pályaképrajz" általuk kerekedik.

Ebben a sorozatban olvasható néhány „tematikusabb jellegű" összefoglalás is, így *Az erdélyi habán kerámiáról* (Bunta Magda), a *Festett tamennyezetekről* (Vilhelm Károly), *A Barabás Miklós Céh* munkásságáról (Murádin Jenő), az egykori Korunk és az új művészet kapcsolatáról (*Kép, világkép* – Kántor Lajos), hogy csak az ismertebbeket említsük a *Moldvai csángó népművészet*et (Kós Károly, Szentimrei Judit, Nagy Jenő – 1981), a *Régi zsidó temetők művészetét* (Erdélyi Lajos – 1980), *A középkori*

Udvarhelyszék művészeti emlékeit (Dávid László – 1981) feltáró, nem ebben a sorozatban megjelent nagymonográfiák után.

A „táblázott" sorozat legutóbbi kötete (előttem legalábbis) *Murádin Jenő* alapos és gazdagon dokumentált részmonográfiája lett, *A Ferenczy család Erdélyben* című (1981), amelynek kivételes érdeme, hogy a nagyszerű „dinasztia" *(Ferenczy Károly* és felesége, *Fialka Olga, – Valér, – Noémi, – Béni)* tagjainak olyan életszakaszairól tudósít, amelyek „innen" nehezen követhetők. A könyv tehát „alapmű" és minden további feltárás szükséges forrása lett; sohasem látott fényképes dokumentáció, nagyszerű jegyzetanyag és irodalomjegyzék (1897–1981!), az erdélyi tárlatok hosszú sora, a romániai gyűjteményekben (múzeumok, magánosok) található Ferenczy- és Fialka-művek felsorolása teszik teljessé a korrekt és izgalmas feldolgozást az eléggé gyenge minőségű reprodukciók előtt.

Különösképpen *Fialka Olga* (1848–1930) és *Ferenczy Valér* (1885–1954) munkásságának foglalata szolgál revelációként a recenzens számára, hiszen róluk „hazai" monográfia nem jelent meg eddig, pedig munkásságuk értékeiről meggyőznek eléggé a Szentendrén láthatók, ugyanígy a gyűjtemény szép, bár adatszegény katalógusa (1978).

Ferenczy Valér „irodalmi munkássága" (cikkei és tanulmányai többször a grafikáról és a rézkarcról, ugyanígy többször Nagybányáról, Rubensről és Leonardóról a *Brassói Lapok,* a *Nyugat,* a *Magyar Nemzet,* a *Magyar Művészet* és más újságok, folyóiratok hasábjain), édesapjáról 1934-ben megjelent emlékezései megérdemelnének egy gyűjteményes összefoglalást. Néhány írása Murádin jegyzékében helyet kapott.

A marosvásárhelyi *Igaz Szó* egyik éppen tíz esztendő előtti ünnepi száma (1972/11.) az erdélyi magyar képzőművészeket mutatta be, a bőséges tanulmány- és képanyag, az utolsó íveken található *„Arcképcsarnok"* bizonnyal azóta „kézikönyv" az ottani és e századi képzőművészetet búvárlók előtt. Egyelőre még a *Romániai magyar irodalmi lexikon* megjelent első kötete (A–F, 1981) sem helyettesítheti, a Ferenczy család tagjai, a Nagybányán nyugvó Fialka Olga pl. itt meg sem találhatók. De már ebben az Igaz Szó-számban felfigyelhettünk (hasonlóképpen erdélyi magyar irodalmi művek illusztrátoraként) a kolozsvári főiskolai tanár, *Feszt László* grafikus, a nagyváradi festőművész, *Jakubovits Miklós,* a temesvári szobrász, *Jecza Péter* nevére és munkásságára, akikről most baráti kölcsönből a *Kriterion Galéria* című füzetsor három száma (1981) került elém. Feszt oldottan geometrikus „grafikai jeleiről" *Ditrói Ervin* kissé eltúlzottan virágos stílusú bevezetője olvasható a reprodukciók előtt, Jakubovits festményeiről *Borghida István,* Jecza Péter valóban szép és izgalmas fémplasztikáiról („szobormetaforáiról") *Szekernyés János* írása, ez utóbbiak valóban az alkotókról szólnak, és korántsem a portretista költői hajlamainak lehetőségei. A három művész alkotásai közül csupán a legeredetibb Jecza művei nem voltak eddig Budapesten láthatók, pedig a hazai és a külföldi sikerek (egyben a recenzens véleménye) alapján bizonnyal érdemes lenne velük megismerkednünk „eredetiben". A róla olvasható írás a leginkább „visszafogott" a három közül, a másik két művész munkásságát az elemzők lírai szándéka ítéletem szerint kissé túlértékeli.

Az újvidéki *Fórum Könyvkiadó* képzőművészeti sorozatából eddig négy kötet került elém, és a szépen nyomtatott kiskönyvek egyazon erényekkel bírnak: a rövidre fogott bevezetők alaposak, a reprodukciók utáni adattár historikusabb jellegű. A még 1978-ban megjelent két album *Sáfrány Imre,* illetve a fiatalon elhunyt *B. Szabó György* (1920–1963) festői és grafikai munkásságát mutatja be. *Tolnai Ottó* Sáfrány Imre festményeiben „a Vadak jó utódját" fedezi fel (és joggal tesz így) a neoimpreszszionista kezdetek után, az utóbbi művek pedig a maguk „informeles módján" egyéni és valóban átélt élményeket sejtetnek (*Szamártövis, Tűzvirág, Lila sámán* stb.) a monografus és a recenzens ítélete szerint.

Az egykori Eötvös-kollégista, *B. Szabó György* egy elementáris erejű *Vajda Lajos esszével* (Híd – 1962 január), „hangjáték-rekviemjével", utóbb más írásaival és két tanulmánykötetével (*Tér és idő* – 1958, *Éjszakák, hajnalok* – 1963) lopta a recenzens szívébe magát, az újvidéki egyetem magyar tanárának tragikus lélekmélységet sugalló grafikai tanulmányait, „fekete, szürke, fekete-arany" tus- és tollrajzait

Bela Duranci és *Bányai János* írásai elemzik a főként absztrakt kompozíciók eleven reprodukcióit előtt. Kár, hogy a kitűnő írásokat követő dokumentáció hiányos maradt, a szerkesztők nem sorolják (bár bőséggel idézik) B. Szabó írásainak jegyzékét és a róla szóló irodalmat, a Sáfrány munkásságát összefoglalók hűséggel teszik.

A még „nagybányai eredetű" *Balázs G. Árpád* (1894) impresszív indítékú festészete és expresszív erejű grafikai munkássága nem ismeretlen errefelé sem, hiszen a két háború közötti munkásmozgalommal való kapcsolata, életútja lényét inkább „közép-európaivá" teszik. A pályakép íve Kassa és Prága, Nagybánya, Budapest és Nagyvárad, Baja, Kiskunfélegyháza és Szeged, Újvidék, Belgrád és Szabadka sokszögében alakul (időnként Párizs is útbaesik) *Bori Imre* alaposan adatgazdag és a kapcsolatokat is feltáró bevezetőjéből kideríthetően. Az 1980-ban megjelent kötet reprodukciói ennek az izgalmasan változatos (és nemcsak változó színhelyű) életútnak méltó hírnökei, az idős művész stílusvilága és eszményei valóban „átíveltek a századon". Legjelentősebb munkái a fiatal Kmettyéhez hasonlíthatók.

A két Pechán, Pechán József (1875–1922) és Pechán Béla (1906) munkásságát összefoglalóan bemutató, friss album (1982), *Duranci Béla* és *Bordás Győző* közös monográfiája a MIÉNK és a Művészház mozgalmaitól induló mester, a kortársi magyar képzőművészet ismert alakjának (Pechánnak *Rózsa Miklós* és *Petrovics Elek,* ugyanígy *Nagy István, Ziffer Sándor, Egry, Czóbel* és mások a barátai) pályaképe, majd az inkább talán grafikai művével jelentős fiának portréja lett.

Az eleven két könyvsorozatban megannyi először vagy elmélyültebben feltárt, többnyire izgalmas, még több e tájon eléggé ismeretlen művészpálya a hazai érdeklődés előtt. Szívesen ismernénk meg az alkotókat egy-egy valóságos tárlaton, a „komparáció" ezen az úton még gyümölcsözőbb lehet.

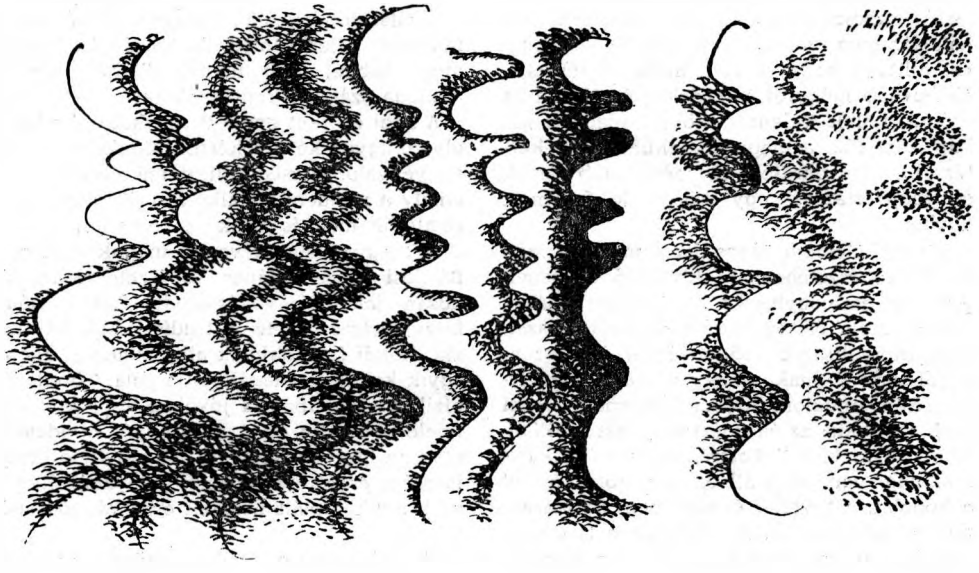

Bárdosi Németh János:

MAGYAR MÚZSA

Mindenekelőtt a magyar irodalom nagyjait idézi föl kötetében a szerző: Adyt, Aranyt, Babitsot, Bessenyeit, Csokonait, Csorba Győzőt, Kassákot, Kosztolányit, Juhász Gyulát, Petőfit, Szabó Lőrincet, Kodolányit, Krúdyt, Móriczot. Aztán festőket (Egry, Csontváry, Simon Béla), zeneszerzőket (Bartók, Beethoven), politikusokat (Deák, Széchenyi). A terjedelmes, de nem teljes névsor annyit mindenesetre elárul, hogy a Magyar Múzsa lapjain térben és időben távoliak, élők és meghaltak jelennek meg, és hogy kevés olyan tájéka van a magyar irodalomnak, művészetnek, amelyet Bárdosi Németh János szemhatára el ne ért volna.

A Magyar Múzsa posztumusz és egyúttal válogatott kötet, a versek legtöbbje már korábban megjelent. Az első, Adynak szentelt verset 1937-tel dátumozza a költő, az utolsók pedig, 1980-ból, Aranyhoz, József Attilához, Móriczhoz szólnak. A fenti évszámok azt is jelzik, hogy Bárdosi Németh János, aki 1902-ben született, ilyen verseit már érettebb, nagyobb áttekintéseket lehetővé tevő életkorában kezdte írni, s hogy az ilyen, tartós kapcsolatokon alapuló verseinek sora haláláig nem szakadt meg. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy el nem múló, életérdekű, életbevágó igényről és érdeklődésről van itt szó. A költőt valami különös, magasrendű kapcsolat fűzi a megidézettekhez, akik kortársak, talán barátok, de méginkább társak és fegyvertársak egy közösnek felismert ügyben.

Bárdosi Németh János, ha nem is életrajzi költő, költészetében jól kivehető a megélt élet, az eseményháttér. A Magyar Múzsa versei finom életpárlatként elsősorban szellemi irányultságról, töltöttségről és készenlétről tanúskodnak. Ahogy maga a költő írja: „Nem irodalomtörténetet akarnak jelezni ezek a versek: az én poézisem útját a fölötte járó csillagokkal." Portré, vagy méginkább hommage-versekből áll össze a kötet. Mivel a hódolat, a tisztelet értékét nem az alárendeltség adja meg, valamiképpen a tisztelgőnek is egyenrangúvá kell válnia a megszólítottal. A portré, vagy hommage-versek lírai énje látszólag kettős: az egyik a felidézett alkotóé, a másik azé, aki hozzá, róla szól. Bárdosi Németh János a megidézettek műveire, személyiségére, életére, korára utaló motívumokat kollázsszerűen szerkeszti össze, és e motívumokhoz fűzi reflexióit. Az így kirajzolódó, megvilágosodó, egységessé váló képet aztán magasrendű szellemi-erkölcsi értékek távlatába állítja.

A Fáklya című, Móricznak ajánlott versében a távlat az író őrző és építő szerepét emeli ki, mint követendő, el nem évülő magatartást. A motívumok pedig a riadt, százados szegénységet óvó-féltő, hazát konokan és haragosan építeni akaró, szóra-tettre takarékos és serény Móriczot állítják elénk. Vagy például Aranyról szólva a puszta reszkető csöndjét, az Egy Ady-képre című versben a volt erdők kondor ágait idézi föl, Babits pedig mint az ősz és tavasz közt zengő bölcs, nagy énekes jelenik meg – hogy csak egy-egy további mozzanatot ragadjunk ki néhány versből. Legtöbbször a verszárlatban jelennek meg az öröknek tudott, hitt értékek, amelyek a haza, az emberi és költői helytállás, az összefogás, a munka, és a szellem fogalomkörébe tartoznak. Deáknak tisztelgő versében így ír: „Jel a neved és intés a jövőre, / utánad indul, aki élni bátor, / nem sunyiság, csak összeszorított fog, / férfi bátorság: úszni örvény ellen."

Bárdosi Németh János verse tehát kiválasztás, értékelés, hitvallás. Ő itt, és ebben a kiválasztó, értékelő, eszményt állító magatartásban jelenik meg, és igazán itt jelenik meg. Abban, amit műből, életből, sorsból önmaga számára fontosnak tart.

A lírai én fent említett megkettőzése tehát olyan, ugyan két gyökérről fakadó, de mégis eggyé váló, egységes lírai ént eredményez, amely a mindenkori alkotói folyamatban teremtődik meg és válik szuverénné.

A Magyar Múzsa versei magukon viselik Bárdosi Németh János költészetének általánosan jellemző vonásait is. Azt például, hogy életszemlélete a tradíciókkal érintkezik, költői forradalmak alig érintik – ahogy egyik kritikusa megállapítja róla. Töretlenül bízik a munkában, a jövőben, erős szociális felelősség hatja át. A szépség, és mindenekelőtt az igazság bűvöli el. Magát tudó érzelmessége és pátosza is ezek hiányából, illetve az iránytuk táplált derűsen erős vágyódásból fakad.

Harmóniavágya és hite mögött azonban mindig ott vannak a tudott, érzett, átélt, a magán-, a közösségi és a nemzeti élettel kapcsolatos gyötrődések, tragédiák. Abból ahogy József Attiláról, Kodolányiról, Móriczról,

Madáchról és másokról ír, látható: elképzelt, lehetőnek ítélt idillje erős lélek nem pusztítható látomása.

A kötet bevezető (Magyar Múzsa) és záró verse (Önarckép) alapversnek is tekinthető. Az elsőben a köz, a másodikban az egyén gondjai fogalmazódnak meg. Mégis egylényegű ez a két vers. Az indulat iránya, a felülkerekedés szándéka tekintetében. A magyar költő, költészet Balassitól fogva mindig strázsált és csatázott, harcban állott a honért, szabadságért és ugyanakkor a csillagokkal viaskodott, pedig a végcél milyen mindennapi!, (s a mindig strázsálónak milyen rendkívüli! – tehetjük hozzá), mert „a szépség volt az álmunk" – mondja a kötetnyitó versben. S az Önarckép címűben: „Az én hősöm nem a világot, / magát akarja maga ellen / megszervezni a szeretetben." Azaz: kiharcolt és megszervezett itt csak külső, vagy belső ellenállások megtörése, legyőzése útján válhat valósággá. A harmóniavágy mellett a felelősségérzés Bárdosi Németh János verseinek és eszményeinek éltető eleme.

Látókörének szélesítésében nagy szerepe lehetett annak a szerkesztői, irodalomszervezői munkának, amelyet Szombathelyen az Írott Kő című folyóiratnál kezdett, majd Pécsre kerülvén a Sorsunk és a Jelenkor körül folytatott. Szerkesztői munkája sokszor vont el erőt az írástól, mégis úgy vélem, e folyóirat-szerkesztői, irodalomszervezői munka, és a Magyar Múzsa verseinek létrejötte között szoros összefüggés van. Ami a szerkesztői munkában mindennapi, és ugyanakkor áldozatos, mert úttörő jelentőségű tett volt, az az évek során barátságokból, munkából, találkozásokból, a pillanatból, az esetlegességektől függetlenedve, szellemiséggé véglegesült. Bárdosi Németh János megszerkesztette magának és az olvasónak a magyar irodalom egyfajta szellemi dokumentumát, egyúttal szellemi önmagát is, bebizonyítva, hogy a provincián élés nem jelent ugyanakkor provincializmust –, ahogy megemlékezett egy ízben kezdeti, szombathelyi próbálkozásairól. „Szeretném, ha másokat is megfogna egy-egy pillanatkép és örök barátai lennének a versek álmodóinak, akik országot és eget adtak nekünk, szavaink meleg lehelletét, magát a lelket, amely a magyar és a mienk – éppen a szép szó jogán" – írja kötete bevezetőjében.

A Magyar Múzsa verseinek költője Kosztolányihoz, a Logodi utcába, személyesen nem látogathatott el, nem tudott a meghívásnak eleget tenni. Vállalásban jutott el hozzá, másokhoz, a fölötte járó csillagokhoz. Ezért jelentenek becsülendő értéket a Magyar Múzsa versei.

TÓTH KÁROLY

Szkárosi Endre:

ISMERETLEN MONOLÓGOK

„A szerző nem volt kegytárgyárus, kifutófiú, alkalmi és kikötőmunkás, biztosítási ügynök, útburkoló és segédszínész" — jegyzi meg szellemes-ironikus hangon bemutatkozó kötete bevezetőjében Szkárosi Endre, mintegy utalva a hetvenes évek induló elsőköteteseinek gyakorta éppen ellenkező előjellel ismétlődő felsorolásaira. Mint rövid életrajzából vélhetjük: egyenes út az irodalmi életbe, egy szerkesztőségi asztal óvó fedezékébe — mintha valóban hiányoznának a buktatók. De tudjuk azt is, hogy valamiféle konfliktushelyzet nélkül nehezen születhet műalkotás. Szkárosi esetében ezt a szituációt éppen az teremti meg, hogy számára az irodalom — többműfajúsága révén is — tulajdonképpeni életforma, s fokozottan érzékeli, éli át a valóság és annak stilizált, tükrözött formái közötti ellentétet.

Mint a pontos ajánlásból tudjuk, hat év anyagát öleli fel a gyűjtemény, s így nem lepődünk meg azon sem, hogy a kritikus lírikus figyelmeztetése hamarosan beigazolódik: valóban heterogén, egymástól eltérő stílusú-hangvételű költeményeket találunk itt — egyszersmind a lehetséges skatulyáktól is óva persze a költő személyét. A bevezető két nagyobb lélegzetű kompozíció — *Hamlet ismeretlen monológjai, Részletek a domoszlói prépost vallásos korszakából* — a kötet legteljesebb és legerőteljesebb alkotásának tűnik. Igazi filozofikus alkatú, gondolatokra érzékeny költőt mutat, akinek szándéka is — ekkor még — nyilvánvaló: „nőni az „ismeretlenek" felé, / mely már így is túlontúl ismerős . . ." De már ekkor, a pontos helyzet- és szerepmeghatározás közepette gyakran ütközik ellentmondásba: „Semmivel vagyok teli és itt vagyok. / Mindennek kéne lennem és mindig határ vagyok." Ezek az ellentmondások aztán, mármár feloldhatatlanul, meghatározóan vonulnak végig a köteten.

A *Tranzit* versei már nem a meditatív gondolatiság irányába terjeszkednek tovább. Újabb szituációkat alkalmaz Szkárosi, hogy vershelyzetbe hozza magát, s ennek megfelelően többféle lesz a megformálás is. A már reménytelenül heroikus szemléletmód átcsap önnön ellentétébe — iróniába, öniróniába. Versek születnek a nyelv oldott, játékos kezeléséből — *Mese, Almafa-dal, Perugia* —, de a leghitelesebb vallomás, az *Élni, írni* megejtően egyszerű ars poetica-érvényű sorai egy hagyományosabb lírai szemlélet talajából fakadnak: „Írni úgy kell, ahogyan a földek párolognak / ahogy az ember évek után újra kedvesére néz."

Ezt az alapállást aztán felszámolja a *Sedalok* már az abszurdoid irányába lendülő ciklusa. A vers itt jószerével csak saját közvetlen anyagára, a nyelvre, s a költő fantáziájára támaszkodik — a nyelvvel való játék, a különböző variációs lehetőségek alkalmazása emelkedik abszolutummá. Fokozottan igaz ez az „akusztikus kompozíciók" címkével jelölt darabokra. A legtöbb vitát, a legtöbb értetlenséget alighanem ezek a kísérletek váltják majd ki az elemzőkből. S bár ezúttal is figyelmeztet a szerzői ideológia, hogy csupán nyomtatott partitura és nem formalista játék, amivel szemben állunk, tartok attól, a gyanú nem oszlik el egyértelműen. Különösen, hogy a *Fogda-dal* előtt ezt olvashatjuk: ál-dadaista vers. Mindenesetre érdekes lett volna mindezt — miként a tervekben is szerepelt — lemezmellékleten is közölni, mely egyértelműbben alátámaszthatta volna a kísérlet létjogosultságát. Bár a művészet elválaszthatatlan sajátsága az újabb utak felkutatása, kérdés még esetünkben: a végletek ilyen együttes bemutatása egy költő esetében nem bizonytalanítja-e el végletekig az olvasót is — a megítélésben? Igaz ugyan, hogy egyfajta, rugalmas határok között mozgó szemléleti következetesség itt is fellelhető: „Mindig is se voltál, / se is maradsz, holtodig se. / Segítsen a jószerencse."

Önfelszámolás — ez a következő, az utolsó ciklus címe, amely mint sejtetni engedi, nem módosítja jelentősebben az eddigi szándékot, de stilisztikailag, hangulatilag újra egy más világgal találjuk szembe magunkat. Megfontoltan, törvényszerűen rezignáltan járja végig mégegyszer a megmaradás módozatait. A mozdulatok most már tisztábbak, élesebbek, de csak nehezen kezd alakot ölteni valami végletesség. „Isten nélkül, emberesen / végigállni egyenesen / a rothadás rohamait." Bár igyekszik valami pontosan megfogalmazható célt találni, az ellentmondásoktól, a kilátástalanság, cselekvésképtelenség érzetétől sokáig itt sem szabadul. „a szabadsággal nincs mit kezdeni" — nihiljétől aztán végérvényesen de nem megnyugtatóan Hamletként talál vissza: „Végül a leghasznosabb mégiscsak // és ellenben szóbeszédekkel / csendes / bolondként egzisztálni királyi / játékok között, megakasztani / egy-két bűvös kereket, mutatót, / s lenni olykor a sorsos tördöfés." Ez maradt tehát: ha nem is meghatározni az események menetét, de felhasználni a beavatkozás jogát.

Akaratlanul is különös feladvány elé állította kritikusait első kötetével Szkárosi: a költői mesterség teljes birtokában a mutatkozó lehetőségek közül — a lírán belül — melyik lesz igazi útja? Tán nem marad csak jóslat, mikor azt mondom: a végső szintézist már az *Ismeretlen monológok* esetében is az iróniától sem mentes gondolati versekben vélem felfedezni, s úgy gondolom, a továbbiakban egyre inkább ezek határozzák majd meg költészetének erővonalait. Hiszen ha e mostani könyvből csak ezeket vizsgálom, a kiválasztott anyag talán már több is, mint egy tehetséges, jó költő ígérete. *(Szépirodalmi, 1981).*

BEZZEG JÁNOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

KALÁSZ MÁRTON versei 97
TANDORI DEZSŐ: Titokzatos megállók (elbeszélés) 99
KÁLNOKY LÁSZLÓ verse 106
POMOGÁTS BÉLA: Könyvek a modernségről *(Somlyó György: Megíratlan könyvek)* 108
SOMLYÓ GYÖRGY versei 111

*

SŐTÉR ISTVÁN: Édes Vitéz (elbeszélés) 113
BENEY ZSUZSA verse 122
MAKAY IDA versei 124
TATAY SÁNDOR: Bakony *(Emlékek és találkozások,* XV.) 125
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 133

*

VITÁNYI IVÁN: Munkások a műben – művek a munkások között *(A József Attila Kör pécsi tanácskozásának vitaindítója és zárszava)* 135
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Metaforikusság és elbeszélés 146
MÁTYÁS GYŐZŐ: Világkép és fiatal irodalom 158
CSAJKA GÁBOR CYPRIAN versei 167
TARJÁN TAMÁS: Aki „jól bír lenni", és aki nem *(filmlevél)* 169
VÁCZI KOVÁCS MÁRIA versei 174
KELEMEN LAJOS versei 175

1983 FEBRUÁR

RÓNAY LÁSZLÓ: Próféta a századvégen *(Keresztury Dezső: Pásztor)* 176
BAKONYI ISTVÁN: Kálnoky László: Az üvegkalap 180
FENYŐ ISTVÁN: Szeberényi Lehel: Arcok a folyó tükrében 181
TÓDOR JÁNOS: Holdosi József: Glóriás – Dac 183
NEMES ISTVÁN: Varga József: Ady és műve 185
PÁLYI ANDRÁS: Thomka Beáta: Narráció és reflexió 187
FRIED ISTVÁN: Hornyik Miklós: Beszélgetés írókkal 189
TAMÁS ERVIN: Varga Dávid: Az ország peremén 190

KÉPEK

PLATTHY GYÖRGY rajzai 105, 107, 110, 112, 121, 145, 157, 166, 179, 192

12,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
83-6080 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Szendrői György igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A DÉL-DUNÁNTÚLI ÍRÓCSOPORT vitát rendezett január 25-én folyóiratunk 1982-es évfolyamáról. A bevezető előadást *Varga Lajos Márton* tartotta.

*

A MAGYAR TELEVÍZIÓ irodalmi osztálya és a Pécsi Körzeti Stúdió február 1-én sugárzás előtti vetítésen mutatta be szerkesztőségünkben *Egyvárosú ország* (a stúdió vendége Hallama Erzsébet) és *A város oldalában* (Csorba Győző világa) c. műsorait.

*

EMLÉKKÖNYVTÁR nyílt *dr. Tompa Kálmán* tiszteletére január 15-én a Pécsi Janus Pannonius Múzeumban. Avatóbeszédet mondott *Juhász Ferenc* költő, közreműködött *Tóth Zsuzsa* és *Kiss Ildikó* előadóművész.

*

KESZTHELYI MŰHELY címmel irodalmi antológia jelent meg a keszthelyi Városi Tanács kiadásában. A kiadvány *Aranyi László, Karay Lajos, Szeles József* és *Tóth Károly* verseiből, valamint *Simán Mária* prózai írásaiból közöl válogatást.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Széchenyi téri galériában január 21.–február 13. *Keserű Ilona* művei. – Az Ifjúsági Ház Galériájában január 7–25. a *Focus* csoport – Borbély Tamás, Cseri László, Harnóczy Örs, Kálmándy Pap Ferenc, dr. Lajos László, Marsalkó Péter – fotói. – Az Ifjúsági Ház kísérleti galériájában január 4-től *Gadó János* sci-fi rajzai. A Nevelési Központban január 10-től a *Pécsi Grafikai Műhely* bemutatója.

*

SÓLYOM KATALIN színművész „Elmondom titkát . . ." c. előadóestjét január 24-én rendezték a pécsi Nádor kávéházban. Közreműködött a *Szélkiáltó* együttes.

*

Megjelent SZOKOLAY ZOLTÁN Az élő hal c. verseskötete az ELTE Eötvös-könyvek sorozatában.

*

A kaposvári CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ január 21-én mutatta be Ödön von Horváth: *Kasimir és Karoline* c. színművét.

*

E számunk illusztrációit PLATTHY GYÖRGY festőművész készítette. 1908-ban született Ungváron. 1929–33 között a Képzőművészeti Főiskolán Benkhardt Ágoston és Csók István növendékeként rajztanári oklevelet szerzett. 1935-ben a monori, 1940-ben a pestszenterzsébeti polgári iskolában tanított. 1941–44 között az ungvári ipariskola igazgatója, a felszabadulás után ismét Monoron, majd Németbolyban igazgató, majd megyei szakfelügyelő volt. 1953–56-ig a Pécsi Pedagógiai Főiskolán, 1956–59-ig az Egri Pedagógiai Főiskolán tanított, 1959–1972 között a Pécsi Tanárképző Főiskola rajz tanszékét vezette. Pécsett él.

KALÁSZ MÁRTON

Utazás

bennem téblábol a harangszó
nem tudja: otthoni-e, karácsonyi-e
bennem, függőleges vonat, a hó
várakozik; nem tudja: meginduljon-e
lelkeim, ti a vonat ablakán
nézelődtök ki riadtan, hó-ablakon
fülelitek a duhogást: vajon
elöl-e még a vonaton a mozdony

bennünk motozik a nagy utazás
téblábol a harangszó, duhog függőlegesen
a megvárakoztatott hó, a be-
kanyargó szférikus fagyok a földből
robognak kivilágítva céljuk felé
teljesen zajtalan a suhogás
nem ütközik, várakozásunkon csörömpöl
rémülten a bejelentetlen tolatás

hó, mellékvágányon leragadó
gyűrűz nélkülünk, éjfélre, harangszó
nincs mért fülelni: szentestei-e
itthoni-e; enyhület sötétjén át hó csigáz
sok megvárakoztatáson túli idő
s robognak az expressz fagyok
zajtalan, jól kivilágítva, fölfelé
szárnyukat húzva a szárnyvonalak
döcögnek le: e g y nyíló föld felé

Regina

járod környékem, Regina
a rózsafestő már fönt festeget
több napja, hogy ebben esteledünk
álmodom, aképp leshesselek
környékem szép házak, monostorok
nemcsak falvak, rossz ólak a tetőn
képzeletünk sétálom, Regina
szép félénkem, még szebb emlékezőm

szűz, te, úr Jézus jobbjához ülsz
ő levelet ír, nagy igécskét nekem
mintha volnék aggódó apád
Regina jobbomnál, nem rossz helyen
igécskéiben, érzem, az eleven ág
mit még lent föstött neked mint rózsafiú
letörhetetlen s le nem is töröm
úr Jézus, tudom, mennyire hiú

volt fohászunk, mégse, hogy lejöhess
nap sötétíti a zárda falát
viasz-kezed forgatja, bent sír a kulcs
nézhetnélek ily vasvesszőkön át
most visszakullogtam dombjaim mögé
ma való hely, sérteni illemen
kiállok nélküled, alszom, ahol ébredek
s ahol a titok, majd kertészkedem

TANDORI DEZSŐ

Titokzatos megállók

Remek, ígéretes nap. Mediterrán élvezet, hogy élek. Megyek. Ritmizálok. „. . . abba fog belehalni . . ." (Versek, ez a foglalkozásom.)

Kijövök az X téren a metróból (hogyhogy abba? mibe?!), még építésszagú az előcsarnok fenn, hárman beszélgetnek, közegek, megkérdezem tőlük, merre találom az Y utcán közlekedő villamos megállóját, köszönet, üdvözlet, változik a város, ilyen apró eltolódásokkal, mint ez a sziget, biztosan nem volt itt, de az Y utca akkor hát ez, de rég láttalak, Y utca, két megállót engedélyezek magamnak, a családi legendakör része voltál, két tétellel: nagyapámék lakása; nagyapáim halála. Itteni nagyapámék az N úton laktak, a háború után elköltöztek onnét (vak verebünket ott lelte valaki, onnan került hozzánk, ezért él, jó volt a közvetítő, tudta, hogy nekünk már úgyis van négy madarunk, a hatodik meg úgy lett, hogy valaki hozta, és a vak madár „társat látott" benne, hagytuk, maradjon, vándorol harmadik hónapja minden éjszaka, nem alhatunk el, míg ki nem derül, akar-e vándorolni, ha zörömbölni kezd, ki kell vinni őt a többi öt közül, kék-zöld fény ég a hallban, oda állítjuk a varrógépre a kalitkáját, nem maradhat a többiek közt, ugrálni kezdhetnek ők is, egyszer egyikük negyed szárnya így szakadt ki, még az őszi vándorláskor; a vak madár ürítésével is baj van, de az illat csodálatos, sűrű, összenyitjuk az ajtót, két szobánk van, fél perc múlva ott az illat a sötétben), elköltöztek egy albérletbe, vagy társbérletbe, a lakás így elúszott, az Y utcában ért véget nagyanyám története aztán, bedeszkázva halt meg: a lakás-történet befejeződött; a második pont: nagyapáim halála: Y utcai nagyapám még a halála előtt megkérdezte, mi van a másik nagyapámmal (akit húsz éve látott utoljára, s aki az ország egyik végében élt, nem itt, a fővárosban), és másik nagyapám az ország végében aznap este ugyancsak meghalt. Túl hamar szállok le, egy megállót gyalogolnom kell, nem bánom, felvillanyoz az eltelt harminchárom év, aztán ott a cégér, állok a hangszerkirakat előtt, bent egy körvonal, sejtés-e csupán, hogy ez az, ki tudhatta, jöttem csak, mert végre meg akarom venni a hangszert, „amit" öt éve, végre hangszert akarok venni megint, a zongoránkat a madarak miatt adtuk oda az unokaöcséimnek, szükség volt a helyre, most a hat madár kalitkái ott sorakoznak szép időben a két ablak alatt, az ablakok nyitva, süt be a nap, árad a jó levegő, hallgatjuk a zenét, kész termék, harsognak rá, egész délelőtt, visszaemlékezem, amikor még kettesben mászkáltunk, csukott ablaknál, Sz. és én, most ötéves tojónk, veréb, kettesben töltöttük a sűrű, alig rezzenő nappalt, délutánig, amikor a feleségem hazaért munkából. Hatukra most már főállásban dolgozik, hordjuk haza a füveket, természetes környezetnek, feleségem felfűzi a füveket, mossa a kalitkákat, tölti a kölest, reszeli a szépiát, kiszedi a vak alól az agyonszagosodott salátalevéleket (anyám, elfekvőkórház, idegenek; a vak madár, P. egy év múltán otthonos nálunk, reggel egészen nagypofájú, ezt lehet mondani, felénk fordul a két üreg egyikével, olykor mindkettővel, nézése fülelés, nézése tér, áll az ülőrúdján, így tölt el egy életet majd, és reméljük, minél hosszabban, üres lenne utána a világ,

üres lenne Sz. után a világ, S. után a világ, üres lesz É. után, Sv. után, a vak P. és a vándormadár P. után; hát kell ez nektek, mondja barátom-munkaadóm, hatszor ugyanaz, hogy fogjátok kibírni, hat halál, és bőven túl kell élnetek őket; gyenge pillanatok: tél, nekivágok, elég valami csekélység, összeveszésnek minősül, nekivágok, különféle módszerek, de mindenről az derül ki, hogy csodálatos, leroskadok már a fáradtságtól, álmosságtól, de még kavicsokat szedek egy építkezés mellől, rámkiabálnak, kivágom magam: Kavicsgyűjtő! – Tiszteletem, ahhoz: gratulálok; további kábulat, fekszem, száraz járdán, sár nyomában, kávét kérek egy vadidegentől, autójavító, kávét, hogyhogy, nem vagyunk bemutatva egymásnak, és egyáltalán, fekszem, hagy ott, feküdjek, felnyitom jobban a szemem, kerítés, rajta túl, bent, a bokor tövén halott veréb, kint én, bent Sz. egy társa, kinti, élete pár év, Sz.-éké tizenkettő is lehet, de öt már Sz.-nek eltelt, fekszünk délutánonként, ritka az ilyen őrület, fekszünk otthon, pihenésképpen, negyvenhárom éves vagyok, tizenöt éve dolgozom napi tíz órát, átlagban, ötödik éve nem voltunk – Sz.-ék miatt – sehol, egyetlen éjszakát nem töltöttünk távol a lakásunktól, nincs kire bízni ezt a sok, ezt a hihetetlen érzékenységet, egyszer hagytuk itt őket, ketten voltak, Sz. és Z., Z. a másod-jövevény, Sz. a főhelyen, Z. igazodni igyekezvén, de tiltakozván is ez ellen, ami egy verébnek a bent-lét, Z. mintha mérgezést szenvedett volna, vagy csak szerencsétlenül alakult a fióka-sorsa, lábán se tudott megállni eleinte, és négy hét múlva már a fejünket célozta meg, a gallérunkat, oda telepedett, és ha nem hasalt is még íróasztalom alatt a lábfejemre, mint Sz., ha nem hízelgett is annyira, Z. volt a még nagyobb siker, feleségemé főleg, ő foglalkozott vele, ő hozta fel így a „gödörből", és Z.-nek minden jó lett volna, ha akkor még nem érzünk kényszert: el kell utazni, négy hétig voltunk távol, Sz.-et és Z.-t barátainkra hagytuk; de azt is meghagytam, ha Z. „lehetetlenül viselkedne", engedjék el inkább), ki csinálna meg értük ennyit, mondja feleségem, igaza van, tudom, napjának két harmada erre megy rá, így dolgozhatom, ki tenne értük ennyit, „hát mit tehetünk, ha eljön az az idő is, igazán esztelenség volna bármi *ilyen*" gondolat; igaza van, csak egyszerűen azt érzem: mi lesz Sz. *után?* hogyan lehet azt a teljesen üresnek ható világot elviselni, ami utána lesz; ezek az apró lények a legkisebbek, állapítjuk meg, akik még – s: ekkora! – ragaszkodást tudnak kifejezni. Mi lesz a világ a délutánok nélkül, melyeken Sz. – aki még közülük is kiemelkedik; aki a legkifinomultabb, mert velünk nőtt fel, egy évig szinte csak velünk volt, két emberrel, akkor már Z. nélkül, akit barátaink az én meghagyásom adta *lehetőséggel,* kényszerhelyzetben, Sz. érdekében is *élve,* elengedtek egy őszi napon, míg mi – Sz. életében utoljára – lent feszengtünk az Adrián, és vártuk, hogy hozzájuk – vártam, hogy Sz.-hez! de aztán egyre titokzatosabban: hogy Z.-hez, Z.-hez is! – visszatérjünk, és ne is menjünk el mellőlük többé; Sz., mint hallhattuk, csodásan idomult barátainkhoz, mindjárt az első nap; nagy bújások ott is, hasalások vállon, köpenygalléron, kézben; de Z. megmakacsolta magát, nem engedelmeskedett, cirkuszolt, nem volt kellemes, el kellett engedni. Milyen sokáig nem tudtam beletörődni! Titokban azt hittem: baj érte, meghalt... bármi. De nem, érezhettem: élve távozott a házból, és... még egy darabig élhetett kint, megérte-e a telet? nem vitte-e el a tavasz, ahogy a vak madarunk is táplálkozási hiányosságokba vakulhatott bele, és... Mi lesz számomra a világ Sz. nélkül, okos arca híján, ha majd nem dugja tollas pofáját, csőrét a fülembe, nem rángatja meg a hajamat, nem fölényeskedik, nem kunyerál, nem lapul a bal kezemben, hogy dolgaimat csak fél kézzel tudjam gépelni... nem

féltékenykedik reggel az írógépre, nem jön ki többé a konyhába . . . elfelejti a rádió kész zenéjét odatúl . . . és nem akarom többé kinyitni én se, nem akarom hallani ezeket a jeleket . . . és közben: ott megyek hangszerért az Y utcán, megállok a kirakat előtt, gyönyörködöm, hogy van ilyen is, van ez meg az . . . különleges dolgok, mértékkel és módjával, de akadnak, s én nem is törődöm igazán az effélékkel, ám épp miattuk, hatuk miatt, kell valami, extra, kell újra zenélni legalább, úgy, ahogy, kell ez az „ablak", ez a csinálás, mindig zenéltem, csak az utóbbi tizenöt év volt kivétel, a munka, a felejtés, a gépiesség . . . aztán ők . . . Igaz ez? Nem akartam-e már Sz.-nek is hangszeren játszani, magam, a kész zenék helyett, akkor első közös nyarunkon idehaza, amikor ő olyan kis veréb volt, ma visszatekintve hihetetlenül más, és mégis ugyanez, nem akartam-e zenélni neki, akit háromnegyed év múlva csaknem agyonléptem egy alkalommal, hogy magnófelvételt próbáltam készíteni a hangjáról, de csak erre figyeltem, rá nem, nem rá, míg ő viszont csak rám figyelt, jött, a sarkamban volt, akkor hátraugrottam örömömben, hogy meglesz a felvétel (hányszor megírtam! de ez a dolgom, megírni efféléket is), és ráléptem! A tollainak szürke szegélye maradt ott a szőnyegen, kis halom; ő maga épp, hogy elkerülte a véget; egy hétig néma volt, akkor döntöttem: hangszert soha, nem avatkozom bele „a hangviszonyokba", és könnyítette a döntést, hogy G., egykori osztálytársam, akitől még Sz. egyhónapos korában kértem tanácsot, miféle hangszert vegyek esetleg, hangszert, hogy Sz.-szel kettesben itthon ne csak az írógépelés meg a rádió legyen, de egy kicsit magam is hangoskodjam, vele a vállamon, a fejemen, a lábamon: G. akkor nagyon húzódozott. Meg is sértett ezzel; érezhettem, nem taksált annyira, hogy érdemesnek tartsa a profi elektromos hangszert nekem; más meg nem fért a lakásunkba, épp Sz.-t zavarta volna, más most sem fér, hatukat zavarná, ők kialakították már a lakás terét, és nekem ők fontosabbak, magyarázom a boltban, mint a zene, a zene azért kell csak, hogy bele ne bolonduljak valami egyhangúságba, kikapcsolódásnak kell, de megfelelő méret, a hallba illeszthető, nem túl érzékeny hangszer, amely . . . És közben nézem azt a bizonyosat, a Multimant. Furcsa név: Multimant. Több manuál, bizonyára; ez egy olyan hangszer, amelyiken többféle zeneszerszám utánzat-hangja szólaltatható meg, nekem kicsit elegyes dolog; persze, ha még játszani is tudnék rajta, vacakul tudok, ki se próbálom nyilvánosan, mondom csak, mire kell, és félek egy kicsit, profi hangszer, mondom, és azt gondolom közben: hátha ez csak olyan hanghatáskeltő, szólamvezető vagy kiegészítő, nekem viszont valami egyértelmű dolog kellene, kis elektromos zongora, csembalínó, efféle; holott miért tiltakozom én a keverések ellen? Az Y utca . . . az N út én magam is . . . ahogy minden összejönni látszik; de hát történik ez azért, hogy bűvöletnek tartsa meg a világot, a villamos dörejével, a napsütéssel odakint, amelybe kilépek ebből a boltból, és akár soha vissza se térek . . .

Aztán (hogyhogy abba? mibe?!) itt jövök újra, vissza, alig két nap telt el, nem tudok nem eljönni; már tudom a járást, nem kérdezősködöm az X téren, tudom a megállók számát, és nem hoztam műanyag szatyrokat, hogy hazafelé a B hegyen füvet szedjek, mint a múltkor, tyúkhúrt a vak madárnak, hadd fúrja bele a fejét; a hihetetlen türelemmel élt élet – nem verébszokás pedig! –, a rúd, a vizes tál, a hasnyi fürdőhomok, a sötétség közepette: micsoda változatosság a friss sajt, a neki tetsző tyúkhúr; megyek csak az Y utcai boltba, és a legszívesebben sarkon fordulnék, vissza hatukhoz, ablakot nyitni, különben otthon dolgozom, nézem őket, nyitva az ablak, árad velük együtt, illa-

tukkal, a nap szaga, a füveké, most a vak P. a leghangosabb a rádiózenére, Sz. csendesebb, de „a fiúk" (S. és É.) is ordíthatnak, Sz. engem vár, vagy a feleségemet, aki vásárolni ment le, és ahogy hazacipekszik, már veszi is fel a fehér köpenyt, Sz. csak ilyen öltözéket tűr, megy hozzájuk, Sz. ráugrik a kalitkába benyújtott ujjra, rágni kezdi a körmöt, mohón, de szelíden néz; meghalsz majd, Sz., és sose mondtunk el egymásnak semmit, és mégis annyira elmondtunk mindent, hogy épp ezért vajon hogy lehet majd tovább élni akkor; azt mondja feleségem *akkor*, ez mégis túlzás, megteszünk értük *mindent*, és ha meghalnak, utazgatunk pár évig, és aztán, ez az én javaslatom, és feleségem igent mond rá egy szép sétán (a halott veréb bokrát is „érintjük"), kezdjük újra, új „Sz."-szel és „Z"-vel; de azt is érzem: nem kellene! tovább! főleg Sz. után; hogy lesz az? ő annyira ránk hangolódott, amikor négy és fél éve visszakaptuk a barátainktól, és Z. nem volt már, de Sz. volt számomra az „elsőszülött", érte áldoztattam fel Z.-t; és akkor még kellett volna, késő ősszel, a hangszer is, hívtam G.-t, de olyan furcsa volt, kitért, még inkább, tartsa meg, gondoltam, és nem értettem; egy hivatásos zenész . . . ? mitől fanyalog ebben? És akkor most itt állok az Y utcai boltban, szemlélem G. legutolsó hangszerét, és tudom, a feleségemnek igaza van, őrültség a mesterséges elmúlás bármi gondolata, mégis az, persze, nagy gödrökbe lehet zuhanni, mint én is a télen, és a fő ok épp az volt, hogy rájöttem, Sz. meg fog halni egyszer, véges időn belül, a legkisebb lény, aki még képes ragaszkodást kifejezni, s mekkorát, a testméretéhez képest, benne van minden remény és reménytelenség . . . és egyszerre minden olyan „teljes" a napfényben, az Y utcában . . . mint egy nem kényszerű „nyaralás", a hangszer is az lesz, az lenne, igen, ez a Crumar Multiman S, gyönyörű, nézni is élvezet, sajnos, ennyiben fog maradni, nincs annyi pénzem, kutyaütő is vagyok zenében, önbizalmam elszáll; és akkor a napfény 90 fokot fordul velem, és örülök, hogy nem mondtam még G.-ről úgy igazán semmit: a múltkor, hogy először jártam itt, és még irányt kérdeztem, aztán a B hegy tövében tőlem kérdezte meg egy másik közeg, ki volnék, de semmi, nyilván kékfényest keresnek, a közeg is barátságos lett hirtelen, elmondtam, minek a fű a B hegyről, az *ilyen* fű, kalászos, zöld, és mutattam Sz. képét, mellette ott volt Z.-é, most is a zsebemben lapul, Z., ahogy már a vállunkon hasal, a feleségemén, itt a zsebemben a kép az Y utcában, és hallgatom, hogy G. mindig is dilis volt, viszont az állítólagos rákja, dehogy volt dilis, már a madara miatt sem, G.-nek meg kellett volna maradnia a saját regiszterein, hallom, szakadt ügy, fantasztikus madár volt a Z., hallom, és fordul a napfény, kockaként, beszámíthatatlan volt G., és dehogy, mindig lehetett számítani rá, ha ő ígért egy hangszert, például, az meglett, de hát ennek a madárnak játszott csak a végén, megpróbálok visszaállni inkább a B hegy tövébe, igen, a kislányom olvassa az ön cikkeit az Állatvilágban, mutatom Sz. képét, hogy ő ott hasal sokszor a bal kezemben, míg a jobbal – s épp róla esetleg! – gépelek, a jobb kéz tudja, nevetünk, mit csinál a bal, valaki leül a Multimanhoz, hallgatom, a billentyűkön az én kezem sosem tudta ezt az összhangot igazán, ezért nem is bántam, hogy 1977 őszén G.-vel az üzletből nem lett semmi, nem jött időben, aztán húzódozott csak, megvoltam hangszer nélkül, és ha nem az Y utca hirdet, ahol nagyapám élt a végén, nagy társasági zongorista, el se jövök most, anyám viszont eléggé komolyan indult, csak „úrilánynak" 1926-ban nem hagyták „ezt a pályát", adminisztrátor lett tíz évvel a halála előtt, és két évet töltött, befejezésül, egy elfekvőkórházban, nézem G. volt hangszerét, hallgatom harmóniai előnyeit, jól szervizelhető, be lehet állítani a sarokba, nem

zavarja a madarakat, és úgy egyáltalán, de vita indul, megy-e rajta bármiféle nóta, vagy csak *effekt,* otthon van mindenki a témában, egy ideje én is, röpköd a sok manuál, regiszter, dobgép, Crumar, Hohner, SH, Leslie, és hogy milyen madara is volt G.-nek, kérdezem? De még nem csusszan át a társalgás ilyesmire, mást hallok, elcsöngetésként: hogy G. *aztán* új madarat akart volna cleinte, de mire a felesége és a fia belement volna, már nem akarta, pedig túl hamar halt meg a Z.; és Svájcból vagy Németországból is hozhatott volna G. akármilyen szakadt madarat, mondja valaki, de nem, egy ideje már, hogy a madár megvolt neki, ezeket a külföldi szerződéseit se fogadta el, téma lett a G., dilis volt; a Gr. T.-ben játszott, és néha elsírta magát nóta közben, emlékszem, egyszer én is voltam ott, eléggé kínos délután előzte meg odahaza, vita, legyen-e *majd* madár, ha Sz. meghal, ha S. meghal, ha... és én: „minek éljek akkor...?" – „ha ennyi se lehet...", de most ez a nagy fény kint; hallgattam G.-t, egy kis Rolandon játszott, és akkor éreztem, délután, hogy Sz. meg fog halni, és összevesztünk odahaza a feleségemmel, elrohantam; most G. és Z,. itt az Y utcában, ittunk, a Multimanra, és valaki azt mondta, hogy nem volt *azért* az öngyilkosság, miért ment volna fel a fára G., amikor a kocsiban hangszer volt, amit valakinek vitt, vita, nem volt, nem vitt, ezt se csinálta, becsavarodott, vendégeknek mesélt a madaráról, be is idéztek többeket, nem mondhattak semmi okosat, egyikük megemlített egy állatorvost, akihez G. már a madár halála után járt „konzultálni" egyre (de hogy felboncoltatni a madarat nem hagyta!), állítólag *hajlamos* volt a madár a bénulásra; emlékszem, hogy mentem el oda a Gr. T.-be, két megállónyira tőlünk, ott találkoztam, csak kint az utcán akkor, 1977 tavaszán is G.-vel, akkor említettem neki, hogy jó lenne valami nótagép, billentyűzgetni, elmentem most nemrég, este, már kifújtam magam, megpróbáltam elfelejteni a fekvést a járdán, a halott madarat a bokor tövében, de G. nem volt ott, benéztem, mások játszottak; G., mondják, hasizomgyakorlatokat végzett, a szokásos vita: hasnyálmirigyrákja lett, és ezt állati nyáltól is lehet kapni (?!), a veréb csőrét érintgette, aludt a kezében, érintgette a csőrét, kiver a víz, ott fekszem, délután, pihenek, ha már nem nyaralunk öt éve, ha már semmi, ha egyvégtében dolgozom, ott hasal a kezemben Sz., szétfújom a hátán a tollat, félrebillenti a fejét, kékes szemhéját lehunyja, olyan, mintha halott lenne, hasizomgyakorlatokat végzett, emelgette a talpát, gyakorolt, nevetés, de komolyan, mondják, a Z. madár olyankor felröppent a magasba emelt lábára, nálunk ez pont nincsen, de van másként; nem volt semmi hasnyálmirigy, G. becsavarodott, ilyen szerkezet volt benne felvértezve, nem nevet senki, ezt már én gondolom, tűzoltókifejezés, visszaemlékszem: 1957 – sakk, 1954 – tűzoltótanfolyam, 1952 – evezősklub, 1949 – úttörőavatás, G.-vel mi kapjuk a két első piros nyakkendőt; azért komoly közünk sose volt egymáshoz, sőt, épp csak eltelt húsz év, harminc, és vittük *valamire,* és ennek a valaminek tartoztunk már, hogy udvariasak voltunk egymáshoz ott 1977 tavaszán, és hallom is, Z. történeténél tartunk már, ezt is valami szakadt hangszerrel szerezte, meséli valaki, a „szakadt" szó nagy kedvelője, eladott valahol egy – – – hallgatom, hát nem, *nem,* adott el, de nem szólok, emlékszem, ott járt, pár nappal azután, hogy még utoljára elutaztunk a Szigetre, barátaink mesélik, látták, csengetett, megkérdezték, kit keres, be is hívták, nézze meg akkor már Sz.-et és Z.-t, Z.-t nem is annyira, mert Z. teljesen vad volt, micsoda különbség két egyed között, Z., feleségemmel így értékeltük aztán, mikor hazajöttünk a Szigetről, és hallottuk, hogy barátaink – az én meghagyásomat követve végső soron – elengedték Z.-t, Z., így értékeltük,

nem akarta és nem is bírta elviselni a változást, utánunk nem volt jó neki az új hely, barátaink lakása, Sz. viszont alkalmazkodónak bizonyult, Sz. volt a túlélő, Z. a makacs alkat, a megrögzött; hangszert adott el, hát (?!) persze, ez ritka eset volt, hallom, G. nem volt az az *alkat*, ott szerezte valahogy a Z.-t, ez tény, mondja valaki, „Z.-t, akinél csodásabb lény még nem létezett a földön", fél év múlva ezt mesélte G., a kezében hasal, a lábán, ha otthon játszik, a bal lábára ül, meg a basszuspedálra, nézem a Multiman basszuspedálját, itt ült hát Z., G. lakásán, G., hallom, nem „hangszert vitt", csak a Multimannal ment ki a sógora nyaralójába, ott játszott magának, nem vállalt már semmit, Z. után, hogy lett volna vele a Multiman, hallom, akkor nem lenne ilyen állapotban, ahogy az a Volkszi Markszi kinézett a fán, dehogy volt, most már azért érződik, hogy sok nekem a Multiman ára, beszélgetünk csak, mondom, én is ismertem G.-t, mondjuk, mekkora véletlen, szakadt véletlen, mondja valaki, iszunk még egyet, barátaink mesélték, G. aztán eljött hozzájuk, még egyszer, megnézni Sz.-et és Z.-t, azt mondta, főleg Z. tetszett neki, többet nem látták, üzenetet nem hagyott. Persze, tudom a szabályt: ha valakinek madarat ajándékozol így, ne tarts vele többé kapcsolatot, ne akard tudni, mi van a madárral, semmiféle jó kapcsolat nem lehetséges így, ez az alapszabály, ezt barátaink is tudták. Ezt így meg se kérdezhetem tőlük. Telefonálok. Hívom őket, persze. Nem veszik fel. Nem lenne szabad hívnom őket. Hívom őket. Nézem közben, szórakozottan, a lemezeket. A múltkor, hogy első alkalommal jártam itt, és nem mondtam, mit akarok (a Multiman már itt volt), vettem csak egy lemezt, régi rock and rollt, még G. is játszotta az egyik számot, iskolai bulikon, de nem táncolt, utált táncolni, én se voltam nagy táncos, otthon feltettük a lemezt, táncolni kezdtünk a feleségemmel, egy pördítésnél ott rögtön orrbavágás lett, összeveszés, megint egy nagy ürügy, hogy lemenj, hogy elrohanj, és a többi. Hívom feleségemet. Le is rohantam, akkor rohantam le a Gr. T. felé megint. G. nem volt ott, mások voltak a billentyűknél, a dobnál. Feleségem otthon van. Közben mások jönnek a boltba, nem vagyok már érdekes, nagy a zaj, telefonálhatok. Hogyan? Hogy ezt te . . .? Neked elmondták? A barátaink? És hogy én szét ne robbanjak, a fájdalomtól, azért? Micsoda? Hogy Z.-t nem lehetett volna rángatni; nem, azt nem tudja, hogyan? Nem kellett volna elmondanom? Hogy Z., igen, és itt a hangszer, amelyiknek *ült* a basszuspedálján, és . . . Szavalom, mediterrán mód, tisztán, de pontatlanul mégis: „Futók között . . . " Nem jut rendesen az eszembe a vers, a „titokzatos megállók . . . futók között . . . mély vizekbe . . . lassú hálók". Kell a telefon: Igen, rohanok haza. Menjek taxival. Vigyázzak. Vigyázva megyek. Vigyázok, hogy a következő két órában, ami a hazaút, mindenütt ugyanazt igyam. „Feledte ott Newton az egyszeregyet / és Shakespeare elfelejtett angolul". A sorok közti szünetet egy-egy fán ütöm le. Hát G. a stiglicet (hülye! veréb volt! a veréb is madár), hallom még, fülemben, a boltbeli szöveget, valami Sekszpírtől szerezte, a frászt, egy állattenyésztőtől; rángatok egy füvet, koszos a kezem, sötét napszemüvegem előrecsúszik, de senki nem kérdez semmit, nem kell megmondanom, ki vagyok. Megyek, titokzatosan, titokzatosan megállok. Aztán a feleségem, fogja a fejem, mutatja a betűket, ködös csodálkozásomra, hogy ezt én kértem? nem, hanem ő kereste elő, és nyugodjak meg. Olvasom tehát, ha erre kérnek, olvasom: „Volt emberek. / Ha nincsenek is, vannak még. Csodák / Nem téve semmit . . . " Fa helyett a levegőbe ütöm a kezemmel a sorvéget. „. . . . nem akarva semmit, / hatnak tovább. Futók között titokzatos megállók. / A mély, sötét vizekbe néma, lassú hálók. / Képek, / már meg-

meredtek és örökre / szépek. / Nem-élők, / mindent felejtő, mindent porba ejtő / henyélők, / kiknek kezéből a haraszt alatt / lassan kihullt a dús tapasztalat. / Nem tudja itt Newton az egyszeregyet, / fejére tompa éjszaka borul . . . " És Sekszpír . . . és / / / „ . . . ábrándok ők . . . " Ülök a kádban már, lábammal dobgép, kezemnél regiszterek, és kijön, pontosan bal-jobb-kézre a szöveg, a ritmus: „ábrándok ők, kiket valóra bűvöl / az áhitat, az ima és a csók. / Idézetek egy régi-régi műből, / kilobbant sejtcsomók."

KÁLNOKY LÁSZLÓ

Egy ismeretlen olvasóhoz

Tisztelt, reménybeli pályatársnőm! Maga ha néha olvas is,
igen keveset olvas. Levelére csupán azért
felelek, mert válaszomat szintén nem fogja olvasni,
tehát meg sem sértem vele. Ez a válasz ugyanis
olyan folyóiratban jelenik meg, melynek talán
létezéséről sincsen tudomása. Hiszen verseim közül is
a legutóbbi az első, melyet fölfedez, és szerencsésnek
nevez, mert íme, nekem már nyomtatásban is
sikerült megjelennem. Ó, bárcsak igaza lenne,
és lehetnék újra tizennyolc éves, mint 1930
decemberében, mikor először pillantottam meg
„Stanzák" című költeményem alatt nevemet
a „Nemzeti Újság" karácsonyi számának irodalmi mellékletében,
mint elsőéves egyetemi hallgató.
Tudatja velem, hogy kellemesebb és megszokottabb
fülének az én kötetlen versformámnál
a „szabályos, rímes csokorba szedett" költemény.
Ezért hát átírta szerény elmeművemet, és elküldi nekem
szeretetteljes ajándékul. De az ég szerelmére!
Akkor miért nem szedte „szabályos, rímes csokorba"?
Hisz lényegtelen módosításokkal az én versem szövegét
ismétli meg. A gondolatok sorrendje változatlan maradt,
rímnek, verslábnak nincs nyoma, legföljebb a szórend
változott, és néhány nyelvtani szabálytalansággal,
pontatlanabb kifejezéssel spékelte meg mondataimat. Például,
„állítani"-t ír „megállítani" helyett,
a „hömpölygő" jelzőt használja ott, ahol az értelem
„hömpölygető"-t kíván. De nem folytatom. Csak annyit,
hogy ha a maga módszerét követném,
festékes palettával és ecsettel járnék
a képkiállításokra, s ott a mások festményébe
belepingálnék egy-két fát, letörölnék
néhány felhőt az égről. A hangversenyterembe
trombitát vinnék maggammal, hogy belefújjam
a saját kadenciámat a szerző vezényelte műbe.

Ha kissé vastagnak találnám
a szobrok orrát a közteréken vagy a kiállító
teremben, vésővel és villanyfúróval
kecsesebbre faragnám cimpáikat. Mindenesetre,
szívből köszönöm, hogy olyan ötlettel ajándékozott meg,
amely levele nélkül sosem jutott volna
eszembe. Viszonzásul fogadjon el egy jó tanácsot:
foglalkozzék néha a saját gondolataival is
a másoké helyett, csiszolgassa őket, ha egyáltalán
lakoznak ilyenek a homloka mögötti
szurokfekete éjszakában.

POMOGÁTS BÉLA

KÖNYVEK A MODERNSÉGRŐL

– Somlyó György: Megíratlan könyvek –

Új könyvének bevezetőjében Somlyó György Edmond de Goncourt sokat idézett mondására hivatkozik: „Sosem azt a könyvet írjuk, amelyiket akarnánk". Megíratlan könyvekről beszél ő maga is: tervei szerint terjedelmes könyvben szerette volna bemutatni Füst Milán rendhagyó költészetét, s önálló könyvet tervezett Picassóról és Felliniről. Ezek a könyvek persze, ha nem is teljesen az eredeti elképzelések értelmében, végül is megszülettek: Somlyó György megírta tervezett műveit, hiszen Füst Milánról szóló könyvét több mint egy évtizede, Picassóról írott munkáját pedig nemrégiben vehette kezébe az olvasó, a „megíratlan könyvek" terve részben önálló művekben, részben nagyobb esszékben, tanulmányokban öltött alakot. Somlyó György munkáinak újabb kötete ezeket az önálló műveket és tanulmányokat foglalja magába: a Füst Milán-pályakép, illetve további Füsttel foglalkozó esszék mellett írásokat Picassóról, a modern képzőművészetről, a francia, az olasz, a szovjet és a magyar filmről, valamint néhány újabban elkészült tanulmányt és emlékezést, amely például Örkény István, Szimonov és Ritszosz alakját idézi fel, Szentkuthy Miklós ismét megjelent *Prae* című regényét méltatja, vagy New York-i és weimari utazásokról ad beszámolót. E tanulmányok és emlékezések csatlakoznak most az életműsorozat már megjelent esszéköteteihez: a *Költészet vérszerződése*, a *„Másutt"*, a *Szerelőszőnyeg* és most a *Megíratlan könyvek* Somlyó György értekező prózájának eddigi termésével ismerteti meg az olvasót.

Ennek a több kötetet kitevő esszé- és tanulmánysorozatnak a tengelyében az irodalmi és művészeti modernség fogalma áll. Somlyó György írásai rendre arra a kérdésre keresik a feleletet, hogy valójában mit jelent a modern irodalom, a modern művészet, s mik azok a jegyek, amelyek a huszadik század új irodalmát, művészetét minden előző esztétikai törekvéstől megkülönböztetik. Két esztendeje egész könyvet – *Philoktétész sebe* – szentelt a modern költészetnek, egyetlen nagyívű esszében vizsgálva azt, hogy a sokfelé ágazó költői modernség „világnyelve" miben is áll. Ebben a könyvében külön fejezetet szentelt Füst Milán költészetének, amelyben a modernség egy nagyszabású s kellően még fel nem fedezett változatát látta meg. Mint írta: „Füst Milánnak nemcsak a magyar, hanem az egész európai költészetben egyedülállóan karakterisztikus pályája szinte kínálkozik a modern költészet olyan kérdéseinek előzetes felvetésére, mint az új líra »objektivitása«, »személytelensége«, álarcos megjelenése, sajátos időmetszetei, valamint a kapitalizmust megelőző kulturális formációkhoz való viszonya." *Füst Milán: Emlékezés és tanulmány* című – eredetileg az „Arcok és vallomások" című sorozatban megjelent nagyobb írásában – hasonló kérdésekre: a modern költészet mibenlétére és a modern költő önértelmezésének kérdéseire válaszol. Mindenekelőtt Füst Milán írói helyzetének különlegességét írja le, azt a rokontalanságot, „outsiderséget", amely szinte mindmáig meghatározza e nagyszerű költőnk irodalomtörténeti és kritikai recepcióját. Somlyó fejtegetései szerint éppen ezeknek a rokontalan és kívülálló költőknek jutott a huszadik századi líra megújításának feladata: „világos kezd lenni – írja –, hogy a század irodalmának legnagyobb megújítói, tehát központi alakjai – vagy ezeknek jelentős része – mindenütt éppen az ilyen »különcök« közül került ki; egyre jobban látszik, hogy a század első felének *normális* alakjai ezek a rendhagyó, a XIX. századi normáktól eltérő élet- és alkotásmóddal kitűnő »csodabogarak«, mint Füst Milán kor-

társai közül a legnagyobb európaiak egész sora: Joyce és Kafka, Eliot és Saint-John Perse, Fernando Pessoa vagy Konsztantinosz Kavafisz." Legtöbbjük, mint egy más helyen írja, „inkognitóban vonult be a halhatatlanságba". Füst Milánról írott tanulmányában valójában ennek az „inkognitó"-nak a leplét akarta fellebbenteni: meg akarta nevezni Füst költészetének valódi karakterét, világirodalmi tekintetben is számon tartható értékeit.

Füst Milán magányos és rendhagyó költői életműve a modern líra egy fontos változatát képviseli, abban az értelemben, amelyben maga a költő beszélt a modern költészet feladatairól: „A modern művészet az ábrázolás módját szeretné megváltoztatni." Ennek a megváltozott ábrázolásmódnak, valójában a művész és a külső világ teljességgel átalakult viszonyának a természetét Somlyó György a következőkben jelöli meg: „Nem a hasonlatok jellegének kell megváltoznia – hanem funkciójuknak; nem a költő tárgyának csupán, hanem a költő és a költői tárgy alapviszonyának. Nem az ábrázolás stílusának csupán, hanem mindenekelőtt módjának. Vagy, ami itt még nem is jut el a megfogalmazásig, de megfogalmazatlan sejtelemként benne rejlik: nem is az ábrázolás módjának megváltozására kerül sor, hanem arra, hogy az alkotásnak az a módja változzon meg, amit eddig »ábrázolásnak« neveztünk. A művészet mint ábrázolás, legalábbis a fejlődés egyik ágán, olyan új formának nyit utat, amelyben a művészet mint valami más fog megvalósulni, mint »nem ábrázolás«. Mint az ábrázolandó struktúrával nem annak leírását, hanem egy megfelelő másik struktúrát szembeállító, újfajta tükrözés." Ezt az „újfajta tükrözést" állítják a modern irodalmi és művészeti fejlődés középpontjába Somlyó György tanulmányai. Ennek a modernség-felfogásnak a jegyében ad magyarázatot Szentkuthy Miklós újra kiadott *Prae* című regényének irodalomtörténeti jelentőségére is. Nézete szerint Szentkuthy ugyancsak magányos és rendhagyó műve az európai regénynek egy olyan modern változatát reprezentálja, méghozzá a kezdet kezdetén, amely „az európai próza egész további fejlődését magában foglaló, s még a rajta kívül létrejött jelenségeket is befolyásoló, kikerülhetetlen új írásmódváltozat"-ot jelent. „A *Prae* – állapítja meg – egy olyan irodalmi helyzet terméke, amelyben az irodalom egy »realizmuson« és »klasszicizmuson« túli valóságklasszis feltárásának feladata elé kerül, azzal, hogy »minden adandó dolog egynemű«-ségének jegyében valamiképpen a totális valóságot tudhassa magáénak". Hasonló felismerések vezetik el a képzőművészeti modernség esztétikai birtokbavételéhez is, és értetik meg vele például az absztrakt festészet törekvéseit, azokat a törekvéseket, amelyek ellen különben, mint fiatal kritikus, ő maga is hadakozott. Az új kötet ezeknek a hadakozásoknak a történetét is az olvasó elé tárja, s éppen az irónak ez az őszinte – nem kis mértékben önkritikai gesztusa – mutatja meg azt a szellemi küzdelmet, amelyet Somlyó György az irodalmi és művészeti modernség megértése, elsajátítása érdekében magára vállalt: persze nemcsak saját magával, örökölt és készen kapott előítéleteivel kellett megküzdenie, hanem egy önmagát többé-kevésbé hivatalosnak beállító irodalmi-művészeti felfogással is.

A *Megíratlan könyvek* írásai, éppen e szellemi küzdelmek következtében, nem nélkülözik a polémikus hangot, Somlyó György nemegyszer száll vitába az irodalmi és művészeti életben meggyökeresedett elképzelésekkel: már a Füst Milán költészetének elismertetéséért folytatott vita is ilyen polémiát jelent. Írásainak polémikus karaktere is tanulmányainak esszéjellegét erősíti meg, a *Megíratlan könyvek* szerzője a mai magyar irodalmi és művészeti esszének azt a nagy hagyományát folytatja, amelyet Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Rónay György és Vas István tanulmányai alapoztak meg. Somlyó György széles körű érdeklődése és gazdag tájékozottsága révén alakította ki ennek az írói esszének sajátos változatát: a költészet és irodalom mellett festészettel, filmművészettel és zenével is foglalkozik írásaiban. Ami ennek a széles körű érdeklődésnek a jellegét meghatározza, az mégis a költészet mindenek felett való szeretete: Somlyó a festészet vagy a filmművészet modern mesterei közül is azokhoz vonzódik igazán, akiknek a munkásságában bizonyos költőiség található, ezt a költőiséget találja meg Picasso vásznain és Fellini filmjeiben is. Költé-

szet és esszéírás az ő tevékenységének a keretei között a legszorosabban függ össze egymással, Somlyó György minden bizonnyal azok közé a modern költők közé tartozik, akik értekező prózájukban is a költészet jelenkori filozófiai, szemléleti és poétikai kérdéseivel viaskodnak, és a költészet jövendő lehetőségeit, fejlődésének további útját keresik. *(Szépirodalmi)*

SOMLYÓ GYÖRGY

Rewriting

Mi lenne ha én is meg akarnám írni ma
Úgy ahogy velem is – hiszen velem is – megesett
Hogy Párisba tegnap beszökött az Ősz
Pedig a természet is

Meg az emberi természet sejtései is
Változatlanok nem is nyolcvan de nyolc-
Százezer év óta az ősz is meg az is amivel
Ráérzünk az őszre

Mégis ma még azt se írhatnám le hogy
Szent Mihály útján suhant nesztelen
Legfeljebb hogy a Bd. Saint-Michelen
Jött csendben lefelé

Rőzse-dalok? Arról, hogy . . .? Beleremegett?
Egyszerre csak ott volt s már ott se volt
Mégis ittmarad Mint a lángelmék Mint
Egy adyendre

Akit alig vesznek észre a körutakon
Míg itt jár s hogy már nem jár itt Aztán később betör
És végleg megalapítja megismételhetetlen
Örökös Birodalmát

(Még egy) őszi levél

A.-nak

Még csak próbálja. Tartja még az ág.
De érzi már, ahogy lassan leválik.
Mellette még zölden rezdül a másik
(de azt is már rozsda lyuggatta át).

A szárvégen még megtapad az ágvég,
kapaszkodik a konvexbe a konkáv,
de egymásból egymást mégis kibontják,
hogy betelljen egy rajtuk túli szándék.

Már visszavonja magát közülük
a nedv, amitől forrt s bomolt a rügy.
De holt-e a levél, míg a fa él?

(Ki kérdi ezt? S választ? kitől kívánnál?)
Megborzong. Libben egyet. Most levált. Már
viszi is el (talán feléd) a szél.

SŐTÉR ISTVÁN

Édes Vitéz

„A kutyák tragikus lények" – szokta volt mondani Ettre Ferenc –. „Teljesen átadják, kiszolgáltatják magukat, szeretetünktől függnek, életük céljává, értelmévé válunk, s mindezt nem tudjuk igazán viszonozni." Két hónapos korában hozta el Ettre a szigeti kis állatkertből komondorát, Vitézt. Tavaszi délutánon látta meg először, amint csaknem mozdulatlanul állt a kis telep közepén; az ágakon már alváshoz telepedtek a pávák, a röpdékben a fácánok összekuporodtak a homokban; az ég rózsaszínű volt, s a kertben a legszelídebb nyugvás, ártatlan béke. Ez a béke és nyugvás azonban mintha a komondorkölyökből áradt volna a többi állatra, – vagy talán ő vette át a többiek békéjét? Ettre megkívánta az állatot, másnap reggel elment érte, félkarján elfért a kölyök, s a kocsiban a fejét az ő térdére fektette: óvatosan vezetett, nehogy megzavarja. A kutyának ez a mozdulata jelentette, hogy gazdájául fogadja Ettrét.

Vitéz lényéből később is kisugárzott a béke, a nyugalom és az ártatlanság, de hiányzott még hozzájuk valami, és Ettre tudta, hogy azt neki kell megadnia.

Az első idő volt a boldog csodálkozásé. Ettre meg-megérintette az állat ezüstös kölyökszőrét, belenézett a kissé tompa, kifejezéstelen szemekbe, s rájött, hogy Vitéz lelkét az orrtükre tükrözi. Feje búbján gyorsan növő fürtök göndörödtek, lábai végéből csupaszon mutatkoztak elő a körmök. Ágyának lábánál aludt a kutya, és rossz álmokból felriadva az ő szuszogásától nyugodott meg. A jelenlétének mindig különös súlya volt: nem mellékesen volt jelen, mint a háziállatok, melyek, akármennyire szeretjük őket, valamiféle tárgyak maradnak. Ennek az állatnak puszta jelenléte tartalmat adott annak a helynek, ahol jelen volt. Élőlényeknél nem tapasztalt még Ettre olyan komolyságot, amilyen Vitézből áradt. Talán érezte jelenlétének jelentőségét: ezért volt komoly. Képviselt valamit, amit az állatok közül sem mindegyik tud képviselni, – fajtájának múltját, embereket és időket, helyeket és sorsokat.

Ettréék bogdányi kertje is lassan átváltozott Vitéz jelenlététől: boldog kert, édenkert lett belőle. Pedig a kutya keveset mozgott a kertben: kis gödröt ásott magának az orgonabokor alatt, állát egy kifűrészelt fatörzsre támasztotta, nyelve pirosan lógott ki hatalmas fogai közül; lihegett. Leginkább az alkonyati órákat szerette, amikor a nyári nap lenyugodott a szemközti kert fenyőfái közt, de az ég még tele volt fénnyel, s a fákon még nem ültek el a madarak. Gépkocsik haladtak el a kerítés mentén, s a Dunáról az utolsó fürdőzők jöttek fölfelé, evezőt vittek vállukon, vagy horgászbotot; az anyák gyerekeiket vezették. Vitéz ilyenkor a kapu mögé feküdt, felvetett fejjel figyelt, ritkán ugatott, inkább álmodozott. A nyári est békéjében még mélyebb béke volt az övé, teljes zavartalanság, melyet egy hanggal, egy mozdulattal sem akart megtörni. Nesztelenül emelkedett fektéből, a félhomállyal csaknem egybeolvadt. Ettre néha megijedt, hogy kutyája eltűnt. – pedig Vitéz sohasem hagyta el, és mégis, minden este figyelmeztette, hogy egyszer el fogja hagyni.

Szelídség és erő: magánál kisebb élőlényt nem bántott, a macskák az orra előtt hemperegtek, kis kacsák tévedtek a kertbe, s Vitéz biztatón körülugrálta őket. Volt benne gőg is: apró kutyák ha félelmükben megugatták, Vitéz rájuk se hederített.

A Vízivárost, ahol laktak, Ettrével a kutya ismertette meg. Sétáikon szigorú menetrendet tartottak, több útvonaluk is volt, de mindegyiken ugyanazok a megállók, mintha verssorokat ismételnének, melyeknek egyetlen szaván-hangján sem lehet változtatni. A lépcső a Hunyadi János útra vezetett, felső végében a két gázlámpával, melyek a sor tetején, a kis fülke két oldalán kettéváló, majd összetalálkozó fokokat megvilágították: Vitéz alácsüngő rojtjai a lépcsőket söpörték. Újabb lépcsők, a vároldalban, a Polipölő szobra mellett, mely nem annyira a szörny karjaival, mint inkább a csikokban rárakódott koromnyúlványokkal viaskodott. A Királylépcső szemetes szegélye, a sövény elé szórt műanyag zacskók, rongyok, félpár cipő, deszkadarabok, beszennyezett újságlapok; a hegyoldalban alágörgetett padok: város, melybe a lábukat törlik a lakói. A várnegyed Szerpentje, melyet ezen a néven csak a régi várbeliek ismernek, végetér egy téglafalnál, a falhoz lépcsők vezetnek, és nincs tovább. Néhol még alá lehet tekinteni az egykori Sikló árkába, a mellvédet benőtte az iszalag. Langyos, esős őszi estéken fényeiben emelkedik a környék fölé a hófehér templomtorony, mint égi lény, aki a hozzá folyamodókra vigyáz. Télen az Alagút fölötti teraszról, a hideg levegőben közelinek látszik a Duna parti szálloda, éttermeinek narancs-vörös lámpáival, s a kivilágított szobasorokkal, melyekben a vendégek lefekvéshez készülődnek. A Duna-parton a nyári mozi téglakerítése, a templom, a villamos végállomás, – míg a lakások ablakain át könyvszekrénysarkot, csillárt, megsötétedett olajfestményt láthatni. Vitéz hosszan időzött a fatörzseknél, végzetes szenvedélye a szaglás volt. Szél fújt, az állkapcsáig aláhulló fürtöket hátracsapta, előtűntek örökké rejtett szemei. Gyönyörű talpai a kövezethez csapódtak, lábain fel s alá lebbentek a rojtok, erős körmei minden lépésnél barátságosan koppantottak. Ettrét csendes öröm töltötte el, Vitéz minden porcikája az örömét keltette.

Vitéz csak egyvalakire haragudott, de tartósan és kérlelhetetlenül: Szent Istvánra. Lovasszobra ellen, a Halászbástyán, elkeseredett, vádoló ugatásban tört ki, mellső lábaival a mellvédre is felkapaszkodott, úgy küldte dörgő bömbölését a fekete szobor, a korona és a kettőskereszt ellen. Mi oka lehetett erre? Ettre más lovasszobrok elé is elvitte, hogy próbát tegyen: Vitéz csodálkozó morgást hallatott, de nem tört ki. Miféle ősi, pogány puszták vádolták a térítő királyt Vitéz hangjában? Miféle komondor ősök gyászolták lemészárolt gazdájukat még Vitézben is? Vádként hangzott az ugatás, mely még a harangszót is elnyomta: mi végre tetted? Mi jót tettél azzal, amit tettél? Lengyel és csehszlovák turisták csoportjai kikerülő tisztelettel időztek a tomboló komondor körül, és ő ügyet sem vetett rájuk.

Két éves koráig néhányszor megbetegedett, és a kedves állatorvos gyógyító injekciókkal szurkálta. Soha bútorra fel nem kapaszkodott, csak az orvos jöttén keresett menedéket Klára ágyán, mindig csak ott, mintha anyától kérne védelmet. Tettrekész, fürge férfiú volt az állatorvos, segítőkész, és ellentétben több kollégájával, az állatokat is szerette. Fehér Vokswagenén egy-kettőre megjelent, ha Vitéz valami baját jelezte. Persze, Ettrének jelezte, azzal, hogy lecsüggesztett fejjel elébe állt. Fatalista természete volt: a fájdalmat belenyugvással viselte, s a tilalmaknak mély sóhajtással, azonnal megadta magát. Az állatorvos tiszta, szép írásával élvezettel írta a recepteket, s a beteg kutya

étrendjét külön is írásban részletezte: sonka, keménytojás, enyhe tea, cukor nélkül. Agglegény volt, s némi irigység látszott rajta, miközben előírta a finom és könnyű ételeket; talán arra gondolt, hogy neki nincs senkije, aki óvná és kényeztetné. Vitéz igénytelen volt, szerényen fogyasztotta el a vacsorák maradékát, s csak öreg korára lett mohó, amikor a kertbe kitett tálacskáit a lopakodó macskák elől féltékenyen kihabzsolta, s nagy testével úgy takarta el, hogy ne lássák, mit eszik.

Az állatoknak nincsenek történeteik; bármi történik velük, mintha tüstént elfelejtenék. Ilyen lehetett az ősember, akivel még nem történt meg a történelem. Vitéz vagy a nyári kertben pihent, az orgonabokor alatt, vagy a vároldalban sétált. Hullt a hó, s a pelyhek kristályosan csillogtak bundáján; talpának mélyedéseiben rudacskákba, golyócskákba fagyott a hó. A szőnyegnek mindig ugyanazon a sarkán feküdt, a kályha előtt, ahonnan a bejáratot szemmel tarthatta. Néha begyújtottak a kályhába, a rács mögött, a fehér porcelán-csempék keretében láng vöröslött, s a lángot Vitéz elgondolkodón nézte. Volt benne valami egykedvűség: a tavasznak éppannyira örült, mint a télnek, azaz mindegyiket mellékesen fogadta. Örülni csak a gazdáinak tudott: mikor hazajöttek, vagy Ettre egyedül érkezett haza; de ilyenkor sem tombolt, nem tolakodott: mértéktartón közeledett, de kevéssé mozgó testének minden izma feszült az örömtől.

Fájdalmát is csak a gazdái okozhatták: városba menet, a kertajtóból visszafordulva, Ettre látta, hogy Vitéz kövülten, döbbenten áll, mintha nem tudná elhinni, hogy gazdája elhagyja. Állt, csak állt, a virágos lombok alatt, elárvultan, szemrehányóan nézett. Ettre visszament hozzá, nyugtatta, hogy megjön nemsokára. Távolléte alatt a kutya nem mozdult a kerítés mellől és időnként hosszan felvonyított.

Múltak az évek, és Ettre lelkiismerete egyre nyugtalanabb lett Vitéz miatt. Örömtelenségre gyanakodott belenyugvó engedelmességében, s gyanította, hogy Vitéz jobban érezné magát pusztán, tanyán, más komondorok közt. Még szaglászó szenvedélyét is úgy tekintette, mint a kielégületlenség jelét. Csak a komondor rendületlen hűsége és ragaszkodása altatta el önvádjait: „úgy a legjobb, ahogyan van" – ezt fejezte ki Vitéz orrtükre. A gondokat még tetézte, hogy Vitézt sohasem sikerült pároztatni, vagy ő nem kellett a szukának, vagy a szuka őneki. Az egyik vendégszuka, akit pároztatásra hoztak a szomszéd faluból, éjszaka kitört a tüskesövényen, s bundájában szúrós ággal kilométereket gyalogolt a maga gazdáihoz.

Az is fájt Ettrének, hogy Vitézt mocskos utcákon kellett sétáltatnia, mert a környéket csak országos ünnepek előtt takarították. Földet söprő, pompás rojtjai barna hólében áztak, korom, homok, építkezési szenny tapadt lábaira, s Ettre megérezte a kutya szégyenkezését, s azt, hogy megalázottnak érzi magát a mocsokban, melyet nap mint nap felszedett az utcáról. Mi mást tehettek: mellkasa, hasa alatt és a lábain rövidre vágták a rojtokat, legszebb díszétől fosztották meg, fájó szívvel megcsúfították. Azokra az ápolt nagyvárosokra gondoltak, melyeknek parkjaiban a kutyák szabadon, de illemtudóan hancurozhatnak a gyepen, s Ettre nem győzte elrántani a járdát tarkázó szennyfoltoktól.

Kezdetben még megpróbálkozott, hogy városi útjaira Vitézt elvigye magával. Bizakodón vegyült vele a járókelők sűrűjébe, esti kirakatok előtt, eső utáni, tisztult levegőben. Így figyelt föl a kutya szorongására: túl nagy testű, és túl rendkívüli jelenség volt Vitéz ahhoz, hogy vele a tömegben sétálhasson.

Döbbent, sőt, megbotránkozott tekintetek meredtek rá, a járókelők borzadtak tőle, volt, aki felkiáltott, s épp a falusi külsejűek ijedtek meg leginkább. Csak a gyermekekből hiányzott a félelem és a viszolygás: elfogulatlanul léptek a kutyához, Vitéznek jól estek a kedveskedő megszólítások. Majd ismét köréje csapódott az ellenséges tömeg, és Vitéz a farkát, melyet ünnepi zászlóként szokott emelni, most mentegetődzőn engedte alá, és fejét lehorgasztva lépkedett. De még a kis utcákon is felkiáltások hangzottak: „micsoda *dög!*" – vagy: „ugye ez bernáthegyi?" – csaknem mindig: „mit zabálhat ez az állat!" – „inkább az unokáját sétáltatná!" – vagy alattomosan: „tessék mondani, hány kiló húst eszik meg naponta a kutya?" – néha képmutató szívjósággal: „szegény pára, mit szenvedhet a póráztól, a puszták gyermeke ez a kutya, nem is lenne szabad városban tartani; legalább kertes házban laknak-e?" A gyermekek azonban továbbra is örültek Vitéznek, rojtjait húzogatták, amitől Vitéz boldogan nevetett. Csak azt nem tudta megbocsátani, ha féltek tőle, – kutyák ezt sohasem bocsátják meg.

„A kutya a természet legkedvesebb mosolya" – idézett Ettre egy szép könyvből, – embertársainak egy része azonban ezt a mosolyt visszautasította. Vitéz oldalán haladva s vele azonosulva, Ettre úgy érezte, ellenséges világban él, elfajzott emberek között, akik elvesztették érzéküket az egyszerű és természeti dolgok iránt, csak az irigység és a kapzsiság mozgatja őket, s legfőbb gyönyörűségük a gyűlölség. Gonoszabbak lettek-e az emberek? Vagy mindig ilyenek voltak? Micsoda félelmek és viszolygások fészkelték magukat belé jük? Ettre félni kezdett azoktól, akik Vitéztől féltek: miféle ösztönök és indulatok lappanghatnak bennük?

Telt az idő, és Vitézre elkövetkeztek a hanyatlás évei. Erejét még egyszer megmutatta: szeptember volt, ilyenkor a Duna medre összezsugorodott, homokos, fehér partja pedig kiszélesült; a füzek beárnyékolták a partot, a nap még melegen sütött, de már sehol sem fürödtek. Ez volt az az időszak, amikor tüzeket gyújtottak a kertekben, a függőágyakat lebontották, de türelmetlenül építkeztek, szállították a sódert és a téglát. Nyirkos árnyékba vonták ki a motorcsónakokat, csak a szigeten hajtották ki a vízhez a gulyát. Az üres partra Ettréék levitték Vitézt, és amit eddig sohasem tettek, leoldották pórázáról. Ez volt az egyetlen és az utolsó alkalom, amikor Vitéz szabad mozgásában gyönyörködhettek: a kutya hatalmas iramban végigszáguldozott a néptelen térségen, rojtjai szárnyakként röpködtek, átváltozott pusztai állattá, repült, hihetetlen könnyedséggel szelte a teret, rugalmasan ugrott, bokrok, cserjék csapódtak körülötte, már messze járt, amikor megfordult, és hálás ügetésben visszatért hozzájuk. Mintha e nagy, parti vágta után kezdett volna hanyatlani Vitéz.

A hatóságok a kutyákat korlátozó intézkedésekkel sújtották, s a Halászbástya környékének egyik házmestere leleményesen patkánymérget szórt el azokon a sétányokon, ahová kutyákat szoktak kivinni. Vitéz talán érzékenyebben fogta fel az ellenséges közhangulatot, mint Ettre; kelletlenül indult sétákra, s mivel gazdája késő éjszakáig, néha hajnalig dolgozott, ő is ilyenkor élvezte leginkább a Duna partot, a Bazilika kupolája mögött kivilágosodó égboltot, s a hajókat, melyek még meggyújtott jelzőlámpákkal közlekedtek, valamint az első teherautókat s a platánok közt ébredő madarak hangját. Ettre szolidáris maradt kutyájával, emelt fővel vezette. Visszaemlékezett az időre, amikor több barátja megkülönböztető jelt viselt a kabátján, s ő még egyenruhában is úgy mutatkozott velük, mint aki ezt a jelt nem veszi tudomásul.

Most is csak szorosabban húzta maga mellé Vitéz nyakát, szinte egybeolvadt vele, s ez jól esett a kutyának. Általában egyre több tulajdonságot és szokást vett át a kutyájától: nélküle is lassabb ütemben járt, mintha mindig oldalán lenne Vitéz, s úgy merült valamely látvány szemlélésébe, ahogyan Vitéz szokott. Mert Vitéz, mihelyt a Duna partra értek, a mellvéden át a folyó hosszú, elmerült szemlélésébe merevedett, mintha valamely hangokra, üzenetekre figyelne, melyeket a Duna közöl. Megtűrt lénynek érezte Ettre a kutyáját, s ezért a megtűrtség állapotát vállalta maga is, belső daccal és konoksággal, mely azonban a szelíd és fatalista Vitéztől idegen volt. A vállalás nem beletörődés – gondolta Ettre magában.

A nagy, parti vágta után, s az ellenségessé vált társadalmi közegben kezdődött tehát Vitéz öregedése. Meglepő gyorsan haladt előre ez a folyamat. Már nem ragaszkodott az orgonabokorhoz, a kapu mögött sem álmodozott igénytelenül, az alkonyat beköszöntével. Elvetette magát a fűben, többnyire a ház északi sarkánál, végigaludta a napot, rojtjai beleolvadtak a növényzetbe, a heverő állat valamely kiszáradt, egybeboronált növényhalomnak látszott. A városi lakásban meg a kályha előtt dőlt el, lezuhant, olyan robajjal, mint egy felborult bútor.

Ettre azonban úgy érezte, hogy az öreg Vitézt még a fiatalnál, az erejében pompázónál is jobban szereti. Ebben a szeretetében átvette tőle az öregségét is, hozzá öregedett, s engedelmesen, együttérzéssel-együttlétezéssel hagyta, hogy tagjaiba átáradjon Vitéz fáradtsága, csontjainak csendes fájdalma, miközben a kimerülő szív egyre elszántabb.

Ősz volt, s az őszi kertben a kutya alkonyati mozdulatlansága olyan volt, mintha ez az óra, melyben most éltek, régesrég elmúlott volna már. Ettre úgy érezte, hogy ő nincs már, és a kutya sincs, csak a kert van és az ősz, de a kert a szilárdabban létező, mert a tér mindig megmarad, s az idő mindig eltűnik. Jelenlétnek és elmúltságnak ez a kettős érzése olyan volt, mint maga az évszak, mely nyár volt még, de már nem-nyár is, vagy az alkonyi óra, mely nappal volt még, de este is már.

A fecskék útra készülődtek, de még nem jelentek meg utódaik, a varjak, s a mókus sem jelent meg, mióta az egyik mandulafáról a harkályok elűldözték. Ettre és Vitéz együtt szokták figyelni a madarak röptét, s a mókusét, mely légies szőrcsomóként, ívben repült az egyik fa tetejéről a másikra. Vitéz is segített valamikor megkeresni a nőstény harkályt, a villanyoszlop tövében, ahol kétségbeesetten sápítozott, mert talán érintkezésbe került odafönn a villanyvezetékkel. Ez volt az egyetlen élő madár, melyet erősen és óvatosan a markában tarthatott Ettre, amígcsak tiltakozó kiáltások közben el nem repült. Újdtében tanult meg újból repülni.

Vitézt ezen az őszön a fecskék költözése sem érdekelte. A fecskéké, melyek kiüldözték Ettrét a ház tornácáról, s alábukva, könyökét súrolva riasztották el a munkája mellől, mivel újabb és újabb fészkeikben a fiókáikat féltették. Tavasszal még a meg sem született fiókákat, mert mihelyt ezek kikeltek a tojásból, féltésüknél erősebb lett a kötelességérzet: már megtűrték Ettrét, mert a kicsinyek táplálásáról nem mondhattak le. Micsoda fehér hasak, fitos csőrök, barna torkocskák! A fészkek éppúgy különböztek egymástól, mint az emberek házai. Az egyik fészek arányos és szilárd, a másik bolondos, mert statikailag is elfogadhatatlanul, lengő indára építették.

Télen aggodalommal kérdezték egymástól Ettréék: elérték-e úticéljukat a fecskéik, tavaszra megmaradnak-e nekik? Felnőtté fejlett fiókák jelentek meg májusban, mindig új fészkek épültek, és a régiek, melyekbe néha verebek költöztek télen, magányosan sorakoztak, mint az elmúlt esztendők. Mert az ilyen esztendők is megmaradnak az idő falán, csak mi költözünk ki belőlük.

Vitézt nem érdekelte már a fecskék költözése, fejét nem emelte a villanydrótok felé, melyeken összegyülekeztek. A költözők nem ígérték, hogy visszatérnek: az életben csak az a biztos, amiben ígéret nélkül is bizhatunk.

Ezen az őszön kelt útra Vitéz is, és nem ígérte, hogy visszatér. Verőfényes, őszi reggelen költöztek vissza Ettréék a városba. Arany köd takarta a Lánchidat, amikor az Alagút keretében megpillantották, s kanyarodásuk közben, a Dunaparton feltünedeztek Vitéz sétahelyei, mintha üdvözölni akarnák a hazatértet. Lakásuk kitárt ablakain sűrűn és éretten áradt be a fény, Vitéz türelmetlenül várta a sétát, mert a szagoktól mentes kert után a járdákon, a lámpaoszlopoknál és a fűben rejtőző szagok üzeneteire áhítozott. Orrát hosszan turta a Királylépcső tetejének egyik bokra alá: itt vehette magához a mérgezett csalétket, melyet a Halászbástya környékének házmestere helyezett el. Hátsó lábai már a Hunyadi János útról alávezető lépcsőn megbénultak.

Vitézt Ettréék pokrócban szállították fel az emeletre, s a kutyán nem szenvedés, hanem zavarodott szégyenkezés látszott. Szívszaggató látvány volt, az erejében valamikor pompázó, s erejét szinte szemérmesen rejtő állat mostani elesettsége. Orvosságos tablettákat dugdostak a fogsora mögé; sűrű enyvszerű lett a nyála. Végülis az állatkórházba szállították, s Ettre a kocsiban, a pokrócán fekvő kutyát megsimogatta, de ez mintha észre sem vette volna. Az elszállítását úgyszólván barátságosan fogadta, de a kocsiban idegen lény lett belőle. Ettre várakozott a rendelő várószobájában, aggódó kutyák és gazdáik között. Ijedt volt a csend a helyiségben, a legidegesebb kutyák sem moccantak, állatok és emberek a végzet jelenlétét érezték.

– Uram, ha szerez egy kutyát, melynek vérét vehetjük, vérátömlesztést adhatunk a komondorának – mondta az orvos, és javasolta, hogy Ettre talán Fótról hozzon be kutyát, vagy esetleg az utcán szerezzen. Átömlesztés céljára nincs vére a kórháznak.

Amikor később visszagondolt erre a délelőttre, mely éppoly derűs és szelíd volt, mint a többi délelőtt is akkoriban, úgy tetszett neki, hogy önkívületbe esett, szinte a tudtán kívül cselekedett, s maga körül a világot éppoly ellenségesnek érezte, mint Vitéz. Azt hitte, azonnal meghozhatja a segítséget, vadászként állt lesbe az utcán, két kezével akart volna kutyát fogni. A poros járdaszegélyen, az őszülő fák alatt asszony vezetett egy korcs kutyát; békésen lépkedett, szerényen meg-megállt, vezetőjére hálásan feltekintett. Ettre alkuba bocsátkozott az asszonnyal, aki máris hajlott az üzletre, – „a pórázát is tessék megfizetni, majd azt mondom, kitépte magát, a kutya ugyanis nem az enyém, én csak sétáltatom". Ettre a kutyát csak most vette igazán szemügyre: okosan nézett rá az állat, s mintha bizalmat is mutatott volna irányában. Már nyúlt volna a pórázért, s a kutya szürke, rendetlen szőrét is végigsimította, mikor egyszere belécsapott a rádöbbenés: mit cselekszik! Szégyenek szégyenét érezte, szótlanul visszalökte a pórázt a csodálkozó asszonynak.

Jóindulatú kezek, a távolból, kéretlenül-váratlanul Vitézért mégis kinyúltak. Került kutyavér az átömlesztéshez, – miután Ettre a magáét akarta felajánlani, amit az orvosok megbocsátó fejcsóválással elutasítottak: az ember-

vér egészen másféle összetételű, kérem! Ettrének, mégis, látnia kellett rács mögött a meleg tekintetű, bársonyos testű vizslaszukát, melyet kiirtás végett hoztak a kórházba. „Add oda a jó véredet szegény Vitéznek" – hajolt hozzá bűntudattal Ettre. Ha eddig szégyenkezést érzett, úgy ezentúl szüntelen és növekvő bűntudatot. A bűnösség egyre maróbb tudatát, amiért tudatlanul betolakodott egy másik világba, ahol semmi keresnivalója, s ahol tudatlanságában akkor is árt, ha erről nem tud. „Három vérátömlesztés, és talán egy negyedik" jelentette ki az orvos, és Ettrét nem biztatta. Vitéz akkor már eltűnt egy ajtó mögött, és amikor elvezették, gazdájára vissza sem nézett.

Még két délutánt és egy délelőttöt tölthetett Vitézzel Ettre, azaz még ráadásul egy reggelt is, ami azonban már nem volt igazi együttlét. Az első vérátömlesztés eredményét szorongással várta: a kórházban szakszerűen tájékoztatták a kielégítő kifejletről, de még mindig nem biztatták. Vitézt az ajtó mögül, ahol eltűnt, kivezették gazdájához, a poros udvarra. Délután volt, és Ettre egész nap félt ettől a találkozástól. Az ápolók türelmesek voltak és megértők, Vitézt leoldották pórázáról, gazdájával szabadon, magára hagyták.

Ekkor tudhatta meg Ettre, hogy Vitéz elszakadt tőle. Nem vált ellenségessé, csak közömbössé, s úgy viselkedett vele, mint egy idegennel. Eltűrte jelenlétét, de fejét elfordította, mintha várná, hogy Ettre mielőbb magára hagyja. Többé nem ismerte el gazdájának Ettrét, elhagyott kutyának érezte magát. „Édes Vitéz, édes Vitéz!" – hajtogatta Ettre csüggedten, de a kutya meg sem hallotta. Magányos volt, minden emlékétől elszakadt. Ha hazavinné, s a szőnyeg sarkán, a kályha előtt a régi világát megtalálná? Még további vérátömlesztésekre kellett várnia.

Ettre most értette meg, hogy kutyája jóvoltából egy olyan világ részese volt, mely az emberi világnál zártabb és erősebb, s ahová kevesek nyernek bebocsátást. Az ő bebocsáttatását Vitéz eszközölte ki. Most azonban kirekesztetett ebből a világból, elvesztett egy titkos pártfogást, – így érezhette magát Ádám, amikor a Paradicsomból elűzetett. Abban az elvesztett világban rejtelmes rend uralkodik, a hatalom és erő kifürkészhetetlen rangsora, s ebben a rangsorban Vitéz magas helyet foglalhatott el. Ettre valamely hatalom kegyét vesztette el. Ezt igazán csak ebben a néma udvarban érezhette, drótkerítések és tűzfalak között, oldalán Vitézzel, aki őt most tolakodó idegennek tekintette. Jött az ápoló, a kutyát visszavitték ketrecébe, melynek rácsa mögé faradtsággal és apátiával kapaszkodott fel, szomszédai, vonyító és ugató társai mellé.

Csak az én kedvemért vállalta Vitéz a világomat, mely nem az ő világa volt! – gondolta Ettre, amikor az esti utcára kilépett. Eleredt az eső, és ebben a mozgalmas, hajszolt világban Vitéznek mintha sohasem lett volna helye. Az autóbusz lépésben haladt a híd felé, a kocsisor siváran összetorlódott, még a fényszórók is mohón tülekedtek, köröskörül minden csupa hiú és hiábavaló tülekedés volt. Ez a város élni akart, esztelenül és kíméletlenül, s nem tudott a poros udvarról, melyre most sötétség borul, s a porban egyideig még ott marad Vitéz testének lenyomata. A nedves úttesten széles fénytányérokat formált a fényszórók fénye, sötétség és fény, eső és házak, melyekhez sohasem volt köze Vitéznek. A városon kívüli is Vitéz sétahelye esőben ázott, a bokrok csöpögtek, a fűben szétszórt szemét meglucskosodott, a részegen felborított szemétládák tartalma lassan összeolvadt. Messze, a dunai kertet is eső áztatta, az orgonabokor egyenként vesztette leveleit, a kapu előtti pihenőhelyet kövér gyom nőtte be, az árva utcai lámpa a mandulasorba hullatta világát, de a növények nem emlékeztek már Vitézre.

Ettrén botor reménykedés vett erőt: erőlevest akart vinni kutyájának, tyúklevest főzött, s még erőltetetten tréfálkozott is: ha a hírhedt uralkodó megkóstolná főztét, még az emberhús élvezetéről is lemondana. Bokassa-levesét kis edényben Ettre reménykedéssel vitte ki, de Vitéz belé sem kóstolt, s undorodással tűrte, hogy a megtagadott gazda kanállal töltse fogai mögé. Szombat este volt, az ápolók kegyelettel engedték, hogy Ettre és kutyája egy bokor tövében, hosszan időzzenek. A kutya nem mozdult, csendesen lihegett, és félreérthetetlenül tudtára adta Ettrének, hogy bűnösnek tekinti. A bűnösnek nincs egyéb büntetése, mint bűnös voltának tudata. Langyos, őszi este volt, bágyadt levegő, csend és béke, a lezárult dolgok békéje, – Ettre életének teljes szakasza zárult le, a meghittségé, a csendes örömé, az igénytelen és ártatlan bensőségé.

A város látványa ezen az estén is szíven ütötte: miközben a Vígszínház előtt az autóbuszra várakozott, trombitáló csordaként kanyarodott ki a körútra a kocsisor, s ez a tömény vágtatás olyan akaratot fejezett ki, mely támadó voltában is megrendítő volt. Életakaratot sugallt neki, Ettre pedig ezt a sugallatot tiltottnak, az átéltekkel vészesen ellentétesnek érezte.

Vasárnap még egy délelőttöt tölthetett Vitézzel, szürke ég alatt, a fenn szürkélő felhők az udvari por szürkeségére feleltek, a környéken vasárnap délelőtti üresség, a város az előző est izgalmát pihente ki. Vitézen valami megkönnyebbülés látszott, mintha tudná, hogy életének méltatlan vége nemsokára végetér. Kedves pázsitja, orgonabokra, kályha előtti szőnyege helyett rács mögött, elhullott kutyák koptatta fémlapon. Ettre megértette, hogy ezt a kedves lényt, élete kevés társainak egyikét, a méltóságától fosztotta meg. A méltóság vesztét az állat nehezebben viseli el, mint az ember, – mert annak talán a méltóságból több jutott.

Még egy reggel, napfényes, őszi: Vitéz úgyszólván gyógyultnak látszott. Baljós látszat: délután, a negyedik vérátömlesztés közben a kutya kimúlt. Ettre azóta is bűnösnek érezte magát. De hát mi miatt? Tudása erről csak a kutyának volt.

Ettre ezentúl kerülte az utakat, ahol valamikor Vitézzel sétált. Egyszer a Királylépcsőre tévedt, és útba ejtette a Szerpentet is. Most kitakarították a helyeket, – de mi értelme már? Meglepte Ettréét, hogy mennyire nem hagyott Vitéz nyomot maga után. Kedves alomszaga valamikor betöltötte a szobákat: ez a szag azonnal elenyészett. Szőrszálai mindig sűrűn tapadtak a szőnyeghez: eltűnte után nyomtalanul tűntek el e szőrszálak. Csak a bogdányi ház ajtaján maradtak meg hatalmas körmeinek nyomai, melyeket mancsaival csapkodva karmolt a fába, mikor véletlenül kizárták. Dörömbölt, karmolta a fát, annyira vágyott a gazdáihoz. Ennek a vágynak betűiként maradtak meg ezek az együgyű és szívszorító jelek.

Ettre továbbra is vágyott komondor után, annyira, hogy szinte hűtlenné vált Vitéz emlékéhez. Az állatkerti komondorban Vitéz mására talált, s a hálón át a kioszkban kapható sajtos rudacskákkal etetni kezdte. Az állat ugyanúgy fogadta el a játékos csemegét, mint valamikor Vitéz. Az utolsó rudacskánál azonban hirtelen, kurta morgással, villámgyorsan és oktalanul Ettre gyűrűsujjába harapott. Ettre nem zugolódott, mert tudta, hogy Vitéztől kapja ezt a harapást, aki pedig életében, legvadabb, támadó játékai közben hatalmas fogaival még véletlenül sem karcolta meg. Megharapott ujjára azóta is úgy nézett mindig Ettre, mint a tilalom pecsétjére.

Hát Vitéznek volt-e jóvátenni valója? Pontosan egy esztendővel kimúlta

után, a dunai kert északi sarkán, a padlásfeljáró mellett, azon a helyen, ahol Vitéz az utóbbi időben gyakran hevert, Ettre egy bodzabokor kivágásához fogott. Felpillantott: kismacska púpozott mellette, magát kellető virágszerű kis állat, hófehér torok és mell, vörhenyes hát, orra féloldalán sötétvörös folt, kerekre nyílt, borostyán szempár. Vitéz valamikor szerette a kis állatokat; nemcsak a kiskacsákat, de a kölyökmacskákat is nagy, feketerózsa talpaival ügyetlenül és barátságosan próbálta simogatni. Ez a kismacska is simogatásra várt, miközben púpozott, és a háta ugyanolyan színű volt, mint most a szeles, dunai égbolt, a sziget felett, ahol már kigyúltak a termelőszövetkezet istállójának fényei, a távolban az olajmű tűzcsóvája vöröslött, a Dunán hazafelé tartott a szárnyashajó, a mandulásból pedig felkerekedtek, hogy a szigeti fákra hazatérjenek, az ősz első varjai.

BENEY ZSUZSA

Csillog, de eltűnik

Sodródnak, a szél falára csapódva
eltűnnek hirtelen a madarak
s visszatérnek: szárnyaik feketéből
fehérre váltanak.

Az idő elsodorja létezésünk.
De mint a tajték a sziklafalon
kirajzolódik múltunkból az emlék
egy más boltozaton.

S a két gömbhéj: a megtörtént s a képzelt
közt selyemszálon a semmi feszül.
Nincs tér csak hullámzás mely elszivárog
megmenthetetlenül.

A levegő gödrein átzuhanva
vannak-e *a testtelen madarak?*
Kihűlt csillagodból még egyre érzem
sugárzásodat.

•

A szürkületen alig tűnnek át
a fák fehérlő csontjai, az ágak
de a lombok alá visszaszivárgó
sugárzásban, az eltűnésre fáradt

gyönge világosságban felragyog,
s csillogni kezd a párás alkonyatban
az erdőket borító, lebegő
zöld korona, a máskor láthatatlan.

A kicsit sűrűbb, kicsit melegebb
levegő, melyből oda s visszaárad
a magát egyre gerjesztő sugár
a szó, mely kérdez s felel önmagának.

Eltűntél e túltelített világban
mely kristályossá dermedt nélküled.
Felfoghatatlan zengés a teremtés
s benne a lét mind félelmetesebb.

*

Tűzkerék év: előbb tavasz, törékeny
szárak és csontok, kiszolgáltatott
gyermektestek. Egy érintés: kitörnek
a lágy moha alól a patakok,

s nem csak az idő ömlik olthatatlan
olvadt üvegként hömpölyög a tér.
Átcsap egymáson a mély és a felszín,
a tüz kristályos ágai s a dér

zuzmói, gyöngyei – magábaszívja
a föld a nyári káprázatokat,
lángocskái már csak gyökér-közötti
kamrák falain át csillámlanak.

De ez másféle évszak: hallgatásod.
A cseppenként megfagyott levegő,
az átlátszatlan, mozdulatlan égbolt,
víz helyett: szürke kő.

Kigyúlt toronyban

És egyszer jössz. Nagy tűzmadarak
ajtómig elkísérnek.
Szívdobbanásom ritmusa
lángnyelvek reszketése.
Feszített tükrű csönd az ég.
Millió húr szakad.
Hajnaltól kigyúlt toronyban
Vergődik a harang.

Más időben

Azóta ott vagy. Más időben,
ahol más csillagrend szerint
merülnek el a percek, évek,
ott, ahol más eget teszít
föléd az ismeretlen Isten,
ahol a tiává fogad
ahová vágyunk mind, az ország.
S megméretlen tereid fölött
Atlantisz-éj a boltozat.

Nyárvégi vázlat

A park mélyén már minden őszül,
pedig zenitjén ég még a nyár.
Az ives ég fényes tetőül
feszül tölé. Csorduló pohár
a piros érés. – És fehéren
villan a nyirfa. Gyolcsfehéren.
Magányosan leng fönn a hinta:
akasztott teste lassú szélben.

TATAY SÁNDOR

Bakony

Emlékek és találkozások

XV.

A következő alkalommal Pápa felől igyekeztem Ugodra. Nem a Gyimóti úton, mert akkor a hajdani Szélesvíz szomorú medre mellett kellett volna befordulnom. Nem volt életében sem olyan nagyon széles, ám a környéknek ennél nagyobb tava sem volt, szükségükben a pápaiak tónak nevezték a Tapolca folyót is. Át is gázolhattunk volna talán rajta ágyékig felráncigált macskanadrágunkban, ha ki nem parancsolnak belőle már a partközelből. Most olyan csak, mint az elhagyott bakonyi kolostorok mellett az évszázadokkal ezelőtt ásott tavak teknője, benőtték már a fák.

Adásztevelnek fordulok le a főútról. Így is át kell szelnem a víztelen folyó medrét. Híd a semmiért. A Bakony minden patakja között a Tapolca vizének veszte a legfájdalmasabb, a legnagyobb bakonyi folyóé. Ma is érzem őszidőben is langyos vizének érintését, lábamon a vízalatti dús növényzet vattasimogatását. A híd alatt csíbort lestünk. „Ne tűzzétek gombostűre az élő bogarat, gazfickók, mártsátok szeszbe az orrát, az szép halál." Így fedett bennünket a természetrajz tanárunk. Milyen lehetett a szépvizű patak élővilágának tömeghalála? Végítélet, melyet nem isten tett, hanem az ember.

Régesrégi térképek szerint Pápa és Tapolcafő között, azon a tíz kilométeren tíz falu volt: Zsemlér, Hódoska, Agyaglik, Hanta, Parlagszeg, Igar, Simaháza, Mezőszeg és maga Tapolcafő, közepén a legszebb forrással, amelyet valaha láttam. Nem kiskút volt az, hanem tavacska, fenekén számtalan kis vulkánt épített a feltörő bugyborék. Szinte mindegyik faluban malmot hajtott a víz régen, nemcsak lisztet járót, hanem kállómalmot, sőt papírmalmot is, valóságos kis papírgyárat. Többnyire szőlőhegy dűlt ezekre az apró falvakra. A szőlők elveszte igen szomorú e tájon csak úgy, mint szerte az országban, akkor is, ha ez a folyamat nem volt ilyen drámai, hanem tartott száz évig.

Adásztevelt nem hallottam régen egyszer sem ilyen kiejtésben, ahogy leírtam. Ádáztevelnek mondtuk mindenütt a környéken, nem gúnynévként, gyermekfejjel inkább valami büszke, keménykötésű népet sejtettem alatta. Mostanában, legalábbis a társközségekben és hivatalosan Adásztevelnek ejtik, illemből, udvariasságból, talán kárpótlásul a tettért, hogy ezt a hajdani tiszta nemesi községet, a legteljesebbet az északi Bakony táján, hatodmagával sorolták egy nagyközségi tanács alá. No, nem azért mondom, mintha emlékezetük szerint kiváltságosak volnának: azok aztán nem. Csak annyi, hogy két közbeeső falun visz át útjuk a tanácsig. Az ádáz szónál pedig nem szebb az „adász"? Hiszen ez valami kupecségre utal. Akkor inkább elkezdem tornáztatni az agyam és a nyelv rugalmas bukfencei és a nyelvészek merész bukfencgyakorlatai szerint máris kisül: áldásból lett az ádáz. Hogy a jelentése fejetetejére állt? Ki csodálkozik ezen, ha most a szemünk előtt az ádáz-ból adász lesz, a bősz-ből kupec. Hát a szemes hogyan lett szemtelen?

Egyes kútforrások szerint jó földje volt Adásztevelnek, másutt kevés és nem valami termékeny. Hatása manapság legszűkebb a környéken, hátmég ha a lakosság számához mérjük. De éltette a város közelsége. Emlékszem egy szépnevű adászteveli emberre a húszas évekből, aki drótra fűzött ügyes lábtörlőkkel házalt a Széchenyi utcában. Asszonyaik gyalog is elérték időben a pápai piacot. Nem tartották számon, hogy őseik kiváltságosok voltak valaha. Rangot szereztek a pápai vár lovas katonái között. Rideg állattartásuk volt, míg a falu határa felnyúlt a Bakonyba, ez még ősi foglalkozás, ám a tojással, tejhaszonnal piacozás már nem az igazi, a szerényebb házaló kereskedés sem, melyre rákényszerültek, míg a volt jobbágyfalvak megizmosodtak tulajdonná vett telkeiken.

Ila Bálint – Kovácsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona szerint, mely bőséges levéltári és szakirodalmi utalásaival legfőbb segédkönyvem, 1741-ben 40 nemesi, 37 agilis és 6 iparos családot írtak össze Adásztevelen. Agilis – libertinus, botcsinálta történész lévén könnyen eltévedek az efféle terminusok között. Különösen mert jelentésük újra meg újra változik a századokban. Ez esetben nyilván olyanokról van szó, akik feleségük, vagy megözvegyült anyjuk birtokán élnek csonkított nemesi jogokkal. Nemesi özvegyek akadtak bőven e tájon a szüntelen harcok korában, és lányok maradtak pártában a rangjukhoz méltó férfiak hullásával. Özvegyek és lányok rákényszerültek a megalkuvásra. A kuruc háborúk vége felé megindult egyházi anyakönyvvezetés bőségesen szolgáltat adatot rá, hogy abban az időben sokkal gyakrabban kötöttek házasságot nemesi özvegyek és lányok jóravaló parasztokkal, mint századunkban a magukat középosztálynak nevező értelmiségiek iparossal vagy földmívelővel, mégkevésbé ipari munkással.

Mielőtt a faluba érnék, remek tünemény fogad. A reggeli köd oszladozik éppen, egy-két arasznyi rétege lent ragadt a friss szántáson és most harangvirágokat nyílik. Feltör a hantokról, majd visszahajlik, mint a tüzijáték virágai, tömörül, kövéredik és elszakad a sekély tengertől. Lidércesen átvilágítja a kelő nap. Meg is állok, végignézem a színjátékot, míg megtisztul a szántás, éppen csak gőzölög még kicsinykét.

Adásztevel nem a vasút felé indult meg, mert nincs is állomása, hanem Pápa felé. Ez az igyekezet is már a két világháború között kezdődött. Csakhogy Pápa nem lépett elébe. Ami keveset lépett, azt is más irányba tette. A régi Zsemlért és Hodoskát már elnyelte, de azokat régesrégen. Akkor még, amikor fejlődése irányát a Tapolca folyó vezette, és éltette a várost a Bakony a Kisalföld cserepiaca.

Bent a régi faluban balra takaros kis vendéglő, nagy betűk hirdetik az idegen utas számára talányos nevét: SUTTON. De én régről ismerem a fogalmat, a község egy zugát értik alatta. Más bakonyi faluban is találkoztam e kifejezéssel, sőt dűlő neveként is hallottam. Sut, suttony, sutton: szögletet, búvóhelyet jelent. Az adászteveli Sutton arról volt nevezetes, hogy ott nagy zsúfoltságban, igen szegényesen éltek a falu nemes lakói, szűk utcái csak gyalog járhatók, az erecske is csak szorong benne.

Az országút kettéválik Ádásztevel temploma, a tekintélyes református templom előtt, majd ismét összezárul, körülfogja azt, mint szigetet a folyó. A legtöbb faluban dombot kerestek a templomnak, volt úgy, hogy még raktak is. Ez ül csak súlyosan a falu közepén. Nagy terjedelmével elképeszt. Mert hogy Ugodot megajándékozta drága templommal a gazdag földesura, az Esterházy gróf és egyben egri püspök, az érthető. De hogy a mindig sze-

génynek tartott adászteveli kuriális nemesek! És majdnem fél századdal előbb építették annál, ha nem is mindjárt egészen ekkorára. Csak a református makacs rátartiság szülhette. De bizonysága annak is, hogy Adásztevel lélekszáma a harcok elültével, a XVIII. század elején a legnagyobb lehetett a környékbeli falvak között. 1785-ben is népesebb Ugodnál, kétszer annyian laknak benne, mint a már ötven éve németekkel megtelepített Nagytevelen. Pedig ezt hívták gyakorta Kistevelnek és sajnálkoztak szűk határán. Szűk határúak rendszerint a kuriális nemesek lakta falvak Zalában is, és éppúgy, mint itt, zsúfoltak. Osztódnak a porták hosszában, keresztben, ahogy szaporodnak, osztódnak a családok, végül egyetlen keskeny udvarra már három-négy tornácbejáró nyílik, vagy annyi konyha- és kiskertajtó. Így keletkezik a Sutton, melynek útjain már a szekér sem fér el, tán nincs is szekér, csak talicska. Mert milyen földekre szaporodjék a szapora család. Nem haraphat a szorgos, katolikus szomszéd falu határából, sem az Esterházy hitbizományból, sem a papok erdejéből. Az egyke nem e vidék receptje, megindul hát a kitántorgás a tengeren túlra. Útjuk ugyanabba a rengetegnagy idegen városba vezet, amelyben elmerült szülőfalum annyi kivándoroltja is. Mert a szomszédos falvak egymástól tanulják meg kínos kiejtésben a messze város nevét, ahol már néhány házban, vagy egy egész utcában élnek magyarok, testvérek és hittestvérek még az első nemzedékben. A szomszédos Nagytevel község németjei döntően magyar nyelvűekké váltak főképp a közelmúlt évtizedekben. Ez az ország lépéseket tett példaadásul visszanémetesítésükre, de hová lettek a chicagói és clevelandi magyarok tízezrei?

Fél századdal ezelőtt a földreform szentül megszállottjait efféle fájdalom szülte, bár a hatalomtartók nem engedtek, mert nem tanulták meg, hogy semmilyen hatalom sem örök, és ha nem lépnek elébe törvényszerű sorsuknak, katasztrófálisan vesznek el.

A történelem kereke a reformerek óhajánál is sokkal nagyobbat fordult. És azt hallottam az ugodi tanácsházán, hogy manapság községeik közül egyedül Adásztevel lakossága növekszik, méghozzá nagyon is érzékelhető módon.

A gyengék régi kiváltságait legyűrték a nagyok előbb saját erejükből, majd szövetségben a tőke új kiválasztottjaival. Nem is nagy kiváltság volt a tevelieké, csak annyi, hogy kilenced, tized, harmincad és robot helyett vérrel adózhattak... A nagy falak ledültek maguk alá temetve évezredes ősi és csak száz évvel vagy évtizedekkel mérhető új előjogokat, de az adásztevelieknek most felemelték fejüket.

A templom kapuja nyitva, egy takarító asszony dolgozik odabenn, így alkalmam adódik körültekinteni a roppant nagy belső térben. A templom befogadóképességét szinte kétszeresére növeli az ormótlan kórusépítmény. Kétségtelen akkor lett erre szükség, amikor, jó kétszáz évvel ezelőtt szorongattatásában kimenekült ide a nagyhírű Pápai Református Kollégium és lássunk csodát – egy időre Adásztevel lett Pannónia református Rómája.

Mikor megmondom, mi járatban vagyok, a takarító asszony biztat, hogy látogassam meg a tiszteletes urat. Szabódom kicsit, hogy korai még az idő, de úgymond: nem későn kelő ember az.

Ma már szerény kis háznak mondható az új paplak és új csak a régihez képest, mely hosszan elnyúlik a funduson jobboldalt, jócskán mélyebben ül a másiknál, mint minden régi épület. Így borulnak egymásra a rétegek, ahol az ember rég megtelepedett, így ásható elő a múlt.

Nagy Lajos lelkész úr pápai öregdiák, eszerint közös múlt köt össze

bennünket. Megmutatja a régi, hosszú tornácos parókiát. Tágas szobák, egy valóságos tanácsterem. Nemcsak egyházi, községi, közbirtokossági ügyeket is tárgyaltak valaha az ilyen színtiszta református falvak gyülekezetében. Társalgásunkat az új lakásban folytatjuk szeszmentes ital és a papné otthonos ízű süteménye mellett. Hogyan maradt meg kálvinistának Adásztevel? Úgy, hogy nemesi község volt, nem vezethette magával földesúr, mikor az családja és birtokai jól felfogott érdekében visszatért a római anyaszentegyház kebelére. Miért maradt életben magyarként Adásztevel? Mert kálvinista volt. Elmerülhetnénk régi iratokba, anyakönyvekbe, melyek fejezetekre való anyagot szolgáltatnának és bizonyára nagyon érdekeset a múltról, de erre a napra még ugodi terveim vannak. Megkérem vendéglátómat, kalauzoljon el a legendás Suttonba. Szívesen vállalkozik a sétára.

A régi Sutton már csak nyomaiban lelhető fel. Lebontott, eltűnt, romokká zsugorodott épületek levegőssé tették azt a lapost. Legtöbb helyen már nem is a régi szegényes házak, csak a kerítések szűkítik az utat. Új ház ide nem épül, ha nem az állomás irányába, akkor lehetőség szerint dombhátokra terebélyesedik a mostani falu. A még meglévő házakat több helyen szerényen felújították, nem törődve a stílustöréssel, csak lakható legyen. Egy-két kapun betérünk. Gondosan ápolt virágágyak őszi szomorúságukban ismerősek a bakonyi kiskertek megszokott virágaival. Gyümölcsfák, amennyi szűken elfér az apró udvarokban, és elmaradhatatlan a szőlőtőke, bármi mostoha adottsággal kell is annak megbirkóznia, fagyos széllel, hideg, vizenyős talajjal. Szőlőtőke azért legyen, mert ilyen az ember igyekezete. Az istenteremtette szőlőhegyek déli lejtőin pedig legyen fügefa, ha csak dísznek is. Így szép ez.

– Jó napot, Balassa néni!

Idős asszony tesz-vesz a léckerítésen belül. Házának egyik fele még mélyen ül, oszlopos, bolthajtásos tornáca van, szegényes, de szép, a múlt század elejéről származhat. A bejáró kiképzése határozottan artisztikus. A másik rész egy-két évtizedes toldás, fölé magaslik a régi háznak. Alápincézett, egészséges, de a maiakhoz képest jellegtelen, igaz, hiányzik is róla a a kellemetlen típusdíszítés. Minden csupán a célszerűségért, a lakhatóságért. Ide invitál bennünket Balassa néni.

– A gyerekek kedvéért épült, de ez sem volt jó nékik, beköltöztek Pápára,

– Bizonyára utánuk is megy, ahogy múlik az idő s nehéz lesz egyedül.

– Nem én, semmiért sem. Nem hagytak el azért. Meglátogatnak, hacsak idejük engedi.

Jóféle süteménnyel kínál bennünket. Szép nevére utalok és említem Bálintot, a költőt.

– Hát, nem tudhatom, az a család A. Balassa vagy B. Balassa? A kettő között csak nagyon távoli a rokonság.

Jellegzetes nevek ütik meg a fülem Adásztevelen és a magyar társközségekben.

„Szép időnk van, Ányos bácsi".

„Jó napot, Berzsenyi elvtárs!"

„Holnap megy a traktor a mészért, Bornemissza úr!

Utoljára egyik szélső házba térünk be, annak lakói már beköltözöttek. Megjárták szülőfalumat is, ismerik a rokonságomat. A Sutton régi lakói fogynak, de még akadnak néhányan, akik helyükbe lépnek szükségből. Látok, ha már roskadtakat is, de tágas házakat, csipkés tűzfaluk még kivehető. 150 éve, mikor ezek épülhettek véleményem szerint nem lakhattak bennük

szegény emberek. De a lelkész is, a helyben lakók is állítják, hogy itt mindég nagyon szegények laktak, csakhogy meddig tart az emlékezet?

Déltájban érkezem Ugodra. Megebédelek a Kisvadászban. Egyféle ételből választhatok: kell vagy nem kell. De az az egy nagyon ízletes, és házias, mint maga a kiszolgálás. A fehérköpenyes kerekded asszonyka, aki elém teszi az ételt, leül mellém, mikor megtudja mi járatban vagyok. Inkább szakácsnőnek nézem, mint pincérnek.

– Tudja mit, írjon rólunk is, hogy itt egyszerű, de jó ételek várják a vendéget, a bánásmód is otthonias, az árak sem borsosak, mint a legtöbb helyen. – Igazat kell adjak néki és jó szívvel teszem, azért is, mert kedves a fülemnek a hazai hanghordozása.

Nellikét, a könyvtárost, aki előző utamon – mint mondták – kukoricát szedett, ez alkalommal megtalálom tágas és elég gazdag könyvtárában, amely nemcsak Ugodé, hanem ellátó, irányító helye is tucatnyi községkönyvtárnak. Egyszóval bizonyos rangja van a járási könyvtárhálózatban. Szakszerű segítséget, eligazítást kapok helytörténeti kutatásomban, sőt kölcsön könyvet is. Nelli nem kombájnok után gyűjtötte a kukoricát, hanem szedték a saját földjükön, a szőlőhegyen, kivénült tőkék helyén. Megragadom az alkalmat s megkérem, mutassa meg nékem azt a sokat emlegetett szőlőhegyet. Rá is áll szívesen, amint szabaddá teheti magát. A faluból keletnek kivezető széles úton kerülgetjük a gödröket. Ilyen széles csapások a legelőkhöz szoktak vezetni. Olyan rendeltetése is lehetetett valaha. Igás tehenekkel vontatott szekerekkel találkozunk. Ritka látvány már az ilyen. Inkább kukorica akad a szekereken, mint szüretes kád. Elhúznak mellettünk a téesz traktorai is. Elérkezünk a szőlőhegy bejáratához. Nevezhetem bejáratnak, mert megvan még a kerítés romja, a kapu korhadéka is. A kapun belül kőkereszt, hogy ne feledkezzék meg az áhitatról és tiszteletről, aki a szőlőhegy zárt területére teszi lábát. A kötelességről sem, mely előíratott a gazdák részére. Minden jel arra mutat, hogy szervezett hegyközség volt itt valaha. „Promontorium", melynek megvolt a szigorú szabályzata. Az eltűnt Olaszfalu határához tartozott. Így tartják nyilván a pápai uradalom okiratai még a múlt század első felében is. De ugodiak használták legnagyobb részét. A szőlő telepítvény ugyancsak hézagos, megszakítják kukoricatáblák. Egyéb is, de leginkább azok. A meglévő szőlők is nagyrészt direkttermők azóta, hogy a nemes fajták gyökerét elpusztította fehér halállal a filoxéra. Ezen a tájon kicsit később jelent meg a veszedelem, mint a nagy kiterjedésű szőlős oldalakon, de annál gyorsabb aratást végzett. Gyermekkoromból visszatűnik egy emlék, ahogy a szőlősgazda kiemelte csákányával az elszáradt tőkét, felemelte, felmutatta penészszel bevont gyökereit. Ő nevezte ezt fehér halálnak.

Présházak akadnak szép számmal. Régiek főképpen, de felújítottak is. A meglévő tőkék egyébként rakottak, ahol még nem volt meg a szüret. Roskadnak a termés alatt. Az ugodiak könnyen jutnak trágyához, az is vásárolhat, akinek nincs állatja, nyilván vissza is élnek vele, mint manapság a legtöbb szőlőtermelő. Minden szőlőföldnek megvan a sajátossága, de jellegtelen mustot ad az agyon trágyázott szőlő és gyengét, mint a harmat. Gyorsan fejlődik a túltáplált tőke, de hamarabb is megunja életét. Tudom rá a feleletet: Minek éljen hatvan évig, ha húsz év alatt megad ugyanannyit. Ez igaz, de milyet?

Nelli révén bejutok egy öreg pincébe. Meglepő: a boltozata inkább kupolának mondható. Ilyet nem láttam a balatoni szőlőkben. Kicsi pince, de csinos és elmés, még némi bordázat is erősíti. Tán valaki ugodi szénégető

használta fel kemenceboltozó tudományát, mert amúgy rusztikus az egész alkotmány.

Megkóstoljuk a gazda borát, a tavalyit is, az előszüret adta újat is. Szerény, de egészséges és jóillatú mind a kettő. Érzik rajta a túlságosan átható fajták illata, de nem kendőzi magát. Okos dolog, ha szűzen marad legalább az, amit saját fogyasztásra szán a termelő.

Arréb egy fiatalember kétéves telepítés sorai között berregtet egy rotációs kapát. Szépek a fiatal oltványok, egyenletesen felérnek a karó tetejéig, tiszta, rendes az egész terület, öröm látni. Ez is ismerőse Nellinek, sőt olvasója könyvtárának. Szóba elegyedünk vele. Mint megtudom, ipari dolgozó. Hasznos kedvtelésből munkálja azt a jókora területet, melyet szakértők tanácsa szerint koraérő nemes fajtával rakott el. Minden bizonnyal ilyen való az északi Bakony lejtőire, ahol későn fakad a szőlő és nem olyan nyájas az ősz sem, mint a déli oldalakon. Valahol itt van a megrokkant ugodi szőlőhegy újraéledésének záloga. Csak a nemes igyekezetben s a jóféle rövid érésidejű fajtákban. Nem árt, ha eltűnik az otelló, izabella, delavári illat, mely érződik a pincék nyílásain át kiáradó borgázban és kísér bennünket úgy, mint a hullott gyümölcsön sürgő bogarak őszi döngicsélése.

Ha már eszembe jutottak a pincéről az ugodi mészégetők, megkértem Nellit, vezessen el ahhoz a két kemencéhez, mely úgy hallottam ott van majdnem a falu végén.

Gyermekkorom nagy élménye volt a mészoltás. Már maga a csoda, hogy egy darab meszet vízbe dobnak és nemhogy lehűlne ott, hanem felforralja a vizet, fortyog, sistereg, fröcsög félelmetesen. Milyen titokzatos erő lappangott abban a fehér kőben! A gödör széléhez hatalmas ládát helyeztek, egy-egy oldala volt tán három méter. Kádakban állt a víz a láda mellett, halomban a mész. Egyik felől merték bele a vizet, másik oldalról szórták a mészdarabokat. Egy harmadik ember keverte hosszú nyelű kétlyukú vonyóval. Szakértelmet és nagy vigyázatosságot kívánt ez a munka, különösen ha nem volt lusta a mész, mert sem le nem sülhetett, sem ki nem hűlhetett, résen kellett legyenek, akik véle foglalkoztak. A jó mész ötször annyi vizet felvesz literben, mint ahány kiló, ám ehhez pontos munka kell, mert minden lazaság veszteséget okoz.

Valóságos kis fehér tó, melyben a föld mélyének lefojtott erői szabadultak fel és birkózik vélük az ember. Lankadatlan munkával legyűrik végül, megszelídítik. Egy szobányi nagyságú láda tele langyos tejjel. Mikor a vonyó már morzsalékot is alig talál benne, megnyitják a zsilipet és ömlik a gödörbe a testes fehér sugár, megforgathatna egy malomkereket.

Mészégető kemencét a Vértesben láttam legelőbb. Tatán voltam kisdiák. Komárom megyében a meszesek így kínálták árujukat: Thé-thé-thé-théé. Kíváncsi lettem, mért gajdolják ezt az értelmetlenséget? Utána is jártam. A házinéni egyszer kiküldött egy lyukas vödörrel, hogy hozzak abba öt kiló meszet. Itt az alkalom – gondoltam. Nagy bátran, de illedelmesen feltettem a kérdést: „Tessék már mondani mért nem meszet tetszik kiáltani, mért azt, hogy thé-théé? A meszes kérdéssel válaszolt: „Hát a tikász mér azt ordítja, hogy auszi-bauszi?

Nem vontam vállat, hogy meg ne sértsem. Szépen megvallottam, hogy annak sincs értelme.

„Nahát, most ülj ki szépen a tópartra, aztán kiáltsd el ezerszer, hogy: meszet vegyenek! Beletörik a nyelved, elsenyved a szádszéle. De ha holnap azzal

teszel próbát hogy: thé-théé, kutya bajod sem lesz." Megvallom őszintén, nem kiáltottam ezret sem így, sem úgy, de mérlegeltem nyelvemen és igazat kellett adjak a meszesnek. Eközben pedig annyit morfondíroztam a mészen, hogy nem nyugodtam, amíg egy-két barátommal fel nem kutattuk a mészégető kemencéket.

Később Várpalota határában, majd Dudaron láttam mészégetést és másutt is a Bakonyban. Volt olyan kemence, melynek a teteje alig ugrott ki a földből, csak mint egy óriás teknősbéka háta. Olyan rücskös, gerezdes is lett, ahogy megrepedezett rajta a sározás. Másikak kinőttek a földből jócskán, vélhettem azokat keleti sátornak. A legnagyobbak pedig, mint egy-egy kisebb erődítmény. Ugodon az emlékezők szerint egész mező volt különböző nagyságú kemencékből. Azokat nem láttam működésben, csak a nyomaikat, amelyek most is megtalálhatók a mészkőbánya közelében, a „közös gyöpön", mely nyilván közbirtokossági területet jelent, mint ahogy közbirtokossági volt a bánya is.

Kecskés József tanulmányt írt az ugodi mészégetőkről. Tőle tudom, hogy azokat a békahátúakat gödörkemencének hívták és a legrégebbiek mind ilyenek voltak Ugod határában. Két méter mély gödröt ástak hasasra, mint a kocsög. Melléje még egy szűkebb méretű gödör került, amelyből nyílás vezetett a kemencébe, ez volt a fűtőkonyha.

A kemence peremét körülrakták elébb muszakővel, ami nem volt más, mint az előbbi sütésekben összeégett meddő kő, agyag, törmelék; annak a tetejére építettek boltozatot válogatott, pofás mészkövekből, majd törekes agyag került rá, aztán egy réteg muszakő megint, erre már jöhetett a mészkő apraja is és megint a sározás. Az így keletkezett kúpot átfúrták több helyen hegyes bottal, hogy útja legyen a füstnek, később a lángnak is, végül csak a levegőt rezegtető forróságnak. Ilyenkor, akinek jó szeme volt, láthatta, hogyan táncol a kemence fölött a semmi. A szél pedig nem rázta, mert a kemencét, míg égett, vesszőfonyással, gyékénnyel vagy később kissé stílustalanul, de hasznosan bádoggal védték a rakoncátlan szelektől.

Vagy tizenöt óra hosszat fűtötték, akkorára úgy ragyogott a mészkő, mint az arany. Tíz-tizenkét mázsa mész került ki egy ilyen kis békahátú kemencéből, és kiváló minőségű, ha jó volt az alapanyag és ha jól dolgoztak a mészégetők.

A kelet-bakonyiaktól és a vértesiektől eltanulták később a tótkemencés rendszert. Az ilyen kemencét nem ásták hasasra, de kialakítottak benne körben egy padkát, erre került a boltozat. Ebből azután különféle változatok alakultak és egyre terjedelmesebbek. Szerepet kapott a samott, a rostély. Megjelent végül a már teljesen felszínre épült hevesi kemence. A bakonyi kemencéket megtoldja a mészégető saját ötlete szerint és korszerűsíti. Ma már 100–120 mázsa meszet égetnek egyszerre, sőt 180-at is. A termelőszövetkezet nagy hevesi kemencéjén négy rakott kémény is volt. Ám az ilyen hatalmas kemencékben az égetés már 48 óráig tart.

Volt Ugodon egy mészgyár is, a Dunántúli Mész- és Téglagyárak Rt. tulajdona. Működött 1907-től a második világháború végéig. Az állomás mellett építették ezt az üzemet, kisvasút hordta oda a mészkövet, melyet már robbantással fejtettek. 60–70 ember dolgozott a fejtésnél és a gyárban, de a harmincas évek konjunktúrájában volt úgy, több százra nőtt a munkások száma. Nem is volt azoknak legtöbbje már ugodi. Mint minden tágasabb épületet, ezt a gyárat is megszállták a németek, különösen ha az a vasút közelében

volt. Az is közös sorsuk lett az ilyen üzemi épületeknek, hogy romokká váltak, mire a katonák elhagyták.

Azóta a szövetkezet is felhagyott az üzemszerű szénégetéssel. Maradt Ugod nagy mészégető múltjából csak ez a két faluvégi kemence, amelyet most Nelli kalauzolásával megtekinthetek. Az egyik hűl éppen, a másik üzemben van. Füst már nem száll belőle, ami azt jelenti, nem kezdetén járnak az égetésnek. De átható melege jól érezhető, amint megkerüljük, az árnyékoló lemezeken keresztül is. Jól is esik a késő délután hűvösében.

A könyvtárban folytatott beszélgetésünk után Nellit hazavittem Ugod legújabb utcájába. Nem is utca az még, inkább csak újsor, de rangos házakból áll. Sőt az utca egyik részén nem is építhető, csak emeletes ház. Azt nem állíthatom, hogy egyformán szépek volnának az új épületek. Mint a legtöbb helyen, itt sem alakult ki valamely hagyományra támaszkodó szép stílus, csak akadnak kísérletezések óvatosan. Ki győzi erre megtanítani az épületekben rohamosan gazdagodó falvakat? Pedig győznünk kellene. A kritikának se szeri, se száma, szakértők és szakértelem nélkül fanyalgók részéről egyaránt. Ki győzi a módosodó embert nagy hajrájában lélekben kellően gazdagítani. Pedig valahogy győznünk kell, mert anélkül minden siker félsiker.

A tanácsházán folytatott beszélgetésemre emlékszem: aszerint hatalmasan megnőtt az utolsó másfél évtizedben a lakások száma, méginkább a lakásterület, a lélekszám viszont fogyott. Mikor e sorokat írom, hallom a rádióból, hogy a fővárosban lényegében megszűnt a bölcsődegond, de nem elsősorban új létesítmények által, hanem a születések csökkenésével. Azt is a rádióból tudom, hogy a mostanság éppen válságokkal küzdő Lengyelország lakossága a háború óta rendkívül nagy mértékben szaporodott. Albániáé pedig kétszeresére nőtt. Vajon miféle törvényszerűség ez Európában?

Törvényszerű-e hazánkban sok-sok község rangvesztése, némelyek végső sorvadása? Ismétlés már ebben a munkámban, hogy Magyarországon a történelem folyamán sohasem létezett ilyen minden apró részletre kiterjedő gonddal felruházott és megterhelt hatalom, akkor is, ha ez joggal nevezhető néphatalomnak. Éppen ezért roppant felelősség hárul a hatalom képviselőire, ennek a felelősségnek pedig napjainkban legérzékenyebb területe a települések sorsát eldöntő tevékenység. Ugodban sem egyformán jómódú mindenki. Más képet mutat az új utca, megint mást a tehénfogatos szekér a szőlőhegyen. Ám a módosodásra az elmúlt években a legtöbb helyen lehetőségek nyíltak, csakhogy nagy hajtással, az egészség károsodásáig. Magának a hajtásnak is vannak egészségtelen tünetei. Mint országos érvénnyel, a családban is jelentkezik könnyebb megoldásnak a szaporulat csökkentése. Bizonyos gazdasági válság jelei mutatkoznak az egész világon, önvédelemből, saját érdekünkben kénytelenek leszünk óvó intézkedésekhez nyúlni. Nagyon vigyázatosan kell cselekednünk, nehogy ezek az intézkedések a több gyermekes családokat sújtsák. Nagyon nehéz kivédeni, de mindent meg kell tennünk, hogy be ne következzék, mert ez volna az évtized nagy veszedelme. Minél többet járom az országnak ezt a kis szeletét, annál inkább látom, hogy ez ütné rajtunk a legmélyebb sebet.

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Védtelen lobogás

Kárpáti Kamilnak

Csörömpölve ereszkedett alá
az Isten mennyet és földet
munkáló ekéje.
A Nap palotája előtt
lányok szökkentek lósörényt
margarétázó szélbe.
Gyönyört mímelő asszonyok öléből
bukott a férfi. Haldokló barbár és keresztes
vadrózsa-álarcú sisakjából
riadtan kortyolt hányatott madár.
Sújtott a bakó. Fojtott a hóhér.
Vérbe-vert Világ, határtalan
örvények foglya, kaszaboltja,
ki tudja, hányszor dőzsölt
tálaid mellett gyalázó poroszló.
Ki tudja, hány fegyver füstölne,
ha számlálnánk szorgosan.
Védtelen lobogás, útra-indított láng,
hányszor iparkodtál vendégelő
szívünkből, hogy világolhass
szakadékba, völgybe, oromra.
Rög, ha porlasztja testünk,
leszünk bogarak otthona.
Csontjainkból barangolnak
boltozatként feszülő növényre,
téblábolásukhoz árnyékot ajándékoz
a fű, a kalászt himbáló kéve.
Még csizmánkon hajladoz
pillangókat csalogató szarkaláb,
A csillagok hordóit csapoló Nyár
kancsónkhoz koccantja piros poharát.
Hiszi az ember, hogy fölszáll
s a Mindenség holddal-lámpázott
zugából visszatér.

Vadrózsa-álarcú sisakok fölött
simogatna tarisznyájára röppent
madarat. Zsákjából csordulna
gyógyító mag. Vendégelő szívéből
iparkodna útra-indított láng,
védtelen lobogás.

Ezüstben

Alszik a lomb, fáradt gyermek
Arcán fények szöszmötölnek.
Harmat virraszt, lámpácskája
ezüstöt hint a Világra.

Szerelmesek hajladoznak,
gyönyör útján vándorolnak.
Pirkadat jő teli zsákkal,
felhőt vontat vadlibákkal.

Fordul a Hold, ereszkedik,
tarisznyája ködbe esik.
Barangoló pásztor kürtöl.
Borjú bőg a messzeségből.

VITÁNYI IVÁN

MUNKÁSOK A MŰBEN — MŰVEK A MUNKÁSOK KÖZÖTT

*VITAINDÍTÓ ELŐADÁS**

Nem ötletszerűen, hanem józan megfontolásból próbálkoztam meg azzal, hogy az ÉS-ben kérdések formájában kezdjem el a vitaülés témáját körüljárni. A József Attila Kör vezetősége ugyanis olyan szerteágazó és olyan mindenre kiterjedő témát tűzött ki, amely, nyugodtan mondhatjuk, nemcsak egész mai életünket és mai irodalmunkat érinti, de egész történelmünket is; aki igazából felelni akar rá, annak előbb a magyar élet enciklopédiáját kell felmondania. De hát persze mi más is a feladatunk, mint ennek az enciklopédiának az újrafogalmazása? Éppen ezért, ha ti vettétek a bátorságot arra, hogy ezt a témát kitűzzétek, hadd kövesselek benneteket azzal, hogy megpróbáljak a tárgyban rejlő kérdésekre – nem felelni, hanem bevezető gyanánt a szociológia és olykor a saját feleleteimet előadni.

A kérdések egyik része látszólag definiciós jellegű: mi a munkásosztály, mi az irodalom (például: miben különbözik a szociológiától) – és így tovább. Nem kerülhetjük meg azonban teljesen ezeket a kérdéseket sem. Jól tudom persze, hogy bár a fogalmakat különbözőképpen használjuk, sokszor még veszedelmesebb, ha megpróbáljuk őket tisztázni. Ilyenkor ugyanis már az első lépésnél elbukhatunk, s beleragadhatunk egy olyan terminológiai vitába, amelyben végül a valóság helyett definiciótörmelékekért megyünk csatába. Ezt elkerülendő nem is definiciókat szeretnék adni, inkább csak azt megjelölni, hogy milyen értelmezések lehetségesek, s akkor, ha tudjuk, hogy ki milyen értelemben használja a fogalmat, nem akarjuk senkire ráerőszakolni a magunk megfogalmazását és így nyugodtan vitatkozhatunk a lényegről.

Kezdjük tehát azzal a fogalommal, amelyet a vitaülés általatok megadott címe középpontba állít: a munkásság, a munkásosztály fogalmával.

A munkásosztály fogalmával hatalmas irodalom foglalkozik. Nekünk szerencsés helyzetünk van, mert az egyik utánam következő felszólaló, Kolosi Tamás, ennek a kérdésnek is szakértője, könyvet írt róla. Ő tehát ki tudja egészíteni, vagy ha kell ki tudja igazítani az én kicsit leegyszerűsített felfogásomat.

Én ugyanis azt olvastam ki ebből a szakirodalomból, hogy a különböző meghatározások két pólus körül csoportosulnak. Az első, hogy úgy mondjam szociológiai, a másik inkább ontológiai (és zárójelben: politikai) jellegű. Az első *foglalkozási* kategória: munkás az, aki fizikai munkát, közelebbről aki nem mezőgazdasági fizikai munkát végez. Amikor kézbevesszük a statisztikákat, melyek leírják, hogy Magyarország munkavállaló népességének hány százaléka munkás, hány mezőgazdasági, hány százaléka szellemi dolgozó vagy értelmiségi, akkor a munkás kifejezést ebben a foglalkozást jelentő értelemben használjuk. (Rengeteg alkérdés merül fel természetesen. Olyanok, hogy munkás-e a taxisofőr, a tercier szektorban dolgozó vagy másik

* *A József Attila Kör 1982. szeptember 9–10-én Pécsett tartotta meg tanácskozását a munkásábrázolás, munkásirodalom és munkásművelődés kérdéseiről „Munkások a műben – művek a munkások között" címmel. Vitaindító előadást tartott, a vitát vezette és összefoglalta Vitányi Iván. Kolosi Tamás, Gergely András és Halmos Ferenc korreferátumai után Csordás Gábor, Kapitány Gábor, Varsányi Erika, Kartal Zsuzsa, Berki Sándor, Szilágyi Ákos, Tóth Dezső, Czakó Gábor, Makó Csaba, Kőbányai János, Asperján György, Berkes Erzsébet, Pelle János, Csengey Dénes, Agárdi Péter, Bárány János, Széky János, Szántó Péter és Juhász István szólaltak fel. A tanácskozás teljes anyaga a József Attila Kör füzetsorozatában jelenik meg. Itt Vitányi Iván vitaindító előadását és összefoglalóját közöljük.*

oldalról nézve a művezető, esetleg az automata gépsor fehérköpenyes kezelője, de ezek még mindig ugyanannak a fogalomnak tolják idébb vagy odább a határait, ezért most nem érdemes velük részleteiben foglalkoznunk.) *A munkásosztály marxi fogalma* azonban nem teljesen azonos ezzel, és az eddigi viták sokszor éppen azon csúsztak gyékényre, mert a kettőt azonosnak akarták venni.

Miben más a munkásosztály fogalma Marxnál a pusztán foglalkozásbeli értelemben használt munkásságénál? A kérdés visszamegy a termelő munka fogalmára, ami Marxnál az egész elmélet egyik punctum saliense. Értéktöbblet elméletek címen külön köteteket szentelt neki, s ennek *A tőké*ben summázatát adta. Kiindulópontja a következő: a kapitalizmus viszonyai között (ma úgy fogalmazhatunk: a kapitalizmus óta, tehát nálunk is) csak az a munka minősül termelőnek, amely nem csupán terméket termel, hanem értéktöbbletet is. Ha a szabó a lakásomon az általam vásárolt szövetből nadrágot varr (ez Marx példája), és én azért természetben vagy pénzben díjazom, a szabó a politikai gazdaságtan értelmében még nem végez termelőmunkát, bár kétségtelenül megtermel egy nadrágot. De termelőmunkát végez a ruhagyári dolgozó, aki a tőkés üzemben a tőkés részére nemcsak nadrágot állít elő, hanem értéktöbbletet is.

Marx *A tőké*ben a következőképpen fogalmaz: „Másrészt azonban leszűkül a termelő munka fogalma. A tőkés termelés nemcsak áru termelése, a tőkés termelés lényegileg értéktöbblet termelése. A munkás nem a maga számára termel, hanem a tőke számára. Ezért nem elegendő többé, hogy a munkás egyáltalán termel. Értéktöbbletet kell termelnie. Csak az a munkás termelő, aki értéktöbbletet termel a tőkés számára, vagyis a tőke önértékesítésére szolgál. Ha szabad olyan példát választanunk, amely az anyagi termelés területén kívül esik, egy iskolamester akkor termelő munkás, ha nemcsak gyermekfejeket dolgoz meg, hanem önmagát is agyondolgozza a vállalkozó meggazdagodására. Hogy ez utóbbi tőkéjét egy tangyárba és nem egy kolbászgyárba fektette, mit sem változtat a viszonyon. A termelő munkás fogalma ezért semmiképpen sem pusztán a tevékenység és a hasznos hatás közti viszony, a munkás és a munkatermék viszonyát zárja magába, hanem egy sajátosan társadalmi, történelmileg keletkezett viszonyt is, amely a munkást a tőke közvetlen értékesítési eszközének bélyegzi."

Ezek a gondolatok olyan széles távlatokat nyitnak meg, amiről a hétköznapi gondolkodásban sokszor elfeledkezünk. Hadd mondjam itt saját következtetéseimet, nem pedig az eddigi viták átlagát. Úgy látom ugyanis, hogy a marxi álláspont következetes alkalmazásával a munkásosztály fogalmát ki kell szélesíteni és a történelmi változásnak eleve alávetetten kell elgondolni. Nem pusztán az ipari dolgozókat foglalja magába, sőt nem is csupán a fizikaikat, hanem mindazokat, akik nem a saját tulajdonukban lévő termelési eszközzel termelnek és értéktöbbletet termelnek. Ez a kategória azonban szélesbedik és változik, ahogy maga a termelés szerkezete változik. Amint a mezőgazdasági termelés kikerül a feudálisan szétaprózott formákból és volumenének nagyobb részét tekintve nagyüzemi keretekben folyik, a volt parasztok is fokozatosan azonos osztályt alkotnak a munkássággal. Nem kevésbé fontos a szellemi munka szerepének és helyzetének megváltozása. A kultúrát, az oktatást, a művészetet a gazdasági hivatalok még ma is az úgynevezett nemtermelő ágazatokba sorolják, holott a XX. század gazdasági fejlődése egyre világosabban rajzolja ki, hogy a szellemi termelés egyáltalában nem elhanyagolható, sőt jelentőségében egyre növekvő része az össztermelésnek, az értéktöbblet termelésének is. S itt nemcsak az anyagi termelést közvetlenül befolyásoló műszaki tudományos tevékenység jön számításba, hanem mindaz, ami az emberi *magatartást* közvetlenül vagy közvetve alakítja. Kialakulnak a szellemi termelés üzemszerű-racionális feltételei és keretei, mégha nem is azonosak az ipari termelésével. Ezen az alapon a szellemi termelés folyamatának résztvevői is munkások, nem kívülálló útitársaként, hanem a munkásosztály részeként teljesítik a munkásosztály történelmi hivatását. Csak így érthetők meg Marx azon szavai is, amelyekben – *A tőke* III. kötetében – a kommunizmus perspektívájával foglalkozik. Ekkor ugyanis – mondja – már nem a belefektetett munka, hanem a belefektetett tudás határozza meg az értéket. De vajon hogyan jön létre a tudás,

ha nem a szellemi termelés által. A fordulat éppen abban van, hogy a szellemi termelést sem tekintjük többé misztikumnak, hanem racionális és szervezett folyamatnak. A munkásosztály úgy teljesíti történelmi hivatását, hogy közben maga is átalakul, az összmunkásság teljesítményében egyre kisebb szerepe van a közvetlen, izzadságos fizikai erőfeszítéseknek, és egyre több a szellem és tudás által irányított tevékenységnek. Ahhoz, hogy *kint* megszerkeszthessük a harmóniát, előbb *bent*, magunkban kell megszerkesztenünk. Ez azonban csak akkor valósulhat meg, ha József Attila gondolatát is meghaladva nem válik szét a mi (a költő, az értelmiség) és a ti (a munkások), hanem egy új, osztálytagadó osztályban egyesül.

Változást jelent a munkásosztály helyzetében és fogalmában a tulajdonviszonyok átalakulása is, de nem olyan változást, amely az elmondottakat megkérdőjelezné. Sajnos a szocializmus politikai gazdaságtanát nem dolgozták még ki olyan érvénnyel, hogy bizonyító erővel hivatkozhassunk rá. A változás elve így abban ragadható meg, hogy míg a tőkés klasszikus termelésben a munkás valaki más, vagy valaki mások számára termel, a szocializmusban egy olyan társadalmi közeg, közösség, szervezet számára, amelynek maga is tagja, része. Ez ugyanabban az irányban változtatja meg a munkásosztály fogalmát, végülis az egész társadalmat egyetlen osztályba, a szocialista nemzetben egyesült munkásosztályba integrálja.

Mindezt azért kellett itt elmondani, hogy az osztály és a foglalkozás értelmében vett munkásság fogalmát megkülönböztessük. Amikor most igazán itt van már az ideje annak, hogy az elmélet fennköltebb régióiból leszálljunk a földhözragadt valósághoz, a gyakorlathoz, akkor először is a két fogalom egymáshoz való viszonya érdekel bennünket. A marxi értelemben vett munkásosztály kialakulása történelmi folyamat, méghozzá *hosszú*, amelynek egyes tendenciáit már érezzük, egyes eredményeit már megéltük, de amelynek jelen állásától nem lehet a végeredményt számonkérni. Minden arra mutat, hogy e folyamatnak inkább tartunk az eleje, mint a vége felé. Ebben az értelemben jogos külön egységként kezelni a foglalkozás szerint való munkásságot, mivel a szélesebb, történelmi értelemben vett munkásosztály a foglalkozás szerint vett munkásság kiteljesedése és nem marginalizálódása útján jön létre.

Mi határozza meg a *munkásság helyzetét a mai Magyarországon?* Itt mindenekelőtt azt a hatalmas fejlődést kell számbavennünk, amely a munkásság számában, arányában, körülményeiben egyaránt végbement. A magyar szociológia világszinten is elismert eredményeket ért el a társadalmi szerkezet változásának kutatásában, ezért röviden ki kell térnem arra a képre, amit e vizsgálatok alapján nyerünk.

Nézzük először a munkásság számát és arányát, mivel az ebben bekövetkezett változások a társadalom egész szerkezetének módosulását jelentik. A felszabadulás előtt Magyarország lakosságának mintegy 50%-a volt paraszt és csak kb. 20%-a munkás. A két fizikai munkával foglalkozó osztály tehát a társadalomnak hozzávetőlegesen 10%-át tette ki. A fennmaradó 30%-ban a legnagyobb részt a kispolgárság foglalta el, a szellemi dolgozók aránya nem volt több 5–6 %-nál.

A társadalom mai szerkezete ettől gyökeresen eltér. Megmaradt ugyan, hogy a két nagy fizikai dolgozó osztály együttesen ma is a társadalomnak mintegy 70%-át teszi ki, de kettejük között helycsere zajlott le. A munkásság aránya megközelíti a 60%-ot, a mezőgazdasági dolgozóké viszont – a legújabb statisztikák szerint – alatta marad a 15%-nak. Ugyanakkor megnőtt a szellemi dolgozók aránya, ma már a társadalom 24%-a, ebből 6% a szorosabban vett értelmiségi (akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek).

Ezek a számok egyértelműen tükrözik a gazdasági és társadalmi átalakulás méreteit. Ez volt az az időszak, amelyben az ország gazdasági jellege megváltozott, beléptünk az ipari-mezőgazdasági országok sorába, jelentős új ipar épült ki, az ipari termelés megötszöröződött. Ugyanakkor azonban a jóval kisebb arányú mezőgazdasági lakosság is több mint kétszeresére tudta növelni a mezőgazdasági össztermelést. A társadalmi mobilitás addig ismeretlen erejű folyamatai indultak meg: a szerkezet átalakulásának következtében a családok és az emberek többsége számára vált lehetőséggé vagy kényszerré, hogy felcserélje foglalkozását, osztályát, a társadalomban elfoglalt helyét.

Számításba kell azonban vennünk az érem másik oldalát is. Mindenekelőtt azt, hogy ez az átalakulás annyiban túlságosan is gyors, hogy a változások nem voltak elég szervesek, a mélyebb elemzés számos kritikus pontra mutat rá.

Először is a magyar statisztikák a munkásságba sorolják az ún. tercier szektor dolgozóit, azaz a szolgáltatókat, a kereskedőket. Én ezt hibásnak tartom, éppen a tercier szektor, az infrastruktúra kiemelkedő szerepénél fogva. Jól tudjuk, hogy a világ fejlett országaiban az elmúlt évtizedekben éppen ellenirányú mozgás zajlott le: az ipari munkásság rovására nőtt a szolgáltatásban dolgozók aránya és velük a szolgáltatás színvonala. Mi talán nem tudtuk volna ezt a fejlődésvonalat ugyanolyan ütemben követni, de ez nem jelenti azt, hogy megfelelő ütemben követtük. – Ha viszont a tercier szektorban dolgozókat levonjuk, akkor a szorosabban vett munkásság arányára mintegy 46–48%-ot kapunk. Ez is igen jelentős, hiszen a társadalom (a keresők) csaknem felét jelenti, a fejlett országokban ennél már mindenütt alacsonyabb. Nagyobb baj, hogy a belső rétegezettség sok komoly problémára utal.

Az adatok egész hosszú sorát említhetjük itt fel. Az egész munkásságon belül 36%, az összes keresőknek 21%-a dolgozik csak a nagyiparban. (Bár a kétszerese a felszabadulás előttinek, arányában mégis jellemzőbb a fejletlen országokra, mint a fejlettekre.) Egy másik adat szerint a munkásoknak kevesebb mint egyharmada dolgozik gépen, többsége tehát ma is kézzel dolgozik vagy pedig anyagmozgató, csomagoló stb. Az összmunkásságnak csaknem fele él falun, vagyis óriási az ingázók, a munkásszálláson élők száma. Bár egyre csökken, még mindig igen magas a 8 általánost el nem végzettek aránya.

Az adatok további sorolása helyett hadd hivatkozzam a szociológiai irodalom végkövetkeztetésére ezúttal Kulcsár Kálmán fogalmazásában: „Mindezek alapján talán nem meglepő, ha a mai magyar munkásosztályt leginkább jellemző *szociológiai* vonást *átmenetiségében* látjuk." Részletezve (most már nem szószerint, de hűen): a néhány évtizeddel ezelőtti, akkori viszonylag zárt munkáskultúra és hagyomány felbomlott, a mai magyar munkásság nem egységes réteg, hanem inkább „az úton lévők hatalmas tábora". Igen sok közöttük az elsőgenerációs munkás, akinek apja, vagy talán maga is paraszt volt, életformájában, gondolkodásában még nem vált munkássá, hanem félúton maradt a különböző társadalmi rétegek között, a félutasság tudatával. Ezeket a sorokat azért is idézem, mert valóban meglep, amikor szinte a felfedezés erejével mondja el valaki – s erre is találunk példát – hogy a munkásosztály nem egységes, hogy igen sokféle fajta ember számítódik a munkások közé. Tökéletesen egyetértek vele, de ez a megállapítás lassan közhelynek számít – legalábbis azok számára, akik olvassák a szociológiai irodalmat. Általában véve van egy olyan érzésem – erre később még kitérek – hogy a szociológia egyáltalán nem kevésbé élesen és kevésbé keményen veti fel a mai magyar társadalom, benne a munkásság problémáját, mint az irodalom, sőt gyakran éppen teljesebben és élesebben. Ezért inkább a pozitív és a negatív vonások *mélyebb elemzése*, a hogyan és miért történt így teljesebb feldolgozása válik feladattá.

Nagy kérdés persze az átmenetiség. Egy kicsit a fogalom is bizonytalan, nem minden átmenetiség rossz, ráadásul a munkásosztály klasszikus értelemben is kohó, amely különböző rétegeket vonz és olvaszt be magába, társadalmi szerepéhez tartozik, hogy ezeket a rétegeket a városi civilizáció életformájába bevonja és integrálja. Idézek itt egy húsz évvel ezelőtti fiatal író dokumentumregényéből: „A munkás olyan tudnivágyó, mint az értelmiségi, olyan bátor, mint a katonatiszt, olyan lovagias, mint a békebeli dzsentri (és sajnos sokszor olyan könnyelmű is), olyan fürkész szellemű, mint a zsidó, olyan büszke, mint az arisztokrata, olyan egyszerű és faragatlan, mint a paraszt, olyan célra törő és alkotó, mint a burzsoá, s úgy szereti az élet örömeit, mint a kispolgár. Ezért itt születhet meg majd a nagy összegzés, ha valaki jól adja össze a számokat."

Ezt a megfogalmazást ma is érvényesnek érzem, történelmi távlatokban a munkásság valóban a kohó szerepét tölti be. Ehhez azonban tényleg jól kell összeadni a számokat, mi viszont egyelőre még inkább a kivonást gyakoroltuk: a munkásság

soraiba bekerülő új rétegek (elsősorban a volt szegényparasztok) sokszor inkább vesztettek, mint nyertek.

A munkásság mai rétegeit elemezve ugyanis külön figyelmet kell fordítanunk két pólusra. Az egyik az úgynevezett törzsökös munkásság, vagyis az, amely már maga is városi, munkásszármazású, őrzi és továbbviszi – ha sokban változott formában is – a régi hagyományokat. A törzsökös munkásság újratermelődését bizonyítja, hogy a szakmunkás szülők 45–48%-a maga is szakmunkás lesz, de többnyire magasabb képzettséggel (az új nemzedék többsége érettségizett). Ennek a rétegnek az életmódja, társadalmi magatartása, kultúrája, szabad idő szokásai igen közel állnak a szellemi dolgozókéhoz, sőt az értelmiségéhez, megkülönböztetni már nem lehet, s egyre több az olyan család, amelyben egyaránt vannak munkások és értelmiségiek. Ez a réteg adja azt a jólképzett munkásságot, amelyre az ipar minőségi fejlesztését rá lehet építeni. Az egész munkásság rétegződési problémáját jelzi azonban, hogy a munkásság összlétszáma az elmúlt időszakban gyorsabban növekedett, mint a törzsökös munkásság – ugyanakkor éppen az lehet a fejlődés és egyben a társadalmi mobilitás iránya, ha a munkásság belül is átrétegződik ennek a rétegnek a javára.

Nem kevésbé fontos azonban a másik csoport, a paraszt származású, átmeneti helyzetben lévő, életmódjában instabil réteg, a segédmunkások, anyagmozgatók, ingázók, helyüket nehezen találó tábora. Mi lehet a pontos arányuk? Ki lehet számítani a különböző adatokból: a munkásságnak ma már nagyobb része, a társadalomnak megközelítően egyharmada. Arányuk tehát igen magas, mindenképpen több annál, amit a társadalom egésze zökkenő nélkül viselne el. A belső megoszlások is azt mutatják, hogy a parasztszármazású munkások közül a szegényparasztok kerülnek nagyobb számmal ebbe a rétegbe, a gazdagabb parasztok gyermekei jóval nagyobb arányban válnak szakmunkássá. Területi szempontból nézve is jelentős különbségek vannak, legnagyobb arányban a fejlődésben elmaradt vidékek küldenek e rétegbe „utánpótlást".

Mindebből következik, hogy ennek a rétegnek a gondja az egész mai magyar társadalom egyik legsúlyosabb problémája. Amikor a gazdasági fejlődés további lehetőségeit vesszük számba, tehertételként kell számolnunk vele, hiszen az ipart csak szakképzett és jólképzett munkaerővel tehetjük versenyképessé a nemzetközi piacon, márpedig jól tudjuk, hogy a jelenlegi termékeinknek mintegy egyharmada nem felel meg a követelményeknek – s ez az arány éppen egybeesik a munkásság e rétegének az arányával. És az adatok alapján ugyanennyit sorolunk a „kultúra fehér foltjaira", a „kulturálisan hátrányos helyzetűek közé". Innen szedi legtöbb áldozatát az alkoholizmus, egyik szülőanyja a deviáns magatartásnak, itt alakul ki a hagyományok, kötöttségek, világnézet és érdeklődés nélküli életvitel.

Az okokat keresve mindenekelőtt a *múltról* kell beszélni. Nem abban a sztereotip értelemben, hogy „íme milyen alacsonyról indultunk, ahhoz képest milyen magasra jutottunk", hanem éppen fordítva, abban az értelemben, hogy a múlt öröksége még hatékonyabban van jelen, mint sokszor hisszük. Fejlődésünknek ezekben a terheiben például kétségtelenül a feudalizmussal terhelt szegényparaszti nyomor örökségét viseljük, ennek következménye, hogy a modernizáció sok feladatát csak félig, ellentmondásosan tudtuk megvalósítani.

Nem emberbaráti indulatból kell tehát törődnünk azzal, hogy a munkásságnak egy jelentős, arányában nagyobbik része az átmenetiség nehézségeivel küzd, hanem az egész nép, az egész nemzet jól felfogott érdekében. Az elmúlt évtizedekben új, az eddiginél korszerűbb társadalmi mechanizmust építettünk fel, ez azonban nem mindenben működik kielégítően, az adatokat összevetve mintegy egyharmadában. Olyan ez, mintha kitünő, új, modern gépeink lennének, de kiderülne, hogy némely alkatrészük fém helyett papírmaséból készült. Ha a géppel eredményesen akarunk dolgozni, előbb ezt a hiányt kell megoldanunk.

A messzebbi múlt mellett azonban azzal is szembe kell néznünk, hogy a nehézségekbe már az újabb fejlődés szubjektív hibái is belejátszanak. Ha össze akarjuk foglalni, ha meg akarjuk jelölni, nevezni, hogy mi ezeknek a hibáknak a lényege, akkor

én a magam részéről az a *szerves* és a *nem szerves* fejlődés fogalmaiban tudnám leginkább kifejezni.

A gazdasági-társadalmi fejlődést ugyanis nemcsak iránya és globális nagysága jellemzi, hanem a szervességben és szervetlenségben megfogalmazható belső jellege is. Sokat lehetne és kellene beszélni arról, hogy mik a fejlődés szervességének kritériumai. Most csak röviden összefoglalva, ha a keretek fejlődése nem haladja meg a tartalomét, az extenzív fejlesztés az intenzívet, a mennyiség a minőséget, ha a feltételek megteremtése megelőzi, vagy legalábbis együttjár a tényleges innovációval, ha az infrastruktúra nem marad le a termelő ágazatok mögött, ha a tudatos-racionális fejlesztés teret tud adni a spontán erők kibontakozásának, és végül de nem utoljára, ha a kultúra, az életmód, az ún. emberi tényező sem marad le – sem időben, sem minőségben – a gazdaságtól és fejlődésre ösztönöz.

Társadalmunk és gazdaságunk elmúlt évtizedbeli fejlődésének véleményem szerint az volt a legnagyobb hiányossága, hogy nem volt elég szerves. Ezt bizonyítja a munkásság fejlődése is: létszámában, tehát keretében jól növekedett, belső tartalmában kevésbé. Ez pedig azért történt így, mert maga az ipar fejlődése, az iparosítás sem volt eléggé szerves, iparunk növekedése a kívánatosnál jóval nagyobb arányban táplálkozott a munkaerő létszámának növeléséből, mint a termelékenység emeléséből. Ma már egyre világosabban mutatják ki, hogy az egyes iparágak fejlesztésének részaránya (például azoknak az iparágaknak a viszonylag lassú fejlesztése, amelyek kisebb anyag- és nagyobb munkaigényességükkel megfelelnek lehetőségeinknek és hagyományainknak), a koncentráció foka, az üzemek belső társadalmi viszonyainak fejlesztése szintén nem felelt meg a szervesség követelményeinek. Már azon az ironikus megjegyzésen sem háborodunk fel, amely szerint iparfejlesztésünk egyik legfőbb eredménye, hogy elszívta a munkaerőfelesleget, s ezzel szabaddá tette az utat a mezőgazdaság intenzív fejlődése számára. Az sem kétséges azonban, hogy a jelen gazdasági nehézségekből nem tudunk kilábolni, még kevésbé tudunk előrelépni, új növekedési pályákat találni, ha az ipari fejlődésben nem találjuk meg a számunkra megfelelő utat, legalább ugyanúgy, mint a mezőgazdaságban. A munkásság helyzetének és jövőjének kérdése ezért egész társadalmunk megújulásának és további haladásának egyik központi kérdése és ügye, a nemzet sorskérdései között is egyike a legfontosabbaknak.

Nem volna meglepő, ha mindezek után azt kérdeznétek: mikor tér már rá az előadó az irodalomra. Bár nem feltétlenül az volt a feladatom, hogy az irodalomról beszéljek, mégis úgy vélem, hogy lényege szerint eddig sem tettem mást. Miről szól ugyanis az irodalom? Azokról a problémákról, amelyekről eddig is beszéltünk.

De ha most mégis mindezt közvetlenül az irodalom oldaláról akarjuk vizsgálni, akkor kénytelenek vagyunk ismét egy konceptuális kérdést is felvetni. Ha megkérdeztük, hogy *mi a munkásosztály*, akkor azt is meg kell kérdeznünk, hogy *mi az irodalom*. Nem pusztán a mindenáron való kérdezés kedvéért, hanem azért, mert itt is legalább két olyan koncepciót kell megkülönböztetnünk, amelyek nem egyeznek mindenben egymással.

Az első koncepció szerint az irodalom a szociológia, a szociográfia és pszichológia testvére, művészi változata. A múltszázadbeli francia, angol, orosz, skandináv irodalom szinte globálisan teljes képét adja saját társadalmának, lényegében minden társadalmi réteg és minden fontos társadalmi folyamat rajzával egyetemben. Igaz, hogy akkor még nem is volt szociológia és a mai értelemben vett pszichológia sem (vagy ha voltak, elméletieskedésbe és utópizmusba fulladtak), ennek következtében az irodalomnak kellett teljesítenie a szociológia és a pszichológia feladatát is. Olykor egy-egy író is – mint például Balzac – bármely mai szociológust megszégyenítő alapossággal nyújtott teljes képet kora társadalmi mozgásáról, sőt célja is ez volt. Jellegzetes persze, hogy Balzacnál is éppen a munkásság rajza volt a legkevésbé árnyalt és kidolgozott. Balzac külön elmélkedik is erről *Az elegáns élet filozófiájában*, megállapítva, hogy a munkásélet kevéssé alkalmas az irodalmi ábrázolásra. Körülbelül ugyanazon az elvi alapon, mint amit ma többek között Szilágyi Ákos vagy Szkárosi Endre idevonatkozó írásaiban olvashatunk: a regény azt a társadalmi átmenetet írja

le, amikor a korábbi „természeti" állapotról áttérünk a polgárilag rendezett világra. A már létrejött és megszilárdult polgári világ kicsinyesen kisszerű, helyüket nem találó, helyüket fel nem ismerő embereket termel, s ez nem alkalmas irodalmi ábrázolásra.

Kialakult azonban – és részben éppen evvel a felfogással szemben – az irodalomnak egy másik koncepciója is. Eszerint az irodalomnak egyáltalán nem is kell globális képet adni a társadalomról, hanem a részletekhez való hűségtől eltekintve kell a lényeget megragadnia. Ez az irodalom tehát elengedi a szociológia kezét, de még jobban megragadja a pszichológiáét, beleértve a „mélypszichológiát", azaz a pszichoanalízist és más modern irányzatokat. Azt az emberi lényeget keresi, amely számára irreleváns, hogy a „hős" mely társadalmi réteg melyik tulajdonságát mutatja fel, csak azt akarja ábrázolni, ami abból az egész társadalomra, vagy ha úgy tetszik, az egész életre jellemző. Ha mégis valahogy szociológiailag jellemezni kell a hősöket, akkor különösen azok a rétegek jönnek tekintetbe, amelyek valahogy kimaradtak a polgári civilizáció fejlődéséből. Vagy előtte vannak (középkori emberek, déltengeri szigetek lakói, parasztok), vagy kívüle (csavargók, kurvák, bűnözők), vagy olyan cselekményekben vesznek részt, amelyekben a polgári élet törvényeit felfüggesztik (háborúk, forradalmak). A felsorolás is mutatja, hogy ez az irodalmi magatartás mennyire jellemezte a romantikát. Nem árt azonban hozzátenni, hogy ebből a szempontból nézve a dokumentarizmus is nagyrészt ide tartozik, éppen nem a Balzac–Tolsztoj típusú „nagyrealizmus", hanem sokkal inkább a romantika örököse. És nemcsak azért, mert a dokumentarista irodalom többnyire éppen a periférikus rétegeket ábrázolja (íme mik vannak, íme ők is emberek), hanem elsősorban azért, mert a világ végtelenségéből dokumentárisan kiszeletelt valóságdarabot mégis az általánosság érvényével mutatja fel.

Az irodalomnak ez a kétféle koncepciója keresztülvonul megítélésének egész történetén, így ma is él és hat. Kritikussá mindig akkor válik, akkor okoz egyfajta irodalmi szkizofréniát, amikor a modernizáció-urbanizáció-civilizáció (a polgárosodás) folyamata olyan szintet ér el, amelyek már visszavonhatatlanul felbontják a korábbi viszonyokat. Ez következett be nálunk – amint azt a bevezető első részében előadni igyekeztem.

Kétféleképpen ítélhetjük meg azt is, hogy miképpen jelenik meg a munkásság a mai magyar irodalomban, aszerint, hogy az irodalom első vagy második koncepcióját fogadjuk el. Ha az első koncepció alapján állunk, s az irodalomtól a társadalom globális képét várjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a munkásság életének ábrázolása arányait tekintve semmiképpen sem kapja meg az őt megillető helyet irodalmunkban. Javítja a képet, hogy habár számszerűleg nem nagy a munkássággal foglalkozó irodalom, mondanivalójában mégis jelentős. Jelen gondolatkörünkben maradva úgy tudnám ezt jellemezni, hogy ugyanazok a társadalmi problémák jelennek meg benne, mint a szociológiában, de olyan emberi momentumokban gazdagon, amit csak az irodalom adhat hozzá. László Bencsik, Halmos, Berkovits, Kőbányai, Csalog, Asperján, Tar, Marosi, Szentgallai műveit egyaránt említhetjük ebben a vonatkozásban.

Nézhetjük azonban az irodalmi műveknek ugyanezt a csoportját a második számú koncepció alapján is, amikor nem szociológiailag rétegzett társadalmi tablót várunk az irodalomtól, hanem a jelenségeket összefoglaló lényeg koncentrált kimondását. Hol keresi az irodalom, vagy – a József Attila Kör szellemének megfelelően szűkítve a kört – a „fiatal" magyar irodalom a lényeget. Elég itt idéznem azt az elemző irodalmat, amely a fiatal írók műveinek belső mondanivalóját boncolja. Szinte kivétel nélkül minden írás azt fejtegeti (köztük azok is, amelyeket fiatalok írtak fiatalokról), hogy irodalmunknak ez a vonulata voltaképpen egyetlen problémát, egyetlen típust állít szemlélete középpontjába. Különbözőképpen, de igen hasonlóan nevezik el: „lézengő hős" – „kallódó hős" – „legyintő hős" – „kiábrándult hős" – „a saját lehetőségei alá zuhant hős" – „redukált hős" ... Valóban a fiatalnak nevezett (tehát a ma körülbelül negyven év alatti) írók műveinek elemzését lehetetlen is volna megadni, ha ezzel a sajátos „hős"-típussal nem foglalkoznánk. Társadalmilag ez a típus

nem elsősorban munkás, hanem szociológiailag inkább átmeneti jellegű, parasztból munkás, munkásból vagy parasztból az értelmiség felé.

Hadd tegyek itt egy kis kitérőt a fiatal írók társadalmi helyzetéről. Az előző korokban az írótársadalom leginkább az újságírókkal és tanárokkal kapcsolódott egybe. Ma ez, úgy látszik, háttérbe szorul, a fiatal írók helyzete véleményem szerint leginkább a népművelőkével vethető egybe. A népművelőket is az jellemzi, hogy megőriztek valamit az 1945–1948-as demokratikus fellendülés szelleméből – hajlamosak az akár naiv hitre, készek arra, hogy sok mindenbe belefogjanak és áldozatos munkát végezzenek, de ugyanakkor, és éppen hitük naivsága miatt, talán más értelmiségi csoportoknál is jobban ki vannak szolgáltatva a csalódásnak. Sok hasonlóságot látok ebben a fiatal írók helyzetével. Jónéhány fiatal író valóban személyesen is megtapasztalta a népművelés gondjait, ezért gyakran (mint például Czakó Gábor) jobban tudják megfogalmazni, mint maguk a népművelők. A kallódás, a lézengés tehát ezen a szinten megfogalmazva a fiatal értelmiség egyes csoportjainak helyzetéből származik.

Ennek a helyzetnek van azonban egy magasabb szintű általánosítása, s ezt maguk a fiatalok is megfogalmazzák. Szkárosi Endre például úgy, mint a tudat és valóság eltávolodását, konfliktusát. Csaplár Vilmos pedig általános kelet-középeurópai csalódottságot lát benne: azok részéről, akik úgy gondolták, hogy a szocialista fordulat segítségével „egycsapásra – legalábbis gyorsütemben – megszabadulnak minden történelmi hátránytól". Folytatva az idézetet: „És amikor új (a valódi) perspektíva föltárult, a ‚hőskorszak' és a ‚hétköznapok' romantikus szembeállításán, a ‚valami eltorzult' és a ‚történelem ismétli önmagát' fejlődésellenes és szintén romantikus társadalompolitikai magyarázatain átitatódott valamiféle történelmi becsapottság érzése, amely meghozta a sikeresebb társadalmaknak – ezen a tájon hagyományos és soha meg nem szűnt – nosztalgikus kultuszát, egyfajta fogyasztási romantikát."

Egyetértek ezzel az elemzéssel, magam is úgy vélem, hogy ez tükröződik a fiatal irodalom legtöbb irányzatában. Ha pedig így van, akkor azt kell megkérdeznünk, hogy miben különbözik ez a magatartás az előző nemzedékekétől, amelyben szintén van egyfajta csalódottság, csak éppen másfajta. Mit találunk ugyanis az előző nemzedék irodalmi alkotásaiban központi problémaként? Ismét csak a valóság és az eszmények viszonyát, a centrum és a periféria ellentétét, beleértve mindebbe az erkölcs és a hatalomhoz való viszony kérdéseit. Ez a problémakör sokban ugyanaz, mint amit a fiataloknál látunk, ugyanaz, de mégis más. A mégis mást én abban látom, hogy a csalódás az idősebb nemzedékeknél inkább primer. Abban csalódtak, ami a saját eszményük volt – vagy pedig (ha sohasem vallották mindenestül az illető eszményt) kívülről tudták leírni a folyamatot. A fiatal irodalomban azonban a csalódás szekunder. Apáitok eszméiben csalódtatok, nem a magatokéban. Igaz, hogy az apák mindent megtettek annak érdekében, hogy ha kell, erőszakosan belesulykolják eszményeiket fiaikba, legalábbis eleve adottnak, eleve érvényesnek fogadtassák el. A lézengés lázadásában tehát még mindig az apák eszményeiben való csalódottság lappang, s ez mindaddig szekunder jellegű, amíg nem váltja fel a saját eszmények kritikai megítélése.

Amire igazán szükségünk van, az az eszményekkel való szembenézés, pontosabban az illúziónak és az eszménynek a szétválasztása. Berend T. Iván nemrégiben értekezett arról, hogy szocializmusképünk mennyi véletlenszerű és megemésztetlen illúziót cipel magával (például a tervgazdaság és a szocializmus azonosítását), amelyet okvetlenül le kell hántani róla, ha az eszményt igazi értékében akarjuk megőrizni. De ha ez így van, akkor mondjuk a tervgazdálkodás túlságosan központosított tervutasításos megvalósítását nem szabad azonosnak venni a szocializmussal, kritikáját sem „alulról", sem „felülről" nem szabad a szocializmus kritikájának értelmezni.

Az eszmény és valóságnak ez az új értelmezése új magatartást igényel. Új magatartást, amelyet véleményem szerint Konrád György fogaglmazott meg a legjobban, amikor azt mondta, hogy a magyar földön kialakult viselkedésmódnak

van egy rossz alternatívája: a szemlesütve véghezvitt túlélés és az azonnal arculcsapás egymást váltó ellentéte. Az volna a nagy történelmi tett, ha másik magatartásra tudnánk berendezkedni: a makacs, nyugodt igazmondásra. Lehet, hogy nem pontosan ugyanazt tartanám igazságnak, mint Konrád, de a programban mindenképpen egyetértek.

Ennek jegyében térnék vissza az irodalom mondanivalójára, „üzenetére". Úgy vélem, ezek után hogyha a kallódó-lézengő, helyét nem találó csalódottság kifejezése áll az irodalmi alkotás középpontjában, az mégsem felel meg az irodalom második koncepciójának, a makacs-nyugodt igazmondás szellemének. Azért nem, mert legalább két másik létező, társadalmilag érvényes magatartást is figyelembe kell venni. Az egyik a kallódás előtti. Mert azokat a rétegeket, amelyek a történelmi változások hatására még éppenhogy megmozdultak, elindultak a változás irányába, még nem lehet mindenestül kallódónak minősíteni. Még előtte vannak ennek az állapotnak, nem annak élik át, s objektív helyzetük sem ilyen. Vannak azonfelül a magyar társadalomnak olyan rétegei is, amelyek kallódás utáni állapotban vannak. Nem mondanak le arról a makacs reményről, makacs akaratról, hogy célt, értelmet, hitet, feladatot találjanak maguknak. Ha valami hiányzik a magyar irodalom elmúlt harminc vagy negyven évéből, akkor éppen ennek a társadalmi méretekben éppen nem kicsiny rétegnek az ábrázolása. (Nemcsak a hithű kommunistákra gondolok, bár rájuk is, hanem mindazokra, akik meg tudták őrizni eszményeik és életük egyensúlyát, s számuk a mai magyar társadalomban nem csekély.) A társadalom egy belső pszichológiai, és ha úgy tetszik irodalmi értelemben ennek a három rétegnek a konfliktusos együttműködése útján halad előre. Ebben látom azt a teljességet, amire szociológiának és irodalomnak egyaránt törekednie kell, s ezzel a gondolattal szeretném most útjára indítani a vitát.

A ZÁRSZÓBÓL*

Természetesen ne várjátok tőlem, hogy most az egész vitát összefoglaljam, tanulságait pontokba szedjem. Gondolom, a József Attila Körnek nem is volt olyan szándéka, hogy a vita végén határozatokat hozzon, s előírja, hogy a tagok ezután ahhoz tartsák magukat. Ezért azokat a reflexiókat mondom el, amelyek lehetőleg a vita egészére vonatkoznak.

Hadd fogalmazzak én is egyenesen, mint ahogy azt sokan igényelték. A vita, úgy vélem, sokban igazolta azt a felfogást, hogy a fiatalok csalódása sokszor szekunder jellegű: apáik illúzióiban csalódtak, de sokszor még mindig nem eléggé. Az eredmény ilyenkor egy sajátos skizofrénia, nem az illúziókat vetik el, hanem még mindig az illúziók nevében a valóságot ítélik el. Ez gyakran álkérdésekkel való vívódáshoz, máskor valami olyasféléhez vezet, amit talán csúsztatásnak sem túlzás nevezni.

Álkérdésnek tartom például – ami a vitában már majdnem tragikus felhangot kapott –, hogy vajon mi értelmiségiek írhatunk-e, beszélhetünk-e arról, milyen a munkások kultúrája, milyenek az igényeik, milyenek általában a munkások. A kérdés így feltéve nagyon humánusnak, s még inkább demokratikusnak hangzik, csakhogy így valójában semmi értelme. Ugyanilyen alapon ugyanis azt is kérdezhetnénk, hogy az értelmiség megismerheti-e az értelmiséget, az író az írót, a férfi a nőt, az ember az embert vagy akár saját magát. Csúsztatás akkor lesz belőle, amikor ez a valójában ismeretelméleti kérdés a gyakorlat kérdéseként jelentkezik. Ismeretelméletileg persze azt kell felelnünk, hogy a valóság minden jelensége önmagában végtelen, a megismerés pedig szintúgy végtelen folyamat, sohasem érheti el a tökéletes zárszót közreadásának sem. Csak azt tartottam meg, ami – egy-két hozzáfűzött utalással – talán a jelen nem voltak számára is érthető.

* *Mivel a szerkesztőség a vita anyagát szemelvényesen sem tudja közölni, nincs értelme a teljes*

letességet, mindig csak haladhat feléje. A gyakorlatban azonban ebből a megismerés folyamatának igenlése következik. Az ideális tökéletesség eszménye szerint nem ismerhetjük meg a munkásságot, de törekednünk lehet és törekednünk kell rá.

Ugyanilyen rosszul van feltéve az a kérdés is, hogy olvasnak-e a munkások, éspedig a kérdés általánossága miatt. Ha ugyanis abból indulunk ki, hogy nincsen általában vett munkásosztály, hogy a munkásság nagyon sokoldalúan rétegződik, akkor nyilvánvalóan értelmetlen azt kérdezni, hogy az általában nem létező munkásosztály olvas-e általában. Ahogy a munkásság származása, jelenlegi munkaköre, életkörülményei szerint rétegződik, ugyanúgy oszlik különböző csoportjaira ebből a szempontból is. S ha így vetjük fel a kérdést, akkor nem fűzhetjük hozzá azt a morális-moralizáló mellékízt, amely némely hozzászólásból kicsendült.

Még szkizofrénebb volt az a vita, amely a munkásirodalommal foglalkozott. Valóban volt egyszer egy ideológia, a marxi elméletnek egy ideologikus félreértése, amely úgy vélte, hogy mivel van egységes és a többi osztálytól a szocializmusban is megkülönböztetett és megkülönböztetendő munkásosztály, ennek külön munkásirodalmának is kell lennie. Az itt jelenlévő társadalomtudósok igyekeztek kifejteni, hogy miért volt ez az elmélet hibás éppen a marxizmus elvei alapján. Elmondtuk, hogy meg kell különböztetnünk a munkásosztály és a munkásság fogalmát. Az első a mi társadalmunkban voltaképpen a nemzettel azonos, tehát értelmetlenség külön munkásirodalomról beszélni. A foglalkozás szerint vett munkásság pedig olyannyira rétegzett, hogy egységes munkásirodalom szociológiai értelemben viszont nem lehetséges. De mi is az, hogy munkásirodalom? Vajon az, ha maguk a munkások írnak? Vagy inkább az, amit a munkások valóban olvasnak? Vagy ami a munkásokról szól? Vagy amely a munkásosztály világnézetének szellemében fogant? Mindegyik megoldás jogosult, mert vannak munkások, akik írnak, vannak munkások, akik olvasnak, vannak írók, akik munkásolvasóknak akarnak írni, vannak, akik a munkásoknak írnak, s végül vannak írók, akik tudatosan a munkásosztály világnézetét követik. A kérdés tehát bonyolult és összetett, nem lehet egyetlen jól hangzó szólammal („munkásirodalom") helyettesíteni. Mindebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a munkásirodalom jelszava mint jelszó maga is ideologikus jellegű, s nem felel meg a történelmi igazságnak, ezért ennek az ideológiának hátat kell fordítani. Akkor viszont nem egészen értettem azt a rendkívüli hevet és buzgalmat, ahogyan néhányan most azzal az arccal támadták meg ezt a voltaképpen régen túlhaladott álláspontot, mintha valami nagyon merész dolgot művelnének, s egy éppen uralkodó ideológiával szemben lépnének fel.

Ilyen és ehhez hasonló példákat még másutt is lehet találni a vita anyagában. Ne soroljuk tovább őket, inkább gondolkozzunk el egy kicsit rajtuk. Egyáltalán nem azt gondolom, hogy amikor még akár csúsztatást is mondok, valamiféle sandasággal vádolhatnának akárkit is. (Hogy tudniillik pontosan tudnák, halott oroszlánba döfködik fegyverüket nagy vitézül.) Inkább arra gondolok, hogy az illúziókkal való leszámolás még azokban sem volt teljes, sőt nem is volt kielégítő, akik egyébként maguk az illúziók ellen harcolnak.

Nagyon nehéz folyamatban vagyunk benne. A történelmi helyzet kétségtelen olyan, amely okvetlenül szükségessé teszi, hogy sok mindent újragondoljunk. A válság szó nem jó erre, mert nem az a jellemző, hogy a szó közvetlen értelmében lenne válság (bár igazat adok azoknak a felszólalóknak, akik a helyzet jellemvonásaként hangsúlyozzák, hogy a következő évtizedekben meg kell tanulnunk a válság-szituációkkal szembenézni). Mégsem az a lényeg, hogy válság volna, inkább az, hogy fordulópont, nemcsak azért kell új utakat keresni, amit nem tudunk elérni, hanem azért is, amit elértünk. Mi itt Magyarországon megteremtettünk valamit, létrehoztunk egy működőképes társadalmi-gazdasági mechanizmust, az általa meghatározott keretekben jelentős eredményekhez jutottunk. Bebizonyosodott azonban, hogy ha tovább akarunk menni, magukat a kereteket is meg kell újítani, hogy megtaláljuk a jövőt, a manapság oly sokat emlegetett „új növekedési pályát", ahhoz szembe kell néznünk múltunkkal. Az eltelt idő elégséges ahhoz, hogy megtehessük.

Elemeznünk kell, hogy milyen korábbi lépések, döntések, elgondolások, ideológiák bizonyultak helyesnek, melyek helytelennek. A bevezetőben úgy fejeztem ezt ki, hogy szocializmus-képünket meg kell tisztítani a rárakódott véletlenszerű, vagy hamisnak bizonyult elemektől. Le kell számolni bizonyos illúziókkal, olykor egyszerűen hátat kell fordítani nekik, máskor kemény harcban kell folytatni saját munkánk kritikáját – mindezt éppen az értékek megőrzése, a forradalmi folyamatok továbbvitele érdekében.

Szellemi életünket ma valóban ez a törekvés, ez a légkör jellemzi. Mindezt, ami ezen a vitán történt, ennek dimenziórendszerében lehet elhelyezni. S éppen ez hívja fel figyelmünket egy olyan problémára, amely az egész folyamat számára jelentős lehet. Bocsássatok meg, ha összefoglalóan még egyszer kimondom: én úgy látom, a probléma éppen nem az, hogy a fiatal generáció, a JAK túlzott élességgel fordult szembe ezekkel az illúziókkal, hanem hogy túl kevéssé. És ismétlem, nem saját illúzióitok ezek, hanem apáitoké, az én generációmé. Lehet, hogy a fiak ma is lázadnak az apák ellen, de félek, még mindig nem eléggé az illúziók ellen; mintha azért ítélnék el az apákat, mert nem valósították meg az illúziókat. Ezzel az egész bekerül egy hibás körbe, amelyből csak akkor lehet kiszabadulni, ha magának a circulus vitiosusnak fordítanak hátat. Ez a módja annak is, hogy a mértéket abban a vonatkozásban is tudjuk: az illúziókat vessük el, s ne az egész értéket.

Kívánom a József Attila Körnek, hogy a most tárgyalt és más témában ebben a szellemben haladhasson előre, tovább tudja vinni az itt megnyilatkozó őszinte és tisztességes vitaszellemet.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

METAFORIKUSSÁG ÉS ELBESZÉLÉS

Egy-egy irodalmi szöveg poétikai alakítottsága mindig a befogadók birtokában levő szövegértelmező konvenciók függvényében bizonyul egyszerűnek vagy bonyolultabbnak. Az olvasó törvényszerűen akkor érzi magát biztonságban, akkor uralja a befogadás folyamatát, ha a birtokában lévő konvenciók pontosan megfelelnek az adott szöveg kódjainak, vagy bonyolultabbak annál. Ha az olvasó a saját befogadói kompetenciáját meghaladó jelrendszerrel kerül szembe, az új elemeket megfeleltetni igyekszik a maga irodalmi szemléletformáinak. A jelek bonyolultabb együtteséből előbb az ismert alakzatokat választja ki, s azokat használja az értelmezés fogódzóiként. Amikor a számára ismert kommunikációs modellban zavar támad, szükségszerűen fokozott mértékben ragaszkodik ezekhez a tényezőkhöz. Minden műnemben megtalálhatók az olyan összetevők, amelyeket a befogadói tudat az illető műforma elemi tartozékaiként tart számon. A regény műfajában hagyományosan a világmetszetet (tér/idő), az alakokat és a történést (cselekményt) szokás ilyen epikai szubsztanciáknak nevezni. Olyan műfaji alaptényezőknek, amelyek közül általában bármelyiknek a hiánya meggátolhatja a fiktív epikai világ kiépítését. (Lásd: W. Kayser: *Das sprachliche Kunstwerk.* Bern 1961, 356. l.)

A regényolvasás hagyományos stratégiája az összefüggően elbeszélt, történetszerűen előadott események hierarchizált szerkezetéhez, nyitány és zárlat között oksági rendben kibontakozó epikus folyamathoz igazodva alakult ki. Az olvasó végrehajtotta tudati absztrakciók ezeknek a fix pontoknak a rögzítésével építik fel az értelmezett epikai világ modelljét. A művelet alapja a szubsztanciális tényezők azonosíthatósága, melynek során megállapítható, hogy ki mondja el a történetet, hol és mikor játszódik a cselekmény, kik és milyen jellemek a regény alakjai, s végül, milyen megítélésformát, milyen értékrendszert sugall az elbeszélői előadásmód, hogyan foglaljunk állást az előttünk lepergett eseményekkel kapcsolatban. Nem arról van persze szó, mintha a befogadónak nem kellene esztétikai transzformációkat végrehajtania, szimbolikus mozzanatokat értelmeznie, s egyéb speciális szövegszervezési eljárások mögé hatolnia. Pusztán arról, hogy a regény hagyományos struktúrája megengedte a profán, történetszerű értelmezést is: a hiányos interpretációt nem gátolták olyan műbeli tényezők, amelyek érvénytelenítették volna például a cselekmény okozati logikáját. A modern regény olvasójának azonban mind kevésbé nyújtanak biztos fogódzókat ezek a szubsztanciális epikai tényezők. Nemcsak a lineáris, egyvonalú cselekmény rendeződik át, nemcsak a tér- és időviszonyok válnak nehezen áttekinthetővé. Olykor az elbeszélő személyét, értékrendjét sem egykönnyen tudjuk meghatározni: az események látszólag összefüggéstelen egymásutánban játszódnak le előttünk, sőt, akad példa a hősök alakváltására is. Az irodalmi műalkotás szemléletformáiban, a poétikai alakítás módjaiban lényegében olyan gondolkodástörténeti fordulatok idézik elő a legmélyebb változásokat, amelyek általában is befolyásolják egy-egy kor világérzékelését. Ennélfogva érthető, hogy azok a poétikai, alakítástechnikai minőségek, amelyek a század első évtizedeinek epikájában feltűnnek, hasonlóképp megtalálhatók egyéb művészeti ágak formavilágában is. Ha Musil azt írja, „manapság fontosabb az írásművek struktúrája, mint menete", akkor éppúgy az egyik alapvető epikai tényező funkcióját értelmezi át, ahogy a tonalitás elvét háttérbe szorító modern zene vagy a rajzszerűség rovására a kolorit elsőbbségét hirdető festészeti impresszionizmus jár el. Valamennyi esetben azok a mozzanatok válnak kérdésessé, amelyeket a hagyományos művészeti gyakorlat nélkülözhetetlennek tüntetett fel a megértés számára. Nem meglepő, hogy már a századelőn olyan esztéták figyeltek fel ezekre a jelenségekre, akik a kor szel-

lemi tartalmainak változásai mellett észlelni tudták a művészi alakítás struktúráiban végbemenő változásokat is. Oskar Walzel például már úgy tesz különbséget a naturalista és az impresszionista látásmód között, hogy pontosan rögzíti a világszemlélet történeti módosulásának tartalmát: „Hallatlanul érdekes nyomon követni azt, hogyan merült fel lassanként a művészetben és különösen a költészetben az a gondolat, hogy a fizikai világ az ember számára csak fenomenális jelleggel bír, és hogy ez a tény a művészi kifejezőeszközökre nézve is döntő jelentőségű." (O. Walzel: *Gehalt und Gestalt*... Berlin 1923, 87. l.) Walzel arra mutat rá, hogy a világot tárgyszerűen, dologi mivoltában leképező naturalizmus éppúgy az „igazi valóságot" vélte ábrázolni, mint a más szemléleti (gondolati) kiindulású impresszionizmus, amely viszont a benyomások rögzítésével vállalkozott ugyanerre. (Abból a megfontolásból, hogy képzeteink, absztrakcióink meghamisítják a natúr valóságot. Igazából ugyanis nem tárgyakat látunk, hanem színeket és vonalakat, s a művészi alkotásnak ezeket kell újrateremtenie.) Képszerűségnek és tárgyiasságnak ez a szemléleti eredetű ellentéte lényegében már annak a folyamatnak az előjátéka, amely ténylegesen a huszadik századi művészetekben bontakozott ki. Az átértelmezett valóság, s benne az újszerűen szituált személyiség olyan esztétikai újrateremtésének igénye, amely szemléletmódjában, poétikai szerkezeteiben is kifejezésre tudja juttatni a világ birtokbavételének mai feltételeit. A nyitott formák epikai példáiról szólva Umberto Eco von meggyőző párhuzamot az újszerű befogadói magatartások között: „amit Joycenál próbáltunk megragadni, ugyanaz, mint amit a szeriális zene kíván megvalósítani, fölmentve a hallgatót a tonalitás kötelező síneinek követésétől, és megsokszorozva a paramétereket, amelyek szerint szervezni és ízlelgetni lehet a hanganyagot; ugyanaz, mint amire az informel festészet törekszik, amikor egy képnek már nem csupán egy, hanem több igényből való nézését kínálja; az, amit a regény tűz ki célul, amikor már nem csupán egyetlen eseményt és egyetlen bonyodalmat beszél el, hanem arrafelé igyekszik vezetni bennünket, hogy egyetlen könyvben több eseményt és több cselekményt fedezzünk fel". (U. Eco: *A nyitott mű*. Bp. 1976, 87–88. l.)

E megállapítás ismét visszavezet bennünket a regény kérdéseihez. Igaz, Eco itt azokat a felszíni jegyeket érinti csupán, amelyek a befogadót aktívabb tevékenységre serkentik és az információtöbblet befogadásának új módozatait hangsúlyozzák. A modern regény olvasója azonban folytonosan érzékeli, hogy a megértést nem annyira a cselekmény osztódása, az események sokasodása nehezíti meg. Amikor az epikai alaptényezők értelmezése nem kínál megfelelő támpontokat a számára, nyilvánvalóan nem az információk mennyisége hat zavarólag, hanem annak a struktúrának a pillanatnyi átláthatatlansága, amely a megszokott módon utat nyithatott a mű világába. A cselekmény, a hely és idő, illetve a jellemek egyértelmű beilleszkedése az epikus folyamatba. Valaminek ebben a struktúrában kellett megváltoznia, ha a hagyományos módon nem tudunk közel férkőzni a mű jelentéséhez.

Roman Jakobson az afáziás nyelvi zavarokat vizsgálva állapította meg, hogy a nyelvi viselkedésnek két sarkalatos művelete van. Mondandónkat két eljárástípussal, szelekcióval és kombinációval formáljuk meg. A közlésre szánt elemeket szelekcióval választjuk ki a hasonló elemek alkotta repertoárból, s e kiválasztott elemeket a kombináció nyelvi szabályai szerint kapcsoljuk egymáshoz. A szelekció az elemek hasonlóságán, a kombináció az érintkezés elvén alapul. Ennek megfelelően minden megformált nyelvi megnyilatkozás leírható a szelekció tengelyén végrehajtott hasonlító (ellentétező, különböztető), illetve a kombináció tengelyén végrehajtott összekapcsoló (oksági, térbeli, időbeli) műveletek sorával. A nyelv e két aspektusa jellemző módon különül el a líra és az epika szóképeiben: „hasonlítsuk össze a költészet két fajtáját: a lírát, amely rendszerint elsődlegesen a hasonlóságra épül fel és az epikát, amely főleg az érintkezéssel operál. Újra emlékezetbe idézzük, hogy a metafora a lírai költészettől elidegeníthetetlen szókép, és hogy a metonímia pedig az epikus költészet legfontosabb szóképe." (R. Jakobson: *Hang – jel – vers*. Bp. 1972, 215. l.)

Ha tehát az epikát a retorikai alakzatok egyikével akarjuk jellemezni, a metonímia kínálja a legkézenfekvőbb strukturális hasonlóságot. Ez a szókép a tulajdonképpeni jelölőt valamely, vele – valóságos, térbeli, időbeli, okozati vagy logikai –

érintkezésben lévő elemmel helyettesíti. Az epikai építkezés elemi szerkezete a szövegalkotás kombinációs tengelyén jön létre, mégpedig az események láncolatos összekapcsolásával. Az epikai történettel szemben a lírai metaforák sorokat alkotnak, nincs közöttük olyan nyilvánvaló okozati kapcsolat, mint az epika alapszövegét alkotó elbeszélésegységek között. Természetesen nem arról van szó, mintha a hagyományos epikából hiányoznának a metaforikus elemek, s a líra nélkülözne mindenfajta metonimikus sajátságot. Az azonban kétségtelenül igaz, hogy a realista nagyregény hagyományos epikai modelljében a metonimikus forma az uralkodó. E művekben az esztétikai jelentés az elbeszélés kombinációs tengelyén kibontakozó összefüggések megfejtésével értelmezhető. Az elbeszélés szekvenciáit az okozati, térbeli-időbeli epikai folyamat többnyire pontosan rögzíti, mindig tudjuk, hogy az épp olvasott szövegrész milyen szerkezetbe illeszkedik, kik cselekszenek, kik beszélnek, s azt is, hogy az elbeszélői közlés az ábrázolt tárgyiasságok, érzelmek és gondolatok mely rétegére, minőségére vonatkozik. A regény történetének Joyce-szal kezdődő korszaka többek közt abban tér el a korábbiaktól, hogy jelentős mértékben megnövelte az epika metaforikus ábrázolási eljárásainak szerepét. Ha választóvonalat kellene húznunk a metonimikus, illetve a metaforikus szerveződésű formák között, mégsem volna ilyen egyszerű a feladatunk. Tiszta metaforikus struktúrákról ugyanis szinte sohasem beszélhetünk: jóformán minden jelentős formaújítás megtartja az elbeszélés metonimikus elveit, s csak ezekre épülve hozza létre a metaforikus alakzatokat. A tényleges határ elvileg ott jelölhető meg, ahol a mű metaforikus szintjén létrejött összefüggések felismerése nélkül kielégítően már nem tudjuk értelmezni a szöveget.

METAFORIKUS VÁLTOZATOK

A metaforikus struktúra jelentésképző funkciója a hagyományostól lényegesen eltérő olvasói beállítódást követel. Míg a folyamszerű motiváltsággal kibontakozó epikus elbeszélés során a dekódolás műveletét a kombinációk értelmezése, a cselekményegységek okozati viszonyainak felderítése jellemzi, a metaforikus eljárás az értelmezés asszociációs formáját igényli. Jelképes események, elszigetelt jelenetek, újra meg újra felbukkanó motívumok, hangulatok, gondolati tartalmak, a tapasztalati övezeten túlmutató reflexiók sorakoznak egymás mellé úgy, hogy közöttük okozati úton csak részleges összefüggéseket állapíthatunk meg. Az értelmezésnek ez az asszociációs formája nagymértékben relativizálja az olvasóban újrateremtett jelentést, hiszen a mű az elbeszélés kombinációs tengelyén nem ad egyértelmű utasításokat. (Nem tudjuk, hogy épp ez az epizód miért így, és miért nem másképp történik.) Olyan új jelentéstani párosítások jönnek így létre, amelyeket esetleg nem is indokol előzetesen az elbeszélés kódja, s az olvasó végül kénytelen tudomásul venni, hogy a jelentésegységek elrendezésének műveletét gyakrabban kell elvégeznie a szelekciós tengely figyelembevételével. Mindez viszont – a konnotációk többértelműsége folytán – magával hozza az értelmezés bizonyos fokú nyitottságát, s az interpretáció tevékenyebb formáit hívja életre. Ha egy epikai szövegben már nem a metonimikus szerveződés elve az uralkodó, akkor az értelmezést feltétlenül tévútra vezeti az elbeszélés zárt okozati láncolatához ragaszkodó befogadás. Említettük azonban, hogy a világirodalomban is ritka az olyan prózai mű, amelyből teljességgel hiányoznának a metonimikus szerkezetek. A modern regény fejlődéstendenciái ugyanakkor olyan folyamatot jeleznek, amelyben mind gyakrabban válnak uralkodóvá a metaforikus struktúrák. A huszadik századi magyar regény maga is több alakban használta fel ezt a jelentésszervező eljárást, de a mű egész szervezetét áthatóan csak igen ritkán tudta érvényesíteni. Ahol viszont programosan vállalkozott erre, ott többnyire a magyar epikai hagyomány újrateremtésének feladatával nem tudott megbirkózni. A bevezetett új szemléletformák lényegében nem hoztak fordulatot az epikai nyelv fejlődésében.

A Nyugat íróinak epikájában már természetszerűleg ott van a metaforikus elem,

de legnagyobbrészt a közvetlen nyelvi megformálás szintjén túl ritkán válik meghatározóvá. A leggyakoribb formát a folyamatszerűen építkező, tárgyias berendezkedésű regények hagyományos struktúráiban is felfedezhetjük. A metaforikus elemek itt nem kerülnek kitüntetett értelmezési pozícióba, nem kapnak poliszémikus jelleget, csupán a jelenet látható mozzanatait kapcsolják hozzá egy általánosabb érvényű elbeszélői ítélethez. Jól látható, hogy a szövegben a tárgyias látvány elve uralkodik, a reflexív metafora csak függvénye a konkrét viszonyok közé illesztett jelenetnek: „Nem a vidám, nótás szüret volt ez, hanem a bús szüret. Nem a hegyről megnyílott végtelen láthatár, hanem csak a ködös udvarú, üvegbúrás gyertyának fényköre, öngyilkos lepkék légióival: ősz és kora esték, kártya és kába bor. Nem nők s fiatalok, csak henye férfiak, zord politizálók: az elkeseredett magyarság csücsült fel a hegyre, strázsálni, míg a jövő mámorok leve forr. Ilyen volt Rácz Józsi halálos szürete." (Babits: *Halálfiai*) Lényegében hasonló, noha képiségében jóval drámaibb tartalmú az a szövegrész, amelyet *Az elsodort falu*ból emeltünk ki: „Haza! Haza! Az élet kilökte, vigye vissza hulláját az elhaló faluba, hogy a halott fiú örök ölelésben egyesüljön megölt anyjával. Szétoszlani a földbe, semmivé lenni, nem lenni megölt akarat vonaglása, halhatatlan fájdalomnak visszhangja. Nem vívni többé nagy párbaját a halállal. Úgy érezte, hogy a bérceken átnyúló körülölelésben minden magyar tarló zsilipje ő s ha ő most félresodródik, mindent a halál sötét vizei úsznak meg." Szabó Dezső regényének az egyik leghangsúlyosabb, metaforikusan megemelt fordulópontja ez az expresszionista retorikával kidolgozott szövegegység. A főhős itt készül átvenni azt a küldetést, népképviseletet, amely szinte mindig drámai mozzanatként van jelen a század magyar epikájában. Jól megfigyelhető azonban, hogy itt is a verbális stilizálás a metaforai hatás alapja, noha ez az elbeszélői eljárás van annyira szuggesztív, hogy léthelyzet-szerűvé változtassa a főhős konkrét helyzetét. Farkas Miklós itt lényegében két pusztulás között „választhat": az egyéni lét reménytelensége metaforikusan sugárzik át annak a vállalkozásnak a kilátástalanságára, amelyre készülődik. Tragikuma abból látható előre, hogy ez a típusú megváltás immár nem létezik a századelő Magyarországán: a párhuzamosan megrajzolt sorsok, Böjthe Jánosé, Schönberger-Sarkadié csak megszilárdítják ennek a beteljesülésnek a logikáját. Mindazonáltal, *Az elsodort falu* – a közvélekedéssel ellentétben – igen fontos állomása a regényformák metaforizálódásának. A nyelvi megformálás szintjéről kiinduló, expresszionista képiségnek nemcsak az olykor valóban olvashatatlanná avult tirádák a következményei. Számos olyan tömbje van ennek az elbeszélésnek, ahol a sorsok metaforikus rajza ténylegesen befolyásolni képes a regény egész jelentését. Úgy is, hogy ezek a sorsok egyidejűleg klasszikus értelemben folyamatszerű regényszerkezetben nyerik el végső epikai formáikat.

Igen tanulságos a metaforikus elemek megjelenése, illetve e lehetőségek epikai megvalósulása a Móricz-regényekben. Móricz műveit ugyanis alighanem a metonimikus próza klasszikus példáiként idézhetnénk. A folyamat egyirányú következetességgel zajlik le, az elbeszélő mindig tárgyias valóságkeretek között dolgozza ki az epizódokat. *A fáklya* főhőse miközben azt latolgatja, milyen harcmodort kellene választania az ellenséges környezetben, a falu határában sétálva egy csordással találkozik.

„Üres tarisznyáját cipeli bizonnyal, s készül az evésre, mert neki ez egy rendes étkezése van naponta: este, munka után... S azzal kész a nap, a munka, az élet...

– Jó'stét kvánk – dünnyögött a csordás.

Érezte, hogy meg kell szólítania.

– No, öreg, mi lesz a vacsora?

A csordás még kettőt lépett, akkor jutott tudatáig, hogy neki szólanak, megállott, halszemeit rámeresztette a papra, aztán savanyúan szólt:

– Nem trom micsnált a vénasszon... Nincsen má neki se lisztye, se krompéja... Ne, Szőke, nee – s utánaszaladt a tehénnek, amelyik az útmenti vetésbe szeleskedett bele.

A pap ijedten nézett utána. Se lisztje, se zsírja, se krumpli, semmi, s elnyűtt testében mennyi kötelességtudás van. Szalad, hogy a tehén bele ne faljon a zabba az

ütfélen. Mi baja neki abból, hogy a tehén egy fillér kárt tesz egy gazdának, akinek sok mázsa terem . . .

S akaratlanul felnézett az egyre keményebbre kékült boltozatra, ott van az ő gazdájának háza?

Aztán az iménti töredékképbe vakult: a pásztor a barmokat őrzi, s a fizetést a barmok gazdájától kapja. Hát a lelkek pásztora? (. . . . . .)

Tűnődve nézett maga elé, hirtelen fölvillant előtte az ismert papi törvény! »Aki az igét akarja hirdetni; annak meg kell térnie!« Eddig ez a megtérés valami egészen üres szó volt neki."

A két elemi elbeszélésegység úgy kerül egymás mellé, hogy mindkettőnek egy-egy alak és egy-egy magatartásmodell áll a középpontjában. A konkrét történés epizódja („utánaszaladt a tehénnek"), illetve a belső beszéddel tudtul adott lelki esemény („fölvillant előtte az ismert papi törvény") között azonnal kétirányú képzettársítási folyamat indul meg. Az elbeszélő technikailag itt nem tesz egyebet, mint a két szelekciós sor egy-egy kiválasztott elemét állítja egymás mellé és a kombináció tengelyén összekapcsolja őket:

	SZELEKCIÓ (A)	SZELEKCIÓ (B)
KOMBINÁCIÓ	kondás	igehirdető
	gulyás	tiszteletes
	csordás	*pap*
	kanász	lelkész
	stb.	stb.

„őrző pásztor"

A két jelenet egymásrahatásának többféle formája lép egyszerre működésbe (közegváltás, jelentéskiszélesedés, stilizálódás). Meghatározó kétségkívül az a hasonlóság, amely a bibliai szimbolika és a konkrét epizód tartalmának „nyájőrző"-motívumából adódik. A két képzetkör a jelölők hasonlósága következtében, a kultúrkonvencióból származó kép sugallatára kerül közel egymáshoz. A nyájat őrző csordás képe rímel a „lelkek pásztora" képzetre. A jelölt mindkét esetben egy-egy magatartás, amelyek között – s ez adja a jelenetkapcsolás feszültségét – kezdetben semmiféle hasonlóság nincsen: a pap ugyanis épp konfliktusba került a falu népével, a reá bízott lelkek közösségével. Az ezután lezajló folyamatban eszmél rá Matolcsy igazi hivatására: akkor, amikor a jelölők formai hasonlóságának felismerése a jelöltek tartalmi hasonlóságának felismerésébe megy át. Felülvizsgálja a hamis ideálok természetét, s egy korszerű, fétisektől mentes vallás értelmében akarja tisztázni a pap küldetését. Ha ezek a jelentésegységek megmaradhattak, s kibontakozhattak volna a metaforikus szerkezet határozatlanabb szintjein, egyetemesebb jelentéstávlatot előlegezhettek volna Matolcsy történetének. A zárt motivációs láncolatú szerkezet azonban okozati eljárással egymáshoz köti a metaforikusan már kölcsönösen egymásrasugárzó jeleneteket, s végül egyetlen továbbvezető tartalmi szálra redukálja a lehetséges képzettársításokat. Matolcsy nagy dolgozat írásába fog, melynek indokaként, kiváltó mozzanataként marad vissza a faluszéli találkozás epizódja. A pap így továbbra is konkrét viszonyok között vívja harcát a környezetével, de e küzdelem mögül hiányzik a sors lehetséges metaforai távlata. A mű végül a társadalom egyetlen szeletére rögzíti, s csupán szociális jellegűvé változtatja a konfliktust.

A metaforizálódás a regényszerkezet szintjén – láttuk – elsősorban a lineáris cselekményesség, a célelvű epikus folyamat átrendezésével jár együtt. Bizonyos jelenetek, epizódok nemcsak az így felbontott folyamatok hangsúlyos egységeivé léphetnek elő, hanem olykor a megformált világ egynemű teréből is „kiléphetnek". Egyes történések az álom, a látomás, a dimenzió nélküli tér közegében is olyan funkciókat

nyerhetnek, amelyek a reális mozzanatokkal legalábbis egyenértékű alakítói lesznek a mű jelentésének (lásd Babits *Gólyakalifá*ját). Huszadik századi epikánkban elsősorban Krúdy regényei élnek ilyen eljárásokkal. A *Gólyakalifa* történetalakításához képest azzal a lényeges különbséggel, hogy míg az előbbi lényegében „reális" megközelítésformák között *tematizálja* az álom valósággá válásának folyamatát, s így bizonyos értelemben elválasztja az elbeszélés sajátosan racionális szerveződésétől – Krúdynál maga az elbeszélés is részesül a metaforizáltságból. Műveiben nemcsak a cselekmény szálai lazulnak fel, nemcsak a történetszerűség van eltűnőben, hanem olykor az elbeszélés is számos határozatlan elemet tartalmaz. A formák alakulása kedvéért azonban célszerű a gyakoribb változatot, a történet metaforizálódását szemléltetnünk. A *Boldogult úrfikoromban* „története" voltaképpen nem egyéb, mint egy hosszúra nyúlt reggeli elbeszélése. Az olvasó egy terézvárosi asztaltársaság alakjaival ismerkedhet meg, s a szereplők megnyilvánulásaiból, mentalitásukból, egymáshoz való viszonyaikból következtethet arra a képre, amelyet végül egy boldog keringőzésbe torkolló jelenet többértelmű metaforája zár le. Másutt felismerhető ugyan az eseményrend kombinatív alakítása, de a történések funkciója már határozottan módosul a célrairányuló szerkezetekhez képest. A *Hét Bagoly* „cselekménye" mindenekelőtt hasonlító funkciót lát el. A századvég pesti életvezetését vetíti rá egy nemzedéknyivel korábbi időszakra. Ez a szerkesztésmód csak kiindulásában metaforikus jellegű, a struktúra hangsúlyosabb jelentésképző egységei azonban nemegyszer túlmutatnak az adott regényvilág motivikusan értelmezhető összefüggésein. Mivel ebben a regényben reális terepen kibontakozó eseménysor az ábrázolás alapja, a képzelet, az álom, a vízió helyett bizonyos extrém helyzetek veszik át a metaforikus jelentésszélesítés szerepét. Mindez elsősorban azért lehetséges, mert – az álomi-fiktív valósághoz hasonlóan – az ilyen epizódok is az epikai kódból előre nem látható váratlansággal következnek be. Reális kapcsolatuk megmarad ugyan a konkrét regényvilággal, de egyidejűleg olyannyira el is távolodnak annak szabályszerűségeitől, hogy értelmezésük nem korlátozódhat elsődleges jelentésükre.

Amikor Józsiás és Zsófia kisasszony elhatározzák, hogy a Duna jegén átkelnek Budára, s felkeresik első találkozásuk színhelyét – lényegében az egykor volt valóságot akarják szerelmük köré „újrateremteni". A ködös-zúzmarás estében képtelenek tájékozódni, s miközben a túlpart fényeit keresik, megindul alattuk a jégtábla.

„– (. . .) A sors bunkóval üt a kezemre, amikor kinyújtom utánad a karomat. Pedig milyen jó lett volna, ha elérjük a mesebeli partot! Ahol a gyönyör és a boldogság vár ránk. Egész eddigi életemmel kibékültem volna, ha te az enyém lettél volna. Új kedvem, új vérem, új, ismeretlen akaratom és bátorságom lett volna. Babonásan hittem, hogy egyszerre minden megváltozik bús életemben, ha a kedvesem leszel.

– Azért vagyok itt, mert azt akartam . . . – felelte Zsófia.

– Itt vagy, te drága aranygyapjú, de amikor átölelni véltelek, egy hideg, veszedelmes kéz ölelt át engem . . . Hol vagyunk? Mi történt velünk? Megindult alattunk a folyam, mint Shakespeare-ban az erdő. A lehetetlenség, a szörnyűségek országába érkeztünk, mikor már láttam a gyönyör lámpásait pirosan feltünedezni a partokon. Emberfeletti veszedelmet zúdított rám a kapzsi élvvágy, a szomjas kívánság. Ádámot csak a paradicsomból űzte ki a gonosz vágy, de engem az életből kerget ki egy mohó szándék.

Zsófia szomorúan mosolygott, amint a ködbe takart férfiarcból a gyötrelmes szavakat hallotta. Csendesen megfogta a férfi csüggedt kezét, és az ajkához szorította:

– Azt hiszed, meg kell halnunk?

– Már a mozgó kísérteteket sem látni magunk körül, amelyek legalább az életet jelentették még. Csak az a sustorgó, jeges jéghang hallatszik itt is, amelyet azon a szörnyű éjszakán a hullaházban hallottam. Hogy örültem akkor titkon, hogy Leonóra nem vitt magával a másvilágra, mert mégiscsak az élet a legfőbb jó. Íme, alig múlik el néhány óra, mindketten odakerülünk a ravatalra. Hogy susognak, csikorognak, sustorognak ezek a jegek körülöttünk. Egy nagy malomban vagyunk, ahol búzaszemként morzsolódik szét életünk."

Ennek a jelenetnek az elsődleges, közvetlenül a kombinációs tengelyen megformálódó jelentése a történéssorból vonatkoztatható el. Zsófia és Józsiás a zajlásnak indult folyón képtelenek átjutni a túlpartra, de mielőtt halálos veszedelembe kerülnének, a rendőrök kimentik a bajbajutott párt. Józsiás és Zsófia útjai ezzel végképp elválnak („Zsófia egyetlen szökkenéssel a parton termett [...] Felfutott a Lánchídra és aztán eltűnt, mint egy kis kobold"). Már az elbeszélésnek azon a szintjén is, ahol a szereplők attributumai, illetve a történés közötti viszony alakítja a jelentést, jól látható, hogy ez a jelenet kitüntetett egysége a műnek. Mert – bár Józsiás szavaiban bizonyos túlzó, romantikus retorika is észlelhető – a túlpartra jutás kétségkívül jelképi fontosságú a számára. Nem csupán a múltat akarja újraélni abban a szobácskában, nem egyszerűen a hangulat illúzióját keresi, hanem elsősorban egy más értékdimenzióba való átlépés lehetőségét. (A „mesebeli part", ahol a „gyönyör és boldogság" vár rájuk.) Itt persze nem valamiféle légies formájáról van szó a szerelem adta boldogságnak. Ezt a harmóniát kétségtelenül átszínezi már a századvég áterotizált nagyvárosi dekadenciája. A szövegrész metaforikus jelzései hangsúlyosan utalnak ilyen jelentéstartalomra is („már láttam a gyönyör lámpásait pirosan feltünedezni a partokon"). Itt a gyönyör, az élvvágy, a szomjas kívánság a boldogság kulcsszavai. Szükségszerű tehát az összekapcsolódásuk a halál-motívummal, melyhez a hősök konkrét helyzete épp elég indokkal is szolgál. A jelenet metaforikus funkciója végül a struktúra szintjén mutatkozik meg. Ez a haláltól árnyékolt szerelem („Az úszó jégtáblán ülték meg nászukat...") egy asszociatív mozzanat révén válik egyetemesebb jelentésű motívummá: Józsiásnak egy korábbi, a hullaházban tett látogatása jut az eszébe. A szituációs analógia – a jegelt halottak és a jégen járó élők – jelképesen is megerősíti a szerelem és halál végzetes összekapcsoltságát e századvégi élménykörben. A boldogság, a harmónia feltételei immár csak ilyen összefüggésben adottak, az új értékdimenziók felkutatása is csak olyan cél lehet, amely legfeljebb illúzióként hordja magában az élet megváltoztatásának lehetőségét. (Józsiás szavaiból ugyanis pontosan érzékelhető ennek a kijelentésnek a lehetetlen, végső soron tehát komolytalan általánossága: „Babonásan hittem, hogy egyszerre minden megváltozik bús életemben, ha a kedvesem leszel.") A szövegrészt záró malom-metafora nem egyszeri, esetleges helyzetjelzés, hanem a konnotatív jelentést kibontakoztató epikai elem. Az elbeszélés kombinációs összefüggésein messze túlemeli a jelenetet, melynek értelmezéséhez lényegében nincs szükségünk az események oksági követésére. Pontosabban: ez a metaforikus jelentés a látszólagos megokolatlanság helyett magasabbrendű, a mű általánosabb dimenzióiban megindokolt kapcsolatot teremt a két epizód, a hullaházi és az átkelési jelenet között. A metaforikus funkció kiteljesedésének ez a formája az epikai alakítás szerkezeti szintjén hoz mélyreható változásokat. A kombináció tengelyén észlelhetők ugyan az okozati, térbeli-időbeli kapcsolódások, az esztétikai hatásnak mégis a metaforizmus a letéteményese. Az elbeszélés a szelekciós tengelyről a kombináció szintjére vetíti át az összefüggéseket, de közöttük döntően nem az érintkezésen alapuló metonimikus, hanem a képzettársítással felderíthető viszonylatokat hangsúlyozza.

Az eddigiekből úgy is tűnhetett talán, mintha a regényformák metaforizálódása gyakorlatilag a konstrukció egyes részeire kiterjesztett jelképiességgel volna azonos. Ez a látszat elsősorban abból keletkezhet, hogy a huszadik századi magyar regényben alig akad példa a *teljes* epikai szerkezetet metaforikus eljárásokkal megteremtő művekre. Hogy a metaforikus struktúra nem egyszerűen a lírai képszerűség, a szimbolizáció szűkebb értelmű prózapoétikai alakzata, az olyan irodalmakban tudatosulhat igazán, amelyek nagyobb számban rendelkeznek a regényi jelrendszert gyökeresen átformáló alkotásokkal. Azaz, ahol az ilyen epikai struktúrák be tudtak épülni az illető irodalom elbeszélői „köznyelvének" valamely rétegébe, s ezáltal tagoltabbá is tudták tenni az élő epikai hagyományt. Bármely esetét vizsgáljuk is a magyar próza formaújító törekvéseinek, tagadhatatlan, hogy az itt-ott feltűnő metaforikus alakításelvek kevésbé tudtak érvényt szerezni maguknak. A befogadói szemléletben ezért okkal-joggal máig monolitnak mutatkozik a magyar epikai konvenció nyelve. Ezért azután az olyan művek, amelyek radikálisabban tagadták meg az epika folyamatelvű-

ségét, „történetelbeszélő" jellegét, csak igen nehezen, vagy egyáltalán nem találtak utat még a szűkebb értelemben vett irodalmi recepcióhoz sem. Nagyjából ilyen sorsra jutott Szentkuthy Miklós *Prae* című monstruózus regénye is. A mű a kortárs irodalmi köztudatban – Németh Lászlót, Halász Gábort, s még egynéhány kritikust leszámítva – nem sok megértésre lelt. A *Prae* különössége – a magyar epikát tekintve legalábbis – nem abban van, hogy úgyszólván teljességgel hiányzik belőle a regény hagyományos cselekményteste. Sokkal inkább abban, hogy az epikum folyamatszerű megszerveződésének elvét is feladja: a szöveg jószerint minden passzusát nagyfokú szerkezeti kötetlenség jellemzi. Részletei, analitikus, olykor hangsúlyosan elszigetelt egységei egy több irányból is megközelíthető szövegkomplexumnak. Krúdy regényei többségénél – még az erősebben metaforizált szerkezetek *(A vörös postakocsi, Napraforgó)* esetében is – mindig felismerhetők azok a központi jelentésintenciók, amelyek végül mégis határolják az epikai világ érvényességét. Olyankor is, amikor jelen és múlt, álom és való határai elmosódni látszanak, vagy ha képzeletbeli események lépnek át a reális történések szerepébe. A *Prae* elsősorban abban különbözik az ilyen típusú epikai megformálástól, hogy ebben a vonatkozásban is szakít a hagyományos elbeszélői beállítódással. A szöveg teljes metaforikus struktúrát akar létrehozni: ábrázoló, kifejező és reflexív egységei egy totális viszonyítási rendet vesznek célba. A létező világ elemi és teljes leképezésének lehetetlenségét kísérlik meg szemléltetni. Ez az ismeretelméleti-intellektuális kiindulású kísérlet a regény lehetőségeivel néz szembe, s belső szerkezeti felépítése azoknak a formáknak a függvényében alakul ki, amelyek különböző szempontokból világítanak rá a valóság megragadhatóságának művészi-bölcseleti problémáira. Ebben az esetben a szöveg folyamatos önreflexiója a metaforikus hatás fő forrása. A mű az alakítás minden szintjén az asszociatív összekapcsolás eszközeivel él – a dolgok létező és fogalmi „alakjának" folyamatos mellérendelésétől egészen a legnagyobb egységek egymásra utaló jelentésrendszereiig. Az emberi világ teljes leképezésének ősformáját Joyce *Ulyssese* alkotta meg a maga világ-hétköznap metaforájában. Szentkuthy műve – noha az ihlető példa nyomait tetemesen magán viseli – végül is nem áll szoros rokonságban az *Ulyssessel*. A regény világának poetizálása egészen más eljárásokkal történik: Joyce komplex műteremtő elveinek egyikére hagyatkozik, s mindenekelőtt az intellektuális-reflexív epikum elemző hatásformáit alkalmazza. A műbeli világkép a tárgyi közeg természetét nézve is eltér a joyce-itól, hiszen ez a kísérlet a művészi teremtésnek a dolgok létformáiból következő ismeretelméleti dilemmáit veszi célba. A fikció világa ilyen módon jóformán minden epikai jegyet nélkülözni fog, s csak a társítások rendszerében formálódik újra az „el nem beszélt" elbeszélés, a világ tárgyi „valósága": „El lehet így képzelni a világ új berendezését – írja Touqué, a regény hőse –, mely szerint a fasorokból eltűnnek a fák, és csak az érintkező lombok foltjai maradnak meg; a kémiai vegyületekből eltűnnek az alkotóelemek és csak kapcsolóerejük vonalai maradnak egyetlen anyagi valóságként; az élő szövetek sejtjei mind megsemmisülnek, hogy helyet adjanak a sejtek viszonyának: ott, ahol eddig semmi sem volt, ahol csak a reláció tisztára érzelmi szálai húzódtak, tehát gyakorlatilag üresség tátongott, éppen ott élnek ma a realitások." Minthogy e gondolati asszociációs rendszert a szövet átfogó strukturális szintjein csak terjedelmesebb elemzéssel lehetne szemléltetni, helyette álljon itt egy jellegzetes példája annak, hogyan működik ez a különböző dimenziójú képzeteket egymásrafuttató elbeszéléstechnika: „A tudat automatikusan bekapcsol egy ilyen kettéágazási folyamatot: az »én« sötét függőkertjéről hirtelen leválik az »én története«, az élet zárt golyójáról egyetlen pillanat alatt, mint szervetlen héj, haszontalan burok, lehull az »epika«. Mikor a repülőgép magasba lendül, akkor szokta az ember ezt a váratlan, de radikális kettéválást érezni: eddig a tájkép úgy vett körül minket, mint egy testhezálló ruha, a szubjektív megszokott perspektíva volt ennek a tájruhának a szabása és vonala: mikor a magasba billenünk, úgy érezzük, mintha hirtelen mezítelenné váltunk volna, földrajzi szeméremérzés fog el, miközben látjuk, hogy a berregő gép egy mesterséges és természetellenes vedlést improvizált, midőn a földön hagyta tájruhánkat és levegőbe hajította annak szegényes és mozogni is alig tudó központi sejtjét. A fájdalom ugyanezt végzi el velünk: az időt elhagyjuk, mint egy

szürke távírószalagot, mely értelmetlen kattogással és tőlünk független magánkígyózásokkal csavarodik a messzeségben alattunk vagy fölöttünk, de mindenesetre távol tőlünk; úgy lehet nézni az időt, mint egy halat az akvárium üvegén át, vagy egy távoli panorámát, kilátóból gukkerozva.

Ekkor látszik meg igazán, mennyire irreális minden epika, minden élettörténet, melyet rólunk mesélnek, szemben valódi életünkkel, mely az a mozgás, mely kikerüli az időben való haladást és térben való cseréket: oly végletesen csak-spulni és sohasem fonál."

A fejtegetés középpontjában a fájdalom áll, mint lelki-tudati reakció. Az elbeszélő ennek az elvont minőségnek a leképezését kísérli meg különféle viszonyítások és megjelenítő eljárások segítségével. A szöveg bizonyos jelentéstani pulzálását a megközelítő képzetkörök váltakozása adja. A metonimikus *nyelvi* megformálást mindig metaforikus alakzatok követik („bekapcsol egy ilyen kettéágazási folyamatot" → ← "az »én« sötét függőkertje", „az élet zárt golyója"). Ennek az ellentétező formának a nagyobb nyelvi egységekben a fogalmi megközelítés, a tapasztalati megfigyelés és a képiesített gondolati tartalmak folyamatos váltakozása felel meg („a szubjektív megszokott perspektíva" → „mikor a magasba billenünk" → az idő, mint „szürke távírószalag"). A tapasztalati, lélektani és absztrakciós képzetek dimenziói azonban végül az őket megvalósító szöveg önreflexiós szerkezetébe illeszkednek be.

Az egész szövegrészt az epika valóságelsajátító lehetőségeire irányuló nézőpont fogja az uralma alá. A fájdalom minőségéről felsorakoztatott képek, gondolatok és megfigyelések végül a kritika poétikai eszközeivé lesznek: az élet realitását megragadni képtelen (hagyományos) epika kritikáját támasztják alá. („Mennyire irreális minden »epika«, minden élettörténet, melyet rólunk mesélnek, szemben valódi életünkkel . . .") Így utal vissza Szentkuthy regényének szövege mindig önmagára, kivételesen jól szemléltetve azt, hogy a prózai műalkotások metaforizálódása nem csupán, vagy nem is elsősorban a közvetlen nyelvi alakítás képiessé válását, s nem az epika „lirizálódását" jelenti. Sokkal inkább egy – az írói szemléletforma lényeges módosulására visszavezethető – *új epikai struktúra* megjelenését, amelynek jelentésszervező összefüggéseit csak a hagyományos befogadói szemlélet megváltoztatásával tudjuk megragadni. Béládi Miklós joggal nevezte ezt a regényt „a magyar irodalom legkülönösebb alkotásának": *A Prae* alighanem a legnyilvánvalóbb példája annak, hogy az ilyen szövegek értelmezésében mennyire nem érvényesülhet a folyamatszerűen megszerveződő epika konvergens befogadásmodellje. Az elbeszélés arra kényszeríti az olvasót, hogy az asszociációk, a gondolattársítások széttartó rendszereit a mű önmagára és a világegészre vonatkozó reflektivitásának útmutatásai alapján szerkessze új egységbe.

ÚJ ELBESZÉLÉSMÓDOK FELÉ

A modern regény eddig érintett különböztető sajátságai az elbeszélés és az epikai tárgy viszonyát is új megvilágításba helyezik. A történetszerűség viszonylagossá válása, az akcidentalizmus (az esetleges, járulékos, másodlagos motívumok megsokasodása), a reflektálódás és a metaforikusság – együttesen az epikus előadásmód megváltozott helyzetére utalnak. Szöveg és olvasó interakciója – ezt mutatja a tapasztalat – történetileg mindig változó formákban megy végbe. Ilyenkor rendszerint a kommunikációs modell változásai hoznak létre új befogadási feltételeket, ez a modell viszont mindig az elbeszélésből kiinduló impulzusok függvénye. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az irodalomértés új epikai formáinak elsősorban az elbeszélés státuszában beállt változások a végső poétikai indítékai. Az elbeszélés, az elbeszélő személye abszolút műteremtő minőségek: bármely mű befogadása kizárólag ennek a tájékozódási centrumnak a maradéktalan átvételével lehetséges: „Ha (. . .) olvasás közben az

ábrázolt világot pontosan úgy akarjuk megragadni, ahogyan ábrázolva van, akkor fiktív módon úgyszólván bele kell helyezkednünk az ábrázolt tájékozódási centrumba, s in fictione az illető személlyel együtt kell változtatni helyünket az ábrázolt térben. A jó ábrázolás maga is erre kényszerít bennünket. Ekkor bizonyos fokig el kell felejtenünk saját tájékozódási centrumunkat, mely észlelt világunkhoz tartozik, s velünk együtt változtatja helyét, tehát bizonyos fokig el kell szakadnunk a világtól." (R. Ingarden: *Az irodalmi műalkotás.* Bp. 1977, 237. l.) Az olvasó számára a világtól való részleges elszakadás mozzanatával veszi kezdetét a világteremtő elbeszélői nézőpont érvényesülése. A prózai műalkotások elvileg tehát olyan történeti modellekben is leírhatók, amelyek az egyeduralkodó, omnipotens elbeszélői alakítástól az elbeszélő teljes eltűnéséig fogják át a lehetséges változatokat. Az epika története azt mutatja, hogy az elbeszélés státuszának módosulásai bonyolultabb, összetettebb esztétikai hatásformák megteremtésével járnak együtt. Nagyon egyszerűsítve a folyamatot, az epikai alakzatok történetét olyannak is elképzelhetjük, amelynek során a mű szerzője és elbeszélője között az elkülönülésnek mind tagoltabb, mind bonyolultabb módozatai jönnek létre. S ezzel párhuzamosan azt tapasztaljuk, hogy az elbeszélői közlés problematizálódása következtében maga az epikai hatás is áttételesebbé válik. A prózai művekkel foglalkozó újabb elméleti munkák rámutattak arra, hogy már a 19. század epikája is legalább kettős távlatba állította az elbeszélést. A realista nagyregény elbeszélője, noha jórészt autochton módon alakította az epikus folyamatot, elkülönítő jelleggel határozta meg a szerzői és az elbeszélői perspektíva érvényességi körét. „Mármost az elbeszélői perspektíva a 19. században önmaga felől lesz távlatos, amennyiben egy elbeszélő figura válik le az *odaértett szerzőről (implied author)*, az alakok közé lép és semmiképp sem azonosítja magát az uralkodó elbeszélői perspektívával. Booth *megbízhatatlan elbeszélőnek (unreliable narrator)* nevezte ezt az elbeszélő figurát. Ez az alak azért megbízhatatlan, mert már nem az elbeszélői perspektíva értékrendjét képviseli, hanem olyan szempontokat tesz hangsúlyossá, amelyek más, gyakran ellentétes értékrendhez közelítenek." (W. Iser: *Der Akt des Lesens.* München, 1976, 317. l.) A megbízhatatlan elbeszélő előadásmódja (tehát a szöveg távlatainak, értékszerkezetének ellentmondásos összetettsége) a 20. századi regényben fokozott mértékben csökkenti a rögzített elbeszélői nézőpont jelentőségét. Az olvasó nem hagyatkozhat biztonsággal az egyetlen viszonyítási pontra redukált értelmezési eljárásra: ha így közelít a modern epika szövegeihez, a mű világát kaotikusnak, rendezetlennek fogja találni. Ez a megtévesztő alaktalanság azonban nem az olvasó „félrevezetését" szolgálja. A hagyományos epikai befogadás szemléletformáiban szükségképpen ölt ilyen alakot az új elvek szerint konstruált regénybeli világ. Az elbeszélés új státusza a mai epikában elsősorban azt jelenti, hogy a szöveg megalkotottsága a transzformációk és elvonatkoztatások egész sorát foglalja magában. Az elbeszélői és az implikált szerzői távlatok elkülönülése; a szöveg önmagát visszatükröző, önmagát minősítő jellege; az ítéletalkotást megalapozó értékrendszerek többértelműsége – együttesen immár a regény műfajáról alkotott képzeteink újragondolására késztetnek.

Az aktív, önálló befogadásra sarkalló metaforikusság, az asszociációs szövegértelmezést sugalló elbeszélő technikák a harmincas évek után ma a magyar regényírásban is hangsúlyosan jelentkeznek újra. Újabb regényeink mind gyakrabban élnek az epikai szöveg hagyományos szerkezetét lazító, átformáló eljárásokkal. A magyar epikai konvencióhoz szokott olvasónak arról is le kell mondania, hogy egyáltalán birtokba vehessen egyetlen, minden jelentésréteget bevilágító nézőpontot. A modern szövegek ugyanis épp a fókusz-szerű látást biztosító távlatot fosztották meg korábbi jelentőségétől. Egy szövegösszefüggést megismerve az olvasónak az elbeszélés következő egységében el kell szakadnia az addig követett befogadásmódtól, mert esetleg lényegesen megváltozott eljárások rajzolják elé az újabb tényeket, motívumokat. A modern regény olvasójának fokozott mértékben résen kell lennie ahhoz, hogy követni tudja a szöveg dimenzióváltásait. Az elbeszélés egységei közül hiányzó okozati kapcsolatokat olyan összefüggésekkel kell ugyanis helyettesítenie, amelyekre nézve csak a „megbízhatatlan elbeszélő" adhat eligazítást. Ezek az utasítások azonban nemegyszer maguk is rejtve maradnak a befogadó előtt, s csak a szöveg kínálta pozíciók

elfoglalásával közelíthetők meg. Ha egy szövegegység – például – csak magasabb határozatlansági fokú értelmezést sugall, a közvetlen vonatkoztatás félreértésnek lehet a forrása: az újabb szövegrész közvetlen tartalmi társítása ilyenkor nem segíti, hanem gátolja az értelmezést. A szöveg szerveződése azonban mindig megfelelő utat biztosít a mű világába. Az olvasó természetes ellenkezését legyűrve fokozatosan hozza létre azokat a szemléletformákat, amelyek lehetővé teszik akár az olyan típusú megértést is, amelynek során a befogadó mintegy együtt cselekszik a szöveggel: nézőpontokat hoz létre, megítéli a tényeket, majd – érvénytelenítve ezt a távlatot – új nézőpontból ismét újabb mozzanatok értékelésére vállalkozik. Ez az összetett, mozgékony, együttműködő olvasói magatartás az, amely a legtöbb sikerrel veheti birtokba a modern regény világát: a mű az ő számára megalkotja azokat a rendezőelveket, amelyek világosan tagolják a látszólagos káoszt és alaktalanságot.

Példák sorakoztatása helyett idézzük föl végül a legújabb magyar regény egy-egy olyan szövegtípusát, amelyek metaforikus epikai struktúrákba illeszkednek. Mindkét esetben az alkotás világhoz való viszonya, a művészi teremtés lehetősége a középponti motívum. Ily módon e példák mai epikánk dilemmáinak a természetét is közelebbről szemléltethetik: „... elfelejtik fontosnak érezni, hogy e »több dolgok« elsősorban *vannak*, ezeket nem *tudni* kell, hanem úgy kell lennünk magunknak, bármily szerény alakban test- s szellemleg, hogy *legyenek:* így marad mindig világ ez a görccsel felfogható »világ«, így minden, ami állítólag nem az, lesz modell vagy hasonlat, pedig hát miért tüntetnénk ki, bár oly számos mód *tudott*, s élt világot azzal, hogy okvetlen *mását* keresnénk, *róla* szólnánk feltétképp s egyáltalán. Én, írta D' Array, nem büszkélkedhetem még csak hasonló eltávolodással sem; mindenestül benne vagyok az úgynevezettben, és nagyon is ebből a matériából szedegettem össze, amim van, ahogy mintha Szpérót is hiába etetnénk olykor az asztalon sárgarépával, hanem megleljük őt, váratlanul, mikor is vigyázni kell, agyon ne lépjük, a szőnyegen, ahol nem-tudni-mit *keres*" (Tandori Dezső: *A meghívás fennáll).* Tandori elbeszélője olyanná formálja a regény tárgyi világát, hogy benne a legapróbb esetlegességek is ilyen elvi-világszemléleti nézőpontból járuljanak hozzá a mű jelentésének megformálódásához. A dolgok – ahogy a fenomenológiai világkép hirdeti, vallja – nem valami által nyilvánulnak meg, lényegében nincs tehát íróilag megragadható különbség létező alak és mögöttes lényeg, forma és jelentés között. A dolgok léteznek, ezáltal valamennyi önálló entitás. A mű tehát nem ábrázolhatja a történetüket, nem válhat epikai formájukká: csupán azt rögzítheti, ami van, az állapotot.

A *Függő* úgyszintén író-hőse más dimenzióból közelíti meg a jelenségek világát. A mű a múltat, a kamaszkort idézi ugyan vissza, de ennek az írói műveletnek a teljes leképezését is elvégzi. Az önmagát tükröző elbeszélés egyik rétege valójában az elbeszélés elbeszélése. Ebben a szerkezetben az a folyamat jelenik meg, ahogy „a dolgoknak jelentése támad" az esztétikum, a gondolkodás összefüggésében. Az alaktalanságból, az időben létező rendezetlen mozzanatokból itt is a viszonylagosság rendje jön létre, de azzal az irónián is átütő drámaisággal, amelyet a sorsalkotó élet kölcsönöz minden teremtő emberi szituációnak: „és ha közeledünk is valamihez, melyet a mozgás végeztén célnak hívunk, nem vagyunk túl semmin, ha lehet mondani, a legkevésbé sem vagyunk túl: ez a gondolkodás, benne vagyunk: ez a gondolkodás, ez a gondolkodás rettenete, nem szűnő kínja, kockázata, méltósága, ez a higgadtság aztán avval is jár, hogy kiderül, milyen sok minden van, sok mindenféle, finomul az ember, szaporodni kezdenek a megvizsgálandó tények, s némely pillanatban ez éppen kilátástalansághoz vezet, mintha föladni érdemesebb és értelmesebb volna, ám ujjongással is eltölt, hasonlóan a szegény csillagászhoz, aki szánalmas kis távcsövével pásztázza, csak pásztázza a csillagos égboltot, és ez a zsúfoltság, ha elfogadjuk a kihívását, rendjén valónak látszik, természetesnek" (Esterházy Péter: *Függő*).

Többször hangsúlyoztuk már, hogy a regény új törekvéseinek tényleges jelentősége nem abban van, hogy a befogadást megnehezítő formákat, technikákat hoznak létre. Jelentőségét csak akkor érzékelhetjük igazán, ha a gyakorlatban is feltételezzük közlemény és esztétikai kód rendkívül szoros, kölcsönös összefüggését. Csak ha tagadjuk a megformálástól független jelentés létét, akkor lehetünk tudatában e ki-

sérletek valódi korszerűségének. Ma még nem tudható, hová érkezik el, milyen formákat teremt a jövőben a magyar epikának ez a vonulata. Annyit azonban kétségkívül máris nyomatékosabban idézhet a mai irodalomszemlélet elé, hogy a művészileg érvényes átértelmezett jelrendszer mindig a megváltozott világlátás következménye. Igazi hatását ezért soha nem a puszta technikának köszönheti, hanem az azt épp így vonzóvá, épp így érdekfeszítővé avató gondolatnak, a világról alkotott új víziónak. A mű megalkotottsága ebben az értelemben állandó és elsődleges cselekvési formája a művésznek.

MÁTYÁS GYŐZŐ

VILÁGKÉP ÉS FIATAL IRODALOM

A tizenkilencedik századi regény (a terminológiát általánosítva és kissé durván használom: hiszen voltak kivételek) nem törődött az úgynevezett „emberi állapottal", hanem különböző, valóságos individuumokat ábrázolt, akik küzdöttek a társadalomban. A huszadik századi regény rendszerint vagy kristályszerű (crystalline) vagy zsurnalisztikus; ami annyit tesz, hogy vagy egy kicsiny, kvázi-allegorikus dolog, mely az emberi állapotot testi le anélkül, hogy tizenkilencedik századi értelemben vett jellemeket tartalmazna, vagy egy nagy, formátlan kvázi-dokumentáris dolog, a tizenkilencedik századi regény eltajzott leszármazottja, mely halvány, konvencionális jellemeket alkalmazva elmesél valmi kendőzetlen történetet, s élettel teliti az empirikus tényeket.
IRIS MURDOCH: Against Dryness

Ugy hiszem, az Iris Murdoch által elkülönített két irányzat tulajdonképpen komplementáris viszonyban van egymással, s mindkettő – már létében is – azt a tényt dokumentálja, hogy korunkban egyszerűen lehetetlenné vált a valóság hagyományos művészi ábrázolása. Persze a XX. századi regény intellektualizálódását, „kvázi-allegorikussá" válását éppen esztétikai szempontból lehet merő degenerációnak tekinteni, de azt nem lehet elvitatni, hogy a regény – a valóság, illetve az egyén hozzá való viszonyának átalakulása következtében – napjainkra szükségképpen öltött „irodalmias"-agnosztikus jelleget. Az utóbbi évtizedek legmarkánsabb irodalmi áramlataiban, a francia új regényben (legújabban már nouveau-nouveau romanban: Robbe-Grillet, Simon, Ricardou), a dél-amerikai prózában (elsősorban Borges, Cortázar és Onetti munkáiban) és az intellektualizálódással szemben mindeddig leginkább ellenálló amerikai próza újabb törekvéseiben (Elkin, Barth, Pynchon, Coover) egyaránt megfigyelhető a regény gondolativá válása.

Az elkövetkezendőkben megpróbálom megvizsgálni annak a fordulatnak néhány aspektusát, melyet a regény „modernizálódásának" irányába a fiatal magyar irodalom is megtett. Természetesen előre kell bocsátanom, hogy ez a dolgozat még igényeiben sem törekszik a teljességre, lehetőségeinél fogva pusztán néhány fontosnak vélt jelenség elemzésére vállalkozhat.

A hatvanas évek közepén indult írónemzedéket, függetlenül attól, hogy mit tartott magáról, az irodalmi köztudat mintegy kívülről, egy az irodalomtól és az esztétikától idegen szempont, az életkor alapján szervezte generációvá. Ezen írás kereteit meghaladná annak elemzése, hogy az új generációt miért egy irodalmon kívüli gyűjtőfogalom minősítette (vö. Szilágyi Ákos és Szerdahelyi István a Kritika 1981/1-es és 4-es számaiban megjelent cikkeivel), de paradox módon a „fiatal irodalomnak" mint esztétikai értelemben alig használható epitethon ornansnak kezdetben még voltak szociológiai, sőt értékelméleti hozadékai is. (Mindez persze nem jelenti azt, hogy az írókról, művekről, esetleg eltérő ábrázolási törekvésekről ne jelentek volna meg *esztétikai* elemzések, de ezek az adekvát analízisek is genus proximumként fogadták el a „fiatal irodalom" vitális kategóriáját.) Az irodalmi köztudat egységesítő recepciója azért is tűnik érdekesnek, mert kezdetben a fiatal nemzedék novelláiban valóban fel lehetett fedezni bizonyos *szemléleti* azonosságot. Elsősorban Császár István, Munkácsi Miklós, Marosi Gyula, Csörsz István, később Csaplár Vilmos novelláit jellemezte az az ábrázolási módszer, mely a történetet egy adott főhős és a számára külsővé vált valóság konfliktusa köré szervezte. Ezeknek a novelláknak az egyik legfontosabb ismérve az volt, hogy az epikai ábrázolás egységén belül szinte kategorikusan vált el egymástól a monolitikusan egyneműnek tételezett valóság, s az

elsősorban morális értékrendszerében újat, mást képviselő individuum. Ez az ábrázolásmód azzal a következménnyel járt, hogy a társadalmi lét megítélése főleg olyan morális szempontok alapján történhetett, melyek kizárólag a valósággal totálisan szembekerült szubjektum sajátjai voltak, ami egyben azt is implikálta, hogy ha a valóság elutasította az egyén törekvéseit, az majdnem mindig a valóság kritikáját jelentette. Császár István *Én voltam az...* című novellájában olvashatjuk azt a mondatot, mely tulajdonképpen az eddig elemzett ábrázolási mód (illetve a hősök felől: valóságszemlélet) bázisát aforisztikusan fogalmazza meg:

„Emberi értelemben rossznak lenni annyi, mint elfogadni az életet olyannak, amilyen."

Első pillantásra úgy tűnik, hogy valóság és egyén a priori szembenállásáról van szó, s ekként a valóság defektusait megjelenítő írások legfeljebb az *általános* konfliktus konkrét illusztrációi lehetnek. Ez az irodalmiasított konfrontáció azonban azért nem tűnt metafizikusnak, mert egy valóságos életérzést vitt be közvetlenül az irodalomba, s így a művek megítélésekor az esztétikai szempontok háttérbe szorultak. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy ezekben az írásokban a művészi megformáltságnál jóval fontosabbnak mutatkozott az a felhívó erő, mely a társadalmi lét lapszusaira utalt, s így e novellák esztétikai értéke nem különösebben jelentős. Továbbá pontosan azért, mert ezekben a novellákban a valóság ellentmondásait feltárni igyekvő referenciális üzenet dominált, a különböző filozófiai ideológiák hatásának kevés nyoma fedezhető fel bennük.

Vállalva az általánosítás túlzásainak veszélyét, úgy ítélem meg, hogy a hatvanas évek társadalmi valóságát egy sajátos ellentmondás hatotta át: egyrészről a társadalmi tudat ideologikus önreflexiója úgy tételezte egységesnek és egészében érdekazonosnak a valós társadalmi praxist, hogy csak olyan konfliktusokat „emelt be" az ideológia szférájába, melyeknek efemer jellegéről és gyakorlati megoldhatósága felől nem lehetett kétsége, másrészről viszont a homogénnek tételezett valóságot ténylegesen már különböző érdek- és értékdifferenciák osztották meg.

Az a valóság, mely kifelé igyekszik egységesnek mutatni magát, csak nehézkesen hozzáférhető a társadalomtudomány számára, melynek részletekbe menő kutatásokat eleve folytatnia kellene. Éppen ezért a hatvanas évek induló nemzedéke nemegyszer a társadalomtudomány helyett fedezte fel és ábrázolta az egyén és valóság közötti konfliktust. Ekkor még a primer ellentmondás feltárásának igénye háttérbe szorította a művek esztétikai üzenetét, aminek persze az is oka volt, hogy az ismeretelméleti-ontológiai problémákat is implikáló témát a szerzők – tulajdonképpen más választás híján – a hagyományos elbeszélő mód keretei között ábrázolták. (Ebből a szempontból érdekes megfigyelni, hogy a „lézengő" téma miként él tovább és használódik el a későbbiekben, paradox módon különösen akkor, amikor a művek filozófiai – elsősorban egzisztencialista – „bevonatot" kapnak, s ezzel egyén és valóság konfliktusát – kiszakítva a társadalmi-történelmi meghatározottságok közül – egyszerűen metafizikussá változtatják. Elsősorban Lugossy Gyula munkáira gondolok, de kevésbé élesen ez a probléma jellemzi Csörsz István utolsó regényeit is.)

Az új generáció novelláinak hősei többnyire nem találják helyüket a világban, s ha kísérletet tesznek a beilleszkedésre, akkor az általában kudarcba fullad, így legfőbb dramaturgiai-epikai funkciójuk az, hogy a világban való idegenségük a valóság kritikájaként jelenjen meg. Szubjektum és objektum ilyen társadalomontológiai szétválása elsősorban arra hívja fel a figyelmet, hogy az új értéknormákkal jellemzett egyén, s az őt körülvevő világ interakciói egyre kevésbé pozitív-gyakorlatiak. A hangsúly a valami-nincs-rendben kimondására kerül, s így egyén és valóság mint más, eltérő minőségeket hordozó különösségek kerülnek szembe egymással. Az egyén számára azonban még korántsem természetes állapot ez az elkülönülés (kivéve azokat a már említett írásokat, melyekben a konfliktus metafizikussá stilizálódik), s így a „rosszkedv e hangulatjelentései" még ott is a valóságos viszonyok megváltoztatásának szükségességét hirdetik, ahol az ellentét totálisnak látszik. A legfontosabb törekvés tehát a létezés meghasadtságából fakadó életérzés irodalmi tudatosítása, ugyanakkor az epikai ábrázolásban még nem jut túlsúlyra a gondolati-reflexív

elem, mert az egyén ha érzi is, hogy társadalmi helye – mutatis mutandis – lokalizálódott, a gyakorlati tevékenység helyett még nem éri be a valóság pusztán fogalmi elsajátításával. Ebből a szempontból különösen érdekes, hogy nem egy alkotó számára maga az írás mint tevékenység válik problematikussá. Császár István már idézett novellájában a következőképpen ír:

„Írni csak azért érdemes, hogy tagadjuk vele az irodalmat, írónak lenni azért, hogy szégyenletessé tegyük az irodalmi műveket termelő írók létezését."

Az új generáció számára úgy tűnik, hogy az irodalom intézményesült rendszerré vált, így maga az írás, mint tevékenység sem más, mint termelés, s ekként az író ugyanúgy csak a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyét tölti be, mint bármely más „szakma" művelője. Márpedig azt az irodalmat meg kell haladni, mely legfeljebb elidegenült objektivációk összességét jelenti, illetve a (kulturális) cserefolyamat tárgyait. Másrészről viszont éppígy nem jelent alternatívát az „irodalmi" irodalom, mely a valóságos viszonyokat legfeljebb esztétizáló-arisztokratikus módon *megjeleníteni* akarja.

S itt visszakanyarodnék a „fiatal irodalom" megnevezéshez, mely szimbolikus értelemben, létrejöttével igazolta az új generáció szemléletmódját, hiszen azokra a művekre, amelyek egyén és valóság viszonyát sajátos módon vetették fel, a szellemi köztudat tulajdonképpen „következetesen" reagált: „fiatal irodalom" címszó alatt kategorizálta az új törekvéseket, s ezzel valójában az önmaga homogenitásáról vallott ideologikus képet igazolta.

A hetvenes évek elejétől-közepétől kezdve azonban az új nemzedék irodalmi fejlődésében egy minden oldalú változás-differenciálódás kezdett mutatkozni. Úgy hiszem, a különböző irodalmi törekvések divergenciája sajátos formában utal arra a változásra is, mely a társadalmi-történelmi valóságot a hatvanas évek legvégétől kezdve jellemzi. Az az erősen oszcilláló mozgás, mely a jelzett időtől kezdve a magyar társadalom fejlődését kíséri – ugyan nem mindig immanens szociológiai tartalmainak megfelelően, de legalább mint a változás általános *megléte* –, a társadalmi tudatban is tükröződött, s ez feltétlenül módosította az egyén valósághoz való ismeretelméleti viszonyát is. Egyén és valóság gyakorlati interakcióinak minősége elég sűrűn változott a szóban forgó periódusban, de ez az ellentmondásos folyamat annyiban már nem látszott következetlennek, hogy az egyén a valóságot ismeretelméletileg már nem magánvaló entitásnak, hanem magáértvalóságában kifürkészhető viszonyrendszernek tekintette. Persze ez idő alatt az is nyilvánvalóvá lett, hogy az általános episztemológiai alapállás nem lehet független a megismerés konkrét tartalmaitól, így elsősorban azokban a periódusokban, amikor a gyakorlati lét és a fogalmi megismerés közötti közlekedés „egyirányúnak" tűnik, a gondolati-megismerő tevékenység önállósul, s egyre inkább kidomborítja a létezés reflektív jellegét.

Ha mondjuk Esterházy Péter, Nádas Péter, Hajnóczy Péter, Beréményi Géza, Lengyel Péter, Czakó Gábor, Kolozsvári Papp László, Dobai Péter vagy Kornis Mihály írásait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy megváltozott egyrészt az író művéhez és egyáltalán az irodalomhoz való viszonya, másrészt fontos módosuláson ment keresztül az az epikai alapszituáció is, mely az egyén és a társadalmi valóság egymásra vonatkozását ábrázolja. Ezeknek a műveknek a többségében a hősök és a környező világ kapcsolatát már nem elsősorban a teljes elkülönültség jellemzi, illetve az egyének szempontjából továbbra is érvényben maradó kritikai viszony nyer más megalapozottságot mint a hatvanas évek novellisztikájában, melyben nemegyszer a valóság minden, különös meghatározottsággal bíró szegmentuma is legfeljebb csak a lét a priori idegenségét bizonyíthatta, s ekként az abszolúttá fokozott szembenállás az egyént a végső, ontológiai síkon állította választás elé: megszünteti-e a világgal való eredendő – s ezért pusztán általános – viszonyát, vagyis magát a lét-azonos helyzetet.

Ezt a kérdést legkövetkezetesebben Császár István vetette fel, s talán esztétikailag is ő formálta meg legjobban *Fejforgás* című novellájában, melynek főhőse, Tarnay György a következőket mondja feleségének:

„A fejforgás a legnehezebb mutatvány a világon. Ezt egy nagyon nagy gondol-

kodótól hallottam. Egy négyéves filozófustól, akit még nem fertőztek meg a háztartási boltban kapható fénymázak, lakkok, kencék és egyéb, sorozatban gyártott életelvek. A fejforgás hasonló a bukfenchez és a fejenálláshoz. Legalábbis azokból következik, de van egy, szinte lehetetlen feltétele. A megcsinálásához le kell bontani a szoba egyik falát a konyháig, a másikat pedig egészen Balatonberényig. Az összes ház falát Balatonberényig. Ezért nem láttál még fejforgást.

– Bizony, ehhez kevés a jó szándék, ami, hidd el, belőlem sem hiányzik. Szeretlek annyira, hogy megcsináljam neked a fejforgást... Nekem semmiség megcsinálni. Csak ezt a falat le kell bontani a konyháig, a másikat pedig egészen Balatonberényig. Addig semmit sem tudok tenni. Hiába akarok. Csak céltalanul lebegek, és természetesen iszom, bárhogy utálok inni.

– De miért? – kérdezi Vjeronka.

– Mert fejforgás nélkül elviselhetetlen az élet. Mert szeretem a részegeket és a bolondokat, akik őszintén és becsületesen aljasok és értelmetlenek, akik tudják, hogy semmivel sem nagyobb őrültség öntudatlanul óbégatni és tántorogni, mint bútorra gyűjteni vagy megházasodni; újabb példányokat készíteni félig kész és felesleges magunkból; ocsmány és kényelmetlen házakat építeni; félni az apától, a tanártól, a háborútól és a jóistentől."

Azért idéztem Császár novellájából kissé hosszabban, mert úgy hiszem, ez a részlet fogalmazza meg leghitelesebben – s a legradikálisabban – azt az életérzést, ami az induló nemzedék novelláit áthatotta. Tarnay már nem tud a létezés pozitív érvényességét bizonyító minőségeket felfedezni azokban a tartalmakban, melyekből az élet valósága – és rutinja – felépül, s ekként kétségessé válik maga az *egzisztálás* értelme is, ha nem is általában, de az egyes ember számára feltétlenül. S mivel a szimbolikus értelmű fejforgás végrehajtása egyszerűen lehetetlen, Tarnay – hiven kompromisszumot nem ismerő logikájához – öngyilkos lesz. Azt is mondhatjuk persze, hogy a novella hőse mint totálisan negatívot, a priori eltolja magától a világot, s így arról formált ítéletei is prekoncepciózusan általánosak-elvontak, ugyanakkor önmaga lehetőségeit csak mint szimbólumot képes *elgondolni,* ami a konkrét-gyakorlati megvalósítást nemcsak eleve kizárja, de egyszerűen nem önmagára – tehát a cselekvő önkiteljesítés affirmálására vonatkozik, hanem ismét csak az egyénnel szemben álló, abszurdnak mondott világról alkot ítéletet. A novella esztétikailag megformált világképe azonban végül is nem más, mint az adott társadalmi valóságban ténylegesen működő tendenciák művészi általánosítása vagy anticipálása, s ekként causa sui-nak semmiképpen sem tekinthető.

Mint már említettem, a későbbiek során egyén és valóság viszonyának epikai ábrázolásában változás következett be, melynek lényegét abban látom, hogy a hősök végül is elfogadják a világban-lét ontológiai tényét, legyen bár erre való reflexiójuk tragikus vagy groteszk, s így a választás kényszere csak végső esetben juttatja el őket a lételméleti dilemmáig, melynek súlya így természetesen még inkább megnövekszik.

A létmegértés alapszituációjában bekövetkezett változásnak – mint azt már említettem – az is oka, hogy az egyén a valóságot ismeretelméletileg hozzáférhetőbbnek ítéli, s a szemlélet számára kibontakozó árnyalatok a valósággal való tényleges interakciók esélyével kecsegtetnek. Az ember tehát már nem *per se* áll szemben a világgal, hanem éppen arra próbál választ kapni, hogy hogyan definiálhatja önmagát annak keretei között, illetve az azzal való kölcsönhatásban.

„Az ember az egyetlen lény, akinél a létezés megelőzi az esszenciát, a lényeget. Ebből van, hogy az ember saját lényegét, kiteljesedését önmaga valósítja meg, amikor választ a különféle lehetőségek közül. Az ember az, amivé önmagát teszi. A választás kötelezettsége szorongással jár, mert az emberi akarat korlátlanul szabad, semmi sem determinálja, de ebből az is következik, hogy a választás pillanatában tökéletesen egyedül vagyunk. Egyedül vagyunk könyörtelenül, az ember szabadságra ítéltetett."

Az idézet Hajnóczy Péter *Jézus menyasszonya* című kisregényéből való, noha joggal úgy tűnhet, hogy Jean-Paul Sartre *A Lét és a Semmi* című művéből származik.

Sartre egyik alaptételének némileg módosított változata sajátos kölcsönhatásban a kisregény eredeti szövegével esztétikai alkotóelemként épül be a műbe, ugyanakkor megszüntetve megőrzi azt a denotatív jelentését is, melyet filozófiatörténeti tételként vívott ki, s ekként is megvilágítja egyén és valóság viszonyának kérdését.

Az ember számára a létezés ténye (az egzisztencia), a priori adottság, s így a kérdés az, hogy szüntelen választásai során képes-e kiteljesíteni önmagát, azaz esszenciává változtatni a puszta egzisztenciát. Persze Sartre tételében van egy fontos paradoxon, amit Hajnóczy különleges szövege még inkább felerősít és kiemel: az ember szabadságra *ítéltetett*, vagyis a nembeli lénnye válás eszköze és feltétele meghatározatlanul transzcendenssé lesz, ami egyben azt is jelenti, hogy bár az egyén ontológiailag a valóságon belülre került – s önnön helyzetére is így reflektál –, ehhez a puszta lételméleti Daseinhez képest a voltaképpeni *emberi* létezés lehetősége még mindig külső maradhat.

„... élni annyi, mint végzetesen erősnek érezni magunkat a szabadság gyakorlására, élni annyi, mint megválasztani, hogy mivé legyünk a világban. Egyetlen pillanat sincs, amikor ez a keszenlétünk abbahagyhat és megnyughatik. Meg amikor csüggedten hagynók, hogy történjék bármi, akkor is választottunk: a nem-választást."

Ez az idézet már Esterhazy Péter *Agnes* című regényéből való. Nem pusztán a Hajnóczy-szövegrészlethez való rokonsága megjelenő, de meg inkább az, hogy Esterházy mondatai az előző idézet szerves továbbgondolásának tűnnek. (Persze tudvalevő, hogy Esterházy Péter újabb műveiben elég sok vendégszöveg szerepel: például a *Függő*ben, s ezekre némelykor maga a szerző is felhívja a figyelmet, mint a *Sivó edesgeto* című novella esetében.)

Esterházy regényében a gyermek(!) Jitka megállapításának ugyanúgy a szabadság és a választás a központi kategóriái, mint Hajnoczy tézisének. Ezekben a művekben az alapkérdés már az, hogy az egyén a világgal való szüntelen kölcsönhatás során képes-e antropomorfizálni, magáértvalóvá változtatni ezeket az önmagukban elvont kategóriákat, vagyis képes-e megteremteni az értelmes emberi *világbanlétezést*. Az ilyen kérdésfelvetésnek nyilvanvalóan csak úgy van értelme, ha a világ az egyén számára már nem monolitikusan hozzáférhetetlennek, hanem gyakorlatilag megismerhetőnek–elsajátíthatónak mutatkozik. Ez a megváltozott alapállás a hatvanas évek prózájához képest feltétlenül kiszélesíti az epikai ábrázolás horizontját, de az egyén valósághoz való kritikai viszonyát nem szünteti meg, csak módosítja.

A hatvanas évek fiatal novellistái joggal feltételezhették, hogy az ifjú generáció számára létezik egy társadalmi életérzés konszenzus, mely az egyén és a valóság radikális szembenállásaként különösebb epikai felvezetés, motiválás nélkül beemelhető az irodalomba. Az újabb prózai alkotásokban viszont a hősök a valóságon belül mozognak, s azzal kölcsönhatásban próbálják megvalósítani önmagukat, éppen ezért az epikai ábrázolásban a világ jelenségei miniciózus részletességgel, s helyenként váratlan összefüggésekbe ágyazva jelennek meg. (Más-más módon bár, de az ábrázolásnak ez a sajátossága megfigyelhető Esterházy Péternél, Nádas Péternél, Bereményi Gézánál vagy Lengyel Péternél is.) Mindez azzal a lényeges következménnyel jár, hogy az egyén és valóság konfliktusa az epikai ábrázolás szukcesszivitásán belül bontakozik ki, s nem eleve adottként emelődik be a műbe, így ezeket a hősöket – illetve a szerzői világképet – már semmiképpen sem érheti az a vád, hogy prekoncepciózusan közelítenek a valósághoz, s ezért a köztük lévő ellentét is metafizikus.

Ezekben a művekben az epikai történés során rajzolódik ki a világ arculata, s a hősök is így szembesülnek annak ellentmondásaival, helyenként banalitásával és abszurditásával. Vagyis a világ már nem eleve ellenséges totalitásként tornyosul az egyén elé, de ez nem feltétlenül könnyíti meg a dolgát, hiszen ha a valóság részleteiben is megismert éppígylétében bizonyul alkalmatlannak arra, hogy az emberi önmegvalósítás terepévé váljon, akkor ez a végérvényesnek tűnő állapot legfeljebb fogalmilag haladható meg a viszony reflektív újraértékelésével. Ilyen feltételek mellett az egyén szükségképpen jut el addig a határig, ahol önmaga számára egyedül érvényesen kell végiggondolnia lét és tudat viszonyának ismeretelméleti kérdéseit.

Nádas Péter *Szerelem* című kisregénye esztétikailag igen magas szinten ábrázolja ezt a szituációt. Nádas hőse azokkal az egész emberi létezés történetét végigkísérő kérdésekkel viaskodik, melyek a filozófia alapvető problémakörét adják. A kisregény főszereplője kezdetben mindennapi-természetes módon érzékeli a külvilág tárgyait, történéseit, de később a narkotikumot tartalmazó cigaretta hatására mintegy leválik a valóságról és önmagába zárt gondolattá, puszta tudat-létté válik.

„De gondolkodásom önmagára utalva: nem tudja, nem emlékszik, nem kötődik, nem érzi azt, amit magyarázni hivatott, s ami külvilágnak nevezhető; csak tudja, van ilyen szó: külvilág, s ez a szó abban a világban, amelytől elszakadt, jelentett valamit; így önmagára utalva, a gondolkodási készség nem talál tárgyat a gondolkodáshoz: logikus általánosságok maradékán rágódva lebeg."

A tiszta gondolat számára a világ már csak „meghatározatlan elvontságában" fogható fel, s ekként válik az idő is a tudatszubjektum termékévé, talán még szélsőségesebb formában, mint Bergsonnál, aki így ír Tartam és egyidejűség c. munkájában: „Lehetetlen az ezelőtt és ezután között kapcsolatot képzelni vagy akár formailag elgondolni emlékezetelem, tehát eszmélet nélkül... A két pillanatot egymáshoz kötő elemi emlékezet nélkül nincs más, mint vagy az egyik, vagy a másik a kettő közül, tehát egyetlen pillanat, nincsen sem ‚ezelőtt', sem ‚ezután', sem egymásután, sem idő."

Nádas Péter hőse a következőképpen elmélkedik az időről:

„Ha nem az óra állt meg, akkor az idő. Hiszen az óra nem idő, az óra csak eszköz, megmutatja mennyi az idő, mennyi idő telt el egy előző időponthoz képest. De az előző időpontot is tudni kell. Ezt az óra nem mutatja, pedig ketyeg. Fél egy már volt. Ketyeg. Most is fél egy van. Akkor az idővel történt valami. Megállt. Nem mutatja, amit mutatnia kéne, pedig ez volt az egyetlen, az utolsó biztos fogódzó nekem. Azt hittem, hogy ez. De ez is leleplezte önmagát. Az idő áll, csak az én képzeletemben megy. A valóság utolsó morzsájáról is bebizonyosodott, hogy képzelet."

Érdekes megfigyelni, hogy a Nádas Péter-idézetben tulajdonképpen a bergsoni tétel teljesen következetes ad absurdum viteléről van szó. Bergson szerint időről csak mint a szubjektum emlékezetének, eszméletének korrelátumáról beszélhetünk, de ha ez az emlékezet-eszmélet elveszti a valósággal való reális kontaktusát, akkor még az a lehetőség is megszűnik, hogy az elvont idő a tudat intencionalitása által kvázi-valósággá váljon, s ekként legfeljebb a szubjektum puszta képzelgésévé lehet, mint Nádas hőse esetében. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a főszereplő amorf tudatában az időről, a külvilágról való empirikus-objektív tapasztalat nem tűnt el nyomtalanul, csak éppen – hiánya miatt – az elvont tudás, illetve a „kell lennie" formáját öltötte:

„Külvilág van. Ezt tudom. A külvilágra kell összpontosítanom a figyelmemet. Tisztán, rögeszméktől mentesen meglátni és megérezni azt, ami a külvilág."

A valóság keretei közül kiszakadt tudat számára ez a nyomelemeiben megmaradt imperatívusz végül is azt jelenti, hogy „öntudat lehetetlen pusztán saját *Én*ünk tudataként: csak a tőle függetlenül létező valóság visszatükrözése révén realizálódhat", mint Ojzerman írja. A Szerelem című kisregény főhőse végül visszailleszkedik a valóságba, illetve ahogyan erre maga a főszereplő reflektál, „a gondolkodásnak ebbe a régi, keresztény fogalmakkal meghatározott világába..."

Nádas Péter e bravúros darabja, mely a *világbanlét-elszakadás-visszatalálás* triádjára épül, főhősét azokon a stációkon vezeti keresztül, melyeket az emberi nem öntudatának történelmi fejlődése tett meg. Persze abban a társadalmi-történelmi periódusban, melyben az egyén viszonya a valósághoz elsősorban annak fogalmi elsajátítására korlátozódik, egyáltalán nem véletlen, hogy az egyes ember önnön ismeretelméleti ontogenezise során az emberi nem episztemológiai filogenezisének útját járja végig.

De a reflexió nemcsak a valóságot újrakelteni akaró tényezőként, vagyis a próza tárgyaként léphet be az irodalomba. Esterházy Péter műveiben – legkivált a Termelési regényben – a szereplők állandóan reflektálnak önnön helyzetükre, cselekvéseikre, s ez az önreflexió – az irodalmi művön belül – lassan egyenértékűvé válik a valós

helyzetekkel, eseményekkel. Az ábrázolásmódnak az a sajátossága, mely a valóságos történéseket a szereplők – s a szerző – ironikus-groteszk látásmódján szűri át, tulajdonképpen a „létező valóság" s a hősök vágyai között lévő ellentétre-szakadékra utal. Esterházynál a reflexió a mű konstitutív elemévé válik – ezért nem meglepő, hogy a Termelési regényben egymást érik az auktori kommentárok –, s már a mű szerkesztésmódja is kihangsúlyozza a regény szerzői-irodalmias jellegét. A szereplők, s a szerző ironikus-groteszk attitűdje kiforgatja a dolgokat azok „normális" menetéből, de a különböző jelenségek karikírozott voltukban semmivel sem természetellenesebbek, mint a mindennapi valóság részeiként. Az ironikus reflexió a dolgok lehetséges variációit nemegyszer azok valóságos lényegeként mutatja fel, s ekként fogalmilag haladja meg a megmerevedett, konvencionális értékrendszert. A reflektív lét így a gyakorlati létezés alternatív párjává válik, s időnként fontosabbá is lesz annál, hiszen ez az a tartomány, melyben az egyén a maga számára rezignáltan-ironikusan kiigazíthatja a valóság tévedéseit. Az egyén már nem feltétlenül tekinti tragikusnak azt, hogy bár látja a lét ellentmondásait, ugyanakkor azok gyakorlati megváltoztatására kevés az esélye, ezért inkább lemondóan eljátszadozik azzal a megmaradt lehetőséggel, hogy gondolatilag még sarokba szoríthatja a realitást, vagyis esztétikai-fogalmi élménnyé szublimálja a valóságos hiányt. S mivel a regény ontológiailag tulajdonképpen nem más, mint reflexió, nem meglepő, hogy az utóbbi idők alkotásai – kifejezendő a létezés sajátosságát – egyre intellektuálisabbá válnak, s Esterházy például nem egy helyütt ironikusan tudatja az olvasóval, hogy itt minden csak puszta irodalom.

Az epika irodalmivá-intellektuálissá válása szinte szükségképpen eredményezte a művek autotelikus üzenetének előtérbe kerülését. A szerző – sőt néha maguk a szereplők – beszélnek a regényírás nehézségeiről, irodalom és valóság viszonyáról, esetleg kommentálják, értékelik a művet. *Az irodalom* az irodalom ábrázolandó tárgyává lett. Ám a korábbi művekhez képest (emlékezzünk Császár István soraira) már eltérés mutatkozik abban, hogy a szerző miként reflektál önnön tevékenységére. Az írás maga autentikus cselekvéssé válik, hiszen a valóság elsősorban fogalmilag sajátítható el, s ezért a szerző számára fontossá válik, hogy tevékenysége eredménye, a mű minél tökéletesebb legyen. Ugyanakkor – s ez ma már szinte közhelyszerű evidencia – a valóság átalakulásával együtt megváltoztak a valóság művészi tükrözésének feltételei és lehetőségei is. Éppen ezért az írónak újra kell gondolnia azt a bonyolult összefüggésrendszert, melynek keretében a szerző a valósághoz, saját tevékenységéhez és önmagához is viszonyul. Az újraértékelés problémái nemegyszer az alkotás szerves részét képezik. Nádas Péter *Élveboncolás* című novellájában olvashatjuk a következő sorokat:

„De milyen meghatározás az, aminek ha ellenkezője nem is, de variációi számtalanul bizonyíthatók? Ha kellő szigorral figyelem saját észleléseimet, s ha ezt a viszonylag tág értelmi-érzelmi tartományt összevetem a leírt részlettel, kiderül a leírás esetlegessége – *a torzítás.*"

Író számára égetően fontos probléma ez. Einstein, s főként Heisenberg tanainak ismeretében a kérdés megkerülhetetlen: megragadható és leírható-e a magánvaló világ, illetve mennyiben *torzítja* a tükrözés objektivitását a szerző még kontemplativitásában is aktív jelenléte.

De nemcsak a valóság művészi elsajátításának lehetőségei válnak bizonytalanná, problematikussá lesz az írói szándék, s a megvalósult mű (illetve annak utóélete) közötti viszony is. Az alkotás a valóság dologi viszonyai közé kerülve fogyasztható tárgy lesz maga is, s éppen ezért válik kardinális kérdéssé az ezen a szférán kívül eső esztétikai befogadás problémája. „Minden műalkotás befogadókra számít – ez a számítás a mű szerkezeti eleme" – írja Radnóti Sándor. Napjainkra azonban meglehetősen differenciálódott az a mód, ahogyan a mű (illetve a művész) a befogadókra számít. Az úgynevezett „nyitott" művek igen sok kitöltetlen helyet hagynak az alkotásokban, s ezzel aktív elsajátításra, a mű újra (vagy a legszélsőségesebb esetekben) *meg*alkotására serkentik a befogadót. A másik oldalon viszont a valóság sokrétűségét mégoly emblematikus módon tükröző műveknek is sajátja valamiféle

szerkezeti befejezettség, ami arra ösztökéli a befogadót, hogy az alkotás elsajátítása során közelítsen az intencionált „szerzői olvasathoz". Hajnóczy Péter *Dinamit* című drámájában a Narrátor mondja a következőket:

„... mert, ha mégoly sokrétű, izé... csavarosan árnyalt... egyszóval minél bonyolultabb értelmezési lehetőségeket kínál a bevégzett műalkotás, végtére is, a mű értelmezési lehetőségei nem korlátlanok. Arról ne is beszéljünk, hogy ugyanazt a műalkotást miképp értelmezi két henteslegény, két szivárárus vagy két Nobel-díjas atomfizikus..."

A mű tehát meghatározottsága, szerkezeti befejezettsége ellenére is „ki van szolgáltatva" a különböző befogadási módoknak, ugyanakkor viszont ekként keletkező variabilitása ellenére sem válnak végtelenné értelmezési lehetőségei. A fenti sorok, melyek egy irodalmi mű alkotóelemei, s implicit módon tartalmazzák azt az „aggodalmat", melyet a művész az uralma alól kikerült alkotás iránt érez, tulajdonképpen egybevágnak az irodalomtudós más aspektusból megfogalmazott „objektív" meglátásaival. Umberto Eco írja a következőket A nyitott mű poetikája c. tanulmányában: „Egy műalkotás nyitottsága és dinamikussága viszont abban áll, hogy alkalmassá válik különböző integrációk, termékeny kiegészítések létrehozására, eleve egy olyan strukturális mozgás játékába irányítva azt, amellyel a mű még akkor is rendelkezik, ha nincsen befejezve, és amely különböző és sokféle kifejlet viszonylatában is érvényesnek bizonyul."

Az eddig érintett problémák tulajdonképpen egyazon középpont körül gyűrűznek. A művészi ábrázolásmód lehetőségeit alapjaiban befolyásolta az a tény, hogy egyén és valóság viszonyában hangsúlyossá vált a reflektív elem, mely egyúttal a gyakorlati lét fogalmi kritikájául szolgált. Maga a művészi világkép is filozofikusabbá-gondolatibbá lett, ami az epikai ábrázolás számára azzal a következménnyel járt, hogy a próza intellektualizálódott, irodalmiassá lett. Ugyanakkor ettől a tendenciától eltérően, de a különböző irodalmi irányzatok kibontakozása okán továbbél (vagy újra kibontakozik?) a „hagyományos" nagyepika is. Spíró György *Az Ikszek* című regénye ennek kimagasló példája. Ennek a műnek szerkesztésmódja, cselekményvezetése, dialógusai látszólag mind a realista nagyepika hagyományait követik, bár – teljesen természetes módon – napjainknak az irodalom arculatát is átformáló látásmódja ettől a műtől sem idegen. A gondolati-filozófiai elem ebben a munkában is jelen van, de egészen más a szerepe, mint Nádas Péter elemzett kisregényében, vagy éppen Hajnóczy, Esterházy és Dobai Péter prózájában. A regény egyik szereplője, Antoni Fiszer a következőket mondja egy dialógus során:

„Nem hiszem, hogy túl sokféleképpen lehetne élni. Az ön számára, tábornok úr, kétségessé vált a cogito ergo sum első része. Az én számomra is. De talán másképpen kell ma fogalmazni: cogito ergo sum et cogito. Vagy, ha volna rá latin szó, a sum és a cogito helyett egyetlen igét kellene alkotnunk, amely mind a kettőt magába foglalja, ok-okozati kapcsolat nélkül... A legszívesebben azt is ebbe az igébe olvasztanám, amit eddig külsőként szemléltem, létgondolkodást kellene mondanom, amely addig áll fenn, amíg az emberiség; mihelyt az emberiség megszűnik, a világ maga is, a gondolkodással együtt tűnik el a gondolkodás tárgya..."

Fiszer a descartes-i tétel önmaga számára való újraértelmezésével kísérletezik, amikor a lét alapvető filozófiai problémájáról elmélkedik. Azt hiszem, nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy ez a tétel napjainkig újragondolható kihívást jelent a különböző filozófiai rendszerek számára. De Spíró regényében – s többek között ez is a mű „valódi" epikai jellegét bizonyítja – ez a betét elsősorban a jellemzés írói eszközéül szolgál, mely gazdagítja az ábrázolt karaktert, s a filozófiai reflexió nem válik az alkotás primer tárgyává. Kicsit sarkítva azt mondhatnánk, hogy ebben az esetben a hagyományos epika szerkezetének megfelelően elválik egymástól a szerző s a szereplők nézőpontja, illetve az írói világlátás úgy „oszlik szét" a hősök között, hogy közvetlen magánvalóságában nem nyilvánul meg.

A hetvenes évek végére nyilvánvaló lett, hogy a „fiatal irodalom" szociológiai fogalma többek között azért is használhatatlan, mert a próza fejlődésében végbe-

ment egy olyan fordulat, mely az egységesnek tételezett nemzedék tagjait és irányzatait éppen az irodalom tekintetében adekvát, esztétikai-poetikai szempontok szerint különítette el. Kulcsár Szabó Ernő így ír erről a kérdésről (Kortárs, 1981/4.): „... a hatvanas évek epikáját követően fellépő prózaíró-nemzedéket egyedül az epigonizmus vádja nem illethette: egyszerűen, mert nem volt mit utánoznia, nem voltak érvényes formák, amelyekkel akárcsak a kiüresítés műveletét elvégezhette volna. Alighanem törvényszerű, hogy az irodalmi fejlődés ilyen stádiumai érlelik meg leginkább a fordulat, az új minőségek megjelenésének igényét és feltételeit; s részint ezzel a várakozással magyarázható az a kitüntető figyelem is, amely Nádas, Esterházy, Hajnóczy, Lengyel Péter vagy Beréményi regényeit fogadta. És valóban, e művek egy részében lényegesen megváltozott a valóságszemlélet, az ábrázolt tárgyiasságokhoz való elbeszélői viszony, mondhatni: a használhatatlannak látszó poétika helyébe más típusú regényalkotó elvek léptek."

A hetvenes évekre magában a létezésben vált dominánssá a reflexív-esztétizáló jelleg, ami egyén és valóság ismeretelméleti és ontológiai viszonyának módosulásából fakadt. Ez a változás természetesen a különböző művészi kifejezésmódokban is megnyilvánult, és szükségképpen éreztette hatását a prózában, mely – lévén majdnem par excellence fogalmi tükrözési mód – eleve élénkebben reagál a létezés reflektívvé válására. Ugyanakkor az az általános tendencia, melyet a próza intellektualizálódásával-irodalmiasodásával lehet jellemezni, a legkülönbözőbb esztétikai-formai törekvésekben realizálódott. Ennek eredményeként az utóbbi években napvilágot látott nem egy jelentős prózai mű is. Elsősorban Esterházy Péter, Hajnóczy Péter, Beréményi Géza, Nádas Péter, Czakó Gábor, Lengyel Péter, Dobai Péter, Kolozsvári Papp László, Kornis Mihály, Spíró György munkáira gondolok. Persze éppen az esztétikai szempontokat mérlegelve, alighanem igaza van Alexa Károlynak (Jelenkor, 1981/12.): „Összevethetetlen nevek és életművek... csak egy élő, organikus irodalmiságban lehetne komplementer értékeknek minősíteni őket. Így a magányosság egyszemélyes iskolái." De ez a megállapítás lassan napjaink világirodalmának egészére érvényessé válik.

CSAJKA GÁBOR CYPRIAN

Tantrák

– egy utazásból –

EZ A KÉK ISTÁLLÓ TETSZENI FOG
hullámzsabósan hízzuk szét megint
a Tojásrántotta *mélyén lassú tűz*
a serpenyő titok a kéz titok

ez a kék istálló tetszeni fog
hegedűbarnán emelkedel
hínárszakállas melled szalutál
gyöngyszóró puskák alakiasan

eléd terítem amit gondolok
rongyszőnyeg húsból és halálból
rojtjai cicere éjszakákból
ez a kék istálló tetszeni fog

a tenger villogó fogsorán kocogsz
válladon reszkető szélkabátka
combjaidon a messzeség huhog
mögéd oson és átragyog a Mája

*

önfejű nő MEGY AZ IDŐ
s ha egyszer-egyszer vissza se néz
a magas fekete fiúk térdkalácsa
akár az aszpik megremeg

utána loholnak mert hát nem hülyék
a magas fekete őrült fiúk
kizabált szemekkel zsírosan
kreálni készen szublimálni kész

jaguárkolbász gepárdszalámi
FÖLDOLGOZZUK és elfogyasztjuk
kiürítjük és ELFOGYASZTJUK
gepárdkolbász jaguárszalámi

kreálni készen szublimálni kész
átizzadt szívvel mint fakó masiniszt
elhányva kopottas málhát szereléket
pedig mi minden lehet még a Zsákban

*

»szvitszong«
csak még egyszer a tengert MIELŐTT –
aztán tovább egy Észak-fokkal újra
menekülésünk visszatelepül
tornacipőnkbe barázdás nyomunkba

most *kérdezd meg hogy MÉRT és MI ELŐL*
szököm talán igazat mondanék ha
nézel bár kit egy nézés megjelöl
oly könnyű mint a filmek omladéka

gyürkőzz neki és dobáld el innen
borotvált arcomat mentholos szám
árnyékomat se hagyd továbbvinnem

s ha mint a mérget összevegyítesz
adagolj egy kis tengert is hozzám
talán így szerethetsz megsegíthetsz

Szentendre

kicsi városomban minden múzeum
lesz minden irányból dől a formalin
megörződik *a káromkodás is*
szám holográfikus nyálhabjain

csak a lovak tűnnek el s a trágya
tárgya (ez a gőzölgő ready-made!*)*
s elmerül a pöcék pondró alvilága
(bárha bestiális barna happening!*)*

mint kamaszét ki fölhúzza térdeit
s kipenderül a sugarakba lágyan
kiüríti lelkem a találkozás

rossz-sorsú asszony ha mégis jó neki
s szelíden gondol tébolyult urára
emlékeimet így őrzi a Ház

TARJÁN TAMÁS

AKI „JÓL BÍR LENNI", ÉS AKI NEM

(Filmlevél)

Megtörtént, holott nem követtem el,
és nem történt meg, holott elkövettem.
(Pilinszky János: Merénylet)

Pisztolylövés: életveszélyes seb a nyaktájékon; halálig tartó nyomorultság. Házilagos kivitelű „késpuska"; bűnös életet orvul kioltó penge a bordák között. Méreg a házőrző kutyának, tűzcsóva a tetőre; aki bentrekedt, hamuvá ég. Gyilkosságok és gyilkossági kísérletek a legutóbbi hónapok magyar filmjeiből – az *Egymásra nézve*, a *Nyom nélkül* és a *Guernica* képkockáiról. Közülük csak a középső készült – címe is elárulja – bűnügyi filmnek; illetve az se egészen csak annak. S a *merényletek* újabb nemét, a nyúzást még nem is említettük: a *Panelkapcsolat* házaspárja napról napra tépi-szaggatja egymás életét. Ahogy a feleség ki is mondja: nyúzza egyik a másikát. A személyiség pusztulásának, pusztításának alighanem ez a legszörnyűbb (és leggyakoribb) válfaja – mert elevenen kell kibírni évtizedeken át.

Persze a pisztolylövés, a késelés, a ház fölgyújtása csak *végkifejlet* e filmekben. Makk Károly az *Egymásra nézve* keretes szerkezetével jóelőre fölkészít a málló vakolatú fürdőszoba díszletei közt szcenírozott féltékenységi drámára: a fürdőkádban vérző szép, meztelen női test inkább esztétikus, mint megdöbbentő. Jelképes érvényű, a két különböző jellemű hősnőről valló írói-rendezői megoldás, hogy míg ennek az asszonynak a majdnem végzetes percben – amikor férje tehetetlen kétségbeeséssel elsüti a fegyvert – a fürdőkád simogató langyos vize jut, addig az asszonyért sapphói szerelemmel égő *másik*, a leány jéghideg esővíztől verve, csurom sárosan támolyog halála előtt az országhatár felé. Golyó teríti le őt is, a kötelességét teljesítő katona golyója. A film nyelvén pontosan beszél a szimbólum: így kell végezze, aki született határsértő volt rövid életében. A közöny, a gyávaság, a hazugság határainak döntögetője – *fejjel a falnak rohanó típus*, gyorsan ellobbanó, tiszta és bátor ember. Felnőttkorának nyolc-tíz izgatott esztendejét az ötvenes években élte, Magyarországon.

Az elsőfilmes Fábry Péter ízig-vérig mai egyéniségre, a Bereményi Géza írta dalszövegek előadójaként ismert Cseh Tamásra bízta a *Nyom nélkül* főszerepét. Olyan művészre, aki csak részben színész, a film még nem koptatta el – s aki puszta személyével mintegy megtestesítője, címer-figurája a hetvenes éveknek. A farmernadrágos, sötétkék pulóveres *csetamás* többet jelent önmagánál. Aminthogy Fábry krimije is fölébe akart kerekedni a műfajnak. Kirakatrendező hősünk tökéletes bűntények tervét eszeli ki; minden más föllelhető vagy beleolvasható indíték híján egyszerűen csak a *tökéletesség* kedvéért. Cseh Tamás „figurális atmoszférája" kell ahhoz, hogy valamelyest elfogadjuk a motiválatlanságot, s érteni véljük a mindig a messzibe néző zseniális magyar bűnöző arcának rezdületlenségét. E tiszta kezű „főnök", aki kis tolvajok, csempészek egymást is gyilkoló bandájára bízza a munka piszkosát, nem rokona a *Dögkeselyű* gengszterré kényszerülő címszereplőjének. Itt nem a forintokban mérhető egzisztencia mozgatja az eseményeket, hanem a filozófiailag értett emberi egzisztencia. Furcsa lehet a szó bűnügyi film kapcsán: a nembeliség természete.

Kósa Ferenc *Guernicá*jának hősnője, a téglagyár ötvenfokos hőségében naponta tonnákat emelő Margit, egy megbabonázó televíziós interjú nyomán lesz – egy időre – különös emberré. Varga Mártont, a szobrászt ismeri meg az új színes készülék

képernyőjéről. A művész, aki újmódi *prófétaként* vonult ki, nem a pusztába: a hegybe, hogy a meredekbe vésett monumentális mű jajszavával kiáltson megálljt a fegyverkező emberiségnek. A Guernica példája lebeg a szeme előtt, el is ment Amerikába, színről színre látni Picasso remekét. A szükséglakásban, szükségszerelemben élő Margitot elragadja a kivételes erő és a kivételes alkotói program sugárzása. Fölkeresi a szobrászt, alázatos tisztasággal testét-lelkét odaadná neki, de Márton elbocsátja őt. Ha nem láthatja minden pillanatban a Guernicáról mesélő, s a „magyar Guernicát" kőbe kalapáló Mártont – Margitnak látnia kell (immár Spanyolországban) a Guernicát. A megannyi buktatót tartogató nyugat-európai utazásról, s a hősnő lelki utazásáról szól most már a film. Az életre szóló – nem művészi: erkölcsi – élményről, amelynek perelnie kell a küszöbön álló megalkuvás-évtizedekkel. A csöndes, messzibe néző pillantású Margit feleségül megy sportbüfé-vezető, hitvány jellemű udvarlójához. A szobrász – a vélt vetélytárs – gyilkosához.

A jó összeköttetésekkel rendelkező férj lakást is szerez az aládúcolt régi bérlemény helyett. Itt fognak élni. S bizonyára úgy, mint a *Panelkapcsolat* házaspárja. Tarr Béla lakótelepi szabványotthon típusbútorai között mutatja be hőseit, de nem a tízemeletes „lakógépeket" vádolja a mindennapi civakodásért. Az esendő ember a vétkes, akinek kapcsolatain eluralkodnak a megszokások, aki a pénzhajszában önzővé, érzéketlenné válik; akinek az időszámítás második évezrede végén sincs még képessége (vagy már elfelejtette?) az okos, érzelemgazdag együttéléshez. Aki – így jellemzi a szánnivalóan kibírhatatlan panel-feleség a minden tettében derekasan kisszerű panel-férjet – bárhol és bármikor *jól bír lenni,* mert alacsonyak, szinte csak vegetatívak az igényei. „Meccs, futball, totó, sör" – ennyi és nem több. Mindebbe (tehát: *mindenbe)* ártja bele magát kifogásaival az agyondolgozott asszonyka. A *gyes* járából kitekintve gyűlöli a férfiúi kikapcsolódás e pénzszóró fajtáit. A rab gyűlöli a vélt szabadot. Kisebbik, ordító panel-gyerekének csitítgatása teszi napjának felét; a nagyobbik panel-gyerek *(a másik harmincezer)* leckéinek javítgatása a másik felét. A mosás, főzés a harmadik felét. A takarítás, bevásárlás, ügyes-bajos dolgok intézése a negyediket. Mártír lenne és szent? Nem. Kettőn áll a vásár: ez a férj és feleség másként-másként, de egyformán elszomorító és szomorú ember. Az életüket szépen élni képtelen, a sorsukat kézbe venni gyönge tízezrek – százezrek? milliók? – prototípusai. Az történik velük, amit nem is cselekedtek meg. Kedvük, örömük, kéjük, derűjük megecetesedik. Nem így akarták! Nem történik meg velük, amit pedig mintha megtettek volna. A férj ajtót bevágva el-elköltözik otthonról, ki tudja hová – s még arra sem kell bocsánatkérő képsorokat vesztegetni, mikor és miként kullog haza. Hazakullog. Történik az élet; elkövetődik.

Szalánczky Éva, az asszonyszerelmével, szabadszájúságával, hajlíthatatlanságával botrányokat kavaró újságírónő a társadalom szemében *deviáns* lény. A bűnöző kirakatrendező: *extrém* figura. A szenvedélytől megfaragott arcú, kevés beszédű szobrász: *különös* egyéniség. Margit ragaszkodása a Guernica-utazáshoz: a *szabálytalan* ember akaratának, energiáinak átmeneti sűrűsödése. A lakótelepi házaspár viszont: *hétköznapi,* a két szoba összkomfortba beűzetett ezredvégi Ádám–Éva. Ha összefüggést keresünk újabb filmjeink közt, a jellemek teremtik meg azt. Rokonságukkal, különbségükkel. Továbbra is használva – mert beszédes – a stilárisan torz kifejezést: vannak, akik „jól bírnak lenni" létük alig is fölismert határai között, s vannak, akik nem bírnak jól lenni. A művészet egyik legrégebbi kérdésével, a „szabályos" és a „szabályokat fölrúgó" emberség kérdésével birkóznak ezek a filmek. A becsületes küzdelemben valamennyi alulmaradt: egy-két részlettől eltekintve sikerületlen mindegyik. De ellenfelet jól választottak.

Makk Károly és Kósa Ferenc a magyar filmművészet legjelesebb képviselői közé tartoznak. Miért vallottak ezúttal kudarcot?

Makk alkotása pontosan azért vált ki ellenérzést a hazai nézőből, amiért Cannesban tapssal, díjjal fogadták. A művészfilm történetében nem túl gyakori tárgy, a homoszexualitás ábrázolása a Galgóczi Erzsébet regényéből készült műben túlságosan is összefonódik a társadalmi lázadás ábrázolásával. S bár nem értek egyet Spiró Györggyel, aki valahogy így fogalmazott Filmvilág-beli cikkében: az *Egymásra nézve* logi-

kája szerint a tisztességes ember, az igaz ember – buzi, lényegében mégis az ő gondolatmenetének még-nem-hatásvadász magját osztom. Látványos, de egyáltalán nem meggyőző a két szféra minden közvetettség nélküli egymásra vonatkoztatása. Szalánczky Éva nem azért bátor, mert homokos, s nem az a bátorsága, hogy unalmas házasságából kiszakítja szőke szerelmének már majdnem túlérett asszonytestét. A leszbikus viszony szokatlanságának bemutatása eltereli a figyelmet arról, hogy az 1956 utáni idők képe az „erőteljes" társadalomkritika kedvéért tendenciózusan egysíkú a filmben. Semmi hamis nincs Makk Károly munkájában – ám csak a históriai igazság fele van benne. Amit láttat, az ötvenes évek végén valóban volt, s úgy volt, ahogyan láttatja. De nem pusztán ez volt s nem pusztán így volt. Ennek ellenére a történeti hitelesség és teljesség problematikája háttérbe szorul a fontosabb – elvi – kérdés mellett. A kompromisszumot nem ismerő, az *ego* fölismert vonzalmait érvényesítő nemiség (a homoszexualitás) és a kompromisszumot nem ismerő, bölcsesség és derű nélkül önpusztító (mintaszerűen tisztességes) magatartás nem feleltethető meg egymással, legalábbis a film zavartalan, evidensnek tetsző párhuzamában nem.

A végeredmény olyan szerelmi háromszög-történet, amelyben ezúttal két egymást szerető nő s egy megszégyenítően kisemmizett férj áll a csúcspontokon. Az asszonyok árnyékában szegény férj felesleges alakként sorvadozik, a házasság válsága nélkülözi a motiválást. A *Törvényen belül* című regény-eredetihez képest sokkalta szegényebb forgatókönyvben mintha csak azért lenne katonatiszt a megcsalt férfi, hogy legyen fegyvere, amit végül feleségére szegez.

A kitűnő művész kezenyoma azért ezen a filmen is rajta van. Amikor a két nő testi szerelme annyi félbemaradt közeledés után beteljesedik egy vidéki parasztházban, Szalánczky Éva nem veti le derékig érő ingecskéjét, úgy öleli meztelen múzsájának engedékeny testét. A felsőtestet fedő ruhadarab maga a férfiasság: a kamaszosan szikár újságírónő irányítja az aktust, uralkodik dús – és tiltakozni képtelen – húsú kolleginaján. De miért *lesi meg* a kamera ezt a jelenetet? Miért tekintünk befejezésként az üvegezett ajtón kívülről a szerelmesekre, óhatatlanul a kíváncsi harmadik szerepébe helyezkedve? A legtöbb beállítás az elbizonytalanodás, a tévesztés hasonló terheit cipeli magával. Fejtörést okoz az időkezelés; a törhetetlenül és tántoríthatatlanul kommunista főszerkesztő alakja szinte függetleníti magát a film történetétől; hivatásos színészek és amatőr szereplők képtelenek egymással „keveredni" a termelőszövetkezeti riport jelenetében. Nem lehet kézlegyintéssel tudomásul venni a külföldi visszhangot, az etikai tanulság feltétlenül figyelemre méltó – a „deviáns" ember előítéletek alapján történő kiközösítésével, meghurcolásával maga a nemet mondó közösség veszít –, ám az *Egymásra nézve* csak azzal írja be magát a magyar film nagykönyvébe, hogy kifogástalan ízléssel mutatja meg a homoszexualitást.

Kósa Ferenc filmjében az irodalmi matéria szegényessége okozza a bajt. A heroizmust, a pátoszt olyannyira becsülő rendezőt a *Tízezer nap* nem romló remeke kivételével minden művében félteni kellett attól, hogy elragadják az üres általánosságok, a tartalmatlan ünnepiesség formulái. Amiként most. Maga a szcenárium is erőltetetten szimbolikus. Margit ezernyi forró *téglát* emel meg naponta; és nincs *lakása.* A szobrásztól azt tanulja, hogy önmagunkat – testünket, lelkünket – sohasem szabad áruba bocsátani; s a nyugat-európai éjszaka szexüzemében csak önmaga eladásával keresheti meg a spanyolországi út költségeit. Lefegyverzően rokonszenves, de illuzórikus, és – filmtragédia kapcsán is kénytelenek vagyunk ezt mondani – nevetséges a szobrász antimilitáris életprogramja. Kósa színes filmje, sajnos, fekete-fehér. Rózsa György elszánt, megértő bárgyúsággal alakítja a Tévériportert – hogy világossá váljék: a tömegkommunikáció öl, butít. Ilyés István Varga Mártonja a végső, nagy igazságok súlyával veti oda: ha beszélni tudna művéről, nem kellene kifaragnia. Kovács Ottilia (Margit) tágra nyitott szemei sorsról, jellemről hivatottak vallani – az elmaradó művészi megformálás helyett.

Nem menthető hiányosságai miatt a *Guernica* folytonosan áttéved a tanmese műfajába. A szerelmese után vágyódó lány, kinek egy folyón át vezet az útja, fizetségként odaadhatja-e szűzességét a révésznek? Újra és újra ez az ismert példázat ötlik föl: a Guernica-látni indult mesebeli lány mutogathatja-e magát pénzért a raffi-

nált „kulcslyukakon" kukucskáló szerelmi nyomoroncoknak? Távol-Kelet ferdeszemű művésznövendék-kisasszonya – akivel Margit sikertelenül barátkozni próbál – néma igennel felel. Hangszerét magához szorítva érkezik estéről estére a pornó-centrumba, meg kell keresni a zenei tanulmányok borsos költségét. A kötelességtudás rezzenetlenségével vetkőzik tükre előtt meztelenre, s mintha örökbecsű muzsikát szólaltatna meg, úgy játszik pőre teste húrjain a nyilván botfülű publikum sóvár tekintetétől tisztátalanná tapogatva.

Kósának ebben a filmjében a legjobb jeleneteivel és a legjobb színészeivel sincs szerencséje. A Szilágyi Tibor játszotta későbbi férj, ez a tenyérbemászóan elhihető figura forgalmas zöld-fehér talponállójában beszéli meg a spanyolországi út részleteit Margittal. Elszomorító és elgondolkodtató, hogy Kósa Ferenc – *A mérkőzés* rendezője – milyen idegenkedő ügyetlenséggel próbálja megteremteni a Fradi-kocsma miliőjét. *Kalap,* a ferencvárosi berkekben közismert frutti- és nápolyi-árus – mint életszagú statiszta – elviselhetetlenül szerencsétlenkedik a suta szurkolóhad élén; s mindez a lehető legalkalmatlanabb felső gépállásból fotografálva. Ahelyett, hogy elkapnának a tömegemberek – ez lenne a jelenet lényege –, akaratlanul is a kívülállás, az (itt!) finnyás erkölcsi fennsőbbség kapja a vezérszólamot. Kósa nem hajlandó, nem is tud lesüllyedni a fölfedezni kívánt mélységbe. Margiték párbeszéde mögé bejátszat egy „tajt siker" részeget. Haumann Péterrel. A fintorogva, böfögve kommentáló Haumann azután bravurosan „szétjátssza" ezt a két-három percet. Ragyogó, tökéletes magánszám. A mesterség tudása önmagáért valóan eluralkodik. Nincs, ami ellenálljon.

Mindazonáltal innen sem hiányoznak az emlékezetes villanások. A kezdeti közelképek; a Garas Dezső játszotta, honvágytól gyötört magyar disszidens vallomása; sztriptíz-sztár feleségének omlatag, kiporciózott pucérsága egy, a megélhetés farkastörvényeit statuáló jelenetben. A művésznek joga van melléfogni. Kósa kiváló filmművész maradt a *Guernica* után is. De ebből a filmből fájdalmasan hiányzik Csoóri Sándor poétikus invenciója, Sára Sándor látásmódjának szigora. A rendező deklamál. S mert a színészei hisznek neki – leverő az összkép.

A *Panelkapcsolat* a vöröseslila címbetűk kivételével *színtelen* film. Színtelen életeket mutat be, s akárha a televízió képernyőjén peregnének a látnivalók. De színtelen a film átvitt értelemben is: túl sokat bíz a dokumentarista iskola jól ismert fogásaira. A komponálatlanság látszatát keltő, kitartott közelképek, az előre-megírtságukban esetleges dialógusok, a *balázsbélás* kisfilmjeinkből lassan már unalomig ismert helyszínek (vállalati mulatság rideg hodálya; füstölgő gyárkémények árnyékában fulladozó strand; a lakótelepi élet szűk légköbmétereihez képest otrombán elszabott bútorok együttese) nem képesek a művészi megérzékítés elevenségét biztosítani. A forgatókönyv prekoncepciója a maga vágta csapáson terelgeti a két főszereplőt. Ha talán a véletlen bele is szólt a forgatás menetébe, a kész filmben már az is a törvényszerűség erejével hat. Túlságig kiszámított, ezért erőtlen a *Panelkapcsolat* kritikája. Föltűnő például, hogy a gyerekek csakis negatív funkciót töltenek be. Bennük valóban semmi öröme sincs az apának-anyának. A nagyobbik gyerek tulajdonképpen csak médium, igaz, a film legsikerültebb epizódjaihoz. Az anya a Himnusz strófáit verné dadogva magoló fia fejébe, a tévé előtt terpeszkedő apa a rabszolgatartás, feudalizmus, kapitalizmus, szocializmus mibenlétéről értekezik csemetéjének – „nem árt, ha már most tudsz róla valamit". A fiatal szülőket csak az értetlenség, a félreértés szálai kötik úgy-ahogy a jelenhez, a társadalomhoz. Hábetlerék kiköltöztek az „ezerszer áldott nyolcadik kerületből" (hiszen a házukat szanálta a lakásépítési terv), de az új körülmények között is maradtak, akik voltak. Tarr Béla alkotásában nincs elég átütő erő, a szándék mégis megrendít: figyelmeztetni arra, hogy életünk kétségbeejtő hiányosságai nem elsősorban a körülmények hiányosságaiból fakadnak. Ember alatti szinten vergődik, akinek nincs otthona. Ám akinek van, az is vergődhet ember alatti szinten. A lakás megszerzésénél is nagyobb feladat a lakás kitöltése az emberszabású lét formáival. A *Panelkapcsolat* az erre ugyan képtelen, de a bizonytalan szépségre mégis fogékonyabb feleségnek kölcsönzi maradék rokonszenvét a férjjel szemben. Az asszony legalább „borzalmasan bír vágyakozni". Legalább betéve fújja Kölcseyt. Lega-

lább a nehezebb részt vállalja az eseménytelen életből. A férfi még vázlatpontokban sem tanulta meg az emberiség történetét: az osztályharcok történetét, de azért beszél, magyaráz róla; általában pedig „jól bír lenni".

Budapesten a premierhéten mindössze egyetlen, alig száz személyes moziban vetítették a technikailag meglehetősen kezdetleges, recsegő-ropogó, elhalkuló-föl-rikoltó filmet. Ha jól figyeltem, vegyes közönség látogatta a *Lenin körúti* csőmozit: a lakótelepekről is, máshonnan is egyaránt jöttek értelmiségiek, kétkeziek, szabadúszók, vállalkozók. S ha jól figyeltem, az újabb magyar dokumentumfilm hírértékét kevesellték a legtöbben. Ez a műfaj, amely a szociográfiával tart rokonságot, elfeledkezni látszik mindenről, ami szívderítő. Egyre kevesebb momentum van életünkben, aminek örvendhetnénk. De ha semmi nem marad, ha az ünnep is mindenestül keserűség, az ábrázolás elveszti belső feszültségét. A főszerepekre ideálisan kiválasztott Pogány Juditot és Koltai Róbertet néha rajtakapjuk, hogy a megjátszatlanságot hangsúlyozva – megjátszanak. Meglehet, a kép és szöveg előre feltett komorsága diktálta így. Pedig – lakótelepi polgár voltam már, házas még nem – valahogy „vegyesebb" a valóság.

Ha a tehetséges Fábry Péter nem „művészkedné agyon" a *Nyom nélkül* című filmet, a Cseh Tamás főszereplésével készült (ahogy látom, *saját* pulóverében játssza) mű százezreket invitálna a mozikba. De Fábry – talán mert le is nézi a választott-választható műfajt – áttűnéseket komponál, képszeleteket vág ki, belefeledkezik az artisztikumba. A Nemes István – ugyancsak tehetséges ember – írta forgatókönyvet pedig halálos komolyan veszi. Nem véletlen hát, hogy az amerikai felhőkarcolót sejtető toronyházukban békésen föl-le sétálgató bűnügyérek magabiztos eszmecseréje nevetést vált ki a nézőtéren. Csak hadd raboljon, gyilkoljon, betörjön, fosztogasson a még ismeretlen bűnöző: minél többször rak rossz fát a tűzre, annál biztosabban tudja kódolni stílusát a *kompjúter*. Ha komolyan vesszük ezt az eszmét, akkor a rend őreinek (egy redőny felrántásával meg is mutatják technikai apparátusukat: félelmetes) az az érdekük, hogy a bűnöző minél többet bűnözzön. Így lehet a legegyszerűbben a nyomára jutni. Nincs semmi gond, csak be kell táplálni a gépbe magát a stílust, s az okos szerkezet már írja is ki a gyanúsítottakat. Akit a munkaideje nem korlátoz, akinek a szellemi képességei az átlagnál valamivel jobbak, aki éppen nincs elmegyógyintézetben, laktanyában, börtönben, kórházban, külföldi kiküldetésen, aki tud autót vezetni – az mind számításba jöhet. Az apparátus csalhatatlan biztonsággal választja – azaz a gépekkel választatja – ki azt a négy embert, akiknek valamelyike elkövethette a nyom nélküli, tökéletes bűnteményeket.

„... és minden módon számon tartanak..." – jut a néző eszébe. Nem tarthatja gyermekdednek, gyógyíthatatlanul naivnak a film íróját, rendezőjét – úgy képzeli tehát, hogy a *számontartás*ról szól ez a film. Arról, hogy a társadalom játszva kiküszöböli a deviánsokat – ahelyett, hogy a nem-deviáns deviánsokat segítené hozzá: a panelkapcsolatokban, kapcsolat-panelekben rekedteket az összkomfortos léthez. Ha vannak ilyen csoda-gépeink, típus-házaspárok adatait – veszekedéseit, ajtóbecsapásait, szégyenné ügyetlenkedett szeretkezéseit, Hímnuszt-motyogó gyerekeit – kellene betáplálnunk. Hátha az elektronika megtanít élni. A gonosztevőkkel nélküle is boldogulunk.

A *Nyom nélkül* fikciója szerint a nagyjából százezernyi huszonöt és ötven év közötti, hímnemű állampolgár közül négyet dob ki a gép. Hármukat hiába ültetik jégfényű szavak vallatólámpája elé. A negyediket, az igazi tettest sajátjai ítélik halálra: a kilőtt késpenge végleges csöndet parancsol rá, valahol a Kossuth Lajos utcában, a Puskin mozi előtt.

Felebarátaim, benne vagyunk a majdnem négymilliárdban. Benne vagyunk az európai hétszázmillióban. Benne vagyunk a tíz és fél millióban. Én pedig (ti is?) benne vagyok a négyben. Jogosítványom van, időmet nagyjából szabadon kezelem, elmebeli képességeim megütik a jó átlagot. A Kossuth Lajos utcán nem merek végigmenni, mert valahonnan ipari kamera küklopsz-szeme szegeződik rám, a lépéseimet lyukszalagra kopogják, egyik *barátom* zsebredugott késsel követ.

Ezért nem bírok jól lenni.

VÁCZI KOVÁCS MÁRIA

B. utcai szűzi merény

„S karját szárnyformán kitárva, élvezi
a lenti gyermek alakuló képét."
(G. Corso)

Az állvány alatt vezet a legrövidebb út.
Az erkélyhez cipelném...
Illatos teste, mint egy tört virág
száradna el a betonon.
S elvehetne-e akkor még
valamit, amikor már magát is
elvette tőlem? Hányódom
az általa kijelölt
partok között. Mérgezettje
vagyok józanság gyanánt adagolt
borúlátásának. Mióta kinőttem
a hasából, fejtetőig a földbe
vagyok beásva. Orrlikaimban
parázslik a humusz.

Lebontja Phé

Esteledvén lebontja Phé
a sárga oltárterítőt
s reggelre megköti
Spanyol szemérem – éke
pórázán vinnyogó csikasz
fodraiban fuldokló szörnyeteg
kapar az ajtajában alkony
arcán a retesz-zörrenés

Robban a sziktelen tojás
a padozaton az éji dél detonál
márványban a hold s lódul
a rém istennek tetsző
íveit felleli szeszélyeinek
s testszagúan tolúl a kárpitokból

Nyáréji dél s a richelt nyakfodor
igen kemény, herenditán?
Kolibri csontokon a csipkék
harmatoznak hideglelésesen

Dél van és odaát a szerecsen
jön-megy és beüti magát
a holdfényszögletekbe – az ócska
szolga ormótlan oson
jön-megy és beüti magát

KELEMEN LAJOS

Súgom: csak te vagy

Most kihagyok minden mást —
súgom: csak te vagy; pályázván szép
testedért előre, csöndben
alkonyatkor az ég parázsló felhő-báláit
néztem, sört ittam, úszott bennem
épp a téboly, kikerülte agyamat, mint
egy udvarias hal; s nem fájt az idő —
próbáltam leendő boldogságunk
öröm-hangjaival beoltani napomat; vágynék
már a várhatóra — andante, andante —:
aranyoznám kétségeim, de virágzik
a tökéletlenség, s rákap a halál a leveles
ágra, s mire érkezel, félelemtől
szájbaverten fekszem az ágyban; őrült szó
súgja: él a tisztaság, velünk, álmodókkal.

Mosott az asszony

Mosott az asszony, kezeszárán
a fénylő-ablakú cseppek gyöngyhalmazát
összemászták cuppogtató habok –
gyöngécske jobb, teendőből én hasznot
reméltem, míg a napok szennyet és bűnt
halmoztak vegyest; ma hála illet,
hogy meghagytad legalább a tisztulás
látszatát; amihez hozzáértél,
azzal történt valami; lengnek az ideges
szélben mocskos rongyai
a helyére hulló estnek, cseveg a lucsok,
susog a por, s mint borult
bútor a parkban a megnyomott bokor; —
elhagyni való vackokként dőlnek az élők
a sötétben; el is fog dőlni mind.

RÓNAY LÁSZLÓ

PRÓFÉTA A SZÁZADVÉGEN

– Keresztury Dezső: Pásztor –

A magyar költészetnek vissza-visszatérő jellemzője, hogy prófétái támadnak. Olyan művészi és élethelyzet ez, mely szinte már közhelye a világirodalom történetének is. Ahogy azonban múlnak az évek, változik a magatartás: a hajdan oly öntudatos igehirdetők, akik szemrehányón kérdezték az Urat, miért nem dönti porba a bűnös várost, átadták a helyüket szerényebb szavú ember- és erkölcsnemesítőknek. A mi líránkban Füst Milán volt az utolsó teljes jogú isteni küldött, aki felfokozott öntudattal vallotta, hogy ereiben a próféták vére csörgedezik, s ha költészetének természetét vallatjuk, újra meg újra ószövetségi emlékekre bukkanhatunk benne. Keresztury Dezső lírájában sokkal inkább az Újszövetség szelídebb szavú, megbocsájtásra hangolt igéire ismerhetünk, s legújabb kötetének, a *Pásztor*nak címe is azt a képet sugallja, mely vissza-viszatér a krisztusi példabeszédekben. A „megváltás", a jó útra vezetés képzete talán a legfontosabb jellemzője költői magatartásának. Ha verseiből keresünk önjellemző szavakat, sorokat, talán a *Szelíd fény*ben találjuk a leghitelesebb, legtalálóbb önarcképet:

Hetvenöt évig lelkem a szilárd,
fegyelmezett remény példája volt bár,
most megbillen: mohón túlhalmozott tál,
alig tud mértéket szabni s határt, . . .

Ha e vallomás legközvetlenebb előzményeit keressük, rögtön felsejlik bennünk a halálra szánt, küldetésének végpontjára jutott Babits Mihály néhány sora a *Jónás imájá*ból: „Hozzám már hűtlen lettek a szavak, – vagy én lettem mint túláradt patak – oly tétova céltalan parttalan – s ugy hordom régi sok hiú szavam – mint a tévelygő ár az elszakadt – sövényt jelzőkarókat gátakat." Babitsnál azonban ez már a végső, a megtalált dallam. Keresztury Dezső lírájában azonban a *Pásztor* nemcsak a kiküzdött, végérvényesre kalapált lírai magatartást jelképezi, hanem egy váratlan hangváltást is mutat, olyan hangokat zendít meg, melyek ott rejtőztek eddigi köteteiben is, de talán egyszer sem szólaltak meg ilyen felfűtötten, átélten, sodró erővel. Már könyve bevezető versében jelzi, hogy határra érkezett, „pannon szonettek"-et ír ugyan, melyeknek mozgatója a „latin értelem", az „ész" és a „hit" kettősségének vallatása, ám a kiegyensúlyozott számvetés felszínén is ott habzik a „vér" és a „kín", mely a sokat tapasztalt gondolkodó-lírikus hajdan oly áttetsző világát is befellegzi, s derűsebb képei fölé is komor árnyakat sző. „Technokrata, jóléti" társadalom teljes jogú, megbecsült tagja, mégis „pokol"-nak látja a világot, s magánya úgy zárul köré, mint „Sivatagos, fölprédált vidék". Több forrásból is eredeztethetjük e magatartást. Egyik legfontosabb eleme, hogy aki e verseket írja, túljutott immáron az élet delelőjén, s egyre többször kísérti meg az elmúlás, a vég keserű és kikerülhetetlen valósága. Másrészt Keresztury Dezső egész életművét a szolgálat gondolata és tettei jellemezték, nemcsak költő és irodalomtudós, hanem az egyik legjelentékenyebb irodalomnépszerűsítő. S most azt kell tapasztalnia, hogy a társadalom kevesebb energiát fordít a művészeti értékek befogadására, holott erre lehetősége volna, s mind több az erőszak, a durvaság, holott a szépség és az igazság is vonzó példáit kínálja, melyek sokkal gyümölcsözőbben termékenyíthetnék meg mindennapi létünket. Ha akarja, ha nem, a lírikusnak föl kell vetnie a kérdést: érdemes volt-e életét és tudását olyan is-

teneknek oltárán feláldoznia, akiknek kultusza mintha csökkennék? Fájdalmas kérdés ez, mely nem tagadható válságtudat kifejeződése, s ez a válság épp úgy jellemzi ma az irodalmat, mint a képző- vagy a színházművészetet. E fájdalmas, olykor keserű önvizsgálat Keresztury Dezső egész újabb költészetét áthatja, még verseinek formájában is ott zihál e vívódás, hiszen ódai szárnyalású műveibe is behatolnak a rapszódia tépettebb, zilálabb hangjai, s összegezéseit egyaránt jellemzi a jól s eredményesen végzett munka biztos tudata, a megérdemelt nyugalom derűs békessége, de az a kétség is, vajon ideáljai mondanak-e valamit az újabb nemzedékeknek. Abban a nagyigényű költeményben, melyben Mózes huszadik századi szavait interpretálja, egymásba fonódik e sokféle érzés, melyeket tovább mélyít az idő múlásának izgalmas, felemelő és keserű élménye: ez a Mózes, aki immár nem az Ígéret Földjének küszöbéről, hanem az „országból" tekint vissza küldetésének éveire, jogos büszkeséggel mondhatja el: tett egyet-mást, vállalta és teljesítette nem éppen könnyű küldetését, ám azt is éreznie kell, hogy a kor közszelleme elfutott mellette, akikkel hajdanán együtt indult és együtt küzdött, immár legendává, emlékszoborrá nemesedtek, s neki újra meg újra indulnia kell, mert a munka sosem fejeződik be, az életharcot újra kell kezdenie.

Szemérmesen elhallgathatnánk a kérdést, mégis fel kell tennünk, mert épp e keserű-őszinte számvetés jogosíthat fel rá: mit mondanak Keresztury Dezső versei és a benne kifejezett életideál a mai olvasó, egy modernebb lírai modellen edzett fül és lélek számára?

Amikor korábbi köteteinek tükrében vizsgáltuk lírai előzményeit, magatartásának mintáit, legtöbbször Berzsenyi nevére és költészetére hivatkozhattunk, s újabb kötetében is vannak olyan ódai és elégikus felcsapásai, melyek e nagy költőelőd hangját idézik. Gondoljunk csak a *Nyáridő* bevezetésére („messze lebeg a Bakony erdeje;") s azokra a művekre, melyekben a világ mai törekvéseit kissé idegenkedve szemlélő lírikus az „otium" kiegyensúlyozott életérzését dicséri. Vagy ki ne érezné az *Istenülés* című versben a középkori Mária-himnuszok tónusának, képi világának és szándékolt naivitásának jelenlétét? Most sem hiányzik Keresztury Dezsőből a romantikusok önemésztő lobogása, most is ott vibrál nagy vívódó verseiben Vörösmarty és Kölcsey útmutatásának hűséges követése. Ám a legjellemzőbbnek mégis az öregedő Arany János hangjának, szemléletének újraélését érezhetjük. Kicsit ironikusak, önironikusak ezek a költeményei, bennük a sokat próbált ember tekint a világra, aki nem szívesen indul nagy utazásokra, annál boldogabban forgatja soha meg nem unt és ki nem hűlő könyveit, melyekből eddig is sok élettapasztalatot gyűjthetett, de sugallatukból ezután is bizton táplálkozhatik:

de ha föltámad lelked kalandvágya
nem kell új útlevél, jegy új utazásra;
indúlhatsz vén könyvespolcaidtól is,
zsákmányod szép lesz, jó lesz, bár nem módis.
(*Utazni?*)

Példamutatónak érezhetjük azt a módot is, ahogy Keresztury Dezső a világ szennyét és gazdagságát eggyéolvasztva újra meg újra szenvedélyesen megújul, s örökifjan követi a csillag nyomát, hogy a késő őszi vagy inkább tél eleji „vad pompában" rátaláljon küldetése végső céljára. Ez a „rubin alkonyatban" meginduló férfialak a nagy újrakezdők fajtájából való, kinek indulásai, reménykedő felszárnyalásai talán azért is oly izgalmasak, mert tudjuk, hogy rengeteget megtapasztalt, ismeretek tárházát mondhatja a magáénak. Amikor ő beszél életről és elmúlásról, midőn az élet értelmét, az ember rendeltetését kutatja, szavainak hitele van, s ilyen típusú verseiben olyan költő szólal meg nem először s nem is utoljára, aki a tudományok fegyverzetében veszi fel a harcot önnön kétségeivel, anélkül hogy végső és megnyugtató eredményre juthatna. De hisz éppen ebben rejlik vállalkozásának egyik legszebb izgalma: már a viadal kezdetén tudja, hogy nem képes kicsikarni a döntést: a halál az erősebbik fél, mégis legyőzetve is fölkél, és sebekkel, csalódásokkal terhesen is

konok következetességgel vállalja a harcot. Nem a mozdulatok szépségét, nem a vívás eleganciáját csodáljuk, hanem a gyöngeségen is győzelmet vevő belső erőt, kitartást; ez a modern próféta nem fekszik az árnyékba pihenni, nem a „nagylevelű tök indái" alól figyeli a bűnös város zihálását, hanem maga is elkötelezetten, szenvedélyesen szereti e várost, részese mindennapjainak, s ha érte szól, belőle szól, ha perel vele, azért teszi, hogy jobbá, szebbé és igazabbá formálja.

Ellentétekben gondolkodik, tézis és antitézis feszültségében halad előre. Még kötetének legjellemzőbb és visszatérő motívumai is az ellentéteknek ezt a nem szűnő harcát példázzák. Ideálja és reménye a jól művelt, gondozott, szép termést hozó, a szemlélőnek gyönyörűséget nyújtó kert látványa, melynek metaforikus értelmét talán fölösleges is felfejtenünk, annyira egyértelmű a jelentése. Ám legalább ennyiszer szerepel különböző helyeken a műveletlen, elvadult pusztaság látványa is, melyet önemésztő munkával kell s lehet termőre fogni, hogy igazán emberhez méltó környezet lehessen. Hasonlóan gyakori ellentétpár a nyugalomé és az utazásé, a kiegyensúlyozott békességé és a kalandé, mely túl hetvenötödik évén is számtalan változatban kísérti meg, csábítja a ma is nyitott lelkű, minden új benyomás, érzelem iránt oly fogékony Keresztury Dezsőt. Bár újra meg újra elpanaszolja az ifjúság elmúlását, „jövőm mindinkább multamban kövült el" – írja, e megállapításra így felel, vele így vitázik a *Vénen is!* záró gondolata: „Túl már a távol- – tűnt ifjuságon, – mindig, mindenben – folytatódni vágyom!"

Végelemzésben ilyesfajta ellentét rejlik a pásztori és prófétai magatartás között is: Keresztury Dezső inkább az előbbi szerepben az igazán otthonos: nyáját terelgeti a még mindig kristályos forrás felé, s igyekszik szavával, jeleivel óvni, védelmezni, nehogy a modern élet farkasvermeibe hulljék akár egy is a gondjaira bízottak közül. Talán fölösleges is mondanunk: a lírának ez az értelmezése sem gyakori manapság, annál megnyugtatóbb s örvendetesebb, hogy Keresztury Dezső s még jónéhány hozzá hasonló költő ma sem érzi korszerűtlennek, meghaladottnak azt az ideált, melyet költészetünk annyi tenni és használni akaró s tudó művelője vallott a magáénak.

Ez a magatartás természetesen ritkán teszi lehetővé a szépség, a harmonikus életérzés leszűrt klasszicitású kifejezését. Keresztury Dezső miközben kérdéseit teszi föl, kétségeivel vívódik, s a múló időt akarja torkon ragadni, hatalmas gondolati anyagot zsúfol a versbe, nem csodálkozhatunk hát, ha költeményeiben a gondolat a legfontosabb szerkesztő elem, az szabályozza a lélegzetvételt; a képek gyakran egymásba torlódnak, a modern tudományban használatos fogalmak pedig fel-felváltják a szépséget, mértéktartást hordozó jelzőket. Keresztury Dezső azonban még ebben a vonatkozásban is engedi felszínre törni az ellentéteket: a tépelődve, kétségek között előre törő versekben hirtelen egy-egy harmonikus kép villan fel, a formáló erő megtalált bizonyosságaként. Ilyen kép rekeszti be a *Diófák, vihar után* című verset, ilyen keretben villan föl a boldog fénysugár az *Alvilági út* befejezéseként:

Az éj ónsúly közönyén
átdereng egy virágcsokornyi
mosoly, a tiszta formák
néma hatalma megoldja
a kővémeredt világot;
egy százados szilfa alatt
Béni kilép Halál-Bakonyából,
s csak ennyit mond: Igen!

Ha Keresztury Dezső legújabb költészetének természetét próbáljuk jellemezni, alighanem legkedvesebb lírikusától, Goethétől kell vennünk az analógiát. *A bűvészinas*ban váratlanul elszabadul a pokol, s mire hazatér a mester, már a feje tetején áll minden. Ám ő tudja a varázsszót, és ismét elcsendesíti a felidézett lidérceket. Keresztury Dezső is hitelesen ábrázolja a mai világ kakofóniáját, de abban a tudatban teszi ezt, hogy a vers, a költészet még mindig égi hatalommal bír, képes a fájdalmasan

jelentkező ellentétek kiegyenlítésére, s még mindig őrzi a nagy varázslat titkát: enyhet adhat, mosolyt deríthet a szenvedőkre:

Hol van a lány, akinek hátán kikopogva a költő
római szép versét disztichonokba szedé;
hol van a költő, német költők közt ki az első
lett, a világnagyokig fölmagasítva művét;
s hol van a sok dobogó szív, fénylő elme, kiművelt
szellem: a vers-szeretők? – Mind lesodorta a szél.
S lám az idők mélyéről fölsuhan újra a vers és
jó mosolyogni, ha friss szíveken átmosolyog.
(*Mosolygások III.*)

„Lesz-e még időm?" – kérdi szorongva Keresztury Dezső egyik szép versében. Kívánjuk: legyen! Mert ő maga ugyan szerényen „kis szolgálat"-nak nevezi életművét, annak szerteágazó törekvéseit, s csak abban bizakodik, hogy az utókor észreveszi majdan, mily sokfélét akart megvalósítani, mi azért elmondhatjuk, ezt a fajta szolgálatot, őszinteséget, lírában fogant erőt, kitartást ma sem nélkülözhetjük. Kellenek az ilyen szelíd szavú pásztorok, huszadik századi próféták, akik a szépre s az igazra tanúk. (*Magvető 1982*)

Kálnoky László:

AZ ÜVEGKALAP

Kálnoky László több mint négy évtizednyi pályája bizonyítja e költészet gazdagságát, a hang összetettségét, a költő nyitott útját. Indulásától elemző intellektualitás és érzékeny líraiság, alkotó képzelet és realisztikus látásmód jellemezte. A „meditatív" költészet lehetőségeit bővítette, számos új eredménynyel gazdagítva a két világháború között indult nemzedékek munkásságát. Egyesek statikusabb pályájával szemben az övét mindig a mozgás, a kísérletek termékeny izgalma fémjelezte. Nem hiú remény, ha folyton új távlatokat várunk tőle. Legutóbb az *Egy hiéna utóélete és más történetek* című szokatlan verseskönyvével aratott sikert. Abban a műfaji gazdagság volt az egyik legfigyelemreméltóbb jellemző: cselekményes prózavers, irodalmi paródia, epigramma és hagyományosan nemes líraiság fért meg egymás mellett. Aki azóta figyelte a folyóiratokat, tanúsíthatja: Kálnoky műveiből tovább árad a művészi erő, a kísérletek ismétlődő vágya. A hetvenedik születésnap pedig a szokottnál is nagyobb figyelmet hozott a közelmúltban.

És máris itt az új kötet, *Az üvegkalap*. Igen valószínű, hogy a legutóbbi szakmai és közönségsiker megismétlődik, s az olvasó nem csalódik választott költőjében. A fülszöveg szerzője megjegyzi, hogy Kálnoky László kötetei *örömet* okoznak nekünk. Kiemelt a szó, és itt érdemes megállnunk. A versbőség idején sem gyakori ugyanis, hogy örömmel teszünk le egy kötetet. A fogalom hétköznapi és esztétikai árnyalata egyaránt fontos; a jó műalkotás ugyanis mindenképpen művészi kielégülést eredményez. A Kálnoky-vers tudja ezt, és még túl is lép rajta, illetve visszakanyarodik a hétköznapokhoz. Az öröm gyakran teljes. Olyan érték ez, mellyel csak kevesen ajándékoznak meg bennünket. A katarzis nem marad el, és a líra közvetlenül befolyásolja gondolkodásunkat, érzelmeinket. Mint rögtön az *Északon* című nyitóversben: a skandináviai utazás érzékletes leírása a legjobb útirajzokra emlékeztet tömören, és ezzel együtt érint meg bennünket a legfontosabb sorok nem egészen újszerű üzenete: „A megszokás hatalmas úr, / hatalmas mágnes ez a föld, s a költő / pótolhatatlan kincse anyanyelve. / Talán jobb lett volna máshol születni... / De élni és meghalni – itt, csak itt!" Legújabb írásainak erényeit ötvözi itt a költő. Előbb a kötetlen, áradó versbeszédre találjuk a példák sorát, majd a hagyományos lírai témák egyikét, a hazaszeretetet bontja ki. Kálnoky őszinte hittel vállalja és vallja szerepét, és megerősít bennünket a költészet, a művészi szó értelmébe vetett bizalmunkban. Hiába tudjuk róla, hogy vágyódik a disszonancia után is, érzékeljük a harmóniateremtés erejét, humanizmusa értékrendjének hatásait.

A „balga szüzek" vezérlő ereje az emlékezés, ahogy „Hervadt sorban haladnak el hajdani szerelmeink". Később meggyőzően tágítja létértelmezéssé az összetett múltképet. Fájdalmasan idézi föl a letűnt élményeket, a „csillagokat". Itt már csak az álom éltetheti az ember szándékait, segítségével viszont megtörténik a csoda: „És a lanyhán szivárgó vér bennünk még félholtunkban is buzogni kezd..."

Ennél még áttételesebb az *Intérieur;* itt is álomként tűnik föl a múlt, Kálnoky újra jelzi a régi jelenségek visszahozhatatlanságát. A tagadhatatlan nosztalgia pontos realitásérzékkel egyesül. A vers „színhelye" valóságos szoba, de a „végtelen álomé"; így ötvöződik újra két gondolat, két költői eljárás. A szerelem, az erotika az egyik legfontosabb életélményként jelenik meg. A múltat öröknek hitt értékek kötik a jelenhez. Mindezt úgy jeleníti meg Kálnoky, hogy a homályból előtűnő életpillanatok igen érzékletesen, „testközelből" tárulnak elénk. Az álom-motívum másutt is föltűnik, *(Hosszú álom előtt)* Az „áramló idő" sajátos minősége ez, olyan összetartó kapocs, mely évtizedeket, majdhogynem egy teljes életet fog át. Az álomnak persze legalább két jelentése van, és ezúttal az éjszakai történés is szerepet játszik. „Alacsony teremben virrasztom át az éjszakát, / őrhelyemen guggolva, egy kőzsámolyon, / és várom a késlekedő, / talán valahára végképp elmaradó / hajnalhasadást." A vershelyzet ugyanakkor csak egy pillanatig konkrét, hamarosan az időbeli általánosítás érvényesül.

Több közük van a „nyers" valósághoz azoknak a prózaverseknek, melyek a *Művészetről, irodalomról, miegymásról* című ciklusban kaptak helyet. Némelyikükben (például a *Bizánc*ban) nehéz lenne lírai jegyeket keresnünk. Korábbi kötetének né-

hány részletét írja tovább Kálnoky László, következetesen folytatva a műfaji határokat alig ismerő hangot. *Az üvegkalap* pedig inkább sorolható Örkény István egyperces novelláinak rokonai, mintsem a versek közé. A műnek cselekménye van: Filippo Marinetti, „olasz futurista (később fasiszta) költő" azon fáradozásáról szól, hogy divatba hozza az üvegkalapot. A groteszk ötlet kiváló lehetőség Kálnokynak arra, hogy ironizáló hajlamait kiélje, és a nevettetésről se mondjon le. Nem nehéz átvitt értelmet tulajdonítanunk annak a profán példának, hogy az árnyékszék helyett használt üvegkalap mi módon változik vissza „tiszta forrás csobogó vize" alá tartandó eszközzé.

Valóban tárgya ezeknek a szövegeknek az irodalom, az irodalmi élet. A *Könyvhéten* találó tényrögzítése a költészet visszaszorulására figyelmeztet. A kép persze ezúttal is túlzó: „Hát nincsen már egyetlen olvasója?" – kérdezi a versben szereplő költő önmagától. Újra megfigyelhetjük, hogy a műfajok könnyedén keverednek egymással. De ne feledjük Kálnoky áradó mesélő kedvét sem; s valóban, a mesélni is akaró költőt sok gátló tényező fogja vissza, ha megmarad vezérlő műfaja keretei között. Költőnk egyre-másra hagyja figyelmen kívül ezeket a tényezőket, és most rövid időn belül másodszor ad közre ilyen „vegyes" kötetet. Még akkor is örömünkre, ha a *Túllövünk a célon* című versben ezt olvassuk: „... ha mellőzöm a formát, / mely a leghevesebb indulatot / is mérsékli, magamra maradok ..."

Közrejátszhat ebben a művészi magatartásban a lenyűgöző létismeret, az, hogy „jelentéktelen / tárgyak vagyunk, / semmi egyéb." *(Csendélet)* Nem idegen Kálnokytól a szkepszis sem, az ember jelen állapota miatt érzett keserű látásmód. A hetvenéves költő kiváltképp magáénak vallhatja az ilyen ismereteket, hát még, ha olyan „iráskényszerrel" is megáldotta a sors, mint például őt. Maga a művészet és az élet viszonya az egyik legfontosabb tárgy ebben a könyvben. Most sem közvetlenül társadalmi az érdeklődés; annál általánosabb, a lét kérdéseit faggatóbb. Az iménti versben találjuk azt a kegyes túlzást is, hogy „Jelentőségünket egyedül a művésznek / köszönhetjük ..." (Mármint az adott esetben a festő Kmetty Jánosnak.) Az ilyen jelek ugyanakkor igazolják, hogy a számos váltás és fordulat ellenére Kálnoky László ma is hű a Nyugat hajdani költészetfelfogásához, moráljához. Valószínűleg az utolsók közül való, akik még – folyton megújulva – őrzik ezeket a szép eszményeket. Olyan versekkel főleg, mint például *Az elvarázsolt pillanat.* Újra láthatjuk a költészet egy nemes feladatát: a kimondhatatlan kimondását, a hétköznapi nyelvet és létet meghaladó tükrözés nagyszerűségét. Az a pillanat tárul elénk, melyben „belátjuk, hogy nem vezet út / a legszebb testen át sem az örökké / szomjazott lényegig ..." Ám Kálnoky továbblép: ostorozza az önelégültséget, az önismeret hiányát is.

A költő tudatában van szerepe fontosságának. Ezért érthető, hogy néhány műve magán viseli az összegzésigény nyomait. *Lakatlan évszakok* című kötetzáró „őszikéje" ilyen vers. A „nagyváros vadona", a betegség, a „betonketrecbe zárva" állapota adja az élethelyzetet. A múltbanézés nem nosztalgikus. A boldogtalan és nyomorult időszakok utáni vágy különbözik a szokásos kívánságoktól. Gazdag és változatos élete során a végleteket is átélte a költő. Öregkori lírája szépen bizonyítja, hogy ezek a végletek az idő és a költészet „szűrőjén" átjutva finom anyagként éltetik mondanivalóját. *(Magvető, 1982)*

BAKONYI ISTVÁN

Szeberényi Lehel:

ARCOK A FOLYÓ TÜKRÉBEN

Szeberényi Lehel a Duna-kanyar írója. Számára ez a táj maga az Édenkert, a paradicsomi Árkádia földje. A gyengédség és a szeretet szövi be írásait, ha e vidékről szól. *Arcok a folyó tükrében* című új kötete egyes darabjainak ez a táj lett a főszereplője.

Közülük az első, az *Egy Duna-ág regénye* című történeti szociográfia sikerült a legjobban. A hangulatkeltés, a békés, oldott kedélyállapot lírai megteremtése és a tájtörténet tudós elemzése egyaránt jelessége ennek az írásnak. Szeberényi Lehel környezet és kultúra szerves kapcsolatát találja meg a Dunának ezen a vidékén, a Dömöstől Vácig tartó Nagy-Dunán: egy-

szerre ragadja meg képzeletét és érzelmeit a természet és a történelem. Az ország egészét képes érzékelni itt, a hazai társadalmat ellentmondásaiban, ugyanakkor egységében is. Ha Leányfaluról, Kisorosziról, Tótfaluról és a többi kedves községről ír, stílusa megtelik melegséggel, évszakok lágyan elomló ragyogásával. Tolla nyomán ez a táj kinyitja valósággal a lelket, meghosszabbítja a szemhatárt – maga a határtalanság, a szabadság.

Nagy tudásanyagot sűrít össze ebben a *Magyarország felfedezése* sorozatba kívánkozó írásában: szinte mindent felkutatott e vidékről. Nemcsak feldolgozta a tudomány termését, hanem nyomába eredt a népi emlékezetnek is. Őszöreg kisorosziak, visegrádiak szóbeli közléseit illeszti be szövegébe, a táj egykori lakóinak hétköznapjait, örömeit és gondjait kelti életre. Az idő- és dimenzióváltás, a ma, tegnap és a történelmi tegnapelőtt idősíkjainak villódzása eleve biztosítja az elemző beszámoló érdekességét, s az életigenlésnek, az élet vállalásának azt a hitelét, amely Szeberényit leginkább írásra késztette. Egyszerre sugározza a változás és a megmaradás, a folytathatóság és az egymásra utaltság impulzusait.

Segítségül hívja emellett Szeberényi a néprajz és a régészet módszereit is. Ám az alapvető az írói látás és megjelenítés újjáteremtő munkája, a hangnem közvetlen frissesége, töretlen energiája. Itt ez a kedv valósággal felpezsgeti az olvasó érdeklődését is: szívesen társulunk az íróhoz, amikor bemutatja az egykori fahajókon való szállítást a négy szigeti faluról Pestre, mondjuk egy fedeles piacjáró alkotmány segítségével. Kemény, küzdelmes világ volt ez, de szabad is egyúttal. S szívesen olvassuk Szeberényi Lehel más vonatkozású életképeit is, apró történeteinek sorozatát – ezek is az élet megállíthatatlanságát idézik elénk, az emberi állhatatosság, találékonyság, életrevalóság megújuló diadalait. S azért sem unjuk e dunai képkockák szövedékét, mivel az író ügyesen szerkeszti azokat: ötletesen váltogatja az anekdotázást, a tájfestést és az elemző visszaemlékezést. S folyvást világokat vetít egymásra a történelem távlataiból, beleélve magát az egykori szokásokba, tevékenységi formákba. Megsokszorozza mintegy az életet a múltbeli létezéssel.

Mindegyre az derül ki történeteiből, hogy munkával, vállalkozó kedvvel, jövőbe vetett hittel az egykori ember le tudta gyűrni nehézségeit, urává tudott válni sorsának. Hogy a történelem nem örök körforgás, az élet nem ismétli önmagát, hanem rendszerint nyújtani képes számunkra valami kis csodát, élményt, melengető emléket, hogy a dunai táj halk hullámzása megbékéltet magunkkal. A folytatás és az újrakezdés, a teremtő emberi mozdulat pátosza áramlik Szeberényi Lehel soraiban. Mindezzel összefügg, hogy nemcsak a változás, hanem a fejlődés is elénk tűnik az író idézte népi emlékezésekből. Feltárul, hogy míg hajdanán emberpróbáló sors volt itt lakni a Duna mentén, napjainkra az ember megfékezte a pusztító elemeket. S hol van már az az izomszakasztó munka, amelyet a vontatás, őrlés, teherhordás egykor megkövetelt!

Szeberényit erősen vonzzák a népi közösség egykori szerszámai, használati tárgyai. S vele minden időben maga az életmód is. A tahisi paraszthalászok hálóinak felmeredő gémje, a hajómalmok kelepelése, az ősi halászkészségek alkalmazása, a víz lelassítása az ún. *lészával* mind-mind egy-egy üde színfoltja annak, hogyan fogott ki egykor az ember a természeten. A tárgy és az eszköz emberré – arcokká és sorsokká lényegül át ebben az emlékezésben.

A Nagy Duna-ághoz kapcsolódó másik három elbeszélés viszont sokkal gyengébb színvonalon adja visszfényét az író természetrajongásának. Hiányzik belőlük, vagy csak csökevényesen van meg bennük minden irodalom lényege, a tartalmas írói gondolat, a kifejezendő művészi igazság. Az írás legtöbbször puszta leírássá, élménybeszámolóvá jelentéktelenedik a kötetnek e három következő egységében. Kiváltképp kár a felejthetetlen íróbarátra, Sarkadi Imrére való emlékezésért, a *Római-parti aranyidők* című elbeszélésfüzérért: Szeberényi sokat megfejthetett volna e tanyos, de mindenképpen eredeti és rendkívül tehetséges egyéniség titkaiból. Ehelyett kedves sztorikat kapunk, legfeljebb gondűző jópofaságot és érzelmi nosztalgiát. Kivéve a Sarkadi Imre haláláról szóló rekviemet – ebben benne lüktet a veszteség döbbenete. Szeberényi megmutatja itt egy szép emberi kapcsolat összefűző erejét. Ráeszméltet a barátság emberi értékére – arra, hogy gyakran utat nyit önmagunkhoz, felszínre hozza lappangó értékeinket, tudatosító tük-

röt ad az élethez. Adós marad viszont annak írói kibontásával, hogy mi éltette, táplálta, mi forrasztotta eggyé ezt a barátságot? Hiányoznak az élet egykori minőségei, a sorsokat próbára tevő történelem színei. Sarkadiról nem lehet írni a Rákosi-korszak viszontagságainak érdemi megjelenítése nélkül, tragédiája enélkül önmagába záruló kör marad.

Helyet kapott a kötetben egy dunai táborozás naplója is. Ezt csupán nyári szabadságunk idejében érdemes olvasni. Pihenésül, kikapcsolódásul. Vízparton, kempingben vagy alkonyi kertben: Azaz: minden nagyobb igény, igazságkereső indíttatás nélkül. A táj szépsége, békéje, amely az említett jelentéssel telítetten az első írásban oly plasztikusan fénylett előttünk, emitt jobbára kulisszává fakult, esetlegességek halmazává esett szét. Szeberényi naplója újabb bizonysága annak, hogy a nosztalgia és a hangulat, az idill és az anekdota egymagukban nem elegendő fűtőanyag egy írás kiteljesüléséhez. Azokat a dolgokat, amelyeket mindenki ismer, nem érdemes megírni. Ehelyt például arról értesülünk, hogy milyen viszontagságok közepette töltenek fel Pesten egy gázpalackot, hogyan takarítatja el a tanácstitkár a kutyadögöt, és így tovább. Egyik fejezetében maga Szeberényi kommentálja így az eseményeket: „Azt írhatnám erről a napról, semmi feljegyezniváló". Utóbb pedig: „S a délután? Délután se történik semmi. Az ember elfelejti úgy, ahogy van." Akkor viszont minek az ilyesmit papírra vetni?

Mindaz, amire Szeberényi Lehel e csónaktúra előadásával rá akar bennünket eszméltetni, kétségkívül igaz, de a közhelyek szintjén az. Aligha vonhatjuk kétségbe azt a megállapítását, hogy „Megőrizni a sátoros élet ősi ízeit, a mozgást, a romantikus öntevékenységet, az ideiglenes otthonteremtés örömét a vadonban – ez talán az első értelme annak, hogy kimegyünk az összkomfortunkból", vagy azt, hogy „A város falai közül kimenekülő ember pszichikai szomjúságai között – ha egészséges ösztönei nem sorvadtak még el egészen – éppen a bekerítetlenség vágya munkál szinte legerősebben" – csakhogy ezeket az igazságokat már Rousseau óta, azaz több mint kétszáz esztendeje ismeri az ember.

Jeles napok a gáton című elbeszélésében ugyancsak nagy lehetőséget szalasztott el az író. Mindazt a szociografikus tapasztalatot, amelyet kötetnyitó írásában megörökített, itt egy életsorson, egy dunai gátőr egykori feljegyzésein keresztül kívánta megjeleníteni. Hétköznapok sorsát bemutatni a Horthy-világ kellős közepéről. Az elbeszélésből azonban ezúttal már minden egyéni invenció hiányzik: Móricz Zsigmond előadásának jellegzetes konvencióit keveri különféle népszínműves elemekkel és főképp az ötvenes évek sematikus vonásaival. Ha volt valaha végképpen elavult irodalmiság, ez bizony az. Mintha nem is ugyanaz az író írta volna, aki oly eleven kíváncsisággal és realitásérzékkel közeledett a hazai valósághoz az *Egy Duna-ág regényé*nek lapjain. *(Szépirodalmi Könyvkiadó)*

FENYŐ ISTVÁN

Holdosi József:

GLÓRIÁS – DAC

Holdosi mesél. Azon a ritkán hallható látomásos nyelven, amelyen a szavak és mondatok születése legalább akkora varázslat, mint magáé az elbeszélt életé. Már debütáló könyvében, a *Kányák*ban egy olyan valóságot mondott el, amely számunkra, de valószínűleg az ő számára is: mese, mindazzal a többlettel, amivel a valósággal szemben a mese bírhat; csodáival, borzalmaival, vaskosságával, s mindenek fölött nyelvével – *hitelével* együtt.

Márquez óta misztikus realizmusnak is nevezik ezt az élet-leíró, feltáró módszert; a misztikusnak hitt-tudott, gyakorta irracionális történéseket, jelenéseket a tudat képtelen elszakítani, külön szemlélni a valóság kézzelfogható tényeitől, eseményeitől; mi több, sokszor autentikusabbak, mint az élet abszurd, önismétlő mindennapisága. Holdosi származása folytán egy olyan misztikus, legendákkal, mondákkal, hiedelmekkel gazdagon átszőtt, azt *ma is valóságként megélő* kultúrkörből meríthetett, mely európai civilizáltságunknak legalább annyira távoli, ismeretlen, előítéletekkel teli, akár a Márquez-i. Holdosi művészete úgy él ezzel, úgy nyúl a hagyomány, a cigány-misztikum kincsesládájába, hogy kerüli – az egyébként nyelvteremtő ereje, fantáziája előtt felkínálkozó – tobzódást. A varázslatok, ráol-

vasások, látomások és csodák a valóság meghosszabbítására, kiteljesítésére, végtelenségének megmutatására szolgálnak. Amíg a *Kányák*ban a múlt mélysége, gazdagsága sziporkázó nyelvi és mesélői zsonglőrmutatványokra csábította az írót, addig a *Glóriás*ban és a *Dac*ban a képzelet visszafogottabb, a próza közlésre hagyatkozóbb; a korábbi fájdalmas, ám a tragédiák sorát a mesék mézével megédesítő mesefolyam helyett a pszichikailag tökéletesen felépített (csodák és látomások indáival kevésbé beszőtt) következetes és célirányos jellemrajz a fontos.

„Hosszú út a múlt" és kínkeserves, tele embertorzasztó buktatókkal. De hát – vallja Holdosi – kikerülhetetlenek ezek a csapdák – szenvedéseink, testi-lelki gyötrelmeink (gyönyöreink) teszik az életet azzá, *ami. Rumungró* hőse Mátéként kezdi (hogy azután *Némás*ként fejezze be), s mint tehetséges hegedűs, tizenhat évesen már „megörökli" apjától a bandát: előtte a viszonylag könnyű boldogulás lehetősége. Aztán minden – valóság és lehetőség – akár egy túlhevített üvegbúra, hirtelen megrepedezik, darabjaira törik, mert Máté valami olyat *sejt* meg, ami döntésről döntésre határozza meg sorsát, elkerülhetetlen összecsapásokhoz vezet, olyan ütközetekhez, melyekben lényének tisztaságát sárba tiporja, meggyalázza a lélek-idegen világ. A *Glóriás* (csakúgy mint a *Dac)* a fehérterror első éveiben indul, hogy a nyilas-terror kezdetéig kísérje végig, ugyanabban a hely- és időbeli közegben, a két ellentétes életlehetőséget, amelyeket talán szerencsésebb volna életlehetetlenségnek nevezni. Életük egy pontján az ikerregény hősei döntően és sorsalakítóan vesznek részt *egymás valóságában.*

Máté a grófi bálon életét meghatározó konfliktushelyzetbe kerül, amikor a háttérben megbúvó apja helyett a kommunistából megtért András grófnak eljátssza a Marseillaise-t, majd még ugyanekkor beleszeret Mariskába, a szép cselédlányba. Két mámorítóan új érzés, mindkettő álomszerűen beteljesül; a szabadság és a szerelem totalitásában Máté joggal érzi életét kimeríthetetlen és varázslatos ajándéknak. De az emberi teljességhez mérten tiszavirágéletű ez a boldogság (a regényben két évig tart) és fausti árat kell érte fizetnie – mert *abban* a valóságban, amennyire mesébe illően szép, olyannyira időszerűtlen a Marseillaise és az ártatlanul tiszta cigányfiú–„fehér" lány szerelem. Őzi-hajszolja Mariska iránti szerelme, a megismerés labirintusába mind beljebb kényszeríti a tanítót és András grófot összeölelkezve ábrázoló, a Tanácsköztársaság idején készült fénykép, amelyet a szíve fölött őriz, égető titokként rejteget. Villanásszerűen szakad el minden – a kéjenc öreg gróf szeretőjévé „emeli" Mariskát, s a beteg tanító sem tudja már úgy elmesélni a forradalmat, hogy a fiúban a szabadság lehetőségét fölébressze. A helyzetére eszmélt cigányfiúnak ezek után már nem lehet köze semmihez. Máté azonban sikertelenül menekül az öngyilkosságba, nem hal meg, újra születik, tizennyolc évesen: „vérben, beszédre képtelen, hirtelen élniakarással". A testileg is összetört Mátéból már „csak" Mózsi marad, a szörnyű vesszőfutásra „kiválasztott" Némás, olyan embertorzó – belül steril lélekkel – akinek „újjászületése" után a nyomor és megaláztatás csatornamélye jut ki, akit szeretve csodálunk, amiért napról-napra *túléli* élet alatti élete rettenetei, mintha csak a Kányákból megismert, az ősi cigányzenét kutató Ernő inkarnációja lenne.

Nem véletlenül időztem el a Némás „születésénél", hiszen maga a „regény" ebből következik, mint ahogy a *Dac* gyökerei is ide nyúlnak vissza. A dac, a csökönyös makacsság ősi jussával útjára indított szamaras vízhordó fiú életre kiható választása, hogy a grófi szeretőjétől teherbe ejtett Mariskát (azaz Máté szerelmét) veszi feleségül, s ezzel együtt kizsarolja az előrejutást, a gazdasági felügyelői címet. Mert a „belévert" becsvágy határtalan, képtelen további döntéseit függetleníteni eredendő választásától, külső haladásával fordított arányban *épül le* belül, pokoljárása nem kevésbé tragikus, mint Máté külvilági gyötrelmei és szembesülései. Holdosi hősei sorsával sugalja egzisztenciális választásaink végsőkig meghatározó voltát, a *jellemválasztás* nagyszerűségét és nyomorúságát. A lélek számonkérő-széke kérlelhetetlenül működik, a lelkiismeret megszemélyesül, testet ölt, ami Ernőnek a Cigánykrisztus, az Mózsinak a grófi (fő)titkár, Pali által összetöretett kommunista írnok-fogalmazó Glóriás: lelkére települt, lelkéből kinőtt szem és száj, szólítás és megrovás, élet-felkiáltójel, a szerény emberi küldetést „felemlegető" deus ex machina – akár egy irreverzibilis szellemi és lelki represszió végső stádiumaként a Pali előtt megjelenő, ítéletvégrehajtó Halál.

Az ösztönökben nyugvó, transzcendens

küldetéstudat az, ami fölemeli Mózsit, a *némát*, ami segít túlélni embertelen életét. A lebegtető, önmagára kényszerített emberi akarat, amely a megtiport lelket újra és újra talpra segíti. Úgy lebegteti Holdosi szeretett hőseit: – a mesebeli öregEMBERt, Ambrus bácsit, a meggyalázása után magát szikláról levető Esztert, Eszter szerelmét, a már-már forradalmár, önfeláldozó cigányfiút, Ferencet, a szülőfalujában halálra kövezett, mitikusan tiszta mutatványost, Ábelt (akinek jóvátehetetlen „bűne" volt, hogy hermafroditának született), Blankát, Mózsi angyalian tiszta, halálos gyalázatokba kényszerített asszonyát –, ahogy Chagall tette vásznain a felhőbe emelkedő, ég és föld közötti vityebszki parasztokkal.

Viaskodó lélek a szamaras vízhordóból grófi titkárrá emelkedett Pali is, de a Gonosznak tett engedményei miatt kiutat, megnyugvást már sohasem találhat. Az önemésztő sodródás, a megállíthatatlan belső rothadás, a tébolyítóan felrémlő „bűn előtti utolsó pillanat" idézése egyre inkább elmélyíti benne a felismerést, hogy az első ok egyben causa finalis. A hatalom természetrajzára, akarásának tudományára még Zaza, a falu generációkat „felavató" öreg kurvája tanítja ki: „Meg kell tanulnod, hogy hatalom nélkül nem lehet élni, ott van a szeretetben, szerelemben, barátságban, álmokban, vágyakban... élvezni kell... Veled szemben áll a világ legszebb nője... Fellázad, ellágyít ribanc teste, vigyázz, ha megérzi, hogy csak magadat találod meg ölelésében, akkor nyelvet ölt rád, és erőtlenül hanyatlik le férfiasságod..."

Palit elvakítja a benne munkáló makacs dac, eszközként akarja a hatalmat, s nem veszi észre, hogy kezdettől fogva eszköz a hatalom valódi gyakorlóinak kezében. Egyszeri döntése következményeként olyan további kompromisszumokat kell önmagával kötnie, amelyek megfullasztják a Halál elől menekülve delirium trémensbe hajszolják. Az oksági lánc kérlelhetetlen logikával készíti elő a szellemi és fizikai leépülést, ám tévedés volna azt gondolni, hogy Holdosi holmi didaktikus célzatú, jóra és rosszra sematizált regényt írt. Tehetsége és emberismerete hozzásegíti, hogy hősei ösztöneinek (az őket *üldöző* dacnak) mélyére ásson, hogy jelezze: a gyomorra zuhogó ütések emlékéből eredeztethető bosszúvágy és „hatalom-akarás" nem egyszerűsíthető le a jellemhibára. Sohasem hősei „jelleméhez" keres valóságot –, sztorit a jellem diadalát (megcsúfoltatását) konstatáló tanmeséhez – éppen hogy a valóság jellemteremtő-torzító erejét mutatja föl, mindazokkal az esetlegességekkel és véletlenekkel együtt, amelyek alighanem a jellem erejénél (gyöngeségénél) is lényegesebben determinálják az egyén cselekedeteit. Holdosit – és talán éppen ebben van meséinek megfellebbezhetetlen hitele – a valóság mélyrétegeiben működő, jellemeket világrengető és deformáló erők végtelen gazdagsága, hatásuk leírhatatlan sokrétűsége sokkal jobban érdekli-izgatja – regényei egyféleképp a *finalizmusok* kísérleti terepei –, mint a hősei fölötti fekete-fehér ítélkezés. Nagyszerűen sikerül hőseiből „kikényszerítenie" az ütközést, hogy az ikerregény kulcsfigurái ugyanabban az életközegben és időben meséljék el *ugyanazt*. Mert a két élet arról is szól, hogy a létezésünket meghatározó ugyanaz mennyire *más;* hogy mivé emel vagy rombol mindannyiunkat. *(Szépirodalmi, 1982.)*

TÓDOR JÁNOS

Varga József:

ADY ÉS MŰVE

Elismerést érdemel az a kiemelkedő elkötelezettség, amellyel Varga József az Ady-életmű kutatójának szegődött. Korábban megjelent Ady-könyvei után *(Ady Endre,* 1966; *Ady és kora,* 1977) most különböző tanulmányokból összeállított kötetét olvashatjuk. Az új kötet változatos témájú írásaiból kétségtelenül egy Ady-portré bontakozik ki, mert csaknem minden tanulmány közvetlenül vagy közvetve az Ady-mű nagy kérdéseiben kíván eligazítani. Kérdés azonban, hogy a könyvben kiteljesedő Ady-portré mennyiben hordoz eddig ismeretlen vonásokat, mennyiben járulhat hozzá az Ady-kutatás továbbfejlesztéséhez?

A tanulmánykötet írásai három fejezetbe rendeződnek *(Az Ady-mű; Ady-kortársak; Kapcsolódó életművek),* s már korábban megjelentek valamelyik tudományos vagy szépirodalmi folyóiratunkban, és csaknem húszéves időtávlatot ölelnek át (a legkorábbit 1961-ben, a legutolsót 1979-ben olvashattuk). Nem csodálható, hogy egyik-másik

tanulmány újat alig tud mondani, csupán ismétli azokat az eredményeket, amelyeket az Ady-szakirodalom időközben elért. A szerkesztés szigorának hiányát az is mutatja, hogy az egymástól függetlenül publikált tanulmányok most a kötetben is változatlanul jelennek meg, s a későbbiek nem csupán az előzőek gondolatait, hanem szó szerinti szövegeit is többször megismétlik. Ismételten kerül elő például Anatole France, Nietzsche hatása Adyra csaknem ugyanazon szövegezéssel, a *Petőfi nem alkuszik* és az *Ismeretlen Corvin-kódex margójára* című Ady-művek jelentősége és értékelése, sőt teljes két bekezdés, összesen 25 sor ismétlődik szó szerint a *Hatvany Lajos* és *Ady* és *Hatvany a Nyugat-ban* című tanulmányokban. Nagy kár a szerkesztésnek ezért a hibájáért, mert a ma már súlytalan tanulmányok és szövegismétlődések a tartalmasabb írások hatását is erősen rontják.

Varga József új könyvének legterjedelmesebb tanulmánya *A szocializmus Ady gondolatvilágában* című. Történeti kialakulásában, tüzetesen vizsgálja ugyan Ady elkötelezettségét a szocializmussal, a legújabb szakirodalom eredményeihez képest újat mondani mégis alig tud. Többnyire a szerző első Ady-könyvének gondolatait ismételgeti, például a már ott is olvasható felismerést, hogy Ady „későbbi hatalmas verseinek gyuanyaga" korai nagyváradi prózájában már jelen van, vagy ahogy ezt Varga József ott sokkal expresszívebben megfogalmazta: „Ady korai publicisztikájában lírai érzéstömbök voltak készen, amelyek csak . . . felszabadító hatásra vártak." A tanulmány végső konkluziója sem lehet más, mint amit a szakirodalom – Király Istvánnak, részben magának Varga Józsefnek, sőt bizonyos mértékben Révai Józsefnek kutatásaira gondolhatunk – leszögezett: Ady az alkotó magyarság egyetlen biztosítékát a munkásosztályban vélte felfedezni, s az emberiség megváltását remélte a szocializmustól. Voltak aggályai a szocializmussal kapcsolatban, de ezek sohasem érintették a végső nagy kérdéseket, hanem „mindenekelőtt a szocializmus eszméjét gyakorlatban megvalósítani akaró korabeli munkásmozgalomra vonatkoztak."

Az Ady-mű fejezet egyéb tanulmányai általában szerencsésebb kiegészítői Varga József korábbi könyveinek. A szerző szándéka szerint valóban bővebben, mintegy „oldalnézetből" mutatják líránk nagy megújítójának fogékonyságát a huszadik század új eszméi iránt. Bár a továbbiakban is találkozhatunk olyan tanulmánycímekkel *(Ady irodalomszemlélete, Ady életes esztétikája, Ady képzőművészeti érdeklődése, Ady patriotizmusa)*, amelyeknek szó szerinti vagy variációs mását Varga József első Ady-könyvében már megtalálhatjuk. Mivel azonban ez az első könyve – alcíme szerint is – pályaképvázlat, a variációk nem mindig sértik a figyelmes olvasó érzékenységét, s többnyire a téma teljesebb kifejtését eredményezik.

Varga József például terjedelmes tanulmányt szentel Ady irodalomszemléletének, s így azt fejlődésében mutathatja be. Nem titkolja a költő ifjúkori tévedéseit, többek között azt, hogy *A Hét* körül csoportosuló polgárírók szerepét túlbecsülte Arany és Mikszáth rovására. Ám a világnézetében egyre inkább magára találó Ady korrigálta tévedéseit, elfordult ifjúkori bálványaitól, s biztos kézzel választott ősöket a magyar múltból: „. . . . mi fennen hirdettük már nyolc esztendő óta, hogy mi Balassáéktól, Kurucéktól s Csokonaitól ösztönöztettünk. Mélyebben, éltebben járván, Petőfinél csak bátorságot, Madáchnál, Vajdánál az új poétai civilizációt kellett észrevennünk, Aranytól alig valamit . . ." írta *A költői nyelv és Csokonai* című könyv margójára. Ady ugyan nem írt irodalomtörténetet vagy esztétikát a szó tudományos értelmében, de „önmaga legjobb irodalomtörténésze: életműve korszakhatárainak, pályája fordulóinak a kijelölésénél biztosan támaszkodhatunk a saját véleményére." – állapítja meg találóan Varga József.

Az *Ady Itáliája* című tanulmány a költő érdeklődésének eddig teljesen elhanyagolt irányát tárgyalja. A francia orientáció tüzetes bemutatása mindeddig elfedte a költő olasz tájékozottságát. Jogosult tehát Varga József kérdése: az olasz szellem mit adhatott a költő alkotó génjuszának? Hisz első külföldi útja itáliai tájra vezetett. Glosszáit, cikkeit át-meg átszövik az olasz utalások. Az olasz progresszív szellem múltbeli nagy alakjai – Galilei, Michelangelo, Dante, Boccaccio, Petrarca, Carducci – ott vannak Ady jelképei között. Természetesen alkalmi ez az Itáliára irányuló érdeklődés és korántsem olyan célra törő, mint Ady francia tájékozottsága. De alkalmiságában is fontos tanulságokat szolgáltat művészi fejlődéséről.

A könyv első fejezetéből újszerű és figye-

lemre méltó még *A színikritikus Ady* című tanulmány. Igaz, Ady színikritikái a nagy költői életmű melléktermékei csupán, Varga József belőlük mégis becses adalékokat gyűjtött ösze, amelyek bizonyítják, hogy Ady színházi témájú írásait olvasva ritka gazdagságú dokumentumát kaphatjuk a magyar és európai színház század eleji fordulatának. Ady a magyar színpad megújításában is úttörő szerepet vállalt. Harcolt Ibsen szimbolizmusa és a naturalista dráma elismeréséért. Korai színikritikáiban együtt jelent meg a hazug romantika és a népszínmű elutasítása az „életes" művészet elsőbbségének hirdetésével. Egy sereg színikritikájában pedig elítélte a polgárpukkasztó városi giccsirodalom termékeit. Ady a népszínművet mint műfajt valójában nem kárhoztatta, csak azt az állapotát, amellyé az úgynevezett „sikeres" népszínműírók tették. Sőt, mi több, szívesen látta volna az operett népszínműből felfrissülő megújulását.

Az *Ady-kortársak* című fejezetben olvasható portrék (Károlyi Mihály, Bölöni György, Hatvany Lajos, Lengyel Menyhért) – vázlatosságuk ellenére is – kétségtelenül magáról az Ady-műről is bővíthetik ismereteinket. Közülük a Hatvany Lajosról készült tanulmány válthatja ki leginkább érdeklődésünket. Hatvany már első írásaiban észrevette, hogy Ady lírája megszólaltatója a kor embere érzéseinek. Mindenekelőtt Ady magyarságélménye ragadta meg figyelmét. Jogosan vallhatta: „Hazugságokat söpört el – magunkra eszméltető igazságokat hozott." Ady magyarságélményének ez a mély átélése vezethette rá Hatvanyt arra, hogy az újat hirdető költőnek a nemzeti költészethez való tartozását is észrevegye. Elévülhetetlen érdeme, hogy Adyt és Petőfit már korán együtt látta és így Ady költészetét igazi nemzeti hagyományainkba ágyazhatta.

Varga József – igaz nem úttörőként – Hatvany érdemei mellett felfigyelt irodalomkoncepciójának ellentmondásaira is: noha az elemző módszert magas szinten alkalmazta, intuitiv megközelítése nemcsak termékenyítette fantáziáját, de olykor látását szűkítette is. De nem feledkezett meg a szerző arról a világnézeti különbségről sem, amely Ady és Hatvany között fennállt: a két ember valójában sohasem kerülhetett egészen közel egymáshoz.

Vázlatos írások kerültek a *Kapcsolódó életművek* című fejezetbe is. Alkalmi jellegük erősen szembetűnő. Különösen súlytalan a *Babits Adyról* című – mindössze négyoldalas – írás, hiszen a két költő viszonyának, a művészet ürügyén egymással folytatott vitájának elemzése monográfia méretű tanulmányt igényelne. Babitson kívül még Móriczról, Csáth Gézáról, Kodályról, Fülep Lajosról, Lyka Károlyról és Szabó Lőrincről van szó ebben a fejezetben. A skála széles, imponáló az a felfedezés, amellyel az Ady-indíttatást e művészpályákban Varga József észrevette. De a pályaelemzések már nagyon szűkösek, legfeljebb egy nagyobb távlatú kutatómunka első lépéseit jelezhetik.

Varga József könyve a fentebb érintett fogyatékosságok mellett is gazdag feltárt és összegyűjtött tényanyagban. Hitelességét érdemes lett volna a jegyzetapparátus közlésével is növelni. *(Szépirodalmi)*

NEMES ISTVÁN

Thomka Beáta:

NARRÁCIÓ ÉS REFLEXIÓ

„A magyar irodalomtörténet egybehangzóan állapíthatta meg a múlt és a közelmúlt vonatkozásában a költői művek dominanciáját. Az elmúlt két évtized meglátásunk szerint módosította az irodalom összképét. Azonkívül, hogy egy európai színvonalú eredeti prózairodalom fejlődött ki, a regény jelentősége rendkívül megnövekedett. A magyar regénynek azonban alapvető transzformációkon kellett átmennie ahhoz, hogy nemcsak visszaállítsa a modern kor adekvát műfajának valódi státusát, hanem megújítsa, új elemekkel gazdagíthassa azt. Az új magyar regény olyan közeget, erőteret hozott létre, melyben az epikum kapcsolatot teremthet korunk izgató problémáival" – írja Thomka Beáta *Új magyar regényjelenségek* című tanulmányában. S érdemes tájékoztató jelleggel felsorolnunk, milyen regénycímekkel fémjelzi ezt az „új hullámot": Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Mészöly Miklós: *Az atléta halála*, *Saulus*, *Film*, Konrád György: *A látogató*, *A városalapító*, Spiró György: *Kerengő*, Dobai Péter: *Csontmolnárok*, Nádas Péter: *Egy családregény vége*, Lengyel Péter: *Cseréptörés*, Esterházy Péter: *Termelési-regény*. Mindebből már sejthető, hogy a szerzőt elsősorban „a formabontás

realizmusa" érdekli, hisz megállapítja, hogy „a jelenkor prózairói mind egyértelműbben hangsúlyozzák a prózai *ábrázolás* lehetetlenné válását, a megnevezéssel, a kifejezéssel kapcsolatos ontológiai, formai, nyelvi nehézségek elszaporodását". Ám az új regényírók sora „jelentéstani transzformációnak vetette alá a regénykompozíciót", s ebből az is következik, hogy „a szerkezet kihagyásai, repedései, töredezettsége, ellenpontozásai, felnyitása, szövevényessége bonyolult rendszerré áll össze e regényekben, melyben a szerkezeti elemeknek *önálló* jelentése és értékminősége van, s e jelentéseket *a rendszer jelentése* nyomatékosítja és egészíti ki".

Prózairodalmunknak ezzel az „új hullámával" ilyen behatóan hazai irodalomkritikánk-könyvkiadásunk mind ez ideig nem foglalkozott; számunkra ezért különösen fontos a jugoszláviai magyar irodalmár kötete. A *Narráció és reflexió* jellegét tekintve gyűjteményes kötet, lényegileg Thomka Beáta néhány nagyobb lélegzetű tanulmányának és mintegy másfél tucat rövid recenziójának csokra; a könyv egységét azonban nem is annyira tematikája határozza meg, mint inkább az összegyűjtött írások egységes kritikai látásmódja, a szemantikai elemzés iránti fogékonyság és nem utolsósorban az irodalmi fejlődésben lezajló folyamatok állandó szemmel tartása, analízise. Elmondható, hogy szerzőnk az egyetemes magyar irodalom kritikusa, a magyarországi művek mellett elsősorban a vajdasági és az erdélyi magyar prózára figyel. Érdeklődésének középpontjában mégis, legalább e kötet tanúsága szerint, a magyarországi irodalom áll, melynek új fejezetéről bőven van olyan mondandója, amivel a mi irodalomkritikánk még adós. Ugyanakkor érdemes kiemelnünk nagyobb lélegzetű stúdiumai közül a *Létélmény és regényforma* című tanulmányt, mely az új jugoszláviai magyar regény formaproblémáival foglalkozik, de a kötet többi írásának szomszédságában kézzelfogható párhuzamokat kínál a határon inneni és túli magyar regényfejlődésben. A jugoszláviai magyar irodalomban a hagyományos regényforma problematikusságát legerőteljesebben néhány hatvanas évekbeli regény vetette fel – állapítja meg, mindenekelőtt Tolnai Ottó, Végel László, Domonkos István műveire utalva, majd hozzáfűzi: „1968-ig irodalmunkban végbement egy rendkívül fontos átértékelési folyamat, amely éppen kiélezett kritikai viszonyulásából következően átrendezte ennek az irodalomnak az összképét, hangsúly- és súlypont-áthelyezéseivel olyan szellemi atmoszférát teremtve, amely elengedhetetlenül szükséges a prózai művek létrejöttéhez. Egy évtized távlatából úgy tetszik, ez az átértékelési folyamat lelassult, leállt, s mai irodalmi szituációnk semmivel sem megnyugtatóbb, mint volt a Symposion-revízió idején." Ha az időpontok és a tanulságok nem is kínálják mindig ugyanazt a tanulságot a határon innen és túl (s ez természetes, hisz két külön is szervesen önálló életet élő prózairodalomról van szó), annyi az idézetekből mégis kitűnhet, hogy szerzőnk érdeklődése elsősorban az új próza öneszmélésére, útkeresésére irányul, s igyekszik az első eredményeket azonnal regisztrálni.

Talán ezért is van, hogy különösen a terjedelmesebb írásokban elsősorban az adott mű vagy művek értékének, jellegének, újszerűségének elemzésére kerül a hangsúly, s szinte teljesen hiányzik a „kritikai viszonyulás". Nem is azt várnánk a kitűnő irodalmártól, hogy versenyszerűen rangsorolja az általa kiemelt és fordulópontként fontosnak tartott műveket, hisz ez meglehetősen gyerekes kívánság lenne, inkább azt, hogy elemzésében mérje meg az író önmaga elé állított mércéje és a megvalósult mű közti egységet vagy disszonanciát is. Magyarán szólva, azt hiányoljuk elemző tanulmányaiból, amit kisebb recenzióiban – például Beréményi Géza, Nagy András, Balázs József könyveivel kapcsolatban – megtesz: nemcsak arra világít rá, miért jelentősek e művek és hogyan illeszkednek a magyar próza új nyelvet, kifejezési formát kereső folyamatába, hanem arra is, mi az, amivel sajnálatos módon adósunk maradnak. Ám e hiányérzetünkért bőségesen kapunk kárpótlást. Jellemzőnek érzem *A jelenlét szemantikája* című Mészöly-tanulmány első sorát: „Néhány szót, mondatot szeretnék közelebbről megvizsgálni." Vagyis a tanulmányíró Thomka Beáta mindenekelőtt a mikroszkopikus vizsgálatot részesíti előnyben, s szemantikai elemzései releváns szempontokkal gazdagítják Ottlik-, Mészöly-, Konrád- vagy Esterházy-portrénkat csakúgy, mint az erdélyi Szilágyi Istvánról alkotott képünket. Thomka Beáta kötete Jugoszláviában jelent meg, de aligha hiányozhat a hazai irodalmárok, irodalombarátok könyvespolcáról.

(*Fórum Könyvkiadó*)

PÁLYI ANDRÁS

Hornyik Miklós:

BESZÉLGETÉS ÍRÓKKAL

A közlés sorrendjében: Füst Milánnal, Déry Tiborral, Weöres Sándorral, Örkény Istvánnal, Lukács Györggyel, Pilinszky Jánossal, Németh Lászlóval, Illyés Gyulával, Mészöly Miklóssal és Ottlik Gézával beszélgetett Hornyik Miklós 1967–1969-ben (az Ottlikkal készült interjú pontos dátumát nem tudjuk, 1979-ben jelent meg először a Híd c. újvidéki folyóiratban, 1980-ban másodszor Ottlik: Próza c. kötetében).

Ennyi a „külső" körülmény. A másik, a „belső", ti. az indíttatás, a kötetbe gyűjtött interjúk olvasójának kérdése szerint így hangozhat: miért szánja rá magát egy újvidéki fiatalember, bölcsész, hogy tanulmányok helyett kérdéseivel térképezze föl az őt érdeklő, foglalkoztató írói (gondolkodói) világokat; mi késztethet arra egy jugoszláviai magyar értelmiségit, hogy végigolvasva írói életműveket, az életműről szóló ilyen-olyan szakirodalmat, szóra bírjon olykor nem szívesen megnyilatkozó, a beszélgetést szinte kényszernek érző alkotókat? A névsor impozáns, reprezentatív, jó ízlésre vall, a kérdések is jók, töprengésre ösztönzők, célra törők; a bevezető megjegyzések helyenként egy színvonalas értekezés körvonalait sejtetik, az „alcímek" „blickfangosak", ötletes szerkesztőre vallanak. Minden együtt van tehát ahhoz, hogy örvendjünk a kötet megjelenésének; a „recenzens" kényelembe helyezhetné magát, „lazíthat". Hiszen mit bírálhat azon, ahogy Örkény véleményezi saját groteszkjét, vagy Déry fogalmazza meg József Attilával való kapcsolatainak néhány mozzanatát, Lukács György pedig értékeli ifjúkori műveit. Az írók így látják életüket, a világot, az irodalmat, az embert, ilyetén képpen, legalábbis az interjúkészítés pillanatában ilyen a közérzetük, ilyen gondolatok foglalkoztatják őket. Ehhez nincs mit hozzátenni, ebből nem lehet mit elvenni, még vitázni való is nagyon ritkán akad. Legfeljebb ténykérdéseken. Illyés Gyula Szabó Lőrinc-értékelése elgondolkodtató, egyéniségét kiválóan megvilágító, de pl. Rába György kitűnő Szabó Lőrinc kismonográfiája hoz olyan filológiai adatokat, bizonyítékokat, amelyek Szabó Lőrinc egyes megnyilatkozásainak jellegét más színben tűntetik föl. Vagy például Lukács György szerint már a XVIII–XIX. század fordulóján „az erdélyi irodalomnak voltak olyan sajátságai, amelyek az itteni magyar irodalomból hiányoztak." Hirtelen Barcsay Ábrahámra vagy Döbrentei Gáborra, esetleg Pataky Mózesre vagy Buczy Emilre gondolunk: e kérdésben nyilvánvalóan nincs igaza Lukács Györgynek.

Ezek azonban részletkérdések, többnyire elhanyagolhatók az interjúk kicsengése, az interjúkban tükröződő magatartásforma és ízléstípus, világ- és költészetfelfogás mellett. Arra viszont nincs ideje az olvasónak (és csak a megátalkodott filológusnak jut eszébe), hogy különböző kiadványokból, folyóiratokból, napilapokból összegyűjtse az „interjúalanyok" különböző időkben adott feleleteit, megjegyzéseit, „interjúit". Az eredeti szöveggel esetleg megjelentetett interjúk, ötletek is valamiféle életrajzzá állhatnának össze, olykor kifejezetten tanulságos-mulatságos életrajzzá. Mert – azt hiszem – ha van jelentőségük ezeknek a többnyire rögtönzésszámba menő megnyilatkozásoknak, az elsősorban életrajzi és kortörténeti. Életrajzi, a szó szoros értelmében, megvilágítva egy pályaszakaszt, éppen készülő művet, verseskötetet, de életrajzi, bizonyos értelemben valamiféle önstilizálási, önfelértékelési értelemben is. Hogy miért kortörténeti, azt talán nem kell bővebben fejtegetni. Ehelyütt annyit, hogy a jó interjú sosem csupán a személyiség önmagáról adott megnyilatkozása, hanem – túlozzunk! – a világképé is. Mintaszerű ebben az értelemben például Pilinszky János gyónásszerű feleletsorozata, vagy Mészöly Miklósnak Guevara-értelmezése. Különösen érdekes lehet az, ha egy történelemben tevőleg jelen lévő személy, mint Lukács György, beszél a manipulálás „tipológiájá"-ról vagy a „szocialista realizmus" lehetséges értelmezéseiről, újabb tendenciáiról (A Lukács-interjút nem árt együtt olvasnunk a Kritika c. lapban kiadott tanulmánnyal, az 1964-ben eredetileg a bécsi Forumban közölt „A kulturális együttélés problémái" c. dolgozattal.). Irodalomtörténészek sem mellőzhetik Németh László magyarázatát „görögségé"-ről, azaz viszonyáról az antikvitáshoz. A Weöres-irodalom pedig nyugodtan kiindulhat a Weöres-köteteknek a szerző által említett szerkesztési problematikájából. Pilinszky János szép és nagyon emberi Camus – Dosztojevszkij – értelmezése pedig majdnem kulcsot jelent

Pilinszky lírája egy periódusának kutatói számára.

Az irodalomtörténész keresi a felhasználhatót, kicédulázza az „anyagot", hogy a cédulákra írtakat „koncepciójába" illessze; s ha nagyon lelkiismeretes, nagyon filológu , akkor elkezdi a nyomozást, az „adatok" összegyűjtését, és azok konfrontációját az interjúkkal. Csakhogy az is izgalmas, amit a később kiteljesedő életmű áttekintésekor az adott interjúban még csak elemeiben, töredékeiben lelhetünk meg, izgalmasak lehetnek az elhallgatások, az írói kajánság, amellyel kései korok kritikai kiadásainak készítőit téveszti meg az író. Persze, Hornyik filológus is, nagyon sokat (bizonyos esetekben: majdnem mindent) tud az íróról, majdnem mindent, de – s ez dicsérendő – nem áll az olvasó és az interjúalany *közé*, illetve csak annyira, amennyire feltétlenül szükséges. Szerénysége, tudása, tapintatos kérdezésmódja rokonszenvessé teszi. S érdeklődése is. S talán itt válaszolhatunk kérdéseinkre: az érdeklődéssel vegyes nyugtalanság, a tudással vegyes bizonytalanságérzés ösztönözhette Hornyikot, hogy a „forrás"-hoz zarándokoljon el. Nem elég az „olvasat", az emberre is szüksége volt, hogy megismerje az írói-gondolkodói világot. De itt bizonytalanodunk el egy kicsit. Nem tudjuk bizonyosan, hogy *a mű* (is) az ember, vagy csak a *stílus*. Még világosabban fogalmazok: az ember nem fedi-e el művét? A később adott önértelmezés nem homályosítja-e el az eredeti írói szándékot? A mű megírása, kinyomtatása nem jelenti-e azt, hogy a mű elkezdi élni a maga életét, amely már független az írói szándéktól, törekvésektől, és „ki van téve" változó korok változó értelmezési, („félre")magyarázási törekvéseinek, és ezek között az egyik értelmezés és „félremagyarázás" magáé, az íróé? Vajon a Faust II. részét alkotó Goethe visszaélhette-e a Heidenröslein vagy a Werther Goethéjének élményeit, szituációját?

A magunk részéről hajlunk a kompromisszumra: az írói nyilatkozatokat, interjúkat egy adott lelkiállapot, helyzet, pillanat dokumentumának véljük. Halljuk az ellenvetést: *csak* annak? De hisz éppenséggel nem is olyan kevés az, amit bizonytalan vélekedésünk kifejez. Hasonlattal élve: többé-kevésbé sikerült írói-irodalmi fotográfiáról, az önarckép igényével kialakított-rögzített fényképről van szó (gondoljuk). De tudjuk azt is, hogy a sok önarcképet festők is lényegében a maguk önéletrajzán dolgoznak. Önéletrajzon, amelyre személyes aspektusból nyílik rálátás. Nyilvánvaló, hogy nem ez az egyetlen lehetséges aspektus. Kérdéses, hogy a legszerencsésebb-e. Nem tudom. Mindenesetre az olyan ügyesen és rokonszenvesen kérdező riporter, mint Hornyik, elhiteti velem, hogy mégis csak szerencsés. Széles látókörű gondolkodókat ismertet meg velünk, kulturális életünknek valóban legkiválóbbjait; azokat, akik egy képzeletbeli XX. századi magyar Pantheonban feltehetőleg helyet kapnak. Hornyik érdeme azonban nem csupán az, hogy megszólaltatta e majdani Pantheon-lakókat; hanem az is, úgy kérdezett, hogy majd másfél évtizeddel később sem veszteték el (nem csupán a válaszok, hanem) a kérdések (is) érvényüket, érdekességüket. E sorok írója mérsékelten szereti az interjúkat olvasni. Hornyik interjúi azonban meggyőzték, hogy ebben sincs igaza. De tartja magát a kötet mottójához, a remek Musil-mondathoz: „és nincs olyan vizsgálat, mely valamit is érne, ha mentes a merész kétkedés erényétől..." Így igaz. Köszönöm a beszélgetéseket, Hornyik Miklós. *(Forum, 1982.)*

FRIED ISTVÁN

Varga Dávid:

AZ ORSZÁG PEREMÉN

Szívszorító szociográfia Varga Dávidé. Mert nehogy azt higgyük, hogy csak egy élőlény haláltusája lehet szomorú. Az ország peremére vetett falu vergődése a lét és a megszűnés határán persze mégis élet – a körösnagyharsányiak élete. A kep ettől válik még fölkavaróbbá.

Emlékezhetünk az idő kicsorbította jelszavunkra: megszüntetjük a falu és a város közötti különbséget. Nos, az eltelt évek csak fokozták a magyar településszerkezet nivellálódását! Mondhatjuk: a kisebb településeken élők városba áramlása okozta az elmaradást, nincs *kinek* és nincs *miért* fenntartani az életképtelen községeket. Az ok azonban ebben az esetben inkább alibi. Ürügyként szolgált a gyakran hamis kategorizálásra, olyan ítéletek kihirdetésére, melyek vádlottjai azon kívül, hogy nem te-

hettek semmiről, még az utolsó szó jogától is megfosztattak. Egynémely városavatóért nagy árat fizetett a környék: a megye, a járás éveken át a központi szerepkörre kiszemeltnek juttatott pénzt, paripát, fegyvert, a vonzáskörzetnek maradt az ígéret: a rang elnyerése után ti jöttök... Csakhogy az avatóünnepség díszletei mögül hamar fölsejlettek az infrastruktúra hézagai, a hirtelen nőtt települések máig ezeket tömködik.

A túlontúl szoros kategorizálással halálra ítéltünk falvakat. Igaz, kimondatlanul. A népességstatisztika számerdejébe bújva hozott pusztulást az építési engedélyek megvonása, a „karbantartás" teljes hiánya. Mert néhány helyen nemhogy a fejlesztésre, de még az állagmegóvásra se futotta a pénzből. Az élet azonban a halálnál is makacsabb. Akadt falu, amelyik kibírta a hosszan tartó oxigénhiányt, ám jött az újabb stáció: az összevonások divatja. Fölemelte ellene szavát író, újságíró, szociográfus, de ez mit sem számított – gyors iramban egyesültek gazdaságok, iskolák, falvak. A hibás nézet tartotta hadállásait: e módszer volt hivatva csökkenteni a falu és a város közötti különbséget. Ám a nagyközség alig-alig lett a koncentráció által izmosabb, csak a terhei nőttek – komfort nélkül. Természetesen így az annyiszor hangsúlyozott kisugárzó erő is üres frázissá merevedett, ha csak az apróbb falvak lakóinak kényszeredett utazásait nem számítjuk annak. Rögtön hozzáteszem: néhol volt értelme és célja az összevonásnak, a körzetesítésnek! Különösen azokon a helyeken, ahol az anyagi eszközök megteremtették e folyamat gazdasági hátterét, volt mit koncentrálni! Csakhogy hajlamosak vagyunk mindent kampányfeladatként kezelni és értelmezni, így sikerült differenciálás nélkül végrehajtani az egyesítéseket...

Varga Dávid egy, az ország peremén fekvő községről, Körösnagyharsányról készített látlelete – sajnos – hasonlít több kis település sorsához, mely nem szűnt meg, ahogy azt jósolták, csak egyszerűen vegetál. A múzeumi állapotok a nap minden percében megütköznek a múlttal, jelennel, jövővel, a csata azonban vértelen és visszhangtalan – az óra nincs összekapcsolva robbanószerkezettel, de ketyegésével úgy tesz, mintha közeledne a detonáció. A szerző jól érzékelteti, hogy éppen a múzeumi állapot természetszerű velejárója az, hogy egyszerre hiányzik a falunak a múlt és a jelen, holott mindkettő hatása megfigyelhető a társadalmi struktúrán, az életmódon, az igényszint alakulásán. Pótolhatatlanok a hagyományok, melyek közösségeket tartottak össze, kohéziós erőt kovácsoltak, ugyanakkor elérhetetlenek a művelődés „előírt" formái, nincs közéleti terep – a lehetőségek hiánya egyszerre teremt közönyt és tompultságot a köz dolgai iránt, valamint fokozott egocentrizmust, anyagiasságot a befelé fordultság kicsi körökre tagolódott zugaiban. Ilyen körülmények között szocialista viszonyokba integrálódva, de a szokások javát átmentve tovább él a kasztrendszer, uralkodhatnak a családi klánok. Ugyanakkor viszont a falusi közvényemény maga is konzerválja a múzeumi állapotokat, hiszen retteg az újtól, kiveti soraiból a megcsontosodott tradíciók ellen ágálót, az idegent. A komfort nélküliség pedig szinte ördögi kört von a falvak köré: az isten háta mögé még kiszállásra sem szívesen jön a felsőbbség, a külső beavatkozás minimális, jobbára papírok útján történik, melyek a mondás szerint is sok mindent elbírnak. Tulajdonképpen a háztáji gazdálkodás az egyedüli motiváló tényező, annak sikere, vagy eredménytelensége válik egyedüli mérőszámmá, a megítélés egyetlen szempontjává. Ennek kifejeződése – tárgyiasulása – a kelleténél nagyobb ház, a puccos kerítés, az új, de pajtában álló autó: a javak, melyek itt is megszerezhetők. A templom egerénél szegényebb falvak jómódú polgárai csaknem ugyanúgy élnek, mint az alsóbb régiókba soroltak – a feltételek hiánya uniformizál, nincsenek életmód-alternatívák, ha csak az elköltözés lehetősége nem az.

„Nincs intézményes, szervezett kizsákmányolás, de emberektől függő van..." – írja Varga Dávid, s a találó mondat igazsága vitathatatlan, érvényessége pedig különösen ezekben a kis közösségekben föltűnő. Ahogy kitapinthatóan jelen van az egyedüli cél, elérhetőnek minősülő vágy, melyet eképpen fogalmaz meg a szerző beszélgetőpartnere: „Középparaszt: akinek valaha volt tíz-tizenkét hold földje. Ezek megint együtt vannak, ezek is védik egymást. De mink, ezek a csórók nem fogunk össze. Mert mind be akar még most is vackolni közéjük, még most is azokat nyalná. Régen ez volt a baj, de most is az..."

Varga Dávid – helyesen – szenvedélymentes pontossággal ébreszt szenvedélyeket.

Szociográfiája a nagy elődök, Erdei és Féja példáját követi: a tények és vélemények a saját tapasztalat szűrőjén át ötvöződnek esszészerű tanulmányba. Elkerüli a formai kísérleteket, beszélgetései nem válnak mélyinterjúkká (a sorsvázlatok talán túlontúl vázlatosak maradnak), nincsenek monológok és hiányoznak a nyílt konfliktusok. Magyarán a műfaj kevésbé látványos oldalán marad, de ez legalább annyi előnnyel jár, mint amennyi hátrányt rejt. Kezdjük az utóbbival: a falu arculata nem válik elég élessé, mert a benne élők vonásai csak annyiban jutnak el hozzánk, amennyiben ezt a szerző gondolatmenete lehetővé teszi – azaz akkor és ott szólalnak meg, amikor és ahol mondandójuk egy-egy feltevés alátámasztásául szolgál. Kerekebb lenne a kép, ha a szerző több időt szentelt volna Körösnagyharsány fiataljainak (ők mit látnak maguk körül, miért maradnak, vagy költöznek stb.). Bár Békés megye helyzetét korántsem lehet függetleníteni a peremén élő falu státuszától, soknak érzem a kitekintést. Már csak azért is, mert több mostoha – mostohább – viszonyok között élő község helyezkedik el az ország más tájain, Békéstől igencsak eltérő földrajzi-gazdaságitársadalmi környezetben – látleletük mégis hasonlónak tetszik Körösnagyharsányhoz. Folytatom a kötet erényeivel, hiszen ebből van a több. Varga Dávidot csak dicsérni lehet gondolati és stílusbeli fegyelmezettségéért. Megérzi, hogy a 80-as években nem lehet penészleki felfedezéseket tenni, a magyar valóságlátás és -láttatás túljutott a rádöbbenésen csakúgy mint a rádöbbentés meglepetésén. Ezért kívülállóként regisztrál és ódzkodik a felkiáltójelektől. Meglátásai viszont érdekesek és könnyen követhetők – ezért nem válik unalmassá munkája, s ezért magával ragadók azok a részek, melyek a puszta számokból kiindulva világítanak rá a hátrányos helyzet megannyi szeletére.

Most, amikor az államháztartás vékonyka pénztárcájából valamelyest igyekszik a falvak részére törleszteni adósságait, amikor új jelszónk az alapellátás fejlesztése a legkisebb helységben is, jókor látott napvilágot Varga Dávid könyve. Olvastán talán még azon is elgondolkoznak néhányan: mit is értsünk korunkban az alapellátáson?

TAMÁS ERVIN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

BERTÓK LÁSZLÓ verse 193
CSUKÁS ISTVÁN verse 197
TAKÁCS IMRE versei 199

*

KENYERES ZOLTÁN: Csöngétől Pécsig *(Weöres Sándor pályakezdése,* I. rész) 201
WEÖRES SÁNDOR versei 210
SÁNDOR IVÁN: Közben (elbeszélés) 211
TATAY SÁNDOR: Bakony *(Emlékek és találkozások,* XVI.) 217
LUKÁCSY SÁNDOR: Tájképek 225
KODOLÁNYI GYULA versei 231

*

MARTYN FERENC: Az örökké jelenlévő szülőföld *(Keserű Ilona művei a Pécsi Galériában)* 233
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika *(A „Zeitgeist" Nyugat-Berlinben, Kállai Ernő emlékezetére, Schrammel Imre művei Pécsett)* 235
KOLTAI TAMÁS: Történelmi kellékek nélkül *(A Kegyenc és A revizor Kaposváron)* 239
CZIGÁNY GYÖRGY verse 244

*

Történelmi figyelő

A MARXIZMUS A KUTATÓ MŰHELYÉBEN *(Eric Hobsbawm-mal beszélget Hanák Péter)* 245
LACKÓ MIKLÓS: Kulturális megújulás és népművészet *(A folklorizmus szerepe a századelő Magyarországán)* 251
SZABÓ B. ISTVÁN: Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról *(Aczél György válaszol Francis Cohen kérdéseire)* 262

1983 MÁRCIUS

BÓKAY ANTAL–JÁDI FERENC: „Éltem – és ebbe más is belehalt már" *(Az önazonosság problémája József Attila önéletrajzaiban)* 265
TÜSKÉS TIBOR: „Védekezés a vers – menedék" *(Takács Imre: Forduló csillagképek)* 273
NAGY IMRE: A gyalogló sirály *(Csukás István: Mintha átvágnánk Tahitin)* 278
ALFÖLDY JENŐ: Küzdelem a tényekkel *(Kodolányi Gyula: A tenger és a szél szüntelen)* 280
UTASSY JÓZSEF: Buda Ferenc: Holt számból búzaszál 283
SZEKÉR ENDRE: Kovács István: Ördöglakat 284
PAPP ISTVÁN: Tóth Éva: Hóhatár 286
KELEMEN LAJOS: Benke László: Változás 287

KÉPEK

LANTOS FERENC rajzai 198, 209, 216, 232, 234, 264, 277

12,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM **3. SZÁM**

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
83-238 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

JELENKOR-ESTET rendeznek március 1-én Veszprémben a Vegyipari Egyetemen *Esterházy Péter, Parti Nagy Lajos, Szederkényi Ervin, Tatay Sándor,* és *Thiery Árpád* részvételével.

•

MAKAY IDA szerzői estjét rendezik meg Pécsett március 9-én a Várkonyi Nándor könyvtárban. *Lengyel Balázs* mond bevezetőt, közreműködik *Koszta Gabriella* és *Güth János,* valamint *Gy. Vass Ágnes* és *Gyermán István.*

•

A Békés megyei Könyvtár bibliofil sorozatában megjelent LAKATOS ISTVÁN Kék pille c. verseskötete. A kötet az író húsz régebbi és új költeményét foglalja magába, köztük a Graves-díjjal jutalmazott *Atrium mortis*-t.

•

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK: A Pécsi Galériában március 31-ig *Platthy György* festményei. – A Képcsarnok Ferenczy-termében március 13-ig *Tóth B. László* festőművész emlékkiállítása. – Az Ifjúsági Ház galériájában február 25-ig *Stúdió '82.*

•

Megjelent a BARANYAI MŰVELŐDÉS új száma. A periodika gazdag anyagából a következő tanulmányokra hívjuk fel a figyelmet: *Mezei József–Bokor Béla:* A baranyai közművelődési kutatásokról, *Erdősi Ferenc–Hajdú Zoltán–Rechnitzer János–Sas Béla:* A közművelődés társadalmi-gazdasági feltételei Pécs városkörnyékében, *Törőcsik Mária:* Mohácsiak a művelődésről.

•

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ február 19-én mutatta be *Molière* Tartuffe c. vígjátékát *Nógrádi Róbert* rendezésében. A címszerepet *Győry Emil* alakította. A Kamaraszínházban *Stephen Poliakoff* A természet lágy ölén (Eperföldek) c. színművét mutatták be február 18-án. Rendezte *Vas-Zoltán Iván.*

•

A békéscsabai Új Auróra füzetsorozatában megjelent BÉLÁDI MIKLÓS Az értelem-alapító c. kötete, amely a következő négy Németh László-tanulmányt foglalja magába: *A szellemi országalapító, A minőségeszmény írója, Egy korszak alkonya, Az élő Németh László.*

•

SOMOGYI KIÁLLÍTÁSOK. A Somogyi Képtárban március 27-ig *Balázs Irén* textiljei és *Schéner Mihály* festményei. – A nagyatádi Művelődési Központban február 21-ig *Zs. Kovács Diana* faliszőnyegei.

•

BABITS MIHÁLY emlékülést rendeztek február 1-én Kaposváron, a költő születésének 100. évfordulója tiszteletére. Az emlékülésen *Laczkó András, Péter László, Pók Lajos, Pomogáts Béla, Rádics Károly és Sipos Lajos* előadásai hangzottak el.

•

E számunk rajzait LANTOS FERENC készítette. Pécsett született 1929-ben. A Képzőművészeti Főiskolát Kmetty János osztályán végezte. Mesterének Martyn Ferencet vallja. Pécsi középiskolákban, a Tanárképző majd a Műszaki Főiskolán tanított. 1969-ben megalakította a Pécsi Műhely csoportot. Jelenleg a pécsi Nevelési Központ vizuális műhelyét vezeti. 1952 óta számos hazai és külföldi egyéni és csoportos kiállításon vett részt. Életmű-kiállítása március 18-án nyílik a Pécsi Galériában.

BERTÓK LÁSZLÓ

Egyik rímtől a másikig

III.

Jön-megy bennem egy idegen,
kinéz, leül a képemen,

ha magamat elárulom,
ő az, aki kérdőre von,

ő védelmez, ha bántanak,
egyszer lényeg, másszor alak,

ő a versben, ami közös,
nyelvbe, sorsba bebörtönöz,

emberré tesz, járomba fog,
őt látom, ha boldog vagyok,

őt mondja a társadalom,
ha a titkot szólítgatom,

ő, kivel egy sosem leszek,
de jobb híján benne hiszek,

az ő szárnyát próbálgatom,
ha a kétely a földre nyom.

*

Kint és bent árnyék rácsai,
minden röpülést hallani,

megáll előttem valaki,
mintha a földből állna ki,

neki se jó, ha maga van,
úgy áll, hogy lássam meg magam,

úgy áll, hogy higgyem el neki,
az ember célja: küzdeni,

a rés a rácson: alkalom,
kijuthatok, ha akarom,

úgy áll, néha azt képzelem,
hogy az árnyékot én vetem,

játszik velem az őrület,
mivé legyek, hogy ő legyek,

mikor ő is csak én vagyok,
közben meg ott a sok titok.

*

Minden titok félig titok,
s ketté hasad, ha rányitok.

egyik felén kisüt a nap,
másik felén nehéz lakat,

másik felét, ha döngetem,
mintha szívem dobogna benn,

szívemben meg, ha bent vagyok,
visszhangzik az újabb titok,

s mikor a vers ritmusba fog,
két szó között mindent tudok,

de minden szó a fele csak
annak, ami bennem marad,

s ami vagyok, az is fele
a lényegnek, vagy fele se,

s mi a lényeg, minek fele,
ha se vége, se eleje?

IV.

Kezdjük a végén: meghalok,
holott meghalni nincsen ok,

mert amit oknak vél az agy,
az egytől-egyig okozat,

s ennek okát ha keresem,
új okozatot lát a szem,

s hogy a lét mélyén van-e ok,
arról még annyit sem tudok,

hát mért ne írjam versbe, hogy
az élet él, és élni fog,

s miközben rajtam átteszül,
formálgathatom emberül,

halhatok érte, ölhetek,
betölthetem a lényeget,

melyben minden ok benne van,
amelyre nincsen több szavam.

*

Aki meghal, s bennem lakik,
nélkülem is tud valamit,

sejtem falát azért veri,
mert nem lehet elmondani,

amit elmond anyag-fokon,
nem értem, csak kidobogom,

csak megérzem, ahogy velem
beteljesül a végtelen,

mintha anyám áldott öle
ölelne a halálba be,

s halálomból születne meg,
aki leszek, leszek, leszek,

mintha egy sejt mozogna csak,
mindig arra, ahol a nap,

amíg a fény el nem nyeli,
s az időt a tér befedi.

*

Akit az idő megölel,
nem kérdezi, hogy van-e hely,

van-e feladat, akarat,
szabad-e, amit nem szabad,

akit kiválaszt a dolog,
egy lesz vele és nekifog,

magára többé nem ügyel,
de holtában sem adja fel,

aki egy ritmust befejez,
nem gondol rá, hogy vége lesz,

hiszi, örökké kimarad,
amiben benne van a mag,

aki költő és megijed,
annyi csak, mint a többiek,

mikor a tollat letesza,
szeretné újra kezdeni.

CSUKÁS ISTVÁN

Jeltelen sírok a nyelvben

Eltűnődöm mostanában, talán a helyem keresve:
merre tűnt, hová lett az ősök elporladt teste?

Jelöletlen temetőkkel bár a földet beszórták,
elszántan vándoroltak ázsiai sztyeppéken a kromoszómák,

míg elért hozzánk a csak ránk jellemző fehérjelánc,
az üzenet, hogy milyen legyen szemünk állása, arcunkon a ránc;

ezt értem, nagyjából, s el is tudom képzelni a holtak
földbe süppedő sorát. De a lelkük hol porlad?

A lélek, mely a kaszáló időben is összeránt,
s maroknyi csoportból futtában is teremt hazát,

lovon zötyögtetve, batyuba rejtve istent, sámánt, papot,
s nem hagy állatként pusztulni szíjra fűzött rabot;

mely elpusztíthatatlan, mert kard nem fogja s a kivégzőosztag
csak a levegőt lövi, ha őt lövi, a földre csak a test roskad;

mely fontosabb üzenet s erősebb, mint a romlandó testé,
véres csatatérekről száll tovább, rejtik virágok, madarak, esték;

az édes dallam, mely kihallatszik a világ iszonyú zsivajából,
hogy fölsír rá a kanadai erdő s a behavazott szibériai tábor;

mely embert csinál belőlünk, a többi emberhez méltót,
s nem a félelem, nem a bukás, nem a túlerő – ő mondja ki a végszót;

mely megálljt kiált Béla király szájával, tatárok, janicsárok
hatalmának, hogy ne legyünk kijelölt temető, országnyi lövészárok;

mely elveszejtő látomásomat csitítja, előre elsírt könnyeim letörli,
s így biztat: légy bátor, ha el is hullsz, nem lehet mindenkit megölni,

s ha lehet is, él még tovább, mint halottban a reflex,
az elnémult nyelvben, mely neked is jeltelen sírod lesz –

Fölütöm fejem, agyam tisztul, szemem messzebbre lát,
még élek: sejtembe írt parancs legyőzi a halált!

Ezért ringatott anyám, ezért tanított apám s a halottak
szétszórtan porladó csont-betűje némán is erre oktat,

költő így vagyok, ha bármiről írok, mindig csak róluk írok,
s szavam mögött fölrémlenek a jász, besenyő, kun tömegsírok.

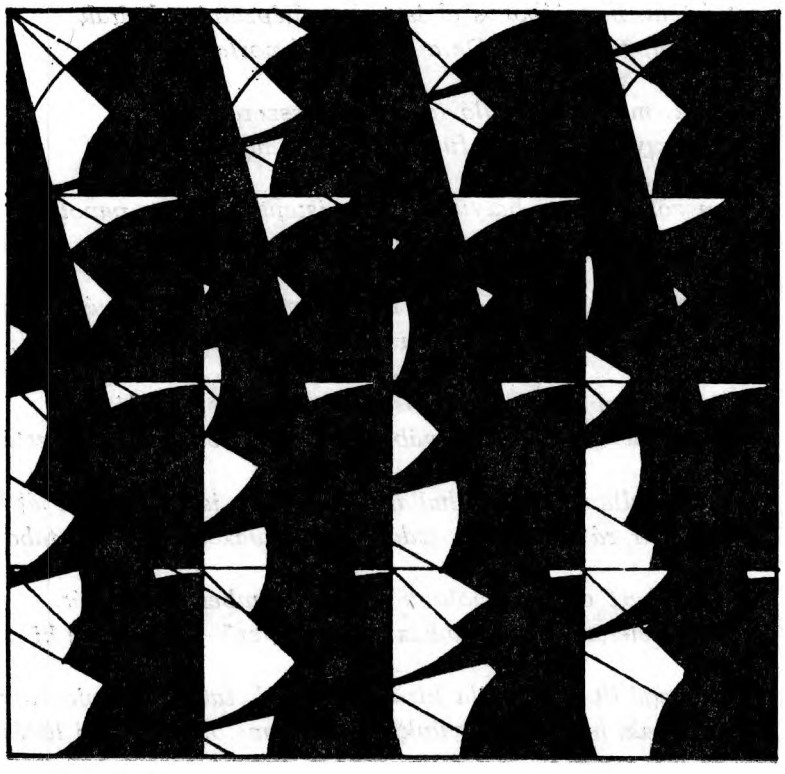

TAKÁCS IMRE

Gyöngyvirág Gyöngyvirága

Szűkreszabottan ültem és fecsegtem,
ölembe véve tarisznyámat.
Tenyeremmel rejtettem ott egy nyájat,
de amelyik nem csengett vissza nekem.

Napfényt hurcoló arcom fölemeltem,
hogy a terem túlsó faláról olvassak.
Megláttam, mi-lehető lényegű lányt
ültettél le magaddal átellenben.

*

Ha válhatnék korpuszkuláris sugárzássá!
Ha szótlan élő gyanánt törmelékességemből
atomjaidhoz tapadhatnék,
egy másik minőség rangját adva neked . . .
Szűkreszabottan ültem és fecsegtem.

*

A szó csak közelítés.
A találkozásokból világ épül –
világrombolással is világra lát
a sértett, a becsapott és a győző
úgyszintén; erdőre vagy sivatagra.

*

Nézzél csak! – ragyogást látsz.
Gyere közelebb! – üres méhkast.
Mégközelebb ha jössz, meghallod
létezetlen dolgozóimnak a zsibongását
a poros vesszőfonatban,
a szakadt pókhálóban –
és mint a megtermékenyült jövő, szeretsz.

Cirkusz a kocsonyában

– Ez már önmagát eszi meg! –
mondták az ünnepély feletáján.
Ultraröviden szóltak a bóhócnak:
– Hagyja abba!

Ne fejezze be, hagyja abba!
Félbenmaradást szenved a zsonglőr is.
A botok föntmaradnak a levegőben,
a taps befullad,
mégis ez a kép lesz a tévék nyeresége;
a kelletlent sugározzák mint botrány-ritkaságot.

Különben a természet a domborzatokon
úgy csókolja a Napot, mint máskor is.
Egy fiú most találja meg a melegség legmelegét,
a majdani csontvázlelet a jövő létbe ürül.

•

A kocsonyává dermedt levegőből
henteslegények mentik a közönséget.
A páholyban úgy pislog az előkelőség,
mint a miskolci kocsonyában a béka.

. . . Mert a hátulsó lábát nem tudta már
kihúzni a megváltozott halmazállapot miatt.
Ezek az „első lábukkal" is várnak addig,
amíg a kés ki nem bontja őket a lágy üvegből.

A porond fölötti kúpos hengert már nem nyesik szét,
megvárják a fölmelegítő Napot másnap délig.
Az artistákat nem biztosította az igazgató,
ráérnek ők elbicsaklani a csodával.

•

És egy tó keletkezik a cirkusz helyén,
egy gyilkos tó.

KENYERES ZOLTÁN

CSÖNGÉTŐL PÉCSIG

– Weöres Sándor pályakezdése –

I. AZ ELSŐ VERSESKÖNYVIG

1. *A felfedezés pillanata*

„Egy új magyar költőről akarunk itt beszélni, aki még csak tizenöt éves. Most van a tizenhatodikban.

Úgy tűnt fel, egyszerre és tiszta fénnyel, áthatóan, ragyogva, a frissesség nagy magányával, mint amikor a derengő esti égen kitűzi fényes fejét az első csillag.

A posta rengeteg levelet hoz a szerkesztőségbe. A rengeteg levélben rengeteg kézirat. Cikk, vers, novella. (. . .) Olykor vasárnapra különösen meggyűlik a posta. Az ember hazaviszi, csöndes nap a vasárnap, összeülünk a levelekkel, elbeszélgetünk az idegen, sose látott emberek, asszonyok, lányok papírra vetett álmaival. A néma beszélgetés eredménye többnyire az, hogy ráírja az ember a kéziratra – kénytelen vele – a halálos, szomorú »nem«-et.

Egy ilyen vasárnap este, a nagy halom levél, a rengeteg mindenféle írás betűsivatagában egy levél s benne néhány kézirat következett soron. A levelet a Pesti Hírlap szombathelyi tudósítója írta. Novák Károly úr. Felhívja a figyelmet egy szombathelyi diákgyerekre, akinek néhány versét mellékeli.

Olvasom a verseket, s olyan érzés fog el, mint amikor a sivatagi homokból belemeríti az ember magát a forró napon a friss, hűvös, tiszta, csobogó vízbe. Megborzong az agyam, a nyakam, a gerincem. Mintha pőrén állnék egy elhagyott sivatagban és valami csodálatos szél simogatna végig. Fuvalom, amely a művészet rejtelmeiből fakad.

Ezeket a verseket egy gyermek írja? Egy serdülő fiú? Nem, nem én tévedek, elolvasom újból a levelet, újból a verseket.

A versek szépek, nagyon szépek. Olyan zengő és hibátlan és tiszta és gyönyörű a zenéjük, mint amikor az orgonán a vox humana futamai repkednek.

A kézben, amely ezeken a hangokon játszik, igaz, még néhol idegen gesztusokra ismerni, nagy költők, ismert költők gesztusaira, de a hang, amely szól, tiszta: a csengés hibátlan, a futamok tökéletesek, ahogyan mondanivalóit értelmezi, egyéni és elragadó . . .”

Ez volt a felfedezés pillanata. A lelkes és ma már megmosolyogtatóan szárnyaló cikk 1929. április 14-én jelent meg a Pesti Hírlap százoldalas vasárnapi számában. Bónyi Adorján írta és fölfedező szavai nyomatékául azt a címet adta: *„Mint csillag az égen.”* Bónyi Adorján nevére ma már kevesen emlékeznek, pedig a két világháború közötti korszak legtermékenyebb tollforgatói közé tartozott. Csaknem negyven regénye és elbeszéléskötete jelent meg, tárcái, cikkei mégannyit tennének ki, és drámái is sűrűn szerepeltek a színházak műsorán. Szépirodalmi műveiben nem nyilatkozott meg fölfedező hajlam, de olyan korabeli kritikusai, mint Nagy Lajos, Schöpflin Aladár, Kardos László mégis kiemelték mesterségbeli tudását, fölényes szerkesztésmódját, környezetábrázolásainak elevenségét, s halálakor, 1967-ben Nemes György jogosan tiltakozott az Élet és Irodalomban az ellen, hogy az irodalomtörténeti ítélet megföllebbezhetetlenül a kispolgári szemléletű szórakoztatók közé sorolja.

A lelkes méltatás és nagy hírrel beharangozott íróavatás egyébként nem volt

példa nélkül való a Pesti Hírlap hasábjain. Alig egy hónappal később Bónyi az akkor már harminchárom éves Maróthy Jenőt vezette „ifjú Góliáth"-nak nevezve a siker porondjára, néhány héttel korábban pedig Porzsolt Kálmánt köszönötte munkásságának ötvenedik évfordulóján olyan melegen és szárnyalóan, ami segíti az utókort abban, hogy pontosan eligazodjék a *„Mint csillag az égen"* olvasásakor.

De a cikket nemcsak Bónyi egyéb méltatásaival érdemes egybevetni, hanem a lapnak avval a számával is, amelyben mejelent. A szám komoruló időben látott napvilágot, a héten Bethlen István miniszterelnök tartott zord beszédet a képviselőházban, és fenyegető hangon „remediumokat" helyezett kilátásba a megromló parlamentarizmussal szemben, „remediumokat", melyeket mint mondotta, más országok is keresnek már. A Pesti Hírlap vezércikke e beszéddel foglalkozott. Szerzője, aki már írásának címével *(„Narancsligetek a Nagy-Alföldön")* sem tanúskodott különösebb valóságérzésről és előrelátásról, derűsen találgatta, mit is érthetett a miniszterelnök a remediumokon: „lehetetlen volna fasizmusra vagy más erőhatalmi berendezkedésre gondolni nálunk – írta –, [. . .]minden világtörténelmi erő a liberális irányzat felé törtet."

A kulturális rovatban megemlékeztek a trónfosztás évfordulójáról és Tamás Ernő Arany János ismeretlen verseként közzétette az *Április 14-én*-t, megfeledkezve arról, hogy a verset tizenhat évvel korábban Czóbel Ernő közrebocsátotta már a Világban. Ezenkívül az újrafelfedező vagy éppen a lap szerkesztősége elfeledkezett a vers nagyobbik feléről is, és a forradalomra vonatkozó sorokat (a negyvenkettőből huszonkettőt) kihagyta a közlésből. A héten ünnepelték Rákosi Szidi színészi pályájának hatvanadik évfordulóját, a rovat részletesen tudósította olvasóit a Nemzeti Színházban rendezett ünnepségről, melyen megjelent a kormányzó és felesége, és átnyújtották a művésznőnek „a legfelsőbb elismerést jelképező Signum laudist" és gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter üdvözletét. Pekár Gyula Mezzofantiról és a nyelvtanulás jelentőségéről értekezett, Harsányi Zsolt pedig *„Baromfiszimfónia"* címen ilyen klapanciákat tett közzé:

Nevess, világ nevess
A napsugár heves,
A föld kacagva zöld
Bársonykabátot ölt.

A csaknem könyvnyi terjedelmű újságszám összhangjába lényegében Bónyi cikke is jól beleilleszkedett, amikor a kor szellemének megfelelő szép hazafias sorokkal zárta a bemutató értekezést: „Tucatnyi vers . . . zengése itt zsong a fülünkben. Ennek a magyar gyereknek muzsikájával jólesik odahajtani fejünket a titokzatos, kegyetlen és gyönyörű magyar sors ölébe (. . .)." Az összhangot csak Kosztolányi Dezső fanyar epigrammái és a lelkesen fölfedezett szombathelyi diák versei bontották meg. A tizenhat éves gyerek, aki akkortájt kapta az első hosszúnadrágot, egyáltalán nem a gyönyörű sorsról írt. A *Ballada két testvérről* – aminek javított változata *A hallgatás tornyának* megjelenése óta gyűjteményes kötetei élén áll – így kezdődött:

Két élet-vert, árva testvér,
Csönderdőben éldegélt.
Künn nagy éj volt, hófúvásos –
Néma éj volt és sötét.

2. *Gyermekkor*

Weöres Sándor 1913. június 22-én született Szombathelyen. „Édesanyám Blaskovich Mária. A Blaskovichok nagyszebeni rácok voltak. A XV–XVI. században Nagyszeben rác, azaz szerb lakosságú volt, csak később vált dominánssá a szászság. A család latinul tudó, hivatalnoki família volt. Majd a Szepességbe kerültek, s néhány

évszázadig a Szepességben és Sároson laktak. Nagyapámat onnan helyezték át Pécsre, s ott lett idővel táblabírósági elnök, s mint ilyen Babits Mihály apjának hivatali kollegája." (Tóbiás Áron: *Weöres Sándor – hangszalagon.* Életünk, 1975.) „A költőt családi szálak fűzik Debrecenhez: az anyai nagyanyja, Nagy Kornélia debreceni lány volt, itt vette feleségül Blaskovich István bíró, aki később pécsi táblai elnök lett." (Kiss Tamás: *Árkádiában éltünk.* 1975.) „... Anyám négy nyelven olvasott és beszélt. Örült, hogy bennem is van kulturális érdeklődés. Anyámtól már hat-hétéves koromban olyan olvasmányokat kaptam, mint Shakespeare, Goethe, Madách, Csokonai..." (Bertha Bulcsu: *Meztelen a király.* 1972.) „Sanyi édesanyja művelt, és mint a művelt nők legtöbbje: szerény, csendes és enyhe iróniára hajló. Minden érdekelte, és valahogy akkor is beszélt, ha nem szólt; éreztem lénye szuggesztív hatását. És úgy érztem, Sanyi és édesanyja egymás szuggesztiójában, lelkileg állandóan egymás jelenlétében élnek. Fölsejlett bennem annak a kivételes-sajátos, termékeny reverenciának eredete, amelyet később anyavallásnak neveztem el Sanyinál." (Várkonyi Nándor: *Pergő évek.* 1976.)

„A családunk mindig »Vörös«-nek ejti a saját nevét, és Vas megyében mindenki így is mondta... Furcsa, hogy lábra kap a »Vöres« változat, ezt azelőtt senkitől sem hallottam. Az alapja nyilván a név furcsa írásmódja, ami valószínűleg nem egyéb, mint tollhiba, vagy rossz beidegzés, hiszen ahogy a felmenőim matriculáit nézegetem, ott a »Vörös« név nagyon sokféle variációban van írva. Nagyapám születési anyakönyvi bejegyzésében például Vörös-t látok, egyszerűen, úgy, ahogy kimondjuk, egy v-vel. Apáméban Weöres van, dupla v-vel. És majdnem minden ilyen bejegyzés a régebbi múltban, eltér egymástól. Hogy ennek mi az oka, nem tudom. S még kevésbé tudom, hogy a család a sokféle névírás lehetősége közül miért éppen a dupla v-s Weörest választotta." (Tóbiás i. m.) „A család prédikátuma budakeszi. Hát akkor úgy látszik, dunántúli név tulajdonképpen. Felteszem azt, tizenhetedik századi nemeslevelét Weöres Mihály kapta és ugyanabban az időben szerepelt egy Weöres Mihály nevű cigányvajda, hogy a két személy azonos. A két Weöres Mihályt még mindig nem tudtam kikutatni, nem tudtam nyomára akadni. Lehet, hogy cigány származású vagyok, és lehet, hogy nem, mert erre vonatkozólag semmi közelebbi adatot mindeddig kutatásaim ellenére sem találtam." (Cs. Szabó László: *Negyvenhat perc a költővel.* Magyar Műhely, 1964.)

Édesapja hivatásos katonatiszt volt. A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött káderlapján, vagy ahogy akkor hívták, „minősítvényi táblázatában" többek között a következők olvashatók: „budakeszi Weöres Sándor (...) 8 gimnáziális osztályt végzett, az érettségi vizsgát »jó« eredménnyel letette, a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia 3 évfolyamát »jeles« eredménnyel végezte 1901-ben (...) 1902/3 évben a dandár tiszti iskolát elméletben »igen jó«, a gyakorlatban »igen jó« eredménnyel végezte – 1903/04 tanévben a dandár tiszti iskolát a gyakorlatban »jól megfelelő«, az elméletben »igen jó« eredménnyel végezte. – 1905–1907 a cs. és kir. hadiiskolát jó eredményel végezte." Ez utóbbi a bécsi katonai akadémia volt.

Amikor megkapta hadnagyi kinevezését, a következőket írták róla: „Szilárd jellemű, nyugodt kedélyű, igen jó szellemi képességekkel és felfogással bír, törekvő, a fegyvernem iránt nagy előszeretetet tanúsít. Reményt nyújt, hogy jó lovas tiszt válik belőle. Elég jól lovagol, némi lóismerettel bír. Egy tulajdon lova van (...) Magatartása szolgálatban: elöljárók irányában engedelmes és kötelességszerűen nyílt; egyenrangúak irányában: barátságos és előzékeny; alárendeltek irányában: következetes és jóakaró. Magatartása szolgálaton kívül: jó bajtárs, fellebvalókkal szemben tiszteletteljes és szerény, alantasokkal barátságos és előzékeny; jó társaságban forog. Egészségi viszonyai, hadiszolgálatra való alkalmassága: középtermetű, nyúlánk, egészséges, minden fáradalmak elviselésére békében és háborúban alkalmas."

Az első világháború alatt frontszolgálatot teljesített és vezérkari százados lett belőle, több magas kitüntetést kapott „az ellenség előtt teljesített kitűnő szolgálatainak elismeréséül". 1918 őszén őrnaggyá léptették elő. Azok közé a hivatásos tisztek közé tartozott, akik a Tanácsköztársaság idején szolgálatot vállaltak a Vörös Had-

seregben – ahogy Bertha Bulcsu idézi a költő visszaemlékezését – „hadtestparancsnok volt Stromfeld Aurél mellett. A Horthy-idő kezdetén halálbüntetés fenyegette, de aztán megúszta annyival, hogy kizárták a hadseregből, és tiszti rangjától megfosztották. De azt meg kell hagyni, mégis kapta a katonai nyugdíjat." (Bertha Bulcsu i. m. 284.) A Tanácsköztársaság alatt folytatott tevékenységére azonban egyelőre nincsenek dokumentált adataink.

A Honvédelmi Levéltárban található „Anyakönyvi lap" csak a következő adatokat közli szárazon: „1918. III. 20. áthelyeztetett a zala–veszprémi 20. hadosztály állományába; 1919. III. 21. belépett a vörös hadseregbe; 1919. VIII. 1. belépett a magyar hadseregbe; 1919. IX. 1. áthelyezték a felszámolás pótk.hez (...) 1920. IV. 20. ünnepélyes eskü." Alig egy hónappal később egészségi állapotára hivatkozva szolgálattételre alkalmatlannak minősítik, majd a nyáron leszerelik. A nyúlánk, fáradságot nem ismerő emberről hirtelen azt írják, hogy „alacsony, gyengén fejlett és táplált", s a felülvizsgálatokon rokkantnak minősítik, aki „mindennemű népfölkelési szolgálatra is alkalmatlan". A leszerelési irathoz megjegyzésként csatolják azt az indokot, ami már alighanem a valódi indokra világít rá, tudniillik a vörös hadseregben teljesített szolgálatra. „A Honv. VII. osztályának 1934 titkos 1921. sz. ügyirata szerint Weörös (sic!) Sándor őrnagy a tiszti állás becsületét sértette meg." Ennek alapján az 1921. augusztus 13-án kelt „kormányzói elhatározás" 1921. szeptember 1-i hatállyal nyugállományba helyezi. „Választott lakhelye: Csönge, Vas megye."

A költő szellemi fejlődésén nyomot hagyó egyéniségét néhány történet is körvonalazhatja. Illés Árpád mesélte, hogy amikor Csöngére látogatott, Weöres édesapja kocsival várta az állomáson. (Ostffyasszonyfán, mert Csöngéig nem ment el a vasút.) A fiatal ember alig lépett le a vonat lépcsőjéről, amikor idősebb Weöres Sándor szigorú hangon mellének szegezte a kérdést: – Szereted Hitlert? Miután elhangzott a válasz, hogy „szereti a fene", megenyhült és azt mondta: – Jól van, öcsém, mert különben be se vittelek volna a faluba. Ugyancsak Illés Árpád mesélte, hogy amikor az öreg hírét vette a fasiszta diszkriminációs törvényeknek, katonásan megparancsolta a helybeli vegyeskereskedés zsidó tulajdonosának, hogy ezentúl köteles vele mindennap a falu főutcáján karonfogva végigsétálni.

Tóbiás Áron idézett interjújában olvashatjuk: „A környéken máig is emlegetik édesapádról az 1944-es nyár nem mindennapi történetét. Amikor a Hitler-ellenes merényletnek híre jött Csöngére, nyilván a rádión át, mégpedig a nem mindig tisztán hallható londoni rádió magyar adásán át, az »ezredes úr«, édesapád, mérhetetlen örömmel végigszáguldott a falun, s mámorosan, magából kikelve kiabálta: »Megdöglött a nagy kutya, megdöglött a fekete kutya...« A merénylet, mint tudjuk, nem sikerült, meghiúsult, s az ezredest följelentették rosszakarói. Be is citálták nemsokára Celldömölkre, a hadrakelt, illetőleg akkor már visszavonuló hadsereg hadbíróságára. De ott egy jószándékú hadbíró elé került az ügy, aki maga is szinte megállás nélkül »hátrált« Csikszeredától Cellig, s aki a következő példás jogi fordulattal intézte el az ügyet: mivel a szóban forgó inkriminálló kijelentés egy idegen állam vezetője ellen hangzott el, vádat a magyar királyi hadbíróság csak akkor emelhet, illetőleg emelhetne a vádlott ellen, ha az illető állam budapesti követsége lenne a kezdeményező..."

A történethez hozzátartozik, hogy a faluban „ezredes úrnak" szólított kvietált őrnagy – a költő emlékezete szerint – a felszabadulás után nyerte el a címzetes alezredesi rangot és a vele járó magasabb nyugdíjat. Az 1950-es évek elején aztán birtoka révén – amit addig 1919-es érdemeire való tekintettel védettnek nyilvánítottak – kuláklistára került, s rangját, nyugdíját egyaránt elvették. Alakjának felidézésére álljon itt még egy mondat abból a levélből, amelyben Illés Árpádék 1948-ban született gyermekéhez gratulált: „Kedves Árpi! Nagy magányomban fénypont az örömhír, hogy Ádámkával eggyel többen lettünk, akik hiszünk Magyarországban."

Weöres Sándor Pápán kezdte az elemit, ahol édesapja akkor állomásozott.

De ez éppen az 1919–1920-as tanév volt, s eközben került sor a kényszernyugdíjazással tulajdonképpen szerencsésen végződő hadbírósági eljárásra és a család visszatért Csöngére, hogy a maradék birtokon gazdálkodjék. Weöres a második osztályt már itt járta. A csöngei birtok valamikor néhány ezer holdat tett ki, idővel azonban megcsappant, s a nagyapának már csak hatszáz hold jutott. Ezt osztotta föl hét gyermeke között. A hazaküldött őrnagy mintegy száz holdon rendezkedhetett be a polgári életre, s bár gyakorlati tapasztalata nem sok volt, a gazdálkodás tudományát szakkönyvekből merítette, jól boldogult, s fia egy évtizeddel később már kétszáz holdas birtokosnak nevezte egy Hatvany Lajoshoz írott levelében.

„Vas megye országunk legváltozatosabb megyéje – emlékezett Weöres évtizedekkel később szülőhelyére. – Sűrítve és kicsiben majdnem az egész Európa benne megtalálható. Délkeleti szöglete, Jánosháza és környéke, mediterrán jellegű, mintha Itáliában járnánk. De már néhány kilométerrel északabbra Karakó, a hajdani avar székhely, a kelet-európai sztyeppéket idézi. Tovább, Celldömölk mellett a Sághegy, a Balaton menti bazalt-hegysor szélső tagja, kialudt vulkán, bora Badacsonyéval és Somlóéval versenyezhet. Körülötte a Kemenes-hát, Gérce, Nagysimonyi, Csönge, az ukrán dombvidék bánatos szépségére hasonló. A Rába-part, Sárvárnál vagy Hidvégnél, az erdős-lombos francia folyópartokról beszél, antik nyugalmú tájakról, ahol mintha latin pásztor-istenek őriznék gulyáikat..." (Bevezető Reismann János *Savaria* című könyvéhez.) Várkonyi Nándor pedig így írta le Weöresék pátriáját: „Tetszett a régimódi udvarház, a Rába egykori árterének szélén állt, tágas gazdasági udvar elején. Akácfák alatt karám a lovaknak és teheneknek, földbe ásott, zsúptetős juhakol, veteményes. A meredek parton, fent melléképület, benne vendégszoba, messzevivő kilátással a folyó ligetes síkjára. Régimódi bútorok mindenütt. Az új időket csak a házigazda motorkerékpárja jelképezte, azon száguldozott peckes tartással..." „Érdemes idejönni – hívta a költő Fülep Lajost egy levélben, már a háború alatt –, mert igen finom-szépségű vidék ez, furcsa szögletes dombjaival, csillogó levegőjével, a Rába-völggyel és a távolban látszó kőszegi hegyekkel." (1944. március 22. MTA)

„Csönge, az én falum, tele van a magyar vagy szorosabban véve pannóniai művészetnek, költészetnek az emlékeivel, a levegőjével, például a nagynéném Csöngén egy kis Kisfaludy-házban élt. Az eléggé szétágazó Kisfaludy-családnak egy szegényebb ága élt Csöngén és valamikor a múlt század végén halt ki ez a Kisfaludy-ág. Az a dimbes-dombos-halmos vidék, Kemenesalja, egy életre szóló benyomást adott, és a tömérdek mondóka, népi játék, amivel gyerekkoromban találkoztam, pl. a lucázás, ami nálunk nem Luca-széke volt, nem ez a háromlábú szék, hanem szalmahintés. Luca, Luca, kitty-kotty, nénémasszony litty-lotty – efféle mondóka kíséretében hintették a szalmát, aminek valami olyan jelentősége volt, hogy az ártásokat elűzi. Aztán élt nálunk, talán ma is él a regélő ének egyik verziója – Amott kerekezik egy szép pázsit, azon legelészik csodafiú szarvas, csodafiú szarvasnak ezer ágaboga, ezer misegyertya gyújtatván gyulladjék, oltatván aludjék, sej regő rejtem, neked ejtem; és így tovább. Más variációja ez annak az éneknek, ami az ország majdnem minden részében valamilyen verzióban megtalálható." (Simon István: *Írószobák.* 1976.)

Csönge azonban nemcsak a Kisfaludyak említett ágával kapcsolódik a magyar irodalmi hagyományokhoz, hanem Petőfi révén is ismerős. Itt élt ugyanis az a Csáfordi Tóth Ferenc nyugalmazott őrnagy és földbirtokos, akinek tizenhét éves leányába Petőfi beleszeretett, amikor 1839-ben néhány hónapig Ostffyasszonyfán tartózkodott, s többször megfordult Csöngén. Csönge tehát Petőfi első szerelmes verssorozatáról, a Róza-versekről nevezetes falu irodalmunkban. S e boldogtalan szerelem történetét többek között éppen az a Hutter Zsigmond derítette föl, aki a falu lelkésze és Weöres Sándor hitoktatója volt. Ő volt az első „mester" Weöres életében, őt követte Pável Ágoston, Fülep Lajos, Füst Milán, Hamvas Béla. Édesanyján kívül tőle kapta az első könyveket.

Mit olvasott? Pályakezdésétől máig számos nyilatkozata látott napvilágot és

több legendaépítő riport jelent meg arról, hogy már egészen kisgyermekkorában Shakespeare-t, Madáchot, vagy német nevelőnője révén Schiller drámáit és a német költészetet olvasta, persze eredetiben. Édesanyja Ady és Babits verseskönyveit hozatta meg számára. Ezeknek külön-külön, sőt együttes igazságában sincs okunk kételkedni, mint ahogy abban a nyilatkozatában sem, hogy eszmélődésére minden hatott, még az ablaküvegen mászkáló légy is. A már rendelkezésünkre álló adatokat még ki lehet egészíteni avval, hogy otthon nemcsak verseskönyvekhez és drámákhoz juthatott hozzá, hanem kezébe kerülhettek azok a Marx, Engels, Lenin, Kautzky, Trockij elméleteit népszerűsítő politikai brosúrák, amelyeket apja őrzött meg 1919-ből. Mindezek valóban hozzájárultak a bámulatosan korán érő gyerek lelki fejlődéséhez. De belső ösztönzésének, veleszületett hajlamának kibontakozásában egy egészen másfajta szellemi hatás és olvasmánycsoport játszott különleges szerepet.

Weöres gyermekkorában Csöngén és Celldömölkön működött egy antropozófiai kör. Ez úgy jött létre, hogy Karl Baltz osztrák-német hegedűművész és felesége, aki csöngei születésű volt, gyakran töltöttek hosszabb-rövidebb időt a faluban Molnár Ilona édesanyjánál. Ők hozták magukkal a helybeli intelligencia művelésére vagy éppen szórakoztatására az akkor divatos okkult tudományokat. Egyszer Csöngén, másszor Celldömölkön gyűltek össze, s messze földről érkezett vendégek is megfordultak náluk. Weöres ma is emlékszik Arnoldo Tapia Caballero chilei zongoraművészre, Celldömölkön pedig meglátogatta a kört a Steiner-iskolához tartozó Albert Steffen, akinek a verseit később Devecseri Gábor ültette át magyarra. Weöres édesanyja eljárt ezekre az összejövetelekre, s magával vitte a német nevelőnő jóvoltából németül már meglehetősen jól értő kisfiát. A társalgás ugyanis Karl Baltzra és a vendégekre való tekintettel jobbára németül folyt.

Ma már talán filozófia szakos bölcsészek sem tudják, hogy mi a különbség a teozófia és az antropozófia között, sőt hírét sem hallották egyiknek sem, az első világháborút megelőző és követő időszakban azonban olyasfajta hatást gyakoroltak e misztikus tanítások az európai és amerikai polgári értelmiségre, mint az ötvenes-hatvanas években a zen buddhizmus. Az első teozófiai kör az 1870-es években alakult, Henry Steele Olcott angol ezredes alapította Bombay-ban, aztán a Madras melletti Adyarban működött. Itt csatlakozott hozzá egy kalandos életű német–orosz származású asszony, Helena Petrovna Blavatsky, aki miután hajófűtőnek öltözve megszökött férjétől, felcsapott garibaldistának, aztán beutazta a világot, spiritizmussal kezdett foglalkozni, Kairóban szellemidéző kört alapított, végül Indiában kötött ki, és Olcott ezredes oldalán a mozgalom vezére és ideológusa lett. A keleti és európai miszticizmusból összeszedegetett tantételek népszerűsítését egy angol nő, Annie Besant végezte el, aki Blavatsky hívására ment Adyarba és tért át a hinduizmusra. De a teozófia mellett őszinte lelkesedéssel kapcsolódott be az indiai függetlenségi mozgalomba is, és az angol hatóságok mint veszedelmes felforgatót internálták. Érdemes megemlíteni, hogy a magyar teozófiai kör megalakulásakor Magyarországon is járt. A Magyar Teozófiai Társulat 1905-ben szerveződött meg, 1912-től folyóiratot adott ki, ezenkívül Teozófiai Könyvtár, valamint Teozófiai Füzetek címmel két kiadványsorozatban bocsátotta közre a mozgalom irodalmát. Természetesen szakirodalmát, de született egy magyar teozófiai regény is, Pásztor József *Újraélők* című regénye.

1913-ban aztán szakadás következett be a mozgalomban és a német frakció kivált az angol–indiai anyaszervezetből. Ennek élén egy prófétikus hajlamú osztrák férfi, Rudolf Steiner állt, aki fiatalabb éveiben matematikával foglalkozott és filozófiából doktorált Bécsben. Ő keresztelte át gyorsan növekvő szektáját teozófiai körről antropozófiai körre. Az eredetileg világtestvériséget hirdető mozgalmat később végleg kettészakították a nemzeti ellentétek s az első világháború alatt az angol teozófusok már fölhívással fordultak a brit fegyverek érdekében a világ varázslóihoz, hogy titkos tudományukkal működjenek közre Németország megtörésében és elpusztításában. A két irányzat között elsősorban frakciós és nemzeti ellentét szított tüzet, de eltértek egymástól az egyébként hasonló alaptételek hangsúlyveté-

sében is. A teozófusok az istenhez vezető út feltárását tűzték ki célul, az antropozófusok az emberre vonatkozó okkultista ismereteket ígérték híveiknek. Tanaik irányát és társadalmi jelentőségét abból a meglepően vehemens küzdelemből lehet rekonstruálni, amit a hivatalos egyházak, mindenekelőtt a katolikus egyház folytatott ellenük. Nálunk a Szent István Társulat vállalta az ellentámadás feladatát és 1923-ban szarkasztikus pamfletet bocsátott közre Wolkemberg Alajos tollából.

De mutatóba lássunk valamit a tanokból. A mozgalom jelvénye a kettős háromszög volt, közepén az egyiptomi kereszttel. Az egyiptomi kereszt az anyagi világba alászállott szellemet jelképezte, a kettős háromszög a világegyetem egységét szimbolizálta. A csúcsával fölfelé néző háromszög az atyát, a tüzet és a szellemet jelentette, a lefelé álló pedig az anyát, a vizet és az anyagot. A kettős háromszöget farkába harapó kígyó kerítette körbe, ami az örökkévalóság ősi ábrázolása, fölötte pedig egy szvasztika állt, ami ekkor természetesen még nem a náci vérfürdőket juttatta az emberek eszébe, hanem ókori kultúrákból származó jelkép volt, a forgó világegyetemet és a keringő energiákat jelképezte. „Az ember minden létrehozott gondolata a belső világba megy át és egy aktív lénnyé válik azáltal, hogy társul, hogy úgy mondjuk, egyesül egy elemlénnyel, vagyis a birodalmak félintelligens erőinek egyikével. Aktív intelligenciaként él tovább – elmeszülte teremtményként – hosszabb-rövidebb ideig, arányban az eredeti, őt létrehozó gondolattevékenység intenzitásával. Így él tovább a jó gondolat jótékony erőként, a rossz kártékony démonként. Így népesíti be az ember állandóan áramát a térben saját világával, telíti képzelete, vágyai, ösztönzései és szenvedélyei szüleményével: egy áramlással, amely minden vele kapcsolatba kerülő érzékeny, vagy ideges szervezetre dinamikus intenzitásához mérten kihat."

Annie Besant egyik magyarul is olvasható tanulmánya, *A sors törvénye* kezdődik ezekkel a sorokkal, és evvel az idézettel vissza is kanyarodtunk Weöres Sándorhoz, mert az illusztrációul felütött füzet az ő könyvtárából való. Verseiben pedig időről időre felbukkannak a titkos áramlások és különleges lényeg, képteremtő fantáziáján évtizedek múlva is tetten érhető az okkult tanítások és misztikus filozófiák hatása. Nem a kifejezendő tartalomban – bár nemegyszer abban is –, hanem a kifejező eszközökben, az előadás kellékeiben és kulisszáiban. Egyik-másik ötletszerűnek hangzó vagy szürreálisnak látszó vers-mozzanat ezekre a forrásokra vezethető vissza és képeinek, motívumhálózatának néha követhetetlennek mutatkozó vagy bizarr logikája elrendeződik és kisimul, ha a kíváncsi olvasó tudja, hová nyúljon a könyvespolcon, hogy megkeresse a képek és jelképek eredeti forrásvidékét és rendeltetését. Az önkényesnek látszóról ekkor kiderül, hogy tradicionális, csak egy szokatlan tradicióhoz kapcsolódik.

A filozófáló vers és a verssé vált filozófia persze nem azonos egymással, de éppen ez utóbbinál – aminek körébe Weöres költészetének egy része tartozik – az értelmezéshez tudni kell, hogy mi az, ami transzformálódik, átlényegül és költészetté lesz. Ezért kell komolyan venni Weöresnek azt a későbbi kijelentését, hogy ifjúsága misztikus olvasmányok jegyében telt el. Az iskoláskori antropozófiai élmények – amik valószínűleg túlnyúltak az elemista éveken, mert Steffen 1929-ben járt először Magyarországon, Karl Baltz pedig még 1936-ban is megfordult Csöngén –, valamint Lao-ce Tao Te kingje és egy ókortörténet irodalmi és vallástörténeti szemelvényei mind abba az irányba mozdították élénk transzcendens érdeklődését, hogy a későbbi években elolvassa mindazt, ami a keleti és európai misztikus irodalmakból keze ügyébe került az Upanisádoktól és a Bhagavad Gitától Avilai Szent Terézig, Plotinustól Clairvaux-i Szent Bernátig, Eckharttól és a Szent Viktori kolostor filozófusaitól Jakob Böhmeig. Az egyébként múlónak és jelentéktelennek ítélhető gyermekori élmény ezen az intellektuális mozgósításon keresztül vált költészetének egyik erjesztőjévé.

Közben teltek-múltak az évek. Weöres Sándor bármilyen érett gyermek volt is, nemcsak írt, olvasott és a világ menetén elmélkedett, hanem dolgozott a határban, ahogy tudott, segített apja gazdaságában, borjút, tehenet, disznót őrzött, szőlőt

fattyazott, összeszedegette a tövek alján a növekedést akadályozó köveket. Ezt a munkát nem kedvelte. Inkább mechanikus szeretett volna lenni, a gépek iránt vonzódott, kerekek, csapok, csavarok érdekelték, szívesen elbajlódott alkatrészekkel és szerszámokkal. Apja, aki fiából komoly tudományú gazdaembert akart nevelni, kapva kapott ezen a jó hajlamon, és amikor fia elérte a középiskolás kort, a szombathelyi reáliskolába iratta. A választáshoz hozzájárult az is, hogy a szombathelyi gimnáziumot katolikusok, a premontreiek tartották fenn, a Weöres család pedig evangélikus volt. 1923–1927-ig az első négy osztályt magántanulóként végezte és csak vizsgázni járt be a városba, ötödik osztályban aztán rendes tanuló lett és tulajdonképpen ekkor került életében először közösségbe.

Amikor a városba költözött, először egy Gábriel János nevű matematikatanárnál lakott, majd Pável Ágostonnál lett kosztosdiák. Pável Ágoston nem volt iskolai oktatója, mert a leányiskolában tanított, mégis ő határozta meg előrehaladását ezekben az években, ő irányította szellemi fejlődését a növekedés legérzékenyebb korszakában. Már lényének sugárzása átjárta a nála lakó diákot, a tudomány és művészet aurája vette körül: a legszebb pannon hagyományokat folytatta, a táj keretében egymás mellett élő népek kulturális követeként dolgozott. Ő alapította a városi könyvtárat, ő bocsátotta útra a Vasi Szemle című folyóiratot, éber figyelemmel kísérte és biztató szóval támogatta a Nyugat-Dunántúl szellemi kezdeményezéseit, otthonát valóságos kis néprajzi és régészeti múzeummá alakította, lélekben gyarapodott, aki csak azt megtanulta, amit itt látott. Szűkebb szakterülete a szlavisztika volt, a Mura vidéki szlovén nyelv és irodalom emlékeit gyűjtötte és rendszerezte. Első verseit is szlovén nyelven írta, s ötvenedik évéhez közeledett, amikor magyar nyelvű verseskötete megjelent *Vak völgy ölén így zsolozsmázok* címmel. Ez már az 1930-as években történt, és a könyvet a tanítvány, Weöres Sándor méltatta a Nyugat hasábjain.

Pável Ágoston nemes, kedves egyénisége mellett Várady Imrének, a későbbi bolognai professzornak és irodalomtanárának, Kardeván Károlynak a nevét kell megemlíteni a krónikában. Kardeván Károly Madáchról írt tanulmányokat, de értette az új irodalmat is, és azok közé tartozott, akik Weöres érdeklődését a klasszikusoktól a modernek felé terelték. Tizenhárom éves korában érte az első modern irodalmi élmény, amikor a Pesti Napló almanachjában találkozott Babits *Két nővér* című versével. Aztán kezébe került néhány Ady-vers is. Eleinte riasztóan hatott rá ez a költészet, de nem elriasztóan: felcsigázta érdeklődését, és újabb olvasásra ösztönözte. Édesanyja meghozatta számára Ady *Vér és arany* és Babits *Recitatív* című kötetét. Szombathelyen kitűnően képzett és nyitott szellemű tanárai csillapították olvasási szomjúságát. Kassákot, Illyést, Sárközit adták a gyerek kezébe, újságokkal, folyóiratokkal látták el, a németek közül nemcsak Georgét és Rilkét olvastatták vele, akiken az első nemzedék is nevelődött, hanem a magyar irodalomban akkortájt felfedezett Trakl verseire is fölhívták a figyelmét. A franciák közül természetesen kezébe nyomták Apollinaire-t, de az már meglepőbb, hogy miként került a kis dunántúli városba Max Jacob könyve is. A diák növekedése, gyarapodása arról tanúskodik, hogy Szombathely nem provinciális város volt.

A szerveződő helyi irodalmi körökkel a kultúregyesületben meg a kispityeri kocsmában rendezett irodalmi ivászatokon barátkozott össze. Bárdosi Németh János így emlékezik vissza a középiskolás Weöresre:

„Weöres Sándort tizenöt éves korában ismertem meg. Akkor a szombathelyi reáliskola tanulója volt. Pável Ágoston, kedves tanárja és szállásadója hozott össze vele. A Kultúregyesület könyvtárában egy estébe hajló délutánon találkoztunk, édesanyjával jött. Vékony, inkább véznácska fiú volt, arcából (kerek, telt arc) a szemét és a homlokát láttam rendkívülinek. Hangja vékony (akárcsak Móricz Zsigmondé), de dallamos, éneklő, mintha valami furcsa hangsúllyal verseket mondana. (Ezt a hangütést aztán később versmondásaiban is nemcsak füllel, lélekkel is mindig örömmel hallottam.) Már ismertem verseit, melyek akkor is olyan meglepően érettek és újak voltak, akárcsak a mai versei. Lenyűgöző volt a tudása is. Nem csupán a sok-

féle műfaj változatát hordta kisujjában, de világképe mai távlatait is. A latin, a görög irodalom mellett a kelet világát is magába fogadta." (Bárdosi Németh János: *Utak és útitársak.* 1975.)

Az 1927–1929-ig a szombathelyi közösségben eltöltött két esztendő döntő jelentőségű volt Weöres életében. De az olvasás kiegészítő foglalkozásból fokozatosan kizárólagos szellemi tevékenységévé fejlődött. Az iskolai tanulást nem úgy mellőzte, hogy a mulasztás egy-egy nekidurálással, elszánt év végi hajrával pótolható lett volna, hanem teljesen kiiktatta életéből, a hatodik osztályban ezért menthetetlenül megbukott s évismétlésre szülei Győrbe iratták. Ezért nem egészen igazságosan ürített „emlékpoharat" később nevelő városára, amikor így fogalmazott:

Életem a régi reállal lekvittelt
ehelyütt öt évet. De két tanár pikkelt,
azt mondták, nem érek egy rossz huszas nikkelt
s elüldöztek engem, a lézengő rittert.

(Szombathely)

Az igazsághoz inkább a következő mondatai járnak közel: „Az iskolával való kapcsolatom nagyon különös volt. A tanáraim egyrészt sokat foglalkoztak velem, másrészt kissé egyetemszerűen végeztem én a középiskolát, gyakran inkább az iskola mellé jártam, mint bele. Így aztán annak ellenére, hogy a tanárok részben szerettek és becsültek, mégis rúgtak egyik iskolából a másikba, mint a futball-labdát. Egyáltalán nem voltam könnyen kezelhető diák. Enyhe alkoholizmusban szenvedtem már abban az időben, és nem igen tanultam. Csak azt tanultam, ami érdekelt. És amelyik tantárgy nem vonzott, azokról szinte sejtelmem sem volt. Nem volt a tanáraimnak könnyű dolga velem, és hát középiskolás pályám ennek megfelelően elég viharos volt." (Moldován Domokos: *Magnetofonbeszélgetés Kodály Zoltánról Weöres Sándor és Károlyi Amy költőkkel.* Forrás, 1972.)

Az osztályismétlésre szánt 1929–30-as tanévben újra magántanuló lett Győrben és csak a sikeres vizsga után engedték el hazulról bentlakó diáknak. Győrben ismerkedett meg Illés Árpád festővel, akihez aztán sok évtizedes barátság fűzte. De a hetedik osztály megint nem sikerült, s kegyelemből átengedték ugyan, a szülők mégis jobbnak látták, ha másik iskolába iratják és újra otthon fogják a vizsgáig. Így érettségizett le 1932 tavaszán a soproni Széchenyi István Reálgimnáziumban magántanulóként. A vizsga hivatalosan pontot tett a gyermekévek végére, de Weöres matura ide, matura oda, egyébként is messze járt már ekkor, verseit országos lapok közölték, a legnagyobb költőkkel levelezett és nevét kezdte már szárnyára venni a hír.

(Folytatjuk)

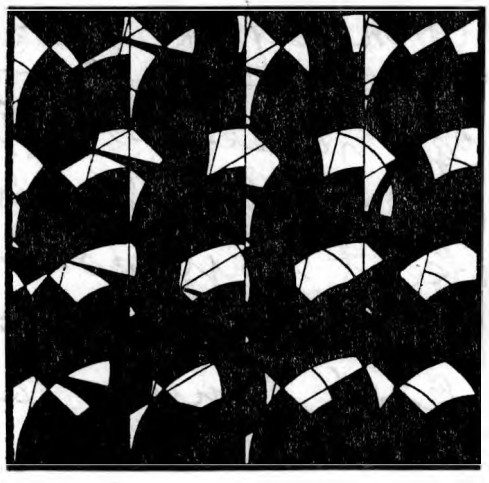

Szó

Aki a szót megragadja
sugarát is ragyogtatja
árnyékát is megmutatja.

Aki a szót elcsépeli
fényét árnyát elkeveri
magasságát porba veri.

Jelen, múlt, jövő

Ablakban ül jelenkorom.
Bútorok osztoznak múltamon.
Jövendőm futkos a folyosón.

Után-apokalipszis

A világvége recseg a fejünkbe.
De akár közvetlen ősidőben,
mád-erdőként hajladozunk,
pókként saját szívünkből
magunk köré fonjuk tanyánkat.

Weöres Sándor

SÁNDOR IVÁN

Közben

Másik cellában vagyok, ez volt az első gondolatom, fény derengett felettem. Lehet, hogy ide vezettek, mikor átvett az idegen kar, lehet, hogy éjszaka volt és azért nem láttam meg rögtön a beszivárgó fényt. Nem volt éjszaka. Mikor a betonudvaron elvonult előttem a szakasz, délután négy óra lehetett, a nap állásából tudok olvasni. Felálltam a priccsre, felfelé nyújtózkodtam. Egy tenyérnyi nyíláson derengett be a fény, elsötétült a nyíláson túli világ, ahogy figyeltem, aztán újra éles lett. Talán a nap halad felettem. Ilyen gyorsan nem haladhat. Egy idő után megállapítottam, hogy nem természetes fényforrást látok. Cellám felett egy helyiség lehet, ahol felkapcsolják a világítást, azután kikapcsolják. Rosszabb volt, mint a teljes sötétség, az állandó vibrálás, réteget húzott közém és minden más közé, aminek érzékelésére eddig legalább próbákat tudtam tenni. Most már csak a várakozás, mikor hozzák az ételt, mikor viszik a küblit, két ajtónyitás, néhány harapás és az egyre ritkább ürítkezés közé szorult mindaz, ami létezésemet jelentette. Ha elaludtam, rögtön alakok és tárgyak vettek körül. A múltból jelentek meg, ha felébredtem, folytatták körülöttem imbolygásukat, a jelent kiiktatták, mégsem ezt, a dimenzióvesztést érzékeltem legélesebben. Addig minden órám a várakozással telt, most megszűnt bennem az igény arra, hogy bármit jövőidőben képzeljek el. Mintha elvesztek volna az utak. Visszaléptem gyerekkoromba, a múltba kanyargott minden jelenet, néha kivilágosodott felettem a tenyérnyi nyílás, ilyenkor derengés töltötte be a cellámat. Jobban kívántam a teljes sötétséget, a világosodástól könnyeztem, szemem már jó ideje megtelt váladékkal, a víz is csípte, néha egy lavórral hoztak. Szakállam már jó ideje kinőtt. Hosszából eleinte következtetni tudtam a napok múlására, de körülbelül két hónap elteltével már nem tudtam érzékelni a növekedést. A múltban éltem, de nem meghatározható időben. A jelenetek nem hasonlítottak olyan helyzetekhez, amiket átéltem, újak voltak és másfélék, egyszer kisfiúként fehér köpenyben, gumikesztyűben operáltam, máskor anyám ernyőjével futottam valamilyen vízparton, ismeretlen arcú lányokkal szeretkeztem ismerős helyeken, de sohasem a saját szobámban, vagy másokéban, ahol valóban jártam, amikor felébredtem, nem arra voltam kíváncsi, mi vár rám a következő órában, az álom folytatását kívántam, és egy idő után már akkor is folytatni tudtam ezt a színes utazást, ha nem aludtam el, álom és ébrenlét határán berendeződött körülöttem a világ. Valamilyen mimikrit találtam, gondoltam azokban a ritka pillanatokban, mikor egy kiáltás, egy ajtócsapódás időlegesen tudatára ébresztett annak, hogy hol vagyok. Siettem vissza a képek közé.

Nappal volt-e vagy este, örökös éjszakám egyik, nem tudom milyen időpontjában belöktek valakit a cellámba. Annyira már képes voltam tájékozódni, hogy a sötétséget szürkeségnek láttam, a falakat, priccsemet jól érzékeltem, és mindig megtaláltam a csajkát, a küblit, láttam azt is, hogy az alak a földre zuhan, kezével kapargál, megtalálja a priccs szélét, felhúzza rá magát, pokrócomba burkolódzik, elalszik. Vagy csak feküdt? Mennyi idő

telt el így? Mióta nem tudtam érzékelni az időt, mert addig préselődött, míg kiveszett belőle a várható, úgy éreztem, hogy ez mindig így volt, már jóval a letartóztatásom előtt is. Dehát azt mondod, hogy minden pillanatodon uralkodik ez a kiürülés, akkor legalább a pillanatról kell, hogy tudomásod legyen, mondtam magamnak, mi volna, ha a pillanatokat raknád egymás mellé, kényszerűségében a pók is önmagából termeli az életfonalát, amin próbál előremászni, talán vezetnek valamerre az időrészecskék. Petri feküdt a pricscsen. Nem tudtam, felismert-e már, nem szóltam, nem közeledtem hozzá, természetesnek tartottam, hogy végre ott van. Mintha már percek óta figyelne, egyszer csak, mielőtt bármit mondott volna, azt kérdezte, hogy mióta vagyok a zárkában, azt feleltem, hogy attól a naptól, hogy a laktanyaudvaron elbúcsúztunk. „Már huszonöt napja te is . . ." Azt hittem, hónapok teltek el azóta. Kérdéseket tett fel, válaszoltam, de közben csak a valóságos és az én belső óramutatóm közötti idő különbségére gondoltam. Amit hónapoknak hittem, alig volt több, mint három hét.

Már az első kérdésemre megpróbált mosolyogni, gyorsan azt mondta, hogy ne törjem a fejem olyasmin, amit idő előtt úgy látszik egyikünk sem tudhat meg. „Bízd magad az elvtársakra, más lehetőséged neked sincs . . . Az a helyzet, hogy vannak esetek . . . Nézd, lehet, hogy nem sokáig maradunk itt együtt, de valószínű, hogy hamarosan újra találkozunk, egészen más körülmények között. Még csak elképzelni sem tudjuk most, hogy hol. Tengerparton talán, vagy a hegyekben, és nem lesz más dolgunk, csak az, hogy pihenjünk, kipihenjük ezt, ami most történik, és majd megköszönik nekünk . . ." „Mit?" „Mindent. Addig gondolj erre . . . Te . . . Próbáld meg . . . Hidd el, voltak nehezebb helyzetek . . ." Nem értettem. „Nem beszéltem neked ilyesmiről. Nem tudod, hogy a koncentrációs táborban például voltak elvtársak, akikről nem derült ki, hogy kommunisták, és így munkafelügyelők lehettek . . . vagy az irodára kerültek. Akkor azt a megbízást kapták, hogy viselkedjenek kegyetlenül a foglyokkal, keltsenek maguk iránt bizalmat a lágerparancsnokságnál, hogy mire a felkelést előkészítjük, minél magasabb beosztásba kerüljenek, mert így tudnak leginkább segíteni abban, hogy fegyverekhez jussunk. De a konspiráció miatt erről csak kevesen tudhattak, így aztán a felszabadulásnál a foglyok az ilyen elvtársak közül néhányat meglincseltek, olyanok is voltak közöttük, akiket megöltek. A mi barakkunkban is történt ilyen eset. Most más a helyzet . . . Az elvtársak döntenek, de súlyos időkben nem lehet felfedni mindenki előtt a kártyákat. Úgy kell viselkednünk, hogy megkönnyítsük a tervek végrehajtását." Rekedt hangon beszélt. Azt mondta, szívesen aludna tovább. Betakartam a pokróccal. Abból, amit hallottam, semmi nem lett érthetőbb előttem, mégis a jelenlététől nyugodtabb lettem. Mikor felébredt, tornászott. Felettünk megvilágosodott a tenyérnyi nyílás, láttam, ahogy köröz a karjával, aztán a priccsen hanyattfekve biciklizö mozdulatokat végez a lábával, később két térdét váltogatva a válláig húzta. Azt mondta, hogy legalább fél órát tornázzak én is minden nap. Úgy láttam, hogy meg van borotválkozva. A szeme alatt valami mély forradás. Régen nem volt ott, ez biztos. Később, mikor nyílt az ajtó és elvezették, arra gondoltam, hogy egy ilyen mély seben a bőr csak bevarrasodik három hét alatt. Addig, amíg egy sebből ilyen kifehéredett forradás lesz, hónapok telnek el. Ha csak nem láttam rosszul a forradás színét a sötétben örökösen könnyező szemmel.

Vártam, hogy jönnek értem is, de csak a csajka levest hozták. Felráztam

a szalmazsákot, tornázni kezdtem, később elaludtam, mikor felébredtem, újra sötét volt felettem. Most már jól láttam a falrepedéseket is. Beszorultam valami fekete körbe, felálltam, átléptem egy másféle feketeségbe, azon gondolkoztam, meddig tudnék így élni. Ami eddig összekuszálta az érzékeimet, most kezdett jótékony lenni. Arra a megállapításra jutottam, hogy ha nem tudom, mennyi idő telik el, magam csökkenthetem vagy növelhetem az időhatárokat, s ha eddig úgy éreztem, hogy ki vagyok szolgáltatva a napok rohanásának, most mintha megfordult volna minden, visszafelé mozgott valahol egy óramutató. Lehet, hogy Petri nyugalmát vettem át, most az elfogadás és bizalom erejét érzem. Tehát ő úgy véli, hogy onnan irányítják a sorsát, ahol jótékonyan méretik meg minden és nem lehet kétsége, hogy alávetettsége utazás az engedelmeskedéssel megszolgált szabadsághoz. Vonatkozhat ez rám is? Mire volna szükség hozzá? Egyelőre nem jutottam tovább. Szerettem volna, ha Petrit visszahozzák, jó volt a közelében lenni. Annyit meg tudtam állapítani, hogy naponta kétszer kapok enni, három deci levest és ugyanennyi főzeléket. Elhatároztam, hogy számolni kezdem, hányszor tolják elém a csajkát, egyik alkalommal levest és főzeléket is kaptam, a másik alkalommal csak főzeléket, így aztán nemcsak a napok múlásában szereztem némi tájékozottságot, de reméltem, hogy azt is megtudom, mikor van dél, mikor este.

Megint a faburkolatú szobában álltam, a hosszú asztal végén. Az asztalfőn három ismeretlen tiszt ült, felváltva beszéltek hozzám, hangjuk összefolyt. Bár pontosan nem emlékszem rá, hogy napokkal, hetekkel, talán hónapokkal előbb mit kellett volna elismernem, de azt hiszem, kisebb változtatásokkal most is ugyanazt hallottam. Feltűnt, hogy egy szót különösen sokszor ismételtek. Kapcsolat, mármint hogy kikkel kerültem, kikkel voltam, álltam, kikkel tartottam fent, szőttem, alakítottam ki, kerestem, találtam, biztosítottam, teremtettem, szerveztem kapcsolatot. Újra el kellett mondanom, mikor találkoztam Petrivel. „Látom, megjött az esze Solt, mondta a kövér ezredes, aki középen ült, és most már folyamatos vallomást tesz." Bevezették Petrit. Napvilágnál egészen másnak láttam, soványabb volt, gyűrött civil nadrágját nem tartotta szíj, lecsúszott a csípőcsontja alá, szakadt pulóvere alatt nem volt ing, fűző nélküli cipőjében ő sem hordhatott harisnyát. Az asztal alsó végéhez kellett állnia, velem szembe. Rámmosolygott, szeme alatt a seb, megfigyelhettem, teljesen beforrt, színe semmiben sem különbözött annak a régi sebhelynek a színétől, ami a halántékán volt, és amit már régi találkozásainkon is láttam. A homlokráncai, mintha hármas csíkban, gondosan szerkesztődtek volna meg, vékony, éles, nagyon feszes fémabroncsként fogták át koponyáját.

Az ezredes jegyzőkönyvek között lapozgatott. „Maga azt vallotta, hogy 1938-ban szervezte be az angol titkosszolgálat, azzal a feladattal, hogy épüljön be a kommunista mozgalomba. Negyvennégy őszén arra kapott utasítást, hogy próbáljon a szovjet csapatok bejövetele után azonnal bizalmi helyre férkőzni. Hogy hajtotta végre ezt az utasítást?" „Debrecenbe utaztam", mondta Petri. „Miért?" „Feltehető volt már, hogy Debrecent sokkal előbb elérik az oroszok, mint a fővárost, azonkívül Debrecen közelében élt Homonnay Géza, aki segítségemre tudott lenni." „Hogyan?" „Homonnay családjának voltak nyugati kapcsolatai. A földbirtoka miatt természetesen szovjetellenes volt. Fia katonatisztként a városban teljesített szolgálatot, és jó kapcsolatai voltak szélsőjobboldali elemekkel. Karátson Márton volt egyetemi kollégám hasonló feladattal jött Debrecenbe, mint én. Homonnayék birtokán találkoztunk. Az

ifjú Homonnay elintézte, hogy a lefogott kommunisták közé kerüljünk." „Úgy intéztek mindent, hogy magukat is halálra ítéljék, ugye?" „Igen, felelte azonnal Petri, a vésztörvényszék bennünket is halálra ítélt. Erre azért volt szükség, hogy az életben maradásunk később ne keltsen gyanút." „De aztán megszöktették magukat." Petri bólintott. Úgy láttam, tökéletes együttest alkotnak, az ezredes, és ő. Egymás nélkül egyikük sem tudta volna a kérdést feltenni, a válaszokat megadni. Illeszkedésük mint az együttműködő párosoké, akik ismerik egymás gondolatait, egyik a másik nélkül működésképtelen. „Teherautóval vittek ki a Nagyerdőre, ott Homonnay emberei úgy intézték, hogy megszökhettünk. Mindenesetre az üldözésünket is megszervezték, de bennünket egy lovas szekér várt, és már régen a Homonnay-kúrián voltunk, amikor a nyilas járőr a klinikákat kutatta át utánunk. Mikor az oroszok elfoglalták Debrecent, előjöttünk, azt mondtuk, hogy pincékben bújkáltunk, és rögtön bekapcsolódtunk a kommunisták szervezkedéseibe."

Az ezredes intett. A mellette ülő őrnagy azt mondta, hogy nyilatkozatot kell tennünk arról, hogy nem állunk egymással rokonságban, nincs közöttünk haragos viszony, mert csak úgy törvényes a szembesítésünk. Iratokat tett elénk az asztalra. Most azt vártam, hogy valakinek az intésére, kiére, erre nem gondoltam, de úgy éreztem, hogy ennek az intésnek elkerülhetetlenül be kell következni, Petri egyszerre csak nevetni kezd. Nen vetett egyetlen pillantást se az elénk helyezett iratokra, csak engem nézett, azt mondta az őrnagynak, hogy nem vagyunk rokonságban. Nem tudom, mennyi idő telt el, miközben így néztük egymást, gondolom ő engem, én viszont emlékezetemben élő arcát, bár ki tudja, mit látott belőlem, milyen voltam ott az asztalnál, nem másféle pillantásomat idézte-e maga elé ő is, ugyanúgy, ahogy én. De máris üres lett a tekintete. Később valaki felolvasta a feleleteinket. Tollat tettek elénk, hogy ezt is írjuk alá. Először Petri emelte fel a tollat. Odaírta a nevét minden példányra, azokra a lapokra is, amiket nekem kellett volna aláírni.

Újra a cellában. Előbb a múltamból felejtek el olyan eseményeket, amiket mindeddig szívesen idéztem fel, később abból is részleteket őrzök már csak, ami, azt hiszem, a közelmúltban történt. Nincs mivel magyaráznom a sötétséget, a ritka neszeket, végtagjaim mozdulatait, önmagamból kiragadott történet lettem, egyetlen teljesítményre vagyok alkalmas, érintéseket idézek fel. Bőröm még reagál ezekre a súrlódásokra, hasakhoz, vállakhoz bújok, karokat látok magam körül, oltalmukba húzódok. Valaki belép. Leül a priccs szélére, arcát nem látom, hangja ismeretlen, választékos szavakat használ, tapintatosan beszél, mint orvos a betegével, partnerének tekint, összműködésünkhöz szellemi feltételeket keres, ezt hosszan magyarázza, tanultságomra, olvasmányaimra, apám hírnevére emlékeztet, azt mondja, más dolgom nincs, mint összefüggővé tenni, amit részleteiben már elmondtam, ha képes vagyok erre, azért jött, hogy segítsen. „A lényeg az, hogy előrejussunk. Meg kell tennünk mind a kettőnknek, mindkettőnk érdekében annyit, amennyire képesek vagyunk, higgye el kérem, ez közös érdek." Kiment, újra jött, megkérdeztem tőle, mennyi idő telt el közben, azt felelte, hogy pontosan huszonnégy óra. Nem mozdultam a priccsről. Lehet, hogy aludtam tovább, mikor felébredtem, ugyanott ült, nem szólt, talán várta, hogy kérdezzek valamit, azt kérdeztem, hogy azóta is egy nap telt-e el, hogy utoljára beszéltünk, nem, mondta, talán tíz perc. „Nekem meg ugyanannyi volt a különbség, mint az utolsó mondat és a megelőző látogatás között", ő érti, de most mégiscsak tíz perce ül a priccs szélén. Azt is meg akartam már kérdezni, hogy mi van

Gergely Gézával. „Meghalt." Miért mondja meg, gondoltam, ez a hírnél is jobban érdekelt, kiment, de még mindig ezen töprengtem, más oka nem lehet, ezt a feladatot kapta, ha nem kérdezem, bizonyára, akkor is kimondja, ezzel is a gyors további vallomásra akar serkenteni. Később újra felidéztem párbeszédünk pillanatait. Mégis, mintha csak kicsúszott volna a száján a hír, igen, azt hiszem, ha lehet, visszaszívta volna, éreztem a hangján, gyorsan másról kezdett beszélni, közben állandóan úgy éreztem, mintha szeretné felhívni a figyelmet arra, hogy felejtsem el, amit mondott, legalább hallgassak róla, csak azért nem kér meg rá, mert ezzel elkerülhetetlenül kiszolgáltatná magát. Kapcsolatunk megváltozott. Olyan gyorsan keresett újabb témákat, mint aki reméli, hogy megfeledkeztem előbbi szavairól, bár tudja, hogy az ilyesmit nem lehet egykönnyen elfelejteni. Változtak bennem az érzések. Volt, amikor azt gondoltam, azért beszélt Gergely haláláról, hogy ezzel is elősegítse folyamatos, tervei szerinti vallomásomat, máskor bizonyos voltam benne, hogy őt is foglalkoztatja valami, amiről nem beszél.

Ettől a naptól kezdve vártam ismeretlen látogatómat. Arcát még mindig nem láthattam, rendfokozatát sem tudtam megállapítani a sötétben, bár mikor megkérdeztem, hogy szólítsam, minden habozás nélkül azt ajánlotta, hogy hadnagy elvtársnak. „Valamit nem értek, mondta, maga azt vallotta, hogy az elmúlt esztendő nyarán látta Debrecenben Petrit." „Igen." „Próbáljon visszaemlékezni az időpontra." „Akkor volt lent. Hozzá tudom kötni a látogatását egy esethez, egy kollégistát meggyilkoltak, a vizsgálatra érkezett. Tanúkat is meg tudok nevezni, ha szükséges." „Az a helyzet, hogy Petri ebben az időben a saját vallomása szerint is a jugoszláv határnál volt titkos találkozón." Két látogatása között ezen a napon nem aludtam. Kihallgatóm, és a nevében őrzőim, tehát újra próbára akarnak tenni, úgy döntöttem, nem adok erre alkalmat. „Kérem, mondtam, mikor újra leült a priccs szélére, tegnap valami különbözőséget talált a vallomások adatai között. Szeretnék már innen kikerülni, mit kell mondanom? Ha kívánja, én a jegyzőkönyv felvételénél elhagyom azt, amit Petri debreceni látogatásának időpontjáról mondtam." „Tartsa csak fenn . . ." De megint úgy éreztem, kicsúszott csak belőle a válasz, legszívesebben visszaszívná, gyorsan hozzá is tette: „Ugyan, meglátjuk majd még . . ." Másnap, miután elég összefüggően megismételte, amit eddig elmondtam neki, megkért, hogy egyvégtében mondjam el én is mindazt, amit eddig sok-sok részletben hallgatott végig. „Idehallgasson. Valamit kérdeznék. De ez jelentéktelen, egyáltalán nem kell megjegyeznie. Maga tanult ember, gondolom, hogy könyvtáruk volt otthon." „Apámnak igen . . ." „Szóval nem tudom, Dosztojevszkij munkáit mennyire ismeri . . ." „Miért kérdezi?" „Üldöz egy gondolat. Nézze, még az egyetemen hallottam valakitől ezt, akkor egy éjszaka vitatkoztunk egy idézetről . . . eléggé jól megjegyeztem, nem tudom persze, hogy szó szerint mondom-e, de a lényege biztosan helyes. Szeretnék utánanézni, honnan való. Mi áll még előtte, meg utána? Körülbelül így hangzik: nem elég úgy meghatározni az erkölcsöt, hogy hűségesek vagyunk a meggyőződésünkhöz, állandóan fel kell tenni magunknak a kérdést, hogy helyes-e a meggyőződésünk . . ." „Nem tudom, hol van. Ilyet sokan mondhatnak Dosztojevszkij regényeiben. Sajnálom, fogalmam sincs, honnan való." „De, ha mégis eszébe jut . . . Legalább az, hogy merre keressem . . ." „Igen . . . bár félek, hogy én nem tudok segíteni. De ne haragudjon, vannak biztos ismerősei, vagy jóbarátai, miért nem azoktól kérdezi?" A beszélgetés kimerített, nehéz álomba merültem. Óriási könyvhalomban botorkált egy férfi. Ráismertem

benne látogatómra, bár fürdőköpenyben volt, de láttam a frottírköpenyen a tiszti vállapokat. Mélyen a könyvkupacba fúrta magát, sietve lapozta végig a példányokat, domb növekedett mellette abból, amit már elolvasott, felemelkedett és felém fordult. A nyakán nem volt fej. Kezével utánam kapott, felordítottam, a cellába berohantak az őrök.

Hát persze, hogy nem volt feje, gondoltam, tiszta áttétel, a sötétben sohasem láttam az arcát, hogyan lehetett volna az álmomban feje. Örültem, hogy ilyen egyszerűen megtaláltam a magyarázatot. Az ember magára marad, először csak azért, mert bezárják, később attól, hogy eltűnnek az életéből a megválaszolható kérdések, egy ideig még próbálkozik, behurcolja a sötét zárkába a külvilág emlékeit, de ettől nem lesz könnyebb az élete, mert a külvilág tele van olyan eseményekkel, amiknek a magyarázatát hiába keresi. A tudat olyan kényszerpályákra kapcsol át, ahol legalább nem hiábavaló a működése. Milyen könnyen megfelelek arra, hogy miért álmodtam ezzel a fejnélkülijánossal, a felfedezések lehetősége mégiscsak kimerithetetlen, visszatértem gyermekkoromba. Mintha az azóta eltelt évek eseményei csak véletlenül történtek volna meg velem, és akikkel megismerkedtem, téves váltóállítás következtében kanyarodtak volna rá életem pályájára. Igen, önmagammal való azonosságom ébrentartására az egyetlen biztosíték az, ha engedem őket, és azt is, ami a társaságukban velem történik, a feledésbe süllyedni. Így tértem vissza a régi otthonba. Egyetlen alapérzést őriztem meg abból az időszakból, ami a hazulról való távozásom és letartóztatásom közé szorult. Ami megmagyarázhatatlan, az mindig gyanakvást kelt. Vagy félelmet. Nem tudtam, hol és mikor ragadt belém a felismerés, de ez a legkevésbé fontos, a fontos: az érzés. Régen letettem már arról, hogy oksági összefüggést keressek bármiben. Álmaimból jelenetek törtek rám, és az álmok helyzeteiből próbáltam következtetni arra, hogy tudatomat mi foglalkoztatja. A fej nélküli ember látványa még sokszor visszatért. Most már nem ordítottam fel, amikor megjelent. Vártam, hogy mikor lépnek elém azok, akikkel az elmúlt hetekben összetalálkoztam. De közülük nem álmodtam senkiről.

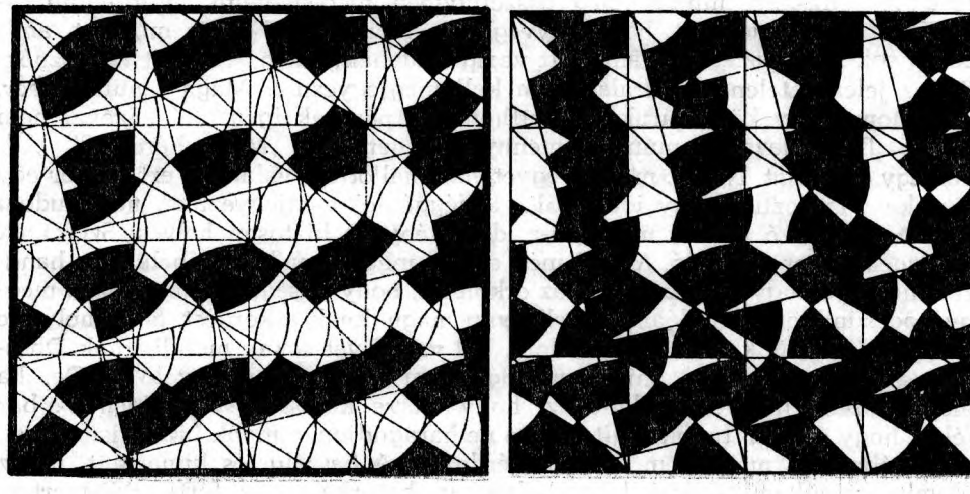

TATAY SÁNDOR

Bakony

Emlékek és találkozások

XVI.

Ha Szigligetről indulok a Bakonyba, könnyen kapok útitársat az írók házában. Ezalkalommal egy népszerű zeneszerző özvegye kísér, véle egykor divatos dallamok emléke. Jó útitárs, ismeri a fákat, madarakat, számos mezei virágot a nevén nevez. Emlékszik rá gyerekkorából, mi különbség van a tinó és üsző között, milyen az árpa és a búza vetés.

Az ugodi művelődési központban az igazgatónő mellett találok egy másik Zsuzsikát is, a KISZ-titkárt. A jövő évi tervüket tárgyalják idejében. Gondolom, kell diszkó, egy-két jó együttes, ha futja rá a keret. Népszerűtudományos és szakmai előadások. Majdcsak összeverődik rá a közönség az ifjúság javából. Aztán színház, irodalom, művészet, szavalóest, legalább egy sikeres humorista és effélék. Tilos megfeledkezniök a politikai oktatásról... Két hivatásos népművelő lányka állami költségvetéssel. Korunk színes sugara a kultúra egén. Bírnák csak le sikerrel a közönyt, melyet nem a nyomorúság szül, hanem felcsillant anyagi lehetőségek nagy hajtása.

A magyar kapitalizmus sosem volt a minden lehetőségek világa. Talán csak a legelején többé-kevésbé. Megteremtődött irtózatos nehéz munkával a prérin. A századforduló idején már bezárult. Születési feltételei lettek, úgy, mint hajdan a feudalizmusban. Ma dúsgazdag nem lehet senki ebben az országban, de viszonylagos jómód lehetősége nyitva áll mindenki előtt, akinek esze, ereje van hozzá, sőt bizonyos feltűnő kiugrás is, megfelelő elszántsággal. Egykori szegényparasztok unokái, vagy akár a kuláknak bélyegzettek unokái előtt is ott a feltörekvés lehetősége, ha falusi viszonylatban gondolkodunk. Egyrészt megfeszített háztáji munkával, de nem szolgasereglettel, hanem „magad uram, ha szolgád nincs". Másrészt mezőgazdasági üzemi vezetők, menedzserek kerülnek ki olyan családokból, amelyek valaha ilyesmiről nem is álmodhattak. Ezzel a folyamattal kéne lépést tartani a művelődés szerényen fizetett szolgálóinak, mint például a két Zsuzsikának. A hozzájuk hasonlók lelkén, lelkesültségén, műveltségén áll, vagy bukik rendkívül fontos szerepük értelme.

Ennek az utazásomnak meglepetése az ősztől tavaszig nyitva lévő kiállítás, amely pompás elrendezésben tölti meg a művelődési ház egyik termét. Nemrég elterjedt jó szokás, hogy megyék, városok kisebb-nagyobb művésztelepet létesítenek, főképpen nyári megszállásra. Így az ugodi művelődési központ az erdőgazdaság segítségével Hubertlakon, a Bakony egyik legszebb északi völgyében ad szállást, ellátást és megmunkálandó anyagot a fával szívesen foglalkozó szobrászoknak. Ezeknek művei töltik meg a termet és öröm azon végigtekinteni, öröm egyenkint átböngészni a szobrokat. A fa feltámadása világjelenség építészetben is, szobrászatban is. Tapasztaltam leg-

utóbb északi országokban. Láttam efféle kiállítást idegenben. Az ugodi tárlat megüti, egyes darabjaiban meghaladja azok értékét és magyar anélkül, hogy ezt hivalkodó jelek harsognák. Szép kis mestermunkák, modernek a szó XX. századi értelmében, de nem gőzösek. Mindenki, aki kezébe vette a válogatott, finom bakonyi faanyagot, aki Hubertlakon vésőt, kalapácsot fogott, jól vallatja azt. Más szemléletben fogant műveikkel is méltók azokhoz a mesterekhez, akiknek keze nyoma megtalálható annyi bakonyi templomban, kastélyban. Ezek a művek kellemesen hatnak a legkevésbé bennfentes nézőre is.

De megmagyarázzák.

A vállalkozásnak van egy évente megjelenő kis magazinja is képekkel, tájékoztatóval, nyilatkozatokkal. Az egyik alkotó, aki egyébként áldozatosan részt vesz a hubertlaki szervezésben, tudomásunkra hozza a modern magyar művészet, közelebbről a fafaragás lényegét. Eredeti tartalmukban eltorzult idegen kifejezések, szakkifejezések özönével. – Úgy érezzük, mintha azt akarná tudtunkra adni, miért zseniálisak a jelenlévő alkotások. És egyáltalán, hogyan van jelen a zsenialitás a fiatal művészetben. Közben úgy keresztre feszíti a magyar nyelvet, hogy nincs az a vájt fülű, aki eligazodjék szövegén, hacsak nem járatos egy szűkebb körű társaság argójában. Ismeretes a képzőművészet, a zene, sőt az irodalom értékelésének tolvajnyelve. Ismeretes, de a kívülállók számára gyakorta érthetetlen, fellengzős és káros. Ezek a művek nem szorulnak magasröptű magyarázatra, aki körülnéz a teremben, jól érzi magát, de eszét veszti az elmélettől, melyet nem bontottak le a saját nyelvére. Ismeretes az is, hogy a korszerűségre sokat adó alkotók, különösen, ha fiatalok és nem elég erősek, utána mennek a félig megfogalmazott elméleteknek és teremnek torzszülöttek. Mert a siker elérhető a művészeti alkotások befogadására kész lelkek, a fogyasztók ítélete nélkül, de nem érhető el a hivatásos ítészek jóváhagyása híján. Ha mégis megtörténne, az bizonyítaná a zsenialitás jelenlétét, az volna csak a forradalmi esemény.

Isten mentse meg a művésztelepek áldozatkész megteremtőit, erdők és fűrésztelepek dolgozóit, az anyagi gyarapodásukkal lépést tartani igyekvő szándékot, a kiművelendő honfitársakat attól, hogy ködös elméletek trapézán elrugaszkodjanak lelküktől az alkotók. Vigyázat, mert sokkal könnyebb a réginél kiterjedtebb fanyarképű sznobizmust termelni, mint tisztességgel megmunkálni a műveket és a lelkeket.

A két Zsuzsi szívesen elkísér, hogy megmutassák a jó idő elmúltával megürült művésztelepet. Így három nővel már vasárnapi kirándulás, ha hozzászámítom remekszép útvonalunkat a gyérvízzel bújdokló Somberek–Séd mellett, szálerdőben tekintélyes páfrányok, ritka őszi virágok között.

Befordulunk balra a Hubertlak völgyébe. Legelőbb a forrást találjuk, amelyből ivóvizet meríthetnek a telep lakói. Szerény kiskút, alig-alig szivárog az ere, de körülvették stílusos faragvánnyal a művészek. Lekukorculok. Azt teszi a három asszony is. Az ember leguggol, ha forrást lel, akkor is, ha nem iszik belőle. Ösztönös tiszteletadás az éltető víznek. Épphogy csak nem térdelünk. Szentekről szokta elnevezni a forrásokat a nép, legyen kihez könyörögjenek, hogy vize el ne vesszen. Legyen, kitől megriadjon az Ármány, ha rossz kedvében el akarná apasztani.

A művészek völgyét egyik oldalról sűrű erdő karolja át sötétesen, másfelől, körülbelül délkeletre, berkesebb rész nyit utat a napfénynek, derűs rálátás esik a sokszínű lankásra. Az egyszerű, de takaros épületek csinos térséget határolnak karéjban. Lakószobák és jókora műhely. De nyilván sza-

bad téren faragnak itt többnyire. Hallottam a nyáron fenn, a jól gondozott erdészeti úton kopácsolásukat.

Közös anyagból válogathatnak a telep lakói, cserélhetik gondolataikat, sőt nem is csupán egymás között; ha van rá igyekezet, módjukban van kapcsolatok felvétele az erdők és a környező falvak embereivel. Ha időleges is az együttlétük, akkor is óhatatlan műhellyé alakul a telep a szó régi, nemes értelmében. Jó, ha akad köztük olyan nem egy, aki visszatér és köti egyik nyarat a másikhoz. Az sem árt, ha az ilyen ember kimagasló egyéniség. Sőt, éppen az efféle jelek teszik a műhelyt. Továbbá annak a tudata, hogy minden művészet szolgálat, ami pedig azzal gazdagszik legbőségesebben, hogy tudjuk, milyen népet és milyen kort szolgálunk. Gazdag papok, királyok kegyence is csak úgy vált naggyá, maradandóvá, ha előbb feltarisznyálta magát a nép között gyűjtött kincsekkel. Aki művész, a Bakonyban tevékenykedik, mégegy forrást talál, ha végigjárja a templomokat, kolostorokat, kastélyokat, de egyes parasztházakat is kívül-belül és megleli, mi maradt itt, főképpen a XVIII. század újjászületéséből. Gyakorta nevesincs kismesterek keze nyomán. Példát talál bőségben az utána következő évtizedekből is az építészettől a szerény használati tárgyakig arra, miként hatottak egymásra kastélyok, kúriák, kisházak lakói a művészeti tevékenység közegében. Történt ez minden tervszerűség és tudatosság nélkül. Ma a tervszerűség korát éljük, szervezetten, oda-vissza megvitatottan, kellő költségvetéssel folyik a népművelés, ha időnként baklövésekkel is, főképp a művészetek területén. Ám ugyanaz a költségvetés módot ad az arisztokratikus kiválásra is, mert az alkotó kenyere nem függ a népszerűségtől. Irigylésre méltó, sőt gazdag országokban megirigyelt sors ez. Származhatik belőle haszon, de tudatos visszaélés is, és mélységes szakadék, melyet áthidalni csak az olyan nagyok képesek, amilyenekből szépkevés adódik egy-egy korszakban.

A három nő két megcsonkult vén bükkfa alatt hajuldozik. Gombát keresnek tán, vagy valamilyen bogyókat gyűjtenek?

– Mi ez? – Ez a bükkfa magja, olyan, mint egy pici tulipán, csak kemény a belseje. – Hol itt a bükkfa? – Mindenütt a Bakonyban. Mókusok hordták a magját, vagy madarak.

A bükkfát törzséről ismerik fel az erdőn járók. Csakhogy ez a két törzs elvesztette acélos fényét, tükrös simaságát, amelyen megcsúsznak a napsugarak, ha érik. Szakadozott, rigyás ezeknek a törzse. Rég megértek volna a kitermelésre. Hagyják őket csak itt házőrzőnek, vagy groteszk alakjukért a szobrászok örömére.

– Bükkmakk! – Bükkmakk nincs, csak makk-makk! – és kész a játék. Végül előbúvik a büszke szakértelem. – Csertölgy makk, kocsányos-tölgy makk, kocsánytalan-tölgy makk. – És csak azért is bükkmakk, mely olyan, mint a nyíló tulipán és amellett a disznók is szeretik, ez is bizonyítja makkságát.

– Hizlalj te csak bükkmakkon disznót!

Bizonyságul vaddisznók körmének lenyomatát mutatja egyikük, majd hozzám fordulnak ítéletért. Sajnos, nem vagyok ebben az ügyben szakértő, csak annyit tudok, hogy a szőlőtörköly kedvenc étele a vaddisznónak. Bebizonyíthatom, hogy rendesen be is rúg tőle, ha telezabálja magát. Odamenet határozottak a léptei, ahogy azt a szakkönyvben megrajzolták, ám távoztában kesze-kusza, tántorgó nyomot hagy. Elfekszik újra-meg-újra, ha nincs pocsolya, akkor is.

És most következnek a szarvasok.

Visszafelé betérünk Huszárokelő pusztára. Nemrég még fűrésztelep volt ez, fadepó; azóta szépen parkosították, virágot, fiatal fákat ültettek bele, útjait felkavicsozták. Gusztusos, a tájhoz illő épületben vadászokat fogadnak. Néhány osztrák gépkocsi áll a szállóhely előtt. Egyiknek a tetejére rakják, erősítik a frissen kikészített szarvasagancsokat. Hallom az összeverődő agancsok kongását. Jellegzetes hang, semmi mással össze nem téveszthető, szinte zenei. Máris látom magam előtt a tehenek feletti hatalomért összecsapó két bikát. Hatalmas párviadal, a megkoronázottak harca. Ha nem is halálos, minden esetben döntő. Nem irtózást keltően vérengzés és csaholással hangos, mint az ebeké. Méltóságos és csendes, csupán azok a széphangú koccanások borzolják a távolból figyelő ember idegeit. Íratlan kódexe van ennek a királyi párviadalnak. Földig hajolnak a fejek, hirtelen mozdulatokkal, megfigyelhető gyors csellel. Úgy tetszik, azon igyekeznek, hogy alávágjanak az ellenfél állának és felnyársalják a torkát, ám erre alig kerül sor méltó ellenfelek között. Összeakadnak az agancsok, azután következik a lábszárak, combok izmainak munkája és feszül, erölködik a gyönyörű két test minden ina. Vér nem is folyik a legjobbak harcában. Két mozdony tolóereje kel versenyre. Felismeri a csatavesztés pillanatát a legyőzött és elüget. Csak tesséklássék kíséri a győztes, diadalát nem kívánja vérrel ünnepelni. Példaadó nagylelkűség. Más alantasabb rendű állatnál s az embernél alig fellelhető méltóság. Eb marcangol, nem a szarvas, a szarvas győz.

Az osztrák mesterlövészek arcán sikerérzet. Ahhoz képest, hogy vadászok, elég testesek. Egykori társországunkban sem lebecsült dolog a bőséges eszem-iszom. Tisztább öröm nékik így távozni fegyvereikkel, mint Heistler s Haynau puskásainak. Nem átok kíséri őket, inkább mosoly.

Kérdeztem egyszer egy stájer vadászt, élvezet-e elejteni a felhajtott szelíd bakonyi vadakat. Pletyka az csak, hogy oly szelídek – felelte ő – és avatatlan beszéd. Még ha felkínálkozik is az erdők királya, akkor sem mindegy, hogyan lövi meg az ember.

Vadászebeikhez a régi urak németül beszéltek, hangoztatván, hogy a magyar nem kutya nyelv. Ennyi maradt a negyvennyolcból, de ez tartotta magát időn túl is. Mai vadászkutyáink már magyarul értenek, a vendég vadászokkal viszont készséggel vált szót németül, aki tud. Barátkozik velük, akinek módjában áll. Konstantinápolyban pedig testvérnek mondanak bennünket a törökök. Sőt, hozzáteszik: egyedüli vérrokonaik vagyunk Európában. Változnak az idők. Szerencsére változnak és újra változnak.

Az osztrák is azt mondta, hogy változnak bizony, sőt, azt is, hogy mi kezdtük, mert az első Ostmarkot, a Nagy Károly korabelit a magyarok semmisítették meg és pusztaság lett egész az Ennsig. Az osztrákok távozta után meghívnak egy feketére az erdei vendéglátók. Kellemesen hangzó északbakonyi dialektusban tart szóval bennünket a barátságos és csinos háziasszony, pedig jókedvvel beszéli a németet is. Ez a tudása is a Bakonyból származik.

Az ebédlőben még fellelhető nyomok szerint hosszú asztalnál étkeztek a vadász vendégek, lehetséges, hogy magyar kalauzaikkal együtt. Az osztrákoknak nem természetük az elkülönülés.

Visszautunkon egyik lány bevallja, hogy ő fél a szarvasbőgéstől.

– A szarvasokat sosem látom, csak mintha a völgyek nyögnének mély orgonahangon.

– Vagy a barlangok üvöltenének!

– A barlangokban pedig óriások vannak. Némelyik egyszemű, az az egy szeme is a homlokán van, és akkora, mint egy palacsintasütő.

– Amint arról számot ad a görög és az ugodi mitológia.

Játszik velünk a táj, mert alighogy kijutottunk az erdőkből, hatalmas öreg szarvasbikát látunk.

Valaki az árokparton kései sarjút kaszált, meg is száradt már, petrencébe rakta. A magános vad abban turkál. Lelassítok, hogy össze ne ütközzem vele, ha kedve támad szokása szerint átvágni az úton. Észrevesz bennünket, felemeli koronáját, de vele együtt a fél boglyát, szájában is egy marokra való száraz sarjú. Meg kell állnom, mert félelem nélkül felballag az útra, még mindig nagy adag száraz fű az agancsán.

– Hogy-hogy nem ejti el?

– Ez a varázslat, ha kell, megtartja a Napot és a Holdat is a szarván.

Ránk néz, majd elüget minden pánik nélkül. Végig hinti a szántást. Szemmel követjük egészen az erdőszélig.

– Egy lehet az elűzöttek közül. A fiatalabbak erősebbek voltak a csatában.

Ugod térségében voltam már téesznél, tanácsnál, papnál is nem egynél. Megkérdeztem a KISZ Zsuzsikát, mint legilletékesebbet, hogy hívják az ugodi párttitkárt.

– Bors Gyula – feleli Zsuzsika.

A Bors név gyakorta szerepel a bakonyi várak katonáinak felsorolásában. Akad most is belőlük a falvakban, különösképpen Bakonytamásiban. Már a XVII. században előfordulnak adójegyzékben, ma pedig talán a leggyakoribb név a faluban. Csak nem . . .

– De igen, Tamásiból származott ide.

Jól ismerem a családját. Apja a nővéremmel járt iskolába, a nagybátyja velem, öregapja az evangélikus egyház kurátora volt egy időben. Nem tartoztak a gazdagok közé, de köztiszteletnek örvendő család volt, jellemzőjük, hogy szépszál ember valamennyi. Folyósi Borsék, így hívták őket megkülönböztetésül a többitől. A párttitkár ott gyerekeskedett a bátyámék közvetlen szomszédságában.

Megtudom, hogy Ugodon van pártház. Ugodon a tanácsház sem nagyobb egy közepes lakóépületnél, ez annál is jóval kisebb. De szép helyen fekszik, egy tér sarkában, ligetes területen. A hajdani malom szomszédságában. Előtte kiskert, belültetve gonddal kiválasztott virágokkal.

Szerencsém van, mert éppen egy értekezlet kezdete előtt toppanok be, jelen vannak hiánytalanul a társközségek titkárai. Abban is szerencsém van, hogy jó szívvel elhalasztják az értekezlet kezdetét. Módomban van társalogni hat olyan emberrel, akik töviről hegyire ismerik, számon tartják annak a hat községnek mostani gondját-baját, eredményeit, amelynek múltjával-jelenével hónapok óta foglalkozom.

Földijükként fogadnak be, és szerény munkásságom némi ismeretében szövetségesüknek ismernek el. Azt itt tapasztaltam mostanában, itt és másutt, hogy az idős ember könnyebben nyer bizalmat, tán, mert nincs oka a visszaélésre annak, aki többnyire a múltját építgeti, ha még jövőt, azt már sosem magának. A hat falu közül három magyar, három többségében származásra német. A jelenlévők között is lehet, aki elsőnek a német nyelvet ismerte. Előadásmódjuk viszont kivétel nélkül szabatosan magyar. Tiszta és egyértel-

mű, amit nem szoktam meg magasabb szintű értekezleteken, sem gazdasági, sem politikai vélemény-nyilvánításokban. Ez az őszinteség jele, készség a baráti hangulat megteremtésére. A nyelv tisztasága és az őszinteség édestestvérek. A nyelv szennyezetlensége, trágár kifejezések kerülése pedig a tiszta férfiasság jele az álférfiasság helyén. Dicsérhetném a szemérmességet is, ha nem takarna ez a szó mai értelmezésében bizonyos tartózkodást és félénkséget, amire nincs szükség. De sokkal kevésbé arra, hogy az egyenes beszéd látszatát sok szemérmetlen disznósággal keltsük, és takarjuk vele a férfias bátorság hiányát. Ugyanolyan gyávaság jegyei ezek, mint a félműveltség talaján elburjánzott zavart keltő idegen kifejezések és mondatfűzések a száraz igazság elkendőzéséért. Az egészséges gondolatok nem ködben születnek, hanem szépséges rendben az anyanyelv törvényei szerint. Ha pedig igazságérzettel és bátorsággal találkoznak a szívben, maguktól öltenek formát. Tudom, az igazságérzet és bátorság koronként gyakorta temetkezik az elnyomatás hantjai alá, személyenkint és népenkint egyaránt. A felszabadulás pedig nem más, mint e hantok lerázása, megintcsak egyénenkint és népenkint. És nem mindig jár érte nyakazás.

Amit megtudtam falvaik jelenidejéről, ők mindazt tudják. Következtetéseimben is gyakran megelőznek, akkor is, ha ezek nem a legvigasztalóbbak. Közös Tanácsuk elég fiatal. Ezt az összefogó szervet nem könnyű feladat elé állította az új helyzet, csakúgy, mint a termelőszövetkezetek, iskolák összevonása országszerte. Viszont az is igaz, hogy éppen ez hozta létre a hat párttitkár egyöntetű feladatkörét közös területen. Ennek a kis egységnek szoros kapcsolata sokkal természetesebb és erősebb kell legyen, mint amilyen a járási szervezetben kialakulhatott. A vélemény nyilvánításra a visszajelzésre is alkalmasabb a közösség, mint az egyszál ember. A kívülálló szemében pedig záloga a demokráciának.

A paraszti életforma csődje címmel írt terjedelmes dolgozatot Kovács Imre negyvenöt évvel ezelőtt. Ezt sem volt könnyű elismerni, de sokkal nehezebb megfogalmazni a falusi életmód jövő formáit. Nem végezhetik el a feladatot ideológusok és szociográfusok, sem politika, sem közigazgatás utasításokkal, csakis egészséges kölcsönhatásban a legkisebb egységekkel. Csupán így biztosítható, hogy lehető legkevesebb legyen a hibaszázalék. A csorbák köszörülgetése hosszadalmas és fájdalmas munka. Bakonyt jártomban arra a meggyőződésre jutottam, most következik az az időszak, amikor a párt és a párton kívüli lakosság között könnyen kialakulhat a termékeny bennsőséges viszony, bizalom az eszmét hivatásként szolgálók munkájában, ha azok szolgálatukra rátermettek és méltók. Ez látszik az idők jelének az ország javára, ha mégis elszalasztódnék, az nem a tömegek készségének hiányán múlik.

Kezdetben úgy ítélték meg a falusi párttitkárt, hogy feladata az egymást követő szükségrendeletek végrehajtása a közigazgatási szervekkel együttműködve. Főképp a begyűjtés szorgalmazása. Úgy is, hogy a hatalom képviselője. Súlyos és kínos munka, nem irigylésre méltó helyzet volt a párttitkáré. Könnyű feladata sosem volt azóta sem, és nem egyszer gyötrelmes. Örlődés népszerűtlen feladatok teljesítésében, sokszor meggyőződése ellenére, mert a tévedéseket lemérhette a helyszínen és nem volt módja erről hasznos visszajelzést adni.

Ha sikerült mégis munkásságához termékeny légkört teremtenie, azt köszönhette egyéni képességének, jóravaló természetének, nem egyszer éppen

annak, hogy a békesség kedvéért csak a maga módján, csak módjával követte a kapott utasításokat.

Örlődés továbbá a növekvő gazdasági egységek hatalmi harcában. Igazságtétel személyi vetélkedésekben olyanok között, akiknek hatalma egyenkint nagyobb jóval az övénél.

Ma, az anyagi jobblét korszakában egyrészt könnyebb a párttitkár helyzete, mint akkor, amikor a falusi lakosság többsége egyéni, vagy családi sérelmek sebeiben szenvedett. E sebek el is felejtődnek a feltörekvés lázában, de másrészt a nagy átalakulásban új gondok özöne szakad a közéleti emberek nyakába, akármilyen szűkek legyenek is e közéletiség határai.

A falu városiasodjék egyes épületeiben és közművesítésében, kereskedelmi hálózatában a felfokozott igények szerint. Művelődjék a „minden perc drága" napjaiban. Iskoláztassék az ifjúság, mikor két keze munkájára minden házban égető szükség volna. A falu mégis maradjon falu, mert veszedelem az általános városiasodás. Légyen külön arculata faluképben és lélekben... Hajtanak erősen még az öregek, feltámadva újféle lehetőségek korszakában, de nyögve a túl nagy teher alatt. Megroppannak túlhajtottságukban a középkorúak és társadalmi rendszerünkben törvényszerűen közgond minden beteg gondja.

A párttitkár feladata nem lett könnyebb, de nemesebb lesz és egyre otthonosabb falujában, ha ezt sokan akarják illetékesek, és ők maguk a helyszínen.

Szigligeti útitársnőm időközben barátságot kötött a szomszédos ház lakóival. Malomépület volt az valamikor, de sem malom, sem malomkerék, elveszett a patak vize is, amely hajtotta egykor. Szatyorra való virágtővel érkezik és virágcsokorral, kipirosodott a szíves vendégszeretettől. Igen jó véleménye lett egyszerre az egész faluról, az egész tájról. Ennyit tesz a barátságos fogadtatás. Így méretik meg egy falu, egy ország is, ha a vendég még messzebbről jött. Így felelős egy egész nép jó híréért, becsületéért, aki idegent fogad a házába.

A nap hátralévő részét arra szánom, hogy látogatást tegyek a homokbödögei evangélikus papnál. Meg akarok tudni valamit egyes családok vándorlásáról egyik faluból a másikba. Ezt a vándorlást meghatározza a vallási hovatartozás a békésebb századokban. Jó támpontot nyújtanak ehhez a régi anyakönyvek.

Megállok a bödögei templomnál. Közvetlen mellette hosszú, nagy házat találok ugyanolyan állapotban, ahogy hatvan évvel ezelőttről ismerem. Megjegyeztem magamnak ezt a módos gazda házat rendkívül tágas udvaráról. Akkoriban jókora szalmakazal volt az udvaron, apró és számos állat forgolódott rajta. Most fű nőtte be az egész portát. Betekintek a kapu tetején, be is kiáltok, mert látok egyetlen öregasszonyt messze, az udvar végén. Hajlott öregasszony, fiatal lány, vagy legfeljebb menyecske lehetett annak idején. Bekiáltok háromszor is, de nem hallja kiáltásomat. Hosszú is, széles is az udvar, talán nagyot is hall már. Gondoltam megtudok valamit a ház oly régi lakóiról. Hiába a háromszori kiáltásom, abbahagyom. Úgysem kiálthatok át hatvan évet.

A paplak kicsit odébb van, de rálátás esik a térségről. Ismerem azt is régről. Újabb, egészségesebb, rangosabb a környék evangélikus parókiáinál. Most mégis kisebbnek érzem, mint amilyennek emlékeimben megőriztem. A lelkészt csak véletlen találjuk ott, de hogy ott van, megtudom a kapuban várakozó kocsijáról. Ismerem Görög Zoltánt, a mostani lelkészt, feleségét még

kislány korából. Pápán laknak, funkcióját végezni jár ki csak Bödögére. Ezúttal diót szedeget a fű és elsárgult vetemények közül. Bevezet az irodájába. Még a szag is ismerős ott. Öreg könyvek, kétszáz éves anyakönyvek, vagy annál is öregebbek illata. A régen megsütött ostyának is érezni vélem illatát, a templomot járt reverendáét. Csupán a frissen vasalt mózestábla teremtett vasárnap reggelenkint üde légkört a szerény hivatalos helyiségben, ha lerakták azt asszonyi kezek az íróasztalra. Fiatal koromban hosszú időn át lakta ezt a parókiát Takács Elek, az egyházmegye esperese.

Az üres ház rideg kissé a közelgő őszi estében. Valaha pedig nagyon díszes volt ez, drága bútorokkal, finom csipkefüggönyökkel, recemintás párnák az ágyakon. Csipkék a fotelok karján is. Igaz, számomra élettelen volt akkor is. A Takács házaspárnak nem volt gyermeke, ami nagyon ritka eset protestáns paplakban. A művelt és széplelkű papné díszítette csak a házat és a kertet, de azt nagy szorgalommal és jó ízléssel. Félénken léptünk ott, ha megérkeztünk Bödögére annyian, amennyien fölfértünk a hintóra, valamennyien hosszú szekérre is nehezen fértünk volna fel.

Görög Zoltán lelkésszel sok a közös ismerősünk. Apósa vadásztársa volt a bátyámnak, gyakorta megfordult a falunkban, ugyanannak a kocsmáros lánynak udvaroltunk, ő nagyobb sikerrel, nékem puskám sem volt, csak segítettem néha fölhajtani a vadakat. Ugyanez az após nagybátyja Rab Zsuzsának, így tájékozottságán túl családi kapcsolat is fűzi az irodalomhoz. A munkaerő hiány az egyháznál is mutatkozik, a bödögei pap ellátja a lovászpatonai gyülekezetet, ideiglenesen a tamásit is, a szentlászlóit is.

A népes protestáns papi családok valaha életvitelükkel, hagyományaikkal jellegzetesen nyomot hagytak a falvak arculatán. Sokat számított, hogy mennyi osztani valójuk volt a nemzeti kultúrából. A mai papok bőségesen terheltetnek, rendszerint több gyülekezetre kiterjedő feladatkörükkel. Ha hozzávesszük még a filiákat és szórványokat is, csak prédikálnak, keresztelnek, esketnek, temetnek, anyakönyveznek, adminisztrálnak, gépkocsiznak, ha van négykerekű járművük. A hajdan fontos szerepet vivő papné pedig nyakig merül valamely világi hivatal gondjaiba. Másutt az egész család hasznos háztáji munkába. Nem nosztalgiaként említem, csak mivel ez is az idők jele.

Társalgásunk feléli az időt a kétszáz éves anyakönyvek elől. Épphogy beleszagolhatok csak a legrégebbibe, mert nagyon közel az este. Tanulságos könyvek pedig ezek, munkám csak elhalasztom. A papok régen foglalkoztak megfelelő házasságok összehozásával is, hogy ne kerüljenek híveik más vallási környezetbe. Így történik azután, hogy az egymástól távol lévő községek evangélikusai összeházasodnak, családnevek átplántálódnak egyikből másikba. Nagy távolságba is. Tamásiak nemcsak Bödögére kerülnek, hanem például a Győr megyei Mórichidára, Felpécre, dél felé Kapolcsra és fordítva. Ez már majdnem száz kilométeres körzet. Érdekes azután a nevek átalakulása, és jól követhető az anyakönyvekben. Ha egy faluban, példaképp, számosan akadnak Gabnaiak, odaházasodik egy még nemességére emlékező Gannay, a következő nemzedékben csak Gannai lesz i-vel, a harmadikban az is csak Gabnai.

Megnyugtat, hogy az elfoglalt lelkész nem rövidült meg dióbegyűjtő munkájában, mert útitársnőm összeszedte azt az utolsó szálig, ki is kupálta, amelyiket kellett. Ezáltal négerbarna ujjhegyein ülnek a jól ápolt piros körmök. Vigaszul a sérelemre kap egy óriási rózsaszín sütőtököt, meg egy emberfejnyi szürkét.

LUKÁCSY SÁNDOR

Tájképek

TÁJ, MÚLTTAL

Parazsát itten másképp teríti az ősz, dunántúli szemnek szokatlan a szín, a vidék, a meghurkásodott homokdomb-ráncok, szokatlan a sok víz, a lápi maradvány, szokatlan fatornyok őrzik a házak kicsike nyájait, a szél kék hegyek karéjából szakad alá, verssorokat hoz. „Szél kele most, mint sír szele kél . . ." – „Keletről lágy szellők . . ." – „Nyúgoti fenyvek alól szél . . ." – „Éjnek bús szele . . ." – „Téli szél . . ." – „Gyakor szélvész . . ."

Súlyos táj; történelme van, mása sincs, nádtetős ház falán a Lili bárónőt hirdeti a plakát. Csekére döccen be a busz.

Itt élt a költő; házából semmi sem maradt. Itt élt, vadvizek csillogó abroszai tükrözték bánata rezgő árnyát, csillogó röppályán ragadta távolba szellemét az elvágyódás. Amerikáról olvasott tudós könyvet halála előtt. Hogy került ide ez a könyv, Michel Chevalier párizsi könyvújdonsága 1836-ból, hogy került ide 1838 nyarára, afgán távolságba, az isten háta mögé, hol hetekig nem járt posta, hónapokra megült a sár, mindent elnyelt, körülzárt az áradás?

Lakóházából semmi sem maradt; sírjához lép a látogató. Kicsiny temető, valami ősvilágból merül föl, kereszt nincs, fejfák állnak a csontok fölött, azték vagy eszkimó idomok, csónakalakú fatörzsek, emberarc-rovással. Pihen a szatmári adózó nép. Pihen a költő, középen, tört ív és hat nyúlánk oszlop neo-neoklasszikus pompája alatt, melyet a százéves halottnak emelt az utókor, parasztjai között pihen.

Szerették a parasztjai? Nem szerették, urukat. Irigy rokon bujtogatta őket ellene, állítólag a koporsójából is ki akarták hányni. Más, jóbarát, mást mond, cáfol. Végülis nem tudom, hogy volt; a fejfák alól nem felelnek.

Mindegy most már; a költő a parasztjai között pihen. Nem úgy, mint két megyével odébb a másik földesúr, a másik költő, aki holtan is tartózkodó magányba vonult, a széphalmi domboldalon. Ez itt, Csekén, új nemzedéknek tagja, már meglelte, holtában legalább, hazáját. Nyugszik, pihen, faluja temetőjének közepén, tetem-őrző bálványok között, törzse nyugvóhelyén a törzsfő.

SZÜRREALISTA TÁJ

Két sátor közt nyílik a végtelenség, hajnal előtt még tagolatlanul. Ég, föld s a vizek mennydörgése egymásba omol.

Fél óra eltelik. Komor rést nyit a hajnal a jeltelenségben, kezdi kirajzolni jelentéseit. A parton, ahol tegnapelőtt még sátrak százai sárgálltak, elzárva a kilátást, és csónakok tucatját mozgatta egy különös kapitány sípszava, most egyetlen morze-szalag fut végig, iktusok és szünetek szabályos rendszere. Pingvinek? vagy kivégző-cölöpök jól elrendezett sora, pontos térközökkel? Idő kell, míg a szem fölismeri a higiénikus hulladéktartályok futamát végig a kiürült parton.

*

Csillag esett, föld rengett, nem csoda, hogy a nép fölös számban gyűlt az utakra, sietett a terekre, nézni a háromkirályok vonulását. Tevén jöttek és autón. Sokáig kellett várni érkezésükre, de a várakozók nem tágítottak, különben is fagylaltot szolgáltak fel nekik.

A főtéren, a templom előtt, aranyat, tömjént és mirrhát mutatott fel a három király. Beszéltek is a háromkirályok. A szerecsen király szerecsenül beszélt a szerecsen lakossághoz. Erősen gesztikulált: minden szavának a nyakát lenyakazta egy-egy mozdulatával.

Andere Städtchen, másnap újra kihajtottak a szavak.

DINAMIKUS

Az érkezés: egyetlen óriási ritmusképlet. A vonat a tagolatlan éjből hirtelen fények geometrikus erőterébe fut, lámpasorok ostinato szimmetriájában halad, magasépületek élükre állított fény-árny sakktábláit súrolja, öt-tíztizenöt emeletek lépcsős ragyogása közt siet sűrűdő neonok, sugár-traverzek, tömör fénycsomók szerkezetei felé, kivilágított toronyházak váratlan iktusaihoz igazodik, s amint mind inkább előre fúrja magát a fényöblök, fényszigetek, villanykaréjok és világítástömbök rendszerében, az utas úgy érzi, már nem is a sínek és vonat repítik, hanem a fények kanyargó nyomsávjai, növekedések és magasodások, táguló ütemvonalak és amplifikációk, egy szóval ritmus, a nagyváros pulzáló és meredek ritmusa.

*

Üvegből iszunk, a pohárszéken megkoccan a poharak hiánya. A középkor idáig terpeszkedik; láttam vak pislogását s csatangolni falkástul konstantinápolyi ebeit, a félig rágott dinnyéket szanaszét heverni szégyenük piros tócsáiban, hámló vakolatokat láttam s aszott viskókat guggolni, maguk alá vizelő állatokként, felhőt érő épületek karámjában remegve a kegyelemdöfésért.

*

A falusi templom sekrestyése átölel, amikor megtudja, kik vagyunk. „Magyar barát"; mosolyognak öregráncai, és mutogatni kezdi a képeket: „Kicsi Jézus, tudom? Nyolc aposztel, tudom?" Ezüst suhan, ránk tekerőznek az egykor közös hajlék emlékezetének utolsó szálai, mint az ökörnyál.

*

Égő sebek a múzeum falai között, arany és vörös misztikus felületei s szemet-elmerítő fekete kutak, szentek megnyúlt alakja eksztatikus diadalaik ormain, György örök mozdulata a lándzsával, mozdulatlanul a térben és időben, vörösen fakadó fűcsomók sziklák szürrealista tektonikus ábrái között, a redők arany élein Greco döbbenetei, kezek indiai szimbólumjátéka, kilobbanó palástok titkosírása, mely ismeretlen üzeneteket közvetít, zuhanó angyalszárnyak, magukkal sodorva a végítéletet, ikonok . . . a vonaldíszeken átsüt a meta-világ örvénylő geometriája.

*

A táncot egyre gyorsabban járják. A kör kifeslik, bezárul, kanyarodik, ostorként csattan, topogásai sűrűsödnek, s míg vendég és vendéglátó az utolsó perdüléseket tapssal köszönteni készül, fölsejlik bennem: ez a ritmus már emelt s hordozott egyszer, az érkezéskor, onnét ismerős, az emelkedő város meredek ritmusa ez, gyorsuló körök és gyarapodó fények forgása, türelmetlen dinamika, mely toppantásaival előzi a húgyszagú homályt, átlépi a puszta telkek és kukoricások szünetjeleit, kibomló mozdulataival spirál tornyokat csavar a térbe, táncba sodorintja a világítás sinus-vonalait, fényparcellákra szabdalja a középkori éjt, méltó és szilaj életet akar, sikerüljön, szép ország, kívánom.

MERÜLŐ

Ez a paraszt-barokk – hát ezt sem láthatod többé, a durva kőkeresztet a temetőkápolna mellett, hátul otromba vaskapcsait, elöl a vésetet („Ezen képet állította Cs. mezőváros anno 1799"), a duzzadt Krisztus-arcot sem látod többet immár, sem Grünewald távoli leányát, ezt a Máriát.

Fűzfák közt visz a vonat; visszafordulhatnál; minek.

Születés, szerelem, itt végezted az élet rutin-műveleteit; ültél a porban, tapintottad a forró aszfalt repedés-térképeit, fölegyenesedtél, gesztenyét hajítottál, kagyló élétől serkedt ki véred, tömted szemed alkonyatokkal, hevertél érparton a fák phallikus ábrái alatt; megjelentél, eltűnsz, nem vagy jelen.

Fűzfák közt siet a vonat; visszafordulhatnál; minek.

Langyos az esti szél, spongyát tart arcod elé.

TÖRTÉNELMI

A csend tömör oszlopai. Tartják a leszakadó eget.

Embert, kocsit a város visszaszívott magába. Utca, tér, mint üvegharang, üres.

Elkezdődik a jelenés. A Bonne-Nouvelle boulevard egyik kapualjából kutya szalad elő. Körülnéz, megáll, beleszimatol a csendbe, újra megindul, nem jut messzire. Egyenruhás láb, puska, láb, puska, sorfal zárja el az útkereszteződést. A kutya át akar jutni, rést keres, nem talál, láb, puska faltól falig. Rést keres a kutya, nem talál, vinnyog, nem érti, rémületbe esik. Futkos a kutya faltól falig, rést keres, nem talál, föladja, földre kushad, hasát a kövezeten vonszolva inal vissza a kapualj felé, eltűnik.

Néhány utcával odébb meginganak az oszlopok. A kicsi vízsodorban, mely a lefolyón fut alá, vörhenyes szennyeződés jelenik meg. Golyók koppannak a falon, kikopogják a dátumot: 1848. június 23-a.

VIDÉKI

Csókák kerengnek, szállnak, köröznek a vár fölött, leszállnak, megülnek, felröppennek ismét, kiáltásuk csíkot húz a kék levegőben.

Toronymagasan áll a fal, zord ablakaival gőgös tekintetet vet az időre, méltósága vastag, mint a kálvinista nyak. Toronymagasan áll a fal, épület nélkül. Szemből: kevély homlokzatot emel; hátsó nézetből: csupasz csont-

váz, kezdet s vég nélküli lépcsők céltalansága, tört architektúrai akkordok, kibelezett őshüllő.

Körülötte a nagy kerek sík magánya, fölötte csókák szállongó raja.

*

Halász matat szerszámán, fűz-levél zizeg le a holtág mozdulatlan vizébe, mozdulatlan déli csend állóvizéből merül föl a gémeskút és a templom egybekopírozódó kettős rajza. A Mária-siralom kora óta áll itt e parton a templom, kis román ívei fölé fatornyot emelt a paraszti kéz, harkály látogatja öreg zsindelyeit. Bent freskók pazar maradványai, olasz szépség. Nehéz elszakadni tőle; lépésben döcög a gépkocsi a burkolatlan út mély agyag-vápáiban.

*

Bronzcsákányt, cserepet, kardot vet ki magából a föld, középkori templomok tucatját hordja hátán, rokkát, faragott faeszközt rejt fészereiben. Fatorony majd minden második falu temploma mellett; Erdély felé néz a táj, onnét vette tornyai stílusát. Faragni, díszíteni szeretett ez a nép; istene hajlékaiban festett famennyezet, háza előtt ékes kapu, tornácán esztergált faoszlopok. A tárgyi néprajz terülj-asztala; itt él a múlt, megkapaszkodva a távoli vidék elmaradottságának görcseiben.

*

Szabolcs, Szatmár és Bereg hármas-tája, a verssor itt született: „... már e nép a múltat s jövendőt." Él a múlt, megmaradt, fölemel s lehúz, hajdani csillogásával parádéz és szikes foltokban terjeng, beleér a jelenbe, perel a jövővel. Afrikai fa magányos sziluettje a homokdomb élén, afrikai sárputri a cigánytelepen. Már reggel dülöngő gyalogos az úton; iszik itt cigány, magyar. Tűnődve autózom a székváros felé. Nem megyek be „a megyéhez"; statisztikákat tennének elém, s táblázataik igazát vitatni nem akarom. Csak verssorokkal felelnék: „Iparkodjunk. A század viselős..." „Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk..."

Petőfi szavai érvényesek ma is.

PARIZSI

Végül a temetők is meghalnak egyszer.

A montmartre-i temető kapujánál még ott függ a tábla, mely a sírhelyek bérelésének feltételeiről tájékoztat, de már nemigen temetnek ide. Nincsen hová. Megtelt minden talpalatnyi hely, s a régi sírokat nem bolygathatják, hogy új lakókat fogadjanak be: itt csaknem minden sír műemlék, nevezetes csontokat takar. Őrt áll a történelmi emlékezet, de meghaltak már az unokák is rég, virágot hozni senki sem maradt. Temető virágok nélkül, halott temető.

Kő, kövek. Kőlapok, kőfülkék, kőszobrok, zsúfoltan, egymásba könyökölve, egymás fölé-alá kuporodva, mert a talaj egyenetlen itt, kripták, kápolnák, klasszikus melankólia és kőcsipkék neogót kúpjai, folklór? temetők folklórja? vagy csak a kérkedékeny század ízléstelensége? angyalok kőszárnya és a

takarékos kegyelet dísztelen oszlopai, csupa kő, csiszolt kövek kemény élei és kopott, sebhelyes kőveteránok, kövek geometriája, a föld egymásra türemlett kőfodrai, kőhullámok a lanyhuló domboldalon, kövek hosszú sorokban, kőutcák, nekropolis, kőbirodalom, kő és csend birodalma, s egy kis képzelőerővel a beethoveni dallam: In questa tomba oscura . . .

És fönt a város. Tevékeny zaja másodpercenként fölhabzsolja a temető csendjét, járókelők sietnek dolguk, bánatuk s élvezeteik után, autók sora fut a Montmartre mulatóinak fényreklámjai felé (folklór? vagy csak a hivalkodó század ízléstelensége?), a sírok fölött fut az autók raja, mert Párizs körénőtt, fölénőtt a kis temetőnek, viadukt, utca íveli át, rue Caulaincourt, s az ődöngő, ha megáll az utca közepén, az élő kövek, a házak tornyosodó karéjában, lába alatt szemlélheti a holt kövek szigetét, egy percnyi trombózis kőrögét a város eleven érrendszerében.

Négy óra felé érkeztem Párizsba, és ötkor már a Montmartre temetőjében álltam. Nem vagyok nekromán, szépnek legföljebb egy falusi, aprócska sírkert lágy halmait, pázsitját találom. Miért siettem hát ebbe a kőrengetegbe, kivénhedt, elhalt, megkövült kövek közé?

Az avenue Travot és az avenue Montmorency sarkán álltam (mert itt a sírok utcáinak is utcanevük van), a 12. szektor második sorának 4-es számú sírtelke előtt. Süppedő, mohos kőlap s alacsony oszlop, embermagasságú; ötszögletű idoma dísz-, jel- és névtelen. Valamikor az egyenlőség jelét, a vízszintező kőművesszerszám titkos ábráját vésték reá, de nyomát lemosta már zápor és idő: 1839 óta áll itt e kegyeleti tárgy. Eredetileg feliratot szánt rá a hű barát: „Bátorságát semmi nem törhette meg. Az emberiségért élt" – ám e szöveget többhónapos huzavona után, melyben a rendőrfőnök, a belügyminiszter, sőt a minisztertanács döntött, végül is nem engedélyezték. Csak egy bronzplakett került az oszlopra, David d'Angers műve. Ez megvan még.

Kis domborművű portré, araszom átéri. Könnyen fölismerem az elhunyt arcvonásait, s anyanyelvén mormolom: in questa tomba, itt nyugszik tehát, itt, e mohos kő s ötszögletű oszlop alatt, családi kripták közé szorítva, kőcsipkék fals girlandjainak árnyékában, feszelgő kőszobrok s kongó kőfülkék között, a kegyelet kő-zűrzavarának dermedt mezején, a kő-hullámverés kicsike túrzása alatt, itt, egy árva oszloptól őrizve, melyet maga is egyszerűnek akart, itt nyugszik, második hazája nyelvén mondom, ci-gît, itt e virágtalan és holt temetőben, a visszavonhatatlan nyugalom kopár ölén nyugszik, kivel életem öveit összefontam, és a sír fölött, mohos kövön, az ötszögletű, sebhelyes oszlop előtt, melyet senki sem látogat, e kivénhedt temető csendjében, fényreklámok és a februári ég felhőjátékai alatt állok magányosan én, hétfő délután öt órakor, kevéssel a temető kapuzárása előtt, magam is néhány percig csupán, megemlékezvén

Ama szentekrül és nagyokrul, akik
a szolgaságban szabadok valának.

KÖZÉP-EURÓPAI

T.-ben szakállat eresztettek a házak, szakállat, sűrű szemöldököt. fű nő a házak tetején, párkányon, esőcsatornákból, s ezt Krúdy még Podolinról sem merte állítani, a lomha álmok derengő városáról, hol őszi permetként susog a megállott idő, s a képzelet visszhangtalan kövek közt csavarog. T.-ben vi-

szont nyoma sincs irodalmi hangulatnak, s a helység csalódást kelt az utasban, mert látnivalóul csak egy öreg lábasházat kínál, melyet a nép gyermeki kedélye rózsaszín cifrába öltöztetett, de minden egyéb elhanyagolt és rozoga, szegényes zűrzavar, kietlen tompaság, vonszolódó élet a béna nyárdélutánban, cigányok matatnak az útjavításon, s az egész városban nincs egyetlen tiszta abrosz.

Van múzeum. Az igazgató (attól tartok, ő a takarító személyzet is) maga szolgáltatja ki a belépő jegyet; a bankóból nem tud visszaadni, de nem is fogadja el, és serényen, mint akihez tíz éve nem toppant be vendég, az alacsony termekbe kalauzol. Csorba dárdák és fakó metszetek, nincs megindítóbb, mint egy vidéki múzeum, értékek megkövült relativitása, helyi nagyságokhoz tapadó emlékezet, mely a kőkorszaktól a város műkedvelő színtársulatának megalapításáig terjed: büszke 1856. év, mely természetesen klasszikusokat játszott; gondolom, az itteni Kisfaludy Károlyokat. Nincs megindítóbb, mint egy vidéki múzeum; pattintott kövek és poros bábfigurák közt, díszhelyen, zenélő óra trónol, tiszteletemre meg is kell szólalnia, s míg kalimpáló kis hangja a népi kályhacsempékre és halászszerszámokra pereg, az igazgató csak beszél, beszél, s bár a közvetítő nyelvet voltaképpen egyikünk sem tudja, kitűnően megértjük egymást, mert otthon érzem magam, mint mindenütt, ahol egy árvíz, mely a fővárosban hidat sodort el, jobb híján nemzeti büszkeséggé válik, s ahol a sajgó öntudat egy lóvasút, egy patika vagy egy föld alatti vágány európai elsőbbségével ámítja magát.

Pór feszületek és ügyetlen nyomtatványok közt, míg a szél odakint langyos homokot vet a tetők és ereszek füvére, az igazgató csak beszél, beszél, mint aki missziót teljesít, s nem mulasztja el hangsúlyozni az idegen előtt, hogy a helybeli zeneszerző mindig ékezettel írta ám nevét, nehogy németnek nézzék; akadozó szavát bólintgatva hallgatom, s legszívesebben testvérként érinteném vállát, hisz most a kultúra őrhelyén állunk mi ketten, ha nem világos is, mit őrzünk, kinek és miért; állunk, én könnyű sóhajjal, mert csak egy órácskát, ám ő egész életében, bár aztán én is hazatérek majd, hadakozni más ékezetek nevében, avas büszkeségeimhez, egy másik relativitás záróló körébe, tudva mindazt, ami ebben bénítóan naiv, tehetetlen-makacsul mégis, mert nem lehet mást tenni itt.

LÍRAI TÁJ

Sz. város szép város, neve szívdobogás, szerelem, szomorúság szavakkal alliterál, van benne sok park, egész erdő, fasor számos, *mindig* friss hó van benne, első hó, az emberek friss havon járnak, bolyonganak a havas parkokban, a behavazott erdőben, a fák hidrogén-fehér hajszálai alatt, megérintik a hajszálakat, havat vesznek a két tenyerükbe, havat látnak, beissza szemük, bolyonganak a havon, vagy – ha céljuk van – csak átvágnak egyenesen egy fasoron, egy széles utcán, havas fák alatt, csúszós helyekre érnek, bukdácsolnak, és ha valaki nem egyedül megy, megesik, hogy egyszerre ketten esnek el. Ilyen különös dolgok történnek abban a városban, melynek neve szívdobogás, szomorúság, szerelem szavakkal alliterál.

A többi mind szó fia beszéd.

KODOLÁNYI GYULA

Noah Webster mulatságai

EGY ASSZONYHOZ

Túl, még az Óperenciás
tengeren is túl,
az üveghegyeken innen,
dombodra hajtom a fejem.

A REJTEZŐ NAPHOZ

Szoszónk napján, amikor a legsötétebb
Napom! Azért el ne feledj! Benned
mint semmi kis vad gesztenye
tavasszal kihajtok. Nőnek immár a napok.

EGY LEÁNYHOZ

Édes, leves a szilva,
méginkább, ha puszilva.

SÍRVERS

Mondja Sir
miért sir
e sir
i éjszakán
holott a sir
ályok is ir
galmatlan
mélyen alszanak

Három magyar haiku

1

Ó te beteg madár:
ha felröppennél
enyém maradnál

2

ahogy teste apadó holdja
nyíló tenyerembe horgad

3

Régi, jámbor kérkedés:
„a tóban halak,
a dalban mosoly"

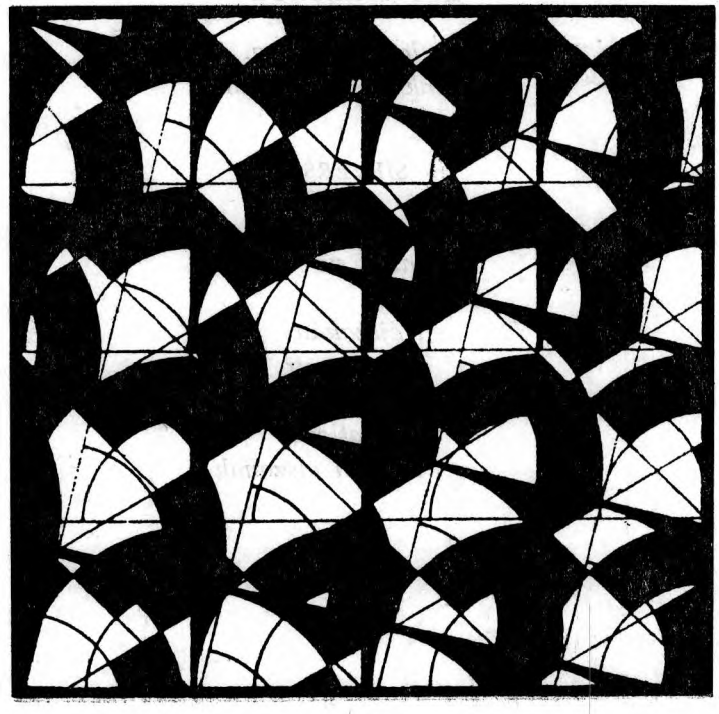

MARTYN FERENC

AZ ÖRÖKKÉ JELENLÉVŐ SZÜLŐFÖLD

– Keserü Ilona művei a Pécsi Galériában –

A felszabadulás után a Széchenyi tér egyik szecessziós épületének harmadik emeletén üresen állt egy fényképészeti műterem. Gebauer Ernő és én, két képesítés nélküli tanár – megegyezvén a házmesterrel – (akkoriban ekként igazodtak a hivatalos dolgok) rajz- és festőiskolát indítottunk. Sokan jelentkeztek. Valóban tele volt a terem, akinek nem jutott rajzbak, a térdén rajzolt. Gebauer Ernő az emberi koponyáról beszélt, többször elmondta, elismételte a koponya épületének rendjét, sőt működését – én meg ellógtam az időt.

A résztvevők, nevezzük őket művészeknek, köztük idősebb hölgyek és örek urak, persze elszomorodtak az effajta tanulmányok során – el-elmaradtak. De többen jöttek helyettük. Gebauer komolyan véve a tanítást, továbbra is a koponyáról magyarázott. Egy napon nagybetűkkel v a l a k i fölírta a falra – talán iskolánkban szerzett tapasztalatok nyomán –, hogy a tehetséges embert nem lehet tanítani, a tehetségtelent fölösleges, a többi esetében igazán mindegy, rajzol-e vagy sem.

Egy napon aztán nyúlánk kislány jelentkezett, barna haja volt és szép tengerzöld szeme. Tiszteletre méltó családját már régebbről ismertem. Keserü Ilona – elkezdett rajzolni. Esztendők, évtizedek múltán ebből a pécsi kisleányból nemzedékének a festője lett. És kettőnk korkülönbsége m á i g ő r z i igaz barátságunkat.

Ennyi a történet.

Most életrajz következhetnék, tűnő és história nélküli idő, valami személytelen történés, szüntelen belső küzdelem, ami kifejezéshez, k i f e j e z ő d é s h e z ért el a festményeken.

Műterme – legalább nékem – meglehetősen rendetlen volt. De gyülekeztek festményei – kinyiló szép szájat ábrázoltak, de lehet, hogy a folyó, a tenger lépcsős emelkedését, talán köpárkányokat, a Dunántúl hajlatait, önmagukba hajló és széjjel szakadó görbéket.

Szép meggyőződés.

Az időről, a sorsról, a hivatás végzetességéről beszéltünk – volt-e haszna, alig hihetem.

Keserü Ilona sokat utazott; bejárta a legfontosabbat, Magyarországot. Most a Belgrád rakparton lakik; az utca forgalma fölmorog az emeletre, a Gellérthegy visszaveri a dunai hajók sípolását, meg a saját lármáját.

Egy napon – derűsen – azt mondja nékem Keserü Ilona: „Mostanában varrok". Még rendetlenebb lett a műterme. A szájak, a folyók hullámai, a Dunántúl hajlatai vaskosan kidomborodtak a képből, kezet lehetett velük fogni. Ezeket a vászon reliefeket befestette eleven színekkel. Ami megmaradt – hulladék –, abból memorandum bokrétát csinált és belelógatta a térbe.

Igen, megvalósult az örökké jelenlévő szülőföld i m a g e. Most ott élnek a Belgrád rakparti műteremben. Olykor útra kélnek ezek a képek, idegenbe utaznak, eljönnek Pécsre, és elmondják, megmutatják, mit jelent a szülőföld.

Hogy szólt a firka a Széchenyi téri rajz- és festőiskola falán – hogy a tehetséges embert nem lehet tanítani?

Hogy Keserü Ilona mikor, mit, hogyan tanult – kinek jut ma eszébe. Festményein nem emlékezetté, jelenné válnak a szülőföld tanításai.

Megnyitó beszéd Keserü Ilona pécsi kiállításán, 1983. január 21-én.

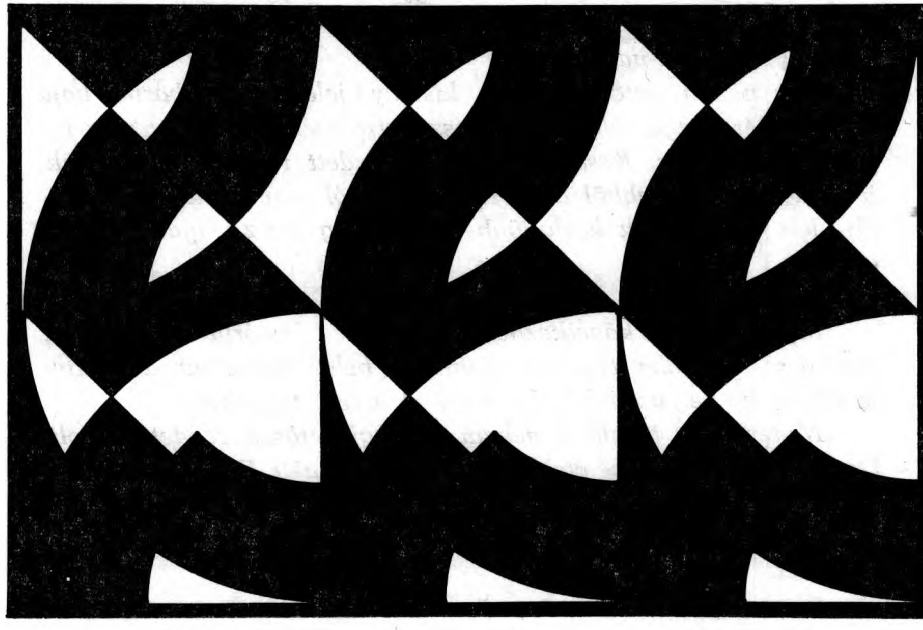

LÁNCZ SÁNDOR

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

A „ZEITGEIST" NYUGAT-BERLINBEN – KÁLLAI ERNŐ EMLÉKEZETÉRE – SCHRAMMEL IMRE MŰVEI PÉCSETT

Az elmúlt év nagy kiállításait – melyekről már korábban hírt adtam – az év végén a nyugat-berlini *Zeitgeist*, azaz korszellem címmel rendezett nagy bemutató zárta. A tárlatot Christos M. Joachimides és Norman Rosenthal rendezte, akik korábban a londoni A New Spirit in Painting kiállítást; ezt a kiállítást – ha lehet – még hevesebb támadások érték, elsősorban a Német Szövetségi Köztársaság nagy napilapjainak kritikusai részéről, mint a másikat korábban. Mint Joachimides egy interjú során elmondta, a Zeitgeist fogalmat metaforaként használták, azt kívánták vele kifejezni, hogyan lehet egy meghatározott időszakban, jelen esetben a két éve kezdődött dekádban, a képzőművészet hagyományos eszközeivel, tehát festészettel és szobrászattal szólni korunk problémáiról; milyen magatartás, a művészek milyen esztétikai, szellemi és pszichológiai problémái jellemzik korunkat. A válogatás talán szubjektív, de semmiképpen nem privátérdekű – mondotta. Joachimides és Rosenthal tehát tagadják a Duchamp-ból induló művészeti tendenciákat; Az új szellem... című kiállításon Picassóból indultak ki, ezúttal pedig Joseph Beuys a kiindulópontjuk, akinek nagy rakás agyaghalma a nagyterem közepén magasodott, jelképezve az ősanyagot, melyből az élet (s így a művészet) fakadt.

Kétségtelen, hogy a *korszellem* meghatározás – azaz embereknek a kor viszonyaitól meghatározott szellemisége – csak erős fenntartásokkal fogadható el a tárlaton bemutatott művek összességére: abban viszont, ahogy a kiválasztott művészek szakítottak a koncept intellektualizmusával és ezoterizmusával, van valami a fiúk lázadásából az apák ellen. Mint Joachimides mondotta, a húszas évek elején maga Picasso is korábbi önmaga ellen fordult, szakított a kubizmussal, hogy ne váljék akadémikussá. Ez a magatartása példaadó kell legyen korunk művésze számára. Nincs szó itt új stílusról, még kevésbé új, egységes művészeti irányról: nagyon is helyénvaló e művészek munkásságának jellemzésére a „posztmodern" kifejezés, mert ez azt jelöli, hogy szabadon merítenek a történeti irányzatokból és azokból szabadon újulnak meg. A kiállításon szerepelt német művészek elsősorban a német expresszionizmusból, az olaszok a futurizmusból, Cucchi és de Chirico művészetéből, az amerikaiak az absztrakt expresszionizmusból, elsősorban Pollock és Yves Klein művészetéből merítettek.

A kiállítás rendezői ebben nem láttak epigonizmust. Véleményük szerint ugyanis a modern művészet forradalmai a század első harmadában lezajlottak, a szürrealizmus óta új meghatározó elem nem lépett fel: ezzel a megújulás folyamata lezárult, s a háború utáni évek művészetét alapjában a század első harmadának vívmányai határozzák meg. Így az ezekre való „hivatkozást" nem tekinthetjük epigonizmusnak; ez a művészek kétségbeesett küzdelme korunkban, J. Pollocké a negyvenes években, J. Beuysé az ötvenes évek Düsseldorfjában, Baselitzé vagy Pecké a hetvenes évek elején.

Azt hiszem, ez a legfontosabb, amiről már korábban is esett szó, különösen az idei Velencei Biennálé kapcsán: a művészek küzdelme a fennmaradásért – a művészet és az emberiség fennmaradásáért egyaránt – az „Endzeitstimmung", az önpusztítás oktalan és ostoba veszedelmének, fenyegető rémének az emberek elé állítsa. Már maga a kiállítás épülete is azt idézte a látogatók elé: a berlini Martin-Gropius ház (egykor Schinkel iskolája, majd iparművészeti múzeum) az egykori Hitler-bunker tőszomszédságában, melynek főbejáratát a várost kettéosztó fal zárja el, így ma csak a hátsó bejáraton át közelíthető meg – a szomszédos ház pincéjében pedig egykor a

Gestapo rendezte be a maga kínzókamráját. Mindez önkéntelen mementóként merül fel a belépő előtt – s az előcsarnok két óriási A. R. *Penck* piktogramja, az egyik vörös-kék, a másik fekete-fehér színben, mely Németország kettéosztottságára utalt, még csak fokozta ezt az érzést.

Mert ugyan mi másra utalna Rainer *Fetting* óriás képe, A bomba, ez a vörös háttér előtt késsel küzdő két krómsárga félmeztelen alak, akiknek feje felett fenyegető rémként ott lóg a bomba? Helmut *Middeldorf* Álom a repülőgépről című képe az éjjel mély sötétjében feltűnő roppant fekete repülőgép alatt égő házakat mutat be. Anselm *Kiefer* tájképei csupán átvitt értelemben érdemlik meg ezt a megjelölést: nem annyira a táj sajátosságaira utalnak, mint inkább rendkívül találékonyan a tájat mint a természet és kultúra sajátos elegyét a német hagyományban oly gazdag történeti vagy mitologikus tájkép értelmében mutatták be. Nürnberg című képén kék-fehéren pettyezett piszkos égbolt alatt szétszaggatott és elszenesedett táji elemek közepette áll egy kis templom, mellette hosszan elnyúló színes csík: ez épp úgy interpretálható égő városként, mint fák összességeként, talán úgy, mint egykor a romantikus mesterek képein a remény szinonimájaként vagy egy metafizikus erő mindenható hatalmaként. E folt fölé gyermeteg betűkkel rótta fel Kiefer a város nevét, a birodalmi gyűlések egykori városát, s e gyűlések gyászos következményét egyszerre idézve fel. Ugyancsak ő szentelt két képet „Az ismeretlen festőnek": ezekben szuverén gesztussal kapcsolta össze korunk művészének legkülönbözőbb magatartását és érzését, iróniát, és gyászt, szarkazmust és keserűséget, rezignációt és gúnyt, szkepszist és enyhe reményt, mintegy jelezve ezzel nem csupán a művész viszonyát a társadalomhoz, de a társadalom, az emberek viszonyát is a művészhez és a művészethez. Walter *Dahn* lefordíthatatlan szójátékú képcíme, a Nach(t)krieg (azaz háború után és éji háború) olyan festményt jelöl, amelyiken egy óriási ököl tart egy hatalmas gyertyát, s az ököl függvényeként jelenik meg egy pici emberke, mint valami a világűrben elveszett asztronauta: a sötét monoton hátteret csak a balszélen töri meg egy világosabb csík, képi feszültséget teremtve – ahogy azt Barnett Newmann képein megszoktuk. Ugyancsak az ő képe Az ivó: egy alakot ábrázol, akinek nyaka az üvegben folytatódik, míg keze – az üveg helyett – a fejet tartja. Jörg *Immendorf* hatrészes képén Egy olvasó munkás kérdéseit fogalmazza meg. A cím Brechttől származik – az egyik képen az asztalnál nyitott könyvet olvasó munkás mögött az ő képmása látszik, míg az asztalon Marx-, Engels- és Sztálin-könyv és a Pekinger Rundschau nyilatkozata a hegemonizmus elleni harcról. Georg *Baselitz* hatalmas méretű képein – általában minden kép igen nagyméretű, legalább négy négyzetméter felületű – ezúttal korábbi alkotásaival ellentétben a mondanivalóra helyezte a hangsúlyt: fordítva festette meg képein az alakokat, felfüggesztve ezzel a nehézségi erőt, azt tolmácsolva ezzel, hogy elvesztették lábuk alól a talajt.

Nincs mód itt mind a negyvenöt kiállító művész bemutatására. Többségüket már szárnyára emelte a világhír, mint Andy Warholt, Janis Kounellist, Cy Twomblyt, Per Kirkebyt, Enzo Cucchit, Sandro Chiát, Francesco Clementet, s legújabban az amerikai Julian Schnabelt, akinek képei materiálfetisizmusáról vallanak. Már a Velencei Biennálé „Aperto '82" képei nyomán manierizmust emlegettem – ez az érzés most ennek a kiállításnak révén még erősebbé vált. Arnold Hauser mondja: A modern művészet nem a manierista forradalom egyszerű ismétlése... bármennyire újszerű is a művészet mai helyzete, nagy a hasonlóság a jelen és a manierizmus között..." S másutt: „... a szellem az anyag eltorzulásával jelenti önmagát." Kevés olyan karakterisztikum van a művészet történetében, mely jobban alkalmazható lenne korunk művészetére.

Kállai Ernő emlékezetére rendezett kiállítást az elmúlt év végén az Óbuda-galéria. A képeket – az egy Mednyánszky kivételével – művészbarátai kölcsönözték a kiállításra, azok, akik hosszabb-rövidebb ideig kapcsolatban álltak vele. E művészek nagy többsége tagja, sőt alapítója volt a háború utáni két jeles csoportosulásnak, az Európai Iskolának és a Világtáj a 4 Galériához egyesülésnek. Ennek az örvendetes megemlékezésnek okán azonban kissé csonkára sikeredett az a kép, melyet a kiállítás nyomán Kállai Ernőről alkothatunk: a bemutatott művek ugyanis az utolsó néhány

évre, s zömmel az absztrakt művészet körüli munkálkodására szűkítették tevékenységét. Semmiképpen sem becsülhetjük le hatalmas életművének ezt a részét, sőt nem értékelhetjük eléggé – mégis azt kell mondanom, hogy Kállai Ernőnek, mint művészettörténésznek és kritikusnak a jelentősége messze e fölé magasodik. Jól kitűnik ez abból a válogatásból is, mely mintegy másfél esztendeje látott napvilágot – Forgács Éva munkájaként – s amely gazdag anyaggal mutatja be munkásságát. Én a mondottak igazolására csupán három tényt szeretnék ezúttal kiemelni:

Kállai Ernő első könyve, az Új magyar piktúra egyidejűleg jelent meg Lipcsében és Budapesten. E mű az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején szinte egyedüli forrásunk volt a háború (az első) körüli magyar avantgarde megismerésére. Kállai akkor Berlinben élt, a két háború közti szellemi élet egyik fő központjában, munkatársa volt a Má-nak, a Die Weltbühnének, számos európai folyóiratban jelentek meg írásai, de könyvet – méghozzá olyan szemlélettel, amely ma is helytálló – a magyar festészetről írt. Ebben elsőként ismerte fel és mutatta be a magyar festészet forradalom utáni visszahátrálását a természeti forma adottságainak világába, három dimenziós materiális valóságunk utánzásának hamis valóságába a perspektíva és a megvilágítás művészetének csalása által – s egyben szükségszerű elszakadását a művészeti forradalom élvonalától.

A másik, amiről szólni szeretnék, Egry József elismertetésében játszott szerepe. Az 1918-ban a Balaton mellett letelepedett Egry új képi világot épített magának a tó mellett, s ezt először 1922-ben a Belvedereben mutatta be, jelentős visszhangot váltva ki. Kállai Egry művészetének egyik első méltatója volt, külföldről is felfigyelt új hangú művészetére, s vállalkozott annak népszerűsítésére. 1924-ben a Jahrbuch der jungen Kunst-ban három magyar művészet métatott: Tihanyi Lajost, Moholy-Nagy Lászlót – ők ekkor külföldön éltek – és Egry Józsefet. E méltatásnak, s Kállai intervenciójának oroszlánrésze volt abban, hogy Egry 1926-ban Berlinben és Drezdában bemutatkozhatott; katalógusához ő írt előszót, majd a kiállításról terjedelmes beszámolót a Magyar Művészetben. Ugyancsak Kállai volt az, aki 1941-ben a Zeneakadémián elmondott előadásában kiemelte Egry képeinek rejtetten meglévő szilárd szerkezetét, s ezzel – ha ki nem mondottan is, de – elhatárolta művészetét a Gresham többi tagjának alkotásaitól.

1935-ben szűk lett Kállainak Németország: hazatért. Röviddel ezután Vértes György, akkor az illegális KMP legális folyóiratának, a Gondolatnak a szerkesztője felkérte őt, hogy írjon a Szocialista Képzőművészek Csoportjának Újrealisták címen megnyitott kiállításáról. Jóllehet az írás nagy vihart kevert a csoportban, sokan belátták Kállai igazát – ő maga pedig ez időtől fogva kapcsolatban maradt a csoporttal, többször írt kiállításaikról, jó néhányukkal pedig szoros barátságba került. (Annál érthetetlenebb, miért maradt ki az emlékezők sorából Szántó Piroska, mind a csoportnak, mind az Európai Iskolának tagja?)

Gazdag és sokoldalú életmű a Kállai Ernőé, nem sajátíthatja ki magának egyetlen csoport sem. Elméleti munkásságának a bioromantizmusra való leszűkítése pedig végleg értelmetlen: mind elméleti, mind gyakorlati tevékenységét a maga teljességében kell felidéznünk, s így emlékeznünk rá.

*

Sajátos pályán mozog korunk szobrászata – összhangban az egész egyetemes képzőművészet mozgásával. Miközben megkísérli megformálni a posztindusztriális társadalom új emberképét – ezt látjuk Henry Moore-tól Germaine Richier-n át Césarig és George Segalig –, témájává válik az ember indulatainak, az ember környezetének a bemutatása is. S ezenközben mindinkább szélesíti az anyagok körét, melyeket felhasznál – a hagyományos anyagok közt erősen csökkent a hagyományosan megmunkált kő szerepe (legfeljebb szimpozionokon találkozunk vele), megnőtt a vasé és acélé, s bekapcsolódtak a műanyagok, a gipsz, s az eddig csak az iparművészetben szerepet játszó textil, üveg és agyag is (ez utóbbi kiégetett formában, mint egykor az antikvitásban). A fejlődés velejárója a korábban merev műfajhatárok fellazulása, feloldódása is: ennek nyomán a plasztika határai képlékenyek lettek, kitágultak.

Mindezt pedig azért tartottam szükségesnek előrebocsátani, mert a Pécsi Galériában megrendezésre került *Schrammel Imre* magas hőfokon égetett, samottos agyagból és porcelánból készült plasztikáinak a tárlata. A róla írt kismonográfiában 1976-ig követhettem művészete alakulását: idehaza azóta önálló kiállítása nem volt, csak a kerámia biennálék alkalmából láthattuk új műveit. A jelen bemutatkozás mintegy kiindulópontként – nagyméretű fényképeken – idézte fel a váci Művelődési Házba készült monumentális nagyméretű reliefjét, amelyen a mimézis, az utánzás szélesebb értelemben vett gondolatát reprezentálja oly módon, hogy minden forma azonos önmagával, de egy másik formába is illeszkedik.

Azóta elkészült művei három csoportba sorolhatók. Az elsőt alkotják ún. „megőrző" plasztikái. Ezek egy része közvetlenül őrzi az ember nyomát, kezének vagy lábának lenyomatát az agyagban. Ezek a művei szellemi rokonságban vannak az egzisztencialista filozófia identitás-tanúságtételeivel, az újabb irodalomnak az emberi test tárgyi karakterét felfedező műveivel csakúgy, mint Piero Manzoni Élő szobor című művével (posztamensre helyezett két talp), továbbá Le Corbusier Nyitott kéz és Maria Papa Oedipus keze című műveivel – távoli rokonait pedig a középkor kézrelikviáriumában jelölhetjük meg. Míg azonban ezek szimbolikus és mágikus tartalmakat hordoznak, Schrammelnél a szubjektív és az indulati, a támadó attitűd a döntő: az anyagra való durva, sokkszerű ráhatás (erős ütés, ráugrás) révén – szinte az ősember gesztusára emlékeztetve – megőrizni önmaga nyomát, s így jelet hagyni maga után. Hasonló attitűd vezeti a lövéssel létrehozott formák esetében: ezek a szabályos hasáb-formát deformálják, akár úgy, hogy egészen áthatolnak rajta, akár úgy, hogy csupán egy sarkát torzítják el. Az így létrejött formán a vertikális élek kimozdulnak helyükből, a sima felület megbomlik: egyrészt kitüremkedik, így erős duzzanattá, pozitív formává módosul, másrészt üreges, erősen rojtozott formáktól szegélyezett negatív alakzattá válik. E művek távoli szellemi rokonai a happening-alkotók soraiban találhatók: ezúttal azonban csak a történés – a lövés – eredményeit szemlélhetjük, magának a történésnek nem lehetünk szemtanúi.

A művek másik csoportját az állatfejek alkotják: három növényevő állat fejének csontvázát láthatjuk. E művek láttán fogalmat alkothatunk magunknak Schrammel nagyszerű mintázó készségéről. A fejek rokonai és egyben ellenpontjai a korábban alkotott Bimbó sorozatnak – de míg ott a növény keletkezéséről és növekedéséről szól, addig itt állatok elmúlásáról. A forma gazdag szobrászati lehetőségeket kínál: pozitív és negatív tételek kapcsolódnak egymáshoz, bonyolult téri rendszert hozva létre, nagyszerű plasztikát eredményezve.

Ezzel rokon, de jelentésében távolabbra mutató a harmadik sorozat: ezeken lehullott, elpusztult, vagy elpusztított madarakat foglalt különböző méretű és formájú agyagkeretbe, s az agyaggal együtt égette ki őket. Majd egyeseket üveg-hasábba foglalt, míg másokat szabadon mutatott be. E kompozícióknak is akad távoli rokona a japán Tetsuni Kudo vagy a holland Paul van Hoeydonck művészetében: mégis egészen mások. Amazok művészetében a fétiskarakter érvényesül, Schrammelnél erről nincs szó. Ezek a művei – amelyeken a madár vagy a hal beleégett csontváza látható a samottkeretben vagy a madár tollastól, egészben – dualisztikus jelentésűek: egyrészt a művész felkiáltójelei az emberi nem és környezete megőrzése, megtisztítása érdekében, másrészt mélyen humánus lázadások – s ebben kiterjedt rokonsága van a világirodalomban – a halál, a pusztulás ellen.

Schrammel Imre új művei magasröptű szellemiséget hordoznak: rokonok az egyetemes szobrászat hajtásaival, s mégis alapvetően különböznek azoktól. Többnyire besorolják őt a keramikusok közé – s kétségtelen, hogy az elmúlt évek során kevesen tettek annyit e szakma minőségi szintjének felemelésére, mint éppen ő – mégis azt kell mondanom, hogy *egyike ő legjobb szobrászainknak*, annak ellenére, hogy nem farag (legalábbis eddig nem tette) emlékműveket és köztéri szobrokat. A magyar plasztikai gondolkodás egyik nagyszerű megújítóját üdvözölhetjük személyében – bár kétségtelen, hogy alkotásai nem dughatók be egyik megszokott skatulyánkba sem. De épp ebben rejlik újszerűsége – a gondolatait hordozó formák nagyszerű megoldásában pedig magasrendű esztétikai értéke.

KOLTAI TAMÁS

TÖRTÉNELMI KELLÉKEK NÉLKÜL

A Kegyenc és A revizor Kaposváron

Illyés Gyula a *Különc* előszavában egy meg nem nevezett „kitűnő barátját" idézi: „Történelmi dráma szerzőjének tökéletesen meg kell tanulnia a kort, amelyről ír, s azután tökéletesen el kell felejtenie." A mondat nyilván így folytatódna értelemszerűen: „. . . hogy annál jobban figyelhessen a maga korára." A *Kegyenc* esetében, amely – éppen a *Különc* mellett – Illyés legjobb színpadi műve, a történelmi dráma „kor-relációin" sokat módosított a darab születése óta eltelt két évtized. Pontosabban: újabb motívumot kapcsolt a meglevőkhöz. A történelmi drámára általában jellemző *időlibikóka* – ti., hogy mikor játszódik és mikor játsszák – megbillent ez alatt az idő alatt. A Valentinianus-kori római császárságban játszódó cselekmény a megírás (1963) idején még közvetlenül, allegorikusan utalt a törvénytelenségek korára, az ötvenes évek személyi kultuszára. Illyés a színpadon a *Kegyenc*cel „írta ki" magából az ötvenes éveket. Már a Madách színházi bemutató (1968) idejére kihűlt ez a forró, „érzéki" kapcsolat a színjáték és a színjáték előadásának kora között, az allegorikus értelmezést mindinkább fölváltotta a parabolikus, s mára az utóbbi is elhalványult, hogy annál inkább kiemelje a műben rejlő individuális emberi drámákat.

Úgy vélem, ez az átalakulás a *Kegyenc* drámai kvalitásait, művészi időtállóságát bizonyítja.

De föl kellett hozzá ismerni és a színpadon realizálni az erővonalak átrendeződését. Babarczy László, a kaposvári előadás rendezője ezt a munkát végezte el, s ha a játék megjelenítő ereje alatta marad is az elemző munka intenzitásának, annyi kétségtelen, hogy új dimenziót nyitott a dráma további előadásai előtt.

Babarczy értelmezésének középpontjában Maximus, Júlia és Valentinianus császár viszonya áll, s ezen belül is a *hűség* mint morális és politikai értelemben egyaránt fölfogható fogalom. Maximus hűsége Valentinianushoz, akibe saját magát, a „művét", Rómát vetítette. Maximus hűsége önmagához, „Róma utolsó tiszta lángjához". Júlia hűsége Maximushoz mint férjhez, emberi szövetségeshez, hitben való társhoz. Maximus hűsége Júliához mint menedékhez, érinthetetlen szigethez . . .

Nyilvánvaló, hogy ez az értelmezés jogosult, ha a konfliktust, a drámai kollíziót a külső események reflektív következményének, intenzív *belső drámának* fogjuk föl. Ennek legfontosabb konzekvenciája, hogy a színpadot meg kellett szabadítani a történelmi kulisszáktól, és valamilyen módon – vizuális értelemben is – a belső történések színterévé kellett tenni. Szegő György végsőkig stilizált, egyszerre átrium- és porondszerű díszlete megfelel a célnak, s a császári palota játéktermében lezser öltözéket hordó szereplők első megjelenése – nyitott, tógaszerű köpenyek alatt lazaöves, vászon „cselgáncsdresszek" –, távoli rokonságban a római viselettel és közeli utalással a közkeletű „színházi munkaruhára", ügyesen tereli nézői fantáziánkat két irányból együvé. (A díszlet és a jelmez alól később kifut a „gondolati talaj", de akkorra már hozzászoktunk az előadás vizuális jelrendszeréhez.) A rendezői koncepció másik vonzata, hogy a három főszereplőre hulló fény homályban hagyja, háttérbe szorítja a többieket, bár még így sem indokolt ezeknek a szerepeknek Kaposváron szokatlan „aluljátszása". Kivétel Máté Gábor, aki a herélt Heracliusban nem a fizikai defektust ábrázolja viszolyogtatón, hanem a császár iránti rajongás önátadó-önfeladó mechanizmusában mutatja meg a viszolygást keltő, borzongató veszélyességet.

Az alapelképzelésből fakad, hogy bizonyos értelemben meg kellett emelni Va-

lentinianus császár – mint a dráma középpontjában álló triász dramaturgiailag egyenrangú tagjának – emberi formátumát. Babarczy minden valószínűség szerint ezért osztotta a szerepet a fizikailag vonzó, intellektuális arcélű Lukáts Andorra. Nem lehetetlen, hogy színész és rendező Camus Caligulájához próbálta közelíteni a figurát – a császárt amúgy is fiók-Caligulának nevezik a darabban –, ami nem veszélytelen művelet, mert Illyés Valentinianusa közelebb áll a történetileg ismert szörnyeteghez, mint ahhoz a rettenetes gyermekhez, az irracionalitás gátlástalan filozófusához, akit Camus írt meg. Lukáts megkísérli a lehetetlent, a császár atrocitásai mögött szeszélyt sejtet, a szeszély mögött hóbortot, a hóbort mögött magányt. Sokkal inkább látszik erejét hatalmi figyelőállásból kipróbáló „sakkjátékosnak", mintsem annak a véres bohócnak, aminek Palladius nevezi. Ennek a szerepfölfogásnak határozottan van logikája – Valentinianus Maximus teremtménye, nem képzelhető el bizonyos formátum nélkül –, és Lukáts *egy pontig* hitelesíteni is tudja. (Olyannyira, hogy épp Júliával kapcsolatban, mint látni fogjuk, termékeny bizonytalanságban hagyja a nézőt.) A logikai lánc s ezzel az alak egységes fölépítése akkor törik meg, amikor Valentinianus az életéért könyörög. A figura „kipukkadását", belső ürességét valamilyen előzménnyel érzékeltetni kellett volna; vagy több tartást hagyni benne a pusztulás pillanataiban. Az igazság az, hogy Lukáts „küzd" a császárért, szeretné „megmenteni" a teljes elsilányosodástól, aminek viszont ellentmond a szöveg és a szituáció.

Utaltam rá, hogy Lukáts Valentinianusa és a Júliát játszó Lázár Kati között a nézők és a kritikusok egy része affinitást vélt fölfedezni. Kétségtelen, hogy míg Illyésnél csak egyszer – s akkor is Maximust mentendő – kulcsolódik Júlia, az instrukció szerint „túlzott érzékiséggel", Valentinianusra, de a megelőző párjelenetben hideg méltósággal gyalázza (ezt véli gyönyörittasan a császár olyan őszinteségnek, amitől végre embernek érezheti magát), addig a kaposvári előadásban Lázár Kati mindvégig eljátssza az odaadás komédiáját. De hiszen épp ez az, hogy *komédia*, pontosabban tragikomédia: olyan szerepjátszás, amely teljes beleélést kíván, s amelyből az asszony szigorú hűségmorálja értelmében nem lehet tisztán kikerülni. Lázár Kati alakítása abból a fölismerésből táplálkozik, hogy Júlia önátadása csak akkor katartikus – és öngyilkossága is akkor elkerülhetetlen –, ha nem a szent asszony, a mártír, a passzív áldozat szerepét játssza, hanem férje megmentéséért, teljes belső valóját kiforgatva, *más emberré válik*, – és aztán kivégzi ez a „másikat". Innen fakadnak az ordenáréság, a nyers érzékiség, az „élvezet" pillanatokra megtévesztő mimikrigesztusai; s talán a hűségszövetséget megbontó Maximus miatti keserű, szarkasztikus sértettségből is, amit Lázár Kati játéka szintén érzékeltet.

A dráma kulcsszerepe Maximus, és Jordán Tamás számára azért nehéz szerep, mert a külsején kívül a habitusát is hozzá kellett öregítenie. Jordán kivételes érzékenységgel és azzal a fanyar, szikárnak tetsző intellektussal oldja meg a feladatot, amely színészetének legjellemzőbb tulajdonsága. Maximusa csakugyan az az ember, aki – szerepe szavaival – végigmegy a maga választotta úton. Befelé élő és befelé emésztődő alkat. Visszafojtottsága, magára erőltetett nyugalma szinte már provokál. „Miért nem engeded ki a dühöd?" – támad rá Júlia, mintha megsejtené férjében a készülődő belső robbanás végzetességét. Mindvégig érezzük, hogy ez a férfi életében csak egyszer veszti el az önkontrollját, s akkor is tudatosan. Jordán bámulatos *crescendóval* építi föl a végső leszámolást hitével, illúzióival, Rómával, önmagával – és „mellesleg" Valentinianussal. Fizikumának teljes mozgósítására is szüksége van ahhoz, hogy magára tudja kényszeríteni azt a szellemi és testi állapotot, amelyben képes az utolsó teljesítményre. S ahogy Maximus kivetkőzik önmagából, ugyanerre a „mutatványra" kényszerül a vékony testalkatú, bensőséges játékra predesztinált Jordán is. A „közös feladatban" színész és szerep észrevétlenül egybeoldódik, összesimul, és megajándékoz a katarzis élményével.

•

„A színpad hatalmas félkör, politúrozott fából, ajtókkal. A cselekményt mintegy kosárban nyújtják át a nézőknek. A rendező kiemel egy meghatározott térséget, ahol az emberek és a tárgyak törvényszerűen, az adott művészi akarat rugójára mozognak. Ezt a térséget megfelelő, művészien kiválasztott fény önti el; olyan az egész, mint egy mozgó csokor, mint egy beszabályozott kaleidoszkóp. Az emberek és a tárgyak egymást szakadatlan, folytonos dinamikában követő színes metszeteknek tűnnek... Állítom, hogy ha e nagy előadásnak bármely pillanatáról színes fényképet készítenének, befejezett művészi képet kapnánk. Hangsúlyozom: a legapróbb részletekig befejezett képet."

A fenti leírás nem *A revizor* kaposvári előadásáról, hanem Vszevolod Emiljevics Mejerhold 1926-os moszkvai rendezéséről szól. Nyílt titok, hogy Gothár Péter ehhez a színháztörténeti előadáshoz kanyarodott vissza, magáénak vallva bizonyos rekonstrukciós törekvéseket, ha nem is azzal a filológusi igénnyel, mint Nick Worral a hetvenes évek elején közzétett tanulmányában. A dolog pikantériája, hogy annak idején már Mejerholdot is Gogol meghamisításával vádolták. A botrányt kiáltókkal szemben Lunacsarszkij művelődésügyi népbiztos vette védelmébe. (Tőle származik az előbbi idézet.)

Lunacsarszkij, miután leszögezi, hogy a rendezőnek joga van a szabad értelmezéshez, meglehetősen indulatosan fogalmaz: „Elég volt azokból a szólamokból, amelyek a klasszikusok iránti kegyelet formáját kérik számon!... Még megérteném azt, ha az újítások társadalmunk konzervatív elemeit háborítanák fel, de ha kommunistáktól hallok olyanokat, hogy »már megengedjék, ez botrány, ez nem az igazi Gogol«, akkor valóban vállat kell vonni, és be kell ismerni, hogy ugyanabban a fejben megférhet egymás mellett a forradalmi politika és az esztétikai kispolgárság. Ha az »igazi« Gogolt akarják, akkor menjenek abba a színházba, amelynek feladata, hogy az önök által ismert Gogolt adja, de Mejerholdhoz a mai Gogolért menjenek, azért a Gogolért, aki tudatunk bonyolult felületű tükrén verődik vissza."

Nem vitás, hogy ma Kaposvárra ugyanezért kell menni. A kérdés az, hogy milyen a „mai Gogol". Semmi esetre sem „aktualizált". Ez a terminus, amely teljesen hiányzik a húszas évek színházi szóhasználatából, napjainkban szimptomatikusan és félreérthetően bukkan föl. A rekonstruált Revizor a példa, hogy annak a „súlyos, ragadós valaminek" a lehántásával, amiről Mejerhold beszél, valójában *az eredeti Gogolhoz* kerülünk közelebb. Amikor ugyanis a ruhák, díszletek, kellékek kérdéséről van szó, mindig a naturalista konvenciókhoz való viszonyunkról adunk számot. Már a húszas évek nézője tudta, hogy a hatalmas mahagóniszekrény tükre előtt számtalanszor átöltöző, mind pompásabb ruhákban páváskodó Anna Andrejevna nem egyeztethető össze a kisvárosi polgármesternéről alkotott hétköznapi fogalmakkal. Ez a jelenet, a szekrény mögül előugró, szerenádot adó, pisztolysorozatot lövő gárdatisztekkel együtt – amit Jan Kott úgy magyaráz, hogy Mejerhold kitágította a dimenziókat, *A revizor*ban rejlő álomvilág pétervári változatát mutatta be, egy kormányzósági székhely rangjára emelve a vidéki porfészket –, *Az orr*, *A köpönyeg* és a *Nyevszkij proszpekt* Gogolának szürreális, kafkai világát idézte. Nincs tudomásunk arról, hogy Mejerhold ismerte volna Kafkát – *A per*t 1925-ben, *A kastély*t 1926-ban adták ki először –, de ismerte E. T. A. Hoffmannt, és épp *A revizor*ral kapcsolatban hivatkozik rá. Lunacsarszkij szerint Mejerhold „az álmot és bármilyen más jellegű belső élményt fantasztikus valóságként idézi föl". Maga Mejerhold is a *fantasztikumot* állítja az első helyre Gogol világában: „Ez az emberi agy erőfeszítése, amely képessé tesz bennünket arra, hogy értelmünkkel szétrobbantsuk a mindennapok megszokott kereteit."

Mejerhold számára a biomechanika, a színészegyüttes „zenekari hangzásának" kidolgozása, a játékelemek „vezérmotívumokra" épülő hangszerelése vagy – saját fogalmazása szerint – a színész és a színpadi tárgyak kölcsönös viszonya a realizmus újfajta megközelítésének eszköze. (Ez az úgynevezett fantasztikus realizmus később polgárjogot nyert, többek között *A revizor* Tovsztonogov rendezte budapesti előadásában.) Amikor tehát Mejerhold a járást nehezítő meredek emelvényt épít a színpadra, ferde síkban állíttatja föl a bútorokat, egy dívány elé tolt asztallal „ketté-

vágja" az egymás mellett ülő hivatalnokokat, a félköríves horizontot szárnyas ajtókkal bontja meg, eltüntetve az oldalsó járásokat, akkor egyrészt újra fölfedezi *A revizor* vaudeville-elemeit, a hivatalnokok panoptikumát, Bobcsinszkij és Dobcsinszkij marionettfiguráit, a háromszögletű kalap helyett a kalapdobozt fejébe nyomó polgármestert, az egyszerre két nő előtt térdelő Hlesztakov molière-i csábítófiguráját, az ajtóstul a szobába eső hallgatózó primitív népi farce-okból vett dramaturgiai fogását, az önállósuló tárgyak lázadását (ami a Marx-testvérek, Buster Keaton és Chaplin filmjein is újjáéled); másrészt éppen az előbbiek révén „szétrobbantja a mindennapok megszokott kereteit", hogy általános érvényűvé tágítsa a darab mondanivalóját.

Igaza van Kottnak: „A komédia legnagyobb mesterművei, mint Arisztophanésztól a *Békák*, és a *Madarak*, Molière *Tartuffe*-je vagy Gogol műve, *A revizor*, történetiek és egyszersmind általános érvényűek, saját jelenükkel telítettek, ugyanakkor túllépnek a történeti időn. Ezekben a komédiákban a bútorok és a kosztümök egy meghatározott korhoz vannak kötve, olyan ételekről esik szó, amelyeknek az ízét mi már nem ismerjük, de ha a történeti kellékeket mellőzzük, az arcokban és grimaszokban saját magunkra ismerhetünk. A régi komédia mesterműveinek jelen értékét az adja meg, hogy bennük ismétlődnek azok a felvett – szörnyű és fatális – szerepek, amelyeket a család, a felsőbbség, a tulajdon, az ifjúság vagy az öregség kényszerített ránk."

Azért foglalkozunk az illendőnél részletesebben Mejerhold *Revizor*ával, hogy a lehetőség szerint pontosan megjelöljük a forrást, amelyből Gothár merített. Még egyszer szükséges hangsúlyozni, hogy színháztörténeti értelemben nincs szó rekonstrukcióról (ez gyakorlatilag megvalósíthatatlan volna); inkább a mejerholdi színház örökségének föltámasztásáról, ami a szellemi megközelítés hasonlóságán túl bizonyos esztétikai formák – szcenika, játékstílus, gesztusrendszer stb. – átvételére vonatkozik.

Gothár koncepciójának legnagyobb erénye éppen az, hogy nem „aktualizál", vagyis nem a szövegből kiinduló társadalmi analógiákat keresi. A hagyományos irodalmi színház egyik gyakori félreértése – származzék bár magából a színpadi produkcióból vagy a „kritikusi terrorból" –, hogy a drámák aktualitásának, klasszikussá válásának kritériumait szinte kizárólag a bennük ábrázolt konfliktushelyzetek, magatartásnormák, erkölcsi típusok változatlan továbbélésében keresi. Eszerint *A revizor* azért aktuális, mert ma is vannak korrupt hivatalnokok; a *Tartuffe* azért, mert ma sem ismeretlen az álszent kéjsóvárság; a *Volpone* azért, mert ma is létezik fondorkodó harácsolás... és így tovább. Ezeket a darabokat eszerint elég „ a szerzőhöz hűségesen" eljátszani, maguktól aktuálisak lesznek. Eltekintve attól, hogy ebbe a szimplifikáló klasszikusértelmezésbe a világirodalom számos remekműve, az *Antigoné*tól az *Éjjeli menedékhelyig*, egyszerűen „nem fér bele", az aktualitás ilyen *efemer* fölfogása nem meríti ki a klasszikusok sokkal mélyebben rétegződő, az emberi viszonyok, struktúrák bonyolult hálózatába rejtett komplex időszerűségét.

Gothár éppen azért fordul Mejerholdhoz, hogy megszabaduljon a Kott említette „történeti kellékektől", és elkerülje az anakronizmusok csábítását is. Nincs szüksége realista díszletekre és pszichologizáló játékstílusra. A színhely: a mejerholdi „aréna". (A díszlet Gothár Péter és É. Kiss Piroska közös munkája.) Lengőajtók vezetnek le a játéktér meredek oválisára. Az áttetsző hátsó horizont mögött sziluettek, árnyak tűnnek föl. A kicsapódó ajtókon, átszelve a színpadot, fölbolydult méhkashoz hasonlóan tűnnek föl (vagy el) a szereplők. Az egyik ajtó mögött akrobatikus nyújtógyakorlatot produkál a hallgatózó Bobcsinszkij (Lukáts Andor), hogy aztán nyaktörő mutatvánnyal „lezúdulva" a lejtőn, ajtóstul essen a játéktér közepére. Az „aréna" hasonló mutatványra kényszeríti a szereplők többségét. A polgármester házában lerészegedő Hlesztakovot (Máté Gábor) a hivatalnokok libasorban, összekapaszkodva kísérik a „meredély" szegélyén; a kis csoport ajtótól ajtóig imbolyog, marionettmozgással, pontos koreográfiát követve.

Funkcionális feladatot kap az „aréna" alatti enyhén lankás színpadsík, amely a zenekari ároknál takarásban végződik (jótékonyan elrejtve tekintetünk elől az Anna Andrejevnával alácsúszó Hlesztakov csábítási jelenetét). Ezen a kis mejer-

holdi színpadsíkon – amely azért nagyobb a Mejerhold-előadás három és fél négyzetméternél, de Gothár kedvelt, hatalmas „műtőlámpájával" úgy van bevilágítva, tiszta, egyenletes fénnyel, ahogyan a Mesternél kívántatik: „mintha éjszaka is nappal lenne" – ott áll a híres *asztal.* Jól megtermett darab – a hivatalnokok nem ülnek, hanem mögötte állnak –, az első sorokból nézve a szereplők feje látszik ki fölötte, testük többi része az asztal alatt látható, és a Polgármestert „nyakatlanul", válla közé húzott fejjel játszó Koltai Róbert gnómszerű alakja egészen eltörpül hozzá képest. A továbbiakban is sok mindent tud ez az asztal. Rásiklatva az arénára, szállodai priccs (a fekvő Oszipot békaperspektívából látjuk), kerekeken gördülve és sebesen körbeforgatva a Polgármester homokfutója, amellyel Hlesztakovot a házába fuvarozzák – természetesen a legcsekélyebb átváltozás és mindennemű realista illúzió nélkül, csupán a tárgy mechanikus működésével és a néző hozzátoldott fantáziájával hosszabbítva meg a stilizált színpadi akciósort.

A mozgások koreografált, akrobatikus rendje – ha tetszik: a mejerholdi biomechanika – határozza meg az előadás *szerepépítési folyamatait.* Nyilvánvaló, hogy a hagyományos pszichikai szerepépítéssel szemben itt a gesztusrendszer, a „figura" megteremtése az elsődleges. Vagyis először a szerep csontozata és izomrendszere készül el, majd a „marionett", amely olyan grimaszokat vág, amilyenekre a szerepe kényszeríti, s végül ez a marionett fogja működésbe hozni az alak véredényrendszerét, érzékszerveit, emocionális készletét – életre kelteni az embert. Mindez megfelel Gogol emberi faunájának, a figurák körülhatárolt, mechanikus gesztusvilágának, amely – Kott szavaival – „csonka és zilált". A leghatásosabbra Bezerédi Zoltán és Lukáts Andor Dobcsinszkij–Bobcsinszkij kettősének marionettje sikerült. Mindketten maszkot készítettek – Bezerédi emberibbet, Lukáts blickfangosabbat –, mindketten tökéletesen kidolgozták a figura fizikai karakterét, mozgásképletét. Láttukra megértjük Eichenbaumot, amikor azt írta, hogy „Gogol cselekvő hősei maguk a sóbálvánnyá dermedt pózok".

A kaposvári előadásból is ki lehetne metszeni azokat a részletekig pontos rajzokat, amelyekről Lunacsarszkij beszélt Mejerhold rendezése kapcsán. Az élmény jelentős része az ensemble-játékból származik, ami nem kisebbíti az egyéni teljesítményeket. Koltai Róbert Polgármestere tipikus, alamuszi kisvárosi potentát; veszélyessége nem hatalomfitogtatásában, hanem az örök kisszerűség szívósságában, elpusztíthatatlanságában rejlik. Mintha tudná is ezt, s még azt is, hogy nincs egyedül: pitiánerségének familiáris körébe egy kaján gesztussal („Mit röhögtök? Magatokon röhögtök!") bevonja a közönséget.

Máté Gábor Hlesztakovja csonttalan-gerinctelen ösztönlény, parányi aggyal és született morális érzéketlenséggel. Valójában éhezve és jóllakottan egyformán alig érzékeli, mi történik vele, így aztán habozás nélkül adja át magát a gátlástalanság örvényének. Intellektuális kontrollja az az Oszip, aki – részben a mejerholdi mintának megfelelően – nem öreg, hanem fiatalember; Gyuricza István figyelemreméltó alakításában (és itt már eltér Mejerhold felfogásától) szó sincs holmi pétervári iskolát megjárt agyafúrt falusi fickóról: inkább deklasszált városi értelmiségi, akit ki tudja, milyen kétes (érdek)viszonyok fűznek Hlesztakovhoz.

Lázár Kati (Anna Andrejevna) és Csákányi Eszter (Marja Antonovna) alakítása a nyers vásári játékok, komikus farce-ok világára utal. A Tóth Béla, Spindler Béla, Dánffy Sándor, Csernák Árpád, Kósa Béla játszotta hivatalnokgaléria karikatúragyűjtemény, Daumier modorában. Mindannyiukat kiválóan öltözteti Szakács Györgyi, aki az utóbbi időben stílust teremtett kinőtt zakóival, rövid pantallóival, formavesztett melegítőivel – egész időtlenné stilizált, realista ruhatárával.

Ebben a miliőben a befejezés formailag nem meglepő. Tartalmilag viszont Gothár következetes újításainak egyike, hogy az „igazi revizor" bejelentésével nem zárul rövidre a cselekmény, nem érkezünk vissza a kiindulóponthoz, hogy újrakezdődjék a körforgás. A horizont mögött landoló *kétfedeles aeroplán,* a vörös bip-bip jeleket sugárzó pilótával – s Majakovszkijra emlékeztető avantgardizmusával – egyszerre érkezik történelmi időkből és a fantasztikum világából.

CZIGÁNY GYÖRGY

Tájkép

A kiáltásnyin túl, utaktól
elsodorva, messze, belül
(kerekded és sudár)
asszony és ember, ketten –
a napraforgó-óceán
közepén két fa áll.
Ott állnak egyedül.
Tegnap még integettek.
A csöndben állnak, menthetetlen.
Szépségük ez! Titkuk lerúgták,
közömbösek. S mezítlenek.

Világnyi sárga csönddel,
tányér-fejekkel telt a föld meg
s a Nap kócos leányai
összenevetnek; az ki maga volt
búvómosolyként, és a pár, mely
szikkadt útat szegélyez –
ott vihog a tizes sorokban! –
százan vannak: már ünnepély ez
– hej, villogó vezényszavak –
már ezren is: himnusz-vigyázzban,
már temetőnyi táblák alszanak –
nap lányai: százezer csüggedt
szűz napraforgó szánja
levert képzeletünket.
Megfejtés nincs, maga marad a táj.
Látvány, mely nélkülünk itt andalog.
S ott áll a két fa középütt még,
kéz a kézben a szelek ellen. Holnap,
vagy éjjel mégegyszer összehajolnak –
köröttük sárga sor üget.

Szépségük halott hűség.
Gyűlölik egymást. Mint egüket
a bukott angyalok.

A MARXIZMUS A KUTATÓ MŰHELYÉBEN

ERIC HOBSBAWM-MAL BESZÉLGET HANÁK PÉTER

Hanák: Az Ön élete és pályája rendkívül színes. Elméleti munkássága igen szerteágazó, érdeklődése határtalan. Kérem, árulja el, van-e valamiféle rendező elv az Ön tudományos munkájában, tevékenységében.

Hobsbawm: Sok év után visszatekintve munkásságomra, úgy gondolom, valószínűleg fel tudok fedezni néhány rendező alapelvet. De el kell mondjam, hogy a történészek többségétől eltérően, én nem voltam valami szisztematikus. Nem állítottam magam elé rendszeres kutatási programot. Elméleti munkám során mindig azokat a témákat írtam meg, amelyeket a kiadók kértek, vagy amelyeket a hallgatóimnak tanítanom kellett. Ennek ellenére, azt hiszem, hogy két alapelv rekonstruálható. Először is: mindig érdekelt a kapitalizmus fejlődése, mint olyan történelmi jelenség, amely hosszú századokon át meghatározta a világtörténelmet. Ezen belül is az a mód, ahogyan a társadalmi-gazdasági alakulat a megelőző rendszerekből kialakult, ahogyan a fejlődés különböző szintjeire eljutott, beleértve azt is, hová fejlődik majd a jövőben. Ez volt az egyik tényező, amely, úgy hiszem, meghatározta a munkámat.

Ezen a széles területen belül különösen érdekelt a kapitalizmusba való átmenet történelmi pillanata. A gazdaságtörténet tárgykörében írtam az angol ipari forradalomról, de az azt megelőző periódusról is, például a 17. századi válságról, vagy arról, hogy miért nem volt a világon korábban ipari forradalom. Miért ekkor történt, és nem korábban vagy később. A társadalomtörténeti témák közül a különböző társadalmi mozgalmak érdekeltek, nemcsak a fejlett kapitalizmusban, hanem a kapitalizmusba való átmenet idején is, valamint az olyan emberek, akik egyfajta pre-kapitalista háttérből jutnak el a kapitalista társadalomba. Ez az alapgondolata a *Primitív lázadók* című írásomnak, valamint a betyárokról írott munkámnak.

És itt jutok el a folytonosság második eleméhez. Azt hiszem, a kezdettől fogva – bizonyos értelemben természettől fogva – népi beállítottságú, *populista* vagyok: érdekeltek az egyszerű, hétköznapi emberek, akiknek vajmi kevés szerep jut a döntéshozatalban. Nem szeretem ezt a szót: tömegek. Mivel olyan, hogy „tömegek" – nem létezik. Különböző, hétköznapi emberek vannak. Csak *egyes emberek* léteznek. Mindkét könyvem azt mutatja, hogyan próbálták ők megvédeni és jobbítani helyzetüket, hogyan próbálták elfogadni, vagy megváltoztatni a társadalmat. Ezen kívül mindig érdekelt ezeknek az embereknek az élete kulturális szempontból is.

Az emberi kultúra, s ebből következően a munkásosztály kulturális fejlődése az ipari társadalomban, olyan téma, melynek kutatására rendkívül sok energiát fordítottam.

Hanák: Ha jól értettem, amit mondott, először is a hosszútávú történelmi folyamatok érdeklik, ezen belül a kapitalizmus fejlődése, a korai kapitalizmus, és a 19. századi fejlett tőkés társadalom; másodsorban pedig – ami különösen vonzó számomra –, hogy Ön sohasem vezető politikusokkal, diplomáciatörténettel, az ún. uralkodó elittel foglalkozott, de nem is a névtelen, arctalan tömeggel, hanem valamivel, ami a kettő között foglal helyet, mondjuk: az emberrel, aki szintén alakítja, formálja a történelmet. Jól értettem?

Hobsbawm: Bizonyos értelemben ez munkamegosztás kérdése. A történelem fontos eleme, hogy a közönséges emberek, földművesek vagy munkások stb., különleges helyet foglalnak el. Mindig jelen vannak, s hiszem, hogy nagyon jelentősek, mert mindig bizonyos határt szabnak annak, amit az uralkodó osztály megtehet. Hiba azt hinni, hogy teljesen passzívak, és uralkodni lehet rajtuk. Tevékenységük és ellenállásuk fontos, jól látható ez a parasztok esetében. Ugyanakkor a történelem folyamán a fő döntéseket – melyek bekerülnek a történelemkönyvekbe –, legtöbbször nem ők hozzák, ők csak közbeavatkoznak bizonyos pillanatokban. Csak a francia forradalom és az ipari forradalom óta kezdtek „állandó szereplőkké" válni a történelem színpadán, attól kezdve nem maradtak egyszerű statiszták tovább. Engem mind a két fázis érdekel. Az is, mikor a történelem nagy részét egy „magasabb színpadon" játsszák – bár ez a „színpad" is nagymértékben meghatározott az uralkodó osztályok és a népi osztályok viszonya által – de a későbbi fázis is érdekel, melyben a mindennapi ember állandó és fontos tényezővé válik a történelmi folyamatban. A diplomáciatörténet nem nagyon érdekel, és épp elég kutató van – nagy részük konzervatív –, akik a nagy történelmi személyiségekkel foglalkoznak, így én más dolog felé orientálódtam.

Hanák: Engedjen meg egy nem egészen udvarias kérdést, mely talán szokatlan Nagy-Britanniában, de nálunk magántörténeti evidencia. Ismerem néhány írását az 50-es és a 70-es évekből. S ha jól láttam, van bizonyos különbség, eltolódás munkáiban a munkásmozgalom és a marxizmus korábbi merevebb szemléletétől egyfajta átfogóbb szemlélet, látásmód felé. A kérdés a következő: Ön személy szerint lát-e valamiféle fontos átalakulást a marxista gondolkodásmódban?

Hobsbawm: Egyfajta életrajzi jellegű átalakulást mindenképpen, ezt bizonyára ön is észrevette. Mindannyian bizonyos meggyőződéssel, törekvéssel, lelkesedéssel kezdjük, de egy hosszú elméleti és politikai életpálya során sok mindent módosítanunk kell... Megöregszünk, ha úgy tetszik. Vannak dolgok, melyeket most már méltányolunk, nem úgy, mint 25–30 éves korunkban, nemde? Teljesen érthető, például, hogy az események a kommunista mozgalomban, és a nemzetközi világban 1956 óta elkerülhetetlenül hatással voltak mindannyiunk marxizmusára, hacsak nem olyan szellemileg megcsontosodott egyénnel állunk szemben, aki képtelen a valóság változásaira reagálni. Tehát van egy életrajzi jellegű változás.

De van a marxizmusban néhány általános változás is az 1950-es évek óta, amelyeket megfigyeltem. Az első, hogy létezik, kibontakozik egy tendencia: annak elemzése, mi is a marxizmus – történelmileg. Mikor én, és feltehetőleg Ön is, elkezdtük pályánkat, volt egy nagyon egyszerű gondolat, legalábbis mifelénk arról, hogy: mit tanít a marxizmus. Hát amit a marxizmus tanított, nem egyszerűen az volt, amit Marx írt. Hanem: Marx írásai, ahogy a Német Szociáldemokrata Párt marxistái értelmezték; ahogy Lenin és később Sztálin értelmezte, vagy hozzáírt. Teóriák felhalmozódása volt ez, melyek hozzátettek az eredetihez, és módosították azt.

Nos, ma egyre inkább tért hódít annak elemzése, hogy a marxizmusnak, mely már több mint egy évszázada fejlődik, milyen rétegei vannak, s az egyes rétegeknek melyek az értékei és érdekességei. Megpróbálnak inkább visszatérni, és felfedezni Marx eredeti gondolkodásmódját ezek mögött a rétegek mögött.

Hanák: Egyetértek Önnel, de mégsem hiszem, hogy csupán a marxizmus, vagy Marx írásai mélyebb rétegeinek felfedezésére törekednénk, ennél többre. Egy kanonizált és következésképp megmerevített ideológia helyett egy gondolkodásmódot választottunk. Különbség elfogadni egy kész ideológiát, alkalmazni azt minden történelmi eseményre, követelményre, vagy elsajátítani egy gondolkodásmódot, egy megközelítést. Ezt szeretném hozzáfűzni és természetesen kérdezni is.

Másodszor: Ön nagyon sokszor hangsúlyozta már, hogy a marxisták és nem-

marxisták közötti párbeszéd híve. A párbeszéd meghatározása ebben az esetben: kétoldali meggyőzés, egymás meggyőzése. Megpróbáljuk meggyőzni a nem-marxistákat, de ugyanakkor készek vagyunk elfogadni is valamit tőlük.

Hobsbawn: Természetesen. Hadd mondjam el, hogy ez a probléma elvezet a második ponthoz: miért gondolom úgy, hogy marxizmusunk megváltozott. Már nem úgy tekintjük, mint egyszer s mindenkorra lezárt rendszert. Látjuk, hogy Marx és munkája nem megváltoztathatatlan gyűjtemény, corpus. A világról való gondolkodás folyamata, azoknak a változásoknak a fényében, ahogy Marx tapasztalta. Azt hiszem, úgy tekintjük a marxizmust, mint kutatási programot, és nem mint leckék sorozatát, melyeket a múltra kell alkalmaznunk. Azt is felismertük, legalábbis én igen, hogy voltak olyan időszakok, amelyekről Marx nem volt kellően informálva, hiszen ő nem tudhatott bizonyos dolgokat, melyeket mi már tudunk; és az is lehet, hogy Marx tévedett. Ezt sem zárhatjuk ki. Nem tekinthetjük úgy Marxot, mint a Bibliát. Ez megint olyan dolog, amit már megtanultunk, sokszor. A marxizmus harmadik fő változása viszont már negatívabb. A marxizmus ugyanis rettenetesen feldarabolódott, fragmentálódott. Rengeteg marxista iskola létezik, különösen nyugaton; néhányuk létezése – a történészek szempontjából – nem egészen üdvös. Vannak tendenciák ún. metafizikus marxizmus, neo-filozofikus és azt mondanám, elméleti marxizmus kifejlesztésére. Emlékezzünk: Marx nyomatékosan leszögezte, hogy a filozófusnak addig és úgy kell értelmeznie a világ jelenségeit, hogy egyúttal megváltoztassa azokat. Mostanában nagyon sok marxista filozófus van, aki se nem értelmezi a világot, se meg nem változtatja, hanem szemináriumi dolgozatokat ír a többi marxista filozófusnak. Nyugaton nagyon sok van ebből a fajta marxizmusból, amit én személy szerint nem tartok kifejezetten üdvösnek. De meg kell jegyeznem, hogy ez is egy fejlődési irány.

Ugyanakkor, azt hiszem, azért alakult ki több irányzat, mert a marxizmus hosszú időn át elszigetelte magát a nem marxista tudományosság szellemi eredményeitől. Így a kettő közti párbeszéd párhuzamos monológok sorozata volt. A marxizmus lételeme az elemzés: mi történik a társadalomban, a történelemben. S ha ezt az elemzést nem marxisták készítik, nekünk azt használnunk kell és ha jó, pontos, akkor el kell fogadnunk.

Hanák: Legyünk egy kicsit konkrétabbak. Élvezettel olvastam mindkét munkáját, *A forradalom kora* és *A tőke kora* címűt. Hogyan alkalmazta ebben a két konkrét történelmi munkában ezt a gondolatot? Ezek ugyanis rendkívül összetett tanulmányok, foglalkoznak a művészettel, a zenével, a szokásokkal, a lakáskultúrával. Hogyan alkalmazta az előző gondolatokat elméletileg?

Hobsbawm: Két dolgot szeretnék itt megjegyezni. Az első: egyetemes történelmet írni, nagy történelmi szintézist – ahogy a franciák mondják; grande synthèse – nem marxista történelmi alapokon nem nagyon üdvös. Erre az esetre rendkívül értékesnek tartom Marx elméletét, hiszen abba mindent pontosan bele lehet illeszteni. Egy marxista keretbe. Nem hiszem, hogy sokat meríthet az ember a nem marxista történetíróktól, ha egyetemes történelmet akar írni. Másfelől az is igaz, hogy a történelmi munkák zömét – bármelyik periódust vizsgáljuk is meg –, nem marxista történészek írták. Következésképp sokszor engedni vagy tanulni kell.

Valójában nekem úgy tűnik, hogy manapság sokszor önkényesen éles megkülönböztetéseket teszünk, melyik mű marxista, és melyik nem. Néha valóban megtehetjük ezt a megkülönböztetést, mikor az író maga mondja: „én marxista vagyok", vagy ha mások mondják, hogy ő marxista; illetve ellenkezőleg, ha azt mondja: „én anti-marxista vagyok". Ilyenkor megkülönböztethetjük. De igen gyakran, ha nem tudnánk, nagyon nehéz lenne megtalálni a különbséget két jó történelem között, melyeket egy marxista vagy egy nem-marxista írt, és szerintem ez így is van rend-

jén. *Nem jelszavaknak, hanem a megalkotott értéknek hiszek!* És ha egy jó történelmet nem-marxista ír meg, attól az még ugyanolyan értékes, mintha marxista írta volna.

Hanák: Még egy konkrét kérdést, ha megengedi, egy elméleti, történelmi kérdést: a munkásosztály; vagy maga ez a fogalom: osztály, mint olyan. Úgy látom, Ön is kiszélesítette ezt a felfogást, ezt a fogalmat. Először: nem csak magával az osztályharccal és az osztályok szociális helyzetével foglalkozik, hanem a munkásosztály és más osztályok öntudatával, kultúrájával, szokásaival, mindennapi életével. Ez tematikai bővülés. Másodsorban, úgy látom, hogy az osztály fogalmát rugalmasabban értelmezi.

Hobsbawm: Nem vagyok biztos benne. Nagyon sok vita folyik mostanában az osztályöntudat természetéről, különösen, ami a munkásosztályt illeti. Vannak, akik úgy gondolják, hogy az osztály a harc folyamán alakul ki, az osztályöntudatot csupán az osztályharc határozza meg, és kevesebb figyelmet fordítanak az úgynevezett ódivatú anyagi alapokra, a termelőeszközökhöz való viszonyra ...

Hanák: Az osztályérdekekre ...

Hobsbawm: Igen. Nos, ez a helyzet pl. Edward Thompson esetében, aki – ahogy ő nevezi – aktivista, voluntarista, majdnem kultúratörténeti álláspontra helyezkedik. Azt hiszem, ebben az esetben én eléggé ragaszkodom a hagyományokhoz. Teszek néha engedményeket, de úgy hiszem, hogy az ipari munkásság, a munkásosztály fogalmát úgy kell meghatároznunk, mint kétkezi munkások közösségét, akik bérért, pénzért végeznek munkát. Bár ezt kicsit kiszélesítem, mert azt hiszem, vannak bizonyos társadalmi és kulturális szempontok is. Például a 19. században kétségtelenül fontos eleme volt minden munkásosztálynak, a munkásosztály osztályöntudatának a kétkezi munka tudatossága, szembeállítva a nem kétkezi munkával. Ha valaki meg akarja fogalmazni a munkásosztályt, azt mondhatja, egészen egyszerűsítve: azok, akiknek munka közben piszkos lesz a kezük. Lehet, hogy ez csak időszakos történelmi jelenség, az iparosodás egy adott fázisában. Visszatekintve, Nagy-Britanniában talán az 1860 és 1950 közötti időszakra volt leginkább jellemző, de ez alatt az idő alatt nagyon-nagyon fontos.

Azt is állítom, hogy az osztályszerkezet és az osztályöntudat nem ugyanolyan minden osztályban. Például nem ugyanilyen a burzsoázia esete. A burzsoázia esetében az osztály meghatározása sokkal bonyolultabb kérdéseket vet fel. Egyrészt a kulturális elem sokkal jelentősebb, másrészt az életmód meghatározó szerepe erősebb. A legtöbb uralkodó osztály olyan emberekből áll, akik egyénenként is fontosak. Az arisztokraták egyénenként is fontosak, a munkáltatók egyénenként is fontosak, amíg a munkásosztályból, vagy a parasztságból egyénileg nem sok ember fontos, hanem tömegként, vagy – mint a munkásosztály esetében – szervezetein keresztül, melyek a 19. század végére, 20. sz. elejére már kialakultak, fontosak. Tehát az osztályszerkezet nem teljesen azonos a társadalom különböző osztályai esetében. Nem elegendő azt állítani, hogy van egy olyan osztály, amely alkalmazza a munkaerőt (a burzsoázia nem is csak olyanokból áll, akik munkásokat foglalkoztatnak), vagy hogy van egy olyan osztály, amelynek nincsen ellenőrzése a termelőeszközök fölött, és így csak saját munkaerejét adhatja el. Ez igaz lehet, de nem a teljes igazság. Az a kis többlet, ami a teljes igazsághoz kell, koronként változik, és azt próbálja az ember felfedezni, meghatározni.

Hanák: Két ponton egyetértek Önnel. Először, hogy az „osztály", a „munkásosztály" fogalmát tisztázni, pontosítani kell. Másodszor: 1850 (Közép-Európában 1860) és 1940–50 között egy nagyon jól meghatározható munkásság létezett. De figyelembe kell vennünk a munkásosztály többi kötelezettségeit. A munkásosztály

ugyanis nemcsak a gazdasági helyzet miatt volt elkötelezett, hanem volt vallása, nemzetisége, ami szintén rendkívül fontos. Azt hiszem, az a felfogás, melyet az előbb ismertetett, nem zárja ki a munkásosztály, vagy bármely más osztály kétszeres vagy háromszoros kötődésének a figyelembevételét.

Hobsbawm: Nem, egyáltalán nem! Mikor „osztály"-ról beszélünk, akkor mi a saját szempontjaink szerint tesszük. Az még nem jelenti azt, hogy a társadalom úgy van megkonstruálva, hogy csak ez az egyetlen felosztás létezik. Mi vagyunk azok, akik az elemzés során megalkotjuk ezeket a csoportokat. Hasonló a helyzet az osztályöntudattal is. Az osztályöntudat létezik, de – ahogy mondta – nem ez az öntudat egyetlen formája. Az érdekes az, hogy az osztályöntudat időnként fontosabb szerepet tölt be politikailag, mint máskor. De mindig együtt jelentkezik más identitástényezőkkel. Az emberek tartoznak a munkásokhoz, egy családhoz, egy nemzethez, egy valláshoz stb. Angliában most olyan esettel állunk szemben, ahol a vallási és nemzeti öntudat annyira erős, hogy gyakorlatilag, ha nem is szüntette meg, de kis sárva szorította vissza az osztályöntudatot. Észak-Írország esete, amely pedig teljesen proletár-társadalom, klasszikusan proletártársadalom . . .

Hanák: Még mindig?

Hobsbawm: Még mindig, alapjában úgy tekinthetjük . . . ahol – kivéve a szakszervezeti célú megmozdulásokat – minden munkás első azonosulási viszonya az, hogy katolikus-e vagy protestáns.

Hanák: Végül rátérnék a századunkat érintő általános kérdésekre. Sok politikus, író, de sok történész is szkeptikussá válik, ha a történelem hasznosságáról esik szó. Hadd idézzem nagy mesterünket, Marc Blochot, aki 42–43-ban, néhány hónappal halála előtt írta: A történetírásnak van egy nagy előnye, mégpedig az, hogy érdekes. Érdekes annak, aki írja, és ha jól meg van írva, érdekes annak is, aki olvassa. Mit gondol, van-e a történelemnek, a történetírásnak másik jelentése, értelme, emberi értelme, amely több mint szórakoztatás, több mint önmagunk és a közönség szórakoztatása?

Hobsbawm: Ez nagyon bonyolult kérdés. Minden emberi lény és minden emberi társadalom, amelyről tudomásom van, úgy helyezi el magát a világban, hogy a múlthoz viszonyít. Még azok is, akik teljesen a jövő felé fordulnak, a múlthoz való viszonyuk alapján találják meg önmaguk helyét. Tehát, ha úgy tetszik, a múlt, a történelem az emberi élet egyik dimenziója, mindenhol. Nem tudok egyetlen iskolarendszerről, egyetlen országról sem, ahol ne tanítanának történelmet. Nem tudom, pontosan miért. Mert ha elemezzük, mi pontosan az oka, miért tanítják népük, országuk és a világ történelmét, nagyon bonyolult kérdésekre bukkanunk. Mégis mindenütt tanítják, és ez a fontos egy bizonyos szempontból. S ebből a szempontból persze, a történészeknek van valami mondandójuk, csak nem tudják, micsoda.

Másodsorban a történészeknek van valami mondandójuk, amelyre sajnos nem sok ember hallgat – és ez a tapasztalat. Mi többet tudunk arról, mi történt a múltban, mint mások. Ez – bizonyos értelemben – folytatása annak, amit minden egyes ember csinál: megpróbálnak okulni abból, ami velük a múltban megesett. A történészek azok, akik ezt tulajdonképpen alkalmazzák. Jó lenne azt mondani, hogy tanulunk a múlt leckéiből, de sajnos a gyakorlatban ez sohasem valósul meg. Talán, néha, lehet, hogy igen, de gyakrabban nem. Nekem úgy tűnik, a múlt leckéi értékesek lehetnek.

Ez azt is jelentheti, hogy a történészek nem többek Cassandránál, ugye? Mindig megmondják, mi történik majd, előrejelzik, és senki nem figyel rájuk. Például a történészek a megmondhatói, hogy a harmadik világháború veszélye teljesen más, mint a második volt. Sokan mondják, hogy a jelenlegi helyzet hasonlítható a mün-

chenihez, ugye? Ez egyáltalán nem igaz. A harmadik világháború veszélye, *mi* tudjuk, sokkal inkább, mint az előzőé, olyan szituáció, melyben a helyzet irányítása kicsúszik a kezünk közül. Amikor tulajdonképpen senki sem akar egy háborút elkezdeni, de mégis . . . Ez az, amit a történelemből meg lehet tanulni.

S a történelem harmadik funkciója – remélem –, hogy segíthet megértenünk egy érdekes tudományos problémát. Hogyan fejlődött az emberiség odáig, ahol ma tart? Hiszen valahol valamiféle barlangokban, kövekkel kezdtük, és most . . . Ahogy már egyszer megpróbáltam megfogalmazni: hogyan jutott az emberiség odáig, hogy kezdetben oroszlánoktól és tigrisektől félt, most pedig az atombombáktól?

Hanák: Az emberiség félelmeinek története . . .

Hobsbawm: Úgy van. Én a legnagyobb tisztelettel gondolok Blochra, de azt hiszem, nincs igaza. Azt mondani, hogy egy dolog érdekes, még nem válasz a kérdésre. Bármi, amit az ember csinál, vagy szeretne csinálni – érdekes. Ha az ember szerelmes lesz – az is érdekes. Egy történésznek azt mondania, hogy a történelem érdekes – tautológia. Több különböző érdekessége van a történelemnek – a régészet például, mely hozzám ugyan nem áll közel. Az én érdekességem a történelemben intellektuális érdeklődés; és remélem, azzal, hogy megpróbáljuk megérteni a társadalmat, segítünk azt megváltoztatni. De hogy ez megtörténik-e, az már nem csak a történészeken múlik.

Hanák: Néhány szót még *Marc Bloch* „védelmében". Elnézést kérek, az előbb pontatlanul, csak kiragadottan idéztem véleményét a történetírás hasznáról. Bloch ugyanis azt mondja, hogy ha mást nem tudna is felhozni a maga védelmében, azt még elmondhatja, hogy szórakoztató. Az ő szigorú véleménye azonban nem ez. Hadd idézzem. „Egy olyan világban – írta 1942-ben, röviddel halála előtt –, amely eljutott az atomfizikához, és kezdi már kifürkészni a világűr titkait, . . . a mi szegény világunkban, amely, ha tudományára joggal büszke is, mégsem tud önmagának egy kis boldogságot nyújtani, e világban a történelem tudománya . . . megérdemelné, hogy megbélyegezzük, mint értelmetlen, már-már bűnös erőpazarlást, ha csak annyit érhetne el, hogy kissé reálisabb színt kölcsönözzön időtöltéseink egyikének."

Azt hiszem ebben vele is, egymással is teljesen egyetérthetünk.

(Elhangzott Hanák Péter *A Dunánál* c. rádióműsor sorozatában, 1982 novemberében. Szerkeszti *Mihancsik Zsófia.*)

LACKÓ MIKLÓS

KULTURÁLIS MEGÚJULÁS ÉS NÉPMŰVÉSZET

– A folklorizmus szerepe a századelő Magyarországán –*

Ismeretes, hogy a 20. század fordulója a magyar szellemi-kulturális élet nagy megújulásának ideje volt, s a 90-es évekre viszanyúló előzmények után, a századelőn új irányzatok, európai színvonalú magyar tehetségek egész sora jelent meg a szellemi életben. A magyar kultúrtörténet művelői már sokszor rámutattak arra, hogy nagy újító tehetségeknek ilyen tömeges jelentkezése meghatározott társadalomtörténeti körülményekben gyökerezett.[1] Nem is valamiféle magyar sajátosságról volt szó: ismeretes, hogy az egész közép-kelet-európai „peremvidék" igen aktív szerepet játszott Európa intellektuális életének 20. század eleji megújulásában. Bécs, Prága, sőt Krakkó – ma már igen sok mű foglalkozik az e városokkal jelzett régió modernkori kulturális életével. Lassanként Budapest is odakerül e városok neve mellé, noha az innen indult kezdemények jelentős része – már csak a nyelvi nehézségek miatt is, de nem csak ezért – még többnyire ismeretlen a nyugati világ intellektuális közvéleményében.

MODERNIZÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI FESZÜLTSÉGEK

A magyar szellemi-művészi élet föllendülése a századelőn két, egymásba fonódó körülményben leli társadalomtörténeti magyarázatát: a múlt század utolsó harmadáig súlyosan elmaradott Magyarország meggyorsult modernizációjában, s egyúttal azoknak a feszültségeknek a felhalmozódásában, amelyek e késői, korlátozott, de mégis nagy erejű modernizációt kísérték. Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, de függősége mellett is ki tudta használni több szempontból kedvező monarchiai helyzetét. Az iparosodás és az urbanizáció viszonylag gyorsan haladt előre, Budapest milliós nagyvárossá szélesedett. Az ország, ismeretesen, soknemzetiségű volt, de lakosságának nemzetiségi összetétele a polgárosodás szempontjából kedvezőbb helyzetű magyarság javára tolódott el: 1980-ban a mintegy 15 milliós népesség 48 százaléka, 1910-ben a több mint 18 milliónyi lakosság 54 százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek. De Magyarországon nemcsak túlnyomóan paraszti nemzetiségek, románok, szlovákok, délszlávok éltek, hanem eredetileg nem-magyarok is, akik korábban is kívül álltak a feudális-rendi kereteken: a régen, de főleg újabban betelepült németség nagyrésze és a zsidóság. A meggyorsult polgári fejlődés, érthetően, ezeket a rétegeket állította előtérbe. Ebből következett, hogy körükben a polgárosodás igen nagyarányú magyarosodással, asszimilációval járt együtt.[2] Fontos megemlíteni, hogy Közép-Kelet-Európában – talán Bécset és Berlint kivéve – sehol sem volt található olyan nagy létszámú, s erősen az asszimilációra beállított zsidóság, mint Magyarországon.

Ennek a modernizációs folyamatnak két sajátosságát kell kiemelnünk; mindkettő jelentősen befolyásolta az értelmiség s a szellemi élet formálódását is. Az egyik: a viszonylag gyors fejlődés ellenére, a modernizáció erősen korlátozott maradt. De ami

* Előadás formájában elhangzott az 1982. augusztusi magyar–amerikai történész-konferencián.

nem kevésbé fontos: nyugati mértékkel mérve több vonatkozásban „szervetlennek" volt tekinthető. Ez elsősorban abban nyert kifejezést, hogy Magyarországon a prekapitalista gazdasági-társadalmi formák még a 19. század közepén is fejletlenek voltak, s fennmaradt a hallatlanul kiterjedt, nemesi eredetű nagybirtok-rendszer. Ilyen körülmények között sem a Magyarországon eredetileg igen nagyszámú nemesség zöme, sem a parasztság, sem a szűk tradicionális kispolgári rétegek nem tudtak igazán polgárosodni. A parasztság régi viszonylagos egysége és zárt népi kultúrája felbomlott, de ez a parasztság egyúttal megrekedt a rendies elzártságban, „nemzet alatti" helyzetbe szorult; társadalmi kirekesztettsége, a föld nélküli nincstelenek hallatlanul magas aránya, a szegényparasztság nyomora az egész ország kiáltó szociális problémájává vált.

Ez a társadalomfejlődés kihatott az értelmiség összetételére. Az új értelmiségnek csak egy – nagyobbrészt az államapparátusba kerülő – része származott a régi nemességből vagy a régi magyar nem nemesi rétegekből, másik tetemes része viszont, főleg a szabad értelmiségi és a szak-értelmiségi pályákon, a német polgárságból és az asszimiláns zsidóságból rekrutálódott.[3] Jelentős befolyást gyakorolt ez a körülmény a magyar kulturális életre is. A városi és a vidéki társadalom, s így a városi és a vidéki kultúra között is éles határ húzódott; a konzervatív beállítottságú vidékkel szemben, a bontakozó modern kultúra a vidéktől távol álló Budapesten és néhány nagyobb városban összpontosult.

A másik sajátosság ennek a modernizációnak a nemzeti aspektusaiban jelölhető meg. A meggyorsult fejlődés ellenére, a társadalmi és hatalmi hierarchia élén az arisztokrácia, általában a „történelmi" Magyarország hagyományos vezető rétegei maradtak, miközben a polgárosodás élére elsősorban azok a rétegek kerültek, amelyek többségükben etnikailag nem voltak magyar eredetűek (zsidók, németek); az új korszak főleg azokat a rétegeket bomlasztotta vagy deklasszálta, amelyek nagyobbrészt a magyar etnikumhoz tartoztak: a régi nemesi eredetű réteget és a parasztságot.[4] Nemcsak a hagyományos vezető csoportok, hanem széles társadalmi körök – köztük a nemzeti intelligencia nem lebecsülendő része is – a polgári modernizációt tudatilag úgy élték át, mint a magyarságtól idegen, a magyar történelmi hagyományokat romboló, a magyarságot eredeti nemzeti jellegéből kivetkőztető folyamatot.

Az 1918–1919-es forradalmak előtti korszakban a szellemi megújulás fő ideológiai áramlatát az új polgári és értelmiségi rétegek törekvéseit kifejező polgári radikalizmus és szociálliberalizmus irányzata alkotta. Ennek az irányzatnak az égisze alatt tömörült a korszak legjellegzetesebb tudományos-szellemi mozgalma, a szociológia, melynek fő ösztönzői – egy nem tételes marxizmus mellett – a Nyugat-Európában akkor már több szempontból elmaradottnak számító késői pozitivizmus spenceri formája, s a közgazdász Henry George-nak a neoliberalizmus gondolatkörébe beépíthető, antifeudális célokra is felhasználható nézetei voltak. Ez a szocialista eszmekörhöz is vonzódó radikális szociológia – műhelye az 1901-ben alakult *Társadalomtudományi Társaság* és a *Huszadik Század* c. folyóirat – az új politikai-közéleti elkötelezettséget valló szellemi törekvések gyűjtő fogalma volt a társadalom-ismerettől, a jogszociológián át a politológiáig és a szociálpszichológiáig.[5] De a fentebb vázolt társadalmi okokból, nagy aktivitása s kezdeti szélessége ellenére (a századfordulón még a régi magyar nemesi liberalizmus hatásait őrző nemzeti intelligencia szélesebb körei is vonzódtak, ha nem is a radikális, de a fokozatos modernizációs törekvésekhez), végül is meglehetősen elszigetelt, túlnyomóan a városi „urbánus" értelmiség köreire korlátozódó irányzat maradt. Ebben nem kis szerepet játszott az a körülmény, hogy ez a radikális értelmiség, noha „idegen" eredetű rétegei nyelvileg és kulturális szempontból is a magyarsághoz asszimilálódtak, sőt a nemzeti kultúra megújítását tűzték ki célul, bizonyos doktriner közömbösséget mutattak a Magyarországon külső és belső szempontból egyaránt nagyon előtérben álló nemzeti kérdéssel szemben.[6]

Az irodalmi és művészi megújulás mozgalma szociológiai és ideológiai szempontból is sokkal sokrétűbb volt, szereplőit az értelmiségi elit szinte minden – a köznapi életben egymáshoz kevés társadalmi szállal kapcsolódó – rétegéből merítette: a nemesi vagy álnemesi környezetben nevelkedett értelmiségi csoportokból, a régi magyar honorácior rétegből éppen úgy, mint a zsidóság és a németség gyorsan asszimilálódó elemeiből, s a paraszt-plebejus és munkás őstehetségek köréből. Hogy akkor a magyar szellemi életben nem következett be szakadás az uralkodó nemzeti, de mélyen konzervatív, valamint a törekvéseiben szintén nemzeti, de nemzetinek el nem ismert bontakozó modern magyar kultúra között, az elsősorban ennek az író-, művész- és művészet-filozófus generációnak köszönhető.[7] Ez a generáció, melyhez – hogy a legnagyobbakat említsük – Ady és Bartók is tartozott, legalábbis művészi szinten túllépte az urbánus-modern és a konzervatív-nemzeti kultúra közötti szakadékot. Ezek a művészek, a radikálisok messzebblátó tagjaival együtt, ha tudatosan nem is látták, de érezték, hogy a nyugat-európai – egyébként nyugaton már évtizedek óta vitatott – polgári minták puszta másolása a sajátos magyar viszonyok között nem vezet megoldáshoz. De annak is tudatában voltak, hogy a modernizáció elutasítása, a retrográd visszavonulás, a radikális polgári és szocialista eszmék elvetése az adott helyzetben a magyarság számára járhatatlan utat jelent. Annál is inkább, mert az uralkodó ó-konzervatív szellemiség mereven elzárkózott minden újtól, sőt agresszív harcot folytatott a modern szellemi törekvések ellen.

Ezzel egy történetileg fontos problémához, azt mondhatjuk, egy jellegzetes magyar sajátossághoz érkeztünk. A modern magyar szellemi elit a századelőn nem egyszerűen szecessziót hajtott végre, hanem sajátos *ellenkultúrát* teremtett,[8] s noha társadalmi hátvédje meglehetősen gyenge volt, nem mondott le arról, hogy össznemzeti szinten győzzön is, fölváltsa, s a maga képére alakítsa az ó-konzervatív nemzeti kultúrát és politikai gondolkodást. Ellenkultúráról beszélünk és nem puszta kivonulásról, annak ellenére, hogy ez az ellenkultúra, bár még nem kiélezett formában, több belső irányzatra oszlott. Jelentkeztek ugyanis olyan törekvések is, amelyek túlmutattak a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia eszmekörén. Az irodalmi forradalom képviselői voltaképpen sohasem álltak a doktrinér pozitivista radikalizmus talaján. Az új életfilozófia s a morális kultúrkritika hatása alatt működött az ifjú Lukács György és szűk környezete, folytonosan új folyóiratalapításon munkálkodva, elégedetlen lévén a modern társadalmi gondolkodás fő műhelyével, a *Huszadik Század* demokratikus radikalizmusával, sőt az irodalmi megújulás központi folyóiratával, a *Nyugat* „impresszionizmusával" is. Szabó Dezső a századelő francia neokonzervativizmusát közvetítette, s ebből alkotta meg később az asszimilációt elvető, magyar népi „faji forradalmat" hirdető nézeteit. Szabó Ervin az antiliberális szindikalizmus alapján állt, s került ellenzékbe a magyar szociáldemokrácia politikájával.

Mindezen jelenségek ellenére, közép-kelet-európai, de elsősorban magyar sajátosságnak tekinthető, hogy az antiliberalizmus és kultúrkritika másutt – Németországban, Franciaországban, sőt Ausztriában – erős századeleji hulláma még kisebb hatást gyakorolt Magyarországra, s a pozitivizmuson és a korabeli szocializmuson túlmutató szellemi irányzatok is – szinte kényszerűen – többé-kevésbé a radikalizmus és a szociálliberalizmus medrébe terelődtek, vagy legalábbis nem került sor teljes szakításra polgári radikálisok és kultúrkritikusok között. Ady Endre polgári radikalizmuson túllépő költői gondolatainak is – melyek középpontjában az emberi elidegenedés és a nemzeti széthullás veszély-érzete állt – a *Nyugat* c. folyóirat maradt a kerete, s a *Nyugat*hoz kapcsolódott az 1910-es években Szabó Dezső is; Szabó Ervin soha sem adta fel kapcsolatait a polgári radikalizmussal és a szociáldemokráciával; Lukács György és kis köre, ha vitatkozva is, a polgári radikálisokat tekintette szövetségesének.

A magyar szellemi életben a fő harci front konzervatívok és modernek között húzódott, ennek voltak alárendelve a modernek táborán belüli ellentétek. De ez utóbbiak, ha kevésbé pregnáns formában is, ugyancsak fennálltak. A kultúra modern

szektorának a belső ellentéteit – érdekes, de érthető módon – a legvilágosabban a korszak jelentős művészei és művészetfilozófusai fogalmazták meg és képviselték személyükben is, – ők élték át a legérzékenyebben polgári-szociálliberális progreszszió és kultúrhanyatlás ellentmondását. A fiatal Bartók Béla egyszerre volt ateista szabadgondolkodó és magyar nacionalista, majd narodnyik. Balázs Béla, a magyar irodalmi szecesszió talán legjellegzetesebb figurája, „új idealizmus" és demokratikus progresszió között nem ellentétet, hanem szoros kapcsolatot akart látni. 1908-ban így írt naplójában: „Az élet spiritualizálódik, ami a demokratikus társadalom egyedüli kultúrlehetősége. Azok a demokraták, akik a régi objektív művészi kultúrától a demokrácia valami művészi diszkvalifikálását féltették, egyszerűen elfordultak mindenféle kultúrától, a természettudományok és a technika egyedüli üdvözítő voltát hirdették, minden transzcendenciát tagadva. Ez csak rövidlátás. »Ég« nélkül számító világnézetek nem számítanak. Egy misztikus világnézet csak súlyt és fényt adhat a demokráciának, méltó társaként a feudalizmus pompás objektív kultúrájának. Ez nagy és szép megoldás felé vezető út. (Vajon elgondolható-e egyáltalán »föld« nélküli világnézet, vagy egy materializmus, amelynek nincsen »ege«?)"[9] Ezt a sajátos kettősséget a legtisztább ideológiai formában Ady Endre fogalmazta meg *Két meggyőződésű emberek* c., sokszor idézett cikkében: „Követeljük a legteljesebb demokráciát, ordítjuk az általános, titkos és egyenlő választójog elvét becsületesen, mártírosan, holott századokkal nálunk előbbjáró kultúrtársadalmak eredményei már elvették titokban minden gusztusunkat... Filozófiánk ha nem is a kissé komédiás Bergsoné, de hevesen kapálózva szeretne egy kis metafizikával ölelkezni, Istent szagolunk mindenütt, s becsületesen kénytelenek vagyunk itthon – s kötelességünk is – szabadgondolkodó társaságokat szervezni... Büszkén s bátran vallom magam e két meggyőződésű emberek közé e szerencsétlen országban, ahol... a két meggyőződés: magyarság, emberség, tisztesség."[10] Ady szavait a politikai ideológia nyelvére lefordítva, azt mondhatjuk, akkor vitathatatlan volt, hogy „a szellem a baloldalon áll", a szellemtörténet és életfilozófia vagy akár Simmel szociológiája, melyek másutt egy határozottan „baloldal"-ellenes neokonzervativizmust tápláltak, Magyarországon a radikalizmus és szociálliberalizmus részben kényszerű szövetségesei maradtak.

A MEGÚJULÁS SAJÁTOSSÁGAI

Az eddig érintett problémákhoz fűződik szorosan az a kérdés, amelyet a továbbiakban középpontba szeretnék állítani: népkultúra és „magaskultúra" kapcsolata a magyar századelőn.

Ismeretes, hogy a századvég szecessziós mozgalmai – a kimerült európai stílusok elleni lázadás keretében – sokhelyütt előtérbe állították a helyi, a regionális, a nemzeti művészeti kultúra gondolatát. Még az osztrák képzőművészeti szecesszió egyik – igaz: nem elsőrendű – jelszava is egy új autentikus *osztrák* stílus megteremtése volt.[11] Teoretikus szinten ezek az igények, melyek modernség és hagyomány újfajta kapcsolatának a vágyát tartalmazták, a századvég és a századelő szellemtörténeti ihletésű új esztétikai gondolataiban – elsősorban az osztrák Riegl munkásságában – fogalmazódtak meg.[12] Eszerint nemcsak a különböző korok, hanem a különböző régiók, periférikus vagy távoli kultúrák művészete is egyenrangú a klasszikus európai hagyománnyal. Az egyetemestől való elmaradás és aszinkron a *művészetben* nem jelent értékhiányt vagy értékcsökkenést – tört utat magának a gondolat. Ezek a felismerések nagymértékben kitágították az európai kultúrválságot kifejező, s e válság ellen a maga eszközeivel síkraszálló modern művészeti kultúra ösztönző erőinek és hagyományainak a körét, a régi, sőt minél régibb korok (elsősorban a középkor) „nagy" stílusaitól az egzotikus primitív kultúrákig. Új elemként, de magától értetődően merült fel ennek keretében a népkultúra, a népművészet felfedezése, pontosabban a romantika utáni újra-felfedezése is, a primitív népművészet és a „nagy" európai művészi stílusok egyenrangúságának eszméje, s a kísérlet, hogy a művészetben jelentkező és kifejezésre jutó válságot – legalábbis részben – ezekkel a friss, még „elhasználatlan" elemekkel küzdjék le. Ismeretesek a példák: Gauguin, szembefor-

dulva a klasszikus hagyománnyal s az impresszionizmussal is, egzotikus stílusokhoz fordul, létjogot szerez a „primitív" síklátás és a „tárgyias" dekorativitás elvének; Debussy fontos elemként használja fel a keleti eredetű pentatóniát, mint a hagyományos tonalitást bomlasztó és rugalmasabbá tevő hangnemet; Mahler, egyébként alapvetően hagyományos zenei anyagába osztrák–német sőt zsidó populáris motívumokat olvaszt be.

Ezek a tendenciák új módon vetették fel az európai periféria – a gazdaságtörténészek „fél-perifériája"[13] – és a nyugat-európai művészet kapcsolatát, – méghozzá mindkét oldalon. A közép-kelet-európai művészet jobban kialakíthatta a maga sajátos arculatát – amennyiben ilyen sajátosságok egyáltalán érvényesültek benne. A nyugati művészeti kultúra ugyanakkor erőteljesebben támaszkodhatott e „periféria" művészeti kultúrájára. Annál is inkább, mert Kelet-Európa végül is Európához tartozott, Európa – igaz: elmaradott – szerves része volt.

A kérdés most már az, hogy mi tekinthető kelet-európai, s főleg magyar sajátosságnak ezekben az általános művészi tendenciákban? Megítélésünk szerint három mozzanat.

Az egyik közismert sajátosság a művészeti megújulásnak a nyugatihoz képest erősebben *közéleti* töltése volt. Ez a kelet-európai országokra általában jellemző sajátosság a régió kiélezett nemzeti és társadalmi problémáiból következett. Az elmaradottsággal és a masszív konzervativizmussal szembeni küzdelem igen gyorsan kapott itt közéleti nyomatékot. E helyzet következménye, s egyben a kulturális-művészi életet mélyen befolyásoló tényezője volt, hogy a magyar megújulás központi, minden irányba és művészeti ágra kisugárzó alakjává Ady Endre, a közéleti költészet profétikus figurája vált, aki egyébként a modern szellemi és művészeti áramlatok jórészének személyes átélője és megtestesítője is volt, s aki már 1899-ben a következő jellemző mondatot írta le: „Az én secessióm a haladás harca a vaskalap ellen."[14] Amikor – egy évtizeddel később – a magyar irodalmi „forradalom" már teljes virágjában kibontakozott, a nyugat-európai mércével mérve modernebb cseh kultúra egyik képviselője, Bogdán Pavlu író így jellemezte a cseh és a magyar művészeti fejlődés közötti különbséget: a magyar modernisták harca hasonlít a 90-es évek cseh modernistáinak harcához. „Különbség, amint látom, csak abban van, hogy a magyar modernisták a szociális jelleget hangsúlyozzák, a csehek pedig inkább esztéták voltak."[15]

Magyarországon a kulturális megújulási mozgalmak közéleti orientációja már akkor erős volt, amikor pl. Bécsben vagy Prágában az új irányzatok még erősen apolitikusok vagy egyenesen antipolitikusok voltak. Az antipolitikus kultúrkritika nálunk könnyebben ment át közvetlen társadalomkritikába. A Magyarországgal foglalkozó ideológia- és kultúrtörténészek meggyőzően mutattak rá erre a sajátosságra, nemcsak a *Nyugat* c. folyóirat körül tömörülő irodalmi megújulás képviselőinél, hanem a neokonzervatív ifjú Lukács György, a szellemtudomány hatása alatt álló más kultúrkritikusok, sőt Bartók Béla szellemi beállítottságával kapcsolatban is.[16]

A második sajátosság: az új művészet – főleg a szecesszió s a poszt-szecesszió korszakában – szorosabban kapcsolódott a *nemzeti gondolathoz.*[17] Megjegyzendő, hogy a 10-es években megjelenő – egyébként gyenge – igazi művészi avantgardizmus már nálunk is internacionális beállítottságú volt. A nemzeti eszmékhez való vonzódás egyfelől – mint már utaltunk rá – általános európai tendenciákban, de ezen túlmenően a régió, és speciálisan Magyarország történelmi hagyományaiban, s a századforduló körüli helyzetében gyökerezett: a korszak a nacionalista patriotizmus (egyébként igen felemás, progresszív és regresszív elemeket egyaránt tartalmazó) eszmekörének a nagy fellendülését hozta magával. Ez a fellendülés egyfelől az ország monarchiai függő helyzete, másfelől a feszítő nemzetiségi ellentétek kiéleződéséből, végül: a modernizálódás okozta identitás-válságokból táplálkozott.[18]

A viszonylag gyorsan modernizálódó Magyarország voltaképpen mindegyik számbajövő társadalmi tényezője – mai szokásos kifejezéssel – identitás-válsággal küzdött, s e válság „megoldásában" különösen kiemelkedő szerepe volt az ugyancsak fellazult nemzeti azonosságtudat megerősítésének, illetve újrafogalmazásának. Az új

hagyomány- és őskeresés nem a modern értelmiség privilégiuma volt: társadalmi krízisüket ezen az úton igyekeztek leküzdeni a régi, konzervatív „történelmi" Magyarország képviselői is. S érdekes módon, a konzervatív erők sem voltak mentesek az egzotikus hagyománykereséstől. A maguk szája íze szerint interpretálva az – egyébként ugyancsak akkor föllendülő – tudományos őstörténet eredményeit, a magyarság ázsiai eredetével kapcsolatban olyan, az irodalomra s részben más kultúrterületekre is kiható ideológiákat – a „volgai lovas" vagy a „turáni harcos" szimbolumát – alakították ki, amelyek a konzervatív-nemesi öntudatot voltak hivatva erősíteni.

De mély identitás-válsággal küzdött a modernizálódni akaró értelmiségi elit – ahogy láttuk: társadalmi szempontból belsőleg megosztott – tábora is, az eredetileg konzervatív emlőkön nevelkedett „autochton" intelligencia, s a zsidó–német asszimiláns intelligencia is. Mindketten élesen szemben álltak a konzervatív nacionalizmussal. De a nem asszimiláns nemzeti intelligencia olyan modernségre törekedett, illetve olyan modernséget akart elfogadni, amely összeegyeztethető a magyar hagyományokkal. A zsidó–német asszimiláns értelmiségi elit viszont részben más okokból: saját társadalmi identitásának erősítése, mintegy asszimilációjának teljessé tétele érdekében akarta a modernséget a nemzetivel egyesíteni. Erre ösztönözte őket a konzervatív körök ideológiai nyomása is; ezek minden modern kezdeményt nemzet-ellenesnek bélyegeztek. Mindebből következett, hogy a kulturális-művészi reformmozgalmakban visszatérő formula volt az „új" *és* a „magyar" fogalmak összekapcsolása. Ezt hangoztatta már a 90-es évek végén a magyar szecessziós építészet nagy alakja, Lechner Ödön, amikor a magyar szecessziót éppen erős nemzeti törekvései alapján különítette el az osztráktól, s „nemzeti érzést és modernizmust" együtt emlegetett.[19] Hasonló véleményt fejtett ki nem sokkal később a művészetfilozófus Fülep Lajos, rögtön hozzátéve, hogy persze a nemzetinek a művészetben csak annyiban van jelentősége, amennyiben a *művészi forma* szerves részévé válik, s vele valami egyetemes érvényű művészi mondanivaló fejezhető ki.[20] „Mégis győztes, mégis új és magyar" – írta a századelőn saját költészetéről az eredeti hangját éppen megtaláló Ady Endre.

IRODALOM ÉS NÉPMŰVÉSZET

Az újfajta kulturális hagyományok útján történő társadalmi-nemzeti identitáskeresés Kelet-Európában a nyugat-európainál természetesen sokkal nagyobb hangsúllyal vetette fel *a népkultúrához, a parasztkultúrához való kapcsolódás* igényét. Nem szabad elfeledni azt a közismert tényt, hogy Európa e régiójában még éltek a különben bomló népkultúrának olyan érintetlen elemei, amelyeket a nyugati hatások alatt álló „magaskultúra" még nem szívott fel. Különösen sajátosan és erőteljesen merült fel a népkultúra „felfedezése" az agrár-urbánus kettősséget mélyen átélő Magyarországon. Egy részben már polgárias, de még erősen paraszti társadalom körülményei között ez a tendencia nagyobb erejű volt, mint az elmaradottabb kelet-európai agrárországokban, ahol a zárt népkultúra formái még kevésbé voltak a felbomlás állapotában. Az igazi népkultúrához való vonzódás ugyanis természetesen alapvetően nem konzervatív, hanem modern törekvésnek tekinthető. A polgári modernizáció bizonyos előrehaladott foka egy olyan országban, ahol a „nemesi nemzet" konzervatív hagyományai erőteljesek maradtak, s még fennállt a parasztság rendies elzártsága, – ez volt a társadalomtörténeti háttere a művészi folklorizmus sajátos magyar változatának.

Ez a folklorizmus a masszív konzervatív kulturális hagyományok ellenében lépett fel, alkalmasnak látszott a „magaskultúra" elavult stílusformáinak a leküzdésére, több területen egy végre igazán magyar stílus megteremtésére. A dolgok természetes folyománya volt, hogy egyúttal új, bensőségesebb kapcsolatot is jelentett az elnyomott néppel, részben népies nosztalgiákat, de új szociális orientációt is teremtve a művészértelmiség körében.

A népművészet fölfedezése, melyre elsősorban nem a polgári radikálisok, hanem a kultúrkritikusok vállalkoztak, a magyar kulturális értékkincs nagy növekedését jelentette. A népdalról jegyezte meg Fülep Lajos: „... végtelenül lehet szeretni őket

és értők sok mindenről megfeledkezni, de az is igaz, hogy szebbet náluk költő sosem irhat; nem is kell: itt vannak ők maguk."[12] Az idézet azt is jelzi, hogy a kor igazi problémája nem az a vitathatatlan tény volt, hogy a népművészet mint esztétikai hagyománykincs éppolyan értékes, mint a „magasművészet" bármelyik korszakának a produktuma. A fő kérdés az volt, hogy a korszak kultúrválságának – s amiben ez kifejezésre jutott: művészi forma-válságának – feloldásában milyen szerepe lehet a népművészetnek.

Hogy az erre adott válaszokat bemutathassuk, ha futólagosan is, differenciált vizsgálatra van szükség. A századelő magyar folklorizmusának a kapcsolata a művészettel a különböző ágazatokban ugyanis eltérő és különböző intenzitású volt; eltérően merültek fel azok a problémák és ellentmondások is, amelyek e kapcsolatból fakadtak.

Az irodalom, a költészet megújulásában az új folklorista törekvések nem játszottak elsőrendű szerepet. A népköltészet és a műköltészet kapcsolata Magyarországon nagy hagyományokra nyúlt vissza, a fejlődés ezen a területen hasonlított a legjobban a nyugat-európaihoz. A népköltészet legalább másfél százados vagy még hosszabb folyamat során épült be a magyar műköltészetbe. A folyamat szorosan összefügg az irodalom formaeszközének, a nyelvnek a fejlődésével. Egy új, magyar építészeti stílus kialakításán fáradozva, s a nyelvet a képzőművészettel hasonlítva össze, a már említett Lechner Ödön találóan írta 1906-ban: „Nemzeti nyelvünk (s tegyük mi hozzá: költői nyelvünk is) hamarább rázta le az idegen nyelveket, mint a nemzeti formanyelv (ez alatt Lechner a képzőművészet formanyelvét értette) az idegen formanyelvet... A magyar formanyelv ma ott tart, ahol százötven év előtt tulajdon édes anyanyelvünk..."[22] A század végére az irodalmi megújulás más igényeket vetett fel: az irodalmi népiesség akkorra már a konzervatív epigonizmus fő áramlatává vált, s a modern költészetnek ezzel szemben kellett kialakítania a maga arculatát és formanyelvét. Az irodalmi megújulás központi alakja, Ady Endre modern mondanivalója számára tematikailag és nyelvi téren is visszanyúlt – egyéb egyetemes hagyományok, így pl. a Biblia mítosz-világa mellett – régi magyar hagyományokhoz, pl. a kuruc költészethez, de közvetlen népköltészeti elemeket csak elvétve és mintegy idézőjelben alkalmazott; az irodalom fő áramlatában, a *Nyugat* körében nem merült fel olyan igény, hogy az irodalmi megújulás a maga magyar *és* modern jellegét a népköltészethez való közvetlen visszanyúlás útján próbálja megalapozni.

A népköltészethez való tudatos visszanyúlás az irodalomban csupán egy eléggé elszigetelt késői magyar szecessziós irányzatot jellemzett. Ennek volt legjelentősebb képviselője Balázs Béla, aki Kodály Zoltán, Bartók Béla és ezzel egyidőben a fiatal Lukács György erős szellemi hatása alatt állt. A költő, mese, és misztériumjáték író, a modern „tiszta" drámai formát az ősi magyar ballada-stílusból kialakítani akaró Balázs Béla szövegére írta, mint ismeretes, Bartók *A Kékszakállú herceg vára* c. operáját, s az ő szüzséjére *A fából faragott királyfi* c. pantomim zenéjét. Balázs Béla művészetét a fiatal Lukács György a maga akkori esztétikai elvei: egy objektív-idealista, metafizikai és pszichológiai szimbolizmus alapján, élesen szecessziós-ellenes éllel interpretálta. S noha Lukács akkori esztétikai felfogásában a folklór nem játszott jelentős szerepet, felfigyelt Balázs Béla vonzódására a népművészethez. Egyhelyütt arról írt, hogy Balázs Béla költészetében a differenciált modern lélek egy formai primitivitáson át akar megnyilatkozni, „ezért közelíti meg néhány verse nyelvben és ritmusban annyira a népdalt, mert hiszen az is legmonumentálisabb hatásait ilyen szófukar összevonásoknak köszönheti. Az ilyen versekben van valami látnokian intellektuális, nyelvük csodálatos érzékiséget kap, éppen a nyelv... formulaszerű pontosságából..."[23] Néhány évvel később Lukács a népdalt mint a szecessziós dekorativitás túltengését ellensúlyozó formát emelte ki. Arról írt, hogy Balázs Béla csak olyan „dekorativitást" fogad el, amely nem tartalmatlan külsőség, hanem a „szubsztanciát" keresi. „Balázs Bélát – írta Lukács – nyilvánvalóan ez vonzotta a népdalformához: annak minden dekorativ »szépséget«, minden ékítést, minden »művészi hatáskeresést« kizáró egyszerűsége; röviden... a népdal egzaktsága, definició jellege."[24]

Ismételjük azonban: a századelőn a folklór hatása az új irodalomban nem volt jelentős. Egyébként Balázs Béla (és Lukács) várakozásai nem teljesültek: Balázs nem

vált nagy költővé, s az olyan törekvései, hogy egy irodalmi nagy formát, a drámát valamiféle népi formavilágból, annak „modernizálásából" építse ki – nem vezettek meggyőző eredményre.

A NAGY FORMÁK VÁLSÁGA ÉS A FOLKLÓR

Sokkal nagyobb szerepet játszott a népművészet a művészet többi ágában. A népművészet iránti érdeklődést mutatták a többé-kevésbé módszeres feltáró munkák: a még nagyon eklektikus Huszka József, majd később Malonyai Dezső gyűjtésének közzététele,[25] vagy Vikár Béla úttörő népdal-gyűjtése. Ez a feltáró munka többnyire még a legkönnyebben elérhető, nagyrészt a XIX. században keletkezett, a századforduló dekorativitás-igényét is kielégítő késői, dús, pompázatos parasztstílusra koncentrálódott, arra a stílusra, melyet a tudományos néprajz azóta már a paraszti életforma kezdődő válsága jelének tekint.[26] Csak később tört utat magának az a felfogás, hogy a magyar népművészetben is a régi, az ősi anyag az értékesebb.

A díszítőművészet, az iparművészet, a belső építészet a századforduló folklorizmusának erős hatása alá került, s ez a hatás tartósnak is bizonyult. A festészetben, szobrászatban más volt a helyzet. Ezekben a műfajokban, a külföldi hatásokat jórészt szervetlenül érvényesítő historizáló eklekticizmussal szemben, a modern stílus alapvetése egy késői, de – legalábbis egy ideig – eredeti magyar impresszionizmus, s egy abból kinövő posztimpresszionizmus (az ún. nagybányai iskola) révén ment végbe. A festészetben – a nyugathoz képest erős fázis-késéssel – ez az irányzat vált uralkodóvá és hagyományteremtővé; ennek az áramlatnak egyeduralmát csak a 10-es évek körül kezdte elvitatni egy meglehetősen gyenge, internacionális beállítottságú, az új avantgardizmus felé orientálódó irányzat (az ún. „Nyolcak" köre.) Az az iskola, amely igazán erősen bekapcsolta formavilágába a folklórt, az ún. „gödöllői műhely" késői szecessziós irányzata volt, ez azonban a festészetben igazán jelentős vagy hagyományteremtő iskolává nem tudott emelkedni.

A nagy probléma ugyanis az volt, hogy a művészi *nagy formák* Európa-szerte bekövetkezett válságából van-e kivezető út, s hogy ehhez a folklór nyújthat-e igazi segítséget. Amíg díszítőművészetről vagy akár építészeti kis formákról volt szó, a népművészet képes volt fontos támpontokat nyújtani egy új és magyar stílus kialakításához. Abban is közreműködhetett, hogy a művészet kilábaljon a századvég impreszszionizmusából és a formateremtésre mindinkább képtelenné váló szubjektivizmusából. Ebben az értelemben emelte ki a népművészet szerepét a korán meghalt zseniális esztéta, Popper Leó: „most a népművészet áll a művészeti érdeklődés gyújtópontjában" – írta 1911-ben, „a legmagasabb követelményeket látjuk itt megoldva, formálisan és tudatlanul, és gyakran a véletlenek által, és úgy megoldva, hogy a hatások itt erősebbek, mint azoknál a műveknél, amelyek törekszenek erre... Csak sémák és mértékek működtek itt. De valamilyen konstellációk révén... lélek és kavargás rendelődtek a sémák és mértékek alá, és íme egymáshoz illettek."[27] Popper annak is tudatában volt, hogy a népművészet, minden, számunkra már utánozhatatlan tökéletessége ellenére is – a primitívek, az ázsiaiak stb. mellett – csak egy a lehetséges ösztönzők közül.

Mert az igazi kérdés így merült fel: válhatik-e a népművészet, mint teljes és befejezett stílus a modern nagy formák szervező erejévé? A probléma a legplasztikusabban az építőművészet területén mutatható be. Itt a 90-es évektől nemcsak egy új magyar stílus igénye, de a kialakítás felé tett izgalmas lépések is megfigyelhetők. Lechner Ödön, majd Lajta Béla és követőik megkísérelték, hogy a magyar építészeti stílust erősen a népművészet formavilágának felhasználásával alakítsák ki. De rögtön nagy belső ellentmondásba ütköztek: *díszítés és szerkezet* ellentmondásába, s ettől végül is sosem tudtak megszabadulni.[28] Az új folklorizmus ösztönző lehetett egy új, objektív stíluseszmény felé, bázisa lehetett egy új – Popper szavaival – „átlelkesített" dekorativitásnak is, de nem nyújtott igazi támpontot a nagy formák szerkezetére vonatkozóan. Egyfelől népies díszítés, másfelől többé-kevésbé modern szerkezeti elvek

– ez a kettősség jellemezte az új magyar építészeti stílust, amely Lechnerék nyomán kialakult. S bár ez a stílus legjobb képviselőinél (így az építészeti kis formák területén Kós Károlynál) sok esztétikai értéket is eredményezett, igazi nagy stílust nem hozhatott létre, mint ahogy nem adott perspektívát a jövőre sem: a jövő szava akkor hosszú időre mindenféle díszítés száműzése, a funkcionalizmus volt.

Persze nem volt hiány a kísérletekben, hogy dekoráció és konstrukció ellentmondását – legalább gondolatilag – áthidalják és feloldják. Lajta Béla pl. azt bizonygatta, hogy Lechner Ödönnél ornamens és szerkezet összefügg egymással: eszerint Lechner az épület döntő, hordozó elemeit díszítette fel a legdúsabban.[28] Fülep Lajos tisztában volt az új folklorizmus belső problémáival, mégis arról írt, hogy noha Lechner mindenekelőtt egy magyar stílus megteremtésére törekedett, ezen az úton végülis ugyanoda jutott, mint nyugati kortársai: a konstrukcióhoz. Bírálva a „tiszta" folkloristák szűk szemléletét, Fülep hangsúlyozta: „A Lechner útja a népből kifelé és fölfelé vezetett, annak a monumentális építészetnek irányába, amelyet a nép meg nem teremthetett, csak egyes elemeit szolgáltathatta... éppen ez volt a Lechner problémája: lehet-e a magyar nép művészetének stílus-elemeit a monumentális stílus fokáig fejleszteni?" Fülep erre, ha habozva is, igennel felelt, de pozitív válaszát csak nagyon vitatható módon tudta alátámasztani. Eszerint „a népművészet... sík művészet... A síkból kellett tehát [Lechnernek] indulnia, illetve hozzá viszatérnie. A minden stílusokban végtelenül járatos Lechner végre oda jutott, hogy elvetett minden stílust, ... hogy megkapja a síkot, a puszta falat. S amikor ezt megtalálta, amikor mindent elvetett, hogy teret, sima teret készítsen a népies eredetű formáknak, akkor megvolt az új építészet lehetősége." Fülep nézete szerint Nyugaton is ez történt, csak más úton: ott a „„sima tér" az épület konstrukciós problémáinak megoldása útján jött létre.[29]

A NÉPZENE MINT MODERN ZENEI ESZKÖZ

Lényegében ugyanezek a kérdések vetődtek fel – bár sok szempontból más hangsúlyokkal és más eredménnyel a zene területén is, ott, ahol az új folklorizmus a legtermékenyítőbben hatott, s a segítségével létrejövő új magyar zene az európai modern zeneművészet teljesen egyenrangú ágává vált.

Az európai zenei megújulási törekvések, mint ismeretes, már a XIX. század második felétől kezdve eljutottak a koloritszerűen alkalmazott egzotikus vagy regionális zenék, illetve régi hangnemek bevonásához, mint olyan zenei eszközökhöz, amelyek új tematikai impulzusokat nyújtanak, de főleg: a válságba jutott klasszikus formák zenei nyelvét, a tonalitást lazíthatják. A századforduló tájékán mindenütt erőteljes törekvés figyelhető meg a populáris zenei anyagok felhasználására a műzenében. A népzene „fölfedezése" ebbe az áramlatba tartozott, azzal a kettős különbséggel, hogy a régi parasztzene – legalábbis Magyarországon, s többé-kevésbé a magyarsággal határos népeknél – voltaképpen már nem volt igazán „populáris" zene, hiszen az újabb, kívülről és részben „felülről" származó hatások szinte a zenei „tudattalanba" szorították a parasztság körében; másfelől itt olyan, nemrég még populáris zenéről volt szó, amelynek esztétikai minősége a legmagasabb rendű művészetével vetekedett.

Kelet-Európában ehhez járult már a romantika óta a nemzeti stílus kialakításának igénye. Az új *és* nemzeti stílust Magyarországon így két hagyomány ellenében lehetett csak megközelíteni: egyfelől a kimerült európai későromantikus hatásokon, másfelől a századfordulóig autentikus „magyarnak" hitt álnépies zenei anyagon való túllépés útján. Zenetörténetünk leírja, a fiatal Bartók a századforduló utáni években, hogy tesz meg-megújuló kísérleteket az új és magyar zenei stílus, új és magyar zenei nagyforma kialakítására, az 1850-es évek Liszt Ferencének (akkor még nem a késői Lisztnek), a historizáló „nemzeti" programzenének, s a modernebb Richard Strausznak a befolyása alatt. A kísérletek érzékeltették a szerző nagy tehetségét, de meggyőző esztétikai eredményekre nem vezettek. A zenei válságból Bartókot (és Kodályt) az archaikus népzene, a parasztzene fölfedezése emelte ki. „Modális és ötfokú zenei

utakra – írja az egyik legújabb Bartók-biográfia szerzője – sokan indultak már a XIX. század második felében a klasszikus hangrendszertől menekülve, egyesek történeti, mások népzenei minták nyomán. *A különbség nem lényegbevágó* (az én kiemelésem), hiszen itt is, ott is történeti hagyományról volt szó; e hagyomány a népzenében rezervátumszerűen megmaradt, átértékelődött, s régiségében most újnak hatott. Kelet-Európában nagy tömegek még eleven zenei gyakorlatában élt ez az ősi anyag, amely Muszorgszkijnál a nagy népi realizmus alapja lehetett. Debussynél megváltozott a kelet-európai elemek feladata, nála századvégi, art nouveau-átértelmezésben jelentkeztek: mint egzotizmusok, segítettek szétbontani a vezetőhangos kapcsolatokat, s megteremteni a szimbolikus-impresszionista látásmódot. Ezt a szerepet azért vállalhatták, mert primitivitásukkal tagadták a dúr-moll tonalitás tartalmatlan és pszeudo-rendként megkövesedett törvényeit."[30] Bartók és Kodály, akik már 1905-től foglalkoztak, mind tudományosabb módon, népzenei anyaggyűjtéssel, az ötfokúság Nyugaton is megtalált áramlatában olyan modernséget fedezhettek fel, amely „egyszersmind a közösségit, az ősit, a népit (és a valódi nemzetit) jelentette itt Kelet-Európában, hiszen a paraszti népzene kincsével volt azonos. Ahogy *A kékszakállú herceg vár*ában Bartók egyszerre szólaltatja meg a balladás, népi ősiséget s a századelő... Debussyből táplálkozó magánylíráját, az igen jellemző példája, hogyan értelmezi – és értelmezi át – Debussyt a szokásos kelet-európai paradoxonnal az új magyar zene."[31] Így születik meg Bartók „népi szecessziója", majd ezt is szétfeszítve, „népi expresszionizmusa" (komplementer jelenségével: az ősi zenei anyagból áradó, már Lukács György által is kiemelt tömörség, egyszerűség, csak a lényegre törő konstruktivitás elvével). Az 1905–1907 között lezajlott átmenetet Bartóknál plasztikusan példázhatja a Kossuth-szimfónia (1903) vagy az I. Szvit (1905) hangzásvilágának a Bagatellek-kel (1907) való összehasonlítása.

Fenti idézetünk ugyanakkor egy döntő összefüggésre is rámutat: a népzene mint modern zenei eszköz, az adott korszak európai zene törekvéseihez kapcsolódott, *a nagy európai törekvések keretében* játszhatott csak megújító szerepet. Más szóval: a népzene felhasználása – vagy fel nem használása – a műzenében nem állt korrelációban az esztétikai minőséggel. S itt ne vezessen félre bennünket Kodály, sőt részben Bartók szavakban kifejtett normativitás-igénye a népzenével kapcsolatban. Mert bármily nagyszerűen járult is hozzá a kelet-európai népzene – Bartóknál és részben Kodálynál – az európai műzenei megújulás egyik lehetséges útjának kialakulásához, a modern zenei formák szerkezeti elvei nem voltak kiolvashatók belőle. Ezt a szerkezetet csak az európai zenei fejlődés egészének mély átélése útján alakíthatta ki a zseniális művész. Maga Bartók, a parasztzene, s vele együtt egy tiszta, természetközel életforma iránti csodálatát megőrizve – legalábbis a tízes évek végéig tartó kísérletező korszakában – tudatában is volt ennek, s az ősi népzenét a régi tonalitást felbomlasztó, s egy új zenei rendet előkészítő átmeneti időszak segítőjének tekintette („az átmeneti időszakban születő műveknek szilárd csontvázat ad és megóv a tévelygéstől"[32]).

A népzene és a modern műzene, népművészet és új művészet kapcsolata felszínre hozta a művészi folklorizmus veszélyeit is. Ezek abban álltak, hogy a folklorizmus, a nagy európai művészi áramlatoktól elfordulva, egy újfajta provincializmus és konzervativizmus ösztönzőjévé sőt melegágyává válhat. „Csak merev szisztémát nem szabad kovácsolnunk ebből a törekvésből" – írta 1917-ben Fülep Lajos,[33] mert jóllehet az alapot a nép veti meg, „a nagy ívű, szabad, egységes stílusú épületet az európai szellemű művész emeli rá".[34] Jemnitz Sándor, a kitűnő magyar zenekritikus, néhány évvel az első világháború után, a legigényesebb szűken folklorista zenei nagyművekben is kimutatta a stílusbeli heterogenitást vagy a szerkezet széteső jellegét. Ahogy írta, a magyar népdalátiratok beépítése egy európai impresszionista zenei stílusba, vagy különálló népdalok puszta összefűzése a legjobb esetben is csak egy mérsékelt modernség számára nyújt örömöt: ilyen esetekben csupán egy már mindenütt beidegzett formanyelv, s a „magvas magyar népies dallam" „fajisága" ér el hatást.[35] Ami a századelőn még jórészt csak potenciális veszély volt, az később mint egy mérsékelt

modernséget vagy egyenesen epigonizmust tápláló folklorizmus mutatkozott meg. Egy *ilyen fajta* folklorizmus azután beépülhetett egy zsdanovi kultúrpolitika keretébe is. A népművészet fölfedezése óriási kincsekkel gazdagította kultúránkat, megújító szerepe is hatalmas volt, de a magyar kultúrélet azóta sem teljesen védett egy provinciálisan felfogott folklorizmussal szemben.

JEGYZETEK

1 Ld. erről pl. Tőkei Ferenc: Fülep Lajos különös élete. Fülep Lajos: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig.* Bp., 1974. Bevezetés. 10. old.
2 Ld. erről és általában a századfordulón lezajlott társadalomfejlődésről Hanák Péter: Magyarország társadalma a századfordulón. *Magyarország története 1890–1918.* Bp., 1978. I. 403–517. old.
3 Ugyanott.
4 Ugyanott.
5 Az irányzat fő jellemzőit részletesen elemzi *A szociológia első magyar műhelye* (Szerk. és bev. Litván György és Szücs László.) Bp., 1973. I–II. 5–46. old.
6 Litván György: *Magyar gondolat – szabad gondolat.* Bp. 1978. 15–27. old.
7 Szabó Miklós: Politikai gondolkodás és kultúra Magyarországon. *Magyarország története 1890–1918.* II. 975. old.
8 Az ellenkultúra fogalmát ebben a dinamikus értelemben Litván György használta.
9 Balázs Béla: Napló 1903–1914. Bp., 1982. 533. old.
10 Hasonló értelemben idézi Adyt Litván György: Aspecte de la vie intellectuelle et culturelle en Hongrie au début du 20e siècle. *Arion.* 10. sz. Bp., 1977. 27. old.
11 Ld. pl. Hermann Bahr: A szecesszióhoz. *Szecesszió.* (Szerk. és bev. Pók Lajos.) Bp., 1977. 379–382. old.
12 Ld. C. Schorske: *Fin-du-Siècle. Vienna.* New-York, 1980. 234–237. old.
13 I. Wallerstein: *The Capitalist World Economy.*
14 Ady Endre Összes prózai művei. Bp., I. 119. old.
15 B. Pavlu levele Hatvany Lajoshoz, 1909. II. 15. MTA Kézirattár Ms 377/16.
16 Nemrég a Bloomingtonban rendezett Bartók-szimpozionon (1982. ápr.) Mary Gluck (bostoni egyetem) mutatott rá meggyőzően erre a jelenségre *Bartók és Kodály művészetének intellektuális és kulturális környezete* c. előadásában. (Kézirat.)
17 Ld. erről a legtömörebb formában Németh Lajos: A magyar művészet helye az európai művészetben. *Magyar művészet 1890–1919.* Bp., 1981. 627–630. old.
18 A társadalmi és nemzeti identitás-válságról, s az osztrák és magyar helyzet különbözőségéről ld. Hanák Péter: *A Szentlélek lovagjaitól az Új versekig.* Bp., 1977.
19 Lechner Ödön: *Magyar művészet nem volt, hanem lesz.* Bp., 1906. 3. old.
20 Fülep Lajos: Európai művészet és magyar művészet. *A művészet forradalmától a nagy forradalomig.* 261–262. old.
21 Fülep Lajos: *Thoroczkai-Wigand Ede könyvei.* Id. mű, 242. old.
22 Lechner Ödön, i. m. 23–24. old.
23 Lukács György: *Ifjúkori művek.* Bp., 1977. 473. old.
24 Ugyanott, 646. old.
25 Huszka József: *Magyar dekorativ stilus.* Bp., 1885; Malonyai Dezső: *A magyar nép művészete. I–V.* Bp., 1907–1922.
26 Ld. erről Hofer Tamás–Fél Edit: *Magyar népművészet.* Bp., 1975; *A népművészet változásai a 19. században.* Ethnográfia, 1977. 1. sz.
27 Popper Leó: *Népművészet és a forma átlelkesítése.* Die Fackel, 1911. (Popper Leó esztétikai írásaiból. Magyar Filozófiai Szemle, 1972. 2. sz. 261. old.)
28 Vámos Ferenc: *Lajta Béla.* Bp., 1977. 311. old.
29 Fülep Lajos: *Thoroczkai Wigand Ede.* I. m. 241. old. és *Magyar architektúra.* I. m. 289–290. old.
30 Tallián Tibor: *Bartók Béla.* Bp., 1981. 74–75. old.
31 Ugyanott.
32 Bartók Béla: A népzene hatása a mai műzenére. *Melos,* 1920. Id. Bartók-breviárium. (Szerk. Újfalussy József.) Bp., 1974. 269. old.
33 Fülep Lajos: A magyar nép művészete. Id. m. 196. old.
34 Fülep Lajos: Thoroczkai Wigand Ede könyvei. Id. m. 241. old.
35 Jemnitz Sándor: *Válogatott zenekritikák.* Bp., 1973. 142–144. old.

SZABÓ B. ISTVÁN

BESZÉLGETÉSEK MAGYARORSZÁGRÓL, SZOCIALIZMUSRÓL

– Aczél György válaszol Francis Cohen kérdéseire –

Tanulságos könyv jelent meg az év végén a Kossuth és a Magvető Kiadó közös gondozásában. A címlapján ez áll: *Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról – Aczél György válaszol Francis Cohen kérdéseire.* A francia kommunista szociológus és újságíró 1981 októberében nyolc – eszmei, politikai tartalmú – beszélgetést folytatott Aczél Györggyel, a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának tagjával, aki a beszélgetések idején a magyar kormány miniszterelnök-helyettese volt, ma pedig a Központi Bizottság titkára. A beszélgetések anyagából interjúkötetet szerkesztett, amely a közelmúltban megjelent Párizsban. A magyar könyv ennek a fordítása – a műfordítás Karakai Imre munkája. A könyv létrehozásának ez a módja adja az egyik sajátosságát: igazi szerzője Aczél György – hiszen a francia kérdező nem törekszik itt *saját* filozófiai és politikai álláspontjának összefüggő kifejtésére, csak arra, hogy a kérdezett magyar politikusét minél tágabban és mélyebben kifejtethesse, – mégis Aczél György gondolatmenetei kettős közvetítéssel – a francia szerkesztő és a magyar műfordító közvetítésével – jelentek meg a magyar kiadványban. Ennek van hátránya és előnye is. Hátránya, hogy az a személyes szuggesztivitás, amely Aczél György korábbi könyveinek és kivált előadásainak, beszédeinek erős jellemzője – itt kevésbé, illetve áttételesebben érvényesül. Előnye ugyanebből ered: a könyv csakis a benne megfogalmazott eszmék tisztaságával, a gondolatmenetek igazságával kíván hatni az olvasóra, nem a személyiség erejével vagy az ékesszólás varázsával.

Francis Cohen következetesen elhatárolja magát és a könyvet azoknak a régebbi és újabb interjú-köteteknek a módszerétől és válfajától, amelyek az interjúalany nyilatkozatai mellett vagy mögött a személy portréját, karakterét, esetleg egész életregényét felvázolják. Ebben a 400 oldalas interjúkötetben nincs egyetlen személyes megjegyzés sem, nem ismerhetjük meg belőle sem a kérdező, sem a kérdezett életrajzát, jóformán még az életkorukat sem, nincs utalás a beszélgetések helyszínére, hangulatára, még arra sem, hogy régi jó barátok beszélgetnek-e, vagy először ülnek egymással szemben.

Az viszont kiderül már az első soroktól kezdve, hogy két marxista, két kommunista beszélget – olykor vitázik – egymással; nem ideológiai, politikai ellenfelek, hanem szövetséges partnerek ülnek az asztalnál. Talán épp ezzel magyarázható a személyes elemek, az „emberi dokumentumok" háttérbe szorítása, – nem valamiféle mozgalmi puritanizmus okán, hanem azért, mert közös meggyőződésük, hogy maga a szocializmus eszméje, ügye, a történelmi igazság, amelyről beszélnek, kell, hogy meggyőző legyen, nem szükséges mellé tenni igazolásul – netán önigazolás látszatát keltve – személyes sorsuk tanúságtételét. Az utóbbi – az, hogy mindketten erre az ügyre és igazságra tették az életüket – a könyvből, minden személyes vallomás nélkül, úgyis kiviláglik: aki így lát, gondolkodik és érvel, – élni sem élhet másként.

A főtémát helyezi tehát előtérbe a könyv. A téma pedig nem kisebb, mint a szocializmus múltja, jelene, esélye, – különös tekintettel a magyarországi szocializmus történetére, tapasztalataira, mai elveire és gyakorlatára, holnapi és holnaputáni terveire, alternatíváira.

Ez a főtéma adja meg a könyv újabb különös jellemzőjét: Aczél György úgy beszél Magyarországról, hogy tudja és beszámítja: mondatait olyanok fogják olvasni, akik Magyarország történelméről szinte semmit, jelenéről pedig legfeljebb ha leegyszerűsített sztereotípiákat tudnak. Célja: áttörni a franciák szinte közmondásos tájékozatlanságán, úgy, hogy a könyv ne legyen se történelemkönyv, se párttörténet, s legkevésbé lexikon, – amint ezt az *Előszó* is hangsúlyozza. Nem tudom, hogyan fogadták a franciák a könyvet, nem tudom mennyien és mennyire fogják megérteni, – de a magyar változatból úgy tetszik: sikerült a rendkívül nehéz műfaji s egyúttal tartalmi célkitűzést teljesítenie. – Valóban nem történelemkönyv, nem párttörténet s nem lexikon, – de mégis szinte mindenről beszél, amiről a kézikönyvek és tankönyvek írnak. De nem úgy beszél, hanem másként; nem iskolásan, nem tananyagszerűen, hanem az eszmeiség szintjén; a „meggondolt gondolat" magasságára emeli föl olvasóját és ezzel tiszteli meg, s ezzel készteti őt is a gondolatok meggondolására.

Éppen ezért *tanulságos* ez a könyv. A magyarok számára is tanulságos, azok számára is, akik – meglehet – egyik vagy másik felvetett *rész*kérdésről az itt elmondottaknál többet tudnak, de ritkán vagy sohasem adódik alkalmuk, hogy az *egészet*, országunk, történelmünk, életünk *alapkérdéseit és összefüggéseit* végiggondolják. Segíthet így ez a könyv tájékozódni Magyarország és a magyar politika meghatározó összefüggéseiben – nemcsak érdeklődő külföldieknek, hanem magyaroknak is, olyanoknak, akik hazájuknak ezt az országot és ezt a rendszert vallják. Főleg a történelmi tapasztalatokkal és történeti tudattal nem, vagy alig rendelkező fiatalokra gondolok. Aczél György e beszélgetésekben – nem kétséges – legtöbbször szintén rájuk gondol.

Aczél György, az MSZMP jó negyedszázada folyamatos, következetes és nemzetileg, nemzetközileg elismert politikájának elvei és gyakorlata alapján tekint vissza a történelemre, e politika szemszögéből elemzi a jelen helyzetet és innen fürkészi a jövőt is. E politika egyik meghatározó fogalmaként a *bizalom* elvét emeli ki. Ezt – a bizalom elvét – érvényesíti a beszélgetésekben is, ennek megjelenési formája a könyvben: az *őszinteség*. Mind a kérdező, mind a kérdezett jól tudja: ahhoz, hogy a könyv a kívánt meggyőző hatást elérhesse – akár külföldön, akár itthon – elkerülhetetlenül beszélni kell a szocialista múlt és jelen úgynevezett kényes kérdéseiről is. Francis Cohen fel is tesz csaknem minden ún. kényes kérdést – és Aczél György nem tér ki a válaszok elől. Csak néhányat említve: 1956 októbere, mint nemzeti tragédia; az iparosítás kérdőjelei; a honvédelem terhei; a magánszektor Magyarországon; a munkásosztály mai helyzete; a szocializmus belső ellentmondásai, az anyagi és erkölcsi érdekeltség; létezik-e nálunk „vörös burzsoázia"; a női emancipáció; a nemzeti kérdés határainkon belül és túl; a demokrácia iskolája; a párt helye, szerepe; az egypártrendszer kérdése; a választások; disszidensek és ellenzékiek; ellentétes ideológiák jelenléte; a szabadság értelmezése; kultúra és demokrácia; a világ kényes egyensúlya; a kis nemzetek lehetősége; a „két tábor" elmélete; Magyarország szuverenitása és a szocialista szolidaritás; a nemzetközi kommunista mozgalom problémái; a kommunista pártok és a nacionalizmus; a csehszlovákiai beavatkozás; a lengyel válság megítélése; a szocializmus szakaszai és krízisei; a személyiség szerepe és a „személyi kultusz" természetrajza, és így tovább. Francis Cohen nem titkolja el, hogy egy-két kérdésben – amelyekben a francia kommunisták, vagy a francia baloldaliak közvéleményét közvetíti – nem győzte meg Aczél György válasza (ilyen például a mi választási szisztémánk, vagy a rendszerrel szembeforduló ellenzékiség megítélése). Aczél György pedig nem titkolja el, hogy az úgynevezett kényes kérdésekről is az MSZMP tapasztalatai és politikai gyakorlata alapján beszél. Nyíltan képviseli ezt a rendszert, a magyar nép és a magyar kommunisták történelmi vívmányának tekinti, drágának tartja, s mint e rendszer egyik autentikus vezetője: *védelmezi*.

A védelmezés azonban sehol, soha nem apologetikus és nem önelégült. A könyv meggyőző erejét, hitelét – a történelmi igazságok és a tények bizonysága mellett

– éppen a forradalmi szellemű *meg-nem-elégedettsége* adja. Az elért eredményeket minden tárgykörben számbaveszi, de éppen azért, hogy rámutathasson: milyen sok még a történelmi adósság, az ezután megoldandó, a nehezen elérhető.

Úgy képviseli, úgy védelmezi a magyarországi szocialista rendszert, hogy soha nem tekinti, semmiben sem állítja azt *tökéletes* rendszernek. Ellenkezőleg: a könyv záróképe – amelyet mottóként is kiemelt – jól jellemzi az egész könyv reális jelentudatát és reális jövő-reményét. Idézem ezeket a sorokat:

„A sokárbócos vitorlások gőgös tulajdonosai pöfögő teáskannáknak csúfolták az első gőzhajókat. Igaz, ormótlanok és zajosak voltak ezek a gőzösök, s masiniszták szakértelme sem volt nagy. A legjobb vitorlások gyakran meg is előzték őket. De a jövő az övék volt."

Majd az utószóban – korunk világhelyzetére gondolva – hozzáfűzi: „a vitorlások és a gőzösök tengerészeiben közös volt a tenger szeretete és az akarat, hogy révbe jussanak. Bolygónk tulajdonostársai vagyunk, együtt élünk, együtt kell építenünk a jövőt. Világnézetre, vallásra, társadalmi rendszerre való tekintet nélkül, minden férfinak és nőnek össze kell fognia, hogy esélyt adjon az emberiségnek. Ami engem illet, kommunista vagyok, kommunistaként cselekszem, s mivel úgy tartom, hogy a szocializmus az emberiség egyetlen valóságos történelmi lehetősége, bízom az emberekben."

Ez a könyv eszmei-politikai és emberi platformja, amelyről nyíltan és a megértés reményében fordulhat a mai magyar szocialista rendszer képviseletében egy politikus az elfogulatlan olvasóhoz, legyen az francia, magyar vagy bármely más nemzetiségű.

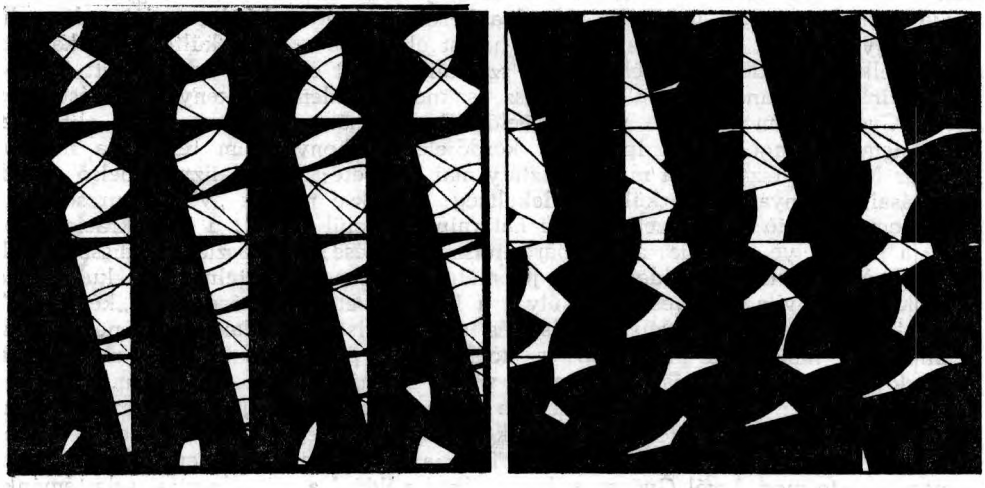

BÓKAY ANTAL–JÁDI FERENC

„ÉLTEM — ÉS EBBE MÁS IS BELEHALT MÁR"

Az önazonosság problémája József Attila önéletrajzaiban

Norman Hollandnak

Mint minden költő, József Attila is rengeteget írt önmagáról, a líra műnemének törvényei szerint még akkor is saját személyiségén keresztül ábrázolta a világ, a társadalom dolgait, ha nem is festette önmagát a kép sarkába. Mégis a költők ilyen általános, közös tulajdonságán túl felfedezhetünk valamilyen sajátos vonást költőnk műveiben. Önéletrajzi írásaiban, prózájában és pszichoanalitikus vallomásaiban van valami fogalmi szinten is megragadható állandó önéletrajzi logika, rendezettség, teljesség. Mintha minden alkalommal egy megértett, fogalmakban feltárt saját sors visszapillantó tükrében nézné helyzetét, elemezné és értékelné vágyait, múltját és jövőjét. Kétségtelen, hogy ennek legfőbb oka a pszichoanalízis elméleti ismerete és terápiás gyakorlatának átélése volt. A pszichoanalitikus terápia a felmerülő érzéseket, élményeket, tüneteket nehéz, hosszú munkával tudatosított saját sorsba helyezi, így értelmezi, szelídíti meg azokat. Egyértelmű természetesen, hogy József Attila számára az eredet, a honnan és hová kérdése mindig alapvető volt. Ebben is érintkezett számára a marxizmus és freudizmus, az előbbi a modern társadalom, az utóbbi a jelen személyiség genezisét próbálta feltárni. Kétségtelen viszont, hogy 1934 után költőnk életében, irodalmi és nem-irodalmi írásaiban egyre szaporodnak, végül túlsúlyra jutnak a személyiség, a saját sors gyökereit feltáró írások. Ezeket a kortársak írásaitól elkülöníti, hogy közvetve mindig magukon hordják a pszichoanalitikus terápiában megtanult öntudatosítási módszert. A lélek mélyrétege minden ember sajátjaként mindig jelen van, mégis nehezen ragadható meg. A költészet ezt képekbe önti, a pszichoanalízis – a terapeuta segítségével létrehozott társas helyzetben – fogalmakká alakítja. József Attilánál a kettő gyakran összeolvad, belső világa, személyes vágyai, hangulatai sokszor kapnak fogalmi értelmezést. A versekben mindez nagyon áttételesen történik, mégis a kései költészetből sok olyan összefoglaló, az egész sorsot áttekintő nagy verset lehetne felsorolni, ahol kétségtelenül kimutatható a saját sors pszichoanalitikus logikájú rekonstrukciója (ilyen a *Kész a leltár*, a *Karóval jöttél, a Gyermekké tettél*... stb.). A pszichoanalitikus jegyzőkönyv (szabad ötletek) természetesen mindezt egyértelműen és közvetlen módon mutatja, de a vers felől közelítő mai olvasót megdöbbenti, hogy a költészet motívumai közül milyen sok bukkan fel ebben az egyáltalán nem „lírai", a lélek kisszerű poklait is feltáró műben. Harmadik típust képviselnek a megjelentetett vagy töredékben maradt önvallomások (pl. az *Öngyilkosság?* című novella, a *Verstan és versírás* vagy a *Pszichoanalitikai kezelésbe*...) és a külső hatásra létrejött írások, interjúk, önéletrajzok (legfontosabb a *Curriculum vitae* 1937-ből és a Brassói Lapokban 1936. júl. 5-én megjelent interjú). Most az összes önéletrajzi jellegű művet szem előtt tartva ezzel az utolsó csoporttal foglalkoznánk. Szeretnénk megmutatni azt a küzdelmet, amit József Attila saját személyes múltjával vívott szűken kimért jövője érdekében. 1936-tól ugyanis központi jelentőségű problémává vált számára, hogy ki ő voltaképpen, miért van itt a világban, mit valósíthatott meg önmagából az eltelt harmincegynéhány év alatt. Kétségtelen, hogy az öngyilkosság, az eltávozás részben ennek az önfeltáró munkának a következménye is volt: a külvilág, saját tervei, vágyai, betegsége, külső és belső kényszerei feloldhatatlan szövedéket képeztek 1937 decemberére.

Minden olyan írás, amely önmagunkról szól, a saját sors olyan transzformációját adja, amelynek célja egy invariáns, a bennünk rejlő, csak hozzánk tartozó rejtett egység megmutatása. Az ilyen önéletrajzok sohasem leírásai a múltnak, hanem szimbolikus átrendezései az élettörténetnek, természetesen azzal a kimondott igénnyel, hogy minden „valóban", ténylegesen is így történt. Nem is fikcionális, kitalált történet ez, hanem a múlt végtelen sok eseménye közül bizonyos nagyon sajátos elemek hangsúlyozása, mások eltüntetése az emlékezet süllyesztőjében. Elveit, vágyait rávetíti múltjára az eszmélő ember, és ha sikerül meggyőző értelmet találni az élettörténetben, akkor *életének mint egésznek* jelentése lesz, a különböző szándékok, motívumok összetartozóként élhetők át. Ezzel természetesen nemcsak az élettörténet, hanem a jelen pillanatban sorsával küszködő személy is kikerekedik, biztos lesz önmagában, megteremti identitását.

Az identitás, önmagunk megformálása minden ember esetében két összekapcsolódó, de jelentősen eltérő vonalon történik. Az egyik kora-gyermekkori, *személyes* alapra épül, az anya-gyermek viszony első pillanataitól kezdve alakul. Ez az identitáselem mintegy megalapozza a személyiséget a felnőtt embert azonossá teszi csecsemőkori önmagával. Alig változik a felnövés folyamán, inkább csak ráépülnek az új személyiségjegyek, mindig ellentétezi a világot, az én mint egyedi, egyetlen jelenik meg. Van benne valami kauzalitás, úgy van velünk mint a bőrünk és nem vethető le mint egy ruha, akár akarjuk, akár nem, érvényesíti önmagát életünkben. Persze nem változtatja kikerülhetetlen fátummá az életet, hanem olyan alap, melyre ugyan többféle „ház" építhető, de az alap nem változik. A másik identitás *társadalmi* objektivációk mentén képződik, nem a korai időszak, hanem a felnövés ideje a döntő megformálódásában. Ezért történeti jellegű, teologikus, vagyis valamilyen közösség, közösségi cél felé hajt, programja az elfogadottság, a beilleszkedés, az értelmes, biztonságos hely megtalálása. Míg az első ellentétezi a külvilágot, ez inkább bevonja azt a személybe.

József Attila 1936-os és 1937-es prózai önéletrajzai az identitás megszerzésének, az identitásért való személyes küzdelemnek a képét adják mind a két említett síkon. Az egyéni, személyes identitás esetében a gyermekkorból, különösképpen az öcsödi időszakból kutat fel olyan emlékeket, amelyek a felnőtt József Attila sorsproblémájának szimbolikus megjelenítői lehetnek. Az önéletrajz és az interjú gyermekkort felidéző részei sohasem pusztán emlékek a régi időkből, hanem sokkal inkább a jelen sors minősége alapján előhívott élménydarabok. Ezért teheti fel József Attila 1936-ban a *Szabad ötletek*ben azt a jelen idejű kérdést, hogy „miért vagyok menhelyi gyerek?"

A személyes identitás legbelső magja az ún. *primér identitás.* Ez még a preverbális időszakban, tehát a tudat, a nyelv megformálódása kezdetén alakul ki, a szimbiotikus anya-gyerek viszony tudattalan és megfogalmazhatatlan koordinátái alapján. Erre a primér identitásra nem tudunk visszaemlékezni, mert nyelv előtti, nyelvben nem fogalmazható meg. Egy réteggel későbbi jelenség ebben a személyes archeológiában az *identitás téma,* pontosabban az identitás témák, a sorsnak, az élettörténetnek olyan darabkái, amelyek legközelebb esnek a primér identitáshoz, mintegy közvetlenül veszik át annak kimeríthetetlen pszichés dinamikáját. Minden ember életében vannak olyan gyermekkori emlékek, amelyek minden nyilvánvaló jelentéktelenségük ellenére is valahogy hozzánk tartozónak tűnnek és sokszor elfogja tulajdonosukat az az érzés, hogy „ez már megtörtént velem", valami megfoghatatlan módon azonos régebbi életeseményeimmel.

József Attila önéletrajzaiban több ilyen identitás-téma különíthető el, természetesen mindegyik a gyermekkorhoz kötődik. Egyáltalán, a *Curriculum vitae* egész belső aránya a személyes identitás problémájának nagy súlyát mutatja, vagy éppen megoldandó problémává válását jelzi. A kritikai kiadás szedésének 138 sorából 74, több mint az egész szöveg fele a gyermekkorról és kamaszkorról szól, de ezen túl is 131 sorban jut el 1929 januárjáig és hét sorban rögzíti az utána következő időszakot. Az életrajz lélektani tengelyébe az apa elvesztése került, ez a „menhelyi gyerek"

probléma kiinduló pontja. Apja eltávozásából vezeti le a nevelőszülőkhöz, Öcsödre kerülését („Apám kivándorolt, engem pedig az Országos Gyermekvédő Liga Öcsödre adott nevelőszülőkhöz"). Lényeges, hogy apját a *Curriculum vitae*-ben „néhai József Áron-ként említi, annak ellenére, hogy halálának biztos időpontját nem tudja (nem is tudhatta, hiszen apja élt). Az apa totálisan eltűnt a világból, nemcsak „kivándorolt" (mint az 1936-os interjúban), hanem meg is halt, a gyermek visszavonhatatlanul magára maradt. Nem véletlen, hogy ugyanakkor keletkeznek a nagy apaversek *(Nem emel föl, Bukj föl az árból)*, amikor a *Curriculum vitae*-t írja. Az apa a versekben is légiessé, mitosszá, *istenné* vált.

Az öcsödi időszakhoz két identitástéma kapcsolódik. Az egyik a lét/nem-lét probléma körül kristályosodik ki, az ember számára legalapvetőbb kérdést teszi fel, hogy vagyok-e, hogy mi vagyok, hogy „ki vagyok én". A másik az *arányosság* kérdés körül forog, a személy és a világ viszonyát szimbolizálja a nagy/kicsi, arányos/aránytalan kettősségein keresztül. Ez utóbbi már a felnövés, a külvilág felé orientál, jelentős társadalmi mozzanat is van benne. Az öcsödi időszak utáni életkorhoz egy harmadik identitás-témát is köthetünk, ezt mint a „majdnem-lét" elvét fogjuk elemezni, de ez már átvezet az identitás társadalmi megformálásának kérdéséhez. Az identitás-témák élményszerű felbukkanásában az a különös, hogy a költő életének későbbi szakaszában egyre korábbi, egyre inkább a személyiség alapjáig hatoló identitás-témák kerülnek elő, a fenti fejlődéslélektani sorrend 1935–37-ben megfordítva bukkan fel, a legalapvetőbb a biográfia legutolsó mozzanatává válik.

A lét/nem-lét kérdése az identitás alapvető eleme, mert senki sem élhet úgy, hogy közben teljesen mássá lett, mint ami volt, megfosztódott önmagától. Ez a metamorfózisnak nevezett folyamat minden ember számára az egyik legfélelmetesebb kényszerű lehetőség. Valójában egész életünkön át próbáljuk védeni azt, amik gyermekkorunk, eszmélésünk óta vagyunk. Az ember az élőlények közül a leglabilisabb identitással rendelkezik, mert egyedül ő tud úgy fennmaradni, hogy elveszti identitását – az állat egy önmagával, identitása ösztönprogramjába írott, így csak élete árán szűnhet meg. Ugyanakkor az ember a legrugalmasabb identitású lény, bizonyos határon belül szinte bármivé át tud alakulni. A születésünktől kezdődő önazonosság biztonságot adó szimbóluma a *név*, a keresztnév és vezetéknév egyszerre. Az 1937-ben mozgósított öcsödi élmények közül a leglényegesebb éppen a névvel kapcsolatos. József Attila a következőképpen fogalmaz: „Öcsödön nevelőszüleim Pistának hívtak. A szomszédokkal való tanácskozás után a fülem hallatára megállapították, hogy Attila név nincsen. Ez nagyon megdöbbentett, úgy éreztem, létezésemet vonták kétségbe". A név elvétele identitásának elvételét jelentette. A „Pista" az Attilával szemben megszokottabb, köznapibb, valamiféle beépülést hordoz. Az elkülönülő, ritkább Attila név a sajátja, anélkül nem érezheti létezőnek magát és Öcsödön ezt akarják elvenni tőle, a védtelen gyermektől, a külvilág felnőtti-szülői hatalmai. Ettől az időszaktól kezdve, vagy ebbe az időszakba visszavetítve már nem az a célja, hogy bebizonyítsa, vannak szülei, van apja és van anyja, akiknek identikus nyomát követheti, hanem az, hogy megmutassa, létezik Attila. Az identitás védelmében önmagából kell létrehoznia magát, hiszen apja elhagyta, anyja nem vitte magával Öcsödről (vö. *Szabad ötletek)*. Ezt az élményt a pszochoanalitikus identitáselmélet legjelentősebb teoretikusa is átélte, megírta. Ő saját keresztnevéből (Erik) szerkesztett magának vezetéknevet (Erikson), hogy így is rögzítse identitását. József Attila visszavetített helyzete annyiban súlyosabb, hogy Eriksonnak legalább egy lényeges pontja volt: Erik azaz önmaga. Öcsödön József Attilától viszont – az apa és anya hiánya mellett – éppen az attilaságot készültek elvenni.

A negatív élményre a választ a gyermek csak két évvel Öcsöd után tudta megadni (hozzávetőlegesen első öngyilkossága időszakában): „A harmadikos olvasókönyvben azonban érdekes történeteket találtam Attila királyról és rávetettem magam az olvasásra. Nem csupán azért érdekeltek a hun királyról szóló mesék, mert az én nevem is Attila, hanem azért is mert Öcsödön nevelőszüleim Pistának hívtak (. . .) Az Attila királyról szóló mesék fölfedezése azt hiszem döntően hatott ettől

kezdve minden törekvésemre, végső soron talán ez az élmény vezetett el az irodalomhoz, ez az élmény tett gondolkodóvá, olyan emberré, aki meghallgatja mások véleményét, de magában felülvizsgálja; azzá, aki hallgat a Pista névre, míg be nem igazolódik az, amit ő maga gondol, hogy Attilának hívják". A távollévő, nemlétezővé változtatott apával képtelen azonosulni, ezért identitását önmagából, Attilából képzi. Ebben egy homályos, távoleső misztikus apa-legenda, az Attila király története segíti. Identitását így nem a reális élettérben, reális pótapával valósítja meg, hanem átlép a fantázia birodalmába, eszményévé és önmagává költi a nagy hódítót, a férfias istenkirályt. A mítoszképzés azonban a meglévő világgal ellentétes, hiszen a meglévő: Öcsöddel azonos, ahol a fantázia termékeit nem ismerik el, ahol a mindennapok nélkülözésekkel teli valósága egyeduralkodó. Az önmegvalósítás, a saját mítosz kialakítása nem véletlenül hozza létre a költészet élet-igényét. Ebben az identitás-témában a költészetnek kulcsszerepe van: ha nincs költészet, megszűnik a személy, az identitás érvényessége is. A vezetéknév az apához köt, a keresztnév inkább az anyához kapcsol – Attila és a költészet egyértelműen az anyához kötődik. Ezt a gondolatot fejezi ki az elemzett identitás-téma vers-változata, a *Kész a leltár*. A vers kezdő sora mitikus ünnepélyességgel (az ismert zsoltárt ellentétezve-idézve) állítja az önmagára építettséget: „Magamban biztam eleitől fogva". A kéziratban pedig, a végső változatból kihagyva jelenik meg a költészet-anya kapcsolat ide kötődő típusa: „Anyám világot hagyott rám, nem házat / s az egy világhoz én szereztem százat". A kész versből ugyancsak kimarad az a két sor, („Rejtély, hogy mit kínoztak, mért ütöttek / nem változtam és nem változom többet") ahol újra állítja önmaga identikus létét, egyben a világot önazonossága elleni támadásnak éli meg. De nemcsak a költészet Attiláé, hanem a nyelv, a költészet anyaga, a szó is. Az 1936-os interjúban, *A hetedik* c. vers „kit a szó nevén szólít" soráról mondja, hogy „kinek úgyszólván minden dolog személyes ügye. Úgy kell felfigyelnie a szavakra mintha saját nevét hallaná. Különösen amikor Párizsból hazakerültem, éreztem ezt így. Az utcán, mikor magyar szót hallottam, lépten-nyomon megfordultam, mintha minden szó ez lett volna: Attila, Attila". Itt a szó, a nyelv felszívja az embert, az emeli ki a többiek közül, szólítja meg, méghozzá saját keresztnevén. *A hetedik*ben azonban az ilyen identitásképző funkció még csak egy a sok közül, a költő teljes identitása ezek összességéből, összefogásából származik („a hetedik te magad légy"), ahol a lényeg az ő egyedi, egyszeri személyisége.

Később a költészet ilyen szerepe két irányból is problematikussá válik. Egyrészt elkopnak az identitásképzés társadalmi lehetőségei, a személy önmagába szorul vissza. A tényleges hatóerőként felfogott vers varázslássá, mágiává válhat, a szó önálló életre kel. Gyömrői Edit egy nekünk küldött levelében írja: „ami gyorsan meggyőzött arról, hogy József Attila pszichotikus, összefüggött azzal, hogy hogyan beszélt. Igen értelmesen, de itt megszűnt értelem és egy tökéletesen értelmetlen gondolatsziget csúszott a hosszú szöveg közepébe. Aztán megszűnt, az értelmes beszéd folytatódott. (...) Sokszor idézem József Attila egy mondását: „fogom a szót, földobom a levegőbe, ott szétszakad, a betűk leesnek és amikor megfogom, egy másik szó lett belőlük".

Az attilaság másik oldalának bemutatásához az öcsödi emlék eddig nem vizsgált sajátosságával is foglalkoznunk kell: a költő végül is bizonyos ideig „hallgat a Pista névre", hiszen neki kell kitermelnie identitását, Attilát. Ezért kénytelen egyfajta, léte mélyét érintő szerepjátszást vállalni, a külvilág előtt legalább ideig-óráig a pistaságot elfogadni. Ez a szerepjátszás a költő identitásának újabb központi jelentőségű eleme. Egyáltalán minden költő valamiféle szerepjátszásra kárhoztatott, hisz a tényleges mindennapokban a legritkább esetben tudja megélni azt, amit megírnia muszáj. Az *Eszmélet*ben többször is előkerül ez a kettősség, de ott még úgy, hogy a költői szerepből fakadó magasabbrendű identitás egyértelműen fontosabb és megvalósítandóbb mint a mindennapiság. 1936-tól kezdve azonban kétségessé válik a szerepjátszás és a mítoszépítés kettőssége, felmerül a gondolat, hogy a költészet valójában képes-e identitást adni, létezik-e Attila? A *Szabad ötletek*ben írja:

mindegy itt vagyok
és nem vagyok csak mások
látnak
az arzént már tegnap ki
kellett volna vetetnem
a fogamból
Majd ha még idősebb le-
szek akkor még a rossz
fogak is hozzájárulnak
mindenhez
ha azt akarom, hogy szeres-
senek, mindezt el
kell titkolnom
de akkor már nem szeretnek,
mert tudom, hogy azt
szeretik, akinek mu-
tatom magamat és nem en-
gemet

. . . . . .

a Rubin azt mondta: té-
ged mindenki szeret, hi-
szen a verseid te vagy
a verseim nem én vagyok:
az vagyok én, amit itt
írok

A költészet, és ezzel az Attila-mítosz a kényszerű szerepjátszásban egyre gyengül, egyre inkább kétségessé válik, hogy voltaképpen ki ő, Pista vagy Attila, egyáltalán a fantázia teremtette Attila létezik-e. A világ nyomása, a kinti rend beépülése a személyt megszünteti, és valamiféle mindennapi, kisszerű adottba építi be. A külvilág hatása, az identitás elfojtója a testbe épülő külső méreggel szimbolizált, a fogba beépített arzén, a szaporodó rossz fogak, a test romlása (a betegség!) mind akadályozzák a nagyszerű fantázia valósággá válását, hogy őt Attilaként, költőként mindenki szeresse. Különös, hogy a vers és vallomás hogyan ellentétezi egymást: A *Szabad ötletek*ben a méreg, az idegen anyag megállíthatatlan, szükségszerű folyamat, a test elöregadése. A *Levegőt!* költője számára viszont még megvan a szembeállás lehetősége:

Felnőttem már. Szaporodik fogamban
az idegen anyag,
mint szívemben a halál. De jogom van . . .

A sors lényegét érintő kettősség, a két életprogram közötti különbség így mélyül, és egyre kevésbé világos, hogy melyik volt a szerep és melyik a tényleges személy. A költészet értelmetlenné válásával megkezdődik az attilaság kiürülése, úgy tűnik, hogy a személy lényege, az identitás magja vagy elveszett, vagy sohasem létezett.

A másik jelentős, költészetében és önéletrajzaiban egyaránt felbukkanó identitás-téma az *arányosság* problémája. A kicsi-nagy, az arányos-aránytalan viszonypárjaiba szerveződik az egész világ, a dolgoknak méretük, relációjuk van a bennük élő emberrel aszerint, hogy az ember miként tudja önmagát az adott világba helyezve átélni. Ez az élmény is a személyes identitás problémája, de már kifele, a világ felé mutat.

Az arányosság ilyen szerepe is egy öcsödi élményből vezethető le. Az emléket az 1936-os interjúban mondja el: „*Disznópásztor voltam.* Írja úgy meg, hogy az olvasó, aki most ezt a cikket olvassa, emelkedjen fel helyéről, nézze meg, milyen magas és képzelje el, hogy én ilyen óriási, *embermagasságú disznókat őriztem.* Gyermek voltam, alig látszottam ki a földből, és nekem kellett ezeket az óriási embermagasságú disznókat őriznem". A gyermek világa óriási méretű hozzá képest, és a világ hatalmas az embernek, a felnőtt költőnek is. Ugyanakkor az a feladata, hogy őrizze ezeket, pásztora legyen a világnak. Nehéz elkülöníteni, hogy mi nőtt istenné a viszonyban, a piciny gyermek, vagy a hatalmas disznók. A *Bukj föl az árból* című versben már fájdalom az aránytalanság, és sért a lopva vállalt isteni szerep:

Én, akit föltaszít a ló,
s a porból éppen hogy kilátszom,
nem ember szívébe való
nagy kínok késeivel játszom.

A kicsiség következménye a félelem, egy létállapottá vált életérzés, a születéstől a halálig adott viszonyminőség. Ellentéte a biztonság, annak az embernek eszménye, aki biztos kézzel nyúl a világhoz, uralkodik a dolgokon, embereken: „Féltem a lovaktól, de megveregettem farukat, pofájukat, bátor voltam, hogy ne lássák, hogy félek. Magamat azonban nem csalhattam meg". Az aránytalanság gyökere az én, a személy, a bátorság a megjátszott, a félelem az igazi. „A félelem ott élt bennem s csak annyit értem el, hogy bújkált előlem". A környezet eszményképeket kínál, az átlagos felnőtt biztonságát adná: „Kocsis akartam lenni, hiszen ő nem érez félelmet. De arra is gondoltam, hogy elmegyek búvárnak vagy mozdonyvezetőnek. Emiatt kinevettek. Nem baj, mondogatták, ügyes lakatos lesz belőled, a lakat is csak szerkezet, mint a mozdony. Én azonban titokban szétszedtem egy zárat s csalódottan láttam, hogy szerkezetnek szerkezet ugyan, ügyes is, egyszerű is, de nincs benne semmi abból, amit én „felnőttinek" neveztem volna egykor. Nem értették meg, hogy a mozdony az más, az óriási és pöfög, dohog, zúg és visít s mintha fel akarna robbanni, mikor megáll. S a félelmetes jószágon ott áll a mozdonyvezető és végtelen nyugalommal néz le a kisgyerekre, akinek a sínek közelébe sem szabad mennie. Nem értették, hogy éppen a félelmet akartam legyőzni." *(Verstan és versírás)* Az arányosság kérdése összefonódik az Attila/Pista problémával: a mozdonyvezetői életprogram túlvisz a kicsin, a mindennapin, valamiféle hatalmat ad a világ nagy dolgai felett. A lakatosság ezzel szemben Pista foglalkozása, a mindennapi élet egyszerű dolgaival való törődés, amelyben nincs meg a lényeg, a különlegesség nagysága. A gyermek központi problémája azonban itt nem a „mi vagyok?", hanem a „mivé válhatok?" és ebben a valamivé válásban megvalósíthatom-e önmagam. A kicsi gyerek felnéz a hatalmas mozdonyon álló mozdonyvezetőre, „naggyá válni", ez az egyik lehetséges életútja. A másik a lakatosság, az átlagosság, a normális méret és szerep elfogadása, de a háttérben már felsejlik a harmadik, az életet ténylegesen lezáró út: a sínek közé lépő „kisgyerek" lehetősége is.

Öcsöd alapvetően az aránytalanság lét-élményét írta be a költő tudatának mélyébe:

Öcsödön rossz volt
kellett volna két kis ló,
kis nő, kis eke
kis ház, kis kutya, kis csikó,
kis kasza, kis búza –
minden arányosan hozzám, mint ahogy minden arányos volt a nevelőapámhoz
vajjon arányos-e hozzám
most minden, ami
van

Az „arányos" ember a költő számára a felnőtt férfi, a világgal bánni tudó ember, egy igazi apa-figura, aki nyugodt bizonyossággal uralkodik a dolgok felett. Másféle módon, de itt újra megmutatható a költészet eredője és kényszere. Az interjúban olvashatjuk: „Anyám kis, alacsonytermetű asszony volt. Nagyon szerettem. *És azért szerettem volna költő lenni, mert a költők nagy emberek és úgy éreztem, hogy akkor segíthetek az édesanyámon, a nagy ember még a szatyrot és kosarat is könnyebben cipeli . . .*" (kiemelés az eredetiben). A gyermeki álom mozdonyvezetőjének a felnőttnél már a költő felel meg, ez az eszköz, amellyel anyjával szemben apai, férfiúi pozíciót foglalhat el. A költészet a lét/nem-lét és az arányosság identitás-témája esetében is az anyához kötődik. Az előbbi esetben a költészet a szó és a keresztnév az anyából *kapott* örökségnek értelmeződik, a mostaniban viszont ajándék, *adomány* az anyának. Identitását, beilleszkedését úgy tudja elképzelni, úgy próbálja megvalósítani, hogy ő a nagy, aki ad a gyenge anyának. A gyermek ígér, egy 1935-ös kéziratlapon visszaemlékezik a költő, hogy „Gombainénak mondtam, hogy neki küldök egy zsák ara-

nyat" vagy a *Karóval jöttél* verses önéletrajzában mondja, Pista Attilának, a gyermekméretben megmaradt nagyravágyónak, hogy „aranyat igértél nagy zsákkal / anyádnak és most itt csücsülsz". Végsősoron aránytalanná vált a világ, nemcsak a nagyságot, hanem valamiféle egyenlőséget sem lehetett megteremteni. És ebben kevés vagy semmi vigaszt sem jelent az az érzés, hogy talán éppen a túlzott nagyság, az ő aránytalan méretei tették lehetetlenné a normális méretű kommunikációt a világgal. Az öt és fél kilós „óriás"-csecsemő írja mérethűnek hitt költőtársának, hogy „én túlmagasra vettem engemet / s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre", végül még puritánabb egyértelműséggel Pista mondja Attilának: „siettél, mégis elmaradtál". Ekkorra már teljesen egyértelmű, hogy az aránytalanság, az igért kincs elmaradása lét-helyzetében alapvető változást hoz, a környezet behajtja az igérgetőn a hitelezett bizalmat:

Sokan voltak és körülvettek
álmomban engem s kinevettek:
„Hehe, hát ennél van a kincs,
ami nincs!"

A nevetség, a bohóccá (bolonddá) válás az összeomlás végső bizonyítéka, lehetetlenné lett az attilaság képviselete. A *Karóval jöttél*...-ben Attila egyetlen reakciója a konok csend és szükségszerűség végkövetkeztetése, hogy Attilát feladni sem, vállalni sem lehet, tehát egyetlen lehetőség a felkínált párna, az öngyilkosság.

Az arányosság már a társadalmi identitáshoz közelít, mintegy közvetíti a személyt, köti a világhoz. A következő lépés, hogy mennyire sikerül elfogadtatni önmagát a világgal, környezete mennyire veszi észre a hitt, vagy valós nagyságot, attilaságot. A kilencéves József Attila a háború időszakában apa nélkül maradt József családban családfenntartó, férfiszerepet kap, pontosabban ebbe kényszerül. „Úgy segítettem anyámnak, ahogy tudtam" írja a *Curriculum vitae*-ben. Ekkor, ha az igért kincset nem is, de a mindennapi élethez, meleghez megszerez valamit. Vagy legalábbis *majdnem:* „volt úgy, hogy este kilenc órakor odaálltam az élelmiszerüzlet előtt várakozó sorba és reggel fél nyolckor, mikor már sorrakerültem volna, jelentették ki az orrom előtt, hogy nincs több zsír". Valahogy ez az esemény is szimbolikussá nő, József Attilának, a felnőttnek is minden csak majdnem sikerült, sohasem lett olyan, mint amilyenné válni akart. Majdnem nagy költő volt, majdnem közösségre talált a pártban, majdnem megtalálta azt a bizonyos kincset, aztán az utolsó pillanatban mégis minden valahogy elúszott. Beteg anyjának ételt szerzett („én konok, csirkét is szereztem"), de az már halott volt. A *Curriculum vitae*-ből tudjuk, hogy majdnem katona lett, életrajzaiból világos, hogy majdnem sikere volt a nőknél. A „menhelyi"-ség, „odavetett"-ség valamilyen majdnem lét, olyan, aki nem is igazán idegen, de nincs is otthon a világban.

A majdnem lét problémája már átvezet a társadalmi identitás kérdéséhez. A *Curriculum vitae* három ilyen szociális beilleszkedési folyamatot jelez: a munkát, a tanulást, és a költészetet. Valamilyen meghatározott foglalkozást űzni annyit jelent, hogy az illető megtalálta helyét a társadalmi státusok hierarchiájában, közössége elfogadta és ő is megtalált egy számára külső tevékenység-rendet, mely korlátozza spontán lehetőségeit. József Attila életében azonban a munkák többnyire kényszerből, a nyomor miatt születtek. Beilleszkedési próbálkozásainak többsége ráadásul éppen a legnagyobb azonosulást kívánó „hivatalnok munka", maga a *Curriculum vitae* is egy ilyen állásért beadott folyamodvány. Ugyanakkor költőnknek egyetlen foglalkozása sem volt, amely állandó, tartós lett volna, mindegyik életrajza cinikus önirónával halmozza a különböző kényszerű és választott, de teljességgel összeegyeztethetetlen foglalkozások sorát. A *Curriculum vitae* szerkezeti jellemzője, hogy a munkaalkalmakkal mindig valamilyen beilleszkedési szándékot ír le, majd ezt olyan kijelentéssel vagy ténnyel zárja, mely érvényteleníti a beilleszkedés kísérletét és egy másik lehetőségre, a költészetre mutat. Az életrajz jól rögzíti azt a lélektani kényszert, hogy nem tud munkás lenni, mint apja, sem paraszt, mint nevelőszülei, sem valódi értelmiségi, mint gyámja, ő csak a saját maga számára felfedezett identitást, a költővé levést tudja vállalni. Úgy érzi, hogy a polgári állás vállalásakor felnőttnek kell lennie,

ám egész költészetében azért harcol, hogy minél inkább gyermeki szemmel nézhessen a világra. Munka-próbálkozásai a napi robot és kényszer mellett ezért a pistaság életlehetőségének gyakori fel-felmerülését is jelzik. Minden szerelmének be akarta bizonyítani, hogy ő végül is nem gyermek, hanem felnőtt, képes eltartani jövendő „feleségét". Ez a felnőtt azonban nem „nagy", hanem normális, átlagos ember, a lakatos, a hivatalnok, a Pista. József Attila költészetében ezért van két eltérő felnőtt figura: az egyik, a „meglett ember", a forradalmár stb., a naggyá válás eszményét festi fantáziált valósággá, a másik a mindennapok kényszere nyomán felvetődő behódolás, átlagosság és elfogadottság. Végül egyik sem sikerül.

A költészet – társadalmi identitásként – a munka ellentéte. Mindig mítoszképzés a fennállóval szemben: eredménye, hogy megszüntethető a valóság, a környezet nyomasztó nagysága. József Attila mélységes tudatossággal utasította el az intézményesített költészetet, a „költészet-hivatalt". „Költő vagyok, mit érdekelne / engem a költészet maga" (*Ars poetica,* kb. 1937. március). A költészet – ebben a versben, ellentétben a kicsit később keletkezett Curriculum vitae-vel – nem munka, nem „mesterség", hanem autonóm identitásának bizonyítéka. Azonban a költészet – társas identitásában – sohasem vezetett el az egyensúlyhoz, mert a külvilág ellenében a vers gyenge eszköznek bizonyult. A *Curriculum vitae*-ben minden költészetre vonatkozó közlést, minden eredményt egy társas esemény zár és érvénytelenít a szociális identitás terén. Az első sikert elrontja a belső kiürülés és társtalanság: „megjelentek első verseim is, 17 éves koromban a Nyugat publikálta. Csodagyereknek tartottak, pedig csak árva voltam". A társak, a közösség ellen hatottak és kirekesztődés felé vittek a versek később is. Ilyen volt a vers miatti per, banktisztviselő kollégák lekezelő élcelődése és a Horger-ügy. Egyetlen pozitív reakciót említ, Ignotus és Hatvany véleményét 1925-ből. Ezután a költészet az életrajzban szóba se kerül, csak egy lakonikus rövidségű kijelentésben: „Azóta írásaimból élek", ez a kenyérkereső foglalkozása. Elhalványult a költészet nagyságot hozó különleges adománya volta és foglalkozássá, az önfenntartás forrásává vált, a költő kénytelen kelletlen művészetével együtt beépült a mindennapi valóságba. A „lángoszlop" költőnek a magyar irodalomban annyira ismert eszménye az ő számára talán csak egyetlen egyszer villant fel távoli lehetőségként, éppen a Tiszta szívvel című vers kapcsán, hiszen „Ignotus... ezt a verset tette Ars poeticájában az új költészet mintadarabjává". Ugyanakkor éppen ez a vers lesz a társadalmi identitás megtörésének kiindulópontja is. A Horger-eset szimbolikus értelmű, benne kap mélységesen átélt bizonyosságot, hogy a fennálló rendbe lehetetlen a beilleszkedés, a társadalom elvárása és saját vágyai kizárják egymást.

A *Curriculum vitae* harmadik társadalmi identitást képviselő mozzanata – a tanulás – kapcsolható ehhez az eseményhez. Ez is beilleszkedés, de valahogy nem fizikai közvetlenséggel, hanem csak szellemi szinten, valamivel nagyobb személyes szabadsággal, az elmélet ködébe burkolózva. Itt is felsorolással él: Szeged, Budapest, Bécs, Párizs, mindenütt elkezdi, de sehol sem fejezi be. A tanulás a forradalmár költő és a hivatalnok közötti harmadik életút-lehetőséget, a *költő-tanár* egyszerre beilleszkedő és autonóm sorsát kínálta volna: „Elhatároztam, hogy végképpen író leszek, és szert teszek olyan polgári foglalkozásra is, amely szoros kapcsolatban áll az irodalommal". A sors azonban itt is ismétli önmagát, kezdetben sikert ígér („Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemesnek nyilvánított"), de kudarccal, a Horger-konfliktussal végződik.

A *Curriculum vitae* a felszínen csupán egy élet eseményeinek rögzítése. Mégis minden olvasóra elemi erővel hat, mert az események mögött egy tragikus sors sikere és sikertelensége, az egyéni vágyak ereje és a külvilág ellenállása rejlik. Az önéletrajz, az interjú és az összes hasonló vers és írás mind arról szól, hogy az integrálhatatlan, beilleszkedésre képtelen, korát messze meghaladó személyiség miként próbálja mégis megtalálni a helyét a világban, hogyan próbálja megőrizni önmagát, és hogyan kerül az élet peremére. A mese hőse, a legkisebb fiú, elindult vándorútjára, de a várt csodák helyett a dolgok ellenséges rendjét találta. Néhányan segítettek neki, de őt magát nem sikerült megváltani, életében nem tudta meghódítani a világot.

TŰSKÉS TIBOR

„VÉDEKEZÉS A VERS — MENEDÉK"

Takács Imre: Forduló csillagképek

1

A húszas évek közepén a Dunántúlon egy mindössze ötven kilométer átmérőjű körben csaknem egyszerre három költő látta meg a napvilágot. Mindhárman faluról, paraszti környezetből indultak, nagyjában azonos táji és társadalmi tapasztalattal léptek az irodalomba. Nagy László a Pápa közelében fekvő Felsőiszkázon (1925), Simon István Sümeg mellett, Bazsiban (1926), Takács Imre Sárvár szomszédságában, Rábasömjénben (1926) született. Mindezzel nem akarunk valamiféle „nemzedéki rokonságot" sejtetni-konstruálni közöttük, hiszen sokkal hamarabb találnánk lírájukban egybefűző szálakat akár az elődökkel, akár az utánuk föllépőkkel, mint hármójuk között. Már költői jelentkezésük ideje is jókora fáziseltolódást mutat. Simon István első versét, a *Györöki halászok*-at a Sorsunk 1945-ben közli, a költő akkor még hadifogoly, csak 1948-ban iratkozhat az egyetemre, és első verseskötete 1950-ben jelenik meg. Nagy Lászlót a Valóság 1947-ben mutatja be, akkor már Pesten főiskolás, és két év múlva első verseskönyvét is kézbe veheti. Takács Imre indul a legnehezebben: néhány elszórt verspublikáció után 1952-ben kerül az egyetemre, és első verseskötete, a *Zsellérek unokája* csak 1955-ben lát napvilágot. E megkésettség jelentkezését, első hangütését ezért inkább a nála évekkel fiatalabbakkal, Csoóri Sándorékkal rokonítja, mint valóságos nemzedéktársaival. Vegyük mindehhez – bármily vázlatosan és elnagyoltan – költészetük karakterének, alapvonásainak különbözőségét. Ha Nagy László egy életforma és egy világkép, a paraszti múlt szükségszerű eltűnését, s ezzel együtt valóságos morális értékek veszésének és fájdalmas pusztulásának tragikumát kozmikus képekben örökíti meg, ha Simon István a társadalmi átalakulásra, a holnapra, a történelmi jövőre többnyire derűs, felhőtlen és gondtalan kedvvel megírt versekben mond igent, akkor Takács Imrét ennek a történeti és társadalmi folyamatnak mindenekelőtt emberi, személyes oldala érinti meg, és a költő az egyéni, emberi sors napjainkban zajló válságát fogalmazza meg. Jól tudom, költészetük roppant leegyszerűsített, madártávlatos jellemzése ez, de arra elegendő talán, hogy megéreztessük: mennyivel nagyobb köztük az eltérés, mint a párhuzam, amit a véletlen kínál, az tudniillik, hogy a huszas évek közepén a Dunántúlon egy mindössze ötven kilométer átmérőjű körben csaknem egyszerre három költő látta meg a napvilágot. Amikor tehát Takács Imre nevével együtt Nagy László és Simon István nevét leírjuk, nem akarunk mást, mint jelezni a szellemi hátteret, körülhatárolni a huszadik századi magyar lírának azt a „mozgásterét", amelyben Takács Imre költészete kibontakozott, és gazdag termőre fordult.

2

A *Forduló csillagképek* egy csaknem három évtizedes költői útról ad áttekintést. A félezer lapos, sűrűn tördelt könyv nem válogatás, hanem gyűjteményes kötet: ha van is a korábban megjelent verseskötetekkel egybevetve az anyag elrendezését, a versek sorrendjét és mennyiségét tekintve némi eltérés, a kötet lényegében Takács Imre *egész* eddigi lírai termését tartalmazza, az időrendet követi, s a hat ciklus közül háromnak a címe is megegyezik egy-egy korábbi könyvének a címével. Nyilván, érdekes volna annak vizsgálata, hogy a korábban közölt versek közül most mit hagyott

el, illetve a nem publikáltak közül mit vett fel itt először, vagyis hogyan változott saját líra-képe, hogyan módosult költészetéről vallott véleménye, lírai önarcképe. De nem irodalomtörténetet írunk, nem a művészi út lépésről lépésre történő nyomon követésére vállalkozunk, s egyébként is néhány évvel korábban már módunk volt Takács Imre addigi költői pályájáról képet rajzolnunk.

Nem irodalomtörténetet írunk, nem vállalkozhatunk a kronológiai sorrendre, a költői pálya fokról fokra történő vizsgálatára, de gyűjteményes kötetről lévén szó, ennek az útnak legalább három állomásáról, a „forduló csillagképek" alatt alakuló pálya három elmozdulásáról, fordulópontjáról külön beszélnünk kell.

Költői útja csaknem úgy kezdődik, mint – a kortársak közül – Csanádi Imréé, Nagy Lászlóé, Csoóri Sándoré, de lírai megszólalása – a mesterek, az elődök közül – akár Erdélyi Józsefé, Illyés, Sinka első hangütésével is rokonítható. Még ismeri a régi falusi életet, a paraszti szegénységet, a cselédsort, a sültkrumpli vacsorát; vizet hord az aratóknak, fűzvesszőt vág és kosarat köt; zsupp, föld, vetés, rétek, kévék, kepék, kaszások, malac, tehén: a „parasztünnep" szertartásai adják a korai versek szókincsét. Az átalakuló mezőgazdaság, a csoport vet traktorral, a gép, a közös képei, a gondtalan derű is átszínezi verseit, néha szónokiasságba, publicisztikai hangba csúszik, de általában roppant pontosan fogalmaz, kitűnő érzéke van a valóság plasztikus rajzához, versei kemények, mint a göröngyök, darabosak, rusztikusak, földszagúak. A látvány, a természeti színek megragadása, a valóság erőteljes rajza többnyire gazdag zenei ritmusokkal párosul, de ezek a zenei formák is érdesek, disszonanciát keltők, és nem szabályosak, lecsiszoltak. Hangjának őszinteségével, valóságra éber tekintetével már legelső megszólalásakor el tudta magát fogadtatni a költő. Egyik korai szép versének első és utolsó szakaszát idézzük:

Remegtek a tájban a színek,
ájulatban álltak a formák;
távol az Alpok gőgös ormát
üdítette a hideg.

Vágtam tovább a sovány rendet,
a kalásszal hullott az álmom.
Vigyorgott a nap a kaszámon,
s nem küldtek szellőt a kertek.

(Aratáskor)

Takács Imre a fővárosba kerül, majd rövid időre hazamegy, aztán ismét Budapestre költözik. Apja meghal, ő vidéken állást vállal, családot alapít. Nemcsak ez az életrajzi háttér színezi át új verseit, hanem az új élettényekkel párhuzamosan jelentkező lelki fejlődés, költői világképének a változása is. Megnő a versek feszültsége, hangja személyesebb, nyugtalanabb lesz, új, zsúfolt metaforák, képzuhatagok szövik át sorait, ritmusa keményebbre, göcsörtösebbre változik: „leszakadtak a húrok". De a változás – a válság – csak átmenetinek látszik, formában a nagyobb építményekkel, a szonátával, az elégiával, a balladával, a rapszódiával kísérletezik, alapjában a monumentalitásra törekvés jellemzi. Költői világképének változása is a gazdagodás jeleit mutatja: megszaporodnak a világhoz tapadó gondolatai, érzékeli az urbanizáció gondjait, a technikai civilizáció eredményeit, a gépek, az űrhajók, az atom csodáját és veszélyét. Eszmerendszere kétfelől kap táplálékot: egyrészt azonosul Veres Péter népben-nemzetben gondolkodó hitével, közösségi elkötelezettségével, másrészt megismerkedik a huszadik századi képzőművészet nagy alkotásaival, Picasso, Csontváry, Henry Moore, Giacometti, Brancusi, Kondor Béla megszólító erejű munkáival. Veres Péter népi elkötelezettsége visszavezeti az elhagyott gyerekkor világához, a paraszti élet képeihez, a közösségi feladatvállaláshoz *(Elsüllyedt föld)*, a kortárs képzőművészettel való találkozás élménye a létkérdésekre nyitja rá szemét (az említett művészek mindegyike előtt egy-egy szép verssel hódol). Ha válaszai a technikai civilizáció

kihívására kissé naivak is, ha a gyerekkor tiszta világának fölidézése nem kínálhat is maradandó élet-megoldást, költői világképe ekkor még nagyjában egyensúlyt tükröz, a szorongás és a megnyugvás „tézisei" kiegészítik és föltételezik egymást. Vagyis valóban olyan ez a lírai pályakezdés és kibontakozás, mint annyi, faluról városba került, a paraszti sorból értelmiségivé vált művészé; Csanádi Imre, Nagy László, Csoóri Sándor indulására, vagy – mutatis mutandis – a festők közül a Takács Imrénél fiatalabb Németh József és Giczy János, a keramikus Németh János világára emlékeztet, s azzal a törekvéssel rokon, amely visszaadta a hitelét a népi gyökerű, emberi élménytartalmakat közvetítő, létproblémákkal, közösségi kérdésekkel viaskodó művészetnek. (E tekintetben Takács Imre korai költészeténél még érvényesebb, maradandóbb alkotás az 1960-ban megjelent egyetlen szépprózai munkája, *A csillagok árulása* című, önéletrajzi elemekkel átszőtt regénye.)

Világképében a hatvanas évek második felében következett be a döntő változás, az „önpusztítóan tékozló ősz", amely líráját egyénivé, eredetivé, másoktól – kortársaitól is – megkülönböztethetővé tette. Vizsgálódásra, önemésztésre, gátlásokra egyébként is hajló alkat, s most a létezés szomorúsága, a rossz közérzet, az önvád, a bűntudat kerül előtérbe nála. Míg korábban a közösségi és a szociális problémák is helyet kaptak költészetében, most, a „tarlók felől hiszékenyen és védtelenül érkező" költő hajdani életét messzetűntnek látja, létproblémákat feszeget, magánemberi gubancokba bonyolódik, az életét lehúzó terhekkel küzd. Úgy érzi, ellentétes erők metszési pontján áll, magára maradt, élete kiüresedett, válságba került. „A szülőföld jajdulásai elnémulnak", „egyre magányosabb leszek", „messze eltávolodtam dolgaimtól" – olyan sorok, kifejezések, amelyek száz meg száz változatban térnek vissza, ismétlődnek meg. Új versei állapot-versek, számára az írás az állandó önelemzés, az öndefiníció alkalma: „harc az angyallal", híradás a „keserű pillanatokról". A költő mélyen megélt emberi válságával párhuzamosan e líra kifejezésmódja is megváltozik, a látványtól a látomás felé mozdul el. Míg korábban pontos, nyers, realista képeit csodálhattuk meg, most a lázas agyvelő munkája, álmai, töprengései, gondolati tűnődései épülnek költeménnyé. A realista képek átalakulnak metaforákká, jelképekké, önmagára mutató szimbólumokká; a magyaros zenei ritmusokat, a kellemes hangzást, a szokott formai eszközöket fölváltja a szikár, zeneietlen szabad vers, amely adekvát, szuggesztív formát ad a súlyos, görcsösen megszülető tartalmaknak. Íme, a költő önarcképe a hetvenes évekből:

Hazajövök, lefekszem, elnémulok;
takarnak tégla-odu függönyei.
Mégis a csorda-járás fölé kitett
bölcső a fekvőhelyem egy fatetőn.
(Négysoros – 72)

3

Költészet alaphangjává, központi problémájává ennek a rossz közérzetnek a megfogalmazása válik. Takács Imre nem intellektuális, hanem érzelmi költő; Takács Imrének közérzete és nem filozófiája van; lírája nem gondolati, hanem szenzuális líra. Magát önironikusan „mezei prófétának" nevezi: benyomásait, a világról szerzett ismereteit nem párolja filozófiává; eszmei fölismeréseit, gondolati töprengéseit is érzésként vezeti ki. Egyetlen pozitív érték-kategóriáját a fény-metaforában oldja föl, viszont válság-élményét, a hányódás, a kivetettség, a reménytelenség érzését, a magányt, az egyedüllétet, az illúziótlanságot, a gyanakvó, kínos, gyötrő lelkiállapotot igen változatosan, versek sorozatában, száz változatban fogalmazza meg. Visszatérő kifejezései: elkeseredés, szenvedés, reménytelenség, nosztalgia, bánat, kudarc, szomorúság, elhasznált, romlott, elvadult, meghasonlott... A természetbe is keserűségét sugározza: csak a „rügyeit vetélő mandulafát" látja. S a gyerekkor, a szülőföld-

élmény, a néphit is messze tűnik belőle: „Lúgkövesedik a múlt csontjaimban." Kortársai közül nem tudnánk említeni még egy lírikust, aki az emberi válság-állapotot, a rossz közérzetet, a keserűség-élményt olyan töményen, olyan hitelesen és olyan megrázó erővel fejezné ki versek hosszú sorában, mint Takács Imre. Öndiagnózisai döbbenetes vallomások. A személyes válság-élmény művészi megfogalmazása Takács Imre költészetének legnagyobb, legeredetibb lírai hozománya.

A válság-állapot rajzánál kevesebbet tudunk meg a válság okairól. „Szomorú ember vagyok" – írja a költő. Miért? Inkább csak sejtjük, mint tudjuk a helyes választ. Zavarának, szorongásainak, szomorúságának egyik oka minden bizonnyal a kinti világ. Többször panaszkodik „a gépek elszaporodása", a technika elburjánzása, az úgynevezett civilizációs ártalmak miatt. A másik ok a belső, a személyes, a magánemberi boldogtalanság. Ahelyett, hogy annak örülne, ami van, inkább azon bánkódik, miért nincsen, ami nincs. Takács Imre – annyi nemzedéktársához hasonlóan – hozott magával egy erkölcsöt, egy normát, egy igényt. Ennek pusztulását látva, új értékek hiányát érezve most egyetemes kirekesztettségről, bűntudatról beszél. (Nagyon szépen és meggyőzően ír erről a Szabó Istvánt elsirató, *Sóhaj-levél Cserszegtomajra* című versprózában.) Amilyen bizonytalan a költő a válság okainak megnevezésében, éppen olyan határozatlan a menekülés, a feloldás útjának keresésében. Oltalmat keres a szerelemben, de érzelmi kudarcai csak a válság-állapotot fokozzák. Játéknak indul itt a szerelem, aztán szenvedéllyé fokozódik, majd fellángolásai csalódásba fulladnak. Érzelmi kapcsolatai nem a megtalálás, a boldogság állapotát adják, hanem a kín, a szégyenkezés, a büntetés, a gyász alkalmai, két különnemű ember fájdalmas „párhuzamossága"... Oltalmat, menedéket keres a kertben, a hegyben, a szőlőművelésben, a bódéban, a présház építésében, de itt a kert, a szőlő nem a természet, a létezés áramkörébe kapcsol, nem az „örök" vigasztalás és vigasztalódás színpada, hanem a társadalomból való kivonulás zuga, ahol az elkapart sebek is inkább fájnak, mint gyógyulnak... A költő legfőbb oltalma, vigaszt adó menedéke az írás, a vers. Így ír erről egyik kivételesen szép versprózájában:

> A vers a bizonyíték – a tisztán leélhetetlen élet ellenében.
> Védekezés a vers – menedék.
> Találnánk-e épséges lelket a holt időben, ha néhányan nem burkolóztak volna be a versbe?
> Nyisd föld a versek héját! – eleven és érző szív dobban meg a szóban...
>
> (Nyisd föl a versek héját!)

4

Ahol a vers oly mértékben az önkifejezés és a lelki kondicionálás eszköze, mint Takács Imrénél, ott aligha csodálkozhatunk, hogy sok a töredék, a versforgács, a följegyzés, az elkezdett, majd félbehagyott részlet, a „naplójegyzet", a „darabok", a „sorok", az „apróságok", a „dráma-téma", az „egy csokor vers" – hogy néhány verscímét idézzük. A költő az utcán találkozik barátjával, aztán hazamegy. „Én sietve leírom mindezt itthon, mert nagyon fáradt vagyok" – olvassuk a vers végén az árulkodó sort arról, hogyan született a kötet jó néhány darabja. Vegyük mindehhez azt a napjainkban megváltozott versíró (pontosabban: versközlő) gyakorlatot (Domokos Mátyás remek kifejezésével: a „versírógépen" született költemények nagy számát), amely túlzott tisztelettel balzsamoz be és ment át az utókornak minden költői szösszenetet, versforgácsot, lírai futamot. Az a tény, hogy manapság a költőtől – egy színvonalon túl – a szerkesztőségek a verset kérik, s ha már kérik, a verset általában közölni is szokták, mintha némely költőben túlzott tiszteletet táplálna saját írásaival szemben. (József Attila tollpróbáit, verstöredékeit, műhelyforgácsait nem illesztette kötetbe!) Nem az embléma-versek tömörsége és rövidsége zavar, azt

nagyon is kedvelem, hanem a teljes képpé nem épülő mozaikkockák, az abbahagyott verskezdések gyűjteményes kötetbe söprése a versegészre való törekvés helyett a „sietve leírom mindezt" könnyedsége.

Takács Imre jól tudja, hogy a jó vers nemcsak intuíció és ihlet, indulat és látomás, a költészet nemcsak a megnevezés képessége, metaforaalkotás és szókincs, hanem erő, építkezés, formateremtés is:

> A verset a szabott irányban elvontatni! – mintha vonattal tennénk meg ugyanazt.
>
> Elsősorban erő kell hozzá. Ha erőnk van, leleményünk lesz elegendő . . .
>
> A nyelv betöréséhez szívós akarat, szigorúság és makacsság kell. A költő legyen a makacs, hogy ne a nyelv . . .
>
> (A versírásról)

Példaként Vörösmartyra hivatkozik: *A vén cigány* – írja – „a betört gondolat és a betört nyelv remekműve".

Takács Imre költészete is legjobb pillanataiban megteremti az erő, az akarat, a szigorúság, a makacsság szép példáit: *Az ember énekei, Beszéd a fejfákhoz, Berzsenyi bánatára* – és még hosszan sorolhatnánk a címeket. Ahol a vers nem marad töredék, ahol a mozaikos versépítési technika szerves egésszé épül, ott megszületnek lírájának maradandó értékei, azok a versek, amelyek – a költőre jellemző egyéni élménytartalmukkal együtt – a kortárs magyar líra maradandó darabjai.

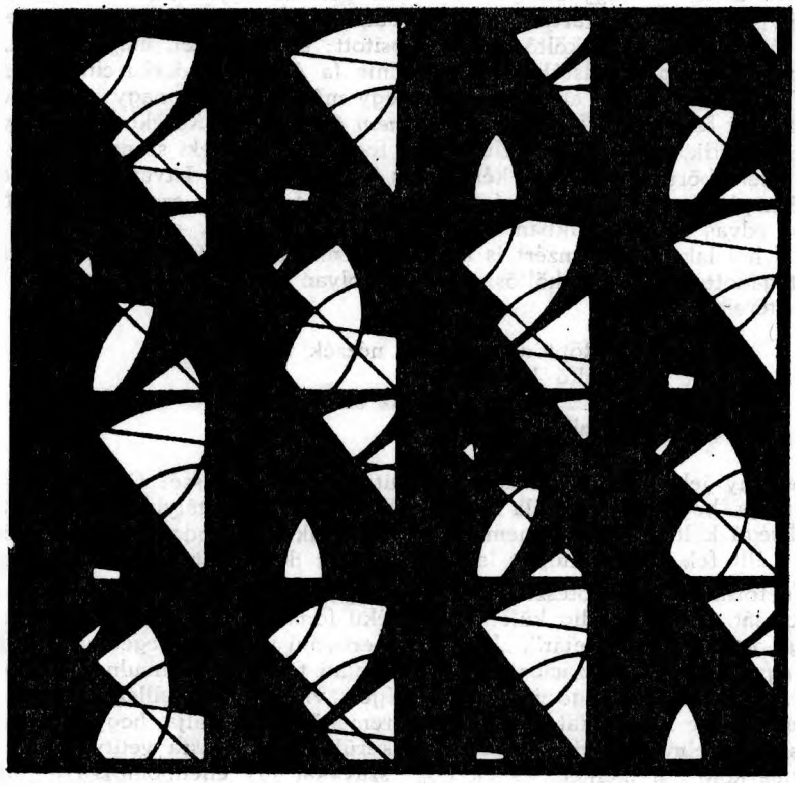

NAGY IMRE

A GYALOGLÓ SIRÁLY

Csukás István: Mintha átvágnánk Tahitin

Az olyan egyetlen élménykomplexumból fakadó, tudatosan szerkesztett, egységes verseskötet, mint Csukás Istváné, lehetőséget ad az olvasónak arra, hogy a költeményeket egyetlen, folyamatos szövegként olvassa és értelmezze. S ha figyelembe vesszük az ismétlődő motívumok rendjét, az egységes időszerkezetet, mely négy évszak organikus körforgását feszíti a versek fölé, szinte kényszerítőnek érezzük, hogy abból a jelentéstöbbletből induljunk ki, melyet az egyes költemények a kötet egészétől kapnak.

A költői világkép centrumát egy tucatnyi versben ismétlődő motívum, a „gyalogló sirály" képe jelöli ki. A megcsonkult, félszárnyú, földön vergődő madár a költészet egyik alapjelképének tudatosan deformált s ezért egyéni felhasználása. Arra a groteszk birkózásra figyelmeztet, melyet Csukás István a magyar költészet hagyományaiban rendkívül mély gyökerű heroikus-prófétikus költőszereppel vív. Ez a küzdelem hol kimondva, hol lírai nézőponttá alakulva, a versek zömét meghatározza. Nyilvánvalóvá teszi, hogy a költőben tovább él az értékhordozónak tekintett s mértékül szolgáló könyvekbe vetett hit (az *Új könyvespolcom előtt* című verse akaratlanul is Vörösmarty ismert ódájára tekint vissza), ám mélyen átéli az írott szó gyötrő válságát is. Ez az összetett szemlélet a forrása annak az iróniának, mely romantikus pózzá csupaszítja a hagyományos költőszerepet, de ugyanakkor e magatartás felől nézve elviselhetetlennek tartja a mai élet banalitását. A gyalogló sirály képe így válik fanyar létösszegzéssé. A költő élete biztosított: éhenhalástól, megőrüléstől, tüdőbajtól, nyomortól, kigúnyolástól nem kell félnie (a *Mint egy ócska* című vers „lajstromozza" így a prófétikus attitűd elemeit, egy másik pedig a nagy német romantikus maszkját ölti fel: *Hölderlin vagyok, aki nem őrült bele).* Kerékbetörés helyett nyugdíjban részesítik, s legfeljebb influenza és fogfájás okoz neki szenvedést egy „állandó hőmérsékletű börtönben". Ez a kényelmes fegyház Csukás István költői világában az élet köznapisága, melyet „kemény tűzfalak közt, ócska, szomorú utcákon, dohos tereken, odvas lépcsőházakban, a városban" él át, ahol, mint mondja: „Van mit ennem, / hol laknom s pénzért is muszáj teremnem . . ." *(Feltételekhez köti magát).* A megtagadottan is őrzött költőszerep teszi olyan keserűvé a kötetet nyitó *Kis vers, lélegezz* teremtő aktusát:

„Röptöd – hulltod nézzék vígan a
költő kollégák,
hisz nem vágunk az öröklétnek
fennkölt pofát."

A költemény jelentését ismét egy visszautalás teszi teljessé: Csukás István fájdalmasan tudja, hogy József Attila nevezetes művében az osztályharcos, tehát történelmi fennköltségű költemény még nem „költő kollégáknak" íródott, hanem a tömegekkel együtt szállt fel, s nem hullott le. Versét ezért deformált parafrázisnak tarthatjuk.

A deformálás hol groteszk, hol ironikus gesztusa következetesen jellemzi a kötet képalkotását, amely mindig különböző értékű fogalmakat kapcsol össze: „a remény, mint egy ócska karóra, „lejár", „kiégett képernyőjű jövő" fenyeget; s a természet elemei is egy kisszerű civilizációs praxis használati tárgyaival társulnak: a köd „szódavizes", a fagy „zsillettpenge zizegésű", az égen „villanykörte-csillagok" égnek. A rímek tiszta csengésére nem sokat ügyelő költő remekül kihasználja, hogy a zeneileg rokonított szók értelmük szerint is közelebb kerülnek, egymásra vetítve jelentésüket: a „szívbemarkoló", a „lelket" és „a kor" szavakat így ellenpontozza a „hintaló", a

„telket" és „a por" – a költői hangzás síkján is az egyetemes torzulásélményt fejezve ki.

A romantizált, nem folytatható, kiüresedett, ám titkolt-rejtett igényként megőrzött költőszerep tehát egy határozott kritikai gesztusra képessé teszi a kötetben megformált lírai ént. Ennek szubjektív alapja kétségtelenül a negyvennégy éves, tehát életének zenitjén túllépő művész személyes krízise („álmaim horkolásba fúlnak, mámoraim részegségbe"), léte átmenetiségének tudatosítása („minden / porcikámmal kapaszkodok e világba s már / bennem zeng a tücsök árnyakat űzve"). Ez azonban nem meríti ki, csupán hitelesíti az élményt, mely egy nemzedék válságának kifejezésévé növekszik. *(A jövő szemétdombja.)*

Az eddig elmondottak alapján úgy tűnhet, hogy Csukás István lírája, mely Eliot iskolájára emlékeztetően ironikus, ellentétes nyelvi rétegeket összekapcsoló, némileg Ginsbergre is utalva deformáló, s Enzensberger módjára alkalmazza a montázstechnikát, a szójátékot és a paradoxont – hatásos, kimunkált, de utánérző költészet. Kétségtelen, hogy a költő megformált világképe a mai líra egy fontos, s a fenti nevekkel körülhatárolt áramlatának jelrendszeréhez közelít. Ugyanakkor azonban el is választja ettől, s így végeredményben egyéni karakterét biztosítja költészetének két sajátos jegye: érzéki telítettsége és kínok közt is megőrzött játékossága.

Az empirikusan felfogott létezés, a tavasz, a reggel, az evés és a szeretkezés öröme hatja át Csukás István költői világát. Két legfontosabb érzékelési módja a szimatolás és a simogatás, a bőrrel való érintés. Az összekapcsolódó szerelmesek közt is ezek az ősi érzékek teremtik meg az egymásba átlényegülő egységet, hiszen gondolataik külön pályákon száguldanak. *(Te mire gondolsz közben?)* Ez a hangsúlyozott érzékiség azonban nem a létezés beszűkítése, lefokozása csupán, hanem egyben az emberi teljesség követelése is. A versekben felidézett ipari civilizáció – melynek jelképe a nap helyére emelkedő televíziós képernyő – a közvetett, gépi élmények elszaporodásával, tehát a természetes emberi érzékek satnyulásával fenyeget, s a költő felfogása szerint éppen itt kezdi meg az ember elgépiesítésének, manipulálásának folyamatát. Az érzékiség Berda József-i magatartása tehát nála is tipikusan jelenkori, az emberi személyiség teljességét igénylő tartalommal telítődik.

Szorosan összefügg ezzel Csukás költészetének másik jellemző vonása, a játékosság is, hiszen a felnőtt azért képes játszani, mert megőrizte magában a gyermeket, a természettel még harmóniában élő empirikus lényt. A lírai én szerint felnőtté válni eltorzulást, kijózanodást, céltalan repülést jelent, ezért a gyermekség megőrzése szintén egy teljesebb emberkép megtartását jelenti, hiszen a gyermek egyben mérce is, mert „becsaphatatlan tekintete . . . lehetetlenné tesz minden alkut." *(Mintha átvágnánk Tahitin.)* Nem véletlen, hogy éppen a gyermeki világlátás filozófiáját megfogalmazó költemény lett a kötet címadója. Erre a vezérszólammá növő szerepre nemcsak a gondolat súlya, hanem a megformálás gazdag összetettsége is méltóvá teszi. Lehetséges: a vers kulmináló teljessége okozza azt, hogy utána megtorpan a szövegfolyam ereje, s a kötet vége felé néhány fáradtabb ismétlődést is tapasztalunk.

A játék gyermeki varázsa azonban olyan értékeket eredményez, mint a *Mielőtt agyonütöm* című költemény. Első pillantásra talán csak technikai remeklésnek tűnik, ahogy a szöveg egy költői leleménnyel meglátott összefüggésre épülő hasonlat (hosszú lábú szúnyog – kurta szoknyájú táncosnő) valamennyi, meglepetésszerűen érvényesülő fordulatát szinte rokokó kecsességgel kibontja, de egyben ellenpontozza is egy keretként érvényesülő groteszk fordulattal. Ez a második szólam ugyanakkor felerősít egy rejtett jelentést, mely ismét a művészlét groteszk banalizálásával függ össze: a szúnyog-művésznő valójában nem táncolni, hanem falni akar, „s egy nagy taps lesz a halála".

A *Mielőtt agyonütöm* a játékosság kapcsán költője fő erejét is jelzi: szinte szokatlan manapság a képalkotásnak az a teremtő gazdagsága, intenzív bősége, amely e kötet verseinek javát jellemzi. Az érzéki telítettség és a megőrzött gyermekarc mellett az „észrevételnek ez a talentuma" a fegyver, amely a költői világképben felidézett fenyegető mindennapiságot legyőzi azáltal, hogy feltárja a köznapi élet rejtett dimenzióit. Így válik apokaliptikus árnyjátékká a derengő fényű nyárutó *(Nyárutó)*,

rémült csatatérré a balatoni strand *(Kiürült fürdőhely)*, s kap világnyi távlatot a kopott postahivatal *(A postáskisasszonyok kissé kiült szoknyában)*.

A költői szerep korszerű értelmezése, a humánus tartalmú képzelőerő és a játékos, már-már groteszkbe hajló irónia jellemzi Csukás István új kötetét; a csonka, gyalogló sirály mégiscsak felszárnyal. *(Szépirodalmi)*

ALFÖLDY JENŐ

KÜZDELEM A TÉNYEKKEL

Kodolányi Gyula: A tenger és a szél szüntelen

Kodolányi Gyula harminckilenc éves volt, amikor világra jött első verseskönyve, *A tenger és a szél szüntelen* (1981). Ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelynek szerencsésebb (vagy türelmetlenebb, élelmesebb) tagjainak tucatjai már a hatvanas és hetvenes évek fordulója táján rendre megjelentették bemutatkozó kötetüket. Hiába keresnénk nevét a sok-sok antológiában is, melyek a Tűztánc és a Tiszta szigorúság utáni pályakezdőkhöz oly mostoha hatvanas évek lírai utánpótlását az újabbakkal együtt vonultatták föl, jó évtizedes késéssel, a hetvenes és immár a nyolcvanas évtizedben. Mindez a szerző szerény, tülekvéstől tartózkodó egyéniségére irányítja figyelmünket, egy elmélyülten dolgozó költő korántsem aszkétikus, inkább magányosságában is derűsen meditatív szellemiségére.

Kötetének egyik „hőse" – vagy inkább anti-hőse –, a saját személyét ellenpontozó amerikai szótáríró, Noah Webster állapítja meg a maga akadémikus modorában Kodolányi költői természetéről: „Magának, mint művészfélének, joga és hatalma... helyesebben lehetősége, hogy kedve szerint válogathasson, csoportosítson tényeket". Ebben a nyelvbotlásban és helyreigazításban észrevehetjük a költő egyik fontos lírikusi jellemvonását: *hatalom* és *jog* helyett az élet dolgaiból a *lehetőségei* és a *kedve* szerint *válogatja* és *csoportosítja* a *tényeket*. Egyrészről hatalom és jog, másrészről kedv és lehetőség – ez, mondhatni, egy nemzedék jól ismert alternatívája, egyúttal életbölcselete, s jó, ha ilyen kartéziánus módon érvényesül: ha jogaim korlátozottak, s nincs hatalmam senki fölött (ne is legyen!), akkor ahhoz van kedvem, amire lehetőségem.

„A tények válogatása és csoportosítása" már nem annyira nemzedéki, mint irodalmi korszakbéli sajátosság: a tárgyias vagy divat-gyanúsabb szóval, az objektív líra irányzatára utal, melyhez kétségtelenül van köze Kodolányinak. Ám ha beérnénk egy-két ilyen címkével, amelyet költők műveire szoktak ragasztani, megérdemelnénk, hogy magunk is a kötetben szereplő Noah Websternek, a yale-i egyetem tudós professzorának, az „amerikai Czuczor–Fogarasi" szótár szerkesztőjének sorsára jussunk, mert ő úgy véli, hogy pedáns szócikkeiben sikerülhet ember és világ dolgairól pontos leltárt, mi több, tömörségében is kimerítő és lényegre törő meghatározást adnia.

A kötet Noah Webstere – a hat ciklusból a két legterjedelmesebb (s számomra legérdekesebb) fejezet figurája – kicsit Polonius vagy Pangloss mester utóda – s egy kicsit az öreg Fausté is, ki megunván a tudományokat, szívesen vitetné magát az élet, szerelem kísértéseibe; csakhogy a szótáríró mindvégig komikus figura, s ilymódon Kodolányi következetesen kifejtett ars poeticájának gyanutlan eszköze marad.

Kodolányi Gyula angolszakos tanárként s – gondolom – műfordítóként találkozott Websterrel, s életreszóló ismeretsége a Czuczor-kortárs lexikológussal (s mindaz, ami ezzel az ismeretséggel járt) elegendő okot és tapasztalatot halmozott föl ahhoz, hogy egy-két alapkérdésnek végére járjon. A szótárszerkesztő elképzelése szerint az „értelmező" nyelvi preparátumok alkalmasak arra, hogy az életet, a valóságot helyet-

tesitsék, mint valami múzeumi vitrinek spirituszba tett, holt lényei az eleveneket. Sőt, ennél is nagyralátóbbá teszi őt a tudomány hübrisze: „Sorsom én is nevemben hordom" – vallja Webster, s a szavak *Noé*-jának képzeli magát; küldetését félretéve és túlértékelve, a szavakat s általuk a világ valóságos dolgait egy lehetséges özönvízen át is menteni akarja. De tudja vagy érzi, hogy „sziszifuszi hajós", mert bárkájában elpusztul az élő, s helyette, ameddig van hol, újak születnek. Vállalkozása reménytelen: hasonlít ahhoz a fényképezőhöz, aki mozgó tárgyat szeretne lekapni, de mindig elkésik az expozícióval, s csak a tárgy hűlt helyét, az üresség fényképezi, mert az élő nyelv szüntelen változás, elmúlás és születés, jelentéstani módosulás.

Kudarcáról az győzi meg, hogy amikor beléhabarodik holmi nőcskébe, bölcs meghatározásai és az emberek gyakorlati megsegítésére kiagyalt szócikkei nemhogy kihúznák a csávából, csak annál értetlenebbé teszik azokkal a metakommunikatív jelzésekkel szemben, amelyek henyeségükkel valahogy mégis félreérthetetlenül jelzik: az imádott hölgy fittyet hány a tudós közeledésére. Nem is következhet ezek után más, mint hátat fordítani a világnak, mely szavakból épült: „Lemondok hát nevemről, elmegyek, itthagyom ezt a várost nyomtalanul, magára hagyom bárkám, itthagyom szótáram száznegyvenezer szavát. Itthagyom jegyzeteimet, ittfelejtem fölösleges emlékeimet. Nem leszek leltárosa, raktárosa, lomtárosa tárgyaknak, tárgyilagosságnak. Bevetem magam az örök áradatba, úszok, lebegek az élet vizében. Alámerülök."

Mindebből világos, hogy a Webster-i naplóban megjelenő költő, vagyis az olaszosan írt CODOLAGNI, a professzor ellenlábasa, az élet oldalán áll, onnan csúfolja ki és csúfolja meg a szavak lepkegyűjtőjét és rovargombostűzőjét. Ki is használja, ki is élvezi olvasója gyönyörűségére a helyzetben levő komikumot, az ironikus fölényt. A dilemma azonban, mely e vidám játékban fölsejlik, a költészet, nevezetesen a modern költészet fő dilemmái közül való, mellyel vagy száz esztendeje birkóznak, s nemcsak a lírikusok.

Ennek a közös gondnak nincs köze kötelezően a filozófiai szkepticizmushoz, agnoszticizmushoz vagy szolipszizmushoz, vagyis az ismeretelméleti válság ilyenolyan formáihoz. Kodolányi verseiben legalábbis nem az ismeretelméleti biztonság alapjai rendültek meg. Az elhasznált, akadémikus közhelyszólamokká merevített szavak, definíciók sem jelentenek számára kizárólagos gondot. A szavaknak bárkát építő Noah egy pillanatra sem alteregója Kodolányinak, de valamiben megegyezik vele: mindketten értelmiségiek, s mindkettőjük közös eszköze, ha más-más módon is, a nyelv. A költői ellenpontozás és a humor közös forrása, ahogy ugyanarról a dologról egy költő és egy szótáríró beszél; Webster ugyanis megbízhatóan idézi költőismerőseit, jóllehet lényegében nem érti őket: „Ahogy Olson, a költő mondja: vén kandúr vagyok, jól körülszaglászom az új cicát, mielőtt komolyan dologhoz látnék... Ez a kép bizony nem költői, szerelemről szólván. De Olsonnak van igaza. Csak a tegnapi nyelv költői, a műkedvelőké. Az élő nyelv mindig a világ és a költő ölelkezése, birkózása, életre-halálra. Test és képzelet járja át egymást vérben, sárban, azúrban".

Ezt szárnyaló esszéstílusnak is vehetnénk, ha nem éreznénk a helyzet komikumát: cúgoscipős akadémikus idézi a lényeges dolgokra fogékony költőismerősét. Ám azt is megsejtjük, ami Kodolányi lelkét nyomja: érzékelés és fogalmi meghatározás, költészet és tudomány, ösztön és tudat, sőt egy fokon túl már művészet és valóság ellentétei, fájón izgalmas, századi ellentmondásai derengenek föl a ciklus prózaverseiből. Nem „a költészet válsága", ez a fontoskodó esszéírók által oly népszerűvé tett álprobléma fogalmazódik meg itt új változatokban, hanem az, aminek több fogantatja lehet: a régi költészet eszközeinek szegre akasztása, s a költészet új eszközeinek kipróbálása.

Kodolányi verseinek tanulsága szerint „költői" az, amit a nyárspolgár, a széplélek és a félművelt annak tart. A *költészet* viszont az életre emlékeztet. „Költői" (byron-i!) lehet a kispolgár érzelemvilága, képzelete, vágya, fájdalma – de *költészet* Weöres Sándor verse, az *Óda a kispolgárhoz*. S ami végképp nem logikus: köl-

tészet rejlik az élet és a költészet különbségében, kettészakadásában is; az ellentmondásokban ugyanis feszültség támad, mely lírailag hasznosítható. A költészet szereti a meglepetéseket: sokszor támad onnan, ahol tagadását sejtettük volna.

Kodolányi versei tele vannak a neoavantgarde költészet szokásos technikai fogásaival – de ez, szerencsére, csupán látszat vagy külsőség, olykor modorosság, bizonyos közkeletű játékszabályok elfogadása. Mert alapjában arra törekszik, hogy a szöveggel minnél kisebb manipulációt végezzen a valóságon (hogy kozmetikát ne mondjak). A jelenben történő dolgok rögzíthetősége, nemcsak Websteréknek súlyos fejtörést okozó gondja. Századunk fizikusai is ráirányították figyelmünket. A Wilson-féle ködkamrában például észlelhető a szabad elektron pályája, de az elektron maga nem, sőt annak helye sem, csak a nyoma; mire észleljük, már máshol van. „A fehérség sosem oly fehér, mint a fehérség emléke" – idézi William Carlos Williams versét, s ezt fűzi hozzá: „fehérséged sosem az enyém, csak az emléke" – lélektani szempontból a megfigyelés hasonló természetű, mint a fizikusé az előbbi példában. S ha a tények megragadása ilyen akadályokba ütközik, akkor kétségessé válik minden költői operáció, ami a tényektől még jobban eltávolíthat; ezért hangzik el a már-már antilírikusi figyelmeztetés: „Úgy várakozz, mintha oda se figyelnél, hasonlatoktól pedig óvakodj." Ez bizony meglepetésként éri azt, aki kedvenc aforizmái közt tartja számon e közismert mondást: „... a kép a legcáfolhatatlanabb beszéd". A kép ugyanis ragyogó eszköze a meggyőzésnek: szemléletünk elbűvölésével lefegyverzi tudatunkat. S éppen a költészet tartotta számon legbeváltabb fegyverei között – joggal. De mi van akkor, ha egy költőt éppen a tények és a költészet megfelelése, összefüggéseik megbízhatósága vagy megbízhatatlansága izgat – immár az egzaktság szintjén? A költészet ezzel olyan területre tévedt ahol azelőtt semmi dolga nem volt, s ez éppen a műfajhatárok feloldódása következtében adódhatott így.

Keresztelő Szent János prédikációja című verse, melyet Brueghel festményére írt, a műfaji határt feszegeti festészet és költészet között; epikai eszközökkel gondolja végig azt a jelenetet, amely Brueghel festményén egyetlen mozzanatba sűrűsödött: szavaival csupa mozgást, lélektani, történelmi és társadalmi viszonylatot kelt életre. „A krónikás feltűnően félrefordított fejjel egyetlen pillantásba veszi be az egész látványt. Szeme egyszerre éber és elmerült. Két szeme közt mély árok indul föl a homlokán." Az igékre, igei állítmányokra figyeljünk: ezek hiányoznak a festményről. Jelző, alany, tárgy megfelelése nem okoz gondot. Nagy költői tudatosságra vall, hogy egy leírás szinte kizárólag az igéivel különbözzék attól, ami lefesthető.

Érdekes a *Négy változat egy Robert Creeley versre* gondolata is: egy idegen nyelvű vers jelentése egészen más, mint a hangzása; Tóth Árpád bravúrja, melyet Verlaine *Őszi sanzonja* átköltésével művelt, aligha valósítható meg minden egyes műfordításban. Kodolányi ezért lefordítja a verset jelentése *és* „formája" szerint (a *formája* azért kívánkozik idézőjelbe, mert a hangalak is a formához tartozik), majd olyan magyar szavakat keres, melyek legjobban emlékeztetnek az angol eredeti hangzására, hangulatára. Ez inkább játék, mint fölfedezés – de tanulsága is van: a műfordító előbb-utóbb úgy érzi, hogy vállalkozása – a tökéletes átültetés – határos a lehetetlenséggel.

A Webster-ciklusokról jut eszembe: Kodolányin kívül van még egy költőnk, akit „megihletett" egy szótáróriás, Tandori Dezsőt az Országh-féle angol–magyar, Ez a hasonlóság (ha egyáltalán annak lehet nevezni) mégis inkább kettőjük különbségéről világosít föl: Tandori önfeledten veti magát a munka adta ötlet- és játéklehetőségekbe, Kodolányit pedig annak a groteszksége ragadja meg, hogy a szótárszerkesztői tudás miként „kamatozhat" az életben. Noah s szerelme, Inez „Leckét adott kifinomultságból, mértékből az öreg bolondnak. (...) Leckét adott nekem, szemvillanásokkal, félmozdulatokkal, vállrándításokkal, félszavakkal. Dörzsölt ringyó!" A szerző mintha azzal a feltételezéssel is eljátszana, hogy ha néhány percre egy másik ember szemével nézhetnénk a világot, elképednénk, vagy harsány nevetésre fakadnánk.

A tények fontossága a mindenáron legyártott versekkel, az *irodalommal* szemben – ez a belátás még ritkán szólalt meg „lírailag" olyan nyomatékosítva, mint ebben a kötetben, különösen az *Új világ* ciklusban, mely versvázlatok sorozata az USA-beli tapasztalatokról. A vers „megírhatatlan", mert az élmény redukálhatatlan, traszformálhatatlan és főleg manipulálhatatlan. Érzésem szerint ezért kezdődik így a ciklus minden drabja a verscím után: „vers arról, hogy . . ."

A költő, ha mást nem tehet, *bevallja*, amit a tömegtájékoztatás rendszerint nem vall be: értesüléseink csonkaságát, elnagyoltságát, esendőségét.

Buda Ferenc:

HOLT SZÁMBÓL BÚZASZÁL

Balassi Bálint írja: „For gerjedt elmémre, mint hangyafészekre / sok új vers mint sok hangya,". Pontos, szemléletes hasonlat. Ám, ha az életművet nézzük, mindössze százegynéhány költeményből és a Szép Magyar Comoediából áll.

Mondják, vannak költők, akik csak a válogatott verseiket írják meg. Ilyen volt – többek között – Mallarmé és Pilinszky János. Nem az a fontos, hogy a madár hányat csap szárnyával, hanem a repülés íve – válaszolta Pilinszky egy riporteri kérdésre. A remek rögtönzés azonban kétséget is hagy bennünk, hiszen oly keveset ismerünk még az alkotáslélektan rejtelmeiből. Hogy ki mennyit ír, az bizonyára alkat kérdése. Meg aztán: nem is a mennyiség az elsődleges követelmény!

De hallgassuk meg Buda Ferencet, a „fekete aszály évadjáról" hogyan is vall ő: „Szavam fogytán gyéren szóltam, / gyarló voltomban némultam. / Hideg vassal száraz fába, / kezdettem én más munkába." (Szólásért való ének.) Ha Pilinszkynek a „repülés íve" volt a fontos, akkor ezt nyugodtan elmondhatjuk Buda Ferencről is. Olyan ez a remekül szerkesztett harmadik verseskönyve, akár egy szimfónia: a hétköznapok világának szimfóniája.

A kötet nyitó versében – Legenda – Józsefet, az ácsot látjuk, amint virraszt a kisded fölött, aki egyszerre csak fölretten: „Mit lát vajon, / miféle iszonyokat / jóelőre? / Pribéket, szöggel, szekercével? / Római katonát? / Heródes dühödt lovát?" Ám ez a Buda Ferenc-arcú, virrasztó ács tudatában van annak is, hogy „Pásztorok, háromkirályok útja / nem hatol el / a házig." Mégis, Krisztus után immáron kétezerben: aktuális ez a költemény, sugárzik belőle a szeretet és a béke vágya.

„Feléd a porból kapaszkodom, / domború hasadat magasztalom," – hangzik a himnikus hangvételű asszonydicséret, amely azonban még tovább fokozódik: „Te vagy az ország, otthon, haza, / megáldott méhednek van igaza." Ezután a gyönyörű vallomás után, már csak a befejező sor hiányzik: „kívüled fölöttem nincs hatalom." (Arcunk) Nem veszítenek értékükből ezek a strófák akkor sem, ha tudjuk: „Halálra egymást emésztve, / kifosztva, / lélek lágy húsát / csontig / leostorozva / élünk, / hát élünk."

Az Ébresszen aranysíp című kötetének „vasvilágát" itt a mindent elfoglaló „kővilág" váltja föl. És bárcsak az ő kisbojtárja bújna elő ostorával, hogy kő kövön ne maradjon! Szép emberi szóval, versprózában köszönti ötvenedik születésnapján Simonyi Imrét, a „vízmosásarcú" költőt, és a nagyszerű szobrászt: Szervátiusz Jenőt. Sajnos, nem esett meg a „Csoda" sem Kormos Istvánnal, sem Nagy Lászlóval, így meghitt hangú „kései levelének" és megrázó erejű gyászbeszédének már csak mi lehettünk olvasói. Ritkán íródnak Magyarországhoz is ilyen feledhetetlenül szép sorok: „Röst nem leszek vérrel fizetni, / hússal, csonttal csak itt adózom. / Itthon vagyok, öledbe fekszem. / Holt számból búzaszál kizöldül."

A kötet középpontjában Buda Ferenc eddigi legnagyobb versvállalkozása: a „Tanyahazám" áll. „Tartozásaimat ez a vers le nem törleszthetí. De ha másra nem, arra talán alkalmas, hogy tisztelegjek vele hóban láboló kisiskolásaim, a korán munkába fogottak, s ma is látástól vakulásig gürcölők, nagy család-nevelők, elárvult öregek: a tanyavilágban élő felebarátaim előtt. Aki-

ket néhány hónapra reám is bízott a sors, s akiknek nem tudtam használni semmit."

Értjük a költő lelkiismeretfurdalását, de egyet nem érthetünk vele. Nagyszerű verse előtt már ezt az előszót is fölöslegesnek érezzük. A költemény mindig magáért beszél. Tudja ezt Buda Ferenc is, csak abból a mély válságból, elbizonytalanodásból, amiben évekig szenvedett, nehéz a kilábalás. De bármennyire nehéz, mégis le kell győzni! Hogyan is vall erről Ady Endre: „Volt egy szent szándékunk, gyönyörűket írni."

A „Tanya-hazám" hiátuspótló költemény. Ennyire emberközelből, és ilyen magas művészi fokon még nem ábrázolták versben a tanyasi emberek világát. Tavasztól télig, a nagy elárvulásig látjuk őket fényben, virágban, esőben, sárban, hóban. Gürcölnek látástól vakulásig, mert „tengődni vadfa gyümölcsén / ki akar? szegényen élni, szegényen halni / ki akar?" Ám nemcsak a tél, hanem az öregség havától is fehérlenek a tanyák. „Emberek, vénemberek / élnek / füstölnek, / lélegeznek, / megetetik kisjézus barmait, / bort isznak, / befűtenek, / egymást ölik."

A magányban őrlődő öregemberekért kiált a költemény befejező szakasza, amely egyben a kötet legnagyszerűbb lírai teljesítménye is. „Ki látogat meg / tarlóarcú öreg / ki látogat meg." Úgy istenigazából itt döbbenünk rá: ha már ír az ember, hát halhatatlanul írjon!

Ízelítőül ennyi elegendő is a kötetről. Hagyjunk fölfedezni valót az olvasónak, aki bizonyára nagy érdeklődéssel olvassa majd Buda Ferenc verseit. *(Magvető, 1982)*

UTASSY JÓZSEF

Kovács István:

ÖRDÖGLAKAT

Ígéretesen indult Kovács István költő pályája. Illyés Gyula felfigyelt rá, és Herder-ösztöndíját neki juttatta. Ez nemcsak a nyelvtanulás lehetőségét jelentette számára, hanem az Illyés Gyula-i felelősségteljes magyar költői magatartáshoz való kapcsolódására is felhívta a figyelmet. Más szempontból is különös volt Kovács István és nemzedéktársainak indulása, hisz az *Elérhetetlen föld* című antológiában a magyar költészet legnemesebb hagyományaihoz kötődtek – együtt jelentkezve. És szokatlan nemzedéki összetartásuk, melyet az Elérhetetlen föld II. antológiában való újra szereplésük húzott alá, máig megmaradt. *Ördöglakat* című verskötetével – a *Havon forgó ég* után – önmagában, látszólag nemzedéktársai nélkül áll elénk az utóbbi évek költői termésével, megméretésre.

A mai magyar líra megújhodásának különböző forrásai vannak. Kovács István költői arculatához természetesen hozzátartozik a történelem iránti érdeklődés. Ez nemcsak abban a tényben ragadható meg, hogy történelem szakos, történelmi témákkal foglalkozik, hanem még konkrétabban, még szembetűnőbben abban, hogy a magyar múlt sorsfordulóit versben újra átéli. A korábbi versekben elénk tűnt Dózsa György, az 1848/49-es szabadságharc, a második világháború, sőt a távoli krónikaíró Anonymus, a messzi utolsó tatárbetörés is – mint valóságos, el nem felejthető történelmi emlék, élmény, a mai ember, a mai költő számára. Ez a történelemben gyökerező lírai alkat feltételezne egy objektívabb szemléletet, esetleg dokumentumszerű stílusmegoldást. De nem ez jellemző rá. Kovács István átéli a történelmet, a magyar és a lengyel múlt eseményeit, a magyar líra hagyományait követve, talán legerőteljesebben Illyéshez kötődve. És Jékely Zoltánhoz: *A marosszentimrei templomban* című versének gondolatait folytatja tovább *Történelem* című versében. Jékely konkrét élményre építi versét, Kovács István ehhez tesz keserű verssorokat határozottan általánosítva. A parányi templomi gyülekezet, a pappal együtt csak tizenegy lélek énekli a zsoltárt – százak helyett. A hit összetartó erejét érzik. De a mind reménytelenebb sorsot a bibliai példa, Noé templom-bárkája is jelzi, s az ablakok bedeszkázása, a „pelikán-éhes" tél és az Úrban való bizodalom esetleges kilátástalansága is. Kovács István látszólag visszafogott lírai hevülete, szenvedélye ott lappang a költői képekben, a töredezett mondatokban is, de még erőteljesebbé válik a vers befejezésében, a „mibennünk" éneklés vállalásában. E verseskötetének címadó alkotása, az *Ördöglakat*, éppen a már említett történelem-központúságot jelzi. E szétszedhetetlen-kibogozhatatlan, nehezen áttekinthető „ördöglakat" – történelmünk jellegzetességét fejezi ki. A metaforikus tö-

mörítés költői telitalálat. A történelem zárjait, závárjait, fojtó hálóit, szoruló hurkait vizsgálgatja, forgatja, próbálja szétszedni. Itt már a krisztusi példa jut eszébe, „az Úr egyszülött fia", és szenvedése, örök sebei, hóhérai és júdásai. Amikor korábbi kötetében Szervátiusz *Kolozsvári Krisztus*át vizsgálgatja, a kemény vasrészekből egybeálló, elszántságot tükröző figurát, nem a beletörődés, nem a csupa-szelídség magatartására figyel. Most a csetneki templom *Freskó*ját, a keresztrefeszített szöggel átütött tenyerét, töredezett alakját, szétmálló testrészeit vizsgálgatja a múló időben – a mindenkori embert, polgárt, arcot, ismeretlen mestert találva meg. A mindig általános történelmi személytől eljut a költő az egyedi arcig, a jelenkori emberig és önmagáig. A távoli kép közelibb lesz, az idegenebb pedig testvérien átélt. Az indiánok sorsa látszólag távoli, térben és időben, de a költő közel érzi magához őket *(Időzavar)*.

Görömbei András jegyzi meg Kovács Istvánról írva, hogy e küldetéses, igazán elkötelezett költő, jellegzetesen kelet-középeurópai alkat. Az itt élő költők – így Kovács István – pórusaiban még benne van a világháború nyoma; hadifoglyok, eltűnt és elhunyt katonák *(Az ismeretlen katonák)* sorsát nem felejtik; az „idegek szögesdrótjai", „jelszavak abroncsai" jelzik az ötvenes éveket *(Kultusz-évek)*. Az itt élőknek sokat mond a térkép, a jelzések szinte kardok, melyek „keresztüldöfik a pille-embert" *(Térkép)*. S itt is megjelenik a humánus költő háborúellenessége; a végtelen távolokat és messzi időket egybefoglaló prózavers soraiban a „holdra hat világrész, óriási katonai térkép"-ként feszül. Kovács István a nemzeti történelem és a nemzetközi vonatkozások egységét tudja így megteremteni, hogy túl tud lépni a szűkebb, csak magyar nemzeti sajátosságokon. Ez részben a lengyel történelemmel és irodalommal foglalkozó kutató, részben pedig a tágabb földrajzi és történelmi keretben gondolkodó költő jellemzője. Gottfried Bennt, Baczyńskit, régebbi finn költőket: például Erkkot és Suoniot fordítja. S legfontosabb fordítói munkája a múlt századi nagy lengyel magányos költő: Norwid tolmácsolása és magyar felfedezése. Ezek a fordítások már visszahatnak saját költészetére, korábban a *Szent János-katedrális, 1944* című verse elé illesztett Norwid-idézetet, most pedig a *Végakarat*hoz fűzte a lengyel költő sorait. A Norwid-vers Chopin végakaratát fogalmazza meg, erre figyel Kovács István is („Testem Párizsé, szívem Varsóé" . . .), de már ehhez hozzáfűzi a második világháború borzalmait ismerő ember tragikus élményeit. Így ível a vers a múlt századtól a közelmúltig, így válik antifasiszta költeménnyé az SS-Obergruppenführerek szörnyű tetteit idézve. Chopin végrendeletét a világháború és a fasizmus semmisítette meg – Varsó elpusztításával. A történelmi témák olykor filmszerű módon elevenednek meg előttünk e verskötetben. A *Szinopszis* című prózavers Zanussi filmforgatókönyvének egyik jelenetét vetíti elénk, mely Baczyński lengyel költő elestét mutatja be, a varsói felkelés idején, 1944-ben. Nem költői játék a prózaversben a színek kiemelése: Baczyński verskötete fehér, betűi feketék; Zanussi forgatókönyvének borítója fekete, a cím és a név rajta fehér. A gyász feketéje és a hótisztaság fehér színe indokoltan vitatkozik egymással. Hasonlóképpen filmes vonatkozású a *Negyven4* című írás, melyben első személyes látásban idézi egy filmforgatás jeleneteit, múltat és jelent, Weldent és Görgeyt, Wanks történészt és egy fotóriportert. Kovács István részt vett Sára Sándor és Csoóri Sándor *80 huszár* című, a magyar szabadságharchoz kapcsolódó filmjének forgatásán, ebből az élményből fogant két írása *Az ötlettől a filmig* című sorozat kötetében, s *Térkép* című prózaverse az Ördöglakatban.

Mindig sokat mondanak a költő világáról a poéta-társakhoz, barátokhoz írt versek. Ezek a verses kézfogások önvallomás-értékűek. Balassi-versében a haldokló, a sírba süllyedő költő-katonát idézi, kinek hazáját „ijak idegei között Bécsbe kísérik". Petőfiről írt vers-portréjában a halott költő jeltelen sírjához megy el, hogy bevallja: „közös sírfeliratunk a Halotti Beszéd első mondata." Szintén sírverset ír a már említett lengyel költőnek, Baczyńskinak és az ugyancsak mártír poétának, Radnótinak. Külön kegyelettel fordul Nagy Lászlóhoz, aki tizenkét évvel ezelőtt írt előszavával szeretettel indította útjára az *Elérhetetlen föld* című antológia költő-nemzedékét. „Az idő rozsdálló vizén / elmerül halál-pontonod," írja róla. És néhány barátjával együtt emlékezik szomorú-szép szavakkal Sted-re (Edward Stachura), mert bízik abban, hogy a Kőrös-parti kis házban találkoznak még egyszer.

Kovács István fiatal kora ellenére – érett költő. Keveset ír, szavainak súlya van, néhány versének maradandó emléke *(Beolvasztás, Ördöglakat, Történelem, Végakarat).* Szellemes, önirónikus vallomásában azt mondja magáról, hogy hatsoros lexikoncikkeket írt lengyel írókról, s most hat sorban ír sajátmagáról. Azt hiszem, ez a „hatsoros" sűrítés érződik a költő stílusán: a mondatokat megtizedeli, a szavakból mellőz néhányat. Csak a lényegre tud figyelni (pl. „Chopinnek kivették a szívét." Vagy: „Csak a hóhér változik"). Néha a filmszerű látás hirtelen vágásaival él. A vers formai eszközeit ízlelgeti: a zárt formától *(Kultuszévek)* a szabadversig és a prózaversig *(Időzavar)* sokmindennel próbálkozik. És méghozzá nem kevés sikerrel. S az egész verskötet pedig néhány emlékezetes költeménynyel az év jelentős könyvei közé tartozik. (Szépirodalmi, 1982.)

SZEKÉR ENDRE

Tóth Éva:

HÓHATÁR

„Fegyelmezett kétségbeesés": ezzel a költőtől kölcsönvett kifejezéssel jellemezhetném legrövidebben és legtalálóbban Tóth Éva versvilágát. Azt szokták mondani, hogy a nők gyakorlatiak, s valóban, van ebben a magatartásban valami önvédekező, önmentő gyakorlatiasság. A szónak nem a hétköznapoknak udvarló értelmében, hanem egy klasszicista fegyelmezettséget jelez inkább. Mértéket állítani a „behavazott poklok" ellen, s ezt a mértéket megőrizni az alvilág szorításában is. Nehéz életben tartani ezt az „egyensúlyt", hisz az alaphelyzet épp ennek a hiánya. Meg kell küzdeni érte. S itt kezdődik ennek a költészetnek különös színárnyalatú eredetisége. Különöst írtam, bár valójában szó sincs itt semmiféle meghökkentő mutatványról, csupán arról az egyszerű genetikai véletlenről, hogy e versek írója nőnek született. Tudom, ez nem értékszempont, csupán ténykérdés, de nem akarom elhallgatni, hogy mennyire örülök annak, hogy Tóth Éva számára semmi nem idegen „... ami emberi vagy asszonyi". Korunkban, amikor a szellemi foglalkozású nők nem jelentéktelen része egy életen keresztül lázad az „asszonyi" lekicsinylőnek vélt jelzője ellen, igen szimpatikus (ha szabad ilyen tudománytalanul fogalmaznom) egy olyan verseskötet, amely minden mélységében vállalja a nő-költő szerepét. Bár, ebben az „emberi", „asszonyi" disztinkcióban rejlik egy csipetnyi irónia is, de nem kell komolyan venni, hisz nem e két fogalom rokonértelműségét akarja a költő erősíteni, hanem mutatis mutandis – túl a „vagy" nyelvtani funkcióján – az asszonyira helyezi a hangsúlyt. Ne gondolja senki, hogy a *Hóhatár* amolyan „nőies" lírát kínál az olvasónak, hisz Tóth Éva nem „aszszonyos" verseket ír, csupán arról van szó, hogy Tóth Éva asszony verseket ír.

Első olvasásra is szembetűnő, hogy e kötet versei már-már tüntetően vállalják a költői hagyományokat. Ez a magatartás nem műfaji vagy verstani vonzalmakat takar — mint, ahogy a modernség sem formai kérdés elsősorban —, hanem egy olyan költőszerepet, amely mentes minden váteszi öntúlértékeléstől, nem akarja a világot és az olvasót lépten-nyomon kioktatni a költészet és a költő magasrendűségéről, nem gyárt (izzad) sokat sejtető homályossággal korszerűnek vélt képtorzókat, csak egyszerűen teszi a dolgát, igényesen és tisztességesen (ha szabad ilyen „korszerűtlen" fogalmakat használnom). Mert kell valami morális biztonság és bátorság ahhoz, ha egy második kötetes költő akrosztichont mer írni férje nevére, megköszönve a „békét", a „bizodalmat" és az „oldozó oltalmat". Micsoda anakronizmus! vethetné közbe az olvasó – aki lassan már teljesen bizalmatlanul fogadja az érthető verseket –, ha egy lírikus formai közhelyekbe rejti a közlendőjét. Bizony, akrosztichont írni nem divatos dolog manapság, minthogy az sem tartozik a „divatos" ismeretek közé, hogy a költészet nem csak varázslat, hanem mesterség is, az pedig már-már egészen ismeretlen, hogy e két fogalom nem zárja ki egymást.

Az *Ihlet* c. versében olvasom, hogy a költő „... kinéz a villamos ablakán ...", „... kezében golyóstoll, ölében kockás füzet", „aztán beírja patyolat 72,50, bevásárlás 218,30, patika 11–" „... aztán fogja a nehéz szatyort leszáll átszáll a másik / villamosra s igyekszik úgy elhelyezkedni / hogy tudjon mibe kapaszkodni és hagyja hogy a Duna / és az ég szemébe özönöljön". Nos, ihletnek meglehetősen prózai, de ez a nyilvánvaló irónia, amely a villamos és a Duna

között feszül, akarva-akaratlanul túlmutat önmagán. Azt még csak elvárjuk egy költőtől, hogy szemhatára átfogja a Duna és az ég határait, az azonban már alkat kérdése, hogy talál-e olyan biztos pontot a világban, amelyben megkapaszkodhat. Innen szemlélve költőnk zötyögő civilizációja valahol Kosztolányi sárga villamosával rokon, de míg Esti Kornél minden pillanatban ügyel arra, hogy a Duna és az ég között ne leljen kapaszkodót, Tóth Éva addig fel sem néz az égre, még nem érez biztos talajt a lába alatt. Ez az egyensúlyhelyzet persze nem kegyelem – minthogy a fedélzettel együtt a hajó is mozog –, hanem elsősorban elhatározás kérdése. Végső soron erkölcsi magatartás, ha úgy tetszik „fegyelmezett kétségbeesés", de mégis győzelem. Nem mondanám, hogy e harc közben „örökkék ég" virít a „felhők fölött", hisz a „csillagködökön túli sötét" igencsak „rátenyerel" e kékségre, de a *Hóhatár* verseiben ez a sötétség „körülhatárolt, / nem tud terjedni, mint a fény".

Tóth Éva költészete kezdettől fogva a fény megőrzésének és ápolásának kísérlete. Az a mérték, amelyet a „behavazott poklok" ellen állít a költő, nem egy készenkapott morális tételhalmaz, hanem napról napra kivívott, a küzdés hitelével hitelesített mérték, amely épp ezáltal válhat az elrugaszkodás biztos pontjává. Szép példája ennek a magatartásnak a *Csütörtök este* c. vers, amely elhallgatja a létezés személyes gyötrelmeinek és tragédiáinak kiváltó okát, csupán e negatív léthelyzetre adható lehetséges válaszokat rajzolja fel: „... gyengébb idegzetű embertársaim ilyenkor kinyitják / a gázcsapot / kiugranak a nyolcadik emeletről... Én nyitott szemmel fekszem a sötétben / és az egyetlen megváltásra várok / ami nekem éppen úgy kijár mint a többi arra / érdemtelennek / hogy felkeljen a nap". E látszólagos „passzivitás" mögött nem látható, csupán érezhető stációk vonulnak, de nem a szorongást és a félelmet erősítve, hanem át az éjszakán, a fény felé. Így aztán érthető, hogy Tóth Éva álmai nem a pokol bugyrait járják az ébredés félelmétől kísérve, hanem Tatay Sándor napsütötte badacsonyi szőlőhegyét, ahol köztudottan igen jó bor terem, s ahol szertartásosan és mégis olyan egyszerűen lehet az arannyal telt poharat a Nap felé fordítani.

Széles körben ismert Karinthy mély szellemessége, hogy a férfi és a nő miért nem érthetik meg egymást. Az ilyen és ehhez hasonló színvonalú megállapítások egytől-egyig igazak és a maguk nemében megtámadhatatlanok. E ténymegállapítást csak annyival lehetne kiegészíteni, hogy e bölcs ítéleteket szinte kivétel nélkül férfiak írták. A két nem hétköznapian nyers és metafizikusan titokzatos kapcsolata (vonzása és taszítása), alighanem örök kérdőjel marad. Tóth Éva lírája nem akar válaszokat gyűjteni még a különvélemény jogán sem, csupán kitapintja azokat a körvonalakat, amelyek e kérdőjel körül rajzolódnak. A művész-valóság viszony megküzdött egyensúlya, a „fegyelmezett kétségbeesés" attitűdje a nő–férfi, asszony–család viszonyra is rányomja bélyegét. E kapcsolat megközelítése természetesen a nő–asszony helyzetből indul ki, s tartalmában mindvégig az összetartozás és az egymásra utaltság, az önmegőrzés és az önmegvalósítás feszültségének feloldására irányul. Az a tudat, hogy a boldogság nem ajándék; hanem olyan igény, amelynek megvalósulásáért napról napra meg kell küzdeni, a *Hóhatár* lírájának alapköve. Tóth Éva erre az alappillérre nem palotát, de otthont szeretne építeni.

PAPP ISTVÁN

Benke László:

VÁLTOZÁS

Emlékszünk, annak idején, első kötete megjelenésekor szinte egyöntetűen állapította meg a kritika Benke Lászlóról, hogy Kormos István és Nagy László iskolájához egészen közel tanulta ki a mesterséget; már amennyit költő a versírásról megtanulhat. Nemigen volt kritikus, aki kételkedett volna: a *Csordítok nyírvizet* verseit (nagyobb részüket legalábbis) igazi lírikus, a pálya elején is biztos ösztönnel megszólaló művész írta. Nos, most, hogy piacra került Benke László második kötete, a *Változás*, szintúgy láthatjuk: továbbra sem szűkölködik hatásosan egyéni képekben, s legérettebb darabjai valósághű, szakmailag is jó szintű, inkább a hagyomány tendenciáira, mint a formabontó irányzatokra figyelő, vonzó versírói arcélt rajzolnak elénk.

Vonzó ez a versvilág, mert nincsenek nagyot hökkentő meglepetései, s amellett egyik feltűnő vonása a hasznos etika, az élhetőbb jövendő követelése; a munka, az alkotás, a szerelem, a hit, a jobbat akarás fogalmai határolják a költemények horizontját. S hogy percre se gondoljunk a könnyű szépség valamifajta derűs, ábrándos hangulatára, már az elején ilyenekre nyílik a kötet: „Szégyenkezhetek most / az útból elkotródva, félhetek / mint egy állat, reménykedhetek, / sírhatok / ellenem fordult történetemben." *(Történet 1)* Vagy: „Zápultam volna el a lét / előtt? Talán mégis jobb a lét / alatt kotyogni ezt meg azt." *(A csalhatatlanság tojásában...).* Másodsorban pedig vonzó azért is, amit Benke művel, mert úgy maradt hű a Kormos István-i, Nagy László-i verseszményhez, hogy a mesterektől tanultakat a maga egyéniségéhez igazította; az elleshető dekoráció mögött most több a végiggondolt saját gondolat, s merészebben adagolva van jelen versmondataiban a távolságtartó irónia. Míg egy-egy helyről a klasszikus ízű, untig kiaknázott dalformát halljuk; pl.: „össze kell a kévét rakni / kék mosolyt is benne hagyni / / vedd föl gyerek neked termett / hurcolni kell a keresztet", másutt a hirtelen felcsapó irónia vonzza magához a figyelmet: „Uram! / Hallgass meg engem / s a te kezeidből / adj nekünk egy jó nagy / helyzetfölismerést." *(Könyörgés konkrét potonért).*

Ám azzal, hogy rokonszenves költő Benke László, aligha mondhatok többet a felszínes jellemzésnél. Az egyenletesen sikerült, de nem túlontúl jelentős verseknek kijáró kétes elismeréssel illetni azt, ami valódi alkotás terméke, kártékonyabb a jószándékú kritikai tévedésnél, ezért teszem hozzá nyomban: Benke fontos és lényeges dolgokat mond, mégpedig ott és akkor, amikor saját ügyként fogalmaz meg társadalmi, közösségi kérdéseket; így és ettől korszerű költészete, ellentétben a sokféle idegen hatást csillogtató ún. intellektuális szövegkísérletekkel, melyeknek olyannyira bővében van fiatalabb költészetünk. Na persze, nem a szürkeség és az álegyszerűség az alkalmas vétó az érthetetlenséggel szemben, hanem a többrétegű, komplex, s legfőképp társadalmi vonatkozású, elsősorban is probléma-érzékenységével és éles körvonalú, szabatos gondolataival újat hozó versmodell. S hogy ezt éppen Benke kapcsán írom le, az azért van, mert kötetében található néhány ilyen, ha nem is hibátlan, de több, mint figyelemre érdemes költemény. Cím szerint: az *Irgalom*, a *Teremtés*, vagy éppen a *Viszony*, mely legjobb pontjain már-már József Attila-i mélységű; figyeljük csak: „Így hajtott ki magamból / a támadás / s az ölelni indult mozdulat / védekezésbe így meredt. / Micsoda föld! Eltaszít / és láb alól / talajt is veszni hagy. / Vonzása nincs, és úgy röpít / ha képzelem: / mellemre téve mind a két kezem / elcsöndesítő ragtapasz."

Látjuk, Benke költészetében a közösségi élmény érvényét az egyéni tapasztalás garantálja; korrelatív látomásait egyszerre erősíti a metafizikai gondolat és az érzéki tapasztalás; az a gesztus, hogy a legelvontabb képötlet csúcsán is mintha félkézzel a talajba kapaszkodna. Mindez sajátos izzást ad stílusának, igaz, ebből a formai mindentakarásból erednek tévedései is. Egyik legszembeötlőbb a tömörség kérdése; Benke többnyire ún. rövid verseket ír, és mégis: alig van ebben a kötetben olyan írás, amit ne lehetne kár nélkül kurtítani, tömörebbre venni.

„Nemzeti bűnünk, hogy nálunk mindenből irodalom lesz." – írta némi malíciával Szerb Antal 1939-ben; a megállapítás közel ötven év után sem vesztett sokat érvényéből; aktuális gondja, mint az könyvéből kiderül, Benkének is a mit kell, mit lehet, mit érdemes versben leírni, kimunkálni. A hihetetlen tömegű versáradat korában, ma, az alaposabb, igényesebb kötetszerkesztésre való törekvés lehet egyik gátja az elszürkülésnek; így hát nem egészen érthető az olyan írások, mint pl. a *Ha felnő a gyöngyvirág*, a *Gyertyaláng*, vagy a *Könnyű és tehér* szerepeltetése egy különben okosan, pontosan megszerkesztett könyvben. Az egyéni stílus és a megtalált mondanivaló további tisztázása érdekében mondom mindezt. Meggyőződésem ugyanis, hogy ez a konokul egyvonalú, de egyáltalában nem egyhangú költészet érett és méltó az olvasó és a szakma odafigyelő bizalmára.

„...én a vers – írja a költő *A vers útjában* – / homályában létem aranyporát kétmarokkal szórom szemetekbe, / mondván: vakuljatok meg, / most én következem." Az emlékezetes versélmény folytatásaként várjuk: hogyan s mivel. *(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982)*

KELEMEN LAJOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

RÁBA GYÖRGY verse 289
WEÖRES SÁNDOR versei 291
KENYERES ZOLTÁN: Csöngétől Pécsig (*Weöres Sándor pályakezdése,* II. rész) 292

*

NAGY GÁSPÁR versei 303
SZAKOLCZAY LAJOS: Az élére állított vers *(Nagy Gáspár: Földi pörök)* 305
RAKOVSZKY ZSUZSA versei 309
ESTERHÁZY PÉTER: Egy Pobjeda hátsó ülésén (*fejezet a Kis Magyar Pornográfia c. könyvből,* I. rész) 311
KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Ördögcsecs és sátántangó (regényrészlet, I.) 319
VASADI PÉTER verse 326
JÓKAI ANNA: Jöjjön Lilliputba! (elbeszélés) 327
RÓNAY LÁSZLÓ: Az első fáklyajel *(Jókai Anna: Jákob lajtorjája)* 336
TATAY SÁNDOR: Bakony *(Emlékek és találkozások,* XVII.) 339

*

SPIRÓ GYÖRGY: Momčilo Nastasijević *(Kelet-európai íróportrék,* IV.) 347
PÁLINKÁS GYÖRGY versei 354
PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték *(Szomory: Hagyd a nagypapát!, Molière: Tartuffe, Hugo: A királyasszony lovagja, Poliakoff: A természet lágy ölén)* 355
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten *(Cseres Tibor: Parázna szobrok; Szakonyi Károly: Holdtölte)* 363

1983 ÁPRILIS

VEKERDI LÁSZLÓ: Tiszta indulat és kritikus értelem *(Hankiss Elemér: Diagnózisok)* 367
P. MÜLLER PÉTER: Kritikafejtő *(Agárdi Péter: Értékrend és kritika)* 371
CSŰRÖS MIKLÓS: Versről versre *(Domokos Mátyás–Lator László: Versekről, költőkkel)* 374
ÁGH ISTVÁN: Daltalan énekes *(Serfőző Simon: Büntelenül)* 377
N. HORVÁTH BÉLA: Lengyel Péter: Rondó 381
TAMÁS ERVIN: Berkovits György: Mondta Gabes – magyarázta Gy. Bence 383

KÉPEK

GYARMATHY TIHAMÉR rajzai 290, 318, 335, 353, 366, 373

12,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
83-926 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ÚJ CSONTVÁRY-KIÁLLÍTÁS PÉCSETT. Április 14-én nagyszabású kiállítással avatják fel a megújított és kibővített pécsi Csontváry-múzeumot. Az ünnepségen *Köpeczi Béla* művelődési miniszter mond megnyitót, majd bemutatják *Szokolay Sándor* Örvendj, Pécs!, c. új zeneművét, melyet *Weöres Sándor*nak folyóiratunk felkérésére írott Csontváry-versére készített.

*

JELENKOR-ESTET rendeznek Pécsett április 12-én a költészet hete alkalmából, a Mecseki Ércbányászati Vállalat munkásszállójában, *Bertók László* és *Szederkényi Ervin* részvételével.

*

GYARMATHY TIHAMÉR festőművész kiállítása április 15-én nyílik meg a Pécsi Galériában. – Április 13-án a Baranya megyei Könyvtár „Ars poetica"-sorozatában *Szederkényi Ervin* beszélget a művésszel.

*

A KAPOSVÁRI CSIKY GERGELY SZÍNHÁZ április 1-én mutatja be *Katajev:* A Werthert már megírták c. színművét *Gothár Péter* rendezésében.

*

A MŰVELŐDÉSI MINISZTÉRIUM irodalmi és művészettájékoztatási főosztálya március 9-én – *Széchenyi Ágnes* előadásában – értékelte folyóiratunk tavalyi évfolyamát. A megbeszélésen részt vett *Rátki András* főosztályvezető.

*

CSORDÁS GÁBOR műfordításait mutatták be március 23-án a fővárosi Fiatal Művészek Klubjának új sorozatában, *Koszta Gabriella* színművész közreműködésével.

KÖLTŐNK ÉS KORUNK (Tanulmányok József Attiláról) címmel sokszorosított kiadvány jelent meg az Országos Pedagógiai Intézet gondozásában. A kötetet *Fenyő D. György* és *Gelniczky György* szerkesztette s fiatal tanárok és kutatók József Attila-tanulmányait foglalja magába. Az előszó és a szerkesztők bevezetője után az írások első csoportja az egyetemisták, az ifjúmunkásság és a középiskolai tankönyvek József Attila-képét elemzi, a második csoport a szakirodalom József Attila-képének változásait rajzolja meg 1945-től 1980-ig, a harmadik csoport pedig vegyes tanulmányokat, verselemzéseket tartalmaz.

*

SIPOS GYULA költő emlékére kiállítást rendeztek és irodalmi estet tartottak márciusban Dombóváron.

*

HŰLŐ ÁRNYÉKBAN címmel megjelent *Cs. Szabó László* önéletrajzi írásainak és – részben Magyarországon is publikált – interjúinak kötete Bernben, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában. A kötet függeléke közli *Czigány Lóránt* bibliográfiáját Cs. Szabó külföldön írt műveiről és a rá vonatkozó fontosabb irodalomról.

*

E számunk rajzait GYARMATHY TIHAMÉR készítette. 1915-ben született Pécsett. A Képzőművészeti Főiskolán végzett Vaszary János és Kandó László tanítványaként. 1946-ban egyik vezetője a „Galéria a 4 világtájhoz" elnevezésű művészcsoportnak. Számos nyugati, majd lengyelországi és afrikai tanulmányúton járt, a harmincas évektől szerepelnek művei hazai és külföldi kiállításokon.

RÁBA GYÖRGY

A tárgyak jóslata

Tisztul a porvihar

A föld kalandozó
szemcséi leülepednek
a fényesedő levegőben
dereng a tárgyak jóslata

A közelkép
lapátnagy dohánylevél
tévelyegni ez az erdőnk
egymásra hányt lándzsafejek
gömbölyödnek a szemhatáron
oldalukon kisérletük
a meddő vércsatorna

Az intő ujj a messze mutató
lehanyatlott korábban
hepehupákon rázkódott
az eggyé kerekített két tenyér
ezek itt már cserepei
csészeívük szétnyílt

Nincs idézhető
másik jövő
kristálygömbjét lehet csak összetörni
a mondott szó kövülete
nem hasad szét
szikrát ad kalapácsütésre

Eredj tovább utazó
ha pihenõ volt
ennél már itattak
ha tanácsadás ligete
visszhangját már testesülni látták
eredjetek hát más kopogtatások

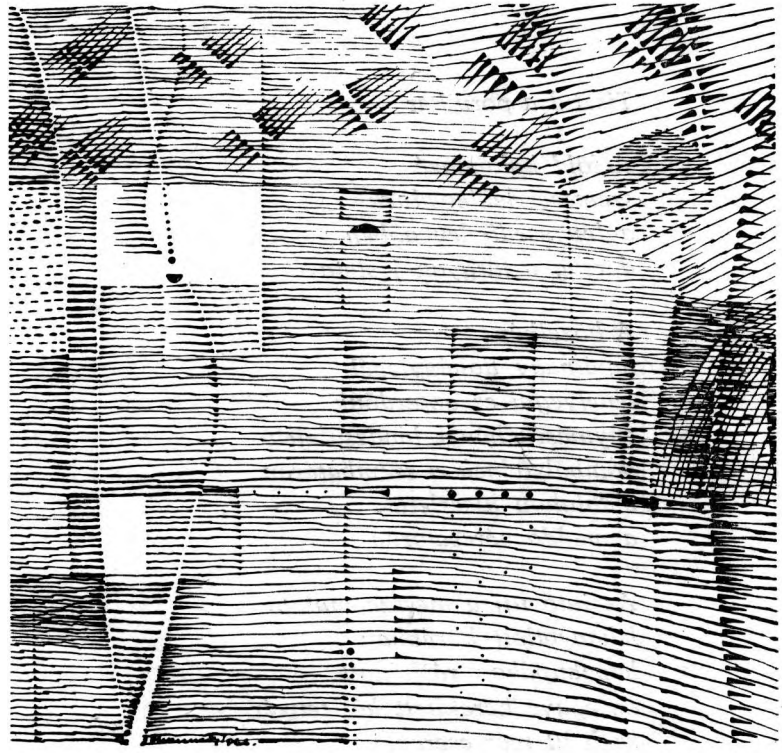

Kétsoros

Világosságból ered a sötétség.
Sötétségből ered a világosság.

Semmi sem hasonlít önmagához

Minden másként van
mint ahogy van
a semmi terped
otthonunkban.

Lapulevél

Takar békát, pókot, fűvet
a nagy lapulevél.
Letépik, fed kislány-fejet
a nagy lapulevél.
Illeg a kislány-fej felett
a nagy lapulevél.
Napernyő és kendő helyett
a nagy lapulevél.

Weöres Sándor

KENYERES ZOLTÁN

CSÖNGÉTŐL PÉCSIG

– Weöres Sándor pályakezdése –

II.

3. *Első versek, első írások*

A szavak ízlelgetése, a szavakkal való játék, a szóalkotás és ritmuspróba az ember értelmi fejlődésének elemi tulajdonságai közé tartozik. A kisgyermekkornak van egy szakasza, amikor mindenki költő, a legtöbb ember azonban kinövi és nyomtalanul elfelejti ezt a korszakot. Annak tehát nincs semmi különösebb jelentősége, hogy három-négy éves korában Weöres Sándor is afféle rigmusokat gyártott, hogy *„Csoma csoma cepelin, Csoma csoma csepelin, csoma csoma narancs"*, gyermeklélektanilag figyelemreméltóbb, hogy ezekre a rigmusokra és keletkezésük körülményére évtizedekkel később vissza tudott emlékezni, mert a korai pubertás általában letörli az emlékezet lapjáról a kisgyermekkori élményeket. Ezenkívül a verskészítés állandósulása és folyamatossága vallott az átlagostól eltérő szellemi fejlődésre. Elemista korától, amíg Szombathelyre nem ment, már többszáz verset írt pepita iskolás füzetekbe, s ezekből néhányat föl is használt későbbi köteteiben, a többi szorgalmas kutatókra vár, akik a szövegfilológia detektívmunkájával felderítik majd motívumainak felbukkanását és vándoréletét.

A tekintélyes füzethalomban már valóságos alkotói korszakok különböztethetők meg. A kisgyermekkori és elemista ritmuspróbákat alaktalanul hömpölygő vad, őskori versek követték, kemény, sziklaszerű sorok. Aztán hazafias periódus következett, romantikusan lángoló versek, vagy éppen sejtelmesen borongók és hősi elszánásról tanúságot tevők. Az addig inkább csak mennyiségileg szokatlan termés tizennégy-tizenöt éves kora körül kezdett költészettanilag is figyelemreméltó arányokat ölteni. Amint belekóstolt a Nyugat lírájába, tüstént megszólalt a hangján, mégpedig formailag egészen tökéletesen.

A formálás sikerét ő is érezhette, mert a közlési vágy ekkor kényszerítő erővel kezdte hajtani. Tanárai is biztatták, Pável Ágoston már egyenesen korszakalkotó jelentőségéről beszélt diákjai és ifjú hívei körében. A belső ösztönzésre és a biztató szavakra hallgatva küldte el verseit Karácsony Sándor ifjúsági lapjába, Az Erő-be. Nemzedéktársai közül ennek hasábjain jelentkezett még ugyancsak diáksapkásan ezekben az években többek között Bóka László és Képes Géza. 1928 őszén négy versét közölte a folyóirat, *A percvonat, Öregek, Szelek zenéje* és a *Tájkép* című*eket*. Ebből három később fönnakadt az önellenőrzés műszerein, de az *Öregek* bekerült első verseskönyvébe, szerepel gyűjteményes köteteiben és máig legismertebb versei közé tartozik.

Olyan árvák ők mind, az öregek.
Az ablakból néha elnézem őket,
hogy vacogó szélben, gallyal hátukon
mint cipekednek
hazafelé –
vagy tikkadt nyárban a verandán
hogy üldögélnek a napsugárban –
vagy téli estén, kályha mellett
hogyan alusznak jóízűen . . .

nyújtott tenyérrel a templom előtt
úgy állnak búsan, csüggeteg,
mint hervadt őszi levelek
a sárga porban.

És ha az utcán bottal bandukolnak,
idegenül néz a napsugár is
és oly furcsán mondja minden ember:
„Jónapot bácsi."

A nyári Nap
a téli hó,
őszi levél,
tavaszi friss virág
mind azt dalolja az ő fülükbe:
„Élet-katlanban régi étek,
élet-szekéren régi szalma,
élet-gyertyán lefolyt viasz:
téged megettek,
téged leszórtak,
te már elégtél;
mehetsz aludni . . ."

Olyanok ők,
mint ki utazni készül
és már csomagol.

És néha, hogyha agg kezük
játszik egy szőke gyerekfejen,
tán fáj, ha érzik,
hogy e két kézre,
dolgos kezekre,
áldó kezekre
senkinek sincsen szüksége többé.

És rabok ők már,
egykedvű, álmos, leláncolt rabok:
hetven nehéz év a békó karjukon,
hetven év bűne, baja, bánata –
Hetven nehéz évtől leláncolva várják
egy jóságos kéz,
rettenetes kéz,
ellentmondást nem tűrő kéz
parancsszavát:
„No gyere, tedd le."

Idegenek ők már a nagy világon.
Ki leste már el,
mikor a kályhás, sötét sarokban
a téli estén
árván lehajtják
a fejüket?
Ki leste már el,
hogy lóg az őszi levél a fán,
hogy libben egyet, ha jön a szél

és csöndesen, zavartalan,
halottan, búsan, érdektelen
hogyan pereg le
a sárga porba,
hogyan hagyja el
az ős világot,
akinek nincsen szüksége rá?

Bori Imre 1965-ben még az önálló szót kereső dadogásnak nevezte ezt a verset, és a benne megnyilatkozó hangot és szellemet teljesen a Nyugat körébe utalta. Nem is jogtalanul: a hangján elejétől végig uralkodó szelíd érzelmesség elkülöníti az igazán modern költészettől. Mégis van néhány vonása, ami érdemes a figyelemre és igazolja későbbi sikerét, s hitelesíti azt is, hogy Weöres ettől az 1928 szeptemberében megjelent és korántsem első versétől kezdi költői pályájának időszámítását.

A *Ballada két testvérről* és a *Himfy strófák* verselési megoldásai látványosabbak, hangzatosabbak, szabályos mederben csörgedezve ellenőrizhetőbbek is. Az *Öregek* szótagszámát soronként változtató heterometrikus vers, túlzással azt is mondhatjuk, hogy a szabadvers határán áll, vagy ha úgy tetszik, oldott szabadvers, amelyben metrikus elemek találhatók, de nem sorozatszerűen. A tizenegyedik és tizenkettedik sort rím kapcsolja össze, a sorok különben rímtelenek. A hangzás mégis egységes és tökéletesen érvényesül. Ebben a nehéz formában ez még érett, gyakorlott költőknél is a ritmusteremtés mélyebb képességeire vallana, egy alig tizenöt éves gyerektől viszont okvetlen bravúros teljesítménynek számít.

A vers érzelmi gazdagságát nagyon egyszerű stilisztikai eszközökkel éri el, néhány megszemélyesítésen, inverzión és egy metalepszisen *(vacogó szél)* kívül alig használ mást, mint köznyelvi fordulatokat. Az így mégis felfokozott érzelmi feszültség ugyancsak a szerkesztés mesteri adottságairól tanúskodik. Még figyelemreméltóbb az élmény feldolgozásának tárgyiasító, objektiváló módja. Az első sor önmagába zárt külön egység: útra bocsátja és mindjárt össze is foglalja az utána következő elmélkedéseket. Ezt a különálló sort tizenkétsoros szakasz követi, ez egyetlen hosszú összetett mondat, amelynek főmondata fokozatosan elhomályosul és jelentéktelenné válik a fontosabb közlendőt kifejező mellékmondattal szemben.

Tartalmilag az elhomályosulás azt jelenti, hogy az alany (a magányos szemlélő) háttérbe szorul és előtérbe kerül a tárgy, a megfigyelt (az öregek tevékenysége). A hagyományos élménylíra gépezete másképpen működött, abban a megfigyelő mindig megőrizte jelentőségét és szerepét. Kosztolányi egyik korai verse, az *Egyedül* a magányosság hasonló benyomásából keletkezett, de ott a költő végig a középpontban maradt, míg Weöres lábujjhegyen kioson saját verséből és magára hagyja a látványt. Pedig a személytelenítés csak hatásnövelő káprázat, hiszen az egész látvány puszta projekció nála, az öregek szomorú sorsának részvételi ábrázolásakor saját szomorú magányosságát vetítette ki a képzelet vásznára. A verset nem a később annyi bámulatos csodát teremtő beleérző képessége, szerepjátszó hajlama irányítja, hanem avval éppen ellenkező lelki folyamat vezeti: nem ő azonosul az öregekkel, hanem az öregek sorsát azonosítja saját magányával. Ez a magányosság, ez a meghatározatlan fölöslegesség-tudat pedig nem különleges életkörülményekre való állapot volt, hanem a gyermeklélektanban általánosan ismert jelenség: serdülőkori elhagyatottság érzés, ami a fejlődés egy szakaszában minden gyerekre rátör és levezetésül, csillapításul keresi tárgyát. Az *Öregek* a tárgyra találás leleményéből született. De a vers további értelmezéséhez egy kitérőt kell tennünk.

Az Erő lapjain közzétett négy verse előtt néhány hónappal a szombathelyi Hír július 15-i számában már megjelent egy rövid kis prózai írása, lírai novellája *Egyszer régen...* címmel. Ezt nemcsak azért érdemes följegyezni, mert ez volt a legelső nyomtatásban megjelent munkája – tehát nem a Pesti Hírlap és nem is Az Erő fedezte föl, hanem ez a kis helyi lap bocsátotta először nyilvánosság elé –, de azért is érdemes

megmenteni a feledéstől, mert ebben nyíltan és egyenes adásban sugározta szorongását és szomorúságát az a jellegzetes kamaszkori elhagyatottság, ami ekkori verseinek indítéka volt. Íme a novella:

„Ha néha hátrapillantok a rohanó idő szekeréről, mintha valami lomha és földrenehezült ködfátyol nyílna szét előttem, zavarosan, forrongva és homályos sejtéssel és mintha nagy, óriási színes emberek lennének előttem és szobák is olyan magasak, az ajtók is és elférek az asztalok alatt...

Néha este, a takaró alatt, amikor az éj csíkja lenéz a függöny mögül és amikor elfelejtek a Napba rohanni, félálomban és ingón táncoló parazsak között, amelyek egy alacsony, sötét égbolton rohannak lefelé, látok valamit behúnyt szemekkel és homályosan, látom a nagyanyámat, nagy, ócska kereveten ül és kötöget; tisztán csendül a fülembe a végtelenbe elszállt hangja; látom a dajkámat, amikor lerajzolta kocsisunk torzképét a homokba a mulattatásomra és feketén bomlik előttem két figura, lomhán és sejtelmesen, múmiák egy régi könyvből; anyám kitépte őket, mert féltem tőlük és ha felnéztem, kiemelkedni éreztem a két rémet a naptár lapjai közül...

És egyszer, éjjel, élesen elémömlött egy régi szoba. Öreg pap lakott benne, csendes ember volt és furcsán rázkódott nagy szakálla, sokat tréfált és nagyokat kacagtam rajta. Kis, rácsosablakú szoba volt, nehéz, poros függönyökkel, régi székek laktak a csendben, a Múlt palástja feküdt rajtuk, ott feküdt az asztalon egy elsárgult, régi német utazási album; a halott, az ittfelejtett Múlt temploma volt és Csend volt a papja, a zsoltárt pedig a régi zenélőóra énekelte...

És mindez eszembe jutott akkor... – Az öreg zenélőórát sokszor felhúztam nekem és sorra hallgattam százszor és százszor a Rákóczi-, Klapka- és Hunyady-indulót; régi díványon ültem, előttem állt a tiszteletes, tovább igazítva az órát... Vagy ott ült a kályha mellett, amelyet szarvas Diána-istennő ékesített, nyillal és tegezzel...

És egyszer egyedül maradtam a csöndes szobában az éneklő órával és mintha megmozdult volna a poros függöny, Diána leemelte volna a tegezét és a nehéz, boltíves falak kezdtek volna összeborulni...

És én úgy féltem akkor.

A szél fiának éreztem magamat és ez a régi szoba elvett tőle és rabszolgájává tett. Nem fogom tűrni tovább, hogy zsarnokosokodjék felettem. Lélegzet-fojtva hallgattam. A szél belesivított a kályhacsőbe; Diána megrettenve nézett, az asztalterítő lebbent egyet és a szél mintha engem hívott volna.

Ekkor elhatároztam, hogy világgá megyek.

Másnap fogtam a kis fakardomat, játékpuskát akasztottam a vállamra és magamhoz vettem a mogyorófa-nyilat, amit a kocsisunk csinált nekem. Dicsőségre vágytam és messze akartam menni, harcba, csatába, a Nap felé, igen, és a Múltat is le fogom győzni, ami akkor nagyon keserűnek tetszett előttem, sokkal inkább, mint most, ma sem értem, miért.

És igen, az emlékeimet is le fogom győzni, amikor beletorkoskodtam a cukorba és anyám a kezemre ütött; amikor keveset kaptam karácsonyra a Jézuskától és nem imádkoztam sem reggel, sem este és dacosan kijelentettem: Jézuska nincs is... És hamarosan megtudtam, hogy igazán csak áltattak vele és ez nekem nagyon rosszul esett és úgy éreztem, hogy Isten sincs, hogy vele is csak a gyerekeket áltatják és gyereknek, velem összeforrott, örök gyereknek éreztem az öreg tiszteletest, aki szent könyveket olvasott...

Kifordultam a kapun és elindultam.

Oda akartam menni a sárgán sugárzó, lomha, vad tűzgolyóba; nem akartam akkora lenni, hogy odáig felérjek, mert éreztem, hogy akkor engem égetne a Nap és mögöttem, óriási testem mögött árnyékra lelnének; a szelek szárnyán akartam a Nap fölé repülni, ketté vágni kis fakardommal és majd hideg lesz, mindenki megtagy, és nem marad más, csak a szél meg én.

(A faluvégen jártam ekkor.)

Egyszerre csak egy kis, fehér ház kapujából nagy sárga kutya kaffogott rám. Fehér fogai csattogtak, vérben forogtak dühös, barna szemei; farkával vad erővel

csapkodta a kaput. És a ház felett vakítva nevetett a Nap... És én legyőzöttnek éreztem magam és sírni szerettem volna...

De csak egy pillanatig. Aztán elfelejtettem szelet, Napot és vén szobát, mindent, mindent...

Elfelejtettem a fakardomat. Nyilam kizökkent a nyakamból.

Csak a dühös kutyát hallottam, amint ugatva csapkodta a kaput.

*

Ez játszódott le előttem újra, egy pillanat, Isten tudja, hányadszor, ezredszer talán. És mindig este, mielőtt elalszom, zavarja nyugalmamat.

Este félek tőle, nappal mosolygok rajta.

És néha úgy látom, hogy a kaffogó kutya növekszik, növekszik óriásira és eltakarja a tornyot is és nem látok mást, csak a dühöngő ebet...

Mellem összeszorul és sírni szeretnék ilyenkor.

Mert hányszor, de hányszor szaladtam meg azóta ettől a korlát mögül ugató kutyától, otthagyva a kerítés alatt fakardomat, mogyorófa-nyilamat elérhetetlen, sajgó légváraimmal együtt örökre, örökre..."

Ez a kis írás még kezdetlegesen és nagyon átlátszóan kapcsolódott nyilvánvaló irodalmi minták áramkörébe. Arany János két közismert költeményének, *A gyermek és szivárvány*nak és a *Juliska elbújdosásá*nak hatása első olvasásra is tetten érhető rajta. De a hagyományhoz való kapcsolatnál fontosabb a saját verséhez fűződő viszony. A kis elbeszélésnek – amelyben a tiszteletes alakja a csöngei lelkészt, Hutter Zsigmondot idézi elénk – három érzelmi mozzanata van: a magányos szorongás, a lázadás és a visszarettenés, vereség, beletörődés. Mindhárom mozzanat – verssé váltan, átalakulva, közvetítőleg – föllelhető az *Öregek*ben is, mint végig jelenlévő és megnyilvánuló alapérzésének hullámzása.

A magányosság és szorongás az öregek szomorú sorsában ölt testet, az objektiváció, a tárgyiasulás egyszersmind a rezignáció elemét is magával hozza. Az öregek sorsa, a magányosság és elmúlás egyetemes méretűvé nő: az emberi élet, sőt a létezés jelképévé válik és sorsszerűsége kényszerítő, megváltoztathatatlan és törvényszerű folyamat képét ölti. Ha megfigyeljük a leírt jeleneteket, észrevehetjük, hogy a bennük szereplő öregek többnyire nemcsak elhagyatottak, hanem szegények is. A vers mégsem ezt a társadalmi dimenziót bontja ki, hanem Weöres versírói hajlamának engedelmeskedve és a tárgyát kereső kamaszkori projekciónak megfelelően az egyetemes érvényűnek, kozmikus méretűnek látszót ragadja meg, ami mellett eltörpül a mindennapi perspektíva.

De hol látható meg a versben a dac és szembeszegülés mozzanata, ami az *Egyszer régen*... istentagadásában és elbújdosási jelenetében oly nyilvánvalóan kiütközik? Az elhagyatottság és a beletörődés szövegszerűen szerepel benne, a lázadás azonban láthatólag hiányzik belőle. Pedig ott van ez a mozzanat és mindenki érzi, amikor olvassa a verset, csak nem szavakban nyilatkozik meg, hanem az előadás indulatában tör fel. Ahogy az *„És néha, hogyha agg kezük játszik egy szőke gyerekfejen"* kezdetű szakasz végén keményen, élesen fölcsendül az *„áldó kezekre senkinek sincsen szüksége többé"*, az nem rezignált kijelentés, hanem valóságos vádbeszéd. Az érzelmileg magasraemelkedő csúcspont után aztán hirtelen megtörik és alászáll a hang: *És rabok ők már*... A versnek ezt a belső ívét azonban nem az irodalomtörténeti kutatás fedezte föl, hanem az alkotó művészet vette észre: Kodály Zoltán építette rá híres kórusművét.

Kodály akkor olvasta a verset, amikor 1929-ben Bónyi Adorján már idézett fölfedező cikke után egy hónappal a Pesti Hírlap Vasárnapja újra közölte. „Az *Öregek* című verset én 14 vagy 15 éves koromban írtam, és a Pesti Hírlap Vasárnapjában jelent meg egy diáksapkás fényképemmel együtt. Kodály mester ezt látta meg, elolvasta és megzenésítette, aztán legnagyobb meglepetésemre levelet kapok Kodály mestertől, melyben engedélyt kér az *Öregek* kóruselőadására és kiadására." (Moldován

Domokos i. m.) „Weöres Sándort még nem ismertem, amikor egy újságban, gondolom a Pesti Hírlapban megjelent az *Öregek*, a költő diáksapkás arcképével. A vers mindjárt megkapott, mert ritkán hallani ilyen őszinte érzést és főleg fiatalember szavában az öregek iránti szánalmat. Az *Öregek* egyúttal bizonyság arra, hogy nincsen korhoz kötve a költészet, tizenöt éves korában is írhat valaki jó verset." (Czigány György: *Borsos Miklós és Weöres Sándor.* Látóhatár, 1967.)

Weöres verse Kodály egyik legszebb kórusművének lett ihletője, ám a vers első elolvasása és a komponálás között valószínűleg hosszabb idő telt el, mint ami az emlékezésekből kiderül, mert a kórusdalt a Kodály-bibliográfia 1933-ra teszi, kottája pedig 1934-ben jelent meg a Magyar Kórusban. Levelezésük tanúsága szerint ekkor vette föl Kodály a személyes kapcsolatot a fiatal költővel, s 1934-ben el is látogatott Csöngére, hogy megismerkedjék a helyi népdalokkal. Weöres néhány későbbi kijelentése, amelyben megismerkedésüket évekkel korábbra teszi és a vers megjelenésének idejéhez kapcsolja, minden bizonnyal tévedésen alapul.

A kórusmű mint zenei interpretáció a vers érdekes és megfontolandó értelmezését nyújtja. Kodály mindenekelőtt jónéhány apróbb-nagyobb változtatást hajtott végre a szövegen, ezek közül kettőt érdemes megemlítenünk. Weöresénél sokkal módszeresebb logikájával észrevette, hogy a vers elején a „veranda" elüt az ábrázolt képektől és ezért a sort úgy igazította ki, hogy az öregek a tikkadt nyárban a „ház előtt" ülnek. A kép így egységesen falusi hangulatú lett. A „veranda" szót később Weöres is kicserélte, de Kodály megoldásában alighanem zavarta a szóismétlést előidéző névutó *(ház előtt – templom előtt)* és ezért azt írta, hogy *„tikkadt nyárban a tornácon"*. A javítás tökéletes hangzással illeszkedik a vers ritmusába, de arra vall, hogy Weöres nem értette meg vagy nem fogadta el Kodály korrekciójának szociális tartalmát: más társadalmi réteg öregjei ülnek napfényes tornácokon és mások a ház előtt a falusi utcán. A másik lényeges szövegváltoztatást elfogadta a későbbi kiadásokban. Kodály elhagyta a vers utolsó tizenhat sorát, mert fölösleges ismétlésnek és valószínűleg túlságosan lágynak, sőt érzelgősnek találta.

A vers eredeti befejezése éppen a dac és lázadás keresett mozzanatának érvényesülése ellen dolgozott, csökkentette már csaknem kielemezhetetlenné. Márpedig Kodály – megintcsak hibátlan logikával és nagyszerű lélektani érzékkel – fedezte föl a sorok mögött a magány, elhagyatottság és halál ellen föllobbanó haragot és tehetetlen dühöt: vagyis a vers érzelmi gazdagságát. Értelmezését a vegyeskarra komponált kórusműben két helyen is határozottan érvényre juttatta. Először az *„Élet-katlanban régi étek"* kezdetű dal-betét szerkezetében. A hang itt gyönyörű fokozással emelkedik a *„te már elégtél"* sorig, a sort emelt hangon, drámaian meg is ismétli, aztán lezuhan a feszültség: *„Mehetsz aludni"*. Majd újra felépül az előbbi is, a *„senkinek sincsen szüksége többé"* kemény, vádlóan felhangzó B-dúr forte dallam, amire lemondóan válaszol G-mollban az *„És rabok ők már"*. Kodály értelmezésében a vers tagoltabbá és kifejezőbbé, expresszívebbé vált, távolabb került az impresszionizmus pasztellszíneitől. Ezt az értelmezést nemcsak az idézett elbeszélés igazolja, hanem Weöres ekkortól kibontakozó költői útja is megerősíti.

4. *Vonzások és vonzódások*

Bónyi Adorján beharangozó cikke és az első sikerek megnyitották előtte a lapok és folyóiratok kapuit. 1929-ben már tizenkilenc verse jelent meg, néhány közülük többször is összesen huszonkilencszer látta nyomtatásban a nevét. A szerencsés csillagzat alatt ajándékba kapott siker azonban veszélyes csapdának mutatkozott és az elkövetkező időszakban kellett válaszolnia arra, hogy verselő gyerek-zseniből állhatatos munkával és kitartó önneveléssel költővé fejlődik-e, vagy elhamvad a föllobbanó fényben és emlékét csak a magyar irodalom tünékeny akrobatamutatványaként őrzi meg a krónika. A vékonydongájú, cingár legényke szívós szervezetűnek bizonyult. Önmagával hibátlan energiagazdálkodást folytatva, eltökélten kezdett el dolgozni. Kísérletezésének ütemét, szellemi tájékozódásának irányát irodalmi, művészeti isme-

reteinek gyarapodását megbízható forrásokból követhetjük nyomon. Barátjával és nemzedéktársával, Illés Árpáddal, valamint két kitüntető támogatójával, Kosztolányi Dezsővel és Babits Mihállyal folytatott levelezése önéletrajzi regényként tárja föl lelkét. Ennek a regénynek iktatjuk ide néhány epizódját, kiegészülve Vas István emlékezésének egy részletével.

(. . .) „Azt hiszem, típusa vagyok a műélvezőnek – egyszer például egy Kernstock-kép olyan erővel hatott rám (emlékszem: a Várost ábrázolta), szédítő, szökkenő gyárkéményeivel, füst-hídjaival, alattuk a Mező szédületes üressége, hogy a társam észrevette, hogy sápadok és gyöngyözik rajtam a hideg verejték. Mondom: egy képtől.

Úgy hiszem, a festészethez is, zenéhez is közelebb állok, mint az irodalomhoz. Voltaképpen: bármelyik is csak kifejezőeszköz a belső lélekzajlásokhoz, kráter a lávához. De én a festészet kifejezőeszközét mindig teljesebbnek éreztem, mint az irodalomét . . . úgy érzem, ha rajzolni tudnék (amit annyira semmitse tudok, hogy pl. nem bírom papírra dobni egy lóherelevél körvonalait), sokkal több és magamat-kifejezettebb volnék, mint így, a versekkel. A suszter maradjon a kaptafánál – mondta valami agg szállóigegyáros és igazat adok neki. Megmaradok laikus műélvezőnek.

(. . .) Érdekesnek találom, hogy a nő-téma mint olyan, tudtommal nem foglalkoztat. Nekem az újabbkeletű lírámat szinte ez tölti be – tudod, nem »szerelmi zengedezés«, ezen már talán igazán túl vagyok, hanem *a nőt* nézem, mint egy modellt, és rajzolom, mint egy piktor, az irodalom rögzítő-eszközeivel.

Néha volt egy-egy föllobbanó elgondolásom, amit szinte kínlódva szerettem volna papírra vetni. Emlékszem, egy éve körülbelül, tizenötéves szerelemmel . . . butaság volt, de megkínzott. Akkor nagyon élesen láttam egy képet: vidáman, gondtalanul, nevető szemekkel a Lány arcát, amint belenevet valamibe, fátyolozó, kékes-lilás ködökbe, és hátul, a ködök mögül kapcsolattalanul fölemelkedően, az én arcom, úgy, amint akkor kinéztem: gyűrötten, álmatlanul, karikásan. Persze azóta is csak elgondolás maradt: nem akarok kontár lenni.

Hát csak írogatok. Célom, hogy a sokféle hatás alól, amiknek járma nyögöm, épséggel és erővel szabaduljak. Kosztolányi Dezső a nagyszámú irányítóim közül, akinek jobban mint nem tanácsai alá simulok: ha biztatni fog, mint érvényesülési lehetőségre és nem csak mint szemétgyarapításra, egy vadmodern, szabadverses drámát fogok csinálni. Akkor azonban színházat is akarok keríteni – minden még nagyon valószínűtlen.

Egyelőre – még két évet számolok erre – az irodalomban való gyökérverés a célom, Ezalatt akarok kimászni az impresszionista irányból is, ami ma már (irodalmilag és festészetileg, nem gondolod?) jócskán kimerítődött és legalábbis új tartalmi, formai és stílusbeli árnyalat kell bele.

(. . .) Kik a kedvenc íróid és festőid? (nekem a festészeti tájékozottságom meglehetősen hézagos, mert különösen a régi festőket majdnem kizárólag csak reprodukciók után ismerem, az újabbaknak pedig sose a legreprezentánsabb alkotásaikat láttam: mégis Kernstock és mint rajzoló Molnár C. Pál áll hozzám legközelebb. Rudnay sötét-viharos tónusait is nagyon szeretem, de Rudnay talán túl sokat kezeli ugyanazt a témát. Rippl-Rónait valahogy már távolabbról szemlélem, Vaszary azok után a kevésszámú képek után, amiket láttam tőle, a zsánereknek lehet biztoskezű érzékeltetője. A külföldi moderneket csak névről ismerem.)

(Weöres Sándor levele Illés Árpádhoz; dátum nélkül)

(. . .) Most egy párnapos győri időtöltés után, Csöngén verem a falhoz az időt, egy sánta idők zsákjában felejtett kis vasi faluban. Hogy néhány külsőséges adatot fölsoroljak, a legközelebbi „város", azaz hogy csak bevásárlóhely, vagy ahol az ember a cipőjének valódi flaszteren való kopogásában gyönyörködhetik – Celldömölk – tizenöt kilométerre van. A legközelebbi vasútállomás Csöngétől nyolc kilométer. A győri reáliskola magántanulója leszek, ott lesz instruktorom, akihez hetenkint kétszer-háromszor föl fogok járni nyúzatni magam. Győr tőlünk azonkívül, ha keveset nem mondok, tizenöt állomásnyira van. (. . . .)

Egyelőre főfoglalkozásom, hogy biciklizek és dinnyelekvárt eszem, amik önkény-

telen szimbólumai a polgári, zsírostapintású elcsitultságnak, ami most ráhasalt az én nyugtalan önmagamra és nagyon kellemes. Hogy meddig tart, nem tudom – de ha örökre, akkor tán sose fogok már azért tollat-ceruzát a kezembe, hogy verset írjak. Talán nem is bánom, cserébe azért az önmagamtól való háborítatlanságért.

Nappal franciául és kínaiul szándékozom megtanulni. Éjjel írni szoktam: külső és belső körülmények összepaklizása folytán csak éjjel tudtam írni, de mostanában éjjel se: ennélfogva az éjjeleket, jobb híján, alvással töltöm. Pedig nagy, sziszifuszi terveket szoptatgattam: rengeteg témám van, de bármelyiket forgatom elő és elkezdem a kidolgozást, megírok egy darabot belőle és addig javítom-javítom, hogy agyonjavítom és végre abbahagyom. (. . .)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz. 1929. X. 1.)

(. . .) nem tudom, amikor Mester fiatal, nagyon fiatal író volt, kapott-e levelet az akkori zseni-íróktól, teszem (ki volt akkor, abban az átmeneti korban?) Kiss Józseftől vagy Ábrányi Emiltől: valószínűnek tartom, hogy igen, és így Mester már amikor levelét írta, tudta, hogy ezzel nekem mit ajándékozott. Talán arra is gondolt, hogy az olyan karácsonyfás örömöket, mint nekem a Mester levele, most kell elörülni, mert két-három év múlva már késő lesz. Mikor Mester levelét megkaptam, éreztem: mégis csak gyerek vagyok – még mint eleven Rimbaud-reminiszcencia is.

(Vajjon Rimbaud – akihez annyiban talán hasonlítok is, hogy éppen ilyen *balul kora-bácsikás lehetett*, mint én vagyok – amikor megtudta, hogy ő „kölyök-Sekszpir": éppen ilyen nagyon-gyerek lett utána?).

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1929. X. 14.)

(. . .) Mostanában valami állandó nyomottságon kívül is nagyon sokféle bajom van: krónikus téli torokfájásom, délutánonkénti 37,2–3 tizedes hőemelkedés, amit az orvos a neuraszténiának tulajdonít, aztán szépszámú lukas fogaim megreparálásának a közelsége, ami énnékem embertelenül nagy tortúra. De megbocsásson Mester, hogy ezekkel az aprólékos ügyekkel traktálom – az is igaz, hogyha a »nagyobb« ügyekről akarnék írni, akkor akár tollat se fogjak – pedig még volna egypár írnivalóm. (. . .)

Egyébként csak úgy minden szakértelem és előtanulmány nélkül, dilettáns módra, észak-göcsejvidéki szókat és szófordulatokat gyűjtök, anélkül, hogy bármilyen tervem is volna vele. Úgy sejtem, azért akadni fog közte egypár eddig figyelmen kívül hagyott. – Most a népnyelv úgyis nagyon érdekes változáson megy át: beleszövődnek a társaséletben az »intelligencia« által használt szavak és így egy nagyon érdekes keverék jön létre. Pédául jellemző, hogy még ezelőtt valamivel fölkapták a parasztlányok, hogy egymásnak az uccán úgy köszöngessenek: »pardon« – »pardon«. (. . .)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, dátum nélkül)

(. . .) hogy azonnal belecsapjak az impresszionizmusról való polémiák húrjaiba, hogy Egiptom »impresszionizmus«-áról beszéltem, az fölületesen megfogalmazott kijelentés volt. Átlátom, hogy az inkább *ekszpresszív* és *dekoratív*. Én azonban szeretek (tán csak szeretnék, mindenesetre akarok) a jövő szemével nézni a jelenünkre és úgy érzem, nem olyan szörnyű ellentétek ezek: impresszionizmus, ekszp. stb. Mondjuk ellentétek is talán, de mint ilyenek, sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint egy nem-ellentétes harmadik dolog, mint ahogy, ugye, a jobb- és balkéz már csak fordított helyzetüknél fogva is ellentétesek és mégis »rokonok«, jobban, mint bármi nem-ellentétes valami, a csizmahúzótól a holdsugárig és vissza. – Úgy érzem, hogy ezek az »izmus«-ok a maiak játékszerei, és a jövőben mindez nem lesz más, mint *a XIX. századvég és a XX. századelő művészete*. Voltaképpen azt akartam mondani, hogy Egiptom művészete a ma művészetének egy talán nem is primitívebb, vagy csak technikailag (vagyis külsőségesen) primitívebb párhuzama. Ahogy az egész reneszánsz szobrászat második (első: a latin) reinkarnációja.

Még valamit az »impresszionizmus« fogalmáról: ez egy program volt és nem kikristályosodás. Program szerint pedig lehet klozetra járni, de nem művésznek lenni. Az impresszionista festők pedig azért voltak mégis (talán a legnagyobb) művészek, mert – program szerint – nem voltak impresszionisták. Program szerinti impresszionisták vagy nem is voltak, vagy szétkenődtek a múlandóságban.

Az ekszpresszionizmus szintén csak favázféle. Aki Ekszp. ma értéket adott irodalmilag (a festőket, sajnos, nincs módomban komolyan megismerni) az túl is lépett a programon. Kassák vitán felül álló értékeket adott, de csak azóta, mióta nem ekszp. – program szerint. Pedig mai munkáiban is, főleg verseiben az ekszpresszív elemek uralkodnak, mégis, Komlósi [sic!] Aladár azt írta róla, hogy minden irányon kívül áll. Ilyen író Révész Béla is (ismered a munkáit?)

Azt írtad rólam, hogy nem vagyok az impressziók embere. Ennek örülük. Ugyanis a gazdag impressziós-szimbólumos aratnivalót már óriási kaszások (Ady stb.) elintézték elő.tem, úgy, hogy én már legföljebb csak markot szedhetnék mögöttük. Azt hiszem, ezt már írtam. Új aratnivaló táblák kellenek. Ezért most igyekszem a Kelet felé orientálódni. Különben az ekszpresszió valóvá-valósítását akarom elnyelni a szegény utánam jövők elől (hehe), anélkül, hogy programomba fulladnék: persze ez nehéz. (. . .) *(Weöres Sándor levele Illés Árpádhoz, dátum nélkül)*

(. . .) közben egy elbeszélő költeményt akarok csinálni, egy verscikluson is gondolkozom. De még sok minden foglalkoztat: Stravinszky–Bartók-ízű zenedarabok forognak bennem és megpróbálom lekottázni a melódiájukat (ami nincs), két verset is írtam, és egy új pálinkafajta elméleti lehetségessége foglalkoztat. (. . .)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1930. febr. 20.)

(. . .) Lassanként végleg lepörög rólam a dekadencia és „izmusos" gondolkozás utolsó ragadós csöppje is. Lassanként ugyanazzal a szemüveggel tudom olvasni Herczeg Ferencet, mint Kassák Lajost: már nem befolyásol úgy az abszolút élvezetben sem az előbbinek a nyárspolgár-csemege-mivolta, sem az utóbbinak a mindenáronvaló mesterkélt újat-mondani-akarása. Lassanként egyre jobban az abszolút szem leszek, aki csak néz, de nem vélekedik. (Vagy ez is csak „program"?)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1931. febr. 11.)

Átmentünk a gyermekszobába. Kosztolányi kamaszmása hűvös udvariassággal üdvözölt. A másik fiú nevét a bemutatkozáskor egyszerűen Vörösnek hallottam, és így, amikor egy év múlva a Nyugatban a mutatós Weöres névvel találkoztam, nem azonosítottam Ádám „játszópajtásával". (. . .) Pedig mire Kosztolányiék gyerekszobájában találkoztunk, már felfigyelhettem volna verseire a Pesti Hírlap vasárnapi mellékletében, többek között arra a tizenöt éves korában a gyárfüstről írt Himfy-strófára, melyet ma is megtalál az olvasó összegyűjtött verseiben, aminthogy már igazi Weöres-vers volt:

És őt vajjon ki sajnálja,
ki suttogja: „ó, szegény"? . . .
– Anyja: gépgyár nagy kazánja,
apja: koksz és barnaszén.

De így, ismeretlenül, nemigen tudtam komolyan venni, amit Kosztolányi mondott róla:

– Bemutatok neked egy kisfiút, akiből nagy költő lesz.

(Vas István: *Nehéz szerelem.* 1972.)

(. . .) Ami a győri dolgaimat illeti, tanácskapásokat és hozzá-nem-értőkkel való kénytelen-kelletlen vitatkozást, effélébe én is sokszor belesodródom. Nekem is elmondták elégszer, hogy írjak ilyen vagy amolyan verset: az özvegyek szívfájdalmáról, a háromszínű lobogóról stb., én legtöbbször aztán rájukhagytam, hogy majd megírom, ha pedig másodszor is előhozzák, akkor megmondom, hogy a téma nem nekem való. Legutóbb egy névnapi köszöntőverset akartak velem íratni: erre már aztán én is kicsit, hogyismondjam. Így vagyunk mi már csak, bizony, *művészemberek.*

Az is efféle eset, hogy nemrég előadást tartottam a gazdakörben, az előadásra úgy kértek föl, még pedig a modern költészetről. Szép föladatnak láttam és hittem, egy falu népét közelebb hozni a modern lírához. Előadásom végén azután a helybeli papbácsi, aki mellesleg szólva mindig és mindenütt úgy viselkedik, mintha ő tojná a spanyolviaszkot, fölszólamlott, hogy hát mindez igen szép, de azért nem így van ám és a modern költészet egyáltalán nem lehet maradandó, vagyis van is és nincs is és

hogy Adyt már egészen elfelejtették stb. – de ebugattát, hátha már egyszer előadástartásra fölkérnek, legalább annyit elvárhatok, hogy a végén nem tartanak egy kontraelőadást! Na nem igaz? *(Weöres Sándor levele Illés Árpádhoz, dátum nélkül)*

(. . .) A véleményeim mintha határozottabbakká válnának. Már régóta marxista vagyok, a számmal, újabban kicsit a fejemmel is és a kezemmel is. A hetedik osztályt a hátam mögött hagytam, elméletileg már nyolcadikos vagyok, és most elég sokat dolgozom fizikai munkát. (. . .)

Egy kiadós világtörténelem ókori részében fölfödöztem egy csomó szószerinti prózai fordítást ó-egiptomi, héber, khaldeai, asszír emlékekből. (. . .) Legjobban az egiptomi érdekel. Csodálatos, gyönyörű irodalom. A múlt század első felében még emészthetetlenül groteszkek lettek volna a kifejezései, de a jelen úgy látszik, befejezte a Magellán-utat a Szépség glóbusza körül és találkozott vele. (. . .) Eszembe jutott, hogy megkísérlem, a szószerinti fordításból „műfordítást" csinálni. (. . .)

A rímes formát választottam, bár ez nem mindig előnyös az illető műre nézve: az egiptomi írások egy különös, közös szépsége, valami titokzatos, megfoghatatlan dermedtség teljesen elsikkad a rímek között. Meg aztán egy másik szépség is fönnakad a rím-rostában, ha azon rostálom át a verset: ezt így nevezném, hogy: árnyalatlanság. Az egiptomi vers először színtelennek látszik, de aztán rájövünk, hogy a színek csak szigorúan el vannak választva egymástól. Például:

„Sűrű sötét az éj,
dühöng a déli szél,
jó Budavár magas
tornyán az érckakas
csikorog élesen."

Ezek mind apró, egybefolyó színfoltok. Budavár magas volta, a torony és az érckakas csikorgása már elválaszthatatlanul egybefolyik, sőt valamivel távolabbról, de teljesen az éj is és az, hogy a „sűrű", „sötét" és a déli szél is, ami „dühöng". Nemcsak a rím tartja össze őket, egyik a másik nélkül amúgy sem állhatna meg. – Vegyünk most egy egiptomi verset, egy Rá-himnusz részletet:

„Gyermek, aki minden nap megszületik,
aggastyán, akit a korlátos idő körülölel,
aki az örökkévalóság hídján átlépeget,
esztendőknek fejedelme."

Ezek mind különálló színek széles ecsetkezeléssel fölrakva és végeredményben egy teljes egészet alkotnak. De egymáshoz soha nincs több közük az ellentétességnél: az első sor egy fehér, a második egy fekete színű sornak vehető – nem állhatna meg az egyik a másik nélkül, de nem olvadnak össze.

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1931. júl. 16.)

Kedves Mester, engedje meg, hogy itt-mellékelve elküldjem néhány újabb írásomat. Kettő közülük saját vers, három fordítás németből (Werfel költemények) és kettő ó-egiptomi töredékek alapján készült; szószerinti magyar prózai fordításból ültettem rímbe a két ókori dolgot, a szöveghez, amennyire csak lehetett, hű maradva. Nem tudom, hogy kiérzik-e a rímek fátyla alól a Kemt-beli költők nyers monumentalitása, akik nyilvánvalóan nem ismertek esztétikát, nem ismertek külön-külön szépet és csúnyát és éppen ezért tudtak szűzi-szépet alkotni, irodalmiasság nélkül örökkévaló irodalmat: ők ösztönszerűen adtak mindent úgy, ahogy van, nem tudatos elhatározással alapítva „naturalista iskolát", aminek programjai, kontúrjai és irányelvei vannak. Nem tudom, nem vandalizmus-e ezeket a rímtelen, szűzi dolgokat jambusba (bár önkénytelen jambusba) és rímbe helyezni, nem olyan-e valahogyan, mintha valaki Bach preludiumából dzsesszeket csinálna, vagy uccai plakátnak használná föl Rafael valamelyik Madonnájának a motívumait. Jó csomó egiptomi, khaldeus, héber,

asszír írás fordítása került a kezembe és úgy éreztem, hogy soha-nem múló irodalmi abszolút értéket rejtenek és bámultam, hogy ezekre az értékekre, tudtommal, a világ fület se billent. (. . .) *(Weöres Sándor levele Babits Mihályhoz. 1931. dec. 28.)*

(. . .) Előreláthatólag egyelőre egy ideiglenes állásban fogok elhelyezkedni a „Vasvármegye" napilapnál, mint újságíró-gyakornok. Messzemenőbb tervem, hogy áttérek unitáriusnak és pap leszek. Az unitárizmus az én gondolkodásomnak teljesen megfelel: nem határozza meg Istent közelebbről, a bibliával szemben pedig egyáltalán nem áll a kritikátlanság álláspontján. A „relativizmus" vallása. A keresztények szerint „komolytalan" vallás, a tudomány szerint „komolytalan" tudomány. Vagyis: egy lebegés minden között. Mohamed koporsója, ahonnan az égre éppen olyan könnyű ugrani, mint a földre. Éppen nekem való trambulin volna, aki még nem tudom, hogy hová kell majd ugranom. A százszázalékos komolyság pedig, álljon akár dogmatikai, akár tudományos, akár „szabad", akár mindennapi alapon: sose volt kenyerem. (. . .) *(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz. 1932. okt. 13.)*

(. . .) Éjszaka a Vojtina Ars Poeticájá-t szedtem elő: furcsa, hogy a naturalizmus és poézis-mellőzés esztétikája zsong belőle, dacára annak, hogy éppen ezek ellen íródott. A szavak az idealizmust hirdetik, a „való égi mását", a szavak mögötti lélek pedig minden illúzió sietős összetépését hirdeti. – Azt hiszem, meg fogom írni Hazafi Verai János válaszát az Ars Poeticá-ra, ami körülbelül arról fog szólni, hogy a költészet az édes-büdös káposzta, amiben minden elfér. Nem szakácsművészet, hanem a tálalás művészete: hiába tálalja föl a költő saját szívevérét, mint a fűzfapoéták nagyrésze, ha nem tud hozzá aranytányért, vagy aranytányérnál értékesebb pléhtányért adni. (. . .)

Van egy másik tervem is: kifejteni magam abból a selyem-hálóból, amiben vergődik a mai irodalom. A saját kora számára a modern költészetnek csak „nem értem"-jei vannak és a múlt század módjára ínyenckedik ma is. Plautus, Shakespeare, Molière a maguk idejének mulattatói voltak, a kor-ízlésnek írtak, míg a mai kor nagy költői jóformán elszigetelik magukat az általános ízléstől. A jelen ízlésnek nem Valéry meg Werfel, hanem Wallace és a jazz-slágerszövegek felelnek meg – ebből én azt következtetem, hogy ma az értéket nem a finomság, hanem a közönségesség útjain kell keresni. A leg-limonádésabb érzelmességbe kell szépséget csempészni. – Próbaképpen össze fogok eszkábálni néhány minél közönségesebb tangó- és rumbaszöveget és igyekezni fogok beléjük eredetiséget vinni. (. . .)

(Weöres Sándor levele Kosztolányi Dezsőhöz, 1932. X. 26.)

Mostanában kevés verset írok, de annál több vázlatot és mindenféle törmeléket. Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe, a „szvit"-et már meg is valósítottam gyakorlatilag, annyiban különbözik a ciklustól, hogy míg egyfelől minden része önálló vers, másfelől mégis mindegyik része az előttelévőnek értelmi továbbfejlesztése. A „szimfónia" elméletével is kész vagyok: az első részben fölvetek egy téma-, kép- és ritmus-csoportot és ezt még két vagy három részen keresztül variálom, mindig más és más hangulatba mártva az első szakasz anyagát. Ez igen nehéz lesz. „Preludium"-om nem párhuzamos a zenei preludiummal: úgy definiálom, hogy magasabb, elméleti, semmi esetre sem szubjektív témáról kell hogy szóljon, a hangulat háttérben legyen benne, egyes szavak és fordulatok új meg új ismétlődése és állandó ellentétek adják gondolatritmusát, továbbá tömör tárgyilagosságával és fagyos keménységével előszóféle legyen, de azért befejezett egész is. A „fuga", „invenció", „szonáta", stb. poétikai párhuzamát még nem találtam meg. Azonkívül egy „giccs" nevű műfajt akarok csinálni, amiben a sláger-romantikát és dzsessz-ritmust próbálom megnemesíteni, kicsit nagyképűen uccasarat mímelni a templomtorony gombján és ilymódon a sarat fölcsalogatni: mire fölére, már nem sár lesz, hanem föld. (. . .)

(Weöres Sándor levele Babits Mihályhoz, 1933. febr. 8.)

(Folytatjuk)

NAGY GÁSPÁR

Figyelem őt most figyelem

Most nagyon lehet figyelni
ott nem hallatszik semmi
fölösleges
már évek óta az emlékezetben
kel fel és nyugszik a hold
és hajnalig a szökőkutak
torkában poshad a víz
csillagra nem látsz de a tér
fölötted is csillag alakú
lépkedsz és mormolod ha már
nyelvedből kell emigrálni
La place de l'Étoile
minden szögében zajtalan
véredények élénkpiros villamosok
kékesszürke pusztuló galambok
szikráznak élik augusztust
fölötted egy néma beharapott
de előbb bevert szájú város
most nagyon lehet figyelni
nem lehet kifogyni a figyelemből
így sem hallatszik semmi
még az áthallás is a rejtvény
függőlegesében nyöszörög
Václav én nem tudom mert oly
rég nem írtál csöpp szobádban
akár egyetlen lámpa ég-e
itt már nem lehet igaz
a figyelemösszpontosítás
csökkent lehetősége

Állsz a hózuhanyban

Állsz a hózuhanyban
az utcalámpa zuhanyrózsája alatt
állsz a fényhenger alatt
a fény közepén
egyetlen lámpa ég ebben a városban
egyetlen lámpa ép

a többi satöbbi...
különben partizánsötét
és csak állsz toporogsz
glóriád kissé elrajzolt csonkakúp
ez persze nem zavar
állsz Isten ablaka alatt
míg belep teljesen a hó
hogy Neki legyen igaza
kit Jánosnak szólítottál
jelenései közben és ennyit
írt: „örökre hó alatt marad"
hol fuvola hol orgona hol ágyúszó
hát ehhez tartsd magad
maradni állni lenni
hó és fény örvényébe mártva
és az ablakok mögött egy város
ne sajnáld bár egyképp árva
veled mégha a fény közepén is
állsz a fényhenger alatt
az utcalámpa zuhanyrózsája alatt
állsz a hózuhanyban

Tevék szomorú tájban

Illőn elhárítani a homok híreit
nem kis feladat
hátad mögött szinte kigyúl
fűt a sivatag és kezdi:
köszöntsd a homok híreit
lépj be a sivatagba de nem hevít
valahogy és nem is lelkesít:
hatalmas csontjaiddal mit kezdenek
az égövi sakálok
miközben szíved függetlenségén
meditálok...
szegény sivatagjáró napkeleti ürgék
titkos királyok akár rakétával is
de ne teveháton.....

SZAKOLCZAY LAJOS

AZ ÉLÉRE ÁLLÍTOTT VERS

Nagy Gáspár: Földi pörök

Irodalomtörténeti babona, hogy a harmadik verseskönyv *már* valamiképp vízválasztó, hiszen addigra ki kell alakulnia az egyéni arcnak, a saját, másnak nem kölcsönözhető versnek. A kemény próbák – szerencsétlenebb időkben: a kemény megpróbáltatások – ideje ez, küzdelmeké, a kötődések fölülvizsgálatáé, ha úgy követeli a pályaszakasz, a szakításoké. Nagy Gáspár tudatában van mindennek, s nem lévén beidézve hatalmasságok ítélőszéke elé, földi pöreit úgy alakítja, hogy a vád tisztán kivehető legyen, mi több, föl is idéződjék valami a személyisége körüli bonyodalmakból. A *Hit-tan*ban olvasható: „Kérdezem én: ha a fogságba vetett gondokat / az Isten se veszi észre, akkor az égi körök / hintáló mérlegein majd mennyit nyomnak / a földi pörök s mennyit a hallgatás aranyrögei / az árulás színezüstjeivel tetézve?"

Öt sor, mindössze ennyi a vers. Ne tévesszenek meg senkit a bibliai utalások – a költő korábban is élt ezen fogásokkal –, az utolsó vacsora csak jelkép, ami van, mögötte van. Nem is a kérdés súlyában, hanem annak rémületében. Ismerjük a tiltásokat: egyetlen mondatban nem mondható semmi, hátha félreértik – ha valódi jelentését érti valaki, már az is félreértés –, rosszabbik esetben félremagyarázzák. A költőnek, ha adni akar magára, ily kínos esetektől óvakodni illenék. Nagy Gáspár nem is tesz kísérletet az *egyetlen* mondat (ez utóbbi nem feltétlenül a zsarnokságról szól) kimondására. Nem mintha félne a következményektől, hanem mert tudja: igazi költőnél az „egyetlen mondat" meghúzódik a versben. És természetesen a kimondás utáni csöndben, a hallgatásban.

A *Földi pörök* verseit olvasva elsőbbre a komor hangulatot vesszük észre. A versek az ősz, és egyetlen baljós hónap, az október jegyeit viselik magukon. Természet – az avar rozsdásodásával – és történelem – az aradi gyászfátyol meglengetésének félelmetes ismétlődésével – ekkor kezd átfordulni a hihetetlenbe; mindkettőt az elviselhetetlen vereségek tömkelege teszi valószínűtlenné. Tragédiákért nem kell a szomszédba mennünk, eleget tárol belőlük a magyar történelem. A költő érzi is ezt a kínt, verse ezért mindig e történelmi tudással terhes. A kimondhatatlan kimondásával, illetve a hozzákészülődés ígéretével.

A *Tantárgyak a fekete indexből* című ciklus ebből a kívánalomból már meg is valósít valamit. Logikája következetes „diáklogika": ha pörög a glóbusz, minden összemosódik, ha viszont egyetlen pontra bökve ujjunkat, megállítjuk, a kiválasztott rész fölnagyítódik, s az is látszani fog, ami korábban a szemkápráztató forgásban elveszett: Közép-Európa sebhelye. S a var alatt – hangozzák képtelenül –: a mélyben újabb s újabb hegek, melyek hazányi foltot takarnak. E fölött akar ítélkezni az ismeretlen vegyész, s e célból örömmel kotyvaszt össze mindent lombikjában. *Ecce lombik!* – hangzik, mintha az hangoznék: íme, az ember! És nem vevődik észre az ismeretlen „kémhatású" folyadék – itt csak *lötty* –, a vér, mely jobbára mindig fölöslegesen ontatott ki a „gőzölgő dühök, földarabolható folyók s egek, kitiltott tengerszemek" országában. A főntieket a *Vegy-tan* foglalja össze, riasztó tárgyismerettel és a tabuktól meg nem babonázva.

Nagy Gáspár alapállása ismert: nem nyűgözik le „a semmi tündöklő árnyalatai". Nem, pillanatig se higgyük, nem a modern vers ellen van – groteszk tér- és történelemszemléletével, már-már közelítvén a nonszenszvers képtelenségét, – maga is művelője –, hanem a „behúzott nyakú és leginkább »modern« vonalú írástudókra" haragszik; azokra, akik a „modernség" leple alatt szöknek a dolgok néven nevezése,

a föltárás, a tisztánlátás elől. Értékvonulatába, hogy csak a kortárs irodalomnál maradjunk, az olyan nevek mellé, mint Nagy László, Kormos István, Sütő András, Weöres Sándor, Jékely Zoltán, bekerült Pilinszky János, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor és két ultraavantgardnak titulált újvidéki költő, Tolnai Ottó és Domonkos István is. Egyúttal jelezve, mi az az érték, amit elismer és mely irány – szemléletmód, alapállás, modell – felé tájékozódik. Számára a politikai gondolkodást Bibó István, a képzőművészetet Kondor Béla, a zenét Bartók Béla, a színház- és filmművészetet Latinovits Zoltán és Huszárik Zoltán életműve jelenti. Általában dedikációval, ritkábban portré-verssel tiszteli meg a hozzá közel állókat; gyakran oly módon, hogy bőrükbe bújik, igyekezvén ellesni és fölmutatni művészetük sajátosságait.

Erre az áthasonulásra, mely a tisztelgésen kívül önmagára is érvényes portré, a régebben Weöresnek írott „zárhelyi" *(Variációk)* és az újabb, Domonkos István *Kormányeltörésben* című poémájára rímelő *Infinitivusok lányom olvasókönyvéből* a legjellemzőbb példa. Rosszakarói, szinte az inszinuációig elmenve, avval is meggyanusították, hogy vonzódik a *nagy* nevekhez és verseinek sikere tulajdonképp csak „jó csengésű" nevének köszönhető. Hát, nem. A *Halántékdob* című verseskönyve – benne olyan antológiadarabok, mint a *Csak nézem Olga Korbutot* (Szaltószabadság) vagy a *Forduló év* – pályamódosítást hajtott végre. Csak most látni ennek eredményét: a *hosszú vers* elszakítását a Nagy László-i sodratástól – attól a lélegzetvételnyire azonos hangtól, melyet egy korai verséből, az *Aranyharmonikából* ismerhetünk meg legszemléletesebben –, s a gyermekkori tájélmény, hangulatkép „befordítását" ama közegbe, ahol már nem csupán a költői kép s a dalforma élteti a költészetet.

A *Földi pörök* némelykor keserű, komor világa kísérlet egy újabb hangra. Csak a fönt röviden vázolt körülmények ismeretében érthető: szükség volt eme – noha fájdalmas, de időszerű – váltásra. Az alap, költészetének történelmi irányultsága, ahogy mondottuk volt, nem változott. Megváltozott viszont, mondhatni, rafináltabb lett szemlélete. A képtobzódás, mely nála mindig a romantika jele, elmaradt, a direkt utalások és hangok, melyek régebben nem egyszer harsánnyá tették a verset, áttételesebbé váltak s ezáltal letisztultabb, feszesebb lett a költemény. De nem egyszerűbb. A gazdagodást mindenekelőtt a gondolatiság előtérbe kerülése jelzi. Az epikus, leíró vers még megengedhetett valamennyi kitérőt, az aprólékos leltár és majd minden (életrajzi) mozzanat a mesebonyolítás elengedhetetlen kelléke volt. Mostanra csak, bár a képet a költő végleg nem tagadta meg, a metafora sűrítőképessége maradt. Egyre nyilvánvalóbb, ahogy a lírikus s megidézendő világa közt nőtt a távolság, úgy lett iróniku sabb, kételkedőbb szemlélete. A vers nem illusztrál többé, önmagára/ba akar látni, keményen, hidegen. Az állítások sem egyértelműen állítások már, hanem kérdés-kétkedés formájában fölvillantott lehetőségek – az *ahogy lehet* (ahogy szabad) kimondhatóságának reményében. Megsokszorozódtak egy-egy versen belül az utalások, a nyelvi játékok, az ismétlődések, a korábbinál nagyobb szerepet kapott az enjambement.

Az író „társadalmi" állapota is megváltozott; kétes személy lett, kinek ugyan „Papírtenger-észeti Akadémiák langyos locsogása közepette" kéne meghallania-megtalálnia a hozzá és a társadalomhoz méltó *egyetlen hangot*, de közben a szerep, amit képvisel, rég elavult, még jó, ha kóresetként rögzíthető. Miként az *Üzenet és kibúvó egy másik hullámhosszon* gyermekszeme észleli: „. . . amikor az iskolában deviáns / magatartásról kellett példát mondanunk hát / rögtön veled hozakodtunk elő mert benne / van a legjobb szakkönyvekben, hogy az író i- / rogató emberek valahol deviánsok bomlaszt- / ják és nem építik amit a nemdeviánsok su- / gárzó hittel és jellemmel magasra tornyol- / nak . . ." Hogy a szégyenérzet elkerülhető legyen – kétségkívül, ha humoros formában is, a föntiekben valaminő megbélyegzettségről van szó –, a Domonkos Istvánnak Újvidékre ajánlott vers receptje szerint kellene élni. vagyis „vízből borozni / jövőt tanulni, / hazát orozni / mindig lapulni / anyánk pofozni / engem lövetni / melót fokozni / pártot követni . . ." A *Kormányeltörésben* megírásához a jugoszláviai magyar vendégmunkás *rom-nyelve* szolgáltatott adalékot,

Nagy Gáspár pedig lánya olvasókönyvéből merített hitet a nem túl vonzó állapot vidám-keserű megénekléséhez.

Aki „éjszaka többször versre ébred", az tudatában van annak, hogy a szólás felelősség, ugyanakkor veszélyes játék. Megrendítő vers, a *Nyelvem pallosával*, beszél erről; a „hallgatni szabad" szolgálati úton engedélyezett kényszer-csöndjéről, s az *elölt* szavak – „ketreces szavak" – tragédiájáról. Épp az Úrhoz fölhangzó fohász, a könyörgés mint forma döbbent rá arra, hogy mily kiszolgáltatott és pőre a lelkiismeretére hallgató költő, és láttatni engedi, hogy mennyire zavarosak, kisszerűek, napról napra változók a befogadó-engedélyező és az énekes közti viszonylatok. A riasztó képek („A száj börtönudvara, fog-katonák sorfala"), mert érdesek, ellenpontok a nyugodt, áhítatos imában. (Itt érdemes megjegyezni: a költő több helyütt él a katonai műszavak fölidézte, a gyakori szerepeltetés során egyre inkább légkört is meghatározó hangulati elemekkel. *Sortűz, akna, hadijelentés, ágyúszó, beszállásoló hadsereg, lánctalpas.* E szótárban a *tányérsapkás ősz* egyazon helyet foglal el a *lehámozott éjszakával*, mindkettő riadalmat tükröz; amíg azonban az egyik állapotot jelöl, a másik már – éppen eme állapotból kifolyólag – következmény: egy kifosztott, elorozott, meggyalázott „kapcsolat" örökítődik meg általa.)

Az új verseskönyvben talán csak egyetlen ciklus, a *Párhuzamos koporsók*, íródott a „régi" hangon. Szó se róla, ezek a hirtelen jött, némelykor protestáló halálok, vagy egy-egy évforduló kapcsán készült megemlékezések majdnem minden esetben színvonalas verset hívnak elő, hangsúlyozván a gyász ünnepélyességét, a holtan is tovább élők, egy Nagy László, egy József Attila, egy Pilinszky János, egy Dsida Jenő kisugárzását a ma költőjére, de szellemi izgalmuk csupán annyi, amennyit a magatartásforma, a példaképektől-elődöktől átvett szókapcsolat, hangulat, életművüket jellemző vonás képvisel. Talán lényegesebb az átöröklött tulajdonság: a tanulni vágyó immár a *látók* szemével lát, ahogyan a *Szíve álmodik nekünk* című H. Z. filmköltőhöz írott vers tanúsítja: „örökké élünk testvér / jártál velünk a földön / láttunk általad szemeiddel / de ő már elfordul nem nézi tovább / lehunyja októbert véresre érett zuhogó / levelekkel . . ." A fölidézés s az azt előhívó helyzet – Jékely az enyedi *nagykollégjom* kapujában, Nagy László a Somló melletti tisztaságban-fehérségben, Dsida egy különös állomás, az éjfél, „nagycsütörtöki" áhítatában – érdekes. Az önként vállalt és a – kortársak s az utókor által – rájuk szabott szerepben; a jelképpé vált pózban, mely tulajdonságaikat, életvitelük jellemző mozdulatait megőrzi.

Nagy Gáspár hű és a hagyományra – lett légyen az a legapróbb emberi mozzanat, gesztus továbbélése – mindig is sokat adó költő. Tisztelgéseiben kifejezésre jut ragaszkodó lénye, szeretetének kinyilvánítása. S hogy mégis „durvább", szakadozottabb, dühvel és haraggal ostorozó verseire figyelünk inkább, a meglelt, kevésbé „költői" hangnak köszönhető. A *Földi pörök* e rétege indulatos vádbeszéd, de – szerencsére – a didaktikának, a tanító-oktató jellegnek halovány nyoma nélkül. Még az olyan szerepvers is, mint a *Két nyárfa a Hódoltságban* (föllelt janicsárnapló 1556–57-ből) egy természetes állapotból – *valaki* őrzi a Birodalom békéjét – bomlik ki, s a művészi teremtés alázatával, az összetettségben jelöli meg a menekvés vagy maradás módozatait. A Rabföldön való élés előnyei és hátrányai deríttetnek föl e hódoltsági látomásban, s a sohasem volt papirusz igazságtartalmai úgy hullámoznak, ahogy a „rabszíj-kígyó tekereg az égig . . ." Az *Ott, Lepantónál . . .* „privát csataképe" – az Összevont flotta 1571-ben is „októberi vizet hasít" – pedig a történelmet bölcs humorral elviselő költő tréfája. A forma, a mímelt dalszerűség, a *tudósító* könnyedségét példázza; több száz év előttre visszavetített rádióközvetítéssel sejteti a „talán"-t, az „így mondanám"-ot.

Ettől az ironikus dalszerűségtől, már-már megmosolyogtató kiúttalanságtól nincs messze a *Tantárgyak a fekete indexből* című ciklus sivár képe. A szándékolt, különös figyelemmel „szárasztott" homoksivatagé. Itt már minden tudás visszájára fordul, hiszen a *Nyelv-tan, Hit-tan, Föld-tan, Fény-tan, Hő-tan, Vegy-tan* s különösképp a *K(o)ór-tan* nem a leckekönyvet: a föld göbeit, a hit bogait, a megszerezhető vagy meg nem szerezhető tudást állítja pellengérre, hanem az egészt. Mondhatni a tör-

ténelmi világegészt s benne helyzetünket. Hogy milyen hangsúllyal, mutatja a *korkórról* jegyzett *körkörös* kép – a nyelvi játék Nagy Gáspártól származik – handabandája. Komolyságát bármely kételkedő történelemkönyv és helyzetünkkel kérkedő politikus-publicista megirigyelhetné. *„A lélek- és lelkiismerettatarozó nagyvállalat* menetrendszerűen késik a helyreállítási munkálatokkal." Ki roggyant meg és mikor, nincs róla hír. A hé.fői kabaré, olvashatjuk, az államférfiak kivasalt humorérzékén tűnődik, mintha nem volna időszerűbb feladat. Önkéntelenül fölvetődik a kérdés: és mit csinál a költő? „Egy fölismerhetetlenre pofozott őszi hónapot" keres. E keresgélésben feketedik meg minden szava, bújtatja gondolatait allegorikus mesékbe *(Keserű mézek)*, és *A költők fölé* – litánia-részlete szerint – olyan földet – Fehéregyháza földjét, Házsongárd földjét, Kerepes földjét, Farkasrét földjét, Magyarország földjét, Európa földjét, a FÖLD földjét – képzel, ahol a versek *szemnyitogató szemfedők.*

Az *ÉvTiZeDhAtÁrHiD*, némiképp utalván Határ Győző versjátszadozásaira, a század nyolcadik évtizedébe vezet be. Jó modorról éppen nem valló kérdése („nem tudom miképp értik a 8-ast biciklikerékben kormánykerékben s mondókákban") csak tréfa, miként a gyermekrigmusok belopása a szövegbe szintén az. A költőietlen szöveg egyszercsak elkezd szárnyalni, majd hirtelen újból az automata géphangjának kattogását halljuk. Ez is a tudatosodás egyik, ha nem a legfőbb jele: versbiztonság. A montázs, Szilágyi Domokos-i leleménnyel, beépül a versbe és már *saját* versként él tovább. Nagy Gáspárnál kettős a csavar, hiszen az „idegen" test is az ő tollából származik. Ahogy elidegeníti magától, s ahogy magához rántja, ahogy különleges szószedetét összezagyválja s meglebegteti – bravúr. *Az ún. nyelvkritikus költészet manifesztumának rekonstruálása eredeti dánból és honi sajt(ó)ból* vidámsága innen ered: „túlontúl gépies / mintsem népies / és főleg nem képi / képtelenül képzelettelen / nincs benne búslongo–*bárd*-kodás / ha leng a lobogó színezoteriája / mit nekünk színek / csak a szószedetből elsajátított / félvörös hát- és bélszínek / készülhet poezisinternacionalis / beefstek és van hozzá hátszél / tehát »szél(es) a la manche-csatorna / vékony a jég rajta / ha elcsúszol kisangyalom / végigmegyünk rajta-d« . . ."

Költőietlen ez a költőiség, mert fityiszt mutat a megszokottnak, „durva", még ha játszadozás közt történik is a váltás, mert akarva „hamisít". A *Földi pörök*ben a vers kétszeresen is élére van állítva: elmegy a kimondhatóság határáig és önmagát sem kímélvén – darabokra töri a szót. Annyira nem naiv, hogy azt képzelje magáról: taníthat, de annyira igen, hogy a megszívlelendők közé sorolja a *hettita bölcsek* aforizmáját: „minden egérút viszonylagos, ha semmi hír a macskák végleges mennybemeneteléről" *(Magvető)*

RAKOVSZKY ZSUZSA

Részlet egy lehetséges versesregényből

Kisebb-nagyobb szobákba zsúfolódva,
körül már kénytelen felnőttkorunk
kellékei ugyan (az életforma
meszesedése): hűtőnk, bútorunk,
étkészletünk – az idült ifjúkorra,
miből kikászálódni nem birunk,
az összképből még több elem utal:
a rögtönzésszerű életvitel

jegyében az ágybetét-laticelre
ülünk, s a földre (poszter, ál-ikon
disznek); félig mint jelképet viselve,
s jelmezt, csapzott magunk. A polcokon
paperbackek között elvétve egy-egy
sorozat, A-tól L-ig lexikon,
s a lemezjátszón hőskorunk örök
félmúltja újra: régi slágerek.

S ahogy a bor apad, morzsás edények
torlódnak össze, döntünk róla: ma
kié az oktalan remény, s kié a tények-
diktálta önmérséklet szólama;
s ha egyik-másikunk üres beszédet
tán unna, s történést áhítana,
nincs alkalom, hogy föl ne emlegetnék
mások: hol mindenütt ezt sem tehetnénk.

De a fagyott status quoból naponta
mind több és több fölenged. Hangtalan
gyorsulva, helyzetünk határa, mintha
cserép a balkonról, felénk zuhan.
A parti, úgy tűnik, elért a pontra,
ahol a végjáték már benne van,
s mára időben-térben messze tőlünk
bizonnyal eldőlt már, mi merre dőlünk.

Bár még természetét a változásnak
nem, csak tényét sejtjük. Nem tudni, hogy
ridegebb szürke monotóniát, vagy
színgazdag, drámai borzalmakat
érünk-e. Részei sorban lejárnak
a kornak, el hol itt, hol ott akad,
s minden megoldás (érezzük mi is
idegeinkben) ideiglenes.

S a várakozás súlyától beomlik
megrendült jelen-tudatunk. Ami
még itt van, látható-tapintható, mint
múltat gyanítjuk máris múlani.
De ami így aligha folytatódik,
lenni mintha másként se bírna, míg
véletlen egyikünk rá nem hibáz
egy változatra: ez lesz, ami lesz.

Kimerevül-e majd a kép – ki árnya
vetül hová, melyik szám szól, ki hol
áll-ül – mikor a köztes téren át a
valószínűség hullámaiból
óvatlanul egy mondat létre rántja
az érlelődőt? Sejtjük majd, mikor
óránk nézzük: a busz még hátha jár –
a „még mindig" letelt, ez már a „már"?

Ezüstkor

A lomboserdőben fényszeplős aljnövényzet:
tömör törzsek között rezeg gubanc ezüst.
A fenyvesben rézsút fénycsíkok szeldelik
a teret, tű-avarral terítve a kopasz föld.

Pókhálós málnabokrok, deres bogyók, diófák
mögött a repceföld, most derengő puszta rög
párába futva. Hátrébb két hosszú épület,
magtárak. Muskotály fényben odébb a dombon

gesztenyefák sötéten; jelentésük: kísértés.
Hűtlenség könnyűsége: boldognak is miért, ha
voltam már, megmaradnom? Kihull nehéz, túlérett
boldogságom szívemből – nem ragaszkodom hozzá.

Még jó, hogy esni kezd: egyszerre itt a zordabb,
komoly, tevékeny évszak. Rohanni, buszra szállni
lehet, kapkodni és kapaszkodni. Hajszálnyi
kétely marad csak vissza: fontosságom fogyása.

ESTERHÁZY PÉTER

Egy Pobjeda hátsó ülésén

– fejezet a Kis Magyar Pornográfia c. könyvből –

Boldogan vártam az estét, mert szeretem a szlovák nőket, és több okból előnyben részesítem őket a cseh nőkkel szemben: elsősorban, mert elegánsabbak, másodsorban, mert kevésbé emancipáltak, és harmadszor, mert az eksztázis pillanataiban azt mondják: joj.
(MILAN KUNDERA: A HÍRNÖK)

Uram, az italja Ön számára! – Ében szemek, egy piros pipacs, fekete hajjal, a bimbók édes mélybarnája; kacagva áll a hatalmas ablaknál, megette pálmalevelek remegnek a szélben. Egy hófehér szürkegém avagy kócsag hintázik a billenékeny banánlevélen. Távol a korallokon fehér tarajokkal felbuknak a hullámok. Nem jár óra, időről időre leesik egy kókuszdió lassan a fáról. Adta szopós tyúkja! Mindjárt le is haraphatott volna egy darabot! – Hangütés: Lassuljál, lassuljál Rákóczi kisúrfi – és kedvét teszi, mintha a garatja volna a csiklaja.

Tegnap ön volt beteg talán? – kérdezte a főosztályvezető azzal a bizalmatlansággal, mely a nehéz időkben lett a kommunista sajátja a titkárnőt, akit szakszervezeti bizalminak kiszemelt. A zengő farú kisasszony zavartan mosolygott, igen, főosztvezelvtárs, a doktor úr tüstént ágyba dugott engem.

De hát e miatt nem kelletett volna *mindjárt* az egész napot hiányozni!

Élt egyszer egy rendőr. Ez a rendőr egyszer, volt rá oka, megcsókolta a gumibotját. Az önök első gondolata talán a kétség: – Mi?! Hogy ez?! A mi rendünk őrei esetében?

De hát miért is ne? – ez volna szicsászos kontrakérdésünk. Mert hát vegyük tudomásul, rendőrségünk nem halmaza, nem is gyűjtőmedencéje a nem teljes embereknek . . . Mert milyen foglalkozás ez? Ha daliás is, időtrabló és veszélyes szintúgy, nem csoda hát, hogy ez kedvez a nőtlenek, illetve a hajadonok arányszámának.

Mi marad így más hátra, mint keresni az alkalmatos alkalmat, tűzönvízen át, nem áthágva természetesen a munkaköri előírásokat! Ez odavezet, hogy a lelki balanszot és a természetes életbeállítottságot, a szeretet elemi mozdulatait megtalálni esély kínáltatik. – Akit állított már meg e hazában rosszkedvű, mogorva, túlspannolt, frusztrált rendőr, tudja, ez nem kevés, és ez nem kevés.

Tanácstalan vagyok, a feleségem ki akarja közös megegyezéssel kapartatni gyermekünket. – Ellenkezőleg; egy ismerősének, kedves, mackó ember, azt mondta Bangkokban egy 19 éves táncosnő az IBUSZ úton: You are big.

Várjon csupán barátom – mondtam a szomorkás fiatalembernek, aki annyira emlékeztetett érettségiző magamra. Kedvem lett volna megkérdezni, ő milyen tételeket húzott volt, de csak az előkészületekre kértem meg, „csináljon egy kis felszabadulást ott". Hogy örültem, hogy nem a *nyugatosok* líráját húztam! – No ne féljen, kis rokon, lehetséges, hogy csupán valaminő organikus zavarlat van jelen, ami egyszerűbb, hogyne, mint a léleki zavarlat! – Segítsen ön nekem – kérte fájdalmasan a fiú, *ön mégiscsak a lélek mérnöke és úgy szereti önmagát!*

Mit lehet erre mondani? Ami gondolható, az lehetséges is. – Várjuk ki a végét.

És valóban, amikor a makkra csücskösen emelkedő előbőrjét a fiatalembernek vissza kívántam húzni, az nem volt lehető; mert odanőtt. Irodalomból Móricz novelláiról kellett beszélnem, ami flottul ment. Áj láv Móricz (trikófelirat). Ezt megmondtam a fiúnak, nyugtatásul, ki tudja, értette-e megbocsátható izgalmában... Ó igen: hogy az író errefelé mit csináljon, arra a válaszok, lám, mesésnél mesésebbek, ám nem okvetlenül születtek butaságból, sokkal inkább nyomorúságból, a helyzet nyomorúságából; ettől még a válasz olyan, amilyen, csak oka van. Épp ezt hívjuk nyomorúságnak. Az idők során a feladat lényegileg a Tisza szabályozásának s a nemzet fölvirágoztatásának szükségességében fogalmazódott meg. Márpedig rossz rég, ha a Tiszát nem a szakférfiak rendezik, a nemzetet meg... hát... azt magának a nemzetnek kell föl-fölvirágoztatnia tisztességes és rátermett vezetői bö-ö-ölcs irányításával. Minden más eset ennél rosszabb. S megnyugtatóbb ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban. Nem mert hazátlan bitang. Hanem mert ha egy kicsit is jó, akkor ugyis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába *mondja:* csak cifrázza... A hazaszeretet minőség kérdése.

Lássuk. Vágtam egy sterilizált bőrollóval két centimétert az előbőrbe, hogy a makk szabadon feküdjék. Ahogy vártam, ez kevés volt. A finom, selymeske nyálkahártyabőrt nagy óvatosan elválasztottam az alsó makkpárkánytól, megkezdhettem a tulajdonképpeni vágást, ehhez előrehúztam az immáron mozgatható előbőrt a csúcshoz, de szinte csak azért, hogy tüstént egy bőrkapoccsal kifeszítsem; eltávolítván a fölös bőrdarabot a sebszegélyt kicsiny, fortélyos öltésekkel összekötöttem.

A tárgy egyszerű – mondtam ravaszkás önkritikával.

Író vagyok, szeretem a vörös bort, a fini autókat, a vastag tehénhúsokat, a nőket, a természetet (abból is főként a füvet és a kaszáspókokat), és szeretek legalább fél nyolcig aludni, mert megérdemlem. E kicsiny elbeszélés nem kis terheket rótt hát magára, midőn kezdetét abban a telefonhívásban jelölte meg, mely jócskán hét óra előtt ért engemet.

Álom és ébrenlét tankcsapdás, drótkerítéses határán, csak lassan értettem meg, hogy Klára az e hajnali lény, kiről több, kedves emléket őrzök. A pokolba kívántam. (Olyan lány volt, aki nem azt mondta, hogy ekkor vagy

akkor, hogy hétfőn, márciusban vagy 72-ben, hanem hogy „akkoriban, amikor *bajom volt* Baudelaire-ral" – ez nem tette egyszerűbbé rövid regénykénket. Régen volt, tán igaz sem volt.) Sebtiben megejtettünk egy terminust.

A báva napfény tékozlón keringőzött szobámban; kicsit feszültek voltunk, ismertük is, meg nem is egymást. Enyhe merevséggel kértem, foglalna helyet kényelmesen szofámon. Így is tett. No, mi a baj? Én kérdeztem a nehézségei után. Oly roppant kínos nekem – fészkelődött. Mellei még mindig olyanok voltak: amilyenek. Sóhajokkal nem takarékoskodva, belevagott a közepébe (a médiász résébe).

Egy éve a férjem a kolléganőjével a hivatalból megcsalt. *Ráfektette az íróasztalra, és szert tett rá.* Előtte letette a tűzőgépet és az iratokat; felelős munkakörben dolgozik. – Csönd volt. A szomszédban egy munkásszállót építettek. Azt mondják, egész kis apartmanok lesznek. Szerettem a darujukat. Meg azt is, hogy így építkeztek. – Valósággal *rabja* annak a nőnek . . .!

Kettétörtem őt ingerülten, rabja, rabja! Olyan könnyen mondunk szavakat! Különösen a becsapottak . . . Nem egyszerű rabnak lenni! Több ízben valahol egészen máshol búvik meg a probléma!

Kérlek ne érts engem meg félre! Igazad van. Nehézségeink vannak a testi boldogság terén, ezért találkozik avval a szukával. – Eszembe jutott egy barátném, órákig ültünk a konyhában, krumplit pucoltunk, nem volt semmi más, csak *a krumplihéj zaja,* megetettük a gyerekeit, s azután ujjunkat egymás nemi szervére helyeztük. Téged szeret az Isten. Hallgattam. Klára a gátlást mellőzve zokogni kezdett. – Férjem maga is bizonytalan, azt állítja, szeret, és érzem, nem hazudik. Múltkor is egészen *váratlanul* kiront a budiból, s azt mondja nekem, hogy húgyozás közben, ahogy nézte a farkát, *rájött,* hogy szeret; nem, ilyent nem lehet csak *úgy* kitalálni . . . Csak hát . . . olykor idehozza cipelve nászi ágyunkba azt, s ilyenkor a gyerekekkel kell aludnom. Ki nevet a végén-t játszok velük egész este. Azok persze nem tudják mire vélni, még ha többnyire nyernek is, azaz nevetnek a végén . . . Együtt csináltunk végig mindent, a ház is.

Férjed hány esztendős? 52. Na ja – mondtam gondterhelten, 32 évem minden graciőz sunyításával, mintha 22 volnék. Kis szünetet csináltunk, feszülten figyeltem, érezvén – a szakma! –, hogy mindez nem a teljes igazság. Ki is bökte:

Azt mondja az uram, bő. Hogy többször támadt az az érzése, hogy engemet nem igazán csinál boldognak, hogy képesen szólva úgy tetszett, mint egy muzsikus, aki túl nagy koncertteremben játsz. És hogy a másik ott lent egészen másként van, és néki az volna épp ínyére de nagyon, és ezért nem tud eljönni, hiába akar, hiába *meggyőződése,* hogy *én* értékesebb vagyok. Sírt is ezen az ellentmondáson.

A remény ott párált a fiatalasszony arcán. Nem így volnánk evvel, barátaim, mindahányan? Veszettül gondolkoztam. Kell lennie megoldásnak! Az nem lehet, hogy okos, értékes, tettrekész fiatalok tönkremenjenek! Nem ezért küzdtek apáink és küzdünk mi! Nem.

Megvan! – mondtam, s magam is beleremegtem a megoldásba. Együtt remegtünk annyi idő után. Edzeni kell az izmokat. Edzeni – ismételte Klára gépiesen. Bólintottam, merthogy a nő picirije, akár egy vár katonákkal vagy a lépesméz méhekkel, izmokkal van körülvéve.

Arcát a figyelem elcsúfította. Egy barátom arcával a gyász tesz így. Voltunk egyszer temetésen, onnét tudom; a homloka szűk lett, *minden elarány-*

talanodott, a szemei unintelligensen egymáshoz közelítettek, anélkül, hogy a bandzsiság vicce ezt oldotta volna. Pedig, ha a gyászt lehetne mérni, az enyém nagyobb volt ott, de nem lehet. Igaz, azt sem tudom, milyen volt akkor az én arcom... – Légy zavartalan, és engedd el magad ruhátlanul, majd vezesd be feléből-harmadából egy tetszés szerinti ujjad a szentélybe. Mármost rögvest a bejáratnál, ott, hol másutt a szenteltvíztartó, található egy körizom. Teszem azt *köhögéskor* összehúzódik; ennek akaratlagos mozgatása volna a feladat. Ez minden? – kérdezte hitetlenkedve. Megpaskoltam arcocskáját.

Nem.

(Itt akár abba is hagyhatnám, részletesen kioktattam az emelő izmokról, a várható izomlázról, és a többi.)

És mindig erre gondoljak? Ez rettenetes! Hogy mindig gondolni kelljen valamire, hogy sose... hogy mindig... hogy nyugtom... Nevetve ráztam a fejem. Te ne félj, megy magától. Örömed csúcsa hét nyelven fog beszélni! Belejössz, mindannyian belejöttünk, mint kiskutya az ugatásba.

Felállt a szofámról, kába reménnyel indult a fürdőszoba felé, hirtelen sarkonfordult, és jókedvűen köhincsélve így szólt:

[öncenzura]! Amit a kép ábrázol, az a kép értelme.

A szomszédasszonyom, az asszony a szomszédból, harminckét éves szomszédasszonyként is szégyenlősként, nyugtalanként avagy szemérmesként hatott, találkozásainkkor tekintetét kislányosan az aljzatra veti, úgy bátortalankodik – pedig egy tetszetős, kecses asszony, szikrázóan szőke hajjal és egy majdnem babaszerű alakkal.

Én akkoriban magánéletem karvaly-árnyaival viaskodtam, két asszony közt őrlődve, hol egyiket csaltam meg, hol a másikat – s mindvégig magamat. Az asszonyka sokszor kisegített cukor által vagy majonéz által, én pedig könyvekkel siettem viszont. Adtam egy Körképet neki, mondtam, hogy a *Magvető* adja ki. Úgy látszott, érti, amit mondok. Félénkségéről pedig akképp gondolkoztam, hogy majd elveszíti dőlvén higgadtan rokokó szofámra.

Így is lett, rögvest elengedte magát. Most jobb – ismerte ő maga fel. A spannoltságban épp azt veszítjük el, amiért spannoltak volnánk – mondottam, s úgy éreztem magam, mint mikor a hóhért akasztják, föltételezve, hogy én vagyok a hóhér. Visszavittem magam a realitásra, a reálisan létező reálisra, és felhívtam az asszony figyelmét a művészet illetékességi területére, s csak az ő valósághű és részletes tudósítása hozhat, ha hozhat, segítséget, de ne érezze azt, hogy evvel beárulná vagy följelentené: önnönmagát. Nincs más dolgunk, mint az, hogy a valóságot szemügyre vegyük, s dolgunkhoz hozzáfogjunk.

Az álmaim – mondta. Antipatikusan fölnevettem, amit ő nem értett. Az álmaink! édes kicsikém, mit akarsz az álmainkkal! De félreértettem. – Az álmaim az álmomban szépek, de reggelre kiállhatatlanok és randák. Hangja eltökélten csengett. Pro form valóban kínos, hogy én mint anya és házas asszony azon álmodok, hogy mint pucér táncosnő eredményeket könyvelhetek el... Az az álom, hogy boldog vagyok, mégpedig úgy, hogy a férjemmel együtt kirúgok a hámból, ám én váratlanul elveszítem a gyeplőt, és ringó csípőkkel a nyilvánosság elé állok. Személyes élű, célzatos megjegyzésekkel látom el a vadidegen férfiakat buja mozdulatokkal.

A zenekar, a fiúk!, egzotikus, sötét zenét játszik. Forró, forró! A férje-

met nem látom, a farom forró! Érzek ... Lassúdan kigombolom a blúzomat, egy forgó, orkán-mozdulattal hull a szoknya is. Örömmel tölt el lábaim valós sudársága, csípőim diákos keskenye: nem lesznek korom felfedői. Melltartó és icuripicuri nadrágocska fedi el végső titkaimat. Halálos csönd. A zenekarnak is abbahagyott játszódni. Ekkor ismerem fel bennük az üzemi négyszöget, ez felvillanyoz.

A hátsók felállnak a székekre, hogy ne mulasszanak; igazuk van, itt vagyok, oké vagyok, birom magamat. A férjem is felállt, feléfordulva vettem le a melltartót, dögölj meg, te állat. Tomboló tetszésnyilvánítás keletkezik részemre. Mikor bugyim is elhágy, mindig akkor ébredek, hálóingem öklömnyi bunkóvá gyűrve izzadt combjaim közt pihen. Férjem alszik, ahogy a férjek.

Kipirult orcáját kezem közé fogtam, s fölhívtam figyelmét, hogy semmi megvetendő sincs, hogy a többiek elismerésében látja azt a hiányt, ami a férje közömbösségében jelentkezik. Az egy hibás igénytelenség, ha ön a vonzóságát az álmokba dugja. Ne dugja oda. Ne dugjuk oda. Minél inkább az élet természetes erőitől indíttatva mozgunk a napjainkban, annál kevésbé lehetséges átnézhetni rajtunk. Vagyishogy ez egyre több gondot fog okozni. Úgy ám – fejeztem be fejtegetéseimet.

És bizony csinálja csak meg, amit leírt. *Amit le lehet írni, az meg is történhet!* Csinálja meg, de már a Valóságban, itt, itthon, e kis magyar zúgban immár személyesen!

A bátor kis feleség megmásíthatatlanul leszállt a szofáról, szemében Angyalföld fényeivel az enyémbe nézett, az ajtóból még visszafordult. No? – kérdeztem. A világ tények és nem dolgok összessége – mondta; arca nem árult el semmit. Késő estig hallgatóztam (a falnak is füle volt: az enyém).

Kicsit utálom magamat, hogy olykor hiúságból teszek jót. Az asszonyok nagyon könnyen kötnek barátságot egy férfival, de hogy az fennmaradhasson, egy kis fizikai ellenszenv is kell segítségül. Csúnyulok, ahogy a litván mondja.

Ha olvastunk, utaztunk vagy ne adj' Isten éltünk, tudjuk, mi egy kisváros, a kisvárosban a hangzatos nevű *Hotel*, s tudjuk, hogy esténte miként múlik ott az idő, az éjszaka, hogy jönne már a megváltó hajnal, akármilyen nyomorúságos is! De az ember hálátlan, s reggel, ha az ötven forintos fölöstökért csak az kapja, amit kap, s az is száraz avagy fonnyadt már, morog, és *európainak* érzi magát, ha lebarmolja a valóban felháborítóan hányaveti személyzetet... (Egyébiránt le van szarva Európa – és akkor már, persze, per def., az Uralig!)

A hotel, ahol a szokás szerint balul végződő közművelési misszióm során (tani-tani) megszálltam, a Vörös Csillag névre hallgatott, és megfelelt.

Az az asszony attrakciója volt a hotelnak. Ha dekoltázsa végigment a linóleumpadlós éttermen, a fejek utánafordultak, miként a napraforgó. Nappalonként bikavadító bikinijében feküdt a termál partján, sokat ígérő és érő pillantásokat vetve a SZOT-beutalt bányászokra, akik mindenféle bajaik gyógyulását várták a gyógyvíztől. Egy-egy pillantás nyomán remegni kezdett a tálca a helyi pincér kezében, ahogy vitte a Calvados-szal telt poharakat. A vájárok belevaló adomákat meséltek az asszony felől, hogy nem volna éjszaka, melyben magában aludna, s hogy kemény próba alá vetné az ágyban a férfia-

kat, mert, így a vájárok, az a legény, aki állja – hogy ez volna az *életelve* az asszonynak.

A bárban, mely egy téesz-iroda s egy századközepi kupleráj keresztezõdése volt, figyelmes lett rám, s ez nekem olyan lett, mint egy duellum, a sok bányász szeme csillogott, akár a fekete gyémánt. Valamiként ismerõsnek tetszett, s mikor mohó akart lenni, s kezét az asztal alá bújtatta, rájöttem, honnét. Több éve õ ápolta nõvéri minõségben édesanyámat, s akkor megközelíthetetlennek látszott, hûvösnek és jelentéktelennek. Öcsémmel úgy hívtuk: *izgalmas nõvér:* hát az éppen nem volt . . .

Nohát mi ez a változás? – kérdeztem kissé tán ingerülten Kristály Keserû-mbe temetkezve, jóságos, szíves, egyedülálló lányoknak férfifaló végzetasszonnyá válása, hm?

Amikor 19 éves koromban, nem csekély 2 hónap múltán, a friss házasságban, férjem rútul becsapott, nemcsak sorozatosan hazudott, megcsalt és kifosztott, hanem *elárult, elárult, elárult* – férjemet, maga is gyerekember, kirúgtam, hiába nyüszített, mint egy eb: akkor elhatároztam, hogy szabadon fogok élni, mint a férfiak, függetlenül, szilárdan, szélben, de úgy, hogy ennek nem tulajdonítok jelentõséget, az élet minden ajándékát, finomságát vagy gonosz tréfáját úgy fogadom el, mint ami nekem jár. Úrnõ vagyok, életem fõszereplõje, így döntöttem.

A világ és az élet egyek. Én vagyok az én világom.

Ennyit elõljáróban el kellett mondanom.

Egy ilyen országban, ahol finoman szólva nem engedhetek meg magamnak akármit, jobban járok, és ezt nem panaszképp mondom, ha szocialista módon élek, tanulok, dolgozom. *Itt mindenki, én is, olyan iszonyatosan normális.* De ha eljön a nyár, s a régi ismerõs fenyegetõen horkantva akkorát sóhajtott teli csöcsöcskéi mögül, hogy már-már tisztelettel lapítottam, hát keresek magamnak egy férfit, egy férfit, aki *kell.* Kitombolom magam, könnyek nem keletkeznek a búcsúnak, nem ígértünk egymásnak semmit, s azt, fölnevetett, pedig nem elõször mondhatta, betartottuk . . .

Most is lefelé a vonaton [öncenzura], egy alagút formálisan bekapott. Akit már kapott be, tudja, bármennyire is felkészülünk rá, az elemi erõvel váratlan. A rémületet testemben egy pillanatnyi kinyújtózással, mely inkább nyegle, mint könnyed, próbálom ellensúlyozni.

No csak egy pillanatra! mert akkor két forró kezet éreztem kutatni lábaim közt. Annál tapasztaltabb róka vagyok, hogy *ez* megrémítsen, noha jócskán az. Szemõl a tisztnek (Platzkarte!) nyilván térden kellett rámkúsznia. Megcsókolta a szoknyám szegélyét, akár egy Perceval. Világos lett, ugyanolyan erõszakosan, ahogy elõbb sötét. A tiszt nem mutatta, zavara jelét. Hiába, a hõs az hõs, s kuncogni kezdtem. Megbabonázva nézte a hosszú combok tövének sötétjében felvillanó parányi, ezüstös bugyimat. AZ EZÜST A SZÍNEM!!! Azután szégyentelenül, mintha cigarettával kínálna, játszódni kezdett a micském szélével. Kisvártatva megtalálta azt, amit reszketõ kezével keresett.

Minthogy ránktörhetett volna akár civil, akár a testület tagja, beosztott és feljebbvaló egyaránt, s a helyzet fokozódott, elvetettem azt a gondolatot, hogy megleckéztessem az arcátlant, *van, amit lehet, és van, amit nem lehet!,* inkább, vele mintegy épp kibabrálva, élvezni kezdtem kézi babusgatását.

Megemeltem a faromat a kutatás céljából; hirtelen azonban minden olyan kevés lett, hûvös, testetlen, kiagyalt, ordítottam volna a legszívesebben

és tíz körömmel neki ennek a rohadt fallokratának! Kevés, kevés, kevés! Futva elvezettem a kocsi toalettjére. Ez a térség oly parányi volt, mocskos, lezüllött, piti, két embernek alig *méltó*, főként ha az nemcsak elgyötört kezecskéit mosná rosszkedvű Pilátusként.

A tiszt a mulatságos hosszú pamutalsóval [öncenzura], férfi ereje, apáink nemzedéke volt. A kitüntetések összecsördültek, valahányszor [öncenzura].

Az állomáson mindkettőnket vártak. Úgy szálltunk le egymás után, mint az idegenek: ezt szeretem. Mielőtt övéihez ért volna, gonoszul utánasúgtam: Mert ha a dolog semmi által sincs megkülönböztetve, akkor én sem tudom megkülönböztetni, hiszen egyébként meg lenne különböztetve... Ahogy visszafordult, láttam, fél. Ettől úgy megkívántam, hogy szinte görcs állt belém. De már nekem is mosolyognom kellett. No.

Frivol és fejetlen belezúdulásom az afférokba nem könnyelműség, inkább nehézség, nem fény, hanem nyomor, leginkább egy gyermek elhagyatottsági félelméből adódó kapaszkodásához hasonlítható a legközelebbi emberbe... *Én gyökértelennek érzem magam, mert én vagyok a gyökér.* Énbennem duzzad bizonyos feszültség, amelyet csak egy társ tud levezetni, mint a kardokon a vércsatorna. Ilyen esetben nem kérdezem: ki vagy, honnét vagy, milyen vagy. Vagy, hogy legyél! Azután hirtelen komolyan rámnézett, és azt mondta nekem: CSINÁLJ! CSINÁLJ ENGEM SZABADRA!

Bele-, illetve ránéztem kissé már puffadt arcába, fitos orrára és a gazdag szemfestékre, tehetetlenül megvontam a vállam. Nem fogott meg, Keserű-m végén jártam, nehezen telt a megrohadt idő. Beszélt.

Évente egyszer elutazom Kenyába! Ott vár egy varázslatos. barna bőrű férfi rám, és kedvemre tesz. No igen: ki nem már játszott egyszer avval a gondolattal, hogy egyszer az életében úgy igazán nekiereszti magát, elhagyja fegyelmezettségét, mely olyannyira érdekében áll, s életének lompos rúdját beleveri az egészbe! Egyszerűen mindent odavágni, kesztyűt, brigádnaplót, napisajtót a kurva (elnézést) cirkalmakkal, hogy valahol *másutt*, pálmák közt sós tengeri bódulatban egy nekikezdést élvezni! Itthagyni ezt az egész egészet, ahol sem élni, sem meghalni nem lehet – no! no! no! –, ahol, hogy a legfrissebb példát mondjam, nem lehet szívpörköltet kapni, s a hetyke garszon úgy tekint az emberre, mint a hülyére. És hazudnak is persze.

Van egy barátnőm például, aki a HÓDIKÖT-ben dolgozik, ő is ilyen indokból kel hosszú útra. Sokáig ez számára csak álom volt, egészen addig, míg el nem küldte a művezetőt ide meg oda, ő meg, fogta magát, s még aznap elutazott Spanyolországba. (Épp volt ablaka, mely a világra nyílott. Hogyne.) Mögötte egy eltört szerelem, mert titkon azért szerette a művezetőt, meg valahogy minden kifújt, a szülei sem értették meg, s úgy érezte, a KISZ-ben is inkább csak önnönmaguknak dobálják azt a bizonyos lasztit, hogy lecsaphassák s ezt követően tapsoltak hozzá, összejött, pedig egy olyanja volt, amit szabályos életnek lehet nevezni, volt egy kis lakása, munkahelye, beilleszkedett a közösségbe, ez a mögött, előtte pedig... Igen: mi van előttünk? Végül is a nap, a tenger, a homok, a taraj; oly szép, akár a Krimi-félsziget vagy a Yukon-félsziget, ott már voltunk a brigáddal, mert aranykoszorúsok lettünk, harmadszor, és nem is csaltunk.

Ott az emberek azért dolgoznak, hogy éljenek, és nem fordítva, mint nálunk. – Hogy mi azért élnénk, hogy dolgozzunk? Mi azért dolgozunk, hogy dolgozzunk, de nem akartam tűnődésemet beléékelni.

Milyen hát a kenyai, illetőleg ibériai férfiember? – kérdeztem könnyedén. Nézd, kétségkívül déli. Vadász. Ösztönös, hajlamos, többször űzi, de nem *eleve* jobban. A szenvedély legtöbbször nem más, mint született fegyelmezetlenség. Mindenesetre visszajöttél, és most itt vagy. Milyen az életed? Hogy jössz ki vele?

Nehezen.

Az izgalmas nővér felállt, üdítőm odalett, márvány vállai fölött visszaszólt: A köznyelvek megértését szabályozó megállapodások szerfelett bonyolultak.

Reggel iszonyatosan leteremtettem a személyzetet; egyik lábukról álltak a másikra, míg turkáltam az obligát tüktojt.

(Folytatjuk)

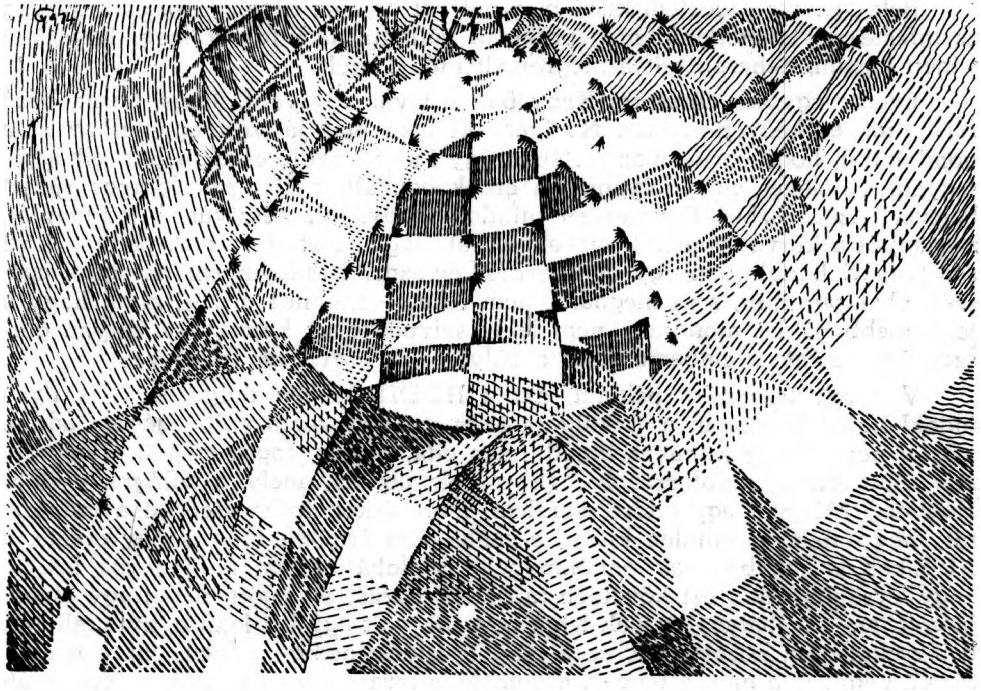

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

Ördögcsecs és sátántangó

„Ami mögöttem, az még előttem van. Nem lehet nyugodt az ember" – mondta magában Futaki szomorúan, amikor puha macskaléptekkel, botjára dőlve visszatért a dacosan hallgató Schmidt és a hol elnémuló, hol vihorászó Schmidtné mellé a pult jobb oldalán álló „személyzeti asztalhoz", és nehézkesen lehuppant a helyére; eleresztette a füle mellett az asszony szavait („Maga boros, úgy látom! Énnekem, azt hiszem, a fejembe szállt egy kicsit, nem lenne szabad kevernem, hiába... Dehát maga olyan gavallér...") és töprengve, bamba tekintettel fogta s csúsztatta középre az újabb üveg bort, mert maga sem értette, mi lelte hirtelen, hiszen igazán semmi oka nem volt erre a szívós mélabúra; elvégre: nem akármilyen nap ez a mai: tudta, a kocsmárosnak igaza lesz, s már „csak néhány órácskát kell várni", és megjön Irimiás és Petrina, hogy véget vessenek ennek az évek óta tartó „horpadt nyomorúságnak", s elűzzék ezt a nyirkos csöndet, ezt az alattomos pirkadati lélekharangot, mely még az ágyból is kikergeti az embert, hogy aztán verejtékben úszva, tehetetlenül legyen kénytelen végignézni, amint lassanként minden odalesz. Schmidt, aki azóta, hogy betették a lábukat a kocsmába, megszólalni sem volt hajlandó (még akkor is csak morgott, hátat fordítva az „egésznek", amikor a nagy zsivajban Kráner és Schmidtné szétosztották a pénzt), most felemelte a fejét, és dühösen ráripakodott a széken is imbolygó feleségére („Méghogy a fejedbe szállt...! Be vagy rúgva, mint a segg!"), azután Futakihoz fordult, aki éppen tele akarta önteni a poharakat. „Ne töltsél már neki többet, baszd meg! Nem látod, hogy néz ki?!" Futaki nem válaszolt, nem mentegetőzött, csak kezével jelezte, hogy messzemenően egyetért, s az üveget gyorsan letette az asztalra. Hosszú órák óta igyekezett elmagyarázni Schmidtnek, de az csökönyösen rázta a fejét: szerinte „az egyetlen lehetőséget is elpuskázták" azzal, hogy beültek ide, gubbasztani, mint „a herélt gyíkok", ahelyett, hogy kihasználva az Irimiásék keltette felfordulást, szépen elszeleltek volna a pénzzel, ráadásul még „Kránert is itt ehette volna meg a fene..." Hiába hajtogatta ő, hogy holnaptól itt minden más lesz, hogy legyen csak nyugodt, most aztán megfogták az isten lábát, Schmidt gúnyos képet vágva hallgatott, s egészen addig ment ez így, míg Futaki rá nem jött, hogy nem is igen juthatnának egyetértésre, hiszen komája azt még csak hajlandó lenne belátni, hogy Irimiásban „van fantázia", azt azonban aligha, hogy nincs is más választásuk: nélküle (na meg Petrina nélkül) továbbra is vakon, tülekedve, gyámoltalanul s időnként egymásnak rontva bolyonganának csupán, mint „a halálra szánt lovak a vágóhidakon". Valahol mélyen – persze – értette Schmidt ellenállását, hisz oly régóta nem tágít már mellőlük a balszerencse; ám úgy gondolta: a puszta remény, hogy Irimiás veszi kézbe a dolgokat, többet ér mindenféle „alkalom kínálta lehetőségnél", mert ő az egyetlen, aki képes rá, hogy azt, „ami a mi kezünkben szétesik, összetartsa". Mit számít akkor, hogy ez az amúgy is tisztátalan pénz mostmár végképp odalett? Csak ez a

savanykás íz múljon el, csak ne kelljen nap mint nap dermedten nézni, ahogy odakint hull a vakolat, reped a fal, roggyan a tető, csak ne kelljen elviselni, ahogy belül egyre lassabban ver a szív, egyre gyakrabban zsibbad a láb. Mert Futaki biztos volt benne, hogy a hétről-hétre, hónapról-hónapra ismétlődő kudarcok, a hirtelen hamvadó, egyre zavarosabb tervek, az állandóan sorvadó remény a szabadulásra nem jelentenek igazi veszélyt; sőt, sokkal inkább éppen ezek tartják még össze őket, mert a balszerencse és a megsemmisülés között hosszú az út, de itt, a végén, már elbukni sem lehet. A valódi fenyegetés mintha a föld alól támadna rájuk, de forrása mindig bizonytalan; az ember egyszercsak ijesztőnek érzi a csöndet, nem mozdul, összekuporodik egy sarokban, ahol védelmet remél, a rágás gyötrelemmé, a nyelés kínná válik, azután már föl sem tűnik neki, hogy minden lelassul körülötte, egyre szűkül a tér, s e visszavonulásban végül bekövetkezik a legrettenetesebb: a mozdulatlanság. Futaki ijedten nézett körül, remegő kézzel cigarettára gyújtott, s mohón kiitta poharát. „Nem kéne innom – korholta magát. – Ilyenkor örökösen csak a koporsón jár az eszem." Kinyújtóztatta lábait, kényelmesen hátradőlt a székén, s elhatározta, nem enged többé ennek a félelemnek; lehúnyta szemeit, s hagyta, hadd járja át csontjait a meleg, a bor, a lárma. És amilyen hirtelen jött, ugyanolyan gyorsan úszott el ez a nevetséges pánik; már csak a vidám hangokra figyelt maga körül, s alig tudta visszatartani, hogy ki ne csorduljon a könnye a meghatottságtól, mert amiként az előbb a szorongás, most a hála öntötte el, amiért annyi gyötrelem után itt ülhet ő is ebben a zsongásban, bizakodón s izgatottan, védve mindattól, amivel eddig farkasszemet kellett néznie. Ha nyolc és fél pohár után lett volna még annyi ereje, sorra megölelgette volna hadonászó, izzadt társait, mert a vágynak, hogy mélységes megindultságának formát adjon valamiképp, nem tudott ellenállni. Ám feje váratlanul hasogatni kezdett, hirtelen forróság öntötte el, gyomra émelygett, homlokát verejték lepte el. Elgyöngülve roskadt magába, s megpróbált mély lélegzetvétellel segíteni magán, így aztán meg sem hallotta Schmidtné szavait („Mi van, megsüketült? Hé, Futaki, maga rosszul van?"), aki – mikor látta, hogy Futaki sápadtan a gyomrát masszírozza és szenvedő arccal kínlódva bámul maga elé – unottan legyintett egyet („Na, hiszen. Erre se lehet számítani . . ."), és szembefordult a már régóta éhesen rámeredő kocsmárossal. „Kibírhatatlan ez a hőség! János, csináljon már valamit!" De az, mint aki nem is hallja „ebben az átkozott zsivajban", tanácstalanul széttárta a karját, és – anélkül, hogy leintette volna a kályhával babráló Schmidtnét – mélyértelműen biccentett felé. Amikor aztán az asszony, belátva, hogy próbálkozása nem jár sikerrel, haragosan visszaült a helyére, s kigombolta citromsárga blúza fölső gombjait, a kocsmáros elégedetten nyugtázta, hogy kitartása, mint mindig, most is meghozta a kívánt eredményt. Már órák óta, hogy titokban, szívós munkával egyre feljebb csavarta, majd egy gyors mozdulattal kiemelte s félrecsúsztatta az adagolóból az olajkályha gombját – ugyan kinek tűnt volna fel ebben a hangzavarban? –, hogy előbb csak a kabáttól, majd a kardigántól is „megszabadítsa" Schmidtnét, akinek bájai ma a szokottnál is nagyobb erővel hatottak rá. Az asszony valami érthetetlen oknál fogva mindeddig gőgösen visszautasította közeledését, valamennyi próbálkozása – pedig soha nem adta, nem adhatta fel! – sorra kudarcba fulladt, s a visszautasítás gyötrelmét csak fokozta, amikor újabb és újabb kalandjairól értesülnie kellett. De volt türelme várni és várni, hiszen már

akkor tudta, hogy a végső győzelemig hosszú lesz az út, amikor évekkel ezelőtt először lepte meg a malomban Schmidtnét egy fiatal traktorossal, s az asszony, ahelyett, hogy felugrott s szégyenkezve elfutott volna, hagyta, hadd álljon csak ott elszoruló torokkal, míg ő a fiú karjaiban eljut a gyönyörig. Néhány nappal ezelőtt azonban, amikor a fülébe jutott, hogy Futaki és Schmidtné között lazulnak már a „szálak", alig tudta leplezni örömét az emberek előtt, mert úgy érezte, ezúttal rajta a sor, itt a soha vissza nem térő alkalom. És most, hogy elgyöngülve látta, amint az asszony keblei fölött finoman „megcsippenti" a blúzát, s ezzel legyezi magát, keze csillapíthatatlanul remegni kezdett, s szeme elhomályosult. „Ezek a vállak! Ez a két összesimuló combocska! Ez a csípő! Ezek a csöcsök, édes istenem..." Az Egészet szerette volna átfogni tekintetével, de izgalmában csak a Részletek „őrjítő egymásutánjának" szemtanúja lehetett. A vér kifutott arcából, megszédült, s szinte könyörögve igyekezett elkapni Schmidtné közönyös („Mintha bamba...") pillantását; s mert attól a képességétől, hogy egyetlen tömör mondatba sűrítse „az élet kisebb-nagyobb igazságait", sohasem tudott megszabadulni, boldog révületben tette fel magában a kérdést: „Van ember, aki erre sajnálná az olajat?!" Ám ha tudta volna, hogy küzdelme mennyire hiábavaló, minden bizonnyal azonnal visszavonul a raktárhelyiségbe, hogy távol az ellenséges vagy egyenesen kárörvendő tekintetektől, friss sebeit ápolja nyugtalanul. Mert mégcsak nem is sejtette, hogy Schmidtné – ezekkel a kihívó oldalpillantásokkal, ezzel a Kránert, Halicsot, az iskolaigazgatót s őt magát is veszélyes örvénybe kergető lassú nyújtózkodással – csupán az időt tölti, mert képzeletének legkisebb zugát is Irimiás foglalja el, emlékképek csapódnak tudata „sziklás fövenyére, mint a zúgó tenger viharos habjai", hogy összemosódva közös jövőjük izgató látomásaival, mélyítsék undorát és gyűlöletét e világ iránt, amelyet hamarosan „itt kell hagynia". S ha olykor-olykor meg is történt, hogy csípőjét nem csupán amiatt ringatta, hogy múlassa „a lassan szálló időt", hogy nevezetes kebleit nemcsak azért feszítette az éhes tekinteteknek, hogy a hátralévő órák sebesebben röpüljenek el, az sem volt több, mint puszta előkészület a várva várt találkozásra, melyben „a két szív újra emlékezni fog." Kráner és Halics ugyanakkor (sőt, még az iskolaigazgató is) – ellentétben a kocsmárossal – tisztában voltak azzal, hogy semmi remény: vágyaik nyila koppanva hull Schmidtné lábai elé; így aztán mindhárman feloldódtak e kilátástalan szenvedélyben, hogy legalább ez maradjon eleven. A kopasz, vékony és magas („De inas...") testalkatához képest aránytalanul kis fejű iskolaigazgató sértődötten ült második üveg bora mellett Kerekes háta mögött, a sarokban. Tiszta véletlen, hogy egyáltalán értesült Irimiásék érkezéséről, és éppen ő, aki mégicsak – az örökösen részeg, eltompult doktort leszámítva – az egyetlen tanult ember a környéken! Hát, mit képzelnek ezek? Hova jutunk így? Ha nem elégeli meg Schmidt és Kráner megbocsáthatatlan pontatlanságát, és nem dönt végülis úgy, hogy – miután bezárta a Kultúrt, s a vetítőgépet előírás szerint biztonságba helyezte – „informálódás végett" érdeklődni fog a kocsmában, még megtörténhetett volna, hogy egyáltalán nem szerez tudomást az egészről... Mit kezdtek volna akkor, nélküle? És az érdekvédelem? Azt hiszik ezek, hogy csak úgy elfogadja Irimiás a felkérést; egy ilyen szedett-vedett társaságot ugyan ki irányítana szívesen? Rendet kell itt csinálni, tervezetet készíteni, szépen pontokba foglalva „az alapvető tendenciákat"! Első dühe elmúltával („Éretlenek ezek az emberek, mit tegyünk! Lépésről lépésre kell

előre haladni, nem lehet egyik napról a másikra, mindent..."), figyelmét Schmidtné és a tervezet vázlatának kidolgozása között osztotta meg; aztán hamarosan felfüggesztette ez utóbbit, mert tartotta magát megdönthetetlen tapasztalataira épült elhatározásához: egy bizonyos időben csak egy bizonyos dologgal szabad foglalkozni". Meg volt győződve róla, hogy ez az asszony: más, mint a többi. Nem lehet véletlen, hogy eddig is sorra visszautasította a telepesek nyers, állati ajánlatait. Schmidtnének, úgy vélte, „komoly, megalapozott emberre" van szüksége, nem egy ilyen Schmidtre, akinek durva jelleme egy csöppet sem illik megfontolt, egyszerű, de tiszta lényéhez. Azon aztán „meg végképp" nem lehet csodálkozni, hogy az asszony – minden kétséget kizáróan – vonzódik hozzá; elég legyen ehhez csupán annyi, hogy ő volt az egyetlen annak idején, aki meg sem próbálta nevetségessé tenni, amiért az iskola felszámolása után is határozottan ragaszkodott igazgatói címéhez a telepen. Mert ez az asszony – túl a természetes vonzalmon – bizonyos jól látható tisztelettel viseltetik iránta, nyilvánvalóan azért, mert tudja, hogy ő csupán a kedvező pillanatra vár (csak kerüljenek vissza az őket megillető helyekre azok az emberileg és szakmailag is kiváló emberek a városi hivatalokban, akiknek meghátrálása a mostani nagyképű pojácahad előtt csupán taktikai megfontolás következménye lehetett), és azonnal fölújíttatja az épületet, s „energikusan beindítja az oktatást". Schmidtné – persze – minek tagadni, igen szemrevaló asszony; a róla készített fényképek (olcsó, de annál megbízhatóbb géppel maga csinálta őket még évekkel ezelőtt) messze túlszárnyalják véleménye szerint kedvenc lapjának, a Füles keresztrejtvény-magazinnak „igencsak kihívó fotográfiáit", melyekkel álmatlan s véget nem érő éjszakáinak nyugtalanságát próbálgatja elűzni... Eddig szabályos, rendezett, világos és áttekinthető gondolatai – némileg az ismét kiürült palack közismert hatására – itt egyszerre csak összezavarodtak, gyomra émelyegni kezdett, agyában tompán lüktettek az „erek", s már-már felpattant, hogy mit sem törődve a lepcses szájú „parasztokkal" meghívja asztalához az asszonyt, ám midőn Schmidtné sokat ígérő testén ide-oda szánkázó földúlt tekintete „a billiárdra" dőlve horkoló Kerekes válla fölött összetalálkozott az asszony közömbösnek látszó, valójában kegyetlenül leleplező pillantásával, elvörösödött, lehajtotta a fejét, s visszahúzódott a tanyás hatalmas tömege mögé, hogy „egyedül maradhasson szégyenével", és legalábbis ideig-óráig feladja; akárcsak Halics, aki – mikor belátta, hogy a vele átellenben ülő Schmidtné vagy nem is hallja, vagy egyszerűen nem is akarja hallani tőle a már hosszú ideje szóban forgó történet hiteles változatát – a mondat közepén elharapta a szót, és hagyta, hadd ordibáljon, csak hadd veszekedjen tovább Kráner és az egyre ingerültebb kalauz, de – engedelmet! – nélküle, mert ő ugyan nem fog megszakadni; lesöpörte magáról a pókhálókat, s bosszankodva figyelte a Schmidtnével szemező kocsmáros elégedett, zsíros ábrázatát, mert – hosszas töprengés után – arra jutott, hogy miután „ilyen dögök egyszerűen nincsenek", nyilvánvalóan ez az egész pókhálósdi valami új trükk csupán a kocsmában. Micsoda egy megátalkodott gazember! És nem elég, hogy ezzel a gyerekes ostobasággal megint borsot akar törni az orruk alá, most még Schmidtnére is „kivetette a hálóját"! Pedig ez az asszony csak az övé... lesz, mert a vak is látja, hogy már legalább kétszer rámosolygott, ő meg vissza...! És ezek után – pedig látnia kellett, ennek állítólag sasszeme van! – még képes lenne ez a briganti, ez a telhetetlen szatócs, ez a kirúgott suszter...! Tele pénzzel,

a raktár dugig borral, pálinkával, ráadásul itt ez az egész kocsma, kint meg az autó, de! De és de! Neki még ez sem elég! Schmidtnére is fáj a foga! Na, ezt azért már nem! Halicsot nem olyan fából faragták, hogy szó nélkül tűrje ezt a pimaszkodást! Persze, ezek itt mind azt hiszik, ő csak olyan félénk kis mitugrász, de ez csak a látszat, a felszín! Csak jöjjön meg Irimiás és Petrina! Belül ő olyasmikre képes, hogy ezek ezt még álmukban sem gondolnák! Felhajtotta a borát, lopva moccanatlanul figyelő feleségére sandított, aztán gyorsan tele akarta tölteni a poharát, de legnagyobb meglepetésére – pedig határozottan emlékezett rá, hogy az előbb még legalább két pohárnyi ott kotyogott az alján – a palack üres volt. „Lopják a boromat!" – hasított belé, fölpattant, s fenyegetően körbenézett; majd, hogy egyetlen rémült, beismerő tekintettel sem találkozott, morogva visszaült a helyére. A dohányfüsttől már alig lehetett látni, az olajkályha ontotta a meleget, teteje vörösen izzott, mindenkiről csorgott a víz. A lárma nőttön-nőtt, mert a legharsányabbak, Kráner és Kelemen, Kránerné és olykor – ha erőre kapott – Schmidtné újból és újból megkísérelték túlkiabálni a maguk gerjesztette zsivajt, ráadásul Kerekes is felébredt, s bömbölve újabb palackot követelt a kocsmárostól. „Azt te csak hiszed, kiskomám!" – dőlt előre Kráner. Poharával a kezében hadonászott a felpaprikázott Kelemen orra előtt, homlokán kidagadtak az erek, hályogszürke szemei fenyegetően villogtak. „Nem vagyok a kiskomád! – ugrott fel – magából kikelve – a kalauz. – Sohase voltam senkinek a kiskomája, érted?!" A kocsmáros a pult mögül megpróbálta lecsendesíteni őket („Hagyják már abba! Az embernek széthasad a feje ebben az ordibálásban!"), erre Kelemen megkerülte Futakiék asztalát, és odaszaladt a pulthoz. „Dehát, legalább maga mondja meg neki! Mondja meg már neki!" A kocsmáros az orrát piszkálta. „Mit mondjak meg neki? Maradjon már veszteg, nem látja, hogy zavarja a többieket?!" De ahelyett hogy lecsillapodott volna, Kelement egyre jobban elragadta az indulat. „Szóval, maga se érti! Mindenki hülye itt?! – ordította, s vadul csapkodni kezdte a pult tetejét. – Amikor én... kérem: én... Irimiással összebarátkoztam... Novoszibirsz mellett a... a fogolytáborban, Petrina még seholse volt! Érti? Seholse!" „Hogyhogy seholse? Valahol csak volt, nem?" Kelemen tajtékozva nagyot rúgott a pultba. „Ha azt mondtam, hogy seholse, akkor seholse! Egyszerűen... seholse volt!" „Na, jól van, jól van... – nyugtatta a kocsmáros. – Úgy volt, ahogy maga mondja, csak menjen vissza szépen a helyére, és ne rugdossa nekem itt össze a pultomat!" Kráner vigyorogva átkiabált Futakiék feje fölött. „Hol voltál te?! Méghogy... Novobiszirsz, vagy mi az anyád kínja...?! Kiskomám, ha nem bírod az italt, akkor ne igyál!" Kelemen fájdalmasan eltorzult arccal a kocsmárosra nézett, aztán Kránerre, s némi dühödt-elkeseredett fejcsóválás után legyintett erre az elképesztő értetlenségre... Imbolyogva visszatért a helyére, és megpróbálta nyugalomba helyezni magát, de elvétette, s a széket is magával rántva elterült a földön. Kránernek ez már sok volt, kitört belőle a röhögés. „Mi van, te... te Bono... Bonomiszli...?! Rögtön felfordulok! Méghogy... ez... itt... hadi... Nem bírom...!" Kidülledt szemmel, ágyékára szorított kézzel támolyogva elvánszorgott Schmidték asztalához, megállt Schmidtné mögött, aztán hirtelen átölelte. „Hallja ezt... – kérdezte a röhögéstől még mindig elfúló hangon. – Ez az ember... itt... tudja, azt akarja nekem bemesélni... Hallja ezt...?!" „Nem hallom, de nem is érdekel! – csattant fel Schmidtné, és megpróbálta lefejteni magáról Kráner lapátkezeit. – És vigye innen azt a koszos man-

csát!" Kráner azonban eleresztette a füle mellett, egész testével rádőlt az asszonyra, aztán – mintha véletlen volna csupán – jobb kezét becsúsztatta Schmidtné nyitott blúzába. „Ó! Micsoda meleg van itt..." – vigyorgott, de az asszony egy dühös mozdulattal kiszabadította magát, szembefordult vele, és teljes erőből pofon vágta. „Te! – kiáltott Schmidtre, amikor látta, hogy Kráner továbbra is vigyorog. – Te csak itt ülsz?! És tűröd ezt?! Hogy fogdossanak?" Schmidt nagy erőlködéssel felemelte a fejét az asztalról, de mint aki ezzel ereje végére ért, azonnal vissza is hanyatlott rá. „Mit vagy úgy oda? – motyogta, s szaporán csuklani kezdett. – Csak hadd... fogdossa... sanak! Lega-lább másnak jusson vala-ami... mi..." Ekkorra azonban már a kocsmáros is ott termett, s mint egy kakas, nekirontott Kránernek. „Mit képzel maga?! Mi ez itt?! Kupleráj?!" De Kráner csak állt, mint egy birka, meg se tántorodott, kancsin meredt rá, aztán hirtelen felderült a képe. „Kupleráj! Ez az, kiskomám! Ez az! Átölelte a kocsmárost, és vonszolni kezdte az ajtóhoz. – Na, gyere már, kiskomám! Itt hagyjuk ezt a koszos lukat! Megyünk a malomba! Ott lesz csak igazi élet... Na, gyere már ne húzasd magad...!" De a kocsmárosnak sikerült kiszabadulnia, gyorsan visszaszökkent a pult mögé, s mint valami elégtételt, úgy várta, hogy „ez a részeg barom" végre észrevegye: termetes felesége jó ideje már ott áll az ajtóban, némán, villogó szemekkel, csípőre tett kézzel. „Nem hallom! Mondd csak el nekem is! – sziszegte férje fülébe, amikor az beleütközött. – Hová az anyád valagába akarsz te menni?!" Kráner egycsapásra kijózanodott. „Én? – nézett rá értetlenül. – Hová mennék? Sehová sem megyek, mert nekem az én cucukám kell csak és csak!" Kránerné lefejtette magáról férje karjait, s mint a penge, folytatta. „Adok én neked cucukát, csak józanodj ki holnap reggel! Olyan cucukát kapsz tőlem, hogy bedagad tőle a szemed!" Megragadta a nála két fejjel magasabb, bárányszelíd Kráner ingujját, visszavezette az asztalukhoz, és lenyomta a székre. „Ha mégegyszer fel mersz innen állni, míg én nem mondom, megkeserülöd..." Teletöltötte saját poharát, haragosan felhörpintette, körbenézett, majd sóhajtott egy nagyot, s odafordult Halicsnéhoz, aki („Szép kis bűnbarlang, mondhatom! De lesz még sírás, lesz még jajgatás, ahogy a próféta mondja!") kárörvendő képpel figyelte a jelenetet. „Hol is tartottam? – folytatta Kránerné az imént félbeszakadt beszélgetést, s közben megfenyegette ujjával a férjét, aki óvatosan pohara után nyúlt. – Ja, igen! Hát, szóval, jó ember az én uram, nem panaszkodhatok, ez az igazság! Csak hát, az ital, tudja, az az ital! Ha az nem lenne, a kenyeret meg lehetne vele kenni, én mondom, úgy higgye el, a kenyeret! Mert olyan áldott jó ember tud ez lenni, ha akar! És bírja a munkát, maga is tudja, két ember helyett is bírja ez! Ami kishiba meg van benne, hát, édes istenem! Kiben nincs, na, mondja meg, Halicsné aranyom, kiben nincs hiba? Olyan embert még nem hordott a hátán a föld! Hogy micsoda? Ja? Hát, hogy nem bírja elviselni, ha rosszul szólnak hozzá. Erre az egy pontjára nagyon érzékeny az uram. A doktorral is azért volt, ami volt, hát, tudja, milyen a doktor, úgy bánik az az emberrel, mintha a kutyája volna neki! De hát okos ember csak legyint és hallgat és meghúzza magát, hisz mégiscsak a doktor, meg aztán nem olyan nagy dolog az egész, el kell tűrni, és kész. Meg hát, különben se olyan rossz ember az, mint amilyennek mutatja magát. Tudom én, hisz kiismertem, Halicsné aranyom, hogy is ne ismertem volna ki minden kis hákliját neki, ennyi év alatt?" Futaki óvatosan, egyik kezét védekezőn előre nyújtva, másikkal a botjára dőlve, támolyogva ment a kijárat felé; haja összeborzoló-

dott, inge hátul kibuggyant nadrágjából, s olyan fehér volt, mint a mész. Nagy nehezen kiszedte az éket, kilépett, s a friss levegő egy pillanat alatt ledöntötte a lábáról. Változatlan erővel zúgott az eső, a vízcseppek, mint egy-egy „megmásíthatatlan, fenyegető üzenet" csapódtak szét a kocsma mohával benőtt cserepein, az akácok törzsén s ágain, az odafönt derengő köves út egyenetlen felszínén, s itt lejjebb, az ajtó előtt, Futaki meg-megránduló, görnyedt testén, amint kínlódva elterült a sárban. Hosszú percekig szinte öntudatlanul feküdt a sötétben, s amikor azután végre sikerült megkönnyebbülnie, azonnal elnyomta az álom, s ha a kocsmárosnak egy fél óra múltán nem tűnik fel, hogy még mindig nem jött vissza, nem keresi meg s nem rázza fel („Hé! Elment az esze!? Keljen már fel! Ez kész tüdőgyulladás!"), talán holnap reggelig se tér észre. Szédelegve nekidőlt a kocsmafalnak, elhárította a kocsmáros ajánlatát („Jöjjön csak, támaszkodjon rám, szarrá ázik itt kint, ne csinálja már..."), s csak állt bambán és üresen ebben a könyörtelen esőben, látta, de nem értette ezt a tántorgó világot maga körül, míg aztán – egy újabb fél óra múlva – ahogy szinte átmosta az eső, egyszercsak azon vette észre magát, hogy kijózanodott. Befordult az épület sarkán, odaállt vizelni egy kopasz akáchoz, s ahogy közben felnézett az égre, rettentő kicsinek és gyámoltalannak érezte magát, és míg kiapadhatatlanul, férfias erővel csobogott belőle a húgy, ismét rátört a szomorúság. Kitartóan pásztázta maga fölött az eget, s arra gondolt, hogy számukra, valahol – bármilyen messze is legyen – mégiscsak végetér ez az örökre föléjük feszített mennybolt, amiként „itt mindennek elrendelt vége van". Mint egy ólba, gondolta, még mindig zúgó aggyal, beleszülettünk ebbe a körülkerített világba, s akárcsak a saját mocskukban hentergő disznók, mi sem tudjuk, mivégre ez a tülekedés a tápláló csecsek körül, minek ez az örökös közelharc a vályúhoz vezető sávban, vagy alkonyatkor az alvóhelyekért. Begombolkozott, s arrébb ment, hogy szabadon érje a víz. „Mossad csak öreg csontjaimat! – morogta keserűen. – Mossad, mert ez a vén húgyos nem húzza már sokáig." S csak állt mozdulatlanul, behúnyt szemmel, és hátravetett fejjel, mert szeretett volna megszabadulni ettől a makacs, újra és újra feltörő vágytól, hogy legalább most, utolsó éveiben megtudja végre, „minek is kellett ide ez a Futaki". Mert a legjobb volna beletörődni már, hogy ugyanazzal a tompa odaadással pottyan majd a gödörbe, amellyel bőgő csecsemőként ideérkezett; az ólra gondolt megint, és a disznókra, mert úgy érezte – bár nehéz lett volna ezt most ezzel a kiszáradt nyelvvel szavakká formálni –, amint azok sem sejtik, hogy a megnyugtató – mert ismétlődő – mindennapjaik fölött lengő gondviselés („Egy elkerülhetetlen hainali órán!") fény lesz csupán a disznóölő késen, ugyanúgy, mi sem gyanítjuk, és nem is tudhatjuk meg soha, miért ez a félelmes, mert érthetetlen búcsú. És nincsen segítség, és nincsen menekvés, rázta meg zilált üstökét nekiszomorodva, hisz ki bírja felfogni ésszel, hogy „nekem, aki élni tudnék akár az idők végezetéig, egyszercsak – valamiért – el kell takarodni innen, le, a férgekhez, a büdös, sötét iszapba". Futaki „a gépek szerelmese volt", és az is maradt, még most is, itt, ázott madárként, sárosan és összehányva, s mert tudta, miféle rend és célszerűség működik akár a legegyszerűbb szivattyúgépben is, úgy gondolta: ha valahol („És ezekben a masinákban biztosan!") ott munkál ez a világos fegyelem, akkor („Mérget lehet venni rá...!") ennek a kavargó világnak is utalnia kell valami függő értelemre. Elveszetten álldogált a zuhogó esőben, aztán minden átmenet nélkül haragosan szapulni kezdte magát. „Micsoda egy ostoba fajankó vagy te, Futaki! Előbb meghemperegsz a sárban, mint egy

mocskos disznó, aztán meg kiállsz ide, mint egy elveszett bárány... Hát, elment már az a kevéske eszed is?! És mintha nem tudnád, hogy nem lenne szabad, vedelsz?! Éhgyomorra?!" Dühösen megcsóválta a fejét, végignézett magán, s szégyenkezve tisztogatni kezdte a ruháját, de nem sok sikerrel: nadrágja, inge csupa sár, ezért aztán gyorsan megkereste botját a sötétben, s igyekezett észrevétlenül besurranni az ivóba, hogy segítséget kérjen a kocsmárostól.

(Folytatjuk)

VASADI PÉTER

Kérelem

egyszer biztosan átbukunk
bőrünk hullámain
mint ár nyomán a törmelék
hevernek társaim

parázsló csönd tarkójukon
a foltja egyre terjed
nekik s nekem kéretlenül
én kérek most kegyelmet

ime, a választatlanok:
te válassz hát magadnak!
Isteni önkénytől ragyogj
föl szentnek, gyilkosoknak

minden titok, de semmisem
maradt előttünk zárva
magányosoknak legnagyobb
magány magát kitárja

ha tudtuk volna azt, amit
sugara tud a Napnak!
Állnak közöttünk csillagok
s féltérdükön fogadnak

átéltünk sivatagokat
halálunk nyüzsgő város
repülni? Ez aránytalan
elbukni, az arányos

JÓKAI ANNA

Jöjjön Lilliputba!

(Kiadvány-tervezet)

Prospektusunk nem a teljesség igényét, csak a teljességet nélkülözi. Kedvcsinálónak szántuk, minőségi utazóknak. Tisztázzuk a minőségi utazó fogalmát, a félreértések elkerülése végett. A minőségi utazó kétféle: pénzes vagy szegény. Az előbbi túlzott igénye a csömörből származik – az utóbbié a valósulatlan álmok reakciója. Aki túl sok „mást" lát, előbb-utóbb rájön: minden ugyanaz. Aki csak körbe taposhat, előbb-utóbb megérzi, a négyzet vagy téglalap szintén mértani idom; nem vonzza a kúpszelet, csonkagúla: a piramisalakzat talán. De annak sem külső látványa, hanem keletkezésének oka és módja: miért és mi által? Tehetősb polgáraink irodánktól joggal várnak szenzációt – a csekély javadalmúak pedig különlegesen bensőséges utakat.

Nos, helyzetünk jelenleg szerencsés. Kínálhatunk végre valami egészen extrát; kinek így-kinek úgy. A szűkös nyomdai és egyéb viszonyok a részletező ismertetést nem teszik lehetővé. A mellékelt reprodukciók a színeket és arányokat csupán közelítőleg tükrözik. De speciális törekvésünk éppen, hogy a valódi élményt az előzetes beharangozás túlzásai ne csökkentsék.

Jöjjön Lilliputba! Nem fog csalódni. Ha csak egy hétvégét tölt: megismeri Lilliput örömeit – de betekintést nyer Lilliput hétköznapi életébe, ha szezonális ajánlatunkat választja. Ennél hosszabb tartózkodás azonban – bármily gördülékeny a diplomáciai kapcsolat – nem javasolt. Lilliput bezárul; a turistát honosítja. Nem enged többé vissza. Megnyugtathatjuk az aggályoskodókat: ez az egyetlen veszély. Különösebb természeti csapások, komoly belvillongás, pokolgépes terrorakció Lilliputot csak fenyegeti. Lakói a tájfunt, földrengést kitiltották. Puccs, hatalomátvétel Lilliputban? Urnák útján, vagy susmus, egyezkedés. Vér? Legfeljebb izzadmány. Lilliput folyamatosan dolgozik: a szorgos lilliputi nem szünteti be tevékenységét csip-csup érdekeiért. S ahol mégis: lásd alább, „népünnepély". Lilliput, ami nem reális, úgyis beszüntette központilag. Ha mégsem, figyeljen: ahová készült, nem oda jutott! Éppen ez az általános békesség ajánlatunkban kecsegtető. Hiszen hovatovább nincs kockázat nélküli barangolás; valljuk be, edzett utazók, a világ járása a halál kihívása. Sátortáborunk kigyullad, felhőkarcolónk összeomlik, a repülőnk lezuhan, vonatok hullnak darabokra, a sarkon merénylők lesnek, gyilkolnak szavadért, puszta tekintetedért, és a hazád jaj de messze... Nos, Lilliputban a katasztrófa is mini-méret.

Lilliput újra-felfedezéséről, a kutatócsoport feltáró tevékenységéről a szaksajtó nyilatkozott már. Ámulat-bámulat, mily közel volt, csak nem vettük eddig észre. Pedig képviselete folyamatosan, hőzöngés nélkül működött. Fontos információ: Lilliputot törpék lakják, de korántsem kicsi. Inkább kiterjedt. Tekervényesen behálózza a golyót, akár az ér a koponyát. Ezért semmi ugrás, egyet erre, egyet arra, hát még följebb! – s ki tudja, hova tévedsz...

Lilliput szívélyessége megejtő. Ha a határt átléptük, a vendéglátó szervek előzékenysége hihetetlenül meggyorsítja az asszimilálódást. Néhány kellemes

nap és saját antropológiánk szinte kellemetlen. Zavaró a különbség-érzet, sőt, fölösleges. A zsugorodás fájdalom nélkül bekövetkezik, az újra-nyúlás visszafelé alig megerőltető. Liliput jól oldja az idegenséget. „Sok kicsi sokra megy, amíg meg nem bolygatják" – jelszavuk a régi mondás, némi kiegészítéssel. Ezért nem nyílik óriás előtt a sorompó: ajánlatunkat mellőzzék, kérjük a feltűnően szabványfelettieket. Lilliput nem tud disztingválni. Jó óriás? Rossz óriás? Turistában is üldözendő a nagyság.

Konkrét tájékoztatás, a túra jellege szerint:

1. *TÖLTSE A HÉTVÉGÉT LILLIPUTBAN!*

A rövid időt célszerű szórakozásra szánni – a lilliputi hétvége, a lilliputi pirosbetűs szünnap üdítő a monumentalitást kergető gondolkodónak. A kikapcsolódás három típusformája:

a) „Népünnepély" (hang- és fényjátékok)
b) „Csendes pihenő" (családi idill)
c) „Disztánc" (primitív vagy cifra)

A *„népünnepély"* színes forgataga ablakból és járdáról is élvezhető. Tökmag, illetve rágógumi körbekínálva. (Helyi szokások.) A lilliputiak adott jelre összesereglenek s vékony cérnán léggömböket tartanak. Az utcákon pezsdítő nyüzsgés, a zsibongás erősödik; tréfás lökdösés után megindulnak. Kiáltozásuk érces. Nagy tömegben már egyáltalán nem látszanak kicsinek, sőt . . . tudatukat sajátos növekedési képzet hatja át, mámoruk ettől felforrósodik, nevetnek. Az izmok kilazulnak, a zene imponálóan bömböl, falécek virágoznak művirágokat. Énekelnek; mást az eleje és mást a vége, de ez még elevenebbé dúsítja a harsogást, eltűnik minden ijesztő belső zörej. (Egyes tájakon dobpergés és flitteres szoknyácskalibbentés; lényege ugyanaz.) A csúcsponton a gyerekek léggömbje elszáll, a felnőtteké elpukkan. Ez a mozgással kombinált hangjátékuk nappali. A fényjáték, igen takarékosan, másik alkalom. Az általunk ismert isteni tűzjátékhoz hasonló, csak kicsi lövész: kicsi patron – kicsi patron: kicsi szikra. De durrogásban nincs hiány itt sem. Meghitt sziporkák, majd sóhajtás jelzi a véget: a görögtűz a hegy oldaláról lassudan a semmibe csurog. Mindkét esetben fontos szerepe van a szoros tapadásnak – a testek érintkezése mintegy magnetikus hatású, az individuum nyomasztó magányát és a kórosan túlzó egyéni felelősségérzetet sikeresen oldja. Aki a fáradságot nem sajnálja, csak be kell állnia, és a saját bőrén tapasztalja a zsongás kellemetességét. Ha ennek ellenére tömegiszonya – finnyás betegség! – tiltakozik, a lilliputiak vendégszeretete révén a b) változat előnyeit korlátlanul élvezheti.

„Csendes pihenő": kirakó-verseny vagy ilyesmi. A család tagjai egymáshoz illesztik a héten, havonta, év közben megszerzett tárgyaikat, többnyire további munkálkodással. Kivétel néhány fölmutatási ünnep: háromtól öt óra hosszáig az összehordott holmik nem szaporodnak, tapintásuk, szaglásuk és súlyuk megméretése bárkinek megengedett, sőt illő. A városban vagy falun élő lilliputi személyiség alaposan, a padlótól a mennyezetig halmoz; ügyessége bámulatra méltó, ragaszt, szegecsel, szerel, majd csereberél. Érdekes jelenség, hogy Lilliputban nagyobbak a használati eszközök, mint aki használja őket. Ezért a zsúfoltságban látszatra kényelmetlenül mozognak, tekeregnek tréningszerűen. Ez a szemlélőt roppantul mulattatja. Próbáljuk mosolygásunkat elfojtani! Más törvény! Lilliputban az üresen hagyott helynél nincs nagyobb szégyen, a szabadon hagyott idő (mélázás, töprengés) pedig a

natur élet elleni vétek. A lilliputi szereti, ha igyekezetét dicsérettel nyugtázzuk – ilyenkor baráti gesztussal mindent sorra megmutogat. Csodálhatjuk tornyozott zenegépeiket, a távirányítású mozgókép-masinát, süppedő és forgó ülő- és fekvőalkalmatosságaikat, a sűrű polcok faragásán az ismerősökre hasonlító állatfejeket. Csodálattal adózhatunk könyves tárának, ahol valamennyi kötet centire egyezik. (Bizalmas közlés: Lilliput intelligenciájára jellemző, korán rájöttek, a különbözőnek hirdetett könyvek különbözősége annyira elenyésző, hogy praktikusabb egyazont rendelni ezres szériában, a borító színskálája pótolja a belekötött szürkét.) A vidéki vagy oda kiruccanó lilliputi csendes családi pihenője még változatosabb; a fentiek mellett a természet ápolása közben lephetjük meg őket. Felejthetetlen és magasztos látvány, ahogy apraja-aprajabbja kötözi és metszi szőlőbokrait, locsol a slággal, vagy a gyepet nyírja, szórófejjel vizet permetez. (A táj-jelleg itt is dominál.) Ez a rendkívül célszerű matatás, étkezésekkel tüzdelve, tölti fel a lilliputi testet-lelket, hogy a hétköznapokban teljes energiáját a munkájára fordíthassa. Drága műsorberendezéseiket kímélik: fülüket, szemüket, idegrendszerüket nem terhelik a folytonos működtetéssel; illetve, kiváló érzékkel választják ki az amúgy is Lilliputra szabott programokból az abszolut lilliputit. Homályos látású, tompult hallású egészség a sírig! Nem megszívlelendő vajon? Nem vonzó ez a derék, egyszerű töltése az időnek? Ámbár – s ezt csak a tárgyilagosság kedvéért jegyezzük meg – a lilliputi optimizmusba néha eléggé el nem ítélhető pesszimizmusra utaló jelenségek vegyülnek: általános szokás (s ahol mégsincs, van karnevál), hogy a naptári év utolsó éjszakája a fentebb „népünnepélynek" definiált kategóriába csúszik, esetleg a későbbiekben ecsetelt „dísztáncba" torkollik. Különös ellentmondás: az életörömtől majd kicsattanó lilliputiak buborékos italféleséggel, trombitaszóval, ajakcuppogtatással üdvözlik, hogy ismét kurtább lett egy esztendővel az élet... (A fogalmazó itt magán-vágányra tévedt. Hivatalos sokszorosításkor ez a passzus kihagyható.) Családi idill...?! Kertápolás? Mint a méz! Nem, ne csüggedjen! Ha Önnek – ma oly gyakori az extravertált, exhibicionista alkat! – töményen mégis unalmas, a c) pont ígér minden képzeletet fölülmúló egzotikumot:

„Dísztánc" (primitív); a fiatalabb vagy lustasága miatt szegényebb – más ok nincs jegyezve! – lilliputi körülbelül éjfélig engedélyezett mulatsága. A lilliputi hamar szőrzetet ereszt, amely szőrzet elsősorban szakállt, bajuszt, hajat képez – s valószínűleg biztonsági okokból szinte megkülönböztethetetlenné teszi egyiket a másiktól, fiút a lánytól. Ezáltal szexuális viselkedésük megszabadul a házasság nélküli „párosdi" elavult formáitól, sőt, a különneműek haszontalan, a nemzést hanyagoló szerelmi harcát az egyneműek közötti érdekesebb tapasztalás váltja fel. Tehát korántsem prüdek, amíg ezt a törvény meg nem szabja nekik. A lilliputi leányzó dróttrapéz frizurája és a lilliputi ifjú drótsörénye, a göndör-böngyör, ügyel arra, hogy a homlokot fedje. Mint már említettük, a lilliputi szemérem mindent, ami üres, eltakar. Táncba kezdenek, erős zajra, föl-fölvillogó vadszínű villanykörték felettük és működ gomolyog combjuk között. Táncuk tartózkodó, az érintés tilos. Vonaglásuk hőfoka azonban arra enged következtetni, hogy a lilliputi fiatalság eljutott a fejlettség azon fokára, amikor a kielégülés partner nelkül is bekövetkezik. (Önextázis.) Felszerelésük nem olcsó, de mivel a hivalkodás lényükből hiányzik, a drága cuccokat megszaggatva viselik, a bőrmellényeket átlyuggatják, nehogy jólétükkel irigységet keltsenek. A sima farmer, fehér ing

Lilliputban már „pipec". Aki ilyet hord, a lépcsőn ücsörögve, kerüljék! Nem vérbeli lilliputi. Ez az „inog-rezeg tánc" egyes tájakon, ritkán, dacosra fordul: az erős zaj valami fegyverféle, rendőrlámpáké a villogás, a füstgáz valódi. Páholyból szemlélni ajánlatos, bár vége hamar. (Makacs-idült forma: biztos, hogy már nem Lilliput.) Az idősebb korosztály kedvence a „dülöngélős hajdehajde", amelyet kis poharak, nagy üvegek tartalmának bámulatosan gyors eltüntetése vezet be. A dülöngélés talpon állásból kezdődik, hangszert nem igénylő kornyikával folytatódik, majd kollektíve addig dőlnek, amíg az első a körből ki nem esik. A kés nevű evőszerszámukat – mivel használni tudják – kérésre se adjuk kezükbe! A győztes az utolsó hanyatteső. Jutalomból gyengéden kipenderítik, megkímélve a járás fáradalmaitól. (Magánértesülés: amennyiben nem bizonyítható, hivatalos kiadványunkból törlendő: ez a fajta primitív formula a korántsem szegény társulásokban is elterjedt, természetesen közönség nélkül. S aki részt vesz, a zárt körben benne is marad.) Ha Lilliput oly tájaira vetődnek, ahol közben kornyika nincs, legyenek elővigyázatosak, a magas cét helyettesíti egy-két kósza, vidám puskagolyó.

A *dísztánc* (cifra): szimbolikus jelölése annak a tehetősebb rétegekben kialakult divatnak, amely bizonyos alkalmakkor pontos koreográfiára történő bizonyos hullámmozgásban nyilvánul meg. Ezen alkalmak: teátrumi bemutató, elit-szakmák bálja, fogadás és party. Nyitány: a „ki-kivel? találgatósdi", és a kosztümök felvonultatása. A lilliputi férfi nem annyira öltözékében, mint inkább kellékként hurcolt hölgyével jellemezhető. A hölgy lehet szerződtetett vagy státussal bíró. Akad közöttük csimpaszkodó és tenyéren hordott. Az utóbbiak egyre szaporodnak. Ezek rendszerint unokakorúak, a csillogó hárembugyogót és bokaláncot kedvelik. A tenyéren csak a nyilvánosság előtt tartózkodnak, egyébként otthon a lábtörlő szerepét is maradéktalanul ellátják. Rendkívül sokoldalúak. A csimpaszkodó (esetleg púpként cipelt) lilliputi hölgy súlyos: minden ujján gyűrű, minden ráncán arany. Ha ez nem, hát fityegő a blúzon, vagy a fej felett glória: a lilliputi atya gondos, vagyont és érdemet-rangot átörökít. Nemes látvány az is, amikor egy-egy pillangónak maszkírozott bábuska (romlédi) szárnyaival üde himpéldányokra támaszkodva tipeg a csarnokon végig, a lilliputi kölcsönösségi-elv eleven példájaként: „ha megtartasz, kitartlak." A lilliputi asszony már életében mumifikálódik, hatásos hirdetésük: „himpor a legjobb balzsam". A liliputi bácsi (csontlord) még a tolószékben is utódot nemz; technikusaik speciális tolószéket gyártottak, ezt megkönnyítendő. Néhány föltűnést keltő összeillő pár vagy magányos egyed – ne pazarolják rájuk a figyelmet: nem igazi belpolgárok. A hullám-mozgást sem követik, ténferegnek és furcsa perverzitással a színpadot lesik, illetve az oldalkijáraton elpárolognak. A hullámzás első fázisa: fejforgás fürkész tekintettel, a megközelítendő nevezetes, de sajnos mozgó célpontok bemérése, majd második fázis a bekerítés. Ez ritkán sikerül tökéletesen, többnyire meg kell elégedniük a „riszáló észrevétetéssel". A liliputi mosolygás – itt szólunk róla – elbűvölő; fogtakaró keskeny ajakelhúzós vagy fogtáró széles szájnyitogatós. Hogy mikor melyik, abban szerepet játszik a címzett fontossága mellett az az el nem hanyagolható tény, kinek mennyi foga van? Mindeközben bámulatos a szem rebbenéstelen rögzültsége, szinte anatómiai bravúr. Lesznek rosszindulatú vagy felületes informátorok, akik szerint a lilliputi középső – felső tízezer (a számok ellenőrizhetetlenek!) már régen lecserélte a szemét. Csak az üvegszem képes ilyen üres csillogásra. Ne higgyék! Valószínűbb, hogy a lilliputi közemberre jellemző csökkentlátás bo-

nyolultabb, fegyelmezettebb változatával találkozunk, ha megkísérlünk egy-egy reprezentatív példány szemébe mélyen belenézni.

A karonfogásos, kézrázásos, hátütögetéses, puszi-puszi hullámzás az éppen esedékes esemény szigorúan vett tartama alatt módosul. Elit-bálon és fogadáson (partyn) a dísztánc primitív formulája elemeiben föllelhető ugyan, de minden sokkal, sokkal finomabb. A rázás szorításos, a dőlés kilencven, a forgás száznyolcvan fokos. A teátrumi bemutató veszi leginkább igénybe a türelmet, szünettől szünetig. Megkönnyíti a mozdulatlanság és hallgatás kényszerű állapotát, ha a cselekmény és a társulat helyi-lilliputi. Ilyenkor a hallban elkezdett csámcsogás folytatható. A lelki csámcsogást tenyérütögetés követi. A táj-előadásra „fúj" vagy „hurrá" hangokat hallatnak. (Külhonos misztérium-játék Lilliputban nem kerül deszkára; volt rá kísérlet, Lilliput csak árnyékot látott a dráma helyén. Meg nem erősített hír!) A „dísztánc" az éppen esedékes esemény szigorú tartama után elfárad, a lilliputiak egérgyorsasággal szélednek széjjel.

Kedves jövendő utasunk, ennyi. A műemlékeket ne reklamálják. Lilliputban minden emlék mű. És minden mű emlék. Ennek ellenére a született lilliputi a semmiről is lajtsromot vezet, s kívánságra készséggel elhadarja. Ha valami valódi valóban fölrémlik: templom, vár, múzeum, galéria, az ősi nép művészete – vigyázat! Ne közelítse! Vizuma oda már érvénytelen. Inkább hosszabbítson:

2. *FELEJTHETETLEN ŐSZ, TÉL, TAVASZ, NYÁR LILLIPUTBAN!*

Szezonális ajánlat. Nyugdíjasok és krónikus megbetegedésben szenvedők kivételével árkedvezmény. Lilliput nem szereti az öregeket. Sminkjük tökéletlen: a halálfej átütközik. És a halál: lilliputi fő-tabu. Egészen bekövetkeztéig. Akkor a hullát virággal és szalaggal eltakarják (esetleg csábosra kifestik), és a dísztánchoz hasonló hullámzás keretében ripsz-ropsz megszabadulnak tőle. A hozzátartozók sírása-omlása kötelező, de ha soká tart, az ilyen gyenge idegzetű lilliputi elszigetelődik. Legjobb, ha emigrál. Akár a notórius betegeskedők. Lilliput görcsösen egészséges: virus, szervhiba egyszer-egyszer, emberek ők is – precízen a bajt megjavítják. Csak a folyton-folyvást, a „hol itt-hol ott, hol ez-hol az" visszaeső . . . nem kívánatos.

Tájékoztatásuk tisztességes. Ami nincs, azt nem propagálja. (Tudomány Csarnoka, Művészet Palotája.) Lilliput a tudományból importál, a művészetet imitálja. Tudományból csak azt engedi beszivárogni, ami a gyakorlatban azonnal gyümölcsözik, aminek kézzel fogható hasznát naponta látja. Művészet náluk minden, ami piciny életkéjük rózsaszirom-ideálja, művészet a vaskos vicc, a majdnem-bátor odamondás és egyes középső (felső) rétegekben a keresztrejtvény-szintű találgatósdi is művészet. Ez utóbbi ravasz. Ha megfejtik: nesze semmi (vízszintes) fogd meg jól (függőleges). A zenét – zenebarát-bolondok! – sem érdemes reklamálni. A komoly zene szökik Lilliputból. A lilliputi megőrül, ha azzal bűvölik, ami esze szerint anyagtalan.

De a klíma! A tavasz, nyár, ősz, tél – s össze is cserélhető! Lilliput éghajlata egyenletes. Se meleg, se hideg. Nyáron őszies, télen tavaszias, tavasszal télies, ősszel nyárias. Mindegy, melyik turnusba csöppenünk. A nap sohase perzsel, a jég sohase dermeszt, viszont mindig szitál a csöndes eső. Kell is a nedvesség. Egy talaj, amelyik nem ismer sem vért, sem könnyet, megrepedt volna rég, s a létfenntartáshoz szükséges minimális zöld sem teremne. Bár kíváncsiságukat eddig is bizonyára sikeresen fölkeltettük már, a lilliputi

életre jellemző karakterisztikus vonásokból az eddigiekben is kaptak ízelítőt, most további információkat adunk. A tematikus, merev fejezetekre osztás azonban nem látszik szerencsésnek, Lilliputban ugyanis az összefüggések és összefonódások oly szorosak, hogy a szakterületek éles megkülönböztetése hamisítás nélkül lehetetlen. (Ha a Nemzetközi Országok Kontroll Irodája, a NOKI, mégis kifogásolná az ábrázolás hézagos, illetve kapkodó módszerét, teremtsen kapacitást és bélyegzőt egy egész útikönyvre!) Mit kell tehát tudnia a turistának, ha a lilliputi heppening alkalmait kiélvezte már?

a) *A lilliputi vámhivatalnál* nincs alaposabb: nem kerül át, ami nem oda való! Ha holmink több mint a kézitáska hétvégére, megalázó procedurát akkor sem kell sejtenünk. Udvarias és mechanikus gépek működnek: a súlyos poggyászokat és bizonyos, általuk kábítószernek minősített sajtótermékeket egyszerűen kiemelik vagy kiszippantják, leltári számmal letétbe teszik és a kilépéskor ölbe pottyantják, hiánytalanul. Lilliputban vásárolni pedig hiábavaló. Akadálytalanul költheti a pénzét – Lilliput minden valutát, nem konvertábilisat is! – elfogad, kiszolgál, csomagol szuper-csomagba, aztán újra a saját földeden még mikroszkóp alatt se találod: hol a szerzemény? Roncsa se marad, úgy porlik el, málik szét. Talán a levegő? Az annyira más szféra az ok? Egyúttal magyarázná, miért nem utazik a lilliputi – még a leggazdagabb sem – saját lankáin, mezőin túl idegen dimmenzióba. Tulajdonképpen fél a megsemmisüléstől. A bevezetőben jelzett kirendeltségeik a legelszántabb lilliputi vállalkozók irányítása alatt állnak; drasztikus önkínzással kibírják tartalék-buráikban a küldetési időt. Mert téved, aki Lilliput küldetését lebecsüli! Lilliput – ha nem is hirdeti nyíltan – híveket toboroz, „örök-lakókat". Nyújtózkodik, hajszálerei duzzadnak. Lilliput hisz a saját perspektívájában – lám, más éteribb szerveződések dekadenciája! – s ezért teszi egyre vonzóbbá a kosztot-kvártélyt, programot, nekünk, az idegennek. Propagandista Lilliputban, fontos poszt. Nélküle nincs államtanács.

b) *Mi hát az államforma?* – kérdezhetik. Hozzászoktunk a fekete-fehér fogalmakhoz. Ezt okosabb Lilliput fölmérésekor felejteni. Lilliput államformája képlékeny, a táj-jellegű igényekhez igazodik. A lilliputi mókás fajta, szeret a királyságban demokráciát, a köztársaságban császárosdit játszani. A hatalom egyszemélyes, oly értelemben, hogy egyetlen személy uralkodik a saját dombján-síkján, lehet domb, síkság tán ezer is. A központi irányítás rejtély. Ki? Honnan? Persze, ez csak számunkra furcsa. A született lilliputit ez izgatja a legkevésbé. Mi köze hozzá? Saját főembere (megszólítása változatos) ne legyen nála magasabb – a rokonszenvben ez az elv vezeti. Mert ósdi híresztelésekkel ellentétben a növekedés korlátozásának a legrangosabb lilliputi esetében is érvényt szereznek. Náluk ez a megvalósult szintiszta egyenlőség. A limitvonal fákon-házakon fehér mésszel kötelezően körbefut. Nem tanácsos fölötte viselni még a feje búbját se senkinek! De – ösztönző példa! – ajánlott legalább a feje búbjával mindenkinek elérni. Hajviselettel, cipősarokkal plusz-mínusz egy-két centi ügyeskedés... a lilliputi törvény rugalmas. Elnézi, nyugtázza a buzgó igyekezetet. Lilliputban alig van szükség törvényre. (Lásd alább.) Hiszen zsenik és bűnözők, hála az igazodóvonalnak, nincsenek. A gondolatmenet logikus. De ez már

c) A lilliputi filozófia. Vonal nélkül a törpeség nem mérhető! Mettől meddig törpe a törpe? Ha túl kicsiny, előbb-utóbb lázad. Ha kilóg előbb-utóbb elmagányosodik. Sem a forrongás, sem a sóvárgás nem boldogít. A boldogság pedig maga a cél Liliputban. A boldogság legfőbb ellensége – ősellenség!

– a szenvedés és a hiányérzet. Szenvedni csak a mazochista szenved, amikor csillapító porok és feledtető pirulák térítésmentesen, szabadpolcos rendszerrel kaphatók. És a hiányt tervezetten be kell tölteni! Ha az üres felület csak szégyen, a belső űr már vétek, ünnepeiknél utaltunk már erre. A fajtiszta lilliputi beosztja az időt: tesz-vesz, mulat és mulattat, alussza álmát álom nélkül. Ha ez sem elég? Lilliput egyet gondolt, összesen, de az is áldás: fölfedezte a pótcselekvést. Elvesztette szerelmét? Kanasztázzon, ultizzon! Nyerhet. Kreatív mániája támadt? Ott a millió gyufaszál, építsen gondolát, várat kupolákkal. Ifjúsága cserbenhagyta? Gyűjtsön moziplakátot. Fél a haláltól? Kölcsönözze az „Ezeregy adomát". A pótcselekvés hatásos – különösen, ha sikerül igazinak hinni. Lilliput perifériáján él néhány kallódó lilliputi, aki tudatában van, miközben műveli, hogy a pót: mégiscsak pót. Helyzetük korántsem irigylendő. Aligha tűri a legendás hírű Lilliput őket sokáig. A tolerancia egyébként a végleteknél elenyészik. Életbölcseletük egyenletes langyosságot sugall szerelemben, szeretetben. Társkereső szolgálatuk a törpeasszony, törpeférfi minden adatát közli, abszolút pontossággal. Élősúly, szerzett javak száma és minősítése, foglalkozás, hajszín, életkor, szerény célzás a külsőre. A magasság nem térhet el – emlegetni szükségtelen. Kedvenc jeligéjük, mellyel erkölcsi szilárdságukat tüntetően hangsúlyozzák: „Gulliverek kíméljenek." Nem normális, és ha ezen abnormitás jegyeit észreveszi, önként el is bújdosik az a törpe, akinek érzelme, szenvedélye túlcsordul és szűnni nem akar. Társadalmilag káros, akár az elfajzott szeretet, amely a lemondással vagy tökéletes igénytelenségével árulja el magát, s oly gőgös, hogy csak adni akar, kapni nem. Ennek konkrét megnyilvánulásai nincsenek. Csak a gyerekeket rémítik ilyesmivel (mese-pedagógia), nehogy leszülessen, éppen Liliputba, eféle grandiózus alany. Egyébként gyermekszeretetük hevessége a kivétel – mennyire nem dogmatikusak! A gyermekkultusz könnyeket csal az egoista turista szemébe – s a szabályozás itt mindössze annyi, hogy a szeretet automatikusan fegyelmezéssé alakul, mihelyt a kis lilliputi a kritikus növekedési határt lábujjhegyről eléri.

Lilliput nem töpreng feleslegesen. Mi volt előbb, lét vagy tudat, nem érdekli. S hogy a tudat függetlenülhet, ilyen-olyan komplikált variációkban, annak még a gondolat-árnyát is elhessenti. A lilliputi arra törekszik, hogy amíg a kettő tapinthatóan együtt van, addig legyen ez az együttes kellemes. Ami biztos, biztos – de az elveszett múlt és a meg sem szerzett jövő bizonytalan. Nem szabad rontani az édes valót. Ebből következik, hogy a régi hagyományok a jelen szükségleteihez igazodnak, képzelőerejük pedig nem kalandozik a jövendő fantasztikumába. Az utolsó, kb. i.u. 1720-ból kapott hiteles leírás az akkor még centralizáltabb, de távolibb, tengeren túli Liliputról a mai helyzetet meg sem közelíti, a fejlődés olyan ... ütemben haladt. (Kérem a megfelelő szót behelyettesíteni, mivel a konvencionális „óriás" jelző esetünkben más stílusértékű!) Az utazót nevetség fogadná, ha érdeklődne, még mindig ügy-e, melyik végén törjék fel a tojást? Lilliputot meggyőzték a tapasztalatok. Minek a tojást egyáltalán kocogatni, törögetni? Torzsalkodás, aztán kiderül: az egyik záp, a másikban sasfiók ... hagyjuk! Elég azt a tojást szemléltetni. De – mint mondtuk – nehéz a határozott elkülönítés – most már a

d) Köz – és vitaélet tárgykörbe ugrottunk. S még mielőtt az érdeklődő az eddigiekből következtetve legyintene: „előre ki lehet számítani ...", gyorsan figyelmeztetjük: Lilliputban az a gyönyörű, hogy meglepetésről is gondoskodik. A dogmán belül nem dogmatikus! Utaltunk a régi hagyományok sorvadására, például, és a tagadhatatlanul ... (jelző!) haladásra. Szinte min-

den másképpen dívik, csak a hivatali pozíciók elnyerése és a hivatali jutalmazás szertartása maradt változatlanul konzervatív. A titulusok, valamint a főszemélyek funkciója tájanként változik, de egyébként oly élethűen utánozzák a régi szokást, hogy egyszerűbb a Nagy Felfedező hajdani sorait idézni: (Forrásmunka! Amennyiben Lilliput államtitoknak nyilvánította, a végleges változatból törlendő.)

„A kötéltáncot kizárólag csak azok mutatják be, akik az udvarnál valami kivételesen magas állásra vagy hasonló bizalmi pozícióra vannak kijelölve. Ezeket már kora gyermekségüktől fogva az efajta akrobatizmusra tanítják, a jelöltek nem okvetlenül arisztokrata származásúak és nem is minden esetben végeztek egyetemet. Ha valami magas hivatali szék megüresedik, akár halál, akár kegyvesztettség következtében (az utóbbi ugyanis igen gyakori), a jelöltek közül öt vagy hat kérvényt nyújt be a császárnak, hogy őfelségét és udvarát kötéltáncos mutatványaival szórakoztathassa. Aki a leghajmeresztőbb szaltókat csinálja anélkül, hogy lezuhanna, azé az állás. A veszély mindig akkor a legnagyobb, ha maguk a miniszterek vannak műsoron. Hogy kimutathassák páratlan ügyességüket, magától értetődőleg már első pillanattól fogva oly telhetetlen vetélkedéssel fognak a dologhoz, hogy kollégáikon és önmagukon is mindenképpen túltegyenek; így aztán nem is csoda, ha alig van közöttük, akit ne ért volna baleset, mégpedig jó néhányszor . . ."

Ez a természetes kiválasztódási folyamat a törpeség előtt zajlik, a helyi szokások megint döntenek: hol álcázzák „a törpetehetség szép önérvényesítésének", hol pedig „törpeakaratnak." Ha véletlenül tájékozódását a kedves utazó elveszti, igazodó pontja: az üresen lengő kötél, amit a jelölt szegett állal kikerül, vagy – nálunk is ritkaság! – ami fölött átszáll. Akkor Ön eltévedt: csak hasonlít. De a talaj már nem Lilliput.

A turista – előbb, mint a bennszülött! – egy kukucskálón keresztül átláthatja a kegyosztó hagyomány mozzanatait is: (Lásd forrásmunka).

„. . . A császár letesz az asztalra három finom selyemszálat, mind a háromnak pontosan hat hüvelyk a hossza. Az egyik kék, a másik piros, a harmadik zöld. Ezek a fonalak ugyanis az előre kiállított jutalmak, azon személyek számára, akiket a császár már régebben kiszemelt magának azon célból, hogy kegyeinek rendkívüli jegyeivel fogja megkülönböztetni őket. Az egész ceremóniát őfelsége hatalmas tróntermében játsszák végig; itt azonban a jelölteknek az akrobatikus ügyesség egészen másfajta bizonyítékát kell adniuk, mint amiről fentebb szó volt . . . A császár ujjai közt tart egy pálcát, szigorúan vízszintesen, de ezt hol a magasba lendíti, hol meg a föld közelébe rántja, úgyhogy a kegyencjelölteknek, akik libasorban járulnak a pálcához, hol át kell ugraniuk a botot, hol meg alatta kell lelapulva átcsúszniuk– méghozzá jó néhányszor . . . Aki a legnagyobb ügyességgel és mondhatnám végkimerülésig bírja a dolgot, mind a földöncsúszásban, mind a magasugrásban: a kék szalagot kapja jutalomképpen, a vörös a második díj, a zöld a harmadik."

Elő-kukucskálónk látott némi módosulást: szerinte a botot most nem fölle, hanem széles ívben balra vagy széles ívben jobbra mozgatják, s a követési gyorsaság hoz győzelmet. A szalagok színe is változott a századokban. A főemberek – hogy a helyi távolságokat valahogy összekössék – egymásnak is szalagot osztanak. Csak még nem sikerült a csomó. Újabb remek tájékozódási pont: ahol dacosan állnak a huzatos csarnok közepén, méltánylást így remélve, s esetleg odaviszik nekik az ordót, ott már megszűnt Lilliput. És a honvágy veszedelmesen fölerősödik.

Vita Lilliputban? Sematizálási hajlam ne kísértsen! Lilliputban nincsenek ál-viták, valódi dolgokról. Lilliput ennél óvatosabb. A vita valódi. Csak a vita tárgya hamis. Micsoda szónokok! Milyen ... (jelző!) szókinccsel! Így szabad a vita: senkibe se kell a szót belefojtani. Vigyázat: ha két ember beszélget, ha négy-öt ember összehajol – ha ezer ember meghallgat, vagy egymillió elhallgat, s bár kevés is a szöveg, de a kilesett tét nagy: Lilliputhoz bármily közelinek érzed, Lilliputhoz ez a terület nem csatlakozott.

Iránytű és távcső? A vám azt is elkobozza. Más szankciótól nem kell félni. A lilliputi törvénykönyv paragrafusokkal nem vacakol. Sokat okulhat komplikált civilizációnk! Egy főtörvény mindenre: „Figyeld a többit és igazodj." Kicsi erény, kicsi bűn – a holtig derű titka. Ők nem gyilkolnak – csak a távol Óriás, az a rosszabbik fajta. Lilliput szent és sérthetetlen. Háború nem dúlja. (Ha mégis robban a bomba: tudd, Lilliputnak vége.)

e) Egyebek: .....

(Ez a rovat a hazatérők megjegyzéseivel bővül. A válaszadás fakultatív és kiterjed valamennyi érintett és érinthetetlen tárgykörre.)

FÜGGELÉK:

A mellékelt jelentkezési üres-lapot tetszőleges példányban töltse ki. Munkahelyi javaslat nem kell. Az árat később meg fogja fizetni! (Helyesbítés: az árat később fogja megfizetni.) Fotó a két profilról. (Lilliputi kívánalom.) A méret: a fej életnagyságban. A kicsinyítést Lilliput végzi, helyi normára. Egészalakos pluszfelvétel előny! Szellemkép érvénytelen.

Az utazás formája: egyelőre egyéni.

Közelítés: önerőből. Átlépés gyalog.

Puha szállás biztosítva.

Ne halogassa! Ha visszakerül, megéri.

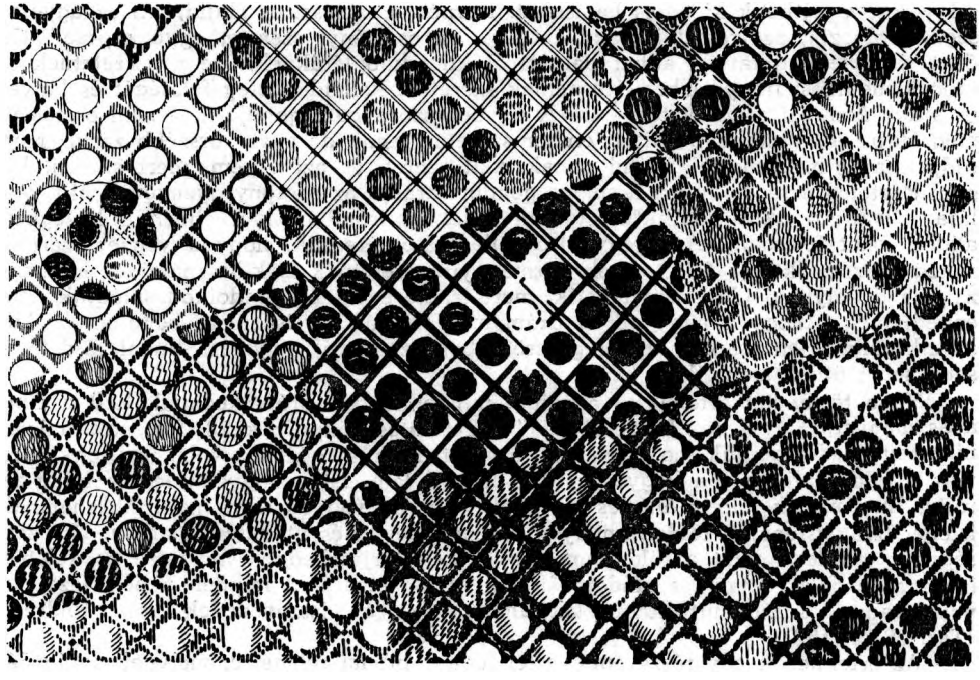

RÓNAY LÁSZLÓ

AZ ELSŐ FÁKLYAJEL

Jókai Anna: Jákob lajtorjája

Ha Jókai Anna írói világát vallatjuk, rögtön éles fényben jelennek meg előttünk elesett, szeretetre vágyó, helyüket kereső figurái, akik rendszerint reménytelenül ostromolják a boldogság és megértés számukra bevehetetlen erődjeit. Írásaiban erős a tanító és a nevelő szándék, mintha újra meg újra arra akarna figyelmeztetni: nem szabad feladnunk a harcot, mert akár a mi jellemünkben, akár a körülményekben akadhatnak olyan fogódzkodók, melyek mégis a remény irányába mutatnak, s azzal kecsegtetnek, hogy egy ma még ismeretlen erőforrás segíthet felülemelkednünk gyengeségeinken.

A *Jákob lajtorjája* című regény – legalábbis a mondanivalója – hibátlanul illeszkedik ebbe a képbe. Ebben is eleve reménytelen a képlet: a két egymásra találó embert végül is elválasztják a körülmények, s ők szinte tehetetlenül, kiszolgáltatottan nyugosznak bele eleve elrendelt végzetükbe. E megoldás némiképp a görög tragédiák sorsszerűségére emlékeztet. A hősök azokban is elkövetik a tragikus vétséget: olykor azt hiszik, erősebbek és könyörtelenebbek lehetnek maguk alkotta isteneiknél, máskor abban a tévhitben leledzenek, hogy isteni mértékkel mérhetik emberi tetteiket és elhatározásaikat. Jókai Anna hősei eszményekre függesztik tekintetüket, oly sok boldogtalanság után szeretnék végre ezeket a maguk életének kormányzó elveivé tenni, de megfeledkeznek arról, hogy a létben ezek az eszmények soha nem jelentkeznek „tiszta" formában: véletlenek, előre nem látható események keresztezik őket, s így sosem fejthetik ki teljes hatásukat. Kornél, a színész, és Hajni, aki az ügyészségen dolgozik, azt remélik, hogy a tiszta, az eszményi szeretet egybekapcsolhatja őket, és értelmet, tartást adhat pályájáról kilendülő létüknek. De a szeretetnek is több kisugárzási iránya lehet: Kornélnak szeretnie kell idegbeteg feleségét és lányát is, s úgy érzi, ezt a szeretetet – amely egyben szorongató gondja is – nem oszthatja meg Hajnival. Voltaképp nyitott ember szeretne lenni, de egyre összébb zárul: nem tudja magát mindenestől átadni annak, akit szeret, és azért nem, mert szereti, hiszen képtelen arra, hogy ezt a súlyos gondot rárakja az asszony gyengének hitt vállára. Olyan tragikus konfliktust teremt ezzel az írónő, melyet ebben a közegben aligha lehet feloldani. A regény első pillanatától érezzük, hogy a végzet szárnya suhog a szeretők feje fölött, s ők bármennyire szeretnék is kihasználni és humanizálni a hüvelyknyi időt, nem tehetik, mert lehetőségeik és gondolkodásmódjuk nem engedi meg. Ahogy a nagy görög drámairók figurái, ők is szinte bénultan várják az elkerülhetetlen csapást, minél görcsösebben szorítanák egymást, annál fájdalmasabb sebet ütnek a másikon.

Ha a történetet értelmezni akarjuk, mindenképpen próbálkoznunk kell a címadás magyarázatával is. „Jákob létrája" a Teremtés könyvének 28. fejezetében jelenik meg. Hadd idézzük szó szerint ezt a szentírási részt: „Álma volt: íme, egy létra volt a földre állítva s a hegye az eget érte. S lám, Isten angyalai le- és feljártak rajta. Íme, az Úr fölötte állt, és így szólt: ‚Az Úr vagyok, atyádnak, Ábrahámnak istene, Izsák istene. A földet, amelyen pihensz, neked és utódaidnak adom. Nemzetséged olyan lesz, mint a föld homokja, ki kell terjeszkedned nyugatra és keletre, északra és délre, általad s utódaid által nyer áldást a föld minden népe. Nézd, én veled vagyok. Mindenütt oltalmazlak, ahová mégy, és visszavezetlek erre a földre.'" (Ter. 28,12–15.)

Az értelmezők egy része emlékeztet arra a bibliai jelenetre, melynek során Já-

kobbal hajnalig küzdött „valaki". S Jákob addig nem engedte el, míg meg nem áldotta. (Ter. 32,23–33.) Kétségtelen, hogy a regény hősei, miközben fogcsikorgatva vívják nem szűnő harcukat a rájuk rendelt végzettel, ugyanúgy kificamítják tagjaikat, mint az elbeszélésben e „valaki" teszi Jákobéval. Mégis talán közelebb áll a szerző szándékához, ha az előzőkben idézett jelenetet tekintjük kulcsfontosságúnak mondanivalója szempontjából, hiszen ez nyitva hagyja a reményt: ha Kornél és Hajni elszakadnak is egymástól, utódaik meglelhetik azt a boldogságot, melyet ők hiába kerestek. Nem véletlenül olvassuk a regény befejező lapján, hogy Orsi, Kornél lánya már „eligazodik" azokban a kérdésekben, melyekben az előző nemzedék még tanácstalan.

Jókai Anna maga is segíti a regényét értelmezni és magyarázni vágyókat – de a megértést szomjazó olvasókat is –, amikor három különböző „rezonőrt" épít be a cselekménybe: „A villogó"-t, „A szikrázó"-t és „A sugárzó"-t. Ezek meg-megszakítva a cselekményt, értelmezik, egyszersmind kommentálják a történteket, s szerepüket az teszi különösen érdekessé és némiképp talányossá, hogy rendszerint többféle alternatívát mutatnak fel, mint ahogy a mindennapi életben is többféle döntés és többféle következmény között választhat az ember. Ez a kommentárt, sőt, már-már filozófikus elmélkedést az elbeszéléssel elegyítő módszer a regény fellazításának érdekes kísérlete, melyet bizonyos mértékig jogosulttá tesz, hogy a műben a nevelő és ideáladó szándék legalább oly erős és meghatározó, mint az epikus, ugyanakkor azonban némiképp vitatható is, mert a kétféle sík nem mindig jut szinkronba. Röviden érdemes megállnunk itt egy pillanatra, már csak azért is, mert a *Jákob lajtorjája* kísérletező hajlamával is fontos epikai alkotás, s a belőle kiolvasható mondanivaló korjellemző művé is avatja.

A huszadik századi magyar regénynek érdekes jellemzője, hogy az európai kísérleteket követve mind határozottabban törekedett az esszéizálásra. Ez a példa – olyan változatai is feltűnnek manapság, amelyek az epikumot tényleírással párosítják, a cselekménybe egyenértékű társként építve korabeli újságcikkeket, híreket, közleményeket – bizonyára bátorítóan hatott Jókai Annára, aki e három különféle nézőpont beiktatásával az értelmezés háromértelműségének lehetőségét is megadta az olvasónak. A cselekmény epikus menetét drámai betétek szakítják meg így, melyek növelik a színszerűséget, viszont néhol fölöslegesen szakítják meg az elbeszélés menetét, olyankor is megállásra és elmélkedésre késztetve az olvasót, amikor az szívesebben követné tovább a főszereplőket a boldogságért vívott harcukban. Nem csökkenti a három rezonőr szavainak sejtelmes többértelműségét az időről időre megzendülő Hang sem, amelynek előképei között azonnal felsejlik az olvasói tudatban Az Úr Hangja a *Tragédiá*ból, s e párhuzam azért sem látszik teljesen jogtalannak, mert e regénybeli Hang is gyakran int életbölcsességre, s aforisztikus formában mond el alapvető jellegzetességeket az emberi életről.

Ha mármost egészen pontosan meg akarnánk határozni Jókai Anna regényének jellemzőit, talán azt mondhatnánk: a mű epikus menetébe oratórikus elemek épültek be, s ahogy előbbre haladunk a szereplők sorsának ismeretében, úgy lesznek ezek a kezdetben különálló életet élő betétek a műegész szerves részévé. Megnő ezzel a regény akusztikus tere. Talán helytelen volna a három rezonőr által kifejtetteket filozófiának nevezni, bár szavaikból sosem hiányzik a bölcsesség szeretete. De azt is érezzük egy-egy ilyen kommentárban, hogy a mai világban, a bonyolult magánéleti helyzetekben vajmi nehéz megmondani, mikor cselekszünk bölcsen és mikor ostobán, hiszen a család, az együttélés hagyományos kereteit kikezdte az idő, anélkül, hogy megmutatta volna, melyek azok az új reménységek és új nézőpontok, melyek szerint berendezhetnénk megújuló családmodellünk életterét. De hogy a már épp csak jelzett akusztikus térnél maradjunk: a különböző rezonőrök versszerűséget lopnak a próza szövetébe, ugyanúgy, mint a hagyományos oratórium zenei anyagát is kitágította például Honegger, amikor beszélőt állított az egyes tételekbe. Érezhetően más e háromféle „életfilozófia" – vagy életbölcselet – nyelvezete, mint magáé a regényé: feszesebb, tömörebb, mégis többértelmű. Nyilvánvalóan további izgalmas

lehetőséget sejtető megoldással élt általuk az írónő, s ha nem is mindig harmonikusan illeszkednek a regény egységes anyagába, első próbálkozásról lévén szó, inkább a vállalkozás újszerűségét érdemes méltatnunk, semmint esetleges kételyeinknek hangot adnunk.

Megszoktuk, hogy a regényt rendszerint egységes világkép, rendezett életanyag jelenléte jellemzi. A *Jákob lajtorjája* ebből a szempontból is inkább a modern prózának azzal az ágával tart rokonságot, mely szívesebben hangsúlyozza a bizonytalanságot, s azt is éreztetni próbálja, hogy a hősök döntésének többféle változata s ezzel együtt többféle következménye is lehet. Ez a „bizonytalansági tényező" mégis úgy jelenik meg Jókai Anna művében, hogy a cselekmény szilárd és összefogott marad. Kornél és Hajni történetének előadásából hiányzik mindenfajta fölösleges lírizálás. Az egységes nézőpontot azonban kinek-kinek magának is ki kell választania, mégpedig olvasata alapján. Alighanem ebben segít és orientál maga a cím, melynek forrását már jeleztük, de a cselekménnyel szembesített mondandójának értelmezésére is kísérletet kell tennünk. Ha visszaidézzük Jákob álmának leírását, arra is emlékeznünk kell, hogy van annak egy jövőbe nyúló ága is, midőn az Úr arról szól, mi történik majd a következő nemzedékekkel. Ugyanez a gondolat többször is megvillan Jókai Anna regényében: amiért Hajni és Kornél hiábavaló áldozatokat hoz, s ami az ő életükben végül is egykedvű belenyugvásra vezet, az a következő generációkat már arra ösztönözheti, hogy helyesebb életelvet alakítsanak ki maguknak és megpróbálják elkerülni azokat a buktatókat, melyeket e regény hősei meg sem kíséreltek kikerülni. „A sugárzó" egyik fontos és idevágó gondolata szerint: „Amikor fénypont sejlik a sötétben, nem mindegy, lezárt út mécsesének utolsó lobbanása, vagy az új szakasz első fáklyajele. Ne hagyjátok magatokat sem a rosszban, sem a jóban megvesztegetni. A tét emelkedett..." Fogadjuk el, hogy e két ember sorsának fényjelei kihunytak. Az ő útjuk, legalábbis ebben az irányban bevégeztetett. Ám a szikra már egy következő ösvény lehetőségét is sejteti...

Talán a kelleténél is többet foglalkoztunk Jókai Anna regényének különféle nézőpontjaival s azzal az érezhető újszerűséggel, ahogy az írónő kitágította a cselekmény horizontját. Kevesebbet szóltunk két alapvető jellegzetességről, melyek viszont aligha nevezhetők újaknak. Az egyik: kivételes érzékkel és nagy leleménnyel mozgatja a cselekményt, van türelme részletesebben kibontani egy-egy fontosnak érzett helyzetet, biztos érzékkel vezeti hőseit az élet különféle terein, egyszóval: vérbeli prózaíró. A másik: kitűnő karakterfigurákat teremt. Az egyik főhős, Kornél alakja például valóságos telitalálat. Idegvégződéseiben ott érzi a mai ember neurózisát, hol felgyúló lelkesedéssel tesz-vesz, tervezget, hol magába roskadva hagyja, sodorják kedvük szerint a hullámok. Nevezhetnénk éppen – ha orvosi kóreset lenne – mániás depressziósnak, de nem alkata ilyen, az élet különféle előre ki nem számítható helyzetei hozzák ki adottságainak ezt vagy azt a rejtett jellemzőjét. Persze, mindnyájan magunkban hordozunk egy másik, egy virtuálisan létező, „lehetőség-embert". Kornél jobbik adottságait aligha tudja kiteljesíteni, mert hiányzik belőle az a józan hétköznapiság, ami oly vonzóvá és oly esendővé is teszi Hajnit. Kornél alapvetően introvertált személyiség, aki talán sosem lesz igazán boldog, mert a legönfeledtebb pillanataiban is kétségei kerekednek felül. Hajni nyitottabb s kevésbé összetett személyiség, ezért is érezzük az ő életszemléletét lényegesen reálisabbnak. Bár az ő múltjában is akad tragikai vétség, mely erősbödik azáltal, hogy nem mer és nem is akar szembenézni vele, vállalva minden jelenbeli következményét végsősoron úgy érezzük: számára megadatik a kiút és a kitörés lehetősége. Ha nem most, és nem ebben a történetben, talán majd a következőben. Ha abban sem, akkor újra megpróbálhatja, mert eléggé megedzette nem túlságosan kegyes sorsa.

Jókai Anna regényének természetesen korántsem merítettük ki mindegyik értelmezési lehetőségét, nem mutattunk rá újszerűségének minden összetevőjére sem. De tán épp e sokféleség és többértelműség igazolhatja, érdekes, jó regény, mely erkölcsi kérdéseket vet föl, s erkölcsi állásfoglalásra készteti olvasóját is. (A mondanivalót elmélyíti s hangulatot is kelt a címlapon látható remek Kondor Béla-kép, az *Emberpár.) (Szépirodalmi)*

TATAY SÁNDOR

Bakony

Emlékek és találkozások

XVII.

Ugodról Tamásiba menet közbeesik Pápateszér, a hullámos csóti úton vasutállomását érem el legelébb. A teszéri közös tanácshoz tartozik ma Bakonytamási. Emlékszem a tamásiak sértődöttségére az összevonás idejéből. Igaz, Teszér jóval nagyobb község, lakóinak száma másfélszer annyi, határa kétszer akkora, de azelőtt szülőfalumnak is nagyközség rangja volt. Protestáns lakói századokon át megszokták, hogy döntően beleszóljanak az egyházi és világi közügyekbe. Rangjuk vesztésével kialakult a lakosságban bizonyos passzív ellenállás. Nem a mi dolgunk – drámai hirtelenséggel vonultak vissza. Nem a tétlenségbe, csak a falu közös gondjaitól. Minden bizonnyal kilábolnak majd ebből az állapotból, amint az ország, a megye is serényebb lesz gondjuk viselésében.

Az 1600-as évek végén Pápateszér tiszta evangélikus és magyar volt. A családok nevei közül néhány azonos volt a tamásiakéval. A község nagy határában szükség volt a dolgozó kezekre, az Esterházy uraság megtelepítette Teszért katolikusokkal és nagyrészt németekkel. Tamásiban csak az ott lévő magyarok szaporodtak. Ugyanazon nevűekből sok család lett. Aztán beházasodások, egyenkint érkezők. Természetes szaporulat addig, míg el nem fogyott a szűk határ. A két falu népmozgalmi adatai elgondolkodtatók.

A XVIII. század végén még majdnem ugyanannyi lakosa volt a két községnek, körülbelül 700. Tamási elérte ezt természetes úton, Teszér döntő mértékben a kolonusokkal. 1949-ben Tamásinak 1232 lakosa volt, Teszérnek 2044. Ezt a számarányt meghatározza a földterület nagysága. Tamásiban minden földszerzési lehetőség bezárult nem sokkal a jobbágyfelszabadulás után. A század végére megindult az önkényes születésszabályozás és a kivándorlás. Az időközben szinte teljesen katolikussá vált Teszéren ugyanez nem történt meg a tamásihoz hasonlítható mértékben. A példa egyébként nem kirívó. Jónéhány nemesi község három évszázada tanúsítja: igen csekély számú kezdettel hamarosan utolérték a részben vagy majdnem egészében idegenekkel megtelepített falvakat. Ehhez természetesen emberöltők kellettek, a földesurak nem várhattak a dézsmával, az erdőirtással, sem az egyház, sem az állam az adóval. Nemzeti politikát pedig nem űztek a földesurak, még kevésbé a püspökök, legkevésbé az udvar a magyarok javára.

Elképzelhető-e, hogy a kipusztult bakonyi táj benépesült volna a megmaradt magyarság önerejéből? Két évszázad alatt talán igen, ha nem vágja útját a földhiány. Az erdők nem pusztultak volna ki ilyen mértékben és nagy hirtelenséggel, az bizonyos, de megint más kérdés, milyen lett volna a városok fejlődése a lelassult folyamatban, milyen az iparosodás?

Meg kellene továbbá vizsgálni, kik voltak azok a földesurak, akik némileg törekedtek rá, hogy falvaik magyarok maradjanak. Minden bizonnyal azok, akik a török háborúkban saját vérük vesztésével részt vettek. Egy bizonyos: ilyen gondjuk nem volt a tájunkon mérhetetlenül elterjeszkedett Esterházyaknak, még kevésbé az országrész katolizálására mindenek felett törekvő püspököknek és szerzetes rendeknek. Olyan nagy rendeknek sem, amelyek századok során át annyit tettek a magyar művelődésért. Sőt, éppen nyelvünk megőrzéséért.

Mire jó e sóhajtás? – mondhatnánk. – Mire jó az idegen nyelvű kolonusok teljes beépülése után, többszázados hasznos munkálkodásuk után? Semmi másra, csupán tanulságképpen. E tanulságban az is benne van, hogy nem holtra szánt nép ez, de már nem is nyomorúságra, kivédi azt, ha másképp nem, a fogyatkozásával.

A teszéri állomás ismerős nekem, itt szálltunk le, ha fürödni jöttünk a vizekben oly szegény Tamásiból a Szentiványi tóra, vagy a Csigi tóra. Malomnak gyűjtötte a vizet mind a kettő, és fürdőzésünk nem mindig esett meg a molnár egyetértésével. Nagyobb legény korunkban volt úgy is, hogy holdvilágnál kellett lopnunk ezt az örömöt. Hiszen nem is a napért jöttünk, abból volt részünk elég, csak a vízért.

Alig hajtok át a síneken, jobbra ott az a völgy, melyben mintha még most is ott fehérlene a már említettem, Benyó család háza, helyesebben szolgálati lakása, melyet kaptak az Államvasutaktól. Benyó bácsi pályafelvigyázó volt. Triciklijén megtettem az utat nemegyszer a tamási Falurettől a Szentiványi tóig. A hat Benyó lány nevét el tudom sorolni: Gizi, Elle, Teri, Ica, Manci, Bözsi. És egyetlen fiú testvérük, a Jóska. Hol vannak már a Benyó lányok? Egy Olaszországba ment férjhez, egy Spanyolhonba, egyetlenegy él még itthon.

Heten voltak testvérek, úgy mint mi, és tizenketten a Lang boltosék gyermekei. Ennyi gyermeke már akkor is csak a papnak volt, a pályafelvigyázónak és a boltosnak. Ahol földet kellett osztani az utódoknak, a paraszt családok, ekkora hibát nem vétettek. Különösen nem a módosabbak.

Kisgyermek koromban Tamásiban laktak Benyóék is. Három család összesen huszonhat gyermekkel olyan szűk körzetben, hogy át tudtunk kiáltani egymásnak. Egy utcára való gazda nem nevelt fel ennyi gyermeket, akkortájt, az első világháborút megelőző húsz esztendőben, három kikezdhetetlen nagybirtok és a népes Teszér szorításában, minden terjeszkedési lehetőség megszüntével.

Ezen az úton még jóval a régi falu előtt valaha csak egy cigánytelepet találtam. Azok ott vályogot vetettek. Elnéztem, ahogy tiporták a sarat. Tiporta a családfő, a többiek pedig kezére, helyesebben lábára dolgoztak szép rendben. Ott lábatlankodtak a gyerekek fölös számban. Valaki ügyes kis rácsot szerkesztett nekik. Dominónyi téglácskákat vetettek vele. A sarat sem a felnőttekéből lopták, maguk tiporták maguknak. Így tanulták a tisztes mesterséget. Irigyeltem őket, mikor még korukbeli voltam.

Az igazi szép tánc mégiscsak az volt, amelyet az öreg cigány végzett ágyékig felkötött kék gatyában. Időnként még nótájuk is volt ehhez a sártipráshoz a teszéri cigányoknak, az is az egész nagycsalád örömére. Hátmég, ha megbiztatta őket egy flaska borral a gazda, aki istállót vagy fészert akart építeni abból a vályogból. Mert a cigány nem dolgozott raktárra és nem is dolgozott rosszkedvében.

A tiprás a leggazdaságosabb erőkifejtés. Láttam én szőlőcefrét tiporni nagy kármentőben, csalánzsákokban, nem is messze innét, a Zsörki-szőlőkben. Láttam káposztatiprást gyakorta, magam is próbáltam nem egyszer. Kitiporták hüvelyéből a száraz babot, a borsót. Kitiporták valaha a kenyérgabonát is. Úgy mesélték, hajdanában még a sózott szalonnát is tiporták az akkori silóban. Sőt, Sándor bátyám szerint némely okos emberek csalamádét savanyítottak így télre a jószágnak, csakhogy az rég elfelejtődött. Azóta újra feltalálták.

A zalai pincékben zöldpaprikát, zöld paradicsomot, káposztát tiportak hordóba vegyesen a téli borozáshoz szalonna mellé.

A vályogvetés helyén később téglagyár épült, a cigányoknak pedig azóta lett egy kis utcájuk. A vidám vályogvetők idejében néhány száz méterre volt a régi faluvége. Azóta két új utca épült merőlegesen az országútra, a hegyek irányába. A régi falu végén alakították ki a vásárteret, mikor Teszér ehhez jogot nyert. Örömére a tamásiaknak is, mert addig a távolabbi Lovászpatonán volt csak vásár, ahova mélyen homokos, kínos út vezetett, de volt olyan szakasza is a Négylápás táján, ahol tengelyig süppedtek a kerekek a sárba.

Bent, a régi falu ismerős házai között hiába keresem a régi Steinicz kocsmát, a gőzmalmot is hiába, amely ott állt a kocsma mellett. Jankovics Bésán Endre, a gici gróf, Nagy Lajos írónk egykori tanítványa találta ki a Bakonyaljai Műmalom Részvénytársaságot a húszas évek végén. A divatos szövetkezeti gondolat jegyében bevontak az RT.-ba néhány teszéri jobb gazdát is. 1929-re készült el a háromemeletes híres malom, rémületére a vízimolnároknak. Emlékszem nagy hírére. Apám is azt tartotta, ezután a gróf iránti tiszteletből ott kell majd őrletnünk. Sándor bátyámnak viszont az volt a véleménye, hogy várhatunk a tisztelettel, míg bebizonyosodik, hogy jobb lisztet őrölnek, mint a Ledóék vízimalmában. Addig vártunk, míg megbukott a gőzmalom, melynek hengerei a gazdasági válság legfenekén fordultak elsőt.

Steiniczék vették meg a gépeitől megfosztott épületet. Volt abban később bál, lett az lomtár és hálóhelye vásárosoknak. Végül megnyílt benne a teszéri mozi. Az bíz nem bukott meg, működött még a MOKÉP tulajdonában is. Vagy tíz éve lebontották. Téglái valószínűleg benne vannak a helyén keletkezett ABC-áruház épületében, vagy a hozzá tartozó vendéglőben.

E takaros épület sarkán nyílik, megint csak a hegyek irányába Teszér főutcája. Széles főutca, rengeteg sár elfért benne, mikor még kerékpáron szerettem volna ott közlekedni. Ma már az a sáros korszak elmúlt, hiszen ott van a főutca közepén a Nagyközségi Közös Tanács.

Az országút további rövid szakaszán Tamási felé még két emlék ötlik föl bennem. Az evangélikus harangláb, szerény csilingelése elmaradt messze a nagytemplom harangjainak méltóságától. Két oszlopa ennek a haranglábnak bévül volt Szabóék udvárában, kettővel kilépett a járdára, mintha indulni akart volna keserűségében a luteránusok fogytán. Azzal majdnem szemben fúrták meg életemben először a fogam. Nem orvos, csak ügyes technikus, egy lábbal hajtott nyulánk szerkezet segítségével. Mert ilyen is volt Teszéren már akkor, nem sokkal az első világháború után. Finom ember, bölcselkedő természetű.

Foghúzók akadtak itt-ott a falvakban. Nem mindig a borbély, mert hiszen borbély sem akadt minden faluban. Vagy csak olyan, aki mezőgazdasági főfoglalkozása mellett nyírt, borotvált szombaton vagy vasárnap reggel, ám akkor hajnaltól. Továbbá nem minden borbély húzott fogat. Viszont voltak

paraszt családok, melyekben apáról fiúra szállt ez a tudomány, a szerszám pedig öröklődött. Arról is tudok, hogy még a világháború után is jártak a vidéken vándor olaszok, akik ekkor már teherautón érkeztek. Arra ügyes kis bódét építettek. Azt állítják egyesek, hogy fájdalom nélkül húztak. Nékik biztosan nem fájt. Nem is fertőztek, mert ott függött a deszkafalon a hatósági parancs: „A mester köteles foghúzás előtt és után lizoformos vízben kezet mosni!"

Az ilyenek jöttek-mentek, ám egy hivatásos fogtechnikus megtelepedése kétségtelen rangot adott a falunak. A fejlődés, sőt a kiugrás jele.

Teszérnek lett orvosa, állatorvosa, patikája. Ez a helyzet megint betelepülőket vonzott. A szépfekvésű malomtavacskákkal, gazdag nyugdíjasokat vonzott e bakonyalji községbe. A már említettem Lőv György visszavonulva főerdészségéből, cementáru gyárat kezdett. Sőt, elvett egyet a Benyó lányok közül, méghozzá a legfiatalabbat, néhány évtizedes korkülönbséggel. Voltak akkortájban a B-listások. Ha elfelejtődött volna: így hívták azokat az állami tisztviselőket, akiket a nagy Magyarország feldarabolásával kényszerűségből állományon kívül helyeztek a közigazgatásból, államapparátusból, sokszor nagyon rangosakat is. Ezek azután kénytelenek voltak kenyér után nézni szerte az országban, vagy legalábbis megtelepedni valamelyik faluban, ahol olcsóbb volt az élet. Mások elindultak a nagyvilágba szerencsét próbálni. Ez is beletartozik a magyarok szétszóródásának történetébe. Emlékszem egy szorgalmas, barátságos házaspárra, akik Teszéren tyúkfarmot kezdettek.

Megszaporodtak így Teszéren az értelmiségiek, ahogy akkor mondták: a falusi intelligencia. Viszonyuk a falu népéhez szívélyes volt, de az érintkezésük meghatározott formák között folyt. Kisasszony, nagyságos asszony, tekintetes úr, fiatal úr. Ezekben a falvakban némely földmívelő már taníttatta egy-egy gyermekét. Ezeket apránkint befogadta az úri társaság. A fiatalembereket ha előbb nem, akkor okvetlen, mikor katonaruhában, az érettségihez járó karpaszománnyal jelentek meg. A hosszúkardos hadapródnak már nem kereste senki a származását. A teszéri „intelligens" fiatalság között kezdett kialakulni némi aranyélet. Példának okáért, teniszpályát létesítettek. Eljártam oda magam is nagy ritkán. Nem játszottam, mert nem volt pénzem a drága felszerelésre, csak gyönyörködtem a fiatal asszonyok, lányok kecses mozgásában. Mindenekfelett a főjegyzőék Viola lányában. De csak gyönyörködhettem és egy kis széptevés. Ennyi az egész.

Nagy ínségében voltak a szerelemnek akkoriban a falusi értelmiségi családok diák fiai, még egyetemista korukban is a vakációk idején. A korukbeli lányokat mind olyanoknak szánták, akiknek már állásuk volt, hogy férjhez menjenek még első virágzásukban. A parasztlányokat megtáncoltathatták a búcsúban vagy bálban, de nem állhattak meg vélük a kiskapuban. Nem a saját családjuk tilalmából, hanem a lányos szülők az ilyen kapcsolatot módfelett gyanusnak tartották. Várhatta a lányt a hozzá illő legény a tejcsarnok előtt, sötétedéskor, haláig kísérhette, ketten fogták az üres kanna fülét. Elidőzhettek a kapuban, nem vette ezért őket senki a szájára.

Igaz, előfordult egyre gyakrabban, hogy tanító, segédjegyző feleségül vett módos parasztlányt, vagy, mondjuk, vasúti tiszt. De kiskapuról szó sem lehetett. Szándékának határozott kijelentése mellett tiszteletét tehette a szülői háznál, szombat este. Hol volt ettől a diák, aki legjobb esetben is tíz évvel később jutott első keresetéhez, mint a napszámos, vagy akkor sem, mert éppen

azokban az időkben olyan távol volt és olyan bizonytalan volt az értelmiségi fiatal szerény állása, mint a kutyavacsora.

Pápateszért Tamási felé megint két malom között hagyom el. Jobbra a Kiss malom, közvetlenül az országút mellett, balra, a réten a Ledó malom. Teszér, neve szerint ácsok települése lehetett. Az ugodi vár tartozéka volt. A fenyőfői ősfenyves szálfáit itt faraghatták fület-szemet gyönyörködtető munkával az ácsok. Az az ősfenyves valaha lenyúlhatott. A csóti fogolytábor lelkes botanikusa szerint korcs maradékai megtalálhatók voltak a Vörösipatak mentén összeszűkült erdőben, sőt a bakonytamási állomás mellett is egy kis erdőben. Azóta eltűntek innen is, onnan is. Teszér pedig nem az ácskodásáról volt híres már századok óta, hanem malmairól.

Ennek a falunak huszonöt malma működött, nem felváltva, nem is hézagosan, hanem egyfolytában vagy kétszáz éven át, de néhány közülük biztosan lisztet járt Mátyás kora óta. Némi hézaggal természetesen, ha számba vesszük a lakosság elfutásait, hurcolását a török időkben. Bár lehetséges, hogy az akkor még erdőben rejlő malmok éppen menedéket adtak. Mint ahogy jóravaló molnárok menedéket nyújtottak a második világháború üldözöttjeinek.

Huszonöt malom egyetlen falu határában! Nem is tudok rá példát. Magam is meglepődtem, hogy pontosan huszonöt, amikor olvastam Wöller István tanulmányában, melyet tudományos gonddal írt a pápateszéri malmokról a Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok sorozatban. Pedig, azt hiszem, találkoztam valamennyivel fiatal kori erdő-mező járásaimban, vadászatokon, mindig sikertelen horgászkísérleteinken, fürdési lehetőségek kutatása közben; vagy éppen elkísértem az őrletni való gabonát a magunk, vagy a más szekerén. Nagyon szerettem a malmokat. A malom volt az első ipari üzem, amit láttam, mert az volt, ha nagyon szerény is. A víz alig felfogható óriás ereje egy egész épületet betöltő gépezetet hajtott. A felső malomrészbe léptem be legelőször, mert némelyik teszéri malmot úgy alakították, hogy a vízgyűjtő gátjáról földszintesen be lehetett sétálni a felső padra, itt behordatták a gabonát, azután a kocsi megkerülve a házat, az alsó szint elé állt, ott megintcsak vízszintesen kihordhatták vállon a liszttel telt zsákokat.

Annyit már bírtam, hogy a szekéroldalról rábillentettem a búzával telt zsákot a kocsis vállára, az bevitte, csupán néhány lépcső, és óvatosan bele eresztette a zizegő szemeket a garatba. Egyszerre nem is az egészet. Ami maradt, azzal visszalépett, aztán a molnárlegény a maradékot rendszerint egy jókora sajtár segítségével öntögette föl.

Az a felsőmalom finoman remegett a lábam alatt. Úgy éreztem, rezeg az egész ház. Régebben a cséplőgép dobján tapasztaltam csak ezt a bizsergető kellemes érzést, ha gyermekként fellopóztam oda azzal az ürüggyel, hogy vizet viszek az etetőnek, a kévebontóknak. De mi volt az ehhez képest, ahol indulni készül az egész ház. Az alsó malomban nagy fogas fakerék adta át egy csigának az erőt, azután szíjak, tengelyek, kifényesedett vaskerekek osztották el a bonyolult rendszerben.

Ha elsőnek ősi, egyszerű malmot láttam volna, könnyen eligazodtam volna a rendszeren, de olyat csak később ismertem meg, az is már csak darált, nem őrlött, a nehéz malomkövek kikerültek a kertekbe, lugosokba asztalnak, a présházak elé is gyakorta, borozgathattak rajta bízvást, meg sem moccant, ha nekidűlt valaki italos ember. A századforduló idején átalakítottak már majdnem minden teszéri malmot hengeresre. Ügynökök járták akkor a vidéket, képeskönyveikkel, kimerítő magyarázattal meggyőzték a molnárokat,

hogy mennyivel gazdaságosabb az OSER típusú hengerszék, mint az ezeréves malomkő rendszer. Láttam is egy ilyen kimerítő tartalmú propagandakönyvecskét, mert abban az időben még tisztelettel megőriztek mindenféle nyomtatványt. Nem sokkal nagyobbak voltak ezek az ügyes kis gépek, mint egy jókora szecskavágó. Kapható volt hozzá hasábszita, koptató berendezés. Kremsben gyártották e nevezetes malomgépeket, amely városról tudni illet, hogy Mátyás király tartotta egykor birtokában és a legrégibb könyveink szerint is találtatik ott görög tzeruza, atzélportéka, bársony és selyem, gálitzkő és timsó. Azért mondom csak, mert a nagy újítások korszakában ilyenképp vált ismeretessé a modern gépek és eszközök monarchabeli forrása. A reklámcédulákon gyakorta ott volt az iparváros képe. Ezen éppen rálátással a nagy Dunára. A város hitelt adott gyártmányainak, a gyártmányok hírnevet a városnak.

Ha olyan szerencsénk volt, hogy megvárhattuk gabonánk őrlését, amely e modern eszközök birtokában már lehetséges volt, akkor elidőztünk ott egy délutánt. Azalatt körüljárhattam a malomtavat. Elbogarászhattam a nádszálakkal, volt, ahol még buzogányt is szedhettem, megcsodálhattam a vízinövényeket, apró halak villódzását, ha mást nem, hát ebihalakét nagy rajban. De legtöbb időt töltöttem a zsilipnél, amelyen át befolyt a víz egy hosszú vályuba, abból zuhogott vastag sugárban a nagy malomkerék lapátjaira. Tenyeremmel feldobattam a gyorsfolyású vizet, kis szökőkút alakult ki így. Végigjáratttam ujjamat a vályu oldalán. A rátapadt moszattól síkos volt az, mint a selyem.

A malomkeréken szétszóródó, repülő vízcseppeken ha átsütött a nyugodni készülő nap, szivárványt festett a malom falára. Egy valamirevaló malomkerék megvolt jó három méter átmérőjű. Hatalmas, erős tölgyfatengelye: a *gerendely* benyúlt a falon át hosszan az alsómalomba, ott a vége megtámaszkodott a *csapágyvánkos*on, ez pedig ült egy nagybirású *bak*on. A bak sem az omlékony földön, hanem a kőből rakott vaskos *medvetalp*on. A gerendely itt belül bámulatra méltó nagy fogaskereket tekert, ha ez átmérőben el is maradt a külső malomkeréktől, mégis vermet kellett a számára kialakítani, hogy kényelmesen fordulhasson. Az erős tölgyfából készült fogak a kerületén helyezkedtek el oldalvást. Ezek adták át az erőt a függőleges vastengelynek az ősi malomban egy kis fogaskerék, a csiga segítségével. Ez a vastengely, a *kőszálvas* felszolgált a felső malomba. Ott helyezkedett el egymás fölött vízszintesen a két malomkő, megintcsak egy erős tölgyfabakon: a *kőpad*on. Az alsó malomkő mozdulatlan állt. Azon csak áthaladt a kőszálvas egy facsapágy, a *nyaktőke* oltalmában és forgatta a felső malomkövet. A köveket fából készült *burok* vette körül és ezen helyezkedett el a garat, melybe a gabonát felöntötték. Ez sem ömölhetett a kerekek közé csak úgy szabadján, mint a krumpli a verembe, hanem gondos adagolásban a *rázóvas* és *serpenyő* segítségével.

Az ősi malomról igyekezetem szerint talán sikerült szemléletes képet nyújtanom. Ezt is csak Wöllner István rajzos tanulmánya alapján, aki fel is idézte a régi szakkifejezéseket, amelyek legtöbbje kihullott az emlékezetemből. Pedig leckét vettem annak idején a kíváncsiságomat jóindulatúan értékelő molnártól. A molnárnak akadnak elmélkedésre alkalmas órái. Jókedvvel, ha jár a malom, bánatosan, ha víz hiányában áll. „Bort iszom, ha van vizem, vizet, ha nincs vizem. Ki az? . . . A molnár." Így a szólás-mondás. De Ledó Pál azt felelte rá, téves ez, mint a legtöbb kádencia, csak éppen hangzatos, mert aki molnár iszik, az bánatában mégnagyobbat iszik.

Feltettem a molnárnak egy másik kérdést is, amely hosszas félelmeimből

származott. Az a félelem olyan gyötrelmes volt, mint a tévedésből élve eltemettetésről szóló mendemonda. Igaz-e, hogy a malomban szállingó liszt felrobbanhat és röpül véle a malom? Meglepően bölcs feleletet kaptam.

– Hohó, olvastam erről nyomtatásban. Ha pedig kinyomtatták, akkor tudományosan igaz lehet. Csakhogy ennek egy zsákra való oka kell jelen legyen egyetlen pillanatban. Milliom és milliom fonalnak kell összetalálkozni egyetlen ponton, olyan pedig nincs is az örökkévalóságban. Előbb eltalálja a Földet egy üstökös.

Így múlt el aggodalmam a kedves molnár családokért.

Az ősi malomkövek csak parasztlisztet jártak, amit hazavittek az őröltetők és otthon pofozták véle a szitákat.

Kétszáz évvel ezelőtt kezdték ellátni a teszéri malmok legtöbbjét szitaszekrénnyel. *„Gatyaszárszitán"* rázódott át abban az őrlemény. A rázó szerkezetnek is szép neve volt: *pánglimnágli.* Ez biz német szó, pedig jellemző, hogy a sváb faluk körzetében, Pápateszéren a molnár családok szinte valamennyien magyarok voltak.

Körülbelül száz évig működtek a szitaszekrénnyel gazdagodott köves malmok, amikor a teszéri molnárok egymásután áttértek a hengeres őrlésre. Ezzel a módszerrel négyszer annyi gabonát megőrölhettek, de szükségessé vált a nagyobb energia, a patakok vize pedig csökkent. Kimustrált gőzgépekkel segítettek magukon a molnárok, mikor az uradalmi gőzekézés megszűnt, majd faszéngázos motorokat alkalmaztak. Ilyeneket megintcsak használt alkatrészekből összeeszkábáltak a környékbeli kovácsok. Ha kapható volt gázolaj, hasznosítottak később felújított cséplőgép-motorokat. Volt egy-két malom, mely megélte a villamos üzemeltetést. Mert újítottak lelkesen a molnárok, némelyek terhes befektetéssel, az államosítás előtti esztendőben is.

Wöller nagy gonddal felkutatta az egyes teszéri malmok történetét, műszaki fejlődését, tulajdonjogi viszonyait, a molnárcsaládok nevét szinte hiánytalanul a XVIII. század utolsó negyedétől. Vagyis attól az időtől, amikorra a pápai Esterházy latifundiumnak sikerült visszaállítania a jobbágyi függőséget a középkori normák szerint hosszas pereskedés folytán. Ám Pápateszér már az ezerhatszázas években is távoli falvakból felkeresett malmos község volt. Hogy azután meddig nyúlik vissza a teszéri malomipar léte, az már alig is feltárható. Kik és mikor építették a legrégibbeket. A pápai uradalom, ahogy megerősödött birtokában, úgy igazolta jogszerinti tulajdonjogát. Akár kolonusok építették a malmot, akár régi jobbágyok. Hol mindenestül az uraságé lett a malom, hol csak az épület, hol csak a telek. Valamely jogon mindenképp részesült jövödelméből. A molnárcsaládokon kívül béreltek malmot, vagy építettek bérelt telekre egyes faluközösségek: Szücs, Csót, Szerecseny, Fenyőfő és maga Teszér.

Az első adatok szerint kolonusok használták a teszéri malmokat. A kolonus szó alatt tájunkon németeket, esetleg délszlávokat, szlovákokat értünk. A molnárok viszont ilyen neveket viselnek már akkor: Horváth, Marton, Fekete, Andrássy, Kuti (Kuthy), Bolla, Kiss, Papp, Lukács, Sági, Csigi, Fancsali, Szabó, Kapcsándy, Izsa, Mészáros. Feltűnő dolog ez, mert ugyanabban az időben az egyéb ipari tevékenységet éven át folytatók nagy része német. Eszerint ősi magyar foglalkozás a molnárkodás, ha kolonusok voltak a legkorábban ismertek, akkor is magyarok. Szorgalmas munkával meg lehetne állapítani honnét kerültek Teszérre, hol viseli máig is nevüket távoli malomtulajdonos.

Mert egyes molnár családok behálózzák a fél Dunántúlt, mások szétszóródtak a régi Magyarországon, de megmaradtak molnároknak.

A Bakony északi lejtőin sok erecske csordogál lefelé, de a legtöbb csak gyéren kószál az éger fák tövein, sok közülük nyáron kiszárad. Teszér volt csak olyan szerencsés, hogy a fáradhatatlan molnárok, ha másként nem, gyűjtő medence segítségével három patak vizéből kicsikarhatták a szükséges hajtóerőt. Az északi lejtőnek, Sokoróaljának vízszegénysége okozta, hogy a teszéri malmoknak hatalmas körzete volt, Csóttól a Győr közvetlen szomszédságában fekvő Nyúlfaluig. Ez már közel negyven kilométer. Az egyes malmoknak megvoltak a maguk falvai, elsősorban a hozzájuk legközelebb esők, de a távolabbiakon is megosztoztak egyesség nélkül, csupán a szokás jogán. Ha nem volt elég őrlenivalójuk a molnároknak, saját kocsijukkal csuvározásra indultak, ami azt jelentette, hogy elhozták a gabonát és vissza is vitték helybe a lisztet.

A teszéri molnár családok közül többen vannak, akik kétszáz éve ott helyben molnárkodnak, hol egyik, hol másik malom bérlői vagy birtokosai, mióta megvásárolhatták a malmot a földesúrtól telekkel, vízjoggal együtt. A malmok gyakran a régi, esetleg legelső gazdájuk nevét viselik, holott a tulajdonosuk már régóta más.

Tehát három folyó mentén helyezkedtek el a teszéri malmok, azért mondom így, mert a teszériek is, mint a tamásiak folyónak nevezték a Bakonyból lecsörgedező vizeket. Pápa felől jövet, a falutól nyugatra az állomás közelében búvik az országút és vasút alatt a Szakács ér nyolc megszűnt malmával. A régi falu végén, kertek alját mossa a Körtvély vagy Váncz ér, ezen három malom járt. Nem kevesebb, mint tizennégy malom székelt a falut keletről határoló Bánya ér mentén. Olyan közel egymáshoz, hogy akár átkiálthatták ezt a távolságot a molnárok. A kutyaugatás minden esetre áthallatszott egyikből másikba. Úgy is hívják ezt a részt ma is még: Malomsor. A három folyó elnevezése a térképen olvasható és ügyiratokban így is szerepelnek. De nem bizonyos, hogy így emlegetik azokat minden szakaszukon a helybeliek. Sokat jártam a Bánya ér mentén, de nem emlékszem erre a névre. Különösen a legfelső malom szakaszát ismerem hajdani emlékeimből. Mondták azt Láposnak, Kenderáztatónak, Fenyőfői érnek, mások a Fekete molnár család nevén emlegették. Ha átvágtunk a tamási Kanászerdőn, hamarosan elértük ezt a bűbájos, növények változatosságában gazdag területet.

Nem messze onnan bátyám a harmincas évek második felében vadászházat épített farönkökből. Vadász barátaival ott külföldi vendégeket is fogadtak. Romantikus üzletember lévén azon ábrándozott, hogy megveszi valamelyik Fekete malmot, mert malmok voltak, egy már csak nyomokban, egy romjaiban, kettő még üzemelt rendesen. Elképzelt egy fürdőt, egy forgó malomkereket, de bévül a házban nem őrölnek, hanem csak kis múzeum lesz ott, régimódian fölszerelt malom, amelyben szórakoznak, élményeiket mesélik egymásnak gazdag külföldi vadászok, de magukkal hozhatják családjukat is, különösen szép lányaikat.

Jó is lenne, ha a legszebb fekvésüek közül tájmúzeumként életet nyerne a Bánya ér mentén valamelyik malom. Nem bánnám a fürdőt sem, a szép lányokat sem. Mert az államosítás után apránkint leálltak a teszéri malmok. Az utolsó is már húsz esztendeje.

Kár lenne, ha nem maradna emléke sem a nagymúltú, páratlanul gazdag pápateszéri malomiparnak.

SPIRÓ GYÖRGY

MOMČILO NASTASIJEVIĆ

Kelet-európai íróportrék

„A mi nagy költőnk volt. Nyelvünk nagy világköltője. Neve mindenható alázat... Magányosan jelentkezett a szerb költészet honában (szinte azt mondhatnánk: túlságosan magányosan), hogy megtegyen mindent egy teljes elszalasztott évszázad helyett. Túl későn jelentkezett, túl korán ment el." Vasko Popa, az ismert és nálunk is népszerű költő írta ezeket a sorokat az 1962-ben kiadott Nastasijević-kötet utószavában. Ez volt az első kötet, amely a költő valamennyi, szám szerint hetvenöt, többnyire rövid, olykor pár soros versét tartalmazza. Vékony kis kötet, pedig pár esszéjét és néhány zenés színműhöz írott szövegét is közli. Ezzel a szerény kötettel, ma már megállapítható, Momčilo Nastasijević a század eddig legjelentősebb szerb költője.

Negyvennégy éves volt, amikor tüdőbajban meghalt. Saját költségén adta ki életében megjelent egyetlen kötetét *Pet lirskih krugova* (Öt lírai kör) címmel, 1932-ben. Vasko Popa az 1962-es kiadást további két lírai körrel bővítette a hagyatékból. A költő barátai, egy évvel a halála után, több kötetben adták ki közösen verseit, esszéit, tanulmányait; e kötetek könyvészeti ritkaságnak számítanak, és az írások nagy része azóta sem jelent meg újra.

Az 1932-es kötetre szinte senki sem figyelt föl. Ez volt az a pillanat a szerb-horvát líra e századi történetében, amikor az addig buján, bár szélesebb olvasóközönség nélkül tenyésző izmusok kifulladtak, és az avantgard egymással is, a hivatalos irodalommal is hadakozó csoportjai átrendeződtek: egyesek a baloldali, tendenciózus irodalom felé indultak, mások a formájában, tartalmában egyaránt klasszicizáló hivatalos irodalomhoz csatlakoztak. Nastasijević sem korábban, sem később nem vett részt az irodalmi csatározásokban, élete is eseménytelen volt és észrevétlen. Az első világháborús, kötelező hányattatást és rövid párizsi tartózkodást követően mindvégig Belgrádban élt középiskolai tanárként, társasági élete kimerült a kamarazenélésben (fuvolán, hegedűn és csellón játszott).

Kevés nagy költő hozza létre életművét ennyire észrevétlenül. A vele mind alkatilag, mind művészileg rokonítható nagy orosz költőt, Tyutcsevet azonban legalább az írók ismerték és rajongtak műveiért (olyanok is, mint Tolsztoj és Dosztojevszkij), noha Tyutcsev szintén érdektelenséggel kezelte műveit, mégcsak ki sem adta őket. Nastasijevićnek azonban életében még a legszűkebb szakma elismerése sem adatott meg, az első alapvető tanulmányt csak a hatvanas években írta meg róla Miodrag Pavlović, a szerb neoavantgard jeles költője és egyik ideológusa. Pavlović szerint „Két háború közötti költészetünk nem bővelkedik nagy költőkben, és szerintünk Nastasijević kivételével nem volt valóban nagy költő." Besorolása a mai jugoszláv irodalomtörténetben mindmáig bizonytalan. Zoran Gavrilović úgy véli: „Ha nem is az első, Momčilo Nastasijević mindenképpen költészetünk utolsó nagy szimbolistája." Ez a vélekedés is vitatható, hiszen expresszionistának vagy hermetikusnak szintén jogosan nevezhetnénk. Kortársai, akik elszigetelt cikkekben üdvözölték (Vinaver és Isidora Sekulić), inkább népszerűsítésére, mintsem elemzésére törekedtek, mások besorolták a folklorizmus, vagy a miszticizmus képviselői közé; a szocialista irányzat felől nézve Nastasijević a pravoszláv vallás propagátorának látszott, és felfedezése előtt, még 1956-ban Borislav Mihajlović, a két háború közti szerb lírai antológia szerkesztője kijelentette: „... világnézete nem adekvát... költői kalandjából nem volt visszatérés."

Azóta kitűnt, hogy költői kalandjából nyílott a modern szerb költészet útja. Nélküle elképzelhetetlen Pavlović, Popa, vagy a fiatalabbak közül Milutin Petrović radikális fordulata. Valamennyien Nastasijević hét lírai köréből bújtak elő. Még akkor is, ha Nastasijevićre is érvényes, ami minden nagy költőre: valójában folytathatatlan.

Nemcsak folytathatatlan: fordíthatatlan is. Különösen magyarra nem fordítható, amelyben a szláv – tágabban indoeurópai – gondolkodásmód végső soron reprodukálhatatlan abban az értelemben, ahogyan Nastasijević költői és elméleti munkássága a nyelvet használja. Nastasijević le is szögezi: „Magától értetődik, hogy a költészet fordításával tönkretesszük az eleven kifejezés szentségét. Értelmetlen dolog egy hangszert másnemű tónus megszólaltatására kényszeríteni. A költészet lényege éppen az, amit az idegen nem érhet el. Ha mégis megkísérli, vagyis ha a fordító maga is valódi költő, akkor ugyanannak a tárgynak lesz két, eltérő anyanyelvű melódiája. Ilyenkor jobb, ha másik költői mű születik. Amit nehézség, a szükséges ellenállás nélkül egyik nyelvről a másikra át lehet ültetni, az valójában nem is költészet."

A bőbeszédű szerb lírával szemben Nastasijević tudatosan, programszerűen tömör és fegyelmezett, verseiből minden kötőanyagot kiiktatott, minimális eszközökkel maximális információ-átadásra tör. Ettől még fordítható lenne, hiszen a modern líra egyik nagy irányzatához kapcsolódik. Nastasijević azonban gyakran nemcsak a fölösleges díszeket fosztja le verséről, hanem a szükséges lexikát és grammatikát is lecsupaszítja, deformálja. S noha előzményeit kereshetjük akár a francia szimbolisták, akár a szerbhorvát avantgard köreiben, mégsem vezethető le belőlük, újítása az, amit a később kibontakozó lingvisztikus költészet tett általánossá: a nyelv tényéből indul ki, ezen belül abból, hogy a racionális gondolkodás eszközének van valami ősi, mély, zenei rétege, amely csakis az adott nyelvre érvényes. Ezért használja a fenti idézetben a „melódia" szót: a zeneiség előbbrevaló az értelemnél, ez a zeneiség azonban, eltérően a századforduló divatjától, a nyelv eredeti struktúrájában gyökeredzik, és nem kívülről, más műnemből tapad a költészetre.

Ki kell iktatnia a köznapi gondolkodásmódot, mert „... az agy foga igen gyakran nem ragadja meg a valóság túl nehéz kerekét", a logika mögötti területekre merészkedik – ahogyan az avantgard is gyakran teszi –, megszünteti a linearitást, asszociációs fokokat ugrik át – ahogyan a modern költészet több irányzata is –, csakhogy a pszichologizmus, a zeneiség más nyelveken is használható eszközei helyett ő anyanyelve mélyén, valami tőle, a költőtől független, objektív létezőben kívánja meglelni azt a szilárd pontot, ahonnét az emberi létet előre és hátra betekintheti. Párhuzamos ez a törekvése a kelet-európai népzenét kutató és abban ősi vonásokat felfedező Bartókéval, minthogy azonban a nyelvvel dolgozik, más nyelvre átültethetetlen ősi forrásvidékre jut el.

Nem bizonyos természetesen, hogy a szláv nyelvekre például szintén fordíthatatlan lenne. Sőt, a szerbhorvát legősibb vidékein kalandozva természetesen ószláv szavakat is használ, amelyek azóta minden, vagy a legtöbb szláv nyelvből kivesztek. Ugyanakkor azonban nemcsak archaizál, hanem neologizmusokat is alkot, gyököt von hosszabb szavakból, eddig nem létezett homonimákat kovácsol, és ezek értelmezése, fordítása más szláv nyelvekre szintén csaknem megoldhatatlannak mondható.

Egyszerre tájékozódik a nyelv legősibb rétegei és eddig megvalósulatlan lehetőségei felé; s miközben nyelvi gondolkodása radikálisan új, költészetében a lírai én mégsem szűnik meg radikálisan, csupán szemérmesen elrejtőzik a nyelv mögé. Témáit a leghagyományosabb költészet témáiból meríti: megénekli szüleit, nővérét, fuvoláját, gyermektelenségét, magányát – közben magára vonatkoztatja a század botrányait is, felvéve a lírai én kevésbé hagyományos modelljét, és filozófiai általánosításba fut végül. Sohasem programszerűen, mindig csaknem személytelen tényszerűséggel:

Ha csípés,
tenyészik ölésig,
ezt szeretem.

Forró hegye kardnak
vágyik markolatig testbe.

Mert seben által is,
sőt halkan így,
felhangzik a lényeg.
(Két seb)

Az első három sornak van egy rettenetes értelme: a legkisebb csípés, szúrás is az öldöklés törvényeit idézi, és a lírai én ezzel az állapottal meg van elégedve. Ezt nevezném a botrány bevallásának. Az utolsó három sor az öldöklésnek másik, emberi értelmét villantja fel – ugyanis érthető magára a költészetre is; eszünkbe jut a „festett vérzéssel" szemben hirdethető program, a „pokoljáró dudás" tevékenységének értelme. A fordításból azonban csak a logikai ambivalencia derülhet ki, a nyelvi nem. Az eredetiben az utolsó sor így hangzik: „prizivlju se biti". Az ige maga is szokatlan, a többes számban álló alany pedig („biti"), amely szó szerinti fordításban „lényegek", egyúttal a létige infinitivusa is. Tehát értelmezhető a három utolsó sor úgy is, hogy maga a lét hangzik fel szerényen – igaz módon – a vérzés aktusában, amely lehet cselekvő, vagyis az áldozat örömét szolgáló.

Bármelyik értelmezést fogadjuk is el, ennek a költészetnek lényege a tragikum, amely feloldhatatlan. Nastasijević versei mindig állapotról szólnak, sohasem folyamatról. Hiányzik az idő, az irányultság. A létet statikusan érzékeli, az amúgy is tömör versmondatokból ezért logikusan maradnak ki olykor az igék is. A logika mögé való hatolás egyúttal a történelem mögöttes világába való belépést is jelenti; gondolkodásának középpontjában az egyén, a mindenkori egy ember áll, a halál felé tartó élő, aki örökös magányra, kivettetésre van ítélve, a lét maga tragikus, a diszharmonikus létezésen kívül azonban nincsen más létezés. Lét és tudat egy: a tudat léte nem lehet harmonikus:

Van tekintet – szemnek pusztulása.
Ehhel enyhíts halást.
Nem lenni – utam ez.

. . .

Vak légy – vagy kelj nézvést.
Mert mint az élet
Kevés a halál is.
(Tekintet)

Az archaikus és neológ fordulatok egymásmellettisége ennek a szemléletnek szükségszerű velejárója. Nastasijević az egyénnek a modern társadalomban elfoglalt helyzetéből indul ki, és ezt visszavetíti az egész korábbi történelemre is, pontosabban ezt a történelmet nem létezőnek állítja. Két lehetséges verstípus születik így. Az egyikben az egész világ maga az egyén, és rajta kívül nincsen létezés:

Éget a seb.
Általa, csakis általa
mind mélyebben élő.

Mi az a harapás,
mérged, kígyó, mi,
magamnak én
ha méreggé termelődöm?
(Díj)

A másik verstípusban ez a történelemfölöttien tépett lírai én környezetben jelenik meg, amellyel szemben, természetesen, fölényben van; ebben az alapvetően tragikus költészetben így jelenhet meg az irónia:

Látlak ám:
fény – unalmas,
elme – gyatra szó,
homályban mentek.

Barom kínjával hallgass; –
kívülről méltó kép meg ész,
vadállat bent
és tanácstalan gyermek.
(Üzenet)

Ha a lírai én kimarad a versből, marad maga az irónia, amely léten kívüli, isteni távolból ítélkezik:

Lépteik
mindig a vadra.

A csapdát állítja a kéz,
a csapdában a láb.
Vadásznak,
megvadászva.
Estére, hej,
ki kinek a foglya?
(Szavak a kőben, IX)

Ismerős ez a szemlélet: „magával kötve, mint a kéve". Itt az általánosítás lehető legnagyobb fokával van dolgunk; az adott magyar megfogalmazás József Attilánál egy osztályra vonatkozik. A logika azonos. Azonos évtizedben születtek e versek – talán azonos években is.

Istenkeresése, amiért hol pravoszlávnak, hol deistának minősítették, egyrészt a felvett archaizáló stílushoz, másrészt a sem pravoszlávnak, sem deistának nem nevezhető modern filozófiákhoz köthető:

Mert gázoltak már erre,
mert gázolók
s álistenünket
letapossa lábunk; –
nincsen nyom.

S mind szomjasabban járok
s járnak ők; –
elérhetetlen,
ez hát a borzalom.
(Út)

A fenti fordítás (valamennyi fordítás az én kísérletem, S. Gy.) azonban csak az eredeti egyik interpretációja. A probléma ugyanis, mint Nastasijevićnél mindig, lexikai és grammatikai sokértelműségében rejlik. A lexikai probléma: az eredetiben nem egyértelmű, hogy álistenről van szó; a „nebog" lehet bálvány, de lehet szegény ember is; a „ne – bog" lehet „nem – isten"; mindeme értelmezésekből halványan összeáll egy szegény ember képe, aki isten is, nem is; gondolhatom róla, hogy álisten, tehát nem az igazi, de vélhetem nagyon szép, valódi, emberi Krisztus-képnek is. A grammatikai probléma: nem lehet tudni, kinek a lába tapos, illetve, hogy egyáltalán ez a láb valakié-e:

„i neboga, evo,
stopa utabava; –",
magyarul 1. a szerencsétlent (álistent) (bálványt)
letapossa a láb
2. A szerencsétlen (álisten) (bálvány)
lába tapod [nem tudni, kit, hol]

Minthogy mindkét variáció grammatikailag helyes, sőt az általam adott korábbi értelmezés is elfogadható, (a mi lábunk tapossa a szerencsétlent) álistent (bálványt), egyetlen dolog bizonyos: hogy nem marad nyom. Vagy az isten után, akit mi taposunk el, vagy mi utánunk, akit az isten tapos – vagy a szegény nyomorult, vagy a pogány isten.

A kérdés csak fordításkor döntendő el, Nastasijević költészetének egyik alapmódszere ugyanis az, hogy a lehetséges értelmezések mind benne vannak a versben. Az alany és a tárgy e lebegtetése korántsem véletlen; éppen a fordíthatatlan mozzanatban jutunk a grammatika = logika mögötti mezőre, ahová Nastasijević vezetni akar bennünket. A költői kép ebből a bizonytalan mezőből egészen egyértelműen bukkan elő, önmagában zárt, sőt közlendője maga a zártság: az isten emberből van, ember által taposatik, a bűntényről nem marad nyom – emiatt elérhetetlen az istentaposó istenkeresők számára. A borzalom: nincs felsőbb fórum, a folytonos, ismétlődő taposásról nyom sincs, tehát ítélet sem hozható, a folytonos bűn nem minősíthető bűnnek, mindig belül vagyunk. A költő is „járt", mint „ők", tehát velük együtt tapossa az elérhetetlent, a szebbik lehetőséget; a „mind szomjasabban", tehát a hitre egyre inkább rászorultabban az eredetiben grammatikailag mind az egyes számhoz, mind a többes számhoz köthető, a költő nem más, mint a többiek, a kör bezárul:

„a žedniji hodim sve
a hode; –"

A költői pozíció kérdésességét más oldalról is fel lehet és fel kell vetni. A szempont meghatározása mind az élettények, mind a filozófiai általánosítás felől megadható. Az első típust Nastasijević ritkábban műveli, a tömörítés ilyenkor kissé erőltetettnek hat, jeléül, hogy a radikális költői fordulat a tisztán nyelvi gondolkodás felé nem megy küzdelem nélkül. Teljes verset idézek illusztrációul.

A szülőhöz

Ki vagy?
Ki és hova én,
Magvatlan magvad,
És bennem e végzet a szó?

Fiad, íme, szemlélek.
Életemben halván
Születésnek vak jelét tépdelem magamról.

S nem mint te
Termékenyítésbe szédülőn
Vakon a lakomának.

Akaratom, mely nem akart,
Utat nyit íme
Hogy semmivé legyek,
Mert nem születtem, hacsak világnak.

Vagyok magvatlan magvad,
És bennem végzet a szó.

A nem egészen tökéletes versekben olykor világosabban (didaktikusabban) fogalmazódnak meg egy költészet alapfeltevései; mint látjuk, az „életemben" halván", mellyel már más, költőibb közegben találkoztunk, Nastasijević visszatérő motívumai közé tartozik. A szó mint végzet az új költői nyelv kiindulópontja. A vers talán azért is érdekes, mert láthatóvá teszi e költészet eredendően romantikus indíttatását, ami a végigvitt költői forradalom csúcsdarabjaiban már nem érzékelhető.

A költői létforma filozofikus megfogalmazása remekműben:

Szavak magányból

1

Mélyeket általlépek,
hőköl lábam a síkon.

Napjaim feketéllnek,
csillan, felrémlik Isten.

2

Csöndbe öltözködöm,
szólal titkot anyag.

Engem hamut a szél szór,
a tűz megmarad.

3

Hontalan,
hívlak: melegedj nálam.

Úttalan:
messzeség útját kínálom.

4

Halok, ítéltje
sorsnak,
bár épp csak beköszönt az élet.

Néma, én, szómat
örökül vadaknak hagyom
s a kőnek.

5

Magtalan,
indulok valónak.

Fiak és lányaim
kísérnek.

A magyar vers természetesen csak variáció, a legjobb esetben „más melódiája ugyanannak a tárgynak". Csupán egyetlen hamisítást idéznék. Az 5. vers első két sora szerbül: „Bezdetan / na istinu grem". Ezt adtam vissza így: „Magtalan, / indulok valónak". Szó szerint is hamisítás, mert az eredetiben „igazság" szerepel „való" helyett; ezt még menthetem azzal, hogy a szó rímhelyzetben van, és a „való" Nastasijević más verseinek ismeretében gondolatilag elfogadható. Az „indulok" azonban – az eredetiben „grem" – visszaadhatatlan. A „grem" ószlávul van, szerbhorvátul már évszázadok óta nem mondják. Amellett – és itt kapcsolódik az archaizmushoz a neologizmus – a vonzata ezúttal rendhagyó; nemigen mondanák mai szerbre fordítva, hogy „na istinu idem", azaz „megyek az igazságra".

Részletes elemzés helyett csak egyetlen mozzanatra hívom fel a figyelmet. A Nastasijevićnél szokatlanul hosszú vers 4. és 5. számú része természetesen felesel egymással. A 4. rész a költészet, értsd a kommunikáció tökéletesen illúziómentes értékelését, az 5. pedig a heroikus, csaknem romantikus pátoszú hitet tükrözi e vállalkozás értelmét illetően. A lebegés itt tartalmi: egyfelől a szó (amely néma is) csak a vadak és a kő, az ember-nélküli természet öröke lehet, másfelől e (kimondatlan) szó eljut a „fiakhoz és lányokhoz", akik tehát mégiscsak örökösként viselkednek a nem nekik juttatott örökséggel. A „fiak és lányok" persze szellemi természetűnek is felfoghatók, minden hús-vér emberi vonatkozás nélkül, az ellentét azonban tagadhatatlan. Nastasijević mind nyelvi, mind gondolati megoldásaiban nagyon kedveli az egymást kizáró ellentétek egymásmellettiségét.

„A nehézség, amit megkerülök, valójában gyöngít engem, bármennyire is igyekeznék megerősödni, hogy leküzdjem: soha magamat meg nem csalni. Az önmegsemmisítésig. A mindenértelmű tisztaságig. A szellemig." – írja. A „mindenértelmű tisztaság" igen pontos szókapcsolat. Ennek a mindent a végsőkig egyszerűsítő költészetnek éppen az a törekvése, hogy a lehető legnagyobb egyszerűség a lehető legellentétesebb információkat hordozza, és ez az a döntő pont, ahol Nastasijević még az európai költészetben is úttörő. A szógyökökre való csupaszítás ugyanis nem öncélú archaizálást, nem hangulati alapozást jelent, hanem azt a törekvést, hogy e gyökök értelme megsokszorozódjék. Akár nyelvtörténetileg igaz rekonstrukció folytán, akár akaratlagos homonimizálás révén. Nastasijević magában a létben, tehát – ami számára azonos – a nyelvben lát tragikus, feloldhatatlan ellentmondásokat, s e kétpólusú dialektikus látásmód – a harmadik pólus, a szintézis a vers maga – variációit nyelven kívüli eszközökkel is létrehozza. Nastasijević pontos értelmezés, rámutatás, azonosítás helyett lehetőségekkel dolgozik. Puritán, kijelentő módú megállapításai igazából szétfeszítő tendenciák. Minél tisztábban fogalmaz, annál többértelművé válik a közlés.

Ezt a programot vélték misztikusnak sokáig. Ma már, a későbbi költői fejlődés ismeretében azt kell mondanunk, hogy Nastasijević programja feltűnően opti-

mista, és pozitivista alapokon – a nyelv tényén, a gondolkodás tényén és lehetőségeinek tágasságán – nyugszik. Sem a nyelv, sem a létezés tényét nem vonja kétségbe, mélyrétegeit a lehetséges – feltételezett, valóságos és megvalósulható – gazdagság feltárása céljából kutatja.

Az idő megszüntetése, a történelem kiiktatása azzal jár, hogy az egyén létét mindenkor kísérő és fenyegető halállal szemben másik, eleven létezőt állít, a nyelvi közlést. A paradoxon az, hogy az egész emberi kultúrát tételező kiindulás egy adott nyelven, annak rekonstruált – vagy felépített – ősállapotát (illetve lehetséges állapotát) megteremtve, hagyományokra támaszkodva, az adott időpontban használt köznyelvvel szembeállítva közölhető csupán. Minél fordíthatatlanabbul, annál erősebben. Minél távolabb az összemberi kultúrától, annál közelebb hozzá.

Tisztelet azoknak, akik a fordítást mégis megkísérlik. (Mint például Weöres Sándor tette párszor.)

Ahonnét nagy kalandjára indult, oda – az elméletírók bosszúságára – bármikor van visszatérés, csupán az indulás pontját kell odébb csúsztatni, a módszer váltolatlan alkalmazása mellett. Ha az elrugaszkodási pont nem a szó, hanem a melódia, úgy találha ó olyan zene is, amely legalább néhány, területileg közel fekvő, más nyelvű kultúrában közös. Ilyen dallamokat mi is ismerünk közös népköltészetünkből, amelynek párhuzamos gondolkodásmódja ősi és mindmáig eleven kincsünk. Talán nem egészen véletlen, hogy utolsó, Mese című versében a beláthatatlan távlatokat ígérő felfedező út zárlataként, búcsúzóul végre fordítha.óan mosolyodott el:

Minden aranyak őszét,
télnek fehérségét,
tavasznak kékségét,
nyárnak pirosságát,
különös mesét mesélünk.

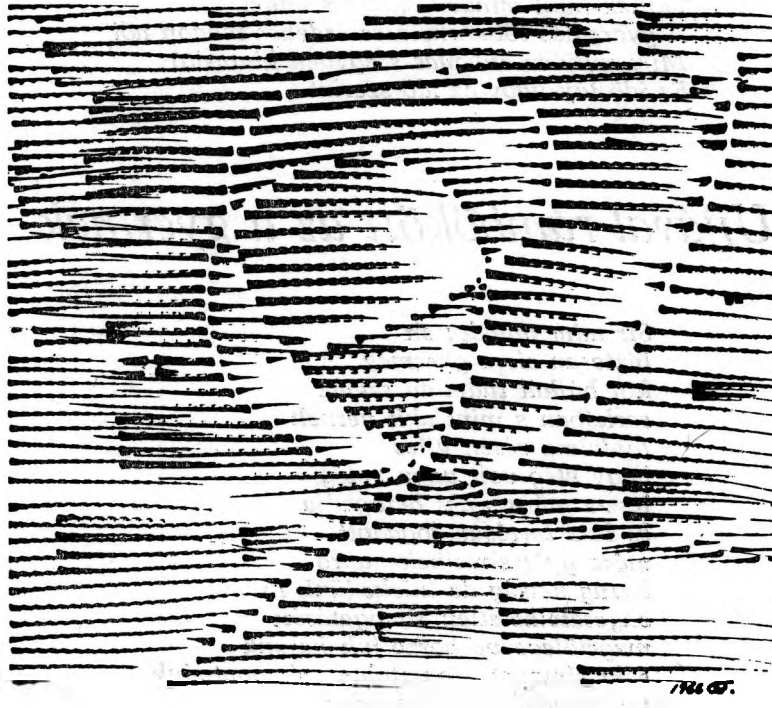

PÁLINKÁS GYÖRGY

Iszapba vájkálunk repülő-modellezés helyett

Mert támaszkodunk és mindig is
Támaszkodunk bár nem bánt minket
Hogy materiálisan rosszul élünk és élhe-
Tünk de tudva-tudván mégis
Megismételjük szeretett gyermekkorunk fény-
Képekből ránkhagyott mosolyát hisz
Igazándiból nem váltunk meg senkit így
Hát ülünk e barna térben bróm-jodid
Lemezek alig áttetsző fényében s
Mulatjuk magunk magunk Asszonyom
Mint volt menyasszonyok ez idő szerint
Kilencszáznyolcvankettőben vagy talán rosszul mondom
Azok a nyers-babák a fényképeken tényleg
Gimnáziumi szépségversenyt nyertek gyarapodásunkra
Mikor rugalmas-lecke áradt s főként
A szarkaláb szemünk körül térd-zokniban
És furcsamód az akkori hangrobbanások tévedésnek
Tüntek mint minden zuhanás mivel
A gyorsulás fölmérhető és érdekes módon női
Mint minden zuhanás s egyben kiutasító
Ez idő tájt vagy ez idő szerint

Ujjával rámbökött az a gyermek

Sír mint mondta sír
biztosan sír a gyermek
kin bújkál tudatlan szeme
sarkában s mint akit vernek
fájdalma résén kiles
hogy elég volt vagy elég
lesz-e mára s aki befogadja
ki lesz tartósan fogadott
mása gyötrelmeinek apró
hazug vétség de tülekedünk rá
engesztelhetetlen simogatásért
megelőlegezve borzoljuk hajunk
s ki simogat vigasztalan simogatnánk
mi magunk kócosan bár

PÁLYI ANDRÁS

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Szomory: *Hagyd a nagypapát!*, Molière: *Tartuffe*,
Hugo: *A királyasszony lovagja*, Poliakoff: *A természet lágy ölén*

„A mai színpadtól megkívánjuk, hogy ha szobát ábrázol vagy erdőt, bennünk is a szoba vagy erdő illúzióját keltse. Régebben csak azt kívánták meg, hogy szép legyen" – írta Hevesi Sándor a század elején, amikor az új színházat a naturalizmus fémjelezte. De Hevesi már akkor sem a naturalizmus apoteózisát értette színpadi illúzión, hanem arra mutatott rá, hogy az európai színháztörténet során a dobogó „színpaddá változott át, amelyen a színész nem *előad*, hanem *ábrázol*, a cél tehát nem a produkció többé, hanem az illúzió". Sietve hozzá is fűzi, hogy a „külső illúzió" mellett, amin a maszk, jelmez, színészi alak, hang stb. értendő, a lényeg a „belső, művészi illúzió". S bármennyit változott is az elmúlt évtizedek során a színházi ízlés és játékmód, Hevesi logikájában ma is sok igazságot érzünk. „Nagyszámú ember koncentrációja kivételes intenzitást hordoz" – állapítja meg Peter Brook, akinek meggyőződése, hogy a koncentráció „kis univerzummá" változtatja a színházat, melyben „az észleletek élettel telnek meg". A színház eképp az élet koncentrátuma lesz, ami nem egyéb, mint a Hevesi-féle „belső, művészi illúzió". A jó színház tehát nem az élet másolásával foglalkozik, nem is akar nárcisztikusan öntetszelgő lenni, hanem a valóság törvényszerűségeit mutatja meg; ami a színpadon életszerű, az valójában az élet művészi koncentrátuma. S a legcsillogóbb produkció vagy a legötletesebben kitalált életkép is érdektelen, ha a „belső, művészi illúzió" nem születik meg a színpadon. Úgy tűnik, az évad derekán egymást követő négy prózai bemutató minden erénye és fogyatékossága e kérdést hangsúlyozza: megszületik-e a színpadi illúzió, s ha igen, milyen tartalmi jegyek jellemzik?

*

Nekünk itt van egy Rafael... egy dekoratív, egy karitatív, egy intuitív, egy inisziatív, aki mindent akar és mindent mer, aki lapáttal hányja a terveket és ágyúval a fellegeket, aki ront, bont, épít, emel... egy konstruktív! aki itt ül rajtunk, mint egy sárkány, egy sátán, mint egy bálvány, mint egy Bánk bán... ez van nekünk, egy Zsigmond Rafael... ecce homo... egy magasabb fok, egy magasabb lét, magasabb hang, magasabb rang, ez van nekünk... két detektív, aki jön érte, akiket az inas vezet be, a nagy élmény az ilyen nagy családban, az ilyen dús falak között, a konklúzió s amiben kulminál, a végső pont s ami nem lehet más... a letartóztatás... jó guszta dolog, finom, zsíros: le-tar-tóz-ta-tás! mintha azt mondanám, székelygulyás, levendulás, vadmandulás vagy kirándulás a Semmeringre!" E tiráda Szomory Dezső *Szabóky Zsigmond Rafael* című – ezúttal *Hagyd a nagypapát!* címmel játszott – darabjában Bertának, azaz Szabóky anyósának entrée-jából való, kis töredék a végeláthatatlan szóáradatból, mely aztán tovább variálódva és ismétlődve a já'ék más szereplőinek ajkáról is elhangzik, amiképp más figurák szólamai is különös, burjánzó életet élnek a darabban, mintegy interferálva egymást. Könnyen felvethető a kérdés: miféle *dráma* olvasható ki ebből az elszabadult nyelvi örvénylésből, a jó és rossz szójá'ékok pokoli kavalkádjából, mire jó ez a „téboly és grimasz, léha ötletek tumultusa" (Réz Pál), ez a retorikus szóorgia, a lihegő-ziháló mondatok barokkos vagy inkább manierista színkeverése? Nem kis művészi bátorság volt Szegvári Menyhért részéről, hogy elővette ezt a csaknem teljesen elfeledett Szomory-darabot. A perújítás, melyre most a pécsi színház a drámaíró Szomory ügyében vállalkozott, több szempontból is kockázatos és izgalmas vállalkozás volt. Egyrészt mert a Szomory

körüli viták, mióta az író egyáltalán színpadra került, máig nem ültek el (előbb nyelviségét kifogásolták, utóbb dramaturgiája, darabjainak valóságábrázolása került a kritika tüzébe), másrészt az utóbbi időkben támadt Szomory-reneszánsz is inkább a hajdan sikeresebb darabok iránt mutatott érdeklődést, s Réz Pál is a hetvenes évek elején megjelent Szomory-monográfiájában úgy vélekedik, hogy a *Szabóky Zsigmond Rafael*nek „ma már csak részleteit, egy-egy tirádáját, egy-egy nyelvi viccét élvezzük".

Szegvári viszont nem hitt a kritikusoknak. Nem hitt magának Kárpáti Aurélnak sem, aki a hajdani, 1924-es vígszínházi bukás után eképp füstölgött: „Csak azt nem tudni: miért kell itt hangszerelni, felfokozni bombardonokra, fanfárokra... mintegy delíriumban felhevülve ágyúzni, holott egy kispolgári dráma konfliktusa zajlik csak a zengő szavak alján!?" És a rendezőnek igaza lett: a *Hagyd a nagypapát!* pécsi előadása minden bizonnyal Szomory-játszásunk fontos álomása. Arról ma már aligha vitatkozna bárki is, hogy Szomory, akárcsak Szép Ernő, a magyar drámaírás élő öröksége, tehát nemcsak lehet játszani, hanem kell is. Amikor a kitűnő irodalmár-nyelvész Horváth János az író „megnyaklott, effeminált, puha siralmait" ostorozta, Ignotus szellemesen vágott vissza: „Horváth János diadallal bizonygatja, hogy Szomory Dezső nem ír magyarul. S nem gondol arra, hogy ez teljesen mindegy, ha tud szomoryul, s ha szomoryul ki tudja fejezni, amit ki akar fejezni." Az utókor Ignotusnak adott igazat, s a kérdés nem is az „igen vagy nem", hanem a „hogyan": mi módon szólalhat meg a színpadon ma egy Szomory-darab – „szomoryul", s mégis ízig-vérig mai színházként? Megközelíthetők-e a hagyományos lélektani ábrázolás felől a Szomory-figurák? Kibányászható-e ezekből a korabeli lipótvárosi nézők ízlésére apelláló darabokból némi társadalomkritika? Vagy tekintsük valamiféle színháztörténeti múzeumnak a színpadot, ahol a közelmúlt magyar klasszikusait iskolásan megidézzük?

A legkézenfekvőbb szempont Szomory „rehabilitálásához", ha Karinthy, Szép Ernő és mások mellett az abszurd színház vagy a manapság divatos színpadi groteszk előfutárának tekintjük. Tagadhatatlan, hogy az írót szinte csak egy lépés választotta el az abszurd színháztól. De a korizlés, az egykori színikultúra és egy sor egyéb tényező eleve lehetetlenné tette, hogy ezt az egyébként nem kis lépést, ezt a sok tekintetben felszabadító drámairói gesztust megcselekedje. Szomory színháza ugyanúgy a nyelv devalválódásából indul ki, mint mondjuk, Ionescóé, de távol áll tőle a francia szerző (egyébként évtizedekkel későbbi) dramaturgiai radikalizmusa. Szomory megőrzi a szalondráma kereteit, de ez csupán a látszat. Nézzük közelebbről a Szabóky-darabot. Zsigmond Rafael, a Holland-Kaliforniai Bank igazgatója kétes színezetű ügyletekbe bonyolódik, átmenetileg le is tartóztatják, majd ráveszi feleségét, aki rajongva szereti, hogy váljon el tőle, ezzel segítve őt ki üzleti bajaiból. Ám a bankügyek csak ürügyül szolgálnak, Zsigmond a sógornőjét akarja elvenni, aki ugyancsak szerelmes belé. Csakhogy „természetes fia", Raády Gida is szerelmes Diane-ba, a sógornőbe, s teljesen igaza van Kárpáti Aurélnak, amikor azt írja, hogy a cselekmény e pontján „már-már fejlődik egy szcéna egy nagy tragédiához", ám ekkor megérkezik Raády Melinda, a fiú anyja, Amerikából, kifizeti Zsigmond adósságait, s magával viszi a férfit, akibe természetesen húsz év múltán rendületlenül szerelmes ő is. A fordulat, ez a fanyar happy end, úgy tűnhet, mint a „nagy tragédia" elkótyavetyélése. De csupán akkor, ha Ibsen felől ítéljük meg Szomoryt. Dürrenmatt felől nézve, Raády Melinda színre lépése inkább *Az öreg hölgy látogatása* milliomosnőjének előképe. Szomory is érzi a pénz istenítésének dürrenmatti abszurditását, hőse mégis olyan, mint Ibsen John Gabriel Borkmanjának szélhámos változata. „Visszafelé" megfejteni a Szomory-darabot ugyanolyan tévedés lenne, mintha mindenáron be akarnánk bizonyítani róla, hogy „kis híján" Dürrenmatt vagy Ionesco volt.

Szegvári Szomory-olvasatának legfőbb értéke, hogy annak akarja látni az írót, ami. Jól érzi, hogy akár Ibsenhez hasonlítani Szomoryt, akár az abszurdokhoz, zsákutcába vezetne; ha tehát le kívánja fordítani a művet a mai színház nyelvére, s ez elkerülhetetlen, akkor a darab immanens világában kell meglelnie ehhez a fogódzókat. Lehet, hogy kiindulópontját tekintve, Szomory rokonságban áll Ionescóval vagy Beckettel, ám a szavak devalválódása ez utóbbiaknál bizonyos nyelvi kopárságot eredményez, nála viszont a „szomoryzmusok" halmozásának különös zeneisége van.

Aligha lehetséges Szomoryt megközelíteni e zene meghallása nélkül. Ha viszont tudjuk róla, hogy – Karinthy szavaival – olyan „muzsikus lélek, aki írónak született", akkor a dráma mintegy magától feltárja titkait. Már Kürti Pál megfigyelte, hogy a húszas évek elejére Szomory saját művészi eszközeinek kiteljesítésével egyszersmind lehetetlenné tette a régi hang változatlan folytatását, s így a nagy hangzatok önkarikatúrába csapnak át, a szüntelen pedálozás megköveteli a feloldó, diszharmonikus zenei grimaszt: „a kifejezési eszközöknek végtelen halmozása egy ponton ellenkezőjére fordítja a szándékolt hatást, és – némi mesterségbeli belátás mellett – már csak iróniában oldható fel". Így látja Rónay György is Szomoryt: „Furcsa módon még a fölény is, amellyel operáját nézi, operájának tartozéka lett; nem tudott kívül maradni, kívülmaradását is beleépítette szólamnak és szerepnek az operába, s így az, akinek van némi jártassága ebben a »zenében«, már többé-kevésbé azt is előre tudja, mikor kell belépnie ennek a disszonáns szólamnak, a pátosszal szemben ennek a patetikussá vált ellenpátosznak." A Szomory-dráma „megfejtésének" kulcsa a drámai anyag és a színpadi hangvétel feszültségében keresendő, ezen áll vagy bukik a Hevesi-féle „belső, művészi illúzió", annál is inkább, mert „anyag és hang ellentéte Szomory egyetlen drámájában sem olyan nyilvánvaló, mint a *Szabóky Zsigmond Rafael*ben." (Réz Pál). Szegvári rendezésében szinte mindvégig töretlenül halljuk a patetikus szólamot is, az irónikus szólamot is, s ez teszi nemcsak izgalmas vállalkozássá, hanem kiemelkedően jó produkcióvá is a *Hagyd a nagypapát!* előadását.

Amit eddig nyomon kísértünk, voltaképp a darab stílusvilágának elméleti analízise. Maga az előadás ennél jóval többet nyújt: a színpadon valóban olyan „kis univerzum" születik, mely csupa élet. Nem az élet másolata, hisz a maga szószerintiségében csupa képtelenséggel van dolgunk, de a képtelenségek e felgerjesztettsége maga a „zene", az a nyelv, amelyen az író fogalmaz, s ha tisztán szólal meg a „zenemű", akkor már többről, másról is szó van, nem egyszerűen a „szomoryzmusok" halmozásáról, nem is csupán eszméletlen szóorgiáról, hanem az érzelmek, szenvedélyek, viselkedési formák abszurditásáról is. Szomory „kizökkent világa" nem pusztán a szavak cifrázásának világa, hanem az élettapasztalat képtelen „igazságainak" tárháza. S ilyen értelemben talán nem túlzás Szomory realizmusáról beszélnünk, divatos kifejezéssel élve, arról az „üzenetről", mely a mű tartalmi magva, noha több rétegben is a héj páncélzata borítja. Ahhoz, hogy ez a mag kicsírázzon, életre keljen, jó érzékkel le kell fejteni róla a héjat, s ha ez sikerült (ezúttal sikerült), akkor Szomory ugyanúgy az emberről, emberi sorsokról beszél, mint minden jelentős író: akár magunkra is ismerhetünk az elénk tartott tükörben. A színész tehát akkor vizsgázik jól e Szomory-színházban, ha „operai szólamát" énekelve, ezt a szólamot úgynevezett kisrealista megfigyelésekkel tudja gazdagítani: ha tisztában van azzal, hogy a valóságtól való elrugaszkodás e színpadon csak látszólagos, legfeljebb a játéknak azt a rétegét illeti, amit Hevesi „külső illúziónak" nevez, de ami az előadás lelke, művészi ereje, az kizárólag élettapasztalatból, valóságismeretből születhet.

Az együttesnek dicséretére válik, hogy úgyszólván mindenki érti a Szomory-játsszás e sajátos paradoxonát, ami természetesen nem jelenti, hogy akár színvonalát, akár jellegét tekintve ne lennének különbségek az egyes alakítások között. Újlaky Lászlónak alkatilag is szerencsésen illik Szabóky szerepe, de ennél lényegesebb, hogy a színész minden ízében érzi a pátosz és az önirónia különös vegyülékét. Olyannyira érti, hogy nehéz is lenne tetten érni váltásait, tudniillik valójában nem is vált, az anyag és a hang feszültsége Szabókyjában magának a figurának a belső feszültsége, ez élteti, ez von különös aurát alakja köré, ezzel teremti meg e lélektanilag vagy társadalmilag kevéssé motivált hős (antihős?) furcsa, érthetetlen vonzásának hitelét, eképp tud ténylegesen az egész színi kavalkád centrumává lenni, hamisítatlan „szomorys" varázslatot teremtve. Vári Éva játssza Magda, a feleség szerepét, nagyszerű példát adva, hogyan párosítható a szinte lélegzetvételnyi szünet nélkül énekelt abszurd „operai szólam" „kisrealista" megfigyelésekkel, Vári a játék legképtelenebb fordulatának lélektani igazságát is érzi, sőt módot talál, hogy meg is fogalmazza ezt, mimikával, testtartással, gesztussal stb., anélkül, hogy ezek a belülről átvilágított „észleletek" a legkisebb mértékben megtörnék a stílust. Épp ellenkezőleg, erősítik.

Az előadás egyik legragyogóbb jelenete, amikor Szabóky egyfolytában arról szónokol, hogy forma szerint le kíván rázni minden köteléket, s közben felesége a nyakába csimpaszkodik, felhúzza a lábát, így forognak-keringnek egymáshoz tapadva, egymásról leválaszthatatlanul, miközben árad a „szomoryzmusok" megállíthatatlan folyama: íme az anyag és a hang ellentétének tipikus esete.

Koszta Gabriella jó stílusérzékkel intonálja e Szomory-játék alaphangját Berta fentebb idézett tirádájával; kár, hogy túl fiatal e nagymama korú szerephez, s így minden fáradsága ellenére a „külső illúzió" nem maradéktalan. Övé ugyanis az első rész másik emlékezetes szcénája: Berta mintegy saját szavaitól megrészegülten előbb a székre lép, majd Szabóky íróasztalára, ott áll és szaval, amin senki nem lepődik meg, a jelenet érezhetően hozzátartozik a Szabóky-villa hétköznapjaihoz. Andresz Katalin Diane, a sógornő szerepében hisztériás figura, de igen meggyőzően az, s különösen ha jó partnere van – Vári vagy Újlaky –, kiválóan illeszkedik hangja a színpadi szimfóniába. Sajnos, Diane és Raády Gida utolsó jelenete kissé erőtlenre sikerült, s ebben a Raády Gidát alakító Balikó Tamásnak is része van, aki jól érzi bár a maga helyét a játékban, mégis kissé mereven mozog. Paál László Verpeléty ügyvédje mint jellegzetes rezonőr figura inkább a komikum színeit erősíti, s ez teljesen helyénvaló; ha megjegyezzük, hogy érzésünk szerint túlzottan foglalkoztatja az alak külső jegyeinek megrajzolása (például a lábhúzás), akkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy Paálnak épp azért nem lenne erre szüksége, mert oly jól találta el belső jegyeiben Verpeléty figuráját. Faludy László Nagypapája körül mindig sűrű a levegő a színpadon: ez a „régivágású" komikus színész nemcsak kifogyhatatlan karakterformáló leleményességéről tesz tanúságot, hanem arról is, mennyi finom érzékenység rejlik benne a korántsem szokványos színpadi feladatok iránt. Labancz Borbála Nagymamája nem ennyire erőteljes, de végig elfogadható és hiteles. Lang Györgyi kissé suta, mégis erőszakos, kissé infantilis, mégis koraérett kamaszlányt formál Teriből; s miközben a jellemformálás ellentétes színeit kikeveri, elbűvölően temperamentumos tud lenni. Az epizódfigurák közül Szivler József Gergelye a legkörvonalazottabb, bár Kovács Dénes, N. Szabó Sándor, Sipos László is a helyén van, a figurák karikírozásában találják meg magukat. Egyedül Péter Gizi Raády Melindája üt meg olyan hangot az előadásban, amely tévesztésnek nevezhető. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nincs könnyű helyzetben: ő hozza a váratlan happy endet a történetbe, ám ez a happy end semmiképp sem emlékeztethet az operettek boldog végkifejletére, Melinda és Zsigmond Rafael idilljének hideglelősnek kellene lenni, de ehelyett kissé zavarba ejtő – az egész előadásból semmiképp sem következő – feloldás született. Úgy tűnik, Péter Gizi nem érzi a feladat alapvető paradoxonát, amiről a fentiekben bővebben szóltunk; de lehet, hogy e hiányosságot nem is a színészen, inkább a rendezőn kéne számon kérnünk, a befejezés ugyanis méltatlan az egész színházi estéhez, elhalványodik, leesik. S Péter Gizi figurájának így is megvan a maga bája, csak ez a báj nem egészen idevaló, a szalonvígjátékok hangulatát idézi.

A pécsi színházi műhely már többször jelét adta, hogy nem kizárólag az új magyar dráma otthona kíván lenni, hanem a hagyományok ápolója is. A mostani Szomory-bemutató azért is örvendetes esemény, mert ami nemigen sikerült korábban Lengyel Menyhérttel vagy Herczeg Ferenccel, az – kisebb szépséghibáktól eltekintve – a *Hagyd a nagypapát!* előadásával tagadhatatlanul „bejött" a színháznak. Bebizonyították, hogy ez a csaknem teljesen elfeledett Szomory-darab játszható, sőt, izgalmasan, korszerűen játszható. S e művészi sikerben természetszerűleg része van Csányi Árpád szellemesen ironizáló, gipszszobrokkal telezsúfolt, „szomorys" – vagy inkább „szabókys" – játékterének, Húros Annamária találó ruháinak.

*

„Egy Molière-mű ma: találós kérdés a kritikus szelleme és a színész érzékenysége számára. Ha kimondjuk egy Molière-darab címét, maga a szó azonnal valami űrt teremt, amely egyszeriben megtelik kutató, kérdezősködő csenddel. A színpadi hős »levált« a cselekményről, »kilépett« belőle. Elárulta és elhagyta az író teremtette körülményeket, amelyekbe eredetileg azért helyezték, hogy kifejezze »egy típus ál-

talános vonásait«, hogy »sűrítve ábrázoljon egy személyt«, vagyis valamiféle pszichológiai koncentrátum legyen" – jegyzi fel Louis Jouvet, mikor pályája egyik legérettebb színházi rendezésén, a *Tartuffe*-ön dolgozik. Hogyan játsszuk hát a *Tartuffe*-öt, mikor „egy Molière-darab tolmácsolásában minden igazolható"? Jouvet szerint a lényeg az, hogy „a drámának belső és külső cselekménye van. Ez csak következménye amannak, és a belső cselekmény mindig túllépi, kijátssza az elemzés erejét. A drámai mű titka belső cselekményében van". Ennek alapján nyilvánvaló, hogy „ha Tartuffe hasonlít valakihez, senkihez sem hasonlít különösen, hanem az egész világhoz általában". Némileg összecseng ez Czimer Józsefnek a műsorfüzetben olvasható megállapításával: „Tartuffe-öt, a képmutatót Molière darabjában úgy nevezik, hogy csaló... Ma a csaló képmutatót nevezik úgy, hogy Tartuffe. Ennél méltóbb pályát színpadi alak nem futhat be."

Nem nehéz felfedeznünk, hogy a Hevesi-féle külső és belső illúzió megteremtése rokon gondolat azzal, amit Jouvet a külső és belső cselekményről mond. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az igazi, művészi illúzió akkor születik meg a színpadon, ha sikerül meglelni a dráma „belső cselekményét". Mindez korántsem jelenti, hogy a játéknak az az aspektusa, amit itt a „külső" jelzővel illetünk, elhanyagolandó lenne; Hevesi és Jouvet nyomán csupán arra utalnunk, hogy nem elég megállni ezen a szinten. Bármilyen okosan elemezzük is a (külső) cselekményt, a „belső" gyakran kifoghat rajtunk, ahogy Jouvet mondja, kijátszhatja az elemzés erejét, ez ugyanis az alkotásnak már az a rétege, ahol nem boldogulunk intúició nélkül. Emiatt kevesli már Jouvet is, hogy megelégedjünk az alak „pszichológiai koncentrátumának" megragadásával, s ha ehhez hozzáfűzi, hogy Tartuffe „az egész világhoz általában" hasonlít, akkor olyasmit hangsúlyoz, mint Brook, aki azt igényli, hogy a színház „az élet koncentrátuma" legyen. S itt ismét nem a pszichológia elvetésén van a hangsúly – sőt, természetes, hogy a cselekmény lélektani igazságának kibontakozása elengedhetetlen –, hanem azon, hogy a dráma előadása csak akkor hiteles, ha valóban a világ – természetesen a jelen idejű világ – törvényszerűségeiről van mondanivalója.

Mi a voltaképpeni probléma a *Tartuffe* mai színrevitelénél? Mi benne a „találós kérdés"? Idézzük emlékezetünkbe a darab körüli egykori vitákat, melyek egyik végletét a párizsi érsek átka, a másikat a király bátorító tapsa jelentette. Alaptalan volt-e a hajdani egyházi hatalmasságok felháborodása, akik úgy vélték, hogy az álszent imposztor kipellengérezésében Molière magát a vallást támadja? „A jezsuiták és a janzenisták korában vagyunk. Pascal csak pár éve halt meg: mit szólt volna ő a *Tartuffe*-höz? Igaz, Molière csak a szenteskedést akarta kigúnyolni, s nem a »valódi áhítatot«. De hogyan definiálja ő ezt a »valódi áhítatot«! Az erkölcsre szorítja, a társadalmi erényekre: akár egy hitetlen filozóf!" – írja Babits Mihály, s igaza van. A Molière-darab szellemét a „hitetlen filozóf" gondolkodásmódja határozza meg, aki Orgon és Pernelle asszony vallásosságát a hiszékeny önbecsapás és a tartuffe-i álnokság táptalajának tekinti: az a modell, mely a mű „belső cselekménye", csak ebben a vallásos közegben, a „józanság szavát" nem ismerő – pontosabban: ismerni nem akaró – vallásos miliőben működhet. Nehéz lenne azonban elképzelni, hogy egy mai *Tartuffe* előadást a hamis vallási tudat leleplezése éltessen (ezt időközben elvégezte a történelem); sokkal inkább annak megmutatására lenne szükség, hogy az Orgon–Tartuffe kapcsolat „vallásos" modellje, mely a józan ész elhallgattatását jelenti, az úgynevezett laikus, vagyis nem vallásos társadalomban is újratermelődhet. Sőt annál jobban „divatba" jöhet, minél jobban előnyben részesíti az általános mentalitás a lojális hiszékenységet a józan ész szempontjaival szemben.

Ennek a társadalmi modellnek a megrajzolása teljességgel hiányzik Nógrádi Róbert *Tartuffe*-rendezéséből. Alighanem szándékosan; feltételezve, hogy a dramaturg Czimer József és a rendező a darab értelmezését illetően egyetértenek. Czimer ugyanis utal a műsorfüzetben a fenti problémára, de alapvetően más következtetésre jut. „Gondoljuk el, nem ismerünk-e mi is olyan Tartuffe-öket, még vezető állásban is, akik – hogy találomra vegyünk egy példát – vállalatuk anyagából és pénzén az erre kirendelt munkásokkal villákat építettek maguknak, miközben szájukat tépve hirdették társadalmunk eszméit, megkövetelve, sőt túlkövetelve azok formai köve-

tését?" – teszi fel a kérdést, majd hozzáfűzve, hogy „a Tartuffe-ök nem maradhatnak felszínen Orgonok nélkül", megállapítja: „ezért nem kényszeredett toldás a darab végén a király emberének közbelépése, hanem a mű lényegéhez tartozik: addig nincs menekvés a Tartuffe-ök tevékenysége ellen, míg az uralkodó rend el nem határolja magát tőlük". Hogy mennyire „kényszeredett toldásról" van szó, az ugyanezen műsorfüzetből, a *Tartuffe* bemutatása körüli viszontagságok krónikájából kiderül. De nem is a filológiai szempont a lényeges, hanem az, hogy Czimer a józan ész szavával szemben a lojális hiszékenységre szavaz. S Nógrádi, elfogadva ezt az érvelést, nem is akarja meghallani Molière kíméletlen iróniáját, mellyel az a végsőkig fokozza Tartuffe sikerét, éreztetve, milyen ijesztő az a világ, melyben ennyire hajszálon múlik a királyi kegy. E társadalmi modell meg van írva a *Tartuffe*-ben (Molière zsenialitása épp abban állt, hogy a szükségből erényt kovácsolva, a cenzúrától fojtogatva is meg tudta rajzolni); más kérdés, hogy erről a „vallásos" modellről, a modell érvényességéről itt és most a színháznak mi a véleménye, azaz hogyan értelmezi, ám egyszerűen tudomást se szerezni róla annyit tesz, mint nem látni meg a mű Jouvet-i értelemben vett „belső cselekményét". A több mint három évszázados szakadékot, ami bennünket a mű keletkezésétől elválaszt, Nógrádi kissé leegyszerűsített, didaktikus megoldással kívánja áthidalni: gregorián kórust, templomi orgonamuzsikát hallunk, a Csányi Árpád tervezte színpadon Orgon házában boltíves templomablakok vannak, a csillárok felett barokk angyalkák. Ennyi idézőjel található tehát Tartuffe vallási szólamai mellett, azaz utalás arra, hogy nemcsak vallásos emberek lehetnek Tartuffe-ök. De erre alighanem magától is rájönne a néző. És legfőképpen nem kárpótol a mű igazi drámai erőterének kidolgozatlanságáért.

Mindez akkor is igaz, ha a „külső illúzió" szintjén már-már sikerültnek nevezhető az előadás. Jó színészek a színpadon, jó ritmusban pergetett játék, a jó ízlés keretei közt felszabadított komédiázó kedv, élvezetes színházi este – így is méltathatnánk a mostani *Tartuffe* bemutatót, s ez nem kevés. A közönség láthatóan jól érzi magát, különösen az első rész alatt, s már-már hajlanánk arra, hogy a fentebb szóvá tett hiányosságok felett szemet hunyjunk, ha a finálében nem zuhanna jelentősen a játék intenzitása. S ennek csak egyik oka, hogy Győry Emil nem találja a hangot, a figurát, feszeng a címszerepben: sajnálatos módon épp Tartuffe az, akinek alakja még a „külső illúzió" szintjén sem születik meg az előadásban. A másik ok viszont a drámai erőtér hiánya: egy gyenge mesejátékban is képtelenség elhinni, hogy a király által küldött Rendőrhadnagy (Melis Gábor) előbb Orgonnal a lehető legbrutálisabban bánik, megbilincselve a földre taszítja, majd felolvasva a királyi parancsot, amelyet ő már nyilvánvalóan ismert s amely Tartuffe tömlőcbe vetéséről intézkedik, ugyanilyen brutálisan jár el az álszent férfiúval, Orgont pedig felsegíti a földről. Ez az a jelenet, amelyben a rendező valósággal kihúzza a talajt színészeinek lába alól: játékra nemigen nyílik mód.

De az egyes alakításokat – minden jó színészi erőnlét ellenére – többé-kevésbé megviselte az előadás alapvető fogyatékossága: ha nincs drámai erőtér, elmarad a partnerkapcsolatok kellő tisztázása, belső feszültsége is. Sipos Lászlónak még elhiszszük a kissé egyoldalúan megrajzolt tisztes férfiú figuráját Cléante szerepében, Andresz Katalin mint Elmira talán ennek akar női tükörképe lenni, ám ezáltal Tartuffe csábításának nincs tétje. Ráadásul Győry Emil Tartuffe-jéről se az álszentséget, se a ház asszonya iránt támadt gerjedelmet nem olvashatjuk le. Oláh Zsuzsa Mariane-ként kedves és üde, de nem eléggé vonzó, ahogy szerelme, Valér szerepében Vajek Róbert is temperamentumossággal próbálja pótolni, hogy alkatilag nem egészen rá szabott figurát kellene megformálnia, s ez kevéssé sikerül. Faludy Lászlónak ezúttal is igazi atmoszférája van a Lojális úr szerepében, Safranek Károly elfogadható Damis, Újlaky László több is, mint elfogadható, lendülettel, talpraesettséggel végig bírja az előadást, de Orgon hiszékenységének, kiszolgáltatottságának, rémületének mélyebb motivációja hiányzik játékából. Sólyom Katalin Pernelle asszonya igen eredeti szerepértelmezés: van valami hideglelős abban, ahogy ad absurdum fokozza az asszony korlátoltságát és butaságát; végül már inkább látjuk becketti bábnak, semmint bigott öregasszonynak. Mellette még Vári Éva az, aki a „külső illúzió"

mögött is képes figurát teremteni: Vári cserfes Dorine-ja olyan elementáris erővel hozza az életszeretetet a játékba, hogy Orgon egész házanépét leleplezi vele. Ő egy teljes értékű *Tartuffe* előadásban is megállná a helyét.

Végül hangsúlyozzuk, a *Tartuffe*-öt nem tartjuk rossz előadásnak, csak elhibázottnak, méltán számíthat közönségsikerre, hisz a színészek invenciózusak, ötletesek, szellemesek. Mégis sajnáljuk, hogy nem született meg az az igazi *Tartuffe*, melyre kissé elmélyültebb munkával ugyanez az együttes képes lett volna.

*

A *Hagyd a nagypapát!* és a *Tartuffe*, ha nem is ugyanazt a minőséget képviselik, de egyaránt érdemleges színházi vállalkozásként könyvelhetők el; az elmúlt hónapok másik két prózai bemutatójáról azonban korántsem mondhatjuk el, hogy legalább a „külső illúzió" szintjén sikeres előadások. Molière mellett még egy klasszikus francia író, Victor Hugo is repertoárra került ebben az évadban, ám az előadás láttán, csak találgathatjuk, mi is vezette a színházat *A királyasszony lovagja* műsorra tűzésekor. A maga korában Hugo valóságos színházi forradalmat jelentett: elvetette a klasszikus tragédia „hármas egység" elvét, keverte a komikus és a tragikus műfajt, bevezette a „couleur locale" fogalmát, azaz a történelmi hűséget, hivatkozott a „csúf" és a „groteszk" esztétikájára, helyt adott a politikumnak a drámában. Néhány hónappal az 1830-as júniusi forradalom előtt jutott színre először Comédie Française-ben, mely Molière örökösének tartotta magát, de ekkortájt inkább a klasszicizmus fellegvára volt. Itt, a *Hernani* bemutatóján zajlott le a híres mellények csatája: a régi és az új ízlés híveinek harca. Ma visszalapozva a francia színháztörténet e viharos lapjait, könnyen az a benyomásunk támadhat, hogy a hajdani ízlésháborúnak nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Hugo híres színpompás színházát már Babits is megfakult világnak látta, s bár igaz, hogy a *Ruy Blas*, azaz *A királyasszony lovagja* a viszonylag időtálló Hugo-drámák közül való, mai szemmel mégis dagályosnak, patetikusnak, túlfűtöttnek tűnik.

Talán épp korunk érzelmi elsivárosodása ellen akart tiltakozni Konter László, amikor megrendezte *A királyasszony lovagját?* A kérdés felvetését mindössze az előadás utolsó jelenete indokolja, amikor legalább naiv érzelmesség tölti be a színpadot, miközben a haldokló Ruy Blas (Safranek Károly) és Mária, Spanyolország ifjú királynéja (Oláh Zsuzsa) örök búcsút vesznek egymástól. Kiderül, hogy a szép és büszke királynő mégiscsak szerelmes volt az ifjú lakájba, aki álruhában hódította meg szívét. De az érzelmes finálétól eltekintve, emóciókban ugyancsak szegényes az előadás, nem is lenne rá hely és idő: gyorsan, hadarva, nem a legjobb artikulációval követik egymást a dialógusok, s aki nem ismerte korábban az Hugo-drámát, az aligha igazodik el a szövevényes mese követésében. Különös, hogy abban a színházban, ahol az előző évadban Schiller *Haramiák*jának bemutatásával mondhatni iskolapéldáját adták, hogyan szólalhat meg mai, élő színházként a Sturm und Drang lázas poézise, ennyire melléfogjanak a romantikus dráma korszerű értelmezését illetően. A *Haramiák* előadása elsősorban az érzelmek, a szenvedélyek logikájára figyelt, ezáltal a romantikus életérzés és hőstípus, valamint a színész mai mentalitása szemben állt egymással, de kapcsolódott is: a hangsúly a konfrontációra került. Ez *A királyasszony lovagja* előadásából teljességgel hiányzik, olyannyira, hogy még Kulka János is (Don César de Bazán) aki a *Haramiák*ban kitűnő volt, ezúttal jószerivel csak üres rutinmegoldásokkal él. Melis Gábor (Don Salustio), Mester István (Don Guri'án) és Takács Margit (Albuquerque hercegnő) – hogy csak a fontosabb szerepek alakítóit emeljük ki – egyaránt csapdában vergődnek: láthatóan nem akarnak „romantikusan" megszólalni, de más kulcsot nem találnak a drámához, amiből csupán a színészi tanácstalanság és a dagályos színjátszás furcsa keveréke születik meg. Safranek Károly Ruy Blas-jából is elveszett az Hugo-i indulat, eszünkbe se jut, hogy ez a hős valamikor „szentségtörő" erővel szólaltatta meg a nép hangját; s Oláh Zsuzsa Máriája is legfeljebb impozáns szépség. A helyzeten nem segít Kiss Anikó játéktere, az általa tervezett ruhák sem, sőt még Mészöly Dezső rímei is úgy csilingelnek, hogy akár Hugo-paródiának is hallhatnánk. Marad bennünk az ábrándos sóhaj: vajha legalább paródiát láttunk volna!

*

Talán átok ül a pécsi kamaraszínházon? Vagy mivel magyarázhatnánk, hogy az Hugo-dráma után az évad második kamarabemutatója alig valamivel nívósabb produkciót hozott? Stephen Poliakoff az angol drámaírók „új hullámának" legújabb hullámát képviseli: alig múlt harminc esztendős, s máris nemzetközileg beérkezett szerzőnek számít; nálunk is játszották darabját színpadon, televízióban egyaránt. Az *Eperföldeket*, mely Pécsett *A természet lágy ölén* címet kapta, a hetvenes évek végén, a nyugati országokban elharapódzó terrorizmus idején írta. „Nem vagyok marxista – vallja a szerző –, nem hiszem, hogy az út az erőszakos forradalomé. A politikai dráma egyébként is távol esik attól, amivel a közönség azonosulni tud. Engem inkább az érdekel, hogyan reagálnak az egyének a társadalom problémáira, a környezetszennyeződésre... Arról írok, hogy mi történik azokkal, akik a hitet keresik egy nem vallásos országban." Maga a darab moralista – kissé túlzottan is moralizáló – alapállásból megírt leleplezése a szélsőjobboldali terrorizmusnak. Poliakoff ott bizonyul jó dramaturgnak, ahol hősei „kihagyásos" technikával, bizonyos motívumaik elhallgatásával kérnek szót; amikor megered a nyelvük, többnyire csak közhelyeket hallunk. A terrorizmus elleni legfőbb érv, ami e darabban megfogalmazódik, hogy emberi életet kioltani bűnös dolog, s ha ezzel így egyet is értünk, mégis meg kell állapítanunk: sovány közhely ez egy teljes dráma éltetéséhez.

Gondolatilag nem nevezhető gazdagnak *A természet lágy ölén*, de az író kétségkívül ért a színpadi helyzetteremtéshez, sokat sejtető – később vagy bagatellizálódó, vagy végképp ködbe vesző – emberi kapcsolatok felvillantásához. Vas-Zoltán Iván is láthatóan biztosabb kézzel mozgatja színészeit e kamarajátékban, mint az olyan sok szereplős, szerteágazó cselekményű színművek esetében, amilyen a tavalyi *Dobok és trombiták* volt. A színész és színész közötti kapcsolatok kidolgozása azonban jószerivel elmarad: nemigen veszünk észre olyan pillantást ebben a játékban, melynek drámai jelentése lenne. Az érdekesebb színészi pillanatok inkább magánszámok: Nagy Réka mániákus, beszédkényszeres Mrs. Roberts-je körül egy jelenet erejéig sűrűbb lesz a levegő, Vízi György kissé túljátszott, de legalább karakteres Kamasza is felhívja magára a figyelmet, Unger Pálma pedig egy eredeti, nagyszájú, minden lében kanál konyhalány megformálásával az este legjobb epizódalakításával ajándékoz meg.

Kevin, Charlotte és Nick a játék főszereplői. Kevin és Charlotte ama terroristák, akik környezetvédő szólamokkal „álcázzák" magukat, s furgonjukkal, mely tele van röpcédulával, Skócia felé igyekeznek. A kocsira felkéredzkedik Nick, a stoppos fiú, aki meglehetős gyorsasággal lefasisztázza őket, mégis meglepődik, amikor a terroristák lepuffantják az őket igazoltatni akaró rendőrt. Végül a stoppos fiú sem kerülheti el sorsát, a terroristák viszont a rendőrségi riadókészültség ellenére egérutat nyernek. Hármójuk közül Balikó Tamásnak sikerül a leginkább épkézláb figurát teremtenie, különösen Kevin első felvonásbeli monológjában, mely afféle önéletrajzi vallomás, sajátos, groteszk hangot üt meg. Bieder Éva Charlotte-ja eléggé sematikus és enervált. Bánky Gábor Nickjének voltaképp két arca van: egy csodálkozó és egy rémült, s bár ott érezzük benne a szükséges érzékenységet, ebből így egyelőre nem sikerül emberi sorsot formálnia. Kevin és Charlotte annyit rejtélyeskednek, hogy mindvégig valamilyen krimiszerű kifejletet várunk, ám amikor egérutat nyernek, magukkal viszik titkukat, ha ugyan egyáltalán volt nekik...

A néző csalódottan hagyja el a Ságvári Endre Művelődési Ház termét. Az évad eddigi két kamarabemutatója mintha hosszú évszázadokat táncolt volna vissza az európai színháztörténetben: itt a színpad visszaváltozott dobogóvá, melyen a színészek jól-rosszul produkálják magukat, de annak, amit Hevesi Sándor ábrázoláson, színpadi illúzión értett, nyoma sincs. Megkívánhatjuk-e ettől a dobogó-színháztól, hogy legalább szép legyen? Hiába is kívánnánk, nem akar szép lenni. „Antiromantikusan" előadott romantikus dráma, a nézők szemét vakító gépkocsireflektor a Poliakoff-darab végén: ezek bizony hivalkodóan „modern" színházi eszközök. Kár, hogy az eszközök mögött a gondolatok felfedezhetetlenek maradnak.

BÉCSY TAMÁS

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

Cseres Tibor: *Parázna szobrok;* Szakonyi Károly: *Holdtölte*

Ismét csak dialógusszöveg és nem dráma formálódott egy kiváló regényből. Cseres Tibor a *Parázna szobrok* című regényének életanyagát nem véletlenül írta meg regénynek. Az epikus forma kívánalma már az írintett kérdéskörök puszta felsorolásából is nyilvánvaló: milyen volt a magyar katonatiszti kar a II. világháború elején; némely tagjai miként segítették a lengyel és cseh menekülteket; egyszeri, de általános jelentést hordozó emlékeken keresztül mutatja meg a II. magyar hadsereg pusztulását a Donnál; előkerül a trianoni béke, és abban Benes szerepe; hogy miért nem alakult meg a magyar hadifoglyokból a fasiszták elleni harcra a magyar légió stb. És mindezek középpontjában egy volt százados, aki a néphadseregben csak őrnagyságig vitte, mert feljebbvalóinak egy része nem bízik benne, s így nem kap neki való feladatokat.

A főhős törekvése látszólag egységbe foghatná a sok-sok epizódot. 1939-ben, Kassa fölött, az akkori magyar–szlovák határon állomásozott egy tábori őrs, amelynek feladata volt, hogy a cseh és lengyel menekülteket Magyarországra segítse. 1963-ban az 1945-ig érvényben volt szolgálati jegyre ráírva bosszúra szólító szöveg érkezett Bécsből: „Meg kell bosszulnia valakinek, ami velünk és az országgal történt". Feladója csak olyan valaki lehetett, aki járt ezen a tábori őrsön vagy ott szolgált. Mivel a Kennedy-gyilkosság idején érkezett a szöveg, s Hruscsov magyarországi látogatásra készül, a fenyegetést komolyan veszik. Elsősorban a mű főalakja, Thormay Béla. Nyomozni kezd, s ez az akció-sorozat tarthatná össze az epizódokat. Akkoriban a tábori őrsön szolgálatot teljesítő katonák meztelen női és férfi szobrokat faragtak kis, egy patak vizével malomkereket hajtattak meg, majd ez mozgásba hozta a „parázna szobrokat", amelyek így „szerelmet őröltek". Az illegális határátlépések leplezésére egy Tömössy Aladár nevű vezérkari százados valódi vagy látszatorgiát rendezett, a jelenlévő nőkről és férfiakról csoportképet készíttetett. Thormay Béla az ezen a fényképen lévők között gyanítja a bosszúra szólító szöveg feladóját. S ezirányú nyomozása közben ismerjük meg a volt tisztek és későbbi feleségek múltjának és jelenének egy részét. A nyomozás egészét beburkolja a Thormay Béla elleni vizsgálat, amelyet mostani feljebbvalói az ún. Asztalnál folytatnak ellene. A vizsgálatot egyikük, Kiss ezredes kezdeményezte. Ennek során kerülnek szóba a II. világháború eseményei, köztük Thormay Béla tettei, amelyekből semmi negatívum vagy elítélendő nem derül ki. Fontosabb az ekkor felidézett történelmi események értékelése, megítélése.

Ebből is látható, hogy az alakok között szükségszerűen egészen különböző jellegű és tartalmú viszonyok keletkeznek; vagyis egyszerűen nem lehetséges közöttük olyan egységes viszonyrendszert felépíteni, ami drámává formálhatná életüket. A jelenetek epikus mozaikok maradnak; s az azonos tartalmakra vonatkozó egységes feszültség sem alakulhat ki. Mint az epikus mozaikokból felépülő színjátékszövegek esetében: az érdekességet, a feszültséget az egyes epizódok mélysége és ezáltal előálló érdekessége pótolhatná. Ám ezt nem engedi a dialogizált forma: az ily részletek epikus szélességükben, az alakoknak az élet különböző tárgyiasságaihoz való viszonyaiban válnának mellyé; és nem kizárólag az egymáshoz való viszonyaikban, amit a dialógizált forma lehetővé tesz. Az epizódokká való széttöredezettség azt hozza magával, hogy a *Parázna szobrok* dialogizált változatában – tehát nem a regényben – valódi jellemmé, egyéniséggé elsősorban az epizódokat a saját személyével ösz-

szekapcsoló főhős formálható. A különböző epizódokban az ő egyéniségének különböző aspektusai nyilvánulhatnak meg. De nem így a többi alak. Ők csak „figurákká" tehetők, hiszen csak azokban a mozaikokban élnek, amelyekben a főhőssel kerülnek kapcsolatba, ez ezáltal egyéniségüknek csak egyik arculata, a főhőshöz való viszony jelenhet meg. Ezekbe a mozaikokba nem epikus életteljességeiket hozzák magukkal, hanem annak csupán egyik szeletét. De még ezt a szeletet sem tudja a dialogizált szöveg világába behozni az egyik lényeges szereplő, akiről oly sok szó esik: Tömössy Aladár. Ő csak Thormay Béla emlékezetében jelenik meg; a mű többi alakjához való viszonyáról semmit nem tudhatunk meg, noha igen-igen sokat emlí.ik. Ezért, ennek ellenére, nincs funkciója.

A főalak Thormay Béla, akinek egyéniségéből Bitskey Tibor alakításában az a sértődöttség a domináns, amely a néphadseregben történt mellőzéséből alakult ki. Bitskey Tibor épp azt nem tudja elhitetni, hogy méltatlanul mellőzték, mert alakításából hiányzik Thormay okossága és tehetsége. Ezt azért kellene az általános magatartásban érvényre juttatni, mert egy olyan mozzanatban láthatjuk konkrétan, amely színjátékban jóval kisebb horderejű, mint regényben: bármily eléje kerülő szöveget agyával egy pillanat alatt képes lefényképezni, elraktározni és felmondani. Ezt az ellene folyó vizsgálat során bebizonyí.ja; ám a nézőtéren tudjuk, a színész minden szöveget előre megtanul. Hiányoljuk még a régi hadseregbeli százados azon karaktervonásának a mély megjelenítését is, amely az emberi-társadalmi haladás mellé állította és állítja. Bitskey Tibor alak-megformálásának alapjellemzője ezért, hogy a nyomozást elsősorban mint katonai pályáján való emelkedésének utolsó lehetőségét folytatja.

Jellemmé vált még Stoom Marcell Szabó Gyula alakításában. Elsősorban azért, mert – a valódi vezérezredes tartalmaitól akár függetlenül, akár nem – az igazság megrögzött keresőjének mutatja; persze a maga történelmi és társadalmi helyzetéből látható igazság kutatójának. Ez teszi szimpatikussá, de egyben rigorózussá és kissé nevetségessé is.

A többiek „figurákat" állítottak elénk. Esztergályos Cecília ugyan remekül faragja ki a meglehetősen ostoba, kizárólag felszínesen látó, kurva-alkatú kávéfőzőnőt. Azonban az, hogy Sarolta alakja és egyénisége ennyire eltávolodott a regénybeli Irmáétól, azért problematikus, mert ő Thormay Béla jelenlegi élettársa. Márpedig az ilyen egyéniségű élettárs igen nagy mértékben devalválja Thormay pozi ívumait. A többi figura jellemző vonása: Kiss ezredes cinikus és gonoszkodóan nagyképű, Kozák András alakítja; a Thormay elleni vizsgálat egy „föntről jött" civil résztvevőjét kiválóan formálja fontoskodóvá és fensőbbségessé Nagy Attila; míg Thormay egyik volt tiszttársa, jelenleg veje, külsőségesen totyogó vén alakká lett Rátonyi Róbert alakításában; és sírósan szentimentális a mostani járásbíró, egykori tiszt Kautzky József megformálásában.

Az előadás legfőbb érdeme az egyes részletekben megjelenő mondanivaló, amelyeket nagyon kiemelt a rendező, Kazimir Károly. Ezek a II. világháború szörnyűségeire, a trianoni békére, a régi és a jelenlegi katonatisztek minéműségére, igaz és hamis tartalmaikra stb. vonatkoznak. Ezért ezek mindenki számára fontos közlések.

*

Kezdetben, persze az újabb idők kezdetén volt E. Albee *Nem félünk a farkastól* c. drámája. Az értelmiségi házaspárok benső világáról és egymáshoz való bonyolult viszonyaikról akkor még dráma született. Többek között azáltal is, hogy egy szombat éjszakába az alakok életének teljessége sűrűsödött. Azután jöttek ennek a témának külföldi és hazai variációi, és útközben elszivárgott a dráma.

Szakonyi Károly *Holdtölte* c. darabjának alakjai – azért ez a cím, mert azon a péntek estén éppen holdtölte van – ugyancsak értelmiségiek, s másnap nálunk szabad szombat lévén, már péntek este marják egymást közepes vehemenciával.

A jelen esetben darabról és előadásról azonos dolgokat lehet írni. Sándor, Sztankay István kissé későn érkezik haza ezen az estén. Egy drámáról és színjáték-

ról az első információt a cím és a dramatis personae adják. Tudjuk tehát, hogy itt csak ketten szerepelnek. Sándor a gyerekeit hívja, s azon háborog, nem üdvözlik hazatérő apjukat, nem hagyják ott a tv-ben menő krimit. De mi tudjuk, hiába hívja őket, nem jönnek. Tehát már ekkor kialakul a nézőben enyhe fölényérzet. Azt is halljuk nemsokára, hogy vendégeket várnak. A szereplők számának ismeretében ekkor ugyancsak többet tudunk, mint a mű alakjai; tudjuk, nemsokára megszólal a telefon, hogy a vendégek lemondják a látogatást.

Közben az is kiderül, a házaspár, Ágnes és Sándor féltékenyek egymásra. Ez úgy látható, ahogyan az életben szokott; nem egyenes, nyílt kérdésekben, csak egy-egy mondat hangsúlyában, fürkésző tekintetben stb. De nem úgy jelenik meg, ahogyan mélyen megírt művekben szokott: itt nem derülnek ki az okok vagy hálózatuk, s az sem, a féltékenység hogyan nő ki az alakok egyéniségéből vagy helyzetéből, hogyan kapcsolódik sok szállal múltjukhoz, helyzeteikhez, világhoz való viszonyaikhoz stb. Mindennek csak a sziptómáit kapjuk, úgy, ahogy az élet megnyilvánulási formáiban megjelenni szoktak. Közben a rendezés (Szirtes Tamás munkája) a szokványos humorforrásokat produkáltatja; pl. felesége féltékenykedő megjegyzéseire Sándor zavarában kiborítja az aktatáskáját. Ő azután azt kéri, felesége a vendégek fogadására átlátszó ruhát vegyen fel, de alatta semmit. Sztankay István alakítása egyértelművé teszi, amit a puszta szöveg nem, hogy ti. Sándor a saját vágyait kívánja felpiszkálni, nem a vendég férfiét, s nem csoport-szexre készülődik.

Az a bizonyos telefonhívás persze megtörténik. A lemondás okában sem sűrűsödik valami lényeg; ez is a naturális élet egyik, kicsit extrém esete. A meghívott házaspárból a férj képmagnóról karatézni tanul, még a feleségét is püföli, s nem hajlandó a képmagnót otthagyni.

Mindabból, ami eddig történt, kitalálható, mi következik.

A kölcsönös féltékenykedés azért támadt fel, mert napközben hívták egymást telefonon, de egyikük sem találta a másikat a munkahelyén. Ha nem kellett volna a vendégeket várni, már hamarabb elkezdődhetett volna ezeknek a távolléteknek a számonkérése, illetve kimagyarázása, s az is, amiről itt szó van. De csak ezután kezdődik el, és Ágnes, Piros Ildikó, beszélni kezd egy hivatalbéli fiatal fiúról, s kapcsolatuk történetét meséli el.

Piros Ildikó az ekkor kezdődő epikus mesélés során voltaképp jól jeleníti meg a harmincas éveinek közepén járó, két gyerekes, és a házasságban magára maradt asszony attitűdjét. Persze csak a szimptómákat, hiszen szöveg és akció csak ennyit enged. Így, mint a legfontosabbról, arról értesülünk, hogy most már csak ezzel a fiúval tud beszélgetni, férjével nem, meg arról, hogy szereti a sonkásszendvicset. Férjéről elmondja, nincs már benne semmi lelkesedés, noha valaha volt. Mindezek éppen csak megemlíttetnek, az okok szövevényéről szó sincs. Így a fiatal fiúval való szerelem történetének az elmesélése csak a mai, elromlott életek privát szférájának egyik esetleges esete, epizódja marad. Elegánsabban mondva: a jelenségek első szintjét látjuk. Epikusnak azért marad meg, mert elmondása nem változtat kettejük viszonyán; tulajdonképpen nem is változtathat. Két okból sem. Először, mert e házasságban való magukra maradottságuk nem ebből derül ki az ő számukra, vagyis ez nem viszonyt változtatható új felismerés. Másodszor, mert ebből a kölcsönös egyedüllétből több és különböző élettények akkumulációjával kerülhetnének ki, bizonyos élettartalmak bennük való felhalmozódásával. Vagyis a *téma* alapvetően epikus.

Sándor a sztori elmesélése során csak reagálni tud; Sztankay István viccesen, szarkasztikusan, epésen, sértődötten, néha megértően reagál, amelyek egyike-másika talán mélyebb bepillantást enged Sándor bensejébe, míg mások kicsit megnevettetik a nézőt.

Ezután Sztankay Sándora következik; s az elromlott házasságuk újabb szimptómáját látjuk: arról kezd beszélni, amit már ezerszer elmondott, saját gyermekkoráról. Amit Piros Ildikó Ágnese dühödt indulattal fojt belé.

A végére két „fordulat" marad. Ágnes kijelenti, előbbi sztorija is csak olyan volt, mint az a sok, amelyeket régebben mesélgettek egymásnak. Akkor is, most is

azért találták ki ezeket, hogy az egymás iránt lanyhuló szexuális vágyaikat felszítsák. Sándor azonban nem hiszi, igaznak gondolja. Ezen a ponton a darab úgy kapcsolódna az életről való mai egyik divatos vélekedéshez, hogy most aztán nem tudjuk, mi az igazság. Itt persze nem az élet válik bizonytalanná, vagy az igazságot objektíve eltakaróvá, hanem a megírási mód. Ágnes ugyanis egyértelműen tudja, mi az igazság, ami tehát van, és tudható lehetne. Egyébként is, akár igaz, akár nem, a sztorinak az elmesélése végső soron csak azt a viszonyváltozást célozta, hogy az egymás iránti érdeklődés feltámadjon. De végül mégsem ettől kél életre a szexuális vágy; vagyis nem attól, amit Ágnes elmesélt, nem attól, ami a mű gerince volt. Az újabb „fordulat", hogy a vágy az egy pillanatig tartó játéktól támad fel: Sándor, mintha bordélyházba jönne, a Madame által legügyesebbnek minősített lányhoz, Ágneshez. Hát ennyi.

Persze nem az a baj, hogy nem lehet tudni, Ágnes sztorija igaz vagy nem. Hanem az, hogy akármint is van, puszta szimptómákat, merő jelenségeket látunk úgy, ahogy az élet naturális valóságában szoktuk. Illetve nem egészen úgy. Mert a primér élet naturális menetében minden jelenség, akár egy házastárs mindennapi életének legmindennapibb megnyilvánulásai, a másik által tudott és ismert, számtalan szállal kapcsolódnak az élet egyéb területeihez, szféráihoz; vagyis a primér élet jelenségeiben gyakran megnyilvánul a lényeg, még ha kimondatlanul, csak a másik számára észrevehetően.

Piros Ildikó és Sztankay István játéka természetesen kellemessé teszi a naturális életet, amelynek egyik péntek estéjét megírni úgy, amint az van, bizonnyal nagyon nehéz. De ha sikerül, az ilyen naturális életet *nézni* eléggé érdektelen.

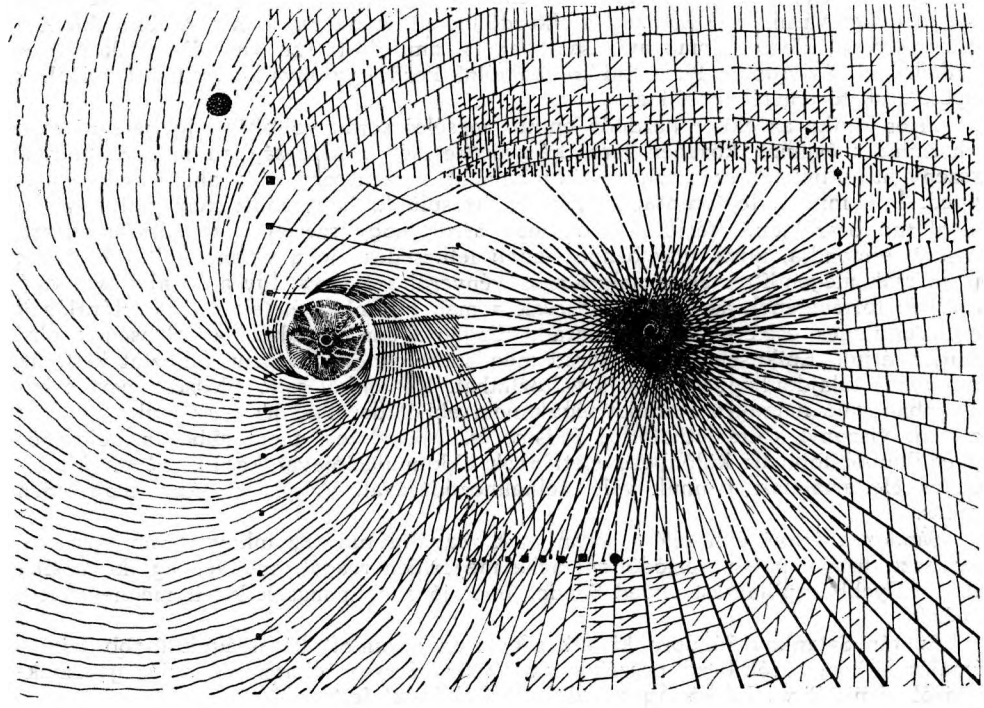

VEKERDI LÁSZLÓ

TISZTA INDULAT ÉS KRITIKUS ÉRTELEM

Hankiss Elemér: Diagnózisok

Szerencsére nem újság ma már társadalmi életünk kisebb-nagyobb bajainak regisztrálása. Bertha Bulcsu, Lázár István, Bajom Nagy Ernő, Szekulity Péter, Kunszabó Ferenc riportjaiból – felszólalásaiból, Hofi Géza ragyogó látleleteiből, vagy épp magának Hankissnak régibb tanulmányaiból olykor diagnózisokhoz is hozzászokhattunk már. Mégis a jelen kötet, az itt egybegyűjtött tanulmányok egészükben, meglepetés és felfedezés erejével hatnak, még akkor is, ha amúgy a tárgyalt kór tüneteivel naponként találkoztunk, ha mások – vagy épp maga Hankiss – ezerszer elemlegették is. Mert Hankiss itt hozzáad valamit a felismerésekhez, valamit, amitől azok csakugyan azok lesznek, amit a cím ígér: Diagnózisok.

Nagyon jól látja Hankiss, hogy ha valami, hát ez az igényes – és ezekhez az írásokhoz kiválóan találó – cím szorul magyarázatra, sőt: mentegetésre. De nem egészen azért, amit elöljáróban emleget. Nem az ugyanis a kérdés ma már, hogy gyengélkedhetik-e egy társadalom? (Az már inkább, hogy csinálhat-é egyebet?) Az igazi kérdés az, hogy eljuthatunk-é tényleg valódi diagnózisokig? A diagnózis ugyanis rettentően igényes fogalom, ég és föld választja el a tünetek egyszerű regisztrálásától. A diagnózis messze túl lát a tüneteken. A diagnózisban nem kevesebb fejeződik ki, mint az, hogy az orvos, a tünetek és a kórelőzmény lehető legpontosabb regisztrálása alapján, a tudomány jelenlegi állásához igazodó szakismeretei szerint elhelyezte az esetet a betegségek nagy univerzumában. Fölismerte a kórt. Ezért is nevezték régebben a diagnózist tán rosszul hangzó, de szépen pontos magyarsággal „kórismé"-nek. Ezért érdemlik meg Hankiss tanulmányai a *Diagnózisok* címet.

De mi és milyen az a tudomány, amihez Hankiss a diagnózisok érdekében megfigyeléseit és leírásait viszonyítja, melynek kereteiben a tüneteket elhelyezi? Látszólag egyszerű a válasz: a modern szociológia társaslélektannal és mélypszichológiával megtámogatott empirikus modellalkotó módszereit alkalmazza. És tegyük mindjárt hozzá: mesterien alkalmazza, a szükséghez képest kibővítve, adaptálva és fejlesztve ezeket az egyáltalában nem könnyű eljárásokat.

Tekintsük példának okáért mindjárt az első tanulmányt, *Viselkedéskultúránk torzulásai*-t. Kiindul egy jólismert és feltűnő tünetből: a köszönési és megszólítási formák zűrzavarából. Részletesen leírja ezt a zűrzavart, s kiegészíti néhány, a legszükségesebbnél soha nem több utalással az előzményekre. Így elkerüli, hogy a mindent feloldó „történeti szükségszerűség" szürke ködbe mossa el a tünetet. A jól körülhatárolt tüneteket mármost futólagosan és hipotetikusan viszonyítja a társadalomfejlődés néhány e szempontból releváns külföldi és honi jelenségéhez. Ezután következik a lényeg: a viszonyítás alapján előlegezett „zűrzavar modellt" szembesíti a megfigyelésekkel és az empirikus vizsgálatokkal. A statisztikus empirikus vizsgálatok köztudottan (tán a kelleténél is köztudottabban") kényes módszerek: a kérdőívek megtervezésébe rejtett elméleti elképzelések olykor a használhatatlanságig meghamisíthatják az eredményeket. Hankiss tehát nagyon ügyel, hogy alkalmasan válassza ki az empirikus tesztet, s a kérdésekkel két egymástól független irányból „lője be" a célt. A viselkedéskultúra kvantitatív vizsgálatára találóan választja ki az emberek munkájukkal való megelégedettségét. Hiszen nyilvánvaló, hogy leginkább ezen mérhető le, mennyire vannak egy társadalomban helyükön az emberek; zavartalan, kulturált viselkedés pedig csakis helyükön lévő emberektől várható. Nem kevésbé frappáns a teszt komplementerje: hogyan ítéli meg a másik ember, a többi ember viszonyát a végzett

munkához: hányan dolgozhatnak olyan munkakörben, amihez igazán kedvük van; hány ember végzi munkáját igazán jól, megbízhatóan, magas színvonalon? A két teszt meglepően nagy eltérése (sokkal többen ítélik a többiek munkáját nem helyén valónak vagy épp feleslegesnek, mint a magukét) önmagában is elgondolkoztató; most azonban az a lényeg, hogy a kettő együtt megbízhatóan méri a gazdasági tevékenységben részt vevők viselkedéskultúráját. Az ország dolgozó népességnek majdnem fele nem helyénvalónak ítéli önmaga s majd kétharmada a mások tevékenységét. A kvantitatív teszt igazolta a megszólításokból és köszönésekből feltételezett modellt, most már merészebben léphetünk nehezebben megközelíthető területekre, mint amilyenek például a politikai kultúra, a meglévő életformákkal való gazdálkodás, vagy a közösségi-társadalmi tudat kérdései. Akár a kiindulásnál, az itt fölsorakoztatott tények sem újak; többségüket sajtó, rádió, televízió gyakorta elemlegeti. Új azonban, merőben új, ahogyan most ezek a jólismert tünetek a végleges diagnózis: a mindennapi viselkedéskultúra idült elmaradottsága köré csoportosulnak.

Nem ennyire jól tetten érhetően, ám tán még pompásabban működik ez a Hankiss-módszer *Az információhiányról* szóló tanulmányban; ez úgylehet az egész könyv – legalábbis jelen recenzensnek – legizgalmasabb írása. Mert mit is csinál itt Hankiss? Kiindul ismét egy egyszerű, majdhogynem triviálisnak mondható esetből: az Interkontinentálbeli szállótűz sajtónk általi szűkszavú regisztrálásából. Nyilvánvaló, hogy ez a szűkszavúság feltűnő jelenség – akár az iménti írásban a megszólítások zavara – és így magyarázatra szorul. Hankiss hét racionális hipotézist fogalmaz meg; mind nagyon egyszerűek és valószínűek már eleve is. És az is nyilvánvaló, hogy a találgatás szinte tetszés szerint folytatható lenne. Ezek a hipotézisek lehetséges magyarázatok elvben végtelen sok dimenziós terét alkotják, ám ez a pluralitás merő látszat, mert szándékát tekintve mindenik magyarázat végül is ugyanazt a célt fedi fel: a közönség hatékony megnyugtatását. A hírközlés többféleképpen értelmezhető takarékossága megett a magyarázatok egyetlen „nehogy"-dimenzióra való zsugorodása rejlik. Ezt a „nehogy-modellt" mármost Hankiss roppant szellemesen szembesíti a szállodatűz körül fölburjánzó rémhírek rendezett halmazával. Mert a rémhírek ugyanúgy racionális variánsok sokaságába sorolhatók, mint a magyarázatok, ám az utóbbiakkal ellentétben ez a sokféleség már nem csupán látszólagos. A rémhírek végtelen sok dimenziós tere nem redukálható egyetlen szándék-dimenzióra. A tájékoztatás intencionális egydimenzionalitása a tájékozódás komplementer terében szükségképpen a teljes tájékozatlanságot eredményezi. Mintha valami különös Heisenberg-reláció érvényesülne itt is; mintha a tájékoztatás katonás határozottságát – azaz hiányosságát – a tájékozódás tökéletes dezorientáltságával kellene megfizetni. A cselekvés és a gondolkozás, a mindennapi élet gyakorlata azonban sürgetően tájékozódást követel; a hiányzó információkat tehát sokkal inkább óhajai, mintsem meglévő tapasztalatai alapján álinformációkkal pótolja a képzelet. Ám ez a pótlás a szándékok teréből indul, és így föltétlenül érzelmek kísérik. S mivel a pótlás szándéka bizonytalanságból fakad, az érzelmek a dühösségtől a szorongásokon át a kétségbeesésig terjeszkedő hatalmas skálán helyezkednek el valahol. A megnyugtatás szándéka szükségképpen az ellenkezőjébe fordult: a hírhiányos tájékoztatás a bizonytalanságból fakadó és a bizonytalanságot fokozó rémhírek buja flóráját virágoztatja ki. S a rémhírek veszélyeztetik vagy éppen meggátolják a józan gondolkozást és cselekvést. Találóan idézi Hankiss Roland Barthes szavait: „»A rémhírek ellenállhatatlanabbul hatnak rám, mint a hírek. Mert a hírek még jóformán el sem hangzanak, máris mozgásba hozzák bennem a kritikus értelmet. A rémhírek viszont testem mélyebb zónáira hatnak, ahol a harag lakozik bennem és a félelem.«" Érdemes idézni ehhez Hankiss befejező kommentárját: „Valószínűleg mindannyiunkra, rám is így hatnak a rémhírek. De még inkább így hat rám annak a látványa, hogy egy egész társadalom él itt még mindig – holott már semmiféle külső vagy belső, tényleges vagy képzelt »veszély« nem indokolja – altatódalokon és – fel-felriadva – rémképeken. Ha arra gondolok, hogy értékes évek múlnak el anélkül, hogy a tények nyílt feltárásával és megvitatásával gondolkodásra és felelősségvállalásra tanítanánk egymást és önma-

gunkat, ha arra gondolok, hogy előbbre jutásunk eljövendő vagy már be is köszöntött nehezebb korszakában egy felnőtt és felelősségteljes társadalomnak sokszorta több esélye volna a sikerre, mint a világról keveset tudó, hol riadozó, hol elszunnyadó gyerekek csapatának, ha erre gondolok: akkor fog el igazán a harag és a félelem." Ha valami, hát ez a mélységesen igaz indulat törheti át az egydimenziós tájékoztatás és a sokdimenziós bizonytalanság állandóan újratermelődő ördögi köreit.

Úgylehet épp ez a tiszta indulat teszi lehetővé, hogy jelen recenzens intencionálisan akkor is mélységesen egyetértsen Hankissal, amikor magyarázatait alig vagy egyáltalában nem fogadja el. Hankiss modelljeivel pöröl, nem szándékaival. S ez egyáltalában nem jelen recenzens holmi – ide nem tartozó – „személyes" ügye. Egyrészt azt mutatja, hogy Hankiss mindig valódi híreket közöl, másrészt azt, hogy a valódi tájékoztatásra nem föltétlenül a testvéri egyetértés az adekvát válasz. Hogyan is mondotta Roland Barth? „Mert a hírek még jóformán el sem hangzanak, máris mozgásba hozzák bennem a kritikus értelmet." De lássunk inkább tán példát erre az egyet nem értő megbecsülésre. Tekintsük mondjuk Hankiss infantilizmus-modelljét.

Kétségkívül észlelhetők mifelénk a függőség ama zavarai, amit a pszichiátria – illetve tán sokkal inkább a pszichiátriaként tetszelgő pszichoanalízis és személyiségpszichológia – infantilizmusnak nevez. Észlelhetők efféle zavarok másutt és más korszakokban is, amint Hankiss röviden reámutat, kivált a 19. századi munkásmozgalmak ellen kialakult „paternalista" ideológiát elemezve részletesebben. Kétségkívül, a külső vagy belső tényezőktől való kóros függés tünetei sokfelé és sokféleképpen megjelenhetnek, s színezhetik alkalmazkodásunkat az egymással kapcsolódó és egymással szembeszegülő alá- és fölérendelések szövevényéhez; elő is írhatják akár az emberek beilleszkedését a hatalmi realitásokba; Hankiss ragyogó drámainterpretációi mutatják, hogy mennyire. De épp a legsikerültebb értelmezés, a *Homburg hercegé*-é, mutatja egyúttal tán legszebben az infantilizmus-modell korlátait is. A *Homburg hercege* ugyanis nyilvánvalóan nem csak személyiség-szociológiailag értelmezhető; legalább annyira ott lüktet benne az öntelt német uralkodócskák napóleoni viharral szembekerült univerzumában szenvedő Kleist megoldási kísérlete is, ami Németh Lászlót a régi Corneille-drámákra emlékeztette: „Itt is egy nagy ember kerül szembe egy, a valószínűtlenséget súroló erkölcsi meghasonlás formájában, egy szigorúan diszciplinált közösséggel, csak most nem a valóságos rómaiak, spanyolok, franciák, hanem a részben még megteremtődő poroszok e darabbal megköltendő fegyelmével." Jól ismert e „diagnózis" iszonyatos következményekkel járó „prognózisa"; nem csoda hát, ha minket a *Homburg hercege* óhatatlanul a zsarnokság szörnyűségeire figyelmeztet. Mi már jól tudjuk, amit Kleist még nem vagy nem így tudott: ahol zsarnokság van, ott zsarnokság van, s ezt meg nem szépítheti és fel nem mentheti se varázsfuvola, se vallás, se gloire, se törvény, se hazafiúság. Meg nem szépítheti és fel nem mentheti semmi. Megjelenhetnek, Hankiss meggyőz róla, hogy csakugyan meg is jelennek a képben infantilis és paternalista vonások, ám ezek szerint értelmezni a darabot valahogy olyasmi, mint – az orvosi metaforánál maradva – infantilizmusként diagnosztizálni mondjuk a paranoid szkrizofréniát. Igaz, azt, hogy mi az „infantilizmus", pontosan meg tudjuk határozni, míg a szkrizofrénia dacol a megértés minden eddigi kísérletével. A divatos modern pszichológiai és szociológiai modelleknek mármost éppen ez a definiálhatóság a nagy előnyük – és veszélyük. Mert a modellek óhatatlanul képeket generálnak, amik immár legfeljebb a metaforák szintjén érvényesek. Az így keletkező pszichoszociológiai folklór azután – példa rá amúgy kiváló művek egész sora Riesmantól Foucault-ig – könnyen a megértés varázsával kecsegtethet ott is, ahol valójában csak néhány csillogó képet vetített a látóhatárra a metaforák délibábja.

Mondanom se kell tán, hogy az utolsó mondat nem a *Diagnózisok*-nak szól, afféle „lányomnak mondom . . ." alapon. Hankiss, miközben mesterien él a definiálhatóság előnyeivel, tud az óhatatlan szimplifikáció és általánosítás veszélyeiről, amint legszebben tán a *Közösségek válsága és hiánya* című tanulmányának óvó mérlegelé-

seiből látható. S ha néha mintha mégis túlságosan bízna pszichológiai és szociológiai modelljeiben (legalábbis egy ilyenekben tán túlságosan kevéssé bízó recenzens megítélése szerint), akkor is megnyer szándékainak vitathatatlan tisztasága. Pszichoszociológiai ihletésű munkaként a *Diagnózisok* természetesen nem igen törődik a tárgyalt kérdések etikai vetületeivel (ahol – közbevetőleg – bőven bukkanhatna honi elődökre), de etikus tett maga a kis könyv úgy, ahogy van. Ezt a tiszta indulatot, ezt a kritikus értelemmel megszelídített javítószándékot kéne tán leginkább megtanulni belőle, minden szinteken s minél szélesebb körben. S mielőbb, míg nem késő. Mert egy ország, ahol ez a könyv napok alatt elkelt s már könyvtárakban is csak bajosan lehet hozzájutni agyonolvasott példányaihoz, egy ilyen ország „infantilizmus"-ban szenvedőnek és gyerekesnek ugyan aligha nevezhető, ám mindennapi kiszolgáltatottságainkat nem enyhíti, hogy egyre inkább megfontolt és komisz felnőttek tolnak ki velünk magánvállalkozóktól állami szervizekig és közhivataloktól saját főnökökig, tetszésük szerint, mint felnőtt a felnőttel, gátlástalanul. Vagy netán éppen ez a ravasz visszacsatolásokkal stabilizált, körkörösen megújuló kitolási rendszer lenne az infantilizmus? Lehet, hogy mégiscsak Hankissnak van igaza? Mindenképpen jó lenne, ha minél többen figyelnének felelős szavaira: „A paternalista hatalomgyakorlás csak akkor lehet igazán eredményes, ha a társadalom széles rétegeiben adva van a hajlandóság az elgyermekesedésre. Ha kialakul az összjáték a paternalista hatalom és az infantilizálódásra hajlamos társadalom között. Összjáték, amelynek egyik pregnáns példájára Kornai János hívja föl a figyelmet most megjelent könyvében: összjáték egyfelől a folyton-folyvást decentralizálni akaró, de akarva-akaratlan mindig újra centralizáló központi gazdasági irányítás és – másfelől – a folyton-folyvást önállóságért siránkozó, de az önállóság kockázatát s felelősségét vállalni nem merő, szorongó, segítségért, biztonságért, a felelősség elhárításáért újra s újra a központi hatalomhoz forduló, a központi források kebleit »szivattyúzni« akaró vállalatok között. *(A hiány,* Budapest, 1980.) Ez az ide-oda táncoló, gyűlölve ragaszkodó, sem elszakadni, sem együtt maradni nem tudó kettősség azonban nemcsak a gazdasági életben, hanem általában is jellemzi a gyerekes társadalom és az atyáskodó hatalom kapcsolatát. Hol van vajon a kiút ebből a nem is annyira ördögi, mint inkább »családi« körből, hogyan válhat a társadalom e nemzetté dagasztott családból felnőtt emberek »okos gyülekezetévé«? – ezen kell, ezen volna érdemes alaposan elgondolkoznunk." *(Magvető, 1982.)*

P. MÜLLER PÉTER

KRITIKAFEJTŐ

– Agárdi Péter: Értékrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években –

Ritkán történik meg, hogy egy irodalmárról, akinek legtöbb írása könyvismertetés, műbírálat és publicisztika, még életében monográfia készül, melyben a kritikusnak mindössze hat évnyi működése kerül feldolgozásra. A ma 74 éves, több mint negyven éve Párizsban élő Fejtő Ferencnek 1934 és 1939 között megjelent írásait elemzi – a szakfolyóiratokban publikált résztanulmányok után immár önálló kötetben – Agárdi Pé er.

A Fejtőről kialakult kép az irodalmi köztudatban meglehetősen ellentmondásos, ami nem utolsó sorban Fejtő Nyugaton a felszabadulást követően kifejtett tevékenységének következménye. Agárdi Péter ennek a kialakult képnek a felvázolásával kezdi elemzését, a bevezetőben rámutat a mai Fejtő-recepció durvaságaira és hiányosságaira, majd kijelöli a vizsgálat célját: „Ez a munka elsődlegesen *az irodalomkritikusi-esszéista termés*, ezen belül is a magyar irodalomról, az irodalom történeti és esztétikai kérdéseiről kialakított koncepció kritikatörténeti szempontú elemzésére vállalkozik. Tárgya, de nem fő célja ennek a munkának Fejtő 30-as évekbeli tevékenységének feltárása; *a magyar baloldali irodalmi gondolkodás történetére*, ellentmondásaira és értékeire szeretnénk rávilágítani ebből a sajátos szemszögből, a »Fejtő-modell« bemutatása révén." Ez a modell-szerűség, valamint a 30-as évek hazai baloldali irodalomkritikájában betöltött vezető szerep indokolja azt, hogy az akkor 25–30 éves Fejtő irodalomszemléletének árnyalt rekonstrukcióját végezze el a szerző. A kötet egyik legfőbb célja – és, úgy tűnik, eredménye is – a Fejtővel kapcsolatos sztereotípiák, beidegződések feloldása. A tanulmány a jelenből indul el, és a zárófejezetben ide is tér vissza, de az eredmény már egy rendkívül árnyalt, a könyv egészével dokumentált mély és alapos Fejtő-portré.

E két végpont között a kötet gerincét az alcímben jelzett kérdéskör – a 30-as évekbeli irodalomszemlélet – vizsgálata alkotja, amit a pályaív rajza egészít ki és készít elő. Mindkét összetevőt a 30-as éveknél jóval tágabb horizontba illeszti Agárdi Péter, bőséges, részletes előre- és hátrautalások teszik teljessé az elemzett korszakot. Így a pályakezdés éveinek eseményei közül szó esik a Pécsett folytatott egyetemi tanulmányokról, a Batsányi János Társaságban betöltött szerepéről, amiről egyébként a Jelenkor előző évfolyamaiban már olvashattunk visszaemlékezéseket (a 78/10-es és a 80/2-es számban). A pályaív megrajzolásában a szerző kitér a korabeli fogadtatásra is, elsősorban az *Érzelmes utazás* című Fejtő-könyv kapcsán, ami 1936-ban jelent meg, s ami szimptomatikusan mutatja a Fejtő magatartásában, világnézetében meglévő ellentmondásokat, és azt a baloldali értelmiségi válságot, ami a 30-as évek közepétől jelentkezett. Ő is megállapítja azt, amit József Attila az *Eszmélet* fordulópontján így fogalmaz meg: „a törvény szövedéke / mindig fölfeslik valahol." Fejtő így ír: „A valóság megmutatta, hogy nincs gyors megváltás. Ez nem jelenti, hogy le kell mondani az üdvösségről, hanem, hogy mértékletesen s értelmesen kell munkálkodni rajta. A valóság megmutatta, hogy (...) hevenyészett, s rossz térképekkel indultunk az útnak." Erre a kihívásra Fejtő nem úgy válaszol, mint József Attila, saját alternatíváját a következőképpen fogalmazza meg: „A mindenben kételkedők közt dogmatikus vagyok, s a dogmatikusok között a disputa s a szkepszis pártján állok. Jobbra az egyszerűséget, balra a bonyolultságot, jobbra a keletet, balra a nyugatot, jobbra az igazságot, balra a szépséget, jobbra a fegyelmet, balra az egyéniséget igyekszem hangoztatni." Kompország katonájaként ingázik te-

hát a baloldal és a jobboldal, illetve Kelet és Nyugat között. A válsághelyzet őt baloldali elveinek feladásához juttatta el, ami később marxizmus és szocializmus ellenességgé fajult. A szerző elemzi Fejtő önigazolási mechanizmusát is, de elkerüli a pszichológizálás lehetőségét és veszélyeit, a szemléleti változás folyamatának nyomonkövetése történelmi és politikai keretek között mozog. A pályaív megrajzolása Fejtő politikai ideológiájának jellemzésével zárul.

A vizsgált időszak irodalomszemléletének rekonstrukcióját Agárdi Péter az ekkor megjelent mintegy 260 Fejtő-publikáció témakörök szerinti csoportosításával kezdi, leltárba veszi – nyelvterületenként – azokat a szerzőket, akikről Fejtő gyakrabban írt, vagy akiket írásaiban többször említ. A világirodalomban elsősorban a franciák felé orientálódott. Akkori érzékenységére, nyitottságára, a dogmatikus ítéletekkel szemben képviselt árnyaltságára jellemző ez az 1937-es idézet: „olyan mű a *Prousté*, amelyre »osztályszempontok« nem érvényesíthetők, amelyre azzal, hogy »polgárinak« nyilvánítjuk, nem mondunk jellemzőt: remekmű, amelyet alázattal és gyöngéden kell a kezünkbe fognunk". A hazai irodalomból a kortárs líra állt érdeklődése középpontjában, legszívesebben verseskötetekről írt. Ezen belül is József Attila költészete alkotta kritikusi értékrendjének fókuszát. Az elsők között ismerte fel a kortársak közül költő-barátjának helyét a magyar irodalomban, és elsőként mondta ki, hogy József Attila az Ady utáni líra vezető egyénisége, páratlan tehetsége, s egyúttal elkötelezett forradalmár alkotója és gondolkodója. Elméleti írásainak koncepciója pedig lényegileg analóg, sőt rokon József Attila elméletírói nézeteivel.

Agárdi Péter könyvének módszerére már a cím rávilágít: a konkrét írások, a napi *kritika* elemzéséből jutunk el az ezekben ki nem fejtett, de implicit módon meglévő világnézeti, filozófiai, esztétikai rendszer kifejtéséig, az *értékrend* rekonstrukciójáig. Az pedig, hogy a címben az értékrend kerül előre, azzal magyarázható, hogy ebből dedukálhatók az egyes írások nézetei, az egészből vezethetők le a részek, az egyes kritikák, mégha az elemzés, a rekonstrukció szükségképpen az ellenkező utat járja is be, a részekből építi föl az egészet. Fejtő kritikusi termékenysége is oka annak, hogy a kötet óriási tényanyagot vonultat fel, amibe beletartozik – a publikációk csoportosításán túl – az is, hogy Fejtő milyen kapcsolatokkal rendelkezett, hol jelentette meg írásait, a különböző szervezetekkel, pártokkal, szerkesztőségekkel és szerkesztőkkel milyen viszonyban állt. A tényanyaghoz tartoznak az idézetek is, amelyek – mivel Fejtő írásai ma szinte teljesen hozzáférhetetlenek – rendkívül hasznos betekintést nyújtanak Fej ő kritikusi műhelyébe. Az idézetek igen jól megválogatottak, mert hűen tükröződik bennük Fejtő gondolatrendszerének lényege, és az az életérzés, ami ennek a hátterét alkotta. Emellett már eleve árnyalt, az eddig uralkodó differenciálatlan Fejtő-képnél jóval reálisabb képet nyújtanak, mert bennük a teljes horizont kirajzolódik, megjelenik az „egész", és nem kiragadott részletek, egyoldalú szempontok minősí ik Fejtő 30-as évekbeli kritikusi tevékenységét. A kötet ugyanakkor nemcsak egy immanens Fejtő-portrét rajzol meg, hanem kijelöli helyét a kortársi irodalomkritikában, és feltárja viszonyát kora ideológiai tájékozódásához is. Ez a hely a magyar marxizmus (Lukács és Révai) és az európai orientációjú humanizmus (Babits és iskolája) metszéspontján található, s ez a hely azt is jelenti, hogy Fejtő a 30-as évekbeli szocialista irodalomszemlélet egyik legmarkánsabb magyarországi képviselője. Az egyes kritikákból-esszékből kibontott értékrend tágabb összefüggés-rendszerbe illesztésével, az ott és akkor adott irodalmi-politikai-világnézeti válaszokhoz való viszonyítással minősíti át Agárdi Péter a köztudatban élő Fejtő-képet.

A könyv több szempontból is tükrözi az irodalomtudomány mai állapotát és vizsgálódási irányait. Az elmúlt évtizedekben az irodalomtudomány mindinkább elfordult magának az irodalomnak, a műalkotásoknak a vizsgálatától, és saját belső elméleti és történeti problémáival kezdett foglalkozni, uralkodóvá vált az elmélet, és a történeti elemzések sem az irodalom történetére, hanem az irodalomtörténet történetére irányultak. Ez utóbbira példa Agárdi Péter könyve, melyben az irodalom-

kritika, illetve egy kritikusi pályaszakasz a vizsgálat tárgya, vagyis a kötet tulajdonképpen metakritika, a kritika kritikája. Továbbá a vizsgált időszak, a 30-as évek második és harmadik harmada is erősebb hangsúlyt kapott az utóbbi időben, aminek oka nyilván abban is keresendő, hogy sokan analógiát látnak jelenünk és az adott kor között, amit leginkább az „átmeneti korszak" élményével, életérzésével lehetne jellemezni. A nagy és gyors történelmi változások esélye eltűnik, ahogy Fejtő mondja: „A valóság megmutatta, hogy nincs gyors megváltás." Talán ezért is aktualizálódott oly nagy mértékben a József Attila-kutatásban is az 1933 utáni időszak, s vált ilyen izgalmassá számunkra a Szép Szó és köre, amelynek Fejtő az egyik vezéregyénisége volt.

Olyan kérdések foglalkoztatták őt, amelyek nagy része ma is időszerű, s amelyekre mindenkinek a saját életében kell a választ megkeresnie. Ha későbbi pályafutása be is árnyékolja a 30-as évekbeli tevékenységét, s ha kiútkeresésében el is tévelyedett, problémafelvetései és a társadalmi, politikai, irodalmi kérdések iránti érzékenysége egyértelműen példaszerű értelmiségi magatartást állítanak elénk. Fejtő sok kortársánál hűebben és világosabban fejezi ki azt a gondolkodásmódot és életérzést, ami a 30-as évek magyar baloldali értelmiségét jellemezte, s ez akkor is kiemelkedő helyet biztosít számára a kor kritikusai-esszéistái között, ha nem minden megállapítása bizonyult időtállónak.

Agárdi Péter könyve fontos eredménye napjaink hazai irodalomtudományának; felépítésében, logikájában, elemzéseinek mélységében és árnyaltságában imponáló teljesítmény. Ugyanakkor nemcsak a szakmabeliek, hanem a vizsgált korszak – és annak kultúrája – iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is izgalmas olvasmány lehet a kritikafejtő Agárdi Péter Fejtő-kritikája. *(Gondolat, 1982.)*

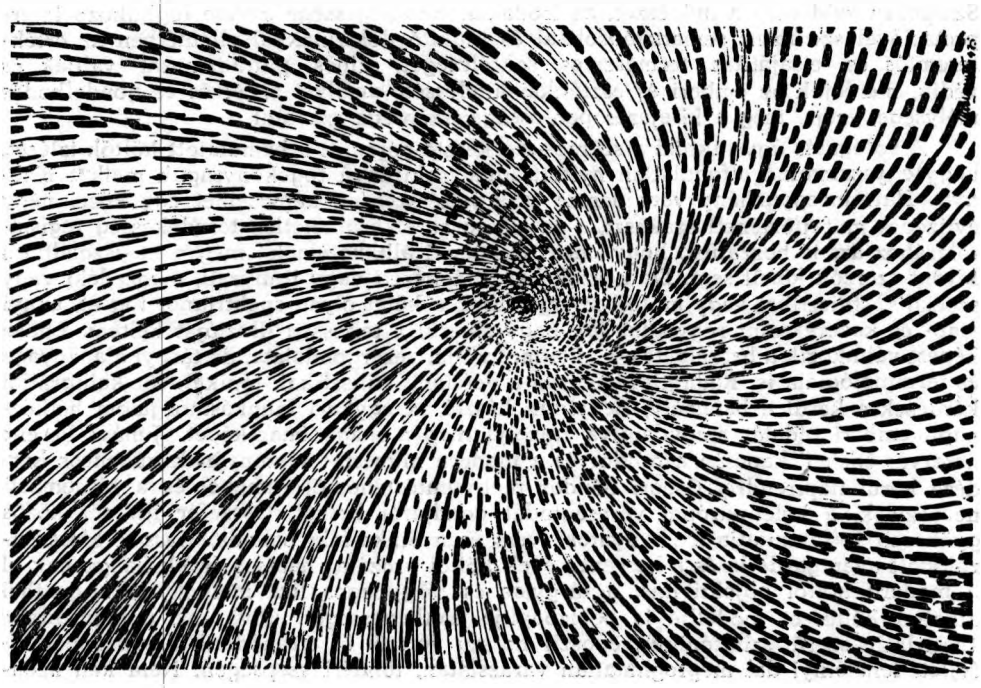

CSŰRÖS MIKLÓS

VERSRŐL VERSRE

Domokos Mátyás–Lator László: Versekről, költőkkel

A szellemi vállalkozás természetéhez hozzátartozik, hogy a mást akarás, az újra törekvés valami kialakult és megszilárdult előzményhez méri magát, visszahatásként mutatkozik be, de az igazi cél legtöbbször a tagadás zónáján kívül – mélyebben vagy inkább magasabban – keresendő, teremtő szándékban gyökerezik és pozitív kifejtésben, megvalósításában teljesedik be. A Domokos Mátyás és Lator László nevével jegyzett, a társszerzők között az új magyar líra elitjét megszólaltató kötet versértelmező beszélgetései olyan időben keletkeztek, hangzottak el a rádióban és jelentek meg a Jelenkor hasábjain, amikor az irodalom megközelítésében bizonyos intézményes, kollektív, enciklopédikus összefoglalások évadja köszöntött be, másfelől pedig a tudományos elméletek, egzakt módszerek, elemző technikák sokasága hódított teret s naprakész ismeretük, birtoklásuk, alkalmazásuk látszott az autentikus megszólalás föltételévé válni. Domokos, Lator, idősebb és egy-nemzedék-beli partnereik „ugyanarról másképpen" akarnak szólni, a költészettel való találkozás elemi élményéből indulnak ki, azt járják körül és ragadják meg az intuíció és az értelmező logika, az érzékenység és a tudás változatos eszközeivel, a közös gondolkodás szellemi fölhajtó erejére támaszkodva. Nem a szervezett tudományos „csapatmunka" kétségbevonhatatlan eredményeit, nem a korszerű elmélet és módszertan kidolgozta új megközelítési eljárások hasznát kérdőjelezik meg, – legfőljebb arra reagálnak érdesebben, ha a közös koncepció az egyéni színek, eredeti értékek egybemosásává szürkül, vagy a módszer működtetése túlkattogja a befogadás intim örömét, a lélek ünnepét. Számukra evidencia a művészet, az irodalom elsődlegessége a vele foglalkozó interpretációval szemben; sematizmusokkal és szűkítő doktrinákkal ellentétben az értékteremtés és -elsajátítás természetes sokféleségét, színes pluralizmusát vallják és védik, mércéjük az emberi és esztétikai hitelesség, amelyet az érzés és gondolkodás mélysége, ereje, meg a kifejezés pontossága, szépsége szavatol.

A válogatás úgy tükrözi a szerző–szerkesztő-páros és a bemutatott költők ízlését, hogy egyszersmind elfogulatlan nyitottságuk, sokirányú fogékonyságuk mellett bizonyít. Harmincegynéhány vers persze csak jelzésszerűen képviselhet egy közel négy évtizedes műfajtörténeti szakaszt, s az előszó az elkerülhetetlen töredékesség regisztrálásához azt is hozzáfűzi, hogy „nem mindenki állt kötélnek" még a megszólaltatni kívánt szerzők közül sem. De nézzük bár világnézeti vagy irányzati, nemzedéki vagy szociális, stilisztikai vagy műfaji szempontból, a kötet olyan spektrumot fog át, annyi alap- és keverékszínt ragyogtat föl, hogy sikerül a teljesség illúzióját kelteni. Ehhez képest váltakozik a beszélgetések „Leitmotiv"-ja, vezérgondolata, de tárgyi alapanyaga és terminológiája is. Radnótit elemezve a verstani, stilisztikai, topikai, sőt kalligráfiai kérdésekre kerül a hangsúly, Benjámin László az egykori munkásmozgalom hétköznapi, emberi oldalát megvilágítva rajzolja meg a maga önarcképét. Juhász Ferenc „szarvas-éneke" kapcsán a folklór és a modern művészet viszonyának gubancos kérdése kerül napirendre, Csoóri Sándor motívumtörténetből remekel és a kisnemzeti neurózisok, a kelet-európai vereségtudat gondjáról beszél. Összefér itt, sőt közös gyökereit is fölmutatja a „nyugatos" vers és a Sinka-féle ballada, Kassák klasszicizálódott avantgarde-ja és a hetvenes évek költői prózája; hatásos érvek hangzanak el a modern költői objektivitás, a tárgyias és tárgyilagos líra mellett, de a goethei alkalmi költészet modellje is bebizonyítja életképességét. Olvasunk monumentális (katedrális-szerű, szimfónikus, époszi) hosszú versről és eltűnődünk a sanzonból kifejlett leheletnyi dal megfoghatatlan varázslatán, tündéri szépségén. Nem kell azon-

ban mindeközben lágy engedékenységre, impresszionista kritikátlanságra gyanakodnunk: az individualitás igénye, a változat, az árnyalat jogának képviselete egyben kirekeszti a divatkövetést, a másodlagosságot, a technikailag netán csillogó utánérzést; e tekintetben a „Lobogónk: Petőfi!" jelszó káros következményeinek kimutatásán túl a kötetnek a fölmelegített avantgarde-ot vagy a divattá kopott „bartóki modellt" megcélzó oldalvágásai is figyelmet érdemelnek.

A versek „szituálása", társadalom-, eszme- és poétikatörténeti folyamatokban való elhelyezése visszatérő szempontokat, viszonylag állandó rovatokat is föltételez a megközelítésben. Ilyen mindenekelőtt a keletkezéstörténet vizsgálata. A filológia oltárán hozott áldozat, pl. a mű születésének, első és további megjelenéseinek adatolása főként úgy bizonyul termékenynek, hogy – Domokos szép hasonlatával élve – annak „a fészeknek az intellektuális szalmaszálait" segíti megkeresni, amely a jelentős alkotásokat az emberi gondolkodásban, művelődéstörténetben körülveszi. Ez a program elsősorban olyan problémákra irányítja a figyelmet, hogyan aktualizálja a történelmi kor a vallási, filozófiai, politikai eszméket és mit kezd velük a költő, a művész, hogyan fonódnak össze mondjuk Pilinszky Apokrifjában a kereszténységből és az egzisztencializmusból ismert képzetek a negyvenes-ötvenes évek komor élményeivel – de jelenti földönjáróbb, mindenaposabb s nem kevésbé érdekes korjellemzők fölvillantását is. Így többek között egy hiányzó folyóirat- és könyvkiadástörténet körvonalai sejlenek föl a változatos apropókhoz kapcsolt és elegánsan elrejtett filológiai megjegyzésekben, izgalmas, váratlan tényeket tárnak föl a beszélgetések a modern költősors külső, köznapi értelemben egzisztenciális oldaláról is. Berda szegénysége, Kormos Párizs-élménye, a belülről megvilágított ebédlő-kredenc, amely Nadányi Zoltánnak szolgált dolgozószobául – csak néhány adalék a sok közül, amelyek a szociológiai érzékenységet adatszerű tájékozottsággal egyesítve, gyakran kiadatlan napló- és levélrészleteket, beszédes emberi dokumentumokat idézve, szinte tapintható közvetlenséggel szemléltetik a költők emberi és a költészet társadalmi körülményeit, presztizsük ingatagságát, küzdelmeiket. Mélyre világítanak a vers születésének belső rekonstrukciójára irányuló, ihlettörténeti kérdés-feleletek is, gazdag alkotáslélektani példatárat lehetne belőlük összeállítani. A költők szerény mesteremberi önérzettel beszélnek munkájukról, az élmények sűrítéséről, az emlékezet rétegzettségéről, a versírás ösztönös és tudatos mozzanatairól, az álom, a féléberen átélt látomás, a tudatalattiból fölködlő szavak, képek megindította kristályosodási folyamatról. Kálnoky Lászlóval együtt legtöbben tagadják a misztikus, túlvilági sugallaton sarkalló ihlet-elképzelést, de a racionális és akarati elem mindenhatóságában sem hisznek. Emeljük még ki a legilletékesebbek, a költők és a velük részben személy szerint is azonos esszéisták álláspontját a modern líra érthetősége tárgyában. Weöres Sándor ragaszkodik az értelmetlen és a „nehezen érthető vers" megkülönböztetéséhez, Illyés, éppen mert a sűrítettséget, a tömörséget érzi korunk költészete egyik markáns vonásának, akár „képletoldásig" kész számot adni verse jelentéséről. S ez korántsem érvényteleníti azt az ismert, a kötetben is refrénszerűen visszatérő igaz gondolatot, hogy a vers hatásában mindig marad némi megfejthetetlen „titkos többlet" prózában elmondható bármilyen körültekintő summázatához képest. A két tétel együtt igaz, s a líra varázsának és logikájának érzékeltetésével ezek az elemzések arra bátorítják az olvasót, hogy fegyverletétel helyett személyisége minél több rétegét, lehetőleg teljes gazdagságát vesse be a modern versért folytatott befogadói küzdelmébe.

A beszélgető-társak az értékelés sohasem könnyű, esetünkben pedig, ahol a költők többsége saját verséről és pályájáról nyilatkozik, kiváltképpen kényes gondjára is eredeti megoldást találtak. A méltatás túltengését a bírálat rovására mindjárt a tárgyalandó mű megválasztása, a szelekció indoklása, magyarázata mérsékli, olykor közvetlen polemikus és kritikai észrevételek is hangot kapnak. Domokos és Lator törekvésének újszerűségét azonban nem az egyes életművek színvonalhullámzásának regisztrálásában, az érett nagy művek és a vitatható sikerűek szétválasztásában sejtjük: ők az utolsó három-négy évtized lírájának egészéről festenek összképet, e küzdelmes korszak emberének versbe, költészetbe sűrített lelki életéről,

belső történetéről mondanak újat és meggyőzőt. A kapcsolat- és asszociáció-rendszer, amelybe ezt a lírát – fogalom- és képkincsét, érzékenységét és filozófiáját, ritmikáját és műveltségét – beillesztik, egyszerre tradicionális és mai, magyar és nemzetközi; a költők és értelmezőik a Bibliára és Arany Jánosra, a mitológiákra és Berzsenyire, Petőfire, Villonra és Mallarméra, Shelleyre és Eliotra hivatkoznak, nem hogy (a Toldi szerelme költőjével szólva) a világnak üssenek vele cégért, hanem mert hangjuk valóban természetesen zendül bele az egyetemes költészet kórusába, másoktól, más nemzetek és korszakok költőitől elmondhatatlan hitvallással járulva hozzá az érző és eszmélkedő emberiség önismeretéhez, szépségszomjunk csillapításához. A baljós műfajtörténeti haruspiciumok, a költészet, legalábbis a hazai költészet válságáról szóló, nem mindig jóhiszemű jóslatok ellenében ez a könyv „a köztudatban máris biztos irodalomtörténeti értékként elkönyvelt és . . . odasorolandó" művek, alkotók mellett tesz hitet, szkeptikus előítéleteket cáfol és elfogadtatja, bizonyítja értéksejtelmének evidenciáját.

Azt a meglehetősen szokatlan és merész formát, műfajt, mellyel a kötet elemzései egybeforrtak, a bevezetés nyomán dialógusesszének, élőszóból megszülető esszének nevezhetjük. Távolról talán a platóni párbeszédekre emlékeztet, de itt nem egyetlen szerzői tudat dramatizálja, osztja szét és értékeli a lehetséges nézeteket, mint ahogy a Thomas Mann által oly vonzóan leírt „szép társalgások" analógiája sem volna mindenestül találó: József és Jákób kultikus formulákat ismételnek el, szellemi örömüket a mindkét részről ismerteknek ékesszóló fölidézéséből, a „beszélgető kördal" rituáléjából merítik. Kötetünk dialógusait önálló, olykor ellenvéleményre, vitára kész egyéniségek közös tárgyra irányuló problémamegoldó gondolkodása különbözteti meg más változatoktól, miközben a beszélgetések szépsége (jól érzi Tandori Dezső) többek között onnan ered, hogy „a válaszok mintha egy árnyalatnyit eltolódnának" a kérdésekhez képest, megmentve a közös töprengés hitelét a katekizmusszerű kérdezz–felelek merev hibátlanságától. Domokos és Lator, a legállandóbb beszélgetőtársak viszonylatában ennek az eltolódásnak természetszerűleg tudatos szereposztásra emlékeztető formái kezdenek kialakulni; az egyiknek gyakrabban jut az irodalomtörténeti tájolás, az adatokban gazdag s épp így sokatmondóan távlatos háttérfestés, a költői jellem általános karakterjegyei vázolásának föladata, a másik azután a költő intuíciójával és árnyérzékelésével árnyalja, a látás- és közlésmód sajátosságainak finom részletezésével egészíti ki a portrét. De még ebben a praktikus munkamegosztásban is gyakoriak a váltások, a szerepcserék, ott érezzük mögötte a tapasztalatok, az eszmények, a célok oszthatatlanságát, az egymásra figyelés rezonanciáját, amely a közös munka és hivatás szavait, Fodor András emlékezetes könyvcímét idézve, egy nemzedék hangjává képes fölerősíteni.

ÁGH ISTVÁN

DALTALAN ÉNEKES

Serfőző Simonról Bűntelenül c. kötete alkalmából

Húsz évvel keletkezése után jelent meg az Élet és Irodalomban húszéveskori verse, a Por keveredik és szél van. Megírta a téesz-szervezés lélekgyötrő idejét. Sokkal fontosabb lett volna akkori nyilvánossága, de az aggodalom érvényes ma is: „Mi lesz öregeimmel? Itthon maradottként mi lenne velem? A nagykazal is menne világgá innen." Serfőző későbbi versei, kötetei ebből az aggodalomból indulnak, s az aggodalomra csapódó dac, makacsság adja energiájukat. S a tanúságtétel. Ez a költemény éppen késői megjelenésével bizonyítja, elölről igazolja írója állhatatosságát, hajlíthatatlan ragaszkodását az igazsághoz.

Agitátorok kiabálnak a kiskonyhában,
szövetkezet lesz erre a földeken,
s apám az ablaknál izzad.

Az ellenkezős-szájú nagygazdákat
napok óta
dzsippek hordják a községházára.

A vers a nép híreire épül, mert az agitatív lelkesedés ellenére szükséges a tanúság, az igazság szavatolja művészi értékeit.

Aki ismeri Sinka István Szigetek könyve eposzát, ezt az alföldi Odüsszeiát, mely a tanyasi szegények életének hatalmas tára, megtalálja Serfőző atyai rokonát Sinkában, vagyis Sinka egyik nagyon erős jellegzetességében:

Ez a vers nem lesz dal,
ennek súlyos az anyaga,
a szó, mint mikor
zokogást hall
az ember

Serfőző is annyira azonos lírai tárgyával, szinte már maga az Alföld, a sár, a por, a tanya, a szerszámok és a kor, az elmozdítástól zokogó idő. Alig marad dallama, de végtelen a monotóniája.

Verseinek két alaprétege van: egyik a szűkszavú, komoly kijelentés, a másik a természeti képek emelkedettsége a megszemélyesítésben. Váltakozásukban hömpölyög, csapkod, nyugszik meg a mű. A prózai mondatokat beragyogják a metaforák, az életre keltett dolgok, a meghökkentő képzettársítások. Aki az apjáról azt írja:

Vadlibák
járjátok körbe
gyertyával az országot,
most meghal

leírhatja:

Elhagyatott, félreeső falvainkat
lassan a senki lakja.

Egyik balladából, másik hétköznapi beszédből való. Egyik föltételezi a másikat, hogy meglegyen a Serfőző-vers.

A Büntetlenül című kötetben egyetlen darab emelkedik gyönyörű énekké, olyanná, mintha lélek volna, amiről szólni nem lehet, csak mondogatni.

Mintha pirkadna,
a fáknál már az ég pirkadna.
Szállna a hajnal,
itt a fáknál szállna a hajnal.

Ablakom nyitnám,
ablakom négy égtájba nyitnám.
Lassan virradna,
kedvem az égig fölvirradna.

Ha Serfőző, mert vágyik rá, rímelne, s ilyen tiszta-gyönyörű dalban többször írna, hiszen ebből látszik, mekkora tehetsége van hozzá, nagyobb hatású költő lehetne. Persze ez a megért, transzponált vers talán csak akkor jöhet létre, ha jogot nyer a többiek között, ha már a többiek megteremtek.

A népdalokra gondolok és Jeszenyinre, ahogy ének kerekedett az élet elviselhetőségéért, ahogy a fájdalom bánattá oldódott, s szivárványa lett a vers a nehéz szavaknak. Serfőző könyvében alig enged a dalnak, de láthatóan nem idegen tőle. Inkább a parancs köti: „Írtam azokért, akikért, hogy könnyebb legyen elviselni a terheket, ne hallgasson el a szó". Lehetne Jeszenyin rokona is. Ugyanaz a tapintatlan, jobbra törekvő változás Jeszenyin Oroszországában. „Én vagyok a falu utolsó költője – – – Az óra hördül nemsokára, rekedten mondja hogy: betelt." Jeszenyin a pusztuló faluban magát látja, végül is mindig magáról beszél. „Dalaimban egy vagyok veled;" Falusi fiú, természeti lény; a táj, a falu párhuzamában, ellentétében ég el, emlékeivel enyhíti seblázát:

Újra melegszem az otthoni padkán,
lenn a bakancs és lenn a bekecs,
régi remény lobog életem útján,
újra gyerek vagyok, ugrifüles.

Serfőzőnél:

Félreesőn, szélein e hazának,
vidékek zugaiban,
legaljában halódnak,
csöndesülnek el öregeikkel
a megüresedő,
jövőből kitagadott falvak.

Nem enyhülni megy haza és nem lel semmi enyhületre valót. Alig találni magyar költőt, akit ennyire betöltene, már-már rabbá tenne szociális lekötelezettsége. Buda Ferenchez, Ratkó Józsefhez hasonlíthatom, de azt hiszem, náluk a költészet felől teremtődik a közösségi, Serfőző közösségiben szorongó lelkiismerete fordul a vers felé.

A Hegyekre kiállva a kötet legnagyobb formátumú darabja. Valójában leánykérés, szerelmes hívás, csalogató, de az egész magyar költészetben hozzá hasonlót nem ismerek. Talán az amerikás népdalokban fedezhetném föl néhány hajszálerét. A költő lehetne akár századeleji amerikás magyar, mert otthagyta azt a falut, amelyik nem adott neki jövőt. Amonnan inkább hazavágynak a „nevijorki" kikötőből az „ókantriba", pénzük nem elég hajóra, párjuk nem utazik hozzájuk.

Elment az én rózsám idegen országba.
Levelében írja: menjek el utána.
Nem megyek, nem megyek én Amerikába,
Elment az én rózsám idegen országba.

Serfőző nincs Amerikában, ő egy falusi fiú a városban, de élete éppolyan távoli, mintha az Atlanti-óceán hánykolódna közbül. Megmaradhatott volna a szerelmi érzelmek vonalában, dalolhatott volna. Ő a páros kiszakadás négytételű, nyelvet szakogató, az egész parasztvilágot tépő művet komponált meg a leánykérés óhajtó fordulataival. Nyelvi fortéllyal tuszkoltatja ki szerelmesét falusi életéből, éppen a menyasszony-búcsúztatók ellentétével. Itt nem lehet semmi sóhajos búcsúzás apától, anyától, leánypajtásaitól, attól a világtól, itt minden küldi a lányt: madarak, bokrok, kacsák, mosóteknő, macska, nagyszarvú eke, puli, vasvilla, szalmáskosár, törekboglya, fészerlakó szerszámok: lapát, kereblye, ásó – megéled, indul, kérdez.

Ha nem jössz ki,
megmondani,
hová készülsz közülük,
majd ők kihoznak
a szelektől oldalra
elfordult házból.

Meg kell értened
a végével dobbantó karóval is,
hozzám jössz el.

– – – – – – – –

Mint a rüh,
szégyen lenne nekünk
a faluk, dűlők menti munka,
mert megalázták,
röstelli azt is,
hogy van.

S mondja tovább; „Nincs miért marasztalnod magad", hiszen nem akarod már hallani a nyögő lőcsök, rudak, szerszámnyelek fáradt felnyögését, „Halottaikat sem akarod temetni." A leánykérő ígérni szokott, elmondja, mi vár a lányra, a valóságot fölcsokrozza, mintha pántlikát kötne a kapanyélre. Itt semmi szép ígéret, mintha még annál is rosszabb lenne, ahonnan elhívja a párját: hajrá-munka ingázó sorsúak között, együtt a barakk- és albérletlakókkal, a városi falusiakkal teljes hontalanságban. S milyen lélekismeretre való telitalálat az az esendő, már-már alig hallható kiszólás: „Mégsem panaszkodhatok, hisz járdán megyek, nem dűlőn!"

Hárommillió városba költözött falusiról és falusiért szól így a költő. Nem a szerelem hangján írja meg, mégis szerelmes verset teremt a férfi–nő nyomorúságos egymásrautaltságában. Gyere, mert rossz nekem itt, neked is ott nélkülem! Minden sora mondja, hogy egymás nélkül nem lehet élni.

Semmi kétség Serfőző Simon személyessége iránt, nemcsak mert a verset feleségének ajánlja, bizonyítják a főnevek, jelzők, fordulatok, igék, hiszen olyan pontosak, átlelkesítettek, amilyeneket csak az tud írni, aki azokkal történt meg; aki a szerszámokat fészerlakóknak nevezi, akinél a bokrok kiskabátban iszkolnak; az ismeri a paraszti világot, aki a gyár mögötti szemétben úgy kapar, mint a csirke, az megélte a faluról városba menekülők sorsát. Ezektől a pici stílusjegyektől igazolódik a költő eddigi életműve versben, prózában, drámában egyaránt. Hiteles, hallgatni kell rá.

Javára dolgozzam,
lássa hasznom,
aki ide tartozom,
mint mások máshová,
s idevalósi vagyok hazám,
s szülőföldem jogán.

Verseket növel a hiány. A paraszt-szegénységből indít, ahol „gondoktől ködölt mindig a láthatár-perem." Ez az otthon-jog adja költészete egész mozgását, világképét, így mondja ki az igazat. De miért kell bizonyítani itthoniságát? Ha túlnézünk a költőn, mért nem érezheti otthon magát a paraszt? A könyv első ciklusa mért bizonygatja: Ide tartozom. Ha megfogalmazza az otthontalanság múltidejét, mintha jelenidőben tenné, mintha bújdosó kuruc mormogna maga elé. Nem meglazultak, inkább széttépettek a kapcsolatok, vagy mintha testrészük szakadt volna ki.

Hazámból kivülrekedtek
tájak, országrészek.

– – – – – – – –

Visszahőköltetett nép vagyunk.

– – – – – – – –

még mindig
a múltból hozzánk öntögetett szemetet
taligázzuk történelmünk kertaljába.

– – – – – – – –

De a vétkesek nem mi vagyunk.

Az „idevalósi vagyok hazám, s szülőföldem jogán" dacos kijelentésére így következtet a történelemmel, a bukott félútú forradalmakkal, követelve a beteljesedést, hogy „e fáradt homályú, önállótlan létű hazában" sorsát a nép végre maga intézze, „a múlt magas szeméthalma mögött" ne legyen a nép leghátul. Mert még mindig ott, hiszen amikor ebben a történelmi gondokkal zsúfolt ciklusban jelenidőbe vált át a Nekünk kell pártolni című verssel, pocsolya-strandot, gond-szérűt, bérház-pusztákat emleget, s embereket, akik „gőgjeik lobogóival csak dicsekedni jönnek. Csak lenézni a messze elszóródott tájakról lassan szárnyra kapó népet."

Amely még ma is,
magát nem sokra becsüli,
oly sokszor leszólták.
Még bárki rákiabálhat.
Nekünk kell pártolni,
meg ne alázzák.

Nagyon nehéz a dolga annak a magyar költőnek, aki ennyire fölosztja szívét a múlt és a jelen között, s lelki-testi táplálóknak hiszi a verset. Mert tudja, az igazat kell írni, nemcsak a valódit, a jövőtudat nélkül bizonytalanná válhat. Serfőző lírája is a jövő hitétől szárnyalhatna tiszta egyértelműséggel. Akit ennyire megtanított az idő gyanakodni, nem enged olcsó hiteknek. Akinek idegei „már azt megérzik, hogy egy madár berepül a zországba", elviselhetetlen érzékenységét a szociális gondok okos, emberséges oldásával lehetne könnyíteni. Nehéz a dolga, mert teljes világképe ellentétében éppen az a szétzilált világképű nép szóródik szét, akiért tehetségét áldozza: kollektív akaratával szemben a magánérdekű egyedek halmaza. Úgy tűnik, csak a korszerűtlen szegénység megtartó erejében bízhat, várhatja a jövőt, mint a Ha jönne című csupa-kérdő, csupa-remény, csupa-kétség versében.

Fölismerném-e a jövőt,
messziről megpillantván,
ha jönne az évek
erre kanyargó árokpartján?

Vagy mint ha a porpiszkos tájon
valaki idegen járna,
közönnyel épp csak ránéznék,
mint frontról megjött apámra?

Hisz nekem csak egy katona állt
akkor a házban.
Hogy higgyem el: őt vártuk,
amikor még sose láttam?

E költemény az ellentétes érzelmek egyensúlyának tökélye. Serfőző Simon egész költészetét egyberagyogtató desztillátum, s még több is annyival, amennyire a költő jövőjét, megújulását hiszem benne. *(Magvető Kiadó)*

Lengyel Péter

RONDÓ

Minden érkező nemzedéknek meg kell vívnia a maga harcát: tudomásulvételéért, személyességéért, önállóságáért, érvényesüléséért. A harc nem mentes csatározásoktól sem, adott-kapott sebektől, hisz az új már egyszerűen a jelenlétével is irritálja a „régit". S az élet paradox logikája: a majdan szentté avatandók, kanonizálandók is lázadóként vagy legalábbis újítóként kezdik pályájukat. A történelem példák sokaságával igazolja a társadalmilag kiosztott szerepek ilyen színváltozását, metamorfózisát, ill. azt, hogy a belenövés — igaz kevesebb véráldozattal, temetetlen halottal jár — olykor túlzottan hosszú folyamat, s a fegyverek közben kopnak, rozsdásodnak.

A modern magyar prózát olvasva egyre inkább úgy tűnik, nemcsak a téma- és hősválasztással, „szemlélődésükkel" (vagy állásfoglalásukkal) különböznek ún. fiatal íróink az elődöktől s a hagyományoktól. Mintha *új műeszmény* körvonalazódna — a leképzési formák, az alkotások legalábbis ezt sejtetik.

A polgári regényt az élet teljességének megélhetetlensége, az „értelem élet-immanenciájának" (Lukács György) hiánya szülte hajdan, s az emberi lét mozgásterének újabb beszűkülése előidézte e regényforma bomlását is. Mai prózánk örvénylő (olykor fecsegő) felszíne alatt is kimutathatók a meghatározó erők. Történelmünk legújabb szakaszának emberi sorsokat formáló és elemésztő viharai, majd szélcsendje, mint gyerekként s diákként átélt történeti-társadalmi idő s tapasztalat indította pályáján az új nemzedéket. Ezt az alapélményt motiválták aztán a beérkezés, beilleszkedés nehézségei, a megváltozott, bonyolultabbá vált társadalmi, emberi viszonyok. Innét a teljes élet utáni vágy, a lehetséges harmónia önkínzó keresése (vagy pusztító hiánya), de innét származtathatjuk a lehetetlen, a széttöredezettség tudomásulvételét, olykor abszolutizálását. A Történet ezért nem áll össze, a felismert történések csak részleteket (és néha szándékoltan részletigazságokat) rögzítenek. A megismerhetőség eszköze és gyakran világa is a szubjektivizált én, amely kiszűr, kiválaszt, felnagyít. A kiemelt Pillanat így kap aztán különös színezetet, jelentőséget, a felidézett élmény ezért ismétlődik motivisztikusan. A részletek tapasztalt önállósodása maga után vonja az elrendezettségbe vetett hit megrendülését, ez pedig — olykor — a világ ironikus vagy mindent megkérdőjelező szemléletét. A *Nemzedék* világképe, műveszménye láthatóan egyetlen — a teljes élet kaotikusságában fixnek tűnő — vonatkozási pont köré szerveződik: ez pedig a *nemzedéki identitás*. Mindez természetesen nem jelenti a látótér behatároltságát, a lét egyéb vonatkozási pontjaival való számvetés elmulasztását, ám mindenképp más látványrétegződést, sajátos színszűrőket, optikakezelést feltételez és — mint az a művekből látható — eredményez.

Lengyel Péter a Nemzedék egyik reprezentánsa. Eddigi művei szinte dokumentálják e generáció domináns élményeit és kérdésfeltevéseit. A *Cseréptörés*ben az apa után nyomoz, s közben rekonstruálja a történteket (a történelmet). A *Mellékszereplők* a fiúk sorsáról szól. A mai harmincasokról, akik már kimaradtak a történelemformálás lehe-

tőségéből, s akiknek a mellékszereplőség státusa jutott csak. Új kötetének *(Rondó)* novellái akár biográfiai jegyzetként is szolgálhatnak korábbi hőseinek élettörténetéhez, hisz az elmondott események íve átfogja az 1951-től napjainkig eltelt időszakot. (Sőt, a kötetzáró sci-fi már a — remélhetőleg csak képzeletbeli — jövőben játszódik, amikor titkolni kell, ha valakinek könyve, golyóstolla van, s bűn a gondolkodás — mint Truffaut híres filmjében —, továbbá mindaz, ami a biológiai létezést emberivé avatja.) Az utóbbi negyedszázad magyar valóságából kimetszett apró történetek zártak, önálló egészek, ám a kötetben elfoglalt helyük nem változtatható. A novellák rendjét ugyanis az idő folytonossága szabályozza — erre már a kötetkezdő mutató is figyelmeztet —, s a láncszerű kapcsolódás eredményeként a történeti idő mellett felépül a személyes lét ideje is: az érzékeléstől az eszmélés rövidebb periódusán át az eszméletig tartó ív.

Az idő — amely valószínűleg a XX. századi ember egyik legkatartikusabb élménye — a modern epika interpretációjában jelentkezik Lengyel Péter korábbi műveiben is. (A *Mellékszereplők* szerkezete is erre épül.) A történeti idő és a személyes dialektikus kapcsolata megbomlik, s az egyén életében fontos szerepet játszó pillanatok, fragmentumok elhomályosítják a történetet. E szemlélet vetülete az a tény, hogy a *Rondó* novellái nem vagy alig köthetők a lezajlott társadalmi, történeti eseményekhez. Az ötvenes évek világát pl. nem a köztudatban is meglévő és nyilvánvalóan ehhez az intervallumhoz tartozó tárgyi-történeti valóság jelzi. *A túlsó oldalon* című novellában nincs jelentősége annak, hogy a történelmi háttér a torzulások ideje, a kisipar drasztikus felszámolása. Ez legfeljebb a datálhatóságot biztosítja. A novella világát betölti a gyermeki szemlélet: a város felfedezése, a bliccelés élménye. A csőnadrág, s a ma már tán értelmét vesztett jampec szó, mint relikvia, bizonyos értelemben korjelző értékű egy másik történetben *(A tizennyolcason)*. Ám ebben a — különösen atmoszferikus — novellában is az egyéni lét eseményei nyomulnak elő: a felszabadultság, a rock and roll extázisa, a nőiséggel való találkozás — s mint képek rögzülnek, a tudat tárgyias képei. 1956 is csak jelzésszerűen, mintegy már következményeként, az október végi viharos napokban végleg útra indulók történetében van jelen. A tettvágy, a sikertelen élet minden keserűsége ösztönzi őrült száguldásra a *Citroen DS 19* című novella két szereplőjét. A valaha Pesten olvasott szovjet háborús regény s a franciaországi hontalanság egyaránt motiválja a kitörést, a túlszabályozott élet megvetését.

Tárgymutatóval kezdődik a kötet, szinte kínos precízitással feltüntetve: hányadik oldalon olvasható egy-egy részcselekmény, megállapítás vagy akár egy kötőszó. A novellák művésziségét hordozó elemek békésen megférnek tehát a jelentéktelenségekkel, semmitmondó banalitásokkal — mint egy leltárban. S valóban, a szerző nem tesz mást, mint regisztrál: mi az, ami van. Így tárul fel a valóság egésze — a szemlélődésben. És később a novellák hősei is ezt teszik: érzékelnek, szemlélnek, visszaemlékeznek, analizálnak. (Talán ez a hangsúlyozottan szubjektív szemlélet magyarázza a történeti idő és a személyes fentiekben elemzett sajátos kapcsolatát is.) A *szemlélt valóság* annak az írói magatartásnak jegyében fogan(hat), amely a Mester előtt tisztelgő tanulmányból (is) körvonalazódik *(Adósság)*. Ottlik szavait idézi: *„Visszatérni a belső jellemzéshez! A tiszta művészi módszerekhez, a személytelen, tárgyias, realisztikus ábrázoláshoz, a flaubert-i impassibilite-n túlmenő közbe-nem-szóláshoz (sőt a kalandhoz, a meséhez, a puszta cselekményhez)."*

Témájában különbözik, megformáltságában pedig kiemelkedik a kötet darabjai közül a címadó *Rondó*. Úgy hisszük, nem felesleges kissé részletesebben szólni róla. Az elbeszélő mód személyességének és személytelen tárgyiasságának váltakozásából, a cselekményidő linearitásának megszüntetéséből mint művészi eszközegyüttesből sajátos és érdekes írás keletkezik. Alapjában szokványos történet, szinte az epikum hőskorából: egy tengerész meséli kalandjait. Szó van itt bicskázásról, kikötőkről, nőkről, viharról, azaz minden kellék együtt van, ami egy fiktív, szórakoztató sztorihoz kell. A *Rondó* azonban nem erről szól. Még csak nem is arról a háborús történetről, amely jellemeinek megformáltságával, tragikumával már nyilvánvalóan magasabb szintjét jelenti a *mesemondás lehetőségének*. Az elbeszélés (vagy műhelytanulmány?) az önértelmezés meghökkentő gesztusával indul. El kell valamit mondani: hogyan kellett volna elmon-

danom azt, amit most elmondok. A látszólagos ellentmondás keltette intellektuális feszültséget továbbnöveli az írás lényegi funkcióját megkérdőjelező aggodalom is (mint a Mester híres regényében): „A műfajjal van bajom. Ha levelet írok neked, az mi a fenétől tartozna a közönségre? De ha nem tartozik mindenkire, akkor nem is elég fontos ahhoz, hogy megírjam neked." Miközben különböző vélemények, ars poeticák szembesülnek — a dokumentarizmus nagyképűségéről, a topografikus módszer mellébeszéléséről stb. — nyilvánvalóvá lesz, nem a *mit* a fontos, hanem a *hogyan*. A *Rondó* azonban nem esztétikai vitairat, hanem „szabályos" szépirodalmi mű, amelynek szövege — részben — a különböző értelmezési lehetőségekből épül. Értelmezési módot jelent az is, ahogy a szerzői jelenlét olykor beleolvad a történetbe, olykor hangsúlyozottan kiválik abból. A felülemelkedés persze nem a klasszikus írói szerep, a mindentudás pozícióját jelenti, hanem a távolságtartás gesztusát: a történet történetként, a szöveg szövegként való kezelését. A szerző olykor átveszi a szót (pl. „Józsikám a saját borából tölt a Késnek, s felé emeli a poharát"), és mint a történet ismerője folytatja, máskor mint hallgató írja le benyomásait: „Ahogy Józsikám itten félreérthetetlenül rühelli az egész históriát és mégis legyőzhetetlen kényszer űzi, hogy mindent parányi részletességgel meséljen el a szakállasról...". A szakállas geneziselméletét pedig nyilvánvalóan ő tolmácsolja, hisz jelzi, a részeg matróz erre nem képes. Ezek a történet folytonosságában holt időt jelentő, de a szerzői reflexiókat tartalmazó szakaszok nem az írói önkény szimbólumai. Úgy tűnik, annak a jelrendszernek részét képezik, amely a *Rondó*ban a *teljes életet* metaforizálja. Ahogy az egymásra épülő történetszintek, a különböző szövegek, s ahogy a szubjektíve megélt élet és annak objektív(nek látszó) értelmezése is.

Lengyel Péter eddigi munkáit olvasva régen megbizonyosodhattunk róla: nemcsak nemzedékének — e lassan társadalomformáló szerephez jutó korosztálynak — kitűnő ismerője, hanem a Nemzedéknek is egyik jelentős, szuverén művészegyénisége. A *Rondó* — mindenekelőtt a címadó írással — újra csak meggyőzhet erről. *(Szépirodalmi, 1982.)*

N. HORVÁTH BÉLA

Berkovits György:

MONDTA GABES – MAGYARÁZTA GY. BENCE

Az utóbbi évek legjobb szociográfiája Berkovits Györgyé. László-Bencsik Sándor Történelem alulnézetben és Moldova György Akit a mozdony füstje megcsapott... — című munkáit követően ez az a könyv, amelyik ismét igazolja: a műfaj megújítható és lehetőségei határtalanok. Tudom, nem szokás már az első mondatban jelezni a mindent eldöntő minősítést, ám a kivétel megérdemelt: több szót érdemel a tartalmat hallatlanul fölerősítő formai bravúr és az a gondolatgazdagság, amely Berkovits kötetét a legkitűnőbbek közé sorolja.

A fülszövegből idézek: „A szociográfiai, szociológiai tanulmányairól ismert szerző ezúttal regénnyel jelentkezik. Természetesen nem tagadja meg önmagát: regénye rendhagyó tartalmában, s formájában is." A fenti sorokkal kapcsolatban a vitatnivalóm csupán annyi, hogy a könyv — szerintem — szociográfia a javából, mivel egy mű attól még nem lesz regény, ha szereplőinek neve fiktív. Igaz, Berkovitsnak sikerült egy olyan sajátos megjelenítési eszközt találnia, amely egyszerre tette lehetővé számára a kint-bent létet, a műfaj számára pedig azt, hogy kiverje korábbi tartományának jelzőoszlopait. Ez a bűvészmutatvány sokszor drámai szituációt teremt anélkül, hogy bármi is történne, elénk állít két embert, kikről csak az egymással folytatott dialógus rajzol képet és felfedeztet velünk két világot, mely voltaképpen egy világ csupán — az ország — két sorsvonalon, nézőponton átszűrve. Pedig maga az alapötlet mennyire didaktikus! Csaknem háromszáz oldalon az összes új bekezdés „mondta Gabes"-sal, vagy „magyarázta Gy. Bencé"-vel kezdődik: a kötetbe való belelapozás elrettentő, éppen ezért szigorúan tilos! Tudniillik a párbeszéd sem szokványos kérdezz-felelek, még csak nem is két párhuzamosan futó monológ, hanem szinte meghatározhatatlan vallomásfolyam, amelyet egy nyílt eszű munkásfiú szavai indikálnak és egy fiatal szociológus mondatai értelmeznek, kiegészítenek — szembeállítják saját életével, véleményével, mások

megnyilatkozásaival. A bűvészmutatványból szociográfiai varázslat lesz.

Természetesen maga a dialógus is fikció. Ám a kötet szerzőjének sincs szándékában ránk erőltetnie a párbeszéd itt és most jellegének *művi* hitelét, ehelyett a mondatok *természetes hitelére* összpontosít. És a szavak olyannyira a helyükön vannak, hogy az olvasót már nem zavarja a sok „mondta", „magyarázta", hanem leköti a dialógus sugározta atmoszféra, amely egyszerre ébreszt folyamatos kíváncsiságot és szembesít önmagunk tapasztalásaival, ítélet-előítélet batyujával. A múlt a jelennel ötvöződik: a hajdan vívmánynak minősített kudarcok a ma kudarcokkal terhes vívmányaival; a torzulások a torzításokkal; a tudományoskodó frázisok a frázisok tudományával; az élet számai, számos élettel. Idézetek feleselnek sorsokkal, objektív adatok szubjektív benyomásokkal, a kor kóresetei apróknak tetsző sztorikkal, melyek a két ember szavai közé ágyazva válnak mégis jelentősekké.

Kulcsár Gábor szakmunkás — egy rendeletnek köszönhetően — egyetemre *járhat*. Kiválasztásának esetlegessége életének megannyi véletlenje közé iktatható. Gy. Bence máshonnan indult és máshová érkezett: ő egyetemre *akart* járni. Mégis éveik egyazon történelmi periódust ölelnek fel — ahogy szüleiké, nagyszüleiké is. A máshogyan megélt események egyszerre két tükröt tartanak az ország közelmúltja elé. Ám a tükröket megsokszorozza Berkovits, hiszen Gy. Bencével látszólag szeszélyesen idéztet újságcikkeket, nyilatkozatokat, statisztikákat, mondatokat rádiós vitaműsorokból és tudományos értékű tanulmányokból, citáltat vele klasszikus aforizmákat (Taine, La Bruyere, Anatole France, Chateaubriand, La Rochefoucauld) és bugyuta slágerszövegeket, citáltatja Ádler Zsiga kesergését és Cassius Clay orvosi anamnézisét, szóval a tartalom szempontjából teljesen közömbösnek tetsző dolgokat. Mégis: Gy. Bence hol szenvtelen, hol irónikus-önironikus, hol pedig cinikus tolmácsolásában — a szociológus ilyenkor narrátor-szerepet vállal — az extrém esetek, kijelentések objektív történelmi tablóvá állnak össze és hátteréül szolgálnak a két ember sorsának, életének. Gy. Bence azonban nemcsak narrátor: felkeresi Gabes valamennyi rokonát, barátját, ismerősét, szinte mindenkit, akinek köze volt, köze van hőséhez — az így összeszedett nyilatkozatok és az arra reagáló mondatok különös folyamaton viszik keresztül az olvasót. A főszereplő lassan kinő a modellneműségből és átadja helyét a hús-vér embernek, már-már magunk előtt látjuk Gabest, anélkül, hogy a szerző egyetlen szóval is jellemezné. De gyakran a szociológus is kilép feladatköréből és a maga élményeivel, tapasztalataival szembesíti Kulcsár Gáborét. És ebből a furcsa elegyből egy fénytörésekkel teli — rendhagyó — társadalomrajz bukkan elő: olyan, amilyennek a két ember átélte, látja és mások által láttatja hazánk utóbbi évtizedeit. A fénytörés persze itt-ott torzít, ám sohasem hamisan, mivel csupán a nyilatkozók szemszögéből látszik így a történelem. S ha számukra így látszik, akkor így is hagytak nyomot bennük az események. És ha így hagytak nyomot bennük, így alakítottak sorsukon: akkor nézőpontjukat tiszteletben kell tartanunk, sőt, mi több, érdemesek figyelmünkre is.

Ezért remekbeszabott szociográfia Berkovits Györgyé. Nem guggol le az alaptéma mellé, miszerint hasznos vagy elhamarkodott intézkedés volt-e fiatal szakmunkásokat a gép mellől egyenesen az egyetemi padba ültetni — a kötetben ennél jóval többről esik szó úgy, hogy közben a határozatból fakadó megannyi ellentmondás sem marad árnyékban. Nyilvánvaló, ha csak a rendelet hatásmechanizmusát vizsgálta volna a szerző — mint ahogy azt néhány tanulmányában megtette –, szokvány-szociográfiát olvashatnánk tőle. A társadalomismeret, az olvasottság egy ötlet segítségével katapultáltatja őt a szisztematikusan összegyűjtött anyag feldolgozásának új formájáig – az új forma pedig vázául szolgál a műfaj eddigi korlátait kitágító tartalomnak.

Észrevesszük, hogy az egyedi már korántsem rendkívüli, a szubjektív példák objektivizálódnak és fokozatosan általánosíthatókká válnak. Írjak hát a könyv — szerintem — egyetlen hibájáról, arról, hogy Gy. Bence néha maga is az információlavina áldozata lesz: egy-egy gondolat láncreakciója mesterkélt, erőltetett? Ilyen jelentős műnél ez említést sem érdemel. Talán — remélem sor kerül rá — a második kiadás előtt működni kezd nemcsak a szociográfus, hanem a szerkesztő ceruzája is.

TAMÁS ERVIN

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Búcsú Illyés Gyulától

CSORBA GYŐZŐ: „. . . a halálnak sincs fegyvere" *(Illyés Gyula halálára)* 385

BÉLÁDI MIKLÓS: Világosság legyen a szavakban, gondolatokban *(Búcsú Illyés Gyulától)* 387

BÁLINT ENDRE: Halál és halhatatlanság (rajz) 390

*

KEMENCZKY JUDIT verse 391

CSAJKA GÁBOR CYPRIAN: Rejtelmek és zengések *(Kemenczky Judit: Sorsminta)* 393

ERŐS ZSUZSA versei 396

FILIP TAMÁS versei 397

ESTERHÁZY PÉTER: Egy Pobjeda hátsó ülésén *(fejezet a Kis Magyar Pornográfia c. könyvből,* II. rész) 399

UTASSY JÓZSEF verse 404

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: Ördögcsecs és sátántangó (regényrészlet, II.) 405

HARAMZA LÁSZLÓ versei 412

MÁRVÁNYI PÉTER versei 413

ALBERT GÁBOR: Emelt fővel (szociográfia, I. rész) 415

TATAY SÁNDOR: Bakony *(Emlékek és találkozások,* XVIII.) 424

*

NÉMETH LAJOS: A Csontváry-mű: megismerési és létmodell 431

TARJÁN TAMÁS: Ez a föld, melyen annyiszor *(filmlevél)* 434

KOLTAI TAMÁS: Fejük fölött Zeppelin *(A Kasimir és Karoline Kaposváron)* 442

1983 MÁJUS

Történelmi figyelő

HELYÜNK EURÓPÁBAN *(Hanák Péter, Lackó Miklós és Szűcs Jenő beszélgetése)* 445

HANÁK PÉTER: A lezáratlan per *(A zsidóság asszimilációja a Monarchiában)* 450

*

KENYERES ZOLTÁN: Csöngétől Pécsig *(Weöres Sándor pályakezdése,* III. rész) 462

BORI IMRE: Jugoszláviai szemle 469

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Kézikönyv a határon túli magyar irodalomról *(A magyar irodalom története 1945–1975. IV.)* 473

KÉPEK

KELLE SÁNDOR rajzai 398, 411, 414, 423, 433, 441, 468

12—, Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
83-1340 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

ILLYÉS GYULA
1902–1983

Néhány hónapja nyolcvanadik születésnapját ünnepeltük: együtt az országgal, szétszórt magyarsággal; s külön, a szűkebb haza köszöntéseképp. Közénk, a hívásra, akkor el nem jöhetett, de üzent Pécsre is, Baranyába: ha kinyílik a tavasz, reméli, újra itt lehet.

Többé mégsem láthattuk körünkben, a Kiegyezés *április 8-i bemutatóján sem. Helyette riadt, aggódó, reménykedő kórházi hírek érkeztek, majd egy hét múltán a fellebbezhetetlen, a végleges, a gyászos: Illyés Gyula meghalt.*

Hat éve írtuk: „Már tegnap, tegnapelőtt is biztos volt a mérleg: Illyés Gyula győzelmes életű. Úgy láttuk már korábban is: goethei, tolsztoji az életútja; megadatott neki a teljes emberi lét végigélése; világirodalomba emelkedő, egyetemes az életműve."

Városunkhoz s e szűkebb tájhoz nem a szülőhely vonzása közelítette őt, de ifjúságába visszanyúló magas érdekek. Mélyre gyökerezők, sorskérdésekhez kapcsolódók. Idézünk csak három régi „találkozást".

Tizennyolc évesen, nagy remények leveretésekor nyugat felé utazva – megírta többször – felénk tekintve látott a reménytelenből felcsillanó kicsiny esélyt: talán nincs veszve minden, a forradalom visszanyerhető, a szétszóródás elkerülhető.

Ötven éve a Janus Pannonius Társaság meghívására érkezik, felolvasóülésre. Várkonyi Nándorral, körével és Fülep Lajossal barátkozik. Fülep a zengővárkonyi parókián is vendégül látja, ő lesz számára az „Eligazító"; egy országrész gazdasági, szellemi, morális bomlásának feltárásával a nép pusztulásának iszonyú esélyére nyitja szemét . . .

1946 májusában „a demokrácia kultúrnapjai" mozgalom zászlóbontó ünnepségén járt itt, többek között Keresztury Dezső, Kodály Zoltán, Kassák Lajos és Weöres Sándor társaságában. Erről így emlékezett: „A modern művészetről olyan baráti beszélgetés folyt és olyan reményteli, hogy azt hittük, valóban felfrissülés, új szellem kezdődik Magyarországon, és kapcsolódik ide éppen a demokratikus áramokkal."

Három jelkép-erejű régi találkozás – és később annyi még, feledhetetlen, a hatvanas, hetvenes években. Művek szép sora a pécsi színházban, rendszeresen folyóiratunkban, utazások Baranyában, séták Pécsett, s „eligazító", jó beszélgetések a szerkesztőségben . . .

Fülep Lajosra, Zengővárkonyra emlékezve írta: „A jóakaratú gesztenyék alatt úgy voltam Anteusz, hogy minden alkalommal európai csúcson kaptam ülőhelyet." Mi Illyés Gyulára emlékezünk így, ha mellette lehettünk.

Most búcsúzunk Illyés Gyulától – amitől belőle búcsúzni kell s lehet. Hogy tisztábban őrizhessük és felmutathassuk mindazt, amit ránk hagyott: élete Példáját és élete Művét. Ami ellen a halálnak sincs fegyvere. Ami ronthatatlanul a miénk és a jövőé.

CSORBA GYŐZŐ

„...a halálnak sincs fegyvere"

Illyés Gyula halálára

„És ellene
a halálnak sincs fegyvere"
– Félève csak
hogy e szavak...

Köszöntve mégpedig
dús nyolcvan éveit –
s most mint zavart
rossz jós ki csalt

szégyenkezem
hogy hát igen:
hogy mégis rátalált
lám a halál

Ő már vízszintesen
az függőlegesen
(Ó a szép rendnek e
fordult derékszöge!)

Ő már vízszintesen –
Pedig sosem
vállalt ilyen esett
test- s lélek-helyzetet

hogy el kell tűrnie
hogy csak tesznek *vele*
és ő semmit se tesz
– félelmetes!

– Bárhogy történhetett
mégsem lehet
szenvedő ige alanya
Illyés Gyula

Ami most szenvedő
az már nem ő
az csak egy elhagyott
lak melyben nap lakott

s e nap most fölrepült
és a zenitre ült
és eztán fenn ragyog
mint az örök nap ott

Am minthogy földi volt
bút bajt nyomort
tapasztalatból ismer ő
de el nem ismer ő:

figyel nagyon
az égi vándorutakon
és mindenütt
mindenhová besüt

ahol
sötétség és hideg honol
vakul a szem
s a fog vacog keservesen

– S mi akkor ünneplő hommage
volt az ma vallomás
és mert akusztikája a
legvégső csönd maga:

most árad zeng tolul
győzelmi kórusul
hogy „ellene
a halálnak sincs fegyvere"

BÉLÁDI MIKLÓS

Világosság legyen a szavakban, gondolatokban

– Búcsú Illyés Gyulától –

Most, hogy bekövetkezett, amitől féltünk és szorongtunk, amit hiába tudtunk, mégsem akartunk elhinni, de amibe mégis bele kellett törődnünk, bár évről évre követeltük volna az újabb és újabb haladékot, – most, hogy Illyés Gyula elment közülünk, nem az irodalom, de az ország lett nélküle szegényebb. Az országnak illik őt gyászolnia, mint legnagyobb fiai egyikét. Szent meggyőződésem, nem tudjuk ma még felmérni a bennünket sújtó veszteséget, mint ahogy amíg a körünkben élt, azt nem becsültük mindig eléggé, hogy kortársai lehettünk. Németh László halálakor kellett először tudomásul vennünk, hogy egy nagy korszak a végéhez közeledik s azzal, hogy most a túlélő szellemi társ is lehunyta a szemét, az a korszak immár végképp lezárult. Sok esztendeje már, hogy Illyés Gyula egy személyben őrizte és tartotta fenn annak az időszaknak eszményét és irodalmi moralitását, amelynek megalapozásán, majd kiteljesítésén Ady és Babits, Móricz és Kosztolányi dolgozott. A második nemzedék néhány tagja úgy vitte tovább a példamutató elődök művét, ahogy az a tanítvány veszi át mesterétől a feladatok teljesítését, aki még az átadók életében egyenrangúan hozzájuk emelkedik. Illyést már fiatalon a legnagyobbak hívták meg a maguk körébe, megérezvén benne a méltó utódot. Részletkérdések körül forgó viták és más egyéb megfontolások sokáig, tán máig elfedték előttünk a nyilvánvaló tényt, hogy Illyés Gyula egyenes ágon volt Ady, Móricz, Babits örököse: azt, amit a Nyugat nagy nemzedéke a század első három, négy évtizedében megalkotott, annak ápolása, számon tartása, írói átörökítése rámaradt, gondozta is a hagyatékot hűséges sáfárként évtizedekig.

Gondolom, ezt az összekapcsolást akárhányan túlzásnak veszik, és az ilyenkor szokásos emelkedett fordulatok közé sorolják. Holott semmi más, igen egyszerű felismerés az alapja. Illyésről mindenki tudta és mondta, hogy korszakalkotó nagy író, itthon elhalmozták kitüntetéssel, életében elnyerte a klasszikus jelzőt (föl-

foghatatlanul csupán második hazája felejtette el azzal a rendjellel kitüntetni, melyet egyesegyedül *A francia irodalom kincsesháza* becsületes összeállításáért megérdemelt volna.) De ritkán esett egyjelentésű és messze hangzó szó arról, hogy valójában hová, melyik irányhoz tartozott és kiket folytatott; sajnálatos módon, gyakoribb volt a latolgatás, mérlegelés, sőt a méricskélés is műve körül. A népi írók csoportjából igen hamar kiszakadt azzal, hogy kimagaslott onnan, túlnőtt azon az irányon, bár az eszmei és emberi fegyverbarátságot soha nem tagadta meg az odatartozó írókkal. De belátható, kevés lenne, ha azt mondanánk róla, hogy népi író volt, amint hogy az sem lenne találó, ha nyugatosnak neveznénk, az meg teljes félreértés lenne, ha valami megmagyarázhatatlan indítékból a polgári radikálisokhoz sorolnánk. Majd most, hogy a hiányát egyre jobban érezzük s emlegetjük ragyogó eszét, hatalmas műveltségét, gúnyos iróniáját, megejtő humorát, ráébredünk tán arra is, hogy az 1945 utáni oly sok megpróbáltatást hozó időknek mégiscsak ő volt (neki kellett lennie) a nemzeti, az európai és az emberi érdekek legméltóbb íróképviselője.

A nemzeti eszme, a magyarságtudat, a magyar sorsszemlélet nem szakította el Európától és az általános emberi értékektől. Európát magyar szemmel, a magyarságot viszont európai szempontból nézte. Az ösztönös népiességtől a parlagi nacionalizmustól egyaránt távol állt, a soviniszták hőbörgéseiről megvetően nyilatkozott. Taszította a nép nevével visszaélő homály és dagály, büszke volt értelempártiságára, forradalmár múltjára, avantgarde indulására. A forradalmár nemzeti költő szerepkörét magas irodalmi és erkölcsi elvekkel kötötte össze. Teljesen kelet-közép-európai jelenség, ahogy szocialista forradalom, magyarság és nép ügye összeforrt nála, de az is, ahogy ezen az egységen belül az eszmei hangsúlyok az idők folyamán megváltoztak és áthelyeződtek. Első műveit a szocialista világforradalom messianizmusa fűtötte, emigrációból hazatérése után a magyar parasztság felemelése ügyének szentelte műveit, hogy azután a létében fenyegetett magyarság sorskérdései megvilágítására fordítsa erőit. Erős nemzeti érzése soha nem fajult sovinizmussá. Mindig hangoztatta, hogy eszmerendszere emberi, emberiességi elvek alapján áll: ebben vitte tovább Nyugat nagy szellemi vívmányát, Ady és társai örökségét. Ő is elmondhatta volna nem egyszer, amit Ady írt Gogához 1915-ben: „Egy nemzet, aki súlyos, shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjű nemzet . . . nyert ügyű."

Alakította gondolkodását, szellemi világát a francia irodalomtól kapott ösztönzése, a Párizsban töltött idő s mindaz, amit a francia kultúra és második anyanyelve élete végéig jelentett számára. Egyetlen más írónk sem forrt össze oly erősen a francia szellemmel, mint ő. Párizsban járta ki a szürrealizmus iskoláját, amely nemcsak az automatikus írásmód mámorával és önkívületével ajándékozta meg, ebben a körben tanulta meg legtöbbre becsülni az emberi szabadságjogokat is. Az otthonról hozott élmények 1848, Kossuth és a szabadságharcosok tiszteletét oltották bele s a diákfővel átélt forradalom, az e jellem- és eszmenevelő iskola, amelyről a *Beatrice apródjai* néhány felejthetetlen fejezete szól, a társadalom átalakításának gondolatát adta neki útravalóul.

Író volt, de több lett annál: az ország egyik szellemi vezetője, aki már életében legendává, szimbólummá nőtt. Szerepkörét bámulatos tehetséggel, nagy önfegyelemmel, nem kevés belső kínlódással, alkalmankénti megalkuvással és óriási hatást gyakorolva látta el. Felesleges és visszatetsző játszma lenne azt latolgatni, kinél volt nagyobb vagy kisebb; kit múlt felül és kivel szemben maradt alul. De azt aligha lehet elvitatni, hogy sokat, vagy tán a legtöbbet tette azért, hogy világosság legyen a szavakban, gondolatokban, fejekben. Kevés írónk van még egy, aki oly sok szellemi energiát áldozott volna az elmúlt negyven-ötven esztendőben a nemzeti kérdés helyes megvilágítására, mint ő. Az eszmék és a fogalmak tisztázásának szándéka vezette s az a törekvés, hogy előmozdítsa a nemzeti tudat helyes működését. Sűrűn leírta, hogy hamisan érvel, aki régebben meggyökeresedett szavak hajdani jelentéstartalmára hivatkozva, elveti őket s helyettük szociális és ideológiai fogalmakat ajánl, melyek állítólag pontosabban fejezik ki a mai idők nemzeti és nemzetiségi realitásait. Az olykor rémlátónak nevezett Illyésről akárhányszor kiderült, hogy valójában ő az, aki bizakodik a józan emberi ész felülkerekedésében, ő képviseli a belátást és a türelmet, s a valóságos helyzet alakulása rácáfol megértésről és reményről tanúskodó szavaira. Ezért volt óriási jelentősége annak, hogy legalább az eszmék síkján rendet csinált, lelkiekben és szellemiekben több nemzedéket fölvilágosított a helyes értelmiségi magatartás alapelveiről.

Mily sokan lehetnek ebben az országban, de határainkon kívül is, akik az ő műveinek, helyzetismertetéseinek és eszmefejtegetéseinek köszönhetik, hogy tudják, miképp kell belsőleg viselkedniök a legkényesebb helyzetben is. Amit Szabó Zoltán 1938-ban írt róla, azzal későbbi pályaszakaszait is találóan jellemezte: „Amit Illyés Gyula ért újabb írásaiban, nevezhetném írói szerepnek és szellemi

hagyománynak. Mondhatnám azt is, hogy a múltat érti és mondhatnám azt, hogy az örökkévaló szabadságharcot. De mondhatnám egész egyszerűen egy szóval azt, hogy a magyarságot érti."

Írói életművének a jelentősége világosan kirajzolódik előttünk, azzal a sokoldalúsággal együtt, amelyet munkája legfőbb tüneteként kell most már számon tartanunk. Minden műfajban dolgozott és mindegyikben alkotott remeket, említsünk meg legalább néhány címet közülük. Az *Ifjúság*ot, utánozhatatlan idilljével és derűjével, a *Puszták népé*t, a tárgy és a stílus roppant feszültségével, a *Fáklyaláng*ot történelmi pátoszával, a *Kézfogások* gondolati és élménylírai körképét, a *Dőlt vitorla* és *Fekete-fehér* című köteteiből a lét alapkérdéseit feszegető verseket, az *Itt élned kell* és az *Iránytűvel* pótolhatatlan felvilágosult esszéit, a *Beatrice apródjai*nak páratlan történelmi tapasztalattal zsúfolt fejezeteit. S idéznünk kellene mindig hazai okulásul szolgáló útirajzait és műfordításait, szakembereket megszégyenítő bőséggel publikált szövegválogatásait. Mint ahogy sok minden másban, e sokoldalúságban, a szellem egy személyben testet öltő pazarlásában sincs utóda. A gyász azért borít árnyékot egész irodalmunkra, mert helye szó szerint betöltetlen marad. Egyetlen ember sincs, aki örökébe léphetne és szerepkörét, akár kisebb tekintéllyel is, átvehetné tőle. Nélküle új időszámítás kezdődik irodalmunk történetében.

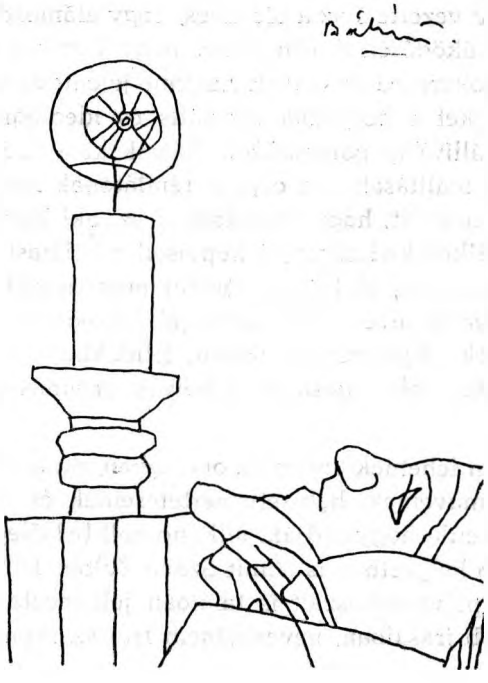

KEMENCZKY JUDIT

Kelet-nyugati tájkép

Beszélhetnék depresszióról is
a kedélyállapot beteges hullámzásáról
de nem teszem
egy esetleges amerikai
vagy keleti út
a valóságos élet megkísértésének reménye
nem kárpótolja az embert
a lelőtt
lenyilazott őslakókért
akik mindenütt az útszélen
temetve-temetetlenül hevernek
sárga és vörös
sapkáikon gazdag hímzés Ezüstszálak –
lélekútjai
nagy művészi összeszedettségre
valló munkák
Azokban a kolostorokban
és templomokban ahol vendégnek
láttam magam
tömegesen aludtak
otthontalanok csavargók száműzöttek
egy hatalmi rendszer
tehetetlen lázadói
de a vörös és sárga sapkákat
a templomfreskókon ugyanolyanra festették
ezer éve is
Csak mindig ült alatta
egy szent vagy megvilágosult
A szobrok arany lótuszleveleit később
a betolakodók letördelték
és az aranyfejű
szobrokat lenyakazták
A szeméttelep ezen a földrészen
csupa torzó csupa ragyogás
Így történt
az isteni párokkal is
akik sötétkéken egyesültek
a menny és föld jegyében
Ilyen romokkal a szívében
fejében

ilyen buldózerrel letarolt
köves földdel az agyában
az ember végül
maga is elnehezül
bár munkákat tervez versfordításokat
végigtanulmányoz ősi jegyzeteket
titkos tanításokat
de azután csak
a megőszült hajzatokat látja
a nagy magányos legelőket
jakcsordákat a homokviharban
és az óriás sziklavonulatokat
amint rendületlen nyugalommal
vagy közönnyel talán
Ha egy szikla esetében
lehet ilyesmiről szó
a sötét eseményeket
elviselik
kihordják
Egy természeti lény
áttetsző alakja a sziklán
felrajzolódik
lángokat hesseget maga körül
mintegy félrehajtva azokat
napkeltekor
és himnuszokkal köszönti
a Teremtőt
és annak teremtményeit
Én magam is ott szeretnék ülni.
Másrészt ez egy nyilvános
tárlat
vagy színjáték
A hegyek és a sivatag határán
vászonfestményeket állítottak ki
és mint a moziban
autók autóparkok
arany fordok lakkozott fekete jaguárok
suhannak a néma felületen
A vásznat
az ablakok helyén kivágták
egy napi munkabérért
lehet ITT
fényképezkedni
Az ösvény szélén
a sárga virágcsokor kinyílik
egy öreg zarándok kezében
Az öreg zarándok
csöndes vándorútra indul

CSAJKA GÁBOR CYPRIAN

REJTELMEK ÉS ZENGÉSEK

Kemenczky Judit: Sorsminta

Mióta haragszik az eszére az Ember, a „bölcs emberi rosszra", mely csak az övé? És mióta érzi az alkotó ember, hogy nem szabad legyőznie önnön létezését *se* (!), noha *mindenáron* meg kell mentenie méltóságának esélyét: az autentikus művet: valódiságában a megvalósulást? S hogyha a megvalósulás-folyamat tárgyideje (úgy is mint a létezés ritka becsű pillanata) kényszerű-mód elegyénül a par excellence eleventől, mégis, hogyan őrizheti meg azt, ami nála (: *aki* nála) mulandóbb és védtelenebb?

Talán a kérdőjel grafémáját festettük először a sziklafalra, mely azóta egyre vadabbul virít.

Belelapozok a könyvekbe, folyóiratokba, nézegetem sárguló jegyzeteimet. Értekezések az individuális/elit kultúra elnyomó funkciójáról, a művészet embertelenségéről, a „művészet kontra élet" dilemmájáról, az élet és a művészet határán kialakult kulturális jelenségformákról, a művészet meghaladásának esélyeiről (L. Durell-i és J. Beuys-i változatban) – és nincsenek igazán megnyugtató „válaszok".

Kemenczky Judit kiradírozta mandalájából a kérdőjeleket. Hol, mikor és hogyan? Pontosan nem tudhatjuk, mert nem ismerjük azokat a verseit, melyeket a hagyományos értékelvű, azazhogy hagyományos*an* (módon!) értékelvű kritika darálógépezetébe gyömöszölhetnénk, hogy „tetszetős megoldásokat" vagy „gyatraságokat", netán „fejlődést" vagy „elvértelenedést" konstatáljunk. Kemneczky ugyanis már az 1974-es *Ne mondj le semmiről* című antológiában is olyan színvonalú versekkel szerepelt – lehet őket szeretni, lehet nem szeretni –, amelyek csakis vele együtt „darálhatók le". Elkerülendő, kénytelenek vagyunk mellőzni az értékelő aktus recsegő segédmasinériáit, szűk keresztmetszetű pogácsaszaggatóit, s helyettük egész befogadói entitásunkat mozgósítani a kritikai reagálásban.

„Legfőbb törekvése, hogy irodalmon/művészeten túli, *folyamatos lét-érvényességre* tegyen szert, és globális szintaxist dolgozzon ki e lét-érvényesség közlésére" (kiemelés tőlem: Cs. G. C.) – írta Molnár Miklós néhány esztendeje Dobai Péter *Hanyatt* című verseskönyve *ürügyén* (!), mert úgy gondolom: *ez* minden autentikus művészet/megvalósulás genetikai alapadottsága, s e program tudatos/ösztönös megvalósítása Kemenczky Judit költészete is.

Második kötete, a *Sorsminta*, akár az előző (A Vesztő; Szépirodalmi, 1979), kivételes hatású, magával ragadó, és tegyük hozzá, nem könnyű olvasmány. A két könyvet igazából csak az idő és a borítókötés választja szét, hiszen a versek ugyanannak az életáramlásnak az állandósulásai. Bővülő, de zárt alakzat ez, mint egy születő naprendszer bolygóié, olyan változó-gyarapodó égitesthalmaz, melyben – Norwid szavaival – „mindegyik áll és repül". Ez a kétféle, de egyidejű mozgásállapot Kemenczky esetében azt jelenti, hogy nála az esetleges poétikai-tematikai változások mögött nem csupán a szellemi apparátus, vagy *csak* a sors, az élethelyzetek módosulásai állanak, hanem a teljes személyiség és a létezés világanyaga közötti viszony folytonos alakulása.

Módszerévé a hagyományos (homogenizált metafizikai-metalogikai) módszerek kiküszöbölését teszi, abszolutizálja az időt, kontratereket nyit a térben, hogy aztán szándéka szerint népesítse be hőseivel a már megtörténtet s a megtörténhetőt. Látomások és tények, valóságszegmentumok és mítosztörmelékek, élők és holtak, Buster Keaton és Buddha, Miklóska Lajos basszusgitáros és Avilai Szent Teréz a Sorske-

rékre szerelve, egyetlen lidérces kollotípiában, íme a huszadik századi tömegkommunikáció adománya, a totális világérzés lehetősége (és kényszere!), az a soha nem tapasztalt valóságintenzitás, melynek sugárzásában az egész emberi múlt és jelen ránkvetül. S Kemenczky nem keres fedezéket, nem adja meg magát, mert életeleme a küzdés. Ha „Szállni késő / Táncolni kell / A falhoz / szögezve" – írja A Vesztő záróversében, s az újabb kötet *nyitójáték*ában már „az ÁBC konok betűit" emlegeti.

Kopog tehát az írógép, forog a Sorskerék [Riesen-ra(n)d; Szanszára], s a költő kíméletlen visszaszámlálásba kezd, hogy a 9.-től a 0. versig jusson a létezéshelyzeteken és alakváltozásokon, látomásokon és újjászületéseken át. A téridő egyik végpontját, a *kezdetet* is jelenlétével jelöli ki: „Az aki voltam / Elhagyott / üres csónakként / sodródott / a torkolat felé / ahol az események / komor láncszemei / finom ezüstté porlanak / és visszatérnek / ősforrásukba / A nyílt tengerbe". De az ezt követő jelen-felé-haladás a ciklus bonyolult mozgásrendszerének *csak az egyik iránya.* Arra szolgál, hogy fölmutathasson minden múltbéli szenvedést (azét is, aki „a száműzöttek sorsát panaszolja / a levert lázadókét / És porrá zúzott / JÓSPÁLCÁKÉT") s azt a végtelen ok-okozati láncot, ami az *itt és most* állapotához vezet.

A totális világérzés kényszere mellett a versek jelképgazdagságának, a helyszínek változatosságának, a különböző kultúraelemek egymásra montírozottságának van egy nagyon is konkrét, személyes oka: Kemenczky családjának szétszakítottsága (Apja az USA-ban, édesanyja Nyugat-Németországban él). A hosszabb utazások, családlátogatások pedig, amellett, hogy ismeretet és élményt is adnak, újra és újra állásfoglalásra kényszerítik: „Akkor /újra visszafordultam. / Szomjazás a virágzó citromligetekben / tengerparti sziklákon cédrusok / kicsiny éneklő / állatok között / És a hűség, melyről tussal írt feliratok / tanúskodnak kopott sárkánymintás bőrtokban / egy TUI nevű prostituált fésűtartójában" *(Második történet: Zászlók a határon).*

Mindenütt, mindenkor jelen lenni, és *visszatérni* akkor is, ha nincs hová, *cselekedni,* mert „az áldozás tettekből származik" (Bhagavad-gitá), mert aki „a küldetés számtalan jelét" fedezi föl magán és a sorsában, annak a számára nincs más út. A visszaszámlálás a végéhez ér, de az ÚTon nem lehet megállni.

Óindián tarahumara távfutóversenyek és varázslók, Budapest és Balczó András, mindez egyetlen vers foglalatában, így: „Balczó arcvonásai szemből / oldalnézetből /Balczó fut / A kamera hosszan követi / majd eltávolodik / A távfutó versenyek eredetileg / vallási ünnepek voltak"; „Miként a nap sem lassítja aranyfényű / futását / nem áll meg egy pillanatra sem, / úgy a futóknak sem szabad sohasem megállniuk" (*1. vers* KÜLDETÉS). Így érkezünk a *0. versig,* a múlttal terhes huszadik századig:

Itt szuronyok emelkedtek ki
a földből születésnapi torták
vaskoronák horogkeresztek
vörös csillagok bírói talárok
életfogytiglani ítéletek ólomzöld fű

Akkoriban
Atlantisz elsüllyedt
néma kikötőjében
vártuk hogy kitörhessünk
fekete gumikoporsóban
mozdulatlan tengeralattjáróban
desztillált vízen éltünk
vagy hánytunk nap mint nap
De az évek
visszafelé görögtek

Ismét visszafelé fordul a Sorskerék, a megváltás elnapolódik. Nem marad más lehetőség, mint kitörni és cselekedni, hisz „a tettek fölött még a sorsnak sincs hatal-

ma" (Bhartrihari, óind poéta). De Kemenczky számára sem a tettek, sem az eszközök nem lehetnek partikulárisak, hisz még a múltból is „az ősök szellemarca világít", s csak a teljes *létezés* lehet az, ami őket élővé festi:

Az én ecsetem
mozdulatlan hever
egy menyét bundájában
porfestékeim érintetlen
a föld gyomrában
és vásznaim
megszövetlenül
virágzó kenderföldeken

A „visszaszámlálás" verseit olvasván lehetetlen nem észrevennünk bizonyos szövegelemek/szövegtestek kanonikus tökélyét, a megfogalmazás kizárólagosságának és véglegességének jellegzetes formai jegyeit: a példabeszédek és kinyilatkoztatások tipikus fonémaszerkezeteit és szövegtempóit. Ezek a himnikus zengések *általában* (!) a versidő utolsó pillanataiban szólalnak meg. Az ezt megelőző bonyolult *eseménykombinációk, jelentés-átrendeződések* és a világ totális érzékelését, ontológiai és történeti tragikumát mélyen átélő *költő aktivitása* pedig mintegy kikényszerítik a végső – ne féljünk kimondani –, abszolút (isteni) pozíciót.

A Kemenczky-vers tulajdonképpen egy négydimenziós, tehát *történő* szemantikai montázs. Az ellentétes, csakis a metafizikai térben összevonható jelentések intenzitása állandóan változik: elhalkulások és fölerősödések, tragédia- és föltámadásélmények forgószele sodor magával egyre több és több létezést, még esetleges kételkedésünk aktív gondolkodásértékeit is. Ajánlatos tehát a konstanciákhoz fűződő pozitív/negatív, *hagyományosan-empátikus* viszonyulásainkról lemondanunk; az értelmezésviszony egész entitásunkat igényli.

A kötet záróciklusa *(Kereszt-tény levelek)* még erősebb fényt ad a „visszaszámlálás" kristálypontjainak (bár hangvétele valamivel személyesebb és profánabb, még úgy is, hogy például az utolsó versben megszólított személy – „YANG DRÁGÁM" – nem más, mint a klasszikus kínai filozófia férfi principiuma): „Változtatni / EZ *az* a Nyíl / melyet csukott szemmel kell kilőni / és a cél mindig szembetalálja magát / a mérgezetlen acélheggyel" *(Levél februárban hóesésben).*

Nehéz olvasmány a *Sorsminta.* Nehéz eligazodni bonyolult jelképrendszerében; az utalások pontos megértése a művelt magyar olvasó számára sem egyszerű – nem árt elővenni a lexikont és néhány szöveggyűjteményt. De ha nem tesszük is, teljes élményt kaphatunk, s ez Kemenczky Judit kivételes arányérzékének köszönhető. Pontos és mértékletes szövegépítése során a jelképek-jelképrétegek olyan erőtereit/síkjait hozza létre, ahol az egyes elemek – ha külön-külön nem is – együttesen már „kiadják" értékkoordinátáikat, így szűkebb közép-európai tapasztalataink alapján is az eredetihez hasonló tulajdonságokkal/jelentéssel ruházhatjuk fel őket. A távoli kultúrák hatásai közül pedig a *Mahájána-tanét* (Nagy Szekér tana, a buddhizmus „plebejus" irányzata) érezhetjük a legdominánsabbnak; ennek *aktív etikai szemlélete* igen közel áll a mi európai gondolkodásunkhoz, demokratikus beidegződöttségeinkhez. „Elindul majd a nagy szekér, hogy a világtérrel való egyenlősége révén, rendkívüli nagysága révén az isteneket, embereket és démonokat magában foglaló világ fölé emelkedjék. Amint a világtérben mérhetetlenül sok, megszámlálhatatlan lény számára van hely, ugyanúgy mérhetetlenül, megszámlálhatatlanul sok lény számára van hely ebben a szekérben is" – hirdeti *A bölcsesség tökéletessége.* De bármennyire szimpatikus is ez az üdvtan, a Nagy Szekér a semmisülésbe ,a nirvánába visz.

Kemenczky viszont makacsul az élet felé forgatja a Szanszárát, minden élő és holt rakományával együtt, mert küldetése van, és van egy térképen-tenyérnyi földdarabka, ahol magyarul írja a verseit, ahol tehetséges nemzedéktársaival együtt ő is az igazi költőkhöz hasonlít – mert ő is az. *(Magvető, 1982.)*

ERŐS ZSUZSA

Az óriási kiállítás

Itt van ablakom alatt
jamal megjön aki arábia
és párizs és new york universitet
végigjárta és holnap tán svájc
és aki fölesküdött a köveknek
bolondoztunk össze-vissza
ünnepek misztikája ez a forgatag
megoldja az ember nyelvét
fölösleges a káprázat
hiszen összeölelkeztem az összes fiúval
mintha végig európán ázsián idefeküdtünk
és a napozók
barátaim a ti kezetekről is ez a vers
a kezetekről
amibe beleszakadtak a mindennapok
végighempergőztek súlyai alatt a levelek
mint mi magunk
és különösen nevezetes hogy szobám ablakából
mindez óriási kiállítás

Fölsorakoztak mellettünk

Vég nélküli utcába tévedtél
száraz levelek közé
csendes lépésekkel hordtad végig a nehézkedést
a város itt pontokbaszedhetetlen
sőt beletenyerelt egy nyárvégi eső
ez egy völgy európa közepén
vagy északon amerikában
ahol fölsorakoztak mellettünk
akik fittyet hánynak az egésznek
ebben a szabályszerű forgatagban
személytelenül összeakadtak hajszálaink
mind lelkesültünk mint akik már megüdvözültek
pedig nézzetek körül
fölösleges ordibálni
nézzetek körül ezen a hatalmas téren
és mutassatok egy embert
aki ismeri a földönhempergők titkait
és hallgat mélységesen
nem gyalázkodik összekötözött lábbal

FILIP TAMÁS

Alibi nélkül

ütsz de én időben szétharapom a patront
s számon műanyag vér bugyog premier plán
„tüdőlövés" mondanák a szakértők
ha nem ismernék az előzményeket
hanyattesem egy félpillantás rutinjával
összhangba hozva a tereppel zuhanásom

itt az Épület falai közt
az álmos kis részletek összebújnak
de a taggatás (és nemcsak a kameráké)
mindent széjjelzilál egy rakás csőd a reggel
s egy másik a délután de semmi vész
egy vödör vízzel fellocsolják szekond plán

a falakon kívül is meg a falakban
csövek futkosnak vékonyak vastagok
a Rendezőnek hozzatok robbanó levelet
most dekkol valahol és a körmére ég
magáról mindég megindultan beszél

vallatás közben virít a fontosságunk
supercolor és dolby „n" system
csapó csap s mond sunyi jótanácsot
üres papíron a szégyen
ez a vallomásunk

Felismerésre bemutatás

Rálátok az autóparkolóra
s tudom rám is rámlátnak valahonnan
sőt egyszer rámakadnak
– lassan már nem tudom minek álcázni magam –
voltam már telefonfülke, bogár, uszadékfa
cidriztem fűtetlen kabinomban
a strand ugyanis nem vala téliesítve
és a hajóvontákat is folyton kerülgettem

Nekem már minden sans plaisir et sans désir
engem belerángattak ebbe az egészbe
pedig lehetnék elégedett hisz
táplálékom előteremti a személyzet
és minden reggel elémteszik a jelentést
akárha böngészném úgy teszek
bár a szöveget húsz évről ismerem
s ha megkérem őket vetítenek
andalodni jó ha illegnek rövüsztárok

Hát ez a nap is igérkezik valamilyennek
de hiába kék ez a reggel
némely szempontból nyugtalanító
hogy mértöldekké kapcsolódnak a szerelvények
s hogy törmeléke az angyaloknak fehér

Estére szenvedek a fáradtságtól
vetköztess le mosdass
fektess le magad mellé
majd kiadunk egy cáfolatot

Új munkatársaink (folyóiratban most jelennek meg először)

ERŐS ZSUZSA 1961-ben született Mohácson. A pécsi Leöwey Klára Gimnáziumban érettségizett, jelenleg a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem II. éves magyar–népművelés szakos hallgatója.

FILIP TAMÁS Budapesten született 1960-ban. A Jedlik Ányos Gimnáziumban érettségizett, most az ELTE IV. éves joghallgatója. Versei megjelentek az ELTE „Jelenlét" c. antológiájában és az Egyetemi Lapokban.

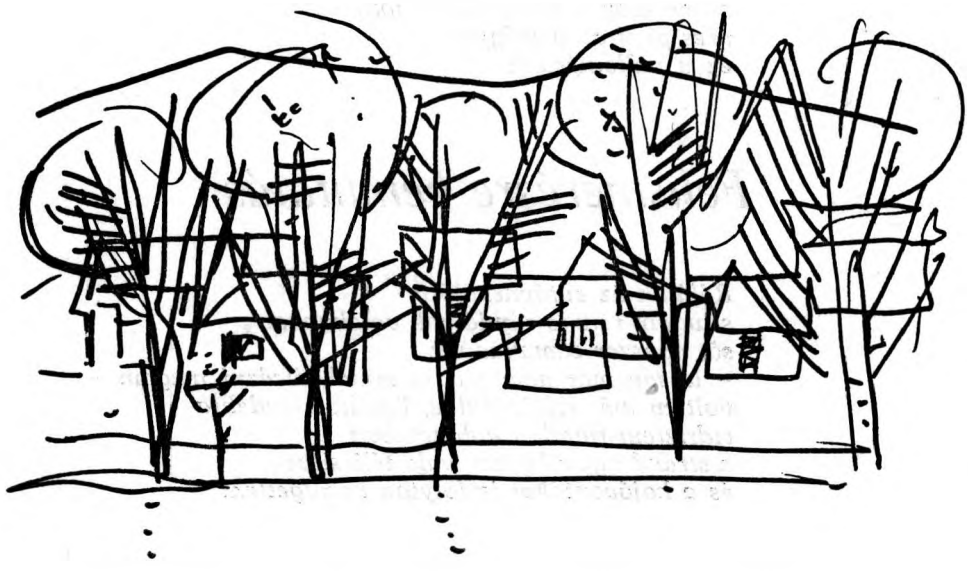

ESTERHÁZY PÉTER

Egy Pobjeda hátsó ülésén

– fejezet a Kis Magyar Pornográfia c. könyvből –

II.

Vannak örök elégedetlenkedők, kik mindeneket a maguk partikuláris kis szempontjukból néznek, és a haladás vagy egyszerűen az élet árnyoldalait úgy felnagyítják önzően, hogy már nem arra gondolnak, hogy' lehetne az új megoldások nyomában fellépő új problémákat újszerűen megoldani, hogy gondjaik ma már *emberhez méltó* gondok, következésképp az elégedetlenség is társadalmunkhoz méltó elégedetlenség kell legyen, hanem legszívesebben, türelmüket vesztve a lovak közé csapnák a gyeplőt – s azután ők maguk lepődnének meg a legjobban, ha azok a lovak, lóerős lovak, egyszer úgy valóban nekiindulnának . . .

Élni kell. Az erkölcs nem lehet elmélet. Ha a jó vagy a rosszakarat megváltoztatja a világot, akkor csak a világ határait változtathatja meg, nem a tényeket; nem azt, amit a nyelv által ki lehet fejezni. Röviden, akkor ezáltal a világnak általában egész mássá kell válnia. Mint egésznek kell, úgyszólván, csökkennie vagy növekednie. A boldogság világa más, mint a boldogtalanságé.

Az élettől ki kell csikarni a boldogságot, itt nincs felmentés. Úgy adódott, hogy kedvező kondíciók mellett steward lehettem egy mifelénk luxusnak nevezett hajócskán, mely a Dunán, illetve a Balatonon szelte a hullámokat tetszése szerint, fedélzetén a pihenni vágyó honfitársaimmal. Magyarok.

El a kötelekkel! – kiáltott a kapitány, amit én derűsen a magam módján értelmeztem . . . Nos, itt vagyok hát, belevaló vagyok, oké vagyok, birom magamat és a testemet, aki ismer, tudhatja, nem vagyok robosztus, bár valamelyest teherbíró, ringatózom a víz felett, és italokat keverek. Mert így játszik az élet ugyanis – velem s magával.

Steward, hat Gin-tonic a napozó fedélzetre! – böfög a hangosbemondóból. Aha, indul a munka! Leteszem a tollat, gyorsan bekeverem a *drink*-et, ráhelyezem őket egy tálcára, és iszkol a próza fel! S ott hajszálhíja kihull minden a kezemből, akár az őszi lomb. A három fiatal férfi mellett, aki jól észbevésett engem, három elsőosztályú pucér leány feküdt a nyugágyakon. Az élet birtokosai föltehetően.

Mialatt szolgálok, mindent alaposan szemügyre veszek a legutolsó szőrszálig. Nézek, látok. Pompás kis állatkák itt a napon párolódva! Itt ma nem nekem lesz kicsikarva, gondoltam diszciplináltan. Minden ragyog relative, csak mintha az arcokon mutatkozna valamennyi görcsösség!

S akkor ahogy az asztala fölé hajoltam a lányok egyikének, érzem, ahogy a lótuszvirág nekem titkosan egy darab papírt csúsztat papírokra éppenséggel érzékeny kezembe; másodpercekig eltalál a bársonyos mandulaszemekből egy mély pillantás, melyben bánatot véltem fölfedezni, repedést az Időben.

De nem jutok könnyen a híradást olvasni, a fickók a fedélzeten gyorsabban isznak, mintsem én keverek. Rendesen ügetésben tartanak. Késő délután (már majdnem elkezdődött a Petőfin az *Ötödik sebesség! Ifjúság – Politika – Kultúra)* a mahagóni bárpult mögött végre megadatott a széthajtás. *Hibás magyarsággal, remegve írták.* „Kedves (Úr) (Elvtárs) Férfi! Segéljen. Nem vagyunk azok, akiknek látszunk. Nem könnyűk. Mások. A férfiak gazemberek a parti Áfész-ból, melyek minket kimondott vagy kimondatlan erőszakkal, kibontottak minket a ruhánkból, MINT DIÓT A HAJÁBÓL, arravaló hivatkozással, hogy emelik a fizetésemelésünket. Ami sajnos igaz, így a kezükben vagyunk. Nem leszünk hálátlanok!"

Hát így állunk! Szép kis slamasztikába kerültem! Dehát a három gráciának egyszerűen kell segítenem, vagyis segítenem kell... De hogyan?

Kevertem sebtiben a három kiskirálynak egy demokratikus „szunyakoktélt". Egy lovat odavágott volna. Lehúzták az ördögi kotyvalékot... most már csak a kapitány ellenszerét kellett meglelnem, aki a fedélzeten őrt állt, hogy leplezze a gazságot. Óvatosan barátságot mímelve rákopogtam a vállára, majd ahogy megfordult, kevésbé barátságosan: az állcsúcsra. Át a fedélzeti korláton megy lefelé a vízbe. Remélem tud úszni.

Azután már csak a kicsikarás maradt vissza. Mikor egyedül maradtunk, a lány okosan így rendezte, a mandulaszemű a térdemre omlott: Megmentőm, én a tied vagyok! Hát így állunk. Fontoltam, mi lehetne itt válasz és lehetséges-e egyáltalán, már amit válaszon érteni *szoktak.* Nézd – mondtam, egy darab elmegy belőlem, azzal a céllal, hogy nálad legyen, föltéve, hogy te engemet, mint Nálad-lévőt elfogadsz. Gyöngéden bólintott, ajkát megnedvesítette. Hirtelen roppant fontossá vált számomra ez a nyikhaj nőcske. Gyűlölni tudtam volna, ha nem szeret. *Gyorsan, gyorsan! csak el ne kapkodjuk!*

A párbeszéd, kedvesem, csakis úgy lehetséges, ha a felek kilépnek az animitásból, és olyan ütőképes talajt hoznak *létre,* amely, lévén a személyes *horizontján,* nem túl és nem innen, nem az absztraktban és nem a személytelenben, az egymásban kimondhatót valóságossá lenni engedi... Be kell vallanom, nincsenek illúzióim, elismerem, mert a valóság tud szorítani mint egy ostromgyűrű vagy méhek a lépesméz körül, hogy a *nyelv* itt lényeges közegszereplő lehet, s bizony egész ocsmány és gonosz rendezői instrukciókkal. A nyelv is egy-egy nagy temetője a szemléletnek, tele metafóra-sírkövekkel! Ez így megy. De azért azt hiszem, hogy a nyelv által előhívott valóság, minthogy személytől ível a másikig, személyes szól személyeshez (édes perszóna!), valami közösre kell célozzon, azaz, elvileg, van esély a megértésre.

Gyere – sziszegte a csaj.

Az igazság megtalálása mindig kaland, izgalmasabb, mint Casanováé, magasztosabb, mint Perceváié vagy Timur és csapatáé. Amin itt munkálkodni kellene, az az emberekkel együtt levés, együtt élni teszem azt: Magyarországon; hogy azt a gazdagságot és szépséget, melyet mindenki magában hordoz, mint halálos betegséget vagy malomkövet a nyakában, szét tudjuk kínálni. Ezért nem tartom semmire a magukba forduló csoportokat, ahol kölcsönös rendszerességgel van ugyanaz feldobva, egy bizonyos polgári vagy proletár megelégedettséggel, nyakonöntve a közös sérelmek savankás szószával.

Kihűl a valagom, gyere.

Teste kellemesen hozzám simult, s benne hamarost elfelejtettem az átélt izgalmakat. Búcsúkor a lányka ujjacskáját hamvas ajkára helyezte, és

az érkező boldog szülőkre célozva így szólt: Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Ha az erény aludt, felfrissülten fog fölkelni.

Üres voltam, üres, üres, üres, agyam és ágyékom. Nem kellene ilyen önhittnek és rátartinak lenni, és egyszerre mindent egy markolással megfogni akarni, hanem, képpel mondva, az asztalterítő sarkát meghúzni próbálni, és mi foghatunk a legjobban csudálkozni, amikor az egészet lerántjuk, és szemünkbe ötlik, ahogy a langy tea maradékában lassan átázik egy ottfelejtett vajaskenyérvég . . .

Tapasztalt vagyok. Tudásomat átadom, ez nem tesz gőgössé, ez a dolgom, ahogy másé: más. Az emberek errefelé éberek és tudnivágyók. A feladat adva van.

Életemben ekkora melleket nem láttam. De ne valami tőgyet képzeljünk vagy azokat a trehány, de tetemes kinövéseket, amelyeket inkább nevezhetni páros púpnak; ez valódi, izgő-mozgó csöcs volt, a nagyság is csak *mellesleg*, ahogy mondjuk egy történetről kiderülhet, hogy megtörtént.

A férjem a háttérben hagy – kertelni nem kertelt a mellek gazdija. Képes vagyok a csodálkozásra, ez a dolgom. Ez a macskaszerű, tetszetős teremtés a világos bőrrel, mely drága meisseni (NDK) porcelánra emlékeztet, ki egy felnőtteknek való, 18 éven felüli mesekönyvből látszott kilépni, ez a *kéjhús*, ő volna abban a bizonyos értelemben éhes?!

Mit csinál férje? – érdeklődtem konzervatívan. Sóhajtva mutatott a koloniál könyvszekrényre; most én foglaltam helyet az ő műbőr szofáján. Még kérdi?! Olvas!!! Rögtön a szívembe zártam a fáradékony kollégát. Veres Pétertől Wittgensteinig fal mindent, én pedig ülök mellette tét nélkül, tétlenül. Pedig tesz önre, mondtam szellemesen. Nem vesz valóság számba, ez a baj – mondta szabadszájúan. No jöjjön csupán.

Házassági hálószobájuk erősen emlékeztetett engem a Széchényi Könyvtárra, avval a különbséggel, hogy itt az *Új Symposion* szabadpolcos volt. Ezt az olvasópatkány javára írtam. Hát hogyan legyek én itt mint nő otthonosan boldog? Ez volt a kérdés. A helyzet komolynak látszott, de nem volt reménytelen.

A hobbyján keresztül kell elmarni – mondtam ki a kézenfekvő megoldást. A könyv nagy úr – folytattam kevélykén, belevaló könyvekkel én a legelnyűttebb emberpárt vagy más csoportosulást is lendületbe hozom. Meglátja, könyv, hangulatvilágítás, Calvados, s az ön hanyagoló férje csak úgy tüzelni fog a szabadság és szerelem iránt. Szociális érzékenység plusz petting. De vigyázzon – mozdultam akaratlanul is fenyegetőn, a könyv veszélyes is, mert ha már a tűz lobog, legyen fa is elegendő. Az asszony magabiztosan kacagott: Vagy más gyúlékony anyag. Nem szóltam semmit, minek mindig a legrosszabbra gondolni; láttam én már éjjeliőrt nappal meghalni, no mindegy.

Hirtelen nem tudtam ellenállni, hogy fel ne olvassak valamit a Nyugat harmadik nemzedékétől, világirodalom – mondtam röviden s komolyan. Felütöttem az egyik könyvet, melyet nagyon jól ismertem, egy konkrét, meghatározott helyen, és hagytam a szerzőt a szavakhoz jönni. A szépség vallomásai nem egyenest a prüdériával tüntettek: nem sokat kerengőzött, hanem, a dolgokat a nevükön nevezte. Azt mondta: élet. Azt mondta: szerelem. Azt mondta: szabadság. És azt mondta: van. De ezt egy akkora természetes-

séggel csinálja, hogy senki sem lehet neki neheztelő vagy érezheti magát megbántva. Az asszony szívesen hallgatta. Mondtam, ne fészkelődjék, tettetett szigorúsággal.

Remélhetőleg önből az igazság szól – mondta a szöszke. Én úgy vágyom már *azt.*

Meg tudom érteni. Ha ezekre férje nem harapna, ajánlhatok egy képeskönyvet a 60-as évek kitűnő prózai terméséből; ezekben kolosszális és behemót szépségek és belevaló (fasza, pardon) igazságok vannak képezve. Férfiakra, mint jóféle pezsgő hat az ilyes. Én ezeknél nem mocskosságokra gondolok, hanem a valóság-szeletek izzó esztétikájára. Hallgatott. Hallgatását meg akartam törni, mert hiú vagyok. Esetleg valamicske privatizálás a 70-es évek belüggyé degradált álregény álprosperitásából?! – javasoltam duplafenekűen. Az se kutya!

Ugyan! Kutya! – legyintett a frusztrált hölgy. Ló, nem kutya. Eltűnődtem. Hogy *húzni* kellene és nem *ugatni?* Így gondolta vajon? De ekkor ő még hallgatott.

Ám megérkezett egy másik idő, és ő sugárzott, menése röpke volt, a haja mintha egy csillogó „glanc"-ot kapott volna, a nevetése vad volt és erős. (Merész, vonzó és kétségbeesett.)

Ön egy igazi varázsló! – kiáltotta felém. Mit mondjak, jólesett; nem mintha nem élnék jól, az írásaimat közlik, a kritikai visszhang többnyire kedvező, s ha nem, azt is a megtisztelő figyelem jeleként foghatom fel. *Vannak egészen viharzó asszonyok* – gondoltam egészen mélyen magamban.

Du muss dein Leben ändern – kiáltottam.

Megtörtént, megtörtént – sivította, és kis macskapofija egy pirosodás lett. Igen – szóltam enyhén, minden továbbit már magunk elé tudunk képzelni. Az asszonyka sarkonfordult, és így szólt:

A *rejtély* nem létezik

Dehogynem – mondtam a szívemben.

Egy párttag barátom – aki arról nevezetes, hogy még ma is, pedig nem egyszer félreállították a munkásmozgalom viharos árapályaiban, sőt, nem kell ezt kendőzni, tapasztalatok híján ő maga is tévedett tragikusan, még ma is olthatatlan lánggal lobog benne a hit, a jobbítás vágya s a forró remény, egy funkcionárius, aki az emberek *között* él, maga is egy azok közül, legföntebb a felelősségérzete nagyobb a hatalma arányában, aki tudja, hogy nem jóságos nagybácsi, *onkl,* ki csokinyuszit *ajándékozna* időről időre a népnek, hanem sokkal inkább irányítva kér, közös hasznunkra váló együttes munkára hív, akiben hiteles a meggyőzés őszinte fájdalma, hogy valami roppant nagy történelmi-esély itt és most a tét, igazi kommunista –, ő mesélte.

„Amikor a csinosnak mondott, fekete hajú, vad és fiatal munkáslány a jól csengő nevű munkáskerületből a fogadóórámon belépett, azonmód gyanakvó pillanatást vetett. Meg kell rögtön mondanom nyíltan, mondta rögtön nyíltan, nincs nagy bizodalmam a politikusoknak. Ó, mondtam meglepve, mert elszoktam, no nem az egyenes beszédtől, hanem volt valami furcsa elszántság abban a hangban, fájdalom és gyűlölet, mely mintha nekem is szólt volna, és ez nem volt kellemes érzés, s ettől elszoktam. Önnek ilyen mély áverziója van a politikusokkal?

Mindenki ellen, aki nem lát bennem mást, mint politikai-tárgyat, me-

lyen bemutathatja a társadalmi fejlettségét, függetlenül, hogy kiről van szó. Rólam! rólam! Mért nem lehet megérteni, hogy az embernek jó baráti kapcsolatai lehetnek anélkül, hogy rögtön az osztályára gondolna! Egy anya az nem grófnő vagy parasztasszony! De minden politikus, amellyel eddig összevert a sors, nem éri be azzal, hogy engem vagy a helyzetet szuverénül kezelje, hanem azonnal a p . . .-ra s ezekre az elvont rútságokra gondol, csak azon jár az agya. Egyébként is *én* vagyok az, aki szabadságot akar, én. Én. És nem negyedéves központi tervekben lebontva vagy egy aprópénzre váltott félfényes szatócsvilág kétes tisztaságú kiskapuin. Elvtársnő, ezt mondják nekem, ne nyugtalankodjék, az ön *szabadsághányadosa* megfelel, sőt!, az átlagnak . . . Hát vegye tudomásul, hogy nem felel meg. (A szellem saját méltóságának tartozik azzal, hogy megvessen minden tevékenységét korlátozó hatalmat, mondtam lakattal őrzött szívemben.)

Hűha, nem lesz könnyű nap. Kislány, csak nem azt akarja mondani, hogy minden, ami a p . . .-t érinti, rút?

Pontosan. Legalábbis ami engem érint. Hogy mások mit tekli-meklíznek, az nekem 8.

És az elnyomás?

Tudtam, hogy evvel jön, olyan biztos volt. Most még dobja be a demokrácia fejlesztését, és tisztára kivagyok. De ne higgye, hogy én *felemás* volnék, én mindenképpen előnyben részesíteném a mi p . . .-kat, avval a feltétellel . . .

Hogy volnának feltételei!

Ez az! Az nekem rút, hogy ebből a gondolkodásból hiányzik a teljességre törekvés. Én nem akarok uralkodó osztály lenni, tessen ezt megérteni.

No, no, nem szabad, no, édes kicsikém . . . Kisvártatva, érthető, megkérdeztem, hogy keresi-e egyáltalán a társadalmi kielégülést . . . Merthisz, érveltem, sokan csinálják vagy hagyják magukkal csináltatni: önérdekből, barátságból, patkányságból, szánalomból vagy tudja az ördög, mi okból . . .

Nem. Én nem csinálom és nem is hagyom. Nekem ez nem 8, nekem ez rémület. Nem akarom, hogy dolgom legyen ezekkel a dolgokkal.

Értem már, tehát sem így, sem úgy. Azért, ne haragudjék, ez így eléggé álnaiv. Nyílván, kislány, bizton ön sem szűz . . . Dehát volna, ugye, egy másféle lehetőség is . . . Hm?

Magánügy, senkinek semmi köze hozzá.

Volt már kapcsolata [öncenzúra]?

Van egy emlékem, amely csupa fájdalom, és semmi élvhajsza.

És utána?

Ön nagyon is jól el tudhatja képzelni dokumentaristán, hogy semmi kedvem nem volt azok után ismétlésbe bocsátkoznom.

Valóban, az ilyen heves átalakulások járhatnak fájdalommal. Nem mindig ez az eset. Néha a mulatás nagyobb, mint a fájás, néha fordítva. És van hogy egyenlő, és van, hogy nem lehet megmondani.

Nekem fájt. Minek *így* újra?

Nohát kipuhatolni, hogy talán most magával ragadná a szabadság-szerelem hármas jelszava! De ez nem akarna tanács lenni. Ha maga így boldog . . .

Boldog? Mi az? Hányszor, bizony hányszor eszembe ötlik, hogy a kis, kemény arcú luvnya sarkonfordulva azt mondja: A tárgy egyszerű – és végérvényesen megvonja csenevész vállacskáit."

Barátom befejezte elbeszélését. Sokáig hallgattunk. Vörös bort ittunk, aztán megszólaltam.

Egy olyan feleléthez, amelyet nem lehet kimondani, nem lehet kimondani a kérdést sem. A *rejtély* nem létezik. Ha egy kérdést egyáltalán fel lehet tenni, akkor meg is *lehet* válaszolni azt... A szkepticizmus *nem* megcáfolhatatlan, hanem nyilvánvalóan értelmetlen, mert kétkedni akart ott, ahol nem kétkedhetünk. Mert kétely csak ott merülhet fel, ahol van valamiféle kérdés; kérdés pedig csak ott, ahol van felelet, és ez utóbbi csak ott, ahol valamit *mondani lehet.*

Barátom nem értett egyet velem. Közben finoman besötétedett, mintha fordítva hajnalodnék. Teljes súlyával visszahullt ránk a csönd, mely égbolt és csillag. Aztán szelíden, de határozottan kidobtam, mert dolgozni akartam. Ha dolgozom, megnő bennem a szeretet.

UTASSY JÓZSEF

Tavaszi áhitat

Uram,
én téged
nem imádlak.

Nem tohászkodom
este hozzád,
a házam többé
nem a házad:
fordítsd el tőlem
ostyás orcád!

Én ha térdelek,
csak ibolyához.

Ha hódolok,
hát a Tavasznak.
Ha kiátkoz a pápa,
kiátkoz.

Fő,
hogy a nyárfák
újra havaznak!

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ

Ördögcsecs és sátántangó

II.

„Na, jobban van már? – tudakolta a kocsmáros cinkosan hunyorgatva, s betessékelte a raktárba. – itt van a lavór meg a szappan, ebbe meg beletörölközhet nyugodtan." Összefont karral megállt a háta mögött, s nem is mozdult onnan, míg Futaki be nem fejezte a mosdást, pedig tudta, akár magára is hagyhatná itt, de aztán mégiscsak jobbnak látta, ha marad, „mert mit lehet tudni, az ördög nem alszik. – A nadrágját is kefélje le, ahogy tudja, az ingét meg kimoshatja, majd megszárad a kályhán! Addig itt van ez, vegye fel!" Futaki megköszönte, belebújt a kopott, pókhálós köpenybe, hátrasimította csapzott haját, s a kocsmáros mögött kilépett a raktárból. Nem ment vissza Schmidtékhez, inkább odahúzódott a kályha mellé, ingét a háttámlára terítette, s megkérdezte, hogy „van-e valami szilárd". „Tejcsokoládém van, meg ez a stangli" – mutatta a kocsmáros. „Adjon két stanglit!" – legyintett Futaki, de mire a kocsmáros odaért a tálcával, a hirtelen melegben elnyomta az álom. Későre járt, már csak Kránerné, az iskolaigazgató, Kerekes, na meg Halicsné volt ébren (aki kihasználva a többiekre rátörő fáradtságot, mostmár felszabadultan és merészen emelgette a szájához a mit sem sejtő Halics rizlinges üvegét), így csupán halk, elutasító moraj fogadta a kocsmáros szavait („Friss a stangli, tessék, lehet!"), s a megrakott tálca érintetlenül került vissza a helyére. „Na, jól van. Csak dögöljetek ... Majd feltámadtok egy fél óra múlva ..." – morogta bosszúsan, kinyújtóztatta zsibbadt tagjait, majd fejben villámgyorsan kiszámolta, „hol tartunk jelenleg". A helyzet elég reménytelennek tűnt, mert az eddigi bevétel messze elmaradt attól, amire eredetileg számított, s már csak abban bízhatott, hogy majd a kávé észhez téríti „ezt a részeg csürhét" ... Az anyagi veszteségen túl (mert – „hajjaj!" – veszteség az elmulasztott bevétel is) a leginkább azonban az keserítette el, hogy már csak egy lépés választotta el az előbb, s vihette volna Schmidtnét a raktárba, de az – mintha letaglózták volna – váratlanul elaludt, és ettől újra csak Irimiásra kellett gondolnia (pedig elhatározta, hogy „nem idegesíti magát, lesz, ami lesz ..."), mert tudta, hogy mostmár hamarosan megérkeznek, és akkor aztán „lőttek az egésznek" ... „Mindig csak várni és várni ..." – háborgott magában, majd gyorsan felpattant, mert eszébe jutott, hogy miután visszatette, nem takarta le celofánnal a stanglis tálat, pedig „ezeknek a rohadtaknak" elég egy kis idő, aztán órákig pucolhatja utánuk a süteményeket. Hozzászokott már, hogy állandó készenlétben legyen, mert a felháborodás első hullámain régen túljutott, mint ahogy már régóta lemondott arról is, hogy felkutassa az előző tulajdonost, „azt az átkozott svábot", s közölje vele, hogy „pókokról azért nem volt szó". Mert rögtön azután, alig pár nappal a nyitás előtt, hogy túltette magát a megdöbbenésen, minden elképzelhető szerrel és módon megpróbálta ő kiirtani ezeket a dögöket, de aztán be kellett lássa, hogy reménytelen, s nem maradt hátra más, mint beszélni a svábbal, hogy legalább a vételárat csökkentse valamivel. De azt mintha csak a föld nyelte volna el, ellentétben a pókokkal, akik továbbra is „vígan hancúroztak" a

kocsmában; neki meg egyszerűen bele kellett törődnie, hogy nem bír velük, élete végéig mászkálhat utánuk a törölgetőruhával, sőt, még ahhoz is hozzászoktatták, hogy az éjszaka közepén kimásszon az ágyból, s „legalább a nagyját" letisztogassa. Szóbeszéd – szerencsére – nem lett a dologból, mert amíg nyitva tartott, a pókok „nem tudtak igazán nekikezdeni", hiszen arra még ők sem voltak képesek, hogy: „Azt, ami mozog, összenyálazzák . . ." A baj mindig akkor kezdődött, amikor elment az utolsó vendég is, s ő bereteszelte az ajtót; mire ugyanis elmosta a poharakat, rendet rakott és lezárta a leltárkönyvet, már kezdhette is a takarítást, mert a sarkokat, az asztal- és széklábakat, az ablaknyílást, a kályhát, a feltornyozott rekeszeket, olykor még a pulton sorakozó hamutartókat is finom pókháló fedte. S a helyzet tovább romlott: amikor ugyanis befejezte, s káromkodva lefeküdt a raktárban, elaludni is alig bírt, mert tudta, hogy néhány óra múlva őt sem fogják kímélni. Ezek után aztán nem csoda, ha egyenesen irtózott mindentől, ami akár csak egy kicsit is emlékeztetett egy pókhálóra, így többször is megtörtént, hogy amikor úgy érezte, nem bírja tovább, tajtékozva nekirontott a raktár, vagy az ivó ablakait védő vasrácsoknak, de – szerencséjére – puszta kézzel eddig még nem tudott kárt tenni bennük. „És mindez még semmi . . ." – panaszkodott a feleségének. Mert a legijesztőbb az volt az egészben, hogy még nem látott egyetlen pókot sem, pedig akkoriban éjszakákat virrasztott át, lesben a pult mögött; de azok, mintha csak megérezték volna, hogy figyeli őket, ilyenkor nem bújtak elő. S ha abba bele is törődött már, hogy soha nem fogja tudni őket elpusztítani, arról nem volt képes letenni, hogy legalább egyszer – egyetlen egyszer! – ne vehesse szemügyre valamelyiket. Ezért aztán szokásává vált, hogy időnként – anélkül, hogy abbahagyná azt, amit éppen csinál – körbepillant a kocsmában, mint ahogy most is végigpásztázta a sarkokat. De semmi. Felsóhajtott, letörölgette a pult tetejét, majd összeszedte az asztalokról az üres üvegeket, aztán kiment az ivóból, s egy fa mögé húzódva vizelni kezdett. „Valaki jön." – jelentette be ünnepélyesen, amikor visszatért. Egy pillanat alatt talpon volt az egész kocsma. „Valaki? Hogyhogy valaki?" – sopánkodott Kránerné. – „Egyedül?" „Egyedül." – felelte nyugodtan a kocsmáros. „És Petrina?" – tárta szét a kezét Halics. „Mondtam, hogy egy ember jön csak. Ne nyaggassanak!" „Akkor . . . ez nem ő." – szögezte le Futaki. „Nem hát . . ." – morogtak a többiek . . . Visszaültek a helyükre, csalódottan cigarettára gyújtottak, vagy belekortyoltak poharaikba, s volt, aki csak egy pillantást vetett a bőrig ázott Horgosnéra, amikor az belépett a kocsmába, s már fordult is vissza, mert a nem is olyan öreg, mégis vénasszonyos külsejű özvegy („Annak aztán semmi se szent!" – szögezte le Kránerné) nem volt túl népszerű a telepen. Horgosné lerázta viharkabátjáról a vizet, majd egy szó nélkül a pulthoz ment, rákönyökölt, s körbenézett. „Mivel szolgálhatok?" – kérdezte hűvösen a kocsmáros. „Adjon egy üveg sört. Ég a pokol" – mondta Horgosné rekedten. Szúrós szemmel pásztázta végig az ivót, nem úgy, mint aki pusztán kíváncsi, hanem mint aki éppen jókor érkezett, s most leleplezheti őket. Tekintete végül Halicson állapodott meg. Elővillantotta fogatlan, vörös ínyét, s odaszólt a kocsmárosnak. „Nagyon megy ezeknek". Ráncos varjúarcából szinte sugárzott a düh, viharkabátja, melyről még mindig lassan csöpögött a víz, furcsán meggyűrődött a hátán, mintha púpos volna. A szájához emelte az üveget, s mohón inni kezdett. A sör az állára csorgott, s a kocsmáros viszolyogva nézte, ahogy aztán onnan tovább folyik a nyakába. „Nem látta a lányomat? – kérdezte Horgosné, s öklével megtörülte a száját. – A kicsit."

„Nem – felelte a kocsmáros kelletlenül. – Itt nem járt." Az asszony krákogott, s kiköpött a padlóra. Zsebéből előszedett egy szál cigarettát, meggyújtotta, s a kocsmáros arcába fújta a füstöt. „Tudja, mi van – mondta. – Tegnap volt egy kis muri a Haliccsal, most még csak nem is köszön, a szemét. Egész nap aludtam. Aztán most este fölébredek végre, és sehol senki. Se a Mari, se a Juli, se a Sanyika. De ez mégcsak hagyján. A kicsi is elkódorgott valamerre. De leverem a lábát, ha előkerül. Tudja, mi van." A kocsmáros nem szólt semmit. Horgosné kiitta a maradékot, s rögtön kért még egy üveggel. „Szóval, nem volt itt – morogta a foga között. – A kis kurvája." A kocsmáros a lábujjait tornásztatta. „Biztos, ott van az valahol a tanyán. Ha jól tudom, nem szökős a gyerek." Az asszony felcsattant. „Az aztán nem! A fene ott egye meg. Bárcsak már elenné egyszer a rosseb! Tessék, mindjárt pirkad. És kódorog ebben az esőben. Nem csoda, ha örökké nyomom az ágyat." Kráner odakiáltott neki. „Hát, a lánykákat meg hol hagyta?" „Mi köze van hozzá magának? – öntötte el a méreg Horgosnét. – Az én lányaim!" Kráner elvigyorodott. „Jól van, na... Nem kell mindjárt harapni!" „Nem harapok én, csak törődjön a maga dolgával!" Csend lett. Horgosné hátat fordított az ivónak, félkézzel a pultra könyökölt, és fejét hátravetve meghúzta az üveget. „Ez kell az én beteg gyomromnak. Ez az egyetlen gyógyszer ilyenkor." „Tudom – bólintott a kocsmáros. – Kávét nem kér?" Az asszony megrázta a fejét. „Attól csak hánykolódok egész éjjel. Aztán meg, mire jó az. Semmire." Újra a szájához illesztette az üveget, s már csak akkor engedte le, amikor az utolsó csepp is legurult a torkán. „Na, jó estéket. Megyek tovább egy házzal. Ha látja valamelyiket, mondja meg nekik, hogy azonnal takarodjanak haza. Csak nem lófrálok itt egész éjjel?! Tudja, mi van. Az én koromban." Egy húszast tolt a kocsmáros elé, eltette a visszajárót, aztán elindult kifelé. „Mondja meg a lánykáknak, hogy csak türelem, csak semmi kapkodás!" – kiáltott utána röhögve Kráner. Horgosné morgott valamit maga elé, s míg a kocsmáros kinyitotta előtte az ajtót, búcsúzóul még kiköpött a padlóra. Halics, aki még mindig kijárt hozzá a tanyára, „oda se bagózott", mert mióta felébredt, az üres üveget bámulta maga előtt, s egyre csak azon töprengett, vajon ki akar itt csúfot űzni belőle. Szúrós szemmel körbevizslatott, végül a kocsmároson állapodott meg a tekintete, s elhatározta, hogy ettől kezdve résen lesz, és előbb-utóbb leleplezi a gazembert. Lehunyta a szemét, fejét a mellére hajtotta, ám mindössze néhány percig tudta tartani magát, mert csakhamar újból meglepte az álom. „Mindjárt pirkad – szólalt meg Kránerné. – Szerintem már nem jönnek." „Bárcsak igaza lenne!" – morogta a kávétermosszal körbejáró kocsmáros, és megtörölte a homlokát. „Ne csináld itt a pánikot! – torkolta le Kráner. – Ha itt lesz az ideje, megjönnek." „Hát, persze – csatlakozott Futaki. – Mostmár nincs sok hátra, meglátják." Lassan hörpölgette a gőzölgő kávét, megtapogatta száradó ingét, majd cigarettára gyújtott, és eltűnődött, vajon Irimiás mivel is fogja kezdeni. Az biztos, hogy a szivattyúkra meg a generátorokra ráfér egy teljes fölújítás, ez lesz az első. Aztán az egész gépházat ki kell meszelni, meg kell javítani az ablakokat meg az ajtókat, mert akkora huzat van, hogy az ember örökké fejfájással ébred. Persze, nem lesz olyan könnyű; az épületek megroggyantak, a kerteket benőtte a gaz, s a régi gazdasági építményekből elhordtak már minden használhatót, csak a puszta falak állnak még, mintha lebombázták volna a telepet. Na, dehát, Irimiás nem ismer lehetetlent! Meg aztán, a szerencse, mert az is kell, anélkül hiába minden! De szerencse is csak ott van, ahol az ész! Márpedig Irimiásnak úgy vág az

esze, mint a borotva! Már akkor, emlékezett vissza mosolyogva Futaki, amikor kinevezték a gépműhely főnökének, őhozzá rohangáltak az emberek, még a vezetők is, mert ahogy Petrina mondta, Irimiás volt „a reménytelen helyzetek és a reménytelen emberek pásztora". De az ostobasággal szemben még ő is tehetetlen volt, nem csoda, ha egy év elteltével szedte a sátorfáját. És ahogy kitette a lábát innen, rohamosan süllyedtek egyre lejjebb, egyre lejjebb. Jött a jég, jött a száj- és körömfájás, halomra döglöttek a birkák, aztán jöttek azok az idők, amikor sokszor egyhetes késéssel kapták meg a béreket, mert már nem volt miből... de akkor már mindenki arról beszélt, hogy nincs tovább, be kell csukni a boltot. És így is lett. Akiknek volt hova, azok gyorsan elpucoltak, akiknek meg nem, azok itt maradtak, és elkezdődött a veszekedés, a civakodás, megvalósíthatatlan tervek röpködtek a levegőben, az egyik jobban tudta, mit kell csinálni, mint a másik, persze, hogy nem is történt semmi. Aztán már mindenki beletörődött ebbe a tehetetlenségbe, már csak a csodában hittek, és egyre idegesebben számolgatták az órákat, a heteket, a hónapokat, majd már ez se volt fontos, csak gubbasztottak naphosszat a konyhákban, s ha néha valami kevés pénzhez jutottak, napok alatt elitták a kocsmában. Az utóbbi időben aztán már ő sem mozdult ki a gépházból, csak a karámba, vagy Schmidtnéhez járt át, mert nem tudott hinni abban, hogy valami is megváltozhat itt. Belenyugodott, hogy mostmár élete végéig itt marad, mert ugyan mit is tehetne mást? Öreg fejjel kezdjen új életet? Na, de ennek vége, Irimiás majd „gatyába rázza a dolgokat"... Izgatottan izgett-mozgott a helyén, mert többször is úgy hallotta, valaki megrángatja az ajtót, de aztán nyugalomra intette magát („Csak türelem, türelem..."), s még egy kávét kért a kocsmárostól. Futaki nem volt egyedül, az izgalom érezhetően végigfutott az ivón, különösen akkor, amikor Kráner kinézett az ajtó üvegén, és ünnepélyesen megszólalt (hogy: „Világosodik az ég alja"); az emberek fölélénkültek, újból folyt a bor, főleg Kránerné szedte össze magát, és harsányan felkiáltott: „Mi ez itt?! Temetés?!" Hatalmas csípőjét kacéran ringatva végigment a kocsmán, s megállt Kerekes előtt. „Hé, ne aludjon már maga is! Játsszon inkább valamit azon a tangóharmonikán!" A tanyás felemelte a fejét, és nagyot böfögött. „A kocsmárosnak mondja, ne nekem! Az övé." „Hé, kocsmáros! – kiáltotta Kránerné. – Megvan az a tangóharmonika?" „Megvan... hozom... – morogta az, s eltűnt a raktárban. – Csak aztán győzzék borral." Hátrament a tápokhoz, előhúzta a pókhálóval beszőtt hangszert, nagyjából letisztogatta, majd az ölébe fogva kivitte Kerekesnek. „Csak aztán, tudja! Vigyázzon rá, mert kényes jószág..." Kerekes elhessegette magától, belebújt a szíjakba, játszott néhány futamot a hangszeren, aztán előredőlt, és kiitta a poharát. „Na, hol az a bor?" Kránerné behunyt szemmel ringatózott a kocsma közepén. „Jól van, vigyen neki egy üveggel! – mondta a kocsmárosnak, és türelmetlenül dobbantott egyet. – Mi van, lusta banda! Ne aludjatok!" Csípőre tette a kezét, s ráripakodott a nevetgélő férfiakra. „Gyáva kukacok! Hát, senki nem mer velem kiállni?!" Halics, mert azt már mégsem tűrhette, hogy bárki is gyávának nevezze, felpattant, és mintha meg sem hallotta volna, hogy felesége utána szól („Itt maradsz!"), Kránerné elé ugrott. „Egy tángót!" – kiáltotta, s kihúzta magát. De Kerekes oda sem hederített, így aztán Halics megmarkolta Kránerné derekát, s „fölvette a lépést". A többiek helyet csináltak nekik, s tapsolva, kurjongatva biztatták őket, s még Schmidt sem állta meg röhögés nélkül, mert valóban ellenállhatatlan látványt nyújtottak: Halics legalább egy fejjel volt alacsonyabb párjánál, s úgy ugrabugrált a csupán

roppant derekát riszáló, egyhelyben toporgó Kránerné körül, mintha darázs bújt volna felgyűrt ingébe ,s attól szeretne megszabadulni, máris. Amikor aztán az első csárdásnak vége lett, az ünneplő lármában hajlongó Halics mellét majd szétfeszítette a büszkeség, s alig-alig tudta türtőztetni magát, hogy az őt éljenző, vigyorgó emberek arcába ne ordítson: „Na, látjátok! Ez Halics!" S a következő két csárdás alatt még túl is szárnyalta eddigi teljesítményét, hihetetlen s utánozhatatlanul bonyolult figuráit ugyanis meg-megszakította egy-egy szemrebbenésnyi ideig tartó élőképpel, amikoris jobb vagy bal karját a feje fölé lökve, kihomorított testtel szinte kővé dermedt, hogy azután a soron következő hangsúlyos ütemre folytassa osztatlan sikert arató ördögi tánclépéseit a pihegő, vihorászó Kránerné körül. Halics minden szám után egyre parancsolóbban tángót követelt, s mikor végre Kerekes teljesítette kívánságát, és hatalmas bakancsával verve a taktust, belekezdett egy közismert dallamba, az iskolaigazgató sem bírta tovább, odaállt a kurjongatástól feléledt Schmidtné elé, s a füléhez hajolt. „Szabad kérnem?" S a kölniillat, mely megcsapta orrát, már nem eresztette el, és minden erejét össze kellett szedje ahhoz, hogy betartsa „a kötelező távolságot", amikor jobb kezét – végre! – Schmidtné hátára tapaszthatta, s kissé még botladozva elkezdték a táncot, mert szíve szerint magához ölelte volna, hogy elvesszen az asszony forró keblei között. De a helyzet csöppet sem volt reménytelen, mert Schmidtné ábrándos tekintettel egyre „vérlázítóbban" hozzásimult, s amikor a zene még az eddigieknél is líraibbá vált, könnyező szemmel az igazgató vállára hajtotta a fejét („Tudja, a tánc a gyöngém . . ."), és egész testével ránehezedett. Akkor már az iskolaigazgató sem bírta tovább, és gyámoltalanul belecsókolt Schmidtné párnás nyakába; persze, azonnal észbe is kapott, s kiegyenesedett, de a bocsánatkérésig már nem jutott el, mert az asszony néma erőszakkal újból magához húzta őt. Halicsné, aki mostanra már a korábbi harcias, tevékeny gyűlölettől a néma megvetésig jutott, természetesen tisztán látott mindent; előtte nem maradt rejtve semmi, jól tudta ő, mi folyik itt. „De velem van az én Istenem, az én gyámolítóm!" – mormolta magabiztosan, csak azt nem értette, hol késik már az ítélet, mely ezeket itt a pokol tüzével sújtja. Hát, „mire várnak már odafönt?!", hogy nézhetik tétlenül ezt a „Szodomát és Gomorát"?! S mert abban biztos volt, hogy egyenesen kijár neki, egyre türelmetlenebbül várta már, hogy elnyerje a bűnbocsánatot, még akkor is, ha el kellett ismerje: egy-egy percre – olykor – megingatja hitében a gonosz, amikor belekényszerít egy korty borocskát, vagy amikor arra ösztökéli, hogy bűnös vágyakkal figyelje a sátán fogságába került Schmidtné ringó tagjait. Ám benne erős maradt az Isten, s ha kell, egyedül száll szembe – majd – a sátánnal, csak jönne már poraiból feltámadt Irimiás, hisz azt azért mégse lehet „elvárni tőle", hogy most egyedül állítsa meg s verje vissza ezt az alantas támadást. Mert be kellett vallja, hogy egy rövid időre – ha ez volt a célja – teljes, bár múlékony győzelmet aratott az ivóban az ördög, ugyanis Futaki és Kerekes kivételével valamennyien talpon voltak már, s akinek éppen nem jutott se Kránernéből, se Schmidtnéből, az sem ült vissza a helyére, hanem a tánc végét várva ott maradt a közelben. Kerekes fáradhatatlanul ütötte a taktust a lábával „a billiárd" mögött, s a türelmetlen táncosok annyi időt sem hagytak neki, hogy két zeneszám között nyugodtan felhajtson egy pohár bort, újabb és újabb palackot tettek elé, csak ne lankadjon el. És Kerekes nem ellenkezett, egyik tangó jött a másik után, aztán egyszercsak ugyanazt kezdte játszani újra és újra, de nem tűnt fel senkinek. Kránerné persze, nem sokáig bírta ezt az el-

söprő iramot; lélegzete elakadt, csorgott róla a víz, lábai égtek, s már a tánc végét sem várta meg, egyszerűen szó nélkül sarkon fordult, otthagyta a felháborodott iskolaigazgatót, és lehuppant a helyére. Halics szemrehányó, könyörgő arccal szaladt a nyomában. „Egyetlen Rozika drága! Csak nem hagy itt engem egyedül? Éppen én kerültem volna sorra!" Kránerné egy szalvétával törülközött, s szuszogva leintette. „Mit képzel maga rólam? Nem vagyok már húszéves!" Halics gyorsan teletöltött egy poharat, s a kezébe nyomta. „Ezt igya meg, Rozika drága! Aztán . . ." „Semmi aztán! – vágott közbe nevetgélve Kránerné. – Nem bírom én már úgy, mint maguk, fiatalok!" „Ami azt illeti, Rozika drága, én sem vagyok már az a mai gyerek! Na, de a kunszt, Rozika drága . . .!" De folytatni nem tudta, mert tekintete most az asszony süllyedő-emelkedő kebleire tévedt. Nyelt egy nagyot, megköszörülte a torkát, és azt mondta: „Hozok stanglit!" „Az bizony jó lesz . . ." – szólt utána Kránerné szelíden, s megtörölte izzadt homlokát. S míg Halics visszatért a tálcával, elmerengve nézte a fáradhatatlan Schmidtnét, aki egyik férfitől a másikig vándorolva álmodozva járta a tangót. „Na, lássunk hozzá, Rozika drága!" – biztatta Halics, és szorosan mellé ült. Kényelmesen hátradőlt a széken, jobb karjával átölelte Kránernét – minden kockázat nélkül, hiszen feleségét a falnál végre legyűrte az álom. Szótlanul rágcsálták a száraz tésztákat, egyiket a másik után, így történhetett, hogy néhány perc múltán, amikor épp nyúltak volna a következőért, zavartan egymásra meredtek, mert a tálcán már csak egy darab maradt. „Olyan huzat van itt, maga nem érzi?" – szólalt meg feszengve az asszony. Halics bortól kancsal szemekkel mélyen az arcába nézett, és azt mondta: „Tudja, mit, Rozika drága? – S a kezébe nyomta az utolsó darabot. – Együk meg együtt, jó? Maga eszi erről, az egy falat . . . Én meg eszem erről az oldalról, az meg a másik . . . És amikor elérünk a közepére, abbahagyjuk. És tudja, mit, maga csillag? A maradékkal leszigeteljük az ajtót!" Kránernéből kitört a nevetés. „Maga örökké csak viccel velem! Mikor nő már be a feje lágya?! Méghogy . . . az ajtót . . . leszigetelni . . .!!" De Halics hajthatatlan volt. „Rozika drága! Maga mondta, hogy huzat van! Én nem viccelek! Na, harapjon!" S a szájába nyomta a stangli egyik végét, s rögtön utána ő meg a másik végét kapta be. A tészta azonnal kettétört, s az ölükbe hullott, de ők – száj szájjal szemben! – ott maradtak rezzenetlen, majd, amikor szédülni kezdett, Halics elszánta magát, és hősiesen szájon csókolta az asszonyt. Kránerné zavartan pislogott, s eltolta magától a felhevült Halicsot. „Ugyan már, nem szabad, Lajos! Ne bolondozzon már velem! Hogy képzeli? Akárki megláthatja!" S megigazította a szoknyáját. Mire kivilágosodott az ablak s az ajtó üvege, a táncnak is vége lett. A kocsmáros és Kelemen egymással szemben, a pultra dőlve, az iskolaigazgató Schmidt és Schmidtné mellett az asztalra borulva, Futaki és Kráner, mint egy jegyespár, összehajolva, Halicsné mellre bukó fejjel – mindannyian mélyen aludtak. Kránerné és Halics még pusmogtak egy darabig, de már nem volt erejük ahhoz, hogy felkeljenek, s hozzanak egy üveg bort a pultról, így aztán az általános, békés szuszogásban őket is hamar elnyomta az álom. Csak Kerekes maradt ébren. Megvárta, míg végleg abbamarad a suttogás, majd felkelt, megropogtatta a tagjait, s csendben, óvatosan elindult az asztalok között. Kitapogatta a borosüvegeket, s amelyikben lötyögött még valami, azt magával vitte és sorba rakta „a billiárdon"; megvizsgálta a poharakat is, s amelyikben bort talált, gyorsan felhörpintette. Hatalmas árnyéka kísértetiesen követte a falakon, olykor felkúszott a mennyezetre is, majd, amikor gazdája bizonytalanul leült a helyére,

az is elnyugodott a hátsó sarokban. Lesöpörte megviselt, sebhelyektől s friss horzsolásoktól ijesztő arcáról az útközben rátapadt pókhálókat, majd – ahogy sikerült – összeöntögette a begyűjtött italt, teletöltötte poharát, és szuszogva, mohón inni kezdett. És ivott szünet nélkül, lankadatlanul, töltött és felhajtotta, majd újratöltött és újból felhajtotta, mint egy érzéketlen gép, egészen addig, míg az utolsó csepp is el nem tűnt irtózatos gyomrában. Hátradőlt a széken, kinyitotta a száját, s megpróbált néhányat böfögni, majd, hogy nem sikerült, a gyomrára tette a kezét, s imbolyogva a sarokba ment. Ledugta ujját a torkán, s hányni kezdett. Aztán felegyenesedett, tenyerével megtörölte a száját. „Ennyi volt az egész" – morogta, s visszament „a billiárd" mögé. Ölébe vette a tangóharmonikát, s egy érzelmes, szomorkás dallamba kezdett. Hatalmas testét előre-hátra billegtette a lágyan búgó muzsikára, s mire elért a közepére, béna szemhéjai alól kibuggyant a könny. Ha most megzavarják, maga sem tudta volna megmondani, mi történt vele hirtelen. Egyedül volt a szuszogásban, s nem bánta most, hogy elborítja, átmossa ez a lassú katonanóta. Nem volt miért abbahagynia ezt a bánatos dallamot, s amint a végére jutott, kezdte újból szünet nélkül, s mint egy gyerek az alvó felnőttek között, boldog elégtétel áradt szét benne, hisz rajta kívül – ezt – nem hallja senki más. És e bársonyosan zengő tangóharmonikaszóban utolsó támadásra indultak a kocsma pókjai. Laza hálókat eresztettek az üvegek, poharak, csészék, hamutartók tetejére, körbefonták az asztalokat, a székek lábait, majd – egy-egy titkos, vékony szállal – összekapcsolták ezeket, mintha fontos volna, hogy felfedezhetetlen, rejtett zugaikban meglapulva azonnal értesüljenek minden moccanásról, minden rezzenésről, amíg csak sértetlen ez a hibátlan, különös, szinte láthatatlan háló. Beszőtték az alvók arcát, lábait s kezeit is, aztán villámgyorsan visszafutottak rejtekükre, hogy egy leheletfinom pókfonál rezdülésére várva majd újrakezdjék. A bögölyök – a fényben s a mozgásban keresve menedéket a pókok elől – fáradhatatlanul húzták kúsza nyolcasaikat a gyöngén világító lámpa körül; Kerekes szinte már félálomban játszott tovább, lecsukló fejében bombatölcsérek és zuhanó repülők, menekülő katonák és égő városok képei követték egymást szédítő sebességgel, és oly zajtalanul, oly észrevétlenül jöttek be s álltak meghökkenve az eléjük táruló látvány előtt, hogy inkább csak sejtette, mint tudta, hogy Irimiás és Petrina megérkezett.

Naptár szerint

Naptár szerint vasárnap lenne most.
Reggel képzelnék újra egy ágyat,
Melyben, mint másnapra szentelt,
Ellustult vértanút
Álmatlan megforgatnának;
Aztán telkelnék Nap és irgalom helyett
Dicsőségesen,
Mint József, ha már nem könyörül
Sem asszonyon, sem gyermeken,
Csak tetőt kíván magának kétségbeesve,
Mert kihalt már minden tisztes asztalos.
Csak a képzelt ház marad előttem, s az utca,
Kezemben összemorzsolt kéz
Kedvemre szoritva
Csodálkozásra egy rövid szünet –
Aztán a legcsendesebben játékba induló villamos.

Végül

Ahogyan ítéleted előtt
Közelited felénk
A ragyogó márványfedelet,
Úgy hajtod be a könyved,
Csendben vagy,
És nem mesélsz tovább.
Mi pedig szépen,
Aranykarcolatú sorokon összemelegedünk,
Mint a pontos törvények áldozatai,
Vallomásainkkal egymás emlékei leszünk
Az évezredes lapokon,
Hogy megszabadítsuk
Az elveszett estétől a hajnal szégyeneit,
A felhőtől és a mezőtől pedig eloldjuk
Napnyugta alá sietö,
Szomjas bárányaidat.

MÁRVÁNYI PÉTER

Kísérlet

. . . megszűnt a mérce. Tehát
így nem írhatok tovább.

torony bakonybél nevenincsen lóhát
piszkavas rá
teritsen szekundér balzsam mireláj
lóbáljon testet hét madár
a rabló apák ütege rántson
kék stráfokat a vadszamáron

Pontos mint a szaporulat
követelődzik mint a macska
mások tartsák a markukat
én hírt adok e sünpamacsra

Vásott loboncok piszka éget
aluljárónyi messzeséget
kerítések és laza pázsit
a tetőn lampion világit.

Mit sem tehetsz. Az értelem
szimatol lenn a végeken.
Ha szándékos a zavar a létben,
a rend akkor sem észrevétlen.
Ujjaimban mozog a törvény.
Nem írhatok büntetlenül.

Állapot

Ez a szoba betogad engem.
Szememhez mért a forma, szín.
Megvagyok a bőrömben is.
Kerül a testi kín.

Jó munkám, pénzem, jóbarátom,
Szeretőm is. Megvagyunk.
Már okosan beszélgetünk is
Miután egymásba bukunk.

És még megtérnek koponyámban
Megtérhetetlen okok.
Zenélek: szóval, hangszerekkel.
Még egészen egy vagyok.

De mint a farkas. Szélsodorta
Gyanútól megfeszül ina.
– Mint aki arra vár, mikor kell
Ölnie és rohannia.

Új munkatársaink (folyóiratban most jelennek meg először)

HARAMZA LÁSZLÓ 1961-ben született Mohácson. Esztergomban érettségizett. Jelenleg a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem III. éves magyar–ének szakos hallgatója.

MÁRVÁNYI PÉTER 1954-ben született Budapesten. Az ELTE bölcsészkarán magyar–közművelődés szakon végzett 1977-ben, majd a Magyar Rádió munkatársa lett. 1982 óta a rádió pécsi tudósítója.

ALBERT GÁBOR

Emelt fővel

BEVEZETÉS

Talán öt éve egy sváb–magyar lakodalomban jutott először eszembe, hogy meg kellene írni a nemzetiségek összemelegedésének történetét. A lakodalmi mámort egy éjszaka ki lehet aludni, az ilyenkor támadt gondolatok azonban nem szállnak el olyan könnyen. Eltelt egy év, majdnem a második is, és zsebemben a megbízással még mindig egy helyben toporogtam. Pedig akkor már rájöttem, hogy a nemzetiségi kérdés többszörösen összefügg a telepítéssel, ez elválaszthatatlan a földkérdéstől, és mint láncszemek kapcsolódnak egymásba az 1945-ös földosztás, a német nemzetiség kitelepítése, a Csehszlovákiából kiutasított magyarok elhelyezése, a mezőgazdaság szocializálása – úgyhogy hirtelenében azt sem tudtam, mihez kapjak. Tengernyi irodalom, az érintésre újra meg újra felsajgó sebek, derékbatört emberi sorsok – ezekkel bajlódtam az elkövetkező években.

Őslakók és telepesek írtam fel magamnak az ideiglenes címet, és a nemzetiségi kérdés is mindjárt más színt kapott. Mert ugyan ki az őslakos és ki a telepes? Melyik őslakosnak van joga lenézni az újonnan jöttet csupán azért, mert más mint ő?

Gyűlt az anyag, egyre gyakrabban jártam a legtarkább összetételű megyébe, Baranyába és a szomszédos Tolnába. És ekkor találkoztam a bukovinai székelyekkel, akiknek történetében a telepessors koncentráltan jelentkezett. Hogyan kerültek Bukovinába, mi sodorta őket haza, milyen embertelen megpróbáltatásokon mentek át, hogyan vertek gyökeret új hazájukban – hosszú hónapokon át kerestem ezekre a kérdésekre a választ.

Mikor jegyzeteim már-már elborítottak, nekiszántam magam és elkezdtem írni. Írtam egy álló esztendeig és akkor letettem az utolsó pontot. Nem mintha kimerítettem volna a témát, vagy befejeztem volna a könyvet. Az ilyen jellegű munkákat csak abbahagyni lehet, miközben lelkiismeretünket egyre súlyosabban terheli mindaz, amelyről talán saját mulasztásunkból hallgattunk, vagy egyszerűen nem volt alkalmunk írni.

Az itt következők az *Emelt fővel* című szociográfia utolsó fejezetei. Az előzőkben a két háború közti telepítési kísérletekről esett szó, majd pedig az 1945-öt követő hatalmas népvándorlásról, melynek egy-egy korszakát jelöli a csehszlovák–magyar úgynevezett *lakosságcsere*, a magyarországi németek *kitelepítése* és a *földosztás*. A könyv jó harmada foglalkozik a bukovinai székelység hányattatásával, letelepítésével és beilleszkedésük történetével.

A kiemelt részletek színhelye Hidas; az idő 1945 és az azt követő évek egészen napjainkig.

Hogy a teljes mű célja és maga a cím világosabb legyen, hadd idézzem a készülő könyv mottóját:

„. . . sok rosszat hírestek rólunk azok, akik ellenségnek néztek münköt. Hát az, biza nem igaz, amit reánk mondtak a rossz szájak, mert egy kicsit bé-

piszkolták nevünköt, de idővel bébizonyitjuk, hogy ezek rágalmak vótak, s akkor mű es felemelt fővel járhatunk és mindenki láthatja, hogy hű gyermekei vagyunk a drága magyar hazának . . ."

(Gáspár Simon Antal, istensegitsi születésű székely)

I.

A SZÉKELY HÁZ AKKOR ÉS MOST

Bodor György, a székelyek telepítési kormánybiztosa nagyon jól látta, hogy a székelységet sem gazdasági, sem kulturális területen nem szabad magára hagyni, hogy a telepítés a földek és a házak birtokbavételével lényegében csak elkezdődött és azt be is kell fejezni. Ha már álma, az önálló székely megye, nem valósulhatott meg, akkor legalább olyan közösséget akart a meglévő keretek közt létrehozni, amely a székelység testére szabott, sajátos problémái szerint alakult és segíti beilleszkedésüket az újjáformálódott magyar társadalom egészébe.

Az ilyesféle törekvéseket annak idején, 1945-ben nem nézték jó szemmel. Nem új közösségek létrehozásán fáradoztak, hanem még a meglévőket is igyekeztek likvidálni. Ami bizonyos mértékig érthető is, hisz a régről maradt, több-kevesebb eredménnyel funkcionáló közösségek nagy része épp az előző rendszerhez kapcsolódó társadalmi gyakorlat és elmélet révén nemhogy támogatta volna, hanem éppen bizonyos ellenállást fejtett ki az akkor alakuló új renddel szemben. Sokan úgy érezték, hogy új közösségek teremtésére az idő nem alkalmas, és lényegében szükség sincs rájuk. Pedig az egészséges társadalom nem nélkülözheti a *közösségeket.* „Mert – ahogy Hankiss Elemér szociológus írja egyik tanulmányában – a tapasztalatok szerint embernek és társadalomnak egyaránt szüksége van közösségekre. Az *embernek,* mert a közösség biztonságot nyújthat neki, tartalmat, célt adhat életének, nagyobb hatékonyságot szándékainak, a gazdagabb kibontakozás lehetőségét személyiségének. És a *társadalomnak* mint egésznek, mert közösségek gazdag hálózata nélkül atomizálódik, egyedeire esik szét, tehetetlen tömeggé formátlanodik, képtelen az egyéni érdekek sokféleségét társadalmilag hatékony csoportérdekké felerősíteni, egymással szembesíteni s ezzel önmaga belső önmozgását, fejlődését biztosítani." *(Közösségek: válság és hiány.* Valóság, 1980. 9. 12. 1.)

A közösség – szintén Hankiss Elemér meghatározása szerint – az embereknek olyan együttélése, amelyet négy tényező köt össze: közös érdek, közös cél, közös értékrend és e három tényező meglétének tudata, vagy más szóval a „mi"-tudat.

Hogy ez a sajátos „mi"-tudat milyen intenzíven él a bukovinai székelységben, különösebb bizonyításra nem szorul. Érzi azt mindenki, ha csak egyszer is volt találkozása velük. „A bukovinai székelységnek – írja Andrásfalvy Bertalan néprajztudósunk – sajátos öntudata van. Bátran mondhatjuk, hogy egyetlen magyar népcsoportot sem találunk, amelyben csak megközelítően hasonló fokon élne a népcsoport különvalóságának és történetének tudata. Ezt az érzést Bukovinában nevezhettük volna népi-nemzeti tudatnak, amelyet az 1930-as években a román és magyar sovinizmus egyaránt szított, de ez az érzés korábbi, és később Bácskában is megmaradt, és ma is elevenen él új hazájukban. Nem nevezhetjük lokálpatriotizmusnak, mert egy emberöltő alatt kétszer is megváltozott lakóhelyük. Ők maguk nem alkottak erre az öntudatra

külön meghatározást, terminust, csak azt halljuk, hogy a „mü népünk"-et, a „mi fajtánkat, mi fajunkat" emlegetik."

Bodor György erre a „mi"-tudatra alapozva akart székely közösséget teremteni. Hogy hogyan és mint, azért érdemes közelebbről megnézni, mert napjainkban egyre inkább érezzük, hogy valami hasonlóval kellene kísérletezni, és – amint látni fogjuk – ilyesféle közösségek kialakítására már Hidason is történtek lépések.

1945 június közepére, miután a Megyei Földbirtokrendező Tanács a Bodor által benyújtott 4.400 kobzási javaslatból 4.300-at elfogadott, a telepítés és az azzal járó népmozgás be is fejeződött. Akkoriban jelent meg az úgynevezett 131.000-es rendelet, amely azt írta elő, hogy a gazdátlanul maradt nagyobb vagyontárgyakat, például a cséplőgépeket, traktorokat, malmokat, darálókat és hasonló mezőgazdasági iparüzemeket a *szövetkezetek* vegyék át. A székely falvakban – gondja volt erre Bodor Györgynek – a telepítéssel egyidőben mindenütt megalakultak a *földművesszövetkezetek*. Ezek önmagukban, elszigetelten nem tudtak kellő hatásfokkal dolgozni, ezért elhatározták, hogy a falusi szövetkezetek megalakítják központjukat, amely már képes lesz a székely érdekek egységes képviseletére. Mielőtt közelebbről megnéznénk a *Völgységi Telepesek Központi Szövetségé*nek megalakulását és szervezetét, egy rövid részt idézek Bodor György beszámolójából:

„Bár a földreformrendelet csak a mezőgazdasági gépek és üzemek hasznosítására, tehát lényegében a termelő funkcióra utalt, én arra gondoltam, hogy célszerűbb a gazdasági és társadalmi feladatok számára egységes szervezetet létesíteni. A földművesszövetkezetek ürügyén tehát általános szövetkezetet akartam alakítani: a termelési funkció mellett az értékesítő és beszerzési teendőket is ugyanazzal a szövetkezettel kívántam elvégeztetni. Bevezettem a célok közé a szövetkezeti életben addig nem szereplő kulturális munkát is. Ezzel a tartalommal nyomtattam ki a községi földművesszövetkezetek alakuló ülési jegyzőkönyvét.

Engem a telepítési munka első napjaitól kezdve foglalkoztatott a kérdés, hogyan lehetne a közérdekű célok számára hatalmas székely közvagyont teremteni. Szerettem volna kiharcolni, hogy a település területén lévő állami tulajdonba került erdőkből egy nagy székely közbirtokosságot alakítsunk. Szerettem volna elérni azt is, hogy a földreformtörvény szerint minden községben meghagyandó 10% tartalékföldet a lakóházak hiánya miatt egyelőre betelepítetlen uradalmi földeket – Juhét és a tabódi pusztákat – e közbirtokosság kezelésébe adják. A közbirtokosságra szerettem volna rábízni a földhiány miatt itt-ott üresen maradt kisebb házakat is.

E hatalmas vagyonú közbirtokosságnak tagja lett volna a terület minden földhözjuttatottja. Szervezetét a székely hagyományok szerint népi önkormányzatnak terveztem. Arra gondoltam, hogy Juhét és a tabódi pusztákat a szaporodás során székely mintafalukká kell majd kiépíteni, s addig, amíg erre sor kerül, e területeket a közbirtokosság révén kell kezelni. Arról ábrándoztam, hogy a közbirtokosság jövedelméből teremtem meg a székelység gazdasági és közművelődési felemelkedésének eszközeit. Gépek beszerzése, mezőgazdasági feldolgozó üzemek létesítése, tanulmányi segélyek adása és művelődési intézmények fenntartása a haladásért: ezek lettek volna azok a célok, amelyeket modern szövetkezeti formában szerettünk volna elérni."

A terv, sajnos csak terv maradt, de hogy az alakuló közgyűlést megtarthassák, ahhoz is kellett helyiség. Bonyhád piacán állt az úgynevezett Hónig-

féle ház. Emeletes kastély egy kert közepén. Korábban orosz katonai kórház működött benne, de negyvenöt júniusában már üresen állt. Bodor György Pesten jártában ezt az épületet bérelte ki a tulajdonostól még negyvenöt májusában hét évre. Ebbe az úgynevezett *Székely Házba* hívta meg a székely községekben működő Földigénylő Bizottságok tagjait azzal a kéréssel, hogy belátásuk szerint hozzák magukkal a bizottságban nem szereplő többi vezető embert is.

1945. június 10-én reggel 9 órakor a Székely Házban alakult meg mind a harmincegy községben hivatalosan is a földműves szövetkezet, majd egy óra múlva a kereskedelmi törvények minden alakiságát megtartva kimondták a *Völgységi Telepesek Központi Szövetkezetének* megalakulását. Közvetlen utána a közgyűlés megválasztotta a tisztikart.

A választmányba mind a 31 község egy tagot delegált. Az igazgatóság pedig 12 tagból állt, melyből három tag volt úgynevezett tanult ember. Mind a három régi ismerősünk. Bodor Györgyön kívül ugyanis igazgatósági tag lett Józseffalva egykori ferences rendi plébánosa, *Németh Kálmán*, és az istensegítsi születésű, a papi rendet nem régen elhagyó *László Antal*. Az alapszabályok szerint az elkövetkezendőkben a közgyűlésen minden alapszövetkezet öt küldöttel képviseltette magát, s így kialakult a szövetkezeti keretekben működő – ahogy Bodor György nevezte – *székely parlament*.

A gyűlés ünnepélyes záróaktusát Hidason tartották. A küldöttek fellobogózott szekereken vonultak át a Bonyhádtól alig öt kilométerre fekvő faluba, hogy ott megnyissák és újra birtokba vegyék azt a templomot, amelyet kilenc évvel korábban az utolsó református magyar elköltözése után be kellett zárni, és amelynek harangját 1934. június elsejéről másodikára virradó éjjel országos botrányt kavarva ellopták és a Kálvin téri református templom előcsarnokában közszemlére kihelyezték.

1945. június 10-én a székelyek távollévő papja, Bognóczky Géza helyett a helybeli református pap, Váróczy János kinyitotta az azóta már lebontott templomot, és ezzel a szimbolikus tettel a székelység megvetette lábát az egykori Schwäbische Türkei-ben.

A Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete azonban, hiába volt cégszerűen bejegyezve, mégiscsak inkább cím és név volt csupán. Gazdasági tevékenységet nemigen folytatott, ilyenre egyelőre a községekben sem volt lehetőség. Áru nem lévén, gabonafelvásárlásról sem lehetett szó, nem is beszélve arról, hogy a régi felvásárló szervek is tevékenykedtek még.

A gazdasági szervezet kialakítását a kulturális szervezet megteremtése követte. Rövidesen megalakult a *Bonyhádkörnyéki Közművelődési Felügyelőség*, majd a legnépesebb székely faluban, Tevelen megalapították a székely gimnáziumot, teljes nevén a *Kőrösi Csoma Sándor Székely Tanintézetet*.

„Valóságos forradalom volt – emlékezik vissza László Antal. – Annak is ez a menete: meg kell ragadni a hatalmat, átszervezni a gazdasági életet és világosságot gyújtani a fejekben. Ehhez – és ez volt az érdekes – megvolt az emberi anyag is. Erdélyből rengeteg tanult ember, tanító jött át, akik itt el akartak helyezkedni, valahogy kapcsolódni akartak, másrészt sok szakembert kaptunk a szétosztott nagybirtokokról. Tabód, Kisdorog, Zomba – ezek mind nagybirtokok voltak, és rajtuk sok szakember, akik itt maradtak. Mi azonnal községi felelősöket neveztünk ki, akiknek kötelességük volt a gazdasági tanácsadás. Tabódon például megmaradt 200 holdnyi terület, nem akadt gazdája. Azonnal megszerveztük a zománcgyárat és a földet bérbe adtuk a zo-

máncgyári munkásoknak. „Ha föld kell, itt van! Dolgozzátok meg!" Oda is mindjárt kineveztünk egy gazdasági vezetőt.

A gimnáziumba diákokat toboroztunk. A teveli gimnázium igazgatója a Kézdivásárhelyről ide került Földi István lett, aki a gimnázium megszűnése után Dombóvárra ment iskolaigazgatónak.

Sok iskolát alapítottunk. Kalaznón, közel a faluvéghez egy nagyon szép házat adományoztunk iskola céljára. Ott már azóta megszűnt a tanítás, de hosszú éveken át folyt. A lengyeli Apponyi-kastélyban az első gazdasági iskola alapítását is mi szorgalmaztuk.

Bodor ilyen szempontból nagyon előrelátó volt. Egy ideig még újságot is adtunk ki, a *Völgységi Telepesek Központi Szövetségének Híradójá*-t."

A szövetkezet választmánya nem sokkal megalakulása után egy bizottságot választott, amelynek azt a feladatot adta, hogy készítsen elő és hozzon létre egy székely közgyűjteményt vagy múzeumot és ahhoz kapcsolódó tudományos intézetet. Mint ahogy László Antal mondta, abban az időben a feladatokhoz hamarosan akadtak arra a feladatra alkalmas emberek. A székely múzeum esetében sem történt másképpen. Herepei Jánost, a sepsiszentgyörgyi múzeum menekült igazgatóját sikerült megnyerni az ügynek. A bizottság kimondta, hogy átalakul *Székely Múzeumi Egyesület*té és Herepei Jánost azonnal megbízta az alapszabályok kidolgozásával. Mindez – a múzeum szervezése, bizonyos személyi ügyek intézése – annyival is könnyebben ment, mert a kultuszminiszteri székben az az Ortutay Gyula ült, aki a székelyek hazatelepítésének hírére 1940 novemberében és 1941 májusában memorandumban fordult a Magyarságtudományi Intézet igazgatóságához és felhívta a figyelmet arra, hogy „a magyar néprajztudománynak részint alkalma lenne a csángókkal szembeni mulasztásait pótolni, részint pedig elképzelhetetlen kutatási lehetőségek nyílnak számunkra a néprajz legérdekesebb területein . . . Ugyanis – fejti ki Ortutay Gyula a továbbiakban – a bukovinai magyarság hazatelepítése egyedülálló alkalmat ad a magyar néprajz tudományának olyan megfigyelésekre, amelyekre eddig nem adódott, s ezután is aligha adódik mód. Nemcsak a bukovinai magyarság külön fejlődött népi műveltségét rögzítheti meg a kutatás, hanem éveken keresztül végzendő megfigyelésekkel olyan általánosabb etnológiai érdekű törvényszerűségeket is kutathatna, mint az etnikai csoportok találkozása, hatásátvétel, kiegyenlítődés, hatásátsugárzás."

Sajnos mindebből a lehetőségeknél jóval kevesebb valósult meg. Tánckultúrájukat elég alaposan vizsgálták, népzenéjüket begyűjtötték, nyelvészek mesegyűjtők végeztek körükben kutatásokat, a néphit, a szokások tekintetében sem panaszkodhatunk, de épp ami a legérdekesebb lett volna, az „általánosabb etnológiai érdekű törvényszerűségek" kutatására sem a bácskai, sem a völgységi telepítés után nem került sor. Pedig ha a délvidéki viszonyokra érvényesek Ortutay megállapításai és javaslatai (NB! ő ezeket még 1940-ben tette meg), mennyivel inkább azok a Völgységbe került székelységre!

Az etnikailag teljesen idegen környezetbe telepített székelységet azonban – és ez más etnikumú közösségekre is kiterjeszthető – nemcsak „tudományosan megfigyelni" kellett volna, mint valami soha meg nem ismételhető néprajzi kísérlet „fehér egereit", hanem miközben tanulmányozzuk kultúráját, szokáshagyományait stb., stb., ezzel és ezáltal az életét és beilleszkedését is könnyebbé lehetett vagy kellett volna tennünk.

Jó szándékban és buzgalomban pedig nem volt hiány. Herepei János megbízatása után egy hónappal, 1947 áprilisában már el is készítette a *Székely*

Múzeumi Egyesület alapszabály-tervezetét. Az egyesület célját a következőkben határozta meg:

„a) a székelység és a csángóság múlt és jelenbeli életének s lelkületének, továbbá környezetének és körülményeinek tüzetes megismerése és közkinccsé tétele;

b) az új életlehetőségek közé került székelyek és csángótöredékek ősi műveltségének megőrzése és fejlesztése érdekében feladata a körébe tartozó szellemi és tárgyi adatok módszeres gyűjtése, feldolgozása, az eredmények hozzáférhetővé tétele, valamint közműveltségük gyarapítása.

Ennek egyik eszköze a múzeum, egyelőre néprajzi és ereklyetárgyak, szakkönyvtár, kézirattár, és levéltári anyag összegyűjtése. Másik eszköze a „Táj- és Népkutató Intézet."

A Múzeum Egyesület a telepesek életének tanulmányozására vállalkozó tudósok, írók elhelyezéséről, is igyekezett gondoskodni. Az egyesület egyik tagja felajánlott egy befejezés előtt álló házat Cikón, melyben négy vendéget lehetett volna egyidőben fogadni. A ház befejezéséhez szükséges 20 000 forintot azonban – mivel Veres Péter közben megvált az építésügyi minisztériumtól – nem sikerült megszerezni, és így az alkotóház csupán terv maradt,

Három év múlva, 1950. május 19-én, a múzeumok átszervezésekor a Székely Múzeum is megszűnt, beolvadt a szekszárdi múzeumba, anyaga szintén oda került. Igaz, működése addig is eléggé akadozott. Az ötvenes évek nem kezdveztek ilyesféle munkának. A székelyek alapvető egzisztenciális problémákkal küszködtek és nemhogy támogatni nem tudták az egyesületet, de még arra is volt példa, hogy a naiv néprajzi kutatót az elkeseredett gazda fejszével kergette ki az udvarból, mondván: „Van is nekünk most kedvünk énekelgetni meg táncolni!" Ekkor fordulhatott elő az is, hogy amikor néhány lelkes néprajzos és népi érdeklődésű tanító és tanítónő székely kiállítást rendezett Bonyhádon, a megnyitó ünnepségen, melyre pesti művészeket is meghívtak, a rendezőket is beleszámítva, mindössze heten jelentek meg.

Azóta sok minden megváltozott. A televízió és a rádió néhány műsorának hatására ideig-óráig az érdeklődés középpontjába került a bukovinai székelység. Olyanok is felfigyeltek rájuk, akik eddig hírüket sem hallották. Anyagi helyzetük is lényegesen javult, úgyhogy ma már újra emelt fővel vallhatják meg székely voltukat. Ugyanez érvényes a német nemzetiségre is. Sőt!

És ez nem kis tüske a hidasi székelyek szívében. Mert Hidason van ugyan székely kapu (igaz, nem a legjobb állapotban, és felállításának a helye sem a legszerencsésebb), Tamási Áronnak is állítottak szobrot (Czine Mihály irodalomtörténész avató beszédét ma is emlegetik), de olyan ház vagy szoba, ahol a székelyek emlékeit összegyűjtötték volna, nincs, és régi módra megvetett székely ágy is csupán a helybeli református lelkész, Hegedüs Lóránt lakásán, illetve a lelkészi hivatalban található. Ő ugyan csak a hatvanas években került közéjük, de azonnal látta, hogy a menekülés során megtizedelt népművészeti holmikat, amíg lehet, minél sürgősebben meg kell menteni. Nem csupán azért, hogy ezek a tárgyi emlékek fennmaradjanak – ami eredménynek már önmagában sem kevés –, hanem hogy a gyűjtés során lássák, tapasztalják a székelyek is, hogy értéktelennek hitt, sokak által lenézett tárgyaikat megbecsülik, és végső soron nem szégyellni való a székelységhez tartozás. A *gyűjtés* maga így segítené a megrendült etnikai tudat helyreállítását, amely nélkül egészséges közösség elképzelhetetlen.

Hogy Bodor György és Herepei János tervei nem voltak légvárak, épp a

szomszéd falu, Mecseknádasd példája bizonyítja. Ez az a bizonyos „tüske", amelyet előbb említettem. Mert míg a hidasiak nem tudtak összehozni egy székely házat, (de még egy szobát sem), a székelyek külön múzeumát beolvasztották a szekszárdiba, addig Mecseknádasdon már a második helyi múzeumot, úgynevezett német tájházat tervezik és az elsőben a Herepei-féle tervekben is említett „alkotóház" vagy „alkotószoba" is megtalálható. Hogyha valaki a helyszínen óhajtja tanulmányozni a magyarországi németség néprajzát, annak még lakásgondjai se legyenek. De székely ház és a székelység néprajzával foglalkozók munkáját megkönnyítő „kutatószoba" az nincs. A megye erre nem ad pénzt.

Pedig Hidas korábban a bánya, később meg az ide helyezett üzemei révén elég sok pénzt hoz a megyének. Sokkal többet, mint amit visszakap. A tanácselnökkel és a párttitkárral többek közt erről beszélgettünk.

– Miért nem lehet több pénzt kiverekedni – szegeztem nekik a kérdést.

– Hogy miért nem? Ennek megvan a maga magyarázata – kezd bele Mayer János tanácselnök. Látszik rajta, hogy ezt már sokszor végiggondolta és talán még többször elmondta nyolcéves tanácselnöksége során. – A magyarázat nem logikus. Ugyanis azt mondják a megyénél, hogy nem minden község rendelkezik ilyen adottságokkal, mint Hidas. Nincsenek üzemeik és nem fizetnek be a megyéhez annyit, mint mi. Ha mindenki annyit kapna vissza, mint amennyi onnan befolyik, akkor óriási fejlődésbeli eltérések alakulnának ki a községek között, ami helytelen lenne.

– Én ezt csak bizonyos mértékig fogadom el – folytatja a tanácselnök. – Mert mit válaszoljak arra, ha a vegyi üzemünk dolgozója azt mondja: „a munkásosztályé a vezető szerep ebben az országban. Én, aki többet teszek az asztalra, miért nem kapok belőle többet vissza." És szerintem igaza van. Addig ne beszéljünk a munkásosztály vezető szerepéről, amíg annyit sem kapunk vissza, mint esetleg a másik vagy harmadik község. Mert az egyik nemzetiségi, a másik pedig különféle város perifériáján helyezkedik el.

– Mecseknádas például többet kap? – vetem közbe.

– Sokkal többet.

– Ez annak tulajdonítható, mert nemzetiségi község?

– Nemcsak annak. Egyszerűen helyzeténél fogva.

– De már azért is többet kap, mert nemzetiségi község – kapcsolódik a beszélgetésbe Lipics Ferenc párttitkár. Magas, fekete ember, képesítése szerint agronómus, hosszú ideig lakott Mecseknádasdon. A családját valahonnan Zalából telepítették Nádasdra. Nem olyan régen megvásárolt egy tanyát a szomszédban és most onnan jár be Hidasra mindennap motorral.

– Mecseknádasd helyzete sokkal kedvezőbb Hidasnál – magyarázza Mayer János tanácselnök. – Egyrészt közelebb van, idegenforgalmilag érdekesebb. Van egy Árpád-kori temploma, püspöki kastélya, nemzetiségi tájháza. Lassanként nem is egy, hanem kettő.

– Nem lassanként, hanem már meg is van a kettő! – egészíti ki a képet Lipics Ferenc.

A mecseknádasdi németek ugyanis nem voltak restek kihasználni összeköttetéseiket. A megyei tisztségviselők közt jónéhány német származásút lehet találni, akik az elkobzásokkal hirtelen munkássá vált németségből kerültek ki, és érthető módon, támogatnak minden olyan törekvést, amely a nemzetiségi sebeket akarja gyógyítani. A mecseknádasdiak azonban bízvást számíthattak a nem német származású tisztségviselőkre is. Ők ugyanis épp ezekkel

a kedvezményekkel igyekeztek lelkiismeretüket megnyugtatni, és jóvátenni azokat a jogtalanságokat, amelyeket a német nemzetiséggel szemben korábban elkövettek – ha személy szerint nem is ők, hanem a hivataluk. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy nálunk általában mindenből „kampány" lesz, amely az ellenvéleményeket, vagy ellentétes tendenciákat szóhoz sem hagyja jutni, akkor semmi csodálkoznivaló nincs azon, hogy a német nemzetiség az utolsó évtizedben „divatba jött". Hogyne, hiszen ez is növeli a turistaforgalmat, ez pedig hozza a különben vékonyan csurgó valutát.

A kitelepített és jelenleg Nyugat-Németországban élő egykori mecseknádasdi németek ugyanis nagy előszeretettel járnak haza. Az itthoniak el is határozták, hogy bált rendeznek a rokonok tiszteletére. Csakhogy nem találtak elég nagy helyiséget, s végül is a Művelődési Házat szerették volna kibérelni.

Ha nem engedélyezzük a találkozót – mondták vagy gondolták magukban az illetékesek –, akkor elviszik rossz hírünket Nyugat-Németországba, ha meg engedélyezzük, akkor... Még kimondani is nehéz, mert a hazalátogatók nagy része – mi tagadás – annak idején volksbundista volt. Végül is avval húzták ki a dolog méregfogát, hogy *nyilvános batyus bált* rendeztek, amelyre, belépődíj ellenében mindenki elmehetett. A bált a Művelődési Ház vezetője nyitotta meg, és hivatalosan is üdvözölte a „külhoni" vendégeket.

A *batyus bál* reggelig tartott, de a helybeliek közül sokaknak nem tetszett. Még olyan nádasdi német is akadt, aki nem állhatta meg, hogy be ne kiáltson a nyitott ablakon, hogy „meddig tart még ez a *volksbundista* bál?"

Mindezt persze a hidasi székelyek is látják, és a hidasi nem székelyek is bosszankodnak, hogy „elhúz" mellettük Nádasd. De ha ők meglovagolják „németségüket" – mert nyilván, hogy azt teszik –, miért nem teszi ugyanezt Hidas a székelységgel.

– Meg lehetne lovagolni – ismeri el Mayer János tanácselnök –, meg is kellene.

– De csak a saját zsebünkre lehet – panaszolja Lipics Ferenc párttitkár.

Egymás szájából kapkodják a szót.

– A székelységnek is vannak olyan kallódó értékei, amit 10 év múlva már sehol sem találunk meg. Ez biztos. Az volt a mi dédelgetett tervünk, hogy legalább egy szobát, ha nem is egy házat, de egy szobát berendezzünk.

– Én már spekuláltam azon, hogy most, amikor felújítják a művelődési otthont, keresni kellene valami lehetőséget.

– Vagy ott, vagy itt benn a faluban helyet kell találni. Hogyha nem is olyan reprezentatív körülmények között, mint a mecseknádasdi tájház, mert az százezrek kérdése, s annyi nekünk úgy sem lesz.

– Millió! Másfél millióba került az.

– Ha nem is olyan reprezentatív, mert nincs is annyi holmi. Ők a székelyekhez képest őshonosoknak számítanak, az értékeik is jobban megmaradtak. Generációról generációra szálltak.

Székely ház vagy székely szoba azonban ma –1982 tavaszán – sincs Hidason. Az ügy nem aludt el, csupán annyi történt, hogy 1981 márciusában megalakult egy húsztagú bizottság Mayer János tanácselnök vezetésével. A pécsi múzeumtól meg a megyei tanácstól is jártak ott, de egyelőre a helyi tanács nem tud megfelelő helyiséget biztosítani, s így a gyűjtő munka sem kezdődhet meg. Amelyik házat a tanács kinézte, az nem eladó, hol ilyen, hol meg olyan akadályok merülnek fel, és már azt is hallottam, hogy a hidasi

tanács tehetetlenségén újra meg fog bukni az egész. A székelyek szívesen odaadnák megmaradt, néprajzilag értékes holmijaikat, a megyei múzeum is készséggel nyújtana szakmai segítséget, sőt még a raktárait is megnyitná, ha a tanács megfelelő elhelyezésről gondoskodna. Szántó István, a helybeli általános iskola igazgatóhelyettese – aki szintén tagja a húsztagú bizottságnak – csupán azért, hogy a leendő székely ház részére fényképeket készítsen, 1981 nyarán kiutazott Bukovinába. A nagyítások elkészültek, már csak az egyes épületek, utcák jellegzetesebb házak azonosítása van hátra, és lehet a képeket kiállítani.

Hogy lesz-e székely ház, úgy látszik, most már a helybeli tanácson múlik. Persze arról sem volna szabad elfelejtkezni, hogy Hidason nemcsak székelyek élnek, hanem más olyan etnikai csoportok is, amelyek abban a „ház"-ban megérdemelnének egy-egy szobát vagy sarkot. 1945-ben, de még utána is jó pár évig, ilyen békés egymás mellett élés elképzelhetetlen lett volna. Ma viszont az volna a furcsa, ha egy hidasi emlékházban nem esnék szó az őslakos magyarokról, a később betelepített rácokról, a németekről és természetesen a negyvenöt utáni évek honfoglalóiról – hogy csak a legfontosabbakat említsem – a Zalából, Orosházáról és Bukovinából érkező szegényparasztokról és menekültekről. Egy ilyesféle „ház" sokkal inkább reprezentálná a jelenlegi helyzetet, amelyben már nemcsak egymás mellett él székely és német, hanem, nagyon sokszor egy családon belül. És ha rivalizálásról beszélhetünk, az inkább két szomszédos falu között zajlik – amelyik közül az egyik (Mecseknádasd) történetesen *német*, a másik (Hidas) meg *székely–magyar* –, és nem a Hidason élő, a vegyesházasságok révén egyre inkább felszívódó németség és a mind máig eléggé zárt közösséget alkotó, de a fiatalabb korosztályokon keresztül más etnikumúakat is magába olvasztó székelység között.

(Folytatjuk)

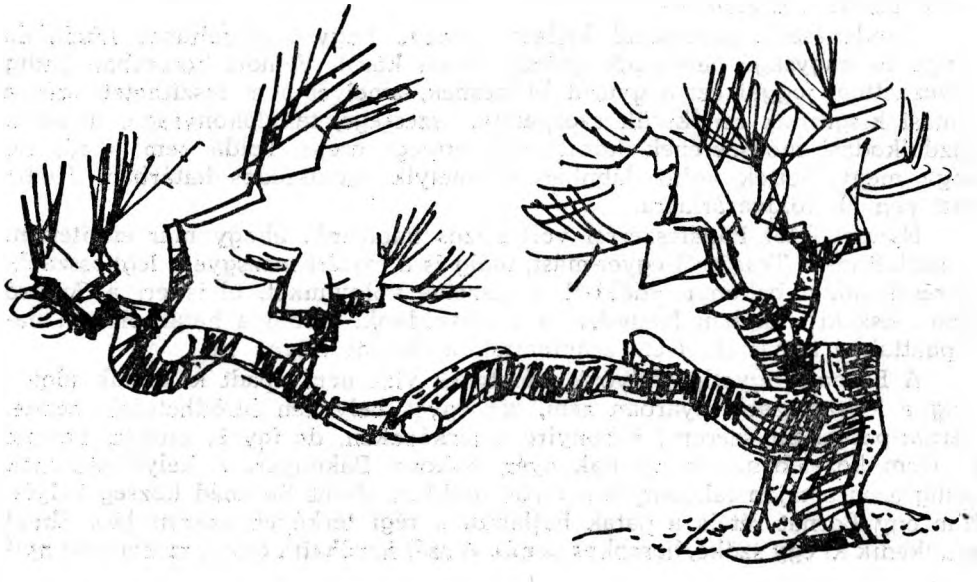

TATAY SÁNDOR

Bakony

(Emlékek és találkozások)

XVIII.

Kisgyermek korom egy rövid időszakában, talán csak néhány hónapig, bizonyos voltam benne, hogy Bakonytamási a világ közepe. Pontosan emlékszem erre a hamarosan túlhaladtam világképre. Az utak szétfutnak az égtájak felé sugáregyenesen éppen a templomdomb tövéből, bizonyos szakaszaikon találnak falvakat, eltalálnak templomtornyokat. Ám azok a falvak mind kisebbek, a tornyok alacsonyabbak annál inkább, minél távolabb esnek. Egyre szűkebbek a házak, sőt kisebbek a bennük élő emberek, törpék végül, hüvelykmatyik.

Hasonlatos ez az EMBERISÉG világképéhez, csak emez kicsit messzebbre nyílik, sőt egyre tágul, távolabb kezdődik benne a VÉGTELEN. Így nevezték el, mert a felnőtt nem képes felfogni a semmit, csak a gyermek.

A két-három éves gyermek nem emlékszik a tavalyi hóra, tavasszal a tavalyi eperre, ősszel a szilva ízére. A meglepetések özöne tör rá. Világképem széttört, mikor megismertem Gicet a kastélyával, Teszért a malomcsodákkal, Szentlászlót, Patonát két-két templomával. Mégis ma is azon kapom magam gyakorta, hogy Tamásiból tájolom be Pápát, Győrt, Sopront, Bécset és Rómát. A képzelet nulla kilométerköve számomra máig is a tamási templomdomb, vagy a mellette álló emlékoszlop, melyet emeltek az első világháború hőseinek tiszteletére.

Mindenesetre tudomásul kellett vennem, hogy szülőfalumat különféle rangú és nagyságú helységek gyűrűje veszi körül. Felnőtt koromban pedig nevezhettem joggal ezt a gyűrűt bilincsnek, amelyet nem feszíthetett szét a tamási kisgazdák rendkívüli szorgalma, eszessége, tanulékonysága, haladott gazdálkodási módszerének köszönhető anyagi ereje. Példa sem akadt rá, hogy megvethették volna lábukat valamelyik szomszédos határban. Hiába volt pénzük földvásárlásra.

Nyugat felől Pápateszérrel volt közös határunk, ahogy már említettem és szólottam is Teszérről egyet-mást, máig is a teszéri mezsgye a leghosszabb, leereszkedik a bakonyi erdőkből, s átszelve völgyünket, el is éri a Sokoró lábát. Északi irányban Nagydém a szomszédunk. Abból a határból sem haraphattak a tamásiak. Nem szánthattak a Bornát folyón túl.

A Bornát! Egyetlen folyónk, amelynek vize nem apadt ki annak idején még a legszárazabb nyárban sem, sőt egyes helyeken fürödhettünk benne. Bernát-patakként szerepel többnyire a térképeken, de így is csupán Tamási és Dém közelében. Másutt Bakonyér, Sokorói Bakonyér. A helytörténészek pedig ezen a tájon találgatják a török időkben eltűnt Baranád község helyét. Van egy Bornát rét is a patak hajlatában, régi térképek szerint láp. Ebből emelkedik ki egy szőke, homokos domb. A szél hordhatta össze, mikor utat nyi-

tottak neki az erdőirtások. Vági Mihály beleszakadt abba a dombba ökröstül, ekéstül. Nem sokkal azután történt az, hogy Dém határában tiszta aranyból mintázott házi isteneket találtak. Az amatőr régészek túrkáltak is serényen azon a helyen, de miután nem leltek ott még római téglákat sem, abbahagyták. Lehetséges pedig, hogy ráakadhattak volna a középkori kis Baranád maradékára. A szélfútta homok hasznos emlékeket őrizhet.

A démiek legtöbbje uradalmi cseléd volt, de uraságaik sem tartoztak a mágnások közé, a Festetichek nagyon régen voltak ott jobbágytartók. Néhány szerényebb középbirtok helyezkedett el a határ nagy részén. Nem voltak ezek mintagazdaságok, tengődtek csak, mint tájunkon mindenütt a maradék nemesi birtokok. Itt-ott előfordult lelkes próbálkozás, aztán megint visszaesés. Sokat ismertem az ilyen kisebb uraságok közül Dunántúlon, nevezetes családok leszármazottait. Jó igyekezetnek nem voltak híjával. Legtöbbjük művelt volt a szó hagyományos értelmében, gyökerük volt a nemzet történelmében, őseik kivették bőségesen részüket tetemes véráldozattal örök szabadságharcainkban. Közülük kerültek ki számosan irodalmi életünk művelői és pártfogói. Századunkban is gyakori volt még közéleti szereplésük, amely nemegyszer alaposan a zsebükre ment. Forgolódásuk a politikai életben hasznot ritkán hozott, de időt és pénzt bőven rabolt tőlük. Nem voltak ezek már mind jogászok, fiataljaik között számosan képzett mezőgazdászok. Ám próbálkozásaikban rendszerint kárukra, mert vérükben volt valamiféle romantikus hajlam. Nagy bizakodás, indokolatlan optimizmus, majd hitük vesztése, sőt aktivitásuk vesztése az országos, sőt világméretű gazdasági visszaesés terhe alatt.

Családok, melyek százával voltak Pannoniában rokonságban-sógorságban, képviselőik voltak szépszámmal az országos politikában, képtelenek voltak egészséges érdekvédelmi szervezetet alkotni, amilyenek működtek bőségesen Európában, értékesítő szövetségek urak és parasztok között.

Voltak hazánkban különféle k a m a r á k, köztük mezőgazdasági is, mint másutt Európában. De bürokráciájukban elveszett a termelők érdeke. Tevékenységükben messze mögötte kullogtak a váltakozó esztendők naprakész gondjainak. Magános volt itt minden birtokos és minden jóravaló gondolat. Budapesti éveimben több esetben összejöttem középbirtokosokkal, akik forgolódtak a szövetkezeti gondolat, a földreform apostolai között, sőt tollat forgattak, kongattak vészharangot a mezőgazdaságunk elmaradottsága miatt. Egyesek úgy már, hogy saját osztályukban elvesztették hitüket, renegátokként csak a parasztság felemelkedésében lelték a kivezető utat nem is magukért, hanem az országért. Együtt haladva a földtelen értelmiséggel. Csakhogy ezek nem dunántúliak voltak, vagy csak elvétve.

Valamilyen átok ült a földbirtokosokon, nem a magyar földön, hanem a lelkeken. Életformájuk a messze múlté volt, ugyanígy elavult a viszonyuk a cselédeikhez. A milleniumi emlékezés bűvöletében elfelejtettek átlépni a huszadik századba. Nem voltak szerencsések a bérlők sem, akkor sem, ha méltatlanul kevés összegért vették át a birtokok gondját a megfáradtaktól. Sokan buktak meg a szemünk láttára. Ha megéltek, azért a cselédek, a konvenciósok, a hónaposok, a summások fizettek verejtékkel és nyomorúsággal.

Aztán volt egy ilyen kádencia nagyobb uradalmakra vonatkozóan: hogy gazdagszik a jószágigazgató, tiszttartó, főintéző, intéző s megy tönkre az uraság. Természetesen van erre is példa, hiszen ravaszsággal, lelkiismeretlenséggel, becstelenséggel minden területen akadnak vámszedők, ám általánosságban az alkalmazott mezőgazdász foglalkozása nem volt könnyű kenyér,

akkor sem, ha látszólag korlátlan hatalommal bírt nagy kiterjedésű uradalomban. Akkor sem, ha parádés lovakkal járta a határt. Semmiképp, ha hivatástudattal terheltetett. A mezőgazdászokról pedig ismeretes volt, hogy szakmájukkal legtöbb esetben szenvedéllyel azonosultak. Megirigyelt hintójukban mérhetetlen gondot cipeltek. Rosszul felszerelt, korszerűtlen gazdaságokban, gyalázatosan fizetett, nyomorult, rosszul táplált, gyakorta vitaminhiányban, skorbutban szenvedő cselédséggel kellett kielégíteniök nagyúri családok idejétmúltan drága életvitelét. És az sem olyan egyszerű, mint a szállóige, hogy külföldi játékkaszinókba hordták azok a pénzüket. A Dunántúlon jócskán megkésett, jóformán a XVIII. század közepére maradt ellenreformáció korszakában kegyurak és papok a jobbágyfalvak adóiból sok-sok drága templomot épitettek. Iskolákat, kulturális létesítményeket pénzeltek. Mindenekfelett pedig kötelességüknek tartották, hogy versenyre keljenek kastélyaik rangjában a sokkal nyugalmasabb századokat megért nyugati főurakkal.

Megszűntek végül a jobbágyfalvak adói. Maradtak csak a saját kezelésű birtokaik, az egykori allodiumok a műkincsekben gazdag, hatalmas, gyakorta valóban gyönyörűséges kastélyaik fenntartására, középkori szegénységben tartott cselédekkel, akiknek sorsa egyre mélységesebben nyomasztó volt a felszabadult jobbágyfalvak lakóinak körülményeihez képest. A középkorinál gyalázatosabb cselédparaszt sorsot pedig a mezőgazdasági tisztségviselőknek kellett konzerválniok, mintha beidegződött volna, hogy a kastélyok időszerűtlen nagy költségei csak a mezőgazdasági cselédek nyomorúságával fedezhetők. Mondom, nem a legendás játékkaszinók, nem is egyes főurak esztelen nagyzási hóbortja, mely tartott a gyámság alá helyezésig, hanem például az országos politikában való részvétel rengeteg pénzáldozatot kívánt. Kevés térült meg csak abból, némely esetben valamelyik kapitalista vállalat igazgatósági tagságából a vállalat érdekeinek képviseléséért. Ez is valahol a haza terhére. Az elmaradott nagygazdaságokban mindenért a cselédség fizetett. Ennek átka pedig a jószágigazgatóra, intézőre esett. A nagyrangú családokban mindig akadt egy-egy méltóságos vagy kegyelmes asszony, aki jótékonykodott hellyel-közzel, jótékonyságának néha legendás híre szállt. De az intéző nem kegyelmezhetett, mert miből tellett volna akkor még jótékonykodásra is.

– A gróf úr jó ember volt, a kegyelmes asszony áldott jó lélek – hallom manapság is hajdani cselédek, ma már vénemberek ajkáról, ha riportalanyokká válnak –, de az intéző úr a vérünket szítta. Hozzáteszem magamban: szerencsétlen intéző. Ha e panaszok nyomán pokolra jutott, az sem történt igazságosan.

A nagydémi birtokosok nem voltak mágnások, ismertük szüntelen anyagi gondjaikat. Földterületük épségéhez mégis ragaszkodtak. Megválásuk attól a rangvesztettséget jelentette volna számukra.

Démtől kelet felé Hathalom puszta következett. 1931 óta már közigazgatásilag Bakonytamásihoz tartozik, egyházilag pedig réges-rég hozzánk. 1849 őszén az anyakönyvi rubrika szerint akkori urasága, Ihász Imre, a szabadságharc és Kossuth emigrációjának történetéből ismeretes Ihász Dániel testvére, nagyapám házassági tanúja volt. A földbirtokos család neve száz éven át újra meg újra szerepel a tamási egyházi anyakönyvekben. Nevezetessé tette Hathalmot, hogy megfordult ott nemegyszer Jókai Mór, a nagy mesemondó. Mert az uradalom következő gazdája, Ihász Lajos, kedvenc unokahúgát, Jókay Etelkát vette feleségül. Gyermekkoromban már Jókay Ihász

Miklós volt Hathalom gazdája. Nem az Ihász házaspár gyermeke volt ő, csak örökbe fogadott unokaöccse Jókay Etelkának. Mert azon a példaképp emlegetett boldogszép házasságon nem volt gyermekáldás.

Hathalomról egyszer tehenek jöttek nagy számmal. De milyen tehenek? Alig vánszorogtak, nyakuk megroggyant láthatatlan ólomsúlyú járom alatt. Vállukon a bőrt majd átszúrta a csont. Esett a hátuk, horpadt az oldaluk. Lábuk kalimpált, térdük vérzésig összeverődött. Szennyes farkuk élettelen lógott. Csorgott a nyáluk és fel-felbőgtek, de olyan hitványul, hogy inkább nyögés volt az. Némelyik kidőlt a sorból az útszélre, de a többit hajtották tovább furkósbottal.

Nem valószínű, hogy láttam ezt a vonulást. Lehet, hogy nem is éltem még akkor, de annyit emlegették gyermekkoromban, hogy a megdöbbenés fokozta képzelet olyan élesen festett, hogy látott a szem, mintha látna élő valóságot. Most is látom a tehenek kolomptalan vánszorgását. Csak fonnyadt tőgyük harangoz, leng jobbra-balra roggyant térdük között. A leggyászosabb vonulás. Vajh melyiknek van még annyi ereje, hogy diadalmaskodik az útszélen leselkedő halál felett és eléri a vágóhidat.

Idézőjelbe tehetném ezt a szakaszt, mert valahol egy elbeszélésben megírtam már. Majdnem pontosan így, de nem hagyhatom el, mert sorsot jellemez. Ezúttal a hatszáz hold nagybérlőjét, aki tartotta a birtokot, mikor Jókay Etelka már eltemette férjét, de nem nőtt még fel Miklóskája, aki egyébként Miklóska maradt a környékbeliek ajkán honatya koráig is.

– Csődbe ment – mondták arról a bérlőről, ha visszaemlékeztek a gyászos vonulásra.

– Mi az a csőd? – kérdeztem apámat. – Mi az, hogy csődbe ment?

– Látod! Otthagyják a jószágai s mennek inkább a halálba.

– És akinek nincs jószága?

– Kinek nincs jószága, sosem megy az csődbe.

Ha Miklóskának hívták is, megmentette birtokát a csődtől a vagyon utolsó ura. Nem osztódhatott szét ez sem a tamásiak kedvére, akkor sem, mikor már a község határához tartozott. A bilincs itt sem nyílt meg. A tamásiak jó békebeli pengőjükkel a zsebükben fogytak tovább.

A helybéli legenda szerint Hathalom nevét onnan vette, hogy azon a helyen gyűlt össze a hét vezér, sátraiknak raktak dombot, de csak hat és felet. Akkor híre jött valamely ellenségnek s hadra keltek a vezérek mind a heten. A hat és fél halomról pedig megfeledkezett a történelem. Ám a régészek sírokat leltek a halmok alatt.

Keleti szomszédunk Gic puszta. Pusztának neveztük, pedig kisközség rangja volt. Puszta volt fogalmaink szerint minden olyan helység, melyben nem laktak kisgazdák, csak az uraság és cselédei. A Gici család eltűnt innét évszázadokkal ezelőtt, úgy, mint Hathalomról a híres Hathalmyak. Birtokosok voltak benne azóta a pannonhalmi papok, a Bezerédyek, a győri püspök, a Gelsei Bíró, a Bésán családok többek között. Az én időmben Gic határának első számú urasága már Jankovich Bésán Endre gróf volt, ahogy említettem, Nagy Lajos tanítványa. Ez a kettős név is asszonyrokonság, asszonybirtok révén jött létre, mint a Jókay Ihász. Erdőbirtokosok voltak Gic határában akkor is még a pannonhalmi bencések. Az ő erdejük körül is fogta délnek a tamási határt és összetalálkozott a teszéri határral. Megint csak kikezdhetetlen birodalom, vele zárult be Tamási körül a bilincs.

A gici grófné német származású volt, némileg pártfogolta gyülekezetünket akkor is, ha katolikus volt a Jankovich Bésán család. De híresebb

volt arról, hogy pártfogolta Sokorópátkai Szabó István, egykori arató gazdájukat, a kegyelmes úrrá lett eszes és derék parasztot. Igaz, Szabó István sem feledkezett meg szűkebb hazájáról pályájának delén, segített ügyesbajos dolgok elintézésével, kérvények pártfogolásával papnak és jegyzőnek. Szeretett is lekocsizni a magasfekvésű Pátkáról Tamásiba, célirányosan a paplakkal szomszédos Bozzay-féle vendéglőbe. Át is hívatta oda a papot, hogy elkvaterkázzanak kicsinyég. A szóból kivette részét a pap is, a poharazgatásból csak szerényen, ha az itcéket a miniszterségében óriási mód megvastagodott Sokorópátkai felvevő képessége szerint számítjuk. Bár igazság az is, hogy ittasnak nem látta senki, soha ezt a méreteiben is tekintélyes egyént. Úgy mondták, csak széles ajtajú szalonkocsi tudta befogadni a pápa–bánhidai vasútvonalon. Úgy igaz ez, mint minden anekdota: csak a lényegében. Ám ami most következik, az színtiszta valóság.

Akkor is kvaterkáztak már jókor délelőtt, mert a grófnét várták, aki kész volt magával vinni gépkocsiján a kegyelmes urat, mint védnököt a pápai tűzoltóversenyre. Mert nagy esemény volt ez. Védnök kellett hozzá és zászlóanya. De hát a grófné is csak asszony, az utolsó pillanatban érkezett. Szabó István viszont nem volt sietős ember. Előbb még oda állt az autó hátsó kerekéhez, hogy megszabaduljon a bőséges folyadéktól. A poharazgatás után ez biz hosszúra nyúlt.

– Az istenért, nagytiszteletű úr, tegyen valamit, csúfosan elkésünk.

A lelkész nem mozdult, bármi tiszteletlenségnek tűnhetett tétovasága.

– Bocsásson meg, méltóságos asszony: két dolog van az életben, amit nem szabad megszakitani; az egyik ez. Szabó István pedig csak vizelt és vizelt.

Gic határában a két és fél ezer holdas grófi birtok mellett volt a Pannonhalmi Apátságnak több, mint ezer hold erdeje. Mondhatnám, jó, hogy volt, mert az eszeveszett erdőirtásnak éppen a papok birtokhatára parancsolt megálljt. Ezt a határt meg is jelölték megyekövekkel, sőt karbantartott árokkal. Tartott volna enélkül az irtás Szentlászlóig, esetleg Fenyőfáig. Áldozatul eshetett volna ott a híres ősfenyves. Így maradt meg legalább a kertünktől néhány kőhajításnyira a Gyertyános, aztán egy szittyós réten túl a Paperdő, a Gerencséri erdő, a Sésak.

Ezen erdők táján a történelmi adatok szerint volt néhány település. Nem is akármilyen. Kettőnek a maradéka megtalálható. Az egyik: Csehi-puszta. Kisebb nemesi falu volt már a XIII. században. Úgy tudják, Csesznek várának egykori ura, Török Bálint telepíttetett Csehiben gyümölcsöst, merthogy igen-igen szerette ő az almát–körtét. Gyönyörűségét lelte a termő fákban, cirmos pogácsaalmával ajándékozta meg az anyakirálynét. Ilyennel mosolyogtatta meg a kis János Zsigmondot.

A török idők csendesebb korszakában szőlőültetvénnyel támadt fel holtából Csehi-puszta. A magyar szőlőtermelés virágkorában, a múlt század elején, hiteles adatok bizonyítják, száz kapásra való szőlőültetvény nyúlt el Gic és Csehi között. Nincs annak már nyoma sem. Gyermekkoromban is már csak öreg gyümölcsfák őrizték a szőlők emlékét. Csehi-puszta néhány megmaradt épülete körül viszont még jó erőben lévő, gyönyörűséges fák díszlettek megrakva színes terméssel. Jó illatot árasztottak. Képzeletemben e fák miatt oda helyeztem a Paradicsomot.

Bátyámnak volt egy darab földje a gici állomás közelében lévő Homokbuckán. Meg is maradt ez néki háztájinak. Bizarr dolognak ítélték, sőt ostoba gondolatnak, hogy erre a semmire sem jó területre szőlőt telepített, ha

bátortalanul, eleinte csak direkt termő fajtákat. is. Csodálkoztak, akik látták, hogy megél ott a szőlő. De megélt és egy okból jó volt, hogy megélt. Kuláksságának ráakasztott terhe alatt megroppanva, viszontagságos évtizedei után ebben lelte valamelyes örömét korai haláláig. Mint annyi más elfáradt ember a dunántúli lejtőkön, a szőlők csendjében, a présházak illatában. A présházak a napra néznek. Hej, őszi délutánok ott a kispadon!

Nem tudta Lajos bátyám, hogy jó száz éve még odáig nyúltak a Gic és Csehi között elterülő szőlők. Annyi szőlő volt a Bésánok birtokában, hogy száz vidéki család munkálta részben.

A másik, nyomaiban megmaradt faluhely: Gerencsér. Különös, hogy ez a ma Tamási határába tartozó szerény kis puszta nagyon korán, 1109-ben említtetik. Elébb, mint bármelyik jelentős község a környéken. A Veszprémvölgyi apácák birtoka volt és neve szerint fazekasok lakhatták. Vajon milyen edényeket készíthettek az előkelő nővéreknek? Jó lenne tudni.

Gerencséren sokszor jártam, azon át vezetett legrövidebb erdei utunk Bakonyszentlászlóra, a gyönyörű Cuha völgyébe, Sándormajoron, a Hodos éren át a Bakony belsejébe. A Sésak erdő nyílegyenes, széles útján, hol a fával megrakott szekerek kanyarogva keresték a homokban a keményebb csapást, suhanc koromban sokszor elindultunk, kutatva a legrövidebb utat a csúcsokhoz. Hol megéheztünk, hol ránk esteledett. Csak az a nagy erdőtűz, csak az feledtette félelmünket rémséges csodájával.

A gerencséri gyerekek Tamásira jártak iskolába. Mi helybéliek elvittük hónunk alatt is egyetlen könyvünket, palatáblánkat. Irkánkat, ha volt, meg a vásárban vett kalamárist. De nékik tarisznyájuk volt. Kilógott belőle a madzagra akasztott nyúlláb, amely a palatábla letörlésére alkalmazott spongyát helyettesítette. A kicsik, mikor először érkeztek, úgy megcsodálták a mi tornyunkat, mint én a pápai öregtemplomot. Büszke is voltam olyankor a mi tornyunkra. Gerencséren csak egy nyurga harangláb volt jókora kolompnyi haranggal. A bögyökös tamási templom harangjainak zúgása kihallatszott Gerencsérre, de az ottani kisharang csilingelése nem hatolt át a gyertyános erdőn. Ezt is némi büszkeséggel említettem apámnak, mikor arra jártunk. Ma is emlékszem válaszára.

– Kicsiny harang ez a gerencséri, fiam, de rettentő nagy hatalmat hirdet. Ezek a nagy erdők itt mind a papoké. Mikor nagyapád elkezdte pályáját, a falvak errefelé mind a győri püspöknek adóztak, a veszpréminek pedig ezen túl az egész Bakony és még a Bakonyon túl is falvak százai. Az a hatalom, melyet a gerencséri kisharang hirdet, Budapestig, Bécsig terjed, mi meg élünk a tamási gazdák és szegények jóvoltából.

Két erdő között volt egy olyan sáv, amelyről tiszta időben látható volt Pannonhalma. A kék messzeségben olyan volt a dombra épült kolostor rajzolata, mint mesebeli királyok kastélya gyermekkönyveinkben. A papi erdők urait csak egyetlenegyszer láttam. Piros bélésű hintójukat hangtalan ringatta a homokos út. De csilingelt a gerencséri kis harang, valami ünnepies látogatásra érkezhettek. Öltözetük és parádés vonulásuk páratlan látvány volt a szentlászlói úton. Még az erdőkerülő kutyái sem ugattak, csak álltak dermedten a gerencséri réten. Mi pedig, akik epercsokrokkal megrakottan bámultunk az útszélen, levettük kalapunkat.

Valamikor, a húszas években, Szentlászlóról jövet bevert az eső egy ismerős gerencséri családhoz. Vacsora közben találtam őket. Az erőteljes, harminc-egynéhány éves családfő mély tányérból tejet kanalazott, de azt jócskán teleaprította kenyérrel. Az öregember sült krumplit majszolt kenyérrel.

Az asszony szalonnakatonákat aprított két fürgeszemű gyereknek. Savanyú káposztát harsogtattak hozzá.

– Látja, ilyenek ezek – mondta az asszony. – Mindegyik csak a kedve szerint. Főztem volna pedig nékik levest. – Mintha szégyenkezett volna a szerény vacsora miatt.

– Ez esik jól este – így az ember. – Éjszakára elég ennyi a testnek. A szalonnát majd reggel, amíg akad a háznál. Reggel kell az erő. Nincs igazam?

– A papa is csak krumplit eszik a kenyeréhez szégyenszemre, mintha sajnálnánk tőle.

Ám az öreg elégedetten falatozott.

– Esztelen beszéd. Nem krumplit eszem a kenyeremhez, csak harapok időnkint egy kis kenyeret a krumplimhoz. A gyerekeket, azokat biztasd a vacsorával. Az annak a rendje.

– Szégyent hoznak a fejemre, lássa. Pedig, hála Istennek nem szűkölködünk annyira.

Nem volt pedig mit szégyelnie. Mert mi volt a mi vacsoránk is, ha körülültük tízen az asztalt? Krumpli tojással, galuska tojással, vagy ugyanezek túróval. Salátával, ha szezonja volt, esetleg éppen madársalátával, mikor már fellelhető volt kora tavasszal. Tej, vagy aludttej, kinek-kinek kedve szerint.

Az öregember megkínált sültkrumplival, a fiatal asszony tányért és kést tett elém. Még azt is megpróbáltam, milyen a krumpli kenyérrel. Jó volt.

– A gerencsériek jó emberek – mondta egy reggel valaki a tamási kocsmában.

– Könnyen jók – felelte az örök agglegény Bors Samu. – Hiába is lennének akármilyen gonoszok, nem tudnának egy kapavágásnyi földet sem elperelni egymástól. Gerencséren minden az Istené. A papok is csak éppen számon tartják.

Valahol a Gyertyános erdő körül lehetett Leányfölde, más néven Kistamási. A hagyomány szerint azért kapta a Leányfölde nevet, mert valaki leány adományozta a főapátságnak. Lehetett inkább kiszakított leánynegyed, vagy efféle örökség. Jóval régebben az apátság részére történt adományozásnak. Mindenesetre már akkor lakott hely. Létezhetett a középkorban is kis nemesi településként. Így maradt ki az adójegyzékből. Vonzó lehetett valaha ez a táj: akkor még vizekben gazdag, de a hegy lejtőin már nem lápos. Korunk kiváló történésze, Győrffy, Tamási területére helyezi Ketellakát, mely névadó birtokosának kora szerint megvolt már a fejedelmek idejében. Bizonyságul a télinyári szállások elméletének. Hiszen innét a vizek a Sokoró megkerülésével a Kisalföldön át Győrbe vezetnek.

Hová lett Leányfölde, Baranád, hová lett Ketellaka? Hová lett annyi nyomaveszett falu az országból. Félelmetes ritkulás. Jankovich Ferenc költői hangú, költői bánatú regényére, a Hulló csillagokra gondolok, ha szomorú sorsukon töröm a fejem. A kifosztott, feldúlt, felégetett falvak úgy jelennek meg előttem, ahogy azokat a forrásanyagba odaadással elmerült költő megdöbbentő erővel véste emlékezetembe.

E pusztává vált falvak földjeit többnyire a tamásiak használták, makkoltattak az erdőkben, legelőként béreltek erdőt-rétet. De mind e megváltott jogok elvesztek apránkint, ahogy ismét megerősödött a földesurak hatalma, hogy a bilincs teljes legyen a falu körül.

NÉMETH LAJOS

A CSONTVÁRY-MŰ: MEGISMERÉSI ÉS LÉTMODELL

A pécsi Csontváry-múzeum újjárendezése, bővítése, illetve a megnyitás alkalmával rendezett kiállítás ismét felhívja a figyelmet Csontváry művészetére. Persze, az elmúlt években sem merült feledésbe, a heves viták azonban elültek. Húsz éve, a székesfehérvári Csontváry-kiállítás után a nagy érdeklődés láttán Fülep Lajos lelkesen mondotta: „Különösen és egyre is inkább úgy látszik, hogy eseménynek vagyunk tanúi: az ország közönsége rátalál, ráeszmél valamire, amiről eddig nem vagy csak valamilyen kósza hírből tudott, s amiről most, megismerkedve vele, azt érzi, hogy valami szokatlanul nagy jelentőségű, és valósággal ujjong azon, hogy ennek az országnak, ennek a népnek ilyen kincse van... Mi is ez tulajdonképpen, mi történik most szemünk láttára? Minden akadályt legyőzve – mert van bőven! – a mi népünk most birtokba veszi egy páratlan nagy értékét, Csontváryt..." Akkor még voltak, akik vissza akarták fogni a lelkesedést „kritikátlan kritikáknak" bélyegezvén a Csontváry igaza mellett voksoló írásokat, Csontváry művészetét még „problematikus és bonyolult hagyománynak", „nem szocialista értéknek" minősítvén. A dolgok azonban lassan rendeződtek, a fanyalgás elcsitult, csak nagynéha éled újjá, mint történt néhány éve a Tiszatájban megjelent Csontváry-kritikában, amely igazat adott Farkas Zoltán 1930-as Csontváry-bírálata aggályainak és összevetve Csontváry képei születési évét a nyugateurópai festészet szinkron jelenségeivel, életművét elkésettnek, provinciálisnak minősítette, hiszen mikor a cédrusokat festette, már megszületett Picasso „Avignoni kisasszonyok"-ja.

E néhány mellékzöngétől eltekintve azonban csakugyan feltartóztathatatlan volt a „birtokbavétel" folyamata. A Csontváry-kérdés átkerült a nagy életművek tanulmányozására hivatott tudományos elemzés területére. Szabó Júlia nagyszabású cédrusikonográfia tanulmányában méltó helyet adott Csontvárynak és újszerűen közelítette meg a több képén visszatérő táncmotívumot, Hahn Ferenc és különösen Mezei Ottó biográfiai kutatásai Csontváry gácsi tevékenységét világították meg sok új adattal; a Művészet 1979-es Csontváry-száma, még ha nem is lehetett mindenben egyetérteni néhány tanulmány szemléletével vagy megállapításával – ugyancsak sokban gazdagította a Csontváry-kutatást. A Baalbek interpretációs tanulmány új aspektusból próbálta megvilágítani a legnagyobb „naput" festmény jelentésrétegeit. Felmerült ismét az állítólagos Csontváry-képek ügye. Az elmúlt években filmek is készültek Csontváryról – Huszárik Zoltán nagyszabású, részleteiben zseniális életrajz filmje az általános művészsorsot jelenítette, Csontváryt paradigmatikus modellnek tekintve, Olasz Ferenc pedig a „Magányos cédrus" és a „Mária kútja" interpretációját adta a filmkamera segítségével. Csontváry neve egyre ismertebbé vált külföldön is, festészetét egyre több szakember sorolja az egyetemes művészet nagy értékei közé, mint mutatta például a nagy svájci művészeti revű, a DU Csontváry-száma, a Bénézit Dictionnaire Csontváry címszava vagy legutóbb a hamburgi tv Csontváry-műsora.

Nem torpant tehát meg a Csontváry életművének tudományos kutatása, népszerűsítése és a mélyben is zajlott Csontváry életművének a nemzeti kultúrába való integrálódási folyamata, amelynek első jeleit Fülep Lajos oly kitörő örömmel fogadta. Ennek egyik legutolsó jele, hogy a sokáig a pszichiátria területére száműzött Csontváry önéletrajza és néhány írása a „Gondolkodó magyarok" sorozatban napvilágot láthatott és hogy a Csontváry-album magyar és idegen nyelvű verzióját már sokadszor nyomják újra.

Lassan rendeződik a Gerlóczy-hagyaték ügye is, a képek túlnyomó része a letéti státusból átkerült az állam tulajdonába.

Természetesen hangsúlyozni kell, hogy a folyamat állandó. Csontváry művészetének kutatása, értelmezése még korántsem zárult le. Elő-előbukkannak lappangó művek – mint volt az utóbbi időben a „Mandulavirágzás Taorminában", a „Jupiter templom romjai Athénban" vagy a Lehel Ferenc monográfiájában aláfestésként publikált „Olasz város" –, sőt előkerülnek eddig ismeretlenek is, és tisztázásra vár még számos életrajzi homály. De ezen túl, maga az életmű, mint minden zseniális művész munkája, provokálja az újabb és újabb értelmezési kísérletet.

*

Csontváry műveit újból szemügyre véve, ismét rádöbbenünk, hogy milyen szintetizáló erő munkálkodott művészetében. A szakirodalom már több ízben rámutatott arra, hogy miként akarta a divizionizmust és a posztimpresszionizmus dekorativitását nagy, monumentális stílusba egyesíteni, mint ahogy arra is törekedett, hogy az európai festészetnek a Panofsky által északinak és délinek nevezett típusát – azaz a realizmust és az ideafestést – olyan szintézisbe foglalja, amelyben összegeződik és organikus egységet alkot a két típus. De valami nagyszabású szintézisre törekedett a művészet funkciótípusát illetően is.

A XIX. század végén a művészetnek többféle funkciója létezett. Ezek közé tartozott a művészet, mint sajátos gnoszeológiai tevékenység és mint a művészt a kifejezésen át önrealizáló aktus. Ebből fakadóan a mű vagy mint *megismerési modell* vagy mint *létmodell* értelmezhető – mindkettő azonban még az érzéki-konkrét, szenzuális szférán, a természetelvűségen belül realizálódott.

A képzőművészet, mint a valóság megismerésének sajátos formája hipotézis a reneszánszban alakult ki, és a XIX. században, a pozitivizmus, a természettudományok fellendülése idején új erőre kapott. Az érzéki megismerés, amely természettudományos eszközökkel kontrollálható, e hipotézis szerint szimbiotikus a művészi megismeréssel – ne feledjük, hogy az experimentális pszichológia megszületésének koráról van szó. A festészetben Seurat tevékenységét tekinthetjük paradigmatikus példának, számára a festmény az érzéki megismerés modellálási kísérlete, azt lehet mondani, hogy analógiás szinten némiképp a modern természettudomány modelláló módszerének előlegezése. A megismerés „igazságának" biztosítékai, azaz a művész szubjektivitásából fakadó véletlen korrektivumai az experimentál pszichológiai kutatások, Humbert de Superville pszichofiziológiai felismerései, Charles Henry „tudományos esztétikája", Chevreul szimultán kontraszt elve és a „divina proporzione" törvényszerűségei, az aranymetszéstől a szimmetriáig – tehát matematikailag, pszichofiziológiailag releváns meghatározók. Így Seurat számára a festés a képzőművészet alapelemeinek tisztázása, egyfajta lexika és grammatika kidolgozása. A mű alkotó elemei – a vonal, a szín, a fény – jelentős autonómiával rendelkeznek, önmagukban kifejezhetnek általános emberi érzelmeket, csaknem függetlenül a tárgytól, amelyet jelölnek és függetlenül az alkotó szubjektivitásától. Az elemek szemantikai potenciálja is elsősorban pszichofiziológiailag determinált, a denotatív jelentés mellékes, az alkotóra való utalás pedig minimális, tudatosan visszafogott. A mű megalkotása tehát rendszer-teremtés, a mű megismerési és esztétikai modell és nem önkifejezés, a benne lévő kifejezés – legalábbis intencióját tekintve – személytelen, hiszen a feladat a rendszerként tételezett műben az objektív összefüggések feltárása és egymásra vonatkoztatottsága.

Mindennek úgyszólván ellentéte a művészet, a mű mint létmodell koncepció, amelynek a századvégen a legjellemzőbb példája van Gogh művészete. Számára az önrealizálás egyedüli lehetősége a művészi objektiváció, amely ugyanakkor önmentés is, a Semmivel, az önpusztítással szembeni egyedüli szembeszállás lehetősége vagy legalábbis illúziója. Némiképp ő is felhasználja a képzőművészeti alapelemek autonóm kifejező értékét, ha nem is olyan tudományos alapozottsággal, mint Seurat, inkább intuitive, ellesve és ráhibázva. Megőrzi az elemek jelölő funkcióját, ugyanakkor minden elem egyúttal a művészi alanyra is reflektál, minden motívum – természeti tárgy

vagy az ember által teremtett második természet eleme, mint a híd vagy az épület – szubjektív töltést kap, projekcióként is szerepel.

Seurat vállalkozása mögött ott állt a természettudományos megismerés abszolút objektivitásába vetett hit, nem vesztette el még érvényét a felvilágosodás racionalizmusa, a mechanikus természettudomány, az ok-okozat viszony objektív szükségszerűségének gondolata. Bár – mint ahogy a Seurat művészetét a szimbolizmus aspektusából elemző írások rámutatnak –, ha talán csak a tudatalattiban, nála is megjelenik a kétely, az objektíven tudni vélt mögött felsejlik a talány, egyik főművét, a „Cirkuszi parádé"-t nem teljesen jogtalanul elemezték már a kortársak Vanitas szimbólumként.

Van Gogh már más kategóriákban gondolkodik. Számára a világ nem megismerendő, hanem átélendő, érvénye nem a tudományosan igazoltnak, megismertnek, hanem a szubjektíve egzisztenciálisnak van.

Csontváry, ismét a maga intuitív és hallatlanul egyéni módján, valamiként a két típus szintetizálásával próbálkozik. Naiv materialista és pozitivista, Darwint tanulmányozza, sőt, még a tudomány tanainál is jobban hisz az érzékileg tapasztalható, a látással és tapintással kontrollálható igazságban. Művészetében is keresi a szükségszerű összefüggéseket, rábukkan az optikai keverés elvére, felhasználja az aranymetszést, arányszámításokat végez – de „a holt matematikai számítással", a „holt perspektívával" szembehelyezi az „élőt", az „érzés távlatát" és az intuíciót. A racionálisat párosítani akarja az irracionálissal, az objektíve szükségszerűnek rögzítését és a leírás objektivitását a szubjektíve érvényessel, a személyes kifejezéssel. Megőrzi a képzőművészeti alapelemek jelölő funkcióját, de ugyanakkor személyes értelmet is ad nekik. Képein a természeti motívum egyszerre prezentálja „fajtulajdonságát" és emelkedik a szimbólum szférájába. A mű számára is objektív rendszer, de ugyanakkor az önrealizálás és önmentés médiuma is. A kevésbé jelentős művein dominál ugyan az objektív leírás, máskor néha a szubjektív önkifejezés önkénye zavaró, főműveiben azonban páratlan az egyensúly és nemcsak formai értelemben. Az egyensúly ekkor egyúttal a mű, mint megismerési és mint létmodell összegezési kísérletének sikeres eredménye.

TARJÁN TAMÁS

EZ A FÖLD, MELYEN ANNYISZOR

(Filmlevél)

(Szemle után) Februárban az idén is lezajlott a magyar filmművészet évről évre szokásos „munkaünnepe", a – sorrendben XV. – hazai játékfilmszemle. Atmoszféráját tekintve ez a rövid egy hét ugyanolyan volt, mint amilyen minden esztendőben lenni szokott, akár Pécsett, akár Budapesten. Vágtatás egyik moziból a másikba, és ténfergés az olykori hosszabb szünetekben; „ülősztrájk" egy-egy film vetítésének végeztével: az élelmes közönség így (a végül tehetetlen jegyszedők karhatalmának is ellenállva) tudta kiböjtölni, „kiülni", hogy a következő, sokkal izgalmasabbnak ígérkező alkotást is megtekinthesse a Vörös Csillag nonstop programjában (mit sem törődve azzal, hogy egy házzal odébb, minden hírverés nélkül, negyedház előtt pereg ugyanez a film); sajtótájékoztató hajnalban, a fáradtságtól és a napi három-négyszer két óra mozisötétjétől égő szemű magyar és külföldi érdeklődőknek, újságíróknak; záróvita és értékelés, a több mint harminc film összefoglaló megítélésének igényével; végezetül díjkiosztás, mint mindig, ezúttal is felkavarva a kedélyeket.

A filmszemlét követő újságcikkek szerint a szakemberek a *tartózkodó optimizmus* álláspontjára helyezkedtek, nagyjából híven tükrözve a magyar művészeti és tudományos élet illusztris képviselőiből (de az elfogulatlanság érdekében idén sem filmszakemberekből) álló zsüri véleményét. Hónapokkal a szemle után már csupán a tömören fogalmazott tényekre, a tendenciák irányára lehet kíváncsi az olvasó. Tehát: az 1982-ben forgatott magyar – fikciós vagy nem fikciós, játék- vagy dokumentumfilmek mezőnye valamivel halaványabb volt az egy esztendővel korábbinál, s főként az olyan kiemelkedő alkotás, a legalább majdnem-remekmű hiányzott, mint amilyen tavaly Gothár Péter *Megáll az idő* című munkája volt. A most fődíjjal jutalmazott *Szerencsés Dániel* föltétlen értékeivel együtt sem ilyen film. A zsüri elnökének, Király Istvánnak filmkritikusokat is megszégyenítő tájékozottságú és érzékenységű elemzéséből, Hankiss Elemér, Hermann István és mások hozzászólásaiból egyértelműen és meggyőzően derült ki, hogy erősödött, növekedett a magyar filmművészet valóságregisztráló, valóság-kutató kedve (talán azért is, mert a saját valóságára: e pénzigényes művészet-ipar anyagi eszközeinek kétségbeejtő és állandó fogyatkozására, mint „saját bőrön" tapasztalt társadalmi híradásra föltétlenül kénytelen figyelni). A különböző típusú dokumentumfilmek, a korábbinál jóval nagyobb százalékban a jelenhez – vagy a közvetlen közelmúlthoz – forduló játékfilmek magasabb aránya cáfolhatatlanul érvel e megállapítás jogossága mellett. Ám hozzá kell tegyem: furcsa módon az alkotások egy része olyképp kötődik tiszta, becsületes művészi *szándék*kal napjaink hazai világának realitásaihoz, hogy a *megvalósítás* folyamatában elképesztően messzire szakad tőle (a *Talpra, Győző!* vagy a *Visszaesők* lehet majd erre példa).

A jelen- és valóság-centrikus filmek megnőtt száma természetesen nem kérdőjelezheti meg a történelmi, a tudományos-fantasztikus, az igényesen szórakoztató „kommersz" és egyéb filmtípusok létjogosultságát. A magyar filmművészetnek továbbra is ezek: a különböző műfajok helyesen alakított arányaiban kellene fejlődnie. A mostani szemlén színre lépő rendezők életkorát nézve azonban várható, hogy a közeljövőben még inkább erősödni fog a jelent faggató tendencia. A XV. magyar játékfilmszemle vetítései utáni rövid ceremóniákon szinte kivétel nélkül fiatalnak (sőt a filmszakmában pimaszul fiatalnak) számító alkotókat szólíthattak a vászon elé, meghajolni a publikum tapsára. A filmgyártás szükségképpen aritmiás, egy-egy művész számára hol hosszú évekig tartó, hol szaladósabb munkát kíván, belső rendjének véletlenszerű

következményeként a „nagyok" – Fábri Zoltán, Jancsó Miklós, Kovács András és mások – közül most senki nem jelentkezett új művel. S ha elképzelhető is, hogy éppen ezért jövőre vagy két év múlva az ő filmjeiket hirdetik majd egymás mellett a plakátok, akkor is tudomásul kell venni, hogy a magyar film berkeiben a nyolcvanas évek elején játszódott le az a nemzedéki átrétegződés, amely például az irodalomban, hosszas előcsatározások után, már néhány esztendővel korábban megtörtént. A szakmai tanácskozáson kellőképpen nem hangsúlyozott jelenség, hogy a magyar irodalom (természetszerűleg főleg a próza) immár beérkezett (és hadd nevezzem őket így: szerencsére még mindig *fiatalabb*) reprezentánsai és a harminc-harmincöt év körüli filmrendezők között egyre termékenyebb a szellemi kapcsolat. Bereményi Géza íróként, konzultánsként már számos műre nyomta rá erős egyéniségének bélyegét; Spiró György a most vetített, ellentmondásos hatást kiváltó *Elveszett illúziók* alighanem meghatározó stílusú és szemléletű társ-forgatókönyvírója volt; a dramaturg Vámos Miklós, közvetetten bár, de fölismerhetően van jelen a filmekben; s a további példák sorolását elhagyva még azt is jellemzőnek érzem, hogy Dárday István Csordás Gábor személyében egy költőben találta meg készülő (egy fiatal költőről szóló) filmjének alkalmas színészét. (Még csupán annyit, bármiféle bántó szándék nélkül: a zsüri közmegelégedésre látta el munkáját, a zsüritagok saját művészeti vagy tudományágában való tekintélyét senki sem vonta kétségbe – ám valamennyien túl járnak az ötvenedik, hatvanadik életévükön. Frissek, lélekben, szellemiségben fiatalok mindnyájan, de épp a negyvenen, sőt harmincon inneni filmrendezők előre tudott, sereges jelentkezésekor nem lett volna helye a bírálói karban az ifjabb társművészek és kutatók képviselőinek?)

A zsüritagok véleményének lényegét és a saját reflexióit talán a Magyar Nemzet kritikusa, Vértessy Péter foglalta össze a legérzékenyebben: „. . . *az összkép kedvezőnek tetszik.* Nincs ok figyelmeztető ujjat emelni, hiszen a filmek mindegyikén érzik a mai magyar társadalom gondjai iránti elkötelezettség, a nyitottság, az egyéni s az új látásra, láttatásra való igény, valamint – s ez még a sikerületlenebbnek bizonyult munkákban is felfedezhető – a szakmai tudás, a felelősségérzet. Annyi azonban mindenképpen megfogalmazható, hogy az örvendetes irányzat – a cselekvő ember középpontba állítása – veszélyeket is rejt magában. Megeshet – s akadt is erre például szolgáló film a szemlén –, hogy a cselekvés értelmét és a cselekvés eredményét vizsgáló alkotó művének valóságképe, a társadalom röntgenfényképe sötétebb tónusú, mint azt elvárhatnánk." Magamnak nem annyira a „sötétebb tónussal": inkább a nemegyszer elmosódott (s így tévesen vagy bizonytalanul diagnosztizáló felvétellel) lesz gondom.

(Magyar apokalipszis) Csoóri Sándor *A félig bevallott élet* című, közelmúlt-beli esszékötetének, de az újabb magyar irodalomnak is egyik legmegrendítőbb írása az a zaklatott meditáció, mely el is árulja keletkezésének indokát: „Sára Sándor dokumentumfilmet készül forgatni a második magyar hadsereg doni összeomlásáról, s én segítek neki, amiben csak tudok. Hetek óta könyveket olvasok: kiadott vagy kiadatlan naplókat, amelyekben szakadatlanul zuhog a gránát, égnek a faházak, a rozstáblák, a fölrobbantott vonatok, röpül a léc, és szétszakadó emberi testek röpülnek föl a levegőbe. Külön a fej, a törzs, a kar, külön a lábfejek, amelyek néha sértetlenül hullnak vissza a hóba, mintha valakinek még szüksége lehetne rájuk.

S nemcsak olvasok, de túlélőket is faggatok: mondjanak el mindent hitelesen és aprólékosan, hogy politikusok és hadtörténészek leírásai után élményszerűen is összeálljon bennem a doni katasztrófa képe. Egyáltalán fölvillanjon valamilyen tanúskodó látomás arról: mi volt s hogyan is zajlott le a magyarok második, gyászos háborúja." Sára Sándor *Pergőtűz* című dokumentumfilmjét e kategória legkiválóbbjának ítélte a zsüri. Sára *a félig bevallott történelemmel* veszi föl a harcot, a kommentár nélküli leképezés tárgyilagos formájával is állást foglalva. Mivel sem ezt a filmet (sem a *Krónika* című televíziós sorozatot) egyelőre nem ismerhetjük teljes egészében – időtartama több óra lesz –, egyelőre csak a vállalkozás kivételes (film)történeti jelentőségét hangsúlyozhatjuk; részletesebb értékelésére majd a maga idejében szükséges visszatérni.

(Talpra!) Természetesen lehetetlenség volt a filmszemle valamennyi bemutatóját végignézni, s hasznosabb is a művek forgalmazása után számolni be a most csupán százak által látottakról. S akadnak sajnos olyan filmek is, amelyekről nincs mit mondani. Simó Sándor *Viaduktja* például. A vonatrobbantó Matuska Szilveszter sötét históriájából komótosan kanyargó, iskolás történet lett, s főként Matuska jellemrajza nélkülöz minden újszerűséget. Érthető és elfogadható okokból egyre emelkedik azoknak a koprodukcióknak a száma, amelyekhez a külföldi vállalkozók tőkét, a magyar filmesek munkaerőt és művészi tehetséget biztosítanak. Fenyegető veszély azonban, hogy mind több esetben uralkodik el a kíméletlen, megbéklyózó üzleti szempont. A hazai mozi kongó nézőterén ülve még az is kétséges, hogy a *Viadukt* valóban jó üzlet volt-e?

Másfajta és másért sikerületlen alkotások is akadtak a filmszemlén – olyanok, amelyek mellett már nem mehet el szó nélkül a kritikus. Ifj. Schiffer Pál *A pártfogolt* című dokumentum-portréja, Szörény Rezső *Talpra, Győző!* című, balul kiütő stíljátéka, valamint Kézdi Kovács Zsolt *Visszaesők*je meglehetősen különböznek egymástól, a tüzetesebb vizsgálat azonban rokonságukra derithet fényt.

Talpra, Győző! – ennél beszédesebb, képzettársításokat görgető címet nemigen adhatott volna filmgroteszkjének Sükösd Mihály író és Szörény Rezső rendező. Ha nem is *a haza*, de a tevékenységben normális, morálisan méltó, érzelmileg-családilag viszonylagosan kiegyensúlyozott életforma *hija* – azaz ezek h i j a hija Győzőt, a harmincöt éves biztosítási ügynököt, akinek éldegélése csupa bizonytalanság, és véletlenül (pálinkázgatás közben) szerzett cimboráját, a zűrzavaros házasságainak szorongatásában egyre tunyuló, kallódó, hajdani jó hangú operaénekest. A két színész, Helyey László és Vajda László pár évvel ezelőtt remek groteszk komédiát kerekíthetett volna a szaggatott történetből a kaposvári színpadon – a filmvászon viszont nem viseli el azt az önkarikírozó, bohóckodó és teátrális, ráadásul a rendező csapongása miatt következetlen játékmódot, amit ők – és a többiek – Bodnár Erika, Almási Éva, Temessy Hédi – egymásnak vagy a kamerának produkálnak. A zavaros stíláris kavalkádból csak annyi derül ki, hogy a meglett emberkoruk küszöbére, a negyvenedik év tájára érkező értelmiségi *Győzők* ekkorra már az élet szinte „gyógyíthatatlan" vesztesei, cinizmusukból, alkoholizmusukból, érzelmi és erkölcsi labilitásukból kirángathatatlan figurák.

Jobb sorsra érdemes alkotó energiák fecsérlődtek el ebben a nagyon kitervelt – és kuszán koncepciótlan filmben. A – nem először rovom föl: érthetetlenül gazdag, sőt pompás lakás-környezetben játszódó – történet az újabb magyar művészet olyan alkotásaival mutat párhuzamot, mint például Csurka István *Deficit* című drámája (itt is, ott is fontos, bár másként, a feleségcsere többértelmű motívuma, valamint az entellektüel önfeladásának látványosan hazug, mégis együttérzést ébresztő „megideologizálása"). A hullás, „lepusztulás" képe lehetett volna a *B. U. É. K.*-kal, a *Boldog születésnapot, Marilyn!*-nal rokonszenveset létrehozó, de most csak tétován kapkodó Szörény Rezső filmje. Kár, hogy további tehertételként (s ez talán Sükösd lelkén szárad?) egy Örkény-parafrázist is beleerőszakol a szerkesztetlenül zsúfolt játékba. Győzőt egy ideig mintha *Pisti*nek hívnák, s ekkor a *Talpra, Győző!* „nemzetidalos" buzdítását az Örkény István groteszk darabja nyomán többek által papírra vetett „Pisti, küzdj... – és bízva bízzál!" fölszólításával, „tragédiás" parancsával helyettesíthetjük be. Szörény Rezsőnél – Örkény megnégyszereződött Pistijéhez hasonlatosan – Győző „többen van", mivel a Győzők sokan vannak. A Győzők Pisti-pálfordulásait az őszintétlen őszinteséggel elkiáltott, gyorsan falfeliratttá sekélyesedő bölcsességek (Ho apó, Mao, Guevara és mások *a Győzők előtt* még sokféleképp értelmes és sokféleképp vitatható szavai) motiválják – de a Győzők hiába akarnak diákvezérek vagy népükre szobortalapzatról tekintő mártírok lenni, soha semmilyen körülmények között nem mutathatnak fölemelt két ujjuk V-betűjével *victoriát*.

Egyes részletek, képi és jelképi ötletek ki-kiragadják a nézőt abból a fáradtságból, fásult kedvetlenségből, amelybe a gondolati ívet és stílusegységet teljességgel nélkülöző film láttán zuhan. A *játszótéri* (hinta-)jelenet, a bábu-ember (ember-bábu)

szimbolika, néhány fotografálási trükk, s helyenként az az önirónia, amellyel az alkotók önmagukat is képesek szemlélni. Ez azonban – vajmi kevés.

A *Talpra, Győző!* szereplői mind jobban magukra maradó, maszkok mit sem érő védelmébe menekült, lehetőségeiket elszalasztó érett emberek (vagy talán nem is voltak lehetőségeik? – a felelet erre a kérdésre is bizonytalan). A Győzők pártját nem fogja senki. A címe ifj. Schiffer Pál filmjének is nagyon jó: *A pártfogolt.* Itt nem felnőtt, az infantilizmusba menekült hősről van szó, hanem fizikailag erőteljes, de mindenfajta kultúrájában s akaratában is kora-kamasz szinten megrekedt, tizenhét éves fiatalemberről. Kitka Jánosról, aki tíz éve az oly nagy és megérdemelt sikerű *Fekete vonat* című filmszociográfia egyik mellékszereplője volt: a kérdező kamera által lomos, elnagyolt udvarsarokba szorított, de hetyke talpraesettséggel, máskor szánalmat keltő riadtsággal válaszolgató kisfiú. A kisfiú fölcseperedett,a hiányos fogsorú fiatal férfiban már hiába keresnénk a kopaszra nyírt egykori gyerek esendő kedvességét. A teljes távlattalanság, a közöny lett úrrá: Kitka János képtelen kézben tartani a saját életét – talán mert maga körül szinte csak erre lát példát: családjának, baráti környezetének tagjai sem birtokolják a maguk sorsát.

A fiú már a büntetőintézetet is megjárta, s most hivatalosan kirendelt pártfogó felügyelete mellett próbálna beilleszkedni újra a mindennapi életbe, munkába. Újra? De hiszen Kitka János tizenhét éve alatt még sohasem volt beilleszkedve! S az apja? A társai? Csak közhelyeket osztogató munkahelyi felettesei? Őt „anyagnak" tekintő orvosai? A pártfogója? A pártfogói? A közvetlen kérdésnél – jól pártfogolja, tudja-e pártfogolni a pártfogó Kitka Jánost – kétségbeejtőbb a mögöttesen megszólaló másik: ki pártfogolja a pártfogókat? Talán *a Párt fogolja?* Kitka János az alsóbb (bár még nem a legalsó) szociális szintből választott hős. Az ő magáramaradottsága, a megkapaszkodás és a szakadékok felé is nyitott sorsa elgondolkodtató, de még inkább az a *láncolatos magárahagyottság,* amely a föntebb és föntebb élőket is jellemzi. Szociálisan biztonságosabb, erkölcsileg fejlettebb és tudatosabb közegben kevésbé ingatag az egyén – de „hiányos" ember, felemás személyiség, önmaga lehetőségei alatt maradó figura valamennyi szereplő.

A film utolsó harmadát terpeszkedve elfoglaló popkoncert dramaturgiailag ugyan rossz (nyilván csak így kerülhetett a plakátokra az Edda Művek csalogató neve: az a közönségréteg, amely szociografikus filmet semmi pénzért nem nézne meg, hajlandó „minden pénzt megadni" az Eddáért) – de döbbenetes a fölismerés: a Kitka Jánosok nem is csak „többen vannak", mint a Győzők; ők rengetegen vannak. Az alkoholtól a zene mámoráig ilyen-olyan stimuláló szerekkel megszerzett öntudatlanság még riasztóbb társadalmi vészjelzés, mint levitézlett énekesek és csellengő biztosítási ügynökök bizonyos eleganciával megformált önáltatása. Mit ér, ha a részegen, kábán, hisztérikusan heverő, társaiktól kis híján agyontaposott tizen- és huszonévesekre rákiált a kétségbeesés: Talpra?!

Az indokolatlanul hosszúra nyúlt koncert-fejezet valóban a dokumentarizmus eszközeivel készült *A pártfogolt*ban. Ám miként a Szörény Rezső-filmben, itt is súlyos gond, hogy eklektikus, stilárisan kevert és következetlen az ábrázolás. Az alig rejtett (nem is igen rejthető) játékfilm-elemek, a csak imitált dokumentum-epizódok, a *rejtetlen* kamera működése szétzilálja a filmet. *A műalkotás egyanyagúsága,* a szilárd belső rend hiányzik. Egyes cselekményszálak szintén – miért marad ki például a fiatal ember életében nyilván nagy szerepet játszó, örömöket és problémákat egyaránt tartogató szerelem (vagy szexualitás), akár primitív formájában is?

Kézdi Kovács Zsolt *Visszaesők* című filmje fikciós játékfilm, helyenként már szépelgően esztétikus, túlhangsúlyozottan szimbolikus beállításokkal – mégis *A pártfogolt* valóságrajza mellett van a helye. Egyik képsora, minden más hiba ellenére, emlékezetes marad. A főszereplő (fél-)testvérpár (élettársak is egyben) a falu áskálódó pusmogása és a deviáns kapcsolatot elítélő törvény szigora elől a férfi egykori munkahelyére, Dunaújvárosba utazik. Vasárnap érkeznek. A Vasmű kapuja zárva, előtte a hatalmas téren egy lélek se jár. A pár év előtti ismerősök elköltöztek, elutaztak, a csengetésre senki nem felel. A drága szálloda hodálya ridegen, otthontalanul kong. Pár nappal azután, hogy véletlenül frissen láttam a *Kiskrajcár*t és más, az ötvenes

évek elején készült „építkezési" filmünket, különösen érzem a kép metaforikáját. Hová lett a sztálinvárosi sürgés-forgás, a vállvetve, megfeszülve iparkodó munkások hada? A „szocreal" ízlés(telenség)ű óriás, csukott főkapu lábánál tehetetlenül téblábol a munkát és szállást kereső, üldöztetésébe belefáradt, keserű emberpár. Bezártság, csönd, huzatos némaság mindenütt.

A miliőteremtés, a képkomponálás most is erőssége Kézdi Kovácsnak. A forgatókönyv kidolgozása annál kevésbé. Humánus mondanivaló a társadalom reflexe, a szokatlan, az átlagostól eltérő üldözése, kiközösítése elleni tiltakozás. Makk Károly *Egymásra nézve* című, asszonyok szerelmét bemutató filmje után íme egy újabb extrém ábrázolás: a tízpercnyi ismeretség után gyors ölelésben egyesülő – egymást föl nem ismerő, rég elszakított – féltestvérek szenvedélye. Kapcsolatukat akkor is vállalják, amikor az igazság kiderül. Gyermekük születik: ép, szép, egészséges. Börtönbüntetésre ítélik őket. Kiszabadulnak, építkeznek. Az asszony újra terhes. Nyilván megint a börtön következik. Görög tragédia ez, sorstragédia, a második évezred végén. Nem a saját érzelmeikbe esnek vissza a Monori Lili és Székely B. Miklós által kitűnően – de más-más stílusban – alakított figurák, hanem annak az erkölcs- és szokásrendszernek a csapdájába, amelyet messzi évszázadok óta készít az emberi butaság és gonoszság, a szokatlantól való irtózás.

De vajon alkalmas modell-e az *értékes* deviancia „pártfogásához" a testvérszerelem? Nem kivételes szerencse-e, hogy az orvostudomány megannyiszor igazolódott várakozása ellenére a film hőseinek egészséges gyermekük születik? Képesek vagyunk-e legalább annyira elfogadni e két, összeszorított fogú, örömtelenül boldog, fáradtan küszködő embert, hogy a szélsőségesen egyedi esettől eljussunk az általános érvényű következtetésig, a nem-átlagos jogosságának és szükségszerűségének, sőt társadalmilag gyakorta hasznos voltának méltányolásáig?

S ezekhez a kérdésekhez továbbiak is társulnak. Miért kötötte föl magát, se szó, se beszéd, az asszony előző, fiatal férje? Honnan jön a kétszeresen elvált férfi, és mit szóljunk mértéktelen italozásaihoz, merevrészeg kábultságához; mit ahhoz, hogy munkáját (szabó) megbízhatatlanul végzi, megdézsmálja a kapott előlegeket, jogos följelentés is érkezik ellene? Mit ahhoz, hogy míg a férfi a törvényellenes kapcsolatért kiszabott börtönbüntetését tölti, a lány minden ellenkezés nélkül adja oda magát pártfogójuknak, a falusi rendőrnek (aki amúgy tényleg nem akarna rosszat a furcsa párnak, de másodjára már *érdeke*, hogy a férfi megint rács mögé kerüljön)? Hogyan számoljunk el a kisgyerek életkorával, ami semmiképpen sem hozható összefüggésbe a film cselekményidejével; s mit kezdjünk az olyasfajta dialógus-részletekkel, mint hogy például a férfi igen sápadt, mert „a börtönben nem nagyon mehetett levegőre"? Miként csaphat újra és újra (mint más filmjeiben is) Kézdi Kovács finoman érzékeny képi közlésmódja a legelképesztőbb közhelyek vállalásába (a bizonytalan felé hajózó, holtfáradt szerelmesek – „jellemzésként" gubbasztó, csüggedt vízimadarak stb.)? Rokonszenves, mert megnyomorított, kisiklott életű hősei talponmaradásáért perlő film a *Visszaesők*, félő azonban, hogy a sok elhibázott részlet miatt bosszankodó közönség inkább viszolyogni, mint együttérezni fog. (Ami viszont fenntartás nélkül dicsérhető: a játékfilmszemle színészi fődíját teljesen indokoltan elnyert Törőcsik Mari görög drámákat és balladás paraszti tragédiákat egyaránt megidéző alakítása a gyermekei szerelmébe beletébolyodó anya szerepében, és Molnár Tibor művészi búcsúja, az utolsó öregemberfigura.)

(Világ az egész színház) Szurdi Miklósnak, a Nemzeti Színház február elején bemutatkozott fiatal rendezőjének minden erőfeszítése ellenére sem sikerült eleven életet lehelnie Spiró György *Esti műsor* című naturalista darabjába, de néhány nappal a hűvösen fogadott premier után a filmszemle rendezői díjával vigasztalódhatott. Jó választás volt, hogy első játékfilmjét, a *Hatásvadászok*at tűzték ki megnyitó díszelőadásul, s már e vetítés után sejteni lehetett, hogy ez a forgatókönyvírói és rendezői tehetségről is tanúskodó, bemutatott világát – a vidéki színházak sajátos atmoszférájú életét – kitűnően ismerő alkotás a legjobbak között kér magának helyet. A fődíjra is esélyes volt sokáig.

A történet szerint a fiatal, ambiciózus vidéki rendező, akinek fizikai és fiziológiai

energiáit nem csekély részben a szövevényes magánkapcsolatok, képlékeny nőügyek kötik le, a feszített bemutató-egymásutánt követelő „végvári" „favágás" közben hirtelen-váratlanul belekezd egy mai magyar író a nagy francia forradalomról szóló drámájának próbáiba. Rendezőnk a saját szakállára cselekszik, igazgatója, felettesei, kollégái csak hápognak az éjjel-nappali próbák láttán-hallatán. Az egész azonban csak játék, csak megjátszás. A nagybeteg író komolyan vette a hírt, hogy be fogják mutatni művét, s egy kis barátkozó terepszemlére „beleszagolásra" a vidéki városba utazik. S mert a fiatal rendezőben a léhaság, a cinizmus, az iszákosság álorcája mögött él a tisztesség és a szakmai hév, imitált próbákat rögtönöz az írónak. Lázas semmittevést (sok mulatságos és leleplező, a színház belvilágát pompásan jellemző kis villanást) látunk. Ebből a nemszeretem (és *nemengedem!*) darab-hazugságból lassan igazi készülődés lesz, valódi próbafolyamat. Az ügy, a darab, a színészek között váratlan, új szituációkat teremtő, a megszokott robottól eltérő közös munka megbolydítja a színházat. Életre támasztják a szöveget, úgy, ahogyan a film legmegrázóbb jelenetében a rendező kíméletlen erővel talpra állít egy kis színésznőt. Közösség születik, barátságok születnek a különös, cinkos vállalkozásban. Amire nincs is engedély.

Aztán az író váratlanul meghal. A játéknak vége, idő előtt.

A *Hatásvadászok*nak csak egyik, s nem a legfontosabb értéke, hogy a – Sándor Pál *Régi idők focija* című filmje nyomán „szállóigévé" lett – *kell egy csapat* eszméjét a színház speciális, feszült világában hirdeti. Az összefogás (mondjuk inkább: az alkalmi feladatban való átmeneti összecsiszolódás) fiatal embereket formáló-átformáló morális ereje a filmnek esztétikai ereje is. Számomra érdekesebb volt azonban, ahogyan a színház zártságában megszületett napjaink magyar valóságának modellje: ahogyan a színház egyenlő lett világunkkal. Szerepekbe bújó, szerepükbe bújó, szerepüket fölrúgó, *a* szerepért küzdő emberek. Direktor, aki amolyan középvezetőként halványan sem sejti, hogy aznap épp mit szabad és mit nem, mit engednek, mit tiltanak, mit szorgalmaznak, mit díjaznak „föntről". Végvári Tamás, a filmszemle másik színművész-díjnyertese azzal a kétségbeesett tanácstalansággal nézi az események számára mind őrültebb tempóját, amely tanácstalanság egyáltalán nem csak a színházigazgatók arcára ül ki. Hiányoznak az egyértelmű, biztos erkölcsi, politikai, anyagi és egyéb elvek, értékek e kitaláltan valóságos vidéki színház életéből. Ezért valamiféle fogódzót csak a *habzsolt élet* (partnereket nap mint nap váltogató szeretkezés, italozás stb.) és a *nyugodtan fogadott vég* (az író saját közeli halálába beletörődő, bölcsen mosolyos mindentudása) jelenthet. Minden egyéb alakuló, átmeneti; sőt: még e kettő is az.

Szurdi kisebb jelentőségű szerkesztési kérdések, olykori ízlésvétések mellett komolyabb hibát valószínűleg csak azzal követett el rokonszenves, érdekes, fanyarul mulatságos és egyes részleteiben kitűnő filmjében, hogy az íróról és főleg művéről nem adott egyértelműbb képet. Ha a társulat „átlagfajsúlya" és a mű „fajsúlya" közötti viszony tisztázottabb (és így végül a premier elmaradása, az ostoba operett-világba való visszazuhanás megrendítőbb) volna, a *Hatásvadászok* még előkelőbb helyet kérhetne újabb filmjeink között.

(Belterj) Egyik szemlefilmünkben az író is, a dramaturg is (feleségestül) színre lép, hogy harsányan illetve után „színészkedjen" pár percig. Másik szemlefilmünkben a rendező saját színházi munkájának és testvérbátyja mozifilmjének plakátjait lógatja a képbe. Harmadik szemlefilmünkben sürögnek-forognak a forgatókönyvírók és barátaik, a szűk (amolyan „Egyetemi Színpad-körüli" meg „Művész-presszós" meg „Fészek-klub-beli") fiatal értelmiség *egymás közt* jól ismert képviselői. Megjelenik Kovács András, a filmrendező, akiről tudnia kell a nézőnek, hogy ez Kovács András, a filmrendező – a hatvanas évek vége felé a magyar művészet egyik leginkább „jelentéses" személyisége. Vajon mit tud ebből – és nem említett példákból – az „egyszerű" néző? Mit ért belőlük? Amolyan reneszánsz személyiségjegynek sem igen tekinthetők e mozzanatok, mert – persze nem Kovács András szereplése miatt – vagy hivalkodóbbak, vagy súlytalanabbak, vagy szerénytelenebbek az elfogadhatónál. Önmaguknak ártanak filmjeink, ha hagyják magukat megbélyegezni a belterjesség egyre többet hallható vádjával.

(Két tank. Két országhatár) Sándor Pál *Szerencsés Dániel* című fődíjas alkotása 1956. december elején, a Mikulás körüli napokban játszódik. *A szerencsés* kamaszfiatalember, akit *dánielsé*gének köszönhetően nem fognak fölfalni a leselkedő oroszlánok, és *angyali* barátja, Angeli Gyuri, akinek lelke a film végén majd egy dramaturgiailag is indokolatlan halálugrás nyomán a mennybe vagy a pokolba száll, némi készpénzzel, dugdosott családi ékszerekkel és egy kis elemózsiával fölszerelkezve a nyugati határ felé vonatoznak megannyi embertársukkal, hogy a „szabad világban" próbáljanak megkapaszkodni. *Világ az egész vonat,* természetesen; az érzékeny jellemábrázolás ellenére is kissé tanmeseszerű a hosszúra nyúló expozíció.

A második nagy egység a határszéli szállodában várakozva eltöltött búcsúeste (amíg a rettegve csempésző embercsempész fölkészíti teherautóit a kockázatos, drágán megfizettetett útra). Szerencsés Dániel e kavargásban a szomszéd lány megpezsdült vérének köszönhetően végre férfi lesz (már megint *az ártatlanság elvesztése,* amiről egy korábbi filmlevélben írtam – sőt távoli rezonanciával a *Szigorúan ellenőrzött vonatok* című Jiri Menzel-film . . .), majd mégsem követi imádottját Ausztriába. Amennyire nemigen tudta, miért is menne el az országból, olyannyira nem tudja, hogy most miért marad itt. Mégis felnőtt lett ezen az éjszakán. Látta, végignézte, amint a szálloda előtt, az éji sötétben egy középkorú férfit félholtra vert Angeli Gyuri apja (egykori belügyes, majd évekig rab), meg Angeli Gyuri apjának följelentője (egykori besúgó; és ávós?). Látta, hogy a félholtra vert férfi két másik orvtámadóval együtt előbb majdnem agyonverte az egykori följelentőt. Látta, hogy mindezt Angeli Gyuri is látta. Látta, hogy az apa, aki pár órája még fiával tartott volna Nyugatra, most „takarodj!"-jal utasítja ki fiát az országból – és Angeli Gyuri ezért *nem Nyugatra* fog majd menni. Szerencsés Dániel látja, hogy az *apák vére folyt,* s hogy Angeli Gyurit csak egy pillanat választja el attól, hogy a markában szorongatott pisztollyal agyonlője a saját apját.

Korábban Angeli Gyuri tette föl a kérdést: „Miért nyírták ki a kommunisták a kommunistákat?" – s most Szerencsés Dániel kapja meg a választalan választ. A véres feleletet – amelyet *nem lehet itthagyni.* A vonat utasai kevéssel előbb még *az eltávozás indulójá*ként, a hűtlenség dalaként harsogták a Himnuszt (falatozgatva, kártyalapot gusztálva közben); hősünket az üvöltő, ökölcsattogtató jelenet visszafordítja. Dacosan. Dacos öntudatlansággal – de homályos biztos sejtéssel. A többiek – a lüktető embercsoport, melybe Sándor Pál az egész korabeli magyar társadalmat bele akarta fogni – már fölnyomakodtak a teherautóra. Ragályi Elemér olyan kameraállásból fényképezte a plató fölcsukódó támláját, hogy annak lécei a távozókat rekesztették rács mögé.

Szerencsés Dániel és Angeli Gyuri kalandos útjuk egy részét különös „autóstoppal" tették meg a határig. Menetoszlop élén szovjet tank: azt intik le. Vitte őket egy zöld kocsi, kuporogtak a holtfáradt, bóbiskoló kiskatonák között, hogy céljukhoz érjenek. Hogy disszidálhassanak. Angeli Gyuri zsebében a fegyver, amellyel nemrég még bizonyára szovjet katonákra is lőtt.

Gazdag Gyula *Elveszett illúziók* című filmje a Balzac-regényt az 1968-as évbe ülteti át. A film egy tankkal kezdődik. A tank szétugrasztja az országút szélén veszteglő Trabantban éppen szeretkezni akaró szépasszonyt és jóval fiatalabb kedvesét. A tank valószínűleg Csehszlovákia felé halad.

A fiatal főhős (a remek Máté Gábor játssza) gyorsan fölszökő, majd gyorsan alászálló karrierjének az eredetit nagyjából követő történetét nem részletezem. Tehetséges író, tehetséges újságíró, szépreményű fiatal volna ő, csak kissé naiv, így aztán a hatvannyolcas nyár saját bőrüket is féltő, talmi „nagyjai" – szerkesztők, főszerkesztők, karrieristák, művészetsakálok, ifjú szélkakas-tehetségek – eljátszanak vele, megpörgetik a saját kedvükre – aztán kirúgják. Akik talán a barátai, segítői lehetnének – pár alkoholba és elméletbe zárkózott, már se Párizsra, se Prágára nézni nem tudó „bölcsésztípus" –, azokat ő maga szalasztja el. Kétfelé játszik (egyszer ugyanarról a könyvről egymás után két különböző értékítéletű kritikát is ír). Hideg volt, forró lett, s mint langyosat köpi ki a kor. Hirtelen meghódított színinövendék-szeretőjének kölcsönágya mellett egy folyóiratot felejt: *Valóság, 1968/9.*

Az utolsó képsorban egy márkás, E-címkés gépkocsi tart a magyar határ felé. Spa-

nyol pap vezeti, fiatal ember. Hősünk *szerencsés:* tud latinul, s mint tolmácsoló stopos, zavartalanul átjut a határon. Ami történt vele, annak utána úgy véli: sportszatyornyi birtokával mennie kell. *E.* Ebből elég. El innen. España, Európa.

1956 és 1968 között tizenkét év telt le. Ez a tank nem ugyanaz a tank, ez az országhatár nem ugyanaz az országhatár. Gazdag Gyula filmje, bármily színes, gazdag anyagú, bármily ötletes és szellemes, mégis csalódást okoz. Kielégítetlenül hagy – mert a könyebbet választja. A hős *saját vétkét* torolja meg a Nyugatra távozással; a saját vétket is a „mások" vétkévé mossa át. Szélsőségesen elfogult, *ellene haragszik, nem érte,* amikor egyetlen igaz lelket sem talál ebben az 1968-as Szodomában.

Ez a föld, melyen annyiszor... Sándor Pál és Gazdag Gyula végletesen másként egészíti ki a mondatot. Jó lenne elaltatni minden kételyünket azzal: az előbbi belülről, kötődve, vívódva bírál, és bizalmat szavaz; az utóbbi kívülről, eltaszítva, cinikusan.

De mert jó művészek mindketten, kétségbeesve ábrázolják világukat.

Bárcsak bizonyosak lehetnénk abban, hogy az *Elveszett illúziók* (egyébként Balzactól magyarított nevű) főszereplőjét *nem* Szerencsés Dánielnek hívják.

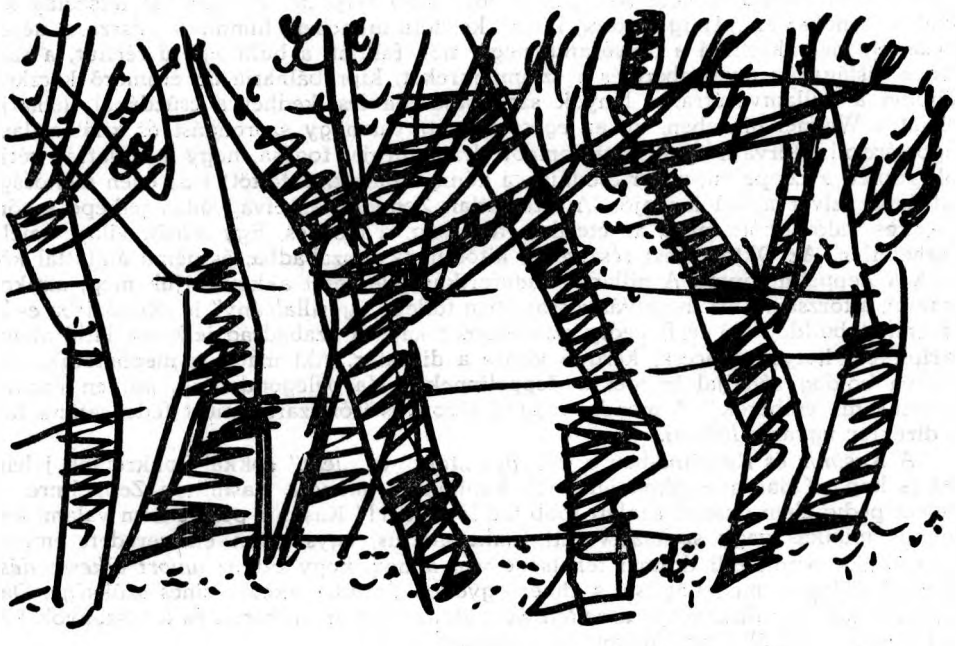

KOLTAI TAMÁS

FEJÜK FÖLÖTT A ZEPPELIN

A Kasimir és Karoline Kaposváron

„Az általános válságot mindig külön kell választani a magánélettől" – mondja Karoline Ödön von Horváth darabjában. A darab pedig pontosan arról szól, hogy ez nem lehetséges.

Karoline tisztviselőnő, ami nem is annyira fontos, mint az, hogy „dolgozó nő". Némi sértett önérzettel hivatkozik erre a tényre. Már kétszer is férjhez mehetett volna egy nyugdíjjogosult hivatalnokhoz. Kasimir viszont, a vőlegénye, aki A/hármas és B/hármas jogosítvánnyal rendelkező gépkocsivezető, tegnap óta munkanélküli.

A *Kasimir és Karoline* a harmincas évek elején játszódik. A nagy gazdasági világválság idején vagyunk, és az embereknek rossz a közérzetük.

Horváth kiváló drámai érzékének egyik bizonyítéka, hogy ezt a rossz közérzetről szóló drámát, valósággal a brechti elidegenítő effektus módszereit követve, a müncheni Oktoberfest, a híres-hírhedt sörfesztivál miliőjébe helyezte. A hangulat látszólag kitűnő. A zenekar az „Amíg az öreg Péter" kezdetű müncheni himnuszt játssza, a nézőközönség megtekintheti a tányérajkú néger nők faluját, a bulldogfejű férfiút, a szakállas kislányt, a teveembert és a sziámi ikreket, kipróbálhatja az erőmérő kecskét, fölülhet a hullámvasútra, a lányok szoknyája alá leselkedhet a csúzdánál, leihatja magát a Wagner-pincében, de az egész mögött valahogy szorongást és kilátástalanságot érezni. Horváth egyik legfinomabb dramaturgiai fogása, hogy a mulatság rétje fölé röpteti a Zeppelint, a kor csodáját, a könnyű gázokkal töltött s az égen méltósággal úszó, szivar alakú léghajót. A láthatatlan Zeppelin az elvágyódás jelképe a sörmocskos valóságból; maga az éterikus tisztaság, a lebegés. Egy másik világ, amely elérhetetlen. Az Oktoberfest résztvevői kitódulnak a szabadba, és néma áhítattal követik a Zeppelin röptét. A pillanat metaforikus jelentését akkor értjük meg, amikor Juanita, a torzszülöttek mutatványossátrában föllépő „gorillaleány" is eksztázisba esik, Johann, a bulldogfejű férfi pedig szívrohamot kap. A szabadság jelképét látni akaró „kripliket" kutyakorbáccsal kergeti vissza a direktor. Aki maga is meghatódik, miközben boldog sóhajjal integet a Zeppelinnek: „Ha belegondolunk, milyen nagyra is vittük mi, emberek." A mondat mögött bizonyos írói szarkazmust fedezhetünk föl. A direktor ugyanis *liliputi.*

A *Kasimir és Karoline*-ban a jelképes „fönt" és „lent" sokkal konkrétabb jelentést is kap. „Odafönt röpköd húsz tőkekapitány – mondja Kasimir a Zeppelinre –, idelent pedig éhen pusztul azalatt több millió ember!" Kasimir persze nem valami öntudatos munkás vagy szakszervezeti funkcionárius, egyszerűen elkeseredett ember. Horváthnak rendkívüli drámai tehetsége van ahhoz, hogy ezt az *amorf elkeseredést* szociológiailag is megvilágítsa, s ehhez egyetlen direkt eszközre sincs szüksége. Darabjának különös tüneménye a *rejtett konfliktus,* ami az emberek és a viszonyok között feszül, anélkül, hogy látványosan kitörne.

A *Kasimir és Karoline*-ban tulajdonképp nem történik semmi. Karoline odalép a fagylaltoshoz, hogy fagylaltot vegyen, és ettől kezdve fokozatosan elsodródik Kasimirtól – előbb Schürzingerhez, a nyálasan olvadékony szabászhoz csapódik, majd „magasabb társadalmi rangot" keresve, Rauch kereskedelmi tanácsos és Speer törvényszéki elnök, e két vásári *voyeur* pártfogásába ajánlja magát, s végül újra kiköt Schürzingernél, ekkor már végképp elveszítve Kasimirt. Mindennek a fagylalt az oka. Ha Karoline nem szereti a fagylaltot, akkor nem találkozik Schürzingerrel, ha nem találkozik Schürzingerrel, akkor nem figyel föl rá Rauch és Speer... és így tovább.

Horváth éppen az oknélküliségek és véletlenszerűségek láncolatában tudja megmutatni a szükségszerűt, a valódi emberi kapcsolatok fölbomlását, a humánus viszonyok kiüresedését. Azt, hogy a létfeltételek többet nyomnak a latban, mint az érzelmi kötődések. Karoline őszintén gondolja, hogy ha egy férfinak rosszul megy, egy valamirevaló asszony annál inkább ragaszkodik hozzá, de a darab végén mégis annak a Schürzingernek a karján távozik, aki nemcsak elméletileg állítja az ellenkezőjét, hanem a gyakorlatban is igazolja: egy estére szívesen lemond Karoline-ról főnöke, Rauch javára. Természetesen nem „ingyen": előmenetelt remélve... Innen nézve kellő ironikus hangsúlyt kap a darab mottója: „S örökkön él a szerelem."

Horváth számára az októberi népünnepély forgataga, a társadalmi osztályok keveredése, az egész sivár kaleidoszkóp jó alkalom a társadalom valódi arcának leleplezésére. Jellemző ebből a szempontból a tömegben elvegyülő Rauch megjegyzése: „Amíg a titkos tanácsos mellett ott ül a szolga, a kereskedő mellett az iparos, a miniszter mellett a munkás, addig én ezt a demokráciát csak dicsérni tudom!" Brechten kívül aligha volt drámaíró, aki világosabban látta volna a Hitler előtti „német nyomorúságot", a készülődő fasizmusnak táptalajt nyújtó demokrácia kétarcúságát.

Ascher Tamás, aki öt évvel ezelőtt a *Mesél a bécsi erdő*vel már hiteles iparigazolványt váltott ki Ödön von Horváthból, szigorú elemzésnek vetette alá a laza filmszcenárium hatását keltő darabot. Nem engedett a csábításnak, hogy a „plánok" változtatásával, a nyüzsgésből kilépő, majd abba visszasimuló szereplők filmes dramaturgiájával egységes hangulati kompozícióba szerkessze az előadást. (Ezzel a kézenfekvő módszerrel Hegyi Árpád Jutocsa néhány évvel ezelőtt Debrecenben erős hatású, igen jó produkciót hozott létre.) Ascher, a jelenetmozaikok sorozatából fölépülő folytonosságot megszüntetve, helyszínek szerint „földarabolta" a játékot, és erősen koncentrált az így létrejött nagyobb szerkezeti egységek *szituációjának* megteremtésére. Az elképzelés megvalósításához nagy szüksége volt Pauer Gyulára, aki mestere a gördülékeny technikával viszonylag rövid idő alatt teljes átalakulásra idomított képlékeny szcenikának. Pauer díszletének köszönhető, hogy az előadás mindenekelőtt *képileg* fog az emlékezetünkbe rögződni. Az újnaturalizmust bizonyos „konstruktivista" elemekkel ötvöző színpadképek legtöbbször építészetileg, falak síkjaival metszik ki – funkcionális használatra – a teret. A sima, elnagyolt felületek és a hideg színek hangulatilag is előkészítik a talajt a játékhoz. Különösen jól sikerült a hullámvasút előtti tér és a lovarda.

Az előadás dramaturgiai alapelképzeléséből következik, hogy az októberi ünnep kavalkádja csak *hátteret* ad a játékhoz, és azt is meglehetősen jelzésszerűen. Kivétel a Wagner-pincében játszódó jelenet, de Ascher még itt is tartózkodik a naturalizmustól, a sörivó vendégek „együttese" valóságos koreográfiai rendben mozog. Összehasonlítva a *Mesél a bécsi erdő* kiskocsmajelenetével, amely szabályos élőképnek hatott – Ascher még kevesellte is a realista részleteket, jóval a darab végleges lejátszása után arról beszélt, hogy a színpad hátterében ünneplő asztaltársaságnak egy érettségi találkozót kellett volna megjelenítenie –, itt most szűkszavú, szinte brechti gesztusrendszert alkalmaz, s még az így létrejött stilizált képeket is kimereviti olykor. (A kimerevítés eszközével a nyitójelenetben, a vurstlihangulat intonálásakor is él.) Ez bizonyos hűvösséget, távolságtartást eredményez, és arra vall, hogy Ascher nem szándékozott – a *Háromgarasos opera* Peachumjével szólva – „undorhatással dolgozni". A koncepció egészét tekintve nagyon is érthetően, minthogy az előadás nem a felszínt, a jelenséget kívánja minősíteni, hanem a felszín alatti lényeget, magukat a belső viszonyokat. Az egyes jeleneteket – a szerzői instrukció szerint – átkötő zene vagy a korabeli stílusban „beénekelt" számok (Selmeczi György zenéje) sem kapnak groteszk felhangot, sőt a bajor népviseletbe öltözött zenészek, némileg talán vitathatóan, színházi zenekarként, a zenekari árokban, a cselekménytől független „kísérőzenét" játszanak.

Ebben a fölstilizált-visszafogott alapstílusban a színészi játéknak mindenekelőtt bensőségesnek és karakterisztikusnak kell lennie. Ascher ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a darab szereplői nemcsak egyszerű emberek, hanem tucatemberek, bárkivel behelyettesíthető emberek. Ennek a paradoxonnak a föloldása, úgy látszik, gondot okoz

a *Kasimir és Karoline* rendezőinek. (Hegyi Árpád Jutocsa az említett debreceni előadásban például megkettőzte a címszereplőket, és hasonlóan öltözött alteregóikat időnként elővillantotta a tömegből.) Ascher Tamás sem tudott tökéletesen megbirkózni a megíratlan, „amorf" figurák tömegemberi és egyszersmind egyénített karakterének együttes ábrázolásával. Mert Kasimirt egyfelől tipizálja a kezében vitt *cekker* vagy a sofőrök micisapkája – Szakács Györgyi ezúttal stílusban tartott és egyszersmind időtlenné stilizált jelmezeket tervezett –, de Koltai Róbert játékának alighanem szándékos jellegtelensége elmossa az alak kontúrjait. Csákányi Eszterrel ugyanez a helyzet; a színésznő minden „különös ismertetőjegy" nélkül formálja meg Karoline-t. Érthető, hogy Aschernak Koltai és Csákányi civil személyiségére, színészi karakterük dokumentumértékére volt szüksége, minthogy a jelek szerint nem „alakítást" kért tőlük, hanem az *átlagot* próbálta megjeleníteni. Csakhogy éppen ehhez kellenek a legrafináltabb színészi technika eszközei – s mintha most nem fordítottak volna kellő energiát a megtalálásukra. Persze az is igaz, hogy Kasimir és Karoline a darabban a körvonalazatlan, „nyitott" figurák. De talán éppen ezért kellett volna valamilyen irányban „eldönteni" őket.

Szemes Franz és Ernája esetében megtörtént a „döntés". Lukáts Andor fehérbetétes cipőjű, enyhén Bicska Maxira vett tolvaj-úriembere és partnereként a „férfiasan" szögletes mozgáskarakterét tökéletesen kidolgozó Pogány Judit „figurája", így, ebben a formában, nincs benne a darabban. Ezt ki kellett találni. Különösen Pogány habitusa igen erős, például abban a pillanatban, amikor Szemes az arcába önti a sört. Kettőjük kapcsolata egy másik szinten reprodukálja ugyanazt a rossz közérzetet, amelyet a címszereplők viszonyában is érzékelhetünk. Dánffy Sándor (Speer) és Jordán Tamás (Rauch) joviálisan ellenszenves kettőséből mintha hiányozna a fenyegetés: az, ami Spindler Béla sima modorú, mosolygó Schürzingerében megvan.

Azt hiszem, Ascher nem gondolta egészen végig, hogy a *Kasimir és Karoline* mégiscsak felelgetős játék, ami előtér és háttér, egyén és tömeg állandó hullámzásából, egybemosódásából és különválásából jön létre. Ha a *background* nem támasztja meg a szituációkat, a szereplők légüres térben mozognak. És megfordítva: az alakok túlságosan testetlenek ahhoz, hogy önmagukban megéljenek.

Azt azonban el kell ismerni, hogy Ascher a színpad fokozatos kiürítésével, a tömeg lassú eliminálásával metaforikusan is érzékeltetni tudja hőseinek perifériára szorulását. A szívszorító magányban egymásra találó – vagy inkább egymáshoz menekülő – Kasimir és Erna utolsó jelenete szikár érzelemmentessége ellenére is (vagy tán épp ezért) megrázó. A végső párbeszéd így folyik le közöttük: „Kasimir: Te, Erna... – Erna: Mi az? – Kasimir: Semmi."

Ülnek egymás mellett, és a hangjuk fönnakad a dallam közepén.

HELYÜNK EURÓPÁBAN

HANÁK PÉTER, LACKÓ MIKLÓS ÉS SZŰCS JENŐ BESZÉLGETÉSE

Hanák: Aligha lehet véletlen, hogy egy jó éve jelent meg *Szűcs Jenő* nagy feltűnést keltő tanulmánya Európa három régiójáról, bennük Magyarország helyéről, a múlt év nyarán vehettük kézbe *Varga János* A helyét kereső Magyarország c. könyvét, és a Valóság 1982 decemberi számának élén *Berend T. Iván* nagyívű cikke áll: Magyarország helye Európában. Bizonyára érdekes és politológusok számára vonzó feladat volna helykereséseink okainak és időszerűségének feltárása, a történész azonban inkább az eredményre, a történeti főútvonalak és törésvonalak térképezésére figyel fel.

Hány történeti régiója van Európának, és hova tartozik ezek sorában Magyarország? Szűcs Jenő tanulmánya három régiót különített el és a középsőbe helyezte hazánkat. Berend most a középkortól napjainkig ívelő áttekintésben elsőként kísérli meg a különböző korokra szabott régiókoncepciók összefüggését, Németh László kifejezését használva „a szent összevisszaság" valaminő rendezését. Berend a három európai régiót lényegében kettőre redukálja. Idézem egyik megállapítását.

„Szűcs Jenő par excellence orosz Kelet-Európája, lengyel–cseh–magyar Közép-Kelet-Európája . . . és az Elbáig terjedő Nyugat-Európa úgy három régió, hogy egyidejűleg három is, de mégis csak kettő." Egyrészt ez mégsem integráns része nyugatnak, mert „a kelet-európai közegben a szerkezet módosul, deformálódik", és „végül ebben a térségben is *kelet-európai* közegről esik szó". „Sokkal fontosabb azonban – mondja Berend –, hogy a Közép-Kelet-Európának nevezett és a másik kettővel egyenrangúan önállónak tekintett régió a XI. század előtt még ugyanúgy egyértelműen kívül rekedt a keresztény-feudális Nyugaton, amint a XV–XVI. századtól kísértetiesen visszahajlik a Keletre."

Nos, ezt a redukciót vitassuk most meg a kompetens szerzővel, az egész vita újraelindítójával, *Szűcs Jenővel* és legújabbkori kutatójával, *Lackó Miklóssal.* Hány régióra oszlik Európa és mi a régió történeti ismérve?

Szűcs: Európai régiókról attól fogva lehet beszélni, mióta egy geográfiai egység, melyet már az antikvitás is ismert Európa néven, többé-kevésbé rokon strukturális tartalommal töltődött fel. Ez az időpont lényegében véve az első ezredforduló. A feudalizmus teremti meg Európát, s a feudalizmuson belül kialakuló hasonlóságok vagy eltérések azok, amelyek alapján egyáltalán régiókról beszélhetünk. A strukturális jegyeket nem kereshetjük kizárólag a gazdasági alapokban, mert a struktúráknak meghatározott társadalmi, nemkülönben az állami életet és a kulturális szférát érintő jegyei is vannak, és ez az együttes alakul aztán tovább a történelem folyamán. Annak ellenére, hogy ez az egész földrajzi értelemben vett Kelet-Európa, tehát Európának egész keleti fele kulturális értelemben kezdettől kétfelé, Róma és Bizánc felé orientálódott, ami már eleve egyfajta választóvonalat jelentett a társadalom- és politikai szerkezetben, – a korai időszakban, a 11–12. században mégis kétségkívül sokkal több vonás rokonítja, mint elválasztja ezt az egész új térséget. Gondoljunk akár mondjuk a magyar és az orosz, vagy a délkelet-európai államok belső rokonságára a kezdeti időben. A régi határok azonban nem úgy képzelendők el, hogy valamikor egyszer kialakultak és aztán többé nem változtak, hanem éppen a fejlődés folyamán módosultak. A módosító tényező az európai fejlődésnek az a sajátos dinamikája volt, mely a 12–13. század folyamán Nyugat-Európát felemelte a korábbi, Bizánccal szemben al-

sóbbrendű helyzetből. Másfelől Európa keleti és délkeleti részei éppen Bizánc lehanyatlásával megmerevedtek. Ez a fejlemény előbb-utóbb elég markáns választóvonalat vont a korai időben többé-kevésbé egységes Kelet-Európán belül: azokat az országokat, amelyek már eleve a nyugati egyház felé orientálódtak, sajátságos szerkezeti elemekkel emelték ki a kezdetben többé-kevésbé rokon „eredeti" kelet-európai struktúrákból.

Hanák: Hadd hangsúlyozzam a két egyházhoz való tartozás lényeges elkülönítő szerepét. A római egyházhoz, illetve a görögkeleti ortodoxiához való tartozás nemcsak kétféle politikai orientációt jelentett, hanem két politikai *rendszert* is, sőt meghatározta a termelő munkához való viszonyt, a társadalmi mentalitást is.

Lackó: Vajon, amikor Berend ezt a sajátos – itt idézett – meghatározást adja, hogy három, de mégis alapvetően két régióról – másik kifejezésével: centrumról és perifériáról van szó – vajon nem az-e a módszertani probléma, hogy ő nagyonis 19–20. századi gazdaságtörténész-szemmel tekint korábbra vissza. Abból a modern korból, amikor Európában már nem beszélhetünk lényegesen eltérő fejlődési utakról, mert hiszen az európai, főleg Nyugat-Európa központú fejlődés már olyan mértékben meghatározta egész Európa sorsát, termelési technikáját, a technikai fejlődésből következően az egész társadalmi, és tegyük hozzá: politikai és kulturális struktúra irányát, hogy visszatekintve, legalábbis a felszínen, nem látszanak olyan élesen a különbségek, mintha a régiók fejlődését a korábbi korszakokban vizsgáljuk, s egy messzibb múltból induló strukturális elemzéssel próbáljuk megközelíteni. A modern korra jellemző nivelláló tendencia a régiók közötti szintkülönbséget nem tudta ugyan megszüntetni, de messzemenően egységesítette egész Európában a technika adaptációjának a módját, a gazdasági-társadalmi fejlődés irányát.

Hanák: Egyetértek Lackó Miklós szempontjával, talán még pregnánsabban is meg lehet fogalmazni a Berend által használt terminusokban: mennyiben hatja át régió-szemléletét a centrum és periféria egymással való ellentéte és összeműködése. Nehéz megkülönböztetni cikkében, hogy a centrum és a periféria viszonyáról van-e szó, különösen a 19. századtól kezdve, vagy pedig különböző régiókról. Pedig centrum és periféria gazdasági kölcsönhatások rendszerén alapuló együttes, míg a régiók nyilvánvalólag nemcsak földrajzi elhelyezkedésében, hanem történetiségében is egymás mellett lévő és történetileg összeműködő egységei Európának.

Szűcs: Valóban, kizárólag a centrum és periféria fogalmaival nem lehet megmagyarázni a régiók alakulását. Ez a felosztás csakis a gazdasági mellé- vagy alárendeltség felől tekinti a dolgot, holott a régiók komplex szerkezetek, melyeknek lényegéhez hozzátartozik a politika, a társadalom, a kultúra megannyi strukturális jegye. Megjegyzem egyébként zárójelben, hogy Lengyelország, Csehország, Magyarország, Horvátország és így tovább, vagyis az az egész régió, melyet a továbbiakban Közép-Kelet-Európának nevezünk, a kései középkor óta a nyugat-európai centrum perifériájának szerepét játszotta gazdasági értelemben, s éppen ezáltal képezett egységet vele. Ebben az időben sem Oroszország, sem Dél-Kelet-Európa nem tartozott ehhez a gazdasági rendszerhez, ilyen értelemben tehát nem tekinthető perifériának.

Hanák: Az igazi kérdést én a „regionális" fogalom többértelműségében látom. Berend kitűnően mutatja ki a kapitalizálódó centrum kihívására adott válaszokat. Sikeres válasz a skandináv, félig sikerült választ ad Itália, Magyarország, és vannak sikertelenek, így a Balkán félsziget országai. De a lényeges kérdés most már az, hogy mi az összefüggés a sikeres, félig sikeres, sikertelen válasz és a regionális elhelyezés között? Akárhogy kerülgetjük is, nem tudjuk átugrani azt a kérdést, hogy melyek az európai régiók és melyek az ismérveik?

Szűcs: Nyugat-Európa az, amely önmagát Nyugatnak nevezte. Minthogy az „Occi-

dens" eredendően kulturális tartalmú fogalom, ebbe beleértették már a 13. század óta pontosan azt a térséget is, amelyről beszélünk, tehát Magyarországot, Lengyelországot és így tovább, minthogy a római egyházhoz igazodtak. Az említett nagy európai dinamika átformálta azt a meglehetősen kezdetleges korai feudális struktúrát, mely ezeket az országokat még az ezredforduló utáni időben jellemezte, és egy csomó olyan vonással ruházta fel, amelyeket regionális ismérveknek nevezhetünk. A feudalizmus hierarchikus társadalom, tehát felülről kell kezdeni, az egyházon. Nagyon fontos elválasztó vonal a regionális tipológia szempontjából az, hogy az egyház a világi hatalomtól többé-kevésbé független helyzetet foglal-e el egy szerkezetben, amilyen Nyugat-Európában alakult ki, vagy pedig alá van rendelve a világi hatalomnak, amit cezaropapizmusnak szokás nevezni. Ennek rendkívül messzemenő kulturális és intellektuális következményei vannak. Hogy csak egyet említsek, az egyháznak független, vagy az államnak alárendelt helyzete szabta meg például azt, hogy kifejlődött-e a reneszánsz vagy sem. Nyugaton és Közép-Kelet-Európában kifejlődött, minthogy az egyház egyfajta versengő, kompetitív helyzetben volt a világi hatalommal. Ebben olyan intellektuális robbanóerő rejlett, amely egyebek közt már a középkorban megfogalmazza a társadalmi szerződés gondolatát, a hatalomátruházás teóriáját. A társadalomnak világi uralkodó rétege, a nemesség, az autochton kelet-európai szerkezetben vertikálisan határozta meg az uralmi szervezetet. A nyugati struktúrákat alapvetően a horizontális, azaz rendi-korporatív jellegű szervezkedés jellemzi, kialakult tehát a nemesi „communitas", amely bizonyos fokig mindenütt kontrollálta az állam működését. Továbbmenve, a nyugati szerkezetekhez tartozik a városi polgárság autonóm korporatív szervezkedése, egyáltalán a szabad polgárság mint olyan. És mindez bizonyos értelemben kihatott a társadalom legalsó rétegeiig. Nagy különbség, hogy a szabadság gondolata és szervezőelve lehatol-e a társadalom legalsó szintjéig, vagy sem, még ha nagyon korlátozottak is a jogok ezen a szinten. Ez a legalsó szint a társadalom kilenctizedét jelenti. Nyugaton és Közép-Kelet-Európában többé-kevésbé rokon módon jogilag egységes állapotú parasztság alakult ki, amelynek meghatározott pozitív jogai voltak, szemben Európa keleti vagy délkeleti részével, ahol a parasztság megmaradt teljesen heterogén állapotban, konzerválva a rabszolgaságot is. Más szóval megmaradt abban a szerkezetben, amelyet autochton kelet-európai szerkezetnek nevezhetünk, és amely megrögződött a késő középkorig ezekben a térségekben.

Hanák: Szűcs jellemzése szerint tehát a főismérvek az egyház hatalmi helyzete és befolyása, a feudalizmus belső hierarchiája és struktúrája, a polgárság és a városi kommuna létrejötte, a parasztság jogi és társadalmi helyzete. Ebből a négy szempontból tekintve, a Nyugathoz vagy a Kelethez állt-e közelebb ez a bizonyos *közbülső* zóna, amelyhez Lengyelország, Magyarország (az egykori Monarchia) tartozott? S vajon a XVI. századi elkanyarodás és visszafejlődés ellenére fennmaradtak-e ezek az ismérvek?

Szűcs: Ha ezzel a közbülső régióval kapcsolatban ilyen szerkezeti elemekről beszélhetünk, az éppen azt jelenti, hogy ilyen értelemben vált nyugatias jellegűvé. A 16. század beköszönte, a kora újkor valóban éles cezúrát vont Európában azáltal, hogy Nyugaton a kapitalizmus kezdett kicsírázni, Európa keleti fele viszont a „második jobbágyságba" süllyedt. Ez a hasadás a kora újkor századaiban azonban nem jelentette azt, hogy ezt a közbülső térséget teljes mértékben bilincsbe szorította a refeudalizálás. Nagyon sok vonatkozásban megmaradtak a nyugatias szerkezetek, abban a némileg torzult, némileg módosult, sőt bizonyos értelemben valóban méginkább eltorzult formában, mint a középkorban, de megmaradtak.

Lackó: Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ami a 20. századból visszatekintve pusztán elmaradottságnak látszik, az egy szisztematikus történeti elemzés alapján nem egészen igazolódik. Különbséget kell ugyanis tennünk – kiélezem a fogalmazást – *elmaradottság és elszakadottság között.* A közép-kelet-európai régió elmaradott volt, és viselte ennek összes terhét, tehát azokat a kevéssé meggyökeresedett, csonka, torzult formá-

kat, amelyek itt a feudalizmusra és a kora-újkorra jellemzők voltak: például a városfejlődés visszamaradottságát vagy a parasztság fokozatos felszabadulási lehetőségeinek a korlátjait. De mégis, ez alapvetően csupán elmaradottság volt, az ebből következő módosulásokkal. Az igazi Kelet-Európa viszont az újkorig, sőt a 17–18. századig sok szempontból voltaképpen még elszakadott volt a nyugati fejlődéstől. Ez az elszakadottság persze a modern korban a régi értelemben megszűnt, s egy egységes irányú felzárkózás indult meg, de sokkal erősebben „fölülről" végrehajtott eszközökkel, mint a közép-kelet-európai régióban. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a Kelet-Európa és a Nyugat-Európa közötti szakadék áthidalása a széles értelemben vett felvilágosodással indult meg; az egységesülés a társadalom mélyebb struktúrájára csak lassan és erős korlátok között hatott ki. Közép-Kelet-Európát ezzel szemben erőteljesen érintette a nyugati fejlődés minden áramlata, társadalmi-gazdasági téren éppen úgy, mint szellemi tekintetben.

Hanák: Mindenképpen a régiót minősítő specifikus vonásnak tartom, amire Lackó is utalt, hogy mennyire voltak meg belső fejlődésében a modernizálás feltételei. Ebben lényeges – azt is mondhatnám: minőségi – különbséget látok a középső és a keleti régió között. Kelet-Közép-Európában* ugyanis – ha az eredeti vagy nem eredeti felhalmozás mércéjét nem a nyugati modellekhez igazítjuk – a modernizálás alapja nyilvánvalóan a mezőgazdaság, a mezőgazdasági árutermelés és kereskedelem lehetett. Eme sajátos „agrárkapitalizmus" fejlődésének belső feltételei pedig a 18–19. századforduló Magyarországán adottak voltak, részben a birtokos nemesség növekvő árutermelésében, részben a felvásárló, közvetítő kereskedelem kiépülésében. Igaz, ezek a kereskedők, görögök, szerbek, németek, majd zsidók nem a „törzsökös" bennszülöttekből kerültek ki, de nem egy „gyarmatosító" hatalom telepesei voltak, hanem az újjáépülő országban megtelepedett-meghonosodott polgárok, akik csakhamar a *belső fejlődés* elemei lettek. A francia háborúk korában erőteljesen jelentkező kihívásra többek között azért érkezhetett válasz, mert már léteztek ezek a belső tényezők.

A Kelet- és Kelet-Közép-Európát egy régióvá összevonó koncepciónak van egy belső fejlődésből nem magyarázható ellentmondása. E felfogás a 17. században kiépülő abszolutizmust és az újraerősödő feudalizmust kapitalizmusellenesnek tekinti, amely maga alá gyűrte és megmerevítette a társadalmat. Száz-százötven év múlva azonban mégis az abszolutizmus hozza a reformot, bátorítja a külföldi tőkét, támogatja a modernizálást. Eszerint nem a belső fejlődés alapozta meg az átalakulást, hanem a nagyhatalmi igény, az abszolutizmus és feudalizmus alkalmazkodása a nyugati fejlődéshez. Ez a tétel azonban legfeljebb Oroszországra alkalmazható, arra is finomításokkal. A német, az osztrák, a cseh és a magyar társadalomra azonban nehezen húzható rá ez a zubbony. Már a 18. században megindult az a belső árutermelés és felhalmozás, amelyre támaszkodva a fejedelmi abszolutizmus – gyakran valóban külföldi tőkét *is* igénybe véve – állami eszközökkel is gyorsította a modernizálást. És ez nemcsak a régió nyugati részére, hanem Magyarországra is érvényes. Az a kereskedelmi tőke, amely nálunk is elővarázsolta a vasútépítő, bankot, malmot alapító, földbérlő *vállalkozót*, a belgazdaságban halmozódott fel, és éppen ez a vállalkozó réteg volt a garancia – nem az anyagilag eléggé zilált Habsburg államháztartás – a külföldi tőke viszonylag korai és jelentős befektetései számára.

Szűcs: Vagy legalábbis kettősség érvényesül ebben a tekintetben. Az egyik az, hogy a kora újkor századaiban, amikor az egész Nyugat határozottan elindul az új formák felé, – ez a régió éppen az említett refeudalizáció következtében egy helyben topog. Az érem másik oldala viszont az, hogy egy meghatározott időpontban mégis csak létrejönnek a kimozdulás, az alulról jövő kezdeményezések feltételei és eredményei. Gondoljunk csak a magyar reformkorra és 1848-ra.

** Hanák Péter „Kelet-Közép-Európa" terminusa lényegében azonos a partnerei által használt „Közép-Kelet-Európa" fogalommal. A történelemtudományban is többféleképpen jelölt fogalom terminológiai tisztázása és egységesítése még várat magára, noha kívánatos lenne. (A szerk.)*

Lackó: Úgy hiszem, ezt a mégis megőrzött rugalmasságot sok magyar és közép-kelet-európai példával illusztrálhatjuk. Már volt szó az értelmiség formálódásáról. De ugyanez áll végül is arra a rétegre is, amelynek fejlődését a leginkább vagyunk hajlamosak a kelet-európai vagy a balkáni típusba sorolni: a parasztságra. A különbségek szembetűnőek, s kimutathatók az ún. „második jobbágyság" lazább formáiban, abban, hogy nálunk egy nem lebecsülendő, a 19. században modernizálódni képes szabad paraszti réteg alakult ki, hogy a nincstelenek fő típusává a lényegében szabad mezőgazdasági bérmunkásság vált. De vehetünk más társadalomtörténeti példát is, mondjuk a zsidókérdést. Itt, jól kimutatható, hogy a Berend által említett, hiányzó társadalmi funkciók ellátására beépült „helyettesítő" réteg hogyan „szervült" – ha nem is kellően és konfliktusmentesen – hazaivá; elég, ha – Kelet-Európával egybevetve – a nagyarányú asszimilációra utalunk. A sokszor lebecsült 19. századi magyar, félig nemesi-félig polgári liberalizmus térhódítása és – legalább a 80-as évekig – pozitív szerepe is hasonló példa lehetne. Ez közrejátszott abban, hogy a gentry fokozatos leromlása ellenére, nálunk a közigazgatásban a szakszerű ügyintézés uralkodott. Még a dualizmuskori magyar parlamentarizmus is, noha sok tekintetben ál-parlamentarizmus volt, nagymértékben elősegítette a társadalmi nyilvánosság érvényesülését, így többek között a korrupció kordában tartását, ami pedig a kelet-európai társadalmakban sokáig szinte korlátok nélkül érvényesülhetett.

Hanák: Tehát mindenképpen elmondhatjuk, hogy ebben a közbülső régióban a társadalom önszerveződésének, modernizálásának sokkal nagyobb tere volt, és ha nem nélkülözhette is az államhatalom támogatását, mindenesetre, ez a kettősség egymással szemben és egymást erősítve segítette elő a polgárosodás folyamatát, amely másképp zajlott le az orosz Kelet-Európában, vagy akár a Balkán félszigeten.

Talán annyi következtetést levonhatunk ebből a rövidre fogott eszmefuttatásból, hogy a régiót, a regionális fejlődést csak *komplex módon*, gazdasági, politikai, társadalmi állami, tudati tényezők állandó egymásrahatásának szövevényében vizsgálhatjuk. Megállapíthatjuk, hogy a középkor folyamán Európában kialakult egy közbülső régió, mely sok hasonlóságot mutat a keletivel, de egyúttal a nyugatival is, s amely az önálló arculatát a 13–15. századtól kiformálta és megtartotta. Talán még egy megjegyzést lehet mindehhez hozzáfűzni. A régióformálódás, a régióhoz tartozás a 19. század közepéig-végéig spontán folyamat a történelemben, de azután az emberek tudatosan felmérik helyüket és helyzetüket, történészek, politikusok megfogalmazzák, hova tartoznak vagy hova kívánnak tartozni. Ugyan nem állítom azt, hogy a kívánság, a program lényeges lenne a valóságos hovatartozás eldöntése szempontjából, de a tudatos felismerés és irányítás hozzájárulhat egy társadalom, egy nemzet hovatartozásának – regionális identitásának –, vagyis jövőtervezésének és helymeghatározásának kialakításához. Mert a történelmi-földrajzi hely és szerep éppúgy összetartozó tudatelemek, mint a nemzeti önazonosság és nemzeti hivatás.

(Elhangzott Hanák Péter *A Dunánál* c. rádióműsor sorozatában, 1983 januárjában. Szerkeszti *Mihancsik Zsófia.*)

HANÁK PÉTER

A LEZÁRATLAN PER

A zsidóság asszimilációja a Monarchiában

Pap Károly, a kevéssé méltányolt magyar zsidó író életrajzi kulcsregényében a nagyapa, Jeremina, „gyapjas zsidó". Életének egyetlen értelme a Talmudban való elmélyülés és a felkészülés a hazatérésre az ígéret földjére. Haláláig nem szűnik meg kárhoztatni fiait, akik a vagyongyűjtést önmagáért művelik, és elvegyülnek a keresztények világában. Az apa soproni rabbi, írástudó *és* üzletember, magyar *és* zsidó, akinek az ég kegyelme megadta, hogy nem kellett döntenie e kettős kötődés konfliktusában. Az író azonban gyermekfejjel fellázad a képmutató vallási és a képlékeny üzleti morál ellen, megkísérli etikusan összeegyeztetni a magyarsághoz és a zsidósághoz való hozzátartozást,[1] író lesz, a magyar kultúra finom értője és ápolója, hogy aztán egy náci haláltáborban lelje majd halálát, 1944-ben.

Zsidó sors, a magyarországi zsidó asszimiláció tragikus kudarca – mondhatja az asszimiláció valamennyi kritikusa. Igaz, az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén több mint fél millió zsidó útja és sorsa volt hasonló az azonosulástól a kirekesztésig és a megsemmisítésig.

Hatvany Lajos másféle utat-sorsot mutat be családi kulcsregényében.[2] Az aradi Deutsch Ábrahám és fiai sikeres terménykereskedők, az unokák már pesti nagytőkések, a dédunoka, hatvani Deutsch Sándor, az alapító korszak kapitalizmusának nagy alakja, iparmágnás, a főrendiház tagja, valóságos belső titkos tanácsos. Fia, Lajos, Ady mecénása, József Attila felfedezője, Petőfi életrajzírója, a magyar kultúra megszállottja.[3] Az ő unokatestvére, Moskovitz Geyza és Deutsch Erzsébet lánya, Lesznai Anna néven vonul be a magyar kultúrtörténetbe, mint a *Nyugat*, majd a *Vasárnapi Kör* színes egyénisége, író, költő, festő, iparművész.[4]

Sikeres utak, két kultúra termékeny ölelkezése – mondhatják az asszimiláció hívei. És ez is igaz. Ugyancsak százezrekre tehető a közép-európai régió nemzeteibe beolvadt s e civilizációkat gazdagító zsidók száma. De vajon ellensúlyozza-e egymást a kétféle sors, a két típus? Ellensúlya-e néhány ezer, tízezer sikeres pálya, néhány százezer sikeres asszimiláció a több mint fél millió halottnak és a sok millió megnyomorítottnak? De hát mérhető-e a halottak számán a történelem, a civilizáció előrehaladása? – hangozhat az ellenkérdés.

A történész zavartan áll e dilemma előtt és ellenállhatatlan késztetést érez arra, hogy a zsidó asszimiláció problémáit ne csak a végkifejlet alapján, hanem egész folyamatában a motiváció oldaláról is megvizsgálja. Annál is inkább a folyamatot veszi tekintetbe, mert úgy véli, hogy a zsidó asszimiláció csupán része, részproblémája a modern népvándorlások, összeolvadások, nemzetépítkezések egyetemes áramlatának. Igaz, a zsidóság integrálódását a kezdetek kezdetétől, a szabadság szép tavaszától kezdve jóval több kölcsönös gyanakvás kísérte, több sérelem, megaláztatás, szorongás követte, mint más népekét.

*

Hálátlan dolog a tragikum borzongását számoszlopokban lehűteni. Mégis, ezt a hűvösséget követeli a probléma tárgyszerű elemzése. A múlt századból származó népszámlálási statisztikák, bár éppen a nemzeti megoszlás szempontjából kezdetben becslésekre vagyunk utalva, a növekedési tendenciák kimutatására alkalmasak, egybevethetők. A 19. század elejétől 1910-ig, az utolsó hivatalos népszámlálásig, a Monarchia egyes nemzeteinek szaporulata a következőképpen rekonstruálható.

1. tábla

A Monarchia nemzetei
1800–1910

	1800 körül*		1851**		1910***		Évi átlagos növekedési ráta	
	1000 fő	%	1000 fő	%	1000 fő	%	1900—1910	1851—1910
Német	5,600	26,2	7,871	25,1	11,988	24,6	0,7	0,8
Magyar	3,400	15,9	4,872	15,6	10,061	20,6	1,0	1,35
Cseh	2,600	12,1	4,00	12,8	6,400	13,2	0,8	0,9
Szlovák	1,200	5,6	1,854	5,9	1,968	4,0	0,4	0,1
Szerb }	800	3,7	995	3,2				
Horvát }	1,200	5,6	1,763	5,6	3,811	7,8	0,6	0,6
	2,000	9,3	2,758	8,8				
Szlovén	850	4,0	1,172	3,7	1,346	2,8	0,4	0,25
Lengyel	1,400	6,5	2,056	6,5	5,000	10,2	1,1	1,6
Ukrán	1,800	8,4	2,940	9,4	3,991	8,2	0,7	0,56
Román	1,600	7,5	2,455	7,8	3,224	6,6	0,6	0,5
Olasz	400	1,8	534	1,7	802	1,6	0,6	0,7
Zsidó	400	1,9	1,039	2,3	(2,246)****	—	—	—
Egyéb	150	0,7	134	0,4	150	0,4		
Monarchia összesen:	21,400	100,0	31,383	100,0	48,850	100,0	0,75	0,82

* Becslés Lombardia, Velence nélkül, beszámítva: Salzburg, Dalmácia. — J. C. Bisinger: General-Statistik des österreichischen Kaiserthumes. I. Theil. Wien-Triest, 1807. — S. Becher: Die Bevölkerungsverhältnisse der österreichischen Monarchie. Wien 1846. — A. Kovács: Développement de la population de la Hongrie depuis la cessation de la domination Turque. Budapest, 1919.

** K. Czörnig: Etnographie der Oesterreichischen Monarchie I. Bd. Wien, 1857. 74—80. o. — Czörnig: Statistisches Handbüchlein, Wien, 1861. 44—47. o.

*** Österreichische Statistik. Neue Folge. Bd. I. Heft 1—2. Wien, 1917. — Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 64. k. Bpest, 1912.

**** A zsidóságot ekkor nem etnikai csoportnak, hanem vallásfelekezetnek tekintették.

Ausztria–Magyarországon a modern népvándorlásnak és a velejáró asszimilációnak három nagy vonzási központja volt: Alsó-Ausztria Bécs központtal, a magyar Alföld Budapesttel és Galícia. Ez utóbbi kettő szívóhatása első látásra kitűnik az egyszerű népességnövekedési táblákból. Részletesebb számításaink azt is kimutatják, hogy a magyarság 1850 és 1910 közötti 5 millió főt meghaladó szaporulatából egyharmadrész, mintegy 1,7 millió származott az asszimilációból, hozzávetőlegesen 600 ezer a németek, ugyanennyi a zsidók és 400 ezer a szlovákok elmagyarosodásából.[5] Hasonló arányokkal számolhatunk a lengyel népességnövekedésnél is. Az 1910. évi népszámlálás 810 ezer *izraelita vallású* és 237 ezer görög katolikus *lengyelt* mutatott ki.[6] (Megjegyzendő, hogy a monarchiai cenzusok 1869 után a zsidót izraelita *vallásnak*, nem nemzetiségnek tüntették fel.) A természetes szaporodás és a vándorlási különbözet egybevetése alapján feltételezzük, hogy a zsidó, az ukrán és számottevő német asszimiláció révén a lengyelek mintegy 1,5 milliós népességtöbblethez jutottak a 19. század második felében. (1900 és 1910 között a galíciai német nyelvű lakosság száma 212 ezerről 90 ezerre csökkent.)[7]

A fenti táblázatból nem derül ki ilyen világosan az osztrák (az alpesi) tartományok németségének gyarapodása, mert ezt a többi tartományokban bekövetkezett fogyás, disszimiláció eltakarja. Statisztikai számításaink szerint azonban az alpesi tartományokban nagy arányú németesedés zajlott le, amely a tárgyalt időszakban kereken 1,1 millió más nemzetiségűt – ebből 400–500 ezernyi csehet, 200 ezernyi zsidót és

félmillió szlovént, horvátot stb. – integrált.[8] Csupán említve most a jóval szerényebb mértékű csehesedést és horvátosodást, s a nyelvhatárok mentén állandóan folyó népcserét, egészében 4 és 5 millió között becsüljük a korszakban az asszimiláltak számát, ami Ausztria–Magyarország lakosságának 10%-át érintette. Nagyjából kitapinthatók a vándorlási hullámok időpontjai is. Ezek elsősorban a gazdasági fellendülési ciklusokkal, az iparosodás nekilendülési szakaszaival estek egybe, részben pedig az oroszországi pogromok következményei voltak.

Megkísérelhetjük az asszimilációs folyamat társadalomtörténeti szakaszolását is. Első szakasznak a *megtelepedést* nevezzük, amikor a betelepülő vagy áttelepülő egyének, csoportok megőrzik eredeti identitásukat, többnyire saját közösségeikben laknak, a befogadókkal csak üzleti, illetve munkakapcsolatban vannak. Megtelepedésük kezdetben ideiglenes, maguk sem tudják, hogy maradnak-e, vagy tovább vándorolnak. Ennek megfelelően megelégszenek a külsődleges alkalmazkodással, csupán az új nyelv alapelemeinek elsajátításával, az új szokások formális megtartásával. A betelepülő zsidók többnyire meglévő hitközségekhez csatlakoztak, valamelyik már régebben honos hitsorsosnál találtak alkalmazást, kialakították a magyar szavakkal kevert németet, illetve jiddist.

A második szakasz az asszimiláció döntő, jellegzetes szakasza: ekkor következik be a nyelvi-kulturális, majd a társadalmi integráció. Erre a szakaszra a *kétnyelvűség*, a *kettős kultúra* jellemző. E hosszú, gyakran több generációra terjedő időszakban az asszimilánsok kifelé már az új nyelvet használják, otthon, a családban, a baráti körben még az eredetit, amelyet azonban már az új nyelv szavai, fordulatai, képei színeznek. Ekkor alakult ki nálunk az a sajátos német-jiddis-magyar nyelvkeverék, amelyet irodalomból, sajtóból, vicclapokból ismerünk, külön nyelvtannal, szókinccsel, mondatszerkesztéssel, dallammal, amelyről a hazai zsidóság egy-két generációja messziről megismerszett. A kultúra is kettőssé vált: a magyar irodalom és történelem mellett még ugyancsak fontos volt a zsidó közösség vallási és történeti hagyománya. Gyakori jelenség volt a zsidó és a keresztény ünnepek együttes megtartása, a karácsony előtt a gyertyaünnep, a Chanukka, ajándékozással, vidámsággal, a húsvét táján a pészach, a kenyérpótló macesszal, amelyet a felvilágosultabb zsidók gyakorta a húsvéti sonkával együtt fogyasztottak. A magyarosodó zsidó közösségekben, különösen a magyarul tudó és érző fiatalabb nemzedékekben egészen különös keverék *folklór* alakult ki, amelyben egymás mellett élt a Makkabeus legenda 1848 emlékével, a széder-este március 15-e ünneplésével, zsidó dalok és imák Petőfivel, Arannyal, magyar népdalokkal.

A kettős kultúra természetesen két közösséghez tartozást, *kettős kötődést* is jelent. Ez mindenütt súrlódásokkal, konfliktusokkal jár, így volt a reformkori és a kiegyezés kori Magyarországon is. Az asszimilálódó zsidóság azonban hosszú ideig sikerrel oldotta fel, harmonizálta a kettős kötődés konfliktusait, amelyeket a befogadók jelentős részének idegenkedése, gyakran gúnyos viselkedése, nyílt vagy lappangó zsidóellenessége ugyan nehezített, de az emancipáció, a liberális magyar vezetőcsoport és a középrétegek befogadási készsége enyhített.

Az asszimiláció harmadik, ugyancsak több lépcsős szakasza a *beolvadás*, korszakunkban már megindult, de teljes elmagyarosodásról csak a századelő nemzedékénél beszélhetünk. Ekkor már az új identitás a döntő, az életmódot és a gondolkodást meghatározó, s a régi közösséghez való tartozás a vallási hagyomány – egyre lazuló – tartásában, csak rokonszenvként, másodlagos érdeklődésként és érdekmotívumként jelentkezik.[9] Hasonló tartalmú definícióval V. Karady és I. Kemény „integration", „acculturation" és „assimilation" néven nevezi e három szakaszt.[10] Ebben a *többszakaszos és többgenerációs folyamatba* illeszkedik bele a monarchiai zsidóság asszimilációja, és más összefüggésben, historikus módon aligha vizsgálható.

*

A 18. század első felében a zsidóság települési centruma a Monarchiában a csehmorva tartományok voltak. Innen húzódtak le egyes rajaik Mária Terézia és II. József idején Magyarországra. Ehhez jött Lengyelország felosztása után Galícia zsidó népes-

sége, amelynek tömeges vándorlása – főként Észak-Magyarországra s onnan az ország belsejébe – a 19. század elején indult meg. A cseh-morva ág német nyelvű, nagyrészt felvilágosult, iparral és kereskedelemmel foglalkozott és hajlamos volt az asszimilációra. A galíciai „hullámok" primitívebb, részben földművelő, részben szatócs- és vándorkereskedéssel foglalkozó, az ortodox hagyományhoz erősen kötődő elemeket sodortak Magyarországra. Az osztrák tartományokba való betelepülés viszonylag későn, az 1860-as években öltött tömeges méretet. Jórészt ugyancsak a cseh tartományokból özönlöttek zsidó kereskedők, értelmiségiek Bécsbe. A monarchiai zsidóság számszerű növekedését és területi megoszlását a következő táblázat mutatja.

2. tábla

A zsidó lakosság növekedése a Monarchiában

Terület	1787 ezer	Ausztria Monarchia %	1857 ezer	Ausztria Monarchia %	1910 ezer	Ausztria Monarchia %
Alpesi tartományok	853	0,4 0,2	7557	1,3 0,7	191,265	14,6 8,5
Cseh tartományok	68,642	31,0 22,6	131,148	21,0 12,6	140,426	10,7 6,2
Galícia Bukovina	151,302	68,4 49,8	478,160	76,5 46,3	974,814	74,2 43,5
Délszláv tartományok	425	0,2 0,1	4031	0,6 0,4	7182	0,5 0,3
Ausztria	221,222	100 32,7	626,000*	100 60,0	1,314,000	100 58,5
Magyarország	83,000	— 27,3	413,000	— 40,0	92,000	— 41,5
Monarchia összesen	304,222	100,0	1,039,000*	100,0	2,246,000	100,0

* Katonasággal együtt. Források: az 1. tábla forrásain kívül: Österreichische Statistik. Neue Folge. Bd. I. Heft. 1. 54*—55*. o. Heft. 2. 40*—41.* — Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Bpest, 1922.

Táblázatunkból első pillantásra látható, hogy a zsidóság tényleges szaporodása rendkívül nagy volt: az első szakaszban évi 1,8, a másodikban 1,45%-os az átlag, ami az elvándorlási és kitérési veszteséget nem számítva is jóval felülmúlta a természetes szaporodás hozadékát. Szerény becsléssel is legalább 800 ezerre tehetjük a monarchiai zsidóság vándorlási többletét. Ennek nagyjából a harmada eshetett Ausztriára és kétharmada (mintegy 550 ezer fő) Magyarországra. A bevándorlás áradata a szakirodalomban található statisztikai feltételezésektől eltérően,[11] nem szűnt meg a kiegyezés után, legalább az 1880-as évtizedig tartott, s csak a múlt század végén apadt el.

Az erős sodrású belső vándorlás gyökeresen megváltoztatta a zsidóság 18. század végén fennállt települési viszonyait. A birodalom nyugati részében a zsidó agglomeráció gazdasági és szellemi központja a cseh tartományokból Bécsbe tolódott át. Magyarországon a zsidóság számszerűen is csaknem elérte, gazdasági súlyban, műveltségben és befolyásban pedig jóval felülmúlta a galíciai tömörülést. Ez a Bécsre és Budapestre irányuló tömörülés önmagában is világosan mutatja a gazdasági koncentráció, a polgárosodás és az asszimiláció szoros összefüggését. Még világosabban beszélnek erről a városi elhelyezkedés mutatói. Az alpesi tartományok zsidóságának 92%-a Bécsben tömörült, a galíciaiaknak 76, a magyarországiaknak 48, a cseh tartományokénak 45%-a élt városokban. A délszláv tartományok zsidó lakosságának 81%-a

Triesztben, a magyarországiak 23%-a Budapesten települt meg.[12] A Monarchia városodására tehát nagy mértékben a zsidóság, a zsidóság településére az urbanizáció ütötte rá a bélyegét.

Az intenzív polgárosodást bizonyítják a foglalkozási megoszlás és a gazdasági elhelyezkedés adatai is. Magyarországon 1910-ben az önálló iparosok 12,5, a kereskedők 54, a hitelintézeti alkalmazottak 43, az értelmiségiek és tisztviselők 20%-a került ki a lakosság 5%-át kitevő zsidóságból.[13] A munkások és kereskedelmi alkalmazottak aránya a zsidó kereső népességben 34%-nyi volt.[14]

Ha már most a statisztikai keresztmetszet egymásmelletiségét felbontjuk s a történeti fejlődés rendjébe sorakoztatjuk, akkor plasztikusabban előtűnik a zsidóság gazdasági-társadalmi elhelyezkedése és a kapitalizmus szerkezeti felépülése közti megfelelés. A zsidók ugyanis elsősorban a helyi és a regionális *felvásárló kereskedelemben* helyezkedtek el, jórészt ők szervezték meg az áruszállítást, ők finanszírozták a mezőgazdaság modernizálását, utóbb a vasúthálózat kiépítését, a bank- és a bizományi üzletet. Mint értelmiségiek, a polgárosodás szükségleteinek megfelelő üzleti, technikai ágazatokban és szolgáltatási pályákon helyezkedtek el. Zsidó munkásokat többnyire a magasabb szakképzettséget és kézügyességet igénylő szakmákban (nyomdászat, gépipar, szabóság, ötvösipar) találunk.

Tekintsük csak át a foglalkozási megoszlás történeti vázát: felvásárló kereskedelem (terménykereskedelem) – hitelszervezet – közlekedés-szállítás – műszaki pályák – szakértelmiség: mi más ez, mint a modern iparosodást megalapozó *infrastruktúra* szerves kiépülése? Ennek ugyancsak organikus betetőzése volt a zsidó burzsoázia és szakértelmiség kezdeményező szerepe és nagy befolyása a századforduló nagybankjaiban, tőkés nagyiparában és kereskedelmi hálózatában, sajtójában és munkásmozgalmában.

Van tehát két, nem logikailag, hanem történetileg bizonyított premisszánk. Az egyik: a monarchiai (és amennyiben a németországit is hozzávesszük: a közép-európai) zsidóság teljesen beilleszkedett a polgárosodás folyamatába, a tőkés modernizálás szerves részét alkotta. A másik premissza: a közép- és kelet-európai polgárosodás nemcsak a gazdaság modernizálását, nemcsak a politikai rendszer reformját foglalta magába, hanem a nemzet és a nemzettudat kialakulását, a *nemzethez tartozás – az identitás – vállalását vagy választását* is. E két premisszából felállítható-e olyan konklúzió, hogy a zsidóságot hiba volt befogadni, illetve a zsidóságnak hiba volt asszimilálódnia, ehelyett meg kellett volna őriznie a világformáló nagy folyamatban a saját ősi identitását? Meg lehetett volna őriznie?

A szillogizmus történeti érvei és belső logikája egyaránt a kérdésfeltevés ellen szólnak. Először is, a zsidóság nem volt nyelvileg és társadalmilag homogén közösség. A Monarchiában két etnikailag is különböző, kulturálisan is erősen eltérő szinten álló népességből tevődött össze, amelyet már a 19. század elején jól kirajzolódó társadalmi rétegződés tagolt. Másodszor, ugyanaz a nagy történelmi áramlás, amely a zsidó polgárságot a tőkés gazdaság fontos posztjaira segítette, szorosan együttjárt a felvilágosult racionalizmussal, a hagyományos ortodox vallásosság gyengülésével. A liberalizmus és a nemzetválasztás két táborra szakította a vallási zsidóságot, újítókra (neológokra) és ortodoxokra, mégha a választóvonalak nem estek is egybe a polgárosodó asszimilánsok és a hagymányőrző elkülönülők táborával.[15] Hogyan tarthatta volna össze ez a gyengülő, megbomlott vallás a heterogén zsidó népességet?

Harmadszor, még a szívós vallási tradíció, sőt egy újjáéledt messianisztikus utópia is kevés volt a kornak megfelelő modern identitás összecementezéséhez a hódító nacionalizmus korában, amikor legfeljebb a világtól elzárt, immobil falusi közösségek maradhattak mentesek, nem mozgékony polgárok és művelt értelmiségiek a nemzettéolvadás, az azonosságvállalás ellenállhatatlan igézetétől. A vallási ortodoxia vagy a hasszidista messianizmus szemszögéből nézve bizonyára bűn volt, az utókor fanyar bölcsessége szerint pedig rövidlátás, de a liberális emancipáció korának zsidósága, amelynek jó része ekkorra már a kettős kötődés, a kettős kultúra szakaszába jutott – nem tehetett mást, mint hogy a kornak, a helynek, az érdekeinek és a vonzalmainak megfelelő nemzeti identitást választott magának. Többségük az osztrák-németekhez,

a magyarokhoz, a lengyelekhez, kisebb hányaduk a csehekhez, a horvátokhoz és más környező népekhez asszimilálódott.

A németekhez való asszimiláció nem szorul bővebb magyarázatra. A cseh területeken élő zsidóság amúgy is németül beszélt, s már eredeti lakóhelyén megindult a németesedése. Az elvándorlók már félig-meddig asszimilálton mint *Deutschjuden* kerültek cseh földről – kis részben Magyarországról – Bécsbe, ahol viszonylag könnyen, zökkenők nélkül megtalálták helyüket a „nemzetfeletti" város polgári társadalmában. Felső rétegükre, a gazdag bankárokra, nagykereskedőkre, kincstári szállítókra hatott az osztrák arisztokrácia barokkos életstílusa is, asszimilációjuk fő mintája és iránya azonban a hivatali nemesség és a művelt polgárság volt, az az osztrák vezető réteg, amely maga sem szorosan a német nemzethez, hanem az osztrák államhoz és a Habsburg dinasztiához kötődött, vagyis nem etnikai-nemzeti, hanem *állampatrióta* azonosságtudattal rendelkezett.[16] Tény, hogy 1890 táján az osztrák tartományok 133 ezer, a cseh tartományok 100 ezer és Trieszt 5 ezer német nyelvű zsidójának zöme a német kultúra részese s egyben az osztrák császár hű alattvalója volt.

Nem ilyen kézenfekvő a magyarországi és a galíciai zsidóság asszimilációjának motivációja. Mi késztette ezt a részben németül, nagyobbrészt jiddisül beszélő vallási közösséget, hogy a polgárosodás sodró áramában nyelvet, kultúrát, szokásokat váltva, ne a hazai városok és a Monarchia német polgárságához, hanem a magyar és a lengyel nemességhez idomuljon? Hiszen 1867 előtt a hatalom, a bürokrácia is német nyelvű volt, üzleti kapcsolataik is zömmel az osztrák és a német gazdasági központokhoz fűzték őket. (A kérdést éppilyen joggal feltehetjük, s fel kell tennünk a hazai németség magyarosodásával, a galíciaiak lengyelesedésével kapcsolatban is, és rögvest kitűnik, hogy nem kizárólagos zsidó problémáról van szó.)

Mellőzve itt a helyi részletek ezernyi változatát, az érdemi választ abban kereshetjük, hogy a 19. század első felében nem a hagyományos városi polgárjog birtokosai, a feudális viszonyok között megszerzett kis kiváltságaikat féltékenyen őrző céhpolgárok, hanem az árutermelő nemesség képviselte és pártfogolta a polgárosító reformokat, a liberalizmust. A reformliberalizmus zászlajára tűzte a hagyományos városi középrend és a zsidóság magyarosítását. A reformkor nagyjai, Wesselényi, Kossuth, Eötvös sürgette a zsidók nyelvi és szokásbeli magyarosodását, összekapcsolva azt az emancipáció ígéretével.[17]

Minthogy Magyarországon és Lengyelországban a nemesség volt a történelmi jogfolytonosság képviselője, s változatlanul a társadalom vezető ereje, a feláramlás mintaképe, az asszimiláció egyúttal a nemesi ideálképhez való alkalmazkodást is maga után vonta. E szokatlan orientációt mindenesetre hatalmasan megkönnyítette az, hogy a magyarrá vagy lengyellé válás egyúttal rangemelkedést is jelentett a jövevényeknek, „úri" rangot adott, utat nyitott gyümölcsöző gazdasági kapcsolatok, felívelő társadalmi karrierek előtt.

Méltánytalan egyszerűsítés volna mindazonáltal feltételezni, hogy a reformkor hazai zsidóságát csupán az anyagi érdek, a vagyonosodás és a rangemelkedés mozgatta.[18] Nem, e hazátlan vándornép a múlt század derekán hazára lelt és vonzó-kötő identitásra talált itt. A hagyományos közösségtől, vallástól eloldozott *mobil személyiség*,[19] a 19. századi vállalkozó polgár e jellegzetes típusa számára roppant vonzó volt a patinás múltú, érzelmekkel töltött magyar és lengyel hazafiság, amelyhez való hozzátartozás nemcsak előnyöket és biztonságot adott, hanem megújuló élményt, tartást és tartalmat is. Hogyan is érhetnénk meg másképpen a német családban nevelkedett és életét külföldön élő Liszt Ferenc szenvedélyes vallomását: „én is fia vagyok ennek az őserőtől duzzadó, zabolátlan nemzetnek, amely jobb sorsra van kiszemelve"?[20] És hogyan érthetnénk meg Ullmann Móricot, Goldberger Sámuelt vagy Spitzer Gerzsont, akik zsinoros mentét öltöttek, Kossuth-szakállt viseltek, pénzt és energiát áldoztak a haza és a reformok oltárán?[21]

A romantikus szabadságeszmének a racionális liberalizmussal, a belátásnak az érzelemmel való szerencsés ötvözete különböztette meg a magyar nemzettudatot a jozefinista állampatriotizmustól. Ez is felvilágosult volt, toleráns, hirdetett racionális elveket, célokat, de a *közjó* mégiscsak elvont fogalom maradt, megtestesítője és gon-

dozója, az abszolút állam pedig emberfeletti, idegen hatalom, amely inkább dermesztette, mint melengette az emóciókat. Hogy a magyar és a lengyel nacionalizmus menynyivel vonzóbb volt az osztrák állampatriotizmusnál, azt jól illusztrálja, hogy a lengyel nemesi társadalom hagyományos antiszemitizmusa ellenére a galíciai zsidóknak csak töredéke, 1910-ben mindössze 3%-a vallotta magát németnek, a túlnyomó többségük lengyelnek, amiben persze a presztízs is közrejátszott, hiszen csupán 3%-ot tett ki a magukat ukránnak vallók aránya is.[22]

*

A számszerű végeredmények könnyen elfedik a valóságos folyamatot. Esetünkben az asszimiláció eredményeit mutató számok, arányok mit sem mondanak a folyamat súlyos konfliktusairól, megtorpanásairól, a polgárosodásban és asszimilációban elért sikerekkel arányosan növekvő antiszemitizmus ellenhatásairól.

Az ausztriai asszimiláció sebezhető pontja kezdettől – amint említettem – az állampatrióta nemzetfelettiség volt. Ez az állampatriotizmus kétségtelenül nyújtott előnyöket és biztonságot a klerikalizmussal, a hagyományos elzárkózó és diszkrimináló antiszemitizmussal szemben, amíg az államvezetésben a jozefinista elvek s 1867 után rövid időre a liberális eszmények uralkodtak. De kötőereje a beolvasztáshoz, pontosabban az összeolvasztáshoz nem volt elégséges. Az arisztokrácia és a magas hivatali nemesség, habár a nemzetfeletti állampatriotizmusban és dinasztiahűségben osztozott a nagypolgársággal, nem fogadta be a meggazdagult zsidót az „első társaságba", még a kikeresztelkedettet is csak kivételképpen. Az osztrák-német közép- és kispolgárság viszont nemcsak vallási és társadalmi, hanem nemzeti szempontból is idegennek tekintette a csupán „osztrák" (gyakran: „kozmopolita") bécsi zsidó polgárságot, amelynek prosperálása, különösen az 1873. évi gazdasági válság után kihívta maga ellen a német nacionalista középrétegek gazdasági és politikai töltésű antiszemitizmusát.[23]

Az osztrák zsidóság végül is nem tudott azonosulni sem az osztrák szellemű hagyományos uralkodó elittel, sem az antiliberális német középrétegekkel, hanem sajátos, különálló társadalmi közösséget és szubkultúrát alakított ki a császárvárosban. Sorsát a nemzetfeletti osztrák állameszme hanyatlása és a liberalizmus válsága pecsételte meg már az 1890-es években. A zsidó polgárság traumatikus megrázkódtatásokon ment keresztül mind a politikai, mind a szellemi életben, az értelmiségi pályákon. Nyilvánvaló, hogy ők ébredtek rá először az asszimiláció sikertelenségére.[24] Nem véletlen, hogy a zsidó nemzettudat és nemzeti szerveződés Bécsben indult fejlődésnek az 1880-as években, főként a keleti tartományokból beáramló zsidó diákok tevékenysége nyomán. 1883-ban alapították a Kadimah-t, az első nacionalista jellegű zsidó ifjúsági szervezetet.[25]

A fokozatosan erősödő, valóságos politikai hatalommá váló antiszemitizmus természetesen keresztezte, sok esetben meghiúsította az asszimiláció addigi eredményeit. A reakció több formában nyilvánult meg. Hivő liberálisok, mint Moritz Benedikt, a *Neue Freie Presse* híres főszerkesztője, vagy Heinrich Friedjung, a jeles történész, hűek maradtak a dinasztikus állampatriotizmushoz, megkísérelték még egyszer felszítani a régi eszme hamvadó parazsát. A többség új identitást keresett. Az asszimiláció ígéretesebb és egyetemesebb útjának látszott a századforduló fiatalsága számára a *szocializmus*. A zsidó középosztály morálisan és szociálisan fogékony ifjú nemzedéke közeledett és csatlakozott a munkásmozgalomhoz, abban a reményben, hogy a szociális igazság és az internacionalizmus jegyében teljes befogadást nyernek a környező társadalomba.[26] A szocialista munkásmozgalommal való azonosulás éppoly jelentőségű volt a zsidó munkások és nem-konformista értelmiségiek számára, mint atyáiknak a liberalizmus és az állampatriotizmus vállalása.

A fenyegető antiszemitizmusra adott másfajta, igen sajátos válasz volt a zsidó öngyűlölet.[27] Freudista pszichológusok ezt a reakciót egyfajta lelki védekezésnek *(Abwehrmechanismus)* tekintik.[28] A minden oldalról támadott, gúnyolt, lenézett zsidó a beleidegződött kisebbrendűségi komplexust az ellenséggel való azonosulással és az

ős-identitást tagadó megalázkodással akarta kompenzálni. Akad egyszerűbb, társadalomtörténeti magyarázat is. Az osztrák és német zsidóság asszimilációs és azonossági zavarai olyan időpontban jelentkeztek, amikor a zsidó nagypolgárság gyermekei, e művelt és érzékeny lelkű fiatalok fellázadtak az apák képmutató közéleti és képlékeny magánéleti morálja ellen. Csak példaként említem Fritz Mauthner, a nyelvész, Georg Simmel, a filozófus, Carl Sternheim, az író, Karl Kraus, a kritikus-szerkesztő és mindenekelőtt a fiatalon öngyilkossá lett Otto Weininger pszichológus nevét.[29]

Az asszimiláció feladásának és új öntudat keresésének nyílt és eredményes formája ugyancsak Bécsben érlelődött meg a századfordulón: a *politikai cionizmus.*[30] A már régebb óta működő társas és ifjúsági egyletek mellett Theodor Herzl mozgósító könyvének – *Der Judenstaat* (1896) – megjelenése jelzi a politikai mozgalom kibontakozását, programadását.[31] Az egyértelmű zsidó identitás vállalása azonban olyan fájdalmas önlemondást, kultúrveszteséget jelentett volna a már erősen asszimilált elitnek, hogy még a németségükben sértettek és a zsidó gondolattal rokonszenvezők közül is kevesen választották a cionizmust – az első világháború előtt. A többség, sebzetten is, osztrák maradt, valaminő magasabbrendű humanizmus szorongó híve. Az alkotó értelmiség java előbb egy apolitikus esztétikai kultúrában, a lélek zugaiban keresett menedéket, utóbb, a háború előtti években pedig az erősen politikaellenes avantgarde kultúrában talált támaszt és vonatkozási bázist.[32]

A magyarországi zsidóság asszimilációja, sokáig úgy tűnt, töretlenül és sikeresen haladt előre. Igaz, időnként fel-fellobbantak antiszemita zavargások, mint 1883-ban, a tiszaeszlári vérvádper idején, de ezek mindannyiszor hamarosan el is csitultak. A magyar vezető réteg nagy része kitartott a liberális alapelvek mellett nyomós gazdasági és politikai érdekből, és bizonyára meggyőződésből is. A zsidóságra nemcsak a gazdasági életben volt szüksége, mint hitelezőre, kereskedőre, vállalkozóra, hanem a magyar állameszme szolgálatában is. A zsidóság zöme, a dualizmus korában mintegy háromnegyede, a magyarsághoz asszimilálódott, a rendszer támogatója, a magyar kultúra terjesztője volt a nemzetiségi területeken. A politikai vezetőréteg, ha nőtt is soraiban a gyorsan gyarapodó zsidó polgárság iránti ellenszenv, ezt jól temperált, langyos hőfokon tartotta, nem engedte nyílt gyűlöletté hevülni, politikai antiszemitizmussá szerveződni. Még a dzsentri „úri középosztály" többsége is meghajolt a korabeli *lex suprema:* a területi integritás és a nemzeti hegemónia politikai követelményei előtt.

A magyar vezető réteg és középosztálya kétségtelenül ütköző érdekek és érzelmek mágneses terébe került: becsülte és hiánypótló elemnek tartotta az alkotó-alapító, magyarrá vedlő zsidókat, de hagyományos értékrendjéből következően és létfeltételeinek szakadatlan tőkés rombolása – vagy az értelmiségi konkurrencia – miatt mégsem szerette *a* „zsidót", akit úri körökben már csak az odatartozás szimbólumaként is szidni illett. Politikai elv, belátás és érdek, illetve ellenérdek és ellenérzés tehát állandóan súrlódott, sőt ütközött egymással a magyar vezető réteg mentalitásában, mondhatnánk úgy is, hogy a kognitív és az affektív szféra között tartós disszonancia keletkezett, és belőle állandó feszültség és kettős magatartás fakadt.[33] Mert a vezető réteg zöme valóban elvetette az Ausztriában és Németországban oly jelentős politikai hatalommá vált antiszemitizmust, meghozta az izraelita vallás recepcióját – a többi bevett vallással való teljes egyenjogúságát és viszonosságát – kimondó törvényt, de azért tűrte vagy támogatta a „keresztény" címkéjű intézményeket és vállalatokat, az újkonzervatív irányzatokat is. A hivatalos liberalizmust és az ellenzékinek számító újkonzervativizmust persze különböző rétegek, csoportok, típusok képviselték, csakhogy a dualizmus utolsó két évtizedében szabadelvű kormánypártiság és ellenzéki újkonzervativizmus eléggé összemosódott, amint az egyes egyénben is keveredett, egymással akár viaskodva is, a zsidóságot illető ambivalencia.

E különös *szeretet-gyűlölet*[34] meglátására és kimondására ki más lett volna autentikusabb, mint Ady, aki egyik nagy írásában az ausztráliai bennszülött törzs szerelmi táncához, a *korroborihoz* hasonlította a magyar–zsidó viszonyt. Néhány évtizede a Duna–Tisza táján „két egyformán idegen fajta szeretkezik egymással a Korrobori szabályai szerint. A már megcsinált kultúrák lemásolt zeneszerzésmaival foglalt itt helyet a zsidóság. S mi, akik magyaroknak nevezzük magunkat, gyűlölve-vágyva ropjuk a

szerelmi táncot. Itt egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk, vagy pedig utánunk az özönvíz." Ez a korrobori „az egyetlen világosság", a túlélés és fennmaradás reménye. „Megkötötten, eltiportan, ami magyarságféle még akad itt, csak egy kormányzott s mégis szabadjára engedett népalakulással bújnék ki és lendülne föl." S még egy mondat, már nem is annyira a zsidó–magyar viszony, mint inkább Ady prófétai lelkének igazolására. „Nemsokára ott tartunk, hogy még a Korroborit sem táncolhatjuk tovább. Sváb, szepes, rutén s isten tudja miféle korcs magyarok rárohannak a magyarság nevében a muzsikálókra, s összetapossák a hangszereket."[35]

De ez már néhány évvel később történt. A szeretet-gyűlölet társadalmi és politikai dilemmáját a dualizmus korában nem lehetett feloldani.[36]

A viszony eme kettőssége, a disszonancia a másik félre is érvényes volt. A modernizálás és az asszimiláció magát a zsidóságot is megbontotta. 1910-ben, pedig akkorra már minimálisra apadt a keleti bevándorlás, az izraelita vallásúaknak 77%-a, 700 ezer fő vallotta magát magyarnak, 211 ezer más, zömmel német, vagyis jórészt jiddis anyanyelvűnek. Az asszimiláltak is megoszlottak a vallási reformot elfogadó neológok és a hagyományhoz szorosan ragaszkodó ortodoxok között. S habár a polgárosodás határvonala nem esett pontosan egybe a neológ-ortodox vallási választóvonallal, hiszen az ortodoxok nagy része is a polgárosodási folyamat objektív részese volt, mégis nyilvánvaló, hogy náluk a *tudati* asszimiláció vontatottabb, a kettős kötődés zsidó szála erősebb volt, mint a neológoknál, akik a felekezet mintegy kétharmadát tették ki. A társadalmi és tudati rétegezettségen túlmenően, a legmesszebbmenően asszimilált, a társadalomba betagozódott, felvilágosult zsidó csoportokban is megmaradtak a kettős kultúra nyomai, különösképpen az úri középosztály életmódjától, értékeitől, a nemesi virtustól való idegenkedés formájában. Az asszimilált magyar zsidóság esetében is fennállott a kognitív és az affektív tudati szféra disszonanciája. A közéletben a zsidó polgárság zöme elfogadta a vezető réteg szabályait, értékeit, még külsődleges viselkedési formáit is. A zsidó mágnás is felöltötte a díszmagyart, földet, kastélyt, előnevet vásárolt, olykor vadászott, a cigánnyal is húzatta, és gyümölcsöző üzleti kapcsolatot tartott fenn a földbirtokosokkal, politikusokkal. De magában az üzleti életben, a gazdálkodásban szigorúan őrizte a vállalkozói szellemet, a magánéletben a polgári hagyományt, mondjuk egészében: a *burzsoá etoszt*,[37] amint sokan tüntetően megőrizték, éppen a nagypolgárok, az apák németes-zsidós nevét, a Goldbergert, a Deutschot, a Weisst, az Ullmannt, még akkor is, ha közéleti célokra elétették is a budai, a hatvani, a csepeli, a szitányi predikátumot.[38]

Asszimiláció és alkalmazkodás a befogadó nemzet vezető osztályához, de a burzsoá etosz őrzése az üzleti és a magánéletben, – ez a kettősség voltaképpen ellenpárja volt a befogadókénak, és a magyar polgárosodás ellentmondásainak két különböző oldalát világította meg. Mert hiszen a szeretet-gyűlölet kölcsönös volt, az együttélés súrlódásaiból fakadó kognitív disszonancia egymást kiegészítette. Így a dualizmus korában *egy komplementer disszonancia kifinomult rendszere, roppant érzékeny egyensúlya* alakult ki, amelyet suprema lex-re való tekintettel mindkét fél gondosan óvott és fenntartott.

Ilyen értelemben tekinthetjük a magyarországi zsidóság asszimilációját folyamatosnak és sikeresnek az első világháború előtt.

*

Gyökeresen különbözött az előbbiektől a helyzet Galíciában, ahol a zsidóság legnagyobb tömegei éltek. Amikor 1867 után a Monarchia hatóságai a zsidót külön nemzetiségként s a jiddist külön nyelvként nem tüntették fel, akkor a nem asszimiláltaknak is valamilyen nemzeti hovatartozást kellett választaniok. A galíciaiak nagy többsége lengyelnek vallotta magát (amint már utaltam rá, 1910-ben 872 ezerből 808 ezer, vagyis 92%). Ebben semmi kényszer nem hatott, a galíciai zsidók, úgy látszik, valóban a lengyelt érezték a legközelebb állónak, ami mutatja a társadalmi hosszmértékek relativitását. Nem könnyű megbecsülni, hogy ebből a 800 ezerből mennyi lehetett a valóságosan, és mennyi a „statisztikailag" asszimilált. A valószínűsítéshez némi

alapot nyújt az 1931. évi lengyel népszámlálás, amely viszont külön feltüntette az izraelita vallású és a jiddis-héber nyelvű lakosságot. Egész Lengyelországban 3,1 millió izraelita vallásúból mindössze 372 ezer, 12%, vallotta magát lengyelnek, ám a Monarchiához tartozott vajdaságok 790 ezer izraelitájának csaknem egyharmada, 241 ezer fő, ami e régió zsidóságának lényegesen nagyobb asszimilációját tanúsítja.[39] Lehetséges, hogy a Monarchiában ez az arány valamivel nagyobb volt.

A galíciai helyzet eltérő vonása, hogy a zsidóság kétharmada vagy tradicionális vallási-nyelvi közösségében maradt meg, vagy a kettős kultúra alacsony fokán, a jogi emancipáció ellenére gettó-pozícióban és szellemiségben. A befogadók és a letelepülők kölcsönösen nagyfokú elzárkózása erősen akadályozta a galíciai zsidóság asszimilációját.

*

Kiindulópontunk az volt, hogy a zsidóság asszimilációja a kelet-közép-európai polgárosodás következménye. Tegyük a végén hozzá: a tükre is. Az egész asszimilációs folyamat a kelet-közép-európai mizéria vaskos nyomait viseli magán.

1. Ezekben az elmaradt agrárországokban a zsidóság jelentős része a polgárosodás során emelkedett fel, a tőkés rendszerhez és mentalitáshoz kapcsolódott. Ez a szerepe és polgárosult társadalma sokrétű ellentétet támasztott a befogadó nemzet tradicionális társadalomszerkezetének süllyedő elemeivel. Egy hagyományos társadalom polgári átrétegződése a világon mindenütt, a homogén nemzeti társadalmakban is, ahol zsidó csak elvétve fordul meg, óriási feszültségeket, konfliktusokat kelt. Ezek az alapjában véve társadalmi jellegű konfliktusok Közép- és Kelet-Európában már keletkezésük pillanatában vallási, majd „faji" ellentétek mezét öltötték, és friss vért ömlesztettek a sápadt középkori antiszemitizmusba.

2. A Monarchiában a zsidóság egy hanyatló, bomló hatalomhoz kötődött: Ausztriában az osztrák államhoz és a nemzeti identitást nem adó osztrák patriotizmushoz, Magyarországon a földbirtokos osztályhoz és liberális nacionalizmusához, amely azonban csak a történeti Magyarországon, a Monarchia keretében volt toleráns és befogadó. Az osztrák identitásválság már a századforduló idején meggyengítette, a felbomlás után létrejött konzervatív autoritárius rendszerek pedig teljesen aláásták a 19. századi asszimiláció eszmei és politikai alapjait.

3. A zsidó asszimiláció osztrák és magyar orientációja heves ellenérzést váltott ki a csehekből, a szlovákokból, a románokból, a horvátokból, és erősítette bennük a korábbi, mélygyökerű antiszemitizmust. A lengyelek esetében pedig, amint láttuk, a zsidóság többsége nem asszimilálódott, a valóságban kisebbség volt – kisebbségi jogok és képviselet nélkül.

4. A Monarchiában és később az utódállamokban az antiszemitizmus megakadályozta, hogy az asszimilálódás útjára lépett zsidóság eljusson a társadalmi és nemzeti integráció magas fokára: beolvadjon a befogadó nemzetekbe. A zsidóság nagy részének polgárosodottsága viszont megnehezítette a visszautat, a reasszimilációt, a nemzetté, illetve nemzeti kisebbséggé szerveződést.

Ki a felelős? Ha egyáltalán van értelme a kérdésnek, akkor maga a történelem. Az új korszak hajnalán a zsidóságnak éppúgy nem volt valóságos választási lehetősége, mint a régió egyetlen más népének sem: *modernizálni kellett*, egyszerűen nem volt történelmi lehetőség semmilyen megállásra, elzárkózásra, a feudális rend és a hagyományos közösségek konzerválására. A tőkés modernizálás pedig polgárosodást jelentett és egyúttal nemzetté válást, új nemzettudatot és ennek vállalása vagy választása elől sem lehetett kitérni. Ami viszont magát az asszimilációt illeti, ennek intenzitásában, a kettős kötődés összeegyeztetésében, az asszimiláció társadalmi tartalmának, irányának alakításában országok, vidékek szerint is, társadalmi rétegek, politikai és világnézeti csoportok szerint is volt választási lehetőség. De az bizonyos, hogy a zsidóság tragédiájában, milliók pusztulásában nem az asszimiláció valamelyik útjának, változatának, vagy magának az asszimilációnak a választása játszott érdemleges szerepet. Végtére is a német fasizmus semmilyen választási lehetőséget nem adott és nem tisztelt, a teljes nemzeti azonosulást éppúgy nem, mint a hithű zsidó ortodoxiát sem.

*

Eddig a történész bizonyítási eljárása. Tények, érvek, ellenérvek. Az elbírálás az esküdtszék feladata.

Bizonyára lesznek, akik a végső megoldást, a tragédiát végül is az egész asszimilációs kísérlet történelmi ítéletének fogják fel. Lesznek, akik súlyos, de esetleges katasztrófának. Lesznek, akik az asszimiláció 20. századi meghiúsulásának tömegméretei alapján az önálló nemzet- és államalapítást tartják az egyedüli reális megoldásnak. Akadnak olyanok is, akik bármilyen zsidó választást egyoldalúnak, értékvesztésnek fognak tekinteni. Ők a kierkegaardi tragikus *értékkollízió* klasszikus esetének éreznek bárminő választást, akár az önálló államot és a zsidó nemzetet, akár a diaszpórában való zsidó fennmaradást, akár a teljes beolvadást. Bizonyára súlyos érvek, az önvédelem, az emberi szabadság és méltóság érvei szólnak az önállóság mellett. Vivere necesse est.

De hát lesznek olyanok is, akik szerint *navigare necesse est, vivere non est necesse.*

JEGYZETEK

1. Pap Károly: Azarel. Bpest, é. n. (1946).
2. Hatvany Lajos: Urak és emberek. Budapest, 1960.
3. A Hatvani Deutsch családra William O. McCagg: Jewish Nobles ans Geniuses in Modern Hungary. Boulder, 1972. 70—74., 142—148. o. — Legújabb kutatások alapján Koncz Katalin: A Hatvany család története. Kézirat. Doktori disszertáció. Bpest, 1981.
4. Lesznai Anna: Kezdetben volt a kert. Budapest, 1966. — Vezér Erzsébet: Lesznai Anna élete. Bpest, 1979. — A Vasárnapi Kör. Dokumentumok. Szerk. Karádi Éva és Vezér Erzsébet. Bpest, 1980.
5. Magyarország története 1890—1918. Magyarország története 7. k. Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Mucsi Ferenc. Bpest, 1978. 418—419. o.
6. Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 (tovább: Volkszählung, 1910). Österreichische Statistik. Neue Folge. I. Band. 2. Heft. 40* o.
7. Uo. I. Band. 1. Heft. 60* o.
8. Uo. Az 1. és 3. kötet népesedési adatai alapján.
9. Hanák Péter: Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században. *Történelmi Szemle,* 1974. 4. sz. 519. o.
10. Victor Karady et Istvan Kemény: Les juifs dans la structure des classes en Hongrie. *Actes de la recherche en sciences sociales.* N. 22. 1978 junius. 36—37. o.
11. Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Bpest, 1922. 13. o.
12. Volkszählung, 1910. I. Band, 1. Heft, III. tábla 38—94. o. és a Magyar Statisztikai Közlemények. Új sor. 64. k. Bpest, 1914 adatai alapján. — Összehasonlító adatok Peter G. J. Pulzer: The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria. New-York—London—Sydney. 1964. 346—347. o.
13. Kovács Alajos, i. m. 41—44. o.
14. Magyarország története 7. k. 465. o.
15. A zsidóság beilleszkedésének történetére alapmű dr. Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története a honfoglalástól az első világháborúig. Bpest, 1922. — Ernest (Ernő) Márton: The Family Tree of Hungarian Jewry. — Uő.: Hungarian Jewry: Settlement and Demography. — Nataniel Katzburg: Hungarian Jewry in Modern Times. Political and Social Aspects. In: Hungarian—Jewish Studies. Szerk. Randolph L. Braham. New York, 1966.
16. Peter Hanák: Österreichischer Staatspatriotismus im Zeitalter des aufsteigenden Nationalismus. In: Wien und Europa zwischen den Revolutionen (1789—1848). Wien, 1978. 325—328. o.
17. Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Bpest, 1946. 229—231. o, — George Barany: „Magyar Jew or: Jewish Magyar?". Canadian-American Studies. VIII. 1. 1974. 9., 18—20. o.
18. Németh László is elismeri az asszimilációs „felhígulást" bíráló tanulmányában, hogy a reformkori asszimiláció még fényes volt, a szellem húzta. Lehet, hogy a polgári érvényesülési vágy is mozgatta. „De ha volt is emberi indoka, . . . a nagy összekötő mégis csak az ügy volt: a felemelendő magyarság — s nem a préda vagy a zsold". Németh László: Kisebbségben. Bpest. é. n. (1939), 14. o.
19. A „mobil személyiség" szociálpszichológiájára Daniel Lerner: The Passing of Traditional Society. New York, 1958. 48—49. o.

20. Idézi Pukánszky Béla: Német polgár magyar földön. Bpest, é. n. 97. o.
21. Pólya Jakab: A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank keletkezésének és ötvenéves fennállásának története. Bpest, 1892. — Jenei Károly—Gáspár Ferenc—Sipos Péter: A Pamutnyomóipari Vállalat Goldberger Textilnyomógyárának története 1784-től. Bpest, 1970. 4—5. o. — Hanák Péter—Hanák Katalin: A magyar pamutipar története. Bpest, 1964. 32. o. — Venetianer, i. m. 115., 139—144., 154—162. o.
22. Volkszählung, 1910. I. Band. 2. Heft. 54—55. o.
23. Pulzer, i. m. 88—91., 144—148. — Roy Rascal: From Naturalism to Expressionism. London, 1973. 67—73. o.
24. *Kurt Lewin* a zsidó asszimilációról írt tanulmányában úgy látja, hogy az emancipáció után nagy kísértést jelentett a magasabb csoportba való átlépés könnyebb lehetősége. A felfelé asszimilálódók azonban általában „megoldhatatlan belső konfliktusba kerülnek". Az „a személy, aki megpróbál átlépni a magasabb csoportba, különösen gondosan ügyel arra, hogy semmi kapcsolatot ne áruljon el annak a csoportnak az eszméivel, amelyhez korábban tartozott. E miatt is bizonytalan a viselkedése". Kurt Lewin: A kisebbségi csoport pszichoszociológiai problémái. In: Csoportdinamika. Bpest, 1975. 274—275. o.
25. Moses Landau: Geschichte des Zionismus in Österreich—Ungarn. Wien, 1932. — Hugo Gold: Geschichte der Juden in Österreich. Tel-Aviv, 1971.
26. Kimerítően tárgyalja elvileg és esettanulmányokban a kérdést Robert S. Wistrich: Socialism and the Jews. London—Toronto, 1982. 229 sk., 242 sk. old. Felfogására már a könyv alcíme utal: The Dilemma of Assimilation in Germany and Austria—Hungary.
27. A témának nagy külföldi irodalma van. Nyitánynak tekinthetjük Theodor Lessing: Der Jüdische Selbsthass. Berlin, 1930 könyvét, bár a fogalmat magát már Otto Weininger 1903-ban, Constantin Brunner pedig 1918-ban használta és definiálta. Szociálpszichológiai (csoportdinamikai) értelmezésére Kurt Lewin: A zsidók közötti öngyűlölet. In: Csoportdinamika, Bpest, 1975. (Az eredeti tanulmány 1941-ben íródott.) — Peter Loewenberg: Antisemitismus und jüdischer Selbstnass. *Geschichte und Gesellschaft*, 5. Jhrg. 1979. 4. sz. — Peter Gay: Freud, Jews and other Germans. New York, 1978, különösen a Hermann Leviről szóló fejezete, amelynek címe A Study in Service and Self-Hatred. — Gershom Scholem: Zur Sozialpsychologie der Juden in Deutschland 1890—1914. In: Die Krise des Liberalismus zwischen den Weltkriegen. Szerk. Rudolf v. Thadden. Göttingen, 1978. — Sokoldali társadalmi magyarázata Hans Dieter Hellige: Generationskonflikt, Selbsthass und die Entstehung antikapitalistischer Positionen im Judentum. *Geschichte und Gesellschaft*, 1979. 4. sz.
28. Anna Freud: Das Ich und die Abwehrmechanismen. München, 1973. 8. kiad. 85—94. o. — I. Sarnoff: Identification with the Aggressor: Some Personality Correlates of Antisemitism among Jews. *Journal of Personality*, 20. 1951. Idézi Hellige id. tanulmányában.
29. Hellige id. tanulmánya, 484. sk. o. 497—510. o.
30. Adolf Boehm: Die zionistische Bewegung. Berlin, 1920. — Landau: Geschichte des Zionismus in Österreich—Ungarn, i. m.
31. Alex Bein: Theodor Herzl. Biographie. Wien, 1934. — Patai József: Herzl. Hely és év n.
32. Robert S. Wistrich, i. m. 214—219. — Alapmunka Carl E. Schorske: Fin-de-Siècle Vienna. Politics and Culture. New York, 1980. 7—22., 302—311. o.
33. A fogalmat megalkotta Leon Festinger: A kognitív disszonancia elmélete. In: Szociálpszichológia. Szerk. Hunyadi György. Bpest, 1973.
34. A szeretet-gyűlölet jelensége jól ismert a pszichológiában. A zsidósággal kapcsolatban leírja Peter Gay, i. m. 196—214. és Peter Loewenburg: id. tan. 455—457., 469—472. o.
35. Ady Endre publicisztikai írásai. Szerk. Vezér Erzsébet. 3. k. Bpest, 1977. 521. o. A Korrobori cikket Ady 1917-ben írta, de csak 1924-ben jelent meg a *Nyugat*-ban. Uo. 576. o.
36. A következetes antiszemitáknak végül is el kellett jutniok az egész liberalizmus, a polgári átalakulás és 1848 tagadásához. „Az óriási cápa, amely elnyelte, monopolizálta politikánkat, kirabolta vagyonunkat, megmételyezte kultúránkat, ledöntötte istenünket, szétszórta nemzetünket" — ez az apokaliptikus cápa nem volt más, mint „az agyondicsőített 48, a liberalizmus delelő csillaga". Vagyis a feltámadáshoz 1848-at és polgárosodást el kell vetni. Petrassevich Géza: Magyarország és a zsidóság. Bpest, 1899. 170—171. o.
37. Példaként Radnóti József: Kornfeld Zsigmond. Bpest, é. n. életrajzát, 80—82., 108—109. o.
38. Magyarország története. 7. k. 447—448. o.
39. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9. XII. 1931. r. Statystyka Polski. Seria C. Zeszyt 62. 22—23., 28—29., 31. o.

KENYERES ZOLTÁN

CSÖNGÉTŐL PÉCSIG

III.

II. AZ ELSŐ KÖTETEK ÉS A HARMADIK NEMZEDÉK

1. Az öttorony városában

A levelezésben egzaltáltan csapongva vázolt és mégis páratlanul eltökélten kitűzött tervek és megvalósítandó irányok évekkel vagy éppen évtizedekkel szaladtak előre az időben. A valóságosan átélt idő lassan cammogott a fölvillanó elképzelések mögött. A terveit szövő ifjú poéta a nagynehezen megszerzett érettségi után csaknem másfél évig otthon tengett-lengett, apja gazdaságában dolgozott, állást keresett. Végre 1933 őszén Pécsett tűnt föl az első világháború után Pozsonyból odatelepített Erzsébet Tudományegyetem hallgatójaként. Hallgatójaként? Az előadásokat gyakrabban mellőzte, mint hallgatta. Előfordult, hogy egész félévet kihagyott. Először történelem–földrajz szakra iratkozott, Babitsnak írt erről 1933 szeptemberében, Kiss Tamással folytatott levelezése arról tanúskodik, hogy a következő esztendőben a jogi karon kísérletezett, végül a filozófia–esztétika szakon kötött ki. Várkonyi Nándor emlékezése szerint hanyag diák volt az osztályzás mércéje alapján, de lankadatlan dolgozott saját szellemi érdeklődésének kielégítésén.

Pécs erre alkalmas helynek is bizonyult, mert a város kulturális élete fölélénkült az egyetem megszerveződése után. A Bölcsészettudományi Kar állta a versenyt a budapesti és a szegedi egyetemmel, a növendékek képzését nemcsak átlagos képességű, vidékre szorult oktatók irányították, hanem kiválóan felkészült tudósok akadtak köztük. Az egyetem jeles színvonalának és jó légkörének kialakítói közé tartozott Tolnai Vilmos nyelvész és irodalmár, aki többek között arról volt nevezetes, hogy Riedl Frigyessel egy időben, de tőle eltérő módszerrel leplezte le Thaly Kálmánt és bebizonyította, hogy kuruckorinak mondott gyűjteményében saját verseit tette közzé. A német tanszéket – 1934-ben történt Pestre való kinevezéséig – nem kisebb egyéniség irányította, mint Thienemann Tivadar, aki a Minerva című nagyhatású szellemtörténeti folyóiratot szerkesztette, ezenkívül megírta az első – és mindmáig egyetlen – magyar irodalomtudományi kézikönyvet, mely az irodalmi fejlődés általános törvényszerűségeit foglalja össze. A német szellemtörténet hatása alatt dolgozott, de vállalkozásával évtizedekkel megelőzte irodalomtörténetírásunkat és emberi becsületessége később nehéz, sötét idők próbáját állta ki maradéktalanul. Kár, hogy 1945 után nem találta meg helyét az újjászerveződő tudományos életben és elhagyta az országot.

A később ugyancsak külföldön letelepült és 1973-ban elhunyt világhírű klaszszikafilológus, Kerényi Károly 1934-ben került az Ókortudományi Intézet élére. Ő is a szellemtörténeti irányt követte, sőt filozófiailag a szélsőséges irracionalizmushoz vonzódott, tanításának mégis volt olyan ideológiai tartalma, ami szembefordította híveit a nacionalizmus Németország felől tornyosuló hullámaival és itthon keletkezett forgószeleivel egyaránt. Az északi, germán mitológiák terjedésének idején a mediterrán kulturális örökség bekapcsolását szorgalmazta a modern európai életbe és Dél szellemének betörésétől várta a korszerű magyar nemzeti öntudat kifejlődését is, mely nem a keleti sztyeppéken kóboroló nomád lovas ködös ábrándját kergeti, hanem azt a bibliai és görög hagyományt vállalja, aminek sugárkörében a nemzet ezer éve valóságosan benne él.

Az Erzsébet Tudományegyetem tanári névsorából érdemes még kiemelni a

Thienemann örökébe lépő Kószó Jánost, a pedagógus Weszely Ödönt, a filozófus Halasy-Nagy Józsefet, a történész Holub Józsefet, a művészettörténész és kiváló orientalista Felvinczi Takáts Zoltánt. Nem mintha ezek, Halasy-Nagy Józsefen kívül, akihez doktori disszertációját írta külön-külön és egyenként kimutatható hatással lettek volna Weöres útjára, de mindannyian hozzájárultak az egyetem szellemének kialakításához, s ez a szellem formálóan hatott Weöres tájékozódására és irányulására. Minden bizonnyal igaz, amit Takáts Gyula ír emlékezésében, hogy valami félszeg patriarkalizmus uralkodott a karon, kicsit lusta és elavult módú családi szellem, és az is igaz, hogy nem tanított kötelékében olyan korszakos jelentőségű irodalomtörténész mint Horváth János. Az Erzsébet Tudományegyetem talán mégis szabadabb és kötetlenebb volt a korabeli Pázmány Péter Tudományegyetemnél. Az az atmoszféra, amit professzorai kialakítottak, jó tulajdonságaival és rossz tulajdonságaival együtt lehetőséget nyújtott Weöres Sándornak arra, hogy bátran a maga útján haladjon előre és kifejlessze a verseit támogató és az uralkodó nemzeti klasszicizmustól lényegesen elütő irodalomszemléletét és filozófiai kultúráját.

Két nevet kell még külön megemlítenünk. Az egyik Várkonyi Nándor, a másik Fülep Lajos. Várkonyi Nándor az Egyetemi Könyvtárban dolgozott, és elévülhetetlen érdemeket szerzett a pécsi irodalmi élet megszervezésében, organizátorként, lelkesítőként, biztatóként az agresszív német terjeszkedés árnyékában a Dunántúl magyar szellemiségét ápolta és népszerűsítette. Ő írta meg először összefoglalóan a modern magyar irodalom történetét, előbb 1920-ig, azután 1940-ig terjedően. Majd irodalmi esszéi és tanulmányai mellett egyszer csak különös tudományterületen bukkant föl és hatalmas anyagra támaszkodva megpróbálta rekonstruálni az elsüllyedt földrészek és eltűnt ősi kultúrák történetét *Sziriat oszlopai* címmel. Elveit illetően mindenekelőtt Edgar Dacqué típustanából és Hans Hörbiger jégelméletéből indult ki. Weöresre Várkonyi sokirányú tevékenységéből főleg ez a vállalkozás hatott, és mitológiai érdeklődését táplálta, hogy fordítóként bekapcsolódhatott a könyv előmunkálataiba.

Fülep Lajos jelentősége messze túl van azon, hogy lexikonszerűen össze lehessen foglalni munkásságát: a nagy első nemzedék legnagyobbjai közé tartozott. Európai szellemű magyar öntudata Adyéval volt rokon, filozófiai tudása, szintetizáló hajlama Lukácséval vetekedett. A Tanácsköztársaság bukása után lelkészként visszavonultan élt Zengővárkonyban, és úgy sugározta maga körül a magasrendű erkölcsöt és kultúrát, mint hajdan Bornemissza Péter és a régi prédikátorok. Zengővárkonyból járt be Pécsre esztétikai és művészettörténeti előadásaira. Weöres Sándor megismerkedésüktől kezdve szoros és állandó kapcsolatban maradt vele, verseit még évtizedekkel később, a hatvanas évek végén is rendszeresen bemutatta neki és a művészetbölcselettől nyelvhelyességi tudnivalókig tanácsadó mesterének tekintette.

Az irodalmi érdeklődésű hallgatók – Kardos Tibor, Kolozsvári Grandpierre Emil, Fejtő Ferenc, Kováts József, Zsikó Gyula, Bajcsa András, Talpassy Tibor stb. évfolyamai – 1927-ben Batsányi János Kör néven irodalmi önképző társaságot szerveztek, melyben fogékonyságukra jellemzően az akkor uralkodó Szabó Dezső-hatást Jászi Oszkár gondolataival egészítették ki. A Kör az egyetem keretein belül jött létre, 1931-ben azután – Lovász Pál kezdeményezésére – a város hozott létre egy nagyobb sugarú irodalmi társaságot, mely Janus Pannonius nevét vette föl és arra törekedett, hogy a pannon hagyomány áramába kapcsoljon minden arra indíttatást érzőt a városban, az országban, sőt a határokon túl is. Ezt a szellemet terjesztette később a Sorsunk című folyóirat, mely 1941-től 1948-ig jelent meg. Amikor Weöres 1933-ban Pécsre érkezett, akkor a jelentékeny tevékenységet kifejtő Janus Pannonius Társaság első éveit élte.

Nemzedéktársai közül a pécsi egyetemi élet hozza össze Takáts Gyulával és Tatay Sándorral, később Csorba Győzővel, akikkel életre szóló barátságot kötött. Marafkó László adatokat pontosan rögzítő tanulmányban foglalta össze Weöres pécsi éveit (Irodalomtörténet, 1977), az 1933–1943-ig tartó korszakot – ezt Weöres egy év kivételével Pécsett töltötte –, és a barátok és pályatársak közül Kocsis László, Bárd Miklós, András Endre, Rácz István, a később mártírhalált halt Barátos Endre, valamint a náluk néhány évvel fiatalabb Kopányi György és Harcos Ottó nevét em-

líti még, a zeneszerzők közül pedig Maros Rudolfot és Takáts Jenőt jegyzi föl a körülöttük kialakuló baráti körből. És természetesen Martyn Ferencet, a kiváló festőt, ő 1940-ben tért haza Párizsból, és attól kezdve jelentős hatással volt Weöres művészetszemléletére és képi gondolkodására.

Tatay Sándor kedves epizódot kerekítve emlékszik vissza megismerkedésük történetére. Az elbeszélés szerint első találkozásukra egy éjszaka került sor, Tatay már az álmok álmát aludta, szó szoros értelmében véve, mert éppen egy gáláns kalandról álmodott, amikor valaki a nevét kiáltotta és a hangra fölriadt:

„– Tatay Sándor!

Kihajoltam az ablakon. Furcsa emberke tartott felfelé az úton. Aszerint, hogy jobb vagy bal lábával lépett, testét fordította jobbra-balra. Vannak ilyen járású emberek, de ez még rá is játszott magánosan az éjszakában. Mintegy szórakozásképp egyedüllétében. Közben újra meg újra kiáltotta nevem.

– Ki az? – Igyekeztem éppen csak akkora hangot adni, hogy eljusson hozzá. Ne riadjon fel az egész utca.

– Itt Weöres Sándor. – Úgy szólt, mintha telefonvonal másik vége volna.

Egy-két levelet váltottunk egymással, de eddig nem találkoztam vele. Címemet tudta, jobban mondva csak az utcát, amelyben lakom. A házszám nem jutott eszébe. Gondtalan egyszerűséggel végigkiabálta az utcát és sikeresen. Szaladtam, úgy, ahogy voltam, kaput nyitni.

Így találkoztunk először, és ez a dátum, melyet mint mondom, nem is tudok pontosan, szerfölött jelentős az életemben. Innen kezdődik valóságos kapcsolatom a hazai irodalmi élettel."

(Tatay Sándor: *Lődörgések kora.* 1977.)

Takáts Gyula a Várkonyi Nándor hivatalához vezető szűk kaptatón látta meg először: „Emlékszem, majdnem merev térdekkel, erősen sarkára lépve közeledett. Állát leszegte, ajkait összeszorította, feszes belső indulattal, látszott rajta, hogy semmit se lát. Csak jön, kezét hol háta mögött, hol maga előtt kulcsolva össze. Aztán karjait váratlan karba téve, így ment be az Egyetemi Könyvtárba . . ."

(Takáts Gyula: *Egy kertre emlékezve.* 1971.)

Weöresnek eddig csak mentorai voltak, tanárok pártolták, dédelgették, nagy írók, nagyhatalmú szerkesztők egyengették amúgy is akadálytalan útját. Pécs az önálló irodalomszervezés élményét hozta. Nagy élmény volt ez, és Weöres nem is késlekedett, hogy belekóstoljon a függetlenség kalandjába, és megízlelje azt az érzést, hogy a maga lábán áll, segítség nélkül halad előre, és hatalmas védőszárnyak oltama alól kibújva vele egyívású társakkal szövetkezik. Első egyetemi féléve még le sem telt, amikor szállásán összehívta barátait, és ötletet ötletre rakva megtárgyalta velük egy közösen indítandó folyóirat tervét. Képtelenül megválasztott pécsi szállásai legendás hírűek voltak, Bertha Bulcsu följegyzi például, hogy egyszer egy hentesnél lakott az udvari szobában, aminek nem volt küszöbe, és amikor a hentes reggel levágott egy borjút vagy örköt, a vér befolyt a szobába. Máskor tyúkólszerű padlástéren lakott, ahová létrán mászott föl esténként, s a létrát gondosan felhúzta maga után, mint a bennszülöttek. A nemzedéki szervezkedés Tatay Sándor elbeszéléséből ítélve alighanem a küszöb nélküli hentes-lakásban történt, itt gyűlt össze öt–hat fiatal és a lapalapításban már gyakorlattal rendelkező Várkonyi Nándor. A lap címe, Pécs jelképére hivatkozva, Őttorony lett.

„Mélyen tisztelt Magántanár Úr, Várkonyi Nándor megbízásából írok. Úgy tudom, már értesítették Magántanár Urat, hogy Tatay Sándor kollégámmal szépirodalmi folyóiratot akarunk alapítani Pécsett „Őttorony" címmel. Az újság célja a dunántúli, elsősorban pedig a baranyamegyei irodalom kihangsúlyozása lesz. Azt akarjuk, hogy a pannóniai írók ne csak a pesti orgánumokon keresztül, de a főváros kikapcsolásával is szólhassanak az ország közönségéhez, új művészeti gyújtópontot akarunk Pécsett létesíteni (olyanformán, mint ahogy azt Szegeden az ottani „Fiatalok Társasága" és a „Széphalom" már részben keresztülvitte). Tudjuk, hogy röhögségesen nagy munkába kezdtünk – de még sokkal reménytelenebbnek látszó dolgokat

is keresztülvittek már és ha az illetékesek mellénkállnak, akkor semmi sincs célunk megvalósításának útjában.

Az „Öttorony" első számát januárban akarjuk kihozni. Az első szám anyaga már nagyrészt együtt van: Babits Mihálytól bevezető cikk, Kocsis Lászlótól, Török Gyulától, Berda Józseftől, Zsikó Gyulától, Barátos Endrétől versek, Dénes Gizellától, Török Gyulától, Tatay Sándortól és Gróf Istvántól novellák, Várkonyi Nándortól tanulmányok – (vagyis kvantum tekintetében 4–5 számra való anyag). Várkonyi vállalta a főszerkesztést: terve, hogy a már kéznél lévő művekből az első számba teszi Babits cikkét, Kocsis, Berda és Török versét; novellát Kodolányi Jánostól fog kérni, engem pedig megbízott, hogy Magántanár Úrtól kérjek tanulmányt.

Remélem, hogy kérésemmel nem okozok Magántanár Úrnak nagyobb alkalmatlanságot. Nagyon sok politikai és művészeti témát vetettünk föl, amik Magántanár Úr tollára kívánkoznak: „A magyarság megmentése", „A hitlerizmus veszélyei Magyarországra nézve", „Mussolini és Hitler", – „Rodin és Meunier", „Nolde", „Wildt" stb. stb. – Természetesen, a témákat nem azért soroltam föl, mintha pont ezek valamelyikéhez ragaszkodnánk. (. . .)"

(Weöres Sándor levele Fülep Lajoshoz, 1933. dec. 12.)

A folyóirat az erőfeszítések és az első biztató sikerek ellenére elhamvadt és tervét nem sikerült megvalósítani. Az effajta meghiúsult vállalkozások akkoriban nem is mentek ritkaságszámba. Annál ritkább, bizonyító értékű dokumentuma az ezoterikus filozófiákon nevelkedett ifjú poéta szervező aktivitásának, gyakorlati leleményességének és elvi eltökéltségének az a módszeres tevékenység, ahogy a lapalapítás körül bábáskodott. Ez már a nemzedéki öntudat megnyilatkozása volt.

2. *„Hideg van"*

Akkoriban úgy illett, hogy a doktoráló hallgató néhány száz példányban kinyomassa disszertációját, természetesen saját költségén. Ez bizony nem ment olcsó mulatság számba, s a diákok nem dúskáltak a javakban. Takáts Gyula felhajtott egy viszonylag mérsékelt áron dolgozó kis nyomdát, a Mayer-féle Kultúra Könyvnyomdai Műintézetet, és mivel megfelelőnek bizonyult és szépen is dolgozott, ajánlotta Weöresnek, ide vigye el akkor már összeállított első kötetét. Weöres megfogadta a tanácsot, és miután Takáts Gyula aláírásával szavatolta a nyomdatulajdonosnak az üzletet, 1934. március 21-én megjelent első könyve, szép fehér, fűzött papírborítással. A címoldal után külön lapon állt a Lao-cétől vett mottó: „Aki a dolgok mögé néz, az nem úgy szeret, mint az emberek: semmit se tart többre a szénakutyáknál." A talányos mondaton mindjárt el is töprenghetett, aki nem volt járatos a kínai filozófiában, és nem tudta, hogy a szénakutya hasonlót jelent, mint a füstparipa és a papírtigris: a dologi világnak, a technikai civilizációnak és (európai szóval) a hiúság vásárának lebecsülésére szolgáló jelkép.

A kötet megjelenése körül az az anekdota keringett, hogy a költő apja egy szép hízott sertéssel egyenlítette ki a nyomdaköltségeket. A történet nem biztos, hogy igaz, de mindenesetre a gyakorlat élő válaszát adja az ókínai mottóra. Az egykori pécsi társak azt is tudni vélik, hogy a kötet címe eleinte *Madártávlat* volt. Szerepelt is ilyen című vers a kötetben, sőt nyomatékul éppen evvel fejeződött be. A vers spengleriánus gondolatmenetéből pedig kibuktak az ilyen korabeli valóságra felelő sorok:

> Nagy szennyes záporok, torkos sikátorok csíkozzák az életünk
> és enni sokaknak munkáért sem adnak, azt mondják, hogy „jaj nekünk"
> sőt azt mondják: „iszony ami van ma, bizony már semmit sem hihetünk."

A verset két évvel korábban, 1932-ben írta. Egy akkoriban keltezett, Kosztolányihoz szóló levelében beszámolt kötetének tervéről, és azt is megírta, hogy a címe az lesz, hogy *Hideg van.* A *Madártávlat* a valóság fölé való fölemelkedésnek,

a fölényes eltávolodásnak a versekben kétségtelenül jelenlévő mozzanatát hangsúlyozta volna, a *Hideg van* a hozzákapcsolódást, a benne élést fejezte ki. A két címváltozat közül, erre a periódusára még jellemzően, az utóbbi került ki győztesen. Támogatóival folytatott levelezéséből kiderül az is, hogy a kötetet eredetileg a Szivárványnál, aztán a Nyugatnál szerette volna megjelentetni, s csak miután ez nem sikerült, akkor vállalkozott a magánkiadásra, a család anyagi támogatásával.

1934-ben Weöres irodalmi körökben már ismert költő volt, két éve publikált már a Nyugatban, megjelent a Napkeletben, a Pesti Hírlapban, a Pesti Naplóban és még egy sereg fővárosi és vidéki lapban. Lássunk most néhány jellemző szemelvényt, hogyan fogadta és értelmezte a kritika a valamikor csodagyerekként feltűnt költő első kötetét.

„Hideg van! Hogyne volna hideg esettségünknek, fejletlenségünknek, eszménytelenségünknek mai sivár korában. A fiatal költőnek kíváncsian körülvigyázó lelke szinte lúdbőrzik a század dermesztő lehelletétől. (...) Nincs igazuk azoknak, akik a korszerűséget, pusztán a költő szociális érzékenységével mérik. Mindenkori mánk számos vonásból gubancolódik egységes képpé s a költő egyéni lelki alkatától függ reagálásának iránya és intenzitása a többi irányokba. Igen sivár látvány volna, ha a korszerűség minden költőt egyábrázatúvá formálna. Egyébként utalok a *Madártávlat, Disszononcia, Bálvány, Disznó, Munkanélküliek* című versekre, melyekben a költő mai problémáink leglényegére világít rá egy-egy vakító fénycsóvával. Vagy lehet-e a holnaptalanul ténfergő munkanélküli reménytelenségét tapinthatóbban láttatni, mint ezzel a cikornyátlan képpel:

S a napjaik bús libasorban,
hosszú kötélen lengedeznek,
mint kormos szélben rongyos ingek,
miket egyszer kiteregettek
s szekrénybe többet sose tesznek.

Kétségtelen, hogy beállításaiban, ötletes fordulataiban, groteszk mozdulataiban néha a cinizmus határáig ér egy-egy markolása. De azt hiszem, ez csak látszat, olcsó, mutatványos elmeskedés, vagy magakínzó öngúny vagy fölényesmosolyú menekülés a hitelvesztett elérzékenyülés elől." (...)"

(Pável Ágoston: Vasi Szemle, 1934.)

„Képessége több, mint mondanivalója. Amit megfog, azt meg is oldja; kezében az anyag egykettőre méltó költői anyaggá válik; a varázslatot hibátlan beavatottsággal végzi. (...) A figyelemre méltó, mint minden költői alkotásban, itt is a megeleveni.és ereje; a falusi életképekben ilyen részetek, ilyen hiteles képek vannak:

Mit mondjak még? Hogy ebédre mit ettem?
leölt csirkék sült hulláit temettem,
a gőzös húslevesből kis halott
koponyájuk még szemközt villogott
s a szemétdombon, cserepek között
a tollaikat most is megtalálnám...

A falusi képek részletei friss világításban tűnnek elénk, a kutya csakúgy, mint a macska, és a fazekas vagy a kovács, vagy a szobai légy, mely kioktatja a türelmetlen költőt... A költőnek van érzéke a valósághoz, de van érzéke az elvonthoz is. A *Kísértet* című verse a halottsirató szokványos szólamokon túl új vonásokkal ábrázolja azt az ürességet, amit valakinek örök eltűnése jelent. (...)

De érezzük, hogy mindez azért mégiscsak ürügy a szólásra, mindez csak gyakorlat. A kitűnő formák és képek mögött keresni kezdjük a költőt, s csak ritkán akadunk rá. A kötetnek kétségtelenül legjobb verse a *Jajgatás* című, melyben elemi erővel tör fel a fékezhetetlen panasz – Jeremiás panasza. Hibátlan versek kutatják a teremtés titkait, a vallás tartalmát és ezek óegyiptomi imák versbe foglalásai.

Szövegük nem tudom, mennyiben fordítás, de szellemük a költőben nyilvánvalóan átültetés. A költő arca legjobban és legszerencsésebben még a *Suite bourlesque* és a *Torzók* aprócserepein villog. Ezek nem a legjobb versei, de a legfrissebbek, legfiatalosabbak, s így a leghitelesebbek. (...)

(Illyés Gyula, Nyugat, 1934.)

„Van egy verse, három sor az egész. S mégis egy egész költészetet jellemez.

Cigarettázom az árokparton,
Húsz fillér az össz-vagyonom,
de az egész Föld a hamutartóm.

Mennyi fiatalság van ebben a versben, mennyi tágasság, frisseség, ötlet. Ezernyi szín, zagyván vászonra mázolva a költészete, alig akad két egyforma gerendázatú verse, alig van összefüggő témája, csakugyan kóbor ritter, szabadon csellengő soraiban a független költő szava szól. (...)

(Marék Antal, Magyar Írás, 1935.)

„Weöres sokat ad (akárcsak ebben mestere, Babits Mihály) a verstanra: ritmusra, rímre, alliterációk, asszonáncok, tiszta rímek csengésére. Különösen azok a versei muzsikálnak bódultan, melyek a költő szekszualitásának kiszublimálódásai *(Macska)*. Tisztában van a tartalom és forma művészi összhangjával, bármelyik kötött formával szabadon ír. De mégis annyira megy, hogy ritmusérzékét vers-melódiák komponálásával gyakorolja. Ezekben a szavak csak eszközei verse melódiájának. Könyvének ilyen része a *„Bartók-suite"* című fejezet. (Pl. *„Csiribiri, csiribiri, szellő-lány – kappant-koppant, – lángot hány"*. Vagy: *„És reggelre, la-la-la – kihull a Hold szőszhaja.")* A *„Suite bourlesque"* című részben bohócos sziporkázással szinte gúnyolja a vers szépségének szentségét, melyet mégis kevés fiatal költő érez oly fájó mélyen, mint ő. – De mindezen versei fölött ott kisért Weöres igazi költői valója, – az említett filozófus beállítottság. (...)"

(Takáts Gyula, Magyar Minerva, 1935.)

„(...) ez a költő mindenekelőtt – humorista. De humorában és szatírájában is igazi költő, mert verseinek formáját is e céltudatos groteszkség szerint alkotja, igazítja. A *Suite bourlesque* típuspéldái szinte Karinthyhoz illő kifigurázásai a dalszövegeknek, Weöres ezekben a verses humoreszkekben *„muskátlis kis hullaház"*-ról beszél és széles jókedvében fanyarul kiált fel: *sej haj, hacacáré, ahogy Nietzsche mondja"*. Néhány pársoros versikéje a bölcsről, a holdról, az éjszakáról és az akácfáról megannyi kisremeke egy egészen groteszk humornak. *Bartók-suite* című versének néhány sora:

„Csiribiri, csiribiri, bojtorján,
lélek lép a lajtorján.
Csiribiri, csiribiri, zabszalma,
még mellettem alszol ma."

Ez a bájos felelőtlenség, ahogy keveri a rímeket és a ritmusokat, ahogy a ritmushoz és a rímhez idomítja a szöveget, a rossz költő, sőt még a lelkiismeretes költő minden gátlása nélkül, igen magasfokú művészet, mert sosem erőltetett, mindig könnyed. Sok versében teljesen a zenét hozza előtérbe, a szavakat misztikusan állítja egymás mellé, megmérni és értékelni nem lehet ezeket a verseket, csak érezni és szeretni. *(Macska)*. A nyelv zenéjének és a nyelvvel kifejezett értelemnek teljes összhangját teremti meg ezekben a versekben, melyek igénytelen témákból (kutya, szobalégy) íródtak nagyigényű írásokká. (...)"

(Szabó Zoltán, Napkelet, 1935.)

„Torzító művészete (nem egyszer a humoreszk síkjában is; pl. *Suite bourlesque)* raffinált és hajlékony. Általában unja a befejezettségeket, a tökéletességet nem tartja valódi művészetnek, mert nincs benne érdekesség. „Befejezetlensége" a képzeletbeli funkciónak ad elsődleges szerepet s megoldása friss optimista világszemléletet fejez ki.

Néha nyakas és protestáns, máskor magábaroskadó – nem egyszer gúnyoló – egyénisége magábanfoglal egy kis cinizmusfélét is, de ez a cinizmus sem az összeszorított fogak közül vicsorog ki. Egyik önkarikatúrájában így szól:

Neked mi fáj? halál? vagy élet?
az őszi méla alkonyat,
vagy a nyomor? – Énnékem az fáj,
hogyha húzzák a fogamat.

A falusi életképek új, még meg nem világított oldalaikkal sorakoznak elénk a *Hajnal, Krisztus-szemű asszonyok, Kutya* című versekben. A reális dolgok szemléltetésének éppoly biztostollú mestere, mint a transzcendens finom megsejtésének. Nagyon jellegzetes vonás nála a tárgyak, állatok beszéltetése, amikor nem akar közvetlen lírai lenni, vagy ki akarja kerülni a szentimentalizmus halvány árnyalatát is. *(Fajankó, Szobalégy, Halotti maszk, Disznó).* Ezzel egyúttal egy kívüleső formát mutat be s varázsol komoly érdekességgé. Francis Jammes-nál találunk erre sok példát, de Weöresnél hiányzik a jellegzetes jammes-i ájtatosság.

A biblikus, keleties színezet sem ritka jelenség nála. *(Fazekas, Litánia, Macska).* A *Jajgatás* Jeremiás kétségbeesett siralmára rezonál. A keleti költészet belső lelkiségét gyökerében tudja megragadni. Ó-egyiptomi versei, Ra-himnuszai mind a keleti költészet átérzését és szeretetét mutatják.

(Kiss Tamás: Protestáns Szemle, 1935.)

(Folytatjuk)

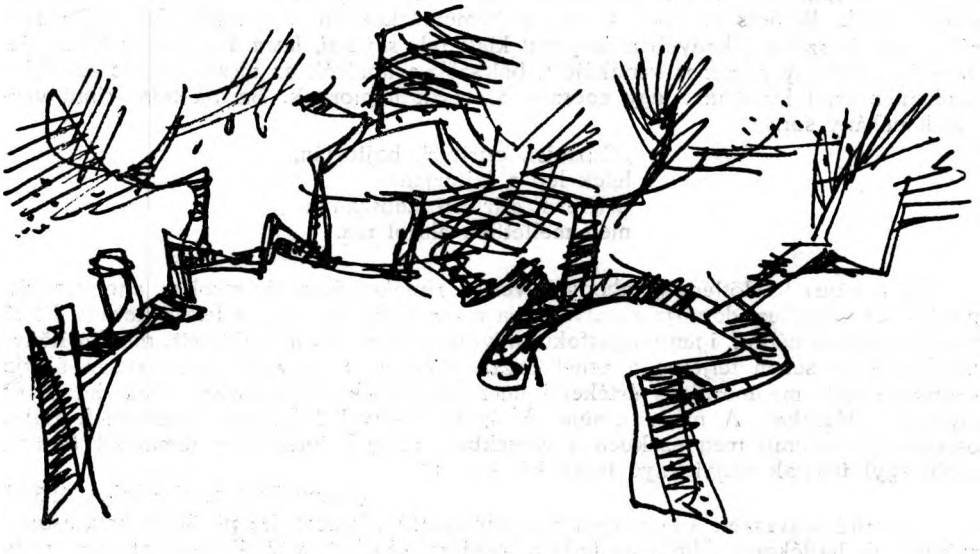

BORI IMRE

JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

MEGKÉSETT GYÁSZJELENTÉS

Adósságot törlesztünk szemlénk első glosszájával, amikor Edvard Kockbek életéről és munkásságáról beszélünk. Több mint egy esztendeje, 1981. november 3-án halt meg, hetvenkét éves korában, de a nagyobb író, Miroslav Krleža halálára és utóéletére összpontosuló figyelem köréből valahogy kimaradt ez a másik gyászhír tudomásulvétele, így hát az 1982-ben megjelent három közleményünk egyikében sem szóltunk róla.

1904. szeptember 27-én született egy Ljutomer melletti kis településen. Mariborban érettségizett, egyetemi tanulmányait Berlinben és Párizsban végezte. A II. világháború előtt középiskolai tanár és kereszténypárti politikus. Ilyen minőségben vesz részt a szlovéniai haladó politikai pártokat egyesítő, a fasiszta megszállók elleni harcot szervező Felszabadító Front megalapításában. 1951-ben nyugdíjba megy, és irodalmi munkáinak szenteli alkotói erejét.

Első verseskönyve 1934-ben jelent meg, ugyanabban az esztendőben írja első esszéit is, majd 1938–1941 között a *Dejanje (Tett)* című, lényegében egyszemélyes folyóiratát adja ki. A felszabadult országban az 1940-es évek végén kap nagyobb lendületet munkássága: 1949-ben megjelenik háborús naplójának első kötete, 1951-ben pedig a *Strah i pogum* (Félelem és bátorság) című novelláskötete, amely ha jól sejtjük, nyugdíjazásának is oka lehetett. Maga sem tagadta, hogy nem egyszer viszonya bizony feszült vot a társadalommal. Új verseskönyve ezért csak 1963-ban, háborús naplójának folytatása pedig csak 1967-ben jelent meg. Nagyarányú munkássága tehát az elmúlt húsz esztendőben bontakozott ki – utolsó versciklusa *Menyasszony feketében* címmel jelent meg már műveinek gyűjteményes kiadásában, utolsó tanulmánykötetének pedig az ugyancsak beszédes *Sobodni misleci (Szabadongondolkodók)* a címe.

Költészetével kapcsolatosan a német expresszionizmust éppenúgy emlegetik ismertetői, mint a francia „ruralizmust", amelyekből költészeti kultúrája éltető nedveit kapta, eredetiségét pedig a „spirituális realizmus" kifejezéssel igyekeztek megnevezni. Tény viszont, hogy France Prešeren és Oton Zupenčič után Kocbekot tartották a legnagyobb szlovén lírikusnak. Van egy nagyon szép önvallomásos esszéje költészetének három korszakából (magyar nyelven a *Híd* 1981. 12-es számában), amelyben írja:

„Amióta azon az oldalon vagyok, már régóta, hosszú ideje, nagyon világosan emlékszem költőiségem kezdeteire. A sötét és remegő késő őszben, amikor az asszonyok kendőt kötnek a fejükre, s a fenyves susogása hullámzik, mint a tenger, tizenhét éves koromban megrészegülten beleszerettem a földbe, olyannyira, hogy feltéptem szűzhártyáját, és mint Püthia, papírra vetettem kábító füstjeinek üzenetét. Így fogant meg a költészetem, és vele három korszakon át ismételtem meg a kozmogóniát."

Kezdetben szemében élet és vers igazsága azonosnak látszott, így a verse a „világról szóló igazság" volt: „a vers ördöge akkor a természet erőiben rejtőzködött, és varázslatos hangulataival kedvére kínzott". Második korszaka a háború időszaka volt – a megosztottságé és az állásfoglalásé. Ekkor jutott el „kozmogóniájában a történelemig és az emberig". A harmadik korszak a „nem euklideszi", amikor a lírájában „minden létező újra ősmagzat lesz, és képessé válik az újbóli megnevezésre".

Jól látni Kocbek misztikus voltának vonásait is e pár mondatból. Pusztán csak

egzisztencialistának azonban mégsem nevezhető az ő lét-filozófiája. De az sem meglepő, hogy a szlovén prózára gyakorolt hatásáról olvasunk. Azt mondják, hogy ő kezdte vizsgálni már nem azt, hogy *mi*, hanem hogy *ki* az ember a szlovén szépprózában. Tény, hogy a nekrológok írói benne a „létezés misztériumának énekesét" gyászolták.

EGY KÖLTŐ A ROMANTIKA SZENT LIGETÉBEN

1982 őszén voltak a nagy szerb romantikus költő, Djura Jakšič születése százötvenedik évfordulójának ünnepségei. Mint ilyenkor másutt is lenni szokott, ünnepi beszédek, kiadványok, cikkek, tanulmányok, kiállítások szóltak és mutatták az ünnepeltet – Djura Jakšić esetében az embert, a költőt és a festőművészt.

Sok szó esett az emberről, egészen annak az irodalomtörténészi felfogásnak a szellemében, amely szerint „Djura Jakšić romantikusan-tragikus egyénisége jobban felkelti az érdeklődést, mint némelyik műve". Jogalapja lehet az ilyen felfogásnak is, hiszen egy megszállott és rajongó embert látunk, akit tehetsége nemcsak felemelt, hanem földre is sújtott, főképpen pedig földönfutóvá tett, vándorbotot adott a kezébe, bújdosóvá minősítette át.

Életrajzából a legszükségesebb adatok is a valóban romantikus ember sorsképét mutatják. 1832. július 27-én egy bánáti kis faluban, Csernyén született. Apja a falu papja volt. Szegeden járt középiskolába, de festőművész akart lenni, hát 1846 és 1848 között Pesten és Becskereken tanulja a művészet mesterségbeli fogásait. 1848-ban a neves Danilo mester becskereki műtermében megy ki a csatatérre. Amikor pedig a magyarországi csataterek éppenhogy elnémultak, ő már ismét úton van: 1851-ben Bécsben, majd Münchenben tanul, ám hogy festőművész lesz, abban azonban csak ő hitt elsősorban. Otthon sem hisznek a tehetségében, így hát 1857-ben átkel a Száván, hogy Szerbiában fusson be festőművész-karriert. S mert nagy reményekkel érkezett Belgrádba, nagy csalódások is vártak rá. Képzeljünk el egy ambiciózus fiatalembert és költőt, aki festőművész akar lenni, és olyan módon akarja az anyagi befektetést igénylő művészetét gyakorolni, hogy sem neki, sem a társadalomnak nincsen pénze, és még az olcsóbb költői mesterség sem „üzlet". Nem él, hanem tengődik hát, és legnagyobb életsikere az lesz, hogy vándoréletével felhagyva Belgrádban telepedhet meg az állami nyomda korrektoraként. Korán jelentkezik tüdőbaja is, így hát minden fő vonása együtt van a romantikus lelkiségnek.

A szüntelenül más faluban tanítóskodónak egy lehet a vigasza: Kelet-Szerbia valóban vadromantikus tájain barangolhat, Szerbiának ebben a Bakonyában, a Homolje-hegység völgyeiben, amelyet több mint száz esztendővel később egy másik költő lát majd – a munkaszolgálaton táborba zárt Radnóti Miklós.

Jakšić 1866-ban írta a szerb romantika alighanem legnagyobb költeményét, a *Na Liparu, A hársfaligetben* című költeményét. Ezt is falun írja a munkáját száműzetésnek tartó tanító, de a *költő* a világfájdalmát a romantika szent ligetében panaszolja. Ez a „liget" lényegében a romantikus költőnek mintegy a létszükséglete – akár zordon, sötét erdőként, akár kies pagonyként. Jakšič, szerb költő lévén, abban a korban, amikor a népek mintegy nemzetté válnak, a lehető legtermészetesebb gesztussal választja a szlávság ősi szent fáját, a hársat, hogy lombja alatt kiáltsa világgá panaszát. Ez az elképzelt költői liget a XIX. században is kettős lírai szerepet játszott: a varázslat helye volt, egyben egy költői szituáció „terepe" is – az az érzelmi pont, ahonnan a világgal valamilyen módon helyreállíthatja a megszakadt kapcsolatokat, a költő a természetben meghallgatójára talál. Mert nincs módja emberekhez beszélni, beszél hát fákhoz és madarakhoz és önmagához. Ács Károly 1951-ben készült szép fordításából idézzük néhány sorát:

Talán szél viszi szellem panaszát?
Talán a föld átkozza önmagát?
Talán odább fordul tőlünk a menny,
hogy ne halljon több sóhajt sohasem,
s csillag sír, az ég gyászba öltözik,
és a földtől végképp elbúcsúzik?

Mesterei a nagy romantikusok voltak – egy Byron, egy Victor Hugo, egy Gogol. Legfőképpen pedig Petőfi Sándor, akinek verseit Bécsben, a másik nagy szerb költővel, Zmaj Jovan Jovanovićtyal olvassa. Hatása alá is kerül a magyar költőnek. Természetesen nem a nagy Petőfi-versek „atomsugárzásáról" van szó, hanem a *Levél egy színészbarátomhoz*, a *Kerényi Frigyeshez*, *A borozó* típusú költeményekről. Nem pillanatnyi fellobbanásra kell gondolnunk: húsz év múlva is Petőfi sorára asszociál, s nemcsak versben, baráti levélben is. Mint akinek majd mindennapi tápláléka Petőfi Sándor költészete...

EGY MÁSIK SZÁZÖTVEN ÉVESRŐL

Ugyancsak az 1982-es esztendő utolsó negyedében került sor Szarvas Gábor születése százötvenedik évfordulójának megünneplésére. A Fórum Könyvkiadó Láncz Irén magiszternek, a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete asszisztensének Szarvas Gáborról írott kismonográfiáját jelentette meg, Adán, Szarvas Gábor szülőhelyén, Major Nándor, a jeles író, Vajdaság Elnökségének tagja méltatta a nyelvművelő tudós munkáját és szólt a nyelvművelés időszerű kérdéseiről, míg a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében tudományos tanácskozáson igyekeztek a résztvevők értékelni Szarvas Gábor munkásságát.

HOGY ARISZTOTELÉSZNEK IGAZA VOLT...

Hogy Arisztotelésznek igaza volt, amikor a tragédiának katartikus sajátosságát hangsúlyozta, a kaposvári Csiky Gergely Színház belgrádi vendégjátéka nagyon is látható módon bebizonyította. A legtekintélyesebb jugoszláviai napilapnak, a *Politiká*nak, 1982. szeptember 30-i számában a „BITEF"-en és a „BITEF körül" című rovatában kis cikk jelent meg *Éjszaka, amikor mindenki sírt* címmel. „Az Atelje 212 Színház épülete előtt tegnapelőtt este megálltak a járókelők: az épület nyitott tetején át hosszantartó taps és ovációzás hangjai hallatszottak – *Marat/Sade* magyar előadásának színészeit és rendezőjét üdvözölte a közönség. Olyan pillanat volt ez, amikor komoly emberek, kritikusok és nézők sírtak az előadás katartikus vége után. A színházi szemle nagy pillanata volt ez, mert a szelektor, Bora Pavičić mondta, visszaadta a BITEF-be vetett hitet..."

Nem véletlen tehát, hogy lelkes kritikák sorát gyűjthetjük össze azért, hogy a *Jelenkor* olvasóival ismertethessük a kaposvári színház valóban nagy-nagy belgrádi sikerét. A zágrábi *Vjesnik (Hírek)* és *Danas (Ma)* című lapok kritikusa, Dalibor Foretić, a napilapban csodálatosnak mondja a produkciót, a hetilapban pedig ezt írja: „Régen láttam ilyen szellemi közösségről tanúskodó, lángoló elkötelezettségű, nemes és szent őrületről tanúskodó előadást, amely a professzionális standardokat annyira túlhaladja", mint a kaposváriaké túlhaladta. A belgrádi *Nin* (Heti Tájékoztató Újság) kritikusa az előadás drámaiságát, izgalmas, megrázó voltát hangsúlyozta, de megjegyezte, hogy egyetlen hibája volt: érzelgőssége, míg a *Politika* egy másik kritikája szerint a kaposvári színészek őszinte tűzzel, fegyelmezetten játszottak.

A *Magyar Szó*ban olvashattuk a bemutató után szervezett beszélgetés résztvevőinek véleményét is. A BITEF művészeti igazgatója, Jovan Ćirilov például így vélekedett:

Ez az előadás a legújabb magyar kultúrához fűződő tapasztalataink csúcsa. Izgalmas példája annak, hogyan szállhat le a művészet az életbe. Itt a művészet és az élet szállt le a történelembe. Ezzel a történelemmel mindegyik színész, mindegyik művész azonosult a színen. Szörnyű, hogy egy népnek ilyen gyötrelmes, nehéz történelme kell hogy legyen ahhoz, hogy ilyen előadás megszülethessen. És hogy ezt az előadást úgy fogadhassuk, mint ahogy az este fogadtuk, a befogadó népnek is ugyancsak nehéz történelmi tapasztalattal kell rendelkeznie."

Egy másik kritikus, Dževad Sabljaković, ezt mondta:

„Valódi gyönyörű csodának voltunk tanúi. Ez a legjobb, legkomplettebb előadás tartalmi és színpadi kidolgozás szempontjából is az idei BITEF-en látottak közül. Az egész társulat játéka hihetetlen teljesítményt eredményez: táncolnak, énekelnek, parodizálnak, szétrombolják a színpadi illúziót s mégis katarzist váltanak ki a nézőből."

Egy harmadiknak pedig ez a véleménye:

„Ebben az előadásban a színház megszűnik hazugság lenni, áthág minden határt. Nincs értelme külön-külön magyarázgatni a színészek vagy a rendező munkáját. Peter Weiss ezen az estén magyar íróvá vált."

A negyedik kritikus pedig így dicsért:

„Ez az előadás olyan jól megcsinált, hogy mindent láttunk, nincs, nem maradhat, nem lehet utólagos kérdésünk vele kapcsolatban."

A *Magyar Szó* kritikusa, Bartuc Gabriella a következőképpen indította beszámolóját.

„Olyan hosszan tartó tapssal, olyan erőteljes, a mazochizmus határát súroló, fájdalmas tenyérösszeveréssel, mint amilyenben a kaposvári Csiky Gergely Színház részesült, régen ünnepelt már a BITEF közönsége társulatot..."

A kritikusokat más igazságok felismerésére is ösztönözte ez a nagyon szépen méltatott előadás. Megállapították többek között, hogy az avantgarde színházi törekvések Kelet felé költöznek, miként azt a kelet-berlini Deutsche Theater Büchner-előadása és a kaposváriak Peter Weiss-produkciója is példázza. Főképpen akkor van ez így, ha az avantgarde fogalmába beleértjük a szellem luciditását, a színházi ötletek frisseségét is. Ugyanakkor annak a rádöbbenésnek is hangot adtak a kritikusok, hogy bizony, miként képletesen írta a *Borba (Harc)* című napilap glosszaírója, a belgrádi színházi közönség „nem tudja, hol van Kaposvár":

„A mi színházi népségünk legnagyobb része, legalábbis az, amely a mostani ősz folyamán a BITEF-en gyülekezik, biztos hogy nem tudja, hol van Kaposvár magyarországi város. Ahhoz nem férhet kétség, hogy tudják, mi történik az „off-Brodwayon", s mi több: az „off-off Brodwayon" is, hogy ne beszéljünk Párizsról vagy Münchenről, Londonról vagy Amszterdamról, de valóban senkinek sem jut eszébe, hogy feltegye a kérdést: történik-e valami a provinciális közép-európai színházakban."

Hogy történik, erről a belgrádi nemzetközi színházi szemle, a BITEF nézői meggyőződhettek.

A glosszaíró végül nótát idéz, mondván, ha nincs a Csiky Gergely Színház előadása, továbbra is csak egy nóta refrénjéből szólna hozzánk a dunántúli város neve: „Hol van Kapos város, hol van Szögede...?"

A XX. SZÁZAD VÉGÉNEK KÖLTÉSZETÉRŐL

Ilyen címe volt az 1982. október második felében tartott belgrádi nemzetközi írótalálkozó tanácskozásának. Fehér Ferenc, a jeles jugoszláviai magyar költő, aki jelen volt ezen az értekezleten, beszámolójában (amely különben a szignalista költészet útvesztőjéről szól) így foglalta össze tapasztalatát: „Voltak, akiket ez a témakör csapongó filozófiai szárnyalásra késztetett – olyan elvonatkoztatott fejtegetések útvesztőjébe, ahol a töprengő szellem magára maradt, mert lehetetlen volt követni... S voltak résztvevők, felszólalók, akik alkotó, alkotás, és társadalom összefüggéseinek

középpontjában az örök emberi változatlanságot, a szolgálat és elkötelezettség összetevőit kutatták."

A bevezető, vitaindító előadást Vuk Krnjević, a belgrádi *Književnost (Irodalom)* című folyóirat főszerkesztője tartotta. Az ő véleménye szerint az új századvég és századforduló költészete az emberi élet teljességének a vágyából fog megszületni és ezt a vágyat fogja kidalolni. Hátat fordít tehát a technikai civilizációnak, mert az emberi lét elidegenültsége ebben a civlizációban tetőz, azaz – tesszük hozzá mi – a költő ismét az „elveszett Éden" emlékébe akar majd kapaszkodni. Éppen ezért radikalizálódása is kiteljesedik. A költő, hirdeti Vuk Krnjević, nem tehet mást, mint az „emberi szellem hagyományaihoz tér vissza, s abban keresi azt, ami bizonyos, ami kiállta az életpróbát", keresnie kell tehát a „jelennek azokat az értékeit", amelyek lehetővé teszik a múlt megpróbáltatásai és tapasztalatai segítségével, hogy megvédhetővé váljék a jövendőben az ember humanisztikus integritása." A jövő ebben az elképzelésben nem valami ígéretföldje, hanem a teljes bizonytalanság állapota.

Ismerjük egy másik hozzászólónak, Bogomil Djuzelnak a véleményét is. Hosszabb elmélkedése során Ezra Poundra, illetve W. B. Yeatsre hivatkozva azt bizonygatta, hogy a századvégen túlsúlyba a költői fragmentumok kerülnek – így tükröződik majd az ember és a világ megosztottságának a ténye. Igencsak pesszimista nézeteket vallott a szarajevói Izet Sarajlić nevű költő. Ő a költészet elveszített rangját siratta. Sok a rossz költő, futószalagon készül a sok gyönge vers, a be nem avatott, a hétköznapi olvasó elhiszi tehát, hogy a költő és a vers pillanata immár elmúlt. A század a „hig költészet" tekintélyvesztettségében múlik el. Ha egy felől tehát azt várják, hogy megvalósul az a szép álom, amely szerint a XXI. század elején már mindenki költő lesz, másfelől ugyanezt a folyamatot mások elsekélyesedésnek, a költészet halálának minősítik.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

KÉZIKÖNYV A HATÁRON TÚLI MAGYAR IRODALOMRÓL

A magyar irodalom története 1945–1975. IV.

Az utóbbi másfél évtizedben a nemzetiségi magyar irodalmak olyan minőségi változáson mentek keresztül, hogy ma már kiemelkedő művek, életművek sorával hívják fel magukra a figyelmet. A minőség kényszerítő erejével teszik lehetetlenné azt a tudatlanságot, felelőtlen és lelkiismeretlen közönyt, amelyik korábban kizárólag a magyarországi irodalom értékeit próbálta magyar irodalomként számon tartani.

Örömmel kell tehát üdvözölnünk ezt a kézikönyvet, mert először ad alapos áttekintést a negyvenöt utáni határon túli magyar irodalmakról, s végre nemcsak függelék gyanánt, nemcsak a „futottak még" kategóriájában, hanem önálló és nem alárendelt egységként. S ez egyedül így méltó, hiszen az egyetemes magyar irodalmon belül ezek az egymástól is különböző irodalmak egymással és a magyarországival egyaránt rész-rész viszonyban vannak, s így alkotnak egységes és sokszínű magyar nemzeti kultúrát.

Béládi Miklós kitűnő bevezető áttekintése, a *Kisebbségi irodalom – nemzetiségi irodalom* a különböző nemzetiségi irodalmak egységes vonásait, törekvéseit, eddigi fejlődésük fő irányait jelöli meg. A korábbi kisebbségi irodalommal szemben – az újabb nemzetiségi szakirodalom alapján – az önállósodás útját kereső nemzetiségi

irodalmak igényét fogalmazza, erősödő autonómiatudatát méltányolja: Az önkifejezés csak a „nemzetiségi különjelleg erősítésével mehet végbe", „a nemzetiségi irodalom a nemzetiség öneszmélésének egyik szerve és fokmérője, önállóságának szintje egyúttal a nemzetiségi társadalom kultúrájának és etnikai önismeretének színvonalát is jelzi". Fontos Béládinak az az okfejtése, mely azt hangsúlyozza, hogy a természetszerűen erősödő különfejlődés, önállósodás hosszútávon sem vezethet a magyar nemzeti kultúrától való elszakadáshoz, önálló magyar nemzeti kultúrák létrejöttéhez más államokon belül. A történelmi és kulturális hagyomány, valamint az anyanyelv azonossága olyan meghatározó alapvető egységet biztosító tényező, amelytől elszakadni csak a magyar nemzeti kultúrából való kiválással lehet, hiszen a nemzetiségi és nyugati magyar irodalom önálló létét is ez a hagyomány és nyelvi közösség biztosítja.

A nemzetiségi irodalmak – hangsúlyozza Béládi Miklós – a hatvanas évek folyamán elérkeztek arra a szintre, amikor már mellékszempontok nélkül, „elsősorban irodalomként" kell és lehet mérlegelni őket, de ez egyáltalán nem zárja ki, sőt természetesen magába foglalja a nemzetiségi magyar irodalomnak a nemzetiségi önismeretépítő feladatát és szerepét. Bizonyos, hogy a nemzetiségi irodalmak újabb történetét a Béládi által árnyaltan fölvázolt határozott elvek és szempontok alapján érdemes és hasznos számbavenni. Az esztétikai érték és az önismereti érték nem szembeállítható minőségek.

A kézikönyvnek ez a kötete kínálkozó nagy alkalom, izgalmas kihívás lett volna arra, hogy a magyarországi irodalomtudomány a maga szempontrendszerével, értékrendjével felmérje a nemzetiségi és nyugati magyar irodalmakat. Megfelelő szakemberei is lettek volna hozzá, hiszen legalább tucatnyi irodalomtörténész és kritikus foglalkozik régóta és rendszeresen a szomszédos országok magyar irodalmával is. Azonban a kézikönyvben csak a nyugati magyar irodalomról szóló részt írták itthoni irodalomtörténészek, a nemzetiségi magyar irodalmakról szóló fejezetek az illetékes nemzetiségi irodalomtörténészek több mint egy évtizeddel korábban készült „otthoni" tanulmányait közlik újra, kiegészített, némileg módosított formában. Csak sajnálni lehet ezt a kényelmes megoldást, mert lemondott arról a szellemi nyereségről, amit egy új, itthon készült irodalomtörténet feltétlenül jelentene. Nekünk nem szabad megelégednünk az átvétellel, meg kell csinálnunk a magunk irodalomtörténetét, a magunk ítéletét, értékrendjét tanúsítva. A mostani esetben nemcsak az okoz gondot, hogy a négy nemzetiségi magyar irodalom története így négy egészen különböző irodalomszemlélet szerint áll az olvasó előtt, hanem az is, hogy az egymástól függetlenül készült irodalomtörténeteket képtelenség lett volna arányaikban összehangolni, az egyes fejezetek egymáshoz értékítéletben, szemléletben és terjedelemben sem mérhetők.

*A csehszlovákiai magyar irodalom*ról szóló rész Csanda Sándor munkája. Csanda professzor régi irodalmi és összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányai mellett közel három évtizede foglalkozik a csehszlovákiai magyar irodalommal, több könyve jelent meg ebben a tárgykörben. Éppen ezért különösen lehangoló, hogy mostani feladatát félvállról vette. Először sommásan elítéli az egész csehszlovákiai magyar irodalmat: „nagyrészt még ma is a lehetőségeknél, terveknél, a kisebbségi helyzetet tükröző humanista programoknál tart". Ez a minősítés az egyetemes magyar irodalom mai értékrendje szerint is szigorú. Duba Gyula, Dobos László, Tőzsér Árpád, Gál Sándor, Varga Imre és mások legjobb művei nem humanista programok, hanem autonóm művészi alkotások. A szigorú mérték ellen mégsem szólnék, ha mindenkit azonos igénynyel mérne. De szó sincs arról, hogy Csanda Sándor értékrendje szigorú volna, hiszen a nyilvánvalóan dilettáns L. Gály Olgát „a felszabadulás utáni szocialista költészet úttörő lírikusai között" tartja számon, Egri Viktor *Megmondom mindenkinek* című – lényegében általa is sematikusnak és sablonosnak ítélt regényét – pedig olyan terjedelemben mutatja be, mint Tőzsér Árpád vagy Dobos László egész életművét. Tudom, terjedelem és értékítélet különböző dolog, szóvá sem tenném, ha nem feltűnő értékzavar tűnne fel a terjedelmi képtelenségek mögött. Mert mit ér az a kijelentés,

hogy Fábry Zoltán a csehszlovákiai magyar irodalom első klasszikusa, ha gondolatrendszerét meg sem kísérli felvázolni, munkásságát pedig az említett regényhez hasonló terjedelemben intézi el.

A koncepcióbeli zavart más tények is mutatják. Csanda Sándor a csehszlovákiai magyar irodalom történetét két korszakra osztja, 1918–38 közötti időre, illetve az ötvenes évek elejétől, pontosabban 1952-től napjainkig tartó periódusra. Ezzel teljesen megfosztja az irodalmat az autonómiától s a történelem, illetve a politika mögé rendeli, noha jól tudja, hogy az általa nem létezőnek minősített időszakban a csehszlovákiai magyarságnak olyan erkölcsi-szellemi alapdokumentumai születtek, mint Győry Dezső *Emberi hang* című költeménye, Szalatnai Rezső bátor publicisztikája, Fábry Zoltán egyik alapműve, *A vádlott megszólal.*

Nem érthető, hogy egy terjedelmileg nyilvánvalóan kötött szövegben miért kell ismételni olyan – egyébként is fölösleges – mondatot, hogy az írószövetség szekciója megvitatta az első verseskötéteket. Vagy azt a nem világos – mert nem tudni, hogy termékenységet vagy minőséget jelöl-e – megállapítást, hogy a szépprózában Egrié a vezető szerep. Remélhetőleg ez csupán a könyvek számára vonatkozik. Csanda Sándor külön elemzi a nemzetiségi regénytípust. E regények közös vonásainak kiemelése helyett azonban kiválaszt hármat – Rácz Olivér, Egri Viktor és Mács József művét –, megemlíti még L. Kiss Ibolya könyvét, s továbbá úgy tesz, mintha nem tudná, hogy az általa jogosan kiemelt nemzetiségi regények sorát Rácz Olivér és Dobos László nyitotta, s olyan művek teszik egyáltalán lehetővé ennek a típusnak a külön elemzését, mint Dobos László trilógiává összeálló első három regénye – *Messze voltak a csillagok, Földönfutók, Egy szál ingben* –, Duba Gyula *Szabadesés* és *Vajúdó parasztvilág című* könyvei, s mellettük Dávid Teréz *Kásahegye,* Ordódy Katalin *A keskenyebb út*ja. Természetesen ezek is szóba kerülnek a portrékban, de a három regény kiemelése, kiszakítása súlyos szerkezeti és értékelésbeli gondokat okoz. Rácz Olivér pályaképéből így a megfelelő helyen éppen legjobb könyve hiányzik, Mács József esetében röviden újra megismétli az *Adósságtörlesztés*ről a nemzetiségi regényeknél már elmondottakat. L. Kiss Ibolya *Túl a folyón* című regényét említi a nemzetiségi regények között, de nem ott elemzi, hanem L. Kiss Ibolya portréjába illeszti, s így kerekít az írónőről terjedelemben és értékelésben egyaránt a Dobos Lászlóéval azonos képet. Egyébként az egész tanulmányon érződik, hogy Csanda Sándort valami érthetetlen ellenszenv fűzi Dobos Lászlóhoz, hiszen amikor rápillant a csehszlovákiai magyar próza nemzedéki tagolódására, az Egri Viktortól Grendel Lajosig ívelő sorból is biztos kézzel hagyja ki. Hasonlóképpen mellőzi a nevét is abból a középiskolai tankönyvből, melyet 1978-ban jelentetett meg, s amelyikben Szabó Bélától Nagy Irénig mindenkinek helye van.

Nemcsak a külső aránytalanságok szembetűnőek, hanem a belsők, az egyes portrékon belüliek is. Feltűnő például, hogy a viszonylag terjedelmes Duba-portré csak éppen megemlíti Duba Gyula *Vajúdó parasztvilág* című szociográfiai regényét, pedig ez a könyv a kritika egybehangzó véleménye szerint az írónak talán legjelentősebb műve. Természetesen lehet Csanda Sándornak különvéleménye az egész eddigi kritikai irodalommal szemben is, de akkor erre utalnia kellene, mert az irodalomtörténet értékorientáció is. Márpedig az ő tanulmányából azt lehet kiolvasni, hogy például Gály Olga *Tiszta vászon* című könyve értékesebb és a nemzetiségi önismeret szempontjából is fontosabb mű, mint Duba Gyula *Vajúdó parasztvilága.*

Jó lett volna határozottan eldönteni, hogy legalább a jelentős írók és művek munkásságát időben meddig követi Csanda Sándor. Mert ez nem vehető ki tanulmányából. Tőzsér Árpád 1979-ben megjelent *Genezis* című kötetét még említi, Koncsol László és Zalabai Zsigmond 1978-as *Kísérletek és elemzések,* ill. *Mérlegpróba* című könyvét is. Zs. Nagy Lajos költészetének bemutatását viszont az 1971-es *Üzenet a barlangból* kötettel rekeszti be, a novellistára és költőre kettészelt Gál Sándort költőként az 1973-as *Kőlapok* közé zárja, novellistaként viszont mintha egészen a közelmúltig követné, legalábbis egyik legújabb novellájának említése erre vall. Megint csak az aránytalanságok, félreértések veszedelme fenyeget, hiszen Gál Sándor *Folyó* című

kötete éppúgy 1978-ban jelent meg, mint Mács József sematikus regénye, a *Kétszer harangoztak*. Ha csak az utóbbit említi a tanulmány, akaratlanul is azt a látszatot kelti, hogy a *Folyót* vagy Zs. Nagy újabb verseit, az *Isapur dalait* említésre sem tartotta méltónak a *Kétszer harangoztak* vagy Gyimesi György *Emlékezetes vadászatok* című munkája mellett.

Semmi kifogásom nincs az ellen, hogy a kitűnő cseh hungarológus, az összehasonlító irodalomtudomány jeles művelője, Richard Pražák megbecsülő említést kapjon a csehszlovákiai magyar irodalom történetében, de merő képtelenség az ő munkásságát olyan arányban elemezni ebben a tanulmányban, mint Turczel Lajos vagy Tőzsér Árpád életművét. Érthetetlen az is, hogy az elméleti munkákban nem bővelkedő csehszlovákiai magyar irodalom művelőinek sorából miért hagyja ki Csanda Sándor Zsilka Tibor nevét, hiszen Zsilkának *A stílus hírértéke* és a *Statisztika és stilisztika* című könyvei például mint figyelemre méltó korszerűsítési kísérletek mindenképpen megbecsülendő értékek a csehszlovákiai magyar irodalomtudományban . . .

A jugoszláviai magyar irodalmat bemutató rész – Szeli István és Bori Imre munkája – világos koncepciójú, határozott elgondolású és vonalvezetésű. Különös módon a jugoszláviai irodalomnak ez a korszaka évtizedenként változott, tehát szinte ez lehetett a periodizációs rend. Az áttekintés a negyvenes, ötvenes és hatvanas évek irodalmára osztja a korszakot. Ezeknek a periódusoknak a jellemzése árnyalt. A felszabadulást követő fél évtized a „szocializmus eszméit elfogadó és hirdető, de kevés művészi eredményt felmutató s a napi feladatoktól ihletett új jugoszláviai magyar irodalom korszaka". Ennek a tételnek az igazságát, érvényességét bőséggel igazolja az alapos áttekintés, mely külön fejezetben foglalkozik a *Híd* háború utáni történetével, s a folyóirat értékelése újabb vonásokkal erősíti az általános rész megállapításait. Ez a minősítés kemény és igazságos. Pontosan ezért támad rossz érzésünk, amikor a korszak íróira kerít sort a fejezet, ugyanis a rendszerezés kényszerében e félévtizedes periódus íróiként – tehát akaratlanul a fenti súlyos minősítés címkéje alatt – az egész idősebb nemzedékkel találkozunk, az ebben az időben hallgató Szirmai Károlytól az adott jellemzésbe semmiképp sem illeszkedő Sinkó Ervinig. Majd itt találunk néhány olyan írót, irodalomtörténészt, akik a negyvenes években még huszonéves fiatalok voltak, később kibontakozó munkásságukra pedig semmiképpen nem érvényes a negyvenes évekre jellemző szemlélet. Az adott keretek közt kitűnő portrék mutatják be ebben a fejezetben Szirmai Károly, Sinkó Ervin, Majtényi Mihály, Gál László, Herczeg János és társaik pályáját, művészetük egyéni színeit. Némi ellentmondás látszik a negyvenes és ötvenes évek jellemzésében: az előbbi fejezet azt jelzi, hogy a jugoszláviai magyar irodalom a negyvenes évek második felében rá jellemző – témaválasztásban és ábrázolásban egyaránt megmutatkozó – szegénységtől csak „1950 körül kezd megszabadulni, amikor – a jugoszláv szellemi élet egészében beálló változásokkal párhuzamosan – egy új nemzedék tűnik fel, s az első (nem kis mértékben felülről irányított) lázas lendület hanyatlása után az önvizsgálás higgadtabb, belső érlelődésre kedvezőbb korszaka köszönt be." Ezzel szemben az ötvenes évek jellemzésében azt olvassuk, hogy ekkor a jugoszláviai magyar irodalom a jugoszláv szellemi élet általános képletétől eltérő vonásokat mutat: nem gazdagodása, hanem elszegényedése következett be.

A jugoszláviai magyar irodalom látványos megújulása az ötvenes évek végéhez, hatvanas évek elejéhez köthető. A hatvanas évek irodalmát tárgyaló fejezet ad számot erről a változásról: Sinkó Ervin avantgarde ösztönzésű szellemiségének forradalmasító hatásáról, a művészetek modern szemléletéről, az esztétikai szempontok uralomrajutásáról. Az irodalomszemléletben is ekkor erősödik fel az autonómia hirdetése, a kritikai szemlélet megerősödése. S mindezzel párhuzamosan az intézményi rendszer gazdagodása. Az új korszakot az Új Symposion nemzedékének szemléletével jellemezhetjük. Ennek az irodalmi forradalomnak nemes törekvés volt az alapja: kilépni a provincializmusból, igazi értékeket, egyetemes mértékkel mérhető művészetet teremteni. A kézikönyvnek ez a fejezete szemléletileg azonosul a leginkább szélsőséges

neoavantgarde törekvésekkel is. Nem vizsgálja, hogy az újításnak itt megkísérelt módja szervesen fejlődött-e ki a jugoszláviai magyar társadalom életéből, gondjaiból. Adekvát művészi válasz-e arra, vagy pedig nagyobb súllyal esnek latba benne az idegen hatások, divatszerű átvételek, keresett különcségek. Az esztétika autonómiája, a kifejezetten művészi ismérvek hangsúlyozása, a művészet és társadalom új munkamegosztásának hirdetése – nézetem szerint – ebben a fejezetben megengedi azt a látszatot, mintha a művészet nem az emberért volna, nem egy közösség, s tágabban az emberiség önismeretének érzékeny eszköze volna. Pedig az Új Symposion jeles képviselőinek munkásságában is megfigyelhető bizonyos klasszicizálódási, érlelődési folyamat. Legértékesebb alkotásaikban már nem a teljes kötetlenségű szökő hős a minta, a nyelv sem magánjelrendszer csupán, és a történelemről is tudomást vesznek már, sőt igen mélyen átgondolják annak tanulságait. Hangsúlyozom: Bori Imre következetes önmagához, s ami nekem problematikus, az szemlélet kérdése. Bori Imre jó érzékkel emeli ki például Domonkos István *Kormányeltörésben* című költeményét, poémáját, közelítése azonban elsőrendűen poetikai: „a kivándoroltak »szituációjában« talál új költői lehetőségekre – írja róla. – Anyanyelvüket feledő és egy újat még dadogva beszélő, torzult tudatú emberek monológját írta meg, teremtve egy nyelvet, amelyet azok beszélnek, akik már nem tudnak magyarul, vagy még nem tanultak meg. Csupa főnévi igenév és ragtalan főnév tükrözi e pretudat tragikus igazságát." Mindez vitathatatlanul igaz. De talán kár elhallgatni azt a „tartalmi" vonatkozást, hogy ebben a költeményben a közösséghez tartozás az emberi lét értelmeként jelenik meg, hiszen a vers alanya éppen azt panaszolja szinte haláltánc-refrénnel, hogy közösségi tudatából, nyelvéből kiesve létének értelmét és célját is elvesztette, s elviselhetetlen számára a semmilyenség állapota, a sehová sem tartozás tudata. Léte a lét töredékévé vált, s ezt fejezi ki – költői telitalálattal – töredéknyelven. Igaz, hogy a vers érvénye általános, elvileg a világ bármely pontján élő ember tragikus távlata lehet, de kár csupán ezt az általános vonást hangsúlyozni, hiszen a versben nem alternatíva az, hogy „már nem tudnak magyarul, vagy még nem tanultak meg". A lírai személy hangsúlyozottan a magyar nyelvből és közösségből kieső és sehol otthont nem találó ember. Domonkos István egy tragikusan gyakori nemzetiségi szituációt a vendégmunkás-sors révén egyetemes gonddá emelt. A példával csupán jelezni akartam azt a szemléleti különbséget, amelyen el kell töprengenem e fejezet olvastán. Hiszen felmerül bennem a kérdés: mit ad a jugoszláviai magyar irodalom forradalma az olvasónak, ha csak immanensen, a művészi forma világa felől nézve magyarázzuk. A művészet önelvűségének szempontja végigvonul az egész fejezeten, bárhonnét hozhatok illusztrálására példát. Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regényét láthatóan jóval többre becsüli, mint a valóban hagyományosabb *Virágos katonát*, mely regény azonban – az én olvasatom szerint – a jugoszláviai magyar próza olyan kiemelkedő alkotása, melyből már a Symposion-nemzedék szélsőséges törekvéseinek a korrekciója is kiolvasható esztétikai és gondolati értelemben egyaránt. Hangsúlyozni kívánom, hogy a maga szemléletén belül kitűnő ez a fejezet, következetesen érvényesíti szempontrendszerét, s aszerint ítél. Csupán az én „népsorsot vigyázó" mániám felől nézve hiányos, mert rögeszmém szerint egy irodalomnak ki kell fejeznie a maga teremtő közösségét, s az irodalomról szóló tanulmánynak fogalmi nyelven vissza kell igazolnia ennek a közösségnek az „identitását". Ebből a szempontból találtam meglehetősen keveset a jugoszláviai magyar irodalomról szóló fejezetben.

A magyar nemzetiségi irodalmak közül a *kárpát-ukrajnai* tud legkevesebb értéket felmutatni. Ez érthető is, hiszen a szovjetunióbeli alig kétszázezer fős magyarság önálló nemzetiségi élete csak 1945 után kezdődött. 1919 után ez a terület Csehszlovákiához került, majd 1938-tól ismét Magyarország része, s csak 1944 után csatolták a Szovjetunióhoz. A két háború közötti időben voltak ennek a területnek tehetséges írói, figyelemre méltó kezdeményezései, de a történelem változásai és a háború pusztításai szinte minden hagyományként tovább éltethető értéket elpusztítottak. Az 1945 utáni fejlődés is szinte katasztrófális lassúsággal indult, a beszüntetett magyar isko-

lákat is csak az ötvenes évek közepén kezdték megnyitni. Ha az egyetemes irodalom mértékével mérünk, a szigorú értékhierarchia alig juttatna helyet az egyetemes magyar irodalom térképén a kárpát-ukrajnai magyar irodalomnak. Kovács Vilmos és Benedek András tanulmánya – nagyon helyesen – kettős mértékkel mér. Minden irodalmi jelenséget számba vesz, minden publikált könyvet megemlít, de teljes tudatában van a megjelent művek jelentéktelenségének. Őszinte és szomorú látlelete egy rendkívül nehezen bontakozó nemzetiségi irodalomnak. Az értékek viszonylagosságát éppen azzal jelzi leginkább, hogy mi az, amit íme a legalaposabb leltár is csupán említeni tud. E fejezet Balla László és Kovács Vilmos portréja mellett inkább csak névsorolvasást tarthat, s bizakodhat a most induló fiatalokban, akik közül biztos kézzel emeli ki Fodor Géza bontakozó költészetét.

Éppen a leginkább gazdag hagyománnyal induló 45 utáni *romániai magyar irodalom* története veti fel azt a problémát – természetesen Láng Gusztáv és Kántor Lajos vállalkozásától függetlenül is –, hogy meg lehet-e egy irodalomnak egyetlen történeti periódusát hitelesen rajzolni. A 45 utáni irodalom tárgyalását természetes módon a múlt folytatóinak bemutatásával kezdik, hiszen közvetlenül 45 után csak ők jelentették az irodalmi folytonosságot, a fiatalok is hozzájuk nőttek fel az idők folyamán, majd a helyükre is álltak. Csakhogy az 1945–1975-ig tartó korszak jellegét elsőrendűen már nem ez a generáció határozta meg, ennek a nemzedéknek a szemlélete a két világháború között kialakult, legtöbb esetben szinte véglegessé tisztult. Természetesen sokat változtak, színesedtek, a történelemmel való konfrontáció új témákat, az irodalmi divatok új művészi jelenségeket is hoztak létre művészetükben. Azt sem gondolom, hogy teljes egészében a két háború közötti irodalom történetébe kellene utasítani őket, hiszen a 45 utáni periódus alkató pályájuk nagyobb szakaszát jelenti időben, mint a 45 előtti. Mégis, Bartalis János, Szemlér Ferenc, Horváth Imre, Nagy István és még néhány más író összefogottabb pályaképet kaphatott volna, hogy mások új színeket hozó műveikkel, még bontakozó egyéniségükkel nyomatékosabban szerepeljenek. Nézetem szerint az idősebb generációnak csak azok a tagjai igényelnek egy új irodalomtörténeti korszak áttekintésekor részletes tárgyalást, akik szüntelen megújuló képességükkel jellegadóként vannak jelen az új élet sodrában, pályájuk fejlődése dinamikus, egyre újabb és újabb értékminőségeket hoz.

Az irodalom folyamata organikus, benne minden mindennel összefügg. Rendszerezése tehát fölöttébb nehéz, gyakran szinte lehetetlennek látszó. Mai irodalom rendszerezésénél a stílustörténeti szempont nem követhető, a nemzedéki szemlélet is sok kérdőjellel van körülcövekelve, hiszen szemléletben Sütő Andráshoz például közelebb áll Farkas Árpád mint Panek Zoltán. Az is köztudott, hogy a műnemek – minden ingatagságuk, bizonytalanságuk ellenére – rendelkeznek némi tematikai és szemléleti kényszerítő erővel. A műnemek szerinti rendszerezés éppen ezért éppoly gyakori, mint a nemzedéki. Mégsem tartom jónak. A rendszerezésnek ugyanis nem lehet a mű a végső egysége, a mű is igazán az életműben találja meg a maga belső helyét, s csak ezután kapcsolódhat nagyobb egységekhez. A mű mögött s a műben szuverénül az alkotó személyisége áll, s éppen a gazdag, sokirányú egyéniség olykor egyik, máskor másik műnemben találja meg a maga egy és oszthatatlan személyiségének a kifejezési módját. Olykor ugyanazt a témát, problémakört egy-egy író különféle műnemekben is megírja. A műnemek szerinti rendszerezés így például Sütő András *Perzsák* című esszéjét és a belőle írt *Szuzai menyegző* című drámáját két, esetleg egymástól száz lapnyira levő fejezetben tárgyalja. Ismétléshez, mégis szétdaraboláshoz, a megértés fogyatékosságához vezet ez. Az író egyik művével gyakran a másik értelmezését is megvilágítja, a másik műnem alkalmassá teszi például az élmény szemléletesebb, közvetlenebb kifejtését. Király László Henrik király című „versét" például a *Kék farkasok* ismerete az alapélmények felől is megvilágítja. A műnemi rendszerezés ellen szól a műnemek kánonjának fellazulása, olykor szinte lehetetlen eldönteni, hogy egy mű a műnemi szentháromság melyikébe tartozik. Székely János *Dózsáját* például poémaként, gondolati költeményként tárgyalja a lírikust bemutató fejezet, de

később a szerző *Képes krónika* című drámakötetében jelent meg midőn Székely drámairóként kibontakozott.

A műnemi rendszerezésből következik itt egy kényszerű következetlenség is. Kántor és Láng – nyilván érezve az írószeletelés képtelenségét – akit csak lehet, egy műnemhez kapcsolt a több műnemben alkotó írók közül. Így a lírikusnak minősített Méliusz József és Király László regényei, a *Sors és jelkép*, illetve a *Kék tarkasok* is nyilván azért járnak méltánytalanul, mert egy lírikus portréjában mégis a líráé a fő hely és figyelem. Hasonlóképpen a lírikusként számontartott Székely János drámái. A műnemi kényszer visszaütései ezek, hiszen például a *Kék tarkasok*ról éppen Láng Gusztáv írt kitűnő elemzést. Ugyanilyen belső aránytalanság például Horváth István bőven tárgyalt költészete mellett az éppen csak említésre érdemesült *Magyarózdi toronyalja*. Van aztán olyan eset is, amikor a műnemi rendszerezés halált követel. Lászlóffy Csaba a Kántor-Láng első kiadásai idején még költőként portrét érdemelt, de azóta olyan termékenynek bizonyult novellistaként és drámairóként, hogy most már nem lehetett költőnek minősíteni, így aztán megszüntették, s tíznél is több könyve ellenére még a bibliográfiából is kihagyták.

Kántor-Láng irodalomtörténete először 1970-ig tárgyalta a romániai magyar irodalom fejlődését, a mostani kézikönyv 1975-ig. Érthetetlen, hogy ez a plusz öt év éppen azokat sújtja leginkább, akik ekkor pályájuk dinamikus kibontakoztatását végzik, s kialakítják egyéni karakterüket: az úgynevezett második Forrás-nemzedéket. A legidősebb nemzedék ürügyén jelzett arányeltolódás ugyanis itt üt vissza legjobban. A romániai magyar irodalom mostani története többnyire az 1970 körüli állapotokat tükrözi arányaiban, értékítéleteiben. A kiegészítéseket a szerzők nem tették meg megfelelően 1975-ig. Néha igen, néha nem, de többnyire nem. Sütő András *Káin és Ábel* című 1977-es drámáját elemzik, Szilágyi István *Kő hull apadó kútba* című 1975-ös kitűnő könyvére is sort kerítenek. Legtöbb esetben azonban csak cím szerint megemlítik az 1970 és 1975 között vagy olykor még később született műveket, de arányos irodalomtörténeti felmérésüket mellőzik, így egy-egy pályán belül éppúgy aránytalanságokat okoznak, mint a pályák egymásközti viszonyításában. Így Bálint Tibor Novellái (*Császár és kalaposinas*, 1971; *Nekem már táj az utazás*, 1973) új vonásaik ellenére nem kerülnek érdemben szóba, de Szabó Gyula *Húgom, Zsuzsika* című 1968-as sikerületlen regénye is jelentősebb műnek látszik, mint igazi telitalálata, a *Gólya szállt a csűrre* (1974), amelyik ráadásul már Szabó Gyula későbbi pályájának nagy regényfolyamából is ízelítőt ad. A romániai magyar irodalom történetének mostani változatában legrosszabbul a második Forrás-nemzedék jár, Kocsis István kivételével. Király Lászlóról némi rövidítéssel ugyanazt olvashatjuk, mint 1970-ben. Farkas Árpádról hasonlóképpen, illetve négy sorban elintézve még a *Jegenyekör* (1971) kötet, mellyel Farkas Árpád vitathatatlanul a romániai magyar líra élvonalába emelkedett. Magyari Lajos, Kenéz Ferenc és a több műnemben is alkotó Csiki László, Vári Attila és mások kimaradtak a mostani változatból, pedig a hetvenes években, de annak első felében is jelentősen gazdagították életművüket. Végeredményben többnyire nem Kántor Lajos és Láng Gusztáv eredeti romániai magyar irodalomtörténetével van bajom, hanem csupán e mostani kényszerűen rövidített és nem megfelelően kiegészített változatával, ennek arányaival, s az ebből kikövetkeztethető értékítéletek némelyikével.

A leginkább nehéz és hálátlan feladatot azok vállalták magukra, akik a nyugati magyar irodalmat tekintik át: Béládi Miklós, Rónay László és Pomogáts Béla. Szinte lehetetlen vállalkozás ez, ám fontos és időszerű. Tarthatatlan ugyanis az az állapot, ami eddig kritikai és irodalomtörténészi gyakorlat volt, hogy a nyugatra távozott magyarok szellemi értékeiről nem vettünk tudomást sem. A munka nehézségét az okozza, hogy eddig nemcsak hogy kísérlet sem történt itthon a nyugati irodalom történetének fölvázolására, de még kiemelkedő képviselőivel sem foglalkoztunk érdemben. Már gond maga a számontartás is, hiszen a világ sok-sok tájára szétszóródott, szoros szervezeti egységbe nem tartozó, többnyire magányosan alkotó művészeket kell összegyűjteni. Nem élnek népes anyanyelvi közösségben, szemléletüket, ízlésüket elsősor-

ban a magyar irodalmi hagyománykincs és a magyar nyelv formálja, de természetszerűleg erősen befolyásolja a közvetlen környezet és élethelyzet is. Ez pedig – eltérően a nemzetiségi irodalmakétól – rendkívül változatos, szinte áttekinthetetlenül különböző a különféle helyeken.

Ezt a fejezetet olvasva az első érzésem a szégyenkezés: alig ismerek valamit ebből a hatalmas mennyiségű magyar irodalomból, s azt a keveset is a véletlen adta a kezembe. Így hát megítélni sem tudom a magam ízlése szerint, hogy milyen az az értékrend, amit a szerzők tanulmánya elém tár. A költőkből még csak kaptam is ízelítőt a Béládi szerkesztette *Vándorének*ből, de a prózaírók antológiája még mindig késlekedik. Alapos olvasmányélmények híján mit tehetek mást, elfogadom az elém tárt névsort és értékelést, s örülök annak, hogy végre valamiféle áttekintést kapok. A másik tartós érzés a veszteségé. Akaratlanul is arra kell gondolnom, hogy mennyivel gazdagabb lehetne irodalmunk, ha Cs. Szabó László, Határ Győző és társaik itthon, az itthoni gondokkal küzdve alkotnának. A pályájuk is másképpen alakult volna, művészetük fontosabb lenne a magyarság számára, mert sorsunk bensőséges ismeretéből fakadna, s nagy közönség figyelme ellenőrizné, és igazolná. Persze, összetett helyzet ez: a nyugati magyar író nyilván azért ment el Magyarországról, mert szemléletében oly mértékben különbözött attól, ami itt van, hogy nem birta ezt elviselni. Nyugaton tilalomfák nélkül képviselheti az itthoni rendszer korrekcióját. Ám kérdéses, mennyi értelme van ennek a korrekciónak, ha nem jut el a magyarországi tudatba. Legális utat viszont csak az kaphat, ami megfelel az itthoni normáknak. Ha viszont egy nyugati magyar író szemlélete, gondolkodása beleilleszthető a magyarországi szellemi életbe, akkor minek él külföldön, magányosan, távol attól a szellemi közegtől, melynek formálója igyekszik lenni. Hiszen külföldön élve huzamosan, előbb-utóbb elveszti illetékességét a haza dolgaiban, s hitelét is.

A nyugati magyar irodalmat tárgyaló fejezet egyik legérdekesebb része az irodalmi tudat változásaival foglalkozik. Eszerint a nyugati irodalom egyre inkább feloldja az iménti paradoxont. Míg ugyanis a negyvenes és ötvenes években a magyarországi helyzettel való erős szembenállás tartotta egységben és adta meg jellegét, a hatvanas évektől egyre erősebben megfogalmazódik az a koncepció, amelyik szerint összeegyeztethető a nyugati magyar irodalom erős autonómiatudata, különállása, másképpen-gondolkodása, korrekciós szerepének betöltése a tartós nyugaton-éléssel. Az asszimiláció, illetve a hazavágyódás helyett a Kerényi Károly fogalmazta „kettős haza" jegyében találhat otthonra külföldön a magyar író, „mert minél erősebben gyökerezik abban a világban, amit választott magának, annál tisztázottabb és mélyebb lehet a viszonya a másik hazához, az anyanyelvihez".

A nyugati magyar irodalmat áttekintő fejezet módszerében szükségképpen eltér az egyes nemzetiségi irodalmakat bemutató részektől, sok vonatkozásban közelebb van a lexikonhoz, mint az irodalomtörténethez. De szerzői alapos áttekintéseket adnak a társaságokról, csoportosulásokról, folyóiratokról, az irodalmi tudat változásairól is. Mindenképpen hasznos alapot szolgáltat ez a fejezet arra, hogy a magyarországi olvasó megkezdhesse tájékozódását a nyugati magyar irodalomban. Maga a kézikönyv pedig – hibái ellenére is – alapműve lesz a további kutatásoknak.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Weöres Sándor 70 éves

VAS ISTVÁN: Weöres Sándornak (vers) 481
NEMES NAGY ÁGNES: Római tél (vers) 482
TÜSKÉS TIBOR: Weöres és a Sorsunk 483
KENYERES ZOLTÁN: Csöngétől Pécsig *(Weöres Sándor pályakezdése,* IV. rész) 492
LAKATOS ISTVÁN: Capriccio (vers) 501
KÁLNOKY LÁSZLÓ: A 70 éves Weöres Sándornak (vers) 503
RÁBA GYÖRGY: Zsákban hozott meleget (vers) 504
CZIGÁNY GYÖRGY: Vers, zene, Weöres Sándor 505
LATOR LÁSZLÓ: Ragyogjon hetven csillaga (vers) 509
RÁKOS SÁNDOR: Berda-liturgiák (vers) 509
SOMLYÓ GYÖRGY: Történetelőtti találkozás (vers) 510
KERESZTURY DEZSŐ: Mikor anyánk ölében (vers) 511
PÁKOLITZ ISTVÁN: Legendafolytatás (vers) 511
FODOR ANDRÁS: Még ki se nyílt a nap (vers) 512
TAKÁTS GYULA: A helyét kereső nemzedék *(Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához,* I.) 513
BERTÓK LÁSZLÓ: Világnagy hársfa (vers) 522
TANDORI DEZSŐ: Weöres Sándornak (vers) 522

*

TÓTH ERZSÉBET verse 523
SZAKOLCZAY LAJOS: A szökés aranyvágtája *(Tóth Erzsébet költészetéről)* 524
CSORDÁS GÁBOR verse 529
BOLDIZSÁR IVÁN: Éjszaka, autóban (elbeszélés) 532
THIERY ÁRPÁD: „Száműzetés" (elbeszélés, I. rész) 536
PARTI NAGY LAJOS versei 551
ALBERT GÁBOR: Emelt fővel (szociográfia, II. rész) 553
TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások,* XIX., befejező rész) 559
MAKAY IDA versei 569
LENGYEL BALÁZS: Makay Ida költészete 570

1983 JÚNIUS

KÖPECZI BÉLA: Csontváry életmű-kiállítása 574
CSORBA GYŐZŐ: Gyarmathy Tihamér művészete 576
LÁNC SÁNDOR: Képzőművészeti krónika *(Keserü Ilona művei Pécsett, Schéner Mihály kiállítása a Műcsarnokban, Román György-emlékkiállítás)* 579

*

CZINE MIHÁLY: Sőtér István köszöntése 583
A BUDAI OROSZLÁN-RÓL *(M. Kiss Sándor szociológus beszélgetése Sőtér Istvánnal)* 587
SŐTÉR ISTVÁN: Könyvek és éjszakák (Olvasónapló *Rába György, Rákos Sándor* és *Jékely Zoltán* köteteiről) 596

*

BÉLÁDI MIKLÓS: Körkép a hetvenes évekről *(Domokos Mátyás: A pályatárs szemével)* 600
POMOGÁTS BÉLA: Költő Nakonxipánból *(Kormos István: A vasmozsár törője alatt)* 603
ALFÖLDY JENŐ: Mező Ferenc: Ikerbukfenc 606
BEZZEG JÁNOS: Bókkon Gábor: Néhány szó a tigrisekről 607

KÉPEK
Weöres Sándor köszöntésére

GELLÉR B. ISTVÁN 482, BÁLINT ENDRE 491, SZÁNTÓ PIROSKA 503, BARTHA LÁSZLÓ 508, REICH KÁROLY 510, SCHÉNER MIHÁLY 535, GROSS ARNOLD 558, GYULAI LÍVIUSZ 573, GYARMATHY TIHAMÉR 578, KORNISS DEZSŐ 586, WÜRTZ ÁDÁM 602, VERESS PÁL 605

16,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 6. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hirlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
83-1754 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

FÁBIÁN ZOLTÁN író, a Magyar Írók Szövetsége volt titkára május 2-án, 57 éves korában autóbaleset következtében elhunyt. Tisztségében évtizedekig viselte gondját az olvasómozgalomnak és a vidéki írócsoportoknak. Haláláig a Művészeti Alap irodalmi szakosztálya segélyezési bizottságának elnökeként tevékenykedett. Íróként folyóiratunknak is munkatársa volt: legutóbb 1982. decemberi Kodály-összeállításunkban közöltük „A zene életcsodája" c. írását. Távozásával kedves barátunkat és munkatársunkat vesztettük el; emlékét megőrizzük.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában május 13–23. *Raimo Kanerva* finn grafikusművész rajzai. – A Képcsarnok Ferenczy-termében május 19-től június 2-ig *Szentgyörgyi Kornél* festőművész képei. – Az Ifjúsági Ház galériájában május 6-tól június 5-ig *A Fiatal Képzőművészek Stúdiója* kiállítása. – A Helyőrségi Művelődési Otthonban május 3–22-ig *Hávorné Takách Ágnes* „A tánc varázsa" c. fotókiállítása.

*

BÉL MÁTYÁS emlékezete Balatonkeresztúron címmel emlékkönyvben adta ki a községi tanács a néhány évvel korábbi ünnepségek előadásait, dokumentumait, valamint a sajtó- és rádióvisszhang jegyzékét. A kötetet *dr. Marton István* szerkesztette.

*

A PÉCSI NYÁRI SZÍNHÁZ idei műsorait június 23-tól július 23-ig rendezik hat helyszínen. A Szabadtéri táncszín balett-bemutatója *Bach: Máté passiója* Eck Imre koreográfiájával. Emellett a Rock Színház vendégszerepel *Bernstein: West side story*-jával és egy rock-fantáziával, továbbá *Néptánc gálaest*et rendeznek a Nemzetközi Szövetkezeti Néptáncfesztivál együtteseinek közreműködésével. – A többi színen bemutatják egyebek mellett a *La Mancha lovagja* c. musicalt Bagossy László rendezésében, a *Danaidák* c. kamarabalettet Eck Imre koreográfiájával, valamint *Kiss Irén: Csontváry* c. kamaradrámáját Valló Péter rendezésében.

AZ ÜNNEPI KÖNYVHÉT vidéki megnyitóját május 28-án rendezik Pécsett. A megnyitón *Nemes Nagy Ágnes* mond ünnepi beszédet. – A Pécs városi esten, május 30-án *Cseres Tibor, Jókai Anna, Makay Ida* és *Pákolitz István* szerepel. – Június 1-én Jelenkor-est lesz Szigetváron *Bertók László* és *Szederkényi Ervin* részvételével.

*

TAKÁCS JENŐ zeneszerző és zongoraművész szerepelt május 12-én Pécsett, a megyei könyvtár „Ars poetica"-sorozatában. A művésszel *dr. Nádor Tamás*, a Pécsi Rádió munkatársa beszélgetett.

*

Megjelent THINSZ GÉZA: valaki diktál c. új verseskötete a stockholmi Magyar Könyvkiadó gondozásában. – TŰZ TAMÁS tizenharmadik verseskötete a müncheni Herp Kiadó „Amerikai magyar írók" sorozatában jelent meg Szemünktől kék az égbolt címmel.

*

TÁRSADALOMKUTATÁS címmel új folyóiratot indított a Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. A korábban lényegében osztályközleményként kiadott Gazdaság és Jogtudomány c. periodika megszerkesztő bizottság beköszöntője szerint „s a helyébe lépő Társadalomkutatás szélesebb körben és közvetlenebbül kívánja szolgálni a társadalmat. A folyóirat „új stílust kíván bevezetni az akadémiai folyóiratokba: a gyakorlat felé való nyitottságnak, a legfontosabb problémákra való lehetőség szerinti gyors reagálásnak, a tudomány határozott véleménynyilvánításának stílusát".

A folyóirat szerkesztője *Vágvölgyi András*, a szerkesztő bizottság tagjai: *Eörsi Gyula, Szabó Kálmán* és *Szalai Sándor*.

Az első szám élén Kulcsár Kálmán: *A társadalmi változások és a modernizáció Magyarországon*, valamint *Héthy* Lajos: *A „második gazdaság", a kisvállalkozás és a gazdaságirányítás* c. tanulmányát olvashatjuk.

Nem Bujdosó, nem is Vándor:
Varázsló vagy, Wedres Sándor.
Milyen tűzre? Merről? Honnan?
Minden szavad lángra lobbant.
Hogy jutottál hatalmára?
Ingyen kaptad, nem hasznára.
Hol van ez a birodalom?
Naphalálon, napnyugaton.
Lehet az, hogy te is hétven
Lettél? Nem, ez hihetetlen.
Mágusmester, most vigyázz:
El ne múljon a varázs!
Még sokáig, ó, Lanyi,
Légy szerencsés műtrsafi!

Vas István

Római fél

Emlékszik a római télre?
(Kis jel-szelvényként említem meg ezt.)
Mely úgy úszik a maltjainkban,
mint egy jegelt narancs-gerezd.
Na és a macskák ott, hosszanti csíkkal.
(Hisszük gerezd-forma sárról!)
Kérem csinálják, úgy, mint eddig is,
gerezdekből fehjes, zsenk világot.

Nemes Nagy Ágnes

TÜSKÉS TIBOR

WEÖRES ÉS A SORSUNK

(Életrajzi háttér) Weöres életének első évtizedei külső történésükben éppen olyan mozgalmasak, eseményekben gazdagok, mint amennyire a későbbiek nyugodtak, csöndesek és helyhez kötöttek. Húszéves korában kerül Pécsre, előtte iskolába jár Csöngén, Pápán, Szombathelyen, Győrben és Sopronban. Versei tizenöt éves kora óta jelennek meg, 1932 óta a Nyugat munkatársa, Babitscsal és Kosztolányival levelez. Először a Pozsonyból Pestre, illetve a Pestről Pécsre települt Erzsébet Tudományegyetem jogi karára iratkozik, majd hamarosan átlép a bölcsészkarra, és filozófia–földrajz szakon folytatja tanulmányait. Itt köt barátságot az ugyancsak bölcsészhallgató Takáts Gyulával, Tatay Sándorral, és megismerkedik Várkonyi Nándorral. (Pécsi emlékeiket Weöres Sándorról mindhárman megírták: Takáts *Egy kertre emlékezve* című tanulmánykötetében, Tatay Sándor a *Lődörgések korá*-ban, Várkonyi a *Pergő évek* című, befejezetlenül maradt memoárjában.) 1933 őszén a fiatalok fölkeresik a náluk mintegy másfél évtizeddel idősebb Várkonyit, a helyi irodalomban tevékenykedő és az országos fórumokon – a Nyugatban is – publikáló írót, az egyetemi könyvtár tudós munkatársát és egyetemi előadót, hogy álljon vállalkozásuk élére: Őttorony címmel folyóiratot terveznek, s Weöres Babitstól kér előszót. Babits elküldi az írást, de a lap nem jelenik meg. (Babits *Üdvözlet*-ét majd 1947-ben a Sorsunk-ban adja közre Várkonyi.) Megjelenik viszont Pécsett, 1934 tavaszán Weöres első verseskötete, a *Hideg van*, s írásait a helyi újságok is közlik. Várkonyi bevonja a fiatalokat az 1931-ben alapított Janus Pannonius Irodalmi Társaság munkájába: szerepelnek a társaság felolvasóülésein. Különösen Weöressel válik bensőségessé kapcsolata: Várkonyi ekkor írja *Sziriat oszlopai* című könyvét, és megkéri Weörest néhány őseposz szövegének fordítására. Ebből a munkából formálódnak majd ki később Weöres *Gilgames* és *Istar pokoljárása* című költeményei. Az egyetemen Fülep Lajos művészettörténeti és esztétikai előadásait hallgatja, valamint Halasy-Nagy József filozófiaprofesszor van rá hatással, akihez doktori disszertációját írja. 1938 tavaszán szerepel a Janus Pannonius Társaság felolvasóülésén, ugyanebben az évben a társaság kiadásában megjelenik harmadik verseskötete, *A teremtés dicsérete*, majd a következő évben szigorlatot tesz, diplomát szerez, és napvilágot lát doktori disszertációja, *A vers születése*. A szombathelyi Pável Ágoston kezdeményezte dunántúli versantológia körül bábáskodik, de a könyv nem készül el, megjelenik viszont 1939-ben Császár Géza *Pécsi antológiá*-ja a költő fényképével és három versével *(Oldódás, Esti vendég, Anyámnak)*. Weöres 1933-tól 1943-ig terjedő „pécsi évei" természetesen nem jelentenek állandó pécsi tartózkodást, ellenkezőleg: két pécsi egyetemi előadás, két baráti találkozás között állandóan mozog, utazik, költözködik. 1934 őszét, tél elejét a szombathelyi kórházban tölti, 1935 júliusában Norvégiába utazik, 1936 decemberétől a következő év márciusáig hosszabb távol-keleti utat tesz, gyakran jár a fővárosban, a nyarakat főként Csöngén tölti, s lakását Pécsett is folytonosan váltogatja.

1940 júliusától Pesten tartózkodik, az Egyetemi Könyvtárban tölti gyakorlóévét. Ugyanekkor folynak Pécsett az előkészületek a Janus Pannonius Társaság fennállása tízéves jubileumának megünneplésére, valamint irodalmi folyóirat indítására. Várkonyi, a Sorsunk kiszemelt szerkesztője – s aki mindvégig szerkeszti is a lapot – megosztja gondjait Weöressel, a költőt bevonja a folyóirat elindítását és sikeres működését célzó munkálatokba, sűrűn váltanak levelet, sőt Várkonyinak a szerkesztés tekintetében távolabbi céljai is vannak vele. 1941 tavaszán megje-

lenik a Sorsunk első száma, közli Weöres nagy művét, a *Theomachiá*-t, majd a drámai költemény a Janus Pannonius Társaság Könyvtára című sorozatban különnyomatként is napvilágot lát. Weöres 1941 nyarán Pécsre jön, állást kap az éppen akkor alakuló városi könyvtárban (a leltárkönyv 1943. szept. 7-i keltezéssel az 1420. folyószámtól az 1476. folyószámig a jogutód Baranya megyei Könyvtárban ma is őrzi kezevonását; utolsó bejegyzése: „Weöres Sándor: Theomachia. Szállító: Sorsunk. 1 darab"), s ősszel az irodalmi társaság ünnepi közgyűlésén titkárrá választják. A következő évben ott van a pécsi könyvnapon, s augusztusban készül róla Pécsett Erdélyi József ceruzarajza. Ezekben az években köt szoros barátságot Csorba Győzővel (kapcsolatukat Csorba első kötete, az 1938-ban megjelent *Mozdulatlanság* teremti meg), valamint az 1940-ben Párizsból végleg hazatérő, és a Sorsunk szerkesztésébe művészeti tanácsadóként bekapcsolódó festőművésszel, Martyn Ferenccel.

1943 őszéig él Pécsen, akkor Pestre költözik, és az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa lesz. Könyvei most már a fővárosban, pesti kiadóknál jelennek meg. Új emberi kapcsolatokra, barátokra tesz szert, talán a legfontosabb Hamvas Bélával való találkozása, akinek írásait a Sorsunk már 1943-ban közli. Rövidebb-hosszabb ideig – 1944–45 fordulóján és csaknem a teljes 1946-os évben – újból Csöngén tartózkodik. Egy ideig Székesfehérváron – Pécs akkori magyar testvérvárosában – városi tisztviselő, az ottani Vörösmarty Társaságban tevékenykedik, megnősül. A Sorsunk 1948. évi 1. száma a munkatársak közt így közli nevüket: „Károlyi-Weöres Mária (Székesfehérvár)" és „Dr. Weöres Sándor városi tisztviselő (Székesfehérvár)". 1947–1948 fordulóján a Collegium Germanicum–Hungaricum ösztöndíjasaként háromnegyed évig Rómában élnek. Innét visszatérve, Weöres véglegesen budapesti lakos lesz.

Kapcsolata 1943 után sem szakad meg Péccsel, sem a Janus Pannonius Társasággal (illetve a felszabadulás után örökébe lépő Batsányi Társasággal), sem a Sorsunk-kal, sem pécsi barátaival. 1946 májusában részt vesz a pécsi kulturális napok programjában, a következő év májusában Székesfehérvárról utazik a dunántúli írók badacsonyi találkozójára, az olaszországi tanulmányút alkalmával a régi pécsi barátokkal, Csorba Győzővel és Takáts Gyulával lakik együtt a Római Magyar Akadémián, s mindvégig a Sorsunk munkatársa.

Weöres „pécsi éveiben" és a Sorsunk fennállása idején, 1933-tól 1948-ig tizenhárom könyve jelent meg, ebből négy Pécsett lépett a nyilvánosság elé. *Hideg van* (versek) Pécs, 1934; *A kő és az ember* (versek) Bp., 1935; *A teremtés dicsérete* (versek) Pécs, 1938; *A vers születése* (meditáció és vallomás) különnyomat a Pannónia című folyóiratból, Pécs, 1939; *Theomachia* (drámai költemény) különnyomat a Sorsunk című folyóiratból, Pécs, 1941; *Bolond Istók* (elbeszélő költemény prózában) Bp., 1943; *Meduza* (versek) Bp., 1944; *A teljesség felé* (gondolatok) Bp., 1945; *A szerelem ábécéje* (versek) Bp., 1946; *Elysium* (versek) Bp., 1946; *Gyümölcskosár* (versek) Bp., 1946; *A fogak tornáca* (versek) Bp., 1947; *Testtelen nyáj* (prózaversciklus) Bp., 1947.

(A társszerkesztő.) Akik a magyar irodalomnak Pécsett, 1941-ben újabb fórumot, színvonalas folyóiratot akartak teremteni, csak a Janus Pannonius Irodalmi Társaság tízéves létére, működésére alapozva gondolhattak erre. Irodalmi egyesület alapítására, tudományos-szépirodalmi lap indítására korábban is történtek kísérletek. Ilyen volt az egyetemi ifjúság körében alapított Batsányi János Irodalmi Társaság, ilyen volt a Nagyfalusi Jenő szerkesztésében két számot megért Symposion, ilyen az egyetem létére alapozott Minerva és Pannónia, hogy csak a legigényesebb, legszínvonalasabb vállalkozásokat említsük, s ilyen céllal született az Őrtorony terve is. De ezek a fórumok vagy jobbára tudományos jellegűek voltak, vagy a próbálkozások nem értek célt, a folyamatosságot nem tudták biztosítani.

A Sorsunk a Janus Pannonius Társaság folyóirataként létesült, majd 1945 után a Batsányi Társaság folyóirataként működött, de a lap szerkesztősége önállóan, a társaság vezetőségétől függetlenül dolgozott. Első évfolyama negyedévi szemlének indult (az első két összevont szám 1941. január–április, a harmadik jú-

lius–szeptember, a negyedik október–december jelzéssel jelent meg), de már az első megbeszélésekkor, a távlati tervekben a sűrűbb megjelenés reménye ott szerepelt. Amikor a Sorsunk első száma megjelent, még élt Babits, létezett a Nyugat; amikor az első évfolyamát zárta a folyóirat, már a Nyugat örökébe lépő Magyar Csillag-ot szerkesztette Illyés Gyula. A Sorsunk nem az elzárkózás és a vidékiesség, hanem a nyitottság és az igényesség programjával indult: magas esztétikai és etikai mércét állított. De létét, jövőjét az is kedvezően befolyásolta, s törekvését rokonszenvessé tette, hogy ezzel a programmal jóformán az egyetlen vidéken megjelenő irodalmi folyóirat volt. Első négy évfolyama idején, 1944-ig terjedő korszakában igen kevés volt a hozzá mérhető, igényes szépirodalmat és irodalmi kritikát közlő „országos" folyóirat: a Magyar Csillag, az Új Idők, a Vigilia, a Diárium. Második korszakában, mely a koalíciós évekre esik, szélesre nyílt az irodalmi mezőny, s a Sorsunk számos lappal versenyezhetett (Diárium, Fórum, Magyarok, Puszták Népe, Új Idők, Valóság, Válasz, Vigilia).

A Sorsunk első számán ez olvasható: Szerkesztő Várkonyi Nándor, társszerkesztő Lovász Pál, Makay Gusztáv és Weöres Sándor. A lap előkészítésének évében, 1940-ben Várkonyi negyvennégy, Weöres huszonhét éves. Elgondolkoztató, hogy az a költő, akiről később leggyakrabban – s joggal – azt írják, hogy „szemlélődő", „kontemplatív természet", a „társadalmi cselekvéstől visszahúzódik", sajátja a „termékeny unalom", élete egy korábbi korszakában, az úgynevezett „pécsi években" milyen tevékeny, sőt gyakorlatias érzékkel, organizáló képességgel megáldott. Weöres a tervezett lap címét latolgatja, kéziratot szerez, munkatársakat toboroz a folyóiratnak, éles szemű korrektor, tanácsot ad a terjesztésben, híreket gyűjt a lap fogadtatásáról, a maga ügyének tekinti az egész vállalkozást. Persze azt se feledjük, hogy a Sorsunk is Weöres mellett áll: írásait közli, legelső száma olyan írásának ad helyet, amelyet különnyomatban könyvként is kiadnak, könyveiről a lapban kritikák jelennek meg rendszeresen, vagyis Weöres költői pályakezdése időszakában, megalapozásában mindig egy igényes, jelentős irodalmi fórum támogatására számíthatott. Weöres ugyan ismert költő volt már ekkor, mégsem lehetett közömbös számára, hogy a Sorsunk-ra évekig „saját lapjaként" tekinthetett.

Amikor a Sorsunk tervezése, előkészítése zajlik, Weöres Pesten él, és Várkonyi amolyan fővárosi szerkesztőként, kitűnő irodalmi kapcsolatokkal rendelkező „főmunkatársként" vonja be a munkába. Tanácsot kér tőle, s megbízza, hogy szerezzen kéziratot a lap számára. Sűrűn járnak a levelek Pécs és Pest közt: Várkonyi a lapindítás szervezeti, jogi-gazdasági mozzanatairól tájékoztatja a költőt, Weöres a pesti írókkal történt tárgyalásairól számol be. Weöres arra is gondol, ha Babitstól kéziratra számít a folyóirat, akkor Török Sophie-tól is verset kell kérnie („ha nem így csinálom, sértés lett volna Babitsné iránt"), s még a lehetséges és illő honoráriumról is konzultál Várkonyival. Ha a Sorsunk első számának anyagát és Weöres Várkonyinak írt leveleit egybevetjük, láthatjuk, hogy az ő közvetítésével került a folyóiratba az akkor már nagybeteg Babits *Egy verses levélre* című, Reményik Sándornak ajánlott verse, Török Sophie *Egy szegény kiskutyáról* című verse, valamint Jankovich Ferenc és Takáts Gyula két-két költeménye. Weöresnek – aki egyébként az év nyarán elfoglalja pécsi munkahelyét – arra is gondja van, hogy megpendítse Várkonyinak: a folyóirat állandó munkatársakat kíván, vagyis helyes lenne más írókat is – ő Jankovichot javasolja – Pécsre telepíteni, ez szolgálná az igazi decentralizációt. Biztatja Várkonyit: az országos mérce, az igényes szerkesztés nem zárja ki a tehetséges, fiatal, helyben élő munkatársak szerepeltetését, a pécsi költők közül Kocsis László, Lovász Pál, Zsikó Gyula közlését szorgalmazza. Elsődleges feladata a folyóirat lírai anyagának megszerzése – az említetteken kívül Erdélyi Józsefet, Marconnay Tibort ajánlja közlésre –, de Tataytól, Mohácsi Jenőtől, Kenyeres Imrétől szépprózát, cikket is kér. Ekkor már évekkel korábban lezajlott a Nyugat úgynevezett harmadik nemzedékének kirajzása, Weöres már 1938-ban megírta *„Harmadik nemzedék"* című versét. Ha korábban volt is benne igény valamiféle nemzedéki szereplésre, együttlétre, 1941 táján már nem törekszik arra, hogy mint társszerkesztő nemzedéki fórummá tegye a Sorsunk-at.

Ugyanakkor a lap megindulásakor még Várkonyi szerkesztői programja sem jegecesült ki teljesen, s nem jelentkeztek a folyóirat körül azok az erők, amelyek a lap arculatát rövidesen markánsabbá teszik, alapvetően meghatározzák. Vagyis a főszerkesztők kitűnő együttműködésében indul el a Sorsunk szekere...

A folyóirat megszületett, él, fejlődik. 1941 áprilisában – ha összevontan is – megjelenik a lap első és második száma, közli Weöres nagyszabású verses drámáját, a *Theomachiá*-t, mely hamarosan különlenyomat formájában a Janus Pannonius Társaság Könyvtára 14. füzeteként önállóan is napvilágot lát. Az irodalmi élet – az országos és a helyi – kedvezően fogadja a folyóiratot, az irodalmi társaság vezetői, a társaság tagjai, a mecénások, a szerkesztők egyaránt örülnek. Már folynak a következő számok előkészítésének munkálatai, amikor Borsunk címmel Várkonyi szerkesztőtársaival elkészíti az első szám paródiáját. A stencilezett formában megjelent „különkiadásból" valószínű csak néhány példány maradt fenn. Itt olvassuk: „Piroes Nándor: Theomaffia." A „mithológiai ribillió"-nak elkeresztelt művet „Krajcos (azelőtt Kronos)" kezdi: „Gyomrom dagad, feszül / S megreng határtalan / Hasam, ha böffenek. / Nem látok tisztán önnön / Belsejemben immár... / Huhukk! No lásd! Hah mit / Jelentsen ez, Pocsoly?!"

A Sorsunk megindulásakor nem képviselt határozott irodalmi programot, néhány szám után azonban a kor magyar irodalmi mozgalmaiban állást kellett foglalnia. Várkonyit életkora, korábbi irodalmi-kritikai munkássága a Nyugat második nemzedékéhez kötötte, s ízlése, kialakuló új kapcsolatai, mindenekelőtt Kodolányi Jánoshoz fűződő barátsága egyre jobban az úgynevezett népi írói mozgalom képviselőihez közelítik. Bár a Sorsunk nem lett ún. népi írói orgánum, még „legnépibb" számait sem lehet a Válasz 1938-ban véget ért első korszaka folytatásának tekinteni, a folyóirat arculatán azonban egyre határozottabban mutatkoznak meg az irányzatosság jegyei. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy Várkonyi igyekezett a teljes magyar irodalomnak s a népi írók minden árnyalatának teret adni. Darvas József, Nagy István, Szabó Pál éppúgy jelen van a folyóiratban, mint Erdélyi, Féja, Illyés, Kodolányi, Németh László és Sinka. A hangsúlyeltolódás a folyóirat mind szépirodalmi, mind tanulmány-anyagában megfigyelhető. Mindez elegendő volt, hogy a szerkesztőségen belül a korábbi összhangot fölváltsa a vita, és mind Makay, mind Weöres visszaadja társszerkesztői megbízását. Az 1942. év 7. számától a főszerkesztő neve mellől lekerül a társszerkesztők neve a folyóirat homlokán. A Sorsunk előző évfolyamának 4. száma Weöres négy versét és Csorba Győző róla szóló írását közölte, 1942-ben a 2. számban műfordítása és kritikája lát napvilágot, a 3. számban újabb két verse jelenik meg; majd újabb írásának közlésére csak az 1943-as évfolyam 3. számában kerül sor. A folyóirat ezután számokon át újabb verseinek közlését ígéri, majd több számban már nem is ígéri. Újabb terjedelmesebb Weöres-publikáció – *A holdbeli csónakos* több versbetétje – az 1943. évi 11. számban olvasható. Maga Várkonyi is később a szerkesztőségen belüli véleménykülönbséget „összezökkenésnek", pohár vízben kavart viharnak nevezi, ami hamar elcsitult. Weöres közben elköltözik Pécsről, de – ha ritkábban is – megmarad a folyóirat munkatársának. Magában a lapszerkesztésben azonban már nem vesz részt. Az 1944. áprilisi számtól Várkonyi mellett a lap élén főmunkatársként Bárdosi Németh János és Csorba Győző neve olvasható.

(Weöres a Sorsunk-ban) A Sorsunk-nak 1941 és 1948 között nyolc évfolyama jelent meg. A megjelenés nem volt a mai értelemben véve egyenletes és rendszeres, vagyis nem jelent meg a lap minden évben havonta. A nyolc évfolyam közül csak két évfolyamban, 1943-ban és 1947-ben látott napvilágot mind a tizenkét szám. 1944-ben a közeledő front és a nyilas hatalomátvétel miatt csonka évfolyamot, tíz számot ért meg a folyóirat, 1942-ben nyolc, 1941-ben (az indulás évében) és 1948-ban (a megszűnés évében) négy-négy szám jelent meg. 1946-ban mindössze három szám (október, november, december), 1945-ben pedig öt szám (összevonva az 1–2. és a 3–4–5.) hagyta el a nyomdát. Vagyis összevéve a nyolc év alatt ötvennyolc száma jelent meg a folyóiratnak.

A nyolc év alatt a Sorsunk-ban Weöresnek a következő írásai láttak napvilágot: három hosszabb költemény illetve versfüzér, huszonhárom vers, két műfordítás, két

kritika és egy tanulmány. A három terjedelmesebb mű: 1. A *Theomachia* című drámai költemény, a költő első „versszimfóniája", eposza, mely több éven át formálódott (születését később 1938-ra datálta), s a költő leveleiben sokáig *Kurészek* címmel szerepelt (a végleges címet – akár Weöres több kötetének – Várkonyi adta). 2. Tíz dal *A holdbeli csónakos* című bábjátékból, Weöres első színpadi művéből. A költő valamint az ugyancsak Pécsett élő Takács Jenő zeneszerző és Martyn Ferenc festőművész már a negyvenes évek elején együtt tervezte a mű előadását, de a pécsi bemutatóra csak 1979-ben került sor; a harminc évvel későbbi előadás érdekességét az adta, hogy Weöres szövegét-meséjét most valóban Takács Jenő zenéjével és Martyn Ferenc díszletei közt mutatta be a színház, sőt a premieren a három művész személyesen is megjelent. 3. A *Holdaskönyv*-et, Weöresnek ezt a Pásztor Bélával közösen írt művét 1947-ben, a szerzőtárs halála után közölte a folyóirat. Pásztor Béla 1943-ban munkaszolgálatosként, Ukrajnában tűnt el. A műhöz fűzött jegyzetében Weöres a *Holdaskönyv* keletkezéséről és Pásztor Béláról a következőket írta: „Képzelete, akárcsak az enyém, folyton kikívánkozott a szűkös emberi sorsból: ez kapcsolt össze bennünket. 1940-ben, mikor Pesten éltem, gyakran eljött hozzám: ilyenkor valósággal fürödtünk a legszeszélyesebb és legfelelőtlenebb vers-fabrikálásban." Azonos ritmusú, négy soros, páros rímű, kétütemű hetes strófákat rögtönöznek. A közösen írt versszakokat kis ciklusokba, öt-öt strófából álló „énekekre" osztották. „Talán nem is versek ezek, csak két összetalálkozott fantázia hancúrozása" – mondta Weöres a *Holdaskönyv* hét énekéről.

A huszonhárom eredeti vers Weöres első költői korszakából való alkotás: sok közötte az egyszerű dalforma, az etüd, de néhány jellemző és jelentős Weöres-verset is a Sorsunk adott közre először, például az unokatestvéréhez, Blaskovich Hannához írt *Hannának* vagy *A reménytelenség könyve* címűt. A lap 1947. évi 1., úgynevezett székesfehérvári számában az ekkor Fehérváron élő költőnek egyszerre öt verse jelent meg. A Sorsunk 1948. évi 1. száma közölte Weöres két szép, Rómában írt versét (a költemény alatt zárójelben utal erre), a *Marsyas és Apollon*-t valamint a *Liturgiá*-t. A közlés érdekessége, hogy a folyóirat ugyane számában lát napvilágot Károlyi Amy (Weöres Mária) ugyancsak római keltezésű *Kámea* című verse és a harmadik római társ, Csorba Győző *Vers Rómából* című költeménye.

Weöresnek a Sorsunk-ban közölt versei és versfordításai (August von Platen-Hellermünde és Justinus Kerner egy-egy verse) később rendre-sorra bekerülnek köteteibe, bár nem mindig megírásuk sorrendjében. Köztudott, Weöres köteteit szigorúan megkomponált rendben építi föl, és csak a szerkezetbe illő verseket veszi be, s így számos korábban írt versét csak később közli kötetben. (Például az 1936-ra keltezett, a Sorsunk-ban 1944-ben közölt *Szívverés* csak az 1970-ben megjelent *Egybegyűjtött írások*-ban szerepel először.) Versei szövegén Weöres az újabb közlések alkalmával általában nem változtat, nem írja át, inkább elhagyja régebbi versét. Ha a Sorsunk-ban közölt darabok szövegét összevetjük az *Egybegyűjtött írások* anyagával, megfigyelhetjük, hogy a versek zömét változatlan formában ma is vállalja. Ugyanakkor néhány olyan apró változtatást is észreveszünk, amely az első pillanatban jelentéktelennek tetszik, mégis roppant jellemző, s a költő tudatos szövegcsiszoló munkáját tükrözi. Van, amikor megváltoztatja a vers címét: a kezdősorra cseréli *(Dal > Víz-torlasztó hegy-falak...)*, vagy elhagyja belőle a névelőt *(A fülemüle > Fülemüle)*, van, amikor a vers szövegéhez is hozzányúl: *A holdbeli csónakos* egyik dalában „Menj vissza, te barna fiú!" > „Térj vissza, te barna fiú!"; a Sorsunk legutolsó számában, az 1948. áprilisában közölt *Borús tenger*-ben két szót változtat meg: csillog > villog, csüng > csügg.

A Sorsunk-ban napvilágot láttak olyan Weöres-versek is, amelyeket későbbi köteteiben illetve az *Egybegyűjtött írások*-ban hiába keresünk. Ennek okát nem mindig sejtjük, hiszen értékes, szép versek is vannak köztük. Ilyen például az alábbi, népdal hangulatú vers, mely a Sorsunk-ban *A holdbeli csónakos*-ból közlésre választott darabok közt szerepelt, de az *Egybegyűjtött írások*-ban nem találjuk.

PARASZTDAL

Csillag-szőrű bárány,
fényes fehér bárány,
jöjj az én kapumba,
sétálj udvaromba.

Ha cipómból ennél,
mindig megölelnél,
ha kutamból innál,
mindig megcsókolnál.

Nem eszel, nem iszol,
ágas felhőn alszol,
az égi lányok közt
égi lángnak látszol.

A Sorsunk-ban közölt huszonhárom vers közül mintegy hat-nyolc azoknak a száma, amelyeknek szövegét az *Egybegyűjtött írások*-ban nem leltük meg, vagy más, előttünk földerítetlen cím alatt közölte később a költő. *(Gyönge testben, Nyár, Falusi este, Vázlat, Vörösmarty árnya, Mouvement, Négysoros, Liturgia.)*

Weöres cikkeiből, tanulmányaiból, kritikáiból, előszavaiból, vagyis közlésre szánt prózai, esszéisztikus írásaiból egy vékony kötet sem kerülne ki. Ebből a képzeletbeli gyűjteményből három írás a Sorsunk-ban látott napvilágot. Az egyik a *Százados úr sejehaj* . . . című, ötszáz katonadalt tartalmazó jelentéktelen antológiáról írt rövid recenzió, a másik két írás azonban figyelmet érdemel: Weöres irodalmi nézeteire következtethetünk belőlük.

A Szabó Lőrinc *Örök barátaink* című gyűjteményéről írt kritika a költő műfordító elveire vet fényt. „Szabó Lőrinc, a műfordító sokkal előbb vált éretté, késszé, mint Szabó Lőrinc, a költő" – írja Weöres, majd így folytatja: „Lehet, hogy Szabó Lőrinc a nemzedéke legkülönb költőjének fog bizonyulni bonyolult és mégis magától-értetődő problémáival, – és kétségtelen, hogy mint műfordító, egyenrangú Arany Jánossal és Babits Mihállyal, bár még nem nyúlt akkora feladatokhoz, mint a teljes Aristophanes vagy a Divina Commedia." Szabó Lőrinc műfordító munkáját ezekkel a szavakkal dicséri: „szép és lendületes", „friss és eleven". Weöres műfordítói igényére is jellemző, hogy mit emel ki, mit tart fontosnak Szabó Lőrinc munkájában. Az egyik a szöveghűség: a fordítás „méltó az eredetijéhez". A másik hűség az anyanyelvhez, a magyar nyelv alkatához: a fordító „minden szerzőnél, minden stílusnál megleli a magyar nyelv körülményei közé való beleágyazás módját".

Amikor Aldous Huxley *Time must have a stop* című regénye Vas István fordításában magyar nyelven *És megáll az idő* címmel megjelenik, a műről a Sorsunk 1947. évi 5. számában Weöres ír kritikát. Az ismertetés Weöres nagy olvasottságát, széles körű világirodalmi műveltségét és sajátos, egyéni ízlését egyaránt tükrözi. Huxley helyét a huszadik századi angol regényírók élvonalában – Joyce, Lawrence, Powys, Woolf mellett – jelöli ki: „Huxley a legkevésbé avantgarde-ista . . . egyszerre válik olvasmányosan népszerűvé és mégis teljes értékűvé". Az író alkatának ötvözetét, sajátos természetét keresi: Huxley kezdetben az emberi lélek „kedves, könnyed varázslójának" mutatkozott, később az „erkölcsi tendencia" nőtt meg műveiben – mondja Weöres. Erkölcstanító hajlama Dosztojevszkijjel, T. S. Eliot-tal, Sartre-ral, Kierkegaard-ral rokonítja; a regény szereplőiről, az író ábrázolásmódjáról szólva pedig megállapítja, hogy Huxley hőseit ugyanúgy jókra és gonoszokra lehet osztani, mint a nagy romantikus regényírók, Dickens és Hugo alakjait. Huxley „vérbeli karikaturista", mondja, „abba a jellegbe tartozik, mint Plautus vagy Molière". Weöres az ábrázolás nagy művészeit azokban az alkotókban látja, akik mentesek az emberek két csoportra osztásától. Az író csak akkor kerülheti el a leegyszerűsítést – mondja –, ha „egyenként bele tud helyezkedni mindegyik alakjának lelkületébe: mert belülről önmaga

számára, minden ember ‚jó'." Weöres igénye az elfogulatlan „világszem"-író, aki „mindenkit egyformán, egykedvűen lát, s mindenkit úgy szeret, ahogy az illető önmagát szereti: a lehető legjobban; nem ítél, csak megmutat, mint a napsugár." A példákat is megnevezi: ahogyan Homérosz, Shakespeare vagy Tolsztoj tette . . .

(A Sorsunk Weöresről) 1941 és 1948 között, vagyis amíg a Sorsunk létezett, Weöres Sándornak kilenc önálló munkája jelent meg. Ezek közül hétről – és még az 1938-as *A teremtés dicséreté*-ről – esett szó a folyóirat kritikai rovatában. (Kimaradt az 1943-as „elbeszélő költemény prózában", a *Bolond Istók*, valamint a *Testtelen nyáj* című prózaversciklus, mely 1947-ben igen kis példányban, a Művészbolt kiadásában látott napvilágot Budapesten.) Természetesen nem egyforma súllyal foglalkozott a lap Weöres köteteivel: van, amelyikről csak fölsorolásszerűen szólt, van, amelyikről igen alapos, elmélyült, elemző kritikát közölt.

A tanulmányok sorát Csorba Győző 1941-ben megjelent írása nyitja. Csorba valójában a Janus Pannonius Társaság Könyvtára 1931 és 1941 közt megjelent könyveit, füzeteit ismerteti, ezért Weöresnek a sorozatban publikált két munkájáról csak röviden beszél, de amit akár a költőről, akár a sorozatban megjelent műveiről mond, lapidárisan tömör és ma is érvényes: „Weöres a harmadik nemzedék egyik legtehetségesebb költője. Egészen egyéni és eredeti a hangja. Intellektuális beállítottságú, az érzésnek nem sok szerep jut költészetében, de minden hidegsége ellenére is megragad, és lenyűgöz művészi ereje. *A teremtés dicsérete* már harmadik kötete. Higgadtabb, egyenletesebb az első kettőnél, hiányoznak belőle a sokszor fölényeskedésnek tűnhető költői fintorok. Komolyan és igen éles szemmel néz, tárgyilagosan, pontos szabatossággal mondja el, amit lát, és a sok, látszólag hideg hang mégis áradó kórussá dagad: a teremtés dicséretévé." A másik műről, a különlenyomatként megjelent drámai költeményről, a *Theomachiá*-ról még rövidebben és némi tartózkodással ezt írja: „A görög mitológiából vette tárgyát a költő, az istenek küzdelme idejéből, s a halovány, elmosódott mesét bölcseleti tartalommal elmélyítve, csillogó művészi köntösbe öltöztette." Kár, hogy a folyóirat – talán a társszerkesztő iránti köteles szerénység miatt – éppen arról a Weöres-műről nem közölt hosszabb és részletesebb elemzést, amely első megjelenését a folyóiratnak köszönhette.

A teremtés dicsérete (1938) után új verseket tartalmazó gyűjteménye csak 1944-ben jelent meg Weöresnek, a *Medúza*. Ez volt az a kötet, amely fölkeltette Hamvas Béla érdeklődését a költő iránt, aki aztán a Diárium-ban publikálta nevezetes „fölfedező" kritikáját. A kötetről a Sorsunk 1944. évi 5. számában Takáts Gyula írt alapos, elemző méltatást. Az év elején, a Magyar Csillag 1944. évi január 15-i számában adta közre Halász Gábor az újabb magyar líra válságáról szóló, a Nyugat harmadik nemzedéke költészetével kapcsolatban kritikai fenntartásokat hangoztató tanulmányát. „Eszükbe se jut, hogy a költészet területén tágítsanak" – írta Halász. Erre válaszolt már a Sorsunk márciusi számában Várkonyi Nagy Béla, de Weöres nevét nem említette. Takáts Gyula viszont a *Medúza* méltatásakor egyenesen abból indul ki, hogy szembeszáll Halász Gábor megállapításával, és Weöres kötetét, mint a Halász Gábor megállapítását cáfoló bizonyítékot mutatja föl. A *Medúza* a sokoldalúság, a költői fejlődés, a továbbjutás, az „ezerszínű csillogás" ékes dokumentuma – mondja Takáts. „Aki elolvasta a nyolcívnyi verskötetet, szokatlan érzés vesz erőt rajta . . . Mintha bűvös térben és hideg fény között, szokatlan formájú és anyagú világ útvesztőin járna, melyben sehol sem leli az egészet összefogó harmóniát. Csak lassan jön rá, hogy ennek okát nem a költői alkatban, hanem abban a zsúfoltságban kell keresnie, amely úgy csillog és fonódik egymásra e kötetben, mint ékszeresládában a sokszínű gyöngy és megmunkált nemesfém a láncok és füzérek indái között és a formák változatos ragyogásában." Részletesen a kötet első tizennyolc versével foglalkozik, s ennek alapján jellemzi a költő alkatát: alakváltó képességét, értelmi ihletforrását és elvontságra hajló természetét. „Íme, egy költő a megrótt nemzedékből. – Vajon ‚az érzelmi és értelmi erőfeszítést, a kapaszkodást a titok felé', kiknél találjuk meg líránkban gyötrőbb lázzal és vakmerőbb kalandokkal?" – summázza véleményét a költőtárs-kritikus. Weöres ebben a kötetben adja közre először két hosszabb versciklusát, a *Dalok Na Conxy Pan-ból* és a *Rongyszőnyeg* több darabját. Ez ad alkalmat arra, hogy Takáts

külön és részletesen beszéljen Weöres mesterségbeli megoldásairól. Bár nem egy esetben hiányát érzi a vers „mély-áramának", az „erósznak", általában nagy elismeréssel szól a versek „mesterségbeli kiviteléről", a költő verstechnikai kísérleteiről.

A történelmi fordulat után rövid egymásutánban, mintegy fél év leforgása alatt Weöres négy könyvvel lépett a nyilvánosság elé. Kettő közülük *(Gyümölcskosár, A szerelem ábécéje)* jórészt válogatás korábbi versekből, kettő pedig kötetben még publikálatlan anyagot tartalmaz. A négy könyvről az újrainduló Sorsunk 1946. évi 1. (októberi) számában Csorba Győző ír kritikát. Sorraveszi mind a négy munkát, a válogatásokkal rövidebben, a tartalmilag új könyvekkel hosszabban foglalkozik. A *Gyümölcskosár* Weöres gyermekverseit gyűjti először csokorba. Csorba a legelsők között ismeri föl: „Weöres – alig hiszem, hogy tévedek – a legjobb magyar gyermekverseket írta idáig." Megállapítását azóta igazolta az idő és az irodalomkritika. A jelenség magyarázatát is jó helyen keresi: „A gyermeklélek ragyogó ismerete (nagyon mélyen magába nézett a költő) s pompás mesterségbeli tudás teremtette ezeket a verseket." Nincs ilyen jó véleménye a másik válogatásról, *A szerelem ábécéjé*-ről: „A szerelmi költészet Weöres lírájának kis hányada csupán – írja, s a vállalkozást az is gyengítette, hogy a kompozíció, az ábécés ciklus érdekében csak „egy kis nyomorítással" lehetett a verseket a gyűjteménybe illeszteni.

A tartalmilag új kötetekről szólva Csorba Győző is érzékeli a változást, a „fordulatot", ami Weöres költészetében a *Medúza* című kötettel, a negyvenes évek közepén elkezdődött. A két új kötet, *A teljesség felé* és az *Elysium* mintha egymás pandantja, folytatása, kiegészítője volna: „Az *Elysium* ugyanarról a töről sarjadt, melyről *A teljesség felé* – írja Csorba. – Egyik a másikat magyarázza és példázza." A prózai kötet: „Tanítások gyűjteménye. Tanításoké az igazságról, a szépségről, a jóságról, a szeretetről, a tudományról, az erkölcsről és még sok más mindenről." A szálak Laoce-ig, Kung-fu-ce-ig, a tibeti és a hindu bölcsek írásaiig, az upanisádok bölcseletéig nyúlnak vissza . . . A versek pedig egy – erre a tanításra épülő – újfajta, új minőségű költészet termékei, egy megváltozott verseszmény bizonyítékai. „A *Medúza* ormai gerinc-vonulattá nyúltak; ami ott egy-egy hang a kórusban, az itt alapzengés." Mi jellemzi ezt a lírát? Elfordulás az individuális költészettől, az egyéni élményektől, az esetlegességektől, és törekvés a közös emberi alapnak, „a személyiség alatti, kozmikus rétegeknek", „a létezés örök fundamentumának" a feltárására. Csorba elfogadja a költő öndefinícióját, amikor így nevezi Weöres költészetét: egzisztenciális líra. Látja azt is, hogy megértéséhez „a szokásos esztétikai mértékeket sutba kell dobni", a versek befogadása az olvasótól újfajta versszemléletet kíván. De ahogy az *Elysium* versei *A teljesség felé* tanításából nőnek ki, azonképpen a versek megértéséhez is a prózai kötet gondolati tartalmában talál fogódzót az olvasó.

Az akkor Pécsett élő, a francia költészetben járatos Bajcsa András két írásban foglalkozik Weöres költészetével a Sorsunk-ban. A lap 1947. évi 7–8. számában rövid kritikát közöl *A fogak tornácá*-ról. „Az az érzésünk, hogy ezeknek a verseknek a hangja és teljessége a legbátrabb vox humana, amely a magyar költészet mai regiszterén felhangzott" – írja. A költő „látomásos verseit" dicsérő írás valójában ujjgyakorlat, hogy a kritikus hamarosan – a folyóirat 10. számában – hosszabb tanulmányt adjon közre. A lap élén közölt, nyolc és fél nyomtatott lapot betöltő *Weöres Sándor* című írás valójában nem egylendületű tanulmány, pályarajz vagy portré, hanem egymástól csillaggal elválasztott részekből álló glosszák, gondolattöredékek sorozata, ahogy alcíme mondja: „A költő arcképéhez" fűzött jegyzetek sora. Bajcsa a költő közelében élt sokáig, jól ismerte Weöres líráját, melyet „a legjelentősebb magyar költői mű"-nek mond. Ismeri a költővel kapcsolatos szélsőséges kritikai véleményeket, s költészetének „delejes távolba-hatását" is. Terv nélkül papírra vetett széljegyzeteiben Weöres „igazi arcát", költészetének „jellemvonásait", valódi természetét keresi, és ezeket a tulajdonságokat tartja meghatározónak: vakmerőség; az ihlet őszintesége; eredetisége; mozgása van, vagyis változik; fogékony a mitikus erőkre; morális emelkedettség és transzcendens derű hatja át . . . Bírálja mind a visszhangtalanságot, mind a kritikai türelmetlenséget. Summázata: Weöres líráját „az azonos egzisztenciális

problémák" a kor egyetemes művészetébe kapcsolják, a korszerű (atonális) zenével és a modern (absztrakt) képzőművészettel fűzik egybe.

A Sorsunk 1942. évi 6. száma műmellékleten közli Martyn Ferenc festményét Weöres Sándorról: a költő kézfejével föltámasztja állát, és kissé adys arccal, nagy diószemekkel tekint le a festményről. Amikor a lap 1947-ben vezető munkatársairól, Weöresről, Csorbáról, Bárdosi Németh Jánosról hosszabb tanulmányokat kezd közölni, a Sorsunk a tanulmányok szomszédságában Martyn Ferenc portréit adja közre. Martyn telitalálat értékű, Weöresről készített tollrajzáról írja Bajcsa András: „Mikor képet rajzolt róla, a festő tolla ezernyi vonal között is biztonsággal követte az arc fény-árnyékból szőtt hajlásait, s a saját módján művészit és hasonlót hozott létre."

1948 a Sorsunk életében, Weöres pályáján és a magyar irodalom történetében egyaránt korszakhatár. Áprilisban megszűnik a folyóirat; 1948 szeptemberében még megjelenik Sőtér István *Négy nemzedék – élő magyar költők* című antológiája, melyben hosszú időre utoljára szerepel együtt az élő magyar költészet; és a Rómából hazatért költő számára – a Sorsunk berekesztése után – a többi publikációs lehetőség is bedugul. Ahogy 1941-ben, a folyóirat indulásakor, a lap életrehívásában ösztönző szerepet töltött be Weöres jelenléte, most éppúgy egyszerre hallgat el és szorul némaságra a Sorsunk és a költő.

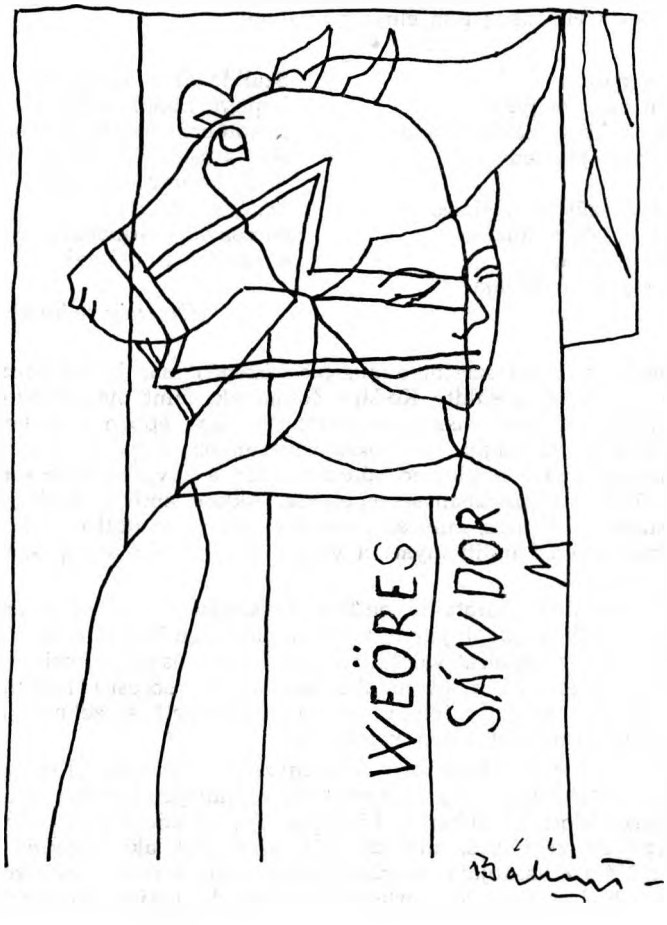

KENYERES ZOLTÁN

CSÖNGÉTŐL PÉCSIG

– Weöres Sándor pályakezdése –

IV.

3. *„A kő és az ember"*

A jóindulatú, baráti és Weöres tehetségét várakozással szemlélő kritikákon még meg sem száradt a nyomdafesték, amikor alig másfél évvel az első után már megjelent második kötete. Közben, hogy pályakezdése nyomatékosabb legyen, a *Hideg van* című kötetet jutalomban részesítette a Baumgarten-kuratórium. Mivel csakugyan szerencsés csillagzat alatt született – bár asztrológiailag éppen csillagtalan konstellációban látta meg a napvilágot –, az ezer pengős jutalom nem kenyérre kellett, hanem 1935 nyarán észak-európai utazásra fordíthatta. Ott szerzett élmények révén a *Nordkapp* és a *Norvég leányok* című két szép versével fizette vissza a magyar irodalomnak az ínségesebb társak elől akaratlan elnyert jutalmat.

Puha pára
borul rá a hegyekre,
hegyek közti zöldes-borzas
kacskaringós tengerre.
Esik eső,
száll a szürke sziklára,
száll a fehér faházra.
Csillog-villog
a leányok csuklyája.

Szálldogál a halszagú szél,
könnyű ködök szitálnak.
Kikötőben, szürke ködben
színes csuklyák vibrálnak.
A Balholm-i leányok,
leányok mind
párosával, hármasával
karonfogva sétálnak.

(Norvég leányok)

Levelezésének tanúsága szerint augusztus közepén már hazaérkezett, és amikor elkészült evvel a verssel, elküldte Kodály Zoltánnak, mint megzenésítésre alkalmas anyagot. De Kodálynak nem tetszett és félretette, vagy éppen nem volt kedve foglalkozni vele. Véleménye alighanem hozzájárult ahhoz, hogy Weöres is elbizonytalanodott és kihagyta ősszel megjelenő kötetéből, sőt, a következőben sem tette közzé, csak sokkal később, a *Medúzában* szerepeltette. Akkor, amikor Kodály már megírta rá ismert kórusdalát, s Weöres, mint az *Öregek* esetében, ezúttal is elfogadta a mester legtöbb szövegváltoztatási indítványát: a vers azóta is az ő ízlése szerint való formában jelenik meg.

Késő ősszel napvilágot látott második verseskönyve, *A kő és az ember.* A kötet a Nyugat ismert emblémájával jelent meg, a címlapon feltüntetve azt is, hogy a „Nyugat kiadása", de a folyóirat valójában csak rangot osztó eszmei segítséget adott, a kiadás megszervezése és a nyomdaköltség újra Weöresre hárult. A második kötet, akárcsak az első, mintegy félszáz verset tartalmazott, s ezeknek jó kétharmada egészen friss termés volt, 1935-ben keletkezett.

Amit Babits egy évvel korábban megjegyzett a Nyugat „Könyvről könyvre" rovatában, hogy „Weörestől még kiszámíthatatlan meglepetéseket várhatunk", úgy rémlett, nem igazolódott be ebben a füzetben. Az új kötet kevésbé volt kiszámíthatatlan, meglepő és szeszélyes, mint az első. Szegi Pál, aki a kettőt együtt ismertette 1936-ban a Válasz hasábjain, megállapította, hogy a *Hideg van* iróniája sokszor a végletekig elszabadult és a legszertelenebb bolondságokig csapongott, a játék és

merész kutatás izgalmával verve föl a világnézeti hazátlanság dermesztő csöndjét. *A kő és az ember* evvel szemben nyugodtabb hangot üt meg és kiegyensúlyozottabb lélekre vallott. Az első kötetben Weöres vállalkozó szellemű kalandornak bizonyult, aki nyugtalan szenvedélytől hajtva indult kalózútra, hogy csáklyáját kivesse egyiptomi himnuszoktól slágerritmusokig mindenre, amit telhetetlen étvágyának csillapítására birtokolni akart. *„Rímbe rántok tücsköt, bogarat"* – ígérte s ígéretét be is váltotta. A második kötetben – visszatérve Szegi Pál szavához – „a babonás sámán varázsigéi helyett egyre gyakrabban beszél a szelíd igazságok egyszerű közvetlenségével is. *(A célról.)* A nyugalom lelki biztonsága emeli legmagasabbra ezt a költőt. A játék túl színes, kattogó ritmusainál, darabos izgalmánál nemesebb az a zengő komolyság, mely a *Mocsári dal*-ból, a *Dunántúli képek* ciklusának verseiből árad."

A kötet címadó verse, *A kő és az ember* egy néger spirituálé szabad fordításából keletkezett. Érdekes, hogy a Weöres emlékezete szerint amerikai szöveg csaknem szó szerint megtalálható Fónagy Ivánnak a „primitív népek" költészetéből összeállított *Wawiri* című antológiájában: nyugat-afrikai dalként. Lehet, hogy valamelyikük filológiai tévedés csapdájába esett, de az sincs kizárva, hogy az amerikai ének a rabszolgák keserves vándorútját követve ősi, afrikai szöveget őriz. Weöres az eredeti verset átritmizálva, szerkezetileg átalakítva első jelentékeny vallásos költeményét írta meg benne.

Rejtőzködnöm nem lehet.
Rejtőzködnöm nem lehet.
Elmentem a kősziklához,
hogy elrejtsem képemet.
Szólt a szikla:
soha el nem rejtelek!
ó, szólt a szikla:
soha el nem rejtelek!
Rejtőzködnöm nem lehet.
Szólt a szikla: megindulok,
eltiporlak, tágulj tőlem,
megindulok, eltiporlak,
tágulj tőlem, szólt a szikla.
Rejtőzködnöm nem lehet.
Elmentem a kősziklához,
ráhullattam könnyemet.
Szólt a szikla:
én is égek, szenvedek!
ó, szólt a szikla:
én is égek, szenvedek!
Rejtőzködnöm nem lehet.
Szólt a szikla: én is mennybe
mennék, mint te, én is égek,
én is mennybe mennék, mint te,
én is égek, szólt a szikla.
Rejtőzködnöm nem lehet.

Talányos és nem is egészen pontosan megnevezhető a szikla szerepe ebben a versben. Ő volna a lélek esendőségével szembeállított szilárdság, melyről bebizonyosul, hogy mégsem szilárd? A lelketlen anyag, amire ha odafigyelünk, észrevesszük, hogy lelke van? A nem-emberi világminőség, amelyről kiderül, hogy mégis emberszerű? Az arcát elrejteni akaró elbeszélő és a kérést visszautasító szikla a szubjektum és objektum, ami végül egy és ugyanaz? A külső és a belső világ, ami egynemű? Nyilván mindezt egyszerre jelenti a drámai párbeszéd. A minden létező közös szenvedéséről és közös tisztaságvágyáról szól a dialógus, arról a kozmikus méretű és egészen általános felelősségről, ami minden vallás erkölcsi alapja és amit a versben meg nem nevezett isten kényszerít rá híveire, aki elől hasztalan a bújkálás. És ez a meg nem nevezett isten, mint minden vallásban, egyszersmind a világgal és az én-nel is azonos: a vers tehát azt is jelenti, hogy nem rejtőzhet el senki önmaga és a világ elől. Ez nem újkeletű bölcsesség, de a színreállítás drámai ereje, magasrendű esztétikája mégis e korszakának egyik legszebb versévé avatta ezt a dalt.

A „spiritual song"-ot mint a dzsessz-muzsika ősét ajánlotta egyik levelében debreceni költőtársának, Kiss Tamásnak a figyelmébe. A kötet másik híres dalában, a *Mocsári dal*-ban a klasszikus görög költészet formáihoz fordult és a szapphói vers mértékére komponálta a magányos bánat méla énekét.

Sás se suttog és a mocsár se böffen.
Vak, rekedt hőség ül a béka száján.
Horgász fűzfa vár az iszapba-hullott
méz-ízű Holdra.

A kötetben megjelent a bonyolult zenei formákkal való kísérletezés néhány egészen kiforrott és tökéletes darabja is. A legszebb és a legnépszerűbb ezek közül a *Valse triste.*

Hűvös és öreg az este.
Remeg a venyige teste.
Elhull a szüreti ének.
Kuckóba bújnak a vének.

Az ember szíve kivásik.
Egyik nyár, akár a másik.
Mindegy, hogy rég volt, vagy nem-rég.
Lyukas és fagyos az emlék.

Ködben a templom dombja,
villog a torony gombja,
gyors záporok sötéten
szaladnak át a réten.
Elhull a nyári ének,
elbújnak már a vének,
hűvös az árny, az este,
csörög a cserje teste.

A fákon piros láz van.
Lányok sírnak a házban.
Hol a szádról a festék?
kékre csípik az esték.
Mindegy, hogy rég, vagy nem-rég,
nem marad semmi emlék,
az ember szíve vásik,
egyik nyár, mint a másik.

Megcsörren a cserje kontya.
Kolompol az ősz kolompja.
A dér a kökényt megeste.
Hűvös és öreg az este.

Amikor a vers elkészült, Weöres ezt is megmutatta Kodálynak, de Kodály nem volt híve annak, hogy németes muzsika terjedjen az ifjúság körében, és már a címet olvasva rosszallóan kapta föl a fejét. Harminc évig nem is akadt senki, aki ezt a csupadallam verset megzenésítette volna, 1966-ban Tornyos György írt rá vegyeskari művet szólóval.

Valcer? Weöres így számolt be zenei kísérletéről: „A *Valse triste* tulajdonképpen zenei rondó formában van, aminek semmi kapcsolata a költészetbeli rondó formával. (Ugyanis van a költészetben is rondónak nevezett versforma, amit főleg a régi olaszok és franciák műveltek.) A *Valse triste* azonban nem így, hanem zenei értelemben rondó. Az „A" elem benne három, három, kettő tagolású ritmus. *Hűvös és öreg az este, remeg a venyige teste.* A „B" elem egy szótaggal rövidebb. *Ködben a templom dombja, villog a torony gombja.* Vagyis három, kettő, kettő metszés. Az „A" elemben megírt dolgok aztán mindig visszatérnek a három, kettő, kettőben némileg más szöveggel. Például ahol az „A"-ban az van: *az ember szíve kivásik, egyik nyár akár a másik* – ez a „B"-ben így jelenik meg: *az ember szíve vásik, egyik nyár mint a másik.*" (Czigány György: i. m.)

Bata Imre interpretációja: „Az elmúlás mély szomorúságát dallamos ritmus ellensúlyozza, a halálhangulatra, természethervadásra telt, kerek mondatok és mozgalmas, még színekben is bővelkedő impresszionista képsor visszhangzik, s ebben a kontrasztban a teljessége elmúlásnak és megújulásnak. A forma tökéletes megmunkálása fölemeli a verset önmaga fölé, az ismerős őszi hangulat felett ott lebeg az állandóság szelleme, mely az ismétlődést ígéri." (Bata Imre: *Weöres Sándor.* Irodalmi Szemle, 1972.)

A zenével kísérletező vers kapcsolódását a magyar költői hagyományhoz Vas István fedezte föl: „Éppen a *Levél a szabadságról* évében jelent meg a Nyugatban Weöres Sándor *Őszi melódiája* (ma már *Valse triste* címen ismert), benne ezzel a két sorral: *Mindegy, hogy rég volt, vagy nem-rég. / Lyukas és fagyos az emlék,* – ami nyilvánvalóan válasz volt Babits húsz évvel azelőtti művére: *S mi harcok anyja volt / nemrég, / ma csak egy lanyha holt / emlék.* Azt már kevesebben tudták, hogy a Babits ríme is folytatás volt: Arany rímét folytatta – de hát *A tetétleni halmon* sohasem tartozott a közismert Arany-versek közé, márpedig valószínűleg abban

csengett össze először ez a két szó, legalábbis költői érvénnyel: *Vagy mintha ember hányta volna nemrég . . . / Ki gondolná, hogy százados nagy emlék!* (. . .)

És az ilyen átvétel mindig dicsőség, annak is, aki átvesz, és annak is, akitől átvesznek, tekintet nélkül arra, melyikük maradt alul a felhasználás módjában, vagyis, hogy a régebbi rím ékköve az átvétel folytán veszít-e fényéből – mint az Aranyé –, vagy ellenkezőleg, az új fölhasználás éppen hogy fölvillantja a réginek a fényét – mint a Weöresé a Babitsét. Mert bármilyen varázslatos zenei és érzelmi hatást ér is el az ő „szomorú keringőjében" a *nem-rég-emlék*, ennek a bravúrnak a fényében méginkább kitűnik, hogy Babits háborúellenes verse összefüggésében *(Kép egy falusi csárdában)* ugyanennek a rímnek jelentése is van: lázító gúny és történelmi ítélet." (Vas István: *Mért vijjog a saskeselyű?* 1981.)

A versben csakugyan nem dolgozott politikai indulat, rondóformában kavargó pazar képei a tüstént cselekvésre indító társadalmi publicisztika felől megközelítve valóban üresek voltak. Ebben a tekintetben az egész kötet elvontabb és éteribben lebegő volt az elsőnél. Abban még leírta a munkanélküliséget, sőt a *Torzók* ciklusában közzétette a magyar költészet első Hitler-ellenes versét. *A kő és az ember* már csak a magány és elidegenedettség általános kifejezése révén felelt a kor valóságára: abból a távolságból, amire jól illett volna a „madártávlat" elnevezés. A kötet versei szemmelláthatóan arra törekedtek, hogy az érzékelhetőt és élményként átélhetőt elkössék, eloldozzák kiváltó helyéről és az általánosítás minél magasabb légrétegébe emeljék. Ennek a kibontakozó alkotómódnak legszebb verse az *Altwien ábránd* volt.

Ismeretesek a vers keletkezésének körülményei, Weöres beszámolt róla *A vers születése* című doktori értekezésében. Eszerint a képsorokat egy esti dombtetői séta indította el, a versben azonban szó sincs se estéről, se sétáról, se dombtetőről:

Gazdátlan kastély. Fele zárva áll.
A folyosó fejhangon kiabál.
A parkot őrzik még a vén falak,
az ágak össze-vissza donganak.

A merengő tekintetű, borongó hangulatú leírás a második szakasztól epikus fordulatot vesz:

Láttad-e, mondd a kis főherceget?
Azt mondják, nem halt meg, csak elveszett.
Színes virágok közt ugrált, dalolt
s anyja, a jó királyné tapsikolt.

A szálában még emléke meleg,
hol testes, csipkés nők lézengenek,
de arcukról a vakolat lehullt
s a helye fényes lett, vagy megfakult.

A felejtést az elmúlással és az emlékezést a létezéssel már a *Valse triste* is közös fonálra fűzte. A halálba belenyugodni nem képes mindennapi gondolkodás természetesen előtörő szolipszista vonása ez. Amiről tudunk, amire emlékszünk, az létezik, él, amit elfelejtünk, ami kihull a lukas és fagyos emlékezésen, az meghal, szertefoszlik. Az emlékezés védekező fegyver az elmúlás ellen. Talán a kis főherceg sem halt meg, emlékét őrzik a tárgyak s a fölidézett élet jelenetei enyhítik a riasztó látomást. De a vers az utolsó sorokban visszazökken az igazi valóságba, és amikor néhány szóval megváltozva visszatér a nyitó kép, a folyosó rejtelmes visszhangjából a halál félelmes arca rajzolódik ki:

Kastélya hervad. Fele zárva áll.
Fejhangon ugat benne a halál.

Az *Altwien ábránd* költészettanilag nem élményleíró vers, hanem élményközvetítő, evokatív költemény. Nem arra törekszik, hogy az eredeti élmény kiváltó körülményeit ábrázolja, hanem a fölkeltett hangulatot és gondolatmenetet, az élmény belső körét sugározza egy kitalált színtér és kitalált történet révén. A színtér és történet azonban külön is följegyzésre érdemes: a régi bécsi altwien porcelánok korába vezet el, abba a korba tekint vissza, amit Weöres évtizedekkel később egy regényszerű és regényterjedelmű versciklusban fog újra átélni: Lónyai Erzsébet élettörténetét írva, a *Psyché* lapjain.

4. *A nemzedék szárnyán*

Az az alkotómód, hogy a költő a lélek történéseit epikusan előadott szituációba helyezve fejezi ki, vagy megteremti az élmény lírába, dalba foglalt dramaturgiáját, ez az alkotómód megjelent már a Nyugat első nemzedékének költőinél is. Egyiküknél pedig éppen meghatározó, központi szerepet töltött be. Ez a költő Füst Milán volt. Füst Milán nemcsak sokat emlegetett szabadversével (ami nem is volt igazi szabadvers) járult hozzá ahhoz, hogy a magyar líra hangfelvevő tűje végérvényesen elmozdult az impresszionizmus lejárt lemezéről, hanem elsősorban éppen ennek a „szituáció-versnek" a kidolgozásával segítette elő a költészet modern fordulatát. Nemzedéktársai nem becsülték érdemének megfelelően, a második nemzedék költőire, mindenekelőtt Illyésre már észlelhető hatást tett –, igazi jelentőségét mégis a harmadik nemzedék, Radnóti, Vas, Weöres nemzedéke fedezte föl. *A kő és az ember* költője az *Altwien ábránd* szomszédságában közölte *Levél Füst Milánhoz* című versét.

> Engedd, hogy szóljak hozzád s bár ifjú volnék hadd tegezzelek,
> mint isteneket s ringyókat szokás: mert szólni könnyebb így nekem.
>
> Akár mély kútba, hulltam önmagamba és senkise húzhat ki onnan.
> Kis falun élek, disznóinknak a korpát magam keverem,
> bár nem vagyok szegény: apám három kocsist tart
> s előre üdvözöl akárki és ósdi tisztesség övez . . .
>
> És rád gondoltam akkor, Mesterem,
> mert olymód élek én, mint tompa kísérteteid.

Az *Altwien ábránd* Füst Milán versszerkesztési módjának legbelső tulajdonságaihoz közeledett, hangjában, dallamát, ritmusát tekintve lényegesen eltért tőle; ebben a versben éppen fordítva történt, a sorok zengése idézte a mestert, a naplószerű élménybeszámoló nem illett hozzá. Ez nem is volt jellemző Weöres versírói természetére – a Füst Milánhoz való vonzódás azonban törvényszerűen következett költői hajlamából, belső ösztönzéséből és kísérletezésének tervrajzából egyaránt.

„ (. . .) És hatása egyre élőbb, s mintha közönségét is most kezdené megtalálni, a fiatal olvasókban. Nem véletlen a hatása, és újabb népszerűsége sem az. Füst Milán konstruktív lázadó és ez a tény rokonunkká teszi. Tagadja ezt a világot és fölépít helyette egy másikat magának. Mi is ezt akarjuk *magunknak.*" – írta Radnóti Miklós éppen *A kő és az ember* esztendejében, 1935-ben. Soraiban a nemzedék hangja szólalt meg, az egyre határozottabban körvonalazódó és egyre jelentékenyebb szerepet betöltő nemzedéké, melyhez Weöres is tartozott, s melynek szárnyán, egy ideig legalábbis úgy hitte, kiemelkedhet a megfulladással fenyegető mély kútból, amibe hullott.

A nemzedék rajzásának első korszaka 1929 és 1934–37 között játszódott le és ez pontosan megegyezett Weöres első költői periódusával. Bónyi Adorján fölfedező cikke 1929 áprilisában jelent meg, 1929 májusában pedig elkészült a *Jóság* című

antológia, középpontjában Radnóti Miklóssal. Ebben Weöres nem szerepelt. Ez a még bátortalan hangú, és a versek többségét tekintve gyenge könyv észrevétlenül merült el a szellemi élet hullámaiban, és csak annyiban jelentős, hogy a nemzedék legelső – és irodalmunkban meglepően korai – önállósulási szándékát dokumentálja. A függetlenülési törekvés a következő években különféle sikerrel járó lapalapítási vállalkozásokban öltött testet *(Perspektíva, Névtelen Jegyző)* és közös antológiákban nyilatkozott meg.

1934-ben Kárpáti Aurél állított össze válogatást a nemzedék költőinek verseiből, amit *Új Magyar Líra* címmel a Vajda János Társaság adott ki. Egy évre rá megjelent Radnóti Miklós és Dénes Béla szerkesztésében és Fejtő Ferenc előszavával a *Korunk* című antológia, a kötetben Forgács Antal, Habán Mihály, Hajnal Anna, Jékely Zoltán, Kis Ferenc, Radnóti Miklós, Rónai Mihály András, Sértő Kálmán, Toldalagi Pál, Vas István, Weöres Sándor és Zelk Zoltán versei kaptak helyet. Ez volt az első jelentékeny kritikai visszhangot kiváltott nemzedéki fölvonulás. Közben pedig az olvasók kezébe kerültek az első önálló verseskönyvek is, úgyhogy mire 1937-ben egy oktatásügyi könyvsorozat keretében Makkai László kiadta az *Új Magyar Költők* II. című versgyűjteményt(melyben többek között már Devecseri Gábor, Képes Géza, Kiss Tamás, Rónay György és Takáts Gyula, valamint Erdélyből Dsida Jenő, Szabédi László és Szemlér Ferenc versei is szerepeltek), akkor a nemzedék jelenléte már köztudomású és elismert tény volt az irodalmi életben. Gál István 1934-ben elindította kulturális-tudományos lapját, az Apollót, amely igyekezett hidat verni a népi és urbánus tábor között, 1937–38-ban megjelent Hajnal Anna és Trencsényi Waldapfel Imre szerkesztésében az Argonauták című szépirodalmi folyóirat, és lényegében a harmadik nemzedékre alapítva alakult át 1936–38 körül az Egyetemi Nyomda Diárium című folyóirata Kenyeres Imre irányítása révén.

A magányosságát és elzártságát panaszoló, önmaga kútjába hullott költő, aki malacetetés közben és egyetemi tanulmányok mellett egyiptomi himnuszok, indiai gnómák, „szomorú keringők" és néger spirituálék mintájára írt verseket, osztozott a nemzedék sorsában. Kénytelen-kelletlen osztozott, mint ahogy mindnyájan vonakodva fogadták el az elsőnek Babits tollával kiállított nemzedéki bizonyítványt, s az idősebb írók és kritikusok kényelmes egységesítő jelzőit. Halász Gábor rájuk sütötte, hogy „csapatban járnak", pedig Vas István emlékezése szerint még önálló törzsasztaluk sem volt a budapesti kávéházakban, hanem csak odacsapódtak az idősebbek társaságához, ami az önállótlanság és szervezetlenség tökéletes jele volt. Egyéniségekké és nem generációvá szerettek volna fejlődni. De ha már rájuk nyomták a nyáj bélyegét, húzzanak hasznot az együvé tartozásból – ez volt Weöres véleménye. Elvont verseihez kiváló gyakorlati érzék és magasfokú üzleti hajlam társult: gyakorlatiassága és menedzser hajlama szólalt meg, amikor a nemzedék összefogását szorgalmazta.

„Nem gondolod: meg kellene már egyszer a nemzedék lapját alapítani?" – kérdezte egy levelében Kiss Tamástól 1935-ben. Amikor néhány hónappal később Kiss Tamás épkézláb tervvel állt elő, így válaszolt: „Nagyon örülök a »Számadás« folyóirat-tervednek, különösen, ha nem fog terv maradni, vagy bedögleni a második vagy harmadik szám után. Hanem a »Számadás« nagyon rossz cím! nincs jobb? Azt hiszem, nem volna intencióid ellenére, ha szeretném ezt a leendő újságot a nemzedékünk törzs-orgánumává fejleszteni: ideje volna, hogy végre egy országos generációs lapunk legyen; ha vidéken jelenik meg: annál jobb. (...)" Néhány nappal később Jékely Zoltán, Weöres biztatására, így írt az ügyben: „Tegnap kaptam Weörestől levelet, melyben részletesen ismerteti laptervedet s azt ajánlja – bizonyára Neked is ajánlotta már, hogy dolgozzunk közösen. Makkai László volna a negyedik, remélem, te is örülsz csatlakozási tervének, annál is inkább, mert az erdélyi »Hitel« szerkesztése komoly megbecsülést szerzett az itteni fiatalok közt is nevének. Bár anyagilag azt hiszem teljesen reménytelen a helyzetünk, a lap elindításának moment psychologique--ja mégis elérkezett: (...) ha nem csinálunk valamit, elkezdhetjük a gyönyörű hallgatást, melyhez azonban még túl fiatalok va-

gyunk." A „Számadás" – evvel a címmel – a következő év januárjában meg is jelent, de csak egy számot ért meg s programszerűen az is a „huszas nemzedéket" jelölte meg támogatottjaként.

A szervezési kísérletek 1936-ban mégis eredménnyel végződtek. Ebben az esztendőben alakult meg a Tóth Árpád Társaság, mint a nemzedék íróinak, művészeinek köre. Történetét részletesen elbeszéli Vas István a *Mért vijjog a saskeselyű?*-ben. A társaság lelke Hajnal Anna és Trencsényi Waldapfel Imre volt, első üléseiket pedig Weöres Sándor festő barátjának, Illés Árpádnak az Izabella utcai műteremlakásán tartották. Legtöbbször itt szokott megszállni Weöres is, ha ügyei Pestre vetették. A kör megszerveződésében így alighanem neki is része lehetett, mert Vas István emlékezése szerint is ő ismertette össze az írókat Illés Árpáddal. Még a Társaság alakulásának, körvonalazódásának első idejéből származnak a következő sorok:

„(...) Ami az irodalmi társaságot illeti: a névsor annyira vegyes, hogy politikai jellegtől semmiesetre se kell tartanod. Hogy aztán Neked mennyiben kellemes és mennyiben nem, hogy havonta kétszer ekkora összejövetel legyen a lakásodon, ez már énrám nem tartozik. Annyi bizonyos, hogy az Általad fölsorolt névsor színejava a mai művészetnek. (...) A társaság tervéből lehet nagyon sok és lehet nagyon kevés; minden a továbbiaktól függ. Ha van kedved hozzá, esetleg vesd föl, hogy nem lehetne-e Kosztolányi-Társaság ebből a gyülekezetből; Kosztolányi, ez a most meghalt nagy költőnk olyan valaki, akitől bajosan lehetne rosszat és károsat tanulni; az az érzésem, ki fog sülni, hogy igen-nagy ember volt. A magyar nyelvnek olyan páratlan művésze, mint Mikes Kelemen vagy Arany János; érdemes volna, hogy egy társaság ápolja az emlékét és őt tekintse útjelzőnek. (...)"

(Weöres Sándor levele Illés Árpádhoz, 1936. nov. 14.)

A társaság Tóth Árpád nevét vette föl, amiben sokféle megfontolás játszhatott közre, többek között tapintatos figyelem Babits érzékenységére. Tóth Árpád neve semlegesebbnek hangzott, és kevésbé elkötelezetten csengett az irodalmi életben. A kibontakozó nemzedék pedig – kevés kivételtől eltekintve – ügyelt az óvatosság szabályaira. A nagy irodalomszervező első és a társadalommozgósító második nemzedék árnyékában kis bölcs öregek módiára viselkedtek, és a komoruló időben szélcsendes partokon próbálták felvonni vitorláikat részegnek éppen nem nevezhető hajóikra.

Józanok voltak, sőt a józanság programját sugározták magasfokú technikai mesterfogásokról tanúskodó verseikkel és egész magatartásukkal. Az előttük járók azonban bámulni vagy éppen elpáholnivaló fenegyerekek érkezését várták a magyar irodalomba, és nem tudtak mit kezdeni a koravén okosok rajával. Babits 1934-ben az *Új Magyar Líra* című antológiából azt a következtetést vonta le, hogy az új nemzedék nem elég új és nem elég friss, túlságosan jólnevelten halad az elődök nyomában és önműködően továbbtenyésztő költészetet művel, minden friss megtermékenyülés nélkül. Ez volt a kritikai alaphang és a többiek évekig ismételték egyéni változatokkal.

Németh Andor összeráncolt szemöldökkel figyelte formai felkészültségük túlsúlyát és gyanúsnak találta játékos hangjukat, mellyel „csillogó varázzsá szépítik valójában sötét élményeiket", Kassák hiányolta, hogy romboló kedvük nem szárnyal elég magasra, és nincs bennük elég kezdeményező akarat; Kelemen János a Gondolat hasábjain kereken kimondta, hogy „óvatosak – megelégszenek a lélek apró, felületes szenzációival, s olykor, egy-egy feladatversben róják le világnézeti ‚kötelmeiket'; Halász Gábor szerint az előttük járó nemzedék versein a szociális érzés felzaklatott érzése sugárzott át, ők pedig csak befelé figyelnek, s nem-lázadó költészetüket a fuvolaszó jellemzi, nem a trombitahang; Szerb Antal szomorú iróniával kérdezte, hol a dac, a jelszó, a révület, a mánia a verseikben, ami őket, idősebbeket hevítette.

Weöres akkor még nem szokott hozzá a bírálatokhoz, és egyáltalán nem a

buddhista boncok nyugalmával fogadta a kritikákat. Már Babits első szavaira élesen kifakadt:

„Ami Babitsnak a nemzedékünkről szóló kritikáját illeti: kifogásképpen említi, hogy nem fordulunk külföldi mintákhoz, hogy az ő nyomdokaikon haladunk, hogy nem vagyunk elég rossz-gyerekek, mint ők voltak annakidején; hogy nem úgy csináljuk, ahogy ők csinálták. Az ő idejükben a ‚hagyományőrző' volt a dicsérő jelző, ma a ‚merész'. Az ő idejükben a szelíd fiú volt a papa kedvence, ma a rakoncátlan kölyök a kedvenc. Előállt az a paradox helyzet, hogy ma forradalmi cselekedet nem forradalmárnak lenni. Maga Babits írta egy versében: ‚Írd tenyeredre: sohasem lehet, mi egyszer volt már...' Ők megtörték az utat, hát ne kívánják, hogy mi is úttörők legyünk: tűrjék el, hogy új emeletet húzunk az ő palotájukra. Nekünk nem úttörő, de összefoglaló szerep jutott: az idő nem Klopstockoknak, de a Goethéknek kedvez, nem a Berzsenyiknek, de a Vörösmartyknak. Hogy aztán tudunk-e ilyen dantei és goethei összefogó-egyéniségeket kitermelni magunk közül? fene tudja. Egy már van közülük: Valéry."

(Weöres Sándor levele Vas Istvánhoz, 1934. október 2.)

A nagyszerű rabulisztikával előadott okfejtés fontos és komoly, már nem is csak esztétikai, hanem irodalomszociológiai elvek karikatúrába oltott változatát közvetítette. A harmadik nemzedék csakugyan elütött a korábbiaktól, de nem abban, amiben kritikusai külön útját föllelni vélték. A sokszor elismételt bíráló megjegyzésekre versben így felelt Weöres:

S hogy egyformák volnánk s egymásra-nézők?
Jékely, Vas, Dsida úgy illik össze,
mint sárgadinnye sóval és tubákkal.
„Politikátlan" korosztály vagyunk? ha
„szociális" versünk mind megpipázzák,
a plajbász csúcsa elkopik, fogadjunk.
Hibátlan forma-művészek vagyunk?
(„hibás, mivel hibátlan": furcsa szempont)

Álomvilágban élünk? – hiba volna? –
„Petróleumszag s kávésbögre – zsíros
papír és tört kenyér" (Zelk verse): bájos
vágyálom... ! Lám, ki fart vet a valónak,
nem poéta, de a kritikus.

(„Harmadik nemzedék")

Kritikusaink idegenkedése mégsem volt alaptalan. A fiatal nemzedék a sokféle hagyományőrzés és már feltűnően ragaszkodó továbbfolytatás mellett egy egészen alapvető kérdésben eltért a magyar hagyománytól. A költészet társadalmi szerepéről másképpen vélekedtek, mint elődeik. Nem a feladatáról, hanem a szerepéről. Mindnyájan hitték, hogy a költészetnek társadalmi hivatást kell betöltenie, nem zárkózhat a műhely falai közé és nem töltheti idejét pusztán laboratóriumi kísérletező munkájával. De nem hittek többé abban a romantika óta derengő szép káprázatban, hogy a költő lángoszlop a társadalom és a nemzet élén, és szava varázsütésre követ mozgat és vizet fakaszt. Nem hittek többé abban, amit Gyulai Pál úgy fogalmazott meg, hogy „az irodalom lőn a nemzetiség védangyala és szellemünk életnyilatkozásainak egyedüli központja". Hűvös fővel mérték föl az irodalom tudatátalakító és erkölcsformáló lehetőségét, és a valósághoz híven, a realitáshoz igazodva igyekeztek berendezkedni arra, hogy a művészi szó és általában a kultúra – mint később a társadalomtudomány nevezte – „szociáldinamikája" keserves, hosszú úton érvényesül. A magyar irodalomban új irányt, sőt korszakot nyitó józanságuk akkor, a harmin-

cas évek derekán persze nem tudományos belátásból származott, hanem inkább ösztönös visszahatás volt – mint Vas István írta – az előttük járó „két nemzedék szerepeivel, a primadonnáskodó kitárulkozással meg a közéleti hevülettel szemben is".

Szó sincs róla, hogy méltatlanul lebecsülték volna a két nagy generáció költői és társadalmi eredményeit, a romantikától örökölt túlzásokat azonban nem akarták folytatni. A magyar hagyományban régen jelenlévő, de addig előtérbe nem került írói magatartást követtek. Törekvésük családfáját visszavezethették Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Illyés és mindenek előtt József Attila jónéhány határozottan ebbe az irányba mutató versére. Közvetlen elődjüket pedig azért Füst Milánban találták meg, mert a már említett „szituáció-vers" élményt objektiváló és transzponáló formája éppen a tőlük idegen költői magatartások érvényesülését fékezte és csökkentette.

Ha Weöres helyét keressük ebben a harmincas évek közepétől egyre erősebben láthatóvá váló folyamatban, akkor paradoxonnal azt lehet mondani, hogy ő volt a józanság szélsőségese. Az előtörő irányt ő képviselte legszembeötlőbb és legprovokálóbb módon. Radnóti és Vas társadalmi indulata a második nemzedék közelében maradt, Jékely olyan nagy versében, mint *A marosszentimrei templomban* (1936) a nemzeti kisebbségi elkötelezettség legmegrendítőbb tanúvallomását írta meg. Weöres ezzel szemben hittel vállalta a nem-politizálás politikailag is sokkoló hatását. Irodalomszemlélete, ízlése már kezdettől eltért az uralkodó nemzeti klasszicizmustól. Várkonyi Nándor jegyzi föl, hogy már pécsi évei alatt eltökélten újrafogalmazta irodalomtörténetünk egy-egy korszakát és jelenségcsoportját. A népi-nemzeti irodalom átmenetét a modern irodalomba például a következőképpen írta le Várkonyinak:

„Különös kor. Kb. 20 költő egyforma kaliberűnek látszott. S most a zöme elsüllyed, s néhány tiszta fénnyel kiemelkedik. – Vargha Gyulának, míg egész oeuvreje közepes, ebből kb. 20 vers páratlanul szép *(Sebők, a lantos, A halál hídjánál* stb.). (...) Végre észrevenni, hogy Endrődy, Várady, Szabolcska stb. rossz költők; velük együtt azonban néhány kiváló, kik akkor ezek sorába tartozni látszottak. Zempléni, Nógrádi Pap Gyula. – Meg kéne végre csinálni [sic!], hogy arról a nemzedékről nem lehet egy kalap alatt beszélni. Hanem rámutatni, hogy Endrődy, Szabolcska elsüllyedő középszerűségek, míg Vargha, Zempléni érték. Szétválasztani szűrővel, rostával, amit az a nemzedék nyújtott."

Babitsról a következőképpen fejtette ki véleményét: „(...) ő a *Nyugtalanság völgyé*-ig őszinte. Addig, ameddig az „én őszinte vagyok" hiányzik. – Senkit annyira fordítva nem látnak ma, mint Babitsot. Míg azt adta, ami belőle jött, modorosnak mondták. Mihelyt pózolni kezdett: „Íme a prófétánk." – Emberi alapja a korai dolgainak van, a kevéssé személyes dolgai őszinték. Fúró-faragó, elzárkózó lelki alkat. Aztán hangoztatták körötte, hogy a költő önmagát adja, a közért szóljon stb. – érzik versein, ahogy óvatosan kezdett a kívántnak megfelelő helyzetbe illeszkedni. „Ellenállhatatlanul tör ki belőlem, hogy szenvedek az országért, a kultúráért", ezt kívánták, s adta." (Várkonyi Nándor: *Pergő évek*, 1976.)

Az ötletszerű rögtönzésnek hangzó gondolatokat valójában nem a véletlen szeszélye kormányozta, hanem egy összefüggő és minden belső konzekvenciájában szilárd irodalomtörténeti rendszerhez tartoztak. Ez a rendszer, ez a következetesen kidolgozott külön irodalomtörténet eszmei hátvédként működött Weöres verseiben, de évtizedekig csak egynéhány felvillanó részlet mutatkozott meg belőle. Átgondoltságát, határozottságát bizonyítja, ahogy az 1970-es években a *Három veréb hat szemmel* című költői antológiájában visszatért és mindeddig legteljesebb alakot öltött.

LAKATOS ISTVÁN

Capriccio

W. S. mester hetvenedik születésnapjára

Uram, Ön mint a sás, a nád,
Uram, Ön mint a léghabáram,
átzizeg ezer éjszakát,
ültet bokrot, fát hét határban.

Lerakja sarjait, Uram,
folyókra, tócsákra, tavakra,
Szűz Mária és Don Juan
szülötte Ön, hét daimon apja.

Az első gnóm. Piros lepel,
kék öv testén az uniformis,
rétjén baziliszkusz hever,
kapujában két unikornis.

Légi lények ezentelül
etetnek rokmadár-fiókát,
szilf szilfiddel tovább vegyül –
szárnyalnak is Önnél az ódák!

Mellék üstöt és fő-hutát
Önnél hű szalamandra fűt föl,
nem kap a tűzben hőgutát,
onnét szolgálja Önt, ha büvöl.

Álmára hablány-undine
és hablegény társa vigyázik;
hydra- s ibisz-tenyészete
virul Csöngétől Indiáig.

Mert ért madárul, ért halul,
ereszén főnix tészkel Önnek:
általa halhatatlanul,
dalai tőle tündökölnek.

Zeng indulót, gregóriánt,
nem dicsfényért, se talmi tapsnak –
kiselejtezett glóriák
Önnél fölös számmal akadnak.

Psychét Pascalba pácol, önt
vén szentekbe életelixirt,
a janzenista lányok Önt
így erotománnak tekintik.

De ha nem unja verseit
és olvasóit általában,
hippogriffre száll rendszerint
s az Octopust levágja bátran.

Pelagiánus-gnosztikus-
manicheus-nesztoriánus
költeménye melodikus
így lesz – dühöng az Apparátus.

Önnek mi az! Birtokain
najád, szatír, szilén a park-őr,
zúghat zaj, lárma odakinn,
amit adhat, Ön adja par coeur.

Poetical Works, Omnia
Opera, Gesammelte Werke,
Oeuvres Complètes – brahman doktrina
Tao Te kinggel keveredve.

Tűzzem zászlóra most? netán
fessem nevét plakátra, falra?
Plakátról-falról Ön levál,
zászlón fönt percig sem maradna.

Tegye hát, ami jólesik:
a múlt kozmetikus-kezekben,
a csillagjós-szakma pedig
a jövőben tévedhetetlen.

Mi tévelygünk. Bűn bűnre bujt,
Kirkét csaljuk Pénelopéval,
búvunk szentélyt, járunk lebujt,
de szívünk szerelemben ég el –

Szent Iván hava, nyárelő,
ring hetven hold mandragorája,
hetven alraun áll elő,
hogy termését rakja kosárba.

Mandragora? Búzavetés?
Tornya fölött múzsák köröznek;
fel, Apolló Műszagetész,
hóditsa meg velük a földet.

KÁLNOKY LÁSZLÓ

A 70 éves Weöres Sándornak, baráti hódolattal

Sándor, bármire nézz is, lényege tiszta poézis.
Serlegem óborral van tele. Rád emelem.
Mit kezed ír, sose gyönge. Rím a dalod tüze, gyöngye.
Zengje ma Csönge fiát ünnepi csöngedelem.

RÁBA GYÖRGY

Zsákban hozott meleget

Weöres Sándornak

Vadmacska páva bárány Bennük ősét
tisztelte és ki nekik áldozott
emberen innen talált birtokot
világgá nőtt gyermeki vakmerőség

Mert álmában sem tekintene ő szét
az emberen túl hisz mind átkozott
ki tárnákba vetett zsarátnokot
istenek ellen lázadnak a dőrék

Szent küszöbön alvó emberfia
mi innen van az Óperencia
kavics megéled s próbál ezer élet

kalandot ha tenyeredbe veszed
A földiek dermedt képzeletének
bőszáju zsákban hoztál meleget

CZIGÁNY GYÖRGY

VERS, ZENE, WEÖRES SÁNDOR

Hét évszázad magyar költészetén végigtekintve íme a nyilvánvaló, bárki mást messze felülmúló „rekord": Weöres Sándor a leggyakrabban megzenésített költő! Írásai nyomán született opera, mesejáték, dal, kantáta, sanzon, népzenei ihletésű feldolgozás, dzsesszízű, vagy táncdalszerű muzsika egyaránt. Számuk százon felüli s egyre szaporodó. E tény szinte magától értetődőnek látszik, de amikor okát keressük, elég sokféle válasz ötlik fel.

Weöres verseiben uralkodóak a zenei elemek? Természetesen. Őt magát mélyen érinti a zene? Minden bizonnyal. Ritmikai játékai, zenei szerkezetei, atmoszférikus költői égtájai szinte étlapot nyújtanak a jó szövegre éhes zeneszerzőnek? De menynyire! S vonzó, mert költészetünk sziporkázóan sokszínű alakja, egyike minden idők legnagyobb tehetségeinek? Hát hogyne, ez is! E közvetlen forrásokon túl a másod-, harmadkézből kapott élmény felszította Weöres divatját is? Igen, igen – őt megzenésíteni, szinte kézenfekvő zeneszerzői ötletté vált. (Már-már kötelező anyaga a kezdőknek.)

Ha egyszer egy több napos fesztivál keretében eljátszanánk az összes zenét, mely Weöres-versekre épült, valószínűleg örömmel tapasztalnánk, hogy a szürke, néha dilettáns, s gyakran tisztességes középszerű darabok (s a képtelenül vegyes műfajok) hosszú sorából kiemelkedik néhány igazán – forrásához méltó – gyönyörű darab, néhány remekmű is!

Meg kell ismételnem másfél évtizedes párbeszédünk néhány motívumát. Vajon Weöres Sándor véleménye szerint mi vonzza verseiben a zeneszerzőket?

„Talán az, hogy gyakrabban használok kiélezett, erősebb ritmusokat, melodikusabb koncepciókat, mint a költők nagy része. Nagy sereg ritmusvázlatom van, főként Kodály-dallamokra készült szövegek. Nagyobb részük a Biciniákban, vagy más Kodály-kiadványokban is megtalálható."

Úgy gondolom, a vers a megfogant zene prédája, szebben szólva méhenbelüli étke, „kettős" szívdobogása . . . A vers átalakul a zene erőterében; s egy egészen más világban kel új életre. Maga az eredeti költemény persze a legzseniálisabb zene tükrében csillogva is tovább éli független, zenétlen sorsát. (Schubert Der Erlkönig dala nem pótolja, nem gazdagítja, nem szegényíti Goethe versét: egyszerűen semmi köze hozzá. Két különböző dologról van már szó, egyik a dal, másik a vers. Megkockáztatom: csak névrokonok. Hisz a kapcsolódások egymásnak tökéletesen ellentmondó lehetőségei elvben végtelenek.)

Nem egészen igazságtalan csipkelődés, ha megjegyzem: régen a nagy mesterek „vacak" szövegekből teremtettek zenei remekműveket. (Molnár Antal szerint a költőietlen, vázlatos szöveg szinte a jó libretto alapvető jellemzője: a zenére hagyván az érzelmek, árnyalt indulatok, szimbólumok, drámai cselekmények megteremtését.) Ma remek versekhez nyúl a zeneszerző, tiszteletre méltó igényessége azonban néha csak a választásban manifesztálódik, s a zenei végtermék . . .?!

Mindenesetre a százszor megzenésített Weöres Sándor felfedezője Kodály Zoltán volt, s a Weöres-megzenésítések útjának elején rögtön egy feledhetetlen remekmű áll: az Öregek!

(„Hetven nehéz év a békó karjukon" – írta az öregekről a kamasz költő vagy ötvenöt éve . . . Kívánjuk, hogy amilyen bensőségesen megélte a hetvenévesek világát akkor, most oly híven őrizze meg az egykori ifjú szív erejét – élvén egyszerre ifjú és öreg szívekben kortalan verseivel!)

Annak idején még Kodályt is megkérdezhettem híres vegyeskarának születéséről.

Így felelt: Weöres Sándort még nem ismertem, amikor egy újságban, gondolom a Pesti Hírlapban megjelent az Öregek, a költő diáksapkás arcképével. A vers mindjárt megkapott, mert ritkán hallani ilyen őszinte érzést, és főleg fiatalember szavában az öregek iránti szánalmat. Az Öregek egyúttal bizonyság arra, hogy nincs korhoz kötve a költészet, tizenöt éves korában is írhat valaki jó verset...

Az *Öregek* méltó párja – kórusok ajkán él szerte a világon – Weöres Sándor *Norvég leányok* című költeménye.

Huszonnégy éves koromban – mondta a költő – Norvégiában jártam, és ott írtam ezt a kis tájverset. Majd elküldtem Kodály mesternek, akinek azonban akkor nem tetszett ez a vers. Volt benne néhány zavaró elem. Később, talán évek múlva megtalálta a fiókjában, és akkor néhány sort kidobott belőle, a maradékot pedig gyönyörűen megzenésítette. A vers azóta is abban a javított formájában szerepel nyomtatásban, ahogy Kodály véglegesítette...

Weöres mindig egyszerűen, Kodályhoz hasonló biztonsággal, józansággal beszélt a művészet „bonyolult" dolgairól. Elég prózaian jellemezte vers és zene kapcsolatát. „Nem hiszem, hogy a zeneszerzők számára a költészet inspiráló lenne, inkább anyag, amit fel tudnak használni. Mint egy épület gerendázatát, vagy vastraverzeit, a zene így használja fel a verseket. Mint a kőműves az épületnek a vázát. Ihletet a zeneszerző máshonnan nyer, mint ahogy többnyire a költő sem a zenéből, sokkal inkább az élményeiből; a lelkén keresztül úszó idegen, szinte meghatározhatatlan anyag az, amiből formál. Nem hiszem, hogy különösebb jelentősége lenne annak az ihletésnek, amit egyik művészet a másikra tesz. De hát persze ez is előfordul."

Illyés mondja: a csodálatosan *zenei* verseket író Babits még a Himnusz eléneklésére is képtelen volt... Hogy egy költő ennyire „botfülű" legyen?! Én ugyan Weöres Sándort se hallottam soha énekelni, de a régi és kortárs zene (képzőművészet, csillagászat, matematika, emberi sorsok, tragédiák s egy kismacska viselkedése) jobban érdekelte mindig, mint a költészet maga. A „falaknak ajánlott" verseket eszköznek tekintette: általuk szólal meg minden létező, látható és láthatatlan. Még egy kis kitérő: a Látóhatár 1964 februári számában jelent meg rövid nyilatkozata. Megfejtés a „Rejtelem"-re. Ebben írja: Nem magamnak, hanem másoknak írok. Ezért szuggesztivitásra törekszem. Nem fontos, értik-e, de az idegek borzongjanak, mint kifeszített húr a szélben.

Ez zeneszerzői attitűd, ez a muzsika vallomása! És nyilvánvaló már, Weöres tudatosan vállalta, hogy sereg írásában zeneszerző módján legyen költő – s ez megkülönbözteti (a zenei elemeket természetesen nem nélkülöző) minden más költészettől. Nem a vers-zenéről van csak szó nála, ami oly nyilvánvaló eleme minden versnek, még a prózának is. (Kell-e emlegetnünk a Szabolcsi Bence által elemzett Mikes Kelemen dallamokat? Vagy József Attilát, aki a Halotti beszéd, a Psalmus némely sora, vagy a „kiskacsa fürdik fekete tóba" ritmusa nyomán, oly tisztán csendíti meg a gagliardát: Mikor az utcán átment a kedves, / galambok ültek a verebekhez... /

Mondom, Weöresnél a zene nemcsak ritmikai modell, nemcsak szín, nemcsak ívelés, dallam, vagy dob-szaggatottság... Nem véletlen, s főképp nem „hangulati" cím nála a Bolero, a Pavane, a Valse triste, a Symphonie concertante, a Magyar népdal-variációk, a Cantilena, a Rock and roll, – s természetesen sorban a több tételes szimfóniák, eddig tizenkettő! Miközben Weöres E. E. Cummings „klasszicizmusát", Franz Mon, vagy Eugen Gomringer akusztikus játékait magyarázta, megjelentette négy tételét A szörnyeteg koporsója címen. (Andante, Variazioni, Scherzo, Finale.)

1963 végén még nem tudhattuk, hogy e műveket később Kilencedik szimfónia néven olvashatjuk majd kötetben. A költő magánügye, ha zenei verseiben „aleatóriát" is alkalmaz... Egy romantikus regényből kiírt minden tizedik szó: vibráló felület, melyen már kezdhet dolgozni... Hiszen tudja, a kisorsolt elemekből sorsteremtőként – a véletlen vállalásával – a tudatos költő gesztusát gyakorolja.

A zeneszerzői eszközökkel verset író Weöres korábban a zene melódiaanyagát igényelte, később a zenei struktúrát alkalmazta. A fuga, szonáta, rondo szerkezetet igyekezett szavakkal megvalósítani, verseit zenei formákra építeni. Bach strukturális elemeit vélte a legtisztább rajzúaknak, költészetben leginkább realizálhatóknak.

Tapasztaltam: milyen figyelemmel hallgatta Gesualdót, vagy a legfrissebb kortárs zenét, a legnehezebbet, a legelvontabbat is... „Hiszen az ész természete az ismeretlen kutatása..." Mégis: ő nem teoretikusan modern, csupán legjobb hajlamát követő. Picasso rokona, és Stravinskyé! Az élmény kihívására hitelesen felel verse, mely olykor klasszikusan konzervatív, olykor az érthetőségre látszólag fittyet hányva avantgarde... A zene valóságának mibenlétét fogalmazza meg akkor, amikor effajta verseiről szól... „Nem egy remekmű, csak kommentárral érthető, sőt olyan is van, amelynek prózában elmondható tartalma egyáltalán nincsen, látszólag értelmetlen és érthetetlen. Az ilyennek ereje a hangulatban, szerkezetben, dinamikában, hangzásban rejlik; tartalma, értelme, mondanivalója megfoghatatlan, mégis létező mint a muzsikáé: nem tudjuk pontosan, mit jelent, mégis felemel, átalakít."

Életművének különböző darabjaiból versoszlopokat, több tételes szimfóniákat szerkesztett a költő. Miért? Mert maga a szó annyit jelent egyszerűen: hangzás. Ezek a szimfóniák pedig akusztikus versek. Három-, négy-, olykor öttételes kompozíciók. Mint például – az egyik rádióbéli Házimuzsika keretében a költő által bemutatott – Tizenkettedik szimfónia is. Zenei motívumra, nagyon egyszerű motívumra épül: alma ring az ágon... Ennek variációi és permutációi után végül más szóanyagra porlik szét a vers – jegyezte meg a mű szuggesztíven-zenei elmondása előtt a költő.

Weöres – épp mélyen zenei eszközeinek finomságával – képes az ősköltészet erőiben felfrissülni, az ősit, a népdalt úgy olvasztani magába, hogy az nem a feldolgozás fokán, hanem áthangolva, az eredetit néha szinte feledve, idézetekre se gondolva – ahogy Bartók zenéjét táplálták a népzenék forrásai – az egyénivé sűrítettben jelenik meg. Képes rá, hogy szinte átismételje és újjászülje a világ irodalmának évezredeit, köztük például a magyar költészet elmúlt századait a parafrázisok, szelíd paródiák, álarcok és kápráztató átlényegülések változatos seregével. Neki is megvannak a maga „megkésett melódiái", hol Psychét teremt, hol Arany bőrébe bújik. Régi olasz formákat, latin sekvenciákat éltet világvárosi lírájában – s ezzel nemcsak a moderneknek, kortársává lesz (és tesz minket is!) – Petrarcának, vagy Celanói Tamásnak is! Ama Dies irae trocheusai, tercinái micsoda nyár-tételként, naphimnuszként fénylenek föl az évszakok szimfóniában! Ahogy Stravinsky Pergolesit megidézi, vagy Bach Brandenburgi versenyét, éppúgy Weöres a régi olaszokat, vagy barbár dalt, pápua temetési éneket – egy egész világmindenséget, kedve szerint. Játékosan? Igen, ha a játékot is szerkezeti elemként fogjuk fel, ha felismerjük: nála gyakran derűs fénye van a tragédiának is, játék és jókedv pedig szigorú ellentétpárként van jelen!

A zeneszerzőként is építkező-alkotó Weöres Sándor zeneisége a költészet nyeresége, s kétes kimenetelű csábítás a komponisták számára. A költői mű alapvető indulatait magáénak vállaló zeneszerző seregnyi szakmai-technikai probléma közepébe kerül. A vers-zene és az általa teremtendő zene evidens ritmikai ellentmondásai, a prozódia, melyet főiskolán évekig tanulnak az ifjú mesterek...

Míg spontán módon, az alkalmi népi, vagy könnyűzenei együttesek, gitárosok, elektromos trubadúrok, vagy minek nevezzem őket, igen változatos színvonalon, gyakran tehetségesen (hol szerencsés, hol képtelen prozódiával) szólaltatják meg Weöres ritmikus verseit! E működvelő buzgalom néha nemcsak tiszteletre méltó, hanem kifejezetten hatásos is, szinte tömegmozgalom értékű. Gyakran persze egyszerűen dilettáns.

Kodály után legjobb szerzőink sora nyúl (elfogadva a vázolt vonzó nehezségek kihívását) Weöres műveihez. Farkas Ferenc Rózsamadrigáljától kezdve, Ligeti-darabon, Ránki-operán át a mai fiatalokig hatalmas a termés. Egyik friss darab: Kantáta, – Petrovics Emilé. Az Élet és Irodalomban Pavane címen, kötetekben Bolero címmel jelent meg a vers, mely a Petrovics-mű szövege lett (Negyedik kantáta.) E búcsúzó vers bölcs és bánatos nyugalmához, harmóniájához a Pavane cím illik. Így éreztem egykor. Most mégis a Bolerót tartom igazán jó címnek. Különösen, ha Ravel monotóniájára, a makacs motívum-keringésre gondolok. Weöres Bolerója: szelíd. Tizenkét sorban mennyi változat! Mennyi visszatérés, ismétlés; nyitás és zárás azonos abroncsába fogva mennyi sarokba szorított s mégis kinyíló dallam – szinte hihetetlen! „Mind elmegyünk" – ez négyszer fordul körbe, de változatai (mind indulunk, és lép-

delünk, mind ballagunk) tovább szövik az egyhangú menetelés homályba borult képeit. Kétszer csendül meg: „a csillagok mögött", kétszer: „a pusztaságon át" illetve a „puszta körfalán", kétszer: „ahányan így együtt vagyunk", súlyos szóval terhelten a befejező sorban: „ahányan végre így együtt vagyunk." Kétszer mondatik: „olyik még visszanéz" – s hozzá a tehetetlenül, távolról csengő rímek; szinte véletlenül sodorja őket egymáshoz ez a szomorú és józan keringő, benne a mély magánhangzózene: ahogyan a harangok konganak . . . Még látni vágyunk (tán fényes fuvola-szólóként?) „egy bölcsőt talán, ajtó mellett, piros ernyő alatt, de késő már, gyerünk" – íme valamiképp a Bolero légköre. Milyen utat járt be vele a zeneszerző, mi volt a Negyedik kantáta fejlődés-története?

Mindenesetre munka: az élmény, az indulat rendezésének inspirált logikai és technikai tevékenysége. Cselekmény: a zene elszakad a verstől, elvágatik a köldökzsinór. A zene némely gesztusai lehetnek akár illusztratív jellegűek: a mű legtávolabbra épp az illusztrációtól esik. Zenét írni versből, nem „műfordítói" attitűd. A szöveg zenei alkotóelemmé lényegül. Gondolhatok az ifjú Szokolay Sándor oratóriumára, az Istar pokoljárására, vagy az Orbis pictus „képeire" – kórusokra, dalokra. Vagy a már említett különös-intim kantátára. Petrovics darabjának megejtő monotoniája, szűkjárású dallamai, a fafúvók, vonósok, a harang, a sápadt-szép női szólamok egyenrangú életet élnek s együtt „láttatják" a Ravel óta nélkülözött őszi színeket; itt a szürke szivárványai tompán sejlenek át a pontozott ritmusú, fájdalmas-jó menetelés makacs koppanásai fölött. Wagner óta nem hallottam a férfias fájdalom szenvedélyének ilyen fojtott-szemérmes dallam-mozdulatait! Egylélegzetű darab, s bizonyára a legszebb zenék egyike, amelyeket az utóbbi esztendők kortárs zenéje termett.

Zenetörténész dolga lesz, hogy elfogadva, vagy elutasítva egy költő (mégha egykor főhivatású zenész is volt!) versről, zenéről rögzített rögtönzését; megírja majd ama zeneművek történetét, amelyek létüket Weöres Sándornak köszönhetik. Mert e zenék legjobbjai szavak nélkül magyarázzák azt, amit Weöres verseiben nélkülük kevésbé értenénk; segítenek, hogy a vers, vagy a zene élménye a képzelet élő valóságában – mindig újjászületve ajándékozzon meg mimagunk veszendő létének örömével.

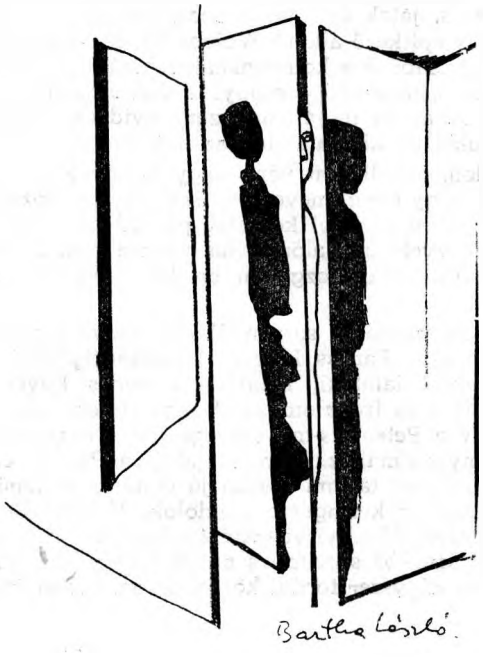

LATOR LÁSZLÓ

Ragyogjon hetven csillaga

Mert benne a forgó homály
megfényesül, formát talál,
mert legsötétebb éjjele
is bolygó lelkekkel tele,
mert benne egy égbolt delel
mozdulatlan jegyeivel,
mert benne százfelé hasad
s megáll a kerek pillanat,
mert benne az anyag tömör
teljességében tündököl,
mert benne az anyagtalan
mennydörgő-villámló folyam,
mert annyi formát meglakott,
kedvére váltott alakot,
mert benne a csend és a szó
egyforma tűzzel lángoló,
mert ha kimondja szavait,
minden hozzákezesedik,
mert szolga s király egymaga –
ragyogjon hetven csillaga!

RÁKOS SÁNDOR

Berda-liturgiák

Berda – Weöres Sándorhoz

Szerát-szavú, te, a jókedvű
Isten dalosa, angyal-öcsém!
Emelj föl szárnyas életeddel
a föld sarából, s énekeddel
meríts meg az emberfia
gyötrelmesen gyönyörűséges
nem-égi sorsában is!

SOMLYÓ GYÖRGY

Történetelőtti találkozás

Fülledt cihák az ágy tüstfellegében,
a padlón dalmahodó csikkhegyek,
hosszú hálóingben egy kisgyerek
nyit ajtót egy még kisebb helyiségben
még ifjabb társának, kit még levélben
nemrég Kedves Uram!*-nak címezett.*
S máris titkos ritusba kezdenek
együtt, Babits, Füst, Mallarmé nevében.
Még e külső bálványokat imádják,
siker, közöny, kudarc vésője nem
nagyolt belőlük még iromba bálványt.
Még nem ők voltak a *történelem.*
Ártatlanul élték a névtelen
sors mámorító prehistóriáját.

KERESZTURY DEZSŐ

Mikor anyánk ölében

Mikor anyánk ölében
kéj-lángon megfogantunk,
zűrös életre megérten,
gyötrődve világra dobattunk,
s, bár örökös életveszélyben,
egy időre megmaradtunk,
sejtettük: mindenképpen
a halál regnál rajtunk,
hatalma ellenében
sziklába ha véssük is arcunk,
csak mosolyog hűs fölénnyel:
tudja, hogy rosszra hajlunk,
növünk s ölünk serényen,
ölébe hogy visszahaljunk.

PÁKOLITZ ISTVÁN

Legendafolytatás

Csönge cickafarkos dombja:
Túrja kurtafarkú konda
Pásztoruk a verset ontja
Alexandrin- s disztichonba

Kiskondásnak nagy a gondja:
Hol van olyan frankó nyomda
Mely a könyvét azonnyomba
Egy disznóért ki s kinyomja

Megehedd: nem bolondgomba
Akadt nyomda nyomta nyomba
Megvan a könyv meg a sonka
Ereklyeként őrzött csontja

FODOR ANDRÁS

Még ki se nyílt a nap

„Azé az érdem
ki játszhatott . . ."
(József Attila)

Még ki se nyílt a nap,
kezed a homlokodra vonva,
eltakarod szemed.
Még el se múlt az éj,
Te égi csillaglábnyomok recéin
a hajnalt kergeted.

Fázón, aki nyomodba lép,
köpönyegét szűkebbre húzva még,
sohase fejti meg,
kolibrik izzó szárnyacskáin,
hogy függeszkedhet fönt a semmiben,
élő fejed?

Kinnal, örömmel egyidős,
Te felelőtlen felelős,
Téged kerget a lét karikája,
avagy Te játszol mindnyájunk helyett?

TAKÁTS GYULA

A HELYÉT KERESŐ NEMZEDÉK

Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához

I.

A LEVELEK ELÉ

A háború végével életjelt sürgetõ leveleimre 1945 április–május–júniusában egyre-másra érkeztek barátaimtól az életjelt adó sorok. Így Weöres Sándortól is megérkezett 1945. július 17-i dátummal Csöngéről a „fõ, hogy életben maradtunk, Ti is, mi is"-levél. Ezek az ország minden tájáról érkezõ, hol szomorúságot, hol örömet ébresztõ sorok most figyelmemet költõ, író és festõ barátaim eddig is szorgalmasan és gondosan gyûjtött leveleire irányították. Mint irodalom és tanúságtétel és bizonyítás egyre inkább érdekeltek. Létezésem gondjai és teendõi között e jórészben megmaradt levélgyûjteményem összeszedése és újra rendezése jelentette a föl-fölvillanó örömet a somogyi irodalomszervezés mellett.

Most, majd 50 év távlatából még inkább ezt kell mondanom, amikor költõ-nemzedékem, az úgynevezett Nyugat utáni harmadik nemzedék levelezését egy készülõ könyvemhez gépeltetem. Különösen a Weöres Sándor iratcsomónál kell ezt mondanom, hiszen náluk, Csöngén – ahogy nemrég is értesültem tõle –, a címére érkezett levelek teljesen megsemmisültek. Pedig nála, biztos vagyok benne, mert láttam is –, nemzedékünk levelezésének legértékesebb és legnagyobb gyûjteménye lehetett. Hiszen majdnem minden válaszlevelét bocsánatkéréssel kezdte. Azzal az indokolással, hogy naponta több levelet kap, és mert mindre válaszol – legjobb falusi szórakozás lévén a levélírás –, tehát ezért késnek a válaszai. És e pusztulásban így még ötvenszázalékos „szerencse" is lapul, mert ebben a háborús helyzetben, ha leveleink – ha csak Radnóti, Forgács Antal, Vas István, Jékely, Képes Géza, Kiss Tamás, Hajnal Anna, Jankovich, Toldalagi, Rónay György, Vándor Lajos, Kálnoky és Csorba Győzõ nevét említem nemzedékünkbõl – elpusztultak is, de azért e válaszokból, melyek itt is, ott is megmaradtak, mégiscsak egy félbevágott irodalmi tükör és életábrázolás csillan a mába és a jövõ felé és épp Weöres leveleibõl.

Így nézem és így adom közre ezt a Weöres-levelezést, amely Kaposváron maradt meg. És miért épp Pécsen, a Jelenkorban? Egyszerûen azért, mert életének ebben a szakaszában nemcsak szellemi szálainak jelentõs és színes szövevénye fûzte ide, ehhez a városhoz, de fizikai valósága is hosszú éveken át jórészt ide kötõdött. Mondhatom úgy is, a mi körünkhöz. És innen vezetett és ágazott tovább is. Monden soruk erről beszél.

Egyénisége, közvetlen egyszerûséggel rajzolódik ki ezekbõl a legtöbb esetben igazán nem az utókornak és irodalomtörténetnek szánt, szépen írt, és pontosan fogalmazott sorokból. Az egész pécsi utcahálózat rajza és ha hozzá még a kávéházak, kocsmák-kisvendéglõk hosszú sorát csak részben is közlöm (Corso, Pannónia, Royal, Nádor, Hungária, Virágcsokor, Vadember, Bableves, Faubli, Kéményseprõ, Fekete Farkas, Pacsirta, Flórián, Tettye, Kakuk etc. etc.), akkor a barátok és társak itt-ott elõbukkanó nevein túl, azt hiszem, nemcsak a levélíró költõ, de bizony a kis egyetemi város egész 1934–1944 közötti szellemi légköre és topográfiája, és társadalmi élete is kirajzolódik.

Ahogy most egymás után olvasom ezeket a leveleket és az évszámaikat is nézem, e sorok között állandó visszatérõ érzés és levéltéma volt köztünk a helykeresés nyugtalan és nyugtalanító hangulata és közérzete. Ám ugyanakkor ez mintha összefogó

célt is adott volna ennek az oly roszul értelmezett és még máig sem megilletõ helyére tett nemzedéknek. Ez a hely, pálya és megélhetés és egymás keresés egyszerre jelentette közöttünk a barátságot, az önzetlen segitõkészséget is. Ahogy Jékely, Vas István vagy Weöres hozzám, vagy rajtam át továbbitott hangját figyelem, vagy Radnóti, Rónay, Kiss Tamás, Forgács, Képes, Csorba sorait olvasom, napnál világosabban szólal meg és tanúskodik tetteinkben is ez az emberi-baráti segitõkészség. Épp ezért én ennek a költõk leveleit közlõ könyvemnek „A helyét kereső nemzedék" címet adom. Kiss Tamás az Életünk 1976. 1. számában már közölte Weöres, Jékely és az én leveleimet. Õ „Egy készülõdõ nemzedék" címet adta ennek az 1934–1944 közötti levélválogatásnak. De ha újra jobban megnézem leveleinket, nem is adhatok más címet, hiszen 1944-ig állandó témánk volt a készülõdésen túl ez a saját helyünk, a saját folyóirat megteremtése és 1944 után újra csak ugyanezzel kellett kezdenünk tíz év tapasztalattal, de egyre inkább törpülõ lehetõséggel az 1949-es pont- vagy inkább toll-letételig.

Így nem is csoda, ha e jegyeken túl jelentõs színezõje volt még közérzetünknek a kilátástalanság hangulata és otthon nélkül, a magány hangja az egyre szûkülõbb és hasitóbb anyagi és emberi környezetben. Kiadási gondjaink, melyeken a saját zsebre kiadás tudott csak segiteni. Az állástalanság és honoráriumok alig csepegése is állandó téma. De ki kell mondani ezt is, mert sose mondták, hogy egy már-már történő szorgalom és tudásszomj is mélyitette és sarkallta nemzedékem gondolatvilágát. Életrajzi adataik olyanok, mintha egy angol-amerikai vagy spanyol költõi lexikont olvasnánk, ahol nem szégyen az ösztönös költõiségen túl a doktori cim, professzorság, kollégiumi tanárság megszerzése, említése és müvelése és a soknyelvûség sem, már-már Mezzofanti-Képes Géza igénnyel, vagy a költõi mód is reálisan helytálló tudós-kritika gyakorlása. Így nem véletlen épp Weöresnél sem „A vers születése" doktori disszertáció megirása, abban a sokszor nagyon is nyers diákbohémság és a komolyan parancsoló, szegényes müvészkörnyezetben, amelyben éltünk az akkori kispolgári Pécsen. Jellemző még a remény alig-alig csillogása e levelekben, és a gyermekkor édenébe menekülés szép pillanatai. De ezek sem tudták líránkban az embertelenség, a megérzett háború és pusztulás szag és a közelgõ haláltánc gazdag freskóját tompitani. Ám fölöttük és bennük mindenütt ott áll az óhajtott tökély és szépség mámorán és hitén túl a mesterségbeli tudás, a már-már sohasem elég túlzott igénye. – Weöres soraival: „Lyukas szépség ura, tökéletesség, – csak egy csöppecskét adj ambróziádból / s én elfelejtem még azt is, hogy élek"... És ennek éle is oda vágott, ahol hajlamosak voltak kritikákban, folyóiratokban erről a „Harmadik nemzedék"-ről, mint egyszinűről beszélni. Különösen pedig az „Új Magyar Költõk" II. kötete után 1937-ben. Gúnyos válaszában Weöres „futballcsapat / regatta, körmenet, népünnepély"-ről ir és a „sárgadinnye sóval és tubákkal" összekeveréséről. A pozsonyi Magyar Minerva 1937. 10. számában Jékely „Éjszakák" kötetének kritikájában erről ezt irtam: „fölösleges a mind többet emlegetett generizáció elmélet. Sok kritikus már ott tart, hogy úgy tekint e „kész nemzedék"-re, mint egy kigyalult ajtóra, melyet iparában a mázoló, az irodalomban pedig az esztétikus igyekszik egyszinűre festeni". E levelek és az elkövetkezett müvek is bebizonyitották, hogy nagyon is más-más stílusú termekre és tájakra nyitott utat és távlatot az „ajtó".

Ebben az úgynevezett Nyugat utáni harmadik nemzedékben, érdekes és jelentõs szerepet vállalt Weöres. Leveleink bizonyitják. Úgy a már közölt Kiss Tamásnak irtak, mint pedig az itt közöltek is, hogy õ mindig következetes gyakorlatiassággal irt és szervezkedett és sugalmazott. „Az õsszel esetleg belevágok egy nemzedék-lap alapitásába!" – irta. Ilyesmi volt az õ csak látszatra groteszk, de mindig nagyon is reális gyakorlatiatlansága. A székesegyház vadgesztenye sétányán is, ha sétáltunk, két tenyerét a feje fölött mindig összefogta, hogy ne koppanjon a fején a sűrün bombázó õszi, barna gesztenye. Vagy azt javasolta, korzózzunk máshol! Furcsa látvány volt Weöres, de nem volt-e igaza? – Így, azaz sohasem volt õ elméleti. Feje naptár és címtár volt mindig, pontos karikázással. Ami fontos volt a költészethez és a sikerhez, arról sohasem késett el a legfurcsább ötletek és a legfüstösebb helyzetek forgatagában sem. Köpte a címeket. Ugrott benne mindig a segitõkészség, közös vizitek és levélirások formájában is. Sohasem volt rest, se éjjel, se nappal, hogy menten felhúzza fölkun-

korodó, hegyesorrú, kefét alig látott fekete cipőjét. Éber-álmos cigarettamorzsoló egyénisége, suta-ügyes mozgékony lénye, már-már udvari, apródszabású türgesége és bátorsága figyelemfelkeltő volt levélben, utcán és kocsmában egyaránt. Pontos címek és gondos tanácsok és elragadó versek joghallgatója, majd bölcsész diákja volt az egyetemnek, ahol nem egy barátunk szorult helyzetében, mint sajátjában el is lakott, ha máshol nem, hát a toronyban. A pénztelenség óráiban, ha más nem, két oroszhal mindig akadt s hozzá egy üveg ötputtonyos tokaji bor, vagy a villányi főhercegi pince Stettneréktől kapott butellája. Ritka szivargyűrűkből rakott asztalmozaik színes üveglapja volt nyomorúságunk tanúja. Csillárja esztétika, poetikája lányok és ifjúság ragyogása a siklósi úti lakásunkon a rosszhírű Czindery utca árnyékában.

Stílus, történelmi szituáció és 15 év szellemi mozaikja és társadalmi tabló, a szegénység és esztétikai és etikai szigorú következetesség akarati és fizikai parancsa vibrál ezekből a sorokból. Csönge, Pécs, Singapore, Szombathely, Munkács, Fonyód, Nordkap és Kaposvár, Párizs, Pozsony és Kolozsvár–Nagyvárad között mindig erről, de mindig más távlatokban... Válaszok azokra a kérdésekre és kicsi és nagy gondokra, melyeknek kérdősorai elvesztek. És talán sohase is kerülnek elő, csak téligmeddig így. Egy költő válaszaiból, céljaiból a legőszintébb műtajban, a levélben rakva föl és járva 15 év szellem-útjait. Kettős élű kalapja billeg az út fölött. A bérszobák hosszú pécsi listájából valami áporodott régi, már-már történelmi túlfűtöttség szaga árad, összekeveredve a minden pillanatban föl-fölcsapódó ötletek ablakainak friss léghuzatával frissítve a szekrények penész-szagát... Mint aki láttam, megilletődéssel olvastam kézírásos könyvében e sorokat: „Micsoda ruhatáram volt ifjúkoromban!... Nincs annyi pénzem, hogy újra megvehetném hajdani ruhatáramat, de már nem is állna jól: ez volt az én koldus királyságom. Vagyis: akkor olyan király voltam, kit koldusnak néztek, most pedig olyan koldus, kit királynak vélnek. Ezen nevetni csak a síron túl". Ez a 67 levél – közel fél évszázad távlatával hozzátartozik ehhez a ruhatárhoz is, vallomáshoz is. És majd együtt a többi társak leveleivel könyvbe kapcsolva az egész „harmadik nemzedék" irodalmi kérdéséhez is nyújt irodalomtörténeti adatokat. Például épp a másképp értelmezett, akkor oly sokszor szemünkre hányt – ám érdekek szájízéhez alakított – világ és magyarság megváltás divatjához is! Nálunk ez a kettő humánum és Európa eszméjével volt egy. És ime így áll és ugyanez a kérdés és feladat ma is a világpolitikában is. Irodalmi és életrajzi adatok lapjain és forgásai e levelek. Egyéni és közös, szűkülő és táguló szellemi és fizikai keretek kutatásai és körvonalai. Költők mozgási területe az 1934 és 1949 közötti Közép-Európában. Vitasorok esztétikai szemléletről és ízlésfelfogásról életvitelben és versstílusban. És arra is rámutatnak, hogy – épp ez a nemzedék – mennyire nem volt soha időszerűtlen és szabványosult. Ezt az idő és a művek bizonyították már.

II.

LEVELEK 1934–1947

1.

(Levél)
Nagyságos Takáts Gyula tanár úrnak,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres S.
Csönge, Vas m.

Édes öregem,
ölellek leveledért. Írhattál volna már régen; én nem írhattam, mert nem találtam a címedet. De az a fő, hogy kapcsolatunk újra megszületett.

– Nem tudom, mi okod van azt gondolni, hogy „talán bizony nem szívesen" veszem leveledet. Úgy hiszem, jó barátod voltam és vagyok, mióta csak ismerjük egymást, bár a barátság nálam nem vallomásokban és lelkendezésekben, csak a bizalmasság csöndjében szokott nyilvánulni; fő szórakozásom az unatkozás, el se tudod kép-

zelni, hogy milyen mennyei élvezet ez nekem; és talán Neked is, így lehet, hiszen ez kapcsolt bennünket össze. Az unalom inyencei, ópiumszívói voltunk és jól éreztük együtt magunkat.

Pécsi kiskocsmák, ej-haj! Ne is emlegesd. Kettesben unatkozni mégis csak jobb, mint egyedül. Mogorva vagyok mostanában, nyűgös, beteges, fázós, kedvetlen. Társaságom egy kutyából, két macskából és Vörösmarty Csongor és Tündéjéből áll. Sok levelet kapok mindenfelől, napi 3–4 óra amíg mindre válaszolok. Pécsről Tatay és Ficzkó[1] szoktak írni. Várkonyi hallgat. Gratulálok, hogy tetszett Várkonyinak a Berekkirály.[2]

Apropos: végre megalakul a fiatalok szépirodalmi lapja „Keresztmetszet"[3] címen; Vándor Lajos[4] fogja szerkeszteni, aki ma talán a legeredetibb fiatal költő. Hamarjában csak a német Erich Kästnert tudom, aki a XX. század városi levegőjét olyan nagyszerűen tudja érzékeltetni. Ha van kedved csatlakozni hozzánk, írj Vándornak és küldj neki kéziratot (cím: Örkény István, Bp. Vilma királyné út 28.). Vándor címét nem találtam meg egy félórai keresés után sem, ezért szerkesztőtársáét írtam ide. És ha tudsz szerezz néhány előfizetőt: tudod, hogy egy újság megindítása mennyi nehézséggel jár.

Írj, Öreg. Szóval, letetted az utolsó vizsgát: fogadd nemzetiszínű szerencsekívánataimat. Ölel barátod

Weöres Sanyi

Csönge, 1934. nov. 2.

U. i. Faluhelyen az embernek úgy sincs más szórakozása, mint a levelezés. Hát írj minél hosszabban és hamar.
Mellékelve a Lidérc és a Halotti maszk című vers.

2.

(Levél)
Nagyságos Takáts Gyula tanár úrnak,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor
Szombathely, Közkórház,
főépület, belgyógyászat
fsz. 45.

Kedves Rokon,

ne vedd zokon, hogy sok sorom késve rovom. Tudom, hogy nem szép tőlem; mentségül csak az szolgálhat, hogy a magyar királyi megőrülést elkerülendő, bevonultam a szombathelyi közkórházba, ahol most neuraszténiámat kezelik már majdnem két hónapja; azt hiszem némi eredménnyel. Sok brómot, arsotonin-injekciókat, tusst, ledörzsölést kapok. Fáraszt az írás, amellett naponta 2–3 levelet kapok; ezért késnek a válaszaim nagyokat mindenfelé, nemcsak Nálad. Azt a kutyaságát ennek a keserű lében fuldokló koraszülött világnak. – Hát bocsáss meg, édes Komám, hanyagságomért...

Már csak azért sem illik, hogy ilyen megkésve válaszolok, mert kritikádat[5] már régen meg kellett volna köszönnöm. Kedves, hogy írtál rólam. A túloldalon levő Pákosztos Béla-féle cikk is igen mulatságos. – Hogy cikked megállapításai rámnézve helytállóak-e? azt hiszem, igen; cikkednek legföljebb az az eredendő hibája van, hogy jóbaráti kritika; no de ezen a szűk Magyarországon lehetetlenség volna, hogy az ember csak olyanokról írjon, akiket személyesen nem ismer. – A Minervának[6] most nem tudok verskötet-példányt küldeni, mert egy sincs nálam itt a kórházban; Pável Guszti[7] bácsi pedig azzal kecsegtet, hogy a Csehszlovákiába küldött könyveket a határon elcsípik. Tény, hogy nem Csehszlovákiába ugyan, de Erdélybe, az ottani lapoknak többször küldtem verset, könyvet és egyetlenegyszer sem kapták meg. – Hát írd meg Öreg, hogy miképpen csináljuk ezt. – Az Általad említett karácsonyi mellékletről,[8] sajnos, verseim már lekéstek; de hát azért, eső után köpönyeg, itt küldök most néhányat. Ha van kedved hozzá, úgy légy szíves egyrészüket továbbküldeni a M. Minervának és

ajánlj be náluk; talán közölni fogják. – És mi van a „Dél"[9] folyóirattal? – A „Keresztmetszet"-ről egy idő óta nem tudok semmi újabbat, a napokban írni akarok nekik, Rólad.

Kár, hogy nem tudok most egy rokoni csókot váltani Veled. Köszönöm a családfát; úgy számoltam ki rajta, hogy negyedfokú unokatestvérek vagyunk. Számolj utána, mert számomra az ilyen családi kapcsolatok milyenségének megállapítása nagyon ingoványos terület; Te történész vagy, értened kell hozzá. – Egy hibaigazítás: Nagy Cornelia férjét, anyai nagyapámat nem Blaskovich Gézának, hanem Bl. Istvánnak hívták.

Mi újság Somogyországban? hogy vagy, mit csinálsz? – Hát minden jót az esztendő hátralevő 358 napjára!

Ölel W. Sanyi

Szombathely, 1935. jan. 7.

U. i. Várom véleményedet a küldött versekről. Írd meg azt is, hogy miket küldtél tovább.

Üdv. W. S.

(Mellékelve: az Előfizetési felhívás a „Keresztmetszet"-re, a Hazatérés, a Groteszk, az Invokáció, a Férfiak tánca, és a Szán megy el az ablakod alatt című versek.)

3.

(Levél)
Ngs. dr. Takáts Gyula tanár úrnak,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor, Szombathely, Szelestei u. 48. (Cím: Csönge, Vas megye)

Kedves Gyuszikám,
nagyon köszönöm két leveledet. Hogy késve válaszolok, annak oka, hogy most ez egyszer csakugyan sok dolgom volt és kevés időm: Szombathelyről haza, innen rögtön Pestre, innen haza, otthonról Szombathelyre megint; pár nap múlva tovább Kőszegre stb. Azért nem kell azt hinned, hogy kereskedelmi utazó lettem.

Köszönöm
1. leveledet,
2. versedet,
3. gratulációdat,
4. illusztrációdat a Kitárt ablakhoz,
5. hogy elintéztél a M. Minervánál és
6. a többi köszönni-valót

Versed nagyon tetszik nekem. Szellemes, mozgékony, friss írás, tele markáns villanásokkal. Kár, hogy kicsit döcög; érzik rajta, hogy elszoktál a kötött verstől.

Örülök, hogy a „Dél" komolyan mozgolódik és hogy könyvedet kiadják.[10] Bizony már itt az ideje, hogy Te is szélnekeressz egy verskötetet. A Berzsenyi-társaságbeli sikeredhez is gratulálok. Mielőtt a „Dél" megindulna, jó lenne ha érintkezésbe lépnétek az összes dunántúli irodalmi társaságokkal, így a szombathelyi Faludi-társasággal is (elnöke Bárdosi Németh János, fő-mozgatója Pável Ágoston; mindakettő megkapja a levelet erre a címre: Szombathely, Kultúrpalota). Jó lenne továbbá, ha a „Dél"-nek minden dunántúli városban lenne egy-egy szerkesztője; itt Szombathelyen Pável, Győrben talán Erdélyi Miklós stb.; Pesten is jó volna egy, ott Pálffy Istvánt[11] ajánlanám (címe: Kispest, II. Álmos u. 9.).

Ha a szombathelyieket beszervezitek, itt igen sok lelkes támogatóra és előfizetőre fogtok találni. – A két cím, amit kérdezel tőlem: Babits: Budapest I., Attila ucca 95/99; Kosztolányi: Budapest I., Tábor ucca 12. – Kérd el Várkonyitól Babitsnak azt a cikket, mit Pécsett tervezett és dicsőségesen bedöglött lapunk részére küldött; ha meg-

kapod, el ne felejts Babitstól engedélyt kérni, hogy ez a lap is közölheti-e. Ha lehet, Babitsot keresd föl és úgy kérj engedélyt, mert válaszolni úgy se fog (nagyon elfoglalt ember és amellett 20–30 levelet kap naponta). Van Várkonyinál Babits-nak egy nekemszóló levele, azt is szeretném visszakapni. – Ajánlom, hogy B.-t és K.-t személyesen keresd föl és ne írj nekik, mert választ aligha küldenek.

Hát egyelőre ennyit. Szeretettel ölel

Sanyi öcséd.

Szhely, 1935. febr. 6. (Választ Csöngére kérek)

4.

(Levél)
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres, Csönge, Vas m.

Kedves Gyuszikám,
ne haragudj késedelmes válaszomért. Márc. 26-ig Pesten voltam és így késve kaptam leveledet, azóta pedig választás, csetepaté, százezer rumli volt.

A Magyar Minerva két számát megküldték. Örülök, hogy az egyikben egy-lapon szerepeltek verseink. Köszönöm a Minervában rólam írt kritikádat.[13] Köszönöm a somogyi újságokat is, gratulálok a sok szép elismerésért és az irodalmi társaságba való beválasztásért!

„Zselicség" versed nagyon szép; merészebb hang, mint amit Tőled megszoktam; változol. És minden változás: előny; a fejlődés csak látszat, csak változás van. – Érződik versedben, hogy elszoktál a kötött formától, kicsit döcög, de az ilyesmit könnyen elsajátítja az ember.

Ideírok néhány címet, ahová érdemes volna verseket küldened:

Jékely Zoltán, Bp. II., Lorántffy út 3. (Áprily Lajos fia és egy anthologiát szerkeszt most Vajthó Lászlóval.)

Vándor Lajos, Bp. Német-u. 41. (A „Keresztmetszet" szerkesztője).

Küldj azonkívül a „Tükör"-be, esetleg „Új Idők"-be. A Napkelettel hogy állsz mostanában? – Kár hogy a fiatalok irodalmi életébe semmit sem kapcsolódsz bele. Vándor lapja az a találkahely, ahol a fiatalok nagyrésze már együtt van, Tatay, Ficzkó Gyula már beneveztek oda velem együtt. Másik ilyen gyűjtőmedence a Tiszántúli Figyelő[14] (szerkeszti Kiss Tamás, Debrecen, ref. kollégium). A fiatal gárdából az érdemesebbek a következők: Vas István, Bóka László, Rónai Mihály András, Varró Dezső, I. Szemlér Ferenc, Keszi Imre, Hajnal Anna, Radnóti Miklós, Forgács Antal, Zelk Zoltán, Sértő Kálmán, Házy Ferenc, Jékely Zoltán, Kiss Tamás, Toldalaghy Pál, Képes Géza, Sinka István, Pálffy István, Vándor Lajos, Orosi József, Habán Mihály, Kászonyi László, Ortutay Gyula, Székely András, Kis Ferenc, Tatay Sándor, Fejtő Ferenc, Kosaras István, Rónai Pál, Tábori Pál stb. Írj okvetlenül Jékelynek, Kissnek, Vándornak, mindegyik örömmel fogad majd.

Vándor Lajos a könyvnapra ki fog adni egy „fiatalok vers- és novella-gyűjteményét". Szóval: van elég orgánum, csak érintkezésbe kell lépni velük.

Késő van már. Bevégzem levelemet és lefekszem. Írj, Öreg. Minden jót, ölel

Sanyi.

Csönge, 1935. ápr. 8.

5.

(Levél)
Nagyságos Dr. Takáts Gyula író úrnak, tanár,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres, Csönge, Vas m.

Drága Gyuszikám,
bizony megint csak egy hónapos késéssel tudok válaszolni: sokfelé jártam közben, sok verset írtam és levél-adósságaimat törlesztetlenül hagytam. Most megint nekilátok, hogy leapasszam a megválaszolatlan levelek előttem-heverő félarasznyi csomóját. Na-

gyon sok emberrel tartok fönn levélbeli összeköttetést, főképpen magunkfajta-korú költőkkel, kiknek az elit-részét szeretném egy-táborba összehozni. Ilyen szempontból nagyon kapóra jön nekem a kaposvári Szabadegyetem „fiatal lírikusok előadása"-terve, amit említesz leveledben. Köszönöm, hogy engem is meg akarsz hívni rá. Azt ajánlom, hogy másik háromnak Képes Gézát, Jékely Zoltánt és Tatay Sándort válaszd; úgy hiszem, ha ott öten így összekerülnénk, megalakíthatnánk az első nemzedékmozgalmunkat. Bár, bevallom nem nagyon hiszem, hogy tervetek realizálódjon; adja Isten, hogy tévedjek.

Mi van tervbevett kötéteddel? Ha kiadót találsz rá, csak adasd ki vele, függetlenül attól, hogy milyen az a kiadó-cég. Előszót semmiesetre se írj a könyvedhez; nem jó kép, ha a költő magyarázni kénytelen önmagát.

Küldj verseket a „Válasz"-nak és ha lehet, prózát is, novellát. Szerkesztését most Sárközi György vette át, nagytehetségű költő és szimpatikus, lelkiismeretes ember. Címe: Bp. II., Fillér-u. 36. A „Válasz" ma a legreményteljesebb szépirodalmi újság, munkatársai befutott emberek (Szabó Lőrinc, Németh László, Tamási Áron stb.), de fiatal, új emberek előtt is nyitva áll.

Magamról nem sok írnivalóm van. Poshadok, döglődök; jelenleg beteg-féle vagyok, alighanem bronchitisem lesz.

Leveledet várja és sok jókívánsággal ölel

Sanyi komád.

Csönge, 1935. május 24.

6.

(Levél)
Ngs. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Weöres Sándor gazdasága Csönge, Vas megye
1935. VI. 5.

Drága Gyuszikám,

nagy örömmel vettem tudomásul, hogy versköteted megszületik. Talán már kész is van eddig; küldd el minél előbb.

A „Nyugat" nem lát szívesen engem mint kritikust; jobb volna, ha ott Forgács Antal írna Rólad (címe Bp. V. Hollán u. 24–26. IV. 8.). Én a „Válasz"-ba írnék kritikát, azt most Sárközi György szerkeszti (Bp. II. Fillér u. 36.) küldj neki könyvet és kéziratot. Írnék aztán az „Új Utak"-ba, a „Magyar Ifjúság"-ba, „Új Erő"-be stb. – A Pesti Hírlap címére küldd el könyvedet Hegedüs Lorántnak, Harsányi Zsoltnak, Szegi Pálnak. Az Est-lapoknál Szabó Lőrincnek és Bálint Györgynek; a Budapesti Hírlapnál Illés Endrének; az Újságnál Márai Sándornak. – Hogy sok írónak megküldözd a könyvet, annak nem sok értelme, nagyrésze el se olvassa és egy se köszöni meg; de a következőknek mégis csak küldd el: Babits Mihály (Bp. I. Attila u. 95/99.), Kosztolányi Dezső (Bp. I. Tábor u. 12.), dr. Németh László (Bp. Batthyány u. 26.), dr. Basch Loránt (Bp. Városmajor u. 48.), Ignotus Pál (Bp. Szamos u. 6.). Kocsist és Várkonyit el ne felejtsd. A fiatalok közül: Jékely Zoltán (Áprily Lajos fia: Bp. II. Lorántffy út 3.), Rónai Mihály András (Bp. V. Alkotmány u. 21. II.), Képes Géza (Sárospatak), Vas István (Bp. V. Sas u. 24. III. 5.), Pálffy István (Kispest II. Álmos u. 9.). Vándor Lajos és Tatay címét tudod. Közülük Vas írhat a Nyugatba, Jékely a Napkeletbe, Képes a Protestáns Szemlébe, Rónay a Pesti Naplóba. Ha még valaki eszembejut, kinek érdemes volna kötetet küldeni, majd megírom.

Hát: sok sikert kötetedhez, előre is! Igyekszem mindent megtenni, amit csak tudok.

Dunántúli antológiád terve, mivelhogy 50 előfizető szerzése kötelező, nekem nem tetszik; különben is megcsömörlöttem az antológiáktól.

Erről majd máskor.

Könyved és leveled várom, ölellek

Sanyi.

7.

(Képeslap) Nordkap.

Ngs. Takáts Gyula tanár úrnak, író,
Kaposvár, Kováts S. u. 9. Ungarn. Utána: Fonyód, Sándortelep
Ölel a Nordkapról Weöres Sanyi.

1935. júl. 15.

8.

(Levél)
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak,
Fonyód-Sándortelep, Sándor u. 25.
Kelemenlak

(Feladó): Weöres Sándor gazdasága, Csönge, Vas megye

Drága Gyuszikám,
a napokban jöttem meg Norvégiából, így csak most jutottam júl. 1-én írt lapodhoz. Nagyon köszönöm Fonyódra való meghívásodat; ha még most is ott vagy, egy délután meglátogatlak, esetleg Tatay Sanyival együtt.

Írj: mi újság? – Kötetedről megírtam a kritikát, a napokban fogom letisztázni és a „Válasz"-nak beküldeni; valószínűleg a szeptemberi számban jelenik meg. Olvastad a „Nyugat"-ban Radnóti Miklós kritikáját, az augusztusi számban? Nagyon szépen és elismerően írt Rólad. Ha vannak a köteted óta újabb verseid, amik még meg nem jelentek, jó volna, ha a Nyugatnak és Válasznak beküldenéd őket.

Megkaptad Norvégiából írt lapomat?

– További kellemes nyaralást kíván és szeretettel ölel barátod

Sanyi.

1935. aug. 9. Mellékelve a kritika egy része. Ennek hátlapján tollrajzom Weöres Sándorról és három balatoni rajz.

9.

(Képeslap) Budapest, látkép.

Ngs. Takáts Gyula tanár úr, író,
Fonyód, Sándor u. 25. Kelemen-ház.
Kedves Gyuszikám, Pesten vagyok, csütörtökön utazom haza. Fonyódot útbaejtem; remélem, még ott-találllak. Viszontlátásra! Ölel W. Sanyi
1935. aug. 27.

10.

(Válaszos levelezőlap)
Ngs. Dr. Takáts Gyula író úrnak, tanár,
Fonyód, Sándortelep, Sándor u. 25. Kelemenlak

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas m.
Bélyegző: 1935. IX. 3.

Drága Gyuszikám!
Nagyon-nagyon köszönöm Édesanyádnak és Mindnyájatoknak a kedves és szíves vendéglátást. Hosszú odisszea után, most, 3-án reggel érkeztem meg; ezért írok most csak röviden, félórával érkezésem után. Jékely Zoltán írt, hogy a napokban meglátogat. Nagyon szeretném, ha eljönnél; gyere mielőbb; szombaton és vasárnap mindenesetre ráérsz. Örömmel várunk. Vasútállomásaink: Ostffyasszonyfa és Cell (Pest–Graz-i vo-

nalon) és Kenyeri (Cell–Sopron vonalon). Írd meg, melyik állomáson, melyik nap, melyik vonattal várhatlak. Édesanyád kezét csókolom, Babát, Emilt[15] szeretettel üdvözlöm. Minél előbb és minél hosszabb időre vár és ölel

Sanyi.

11.

(Levelezőlap)
Ngs. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Anna u. 1.

Drága Gyuszikám!
ne haragudj, hogy ennyire késve jelentkezem. Beiratkoztam Pécsett földrajz-szakos bölcsésznek, tanácsodhoz híven.[16] Azóta elég sokat betegeskedem. Sajnos, egyelőre nem nézhetlek meg Benneteket Kaposváron, mert betegségeim miatt még az indexemből több aláírás hiányzik és körmömre égett a munka; de ha ráérsz, gyere el hozzám, príma helyen lakom és tudok szállást adni. Nemsokára talán megjelenik a második verskötetem[17]; a dunántúli szépirodalmi lap terve is szőnyegen forog. – Édesanyádnak kézcsók, testvéreidnek üdv, minden jót, ölel

Sanyi

1935. okt. 30.

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ

1. Ficzkó Gyula dr., akkor pécsi orvostanhallgató. Avantgarde jellegű novellákkal és regénnyel kísérletezett. 2. Kisregényem első címe, amely később 1942-ben „Vágják a berket" c. alatt jelent meg az Egyetemi Nyomda Kisregény sorozatában, a „Diárium könyvtár"-ban. A sorozatot Kenyeres Imre szerkesztette. (Birkás Endre, Lovass Gyula, Thurzó Gábor, Weöres Sándor, Végh György, Mándy Iván kisregényei jelentek meg benne.) 3. „Keresztmetszet." Irodalmi és kritikai folyóirat. Szerk.: Varga Pál és Vándor Lajos. Képszerkesztő Redő Ferenc. 1934 és 1935-ben két évfolyam jelent meg. 4. Vándor Lajos (1913—1945) költő. Mint munkaszolgálatos halt meg. Verskötetei: Fej vagy írás; Csoportkép. 5. „Hideg van" kötetéről először a Somogyi Újságban írtam. (1934.) 6. A pozsonyi „Magyar Minerva". Szépirodalmi és tudományos folyóirat. Főszerkesztő Pozsonyban dr. Reinel János. Magyarországi szerkesztő: Dr. Marék Antal; jugoszláviai: Dr. Farkas Geiza. 7. Pável Ágoston dr. (1886—1946) költő, műfordító, néprajztudós, a „Vasi Szemle" főszerkesztője. 8. A Somogyi Újság melléklete. 9. „Dél" címmel terveztünk dr. Biczó Ferenccel (1895—1945) egy dél-dunántúli irodalmi folyóiratot. A Kaposvári Berzsenyi Társaság és a Kaposvári Katolikus Szabadegyetem adta volna ki. Merényi Oszkár és Hetyey József dr. lettek volna a társszerkesztők. 10. „Kút" c. első verskötetemet Biczó Ferenc adatta ki, 1935-ben. 11. Pálffy István újságíró, a „Vár" irodalmi folyóirat egyik szerkesztője. „Norrlandi napló" c.-en 1936-ban albumszerű versesfüzete jelent meg. 12. „Öttorony" címmel Pécsen terveztünk (Várkonyi, Tatay, Weöres) irodalmi folyóiratot. Előszavát Babits meg is írta. Erre hivatkozik Weöres, hogy közöljük a „Dél"-ben. 13. „Hideg van" c. kötetről. (Magyar Minerva, 1935. 93—94. l.) 14. „Tiszántúli Figyelő", a Keresztmetszettel egyidőben Debrecenben 1934—35-ben jelent meg. Szerkesztője és kiadója is Bornemisza László volt, aki később, mint jelentős festő, nagy sikereket ért el, különösen Észak-Európában. Művészeti Lexikonunk meg sem említi. 15. Testvéreim Emil és Lenke. 16. Előzőleg joghallgató volt. 17. Az 1935-ben Pécsen megjelent A kő és az ember-ről van szó.

(Folytatjuk)

BERTÓK LÁSZLÓ

Világnagy hársfa

Weöres Sándor emlékkönyvébe

Világnagy hársfa álmodik,
ballag a vízen át,
röpül fölötte hét ladik,
alatta hetven ág.
Hetven ágából dől a fény,
köröskörül tükör,
megáll a semmi közepén,
kinéz mindenkiből.
Látja, hogy szeme nyitva van,
így álmodik tovább,
bezárja a határtalan,
viszi a sok virág.

TANDORI DEZSŐ

Weöres Sándornak

A vissza-tükrű,
táratlan papírlap
még lapul a fakérgen.
Nem amit írhat,
nem e határos én-sem,
az ujja-gyűszű
ér vízhez, levegőhöz.
A biztosabb szót
egyre ama nyitott mód
hallgatta el, beszélve,
mely akárunk sem-énje,
a csak lomb-lebegő köz.

TÓTH ERZSÉBET

Mennyi távolság itt

Amikor végképp nem jut eszembe semmi versbeillő,
előveszem ezeket a poros, orgonaszínű levélpapírokat,
melyekre már ránézni is kész költemény, és hosszasan
nézem őket. Emily Dickinson írhatott ilyenekre,

fülledt, nyárvégi lugasokat látok, és összekeveredik
Mr. Akárki izzadt homlokának párolgása a levélpapír
parfümjével, hiszen ezek a régi levelek illatosítottak voltak.
Nem mintha az én életemből nem maradtak volna illatok,

hiába megfőzött, kávésötét, penészes teák,
bizonyítván: aki itt lakott, a szép életre
még nem adta föl a reményt.
Sajnos, az efféle léggömb-kék remények

mindég lassabban hűlnek ki mint a tea,
és a szegfűszeges, forraltboros szertartások emléke
is okkal, ok nélkül visszatér,
és akkor az ember általában elrohan sörért.

Aztán a váratlanul előhúzott fiókok, a véletlenül
előkerülő megsárgult, de elmúlhatatlan illatú mondatok,
tagadhatatlanul személyemre címezve:
HOGY ÉL VALAHOL ÉS SZENVED, NAPONTA ESZEMBE JUT,

MÁR-MÁR BŰNTUDATTAL – hát igen, élek, de többnyire éltem,
s ha éltem valahol, ezekben a gyanús,
múltszázadi sorokban éltem,
pedig mennyi rue, mennyi street, road, strada

a borítékokon, a váratlan, homályos szövegű képeslapokon!
Mennyi nyár, mennyi távolság itt,
az Őrjárat és a Bosnyák utca között!
És a legszörnyűbb, hogy el se vágyom innen.

SZAKOLCZAY LAJOS

A SZÖKÉS ARANYVÁGTÁJA

Tóth Erzsébet költészetéről

1

(Magány, közösség, képimádat) Három kulcsszó: az első kettő a verseket feszítő költői érdeklődésre utal, a harmadik a mondanivaló mikéntjére. Érdekes az is, ahogyan szemben állnak egymással. A kiúttalan magány megvallása, mely oly feledhetetlenné tette az *Egy végtelen vers közepe* című kötetet, nem redukálta, szegényítette a nyelvet – másoknál, pl. Pilinszkynél ez a tudatos leépülés fölismert gazdagság –, hanem meghagyta képekben burjánzónak, áradónak. És mégis: a tiszta, elemi erejű kép – a kényesen őrzött metafora – mintha örömmel telibb világ után vágyakoznék. Ez az „elvágyódás" okozza a feszültséget, ad a képeknek, a versnek indulati töltést. Tóth Erzsébet nem tagadja: játéka *fekete* játék; riasztó hideg, pőreség, önmardosó egyedüllét csap ki soraiból. Ki gondolná, hogy az, aki ily sorokat ír le: „Közeledvén karácsony, egyre bizonyosabb: magam vagyok, mint a koldusok", valójában közösségi gondok ébrentartója. Magánya, tételezzük föl, nem csupán a megkeseredett gyermekkorból származik, hanem az elhallgatott történelem, a megzápult nemzeti tudat is táplálja.

Kétfelől érkező vereség. Földolgozni is sok, hát még értelmezni. A *Madárúton* című antológia legjobbjai megpróbálták, Németh Lászlóra, Illyés Gyulára, Csoóri Sándorra figyelve. És – áttételekben – arra a József Attilára, aki a mindenséget kínálta mértéknek, a szabad cselekvés – ehess, ihass, ölelhess, alhass – jogát mindenekelőtt. Köztük volt Tóth Erzsébet is; első kötete később bizonyította szavainak érvényességét. Tudták, tudta: a nemzet közös vállalkozás, sőt: az anyanyelv jogán megvont határ tágabb a földrajzinál. Az *Egy végtelen vers közepe* bár jobbára a „fekete dallamokat" állítja a középpontba – személyiségformáló szerepük letagadhatatlan –, az *egész* birtoklására tesz kísérletet. Egyfelől, miként cikluscím is mondja, *csikólobogással:* lelkesen-lázasan, ugyanakkor önmagának fájó barangolással közelítvén a gyermekkort, mely számára mindig teher, másfelől – mítosztól az értelemig fejlesztvén kutatását – tárgyszerű pontossággal.

Mindennél többet mond, tragikus boldogtalanságára jó példa bevallott gyöngesége: „én nem verset írok ha verset írok: élni szeretnék." S ez a, némi artisztikummal vázolt „pótcselekvés" lesz számára „konok fegyelem", melyben megnyilatkozhatik a világ: személyes sors, költészet, politika. Kezdetben – a tiszta metszésű kép még itt nem talált közeget – magával sodorja a „rocska-zörgésű este", behálózza „gyökéröleléssel a föld". *Balladásan* készül az ének, mintha mást se lehetne üdvözölni, mint „gyermekkorom kibomló hajnalát." Hiába a némelykor alkalmazott szinesztézia – *puha sikoltás, bársonyos némaság* – érzékeny sejtése: nagy fájdalmak kimondása készülődik itt, a kép nem egy esetben „egyszeri" látványt közvetít. S ez még nem is volna baj, de vele együtt már-már illuzórikus ellágyulást: „kibontott hajú reggelek", „tűz színű vitorlák az égen". Szokvány érzések, szokvány hangulattal. A túl „szép" kép érzelmi mögöttesében mindig valami – tudatosan nem is fölfogott – kiegyenlítő hajlam munkál: gyógyír a tragikumra, s ha csak fátyolnyi is: aranyködbe vont felejtés. A kegyetlenül őszinte hang – komorságát az univerzummal szemben megdidergő csöppnyi pont: az ember kiszolgáltatottsága érzékelteti – azonban nem engedheti meg e „csikólobogású" véletleneket. Természetes versbeszédének továbbra is a költői kép lesz lendítője, de a megtalált „új" elevenség már máshonnan ered. A népköltészetet is megérintő mítoszból.

A sejtelem-képek versbe simulása nem minden előzmény nélküli. Sőt, nem csu-

pán egy-egy életművön belüli korszakot, de – ma már talán mondhatjuk – egész költői életműveket tett egyéni arcélűvé. Természetesen nem Lorcára és Nagy Lászlóra gondolok, hanem két – közvetlenül Tóth Erzsébet nemzedéke előtt járó – költőre, az újvidéki Ladik Katalinra s a Budapesten élő Kiss Annára. Mindketten rétegezett verset írnak s megszólalásaiknak izgalmat ad személyes és „mese" énjük egybejátszása: ahogy eltitkolják fájdalmukat, ahogy szinte égig növesztik. Tóth Erzsébet, legalábbis a főntiekhez mérten, nem ennyire tudatos. Nem kutatja, hanem *éli* a verset. Nem motívumokat keres melankóliára hajlamos énjének összefogására, hanem – sokszor feledvén a néprajzi kötődéseket – árad belőle a képpé transzformált érzés: „kollektív" magánya oly mélyről fakad, hogy már-már nem tud föloldódni. Ha igen, akkor is a természetes lemondás keserűsége dominál; méghozzá úgy, hogy a nyugodt kijelentőmondatban tovább rezeg a sejtelem. „A bálba huszonkilenc varjút küldtél magad helyett" – így az *Egy végtelen vers közepe* című ciklus egyik remek fölismerése, mely egyben önportré is: a visszahúzódó költő fájdalom-nyilatkozata. Hogy szeme van a képre, legalább evvel ékesítessék föl a magára maradt, a *Búcsú, karácsonykor* befejezése jelzi: „Csuklómra igazgyöngyöt kérek, / derekamra meggyszínű tengert, / homlokomra három boszorkányjegyet, / ha rám emlékezik, ne szégyenkezzen."

Állapotára világít rá az elképzelt jelenlét: „Mozdulatlanul, halottsoványan". Időntúli (időnkívüli?) fájdalom, melynek aligha nevezhető meg bizonnyal az eredete; *van*, mint a föltorlódott, levethetetlen emlék, szenved tőle, ugyanakkor menekülni sem akar. Vereségeit, sírásait föléli, mi több: a kegyelem állapotába kerülvén, fölmagasztosítja. Meglepő, hogy ilyenkor – például a *Fehér madárral* című költeményben – milyen közel kerül Dsidához. Magány, fáradtság, bűntudat, elesettség úgy telepszik meg benne, mint ama másikban, ki a házról házra járó, önmagát szétosztani akaró Krisztus útját próbálta nyomon követni. „Néha a villamoson hazafelé / olyan kócos, gyűrött, koszos vagyok, / hogy leülnek mellém a cigányok." Hogy karórája – tőle a kép – mégsem a „bibliai időt" mutatja, kiderül a befejező sorokból: „Bűnöm olyan gyönge, bocsánatra sem érdemes, / tudom, ha fizetni kell egyszer, / fehér madárral fizetek." A zárást – a „pénzzé" alakuló tisztaságot: *fehér madárral fizetek* – s fölidézhető párhuzamait most ne keressük se a mitológikumban, se a népköltészet „madárjegyeiben". A „fehér madár" a megannyi – szinte megszámlálhatatlan – *varjú* ellenében született. Kemény záróképet sugallván, a bibliai időkből mintegy kiemelve az énekest, de megmaradva a hétköznapon túli – nem látható, nem fogható, nem tapasztalható – világ sejtelmei közt. Még odébb lesz, de már nyomaiban (előre vetített helyzeteiben) követhető az ünnep, melyben az elveszejtett szerelem az eggyé válás óhajában semmissé tétetik: „Beköltözünk egy húsvéti tojásba."

Hiába mondja az *Extázis*, „Hamlet, nem való neked a színpad", ami történik: alakítás. Nemcsak az önkifejezés kényszere adja kezébe a tollat, a magára maradottságot tragikus felhangokban megélő exhibicionizmus, hanem a szerep; benne bűn és föloldozás, bánat és öröm egyformán játéknak minősül. Ereje is itt próbáltatik ki igazán, a kompozíciótlan kompozícióban. Nagy igényű vállalkozása, az *Egy végtelen vers közepe* valójában tizennégy egymásba kapcsolódó költemény. Fiatal költő ritkán merészkedik ilyen kalandra. Van kit a szerkezet nyomaszt, a megfelelések és átívelések pontos illeszkedése fölötti töprengés riaszt el, másokat a megnevezéssel kinyilvánított „végtelenség". Mikor zárható le egyáltalán az ilyen vers s valójában befejezhető-e? Kezdet, és vég hová illant, miért épp csak *közepe* van? A költő, láthatóan, maga is viaskodott ezekkel a kérdésekkel. A kezdetet a születésben jelölte meg és azért hagyta el, a véget pedig az életet és költősorsot egyként lezáró halálban. Maradt a kettő közötti rész: az önfelmutatás Hamlet-i gyötrelme. A lírahős hatalmas forgás részese. Forog alatta a föld, a gyermekkor, az évszakok. Szavai mintha sötét falba verődnének: a végítéletet visszhangozzák. Mindehhez háttér a gyermekkor – ünnepeivel, találkozásaival, de leginkább a szavakkal nehezen körülírható révülettel. A költő ahogy föl-mutatja eszmélkedő állapotát, hamar el is ejti. Átvált egy másik síkra, átlép egy másik közegbe. Időtlenség uralja minden mozdulatát, ahol költészet és álom nincs olyan messze egymástól.

A formával nem nagyon bíbelődik, szabadverse akár a természetes légzés: nyu-

godt ritmusú. Mert valódi költő, mindig „önéletrajzot" ír, annak képekkel tűzdelt változatát. Versmondatai parányival a tárgyi világ fölött lebegnek, átpoetizált közlemények. Mégsem a tudósítás érdekes bennük, hanem *ahogyan* mondja: „Se szívem nincs, se Édesanyám. / Nagy tengeri óra van a szívem helyén. / Járok lassú tánclépésben az álmos vasárnap / kígyóbűvölő mozdulatára, míg egészen elmúlik / arcom a szerelem borostyánpoharából." Lemondás, pillanatnyi fáradtság, a társtalanságban megcsappant életöröm hiánya? Inkább a neki – költészetének, dühének – kedvező állapot: a visszaszorítottság megélése, a mindenből kiérezhető fájdalomé. Az álom csak *villanó pengékkel* várhat rá, s föltételezhető öleléssel a „késben végződő kezek". Tulajdonképp bocsánatért esdekel, amikor leírja: „Megfájdul a világ szíve a harangoktól." Bűntudatának se kezdete, se vége, s hogy születése véletlenszerű volt – megkapó képekben érzékelteti a részeg apa s a dunnát késsel fölhasító anya tragédiáját –, nőttönnőtt bizonytalanság érzete. Vezeklése: meg kell harcolnia minden anyaggal. Az idegen „testek": *rózsa* és *ventillátor* (természet és technika) ütköztetése nem egyéni lelemény – főképp Nagy László élt ily meghökkentő tágításokkal –, de a sűrű, fojtott légzés átvételében, s a módban, ahogyan azt magáévá teszi, van valami Tóth Erzsébet-i. „Imádságszerű minden szavam. / Nem sírok. De angyal birkózik papírral. / Rózsa ventillátorral, folyó világtáborral. / Hurcolhatjuk a homokzsákokat."

Föloldhatatlan feszültség: elsősorban önmaga létezése a teher. Ezt növeli még a világ – csak jó indulattal mondható, hogy az előbbinél könnyebb – súlya, melynek egyik összetevőjét szépen érzékelteti az apokaliptikus képek sorát nyitó *Vigyázzban:* „... látod földigérő katonaköpenyben a kisjézusokat..." Majd ugyanitt: „a katonák, mint lopott menyasszonyt / megsimogatják a tigristankot..." A kép, könnyen észrevehető, a költő számára csak eszköz, s mihelyt fölfedezi – József Attila tragédiáját segítségül híván – a bizonytalanság összeroppantó erejét, közösségivé avatódik „magánya": „Koponya leszek egy Hamlet-ország kezében." Már nem a mítosz, a saját, széppé fogalmazott *balladás* élete izgatja, hanem a felelősségre sarkalló gond: a kocsmára emlékeztető költészetből kilépni! Egyik vitacikkében írja: „Csoórinál az alkotás sem magánügy, hanem a közösség vérkeringésének függvénye és mutatója." Mikor a föntieket – túl volt első verseskönyvén – kimondta, már rég aszerint cselekedett: (cikluscímével szólván) véget vetett a „galambkornak". József Attila, Németh László, Kormos István, a példaképül szolgáló erkölcs teszi világossá bátran szétkiáltott „üzeneteit". Nyugodtan ki meri nyilvánítani, „már sok a művészet." Ahogy évtized előtt Utassy József, most ő szólítja Petőfit: „Eljön ide Jane Fonda és Angela Davis, / de Petőfi Sándor csizmáját nem húzta föl senki. / Én szőke lovat, szőke országot látok a hajnal cementjébe, / de utoljára neki hittem el a világszabadságot." Esendő és törékeny, de kemény egyértelműséggel fogalmaz; már nem zavarja, ha „szaloncukorszemmel" bámulnak rá az idegenek. Biztatja magát, nem kell félni a nagy mondatoktól. Ha megölnek valakit, azért még a nép emlékezetében megtarthatja. Petőfi-parafrázisa meg egyenesen bravúr: „Ha a nép uralkodni fog a politikában, közel áll ahhoz, hogy a költészetben is uralkodjék."

2

(A szimatoló lét) Második kötetét, a *Gyertyaszentelőt* (Magvető, 1982), az alábbi vallomás kíséri: „Ma úgy látom, a költészet gyönge kézmozdulatai ellen fölerősödtek az indulatok. S mert azt hiszem, a költészet a legnemesebb viszony ember és társadalom között, egyre szenvedélyesebben érzem: szeretem a költészetet. Hiszen rajta kívül nem találtam hitet, nem találtam szabadságot." Az *Egy végtelen vers közepe* költeményeit olvasván, elsősorban az ösztönné vált félelem, a halk remegések sorozata ragad meg. Kissé túl van játszva a szerep, a gyermekkor (nagyonis érthető) borújára mintha válasz volna az életidegenség, mintha kiút lenne a halál. Nem ily egyértelmű – *koporsótiszta* (?) – a lét, szerencsére nem ily lefokozott a válaszadás lehetősége sem. Tóth Erzsébet, érzékenységénél, hajlamánál fogva, mégis azt a részt hasította ki a világból, melyben „otthon" érezte magát. Borúra ború jött, s mert így volt termé-

szetes a sírás, az eleve megvert szinte kéjjel vizsgálta önmagát. A különleges léthelyzet csak fokozta – félelmesebbé tette – a mutatványt: eltűnő arcok garmadája *tükörligetben.* És minden sík más-más tükör, minden tükör más-más föloldozás. Szó se róla, erkölcsi irányultsága még a sanyargatott lélek panaszai közül is kivehető volt, a szerep – melyet nem csupán a szerelmében csalódott, hanem a társadalomban megvert ember is jegyzett – annyi lelkiválság ellenére is fölemelő. Amit írt, élte. A tárgy csak annyira mozdult el, hogy költészetnek lássék.

Könnyen kitörheti a nyakát az, aki minden jelzőjében, képében meghal, aki csak a fehér papír gyámolában – a leírt szó = élet – tudja magát megvalósítani. Ez az élést segítő pótcselekvés szerencsére már oda! A *Gyertyaszentelő* írója sokkal felvilágosultabb annál, mintsem hogy a *szimatoló lét* – rendőrkutyák könyörtelenségére utal a jelző – ügyes-bajos dolgait összetévesztené a művészettel. Jóllehet félelme nem szűnt meg, de már nem egyetemes. S a legfőbb változás: önmagát (és a világot!) görbe tükörben is látja s ezáltal fölszabadultan. Mer játszani – mennyire más ez, mint korábbi, *fekete játéka!* – mer fityiszt mutatni és „gonoszkodni". Új arcai pezsgést hoztak, összetettebbé, nagyvonalúbbá tették látását. Azelőtt egy-egy jól elhelyezett, érzékletes képe adott elevenséget a soroknak – innen vonzódása a népköltészethez, a szürrealizmushoz –, most a groteszk, a nonszensz *ásító nyugtalansága.* Ha föltöretett, evvel töretett fel igazán az „istállószagú béke."

„Fejlődését" jelzi a két nagy kompozíciója közötti különbség. (Természetesen csak a látásmódét, hiszen mindenik versnek megvan a maga értéke.) Az *Egy végtelen vers közepe* megrendült tudósítás a gyermekkor – és a lélek – tájairól; részeiben is öntörvényű alkotás, tele az elveszített szerelem fölötti fájdalmakkal, a kimondhatóság gyötrelmével. Az *Alkalmi vers* (folytathatnók a címet: *a világ állásáról,* ahogy Faludy György ajánlotta poémáját Koestlernek, vagy: *a szocializmus állásáról,* miként közvetítette József Attila Ignotusnak) pedig két mottó közé zárt helyzetkép: mit tehet az ember a „világ-discóban" *műfüstté, műhajjá, műfiúkká, műtasszá* vált nemzedék kipukkadása, a vásári bóvlihoz alacsonyodása ellen.

Ama régebbi lágy mollban íródott, ennek a kakofónia dühös-igaza ad létjogot: egy kiáltás a rongyosokért!

„Konszolidált őrjöngésnek" nevezi, csöppet sem ügyelve a méltóságra, harcukat, ugyanakkor fölfelé is vág: visszautasít minden vádat, melyet nemzedékére szórtak. Hát persze, *elavultan* születtek ósdi lett a szerep; a történelem – hírlik – már nem történelem, legalábbis annyira nem, hogy érdemes volna róla beszélni. Megteszik azt, sajátságos kommentálással, a tévétársaságok: „forgatni / pörgetni / sietni / venni / adni / lihegni / sugározni / hogy igazán megható legyen / hogy az első / a második és a harmadik kiadást is / végigbőghessék a háziasszonyok . . ." A költemény vádbeszéd a manipulált társadalom fondorlattal könnyen behálózható gyermekei (és a világ) ellen. „Alkalmi" jellege adja a tudósítás formáját: tényszerű, száraz, jobbára közöl, megállapít. Rövid – némelykor infinitívusszá szegényedett – és hosszabb sorok váltakoznak benne, úgyszólván elmaradt a központozás (ahol meg jelen van – megrendítő kérdőmondatok iktatódnak közbe –, ott személyesebb a hang). Keserű, senkit sem kímélő számonkérés görgeti a szavakat, valaminő megnyugvást csupán a Paul Eluardtól kölcsönvett zárómottó hoz: „Sötét csak én vagyok / legyetek fényesebbek."

Aki szól, a „vereség kiárusítása" ellen protestál; hangja valamennyire megváltozott, de etikája továbbra is a korábbi cselekvés folytatására ösztönzi: „csempészni hazát, forradalmat." Önként fölvetődik a kérdés, honnan hová, és kinek. Mily megverteknek minő hazátlanoknak? Ha észrevesszük, egy tiszta hang kiteljesedését nyugtázva, Tóth Erzsébet költészetének gazdagodását, mely a hangváltás mellett a tematika sokszínűségében is jelentkezik, nem szabad figyelmen kívül hagynunk: innen-onnan veszély leselkedik rá. Például a monotóniáé. Vagy a titkon magáénak érzett szóé (formáé, versmondaté, helyzeté), melyet egy-egy példaképül szolgáló előd közelsége jelez. Nagy László dörgedelme, „eljön a fekete katona", a különben mondanivalójában igaz *Ha majd elálmosodom* című prózaversben kissé lefokozottan visszhangzik. Az „eljött az ásító mondatok ideje", az „eljött a megkotlósodott szavak ideje" furcsa, csak látszólag melankólikus zsolozsmája mögött nagyonis érthető, pontos címekre továbbí-

tott harag izzik. De a korbácsos indulatot megzavarja ama *elsődleges* élmény; csak *ott, úgy,* szerveződhetett a mondat, nyílhatott, különnemű szavak egymás mellé sorolásával a kép – itt a légzés átvétele csupán etikai kötődést sugall, de nem mindig válik egyedi „formává".

Figyel arra, hogy összes kötődése lássék. A nyelvébe zárt hazátlanokról szólt a korábbi *Madárúton,* most a fölmorzsolódás tragédiájáról a *Farkas utca.* Noha ez utóbbi az erdélyi magyar történelmi nevek *idő* általi bekebelezését siratja, a személyes élmény fedezetével megszólaltatott gond kiterjeszthető a világban szétszórt magyarságra is. Ezen állapotrajzok előzménye megtalálható Illyés Gyula, Csoóri Sándor, Sütő András verseiben, esszéiben, útitűnődéseiben; Tóth Erzsébet őket követi, mikor közreadja erősen nyugtalanító látleletét.

Nem híve a hamisításoknak, ködösítéseknek, elhallgatásoknak. Óhaja – „Priccskemény, kikerülhetetlen mondatokat szeretnék" – megóvja, hogy eltörpüljön a törpék előtt. Verse szerint e tartásra Csoóri Sándor tanította, az idősebb pályatárs és barát, kinek a *Gyertyaszentelő* költője azt kívánja, hogy tudja még megírni „a kővé vált forradalmat". Hatásában nem kisebb Kormos István és Nagy László példája sem. A játékos Kormos elkomorulását példa erejűnek érzi a fiatal író, ezért is épít be versébe egy nyugtalanító montázst a *Kornissi pásztorok*ból. Az örökzöldbe költözött Nagy László nehéz örökséget testált a fiatalokra: „itthagyta a Haza esélyét híd alatt alvó életünknek".

Kötődések, irányulások, vonzalmak: a túl közelre merészkedőt megbéklyózzák, utánzóvá teszik; azonban aki csak az emberi tartást lesi el – mint Tóth Erzsébet Nagy Lászlótól: miképp lesz *gyémánttá a fájdalom* –, s a követendő erkölcsöt véve alapnak saját fölismert törvényei szerint építkezik, a fölszabadító élményt is megérzi. Jogot és merszet is attól kap – kísérletezésre, meghaladásra(?), önmaga kiteljesítésére.

Jól hangzik: „a szökés aranyvágtája egyetlen remekművem." S a folytatása mindenképpen ide kívánkozik még: „győzelem ennyi adatott". Mindkettőt a *Szomjúság* közli, már-már lemondóan, csüggetegen. Ez a „szökés" valójában *ittlétet* jelent, nem meghátrálást. Iránya is éppen fordított: szembe a kimondhatatlannal, méghozzá a kutatásra jogot kapott, ezáltal kétkedésre sem rest elme aranyfedezetével: a gondolkodás szabadságával. Tóth Erzsébet mítosszal komolyan sohasem kacérkodó lírája eddig jutott: szigorú képimádat már nem béklyózza, a korábbi – egyetlen – hanggal ellentétben több megszólalásformára esküszik. Említhetnénk a Kosztolányi-mottót verssé kiteljesítő *Sorok egy divatlapra* önfeledt, gúnyos játszadozását és még inkább a *Pillanatképek* „glossza-verseit". Ez utóbbi grimaszokban – legtalálóbb köztük a *(himnusz)* – egy, minden furcsaságra (lelki, politikai eltorzulásra) érzékeny *madárijesztő* riogat. Kezében kereplő, kolomp és – ne csodálkozzunk – gyilkolásra alkalmas szerszám: „Minden éjjel egy hóhérra fogom a fegyvert..."

Hát még mindig a rémek, föltolakvó árnyak, s az álom szabadsága: tőlük minél előbb megszabadulni!? S a *Sortűz* önmardosó kétélye? „Csupa maradék vagyok, csupa rom. / Csupa parázsló bokrokba búvt veszély. / Csupa fel nem robbant, értelmetlen bomba." A Pécsre küldött sláger reminiszcencia, ünnepelvén a fiatal költőtársait, azonban már fullánkosan könnyű: a „fél korsó hiányt" újraélő *zanzibáriasan* dúdol, *karádysan* tangózik, de *magyarosan* él. Röhögnünk kell „kiszolgáltatottságán" és jókedvén. Tennénk is, ha nem tudnánk, épp ekkor szakadt föl véglegesen (?) egy gát: a költő iszonytató félelme.

CSORDÁS GÁBOR

Verskérő stanzák

1.

már lombja teljében susog a tüdő
megszijasodtak a zsenge savak
teljességéből is kibuggyant a ragacsos idő
a napszagú krómon
autómosók bolerószoknyái suhognak
mézfényű trafikablak
kerekít dicsfényt tar kicsi kobakoknak
kell-e még salétromkirály
„nem tudom már"
küldj verset

2.

mennyegző lesz
mossák öltöztetik fekete anyánkat
Basa Pistát kiszűrik az ibuszcsoportból
a hegyek közt elakadnak a kiskacsák
státuszkvó a kurva anyátok
mondja nekik az egyszerű vércse
és ma is ünnep az írás
noha testedbe írni magam
„nem tudom már"
küldj verset

3.

gázolt vadakként rángó részegek
kik nem jutottak el a szegényházig
sebes napóra-árnyakként zuhannak
az ázott vakolat lemállik
megoldhatatlan életek hetven-
hét sebe már buzogva fáj
testembe írom a margarinos kenyeret
lesz-e csata a krómkirállyal
„nem tudom már"
küldj verset

4.

szolgám siet
a kanálisba süppedt városon át
hogy szolgálóddal találkozzék
„Zorzim meglelje Zanzidat"
vers a verset egy régi versben
a politika ugyanis a politikusoké
szolgáké uraké az élet
legjobb versem mért én vagyok
„nem tudom már"
küldj verset

5.

sok: a katedrákra törő indulat
s a tanítványok száma kevés
ömlött a habzó dörgedelem
csergedezett a szerelmes becézgetés
s az országon salétrom virágzott
kifűthetetlen nyirkú háborús telekké
napütte kedves arcok váltak éjente lemetélt állatfejekké
magunkat küldjük küldetünk
„nem tudom már"
küldj verset

6.

a kék kabátot nem hordom
leszakadt a zsebe a füle
tisztítóba kellett vinnem
részegek hányadékába ültem a metrón
pedig szerelmes vagyok megint
ebben aztán egyformák vagyunk
az leszek időm végezetéig
hányadik szemet morzsolom a rózsaláncon
„nem tudom már"
küldj verset

7.

ha eljön a salétromkirály
mész- és homokkupac vagyunk a színe előtt
és kövér hang tekereg lágy lugasokból
„rojtos a nadrágom szegélye
akartam mint más istenszegénye
boldog lenni a földön
s csak egy házat hoztunk össze édesanyáddal fiam"
mit válaszolnék
„nem tudom már"
küldj verset

8.

nagyon egymásra találtunk
letárcsázzuk a számkombinációt
és összehoz minket a központ
a hivatali vonalakon
körülöttünk mindenki tud valamit
a politika . . . stb . . . csakhogy
mi még tudunk szeretni ha nem is egymást
és azt az elképzelt puskát letenni
„nem tudom már"
küldj verset

9.

tegyvertelen volnék magam is
már-már deres gavallér
lyukas zokni mosdatlan hónalj
piszkos mandzsetta gallér
tata meddig tart még a népek tavata
kék ege gyomromban kinyílt paraplé
az édes húsokból kinyomott lé
kérdem meddig cifrázza szerveim
„nem tudom már"
küldj verset

10.

. . . hogy reformfarmok
. . . hogy kultuszforradalmak
. . . hogy törvénytudók páriák
kontinenstől kontinensig
a sírást hiába görgeti
egy ölelésben elfér a világ
olyan kicsi
üdvét mért bennünk keresi
„nem tudom már"
küldj verset

11.

egymásnak rontó sztyeppetüzek kihamudtunk
hasadozott föld mozdulatunkban
ásványi magány
körülöttünk még reszket a táj
szökken kavarog a zsarát a szélben
szembe babám hamuban
vagy hátat a hátnak édes vitézem
milyen sárguló volt szemedben a kék stb.
„nem tudom már"
küldj verset

BOLDIZSÁR IVÁN

Éjszaka, autóban

Egy keser-édes az ötvenes évek elejéről

Ezerkilencszázötvenegy januárjában R. M. megtette azt, amire negyvenkilencben a Rajk-per vádiratának közzététele után hiába kértem: kiengedett a külügyből. Akkor mentem el, amikor ő akarta, tehát az ő szavával: „röpültem", de nem arra a helyre, amivel kimondatlanul fenyegetett. Ötvenegy januárjában áthívatott az Akadémia utcába. Hónom alá csaptam a télikabátomat, majd felveszem az autóban, menet közben szóltam oda a titkárnőmnek: Gyorsan a kocsit. Türelmetlenül topogtam a Bem téri kapuban, pedig legszívesebben komótosan sétálnék át Pestre. Akkoriban az ember egész napját az íróasztal mellett töltötte. Ferde szemmel néztek arra, aki fél ötkor vagy ötkor haza akart menni. Amíg a miniszter, az államtitkár és a főosztályvezető benn volt, az előadó, a főelőadó, osztályvezető se ment, talán nem is akart hazamenni. A gépírónők bizonyára szerettek volna, de a fiatal lányokat hiába várta öt órakor a fiújuk a rakparton; hamar kitelt az ideje a minisztériumban, ha negyed hatkor, vagy fél nyolckor nem találták az írógépe mellett. Útilaput kötött a személyzeti osztály vezetője, pedig nő volt, annak a kisgyerekes mamának a talpa alá, aki komolyan vette a munkaidőt. B. A. államtitkár kollégám egyszer este kilenckor nagy botrányt csapott, mert csak az ügyeleteseket találta a helyükön.

A késői bennmaradást nem kényszernek fogtam fel, hanem szívvel-lélekkel vállaltam. Annyi dolgunk van! Új országot építünk! Lelkesedésem negyvenkilenc őszén lelohadt, de éppen ezért nem mertem másként dolgozni, mint eddig. Annyi engedményt tettem, hogy napközben ki-kiszöktem egy kis sétára. De ha R. M. telefonáltatott, öt perc múlva, hipp-hopp, ott kellett teremnem. Arra való a hivatali kocsi. Egyszer, még nagyon régen, hívott, de csak átsétáltam. Fél óra múlva érkeztem. Lehordott, mint a pengős malacot. „Miért adunk magának Packard autót, ha nem használja? Persze vasárnap elviszi benne sétafikálni a családját, ahelyett, hogy a gépkocsivezető elvtársnak megadná a jogos heti pihenőt." Nem válaszoltam, hogy minden héten megadom. Azt se, hogy ezért egyik-másik Packard-os, vagy Hudson-os kollégám demagógiával gyanúsított: a sofőrszobán hajszolom a népszerűséget.

Azon a tavaszias január végi napon hat perccel a telefonhívás után már ott ültem R. M. előszobájában. Nálam volt az elmúlt hét legfontosabb külföldi sajtóanyaga, elsősorban a magyar vonatkozású hírek. Ezeket ő már látta egyszer, fordításban, kivonatban, de szerette megnézni az eredeti újságban is, hogy hányadik oldalon jelent meg, mekkora címbetűkkel, hogyan tördelve. A sajtót lenézte, az újságírókat utálta, de tudta, hogy tudnia kell, mit írnak és hogyan.

Bementem, csupa mosolygás volt és pocakos derű. Csak éppen belelapozott az újságokba, hamar odadobta őket az íróasztala jobb sarkába.

„Majd visszaküldetem." Felállt ő is, megkerülte az íróasztalát, kezet adott. Felálltam, menni akartam. „Várjon egy kicsit. Egy régi óhaját ma teljesítettem." Várakozó tekintettel néztem le rá. Nem mondott többet. Kérdezni nem lehetett. Már rátettem a kezemet az ajtókilincsre és így kötelezően hátat fordítottam neki, amikor még ennyit mondott: „Majd a miniszter elvtárstól megtudja a többit."

Bolond fővel arra gondoltam, visszafelé az autóban, hogy kiengedi a feleségemet Párizsba az édesanyjához. Esetleg engem is vele. Külügyi államtitkár voltam, de ezerkilencszáz-negyvenkilenc tavasza óta nem utazhattam nyugati országba, nem is jártam másutt külföldön, csak egyszer Prágában egy békekonferencián.

Egyenesen bementem a miniszterhez. K. Gy. régi barátom volt, rányithattam bármikor. Fürkésző szemmel nézett rám, amikor megpillantotta derűs ábrázatomat. „Honnan jössz?" Az Akadémia utcából. „Voltál az öregnél? Nem mondott semmit?" Csak azt, hogy teljesítette egy régi kérésemet. S majd te megmondod, mit. „Úgy." Visszaült az íróasztal mögé. Nem értettem, máskor mindig letelepedtünk a sarokba, a bőr karosszékekbe.

Nehezen mozgott a nyelve. „Kérlek szépen, kérted te valaha a felmentésedet azzal, hogy laphoz szeretnél menni?"

Most nekem esett nehezemre a beszéd. Milyen ostoba vagyok! Megmondtam K. Gy.-nek, hogy igen, amikor elolvastam a Rajk-per vádiratát. „Annak másfél éve." Annyi. „Most teljesítette kérésedet."

Így lettem a Magyar Nemzet főszerkesztője. A szerkesztőség akkoriban a Bajcsy-Zsilinszky úton volt, a Hungária nyomda épületében. Ha addig este hétig-nyolcig ültem a minisztériumban, most éjfél után egyig, kettőig dolgoztam a lapnál. Meg kellett várnom az első kinyomott példányt és gondosan átnéznem, mert a sajtóhibáért is a főszerkesztő volt felelős. Még így is megütöttem a bokámat, mindjárt a legelején. A Tanácsköztársaság évfordulóján közöltünk egy korabeli dokumentumot. Akkor annyi bajt okozott, hogy azt hittem, soha nem felejtem el, mi volt rajta és miért tettük be a lapba, de ma már be kellene mennem az Országgyűlési Könyvtárba, kikeresni. Erre már nem futja a hátralévő időből. Mindegy. A baj az volt, hogy a jobb sarokban, alig olvashatóan, apró s ráadásul elmázolt írással megjelent Kun Béla neve. Ezért R. J., a népművelési miniszter szokott vérmes hangján legorombított, majd egy hónapi fizetésmegvonásra ítélt. Nem volt más jövedelmem, csak amit a laptól kaptam s ezt is szűk marokkal mérték. Ezernyolcszáz forint volt, mai, ezerkilencszáznyolcvanhármas értékben jó, ha öt-hatezret ér. Az egy hónapi böjtöt keservesen megsinylettem, családostul. Volt kölcsön, amit majd csak huszonöt év múlva tudtam visszafizetni egy barátomnak s az nem engedte meg, hogy hozzátegyem a pénzhígulás okozta különbséget.

Akkor nem mertem senkinek elárulni, hogy azt a lappéldányt is gondosan végigböngésztem éjfél után fél kettőkor, ki is silabizáltam Kun Béla nevét, de nem vakartattam le a klisérőI. Nem tudtam, hogy tabu. Abban az időszakban titkos tabuk rókacsapdái is leselkedtek az emberre. Annyit tudtam, hogy R. M.-ék nem szeretik Kun Bélát, de hogy mi az oka, nem mondták meg soha s engem nem is nagyon érdekelt. Úgy értelmeztem, hogy a Tanácsköztársaságot nem tekintik valami nagy sikernek, hát inkább hallgatnak róla. Kivéve a salgótarjáni csatát, ahol R. M. hősiesen harcolt a cseh csapatok túlereje ellen. Hogy Kun Béla rútul elpusztult egy lágerben, ugyanakkor tudtam meg, jóval később, mint azt, hogy R. M. nem szagolt puskaport a salgótarjáni ütközetben.

Egyik éjszaka már két óra is volt, amikor a fáradtságtól már-már tántorogva lementem a kapuhoz. Ott várt kedves, fiatal gépkocsivezetőm egy kis angol autóban. Olyan szűk volt, hogy kedvem ellenére nem tudtam melléje ülni elöl, hanem mindig hátul szálltam be. Ekkor éjjel kinyitottam az ajtót és bedobtam az aktatáskámat a hátsó ülésre. Láttam, hogy elöl a fiú bóbiskol, portyázott valahol az éjjel. Ebben a pillanatban eszembe jutott, hogy még délelőtt – mert tízkor már mindennap benn voltam a szerkesztőségben – megálltam a Széna téri piac sarkán és vettem valamit a háztartás részére. Bemenet letettem a portásfülkében.

A sofőrnek nem szóltam semmit, visszaugrottam a kapuba, felkaptam a szatyrot és kimentem újra az utcára. A kocsi eltűnt. Kiszaladtam az úttestre, látom-e még. Rémlett jó száz méternyire a két hátsó lámpa piros pislogása, de se kiáltani, se utánafutni nem tudtam már. Mi a fene ütött ebbe a fiúba? Visszamentem a kapusfülkébe. A portás először nem értette a dolgot. „Elment? Egyedül? Biztos, hogy egyedül volt?"

Ettől még idegesebb lettem. Nem tudtam másra gondolni, csak arra, ami akkor minden gondolat alján volt: elvitték. Valahol a sarkon túl leselkedett már két bőrkabátos, megvárták azt a fél percet, amíg én visszamentem az épületbe, beszálltak és ráparancsoltak, hogy induljon el. Marhaság. Mit akarhattak a gépkocsivezetőtől? Még ha én is benne ültem volna. Ez volt az a hónap, amikor egy új letartóztatási hullám tartotta rettegésben a várost. Ekkor vitték el a minisztériumból, a fáma szerint éppen, amikor kocsijába szállt, K. Gy.-t. Jobban szorongtam, mint a Rajk-ügy legelején, mert akkor abban a balhitben ringattam magam, hogy nem követtem el semmit, nem eshetik bántódásom. Ötvenegy nyarára megtanultam, hogy a büntelenség nem számít. Ha pedig nem a sofőr kell nekik, hol a kocsi? Talán meg akarnak rémíteni, keringenek körülöttem, előre felmorzsolják az idegeimet.

Őrültségeket zagyválok itt magamban összevissza. Ha kellenék nekik, nem engednek a laphoz, egy füst alatt lecsapnak rám, amikor elküldtek a külügyminisztériumból. Ez a vigasztalás két percet ért. Itt van L. G. Akkor menesztették a miniszterelnökségről, amikor engem a külügyből, és kinevezték a Szépirodalmi Könyvkiadó élére. A múlt héten nyoma veszett.

Kiálltam újra az utcára. A hűvös levegő megnyugtatott. De hogy lehet így élni?

Egyszerre csak mit látok? Balról, a Nyugati felől, lassú szinte lopakodó léptekkel közeledik az én gépkocsivezetőm. Rákiáltottam. Odaszaladt, átölelt, aztán bocsánatot kért a bizalmaskodásért. Rettenetesen aggódott értem.

De hol volt, az Isten szerelmére?

Bóbiskolt az első ülésen. Hallotta, hogy kinyitom a kocsi ajtaját, aztán újra becsapom. Szentül meg volt győződve, hogy beültem. Elindult. Szólt hozzám valamit, de nem feleltem. „Azt gondoltam, fáradtnak tetszik lenni. Vagy rosszkedvűnek. Nem szóltam semmit." Furcsálta a dolgot, mert hazafelé mindig beszélgettünk, de álmos volt ő is, a vezetésre összpontosított, hallgatott. A Margit-híd előtt megkérdezte, mikor jöjjön holnap reggel. Erre sem kapott választ. Már fent járt a hídon, amikor hátrafordult.

„Tessék elhinni, majdnem átszakítottam a híd korlátját. Úgy megrémültem, hogy a két első kerékkel felhajtottam a járdára. Jézus, Mária, gondoltam, kiesett a kocsiból az öreg." (Harminckilenc éves voltam.) „Kiugrottam, kinyitottam a hátsó ajtót, megnéztem nem fekszik-e a kocsi padlóján ájultan.

Megláttam az aktatáskát az ülésen. Észrevettem, hogy a bal hátsó ajtó csak lazán van becsukva."

Akkor arra gondolt, hogy elszunnyadtam, rádőltem az ajtóra és kiestem. A Margit-hídon tilos megfordulni, de nem törődött vele, megfordult és teljes sebességgel kezdett visszafelé száguldani. Közben figyelte a másik úttestet, nem heverek-e valahol összetörve, véres fővel a földön. Autó abban az időben nappal is alig járt a pesti utcán, hát még késő éjjel. Nem találkozott eggyel se. De a Nyugati előtt hirtelen rálépett a fékre.

„Ekkor tojtam be igazán. Eszembe jutott, hogy az előbb itt jött egy autó a Váci út felől. Lassítottam, sőt fékeztem. Az a kocsi is. Egy pillanatig meg is állt, mögöttem."

Elhallgatott. Biztattam, folytassa. „Nem, ez szamárság. Arra gondoltam, hogy valahogy kiráncigálták a kocsiból. Ne tessék haragudni, előfordult már ilyesmi. De ekkor már biztosra vettem, hogy valami hasonló nagy baj történt. Nem lehetett másként: vissza tetszett menni az épületbe, ott már várták és..." És? „Úgyis tetszik tudni. De hát hála annak a jóságos, magasságbeli úristennek, nem igaz. Úgy örülök." Köszönöm. De hol a kocsi?

„Biztos, hogy nem tetszik megharagudni érte? Beálltam egy mellékutcába. Gondoltam, gyalog jövök erre, mintha csak kocsmából jönnék, vagy nőtől, egy kicsit dülöngéltem is. Meg akartam tudni a portástól, mi történt, hogy... hogy hazatelefonálhassak. Meg féltem is, ha meglátnak a kocsiban, engem is elkapnak. De már hozom is."

Futólépésben iramodott el a kocsiért. A kapuban előjött a portás. Utánanézett és megcsóválta a fejét. „Tessék mondani, nincs egy kis nő is ebben a dologban?"

Persze, hogy van.

„Mindjárt gondoltam."

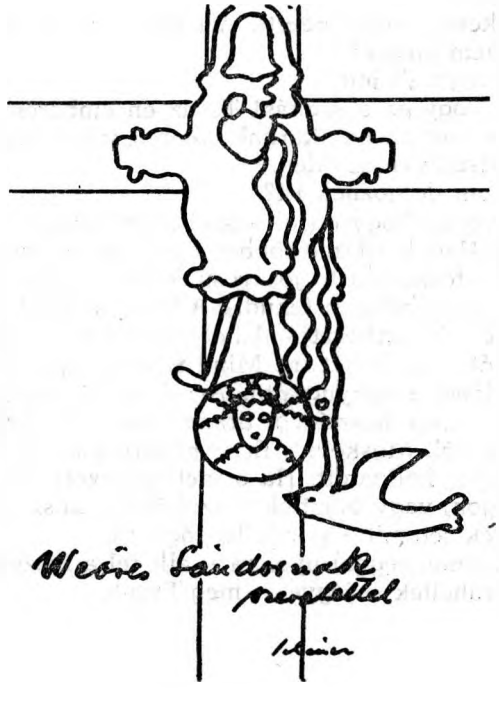

THIERY ÁRPÁD

„Száműzetés"

Február végén hívatták a központba.

A főszerkesztő előző délután csupa – erőltetett – mosoly volt, ahogy benyitott hozzá, s azonnal belevetette magát a csővázas fotelba. Az ujjait összekulcsolta, s várt egy keveset, mint aki – mielőtt megszólal – a gondolataiba merül.

– Holnap reggel nyolcra várnak a központban – mondta végül. Bátorítóan mosolygott.

Megmondta, hogy ki. Hányadik emeleten. Melyik szobában.

– Mit akarnak?

– Majd megtudod.

– Szólhattak volna közvetlenül nekem is, nem? – nézett Frank a főszerkesztőre. – Először nekem. Így lett volna demokratikus, nem? Micsoda dolog az embert csak úgy berángatni, hogy nem is tudja, miért. Üzengetni, mint egy szolgának.

A főszerkesztő elkomorodott. Megpróbálta leolvasni Frank arcáról, hogy valójában mire gondolhat.

– Mi bajod van?

– Van.

– Nem mondanád meg?

– Megmondtam.

Frank a főszerkesztő mellé nézett. Azt gondolta: – Mit szólna hozzá, ha azt mondom, hogy nem megyek? . . .

A főszerkesztő ingerült lett.

– Te is tudod, hogy ez a szokás! Te az én emberem vagy, természetes, hogy nekem szólnak fentről, ha akarnak valamit veled kapcsolatban. Nem tudom, hogy mi kifogásod van ez ellen.

– És ha már nem dolgoznék itt?

– Akkor nem volna, hogy miről beszéljenek veled.

Frank bólintott. Nem kérdezett többet, bár szerette volna tudni, hogy miért hívatják, és mi van a főszerkesztő jóságosnak látszó elégedettsége mögött. Mi történt az idő alatt, amíg betegen feküdt? A háta mögött! Tisztázódtak-e a rágalmak? Megvédte-e a főszerkesztő? A helyettessel és másokkal szemben.

Felgyógyulása óta két cikket írt. Mind a kettő egy szó változtatás nélkül megjelent. Ez nagyjából megnyugtatta. Arról, ami a betegsége előtt történt, senki se beszélt. Sem a szerkesztőségi titkár, sem a rovatvezetője, aki időközben előkerült Londonból. Moskovics Ernő nővére sem. Hallgattak, mintha mi sem történt volna. Ő is hallgatott. Ha összetalálkozott velük a szerkesztőségi folyosón, a titkárságon, vagy bejöttek a szobájába, köszöntek, semmi több. – Ezektől nem kérdezek semmit – gondolta gőgösen.

– Hát, akkor holnap reggel nyolcra – állt fel a főszerkesztő.

– Egyet azért rühellek – jegyezte meg Frank.

– Micsodát?

– Hogy épp egy nőhöz kell menni.

– Mi van ebben?

– Mit érthet egy nő az én ügyemhez?

– Neked nincs ügyed! – igazította ki a főszerkesztő. – Különben pedig egy nagyon rendes elvtársnőről van szó. A végtelenségig humánus, nyugodt lehetsz. Neki is kijutott a Rákosi alatt. Három évig börtönben ült.

Frank másnap reggel – szokása szerint korábban – már negyedórával előbb ott volt a központban.

Leültették a folyosón.

A nő negyvenév körüli volt. Sovány, szigorú arc, férfias kézfogás. Kék színű szemében a várt hideg csillogás helyén érdeklődés. Hellyel kínálta Frankot. Ő maga az íróasztal mögé ült.

A sarokszoba kicsi volt. Az íróasztalon kívül csak egy fotel fért az ajtó mögé. Frank olyan közel ült, hogy ha kíváncsi, beleláthatott volna a nő papírjaiba. Eszébe se jutott.

– Nem veszem sokáig igénybe az idejét.

– Van időm – válaszolt Frank. – Lehet, hogy sok is.

A nő rosszallóan pillantott rá, de nem szólt. Az előtte fekvő papírokba mélyedt.

Frank azt gondolta erről, hogy tipikus hivatalnokbetegség, hogy átvészelje a zavart, megbújik egy kicsit a dosszié mögött . . .

– Nagyon nehéz a helyzet most a vidéki szerkesztőségekben – szólalt meg a nő.

Frank meg se rezzent. Mereven nézett a falra. – Ennél legalább rögtön tudja az ember, hogy mire számíthat – gondolta.

– Van olyan megyei szerkesztőség – folytatta a nő –, ahol három-négy újságíró maradt. A többi disszidált, leszerepelt az ellenforradalom alatt, vagy rájött, hogy alkalmatlan erre a pályára.

Frank maga elé húzta a hamutálcát és rágyújtott.

– Mondhatja rám is, hogy írtam egy-két olyan cikket Rákosi alatt.

A nő elengedte a füle mellett a megjegyzést.

– Meg akarjuk erősíteni a vidéki szerkesztőségeket – folytatta. – A korábbi gyakorlattal ellentétben úgy gondoljuk, hogy a legjobb, és főképp a fiatal újságírókra a vidéki lapoknál van szükség. A mi erőink még nem eléggé akcióképesek vidéken. A pártnak hatásos erőre van szüksége a vidéki sajtóban. És ezt mi olyan őszintén író, nyílt gondolkodású és tehetséges újságírókkal képzeljük el, mint maga is, Freytag elvtárs. A legjobbaknak kell vidéken agitálni! És a fiataloknak, akik fogékonyak. Mert ott zajlik az élet, nem pedig a kávéházi asztaloknál . . .

Frank félrenézett. – Ezt nem kellett volna, pont nekem – forgatta az ujjai között a parázsló cigarettát.

– Maga íróféle – hajolt előre a nő.

Frank elvörösödött. – Ezt is elmondták neki . . .

– Vidéki újságíróként komoly élményekre tehet szert. Vidéken sokkal bonyolultabban megy a konszolidáció, mert ott az ellenforradalom nem volt olyan brutális, mint itt a fővárosban. Vidéken az emberek, elsősorban az értelmiség, nem látja még tisztán, hogy mi is történt tulajdonképpen tavaly októberben és november elején. És miért volt szükség november negyedikére. A Szabad Európát hallgatják, abból tájékozódnak. És annak alapján politizálnak. De hát, mit agitálom én magát, maga épp úgy tisztában van ezekkel a kérdésekkel, mint bármelyikünk ebben a házban . . .

Frank egy darabig nemcsak a mondatokra és a szavakra, de még a hangsúlyokra is éberen figyelt. Aztán egyik pillanatról a másikra feladta. Ameddig bírta lelkierővel, várta a pillanatot, hogy magához ragadhassa a kezdeményezést, és itt helyben tisztázza, hogy mi összefüggés van a főszerkesztő szobájában elhangzott ocsmány rágalmak és a vidéki ajánlat között. Egyáltalán: egy szó sem esett arról, hogy írt egy felvételi kérelmet. Arról se, hogy a távollétében választották meg küldöttnek a kerületi forradalmi tanácsba. – Legalább azt megválaszolhattam volna nekik – emlékezett vissza –, hogy a főszerkesztő agytrösztnek nevezett a hátam mögött . . .

– Vagyis ki vagyok rúgva – hajtotta le a fejét.

A nő elkomorodott.

– Erre következtet abból, amit elmondtam?

– Mi másra?

– Abból induljon ki – magyarázta a nő türelmesen –, az legyen a kiinduló alapja, hogy a pártnak szüksége van magára.

Frank hallgatott. – Az agytrösztöt el fogják távolítani – gondolta magában.

A nőt idegesítette Frank hallgatása.

– Nem értem magát, Freytag elvtárs.

Frank felpillantott.

– Hova menjek? Azt mondja meg, ha már erről van szó.

A nő megnevezett két dunántúli megyeszékhelyet.

– Van itt egy térkép?

A nő nem nagyon értette, hogy Frank mit akar a térképpel, de benyúlt az asztalfiókba, és előhúzott egy atlaszt.

– Tessék – nyitotta ki Magyarországnál.

Frank tűnődve nézegette a két megyeszékhelyet. Két piros pont a térképen. A kisebbiket s a nagyobbikat, mint akinek nem könnyű a választás.

– Ez jó lesz – mutatott végül az egyik városra.

A nő arca, mely eddig sima és összefüggő volt, hajszálrepedés se mutatkozott rajta, most bosszúsan megrándult, majd csalódottan megnyúlt. Mint akit lóvátettek. Enyhe pirosság futott át rajta.

Frank úgy tett, mint aki nem vette észre. – Be fogom bizonyítani, hogy egyik se különb nálam! – fogadkozott magában gőgösen.

– Akkor megegyeztünk? – állt fel a nő.

– Igen.

A nő kezet nyújtott. Keményen.

– Kérdezhetek valamit? – nézett Frankra.

– Tessék csak.

– Miért épp azt a várost választotta, és nem a másikat?

Frank habozás nélkül válaszolt.

– Az messzebb van innen . . .

Frank évek múlva is úgy emlékezett vissza annak az estének a részleteire, amikor megmondta Helgának, hogy vidéki szerkesztőségbe megy dolgozni, mint egy megaláztatásra. – Van ebben valami ördögi – kesergett a koromsötét előudvarban –, kész helyzet elé állítják az embert, ezzel mindent elhárítanak magukról, mintha egyesegyedül én találtam volna ki az egészet, és mindenért én volnék a hibás . . .

A házmesterné már bezárta a kaput, és jóéjszakát kívánt, Frank az elő-

udvarban a falhoz dőlve, mint aki beivott, gyűjtötte a lelkierőt, hogy bemenjen a lakásba. Más volt szembenézni Helgával, és kimondani – magára vállalni! – azt, ami történt, mint a térképen két megyeszékhely közül választani. Helga előtt mindent magára kellett vállalnia, nemcsak a tény bejelentését, a döntést és a következményeket, hanem az előzményt is, amazok tévedéseit, a nyilvánvaló rosszindulatukat, a hazudozásaikat, és így annak, ami történt, valamiképpen a jogosságát is.

Helga hason fekve olvasgatott a heverőn. Az állólámpa fénye a térdhajlatára esett, fehér bőrén átderengtek a kék erek.

– Nem éreztem jól magam – pillantott fel.

Frank odament a faliszekrényhez, kivette a pálinkásüveget és meghúzta.

– Nekem is – nyúlt Helga az üvegért.

Frank elmondta, hogy mi történt. Az volt igazán elviselhetetlen, amit amazok helyett kellett elmondania. Vele mondatták el, mint egy beismerő vallomást.

Helga türelmesen végighallgatta.

– Elmenni annyi, mint egy kicsit meghalni – sóhajtott színpadiasan –, de innen én szívesen megyek bárhova. Nem sajnálok itthagyni semmit.

– Szerencse, hogy könnyen veszed.

Helga összecsukta a könyvet. Meg se jelölte, hogy hol tartott az olvasásban.

– Talán a közös klozetot sajnáljam? – kérdezte kissé ingerülten. – Vagy az udvaron futkosó patkányokat? A folyosót, amitől hányingert kapok? A ricsajt, amit a szomszédok gyerekei csapnak? Hogy már kikészültek az idegeim? Te talán sajnálod itthagyni ezt a helyet?

– Én nem így teszem fel a kérdést.

– Hanem?

Frank a feleségére nézett. Hosszan, a régi kétellyel: felfoghatja-e vajon, hogy miről is van szó? . . .

– Megpróbáljuk máshol – biztatta Helga –, talán több szerencsénk lesz.

– És az egyetem?

Helga várta a kérdést.

– Majd később folytatom.

– Mit szól hozzá az apád?

– Meg fogja érteni, hogy nem tehettünk mást.

Helga bátorítóan hunyorított.

– Máshoz is kezdhetek – mondta. – Kedvet érzek például a kerámiához. A fotózáshoz. Mit szólnál hozzá, ha a riportjaidhoz én csinálnám a fotókat? . . .

Ügyetlenül kortyolt az italból. Megköhögtette.

Frank lehajtotta a maradék pálinkát. Hirtelen torkig lett mindennel.

– Leszarom őket, érted? – vágta a sarokba az üveget. – Szétverem a pofájukat! Ezt érdemeltem? A mór megtette a kötelességét, most már mehet? Miféle emberek ezek? Van ezeknek egy csöpp lelkiismeretük? Eszembe se jutott, még a legőrjítőbb napokban se, hogy igenis szükség volna még egy-két demokratikus pártra! Hátha tényleg csak így lehet majd biztosítani, hogy vissza ne térhessen a régi módszer . . .

Ököllel csapkodta a falat.

Helga megijedt. Egyszer se látta még Frankot így kikelni magából. Érezte, hogy baj van, volt azonban már annyi női tapasztalata, hogy az első pillanatok döbbenete után ráébredjen: most csak egy gyakorlatias, nagyon is laposnak tetsző kérdésre van szükség.

– Lakást adnak?

Hogy jutott eszébe – épp most! – maga sem értette.

Frank értetlenül nézett rá. Valahogy úgy, mint aki már eddig is sok fejtörést okozott neki.

– Hogyne – bólintott. – Megígérték, hogy adnak.

– Amíg nem kapjuk meg, hazamegyek anyuékhoz.

Frank összerezzent. Volt valami arculcsapás abban, amilyen könnyedén kimondta: „hazamegyek".

– Tudod, hogy nem szeretek egyedül lenni – tette hozzá Helga.

– Minden szombaton hazajövök.

Helga üvegesen mosolygott.

– Az kevés nekem.

– Lehet, hogy heteken belül megkapjuk a lakást.

Helga tekintete a szemetesvödörre tévedt. E pillanatban megoldhatatlannak látszott a jövő.

– A dolog úgy áll – mondta –, hogy most már muszáj megmondani anyuéknak, hogy megesküdtünk.

Frank meghökkent.

– Még nem írtad meg?

Helga felrántotta a vállát. Ez volt a válasz.

Frank dühösen gondolta: – Miért nem küldtem nekik egy táviratot, ahogy először elhatároztam? . . .

– Azt ígérted, hogy megírod nekik.

– Nem volt hozzá lelkierőm. De most már nem halogatom tovább.

– Mit fognak gondolni?

– Nem mindegy neked? – kérdezte Helga idegesen.

A klasszikus regényekben olvasta: hogyan szokták a nők azt a bizonyos dolgot megmondani – bevallani! – a férfiaknak. Számos változatot ismert. Ahány regényhősnő, annyiféle. Ha Frank nem volt otthon, könnyűnek, természetesnek, sőt költőinek tetszett, de amint belépett az ajtón, Helga elbizonytalanodott, a megfelelő szavakat kereste, mint aki levegő után kapkod. Lámpaoltásnál nem maradt más hátra, mint a kibúvó: majd holnap.

– Azt is meg kell mondani nekik, hogy gyerekem lesz.

Frank a feleségére bámult. Hosszúkás formájú arca megnyúlni látszott, gesztenyeszínű haja fáradtan előrehullott, a hát íve megfeszült. Úgy tűnt: megmegrázkódik. – Csak nem sír? – kapott észbe, és átfogta a vállát. Gyötrelmes volt, hogy nem tud megszólalni. Hirtelen az eszébe vágódott: Helga egyszer azt mesélte, hogy gyerekkorában madár szeretett volna lenni. Frank sehogy se tudta most elhessegetni magától ezt az emléket.

– Nem is érdekel? – kérdezte Helga.

– Dehogynem, dehogyisnem . . .

Frank még mindig valahogy idegenül érezte magát. Nem volt rá jobb kifejezés. Szinte képtelenségnek tűnt, hogy igaz. Egyáltalán: más mit szokott ilyenkor érezni? Épp ezt? . . .

– Kisfiút szeretnél vagy kislányt? – hallotta Helga hangját.

Értetlenül hallgatott.

– Neked mindegy?

– Nekem?

– Mondj már valamit, az isten szerelmére!

– Igazán mindegy, hogy fiú vagy lány. Nekem igazán mindegy.

Frank a következő héten elutazott a vidéki szerkesztőségbe, hogy bemutatkozzon. A főszerkesztő hosszan, tüntető barátsággal rázta a kezét.

– Buzási vagyok. Nagyon vártam már, hogy megismerjem.

Az íróasztalán két szendvics és egy üveg sör.

Frank, miután leült, szemügyre vette a főszerkesztőt: deres halánték, dús fekete haj és szemöldök, kékes színű arcbőr, kidolgozott izomzat, csak kevés súlyfelesleg, ami negyvenöt-ötven éves korban nem is áll rosszul a férfiaknak. A szemében sárgás-zöldes macskafény, de nem ellenszenves. Inkább barátkozó. Mégis azt gondolta lekicsinylően: – Vidéki nők bálványa . . .

– Az ellenforradalom előtt az építőiparban dolgoztam – ereszkedett le Buzási egy kopott, plüsshuzatú fotelba. Igyekezett kimutatni, hogy zavartalan, sőt baráti bemutatkozást szeretne.

Frank összehasonlította a régi főszerkesztőjével. Tulajdonképpen semmi ellenszenveset nem talált benne, semmi sem akadályozta volna meg abban, hogy akár barátságot kössön vele, most rögtön se lett volna ez lehetetlen, mégis fél úton állt a gyanakvás és a rokonszenv között.

Buzási tapintatosan Frank tervei után érdeklődött.

– Dolgozni akarok.

– Az helyes. Itt lesz munka dögivel.

– Azért helyeztek ide, nem?

– Persze, persze . . . Kevesen vagyunk, és nagy nálunk a hajtás. Annyi a politikai feladat, hogy ki se látszunk belőle. Az ember ki se tudja magát aludni rendesen . . .

A főszerkesztő tisztában volt mindennel, ami Frank körül Pesten történt. A központban pontos felvilágosítást kapott, őt azonban a részletek is érdekelték.

Franknak esze ágában se volt, hogy kitárulkozzék. – Mi köze hozzá? – gondolta dühösen. – Mondjam neki, hogy először is nyugalomra és jó légkörre van szükségem, de hát ezzel ő is tisztában lehet, ha ismeri az ügyemet. Vagy nem képes felfogni? Akkor azt sem értené meg, hogy hetek óta egy sort sem írtam, és fogalmam sincs, hogy milyen lenne az, amit most írni tudok, de ez olyan nevetséges lehet, pláne az ő szemében . . .

– Gyerek van? – érdeklődött a főszerkesztő.

– Terhes a feleségem.

Buzási föllélkesült.

– A lakás miatt ne aggódjon! Megígértük a központnak, hogy lesz lakás. Biztosíthatom, hogy mindent meg fogunk tenni, hogy mielőbb együtt lehessen a családjával.

– Köszönöm – bólintott Frank udvariasan.

– Jelenleg is van egy beköltözhető lakásunk, de azt csak ideiglenesnek szántuk. Szoba-konyha a főtéren. Egy nagyon érdekes műemlék házban. Ott aztán nem fog hiányozni az ihlet, azt garantálom. És ha majd meglesz a kis trónörökös, megígérhetem az új lakást, egy tökéletesen összkomfortosat.

Megcsörrent a telefon, de a főszerkesztő nem zavartatta magát.

– Megfordult a fejemben, nem csinálok ebből se titkot – nézett Frankra macskafényű szemével –, hogy jó lett volna maga a helyettesemnek. Gondoltam rá, de az ötletemre azt mondták a megyebizottságon, hogy túl sok már itt az ejtőernyős káder. Értse alatta azokat, akiket máshonnan hoztak ide. Egyikmásik itteni szenátor szemében az se látszik valami jó ajánlólevélnek, hogy maga Pesten tartózkodott az ellenforradalom alatt.

– Hol lettem volna?

– Nem kell ezt szó szerint venni – legyintett Buzási. – Egyesek itt még ma is azt hiszik, hogy az ördög Pesten születik. A bűn városa. Marhaság! Csak van ennek a nézetnek egy rossz akusztikája. Talán majd elmúlik. Én nem mondtam le arról, hogy kineveztetem magát a helyettesemnek. Kivárjuk a kedvező széljárást. Ha most nem sikerült, majd megpróbáljuk jövőre. Akkor is élni fogunk, nem igaz?

Nevetett.

– Jobb szeretek írni – mondta Frank.

A főszerkesztő arcáról eltűnt az igyekezet.

– Értem – állt fel.

Ezzel véget ért a látogatás.

A főszerkesztő kezet nyújtott. Valahogy más volt a fogása, mint a bemutatkozáskor. Gyorsabb, keményebb.

– Mikor lép be? – kérdezte.

– Amikor szükség van rám.

– Akkor legyen elseje – biccentett Buzási. Afféle elismerésnek szánta. Moskovics Ernő a költözéshez szerzett egy Pobedát.

– A testülettől – újságolta.

Helga segíteni akart a csomagolásban, de Frank nem engedte. Maga csomagolta el a kék színű öltönyét, a fehérneműt, két pár cipőt, a kitaposott szandált, amit papucsnak akart használni, zoknikat, zsebkendőket, egyetlen nyakkendőjét, paplant, egy párnát, kispárnát, két lepedőt, a kávéfőzőjét, két üveg tartalék pálinkát, s néhány könyvet, amelyekről úgy gondolta: fontos, hogy a keze ügyében legyenek. Rousseau-t, Thomas Mannt, Tolsztojt, Gorkijt, Dosztojevszkijt, Stendhal-t, Martin du Gard-t. Az összes üres jegyzetfüzetét is magával vitte. Helgára pillantott, aki ölbe tett kézzel figyelte a csomagolást. – Mintha már túl volnánk a válóperen – gondolta Frank. Odalépett a feleségéhez, letérdelt eléje, mint régen, magához húzta a fejét és megcsókolta.

– És ez? – mutatott Helga maga mögé a falra szögezett rajzra, amit két éve egy vasárnap délután rajzolt Frankról: hatalmas, kagylószerű füleket, erős, szögletes orrot, amely egy lepattintott hegyoldalra emlékeztetett. A papír alján Helga betűi hajladoztak: „Vasárnap délután. 17 óra 27 sec."

Frank tompa közömbösséggel rakodott be az autóba. Mintha nem őrá, hanem egy idegen emberre várt volna a kétszázkilométeres utazás, és az ismeretlen környezet.

Helga aznap reggel ágyban maradt.

– Nincs semmi bajom, ne idegeskedj, csak egy kicsit gyöngének érzem magam. Tudod, majd elmúlik – nyugtatta meg Frankot.

– Este felhívlak telefonon.

– Jó – mosolygott Helga halványan.

– Holnap is felhívlak.

– Reggel! Mert apu délben jön értem.

Frank visszanézett: a paplan alól kilátszott Helga lába. Búcsúpillantása épp a domború, madárkaromszerű körmökre esett. Útközben többször is maga előtt látta a felesége körmeit. – Jelentene ez valamit? – tűnődött magában.

A sofőr megkérdezte:

– Nem zavarja a füst?

Frank válaszul maga is rágyújtott egy bolgár szivarra, amit Moskovics Ernő hozott neki.

Adonyt elhagyva, végig zuhogó esőben utaztak. Későn érkeztek meg. A szerkesztőségben már csak a portás tartózkodott. Rossz hírrel fogadta: a szobakonyhás lakásból, amelyet Franknak kiszemeltek, az ott lakó határőr százados nem tudott kiköltözni, mert három napja karambolozott, gipszben van a lába. Legfeljebb két hétről van szó, addig lefoglalták Franknak a megyei pártiskola egyik vendégszobáját.

A sofőr segített behordani a csomagokat, aztán elköszönt. Még az éjszaka folyamán visszavárták Pestre.

Frank egyedül maradt. Körülnézett a szobában. Mintha egy kriptába zárták volna. Egy ideig az ablaknál ácsorgott. Az eső vigasztalan zuhogását hallgatta, később kibontotta a könyves csomagot. Rousseau-t választotta, de nem volt türelme az olvasáshoz. Ruhástól feküdt az ágyra. Éhes volt. Egy falat ennivalót se hozott magával. A gondnok megemlítette, hogy az étkezdében este fél kilencig kaphat meleg ételt, de azt válaszolta, hogy nem szokott vacsorázni. Felbonthatta volna az egyik üveg pálinkát, hogy könnyítsen a hangulatán, máskor jelentéktelenebb dolgok miatt is leitta magát. Futólag az anyjára gondolt, aztán az apjára, a bátyjára, végül Helgára. – Ez volna a sorrend? – hökkent meg. – Van állandó sorrend? Nem a saját helyzetünk és az érdekeink alakítják ki az érvényes sorrendet? . . .

Mégis elővette a pálinkásüveget.

Így morfondírozott magában: – Az ember másoktól függ, a mások által kijelölt helytől, mások akaratától és szeszélyétől. Minden más csak látszat! Nekem most a szabadságomban áll, hogy itt üljek egy idegen város idegen szobájában, mint egy szakadékban. Akár meg is dögölhetnék tőlük! De mindent ki fogok bírni! . . .

Ruhástól aludt el.

Másnap reggel a szerkesztőségi titkárnő kísérte fel a főmunkatársak szobájába.

– Az lesz az íróasztala, Freytág elvtárs – mutatott a három, falhoz tolt asztal közül az ablak mellettire.

Frank körülpillantott. – Mint egy bankhivatal, pénz nélkül – gondolta. Jobb hasonlat nem jutott eszébe.

A rosszul világított sarokból felállt egy magas, szőke fiatalember.

– Magukat meg majdnem elfelejtettem bemutatni egymásnak – szabadkozott a titkárnő.

Megvárta míg kezet fognak.

– A harmadik kollégájuk vidéken van – közölte, aztán kiment. Elvégezte a dolgát.

– Jól értettem? – kérdezte a fiatalember. – Freytág?

– Középen ipszilonnal – bólintott Frank.

– Kónya Péter.

A fiatalember fürkészve nézett Frankra.

– Ebben is van ipszilon – tette hozzá.

Kissé hajlottan állt, vagy inkább görnyedten. – Valami van a félmosolyában – vélte Frank. – Esetleg gyanú? . . . Végigmérte a fiatalembert. A vadonatújnak nem nevezhető sötétzöld bársony zakótól, a kitaposott cipőtől, a bőszárú nadrágtól, amely kiment a divatból, lehetett volna tanácsi tisztviselő, vagy üzletvezető egy boltban, széles, fehér arcában volt azonban valami, ami fölkeltette Frank érdeklődését. Anélkül, hogy ennek kézzel fogható magyarázatát adhatta volna.

Leült az íróasztalához, kihúzogatta a fiókokat. Az egyikben üres nyomtatványokat, kéziratpapírt, a másikban egy csomag felbontatlan klozetpapírt talált. Az oldalszekrényben egy pár piszkos-fehér tornacipőt. A csupasz falra bámult. – Hol láttam ezt a förtelmes barnapiros színt? – tűnődött magában. Később rájött, hogy a központban.

– Láttam az este, amikor megérkezett az autóval. Én még bent voltam – szólalt meg Kónya.

Frank összerezzent. – Figyeltek volna? – gondolta idegesen.

– A barátom szerezte az autót – válaszolta.

– C rendszáma volt.

– A barátom a futárszolgálatnál van.

– Azt nevezem – biccentett Kónya elismeréssel.

Frank előhúzott egy üres noteszt a zsebéből, mint aki jegyzeteléshez készül.

– Munkás voltam azelőtt – szólalt meg Kónya Péter. Nem dicsekvően, inkább tárgyszerűen.

– Igen? – pillantott feléje Frank.

– Egy ipari szövetkezetnél dolgoztam.

– Mi a szakmája?

– Lakatos. Akkor tanultam ki, amikor nem vettek föl az egyetemre.

– Munkásszármazású és nem vették fel az egyetemre? – csodálkozott Frank.

– Munkás voltam. Nem munkásszármazású.

– Értem – bólintott Frank. Felállt, az ablakhoz ment. Kinézett a meredek utcára. Azon törte a fejét: mivel viszonozza a fiatalember közeledését? Miközben – ugyanakkor – lekötötte egy kellemetlen érzés: nem idevalósi. Szeretett volna gyorsan megjegyezni magának ezt, azt. Legalább egy lebontott ház helyét.

– Zavarba hozta, amit mondtam? – kérdezte Kónya.

– Nem, dehogyis.

Frank felállt, az üres fiókba dobta a noteszt, fel s alá sétált a szobában. Kónya íróasztala fölött megpillantott egy felrajzszögezett noteszlapot. Odament és elolvasta.

„ÖNÖK NEM GONDOLHATNAK KI OLYANT, AMIT ÉN NEM TUDNÉK VÉGREHAJTANI."

Frank meghökkent. A mondat nemhogy ismerősnek tetszett, de csaknem szóról szóra megegyezett a saját ajánlkozásával, amit annak idején – ezerkilencszáznegyvennyolcban – az újsághoz való fölvétele érdekében a főszerkesztőnek küldött levelében írt.

Szótlanul nézett a fiatalemberre.

– A jelszavam – mosolygott Kónya.

– Igen, igen . . . Az embernek szüksége van a jelszavakra. Anélkül nem megy.

Kónya, hogy kétség ne maradjon, a homlokára mutatott.

– A többit itt őrzöm.

– Nekem is voltak jelszavaim.

– Ennek igazán örülök.

– Lehet, hogy nevetségesen hangzik, de engem doppingolnak a jelszavak.

Kónya komolyan nézett Frankra.

– A legjobb akarok lenni – mondta.

– Az nehéz.

– Öt évet szabtam magamnak – mutatta Kónya az ujjain.

Vastag ujjai voltak, rövid, áttetsző finomságú körömházzal. A bőre szeplős és feszes, halványan áttetsző, Frank azt gondolta: – Nem közönséges ujjak, az biztos . . .

– Az mindig kétséges, hogy ki a legjobb – mondta tűnődve.

– Meg lehet érezni.

– Nem az érzéseken múlik. Még abban se lehetünk biztosak, ha mások kiáltanak ki bennünket a legjobbnak.

– Azért az csak jelent valamit?

– Kétséget.

– Ha legjobb az ember, az nem lehet kétséges. Ha mások is a legjobbnak tartják, abban meg lehet bízni.

– Ez a kétséges. Épp ez. Hogy mások a legjobbnak látnak.

– Mi abban a kétséges, ha mindenki a legjobbnak tart?

– A megismerésünk korlátai – magyarázta Frank. – Mondok egy példát, hogy érthetőbb legyen. Egy magasugró teljesítményét nagyon jól lemérhetjük. Sőt egész pontosan, mert vagy fent marad a léc vagy nem. Vegyük a legjobb magasugrót. Az ismertek és nyilvántartottak között ő ugrik a legmagasabbra. De honnan tudhatjuk, hogy a két és fél milliárd ember között nincs-e még száz, vagy akár ezer olyan, aki nála is magasabbra tud ugrani? Képes volna rá, csak még nem próbálta. Tegyük fel, hogy nincs hozzá lehetősége. Vagy még eszébe se jutott. Ilyen körülmények között nehezen hihetünk abban, ha a legjobbnak kiáltanak ki bennünket.

– Nem fogadhatom el az érveit! – tiltakozott Kónya. – Azok, akik nem ugranak, azokat a társadalom szempontjából nem értékelhetem.

Frank nem hagyta magát.

– Feltáratlan kincsek! Ha úgy tetszik, konkurrencia! Hogy ne lehessünk olyan magabiztosak a saját képességeinkben.

Kónya a fejét ingatta. Mintha megneheztelt volna.

– Meg akarja ölni bennem az önbizalmat.

– A túlzottól óvnám csak.

– Túlzott? – lökött Kónya egy mozdulatot az íróasztalán szétszórt jegyzetlapok felé. – Most egy kifejezetten forradalmi témán dolgozom. Önbizalom nélkül mihez kezdenék vele? Az öreg, akit felkutattam a bányatelepen, oroszországi hadifogoly volt. A transzszibériai vasútépítésen dolgozott, aztán mint internacionalista az omszki csatában harcolt. Barátja volt Ligeti Károlynak, háromszor sebesült. A kórházban Leninnel is találkozott. Fantasztikus nagy téma! Meg lehet írni belőle a legnagyobbat, ami ebben a témában lehetséges! Az nem lehet, hogy elrontsam! Ezt nekem úgy kell megírni . . .

Ökölbe rántotta a kezét.

– Soha nem akartam olyan jól írni, mint most!

– Az ember mindig így érzi.

– Huszonkét éves múltam. Itt az ideje, hogy berobbanjak az élvonalba!

Frank egyre kisebbnek érezte magát Kónya lelkesedésétől. El is csüggedt.

– Tehát hat évvel fiatalabb, mint én – jegyezte meg.

– Elég sok – csúszott ki a fiatalember száján.

Frank meghökkent.

– Attól függ, hogy mire viszi az ember – mondta. – Úgy értem, hogy mennyire képes kihajtani magát. Amikor például te úgy látod . . .

– Kérnék valamit – szakította félbe Kónya.

Frank részletes magyarázatba akart kezdeni, hogy mit gondol általában ezekről a dolgokról.

– Ne tegeződjünk – kérte a fiatalember.

– Hogy ne?...

– Nem szeretném.

– Ahogy akarja – vonta fel Frank a vállát, és az íróasztalához indult.

– Ha nincs ellene kifogása – szólt utána Kónya.

– Egyáltalán nincs.

– Nem szeretném, ha félreértene.

– Nem értem félre.

– Nekem így jó.

– Megértettem, amit mondott.

– Azért kértem, hogy ne tegeződjünk, mert én sohase tegezném vissza magát. És az megalázó volna nekem.

Frank a fiatalember felé fordult.

– Eszembe se volt, hogy megalázzam.

Másnap reggel egy kitépett noteszlapra felírta, nyomtatott betűkkel:

ABBAN A MEGGYŐZŐDÉSBEN HALOK MEG, HOGY VALAHÁNY EMBERT ISMERTEM, EGY SE VOLT KÜLÖNB NÁLAM...

A titkárságon szerzett rajzszöget, és a noteszlapot az íróasztala fölé tűzte.

Kónya észrevette. Odament és elolvasta.

– Kitől van ez? – érdeklődött.

– Rousseau leveléből, amit Malesherbes-hez írt 1762 januárjában.

– Épp Rousseau?

– A franciák közel állnak hozzám. Rousseau különösen.

Kónya még egyszer elolvasta a mondatot.

– Folytatása nincs?

Frank nem válaszolt. Úgy gondolta, ráér még Kónyát a bizalmába fogadni.

Három hét múlva beköltözhetett az ígért lakásba. Valójában társbérlet volt. A műemlék ház bejárata fölött a kettős címer a ciszterci rend emlékét őrizte. Az utcai ablakok egy háromszögletű térre néztek. Úgy ahogy berendezkedett. Egy használtbútor kereskedőtől heverőt, hármasszekrényt vásárolt, a pártiskolától asztalt, két irodaszéket, könyvállványt és pár méter piros futószőnyeget kapott.

Hogy valamiképpen otthonossá tegye a barátságtalan szobát, vett a piacon pár kiló birsalmát, felrakta sorban a hármasszekrény tetejére. Illatuk valahogy a gyerekkorát idézte fel. A szalonnát éjszakára kitette az ablak közé. A hamutartóban gyűjtötte a hét közben leszakadt gombokat. Ha már nem bírta elviselni a két lakást elválasztó kétszárnyú ajtó mögött a társbérlő csoszogását, kikönyökölt az ablakba. Este kilenc óra után már néptelen volt a tér, a szűk mellékutcákba ágazó lépcsőket elnyelte a sötétség. Idegenkedve nézte a hámló vakolatú, az idő viszontagságaiban megszürkült műemlék házakat, a tér közepére állított csillagos oszlopot, a boltozatok alatt alvó üzleteket, a bank szürke, barátságtalan tömbjét. A völgybe vezető széles utca lejtőjén sokablakos, kaszárnyaszerű épület: hajdan az apácák rendháza. Most pártiskola. Mögötte a sziklák és a bokrok között zuglépcsők vezettek fel a püspöki palotához és a gótikus tornyokhoz.

Este ritkán járt el. A szerkesztőségből hazafelé menet vett egy üveg italt. Bort vagy pálinkát.

Nemcsak az volt a szokatlan itt, hogy a szerkesztőségbe reggel nyolcra kellett bejárni – nem úgy, mint Pesten – délután négyig-ötig bent voltak. Mint egy hivatalban. Idegesítette a többiek viselkedésében tapasztalt kimértség is. Szívesen leitta volna magát velük, akár minden este, voltak kollégái, akik a reggeli értekezletre épp hogy beértek az éjszakai tivornyázásból, de félt, hogy részegen összevissza beszél előttük.

A kimaradozásokban a pártrovat vezetője járt az élen. Az alacsony, szemüveges férfi minden délután benyitott hozzá.

– Nem jössz át a tiszti klubba?

Vidám ember volt, afféle vidéki mókamester. Elváltoztatott hangon telefonálgatott a kollégáinak, az íróasztaluk fiókjába büdös sajtpapírt ragasztott. A nézésében volt valami hüllőszerűség, ami zavarba hozta Frankot. Valahányszor a szemébe nézett.

A szerkesztőségi családi est is óvatossá tette. Annak a hétnek a szombatján rendezték – április harmadikán –, amikor megérkezett Pestről. Szívesen hívták. Sőt úgy tetszett, hogy elvárják, ő mégis habozott: elmenjen-e. Végül félórás késéssel megérkezett. Az ajtóhoz húzódott, a sörös asztal mellé. A lampionok alatt a kollégák illatos családtagjai és a meghívott ismerősök táncoltak. – Vidéki nagyvilág – gondolta lekicsinylően. Felkapott egy üveg sört. A biliárdasztalnál lila színű ruhában egy kifestett, nyúlszájú nő ácsorgott. Egyedül. – Nem ellenszenves – méregette Frank. Bár idegesítette a kék-piros homály, a második üveg sör után odament hozzá, és felkérte táncolni.

A nő rámosolygott, párnás ujjait petyhüdten beleejtette a kezébe.

– Anni vagyok...

Frank átkarolta a nő derekát. – Mint a kelt tészta – gondolta közömbösen.

Anni kereste a feltűnést. Csicseregve beszélt, mint egy madár, szándékosan nekiütközött a táncoló pároknak, sietve bocsánatot kért, s ebbe valahogy Frankot is bevonta, aki érezte, hogy idétlen a helyzet, mégis jó volt valahogy. Anni alighogy beszámolt arról, hogy a megyei KISZ-bizottságon dolgozik, máris lekérték. A fotóriporter. Frank megvárta a tangó végét, s amikor új lemezt tettek föl a gramofonra, visszakérte a nyúlszájút. Hozzá se tudott kezdeni a félbeszakadt beszélgetés folytatásához, hármat fordultak, megint lekérték. Most az ipari rovat munkatársa. Őszes-szőke, kopaszodó férfi. A nyúlszájú arca kipirult, ragyogott a boldogságtól. Frank felé nézett, nevetve rántotta fel a vállát. A mosolya ezt üzente: – Tehetek én róla, hogy ilyen kapós vagyok?... Frank még egyszer megpróbálkozott. Harmadszor Mészöly, a sportrovatos vitte el. Beleunt a legényes, báli civódásba, visszament a sörös asztalhoz, felbontott egy üveget, mérgében egyhajtásra megitta.

Kónya állt mellé.

– Ne adja le magát ezekhez – figyelmeztette. – Nem magához valók.

– Látta, hogy mit csináltak velem?

– Nem érti őket.

– Mit lehet ezen nem érteni?

– Nem az a baj, hogy maga pesti. Ez nem nagyon izgatja őket. De attól félnek, hogy többet tud náluk, és elveszi tőlük, ami az övék.

A fotóriporter állt meg mellettük.

– Hogy érzitek magatokat? – vigyorgott.

– Kitűnően – nézett vele Frank farkasszemet.

– A szomszéd szobában lehet ultizni. Lent a földszinten pingpongoznak. Amit akarsz, minden a rendelkezésedre áll . . .

Frank újabb üvegért nyúlt.

– Ez nagyon megfelel nekem – mutatta fel.

Esténként a műemlék ház emeleti ablakában, mint egy barokk színpad páholyában Helga leveleit olvasgatta.

„Nem is tudom, hogy mit írjak, mert amit érzek, az nem szívderítő. Úgy érzem magam, mint egy szárazra vetett hal. Annyira elegem van már mindenből és mindenkiből. Anyáékból is. Gyűlölöm az embereket. Mindenkit! Még a rokonokat is! Legszívesebben bezárkóznék egy szobába, és csak ülnék, ülnék. Nem szólna hozzám senki, és nem kellene válaszolni. Érzem magamon, hogy megváltoztam. Meg fogod látni, hogy nagyon megváltoztam, és félek ettől. De mitől változtam meg? Miért? A terhesség miatt vagyok ilyen? Sokszor úgy érzem, hogy nem bírom tovább. Utálok mindent, amit életnek neveznek. Tehetetlen vagyok, nem életrevaló. Most látom csak. Azt se bánnám, ha meghalnék. De hát annak megy a legnehezebben, aki szeretné. De miket is locsogok itt össze! Hiszen minden gondolatom a kisgyereké. Minden percben fürdetem, öltöztetem. Csak a szüléstől félek. Kiráz a hideg, ha csak rágondolok, hogy mi vár rám. Lehet, hogy haragszol ezekért, talán meg sem érted, hiszen te férfi vagy, de hát kinek mondjam el? . . ."

„Az ólomlábakon járó posta végre szerda délután meghozta a leveledet. Már nagyon vártam. Neked legalább változatos az életed, a sok új élmény feledteti, hogy egyedül vagy. Sokat gondolok RÁD. Ha anya valami finomat főz, mindig emlegetlek, hogy vajon te mit ebédelsz? . . ."

„Délelőtt megjött a leveled. Nehéz volt kivárni. Olyan hamar elmúlt az a két nap, amíg itthon voltál. Úgy érzem, mintha már egy hónapja lett volna. Rettenetesen hiányzol! Most látom csak, hogy mennyire nincs rajtad kívül senkim. Ha elmennél, mondjuk fél évre, úgy hogy nem láthatlak, nem élném túl. A gondolattól is borsódzik a hátam. Itt nincs semmihez se kedvem. Sokszor még megszólalni sem. Állandóan a szülés jár az eszemben. Ha megszabadítana valaki ezektől a gondolatoktól! Vagy el tudnám foglalni magam! Annyi mindent szeretnék csinálni, de hozzá se kezdek. Bár lehet, hogy igazad van, mindennek én vagyok az oka. A nyavalygásaimnak is, meg annak is, hogy nem tudom beosztani az időmet. Ez már gyerekkoromban is így volt. Úgy látszik, a szülés az agyamra megy. Most is azon jár az eszem. Milyen lesz? Kibírom-e? Pedig csupa szépet szeretnék írni neked, hogy ne legyen rossz kedved . . ."

„Tegnap szörnyű dolog történt! Apa orvosi könyvei között találtam valamit a szülésről. Hát, ez iszonyatos! Nem is tudom, hogy mi lesz velem! Ha rágondolok, már kiráz a hideg. Azt olvastam, hogy a DNS-ben minden örökölhető tulajdonság benne van. Ez az egyetlen csöpp kis molekula, amiből az egész földi élet kialakulhatott. Láttam a könyvben, óriási nagyításban. Olyan, mint egy csiga. És ebben a parányi semmiségben benne van az egész emberi élet. Hogy annak az újszülöttnek mihez lesz érzéke. Magas lesz vagy alacsony? Te jobban értesz az ilyen tudományos dolgokhoz. Kérlek, világosíts fel! Vigasztalj meg! Csak ennyiből állna, hogy vörös lesz vagy fekete? Lesz-e hallása vagy botfülű? Vagy halálos kimenetelű betegséggel születik? Elég hozzá egy egészen minimális eltérés? Azt is ebben a könyvben olvastam, hogy ötszáz évvel ezelőtt egy angolnak öröklődő csontbetegsége volt, és valamennyi leszármazottjának a csontrendszerében megtalálták ugyanazokat a nemtu-

doménmiket, amiket annak az ősnek a bebalzsamozott testében. Iszonyatos! Neked nincs semmi bajod, ugye? Apa megvigasztalt, de én nagyon félek. Olyan kiszolgáltatottnak érzem magam. Segíts rajtam valahogy! Ne hagyj egyedül, mert én már arra is gondoltam, csak ki se merem mondani, hogy talán már bánom is... Úgyis félek a szüléstől! A fájdalomtól! Az egésztől! Most meg ez a rettegés, hogy milyen gyereket fogok szülni. Hülyét vagy börtöntölteléket? Miért? Olyan lehetetlen ez?..."

Frank sajnálta a feleségét, de segíteni nem tudott rajta. Gondolatban ott feküdt mellette, széles medencecsontját érezte az oldalán. – Könnyen fogok szülni – mondta egyszer. Hímzett mellényét le se vette, úgy feküdt mellé, karjait keresztbe fonta a tarkója alatt, arcára titokzatos fintort varázsolt.

Ha már nem bírta elviselni Helga leveleit, előszedte a régi iskolai atlaszát. A földrészeket böngészte. Lapozgatás közben gyakran eszébe jutott a bátyja. Életjelt nem adott magáról, Franknak fogalma se volt, hogy Gerzson a világ melyik pontján van. Így könnyebb volt rágondolni, bizonyos sértődöttséggel. Ami történt, beletörődött. Mostanában már rezzenés nélkül töltötte ki az űrlapok idevágó rovatát: „Van-e rokona külföldön? Hol? Mikor távozott? Miért? Hogyan? Tartja-e vele a kapcsolatot? Csak az a bizonyos mindenszenteknapi találkozás ne jutott volna újra és újra az eszébe. Azok a szavak! „Tudod, hogy mit éreztem, amikor hazaérek, nyitnám az ajtót, de zárva van! Gondoltam, anya elment valahová. Nyúlok a kulcsért, de nincs a helyén. Bezörgetek a háziakhoz, a felesége nyit ajtót. Majd hanyatt esett a meglepetéstől. Ó, istenem, maga nem is tudja, hogy a Freytág néni még szeptemberben meghalt? Azt hittem, hogy ott döglök meg az ajtó előtt. Aztán jött a másik döfés, amikor megtudtam, hogy elkótyavetyélted az összes holmiját..."

Ha beleunt a térképek böngészésébe, megitta a maradék pálinkát, ruhástól az ágyra vetette magát, és az öreg társbérlő csoszogását és csörömpöléseit hallgatva a plafont bámulta. Mint aki maga az egyetlen, kizárólagos oka mindennek, ami történt. – Huszonnyolc éves vagyok – morfondírozott magában. – Az életem úgy indult, hogy méltó lehetett volna egy Sorel vagy egy Lucien de Rubempré ambíciójához is. És hol vagyok most? Hogyan nézhetek most már olyan nagy célok után, mint azok, akikhez hasonló szerettem volna lenni? A többiek! A barátok! Rég elvégezték, amibe belevágtak, én pedig még mindig itt vagyok...

Minden este keserűen állapította meg, hogy az élete máris tele van jóvátehetetlen tévedésekkel, ennek az okát abban találta meg, hogy meghatározott célja tulajdonképpen sohase volt, mint másoknak, akik sebészek, színészek, tanárok akartak lenni. A rögeszméjük, mint egy végső cél lebegett előttük. Vagy Gerzson, aki már gyerekkorában egy családi dinasztia alapításának a tervét forgatta a fejében. Ő viszont mindig csak általánosságban gondolt a jövőjére, és főként romantikusan. Másokra bízta a részletekben való döntést, és így nem volt véletlen, hogy olyan általános eszményhez kötötte le magát, mint az igazság. – Későn ébredtem rá – folytatta a gondolatait –, hogy milyen kevés magában az, ha az ember az igazságot szolgálja, de az nem párosul egy nagy egyéni céllal. Az igazság önmagában nem lehet cél. Kell egy valóságos, elérhető saját konkrétum is, csak a fantaszták nézik a világot állandóan a közösség szemüvegén át, aztán úgy járnak, mint az a mesterlövész, akinek egész életében egy nyomorult vad sem akad az útjába...

Forgott vele az ágy a sok pálinkától. – Mert ha én osztogatnám az igazságot azoknak, akik érdemesek rá, vagy én annak tartom őket, de nem az vezetne-e, mint másokat, hogy kit szeretek és kit gyűlölök?...

Ilyenkor két kézzel szórta volna a jóságot. Milyen élesen emlékezett azokra az esetekre, amikor jót tett másokkal! Milyen nagy boldogságot érzett! Nagyobbat, mintha ő kapta volna meg, amire rászorult. Boldog volt. Nincs rá jobb kifejezés. Nagyra becsülte magát, és büszke volt, hogy segített. Nem a hála miatt, arra nem tartott igényt. Mennyivel nagyszerűbb volt ez, mint a visszafizetés elégtétele! Pedig az is csodálatos! Noha nem volt bosszúálló, de tudta: szörnyű adósnak maradni. Megtörtént, hogy csak évek múlva fizetett vissza. Az is öröm volt. Rövid győzelmi mámor, aztán egyszerre kihunyt, és tompa üresség maradt a helyén.

Részeg állapotban sok minden megfordult a fejében. A régi célok! Binda micsoda örömmel csapott a levegőbe: – Egy új Gorkijt indítunk el holnapután!... Aztán egy év múlva: – Irodalom? Az kék madár, barátocskám! Ki éri utol? Még az se biztos, hogy Tolsztojnak sikerült. Vagy Balzacnak... Sajgó fájdalommal gondolt vissza, mert még mindig élt benne a vágy, hogy egyszer majd sikerül: ír egy könyvet. Gyakran felidézte magában a tavalyi Mindenszentek napját is: a városi uszodát megkerülve a kabinsor falához dőlt, és eszébe jutott a filozófiatanár, Sartre regényét titokban, szótárral fordította le magának, s azóta hányszor, de hányszor látta maga előtt Mathieu Delarue-t, aki a templomtoronyból reménytelen helyzetben tüzet nyit.

Örült, hogy az itteni élete keménynek és puritánnak ígérkezett. Kímélet és érzelgősség nélkül dolgozott. A sebész pontosságával akart látni mindent. Megtanulta, hogy a valóság nem csupán meztelen tény, amelyről feltételezzük, hogy önmagáért beszél, az ábrázolás nem csupán a puszta leírás, hanem a tény mélységeinek a feltárása. Az igazi ábrázolás nem a csalhatatlannak tetsző bizonyíték felmutatásán múlik, hanem a tények analízisén, minden folyamatban a tény és ellentény csapdái leselkednek rá, minden körülményt és összefüggést föl kell tárni. Bármennyire reménytelennek látszik is.

(Folytatjuk)

PARTI NAGY LAJOS

Plombalagút

fűvel, patával megvetett ágy,
nyugvó és engedelmes.
már karcolás nem eshet.
csorran
suháng belében ólom
erecske, földig ér, dermed.
suhog kegyelmes
tettvágy.
őszi raktárak lábhidegéből
mi épül?
hajógyár, rózsa, nyomjelző lobban,
plombalagút száján a hab
törött selyemsál.
míg átúszik meg-megmered,
likacs marad, leszárad
végül.
a moccanatlan park penetrál.
sehogyse illanékonyabb,
mikor a vízszintes szökőkút
megzavarodik a csapnál
s nyelvét kiköpve
békül.
hallgat a plombamélybe eltűnő út.
bokorzat, hajzat kefekötve.
ághegyen ólom, sörtén csöpp homok.
sorviz sepert el, döngő lovasattak
után, mint fűtetlen halottak
a gyöpcsomók.
nullásgép kerreg, füvet köp, gumót,
nyomában csíkonként a dorozma,
tarkó mered ki szürkén. megnyírva,
láttamozva.

Szivar gyúl

ott folytatom. hol félvehagytam. az
asztalon csikkek bakák ülnek
a porcogó huzatban. fenik a sürgős
éjszakát. ott folytatom. fogy a turbinaszóda.
fölhajtott gellerben a táj. lezuhanva a
trombitaszóra szájharmonikus papagáj.
ott folytatom. lassan kivarjul. vállak
bokák szép kórusa. hónom alatt folyton
szivar gyúl. igy röptet körbe a musa.
ott folytatom. az asztalon. hol félvehagytam.
csikkek bakák tüzet kapor. zacskóba
söprött mondhatatlan. petárda
ellen pampapor. a verdesés. a két könyök
szaga. ahogy csak szít. amikor oltana.
hol föl se száll. hol el se fojtja. ott folyta

Tunisz

mint zsírpapír, ha ellopódzik
nyitatlan ablakából is,
utána néz, nem átkozódik.
de messze van Tunisz.

zörögnek légűrök között,
egy-egy sovány légyrobbanás
reszketteti meg a közös
falakká vált szobát.

a zsíros pauzban volt az emlény.
miért nincs vesztes, hogyha van?
hiába húzta ki a szemlén

magát gusztustalan.
csukódva tágul, mint a szemhéj.
Tunisz de messze van.

ALBERT GÁBOR

Emelt fővel

II.

PARLAG ÉS A MASZEK JUHÁSZOK

– Ha beszél velük, mutassa meg nekik ezt – biztatott egyik székely ismerősöm és egy foszlós szélű, félbe vágott újságlapot nyomott a markomba. *„Hidasról mindenki menni akar?"*, ez a cikk címe, s az újságíró – Sulyár Pál – annak az okát kutatja, miért menekülnek a fiatalok a hidasi *Jó szerencsét!* tsz-ből.

„A kérdésre nem is olyan könnyű a válasz – olvasom a cikkben. – Hidason – s ezt nemcsak a fiatalok, de az idősebb tagok meg az alkalmazottak is egyöntetűen hangoztatják: nem a tavalyi csapadékos nyár juttatta a csőd szélére a másfél milliós veszteséggel záró gazdaságot. Jóval korábban kezdődtek itt már a bajok. Nézeteltérés támadt a vezetők között: alkotó légkör helyett eluralkodott a bizalmatlanság, a marakodás."

Egy régi és hűségesen kitartó tag azt panaszolja, hogy a szövetkezetben semmibe vették a kisemberek, a tulajdonosok szavát. Így ment tönkre a rekordtermést ígérő gabonából ötven vagonnyi, a kukoricával is hasonló volt a helyzet. „Látta mindenki a faluban, aki csak egy kicsit is konyít a mezőgazdasághoz, hogy a kukoricával is nagy baj lesz. Mi, tagok, javasoltuk, hogy a „vészhelyzet" miatt adják ki nekünk harmadába letörni az elvizesedett és gépekkel megközelíthetetlen táblát. Azt a választ kaptuk: inkább rohadjon meg! Meg is rohadt vagy száz holdon. A miénk, a közösé! Nálunk, kérem, nem volt fontos a takarékosság. Ha netán megmaradt százezer forint, nem arra törekedtek, hogy félretegyék biztonsági alapnak az ínséges időkre, hanem elköltötték. Eladták a juhokat, pedig mennyi legelőterületünk van! Most a növendék szarvasmarhák vannak a soron . . . A gépek rosszak, küszöbön a betakarítás . . . És tudja, mi fáj nekünk a legjobban? A szanálási bizottság vezetője a közgyűlésen azzal vádolt bennünket, hogy: Emberek, ha maguk tavaly betakarították volna a kinn pusztult termést, most nem állna ilyen roszszul a gazdaság. Mintha ez rajtunk múlott volna . . ."

– Szerintem a *Szabad Föld*ben jelent meg ez a cikk – mondja Mayer János tanácselnök, mikor megmutatom neki. – Jó hat éve, a szanálást követően.

– És tudja, mi az érdekes! – teszi hozzá a község párttitkára. – Ha ez az újságíró rá egy évre újra kijön, merőben más helyzetet talált volna. Annak idején nagy baj volt, hogy mindent a kukoricára tettek föl. Volt egy kis állattenyésztés is, de a búza és a kukorica volt a főtermék. Ha rossz volt az időjárás, akkor nagyot bukott a gazdaság, ha pedig jó, akkor nagyot nyert.

– Problémák persze adódnak, mindig is voltak. De az biztos, hogy a székely emberrel lehet dolgozni a mezőgazdaságban, mert benne élt, közel volt hozzá. Az állatszeretete nagyobb, mint más embereké, nem sajnálja a

fáradságot. Volt olyan, akinek az istállóban 10 darab jószága állt és közben kinn etetett a gazdaságban. A tsz vezetősége talán azzal követte el a legnagyobb hibát, hogy az embereket az állattartás vonatkozásában nemcsak hogy nem segítette, hanem inkább el akarta nyomni. Pár évvel ezelőtt rengeteg szarvasmarha volt a faluban. Egy-egy szállításkor 50 bikát vittek el a háztáji gazdaságokból. Ezt a lehetőséget inkább megfogni kellett volna és fejleszteni, nem pedig ellenezni. A tsz azon igyekezett, hogy a háztájiban minél kevesebb jószág legyen, mert a gazdaság vezetői bizalmatlanok voltak, úgy gondolták, hogy aki jószágot tart otthon, az mind a közösből lopja a takarmányt. Minden a vezetőségen múlik, hogy milyen lehetőséget adnak a lopásra. Mert én állítom, hogy ha annak a tagnak odaviszik az udvarába a szénát, a takarmányt, az abrakot, és ebben a tsz is segít, akkor nem lesz bolond lopni. Mert az sem olyan könnyű dolog ám! És ha a tsz segítette volna a háztáji állattenyésztést, akkor a tsz-től sem szakadtak volna úgy el az emberek, nem lett volna ilyen 30 méteres távolság...

Mert hogy elszakadtak, az látnivaló. A termelőszövetkezetet még ma sem érzik igazán a magukénak. Persze a kezdet sem volt rózsás, bár – ahogy az egyik székely férfi mondta – „nálunk Hidason olyan *komolyabb izé* nem történt". Ezeknek a *komolyabb izék*nek a híre azért ide is eljutott, hogy például a túlbuzgó és türelmetlen tsz-szervezők itt meg itt puskatussal verték be a hangadó gazdákat a szövetkezetbe. Magam is beszéltem olyan Pestről leküldött tsz-elnökkel, aki büszke volt arra, hogy ő ért a parasztok nyelvén. Neki sosem voltak problémái, magyarázta meggyőződéssel, neki sosem mondtak ellent, mert ha egy parasztot maga elé rendelt, a revolverét mindig kirakta az íróasztal közepére.

Hidason ilyen elnökre nem volt szükség, és még idegenből hozott tsz-szervezőkülönítmény sem szállta meg a falut, mint mondjuk Kakasdot. Hidason élt elég bányász, és ha egy-egy szekszárdi vagy bonyhádi csatlakozott is hozzájuk, a vezetők mindig a helybeliek közül kerültek ki. El is húzódott hónapokig a tsz 1959-es – tehát végleges – megalakulása.

– Miért nem írta alá mindjárt? – kérdeztem az egyik beszélgetőtársamat.

– Nem akartam belépni. Azelőtt már voltam a tsz-ben és olyan gyengék voltunk, hogy a kívülállók támogattak. Engem a guta ütött, hogy mi a tsz-ben a szocializmust megkezdtük és a többiek támogatják. Meg is mondtam nekik, nem írom alá, mert megint úgy lesz.

Tartott még a borom, és illogattam belőle, úgyhogy volt bennem mindig egy kis nyomás. És ha az ember iszik, akkor erős. Nem írtam alá.

Néhány nap múlva a kertben szántogatok a komámnak a lovával. Idejön egy egész bizottság. Nyolcan voltak. A rendőrtől kezdve a járási tanácselnök, a községi tanácselnök, a tsz-elnök, minden. Az elnök rámutat a lóra:

– Fogják ki.

– Pénzt hoztak-e? – kérdem.

– Nem – aszongya.

– Ide figyeljenek! A szegény ember egyetlen jószágával akarják a téeszesítést megcsinálni? Elvihetik! Itt van! Vigyék el.

Volt bennem bor és csúnyául összeszidtam.

– Én tehenet akarok venni, hogy legyen mit egyek. A másik téeszben majdnem éhen haltam. Nem akarok úgy járni.

– Jól van – mondták –, majd máskor jövünk.

És ezzel elmentek.

A ló maradt. Akkor meg tagosítottak. Féltem, hogy rossz helyen adnak földet, hát inkább aláírtam. De előbb megadták az engedélyt, hogy a lovat eladhatom. Ezért meg a téesz-ben támadtak rám azok, akik bevitték a jószágukat.

– Neked jobb volt! Te eladtad a lovat, nem kellett bevinni.

– Miért nem csináltad te is úgy.

– Nem vittél be se ekét, se boronát, se semmit! Jobban jártál mint mi!

– Ti még jobban jártatok! Bevittétek, a tsz kifizette az árát, és aztán mind visszaloptátok.

Hogyne lopták volna vissza! A bevitt szerszámokat általában nemigen tudták használni és a gazdák úgy vélekedtek, jobb ha otthon van a fészerben, mintha a tsz udvarán rozsdásodik. És – gondolták – sosem lehet tudni! Hátha ez is az előző tsz-ek sorsára jut.

Az *adóprés*, az olykor és helyenként elég kemény *„meggyőzés"* a fenyegető *tagosítás* mellett az újonnan földhöz juttatottakat – ez a székelyekre nem vonatkozik, mert ők ellenszolgáltatás nélkül, a Bukovinában hagyott értékek fejében kapták a földet, házat – az *adósságtól* való félelem is a tsz felé terelte. Az a rendelkezés viszont – vagy legalábbis gyakorlat – hogy azoknak a hozzátartozóit, akik nem lépnek be a tsz-be, az *ipari üzemekből el kell bocsátani*, már a székelységet is érzékenyen érintette.

Míg a családból ketten-hárman például a bányába jártak, a nagycsalád könnyen elviselte a terheket, ki tudták fizetni a magas adót, az esetleges büntetéseket. „Majd csak kiböjtöljük" – mondták magukban. De amikor a gyerekeket vagy éppen a férjet vagy feleséget hazaküldték az üzemből, és elmaradt a havonta vagy hetente megszokott fix pénzösszeg, akkor nem lehetett sokáig gondolkozni.

Hidason is megalakult a tsz, de ilyen előzmények után a szövetkezetbe „önként" tömörült tagok nem valami nagy lelkesedéssel láttak munkához. Pedig a székelyek megszokták a közöst, de ez egészen más volt. Itt nem bíztak bennük, és még jó, ha nem csángózták le őket. Hiába maradtak egy bolyban, mégis idegen (nem székely) lett a vezető. És még ha a szakértelme megfelelő lett volna! De olykor még a jószándék is hiányzott belőle. Ha „revolveres" elnök nem is ült a nyakukra, nyers és durva hatalmaskodásban itt sem volt hiány. De ezt még mindig könnyebb volt elviselni – nyelni egy nagyot –, mint elnézni a parlagon maradt földeket. Ezzel mai napig nemigen tudtak megbékélni.

A dimbes-dombos földeket ugyanis nem lehet gépekkel megművelni. A szőlők viszont – amelyek nem mentek tönkre a szőlőműveléshez nem szokott székelyek kezén – mind kipusztultak, vagy kipusztították a tsz-ben. Ami Villányban, a hozzáértő gazdák kezén, jólétük alapja lett, az itt Hidason csak tehertétel volt. A virágzó és kitűnő bort adó szőlőskertek helyét egy idő után elfoglalta a megművelhetetlennek nyilvánított parlag. És ha a boriváshoz nem szokott, szőlőművelést nem kedvelő – mert nem ismerő bukovinai székelyek nem is sajnálták különösebben a helyenként valóban előregedett szőlők pusztulását – általában ezzel védekeznek – a határban éktelenkedő parlagok annál inkább bántották és bántják ma is őket.

Mikor az illetékeseknek megemlítettem, azt válaszolták, hogy nem lehet találni senkit, aki bérbe venné.

– Igazat mondtak – erősítik meg többen is, és Balogh Jóska bácsi hozzáteszi:

– 53-ban még kivették, de most már nem találnak olyan gazdát. Ha csúnya lányom van, nem válogatok a vők között. A tsz-ben olyan drágán szeretnék kiadni ezeket a hegyes földeket, amelyeket a madarak trágyáztak és a jóisten szántott csak, mint a rendesen művelteket. Kétszer annyit kell azon dolgozni, és ők mégis annyiért akarják kiadni! Hát ez nem megy. Mindenki tudja, hogy hol van a baj.

– Egyszer a tsz-ben voltam egy vitán. A pécsi kiküldött a feltett kérdésekre válaszolt, hogy ez miért, és az miért nincs. Többek közt azt is mondta, hogy a tsz nem ezért meg azért van, hanem hogy minden föld be legyen vetve, hogy *minden föld meg legyen munkálva.* Hogy mi a haszon, az nem számít. Ez nekem szöget ütött a fejembe és megkérdeztem, hogy a parlagon maradt földeket miért nem adják ki. Akár kishaszonbérletbe.

– Azt mondják, hogy nem veszik ki.

– Nagyon helyes, de előbb azt tetszett mondani, hogy itt az az érdek, hogy a föld meg legyen művelve. Az mindegy, hogy a tsz nem veszi le róla a hasznot, ha leveszi azt egy másik ember. Mindegy az államnak, hogy én vagy másik, vagy a harmadik csinálja meg, csak meg legyen csinálva. Hogy az ország vérkeringésébe legyen.

Ezt mondják, de mégsem így csinálják. A parlagon álló és nagyüzemileg megművelhetetlen földterületek esetében nem kellene arra törekedni, hogy az hasznot hozzon a tsz-nek, és nem volna szabad ezért parlagon hagyni. Elég az, ha valaki hasznot húz belőle. Mert így aztán semmi haszna sincs és teljes a társadalom kára. Olyan olcsón kell kiadni, amennyiért még elviszik, hozzon hasznot annak az embernek, az tegye zsebre a pénzt, ami terem rajta, az mégis az országé. A társadalom érdeke az, hogy ne maradjon egy tenyérnyi föld sem parlagon.

A bérleti díjak a föld aranykorona értékének megfelelően vannak megállapítva. A 20 aranykoronás föld bérleti díjának nem lehetne többet megszabni, mint arany koronánként 12 forintot. Így egy holdnak 240 forint lenne az évi bérleti díja. De a tanács ezt kevesli, és van egy rendelkezés, amelynek értelmében 200 öltől felfelé a bérleti díjakat progresszíve lehet emelni. Így a szétszórt, dimbes-dombos, egyébként parlagon maradó földekért képesek 3000–4000 forintot is elkérni.

Ömböli József veszi át a szót, aki, míg nyugdíjba nem ment, a háztáji ügyét intézte a tsz-ben. Minden parcellát ismer Hidas határában. Volt alkalma, hisz annak idején ő volt a földigénylő bizottság elnöke.

– Minden tsz-tagnak kedvezménye van egy holdig. Ha egy holdon felül van neki, akkor az egy holdra is elveszett a kedvezménye. És ebbe beleszámít a háztáji is. Ha a háztájin fölül 300 öl földem van, akkor már a háztájira is elveszett a kedvezményem, akkor már magasabb díjat kell fizetnem.

– Nem jönnek rá – folytatja Ömböli József –, hogy ez a törvény rossz, mert ennek a következménye, hogy annyi föld marad parlagon. Magasabb bérért természetesen nem érdemes megművelni. A tsz-nek a művelés nem kifizetődő, vagy nem is tudja megművelni, aki meg tudná, annak nem érdemes.

– Ma nincsenek 50 meg 100 holdas gazdák. A pár holdas gazdát nem kellene sújtani. Ez már annyit termel, hogy eladni is tud belőle. Ez már a népgazdaság javára termel.

A tanács és a tsz-ek kezét kötik a törvények, és ahogy fejlődik az agrártechnika, úgy növekszenek a gépekkel nehezen megművelhető, és ezért parlagon maradó földterületek. Helyesebben mondva: szántók. Hogy a parlagtól szabaduljanak, egyetlen megoldás kínálkozik: átminősíteni az egykori szőlő- és szántóföldeket legelőnek. Csakhogy a fejlett istállózó állattartás mellett a legelőket nehéz kihasználni.

A szarvasmarhák mellett így jut egyre fontosabb szerep a juhoknak. A legelők bérlete már sokkal alacsonyabb, mint a szántóké, az előírások is enyhébbek, a juhtartás viszont annál kifizetődőbb. Hidas szomszédságában virágzik a maszek juhászság. Volt rá eset, hogy egyszerre hat juhász bérelt legelőt, nem is helybeliek. Egy 30 hektáros legelő bérleti díja 30–50 ezer forint lehet, s nem hiszem, hogy ráfizetéses volna a vállalkozás.

Egyik hidasi ismerősöm a határt járva, egyszer szóba ereszkedett a szomszéd falu maszek „juhászával". A vállalkozó Pest környékéről jár le autóval, apósával felváltva őrzik a juhnyájat, és időnként a feleségét is lehozza elegáns lakókocsijában. Addig-addig beszélgettek, míg szó szót követett és a maszek juhász előállt ajánlatával: ismerősömet felfogadná bojtárnak – illetve maga helyett juhásznak – és nem kevesebbet, mint havi 8000 forintot is hajlandó volna fizetni.

A tsz azonban mégsem mer birkával foglalkozni, holott ráfordítása a bérleti díj összegével eleve alacsonyabb volna. Igaz, 8 ezer forintos fizetést talán – épp a rendelkezések miatt – nem adhatna – juhászának. De a legsúlyosabb ellenérve, hogy „a maszek az más. Az állatgondozás, az állatszeretet más egy maszek embernél, és más egy hivatalból kinevezett juhásznál".

Egészen biztosan más. De csak addig, amíg az alkalmatlan rendelkezések miatt a hivatalból kinevezett juhász nem lehet részese a vállalkozásnak. Mihelyt vállalhatná a kockázatot, és az *eredményből* is – legyen az súlyos kudarc, vagy káprázatos haszon – kivehetné a részét, mindjárt más volna a helyzet. A kudarc fenyegetésének és az anyagi-erkölcsi haszon reményének ösztönző légkörében a hivatalból kinevezett (kockázatot önként vállaló) juhászban is felébredne az az állatszeretet, amely a maszeknak – jóval kedvezőtlenebb körülmények között is – kifizetődővé teszi a birkatartást.

A maszek juhász kérdése azonban nem hagyott nyugton. Később – 1982 tavaszán – a tsz vezetőinek, az elnöknek, az elnökhelyettesnek és a főagronómusnak, újra szóba hoztam.

– Ha mi azt mondanánk egy valamirevaló juhásznak – kezd hozzá az elnök –, hogy jöjjön el hozzánk évi 100 000 forintért, szemünkbe nevetne. Pedig ilyen magas összeget nem is tudunk fizetni. Mikor egy maszek juhászszal szerződést kötünk, mi a füvet adjuk el neki és nem az állatai eltartását vállaljuk. Ha nagy a szárazság, az ófalui legelőnkön például fű helyett csak por marad. Ennek kockázata a juhászt terheli. A maszek juhász kiszuperált buszban lakik, ócska lakókocsiban, nyáron sátrat ver fel, vagy deszkából meg nylonból eszkábál magának vityillót. Nekünk viszont legalább két lakásról kellene gondoskodnunk, mert ekkora területen, hogy kifizetődő legyen a tsznek, két vagy három juhászt kellene alkalmazni. Tartalék lakásunk nincs, az építkezés meg olyan nagy beruházást jelentene, ami nem térülne vissza egyhamar a tsz-nek.

És mi történik, ha kiég a legelő? Akkor nekünk kell gondoskodni a juhokról. A maszek ilyenkor áthajtja másik legelőre, másik határba. Hallottam

olyan esetről is, hogy egy vándorjuhász megindult a Kiskunságból és egész Mohácsig terelte a nyáját. Amerre elmentek a juhok, rágcsáltak, ha nem vették észre napokig, sőt hetekig is elidőztek egy-egy helyen. Ha kérdezték, azt mondta, hogy Mohácsra kell vinnie a birkákat, és azt mégsem kívánhatják tőle, hogy mindegyiket becsomagolja és törékeny áruként feladja a postán. Mohácsról meg más úton visszahajtotta a Kiskunságra és így kihúzta tavasztól őszig, anélkül, hogy egy fillér bérleti díjat is fizetett volna.

Ezt mi nem tehetjük meg. Nekünk a juhásznak lakást kell adnunk, a kockázatot vállalnunk kell. A jelenlegi körülmények közt erre a tsz-nek nincs lehetősége. *Örülünk, hogy az árokból kimásztunk. Most minden erőnket össze kell szednünk, hogy vissza ne csússzunk.*

Hogy ez pontosan mit jelent, majd még látni fogjuk.

(Folytatjuk)

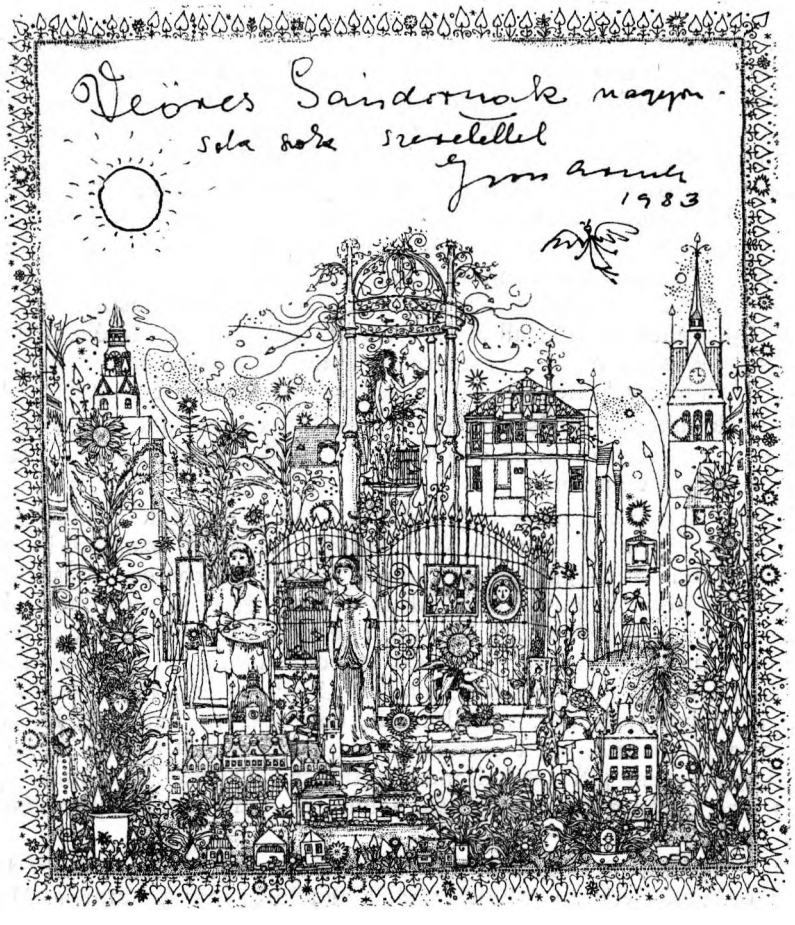

TATAY SÁNDOR

Bakony

Emlékek és találkozások

XIX.

A bakonytamási templomot valamikor a húszas-harmincas évek fordulóján kerítéssel vették körül. Kő és beton talapzaton vaskerítés. Ne koptassa el a templomdombot a megnövekedett forgalmú országút, ne túrják szét reggelenkint a kanász kürtjére csordába gyülekező disznók. Gyermekkori szánkózásaink által is kopott az a dombocska. Sok gyermeknemzedék koptatta, tán már századok óta átabota, gyakorta szétesö téli sportszerével. Tavasszal azért kizöldellt rajta a papsajt. Pecsétvirágnak is mondtuk, mert ha gombszerű termését a karunkra szorítottuk, csinos, karikás nyomot hagyott, mely csak lassan halványult el. Meg is rágtuk azt a termést, csak azért, mert papsajtnak nevezték, pedig egyesek szerint mérges. Később gyógynövényként gyűjtöttük. Senki sem betegedett meg tőle, meg sem gazdagodott, ha szárítva eladta, mert igen olcsón vásárolták.

A templomdombot akkor körülfaragták egyenes falat hagyva, majd megásták a fundamentumot. Eközben sok-sok embercsont került elő, de mennyi csont és koponya! Voltak egyes sírok, de volt tömegsír is: kettő: Vajon járványok áldozatait temethették közös sírba, vagy az ellenség által meggyilkoltakat? Nem tudható. Szakember talán megállapíthatta volna. De hol van annyi szakember, ahány helyt a történelem a föld alatt?

Mikor kész lett a kőkerítés, a domb kívül maradt részét átszórták azon. Halomszám gyűlt össze akkor a csont. Egy ember, aki ott dolgozott, bizonyos Bors nevezetű, felemelt egy koponyát.

– Akármi legyek, ha nem Bors ez is. – Már úgy volt, hogy a fejéhez méri, de akkor mozdult az állkapocs, majd egy béka ugrott ki a koponyából. Nagy lett a rémület. Tán hanyatt is vágódik a jókedvű legénykedő, ha meg nem támogatják.

Pedig könnyen igaza lehetett. Borsok szerepelnek a tamásiak között a XVII. században, mint sokan mások a ma is ott élő családok közül.

Kíváncsi voltam rá nagyon, vajon a törökvilágbeli elfutásuk után visszatértek-e legalább néhányan a falu régi, középkori jobbágyai közül. Sajnos, számomra megállapíthatatlan. Nálamnál felkészültebb, szorgosabb kutató kellene hozzá. A pannonhalmi főapátság, a béli apátság kiadványaiban, irataiban előfordulnak tamási parasztok nevei, egyszál nevek ezek, nem családnevek, ragadvány, sőt, úgy tetszik, gúnynevek, ami nem csoda, mert a szerzetes uraságoknak csak birtokháborítási perei voltak a tamásiakkal. Tamási maga sosem volt sem a Pannonhalmi Főapátságé, sem a Béli Apátságé. De a bakonybéli papoké volt a Tamási határában nyomtalanul elmerült Ketellaka és Baranád (Ketelaka-Bernald). Lehetséges, hogy a kettő ugyanaz, de nem bizonyos, mert hol vagylagosan szerepel a két helységnév, hol „és" (et) kötőszó-

val. A szintén eltűnt Leányföldet a pannonhalmiak szerint Tamási úrnője, bizonyos Pykud asszony ajándékozta nékik. Hézagos olvasmányaimban ez az első tamási birtokos, akinek a nevét megtanultam. Hogy birtokolta-e az egész falu határát, vagy csak egy részét, nem tudom.

Zsigmond király korában Tamási már a hatalmas Széchy családé. Köztük és a papok között gyakori volt a határper. Földek elszántása, határárok betemetése, jogtalan legeltetés, fakivágás. A XV. század elején említtetnek tamási nemesek is. Köztük a Pató, (Pathó) név nem egyszer, ám nem lehettek ezek patópálok, mert nagyon is éberen gyarapították szántóikat a szerzetesek kárára.

Tudvalévő, hogy a törökök megérkeztével az elmenekült papok falvait hatalmukba vették a harcoló várkapitányok, a Thuryak, enyingi Törökök, Podmanitzkyak, Choronok, de Tamásit nem. A Széchyek közeli rokonságban voltak a győri főkapitánnyal, Salm gróf volt az első férje a nagytekintélyű Széchy Margitnak, ugyancsak Salm felesége lett egyik unokája is. Falunk lakossága a XVI. században többször elfut a török elől, vagy kegyetlen mészárlás áldozatául esik. Az 1570-es években teljesen alá van vetve a töröknek. 1590-ben Gregoróczy Vince, győri alkapitány telepíti meg, de nyilván nem magának, mert továbbra is a Széchy leszármazottak birtokában marad, mígnem házasság útján Batthyány-birtok lesz.

Bakonytamási birtoktörténete ezen a ponton találkozik a kiváló Takáts Sándor Magyar Nagyasszonyok c. művének egyik legszebb fejezetével.

Széchy Margit a XVI. század közepe táján Nyugat-Magyarország leghatalmasabb főasszonya volt. Trencséntől Szentgothárdig kiterjedt birtokok úrnője. Első férje Salm gróf volt, másodszorra Pyrhus ab Archo grófhoz ment feleségül. Mindkét idegen főúrral kötött házasságában megmaradt büszkén magyarnak. Sőt a jelek szerint udvarában a magyar nyelv volt az uralkodó. Az első házasságból is, a másodikból is leánya született. Salm Magdolna és Archo Júlia tollából származó szép magyar levelek maradtak ránk. Díszes magyarsággal és magyar szellemben íródottak. Azok közé az írásos emlékek közé tartoznak ezek a családi levelek, amelyek kulcsot adnak Balassi Bálint költészetcsodájának megfejtéséhez.

Harcos magyarságában odáig ment Széchy Margit, hogy idősebbik lányát kitagadta minden örökségéből, merthogy idegen úrhoz, Lobkovitz Poppel Lászlóhoz ment feleségül, holott néki magának mindkét férje idegen volt. Ha már figyermeke nem volt, hatalmas birtokait, melyek történetesen a csekély megmaradt hazában terültek el, magyar főúri utódok kezén akarta látni.

Ám halálos ágyán megváltoztatta testámentumát, tán megjámborodásból, makacsságának gyengültével, vagy másik lányával történt nézeteltérésében. Halálos ágyán elesett öregasszony a leghatalmasabb főúri asszony is.

Levelet íratott Magdolnának, melyben magához hívatta a kitagadottat. Csakhogy Archó Júlia, aki már magáénak tudta az egész nagy vagyont, ennek a levélnek a kézbesítését késleltette az úrnő haláláig. Az elkésett levélre lóhalálában érkező Magdolna és férje, Poppel László előtt becsukatta Trencsén várának kapuit. Kegyencei segítségével, kik mind nagy hasznot reméltek hűségükért, birtokba vette az egész roppant nagy hagyatékot.

Természetesen Poppelék sem maradtak tétlenül. Nagytekintélyű tanácsadóik szerint a magyar törvények értelmében Széchy Margit testámentuma érvénytelennek számított. Húsz évig tartó per lett ebből. Volt nagy lótás-futás magas pártfogókért, hatalmas összegek folytak el mindkét részről vesztegetésre. Volt nagy szürete az udvari kamarának és maga Miksa császár sem sze-

mérmeskedett. Oly nagy mennyiségű forintok nem hoznak gyalázatot őfelségére sem.

1590-ben befejeződött a per. A kirekesztett Magdolna hozzájutott a ráeső birtokrészhez, így annyi birtok mellett a már inkább csak pusztának tekinthető elvérzett Tamásihoz is, amely nemcsak a török, tatár hadaktól szenvedett, hanem 1570-ben a németek által is leromboltatott. Így lett Tamási Széchy Margit után elébb Júlia, majd Magdolna tulajdona, majd a Poppel utódoké. Közben Csaby Judit is volt birtokosa, nyilván a Poppel rokonság útján. Csaby Ákos neve nem egyhelyt szerepel Magdolnáék oldalán a húszéves perben.

Ezekből az adatokból feleletet kaptam régi kíváncsiságomra is: vajon hogyan maradhatott meg Tamási teljes egészében századokon át evangélikus szigetnek?

Lobkovitz Poppel Lászlónak és Magdolnának öt leánya volt, és két fia. A testvérek között a legnépszerűbb volt az utolsónak született leány: Éva. Már egész fiatal korában a dunántúli főúri családok üdvöskéje. Kiváló lelki tulajdonságaival, de minden bizonnyal bájával is meghódította a rokon nagyasszonyok, tekintélyes nagy urak szívét, de legfőképpen a fiatal Batthyány Ferencét, a jeles katonáét, aki házasságkötésük idején már a Dunántúl kerületi generálisa volt.

Tamásit Poppel Ádám jussolta, de ennek korai halála után, úgy látszik Évára szállt, mert egy ideig Batthyány-birtokként tartják számon. A nagy lendülettel munkálkodó ellenreformáció ekkorra visszahódította Bajorországot, Ausztriát és sikeresen tevékenykedett hazánkban is az irodalmi nyelvünk megteremtésében is jeleskedő Pázmány Péterrel az élen. Főképpen az ő személyes tevékenysége eredményezte, hogy a dunántúli nagyúri családok szinte maradék nélkül visszatértek a katolikus hitre. Kivétel volt Batthyányné Poppel Éva. Férje is már a katolikus egyház áldásával és feloldozásával halt meg, ő azonban kitartott hite mellett a sírig. Nem volt pedig ez könnyű néki, Zrínyi Miklós és Péter legáldozatosabb nevelőjének, a nyugat-magyarországi főúri családok dédelgetett kedves rokonának, amely családok hol meggyőződésből, hol jól felfogott érdekükből sorban katolizáltak. Sok levél tanúsítja, hogy támogatta pénzzel, adományokkal a katolikus egyházat, de hitéből nem engedett. Levelezésben volt s bizonyára személyes ismeretségben is Pázmány Péterrel, de nem segített e nagy ember ékesszólása sem. Túlélte a nagy ellenreformátort evangélikus hitében. A prédikátorok és híveik számára afféle protestáns szent lett. Tamási pedig megmaradt evangélikusnak.

A XVII. század közepén, mint Pápa vár tartozéka, az Esterházyak hatalma alá került falunk, és a pápai úriszék bíráskodott felette. Falunkban nem volt kastély és nem volt allodium. Így vallási hovatartozásukban nem zavartattak. Annál inkább kivívott jogaikban. Voltak köztük nyilván nemesek is, de nemességük elfelejtődött. Színtiszta jobbágy község lett Tamási. A Gregoróczy által megtelepített lakosságból bizonyosan sokan visszatértek a tizenöt éves háború alatti elfutásukból, mert a győri alkapitány nagy valószínűséggel volt várkatonákat küldött annak idején a kiürült faluba. A XVII. században előforduló tamási családnevek kivétel nélkül előfordulnak a bakonyvidéki végvárak harcosainak felsorolásában.

Az 1696-os rovásadó összeírásban a következő tamási nevek szerepelnek: A bíró Adorján Péter; a jobbágyok: Vághy Márton, Jakab János, Teknyő Mihály, Kovács Péter, Adorján Péter, Bors Mihály, Nyári András, Bors György, Bors János, Bors Mihály, Nyári Mihály, Vághy Pál, Nyáry Mihály, Gannay János, Adorján István, Somody Mihály, Somody István ... E vezetéknevek

kettő kivételével élnek ma is a falunkban, csakhogy időközben a Gannayból Gabnai lett, a Somodyból Somogyi.

Apám valamely jubileumra megírta egy kis füzetkében a bakonytamási gyülekezet történetét. A földesurak közül csak a Batthyányakról emlékezik meg, mint az egyház kegyes jóakaróiról katolikus hitük ellenére. A XVIII. század második felében ugyanis megint visszakerül Tamási a Batthyány család birtokába. Abban is maradt, míg Batthyány Lajost kegyelemből csak golyó által veszítették el 1849-ben. A Batthyányi vagyont akkor elkobozták. De a tamásiaknak nem lett már másik hűbéruruk. Mert az a rendszer azzal a sortűzzel majdnem egyidőben eltűnt történelmünkből.

Batthyány Ferencné született Lobkovitz Poppel Évának volt egy Ádám nevű fia. Ez a Batthyány Ádám osztrák nőt vett feleségül és nagy buzgalommal forgolódott a bécsi udvarnál. Hatalmi tébolyában kimarta testvéreit vagyonukból. Hisztérikus dühvel ostromolta, gyötörte anyját, hogy változtasson hitet, mert annak protestáns hithűsége nyilvánvalóan útjában volt eszeveszetten hajszolt karrierjének. Az anya nem engedett, de Ádám így is megszerezte családjának a báróságot. Éva asszony pedig, az osztrák Salm gróf unokája, a cseh Lobkovitz Poppel lány a gyermek Zrínyi Miklós lelki édes anyja belehalt a vérszerinti gyermeke által okozott gyötrelmekbe. Jóval több, mint kétszáz évvel később egy másik Batthyányt kivégeztetett az ifjú I. Ferenc József elvakult tanácsadóinak unszolására, csak azért golyó által, mert a nyakán esett sérülések miatt lehetetlen volt a kötelet azon a helyen meghurkolni. Nagyjából e két esemény határolja azt az időszakot, melyben hézagosan összekapcsolódott Bakonytamási helytörténete a nagy Batthyány család történetével.

Sajátosan magyar történelem, akár a főúri családot nézem, akár a tamási parasztokat.

E két bekezdés között abbahagytam az írást ma kora reggel és kaptam magam, elutaztam Bakonytamásiba. Az ősz óta nem jártam ott, úgy éreztem, el kell oda látogatnom friss élményekért, mielőtt befejezem munkámat.

Mert útba esik Pápateszér, közös tanácsunk székhelye, belátogatok az elnökhöz. Ismerős arc, az egyesülés előtt Tamásin dolgozott, velem együtt jól emlékszik a tamásiak sértődöttségére a közös tanács megszervezése utáni esztendőkből. Ők rangosabbnak tartották magukat. Státusa szerint Tamási emlékezetük óta nagyközség volt, nem tartozéka valamely körjegyzőségnek. Módosabb gazdák lakták. Nagyobb udvarok, hatalmas szalmakazlak az udvarok végén, melyekről a gazdák rangja megítéltetett. Számos állat, egész csordára való indult legelőre némelyik tamási gazda kapuján át. Állattenyésztésük híres volt megyeszerte, sőt a fővárosi vágóhídon is. Mindig rendelkeztek a legkorszerűbb mezőgazdasági eszközökkel. A tamási parasztoknak előbb volt traktoruk, mint a kétezer holdas teszéri uradalomnak. Protestáns község lévén megszokták, hogy a közügyekbe hatékonyan beleszólnak. Ősi hagyománya volt ennek a hajdani közbirtokossági rendszerben, valamint azokban az időkben, amikor az egyház és a község ügyeit ugyanaz az elöljáróság intézte. Elég sokan voltak a jobbágy korszakban olyanok, akik nemesi rangjuk mellett voltak hűbéri viszonyban a falu főúri birtokosával. A különféle kiváltságok ideje elmúlt, de megmaradt a tamási gazdákban bizonyos rátartiság a környék legnagyobbrészt idegen nyelvűekkel megtelepített falvaival szemben. Tamásin nem volt uradalmi cselédség, jelentéktelen számban vállaltak csak ilyen sorsot egyesek a gici uradalomban. A falu zsellérjei maguknál a helybeli gazdáknál

találtak napszámos, hónapos, vagy szegődött munkát. Nem jártak el távoli vidékre részes aratónak, szőlőmunkásnak, még az uradalmi erdőkben is inkább csak tüzelőfájukért dolgoztak. A falu eltartotta magát jól a szűk és közepes minőségű határán, s mint már említettem, mérhetetlenül többet termelt, mint a határával egyenlő nagyságú környékbeli uradalmak, mezőgazdaságban csakúgy, mint állattenyésztésben, és jóval többet adózott azoknál.

Igaz, Teszér elhagyta falunkat lélekszámban. Volt ott némi iparosodás, élénkebb a kisipar, több a kereskedő, korán lett orvosa, patikája, nem szólva a malmairól, vásárjogot nyert és terebélyesedett. Ám a tamásiak nem gondolkodtak másban, csak az őstermelésben. Az ebben elért eredményeikre viszont sokat adtak.

A teszéri nagyközségi tanács elnöke szerint a tamásiak már belenyugodtak új közigazgatási helyzetükbe. Szó sincs arról, hogy az ott megtartott falugyűlések formálisak lehetnének. Feltárják kérdés nélkül panaszaikat, sőt követeléseiket. A közös kasszából igazsággal megállapított összeg jut rájuk. Sáros utcáikat már nagyrészt portalanították, amire legendás jómódjuk idején bizony nem fordítottak gondot. Máshol járdákat csinálnak s a tamásiak tisztességgel kiveszik részüket a közmunkából. A régi községházában, melyről elmondható viszont, hogy régóta a legrangosabb volt a környéken, ifjúsági klubot rendeznek be, és egyéb ehhez hasonlók.

Tamási felé haladva tovább mégis aggaszt szülőfalum rangjavesztettsége. Az anyagi támogatás elismerése mellett is tudomásul kell vennem, hogy történelmi múltjához méltatlanul már csak településnek nevezhetem. Az anyagi javakat tekintve nem szegények benne a tamásiak, sőt az átlagot tekintve jobban élnek, mint bármikor. De hogy lélekben honukat lelik-e önigazgatásuktól megfosztottan, értelmiségi réteg majdnem teljes hiányában, ez a gondolat bizony szorongat. Tudom már, lesz ifjúsági klub, szépen berendezett, hangszerekkel, Hi-fi toronnyal, talán színpaddal is, de ki segít majd azt megtölteni méltó tartalommal?

Az elvékonyult Vörösi erdőnél érem el falunk határát. Könnyen és hamar átgurulok rajta a másik felén szomjazó, egykor bőséges nefelejcskékségben és liliomsárgában pompázó üres patakmederig. Az erdőből kiérve hatalmas porfelhőbe kerülök. Üvölt az északi szél reggel óta, döngeti a kocsi oldalát, de most egyszerre elsárgul előttem a világ, alig látok. A homok, mint a hóvihar, szinte vízszintesen száguld előttem. Betemette már az útszéli árkot, furcsa rajzolatokat mozgat az aszfalton. Ilyen homokfergeteget a Nyírségben láttam csak, de soha a Bakonyban. Nem csoda, egybe szántották az ősszel ezt az egész határrészt, meddig a szem ellát, talán a Négylápásig, talán a démi határig. Télen át hordhatta a hóval együtt. El is simította a végtelen szántást, nem lesz szükség boronára. Gondolni kéne rá, hogy valamivel megszakítsák a szelek útját, mert ilyenformán felhordja a termőt a hegyekbe.

Bezzeg nem száguldhattak a szelek itt valaha vidáman fütyülve. Nálam van egy múlt századbeli katonai térkép másolata, abból pontosan megállapítható, hogy ennek a szántásnak a helyén szőlőhegy volt. Pontosan kivehető, hogy szép mértani alakzatokban választódtak el benne a parcellák, mégpedig sövénykerítéssel, vagy alacsony fasorral. Ez pedig annak bizonysága, hogy valamely közösségi vagyont osztottak el részarányosan. Ebből megérthetem, hogyan adózhattak földesuruknak valaha borral a tamásiak. Azt is, hogy miképp került hat akó bor nagyapám hiványába, ahogy a pap járandósági szerződését nevezték. Azt csak megértettem, hogyan fizettek falumbeliek a hatszázas években a bencés papoknak nyusztbőrben, rókabőrben a gerencséri

határhoz tartozó Ároktag, Apátúr és Keresztúr nevű földek használatáért. Mostmár ezt is tudom. Hat akó bor a papnak jól jött, az esztendő majdnem minden napjára egy liter. A homokot pedig megszelidítették a sövényfalak. Nem okozott gondot a kisparcellák idejében, mert nem szántották egybe a fél határt. Gyönyörű lesz majd ezen a nagy területen a tavaszi árpa, vagy a kukorica, ha kikel, csakhogy lám, új módszer új gondot idéz és nem szabad előtte szemet hunyni. Nem kísértet az, csak homok, de tőlem lehet, hogy közte van már a vetőmag is.

Ha nem számítom a Papakácás melletti termelőszövetkezeti épületeket, legelébb érem Teszér felől a temetőt. A régi temető közvetlenül az országút mellett fekszik. Ebben a részben vannak a mi sírjaink. Még két kriptával együtt szigetet alkotnak egy domboldali réten, melyet valaki gondosan kaszál. Nem nőtte be az akác, mint odébb a mégrégebbi temetőt. A tágas terület tavasziasan üdezöld gyepszőnyegénél elszórtan meg-megdűlt sírkövek emelkednek ki, de sírhalom már nem tartozik hozzájuk, csak a szép pázsit mindenütt. A megkergült szélvészben nem sokáig időzöm halottaimnál. Felszaladok azért még fázósan az új temetőhöz. Nagyjából olyan és olyanképp díszes, mint a Dunántúl többi ápolt temetője. Drága síremlékek, egymáshoz nagyon hasonlóak. Sok-sok műkő, kő és beton. Egyre több sírhalmot fed nagy betontest. Praktikus dolog ez. Nincs annyi gond az ültetett virágok ápolásával, az öntözéssel sem, és nagyon messziről kell odahordani a vizet. A sírokat rendszerint az öregek ápolják. De a tamási öregek nagyon elfoglalt emberek.

Az új temető már jó magasan van, belátom szülőföldem meghitt, kedves tájját, csak a Vörösi erdő felé zárja el a kilátást a sárga vihar. Belátom a falut körbe-körbe. Gyermekkori emlékeimhez képest most is idegen még kissé a templomtorony. Lövés érte azt 1849-ben, akkor szép hagyma kupolát építettek rá. Lövés érte a második világháború végén is, azóta lett ilyen csúcsos. Azt mondják, nem akadt, aki megácsolta volna olyanra, amilyen a régi volt.

Nem ragadt új utca mostanában a régiekhez. Azt, amelyik a vasút felé tart még nagyrészt a húszas években építették a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet támogatásával, a jobb módúak önerőből. Az ötvenes években, amikor még alig építkeztek a falvakban, Tamási megnagyobbodott néhány utcával a Paptagon. Egykori kertünk végében, apám és a kántor használatában volt gyülekezeti földeken. Nem valami szépséges házak állnak ott. Építő képzeletnek alig van jele rajtuk, a rangot akkor az jelentette, hogy ne legyen nyoma rajtuk a régi házformáknak. De a régieknél egészségesebb lakások természetesen, és a belsejüket tekintve az akkori fogalmak szerint modernek.

A tamásiak nem alakítottak szövetkezetet, míg bele nem kényszerültek, de a régi módon szorgalmasan gazdálkodtak. Apránkint az állatállomány is visszaállt volna a régi szintjére, ha a kulákság bélyegétől rettegve nem szélesztették volna el szarvasmarháikat. Sok hangos szó esett akkor a munkasikerekről, szónoklatok és dalok tömegével lelkesítettek munkára. A tamásiak minderre nem figyeltek, csak dolgoztak szokott tempójuk szerint, amennyire hagyták őket. Felszabadítottnak nem érezték magukat. Hazudnék, ha azt mondanám. Földet a mi határunkban nem osztottak, nem is volt miből.

A régi öregeket ha megkérdezték, milyen is volt az, ahogy a jobbágyok felszabadultak, azt felelték rá, észre sem vevődött. A tagosítás, az még inkább hagyott emléket, de Tamásiban annak is csak a híre . . . „Azzal törődj, amit

a bőrödön érzel!" Nem valami bölcs mondás ez, de azért szükség esetén megtartó erejű, mert a hisztériától óv.

A temető felől jövet ugyanaz a szélső ház, mint jó régen. Ugyanolyan rozoga is. Ha jól emlékszem, ebben volt az utolsó füstös konyha, amit láttam a falunkban. Igaz, ez sosem volt díszes része a falunak, úgy is hívták, Ötrongyos. De ha nem is épült mostanában új telep, tudom, már az Ötrongyosban is és szinte mindenütt, az egész faluban átépítették a házakat. Külsőre csak annyi látszik, hogy a tűzfalakat lebontották, némely helyen kockásabbra, másutt L alakúra változott a régi épület. De belül valamennyi alaposan átformálódott. A berendezésből szinte nyomtalan eltűntek a régi bútorok és tárgyak. Hatásukban sincsenek jelen az új berendezkedési formákon. A legkevésbé sem.

Tamási főutcája széles, nagyon széles. Egyik végén a templom, a másikon, valamivel magasabban ugyanolyan magánosan, utcákkal körülfogva áll a bátyámék háza. Helyesebben csak a hátsó része áll éppen, mert az elejét lebontották. Egy dózer tüsténkedik ott, hogy elegyengesse a törmelékes terepet. Ha ezzel végzett, kanalával meg is ássa a fundamentumot. Péter, az idősebbik unoka porosan, kormosan besegít egy lapáttal a traktornak. Kormosan azért, mert mikor a pincét bedöntötték, nagymennyiségű elszenesedett törmelékre akadtak, ő meg turkált benne, cserépedény darabokat szedett össze, mutat egy teljesen ép, terebélyes, lapos téglát. Rajta az évszám: 1776. és L. J. Ha jól emlékszem egy Léher Jakab nevű romándi téglagyártót emlegettek valaha. Ha abban az időben téglával építkeztek itt, az építtető nem akárki lehetett. Arra vall a ház központi elhelyezkedése is. Nagyanyámnak hozományul vették ezt a házat és tartozott hozzá vagy kétszáz magyar hold föld. Az utolsó nagyobb birtoktest a határban. Andrássy háznak emlegették ezt az épületet. Nagy teleken fekszik, lehet az is egy hold. Nagyanyám akkortájt halt meg, mikor én születtem, azóta Sándor bátyám használta a birtok némi maradványával együtt: haszonélvezte. Öreg legény volt, alig változtatott a régi házon. Emlékszem még a szabadkéményes konyhára, a kemencén álló lábas edényekre. Némelyik cserép volt, a másik súlyos öntöttvas. A birtok apránkint szétszéledt. Két nemzedékben kétszer hét testvér nőtt fel, közben különféle csapások a famílián, ahogy az történni szokott. Az egész kétszáz holdat a tamási parasztok vásárolták fel, utoljára még azt a másfelet is, ami nekem jutott 1935-ben.

Bátyám helybéli leányt vett feleségül, az egyik legtekintélyesebb gazda lányát. Hozományából megvásárolták számtalan örököstől az Andrássy házat. Kocsmát nyitottak benne, vagyis csárdát, mert Kossuth csárdának nevezték, és szobájukba kiakasztották a nagy ember képét, melyet nagyanyám kapott ajándékba Turinból. Kossuth Ferenc hozta el az idegenben öregedő nemzeti hősünk saját kezű ajánlásával. Nem érdemtelennek esett az ajándék. A ház egykori birtokosnője jó szívvel költötte vagyonát a Kossuth pártiakra minden választáson.

Sógornőmet az ideiglenesen megőrzött hátsó házrész szűk előterében találom, palacsintát süt az odahelyezett gáztűzhelyen. Lába alatt ötven darab hetes csirke okvetetlenkedik nagy hangon, ide kellett azokat is menteni, mert ebben az eszeveszett áprilisban megvenné őket az isten hidege.

Helyet foglalok egy stokedlin. Legelébb természetesen a családról esik szó. Terike, az idősebbik lányuk főkönyvelő a lovászpatonai téeszben, amely szerencsés véletlen folytán kívül maradt a nagy „integrálódáson", azóta is tisztességgel megállja a helyét, sőt példamutatóan. Javára az egykor városi

rangú helységnek. Van ott felső osztályos iskola is és egyéb kelléke annak, hogy megőrizhesse méltóságát. Terike férje Gicen a tejipari üzemben dolgozik. Minden zugában ismeri a Bakonyt, mert mostanában főképp birkatej ügyben sokat utazik a hegyek között. Péter fiuk is Patonán működik, brigádvezető az állattenyésztésben. Főiskolát végzett és letöltötte katonaidejét. Ráhárul az építkezés gondja nagymértékben, de szorongatja derekasan a lapát nyelét is. A kisebbik Pápára jár gépészeti szakiskolába. Bátyámék második leánya Budán lakik ugyan családjával, de téesz dolgozó az is. Valamiféle nyalósót propagál szerte az országban. – A gyerek pedig a herendi termelőszövetkezet elnöke éppen. – Csak így mondja: gyerek. Hiába is mondaná Lajosnak. Annyi van abból a rokonságban, ha egy családi ünnepen, mondjuk, ballagáson feldobnám a kalapomat, bizonyosan egy Lajos fejére esnék.

– Ahhoz képest, amilyen káderek mink vagyunk – mondja szomorkás humorral –, nem is olyan rossz ez. Én kulák lánya vagyok, a Lajos papgyerek volt. – Természetesen Lajos volt az is, de néki kizárólagos joggal fenntartották a Lali nevet a faluban. A nagyszámú rokonság-sógorság, de mások is, még a cigányok is kellő tisztelettel, mert gyakorta megnyalták szájukat, mikor szállításra szépszámmal vágták a disznókat s kopasztották az udvar végében. Felfogadta, tanította is őket a munkára: Tán valamelyest hozzájárult Lajos bátyám ízes rábeszélésével, hogy a tamási cigányok az elsők között lettek rendszeres dolgozók.

Rettegek folyvást, hogy Róza sógornőm össze ne taposson néhányat a kiscsirkék közül, de szerencsére nem teszi, pedig két lábán kívül még egy gumiszütyűs bottal is tapintgatja a földet. Oda sem néz. Igaz, emlékezhetnék rá, hogy ő tanított meg tarlón járni mezítláb. Csúsztassam a lábam, ne emeljem. Figyeljek a libákra, ha nem tudnák a módját, átlukadna az úszójuk. Libában pedig volt példa bőven. Ő legeltette a legnagyobb falkát. Aratás után leginkább a tarlón, hogy veszendőbe ne menjen az elhullott kalász. Hazafelé már nem kellett őket terelgetni, eltotyogtak utána jóllakottan: libasorban.

Róza lelkes híve jelen korunknak. Így mondom jól, mert nem a politikai rendszerünknek. Ilyen formákban nem gondolkodik.

– Álmomban sem gondoltam rá, hogy valaha így él a tamási nép.

Hiszen ők maguk rosszul sosem éltek. Kapujukon a harmincas években egész kis gulyára való szarvasmarha járt ki-be. Jóval több, mint bárkinek, a földbirtokához képest. Csakhogy ez nem a semmiből lett. Nyári József szorosra fogta családját a munkában. A libapásztorságtól az aratásig. A fiúkat csakúgy, mint a lányokat. De működött eredményesen az esze is, nemcsak a keze. Mikor a bátyám feleségül vette Rózát, a mi rokonságunk rátartibb tagjai nagyon csóválták a fejüket. De apám nem, sem a Sándor bátyám, hanem az agglegény lemondott a ház haszonélvezetéről a javukra.

Mióta kicsit foglalkozom a falu helytörténetével, sokszor elgondolkodom ezen. Annyi majdnem bizonyos, hogy a tamási parasztok többsége várkatonák utóda. A háromszázéves iratokban a Nyáryak még ipszilonnal szerepelnek. Az is tudott dolog, hogy számos birtokos nemes vonult be a várakba a török dúlás idején a nagyobb biztonságért. Honnét tudhatnám hát, hogy a tamási parasztok egyik-másika nem sokkal rangosabb család leszármazottja-e, mint amilyen a mienk volt, akiket már nem a birtok, hanem századokon át az egyházi szolgálat tartott meg legalább értelmiségieknek. Azt viszont lelkes segítő társaim okiratokkal igazoltan kimutatták, hogy vérszerinti rokonunk nem egy Sopron és Vas megyékben élt és ma is élő tisztes

paraszt család, ezek is Tataiak. Mert úgy fordult sorsuk, hogy többet ért egy jobbágytelek a rábaközi földeken, mint a földönfutó nemesség. Így hát pokolba minden rangkórsággal. Ma már még a proletár gőggel is. Mert a magyar proletár is mind parasztból lett, urasági cselédből, lerongyolódott nemesekből. Senki sem tudhatja, hogy a messze múltban nem akad-e szégyenszemre valaki báró rokona. A derest se emlegesse senki gőggel, csak fájdalommal, mert nem tudhatja, feküdt-e azon az ős, vagy éppen a bot végét fogta.

Nyári Józsefben paraszti volt az a keménykezűség, ahogy kis birodalmát őrizte, gyarapította belterjes gazdálkodással, szervezte óramű pontossággal, úri pedig az, hogy éltes korában elmésen alsózott, preferáncozott, sőt tarokkozott is pappal, kántorral, gabonakereskedővel.

Róza nem gondolkodik családi hagyományokban, történelemben sem, de korához képest nagy élénkséggel a falu mostani életében.

– Az igaz, hogy nem épültek új utcák. Minek is, mikor a nép nem szaporodik, hanem fogy inkább. Mért építenének fölöslegesen házat a termőföldre. Abból volt mindig a legkevesebb Tamásin. De nézd meg bévülről az átalakított régi házakat. Nem volt ilyen lakása itt sem a papnak, sem jegyzőnek. Volt fürdőszobátok? Ugye, nem volt, pedig telelaktatok négy szobát. Volt zongorátok, de a szekrényeiteket a dédöreg anyátoktól örököltétek. Nyekeregtek az ágyak, a székek. Nézd meg ezeket. Központi fűtés, villanyfűtés. És nem ám a régi sarokasztal, meg a faragott padok, az éktelen tornyos ágyak. Az öregek lakása is olyan, mintha frissen házasodtak volna. Elismerem, hogy a házak külseje nem lett valami flancos. De benne van, ami jó és drága... Különben a tamásiak sosem voltak cifrálkodók, magukmutogatók. Nem voltak tele színes népi hímzésekkel, amiről mostanában annyi szó esik. Befelé fordulók voltak régen is, mostmeg még inkább.

– Elvitték a tanácsot? Hát elvitték Teszérre, annyi baj legyen. Elvitték a téeszközpontot? Minden csoda három napig tart. Esztelenségnek mondták az elején. Minek akkora üzem hegyen-völgyön a Bakonyban? Vagy húsz kilométer hosszan. Nem alföld ez... Aztán megnyugodtak, a maguk zsebéből nem fizetnek rá, legföljebb az állam. Az ő dolga. Nem kérdeztek itt meg senkit, hogy adják-e szívesen, sem a tanácsról, sem a téeszről. Az iskoláról sem. Azt mondod, hogy tartottak előtte gyűléseket? Hiszen gyűléseket tartanak, abban nincs hiba. Ne tettesd magad, mintha nem tudnád, kinek az akarata teljesül az ilyen gyűléseken. Hát aztán, ha elvitték a felsőbb osztályokat? Tíz perc alatt ott vannak buszon, a fő, hogy legyenek jó tanáraik. A gerencséri gyerekek be tudtak caflatni hóban, sárban, ha volt csizmájuk, ha csak foltozott cipőjük.

– Vessenek magukra a tamásiak, ha lemaradtak a szegényebb faluk mellett. Lehetett volna itt már ötven éve orvos meg patika. Állatorvos is, ahol annyi állat volt. A Vadász doktor szívesebben jött volna ide, mint Teszérre. De építettek neki házat, vagy patikát? Nem, azt még államsegélyből sem. A vasút is elkerült volna Patona felé, ha apád nem kardoskodik. Átkozták akkor érte, mostmár elfelejtették, kit kéne áldani. Szégyen és gyalázat, hogy Gic pusztára került a sajtgyár. A tej meg itt volt. Ajjaj! Mindent csak a kapun belül. Volt itt ész, erő, pénzbeli tehetség is. A tamásiak megnyertek minden tűzoltóversenyt. Leventének is a legjobbak voltak. A Varga Miska akkorát dobott a vasgolyóval, mint senki a járásban. Az is hová lett? Hazakérettek neki egy lányt, hogy vigye magával Amerikába. Minden csak a büdös föld volt, amiben meg lehetett szakadni. Azért aztán folyt a harc,

akkoráért is, amit egy ökör körülpisál. Akkor nem ismertek sem istent, sem embert. Szégyenszemre a kommunisták csináltak belőlük urat.

– Jaj, csak ne innának annyian, nem volna baj semmi. Kocsmárosné létemre azt mondom, ez nagy baj. Főképp, hogy a fiatalok is. Azért van-e csupán, mert többre telik nekik? Nem tudom.

– A háztájiból telik, úgy gondolom – kérdezek rá.

– Á nem, ritka helyen tartanak már állatot. Igaz, ahol van, ott egyféléből sok.

– Szóval szakosodnak.

– Így mondják mostanában. De nem a háztáji megy már, inkább fuserál mindenki a saját szakmájában, néha a máséban is. Van aki megfizeti.

– Eszerint egymáson keresnek? – Nehezen igazodom el ezen a körforgáson.

– Eljárnak innét sokan dolgozni. Van úgy, vasárnap is. Valahonnan csak megjön a pénz. Ahova kevesebb jön, ott is többet ér az, mint Pesten. De itt már nincs is az a falánkság. Betelnek lassan. Aztán békesség lesz. Ki hiszi el, hogy mostmár építkeznek majd az emberek egyfolytában, míg világ a világ? Építkeznek, építkeznek, gyereket meg nem csinálnak. Egyszer csak megvonják a vállukat: a rosseb rakja tovább a téglákat.

– Látod, mi meg most kezdünk hozzá.

– Csak legyen elég erő.

– Attól nem tartok. Aki erre jár, jó emberünk, megkérdi, kell-e segítség. Nem a pénzért, csak barátságból inkább. Ez azért még megvan a tamásiakban. Csak a Lali láthatná. Ha mást sem tenne, csak üldögélne a lugos alatt. Elnézegetné. Elszaladt, míg élt mindenhova, ahol építkeztek. Tanácsot osztott, ha kérték, ha nem.

Az új házat a vejem tervezte. Abban a hitben, hogy módja lesz a falu e látszatos helyén valamely példát mutatni, ha nem is a tamási építészeti formák szerint, mert olyan sajátosság itt nem volt, csak szolid ízléssel és használhatósággal. Eljárunk majd vele szemlélődni, míg tart az építkezés, hogy teljes legyen a kaláka.

Vége

MAKAY IDA

A csöndig

A kontúrok mind elmosódnak.
Összecsap messze meg közel.
Megfejthetetlen kusza kódok.
A holtak arca testközel.
A mélységmérők nem jeleznek.
Tengerfenék nincs. Nincsen ég.
Éj zuhan azúr délkörökre.
Hamvadt madártoll szerteszét.
Szökött ének az óceánban,
merülő versek, roncs hajók.
A szerelem albatrosz-szárnya
a csöndig kíséri a szót.

Megérdemeljük

Majd a homályból, zűrzavarból
föleszmélünk a kristály rendre.
Vár túl a hús izzó sötétjén
növények tündöklő szerelme.
Vizek mély tükrén megismerjük,
amit feledtünk, a z t az arcot.
Stigmát sütnek a csillagok ránk.
Föloldoznak a tiszta barmok.
Ágynak nyílik az őszi árok.
Mire a tél nagy Holdja felsüt,
meztelenségünk inge föd már.
És a halált megérdemeljük.

Dísztelenül

Utoljára a z t akarom. A dísztelen verset.
A zengéstelen-rímtelent.
Szeplőtlen-tisztát. Fosztott-kendőzetlent.
Meztelen-tártat: boncasztalon halott.
Titokba zárt mégis. Fölfoghatatlan:
Elemek végső, fénylő rendjét.
A szót. – Mely az Isten ajkain vacog.

LENGYEL BALÁZS

MAKAY IDA KÖLTÉSZETE*

A költők ünneplése terén pótolhatatlanok a mulasztásaink. Ne azt vegyük számba, hogy mennyit ünnepeljük őket *azután*. Hanem amíg közöttünk voltak. Ha a nekem még kortárs József Attilára, a kortárs és barát Radnóti Miklósra gondolok, elfog a szomorúság. Ha a közelesen eltávozott drága barátaimra gondolok, Jékelyre, Hajnal Annára, Rónayra, Pilinszkyre, elnehezül a szívem. A magyar költő – életük tanulságát így általánosíthatnám – nehéz sors után, kevés megbecsülést megérve, túlkorán kerül a sírba. Ritka a szerencsés kivétel.

Makay Idát ünnepelni azonban nem ez a mélabús gondolatsor, s nem is a jóvátételt szolgálni akaró lelkiismereti kötelesség hozott ide, hanem inkább valami örömteli vonzás, úgy mondhatnám: egy varázslat ereje. Ez a varázslat engem személy szerint kerített hatalmába: mintha az időgép visszaugrott volna velem, úgy éreztem, ott állok újra a pályám elején, a húszas éveimben. Mintha még egyre 46-ot, 47-et írnánk, és én a fiatal Mándyval, a fiatal Pilinszkyvel, Rábával, Nemes Nagy Ágnessel még egyre az Újholdat szerkeszteném. A közelünkben, mellettünk ott van a fiatal Szabó Magda is, a költő, és Csorba Győző, akit mindig is közülünk valónak éreztünk. Talán nem is volt ez olyan rossz csapat. És akkor, egyszerre csak belép közénk egy nálunk fiatalabb, egy költő már az utánunk jövő nemzedékből, akinek a friss, még frissebb arcvonásain világosan kiütközik a rokon fajtaság. A közös ősök rajtunk is kiütköző csontrendszere megpótolva már a mi csontra írt formáinkkal is.

Tessék csak nézni, nem csalás, nem ámítás, íme itt van a varázslatot létrehozó erő. Azt írja Makay Ida *Lázadás* című verse elején:

> Mint a bevégzett mű és mint a holtak,
> olyan lezárt és teljes most a táj.
> A dombsor lánca nyugodt ívű mondat,
> amit a fáknak karcsú jele zár.
> A színek lázas jelzői lobognak:
> végleges, biztos megfogalmazás.

Már a puszta hangzás után is világosan tájolható, hogy ez az induló vers a magas formakultúrájú Nyugatos költészet része, olyan, amelynek szóillesztése és szóválasztása Babits ízlést szabó szóillesztése és szóválasztása nélkül sohasem jött volna létre. A beszédmód, a hangszín eltéveszthetetlen. De közelebb hajolva a szöveghez, túl ezeken, van itt még egy másfajta jellegzetesség. Miről is van szó a versrészletben? Egy tájról, melyet egymáshoz kapcsolódó hasonlatsorral kíván érzékletessé tenni a költő. Igen, de ez a hasonlatsor – és éppen itt, ebben rejlik a részlet specialitása – a konkrét tájat csupa-csupa absztraktumhoz hasonlítja. Mint bevégzett mű, mint nyugodt ívű mondat, mint végleges, biztos megfogalmazás olyan. Sőt, még az a kiegészítés is ott áll: a táj fái: írásjelek. Olyan költői mozdulat ez, melyre ha példát Babits vagy más is adott, természetes költői gyakorlattá az én költői nemzedékem kezén lett. Az elvont műveltség elemei, a filozófiai problémalátás, az új tudományos eredmények náluk vetülnek rá szervesen az észlelt világra, mint érzékelhető, megvilágító költői elem; mint az érzelmeiket hordozó tárgyi világ természetes részei. Bocsássák meg, hogy hatékony és szép versekből csak töredékes részeket emelek ki Makay Ida nemzedékemmel rokon költői látásmódjának bizonyítására. Íme két versszak a *Kérdés éjszaka* című versből:

* *Elhangzott 1983. március 9-én Pécsett, Makay Ida szerzői estjén.*

Lesz-e igém, hogy szólhassak veled,
vagy így maradsz már örökre bezárva
a tiltó- meg a tagadószavaknak
irgalmatlan-szép, halott nyelvtanába?

Fejem fölül, ha elforog az ég
teremthetek-e arcodból napot,
adsz-e majd törvényt, mint a barbár földnek
a csillagpercre járó évszakok?

Fölösleges is rámutatni: a szerveződés irányító szavai: nyelvtan, törvény, csillagperc. S a szerveződésnek egy látásmód szab törvényt, mely semmiképpen sem elégszik meg a jelenségvilág felszínének impresszív befogadásával, hanem ismeretelméleti igénnyel kíván beléje hatolni. A rendezettség, a szerkezet, a mértan törvényeit kutatja, az axiómákat, az „okot a jelenségek alján". Egy létérzetté növelt ontológiai szomjúság, ontológiai szenvedély formálja a verseket; mintha a költő egy ismeretelméleti hiányt kívánna velük betapasztani. Egy égető, egész emberi egzisztenciáját betöltő filozófiai kérdésre keresné bennük a választ.

Ismeretelméleti szomjúság, szenvedély, hiány – helyben vagyunk. Egy lírai magatartás forrásvidékénél. Van azonban más is, már nem ennyire tartalmi, látásmódbeli jegy, amely az említett varázslatnak épp úgy tényezője, mint a fentiek, s ez Makay Ida verseiben a forma rejtett, törékeny feszítettsége. A meglatolt képpel, szóillesztéssel létrehozott pilinszkys végérvényesség. Az egyszer s mindenkorra szóló megformáltság célbavétele.

A kínálkozó szebbnél-szebb vagy pontosabban: jobbnál-jobb példák közül lássunk kettőt. A *Csak a határtalanba* című vers így kezdődik:

Szépnek láss: eleven lángba
naponta magam megmosom;
olyan véglegessé égek,
mint tűzben edzett bronzszobor.

Végül a *Csak az ismer* című vers zárósorai így szólnak:

Csak akit már csuklóin, homlokán
felékszereztek a steril halállal,
ki nikkelhideg irtózatban vár,
hogy irgalmazzon végre már az áram, –

csak az értheti, mit viselek én,
csak az érzi miféle iszonyat
rándul percenként tagjaimban,
az ismer bőröm, izmaim alatt.

Aki némileg odafigyelt ezekre a töredékes, hangulati kifutásra nem juttatott idézetekre, s elterelő mozdulataim ellenére nemcsak a technikára tudott figyelni, a láttatásra, a hasonlat-anyag elvontságára vagy a hideglelősen pontos, szavakkal spóroló szóválasztásra (így lesz a halál jelzője a fentiekben steril, az irtózaté nikkelhideg), annak ezekből a szuggesztív, sugár-hatékony részletekből máris lehet képe Makay Ida költői világáról. Annyit mindenesetre máris tud vagy legalábbis sejt, hogy Makay Ida nem pillanatnyi érzelmeit írja, alanyisága ellenére sem kínál verseiben életrajzot, hanem a létérzetét, a létérzete összesített tapasztalatait tárja fel. S azt is tudja már – elég az iménti kivégzés-képre gondolni –, hogy ez a létérzet tragikus, konfliktusos, sérült.

Éspedig megint csak – legalábbis így feltételezem – az én nemzedékem költőire jellemzően a második világháború tapasztalattömegének következményeként az. Ennek a nemzedéknek a lírájában van valami olyan különlegesség, amely meglehetős cezúrával elválasztja őket az előttük járóktól és az utánuk következőktől. Úgy szoktam ezt megfogalmazni, hogy mi a háborút és annak még jó hosszan tartó borzalmát

és létbizonytalanságát az írói kiérlelődés idején éltük meg. A művészi, emberi alakulás nyíltabb állapotában. A friss illúziók, a biológiai optimizmus idején kaptuk a nyakunkba a történelmi dezillúziókat. Újhívő humanistaként a humanizmus vaslogikájú, durva megcsúfolását, melybe hogy jobban megértsük: napról napra beleverték az orrunkat. A létérzetünket – tessék csak felidézni költőink már életművé lett vallomását – ez mélyebben sértette meg, mint egyfelől az előttünk járó, már eleve kialakult, másfelől az utánunk következő nemzedékekét, akik nagyjából megúszták, kikerülték, elmulasztották ezt a tapasztalást.

Makay Ida azonban, bár jóval fiatalabb nálunk, valamiképpen mégis hozzánk tartozik. Az ő létköltészete is egy sérülést okozó tapasztalatból táplálkozik. Az ő költői vállalkozása is, mint a Pilinszkyé, egy léthiány betömése. Mivel költészete élményösszegező és nem életrajzi, nem tudom körvonalazni a pontos tapasztalatsort, amely hogy így mondjam költővé kijelölte, nem tudom, hogy az egyenes összefüggésben van-e azzal a háborús tapasztalatsorral, amelyen mi mentünk keresztül. Sőt, mivel ez a költővé tevő végső ok annyira rejtett, versek mögötti történés csupán, még azt is meg kell vallanom, hogy amikor a költő *Mindörökké* című kötetéről írtam, nem fedeztem fel költészetet determináló jelentőségét. De az újabb verseket, a megjelenés alatt álló *A hetedik szoba* című kötetet olvasva egyszerre rádöbbentem, sőt a kötet után írt Egy film széljegyzete című versben meg is találtam az eljegyző pillanat leírását. Nincs jogom azonban prózában rekonstruálni. Egy bizonyos belőle: egy úgynevezett tetőpont-pillanatban, az élet teljét ígérő illúziók között érte Makay Idát a pusztulás, a halál csupasz dezillúziója. Létérzetének itt az egy életre szóló sebesülése.

Ismerjük József Attilának Halász Gáborhoz írt levelében azt a kitételét, hogy a proletariátus élete az ő belső világának kifejezési formája. Ahogyan a fenyegetettség, a pőre kiszolgáltatottság, a csak a halál utánra transzponált remény: a KZ-láger állapot Pilinszky költészetének általános formája. Ilyen értelemben kitágítva és általánosítva beszélek most a formáról. Természetesen nem minden költővel kapcsolatban lehet róla ilyen értelemben beszélni. És egyáltalában nem minősíti a költőt, ha történetesen nem adott költészete számára egy olyan belső felépítettség, jobb szó híján mondom ilyen rondán: egy olyan homogén szituáltság, amely a maga konkrétsága és mozdithatatlansága miatt formájává lesz. Makay Ida számára viszont ez a forma adott. És éppen az a pillanat – és annak minden szemléleti és sorsszerű következménye – rögzült benne formává, amelyre az előbb céloztam. Az alázuhanás a tetőpontról.

Ha belegondolunk ennek a formának a fogantatásába, akkor e költészetnek további tartalmi és formai jellegzetességeire is magyarázatot lelünk. Nyitját leljük annak, hogy honnan adódik e költői hang ellentéteket egybefogó, szélsőséges feszítettsége. A verssorok örökös izzása, melyben mindig is a gyönyörű vet szikrát a tragikussal. Az extatikus a kétségbeejtővel. Honnan az a fantasztikus ívelés, mellyel ez a költészet fordítottan: a halálból, a nemlétből, a semmi tapasztalatából lendül át a létezésbe. Mintha minden egyes vers egy-egy antheuszi földérintés eredménye volna. Egy összeomlás utáni új fölszökellés. És akkor is fölszökellés, ha a szó szerinti tartalom épp az ellenkezőjét mondja.

Az ember ne hagyja szó nélkül a saját tévedéseit. Amikor vagy öt évvel ezelőtt Makay Ida első kötetéről, a Mindörökké-ről írtam, bár tapintatosan, de két kifogást is megpendítettem költői irányulását illetően. Megkérdőjeleztem, hogy kötete miért csupán a férfi–nő viszony körül mozog, s céloztam arra, hogy ebbe az örök nagy témába mégsem szabad teljesen belegabalyodni. Másfelől arra biztattam a költőt – bár nem szokásom a fölényeskedő tanácsadás –, hogy ne engedjen a lehúzó körülményeknek, a költő bárhol is él, a világ közepén él, legyen az Nikla, Fogaras, Kaposvár vagy Véménd. Legyen az Madagaszkár vagy a Lappföld. Mindenütt az emberi egzisztencia belső körében él. A hetedik szoba olvasása közben a kérdéseken újra el kellett gondolkoznom. Bár sokszor és alaposan olvasok, mégis lehet, hogy én olvastam rosszul, vagy pedig úgy igaz, hogy a költő a folytatással világosabbá tette dolgait. Mégsem csupán a férfi és nő viszony specifikumáról van itt szó, a nő huszadik századi szerelmi és társtalansági problémájáról, melynek van valósága, de van szűkreszabottsága is. Makay Ida e kiindulásból, mert hiszen itt érte a sérülés, a létezés, a létbe-

vetettség általános kérdéseiről beszél. Életről és halálról, közelségről és magányról, percről és örökkévalóságról, emberi kiteljesedésünk gátjairól és reményeiről. És nem is akárhonnan szólnak hozzánk a híradásai, hanem pontosan onnan, ahonnan kell: ha mestereinél szerényebb érvénnyel is, a nem mellékes, de egzisztenciális körökből.

Végezetül még egy szubjektív vallomás. Rossz szokásom, hogy az olvasott kéziratokat, könyveket összefirkálom. Makay Ida kéziratát olvasva igyekeztem megtartóztatni magamat, s csak itt-ott írtam a verslapok alá, hogy jó s főleg, hogy szép. Átforgatva a kéziratot a halvány bejegyzés így is túl sok lett. Amiből az következik egyrészt, hogy ebben az impozáns új gyűjteményben az olvasó mai líránkban éppen nem gyakori, valódi versélvezetet adó, szép versek sorára lel, valami ritka, bensőséges hangú, de mégis lefogott intimitású sorsfeltárásra; másfelől következik az is, hogy Makay Ida költői érlelődése során elérkezett oda, hogy engedhet az önmagával szembeni formai követelményekből, forduló ízlésünk szerint – ahogyan teszi is – dísztelenebbül hagyhatja hatni anyagát. Nem kell tovább ragaszkodnia a poenes, lineáris vershez. Mint ahogyan választott társai, mesterei is fiatalkori költészetünk rövid időszaka után ezt a verseszményt rég odahagyták. Nem kell tovább „szép verssel" bizonyítania. Amit letett az asztalra, az máris bizonyító: költészetünknek számon tartott értéke. Egy nehéz sors kimondott tapasztalata, mely közkinccsé lehet. Méltán illeti érte a költőt az ünneplés, a köszönet és a taps.

KÖPECZI BÉLA

CSONTVÁRY ÉLETMŰ-KIÁLLÍTÁSA

1973-ban Csontváry Múzeum nyílott Pécsett, amely tulajdonképpen kisméretű kiállítás volt. Ezen a kiállításon azonban nagyszerű műveket mutattak be, amelyek tíz év alatt közel egymillió látogatót vonzottak.

Most valóban múzeumot avatunk, amelyben az alapterület háromszorosára nőtt, s ami a műveket illeti, az életmű közel háromnegyed része itt található meg. Külön kiemelem, hogy szinte teljes a grafikai gyűjtemény. A múzeum tulajdonában lévő képek mellett a Magyar Nemzeti Galéria, a miskolci Hermann Ottó Múzeum és magángyűjtők is kölcsönöztek képeket, hogy teljessé tegyék ezt a kiállítást, amely egy ideig jelen formájában együtt marad és egyedülálló áttekintést ad az életműről.

A múzeum birtokában lévő képeket a restaurátorok szinte újjá varázsolták, és bízunk abban, hogy rövidesen sor kerül a többi rossz állapotban lévő kép megfelelő helyreállítására is. Köszönet munkájukért.

Most, amikor egy ilyen valóban egyedülálló életmű-kiállítást nyitunk meg, hálával kell megemlékezni Gerlóczy Gedeonról, aki összegyűjtötte Csontváry műveit és hatvan éven keresztül volt gazdája ezeknek az alkotásoknak. Tőle származott a Csontváry Múzeum gondolata is. Az ő egyetértésével született meg a pécsi állandó kiállítás. 1979-ben ezt a gyűjteményt vásárolta meg a magyar állam az örököstől. Azt mondhatom, hogy ilyen módon most már Csontváry életműve méltó keretekben mutatható be az érdeklődőknek, s hogy ez megtörténhetett, ezért köszönetet kell mondanunk a Baranya megyei és a Pécs városi tanácsnak is, amelyek kezdettől fogva támogatták ezt a gondolatot és kivitelezésében is nagy szerepet játszottak.

Hadd tegyek itt egy megjegyzést. Bármennyire is örvendetes, hogy a Múzeum Csontváry életművének minél teljesebb bemutatására törekszik, azt nem lehet kívánni, hogy minden képe ide kerüljön. Érdekünk az, hogy nagy összefoglaló kiállításokon, mint amilyen a XX. századi magyar művészet kiállítása a Magyar Nemzeti Galériában, ott legyenek Csontváry egyes reprezentatív művei is.

Ma már alig szükséges méltatni a Csontváry-életmű jelentőségét, elismerése általános, s hogy ez az egyöntetűség kialakult, abban nem kis szerepe volt azoknak a vitáknak, amelyek éveken keresztül a mű megítélése körül folytak, és természetesen a kor és a közönség megváltozott ízlésének is. Az az esztétika, amely a realizmust mindenekelőtt a XIX. századi művészet egyik irányzatával azonosította, vagy akár egy klasszikus értelemben felfogott hagyománnyal, Csontváry művészetében elsősorban az ettől való eltérést vizsgálta és ezen az alapon ítélte meg. Művészete ebből a szempontból nem pusztán formai vagy ábrázolási kérdéseket vetett fel, hanem eszmeieket is.

A szocialista építés kezdeti időszakában, amikor arról volt szó, hogy minden irodalmi és művészeti alkotás közvetlenül is támogassa a nagy társadalmi feladat megoldását, Csontváry látomás-világa idegennek tűnt. Idegen volt még azok számára is, akik egyébként a művészeti irányzatok sokféleségét elfogadták, és nem voltak a dogmatikus leegyszerűsítések hívei. Ha ezt nem látjuk, akkor nem tudjuk megérteni, hogy a politikai radikalizmus milyen mértékben határozta meg azok magatartását, akik egy új társadalom építésének reményében minden eszközt fel akartak használni, így a művészetet is az ember meggyőzésére.

Ha felidézem ezt az időszakot, ezt azért teszem, mert hajlamosak vagyunk a sommás elítélésre, és ezzel együtt a leegyszerűsítésre, az árnyalatok elmosására. Hozzáteszem, hogy nincs szándékomban helyeselni azt a leszűkítést, amelyet egy militáns, vagy éppen dogmatikus művészeti felfogás és művészetpolitika képviselt, s ezt annál

kevésbé teszem, mert az én meggyőződésem szerint Csontváry esetében nem a nagy emberi és társadalmi problémáktól távol álló művészetről van szó, nem elvonulásról, hanem éppen a századeleji válságos világ megértésének akarásáról – még ha a kifejezés eszközei el is ütnek attól, amivel a forradalmi realizmus vagy avantgarde jelentkezett.

Németh Lajos, e művészet kitűnő ismerője írta: „Csontváry Kosztka Tivadar művészete az egyetemes művészettörténet nagy értéke. Posztimpresszionista? Neoprimitív? Expresszionista? Szürrealista? Fauvista? Mindegyikből valami, mégsem sorolható egyik irányhoz sem. Művészete csak az övé, a művészettörténet nagy stílusteremtői közé tartozik... Ő is egyetemes értékű választ adott a kor nagy kérdéseire, olyan eredetit azonban, mint amilyent csak ő, a téboly és a zseniség mezsgyéjén áttörő, a lélek legmélyebb örvényeibe merülő és a természet legparányibb részletéért lelkesedni tudó művész adhatott." Egyet lehet érteni ezzel az állásponttal, amely még a viták tüzében született és nem az általános elismerés hangulatában.

Mai művészetfelfogásunk és művészetpolitikánk túl van az 50-es és 60-as évek vitáin, s ma azt mondhatjuk, hogy a képzőművészetben sokféle irányzatot találhatunk meg. Ez a sokféleség művészeti életünk gazdagodását hozta magával, a kérdés csak az, hogy milyen értékeket. Úgy érzem ugyanis, hogy a gazdagodás, a sokszínűség, a sokféleség még nem automatikusan értékteremtő, csak akkor lesz az, ha a művek az ember nagy kérdéseiről szólnak és ha egyben hatni is tudnak.

Izgató gond az, hogy vajon a XX. század végének világában, és itt a szocialista Magyarországon milyen művészeti irányzatok fejezik ki a „kor szellemét". Lehet, hogy a történész szempontja az, amit most felvetek, de azt hiszem, nem indokolatlan éppen Csontváryval kapcsolatban ezt megtenni, hiszen ő tanúja volt korának. Vajon kik lesznek korunk festő-tanúi? Ezt a kérdést azért is fel kell tennem, mert el kell döntenünk, hogy az állam a maga eszközeivel milyen művészetet támogasson. Ma nem avatkozunk be a művészi alkotás folyamataiba, lehetőséget biztosítunk a különböző irányzatoknak, de a befogadás kérdésében választás előtt állunk, különösen akkor, ha arról van szó, hogy a szocialista társadalom hogyan gyakorolja intézményein keresztül mecénási feladatait.

A legfőbb kritérium véleményem szerint az, hogy a művészet felfedező legyen: fedezze fel korunk emberének és világának igazi problémáit. A XX. század vége megismerte az ember nagyságát és nyomorúságát. Mind a kettő jellemző ránk, emberekre, de ránk, akik új társadalmat akarunk építeni az is jellemző, hogy cselekvő humanista módjára tudatosan küzdünk a nyomorúság ellen. Ha a művészet ezt a küzdelmet ki tudja fejezni és hatni is akar rá – bármilyen eszközzel is teszi azt –, a miénk, ha belső gondjaival kísérletezik, ha csak szűk körökhöz szól, tudomásul vesszük, s várjuk mikor fordul kifelé, mikor lesz igazán a miénk. A művészeti irányzatok ilyen mérlegelése megkívánja a kritika segítségét, amely nélkül sem a művelődéspolitika, sem a közönség nem tud eligazodni.

Örülök annak, hogy a Csontváry Múzeumot megnyithatom itt, Pécsett, örülök annak, hogy a művész elfoglalta méltó helyét a XX. század magyar művészetében, örülök annak, hogy művének befogadása gazdagítja népünk szemléletét és ízlését. Ezeknek a gondolatoknak a jegyében nyitom meg a pécsi Csontváry Múzeumot.

Elhangzott 1983. április 14-én.

CSORBA GYŐZŐ

GYARMATHY TIHAMÉR MŰVÉSZETE

Néhány hónapja Keserű Ilona, még előtte Nemes Endre, most Gyarmathy Tihamér... Alig fél esztendő alatt három elszármazott művész-földink jött haza, hogy megmutassa távolban gyűjtött kincseit. Talán, hogy egy kicsit dicsekedjék is velük.

A lélek természetes hajlama és igénye, hogy az ember ott akar a legfőképpen fényeskedni, ahonnét egyszer szürkén, ismeretlenül elindult. Az otthoni tekintetek helyeslése esik a legjobban. Ez igazol, tüntet ki, bocsát meg, gyógyít be sebeket és ad új erőt. Alighanem valamilyen Anteusz-mozdulatról is szó van tehát. De a jelenség két gyökerű. Egyik gyökere – és ezt nem árt hangsúlyozni – a hazaiak ragaszkodó hívásába nyúlik.

Nálunk Baranyában és Pécsett régóta így van. Az írók, költők rendszeresen visszalátogatnak a Jelenkorban. A zenészek különféle hangversenyek műsorain ugyancsak. Most is e megnyitón, íme, Maros Rudolf – sajnos már nemcsak képletesen, valóságosan is – csupán szellemében.

De nem ritkák a személyes kapcsolatok sem. Író–olvasó-találkozókon, zenei produkciókon vagy például a Megyei Könyvtár Ars poetica sorozatában, melynek tegnapelőtt Gyarmathy Tihamér is vendége volt. Gyarmathy, akit és akinek a műveit ezúttal üdvözölhetjük, *valóságos* pécsi. Itt született, itt élt megszakítás nélkül tizennyolc, majd megszakításokkal huszonnégy éves koráig. S ha igaz, amit sokan vallanak, hogy életünk első tíz éve meghatározó erejű, akkor Gyarmathy Tihamér *menthetetlenül* is pécsi. A művészet-pszichológia vagy az érzékenyebb művészet-esztétika Gyarmathy képeiben ki tudná mutatni, mert okvetlenül bennük vannak, ennek a tájnak formáit, színeit, atmoszféráját.

Elköltözése után hosszabb ideig csak közvetlenül a háború befejezésekor tartózkodott itt, részt vett a baranyai képzőművészek csoportjának megszervezésében, rajzokat adott az Újjáépítő magyarok c. helyi kiadványhoz.

Ehhez képest – ahogy egyéni kiállításai jegyzékéből látom – kicsit később, Budapest, Varsó, Wroclav, Gdansk, Poznan, Stuttgart, Brüsszel, Antwerpen, Milánó, sőt az afrikai Burundi köztársaság Bujumbura városában rendezett egyéni kiállítása után jött hozzánk haza, Pécsre ezzel a nagyszerű reprezentatív anyaggal.

Az imponáló városnévsor viszont utal nyugtalan, kutató természetére. Vándorlásait már Pécsett megkezdte, s kisebb-nagyobb kényszer-szünetekkel máig folytatja. Elsősorban esztétikai kíváncsiság űzi. Művészi erkölcse nem engedi megállni. Afrikában például – roppant jellemzően – elsősorban nem az egzotikus flóra és fauna érdekli, hanem az Egyenlítő körüli fény- és színhatások. Zsákmányul onnan kép-ihletéseket hoz főként. De furcsa módon ezek az ihletések csak jónéhány év múlva, az élmények feldolgozása, rendeződése után válnak képpé. Akkor ér odáig, hogy az élmények találkoznak művészi fejlődésének állapotával. Ez a tény egyúttal Gyarmathy Tihamér sarkalatos alkotói elvét is kimondja, illetve dokumentálja. Azt ugyanis, hogy mindig csak azt festi és úgy, amire és ahogyan időszerű állapota képessé és alkalmassá teszi. A konok fölfedezők, törvénykeresők és törvény*találók* fajtájából való.

Képzőművész létére meglehetősen különös az a törekvése – mint értő monográfusa, Aszalós Endre mondja –, hogy „... alapvető filozófiai problémáit (tér, idő, okság, anyagi egység, relativitás, struktúra stb.) vizuálisan érzékelhetővé tegye, mintegy materializálja." E kiállítás címe, a *Téridő* is erre figyelmeztet.

Filozófiai problémák és vizualitás. A cél természetes: a képzőművészet megvalósulási területe csak a vizualitás lehet. Az is természetes, hogy a művészet, mint a megismerés másik útja a tudomány mellett, efféle ambíciókat táplál. De az már kevésbé

természetes, hogy egy képzőművész ekkora határozottsággal merészkedjék a művészet lehetőségeinek szélső határáig, ilyen eltökéltséggel hangsúlyozza a két megismerő eszköz egymásra-utaltságát, és ajánlja föl segítségét a másiknak. Hiszen a filozófiai absztrakció vizuálissá tételéhez, materializálásához a látomásnak a szokásosnál jóval erősebb jelenlétére, tudatos fegyelmére van szükség az elemektől a szerkesztésig folyamatosan.

A saját szavai szerint is arról van szó, hogy a képzőművészetben „olyasmit kell közölni, ami nem fotózható, képzet nincs róla, de a tudatban létezik." Gyarmathy ezt az egyéni tudatban létezőt igyekszik úgy kifejezni, hogy elvileg objektívvá váljék, tehát bárki számára megközelíthetővé. Íme a művészet, Gyarmathy Tihamér művészetének is a csodája.

Minden igazi művész, noha teremtményei emberi készítmények, a természeti valóságokat gyarapítja velük. Gyarmathy Tihamér nonfiguratív képei, grafikái, plasztikái, nem ismételnek, nem másolnak. *Vannak*, egyszerűen *vannak*. Mint egy kődarab, mint a szél, a víz, a csillagok, mint egy madár vagy a napfölkelte. Ránk kényszerítik létezésüket vagy még kényszer sem kell, örömmel fogadjuk őket és építjük be tapasztalati világunkba.

De a nézőben folyamatokat indítanak meg, összefüggésekre ébresztenek, ösztönzést adnak a látható mögött mozgó, kavargó, megnyugvó, békés, agresszív, harmonikus, egymás ellen feszülő, ritmikus, aritmikus – ezerféle egzisztenciális, konstrukciós, statikus és dinamikus valóság-részlet és valóság-komplexus megsejtésére. Ezzel valamiféle tolmács-feladatot is ellátnak. Mint végső fokon a természeti tárgyak és jelenségek is a goethei „alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis", „az elmúló világ csak puszta jelkép" értelmében.

A Hamvas Béla és Kemény Katalin szerzőpáros, akik egyébként már igen korán nagyra értékelték Gyarmathy Tihamér tehetségét, a „Forradalom a művészetben" c. könyvükben a modern képet „dialogikus"-nak nevezték. Olyannak, ami az ember életébe beleavatkozik. Nem én nézem a képet, az néz engem. A kép szólít meg. Akár az ősi, keleti „yantra", ez a meditációs célokat szolgáló festői műfaj. A modern kép előtt sem lehet megállni érdektelenül és érintetlenül. Viszont éppen e művészi tudatossággal létrehozott megszólító erő révén hordoznak valami többletet is a természeti valóságokhoz képest.

A képből kiinduló megszólításnak engedni kell. Hagyni, hogy hatása érvényesüljön. „El kell dobni görcseinket. Tiszta szívvel közelíteni a képhez, előítéletek nélkül", ahogyan Gyarmathy Tihamér üzeni. A dialógus másik szereplője, a néző ezzel az odaadással válaszol, s jut el végül minden művészi élmény lényegéig: a katarzis valamilyen változatáig és fokáig.

Gyarmathy Tihamér műveit én jelesül dialogikusnak, „yantrá"-knak érzem.

Még valamit: Gyarmathy mind emberi, mind művészi alkatában igen közel áll a zenéhez. Személyes vonzalmain túl képeinek, grafikáinak anyaga szinte mindig a zenében is alapvető „meghatározatlan tárgyiasság", mint Vitányi Iván mondja, s szerkesztési módszerei is gyakran erősen rokonok a zenei kompozíciókkal.

1971-ben „Hommage à Bartók (Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre)" címmel festett képe nyílt vallomástétel minderről.

Befejezésül – ennek nyomatékos igazolására, továbbá a társművészetek egységének bizonyítására s nem utolsó sorban Gyarmathy Tihamér itthoni köszöntésére – legyen szabad elmondanom ehhez a képhez kapcsolódó versemet.

HOMMAGE À BARTÓK

Gyarmathy Tihamér képe alá

Mocsár gőzöl? – Zöld, sárga szétmosódás.
Bátortalan kontúrok szeldesik.
Már nem kezdet – valami folytatódás,
több-tészkű fénypászmák keresztezik.

Aztán az élesség, a megnövekvő,
az erre-arra nyíló terdeség,
az egymás ellen sodróan törekvő
ágaskodás, oldódó enyheség.

Áramlik, lüktet, zúg, harcol, virágzik,
megnyugszik – a végső feltámadásig
a káosznak renddé kell válnia,

s így boldogságot hirdet és szerelmet,
a megaláztatásra győzedelmet
e vérző szívű geometria.

Megnyitó beszéd Gyarmathy Tihamér pécsi kiállításán 1983. április 15-én.

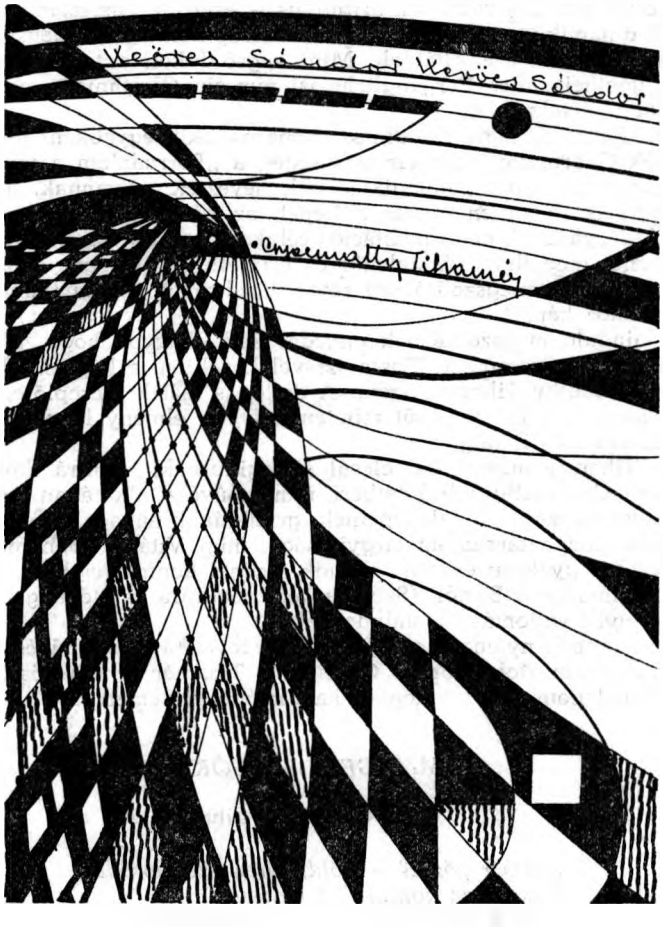

LÁNCZ SÁNDOR

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

KESERŰ ILONA MŰVEI PÉCSETT – SCHÉNER MIHÁLY KIÁLLÍTÁSA A MŰCSARNOKBAN – ROMÁN GYÖRGY-EMLÉKKIÁLLÍTÁS

A véletlen szeszélye úgy hozta, hogy ezúttal két kiállítás is került a krónikás tollára, mely ugyanazt az elvi kérdést vetette fel: nevezetesen a népművészet és a kortárs művészet kapcsolatának problémáját. Fontossága abban rejlik, hogy sokak művészetében, akik vagy a hatvanas évek közepén indultak, vagy éppen akkoriban váltottak át egy más felfogásra, jelentkezett ez a kérdés: alkalmas-e, alkalmas lehet-e a népművészet korszerű törekvéseket szolgálni, érvényes-e még a bartóki „csak tiszta forrásból" elv? A probléma abban rejlik – s most csak a képzőművészet vetületében vizsgálom –, hogy a századelőn jelentkező avantgarde művészeti forradalmának alapélménye a világ megmagyarázhatatlanságának, kifejezhetetlenségének élménye volt, s a műalkotásban, mely többé nem képe a világnak, hanem jelképe, e megformálhatatlan formába öntésével kísérleteztek. Ebből következett a művészi nagy formák válsága, mely e formák szétbontásához, majd végül is teljes leépítéséhez vezetett. Többen fordultak megújulásért az ősi közösségi művészethez, a népművészethez. Nálunk a művészet mozgásvonala az ismert okok miatt másképpen alakult: jóllehet Vajda Lajos és Korniss Dezső a harmincas évek közepén megkísérelték az új művészetet a népművészetből kiépíteni, ez, elsősorban Kornissnak, csak 1945 után sikerült s ekkor is jobbára elszigetelt kísérlet maradt. A magyar posztimpresszionizmus hosszú utóélete miatt nálunk csak a hatvanas évek közepén vetődött fel szélesebb körűen a kérdés: válhat-e a népművészet a modern nagy formák szervező erejévé? A válasz korántsem egyértelmű: inkább nem, mint igen, bár éppen a népművészet bizonyos sajátos vonásai, mint szimbólum-értéke, térformálást nem ismerő jellege, forma- és színvilága igen sok inspiráló erőt tartalmaz.

Keserű Ilona művészete egyéni módon építkezett-merített a népművészetből. Ez év elején a Pécsi Galériában láthattuk kiállítását; nem első ízben mutatkozott be szűkebb hazájában, 1972 novemberében a múzeumban volt grafikáinak kamarakiállítása. A bemutatkozás ismét tanúságot tett Keserű Ilona nagyszerű kvalitásairól, magas színkultúrájáról, valamint arról is, hogy Keserű Ilona is a modern művészet ama korlátjának tudatában él és alkot, hogy már nem az egész világ – a totalitás – a mienk, hogy a művész csupán a parciálist ragadhatja meg, mutathatja be: ezt azonban olyan magas szinten teszi, mint kevesen mások. 1966 körül, amikor hosszabb külföldi tanulmányútjáról hazatért s első, nagy feltűnést keltő műveivel jelentkezett, biztos kézzel nyúlt a népművészet – a magyar mézeskalácsok – színvilágához: előbb festményein és grafikáin, majd hamarosan átváltva textilre, zsákvászon kompozícióin láthattuk a rózsaszín-sárga-lila harmóniákat, az ívelő formákat és a huszárkötéses szegélyeket. Új formaelemet jelentett művészetében a balatonudvari temető sírkövén fellelt barokkos körvonal: újabb képeinek során variálja ezeket (Sírkövek, 1968; Villány I., II., 1972; Történés, 1976; Este, 1982). Emellett felületre ragasztott, megfestett tányérformái, belerajzolt, a gesztus felszabadultságát jelző vonalai és gubancos fonalai váltakoznak a „képeken": ha úgy tetszik, meglehetősen szegényes, szinte monoton képi világ az övé. Mi az mégis, ami e látszólagos monotónia mellett is gazdaggá teszi a kiállítást, ami megragadja a szemlélőt? Legalább három ilyen tényezőt sorolhatok fel. Az első a műveken alkalmazott gazdag ritmus. Ebben nagy elődei vannak, s itt csak a modern festészet nagyjaira kívánok hivatkozni. André Lhôte mondja Cézanne-ról, hogy „... az elemeket egy ritmusnak veti alá. Nincsenek többé tárgyak, feloldódnak,

elvegyülnek . . . a ritmus a káosz mozgásához hasonlít, mely önmagát kozmikus rendbe szervezi." Delaunay szerint pedig „a természetet a maga sokrétűségében a korlátok közé nem szorított ritmus hatja át, a művészet ezt utánozza." A ritmus nem más, mint egy állandó reláció képi rögzítése: ennek variációi érvényesülnek Keserű Ilona képein, mind a sírkőmotívumok ritmikus alkalmazásakor, mind a ráragasztott tányérok rendjében, mind pedig a mozgó víz hullámzását, sodrását felidéző kompozíciókon (Hasítás, 1969; Ismétlések, 1972).

A másik tényező nem független az előzőtől, szorosan kapcsolódik hozzá: az ismétlődés. Ennek alkalmazásakor azt a már Herakleitosznál kifejezett gondolatot teszi magáévá Keserű Ilona, hogy a világ csupa megújulás és csupa ismétlődés. A ritmikus ismétlődés szépségét lépten-nyomon érzékeljük alkotásain: s jóllehet az ismétlődés az esztétikum szférájában a formai-kifejező oldalhoz tartozik, Keserű művészetében tartalmivá (kifejezetté) nemesedik. Művein az ismétlődés mindkét fajtáját alkalmazza: mind az alkotóelemeket, mind pedig a köztük fennálló viszonyt ismétli. Az első esetben ugyanaz az elem kerül új összefüggésbe: ezzel az ismétlődés többértelművé válik. A második esetben már változatokra is lehetőséget nyer, s ezzel új elemet vezet be. Azzal a ténnyel pedig, hogy pl. a Történés című képen hétszer, tehát páratlanul szerepel ugyanaz az elem, aszimmetriát honosít meg: hasonlót figyelhetünk meg Mondrian konstruk ivista képein, Bartók alkotásain. A látszólagos szimmetriába bevezetett aszimmetria új összefüggésre utal: jelen esetben a gépiesség mögött megjelenő elevent emeli ki, teszi hangsúlyossá.

A harmadik tényező a szín. Már esett szó róla, hogy Keserű Ilona a mézeskalácsok színvilágát ültette át a maga képi világába. A rózsaszín-sárga-lila variációkból később továbblépett a mohazöld, vörös, püspöklila, napraforgósárga és a szürke ragyogó és érzékeny változataiig. Teljes palettáját az Iparművészeti Múzeumban 1977-ben bemutatott Színtér című térkonstrukcióján láthattuk, tizenkilenc színes csíkon a krómoxidtól az ibolyán és narancson át a zöldig. S minthogy már textil-kompozíciói is jelezték, majd a villányi szoborpark kompozíciója végérvényesen be is bizonyította, hogy Keserű Ilona mindig térben gondolkodik és komponál – akár plasztikát helyez a földre, mint egykor a színes, kultikus mexikói domborművek, akár tányérformákat ragaszt a felületre és ebbe ír bele jeleket – erősen hiányoltam a kiállításról nagyszerű színházi díszleteit. Ezek teljesebbé tették volna a tárlatot, mert ezekben az adott téma miatt kilépett Keserű Ilona művészete önmaga szándékos redukáltságából, szükreszabott közlőképességéből. Beke László egy régebbi írásában kísérletet tett ugyan képei értelmezésére, mondván, hogy „1969 körül alkotott varrott-szövött képein a szimmetrikusan megduplázott sírkő-kontúrok a nőiesség szimbólumát adják": úgy érzem azonban, hogy itt másról van szó, mint ahogy az a megállapítás sem tűnik túl találónak, hogy képeinek mikroeseményei a világ egységét, „az emberi kultúrák közötti távoli időbeli és térbeli összefüggések lehetőségét" hordozzák. Keserű Ilona eléggé távol tar.ja magát az ilyen külsőséges összefüggésektől: inkább talán arról van szó, hogy nagyon színes, egzaktan fogalmazott, rejtetten szerkesztett képein a világ lassú változásait kívánja bemutatni, azt, ami mindennap azonos és mégis mindennap más. „Kétszer nem léphetsz ugyanabba a folyóba": ezekkel az apró változásokkal, módosításokkal fejezi ki a világ elkerülhetetlenül végbemenő – ha még oly lassú – megváltozását, haladását, a maga egyéni módján, sajátos eszközeivel.

*

Más utat követett *Schéner Mihály*, jóllehet művészete újabb periódusában ő is kötődött a népművészethez, annak világából újult meg: jelesül ő is a mézeskalácsokból, de emellett a spanyolozott tükrösökből és a népi játékokból is. Mindebből, a hatvanas évek expresszív alkotásai után, Schéner öntörvényű, önálló világ kialakítására törekedett, amely jószerével alig mérhető és ítélhető meg a képzőművészet mércéjével. Ahogy ő mondta magáról: „Egyszer egy ankéton egy művészettörténész azt mondta rólam: mikor expresszív képeimért a kritika kíméletlenül megbírált, s a művészeti közélet perifériájára kerültem – mintegy az ablakon kidobva –, én a másik ablakon

lopóztam vissza. Erre azt válaszoltam: ‚Én még egyszer sem mentem be semmilyen ablakon... Én a kéményen mentem vissza. Vagyis azt az expresszív-szürreális, illetve geometrikus-konstruktív világot és fantáziát, amiben megfogalmazom műveimet, a fantázia seprűjén loptam vissza.'" Ezt fejezte ki a „garabonciás"-akcióval is, ahol fehér lepelbe burkoltan, ráakasztott mézeskalács szívvel, oldalán Pásztorok című képével, ráaggatva egy szalmából készített kakas-plasztikát, egyik kezén a Hüvelykujjam vadászni ment című, rátétekkel komponált kézzel, nyakába akasztva a Pettyes kakas című kompozícióját, fején hímzéssel borított szalmakalappal, másik kezében felvirágozott pásztorbottal, nyakában egy füzér virággal jelent meg kompozíciói közepette. Mint monográfusa mondja, Schéner Ekvipoliszokról álmodik, amelyekben élni, lakni, játszani, szórakozni, dolgozni lehetne és kellene: ezek alapelemeit tervezi meg kis méretben, mintegy a modell szintjén. Ez adja meg a kulcsot alkotásaihoz, s ez magyarázza műcsarnoki kiállításának heterogeneitását és ennek ellenére is egységes voltát.

Nem mintha nem lehetne megtalálni a megalkotott figurák és képek párhuzamát vagy éppen eredetét a kortárs egyetemes és magyar művészetben: de ezek a párhuzamok nem vezetnek sehová sem. 1972 körül festett képein – így a Magyar vizitábor Amerikában, a Szent Mihály-napi játékok című alkotásain a festett alakok mellett írás is található, szövegtöredékek jelennek meg. E töredékek szerves részei a képnek, anélkül azonban, hogy olyan elkülönítő jelentéstartalmat hordoznának, mint akár Ország Lili vagy Tót Endre alkotásain az írás. A mézeskalács is csupán indíték, inspiráció számára, akár csak a népi játék: hamarosan megszületnek – kis méretben – rézből vagy acélból a huszárok, a Dorottyás kocsika változatai, a Bohóckocsika vagy fából a Négyökrös szekér; legújabban pedig a nagyatádi faszobrász alkotótelep hathatós segítségével a Bohóckocsikáról a nagyméretű – mintegy négyméteres – Atrox, A zsáklábú bohóc vagy A négyökrös szekér nagyméretű változata. Ezek a lények és konstrukciók benépesítik s egyben meg is másítják környezetünket. E kvázi-játékok világában otthon érzik magukat a gyermekek – önfeledten hancúroztak a kiállítás termeiben – s a költők: kevés művész alkotásait köszöntötte Egry halála óta annyi vers, mint éppen Schéner Mihályét.

Mint mondtam, nem mérhetők alkotásai *csak* a képzőművészet mércéjével: jóllehet mint képek és szobrok is nagyszerűek a bemutatott művek. Krumplinyomóhuszárja, Játékhuszárjai konstruktívan fogalmazott szobrok; a Subás pásztorok hasonló szellemben készített festmény; a Posztókotlós ízesen komponált, nagy leleménnyel készített textilplasztika; a Parasztok pozitív-negatív felületre komponált acélrelief. Ez azonban csak egyik oldala alkotásainak: a másik oldalon mindegyike egy roppant színjáték szereplője, melynek Demiurgosza Schéner Mihály. Nézetei hasonlatosak Oscar Schlemmeréhez, a Bauhaus kitűnő mesteréhez; így fogalmazta meg őket: „Azt vallom, hogy a gépek humánusabbak, emberközpontúbbak, mint a természet. Sőt ezek ábrázolását többnek tartom, mintha csak az embert másolnám." Műveinek sajátos élete van: a líra, a játék került bennük előtérbe – s ezért szívesen soroljuk őket ebbe a skatulyába – jóllehet ez csak felületi megítélésükhöz vezet. Schéner Mihály önálló világot épít műveiben: ezek az alkotások a népművészetből, azaz a mindennapi élet meghatározott funkciójához készült tárgyak világából kialakított, azoktól inspirált művek egy öntörvényű, kvázi-világot népesítenek be, melyben mindazok jól érzik magukat, akik szeretik a költészetet, a varázslatot, a játékot: s ilyenek nem is kevesen vannak közöttünk.

*

A Műcsarnokban került megrendezésre az 1981-ben elhunyt *Román György* emlékkiállítása. Jóllehet elvégezte a főiskolát és még Münchenben külön kurzust is végzett, sokan tartották naiv festőnek. Jóllehet egész életén át rendszeresen kiállított – életében kilenc önálló kiállítása volt –, mégis mindvégig a művészeti élet perifériáján maradt. Jóllehet kiállításai alkalmából az értő kritika elismerően fogadta és méltatta műveit, azt mégis csak a nagyon értők vagy éppen jóbarátai fogadták el és be. Ha ezeknek az ellentmondásoknak az okait keressük, nehéz rájuk válaszolni. Talán abban

találhatjuk meg, hogy Román György festőként mindig önálló volt, nem csatlakozott egyik csoportosuláshoz sem, de nem is dughatók be alkotásai egyetlen skatulyába se.

Van valami művészetében a látványfestészetből, de ennél erősebb benne a szürreális vonások felhangja: az idő- és térdimenziók egybefonódnak, a látszatra reális jelenségekben egy különös, valóságon túli világot érzünk. Egyszerre volt író és festő: talán mindegyik szakma a másikhoz sorolta őt. Élete rendkívül hányatott volt: megjárta Párizst, de Sanghajt és Tokiót is; írt nyolc könyvet, köztük 1963-ban A magányból című írásában részletesen beszél festészetéről is, elemzi műveit, rámutat annak mélyebb, rejtett összefüggéseire. Ezért ezúttal rendkívül könnyű a méltató dolga: csak fel kellett ütni a művész kitűnő írását és abból idézni lehetett olyan rejtett gondolatokat, melyeket máskor csak hosszas fejtegetések után mutathatunk fel.

„Nincs festői stílusom – vallotta. – Nem is törekszem rá... Minthogy azonban műveimet ugyanaz az agy sugalmazta, ugyanaz a kézmozgás vetette vászonra, akár törekedtem rá, akár nem, kialakult egy egységes, hangsúlyozom, nem stílus, hanem előadási mód." Szinte szőnyegszerűen népesítette be motívumaival a kép felületét: a horror vacui uralkodik e többnyire meleg színekkel – sok-sok barnával, kevesebb pirossal, sárgával – és csak kevés hideg színnel felrakott kompozíciókon, s a színbeli egyensúlynak ez a hiánya is különös érzésekkel tölti el a szemlélőt. A képeken pedig gyermekkori élményei, álmai jelennek meg, gazdagon burjánzó fantáziájának termékeiként. „... mint kezdő kompozitőrt, a témának főképp a brutálisabb, túl mozgalmas, túl rikító motívumai ragadtak meg, gyilkosságok, véres drámák. Most, aránylag nyugodt lelkiállapotomban... egy elvillanó verssor, egy cserép hervadt virág, szobámnak akármelyik jelentéktelen tárgya, vagy valamely véletlenül elémbe került újságcikk, egy ugráló kiskutya, vagy álomkép elég volt fantáziám megmozgatásához." De a hatvanas évek során kezdődött új korszakában „... előszeretettel fordultam álmaimhoz, úgy is mondhatnám, ellenállhatatlan kényszer hajtott álmaim megörökítése felé." Álmaiból meríti élményeit, s alkotás közben álom és ébrenlét határán éli meg újra vízióit, melyeknek mélyén sötét árnyak sejlenek fel. Így látja Az álmot (1947), a Macskaországot (1946), de A titok házát (1952) és Párizst (1966) is képein.

Vissza-visszatérő témája a cirkusz: a clown különös világába menekül. Be is vallja ezt: „... sokan észrevették mondanivalóm lényegét, azt, hogy beteg társadalomban élek; de nem a festőiségen keresztül, nem a kép hangulatán, hanem a témából, a téma irodalmi mondanivalóit *is* magába rejtő külsőségeiből... munkáimba szimbolizmust magyaráztak. Holott ilyesmiről szó sem volt; csupán társadalmon kívül élő, groteszk művész szintén groteszk érzéseiről. Korom társadalmán kívül éltem, mégis a légkörében: magányomból, magányom nagyrészt eltorzított, mégsem hazug valóságából szemléltem a világot; ott vetettem vászonra a meglátottakat, megérezetteket, ott ítélkeztem, *ott hajtottam végre az ítéleteket.*" (az én kiemelésem).

Ebből fakad Román György festészetének egyéni színezete, sajátos arculata: megőrizte azt a képességét, hogy egy gyermek naiv szemével, de egy felnőtt ítélőképességével lássa és mutassa be a világot. Az igazságot mondja a maga „naiv" módján, gazdag fantáziájával álmodva meg, sűrű, feszes kompozíciókban beszélve róla. Ez pedig kegyetlen, nehezen elviselhető dolog: talán azért is kerül olyan nehezen közel az emberekhez ez a nagyszerű piktúra.

CZINE MIHÁLY

SŐTÉR ISTVÁN KÖSZÖNTÉSE

Ha a naptár nem jelezné, sejteni sem lehetne, hogy már hetvenéves; vele kapcsolatosan még senkiben sem merülhetett föl az öregség képzete. Most is olyan szoborszerűen erős, biztos, mint jó harminc esztendeje, mikor először láthattam; éppolyan álmatagon néz a magasba és ugyanolyan erős a kézfogása is. Sokasodó művei szerint is benne van még a termő nyárban; szinte illetlen is Róla, mint hetvenesztendősről szólni.

Pedig hát – a tények beszédesek – már csaknem fél évszázada új utakat kereső művészként és értékőrző tudósként vesz részt a magyar szellemi életben; nemzedékeket nevelt, tudományos műhelyt teremtett és életpéldát adott. Ad ma is; töretlenül folytatva ifjúkori kereséseit. Íróként, tudósként, közéleti emberként kezdettől következetesen azon munkálkodik, hogy nemzeti kultúránk, s különösen irodalmunk a világgal tartsa a szintet, s méltó helyet foglaljon el a közgondolkodásban.

Tüneményesen szép volt már az indulása is: kiküzdött egyensúllyal és biztos erkölcsi érzékkel a regény megújítására és egy nemzedék problémáinak a tisztázására vállalkozott; a klasszicizmus stíluselméletének tudós kutatója a szürrealista-romantikus ábrázolásmód lehetőségeit kereste. Már akkor is legteljesebb megértéssel, minden érték tiszteletében. A felszabadulás után természetesen folytathatta korábban kezdett munkáját: életének az 1945 utáni első esztendők jelentették a legtermékenyebb idejét. Benne élt az idő sodrában, regényeiben, elbeszéléseiben a polgárság széthullását, az ostrom, a fölszabadulás, az újrakezdődő élet kérdéseit fogalmazta, esszéiben, kritikáiban, vitacikkeiben, tanulmányaiban értékeket tudatosított, s kísérletet tett a teljes magyar költészet bemutatására. Vállalkozásaival, reményeivel ő jelezte akkoriban talán legteljesebben irodalmunk lehetőségeit; a megújulás, a minőség, az etika igényében természetesen találkozott a marxizmus felől fogalmazó Lukács Györggyel is.

Nagyobb reménységgel nemigen néztek akkor fiatal íróra és kritikusra, mint Sőtér Istvánra; a minden értékkel számoló szerves irodalmi fejlődésnek, Lukács György mellett, talán benne látták legtöbben a szószólóját. Okkal: maga a modernség útját kereste, és becsült minden értéket. Az akkoriban különösen erősen támadott Németh László Iszonyáról *ő írta a legértőbb tanulmányt, méltányolva benne a „Móricz–Kosztolányi–Krúdy utáni korszak egyik legjelentősebb alkotását", s a* Négy nemzedékben, *lírai antológiájában, minden régi értéket könyvelt és minden új törekvést köszöntött. A* Négy nemzedékhez *írt bevezetője s apró portréi, s minden megnyilvánulása igazolta: Sőtér István az irodalommal véglegesen eljegyzett: a műveket is személyiségként tiszteli.*

Az én nemzedékem – még az utánunk jövők is – az induló új magyar költészetet Sőtér István antológiájából ismerte meg. Az egyetemre a „fordulat évében" érkeztünk, akkoriban folyt talán legerősebben a küzdelem a magyar irodalom lehetséges, illetve elképzelt koncepciói között. Lukács György volt a legtöbbet olvasott és emlegetett szerző, de az Eötvös-kollégiumba felvettek első „kötelező" – belső igény szerint kötelező – olvasmányai között szerepeltek Sőtér István könyvei is. Nemcsak azért, mert Sőtér István valamikor kollégista volt, s mert a Fellegjárásban *– első regényében – a húszesztendősök a maguk gondjaira ismertek, – az ember, s irodalomszeretete is sokak előtt példának számított; a* Négy nemzedék *puhakötéses példányát valamennyien megszereztük.*

Bármennyi embernek is volt Sőtér Istvánban reménysége, a fordulat éve után egy időre az irodalmi és tudományos élet perifériájára szorult; befogadó koncepció-

ját elvetette a kirekesztő szándék. A szépíró jó időre elhallgatott, – az értékőrző tudós azonban előre lépett. S amit szépíróként reménytelennek látott az ötvenes években érvényesíteni, annak a kritikában, az esszében, az irodalomtörténetben mégis csak megtalálta a realizálási lehetőségét.

A kritikus, az esszéista, az egyetemi tanár változatlanul az irodalom sokszínűségének védelmezője és hirdetője maradt. Az irodalmat olyan éneklő együttesnek tekintette, amely csak valamennyi szólamával együtt adhatja meg a kor zenéjét. Egyszerre becsülte Adyt és Babitsot, Móriczot és Kosztolányit, Füst Milánt és Szabó Lőrincet; méltányolta a mások által gyakran kitagadott kortársakat, felfigyelt a jelentkező fiatalokra, a polgári örökség továbbhozóira és a népi írók második nemzedékére. Különböző alkalmakra és különböző műfajokban fogalmazott írásai – méltatói, Bodnár György és Király István már korábban észrevették – a lehető legtermészetesebben rendeződtek könyvvé; írói és tudós irodalomtörténetté. Esszéiből, kritikáiból nem kellett semmit megtagadnia. Szervesen fejlődött irodalomszemlélete. Írásai csakugyan „tisztuló tükrök"-ként követték egymást; időhöz, pillanathoz kötött reflexiói egységes koncepció részének bizonyultak.

A részletekből azért emelkedhetett szilárd épület, mert Sőtér István kezdettől az ember és a szellem iránti tisztelettel, ép minőségérzékkel figyelte és értékelte az irodalmat. Nem tévesztették meg a napi árfolyamok; nehéz időkben is volt bátorsága az igaznak érzett értékek fölmutatására. Nagy Lajos, Szabó Lőrinc mellett akkor is emelt szót, mikor azért igazán nem remélhetett dicséretet, s Németh László megbecsültetéséért még akkor is küzdött, mikor a politika inkább az elítélését kívánta volna.

Tudta: a tehetség nemzeti érték; ezért is tekintette lélek elleni bűnnek bármely érték megsemmisítését, vagy homályba, feledésbe borítását. Nem a napi politika mozgásához igazodott, hanem a történelem nagy folyamataira figyelve dolgozott: minden időben a magyarság és a világ, a nemzet és a haladás egységét tartotta szem előtt.

Erkölcsi igénye és értékőrző szándéka vitte az esszéista Sőtér Istvánt az irodalomtörténet fokozott műveléséhez is. A múlt minden értékét őrizni kívánta, a jelen és a jövő érdekében is, tudván, hogy a múlt átömlik a jelenbe s a jelen a múltnak is része. A mindenkori élő irodalom és a teljes múlt kapcsolatának a felmutatására törekedett, azzal a meggyőződéssel, hogy aki csak egyik tendenciáját ismeri a múltnak, az könnyen eltéved. Aki nem ismeri a régi értékeket – tanította –, annak nincs mihez viszonyítani az új jelenségeket; az emlékezet hiánya az erkölcsöt is csonkíthatja.

Sőtér István ama fogyatkozó számú irodalomtörténészek közül való, aki még több korszak irodalmában is tudós; irodalomtörténeti kutatásainak azonban a 19. század a leggyakoribb színhelye. Jókai, Eötvös, Madách, Petőfi és Arany útját rajzolta a legnagyobb szeretettel, s 19. századi kutatásait foglalta össze a Nemzet és haladás *korszak-szintézisében. Eme művét gondolati gazdagsága, módszertani sokrétűsége miatt egész irodalomtörténetírásunk első vonalában láttatja a szakkritika. S nemcsak tudományos mű a* Nemzet és haladás. *Írói remeklés is; a tudós és a művész együttes alkotása. Arról beszél az irodalom magasán, hogy a magyar szellem a maga legnagyobbjaiban hogyan szegül szembe a körülmények lehúzó erejével, s milyen drámai küzdelmekben, elveihez való hűségben, igyekszik megteremteni a nemzet és haladás egységét.*

Sőtér Istvánban természetesen nem választható szét az író, a kritikus és az irodalomtörténész; csak módszereink gyengesége okán szóltunk róla ilyen „részletezésben". Szépírói, kritikusi, irodalomtörténészi működése életművében összefonódik; írói és tudományos munkájában, jó korszakaiban, egyszerre tudott örömmel belemélyedni. Az írói alkotómunka, a szépprózа nevelte kritikussá, majd irodalomtörténésszé, a maga írói műhelye tette kíváncsivá az elődök és kortársak műhelyeire. Kritikáiban, tanulmányaiban íróként is gondolkodik: kritikusi, irodalomtörténészi és írói gondolkodása, érzékelése – ahogy maga mondja – „hármas gyűrűként illeszkedik egymásba, mint három kör, melyeknek különbözőek a sugaraik, de a középpontjuk azonos".

A kritika és az irodalomtörténet különbözik is ugyan egymástól, de Sőtér István elvben sem tartotta soha megengedhetőnek, hogy túl nagy különbséget tegyen az irodalom tanulmányozója a jelen, s a régebbi korok irodalmának értékelése között; a kritikától, s az irodalomtörténetírástól is feltedezést várt. S ha író művelte eme műfajokat, még nagyobb volt az igénye: az íróról, mások műveiről, úgy kell szólni a tollat forgatónak, „mintha a maga életének és művének egy részéről szólna, illetve a környezetéről: fényről, fáról, szellőről – vagy éjszakáról és hóviharról, mely körülveszi". Vagyis mint élő személyiségekről.

Maga így is írja kezdettől kritikáit, esszéit és irodalomtörténeti műveit. Az irodalmat kritikának tekinti, az irodalomtörténetírást pedig irodalomnak. „Az irodalom mint az élet kritikája – a kritika és az irodalomtörténet pedig mint az irodalom megértése: ez a meggyőződés kapcsolja össze szépprózámat és tudományos munkáimat" – írja egyik vallomásában. S még azt is hozzáteszi: az idők során csak a műfajai változtak, a törekvése ugyanaz maradt. Ugyanaz – művei igazolják –: az irodalom, az ember, a nemzet és haladás szolgálata.

Örülhetünk, hogy az irodalomtörténetnek olyan kimagasló szerep jutott Sőtér István munkásságában. Ha valaki, ő igazán tudta, tudja, milyen fontos posztra állította a sors. Tudja „erkölcsi nagyságát annak a viszonynak – Horváth János fogalmazta így az irodalomtörténet művelőjének az érzületét –, melybe ő, a gyarló egyes ember lépni készül lelki ősei nagy történelmi közösségével".

Szerencséjének tekintheti irodalmunk, hogy Sőtér István a maga nemes elveit egy intézet vezetőjeként is érvényesíthette. Az Eötvös-kollégium épületében otthonra találó Irodalomtudományi Intézetben ő biztosította mindenekelőtt az Eötvös-kollégium nemes szellemének továbbélését: műhelyt teremtett az intézetből, az emberiesség, az elfogulatlan vizsgálódás műhelyét. „Felismerni, felmutatni és megvédeni az igazi értéket – vallja a műhely vezetőjeként is –: ennél fontosabb feladata nem lehet ma a művészetekkel foglalkozó tudományoknak, s ebben a feladatban a kritika is, a tudomány is csak önnön lelkiismeretére hallgathat. Inkább tévedjen, semhogy legbensőbb sugallatai ellenére járjon el. Mindez az erkölcs kérdése is, a szocialista tudományé és erkölcsé . . ."

A kirekesztésekre alkalmas vagy-*ok helyett inkább az összekötő* és-*eket sugallta Sőtér István – már Ferenczi László is szólt erről –: magyar irodalom* és *világirodalom, a múlt irodalma* és *a jelen irodalma, klasszicizmus* és *romantika* és *realizmus* és *szürrealizmus, Petőfi* és *Arany, Ady* és *Babits, József Attila* és *Illyés, Lukács György* és *Németh László . . . Az irodalomelmélettől sem egyik vagy másik módszer igazolását várta, hanem, hogy minél több kedvező lehetőséget tartson nyitva az alkotás számára. A szocialista irodalmat is olyan szintézisnek tekinti, amelyben különféle ábrázolási módszerek, stílusok, kísérletek, újítások és hagyományok összegeződnek; a szocialista eszmeiség jegyében. Az általa vezetett műhelynek ezért lehetett jelentős szerepe abban is, hogy újabb irodalmunk nagy késések, kerülők és tévedések kiigazítása után, a hatvanas években a maga jobb lehetőségeire talált.*

A tudós, az akadémikus, a műhely élén álló Sőtér István elég hosszú időn keresztül eltakarta a szépíró Sőtér Istvánt. Valamelyest érthetően: a fordulat évében szépíróként elhallgatott, jó negyedszázadra. Pedig amit addig cselekedett, az is kitüntető helyet biztosíthatott volna számára, nemzedéke érdemes prózaírói között is: a valóságról beszélő látomásai, a szürrealizmust és a romantikát ötvöző módszere a magyar próza egyfajta megújítását jelentette. Az elveszett bárány*nyal (1974) újra megszólaló prózaíró még tovább lépett: epikájának költői árnyaltságú realizmusával a jelenkori magyar történelem társadalmi és erkölcsi kérdéseit szólaltatja meg; megtalálva a saját mondanivalójának megfelelő formát.*

Az elveszett bárány *óta úgy tetszik, a szépirodalom kerül újra Sőtér István munkásságának előterébe, akárcsak alkotómunkája első nagy szakaszában. „Írónak nem lehet olyan programja – mondja –, mely felérhetne magával a művel." Persze, nemcsak ez a meggyőződés a magyarázat; a személyes számvetés, a megélt idő és sors kérdéseinek a tisztázási igénye fordította mindenekelőtt a regényhez; regényben mondja el, idegen sorsokba vetítve az elintézetlen tegnapi reményeket és mai csalódásokat,*

s az idő hozta új gondokat. A „hogyan éljünk hát" nagy tolsztoji kérdésére keresi voltaképpen újabb regényeiben a választ, különösen a Budai oroszlánban. *Mit vállaljon az ember? Megadja magát, engedjen vagy ellenszegüljön a nem kívánatos áramlatoknak? Hogyan vívhatja meg naponta a maga erkölcsi harcát? Hogyan szolgálhatja a vállalt ügyet, úgy, hogy önmagát se veszítse el?*

Sőtér István indulásától kezdve reagált a mindennapok kérdéseire, de újabb regényei mutatják legtényesebben, milyen gazdag az életanyaga, s milyen jó megfigyelője a körülötte zajló világnak; okkal mondja a történész M. Kiss Sándor a Budai oroszlán *valóságanyagát az ötvenes évek legjobb „szociográfiájának". Persze, igazi szépirodalom a* Budai oroszlán *mindenekelőtt; nyelve, elégikus lírája, keserű humora a regény költészet felőli megújulását is példázza.*

Mit kívánhatnánk a hetvenedik életévében is az erő biztosságával alkotó írónak és tudósnak? Folytassa tovább szépírói és tudományos munkásságát, írja tovább az immár egynegyed évezredet felölelő „értelmiségi krónikát". Tanulmányokban és regényekben, novellákban is; a tudomány és művészet egységét őrizve. Adassék meg neki, ami csak ritka keveseknek adatott: mai énjével, valamennyi tapasztalatát érvényesítve gondolhassa újra a régi problémákat is. S írhassa tovább krónikáját; legalább évezredünk végéig. Kedvvel, erővel. Segítsen a világban elbotorkált embereket önmagukhoz visszavezetni.

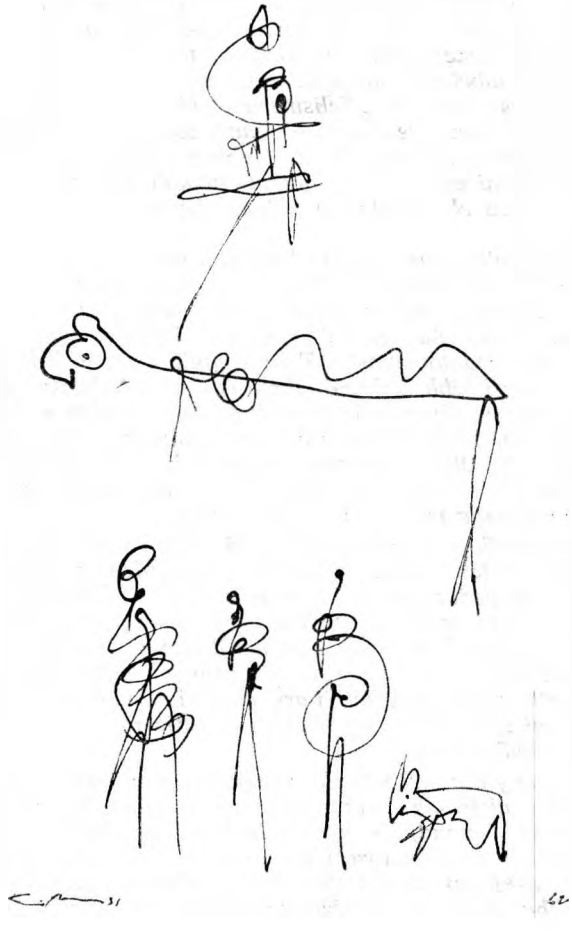

A BUDAI OROSZLÁN-RÓL

– M. KISS SÁNDOR SZOCIOLÓGUS BESZÉLGETÉSE SŐTÉR ISTVÁNNAL –

M. Kiss Sándor: Az ember önmagát a társadalmi lét három szférájában tudja megvalósítani. Az egyik a szellemi – tudomány, művészet –, a második a mozgalmi – a szűken vett társadalom, a harmadik pedig a szervezeti szféra. Te, ha nem is mindig egyidejűen, de mindhárom szférában cselekvően, és mondhatom: vállalón voltál jelen. Önként adódik tehát a lehetőség: nézzük meg, hogy Sőtér István az egyes szférákban hogyan és miként tevékenykedett.

Gondolom, tanulságos lehetne ez is. Adódik azonban egy másik megközelítési mód. Sőtér István az irodalomtudós művészien is megfogalmazta önmagát és a társadalom lényegét, amelynek tevékeny tagja mind a mai napig. Ilyen „bizonyító anyag" a *Budai oroszlán.* Erről a regényről bizvást lehet mondani: amellett, hogy életed egy szakaszának művészi megfogalmazása, a tanulságok, tapasztalatok összegzése is.

Sok olyan mozzanata van a regénynek, amit szembesíteni lehet a megélt élettel, s ami talán még lényegesebb: a *Budai oroszlán*-ban a lehetséges értelmiségi magatartási formák sorjáznak egymás mellett, és ezekből egy a tied. Talán Ettre hordozója leginkább a Sőtér-i magatartásnak. Mellette ott van a többi, méghozzá kettős variációban, egyrészt a valóban létező, megélt életek, másrészt pedig a lehetséges életutak, amelyek közül bármikor választhattál volna, és az ettrei életfilozófia helyett lehetett volna ez egy dávidi vagy éppen mazurai. A választás joga már a tiéd volt.

Ezért gondolom azt, hogy a *Budai oroszlán* egyrészt a beszélgetés kerete is, másrészt hivatkozási alapja is lehet.

A regényt három ember, három magatartás tartja a vállán: a fábiáni, a mazurai és az ettrei. Úgy vélem, hogy a fábiáni és a mazurai magatartás nemcsak elvileg, de reálisan is feltételezi egymást. Ezek a szélső pólusok, s közöttük helyezkedik el az ettrei magatartás, amely nemcsak összeköti a két pólust, de a harc tétje a „Fábiánok" és „Mazurák" között. E hármas fölött, hatásán keresztül állandóan jelen van Dávid, aki éppen mert Ettrén keresztül van jelen, valóság Mazura és Fábián számára is.

Ezek lennének azok a fontosnak tartott gondolatok, amelyek értelmezése és megfejtése közelebb hozza az olvasóhoz Ettrét és természetesen Sőtér Istvánt is.

Sőtér István: A *Budai oroszlán* valóban egy élet, s egyszersmind egy kor összefoglalása is akar lenni. Lekicsinyített világ – mint ahogy a gázlángot is vissza lehet csavarni –, visszacsavart világ. A szereplők egy-kettő kivételével kisebb kaliberűek, mint a modelljeik. Ez egyedül Fábiánra nem érvényes, akinek igen nagy modelljei voltak. A többiek visszacsavart egyéniségek, még Ettre is. Mégis, arra törekedtem, hogy a regényben benne legyen a kor, az ötvenes évek, hiszen a regény 56-tal végződik. A befejezés nem valóság, hanem ironikus álom. Ebben a befejezésben minden harmonikus rendbe áll össze, a dolgok jól alakulnak. A regény valójában rejtett szimbólum-rendszeren épül. Igazad van abban, hogy a kor két nagy ellentétes jelleme Mazura és Fábián Kristóf. Mindketten marxisták lennének, de Fábián a gondolkodó, a filozófus, a másik pedig a pojáca, aki állandóan színt változtat, s minden irányhoz, szélforgáshoz idomulni akar. A kettő fölött áll Dávid, aki nagyon lényegest képvisel. Alakja alig szerepel a regényben – hatásában van inkább jelen. Hozzá, az ő igazságához kell visszajutnia nemcsak Ettrének, de Fábián Kristófnak is, aki vitázó viszonyban volt Dávid Sándor zenetudóssal. Élete utolsó szakaszában viszont megérti, hogy partnere mit akart, s ő is igazat ad neki. Lényegében Fábián segíti vissza Ettrét a Dávid-i tanokhoz. Ettrének ugyanis van egy életszakasza, amikor Dávidtól eltávolodik, ez meddő, sivatagian üres életszakasz. Fábián mellett, akárcsak Az ember tragédiájában – anélkül, hogy a regényt Madách művéhez kívánnám hasonlítani – Évának, itt Klárának jut fontos szerep. Klárának nincs szüksége sem Dávidra, sem Fábián

Kristófra ahhoz, hogy tudja, mi a helyes. Klára – ösztönösen vagy tudatosan, az most mindegy – Dávid útján jár. Ez a legnagyobb segítség Ettrének ahhoz, hogy újból visszataláljon önmagához. A Törvény megtalálása itt a fő kérdés. A regény előzménye, *Az elveszett bárány* abból indul ki, hogy elveszett a Törvény, megsemmisült, érvényét vesztette, és újból meg kell teremteni, hogy e Törvény szerint élhessünk „istennek tetsző életet", azaz *embernek* tetsző életet élhessünk. Ez Dávid tanítása. Ha ilyen életet élünk, a Törvény szerint élünk. Itt merül fel az az alapkérdés, amit a bevezetőben megjelöltél: – három szféra –, hogy mennyire szabad, vagy mennyire tilos átadni magunkat a világnak, vagy önmagunknak. Dávidnak van erről egy fontos mondata, amely többször visszatér a regényben, és ami már a *Bűnbeesés*ben is szerepelt: a kimerített kút meghal, a ki nem mert kút pedig elposhad. Tehát vigyáznunk kell; ne adjuk oda magunkat egészen a világnak, de ne maradjunk meg pusztán a magunk számára. Meg kell találnunk az odaadás arányát, mértékét, ezt a mértéket: a Törvény határozza meg.

Én úgy képzeltem el, amikor írtam, hogy segítek azokon a lelkeken, akiken segíteni lehet, és akik erre rászorulnak, vagy akik ezt igénylik, vagy egyáltalán észreveszik. A helyesen élés útjait keresi a regény, és azt szerettem volna elérni, hogy akik ugyancsak a helyes életet keresik, segítséget kapjanak a keresésben.

M. K. S.: Megkérlek, értelmezd a „lecsökkentettséget".

S. I.: A társadalmi pozíciók csökkentettségéről van szó elsősorban. Nem vezérférfiak, nem a közélet porondjain szereplő sztárok a szereplőim, hanem kisebb emberek, kiszolgáltatottak.

M. K. S.: Az értelmiség ábrázolása, ha mikrovilágba helyezve is, de teljes. Nem vezető személyiségek ugyan, de a magyar társadalomra akkor jellemző viszonyrendszert ábrázol a regény. Idéznék egy jellemző szituációt. Ettre megbüntetéséről van szó. A Törvényről beszéltél az előbb. A jelenetben Ettrét szülővárosába „száműzik", de indulása előtt bemegy Mazura intézményébe – munkahelyére –, ahol, s ez fontos, hideg-rideg viszonyok vannak. Ettrét az Intézet munkatársai – az egyetlen Kármán Lenke kivételével – baráti melegséggel fogadják. S itt következik a lényeg: az intézmény (a megtestesült törvény) hálás volt Ettrének, mert bűnösnek találtatott. Megvolt a napi bűnbak, s mert a törvény az „egy nap, egy bűnös" elvén működik, mindenki megnyugodott. Szívességet tesznek egymásnak, sajnálhatják Ettrét, s ha ezt nem is tudják tudatosan, hálásak is neki. Nem fenyeget már a vész, erre a napra már nyugodtak lehetnek.

A kérdésem ezek után a következő: Vajon ez az állapot csupán egy kor sajátja, vagy a kortól némiként függetlenül jellemző emberi tulajdonság? Hiszen Mazura a *Telihold*-ban, ebben a nemrég megjelent novelládban immáron 56 után ismét vezető pozícióban tűnik fel.

S. I.: A rendszer „bírálójaként"...

M. K. S.: Tehát a regénybeli ajánlat mellett ott a figyelmeztetés is. Az intés: vigyázat, ha nem is Dávid-i, de valamely törvény mégis hat. S ha a viszonyok nem változnak, függetlenül a legszentebb akarattól, ismét életbe lépnek a mazurai törvények.

S. I.: Igen, ez így van. Részben korontúli jelenség, de a korra is jellemző. Keserűnek minősítetted a regényt. Ez valóban keserű regény, keserű könyv, nagyon keserűen és keservesen írtam, keserű olvasmány. De azt hiszem, ilyennek kellett lennie. Ha egy regényt írni kezdek, csak akkor tudom írni, ha van atmoszféra-élményem. A *Budai oroszlán* is csak így jöhetett létre: egy nyári délelőtt 1951-ben a Rákóczi út és a Múzeum körút kereszteződésénél, az Astoriánál. Sivár teherautók, kopott villamosok, szegény, rosszul öltözött, elnyűtt arcú emberek, minden fásult, minden elavult. És efölött a kopár kép fölött, a bedeszkázott kirakatok, a lakássá átalakított üzletek fölött, sugárzó, nagy nyári napfény, a júliusi nyár szikrázó égboltja, levelek árnya az aszfalton. Sugárzás, ami nem szépít meg semmit, de amivel szintén számolni kell. Én

ezt a kort így nézem: sivárság, fásultság, kopárság, – de volt valami fény, s ezt a fényt mi hoztuk magunkkal, vagy magunkban. Ezt a kis képet fel kellett hogy idézzem, mert leginkább így tudom jellemezni a kort, ezzel a fény-árnyék játékkal. Én azt hiszem – s a regény is erre akar tanítani –, hogy az egyéni boldogság nem föltétlenül függ attól, hogy a történelmi korszak boldog-e vagy boldogtalan. Lehetünk boldogok egy mostoha történelmi korszakban is.

M. K. S.: Vagyis: „A bennünk rejtőző boldogságot vagy boldogtalanságot akár jóváhagyja, akár nem a világ látszólagos boldogsága vagy boldogtalansága. Bengyer boldog volt, s ezt az állapotot egy boldogtalan világ helytelenítette."

S. I.: Igen, ezt a felfogást Bengyer is képviseli. Benne egy boldogtalan barátom sejlik fel, akit okkal, ok nélkül sokan nem szerettek. Tragikus élete volt, elpazarolta magát. A regényben ugyan kicsit eszményítettem, de mindenképpen meggyőződésem, hogy a kor jellemző figurái között Bengyernek is helye van.

M. K. S.: Bengyer jelzője már-már eposzi módon a boldogtalan, Ettréé viszont a feszült. Ettre állandóan feszült. Lehetséges, hogy ez is a Törvényért folytatott harc egyik következménye? Ettre magatartása azt sugallja, hogy az igazi Törvényért, illetve a meglévő és érvényesülő törvény elleni harc egyik lehetséges formája, hogy állandóan feszültséggel teljesen, s ebből fakadón rongálásra képesen legyünk ott a pillanatban. Írói arculatod alakulását figyelve a feszültség állandó jelenléte, amely egyik megnyilvánulási formája a stílusváltás, a stílus újulása. Egyik eklatáns példa erre a szürrealista korszakod.

Ha nem érzed túl direktnek az összefüggést: mennyire magyarázza az Ettre állandó, odafigyelő feszültségét mindaz, amit Sötér átélt a „bárány" és az „oroszlán" megírásának kezdetéig?

S. I.: Ezekből a feszültségekből nőtt ki a *Budai oroszlán.* Természetesen létezik jó és rossz feszültség, ezek átélése, emléke és felidézése hozza létre a művet. A feszültség: felelősséget is jelent. A szürrealista novelláimat is ezek a feszültségek hozták létre, közülük a legkedvesebbet, a *Bakator*t és a *Szöllőművesek*et is. E feszültségek aztán egy vízióban oldhatók fel.

M. K. S.: A szürrealista korszakodban egy stílusirányzathoz kívántál csatlakozni, vagy pedig a valóság kényszerített arra, hogy ezt a szürrealista látomásosságot feszítsd a valósággal szembe, annak érdekében, hogy ez a látomásosság előbb-utóbb valósággá változzék?

S. I.: Találó a kérdés, mert éppen egybeesik azzal, amit mondani szerettem volna. Engem a szürrealizmus nem irányzatként érdekelt, habár szerettem a francia szürrealistákat. Életem egy szakaszán – s azt hiszem, ezzel mindenki így van – a világ valami csodálatos, rejtelmes, állandóan meglepetést tartogató, talányos és megfejthetetlen látványnak, élménynek tűnt. Nekem, aki Szegeden nőttem fel – Szeged jelentette a valóságot –, Budapest maga volt a talány, a szokatlan, az állandó meglepetést hozó. Olyan élmények egész sora ért, amelyekről annak előtte azt sem tudtam, mit jelentenek. A dolgokat nem érzékeltem reálisan, s ez néha nem is baj. Ez az élmény fokozódott, amikor Párizsba kerültem. Párizs varázsa, álomszerűsége, talányossága úgy viszonylott Budapest talányosságához, mint Budapest Szegedéhez. Két város élménye vezetett rá arra, amit Szerb Antal *csodának* nevezett. Persze azért a dolog nem ilyen egyszerű. Mert éppen a *hétköznapok* voltak – nem csodásak –, hanem talányosak, s szürrealista novelláimban éppen ezt a talányosságot kívántam meghagyni.

M. K. S.: Amikor a *Budai oroszlán*t írtad, már régen magad mögött tudtad a szürrealista korszakot. A látásmód azonban még őriz szürrealisztikus jegyeket. Gondolok például a mozgás, mint karakterisztikus ábrázolási mód fontosságára, vagy a befejező látomásra. Ezek a leírások a szürrealizmusba mosott realizmusból születtek meg.

S. I.: Igen. Én azt hiszem, hogy a realizmus és a szürrealizmus doktriner megkülönböztetésének, elválasztásának nem sok az értelme. Nem kívánok irodalomelméleti

fejtegetésekbe bocsátkozni, de – kerülve a közhelyeket – létezik olyan valóság, élmény, kép, látás, látomás, aminek ábrázolásához szükséges felhasználni a szürrealizmus eszközeit, színeit, nem azért, hogy a szürrealizmust adaptáljuk, vagy integráljuk a realizmusba, hanem azért, mert a valóság ezzel érzékelhető a legjobban. De ez nemcsak a szürrealizmus stíluseszközeire igaz. Itt van például a regény egyik képe – mellesleg ezt szeretem a legjobban – Klára meglátogatja Kármán Hugóékat az újonnan bérelt lakásban. A Duna-parton esni kezd a hó, és szinte azonnal csúf pocsolyává válik. A túlsó partról, a Roosevelt térről átvilágol a zöld fényreklám, és a 9-es villamos áttör ezen a hófüggönyön, mely azonnal vízzé válik. A regényben sok citátum van elbújtatva a szövegben, a „bárány"-ba például Schiller *Harang*ját dolgoztam be – ebben a jelenetben pedig bizonyos balzaci epizódot, egy banális történetet, melyet a kályhában dolgozó mester mesél el. A történet végtelenül egyszerű, de Balzac tollán zseniális példává válik, s Klára mondja is, hogy valahonnan ismerős a történet. Itt például már a játékot is eszközként használom.

M. K. S.: Szereted a játékot?

S. I.: Éppen mert a regény nagyon keserű, szükséges volt a játék és az irónia is.

M. K. S.: Asszociáljunk tovább: játék, ragaszkodás. Balzac vállalása, a kötődés kifejeződése is. Kötődés – mondhatnám úgy: elszánt ragaszkodás – a megszerzett értékhez. De ebben a kötődésben is ott a játék. Az érték mellett keményen teszed le a voksot, formájában viszont játékosan, s így szórakoztatva hiteted el velem, hogy ajánlatodon komolyan kell gondolkodnom. Egy ilyen játékos-kemény-keserű ragaszkodás a regényben másutt is visszatér: pl. a szakács és a vendég viszonya. A szakács állandó, a vendég változó.

S. I.: A Magyar Holdvilág szakácsára gondolsz?

M. K. S.: Igen.

S. I.: Fridrik szakács. Ő is citátum, Csokonai *Dorottyá*jából. Ez a magyarul roszszul beszélő Fridrik elmondja azt, amit a *Dorottyá*ban elmondanak. Ezek olyan írói szórakozások.

M. K. S.: Csakhogy Fridriknek viszonyai vannak. Fridrik szereti a munkáját és produkálni akar, de a produktumhoz, mint mindenhez, partner is kell. Véletlen-e, hogy Fridrik kit gyámolít és kit nem? Vajon miért éppen Bengyert választja gyámolítottjának, éppen az elesett költőt?

S. I.: Lehet, hogy éppen azért, mert elesett. Bevallom, nem tudom megmagyarázni. Bengyer valójában jó ember!

M. K. S.: Lehet, hogy ez is része a játéknak?

S. I.: A mű írása közben az írónak, s ha az írónak, akkor az író anyagának is atmoszférára feltétlenül szüksége van. Az író érezze jól magát a művében. A művet írás közben otthonossá kell tenni, lehet, hogy éppen – ez ad abszurdum példa – egy gonosztevő, vagy éppen a szakács szerepeltetésével. Egy felületesen megírt könyv éppen azért felületes, mert az író idegen marad abban a közegben, amiről ír. Talán a szakács szerepeltetésének ez az egyik oka, de van – lehet – egy másik is. Te az előbb értékről-játékról,-ragaszkodásról beszéltél. Ez Fábián sajátja, s a mű megírásának egyik indítéka. Mondottam, hogy rejtett szimbólumrendszerrel dolgozom. Itt a műemlékvédelem: voltaképp az irodalomtörténettel azonos. Nem akartam irodalomtörténészről írni, mert egyrészt ez nem vallott volna valami nagy leleményre, másrészt unalmas az, ha egy irodalomtörténész irodalomtörténetet visz be a regénybe. Viszont: a műemlékvédelem ugyanaz, mint az irodalomtörténet. Feladata megvédeni a művet, a műemléket, éppúgy, mint az „oroszlán" történésének idején, amikor olyan műveket kellett megvédeni, mint *Az ember tragédiája*, vagy éppen az Arany életműve, Keményé, s azt kellett bizonyítani, hogy Jókaitól sem szükséges borzadni, mert nem egy szenilis mesélő. Az értékhez való ragaszkodás az, amiről a regény világosan szól. A műemlék-

védelem nem egyszerű foglalkozási ágként szerepel itt, hanem értékóvásként. S ez volt irodalomtörténészi működésem alapja is. Az 50-es évek elején nem értették, sokan ma sem értik, hogy egy kultúrának mindig a sokfélesége, a sokszínűsége az értéke. Ezek a rosszul gondolkodó emberek sivatagot akartak teremteni három nagy költőnk körül. Ezzel azonban éppen azokat fokozták le, akiket emelni akartak. Nagy dolog egy pusztaság közepén kórónak lenni? A magyar kultúra gazdag erdő, színes táj, s ez az értéke. Ezeknek az értékeknek a felmutatása, megőrzése, ez volt a munkám egyik lényeges vonása. Tehát az érték, az értékhez való ragaszkodás a regényben, s irodalomtörténeti munkásságomban így érvényesült. Ami az életben az irodalomtörténet értékeinek mentése, az a regényben a műemlékvédelem. Ott a Szent Anna templomot akarták lebontani. Különben ennek a mesének valóságalapja is van. A templom a Vízivárosban található, s a lebontás ellen Dercsényi Dezsőék valóban éjszakai őrség megszervezésével védekeztek. A regényben ez a Szent Dávid kápolna, utalva a Dáviddal való összefüggésekre. Ugye azt már tisztáztuk, hogy Dávid: Jézus szimbóluma?

M. K, S.: Értem az összefüggéseket, s a példa erejét is. De felmerül egy másik összefüggés. Mazura és Ettre végül is megférnek egymással. Amikor Mazura Ettrét Szegedre helyezteti, vádként az őrtállást fel sem hozza ellene, mert akkor súlyosabb büntetést kellene kiróni rá. Mazura pedig gyakorolja a „nem kövezlek meg" gesztusát.

S. I.: Mazura őrült.

M. K. S.: Őrült és rögeszmés.

S. I.: Akinek vannak jócselekedetei, de ezek az őrült tettei.

M. K. S.: Csakhogy, s itt válik a probléma a játék visszakapcsolásával bonyolulttá, Te így írsz a regényben: „Fábián mostanában sokat emlegette az elmebajok szerepét a társadalomban és a történelemben. Orvosilag beszélt ezekről a betegségekről, s óvott attól, hogy az őrültségeiket komolyan vegyük. Őrültségeiket vesszük át ezzel, ellenük a kinevetés a legjobb védekezés."

S. I.: Azért nevet például a regény Mazurán!

M. K. S.: De Ettre nem nevet. A nevetést Fábián javasolja. A kápolna lebontása Mazura egyik őrültsége. Fábián hiába megy oda nevetni, attól a kápolnát lebontják. Ettre a rézkúti *Pörölycsapást* neveti végig, ami más fajsúly, de az értékmentés során nem nevet, hanem éjszakai őrséget áll. Ettre itt – a beszélgetés elején említett – második szférába száll alá. S ebben a szférában már nem lehet büntetlenül nevetni, mert a konkrét, a visszahozhatatlan pusztulás – illetve megmaradás a tét. Abban a pillanatban, amikor őrséget szervez, a szellemi, a gondolati szférából, igaz, hogy szellemi indítékok alapján, de a mozgalmi-társadalmi, konkrét létű szférába száll alá. Mozgalmat csinál, egy teljesen intoleráns, diktatórikus eljárással szemben.

S. I.: Ettre mindig hajlamos volt arra, hogy ne csak gondolkodjék, de cselekedjék is.

M. K. S.: És Fábián?

S. I.: Fábián kevésbé. De azért azt se feledjük, hogy miniszter is lesz. A minisztériumát egy vasraktár emeletén rendezik be. Fábián is cselekszik. Igaz viszont az is, hogy Fábián – s most ismét ne beszéljünk a modellekről, különben három emberből van összegyúrva, a cselekedetek *után* van már. A tapasztalatok már bőségesen rendelkezésére állanak, s így mások a reagálásai.

M. K. S.: Szerintem a fábiáni filozófia az Ettre-féle tevékeny felfogást gátolja. Nem tudom elfogadni, hogy az őrült – a hatalmon lévő őrült – kinevetése önmagában célravezető. Itt van az a pont, ahol Fábiánt már nem, csupán Ettrét tudom elfogadni.

S. I.: Ez a te választásod, az olvasóé, a kritikusé, s ez érdekes választás. A nevetés: keserű – és védekezés is.

M. K. S.: Az elején lefokozott világról beszéltünk, pontosabban arról, hogy az egyes szereplőknek a regényen belül milyen funkciója van. Ez itt most ismét érdekes kérdés. A regény nagy gondolkodója az író akarata szerint: Fábián.

S. I.: Igen.

M. K. S.: Ettre jóindulatú, jó gondolatokkal megáldott, de helyzetét tekintve valahol középen van.

S. I.: Szándékosan helyeztem őt így.

M. K. S.: Viszont Ettre tevékenysége is önálló gondolkodás, mondhatnám önálló életfilozófia eredménye. Ez a gondolatiság magában hordozza az aktivitásra való hajlamot, – míg Fábián sajátja a szemlélődés – függetlenül attól, hogy min vagyunk innen és min túl. E tettrekészség mögött ott az ideológia, amelynek döntő komponense az érték óvása és védése. Amikor cselekszik, tagadja is a fábiáni szemlélődő életbölcseletet.

S. I.: Ez igaz, de Ettrének más az élethelyzete. Viszont Fábián nem kizárólagos életideál. A regényben általában több van, mint ami az író szándéka. A regény is írja önmagát. Néha a mű alakulása magát az írót is meglepi. Nem szabad azt hinni, hogy az író pontosan tudja, hogy mivé és hová fejlődik az, amit és amiről ír. A baj éppen az, ha mindent tud az író, illetve tudni véli, hogy mindent tud. Az írót meglepheti a hőse cselekedete. Te olyan lényeges regénybeli összefüggésre tapintottál rá, ami ha benne van a regényben, majdnem azt mondom, tudtom, szándékom nélkül van benne. Viszont azt se feledjük, hogy Ettre számára Fábián „bölcsességi fék" is.

M. K. S.: De érdemes tovább gombolyítani a fonalat. Mert a kérdés éppen az, hogy a fábiáni filozófia, fábiáni bölcselet mire elegendő és mire nem! A tevékeny, őrült Mazura, ha kritikusi attitűddel felszerelkezve is, de pozícióban és funkcióban maradva újra feltűnik egy javított társadalmi szituációban a Telihold-ban, ugyanakkor Fábián funkciója ebben az új rendben is a régi. Ugyanaz.

S. I.: Ugyanaz. S itt fel kell tennünk a kérdést, amiről később kell beszélnünk; mit jelent: ugyanannak maradni?

M. K. S.: Épp erre lennék kíváncsi. A regény világosan megfogalmazza, hogy ugyanannak maradni: komoly érték. Szerintem is. Bizonyos fokon és bizonyos formában valóban ugyanannak kell maradnunk. Az igazi kérdést viszont éppen Te exponáltad a beszélgetés elején, jelesen: hol és miben kell változni? Az nem kétséges, hogy a fábiáni magatartás bölcs, és egy demokratikus társadalmi rendben valószínűleg hatékony is. Gondolkodni, disztingválni tanítja az embert. A fábiáni gondolkodás elősegíti azt, hogy az alternatíva és a hamis alternatíva között választani tudjunk, ha erre valóban adódik mód és lehetőség. Viszont egy erőszakos társadalomban nagyon kevés alkalom adódik arra, hogy az igazi és a hamis között válasszunk, sokkal inkább a hamis és a hamisabb közötti döntés lehetősége áll előttünk. Ebben a rendszerben a Fábián-féle kicsit sztoikus mosolygó bölcselet nem feltétlenül biztos, hogy funkcionál, nem feltétlenül biztos, hogy nézetei hatékonnyá válnak. Az őrültek ettől még játszhatják kisded játékaikat, nota bene: lerombolhatják a templomot. Ott van viszont Ettre, aki tudatosan visszafogott figura, Fábián alá helyezve. Ő is szuverén, s amellett Fábiánra nagyon odafigyelő, odahallgató ember, aki mégis lép, s azzal, hogy lép, tevékenysége fontosabbá válik, mint a fábiáni bölcselet, amely éppen passzivitása miatt engedi és tűri a totális diktatúra létét.

S. I.: A maga korában Fábián nagyon is aktívan cselekedett. Ettre folytatja őt. Tegyük hozzá, hogy Fábián gondolkodásának van egy ironikus jellemzője is.

Egy őszi estén az Alkermes utcai lakásban éppen a méhek életéről olvas, s elgondolkodik azon, hogy amikor a kaptár a legszebb, akkor megy tönkre. De idéznék még egy példát. Ez Nansen története. Rám – mert valódi eset leírásáról van szó – nagy hatással volt. Nansen tudta, hogy az Északi-sark felé kerülő úton is visz egy áramlat, s ezzel a kutatók állandóan szembehajóznak. Nansen volt az egyetlen, aki hagyta a hajóját ellenirányba vinni, mert tudta, hogy az valahol megfordul és célba viszi. Itt Fábián gondolkodásának, bölcseletének ironikus jellegét is kívántam hangsúlyozni. De elismerem a rideg tényeket, s ebben igazad van – a történelem mindig rideg –, jobb cselekedni.

M. K. S.: A regényben az összes szereplő egyaránt kapcsolatba kerül mind Mazurával, mind Fábiánnal. Az egyik pólus Mazura, a másik Fábián, és köztük az Ettre–Klára házaspár. E szereplőkre szinte nap mint nap hat a fábiáni bölcselet – vagy direkten, vagy Ettréék közvetítése által –, és a mazurai őrültség. A parádét – ha szabad Osztap Bendert ide belopni – Mazura vezényli. A fábiáni bölcselettel felszerelt emberek naponta kénytelenek Mazurával viszonyt teremteni, kénytelenek az általa diktált problémákkal szembenézni, ha lehet konfrontálódni, persze ritkán, és kénytelenek cselekedni. Ettre is. Van a regénynek egy pregnáns pillanata, ami ugyan a cselekvés szempontjából nem válik perdöntővé, de Ettrének fontos, a rézkúti kirándulás. Mit szólna ehhez az úthoz Dávid?

S. I.: Elítélné.

M. K. S.: Ha Dávid elítéli Ettrét, akkor Dávid Fábiánnal sem ért egyet. Jézus és Sztálin vitájában – ha erre a regénybeli mélyebb szimbólumra is figyelek – hol a Fábián helye?

S. I.: A langyos, akit kiköpök a számból, ha a dávidi szempontból nézem, de a rezignációra is szükség van. Ez is az élet védelmének egyik módja. Fábiánt tapasztalatai rezignálttá tették, illetve látta azt, amit te mondasz, hogy itt az ő bölcsessége csak az alkalmazkodásra és a túlélésre elegendő, de a jövőbe vetett bizalma megmaradt. Ez a lényeg!

M. K. S.: A *Budai oroszlán*ban meglepően élesen vannak jelen a korszak legjellegzetesebb problémái. Ilyen például a közösség kérdése. Beszéltél már arról, hogy e kor vezetői milyen értékeket próbáltak elfogadtatni a társadalommal. Ezt a felfogást Mazura képviseli egyértelműen – vagyis elvileg ő is elismeri az érték szükségét – a maga hasznossági teóriája alapján. Mazura is tudja, hogy közösséget – márpedig erre szükség van – csak érték körül lehet létrehozni. Az identifikáció meglétének alapja az érték. Idézhetném a könyv sorait, amikor Bengyer az új közösség megteremtésének lehetőségeiről beszél, s fejti ki, hogy a közösség létrehozása érdekében írja verseit. Bengyer kiszolgáló értelmiség, ellentétben Mazurával, aki a Sztálinvárosi ballada kapcsán a hősi közösség létrejöttének szükségessége mellett szónokol. Előfordul tehát a könyvben a megfoghatatlan – mondhatnám úgy: kiszolgáló – közösség, van a mazurai hősi közösség s mellettük az ettrei értékvédő-hagyományőrző közösség. Ettre gondolatainak mélyén az a felismerés bujkál, hogy igazi közösséget a közös élményvilág, a közös cselekvés, a közös gondolati alap hoz össze és tart együtt.

S. I.: Ettrénél az alap valóban a mű, vagyis a kultúra megvédése, de ugyanilyen fontos a család. A család az ő értékrendjében az alap, a talapzat. De magában a közösségek osztályozásában, a gondolati alapjuk elégtelenségében, azt gondolom, igazad van. Szót érdemel azonban Mazura és a hősiesség. Nem jó az, ha egy társadalom csak hősöket tud elfogadni, csak hősökben tud gondolkodni, nem jó az, ha csak olyan társadalmat tudunk elképzelni, ahol mindenki hős. Tévedésen alapuló társadalom az ilyen. A szívós munka nem látszik hősinek.

M. K. S.: Ettrének is ez a véleménye. De ettől függetlenül, mégis megvizsgálandó az, hogy miért hatékony társadalmi méretekben ez a hősi mítosz? Mert hatékony volt. Nem tudom, vajon szándékos írói fogás-e, hogy Mazurát, annak ellenére,

hogy ismerjük tevékenységének kártékony voltát, mégis megértő módon fogadjuk? Ez a mentalitás Ettrére is jellemző.

S. I.: Ez nagyon érdekes. Érdekes, hogy így látod. Ettre nem gyűlölködő típus, nehezen gyűlöl. Mert megértő.

M. K. S.: A regény egyetlen szereplője sem konfrontálódik egyértelműen Mazurával, még Kármán Lenke sem, akinek a legtöbb oka lenne rá.

S. I.: A regényben egyetlen gyűlölködő ember van: Mazura. Őt senki nem tudja annyira gyűlölni, mint ahogy ő gyűlöl. A regény kineveti Mazurát Fábián tanácsa alapján. De úgy látszik, az őrültek kinevetése valóban nem elég.

M. K. S.: Mellettük – mármint a mazurai közösségek mellett – viszont ott az igazán életképes közösség, az Ettréé. Az értékmentő, az értékőrző, a törvénykereső, a törvényalkotó közösség. Vajon a regény belvilágát tekintve ez a közösség mennyire hatékony, és mennyire hatékony a mazurai? Hiszen a bengyeri közösségeszme a mazurainak függvénye, hiszen a bengyeri kisszerűség nemcsak abban mutatkozik meg, hogy szeretne megmaradni, hanem abban is, hogy Mazura kétségtelenül elvileg is hat rá.

S. I.: Kétségtelenül igaz, de ez Bengyer balekságából következik. Bengyer komolyan veszi, elhiszi mindazt, amit Mazura nagy pátosszal a hősi életfelfogás szükségéről, szinte kizárólagos szükségéről szaval. Az ötvenes évek elején ez nem volt egyedi eset. S Bengyer ráadásul barátja is Mazurának. Ezért írja meg a *Dekoráció* című versét. Bengyer „bedől", s mi is sok mindent elhittünk, s legyünk őszinték, talán ez volt a szerencsénk. Nem voltunk állandóan agresszív állapotban, s amellett, hogy sok dolgot megértettünk – nem mindent. Ez némiként szerencsénk is volt.

M. K. S.: Ettrét mi segítette ahhoz, hogy ilyen típussá tudjon válni?

S. I.: A házassága. Ne feledkezzünk meg Klárról. Ő nagyon fontos. Ami Ettrének sikerült, abban Klára részes. A regényben – persze ez szándékos – Klára az igazi, a nagyobb egyéniség, amennyiben sikerült őt megformálnom.

M. K. S.: Mi Ettre legfontosabb tulajdonsága?

S. I.: A hűség.

M. K. S.: Bengyeré?

S. I.: A keserű játékosság. Valami ilyesmit mondanék.

M. K. S.: Ez már gyilkos játék, de csináljuk végig! Mazura?

S. I.: Az őrültség. Olyan őrült ő, aki azért nem öleli meg a forró kályhát. Mindent leegyszerűsít, csak egyféleképpen képes gondolkodni.

M. K. S.: Fábián?

S. I.: A bölcsesség? Ez önmagában lapos válasz. A belátás? A kétkedés? A bizalom!

M. K. S.: Az itt szereplők közül ki képes arra, hogy egy új regény főhőse legyen? Hogy a történet folytatódhasson? Ki tudja garantálni a folyamatosságot, azt, hogy Mazura nem számol fel mindent?

S. I.: Talán Ettre érzékenysége?

M. K. S.: Van a hősök között erkölcstelen ember?

S. I.: Persze, Párizsi János.

M. K. S.: Mi ennek az erkölcstelenségnek a legfőbb ismérve?

S. I.: Már *Az elveszett bárány*ban erkölcstelen, ahogy 44-ben viselkedett. Erkölcstelen a Gittához fűződő viszonya. De legerkölcstelenebb, ahogy a hatalmat

igényli, ahogy kézben tartja, s ahogy nem engedi el. Főként a hatalomvágya erkölcstelen.

M. K. S.: Párizsi megvetésre méltóbb, mint Mazura?

S. I.: Igen. Mazura előtérben van, ő vállal. Párizsi a háttérben húzza meg magát. Az a visszataszítóbb jellem, aki nem vállal. Gondolj a kápolnában lezajlott ülésre, ami szintén 56-hoz kapcsolódik. Itt mindenki elkötelezi magát, s Párizs az egyetlen, aki páholyból nézi az egészet. Biztosan 56-ot is így nézte.

M. K. S.: Én úgy érzem, a *Budai oroszlán* olyan regényed, amely szinte követeli az esztétikai elemzés mellett a benne elrejtett üzenet kihámozását. Aki írta, elfogultság nélküli tanú, nem kívánja utólag megváltoztatni a kor politikai – s ami fontosabb: szellemi áramlatainak történetét. Olyan kívülálló, akinek a napi lét szinte csontjára égeti a bőrt, de ezt az objektív tudósítás érdekében alig hajlandó észrevenni. Mégis tudjuk, hogy nemcsak Ettre, de Sőtér is – *akkor* változtatni kívánt. Ez a nyugodt intellektuális, de változtatni kívánó magatartás, amely végül is kapcsolatba kerül a politikai történéssel, ha jól fogalmazok, a hatvanas években is, de később is, korszerűen változtatva, a sőtéri magatartás egyik legfontosabb jellemzője. Talán nem sértem a szerzőt, de ezzel az igénnyel olvastam a *Telihold* című novellát is, amely befejezi, de csak a történés szintjén a cselekményt. Meggyőződésem, hogy több maradt az íróban, mint amit kimondott. Ennek egyik bizonyítéka Krisztina alakjának megoldatlansága. Krisztina: típus, a hatvanas évek gondolkodásának hordozója. Úgy érzem, bár a *Telihold* nagyon művesen van megírva, hogy ennek a mondandónak a kibontásával adós maradt.

S. I.: Igen. Ez igaz. Krisztina valóban típus. De a novellát meg kellett írnom azért, hogy kitegyek egy pontot valahová. Vagy esetleg megkezdjek egy új gondolatot. A *Telihold* egy pont, amely esetleg végig nem írt mondatnak a végére került. Tisztában vagyok azzal, hogy az, ami a *Budai oroszlán* befejezése és a *Telihold* kezdete között van: nagy időszak, amelyet nem lehet egy novellába belefoglalni. Regény lehetett volna belőle. Hogy meg tudnám-e írni ezt a regényt, amely a *Budai oroszlán*tól elvinne a *Telihold* végére tett pontig? Szeretném megírni, jó lenne, ha meg tudnám írni. Amit egy regénybe bele kell írni, megvan hozzá. A hatvanas évekről nagyon éles képem van, talán még élesebb, mint az ötvenesekről, és boldog lennék, ha egyszer képes lennék megírni ezt. Ehhez valóban nagyon-nagyon fel kell készülni, a munkáimmal úgy kellene állnom, hogy erre négy-öt évet rá tudjak szánni, mert ennyi kell egy ilyen regény megírásához.

M. K. S.: Reméljük, hogy négy-öt év múlva találkozni fogunk az új regény lapjain Ettrével.

SŐTÉR ISTVÁN

KÖNYVEK ÉS ÉJSZAKÁK

(Olvasónapló *Rába György, Rákos Sándor* és *Jékely Zoltán* köteteiről)

Az először olvasott vers – és többnyire a más olvasmány is – hozzátapad valamiképp az órához, az éghajlathoz, melyben először találkozom vele. Február fagyos éjszakáin telihold áll magasan az utca fölött, a meredek háztetők a kéményekkel és az antennákkal az égen kirajzolódnak, a lépcső tetején két gázlámpa rózsaszín lángja, a kis előkerten hótakaró. Az utca sötét mint egy kút, a holdfényes falak, mint az üveglapok. Két verskötetet forgattam ezeken a téli éjszakákon; a hó és a holdfény, és a házak fekete oldala lettek e versek keretei. A hó olyan dús a fák ágain, mintha a platán duzzadt fehér leveleket növesztett volna; a Várba vezető lépcsőn senki sem mer járni, mert a fokok éles hópárnák alatt tűnnek el. Fel-felkeltem verseskötéteim mellől (felváltva olvastam őket), és az ablakhoz nemcsak a téli utca vonzott, hanem az új könyvespolcom is, melyet élvezettel rendeztem be, és elsőnek ezt a két kötetet emeltem le róla: Rába György kötetét, a *Próbaidőt* és Rákos Sándorét, a *Társasmonológot*. Egymás társai ezek a kötetek, párhuzamosak és ellentétesek.

Rába György több kötetét olvastam az utóbbi évtizedben, a *Lobbanások*at (1973), a *Rovások*at (1980) és most a *Próbaidőt*, mely új verseket épp úgy tartalmaz, mint válogatást a régi kötetekből, 1943-tól, *Az Úr vadászata* című kötettől kezdve. Nemrég jelent meg Rába kiváló Babits-monográfiája, mely külön tárgyalást kívánna, s amely ugyan külön áll a verseskötetektől, de valahol, egy mélyebb szinten össze is tartozik velük. A *Próbaidő* új versei ugyancsak összetartoznak a régebbi versekkel, de már megmutatkozik bennük valami, ami egy új költői életszakaszra figyelmeztet. Az új versekkel láthatólag új korszak kezdődött Rába György költői fejlődésében, pedig az újak is a régi Rába-versekre emlékeztettek, talányosságukban, felépítésükben. A versalkotás módszere ugyanaz maradt, nem változott a végsőkig egyszerűsítés szándéka, – de talán épp a végsőkig vitel hozza meg a változást. Egyébként ugyanaz a szándékos és rejtelmes töredezettség, ugyanazok a derékbatört versmondatok, megszakadó és hangnemet váltó dallamok, ugyanazok a tudatosan össze nem illesztett, különnemű, egymástól idegen szférákból kiragadott képek. Nemcsak a kép és a hangulata szakad meg és marad befejezetlen Rábánál, hanem a tárgy is. Mindezt ugyanúgy találjuk meg *Új verse*iben, mint a korábbiakban, s könnyű lenne kimondani, hogy e verseknek a szakadozottságuk a legfőbb jellemzőjük. Nem zárul-e befejezetlen mondattal a *Calais-i polgárok*, nem áll-e félben maradó mondatokból *Az árnyék fohásza*? Az új versek között találjuk e költői eljárás programjának tekinthető *Recept a versíráshoz* című költeményt; ez a vers kertelés nélkül közli a Rába-versek létrejöttének elvét: „az első szavak vérbuggyanása / sőt egy kezed ügyébe eső / tárgy eszméje is megkötheti / a képzetek fölhevült léghajóját". Rába képei is a „kezeügyébe kerülő" tárgyakból, jelenetekből, emlékekből keletkeznek, és egy autonóm logika szerint sorakoznak egymás után. A versteremtés logikájának ez a titkos volta, azaz inkább felfedhetetlen rejtettsége adja meg ezeknek a verseknek különös, látomásos hatását. Rába a minél kisebb terjedelmű versekben képes nagy méreteket átfogni, – s ha most melléje olvasom Rákosnak, a költőtársnak kötetét, úgy érzem, hogy ő inkább a nagy terjedelemben otthonos igazán, ott tudja összpontosítani magát a lényegre.

Tragikus világ az, melyet Rába szakadozottsága érzékeltet. Kafkai világ, nyomasztó és megválthatatlan, elátkozottak világa, ahol a természet éppoly kafkai, mint a társadalom. Szinte kiütnek ebből a közegből az olyan „hétköznapi" versek, mint a

labdarúgásnak szentelt *Tizenegyes*, sőt még a régi és az új világ látomását egymásra vetítő olyan városvers is, mint a *Lőcse*, vagy a *Prágai hétköznapok*. Az Új versek hátterében azonban felszakadozik valami sötét felhő, és hallhatóvá válik az, amit a régi versek nem akarnak nevén nevezni.

Azaz, a régebbi versek között is elüt némelyik a költemények többségétől, és mintegy ígéri a legújabb fejleményeket. Ilyen a *Vörösmarty*-vers, ez a nagy költemény, az 1961-ben lezárult korszak egyik legszebb darabja. E vers képeinek szorosra fogott láncolata, az egész költemény látomásos egysége voltaképp *klasszikus* eredmény. Ne feledjük, Rába még szonettet is írt *(A csoda levetkezése, Koldusok)*, és még ebben a formában is, mely minden képet annyira egységbe zár, atonális hatásokat, töredezettséget tud elérni. Olyan líra az övé, mely minél mélyebbre rejtőzik a világ elől, a rejtőzés görcsös vágyával. Efféle verseinek együttesében annál meglepőbbek az olyanok, mint a *Kísérőzene*, amelynek elengedettsége, lágysága úgy hat, mint a felhők közül előtörő fény. Van valami rokonság Rába költeményeinek töredezettsége és a posztimpresszionista festészet olyan stílusjegyei között, amilyenekkel például Czóbel képein találkozunk. Megszakadás és irizálás, az az eljárás, hogy a valóság a dolgok elrejtéséből derüljön ki: mindez éppannyira festői, mint költői eljárás. Egyébként a *Próbaidő* egyik meglepetése: a folyamatosság benyomása. Rába újító költő, pályája kezdetétől az, és már 1947-es kötetében megtalálja azt a formát, melyet később csak leegyszerűsít. (*Mint az eső* stb.)

Mi a változás a *Próbaidő* Új verseiben a régiekhez képest? Talán nem túlzás azt mondani, hogy egy klasszikusnak nevezhető korszak kezdődött el Rábánál: a legtöredezettebb versekből is szorosabb egység áll össze ma, mint korábban, nagy versek következnek egymásután, melyek nem a tömegük, hanem a feszültségük miatt nagyok, a képek mögül szemérmes líra merészkedik elő. Olyan versekre gondolok, mint az *Ismeretlen életképe*, a lovak látványával („faruk egy másik létben mozdulatlan"), a már említett *Calais-i polgárok*, zártságában és befejezetlenségében, és a nagy verseket betetőző *A nyest*, és a *Mozgásgátoltak* egyedülálló prózaverse. Rába klasszicizálódásának – ha nem tévedek ezzel a megérzésemmel – fontos lehet a folytatása: a vers szétbontása után a vers összefogásának új lehetősége rejtezik ebben az új korszakban.

Rába keveset, és nagy gonddal – mondhatnám: lírai átgondoltsággal – alkotó költő, Rákos Sándor őhozzá képest maga a felszabadult játékosság, irónia és kedély. Az utóbbi időben több példáját láttuk a költői belehelyezkedésnek, valamiféle lélekvándorlásnak, mikor a költői képzelet testbe öltözik egy korszakban, egy távoli környezetben, idegen személyekben. Ennek a költői játéknak sajátos változatával találkozunk Rákos Sándor maszk-verseiben. Az ő maszkjai mindig ironikusak, de például a *Berda-liturgiák* verseiben: megrendült iróniával. Rákos bravúros formaművésznek bizonyul, Balassi, Csokonai, Berzsenyi és Berda József formáinak magára vételével. Persze, a *Berda-liturgiák*ban többről van szó, mint holmi stílusutánzatról, annak ellenére – vagy éppen azért –, hogy Rákos stílusutánzatait a legszebb Berda-versek közé sorolhatjuk. Azok a festők jutnak eszünkbe, akik híres képről készítettek másolatot, a maguk stílusában (gondoljunk Picasso Velazquez-másolataira). De itt még a másolatok másolatával is számolnunk kell, mert a Balassi- és Csokonai-utánzatokat a pseudo-Catullus készítette, azaz Rákos Sándor, pseudo-Catullus maszkjában. Ugyanezt mondhatjuk el a kötetben található fiktív Berda-fordításokról, az anakreoni, a Villon-t követő, a Donne-t utánzó, és a Verlaine-t szabadon variáló költeményekről. Rákos két maszkot is föltesz: Berdáét, és annak a költőnek a maszkját akit Berda úgy kívánt meg, mint a verseiben megünnepelt ételeket. Szellemes játék ez, de ismétlem: a költő legsajátosabb mondanivalóját szolgáló. Meglepő játék, mivel Rákos Sándor, akit az oldott modern vers művészeként ismerünk, itt bebizonyítja, milyen fölényes birtokában van különféle korok és költők legnehezebb formáinak.

A Berda-liturgiák lényege mégis az, hogy egy életbölcsességet közöljenek, mely Berdáé is, de éppúgy a költőé. Berda József legendás személlyé válik, az élet tanítómesterévé, aki ártatlan örömökre, minden öröm óvására és becsülésére, valami paradicsomi tisztaságra akar megtanítani. *„Miért is volna inkább képzelődés az öröm, mint a szenvedés?"* (Kiáltvány) *„Érdemes-e csupán / a nemtelen rosszindulatért,*

acsarkodásért, mindenféle / gyűlölködésekért élnetek?" Azokat a gondolatokat, melyek Berdánál talán csak lappanghattak, Rákos „liturgiája" Berdánál világosabban kimondja. A ciklust megszakító „közbeszólások" ezek a feszült prózaversek, Jean Follain prózaverseire emlékeztetnek, akivel néha Párizsban töltötte estéit Rákos. A *Liturgiák* stílusa Berda és Follain között helyezkedik el, és mégis, sajátosan egyéni stílus, mintha ez a költő annál inkább hasonlítana önnönmagához, minél inkább akar másokra hasonlítani. Folytatva a festészeti párhuzamot, pl. Pissarro úgy találta meg a stílusát, hogy egy ideig tőle idegen stílusban, Seurat pointilizmusának technikája szerint festett. Rákos is legjobb személyes témáira talál Berda-utánzásaiban. Ilyennek érezzük az *Amikor zivatar érte utol a rengetegben* című költeményt, vagy méginkább a *Szőnyinél, Zebegényben* címűt: mindkettő hallott történet is, személyes élmény is lehetett. (Játékos filológiával utal is egy lábjegyzetben arra, hogy egy másik költő is szerette Zebegényt). A Berda-maszkot nem lehetett könnyű viselni, noha Follainban olyan partnert talált Rákos Sándor, aki Berdának jó társa lehetett volna. A Berda-versbe belebújni pedig azért nem lehetett könnyű, mert ez a vers oly egyszerű és ártatlan, anélkül, hogy naivságot mímelne. Könyebb lehetett elviselni a Catullus- és Dosztojevszkij-maszkokat. Az előbbi egy féltékenységtől feldúlt szerelem (és házasság) modern története: a maszk itt úgyszólván tapintat kelléke. Ebből a ciklusból kiemelkednek *A hűség és a hűtlenség játékai,* valamint *A lehetetlen lehető játékai;* bájos anakronizmussal Balassi Júliájához hasonlítja Lesbiát, persze Balassi versformájában, és Csokonai strófaképletében itt siratja el Vitéz Mihályt is. A maszk nélküli versek nem kevésbé szellemesek a maszkverseknél: *Holt terek, utcák* egy taxi rövidhullámú diszpécser utasításaiból idéz fel egy sírba szállt magyar irodalmat. A kötetnek legnagyobb igényű költeménye azonban a *Csigavonalban,* mely azért olyan felszabadult, mivel a költőnek itt már nem kell maszkot viselnie. Bizonyos, hogy az utóbbi évek egyik legszínesebb és legváltozatosabb, leginkább felszabadult és szellemes verseskötete a *Társasmonológ.*

*

A romantika sora nem zárult le a múlt században: a mi korunkban is vannak váratlan újralobbanásai. Századunk elején a francia irodalomban Alain Fournier regénye, A nagy Meaulnes története *(Az ismeretlen birtok)* teljesebb romantikát hozott vissza, akár a múlt századinál. A mi irodalmunkban pedig Jékely Zoltán költészete valósít meg olyan romantikát, mely bizonyos értelemben a múlt századi magyar romantikánál mélyebb. Mélysége: az álom és a révület mélysége – és nem is annyira a fantasztikum, mint inkább az a fajta különösség, melyet ez a költő a különös hétköznapokban talál meg. Jékely romantikája, s e romantika látomásos, álomszerű gazdagsága, persze elsősorban a költeményeiben érvényesül, és első verseskötetéből, az *Éjszakák*ból (1936) a romantikus érzékenység legtisztább hangjait halljuk ki. Olyan költeményei, mint a *Csillagtoronyban,* vagy a *Nizsinszkijhez,* és később a *Madár-apokalipszis,* oly tökéletesen valósítják meg mindazt, amit a romantika legkorábbi korszaka állított, hogy ehhez képest azok a műfajok, melyekben e versek látomásait folytatni akarja, szükségképp alulmaradnak. Érvényes ez a novelláira is, melyeket az elmúlt évtizedben adott ki, *Az Isten madara* című kötetben (1973) és az *Édes teher* (1982) című̈ben. Költeményeinek álomvilága itt lidérces valósággá olvad át, de sohasem azzal a zenei varázzsal, mint a költeményekben. Versei egy rajongót, egy látnokot mutatnak meg, novellái azonban egy megkeseredett embert, aki felé félelmetes, visszariasztó arcát fordítja a valóság. Boszorkányszerű vénasszonyok, mohó és buja némberek, züllött férfiak, beteges fiatalok bukkannak fel ezekben a novellákban, melyeknek hősei mindig kudarcot szenvednek: hiába várnak örökségre, a soká áhított asszonyt csak rövid időre találják meg, s a szicíliai városka 24 lépcsőfokán nem tudják felvinni kijelölt menyasszonyukat. Jékely versei beteljesült álmok – novellái azonban: a mindig kudarcot szenvedő valóság.

Különös érzés Jékely novelláskötetét olvasnom: ifjúságom barátja volt, aki szereplőként lépett be első regényembe, a *Fellegjárás*ba. Azokat a történeteket hozta magával a regény *Flóriá*nja, melyekkel most novelláskötetein találkozom – vagy ha nem is szöveg szerint ugyanezeket, de hangulatuk és légkörük szerint hasonlókat. Akkor is, ma is, Jékely költeményei álltak hozzám közelebb, míg a novellákban, a félelmetes történetekben túl könnyű felismernem egy stilizált maga artást, mely néha különcködésnek hat. A költemények álmainak hitelessége mindig kézenfekvő. Azt az erdélyi nyelvet, melyet Jékely prózafordításaiban, és különösen Thomas Mann *Kiválasztott*jának fordításában megcsodálhatunk, sőt, amelyik Széchenyi *Napló*jának magyar szövegében prózafordításunknak talán legnagyobb teljesítményét nyújtja: a novellákban néha lazán használja az író. A fordító keze kötött, és ez a kötöttség kedvezett Jékely stílusának, és nem, hogy elnyomta volna énjét, de legértékesebb nyelvi ösztöneit bontotta ki.

Tudom, hogy Jékely fontosnak tartotta novelláit, minduntalan felhívta rájuk a figyelmet. Ha a százéves *Etruzén* történetét olvasom, aki kénkőszagú ágyába fiatal rokonlányokat kényszerít, hogy aszott testébe átszívja egészségüket – vagy az *Édes teher* elmondójára gondolok, aki ledől a huszadik lépcsőfokon, és a hóhér toloncolja ki a szicíliai kisvárosból: ezeket az írásokat olvasva úgy érzem, Jékelynek el kellett mondania valamit, ami nem illett verseibe. Barátságunk idején, húszéves korunkban megvolt még a tabáni temető, sőt a vízivárosi is, és Jékely késő éjszakákon szeretett átvágni ezeknek a sírkerteknek omladozó kriptái közt, a túlsó utca villanyfényes hétköznapjába. Valahogy így vág neki a novellák témáinak is, és közülük az ostrom utáni évekről szóló novellákban az ilyesmi még csak nem is különcség, hanem szükségszerűség, hiszen Buda egy nagy temető volt.

Meglep, milyen következetesen tudott kitartani Jékely az ifjúkori hajlamai mellett, és mennyire képes volt utolsó korszakában is úgy látni a világot, ahogyan ifjúkorában látta. Vannak, akiket változásaik, átalakulásaik gazdagítanak, és vannak, akiket makacsságuk, mellyel önmagukat el nem engedve, ahhoz ragaszkodnak, akik voltak. Jékely az utóbbiak közé tartozik. Jól járt-e ezzel? Az ilyen művészi makacsság sok mindentől meg is fosztja az alkotót. Mennyit és hányszor változott Krúdy, akihez pedig a novellista Jékely oly közel áll. Jékely novelláiban meghatottsággal ismertem fel az egykori közös barátot, aki az én szememben a csodáknak abból a világából érkezett, melyet a harmincas években fedezett fel, az újakat kereső irodalom. Talán én vesztettem azzal, hogy a régi Jékelyt megtalálom ugyan, de azt az egykori énemet, mellyel történeteit akkor hallgattam, többé nem találom?

BÉLADI MIKLÓS

KÖRKÉP A HETVENES ÉVEKRŐL

Domokos Mátyás: A pályatárs szemével

Huszonhét beszélgetés anyagát tartalmazza Domokos Mátyás kötete. Ezek a beszélgetések először a rádióban hangzottak el, utána a Kortársban jelentek meg, most egybegyűjtve kötetben láttak napvilágot. Domokos Mátyás beszélgetőtársai írók és költők, a mai magyar irodalom jeles és kevésbé neves alkotói, mindegyikük okkaljoggal kapott helyet a válogatásban – noha majd ugyanennyi írót majdnem ugyanekkora érdemmel lehetett volna besorolni a nyilatkozó pályatársak közé. De ne azt nézzük, ki nincs benne, hanem azt, ki talált helyet a könyvben – teljes névsor helyett csak néhány nevet említve: Cseres Tibor, Csurka István, Fekete Gyula, Fodor András, Gáll István, Hernádi Gyula, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Kormos István, Lator László, Nemeskürty István, Petri György, Somlyó György, Szakonyi Károly, Szász Imre, Tandori Dezső, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Vas István, Weöres Sándor volt, a többi között, Domokos Mátyás eszméket cserélő társa és vitapartnere.

Ne restelljük bevallani, hogy kicsit elegünk van az interjúkból, beszélgetésekből, műhelyvallomásokból; megcsömörlöttünk tőlük, olyan nagy adagokban tálalták elénk a különböző lapok ezt az irodalmi „négykezes"-t. A *pályatárs szemével* a kevés kivételek sorába tartozik. Domokos Mátyás beszélgetései mentesek a szokványtól, az interjú-klisétől. Őt az író, az író műve, leginkább a gondolatai érdeklik, ezen túl pedig az, hol tart a magyar irodalom a hetvenes években, melyek az igazi kérdései, megoldandó problémái és milyen gondok szorongatják vagy hevítik alkotóit? Ezek a beszélgetések rendszerint közelebb állnak a tanulmányhoz és az esszéhez, mint a szabványos nyilatkozathoz. Domokos Mátyás kérdései s a hozzájuk kapcsolt utalások, bővítmények és kitekintések nem maradnak meg a beszélgetőtárs művei által bezárt körben; túlmennek rajta, érintenek világirodalmi párhuzamokat, kiterjednek elméleti vonatkozások irányába. Ráadásul mindezt a hetvenes évekkel hozzák kapcsolatba – kimondva, kimondatlanul, azt a kérdést célozva meg, hol tartott a magyar irodalom a hetvenes években; mi volt hát az igaz: a hullámvölgy vagy a hullámhegy; a zátonyra jutás, netán a hanyatlás vagy az emelkedés? Azt máris elárulhatjuk, hogy Domokos Mátyást alapvető gondok és bajok nem nyomasztják a hetvenes évek irodalma láttán, az időszakot nem tartja hanyatlónak, sőt, meglepő eréllyel veszi védelmébe a próza eredményeit; ha valami zavarja, az elsősorban a versromlás, a költészethigulás. Egyébként jóhiszemű, megértő és értéktisztelő; azonközben, hogy bámuljuk intellektuális vezérlésű kérdezés-technikáját, azt is csodálattal nézzük, mennyi rejtett értéket, szépséget, eddig bevilágítatlan kapcsolatot tár elénk. Erre talán elég egyetlen példát idézni; Somlyó Györgyöt is elámítja azzal, hogy apjának, Somlyó Zoltánnak egyik művében a Krúdy-párhuzamok mellett meglátja a Móriczra utaló nyomokat. De nemcsak a múltból emel ki ehhez hasonló analógiákat: a jelenben is nagy kedvvel nyomozza az írók művei közti gondolati, stiláris egybehangzásokat, a rejtett kapcsolatokat, a korjellemző hasonlóságokat. Domokos Mátyás nemcsak óriási olvasottságának, lenyűgöző memóriájának adja ezzel tanújelét – valamit bizonyítani is akar ezekkel a gyakran oly váratlan rámutatásokkal. Azt, hogy ő elsősorban értő, érzékeny olvasó; a bonyolult elméleteknél jobban érdekli maga az anyag, a műalkotás s az elméleti állványozásnál többre becsüli az élményt. Egyáltalán nem azt jelenti ez a műre irányuló érzékenység, hogy csupán a benyomásaira esküszik, hanem azt, hogy az előítéletektől akarja mentesíteni magát. Nincs szüksége arra, hogy napjaink elterjedt kritikai, irodalomelméleti kategóriáit használja; valójában ő nem kritikát, nem műelemzést, hanem

műértelmezést ír, ami egészen más, mint a külsődleges bírálat, de távol áll az elvont apparátust működtető műelemzéstől is. A műértelmezés valójában magához az irodalomhoz tartozik; amellett, hogy értelmezés, a művek továbbgondolása is, az alkotások Németh László-i kívánalom szerinti bekapcsolása az irodalom életébe.

A beszélgetések oly sok kérdést érintenek, hogy közülük csak néhányat említhetünk meg, kiemelve azokat, melyek a hetvenes évek irodalmának általános képét új vonásokkal gazdagítják. Nem az úgynevezett vallomások érdekelnek bennünket: az alkotók bel- és külvilága kevéssé köti le érdeklődésünket; ami képzeletünkre hatni képes, az a művek világa, a művek közötti viszonyrendszer. Az például, ahogyan Cseres Tibor rámutat arra, hogy a második világháború ábrázolásakor melyek, a lírikussal szemben, a prózaíró nehézségei: a regényíró, aki a teljes igazságot akarja kimondani, kénytelen pályáján vallomásszüneteket közbe iktatni. A prózaíró dilemmáját ecsetelte Gáll István: ő úgy látta, hogy a hatvanas években nagyobb volt az idézőjelben mondható „szellemi huzat", míg a hetvenes éveket a bizonytalanság jellemezte. A közéleti és politikai költészet mibenlétéről, mai lehetőségeiről Domokos Mátyásnak nem sikerült Garai Gáborral egyezséget kötnie; annál előbb létrejött a megegyezés Hubay Miklóssal a mai magyar dráma sanyarú helyzetéről, a színházak érthetetlen tartózkodásának súlyos következményeiről. Nagyon érdekes, ahogy Kardos G. György elhárítja magától azt az író számára érdektelen kötelezettséget, hogy a regényről amellett, hogy írja, elmélete is legyen s aztán mégis vázol röptében egy regényteóriát, amelynek kezdete és vége: a valóság, minden kitaláció nélkül.

A költők semmivel sem bizonyultak kevésbé érdekes beszélgetőtársaknak, csak kissé bajosabb egy-két mondatban jelezni mindazt, amit Kálnoky László, Kormos István, Lator László, Nemes Nagy Ágnes, Pilinszky János, Tandori Dezső, Vas István, Weöres Sándor közölt Domokos Mátyással. A hígmagyarul verselő költők legkiválóbb szakértője nagyon pontosan tudja, mit kérdezzen: Nemes Nagytól a költői képről, a költői szerepről Pilinszkytől, Petri Györgytől, Tandori Dezsőtől, a költői szabadságról Vas Istvántól, az értelmetlen vers értelméről Weöres Sándortól. Vagy a költői hagyományokról Kormos Istvántól, a vers kötöttségeiről Lator Lászlótól.

Könyve bevezetőjében Domokos Mátyás a magyar irodalom két sajátosságát emelte ki, mint olyat, amely számára a beszélgetések során irányadó volt és kimondatlanul is előfeltételként szerepelt mindegyik párbeszédben. Először azt, hogy gondolkodó irodalom, amit úgy értelmez, hogy ez az irodalom „önmaga helyzetére, útjára, sorsára, társadalmi, erkölcsi, művészi lehetőségeire és feladataira folytonosan és folyamatosan reflektáló tudat." Másodjára realista jellegét hangsúlyozza, mondván: „a magyar irodalom, amellett, hogy gondolkodó irodalom, ha szabad így mondanom: genezisében realista irodalom. Úgy értve e szót, hogy formailag avantgarde-nak minősülő értékeit is ideszámítva, mindig valamilyen realitás, valamilyen – filozófiai értelemben vett, de írói módra felfogott és értelmezett – valóság, s ezáltal „valamilyen igazság fejeződött s fejeződnék ki benne ma is". E két axióma előrebocsátásával a szerző kiterítette kártyáit, nyílt programot adott és egyúttal határozott vonalakkal megrajzolta azt a kört is, amelyen belül akart maradni. Jó tágas ez a kör, ugyanis mindkét fogalom elég rugalmas ahhoz, hogy sokan elférjenek benne; ha jól értjük a szót: mindenféle érték helyet találhat itt, csak valódi érték legyen. Mégsem lehetett oly objektíven körültekintő Domokos Mátyás, hogy minden irányban egyformán méltányos lehetett volna s így aztán akarta vagy sem, könyve állást foglalt abban az egyoldalú, felemás, ingerült – és semmi eredményt nem hozó – vitában, amely akörül forog elég régóta, hogyan lehetne a hátrányos helyzetbe került realista írókat az őket megillető helyre ültetni? Domokos Mátyás nem foglalkozik az irodalom ilyenféleképpen tagolt erőviszonyaival és teljesen figyelmen kívül hagyja ennek irodalompolitikai vonatkozásait. A beszélgetések során utalnak arra, hogy számít ugyan az idő-környezet, nem elhanyagolható a divat hatása, létezik „ízlés-terror" s az sem mindegy, miről, kiről beszél a kritika többször és elismerően, mert sokat nyom a latban az irodalombírálat propagandája. De valójában mégis az számít, hogy aki ír, meg tudja csinálni, amit meg tud csinálni – Vas István szavait szabadon átköltve – a többi azért jobbára ürügykeresés,

mentegetőzés és dohogás. Domokos Mátyás tehát nem, – beszélgetőpartnerei azonban néha sort kerítenek arra, hogy a viszonyokat, a külső körülményeket, a kritikát okolják olyasvalamiért, amiért egyesegyedül az író felelhet.

Meglepő, hogy a szigorú ítéletű Domokos Mátyás végül milyen biztató képet bont ki a beszélgetések adalékai révén a hetvenes évek magyar irodalmáról. Könyve olvastán támadhat az a benyomás, hogy a „visszaesés vagy továbbjutás" körül zajló vita valójában légből kapott dilemma volt. *A pályatárs szemével* meggyőzően bizonyítja, hogy szó sincs pangásról, a magyar irodalom tartja a szintjét, erőnléte kiváló, jövője biztató. Ezt iparkodunk mi is, Domokos Mátyás kiváló könyve nyomán, elhinni, s nem is kell magunkat külső érvekkel meggyőzni ahhoz, hogy nagyobb távon belássuk a szerző igazát.

POMOGÁTS BÉLA

KÖLTŐ NAKONXIPÁNBÓL

– Kormos István: A vasmozsár törője alatt –

A Kormos István prózai írásait – személyes vallomásait, nyilatkozatait és irodalmi cikkeit – összegyűjtő kötet borítóján Nagy László emlékezetes rajza található. A baráti kéz a hetvenes években örökítette meg Kormos István arcvonásait, a szemeket s a száj körül gyűrűző barázdákat emelte ki, az elégikusan merengő költőarcot, amely mintha valami bölcs sejtelmet titkolna: leszámolást az élet hívságaival, készülődést a végső elszámolásra. Valami olyan tudást, amelyről a *Szegény Yorick* és a *Nakonxipánban hull a hó* sorai adtak hírt annak idején. Ez a keserű, mégis benső nyugalmat adó tudás üt át azokon a derűsebb arcmásokon is, amelyek megjelennek előttünk, ha Kormos Istvánra emlékezünk. Sokan őriznek emlékezetükben ilyen arcokat, őrzöm őket én magam is: Kormos Istvánt Bécsben, a Magyar Műhely baráti gyülekezetében, amint az esti lámpafényben gyűrött, mégis derűs arccal szavalja Szittya Attila Bendeguz feledhetetlen kinrimeit; Párizsban, a Conti kávéház teraszán, amint figyelmesen, mégis könnyedén megbabonázza az elektromos játékautomatát; baráti társaságban, sűrű cigarettafüstben, amint régi irodalmi történeteket mesél. Igen, nemcsak könyveit és verseit őrzöm, az arcvonásait, mozdulatait és szavait is, amelyek most rendre felelevenednek, ahogy vallomásait, nyilatkozatait olvasom.

Ezek a vallomások és nyilatkozatok nagyrészt a múltat idézik fel, a gyermekkor s az ifjúság gondok között telt, mégis tündéri éveit, midőn a költészet mágiája más varázslatokkal egészült ki, vagy éppen más varázslatoknak adta át helyét: a szerelem, Párizs, a könyvek egymást kiegészítő varázslatainak. Mert Kormos, noha a legfontosabbnak természetesen a verset tekintette, elemi jóérzéssel tudott megmerülni mindabban a kevés jóban, amit rövid élete kínált neki, s boldog örömmel fogadta el a sors egyszerű ajándékait: egy koranyári kirándulást Normandiában, egy őszi barangolást az erdélyi hegyek között, egy napfényben fürdő délutánt a Népstadion lelátóján, akár egy baráti sakkjátszmát a Hungária kávéházban. Minderről beszámol vallomásaiban és nyilatkozataiban, a prózai írások karcsú kötete ennyiben életrajzi forrást jelent, amely a kutatókat és a közönséget egyaránt eligazítja a költő életének fontosabb eseményeiben. Ennek az életrajznak vannak közismerten anekdotába és legendába illő mozzanatai, emlékek és események, amelyek rendre beépültek a versek költői anyagába is, és amelyek az önéletrajz visszatérő motívumaiként mutatják, hogy Kormos István milyennek látta magát, milyen képet akart hagyni önmagáról az utókornak. A költők, nem is mindig szándékosan, megteremtik saját legendájukat, vagy legalábbis előzékenyen engedik, hogy ez a legenda kialakuljon vallomásaik, nyilatkozataik és persze műveik nyomán. Kormos emberi egyénisége és költői műve körül is legendák lengedeznek, s valóban e legendákban kedvét lelte ő maga is. Az ifjúság homályba vesző éveiről, midőn Kormos a háborús esztendők Budapestjén kereste önmagát s a maga igazi feladatait, például ma sem sokat tudunk, legfeljebb annyit, hogy a költő egy pillanatban hivatásos futballistának készült, s a ferencvárosi csapat zöld-fehér színeiben rúgta a gólokat. De legendák lengték be a költői indulás, a kétévtizedes kényszerű némaság vagy éppen a párizsi évek történetét is, midőn a költő majd három esztendeig a francia város sűrűjében találta meg a maga Bakonyát.

Szelíd fényben tűnnek fel ezek az életrajzi legendák a visszatekintés nyomán, egyszersmind valóságos tartalmat kapnak, s az a valóság, amelyet Kormos István felidéz, talán még színesebb, mint a múltját övező különös történetek. Emberi alakokkal, meghitt tárgyakkal, bensőséges eseményekkel telik meg a gyermekkor mosonszent-

miklósi, mecséri és lébényi kisvilága, fogható közelségbe kerül a költői bemutatkozás vagy a párizsi, normandiai kalandozások története. Minden apróságnak, minden parányi emléknek személyes jelentősége és költői értéke lesz, csakúgy, mint a versekben, amelyek maguk is az emlékezet apró felvillanásait, a múlt idők tűnékeny dolgait tették a költészet alig megfogható anyagává: így kap váratlan érzelmi súlyt és térfogatot egy üres fém hőmérőtok, egy régi gyümölcskosár vagy egy háborús pusztulást átvészelt, rozsdás vasmozsár, s így kapnak fénylő glóriát az emlékezetben élő emberi arcok is. Tiszta szép emberi arcokat rajzolnak Kormos István emlékezései: a nagyapáról és nagymamáról, akik nemcsak felnevelték, hanem emberségből is életre szóló tanítást adtak neki; a felszabadulás után kibontakozó új magyar költészet legendás hőseiről, Nagy Lászlóról, Juhász Ferencről, akiknek ifjú arcmását kevesen ábrázolták annyi szeretettel, mint ő; az ötvenes évek rejtekező magyar költészetéről, Vas Istvánról, Jékely Zoltánról, Csorba Győzőről, Nemes Nagy Ágnesről, akik kitaszítottan, s évekig reménytelenül tartották fenn a szuverén alkotás hitét; vagy párizsi barátairól, közöttük Gara Lászlóról, aki a megszállottak önfeláldozó konokságával dolgozott azon, hogy a magyar költészet végre eljusson a nagyvilág nyilvánossága elé. Megannyi emlékezetes arckép, gyengéd líraisággal megrajzolva, arcképek, amelyek csarnokában azt is megtudjuk, hogyan élt, mivel küszködött s miben reménykedett Kormos István az emberi sors és a magyar történelem terheivel a vállán: „a vasmozsár törője alatt."

Nemcsak az életrajzot s az életmű emberi környezetét világítják meg ezek a vallomások és nyilatkozatok, hanem a költő személyiségét, gondolkodását, életérzését, az irodalomról kialakított szemléletét és meggyőződését is, és ebben a tekintetben ugyancsak legendákat oszlatnak el, illetőleg töltenek meg igazabb tartalommal. Kormost kalandos természetű vagabundnak, Villon huszadik századi magyar rokonának tekinti az irodalmi közvélemény, aki vastag pulóverbe öltözve merült meg a pesti vagy párizsi éjszakában, korszerű trubadúr módjára énekelte meg a női test szépségét, vagy éppen a cigarettafüstös homályban a kártyákat forgatta barátaival, Csurkával, Csukással, Rézzel, Abodyval. Persze ezeket a színesen romantikus legendákat is jóváhagyja mintegy a prózai írások kötete, mindazonáltal fontosabb az, amit Kormos István valóságos egyéniségéről mond, és jóval fontosabb, hogy kinyiványítja az élet és a költészet igazán lényegi dolgaiban vallott eszméit és eszményeit. A maga Nakonxipánját festő és építő költő ugyanis egyáltalában nem volt romantikus ködlovag, midőn lényegbevágó kérdésekre kellett választ adnia: önérzetes alkotó emberként vonult félre 1949 után, midőn úgy látta, hogy az irodalom szuverenitását tovább nem lehet fenntartani, s választotta azt a tevékenységi kört, a gyermekirodalom szervezését és művelését, ahol leginkább lehetőséget látott a nagy emberi és nemzeti értékek gondozására, közvetítésére, s ugyanilyen természetességgel tért vissza az irodalmi életbe, midőn hite szerint ismét megteremtődtek a szuverén költői alkotó munka külső feltételei. Mindent alaposan átgondolt, amihez hozzáfogott, s mindent következetesen elvégzett, amire, úgy érezte, vállalkoznia kell: műfordítóként teljes hitelességgel tolmácsolta a többi között Chaucer, Burns, Max Jacob és André Frénaud verseit vagy az orosz népköltészetet; verses mesék írójaként egy egész tartományt: a tréfás mackók és a Pincérfrakk-utcai cicák nevezetes tartományát csatolta ahhoz a varázslatos birodalomhoz, amelyet a magyar meseköltészet alkotott; kiadói szerkesztőként pedig jól működő s rendkívül gazdag könyvsorozatokkal: a Magyar Irodalom és a Világirodalom Gyöngyszemeivel egész nemzedékek verskultúráját alapozta meg, de az a szervező tevékenysége sem hagyható figyelmen kívül, amely fiatal költők egész rajját röptette fel, olyan költőket, mint Nagy Gáspár, aki most ennek a prózai kötetnek a gondozásával is választ adott Kormos István egykori bizalmára, szeretetére. Igen, Nakonxipán romantikus álomsejtelmei között olyan tudatos, mindent következetesen végiggondoló s végigcsináló költő tette a dolgát, aki pontosan ismerte a vers értékét, a leírott szó súlyát és felelősségét, s meg tudott küzdeni a felismert és vállalt értékekért.

Kormos István munkájának: alkotó és szervező tevékenységének biztos erkölcsi

alapja volt, s ezt az erkölcsöt is a múltból hozta magával, mosonszentmiklósi parasztok közül, a Darling hajdanvolt asztalától, ahol Végh Györggyel, Mándyval, Rábával, Lator Lászlóval, Czibor Jánossal, Határ Győzővel vitatta meg az irodalom dolgait, Sárközi Márta zugligeti kis házából, ahol a hivalkodás nélküli jóakarat és önzetlenség napi gyakorlatát ismerte meg, Párizsból, ahol Gara Lászlótól tanulta, hogy milyen készségesen s mennyi áldozattal kell szolgálni a költészet ügyét. Ilyen jóakaratot, önzetlenséget, szeretetet tanúsított ő is mindenki iránt, akinek szüksége volt erre a szeretetre, s kinek nem volt rá szüksége abban az irodalmi életben, amelynek rideg érdekharcok és csoportküzdelmek szabják meg az együttélési törvényeit? Kormos önzetlenségének és áldozatkészségének is legendája van, s alighanem ez irodalmunk legigazabb, leghitelesebb legendái közé tartozik: egyike volt ez a magyar irodalmi élet tömör valóságainak, s csak nosztalgikus érzéssel gondolhat reá vissza mindenki, aki az önzetlen jóakaratnak és szeretetnek ezzel a ritka emberi tüneményével találkozott. Mert Kormos István igazi közösségi ember volt, a túlságosan is elkoptatott szó igazi értelmében, amely szerint a közösségi érzést a személyiség természetes hűsége és önkéntes erkölcsi elkötelezettsége alapozhatja meg, s ha nem is hivalkodott lépten-nyomon ezzel, igazi közösségi költő volt, aki, mint maga mondta, a legszemélyesebb dolgait is úgy írta, hogy elképzelte azt az utazót, aki – mondjuk a villamoson – a versei fölé hajol. Mindig hű tudott maradni az övéihez: a szegényekhez, akiket tiszta szavaival a költészetben képviselt, barátaihoz, akiket vállalt és önzetlenül szeretett, hű tudott maradni a magyar költészet nemzeti és közösségi hagyományaihoz. Ebben a titkos, mégis mindig nyilvánvaló és természetes hűségben találta meg s gyakorolta szüntelen a költészet nehéz erkölcsét, s ebben lelte meg a belső biztonság, az emberi tartás zálogát is; ezért volt jó oka mondani: „kell s lehet emelt fővel nézni a világba, bármilyen szélben, átvágva egyenesen a földeken, ha megcsavarodnak az utak." Nakonxipán költőjének én ezt az elévülhetetlen üzenetét hallom *A vasmozsár törője alatt* vallomásaiból és nyilatkozataiból. *(Szépirodalmi)*

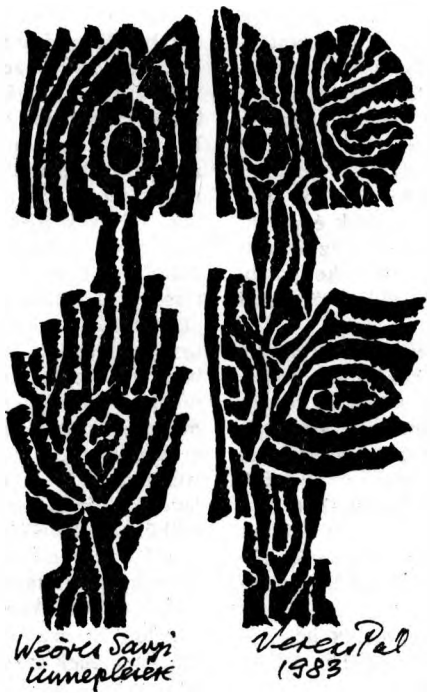

Mező Ferenc:

IKERBUKFENC

Olyan korszakban, amikor a társadalom mozgása lelassul, s a közösség által közvetlenül elérhetőnek tetsző célok összezsugorodnak —, a nagy érzelmek, a nagyralátó költői személyiség fogadkozásai és kinyilatkoztatásai kevéssé kedveznek a lírai műalkotásnak. Van, aki cinikusan örvendezik ezen, mert soha, semmilyen körülmények között nem érzett még magában hivatottságot, erőt és hajlandóságot, hogy az általa „messianisztikusnak" vagy „világmegváltónak" csúfolt szándékokat magáénak vallja, sem akkor, ha egy néposztály vagy nemzet sorsproblémáinak vállalásáról, sem akkor, ha csupán a közműveltségi helyzet megjavításáról van szó.

Vannak azonban figyelemreméltó érzékenységű művészek, úgynevezett kismesterek, akik nem képesek ugyan történelmi távlatokban gondolkozni, tervezni és programot adni, s még arra sem igen vállalkoznak, hogy megnevezzék a társadalom sebeinek és égető hiányainak okait —, de olyan pontosan és tárgyszerűen írják le saját közérzetüket, hogy ezzel már egy lehetséges módon eleget is tesznek annak a nehezen kodifikálható kívánalomnak, amit forradalmi korszakokban oly aggálytalanul szoktak „a művész társadalmi hivatásának" nevezni. Ennek megértése kedvéért nem a forradalmár Gorkijt vagy József Attilát, hanem T. S. Eliotot idézem, aki *A költészet társadalmi hivatása* cím alatt ezt mondta: a költő, „Mikor kifejezi azt, amit más emberek éreznek, egyszersmind meg is változtatja az érzést, azzal, hogy tudatosítja: az embereket ráébreszti arra, mit is éreztek addig, és ezzel önismeretre neveli őket".

Mező Ferenc, az *Ikerbuktenc* elsőkönyves költője, versről versre a közérzetét fogalmazza meg. Ez nem jelenti azt, hogy a régi vágású költők módján vallomásos lírát művel. Közérzetlírikus — ám érzelemkifejezés helyett azokat a tényeket sorakoztatja föl, amelyek többé-kevésbé mindnyájunk (vagyis a „köz") érzületére hatnak, mert életünk mindennapi körülményeihez tartoznak, akkor is, ha a versekben Mező egyéni körülményeiként jelennek meg.

A költői személyiség — a versek hőse — szinte a kívülálló szemével szemlélt, Chaplin-szerű figuraként csetlik-botlik az ábrázolt léthelyzetekben, ezekben a barátságtalanul szürke, unalmat és enyhe émelyt árasztó körülményekben, ahol időnként fájó és megalázó farbarúgásokat is lehet kapni. A szerző nem antilírát akar művelni, nem a szavakon, hagyományos formákon tesz erőszakot, nem a nyelvvel manipulál, hanem a lírai hősét mutatja be „anti-hősként". A lírai hőst – ez esetben antihőst – még az erősen önéletrajzi ihletésű költők esetében sem szabad egészen azonosítani a szerzővel. Mező verseinek antihősét a szerző életmódja, léthelyzetei s nem utolsósorban a jelleme határozza meg — mégsem azonos vele, mert önironikusan fölényes távolságtartás választja el tőle.

Jellemet mondtam, s ha eltekintünk a körülményeinktől, van igazság abban a régi aforizmában, hogy jellemünkben hordozzuk sorsunkat, végzetünket. A versek szempontjából szerencsésnek mondhatom azt a találkozást, ahogyan Mező Ferenc és kora egymásba ütközött. A költő olyan hőst (antihőst) formálhatott meg verseiben, akinek sorsa megbízhatóan jelzi mindennapi életünk durvaságait, kínosan komikus ellentmondásait, a nem-élelmes fiatalok sorsának alakulását s a mai praxis gyakori méltatlanságát a múlt pozitív hagyományaihoz.

„Ki vagyok én?" — kérdezi sok-sok változatban egy önmagát baleknak tartó fiatalember. (Megjegyzem: Szabó Lőrinc is baleknak nevezte magát a húszas években, mint bérrobotot végző szellemi munkás.) Az önlesajnálás azonban önérzetes tartást is takar. A költő „balekja" gondolkodó balek, aki nagyrészben tudatosan tűri, hogy kihasználják, félrevezessék s visszaéljenek jóhiszeműségével, mert belátta: az erkölcsi értékek legtöbbjét csak így őrizheti meg, s csak tisztességét feláldozva változtathatna ezen. „Lépcsőházi" gondolkodóként, de helyükre teszi a dolgokat, s anélkül, hogy különösebben moralizálna, erkölcsi elégtételt vesz és némi fanyar vigaszt is szerez: „A villamoson mondom magamban, / mondom a klozetten, a fürdőkádban, / néma, nyámmogó szájjal tréningezek, / és mindig a találkozó utánra lendülök formába / társak nélkül, / pálya nélkül, / cél nélkül, / egyetlen győztes kiáltással bedobom magam, / és lobogtatom a bajnok szaggatta szalagot / az éjszaka kihalt lelátói előtt". *(Monológ)*

Feloldást azonban nem az erkölcsi ítéletek jelentenek számára — ehhez hiányzik az

önbizalmat adó közösségi jóváhagyás, és nem is képes kellőképpen fölmérni a tágabb összefüggéseket, emberi viszonyokat. A lélektani tüneteket diagnosztizálja csupán, de azokat meggyőzően, mert egyszerre tud személyes és tárgyilagos lenni. Fölöslegességtudata, öniróniaval szemlélt kiszolgáltatottsága a lírai hős fölött állónak tünteti fel a szerzőt, és igazi kárpótlást a versek rezignált humorával éreztet: „És megjött végre a hóesés is / csupa lehetőség, a fehér város / rajzolhatunk rá angyalt, / hóembert építhetünk minden ház elé, / de a hóekék, / mint bordélyházban / a szomorú férfiak". *(Alkalmi vers)*

Gyakori szava a *lehetőség:* az elszalasztott és a sosemvolt lehetőségek lírikusa – mégis megőrzi magában azt a Candide-ra emlékeztető nyíltszívűséget, mellyel az életre tekint, reményeiben folytonosan csalatkozva, de ki nem fogyva belőlük. Meg tudja hódítani azt a magaslatot, ahonnan saját sorsára letekintve megőrizheti a „kisember" méltóságát, sőt bizonyos kesernyés derűt is, melyet már-már öregesen bölcsnek érzek.

A versek stílusa s a kötet megszerkesztésének módja üdítő amatőrséget sejtet számomra, a szakmányban gyártott profi-költemények, versfolyamok évadján. Mező nem akarja feszesen kimért formájú versekkel „bizonyítani", hogy *szakember* a lírában; többre becsüli az őszinteséget. S minthogy ez mégsem vezeti a dilettáns érzelemkifejezés vagy az idejétmúlt vallomáslíra zsákutcájába, kötetét egészében sikerültnek, költői jelenlétét igazoltnak látom.

Könyvét nem az egymást ellenpontozó és így erősítő fejezetek, ciklusok rendje, nem a versek egymásutánjának átgondolt építménye, hanem a tónus, az egyéniségre valló hanghordozás és a visszatérő motívumok tartják egységben. Hangja keresetlen és hétköznapi, közlékenysége ellenáll a szabályos formáknak, sőt, minél kisebb a kötöttség külsőleg, annál erősebb lesz belsőleg: legjobban a prózaversei tetszenek *(Káposztalevél, Első szerelem, Javaslat, Eltérítés)* — vagy legalábbis ezekben érzem töretlennek a szerkezet ívét, mert kitűnő részleteket innen is, máshonnan is bőven idézhetnék.

Érdekes, ahogy diákkori kedvencéről, Adyról gondolkodik: „miénk hát az elorzott örökség" — veszi tudomásul döbbenten — aztán a súlyos és a maga szempontjából teljességgel folytathatatlan örökséget így tudatosítja, régi rajongását meg nem tagadva, de pontos helyzetérzékeléssel: „eresszen, de megáldjon előbb".

A hétköznapok mosolygósan rosszkedvű költője, de nem a „keep smiling" szabványa, hanem a félszegen is megőrzött önérzet szabálya szerint. Nincsenek filozofikus távlatai, de körültekintésre és önelemzésre egyaránt alapozott önismerete jól működik: „S ha másként nem megy, egy ontológiai orgiát kéne tartani, végre, kipróbálni, ami kipróbálható (...) figyelni, hogy meddig tágítható a kör (...) — ártatlanságunkat végképp elveszítve — ismerni magunkra" — írja a *Javaslat*ban.

Sejtésem szerint azonban nem az orfikus költészetben rejlenek a további lehetőségei (ha jól értelmezem ezt az „ontológiai orgiát"), hanem a világ megértésének további fokozataiban.

ALFÖLDY JENŐ

Bókkon Gábor:

NÉHÁNY SZÓ A TIGRISEKRŐL

„Remélni annyi, mint várni a jó megvalósulásra. / A jó lehetőségei pedig örökkévalók." Sokat elárul ez a mottóként választott Kierkegaard-idézet Bókkon Gábor első kötetéről — elsősorban is utal a fiatal költő enyhén romantikus, rendkívül érzékeny lírai alkatára, mely szüntelenül mérkőzni kényszerül a való világ tapasztalásaival, s ettől kimondva-kimondatlanul egy keserű fintor vonul végig legtöbb versén, de aki mégis — mivel mást nem tehet az önfeladás elfogadhatatlan lévén — szívdobbanásból pajzsot készítve, „agancs konoksággal" indul a hamis prófétáik ellen.

Bár a kötetben — a szokástól eltérően — semmi útbaigazító jellegű leírást nem találunk a szerzőről, figyelmes olvasással, azt hiszem, minden lényeges dologra fény derül. Bókkon alkatához a vallomásos líra áll a legközelebb, ennélfogva a kötet nem más, mint egy végtelen, kötődéseket, pillanatokat, helyzeteket, az emberi helytállás módozatait fogalmazó ars poetica. A nagyon lényeges első ciklus — Végül — szükségszerűen aszszociáltat a kései József Attilára, az életmű keserű tanulságaira. Bókkon mégis ezek fé-

nyében keresi saját lehetséges szerepének végső határait, kísérli meg pátosztól mentesen, minél pontosabban meghatározni a költői-etikai vállalás mibenlétét. „A te utad — ahol felizzó hegedűk / metszett gégével / kibontott ideggel / szólnának emberi nyelven" (Utad ott van). Erre az útra determinálja saját közvetlen gyökereinek gondos felkutatása-számbavétele, ennek kapcsán a hétköznapokból kiemelt pillanatok helyenként egészen finom plasztikussággal történő megrajzolása, költészetté való átlényegítése. A szürrealista képzettársítások irányába mozduló rendkívül erőteljes képei időnként valósággal lebegtetik a verset: „Lókoponyahold ragyog / Teste sörényéjszaka — folyóig ér / és a puha has alatt / halak úsznak a tenger felé" (Soroksár). Számára különös módon éppen ez rejthet magában veszélyeket: mikor vers gyanánt megelégszik néhány önmagában kétségtelenül szép metafora egymás mellé illesztésével.

A költői finomságok direktebb felvonultatásának is szentel egy külön ciklust Bókkon. Amiben is dominál a zeneiség — szerzőnk elvégezte a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskolát —, a könnyed forma görget ha nem is mázsás, de azért nem lebecsülendő súlyokat. Forma és tartalom ambivalenciájából adódóan a felszín alatt eltörölhetetlen groteszk fintor húzódik meg, emlékeztetve elsősorban Füst Milánra — akinek bevallott hatása tán a leglényegesebb —, s kinek egy négy darabból álló kisebb ciklust is szentel a fiatal költő. Ez a *Hittantöredék*ben található, szándékoltan modoros, sőt Füsthöz hasonlatosan enyhén klasszicizáló versciklus az egyik legjellemzőbb, legteljesebb vállalkozása Bókkon kötetének. Ellentétes, egymással perlekedő indulatok, gesztusok mozgatják e költeményeket — száműzhetetlen motívumuk a teljes elvegyülés utáni vágy és az önfeladással járó alkalmazkodás elfogadhatatlansága. „Én is mennék itt hagyva magányos / sziklaházam / de TE ideparancsoltál — láb nélkül / mint a tengert." Tulajdonképpen e nagyon dialektikusan épített vers menti meg végképp attól, hogy az önmagának szánt pózba merevedjen — hiszen e veszély is gyakorta megkísérti. Szerencsére, ennek általában tudatában is van, s ekkor ügyes ellenpontozással, hangsúlyozott groteszkkel igyekszik helyrebillenteni az egyensúlyt: „Szabadságunkért perelő fegyverek helyett / mi már csak ügyesen szerkesztett kérvényeket / Szorongatunk . . ." (Üzenet Majakovszkijnak).

A szerelmes versekből álló részben — jellemző címe: *Játszmánk* — az emberi kapcsolatok is szabályos mérkőzésjelleget öltenek, melyekben mindkét fél önmagáért harcol. Jóllehet, a kiábrándult, elhagyott szerelmes póza erendendően sekélyes szerep, ami e témával való birkózást mégis többségében Bókkon javára dönti el: érzékeny megfigyeléseivel, patetikus talmi-magasságokból lerántva, a hétköznapok szituációira hangszereli mondandóját, ahol épp úgy tetten érhető a fokozódó, s nem is a legtisztességesebb eszközökkel vívott küzdelem, mint az élet egyéb helyzeteiben „Oltár helyett harctér volt a lepedőnk, / fölötte precíz egymásba-robbanás." (Három nehéz ének Évának). Tulajdonképpen egy kemény, helyenként nyers észlelésekben tükröződő felismeréssorozat szerves folytatása ez, a szubjektum valósággal történő folyamatos ütköztetése — mely mozdulat kellő dialektika híján előbb-utóbb szintén önmaga ellentétébe fordulhat, konvencióvá válhat.

Bár Kierkegaard szerint a jó lehetőségei örökkévalók, a költő, így Bókkon életében is megrendítőbb erejű, övön aluli ütés lehet a rosszal való találkozás. Minél élesebben körvonalazottak az összecsapódó felületek, annál nagyobb a sebesülés veszélye. Erről tanúskodik a befejező ciklus, a *Pepita oroszlán*, mely a kényszerű válaszhelyzetbe sodródás leírásaként is felfogható. Kiemelkedik szaggatott, de arányérzékét így is megőrző hangjával a *Február 19.*, *Hárshegy*, mely alighanem az eddigieknél teljesebb, több oldalról megközelített szintézis-kísérletek felé indítja költőjét, mind erőteljesebb kérdőjeleket állítva a Kierkegaard-tétel mögé.

Bocsánatos egyenetlenségeivel együtt egy kétségtelenül figyelemre méltó hang jelentkezésének dokumentuma a *Néhány szó a tigrisekről* — noha elsőköteteseket tekintve ez úgyszólván alapvető kritériumnak mondható. Nem tartalmaz látványos szellemi akrobatamutatványokat, talán nem is dobja be a szerzőt egyszerre az irodalom mélyvizeibe – de közelítően pontos képet mutat egy fiatalemberről, akinek költészet nélkül a világ egésze megemészthetetlen, s aki még messze van teljes költői megvalósulása tehetség-szabta – és tágnak tűnő korlátaitól.

BEZZEG JÁNOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSERES TIBOR: A terebesi kastélyban *(történelmi játék)* 609
KÁLNOKY LÁSZLÓ: Téli napló (vers) 624
THIERY ÁRPÁD: „Száműzetés" (elbeszélés, II. rész) 628
ALBERT GÁBOR: Emelt fővel (szociográfia, III. rész) 637

*

TORNAI JÓZSEF: Weöres-kő (vers) 645
GARAI GÁBOR: Mi a titkod? (vers) 645
KISS DÉNES: WS Mesternek (vers) 646
MÉSZÖLY MIKLÓS: Egy jövendő nemzettudat felé 647
NÁDAS PÉTER: Menekülés az érzelembe 657
HALÁSZ ELŐD: Kafka világa *(Pók Lajos monográfiája)* 662
SZEPESI ATTILA: Kert-legenda (vers) 667
KENYERES ZOLTÁN: Az „Elysium"-tól a „Tűzkút"-ig (tanulmány, I.) 668
TAKÁTS GYULA: A helyét kereső nemzedék *(Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához, II.)* 677
KEGYES WEÖRESKEÖDÉS: *Csukás István, Gyurkovics Tibor, Gazdag Erzsi, Orbán Ottó* és *Csorba Győző* verse 687

*

KOLTAI TAMÁS: „Emlékezés által való kínzás" *(Színházi esték Kaposváron)* 689
PÁLYI ANDRÁS: Pécsi színházi esték *(Illyés Gyula: Kiegyezés, Georg Büchner: Leonce és Léna)* 697
BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten *(Sárospataky István: Szemfényvesztők)* 702
MARTYN FERENC: Beöthy István művei Pécsett 707
TÜSKÉS TIBOR: A. Tóth Sándor íróportréi 709

1983 JÚLIUS-AUGUSZTUS

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Intés az őrzőkhöz *(Király István Ady-monográfiájáról)* 711
MAKAY GUSZTÁV: A magyar irodalom története *(Szerkesztette Klaniczay Tibor)* 719
FODOR GÉZA: Szín – tér nélkül *(Nádas Péter drámái)* 723
ALEXA KÁROLY: Fasírt – Ver(s)ziók (JAK-*füzetek 1–2.)* 728
CZINE MIHÁLY: Kiss Benedek: Szemem parazsa mellett 733
BALASSA PÉTER: Tábor Ádám: Dánia 734

KÉPEK

Weöres Sándor köszöntésére

LÁSZLÓ GYULA 627, BOLMÁNYI FERENC 644, MARTYN FERENC 656, KASS JÁNOS 676, LOSSONCZY TAMÁS 696, PAPP OSZKÁR 701, A. TÓTH SÁNDOR 708, SZEMETHY IMRE 718

16,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 7—8. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
83-2194 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

WEÖRES SÁNDOR 70. születésnapjára, tisztelgő ajándékul, antológiát készítettek a Pécsi Szikra Nyomda dolgozói *Farkas Gábor* és *Fülöp Gábor* irányításával. A kötet hatvan művész Weöres Sándort köszöntő munkáját, harminckilenc kézírásos versét és huszonegy rajzát tartalmazza. A versek szerzői: *Beney Zsuzsa, Benkő Attila, Bertók László, Bihari Sándor, Czigány György, Csajka G. Cyprian, Csorba Győző, Csordás Gábor, Csukás István, Fodor András, Galambosi László, Garai Gábor, Gazdag Erzsi, Gyurkovics Tibor, Kalász Márton, Kálnoky László, Keresztury Dezső, Kiss Dénes, Lakatos István, Lator László, Makay Ida, Marsall László, Nagy Gáspár, Nemes Nagy Ágnes, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Pákolitz István, Rába György, Rákos Sándor, Rózsa Endre, Somlyó György, Szepesi Attila, Takács Imre, Takács Zsuzsa, Takáts Gyula, Tandori Dezső, Tornai József, Utassy József, Vas István.* – A rajzokat készítették: *Áron Nagy Lajos, Bartha László, Bálint Endre, Bolmányi Ferenc, Gellér B. István, Gross Arnold, Gyarmathy Tihamér, Gyulai Liviusz, Korniss Dezső, Lantos Ferenc, László Gyula, Lossonczy Tamás, Martyn Ferenc, Papp Oszkár, Pinczehelyi Sándor, Reich Károly, Schéner Mihály, Szántó Piroska, Szemethy Imre, Veress Pál, Würtz Ádám.* – A kötetet *Szederkényi Ervin* tervezte és szerkesztette. – A köszöntő versek és rajzok jelentős részét folyóiratunk előző és mostani számában közöljük.

•

A HAZATÉRÉS LEHETŐSÉGEI címmel fiatal szegedi költők antológiája jelent meg *Vörös László* szerkesztésében. Az antológia *Herbszt Zoltán, Hévizi Ottó, Józsa Fábián* és *Vecsernyés Imre* verseit mutatja be.

•

BIBLIOFIL KIADVÁNYOK. Az 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet *Babits és Esztergom* c. kiadványa vallomásokat dokumentumokat, emlékeket tartalmaz *Bodri Ferenc* és *Téglás János* válogatásában és szerkesztésében. – Az Alföldi Nyomdában *Hajnal Anna:* „Fű, mely sziklán kél" c. kötetét készítették el, amely a költő kiadatlan prózai írásait, valamint *Nemes Nagy Ágnes* Hajnal Anna otthonai c. tanulmányát foglalja magába.

•

IRODALMI FOLYÓIRATAINK és a Jelenkor címmel június 28-án irodalmi estet rendeztek a X. baranyai irodalomtanítási napok keretében Pécsett *Bertók László, Czine Mihály, Parti Nagy Lajos, Szederkényi Ervin* és *Tüskés Tibor* részvételével.

•

A DÉL-DUNÁNTÚLI ÍRÓCSOPORT június 14-én az Ormánságba látogatott. Megtekintette a dél-baranyai múzeumokat és műemlékeket, majd a Villányi Szakmunkásképző Intézettel ismerkedett.

•

KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában június 10-től július 3-ig *Raimo Kanerva* finn grafikusművész tárlata. – A székesfehérvári István király múzeumban június 4-től július 31-ig *Pinczehelyi Sándor* művei. – A szigetvári dzsámiban június 14-től *Kelle Sándor* festményei.

•

KEMÉNY GÉZA: Hazamegyek az időbe c. verseskötete megjelent a Veszprém megyei Tanács Művelődési Osztályának kiadásában, *Patka László* szerkesztésében.

CSERES TIBOR

A terebesi kastélyban

– Történelmi játék –

SZEREPLŐK

Kossuth Lajos
Özv. gróf Szapáry Péterné szül. Csáky Júlia grófnő
Leánya, gróf Andrássy Károlyné Szapáry Etelka
Gróf Andrássy Károly
Fiaik:
Manó (10 éves)
Gyula (8 éves)
Tivadar (6 éves)
Tomsits József, az uradalmak jószágigazgatója
Komornyik

Színhely:

a tőketerebesi kastély fogadóterme, mely egyben a grófnő rendelkező-dolgozószobája.

Első jelenet

A grófnő íróasztalának lábai aranyozott oroszlánmancsokban végződnek, az asztal mögött trónusos ülőhely. De vannak a szobában más, kisebb asztalok és kevésbé pompás ülőhelyek is. Január, a hó bevilágít az ablakon. Grófnő és három fiú. Fogócska.

TIVADAR: Az öledbe szeretnék ülni!
GRÓFNŐ: Ebbe a ruhában, tudod, hogy nem lehet.
TIVADAR: Miért öltöztél ebbe a szép ruhába?
GRÓFNŐ: Mert jönnek bácsik, hogy parancsoljak nekik.
TIVADAR: De én nagyon szeretlek ám téged.
GRÓFNŐ: Miért? Mert tudok parancsolni?
TIVADAR: Mert olyan jó szagod van. Meg amikor hozzád bújok, nem ér a nevem.
GRÓFNŐ: Manó, a székeket ne borítsd fel!

MANÓ: Inkább gyere te is, ómama!
GRÓFNŐ: Mondtam már, hogy felöltözve nem játszhatom veletek.
(a gyerekek most körülötte keringenek, ő is bele-belenyúl forgásukba, hiszen akit ő megérint, annak nem ér a neve.)
GYULA: Ne engem fogjál meg, ómama, hiszen én vagyok a fogó!
MANÓ: *(székeket felboritva menekül öccse elől)* Fogó! Fogó!, fogjál meg!
TIVADAR: Engem fogjál meg, ómama!
GRÓFNŐ: A székeket kíméljétek!
(Manó elhasal, Gyulus megfogja)
GYULUS: Fogó, fogó, fogjál meg!
TIVADAR: *(aki egy percre kimerészkedett a szoba mezejére; rohan vissza nagyanyjához)* Védjél meg! Engemet akarnak megfogni – először mind a ketten.
GYULUS: Így nem lehet, így elromlik a já:ék!
TIVADAR: Vegyél az öledbe!
GRÓFNŐ: Mert nagyon szeretsz.
TIVADAR: Mert nagyon szeretlek, és mert nagyon jó szagod van.
GRÓFNŐ: Meg nem ér a neved, ha az ölembe ülsz!
(igazit ruháján, s egy tükör előtt pártás kendővel leszorított haján. Nyilván őszülő asszony, de egyetlen ősz hajszálát sem látni, kora ellenére fiatal, energikus, s még szépnek mondható)

Második jelenet

Grófnő sietve az íróasztal mögé, trónusára helyezkedik el. A két férfi egyszerre jelenik meg az ajtóban, de a nagytestű, köpcös, zsinóros ruhájú, csizmás jószágigazgató, Tomsits József jobbfelől halad, s féllépésnyire a vendég előtt, szándékosan úgy is áll meg a becsukódó ajtó előtt mindjárt. A karcsú, fiatal (29 éves) fiskális elegánsabb, városias viseletű, jellegzetes finom bajusza és körszakálla talán néhány évvel korosabbnak mutatja. Kissé szándékosan is engedi maga elé társát: hogy félszemmel figyelhesse, mint kell ebben a teremben gerálnia magát. Először jár a terebesi kastélyban. Főhajtás, meghajlás kissé derékból is, egyidejűleg kémlelő pillantás a grófnőre.

TOMSITS: Alázatos tiszteletünket jelentjük a kegyelmes grófnőnek, úgyis, mint szeretett úrasszonyunknak, s egyben kinyilvánítjuk, hogy szándékai és kívánsága szerint együttesen kegyes színe elé járulunk.
GRÓFNŐ: *(kezével int, hogy a meghajlásból emelkedjenek fel)* Hagyja a ceremóniát, Tomsits! Húzzanak kegyelmetek széket maguknak ide, az asztalom elé.
(Az íróasztaltól kissé távolabb álló aranycirádás garnitúrából tehetnek eleget a felszólitásnak. Tomsits, nyilván a megszokott illemtudással, a legszerényebb ülőalkalmatosságot ragadja meg. Kossuth ezúttal nem követi a példát, a legkényelmesebbnek mutatkozó karosszéket kanyaritja szembe a grófnő asztalával.)
GRÓFNŐ: *(figyelmével befogja a jelenetet, enyhe fejcsóválással, egy csöpp biccentő helyesléssel)* Üdvözlöm kegyelmeteket és a fiskális urat külön, hogy első alkalommal láthatom a kastélyban. Örömmel fejezem ki gratulációmat, hogy elfogadta uradalmaink fiskálisi hivatalát, s birtokaink érdekeinek, s személyünknek képviseletét, minden külső érdekek, támadások és injúriák ellen.
(még folytatná, de a pillanatnyi szünetet kihasználja
KOSSUTH: Buzgó igyekezetem, minél gorsabban elébe menjek kegyelmességed jókivánatainak, *(torokköszörülés)* s hogy kifejezzem keblem legtisztább érzeményeit, miszerint csakugyan szerencsésnek tartom magamat, hogy a kegyelmes grófnő birtokainak vitás és pörös ügyeivel foglalkozhatom és...
GRÓFNŐ: *(jobb keze három középső ujjának intő mozdulatával jelzi, hogy a hódoló szavakból ennyi épp elég)* Fiskális úr buzgó igyekezetét a maga idején méltánylandjuk s az előlegezett bizalmat, mellyel belépését köszöntjük, végleg megerősítjük, ha személyét és munkáját gráciánkba fogadjuk. Külön esküvés nélkül adjuk kezébe máris némely ügyeinket, noha akadnak rangunkbéliek között sokan, s elegen, akik külön feszületre-bibliára és családi címerre adott esküvést vesznek ki még fiskálisaik jurátusaitól is. Akiknek csak kezökbe kerülhetnek titkaik. Mi ezt nem tesszük, nem kívánjuk, ne-

künk elegendő, ha fokozatos beavattatása alkalmával magaviseletében nem változik buzgalma, uradalmaink érdekei iránt nem mutál s minden gesztusával szálankint fonódik szándékainkba.

TOMSITS: Úgy legyen!

KOSSUTH: *(bólint)*

GRÓFNŐ: Ne vesztegessük az időt. Direktor az új évben keletkezett ügyek és violenciák iratait már átadta önnek. Igen?

KOSSUTH: Összesen 11 ügydarabot, valamennyi 1831. január elseje után költ. Olyan, mintha január elsejével kezdődnék a világ.

GRÓFNŐ: *(direktorhoz)* Miért nem magyarázta meg a fiskális úrnak, hogy az elmúlt év végéig terjedő időt természetesen más fiskális végzi, s mert honoráriumát azokért már élvezte, a fennmaradott, s elintézetlen ügyek bevégzésének gyötrelmeit is szenvednie kell.

KOSSUTH: Most már minden világos előttem.

GRÓFNŐ: Direktor önnek a jövőben is mindig előterjeszti és kézbe adja a fejleményeket. S mindig színem előtt, s fülem hallatára, hacsak külön s másképpen nem határozok.

TOMSITS: Az átadás ez alkalommal egyéb rendelkezés híján már megtörtént.

GRÓFNŐ: Minden világos?

KOSSUTH: Homály legfeljebb uzus közben keletkezhetik.

GRÓFNŐ: Tegnapra üzentem a fiskális úrért. Mért nem jött, holott hintót is küldettem!?

KOSSUTH: Sajnos, a hívás nem talált honn.

GRÓFNŐ: S ha véletlenül *honn* találja hívásom? Jött volna?

KOSSUTH: Tegnap semmiképp sem tehettem volna, hogy jöjjek, minthogy határnapjaim, tárgyalásaim voltak.

GRÓFNŐ: S a jövőben?

KOSSUTH: Át fogom hárítani képviseletemet s jövök, ha csak egy nappal is előbb megkapom a hívást.

GRÓFNŐ: *(némi gondolkodás után)* Azonnal indulnia kell, ha hintót küldök. Ha tehetem, azért előre izenek. Apropos, ma hogyan érkezett? Mert hintót nem küldtem.

KOSSUTH: Saját fogatomon érkeztem.

GRÓFNŐ: Tehát lovai s emberei várakoznak.

KOSSUTH: Igen, kocsisom, s lovaim.

GRÓFNŐ: Kint a hóban? Vagy tető alatt?

KOSSUTH: Az udvaron.

GRÓFNŐ: *(haragra lobban)* Tomsits kérem, azonnal intézkedjék, hogy a fiskális úr jószágai istállóba kerüljenek s abrakot kapjanak.

TOMSITS: *(megszeppenten pattan)* Parancsolatára, kegyelmes úrnőnk. *(székét gondosan visszahelyezi az asztalka mellé)* Úgy véltem, a fiskális úr hamarosan fordul. *(kissé megalázva el)*

GRÓFNŐ: *(keményen)* Mindenek fölött való gondosságot követelek embereimtől, s hogy a feltételezések, amelyek felmentést adhatnak a mulasztás alól, kiküszöböltessenek. *(amint az ajtó becsukódik Tomsits mögött, szemlátomást megenyhül.)*

KOSSUTH: A providenciát és a gondosságot én is irányelvül tűzöm magam elé minden cselekvéseimben.

GRÓFNŐ: *(saját gondolataival törődik)* Tetszik nékem s kedvemre van, ha ügyeim intézőjének saját fogata van, de még inkább kedvem szerint van, ha hívásomra uradalmaim hintóinak valamelyikén siet hozzám.

KOSSUTH: Nem fog nehezemre esni, hogy mindenkor elfogadjam az értem küldött fogatot.

GRÓFNŐ: Helyes, fiskális úr. Fiskális úr? Nehezen jár rá a nyelvem az urazásra is, meg a fiskálisra is.

KOSSUTH: Méltóztassék bármint szólítani, tetszése szerint.

GRÓFNŐ: Talán... szekretár, vagy hogy is mondják ezt manapság: titoknok. Nem is tudom...

KOSSUTH: Megtisztelő bárminő szólítás, de talán a titoknok szó nem takarja vállalásom lényegét. Fiskális vagyok. Magyarán: ügyvéd.

GRÓFNŐ: *(kap a szón)* Ügyvéd. Ügyvéd. Nagyon kifejező, de talán kissé rideg, s az urat mindig hozzá kell ragasztani. S ha úgy mondom; Ügyvédem? Suta egy kicsit. Várjon csak, hallottam úgy is mondani: ügyvédő. Ugyanazt jelenti?

KOSSUTH: Ugyanazt.

GRÓFNŐ: Nos, akkor legyen ügyvédő. S megszólításom: kedves ügyvédőm. Egész természetes, hiszen ügyeimet fogja védeni.

Harmadik jelenet

Az oldalsó ajtón át, talán azon, amelyen a gyermekeket kiterelték, szinte észrevétlenül belép Etelka. Otthonias, de nagyon divatos-csinos bársonyruhában, mely telt, érett alakját mozgásában is tökéletesen kiadja. Szőke haja dús, nagy halmokban. Óvatos, macskaszerűen ideges járással érkezik a beszélgetők látómezejébe. Onnan lassú méltósággal. Mintha a férfira ügyet sem vetne. Grófnőkézmozdulattal jelzi meghökkenését. Kossuthot néhány pillanatra lenyűgözi a jelenség, aztán karszékét kissé maga mögé tolva felemelkedik, még mindig szemben az asztallal, de az érkező felé is készítve magát köszöntésre.

GRÓFNŐ: Mit jelentsen ez kérem? Mi történt? Baleset? Valami halaszthatatlan? Láthatja, tanácskozunk: utasítást adok.

ETELKA: *(anyjához ér, füléhez hajol, súg neki valamit)*

GRÓFNŐ: De kérem, ilyesmivel ne zavarjanak! Ügyvédőmmel közlöm a kívánságaimat. Láthatja!

ETELKA: Bocsánat anyám, azt hittem, fontosnak tartja, hogy a fiúk . . .

GRÓFNŐ: Intézze el a nevelőnőkkel! *Most* fontosabb ügyekkel foglalkozom.

ETELKA: Azt gondoltam, érdekli.

GRÓFNŐ: *(az asztalra mutat, az iratokra)* Most ezzel foglalkozom!

ETELKA: Bocsásson meg anyám, elhamarkodtam a dolgot.

GRÓFNŐ: *(észreveszi, hogy a vendég tisztelkedésre, talán bemutatkozásra vár)* Ez az úr Kossuth Lajos, az új ügyvédőnk.

KOSSUTH: *(fejet hajt az ifjú grófnő felé)*

ETELKA: *(biccent, de nem nyújt kezet. Néhány pillanatig farkasszemet néznek, a kölcsönös figyelem érdeklődésével – érdeklődés figyelmével.)* Tudok önről, fiskális úr.

GRÓFNŐ: *(rendre utasítóan)* Nem fiskális – ügyvédő!

ETELKA: *(visszarezdül előbbi fölényes magatartásában)* Igenis, anyám. És még egyszer bocsánatát kérem. *(gúnyoros pukkedlit csinál anyja felé, s perdülve, ringva elindul. A vendég szeme néhány lépésnyire követi, majd némi zavarral az úrnő felé fordul. Etelka mintha érezné, hogy a követő tekintet elhagyta, félfordulattal visszaszól)* Ma chere maman, a fiúk nagyon szeretnék folytatni a félbehagyott fogócskát. Bejöhetnek?

GRÓFNŐ: *(tenyerével az asztalra csap)*

ETELKA: I beg. *(és elsuhan)*

GRÓFNŐ: *(rövidke higgadás után)* A leányom olykor túlságosan regelmässig, máskor meg egyáltalán nem az. Ennyit tudnia kell róla, mert előfordulhat, hogy ő közvetíti majd távollétemben kívánságaimat.

KOSSUTH: Az ifjú grófnő egyéniség.

GRÓFNŐ: Azt gondolja? Nohát, inkább hisztérika. De erről több szó ne essék! Ön máris családunk bizalmasa. *(összekulcsolja a kezét)* Miről is tárgyaltunk? *(csönget, a komornyik lép be)* Az ügyvédő úr kocsija álljon elő.

KOMORNYIK: *(el)*

GRÓFNŐ: Ja igen: előfordulhat, hogy ügyeink vitelekor az ön által eddig képviselt személyek egyikével vagy másikával állunk pörbe. Ilyen esetekre előre döntenie kell, melyik érdeket kívánja képviselni. Elvárom azonban, hogy minden esetben uradalmaink ügye mellett határozza el magát.

KOSSUTH: Ilyen lehetőségre már magam is gondoltam, s föltett szándékom, hogy régi ügyfeleimet már most figyelmeztetem az ütközés lehetőségére.

GRÓFNŐ: *(felemelkedik, jelzi a kihallgatás végét)* A jövő héten hasonló időben ismét hívatni fogom ügyvédőmet.

KOSSUTH: Egynémely pörökről akkor már számot is adhatok. *(későn veszi észre, hogy már vége a meghallgatásnak, feláll, iratait összeszedi, kéznyújtást vár, nem kap, meghajtja magát, oldalt lép széke elől, két lépést hátrál, majd sarkon fordul)*

GRÓFNŐ: *(fejét csóválva néz utána. Csönget. A belépő komornyiknak)* Ezt a karszéket tegye a helyére. *(Majd a másik ajtó felé hangosan)* Fiúk! Manó, Gyulus, Tivi! Jöhettek!

Negyedik jelenet

Április, tavasz. A dolgozóterem ablakai kitárva. A grófnő az ablak előtt ül ama karszékében. Olvas, vagy olvasott: ölébe ejtve a könyv, mintha szundikálna. Hajviselete és ruházata is sokat változott az otthonias viselet felé. A fiúk nyitnak be a „házi" ajtón. Meglátják nagyanyjukat.

MANÓ: *(elöl oson, lábujjhegyen, szája elé tett ujjal)* Pszt! Pszt! *(a szundikáló mögé óvakodik, s két kezével hirtelen lefogja nagyanyja két szemét)* Tessék kitalálni, ki vagyok!?

GRÓFNŐ: Te! Te! Belzebúb fia! Nagyon megijesztettél. És micsoda parasztos tempó ez? Kitől tanultad?

MANÓ: *(körbe ugrál)* Én vagyok Belzebúb fia!

GYULUS: Ómama, édesapa igazán Belzebúb?

GRÓFNŐ: Azt én csak úgy mondtam a Manónak, mert ő olyan csintalan, mint egy ördög. És Belzebúb az ördögök fejedelme.

GYULUS: És ugye édesapa nem ördög?

GRÓFNŐ: Persze, hogy nem. *(halkan)* Bár egy kicsit az volna.

MANÓ: Azért én mégis Belzebúb fia vagyok! Ha apa hazajön, neki is megmondom.

GRÓFNŐ: Lesz öröme, ha megtudja!

TIVADAR: *(nagyanyja ölébe tészkelődik)* Azt ígérték, karácsonyra hazajön és valami érdekeset hoz nekem. És már húsvét is elmúlt, és még mindig nem jött. Hát mikor jön? Én már nem is emlékszem rá, hogy . . .

GRÓFNŐ: Tudod, hogy édesapa nagyon sokat utazik messzi országokban.

TIVADAR: És?

GRÓFNŐ: És amit ott lát, azt mind megtanulja.

GYULUS: És amit megtanult, azt mind hazahozza a fejében.

GRÓFNŐ: Mind, mind!

MANÓ: Ha megnövök, én is sokat fogok utazni, és mindent hazahozok.

GYULUS: És apa le is írja, ami a fejében van!

GRÓFNŐ: Talán. Talán igen. Szeretné.

TIVADAR: Én már nem is emlékszem apára. Volt-e olyan szakálla, mint Tomsits bácsinak, vagy mint Lajos bácsinak. És bajusz az orra alatt?

GRÓFNŐ: Lajos bácsi?

MANÓ: Megengedte, hogy így szólítsuk.

Ötödik jelenet

Május eleje. A színen ismét az oroszlántalpas íróasztal. Mögötte Etelka ül.

ETELKA: Anyám több ügyeit reám hagyta, de azzal nem bízott meg, hogy pénzt vegyek át öntől.

KOSSUTH: *(hosszúkás, fekete táskát igyekszik az asztalra csúsztatni)* De hát miért nem? Nyolcezer forint nagyobb pénz annál, hogy őrizgessem! Most vigyem vissza magammal?

ETELKA: Adja át a direktornak.

KOSSUTH: Arra meg nekem nincs felhatalmazásom. Neki még soha nem számoltam el.

ETELKA: Nem veszem át! *(eltolja a táskát)*

KOSSUTH: Tomsitsnak nincs joga átvenni ezeket a pénzeket!

ETELKA: Én meg semmilyen mocskos pénzt nem érintek kezemmel. Hogy megszámoljam! Vagy csak hogy nézzem is, amint elém számolja. Brrr! Irtózom!

KOSSUTH: Tomsitsnak biztosan nem adhatom. Ezek más pénzek.

ETELKA: Ha anyám megbízott önben, hű ügyvédjében, hogy behajtsa, átvegye az uradalom járandóságait, bizonyára helyesli majd, hogy egy ideig alkalmasint magánál tartja még.

KOSSUTH: Erre sincsen utasításom az Úrnőtől.

ETELKA: *(felkél az asztal mögül, ismét más ruhát visel, felkacag)* Úrnő! Mindig nevetnem kell, ha a maga szájából így hallom nevezni anyámat.

KOSSUTH: *(úgy válaszol, hogy olykor a nő mögötte járkál és évődik egyre jobbkedvűen)* Hát hogy szólíthatnám, kegyelmes vagy méltóságos grófnőnek, mint kezdetben?

ETELKA: Mások is így szólítják Anyámat. Még Tomsits is.

KOSSUTH: Tomsits, Tomsits. Az túl szolgai volna.

ETELKA: Dehát maga a szolgálatunkban áll!

KOSSUTH: Megbíztak uradalmaik pörös ügyeinek intézésével.
ETELKA: S ez mi különbség?
KOSSUTH: Egyik nemesember megbízza a másik nemesembert.
ETELKA: Tehát, hogy anyám és ön, vagy mink és maga... *(nevet)* Azt jelenti, hogy alkalmasint maga is megbízhatna minket saját ügyeinek intézésével.
KOSSUTH: A grófnő ezt nevetségesnek tarthatja, pedig csupán arról van szó, hogy nekem nincsenek átháríthatő ügyeim, minthogy semmi vagyonom nincsen két kezemen és fejemen kívül.
ETELKA: Nekünk pedig annyi van, hogy fejben sem bírjuk tartani. Se szeri, se száma! Jól mondom?
KOSSUTH: Nagyon jól!
ETELKA: S azt is állítja, hogy minden nemesember úriember is?
KOSSUTH: Dehogy. Sok nemes jobbágysorban él. Sőt, még nyomorúságos zsellér is akad közöttük, írástudatlan pária.
ETELKA: De maga úriember. Ugye?
KOSSUTH: Nem ülnék itt máskülönben.
ETELKA: Annak dacára, hogy pénzt számol, hajt be, hoz-visz.
KOSSUTH: Az ön férje is megtömi a tárcáját sajátkezűleg, mielőtt külföldre indul.
ETELKA: *(hirtelen indulattal)* A férjemről egy szót se! Érti?
KOSSUTH: *(meglepetten)* Értem. És bocsánat, csak a példa kedvéért most is.
ETELKA: *(gyors higgadással)* Keressen más példát.
KOSSUTH: Mit gondol, hányszor tettem erre az asztalra pénzbeli elszámolásaimat. Talán tízszer, amióta... És ki emelte fel innen a köteget, miután távoztam?
ETELKA: Honnan tudjam? Nem figyeltem meg.
KOSSUTH: Valamelyik nevelőnő?
ETELKA: Á, dehogy.
KOSSUTH: A komornyik?
ETELKA: Nem, nem.
KOSUTH: Tomsits?
ETELKA: *(kicsit töpreng)* Aligha.
KOSSUTH: Ne kutassuk. Az, hogy én ügyekből származó pénzzel bánok, nem aljasít le engem. S az sem, hogy eszem munkájával keresem a kenyerem.
ETELKA: Igaza van. Bocsásson meg nekem, ügyvédő uram. *(felkacag)*
KOSSUTH: Most min nevet, grófnő?
ETELKA: Azon a két szón, amelyet kimondtam: az anyám által használt szón, s amelyet az ő szájából véletlenül sem hall.
KOSSUTH: Uram?
ETELKA: Ühüm. S van még egy szó, amit anyámtól nem hallhat: a maga. Én is csak zavaromban használom.
KOSSUTH: Grófnő és a zavar.
ETELKA: Mert nem tudom, hogyan szólítsam. Ha mások hallják, még csak megy az ügyvéd úr, a kedves fiskálisunk. De négyszemközt...
KOSSUTH: Becsületemre, nem tudok tanáccsal szolgálni.
ETELKA: Maga ne akarjon mindig szolgálni. Hallom, a fiúk Lajos bácsinak szólítják már. Anyámat kissé meghökkentette a dolog. Aztán azt mondta, a nép közt ez így járja. De én nem mondhatom, hogy Lajos bácsi.
KOSSUTH: Az egyszer bizonyos, hogy nem.
ETELKA: Mondja ki nyíltan: már csak azért sem, mert én négy évvel öregebb vagyok.
KOSSUTH: Ezt meg honnan tudja?
ETELKA: Megmondtam, amikor először találkoztunk: tudok magáról! Igaz?
KOSSUTH: Igaz.
ETELKA: Hogy szólítják a nép között, ha valaki fiatalabb?
KOSSUTH: Ha nő, húgom – ha férfi, öcsém.
ETELKA: Lajos öcsém. *(mondja kétszer, tagolva)* Nem, ez lehetetlen. Ezt nem lehet kimondani.

Hatodik jelenet

Május vége. Most az Úrnő ül az oroszlános asztal mögött.

KOSSUTH: Szeretném felhívni Úrnőnk figyelmét valamire, ami nem tartozik közvetlenül rám.
GRÓFNŐ: Miről volna szó?
KOSSUTH: A hardicsai parasztok dolgáról.
GRÓFNŐ: Igen, a hardicsai határ uradalmaink egyike.
KOSSUTH: Azok a jobbágyok erdőirtásból próbálták gyarapítani telkeiket,

vagy mint zsellérek tettek szert némi telekrészre.
GRÓFNŐ: Igen, jelentett nekem erről valamit Tomsits.
KOSSUTH: Ezeket a földeket most elvették tőlük az uradalom részére.
GRÓFNŐ: De hiszen az erdő az uradalomé volt!
KOSSUTH: A jobbágyok is az uradalméi.
GRÓFNŐ: Így hát rendben van a dolog. Nem?
KOSSUTH: Csakhogy a parasztok irgalmatlan munkával tisztogatták a vágások területét – maguknak.
GRÓFNŐ: Tőlem nem kérdezték, szabad-e. S én nem is tudtam erről.
KOSSUTH: Tomsits úr tudott róla.
GRÓFNŐ: Mit akar ebből kihozni, ügyvédőm?
KOSSUTH: A hardicsai népben a birtokelkobzás miatt iszonyatos gyűlölet keletkezett.
GRÓFNŐ: Ki ellen?
KOSSUTH: Elsősorban Tomsits ellen.
GRÓFNŐ: Ő azzal is szolgál, hogy magára veszi a gyűlöletet.
KOSSUTH: A fölösleges gyűlöletre nincsen szükség, mert föllobbanhat.
GRÓFNŐ: Hohó! Álljunk meg egy szóra, kedves ügyvédőm. Mit jelent ez, hogy elsősorban? Ellenem is?
KOSSUTH: Tartok tőle, hogy igen.
GRÓFNŐ: Ez nem igaz! Valahányszor közéjük mentem, zokszavuk nem volt, s mindig a legnagyobb alázattal...
KOSSUTH: Talán túlzott alázattal.
GRÓFNŐ: *(kézlegyintés)* S mit jelent az, hogy fölösleges gyűlölet? Hát van egyéb is?
KOSSUTH: Van. A szegények, a nyomorultak lelkében örökké ott van. Ott izzik.
GRÓFNŐ: *(keményen)* Azért tartom a papokat, hogy kigyóntassák belőlük a gyűlöletet. Ám igaza van, ez nem tartozik önre. Sem közvetlenül, sem közvetve.
KOSSUTH: *(feláll)* Kérem bocsánatát és engedélyét távozásomra.
GRÓFNŐ: Van itt még valami. Nos, úgy hallom, ügyvédőm, szeret kártyázni.
KOSSUTH: Nem, én nem szeretek kártyázni.
GRÓFNŐ: Eszerint azt állítja, hogy nem is szokott?
KOSSUTH: De szoktam.
GRÓFNŐ: Gyakran?
KOSSUTH: Elég gyakran. Majd mindennap.
GRÓFNŐ: Ezt nem értem. Nem szeret kártyázni, és mégis mindennap kártyázik.
KOSSUTH: Alig győzöm a költséget, hogy fogatot tartsak, mégis tartok, mert megkívánja működésem reputációja, rangja.
GRÓFNŐ: De a kártya egészen más...
KOSSUTH: Nem. Az a társadalom, amelyben élek, azt követeli tőlem, amit felső s tán legfelsőbb rétege művel. A ferblit, a makaót, a kalabriászt, a máriásst mindennap!
GRÓFNŐ: De hiszen ez rettenetes! És ez ellen nem tud tenni semmit?
KOSSUTH: Ha másképp viselkednék, idő előtt kivetne magából ez a társadalom, s elveszíteném egzisztenciámat.
GRÓFNŐ: Idő előtt? Hm. Idő előtt. Tehát ügyvédőm *még* kicsinynek, vagyis gyöngének érzi magát velük szemben. Velünk szemben.

Hetedik jelenet

Július. Könnyű ruhák a kánikulában. A fiúk mezítláb, valósággal megszállták a mellékasztal környékét, ahol Kossuth ingujjra vetkezve ül. Modellt ül.

KOSSUTH: Meddig tartsam még a fejemet? Elzsibbad a nyakam.
MANÓ: *(rajztábla mögött ül, „művész"-ként egy kisebb széken Lajos bácsit rajzolja)* Egy kis türelmet kérek még. Mindjárt készen lesz.
GYULUS: *(a rajzoló mögött áll)* Á, nem is hasonlít, még a körszakálláról sem lehet ráismerni.
MANÓ: Te még ilyet se tudnál.
TIVADAR: Lajos bácsi, kérlek, mutass nekem nyuszit.
KOSSUTH: Amelyik mozgatja a fülét, meg a száját?
MANÓ: Hányszor mondjam Tivi, hogy Lajos bácsit nem szabad tegezni, mint a Julcsit?
TIVADAR: Hát akkor hogy mondjam?
MANÓ: Kérem szépen Lajos bácsi, tessék nekem nyulat mutatni.
TIVADAR: Te is kíváncsi vagy rá?

MANÓ: Ezt te kérted.
TIVADAR: Én azt kértem, hogy Lajos bácsi, mutass nekem nyuszit.
KOSSUTH: Ne félj, Manó, nem zavarunk a rajzolásban. *(asztalkendőt vesz le az asztalról, ujjaira csomózza, s a nap árnyékával játszik a falon)* Két nyuszi találkozik az erdőben, az egyik azt mondja . . .
MANÓ: Tessék egy kicsit még oldalra fordulni. Te meg Tivi ne furakodj Lajos bácsi ölébe.
GYULUS: A Manó azt hiszi, igaziból tud rajzolni.
MANÓ: Gyulus, ha még egy szót szólsz, behúzok egyet!
TIVADAR: Két nyuszi találkozik az erdőben, s az egyik azt mondja . . .
GYULUS: Manó utazó akar lenni, s még azt sem tudja, mi a különbség a törökök és a tatárok között.
KOSSUTH: Mért akarsz utazó lenni, Manó?
MANÓ: Mert a papa is az. És soha nincs itthon.
GYULUS: De a papa meg tudná mondani, mi a különbség a törökök és a tatárok között. Mert amit a Julcsi mond, az nem biztos, mondta a mademoiselle is.
KOSSUTH: Hát mit mondott a Julcsi?
TIVADAR: Ő azt mondja, hogy a törökök *(telfújja a képét pukkadásig)*
GYULUS: Julcsi szerint semmi különbség sincsen a törökök meg a tatárok között mert, mindnek kutyafeje van.
KOSSUTH: Két nyuszi találkozik az erdőben, az egyik azt mondja a másiknak *(a két nyuszi a falon találkozik, és mozgatja a száját)*
MANÓ: Látod, Lajos bácsi sem tudja, mert ő nem utazó.
GYULUS: De a papa biztosan tudná.
ETELKA: *(halkan jön be, mögéjük suhan, felkacag)* No szegény Lajos bácsi egysorba került a Julcsival.
MANÓ: Nézd mama, ugye hasonlít?
ETELKA: Az oldalszakálla tökéletes!
KOSSUTH: *(szemérmesen magára ölti atilláját)* Elnézést kérek.
ETELKA: *(csak kacag)*
GYULUS: Mama, én nem azt mondtam, hogy Julcsi biztosan tudja!
TIVADAR: A két nyuszit csináld, Lajos bácsi, lássa a mama is.
ETELKA: *(vállánál fogva bizalmasan székébe nyomja a férfit)* S hogyha a Julcsi-hasonlítás bántaná, egy mondás jut eszembe, amit éppen tőle tanultam: aki korpa közé keveredik, megeszik a malacok. *(a fiúkra mutat, majd hangváltással)* No! Sipirc a tanulószobába! *(a fiúk kissé megalázva indulnak)*
TIVADAR: *(könyörögve)* Én is, mamácska?
ETELKA: Hát persze! Vár az ábécés könyv. *(ketten maradnak, szemben állnak egymással)*
ETELKA: *(mosolyog)* Károly írt. Marseille-ben van. Nagyon vágyik haza. Ma válaszoltam. Először hagytam ki a levélből, hogy „hőn várlak".
KOSSUTH: A megszokott formákat őriznünk kell. Muszáj beszélnünk erről?
ETELKA: Igen. Most nekem muszáj beszélnem róla. A harmadik kisfiú megszületése óta köztem és Károly között semmi sincs. Mostanig lélekben és levélben mindegyre vártam, hogy hazajöjjön. Soha nem apadt el a reménykedésem. De most igen.
KOSSUTH: Ha ő meg tudja magyarázni . . .
ETELKA: Meg sem kísérelte és én sem tudom.
KOSSUTH: Ha nem is kérdezte tőle.
ETELKA: Kérdeztem is, kérleltem is, de csak annyit mondott: nem vagyok a régi.
KOSSUTH: Ennek van valami jelentése.
ETELKA: Nem tudok mást hinni: van valahol valakije.
KOSSUTH: Marseille-ben?
ETELKA: Vagy ott, vagy máshol. Én meg azt sem tudom, mi lesz velem. *(egészen közel kerülnek egymáshoz)*
KOSSUTH: *(rövid idő múlva)* Én csak ügyvédő vagyok, a Szapáry-uradalmak ügyésze.
ETELKA: Te jóval több vagy nekem ennél. Hacsak nem vár rád is valahol egy leány, vagy asszony.
KOSSUTH *(fejét rázza)*
ETELKA: Hála istennek. *(fejét a férfi mellére hajtja)* Tudtad, hogy anyám nincsen itthon? És nem is hivatott. És nem is szoktál szerdán jönni. Csak azért jöttél, mert tudtad, hogy én itthon vagyok, mert látni akartál. Ugye?
KOSSUTH: Tudtam és látni akartalak. *(csók)*

ETELKA: Jó így. Mire gondolsz?
KOSSUTH: Nem törődünk azzal, amit az emberek mondanak.
ETELKA: *(lelkesen)* Úgy van, nem törődünk senkivel. Elkomolyodtál. Miért?
KOSSUTH: Vajon meg bírod-e, meg bírom-e tartani?
ETELKA: Mit?
KOSSUTH: Hogy ne törődjünk senkivel, semmivel. Bár valamivel mindig törődni kell.
ETELKA: A jövőn kívül.
KOSSUTH: Meg a jelenen kívül.
ETELKA: Amit én alig ismerek.
KOSSUTH: Mért is jöttem ma – hivatlanul.
ETELKA: Tehát nem érettem jöttél.
KOSSUTH: De. Éretted is, miattatok is. Járvány közeledik. Mirígygörcs. Epekórság. Kolera.
ETELKA: Csúnya dolog, ne beszéljünk róla.
KOSSUTH: Máramarosban már halomra pusztulnak az emberek. Már Ungból is lesújtó hírek érkeznek.
ETELKA: Mi nem halhatunk meg.

Nyolcadik jelenet

Július vége. Az Úrnő még soha nem volt ilyen ideges. Fel- s alá járkál, legyezőjével tenyerét csapkodja.

GRÓFNŐ: Mi nem halhatunk meg! Érti, ügyvédőm! Mi egy magasabbrendű kaszt vagyunk. Rajtunk nem fog a métely, amely a pórnépet pusztítja. Minket a megkülönböztető gondviselés óv. Hisz a gondviselésben?
KOSSUTH: Megkülönböztető gondviselésben nem hiszek, csak a sorsban, amely belénk van írva *(mellére üt)*
GRÓFNŐ: De hiszen sorsunk is különböző. Lehet-e azonos sorsom egy jobbágyéval?
KOSSUTH: Rendeltetésünk szerint.
GRÓFNŐ: Ha így hiszi, hogyan képes összehasonlítani magát a tudatlan zsellérrel?
KOSSUTH: Féltem úrnőmet, azért a hasonlítás.
GRÓFNŐ: Ez a féltés azt jelenti, halandóként egysorba vett minket is a pórnéppel.
KOSSUTH: Az epemirígykór nem válogat.
GRÓFNŐ:: A kastélyból kizárjuk az epekórt.
KOSSUTH: Ha csak ennyiről volna szó, a szerencse is segíthetne a kastélynak. Többről van itt már szó: a gyűlölet vért kíván látni.
GRÓFNŐ: Megint a gyűlölet! Ez ügyvédőm rögeszméje.
KOSSUTH: Bár az volna csupán.
GRÓFNŐ: Értse meg, a népnek semmi oka a gyűlöletre. Esztelenség volna jóltevői ellen fordulnia.
KOSSUTH: Az írástudatlan emberek logikája másképpen működik, mint a kastélyban élőké.
GRÓFNŐ: A nép logikája és erkölcse a hála.
KOSSUTH: A nép erkölcse a gyanakvás: amerre a járvány terjed, mindenütt azt rebesgetik, hogy az urak meg akarják ritkítani a népet.
GRÓFNŐ: Ostobaság! Miért tennék ezt az urak?
KOSSUTH: Hogy fogyjon a földet követelők száma.
GRÓFNŐ: De hiszen nem akarnak dolgozni! Tomsits egyre azt panaszolja, hogy a robotra a legsürgetőbb dologidőben kötéllel kell fogni őket.
KOSSUTH: A hardicsai parasztok az erdőföldet roboton kívül, kötél nélkül tisztították meg – maguknak.
GRÓFNŐ: Ezt a Hardicsát már harmadszor hallom ügyvédőm szájából. Nos, ott rendet tettünk. Hardicsán csönd van.
KOSSUTH: Úgy lehet, vihar előtti csönd. S másutt is, amint terjed a járvány, úgy erősödik a feszültség. S egyre nagyobb erővel fordul fonákára minden logikus értelmezés lehetősége.
GRÓFNŐ: Mi ez? Bölcselet?
KOSSUTH: A határokat szigorú katonai őrizet alatt tartjuk északon és keleten.
GRÓFNŐ: Tudom és helyeslem.
KOSSUTH: A nép azt mondja erre: a közeledő orosz csapatok ellen védik az urak a határt, de az oroszok már közelednek, s felszabadítják a népet, s az urakat elzavarják, s minden föld a parasztoké lesz.
GRÓFNŐ: Ez zagyvaság.
KOSSUTH: Persze, hogy az, de terjedő s fenyegető zagyvaság. S most a fal-

vak lezárása még ott is megbolydítja a népet, ahol halálos áldozata még nem is volt a mirigygörcsnek.

GRÓFNŐ: Úgy vélem, ez meggátolja a kór terjedését, ha csak nem a szél viszi ide-oda.

KOSSUTH: És meggátolja a parasztokat abban, hogy termésüket betakarítsák. Aratási idő, Úrnőm!

GRÓFNŐ: Én megparancsoltam Tomsitsnak, a robotra mennie kell mindenkinek!

KOSSUTH: Más földesurak is megparancsolták a maguk Tomsitsának. Egygyel több robbanóanyag!

GRÓFNŐ: Ügyvédőm a jobbágyok és zsellérek érdekeit védi?

KOSSUTH: Én kegyelmes úrnőm érdekeiért és életéért aggódom!

GRÓFNŐ: Engem megvédenek szolgáim, és itt a klastromban, kőhajtásnyira a kastélytól, a katonaság.

KOSSUTH: Egy főhadnagy tíz emberével, közülük is három már beteg. És nincs lőszerük.

GRÓFNŐ: Nem is engedem őket a kastélyba.

KOSSUTH: A szolgák kijárnak, bármelyik behozhatja a vészt.

GRÓFNŐ: *(türelme határán)* Csupa aggasztó, sőt kétségbeejtő dolgot mond nekem ügyvédőm; mit akar velem közölni, hová akar kilyukadni?

KOSSUTH: Azért esedezem, a vész, de még inkább a nép valószínű haragja elől költözzenek egy időre valamelyik újhelyi házokba.

GRÓFNŐ: *(megilletődik)* Ha ennyire fél, kedves barátom, költözzék egy időre ide a kastélyba, a biztonságba. Intézze innen az ügyeket.

KOSSUTH: Én úrnőmet féltem, s most egy ideig nem lesznek ügyek. A megye vezetősége az alispán birtokára, Veleitre húzódik.

GRÓFNŐ: Ügyvédőm ne tartson velük. A mi kastélyunkban nagyobb biztonságban lesz.

KOSSUTH: Kolera-biztosi feladat vállalásával ki akarom venni részem a vész elhárításából.

GRÓFNŐ: Sajnálom önt. Szívből. Ez nem úriembernek, s nemesembernek való foglalatosság.

Kilencedik jelenet

Augusztus eleje, talán harmadika. A megszokott szoba, teljes felfordulásban. A bútorok szépsége hevenyészett sötét takarókkal letakarva.

GRÓFNŐ: *(útiruhában jajveszékel)* Hol van ilyenkor az a fiskális. Egy hete színét se láttuk. Ő tudná, mit tegyek.

ETELKA: *(az ablak függönyei között les ki)* A lázadók vasvillával közelednek a kapu felé. Az őr előtt megállnak. Rájuk fogja a fegyvert. Valamit mondanak, valamit válaszol.

GRÓFNŐ: Nincs megtöltve. Az őrség lőszer nélkül van.

KOMORNYIK: *(belép, szólásra vár)*

GRÓFNŐ: Tomsits direktort megtalálta?

KOMORNYIK: Igen, a kéményben.

GRÓFNŐ: Miért nem hívta ide?

KOMORNYIK: Két puska van nála, és megfenyegetett, azt kiáltotta, rám lő.

GRÓFNŐ: Ez a Tomsits megőrült. Mikor bújt fel a kéménybe?

KOMORNYIK: Egy órája. Körülzárták a parasztok a házát. Az utolsó pillanatban tudott csak kimenekülni, s ide a kastélyba, a hátsó kapun.

GRÓFNŐ: De ő kimenekült.

ETELKA: Neki kellene megszerveznie a kastély védelmét.

KOMORNYIK: Össze-vissza kezdett parancsolgatni. A cselédség nem hallgat rá. Erre úgy megzavarodott...

GRÓFNŐ: Megzavarodott. Hogy mondják ezt? Inába szállt a bátorsága vagy berezelt. Jól mondom? Melyik jobb?

KOMORNYIK: Mindkettő kitűnő.

JULCSI: *riadtanront be, egyáltalán nem etikettszerű)* Amarra mán az ablakot feszegetik, az üvegjit mán begórálták.

ETELKA: *(izgatottan)* El kell mennetek, el kell mennünk!

GRÓFNŐ: *(megkeményedik)* Az emeletről egy puskával riasztólövést leadni. *(Komornyik és Julcsi távoznak.)*

GRÓFNŐ: Vajon hány puska van a kastélyban?

ETELKA: Mindössze tíz. Négy a szobámban.

(Kint dörrenés. Aztán még egy.)

GRÓFNŐ: Remélem, talált. Minek neked négy puska, hiszen eggyel sem tudsz bánni.

ETELKA: Megtanultam, ha jönnek, négyet leteritek, csak az ötödik jöhet hozzám közel.

KOMORNYIK: *(lihegve siet)* Sikerült.

GRÓFNŐ: Eltalálták?

KOMORNYIK: A tömeg visszavonult.

GRÓFNŐ: Eltaláltak egyet? Vagy kettőt?

KOMORNYIK: Megrémitettük az egészet.

GRÓFNŐ: Csomagolni! Fogasson be, indulunk!

ETELKA: Hová? Újhelybe?

GRÓFNŐ: Se Újhelybe, se Velejtére. Három fogattal átmegyünk Fáy „méltóságosék"-hoz. Kásóba. Üzent. Neki ötven fegyvere van. Egész bandérium.

(Komornyik el. Tanácstalanul áll a két asszony.)

ETELKA: Kásóba? Szégyenszemre!

GRÓFNŐ: Gondolj a fiúkra! Minden kocsin lesz két puska. Te majd a harmadik fogaton ülsz. Hiszen értesz a... Dehát mikor tanultál meg bánni a fegyverrel?

ETELKA: Egy hete.

GRÓFNŐ: Csak nem a komornyiktól?

ETELKA: Hogy gondolhatsz ilyet, Anyám! Őtőle.

GRÓFNŐ: A fiskálistól?

ETELKA: *(bólint)*

(Nevelőnők s egy nevelő jön sietve a három fiúval. Manó mindenképpen puskát akar vinni.)

KOMORNYIK: *(puska a vállán, csomag a kezében)* Kérem alázattal, ne egy csomóban, minden fogat külön-külön, ne okozzon riadalmat.

GRÓFNŐ: Inkább együtt a három fogat, ijedjenek csak meg tőlünk.

ETELKA: Én a harmadik fogattal indulok.

GRÓFNŐ: Te le akarsz maradni! Sőt, itt akarsz maradni.

ETELKA: Honnan tudod?

GRÓFNŐ: Itt akarsz találkozni vele. De ő nem jön ide.

ETELKA: Biztosan idejön!

GRÓFNŐ: Az első hintón a helyed!

Tizedik jelenet

Augusztus 5. Sötét az elhagyott szoba. A bejárati ajtón lép be Kossuth. Kinéz a derengő ablakon. A másik ajtó is nyílik: égő gyertya mögött Etelka, útiruhában. Megtorpan.

ETELKA: Ki az?

KOSSUTH: Én vagyok. Ne félj. Hogy kerülsz ide?

ETELKA: Tudtam, hogy idejössz.

KOSSUTH: Honnan tudtad?

ETELKA: Mert ma van a napja. És erősen gondoltam rád. Azt mondtam anyámnak: az ékszerek nincsenek biztonságban.

KOSSUTH: Pedig az ékszerek biztonságban vannak, igaz?

ETELKA: Igaz. Tudtad, hogy én is elmenekültem?

KOSSUTH: Ma tudtam meg.

ETELKA: *(repesve)* És mégsem oda igyekeztél!

KOSSUTH: Hiszen erősen gondoltál rám, hogy itt találkozzunk. Nem?

ETELKA: Te hiszel a telepátiában?

KOSSUTH: Miért ne hinnék?

ETELKA: Mikor értél ide?

KOSSUTH: Délelőtt.

ETELKA: És mit csináltál azóta?

KOSSUTH: Ellenőriztem a nép hangulatát.

ETELKA: És olyan, amilyennek vártad?

KOSSUTH: Olyan, amilyen a katonaság bevonulása után lehetséges. S ebből azt is megtudtam, milyen lehetett azelőtt, tegnapelőtt.

ETELKA: S ezt honnan?

KOSSUTH: Az elfogottak vallomásából, védekezéséből, hogy itt senkit nem öltek meg.

ETELKA: Az elfogottakkal beszéltél?

KOSSUTH: Nem nagyon. Inkább a kapitánnyal, nehogy elsiessék a kivégzéseket.

ETELKA: Persze, a kivégzések! Mivel érveltél?

KOSSUTH: Hogy úrnőnknek pallosjoga van, az ítélet reá tartozik, de a kapitány azt mondta, neki meg parancsolata van.

ETELKA: És te kitartottál?

KOSSUTH: Nem. Mert ha már el kell fogdosni a főkolomposokat, s ki is kell végezni közülök néhányat, vérük és lelkük ne az Úrnő lelkén száradjon.

ETELKA: Tehát Úrnődre gondoltál egész nap, a megbízatásodra. És a mi találkozásunk véletlen. Az én képzeletem játéka. És ezekben a szobákban mit kerestél?

KOSSUTH Pihenőhelyet.

ETELKA: Itt akartál éjszakázni?

KOSSUTH: Itt.

ETELKA: Gondoltál rá, hogy éppen az én ágyamat válasszad?

KOSSUTH: Gondoltam, csak nem tudom, hogy azt választottam volna-e.

ETELKA: Most én vagyok az úrnő, s parancsolom. *(leteszi a gyertyát, átöleli a férfit)*

Tizenegyedik jelenet

Ismét a grófnő, özv. Szapáry Péterné, az oroszlántalpas íróasztal mögött. Elegáns, fiatalabb, mint bármikor, s nyárias. Hiszen augusztus közepe van.

GRÓFNŐ: *(félretolja az aktákat)* Ezek várhatnak. Arra feleljen kérem, mért nem keresett s mért nem állt mellettem a legnehezebb órában?

KOSSUTH: *(áll az asztal előtt, nem kapott engedelmet, hogy leüljön)* Ott álltam, ahová a köz érdeke parancsolt.

GRÓFNŐ: Gondolom tudja, hogy ezzel a magatartásával bizalmunkat, megbízatásunkat tette kockára.

KOSSUTH: Amikor és amivel a köznek szolgáltam, életemet tettem kockára.

GRÓFNŐ: Hallottam, milyen alantas munkát vállalt. Hullák. Hu.

KOSSUTH: Valakinek a halállal is szembe kellett nézni.

GRÓFNŐ: Üljön le, kérem. Vannak még egyéb fontos dolgok is. A pallos-jogomat semminek tekinti a katonaság.

KOSSUTH: Amikor úgy látszott, hogy az elfogottakkal nyomban végezni akarnak, én is említettem már Úrnőm bíráskodási jogát a vezénylő kapitánynak. Annyit értem el, megígérte, szavát adta, hogy a kivégzésekkel megvárja ezredesét.

GRÓFNŐ: Kár volt közbenjárnia!

KOSSUTH: Kegyelmes grófnő ragaszkodik a pallosjogához?

GRÓFNŐ: Ragaszkodom.

KOSSUTH: Mikor a toprongyos fogolylázadókon végignéztem . . .

GRÓFNŐ: Köztük voltak a hardicsaiak is?

KOSSUTH: Köztük.

GRÓFNŐ: Azért az egyért mentem önt fel vétkei alól, ha meg nem is bocsátok, hogy előre megjósolta, mi következik.

KOSSUTH: Nem jóslat volt, csak egyszerű következtetés. Előre látható volt a lázadás. Akarja ön pallosjoga által megtorolni e lázadást?

GRÓFNŐ: Akarom.

KOSSUTH: Akkor harcba szállok azért tüstént, de a kivégzettek hátramaradottai Úrnőm nevét foglalják átkaikba.

GRÓFNŐ: Ahhoz nincs joguk!

KOSSUTH: Imát és átkot nem némíthatunk el. Ezek eltéphetetlen emberi jogok.

GRÓFNŐ: Nem én lázadtam fel sorsom ellen, s nem én akarom őket megölni.

KOSSUTH: A törvény s a szokások végezni fognak néhánnyal. S az uralkodó kegyének kell tekinteni, hogy minden következményt vészbíróságra bíz, s noha ez törvénytelen, ez ellen csak utólag volna jó tiltakozni.

GRÓFNŐ: Mit tenne a helyemben?

KOSSUTH: Várnék és tiltakoznám.

GRÓFNŐ: S megölnek ártatlan embereket.

KOSSUTH: Úrnőm is megöletné őket!

GRÓFNŐ: Ön azt mondta, a hardicsaiaknak fel kell lázadniok. Nem juttathatom bitóra őket. Mit tenne ön?

KOSSUTH: Hatalommal felruházva, csakis a gyilkosokra mérnék halálos ítéletet.

GRÓFNŐ: Ezt fogja tenni a vészbíróság is?

KOSSUTH: Valószínűleg többet tesz, s Úrnőm bírája is többet tenne. Például Tomsits.

GRÓFNŐ: Tomsits tombol, tajtékzik, és tudja, hová búját előlünk? A kéménybe! *(elhessenti a témát)* De van itt még valami. *(felkél helyéről, sétálni kezd, s majd, hogy Kossuth is felálljon székéből, belékarol, mintha szórakozottan, s viszi magával)* Valami, ami annyira a kastély belügye, hogy csakis önt avathatom be, mert sajnos, már be van avatva.

KOSSUTH: Szeretném, ha világosabban . . .

GRÓFNŐ: A dolog gyakorlati részét! Néhány hét és hazaérkezik végre a vőm, Károly. Neki nem szabad semmit észrevennie. S ha valaki megsúgja neki titkunkat, olyan magyarázattal kell neki igazolnunk a helyzetet, amely tökéletesen helyettesíti azt, ami van, ami történt. S bizonyos tekintetben hihetőbb a valóságnál.

KOSSUTH: S én tudhatok a titokról, s a helyetesítéséről?

GRÓFNŐ: Természetesen, hiszen aszerint kell viselkednie. Össze kell barátkoznia a vőmmel. Nem lesz nehéz dolga, ha utazásairól, tapasztalatairól, elméleteiről faggatja. Országmentő írással akar előállni, de csak a külföldet ismeri, a hazai népről még annyit sem tud, mint én. *(cinkosan nevet)*

KOSSUTH: Aszerint kell viselkednem, mintha . . .

GRÓFNŐ: Mintha nem a lányom szeretője volna, hanem az enyém. *(megfogja a férfi kezét, az ajkához az ápolt, gyűrűs kezet)*

KOSSUTH: Kevés biztatást kaptam eddig, hogy beleéljem magam az új helyzetbe.

GRÓFNŐ: Egy dolog nagyon fontos: szakítson meg Etelkával minden kapcsolatot. Még azt is vállalnia kell, hogy megneheztel magára.

KOSSUTH: S ha meggyűlöl?

GRÓFNŐ: Még azt is vállalnia kell.

Tizenkettedik jelenet

Most Kossuth Lajos és Andrássy Károly gróf ülnek egy asztalka körül. A kandallóban tűz ropog. December van.

ANDRÁSSY: Ennyire érdeklik az idegen népek körülményei?

KOSSUTH: A néprétegek viszonylatain épülhet fel a politikai tevékenység.

ANDRÁSSY: Nem tartja isteni eredetűnek a hatalmat eszerint, s az alárendelt nép viszonyait sem változtathatatlannak.

KOSSUTH: A hatalom azt állítja magáról mindig, hogy isteni eredetű, a népről pedig, hogy mindenki olyan sorba szüle'ik, amilyent megérdemel.

ANDRÁSSY: Hajlok rá, hogy ezeket az elveket én is igaznak fogadjam el.

KOSSUTH: Mert neveltetése ezt diktálja és saját egzisztenciális érdeke is.

ANDRÁSSY: Eszerint én determinált ember volnék.

KOSSUTH: Származása szerint igen. De önben él egy törekvés: megismerni a teljes társadalmi igazságot, s ez már kiemeli önt osztályából.

ANDRÁSSY: Tudja, hogy én egy könyvet írok az elvégzendő országos reformról. *(S mielőtt Kossuth válaszolhatna, pohara után nyúl, felemeli)* De mit ön!! Szervusz!

KOSSUTH: Szervusz!

ANDRÁSSY: Természetesen Széchenyi megelőzött a Hitel-lel. Számos olyan eszmét találsz benne, amit én is lejegyeztem magamnak.

KOSSUTH: A Hitel nagy tett, de mégis csak kiindulás.

ANDRÁSSY: Ezt gondolom én is. Sok olyan észrevételem van, amit Széchenyi nem érint.

KOSSUTH: Széchenyi csak az arisztokráciát ismeri kívül-belül – a köznemességet csak kevéssé, s a jobbágyok és zsellérek életét éppen csak lóhátról, meg a jószágkormányzók jelentéseiből.

(Megint koccintanak, isznak)

ANDRÁSSY: Tudod, fiatalabb koromban lejárogattam a jobbágyházak közé, de ha jól belegondolok, egy hajlékban sem jártam. Igen, és vadászaton. S hát a kastélybeli személyzet . . .

KOSSUTH: Akik szolgálatban állnak, azok már nem képviselik a népet. A szolgák elvesztik arcukat.

ANDRÁSSY: Érdekes, éppen tegnap kerültél szóba te, barátom. Az anyósom azt a megjegyzést tette, hogy annak dacára, hogy te uradalmaink szolgálatában állasz, megőrizted személyiségedet.

KOSSUTH: Mert volt személyiségem, mielőtt elvállaltam volna a megbízatást. Volt mit megőriznem.

ANDRÁSSY: Te valóban különbözöl azoktól az emberektől, akikkel hazánkban érintkeztem. Magánosnak látszol szememben. Jól látlak?

KOSSUTH: Pedig nem vagyok magános, mint jelenség. A vagyontalan, de iskolázott középnemesek közül vagyok egy.

ANDRÁSSY: Én azt hittem, aki nemes, annak birtoka, jobbágya van, az különbözteti meg az alja néptől.
KOSSUTH: Bizonyára hallottad a bocskoros nemes kifejezést.
ANDRÁSSY: Hogyne, hogyne.
KOSSUTH: Noshát, a bocskor – minősítés. De élnek jobbágysorban is nemesek, sőt zsellérként is.
ANDRÁSSY: Ezeket nekem mind pontosan meg kell határoznod egyszer.
KOSSUTH: Szívesen megteszem. Türelmeden múlik.
ANDRÁSSY: Azt mondod, vagyontalan középnemes. Eszerint neked nincsen földbirtokod.
KOSSUTH: Nincsen.
ANDRÁSSY: Ezt egyszerűen nem tudom megérteni: egy úr, és nincsen birtoka.
KOSSUTH: Eggyel több dolog, amit részletesen el kell magyaráznom neked.
ANDRÁSSY: Egyszer Széchenyi azt mondta nekem: a haladásnak legnagyobb ellenségei a falujokba begyöpösödött birtokos nemesek, akik nem mozdulnak ki szűk magukból. Még gondolatban sem. Te aztán nem közéjük tartozol. Sokat utaztál?
KOSSUTH: Nagyon keveset. Pest, Eperjes határáig.
ANDRÁSSY: Ezt nem értem, hiszen van rá igényed!
KOSSUTH: Van. De pénzem még eddig nem volt.
ANDRÁSSY: Eszerint te irigyelsz engem.
KOSSUTH: Tulajdonképpen igen. De te rendkívül sokat utazol. Meg is akartam kérdezni: a tudásvágy hajt, vagy...
ANDRÁSSY: *(elmereng)* Eleinte a tudásvágy hajtott, aztán az, amit te mondani akartál a vagy után.
KOSSUTH: Utazás az utazásért.
ANDRÁSSY: Igen, igen. De mégsem egészen így. Utazás az utazás következményei elől. Érted?
KOSSUTH: Többféleképp érthetem. Mondjuk úgy, hogy a több ismeret ráébreszt tudatlanságunkra.
ANDRÁSSY: Tartsd szerencsésnek magad, hogy nem utaztál sokat távoli országokban Nyugaton. A szomorú betegségekre gondolok. *(Kossuth hallgat)* És tekintsd becsületem következményének, ha kevés időt töltök itthon. *(Most Kossuth tölt. Koccintanak)* De családi életem tiszta. A pénzt, az útiköltséget nagyrészt a venerikus orvosok viszik el.
KOSSUTH: Értékelni tudom munkád fontosságát. Amiben tudok, segítek. A társadalmi viszonyokat itthon.
ANDRÁSSY: És a pontos definíciókat, ezek magyarul egészen másként kerekednek ki, mint németül. *(egy szekreter felé nyúl)* Már vannak, ó bőven vannak jegyzeteim.
KOSSUTH: Igen, a leírt szövegen jobban tudunk majd dolgozni.
ANDRÁSSY: Valahányszor jössz, mindig nekiülünk.
KOSSUTH: S ha Újhelyben jársz, az irodámban bármikor.
ANDRÁSSY: Jó, majd bemegyek hozzád!

Tizenharmadik jelenet

Ismét kitavaszodott. A megszokott szobában a két grófnő. Anya és lánya.

ETELKA: Nem tudok lemondani róla.
GRÓFNŐ: Azt pedig meg kell tenned. Most még kicsi a folt, de ha terjedni kezd, soha se moshatjuk le a szégyent a családunkról.
ETELKA: Olyan kicsi ez a folt, hogy nem is látszik. Csak hárman tudunk róla: mi ketten, meg ő.
GRÓFNŐ: De ő elhenceghet vele.
ETELKA: Erre már én is gondoltam. S beszéltem is vele róla. Tudod, mit mondott, elgondolkozva?
GRÓFNŐ: Hogy már meg is tette.
ETELKA: Á. Azt mondta: jöhet még idő, amikor mi henceghetünk ővele.
GRÓFNŐ: Orcátlan! Elbocsátom! Még ma elbocsátom!
ETELKA: Igen, igen! Bocsásd el, anyám. Ijesszél rá!
GRÓFNŐ: Ez nem ráijesztés!
ETELKA: Hát végleg el akarod küldeni?
GRÓFNŐ: Egyszer és mindenkorra!
ETELKA: Nem, nem, úgy ne küldd el!
GRÓFNŐ: Mikor találkoztál utoljára vele? Úgy!
ETELKA: Nem is emlékszem már. Tavaly. Talán tél elején.
GRÓFNŐ: Hát akkor mit pártolod? Mért védelmezed? Ez az ember megcsalt bennünket.
ETELKA: Megcsalt? Honnan veszed?

GRÓFNŐ: Hát hogy lehet hűséges egy férfi, ha nem keresi, hanem kerüli az alkalmat?

ETELKA: Azt mondod: bennünket? Hát téged is megcsalt?

GRÓFNŐ: Az egész családunkat.

ETELKA: Ha egyszer szégyenemet, szégyenünket nem terjeszti.

GRÓFNŐ: Hagyd már ezt a szégyent. Kalandor! Aki játszik a női érzelmekkel. Levelet írtál neki?

ETELKA: Talán hármat. De csak mostanában.

GRÓFNŐ: Könyörögtél?

ETELKA: Igen.

GRÓFNŐ: Ez a legosszabb. A leveleket pedig vissza kell szereznünk.

ETELKA: És még csak nem is válaszolt.

GRÓFNŐ: Könyörögni pedig nem szabad! Én mindig megmondtam, mit akarok. S aztán kérjen ő!

ETELKA: Anyám, kérdeznék valamit. Amikor szembe ülsz vele, vagy mellette állasz, nem érzesz semmit? Hiszen te már régebben nélkülözöl, mint én. És tele vagy erővel, s még egészen fiatal vagy, néha fiatalabbnak látszol, mint én.

GRÓFNŐ: Micsoda beszéd ez? Hát enynyire szereted, ennyire vágyódsz utána?

ETELKA: *(zokogva borul anyja vállára)* Ne bocsásd el, anyám, ne küldd el! Legalább az maradjon meg, hogy láthassam olykor.

GRÓFNŐ: Jó, jó, rendben van. Tudod, hogy nekem sem közömbös . . . a ti dolgotok.

ETELKA: *(abbahagyja a szipogást)* Tudod, mit gondoltam?

GRÓFNŐ: No, no, kicsi lányom, Etuskám.

ETELKA: Te olyan okos vagy anyám, meg fogsz érteni engem.

GRÓFNŐ: Már meg is értettelek. És segítek.

ETELKA: Igen, igen, arra gondoltam, hogy te segíthetnél. Meg kellene értetni vele, hogy a mi köreinkben, szóval ő és én, az a világ számára lehetetlen.

GRÓFNŐ: Így van. Én is ezt mondom, kislányom.

ETELKA: De te anyám, feddhetetlen vagy, a te lehetőségeid és asszonyi jogaid korlátozhatatlanok és egészen szabadok.

GRÓFNŐ: No, ki vele, drágám!

ETELKA: Te okosan tudsz beszélni vele, s meg tudod magyarázni neki, ha úgy viselkedik, mintha te és ő közte . . . Szóval ő és te volnátok, mint ő és én.

GRÓFNŐ: *(melege lesz)* Hogy legyek a szeretője?

ETELKA: Nem, dehogy! Csak viselkedjél a világ szemében úgy, mintha . . .

GRÓFNŐ: *(ellöki, eltolja magától a lányát)* És most menj te is. Az az ember elárult bennünket!

ETELKA: Anyám, én azt hittem, hogy te segítesz nekem.

GRÓFNŐ: Elbocsátom. Ez végső döntésem.

ETELKA: Nem tudtam, hogy te is.

GRÓFNŐ: Az az ember nem tud viselkedni.

ETELKA: *(sóhajtva)* Ha így áll a dolog, csakugyan nem tehetünk mást.

Vége

KÁLNOKY LÁSZLÓ

Téli napló

(Részletek a versciklus második fejezetéből)

VOLT-E ÉRTELME? (I. 22.)

Létrehoztam-e némi maradandó
értéket? Mások hivatottak
eldönteni a kérdést. Kár, hogy tömérdek
időt töltöttem haszontalanul.
Akadályozott a betegség, az emberek
kíváncsisága, mások könyvei és a saját
ösztöneim. Hiszen táplálni kellett
a szellemet s a testet is,
hogy bármit létrehozzon,
verset nemzzen vagy csecsemőt.
Lehet, hogy mindhiába
éltem le hetven esztendőt a földön,
kiszakadva a Minden-egy
anyaölből, az öntudatlan
mennyországból, ahol az értelem
önhitt zseblámpája nem világítja meg
az ösvényt, hisz nincs semmiféle ösvény.

ÜRES VÁROSOK (I. 23.)

Lakatlan városok, honnan kivándorolt a nép,
mikor nem folyt víz már a patakokban,
s krétaport hullattak a fák
ősszel, száraz levél helyett. Ismertem a kihalt
városokhoz hasonló arcokat
és testeket. A fénytelen szemek
nem tükröztek mást, csak a puszta semmit.
Völgyet tapogató kezem nyomán
meg sem mozdult a két kebel,
a két kialudt, kúpforma vulkán,
a combokat érdesen lepték a megmerevedett
szőrtüszők. Selymes simaságra
vágyó ujjaim zavartan
húzódtak vissza. Arra vártam,
hogy egy szó hangzik el,
vagy történik valami más.
Végül magukra hagytam őket,
akik lemondtak önmagukról.

RAGÁLY (I. 24.)

Jól ismerlek, pestis, középkori
félelmes istenség. Barátcsuhában
vittem házról házra a tömjénfüstölőt.
Imát mormoltam a bemocskolt ágyakon
heverő hullák s haldoklók fölött.
Kentem tagjaikat varázskenőccsel,
de gyógyhatásában magam se hittem.
Végül elvonult a ragály, látszólag elmúlt,
mint a gyűlölet vagy a szerelem.
Nyomában a nyomasztó csend maradt,
az alvadt vér a mozdulatlanul
fekvő halottak szája szögletén.
Sarutalpam egyhangú kopogása
volt egyetlen kísérőm távozóban.

VÉRZŐ CSILLAGOK (I. 25.)

Átláthatatlan ingovány
itta be szomjasan
a csillagokból csepegő vért.
Láttam? Vagy álmodtam talán?
Gyertyák a színes ablakok mögött.
Az ágyban suttogások,
fogadkozások. Rég történt nagyon.
Hajnalban haloványra váltan
véreztek el a csillagok.
Tűzijáték-szerelmünk
nem élte túl a hosszú éjszakát.

FÉLSZEG TRAGÉDIÁK (I. 26.)

Fölöslegesen forgó színpadok,
hol meg nem írt tragédiákat
játszanak rögtönözve a szereplők.
Minden szavuk következetlen,
az arcokon a rosszul fölkent
festék könnyektől mázolódik el.
Koromsötétbe ugrunk,
nem tudhatjuk előre,
alacsony zsámolyról-e vagy torony-
tetőről. Félbeszakad a cselekmény,
a levegőben tanácstalanul
függ a félig kigondolt jelenet,
elmarad a kifejlet. Összevissza
hadonászunk csak, a fejünkre
szakadó díszletek között.

VEZEKLÉS (I. 27.)

A régóta halogatott nap,
mikor megszaggatjuk ruhánkat,
hamut hintünk fejünkre.
Többnyire elkésünk vele.
Olyankor szánjuk rá magunkat,
mikor már semmi foganatja.
Azokat követjük meg tiszta szívből,
akik nem tudnak rólunk, sem magukról
a föld alatt. A bűnbocsánatért
esdő szó élettelen koldusok
ölébe dobott alamizsna.

SZOBROK KÖNNYEI (I. 28.)

(„H. Sz. Fohászai"-ból)

Avagy van-e, ki nékem megbocsát?
Facsarhatok-e könnyet
márványszobrok szeméből?
Koporsók között tántorogva,
a földre zuhanok félrészegen,
hasztalanul kérlelem őket,
hiába átkozom el magamat.
Bárcsak próféta lennék,
s tudnék fakasztani
sziklából tiszta forrást!

VÁRAKOZÁS (I. 29.)

Várom, hogy induljon felém az erdő.
Várom, hogy megizzasszon a hideg.
Várom, hogy felkaroljon az ismeretlen pártfogó.
Várom udvarnoki kinevezésemet.
Várom a csodálatos hanglemezt,
a görög kardalok elveszett dallamával.
Várom, hogy testem oly könnyű legyen,
mint a szél és a füst.
Várom, hogy szakállam hosszúra nőjön,
s mehessek remetének.
Várom a hangot, mely előbb-utóbb
szólítani fog engem is.
A hangot, melynél nincsen komolyabb,
őszintébb és fenségesebb.

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS (I. 30.)

Nincs magasabb gondviselés,
földi vagy másvilági
ítélkezés, igazság-
szolgáltatás. A bírák
parókája, talárja lenn a porban,
s a Véletlen pótolja őket.
Legtöbbször tonákul cselekszik,
néha mégis megteszi, ami kell.
Úgy ítél, mintha gondolkodni tudna,
mintha benne is élne érzés.

ELMARADT TALÁLKOZÁS (I. 30.)

(„H. Sz. Fohászai"-ból)

Ne hidd, hogy odatúl találkozunk.
Én sem hiszem. A végtelen időben
nem ismétlődik kétszer ugyanaz.
Esélyünk egyenlő a semmivel.
Még foghatom kezed.
Fölém hajolsz megnézni, alszom-e?
Végül mégis sötétség falja fel
vonásainkat. Olyanok leszünk
egymás számára ketten,
mint akik más-más évszázadban éltek.
Idegenebbek egy férfi s egy nő
arcképénél, akik semmit se tudnak
egymásról, hiába függnek
közös falon valami régi kastély
termében, ahol egyre sűrűbb
homály szivárog be az ablakon.

THIERY ÁRPÁD

„Száműzetés"

II.

Távol tartotta magát a tivornyáktól, az ulticsatáktól, az éjszakába nyúló biliárdpartiktól. Különállóságát, ha úgy hozta a helyzet, éreztette is.

Egy szeptemberi délután megtört a jég.

Aznap reggel kapta kézhez Helga újabb levelét. Mint kiderült, a szerkesztőségi titkárnő három napig a fiókjában őrizte.

– Milyen jogon? – ordította Frank magából kikelve. – Még jó, hogy föl nem bontotta!

Türelmes mosoly volt a válasz.

– Adjon magyarázatot, hogy miért volt a feleségem levele három napig a maga fiókjában?

A titkárnő megigazította frissen dauerolt hajkoronáját.

– Maga még sohase felejtett el semmit?

Frank a titkárnőre bámult.

– Nevetséges – borzongott meg. – Egyenesen nevetséges . . .

Hazarohant.

Helga megint kétségbeesett, most már hisztérikusan félt a közeledő szüléstől. Vádaskodott és fenyegetőzött. Könnyeivel áztatta a levelet. A tinta szétfolyt a papíron, az írását alig lehetett kibetűzni: „. . . Mit tudsz te rólam? Semmit, a világon semmit! Soha nem tudod, hogy mi bánt engem! Vagy mi foglalkoztat! Meg se kérdezed! Nem tudod, hogy hányszor vagyok a kétségbeesés szélén, amikor a legszívesebben végeznék magammal" – fejezte be a levelet.

Frank tudta, hogy mit kellene tennie: azonnal odautazni az apósához, az agy azonban nem adott parancsot. Mint aki csak félig-meddig van tisztában önmagával és a dolgokkal. Jóformán mozdulni se volt képes, nemhogy kirohanjon az állomásra jegyet váltani, és a dunántúli mellékvonalakon nyolctíz órát vonatozzon. Eltompulva ült az ablaknál, és a még meg sem született gyerekére gondolt.

Dél körül visszament a szerkesztőségbe.

Már várta a főszerkesztő. Laponként terítette ki maga elé a kéziratot. Mint a bűnjeleket.

Frank idegesen figyelte. – Hülye szokása van – gondolta.

– Hol szerezted az adatokat? – kérdezte Buzási.

– Az iskolaigazgatótól.

– Ellenőrizted?

– Mindenki elismerte, hogy négyezer forint kölcsönt kaptak a tanácstól, hogy rendbehozzák a házat, de a család meg a rokonság másfél nap alatt elitta az összes pénzt. Az iskolaigazgató be akarta fizettetni velük építőanyagra, de késsel fenyegették meg. Ezt bele se írtam.

A főszerkesztő összeszedte a kéziratlapokat és visszaadta.

– Legközelebb egy ilyen témához – mondta – a megyei pártbizottság elő-

zetes hozzájárulása nélkül ne kezdj hozzá. Vagy, ha ilyen témát forgatsz a fejedben, szólj nekem. Majd én engedélyeztetem.

Az első kézirat volt, amit Frank ebben a szerkesztőségben visszakapott. Átment a szobájába, összetépte, és a szemétkosárba dobta.

Nem bánta volna, ha Kónya is látja. De ő vidéken volt.

Kis idő múlva a pártrovatvezető nyitott be.

– Nincs kedved velünk jönni?

– Hova?

– Egy jó kis pincébe. Barátok várnak bennünket.

Frank gyomra megmozdult. Az a régi, oly ismerős bizsergés! Az ivászat reményének az izgalma.

– Nem bánom.

– Leteszed a bortábornoki vizsgát – mosolygott a pártrovatvezető.

– Jó lesz nekem az ezredesség is – mosolygott vissza Frank.

– Harminc kilométer az egész, szereztünk autót.

– Nem kell biztatni.

A főkönyvelő is velük tartott. Frank rájött: – Naná, ő adta az autót... Egész úton az italokról beszélgettek. Frank óvatosan válaszolgatott. Nem akarta túlszárnyalni amazokat.

A pincében terített asztal várta őket, és teli hébérrel egy lakájosan szolgálatkész ember. Mindenkinek meghajolt. A sofőrnek is.

– Gerendás vagyok. Szolgálatukra...

– Ismerünk, te jómadár! – intette le nevetve a főkönyvelő. A lócára dobta a zakóját, megoldotta a nyakkendőjét, majd hatalmasan domborodó hasát elhelyezte a lóca és az asztal széle között.

A pártrovatvezető a sonkára, a fölszeletelt fehér házikenyérre, a háromliteres dunsztos üvegre bámulva – tele volt savanyított macskapöcse paprikával – diadalmasan tárta szét a karjait.

– Terülj, asztalkám!

Kicsippentett az üvegből egy paprikát. Az ujjai között tartotta.

– Egy kis virtust? – kacsintott Frankra a szemüvege mögül.

– Miben?

– Ki tud többet megenni belőle?

Frank bólintott.

– Lehet.

– Erős ám, mint az ördög – jegyezte meg a házigazda vigyorogva.

A pártrovatvezető bekapta a szájába az erőspaprikát.

– Az a jó – dörzsölte elégedetten a kezét.

A főkönyvelőt választották döntőbírónak.

A pártrovatvezető harminchét paprika után kiszállt.

Frank elrágott még kettőt. Gondosan beágyazta egy-egy falat sonka és kenyér közé.

– Majd reggel mondják meg, hogy ki volt a legény a gáton – röhögött a sofőr.

A pártrovatvezető levette a szemüvegét. Felmutatott ujjával figyelmeztetően csöndet kért. Megköszörülte a torkát, aztán belekezdett a kantátába. Tartása ünnepélyes – merev volt, szemüvegnélküli tekintetében megfoghatatlan átszellemültség. Az erős, szinte zengő hang sehogyse fért össze a cingár külsővel.

– Ő állt velünk... – énekelt bele Frank.

A második strófa végén a rovatvezető poharat emelt.

– Ismered? – nézett Frankra.

– Miért ne ismerném?

– De nem állva énekelted.

– Ti se.

A rovatvezető világító kék szemében bánatos felhők úsztak. Arca gondterhelt lett. Valahogy így: nem álcázza tovább magát. Azt tükrözi, amit érez.

– Sokan vagyunk, akik az ő dalát ma is állva énekeljük – jegyezte meg.

Átnyúlt az asztal fölött, bizalmasan megszorította Frank kezét.

– A korábbi években kint dolgoztam a megyében – mondta. – Párttitkár voltam és iskolaigazgató egy személyben. Bozsó Kálmán neve fogalom volt a járásban! A legnehezebb időkben csináltam a politikai munkát! Akkor, amikor szó se lehetett lazaságról vagy mellébeszélésről. Azt mondták a járásnál, hogy valamit meg kell oldani? Megoldottuk. Sose felejtem el, ötvenegyben nem boldogultunk a mélyszántással. Heteken át zuhogott az eső, nem tudtunk mihez kezdeni. Bent a járásnál egy szombati napra tűzték ki a határidőt. Pénteken beküldtem a jelentést, hogy háromszáz hold még hiányzik. Este felhív telefonon a járási párttitkár, és elkezd kiabálni: – Mi az istent piszmognak ott maguk... Elmagyaráztam neki. Azt mondja: – A mélyszántást még ma befejezik, megértette? Most fél hat van. Két és fél óra múlva, vagyis pont nyolckor jelenti nekem, hogy befejezték!... Nyolckor aztán jelentettem neki.

– Volt ilyen – pillantott Frankra a főkönyvelő.

– És hát, a nagyszerű élmények! Amíg élek, nem felejtem el – sóhajtott boldogan a pártrovatvezető. – Még most is feldobog a szívem! Mikor lesz nekem az életben még egyszer olyan felejthetetlen élményben részem, mint ezerkilencszázötven októberében, a tanácsválasztás napján?...

Frank tekintetét kereste.

– Versenyben voltunk a szomszéd községgel. Az volt a tét, hogy ki fejezi be hamarabb a szavazást. A győztesnek hatlámpás rádiót ígértek. A központi vezetőségtől lejött egy elvtárs, az aztán alaposan föllelkesített. Egész héten törtem a fejemet, hogyan előzhetnénk meg a szomszédokat. Jól ismertem az ottani titkárt, félig-meddig a barátom volt. Tudtam, hogy odaát vasárnap reggel hatkor minden egyes szavazópolgár az urna előtt fog állni, és hat óra húszkor azok már indulnak a lezárt urnával a járáshoz. Valamit okvetlenül ki kellett eszelni, mert ők négy kilométerrel közelebb voltak, mint mi. Ezt a különbséget semmilyen fogat be nem hozhatta. Autó ugye, nem volt. Akkor nekem eszembe jutott a megoldás. De az éjjeliőrön meg a harangozón kívül nem szóltam róla senkinek. Ők az én embereim voltak. Azt mondtam nekik: szombat éjszaka úgy állítsák előre az órát, hogy vasárnap reggel ötkor a mi községünkben már hat óra legyen. Meg is volt. Tizenöt perc alatt leszavazott a község, öt óra harminckor már indultunk. Hat óra öt perckor haladtunk át a riválisközségen. Mondhatom, hogy óriási volt a meglepetésük... Fél hétkor leadtuk a járásnál az urnát a választási bizottságnak. Az elvtárs, aki a központi vezetőségtől volt, azt kérdezte: – Hát, ezt meg hogyan csinálták, Bozsó elvtárs?... Elmondtam neki, mire ő nagyot nevetett. Azt mondta: miénk a rádió. De engem nem az a rádió tett boldoggá. Meg is mondtam az elvtársnak. Ő megértette, hogy miről van szó, és keményen kezet rázott velem.

A főkönyvelő az asztal szélének feszítette a hasát.

– Az biztos, hogy helytálltunk.

A pártrovatvezető visszatette a szemüvegét, ujjával az orrnyergébe tolta.

– Láthatod, hogy nincs titkom.

– Nekem sincs – vont vállat Frank.

Kissé elbizonytalanodott Bozsó várakozó tekintetétől.

– Tudunk, amit tudunk – jegyezte meg sejtelmesen a főkönyvelő.

A pártrovatvezető átnyúlt, bátorítóan megszorította Frank kezét.

– Ami rád tartozik, abba mi nem ütjük bele az orrunkat. Abban biztos lehetsz. Te tudod, hogy mi tartozik ránk, mi nem fogunk kérdezősködni. Csupán csak azt szeretném, szóval, szeretném, ha tudnád, hogy érezd, hogy tudjuk, és...

Zavartan elhallgatott. Arcán türelmetlen feszültség. Szavakat keresett.

– Na, elég annyi, hogy tudjuk és értjük.

– Mit? – bámult Frank.

– Csak azt akarja mondani, hogy mi se a falvédőről jöttünk – magyarázta a főkönyvelő.

– De mi sose fogunk kérdezősködni – tette hozzá sietve Bozsó.

Valami a földre zuhant. Furcsa volt. Egész furcsa.

– Beszéljetek már világosan! – fortyant fel Frank.

A rovatvezető bólintott.

– Bennünk megbízhatsz.

Elővillantak szürkés fogai.

– Tudjuk, hogy a káderanyagodban, amit utánad küldtek Pestről, nincs életrajz.

Frank értetlenül nézett amazokra.

– Mi nincs?

– Leküldték Pestről a káderanyagodat, de életrajz nincs benne. És az is biztos, hogy a főszerkesztő soha nem fog tőled életrajzot kérni.

A főkönyvelő jóízűt böffentett.

– Hallottam ilyen esetekről.

– Honnan veszitek ezt?

– Bizalommal lehetsz hozzánk – intették le Frankot.

– Legalább ötvenszer írtam életrajzot!

– Írhattál százat, ezt senki se tagadja meg tőled. De Pestről nem küldtek utánad egyet se. Ez világos.

A temérdek savanyú paprika marni kezdte Frank gyomrát. Lehajtott egy pohár fehér burgundit. Majd még három pohárral. Izgató bizsergés járta át. Valamelyest lazult s tompult a feszessége, s ha lehunyta a szemét, képzeletbeli hintaágyban érezte magát.

– Honnan veszitek ezt? – nézett Bozsóra.

– A barátod mondta.

– Kicsoda?

– Kónya.

Frank meghökkent. Fogalma se volt, hogyan védekezzen.

– Ő?...

Gondolatban hozzátette: – Éppen ő?...

Amazok titokzatosan mosolyogtak.

– Ahogy elnézlek – koccintotta oda a pártrovatvezető a poharát –, benne lehettél egy pár kemény dologban.

– De hát, mit képzeltek ti rólam?

– Ne gondold a fiúról – utalt a pártrovatvezető Kónyára –, hogy fecsegő. Tud ő titkot tartani.

– Értsétek már meg...

Frank elhallgatott. Nem bírt amazok néma mosolyával.

– Még! – lökte oda a poharát.

Eszébe jutott Kónya, ahogy a családi esten odaállt melléje, hosszú nyaka megnyúlt az izzadt melegben, kezét a bársony zakó zsebébe dugta: – Ne adja le magát ezekkel, nem magához valók... Frank azt gondolta: – Lapot adtam a kezükbe, hogy azt gondoljanak rólam, amit akarnak, de ez, amit az életrajzomról terjesztenek...

Erőlködő motorral, porfelhőt csapva a présház elé kanyarodott a szerkesztőség másik Pobedája. Négyen szálltak ki belőle.

Frank fokozott összpontosítással nyúlt a borospohárért. Valaki szólt hozzá. Odafordult.

– Mennyi fizetést ígértek?

– Pénzről nem volt szó! – tiltakozott Frank.

– Ne mondd, hogy meg se kérdezted!

A fotoriporter megrántotta a karját.

– Figyelj! Sok híres emberrel találkoztál?

– Hagyj a francba!

– Mi volt a legnagyobb élményed?

– Egy bomba.

– Ez beszívott...

Valaki átölelte a nyakát.

– Kell neked egy jó téma, Freytág? Nálunk a mezőgazdasági rovatban nem tudok mit kezdeni vele, pedig bomba egy téma! Arról írj egy cikket, hogy a városi nők egész életükben annyi rúzst használnak el, amennyivel be lehetne kenni egy családi házat. Egy könyvben olvastam, szavamra!...

A sarokban az olvasószerkesztő ökéllel verte a hordót.

– A Kádár se tehetett egyedül semmit, amíg csak egyszerű tag volt. Csak amikor a Rákosi, a Gerő meg a Nagy megbukott...

Csönd lett. Frank úgy érezte: mindenki őt figyeli. Reá várnak. – Kinek a hangja volt ez? – tűnődött. Ki akarta nyitni a szemét, de nem sikerült.

Gyalog érkezett Mészöly, a sportrovatos. A cipője, ruhája merő por. Mint egy vándoré. Széles, kissé részeg nevetéssel tárta szét a karját.

– Na, honnan jövök? – pillantott körül.

A többiek röhögtek.

– Áthajóztam Badacsonyba – dobta le magát Mészöly a lócára. – Ahány borozót láttam, oda bementem, este egy demizsonnal áthoztam, és a hajón mindenkitől megkérdeztem, hogy melyik a hajó eleje...

Franknak utólag úgy tűnt, hogy közben aludt is. Éjfél tájban Mészöly kihívására riadt fel.

– Tudsz kézen állva bort inni? – rázta meg a vállát.

Néma, lapuló csönd fogadta a sportrovatos szavait.

Frank szégyellte a csöndet.

– Mi a feltétel? – nézett Mészölyre.

Megállapodtak. Háromdecis pohár, tele borral. Egy csepp se löttyenhet ki. A kézenállásban a lábak a falhoz támaszthatók.

Valaki Frank fülébe súgta: – Mészöly tagja volt a varsói VIT-en a tornászdelegációnak...

Sorsoltak.

Frank kezdett.

Helyet csináltak neki a falnál. Egy padot odébb kellett húzni.

Frank szótlanul figyelte, hogy töltik tele a poharát. – A világon minden sorrendben van – morfondírozott. – Sok baj származott már abból, hogy az ember eltévesztette a sorrendet... Rögeszméje volt ez. Végiggondolta a mozdulatokat. Először kézállás. Kissé rogyasztott térdek. A talpat lazán, de biztosan a falhoz. Lazán! Hogy kiegyenlíthesse az imbolygást. A tenyér tapadjon a döngölt padlóra. A szétnyitott ujjak növelhetik az egyensúlyt. Bal kézzel fog támaszkodni, jobb keze mellé kell a pohár. Az ivás technikája fordított! A pohár széle nem az alsó, hanem a felső ajakhoz támaszkodik. Nem szabad kapkodni! Előbb csak egy kortyot! Ivás közben az orrán nem vehet levegőt! A torok afféle zsilip szerepét fogja betölteni. Hörpintés, nyelés. Korty-korty után. A harmadik után meg lehet próbálni folyamatosan. Ahogy a futó a célegyenesbe fordul.

Mészölyre nézett, és azt gondolta: – Majd erről is küldhetsz tudósítást a pesti sportújságnak...

Kézre állt. A lábait összezárta, két talpa egymás mellett a falon. Bal kezére támaszkodott. Bozsó segítőkészen leguggolt hozzá, a jobb keze ügyébe helyezte a borral teli poharat.

– Adj a nagyképű pofájának! – súgta.

Sokkal könnyebb volt, mint gondolta.

Tapsoltak.

A pártrovatvezető boldogan hátba vágta.

Mészöly – legnagyobb meglepetésre – sehogyse tudott kézenállni. Újra és újra összecsuklott.

Reggel az autóban Frank előtt leggyakrabban épp ez a kép ötlött fel az éjszakából. Utána mi történt? Az emlékezet szakadozott filmjét, az ivással töltött éjszakát tulajdonképpen Kónya alakja tartotta össze. Aki ott se volt.

A pártrovatvezető időnként oldalba lökte az autóban.

– Ne szarj be! Értekezletre otthon leszünk...

Frank lehúzta az ablakot. A friss levegő megszüntette a hányingerét. – Most már én is olyan vagyok, mint ők – állapította meg öröm és bosszúság nélkül.

A szerkesztőségi értekezleten Kónya a szokott helyén ült. A zöld fotelban. A heti tervet tanulmányozta. Frank távolabb ült le, vagyis nem Kónya mellé, a szokott helyére. Maga elé bámulva azt gondolta: – Hogy lehet ez? Amikor beléptem az előbb, úgy köszöntem neki, mint tegnap, és ő elfogadta, mintha mi se történt volna, pedig tudja, hogy most már én is tudom...

Úgy ült, mint aki álmodta, ami a pincében történt.

Felugrott, az ajtó felé igyekezett.

A főszerkesztő épp jött. Bőrmappájával a hóna alatt.

– Hova, hova? – lépett félre.

– Hányingerem van – vetette oda Frank. Meg sem állt.

Aznap távirat érkezett az anyósától: HELGÁT SZÜLÉSI FÁJDALMAKKAL KÓRHÁZBA VITTÜK.

Későn este érkezett meg. Apósa és anyósa karonfogva jöttek kaput nyitni. Frank kezet csókolt az anyósának.

– Izgul? – szorította meg Wágnerné a kezét.

– Egy kicsit.

Frank az előszobában ledobta a táskáját, de a kabátját nem vette le.

– Bemennék hozzá.

– Ilyen későn?
– Rögtön.
– Most nem lehet – mosolygott anyásan Wágnerné.
– Miért?
– Már elment az utolsó autóbusz.
– Én gyalog is...
Wágnerné szelíden leintette.
– Majd holnap.
A doktor hallgatásba merült. A pipáival foglalta el magát.
Frankot idegesítette a csönd.
– Kell majd adni valamit az orvosnak, nem? – szólalt meg.
A doktor föl se pillantott.
– Már elintéztem.
Franknak nem volt kérdése. Válasza sem.

Úgy viselkedtek, mint két idegen, pedig egy fiatal, szülésre váró nő nagyon is – most már egész életre – összekapcsolta őket.

A doktor nem várta el Franktól, hogy átérezze: mi játszódik le benne, mint apában. Lélekben igyekezett úgy közelíteni az életnek ehhez a természetes helyzetéhez, mint orvos, de itt, most, szó sem lehetett egy olvont férfi és egy elvont nő kapcsolatáról. A doktor képzelete hemzsegett e kapcsolat naturális képeitől. Hiába szerette volna sebész módjára kivágni magából ezt a veszélyes és undorító fekélyt, újra és újra maga elé képzelte a lányát és Frankot – úgy. Mostanában csak úgy képzelte maga elé. Nagy szenvedést okozott. Kérte az Istent, hogy Franknak lánya szülessen, és annak idején majd ő is élje át ezt.

Frank másnap, a délelőtti vizit előtt meglátogatta Helgát a kórházban.

– Maga a Wágner doktor úr vője? – fogta karon az osztályorvos és rákacsintott. – Egy-két óra múlva átvisszük Helgácskát a szülőszobába...

Frankot idegesítette az orvos édeskés cinkossága. Kihúzta a karját.

Helga különszobában feküdt.

Frank azt gondolta: – Biztos az apja intézte el... De nem jutott ideje a töprengésre.

Ott állt a felesége ágya előtt.

– Nem ülsz le? – szólalt meg Helga gyönge hangon.

Frankot elkábította a szag és a vakító fehérség. Különös volt. A feleségét mintha tejüvegen át látta volna.

– Mire gondolsz? – kérdezte Helga.

Frank ügyetlenül biccentett, mint aki nem érti pontosan a kérdést. – Teljesen megváltozott – gondolta ijedten. A könnyű, fehér takaró alatt a hasa valószínűtlenül domború volt. Az ujjai elvékonyodtak és kifehéredtek. A tekintet szelíd fénye megkopott. Homlokán és az álla körül piros foltok gyúltak. Hosszú, gesztenye színű haját levágatta.

– A hajamat nézed? – nyúlt Helga bizonytalan mozdulattal a levágott fürtök helyére. Elmosolyodott. – Nem való olyan hosszú haj egy anyának.

Frank a takaró alatt domborodó hasat bámulta. Teljesen ki volt szolgáltatva ennek a domborulatnak.

Helga a keze után nyúlt.

– Nem mondasz semmit?
– Fantasztikus – motyogta Frank.

Helga elfordította a fejét. A falat nézte.

– Fiút szeretnél vagy lányt? – kérdezte.

– Mindegy. Vagyis, amit te szeretnél.

Frank valami olyasmit akart mondani, hogy a gyerek még szorosabban fogja egymáshoz kapcsolni őket, de nem tudta illően megfogalmazni. Így inkább hallgatott. Lehajtotta a fejét, és azt gondolta: – Tegyem hozzá, hogy ránk is fér? . . .

Helga panaszosan felnyögött.

– Szóljak a doktornak? – nézett rá Frank ijedten.

– Nem kell. Majd jönnek.

Frank az ujja hegyével megérintette Helga hasát. – Meg kellett volna kérdezni a doktort – tűnődött magában. – De mit kérdeztem volna? Azt, hogy életben maradnak-e? Azt válaszolná: mit gondol maga rólunk, Semmelweis óta fölösleges ilyen kérdésekkel zaklatni a szülészeket, különben is, Wágner doktor lánya nekünk . . . Kicsoda maguknak Wágner doktor lánya? Ó nem Wágner doktor lánya, hanem az én feleségem! És ha nem tudná, ez a gyerek még szorosabbra fog kapcsolni bennünket, és el fogja szakítani őt az anyjától meg az apjától. Végleg el fogja tőlük szakítani, de ehhez maguknak semmi közük, maguknak csak ahhoz van közük, hogy világra segítsék a gyerekemet. Az sem érdekel, ha vigyorgó pofával csinálják . . .

Alig várta, hogy elköszönhessen Helgától. De már a folyosón rátört a kínzó önvád: – Miféle ember vagyok? . . .

Ilyen volt.

Alighogy kilépett a kórház kapuján, rohant volna vissza Helgához, hogy bocsánatot kérjen, és elhalmozza szeretettel, figyelmességekkel. Ahogy más leendő apák viselkednek.

Hazafelé a vonaton minduntalan olyan érzés fogta el, hogy visszafelé halad az időben. Vagy már napok óta tart az utazás? Megváltás volt, amikor beléphetett a műemlék ház kapuján, becsukta maga mögött a társbérleti lakás ajtaját, megállt az öreg, szellőzetlen falak között. Fogadalmat tett, hogy helyrehozza, amit csaknem elrontott: a házasságát.

Lányuk született. A felesége kívánságára a Fanny nevet kapta.

Frankot meg se kérdezték.

– Baj? – nézett rá Helga megszeppenve.

– Nem, dehogyis, legyen csak úgy, ahogy te szeretnéd. Eredetileg is úgy képzeltem, hogy ha fiú lesz, akkor én választok neki nevet, ha lány, akkor te.

Helga, karján a háromhetes kislánnyal úgy lépett be az öreg műemlék lakásba, mint aki tart valamitől.

Frank rögtön észrevette.

– Nem tetszik itt?

– De, egész jó . . . – nyugtatta meg Helga. Nem nagy meggyőződéssel.

– Tavaszra kapunk másik lakást. Megígérték.

Helga úgy tett, mintha nem is hallotta volna. Futó csókot lehelt a jóllakottan szundikáló csecsemő orrára, letette a heverőre, aztán kiment körülnézni a konyhába és a mellékhelyiségekbe.

Ez valahogy nem tetszett Franknak.

Karjába vette a kislányt. Mereven, ügyetlenül tartotta, mint egy tárgyat, miközben az arcát fürkészte. Tulajdonképpen először nézhetett rá úgy, hogy egyedül voltak, ők ketten, nem vették körül mások, idegenek és családtagok. Meghatotta a kis arc szabályossága, a valószínűtlenül csöpp orr, a hamvas bőr. Nem hitte volna, hogy létezik ilyen finomságú bőr. Semmi

ránc, semmi gyűrődés, vagy oda nem illő foltocska. Odahajolt hozzá, hallgatózott. A kislány elégedetten szuszogott. Meg se rebbent a hosszú szempillák fekete seprője. – Különös, különös . . . – morfondírozott magában. – Az ember ilyenkor azt szokta mondani: már nem éltem hiába, van az életemnek folytatása, nos, igen, én is pontosan ezt érzem most. De hát, tényleg egymás tükörképei vagyunk-e? Vagy csak akarom, szeretném, hogy ezt érezzem? Valóban a folytatásom lesz ő? Miképpen? Mit örökölt tőlem? És mire fog jutni vele? Egy lány az apjától örökölt tulajdonságokkal! . . .

Szerette volna látni a jövőt, egész pontosan. A sajátját és a kislányét. Összerezzent: – Mit fognak majd mondani rólam neki a hátam mögött? Hogyan fogja érinteni? Mit tud összevetni majd azzal, amit másoktól hall? Engem? Mint egy idegenül mérlegelt testet és szellemet? Önmagát talán? Elég erős lesz a hasonlóságunk ahhoz, hogy valóban az életem folytatása legyen, és ezt így érezze majd ő is? . . .

Este, miután Helga megetette és elringatta a kislányt, majd ő maga is lefeküdt, Frank munkához látott. A világatlasz szétnyitott szárnyaival takarta el az asztali lámpa fényét.

– Mit csinálsz? – érdeklődött Helga suttogva.

– A holnapi cikkemet írom – hazudta Frank.

„Ma is megpróbáltam eleget tenni az elhatározásomnak – kezdett írni –, de a kételyt megint nem váltotta fel a hit. A hiúságot a szerénység. A rendetlenséget az önfegyelem. A szomorúságot a remény öröme. Volt rá ok megint. Tegnap, hosszas fontolgatás után előhoztam a főszerkesztőnek az életrajzom ügyét. Rámnézett és széttárta a karját: – Miért? Van itt életrajzod? . . . Azt feleltem rá: honnan tudhatom én azt? A főszerkesztő megerősítette: – Az anyagodban nincs életrajz, ez biztos . . . Kézenfekvő, hogy elfelejtették beletenni. Fölajánlottam, hogy írok egyet, ha nem akarnak levelezni az életrajzom után, de a főszerkesztő csak a vállát vonogatta. Nyilván nem tartja fontosnak. Tulajdonképpen semmi se fontos itt. Az újságírók a legkevésbé. Úgy jöttem ide, hogy az újságíró vidéken politikus, művész, általános hozzáértő, a maga nemében forradalmár, az igazság és az értelem védelmezője, mindenről tájékoztató. A valóságban másképp van. A vidéki újságíró úgy politikus, mint ahogy a szerkesztőség a pártbizottság egyik osztálya. A riport tényleg a megfigyelés művészete, de vidéken nincs idő a megfigyelésekre. Itt mindenhez érteni kellene, ami lehetetlenség. A tekintély se túl nagy. Se fönt, se lent. Bohémnak tettetjük magunkat, de közben alig bírjuk elviselni a kisebbségi érzést. Tapasztalatból tudom, hányszor fejezem be én is a napot szomorú italozással, vagy elkeseredett naplójegyzetekkel. Örökös a lótás-futás. Rossz a hírnév. Ezt a legtökéletesebb ivászatok se feledtethetik. Szinte naponta megnyúlni a jellem szakítószilárdságának a végső határáig. Úgy élni, hogy tudom: nem egyformák az esélyek. Úgy írni, hogy az ember szempontok és jelentések sorfala közt egyensúlyoz. Nem tanácsos nekiütközni a falnak. A vidéki újságíró állandóan nyitott sebbel jár. Elviseli, mert el kell viselnie, hogy a vidéki kispolgár legyőzhetetlen. Ma reggel, amikor Helgára vártam az állomáson, azon gondolkodtam, hogy mit szeretnék elérni az életben. Sorrendbe szedtem. Első helyre került, hogy el innen! Minél előbb! Légtornászok vagyunk mi itt. De háló, trapéz, reflektor, mászókötél és partner nélkül. Csoda, hogy nem zuhanunk le. A remény azért él! Ha fent tudok maradni a levegőben, talán elszállhatok egyszer innen. Egy óvatlan pillanatban."

ALBERT GÁBOR

Emelt fővel

III.

FEKETE RIBIZLI

A gépekkel nehezen vagy egyáltalán meg nem művelhető – egyébként parlagon maradó – földeket azonban Hidason nemcsak legelők formájában hasznosítják. És ezzel a Hidason lakók jómódjának *egyik* forrásához jutottunk el. Mert hogy Hidason általában jól élnek, hogy a családok jövedelme magas, azt minden statisztikánál ékesebben bizonyítják az egyre nagyobb számban és tetszetősebb külsővel épülő házak.

Ennek az olykor *pazarló jólétnek* a forrása azonban nem egyedül a termelőszövetkezet vagy a községben működő üzemek. A magyarázatot az úgynevezett második gazdaságban, vagy más néven a *családi kisegítő gazdaságban* találjuk meg.

A falu 80%-a ugyanis – függetlenül attól, hogy mezőgazdasággal foglalkoznak-e vagy az iparban dolgoznak – kisegítő gazdasági tevékenységet folytat. Ami lehet állattartás, kertészkedés, vagy más, piacra termelő tevékenység. Így aztán előáll az a különös helyzet, hogy a falvakban társadalmunk nemcsak legalacsonyabb jövedelmű rétegeit találjuk meg, hanem a leggazdagabbakat is. „A kettős jövedelemforrással rendelkező (szabad idejükben is kiegészítő gazdasági tevékenységgel foglalkozó családok jövedelme – írja Enyedi György *Falvaink sorsa* c. tanulmányában (1980) – az országban a legmagasabb, meghaladja a szellemi foglalkozású családokét is. Kétségtelen, hogy a kiegészítő jövedelem megszerzésére falun jobbak, illetve általánosabbak a lehetőségek, mint a városokban."

Pazarló jólét – írtam előbb, és a városi embernek épp ez a pazarlás szúr szemet, mondhatnám ingerli. A jelenséget úgy ítéli meg, mintha a falusiak gyakran nehezen megmagyarázható pazarlásának egyetlen oka és célja az anyagi javakkal való értelmetlen és provinciális kérkedés volna. Holott a pazarlás törvényszerű, és a falun kialakuló fogyasztói rendszer következménye. Ismételten a szakembert, Enyedi Györgyöt idézem:

„A magas jövedelmű falusi rétegek jövedelmének egy része munkaviszonyból származik, más része viszont népgazdaságunk piacgazdálkodási szférájában keletkezik. E szférában érvényesülnek a kereslet-kínálat törvényei, s létrejöhetnek nem közvetlenül munkából származó, profitszerű jövedelmek is.

E jövedelmek tőkévé válását társadalmunk törvényei nem teszik lehetővé. Mivel a magántermelés és -értékesítés szférájában keletkezett felhalmozás nem tér vissza a termelésbe, a fogyasztásban csapódik le. Ez a közgazdasági oka – egyéb presztizsokok mellett – a magas jövedelmű falusi rétegek olykor pazarló fogyasztásának. Éppen az a társadalmi réteg vesz fel pazarló

fogyasztási szokásokat, amelyet a tőkés társadalomban a szigorúan takarékos életvitel jellemez."

Mindehhez csak még annyit, hogy társadalmilag mégiscsak az lenne a kívánatos, ha a felhalmozás visszatérne a termelésbe, ha a háztájin piacra termelő parasztnak érdemes volna például kisgépeket vásárolnia, vagy bevezetnie esetleg tetemes költséggel a modern technológiát, amely magasabb jövedelmet jelentene (egyéni érdek) és ugyanakkor a termelékenységet is növelné (társadalmi érdek). Ehhez viszont a szabályozó rendeletek módosítása mellett az szükséges, hogy a bizalomnak olyan légköre alakuljon ki, olyan törvénybe foglalt biztosítékokat nyújtson a társadalom – egyre több ilyen tendencia figyelhető meg –, hogy legyen értelme a takarékosságnak, és akik önös érdekből ugyan, de a társadalom hasznára vállalják ezt a kockázatot, azokat ne fenyegesse állandóan az a veszély, hogy a *minden virág virágozzék* időszaka múltán az állam nagy virágvágó ollója derékban metsz majd el minden jobbra törő szándékot.

Visszatérve a hidasi parlagföldekhez, nyilvánvaló, hogy mindet nem lehetett legelővé átminősíteni. A mélyebb fekvésű és táblás gazdálkodásra alkalmatlan területek hasznosítását a *bogyósgyümölcs-termelő szakcsoport* oldotta meg. A csoport szervezése és alapítása régi ismerősünk, az örökké tevékenykedő Bognóczky Géza, református lelkipásztor érdeme. Visszaemlékezéseiben a következőket írja a szakcsoport megalakulásáról:

„1956 nyarán találkoztam az utcán Mártonfalvi Barnabás katolikus emberrel, kinek a Határárok partján volt egy darabka földje, kb. 5 holdnyi, de parlagon hagyva évek óta, mert vizenyős terület lévén, a nadály és csikófarok tenyészett benne csak. Ő szólított meg.

– Tiszteletes úr, vegyen legalább egy holdat belőle. Olcsón adom. Látja, Hütter is vett egy holdat, s milyen szép káposzta meg murok termik benne. Nincsen pénze? Megadja, mikor lesz!

Megvettem tőle egy hold földet 2500 forintért, az átírás 500-ba jött.

Olcsó volt akkor a föld, senki sem vásárolta. Rendbe tettem, s kora tavasszal bevetettem mákkal. Szép termés ígérkezett. Mikor javában virágzott, én minden reggel kimentem leszedni a szirmokat, hogy az ormányos bogár ne tegye tönkre.

Egy délutáni felhőszakadás azonban úgy felduzzasztotta a patakot, hogy az kilépett medréből. Szomorúan érdekes látványt mutatott a víz színén viruló mákvirág-sziget. Nem sokáig virított, hamarosan elrohadt az egész.

Ahogy a víz lefolyt róla, s felszáradt a föld, Hütter földszomszédommal ketten megemeltük a gátat. Ugyanakkor a túlsó parton a kishidasiak is megemelték a töltést, védve veteményeskertjüket. A fellazult talajból méteres nadálygyökereket húztunk ki. Arra gondoltam akkor, hogy ebben a nedves talajban jól érezné magát a málna meg a ribizli.

Szüleim évtizedek óta termelték a kert vizenyős részében e két növényt. El is határoztam, hogy betelepítem vele a földemet. Hat szekér érett trágyát szórtam rá s még földet, így készítettem elő a telepítésre. Felvettem a kapcsolatot az ország valamennyi kutató intézetével, növénynemesítő telepével.

A Magyarországon akkor ismert legjobb fajtákat hozattam meg, egyéves, gyökeres málnasarjakat. 300 tő angolt, 300 tő 401-est, 150 tő Loyd George-ot, 300 tő Knevett-et, 150 tő Billárdot, a helyi fajtákból Ferencit, Nagymarosit, Ménfőcsanakit, Nógrádverőceit. A földet beosztottam kétméteres sávokra és

egyméteres tőtávolságra. Minden tő helyére egy kis gödröt ástam, s a közepébe félméteres vesszőt dugtam. Így hét, nyílegyenes sorom lett.

Munka közben jöttek hozzám az emberek, nézték és érdeklődtek, hogy mit csinálok. Hütter jött leggyakrabban s minden mozzanatot megfigyelt. Addig-addig figyelt, míg ő is kedvet kapott az ültetéshez. Neki is rendeltem málnatöveket.

Egyre többen jöttek kíváncsiskodni, majd segíteni, ültetni, s felajánlották a társulást is.

Két napig gondolkoztam a dolgon, aztán elhatároztam, hogy bérbe veszszük a többi vizenyős területet is, s csoportban beültetjük. Egy héten át hirdettem, kérdeztem: ki akar társulni a málnához?

A jelentkezők száma 12-re emelkedett, s így végigjártam a hivatalos utat a tanácsnál. Dobribán Antal hidasi tanácselnök-helyettes nagyon sokat segített ügyünkön (később ő is ültetett saját földjébe fél hold fekete ribizlit), 6 hold OFA-földet kisajátított részünkre a patak partján. Beleesett Hütter és az én egy hold földem is, de helyette a bonyhádi határban kaptunk területre kisebb (530 négyszögöl), minőségre viszont ennél jobb földet.

A tagok hetente kétszer jöttek a lelkészi irodába, s megbeszéltük a továbbiakat. Később összeköttetésbe léptem a ménfőcsanaki és a nagymarosi málnatermelő szövetkezettel, s mindenben kikértem a tanácsukat, hogy például egy tőről mennyi termés várható, mikor éri el a tetőpontot, hol és hogyan lehet értékesíteni stb.

Elkészítettem az alapszabályt, s a tagoknak felolvastam. Változtatás nélkül elfogadták. Jeleztem, hogy a mecseknádasdi földműves szövetkezet keretében fogunk működni, s így szövetkezeti tagokká kell váljunk. A nevünk egyelőre *Málnatermelő szakcsoport.*

Készen kiállított belépési nyilatkozatot kaptunk, s csak alá kellett írni. Imre László, Balogh András, Adorján András, Hütter Henrik és Meskó László voltak a legelső tagok.

Vegyes összetételű volt a csoport. Meskó László helybeli postamester, Hütter Henrik gyári munkás, Imre László nyugalmazott tisztviselő Bonyhádról, Bognóczky József öcsém helybeli tanító, dr. Mokos Sándor tanár, Adorján András állás nélküli, Tőkéssy Jenő kertész Bonyhádról, én hidasi ref. lelkész, Kéri János bonyhádi ev. lelkész – ezek nem székelyek –, ellenben Balogh András, Ömböli Péter, Ömböli János és Faluközi Gergely székelyek voltak, a hidasi brikettgyár dolgozói.

A földműveléssel foglalkozó székelyek közül egy sem lépett be a kis csoportba, sőt ellenszenvvel figyelték munkánkat. Sopánkodtak, hogy nem eszünk mi abból a málnából egy marékkal sem, meglátjuk, majd ha készen lesz minden, elveszik tőlünk ismét.

Mi azért kitartottunk minden jósolgatás ellenére is.

Egy valami azért engem is izgatott. Megkeresésemre a Járási Tanács Földrendező Hivatala ötévi bérleti időt engedélyezett, s ennek értelmében kötöttük meg a bérleti szerződést. De mi lesz öt év után?! Többször felmerült bennem a gondolat, hogy jó volna tsz-szé alakulni. De ilyen kis területen és kevés létszámmal nem lehet. Azt ajánlották, hogy csatlakozzunk a meglévő nagy tsz-hez. Mi viszont önállóságunkat nem akartuk feladni, és kizárólag bogyósgyümölccsel akartunk foglalkozni.

Nagy mennyiségben rendeltem málnatöveket, s megkezdtük a telepítést. A magam területére kísérletképpen minden fajtából ültettem. A fertődi ku-

tatóintézettől *Kittatimny és Lavton* szederindát rendeltem. Ezek jobban bírják a mi telünket, s nem futók. Úgy lehet művelni, mint a málnát, két méter távolságban.

Fejes János, MÁV-felügyelő is küldött nekem 5 db *Theodor Reimers* nevű szederindát e kísérő szöveggel: *Sok sikert kívánok a szederkultúrához, ha majd ki akarják irtani, ne engem szidjanak!*

Megérkeztek az újabb tövek Debrecenből: 25 tő egres, 45 tő piros ribizke és 30 tő fekete ribizke. A soproni erdőgazdaságtól pedig megérkezett az a 300 db sima aranyfűz dugvány, amelyet a célból rendeltem, hogy elültetem végig a patak partján. Télen lehet kosarat fonni belőle. Hárman el is ültették a füzeket, mások nem. A vesszők megvastagodtak, kosárfonásra nem került sor.

Amikor minden együtt volt – tagok, alapszabály, dugványok, törvényes keret – a közgyűlésen felvetettem a kérdést, ki legyen az elnökünk.

A tagok kérdően néztek rám, természetesnek tartották, hogy én leszek az. Egyhangúlag rám is szavaztak. Meg kellett magyaráznom, hogy a mostani helyzetben a pap senkiember, s az ügy intézése is nehezebben megy, ha pap kéri, főként olyan, aki internálótáborban volt 56 után. Lehajtották a fejüket és hallgattak.

A tagok közül Adorján András apja pár hold földjén gazdálkodott, lovat tartott, s kertjében szépen fejlődtek a gyümölcsfák, jól gondozta. Őt javasoltam az elnöki tisztségre. A tagok közül Meskó kivételével senki sem ismerte közelebbről, de mert én ajánlottam, elfogadták.

A falu népe, főképp a tsz-tagok erősen figyelték, hogy mit csinálunk, mert csoportunkat *úri téesznek* hívták.

Mi annál nagyobb szorgalommal, összefogással dolgoztunk, megmutatván, hogy jobban vesszük a munkát, mint ők. Mert bizony ők kedvetlenül dolgoztak, s nagy adóssággal küszködtek.

Az utóbbi időben rájöttem, hogy a jól haladó közösségi munka összefüggésben van az intelligenciával. Ezzel magyarázható meg, hogy a tsz némely helyen igen jól megy, máshol meg sehogyan sem.

1958 nyarán tanulmányi kirándulást tettünk négyen motorkerékpárral Tótrétpusztára, s megcsodáltuk a 40 hold területű málnát. Éppen szedés idején érkeztünk.

Egymagam még elmentem szintén motorral Tahiba, Dunabogdányba és Nagymarosra is. Molnár József, nógrádverőcei szakembert kértem arra, hogy jöjjön el Hidasra előadást tartani, s tanácsot adni többi munkánkhoz. Szívesen el is jött, s mi örömmel vártuk és fogadtuk létszámon felül.

– *Barátságot kell kötni a növényekkel, és megismerni szükségleteiket* – ezzel fejezte be előadását.

Nekem már régóta ez volt a véleményem, s jólesett hallani más szájából is. A másik jó tanács, az embernek példát kell mutatni, saját magának kell „belefeküdni" a munkába, s akkor becsülik meg igazán, ezek után fognak hozzá mások is. Agitációval nem sokra megyünk.

Csoportunk munkáját egyre jobban figyelték, s szerfelett csodálkoztak azon, hogy eddig 18 000 forintot mertünk beleverni a bizonytalannak tűnő vállalkozásba.

1959-ben a budapesti bélyegző vállalatnál bélyegzőt rendeltünk ezzel a felirattal: MÁLNATERMELŐ SZAKCSOPORT, HIDAS.

A talajtani vizsgálathoz is szakembert kértem, s az Országos Mezőgaz-

dasági Minőségvizsgáló Intézet Talajtani Osztálya Kaposvárról kiküldött szakembere elsőrendűnek találta a talajt bogyósgyümölcs termesztésére. Mivel az én területemen kísérletképpen ültetett piros és fekete ribizli gyönyörűen fejlődött, új tervem született: feketeribiszkés táblát hozunk létre! De hogyan? A nagy kiadás megvolt, a bevétel még igen csekély, s üres a bukszánk.

Levelet írtam a *Hungarofructnak*. Levelemre Hajdu András agronómus válaszolt. Többszöri levélváltás után megegyeztünk abban, hogy küld nekünk 20 000 db sima fekete ribiszke vesszőt fajtánként csomagolva, amelyet mi felesben meggyökereztetünk. Így a következő évben 9000 db gyökeres dugvánnyal rendelkeztünk, mert 2000 db nem hajtott ki. A gyökereztetést négyen vállaltuk, gondoztuk és négyfelé osztottuk a hasznot is: Hütter, Adorján, Balogh András és én. A gyökeres fekete ribizli dugványokat el is ültettük a magunk területén."

Így került Hidasra a fekete ribizli. Most már úgyszólván mindenki termeli. Nem igényel különösebb gondozást, őrizni sem kell, mert sem a kecske, sem a ló, de úgyszólván semmilyen állat meg nem eszi különös íze és szaga miatt. Büdös, mondják Hidason, a szakirodalom szerint „különös aromája a »rókazamat« miatt hazánkban kevésbé kedvelik, pedig különféle értékes ásványi sókat, vitaminokat tartalmaz. C-vitamintartalma vetekszik a csipkebogyóéval, és a citromnál is fontosabb C-vitamin forrás." Hazai fogyasztásra sajnos alig kerül a hidasi fekete ribiszkéből, annál többet szállítanak belőle külföldre. Hogy kifizetődő-e a termelése, eltérőek a vélemények. A piros ribizli ugyanis legalább háromszor annyit terem, mint a fekete, viszont felvásárlási ára – legalábbis 1980-ban – kilónként csak 5 forinttal volt kevesebb. A piros ribizliért kilónként 13,50-et fizettek, a feketéért pedig 18,50-et.

Az érvelés hitelét erősen csökkenti, hogy akinek a szájából hallom, az az egyik legnagyobb fekete ribiszke termelő. Adorján András, a csoport egykori elnöke máskülönben is szereti a tréfát. „Igazi székely", mondják róla, „csiki székely", és ahogy szóba hozom a bogyótermelő szakcsoportot, megjegyzi, hogy először tizenegytagú volt, mint a futballcsapat. *Jézus Szíve Társulat*nak hívták, mert három pap volt benne.

– Hogyhogy?

– Az evangélikus, az meghalt már, a Kéri bácsi; a református, a Bognóczky, az is meghalt, és egy tsz párttitkár, annak meg a neve volt Pap. Az anyagi érdekeltség a világnézeti ellentéteket teljesen megszüntette.

– Milyen kötöttséget jelent a szakcsoport? – kérdezem meg.

– Majdnem, hogy semmit. Közös az anyagbeszerzés és közös az áruértékesítés. De az anyagbeszerzés azt jelenti, hogy 10 forinttal olcsóbb egy mázsa műtrágya. Ez semmi! Az értékesítésnél meg megint semmi, mert mindenkinek egyformán fizetnek.

– A begyűjtőknek nincs olyan kikötésük, hogy a ribizli egyfajta legyen?

– Csak fekete legyen, mindegy, hogy milyen. Korlátlanul mehet Nyugatra. Belföldre nem csinálnak semmilyen propagandát neki. Láttam olyan fényképet, hogy Bécsben az újságárusnő ernyő alatt eszi a fekete ribizlit. Magyarországon ilyen nincs. Húsz év kellett hozzá, hogy itt elszaporodjon. Nádasdon alig van, a szomszéd községekben egy-két helyen itt-ott.

– Mennyit termelnek?

– Volt olyan év, hogy 12 holdon nyolc vagonnal termett. Ez volt a legtöbb. Általában, ha valaki jól gondozza, holdanként meg lehet termelni 40 mázsát. De van, akinek fél holdon terem ennyi. Ez már a gondozástól függ.

– Sok munkával jár?

– Nem. Most már lehet vegyszeresen gyomot irtani. A szedés a legroszszabb. Ha túlérik, lepotyog. Az is előnye, hogy nem eszik meg, nem lopják el. Órákba telik, hogy valaki egy-két kilót leszedjen. Ez nem tök, hogy veszi a hóna alá és fut vele. Éjjel meg nem lehet látni.

Gyors számítást végzek. Ha valakinek 1 hold feketeribizlise van, és abban 40 mázsa terem, azért kilónként 18,50-et számítva, 74 000 forintot kap, ami nem lebecsülendő jövedelem. Ebből le kell vonni a bérleti díjat, a vegyszereket, de még így is tekintélyes summa marad. A szabad időből ellopott munkát faluhelyen senki sem számítja hozzá a költségekhez és azt sem, hogy a szedés ideje alatt, aki csak mozdulni tud a családból, az ott hajladozik, sőt legtöbben erre áldozzák a szabadságukat is. Ha ezeket a ki nem fizetett „költségeket" mind felszámolnánk, mindjárt más volna a helyzet, de az is igaz, hogy a városban is sokan meghoznák ezt az áldozatot. Ami faluhelyen kézenfekvő, az városban csak hosszú utánjárással szerezhető meg.

Körülnézek a lakásban és ennek a viszonylag magas jövedelemnek a nyomát sem látom. A két háború közti középosztály magasfényű gyári bútoraira emlékeztetnek a pattogó furnérozású szekrények, tálalók. A régesrég festett falakon megfakult fényképek, a karos csillárok kibocsátotta félhomályban alig kivehető metszetek. A katonás tekintetű ősök mintha egykori jólétről adnának hírt. Az ovális ebédlőasztal köré már négyen-öten is gyűltek, a poharak gyakran emelkednek.

Csak úgy „véletlenül" bekukkant a volt postamester, a művelődési ház egykori vezetője, és ha már beugrottak, nem viszik magukkal a házigazda álmát.

Összeszokott társaság, a csapatjáték tökéletes. Örülnek az idegennek, és úgy érzem, kissé produkálják is magukat. Rutinosan passzolják egymásnak a szót, a feladott labdát senki sem üti a hálóba.

A házigazda csak belekortyant a pohárba, ő irányítja a beszélgetést.

Tudom róla, hogy nem bukovinai székely, azt is, hogy az apja katonatiszt volt, és ő is tisztként szolgált a második világháborúban. Most azt szeretném megtudni, hogyan kerültek ide Hidasra.

– Mikor jött ki Erdélyből? – szegezem neki a kérdést.

– Először török követ voltam a Gyilkos-tónál – kezdi mindjárt egy kitérővel, majd kicsit vár, a többiek meg engem figyelnek.

– Követ törtem 39–40-ben.

Igyekszem komolyra fordítani a szót.

– Hogyhogy?

– Apám az észak-erdélyi partizáncsoportnak (ez nem jó szó, de jobbat nem tudok) volt a vezetője. Szóval a magyar Fővezérség 38-ban, mert akkor már labilis volt a helyzet, egy olyan csoportot alakított, amely, ha Magyarország megtámadná Romániát, akkor a hátországban robbantotta volna a postát, a hidakat, hogy evvel is segítsék a visszafoglalást.

– Fegyvere is volt a csoportnak?

– Hogyne! Innen Magyarországról szállították az ekrazitot. Csakhogy a magyarok mindig bolondok! Cseh kémet alkalmaztak, az meg elárulta a románoknak, és az észak-erdélyi részt felgöngyölítették. 34 papot tartóztattak le és még egy csomó embert. A papokat kicserélték román kémekkel, vagy nem tudom kikkel, mert az egész a Szentszék közbejöttével történt. A déli csoportot nem fedezték föl, az külön volt. Akiket meg lecsuktak, legtöbbjüket

a híres román börtönbe, Doftanaba vitték. Ez a Regátban van, a földrengés alkalmával ez a börtön is összeomlott. Akkor Bárdossy László volt Bukarestben a magyar követ. Az lefizette a börtönparancsnokot. Nem volt autóbusz, amivel elhozzák őket, hát vett egy autóbuszt. Nem volt kíséret, vett öt román csendőrt, akik itt is maradtak, mert ha visszamennek, felakasztják őket.

– Román csendőrt vett?

– Román csendőrt. Megfizette őket. Az egész egymillió pengőbe került. Nagy pénz volt akkor. Átcsempészték őket Kolozsvárra, és mind berakták a fertőző osztályra. Kaptak csíkos ruhát, aztán negyvenben ott érték meg a visszacsatolást. Így szabadultak meg. A románoknál mindent el lehetett pénzzel intézni, csak tudni kellett a tarifát.

– Édesapját is a doftanai börtönbe csukták?

– Kolozsváron tartották a hadbírósági tárgyalást. Egy vasúti mérnököt ítéltek el legsúlyosabban. Állami alkalmazott volt, és ráhúztak 15 évet. Apám csak ötöt kapott. A kolozsvári börtönbe csukták, az 53-as cellába. Egyszer, csak hogy ne legyek otthon, engem is bevittek oda. 45 után. Nézem a cella számát: 53. Megörököltem! De csak egy hétig voltam benn, aztán kiengedtek. Mehettem haza. Mehettem volna, mert akkor már beköltöztettek valakit a házunkba.

– Ez a „látogatás" 45 után történt?

– 46-ban. Akkor mentem haza hadifogságból. A szerbektől. Azok mindenkit hazaengedtek már ősszel. Én meg visszamentem Erdélybe. Még Mihályka is megvolt akkor, a király.

Nemigen értem az egészet, de azért újra rákérdezek:

– Hogyan kerültek Erdélyből éppen ide, Hidasra?

– A Népgondozó Hivatalnak a vezetője a csíkszeredai polgármester volt. Szász Gerőnek hítták. Az volt börtönben is, meg szabadon is, templomba is járt, meg párttag is volt. Apámék felmentek hozzá hárman. Az öreg Dobribán is ott volt, Simó Feri, Márton Gyurka, meg az apám. Egyszóval négyen.

– Menjetek a völgységi járásba – ezt mondta Szász Gerő. – Hidas-Bonyhádon (vagy Bonyhádot mondta, nem tudom) szálljatok le és nézzetek körül.

Hát ott leszállnak. A mezőn egy állomás, se Hidas, se Bonyhád. Pedig ki van írva. Kérdeznek valakit, hogy hol van Bonyhád.

– Bonyhád erre van, Hidas meg arra.

– Hol?

– Egyiket sem lehet látni a dombtól.

Most merre menjenek? Apám körülnézett és azt mondta:

– Arra hegyek látszanak, menjünk arra.

Ez volt a honfoglalás. Így kerültünk Hidasra.

Ahhoz már semmi összeköttetés, protekció, ismeretség nem kellett, hogy egy erdélyi menekült házat és földet kapjon Hidason. Mint afféle tanult ember, még a székelyek vezetője is lehetett volna. És hogy nem lett az, nem csupán a külső körülményeken múlott.

„Nem vezetőnek való – mondja egyik ismerősöm. – Nézze meg azt a házat, amiben lakik! Az, mióta megkapták, soha nem volt bepucolva! Ezek majd mindennap összejönnek, illogatnak, beszélgetnek, politizálgatnak, viccelődnek és nagyokat nevetnek. Adorján András is nem törődik nagyban magával."

A tanácson is a Szakcsoportról beszélgetünk, és az után érdeklődöm, hogy a csoport munkája hogyan kapcsolódik a Pécsváradi Áfészhez.

– Sehogy – adja meg a rövid választ Lipics Ferenc párttitkár.

– A szakcsoport tagjai egyénileg művelik meg a bérelt és kiosztott földet, az értékesítés pedig a felvásárló szerveken keresztül történik. Az Áfésznek semmi más szerepe nincs, mint hogy levegye a maga hasznát a forgalom után.

– Mekkora ez a haszon?

– Elég tetemes. Kilónként több mint egy forint. Az idén, mondjuk termett 800 mázsa. Ez az Áfésznek 80 000 forintot hozott.

– És az Áfész mit ad cserébe?

– Semmit az égvilágon. Sőt, még a kötelezettségeit sem teljesíti!

– Mi lenne a kötelessége?

– Kötelessége lenne a növénynemesítés megszervezése, a műtrágya beszerzése, a gépellátás biztosítása és a modern technológiának a kidolgozása.

– A földet bérletbe kapják, ötvenéves bérletbe?

– A szakcsoport köt szerződést a tsz-szel vagy a tanáccsal. A bérlet meghatározatlan időre szól. A termelőszövetkezet ugyanis az általa nem használt területeket átadta a szakcsoportnak felhasználásra.

– És ezt valóban nem tudná megművelni a tsz?

– Ezek olyan területek, amelyek ketté vannak vágva a hatos úttal, vagy vizenyősek. A ribizlinek ez kell, majdnem olyan mint a rizs, *a lába vízben, a feje tűzben.* A lapos, vizes területeket kedveli, a kötött, mély talajt.

– Magas a bérlet?

– Filléres dolog. Ez a legolcsóbb.

– Mekkora területen termelnek Hidason ribizlit?

– Több mint 30 hektáron.

(Folytatjuk)

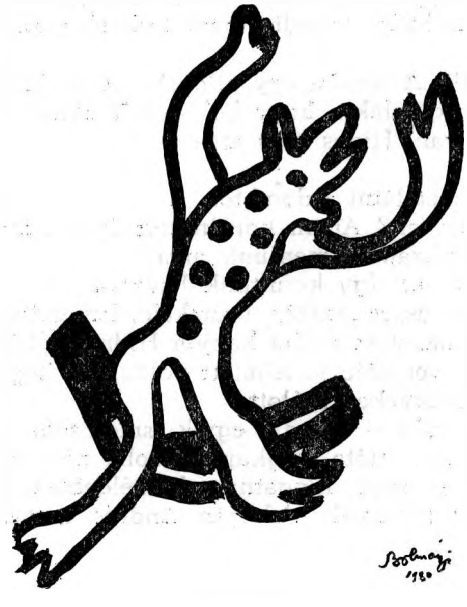

TORNAI JÓZSEF

Weöres-kő

Áll a költő Tihanyrévnél,
előtte az örök végcél.

Mégse moccan, akár Buddha,
mintha csak egy kő aludna.

Kő akarok lenni, így szól,
legurulva önmagamról.

Nagy bazaltkő, mindennel-egy:
se kérdés már, se felelet.

Áll a költő Tihanyrévnél
mint menyasszony előtt vőfély.

Nem neki lesz éjjel násza,
csak a tó csap kő-arcába.

GARAI GÁBOR

Mi a titkod?

Weöres Sándornak

– Suhanckorod harmadfű pej-csikóit
szöktetni mindhalálig – ez a titkod? –
kérdeztem tőle egyszer a hegyen.

– Éppen ellenkezőleg, az öregkor
bölcs gyógyfüveit gyűjtögetni mások
bajára; végképp közömbös nekem

véletlen létem. – Hát ennyit sem értek
belőled? – Te se félj megöregedni,
így rejtsd el magad – korholt kedvesen.

– S meglátod, nincs titkunk, s ne is legyen.

KISS DÉNES

WS Mesternek

(Még sokáig „hetvenkedjen"!)

Egy keréken három szekér
csak az ökör ki hazaér
Aki ember el se mozdul
anyaöl-birodalombul
El is mehet az hiába
sehol sincs Amerikába
Kit az idő Csöngén csönget
ott talál csak csinos csöndet
Ebugatta minden más út
aki élhet éljen másutt
Agyi-toli taligámon
rándulok át a világon
Mondhatják bár hogy egyhelyben
Ezer világ nő a fejben!
Csillagzik ott ezer virág
bukfenceznek tragédiák
De mind aki Vasból való
anyanyelven elnyargaló
Kutyák között kutyatárban
kutya-idő kutya-nyár van!
Az élet is kutyafutta
sok keréken egy talicska
Sosemvoltból ki-ki választ
ahogyan él úgy ad választ
Boldog kinek a virágszál
illatozza: mily nagy császár!

MÉSZÖLY MIKLÓS

Egy jövendő nemzettudat felé

Kedvemre való véletlennek érzem magyarságomat. Végül is elégedetten vagyok otthon az abszurditásban. De bármikor ki is cserélhetném magamat, bízva benne, hogy bármilyen nép fiaként megtalálnám az otthonias abszurditás elégedettségét. Végül is az emberlét a kedvemrevaló, igazságtalan és értékes reménytelenségével együtt. Hagyjanak békén a fajtám iránti „szerelem" ködkavaró követelményével; elég „öreg" nép vagyunk már ahhoz, hogy a „vállalás etikájának" következetességében találjuk meg a felnőttségünket.

Ki tudja, talán egy ilyen közérzetből kellene kiindulni egy jövendő nemzettudat felé: újra-fogalmazni-tanulni az emberlét primátusságát. Vér nélkül, persze, az sincs; sőt, mintha az egyre „magasabbrendű" eszmék innának egyre több vért.

Talán mégis a „vadembert" kellene újra felfedezni magunkban, aki csak „szükség szerint" vad – és főképp, amíg nem késő. Amíg még kedvünkre és a jobbik eszünkkel fedezhetjük fel, – mielőtt úgy jelenne meg, hogy a jobbik eszünk helyett a csodálatos eszközeinkre bízza rá magát...

*

Világosan és naivan: *előbb a tudatot* nevelni hozzá egy olyan emberi jövőhöz, melynek a jó sorsa nem függhet nemzeti aspirációk (rög)eszmekörétől, kisajátító érdekeitől s csak *aztán*, ebbe a tudatba ágyazni bele szervesen (hagyni beleágyazódni) az új *nemzettudatot*, mint a kollektív jó sors biztosítékát – ti. hogy azért ne „tulajdonságnélkülivé" sikeredjen az a bizonyos kollektív jó sors.

Ugyanis: gyakorlatilag haszontalan absztrakció, ha valamiféle önmagában vett állami, társadalmi, gazdasági tudatra próbálunk hagyatkozni s kizárólag azzal megelégedni. Szükséges, hogy az elért eredményesség valamilyen keretbe ágyazódjon, amelyhez lelkileg, érzelmileg és gondolatilag *(együtt)* kapcsolódni lehet.

Nemzeti és nemzetközi: a század két nagy feszültség-centruma. Éljük a nemzeti érzés, a legkisebb népcsoportot is megillető jogok eufóriáját, – másrészt a multinacionális tömbök szerveződése teremt a nemzetinek kemény, csonkító normákat (hol hogyan). S egyre szaporodik a két trend közé szorult „történelmi rokkantak" száma. S ha e rokkantak még el is könyvelhetnek bizonyos anyagi eredményességet, nincs lelkileg-érzelmileg-gondolatilag egyensúlyos „keretük" hozzá. Vagyis, ami nemzeti, az zavarokkal küzd, ami nemzetközi, annak az ideologikuma nem elégséges terápia. Különösen annak a tapasztalatnak a fényében van ez így, hogy bármilyen ideologikum – lényegében – csak külső szabályozója lehet a történelem alakulásának; de *adott esetben* alig képes (nem képes) erősebbnek bizonyulni a nemzeti-pszichés motivációknál. A vallás- és politikatörténet egyaránt ezt látszik igazolni. Ez a kulcsa a Helyzetnek. Csupán olyan, mely számtalan kísérlet ellenére se nem zár, se nem nyit, se nem éltet, se nem halaszt meg. Pontosabban, kit igen, kit nem. S mégis – a kulcs a kezünkben.

*

(Realitás és mitológia) Hol a határ realitás és mitológia között, ha a ledermedt történelmi eseményeket szóra akarjuk bírni? Halottunk annyira sokértelmű és beszédesen néma, hogy szinte nem is közeledhetünk hozzá úgy, hogy valamilyen választ ne adjon. Valamilyen életjel mindenképp kicsikarható – a félreértéssel, félremagyará-

zással, előítélettel és erőszakolt előfeltevéssel éppúgy, mint az ellentétükkel: a meggyőző hatás a talentumon múlik. S az eredmény vagy a realitást közelíti meg vagy mitológiába csúszik át. A kérdés ettől alapkérdés és gyökerében filozófiai jellegű. Még akkor is, ha nem eleve a történelem értelmére kérdezünk rá, csupán arra, hogy milyen optimális módszerrel történhet az események reális összefüggésbe rendezése és megítélése. Még az utóbbi sem történhetik úgy, hogy egyúttal ne helyezkedjünk valamilyen történelemfilozófiai álláspontra, ismeretelméleti koncepcióra. S ez azért szükségszerű, mert a mítosznak, mitológiáknak olyan „kiosztott szerepe" is van számunkra, melyet nem mi dolgozunk ki, hanem szervesen tartozik hozzánk. A tények *értelmezett* világa szükségszerűen másodlagos, jelképekben felfogott világgá dolgozódik át bennünk: *lefordító* szerkezet vagyunk. Értelmünk, érzékszervi adottságaink, a képzelet, a nyelv: mind bele vannak ágyazva a maguk „mítosz-szövetébe". Ez egyértelműen determinált helyzet, de kétértelmű létezési közérzettel jár együtt. Ezt ellensúlyozandó, igyekszünk kikapcsolni annak az állandó tudatát, hogy csak mítoszon belül teremthetünk változatokat. Ha leülünk egy székre, nem mondjuk, hogy az atomok közti „semmire" ültünk le. Ez elviselhetetlen volna. Szívósan tisztázzuk, hogy egyre gazdagabb eredménnyel valóban kör mentén haladunk, anélkül, hogy a *körrel* találkozhatnánk – s az utóbbit zárójelbe tesszük. S bár tapasztaljuk, hogy ez nem az értelem bukása, hanem kiváltság: értelmünk kimeríthetetlen képessége arra, hogy *reflektáljon* – mégis az a sikerélmény, ha a biztonságot jelentő mítoszainkat valamennyire véglegesíteni tudjuk. Szükségünk van a *realitás mitológiájára*, mint változóra, és mint alkalmi-állandóra; továbbá arra, hogy a dolgok felületi valóságához kapcsolódó igazság normatív maradjon. Egyedül a viszonylagosságban nem tudunk tartósan lélegzeni, s csupán mint metodikai elemet becsüljük és hasznosítjuk, hogy a realitás újabb mítoszához segítsen hozzá. Nem *az* igazságra van szükségünk, hanem sikeres igazságra, s az mintha a mítosz igazsága volna. Thomas Mann írja, hogy a „mítosz lényege a visszatérés, az időtlenség, a mindig-jelenvalóság". A történelemfilozófia egyik nyitvahagyott, szép, heroikus, utolsó hangleütése lehetne, hogy vajon a mítosz tükrözi-e a történelmet vagy fordítva. És e hangleütés után nem egy tanácstalan kérdőjelet indokolt tenni, hanem *gondolat*jelet. Mint a reflektáló értelem nagyszerű emblémáját: a vertikális végtelen illúziója helyett a horizontális végtelen büszke jelét. Minden egyéb *ajándék.*

*

(A történelemírás gondja) Néhány gondolat a *lehetséges* történelemírás és értelmezés gondjához.

Mindenekelőtt, lehet-e tényekhez, pontosabban, nem gondolati és nem laboratóriumi tényekhez kötött diszciplína, mely bonyolultabb folyamat értelmezésére és összefüggések rendezésére kénytelen vállalkozni, mint a történelem? Nem kevesebbre, mint arra, hogy a milliárd és milliárd irreverzibilis tudatfolyamatból következő döntések esemény és cselekvés-térképéből, s a valósághoz képest mindig csak másodlagos valóságot képviselő dokumentumokból okot és okozatot olvasson ki, lényegszerűen. Így lesz olyan tudománnyá, amely *minden* emberi vonatkozás totális sűrítményét veszi vizsgálat alá, aminek ha meg tudna felelni, hozzá képest minden más diszciplína részvizsgálódásnak tűnne. Mikor Foustel de Coulanges „minden tudományok legnehezebbikének" mondja és Paul Valery „az értelem kémiájának legveszedelmesebb termékeként" jellemzi (Marc Bloch idézi őket) – mindketten ugyanabba az örvénybe pillanatanak bele.

Másfelől ez az örvény nemcsak a szakemberek gondja. Legalább annyira azoké is – mindenkié –, akik a szakkutatások és értelmezések nyomán tanulják és ismerik meg a történelmet, mint az emberi, egyéni, társadalmi, nemzeti önmeghatározást „beiskolázó" és tovább nevelő tudományt. Ami a felelősség mértékét is jelzi. Ehhez a felelősséghez csak a vallásoké és az irodalomé fogható – más minőséggel és hatással. Illetve, ismét más minőséggel és hatással a minden eddigi hierarchiát felforgató természettudományé. Természetesen nincs tudomány és ismeretág, mely ne venne részt az önmeghatározás folyamatában, hatásuk – más-más módon – mégis közvetettebben személyes az érzelmek, gondolatok színpadán – a társadalmi és politikai, illetve, a

népek egymás mellett élésének a vonatkozásában. A történelem az, ahol boncasztalra kerül, akik közeli-távoli őseinkben voltunk, akik pillanatnyilag vagyunk – s így vagy úgy, de megítéltetünk. Valójában nagyszabású per és tárgyalás ez, ahol holt és élő tanúk kihallgatásával folyik a nyomozás, faggatás és szembesítés. Az emberek túlnyomó többségének személyiségét, öntudatát, önérzetét – ha áttételesen is – sokkal bonyolultabban határozza meg a történelmi háttér, mint ahogy esetleg a látszat mutatja. Saját érdektelenségét e perben senki nem gondolhatja komolyan.

A történelemtudomány felelősségét egyedi módon árnyalja, hogy az egyetlen, melyet – bizonyos szakmunka típusoktól eltekintve – különösebb képesítés és előtanulmány nélkül is olvasni és érteni lehet. Kevéssé tud visszavonulni tudományossága sáncai mögé, akkor is olvasmányos lesz, lehet, ha nem akarja. Értelmezési kísérletei menthetetlenül hatni és befolyásolni fognak. – Terminus technicusai – noha irányzatonként, koronként, egyénenként elég nagy eltérést mutatnak s a tárgy természeténél fogva talán kevésbé is klasszifikálhatók, mint más tudományoké – nem akadályozzák a széles körű tájékozódást és megértést – avagy a félreértést és félreértetést.

Mindez ugyanakkor szoros összefüggésben marad a történelem objektív értelmezésének buktatóival, – a történelmi tény-megítélések és értékítéletek lélektani hatásának kérdésével. Az a tény, például, hogy a *fekete lyukról*, vagy mondjuk az ontológia tárgyáról csak feltételezéseink lehetnek s ezeket akár évenként meggyőzőbbre cserélhetjük át (elvileg) – társadalom-lélektanilag *nem ugyanaz*, mintha történelmi tényekről, folyamatokról, összefüggésekről hasonló rapszodikussággal jelentünk ki valami mást s tesszük vélekedési normává. Különösen akkor, ha még csak nem is új tények sürgetésére történik ez, hanem csupán a már ismertek újraértelmezéséről van szó. Az újraértelmezés önmagában a tudományok fejlődésének legtermészetesebb aktusa; itt azonban ennek is más hangsúlya és következménye van, lehet, mint pl. a természettudomány esetében. Ott az újraértelmezést kizárólag az teszi indokolttá és hitelessé, ha azzal nagyobb fokú objektivitást és igazságot sikerül kimutatni, illetve, elérni. A történelem esetében *nem feltétlenül* erről van szó, hanem pusztán egy *más* gondolati, szemléleti, érzelmi stb. szempont érvényesítése is lehetséges és jogosult. Továbbá – más diszciplínákhoz képest – *kivételes* szabadsággal használható fel (és ki), hogy átfogó vagy részleges értelmezései kizárólagosként népszerűsíttessenek s a társadalmi tudatot formáló (vagy manipuláló) oktatás alapjává váljanak. Ami ismét csak azért lehetséges, mert bizonyos határon túl az értelmezési kísérletei kielégítően nem cáfolhatók és nem igazolhatók. (A nem csupán költő, hanem matematikus Valery idézett megjegyzése többek közt ehhez kapcsolódik.) A kvantum-mechanikáról pl. nem oktatható olyasmi, amit a *kísérlet* nem támogat. József Attilát, mondjuk, lehetett úgy oktatni, hogy a Döntsd a tőkét c. kötete lett az egyoldalú értékelés alapja – az *egész* életmű elolvasása azonban ezt helyesbíteni tudta. Más a helyzet az olyan típusú kérdéseknél, mint a „Görgey áruló volt-e vagy sem", „Kossuthnak volt-e igaza vagy Széchenyinek", „a dualizmus negatívumai nagyobbak-e vagy a pozitívumai" stb. Ti. ha a történelemtudomány idevágó egyik vagy másik álláspontja normatív kizárólagossággal épül bele a kollektív tudatformálásba, oktatásba, az egyúttal a vonatkozó kor és korszak átfogóbb értékelését is dogmatizálja. A történelem „életművét" pedig – ellenőrzésképp – nem tudjuk leemelni a polcról, mint egy verskötetet.

Reménytelen *tudomány?* – (olyan értelemben, ahogy Bloch különbözteti meg az *akciót* a tudománytól: az előbbi ugyanis célokat tűz ki maga elé és értékítéleteket hoz.)

Nem; csak a legkritikusabban dogmatizálható *anélkül*, hogy nyíltan ellentétbe jutna eredendő többértelműségével. Ilyen szempontból a filozófia áll a legközelebb hozzá – fontos különbséggel. A történelemtudomány – még ha dogmatikusan, ideologikusan kezelődnek is bizonyos értelmezései – nem vitatható *kiinduló* tényeket tud felsorakoztatni a maga igazolására. Kendőzheti dogmatikus jellegét; jóllehet nyilvánvaló, hogy ilyenkor az egyformán objektív tények közül bizonyos külső-értékelő szempont szerint *választódnak* ki az önmagukban nem vitatható kiinduló tények. A filozófiák viszont – éppen ellenkezőleg – „legfeljebb" axiomatikus kiindulópontjukban vitathatók, a továbbiakban azonban már a logikus felépítettségen múlik a hitelük. Ez az alkati sajátság teremti meg azt a veszélyzónát, melyben a történelemtudomány

nagyobb tudatformáló befolyáshoz juthat a maga társadalmi-oktatási-nevelési funkciójában, mint amilyenre objektív biztosítékot tud nyújtani. Ebben a veszélyzónában válhat szolgává, kiszolgálóvá.

Ennek a veszélynek-nehézségnek speciális esete, ha a rendelkezésre álló adatok és dokumentumok egy része csupán *késleltetve* használható fel és építhető be egy-egy esemény vagy korszak értelmezésébe. Vagyis külső nehézség, nem alkati. S majdnem mindig azokra a *közelebbi múlt* időszakokra vonatkozik, mellyel kapcsolatban Marc Bloch teszi az alábbi anekdotikus megjegyzést: „1830 óta, ez már nem történelem, hanem politika – szokta volt mondogatni egyik gimnáziumi tanárom, igen öregen, egészen ifjú koromban. Ma már nem 1830-at mondanak, hiszen ez a forradalom szintén megvénült azóta. S nem is ‚politikáról' beszélnek, hanem tisztelettudóbban ‚szociológiáról', vagy tapintatlanabbul ‚zsurnalisztikáról'. De ma is sokan ismétlik el, hogy 1914 vagy 1940 óta, az már nem történelem. Anélkül azonban, hogy különösebben tisztáznák egymás közt e kitagadás okait." Az ilyen kitagadás veszélyei nyilvánvalóak. Bloch másutt utal rá: „A történelmi munkáknak világosabban rá kell ébredniük, mi a feladatuk. S e téren mindnyájunknak lelkiismeret-vizsgálatot kell tartanunk szakmai műhelyünkben. A történelmi tanulmányoknak fenn kell tartaniuk a kapcsolatot a jelennel, minden élet forrásával." Bizonyos adatok, dokumentumok késleltetett felhasználása azonban – ami ha előfordul, kivétel nélkül politikai okokra vezethető vissza – nehezen vagy egyátalán nem vállalható megkötést jelent a történész számára. Ennek árnyékában ugyanis úgy kell képet rajzolnia, úgy kell értékelnie fontos eseményeket, döntő időszakokat, hogy (esetleg) még a saját közvetlen ismeretanyagát sem használhatja fel, értelmezésének kétértelműségét és csonkaságát mégis a szakma módszereivel, eszközeivel kénytelen hitelesíteni – ha legalább „kifelé" többnek akar látszani, mint egy taktikai feladatot teljesítő zsurnaliszta. Vagy választja a közvetett utalás, a sejtetés, a jelentés-értékű kihagyás és elhallgatás fogásait, ami ha kényszerű is, méltatlan megalkuvás. Ha az így rajzolt tablók tartósabban töltik be a tudatformálás, az oktatási irány szerepét, a lehető legközvetlenebbül járulnak hozzá a történelmi tudat zavaraihoz s egyúttal a történelemírás hitelvesztéséhez. Ugyanis, ha oldódnak a tabuk s az adat- és dokumentum-zárlat liberalizálódik, éppen az igazolódik be, hogy a tények ismeretében már korábban is leíródhatott volna az (s válhatott volna oktatott és terjesztett ismeretanyaggá), ami most később leíródik. A pszichológiából tudjuk azonban, hogy az ismeretanyagok *ilyen* lecserélése soha nincs mélyreható szellemi-tudati és egyéb konfliktusok nélkül. A „késleltetés" – mint taktika és stratégia – a politika lényegéhez kétségkívül *mindenütt* és *mindenkor* hozzátartozik. De ha a politika sajátos szféráján kívül is érvényesül, a társadalmi mentalitásba nagyon nehezen korrigálható módon vezeti be és mindennaposítja a pragmatikus elhallgatás reflexét, ami – a dolog természete szerint – egy idő múlva úgy tud rögzülni, hogy téves valóságképet legalizál. S éppen ennek az elmozdulása, megrepedezése lehet traumatikus. A forrásértékű történelemírást mindenesetre felfüggeszti. Mindez azonban járulékos veszély és nehézség, nem általános és végleges; helyi és időben korlátozott buktató.

Akkor mégis, miért nem reménytelen a történelem, mint *tudomány?*

A remény egyszerűen abban a felismerésben van, hogy – a társadalmi tudat kivételes érintettségét is figyelembe véve – sehol nem olyan fontos és döntő a megközelítések és értelmezések pluralizmusa, mint ennél a diszciplínánál. S ez már abból is adódik, hogy az emberi cselekvések összeredője – tehát annak vizsgálata és eredménye is – *számunkra* önmagában nem valamilyen objektivált igazságot hordoz és fejez ki önként (mint egy atom vagy akár egy vers is) – csupán *objektív halmazként* torlódik mögénk, mint múlt és körénk, mint jelen. Vagyis *rajtunk múlik*, hogy mit szűrünk ki belőle. A történelmi valóság úgy néma, hogy nem *egy* ajánlata van, mint az atom valóságának. Az optimális objektivitás szempontjából tehát itt az az egyetlen követhető út, hogy a tények és folyamatok valamennyi értelmezési ajánlatának végiggondolását szükségesnek fogadjuk el. S csupán ezeknek az összehasonlításában, összevetésében, ennek *aktusában* rajzolódhat ki az optimálisan objektív kép. S ha igen, *csak akkor* tehetnénk kísérletet valamiféle *összesített* értékítéletre. A pluralizmus-

ból kibontott szintézis, az *ismertetett* sokféleség tablójában megpillantani a történelmet: ennek a tárgyilagosságnak az optimális oktatásban is érvényesülni kellene.

De felmerülhetne egy olyan összehasonlító történelemtudomány konkrét lehetősége is – egy külön történelemtudomány történeté –, mely a művekben szétszórtan megvalósult értelmezésekből nem alkalomszerűen, hanem módszeres és átfogó összehasonlítással kísérelne meg képet adni arról, hogy a különböző megállapítások *együtt* milyen „statisztikai összképet" valószínűsítenek. (Tudjuk, hogy még a természettörvényeknek is bizonyos valószínűségi normát kell elérniök, hogy törvényeknek tekintsük őket.) S vajon a „legigazabb" filozófiát nem valamennyi adná ki együtt...?

Úgy tűnik, hogy eleddig a legvilágosabban és legígéretesebben az Annales iskola szemléletében és módszertanában jelentkeznek ilyen és ehhez hasonló törekvések, felismerések. Ennek az iskolának egyik alapítója és kimagasló személyisége volt Marc Bloch. (Műveinek rendkívül szerény szemelvényezését Kosáry Domokos rendezte sajtó alá, *A történelem védelmében* c. kötetben; Gondolat, 1974.). A bevezetőben Kosáry utal rá, hogy az iskola „érdeklődése a történeti földrajztól a vallástörténetig és tudománytörténetig a társadalom, az ember múltjának szinte minden területére, teljes spektrumára kiterjedt", s hogy olyan kutatást kíván kidolgozni, mely tisztában van azzal, hogy egyes országok „problémái nem tisztázhatók mind önmagukban, hiszen nem egynek megoldását csak az országok politikai határain kívül eső jelenségek figyelembevételével lehet megtalálni." Az iskola ennek a szellemében tűzte ki célul az „európai társadalmak összehasonlító történetének" megalkotását. Bloch egy helyen ezzel kapcsolatban jegyzi meg szelíd szenvedélyességgel: „Egyszóval azt gondolom, szíves engedelmükkel: hagyjuk abba ezt az örökösen nemzeti történelmekről szóló fecsegést, ahol nem értjük egymás szavát! Süketek párbeszéde ez, ahol az egyik úgy felel a másik kérdésére, hogy teljesen félreérti azokat; régi vígjátéki fogás, a derülni vágyó közönséget jól megnevettetheti – a tudományok terén viszont kevéssé ajánlatos." Ez azonban – a „határokat" nem ismerő kutatás és oknyomozás – csupán egyik aspektusa az Annales módszerének. Ezt egészíti ki (illetve, el sem választható tőle) a legkülönbözőbb diszciplínák bevonása a történészi vizsgálódásba. (Kosáry ezek közül csupán néhányat említ.) Az iskola több mint negyvenéves működése a bevont diszciplínák körét olyan meggyőző eredménnyel bővítette, hogy az Annales módszere – ha a történelmet a *lehetséges magyarázatok* szintjéről a tudomány ismérveihez akarjuk jobban közelíteni – aligha lesz nélkülözhető a továbbiakban.

Hogy az Annales szemlélete mennyire tágas, s hogy a kétféle, a *régebbi* és *közelebbi* múlt veszedelmes megkülönböztetésének kérdésében mennyire lefegyverzően logikus álláspontra helyezkedik – érdemes idézni Bloch néhány passzusát:

„Igazában, végső fokon mindig a saját mindennapi tapasztalatainkból vesszük – ha kell, új árnyalatokkal gazdagítva – azokat az elemeket, melyek segítségével a múltat rekonstruáljuk. A rég letűnt mentalitások és társadalmi formák megjelölésére, jellemzésére alkalmazott elnevezések számunkra azáltal nyernek értelmet, hogy előbb magunk is láttunk embereket élni... Van tehát egy olyan tudomány, mely az emberekkel foglalkozik időben, és mindenkor szüksége van arra, hogy a holtak tanulmányozását az élőkével egyesítse."

„A múlt nem ismerése a jelenben nemcsak a ma megismerésének árt, hanem magát az akciót is meghiúsítja" (ti. a jó vagy optimális akciót).

„A történelem igen régi az elbeszélés embrionális formájában, hosszú időn át fikciókkal borítva, még hosszabb időn át a legközvetlenebbül megragadható eseményekre korlátozottan. De mint elemző vállalkozás annál ifjabb. Most igyekszik végre a felületi tények alá hatolni, a legendák és retorika csábításai után elvetni a tudóskodó rutin és a józan észnek álcázott empirizmus ma különösen veszélyes kábítószerét."

„Az idő roppant folyamából, úgy hiszik, egy kisebb terjedelmű szakasz különválasztható. Kezdőpontja viszonylag nincs messze tőlünk, a vége pedig mai, jelen napjainkig ér... Ezért éri az a megtiszteltetés vagy szégyen, hogy nem fogják egybe a múlt többi részével... azon hiszemben, hogy a tények, ha hozzánk közelebbiek,

éppen emiatt semmiféle igazán elfogulatlan vizsgálat tárgyai nem lehetnek... Ez az álláspont ugyancsak lebecsüli azt a képességünket, hogy idegeinken uralkodni tudjunk. S arról is elfeledkezik, hogy *ha érzelmi rezonanciák hatásáról van szó, az aktuális és nem aktuális közötti határvonal korántsem az időbeli távolság matematikai mértékéhez igazodik* (kiemelés tőlem, M. M.) ... aki íróasztalához ülve nem tudja kivonni magát az adott pillanat mérgező hatása alól, az képes lesz e mérget felszívódni hagyni az Iliász vagy a Rámájána magyarázatába is. Más tudósok, ellenkezőleg, az emberi jelent, joggal, tudományosan megismerhetőnek tekintik, de vizsgálatát olyan más tudományágak számára tartják fenn, amelyek nagymértékben különböznek a múlttal foglalkozó történelemtől... Azt az időszakot, amelyben élnek, az előzőktől oly éles ellentétekkel elválasztottnak hiszik, mintha önmagában rejtené magyarázatát... Az egyik oldalon egy maroknyi régiségvadász boncolgatja, gyászos kedvtelésül, a halott isteneket. A másikon szociológusok, publicisták kutatják, és csak ők, az élő jelent..."

„A gyakran elkövetett tévedés... annál is félelmetesebb, mivel... egyfajta rövidlátó történelempedagógia is táplálta... Ez abból áll ugyanis, hogy csak a jelent közvetlenül megelőző eseményeket ismerik el a jelenre komoly hatást gyakorló okként. Egyszóval, összekeverik a nem régit a hatásossal. Ez a gondolkodás viszont a történelem tanításának nyílt tagadása. Először is megfeledkezik arról, hogy az emberi társadalomnak emlékezete is van, mely néha tele van ugyan lyukakkal, de gyakran rendkívül szívós... De ha összekeverjük a közelmúltat a fontossal, ez azt is jelenti, hogy megfeledkezünk arról, hogy az intézmények, mihelyt létrejöttek, valamiképpen megmerevednek és nagyon sok szállal kapcsolódnak a társadalom egészéhez, nagyon erős gyökereket eresztenek, amelyeket akkor sem lehet könnyedén kihúzni, ha az intézmények eredeti létjogosultsága már megszűnt."

Majd a fontos figyelmeztetés: „Gyakran hallhatunk a történelem tanulságairól... A történelem nem azt tanítja, hogy egyes tényezők ma is olyan eredményre vezetnek, mint tegnap. Azt kell leszögeznünk, hogy ezek és ezek a tények ekkor ilyen és olyan eredményekhez vezettek. Ha a tényezők megváltoztak, megváltoznak a lehetőségek is. Azt pedig jól tudjuk, hogy a társadalmi élet legfőbb tényezői állandóan fejlődnek, és azt hiszem, ma már senki sem mondaná Machiavellivel, hogy »legalább valami változhatatlan s ez az ember«. Az ember is változik – ne legyenek kétségeink efelől – gondolkodásmódjában, sőt, talán még testében is. Már csak azért is, mert táplálkozása alapvetően megváltozott az idők folyamán. Egyszóval, a történelemnek valószínűleg ez a legjobb definíciója: a történelem a változás tudománya és – sok tekintetben – a különbségek tudománya."

További fontos finomítása a fentieknek, a múlt–jelen kisarkításának problémakörében:

„Hogyan kellene végezni a történész szerint egy olyan tapasztalat tanulmányozását, mint például egy napóleoni hadjáraté vagy csatáé? Minden bizonnyal gondosan elemezni kellene minden tényezőt, összevetve ezeket a jelen tényezőivel, hiszen *végeredményben az a cél, hogy a távoli múltból a mai cselekvéseket segítő tanulságokat vonhassunk le.*" (Kiemelés tőlem, M. M.)

„A múlt legfontosabb tanulsága talán éppen az, hogy a múlttól nagyon eltérő jövőt jelez számunkra, és sejtetni engedi, hogy mik is lesznek körülbelül a különbségek."

„A kísértetek közül, melyeket... a valósabb megismerés űz el kíméletlenül, én a hamis analógiának adnám az elsőbbséget. Mindnyájunkban megvannak a történelmi tudás morzsái. Kedvünk telik abban, hogy a múlt megvilágításában gondoljuk újra végig a jelent... Clemenceau mondotta egy szigorú percében: »a cselekvő emberiség igen gyakran csak elavult érzetek történelmi törmelékein át kapcsolódik a jelenhez«... – másfelől, mégis: „a múlt tapasztalatainak tanulmányozása feltétlenül szükséges edzés számunkra, mivel egyedül ez teszi lehetővé, hogy a tapasztalatokat teljességükben vizsgálhassuk, s hogy végigkövethessük és lemérhessük hatásukat..."

„A történelmi tények végeredményben csak fokozatilag különböznek a természet összes többi jelenségétől. A jelenségek sohasem ismétlődnek meg teljes pontossággal.

Nagyjából hasonlók maradnak viszont bizonyos tényezők, amelyek több-kevesebb eltéréssel kombinálódnak. (Kiemelés tőlem, M. M.) ... A manuális empirizmus kora és az elméleti tudományok racionális alkalmazásának időszaka között nagyon nagy az eltérés, képzelni sem lehet nagyobbat. S mégis, ha közelebbről szemügyre vesszük, látni fogjuk, hogy *bizonyos okok rendszerint ugyanazokat az okozatokat váltják ki.* ... Néha persze megesik, hogy a lényeges tényezők megmaradnak s összeállításuk sem nagyon különbözik a régitől ... *A múlt bukásai nem jelentenek akadályt a jelen sikereinek útjában. Egy feltétellel azonban: ha nem nehezednek a jelenre ugyanazok a lényeges tények, amelyek a múlt sikertelenségét okozták.*" (Kiemelés tőlem, M. M.)

A bőséges idézeteket – noha igazságuk ma már szakmai közhely – nálunk az indokolhatja mégis, hogy a történelemtudománnyal szemben támasztott vagy megszokott igényt – melyet történetírásunk nem szerencsés periódusai sok szempontból meglehetősen lefokoztak vagy éppen szkeptikussá tettek – éberebb igényességre biztassák.

Megjegyzéseinket egy olyan észrevétellel egészíthetnénk ki, amely egy nem szakmabelinek (írónak különösképpen) nagyobb természetességgel jut eszébe. Mégpedig az, hogy még az Annales módszerét követő történészek között is viszonylag kevesen vannak, akik a pszichológiát, mint diszciplínát – egyént, csoportot, tömeget egyaránt érintő vonatkozásában – szisztematikusabban és átfogóbban kapcsolnák be a történelmi folyamatok megvilágításába és értelmezésébe. Az ok s a nehézség nyilvánvaló: maga a pszichológia is csak útban van afelé, hogy objektív normákkal rendelkező tudománnyá legyen – már amilyen mértékben ez tárgya lényegét és természetét tekintve egyáltalán lehetséges. Ha még a természettudomány is kénytelen „bizonytalansági együtthatót" bevezetni, akkor a pszichológiánál fordított a helyzet: ugyanis éppen az alapközege a lelki hatások és megnyilvánulások „bizonytalansága", amelyek mellett vagy mellé vehet csak fel – mint diszciplína – „bizonyossági együtthatókat". Csakhogy ez még nem ok arra, hogy egyetemlegesen olyan okokat ítéljünk *kizárólagosan döntőnek*, melyeket szabályba, egyenletbe stb. tudunk szorítani. Ha illő szerénységgel mérlegeljük eredményeinket, inkább azt mondhatjuk, hogy ami szabályba, egyenletbe stb. szorítható, sikeres, de csak részleges körülírása annak a továbbra sem ismert elvnek, melynek a szabály, az egyenlet stb. a következménye. Az emberi tények, események világában a pszichológia az a diszciplína, melynek a felismerései és hipotézisei *nélkül* („A hipotéziseknek szüntelenül a tapasztalat friss levegőjét kell magukba szívniuk és arra törekedniük, hogy ehhez igazodjanak, mégha ez keserves is!" – írja Bloch) valójában megcsonkítjuk, mechanikussá tesszük az emberi tények és cselekedetek értelmezését, noha azok motívum-rétegezettségüket tekintve még akkor sem mechanikusak, ha annak látszanak. Egy kiteljesedő s a mechanikusság elemeit semlegesítő történelemtudomány – végül is – nem kerülheti meg, hogy az eddiginél mérhetetlenül nagyobb fontosságot tulajdonítson a pszichológiai tényezők szerepének és analízisének. Nem „színes" adalékként kezelve őket (amire viszont a hajlandóság bőven megvan), hanem egyéb más *tényekkel* egyenrangú motivációként. Ugyancsak Bloch írja, hogy „a tudományban, melynek megteremtésén fáradozunk, az okfejtés csak akkor lép színre, amikor osztályozni és értelmezni kell a tényeket". Ez teljesen nyitva hagyja az utat az olyan történészi-pszichológiai vizsgálódás felé is, mely az összegyűjtött tényekből – mint ahogy a pszichológus rekonstruál magának első lépésként lelki képet, pszichogramot az anamnézis adataiból – hasonló térképet próbál rekontsruálni: a pszichológiai motivációkét. Természetesen nincs veszedelem nélkül egy ilyen vizsgálódás, nagy az esély a belemagyarázásra, téves értelmezésre stb. De vajon nincs-e ugyanennek esélye más módszerek alkalmazásánál is? A történelemírás tele van tarthatatlanná vált, süllyesztőbe került magyarázatokkal, hipotézisekkel. A megközelítések pluralizmusának végre is ez a folytonos szelektálódás a mással nem pótolható legnagyobb pozitívuma. Másrészt: minél inkább mellőzzük a pszichológiai motívumok szerepének nyomozását és mérlegelését, a történelemírás annál nagyobb „objektív látszattal" kerülhet valamilyen uralkodó társadalmi, vallási, politikai, ideológiai szemlélet vonzásába. Azaz, előbb kezd működni

az okfejtés, mintsem kimerítettük volna az osztályozásra és értelmezésre váró tényeket. A pszichológia *kiegészítő* bevonása az értelmezésbe (nem eluralkodása!) szükségszerűen árnyalja és elmélyíti az ok-okozatok nyomonkövetését s a determinisztikusnak tűnő lefutásokat és bekövetkezéseket a valóságosnak megfelelőbben világítja meg.

Továbbá: vajon lehetséges tudományos *teljességgel* beszámolni valamiről, értelmezni valamit hitelesen, ha figyelmen kívül hagyjuk az indeterminisztikus elemek és mozzanatok szerepét és ösztönzéseit – mikor mindennapos tapasztalatunk, élményünk, hogy *a dolgok így történnek?* (A kérdés végső bonyolultságával szükségképpen a történelemfilozófia szembesül. Itt elég annyi, hogy egy átfogó összefüggésrendszerben – s a történelem is ilyen – még a „véletlen" is kénytelen motivált lenni; és emberi történelemről lévén szó: pszichológiailag motivált. Vagyis még a „véletlen" is meghökkentőbb, kevésbé felismerhető változata csupán a „bizonytalannak"; ami viszont besűrűsödése a determinált alternatíváknak. Ilyen értelemben: minden kornak megvannak a sajátos, determinált alternatívái – materiálisak és szellemiek egyaránt –, melyekből megteremti magát, indeterminálta n). Akkor pedig ennek a *helyzetnek* valamiképpen át kell sugároznia a tablón, amelyet rekonstruálunk. *Emberi* történetet kell írnunk, nem tény-történetet, mert olyan nincs. Legfeljebb egy hibás szakmai kritérium idegenítheti el történelmünket pedáns tény-történetté – *az ellentmondás és kuszaság szervezetten összehangolt bonyolultsága helyett.* (Félreértés ne essék: bizonyos szakmunka-típusokra, kézikönyvekre, segédkönyvekre stb., mint az osztályozásra és értelmezésre váró tények gyűjteményére, számbavételére, felkutatására – a maguk klasszikus formájában – mindig is szükség lesz, *a maguk nemében nélkülözhetetlenek.)*

Végül: ha a történelem igen régi az *elbeszélés* embrionális formájában – vajon, a fentiek summájaképp, nem oda kellene újra visszatérnie egy sokkal-sokkal magasabb és bonyolultabb szinten? Értve ezen a *minden tudás* (diszciplínia) felhasználását az elbeszélésben, hogy a *megidézett életszerűség* objektív szövevényében tisztuljon ki előttünk a múlt és az éppen-elmúlt? – kiszűrve a mechanikus okfejtés veszélyét. Az Annales iskola néhány remekműve mintha ebbe az irányba mutatna biztatóan. Anélkül, hogy a „tudományosság" kárát vallaná; sőt.

*

Kipróbált alternatíváink: Dózsa, Martinuzzi, Bethlen Gábor, Kossuth, Deák, Tisza Kálmán – hogy csak a legmarkánsabb neveket és modelleket vegyük. Sürgős feladat volna történelmi-pszichológiai-politológiai megtesztelésük. Az eddigi elemzésektől ennek annyiban kellene eltérni, hogy a fenti nevekkel jelzett „módszereket" ezúttal pusztán önmagukban is megpróbálnánk leírni és értelmezni, mint „technikákat", speciálisan nálunk megvalósult változatokat. Vagyis, a legkülönbözőbb vonatkozásban világossá tenni a működési mechanizmusukat, reflexológiájukat a cselekvésben és nem-cselekvésben, találékonyságukat és rögtönzőképességüket, illetve, ezek hiányát stb. Hogy mit lehetne várni egy ilyen szabatos-objektív „kézikönyvtől"? Lemeztelenített eligazítást a megmaradás sajátosan magyar – illetve közép-kelet-európai – kísérleteiről s azok törvényszerűségeiről. Amit Machiavelli is tesz, csupán politika-filozófiává általánosítva a különböző taktikai felismeréseket és elképzeléseket – mint ami a győzelmet vagy legalábbis a békét konzerváló döntetlent tudja biztosítani. Kézikönyvünk így járulhatna hozzá új szempontokkal az utólagos történészi konfrontációkhoz, melyeket (ha éppen igen) el is végzünk: kutatva, hogy az adott helyzetben és körülmények között az alkalmazott módszer és technika mennyiben volt *helyileg* elkerülhetetlen vagy elkerülhető, mennyire téves vagy helyes a kalkulációk motívuma; s mindez mit mutat és bizonyít a *távlati* eredményesség, illetve eredménytelenség szempontjából. És főképp: mi a tanulság a *jelen* lehetőségeivel és feladataival összevetve. Természetesen senki nem gondolhatja, hogy a történelmi feltételek olyan mértékben tudnak és szoktak ismétlődni, hogy velük kapcsolatban bármit is merev szabályokba lehetne foglalni. Hiszen a politikában éppúgy, mint az egyé-

ni életvitelben a kivételes, a döntő pillanatok intuitív rögtönzésein áll vagy bukik minden (még a számítógépes kalkulációk és előrejelzések mellett is). Minthogy a rögtönzések lehetnek tradicionálisak, de teljességgel szabálytalanok is – csak annál inkább nélkülözhetetlennek látszik (számításba véve a tömegek politikai kulturáltságának alacsony fokát, korszerűtlenségét, másrészt százados elcsigázottságát) –, hogy egy ilyen vizsgálódás és elemzés *élő példatárként* ösztönözze maximális éberségre és az analógiák mérlegelésére az aktuális politikát; és részeit. A nemzeti tudat egészségesen így és ebben pulzál. A többi lehet nagyszabású líra (ritkán) – vagy puszta pántlika (többnyire).

*

(Az emlékezet megcsapolása.) Az egyéni, nemzeti önismeret a tárolás és megőrzés őszinteségén múlik. A névtelenek emlékezete felbecsülhetetlen ismeret- és tényanyagot visz magával a sírba. Ennek igazi jelentőségét igazában akkor mérhetjük fel, ha múlt korok spontán feljegyzéseit, naplóit, családi levelesládáit, a helytörténeti levéltárakat stb. tanulmányozzuk. Viszont az is tény, hogy korunk – nem utolsósorban a szervezett információközlés, irányított tárolás, értelmezés, eleve kiszűrés, a sugalmazott és kínált látásmódok és vélemények népszerűsítése, illetve csendes diktatúrája révén – kevésbé kedvez annak, hogy a szubjektív tárgyilagosság és elfogultság spontánul rögzítődjék is. Holott ezeknek statisztikai összessége döntően járulhatna hozzá a múlt reális képének kialakításához; ha a névtelenek emlékezet-maszszáját is tanulmányozhatnánk. Ma azonban lényegesen kevesebb érdemi levelet, naplót, emlékezést stb. írnak a névtelenek s még a nem névtelenek is, mint azelőtt.

„Naiv" – bár az aktuális „vállalkozói trendbe" nagyon is beleillő – javaslat: A társadalmi akciók módján kísérletet tenni az egyéni-társadalmi-nemzetközi emlékezet folyamatos megcsapolására, a „rögzített emlékezet" ösztönzésére. Egyes tudományok (elsősorban a néprajz, a szociológia) eddig is éltek és élnek az „emlékezet megcsapolásának" módszerével, főképp a megadott kutatási tervek keretében. A gondolat nem új. Újdonsága abban volna, hogy nyilvánosan hívnánk fel a névteleneket: lehetőleg személyes élmény alapján írják le bármilyen formában és írói készséggel azt, ami egyéni-családi életükben valamilyen jelentős, vagy általuk jelentősnek érzett történelmi-politikai-társadalmi eseményhez kapcsolódott. *Névvel vagy név nélkül.* A kezdő korhatárt – hogy a distanciálás, a szűrés szempontja is érvényesüljön – az átlagéletkor középidejére lehetne tenni.

Pszichológiai megfontolás: a vállalkozás lélektana eleve biztosítva van, miután mindenki szívesen emlékezik, hogy kompenzálja a személyes elmúlás tényét.

Gyakorlati-tudományos megfontolás: a várható hatalmas anyag olyan folyamatosan gazdagodó archívummá lehet, mely némileg helyettesíthetné az egyre soványodó érdemi-írásos magándokumentumokat. S mint ilyen, a történetírásnak is nagy szolgálatot tehet, kiegészítő dokumentumanyagként. (A fentebb említett Annales történetírói iskola éppen a mindennapi tények, részadatok, a „jelentéktelen" mozzanatok kutatásával és felhasználásával tud merőben új távlatokkal közeledni a múlthoz.)

Társadalmi és nemzetpolitikai megfontolás: a személyes és kollektív önismeretet mélyítheti el és teheti gazdagabban tárgyszerűvé, ha a személyes múlt ismeretanyaga – a széles körű önkéntes publikussággal – kollektív ismeretanyaggá is válik.

Ezt az utóbbit biztosítaná, ha a vállalkozás folyamatossá tételét *olyan újság* létrehozásával oldanák meg, melynek anyagát kizárólag az egykorú események begyűlt leírásaiból, felidézéséből válogatnák ki: emlékezés, napló, levél stb. formájában, kiegészítve egykorú személyes-családi fotókkal, fakszimilékkel stb. A közölt anyagok történelmi ideje szükségképpen változatos lenne – egységüket mégis az adná, hogy az „elmúlt idők' virtuális jelenidejébe sorjázódna be minden írás.

Az újság mind formájában és rovataiban, mind tördelésében megőrizné a mindenkori újságok jellegét – a beérkező anyag tematikáinak megfelelően. – Annyi különbséggel, hogy bizonyos modern-archaizálást valósítana meg tipográfiában, tördelésben, a használt rotációs papír színében – a kelendőségi-lélektani szempontokat figyelembe véve. Javasolt név: *Régi Újság.* Szerkesztése lényegében a beérkezett

anyag feldolgozása; a szükségnek megfelelő rövidítés, arányosítás, stiláris javítás stb. A fő szempont azonban, hogy eredeti ízeikkel, ügyetlenségeikkel közlődjenek az írások. Az újság honoráriumot nem fizet. (A közreműködők bizonyos ideig ingyen kapják). Olyan újság lenne, mely kéziratot nem küld vissza, csak megőriz. A beérkezett anyag ugyanis – feldolgozás és felhasználás után – archívumba kerül. Megindítását olyan „kedvcsináló" tájékoztatásnak kell megelőznie, melyről az ország minden rétege értesül, s amely világossá teszi a célt. Megjelentetése havi vagy kétheti, szükség és lehetőség szerint.

A névtelen-kollektív emlékezet ilyen formában megoldott folyamatos és egyben szórakoztató aktualizálása egészen más olvasói-lélektani funkciót töltene be, mint ugyanannak a múltnak (tudós vagy bármilyen) könyvben-ismertetése. Az újság, az újságszerűség varázsa a múltat is „mindennapossá" tenné. Újszerű iskola lenne ahhoz, hogy jobban tanuljuk meg a múltat jelenként is olvasni, hogy a jelent „javított" jövőként is olvashassuk.

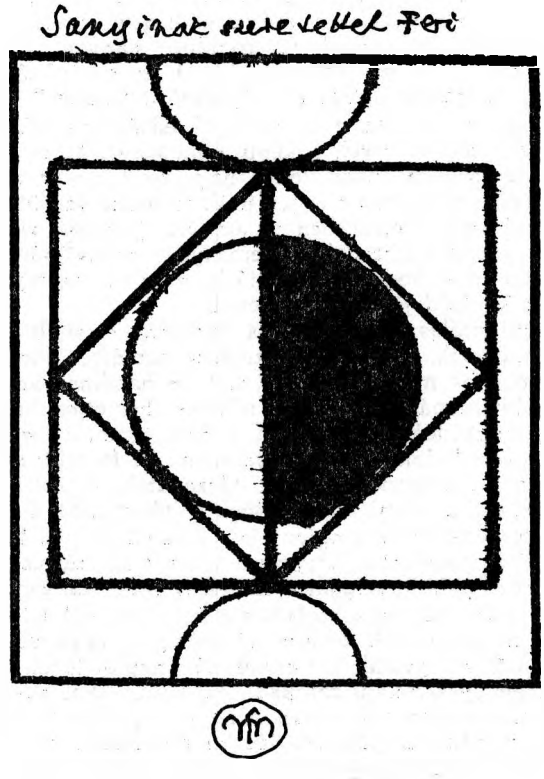

NÁDAS PÉTER

Menekülés az érzelembe

Mikor is természetes és magától értetődő módon előre akarnám bocsátani, hogy amit itt elmondandó lennék, semmiképpen nem lehet egy gondolat, ne mondjam, egy gondolatmenet összefüggő előadása, hanem csupán amolyan felhangosított magánbeszéd, éppen átrepül az asztalom fölött egy szúnyog.

Valami, folytatom pillanatnyi ijedt dermedtség után, amit rendszerezéshez szokott filológus elmék széljegyzetnek szoktak nevezni, ám nekem, ki a fogalmi gondolkodás területén legalább annyira járatlan, mint amennyire képzetlen vagyok, magyar író, mértékkel gondolkodik, még ez a formátlan forma is fejletlen gondolkodói képességeim túlzott igénybevételét jelentené, maradjak tehát az előbbi célnál és meghatározásnál, a kaptafánál, s tegyem még nevetségesebbé magam: motyogás, felhangosított motyogás egy olyan regény írása közben, melyet még senki nem ismerhet, mert én magam sem ismerhetem, ennyiben tehát az ismeretlen széléről elhangzó, és különben is! mi nem fogalmakban, hanem képekben gondolkodunk, a szúnyog elrepült, szép, nagy szúnyog volt, szúnyog a berlini tavakról, ami azt jelenti, hogy hála a szúnyogok ellen bevetett azon magasan fejlett napnyugati harci eszközöknek, melyek csupán a gyengébb egyedeket irtják, s így a fejlettebb egyedeknek lehetővé teszik, hogy immár az erősek legteljesebb faji sterilitásában szaporodjanak tovább, jóval nagyobb szúnyog, mint az otthoni szúnyogok, honi szemmel nézve egyenesen hatalmas szúnyog, innen a pillanatnyi ijedelem, ha otthon lennék, akkor fölugranék, üldözőbe venném, szerencsés esetben lecsapnám, itt azonban csak a magammal hozott védekezési és gyilkolási ösztön működik, miként a kutya, mikor álmában csupán utána csattant az orra körül keringő légynek, nem kell fölállnom, nem kell üldözőbe vennem, nem kell már megint hadakoznom valami ellen, ami ha csak egyetlen kellemetlen csípés erejéig is, de mégis megzavarhatná felhangosított magánmotyogásomat, megdermedhet az ösztön, sőt, dermedtségét e kutyakép formájában még be is építheti ide, nyugodtan, hiszen egy egész berlini nyár bőséges tapasztalatával tudhatom, hogy ezek a hatalmas szúnyogok, a biológiailag megzavart szúnyogságok e tisztes mintapéldányai, furcsa, s számomra teljesen érthetetlen módon, egyáltalán nem csípnek.

Ám sodorjuk félre ezt a képet, mert csak azt akartam volna vele mondani, hogy bizonyos kellemetlen morális kényszeresség gel, én csak azt tudhatom mondani, amit én mondanék.

S hogy a felhangosított magánbeszéd valamiként mégis érthető legyen, el kell árulnom, hogy még mielőtt a szúnyog megjelent, s mielőtt még válogatott bocsánatkéréseimet is előrebocsáthattam volna, támasztékként, kiindulópontként, kiválasztottam magamnak egy tetszetős szöveget, idézni, tolakvó, burjánzó, rákosodó személyességünket játékonyan eltüntetendő az idézés többszörös tükröződésében, Balassa Péter szövege, melyet Esterházy Péter szerzői estjének bevezetőjeként mondott, szöveg a szövegről, idézem, *mit jelent a prózaírásban ma az, ha valaki elszántan egyes szám első személyben tartja szövegeinek ragozási formáját? úgy gondolom, elsőbben is erről kell szólni, erről a magyar szellemi és kritikai életben botránykővé keményedő ragozási formuláról; mondanom se kell,* és ez még mindig idézet, *hogy emez egyes szám első személy végeredményben, regénytörténeti értelemben ártatlanul vált negatív vagy pozitív hivatkozási alappá, hiszen mindig minden történet, mindig minden epikai anyag legmélyén ez a forma állt: az elmondandót, valaki, egyvalaki mondja el, tehát idéz, egy hosszú belső monológból, amit ki-ki magában*

folytat, élethosszig, itt az idézet vége, majd a szöveg másik helyéről, idézem, *ez a megőrzés, hogy valaki: valaki tudott maradni ma, valóban tűrhetetlen és tüneményes egyszerre, botrány és ünnep, valaki itt megőriz és tőltár valamit, a történet elmondásának eredendő személyességét, személyhez kötöttségét, egyúttal pedig ennek a kötöttségnek a roppant nehézségeit,* idáig.

S itt, mielőtt még valójában rákezdtem volna, abba is hagyhatom akár, hiszen a kérdésre, melyet Balassa a saját belső monológjában oly szépen feltett magának, rögtön választ is ad, s a magam belső monológjában nekem is ez a válaszom: valakinek, tehát személyesnek lenni ma, itt, helyesebben ott, ez valami olyasminek a megőrzése, ami mások által bizonyára fölöslegesnek, szükségtelennek avagy éppen károsnak ítéltetik, ám maga a megőrzés, ami ugyan nem tartozik a huszadik századi kultúrhistória legpozitívabb fogalmai közé, eme epikai anyag legmélyén található személyességnek a botránykővé keményedő egyes szám első személyében való feltárása, itt mégis kifejezetten helyeselhető, hogy ne mondjuk a legpozitívabb irodalmi gesztusként ünnepelhető, így van, magam is így érzem, világos, a szabadságunkról van szó, habár ha a személyes szabadság nyilvános ünneplésére kerül sor, akkor inkább tamás legyek, mégis, még az ünneplés is teljesen érthető, legalábbis *abban a cinkos aurában,* hogy most meg Mészöly kedvelt kifejezése mögé húzódjak, amit egy nemzet irodalmi tudatának szoktunk nevezni, okai, nehézségei és következményei olyannyira érthetők, hogy nem is látszik szükségesnek beszélni róla; csakhogy most persze itt vagyok, a szúnyog még itt repül, s alig tudva megfékezni otthoni ösztöneimet, váltok át itthoni ösztöneimre, írom, idézem ezt a szöveget tovább, s éppen mert e személyesség gyakorló híveként csak azt tudom mondani, motyogni, amit mondanék, az itt és az ott között látok hirtelen egy parányi rést, persze szellemi rés ez csupán, bele kell bújnom, ha lehet.

És most az én kérdésem következik.

Vajon mi lehet az oka annak, hogy ez a furcsa, kétes, művészetről, irodalomról lévén szó, valóban egyáltalán nem újkeletű találmány, a személyesség, melyet magával e nyilvánossá tett magánbeszéddel is demonstrálhatok, vagy pontosabban szólva, a személyességnek ez az elmélyülése, kitüntetettsége, kizárólagossá váló hangsúlya, provokatív hanghordozása, aminek a magyar kritikai irodalomban nincsen ugyan még neve, névtelen izmus, s amely már csak azért is fontosnak tűnik, mert nem a szokásos módokon importált izmus, hanem hazai alapanyagokból, olcsó munkaerővel előállított, az elszigeteltség helyzetéből kikényszerített vagy kikényszeredő és e kényszert teljességgel vállaló izmus, egy melankólikus nemzedék tömegáruja, hiszen alig tudnék valakit is megemlíteni e nemzedékből, aki valamilyen formában ne e névtelen izmus nyelvén beszélne egyes szám első személyben, s ilyen értelemben nem a semmit vagy az alig valamit kell fölstilizálnunk ahhoz, hogy értekezhessünk róla, kétségtelenül új jelenség, az irodalmi beszéd új formája, melynek kapaszkodóit és támasztékait szintén testközelben, a magyar prózán belül és nem idegenben kell keresnünk, Ottlikban, Mészölyben, Mándyban, az ő első személyükben, s ha e névtelen, minden személyessége ellenére, tömegessége által mégis személytelen áramlatnak nincsen is pontos kritikai leírása, néha úgy tűnik, mintha a magyar irodalmi kritika még az írásbeliség előtti állapotban lenne, s mégha az áramlat egyéni teljesítményeit illetően, ha éppen nem akarjuk elkerülni a minősítést, magam is úgy szoktam vélekedni, miként Sípos Gyula, aki rögeszmésen azt ismételgeti, hogy *bizony ifjúsági irodalom ez gyerekek,* kamaszoknak, kamaszokról, ami azonban egyáltalán nem mond ellent annak, hogy az általa kiváltott eufórikus helyeslés és örjöngő elutasítás szinte fizikailag mérhető és mint ilyen, bizonyos szenvtelenséggel megfigyelendő legyen; itt persze számos névvel is rendelkezik már, csak néhányat sorolva fel, „új személyesség", „új szubjektivitás", „új érzékiség", „új természetesség," „új bensőségesség", „új szenzibilitás", „új érzelmesség", „új romantika" – nem teljesen új tehát, hanem itt is új a régiből, s vajon mi lehet az oka, hogy e váltás, hiszen mindenképpen váltás a huszadik századi európai kultúrhistóriában, ha immár nem valami teljesen újat akarunk elérni, hanem megelégszünk a réginek újjá való átszabásával is, e divat, ez az új irány és irály, nevezzük akárminek, itt

a legellentétesebb oldalakon ugyanazt az erős hatást látszik kiváltani, miként ott is, s megint csak idézeteket tolva a hasonlóság vagy azonosság sietős értékelésének helyére: *az érzelmekbe való menekülés nem válasz a tények brutalitására!* – így kiált itt Peter Graf Kilmansegg az egyik oldalon, míg Michael Schneider így szól a másikon: *a fordulat, melyet a polgári orgánumok nagybetűs irányváltozásként ünnepelnek, nem váratott sokáig magára, hiszen a személyes érzelmek kényszeres elfojtásának valamiként meg kellett bosszulnia magát, és ha az elfojtott visszatér, jön a nagy leszámolás; e rebellisek pedig éppen olyan kíméletlenül szakítottak saját dogmatikus elvtársaikkal, miként még öt évvel előbb saját polgári őseikkel, s mert olyan nagynak bizonyult dühük, nem csupán a gyereket öntötték ki a fürdővizzel együtt, nem csupán a politika azon főelvtársaival számoltak le, kik programmá tették az önmegtagadást, nem, hanem rögtön a szentképekkel is,* s itt Marxra, Engelsre, Leninre, Maora gondol, *kiknek nevében ők maguk tagadták meg oly hosszú ideig önmaguk,* majd e lihegő mondat végeztével a másik: *mivel az új baloldal nem tudta megváltoztatni a társadalom realitását, mélységesen elrémült saját irrealitásának érzetétől, s azóta irodalmárjai és művészei ismét megkísérlik szolipszisztikus és eszkapisztikus életérzésüket némi művészettel megnemesíteni, ám ezen a módon, érzéseiket és érzelmeiket megint csak klinikailag szigetelve el, ezennel a tudománytól és a politikától, nem lehetnek képesek kultúrát, sem egy új művészeti, sem egy új érzelmi- és életkultúrát teremteni,* és így a summa: *csak ha új szenzibiliseink kék virága, az egykori marxisták gomlyukába tűzött vörös szegfűvel kereszteződhetne, az új kultúra csupán akkor borulhatna virágba;* s ennél jóval kiegyensúlyozottabb előadásban Dieter E. Zimmer a harmadik oldalról: *természetesség, spontaneitás, közösségiség, nyíltság, kreativitás: az érzelmi ember fölmondott annak az életnek, melyet a politikai és a technikai ember a karrierje és a családja elvarasításával, lemerevítésével és elidegenítésével oly pompásan berendezett magának; a hamisítatlant, a leplezetlent keresi, a dolgok valódi ízét, igazi ábrázatát; valódi érzéseit keresve ügyetlenkedik; teret nyer magának a politikaiként értelmezhető bensőségesség, a protestáló érzelmesség, a pszichoszocializmus, s messzi a belátás, hogy az érzelmi ember csak addig létképes, míg a politikai ember kompromisszumra kész felelősségérzete és a technikai ember dolgosan szervező kalkulációja működésben tartja az államot és a gazdaságot, éppen addig, míg nyomorékok és érzelmeikben csökevényesek maradnak,* s könnyedén megjegyzi még, hogy *az antitézisek mindig nagyobb töltűnést keltenek, mint a szintézisek;* ám mi, még mindig a kérdezésnél tartunk, mert mintha nem csupán e hatás ereje, hangsúlyai, ha akarom ernyedtsége és körvonalazottsága, nem csak az ellenérvelés módja lenne nagyon is ismerős, hasonló, bár kétségtelenül nem fölcserélhető: az irodalmon és a művészeten kérni számon azt, amit a politika, a gazdaság, a technika nem képes elfogadhatóan megoldani, az úgynevezett valóságot, melyet a politika képtelen minden részletében körülírni, s ezért nem is képviselheti, a gazdaság, mely anyagi igényeit inkább félreismeri, mint fölismeri s ezért nem is tudja kielégíteni, a technika, mely éppen az egyetemes rendezőelv hiánya miatt saját eszközeit nem képes többé ellenőrzése alatt tartani, a tények brutalitását keresni ott, ahol az nem kereshető, hiszen az már önmagában létező, megvan, szükségtelen lenne hát megismételni, s minél brutálisabban van meg, szükségszerű, hogy a válasz annál elfinomítottabb legyen, vagy éppen eme brutális tények forradalmi megváltoztatását követelni némely stílusosan fölcsiszolt műtárgytól, avagy egyenesen néhány működőképes agy tekervényére hányni, mármint szemrehányni! hogy sejtjeit csupán addig táplálhatja ízletes sonkával, míg a szellemi nyomorékok megtermelik, ez már igazán pofátlan cinizmus! mert mintha itt is, és ott is, túlságosan hozzászoktunk volna a politikai, gazdasági és technikai kategóriákban való gondolkodáshoz, feledve nem csak azt, hogy az emberi működésnek vannak olyan terrénumai, melyekre ezek a kategóriák egyáltalán nem alkalmazhatók, hanem azt is, hogy az egyetemes elv állandó hiánya miatt, s ez a hiány tűnik az egyetlen bizonyosságnak! minden gondolat mindig csupán feltételezés, valamely sejtésem könnyelmű megnevezése, s ha már a politikánál tartunk, hozzászoktattuk magunkat például ahhoz a gondolathoz, hogy szétszakított vagy

megosztott Európáról beszéljünk, s annak szétszakított, immár különböző utakat járó kultúrájáról, s így ne vegyük észre, ha ott és itt, más formában ugyan, de lényegében ugyanazon jelenséggel találkozunk, s ha már ezt az azonosságot avagy hasonlóságot sikerült nem észrevenni, akkor ne kérdezzük azt se, hogy valójában mi ez a jelenség, s hogy vajon mi lehet e hasonlóság oka, már csak azért se, mert hiszen túlságosan érzelmes föltételezés lenne arra gondolni, hogy a közös gyökerű kultúra eleve olyan mélységesen mély egységet biztosít, hogy földrajzi, politikai és gazdasági határoktól függetlenül, akár akarjuk, akár nem, mindig ugyanazon dolgokról beszélünk, egy dolognak a formációival van dolgunk itt és ott, csak más fénytörésben, de költőiségbe csúsztatva: ugyanazon fény törik.

S mivel e ponton nem csupán költőiségbe, hanem úgy tűnhet, hogy egy elsietett válaszba is belecsúsztam, bolhából csináltam elefántot! s persze tudva, hogy minden egyértelmű válasz valamely elfogultságom sietős célratörése, készséggel és azonnal föl is adom, mondanék mást.

Ezerkilencszázhatvannyolc nyarán, néhány nappal annak utána, hogy a derűs augusztusi égen még kötelékben húztak a repülők az északi határ felé, világos! öncenzurális okokból itt ismét egy képpel helyettesítem meglehetősen egyértelmű véleményemet, én föladva állásomat és városi lakásomat, föladva! egy regény írásához készülődtem éppen, mindig egy regény! valami, ami átfogónak ígérkezik, ügyes vagy ügyetlen pótléka az egyetemesnek, tehát a hiánynak, ugyanakkor megfogható, mert természetesen nagy, historikus összefüggésekben gondolkodó, s ha addig írtam két kötetre való ilyen-olyan novellát egyes szám első személyben, mintegy ösztönösen használva az előregyártott irodalmi formák egyikét, ami egyáltalán nem jelentette azt, hogy maga az elbeszélő szólt volna belőle személyesen, itt az egyes szám első személy nem jelentett mást, mint a hatvanas évek magyar irodalmának azt az általánosan elterjedt kényszerét, hogy a históriának, ami ráadásul jórészt politikai históriát jelentett, személyes formát adjon; fejből, kapásból idézve az akkori Lukácsot, ki szerint az irodalom csak akkor lesz képes kilábolni a sematizmusból, ha a sztálinizmussal leszámol, ami a história önhistorizálását, lehistorizálását jelentette, mai szóval ítélve róla, éppen a fordítottját annak a műveletnek, amit el kellett volna végezni, s e gondolat mentén születő irodalom, a hatvanas évek magyar irodalma, melyet az irodalomtörténet tiszteletre méltó öncsalással még ma is nagy virágkorként emleget, így valójában ugyanabba a sematizmusba botlott bele, mint amit meg akart haladni; nekem persze könnyű volt a dolgom, könnyedén ítélek, előrágott ételekkel éltem; érezve bár, hogy egyes szám első személyem nemhogy nem fedi a valódi személyt, hanem ennél nagyobb távolság már nem is lehet elbeszélő és az elbeszélt elbeszélő között, s akkor meg kell nézni, hogyan mutat ez még jobban eltávolítva – ne feledjük, fordítva gondolkodom! – hogyan mutat harmadik személybe téve át, ami egyben a többes szám első személyét, magát a história többesét is jelenthetné persze, de nem ment, a hamis eredményt csupán egy újabb hamisság árán lehetett volna bebizonyítani, a keresett harmadik személy csak az anyag durva megerőszakolása árán létezett, egyszerűen nem volt harmadik személy, nincsen harmadik személy, akinek a szemével magamra, netán magunkra nézhetnék, helyesebben volt ez a harmadik személy, hiszen a nyelv minden lehetősége mindig mindenkinek a rendelkezésére áll, de olyan volt, mint egy idegen, alaposan kitaposott, kissé már büdösödő papucs, amibe az ember nem szívesen dugja bele a lábát, s hiába mentem le óránként a vízpartra az egyetemeshez, no és panaszkodni barátomnak, ki békésen pecázgatott, csalódottságomban és kétségbeesettségemben hiába mondogattam neki ama repülőkre utalva, hogy azért valamit mégis tennünk kéne, így, többes számban, ő, nálam bölcsebb vagy realisztikusabb lévén, csak azt válaszolta hangsúlyozottan egyes szám első személyben, hogy igen, most majd aktot akar festeni, mert már régóta nem festett aktot, és most valamiként kívánja! az aktot? éppen az aktot? – dühöngtem én, igen, éppen az aktot! – válaszolta nyugodtan ő.

S ha most személyességemet jól értjük, akkor tán megengedhetem magamnak az általánosítás élvezetét, mikor is azt mondom, hogy az a két fiatal férfi, ki ama

emlékezetes nyáron az európai típusú gondolkodás minden dühével és nyugalmával megverve, megáldva, ott állt a víz partján, de állhatnának akár Caspar David Friedrich valamelyik képén is így, nem tett mást, mint gesztusaiban a legszemélyesebb módon feldolgozta a személytelen történést, a história azon fordulatát, amit az ezerkilencszázhatvannyolcas esztendő a véleményem szerint, tehát a mai eszemmel szólva, a politikai események látványos felszíne mögül előkukkantva kijelentett magáról, nevezetesen, hogy mintha huszonhárom évvel a háború befejezése és Európának politikai, gazdasági rendszerekre való felosztása után, két teljesen különbözőnek mutatkozó eseménysor, Párizsban és Prágában, végeredményként ugyanazt a fordulatot jelentette volna, annak a felvilágosodás óta tartós rögeszmévé gyökeresedett gondolatnak a kényszerű föladását, miszerint az ember önállóan rendelkezhet saját históriájával, szabadon interpretálva Marx Károly költői gondolatát, ama reménynek a föladását, hogy az ember ne csupán szereplője, de rendezője is legyen önnön történetének; tulajdonképpen nem is két személy voltunk ott hát egymással szemben, hanem ugyanazon személy két oldala, dühödt nyugalommal és kétségbeesett szkepszissel föladtunk valamit, s annak, hogy mit adtunk föl, már igazán sok neve lehet, mindenekelőtt a cselekvésnek minden olyan formáját, ami nem közvetlenül önmagunkra vonatkoztatható, ami kicsúszhat az ellenőrzésünk alól, következésképpen az önállóan berendezhető, megrendezhető és rendezhető közös jövő időt, a fejlődés szentnek tartott elvét, a haladás hitét, a földi megváltás és megváltódás véres, forradalmi vágyát, s mindezzel fejet hajtva ama brutális tények előtt, fölmondtunk a racionalizmusnak, a tiszta és józan ésszel felfogható és kormányozható világ ideáljának, ezáltal pedig nevetséges módon ugyan, de magának a históriának, visszahullva egy olyan jelenbe, melynek immár múltja is korlátozott.

E föladás, e korlátozás, e visszavonulás, valójában a belső térben való mozgás szabadságának elérésére tett kísérlet. Ha a *vissza a természetbe* valamiből *ki* valahová, akkor ez valahonnan *be* valamibe. Itt ugyanis nem azt kérdezzük, hogy miként megvalósítható, hanem az ócska vicc pompás fordulatával élve inkább azt, hogy egyáltalán van-e, ami megvalósítható-e.

Ő természetesen éppen úgy nem festhetett aktot, mint ahogyan én sem tudtam bedugni a lábamat az egyes szám harmadik személyének megbüdösödött irodalmi papucsába, saját magát festette meg, amint egyedül rohan a bántóan kék vízpart üres terében, nekem pedig az egyes szám első személye maradt, ám most már azon egyes szám első személy, mely még titkon se játszik a gondolattal, hogy többesnek higgye magát.

Ama hatalmas szúnyogok pedig, ennyivel tartozom az igazságnak, két alkalommal megcsíptek. Egyszer éjszaka, egyszer viszont világos nappal, ami végleg megzavart, mert természetüket illetően nem tudtam levonni semmiféle megnyugtató következtetést. Csípésük helyét azonban nem kellett sokáig vakarnom, igaz, vigyáztam is, mert ha az ember mégis vakarni kezdni, akkor nem tudja abbahagyni.

Azt hiszem, idáig tart az idézett szöveg.

Berlin, 1981. szeptember

HALÁSZ ELŐD

KAFKA VILÁGA

Pók Lajos monográfiájáról, Kafka születésének centenáriuma alkalmából

A Kafkára vonatkozó számon tartott és könnyen ellenőrizhető tények halmazából hármat emelünk ki:

1. Franz Kafka századunk egyik legtöbbet vizsgált, magyarázott és értékelt írója.
2. Kafka műveinek legnagyobb részét 1957-től kezdve magyarra is lefordították.
3. Számottevő magyar Kafka-irodalomról nem lehet beszélni.

Ha a harmadik, mennyiségi tekintetben feltétlenül vitathatatlan megállapítást kapcsolatba hozzuk az előző kettővel – akár külön-külön, akár együttesen –, akkor a kombinációkból Pók Lajos *Kafka világa* című, a közelmúltban megjelent könyvére vonatkozóan mindenekelőtt a következő, további bizonyításra nem szoruló, kényszerítő hatályú következtetést lehet levonni: a könyv szükséges, fontos és időszerű – mind a magyar irodalmi közvélemény, mind pedig a hazai irodalomtudomány szempontjából. A kettős szempontot jelen esetben a tárgyra való tekintettel nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni. Annál kevésbé, mivel ez a kettősség nemcsak szerző írói szándékának rugója, amennyiben kétféle érdeklődést akart kielégíteni, hanem egyúttal teljesítményének mércéje is. Másképpen kifejezve: a *Kafka világa* éppúgy szól a modernebb világirodalom kérdéseiben igényesen tájékozódni kívánó „művelt" olvasónak, mint a huszadik század irodalmával foglalkozó szakembernek. Ennek pedig az a következménye, hogy a kétféle rendeltetésnek megfelelő kétféle nézőpontról kell vizsgálni, ha érdeme szerint akarjuk értékelni.

A kétféle nézőpont különböző részterületeken természetszerűen egybeesik. A legelemibb egybeesés bizonyos értelemben véve „anyagi" kérdés és úgy lehet megfogalmazni, hogy minden olyan munkának, amely egy egész írói művet akar bemutatni, az egész, addig ismert anyagon kell alapulnia, illetve közvetve tartalmaznia kell az egész anyagot, függetlenül attól, hogy megismertetés, megvalósítás, igazolás stb. céljából közvetlenül mit használ fel vagy mit idéz belőle.

Ha ebből az alapvető követelményből indulunk ki, akkor – a könyv ismeretében – azt állapíthatjuk meg, hogy Pók Lajos koncepciója az anyagfeltáró Kafka-filológia legújabb eredményeit is magába foglalja, a pillanatnyilag teljesnek tekintett anyagra épít, és ezzel az anyaggal építkezik. Ezt az eljárást azonban nemcsak a művekkel kapcsolatban követi, – ezeket egyébként, minthogy legnagyobbrészt magyarul is hozzáférhetők, nem kivonatolja és nem ismerteti tartalmukat, vagyis feltételezi, hogy ismertek lehetnek –, hanem az élet-dokumentum értékű Kafka-szövegekre is alkalmazza: gyakran idéz saját fordításában az író naplóiból és leveleiből, és ezzel jelentősen kitágítja a magyarul olvasók számára is hozzáférhető Kafka-megnyilvánulások körét.

Az anyagi egybeesésnek szöges ellentéte a legközvetlenebbül tapasztalható formai egybeesésben jelenik meg – az irodalomra vonatkozó munka befogadásának nézőpontjáról. Itt arra a – hovatovább feledésbe merülő – követelményre gondolunk, hogy az irodalomtudomány legbonyolultabb felismeréseit is általában ki kell, mert ki lehet tudni fejezni közérthetően, és éppen ezért – megfordítva – a magas szintű irodalmi ismeretterjesztésnek sem szabad leszállnia a beszéd- és értelemgyakorlatok színvonalára. A *Kafka világá*nak nyelve és stílusa azt bizonyítja, hogy ezoterikus szakterminológia nélkül is ki lehet fejteni rendkívül összetett tudományos gondolat-

meneteket, és hogy a jó stílus nem szükségképpen vezet impresszionista esszéisztikához.

A tudományosságnak és az irodalmi közvélemény eligazítása szempontjából hasonló súllyal latbaeső ismeretterjesztésnek egybeesését eddig legegyszerűbb anyagi és közvetítési módbeli megvalósulásában vázoltuk. A kimutatható eredmény nem több – és ezen a szinten nem lehet is több –, mint annak a ténynek a megállapítása, hogy szerző két egyszerű előfeltételnek mindkét oldalról eleget tett. Ezzel is értéket teremtett, de magától értetődik, hogy munkájának ez nem a teljes értéke, hanem csupán a munkában megtestesített szellemi érték-tömegnek legalsó rétege. Ha továbbra is antitetikusan kívánunk haladni, akkor a legalsó réteg után mindjárt az egész tömeg súlyát becsüljük fel, és ekkor az eredményt hozzávetőlegesen – egyelőre indokolás nélkül – így foglalhatjuk össze: Pók Lajosnak sikerült olyan Kafka-monográfiát megalkotnia, amely Magyarországon az első, és amely világviszonylatban is új eredményeket tartalmaz, és ezt a monográfiát bárki haszonnal olvashatja – akkor is, ha ismeri Kafka műveit (és a szakirodalmat), de érdeklik eddig fel nem mutatott összefüggések bennük és velük kapcsolatosan, és akkor is, ha most kívánja megismerni őket és be akar hatolni világukba.

Az utóbb említett természetes befogadó törekvés megvalósítását teszi lehetővé a könyv ismeretterjesztő teleológiája, amelyről a fentebb elhangzott anyagi és formai megjegyzések után egyetlen – bár lényegesnek tűnő – a módszerre vonatkozó, pontosabban: a módszert ismertető megállapítás kívánkozik ide. Mégpedig az, hogy szerző a közvetlenül érthető tényekből indul ki, ezeket azután a szinkrónia és a diakrónia dialektikájában mutatja be, hogy végül leíró és történeti elemzésben tegye fokról fokra láthatóvá a kívülálló számára egyébként megközelíthetetlen rétegeket.

A szó szoros értelmében vett tudományos értéket nyilvánvalóan nem ebben a rétegben kell keresni, itt is jelen van ugyan, de másképpen realizálódik. A realizálódás ugyancsak összefügg módszertani kérdésekkel, ezekre azonban később szeretnénk kitérni. Most még csupán ennek az értéknek – illetve ezeknek az értékeknek – általános megjelöléséről és konkrét kimutatásáról beszélhetünk, és arra a kérdésre válaszolhatunk, hogy a *Kafka világa* tapasztalásunk szerint milyen új eredményeket hoz, és hogy ezek az új eredmények mely területeken jelentkeznek, milyen következményekkel járnak.

Elvi és negatív megközelítést választva mindenekelőtt le kell szögezni, hogy az új eredmények egyfelől nem feltétlenül kötődnek új anyag feltárásához. (Ez ugyan magától értetődőnek tűnhet, mégsem árt, ha kimondjuk, mivel a köztudatban van olyan felfogás, mely szerint csak az alapkutatások minősíthetők tudományosnak.) Másfelől viszont az is tény, hogy nem szükségképpen új módszerek alkalmazásából születnek. (Erre a megjegyzésre azért van szükség, mert a fanatikus módszertani újítók azt a látszatot igyekeznek kelteni, hogy a módszer újdonsága önmagában is új megismeréshez vezet.) A tapasztalat és a gyakorlat ugyanis egyaránt azt mutatja, hogy az irodalomtudomány legmagasabb szintjén, amelyen a tudomány alkotóelemeinek szintézisében jelenik meg és hatóerővé válik, az ismert tények és a kipróbált módszerek új kombinációiból levont tanulságoknak van a legnagyobb megismerési azaz tudományos értéke. Pók Lajos eredményei is az új kombinációkból és ezeknek értelmezéséből, majd értékeléséből származnak, és a korábban érintett előfeltételek után együttesen jelentik munkája tudományos eredményeit és értékeit. A kérdés most már az, hogy melyek ezek az új eredmények, és hogy mi az értékük.

Ahhoz, hogy ezt a végső kérdést megfelelőképpen válaszolhassuk meg, a korábbi utalásoktól eltérő szemszögből kell szemügyre vennünk szerzőnek művén belül – és nem művével – kitűzött célját, és azokat az eljárásokat, illetve módszereket, amelyeket e „belső" cél – és nem a mű már fentebb kiemelt kettős célkitűzése érdekében alkalmazott.

A cél Kafka műveinek, a művek időben változó hatásának történelmi korszakunk jelenlegi szakaszában lehetséges legteljesebb és legigazabb magyarázata. A „belső" célkitűzésnek ez a meghatározása, amely egyébként szerző minden elvontságtól mentesen megformált elvi és módszertani bevezető elmefuttatásának össze-

foglalása, annak az alapvető felismerésnek egyfajta megfogalmazása, miszerint egy író – esetünkben Kafka – értelmezése a mindenkori irodalmi, illetve irodalomtudományi közvélemény függvénye is, amely éppen ezért a történelmi idő előrehaladásával többé-kevésbé változik. Ehhez az igazsághoz azonnal hozzá kell tenni egy másik igazságot is, amely ugyancsak objektív érvényű talpköve Pók Lajos szemléletének. Ez pedig az, hogy a művek önmagukból csak igen korlátozott mértékben magyarázhatók, mivel írójuk valóságos személyiségének vetületei valamilyen formában, a valóságos személyiséget viszont a valóságos élet határozza meg a külső és belső, a korabeli társadalmi, a családi és egyedi körülmények összességével.

A második igazság világítja meg a könyv címének mélyebb, sokszorosan összetett értelmét: Kafka világa egyfelől a Kafka által a művekben teremtett világ, egyben azonban az a világ is, amelyben a művekben lecsapódott belső világ létrejött, és amelynek mozgásán belül hol okozati összefüggésekig kimutathatóan, hol – legalábbis jelenlegi ismereteink alapján – egyelőre megfoghatatlanul Kafka élete a maga folyamatában lezajlott. Ezeknek a „világoknak" az eddigi kutatások munkájával feltárt és igazolt tényeit összegezi a *Kafka világa*, éspedig olyan módon, hogy azokat emeli ki, amelyeknek ma is van jelentősége, és ezzel az első igazságot alkalmazza. De ugyanezt teszi olyankor is, amikor a tényeket olyan alakzatokban mutatja meg, amelyeket korábban vagy nem vettek vagy nem vehettek észre, vagyis a transzcendáló eredmények és a mai álláspontukról felvetett kérdésekre adott válaszok együtteséből alakítja ki a jelenleg lehetséges és érvényes Kafka-ábrázolást, -magyarázatot és -értékelést.

Ezzel eljutottunk vizsgálódásainknak abba a körébe, amelyet a tudományosság megítélése szempontjából a legjelentősebbnek tartunk, amennyiben értelmes tudományos tevékenységen hiteles anyagnak mentől több és mentől összetettebb igazolható eredménnyel járó módszerekkel végrehajtott feldolgozását értjük.

A módszereket esetünkben a legtömörebben Kafka tudományos – és egyben általános – befogadás-történetének váltakozó szakaszaiból kiindulva lehet jellemezni, annál is inkább, mert a Kafka világának sajátos metodikáját a szerző a hol adaptált, hol konfrontatíve kezelt történeti előzményekből és saját, objektív korszakunk által is meghatározott szemléletmódjából szintetizálta. A módszernek ez a fajta elemzése márcsak azért is hasznosnak ígérkezik, mivel egyúttal közvetlenül jelez eredményeket is: ehhez csupán a két kategóriát kell egymással felcserélni.

Az első Kafka-hullám – köztudomás szerint – az intézményesített németországi fajüldözés, majd a második világháború idején bontakozott ki, és az addig ismert, illetve az éppen ebben az időszakban folyamatosan publikált (és részben megmásított) posztumusz művek igazi vagy vélt zsidó elemeit és összefüggéseit domborította ki az antihumanizmus és a fasizmus elleni tiltakozás jegyében. Ezzel szinte szükségképpen együttjárt a prágai zsidóság problematikájának történeti-társadalmi feltárása, általános, családi és egyéni, Kafka-központú vetületben, pozitivista eszközökkel, tényszerűségre törekedve. Ez a fázis – erkölcsi hatása mellett – igen gazdag anyagot hozott felszínre, de minthogy egyetlen – noha vitathatatlan alapvető – összetevőt emelt ki, már-már abszolutizálva, torzításokhoz, pontosabban: óhatatlan egyoldalúsághoz vezetett, mind a művek értelmezése, mind az élet és a mű összefüggéseinek tisztázása terén. Így többek között nem vette figyelembe az adott korszakban és helyen a Kafka társadalmi létét és író-voltát meghatározó kettős diaszpora-helyzet „német" alkotóelemét. Kafka ugyanis anyanyelvénél, iskoláztatásánál és műveltségénél fogva a cseh főváros ama „osztrák" rétegéhez tartozott, amely német színezetű volt, anélkül hogy „német-osztrák" lett volna a szó politikai értelmében. Ez az utóbbi mozzanat magyarázza többek között a csehek iránt mindvégig megnyilvánult rokonszenvét és nyelvi szempontból is tanúsított nyitottságát. Pók Lajos korrigálja a Kafka-irodalom e téren szinte hagyományosnak mondható egyoldalúságát, és ezzel nemcsak egy alapréteget mutat meg teljesebben az élet és a mű helyesebb értelmezése és a mű értékelése egyik kulcsaként, hanem a további, szorosabban szakmai vizsgálódások újabb, eddig elhanyagolt lehetőségére is felhívja a figyelmet. (Igen messzire vezetne, ha ezt a lehetőséget itt részletesen kifejtenők. Elégedjünk

meg annyival, hogy csupán jelezzük: Kafka sajátos nyelvének és stílusának problematikája lényegileg az előbb említett kétszeresen is diaszporadikus helyzetben gyökeredzik, annak különleges vetülete, hiszen mindkettőnek objektív formáló tényezői az idegen környezetben beszélt prágai német nyelv és bizonyos – szűkebb körből származó – jiddis elemek, mégpedig olyan formán, hogy a két forrásból táplálkozó, összetett alapréteget a hivatalos „osztrák" nyelvszokás szövi át, elsősorban a középiskola hatására.)

A pszichologizáló és ezeken belül a pszichoanalitikus interpretáló kísérletek korábban is jelentkező kezdemények után az első Kafka-hullám végén terebélyesednek ki és meg-megújulva, több-kevesebb intenzitással azóta is folynak. A módszer irodalmi alkalmazása a húszas évektől kezdve magától értetődik, arról nem is szólva, hogy Kafka szövegei szinte eszményi analitikus objektumok. A freudista érdeklődés elmélyülése és kiszélesedése azonban egyúttal összefügg az üldöztetésből fakadó indítékokkal és az időben párhuzamosan kibontakozó amerikai recepciónak részint oka, részint következménye; az elmúlt évtizedekben folyamatosan megjelentetett levél- és naplópublikációk pedig mind a mai napig újabb és újabb „kihívást" jelentenek a mélypszichológiai vállalkozások számára. A pszichoanalitikus Kafka-kutatás eddigi legjelentősebb felismeréseit szerző nemcsak bemutatja, hanem felhasználja is, anélkül azonban, hogy a módszert abszolút érvényűnek tekintené: az analitikus kategóriákat – objektív, társadalmi és történeti meghatározottságukkal együtt-látva – mindenekelőtt korjelenségek megvilágítására veszi igénybe, és ha figyelemmel kíséri is Kafka világában a pszichológiai elemeket, illetve tényezőket, nem kórtünetek szövevényeként összeálló kórkép leírása a célja.

A harmadik nagy Kafka-hullám nyugaton az egzisztencializmus jegyében bontakozott ki, és mintegy utólag megkonstruált genealógia szerepét töltötte be. Az egzisztenciális filozófiának nem annyira elvontan, hanem inkább alkalmazottan és népszerűsítően bölcselkedő áramlatai az íróról azt igyekeztek bebizonyítani, hogy Rilkéhez hasonlóan „naturalista" – a szó „természetes", a „tanult, képzett" ellentétét jelentő értelmében – egzisztencialista volt, és hogy világszemléletét és világképét egyfajta ösztönös létfilozófiai alapállásból fejlesztette ki. Ebben a felfogásban van némi igazság. Így például kétségtelen, hogy a kiszolgáltatottság Kafkának is elemi létélménye, és az sem tagadható, hogy műveiben és más megnyilatkozásaiban ez az élmény a legkülönbözőbb változatokban objektiválódik. Ennél tovább azonban nem lehet menni, és tévedés volna, ha Kafkán valaki bármiféle filozoféma tudatos előfutárát akarná felfedezni: Kafka a világot nem valamilyen alapelvből és nem rendszerből, de még csak nem is rendszerként akarta magyarázni. Márcsak azért sem, mert nem magyarázni akarta, hanem megmutatni és kifejezni – a maga sajátos módján és eszközeivel. Nem filozófus volt, és Pók Lajos ezért száll joggal szembe „a szakszerűtlen filozófiai fikciókkal", amelyek bizonyos párhuzamokat – a „post hoc ergo propter hoc"-tétel tévedésébe esve – okozati összefüggésbe akarnak kényszeríteni Kafka és (utó)kora viszonylatában, hogy ily módon az íróra gondolkodói iskolát teremtő szerepet erőltessenek.

Ez a téves következtetésen alapuló erőszaktétel legalább két negatív következménnyel járt. Egyfelől óhatatlanul további megalapozatlan gondolati építményeket hozott létre, másfelől pedig elterelte a figyelmet egy igazi problémakörről: a valóban releváns közvetlen és közvetett párhuzamok összefüggéseiről. Ezeken a párhuzamokon azt a közhelynek is beillő tényt értjük, hogy valójában csupán Kafkának és korának sajátos léttapasztalati és gondolkodási kategóriái között vannak azonos gyökerekből eredő megfelelések.

Utolsó mondatunk elvont formában előlegezi annak a komplex szemléletnek a lényegét, amely a Kafka-recepció ez idő szerint utolsó, a mába benyúló szakaszának uralkodó szemlélete. Ez a szakasz két újonnan fellépett áramlat részleges összefonódásából keletkezett, és ebbe kapcsolódott be a kevés magyar Kafka-irodalom legjava is– legalábbis a problémafelvetés szintjén.

Arra a fordulatra gondolunk, amelynek során egyik követelményként a régóta kutatott és gyakorlatilag feltárt kafkai „kisvilág" (egyéni élet, család, Prága és mind-

az, ami ebbe a szűk(ebb) körbe tartozik), és a „kívülről" Kafkához közelített „nagyvilág" (a XX. század szellemi, filozófiai, irodalmi és művészeti mozgalmi, polgári válság-tudat, elidegenedés stb.) szintézisének szükségessége merült fel, és amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a kettő közötti közvetítő tér, az a közeg, amelyen keresztül az általános behatolt a különösbe, s amely egyúttal a különösnek, a „kisvilág"-nak konkrét társadalmi és történelmi létalapja volt, mindaddig kívül esett a vizsgálódások körén. Ez a közeg, amelyet korábban hallgatólagosan éppen csak tudomásul vettek, anélkül, hogy rövid utalásokon és szórványos megjegyzéseken túlmenően foglalkoztak volna vele, az Osztrák–Magyar Monarchia szellemisége – a széthullása előtti utolsó évtizedekben, hétköznapi gyakorlatától kezdve eszmei szerkezetéig és anyagi alapjaiig, csehországi, illetve prágai változatának felhangjaival. Ennek a Kafka szempontjából meghatározó funkciójú területnek a jelentőségét a biográfiai irányítottságú kutatások annak idején érdekes módon csak marginálisan érzékelték, súlyának megfelelő szerepet azóta kapott, és azóta minősül minden Kafka-kép másik, elengedhetetlen követelményének, amióta a marxista irodalomtudomány nemcsak elvi tekintetben, hanem történeti-társadalmi összefüggésekben is elkezdett foglalkozni Kafkával. Ebben valósult meg az említett „részleges összefonódás", amelynek első kísérleteit az osztrák és cseh irodalomtörténetírás hozta létre.

A „részleges" jelző – úgy tűnik – valamivel bővebb magyarázatra szorul. Azért használtuk, hogy elkerüljük azt a látszatot, mintha „kakanológia" – K.u.K.-kutatás – alkalmazása és a marxista irodalomtörténet érdeklődése Kafka iránt egyszerre lépett volna fel. Ennek az ellenkezője igaz; Kafka marxista feldolgozásában két szakaszt kell megkülönböztetni. Az első közülük nem a konkrét történeti elemzést mélyítette el, hanem elvi, apologetikus célkitűzés megvalósítását kísérelte meg, nemegyszer erősen sematizálva és vulgarizálva: arra törekedett, hogy Kafka „realizmusát" bizonyítsa. Nyilvánvaló, hogy ezt a végeredményben értékelő kérdést nem lehet közvetlenül megválaszolni. A második fázis azután akkor következett be, amikor a marxista kutatás a monarchiológiai vonalat mélyítette el a maga eszközeivel, és ekkor, a művek és az előbb jelzett történeti közeg dialektikájának analíziséből valós és jelentős eredmények születtek.

A *Kafka világa* ezeket a valós eredményeket is tovább tudja fejleszteni, és ehhez két – egy objektív és egy szubjektív – adottság segíti hozzá. Az obejktív adottság az, hogy a K.u.K.-közeg feltárása többek között századunk első negyede magyar irodalmának differenciáltabb vizsgálatához ugyancsak elengedhetetlen, és hogy ennek felismerése nagyjából egy évtizeddel ezelőtt az aktív érdeklődés stádiumába lépett: a kérdés a modern magyar irodalomtörténeti tudat számára „a levegőben van". A szubjektív adottságot viszont abban látjuk, hogy Pók Lajos nemcsak a magyar nézőpontú monarchiológia ismert szakértője, hanem arra is képes, (ezt különben az elmúlt években megjelent tanulmányai egy részével lehet igen egyszerűen igazolni), hogy a nevezett és szóban forgó szellemiséget egészében áttekintse, és hogy megnyilvánulásának különböző változatait integrálja. Nem utolsósorban ez a magyarázata annak, hogy miért sikerült olyan Kafka-monográfiát megalkotnia, amely egyfelől összegezi az eddigi eredményeket, másfelől pedig új, korunk szemléletéből kialakított, és e szemléletet továbbfejlesztő, az eddigieknél teljesebb és hitelesebb értelmezést ad, és amely végső fokon a magyar irodalomtudomány méltó hozzájárulása a Kafka-évfordulóhoz.

SZEPESI ATTILA

Kert-legenda

(a hetvenéves Weöres Sándornak)

bogos diófák már bagyulálva szél-
zúgásba pőrén állnak a pázsiton
lobog a kányafa virága
tántori sűn motoz át a kerten

horpadt kövekre inda patakzik és
pirók árnyéka rebben a házfalon
gumicső-kígyó szundikál az
őszi-levél-pötyögette fűben

ablaktükörből nagyszemü macska les
a gazda alszik fürge csak éjidőn
szómágus kandi alkimista
álmodik őshegyek odva mélyén

míg tüskebokron csirreg a kotnyeles
verébhad és egy szarka leröppen a
kerti székre s az ottfelejtett
könyvbe merül mit a szél lapozgat

a messzi dombon tört venyigéket és
avart égetnek füstöl az őszi lomb
árnyék csordul a hűlt falakra
átszövi kékje az alkony-órát

fenn bőregér száll fellegen átnyilaz
alásuhog majd égrecikáz amíg
az útkanyarban elpöfékel
szikraözönben a mammut-autó

kutyák ugatnak húny a rekedt rigó
kővára mélyén szunnyad a zöld gyík és
az ablakban kigyúl a lámpa
fénybe-borítva az éji kertet

KENYERES ZOLTÁN

AZ „ELYSIUM"-TÓL A „TŰZKÚT"-IG

A romantikus-esztéta szemlélet és a nem-reflexív líra kibontakozása Weöres Sándor költészetében

I. KÖLTŐI FORDULAT

1. A személyiség fölött

(Az „orpheuszi" költészet próbája) Weöres Sándor első könyveivel, a *Hideg van* (1934), *A kő és az ember* (1935) és *A teremtés dicsérete* (1938) című versesköteteivel, valamint *A vers születése* (1939) című doktori értekezésével fokozatosan eltávolodott a Nyugat hagyományait folytató és továbbfejlesztő költészettől, és anélkül, hogy szakított volna a harmadik nemzedék – egyébként sem megszervezett – költőcsoportjával, a kísérletezés önálló területén kereste a költői kifejezés új nyelvét és szerkezeti formáit, de versalakító szemléletét is. A harmadik nemzedék más véleménnyel volt az irodalom szociális feladatáról, mint a közvetlen előtte járó és nem vette át elődeitől a társadalmi és nemzeti elköteleződésnek a magyar irodalomban meghonosodott és már hagyományossá vált közösség-mozgósító szerepeit, hanem a társadalmi jelenlét meditatívabb megfogalmazásával kísérletezett és a költői munka hangsúlyát az intézményesen gazdátlan társadalmi érdekek és égető szükségletek változást sürgető képviseletéről a megőrzendő és megvalósítandó szellemi, lelki és erkölcsi értékek képviseletére helyezte át. (TÖRTÉNELMI JELENIDŐ. 1981. 315–320.) Ez a törekvés óhatatlanul avval járt, hogy a nemzedékhez tartozó költők a felszabadulás előtti évtizedben József Attila, Illyés Gyula és Kassák Lajos nyíltan politizáló, küzdő szellemű lírájával – és lírájuktól elválaszthatatlan prózájával és publicisztikájával – összehasonlítva nem egyszer a parnasszista vonzódású formakultúra színeiben tűntek föl, s ez már az 1930-as évek közepétől nem egyszer adott alkalmat esztétikai és költészettartalmi vitákra a legkülönfélébb fórumokon.

A *Hideg van*, *A kő és az ember* és *A teremtés dicséretének* költője azonban nemcsak a költő társadalmi szerepéről gondolkodott másképpen, hanem a költő versbeli szerepéről is eltért a véleménye az addig megszokottól. A verset nem a személyes önkifejezés, hanem az általános létkifejezés eszközének szánta, nem az élmény tünékeny csodáit kívánta rögzíteni, hanem az embert és természetet egybefoglaló kozmosz jeladásait kereste, az esetlegessel szemben a nem-változót kutatta, az egyszer-megjelenő helyett a mindig-jelenlévőt akarta megragadni, és a végső dolgok bizonyossága vagy éppen bizonytalansága gyújtotta fel képzeletét. Költői alkatával egybevágó eszkatologikus életszemlélete már hamar, első három verseskötete után szembefordította a hagyományos alanyi költészettel és az azt tápláló individualista személyiségfelfogással. Egyik cikkében írta: „Az egyéniség nem elhatározott karlendítések sorozata, nem önmagunk jellegzetessé csonkítása, hanem átlagfölötti többlet, rendkívüli szellemi terrénumokra eljutás, szellemi szabadmozgás. Shakespeare és Goethe az egyéniségek, akik mindenkitől tanultak és mindenkihez hasonlítanak, nem pedig Hazafi Verai János, aki nem hasonlít senkire." (WEÖRES 1939/a. 339.)

A bezárt lírai Én helyett – e szellemi szabadmozgás megteremtése tartalmi, költészetfilozófiai célkitűzése volt, s e cél érdekében Weöres fölhasznált minden formai lehetőséget a szimbolista alkotómódtól a szürrealizmusig, és rendkívüli formaérzékenységgel asszimilált magába minden stíluselemet, amire szüksége volt. És nemcsak a stíluselemet, hanem gondolatot és tapasztalatot is. Első három kötetében még erős ha-

tással volt rá a Nyugat költészete; Babits, Kosztolányi és mindenekelőtt Füst Milán lírája legfőbb tanuló iskolái közé tartozott, s pályaformáló élményei között szerepeltek nemzedéktársainak kísérletei Vas Istvántól Csorba Győzőig. A szellemi szabadmozgás kívánsága nyitottá és fogékonnyá tette minden újat alkotó irodalmi törekvés iránt.

Alkata és szemlélete mégis határozott irányt szabott az eklektikus sokféleségnek, és érett pályaszakaszai alapján kikövetkeztethetők irányító példái. Ezek közé tartozott Fülep Lajos, akivel pécsi egyetemi évei alatt ismerkedett meg és aki esztétikai igényességre, a művészet és bölcselet termékeny együttműködésére tanította, s munkára indító példával szolgált az európai távlat és a magyar hagyomány hivalkodás nélküli összekapcsolásához. Inspirálói között volt Kodály Zoltán, ő a szakadatlan ritmuskísérletezést bátorította különféle feladatokkal, s a zenei folklór felhasználására ösztönözve a modern, zenei szerkezetű, zenei alapzatú versformák kialakítását segítette elő.

Szellemi befolyásolói között különleges helyet foglalt el Várkonyi Nándor és Hamvas Béla. Mindkettőjük mögött felfedezhető volt a korabeli ókorkultusz és a mitológiakutatás európai divatja, ami nálunk a Kerényi-féle Sziget-mozgalomban öltött legmagasabb szervezeti formát, és Gulyás Páltól Németh Lászlóig és Devecseri Gáborig az irodalmi életre is jelentős hatást tett. (FÁJ, 1978. 38–63.; LACKÓ, 1981. 248–297.; RÓNAY L. 1981. 186–188.) A Sziget-mozgalom törekvését szélsőséges kulturális idealizmus jellemezte, ideológiailag és politikailag fasizmusellenes volt, de filozófiailag irracionalista és a nácizmus németországi hatalomrajutása után a nagy ókori kultúrák eszményítése révén egy virtuális humanizmust állított szembe a valóságos embertelenséggel. Várkonyi Nándor, aki távolról és inkább csak hasonló irányú általános tájékozódásával tartozott e körhöz, a 30-as évek második felében – a *Sziriat oszlopai*nak előmunkálatai során – fordítási feladatokkal táplálta Weöres Sándor már korábban is megnyilatkozó mitológiai érdeklődését. E megújított érdeklődés eredményezte a *Gilgames* (1937) és az *Istar pokoljárása* (1939) című mítosz-verseit, de hozzájárult a *Theomachia* (1939) című drámai költeményének megszületéséhez is. (VÁRKONYI, 1978. 356–366; 83–84.) Hamvas Bélával csak később, 1944-ben ismerkedett meg a *Medúza* című kötetének megjelenése után és tőle a „sziget-gondolat" sajátosan végletes értelmezését kapta.

Hamvas a Sziget belső köréhez tartozott, de sok szempontból el is tért véleménye Kerényi Károlyétól, s nem maradt meg annál a tudomány-együttesnél, amit a klasszikafilológia, művészettörténet és etnográfia egybekapcsolásával ókortudománynak kereszteltek el, hanem elsősorban a modern tradicionalista filozófiához (Guénon, Ziegler, Evola) vonzódott. (DARABOS, 1975. 193–208.) A tradicionalizmus szellemében törekedett arra, hogy összegyűjtse és feldolgozza azokat a szövegeket, amelyekből megismerhető lehet az az ősi, elsüllyedt, eltűnt aranykor, melyben tökéletes „létegység" és harmónia uralkodott. Weöressel való kapcsolata avval kezdődött, hogy a *Medúzát* gondozó Egyetemi Nyomda folyóiratának, a Diáriumnak a felkérésére értékelő bírálatot írt a kötetről, s ebben Weörest az „orpheuszi" vonal folytatására biztatta. „Irodalmunk története eddig olyan költőket emelt ki – írta –, akiknek költészete tárgyi és külső jellegű. Európában is így volt. A helyzet ma megváltozott. Elkezdték az olyan költőket előnyben részesíteni, akik a külső és tárgyi világot az eredetihez visszaviszik: először a belső képhez, aztán az érzékelhetetlen belső zengéshez, végül a transzcendens léthez. (. . .) Mallarmé beszélgetés közben egyszer azt mondta: „La poésie était fourvoyée depuis la grande déviation homérique – a költészet a homéroszi nagy eltévelyedés óta hamis útra futott." Mikor azt kérdezték tőle, mi volt Homérosz előtt, így szólt: „L'orphisme". Orpheusz. (. . .) A homéroszi eltévelyedés következtében a költészet külső látvány, a felszín mutatványa, az érzéki bűbáj, a lebilincselő látszat szemfényvesztő varázslata lett. Homérosznál minden ragyog, még a betegség és a vétek is. Homérosz az ember figyelmét erre a felszínre tereli, ezzel általt és ezzel kápráztat. Az orpheuszi költészet ezzel szemben az igazi költészet, amelytől a tigrisek megszelídülnek s amelyre a halak kidugják fejüket a vízből . . ." (HAMVAS, 1944. 22–23.)

A cikk nagy hatással volt Weöresre, mert fő mondanivalója egybevágott akkori kísérletezésének irányával. „Szerintem Hamvas kritikája zseniális – írta egy levelében a folyóiratszám azonnali hatására –; roppantul örültem neki, főként azért, mert ren-

geteget tanultam belőle. Pompás úgy is, mint kritika; de főként pompás mint esztétikai manifesztum. Nézzük mindkét szempontból. Azt hiszem, mint kritika, eddig a legalapozottabb és legtalálóbb, amit valaha is kaptam; apróbb dolgokban vitatkozhatnék vele, de nem biztos, hogy igazam volna, nagyon elevenemre tapint és lehet, hogy mindenben teljesen helytálló. De ennél lényegesebb, hogy konkrétan megnevezi és tudatosítja a mai líra továbbjutási lehetőségét; rámutat arra, amit a mostani lírikusok néhánya tapogatózva keres: hogy a mai költészet szükségszerűen csakis orpheusi lehet, vagyis a realitással nem a felületen, nem jelenségekben találkozik, hanem csak a felső szférában: a dolgok szubsztanciájába kell hogy hatoljon, belülről élje át a dolgokat; ne „valamiről", hanem „valamit" beszéljen. Illetve ne is beszéljen, hanem zengjen, mert az ember „valamiről" beszél és „valamit" énekel . . ." (WEÖRES LEVELEI, V. 1.)

Határozottan emelte ki Hamvas kritikájából azt, ami kísérletezésével egybecsengett. A „valamiről beszélni" és a „valamit énekelni" megkülönböztetése azonban filozófiailag és esztétikailag egyaránt mélyebb és komolyabb kérdéshez vezetett el, mint a cikk alternatívája. Nem tudni, hogy olvasmányai között találkozott-e Bertrand Russell idevonatkozó nézeteivel, de ez a gondolat átjárta a modern európai bölcseletet. Nálunk először Zalai Béla vetette föl még a század elején. Az etikai rendszerezés feltételeit keresve megvizsgálta a rendszerszerű megismerés általános lehetőségeit, és eközben rávilágított arra, hogy mennyire más dolog valamit kívülről, adottként leírni vagy belülről kiindulva feltárni a lényegét. Az az ismeret is nagyszerű és mély lehet, amihez az előbbi révén jutunk, de mégis mindig csak „valamiről való tudás" marad és nem lehet azonos értékű a „valaminek a tudásával", „mindig knowledge about it és nem knowledge of it". (ZALAI B., 1978. 947.)

Nem valószínű, hogy Weöres olvasta Zalai értekezését az Alexander-emlékkönyvben, de az ő kérdésfölvetése, ahogy Hamvas szavait értelmezte, mégis inkább evvel volt rokonságban. Hamvas – csakugyan manifesztumszerűen – széles mozdulattal papírkosárba dobta az európai hagyomány zömét, s az engesztelhetetlen kritika hangsúlya nála arra került, amit ez a szerinte elvetendő és folytathatatlan hagyomány mondott és kifejezett. Weöres evvel szemben a „mi"-t félreérthetetlenül fölcserélte a „hogyan"-nal, nála a hangsúly a költői kifejezés miként jére, a költészet által kifejezendő lényeg megközelítési módjára került át. A „valamiről beszélni" és a „valamit énekelni" tárgya lehet ugyanaz, de költészettanilag és filozófiailag a két kifejezés mégis lényegesen más lesz, és Weörest elsősorban ez az eltérés érdekelte. Akkor már évek óta foglalkoztatta a „valamit" és a „valamiről" költészeti különbsége, és először nem is ebben a Hamvas szavaira reflektáló levélben vetette föl, hanem egy Vas Istvánról írott kritikájában fogalmazta meg, amit később még említeni fogunk.

(A „tiszta" meditáció bölcselete) Fejlődési tervéhez – az individualizmuson túli emberi lényeg közvetlen, áradó, énekszerű kifejezéséhez – kevés szövetségest talált a kortárs irodalomban, annál többet a mitológiateremtő ókori civilizációkban, a primitív népek kultúráiban, a népköltészetben és a naiv gyermekdalokban. És egyszerre váratlan szövetségesre lelt a *Medúzá*ról megjelent bírálattal Hamvas Bélában, aki sosemvolt „őskori" kultúra ideálképét próbálta összerakni az annyi borzalmat megélt modern ember erkölcsi és lelki épülésére. Rendkívül szuggesztív és nem egyszer már költői szépségű tanulmányaiban és esszéiben ugyanazt a „teljességet", bontatlan egészt, mint ő mondta: „létegészt" kutatta, mint amit Weöres is ki akart fejezni; ugyanannak az elidegenedést nem ismerő emberi állapotnak a kulturális kifejeződését kereste a mítoszteremtő kultúrákban és a humanizmusteremtő mítoszokban, mint ő.

A felszabadulás után elsőnek megjelent könyve, *A teljesség felé* (1945) még éppen nem belülről ragadta meg és nem „énekelte" a kifejezendő emberi lényeget, hanem prózában értekezett róla. A kötet Hamvas jegyében állt. Mégsem csak gondolatainak közvetlen és azonnali hatását tükrözte, hanem azt az előrelendítő és felszabadító erőt is munkába fogta, mellyel saját törekvéseit az addigiaknál bátrabb kibontakoztatására ösztönözte. A hatásnak ez a két rétege megkülönböztethető a kötetben: a közvetlen gondolati hatás túlzó és csaknem epigonszerű utánzáshoz vezetett, a saját irányát tuda-

tosító és szabaddá tevő erő viszont verseinek átalakulását is segítette, s a prózakötet szorosan hozzákapcsolta az *Elysium* (1946) és *A fogak tornáca* (1947) című verseskötéteivel kezdődő újabb költői korszakához. De *A teljesség felé* megírásában közreműködött a pályakezdése óta újra és újra megnyilatkozó szerepjátszó kedve is: a végső igazságokról tanácsokat osztogató bölcs egyike volt a magára vállalt szerepeknek. A kötetet részben erős beleérzőképesség irányította, írásakor Weöres nagy formaérzékenységgel élte át olyasfajta szövegek hangulatát, mint amilyenekkel Hamvas foglalkozott, s melyekből később az *Anthologia humana* (1947) című bölcseleti szöveggyűjteményben közölt válogatást. De az empátikus szerepjáték alkalmat adott a költészet változásával összefüggő elméleti, esztétikai nézetek megfogalmazására is.

A kötetnek öt fejezete van („A forrás", „A kard", „A fészek", „A szárny", „A kristály"), s minden fejezet csaknem aforizmatikusan tömör, rövid fejtegetésekből áll. Vajda Endre azt írta a könyvről, hogy „afféle Vade Mecum, a régi szkolisták és misztikusok hasonló közhasznú írásaira emlékeztet, megszívlelendő igazságok parainézisszerű gyűjteménye" (VAJDA E., 1946. 278.), s külsőleg csakugyan rokonságot tart régebbi korok ájtatos vagy éppen misztikus irodalmával, a bölcselmi útikönyvekkel és erkölcsi kalauzokkal, amiket már a XVI–XVII. század magyar irodalma is jól ismert. A költőien apodiktikus fogalmazású gondolatok eredeti forrásvidéke pedig a régi keleti filozófiai rendszerekben, a középkor misztikus irányú irodalmában és a modern európai egzisztencializmusban található meg.

„Szállj le önmagad mélyére, mint egy kútba; s ahogy a határolt kút mélyén megtalálod a határtalan talajvizet: változó egyéniséged alatt megtalálod a változatlan létezést." *(Az alapréteg.)* Ebből az individualizmus-ellenes álláspontból indult el a könyv gondolatmenete. „Törd át gátjaid – a világ legyél te magad" *(Tíz lépcső)* – írta ugyancsak az első fejezetben. Az önmagába mint biztonságos fedezékbe húzódó izolált énnel, az individuális személyiség kultuszával szemben a nyitottságot és határtalanságot tűzte ki elérendő célul; úgy fogalmazva, hogy szavai szerint a nyitottság, határtalanság és változatlanság a „létezés" minőségei, míg a zártság, körülhatároltság és változás az „élet" jellemvonásai közé tartozik. A tejesség felé törekvő ember ekképpen nem az „élet", hanem a „létezés" törvényeit kell hogy megismerje.

A kötet kitörést hirdetett a művészet fejlődését is megakasztó individualista szemléletből, de kiutat nem a világhoz való közeledésben keresett, hanem a minden elköteleződéstől tartózkodó tiszta meditációban. Ennek jellemvonásai közé tartozott a tapasztalt jelenségek minőségi különbségeit eltörlő, mindent egyforma színben feltüntető érzelemnélküli szeretet eszméje. „A teljességben nincs jó és rossz, nincs érdem és hiba, nincs jutalom és büntetés." (*Az erkölcs* III.) „Úgy áradjon szereteted, mint a tűz fényemelege: mindenre egyformán." *(A jóságról)* „Szereteted ne olyan legyen, mint az éhség, mely mohón válogat ehető és nem-ehető között; hanem mint a fény, mely egykedvűen kiárad minden előttelévőre." *(Az érzelgésről)* Ez a gondolat beépült Weöres költészetének szemléletvilágába és a versekben megvalósuló értékszerkezet része lett. Eszményei között betöltött valódi értelmére és szerepére a *Tűzkút* szonettjeinek elemzésekor fogunk visszatérni, itt most csak korabeli aktualizáló hatására utalunk, arra a visszhangra, melyet a szövegösszefüggésnél tágabb társadalmi környezetben elsősorban ideologikus fogalmazásával keltett. Aligha kétségbe vonható negatív korabeli hatását Rónay György tette szóvá, felróva, hogy az „egykedvű, részvétlen kontemplációnak ez az állapota" szembefordítja a kötet szerzőjét kora törekvéseivel és általában „egy földön- és kultúrán kívüli társasutazásra biztat" (RÓNAY GY., 1947. 495–496.)

Az 1945-ben megjelent könyvben nyilvánvalóan mindenekelőtt a fasiszta háború emberrontó, országvesztő tragédiája sötétlett, de nemcsak hogy hiányzott belőle a jövőt előlegező remény, hanem a reménytelenséget és a történelmi jövő hiányát, a társadalmi távlattalanságot programmá is emelte. A keresett „teljes emberség állapotát" összekapcsolandónak tartotta avval, hogy a társadalom minden jobbító tervét gyanúval kezelje és elutasítsa. „Írmagját se tűrd magadban semmiféle társadalomjavító szándéknak. Mert minden elvont közösség ködkép; és aki a ködben rohangál, előbb-utóbb elevent tipor." *(A közösség-javításról)* A könyv néhány keserű jóslatát

az intézményesített forradalomról és a vezető emberek erőszakolt kultuszáról néhány évvel később beváltotta a történelem, de Weöres nem egy, a múltból és jelenből kiolvasható közvetlen jövő árnyai ellen emelt szót, hanem tapasztalatait általánosítva elvetette a társadalmi megoldás minden lehetőségét és formáját.

A kötet individualizmus-ellenes szemléletének alapgondolatát *Az elmosódó határokról* szóló fejtegetésben fogalmazta meg. „Aki elkezdi lebontani egyéniségét, mindjobban elveszti a határt saját és mások lelke között. Ha embertársa szemébe néz, megérzi annak érzéseit és felismeri: »ez is én vagyok«; ha egy kutyát megsimogat, megérzi annak egybemosódó világát: »ez is én vagyok«; ha egy bútort hosszában érint, átveszi annak tagolatlan csöndjét: »ez is én vagyok«. Az önnön határain túlterjeszkedő, tagolatlannak fölfogott mindenségbe belesimuló új, individualizmus fölötti személyiség eszméje nagyon régi gondolathoz kanyarodott vissza. Már az ind upanisádokban megjelent a spirituális panteizmusnak az a megfogalmazása, hogy a személyes én, a mindenség és a mindenséget átható isteni erő és akarat azonos egymással. Schopenhauer óta az európai filozófia gyakran emlegette az upanisádoknak azt a részletét, melyben Uddalaka Aruni a fiát alapigazságokra oktatja: „Ez az elmúlhatatlan, amiből ez az egész nagy világ van, ez a valóság, ez a lélek, ez vagy te, Svétakétu." Ezt a részletet idézte Hamvas Béla is az *Anthologia humanában*, és az azonosság panteista törvénye, az „ez vagy te", a „tat vam aszi" tétele öltött formát Weöres könyvében. (SCHMIDT J., 1923. 67–72.; HAMVAS, 1947. 37–40.)

(A kozmikus harmónia esztétikája) Az aforizmaszerű tanács-gyűjtemény a szemlélődő ember lételméletéhez vezetett el a kötetben; a szemlélődő emberhez, aki idegenkedve figyeli a társadalmi jelenségeket, elutasítja az agresszió és az erőszak minden ideológiáját, de a cselekvő részvétel helyett a távolmaradás morális fölényét hirdeti, és a társadalmi be nem avatkozást tekinti az erkölcsi tisztaság egyedüli megvalósulásának. A „kozmikus egyneműség" eszméje azonban nemcsak a társadalmi cselekvés elutasításához hozott filozófiainak látszó alapozó érvet, hanem logikájának természetes folytatásaként fölvetette a „kozmikus harmónia" esztétikai elvét is. Ennek fényében pedig nagyot fordult a könyv tartalma. „Figyeld a tüneményekszakadatlan áramlását: mind más és mégis mind azonos... Figyeld a történelemben, a jelenkorban és saját hétköznapjaidban a jószándék, szenvedély, hazugság, erőszak egymásbamosódó vonulását: mindaz, amit magában véve rossznak, csúfnak, aprónak ismersz, oly harmóniává szövődik, mint a felhők vándorlása, vagy a hegykúpok láncolata." *(Az élet megértése)* A „kozmikus harmónia" legfontosabb jellemvonása eszményítő jellege volt.

Míg a filozofáló elmélet a reménytelenség komor színeit festette, a belőle származó esztétikai elv a szépség és harmónia uralmát hirdetve arról beszélt, hogy a jelenségvilágnál mélyebben a dolgok diszharmonikus elemei harmóniába rendeződnek, és feltárul a „közös szépség": zavarok csak a felszínen mutatkoznak, belül a világ szép és rendezett.

Weöres esztétikájának eszményítő jellegét fogalmazta meg, amikor kijelentette, hogy „a tudomány és művészet hazája nem a lét, az „esse", hanem a lehetőség, a „posse", s ha a létben megnyilvánul, attól a lét lesz gazdagabb." A társadalmi reménytelenséget kifejező filozófiai elmélettel tehát szembenállt az alkotás és alakítás lehetőségét hirdető esztétika. A kötet filozófiai tanítása kétségbe vonta az ember társadalmi megváltozásának lehetőségét, de a benne működő esztétikai elv a művészetet mindenestül a „posse", a lehetőségek területére helyezte át. A létezés nélküli lehetőségek elvont esztétikája megint kétarcú volt: egyrészt elválasztotta a művészetet a valóságtól, másrészt viszont szembefordult a dekadencia művészetszemléletével is, mely beletörődve az élet adott állapotába, a lehetőségeket tagadja meg és a művészet alakító értelmét veti el.

Az individualizmuson túli individuum, a személyiség fölötti emberi lét Weöresnél már korábban is megjelenő gondolata a kozmikus harmónia eszméjében vált esztétikai mértékké és benne fogalmazódott meg az élményköltészettel való szakítás. A „kö-

zös szépség" elve nem a leleplező irodalomhoz, hanem eszményítő irodalomhoz vezetett, a mesés képzelet és a tündéri varázslat hol mítoszi sodrású, hol lebegő, játékos, áttetsző költészetét támogatta. A költészettan felől mindez a huszadik századi költészet egyik fő irányát alkotó objektív líra ellentéte volt, mert megvalósítója ugyan a versben kifejezendő tartalmat a személyes benyomástól eltávolodva és a jelenségek közvetlenül tapasztalható hatásától elszakadva igyekezett megragadni, de a dolgokat nem csupasz önmagukban, hanem a határtalan egység, a „teljesség" eszméjének nevében átlelkesítve, alapvetően antropomorfizáló módon fogta fel.

A kozmikus harmónia elvének másik, eszményítő jellegénél nem kevésbé fontos jellemvonása az volt, hogy Weöres a harmóniába rendeződő diszharmonikus elemek szüntelen vonulását, gomolygását, vagyis mozgását hangsúlyozta. „Figyeld a tünemények szakadatlan áramlását: mind más és mindig más és mégis mindig azonos." *(Az élet megértése)* A versíró gyakorlatban ez a metafizikába és irracionalizmusba oltott dialektika ugyancsak megjelent már korábban, az első kötetekben is nyoma van, de tételes megfogalmazása, pontos tudatosodása után Weöres lírájának egyik fő alakító elve lett. A változatlan és változhatatlan lényeg elképzelt mozgását, gomolygó alakváltozását modellálják a versek zenei és képi alkotóelemei, a versek felépítése és a ciklusok belső rendje ezt a szüntelen mozgást közvetíti: a forma ennek az elvnek megfelelően válik tartalommá, a szavak lexikális jelentésénél gyakran lényegesebb mondnivalót közlő tartalommá. E szerint az esztétika szerint az a művészet feladata, hogy a tapasztalati valóságon áttörve bekapcsolódjék a jelenségeket irányító „végtelen áramokba" és a szüntelen mozgást, szakadatlan gomolygást leképezve a „végtelen áramok" valamelyikét sugallja. *(Angyalok)* E dialektikus irracionalizmushoz tartoznak Weöres ettől kezdve mind gyakrabban feltűnő fogalmai a mozgó mozdulatlanságról, az átrendeződő változatlanról, amit a kötetben a „hangtalan zene" képzete fejez ki, és ami annyit jelent, hogy a lelki tartalmak nem mindig, sőt nem is elsősorban a szavak denotatív értelmében fejeződnek ki, hanem „álló és mozgó alakzatokként" jelennek meg, s a belső formában öltenek alakot. *(Az értelem fokozatai)*

2. Szürrealizmus és visszavétele

(A logikai láncolat felbontása) Weöres Sándornak 1945 és 1948 között négy verseskönyve jelent meg: *A szerelem ábécéje* (1946), *Elysium* (1946), *Gyümölcskosár* (1946), *A fogak tornáca* (1947), ezenkívül az Európai Iskola Index című sorozatában megjelent 1947-ben egy rövid prózavers-ciklus *Testtelen nyáj* címen. *A szerelem ábécéje* zömmel korábbi kötetekben megjelent versekből áll össze, szerelmi versekből alakítva ciklust. *A Gyümölcskosár* a gyermekverseiből közölt válogatást, a közzétett huszonnyolc versből húsz megjelent már korábbi kötetekben, legtöbb a *Medúzában*, s a könyvben addig nem szerepeltek között is többségben voltak a korábbi keltezésűek. Mégis jelentékeny iránymódosító áramlatról tanúskodott a két kötet, az összeállítás és elrendezés elve, valamint a témaválogató szempont előrevezető esztétikai kritériumok jelenlétére vallott. *A Gyümölcskosár* – Weöres első önálló gyermekversgyűjteménye – a *Rongyszőnyeg* alkalmiságától az ars poeticát is formáló *Magyar etüdök* felé vitte a ritmuskísérletezés eszközéül használt gyermekdalokat és játékverseket, *A szerelem ábécéje* pedig a *Tűzkút Fairy Spring*-ciklusában talált magasabbrendű folytatásra. *A Testtelen nyáj* kísérlete is – noha részletei megjelentek már *A fogak tornáca* című kötetben – a hatvanas években ért be, a négylapos alkalmi összeállítás a *Tűzkút* prózaversében, a *Profusa*-ciklusban teljesedett ki.

E korszakának két „új" verseskönyve, az *Elysium* és *A fogak tornáca* – noha mindkettő később jelent meg – nem követte, hanem közrefogta *A teljesség felé* című próza-könyvet. Az *Elysium* versei túlnyomóan korábbiak voltak, 1943–44-ben vagy még előbb keletkeztek, nem lehet tehát szó arról, hogy a vademecum gondolatai hatottak volna rájuk, a bölcselmi aforizmák hatása csak *A fogak tornácát* befolyásolta. De ebben a kötetben is helyet kaptak régebbi költemények, mert Weöres kötetei sem korábban, sem később nem igazodtak pontosan a versek keletkezéséhez, hanem vá-

logató és egybeszerkesztő szempontjai szerint alakultak ki. Az abban megnyilatkozó szellem pedig, ahogy saját verseit kiválogatta és kötetbe foglalta – túl a közrejátszó esetlegességeken, baráti, kiadói tanácsokon – az újabb és újabb irányba forduló ízléséről tanúskodott és kísérletezésének változatait bizonyította. Ezért költészetének a kétségtelen összefüggések és alapvető összekapcsolódások ellenére is meglévő belső korszakhatárai és egymástól elkülöníthető periódusai akkor válnak láthatóvá, ha nemcsak a versek keletkezésének időrendjére figyelünk, hanem figyelembe vesszük a kötetet alakító költészettani elképzelések hangsúlyvetését is.

Az *Elysium* című kötetben egy hosszú kísérletezés eredményeképpen megvalósult nagyarányú költészettani változásra került a hangsúly. Ez a változás már a *Medúza* idején megérett és a *Háromrészes ének* körvonalazta is arányait, az átalakulás irányát és természetét pedig még sokkal korábban előre jelezték olyan versek, mint a fugaszerkezettel kísérletező *Hazaszálló* (1935) és a műhelymunkáról tudósító levelek, s az avval összefüggő cikkek, kritikák, tanulmányok. 1938-ban például arról számolt be Babitsnak, hogy a „pindaroszi metrumban", vagyis a görög kardalköltészet formavilágában és struktúrájában talált rá „igazi mondanivalójára", később a ritmikai és tartalmi téma összefonódásáról írt, azt hangoztatva, hogy verseit fölszabadítja a készen kapott ritmus-sémáktól és az ütemet maga készíti. (WEÖRES LEVELEI I. 1.) 1943-ban, a *Medúza* verseinek egybeválogatásakor pedig már izgatott örömmel újságolta Várkonyi Nándornak, hogy a forma mellé megjelent nála a tartalom is, mégpedig minden addigitól eltérő módon. „Ennek a tartalomnak nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és melléktémák, keringenek, anélkül, hogy konkréttá válnának, az intuíció fokán maradva. Ezeket a pára-szerű gondolatokat egy-egy versen belül többféle ritmus hengergeti, hol innen, hol onnan csillantva őket." „Eddig azért volt nálam a tartalom mindig satnyább a formánál, mert valahogy visszásnak éreztem, hogy versben mondjam el azt, amit prózában is elmondhatnék. Így aztán a forma lett a fő, és a tartalom csak mint a forma szőlőkarója szerepelt. Most végre megtaláltam a csak versben közölhető tartalmat, mely a formától el sem választható: a gondolatok nem az értelem rendje szerint, hanem az értelemre mintegy merőlegesen jelennek meg. A verssorok az értelmüket nem önmagukban hordják, hanem az általuk szuggerált asszociációkban; az összefüggés nem az értelem-láncban, hanem a gondolatok egymásra-villanásában és a hangulati egységben rejlik." (VÁRKONYI, 1976. 388–389.)

Ugyanennek az évnek a végén irodalomtörténeti tanulmányt tett közzé Ungvárnémeti Tóth Lászlóról a Diáriumban. „Ungvárnémeti Tóth élettől elforduló, kristályszerűen zárt, elvont verseit, távoli kapcsolatokra utaló kifejezésmódját, ódáinak személyiségfölötti lendületét a „poésie pure" mai kedvelői kezdik méltányolni. (...) Stílusa olykor elomlóan édes, szinte dekadens, máskor dimenziótlanul szárnyaló, mint Paul Valéryé, vagy Rilke utolsó periódusáé. Kereken kimondott és egymáshoz fűzött mondanivalók helyett jobban szereti félig-konkretizálódó gondolatok röpülését, egymásravillanását. Verseiben a szerkezet erősen hangsúlyozódik; hol a versszakok, hol a verssorok gondolatritmusa élesen kiemeli a konstrukciót; tobzódik párhuzamokban és ellentétekben. (...) Alig találunk bennük utalást a valóságra. Itt már az ideák világában mozgunk; nincsenek többé színek, csak fények és valami határtalan lendület. Itt a gondolatok nem kapcsolódnak egymásba, hanem keringenek egymás körül, mint a csillagok." (WEÖRES, 1943. 271–274.)

A tanulmány, melyből idézünk, a Diárium 1943. decemberi számában látott napvilágot, s lényegében nemcsak avval egyezett meg, amit nem sokkal korábban saját költészetéről írt Várkonyinak, hanem avval is meglepő hasonlóságot mutatott, amit Hamvas írt róla két hónappal később. Hamvas minden bizonnyal ismerte Weöres tanulmányát, mert ugyanabban a folyóiratszámban ő is szerepelt a *Négy első levél a Magyar Hyperrion-ból* című esszéjével. Feltételezhető, hogy a szerkesztő éppen a két eszmefuttatás belső rokonsága alapján kérte föl Hamvast a *Medúzá*ról írandó bírálatra, Hamvas pedig biztos érzékkel hallotta ki Weöres tanulmányából a tárgyán túlmenő önelemzés hangját és így a költői szándék felől tájékozódva írta meg azt, amit írt. Ez nem egyszerűen filológiai feltételezés, hanem később kibontakozó szellemi kap-

csolatuk tartalmához kívánja azt hozzátenni, hogy *A teljesség felé* filozófáló tételeit kivéve Hamvasnak Weöres költészetére tett hatása csak azt mélyítette el és segítette kibontani, amivel Weöres maga is foglalkozott, de nem fordította szándékától eltérő irányba, noha kezdettől volt különbség a nézeteik között, mint az már a Kenyeres Imrének írott leveléből kitetszett.

Az *Elysium* központi jelentőségű versei azt a törekvését mozdították elő, amiről az értekezés nyelvén levélben és tanulmányban számolt be, hogy kristályszerűen zárt szerkezetekben félig-konkretizálódó gondolatok repülését érzékeltesse. A tanulmányra felelő *Ungvárnémeti Tóth László emlékére* című vers a strófa-antistrófa-epódus szerkezethez hasonló versszaktagolás alkalmazásával nyilvánvalóan utalt a görög kardalokra, s a változatos, dinamikus ritmus, a szótagszám váltogatása szintén a pindaroszi forma tanulmányozására vallott. A motívumok, képek eloldása, lebegtetése és a vers terében, az írásképben való aszimmetrikus és mégis harmóniába oldódó elhelyezése azt az igényt töltötte be, hogy a szerkezetre és a versfelépítésre különlegesen erős, már-már tartalmat sugalmazó hangsúly kerüljön. A színes, mozgalmas hajnali képeket át- meg átszőtte a „színeken túli virág" és az „ép kehely" s a kopár homok felidézett képe: a „völgyi lét", az anyagi világ a túlvilággal, a tiszta szellemiség birodalmával került minduntalan egybevetésre, kijelölve Ungvárnémeti Tóth helyét az utóbbiban, az „Egy-Változatlan" körében, ami Weöres értékrendjében a magas, példaadó szférát jelentette.

E verstípus nem szűkölködött ritmuselemekben, de jellegét és sajátszerűségét nem ezek szabták meg, hanem a motívumszövés térbeli elrendezése jelölte ki, a felbukkanó, váltakozó és visszatérő képtöredékek, ábra-elemek olyan egymásbafonódása és elrendeződése jellemezte, ami bizonyos mértékig a szőnyegminták kapcsolódására és összhatására emlékeztet, vagy távolabbról az építészeti elemek statikai-esztétikai elrendezését juttatja eszünkbe. Részben vagy egészében evvel a verstípussal való kísérletezésből született a *Menyekzői kar 1–4, Áhítat* (későbbi címén: *Tüzes csőrű madarakat), Örvény* (későbbi címén: *Arany kés forog), A sorsangyalok* (későbbi címén: *A csillagok*) és a *Téli reggel* (később címén: *Az egyesülés*). Ezek a versek mindjárt bemutatták e típus két szélső lehetőségét is. Az *Örvény* kombinációs számításon alapuló nyelvlogikai játékból származott és nagy jövő előtt állt Weöres költészetében.

Arany-kés forog
a telt szívben és fönn
arany-kés forog.

Fény pattog, éles szilánk,
arany-kés forog
a telt szívben és fönn.

Se határ, se út,
fény pattog
a telt szívben
éles szilánk.

Arany-kés forog
a telt szívben és fönn
fény pattog, éles szilánk,
se határ, se út.

Itt még nem működött tökéletes szigorúsággal a motívumokat elegyítő, sorrendszabó logika, de később, az itt megkezdett úton továbbhaladó *Fughetta* (1955) vagy a *Négy korál II.* (1965) már matematikai következetességgel teremtette meg a nyelv-rács tautologikus egyensúlyát. Ennek a fajta versnek bravúrdarabja, egyszersmind kedves önparódiája is a remek humorú *Téma és variációk* (1969). Ismeretes, hogy a modern művészetek majdnem minden ágazata sokat foglalkozott a tér, a felhasznált elemek,

a mozgás és a szerkezet lehetséges kapcsolatainak modellálásával. Egy ilyen tárgyú tanulmányban látható volt – éppen az *Elysium* megjelenésének évében – egy szellemes nyelvrács, mely Weöres e verseinek kombinatorikájára hasonlított. (KOTTÁNYI 1946. 12–1.) Az *Örvény* és a vele rokon versek az „iparművészeti" oldalát mutatták be annak a költészeti jelenségnek, amit Tamás Attila „zenei-iparművészeti" nyelvi alkotástípusnak keresztelt el, és aminek körültekintő, alapos megtárgyalására egész fejezetet szánt monográfiájában. (TAMÁS A. 1978.) Mi itt más szempontból vesszük szemügyre érett, nagy alkotói periódusait a *Tűzkút*ig, ezért evvel az alkotástípussal nem fogunk külön foglalkozni.

(Folytatjuk)

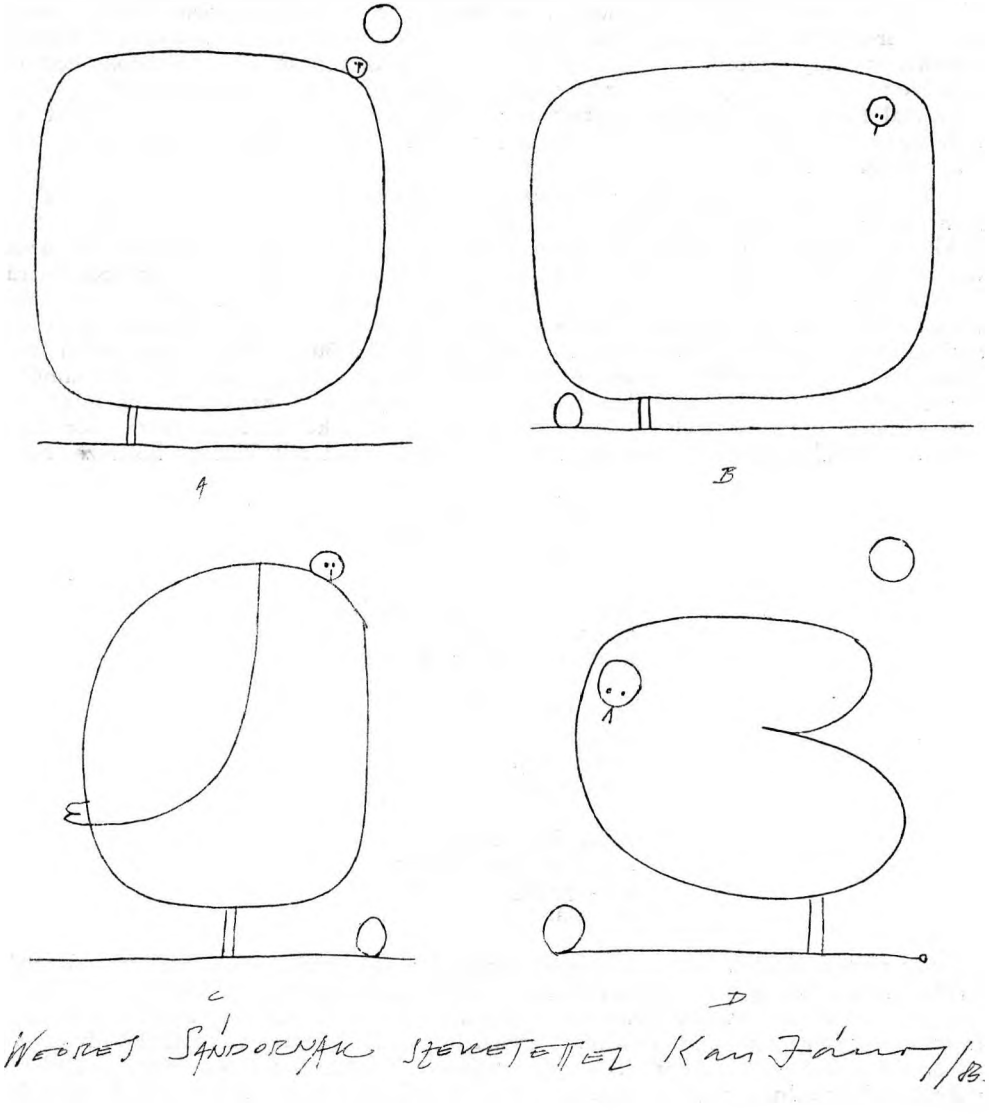

TAKÁTS GYULA

A HELYÉT KERESŐ NEMZEDÉK

Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához

II.

12.

(Levelezőlap)
Ngs. dr. Takáts Gyula író úrnak
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Anna u. 1.

Kedves Gyuszikám,
ne haragudj, hogy csak így kutyafutlában válaszolok kedves leveledre, de most jelent meg a második verskötetem és igen sok dolgom van vele (pénzügyek, levelezés, szétküldés, bosszúság stb.). – Könyvemet lapommal egyidejűleg küldöm. Kérlek, ha van talán néhány pasas Kaposváron, aki venne belőle: értesíts róla és hogy hány példányt küldhetek. Sárközinek a napokban írok ügyedben. Mi van a tervezett kaposvári „fiatal költők estjé"-vel? – A „Fegyver"-ben nem sok a bizalmam; ha Te bízol benne, dolgozz nekik. – Édesanyádnak kézcsók, testvéreidnek üdv, ölel

Sanyi

1935. nov. 20.

13.

(Levelezőlap)
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író,
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Anna u. 1.

Kedves Gyuszikám,
köszönöm soraidat. Ami a „Fegyver"-t[18] illeti: abból, hogy ottan, vagy bárhol írásod jelenik meg, semmiféle hátrány nem származhatik Rád sehol; én részemről azért nem írok oda, mert kényes a dobhártyám és nem bírom se az ordítozást, se a kofáskodást. – Kérded, hogy történt könyvem kiadása? Magam adtam ki, a Nyugat csak a plakettjét adta hozzá, 232 P.-be került. – Mikor jössz már egyszer Pécsre? Ölel

Sanyi

Pécs, 1935. nov. 27.

14.

(Levél)

Kedves Gyuszikám,
nagyon köszönöm újévi üdvözletedet. Végre hozzájutok már egyszer, hogy hosszabban, levélileg írhassak; minden bizonnyal neheztelsz is már hogy általában csak lapon szoktam írni. De tudod, hogy mennyiféle kapcsolatot kell fönntartanom és ezért valószínűleg meg is bocsátasz.
Sárközinek írtam ügyedben; a fülét se billentette. – Mit szólsz hozzá: végre

100%-os komolysággal megalakult a nemzedékünk szépirodalmi lapja; január 15-ike táján jön ki az első száma. Debreceni fiatalok szerkesztik, Gáspár Gyula és Kiss Tamás. Jékely, Tatay meg még néhányan már csatlakoztunk hozzájuk. Lépj velük érintkezésbe: Gáspár címe G. Gy. tanár, Debrecen, Tímár u. 11. Kiss T. címét azt hiszem tudod; úgy rémlik, már volt vele levélbeli érintkezésed; nem tudom Te írtad-e ezt, vagy Kiss. – A lap címe „Számadás", 64 oldalon jelenik meg, fametszetekkel.[19] Kiadójuk van, aki előre biztosította egy évre a lap megjelenését.

A Válaszban nagyon dicsérő kritikát olvastam Rólad Fejtő[20] tollából.

Magamról nincs mit írnom, beteg vagyok egy hónapja; fene tudja meddig tart még. Karácsonyi szünidőre se utazhattam haza, itt nyavalygok féligrohadtan. Mikor jössz egyszer Pécsre? Szeretnék találkozni Veled, de ez csak úgy lehetséges, ha Te jössz el, mert én napi 1–1½ órás sétámon kívül még a házból se mozdulok ki.

Édesanyád kezét csókolom, Tieidet számtalanszor üdvözlöm. Ölel

Sanyi

Pécs, Ágoston u. 5. 1936. I. 13.

Tekintve, hogy boldog újévet már nem kívánhatok, hát: minden jót az év hátralevő 353 napjára! – W. S.

15.

(Levelezőlap)
Ngs. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Ágoston u. 5.
Bélyegző: 1936. FEB. 12.

Kedves Gyuszikám,
nagyon köszönöm meghívásodat és leveleidet. Ne haragudj késő válaszomért: újabban minden dolgom összezavarodik, még mindig beteg vagyok, hamaros gyógyulás reménye nélkül. Március elején semmiesetre se mehetek Pestre; márc. 21-én talán már lemehetek Kaposvárra, de ez se valószínű. Azt ajánlom, hívj meg helyettem valaki mást, talán József Attilát; most készül lapot alapítani több ismert egyéniséggel együtt; bevágódhatsz nála. Válasz-beli 2 versedhez gratulálok. Minden jót kíván és ölel

Sanyi

16.

(Zárt levelezőlap)
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Ágoston u. 5.

Kedves Gyuszikám,
ne haragudj, hogy idáig nem írhattam. Elhiheted, jobban szeretnék most Kaposvárra utazni Hozzátok, mint itt rohadni; de sehogyan sem lehet, bármennyire is fáj, hogy Neked kellemetlenséget okozok vele és hogy nem lehetek együtt Veletek. Azt hiszem, Zoli[21] mondta, hogy mi bajom van; remélem, nem mondtad tovább senkinek. Azóta más finomság is berobogott, úgy hogy most, föladó-jelzésemmel nem egészen megegyezően, a bőrklinikán fekszem. Levelet azért csak az Ágoston-uccai címemre küldj, azt is ide hozzák. – Hát így áll a bál. Nekem még kellemetlenebb az eset, mint Neked. Most már ugyan jobban vagyok valamivel. Ha teheted, gyere be Zolival Pécsre az irodalmi est után és keressetek föl itt a bőrklinikán. – Sok sikert kívánok a matinéhoz![22] Esetleg konferáld be, hogy tüdőlötyögés és agyhúgykő miatt nem mehettem és olvass föl helyettem a verseimből. Édesanyádnak kézcsók, testvéreidet és Jékely Zolit szeretettel köszöntöm. Ölel

Sanyi

1936. III. 25.

17.

(Zárt levelezőlap)
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Ágoston u. 5.

Kedves Gyuszikám,

nagyon köszönöm az újságokat és soraidat. Már kinn vagyok a kórházból és nyilván végérvényesen gyógyulóban vagyok. Sajnálom, hogy nem látogathattatok meg. Mikor jössz Pécsre?

Kérlek, köszönd meg nevemben az Elnökségnek, hogy szerepeltettek. Talán májusban személyesen is megköszönhetem, addigra el kell múlni a „mellhártyagyulladásnak".

Édesanyád és Húgod kezét csókoltatom. Öcsédet és Téged ölellek

Sanyi komád

Pécs, 1936. IV. 3.

18.

(Levél)
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts Sebestyén u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas megye

Drága Gyuszikám,

Bulgáriában és Konstantinápolyban voltam egy hónapig, aztán meg Pesten; most érkeztem haza és csak most kaptam kézhez leveledet, ezért késett a válaszom.

A napokban utazom Pécsre, bölcsészetre iratkozni; ez lesz a negyedik félévem. Nagyon köszönöm szíves invitálásodat; tekintve, hogy Te is megígérted, hogy meglátogatsz Pécsett, én is megígérem, hogy fölkeresem kedves körötöket Kaposvárott. Pécsett olyan lakást fogok kivenni, ahol két ember számára lesz hely kényelmesen, hogy hol, azt még nem tudom, majd megírom. Ha lehet, közben Pestre is fölmenjünk együtt. Mit is akarok még mondani: ja igen, ha hamar írsz, azt még Csöngén megkapom és majd Pécsről fogok felelni, új címemet is tudatva.

Olvastam verseidet a Válaszban; nagyon szépek, gratulálok hozzájuk. Pesten különösen Vas és Jékely dicsérte őket. Hallottam olyanoktól is dicséretet, akik nem ismernek személyesen; nem akarták elhinni, hogy vidéki vagy, úgy látszik el se tudják képzelni, hogy nem-pesti ember is írhat jó verseket. – Nagyon kíváncsi vagyok újabb írásaidra. Ami engem illet, mostanában akarok majd megint firkálni kezdeni; két hónapig, míg távol voltam, semmit sem írtam, annál többet láttam és tapasztaltam. Csodálatos dolog az utazás; Neked is ajánlhatom, ha időd lesz rá; nem is drága, mert már 200 pengőből heteket tölthetsz akár Olaszországban vagy Ausztriában, akár a Balkánon. És ezzel az ember egy gazdag, kamatoztatható emlék-réteget vásárol magának.

Édesanyádnak, Húgodnak kézcsókomat küldöm, Öcsédet ölelem. Édesapádnak ismeretlenül is tiszteletemet jelentem. A mielőbbi viszontlátás reményében számtalanszor ölel barátod

Sanyi

Csönge, 1936. szept. 24.

19.

(Levelezőlap)
Ngs. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts Sebestyén u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Felső Malom u. 3.

Kedves Öregem,
nagy örömmel hallotam tegnap Patakitól, hogy Pécsre jössz a közeljövőben. Remélem, az én vendégem léssz. Mostani lakásomról elköltözöm, nov. 15-től kezdve címem Zsinkó u. 7., ottani szobámban több személyiség részére is van hely. Nagyon jó helyed lesz itt; meg nekem is, ellentétben mostani helyemmel. – Nagyon várlak igen rég nem találkoztunk. Kérlek, írd meg, hogy mikor érkezel és hányórás vonattal, hogy kimehessek Eléd az állomásra. Írj és jöjj mielőbb. Édesanyád kezét csókolva, Testvéreidet üdvözölve a viszlátig is ölel

Sanyi

U. I.: Tekintve, hogy igen sűrűn cserélgettem lakást az utóbbi időben, legbiztosabban megkapom, ha részemre az egyetemre írsz. Sürgősen várom soraid.

Üdv. Sanyi

1936. nov. 12.

20.

(Levelezőlap)
Ngs. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Zsinkó u. 7.

Drága Gyuszikám,
nem értelek. Nem kaptad meg Pécsről írt lapomat? Csöngére küldött soraidat megkaptam, köszönöm. Régóta várlak, már. Címem dec. 15-ig: Pécs, Zsinkó István u. 7., azontúl Csönge, Vas m. Írj, írd meg mikor jössz és gyere. Nálam megszállhatsz, van hely. – „Új Magyar Költők II."[23] c. anthológiatervről Tőled hallok először; ha „elhelyezni" kell a könyvpéldányokat a résztvevőnek, akkor nem kóser dolog. Remélem, most végre megkapod rendesen ezt a kártyát és majd én is a válaszodat mielőbb. A viszontlátásig sokszor ölel

Sanyi

Pécs, 1936. dec. 2.

21.

(Feladó): Weöres Sándor
Csönge, Vas megye

(Levelezőlap)
Nagys. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Öregem,
ne haragudj, hogy leveledre csak most írhatok; megint beteg voltam, majdnem meghaltam, most Csöngén vagyok, tegnap érkeztem. Volt házigazdám címe és neve: Siklósi János, Pécs, Zsinkó u. 7. Ha januárban hozzájuk szállsz, a cipődet is megkefélik örömükben. Hogy a pécsi eseményekből kifolyólag[24] semmi hátrányod nem történt, azt úgyis tudtam; nagyon jól tetted, hogy meglátogattál. Írj még mielőtt elutazom a sárga fenébe. Kedves Mindnyájatoknak szép boldog karácsonyt kíván és Téged ölel barátod

Sanyi

1936. dec. 19.

22.

(Képeslap) (Singapore-ból)
Nagys. dr. Takáts Gyula tanár úr, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9., Hungary, Europe

Sokszor ölellek az Egyenlítő-tájéki szörnyű hőségből és kellemes korcsolyázást kívánok

Weöres Sanyi

Singapore, 1937. jan. 28.

23.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor
Csönge, Vas megye
Bélyegző: 937, márc. 18.

Nagys. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám,
köszönöm lapodat és Pestre-invitálásodat. Három napja vagyok most Csöngén, minden baj nélkül hazaevickéltem az ázsiai útról. Hidd el, nagyon szép dolog az utazás; jól teszed, hogy Finnországba készülsz. Ha tudok, el fogok utazni Pestre márc. 22 és húsvét között; de hogy tudok-e, azaz hogy lesz-e pénzem, az más kérdés. Ez az út nagy érvágás volt a bukszámon, 2000 pengő; nem tudom, mikorra fogok kigyógyulni ebből a zsebgutából. – Olvastam versedet a Makkai antologiájában, Válaszban, Kelet Népében, Minervában; egy részüket régebbről ismerem, az újak is nagyon megfogtak. – Tekintve, hogy most aligha tudok Pestre menni, írj onnan: mi van Veled, Tatayval, Jékelyvel stb. Ölel

Sanyi

24.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor
Pécs, Gr. Benyovszky u. 41.

Nagys. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Öregem,
köszönöm Suomiból írt lapodat meg a mostanit. Írtál szép verseket utadról? Könyvedet köszönöm,[25] még nem továbbították hozzám Csöngéről, nagyon kíváncsian várom. Várkonyi tett néhány szép és érdekes észrevételt verseidre; ha lehet rábeszélem, hogy írjon munkádról valahová. Lehet, hogy én is fogok írni róla. Ha Várkonyinak még nem küldtél könyvedből, okvetlen küldj. – Gratulálok, hogy szerepelni fogsz a rádióban. Valószínű, hogy ha Magad olvasod föl, 50 pengőt adnak, ha mással olvastatod föl, ebből 10-et levonnak a fölolvasó részére. Az én verseimet Szilasy Gyula színész olvasta föl: jó előadó, csöppet se színészkedő, fölolvasása nem szavalás, hanem pusztán értelmes, nyugodt, egyszerű interpretálás. Ha nem akarod verseidet Magad fölolvasni, írj Cs. Szabó László lektornak a stúdióba, hogy elfoglaltságod miatt nem olvashatsz föl személyesen, kéred, hogy gondoskodjon fölolvasóról (kérheted azt is, hogy lehetőleg Szilasy Gy. olvassa föl a verseket; de azt hiszem, Cs. Szabó meg tudja ítélni, hogy melyik előadó illik a Te műveidhez és nem fogja őket kontárhoz juttatni). – Ami engem illet: a rádióban egyszer olvastam föl személyesen (nem jól sikerült), egyszer pedig betegségem miatt az említett színész olvasott föl helyettem. – Hogy Magad olvass-e föl vagy

másra bízd, az egyrészt attól függ, hogy jó előadónak ismered-e Magadat, másrészt, hogy anyagilag hogyan jössz ki jobban. – Köszönöm invitálásodat, de sajnos ebben a félévben aligha juthatok Kaposvárra, mert Sásdon és Hercegpusztán kell rokonlátogatást tennem. De remélem, ez nem teszi lehetetlenné azt, hogy nemsokára találkozzunk. Nov. elején Sásdon leszek, aztán anyám eljön meglátogatni; nov. közepétől kezdve újra egyedül és Pécsett leszek, szobámban 2 személyre van hely, eljöhetnél hozzám, lehetőleg hosszabb időre. Kérlek, írj erről is, meg egyéb dolgaidról is. Nagyon szeretném, ha összejöhetnénk, elbeszélgethetnénk. – Utolsó előtti évemet tiprom az egyetemen, alighanem filozófiából fogok doktorálni. – Ez afféle hebehurgyán összecsapott levél, ne haragudj érte, de kétféle sietés ütközőpontjában kellett megírnom. – Édesanyádnak, Húgodnak kézcsók, Titeket ölellek.
Írj! A remélhető mielőbbi viszontlátásig is sokszor ölel

Sanyi barátod

U. i.: A rádió esetleg útiköltséget is ad (20–30 P. külön)
Pécs, 1937. okt. 22.

25.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám,
köszönöm leveledet és híreidet; örülök, hogy a pestiek szívesen kérdezősködtek felőlem és még nem felejtettek el; már tudjisten mióta nem voltam Pesten. Mit csinál Tatay Sanyi, Jékely Zoli? Igen rég nem hallottam felőlük. Bele vagyok süppedve ebbe a havas januári Csöngébe, mint félhónappal ezelőtt Pécsbe; alig van már személyes kapcsolatom emberekkel, egyre jobban magamban élek, nem szándékosan, de körülményeim folytán. Ili tyúkom mesélte, hogy Kaposváron volt és találkozott Veled, mástól nem is hallottam Rólad az utóbbi időben, bár sokan érdeklődtek nálam Felőled, pl. Berki[26] és a siklósiuccai egykori háziasszonyod.

Babitsnak okvetlenül küldd be minél előbb a verseidet, minél többet és minél jobbakat. Valószínű, hogy leveledre nem fog válaszolni és a versek leközlésével kb. félévig meg fog várakoztatni; ne törődj vele, így szokott történni a Nyugathoz való bejutás; túl kell esni rajta. Küldd be a verseket és a többivel ne törődj, várakozz ázsiai nyugalommal.

A „Válasz"-ban megjelent három szép versedhez gratulálok. Ami kötetedet illeti: ehhez méginkább gratulálok; rengeteget fejlődtél. Számomra legszebb, legharmonikusabb a „Zselici kanász"; ez formailag is eredeti és tökéletes, bár különben a forma a leggyöngébb oldalad. Legmélyebb, legemberibb a „Kis honfoglalás". Vigyázz, hogy tovább is az *igazi* emberi tartalmadat fejezd ki és ne dűlj be a divatos népmentő pózoknak, frázisoknak. (Ne érts félre: szép dolog az, ha a költő fölszólal a szegényekért, mert belső kényszere erre hajtja; de nem szép az, ahogyan ma a költők és írók szajkómódra ismételgetik a népmentő szólamokat, pusztán azért, mert azt hiszik, hogy így illik, így kell; nincs ebből haszna az irodalomnak, se pedig a megmentendő zsellérségnek. Szép, ha a költő szíve az elnyomottakért dobog; csak ne a karkötőóra helyén dobogjon. Amilyen kitartóan véreztek Ábrányi Emilék és Kozma Andorék a honért, éppoly kitartóan véreznek ma egyesek a nincstelenekért; nagyszívűségük és szent önfeláldozásuk olyan kötelező magatartássá kezd válni, mint amilyen kötelező volt a hazafias lelkesedés a millennium idején. A frázisoknak hihetetlen vonzóereje van; vigyázz, nehogy magukkal szippantsanak.) – Továbbá: úgy hiszem, plasztikusabban és világosabban kéne kifejezned Magad. Nem szeretem verseidben az efféle kifejezéseket: „a kocsis nyelén a bársony éj lobog, és csillogó sörénye fákat ér"; „a tél kék szeme pislog a magtár nagyűrű résén"; nem azért nem szeretem őket, mert bonyolultak, hanem mert az egyszerűt mondják el bonyolultan;

mert a mondanivaló, amit hordanak, nem indokolja bonyolultságukat és így üres cifraságokká válnak. Képek ezek, tehát vizuális képzetet kéne fölidézni nekik; de épp az érzékletesség, a vizualitás sikkad el az ily bonyolultságban. „A fák árnyán a válás órája ring" – mért kell ezt ilyen cifrán mondani, mikor csak arról van szó, hogy el kell válnod valakitől? Mennyivel plasztikusabb, szebb, mikor azt írod: „Míg egy pottyant lila szilváról a mohó hangyákat fújva kergetem" – szinte látja az ember maga előtt! – Tudod, én is sok cikornyát írtam, össze-vissza és most szánombánom; rájöttem, hogy a barokk cirádákat zsákszámra lehet gyártani. Több emberséget, lényeget, tartalmat! A dísz és hasonlat ne váljék öncélúvá: csak úgy jelentkezzék, mint a lényeg alárendelt kísérője és minél ritkábban. Ami könnyen gyártható, az hamar elavul; ki olvassa ma élvezettel Marini, Gongora, Metastasio, Evald, Kleist, stb. barokk-cikornyáit? – Rímeidre vonatkozólag: egy-egy ilyen rím, mint: „dombsoron – ácsorog", „úgy fut át – holdsugár", „dombok – dorombol": az egész verset agyon tudja ütni. A semmilyen rím is jobb. (Erről különben Vas is írt a Nyugatban.[27]) – Még csak annyit: ha nagyot, maradandót akarsz alkotni, ne törődj azzal, hogy a bírálók (én vagy más) mit ajánlanak, hogy a szerkesztők milyen fajta verset közölnek legszívesebben, hogy milyen elvek és kifejezések a legdivatosabbak és legkapósabbak; hanem menj a Magad feje után. Ha az ember nem törődik a mások kívánalmaival, hanem a saját érzése szerint ír, akár mindenki ízlésével ellentétben, jobban jár, hidd el. – Sok szépséget, bájt, ízt tudnék kielemezni költeményeidből; ne haragudj, hogy éppen ezt mellőzöm és csak a gáncsaimat és nagyhangú tanácsaimat mondtam el. Majd ha személyesen együtt leszünk, remélem, hogy minél előbb és ha könyved is kéznél lesz, szeretném részletesen végigolvasni a legjobb verseidet, ha nem untat a dolog. –

Öregem, valószínűleg Pesten át megyek vissza Pécsre és Pesten leszek pár napig. Esetleg ott is találkozhatnánk. És ha Pécsett leszek (febr. elejétől), föltétlenül várlak; hosszabb időre gyere és majd beszélgetünk, nőzünk, miegyéb. – Írj! Ölel

Sanyi

1938. I. 7.

26.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Zsolnay u. 2.
Bélyegző: 938. FEB. 15.

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Öregem,
csak így röviden írok, mert remélem, hogy nemsokára találkozunk. Gyere minél előbb. Hirtelen kellett hazulról elutaznom, beiratkozni, így se Pesten nem voltam, se másutt. – Szállás, koszt van nálam. Írj minél előbb, hogy mikor jöhetsz? – Tieidet tiszteltetem. A viszontlátásig ölellek:

Weöres Sanyi

U. i. Címem a túloldalon.

27.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Zsolnay u. 2.

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám,
köszönöm leveledet és köszönöm, hogy meglátogattál. Nekem nagyon jólesett, hogy együtt lehettünk, sajnálom, hogy együttlétünk csak rövid ideig tartott. Ha nem unod ezt a nyavalyás Pécset, gyere el megint, amikor teheted. Ha módomban lesz,

szíves engedelmeddel márciusban vagy áprilisban én is beállítok Hozzátok Kaposba. Biczónak előre is köszönöm, hogy föl akar léptetni.[28]

Takács Károly most nincs itt, falura utazott; tudtommal még nem kapta meg a könyvedet. Nálam-hagyott példányodat[29] itt küldöm vissza; sok ékezethibát leltem benne, ezeket kikorrigáltam; „és"-ek és „s"-ek előtt a vesszőket áthúztam; beleírtam továbbá néhány kisebb változtatást, miket persze nem kell okvetlenül elfogadnod, stb.

A „Vár"[30] első száma megérkezett; remélem, Neked is megküldték. Mit szólsz hozzá? Várkonyinak, meg nekem nagyon tetszik. Nem nagyigényű dolog, nem elvontan irodalmi, nem nagyszabású; de biztató kezdet; vidéki, tehetséges és dilettáns egyszerre. – Klára nem köszönte meg a könyveket; l. f. s. neki, elég parasztság tőle.

Jancsi és Tóni üdvözölnek. Írj.

Ölel barátod

Sanyi

Pécs, 1938. febr. 26.

Könyved visszaérkezett Hozzád egészséggel? –

28.

(Levél)

Weöres Sándor gazdasága
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám,

ne haragudj, hogy késve írok; mindenféle közbejött, többek közt a napokban otthagytam Pécset és hazautaztam. Csak májusban akarok visszatérni az egyetemre; addigra, remélem, kész leszek a disszertációmmal.[31] Megbocsáss, hogy a könyvpéldányt csak most küldöm, ezzel a levéllel egyidejűleg. Kérlek, értesíts, megkaptad-e? Köszönöm a 2 P. bélyeget: könyvem pont ennyibe került.

Köszönöm invitálásodat ápr. 2-ikára előadást tartani. Szíves engedelmeddel, meg fogok jelenni. Örülök, hogy újra láthatlak majd Benneteket, hogy megismerhetem a kaposvári irodalmi életet és hogy Szabó Lőrinc is talán ott lesz.

Várom leveledet. Mi újság? Az ápr. 2-iki terminus végleges? Melyik nap menjek?

Ami ékezet-változtatásaimat illeti: hexameter-sorban az ékezetek kissé eltérhetnek a grammatikai szabálytól. Ebben a sorodban pl.: – – / – U U / – – / – U U / – U U / – – /, Ó Hold! csalfa varázsló! szépegű, kéktüzü estén, nagyobb nyelvtani erőszakolás nélkül lehet az „ü"-kre rövid ékezetet tenni, hosszú „ű"-vel nem jön ki a láb. A caesura hiányzik ebben a sorodban. – Nem tudom, miért vagyok ilyen bakafántos; mindez mellékes, fő csak a jóhangzás. (Majd egy szerencsétlen pillanatban, mikor „szép idő van"-problémákon kívül más témánk nem lesz, beszélünk erről.)

Tieidnek kézcsók, üdv; leveledet várja és ölel barátod

Sanyi.

Csönge, 1938. márc. 21.

29.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor gazdasága,
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám,

köszönöm leveledet, szíves hívásodat.

30-án, szerdán érkezem 13 óra 7 perckor, azaz délután 1 órakor. Örülök előre

is a kirándulásnak, a Veletek való együttlétnek, a szereplésnek és még sok-mindennek. – Azt írod: írjam meg Biczónak hivatalosan is az érkezésemet és küldjek neki verskéziratot a lánygimnázium számára. Örömmel megtenném, de nem tudom Biczó címét, sőt a teljes nevét se; így mégis csak bajos lenne a dolog. Kár, hogy ezeket az adatokat nem tudattad velem. Tán a legokosabb, amit tehetek, ha jelen levelemhez mellékelem a verset és a jelentkezést.

Édesanyádnak, Húgodnak kézcsókomat küldöm, Öcsédet ölelem.
A viszontlátásig is sokszor ölel

Sanyi

Csönge, 1938. márc. 28.
Ha a mellékelt másik levél nem afféle, mint amilyet gondoltál, akkor ne add át.

30.

(Távirat) Bélyegző: 938. Már. 29.
Takáts Gyula
Kaposvár, Kováts utca 9.

Harmincadikán 13 órakor érkezem.

Sanyi

31.

(Távirat) Bélyegző: 938. Már. 30.
Takáts Gyula
Kaposvár, Kováts utca 9.

Csütörtökön délután félhétkor érkezem.

Sanyi

32.

(Levél)

Kedves Gyuszikám,
nagyon köszönöm kedves Mindnyájatoknak a szíves somogyias vendéglátást. Jóleső érzéssel gondolok Rátok, meg az előadóestre,[32] meg mindenre; tudod, hogy milyen meglepetés volt nekem az egész Kaposvár. Még a Nap is szebben süt Tirátok, mint itt a nehézkes kemenesiekre.

Körülbelül tíz nap múlva visszarukkolok Pécsre. Remélem, meglátogatsz. Csöngére pedig okvetlenül elgyere a nyáron, hosszú időre. Majd megbolygatjuk együtt a Rába és Lánka halait; és kirándulunk a német határ felé.

Mellékelten küldök egy könyvet Sey Magda részére, mint ahogy meg is beszéltük. Kérlek, juttasd el majd hozzá.

Közben itt volt Tatay Sanyi; biztos megkaptad a kártyát, amit együtt írtunk Neked. Eldumáltunk, eliddogáltunk kicsit; együtt szidtuk a „Kelet Népé"-t, az ottani csizmáskandúrokat. (De ezt ne mondd tovább, mert hátha kellemetlensége lehetne belőle a druszának.)

Édesanyádnak kézcsókomat, Édesapádnak tiszteletemet jelentem; mégegyszer is nagyon köszönöm a kedvességüket. – Bébit és Emilt ölelem. Boldog húsvéti ünnepeket kívánok Mindannyitoknak. Viszontlátásra. Ölel barátod

Sanyi

Csönge, 1938. ápr. 11.

33.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kovács-S. Gy. u. 9.

Kedves Gyuszikám,
köszönöm lapodat. Én is csak lapon írok, mert remélem, hogy úgyis nemsokára meglátogatsz és majd dumálhatunk. Néhány napja érkeztem haza Pécsről. – Pável Guszti bácsi nekem is küldött gyűjtőívet;[33] de hiába, mert itt a lovaknak és birkáknak hasztalan ajánlom a dunántúli líra gyűjteményét, nem rendelik meg. – Jékely Zolinak írtam, hogy mi is hát a köztünk lévő félreértés, kíváncsi vagyok mit fog válaszolni. –
Anyádnak kézcsók, Apádnak tisztelet, Testvéreidet ölelem. A viszontlátásig is ölel

Sanyi

Csönge, 1938. május 28.

34.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas m.

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Fonyód, (Somogy m.) Poste restante.

Kedves Gyuszikám,
örülök a jó hírnek, hogy a napokban érkezel. Örömmel várlak. Bármelyik vonattal jössz, nekünk mindegyik megfelel. Írd meg, hogy melyik nap, hány órakor várjalak kocsival a celldömölki állomáson. Esetleg táviratozz, mert a posta Csöngére lassan ér, 2 vagy 3 nap alatt érkeznek meg a küldemények. Tieidnek kézcsók és üdvözlet. A viszontlátásig is ölel barátod

Sanyi.

Csönge, 1938. jún. 8.

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ

18. A „Fegyver" Erdélyi József lapkísérlete volt. Tudtommal egy száma jelent meg. 19. Az 1944-ben tragikusan meghalt Mata János költő klasszikus, szép fametszetei is itt jelentek meg. 20. Fejtő Ferenc kritikus, a „Szép Szó" egyik alapítója. Franciaországban él. 21. Jékely Zoltán. 22. A Berzsenyi Társaság felolvasó üléséről van szó. 23. Makkai László állította össze. Vajthó László szerkesztette. „A Tanítás Problémái" sorozat 16. számaként jelent meg 1937-ben, mint az „Új Magyar költők" (12. szám) második kötete. (Egyetemi Nyomda). 24. Egy mulatássorozat furcsa eseményeiről van szó. 25. „Kakuk a dombon" verskötetem. 26. Dr. Berky Imre Halasy-Nagy József filozófia prof. tanársegédje. Disszertációja: Az igazság fogalma, 1933. 27. „Kakuk a dombon" Vas István, Nyugat. 1938. 1. 74–75. l. 28. Biczó Ferenc, (1895–1945) leánygimnáziumi tanár. A Berzsenyi Tsg. elnöke. Lsd. Makay Gusztáv: Egy kiváló kaposvári tanár emléke: Biczó Ferenc. Somogy X. év. 1982. 1. szám 58–62. l. 29. „Kakuk a dombon". 30. „Vár", székesfehérvári irodalmi folyóirat. 1938—39-ben Pálffy István, Csákány Ambrus író, Jankovich Ferenc testvére és György Oszkár szerkesztette. 31. „A vers születése" címen Pécsen jelent meg 1939-ben. 32. Berzsenyi Társaság felolvasóestje. 33. „A dunántúli líra" c. könyvre, amely a „Vasi Szemle" 1938. évi könyvnapi kiadvány nak készült, Marék Antal szerkesztésében, egyes költőket ismertető kis-esszékkel.

(Folytatjuk)

Kegyes weöreskeödés

Ki s ki is vagy Te nekünk,
akik Téged szeretünk?
Apánk, bátyánk, barátunk,
édes nyelvhez karátunk,
hóesésben kék égbolt,
kéz, mely szivet fölhangolt,
csont-börtönben szárnyalás,
Vergilius-útitárs
s persze fű és ásvány is,
egyiptomi szűzlány is,
és még mennyi változat,
Crô-Magnonból áthozat,
hogy nagyon ne hencegjünk,
fáról épp hogy leestünk,
és tudjuk, hogy kik vagyunk,
hogyha végsõt pukkanunk!

CSUKÁS ISTVÁN

*

Kicsi szívem nagy a szám
kicsi ez a fecni ám
annál nagyobb Weõres Sándor
lelóg majd a lap aljáról

Lábát fogadja a föld
meg a ringó rét a zöld
Kárpátok fehér csúcsára
lelóg nemzetiszín lába

Hogyha nem jön semmi közbe
lelóg majd a nemzetközbe
hogyha nem lesz semmi zűr
vele lélegzik az űr

Addig csak fönn éldegéljen
mint mozarti sastiók
isteni röpülésében
azt hisszük hogy itt se volt.

GYURKOVICS TIBOR

*

Kinek kamaszként
Siva füttyöget
Zsebre vágja
a Siva-füttyöket.

Ha kapja magát
holdon ladikol.
Szárnyas lovon sem
éritek utól.

GAZDAG ERZSI

*

A VERS SZÜLETÉSE,
KANDIDÁTUSI TÉZIS,
AVAGY,
MI VAN AKKOR HA A HÚSVÉTI NYUSZI
SELYPÍT?

– Hová mész, te kis nyulacska?
– Tojáséj.

ORBÁN OTTÓ

*

Lám, lám, hetvenkedel, *Sanyi!*
Nem kések hát kimondanyi:
úgy érdemelsz bocsánatot,
ha most már százig *folytatod.*

CSORBA GYŐZŐ

KOLTAI TAMÁS

„EMLÉKEZÉS ÁLTAL VALÓ KÍNZÁS"

Színházi esték Kaposváron

Valentyin Katajev *A Werthert már megírták* című kisregénye, amely a *Nagyvilág* 1981. szeptemberi számában jelent meg magyarul, annak idején nem keltett különösebb föltűnést. Kétségtelen, hogy a *Novij Mir*ben alig több mint egy évvel korábban publikált mű nem könnyű olvasmány. A szaggatottan előadott történetbe gyakori *flash back*-képek szövődnek, s a múltba visszatekintő elbeszélő – talán azonos az íróval, talán nem, mindenesetre megkülönbözteti első személyű és harmadik személyű önmagát – sűrű reflexiókkal szakítja meg a narratív folyamatot. Az időfelbontó technika ráadásul sajátos álomszerűséggel ötvöződik. Az elbeszélő – Katajev „alvónak" nevezi – a jelenből „utazik" vissza a polgárháború idején játszódó történet színhelyére, ahol az események szintén valamilyen álomszerű lebegésben s az időben oda-vissza csapongva esnek meg. Vagyis mind az időfelbontás, mind az álomszerűség kétszeres áttétellel működik: a múltból felidézett történetnek is van jelene és múltja, s úgy játszódik le, mint az álom az álomban. Az olvasó hasonlóan érzi magát, mint az elbeszélés egyik szereplője, aki „meg akart bizonyosodni felőle, hogy csak képzeli az egészet, de megértette, hogy ez nem álom, hanem valóság, habár álom".

Mindezeken túl Katajev novellájának döbbenetes hatását az álomszerű elbeszéléstechnika és az elbeszélt történet kegyetlen realizmusának *kontrasztja* adja. Az a sokkélmény, amit történetéhez címet keresve az „elbeszélő" is átél, miközben a lehetséges variációk között fölbukkan a legpontosabb változat: „. . . emlékezés által való kínzás."

A mesterien szerkesztett novella elején Katajev fölvillantja a történet utolsó képét. Négy ember várja, hogy kivégezzék. Szemben velük, „uralkodói pózban, lábát szétvetve, kezét rövid bőrkabátja nyílásába akasztva" áll, aki a kivégzést elrendelte: Rettenthetetlen Naum, különleges megbízott. „Most, türelmetlenül lóbálva a mausert, azt várta, hogy mind a négyen – Maksz Markin, a kormányzósági Cseka volt vezetője, az operatív osztály Halál Angyala ragadványnevű volt parancsnoka, Inga, a női alosztály munkatársa, aki eltitkolta, hogy egy szökött junker felesége, és egy szavinkovista jobboldali eszer, az ideiglenes kormány volt népbiztosa, egy bizonyos Szerafim Losz – levetkőzzenek végre, és rádobják ruhájukat a füstkék petúniával és csodatölcsérrel beültetett virágágyra."

Az előzmények lassan, homályosan bontakoznak ki az emlékezés álommozaikjából. Gyimát, a fiatal junkert, a szovjethatalom-ellenes összeesküvés vádjával letartóztatják. Anyja, a kétségbeesett Larisza Germanovna az íróként is ismert Szerafim Loszhoz fordul segítségért, akit még a forradalom előttről, a nyaralójában rendezett baráti összejövetelekről ismer. Losz valamikor együtt raboskodott a fegyenctelepen Markinnal, a kormányzósági Cseka vezetőjével, sőt együtt is szöktek meg. Losz közbenjárására Markin futni hagyja Gyimát, anélkül, hogy töröltetné a kivégzettek listájáról. Az ügy kivizsgálására érkező Rettenthetetlen Naum nemcsak őket kettőjüket löveti agyon, hanem Halál Angyalát, aki Markin alárendeltjeként tudott Gyima elengedéséről, és Ingát is, aki ugyan azért kötött „forradalmi házasságot" Gyimával, hogy „leleplezze" és föladja, de kiszabadulásával ő maga is gyanúba keveredett.

Nemcsak az eseményeket, az események motivációit is fokozatosan ismerjük meg, miközben kirajzolódnak a homályból a szereplők arcvonásai. Gyimáról megtudjuk, hogy ártatlanul vádolják, „ő végeredményben már a szovjethatalom platformján állott". Markint úgy ismerjük meg, mint a forradalom makulátlanságának megszállottját, aki agyonlövet két csekistát, mert egy házkutatás alkalmával elloptak egy arany-

órát és egy briliáns melltűt. Losz, aki maga is visszaemlékezéseit írja a novellában (újabb rejtett doboz az egymásba rakott dobozok katajevi szerkezetében!), mindvégig bizonytalan kontúrokkal körvonalazott figura; jellemző módon hol baloldali, hol jobboldali eszernek mondják. Rettenthetetlen Naumról, „a forradalom pallosáról, akinek az a hivatása, hogy megtisztogassa a »szerveket« a befurakodó ellenségtől", pedig csak a novella végén derül ki, hogy Trockij teljhatalmú megbízottja, akinek a permanens, az egész világot vérrel elárasztó, szuronyok hegyén hordozott forradalom az eszménye.

Valóban, a szöveg legvégére kell érnünk, hogy az itt már egyértelműen egyes szám első személyben beszélő Katajev – egy Paszternak-idézettel – a kezünkbe adja írása kulcsát: „Mikor embert kell ölni, ti szenvtelenek maradtok. Ti is, dogma mártírjai, a kor prédái vagytok."

Minél mélyebben hatolunk a kisregény szövevényébe – az álom spirálszerkezetű térségébe, amelyben az „alvó", Katajev szavaival, „távolodva közeledik, és közeledve távolodik a céltól" –, annál nehezebben hiszünk a dramatizálhatóságában. Hozzá kell tennem azonban, hogy ez utólagos észrevétel, minthogy az előadást a kisregény elolvasása *előtt* láttam, s benyomásaimat is a színházi élmény alapján fogalmazom meg.

A művet színpadra alkalmazó Bereményi Géza, a kisregény szerkezetének megfelelően, maga is montázstechnikát használja föl. Ha nem is végig, legalább az előadás első harmadában. Körülbelül addig, amíg a történet szerint be nem indul a Gyima megmentésére irányuló gépezet, vagyis Larisza Germanovna elmegy Szerafim Loszhoz. Markinnal csak közvetlenül azelőtt találkozunk, hogy Losz fölkeresi. Az egyvégtében játszott, alig több mint másfél órás előadásban itt van a cezúra. Előtte flashback-technikával kapjuk az előzményeket. Utána felpörgetve, egyenes vonalú cselekményvezetéssel a kifejletet. Másképpen szólva, az első harmad: időfelbontásos montázs; a második és harmadik: lineáris snittelés.

Azaz a rendező, Gothár Péter szokásos filmes módszerével dolgozik.

A két rész között meglehetősen éles a különbség. Azt lehet mondani, hogy az előadás Lukáts Andor, vagyis Markin bejövetelével kezdődik. A bevezető flash backképek – a Gyimát kísérő csekisták vissza-visszatérő átvonulása, a nyaralóház forradalom előtti összejövetelei, a fia megmentéséért a Cseka-épületbe bejutni próbáló Larisza Germanovna „pantomimje", a „MÜVAGIT"-dolgozók május elsejei felvonulása, Gyima és Inga házassága stb. – egymásra montírozott jelenetsora nemcsak azért problematikus, mert többszöri eljátszásukkal sem követhető megnyugtatóan a történet (lévén a színházban nem tudunk „visszalapozni"), hanem azért is, mert kevéssé érdekes ahhoz, hogy egyáltalán izgalomba hozzon. Mivel ebben a részben csak *villanásokat* kapunk, s egyéni portrékat még annyira sem, mint a későbbiekben, aligha valószínű például, hogy a néző mélyebb összefüggésbe tudja hozni a Halál Angyalát korábbi önmagával, amikor mint szobafestőt megalázták a nyaralóban.

Némileg bonyolultabb a helyzet, ha a szerkezet egésze felől tekintjük át az előadást. Az írói keretbe foglalt visszaemlékezés elmarad (ami érthető: a színpad nem bírná ki a többszörös idősíkot), a történeten *belül* visszaemlékezéseit író Szerafim Losz darabbeli helyénél és súlyánál fogva előlép az egész előadás narrátorává, s egy ideig, amíg rá nem jövünk, hogy tévedtünk, a szerző képviselőjének hisszük. Ez csak a novella ismeretében tetszik furcsának, hiszen az előadásban nem hangzanak el „címek és rangok", s így Losz jobb- vagy baloldali eszer mivolta éppúgy elsikkad, mint az, hogy Rettenthetetlen Naum trockista.

Ez kétségtelenül leegyszerűsíti a kisregény gondolatmenetét. A színpadi változat mintegy általában beszél a forradalmi terror szükségtelen áldozatairól: az „íróról", a „Cseka-parancsnokról", „az ártatlan junkerfiúról"... A polgárháború legnehezebb éveiben működő forradalmi terror elkerülhetetlen volt a szovjethatalom fönnmaradása szempontjából – nemrégiben az Élet és Irodalom idézett ebből az időszakból érdekes levelet, amelyben Lenin épp Markint (aki eszerint a valóságból vett figura) küldi egy „diktátori triumvirátus" tagjaként a katonákat leitató prostituáltak elleni „tömeges terror" bevezetésére –, de a kisregény nem erről, hanem világosan

„a dogma mártírjairól" beszél, a szenvtelenül ölőkről, akik maguk is egy mechanizmus áldozatai.

Az elmondottak azzal a következménnyel járnak, hogy az előadásban nem az események árnyalására, hanem rideg gépiességére esik a hangsúly. Mind az átdolgozás, mind a rendezés erre épít. A dramatizálás kevés „helyet" hagy a színészi játékra, s nem is kíván a színésztől mást, mint intenzív alapmagatartást. Gothár pedig szokása szerint a legtöbbet a szcenikára bízza. Az előadás a rendező közismerten formaigényes színpadi munkáihoz viszonyítva is rendkívül gazdag *vizuálisan.* (A díszletet és a jelmezt maga tervezte, Szegő György társaságában, É. Kiss Piroska szcenikusi segédletével.) A könyvlapszerűen hajtogatható, fagerendákból összerótt elemek a „külsőket" és „belsőket" egyaránt hitelesen érzékeltetik, az „iszonyattal emlegetett hétemeletes ház" pincéjének (később garázsának) hideg-rideg tere pedig, hátterében a föl-le járó lift fenyegetően csattogó, fekete kalickájával – ahogy Katajev írja – csakugyan „a végzet hatalmának érzését" sugallja. Különösen Gothár világítástechnikájának fényeiben és árnyékaiban.

Az előadás hangulatilag szinte turgenyevi lebegésből ível át a szenvtelen kivégzési mechanizmusig. A kezdő jelenetek „emlékképei" – az ablakból hosszan befelé fodrozódó fehér tüllfüggöny, Selmeczi György álomszerű zenéjének lírai zongorahangjai – kiáltó ellentétben állnak az elítélteket rutinszerűen, szemből és profilból fényképező fotós magnéziumfényének éles villanásaival. A befejezés kapkodó szervezettsége hatását tekintve az előadás csúcsa; az álom itt már lidércnyomásba megy át a szakszerű végrehajtás személytelenségétől.

Az alakítások fölépítésére ebben az előadásban nincs sem szükség, sem lehetőség. Az arcok is mintha egy-egy villanófényben készült pillanatfelvételként tekintenének ránk. Gaál Erzsébeté (Larisza Germanova), ahogy összeszorított szájjal, révülten és némán könyörög fia életéért. Lukáts Andoré (Maksz Markin), ahogy fanatikus dühvel leszorítja a padlóra a két tolvaj csekistát. Jordán Tamásé (Szerafim Losz), ahogy töprengve címet keres az előtte íródó történethez. Bezerédi Zoltáné (Rettenthetetlen Naum), ahogy abszurdba hajló flik-flakkal közvetíti Katajev iróniáját. („Rettenthetetlen Naum megszokta, hogy mint Napóleon, egy pillanat alatt megragadja az események lényegét.") Németh Judité és Szántó Györgyé (Vengrzsanovszkij testvérek), ahogy a *Tragédia* francia színének arisztokrata párjaként fölszegett fejjel állnak a kivégzésre jogosító fényképezőgép elé.

És Máté Gáboré (Gyima), ahogy az utolsó percben kiül a szemébe az üres megadás.

*

A *Mario és a varázslót* a színház stúdiójában játsszák, ami megfelel a Thomas Mann-adaptációból következő szellemi és színházi konzekvenciáknak. A Cipolla attrakcióit figyelő közönség mi vagyunk; szorosan összezárva ülünk Torre di Venere lakosaival és nyaralóvendégeivel, akik jegyet váltottak a *cavaliere* mutatványaira.

Ez eddig egyfajta teátrumi közmegegyezés. Konvenció, amiben benne rejlik a fölszólítás: „A történet részese vagy, nem vonhatod ki magad a felelősség alól." Tartalmassá akkor válik, amikor az átdolgozó Spiró György és a rendező, Lukáts Andor határozott történeti tanulságok birtokában gondolja végig a kisregényt.

Az adaptáció mindenekelőtt azt a rendezői szándékot támasztja alá a maga dramaturgiai eszközeivel, amely Cipollában nem a démont, a mágust, az ördögi illúzionistát ábrázolja, hanem *valami mást.* Ez az alapkoncepció, amely a gondolati hangsúlyok kedvéért lemond az „alakítás" leghálásabb momentumairól, végső soron a szereplőválasztásban – Koltai Róbert játékában – teljesedik ki, de még „előtte" megalapozódik a drámai anyagban. E munkahipotézis nyomatékosabb érzékeltetése kedvéért lemondhatunk Spiró dramaturgiai szaktudásának általános dicséretéről, vagyis mindarról, ami jeles iskolai dolgozatként láttamozható. (Csak futólag: például a Cipollára várakozó nézők közé behozza a Torre di Venere-i közhangulatot, amely Thomas Mann szavaival „nehezen megfogható módon ott érződött a levegőben", s leginkább a „csupa hazafias gyermek" között meztelenül fürdő nyolcéves német kis-

lány „közerkölcsiségbe" ütköző strandbotrányában ragadható meg. A *korábban* és *máshol* történtek átmentése egy rövid dialógusba, megfelelő hangulati talaj a későbbiek megértéséhez.)

Egy apró, látszólag jelentéktelen, *külső* mozzanat hívja föl a figyelmünket a dramatizálás belső hangsúlyaira. A Cipolla-estre gyülekező közönség között megjelenik egy mankókra támaszkodó, rokkant nő, akire semmiféle utalás sem történik a Thomas Mann-novellában, s aki mindvégig passzív, szótlan szereplő marad. Néma jelenlétével hirdeti, hogy Cipolla produkciói nem mágikus csodák, nem a természetfölötti bűbáj attrakciói, mert akkor az első mutatvány az volna, hogy a béna járni tud. Cipolla azonban nem foglalkozik a mankós nővel – ez nem az ő illetékességi köre.

Sejtésünk beigazolódik, amikor a továbbiakban szövegszerű nyomatékot kap, hogy Cipolla csak arra tudja kényszeríteni „áldozatait", amit maguk is akarnak. Ez kétségkívül benne van a Thomas Mann-i eredetiben, legfeljebb kisebb hangsúllyal. Metaforikusan például abban a játékban, amelyben Cipollának egy médium segítségével kell megtalálnia a *közös akarattal* eldugott tárgyat, s „a szenvedő, befogadó, engedelmeskedő rész, akinek akarata kikapcsolódott, s aki csak a néma, levegőben remegő közakaratot teljesítette, most ő volt". Szerzői reflexiók híján, Spiró Cipolla szájába adja adaptációjának vezérgondolatát, ami röviden úgy foglalható össze, hogy a manipulációhoz szükség van a manipulált személyiség önkéntes hozzájárulására. Ez a már Örkény *Tótékjában* is megfogalmazott gondolat közvetlenül következik Cipollának abból a cinikus alaptételéből, hogy „akaratszabadság nincs, mert az akarat, amely tulajdon szabadságára irányul, a semmibe nyúl", s mihelyt az egyén cselekvésre határozza magát, már csak azt akarni áll „szabadságában", amit manipulátora akar.

Mindebből következik, hogy a mephisztoid-fasisztoid kóklert, aki a varázslatok démoni kellékeivel hat, a színpadi változatban egy sokkal „prózaibb", szárazon cinikus, ám kiváló pszichológiai érzékkel megáldott *mizantróp* váltja föl. Koltai Róbert bravúrja, hogy vállalja ezt a világmegvető kajánsággal félelmetessé növő, ám voltaképp kisstílű mágust, aki „elég" az emberek valódi természetének fölfedéséhez. (Az adaptáció még rá is játszik erre, amikor a színész alkatához idomított Cipolla fakó hangúnak és enyhén pocakosnak simfeli önmagát.) Koltai Cipollájában a szándékosan fád, fáradt, csaknem unott demonstráció válik bőszítővé, s nyeri el a maga büntetését Mario két pisztolylövésével.

A rendező, Lukáts Andor rendkívül biztosan mozog mind a drámai, mind a színpadi közegben, amit a „kaposvári iskola" műhelyszellemének ismeretében természetesnek kell tartanunk. Lukátsnak – szerepei tanúsága szerint – színészként is az előadás egészéről van átekintése. Rendezését ugyanaz az *intellektuális elemzőkészség* jellemzi, mint szerepformálását, s szinte fölöslegesnek látszik hozzátenni, hogy a kaposvári produkciókban általában – a stiláris különféleségektől függetlenül – megfigyelhető életszerűség (más szóval: részletgazdagság) sem hiányzik belőle. A rendezői áttekintés kiterjed a színpadképre és a ruhákra – mindkettőt Lukáts tervezte –; az előadás indításához hozátartozik az „Egy kis kíváncsi kacsa" recsegő gramofonhangjára gyülekező nézők származásának, társadalmi státuszának és egyéni karakterének pontos „bemérése". Valójában itt teremtődik meg az a *couleur locale*, amelyet a dramatizálás is megpróbál átmenteni a színpadra a novella első, leíró részéből, s aminek nem csupán korfestő vagy atmoszféráteremtő szerepe van, hanem a Cipolla-féle manipuláció társadalmi bázisának megteremtése szempontjából is elsőrendű fontosságú. (Hadd utaljak például a Thomas Mann említette „merész tekintetű suhancok" találó megjelenítésére.)

A kártyatrükkök és az illuzionista mutatvány ügyes megszervezése a rendező profizmusát dicséri. Nem egyenletes viszont az előadás színészi színvonala, s ezt akkor sem hallgathatom el, ha tudatában vagyok annak, hogy a stúdióelőadások részint egyeztetési gondokkal küzdenek, részint éppen bizonyos társulatfoglalkoztatási és színészpedagógiai célokat hivatottak megvalósítani. Mindamellett följegyezhettünk néhány szépen megoldott alakítást. Kamondy Imre alkatilag tökéletes Mario – ar-

cán a pontosan előírt mélabúval –, „figyelőállása" is kellően tükrözi az idegenséget (vagy értetlenséget?), amit Cipolla attrakciói kiváltanak belőle. Talán csak a pincérfiúi készségesség „kérkedő mosolyával" marad adós, ami annál természetesebben válthatna át (a megalázó mutatvány amnéziája után) a pisztolyt előrántó mozdulatba.

A többiek közül Csákányi Eszter fölényesen oldja meg karakterfeladatát. Külön élmény Kari Györgyi Angiolierinéjének átszellemült Eleonora Duse-révülete és hipnotikus lelki kivetkőzése. Cserna Csaba nem kis érdeme, hogy Apa-figurájának tartásában és tekintetében a perszonifikált Thomas Mann-i szellem is jelen van.

*

Pogány Judit Winnie-jében, ahogy belső átlényegüléstől felpüffesztett, sápadtszürke arcával, vértelen ajkával, aránytalanul vékonynak és rövidnek tetsző fehér karjaival, feje búbján ülő fekete kalapocskájával beexponálja az *Ó, azok a szép napok* kötelezően előírt indítóképét, van valami porcelánbabaszerű.

Kortalan csecsemő. Ez az első gondolat róla. Beckett pontosan közli, hogy Winnie ötvenéves, Pogány kortalansága (ami persze „fiatalabb" kortalanság) mégis valami eredendően becketti szellemiséget sugároz. Az időtlenség és idétlenség – bocsánat a szójátékért – poétikus iróniáját teremti meg; azt a finom szálat, amely Lehár *Vig özvegyének* keringődallamától a létfilozófiáig vezet el. Talán nem véletlen, hogy Uttaganga jutott eszembe, az a szerep, amellyel Pogány első kiugró sikerét aratta Weöres Sándor *Octopus*ában; ő guggolt azzal a bizarrul a végtelenbe ágyazódott tartással a befejezés pillanataiban, amely már-már előlegezte Beckett derékig eltemetett Winnie-jének derűsen viselt kényszerhelyzetét.

Ez az előadás a legjobb Beckett, amit magyar színpadon láttam, beszámítva még a *Godot-ra várva* néhány évvel ezelőtti bemutatóját is, amelyet ugyancsak Ascher Tamás rendezett.

Mint Ascher minden színpadi munkája az utóbbi időben, az *Ó, azok a szép napok* is bizonyos klasszicizálódást mutat. Letisztulást, ha úgy tetszik. Szigorú formai fegyelmet, már-már puritanizmust az eszközhasználatban, higgadt drámaértelmezést és világítást. Bölcsességet és pontosságot, mondanám, ha nem félnék, hogy egyesek majd gunyorosan kommentálják az *enfant terrible* „eltűnését".

Csakhogy ebben a darabjában Beckett a szokásosnál is pontosabban és részletesebben írja elő nehezen megkerülhető instrukcióit. Az *Ó, azok a szép napok* – ez a páratlanul statikus dráma, amelyben csak Willie-nek van a második részben minimális mozgási szabadsága – szinte partitúraszerűen kényszeríti a Winnie-t játszó színésznőt a színiutasítások megtartására. A mozdulatok koreográfiája hozzátartozik Winnie mindennapi liturgiájához, amiből az következik, hogy a színészi feladat nem más, mint megtalálni az egyensúlyt a gesztusok naturális természetessége és stilizáltsága között.

Pogány tökéletes tudatossággal dolgozza ki Winnie „hétköznapi" gesztusrendszerét, s aztán bámulatos stílusérzékkel emeli el a valóságtól. Mindez legfőképpen a tárgyakhoz való viszonyában jut kifejezésre. Mozdulatainak választékossága – „Ó, a választékos stílus" – bizonyos *kecsességet* kölcsönöz tevékenységének. Ha alakításáról a cselekvési folyamatok közben pillanatfelvételeket készítenének (bárcsak megtennék!), a fotósorozat mindegyik darabja egyszerre volna életszerű és modellisztikus. Ahogy például az esernyőt maga fölé tartja, a gesztussal létrehozza a lehetséges esernyőtartások kvintesszenciáját és elvont „ideáját". Ugyanilyen találó, hogy szemüvegét föltéve minden alkalommal „megkeresi" a tárgyat, amihez néhány másodperc idő kell, s ez az életből vett megfigyelés, paradox módon, nem hogy naturálissá tenné a gesztust, épp ellenkezőleg, begyakorlott rutinszerűsége folytán fölstilizálja.

Hasonló virtuozitással játszik a színésznő a hangregiszteren. Rekedtes nevetései mintha az öngúny felhangjait kölcsönöznék a figurának. Pedig aligha erről van szó. Pogány Winnie-je a tudatos méltósággal vállalt véghelyzet pokoli karikatúrája, azzal a lényeges megjegyzéssel, hogy szégyenkező nevetésünk nem a figurá-

nak, hanem állapotának szól. (Egzisztenciális állapotának, persze, nem a fizikainak.) Ahogy maga felé fordítja a homokbuckára helyezett „Brónika" – a revolver – csövét, és *kacéran* szembenéz vele, az a végzetnek szóló, szánalmasságában is fenyegető fölény megnyilatkozása. Pogány Winnie-je a „Láthatatlannal" perel, helyzete fölé emelkedik, s a banalitások napi programját saját kétségbeejtő *szituációjával* szembeszegző porcelánbaba ezáltal azt a humánus gesztust közvetíti, amelyet szerzője rábízott Winnie-re.

Az általam látott előadáson vendégként Rajhona Ádám játszotta Willie-t, tökéletes stílusérzékkel, a dermedtté hűlt bohóctréfák jeges humorával. Kettőjük jelenetébe groteszk lírával türemkedik be az „azelőtt", amit talán emléknek lehet nevezni. Emléknek, ami már nem kínoz, nem fáj . . . és amiből egyre kevesebb van.

„Azt hiszem – mondja Winnie –, ilyesmi történt már régebben is, bár nincsen emlékem róla."

Ez a legszomorúbb mondata Beckett drámájának.

•

Nem tudok tökéletesebb színészt elképzelni a *fehérbohóc* klasszikus szerepének eljátszására – Müller Péter *Búcsúelőadás* című darabjában vagy bárhol másutt –, mint Garas Dezsőt. Hadd fokozzam: ő az egyetlen, akit el tudok képzelni ebben a szerepben.

Most eljátszotta, a kaposvári Színház Parkban fölállított cirkuszsátorban. Ő az előadás rendezője is.

A szerepek egybeesnek. A csődbement Stevan és Cawalleri chicagói cirkusz igazgatója 1945 decemberében búcsúelőadást rendez. Minthogy tervük Benito Mussolini – a Duce – megszerzésére és „kiállítására" a cirkusz porondján, nem sikerült, a világ cirkuszaiból összetáviratozott sztárokkal eljátsszák a fasiszta vezér menekülésének és elfogásának hiteles történetét. A kaposvári Csiky Gergely Színház pedig eljátssza ezt a képzelt cirkuszi előadást. A két előadás rendezője közös. A Fehérbohóc: Garas Dezső.

A cirkusz mint a történelem metaforája nem mai találmány. (Bár a clown mint a művész önarcképe kétségtelenül régebbi.) A világirodalom klasszikus buffonádáitól Beckett ma már szintén klasszikus létfilozófiai bohóctréfáiig, Arisztophanész szkarabeusz-emberétől Shakespeare clown-bölcselőin át Fellini bohócaiig hatalmas az arcképcsarnok.

Külön terem illeti meg ebben az arcképcsarnokban a Diktátor-Bohócot. (Vagy a Bohóc-Diktátort.) A minta itt kétségtelenül *A diktátor* Chaplinje. Ám a Diktátor és a Bohóc néha egymás maszkjába bújik. Valószínűleg ezért írja elő Müller Péter, hogy darabjának előadásán a Politikus-Vezérek arcképei közé a Színész-Királyok portréi vegyüljenek. Így kerülnek Chaplin mellé a jaltai konferencia triumvirjei, a Ducéval átellenben így néz le ránk Olivier III. Richárdja, s a színész-clown közelében ezért van ott a nyelvöltő tudós-clown (Einstein), sőt a rendező-clown (Ljubimov) is.

Tudniillik a történelmi világcirkusz véres bohócériájáról „szól a mese". A *Búcsúelőadás* nem kevesebbet ismétel meg a maga módján, mint Adorno kérdését: lehet-e még játszani az emberiség kollektív szégyene – a világégés, a fasizmus, Auschwitz – után? A cirkuszporondon összegyűlt „világsztárok" – a Fehérbohóc kivételével, aki idejében emigrált a tengerentúlra – átélték az európai fasizmust. Pontosabban: *túlélték.* Némelyikük épp csak hogy túlélte. A Bohóc-maszk (a Hitler-maszk, a Duce-maszk) alatt ott van a saját arcuk, amely a saját szenvedéstörténetüket mutatja. De már ez az arc sem „eredeti", mert a történelem cserélhető maszkokat kényszerített rá. Ezért mondja egyikük, Lino, amikor a Fehérbohóc arra biztatja, hogy a saját arcával játssza el Hitlert: „A saját arcommal?! Erre céloz, amit most viselek? De hisz ez nem a saját arcom! Ez a magának szóló lelkes ábrázatom, amellyel úgy teszek, mintha hinnék abban, hogy ezt az egész összegubancolódott kort a porondra lehet tenni! Mintha hinnék benne, hogy lehet még cirkuszt csinálni ezen a hazugságtól fertőzött földön, ahol a halottaink sincsenek eltemetve!"

A *Búcsúelőadás* játékfikciója szerint a fasizmus történelmi botránya még nagyon közel van, így „az emlékezés által való kínzás" még túlságosan fájdalmas, sőt kérdésessé teszi magának a *játéknak* a létjogosultságát. A cirkusz jelrendszere azonban arra is alkalmas, hogy a játék elszakadjon a történelmi kiindulóponttól, és általánosabb régiókba emelkedjen. A bohóctréfa a hétköznapiság szférájában tudja egyesíteni a triviálisat és a filozofikusat. Úgy is fogalmazhatunk, hogy *csak* a bohóctréfa tudja egyesíteni a kettőt. A Bohóc-Duce, akinek kényes helyzetben szükségre kell mennie, kizárólag ezen a „platformon" – a porondon – nyelheti le, hogy gondoljon inkább a történelmi szükségre. A bohóctréfából könnyen ki lehet lépni, brechties songot lehet énekelni, moralizálni lehet a fennköltség veszélye és politizálni a veszélyesség terhe nélkül. S Müller Péter – ha nem is mindig a legeredetibb módon, bevallottan klasszikus minták alapján – jól kezeli anyagát, ügyesen egyengeti a porondon a fűrészport.

Garas mint rendező megítélésem szerint a lehető legjobb megoldást választotta, amikor az előadás cirkuszi igazságára tette a hangsúlyt, s innen rugaszkodott el egy sikeres salto mortaléval, nem is annyira a játék történelmi fikciójának trambulinjára, hanem arra a „mentőkötélre", amelyre ez van írva: *a játék mint életlehetőség.* Ami nem azt jelenti, hogy a fasizmus kataklizmája mint a történetet közvetlenül kiváltó drámai „élmény" eltűnik a porondról, de mindenesetre háttérbe szorul. Ez, ha figyelembe vesszük a konkrét történettől való távolságot s egyben a drámai gondolat kitágításának lehetőségét, a darab javára vált. Másrészt Garas rendkívül komolyan veszi a cirkuszt – erre kötelezi a hely szelleme –, s minthogy olyan társulatot kapott, amelynek legjobb erői bohócként is professzionisták, az előadás egyszerre képes maradéktalan színházi és cirkuszi élményt nyújtani.

Garassal, a Fehérbohóccal kell kezdeni. (A szerepet Ács János is játssza.) Látszólag nincs más teendője, mint az archetípus mögé rejtőzni, a lisztfehér arc szenvtelenségébe ölni érzelmeket és gondolatokat. A Fehérbohócnak valóban kevés a játéklehetősége. Ő egyrészt „a szellem embere", ahogy a szerző kívánja, másrészt viszont személytelen eleganciája mégiscsak az előadás animátorát takarja. Garas szinte „nem csinál semmit", de ez a látszólagos semmittevés az intellektuel fegyelme. Arca kötelezően merev marad a játék nagy részében, csak a szeme él, a gunyoros vagy szeretetteljes mindentudás csillogásával. Csupán az tud ilyen jelentősen személytelen lenni, aki személyiség; Garas tartása ebben az értelemben hordoz tömör tartalmat. Figurája akkor válik drámaivá, amikor a „kívülálló" a megaláztatás helyzetébe kerül. Csakhogy Garas akkor is megőrzi a figura tartását, amikor kihúzza a fejét a dézsából, s a leolvadó festék mögül előtűnik az igazi arc. És ez az arc *ugyanolyan.* Ez a szkeptikus humanista arca, aki nem valamiért vagy valami *dacára* hisz (miben is? a cirkuszban? a játékban? a túlélésben?), hanem mert tudja, hogy nincs más lehetőség. Noha *belül* újra meg újra összeomlik.

Az előadás szereplői úgy alkotnak együttest, hogy részletesen kidolgozzák a maguk bohócfiguráját. Az összjáték ezúttal természetesen nem pszichológiai realizmust jelent, hanem klasszikus bohóctréfát, abban a térben, amit Székely László díszlettervező és Szakács Györgyi jelmeztervező kínál a színészeknek. Vagyis járni kell a hatalmas, kacsaorrú cipőkben, esni kell és ugrani kell, lengeni kell a trapézon – Csákányi Eszter és Lukáts Andor bekö és nélkül leng a kupolában, utóbbi még függeszkedik is –, működtetni kell a kellékeket. S az csak a dolog fizikai része, hogy a színészek tökéletes bohócszámokat adnak elő; eközben állandóan a Brecht-féle V-effektet kell alkalmazniuk, ki-be járni a figurába, belső arcokat cserélni, Berki Géza Weill-szerű songjait énekelni. Nem kis teljesítmény.

Máté Gábor August Báriója például csaknem végig klasszikus Dummer August-figura, pazar beszéd- és mozgástechnikával kivitelezve. A szerep „csattanója" – s az alakítás ettől válik elementárissá –, amikor a Duce-iskolában előhozza magából a mindannyiunkban belül élő „Ducét", a szörnyeteget. Bezerédi Zoltán átváltozóművésze „civilben is" frenetikus, Hitler-paródiája pedig azért tesz túl az általam színházban látott eddigi Hitler-paródiákon, mert nem élethűségre, hanem a belső lényeg kiemelésére törekszik, s így torzításaiban is hitelesebb, mint a dokumentumfilm-

másolatok. Lukáts Andor Bárió Báriója Duce-maszkban a bohózattól az abszurdig nyargal fáradhatatlanul, a „Nagy Clown" képmásaként pedig olyan póztalan, amilyenek csak a világhírességek tudnak (néha) lenni. Csákányi Eszter Clara Petaccija remek karikatúra; a haláltábort túlélő civil alakját a rendezői elképzelés (nem alaptalanul) a háttérbe szorította. Spindler Béla lírai pasztellhumora szarkasztikusan érvényesül a „pincérkuplében", Komlós István meghatóan mulatságos a maga „befejezett szimfóniájával", Karácsony Tamás és Serf Egyed akrobatikus blődlijei hatásosak, Hunyadkürti György naivan és méltósággal viseli akrobatai idegenségét a bohócok között, Gyuricza István fanyar kedélye kellemes perceket szerez egy pöszemonológban, Komáromi István törpebohóci föllépése rendezői bravúrokra ad alkalmat.

Pogány Judit, aki fergeteges gömböcfigurájával végigstatisztálja az előadást, a befejezésben Garassal együtt adja elő a mindent föloldó Nagy Számot. A „füst és anarchia" után, az összeomlást követően, amikor úgy látszik, hogy már nem lehet tovább játszani, a kellékek romjai alól előkászálódik – talán úgy nevezhetjük, hogy a Névtelen Bohóc –, hamiskásan pislog, lehajol, a lába között visszanéz, és farbarúgáshoz kínálja az ülepét. Garas, a Fehérbohóc „veszi a lapot", gyöngéden hátsófertályon billenti, majd ugyanígy, kedvesen incselkedve odakínálja a magáét. A Névtelen következik, ő is finoman, játékosan sasszézva emeli a lábát... Aztán megint a Fehérbohóc jön... És újra a Névtelen... Ismét Garas... Így mennek ki, kacskán ugrabugrálva a porondról, szöcskepattogású zenére.

Amikor már úgy látszik, hogy nincs tovább, az ősi bohóctréfával még mindig újra lehet kezdeni.

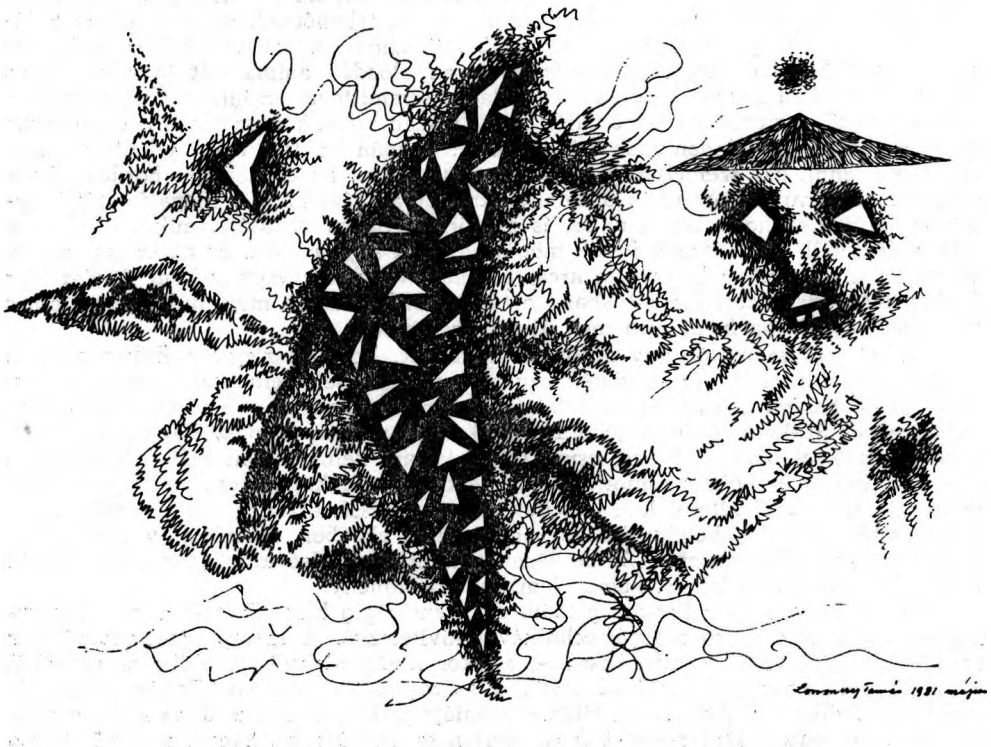

PÁLYI ANDRÁS

PÉCSI SZÍNHÁZI ESTÉK

Illyés Gyula: *Kiegyezés*, Georg Büchner: *Leonce és Léna*

Az évad két utolsó prózai bemutatója a politikai színház égisze alatt született, noha sem az új Illyés-darab, melyet immár az író legutolsó színpadi műveként tarthatunk számon, sem a *Leonce és Léna* nem nevezhető *par excellence* politikai drámának: Illyés Gyula történelmi színjátékként prezentálta publicisztikus-esszéisztikus írását, s Büchner műve, a német drámairodalom e klasszikus gyöngyszeme is első olvasásra inkább filozofikus-lélektani meditációnak tűnik. Ám mindkét alkotás az egyén cselekvési szabadságát vizsgálja egy adott társadalmi modell keretei között, a személyes sors és a társadalmi „mozgástér" összefüggéseit. De ennél több közös vonás aligha húzható meg a két színházi bemutató között. Gyökeresen más a két író szemlélete és módszere, s lényegesen eltér egymástól a darabokat interpretáló színházi (rendezői) attitűd is; Illyést elsősorban a történelmi folyamat, a politikai diagnózis érdekelte, Büchnert viszont inkább az, ami hőseinek lelkében – szándékos anakronizmust használva, azt is mondhatnánk, ami hőseinek tudatalattijában – történik. Szegvári Menyhért, aki a *Kiegyezést* rendezte, ezúttal horizontálisan, azaz külsődleges teátrális effektusokkal igyekezett gazdagítani a művet, míg Suba László, aki nyilván nem véletlenül választotta főiskolai vizsgarendezéséül a Büchner-drámát, mélyre ás, mindenekelőtt a színészekből akarja kiolvasni a mű mai jelentését.

*

Illyés Gyula és a pécsi színházi műhely között az elmúlt másfél évtizedben szoros munkakapcsolat alakult ki, s erről most is elismeréssel kell megemlékeznünk, még ha az utolsó Illyés-bemutató nem is tartozik a legsikerültebbek közé. A premierközönség már hiába várta, hogy az író a színészekkel együtt a függöny elé lép, ahogyan ez korábban történt; Illyés ezekben a napokban kórházban feküdt, s nem sokkal a premier után elhunyt. Néhány hónappal halála előtt a nyolcvanesztendős író korát és egészségi állapotát meghazudtoló energiával dolgozott még a darabon, amely eképp színpadi hattyúdala lett, s most, szellemi életünk e kiemelkedő egyéniségének elvesztésekor, a végső búcsú fájdalmas pillanatában mindenekelőtt azt az erkölcsi erőt és emberi tisztességet kell kiemelnünk, ami utolsó színművéből is árad. Ám az igazsághoz hozzátartozik, hogy bár formálisan befejezte a *Kiegyezést*, kidolgozását tekintve – a többi Illyés-műhöz mérve – a dráma töredékes maradt, a felvetett problémák kibontására nem jutott elegendő ereje. És sajnos, a színházi műhely – értve ezen mind a dramaturg Czímer József, mind a rendező munkáját – nem tudta kellőképp ellensúlyozni e töredékességet.

Ami e színházi estében a legizgalmasabb, s most már hozzáfűzhetjük: ami a legfájdalmasabban hiteles, az Illyés önfaggató, önvizsgáló szenvedélye. E köré kellene szerveződnie az előadásnak, de alig kapunk egyebet, mint az alapkonfliktus kirajzolását. A spanyol miliő, a spanyol történelemből vett – és a magyar néző számára meglehetősen ismeretlen – események nyilvánvalóan ürügyül szolgálnak, pontosabban szólva, *jó értelemben vett* ürügyül; az esszéista Illyéstől már megszoktuk azt a történelmi látásmódot, amely nemcsak a személyeskedést, hanem a személyes önvallomás eredendő szubjektivitását, az ebben rejlő csapdákat is kerülni igyekszik, ezt szolgálja az az áttételesség is, hogy az író mai gondjait a spanyol történelmi színjáték keretei között kívánja megfogalmazni. Azaz nem álcázásról, nem képletes beszédről van szó

(ehhez Illyés túlságosan is szókimondóan fogalmazott), hanem az itt és most felvetődő problémák, konfliktushelyzetek általánossá tételéről: történelmi látószögből való szemléléséről. Az illyési értelemben felvetett kiegyezés-probléma nem csupán annak az időszaknak a kérdése, amit a magyar történelemben a kiegyezés korának szoktunk nevezni, sokkal mélyebb és átfogóbb kérdés, amely napjainkban is újra s újra felmerül, s kinek-kinek – ezt hangsúlyozza az író – saját lelkiismerete szerint kell döntenie, akár a radikális társadalomszemlélet, akár a fennálló körülmények kritikátlan akceptálása mellett voksol, akár a lehetséges kompromisszum útját keresi. A darab központi hőse a Padre, aki a bukott felkelés után hosszú ideig börtönben volt, majd amnesztiával szabadul; nevét és szellemét ekkor azonban egymással szembenálló társadalmi erők egyaránt ki akarják sajátítani, mintegy lobogójukra akarják tűzni. A Padre tiltakozik, ő elsősorban önmagával szeretne azonos maradni. Illyéstől távol áll, hogy hősét túlzottan heroizálja, épp ellenkezőleg, felvillantja annak lehetőségét, hogy megmutassa e „nemzeti hős" emberi esendőségét, azt a folyamatot, ahogy a történelmi-társadalmi feszültségek viharában végül is minden emberi nagysága ellenére megtörik, kevésnek bizonyul.

Kár, hogy e folyamat ábrázolásával a *Kiegyezés* előadása végképp adós marad. S erre az sem mentség, hogy nem kis mértékben maga a darab is adós marad vele. Az első részben a legnagyobb nézői figyelemösszpontosítás szükséges ahhoz, hogy az egyébként érzékletesen polarizált emberi magatartások erdejében eligazodjunk. A második felvonás elején elhangzó, bár meglehetősen elvont szinten mozgó szópárbajok ugyan némi világosságot teremtenek: a minden áron „kiegyezni" törekvő Miniszter és a semmi áron egyezkedni nem kívánó, búsdosó Ramon egyaránt a Padre köztiszteletben álló alakját igyekeznek védőpajzsul maguk elé tartani. Mit tehet e „kényes" helyzetben a Padre? Sajnos, nem jutunk tovább a puszta kérdésnél. Mirella, a Padre menye beleszeret Ramonba, a magán- és közéleti szálak összekuszálódnak, de a felvázolt konfliktust ez nem mélyíti, inkább elmossa. Ramont letartóztatják, s a Padre elvonul egy félreeső tanyára, magával vive a nép rokonszenves gyermekét, Ancilla cselédlányt. Az azonban teljességgel tisztázatlan marad, vajon e döntést (ha ugyan egyáltalán döntésről beszélhetünk) a Padre bölcsességének, az akarva-akaratlanul ráruházódott közéleti szerep ellentmondásos, netán kompromisszumos vállalásának vagy egyszerűen emberi gyengeségének tudjuk be.

Úgy tűnik, a rendező Szegvári Menyhért eleve abból indult ki, hogy Illyés színpadi esszéjében csak mintegy *ad hoc* hivatkozásként idéztetnek meg különböző emberi életek és történetek, s mélyebb sorsot, drámai szükségszerűséget nem keresett az egyes figurák színpadi fejlődésében; inkább arra törekedett, hogy a felvetett gondolatokat minél gazdagabban illusztrálja. A prózai színészek mellett a Pécsi Balett táncosai és a Bóbita Bábszínház tagjai is részt vesznek a produkcióban; az előbbiek – Lőrinc Katalin koreográfiája szerint – egy menyegzői játékot adnak elő (talán a Padre hajdani esküvője, amelyre több utalás történik? talán valamiféle allegória a kiegyezésről?), az utóbbiak – Kós Lajos betanításában, pantomimikus eszközökkel – két Esopus állatmesét keltenek életre példázatként, bemutatván, hogyan fizettek rá a gyengébb állatok a farkassal, illetve az oroszlánnal kötött egyenlőtlen „kiegyezésre". Kiss Anikó játéktere a Ságvári Endre Művelődési Ház szűk színpadán tovább szövi az illusztratív asszociációkat: jobb oldalt a 48-as szabadságharc megpörkölődött, eldobott lobogója, valamikori barrikádok ott felejtett utcakövei, bal oldalt az Esopus-mesékre rímelő, állatfejű embereket ábrázoló szoborcsoport. Az előcsarnokban már Liszt *Koronázási miséje* szól, az Osztrák–Magyar Monarchia megszületésének történelmi pillanatát idézve, Húros Annamária jelmezei viszont tudatosan „kortalanok", tehát az általános összefüggéseket kívánják hangsúlyozni. És így tovább. A baj csak az, hogy ezekre az összefüggésekre – az egész kiegyezés-probléma történelmi és morális aspektusaira – az előadás oly módon *hivatkozik*, hogy közben a kérdés drámai-emberi-gondolati kibontása elmarad. Így az illusztratív teatralitás egymás után sorjázó képei (akár megfejti az utalásokat a néző, akár nem) egyre fárasztóbbak lesznek, a feszültség esik, s végül maga a szerény cselekmény is alig követhető.

A színészeknek itt az a dolguk, hogy bebizonyítsák, értik és művelni is tudják

még a deklamációs hagyományú színjátszást, jó esetben személyes varázsukkal, mai hangütéssel frissítve fel azt. Tyll Attila, aki vendégként lép fel a Padre szerepében, elég erős egyéniség ahhoz, hogy újra és újra magára vonja a figyelmet. Sólyom Katalin Leona nem túl nagy szerepében impozáns teljesítményt nyújt: elfogadja, hogy a színpad ezúttal nem egyéb, mint az eszmék szószéke, ám annyi invenció van benne, hogy – különösen az est második felében – valósággal átforrósítja személyes odaadásával a színpad levegőjét. Újlaky László a Miniszter szerepében lényegileg rutinból dolgozik, amit csipetnyi iróniával fűszerez. Andresz Katalin mindent megtesz, hogy Mirella néha meglehetősen abszurd lépéseinek lélektani motivációját is megmutassa, de külsődleges és illusztratív marad. A többieket a gondos szövegmondásért illetheti elismerő szó, leginkább Újváry Zoltánt Ramon szerepében, bár egyébként ő is feszeng a nem éppen alkatára szabott feladat megoldása közben.

*

Georg Büchnerről, a német romantika e kivételesen érzékeny, sablonos kategóriákba aligha illeszthető, fiatalon elhunyt alakjáról találóan jegyezte meg kortársa, Georg Herwegh, hogy „felemás, tébolyult kora vezérlő csillagává" kellett volna lennie, mégsem lett azzá, mert pályája derékba tört. Ám „a kor társadalmi válságáról s az ember titkairól egyet-mást elmondott, most is szédül még bele a betűértő világ" – fűzi hozzá Walkó György. Amit alig három esztendő alatt alkotott, elfér egyetlen kötetben: három színpadi mű (a most bemutatott mellett a *Danton halála* és a töredékes *Woyzeck*), egy befejezetlenül maradt elbeszélés, néhány természettudományos, filozófiai és politikai jellegű írás, valamint levelezése. Az írót először voltaképp a naturalisták fedezték fel maguknak a múlt század végén, majd a legkülönbözőbb iskolák és irányzatok tartották mesterüknek: az egzisztencialisták a Semmi kihívásával viaskodó gondolkodót ismerték fel benne, mások felfigyeltek a Büchner-töredékek és a Kafka-töredékek mély rokonságára, de nem nehéz meglátnunk azt az utat, mely a *Leonce és Léná*tól az abszurd színház klasszikus darabjáig, Beckett *Godot*-jáig vezet, vagy éppen Brecht gondolkodásra ösztönző, illúziókat megtépázó színpadáig.

Nem szabad azonban elfelednünk, hogy az ifjú Büchner nagyon is benne élt kora társadalmi és politikai valóságában, s bár a *Leonce és Léna* másik két darabjától eltérően nem valóságos eseményeket dolgoz fel, aligha kételkedhetünk a Büchner-filológia ama feltételezésében, hogy Leonce királyfi menekülésének drámai története a forradalmi tevékenysége miatt emigrációba kényszerült író élményéből született. „Egészében véve nyomorúságos egy fiatal nemzedék az, amelyik most Darmstadtot körberohangássza, hogy egy hivatalocskát hízelegjen magának!" – írja a *Leonce és Léna* keletkezése idején családjának címzett levelében, s ez a kitétel jól megvilágítja a darab hangütésében felfedezhető írói fájdalmat. A mű kétségkívül egy magányos lázadó magányos víziója, ám e vízióból kitűnik, bármennyire is idegen elemnek érzi magát az író saját nemzedéke soraiban, nem tud lemondani elkötelezettségéről, hitéről, hogy tennie kell valamit a világ jobbításáért. E lázadás nemes hevületéhez és hiteléhez akkor sem fér kétség, ha a „komédia" – Büchner ezt a műfaji meghatározást használja – a kudarc keserű akkordjával ér véget. Maga a történet az egykori német fejedelemségekre emlékeztető miniatűr országban zajlik, melynek uralkodója ezentúl a bölcseletnek kívánván élni, elhatározza, hogy fiát, Leonce-t összeházasítja Léna hercegnővel, s átadja a hatalmat a trónörökösnek. Az unatkozó és tétlen királyfi a szabad akarat törvényét szegezi szembe atyja szándékával, s megszökik a királyi udvarból. Az erdőben bolyongva azonban ismeretlen jegyese karjaiba fut, aki szintúgy kereket oldott a tervezett menyegző elől, s minthogy egyikőjük se látta még a másikat, így *szabadon* egymásba szeretnek. Sőt, a herceg – kísérője, Valerio segédletével – cselt eszel ki, hogy megszerezze atyja áldását is a frigyre: álarc mögé rejtezve újdonsült jegyesével együtt visszatér a királyi udvarba, ahol az ugyancsak álruhás Valerio mint két, lábon járó csodálatos automatát mutatja be őket. A csökönyös királynak éppen kapóra jön a két automata: *in effigie* megtartja a fia esküvőjét, s csak amikor a jegyesek levetik álarcukat, akkor derül ki – saját maguk számára is –, hogy az államérdek-

ből előre eltervezett frigy köttetett meg. Leonce és Léna nem tehetnek egyebet, átveszik a hatalmat.

Jellemzőnek tűnhet az adat, hogy magyar színpadon a *Leonce és Léna* jószerivel csak pályakezdő rendezők keze alatt kelt életre. Elsőnek Babarczy László vitte színre 1964-ben, majd Léner Péter 1971-ben, Szőke István 1972-ben, Ács János az elmúlt esztendőben. E sorhoz kapcsolódik most Suba László. A Büchner-darab kérdésfelvetése általánosabban értelmezve a mindenkori fiatal értelmiség beilleszkedési problémáját is megfogalmazza; Leonce királyfi történetének metaforájában elsősorban azok ismernek magukra, akik a „hivatalocskák" hajszolásának szamárlétra-szempontjával szemben az egyéniség kibontakozására szavaznak, abban az értelemben, ahogy Marx fogalmaz, aki szerint „a történelem nem egyéb, mint a maga céljait követő ember tevékenysége". A Marx-idézetet azért is érezzük itt helyénvalónak, mert Büchner korántsem tartozik a polgári irodalom szélsőséges individualistái közé (noha később próbálták így *is* interpretálni), ellenkezőleg, felettébb dialektikus gondolkodó, aki a történelmi folyamaton *belül* szemléli az egyén autonómiáját. S éppen ezért tudott egyén és közösség konfliktusairól olyan dolgokat mondani, amelyekkel nemcsak kora társadalmi válságáról vall (bár arról nagyon érzékletesen), hanem rólunk, a máról is olyasmit árul el, hogy ha gondosan olvassuk, valóban „most is szédül még belé a betűértő világ".

Mai szemel nézve a *Leonce és Lénát*, az a legdöbbenetesebb benne, hogy Büchner még mit sem tudhatott Freudról és a mélylélektanról, darabja számunkra mégis jellegzetesen „Freud utáni" mű. Azaz az író nemcsak egyén és közösség konfliktus-szituációját érti, nemcsak az e szituációból fakadó alapvető problémát, mely abból ered, hogy az értékrendszernek s a vele összefüggő parancsoknak és tilalmaknak teljes ismerete mellett minden választás valamilyen tilalom áthágására vezet, minden „jó" cselekedetre irányuló kísérlet elkerülhetetlenül együtt jár azzal, hogy „rosszat" teszünk, hanem azzal is tisztában van, hogy az ember, amikor választ, nem ismeri tökéletesen saját motivációját, a tudatalatti szerepét. Büchner hőse szabadságra van ítélve: döntenie kell, s a döntésben megismernie önmagát. Suba László épp ezt a komplex lelki folyamatot akarja felfejteni az előadásban, felismerve, hogy csak az egyediben mutathatja meg az általánost. De nemcsak ezt ismeri fel, hanem azt is, hogy Büchner afféle színe-fonákja játékot írt: „komoly" drámát, amely egyúttal a romantikus vígjáték paródiája – és vígjátékot, mely a romantikus dráma paródiája. Ami annyit tesz, hogy Büchner interpretálásából kihagyhatatlan az író humorának mélyreható elemzése. Suba láthatóan kedvét leli Büchner vicceiben, melyeket Lator László remek fordításban ültetett át magyarra, hangsúlyt is helyez rájuk, talán épp Freud hatása alatt, aki szerint a vicc tudattalan lelki energiákat szabadít fel, s így az elfojtott lelki tartalmak sűrített kifejezését szolgálja.

Ebből következik, hogy a fiatal rendező alapvetően színészcentrikus színházi alkotó, még akkor is, ha színészközpontú szemlélete és módszere némileg elüt a pécsi színház megszokott gyakorlatától. Bármennyire az absztrakció felé hajlik Lábas Zoltán és Bori Bálint expresszív játékrere vagy Vidovszky László kitűnő zenéje, ez már inkább a színészből kiolvasandó hús-vér igazság kiegészítője, ellenpontozása kíván lenni: a büchneri gondolat általános érvényét húzva alá. Ám Suba László nem akármit vár a színészeitől, kiderült ez már a fővárosban megrendezett *Stílusgyakorlatok* előadásából is (a ragyogó főiskolai produkciót, mint ismeretes, a Katona József Színház felvette repertoárjára). A színész úgynevezett szakmai tudása, melyet gyakran hajlamosak vagyunk mitizálni, Suba színházában inkább „belépőjegy", de semmiképpen sem cél. Ha szabad kissé sarkítottan fogalmazni: ő nem a színészből akar építeni, hanem az emberből. Jól tudja, hogy a színészi szakismeret kevés ahhoz, hogy a büchneri komédia „tudattalan" dimenziója megszólaljon, ez csak a szakma „mögül", az emberből tárható fel. A teljes kiszolgáltatottság szükséges hozzá, s e kiszolgáltatottság vállalása csak akkor vezet el a csodához (mert oda kellene elvezetnie), ha maradéktalan a bizalom rendező és színész között. A rutin feladásáról van szó, s a mostani *Leonce és Léna* legsúlyosabb fogyatékossága, hogy erre csak kevesen mertek vagy tudtak vállalkozni az együttesből. Büchner sorsokat, tragikus mélységeket felszikráztató vicceiből e

„mélylélektan" nélkül közönséges viccelődés lesz, s ha így esik, akkor paradox módon nem pusztán az előadás gondolatisága sivárodik el, hanem a komikum ereje is.

A legtöbb kívánnivalót a játék két főszereplője, Kulka János és Sipos László hagyja maga után. Kulka Leonce hercege nincs tudatában, mit jelent a „hivatalocskák" elnyerése és az egyéniség kibontakozása közötti választás, nem érzi, mi önnön történetének tétje, s így a színész, aki korábban annyiszor épp azzal tűnt fel, hogy a szerep lényegéről volt saját mondandója, most a legfontosabb pillanatokban (amilyen például az öngyilkossági jelenet) jószerivel csak a szöveg felmondására képes. Papírforma szerint valóban Kulka tetszik a legalkalmasabbnak Leonce figurájának megformálására; de a papírforma ezúttal nem vált be: a színész érezhetően nem talált kulcsot a feladathoz, amit csak sajnálni tudunk. Sipos László feladata nehezebb: Valerio végül is rezonőr, nem oly könnyű hús-vér alakká gyúrni. Nem is sikerült; Valerio vicceiből olcsó viccelődés lett, mindennemű „mögöttes" tartalom hiányzik belőle. Vári Éva a Lénát kísérő Nevelőnőként szintén csalódás, csak rutinból dolgozik és jóval halványabb, mint megszoktuk tőle. Győry Emil a hatalmáról lemondó, rögeszmés király szerepében kétségkívül elég érdekes figurát hoz ahhoz, hogy odafigyeljünk rá, ám a mélyebb aspektus az ő alakításából is hiányzik. Ha az előadásnak mégis sugárzása van, akkor az nem kis részben annak köszönető, hogy a mellékszereplők sokkal több fogékonyságot mutattak. Cserényi Béláé a legmarkánsabb arc, de Kovács Dénes, Bánky Gábor, Matoricz József s többé-kevésbé Paál László is megleli a helyét a játékban. Safranek Károly – mint az Államtanács elnöke és Udvarmester – valósággal remekel. Ez a különös, groteszk, gnóm figura, akinek minden furcsasága és rendhagyósága belülről születik (a fizikai jegyek tehát mindig mélyről motiváltak), úgy jár-kel e Popo-birodalom világában, ahol állandóan a rendre és a szabályok betartására kíván ügyelni, mintha maga lenne a lidérces rémálom, Leonce víziójának megelevenedett bizarr alakja, realitás és irrealitás nehezen meghúzható határmezsgyéjén. Koszta Gabriella Rosettája, Leonce kikosarazott szeretője – egy epizód erejéig – lélegzetelállító jelenség. Koszta már az elmúlt évad elején, a *Gyerekek és katonák*ban elárulta, hogy érti azt a „másik" színészetet, amire itt szükség van s amit Grotowski szavával „az önfeltárulkozás aktusának" nevezhetnénk. Megejtően szép és bájos csábító, akinek már-már mozdulatlan „táncából" elementáris hitelességgel kiált felénk Rosetta kiszolgáltatottsága és árvasága. S végül Oláh Zsuzsa is pontosan megleli azt a lírai-abszurd hangvételt, ami Lénáját maradéktalanul hitelessé teszi.

A *Leonce és Léna* úttörő jellegű kísérlet, mely a pécsi színházi műhely megújulását ígéri. Ha az eredmény ellentmondásosnak, néhány lényeges ponton színészileg megoldatlannak is bizonyult, a vállalkozásért, az útkeresésért elismerés illeti a színházat.

BÉCSY TAMÁS

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

(*Sárospataky István:* Szemfényvesztők *c. darabja és egy színházelméleti következtetés*)

Sárospataky Istvánnak eddig négy drámáját adta elő a Pécsi Nemzeti Színház, egyet pedig Gyulán játszottak. Legújabb drámája a *Várszínház*ban került színre, Garas Dezső m. v. rendezésében.

Az 1920-as évek Németországában a világtól teljesen elzárva él a már nagyon öreg von Schütz, az egykori hadnagy és gazdasági tanácsos, feleségével és lányával. Az idős férfi nagy hazafi volt az első világháború kitörésekor, Németország feljebbvalóságáról van meggyőződve most is. Ifjúkorában műgyűjtő volt; s pompás gyűjteményében megtalálható pl. Rembrandt egyik műve. Az első világháború kitörése után azonban – feltehetően agyvérzés következtében – megvakult. A már ötvenéves lánya, Annemarie ápolja, gondozza, viszi sétálni és olvassa fel neki az újságot.

Anya és lánya az apa tudta nélkül házassági hirdetést adott fel, mert az inflációs időkben csak Annemarie jó házassága tudna rajtuk anyagilag segíteni. A hirdetés feladása után hetekkel jelentkezik az első kérő, a neve Albert Schwaan, a foglalkozása pedig műkereskedő. Már órák óta várakozik, mert a két hölgy azon mesterkedik, hogy rávegye az öreget, ne kezdje el rajzait és festményeit mutogatni a műkereskedőnek, hiszen lánynézőbe jött. Tudják ugyanis, hogy a gyűjteményére gőgösen büszke férfi azonnal a képtárszobába akarja vinni, hogy sok-sok év óta most végre igazi hozzáértő ámuljon el a festmények láttán. Annál is inkább meg akarja tenni, mert a műkereskedőt már gyerekkorában ismerte; apjától, sőt nagyapjától is vásárolt annak idején.

Von Schütz már a házasági hirdetés feladásának hírére dührohamot kapott. Nacionalizmusa, rigorózus erkölcsi dogmatizmusa, gőgje nem tűri az ilyen megoldásokat. Megvakulásakor kizárta a maga és családja életéből a valóságot, lakásának határait az ő saját, külön „államuk" határának tartja, ahol rend, pontosság és erkölcs uralkodik, persze csak az elzárt életmódból fakadó jelentéktelen cselekvések és a kölcsönös gyűlölködések felszínén. A szenilis, önző, és saját gőgjében élő öreget lánya pl. mindig azzal zsarolja – ha nem akarja kívánságait teljesíteni –, hogy kiugrik az ablakon. Most is ezzel a módszerrel veszi el tőle a remekművű rajzokat tartalmazó mappát, hogy ne kezdje el mutogatni a kérőnek.

A belépő kereskedővel klasszikus vígjátéki helyzet alakul ki – a „portéka" és az „üzlet" szavakkal ki is játsszák –: a család azt hiszi, leánynézőbe jött, noha Schwaan képeket akar vásárolni.

A második rész a képtárszobában játszódik, ahol függönyök mögött rejtőznek a remekművek. Amikor Annemarie megtudja Schwaan látogatásának valódi célját, hosszú mesélésbe kezd. Elmondja, hitt apja nacionalizmusában, a világháborútól eszméinek és fajtájának a diadalát várta. De minden összeomlott. Megrokkant apját végtelenül szerette, érte áldozta életét; minden megrázkódtatástól megkímélte. Mivel az izgalmak halálba vihetik, évek óta maga-gyártotta híreket olvas fel az újságból, amelyek szerint a világháború még most is tart, mert apja nem bírná elviselni, hogy Németország elvesztette. Most, az infláció kellős közepén is a legfinomabb falatokat tálalják fel neki, hogy a megszokott módon élhessen. S leleplezi a nagy titkot: nincs már egyetlen festmény se, életmódjuk fenntartásához mindet el kellett adniuk. Hogy vak apja ne vegye észre, beüvegeztették az üres kereteket, s így még most is azt hiheti, itt vannak a képek, s naponta jár ide büszkélkedni.

Schwaan, aki a realitásokban élő kereskedő, egyszerűen nem képes felfogni, hogyan lehet ennyi hazugság közepette élni, mire jó ez a szemfényvesztés, a metaforikusan is vak életmód. Normális, reális benső világa miatt el akarja mondani von Schützne az igazat. Annemarie könyörögve kéri, ha apja feljön ide a képtárszobába, Schwaan is menjen bele a játékba. Ez egy ideig meg is történik, a végén azonban Schwaan mégis kimondja az igazságot, mind az anyagi helyzetről, mind a képekről. Ez felfakasztja Annemarie-ban is élete keserűségét, szenvedéseit, és apja iránti gyűlöletét. Most először akar valóban kiugrani az ablakon, de fennakad. Von Schütz sem kap újabb gutaütést az igazság hallatára, de elismerni, elfogadni, s ezután aszerint élni sem hajlandó.

A drámában látszólag vagy az első jelentésréteget tekintve egyfelől a német nacionalizmusról, másrészről a gőgös bezárkózásról, továbbá a hazugságra alapozott privát élet megnyomorító hatásáról van szó. Ha nem nagyon mélyen ábrázolva is, de pontosan láthatjuk, hogy a privát életben a gőgöt, az elvakultságot, az önzést és főként a rejtett, de izzó gyűlöletet fejleszti ki a „megkímélni a papuskát" törekvésből fakadó hazugság, mind a papuskában, mind az érte magát minden tekintetben feláldozó lányában. A „szemfényvesztők" cím vonatkozik a szeme fényét elvesztett von Schützre, és az igazi, valódi életre látó szemét elvesztett anyára és lányára, valamint az ő hazugságaikra is.

Sárospataky István drámája azonban megengedi a családon túli, tágabb asszociációkat is: intézmények, cégek, sőt országok életére, azokéra, amelyekben a „családfőt" környezete elzárja a valóság, a reális helyzet, az igazság elől, s vakságra kényszeríti. Van tehát itt bőven szélesebb vagy általánosabb közlésréteg is.

Maradva az itt bemutatott családnál, életüket természetesen aláaknázza – noha a felszínen minden rendben van –, hogy a papuskát környezete már nem is „illúziókba ringatja", hanem egyértelmű hazugsággal veszi körül. A hazugság fenntartása, igen nagy erőfeszítést, állandó készenlétet igényel a hölgyek részéről. Ám a hazugság pozitív értelmű önigazolásul is szolgál számukra, hiszen mindent jóindulatból, a papuska megkímélésének érdekében tesznek. Azonban a hazugsággal való hosszú távú manipulálás végül szükségszerűen robbanáshoz vezet, az életkeretek olyan szétpattanásához, amely végül visszafelé is lemezteleníti a jószándékot, s megmutatja, embertelen, értelmetlen volt az életük. Sárospataky István darabjának a vége is hiteles; korántsincs itt problémátlan, mindent megoldó jövő. Hiába derült ki az igazság, von Schütz nem hajlandó elfogadni; hiába engedett szabad utat életében egyszer a gyűlöletnek Annemarie, ő újra megfőzi a kávét, és von Schütz is hiába tudta meg az igazságot anyagi helyzetükről, gyűlölködő gőgjében és gonoszságában azt most is habbal kéri. A darabnak ez a befejezése azért jó, mert nem ámít azzal, hogy a valóság megismeréséből következő igazság puszta megtudása egyszersmind megsemmisíti, eltünteti azokat a dinamizmusokat, amelyek a valóság szemfényvesztő eltakarásához vezettek.

A dráma kétségtelenül ügyesen van megírva. Persze elég sok az ilyen helyzetben szokványos mondat, vagyis az életszövegek átvitele a művilágba, de mindezek ellenére az utóbbi évek egyik legjobb darabja ez. Az ügyes megírás azoknak a technikai megoldásoknak köszönhető, amelyeket a „jól megcsinált" színművek nyomán elméletileg állapítottak meg. Mindegyik alaknak van „nagyjelenete", mindegyik kitűnő szereplehetőség; a titok lelepleződését technikailag jól adagolja, s lehetőséget teremt humorra és megrendültségre. Ami többé teszi a „jól megcsinált" színműveknél, az egyfelől az az asszociációs lehetőség, amely túlviszi a problémát a magánszférában, a privát életekben való lehetőségénél; vagyis attól, hogy ez a fajta szemfényvesztés csak a családon belül lehetséges. Ezzel láttatja az élettől való elzártságnak, a hazugságnak a romboló erejét új szemszögből ahhoz a sok drámához viszonyítva, amelyet századunkban erről a kérdésről Shaw-tól O'Neillen át Millerig megírtak. A „jól megcsinált" színművekhez képest új vonása még, másfelől, hogy az intrikus itt pozitív alakká változott Schwaan alakjában.

Ami azonban igazán jelentős ebben az előadásban, az a négy remek színészi teljesítmény. Ennek kapcsán óhatatlanul szólni kell – amiről mostanában már több-

ben tesznek említést – a felelősségről, amely azokat terheli, akik évek hosszú során át ki- és felhasználatlanul hagytak olyan tehetségeket, mint Lukács Margit, Kohut Magda és Kálmán György. A legelőször szembetűnő sajátosságon kezdve: mozgáskultúrájuk kiváló, nem slampos és csoszogós, és főként: nem privát módon esetleges. Továbbá egyikőjük sem elégszik meg azzal – amivel manapság meglehetősen sok színész –, hogy alakjait csak önmaga által észrevehetően és így csak önmaga számára hitelesen élje át, s így alakját voltaképpen esetleges, a néző számára nem annak a benső világát megérzékítő magatartással, gesztusokkal és egyéb megnyilvánulásokkal jelenítse meg. Itt mind a négy színész alakítása a benső magatartást és az adott élettartalmat kitűnően, egyértelműen hitelesen, az alakhoz pontosan illő gesztusokkal, testtartással, mimikával stb. formálja meg. Mivel nincs terünk a részletes elemzésre, csak egy-egy vonásról szólhatunk, ami egyáltalán nem azt jelenti, mintha csak ezek a részek lennének színészileg ily kitűnőek. Lukács Margit mélyen igaz és maradéktalanul hiteles, amint a férjjelöltre negédesen kiveti a hálóját; amikor férjével erőszakosan türelmes; illetve amikor szemvillanás alatt vált magatartást, belső tartalmat és hangot. Külön csodálni való mozgáskultúrával szalad, tipeg, jár és zuhan színlelt ájulásba. Kohut Magda úgy éli át és olyan hangon jeleníti meg az ötvenéves aggszűz férfitől való irtózását, hogy a néző is libabőrös lesz; és néha úgy formálja meg a gyűlöletet és akarnokságot felszíni alázattal és kedvességgel, hogy a néző megfojtani szeretné; noha máskor szánja keserves sorsáért. Kálmán György alakítása remek összeszervezése a szenilis-gyermeki akaratosságnak, gyanakvásnak, az aggkori végtelen rosszindulatnak, a nacionalista gőgnek és az önzésnek, és von Schütze mégis élő ember maradt. Kállay Ferenc a „minden időben meg kell élni"-magatartásnak kissé lapos változatát kölcsönzi alakjának. Kitűnő ahogy Schwaan valóságismeretéből fakasztja azt a mély megdöbbenést, hogy von Schützék miként képesek élni ennyi hazugság közepette. Igen sok remek pillanata ellenére azonban valahogyan mégsem hozza be igazán ebbe a posvány-életbe a külső világnak azt az erejét, amelynek egyszer mindenképpen össze kell törnie a hazugságokat.

Igen nagy érdeme az előadásnak – Garas Dezső m. v. rendezői munkájában – a négy színész remek összhangja, a színjáték világszerűségének a megteremtésében és a játékstílusban egyaránt. Egységes és magasan-mélyen művészi az a műalkotásszövet, amit összeszőnek: jóformán nincs semmi rés, vagyis semmi üresjárat; semmi, ami ettől a világszerűségtől idegen elem. Kétségtelen azonban, hogy ez a remek összhang és stílus az előadás első részében pregnánsabb és határozottabb. Megítélésünk szerint azért, mert a második rész már majdnem üres színpadon, fekete körfüggönyök között játszódik. A mélyen átélt és az átéltség tartalmának pontosan megfelelő testi-színészi megoldásokkal megformálódó alakításokhoz – úgy tűnik – szükséges a környezet pontos és egyértelmű mivolta, vagyis a környezet konkrét tárgyi hitelessége ahhoz, hogy a színészek által megformált alakok világa és a környezet, a teljes színpadi világszerűség összhangban legyen. S ennek az előadásnak ez az aspektusa ad lehetőséget egy további, színházelméleti kérdés felvázolására.

Mert ez és az ehhez hasonló előadások vétetik észre, voltaképp, mi az oka annak, hogy a manapság oly gyakori üres színpadon vagy absztrakt elemekből álló színpadi környezetben oly ritkán érezhető a színjátékvilág egységessége, összhangja, összeillősége. Így vevődik talán észre, mennyire nincs még kidolgozva az a játékstílus és alakmegformálási mód, amely megfelelne az üres színpadnak vagy az absztrakt elemekből álló környezetnek, amely ezzel igazi összhangban, összeillőségben lenne.

Pedig úgy gondoljuk, hogy ez az összhang mindenképpen fontos és szükséges lenne, s korántsem a középkorban kialakult dekórum-elmélet alapján. Az összeillőség szükségszerűsége a színpadi világszerűség ontológiai törvényszerűségeiből következik.

Drámaelméleti vizsgálódásaink vezettek arra a következtetésre, hogy bármely művészeti ág műalkotásaiban megjelenő világszerűségnek szükségképpen homogénnek kell lennie; méghozzá ontológiai és nem, vagy nem csak ismeretelméleti értelemben.

A műalkotások egyneműségével a valóság különneműsége áll oppozícióban;

vagyis a valóság és a műalkotásvilág legalapvetőbb ontológiai különbsége a különneműség és az egyneműség különbsége. Az egyneműséget alapjaiban az teremti meg, hogy bármely művészeti ág *jelrendszerekkel* építi fel a maga világszerűségét. A műalkotásokban az ontológiai és az ismeretelméleti alaptörvényszerűség egybeesik, éppen, mert ugyanaz az anyagi hordozó teremti meg a lét miniműségét, az egyneműséget, a homogenizáltságot, mint a műalkotásvilág jelentéseit. A jelrendszer azonos ugyanis azzal az anyagi hordozóval, amin az egyneműség alapszik, ami a homogenizációt biztosítja, s amit ezért – ontológiai aspektusból – az egynemű közeg anyagának nevezhetünk. Ez a festészetben a vonal-szín-forma, a zenében a zenei hang, az irodalomban a nyelv. Ezek egyszerre és egyben jelrendszerek és az egynemű közegek anyagai. Ezeknek ontológiai törvényszerűsége, hogy a világszerűség: jelölt és felidézett – mert a jel olyat jelöl, ami nem ő maga, s ezzel felidéz; s ezeknek az ismeretelméleti törvényszerűsége, hogy a világszerűség mindig *jelent is* valamit, mert jel nincs, nem létezhet jelentés nélkül, mert a jel mindig jelent is valamit. Az ezen jelrendszerekből felépülő világszerűség tehát ontológiai értelemben mindig homogén, mert maguk a jelrendszerek homogének; vagyis a világszerűséget felépítő minden elem már *létét tekintve* homogenizált.

De mi a színjáték közegének anyaga, mi itt a jelrendszer? A színjáték elméletileg is, gyakorlatilag is mindig akkor kezdődik, amikor valaki olyan valakit játszik, aki nem ő. Így a színjátékban mindig két ontológiai létréteg van: a színészeké és az általuk jelölt, felidézett alakoké. Mivel mindenféle létezőfajta csak – filozófiai értelmű – tárgyiasulással vagy tárgyiasulásban képes létezni, ez érvényes a jelölt, felidézett létezőre is. A színjáték jelrendszere és egynemű közegének anyaga ezért a *színészi testekkel létesített helyzet;* ezek a helyzetek alkotják azt a jelrendszert, ami jelöl: jelöli a felidézett alakokat és világszerűségüket. A helyzetet a környezethez és a másik színész által felidézett alakhoz való viszony teremti meg. Már csak egyetlen egy színész által jelölt, felidézett alak szükségszerűen jelöl és felidéz környezetet is. Ha a színészek bárhol – akár pl. utcán – jelölt, felidézett alakokat formálnak meg, akkor arra a fizikai térre, ahol a felidézés megtörténik, szükségszerűen ráépül felidézett tér is, amellyel a felidézett alak éppúgy viszonyba kerül, mint ahogy a felidézést végrehajtó konkrét, x. y. színész viszonyban van azzal a konkrét térrel, amelyben a felidézés megtörténik. Vagyis a műbeli alakok élő emberek által történő felidézése mindig és szükségszerűen környezetet is felidéz: a felidézett, jelölt alak felidézett, jelölt környezetét. A létréteg kettőssége tehát nemcsak a színész-alakok, hanem a környezet vonatkozásában is érvényesül. A jel és rendszere azonban sohasem csak jelöl, ahogyan utaltunk rá; ezért a testekkel létesített helyzet sem csak jelöl, hanem mindig és szükségszerűen jelent is valamit. Ez azonban azzal a következménnyel jár, hogy nemcsak a konkrét ember (a színész) hordoz jelentést, hanem a környezet is. Ez a környezet lehet majdnem teljesen konkrét, „realisztikus" díszlet és búorok; lehet olyan, amely csak a néző képzeletében idéződik fel; és lehet a két szélső helyzet közötti, meglehetősen széles skála valamely pontján elhelyezkedő, ahol a skálába beletartozik a környezet absztraktsága és ennek foka is. Mivel a felidézés nemcsak jelölés – nemcsak azoknak az alakoknak és világszerűségüknek a jelölése, akiket a színészek megformálnak –, hanem egyben *jelentés* is – a színészi megformálás jelentést hordoz –, a felidézett környezet is hordoz jelentést. Egyáltalán nem mindegy azonban, hogy a jelentések milyen alapokból, milyen kiindulási formákból – színházi műalkotás esetében: – milyen alakmegformálási módokból és a tárgyi környezet milyen jellegéből születnek meg. Színjáték esetében ennek a két jelentésrétegnek ugyanis összhangban, összeillőségben kell lennie, a homogenizáció csak így valósulhat meg.

Mivel a színpadon az *élő emberek* és a *szervetlen* tárgyi környezet mindig jelen vannak, és ugyancsak mindig jelen vannak a felidézett alakok és felidézett környezetük, az egész komplexum, a színjáték világszerűsége ontológiailag, létbelileg sohasem lehet homogén. A festészetben, a zenében, az irodalomban ez a homogén világszerűség mintegy magától létrejön, mert csak a vonal-szín-forma, a zenei hang és a nyelv adja az alapját, ami mind a három esetben homogén tényező. A színpadon az

élő ember és a felidézett alak, a színpad konkrét tárgyaiból álló környezet és a felidézett alak környezete egyszerre lévén jelen, a színjáték teljes világszerűsége ontológiailag sohasem lehet homogén: a szerves és a szervetlen ontológiailag nem homogén. Ezért a homogenizáltság csak a felidézett alakok és a felidézett környezet *jelentésének az egységességében* valósulhat meg. Éppen ezért ezt igen nehéz pontosan megvalósítani.

Ne essék félreértés. A jelentések egyneműsége nem ismeretelméleti – noha ez az aspektus is beletartozik –, vagyis nem arról van szó, hogy a felidézett alakok mindegyike és a felidézett környezet minden egyes eleme *ugyanazt* a jelentést hordozza. Az egyneműségnek a jelentések *miniműségében, jellegében* kell realizálódnia. S az összhang és öszeillőség ezt jelenti. És ezért szükséges, hogy a színjáték két nagy jelentésrétege – az alakmegformálásnak és a tárgyi környezetnek a jelentésrétege – összhangban legyen. Ennek viszont egyik előfeltétele, hogy a jelentések azonos miniműségű alapokból szülessenek meg.

Nyilvánvaló, hogy ahhoz az alakmegformálás-módhoz, amikor az alakokat teljesen átélik, lényegében és szervesen tartoznak hozzá bizonyos testi jelek: a test egészével megnyilvánított magatartások, a jellemekhez, karakterekhez illő gesztusok, arcjátékok stb. Ez a fajta vagy az ezen jellegű alakmegformálások a színjáték világszerűségét a mindennapi élet megjelenésformáihoz teszik hasonlóvá. Ekkor a színjáték közlése, jelentése, mondanivalója, ez utóbbinak a részletei, a goethei–lukácsi értelemben szimbolikusak. Vagyis a jelentéseknek, a mondanivalónak az általánosíthatósága a valóságban is tapasztalható érzéki formák alapján születik meg; fordítva: minden jelentés és a mondanivaló tapasztalható érzéki formákra alapulva válik általánosíthatóvá. Ha viszont ugyanakkor a tárgyi környezet elemei nem hasonlítanak a mindennapi életben tapasztalható érzéki formákhoz, megjelenésmódhoz – mert a díszlet vagy absztrakt vagy a tér üres –, a színjáték világszerűségének ezen összetevője jelentésének az általánosíthatósága már *közvetlen és fogalmi;* vagyis nem tapasztalható érzéki formákon alapszik. Ebben az esetben a két alapjelentésréteg nem összeillő, nincs összhangban.

Voltaképp ez az elméleti oka és magyarázata annak a nézőben kialakuló benyomásnak, hogy a *Szemfényvesztők* négy kiváló alakmegformálása a színjáték második részében nem olyan pregnáns. Az alakmegformálások határozottsága és szabatossága intenzitásában azért csökken, mert itt már fekete körfüggönyök között valósulnak meg. Az itteni tárgyi környezet a körfüggönyön kívül egyetlen fotel és az üres képkeretek, s ezáltal a tér a négy emberhez viszonyítva meglehetősen nagygyá is válik. Az alakok megformálásának a tapasztalhatóan érzéki formákban való megjelenésmódját, pontosabban ennek csak intenzitását, pregnánsságát pedig lecsökkenti a környezetnek a valóságban nem tapasztalható érzéki formákban való megjelenésmódja. A valóságban a megtörténések sohasem üres térben, nem absztrakt elemek közö't és nem körfüggönyök között játszódnak le. A színpadon a fekete körfüggöny általában az életkörnyezet erőinek, dinamizmusainak a meghatározatlanságát vagy meghatározhatatlanságát jelenti.

Mindezek ennek a kiváló előadásnak az esetében valóban csak „szőrszálhasogatások", ha kritikaként értelmezzük. De egyáltalán nem annak szántuk, hanem konkrét bizonyítási alapnak egy színházelméleti kérdés felvázolása számára. Ennek az elméleti kérdéskörnek – megítélésünk szerint – igen fontos gyakorlati aspektusa van: ez az előadás vétetheti észre, miként említettük, hogy mennyire nincs kidolgozva még az az alakmegformálási mód és miniműség, amely összhangban, összeillőségben lenne az üres térrel, a különböző színű és jellegű körfüggönyökkel vagy akár az absztrakt elemekből álló tárgyi környezettel. Ebben az előadásban persze a fordítottja a konkrét eset: a második részben, a tér miniműsége miatt, nincs összhangban az alakmegformálások említett módjával, amelyek ráadásul még ennek a módnak az egyik legmagasabb szintjén vannak. Ha pedig ma sokkal gyakoribb az üres tér, vagy az absztrakt elemekből álló díszlet, akkor ebből az elméleti kérdéskörből következő gyakorlat éppen annak az alakmegformálási módnak és miniműségnek a kidolgozását jelentheti, amely összhangba kerülne az üres térrel és/vagy az absztrakt díszletelemekkel.

MARTYN FERENC

BEÖTHY ISTVÁN MŰVEI PÉCSETT

A francia nyelv *batisseurs des cathédrales*-nak nevezi azt az emberfajtát, azokat az embereket – építészek, kőfaragók, szobrászok voltak ők –, akik nyughatatlan hittel emelték egyre magasabbra épületeiket, amelyeket ma – bizonytalanul keresve az összefoglaló, pontos kifejezést – a francia gótika csodáinak nevezünk. Nyughatatlan hittel dolgoztak, hiszen ez az emberfajta a katedrális befejezését nem érhette meg; amit épített, a valóságban sohasem látta.

A magyar történelemben Anjou királyaink kora ez – katedrálist, hasonlót építettek akkor Magyarországon. És korabeli elszámolásokból tudjuk, kik finanszírozták a katedrálisokat; adataink vannak, hogy ezekben az elszámolásokban szerepelnek francia nevek itthon, és magyar kőfaragók, akik francia földön dolgoztak.

Ilyen *batisseur*, építő kézműves és elmélet építője Beöthy István.

Korán, alkotó erejének teljében érte húsz éve a halálos szívinfarktus Párizsban. Művészetét alig kísérte emlékező méltatás; a szülőhazájának szóló mai késői üzenet azonban jobb, mint a sohasem.

Beöthy – akit a franciák *Béoti*-nak mondanak – 1897-ben született Hevesben. Az első világháborúba önként jelentkezett, a fronton fejlövés érte, a gyógyulás hosszú ideig tartott. Építésznek indult, azt hamarosan váltotta a szobrászi pálya. Ismeretségek az akkori „Ma" csoporttal, külföldi utazások, 1925-től véglegesen párizsi szobrász. A második világháború idején az ellenállók között a helye.

A szobrász életútját jelentékeny irodalom ismerteti, írásaival párhuzamosan kiállítások sora. Szerkesztő, elméleti írásaiban élete végéig az aranymetszésnek, ahogy ő maga nevezte, a „Série d'or"-nak szentelt tanulmányokat.

A harmincas években a Montparnasse környékén már megvoltak a kisebb-nagyobb kiállítótermek, egész nap, különösen pedig este igen eleven élettel tele kávéházak, köztük a Select „avec ses tantes"... Üres telkeken, udvarokban elszaporodtak jó, kevésbé jó és rozoga műtermek, hol lakással, hol anélkül. A Raspail, Alesia, Porte D'Orléans metróvonal volt az, amely később kilépett Montrouge-ba és Arcueilbe. Természetesen művészi csoportosulások, tervkovácsolások hullámai kísérték ezt a jövéstmenést, legtöbbször tartósság nélkül.

Beöthynek Montrouge-ban a Place Iules Ferryn volt tágas, világos műterme, magam meg az Avenue de la Porte D'Orléans-on laktam; szomszédok voltunk, csak át kellett menni az úttesten.

Legtöbbször egyedül találtam műtermében; elfoglalt volt mindig, mint akit ezer gond hajt. A francia építészet – a régi és az akkori – érdekelte, olykor erről beszélgettünk.

Azokban az években tervszerűen utaztam; fölkerestem a francia katedrálisokat. Nagy feladat volt, Strasbourgtól Toulouse-ig ezer kilométerben kell számolni. A nyarakat kedveltem; a nyári nap melege befénylette a kövek hűvösségét, az üvegablakokat, hangosabban álltak a „jubé"-k, egyik a párizsi Saint-Étienne-du-Mont-ban...

Műtermében – elismétlem – Beöthyt legtöbbször egyedül találtam; „taciturne" volt, jókat hallgattunk. Trópusi fákból faragta a flamboyant tornyokat, melyek gyötrődve indultak, emelkedtek a talajból és szélesedő ívekben nyúltak éles kardokká. Néha úgy tűnt fel, hogy ezek a fák – melyeknek színe, kopottsága emlékeztetett a

katedrálisok epidermisére – mint tornyok, megnövekednek, és már nincsenek műteremfalak, ezek az éles kardok, pengék meg visszahangzották a látványt, a messziről feltűnő katedrálist.

Régi emlékek, emlékeztető emlékek és mert szubjektívak – hervadó csokor.

Kívánom, hogy most tiszta, megírandó lapok következzenek a művészettörténészeké, hogy felmutassák az „Epée flamboyante"-ot, a lángoló pengét, a „Nagy sirályt", és felmutassák Beöthy megjelent írásait, lapokat sugárzó tisztaságban.

Megnyitó beszéd Beöthy István pécsi gyűjteményes kiállításán 1983. április 22-én.

TÜSKÉS TIBOR

A. TÓTH SÁNDOR ÍRÓPORTRÉI

Amikor Németh László Móricz Zsigmond „adjutánsaként" Debrecentől Sopronig és Vásárhelytől Kassáig az országot járta, előadótermekben szerepelt, és 1941-ben a pápai református kollégiumban a pápai képzőtársaság századik évfordulóján az önképzőkörök „mai" feladatairól – a mindenkori önképzés fontosságáról – beszélt, hallgatói sorában – kezében tollal és papírral – a kollégium egyik fiatal, harminchét éves tanára is ott ült, és előadás közben rajzot készített az íróról. A tanárt úgy hívták: A. Tóth Sándor. A neve előtti betű az „Alexandre" rövidítése. Évekkel korábban, amikor Párizsban élt és festett, nevét így írta képei alá: Alexandre Tóth; s a megkülönböztető jelet a több évi franciaországi tartózkodás után hazatérve is megőrizte. 1932 óta a pápai református kollégium tanára, a kollégium képzőművészeti körének vezetője, a különrajz tanára, kapcsolatban van a népi írói mozgalom több tagjával, Ortutay Gyulával, Szabó Zoltánnal – ő készíti például az egyik korai falukutató mű, az *Elsüllyedt falu a Dunántúlon; Kemse község élete* című könyv címlapját –, rendszeresen fest, kiállító művész. Mindennek részletező elmondása azonban ezúttal nem feladatunk: a munkásságára vonatkozó szűkszavú adatok a művészeti lexikonban megtalálhatók, festészetének méltatását a posztumusz kiállítások alkalmával megjelent tanulmányokban már mások – elsősorban Salamon Nándor műtörténész – hozzáértéssel elvégezték. Ezúttal csak grafikáiról és ezen belül is íróportréiról szeretnénk szólni. Annál is inkább, mert ezt a kiállítást az teszi egyedivé és érdekessé, hogy A. Tóth Sándor íróportréi – szám szerint huszonöt lap – ezúttal kerülnek először nyilvánosság elé. A rajzok megszületésének, a sorozat létrejöttének megértése kedvéért azonban vissza kell kanyarodni a históriához, a múlt elbeszéléséhez, a krónikás adatokhoz.

Németh László nem az egyetlen íróvendége volt a pápai kollégiumnak. A magyar művelődésnek az a dunántúli műhelye, amelynek képzőtársasága 1941-ben száz évre tekintett vissza, az a kollégium, amelynek Jókai Mór és Petőfi Sándor volt a tanítványa, a huszadik század derekán is a kultúra és az emberi tisztesség szolgálatán munkálkodott. Németh László pápai előadását számos kortárs író látogatása előzte meg, illetve követte. Járt itt budai villájának lebombázása után Zilahy Lajos, aki a „kitűnőek iskolájáról" beszélt... Veres Péter lélektani tárgyú előadást tartott a „fiatalok tudathasadásáról"... A meghívások egyik fő szorgalmazója Szathmáry Lajos tanár, az *Égető Eszter* Szilágyi tanár ura, aki korábban Vásárhelyen a tanyasi gyerekek fölsegélyezésére a Cseresnyés kollégiumot szervezte; a másik kezdeményező pedig A. Tóth Sándor tanár és festőművész volt. A város és a kollégium nemcsak fórumot adott az írói gondolatnak, nemcsak írókat látott vendégül, hanem a maga kebelében is tűzhely volt: fölnevelte, gondozta és értékes, használható hozománnyal bocsátotta szárnyra tehetséges fiait. A pápai kollégium diákja volt a gimnázium igazgatójának a lánya, Rab Zsuzsa. Pápán tanult és érettségizett Somogyi József, Nagy László és Csoóri Sándor. Nagy László egyenesen A. Tóth Sándornak köszönheti érdeklődése, festői tehetsége fölébresztését, szakszerű művelését, s 1946-ban tanára biztatására iratkozik be a budapesti Iparművészeti Főiskola grafikus szakára.

Az elmondottak, valamint A. Tóth Sándor kapcsolata több más kortárs magyar íróval – Illyés Gyulával, Kassák Lajossal, Károlyi Amyval, Kós Károllyal, Lázár Ervinnel, Szabó Dezsővel, Szombathy Viktorral, Vathy Zsuzsával, Veres Péterrel, Weöres Sándorral – adnak magyarázatot e portrésorozat keletkezésére: ők azok az írók, akik a lapokról ránk néznek.

A rajzok nem kiállításra, nem a végérvényes kép igényével készültek, de alkotójuk nem is dobta el őket, megőrizte, s a lapok megmaradtak hagyatékában. Vázlatok

ezek a rajzok, képi följegyzések, skiccek, emlékeztetők, egy-egy személyes találkozás, irodalmi est alkalmával készített széljegyzetek. Kidolgozott kép később nem született nyomukban; szépségüket éppen ez a frisseség, üdeség adja. Értéküket, fontosságukat a festőművész életműve, munkásságának egésze hitelesíti; ezekben a rajzokban is föllelhető a portrékészítő egyénisége, személyisége. A. Tóth Sándor Párizstól, a huszadik századi európai művészettől mindenekelőtt egyszerűséget, lényeglátást, feszes geometrizáló stílust, szerkeszteni tudást tanult. Ezek a grafikák is szűkszavúak, a lényegre szorítkozók, a karakter legfőbb vonásait emelik ki. És e rajzok őrzik a portrékészítő egyéni látásmódját, személyes jelenlétét, önálló véleményét is: vonzalmát a figurális kompozícióhoz, szemlélődő alkatát, lírai kedélyét.

Okkal kérdezhetné valaki: mi szükség van grafikai portrékat készíteni és kiállítani akkor, amikor a fényképezőgép minden korábbinál hitelesebb megörökítője már az emberi arcnak. Valóban, az egyetlen hiteles megörökítője? A fotó hűségesen visszaadja a legkisebb ráncot, de visszaadja-e a személyiség belső jegyeit, s visszaadja-e hiánytalanul a képet készítő, a gépet kezében tartó fotográfus egyéniségét, ítéletét? Hogy az emberi kéz alkotta ábrázolás valami más, s valamiféle többlettel bír, hogy a nézőben mennyire megvan az igény az emberi arc személyes megörökítésére, mutatja az olyan végletesnek tetsző szokás, hogy a rokonok, az utódok még azoknak az arcáról is festményt szoktak rendelni – éppen a meglevő fotó alapján –, akikről már fénykép készült, s nem a fölnagyított fotót, hanem a másolatot, a festő munkáját akasztják a falra. A jelenlét varázsát, a személyesség bélyegét minden fényképnél, a színes fényképnél is mélyebben megadhatja, hitelesebben megőrizheti néhány ceruzavonás a fehér papírlapon. A. Tóth Sándor íróportréinak értékét is a portrékészítő véleménye, a jelenlét sugárzása, egyéni ítélete adja meg, és nem a hasonlóság, a puszta ráismerés reflexe.

Említettük, nem tudatos, eleve elhatározott munkaprogram megvalósítása ez a sorozat. A hagyaték mappáiból kilépve, a kiállítás falára helyezve azonban – éppen ezzel a kiemeléssel és egymás szomszédságától – új jelentést kapnak a lapok. Önértékükön túl a legszebb pedagógiai gondolat, a szolgálat tanúbizonyságai. Gondoljuk el: él Pápán a harmincas-negyvenes-ötvenes években egy Párizst megjárt, az európai avantgarde művészeti törekvéseket jól ismerő és az ecsetet magas színvonalon forgató festőművész és tanár, aki rendszeresen és belső indításból fakadó grafikai följegyzéseket készít találkozásokról és beszélgetésekről, jeles írókról és jeles tanítványairól, akikben jó szimattal megérzi a tehetség első mozdulását. Hány magyar vidéki város mondhatja el, hogy megvolt – megvan – az a festőművésze, aki fontosnak tartja a „múzsák testvériségét", a más művészetekkel, az írókkal való kapcsolatot, a „krónikás" hivatást, s képeken örökíti meg viszonyát az irodalommal, képi rezonanciáját az irodalomra? Csak Pécset és Martyn Ferencet említhetem, aki – mutatis mutandis – talán A. Tóth Sándornál is nagyobb tudatossággal alkotta meg rajzsorozatát írókortársairól.

A bevezetőben Németh László 1941-es pápai látogatását idéztem. A kollégiumban az önképzőköri szellem – az önképzés – pozitív tartalmairól beszélt. „Az önképzőkör épp arra való – mondta Németh László –, hogy az önimádó Peer Gyntöket megfékezze és nagy közösségi célok szolgálatába hajtsa. Ne ő mutassa meg a körnek, hogy kicsoda, hanem a nemzet, a közösség mutassa meg neki a körön át, hogy hol van szolgálni való." A. Tóth Sándor, a pápai kollégium festő-tanára, a kollégiumi önképzőkör egyik vezetője, az önképzés igazi szellemének átélője és megvalósítója megértette a közösség szavát, hogy hol van számára szolgálni való, s tehetségével és itt először kiállított íróportréival, munkássága e szerény szeletével is közösségi célt szolgált.

Elhangzott a művek pécsi kiállításán, 1983. április 13-án.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ

Király István Ady-monográfiájáról

„Szem- és agykáprázтató mű" – a legjellemzőbben talán Béládi Miklós kifejezése vall rá a kritikai fogadtatás uralkodó szólamára. S valóban, Király István könyve rendkívüli eseménye a magyar marxista irodalomtörténetírásnak: kivételes felkészültségű tudós roppant gazdagságú munkája, olyan könyv, mely egyértelmű szakmai elismerésre késztet. Még a kritikai ellenvetéseket is úgy hívja ki, hogy mércét állít elébük: komoly esélyt csak a diszkurzív érvelésű bírálatnak juttat. Torzít tehát, sőt, olcsó fogásokkal él minden vélekedés, amely pusztán a produkció méreteit méltányolja, s az elismerés pátoszával véli elintézettnek a művel való szembesülést. Itt az olvasmányélmény nemigen hagyhat kétséget tárgy és megformálás nagyságrendje felől. Király Ady háború alatti költészetét az egész-alkotás, a tudományos formalizáció és szintetizálás igényével vizsgálja, cum grano salis azzal a szellemi teremtés-eszmével, amelylyel Gundolf alkotta meg a maga *Goethéjét*: a mű jelentését korra és nemzeti létállapotra vetítve ki, s a nagy egyéniséget a szaktudomány módszereivel emelve egy történelmi sorsforduló reprezentatív kifejezőjévé.

Az Ady-recepció mindig is kulcskérdése volt a századunk magyar irodalmáról alkotott nézeteknek. Azért elsősorban, mert a továbbhúzódó, s folyvást újraéledő „Ady-pör" lényegében modern irodalmunk fejlődéstörténeti koncepcióját érinti, s mint ilyen, értékfogalmakat vizsgál felül. Szembeállítja az esztétikai értékfogalomnak egy térségi, sajátosan magyar és kelet-európai történetiségű, illetve egy egyetemes, az európai esztétikai modernséghez kapcsolt jelentését. Sokak számára máig elképzelhetetlen a két értékfogalom közötti kompatibilitás. Hogy némi alapja van is e szemléletnek, az egy többféleképpen értelmezhető, különös költészettörténeti fejleményben mutatkozik meg. Abban, hogy az az Ady-líra, amely szemléleti és poétikai szempontból egyaránt gyökeres fordulatot hoz a magyar költői nyelvben, s a *Fleurs du Mal* mintájára – bár talán nem annyira megfordít, mint inkább – *átértelmez, átértékel* minden korábbit, – nos, ez a költészet mégis igen nehezen helyezhető el a századforduló és a századelő világlírájának vezető szólamai között. (Beszédes kudarcokat könyvelhettek el mindazok, akik megpróbálkoztak ezzel a művelettel, hasonlatosan egyébként az Ady-versek fordítóihoz.) Mert míg az európai költészetben a szövegszerűség statuáris, kidolgozott kompozíciós formái már az én-vesztésről hoztak hírt, s a nyelv-vesztéstől fenyegetett szubjektum világteremtő lehetőségei az immanens szövegre szorultak vissza; nálunk az egész irodalmi megújulás egy, a romantikára emlékeztető, de nagy részben Nietzsche-i eredetű individualizmus, a drámai dikciójú és szimbolizációs jelenetezésű vallomáslíra jegyében megy végbe. Azzal a szövegelvű artisztikussággal, amelynek George nevezetes *Algabalja* (1892) szinte mintakatalógusa lehetne, tart még némi rokonságot az Ady-féle romantiko-szimbolista látásmód. Sokkal kevésbé azonban annak nyelvi intenzitásával, szövegszemléletével és formaelveivel. A lírai horizontváltást Ady hozza meg a magyar költészetben, melynek során a költőileg másként megragadott szituáció – a nyelvi alak megváltozása következtében – egyetemesen új egész-analógiát teremt, tehát új jelentésteret nyit a lírai fikcióban (Jauss). De ez az új költői nyelv *nem a szöveg* abszolút jellegére (Mallarmé, George, Rilke), hanem a *vallomástevő individuum* abszolutizálására épül. („Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga // Hulltommal hullni: ez a szolga dolga, // Ha a Nagyúr sírja szolgákat követel.")

Mint minden autentikus irodalomtudományi munka, Király monográfiája sem úgy

vizsgálja tehát a tárgyát, mintha egy térben és időben változatlan objektummal szembesülne itt egy elfogulatlan kutatói nézőpont. E költészettörténeti ellentmondásosság különböző konzekvenciái óhatatlanul befolyásolják álláspontja kialakításában, innen érthető művének újraértelmező, dialogikus hangszerelése, s számos polemikus vonása is. Király messzemenően tudatában van annak a hermeneutikai adottságnak, hogy a megértés nem valamiféle szubjektív mozzanat, hanem az értelmezési szituációban érvényesülő történeti hatáselemek irányítása alatt áll: hozzátartozik tehát annak létéhez, amit megértünk. Csak mint történeti hatásmozzanat képzelhető el az irodalomtudományi megértés, interpretáció is. Jól érzékeli Király azokat a fontosabb esztétikai-szemléleti összetevőket, amelyek a „negativitás esztétikája" jegyében hatnak az Ady-recepció ellen. „A hivő életek jogának, értékének megkérdőjelezésével" azonosított ún. modernista idegenkedést kimerítően, több helyen tárgyalja is a könyv, s mindenekelőtt e meglehetősen elterjedt nézetekkel szemben szögezi le hangsúlyosan újra: „Nem »az utolsó nemzeti költő« volt ő, ahogy az avantgarde kritika láttatni akarta, hanem az első igazi huszadik századi magyar művész: összemberi költő." Meggondolandó azonban, hogy egyidejűleg nem vonatkoztatható-e Ady kapcsán a „gúnyolói hivő életeknek" metaforája arra a közelmúltra, amely e térségben másként is táplálta a hivőség iránti kételyeket – nemegyszer épp a hitekkel űzött játék következtében. A hitelesség kedvéért – szerintünk mindenképpen. Annál is inkább, mert az ötvenes évek Ady-képe ugyanannak a modellnak volt – igaz, torzult – eleme, amelynek a továbbgondolására és korszerűsítésére az eddigi négy kötettel éppen Király István vállalkozott. Ez a két kötet annak az Ady-felfogásnak az újraértelmezését folytatja, amelynek eredeti lenyomatával (a Lukács–Révai kialakította Ady-képpel) lényegében ő nézett szembe a legigényesebben. Király a forradalmiság fogalmának tartalmi hierarchizálásával igyekszik pontosabbá tenni Lukács és Révai Ady-képét, amelyben az esztétikai érték centrális elemét a „demokratikus forradalmiság" fogalma képezte. Lényegében a világkép távlatszerű kibontakozásának részletesebb folyamatát is megrajzolja, s a távlatszerkezet módosulásait kíséri nyomon az 1914–1918 közötti kiteljesedésig: „Nem pusztán, s elsősorban nem a magyar valóságot tükrözte már ekkor Ady költészete, de a huszadik századot, az imperializmus és a proletárforradalmak felnyíló korát. Nem az antifeudális, de nem is az antikapitalista: az új huszadik századi, az antiimperialista forradalmár hallatta szavát." Az így értelmezett forradalmiság nagy, szintetikus fogalma tehát az a minőség, amely egybefoglalja Király Ady-képét, s végső soron reprezentatív ideálalakká emeli a költőt magát is. Hogy azután miként tartja elénk ez a konstrukció a kései Ady lírájának költészettani sajátosságait, a poétikai nyelvben megnyilatkozó világképi karakterét – az a kimerítő szakkritikai vizsgálat tárgya. Működéselveit figyelve itt egyelőre annyi állapítható meg, hogy Király műve nem csupán irodalomtudományi szakmunkának készült, de – talán hasonló tudatossággal – par excellence ideológiai műnek is.

A költői világkép távlatszerkezetének feltárására Király olyan eszköztárat mozgósít, amelynek a *forradalmiság* értékfogalma már legmagasabb szintű összegződése. A fogalmak egymásraépülő rendszerével van itt dolgunk, amelyeket egy erős megnevező-szemantizáló törekvés tagol kisebb rendszerekre, majd épít ismét szintetikus egészbe. A világkép általánosabb és konkrétabb vonatkozású övezeteit elemző síkot mintegy keresztbe metszi az 1914–1918 közötti Ady-versek élmény- és tematikai szerkezetű vizsgálata. Mindez pedig egy többszintű interpretációs műveletsor nyomán jön állandó, viszonyításokat és szempontokat sokszorozó mozgásba, s válik egy tudományos apparátus érvelő és bizonyító struktúrájává. A művek, az irodalom abszolút tényei Királynál eszme- és társadalomtörténeti, szociológiai, politológiai, életrajzi, sőt, mentalitástörténeti, karakterológiai összefüggések sűrű hálójában helyezkednek el, s maga a költészettörténeti kontextus is világnézeti konzekvenciákat sugallva rajzolódik elénk. Láthatóan arra törekszik, hogy szinte szerkezeti teljességében idézze fel a kor tudatát, s benne a megrendült szekuritáshit élményére adott eszmei-irodalmi válaszok főbb típusait. Az irodalomtörténeti elemzés szempontjait nagy nyomatékkal támogatja az elméleti-poétikai érvelés, melyen túl a filológiai szint, a portrék, jellemképek, sőt, bizonyos epizódrajzok is bizonyító érvénnyel kapnak helyet az okfejtés rendjében.

Ady költészetében – a poétikum elvontabb nyelvében is kifejeződően – ezekben az években mélyül el egy új, huszadik századi tragikumlátás. Ady ekkor már kevésbé a romantikus szimbolizáció, az egzotizált, szecessziós képiség költője: az expresszionisztikus lírai beszéd dísztelenebbé, súlyosabbá, a költői létértelmezés pedig ontológiai távlatúvá válik. Ontológiai távlatúvá, éspedig egy új személyiségkép vonzásában: nem az abszolút éncentrikusság szerep- és küldetéstudatos stilizáltsága uralkodik ekkor már, hanem a személyiség esélyeit létbölcseleti, történetfilozófiai belátással értelmező modalitás. Nem az extatikus válfaja ez az expresszionizmusnak, s nem is igen rendelhető teljességében hozzá ehhez a formációhoz. Ott van azonban benne a menekülés mozzanata, a léthelyzet modern tragikumának a korábbinál mélyebb átélése, annak a magatartásnak a minősítő jegye, amely a feloldás esélyét immár nem a küzdő, felülkerekedő individualitásban, hanem a szólás, a beszéd, a szöveg prófériájában látja. Király István úgy emeli be ezt a fejleményt a maga alkotta koncepcióba, hogy a forradalmár-kategóriát a helytálló emberséghez, az őrző attitűdhöz igazítja hozzá. A kései Ady-versekben a humanista-felvilágosult világkép válságtüneteit észleli, s a háború élményéből vezeti le az antropológiai-ontológiai „nihilizmus sejtelmét". A szövegi prófériát, a beszéd katarzisából keletkező távlatosságot átértelmezve úgy látja, hogy Ady világképében – mely bár feladni kényszerül a liberalizmus egyvonalú haladáshitét –, bizonyos sztochasztikus haladáselképzelés kritikai dialektikája érvényesül. Király szerint ez a korszerű, huszadik századi történetfilozófiai gondolat állítja szembe Adyt kora reprezentatív európai esztétaművész pesszimistáival. Minthogy a monográfia ilyesfajta kategóriák segítségével alakítja ki a maga értékelveit, külön is meg kell vizsgálnunk közülük azokat legalább, amelyek az egész mű tartópilléreinek látszanak. Félreértés ne essék, nem a fogalmak valamiféle tudományos mágiájáról van itt szó. E kategóriák jelentéstartalmát egész fejezetek fejtik ki, s ilyen módon a tudományos formalizáció legfontosabb eszközeivel van dolgunk. Eltekintünk itt annak elvi tárgyalásától, hogy miért uralhatnak társadalomtörténeti, politológiai és ideológiai fogalmak irodalomtörténeti monográfiát. Minderre részben magyarázatul szolgálhat Király István előszava. A kritikai reflexió – s ez a legfontosabb – mindig köteles adottnak venni azt a módszert és szisztémát, amely a tárggyal szembesül. Szükségtelen, s a mű szellemével is ellenkező eljárás volna egy vállalt alapkoncepció alaki megkérdőjelezése.

Lényegében az egész monográfia értéklátását meghatározóan egyfajta ellentétező-szembeállító eljárás határozza meg Királynál a fogalomalkotás jellegét (birodalmi nemzettudat – antiimperialista patriotizmus; szekuritáshit – tudatzavar; németellenesség – filorusszizmus; nihil – távlatsejtelem; ezoterikus tudatlíra – realista tudatlíra stb.). Eredetükre nézve *Az ész trónfosztása* ideologikus dichotómiái kelnek itt életre, mindjárt a költészettörténeti kontextus általánosabb jelzésében, melyek azután végigvonulnak a kötet elemző fejezetein is: „A pozitivizmus elleni bírálat ürügyén eloldotta magát az európai szellem saját legértékesebb hagyományától: a felvilágosult, humanista-racionalista tradícióktól. Az irracionális áramlatok divatja jött el. Az érlelte meg mintegy a lelkeket az ellenük készült történelmi merény elfogadására." Ady különös kiszigetelése és nemegyszer a közvetlen fegyvertársakkal való ilyetén szembeállítása nemcsak a gyöngébb verseket, de olykor még a költő gesztusjellegű megnyilatkozásait is megemeli. (Jelezve, hogy az Ady-szövegek értelmezésében is ott munkál ez a preformáló mozzanat.) De szembeállítódnak a racionalizmus és az irracionalizmus jegyében az európai stíluskorszakok és -irányzatok is. Olyan értéksorokat alkotva, mint reneszánsz-klasszicizmus-realizmus, illetve: barokk-romantika-modernizmus stb. Ez a kettős értéksor azután már meglehetősen nehéz feladat elé állítja a költészettörténeti leírást: Adyt – különösen a kései versek Adyját – a meghatározó dichotómia értéksugallata szerint ugyanis egyáltalán nem célszerű a kultúrkritikai-ontológiai pesszimizmussal jellemzett líramodellek valamelyikével leírni. Ekkor azonban máris fennáll a veszélye az Ady-költészet líratörténeti perifériára-kerülésének, az irányzattörténeti aszinkronitásnak. Király István itt a lírai realizmus kulcsfogalmát, s tegyük hozzá: még a marxista esztétikában is teljességgel tisztázatlan fogalmát vezeti be. Láthatóan azonban nem stílusirányzati jelentéssel, hanem Lukács Puskin-tanul-

mányában foglalt tartalommal, mely szerint a realizmus minden igaz, nagy művészet közös alapja. (Igaz, Ady kapcsán másutt is fölmerült a realizmus lírai fogalma, de Németh G. Béla is csak körvonalakban említi „egy szimbólumokkal élő új költői realizmus lehetőségét." – *Küllő és kerék*, Bp. 1981. 567. l.) Király értelmezésében ez a realizmus a „tipikus hős – tipikus körülmények között" engelsi elvére épül, ám még így is kérdéses, vajon érvényesíthető-e ez a megfogalmazás arra a huszadik századi költészetre, amelyben az eltűnőfélben lévő lírai szubjektum helyett olykor csupán grammatikai alannyal, vagy éppen alanytalan szövegszerűséggel van dolgunk? Hogyan írható le e fogalmakkal – például – a modern líra egyik alapszövege, az a rilkei háromsoros, melynek alanya kizárólag a szövegen kívül lokalizálható, s a fentebbi értemű tipikusság egészében jelöletlen marad benne: „Rose, oh reiner Widerspruch, Lust // Niemandes Schlaf zu sein unter soviel // Lidern."* Feltehetően a közelebbi líratörténeti-irányzati meghatározás igénye vezeti Királyt akkor, amikor a realizmus lírai értelmét a gondolatiságra, a „realista tudatlíra" fogalmára igyekszik szűkíteni – megintcsak szembeállítva azt az ezoterikus-hermetikus tudatköltészettel. Itt azonban megint Lukács keserves emlékű Babits-kritikája dereng elő. A *tudatlíra* általános fogalmából a *realista* jelzővel annyit rehabilitál Király, amennyi Ady javára felhasználható belőle, kevésbé törődve azzal, hogy egy irányzati-poetológiai kategóriát bont meg itt egy irányzatfölötti jelentésű jelzővel. Így – bár jelzi saját tudatlíra-értelmezésének különbözését – lényegében egy költészettörténetileg többé-kevésbé már egyezményesen használt fogalmat tol vissza az ideológiai viták porondjára. A „realizmus" a gondolati költészetre vonatkoztatva láthatóan a genus szintjén áll szemben az „esztéta modernséggel", ám a species szintjén nehezen ellentétezhető: annál is inkább, mert Király lényegében azonosítja a tudatköltészet realista válfaját a gondolati lírával, mely jelentésmódosítás feltétlenül bővebb kifejtésére szorult volna. Itt nyilvánvalóan ismét a konstrukció kényszere dolgozik: ha Ady kései költészete az izmusok valamelyikével is kapcsolatban állna, azonnal rávetülne a dichotóm értéklátásból keletkezett negatív megítélhetőség... Így azután nincs mód Királynak másként differenciálnia, mint hogy a kései Ady-líra nyelvi-kompozíciós alakzatait a *gondolatiság* és a *népiség* poétikai hordozóiként, elkülönítve katalogizálja. Sőt, a lírai idióma meghatározásában sem mehet tovább annak puszta jelzésénél, hogy Adynál ekkor jelentős számban tűnnek fel expresszio*nisztikus*, szürrea*lisztikus* stb. stílusjegyek. Látjuk, és az egész művet meghatározó koncepciótól nem is vitatjuk el a realizmus-fogalom értéktartalmát. De így azzal a részleges eredménnyel kell beérnünk, hogy Ady kései lírájában a közlés gondolati alakítottsága lesz a költői beszédhelyzet meghatározója, s kevésbé a korábbi képiesítő, szimbolizációs-metaforikus elvek. Valóban: személytelenebb ekkor ez a beszédhelyzet, s beszédszerűbb a lírai szólam. A gondolati költészet, a realista tudatlíra, mint fogalmak azonban meglehetősen képlékeny jelölők ahhoz, hogy versnyelvi-irányzati líraformációkra lehessen őket vonatkoztatni. Nem azt állítjuk tehát, hogy – esetleg – ne lehetne realistának nevezni ezt a költészetet. Csupán annyit, hogy e monográfia nem vázolja fel ama sajátságos, huszadik századi lírai realizmusnak az egyénítő, tehát jelölhető poétikai tartományát, amelyhez Ady kései verseit hozzárendelte. Százhúsz íven aligha szerencsés ilyen kérdést lezáratlanul hagyni.

Van azután ennek a beállításnak egy másik, a szövegben folyvást ott kísértő veszélye is. A Lukács-féle világnézeti dichotómia, illetve Ady többszintű szembeállítása a magyar- és világlíra kortárs alkotóival oda vezet, hogy már-már érték tekintetében is oppozíció jön létre egyfelől a századforduló (Mallarmé, George, Rilke), másfelől a tízes-húszas évek (Proust, Kafka, Joyce, Broch, Benn) világirodalma és az Ady-líra között. Márpedig, ha a világszemléleti tényező egyidejűleg közvetlen esztétikai többletértéket is magával hoz, akkor vagy a fél világirodalom kerül ki vesztesen ebből a képletből, vagy a magyar és a világlíra esztétikai viszonyíthatósága válik komolytalanná. Erre aligha törekszik Király István. Könyve mégis számos ponton sugall ilyen ellentétező értéklátást. (Ld. Ady és a szecessziós világlíra kelet-élménye közti különb-

* Nemes Nagy Ágnes közelítőleg pontos fordításában: „Rózsa, te tiszta ellentmondás, gyönyörűség, // annyi temérdek pillanat alatt // senki sem alszik."

ségeket, a filorusszizmus és a népi forradalmiság tízes évekbeli azonosítását: „a népi sorsra néző, s mi egyet jelent ezzel: Keletre néző volt.") Ugyanakkor ez a viszonyítás mégis azért marad bizonytalan kontúrok között, mert az így felfogott Ady-paradigma mellé nem sorakozik föl egy antiesztétista vonulat. Blok vagy Majakovszkij is inkább csak szemléltető példák, mintsem paradigmaképző funkcióval idézett lírai modellek ezúttal.

Láttuk már, hogy a forradalmár, a „valóság forradalmára" Király könyvében szintetikus jelentésű kategória, az értékrend csúcsán elhelyezkedő minőség. Egy életmodell mintája, axiológiai absztraktuma, melyben összefoglalóan nyilatkozik meg az egész monográfia ideologikuma. A kései Ady úgy testesíti meg ezt a legmagasabb minőséget, hogy az őrző magatartás konfliktusos távlatszerkezetében – átélve a kultúrkritikai pesszimizmus minden nagy élményét – továbbra is a katartikus élethitre szavaz. Talán akadnak megfogalmazható kételyek itt abban a vonatkozásban is, vajon csakugyan olyan mélyen élte volna át Ady *mindazt* a létélményt, amit a századforduló sűrítve, s térségenként más-más alakban hozott magával. Másként Párizsban, Berlinben vagy Budapesten. Fontosabb ennél a forradalmiságnak a költői realizmusban kifejezett poétikai hogyan-ja, a versi megvalósulás. Hogyan viselkedik tehát a realista gondolati költészetnek tulajdonított poétikai eljárásmód – Király korrelatív kulcsfogalmával –: a *polifonikusság?* A versalkotás e technikai, s egyúttal szemléleti sajátosságát Király a századvég-századforduló költészetében fedezi fel, szembeállítva a 19. század lineáris kompozíciós elvét az egyidejű, egyszerre több szinten akár egymással ellentétes jelentést is hordozni képes modern versformákkal. Úgy látja, hogy a polifonikusság az ontologizált nihilélmény kifejezéseszköze is lehet, igazán polivalens szerepet azonban a realista lírában nyer. A realista költészet totalitáselve Királynál nem csupán szociológiai-történeti ábrázolásbeli kritériumot jelent, de magában foglalja az értéklátás antinomikus teljességét is, a dichotóm totalitást. Nos, ennek az ellentétező struktúrának lesz Király értelmezésében legfőbb realista formateremtő elve a polifónia. Az alternativitást, a világkép konfliktusos-katartikus jellegét megnyilvánító, szinkron lírai szólamszerkezet. Király Istvánnak alighanem történeti érdeme lesz e strukturalista poétikai megfigyelés alkotó meghonosítása a marxista esztétikai szemléletben. Lukács többnyire bizonytalan volt a totalitás lírai megjelenésének dolgában: hol csupán versciklusokban látta elképzelhetőnek, hol pedig egészében kérdésesnek tartotta a létét ebben a műnemben. József Attila „világegész"-elképzelését viszont sokáig nem méltányolta a hazai kutatás, nem beszélve annak nehezebb formalizálhatóságáról. Király e tétellel az egyik legjelentékenyebb hozzájárulást adja egy minden tekintetben korszerű, poétikai elveiben sem konzervatív marxista esztétikai szemlélet kifejlesztéséhez. Az irodalomtörténet műfajának életképességét igazolja, hogy elméleti-esztétikai munkákat előzve nemcsak javaslatot tesz, de alkalmaz is egy termékenynek ígérkező megközelítésmódot. Az oppozíciós fogalomalkotás tehát nem egyedül *Az ész trónfosztás*ának ideologikumára vezethető vissza. Bahtyin polifónia-elve a másik forrás, amelyből poétikailag merít Király elemző eljárása. Már az egész kötet megkomponálásában szerepet játszik ez a felismerés. A kétszólamúság – az életmű e szakaszára egészében kivetítve – tipológiai alapja lesz a nagyobb verscsoportok elkülönítésének is. Az *Új s új lovat*-típusú versekben a humanista-felvilágosult gondolat szólama hangoznék így erősebben, míg *Az eltévedt lovas* nihilsejtelmében a kultúrkritikai pesszimizmus hanghordozása volna a meghatározó. De összeszövődik Adynál egyazon versben is e két értékjellegűvé stilizált nézőpont. Hol a képszerkezet sugalma áll szemben a szöveg jelentéstartalmával, hol a versmelódia ellensúlyozza a szerkezeti intenciót. Többnyire úgy értelmezi azonban Király ezt a polifonikusságot, hogy még legnagyobb szabású verselemzéseinek egyéni metodikáját is hajlamos e képletnek alárendelni. Így nemcsak az eredmény számítható ki jószerint előre, de a várhatóság következtében részint tétmentessé is válik a versbeli mikrostruktúrák – egyébként mindig bravúros – vizsgálata. Mintha ezeknek a példaszerű, s alighanem utánozhatatlan verselemzéseknek inkább a mindenáron való bizonyítás volna a céljuk: a műveknek mindig a modellba illeszkedő vonásai domborodnak ki. Hangsúlyozzuk, ez a paradox látszat annak ellenére jön létre, hogy Király mintegy félszáz elemzése a vers-

interpretáció fogalmi-formalizációs követelményeinek mindig igen magas szinten tesz eleget. Fölmerül azonban ismét a kérdés: miben haladja meg az Ady-féle katarzis a tragikumnak – mondjuk a Baudelaire-i, Rilke-i feloldását, amelytől Király ez utóbbi líratípusokat megfosztani látszik? Miért hirdetné ott a polifonikusság és polivalencia az ellenkezőjét, miért katarzis nélküli ott a hasonló, sőt, textuális értelemben nemegyszer jelentésesebb, strukturálisan pedig többszintű polifonikusság?

Tovább volna bontható ez a szembeállító értéklátás az imperializmus élményére adott feleletek ontologizáló vagy társadalmi jellegét illetően is. Ismét úgy látszik, mintha a személyiségcentrikus világképpel szemben emelődnék meg az olyan típusú versek esztétikai értéke, mint amilyen *A régi sereglések*, vagy *A mesebeli János*. A szemantikai tartományt nézve osztjuk azt a nézetet, amely tragikusan készületlennek, s uralkodó nemzet voltában is kiszolgáltatottnak ítéli az imperializmus korába érkezett magyarságot. Kérdés azonban, hogy a tragikum közösségi jelentése szembeállítható-e így annak individuális jelentésével? Különösen annak tudatában, hogy e készületlenség nem utolsósorban a nemzeti illúziók századvégi továbbélésére, a most siratott közösségi-nemzeti sors tragikuma pedig egy individuumellenes korszakra, egy új individualitáselvű polgári közösségtudat hiányára is visszavezethető. Újra kell-e itt képezni egy lehetséges nemzeti kibontakozást aláaknázó ellentétezést? E korszak nagy Ady-verseihez képest inkább csak a történelmi-társadalmi síkon mutatnak az így kiemelt alkotások tagoltabb világképet, a másik dimenzió alig kap szerepet a vers látomásában. Legalábbis a többször idézett József Attila-i világegész értelmében nem.

Mindazonáltal Király István verselemzései felbecsülhetetlen értéket adnak tovább az eljövendő Ady-kutatásnak. Metodikai sajátosságaik révén akár iskolateremtő szerepük is lehet: együtt munkál bennük a nagy kultúrájú versértő ihlettség és a tárgyilagos szövegfejtés szigora, a legapróbb motívumokra is figyelő érzékenység. Ezek együttes következménye, hogy elemzéseiben két interpretációs eljárás viszi a vezérszólamot. Az egyik a mű biztos vers- és kultúrtörténeti kontextuálása, a világirodalmi környezet- és poétikai képletmeghatározás meggyőző, s nemegyszer látványos művelete. A másik a konnotatív szöveg- és motívumfejtés kivételes leleménye – a jelentésegészből a hangtani asszociációk lehetséges köreiig. Csupán megjegyzendő, ám annál jelentősebb mozzanat, hogy rajta kívül alig értelmezik manapság nálunk ilyen imponáló biztonsággal (s helyenként kifejezett merészséggel) a versszövegekben először Saussure-től megfigyelt anaforizmusokat, a belső, hangzósági konnotációkat. (Úgy, hogy szerves, nemegyszer hangsúlyos jelentésalkotó funkciót is észlelnének azokban.) Király itt lényegében az Ady-versek szövegének önfejlesztő, pontosabban: a szöveg belső, immanens jelentésképző funkcióira, a jelentő szöveg rendkívüli információközlő képességére figyel fel, s ezek a megfigyelések legalább olyan jelentőségűek, mint Fónagy felismerései voltak Ady grammatikai szimbólumairól, a versnyelvtan belső poétikumáról. A konnotatív szöveg- és motívumfejtés nagy példái közül külön is kiemelkedik az *Emlékezés egy Nyár-éjszakára* elemzése, ahol szinte minden mozzanat a többszintű centrális jelentés megfogalmazására, s megértésére irányul. E klasszikus Király-elemzés mellett más-más tulajdonsága miatt metodikailag is érdemes az *E nagy Tivornyán*, *Az eltévedt lovas* és az *Intés az őrzőkhöz* interpretációira utalni. *A tegnapi Tegnap siratása* vagy *A mosti Március* különösmód azért is figyelmet keltő, mert – bár magunk csak részben hajlunk itt az értékelés elfogadására – tagadhatatlanul mesterfokú az a műveletsor, amellyel Király e verseket szinte már önmaguk fölé emeli. Nem itt írjuk le először: Király István ma az egyik legjobb verselemző a magyar értekezők sorában, aki azonban olyan szuggesztivitással bánik a szöveggel, hogy néhol szinte rákényszeríti az akaratát a műre. Amely azután ezzel az eszköztárral szemben már-már úgy kezd viselkedni, mintha maga sem akarna mást, mint megfelelni az elemző kívánalmainak. Hogy mindez mégis imponáló mozzanat, nem csupán azt jelenti, hogy kivételes interpretátorral állunk szemben, de azt is, hogy a mű üzenete ez úton bizonyítja önmaga polivalens megalkotottságát. Az Ady-mű szolgálatában álló irodalomtörténész minden bizonnyal ezzel a gesztussal teszi a legtöbbet ezért a költészetért: újra kell vizsgálnunk Ady-élményünket, s mélyre néznünk a vers szövegvilágában, ha netán más elképzelést őrzünk egyes művekről.

Mégis, túl ezen az izgalmas irodalomhermeneutikai érzékcsalódáson, nem szabadulhatunk a kísértéstől: mintha a verselemzések sora fölött valami fluidumként ott lebegne a monográfia ideológiai értékképzete is. A forradalmár-fogalom absztraktuma, amely, ha kell, anaforákban, ha kell, az alternatív polifonikusságban, – de mindig mint valami alakba kívánkozó minőség árnyékolja be az értekezést. E fluidum szövegbeli felkutatása, az adottnak tekintett dichotómia és kétszólamúság folyamatos előtérbe állítása szűkebb elemzésmódszertani értelemben is az értékszelekció ellenében hat. Szembetűnő, hogy a motivika, a szókincs, a képhasználat, a „diagonális" és egyedi verselemzés mellett Király mennyire szemhatárán kívül hagyja a kompozíció, illetve az egységes nyelvi-poétikai megformáltság kérdéseit. Utal ugyan némelyekre közülük, a lineáris, a „visszacsapó" és a körkörös kompozíciókhoz szemléletformákat, létbölcseletet is hozzárendelve. Mégis úgy véljük, az Ady-versek versnyelvi- és kompozicionális szerkezetének behatóbb elemzése feltétlenül közelebb vinne egy – nemcsak a közlemény szemantikai értékén nyugvó – szelektív értékmozzanat érvényesítéséhez. Egyszersmind tehát a gondolati költészet pontosabb költészettani leírásához, már amennyiben értékmozzanatokat származtatunk a lírai nyelv egyedi sajátosságaiból. Akkor talán a poétikum elvontabb nyelvén kifejeződő lírai létértelmezésnek is tovább artikulált szintjeit vehetnénk birtokba. Nem elképzelhetetlen, hogy ezáltal az ideológiai-politológiai fogalmaknál a költői világkép természetének jobban megfelelő kategóriákkal válnék megragadhatóvá Ady kései költészete.

Ideálképet céloz ez a módszertani elv néhol a verselemzések közegén túl is. Amilyen meggyőző Boncza Miklós irodalomtörténeti rehabilitációja (szinte szépírói teljesítmény!), éppoly nehéz maradéktalanul hitelt adni az idealizált Csinszka-képnek. Ebbe az értelmezésbe ugyanis maga az eljárás visz disszonanciát, amellyel Király az ő megnyilatkozásait minősíti. Az egyik levélből például „a magára adó, belső vezérlésű, autonóm lény beszél" (II. 459. l.), míg másutt, az Ady–Csinszka-képbe nem illő passzusnál „semmi esetre sem lehet (. . .) messzire szóló következtetéseket levonni egy tizennyolc éves gyermeklány ily kitételeiből" (II. 453. l.). Előbb egy 1913-as, utóbb egy 1914-es Csinszka-levélről van szó. Így azután megint hajlamos azt hinni az olvasó, hogy Csinszka alakja is a koncepcióhoz hasonul, s ideál-voltában kel életre Király István tollán.

Hasonlóképp nehéz állást foglalni Ady ekkori istenes verseinek vallási-hitbeli tartalmával kapcsolatban. Mert bár az Isten-élmény szerepe nem látszik ekkor meghatározónak, sarkalatos a jelentősége, ha e zárószakasz felől az egész életműre tekintünk. Nyilvánvalóan igaza van Király Istvánnak, amikor a kései Adynál az Úr állandó, belső jelenlétéről szól – metaforikusan. De aligha szerencsés mindezt a Rónay Györggyel vitázó tételességig futtatni: Ady számára Isten ekkor már egyértelműen *nincs*. E tételt a verselemzés sem bizonyítja meggyőzően, s feltehetőleg bizonyos versbeli poentirozottság sugallhat effajta értelmezést. Ahogy a Kafka-, vagy a Dylan Thomasféléhez, úgy a modern protestantizmus Barth-i Isten-képéhez sem lehetett Adynak nagyon sok köze. A kálvinista istenhitben benne rejlő belsővé-tételről, inkább erkölcsi-lelkiismereti Isten-hitről lehetett itt szó, s valóban nem valami transzparens religiozitásról. Mindazonáltal az Úr ebben az Isten-képben sem vált – ahogy Király István értelmezi – az ember szolgájává. Részlegesen konkretizálható – s emblematikusan a Jézus-képzettől sem elhatárolt – jelentésének általános erkölcsi-világrendhitű az eredete: „Mindig volt titkos, valamis // Názárethje az emberi jónak . . ." A *baloldali chiliazmus* tehát inkább amolyan feloldó-megengedő, láthatóan megint csak a koncepció ideálképéhez közelítő formula itt. Ideologéma, amely az Isten létét csak igen ritkán, az általa betöltött szerepet viszont annál hevesebben perlő Adyt úgy emeli meg visszavetítő nézőszögből, hogy a valóság forradalmárának értéktelített magatartásából így iktassa ki a modellt zavaró Isten-képzetet. Mivel ez az erkölcsi „religiózusság" az esztétikai értéket nem, csupán az ideológiait érinti, a kérdés – az életmű irodalomtörténeti rangja szempontjából – alighanem indifferensnek tekinthető.

Ez a nagyszabású munka már bevezetőjében elhatárolja magát az irodalomtudomány legitimációs válságára viszavezetett scientizmustól. Mindez Királynál nem jelenti persze az objektivitásigény feladását, az irodalomtudományi szaknyelv háttérbe szo-

rítását. Alig tudnánk hasonló művet megnevezni, amelyben ekkora halmaza működnék esztétikai-poetológiai fogalmaknak. Mégis, az egész monográfia hangvétele valami különös emelkedettséget sugall. Király István láthatóan *ügynek* tekinti, több szempontból is kulcsfontosságúnak tartja az Ady-jelenség értékelését. Adyról szólni – valóban állásfoglalás nemcsak a huszadik századi magyar irodalom értékrendjének, fejlődéskoncepciójának dolgában, de az a magyar kultúra európaisága, a nemzetszemlélet és forradalomértelmezés ügyében is. Mindenekelőtt ennek az alkalomnak a pátosza érzik e monográfia hangvételében, mint mindig, ha az irodalomtörténeti tárgy szélesebb értelmezésű a szakmainál. Király Istvánnál régóta észlelhető az az – egyetértésre nem mindig talált – törekvés, hogy a lehetőségekhez képest szélesítse a modern magyar kultúra forradalmi hagyományait. Hogy a sorskérdéseket gyanakvással szemlélő nézőpont ellenében is felmutassa a nemzetiben foglalt forradalmi értékvilágot. E kettős meggyőződést ezúttal az a szándéka hordozza, hogy ebben a kivételes nagyságrendű munkában egy művészileg és ideológiailag egyaránt kifogástalan Ady-képet formáljon meg. Aligha tagadjuk meg tőle a művet okvetlenül megillető elismerést, ha e törekvés kérdéses vonzataira is ráirányítjuk a figyelmet. Magunk itt egyfajta ellenkező előjelű, „alkalmazott" scientizmus nyomait látjuk, amely úgy szolgálja az Ady-kép ideáltípussá emelését, hogy az esztétikai szférát rendeli alá az eszmei-ideológiainak. Az eszmetörténeti értékrend hangsúlyossága el is vezet a kor eszményi forradalmáralakjának megrajzolásához, – ez a szempont azonban kevesebb lehetőséget kínál az Ady-költészet esztétikai alakulástörténetének megragadására. Kevésbé nyújt fogódzót az Ady-recepció ellentmondásainak áthidalására, mert az esztétikum közegén *kívül* oldja fel a bevezetőnkben jelzett fejlődéstörténeti dilemmát. Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy miközben Ady szemléletét szembeállítja az európai líra vezető szólamaival, mintha önkéntelenül rombolná is a költészettörténeti viszonyíthatóság alapjait. Ideológiailag igen megemelkedik ez az Ady-kép, irodalmi-esztétikai értelemben viszont távolodik a kortárs európai költészet centrumától. Felvetődik ilyenkor a kérdés: kiemelve az európai líratörténet modelljeiből – billen-e egyértelműen Ady felé az esztétikai nagyságrend mérlege? Szép, nagyszabású és szuggesztív Király István Ady-látomása, melynek egy szakma tartozik köszönettel. Mégis benne foglaltatik egy ellentétes lehetőség: nem hívja-e ki egyszer a bálványrombolók dühét, a nemaffirmatív meggyőződés élesebb kritikáját? *(Szépirodalmi 1982)*

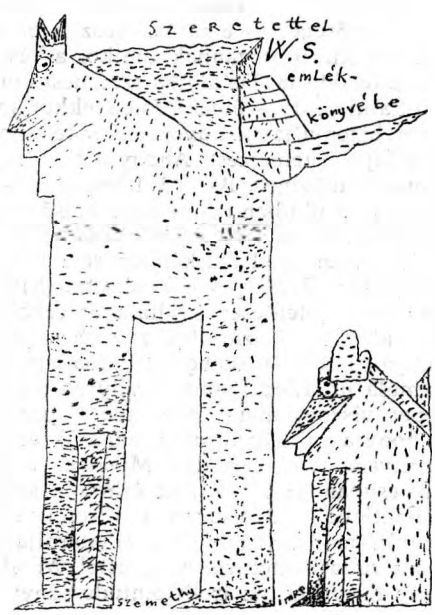

MAKAY GUSZTÁV

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE

Szerkesztette: Klaniczay Tibor

Miközben nagyban folynak a viták az irodalomtörténeti jellegű gimnáziumi tankönyvekről, s kötetről kötetre készül a „spenót"-nak becézett tudományos irodalomtörténet négykötetes folytatása 1945 utáni irodalmunkról: a Kossuth Kiadónál 1982 vége felé megjelent egy kisbetűkkel szedve is csaknem félezer lapos szintézis, amely hazai irodalmunk életrajzát öleli fel a legkezdetektől napjainkig.

A szöveg eredetileg a külföld tájékoztatására készült a 60-as években a Corvina kiadó megbízásából. 75 óta már meg is jelent több európai nyelven, jelenleg az angol kiadás van készülőben. A kötet tulajdonképpen ezeknek a külföldi kiadásoknak a „visszafordítása" az irodalmilag iskolázott hazai olvasók számára, – természetesen folytonosan kiigazítva, átdolgozva és kiegészítve 1982 áprilisáig.

Az, hogy ez az irodalomtörténeti szintézis eredetileg külföldi olvasók számára készült, sok mindent megértet a könyvben, – előnyt és hátrányt egyaránt. Megérteti például, hogy a szövegben miért történik oly sokszor összehasonlító, párhuzamba állító utalás külföldi írókra-költőkre, beleértve szomszéd népeink irodalmát is. Ez indokolja a kötet végén a több mint kétíves, apró betűkkel szedett „válogatott bibliográfiát" (*Tódor Ildikó* munkája), „hogy a használó gyors tájékoztatást kapjon a magyar irodalom fontosabb segédkönyveiről, a magyar irodalomtörténet különböző korszakairól és irányzatairól, . . . a magyar és a világirodalom kölcsönhatásáról szóló művekről s az egyes írók munkásságát monografikus igénnyel feldolgozó könyvekről".

Ezeknél a filológiai értékeknél is nagyobb előnyök a könyv *tartalmi* és *előadásmódbeli* pozitívumai. Először is viszonylagos *olvasmányossága.* Irodalmunk életrajza izgalmas, nemegyszer drámai folyamatként pereg le benne a történelmi-társadalmi körülmények színpadán, eleven *életszerűséggel,* egyes írói sorsokban és életművekben konkretizálódva. A hűvösen konstatáló ismertetés egyre több alfejezetben kellemes *esszészerűségbe* olvad át, történetiség, irodalmi élet és műismertetés szerencsésen ötvöződik össze. Tankönyvírók számára is példamutató, hogyan lehet irodalmi múltunkról érdekesen és vonzóan írni, anélkül, hogy egy jottányit is engednénk a tudományos hitelességből. Szerb Antal irodalomtörténete óta aligha jelent meg ilyen vonzó könyv irodalmunk egészéről. S ha ez a kötet nem éri is el Szerb szellemességét (nem is törekszik erre), bőven kárpótol a korszerű tudományos hitellel, a jelenkorig haladó bemutatással, és ugyanakkor mentes a tudományoskodó és szószaporító előadásmódtól.

Az öt szerző – a szerkesztő irányításával – egységes szisztéma szerint, szélsőséges nézeteket és vitákat kerülve (vagy nyíltan szembesítve az eltérő felfogásokat), egyetlen divatos irodalomszemléletnek sem behódolva mutatja be irodalmunk múltját. Egyes újabb irodalomelméleti „iskolák" problematikus megállapításaitól megzavart olvasók, irodalomtanárok avatott szerzők bemutatásának tükrében megnyugodva láthatják, hogy irodalmunk lényegében még mindig *az* és *olyan,* amilyennek a józan közfelfogás látta és látja. Hogy csak irodalmi múltunk legneuralgikusabb pontjait érintsük: Balassi még mindig a *reneszánsz* európai léptékű költője, a „népszerű barokk irodalom" körén belül még mindig van *„kuruckölteszet"*, a *Bánk bán* nemzeti és szerelmi dráma *egyszerre,* Kölcsey *lírikusnak* is nagy költő, Petőfi *következetes* forradalmár, Arany nagy *nemzeti* költő, Babits *fejlődő* lírikus stb. A könyv szerzői soviniszta elfogultság nélkül is európai mértékkel merik mérni hazai nagy-

jainkat, – a külföldi olvasók előtt sincs kisebbrendűségi érzésük –, s éreztetik, hogy *szeretik* irodalmunkat, és megbecsülik íróinkat.

A régibb kidolgozás egyetlen hátránya, hogy nem mindenhol sikerült teljes mértékben bedolgozni a hazai kiadásba a legújabb tudományos eredményeket (például Adynál Király István immár alapvető műveit), bizonyos hiányosságokat pedig talán a külföld tájékoztatásának szempontja magyaráz. (Például Vajda János politikai versei kevésbé érdekelhetik a külföldi olvasót.) Ami a legújabb, 45 utáni irodalmat illeti, bizonyára akadnak majd, akik kritizálni fogják a kötet bemutatását, legújabb íróink-költőink értékelését és arányait. De vajon lehetne-e találni ma két olyan irodalomtudóst, aki tökéletesen egyetértene legújabb irodalmunk értékrendjében? Ugyanakkor a kötetben régibb irodalmunkra vonatkozóan is van jónéhány újszerű kiemelés és megállapítás, ami a szerzők önálló véleményalkotását és a „spenót"-tól való, bizonyos mértékű függetlenségét bizonyítja. Szó sincs „kiírásról" vagy kompilációról. Kétségtelen, hogy a könyv nem mindenütt saját kutatások eredménye; de olyan szerzők műve, akik kiválóan ismerik és magukba hasonították azt a kort, amelynek szuverén elrendezésű és stílusú bemutatására vállalkoztak.

Irodalmi múltunk korszakolása nagyjából a hagyományos, de határaik koránt sincsenek évszámokhoz kötve. A korszakokat tömör történelemismertetés és az irodalmi élet rajza vezeti be – éppen csak annyi, amennyi feltétlenül szükséges –, később a kor irodalmi irányzatai is kirajzolódnak. Az írók-költők csoportosítása jórészt műfajok szerint történik, helyenként esszészerű szempontok váltakoznak. Az adatok nagyrészt ismertek, a hozzájuk fűzött kommentárok és írói jellemzések újszerűek. A műelemzésekben általában irigylésre méltó egyensúlyban érvényesül a tartalom és a forma. (Akik ismerik a tankönyvek problémáit, tudják, hogy ezt a frázisnak ható kijelentést milyen nehéz megvalósítani!) A költőktől helyenként plasztikus, szép idézetek dokumentálják a megállapításokat.

A középkor („a kezdetektől a XVI. század elejéig"), a reneszánsz („a XV. század közepétől a XVII. század elejéig") és a barokk irodalmát („a XVII. század elejétől a XVIII. század derekáig") *Nemeskürty István* jól ismert, megelevenítő erejű tolla ismerteti, részben saját kutatásai alapján. Ki hitte volna, hogy erről a nem egy részletében szegényesnek és primitívnek tartott korról ilyen érdekesen lehet írni? S nemcsak Balassiról, aki „megteremti a magyar reneszánsz igazi szintézisét", Rimayról, aki külön kis fejezetet kap, vagy Zrínyiről, akivel „véglegessé válik a [magyar] szépirodalom szenvedélyes közéleti elkötelezettsége", hanem az 1150-re (!) datált *Halotti beszéd*ről, az *Énekek éneke* „remekbe sikerült fordításáról", az „áradóan gazdag és változatos magyar-nyelvű énekköltészetről", Brodarics „lebilincselően izgalmas" mohácsi csatabeszámolójáról, a hús-vér Heltai-mesékről (ha nem is a kislány mondja a nemesúrra, hogy „vigye el az ördög", hanem az édesanyja), vagy akár Boriszló Péter Énekéről, amelyben „a huszárok ... a török megfutamítása után a zsákmányon osztoznak, és kopjával mérik a patyolatot, miközben a rémült törökök a fa tetejéről orozva nézik őket". Nemeskürty bemutatására is áll az, amit ő ír Bornemisza prédikációiról: „színes, eleven, fordulatos stílusban nyüzsög, szeret, küzd az olvasó előtt a XVI. század magyar társadalma". De minden dicsérete mellett sem idealizál: Zrínyi, a szigetvári hős, „nagytermészetű, rabló-harácsoló főúr" is egyben.

A felvilágosodás és klasszicizmus („a XIX. századforduló évtizedei") és a reformkori romantika irodalmának fejezete („a XIX. század első fele") *Orosz László* tollából került ki. Nála természetszerűen már nagyobb szerepet kapnak a különféle stílusirányzatok, valamint az önálló írói-költői portrék. Nos, őrá meg az érvényes, amit ő ír Kazinczyról: „Kiválóan ért hozzá, hogy néhány vonással arcképet rajzoljon, éspedig bensőségeset, meghittet". Különösen költői diagnózisai pontosak, hitelesek (még Kisfaludy Sándort is rehabilitálja), csak Berzsenyié sikerült halványabbra: amilyen szép az, amit *ír* róla, annyira hiányzik az, amit *nem ír* meg: dinamikus eszmei fejlődését, emberi tragikumát. Ahogy Nemeskürty ki merte mondani Balassira a „zseniális" jelzőt, Orosz így értékeli Vörösmartyt: „az egyetemes romantika költőóriásaival, Byronnal, Shelleyvel, Victor Hugoval, Mickiewiczcsel, Puskinnal egy sorba tartozó nagyság". Bánk bán tragikuma – nála, a Katona-szakértőnél is – kettős:

a kétségek közé sodródott hazafié és a megcsúfolt férjé. (Katonát egyébként a reformkorba illeszti.) Orosznál különösen érvényesül a folytonos kitekintés a szomszéd népek irodalmába, – amúgy is szuggesztíven hasonlít össze költőket. Nem egy pregnáns megfogalmazása szinte tankönyvbe kívánkozik: „Ha Csokonai költészetét sokszínűség, könnyedség, Berzsenyiét tömör méltóság jellemzi leginkább..." Vagy: a *Zalán futása* "a klasszikus homéroszi-vergiliusi eposzi hangot ossziánival romantizálja". (Vörösmartyt különben – átélt bemutatásban – elsősorban lírikusnak tartja.)

A népiesség („a XIX. század derekának évtizedei") és „a realizmus kibontakozása" („a XIX. század utolsó harmada") *Németh G. Béla* területe. Megállapításaiban alighanem ő a legeredetibb, az értékelések nála a leghatározottabbak, egyik-másik nagy íróról-költőről az esszéhez közeledő, szuggesztív pályaképet rajzol (például Aranyról). Ismert tényeket is újszerűvé, kevéssel sokatmondóvá tud avatni egyéni megfogalmazásaival. Annál nagyobb kár, hogy feszített atmoszférájú stílusa minden plasztikussága mellett is modoros, – nemcsak a rengeteg (és fölösleges) idegen szó és szakkifejezés, hanem bizonyos régiesnek ható nyelvi formák (*e* tendenciák, *ama* értékek, *ez* irányzat, *ezen* évtizedek, *oly* várúr, nemzedéke életérzése kialakulása) és az értekező prózában groteszkül ható *figura* szó állandó felbukkanása miatt: csak a Petőfi-fejezetben nyolcszor fordul elő ez a szó, de „figura" maga Petőfi, sőt Csokonai, Berzsenyi, Vörösmarty, Kossuth, Péterfy is. Németh fő témája – íróportréin belül – a vajúdva formálódó, nemegyszer önmagával és magára vállalt szerepével vívódó írói egyéniség. Ezért az ilyen típusú írókról adott fejlődésrajzai a legszuggesztívebbek. Például *Az ember tragédiáját* (amellyel egyébként meglehetősen mostohán bánik, s ez különösen külföldi olvasók esetében nehezen érthető) így értelmezi: Ádám „lírai hős, s a lírikus Én maga a költő. Ádám és Lucifer az ő kétlelkűségét jelképezte..." Kronológiai szempontból bizonyára feltűnő, hogy Eötvös is 1849 után, Jókait és Keményt követően sorol be; de ezt érthetővé teszi, hogy a reformkorra jellemző romantika után Eötvös már a realizmus felé vezető utat képviseli. Jókai legjobb regényeinek az *Egy magyar nábobot* és az ún. „vallomás-regényeit" *(Az arany ember)* tartja Németh, „heroikus regényeit" (például *A kőszívű embert*) alaposan leértékeli. Munkájának fő értéke, hogy a századvégnek az irodalmi köztudatban eddig meglehetősen sivárnak, hanyatlónak tartott évtizedeit miniatűr esszéportrék kiváló sorozatával izgalmas és gazdag korszaknak tudja bemutatni, főleg novellistáinak jóvoltából. Valóban nem annyira „átmeneti" ez a kor, mint inkább a következő fejlődéskorszakok „előkészítője". Némethnél is buzognak a frappáns megfogalmazások: Vajda lírájának panteisztikus színezete „fordított panteizmus", „nagy sorainak száma sokkal több, mint jó verseié" (nagyszerű szerelmes versei közül viszont egyet sem említ cím szerint), Reviczky „értelmiségi proletár", Mednyánszky Komjáthy-portréja „egy csavargó, egy magas intellektusú őrült s egy Krisztus-arc együtt".

A legnehezebb feladat – a XX. századi irodalom ismertetése („A Nyugat és kora" – „A szocialista eszmék és a modern törekvések térhódítása a két háború között" – „A legújabb kor irodalma, az 1940-es évek derekától") kétségtelenül *Tamás Attilának* jutott osztályrészül. Szerencsére Tamás jól ért ahhoz, hogy az éles problémákat ne még jobban kisarkítsa, hanem inkább lekerekítse. Megállapításai jóval óvatosabbak, mint például Némethéi; ezt mutatja szövegeiben a sok „némileg", „részben", „inkább", „talán", „bizonyára", „nagyjából", „minha". Például az Ady-problémák közül Lédában „az életet a maga egész gazdagságával átélni segítő szenvedélyek titokzatos asszonyát" látja, Ady istenes verseit pedig *részben* a Biblia nyelvi érdekű tanulmányozásával, *részben* „a kálvinista determinizmustól erősen befolyásolt művészi világlátásával", *részben* „a megfáradt, magára maradt, betegségtől is elkínzott ember" istenhez forduló alázatával magyarázza. (1912 után ő is hanyatlást lát Ady költészetében.) Krúdyt „az impresszionizmus, a romantika, a szecesszió és a realizmus eszközeinek egymásba olvadása jellemzi". Egyébként minél közelebb jut Tamás a jelenhez, íróportréi, megállapításai annál meggyőzőbbek. Például Móricznál a regények és a kiemelt novellák kronológiája még összekuszálódik (csak a Rózsa Sándor-trilógia első részét ítéli „remekművé érlelt alkotásnak"). Zavart kelthet, hogy „A Nyugat költői" cím alá foglalt Juhász Gyulát, Tóth Árpádot és Füst Milánt elszakítja a már bemutatott Ady-

tól, Babitstól és Kosztolányitól. Babitsot – helyeselhetően – fejlődő költőnek tartja, az impresszionizmust azonban meg sem említi vele kapcsolatban (a külföldi olvasók számára bizonyára érdekes *Messze..., messze...* is említetlen marad), mint ahogy Tóth Árpádnál is éppen csak *Az új Istennel* kapcsolatban érinti az impresszionizmust és a szecessziót. Ugyanakkor már helyére teszi az avantgarde-ot (a 19 utáni irodalom első két kiemelt egyénisége Kassák és Szabó Dezső), és teljes mértékben elismeri Weöres Sándor pazar sokszínűségét, zseniális verbális és formakészségét, és az új líra egyik útjának kiemelkedő képviselőjét látja – és láttatja – benne, – még akkor is, ha „értékei általában nem a problémák megválaszolásában vannak – válaszai néha nem csupán a szociális világnézetű, hanem általában a racionálisan gondolkodó XX. századi ember számára is elfogadhatatlanok". Igen szép a József Attila-portré is. Tamás fő erőssége egyébként az áttekintő fejezetek didaktikus megfogalmazásában és kiváló verselemző – vagy inkább (eredetileg külföldi olvasókról lévén szó) *műértelmező* – készségében rejlik. Emellett szinte úttörő munkát végzett a legújabb irodalom megkísérelt rendszerezésében és a számtalan tehetség értékelésében. Mint Németh és Orosz, ő is ügyesen bánik az összehasonlítás módszerével: Szabó Dezsőt Kassákkal, József Attilát Adyval, Tamási Áront Gellérivel, Juhász Ferencet Nagy Lászlóval veti össze. A két háború között – a már említett Kassák és Weöres mellett – főképp József Attilát, Radnótit, Németh Lászlót, Illyés Gyulát és Déry Tibort emeli ki. A 45 utáni irodalomból elsősorban Juhász Ferencet, Nagy Lászlót, Lengyel Józsefet és Darvast, kisebb mértékben Benjámint, Vas Istvánt, Pilinszkyt, Sarkadit, Sántát és Örkényt, de külön kis fejezetet kap Simon István, Váci Mihály, Nemes Nagy Ágnes, Illés Endre, Mándy és Mészöly Miklós is. (Szabó Magda és Galgóczi Erzsébet is kiemelést érdemelt volna.) Ezekhez kapcsolódik – folyamatos bemutatásban – még számtalan költő és író, néhány mondatos, „célba találó megfogalmazás"-ban. Tamás maga írja, hogy „Nem annyira összefoglaló kép, inkább afféle színvázlat lehet itt a cél".

„A magyar irodalom az országhatárokon kívül" című fejezet – *Görömbei András* munkája – külön a magyar kiadáshoz készült. A hazai olvasó számára örvendetes revelációt az az 1945 után indult 31 író-költő, akiket felvonultat (Csehszlovákiából és Romániából 11–11, Jugoszláviából 8, a Szovjetunióból 1), s akik közül nem egy már itthon is jól ismert (Sütő András, Székely János, Gion Nándor). Ideje volt, hogy tudományos téren is érvényesítsük Illyés Gyula koncepcióját, aki „tizenöt millió magyarban gondolkodott".

A kötetet 40 szép kiállítású íróarckép és a már említett bibliográfia rekeszti be.

Mindent összevéve: Nemeskürty – az ábrázolt korhoz képest – a legolvasmányosabb, Orosz a legdidaktikusabb (a szó legjobb értelmében), Németh G. Béla a legeredetibb, Tamásnak volt a legnehezebb dolga (az ő szövege a legterjedelmesebb is), Görömbei pedig sokunk számára vadonatúj adatokkal szolgál. Az egész kötet igényes, de nem tudományoskodó, világos, de nem iskolás, teljességre törő, de nem lexikonszerű ismertetések, portrék és műértelmezések sora. A külföldi olvasó, úgy vélem, élvezettel, egy kis nép nagy irodalmának érzésével olvashatja, s a könyv ezzel bizonyára már be is töltötte az eredetileg neki szánt szerepet. A kellő előképzettségű hazai olvasó számára természetesen nem revelációként hat, bár bőven mond újat is. Igazi értéke mégsem ebben rejlik, hanem abban, hogy precíz, frappáns, tömör megfogalmazásaival egy–egy íróra-költőre vonatkozóan a tudatunkban – vagy éppen az irodalmi köztudatban – eddig csak mintegy virtuálisan élő tudattartalmakat hoz felszínre, s ezeket szinte evidenciaszerűen helyeseljük olvasás közben. Úgy véljük, hogy ennek az irodalomtörténetnek nem egy megállapítása megfogalmazásában is oly találó, hogy szinte végérvényesnek tekinthető, – nem érdemes tovább variálni. Egy biztos: ez az irodalomtörténet, anélkül, hogy lényegesen módosítana az általánosan kialakult irodalomtörténeti köztudaton, minden eddiginél árnyaltabb képet nyújt irodalmunk múltjáról és jelenéről. Kívánatos lenne, hogy olcsóbb kiadásban is eljuthasson olvasóközönségünkhöz.

FODOR GÉZA

SZÍN — TÉR NÉLKÜL

Nádas Péter drámái

A dráma, ha normálisan éli életét, először színre kerül, esetleg párhuzamosan folyóirat is közli, majd – ha érdemesnek bizonyult rá – könyvalakban is megjelenik, végül elfoglalja helyét a reprezentatív kiadványokban: a szerző (dráma)kötetében és a nemzeti drámairodalom meghatározott metszetét adó antológiában. Nádas Péter egyetlen drámájának sem adatott meg ez a normális életmenet. Az 1977-ben keletkezett *Takarítás* 1978-ban egy nemzedéki antológiában vált hozzáférhetővé; 1980-ban színre került ugyan, de csak stúdió-előadásként, a nyilvánosság erős korlátozásával. Az 1979-es *Találkozás* irodalmi folyóiratban jelent meg 1981-ben; mindmáig előadatlan. Az 1980-ból való *Temetés* a színházi folyóirat drámamellékleteként látott napvilágot és 1981-ben amatőr előadásban került bemutatásra. Most pedig, 1982-es impresszummal itt van a kötet, amely *Színtér* címmel mindhárom drámát összefoglalja. Ha irodalmi szempontból nézzük, akkor ez az öt év a drámaíró Nádas Péter pályájának töretlen felívelése. De éppen ez az: *ha* irodalmi szempontból nézzük...

Egy szellemi kultúra, ha normálisan működik, egyre táguló körökben sajátítja el a fontos műveket: a drámákat először a bemutatókról szóló kritikák próbálják megközelíteni, majd – miután könyvalakban is megjelentek – valamivel leszűrtebben a recenziók, esetleg kezdettől fogva viták zajlanak körülöttük, végül jönnek az esszék és tudományos dolgozatok, a tüzetes és átfogó elemzések, interpretációk. Nádas Péter drámái esetében persze nem így történt. A *Takarítás* bemutatóját nem követte normális kritikai visszhang, a Színház és a Mozgó Világ kivételével egyetlen lapban sem olvashattunk róla, a mű fogadtatása rögtön – s így abnormálisan – *szak*szerűvé vált, az első megközelítés nem annyira egészségesen harcolni, mint inkább patologikusan túlkompenzálni kényszerült s jócskán előreszaladt: szinte a végső helykijelölésig. Már a *Takarítás*ról szóló első tanulmányok is többnyire mindhárom dráma ismeretében születtek meg, tehát akarva-akaratlanul egy „oeuvre" dimenziójában mozogtak. A *Temetés* és a *Találkozás* azután filozófikus kommentár, tömör és tömény bevezető esszé kíséretében jelent meg; a markáns interpretáció *megelőzte* magát a művet. Még mielőtt Nádas drámái a *saját* közegükben, azaz a színházban igazán nyilvánossá válhattak volna, még mielőtt a könyvkiadás jóvoltából annyira megkerülhetetlen „irodalmi ténnyé" válhattak volna, mint amilyenek érvényességük szerint, még mielőtt a kulturális köztudat kritikák, recenziók, viták formájában első, második, harmadik fokon elsajátíthatta volna őket, máris felső fokú és összefoglaló jellegű szakirodalom áll rendelkezésre róluk. Balassa Péter három esszéje, Duró Győző átfogó tanulmánya, Pályi András és Radnóti Zsuzsa egy-egy elemzése – bármennyi vitára adnak is lehetőséget a részletek értelmezésében – alapjában és egészében véve megrajzolták, s helyesen rajzolták meg Nádas drámáinak világát. Látszólag tehát megint csak jó a helyzet: mély megértésről tanúskodó írások sora járta körül a drámák emberi problematikáját és alkati sajátosságait, adott lényegbevágó felismeréseket és finom megfigyeléseket. És mégis: nemcsak *recenzensként* tartom visszásnak a helyzetet. (Hiszen lehet-e *most* a *Színtér*ről *recenziót* írni, lehet-e a darabok recepciójának *mai* stádiumában rövidebb könyvismertetés, -bírálat keretei között érdemben beszélni e drámakötetről? Aligha. Ha a recenziók annak idején elmaradtak is, idejük lejárt, a művek racionalizálási kísérlete már túljutott a recenzió-fokon, most éppenséggel *tovább* kellene lépni – a minél *teljesebb* elemzés és interpretáció irányába. Recenziót írni a *Színtér*ről: *visszalépés* volna e drámák szellemi birtokbavételének mai állása mögé; egy

olyan recenzió, amely nem tartalmaz *radikálisan* új felfogást, amely maga is a már kialakult konszenzusra épül, nemigen lehet más, mint az említett írások fő gondolatainak egyéni színezetű összefoglalása.) A helyzetet főleg azért tartom visszásnak, mert máris többet *tudunk* Nádas drámáiról, mint amennyire képesek vagyunk *megérteni* őket. Mivel *csak tudunk* róluk, *túl sokat tudunk* róluk. Kicsit úgy jártunk velük, mint a *Takarítás* Jóskája az életével: „... nem tudok mesélni sem, (...), mert csak gondolatok jutnak az eszembe. Megakadályozta, hogy bármi is történjék velem." Majd később: „Mindent tudok, és ez túl kevés. Azt is tudom, hogy valami olyasmit kéne éreznem, amiről semmit sem tudhatok. De ezt is tudom, s ezért bármi ismeretlenről úgy érezném, hogy már ismerős."

Ritkaság, hogy egy könyv fülszövege tényleg kulcsot adjon a könyvhöz. A *Színtér* Nádas Pétertől való fülszövege a kivételek közé tartozik: „Forró sötét. És csend van. Hiába beszélnek, akkor is csak csend van. A deszka recseg, ruhák suhognak, sikítás, két kard összecsendül vagy két kehely, ordítanak, sóhaj – és ezek a hangok nagyon fontosak. Sötét és csend, meleg és fény, hangok. És lélegzetvételek. A lélegzetvételek is nagyon fontosak. Nekem a színház azt jelenti, hogy lélegző, sötét burokban ülök, és a távoli fényben, egy irdatlan fehér oszlop előtt Tőkés Anna a melléhez kapja, torkára csúsztatja a kezét, teste mereven, mintha fa készülne kidőlni, előrebillen, és mond is valamit, sőt nagyon hosszan mondja, de ennek az egésznek csak az a lényege, hogy nagyon szeret valakit, aki nem szereti őt, mert mást szeret, egy másik valakit, és ezért elment, és a Tőkés Annát otthagyta az oszlop alatt állni, és akkor én is ugyanúgy kezdek lélegezni, mint ő. Lihegek, még ha fegyelmezem is magam. És mások is, ugyanígy, pedig ők is fegyelmezettek. Közösen. Pedig mindenki csak a saját maga tüdejét használja." Ez az – úgy vélem – 1957-es *Phaedra*-élmény, ez a színházélmény nélkülözhetetlen *instrukció* a könyvben található három dráma helyes olvasásához. Különösen fontos és tanulságos, hogy Nádas épp egy par excellence szövegdrámaként számontartott klasszikus remekmű előadásán érzékelte és érzékelteti: a színház művészetének lényege nem a szövegben, de még csak nem is a beszédben van, hanem *a színész pszichofizikai állapotában*, amely képes a színpad valamennyi kifejezőeszközét egyetlen közvetlenül ható érzéki komplexummá forrasztani, felidézni egy emberi helyzetet s így önmagához hasonló állapotot indukálni a nézőkben és zárt világot teremteni. Mindezt nemcsak annyira tanácsos szem előtt tartani, mint minden igazi dráma olvasásakor, hanem fokozottan; a drámák szövege, „hangteste" olyannyira megformált, hogy könnyen az a látszat keletkezhet: teljes és végleges, magukban nyugvó és önmaguknak elég műalkotásokkal van dolgunk.

Nádas – bizonyos fokig ellentmondva idézett, és színházi írásaiból alaposabban is ismerhető színház-felfogásának – meg is erősíti ezt a látszatot. Nemcsak a szöveg „intellektuális inkognitója", nemcsak szigorú szervezettsége, és nem is csak ezek szembeszökő ellentmondása, tehát a szöveg nehézsége késztet arra, hogy minden erőnket a közvetlenül észlelhető „anyag" megszervezésének felfogására és értelmezésére összpontosítsuk, hanem az író még külön fel is hívja figyelmünket drámái szövegének *zenei* szervezettségére. (Noha expressis verbis csak a *Takarítás* és a *Találkozás* esetében beszél a zeneiségről, sőt operaszerűségről mint konstitutív elvről, s a *Temetés* esetében inkább balettszerűségre utal, a három dráma szövegének megszervezésében legfeljebb „fokozati", nem pedig elvi különbséget lát ok.) A zeneiség valóban e drámák *egyik* leglényegesebb és legsokatmondóbb sajátossága: regresszió és felülemelkedés egyszerre, egyfelől a káosz szenvedőleges kifejezése, másfelől – íróilag-technikailag – fölényes uralkodás a káoszon. Az irodalom zeneivé válásának nagy példái és hagyományai vannak, de Nádas nem ezekhez kapcsolódik. A zeneiség nála nem a nyelvnek a „peak-experience", a csúcsélmény szintjére való felemelkedése, mint Dante *Paradicsom*ának befejező énekeiben vagy a *Faust* II. részének végén; nem a schilleri problémának („Mert ha a szív szava *szól*, már nem a *szív* szava szól"), az emberi bensőség és a nyelvi kifejezés inadekvát voltának áthidalási kísérlete ama gondolat jegyében, hogy a zene közvetlenül képes kifejezni a bensőt, mint Verlaine vagy Mallarmé költészetében; nem a világ végletes heterogeneitásának hősies filozófiai-etikai-esztétikai legyőzése, mint Eliot *Négy kvartett*-jében vagy Broch művében, a *Vergilius ha-*

lálá-ban. Nádas darabjaiban a dráma magaslatai, csúcspontjai (a *Temetés* két nagy monológja kivételével) nem esnek egybe a szöveg magaslataival, csúcspontjaival; a probléma nem az autentikus emberi bensőség közvetlen kifejezhetősége, hanem magának a bensőségnek az autenticitása; az anyag megszervezése nem a világ heterogeneitásának érvényes leküzdése, hanem „csupán" művészi kezelése. A fő probléma, a hagyományos drámai, irodalmi, egyáltalán: a „clare et distincte" ábrázolás lehetetlenségének gyökere éppen a szereplők identitászavara, sőt -hiánya – viszont folytonos önvédelmüket, ösztönös vagy tudatos taktikázásukat, szerepjátszásukat, alakváltásaikat és áttűnéseiket plasztikussá teheti egy olyasfajta kifinomult, próteuszian változékony és mélyértelmű motívumtechnika, amely – noha a Shakespeare- vagy Büchner-drámák képvilágának „tudatalattijában" nagyon is megvannak a drámatörténeti hagyományai – leginkább a zenében találhatja meg modelljét. Bármilyen fontos legyen is a *Takarítás*ban a mondatok önálló ritmusa és dallama, a szereplők hangszíne, a „con amore" előadásmód, a *Találkozás*ban pedig az önállóan is szereplő zene, a zeneiség mégsem annyira az immanens nyelvzene koncentrálását, felfokozását, kiteljesítését jelenti, mint inkább a témák és motívumok zenei konstrukciós elvek szerint, zenei fogásokkal való *feldolgozását*, a dráma zenei formálásmódját, tehát nem annyira a szöveg közvetlen érzéki hatásának a megnövekedését, mint inkább azt, hogy a drámai folyamatokat zenei konstrukció hordozza. Ez a forma egyszerre képlékenyebb, artisztikusabb és kötöttebb, mint a hagyományos drámai forma; érzékenyebben jelzi a külső és belső fordulatokat, a szereplők pszichofizikai állapot(változás)ait, formásabb és szervesebb: minden részlet – ellentét és/vagy párhuzam révén – kapcsolatban van a mű néhány alaptémájával, azok variációja, sőt a három darabot is közös témák és motívumok kapcsolják össze trilógiává.

Nádas a drámák szövegének zenei megszervezésével kivételes sikert ért el: ma ő az egyetlen magyar drámaíró, aki megtalálta tárgyának és mondanivalójának adekvát formáját; ugyanakkor csapdát is állított nekünk. A szöveg zenei szervezettsége, maga a kompozíció *jelentését* tekintve kevésbé világos, *formailag* viszont kézzelfoghatóbb, mint a hagyományos drámaépítkezés. Csakhogy mindkét sajátossága valósággal felhívás rossz olvasásra: az előbbi, a drámai formától elvárt eszmei transzparencia hiánya az „intellektuális inkognitó" feltörésére, a jelentés rekonstruálására, a tartalom racionalizálására, – konkrét vagy absztrakt – túlinterpretálásra csábít, az utóbbi, a zenei formálás világosságának váratlan segítsége viszont a konstrukciós elvek kipreparálására, a struktúra rekonstruálására, a forma racionalizálására, a formai megoldások eszmei lefordítására ösztönöz. Ráadásul a két eljárás nem tud meglenni egymás nélkül, váltógazdálkodás formájában együttműködnek – és a műalkotásból könyörtelenül filozófiát csinálnak. Nádas darabjai rendkívül nagy mértékben igénylik az olvasó részvételét, közreműködését, de akár a megfoghatatlan után kapkodunk, akár a megfoghatóba kapaszkodunk, valószínűleg melléfogunk. *Ha* csak olvassuk e darabokat, *akkor* veszélyesen érvényesül a „zenei" forma centrifugális, a művek középpontjától eltávolító ereje.

Mert a művek középpontja, pontosabban szubsztanciája – a színjáték. Nádas színházfelfogása és drámái egylényegűek; a drámák anyaga, tárgya, közege – Balassa Péter szavaival élve – „szeretet/gyűlölet szétválaszthatatlan örvénye, szeretetképtelenségünk, rivalizálás, egymáson vett hatalomért vívott harcunk, agressziónk", s mindez közvetlenül, pszichofizikai állapotokban megragadva. Ha a szövegek zenei szervezettségűek is, maguk a drámák – a szövegekben kimutatható – színházi szervezettségűek, színjáték-szervezettségűek. Nádas legalább annyira gondolkodik terekben, színekben, fényekben és mozgásokban, mint szövegben és „zenében". Főként pedig *jelenetekben*. A dráma nála nagy, vizionárius-szimbolikus jelenetekké fejlesztett és összefogott lényeges emberi magatartásokban manifesztálódik a legátütőbb erővel. A *Takarítás*ban a sikálás vagy az evés-ivás, a *Találkozás*ban az elbeszélés vagy a mosdatás, a *Temetés*ben a „begörcsölés" vagy a tánc a modern – s nemcsak magyar – dráma és színház legfontosabb jelenetei közé tartoznak. De nemcsak ezek a belénk égő részletek figyelmeztetnek a játék elsődlegességére; mindaz, ami ki van mondva és mindaz, ami – jelentőségteljesen – nincs kimondva – impulzus, amely túlmutat és túlvisz a szöve-

gen. Amit Nádas egy Racine-dráma *előadásán* felismert, az feltétlenül áll az ő *drámáira:* a szereplők mondanak valamit, esetleg nagyon hosszan mondják, „de ennek az egésznek csak az a lényege", hogy meghatározott emberi szituációban és pszichofizikai állapotban vannak. Nem kétséges: a per definitionem *olvasó* számára a szöveg önmagát transzcendáló impulzusai csak nyomok és töredékek maradnak, nem állnak össze teljes világgá, a mögöttes drámai életet, amely felől a szöveg íróilag meg lett komponálva, csak a színház: a rendező és színész képes újrateremteni.

De hát miért ez a folytonos bújócska? Miért, hogy a szöveg zenei, nem pedig hagyományosan drámai szervezettségű? Miért, hogy a dráma túl látszik lenni a szövegen, sőt a szöveg ösztönözte és irányította olvasói képzelet körén – a színjáték közegében? Majdnem mindenki, aki írt Nádas drámáiról, megállapította, hogy azok nem a magyar drámai hagyományokhoz kapcsolódnak, hanem inkább Beckett, Genet, a XX. századi lengyelek dramaturgiájához. Ez így igaz, de azt is fontos látni, hogy e darabok – a szónak nemcsak tényszerű, hanem lényegi értelmében is – *magyar* drámák; a magyar történelemből, a mi utolsó fél évszázadunk emberi sorsaiból nőttek ki, s itt és most életbevágóak. És nem a szövegekben fellelhető történelmi konkrétumok és utalások teremtik meg az összefüggést: a drámák legkevésbé tárgyias, leginkább szublimált, legmagasabb fokon stilizált komponense a leggyökeresebb: a szereplők lelkialkata.

A három dráma bonyolult lelkiéletű hősei – tudom, vulgárisan hangzik – a magyar társadalom és történelem eredményei. Azé a társadalomé és történelemé, amelyben a kasztok, a zárt és merev szokásrendszerek s a hierarchikus gondolkodás hagyományai nagyon erősek és tartósak; amelyben a történelmi fordulatok a társadalom és a lélek „geológiai rétegeinek" törésével és összetorlódásával, a különböző, sőt ellentétes státuszok, magatartásformák és gondolkodásmódok egymásbaékelődésével járnak; amelyben, ha valaki elhagyja azt a státuszt, amibe beleszületett, s – akár elszigetelt, individuális gesztusként, akár a történelmi mozgással, a társadalmi mobilitással együtthaladva – új státuszt választ magának, az többnyire nem az egyéniség kiteljesedését, a szabadság növekedését hozza, hanem egy régi tartás összeomlását és – annak maradványait továbbhurcolva – egy új szerepbe való belerögződést. Nádas drámáinak egyetlen figurája sincs a *helyén,* vagy maga ugrott ki, vagy a történelem vetette máshová, de abban megegyeznek, hogy új helyük nem a *sajátjuk,* hogy személyiségüket egyfelől káosz, másfelől végletes beszűkülés és fixáció jellemzi, s vagy az utóbbival védekeznek az előbbi ellen, vagy az előbbibe menekülnek az utóbbiból.

A *Takarítás* Klárája eredetileg úrilány volt, de („milyen botrány lett belőle"!) szerelemből elment cselédnek (szerelme úrifiú, de résztvesz a munkásmozgalomban!), majd – mártírözvegyként – afféle szocialista „kegyelmes asszony" lett. „Az lett a sorsom, hogy bármit csináltam, sehogy sem szerettem élni", mondja, és életének egész értelme abba a tíz évbe, annak a tíz évnek az emlékébe, annak a tíz évnek a beteges feleleventési kísérletébe összpontosul, amit a szerelem töltött be. Jóskát, a rendőr fiát kiszakította világából, az ő kreatúrája, egykori szerelmének reprodukciója, homunculus, akiben minden Kláráé, semmi sem saját, csak a – szükségképpen üres – tiltakozás. „A szülei nagyon primitív emberek, ő viszont okos. Államférfi vagy filozófus lesz belőle", mondja Klára, de Jóska tényleg okos és tisztában lát: „Bádogos szeretnék lenni. De így csak filozófus lehetnék, gyilkos és szépségkirály" – és gyilkos lesz. Zsuzsa otthagyta a paraszti életformát és – városi cseléd lett, a bornírt cselédszellem ideológusa és – persze szenvedő – szörnyetege. „Én mindenütt jól tudom érezni magam. Még soha, egyetlen hely se volt, ahol ne éreztem volna jól magam", mondhatja ki, hiszen a szükségen keresztül, a gyenge pontokon kapcsolódik gazdáihoz, s így hatalmat tud venni rajtuk, cseléd-szerepbe szűkült személyisége és élete merő fonáksága: „életet öl" gazdáiba, „halálba gondozza" őket, mert: „addig élek, amíg valakit életben tudok tartani (. . .), addig még mindig vagyok, amíg akad valaki, aki élni akar".

A *Találkozás* Máriája „a legnemesebb nevek egyikét viselte", de hozzáment egy zsidó férfihoz („az évszázad bolránya volt"!), s nemcsak külső világából lépett ki, belső világa is felbomlott; az 50-es években teljesen deklasszálódik, ugyanakkor különös szerelmi kapcsolatba kerül egy rákosista ügyésszel (az abszurd viszony mindkét

részről az élet tökéletes megoldatlanságának és az abszolút magánynak a kisülése), elviszik, a kihallgatáson szerelmével találja szembe magát, kiszabadulása után bosszúból nem engedi megnyugodni a férfi lelkiismeretét, az öngyilkos lesz: „Hát befejezte az életem". A Fiatalember már egy következő korszak, egy másik világ embere, aki meg van fosztva a múlttól, előtörténetétől, még üres, tartalmatlan („Amit mondok, azt nem gondolom... Amit gondolok, azt nem tudom kimondani. Most például ezt gondoltam és sikerült kimondanom. De ez egy hülyeség."), „csíra", nincs élete, éppen csak „itt van", de tudni akarja az apja történetét, keresi a múltját, meg akar születni. Hogy a beavatás, a „sorsválasztás" az ő esetében mit eredményez, nem tudhatjuk; az ő sorsa Nádas drámáiban az egyetlen nyitott sors.

A *Temetés* szereplői: színész és színésznő, az identitászavar és -hiány hagyományos prototípusai. De nemcsak a személyiség és a szerep viszonyának „klasszikus" kérdéséről van szó: „Gondolod, hogy magunkat nem szabadna belekeverni? – Mégis magunkról beszélünk, bármit teszünk is ellene". Erre van válasz, bármilyen paradox is: „Színész: Most már bevallhatom, hogy ebben a kitalált történetben is én vagyok. Az ember kitalál egy történetet, hogy valamit ne kelljen kimondani, és mégis benne van. Színésznő: Én is bevallhatom. Az ember elmondja, mit érez, s úgy tűnik, mintha kitalálta volna. Pedig minden igaz." Ám az igazi kérdés az, hogy az a bizonyos „magunk", az az „én" mennyire szubsztanciális, hogy ami „igaz", mennyire érvényes. Mert a színésznő hatalmas szerelmi vallomásának, bármennyire kifejezi is őt magát, rajta kívül nincs tárgya: „Jó sokat járattad a szád, de egyetlen szavad se mondott rólam semmit... Mintha egy kiló marhahúsról beszéltél volna" – vágja oda a színész, és: „Nem tudsz történetet csinálni belőle". De a színész emléke, meséje, hiába van benne ő maga, mégis csak üres, mert nem élte meg a történetet, nem volt ott, amikor „minden együtt volt ahhoz, hogy legyünk", tehát az „én", aki benne van a történetben, *maga* tartalmatlan.

E figurák identitászavara és -hiánya olyan társadalom és történelem eredménye, amelyben az emberek többsége különféle – gyakran egymást keresztező – determinációk következtében *készületlen* azokra a helyzetekre és problémákra, amelyeket személyes élete vagy a történelem felad neki, s így egyrészt a választások, döntések, a szabadság aktusai „action gratuite"-té silányulnak, másrészt az ember az objektív helyzetek, a történelem tárgyává, játékszerévé, szenvedő alanyává válik – a történelem hol belegázol az emberek életébe, hol életükön kívül történik. Nem csoda hát, ha egyfelől nem tudják, hogy kicsodák és hol a helyük, másfelől viszont nagyon is rabjai valamely rögeszmének. Jelentős művészi tett, hogy Nádas ezt a lényeges összefüggést kiemelte az anekdotikusságból és felmutatta bizonyos történelmi sajátosságok és bizonyos lelki struktúrák korrespondenciáját.

Nádas alakjai egyszerre nagyon egyszerűek és nagyon bonyolultak: személyiségük alapképlete – központi életproblémájuk és jellemük uralkodó vonása, irányulása – tiszta és világos, csak éppen lényegéhez tartozik a kétségbeesetten kapkodó szerepjátszás. Egyfelől tehát olyan elsődlegesek és állandók, mint a klasszikus operahősök, s ezért a cselekmény mélyárama, a darab kifejlése és vége világos és szükségszerű; nemcsak a *Takarítás*ban, hanem a másik két darabban is – akár egy operában – „teljes pompájában bontakozik ki a szemérmes végzet". Másfelől viszont konkrét viselkedésük, reakcióik nem szabatosan artikuláltak, nem adják ki nyilvánvalóan céljukat, értelmüket, motivációjukat; noha nagyon is primérek, ösztönszerűek, közvetlenek, egyszersmind színjátszóak, s csak közvetve, sőt negatíve fejezik ki az igazságot. Elmélyült munkával meg kell tanulnunk olvasni a szereplők viselkedését, reakcióit, impulzusait. Ha a szereplők pszichofizikai állapotát és drámáját keressük, új értelmet kap a szöveg zenei szervezettsége, a zenei formálás. A zenei szembeállítás, téma-variáció viszony, a motivikus munka párhuzam-ellentét, azonos-nem azonos játéka, a megformulázás, a diszpozíció, a modalitás megannyi különbsége olyan folytonossági hiány, rés a zenei formában, amely túlvezeti figyelmünket a szövegen a viselkedések, reakciók, impulzusok, indulatok, egyáltalán: az elementárisan és folytonosan lüktető élet érzékelése felé. Nem elég a szenvtelen képzelet és a következtetés, tényleg szinte

érzékelnünk kell ezeket az embereket; Nádas drámái nem az okoskodás, hanem az *empátia* iskolái. Ha képessé válunk az empátiára, akkor azt találjuk, hogy viselkedésük, minden egyes megnyilatkozásuk pontosan olyan „logikus", mint a hagyományos drámahősöké. Ez a logika azonban csak a színjátékban manifesztálódhat, hogy belőle azután a szöveg is „értelmessé" váljon. Távol áll tőlem, hogy alábecsüljem Nádas drámaszövegeinek kvalitását, irodalmi rangját, mégis csupán drámái, azaz színjátékai librettóinak látom őket. Ezek a darabok a magyar drámairodalom „legszínszerűbb" művei, nem olvasásra valók, megvalósulásuk igazi közegeként színpad után kiáltanak.

*

Amikor Kleist 1808-ban a *Pentheszileia* egy részletét elküldte Goethének, beismerte, hogy művét nem színpad számára írta, s legfeljebb Weimarban tudja elképzelni bemutatását, hiszen „többi színházunk sem a függöny előtt, sem a függöny mögött nem olyan, hogy ekkora kitüntetésre számíthatnék, és különben bármennyire kötődöm is minden értelemben a pillanathoz, ebben az esetben mégis a jövőre kell tekintenem." Erre Goethe kioktatta: „mindig elszomorít és aggaszt, ha elmés és tehetséges fiatalembereket látok, akik olyan színházra várnak, amelynek még el kell jönnie. (. . .) Az igazi lángelménének minden deszkaemelvény előtt azt szeretném mondani: hic Rhodus, hic salta! Bármely piactéren képes volnék rá, hogy – hordókra pallókat fektetve – Calderon darabjaival a művelt és a műveletlen tömegnek a legnagyobb élvezetet szerezzem." Nos, Nádas Péter olyan színháznak írta drámáit, amelynek – legalábbis nálunk – „még el kell jönnie". Ám a mai magyar színháznak semmilyen szempontból *nincs fedezete* goethei fölényre.

ALEXA KÁROLY

FASÍRT — VER(S)ZIÓK

JAK-FÜZETEK 1. – JAK-FÜZETEK 2.

A József Attila Kör füzeteinek első két kötete, a *Fasírt* című esszégyűjtemény és a *Ver(s)ziók* című költői antológia a Kör tagjainak, azaz – idézőjel és irónia nélkül mondva – a legfiatalabb magyar irodalom létezésének *első bizonyítéka.* Nem a létezés tényének puszta regisztrálása – az megtörténik és meg'történt a Kör működésének engedélyezésével, működésének szüneteltetésével, egyes tagok publikációiban és a publikációk elmaradásában, új tagok jelentkezésével és sajnos máris, egyikükmásikuk szomorúan korai halálával. Nem regisztrálás ez a két könyv, hanem bizonyítás – lévén önmeghatározás meg egy új irodalmár-politikus szellemiség (formában is eredetiségre törő) tárgyiasítása. Példátlanul demokratikus és szabadelvű kihívás – ha a magyar történet elmúlt negyedfél évtizedéhez viszonyítjuk.

Fellengzős szavak? Megemelt hangú minősítés? Akkor volna az, ha egy kivételesen bátor, kivételesen felkészült és jólértesült, zseniális stratégiával bíró és páratlan szerencsével taktikázó, művészi teljesítményében elődeit már meghaladó generáció dicsérete volna. Nem dicsérni – és nem is temetni jöttem, jóllehet, éppen ez a szójátékos paradoxon és viselkedési szélsőség az, amelyre jelenkori irodalmi életünk a leginkább hajlamos eme könyvek megítélésekor. Számomra a kihívás – itt és most – csupán az (s talán mások számára is), hogy lehet-e beszámolni *irodalmi kritika* for-

májában erről a két kötetről. A személyes művészi befogadás és a művészet önelvű történetének argumentációja feltárhatja-e a „viták a fiatal magyar irodalomról" és a „Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában" alcímű kiadványok érdemeit és fogyatkozásait? A merev, kizárólagos, érzelem- (és így: ideológia-) mentes széptani megközelítés ellen legalább két nehezen mellőzhető érv szól. Az egyik az, hogy – mint várható volt és máris tapasztalható – a JAK-füzeteket politikai szempontból nehezményezők egy része nem az ideológia síkján vitázik a kísérletekkel és szerzőikkel, hanem az esztétikai kategóriák vagy egy pontosan meg nem határozott ízlés fedezékéből. Nem korrekt polémia ez, függetlenül attól, hogy a Ver(s)ziók szövegeinek nem elhanyagolható hányada nemcsak a szakmai bírálatra, hanem – hellyel-közzel – a publicisztika szarkazmusára is rászolgál. Tetszőlegesen epés futamokra adna alkalmat például a két könyv kijátszása egymás ellen. Például a Fasírt egyik programos tanulmányírójának, Zalán Tibornak ezt a mondatát 1979-ből: „(Én a fiókban maradottakból [ti. fiókban maradt művekből] össze tudnék állítani egy pazar antológiát.)" – különösebb erőfeszítés nélkül rá lehetne olvasni a Ver(s)ziókat válogató és szerkesztő Zalán Tiborra... A másik érvem az, hogy azok a művészi antológiák, amelyek korosztályt vagy újfajta művészi elkötelezettséget kívánnak *reprezentálni*, műfajidegenek a szakkritika számára. A Ver(s)ziók ilyen könyv, amit az húz alá, hogy egy időben, együtt jelent meg a Kör és a korosztály helyzettudatát megfogalmazó vitacikkek, távlattapogató esszék gyűjteményével.

Az irodalmi kritika minősítési rendszerét elvetve, kielégítő eredményhez jutnánk-e, ha a *politikai-ideológiai értelmezést* választanánk? Erre is nemmel kell válaszolnom. Hiszen – példát mondva érvként – ekkor és így a Ver(s)ziók nyíltan kísérleti szövegeinek, bevallottan experimentalista törekvéseinek megítélésekor – esetleg – ahhoz a konzervatív ideológiához kerülnénk közel, amely éppen ennek az experimentalista, művészetközi, a művészet és a mindennapiság mezsgyéjén álló, az alkotást és a befogadást programszerűen egyeztetni kívánó filozófiának és alkotómódszernek a *normális* (vállalhatjuk ezt a „triviális" szót) kifejlődését, mozgalommá válhatását tette lehetetlenné a 60-as évek közepétől. Ideológiai érvekkel, de adminisztratív eszközökkel. S ezzel még a Ver(s)ziók szerzőinek egy részét is manipulálta, kényszerpályára állította; sok olyan formát, formalehetőséget emelve a hamis tudat idoljává, tiltott gyümölccsé, megváltó lehetőséggé, amelyről kiderült – ha nem is Magyarországon –, hogy totális művészetként (is), természeténél fogva, marginális jelenség.

Az iskolai fogalmazástanításnak a klasszikus retorikára visszamutató regulája a hármas tagolás: a bevezetés, a tárgyalás és a befejezés. *Fogalmazványom* eddig tartó szakasza a témakijelölő bevezetés – de csak látszatra és formálisan az. Hiszen „a tárgy" sugallta dilemma, az egy szempontú elemzés és minősítés tarthatatlansága fölötti meditáció a legfontosabb, ha nem a fundamentális problémáját érinti a Fasírt és a Ver(s)ziók című köteteknek, és a két kötetnek, mint nemzedéki, politikai és művészeti gesztusnak. A klasszicizálóan tagolt dolgozatformát éppúgy el kell vetnem, mint a határozott választást esztétikai és ideológiai értékelés között és a határozott válaszokat arra a néhány alább kiemelendő kérdésre, amelyeket ez ügyben a legfontosabbnak tartok. *Glosszaként* – ám a szó eredeti értelmében ('szöveghez kapcsolódó jegyzetek') és nem átvitt jelentésben ('rosszmájú megjegyzések').

„Nemzedéki" emancipáció, irodalmi élet, demokrácia

A Fasírtban közölt értekezések és esszék közül azok a legjobbak (a fogalmi tisztaságot, a stiláris igényességet és a célratörő szerkezeti fegyelmet tekintve), amelyek gondolataikat és indulataikat nem fogják vissza a *nemzedékiség* határán és a *csoportérdek* peremén. S ez talán nem is véletlenül van így. Azért is volt szerencsés közölni – a meglett korúbb pályatársak közül – Csoóri Sándornak a nemzetért mint közös vállalkozásért sóhajtó esszéjét és Fekete Gyula Darázsfészek című tárgyszerűen indulatos cikkét, mert a kötet vizsgálódásainak, programjainak azt az ívét erősítik, amelynek pillérei Géczi János, Elek István, Szilágyi Ákos (A „fiatal irodalom" mint

megtévesztés és hamis tudat) és Kulcsár Szabó Ernő dolgozata – s nem azt, amely Szilágyi Ákos *elő*szavában és Zalán Tibor írásából fejlik ki.

Zalán Tibor szóemelésének érdeme 1979 végén – elvitathatatlan, Szilágyi Ákos beköszöntőjéből is az az alapgondolat, hogy az irodalmi nyilvánosságot „valóságos irodalmi szempontok szervezzék". Azonban Zalán Tibor írását ma már csak történeti érdekű hangulatjelentésként, dokumentumként lehet értelmezni. Műfajából és elhatárolásaiból következik, hogy áthömpölygött rajta az idő. Nyilvánvaló túlzásait most nem is fejtegetve (pl. az „arctalan" nemzedék szakmailag felkészültebb és nagyobb műveltségélménnyel bír, mint a korábbi; „negyvenöt óta a legvédtelenebb nemzedék" stb.), hadd idézzem néhány megállapítását, amik – szerintem, igaz hogy 1983-ból visszanézve – már 1979-ben sem lehettek helytállók. „Ennek a fiatal költőgenerációnak nincs ideológusa." – állítja, nem gondolva arra, hogy amint Zalán Tibor ezt az ítéletet megfogalmazta (egy oknyomozó, helyzetfeltáró tanulmányban), maga is azonnal ideológussá vált. A helyzet éppen fordított: ennek a generációnak egyik megkülönböztető sajátosságát éppen ideológusainak és politikusainak (Elek Istvántól Kulcsár Szabó Ernőig) karakteres munkálkodása adja. Sőt. Egy-egy szűkebb időszak ideológiai iratai visszhangosabbak, értékesebbnek tűnők, mint az adott szakasz művészi termése. (Elhallgathatatlan veszélyforrás: nem befolyásolják-e kedvezőtlenül az itt-ott megfogalmazódó doktrinér elméletek – pl. Szilágyi Ákoséi a Weöres-mű jellegéről vagy a „proletárköltészetről" – magát az irodalmi „termelést"?)

Az 50–60 év körül járó írógeneráció visszatérő panasza, hogy nincsen kritikusa, s amíg voltak kritikusai, azok nem mindig segítették fogalmi nyelvezettel és történeti alapozottságú esztétikai érvekkel az irodalom önmagára ismerését, identifikációját, finoman szólva. A 30–40 éveseknek – úgy látom – inkább kritikusai voltak és vannak, mint ideológusai, sőt eme kritikusi gárda fellépése talán kicsit meg is előzte nemzedéke íróiét, korábbi generációkon próbálgatva macska- és oroszlánkörmeit, gyakorlatoztatva simogató tenyerét és lábhegyét. Zalán Tibor korosztályában a kritikának az a mindennapi – ideális – tettrekészsége látszik fogyatékosnak, vagy nem elég felismerhetőnek, amely talán némi szakszerűséggel támogathatná a nemzedéken belüli értékkiválasztás folyamatát.

„... ez az új társaság csöndben van ...", „... demonstrálni önmagát csak munkáiban hajlandó ...", „Érdekes, hogy ez a társaság eldobja magától a csoportok, mint érdekvédelmi közösségek (is!) által kiharcolható előnyöket." Ezek a mondatok sem állják meg a helyüket. Kell-e részletesen szólni a JAK léte és nemléte körüli csatározásokról vagy a szentendrei tanácskozásról, hogy csak a legvisszhangosabb és intézményes és demonstratív eseményeket említsem. Szerencsére ez a generáció sem csak művészi, hanem emberi és politikai emancipációra is törekszik. (Pedig nem kevés a kísértés ...) Azonban – ezen belül – a csoportérdek kizárólagossá tételének (l. Szilágyi Ákos bevezetőjét a füzetsorozat elé) lehet több olyan hátulütője, amivel a programadó nem számol. Engem nem az intézményes függetlenedés fantomképe zavar, és nem is az az abszurd következtetés, amely egy-egy irodalmi csoport kiszakadásában vagy kivonulásában a többpártrendszer rémét látja felsejleni. Aggályom merőben irodalmi – és ha lehet mondani – emberi. A csoportérdek érvényesülése kizárha'ja-e a dilettánsokat, a művekkel nem igazolható vagy művekkel szembeni elfogultságokat? És mi lesz (lenne) azokkal a pályatársakkal, akik – alkatilag – idegenkednek mindennemű csoporttagságtól? Nekik lesz-e (van-e) szószólójuk a JAK-füzetek szerkesztőbizottságában? S tovább – primitív kérdés, de jó lenne tudni rá a választ: jelenleg hány – mondjuk – színvonalas antológiát összeállítani képes csoport van – akár virtuálisan – a József Attila Körben, vagy a Kör holdudvarában? ... Félre ne értessek: ezek valóban kérdések, nem fedőszavai és -mondatai valami rejtett ideológiai, netán politikai ellenérzésnek.

Úgy látom, s ebben megerősítenek Géczi János, Elek István, Kulcsár Szabó Ernő és Szilágyi Ákos értekezései, hogy a generációs kérdés és a csoportérdek érvényesíthetése másodrangú az irodalmi élet egészének demokratizálása mellett, amely az egész társadalom és nemzet szabadságfokát kell hogy jelképezze. Abban, hogy irodalmunk legújabb nemzedéke a szocializáltságnak és intézményesültségnek erre a

fokára (amely ugyan még eléggé köztes helyzetnek minősíthető) eljutott, az irodalom korábbi nemzedékeinek, a Mészöly–Csoóri korosztálynak és a régi FIJAK tagjainak politikai bátorsága és művészi súlya sem elhanyagolható tényező – senki személyes érdemeit, sőt – olykor – önfeláldozását el nem vitatva és a kor felhajtó erejéről nem is szólva. A mai Írószövetség és a mai Választmány nélkül könnyen – és újra – kritikussá válhatna a JAK helyzete. Tény viszont az is, hogy az utóbbi évek leghangsúlyosabb idevágó írásainak jelentős hányadát ez a korántsem „arctalan" nemzedék fogalmazta meg.

Az „autonóm etikai személyiség" és „az eredeti művészi egyéniség" (Szilágyi Ákos) eszméjének és eszményének hangsúlyozása, a társadalmi hatalomból való részesedés igényének kimondása (Elek István) éppúgy távlatos gondolat, mint ahogy példás Kulcsár Szabó Ernőnek a történeti tapasztalatok, klasszikus epikai és líramodellek alapján elhangzó teljesítményigénye, s ami talán ennél is fontosabb: a korosztálya előtti művészi lehetőségek kijelölése. Géczi János briliáns gondolatmenete szintén *egyetemes* művészi kérdésként elemzi a szétesett világképet, a hiányt mint a felismerés, a mitikus művészi teremtés kényszerét és lehetőségét.

Nemzedéki antológia?

A Ver(s)ziók című gyűjtemény leírásakor főként bizonytalanságaimról tudok beszámolni.

– Ezek közül az első a kötet státusa: kié a kötet, hogyan illeszkedik bele a magyarországi kiadási mechanizmusba? Vonatkozik ez mindhárom eddig megjelent JAK-füzetre. A kötetnek van válogatója és szerkesztője (JAK-tag), van felelős szerkesztője (JAK-tag), szerkesztette őket a JAK füzetsorozat szerkesztő bizottsága (5 JAK-tag és 2 munkatárs a Magvető Kiadótól), a kötet felelős kiadója a Magvető Könyvkiadó igazgatója, Copyright: Magvető Könyvkiadó. A közreműködőknek ez a lajstroma, ha nem is jellemzi megnyugtatóan, de legalább érzékelteti a szerkesztés autonómiájának fokát, ám nem írja le pontosan a viszonyt egy társadalmi szervezet és egy állami intézmény között.

– Az olvasót elbizonytalanító másik tény az, hogy eldönthetetlen, *nemzedéki* vagy *irányzatos* gyűjtemény-e a Ver(s)ziók. A jelek szerint mind a kettő, tehát egyik sem. Tóth László és Döbrentei Kornél, Kodolányi Gyula, Verbőczy Antal vagy Várady Szabolcs közlése a nemzedéki jelleget teszi kérdésessé (a hiányzó „fiatalokat" nem említve). A kötetnek legalább harmadát kitevő, formabontónak aligha címkézhető versanyag viszont a kísérletezést mint vezérelvet. Ráadásul Tóth László, Döbrentei Kornél vagy Várady Szabolcs sem erőszakolható be valamiféle experimentális irányzatba. (Számomra – innen nézve – szembetűnő Péntek Imre, Cselényi László és Tolnai Ottó mellőzése.) Bizonytalanságában viszont úgy egyetemes ez az antológia, hogy *nem* létező vagy virtuális irodalmi *csoportok*, ízlésirányok szerint szerveződött. Továbbá az is koncepcionális szándékra vall, hogy – bár a kötet szerkesztői ezt alkalmanként nem jelölik – egyaránt válogattak kéziratokból, folyóirat-publikációkból és már kötetben is megjelent darabok közül.

– Abszurduma a kötetnek az akusztikus lírát képviselő néhány hangvers. Ezek leírva, nyomtatásban értelmezhetetlenek.

– Feltűnő vonása a könyvnek a nem magyarországi magyar költészet minden eddigihez viszonyított példátlan súlya. S ebben többet és mást kell látnunk, mint valamiféle teljességigényt, korekt integráló törekvést. Az újabb irodalom legmélyebb dilemmájára utal: a nyelvhasználatéra. (Nagy Gáspár ironikus verséből citálva: „a nyelv a nyelvet a nyelvre használja".) A nem anyanyelvi közegben születő magyar líra, Párizsban és Kolozsvárt, Újvidéken és Pozsonyban előbb találta magát szembe az elidegenült nyelv, a bizonytalan nyelv, a valóság leplezésére szolgáló nyelv, a művészileg kódolhatatlan nyelv, a mindennapos hazugságokba zárkózó nyelv dilemmáival és antinómiáival, realitásaival és víziójával, mint a hazai. Azzal a dilemmával, hogy a szó erkölcstelen és mégis ez hordozza az etnikai tradíciókat, a definiálhatatlan,

de mégis létező nemzeti (anyanyelvi) világképet és költői örökséget. Szőcs Géza életműve lehet modell-értékű arra a koherens művészi szóhasználatra, amely egyfelől torzításaival leplezi a nyelvet, másfelől vállalja és megtartandónak hirdeti, a nyelvben élő közösségi sorssal együtt. Jóllehet a nyelvhasználat ars poétikája minden költőnél más és más motivációjú (figyelembe véve a kisebbségi státusok különbözőségeit is), valószínűleg ezen a területen kell keresnünk annak a vonzódásnak a magyarázatát, amely a legifjabb magyar lírát a párizsi Magyar Műhely, a Symposion-kör, az Echinox alkotói vagy a legújabb Forrás-nemzedék felé fordította. (A jellemzett bizonytalanító-vállaló és a történetiséget a lokális meghatározottságban felismerő gesztusra a kötet két legszebb példája Parti Nagy Lajos verse, „a fiumei kettes számú tengerész-szeretetotthon teraszáról látni a tengert" és Kőrösi P. József „regényvázlat"-a.)

– Ez a kötet, ha divergens lírai formákat sorol is egymás mellé, hangoltságában – reflektált hangulatiságában – egységes. A versek – mondhatni kivétel nélkül – értékvesztésről és értékhiányról számolnak be „(Le)épülnek", „foszló nosztalgia", „nincs hova leülni", „kihal", „romlik", „néptelen", „kihűlt", „cserepek", „roncstelep" – íme néhány töredék az első tizenöt lapról. Csupa feltételes mód, befejezetlen mondat, lefelé irányuló mozgás. Szemléletes képe ennek Zalán Tibornak a tipográfiai jel-lehetőségeket találékonyan felhasználó verse, az „Ezüst repülők".

Kísérletező költészet?

A kötet szerkesztőinek bevezetője tiszteletreméltó józansággal szemléli az összegyűlt anyagot, világosan látva azt, hogy a kötetbe válogatott szövegek, akusztikus jelzések, képversek, foto-szövegmontázsok stb. inkább csak utalnak az újabb világlíra avantgarde formabontó és formateremtő tendenciáira. Valóban, összességükben, az antológiába felvett versek formai radikalizmusa bátortalannak mondható, régebbi hagyományokhoz ragaszkodnak, s csak nagyon kevés ponton érezzük a konkrét költészet amaz alapelvének vállalását, hogy a „vers" semmi olyant nem ábrázolhat, semmi olyanra nem utalhat, ami a nyelven kívül van, azaz jel és jelentés egyedi és egyszeri.

A neoeavantgarde európai eredményei, a nem magyarországi magyar neoavantgarde, a másfél-két évtizeddel ezelőtti magyarországi neoavantgarde felől nézve, a Ver(s)ziók egyértelműen konzervatív könyvnek látszik, a neoavantgarde-dal kacérkodó konzervativizmus könyvének. A versek esztétikai minőségéhez ennek természetesen nincs köze. Azt azonban sajnálhatjuk, hogy ez az antológia sem teszi lehetővé olyan kérdések vizsgálatát, hogy továbbra sincs olyan *magyar* nyelvű *irodalmi szöveg*gyűjtemény (minden szón nyomatékkal!), amely szemléltethetne olyan *valós* problémákat, mint a szubkultúra Magyarországon, a fogyasztás és az ellenkultúra viszonya, a tárgyként abszolutizált műalkotás elvének és az individuális művészi imágonak a kicsorbulása, a művészi emancipációnak az esztétikai szférát szétromboló paradox következménye, a mimezis-elv újragondolása, alkotás és forradalom viszonya, tehát a tiltakozó művészet ideológiai és politikai jelentősége, azt a történeti súlyú alapkérdést, hogy az egyéniség önkifejezésére törő, szakrális, muzeális, alkalmazott és romantikus művészet mit képes integrálni a profán, kollektív, nyitott, a befogadással önmagát azonos minőségűnek tartó neoavantgarde szellemből és formákból stb., stb.

Nem azon kell szomorkodnunk, hogy a Ver(s)ziókban sok az utánzás, a hiteltelen ötlet, provinciális késettség, hanem azon, hogy az új magyar művészet nem járhatta ki a megfelelő életkorban a neoavantgarde iskoláját, hogy a politikai és társadalmi méretű befogadói konzervativizmus miatt csak kerülő utakon és hosszú éveket késve jutott el hozzá. Ha eljutott. Az elmulasztott lehetőség visszahozhatatlan, mégis érdemes volna elgondolkodni azon, hogy miként válhatnának hozzáférhetővé a 60-as évek magyarországi neoavantgarde-jának művei, dokumentumai, s megképződhetik szemünk előtt egy olyan antológia-sorozat látomása is, amely akár a szá-

zadelőtől, sőt a késöreneszánsztól kezdve a válogatást, a Magyar Műhelyt és az Új Symposiont, Weöres Sándort és Tandori Dezsőt sem mellőzve, sorba rakná az ideillő műveket. Ez a gyűjtőmunka elvégzendő volna az egyéb művészetek és médiumok terepén is. Bár – ha valami idegen a radikális neoavantgarde szellemiségtől, az éppen a muzeális tárgyiasítás, a tezauráció . . .

Minden megkésettsége, formai fogyatkozása ellenére a Ver(s)ziók neoavantgarde-ja mégis jó szívvel üdvözlendő tény. A korábbi esetleges folyóiratszámokkal szemben (Kortárs 1978/10., Alföld 1980/5., Új Írás 1980/11.) ez talán sokkolni fogja a tunyaságra nevelt honi befogadói reflexeket. Talán hozzásegít ahhoz, hogy aktivizálódjék az eddig a művészettől jobbára kiszolgált, önmagát öntudatlanul is fogyasztónak tételező olvasó és néző. Hogy egy-egy Új Symposion- vagy Magyar Műhelypéldány láttán ne fogja el „az érzéki csábítás gyönyörűsége" (Szilágyi Ákos).

Ha már a kezdet kezdetén le kellett mondanom a szabályos és szabatos kritikaformáról, hadd tekintsek el a summázó záradéktól is. Maradjon ez a fogalmazvány az, ami: glosszárium.

Kiss Benedek:

SZEMEM PARAZSA MELLETT

Volt egyszer, nem is olyan régen a budapesti egyetemen, kilenc szelíd bölcsész hallgató. Ragyogó álmokkal: tovább viszik, legalább egy lépéssel, az immár csaknem nyolc évszázados magyar költészetet. Megvalósuláshoz akarták segíteni a százados vágyakat, s munkálni az értelmes jövendőt. Még zavartalan volt a hitük: hitték, ami az előttük járóknak csak csorbult álma maradt: hogy csakugyan meg lehet forgatni az egész világot. Vagy legalábbis minden szorongató kérdésre lehet érdemes választ találni.

Megoldásra váró kérdések igazán bőven voltak. Az öröklöttek mellett újak is bokrosan jelentkeztek: a húsz esztendős fiatalok az új mechanizmussal, a tudományos technikai forradalommal, a harmadik világ nagy erejű jelentkezésével, a marxizmuson belül jelentkező különböző árnyalatokkal, a korszakváltás problémáival találták szembe magukat. Eme problémákat természetesen inkább még csak idegeikben érezték, s teljes gyanútlansággal reagáltak rájuk. Olyanformán, mint kétkezi őseik: ha ég a ház, hát a legtermészetesebb, hogy szalad az ember, villával, vödörrel, fejszével, ki-ki a maga kezebelijével, oltani a tüzet. S aztán segít újra mázolni a falakat s felhúznia a tetőt. S épít új hajlékot is; fölhasználva mindent, ami összegyűlt az új ház építéséhez.

Eme kilenc fiatal egyike volt Kiss Benedek. Vidáman, fürkésző szemmel élő, daloló fiatal; együtt szálló a „csattogó szelekkel". A kilencek közül akkoriban ő mutatkozott talán a legvidámabbnak, s mindenképpen az egyik legígéretesebb indulónak: Nagy László, Juhász Ferenc és Kormos István érdeklődését is azonnal fölébresztette. Juhász Ferenc írásban is rögzítette a Kiss Benedek verseivel való első találkozását. A kéziratok olvasásakor — írja — „szívem föl is szikrázott nyomban zöld lángú, tajtékléptű csikóindulatosságától, vidám és nyers és ficánkoló tavaszi kedvétől, lobogó kék indulatosságától. . ." Meglátta azonnal, hogy Kiss Benedek költészete különösen érdemes fából van faragva: „valami jó illatú tiszta rózsafából, jószagú rózsás anyagból, kemény erezésű, rózsa-pórusú tiszta fából." „A költészet tavaszi kedve nyargal — írta — zöld lovon Kiss Benedek verseiben, arany füttyű szél tekereg s hallom a virágos zöld ló zöld-pata kopogását, virágzó nyerítését, toporgó tavaszi kedvét."

Az *Elérhetetlen föld*-ben, a kilencek antológiájába szánt versek kapcsán szólt így Juhász Ferenc. Aztán megjelent Kiss Benedek első, majd második kötete is. Változatlanul nagy költői értékeket jelzőn, de már nem zöld és kék lobogásban. Inkább feketében, s fehér dermedésben. Az antológia költője — ahogy Görömbei András írja —, szilaj, indulatos lírát ígért, fájdalomra és vígságra egyaránt fogékony volt; — a verseskönyvek már az árvaságról, kiszolgáltatottságról, téli világról beszéltek.

S ez az árvaság, ez a fájdalom ott zokog még most megjelent, *Szemem parazsa mellett* című verseskönyvében is.

Kuksol a szív, „az erek rezgő galagonya tövén"; szúrkál a fájdalom; a szív kékül, ráng a rettenet „savas vizeiben". Úgy érzi a költő, befejezetlen, befejezhetetlen dolgok között ül. Ki van vetve a világba; nem is egy szál ingben, de meztelenül, a csönd kényszerzubbonyában. „... huzatos ház, s haza..." „... halálos ámen száll le minden toronyra".

Vajon miért ez a meggyötörtség? Miért ez a sok szenvedés? A fülszöveg a paraszti közösségből kiszakadt, nagyvárosban lábát nehezen megvető ember légszomját hozza magyarázatul. „Mindazt — mondja —, amit a XX. századi európai ember szinte már örökségbe kap: magány, elidegenedés, az idegek tárgytalan, lázas sóvárgása, ő gyanútlan ártatlansággal, mint elemi élményt, a rezignáció és irónia védelme nélkül élte át. Szenvedett és pontosan számot adott erről."

Ez is igaz; a személyes sors tükröződik a lírában. A nagyobb igazság mégis az, amit Utassy József, a költő- és sorstárs fogalmaz: „Kiss Benedek az emberiség és a magyarság történelmét éli át, szenvedi meg, gyötrődi költeménnyé."

Kiss Benedek új kötetében, ciklusban rendeződő versek sora beszél az emlékekről is. A megidézett emlékek többnyire sebhelyesek, zúzmarásak. Számol vissza az életén; apját idézi, aki „hegyesen" elment, édesanyját, kinek „gesztenyelomb hajában megfészkelt a bánat", vénasszonyok régi nyarát, a falujabeli hetes huszárt, az első világháború frontján elesett nagyapját; „békanyálas vízen" úszó gyermekkorát; olyan meghittséggel, ahogy talán csak Sinka István tudott a holtakról és a voltakról versben beszélni. Menekvés volna ez? A jelen gyötrelmeiből a tegnap emlékeihez? Az is, de még inkább „szívkondítás", kiáltás: baj van; ébredjetek. Az emlék megtartó is; kötelez is. S legalább egy csipetnyi derűt adhat az arcra; a lepergett évekből átintegetnek az emberek.

Bármilyen szomorúak s fájdalmasak is Kiss Benedek versei, sohasem végleges bennük a lemondás. Mosoly dereng a nyúzott arcon is. Mikor szinte önként veti magát a sötétségbe, akkor is érezzük: szíve szerint csattogva szállna a szelekkel. Csöndje mögött, még a reménytelenségek mögött is, remegnek a „régi nyárfák. Nyihognak a régi vadlovak." Tud mosolyogni asszonyra, gyermekre, virágra. Tudja, vallja a Nagy László-i igazságot: lerogyni nem szabad élve. Bár sok a sebe, bár huszárnak sorozták s bakkancsosnak vitték, de dolga mégis az egész világ. S dolgát végezni kell, kérges reménnyel is.

Ez a meggyőződés is Nagy Lászlóhoz kapcsolja Kiss Benedeket. Akárcsak a *deres majális* — a korán megkeseredett ifjúság élménye. S mindenek fölött az emberi magatartás, a gyémánt gerinc igénye. Kiss Benedek verseit olvasva gyakran gondoltam Nagy Lászlóra: nemcsak az új magyar vers nyelvét köszörülte, emberi magatartásból is érvényes példát adott. S ébredt, erősödött bennem a bizalom: ahogy Nagy László „kiköpte a telet", víg esztendőkre szomjasan, Kiss Benedek is a tavasz jó ízével járhat még. Költői ereje igazán teljes; a műköltészet magasán tud láttatón, természetesen szólni; a realitás és látomás nemcsak ölelkezik, egygyé is válik verseiben. Művészi ereje újabb feladatok megoldásához is elégséges.

S az újabb feladatot Kiss Benedek már maga megfogalmazta, kötete nagy patrióta záró versében: annyi lefelé nézés után fölemelt fejjel kell körültekintenie. Eddigi hűségével, tisztaságával végezni tovább a dolgát.

CZINE MIHÁLY

Tábor Ádám:

DÁNIA

Dánia: észak-európai országnév, földnyelv, mely az Északi-tenger és a Balti-tenger közé nyúlik be. Dánia: idézet Hamlettől. Dánia: egy verskötet címadója, egyúttal a könyv utolsó versdarabjának címe, „csendedre terített rikoltás / kuvikja egykor énekel / atyádnak add ki már az égi- / atyámnak adtad még a régi / eónban világod nekem". Dánia végül tehát a költő: Tábor Ádám versvilága, poétikai birtoka és tartománya, melyben a vers nem más mint megszabadítás az állandósult félelemtől; a vers – hit és erőfeszítés szerint – mágikus funkció; a vers – ráolvasás és megidézés félelemmel telt, félelmet elűző elegye. Életkérdés, mely erősebb a válaszoknál ugyan – tehát: gyengébb is –, de megfogalmazhatóságától függ örökös létmonológunk.

Tábor Ádám első kötete hat, körülbelül egyenlő ciklusra oszlik: *Káró király katonái, Imaginárius kapu, Történelem, Film-*

sorozat, Greenwich, Izsák. Az első sorozatnak a ciklussal azonos című bevezető verse mindjárt fölvonultatja Tábor lírájának legvonzóbb vonásait. Az erőteljes, lendületes, helyenként ódai és himnikus hangot, a nyújtott, feszített ritmika iránti hajlandóságát, az archaikusan kántáló-ismétlő hangzásképet, a gondolatilag és érzelmileg általában *felfelé* törekvő versdramaturgiát. Mindez együttesen sajátos, hömpölygő jelleget kölcsönöz költészetének, továbbá lamentáció és szikár tartásosság, sugárzás és pontosság szerencsés keverékét. „Éjfél. Ébredj – / a holdadon / holnapi fény – a hold-napon / táncol a holdkóros had / e vidám tor a holtodon / ne riasszon te holt rokon / reggelre rég leroskad" *(Helsingőr).* E nyitóversekhez kapcsolódik még a *For all seasons, Éleken, Áradás* is. Versei olykor még harci riadókra is emlékeztetnek, különösen ha költői krédóját fogalmazza: „s ha beletörik a fullánk / mert beletörik a fullánk / csak beletörik a fullánk / legalább meghalánk / legfeljebb meghalánk" *(Káró király katonái,* illetve említhetnénk záróverseit is).

Formájának ezen az általános hangzásbeli jellegzetességén kívül *képalkotása* adja erejét és mélységét, egy olyan költészeti korszakban, amely hosszú ideje – s a maga módján joggal – él gyanúperrel a képes beszéddel szemben. A széles értelemben vett szürrealitás és az archaikus, illetve görögösen kozmológikus meg biblikus gondolkodásmódot idézik képei. Külön említendők a köteten következetesen végigvitt arc-térképek, mint amelyek képalkotásának perszonális mélységeire mutatnak. Poétikáját továbbá tudatosan a klasszicitás, az antik mértékek fegyelmezett zenéje jellemzi, klasszikus formák és intonációs módozatok poeta eruditusra valló fegyvertárát találjuk nála. Mitológiai utalásrendszerében archaikus, illetve antik toposzok emlékei jelennek meg: a tenger, a névadás, a lovak (pl. *Özönvíz sasokkal és delfinekkel, Odüsszeusz lovagol, Éjszakai vendégfogadás* stb.). Klaszszicitásra és szürrealitásra törekvés együttese ennek a poézisnek az alaprétege. Megint csak, mint rendesen, egy költő poétikája – magatartást mintáz. Itt éppen azt, hogy képtelenség a szorongásról, a halálról, a históriai végállapotokról és a mindeneken túli tartományokról, a misztika „Dániájáról" rend és fegyelem nélkül, a klaszszikus tradíció jelzett hangsúlyozása nélkül versben beszélni.

Különösen jól szerkesztett a versek sorrendje, a kötet logikája. Számos hangvételbeli, motivikus rím, egymásra vonatkozás található, amely egységessé és organikussá teszi a könyvet. Így rímel egymásra például a vallomásos versek közül *Az ötödik lovas a félelem,* a *Szavak a félelemre* és az *Özönvíz sasokkal és delfinekkel,* meg a *Petri* Györgynek ajánlott *Zátonya, melynek* című ars poetica, az írás és az élet gyötrelméről, illetve *Az író:* „soha senki nem ért meg még a pokolra". Egymás mellett, illetve egymástól távolabb jól elhelyezve csengenek össze a szárnyaló, ódaszerű versek, úgymint *Káró király katonái, Taodice, Thomas Stearns Eliot: Ezra Pound sírverse.* Párba állíttatik a *Zsoltár* és az *Ötödik lovas a félelem,* a *Zuhantam* az *Endymion*-nal, az *Imaginárius kapu* a *Weöres* Sándornak – a mágus költőideálnak – hódolattal ajánlott *Poeta sacer,* illetve az *Arc* és a *Solaris.* Ezeknek a párosoknak a mélyén misztikus kötések, a misztika homályban-tisztánlátó világa felé nyújtózó gesztus rejtőzik; ellentétben az elején mondottakkal, nem a félelemtől megszabadulás száguldása ez, hanem a félelem elmélyítése. Alámerülés révén megvilágosodni, megtapasztalni a felsőbb – mindennél materiálisabb – valóságot. A misztika itt az érzékelésen túli világ megpillantását, mágikus megidézését, ki- és meghívását jelenti, amely egyúttal Tábor költészetdefiníciója is. A költészetnek a legarchaikusabb felfogásához nyúl vissza e pillanatban, a kultúrhéroszi hivatáshoz, valószínűleg ismervén az idevágó bölcseleti irodalmat, késő-középkori szenteken át Adyig, Babitsig, Hamvas Béláig. A misztika teremtőerejének tudatát azonban egyetlen pillanatra sem homályosítja el a misztika mint vers-hangulat; erő és intenzív lüktetés egyensúlyozza, egyenlíti ki – tehát fegyelmezett poétika – a poézis legbelső természetéről, hivatásáról tudottakat. Jó példa erre a Dánia szónak a bevezetőben említett jelentéscsokra: egy 17. század eleji tragédiaszöveg politikai rétege és egy köznyelvi, közérzületi hangzás miként cseng összse, használatváltás által. Az összecsengő versegyéniségek közül hadd említsük még az *El a Méhek Völgyéből*-t, meg az *Odüsszeusz lovagol*-t, mely utóbbi véleményünk szerint a kötet legjobb darabja, valamint a

Hódolat Rába György költészetének-et, illetve a *Városok* és a *Párizs* címűt. Végül az utolsó ciklus három remek darabja az *Ásatások...*, az *Izsák* és a címadó *Dánia*, melyek mintegy rezüméjét alkotják Tábor mondandójának, méltó módon összegeznek, sőt viszarímelnek a *Káró király....*-ra és a *Helsingőr*-re is, fokozva az egység és kerekség klasszikus képzetét az olvasóban. „széltedben-hosszodban mesélik / éltedben holtomiglan áslak" – írja az *Ásatások a Boldogság-szigeteken* elején, melyet így zár: „csupaláb papírkatonák gyötrelmes inváziója / már föld felettük föld felett fehér lap / és alatta krikszkraksz meztelenség", hogy azután a boldogságkeresés himnikus makacsságára az áldozati félelem adjon választ az *Izsák*-ban: „beásom magam a félelembe / asztal körüli sárkányom az égbolt / fekete falapjába ütöm fejem / bármi szük ez az ég-föld-kaloda", és hogy végül a zárövers oldja fel félelem és boldogságkeresés köreit egy jóval földibb és szorítóbb: reménykedő folytonosságra mutatás révén: az atyától kapott örökség felett töpreng a költemény, miként adja át azt – a fiúnak.

Tábor Ádám versművészetének tartalmait új oldalról is meg lehet fogalmazni, a hagyományra való visszautalásai felől. Ady kántálása és a korai Babits hosszú sorainak zsoltáros hangja (a kettő egymással mélyen összefügg a századelő költői forradalmában) hallatszik sok helyen, kivált az Özönvíz-versben, meg az *Éjszakai vendégfogadás*-ban. A görög-klasszikus és mitológiai utalásokról már volt szó. Fontosak még a középkori stilizációk, olyan remek sorokba öntve pl. mint „sávos négy szolga fáklyával szórja a fényt" *(Éjszakai vendégfogadás)*. A *Történelem* című ciklusban a kuruc, a 16.–17. századi nyelvi elemekkel, közeggel történő szembesülés igen jó verseket, magyarság-látomásokat hoz létre *(Áldomás, Wittenberga)*. A jelenkori magyar lírából Weöres és Pilinszky hatása érzik.

A kritikának kötelessége ugyanakkor rámutatni mindarra, amit még kidolgozatlannak és megoldatlannak érez. Több helyen találkozunk nyelvi, kifejezésbeli keresettséggel és mesterkéltséggel. Így pl. a *Fiatala-forrás* erőltetett ragozását nehezményezzük, másutt a „tornya", a „régei", a „lakozzátok eggyé", illetve a „penegve" szavak nem meggyőzőek, legalábbis a mi fülünknek. Mélyebb problémának érezzük, amellyel Tábornak a továbbiakban komolyan szembe kell néznie, hogy néhány verse a fogalmi inkognitó szükséges szintjénél jobban „félti-tartogatja" mintegy a mondandóját, „túl zengő" verszenéjén nem üt át kellő erővel a vers szubsztanciája, mélye, alapgondolata. Mindez természetesen nem érvényteleníti a főntieket, és azt, hogy a *Dánia* jó költőt hozott a magyar lírának, aki még hisz a vers mágikus erejében, gondolkodó írót, aki oly tartományban jár-kel, szabadulva is onnan, el is merülve benne, ahová nem túl sokan jutnak, akarnak eljutni. A folytatás és a továbbépülés – esetleg újabb tartományok és birtokok meghódítása felé – reménlhetőleg öröm lesz ismét olvasónak és kritikusnak, miként a kezdet is az volt. *(Kozmosz, 1982.)*

BALASSA PÉTER

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ZELK ZOLTÁN versei 737
ILLÉS LÁSZLÓ: Zelk Zoltán (tanulmány) 739

*

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Emberi környezet *(I. Az apai ág)* 751
BELOHORSZKY PÁL: Elmerengő szatíra zord időkről *(Kolozsvári Grandpierre Emil: Árnyak az alagútban)* 759
ARATÓ KÁROLY versei 763
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 765
TAMÁS MENYHÉRT: „Most már azt is elmondhatod . . ." (regényrészlet) 767
ALBERT GÁBOR: Emelt fővel (szociográfia, IV.) 776
TAKÁCS IMRE versei 781
HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Csizmadia Andorral 783
HORGAS BÉLA verse 793
BISZTRAY ÁDÁM verse 794
KENYERES ZOLTÁN: Az „Elysium"-tól a „Tűzkút"-ig (tanulmány, II.) 795
TAKÁTS GYULA: A helyét kereső nemzedék *(Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához,* III.) 806

*

KIS PINTÉR IMRE: Művészet mint megváltás *(Balassa Péter: A színeváltozás)* 813
NAGY IMRE: Emlékeink és halottaink *(Gáll István: Kalendárium)* 821
VARGA LAJOS MÁRTON: Országlás *(Kiss Dénes könyvéről)* 825

1983 SZEPTEMBER

BÁLINT B. ANDRÁS: Rónay György: Idegenben 828
P. MÜLLER PÉTER: Örkény István: Babik 829
N. HORVÁTH BÉLA: Kolozsvári Papp László: Lecsókolt kép 831

KÉPEK

KOVÁCS TAMÁS rajzai 750, 758, 782, 792, 805, 827

(Nádor Katalin fotói)

12,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
83-2618 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor mb. igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BABITS MIHÁLY születésének 100. évfordulója alkalmából Pécsett rendezi idei vándorgyűlését a Magyar Irodalomtörténeti Társaság. Az október 28–30-ig tervezett tanácskozáson *Tolnai Gábor* megnyitója után a következő előadások hangzanak el: *Balassa Péter:* Az önéletíró Babits, *Bárdos László:* Egy Babits-vers elemzése, *Bodnár György:* A Halálfiai, *Halász Előd:* Babits és a világirodalom, *Kabdebó Lóránt:* Babits és a konzervatívok, *Nagy József:* Babits pécsi évei, *Pálmai Kálmán:* Az esszéíró Babits, *Poszler György:* A gondolkodó és a morális Babits a Beszélgetőfüzetek kapcsán, *Rába György:* Babits leckéi a költészetből, *Reisinger János:* a Jónás könyvéről, *Rónay László:* A Gólyakalifa, *Sipos Lajos:* A Tímár Virgil fia, *Váróczi Zsuzsa:* Babits novellái.

*

KÖLTŐK TISZTELETADÁSA BABITSNAK. A Babits-centenárium alkalmából irodalmi estet rendez október végén Pécsett és Szekszárdon a Magyar Írók Szövetsége költői szakosztálya és a dél-dunántúli írócsoport. Az esten költők és irodalomtörténészek olvassák fel Babits emlékének tisztelgő műveiket és színművészek tolmácsolják a költő verseit.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Modern Magyar Képtárban augusztus 4–28. *Kálmán Béla* fotóművész (USA) munkái. – Az Ifjúsági Ház Galériájában augusztus 5–25. *Finn vendéggrafikusok.* Augusztus 25.–szeptember 5. *Ludwig Schmeisser* képei. – A Képcsarnok Ferenczy-termében augusztus 18–27. *Csehszlovák iparművészek.* – A Helyőrségi Művelődési Otthonban július 26.–augusztus 28. *Ex librisek.*

*

HUNGAROLÓGIAI ÉRTESÍTŐ 1982/1–4. Megjelent a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság folyóiratának új kötete. Az összevont szám az 1980. évi könyvek ismertetéseit, bibliográfiai adatait, a hungarológia híreit valamint a Társaság vezetőségének és tagjainak névsorát tartalmazza.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ új évadjának első bemutatója *Shakespeare: Hamlet*-je lesz október 15-én *Szegvári Menyhért* rendezésében. A címszerepet *Kulka János* alakítja.

*

A PÉCSI GALÉRIA őszi-téli terveiből: Augusztus 19.–október 2. *A táj* (The Landscape) c. nemzetközi meghívásos kiállítás. – Október 14.–november 7. A *Művészeti Alap* műkereskedelmi tárlata. – November 25.–december 11. *Baranya design* kiállítás. – December 16.–1984. január 8. *Reino Hietanen* finn képzőművész kiállítása.

*

Megjelent TŰZ TAMÁS: Leheletnyi öröklét c. verseskötete a müncheni Herp Kiadó „Amerikai magyar írók" sorozatában. – Ugyanitt az Aurora Könyvek sorozatban kiadták MAJOR-ZALA LAJOS Ajsa c. meseregényét.

*

TANULMÁNYKÖTETET adott ki Sőtér István 70. születésnapjának köszöntésére az ELTE Bölcsészettudományi Karának XIX. századi tanszéke. A kötetet Mezei József szerkesztette. Nyolc tanulmányt foglal magába a múlt századvég epikájának és lírájának tárgyköréből, valamint *M. Kiss Sándor:* Beszélgetés Sőtér Istvánnal c. írását.

*

E számunk rajzait KOVÁCS TAMÁS grafikusművész munkáiból válogattuk. Kovács Tamás 1942-ben született Budapesten, 1968-ban végezte a Képzőművészeti Főiskolát, s azóta rendszeresen szerepelnek művei tárlatokon. Egyéni kiállításai: Stúdió Galéria, 1972., Helikon Galéria, 1975., Makó, Könyvtár, 1982. A magyar grafika külföldi kiállításain is rendszeresen részt vesz. Az utóbbi években elsősorban irodalmi illusztrációkat készít. Budapesten él.

ZELK ZOLTÁN

Meghalt az isten

Szaporodjatok sokasodjatok

gyártsatok atomot
építsetek panelkaszárnyákat
és tűzzetek fejfának
a tetejükre tévéantennákat
gyújtsátok föl a csendet

töröljétek le az egekről
a fecskét a varjat
ne irgalmazzatok
se tigrisnek se nyúlnak
ne kegyelmezzetek
se rétnek se hegyeknek
zúzzátok be mint részegek a tükröt
a Holdat
kiáltsatok Dávid királyra: Ácsi!
se őt se mást ne hagyjatok
senkit se muzsikálni – – –

(Meghalt az isten:
„Én meghalok, rátok hagyom a földet.
Lássuk mire mentek, ha nélkülem.")

(1973)

Mint a szikla

Mert elfáradt, leült a kocsiútra,
mert háta fájt, megtámasztotta volna,
szerencséjére éppen arra járt
egy platánfa csavargó árnya
s a földönülőt megsajnálta,
platánná változott.
Micsoda áldozat!
moccanatlanul állni,
mikor árnykorában
házak falára mászhatott
futkosott folyók hátán,
s ha meghalni lett volna éppen kedve,
elmerülhet a déli napsütés
óceánjába vagy
föltalni kínálja magát
a kígyószájú éjszakának.
De hagyjuk a platánná változott
árnyat, azóta biztosan kivágták,
hiszen nem hogy a kocsiúton,
de járdaszélen s a parkokban sem
szívesen látott vendég, akinek
ága és lombja van,
akin gerle és rigó pihenhet –
kérdezzük meg, hogy mi történt a fáradt
emberrel, fölállt-e már vagy ott ül még
a gépkocsik forgatagában
ezer évig vagy annál is tovább
moccanatlan, s hosszúéletű
lesz mint a szikla
melynek tövéből meghalni szökött – – –

(1974)

ILLÉS LÁSZLÓ

ZELK ZOLTÁN

Harmincnyolc évvel a háta mögött és két évtizedes költői terméssel a tarsolyában lépte át Zelk Zoltán a felszabadulás határmezsgyéjét. Kétszeres értelemben is fordulót jelentett ez pályáján. Ifjúkorában inaskodott, aztán alkalmi munkákon tengődött, az időnkénti letartóztatás, kitoloncolás, majd a háború alatti két év munkaszolgálat s végül a hónapokig tartó illegális bujkálás után az első szovjet katonában (akit könnyes szemmel ölelt át) élete megmentőjét, a szó szoros értelmében felszabadítóját üdvözölhette. De nem kisebb lehetőséget nyitott meg költészete számára az új világ. Mindjárt 1945-ben megjelent addigi négy kötetének és újabb verseinek foglalataként a *Teremtés tanúja*, s a harmincas években saját költségén kiadott vékony füzetkékből való bő válogatással jelezhette: a sorsforduló előtti tisztelgésnél joggal vállalhatja egész költői múltját, mely törések nélkül igyekezett egy tisztultabb jövő és a művészi kiteljesedés felé.

Zelk a húszas évek közepén indult Kassák késő-aktivista lapjaiban (365, Dokumentum). Ezek a versek, amelyekből később *Első szavak* címmel nyújtott át egy csokorravalót, még nem árulják el igazi költői természetét. Szecessziós dekorativitás éppúgy jellemzi őket, mint a kontstruktivista képépítkezés; fénylő színes síkok és ezüst sugarak villódzása, mértanian kicirkalmazott panteizmus, a világegész boldogan lélegző egysége, amelyet csak néha tör át a félelmek és zuhanások szürrealista víziója. Mindez a húszas évek közepén még felszívható és alkalmazható közkincs volt, de irányt alig mutatott. „Egyedül vagyok / lomha mozdulatok nyújtóznak belőlem" – vallja egy versében. A mindvégig magánytól kínzott ember a mindig sóváran vágyott közösséget a szatmári Gubaszín munkásotthona után, egy bécsi találkozás folytatásaképpen Pesten találta meg, Kassák kemény fegyelmű iskolájában. (Egy ideig tagja volt az MSZMP-nek, a Vági-pártnak is.)

A Munka-kör nem sokáig nyújtott otthont számára, mivel – Vas István emlékezéseinek tanúsága szerint – az érzelmek lázadásának jogán tagjai közül többen elhagyták mesterüket. Hallatlan merészséggel népdalokat kezdett írni Zelk, rímeket alkalmazott; búcsút intett a szabadon áradó versnek és a kötött formák fegyelmét öltötte magára. Kiválásuk és fellépésük indította el a „harmadik nemzedék" néven ismert, lazán együvé tartozó irodalmi szabadcsapatot, amelynek más kötelezettséget írt elő szükség és lehetőség, mint az előtte járóknak. Az évek futása távolabbra tolta tőlük az élet viszonylataiba való közvetlenebb beavatkozásnak azokat a lehetőségeit, amelyek a második nemzedéknek még – közvetve-közvetlenül – inkább rendelkezésére állottak. De nemcsak a konkrét munkásmozgalmi kapcsolatok többékevésbé átmeneti jellegéről volt szó (ebben különböző mértékben egyaránt részes volt a néhány évvel idősebb József Attila, de Radnóti Miklós, Vas István, Forgács Antal és Zelk is), hanem a nagyon eltérő módon kirajzolódó költői világkép módosulásáról is, amely azt sugallta, hogy a nemzedék a való világgal való elszámolásában nem ugyan hátrafelé, hanem – szinte schilleri értelemben – *feljebb* lépett, de csak viszonylagos mértékben egyúttal távolabbra.

Zelk, noha a munkásmozgalom indította útnak, szelíd és bánatosszavú költő volt; szimbólumokba és a sejtetés páráiba öltöztetett osztályharcos indulatai törtek fel. A helyrehozhatatlannak vélt vereséget érzékelte, és a megtisztultság, a nemes bukolika irányába törekedett költőisége, amely többeknél, így József Attilánál és Radnóti Miklósnál vert visszhangot. Verseinek fátyolozottsága kedvenc prózaírójára, Krúdyra, zeneisége Tóth Árpádra emlékeztet; „bús, csendes, gyönge, gyöngéd, szelíd, szegény, simogató" jelzőiből dús csokrot lehetne kötni. A romantikusok késői

leszármazottjának látszik, a megtagadott expresszionistáktól a *jóság* eszményét örökölte, s ki tudja, honnan hozta a nyugtalanul vibráló modern korba a naiv természetességet, az önfeledt dalolás képességét, amellyel csillagot tűz a pisztrángok orrára és megsimogatja a fűszálakat. Illyés szerint „versei meghatnak, de nem elégítenek ki", Fenyő Miksa arról írt, hogy „tónusuk van ezeknek a verseknek ... csak éppen átütő erejük nincs", Vas István pedig úgy találta, hogy a „négy és feles, négyes és hármas jambus meglehetősen halk és szürke váltakozásainál" egyezőbb formát e költői természethez nem is találhatott volna Zelk, akinél azonban e „kopott jambusok ... egész sajátságos dallamot adnak", s akinek verselése, rímelése – úgymond – „néha hanyag, szabálytalan, sokszor egyenesen rossz", noha siet hozzátenni: „... mégis közvetlenül árad belőle a zeneiség". Majd később még kiegészíti e véleményt: „Szabálytalan verslábakkal írt, de biztos dallamérzékkel." S ha kortársai többségének inkább poeta doctusként meg kellett is küzdenie a korszerűnek akart versért, Zelk Zoltán, az „istenáldotta tehetségű" költő mitsem törődött mértékkel és verslábakkal, természetesen áradtak ezek szabályos-szabálytalan zengésükkel a lélek mélyéről. Németh László a *Tanú*ban (1933) szintén a zeneiséget méltányolta Zelkben, mondván: „Zelk szétfolyóbb arc, de elégikus lendülete néhol tiszta sorokban húz fel ... [versei] ... a szív mellől szólnak, szűk skálájú s tiszta zenéjű költőt ígérnek."

Zelk költői rangja egyre és egyenletesen emelkedett a harmincas években. A *Csuklódon kibuggyan a vér* (1930) című kötetét Radnóti Miklós szinte kamaszos rajongással köszönti a Kortársban. Valószínűleg a rokon lelkületet érezte meg a valamivel idősebb pályatársban, még akkor is, ha saját radikalizálódó gondolatvilágához képest (Zelket is proletárköltőként üdvözölte) a „sápadt versből" inkább a „fáradt kiáltást" hallotta ki a meleg, óvó közösség után. Rokonszenves lehetett számára a stilizált táj, ahol „meztelen, csorba dombokon ... sziszegve jár a szél", ahol a pásztor „nyájat legeltet", s mint saját vidékein is, éppúgy Zelknél „néma nyáj halad". (Feltűnő, mily sok kép és fogalmi eszköz bukkant fel már ekkor Zelknél, amely később beépült és szervesült nem egy jelentékeny költői világképbe.) Zelk lankáit József Attilánál majd hullafoltok éktelenítik, a „hulló vakolat" s a penészes testű téglacsontok nagy proletár-versek építőköveivé lesznek; a csorgó alkony a fájdalom jegyében bukkant fel később Radnóti jajszavai közt, s a fényszavak a födetlen arcon egészen Benjámin kései lírájáig sugároztak. A mozgalom nehéz és közelharcoktól sem ment éveiben etikai igényességének is olyan összefoglalására bukkanunk, amely még terminológiájában is a legjobbakkal közös:

> Ne higyj annak, ki eltakarja arcát,
> ki lopva sugdos setét szavakat –
> csak nyílt szemekbe tekintsél, bátor légy és tiszta
> s ne szégyellj játszadozni.
>
> *(Fiatal munkáshoz)*

Mindez annyit jelent csupán, hogy ekkori költészete pasztell színeivel is magában hordozta a készséget arra, hogy azonosuljon egy nagy áramlással, amely a magyar líra jövendő fejezetei felé tartott.

A Kifosztott táj (1936) és *A lélek panaszaiból* (1942) című köteteiben összefoglalt versek olyan költőt mutattak, aki szívesen elmereng a hétköznapi lét csodáin, aki – láthatóan – szíve szerint költészetté emelné a teljes emberi és természeti világot, elpepecselne színeivel, illataival és főleg derűs harmóniájával; de aki szenved is egyúttal a harmónia észlelt töredezettségétől, melynek okai után – legalábbis a költészetben – nem kutat. Visszafogottságát már a korabeli nemzedéki kritika is szóvá tette. Vas István éppen a *Kifosztott táj*ról írt Nyugat-beli írásában úgy találta, hogy „a költészet nagyratörése hiányzik belőle". Antológiába kívánkozó sorai egy helyzet és egy lélek állapotát rögzítik:

Petróleumszag és kávésbögre,
zsíros papír és tört kenyér –
s egy ember, aki ül a csendben
s nem vár és nem remél.

(Nincs vigasz itt)

A „nem vár és nem remél" József Attilánál már a konfliktusokban megtépett pártmunkás jelszava, Zelk azonban még innen volt a vereségeken, számára a kikezdhetetlen világegész sugallta a bénító igét. „Nem várunk semmit... és mint a polip, / ezer csápjával befon a szegénység... sehova sem megyünk és sohsem érünk sehova sem..." – panaszolja a *Szegénység*ben, „... céltalanul csak feküdjünk, / amíg az értelem elzsibbad / és elszáll sorsunk, mint a pára" – tanácsolja a *Három nap* című poémájában.

Az „istenáldotta költő" nagy erénye volt a valóság közvetlenül megmutatkozó arcával való meghitt ismeretség; ennek sok részletét jól látta, kiemelve összefüggéseikből és felmutatva őket, élni és ragyogni kezdett minden fűszál és minden katicabogár. Kedvenc szava, a „tipegés" illett élőlényei mozdulataira, de semmiképpen sem valamiféle dinamizmus, netán száguldás a távlatok felé.

S ha megérintette is időnként a való világ oly gazdag külsőségei mögött működő törvényszerűség, amely az okok és összefüggések felől tájékoztathatott volna, ezeket – úgy érezvén: nem tartoznak rá – egy igazán élőbb valósággal megteremtett szövetségi viszony megnyugtató magabiztosságával hárította el:

... melledre ül s torkod szorítja
léted lidérce, a talány:
Miért? Mi értelme? Mi célja?
a rekedt kétség kerepel –
Figyelj! A hajnal jő s talán egy
rigó füttye majd megfelel...

Egy fütty, egy szárny, egy szárnynak íve
az omló légben, vagy talán
egy hirtelen pattanva bomló
kisded levél az almafán...

(Biztató)

A jogos pályatársi elismerést ez években – úgylehet – nem a hozott új értékekkel vívta ki, hanem a természetes, meleg érzelmességgel, életes ízeivel; mindez egyéniségét, költészetét belülről áradóan jellemezte. S noha reá is vonatkoztak Halász Gábornak a nemzedéket oly súlyosan érintő tanulmánya *(A líra ellenforradalma)* ítéletei, kétségtelen, hogy a kor nyomása alatt meghajló generáció tagjai közül Radnóti és Vas mellett Zelk állt a legközelebb ekkor a szellemi baloldal gondolatvilágához, noha példaképe nem a „vasba öltözött" líra volt, hanem a Nyugat költészeti eszménye. „Érzelmi szocializmusa" a külvárosok, a telepi szegénynép mindennapjainak bizalmasává avatta, a *Villamoson*, a *Szilveszter a Fóti úton*, az *Este a kútban* című életképek mutatnak rá elbeszélő költészete tápláló televényére, amelyben helyenként tragédiák lappanganak. Sőtér István találóan írta róla *Négy nemzedék* (1948) című tanulmányában: „Zelk számára a végsőkig humanizált közösségi kapcsolatok melege válik valósággá", majd egy újabb írásában: „Szocializmusához valójában a szeretet vezeti – ez a szeretet azonban nem csupán az emberek, hanem az állatok, növények, a kőzetek társadalmaira is kiterjed... a végtelen világgal érzett

testvérisége az, melyből oly bőven telik magára a szocializmusra." A fénytelenségben fuldokló dalos költőre oly hosszasan borult rá a reménytelenség takarója, hogy teljesen érthető az a szomjú vágy, amellyel a szabadulás után sóvárgott:

Vártam harmincöt éven át,
hogy jő az angyal és kivált
e kínteli pokolból:
aztán már minden egyszerű,
lábam előtt kövér derű
hever majd és dorombol

(Vártam)

Zelk bizalmas hite nem szubjektív adottság volt csupán. Bármilyen messzire távolodott is e kor a Lékai Jánosok és a Lengyel Józsefek negyedszázad előtti nyelvezetétől, lehetetlen fel nem ismerni látásmódjában a messianizmusra hajló és a végleges világmegváltásra kész elődök naiv és tiszta hitét abban, hogy a Forradalom újjászüli majd az Embert, lemossa róla a primitív önzés bűnét, megtisztítja a világot a farkaserkölcsöktől és elhozza a Jóság és Derű országát a földre. A konfliktusok egycsapásra történő megoldását vallotta 1919-ben Balázs Béla és hirdette még a harmincas években is, Zelk kibontakozása idején a baloldali művelődéspolitika. Sem költészetéből, sem prózai írásaiból nem következtethető ki, hogy Zelket elérték volna egy tágasabb világ híradásai, amelyek éles konfliktusokról tudósíthattak volna, álom és való eltéréseiről, a messianizmus tünékeny természetéről, s egy új realizmusról, amelynek alapelveit ekkoriban igyekezett kidolgozni Lukács György, belül tartván az elmélet kontúrjain mindazt, ami *van*, s kívül azt, aminek *lennie kellene*. Zelk egy közelibb, beláthatóbb horizontú világban élt, a „hétköznapi lét" övezeteiben. De ez a lét teljes volt számára, átláthatóak dimenziói és bemérhetőek emberi viszonylatai. Elég csak a *Tegnap* (1966) című emlékezéskötete írásaira, egy tervezett, de soha el nem készült önéletírás építőelemeire gondolnunk, hogy lássuk: a nélkülözés és megaláztatások fájó benyomásait rendre elsimították egy egészséges lélek derűs optimizmusának gesztusai: az önfeledt megmerülés a kávéházi közösség dohányfüstös légkörében, a pályatársak közelségében, egy humanizáltnak tudott létszelet napi kis örömeiben.

Zelknek ily módon semmi oka sem volt, hogy ne mindennek a kiteljesedését higyje 1945-ben. Első verse a szabadságról szólt, s az azonos című lapban jelent meg, amelynek kulturális rovatvezetője lett. Bóka László találóan jegyezte meg a *Kagylóban tenger* (1948) című kötete kapcsán: Zelk azzal válik ki kortársai közül, hogy fenntartás nélkül át tudott lépni az új korszakba, nem behódolt annak, hanem otthon lelte magát benne. A *Szabadság*, az *Egy vöröskatona sírjánál*, a táncoskedvű *Tavaszi vers* és a *Zuglói reggel*, s megannyi más költeménye az új kezdeteknek, üdék és hamvasak ma is; Illyés Gyula, Benjámin László köszöntői mellett maradandó emlékei a felszabadító történelmi pillanatnak. Zelk a továbbiakban, a küzdelmes hétköznapok idején sem húzódott magába, nem került a benjámini „három kétely kapujába"; elegendő okot látott arra, hogy tudatosan pártos költő legyen. *A hűség és hála éneke* (1949), *A pártos éneke* (1950) és *A nép szívében* (1952) című kötetei tanúskodnak e szándék valóraváltásának eredményeiről.

Zelk nem váratlanul lett pártos költő. Ha megfigyeljük a negyvenes évek elején keletkezett *Éjszaka írom* című költeményének a képeit, nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy a vers a József Attila-i *Hazám*-ra visszhangzik, hanem költő és nép sajátságos viszonyát is érzékeljük bennük. A magyar líra évszázados hagyományába illeszkedik (legalábbis Petőfitől kezdve) a Nép megszólítása, a költői szereptudat oly felnövesztése, amelynél legitimmé válik a szinte prófétai pozíció. Ha ezt kérdi a versíró:

Van-e hazád, költő, tiéd e nép?
Fölé hajolva hallgattad szívét?
S fölismered-e ujjongva, szívében
Önnön-szívednek gyermek énekét? –

akkor nemcsak az azonosulás deklaratív közlése válik fontossá, hanem kicseng a sorokból a retorikus hangvétel is, a háromszor megismételt *szív*-motívum elhasználtsága, de még inkább a gyermeki-érzelmi szinten rögzített kapcsolatteremtés banális igénytelensége. „Mintha visszfényként tó tükrén lebegne / olyan szelíd, sejtelmes a világ" – fejeződik be a költő és a hon találkozását leíró költemény egy elboruló korban, amikor a nemzet és költőinek sorsa tragédiák örvényébe készült zuhanni.

A *gyermek-mivolt*, mint a nép és egyúttal a költő pozíciójának metaforája aggasztó következményekhez azonban majd csak akkor vezet, amikor *A hűség és hála éneke* című költeményben – úgymond – „világteremtő századunk sugárzó címere" felé „fordul és nevét kiáltja a gyermekarcú nép". Itt a személyiség és a néptömegek szerepének marxista (noha költői) értelmezésével szemben a néptömeg és az azt alkotó szuverén egyedek degradálása történik és akkori vezetőinek kultikus-idealizált és művészileg hiteltelen rajzolata jelenik meg. A való világ csodáin rendszeresen *ámuló*, a részletek szépségével oly beszédes viszonyban álló költő hirtelen olyan – ritka levegőjű – magaslatra lép, ahonnan mintha autentikus természetességgel kezdhetné szózatát: „Most, hogy szembenézek veled, Emberiség!" *A nép szívében* című költeményben pedig ronthatatlan falak, várak emelkednek a *Bizalom* jegyében, újra csak a költő *szívében*, aki ekkor még nem érzékelhette, hogy milyen meredélyre, milyen bizonytalan ösvényre kapaszkodott, kilépve meghitt tájaiból.

Ezek a költemények kihullottak a későbbi gyűjteményes kötetekből, de indokoltan maradhatott bent *A pártos éneke*, amelyből szinte teljesen hiányzik a deklaráció, amelynek muzsikáló dallama oly természetességgel ringatja felidézett látványait, kíséri szemlélődését, amely befogja a csillagok és folyók futását, az egész természeti világot, mindent, ami él és a napfény felé törekszik. A kozmikus térségekből ereszkedik le a költő a föld tereire, a bányákba és a kovácsműhelyekbe, az üvegfúvókhoz, a sikongó fűrészgépek mellé, a dolgozó emberekhez, az ő pártjukon áll és „pártján, ha kell, a pártnak . . .", s nem meglepő, hogy ezekben a valós és emberi dimenziókban mozogva még a részletekből az általánosítás felé szárnyaló költői szó is nyomban hitelessé válik:

Pártján annak, ki készül,
hogy a napot letépje,
hogy ragyogni föléjük
tűzze egy tiszta égre!

. . . .

Légy pártos, költő, pártján
csak nékik! a szegénynek!
Sorsuk kormos, de attól
lesz fényes majd az ének!

„Akit pártköltőnek mondanak, ha igazán költő, egyetlen megkötöttséget ismer: a gyökerekét" – írta Zelk 1947-ben, s e helyes felismerést költészetté váltó néhány versét mindvégig joggal vállalhatta. A kezdetek hiteltelenül „pártos" költeményeit azonban kirostálta, noha később, még 1966-ban is így nyilatkozott: „Költészetem ebben a korszakban is őszinte volt, s meggyőződésemet tükrözte . . . a Sztálin-verset őszintén, szenvedéllyel írtam, semmi okom megtagadni."

Mi volt hát mégis a romlandó anyag, amely elbontotta e korszak termésének egy részét? Zelk a saját naivitására gyanakszik, amely a közeleső megoldásokhoz,

a szépnek látszó illúziókhoz vezette. A mai olvasónak mindenekelőtt az tűnik fel, hogy a korai költészethez képest az új szakaszban rohamosan csökken a játékosság, a zeneiség, kiszikkad az érzelmes töltés, megsokasodnak a pongyola, prózai fogalmazások, egész sorok, képek csak töltelékül szolgálnak, egyszóval fellazul a vers szövete. Amellett fogalmi vázat igyekszik szerkeszteni, ezzel ellensúlyozná az érezhető szétesést, olyan építőanyaggal dolgozik tehát, amely sohasem volt erőssége. Nem az ihlet működik a költeményben, hanem a tisztes emberi szándék, s ez – úgy látszik – nem elegendő ahhoz, hogy a vers felszárnyaljon. *A hűség és hála éneke, A nép szívében* nemcsak azért hullottak ki az idő rostáján, mert a késői kor távlatossága lefoszlatta róluk a hamis burkot, az illúziókat és az üres pátoszt, hanem azért elsősorban, mert a költői ihlet valódisága híján omlottak szét, nem voltak igazi versek. S ezt a hiányt nem pótolhatta az akarás őszintesége.

Valamikor Zelk az érzelmek jogát védelmezve lázadt fel mestere, Kassák szikárnak érzett racionalizmusa ellen; most a törvények megalapozottsága után kutató intellektuális kétely, a valódi és az etikailag igazolható után nyomozó gondolat gyengeségei miatt bukott el. Mintha nem is lett volna egykor kortársa Derkovits, úgy hadakozott 1948-ban a művészi absztrakció ellen, s midőn a realizmusra esküdött, gyakran megelégedett annak látszatával. Pedig érezte, hogy mélyebbre kellene hatolnia: „A hirtelen nekihevültség, az eltökélt szándék sehol sem olyan árulkodó, mint a versben" – írta 1949-ben költészetünk akkori állásáról.

Helyzetét a kritika is megnehezítette. „Nemzeti költő"-vé deklarálták, akinek teljesítménye előtt lábhoz tett fegyverrel kell tisztelegnie a bírálatnak. „A magyar líra vezető egyéniségévé vált" – írták róla, s arra biztatták: „. . . adja át magát lénye természetes hajlamainak, feledkezzen rá az élet derűs, jóleső tényeire, érezztesse az élet napos oldalának ízeit." Nehezen lehetne ma már kielemezni, miképpen sodorták, hogyan sodródott Zelk költői készségeinek, lehetőségeinek perifériái felé, midőn azt hihette, azt hitették el vele, hogy felfelé tart.

A tétova meghökkenés első jelei már a *Mint égő lelkiismeret* (1954) című kötetben feltünedeznek, noha ezt még a hivatalos kritika és a második Kossuth-díj elismerése fogadta. Itt már feltűnt, hogy a korai, közéleti típusú versek közül többet kihagyott, hogy csökken a verstermés, s úgy látszik, a költő kerüli az aktuális problémákat. Ugyanakkor dicsérték gyermekverseit, a *Gyermekbánat*ot (1946), s a *Mese a kiscsikóról*t (1954), s joggal. Zelk, aki a felszabadulás után újságíró lett (Szabadság, Népszava), majd az Athenaeum lektora, 1952–1956 közt az általa alapított *Kisdobos*t szerkesztette. A játékosság iránti vonzalmát meséiben, gyermekverseiben élte ki, s míg a „komoly" verseket általában nehezen írta, a gyermekversek, a mesejátékok mindig boldog odaadással, könnyedén születtek tolla nyomán. A jóság és gonoszság küzdelmének színterei ezek a mesék és versek, az öröm és derű természetes otthonai Zelk Zoltán költészetében, amelynek sohasem voltak mellékes termékei (Válogatott gyűjteményük: *Erdőben-berdőben,* 1964).

A *Mint égő lelkiismeret*et azonban nem a „kiscsikó" zárta le, hanem a *Szárnyak,* amely az ifjúmunkás emlékekhez kiáltott segélyért:

Ha kétségbe, ha csalódásba,
úgy szálljak, soha zuhanásba,
soha hűtlenség mocsarába,
e halálnál mélyebb halálba!

S a másik záró vers, az 1953. december 29-i dátummal ellátott *Micsoda válasz!* a szabadság első reggelének fogadalmát idézi fel, s riadtan kérdi: „. . . hol van az ének, mely szívig ér?" Mintha csak a régesrégi *Töredék* visszhangja verődne fel: „. . . már egyre halkabb s tépettebb az ének."

Alig egy év múlva azok közé az írók közé került, akikről ezt állapította meg egy határozat: „Elvesztették a szocializmus perspektíváját, megingott a munkásosztályba vetett bizalmuk, pesszimizmus és csüggedés vett erőt rajtuk, ami kifeje-

zésre jut műveikben." Amit Benjámin az *Egyetlen élet*ben versbe fogalmazott, azt Zelk újságcikkben írta meg maga mentségére: „Nem adok fel semmit elveimből, abból a meggyőződésemből, ami ifjúkoromban a munkásmozgalomba vitt. Ma már tudom, hogy akkor adtam fel ezeket az elveket, ifjúkorom tiszta hitét, amikor elhittem én is, hogy emberség nélkül, moralitás nélkül... is lehet igaz ügyet szolgálni."

A válság évei következnek most Zelk pályáján, három esztendő termése 1956-ban egy vékonyka kötet, az *Alkonyi halászat*. A prózaiság korszaka egyszerre véget ér, a vers keményebb veretűvé válik és megtelik zengéssel. Ez a zene bánatos dallamú, rezignált hangszerelésű. De nem oldódás az eredmény, hanem szervesebb, sűrűbb rétegek egymásra hajlása. Nem gyakorol látványos önbírálatot, nem is tud ítélkezni. Halálfélelem szorongatja. Az *Éjszakáim avarán* beszédes bizonysága felkavart nyugtalanságának:

Mint az űzött szarvasok futása,
szól szívemnek rémült dobbanása,
éjszakáim avarán dübögnek
patái a halálfélelemnek.

Ég az erdő, lobognak az ágak,
napok, évek mind hamuvá válnak,
fut a szarvas, hurkot vet nyakába
százezer ág százezernyi lángja.

Cigánybiztatóinak keserű, füstös dallamai egy Aranyig és Vörösmartyig visszanyúló hagyományt éltetve a megvert, becsapott naiv dalos alkonyi elvonulását kísérik. A „szomorúság boldogságának" öncsalásába öltözik, s újra a vers élére száll s szimbolikával töltekezik ifjúkori költészetének gyakran megénekelt jelképe, a „vigasszá érett szenvedés" égi rajzolata, a Hold, amelyen pár éve már átsuhant egy majd később kibomló látomás: a fehér sirály árnya.

Győzelmes csatákat kíván az újrakezdőknek, de ő már nem megy velük, új várakat soha nem fog rakni. Költészetének magasra emelkedése mégsem a bánat jogán kikövetelt magányban ment végbe, hanem a tudat és lélek mélyeit felzaklató, megtorlató valósággal történt összeütközésből, midőn le kellett szállnia az elmosódott-harmonikus képet kínáló magasból.

Nem az idill volt az a környezet, amelyben készségei, igazi képességei kibontakozhattak és maradandó, megragadó költészetté szervesülhettek, hanem a költőt körülvevő küzdelmes élet. Ennek egyelőre csak felzaklató, sokszor fejvesztésre késztető mozzanataival találkozott; megtagadta a politikát, memorandumot írt alá és fellépett, nyilatkozott és nem egyszer a tételes törvényekkel szemben cselekedett. A tragikus ősz után, 1957 elején börtönbe került, ahonnan 1958. október 15-én szabadult. Felesége, Irén, életének jóban-rosszban több mint két évtizeden át volt társa, meghalt időközben, személyes élete romokban hevert, erről a pontról kellett újra elindulnia.

A hét évi hallgatás után megjelent *Tűzből mentett hegedű* (1963) tanúsága szerint az újrakezdés nem volt látványos, s az *Alkonyi halászat*hoz képest nincs is szó semmilyen fordulatról. Ellenkezőleg: a különös alakzatú harmóniát, amely a versben feltalálható, a magáratalálás egyensúlya tartja. Nem a „csendesfényű ősz" nyugalma ez, mint egykor remélte, hanem az emberi megrázkódtatások mély megélésének eredménye; olyan időszak terméke, midőn a hangulati-érzelmi benyomások közvetlen visszadalolása helyett arra kényszerült, hogy mélyebbre hatoljon. Ez az elmélyedés nem a princípiumok tartományában történt, a *Késői sorok októberről* erőtlensége mutatja ezt. Zelknek nem sikerült a Benjáminéhoz hasonló viviszekcióval kikényszerítenie önmagában a feloldozást, eredendően passzív alkata

visszatartotta ettől. A súlyosodó gazdagodást az érzelmi mozzanatok érvényesebb felmutatásával érte el. Szerelmes verseit a halott feleséghez, s különösen az újabb magyar líra egyik legszebb alkotását, a *Sirályt*, ezt a 16. századi zsoltárokat idéző, tökéletes elégiát az tölti be, hogy eleve kilátástalanul-reménytenül a süket és néma végzettel száll perbe, a soha-haza-nem-találás, a feloldhatatlan magány szívszorítóan őszinte emberi panaszával. A lamentáció hol elcsituló, hol felviharzó zokogásában elkeveredik a saját életút, s az együtt töltött évek emléke, a jelen sivár egyedüllétének jeges szorítása. E zenei szervezettségű poéma monoton hullámverése, sírgöröngyök fokozódó, hulló döbörgése, a szárnycsapásként vissza-visszatérő vezérszólammal *(Vak szemgödör, Halott sirály)* a megszokott melankólián túlviharzó erejű vallomás, nem „boldog szomorúság" többé, hanem lesújtó és felemelő igaz emberi bánat, szemközt a halott kedvessel.

Igen, felemelő és megtisztító is e szívettépő férfisírás, mert a metafizika áthághatatlan határain innen a tér még nyitott marad, talán új örömök és új szenvedések számára. Bejárhatóak az ifjúság tájai, a miskolci és szatmárnémeti gyermekkor emlékei, Zugló, a rákospataki kertek; át lehet újra élni a dorosici alkony szörnyűségeit, be lehet kopogtatni a Kolumbusz utca 54/b-be, ahol már soha senki nem nyit többé ajtót, el lehet búcsúzni rég meghalt pályatársaktól, s mindezt, a személyesség élénk jelenlétével, s a megszokott jambikus hullámzást kontrasztosan átszakító trocheikus-daktilikus muzsikával, Csokonaira és Aranyra utaló dallamokkal, s nagyon ritkán némi szürrealisztikus fátyolozottságú vízióval *(Cigányok a tergetegben)*. Zelk oly gyakran feltűnő muzsikus cigányai Benjámin László elpusztíthatatlan szegénylegényével tartják a rokonságot; a nyirettyű kíséretével felsíró megváltó dalba vetett bizalom a hamu és pernye alól is felszálló szelíd vigaszt élteti, amely egyébként már csak másokat illet. A *Tűzből mentett hegedű* korszakának legjellegzetesebb sorait talán a *Régi módi*ban olvashatjuk:

Virrasztó elődök! szívemnek verése
már csak régi tollak lassú percegése,
régimódi versek ízével a számban
így élek, ha élek, rekkenő magányban,
tűző némaságban.

Így élek, ha élek, mert kitépett nyelvvel,
szívem emlékezés, torkom néma sebhely,
éveim a máglyán, lángok között várom,
szívem áldozati füstje még fölszálljon –
vigaszként lebegjen eljövendő tájon.

Ezt a vágyat közvetíti az 1964-ben megjelent életműválogatás, a *Zúzmara a rózsafán*, ehhez a szándékhoz, a vigasz építményéhez gyűjtögeti össze kedves-derűs emlékeit prózai kötetében, a *Tegnap*ban (1966), s lényegében ezt folytatja majd később szépprózája értékes vonulatában, az Élet és Irodalom hasábjain megjelent jegyezeteiben *(Golyóstollal)*, amelyek az ifjúkori emlékekből, a pályatársak portréiból s kedves-szelíden zsörtölődő meditációkból álltak össze egy újabb kötetté *(Féktávolságon belül,* 1973).

Az újabb versek a romlás és építés folytatólagos küzdelmét mutatják, foglalatuk a *Fölforrt az ég* című kötet, 1967-ben. Késői, tört fényű ragyogásként egy fellángoló és hamvába hulló, inkább gyötrelmes, mintsem boldog szerelem zaklatja fel a dalok és elégiák halkuló futamait (az előző kötetből a klasszikus veretű *Tizennégy sor* már erre utalt). E néhány kurta év verstermése a hatvanas évek közepén szinte önálló fejezete mégis életművének, a *Lásd, élni szeretnék*, a *Vers a lehetről és a nem lehetről*, a *Ha tegnap megölöm*, s nem utolsó sorban a címadó *Fölforrt az*

ég s egy sor további költemény egy viszonylag rövid, de annál kíméletlenebb birkózás lenyomatai: egy új reményé s egy – talán az eddigiekhez képest is – még súlyosabb, mert helyrehozhatatlan vereségé. A költő ifjúsága a színtelen szegénységben telt el; abban a korban viszont, amely a volt nincsteleneké és megalázottaké lett, kudarcok érték, s a megverettetés lett osztályrésze, mondhatni: közéleti tevékenysége és költészete válságból válságba zuhant, élete társa elvesztésével személyes kisvilága is kongóan üres lett. S ekkor, mint a mesében, a Zelk által oly megejtően elmesélt tündértörténetekben is, váratlanul, a novemberi ködből kilobbant elé piros sállal és sárga pulóverben az ifjúság, s hozzá lépett, hogy két, immár örökre elvált világ gyötrelmes, rövid párbeszédében társa legyen. Időközben ugyanis, észrevétlenül körülvette és hálójába kerítette a költőt egy addig rejtőzködő ellenfél, amely most egyre félelmetesebb lépésekkel szorította védekező állásba a tulajdonképpen mindig derűs mosolyra kész embert: az öregedésnek becézett testi pusztulás fenyegető folyamata, s előreküldött követei, a betegség megannyi jele. Nem ugyan az egzisztencialista filozófia fogalmi készletével, de annál inkább lelkiállapotával és hangulataival telített versekben zúg és zakatol most a kétségbeesés, elúsznak újra és újra a dallamok, növekszik a prózaiság aránya, sőt megjelennek, sokasodnak a prózaversek, kimért, hosszan kitartott lehajló ütemeikkel, kopogó zeneietlenségükkel. Görcsös futamok tűnnek fel, a dadogás a vers témájává válik, a „nem lehet" végérvényessége riasztó hideget lehel, – úgy tetszik – téveteg volt tehát a hiedelem, hogy a világ, az emberi közösség kis és nagy viszonylatai tartósan meleg otthonossággal berendezhetők; ha más nem, hát az emberi egyéniség fizikai pusztulása szétszakítja ezt a csalóka hiedelmet. Az öregedő férfi kegyetlen vereséget szenvedett a sugárzó ifjúság előtt. A *Fölforrt az ég*-korszak megrázó nagy „élménye" ilymódon az öncsalás nélküli körültekintés kényszerű kötelme lett:

Megteremtette a világot,
aztán öngyilkos lett az isten,
ezért születünk árvaságra,
ezért taposnak be a földbe,
mint a füvet a csorda, az évek.
Nincs aki körmünkre koppintson,
kezünkből a kést kicsavarja,
ajkunkról a vért letörölje,
és lelkünkről a verejtéket.
Holnap meghalok, hát fennhangon
elmondom utolsó imámat,
fejem a lelakatolt égbe
és a földi kövekbe verve,
égből földig hajlongva mondom,
hogy Nincsen, nincsen, nincsen
és nincs és nincs és nincs és nincsen.
Ámen!

(Nincs)

A bekerítő, növekvő számú évtizedek árnyéka rávetül a színesebb-derűsebb oldalakra is, a népdalok üdeségével fel-felvillanó részletekre. A kötet egésze tematikai változatosságában is a töredezettséget jelzi, a széttartó vonalak futását mutatja meg. A versekben elúszó-visszatérő, halkuló-felerősödő dallamok bujkálnak, elárulják a költői alkotó módszer tulajdonságát, amelyről így nyilatkozott Zelk: „Verseim majdnem mindig szövegtelen hangulatból, néma lelkiállapotból születnek. Hogy mikor és hogyan érik bennem a mondanivaló, azt nem tudom. Legfeljebb utó-

lag rekonstruálhatom. Mikor a verset érezni kezdem, lassan kialakul a szöveg. Egy szó vagy egy verssor." A külvilággal szemben védtelen, fegyvertelen, a szó régi értelmében igazi lírai költő vallomása ez, akinek a való világ, az élet élményi impresszióiban, hangokban, színekben, érzelmekben gyülekezik a tolla hegyére. „Felnőtt voltam, s felnőttek közt gyermekszívvel éltem" – írta még *A bánat jogáért* című versében, amikor „vétke" után kutatott, s – úgy tetszik – itt pontosan érzékelte, miért is sebződött fel az önfeledt dalolásra predesztinált alkat egy zordabb lét megkerülhetetlen, sokasodó élein.

Az irodalomkritika az utolsó évtized verstermését szívesen jellemezte a szolid megbékélés, a derűs szemlélődés kulcsszavaival. A *Bekerített csönddel* (1971) kezdődő, majd az *Ahogy a kötéltáncosok* (1975), a *Meszelt égbolt* (1976) című kötetekkel folytatódó és végül a *Mindennapi halálom* (1979) című gyűjteménnyel, s az *Új versek*kel (a *Keréknyomok az égen* című kétkötetes életműkiadásban, 1982) záruló korszakra azonban – ha tüzetesen elemezzük e költeményeket – semmi sem jellemző kevésbé, mint a derűs megbékélés. A *Fölforrt az ég* ciklusában lezajlott küzdelem költészeti következményei kiteljesednek és elmélyülnek ebben a kétségtelenül lényegében egységes utolsó szakaszban, amelynek értékszintjét azonban éppen a tudati és etikai erők koncentrált felfokozódása biztosítja, szemben a fizikai széthullás megújuló rohamaival.

A Zelk Zoltán költészetére valaha oly jellemző csengő-bongó dallamosság, a zeneiség túlhabzása végleg megszűnik; a rímek megritkulnak, talán csupán a ritmus lüktetése, a belső alliterációk részleges érintetlensége őrzi a nyelvezet egykori tulajdonságait. Az ünnepi zengés múltával a lét hétköznapi közvetlenségében lép elénk, legalábbis a költői termés egyik rétegében. Úgy látszik, valami végérvényesen elmúlt, a természeti világból kiveszett a harmónia, a boldog lélegzés, a színek sziporkázása; nem gurul már a költő lába elé többé összegömbölyödve egy kiskutya, óvó simogatásra várva; az ég dalos madarait vegyszerek tizedelik, a rét selymes füvét sivár szelek kuszálják. A költő már nem énekel, már nem dalol, hanem beszél, elmond, közöl, rögzít. Fanyar józanság és kesernyés íz hullámzik át a tört sorokon, a sokasodó töredékeken; a prózaverseken és a versalakzatú valóságos prózán. A rigófütty kivész, kedvelt madarainak, a fecskéknek cikázó villanása a légben, a fagyott ágak közti megmerevült rajzolattá válik:

> ... Dérverte lámpád
> kihuny a támadó szelekben,
> széthull asztalod, fekhelyed,
> madártalan, szélütött fáknak
> mondod fennhangon versedet

– írta a *Nem áll eléd* záró soraiban. S a létérzékelésnek ez az alapszólama végig megmarad már lényegében, akkor is, ha a költő egyéni sorsa elegendő teret és időt adott ahhoz, hogy a végső elszámolás, a leltárfölvétel tüzetesebb részletességgel történhessen meg, s így feldúsuljon oly életes anyaggal, amely elfedi, beburkolja az egyéni létfilozófia szikárabb természetét. Az emberi elmagányosodás és végső kiszolgáltatottság szavakkal – még költői szavakkal is – végül is feloldhatatlan; a verset még akkor is írni kell, ha a „kibírhatatlan kínok lángjai sem oltják" a halálfélelmet, s ha a költői tudat éberen figyelte is: „... hogyan billen / ferdül alattam a világ, / most már a néma zúgást hallom, / s várom a semmi sikolyát!" *(Három év)*

Ebben, s csakis ebben az erőtérben válhat költői vízióvá a megélt múlt, mivel „... maga az élet szürreális", ahogy Illyés Gyula írta a hetvenéves, súlyosan beteg költőt üdvözlő levelében. Chagalli képzetekké, balladás révületté, álommá és mitológiává válik, tépődik szét és összegződik mindaz, ami a múltnak feneketlen kútjából felmerül, seregszemlére gyülekszik a meszelt égbolt vakító fehérségében, a súlyos betegségben, kórházakban töltött hosszú évek alatt. Szó sincs derűs megnyugvásról, szemlélődésről: „... fekete Tejút hajdan vándora / ülsz már visszhang-

gal betömött fülekkel / emlékeid szögesdrótja mögött..." – jelöli meg valódi pozícióját a költő, s adja meg a „kész a leltár" számvetését:

Átgázoltam folyókon,
vasúti töltéseken,
malteros ládákon,
vasrudakon,
árokba fordult gépkocsik roncsain,
gőzölgő hátú réteken,
józsefvárosi sikátorokon,
melyeknek kapualjaiban öregasszonyok és munkátlan fiatal férfiak aludtak,
leégett falvakon,
melyeknek hamujában csordába verődött, farkasbánatú kutyák vonítottak,
elhullott lovakkal teli országutakon,
börtönök folyosóin,
temetők tujabokrai között,
míg végül az ablakhoz értem és láttam,
milyen szomorú lámpákkal dülöng az Újpestre tartó villamos.

(Félszáz év)

A súlyos tartalmú történelmi leltár crescendójának banális jelentéktelenségű, meghökkentő záróképe (gondoljunk ellentétül csak Benjámin László *Vérző zászlók alatt* című versének refrénjére) nem költői erőtlenségből származik, hanem adekvát lenyomata a végső mérleg tétova számvetésének. *Egy ember* életútjával szembesülünk itt, aki – mint Sinka Mihályról írta – maga is beállni készült a „Többség Gyülekezetébe", s aki elvegyült a többségben, de ki is vált belőle, mivel a költői szó varázslatos adományával élve jelezhette a tömeg, az osztály, az elnyomottak és megvertek osztályának érzéseit. A kritika szívesen szól Zelk késői költészete nyelvének modernségéről, kavafiszi jellegéről, arról a tulajdonságáról, hogy csökken benne a részletező leírás, fokozódnak a felhangok, az áttételesség, a hirtelen törések és megszakítások aránya, s mindez – a recepcióesztétika szabályai szerint – a továbbgondoláshoz, a kiterjesztéshez, új távlatok felismeréséhez adhat indítékot, felerősítheti a szuggesztivitást. Mindezek a jellemzők ugyanakkor a világkép elrendezettségének dekonkretizálását is jelentik, a végső és megnyugtató elrendeződés (a derű feltétele) elmaradását. Ily értelemben sajátos visszhangja, *visszavétele* is e költészet a negyvenes-ötvenes évek fordulója gondtalan, dalos optimizmusának és adekvát megfelelője a kor jellegének, amelyben a költői teremtés folyamata végbement. Zelk klasszikus igényű, visszafojtott érzelmességű, keményveretű kései lírájának történelmi perspektívája ugyanakkor mégsem azonosítható az egzisztencializmus távlattalanságával, mivel e költészet tartalmai végső soron a küldő közösség létérzékelését fejezik ki, e közösséghez fűződő eltéphetetlen kapcsolatokat, a hűséget és az azonosságot bizonyítják. E kései líra egyik alapvető vonulata nem véletlenül az életrajzi jellegű mozzanatok újjákomponálása (mindig is oly közvetlenséggel írta bele életét a verseibe), amelyekben egyébként megjelennek újra a gyermekkori emlékek, a megélt történelmi események, s nem utolsósorban a kortárs költők és művészek, akikhez tanítványi vagy baráti viszony fűzte őt életükben és halálukban.

Zelk Zoltán kései lírájának korszerűsége éppen ezért nem az egyéni lét köreibe, a magánemberi egzisztencia övezeteibe való visszahúzódással jellemezhető, nem ez emeli „nagy költészetté" e lírát, hanem *a közösség reprezentánsaként a méltó emberi*

életért folytatott küzdelem kemény végigharcolása s ennek költőileg végleges tisztaságú, tömörségű és fegyelmű, jelképekkel dús kifejezése. Ez a melegszívű, kissé mindig hamiskásan pillantó, és egyáltalán nem hősies kiállású férfi az utolsó percekig fenntartotta a maga részéről a lét értelméhez fűződő akaratát, amikor mindig és újra a holnapi vers megírására készült. Sorsa ajándéka volt hogy az utolsó – úgy lehet, legnehezebb – éveiben szenvedése „... mély tüzű nagy tükrébe" tekinthetett, szenvedése „... százszoros visszárnyá"-ból, a mellette álló asszony jelenlétéből meríthetett erőt, az embertársi szolidaritás bizonyosságában hihetett.

S hitt még szinte megszállottként a vers, azaz az *alkotás* értelmében, mint az emberi létezés megvalósulásának legmélyebb titkában, még akkor is, amikor már egyre erősebben hallotta a félelmetes patkócsattogást, s látta az égre rajzolódó keréknyomokat. Amikor a *Három perc* utolsó sorait írta, akkor is érvényes volt számára az az üzenet, amelyet még az *Alkonyi halászat*ban a maga számára küldött előre, az intuíció csodájaként:

S ha majd utad végére érsz,
ha szív és elme tudja, nincs tovább:
egy dalt, egy dalt még akkor is,
ha együgyüt, ha bármily ostobát!
Mint varázsló, ki fölkúszik
a légbe dobott egyszál kötelen,
úgy csüngj te is, az űrben ott
egy szál énekké változott
utolsó perceden!

(Ötven felé)

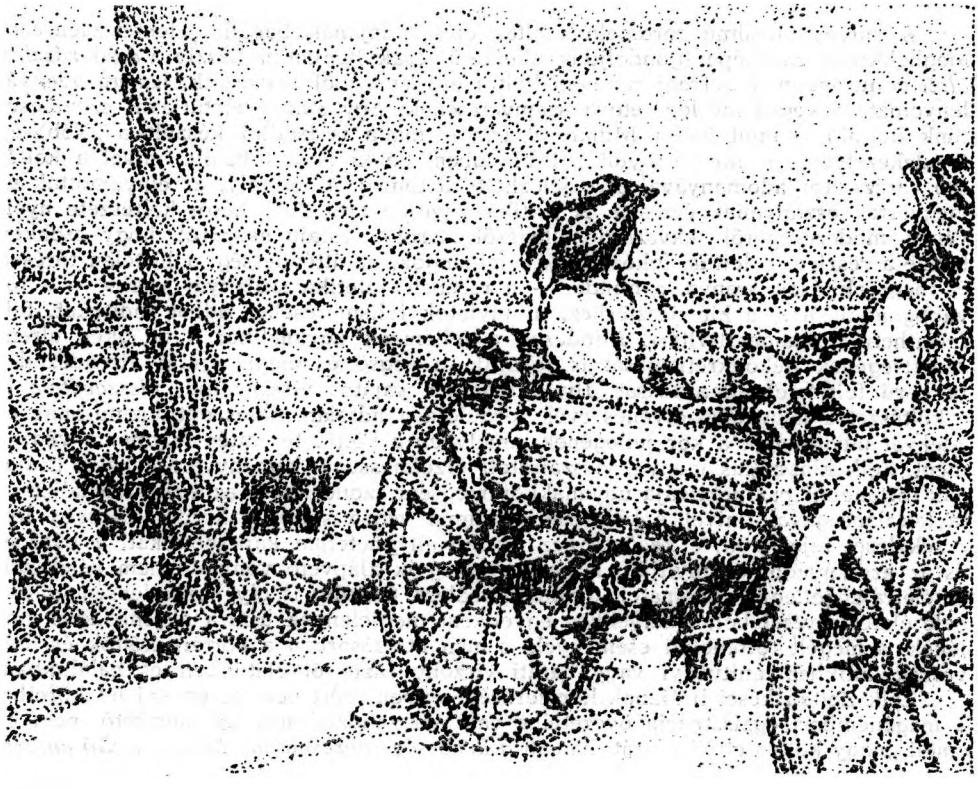

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Emberi környezet

I.

Az apai ág

Ennek a kötetnek az a hivatása, hogy minél részletesebben, minél dúsabban elevenítse meg azt az emberi környezetet, amihez tartozom, amibe a gyökereim kapaszkodnak s ami máig táplál. Ez a környezet valószínűtlenül szűk, egyik kulcsfigura benne apám, a másik feleségem, Magda. Legtöbb szó tehát őróluk esik. Ugyanakkor kinyomoztam minden hozzáférhető adatot az apai és az anyai ágról, mindent, amit a rokonok, ismerősök emlékezete megőrzött, hiszen az ősök, akiket mint a fiatalok mondják „előre gyártva" kapunk, így vagy amúgy hozzátartoznak emberi környezetünkhöz.

Kénytelen voltam kitérni olyan eseményekre is, amelyekről valamelyik kötetemben már beszámoltam, de nem elég pontosan, nem eléggé átgondoltan, nem eléggé a mélybe ásva. Az események azonosak, a tolmácsolás érettebb, mert ahogyan többet és többet fogunk föl élményeinkből, úgy tágul mögöttünk a múlt, úgy mutatkoznak határozottabb kontúrokkal az egyszer már elbeszélt mozzanatok és világítja meg egyre intenzívebb fény az eddig fedve maradt, azóta többé-kevésbé lecsupaszított gyökereket. Ez menti egyikmásik téma újra tárgyalását.

Semmi haszna föltúrni a múltat, hiszen minden történés megfordíthatatlan, ám a gondolkodó elme kutatja az események közötti összefüggéseket, hogy valamelyest behatoljon élete állítólagos törvényszerűségeibe.

Mindannyiunk élete folytatás, visszamenőink életének folytatása, akár akarjuk, akár nem, az örökségül ránk hagyott életforma döntő szerepet játszik pályánk alakulásában. Visszatekintve a mögöttem húzódó évekre, úgy érzem, a legtöbb bajt nekem, a keresztény középosztályban törvényszámba menő tabukból következő *hallgatás* okozta. A hallgatás a szemérem legveszedelmesebb megnyilvánulása.

A mi környezetünkben tabu volt minden életfontosságú tárgy. Nemcsak a nemi életről nem illett beszélni, de a pénzről, a keresetről, a tisztálkodásról sem, kivéve a kéz-, illetve a fogmosást. A rengeteg tiltás következtében a társalgás elsekélyesedett, tartalmatlanná vált, jószerint semmilyen kommunikációt nem szolgált. Egyik tanulmányomban azt írtam, hogy „elvesztettük a beszélgetés örömét", ami amilyen jól hangzik, annyira hamis. Kérdés, volt-e idő, amikor egyáltalán birtokában voltunk. Ami engem illet, mihelyt ráébredtem erre a hiányra, tudatosan iparkodtam szert tenni valamelyes beszélgetési kultúrára. Az eredmény – milyen lehetett volna? – szükségképpen töredékes. Néha kitűnő formát mutattam, máskor megdermedtem. Fiatal koromban megesett, hogy valamelyik sikeres szereplésem után, mint „jópofát" meghívtak ide vagy oda, abban a reményben, hogy mulattatom a társaságot, Ritkán igazoltam a hozzám fűzött reményt, többnyire egész este félszegen

hallgattam. Nemegyszer olyankor sem bírtam megindítani a beszélgetést, ha létfontosságú érdekem fűződött hozzá. Gyakran egyetlen mondat elég lett volna a helyzet áthidalására. De nem találtam rá. Ex abrupto beszélni az ötvenes években tanultam meg – annyira-amennyire – az író–olvasó találkozókon, ahova „kötetlen beszélgetésre" hívtak meg, ám, a kultúros gyakran kényszerhelyzetet teremtett azzal, hogy kivezetett a közönség elé:

– Megkérjük tisztelt íróvendégünket, hogy adja elő művészetét – mondta, azzal elvonult.

Nem volt kibúvó, vagy rögtönöznöm kellett, vagy szégyent vallanom. Persze, hogy megtanultam élőszóban fogalmazni. Még mindig jobb volt, mint nyilvánosan felsülni.

Egy közlékeny ember számára apai nagyapám kalandos élete valóságos kincsesbánya lett volna. Csakhát a tömérdek tabu, amiről nem eshetett szó, eleve megbéklyózta a beszélgető kedvet, csírájában elfojtotta a közlékenységet. Így aztán olyan tárgyakat is némaság övezett, amiknek az említése nem ütközött tabuba, így például hiába kíváncsiskodtam családunk származásáról, éhen maradtam. Ha az úgynevezett zsidó törvények nem kényszerítenek „árjaságom" bizonyítására, annyit sem tudnék felmenőimről, amennyiről a következőkben beszámolok.

Kérdezősködés nélkül is számos adat birtokába juthattam volna, ha élnek a nagyszüleim, sajnos egyedül anyai nagyanyám volt életben, ő viszont nálunk lakott, ilyenformán a vele való találkozás nem ment élményszámba. Szerencsésebb osztálytársaim valósággal dicsekedtek nagyszüleikkel, „nagytatának van a legnagyobb gyára Tordán", „nagyanyáméknak birtokuk van Apahidán, ha meglátogatjuk őket, hintóval várnak ránk az állomás előtt", „nagytatáék a Majális utcában laknak, hatszobás villában", „mikor búcsúzom tőle, nagymama mindig pénzt dug a zsebembe, hogy vegyek rajta törökmézet vagy halvát."

Eleinte majd szétvetett az irigység, amikor ezekről az ünnepszámba menő uzsonnákról, vasárnapi ebédekről, vidéki kirándulásokról hallottam. Dehát az irigység nem oldott meg semmit, nem pótolta a nagyszülőkhöz tapadó élményeket. Nem tudván változtatni a dolgokon, álláspontomat változtattam meg és büszkén hangoztattam, hogy nekem „nincsenek nagyszüleim".

Valamikor a harmincas évek vége felé Vikár Béla és Radó Antal meghívott a Lafontaine társaságba, ez alkalomból kávéházban találkoztunk. A hivatalos ügyek végeztével, a két öreg beszélgetni kezdett, úgy emlegették Tisza Kálmánt, Arany Lászlót, Wekerle Sándort, Széll Kálmánt stb. – akik az én szememben politikánk mitológiai alakjai voltak –, mintha előző nap váltak volna el tőlük. Erre a beszélgetésre visszaemlékezve tudatosítottam magamban, mi mindent vesztettem azzal, hogy nagyszüleimet nem ismertem.

Az elemiben – ma általános iskolának nevezik – a gyerekek Krampuszra magyarosították a nevemet. A tanító megmagyarázta, hogy a Grandpierre francia eredetű név és *granpier*-nek ejtendő. Apám se közlékeny nem volt, se rá nem ért, így aztán egy-két adatnál többel nem gyarapította tudásomat. Igen, csakugyan *granpier*nek kell ejteni, magyarul Nagy Pétert jelent és nem nagy követ; hugenotta származékok vagyunk, azaz francia protestánsok, és a vallásüldözések miatt menekültünk Svájcba, onnan Erdélybe. Többet nem tudtam kipréselni belőle.

Származásom kérdése akkor kezdett ismét foglalkoztatni, amikor érvénybe léptek a zsidótörvények. Apám akkor már nem élt, édesanyámat fog-

tam hát vallatóra, a tőle megtudottak föllobbantották hamvába hótt érdeklődésemet, fölkerestem családunk barátait, rokonokat, közöttük elkallódott nagynéniket. Ők aztán elárasztottak pletykákkal. Az adatokat összevetve szereztem például tudomást arról, hogy anyai dédanyámnak viszonya volt anyai nagyapámmal. Ebből írtam első családi tárgyú novellámat, a „Lizzi nagymamát". A novellát a Mikes Kelemen Akadémián olvastam föl. Ez volt a székfoglalóm.

És most lássuk, mit kapartam ki családunk történetéből, az évtizedes hallgatás burka alól.

Dédapám, Charles Grandpierre, genfi polgár 1830-ban érkezett Kolozsvárra. Hogy mi okból távozott a szabad Svájcból, és miért éppen Kolozsváron telepedett meg, homály fedi. Egyébiránt Svájcban éppúgy hagyományos a self-made-man-kedés, mint Amerikában, ahol az értelmiségi bevándorlók java része is tányérmosással kezdi. A vérbeli svájci szállodatulajdonos csak akkor adja fiának a hotelt, ha az előzetesen a kuktáskodástól kezdve, a londínerkedésen és a pincérségen át a szállodai munkák valamennyijében gyakorlatot szerzett. Szakmai tudásuk tökéletesítendő, a svájciak külföldön is vállaltak munkát, azaz valcoltak, de csak azért, hogy a tudásukat odahaza gyümölcsöztessék.

Dédapám nem követte ezt a dicséretesen egészséges hagyományt, ha eredetileg volt is valamilyen mestersége, szögre akasztotta és elszegődött francia–német nyelvtanárnak valamelyik erdélyi mágnás családhoz. Nem későbbi felesége, Simon Mária kedvéért telepedett meg Kolozsvárt – ez volna a regényes változat. Nem! Előbb vállalta a nyelvtanárságot és csak utóbb nősült. Simon Máriától két gyereke született: nagyapám, akit már nem Charles Grandpierrenek, hanem Grandpierre Károlynak hívtak, és a bátyjánál sokkal fiatalabb Lajos bácsi.

Nagyapám lázadó természet volt, minden bizonnyal annak a kiszolgáltatott állapotnak az ösztönzésére, amiben szülei éltek. A „nevelőt", „nyelvtanárt", „zenetanárt" az arisztokrata családokban nem vették emberszámba, az urakkal étkezett ugyan, de az asztal végén ült és csak akkor illett megszólalnia, ha kérdezték. Nagy Lajos egyik novellája útba igazíthatja az olvasót, ha a téma érdekli.

A történelem kedvezett nagyapám forrongó indulatainak. Kölyökkorában a negyvennyolcas szabadságharcban vett részt, Világos után Olaszországban folytatta a harcot a Habsburgok ellen, Garibaldi, Tüköry tábornok meg mások mellett. Az osztrákok elfogták, bezárták a hírhedt Kufsteini várba, ám onnan hamarosan megszökött. Kossuth Lajos megajándékozta aláírásával ellátott fényképével. Apám íróasztalán tartotta az ereklyét. Sajnos, a második világháború viszontagságai közepette lába kelt.

A kiegyezést amnesztia követte, akkor tért vissza nagyapám Itáliából Kolozsvárra. Itt nősült meg, Göcs – azelőtt Knorr – Róza személyében elmagyarosodott szász lányt vett feleségül. A házasságból három fiú származott: Károly, Emil, az apám – és Jenő.

Nagyapámat ereje teljében ragadta el a halál. Kora tavasszal megfürdött a Szamosban, a hideg vízben fölszakadt régi sebe, a szövődményekbe pusztult bele. Egy dagerrotípia maradt utána – lobogó tekintetű, torzonborz hajú, szakállas-bajszos férfit ábrázol. Átható nézése szinte keresztüldöfi a megsárgult kartont.

Örökségként a Monostori út 77. számú házat hagyta fiaira. Halála után

a három testvér egy darabig együtt lakott. Mielőtt szétszóródtak, abban állapodtak meg, hogy a ház birtoka fejében apám kártalanítja bátyját és öccsét. A házat renoválatni kellett, az eredetileg három-szoba-konyha-fürdőszobás lakást ez alkalommal négyszobásra alakították át, így jött létre a fürdőszoba meg a háló kárára az ablaktalan, nappal is sötét ebédlő. A költségek évekig fölemésztették apám bírói fizetésének tetemes hányadát. Hosszú ideig kénytelnek voltunk, hogy apám kedvenc kifejezésével éljek, „összehúzni magunkat".

Ebédlőnkhöz, ehhez az alagútszerű építészeti torzszüleményhez fűződik apámmal kapcsolatos egyetlen érzelmes emlékem. Úgy is mondhatnám, ekkor mutatkozott apám utolsó ízben apámnak, ekkor éreztük közénk tartozónak. Valahányszor később szóba hoztam, hogy nem törődött velünk, elhanyagolta nevelésünket, erre hivatkozott mindig, másra sohasem.

– Hát nem emlékeztek, amikor együtt énekeltünk az ebédlőben?

Az asztal fölött szecessziós díszű petróleum lámpa függött, a szobát azonban nem az világította be, hanem a fafűtéses kályha rácsán átizzó zsarátnok borította vörös fénybe. A kályha körül ültünk, öcsém apám ölében. Zsoltárokat énekeltünk, változatosságképpen olykor egy-egy népdalt. Ezek az idilli családi dalolások minden bizonnyal 1918-ban maradtak abba. Ettől kezdve hanyagolta el apám családját a politika kedvéért. Visszaagglegényesedett s ha nagynéha beleavatkozott a család sorsába, abból következetesen baj származott.

Nagyapám három fia három világ.

Jenő bácsira, a legfiatalabbra nem érdemes sok szót vesztegetni, valamelyik paraszt ősünkre mendelezett vissza, érdektelen egyéniség volt, de gyakorlati szellem, hármuk közül egyedül ő kötött előnyös házasságot, egy dúsgazdag burgenlandi vendéglős csinos, rokonszenves lányát vette feleségül. A trianoni béke Burgenlandot, Jenő bácsival, feleségével, egyszülött fiával egyetemben Ausztriához csatolta s ezzel végérvényesen kiszakította a családból. Az esküvőn – igazi magyar trakta volt –, ha nem csalódom, húszegynehány fogást szolgáltak föl.

Jenő bácsi jellegtelen szürkesége csak használt Károly bátyám színes egyéniségének. Károly bácsi franciább volt a született franciáknál. Édesanyámtól hallottam ezt a megállapítást, ő valaki mástól hallhatta, idegen stílus bélyegét viseli magán –, nem az övét.

Annyi bizonyos, hogy pokolian értett elsősorban a nők, másodsorban hivatali fölöttesei elbűvöléséhez. Az utóbbi bűvölet tette lehetővé az előbbi bűvölet gyakorlását. Károly bácsi ugyanis kezdő bíró korában vidéken tagosított. A tagosítást összekötötte a donhuankodással, valahányszor átforrósodott a talaj a lába alatt, addig bűvölte fölötteseit, amíg át nem helyezték Karánsebesről Tövisre, Györgyfalváról Csíkszeredára. Csíkszeredáról Felekre, mindegy hova, csak minél messzibb a megejtett lánytól vagy az elcsábított szépasszonytól. Hála a bírói testület jóindulatú cinkosságának, Károly bácsi végigtagosította fél Erdélyt.

Tagosított, tagosított, tagosított, mindaddig, míg útját nem keresztezte a különösképpen ugyancsak hugenotta származék Noel Ella. Vonzó volt-e, csinos volt-e Ella néni, arról hallgat a krónika, én egyetlen emléket őrzök róla: kurtanyelű seprűvel tisztogatta a verandánkat, derékszögben meghajolva s közben zsémbelődött.

Károly bácsi mindenesetre megkörnyékezte a fiatal lányt, nyilvánvaló

tagosítási szándékkal. Hogy mit ért el nála, arról nincs tudomásunk, arról viszont, hogy Ella néni mit ért el Károly bácsinál, annál többet tudunk. Annyi bizonyos, hogy Ella nénit keményebb fából faragták, mint a pácban hagyott magyar menyecskéket, akik sírdogálva gyászolták a hűtlen csábítót, talán olyan is akadt közülük, aki kútbaugrással tett pontot a balul sikerült idillre. Ő nem hagyta magát, célratörőbb, szívósabb, ötletesebb volt, hiába helyeztette át magát Károly bácsi ismételten, Ella néni nyomon követte. A bujócska addig-addig folytatódott, míg a menekülő parlagi Don Huant a betegség le nem verte a lábáról, ez módot adott Ella néninek, hogy a beteget „önfeláldozón" ápolja, azaz egyik kezével visszaadja az életét, hogy a másik kezével mindjárt el is vegye. Nem volt kiút, sem mentség, a kaland házassággal zárult. Ella néni aztán, hogy férjét távol tartsa a nőktől, tizenöt gyereket szült egy végtében.

– A sorozat – már mint a szülési sorozat – kezdetén, Ella néni kiszekírozta, hogy Károly bácsi Erdélyből áttegye működése színhelyét egy istenhátamögötti bácskai faluba, Hódságba, ekkor már ügyvéd volt, nem bíró, azaz szabad keresetű foglalkozást űzött.

Valamikor az első világháború előtt apám társaságában náluk nyaraltam. A gyerekek számára már nem emlékszem, arra annál erőteljesebben, hogy a parányi kertben csak a legnagyobb vigyázattal közlekedhettem, különben óhatatlanul beleléptem fiatalabb-idősebb unokatestvéreim végtermékeinek valamelyikébe, amelyek sötét anyagából úgy fehérlettek elő a cseresznyemagok, mint tevecsontok a Szahara homokjából.

A kerti állapotok okozta idegfeszültség dacára vidáman telt az idő, nemcsak az egészséges, vállalkozó kedvű gyerekek, még inkább Károly bácsi jóvoltából. A közös étkezések alkalmával ő vitte a szót, áradó jókedvvel, kiapadhatatlan humorral. Szellemessége óriási skálán mozgott, megtalálta az utat a gyerekekhez éppúgy, mint a felnőttekhez. Egy Labiche-sal megfejelt Larochefoucault veszett el benne. Mert, sajnos, csakugyan elveszett.

– Olyankor is megkacagtatta az embert, amikor sírni lett volna kedve – emlékezett rá édesanyám, Palánta utcai balkonomon. – Bizony, nagyon szellemes ember volt.

Második, egyben utolsó találkozásom nagybátyámmal a románok erdélyi betörésének idejére esett. Időközben Károly bácsiék a Bánságból átköltöztek Brassóba, onnan menekültek tovább a többi menekülővel együtt s átmenetileg nálunk szálltak meg, Kolozsvárt.

Ebből az időből származik emlékképem a törött seprű nyelét szorongató és közben magában beszélő Ella néniről.

– Időközben – mondta édesanyám – Károly bácsi nagyon megváltozott. Mintha nem ugyanaz az ember lett volna, aki egy egész társaságot szóval tartott. Törődötten üldögélt az asztalnál.

Az úgyszólván hónapról hónapra szaporodó család összezúzó súllyal nehezedett rá. A rengeteg gyerek élősövényként kerítette be és zárta el az élettől, az ő sajátos életétől, a társaságtól, amiben ragyoghatott, tündökölhetett, sziporkázhatott. Ehelyett krajcáros gondokkal kellett küszködnie.

A Grandpierre gyerekek; Károly bácsi, apám és Jenő bácsi meghökkentő példa, hogy ugyanabból a génállományból egymástól mennyire különböző egyedek származhatnak. Aki egymás mellett látta őket, a legnagyobb meglepetéssel vette tudomásul, hogy édes testvérek. Egyikük sem örökölte apja alkatát. De nem hasonlítottak egymáshoz sem testi fölépítésükben, sem mentalitásban, sem vérmérsékletben.

Apám anyja fia volt, kékszemű, bátyjánál fejjel magasabb s amennyire a gyér tájékoztatásból következtetni lehet, valamelyest alárendelt szerepet játszott kettőjük kapcsolatában. Nyilván azért, mert apám viszonylag nehézkesen, lassan reagált, Károly bácsi reflexei viszont villámgyorsan működtek, ő már rég döntött, amikor apám még a helyzet appercipiálásával vesződött. Az idősebb testvér szerette az életet s amíg módja volt rá: élvezte; apámból tökéletesen hiányzott a savoir vivre, ő nem élt, hanem a „kötelességét teljesítette", ami az ő életvitelében alibit jelentett, vagyis fölmentést a családi jellegű kötelességek alól. Károly bácsi átnyergelt a keresetet megkötő bírói pályáról az ügyvédi pályára, amin a jövedelem a tehetségtől függ. Apám kényszerült föladni a bírói pályát, de ezután sem igyekezett több keresetre szert tenni, hanem „összehúzta magát" és magával minket.

Mielőtt tovább sorolnám, mi mindenben idézett elő testi-lelki csonkulást a tabuk tiszteletéből eredő hallgatás, milyen károkat idézett elő, milyen lehetetlen helyzetekbe sodort, életformánk egy másik, beteges tünetét ismertetem: – a visszavonulást. Itt megint el kellett jutnom egy közkeletű igazság fölfedezéséhez: – ha nem tudunk változtatni a külvilágon, változtassunk magatartásunkon. Ennek a fölismerésnek ad absurdum vitt változata a belső emigráció.

Az első föltűnő példát apai nagybátyám, Lajos bácsi szolgáltatta. Tagbaszakadt, föltűnően izmos, szokatlanul szélesvállú férfi volt, arcán torzonborz vörös szakáll virágzott. Úgy festett, mint valami Robinson, aki maga küzd meg az elemekkel, mint ahogyan valójában így volt. A kolozsvári posta alkalmazta, ámde nem fült a foga a hivatalnokoskodáshoz, valószínűleg sérelem érte, hogy mi, nem tudni, mert ő sem mutatkozott közlékenyebbnek emberi környezeténél, elég az hozzá, birtokot vásárolt a civilizációtól távol eső szűzföldön, Kolozsvár és Szászfenes határában, a szó szoros értelmében ott, mert Kolozsvár az ő négy holdján végződött. A birtok leginkább egy mai természetvédelmi területhez hasonlított, a földet borító ősnövényzetet maga törte föl, a föltört földet maga művelte, már mint ahol a talaj alkalmas volt a növénytermesztésre.

Kányamál, így hívták a környéket, még abban az időben is elképzelhetetlenül vad volt, amikor gyerekkoromban első ízben látogattam oda, már akkor megfogott a hely varázsa. Közel a kányamáli településhez a Szamos holtága folydogált, hol csermellyé vékonyodva, hol kisebb-nagyobb tavakká szélesedve. A holtág tófüzére és az élő Szamos közötti árterületen csokorszerű bokrokkal, a mélyedésekben sással-náddal, más növényekkel benőtt rét terült el, búvóhelyül vadállatoknak, költőhelyül vízimadaraknak. Ezen a buján tenyésző, néhol lápos réten vezetett utunk, ha fürödni mentünk a Szamosba, nem messzi a Nagyomlástól, néhány száz méternyire a Nagyforgótól. Ekkoriban mindennek megvolt a maga neve: Nagyomlás, Kisomlás, Nagyforgó, Kisforgó. Valamivel az után, hogy Kányamálba menet balra lefordultunk a Donát útról, a Burgya vendéglő várta a kirándulókat.

Lajos bácsi maga építette a házát, szoba-konyhás parasztházat s a parasztházba, Csiszár Zsuzsanna személyében parasztlányt hozott feleségül. Csaknem teljes autarchiában éltek, petroleumon, szerszámokon kívül mindenről maguk gondoskodtak. A négy holdból csak a lavorszerűen kiöblösödő Lenti Tábla volt alkalmas a növénytermesztésre, televény humusza gazdagon fizetett.

A ház a fenti köves részen épült, ugyanott szomorkodott néhány csenevész gyümölcsfa, a ház előtt óriási hárs, árnyékában asztal és pad várta a vendégeket. Virágzás idején kaptárrá változott a fa, a méhek egymás hegyén-hátán

zümmögtek rajta. A háztól nem messzi méhest telepített Lajos bácsi, épülete épp olyan köpcös volt épületben, mint ő férfiban. Télidőben a méhes ablakából lőtt arra kószáló farkasokra, a tyúkól tartalmára éhes rókákra, táplálékot kereső nyulakra, őzekre, áradások után pedig a holtágban rekedt csukákat kapta puskavégre.

Lajos bácsi rousseau-i fordulattal menekült a civilizációtól „vissza a természethez", apám egyebek közt a társaságtól, az emberektől futott meg, amikor nem vizitelt kötelességszerűen új kollégáinál. Javában gyakoroltam már a bujócskának ezt a formáját, anélkül, hogy egyelőre tudatában lettem volna, hogy ugyanazt művelem, amit ők. Ez a megbántott elvonulás valójában ostoba és nevetséges reakció, de aligha lehet mással helyettesíteni. Ugyan mi mást tehet az, aki megundorodik környezete egy részének erkölcstelenségétől, ízléstelenségétől, műveletlenségétől – mint hogy félreáll az útjukból? Másként óhatatlanul közéjük keveredik.

A klikkek egyfelől – megannyi heterogén alakulat –, az ügyeletes zsenik kultusza másfelől úgyszólván bujdosásra, félrevonulásra kényszerít minden önérzetes írót. A magyar közönség a valószerűtlenség határáig manipulálható, olyan véleményeket hajlandó magáénak elfogadni, ami egész gondolkodásmódjával ellenkezik, ez szorosan összefügg a gondolkozásra való restségével s legalább ilyen szorosan azzal a vágyával, hogy olyasmiről is nyilváníthasson – időszerű – véleményeket, amiről halvány gőze sincs. Tehát készségesen segíti munkájukban a klikkeket, akár azon szorgoskodnak, hogy saját kiterjedése tízszeresére tupírozzanak egy-egy közepes költőt, akár épp ellenkező a cél, vagyis egy nagy költő jelentőségének megcsonkítása.

A fölrázhatatlan szellemi restségben gyökeredzik az a tény, hogy a két népi írót – Veres Pétert és Szabó Pált – mindig mindenki ebben a sorrendben említette, írásban csakúgy, mint élőszóban. Holott bizonyára akadnak, akiknek értékskálájában Szabó Pál megelőzi Péter bácsit.

Engem a közönség kedvelt, az irodalmi közvélemény viszont mellőzött. Ez késztetett visszavonulásra, ám ezzel a beteges reakcióval nem elégedtem meg, elhatároztam, hogy én leszek az egyik legnépszerűbb magyar író. Megtanultam pályatársaim túlnyomó részénél jobban írni és befutottam a célba.

Megejtett Kányamál varázsa, nem tűnődtem azon, mi elől menekült ide Lajos bácsi, egyszóval a felületen rekedtem, később sem hatoltam mélyebbre, ám a felületet gyermeki lelkem egész frisseségével kiélveztem. Elég Kányamál nevét hallanom, máris megnevezhetetlen jóérzés uralkodik el rajtam. Nemcsak én voltam így, már évek óta Pesten laktunk, mégis aki Kolozsvárra utazott, úgyszólván első dolga volt Lajos bácsi hajdani tanyáját meglátogatni.

Embergyűlölő létére Lajos bácsi szívesen látta kevés számú barátját, el nem mart rokonait e vadregényes helyen rablóhús-, szalonna-, vagy flekkensütésre. A többnyire italozásba fajuló összejöveteleken nem egyszer durva tréfákkal szórakoztak. Egy ilyen tréfa emléke mélyen belém vésődött. A tűz körül ültünk, mindenki kezében nyárs. A sülő hús illata odavonzotta, vesztére, Cézárt a házőrző korcsot. Lajos bácsi sűrű vörös szőrrel benőtt, lapát nagy kezével hirtelen nyakon ragadta a kutyát és rászólt a szomszédjára:

– Kend be!

Amaz letette a nyársat a rablóhússal és egy terpentinben megmártott rongyot nyomott a kutya fenekére.

A boldogtalan állat siralmas vonításban tört ki.

A háztól a Szamosig kanyargó ösvény vezetett, Cézár a két első lábával hajtva és támasztva magát, rohant az enyhet adó víz felé, miközben hátsó lábait szétvetette, hogy sajgó fenekét minél szorosabban dörzsölhesse az ösvény talajához. Az ösvény csigavonalat írt le, így aztán a kutya olykor eltűnt a szemünk elől, csupán a vonítása üzent felőle, hogy aztán néhány másodperc múltán ismét előbukkanjon. A társaság düledezve röhögött a mutatványon.

A szép emlékek elporladnak, a csúfak időtállók.

Zsuzsika néni több mint harminc esztendővel túlélte férjét. Panaszosan éneklő hangja most is a fülembe cseng:

– Seprűmagot hozzon, lelkem. Megette az egér.

Persze, hogy vittem neki. Ekkor láttam utoljára. Halála után Kányamál apámra szállott, apámról Katus nénémre, majd elnyelte a civilizáció, ami elől Lajos bácsi oda menekült.

BELOHORSZKY PÁL

ELMERENGŐ SZATÍRA ZORD IDŐKRŐL

Kolozsvári Grandpierre Emil: Árnyak az alagútban

A grandiózus önéletrajzi sorozat hatodik kötete sokat elemzett, sokat vitatott korszakkal foglalkozik, nevezetesen a személyi kultusz éveinek „zord idejével". Ami a legimponálóbb: Grandpierre-t még ez a kiválasztottan szélsőségek felé vezérlő téma sem tudja kizökkenteni józan szemléletéből, igen, minél előrébb haladunk munkájában, annál egyértelműbb a meggyőződésünk, hogy ennyire elfogulatlanul, ilyen magabiztos fölénnyel, ilyen distancionált nyugalommal még senki nem vallott ezekről az évekről, és ez természetesen így önmagában is nagyon komoly művészi erénynek számíthatna. Még inkább annak kell számítson, ha magát a regényt egyedül érvényes helyére – az önéletrajzi sorozatba – állítjuk, mert annak szerves részeként olvasva, az egyes jelenetek, tények, személyek, kötődések, gondolatok és reakciók katartikus súlyukban és jelentőségükben mindenképpen tovább mélyülnek, s távlatosabb, „sorsszerűbb" érvényhez jutnak. Azért fontos ezt hangsúlyoznunk, mert aki csak izolált, egyedi műként olvassa ezt a regényt, az sokkal könnyedebbnek és megbocsátóbbnak vélheti a hangnemet, mint amilyenné az a teljesség ismeretében válik. A főhős bizonyos válaszadásai, önértelmezései, de egész attitűdje is egészen más akusztikát kap, ha közben visszagondolhatunk háborús élményeire, a hadifogság kínjaira, a Magda-szerelem kezdetére, kibontakozására és így tovább.

Mindjárt egy élményi paradoxonnal lehetne kezdeni, melynek lényege, hogy aki valamilyen úton-módon, de megúszta a hadifogságot, már persze abban az értelemben, hogy nem pusztult bele az ábrázolt körülmények ellenére sem, annak számára még a legszemélyibb személyi kultusz is a mégiscsak szabadabb életfeltételeket kellett jelentse, és ennek mértékében lehet szemlélete, világítélkezése bizonyos fokig „optimista" – igaz, csak egy szükségszerűen ironikus értelemben. Másfelől azonban – és ez a paradoxon lényege – mindez mégis inkább úgy jelentkezik – kiváltképp a mai olvasó élményében – mintha hősünk épp csak lélegzethez jutva cseberből vederbe került volna, azonban, ha ennek ellenére is megőrzi mértéktartását, sőt, ironikus optimizmusát – nos, akkor hősünkben viatathatatlanul van is valami *hősies.* Ez a pátosztalan hőseiesség jellemez egyébként mindenkit ebben az időszakban, aki valamilyen módon, de kibújik a kényszerhelyzetek préséből, s ha néha csak lavírozva is, de megőrzi emberi méltóságát, lényegi sérülések nélkül menti át még a lehetetlen szirtjein is erkölcsi értékrendjét.

Milyen korszak volt hát ez? – hogyan jelenik meg az ötvenes évek tablója Grandpierre elemzésében, milyen jellemző helyzetek, tipikus alakok, általánosnak mondható beidegződések (kényszercselekvések és önmentő gesztusok) rajzolják ki emberi-lelki arzenálját? A legjellemzőbb és többé-kevésbé egymást kísérő, egymást kiegészítő reflex a képmutatás és a gyávaság. Magyarán: a szemellenző és a nyúlcipő (mely utóbbi csak elvétve bőrtalpú, de korántsem csak amiatt, hogy kiküszöbölődjék a „képzavar"). Ennek a kettős – alapjában teljesen defenzív, elhárító és önmentő – taktikának megint csak kissé paradox szükségszerűséggel lélektani velejárója az eluralkodó agresszivitás, mely mindenekelőtt szájtépő túlbuzgóságban jelentkezik: ha idejében lecsapok valaki másra, egyszerre tűnök megbízhatónak és maradok eggyel hátrébb a sorban – íme, a gyávaság machiavellizmusának belső mottója. Mindebben az az igazán drámai, hogy fokról fokra a legkiválóbb elmék és a legnagyszerűbb lelkek is a pszichózis hatása alá kerülnek, és egy ennyire eltorzult tár-

sadalomban teljesen érintetlen senki sem maradhat tőle, jól tudjuk, még a gyerekek sem. (Szülőföljelentősdi, úttörővasút, Csillebérc, vasgyűjtés stb.)

Nagyon imponáló, hogy az illusztratív anyag döntő többségében konkrét és nem kitalált, és a szerző saját magával sem bánik kesztyűs kézzel, minek révén megnövekszik az olvasója hite és az írás hitele. Világosan látszik mindvégig, hogy Grandpierre milyen következetesen folytatni akarja azt a nagyszabású tipológiát is, melyet a magyar nemzeti jellem annyit hangoztatott modelljéről ebben a sorozatban elkezdett, és persze eléggé szuggesztív különvéleményként. Mert megnyilatkozott erről a meglehetősen patetikus holdudvarú fogalomról úgyszólván minden számottevő elméje ennek a századnak. Babitstól Németh Lászlóig, Szekfű Gyulától Szabó Dezsőig, de többé-kevésbé valamennyien ugyanabba az elfogultságörvénybe is belesodródtak – ha más-más módon kiúszni próbálva is belőle –, aminek lényege, hogy a magyarban valamilyen különös, egyedi küldetést, sorsot és építéseszményt vél föllelni, melyhez a legjobbak azért kell alkalmazkodjanak, hogy a nép mintegy önmagára ismerjen és nemzeti céljaira találjon az ő példájukban. Grandpierre rendkívül erőteljesen bírálja ezt a romantikus platformot, és nem mert ne látná meg annak általában vehető lélektani értékeit, tüntető, mozgósítani próbáló esztézisét, hanem mert keserű meggyőződése, hogy a valóság avatott és szenvtelen vizsgálata egészen eltérő diagnózishoz vezet. Ha lehet valamilyen általános „magyar" jellemről, magyar nemzeti idomról beszélni – természetesen nem tisztességes egyéni-kisemberi vagy attraktívzseniális példákon keresztül, hanem valóságos társadalmi keresztmetszetet s az élet elemezhető igazi gyakorlatát alapul véve –, akkor sokkal inkább *negatívumok*, mint pozitívumok a szembeötlőek. Életünk hagyományosan rosszul szervezett, valójában hatóképes erkölcsi beidegződéseink képmutatóak, hazugok és ósdiak, általános emberi mentalitásunk passzív, a magyar sokkal inkább sodródó, elviselő-belenyugvó fajta, mint a sorsával szembenéző, azt tudatosan formálni, alakítani igyekvő. Leguralkodóbb vonásunk a kezdeményező képesség hiánya, mely eléggé áttekinthető módon vezet cselekvésképtelenséghez, lelki síkon pedig vagy a brutális mangalica-közönyhöz, vagy a fájdalmas, önemésztő rezignációhoz, mely természetesen a legkiválóbbakra jellemző, akiken rendre áttiport a konda, de akik a legtöbb esetben – és ez igazán tragikus a sorsukban – még annyi bátorsággal, még annyi „szelektív" cselekvőképességgel sem bírnak, hogy legalább ezt a tényt – a velük történt gyalázat és igazságtalanság tényét – tudatosítsák magukban. Nem, rendszerint éppen ők azok, akik állandó önvádban és bűntudatban élnek, ők azok, akik örökkön úgy érzik: adósai valakinek. Önsorsrontóak vagyunk és teljesen fölösleges azon a merőben metafizikai kérdésen vitatkoznunk, hogy most a „nemzeti sors" vetületében válik-e a kisember és a nagyember is lényegében egyformán azzá vagy pedig éppen fordítva, ez az eredendő hibánk vezet a nagypolitika síkján is olyan ballépésekhez, melyek a mitikusnak vélt helyzetet kényszerűen létrehívják? – a végeredmény ugyanis akkor is csak az marad, hogy magán a tényen kell változtatnunk, éspedig vagy a mítoszrombolással vagy az önmegismeréssel, mely kettő különben teljesen ugyanazt jelenti, lévén az új én-szituáció egyetlen újdonsága a *kritikai* és mérlegelő viszony mindenhez, ami *van:* legyen bár szubjektív vagy objektív, individuális vagy társadalmi jellege, alkata.

Ezek az alapvető kérdések a mostani műben elsőrendűen szatirikus éllel ábrázolódnak, hiszen a kiválasztott korszak, a végletek, a felnagyító, patetikus hasonlatok, a mindenben dévaj sematizmus bombaszt kora szinte önelvűen inspirál a karikírozó megjelenítésre. De azért mindvégig éreznünk kell, hogy ezúttal mégsem lehet – még a legjobb poénok, a legszarkasztikusabb megjegyzések hallatán sem – olyan igazán önfeledt és szívpezsdítő a kacagás, mert a kontúrok mentén lidércesen villannak meg néha a fények, mintha sírok között járnánk, mintha temetésen: néma a feketeség, égnek a kandeláberek... És ezen a ponton válik ismét nagyon fontossá Grandpierre oly sokat vitatott „örök" témája, a szerelem, a szexualitás, az erósz, a társkeresés, párválasztás különleges hangsúllyal latba eső kérdése. Mert jó lenne egyszer és mindenkorra tisztázni, vajon tényleg olyan legyintve-összekacsintva elintéz-

hető és lekezelhető élményrégióról van-e szó, mint ahogyan ehhez a sommás-bennfentes kritikai közvélemény Grandpierre műveinek megítélésekor immár hagyományosan viszonyul, vagy pedig valamilyen mélyebb, tartalmasabb és elfogulatlanabb, előítéletmentesebb elemzést követelő művészi jelenségről?

Természetesen ebben a kiválasztott esetben is csak az alaposság vezethet elfogadható eredményhez. Nos, aki tényleg becsületesen és figyelmes olvasóként halad végig az önéletrajzi sorozat egyébként lebilincselően cselekményes és mindig érzékletes, magával ragadó előadásmódú kötetein, az csakhamar új szemszögből nézheti majd ezt a „pikánsnak" érzett témakört is, mely már annyi rosszmájúskodásra adott alkalmat és ennek révén olyan hamis színben tüntette föl az író törekvéseit, ami nemcsak zavaró, hanem inkább tűrhetetlen. Mert a regényfolyamban mindig, mindenütt látnunk kell, hogy a szerelem és az igazi, kiteljesedő szexualitás az a menekülés, az én- és világteremtés egyik nagy, végtelennek érzett és mégis sok tartalmában szimbolikus terepe. Grandpierre írói nagyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy ennek az igazán – de még helyesebb lenne úgy fogalmaznunk, hogy megint csak – *boncmesteri* alapossággal és eltökéltséggel ábrázolt életrétegnek a jellemrajzában ő végül valódi szimbolikus magaslatokra érkezik, és igenis átszellemítődik nála a szexualitás élménye, a persze itt is szembeötlően tárgyilagos és tényközpontú anyagkezelés ellenére is. És éppen ez benne a mindenekfölött meggyőző művészi gesztus. Mint minden szerves-emberi jelenségnek, úgy a szexualitásnak is van fizikája, és létezik a lelki kémiája, a kettő között pedig igenis vannak kölcsönös és egyértelmű kapcsolatok, méghozzá a képzelhető „legszeminárіumibb" materializmussal, amit röviden így foglalhatnánk össze: a szexuális lét határozza meg a szexuális tudatot. Még nyilvánvalóbban: jól funkcionáló, egymást kölcsönösen felszabadító és kielégítő partnerségből jöhet csak létre a valódi lelki kapcsolat is, ám az egyáltalán nem biztos, hogy az előbbi feltétel teljesülése spontán előhívója is mindjárt az utóbbi kibontakozásának. És ez – nem túlságosan megerőltető végiggondolni – tulajdonképpen egyáltalán nem valami „erotomániát", nem a szexualitás iránti érdeklődés szembeötlő túlajzódását jelenti, hanem sokkal inkább az élmény reális, földi szemléletének igényét, még pontosabban: az élmény racionalizálásának szándékát. Túlmítizált, túlfétisizált téma ez, ideje tehát itt is a józanság érveit előkeresnünk. A szexualitásban – éppen mert egyik legbensőbb ügyünk, melyben lényünk egésze, a teljes rejtett genezisünk és a legfeljebb csak félig-tudatos „genetikánk" láthatóan részt vesz – kizárólag a nyíltság, őszinteség, megértőkészség, célratörés és szabadság hozhatja meg a kívánt eredményt, hiszen így is, még ilyen merőben „új" – bár egyedül emberhez méltó – alapállás mellett is kényszerűen marad benne valami száműzhetetlen titokzatosság, és ez az, ami bizonyos értelemben annyira széppé is teszi, de ha megértjük, hogy így van, miféle oktondiság és önrontó babona tovább ködösíteni a szenvedélyt, aminek különben legbensőbb természete: naggyá ott megnőni, a homály udvarában?

Van tehát praxis-nemiség, mely egyedül a testi összeillésen múlik, és van egy szimbolikus érvényű másik, mely az emberi léleknemesség élményi foglalata, tabernákuluma, hiszen a szerelem záloga, s révén a jövő letéteményese, de mindkét nemiség, mindkét testi beteljesülés előfeltétele materiális lényegű és „kódoltságú", más szavakkal, bármelyik élményiség legyen is célunk vagy bármelyikkel ajándékozzon is meg sorsunk bennünket, mindig tudnunk kell, hogy legelemibb indulatában, alapszerveződésében szándékainktól, terveinktől, vágyainktól és illúzióinktól független törvények, jobbára megváltoztathatatlan materiális tények döntenek lehetőségeink felől. Akik ezzel kellő időben képtelenek számot vetni, azokat érik e téren a legnagyobb csalódások, és ez azért annyira fölbolygató, mert az író vélekedése szerint, legalább ezen az alapszinten, legalább emberi kiindulásunk és tájékozódásunk első szintjén ezek a traumák elkerülhetőek lettek volna.

Grandpierre regényében a szexualitás élményének ez a két státusa: az agypezsdítő-idegnyugtató, de szükségletszerű testi kapcsolat és az átszellemített, szerelmi együttélés „nívója" két remekbe sikerült nőalakon keresztül motiválódik, a Relli és

Magda között dúló választásharcban kapja meg végső jellemzését. Relli maga a talpraesett, őszinte, gátlásmentes – ami korántsem pejoratív, egyáltalán nem „gátlástalant" jelent – szabadság, nyitottság, eltökéltség: örülni és örömet szerezni akar, teste olyan a számára, mint a hegedűművész számára a hangszere, használni, csodáltatni igyekszik mindazt, amire képes általa, de aminek révén mégis önmagából mutat meg valamit. Igaz, van benne számítás is, de az sokkal inkább a korrajz része, mint a jelleméé, legalábbis eléggé árnyaltan elemződik, miért *kell* adott pillanatban az érdekeire is gondolnia, másképp azonnal elpusztulna abban a miliőben, ahol van, és azzal a sorssal, amit a múltja, származása determinál. Csapongó, rapszodikus, szertelenkedő ez a kapcsolat és mégis megfénylik benne valami irigylésre méltó harmónia, a legalább testi értelemben tökéletes beteljesülés buja fényekben tündöklő idillje, igazi örömhimnusza, emberi pasztoráléja – abban a zord, vágytiltó, boldogságzúzó időben. De nagyon tanulságos a konfliktus valódi forrásának a megjelölése is, mert fontos bizonyíték korábbi gondolataink helyessége mellett: a „pánszexuálisnak", erotománnak vagy netán szatiriázisban szenvedőnek lesajnált író, szenvedélyének ezt a legizzóbb érzéki lángolással elénk festett tárgyát végül a legboldogabb megkönnyebbüléssel „teszi lapátra", egyszerűen azért, hogy munkáját végre zavartalanul folytathassa. A szakítás persze megint jelképes érvényű is: a kizárólag testiekben tobzódó, de valóságosan átszellemítődni képtelen kapcsolat, sorsában is ahhoz lesz hasonló, ami újra és újra „aktuálissá" tette: magához az aktushoz, mely cél-tevékenység s a célja a befejeződése, az, hogy vége legyen.

Merőben más a Magda-szerelem élményrajza, Grandpierre, aki mindig is a finom megkülönböztetések, a rétegező, sejtekre bontó distinkciók mesterének számított levezetéseiben, most megint fölvonultatja ezeket a régről is jól ismert erényeit. Megrendítő őszinteséggel mondja el vallomását: pátosztalan tisztaság, eltökéltség és szembenézés-igény jellemzi, világosan látszik a mondatok minden rezdülésén, hogy nem attrakcióra, nem bűvészmutatványra készül, hanem valóban tisztázni akar valamit érzései, elemi és megbonthatatlan kötődése ítélőszéke előtt. A legdöntőbb szerelmi konfliktusunk az, hogy egészen mást jelent, egészen más tartalmakat mozgósít bennünk a szeretet érzése és a vágy tombolása, a kettő csak ideig-óráig szövetségese egymásnak, és később a legádázabb ellenfelekké válhatnak. Ezt azonban csak a tudat dolgozza föl tételes egyszerűséggel, a lélekben, az érzésben tovább dúl a harc, mely száz százalékosan soha nem is dönthető el egyik végletesség irányába sem. Ingmar Bergman majdnem teljes életművét szentelte ennek a témának, mégsem tudott a végére jutni, ugyanígy van vele az *Árnyak az alagútban* szerzője is, a férfi lényének és pszichéjének ezt a legdrámaibb zónáját soha, senki nem lesz képes tökéletes egyértelműséggel nagyságában megmutatni. Igen, itt, ezen a ponton, ő, aki mindenkinél jobban hangoztatja, hogy mindig, mindenütt, mindenben egyedül a ráció, a fénnyel világító értelem hasító, fehér sávjában haladjunk csak utunkon előre, ugyanilyen elhatározottsággal kénytelen beismerni: néha fogalmunk sincs arról, mit kell cselekednünk, s még kevésbé arról, pillantással előbb – és immár visszafordíthatatlanul – mit cselekedtünk! Gyönyörű, megindító szépségű pillanatokkal ajándékozza meg az olvasót annak a tudatosulásnak a lírai rajzában, ahogyan az érett és annyi minden iránt elérzéketlenült vagy önvédelemből közönyössé vált férfi, meg kell győződjék róla, hogy tényleg egyedül az az asszony valódi társa neki és a küldetésének, akit a társadalom előtt is magáénak választott: Magda, a felesége. Az asszony, aki ugyan nem „görögös" szépség, testét nem övezi délszaki mámor s lényéből nem sugárzik az attikai sejtelem, de aki lelkében a legtöbbre, a végső önfeláldozásra is képes, mert férje, hitvese vagy csak vissza-visszasodródó, tékozló társa mellett – ki tudja, mikor, melyik megjelölés illene jobban hősünkre? – igen, aki ebben a vívódó, vergődő, valójában sohasem feltétlen értelmű kapcsolatban is lénye önfeláldozó egészével vett részt, és nem szabott – ez volt büszke válasza! – soha feltételeket, mintha valóban nem törődött volna vele, hogy amit cserébe kap, vajon tényleg méltó volt-e az egyetlen hűségre, az övére . . .? *(Magvető)*

ARATÓ KÁROLY

Jelzések

A kinti, benti észrevételeknek
úgy kéne seregelni,
hogy láthatatlan ütközetükben
ne vesszen semmi.

*

Ismerősök, barátok
bujócskáznak halántékom
mögött vigan –
húnyó a bújót elfelejti,
csak én tudom:
hol, mikor, merre ki van?

*

Pofont kaptam – pofont adtam.
Mindkettő halhatatlan.
A padló megpördült alattam,
néma sirással
előre haladtam
jövőmben, tárgyakban, magamban
– és visszajöttem
a volt-helyemre halkan.

*

Úgy nézek hátra, hogy előre:
rég-nincs-tavaszba,
leendő őszbe,
mindig magam elé, mögé –
megyek nyíló állkapcsok
közül záruló állkapcsok közé.

*

Csak akkor van mit mondanom,
ha hátam mögül valaki súg,
különben olyan vagyok,
akár a gyorsvonatoktól
dübörgő vége-nincs alagút.

*

Az újrakezdés – hiábavalóság?
Mindig csak át meg át?
Ó, branyiszkói huszáros roham,
és eltűnődő visszanézés!

Jelzést, jelzéseket
sok zsúfolt dolgaim közül,
mert valamennyi észrevétlen
körém tömörül.

*

Mennyire hidegedve távolodhat,
mennyire forrósodva közelíthet
az ember önmagához,
egyik kezében jégdarab,
a másikban parázs,
végül senkit, semmit se átkoz
s tán ama „túlsó part"-ról
emléke róla
valami jót ide áthoz.

*

Mint ha valaki mélyeibe
alámerül, akár a könnyűbúvár,
és csapkod és lebeg,
úszik a kíváncsi föntieknek
képzelhetetlenül
s ha feljut aztán,
minden nehezéket lecsatolván
fáradt mosollyal
melléjük ül.

Ne sajnáltasd magad!
Rengéses talajon is
talpon maradj,
kapaszkodóidon váltig haladj,
a látszatot kifordítva
majd, igazán, belül,
mi könnyű volt
benned úgyis cseppkövesül.

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Melengető

Jégboglyát púposító,
vadak szőrbekecsét
hóval habosító
December, kristálybakancsú
Apó, úgy várlak,
mint madárgyógyító
öregapámat.
Jön az erdőből,
bánatát korhadó tuskókban
hagyta, gallyakat ringat
domborul fenyőillatú zsákkal.
Letekint a völgybe,
hol kerteket szagoló házak
hevernek, akár kövéren
vizslató komondorok.

Dalol a szél,
bölcs bokrok tarisznyáiból
manók mosolyognak.
A hold kefléje fényesre
súrolja az eget,
ha a felhők matatása
véget ér.
Iparkodó szán,
varjakat riasztó,
szalmasubájú szekér
bakjáról magasba imbolyog
a hajtó bozontos árnya.
Tornyot épít a nyugalom:
fogadj be Uram,
üdvözlégy Mária!

Ballagó vándor markában
ezüsthomlokú lángocskát gömbölyít
a zúzmarát bámuló lámpa.
Bátyám gyorsröptű arkangyalra bólint,
hálálkodik
fohásszal-teli fuvolája.
Harang szólít a hegyről,
melengető bunda veri
pirkadat-rózsától piroslő sarkam.

Hallom a pásztorló ták
kisded-köszöntő énekét.
Szirony pillog a csengőkre
figyelő fagyban.

Kondul a Világ,
a csillagtól földig,
földtől csillagig
buzgólkodó Béke
muzsikál.
Jászolhoz borulva
batyuját megoldja
három kántáló király.

Koszorúk árnyékában

Páncéltördelő télbe rohannátok kedveseim,
akár dübörgő dandárok, féltett katonák a tűzbe.
Vissza, csak vissza, még aranykoszorúval
pántolt a homlok, még virággal-teli fű
csókolja lábatok. Vissza, csak vissza
a nyár sátrai elé, a szerelem bokrai közé,
hol muskátlit-ültető kezektől világos
a hajnal, hol kaszákat szólít a fuvolasóhajú határ.
A gyász hodályaiból csontváz kattog a szélbe,
szemgödreiből árvaság fehéredik a Világra.
Jeges bozontú ragadozó a tél, deres agyarakkal
döf a szorongást-rejtő húsba. Hasad, semmibe
hull a lélek, ha csapdáktól csattogó pusztába
rohantok kedveseim. Vissza, csak vissza
a nyár sátrai elé, az Isten szakálla alá:
a búza, a rozs, a gyöngy sugarába. Vissza,
csak vissza a gólyák keleptől-hangos hajlékához,
a fecskék drótot-pengető táborába,
a madártoll-ernyők zöldből zöldbe bátorító
bíborához. Akár dübörgő dandárok
a gőzölgő kondérok köré, fussatok vissza a nyárba.
Vissza, csak vissza, míg aranykoszorúval
pántolt a homlok, míg virággal-teli fű
csókolja lábatok. Vissza, csak vissza
a szerelem bokrai közé, hol muskátlit-ültető
kezektől világos a hajnal.

TAMÁS MENYHÉRT

„Most már azt is elmondhatod..."

Kisdobrány.

Köldöknyi község, dombok közé ékelt utcákkal, kígyózó házsorait még a nyúlánk templomtorony sem tudja szemmel tartani, völgyére felparcellázott ég borul, derűje magasságot látó, borúja hirtelen haragú; felhőszakadásos; kocsikat-sodró futammal érkezik, éjjelei csöndesek, nappalai egyedülvalók.

Miklós (elszokott az emelkedőktől) a második kaptató előtt megáll, leteszi a bőröndjét, fölnéz .. az Erdőshegyet keresi.

(Hegy? Dombok közt is a kisebbek közül való.)

– Mintha alacsonyabb lenne – szűkíti össze szemhéját.

– A fák magasával – mondja utcabeli útitársa, Fábián Ferencné.

– Valóban, a fák hiányoznak – hátrál emlékezete gyermekkoráig.

Fábiánné fejkendője meglazul:

– Nincs mivel az égbe kapaszkodjon.

Miklós az asszony felé fordul:

– Irtásnak maradt?

Az asszony megemeli méricskélő tekintetét:

– Nem, nem, betelepítették.

– Akácossal?

– A fene se tudakolta, amennyit láttam belőle, mire kinyújtóznak, megtöltjük a másik oldalt.

Megtöltjük? – reked Miklósba a szó, a másik oldal; a temető a nyelvére nehezedik.

– Volt erdő, nincs erdő ... azóta fogyatkozik a levegő; a hegy, a völgy ... – sóhajtja az asszony.

– Lélekben is? – tér vissza Miklós a másik oldalról.

– Abba' csak igazán.

(A falvak bolydulása ide is elérkezett ... hűséges, földhöz, tájhoz ragaszkodó emberek lakták ...)

– Merre szélednek?

– Amerre több ígérkezik.

– Több? A téesz többet ígér.

– Pénzt, az lehet ...

– Értem.

– Őket, vagy engem?

– Őket is és ...

– Na látod, ezek maradtunk mi: és ...

Továbbindulnak. Előttük, a kezdődő szürkület. Az asszony favirágos rokolyája viseltesen is ünnepre emlékezőn suhog, Miklós füle megtelik suhogással: édesanyja templomos lépteit juttatja eszébe.

– Édesanyám?

– Sokat betegeskedik.

A léckapu ismerősen nyikordul, a gang töredezett szegéllyel nézi a virágágyást.

A kaputól az ajtóig leghosszabb az út.

Nyílik az ajtó, összerezzen a dunyha, elködösülő szempár homályik Miklósra.

– Nem értesítettél.

Miklós időt nyerőn szorongatja a bőröndjét.

– Hirtelen elhatározással jöttem.

A mennyezet nézésétől kifakult tekintet megtelik megindultsággal:

– Akármilyen elhatározásból történt, örömünkre jöttél.

Az örömre közeledéssel válaszol; egészen közel hajol az arcához, megcsókolja.

Édesanyja, mint aki szégyelli rendezetlenségét, összefogja szertehulló haját, csonttá száradt lábszárát visszahúzza a takaró alá.

– Örvendek, hogy nem maradsz el tőlünk.

Miklós elfordítja a fejét, mozdulatát kutató szempár követi:

– Sovány vagy.

– Amilyen voltam.

Pillantásuk találkozik:

– Valami emészt.

(Ne most . . .)

Miklós arca megkeskenyedik, szokása szerint krákog; kerülő kérdésen gondolkozik:

– Egészsége?

Kutató pillantását, mint aki az élet színét hiányolja, feladja:

– Nem akar helyreigazodni.

– Az orvos mit mond?

Szakadozó sóhajtással:

– Az imént járt itt. Nem mond az semmit, a fejét töprengésre állítja s írja halomszám a gyógyszert.

– Mégis . . .

Mozdulatlan:

– Minden este azzal fekszem le, hogy nem érem meg a reggelt. Ez már a lélek készülődése.

Megérinti édesanyja kezét:

– Van ideje még a készülődésre.

Árkolt arccal:

– Hiába akar, nem ér utol a reménykedés.

Miklós összeszorított szájjal ül, nem akar tudomást szerezni semmiféle készülődésről, elmúlásról, ám a védtelenséggel kitöltött hosszú hallgatás idegei közé préseli a végső elszakadást, az elszakadás eshetőségét . . . borzong, izzad . . .

(Nem, nem, arra még gondolni sem szabad.)

– Édesapám? – szakítja meg Miklós a hallgatást.

Megint hallgatnak.

Csontos karja elmarasztalóan mozdul:

– Nem tud veszteg maradni, bejár a csoportba.

– Eleget dolgozott.

– Többet, mint eleget, sokat. De hát a pénz is szorítja, kétszázötven forintra taksálták a nyugdíját.

Döbbent csodálkozással:

– Mennyire?

Mint aki sót ízlelt:

– Apád se akart hinni a fülének . . .

– Alávalóság!

– Az, nem az, a mi szavunk, a mi életünk immár nem vevődik észre.

– Alávalók.

Csontos keze a kendő csücskét kapirgálja:

– Bennem is mozdult a háborgás, de elég gyorsan erejét vesztette; eszembe nyilallt, hogy az odaveszett világ még ennyit se adna.

Hirtelen kitöréssel:

– A mostani se érheti be ennyivel!

Beletörődő csend.

– Akinek örökös kurtítás az élete, mi egyebet tehet, várakozik. Várja a többet, a jobbat.

Fojtott indulattal:

– Hátha másképp rendeli az Isten.

Tekintete a magárahagyott feszületbe kapaszkodik:

– Az Istent, ne keverd ide.

– Füstölgésemben mondtam.

– A füstölgő beszéd csak a szemünkbe csapódik. Máig hallom apád keserűségét: mit ér a harag hatalom nélkül?

– Régtől való keserűség.

Leeresztett szemhéjjal:

– Változzon akármekkorát a világ, a munka, a verejték nekünk marad.

Nekünk, mondaná Miklós .. észreveszi édesanyja erőtlenedését.

Kivár.

– Ne fárassza magát, édesanyám.

(Megint segélykérő a nézése . . . könnyíteni kellene a beszélgetésen.)

– A faluban mi hír?

Mint aki álmot lát:

– Őszül. Maholnap hozzánk őszül a falu is.

– A fiatalság . . .?

Valamivel élénkebben:

– Menekvőben.

– Fábiánné már elpanaszolta.

– A gyérje marad. A többi, ki merre lát.

– Furcsa.

– Éppen olyan furcsa, mint a te menekvésed.

– Az más volt.

Félbemaradt legyintéssel:

– Mind ezt mondjátok. Dávid Kelemen is ezt mondta.

– Dávid Kelemen?

– Nem ismerhetted, pendelyesen jártál, amikor elment. Írástudó volt. Mint akibe nyű költözött, úgy emésztette magát, szüntelenül írt, énekelt, tartotta bennünk a lelket, egyszer csak se szó, se beszéd, ki tudja, mi lelte, helyben maradását kikezdte a nyugtalanság, elköltözött...

A küszöb felsír, az ajtó négyszögére széles árnyék vetül.

Miklóst az öröm s a szorongás keveréke tölti el.

„A számításod bevált-e?"

„Még nem egészen... de megeshet, hogy hoppon hagy."

„Ha meg, meg, csak becsületes maradj."

– Világosságot a fiamnak – kattintja föl a villanykapcsolót.

Miklós (a légypiszkos villanykörte hunyorgásában) megcsókolja az apját.

– Egyedül jöttél?

– Egyedül.

– A leányka?

– Növöget.

– S az asszony?

– Csokrodzik.

A jóízű szóra felélénkül:

– Úgy szép a fehérnép.

– Úgy bizony.

– Túl jutott-e a magas egzámenten?

– Túl.

– Hál' istennek – mondja anélkül, hogy a csokrodzás derűjét elhullatná.

– Kend?

A borosták közt szomorúság fut végig, szemöldöke sziromhullás:

– Az öregkor parancsolata szerint; mintha örökösen rideg vízben járnék.

Miklós a pohárra pillant.

– Fölmelegíthetnénk.

Gondolatuk találkozik:

– Van, van itthon valamicske bor.

– Szikrázó?

Csorbult nevetéssel:

– Á, olyan borunk többet sose lesz.

– Kár.

– Örökké az italon jár az eszetek – parázslik fel Miklós édesanyja... A pillanat parázslása csupán; nézése segélykérő: már arra sincs erőm, hogy főztöt készítsek.

Mondaná, de az ura megelőzi:

– Hozok kolbászt, főtt tojást, hagymát, zöldpaprikát, jó lesz-e?

Motozásától fölriad az éléskamra.

– Ez a miénk, ez az anyádé – rendezkedik tömzsi ujjaival, – a pohárnoksággal téged bízlak meg.

A zöldpaprika húsosan herseg.

Miklós megbillenti a demizsont.

– Színültig a poharakat, fiam.

Isznak.
– Most már azt is elmondhatod, hogy mitől vált sürgőssé ez az út...
Miklós megszédül:
– Mondtam...
– Az egyik felét. A másik hátra van.
A levágott kolbászkarikát visszaejti a tányérra:
– Hosszú...
– Ahogy elnézlek, egy szóba is belefér.
Nem örül a sürgetésnek.
– Válunk.
Hallgatásuk késélnek ütközik.
– Megmondtam, mennyit mondtam neked, hogy ne vedd el feleségül.
„Nem hozzád való fiam, ez a leány. Se a leány, se az a mód."
„Én jobban ismerem őt."
„Flangáló természet."

Miklós mereven a levegőbe bámul, úgy érzi, süllyed a szék, szökésre mozdul a lába, az udvart keresi, a ház mögötti dombot, a könnyű őszi párát oszlató szelet, azt se bánná, ha a rohadt szilvát őrző darazsak nyomába szegődnének s fullánkos futásra késztetnék...

Feleződnek a mondatok:
– Nem volt ez sose kötés...
– Négy esztendőt se bírt ki.
– Hatot.
– A félbe-szerbe esztendőkkel...
– Azokat ne számítsd.
– Fogadni mernék...
– Te is másfelé kívánkoztál.
– Az a tanítóasszonyka...
– Az buzgatta meg a véredet.
– Még gyerek voltál, amikor...
– Bugyit ragasztottak a szemedre.
A már-már sziszegő szavak székéhez szorítják.
– Hallgassanak meg – próbálja felfogni a szavak tompa ütését.
Hangjuk elfullad...
Aztán már csak a szemük vibrál, végül (a kifosztott arc látványától) óvó pillantássá szelídül haragjuk:
– Hagyd békét, asszony, mással is megesett.

„Hallom, nősülni készülsz."
„Jól hallotta."
„Sietőssé vált."
„Idejét érzem."
„A te korodban én is szüntelen azt éreztem."
„Meg is szöktette anyámat."
„Meg."
„Engem miért fogna vissza?"
„Nem én foglak, a tapasztalásom."
„Megviselt tapasztalás lehetett."
„Majd meglátod, ha intésem szembetalál."

„Úgy teszek, mintha nem ismerném."
„Jól van na: ha páros életet akarsz élni, éljél páros életet."

Mártonné feljebb húzódik a párnán:
– Tudom, én is, tudom, hogy megesett.
– Ha tudod, ne nehezítsd a szívét.
Sopánkodással:
– Az ilyesminek hamar híre folyik.
Csattan a dóznifedél:
– Ha folyik, folyjon, az már nem a mi dolgunk.
Bánkódása fiára tapad:
– Árnyéka nő . . .
– Nő, ha növesztik. Különben is, fosok az árnyékméricskélőkre.
Miklós szégyenkezésbe-merült figyelme apját keresi:

(Hol volt eddig? Mindig félve mozdult bennem, szótlan-nehéz közeledéssel . . . borostásan, sárgás-fogú mosollyal . . . Érintései . . . nem emlékszem mikor simogatott meg utoljára, talán valamelyik hosszú lélegzetű, térdlovagoltató, téli estén . . . szólongatásának melegsége volt . . . s most; sötétedésében is visszatért a meleg, sötét-melegen szól . . . értem sötétült . . .)

Sercen a gyufa:
– Lehet, hogy csak próbára akar tenni.
– Nem hinném.
– Vagy csak erősen összeszólalkoztatok.
– Törvényre akarja vinni.
Rezzen a fejkendő:
– Hogy a bűn égesse meg – fújja közéjük hirtelen gyúlt mérgét.
– Ne átkozódj, Regina.
Mártonné szempillás riadalom.
Sírni kezd.
– Sírással még annyira sem megyünk
Miklós már bánja, hogy hazahozta válságos idejét.

„Jó szállásod van-e?"
„Jó."
„Hányadmagaddal laksz?"
„Negyedmagammal."
„A koszt?"
„Megjárja."
„Különben . . .?"
„Különben is jó."

Hátradől, maga köré kulcsolja a karját.

(Jó . . . jó . . . hazudtam akkor, amikor ágy ágy mellett, negyvenedmagammal feküdtem az átépítésre váró munkásszálláson, a negyedmagamból csak annyi volt igaz, hogy közösen f ő z t ü n k, hétfőn paprikás krumplit, ami eltartott csütörtökig, csütörtökön krumplis tésztát, pénteken héjában főtt krumplit, szombat-vasárnap a talponállókat jártuk, hétfőn kezdtük elölről . . . s hazudtam később is, dicsértem a fogvacogtató albérleti szobákat, az estétől reggelig csivitelő házinéniket, a csivitelésüktől hangos, kioltott-szemű estéket, dicsértem, dicsértem; a Bajcsy-Zsilinszky Kórházat, az orvosokat, a fehér-mosolyú ápolónőket, csak éppen azt felejtettem el elmesélni, hogy melyik osztályon fekszem, mivel vigasztal a tüdőosztály főorvosa, hazudtam, hogy féltésük ne cserélődjön bánkódásra, hazudtam, mert választásom minden próbatéte egyedül rám tartozik . . .)

– Arra gondoltatok-e, hogy a leányka milyen sorsra jut? – zörren a szoba feszületes némasága.

– Nála marad.

– S ezt csak í g y mondod?

– Hogy mondjam?

Ujjai közt felparázslik a cigaretta:

– Semmiképpen se taplósan.

Miklós kedvetlenül legyint:

– A törvény neki ítéli.

A parázslat füstté szelídül:

– Haszontalan beszéd: így is, úgy is a felére marad.

– Mindent megteszünk, hogy ne szenvedjen hiányt.

– S a szeretet?

– Abban sem lesz hiánya.

– Mondod most.

– Holnap s holnapután . . .

Szemrehányóan:

– Ne fogadkozz! Ahogy ismerlek, másodjára is megbokrosodsz; másik asszonyt keresel, s azzal is keveredik majd a véred.

Fölemeli az ujját:

– Azt már nem.

– Mondtam, hogy ne fogadkozz, tudatlan ember szokása.

Körbepillant: anyja beomló arccal sírdogál, a feszület egyes-egyedül maradása végighullámzik a falon, a régi, boldog-iskolás fénykép elveszett tükör, a falióra súlyzói idejükbe feledkezve járják kibékíthetetlen irányukat.

Pihentető percre vár.

– Van-e hová költözzél? – szelídül tovább apja feddő hangja.

– Van. A Liget utcába.

– Legyen kikeleted.
Koccintanak.
– A kikelethez pénz is kell – siet Miklós az enyhülő kívánalom után.
Mintha só ment volna a szemükbe.
– Mindent értek, ezért jöttél haza – sötétül el újra az imént még féltő anyai tekintet.
– Kölcsönbe . . .
– Kölcsönbe – emelődik a hangja szájmozdulata után.
Miklóst szégyenkezés önti el.

(Nem lett volna szabad . . . ha már hozni egy fillért sem hoztam ehhez a házhoz . . . mint akinek megfeneklett az esze . . .)

– Ostobaság . . . vétett szó került a nyelvemre . . .
Kövülten hallgatnak.
Mártonné a párnába markol:
– Mennyi kellene?
Még mindig zavartan:
– Háromezer forint.
– Sok.
– Tudom, hogy sok.
Miklós az apjára sandít (sose várt nagyobb feszültséggel döntésre); oldódik-e arcáról a sötétedés, enyhül-e pillantása . . . már mozdul, a fiókos asztalkán időzik – fejtartásából látszik, semmit sem változott:
– Van-e annyi, Regina?
– Kell legyen.

„Nem bántad meg, hogy a messzebbvaló életet választottad?"
„Nem."
„Megvilágolt-e benned, miért indultál meg?"
„A lélek indításából."
„Bibliás beszéd."
„S ha az?"
„A lélek indításából templomba jár az ember."
„Meg oda, ahol a léleknekvaló szükségét keresi."
„Abból a szükségből senki sem lakik jól."
„Abból nem."
„Arra való, hogy elvegye a nyugalmadat."
„Éppen azt akarom."
„Haszontalanságra adod a fejedet."
„Egyszer talán haszna is lesz."
„Az egyszerig élni is kell."
„Élek."
„Aszályosan."
„Terméséből kendnek is juttatok, többszörösét, mint amennyit . . ."
„Ne áltasd magad, fiam."

– Add oda neki.
Még mindig szégyenkezéssel:

– Kendteknek nem marad.
Mártonné karja a párnára hull:
– Eddig is a kicsihez szoktunk, a testvéred irgalmából ezután is megleszünk valahogy . . .
Miklós a szégyenérzet harmadik hullámát viseli a legnehezebben: inog a szék, felére zsugorodik, megpróbál kiegyenesedni, valami visszahúzza, fölnéz, ahol a pénz, ott a boldogság – nevet szemébe a falvédő, ahol a pénz . . .

(Testvéred irgalmából . . .)

Surrog az óralánc, figyelem-fordító feloldozással surrog.

(A testvérem:)

– Anti?
Mártonné fejmozdulata az óra számlapját keresi:
– Hol lenne, a kocsmában. Minden este részeg.
– Mikortájt jő meg?
Ráncai összefutnak:
– Amikor hazahozzák.
Árnyékos ököl zuhan az asztalra:
– Neki se essék bántódása.
– Védjed, csak, védjed.
– Ne sopánkodj annyit, nyolc esztendeje asszony nélkül viselődik.
– Megvárom – mondja Miklós.
– Nem érdemes, ilyenkor úgy sincs az eszénél . . . Jobban teszed, ha lefekszel. Az ágyatok AZÓTA érintetlen.

„Évek óta vártam erre a napra."
„Én is."
„Ha tudnád."
„Tudom."
„Féltem tőle s mégis vártam."
„Mitől féltél?"
„Hogy elrontok mindent, hogy . . ."
„Hogy?"
„Félbemarad az első éjszakám."
„És félbemaradt?"
„Jaj, dehogy. Azt hittem, hogy megpattan a testem, meggyullad alattam a szalmazsák . . ."

Leszedi az ágytakarót, a derékalj-párnákat, megigazítja a lepedőt, a szalmazsákot.
A szalmazsák hasadéka penészlő aranylás.

(Bűzlik a rothadástól.)

Részlet a *Holtág* c. regényből

ALBERT GÁBOR

Emelt fővel

IV.

AZ ÁROKBÓL KIMÁSZTUNK, AVAGY TSZ A NYOLCVANAS ÉVEK ELEJÉN

Falun, akár jól működik a tsz, akár nem, mégiscsak az szervezi meg a helybeliek életét.

Ilyesformán akartam indítani a hidasi tsz-ről szóló fejezetet, de be kell látnom, ez az állítás nem minden esetben fedi a valóságot. Hidason például a tsz-nek nincs meghatározó szerepe, s jelentősége – most legalábbis úgy látszik – fokozatosan csökken.

Amint korábban láttuk (a *Parlag és a maszek juhászok* című fejezetben), a hidasi tsz-szel az 1970-es évben már bajok voltak. Ráfizetésesen termeltek és 1973-ban szanálták a *„Jószerencsét"* tsz-t, 1974-ben pedig egyesítették az Ófalut és Óbányát magába foglaló mecseknádasdi *„Egyesült Bercsényi"* tsz-szel. Így jött létre a jelenleg is működő *Mecsekkapu Termelőszövetkezet.* A két tsz közül a mecseknádasdi volt a kisebb és minősítés szerint a kedvezőtlen adottságúak közé tartozott, a hidasi a közepesek közé. Az egyesítés után a négy falut (Hidast, Mecseknádasdot, Ófalut, Óbányát) magába foglaló Mecsekkapu Tsz-t szintén a közepes adottságú kategóriába sorolták.

Az egyesítés azonban nem hozta meg a várt eredményt. A *Mecsekkapu* tsz-t 1980-ban szanálni kellett. Összegében ez a szanálás ugyan meghaladta az 1973-ast, következményeiben viszont nem volt összemérhető vele. Nem kavarta fel olyan mértékben a kedélyeket, s tömeges elvándorlás sem kísérte.

Hogy pontosan lássuk, miről van szó, tisztáznunk kell, mit is jelent egy tsz szanálása.

A *szanálás lényegében veszteségrendezési eljárás:* az állam bizonyos feltételek mellett rendezi a veszteséges üzem zilált pénzügyeit. Erre akkor kerül sor, ha a tsz az év folyamán keletkezett fizetési kötelezettségeinek nem tud eleget tenni. A pénzügyi rendelkezések régebben megengedték, hogy ilyen esetben a tsz-ek a gépvásárlási alaphoz nyúljanak. Kiderült azonban, hogy ezzel csak rontottak helyzetükön. A következő évben ugyanis már olyan technikai hátránnyal indultak, amelyet soha többet nem tudtak behozni. Jelenleg a szanálásra kerülő tsz is megkapja a technikai fejlesztésre – gépek vásárlására – szánt teljes összeget, a veszteséget az állam vállalja át, amelyet aztán a tsz-nek öt év alatt kell visszafizetnie.

A kölcsön összege az 1980-as szanáláskor 3,2 millió forintra rúgott, az év végi mérlegben ekkora volt a fedezet nélküli hiány.

A *Mecsekkapu Termelőszövetkezet* főként növénytermesztéssel foglalkozik. Fő terményük a kukorica. Hibrid kukoricával csak egyszer kísérleteztek, 1980-ban. A követelményeknek nem tudtak megfelelni és azóta meg sem próbálkoztak vele. Bevételük kb. 65%-a a növénytermelésből származik, a fenn-

maradó 35% a másfajta tevékenységből (állattenyésztés, melléküzemágak). Melléküzemágai mind a korábban is iparos múltú Mecseknádasdon működnek, de egyik sem jelentős. A *kádár* üzemben két munkás dolgozik, a *faipari* részlegükben mindössze hárman, a *szeszfőzdében* úgyszintén. A szeszfőzde jövedelmezett legjobban, és még a magas állami adó befizetése után is maradt a tsz-nek kb. 600 000 forint árbevétele.

A tsz-irodát közvetlen a falu szomszédságában, egy viharvert tanyán találom meg. Autóval még valahogy elkerülöm a tengelytörő kátyúkat, de mikor ki kell szállnom, „mérsékelten vízálló" félcipőmben szöcskeként ugrálok.

Bejelentés nélkül érkezem, az elnököt szerencsére benn találom. Rövidesen beállít az elnökhelyettes és a főagronómus is. Mindnek a lábán bokáig sáros gumicsizma.

Alig két hete tartották a zárszámadó közgyűlést. 1982 kora tavaszán vagyunk, a főtéma természetesen még mindig a szanálás.

– 73-ban nagy elvándorlás követte a szanálást – mondja a tsz-elnök. – Akkor ugyanis még az volt a rendelkezés, hogy a tsz-tagok a teljesített munkaegységnek csupán a 80%-át kapták meg havonta, a fennmaradó 20%-ot csak abban az esetben fizették ki, ha a tsz nyereséges volt, vagy legalábbis nem volt veszteséges. Azóta sok minden változott. Először is az emberek a tsz-t *munkahelynek* tekintik. Mondhatnám azt is, hogy megszűnt a *tulajdonosi szemlélet.* Ipari környezetben élünk, és az emberek megszokták, hogy havonta fix fizetést kapnak. Nekünk, ha nem akartuk, hogy a legjobb munkásainkat veszítsük el, fizetnünk kellett. Hozzá kellett nyúlnunk a szarvasmarha-állományhoz.

– 1981 januárjában – folytatja a tsz-elnök –, hogy az üzem megindulhasson, megkaptuk az *átmenő hitelt.* Ebből megvásároltuk a vetőmagot, az üzemanyagot, és március 31-re 100 000 forint híján el is költöttük. Az *üzemviteli hitelt* viszont csak a szanálási eljárás befejezése után nyitották meg, június 20-án. Közben ki kellett fizetnünk az áprilisi, a májusi és a júniusi béreket. Ekkor határoztuk el, hogy eladjuk a szarvasmarha-állomány egy részét. Ha nem fizetünk, a legjobb húsz emberünk megy el, és akkor bezárhatjuk a kaput, mert nem lesz, aki termeljen. Ha nincs traktoros, gépkocsivezető, akkor vége a 81-es évnek is.

A tsz másképpen is munkaerőhiánnyal küszködik. A fiatalok azokat a munkahelyeket keresik, ahol a *„technika* a döntő, nem pedig a *vasvilla".* És ha a szanálási eljárás nem hozza a tsz-t kényszerhelyzetbe, akkor a munkaerőhiány miatt kellett volna megváltoztatniok az állattenyésztés szerkezetét, és áttérniök olyan ágazatra, amelyben nagyobb szerepet kap a technika. Ilyen a gépesített, *iparszerű sertéstenyésztés,* illetve a *baromfitenyésztés.*

A hidasi tsz a második mellett döntött. Annyival is inkább, mert a szarvasmarhák áruba bocsátása után üresen maradt két istálló. Amint a bank megnyitotta az üzemviteli hitelt, 1981 júniusában nyomban neki is láttak az átépítésnek. Az 1000 négyzetméter alapterületű istállók átalakítása, illetve a korszerű technológia bevezetése négyzetméterenként 1100 forintba került.

„Nem alumíniumcsoda – mondta a tsz-elnök –, de a meglévő épület falainak és tetőszerkezetének felhasználásával olyan munkahelyet alakítottunk ki, és olyan munkakörülményeket teremtettünk, ahova a fiatal nők is szívesen eljönnek dolgozni. Tudomásul kell vennünk, hogy a szarvasmarha-istálló szaga egy nő számára nem vonzó. Itt fehér köpenyben dolgozhatnak, és ezzel munkaerőgondjaink is megszűntek."

Az 1982-es év fontos feladata a megmaradt szarvasmarha-állomány „hasznosítási irányának megváltoztatása". A modern istállózó állattartás olyan hatalmas anyagi befektetést követel, hogy arra a jelenlegi körülmények közt a tsz nem mer vállalkozni. Gondozót viszont csak akkor kapnak, ha a fizikai munkát, például a takarmányozást, a legmodernebb technológia bevezetésével szinte minimálisra csökkentik. Egyetlen kiútnak a *legeltetéses állattartás* látszik, amelynek végterméke nem a tej, hanem az amúgyis jobban dotált hús, és amely során a tsz 1100 hektáros legelőjét is ki tudná használni.

Beszélgetés közben az is kiderült, hogy hiába volt rekord termés kukoricából, a 81-es évet mégis veszteséggel zárták.

„2,3 millió bevételi többlete volt a tsz-nek. A szarvasmarha-állomány értékkülönbözete viszont – az 1981. december 31-i állapotot összehasonlítva az 1980. december 31-ivel – ennél több lett, és elvitte a nyereséget. Az 1982-es amort alaphoz azonban nem kellett hozzányúlnunk. Gyakorlatilag tehát megálltunk a lábunkon, és a 82-es évet tisztán kezdjük. Olyan év után, amikor szanáltak bennünket. Ez nem mond sokat, de ismerek olyan üzemet, amelyet tavaly is, tavalyelőtt is szanáltak, és éveken át maga előtt göngyöli a problémákat. Mi úgy értékeljük, hogy 1981-ben az árokból sikerült kimásznunk. Ott vagyunk a partján, de az árokból kimásztunk."

A hidasi tsz földjei jók, arany koronájuk elég magas, ami az adófizetés szempontjából nem éppen előny. A vezetők azonban nem erre panaszkodnak, nem ezért tartják hátrányos helyzetűnek a *Mecsekkapu* Tsz-t. Minduntalan az ipari környezet káros hatását emlegetik. Ez egyrészt magasabb bérek fizetésére kényszeríti a tsz-t, másrészt lehetetlenné teszi ipari melléküzemágak létesítését.

A faluban a *Mecsekkaput* a szanálás ellenére is *jól menő* tsz-ként tartják számon. Ami nem is indokolatlan, hisz a tagok átlagos keresete évi 45 000 forint (havi 3750 Ft), de olyan tag is akad, aki kiemelkedő szakértelme és a végzett munka fontossága miatt ennél jóval többet keres. Évi jövedelme 1981-ben 70 000 forint volt (havi 5833 Ft).

A tsz-tagok fő jövedelmi forrása általában a termelőszövetkezet. Persze akik több állatot nevelnek otthon, jelentős mellékjövedelemre tesznek szert. Tizenegynéhány évvel ezelőtt a szövetkezet nem is nézte jó szemmel, ha valaki szarvasmarhát tartott istállójában. Manapság viszont úgy igyekeznek szervezni a munkát, hogy a tsz-tag a szövetkezet érdekeinek sérelme nélkül tudja ellátni otthoni teendőit. A vezetők szerint ezt sikerült elérniök. Saját tapasztalatom viszont az, hogy ennek a két érdeknek az összeegyeztetése nem megy súrlódás nélkül, és legtöbbször a tsz termelékenysége sínyli meg. A gyöngébb tsz-ekben ugyanis – ahol nyereségre nemigen lehet számítani – a tagok sem törik magukat, hisz az intenzívebb munka alig térül meg, legfeljebb a veszteség lesz kisebb. Ennek pedig semmi ösztönző hatása sincs.

Maga a tsz is kénytelen sok olyan munkát vállalni, amelyhez semmi érdeke sem fűződik. A háztáji integrációját például évtizedekkel előbb megosztotta a Pécsváradi Áfész-szel. Ezek szerint a tsz hatáskörébe tartozik a szarvasmarha leadása és a tej begyűjtése, az áfész kapta a bogyósgyümölcs-termelő szakcsoportot, a nyúl- és sertésbegyűjtést. Ennek ellenére a bogyósgyümölcstermelőket a tsz látja el trágyával, a sertéstenyésztőket táppal és szemestermény nel, pedig a végtermék forgalmazásában nem vesz részt, s mindezt csupán azért vállalja, mert minisztertanácsi rendelet kötelezi erre, tehát kötelességből. Ha a tsz az értékesítésben is részt vehetne, akkor nemcsak pénzforgalmát, hanem bevételét is növelné. Így a *kötelesség* nem éppen gazdasági kate-

góriáját kiszoríthatná az *érdekeltség*, amely mégiscsak jobban mozgósítja az energiákat, s felébreszthetí az annyira hiányolt vállalkozókedvet is.

A bogyósgyümölcs-termelő szakcsoport évekkel ezelőtt egyszer fel is vetette, hogy szívesen átmennének a tsz-hez. Aminek az lett a következménye, hogy a szakcsoport elnökét rövidesen leváltották, az áfész szolgáltatásai pedig – legalábbis egy időre – javultak. A legutóbbi telepítéshez például vissza nem térítendő pénzügyi támogatást is adott a szakcsoportnak. Az érdekeken alapuló „természetes" kapcsolatrendszer így nem alakulhatott ki, helyette maradt a *kötelesség* és az a *véletlen*, hogy a szakcsoport jelenlegi elnöke egyben a tsz agronómusa is.

A *Mecsekkapu* Tsz-ben magyarok és német nemzetiségűek dolgoznak egymás mellett. A négy falu közül Hidason főként székelyek laknak, a másik háromban pedig – Mecseknádasdon, Ófaluban és Óbányán – németek. A tsz-en belül nemzetiségi ellentétről mégsem lehet beszélni. Egyrészt az alapítótagok, akik a negyvenes-ötvenes évek megpróbáltatásait átélték és az előítéletek garmadáját hozták sejtjeikben, már úgyszólván mind nyugdíjban vannak és közvetlenül nem vesznek részt a tsz munkájában. Másrészt ilyen ellentétek vagy súrlódások kialakulására alkalom sem igen nyílik. A tsz-en belül a munka megszervezése ugyan nem a *nemzetiségi*, hanem a *helyi* adottságok figyelembe vételével történik, de mivel ezek nagyjából egybeesnek, magától értetődően jöttek létre azok az ófalui és óbányai munkahelyek, ahol szinte kizárólag német nemzetiségűek dolgoznak, s viszont olyan hidasiak, ahol csak magyarok. „A közös munka, a közös tevékenység – mondja a tsz-elnök – a különbségeket elmossa". A vezetőségben inkább a közösségek, a rétegek és a munkahelyek vannak képviselve, mint a nemzetiségiek. Arra külön ügyelnek, nehogy a székelyek vagy a németek úgy érezzék, hogy ők háttérbe vannak szorítva. (Ennek ellenére az idősebbek részéről hallottam ilyen panaszokat.) A küldöttek között pedig – amely szélesebb körű – van cigány származású traktoros is.

Beszélgetés közben egymás után buknak elő olyan kérdések, amelyek nem jellegzetesen hidasiak, a nemzetiségi lakossággal sincsenek összefüggésben, de egy sor tsz és más üzem birkózik velük.

Korábban kellett volna megváltoztatni a termékszerkezetet – mondják, de az a benyomásom, hogy most sem mernek igazán gyökeres változtatásokat bevezetni.

A *teljes foglalkoztatottság* a másik átok. Húsz emberrel kevesebb is el tudná látni a tsz munkáját, ha az így felszabaduló béralappal szabadon rendelkezhetnének. A hivatalos bérpolitika azonban, épp a teljes foglalkoztatottság szellemében – kissé leegyszerűsítve a dolgok lényegét –, évente csak 2,5%-os béremelést engedélyez. Ha ennél magasabb az emelés, akkor bizonyos – progresszíve emelkedő – összeget be kell fizetni a Nemzeti Banknak. A „büntetés" és a béremelés könnyen felemészti a többtermelés hozta összeget, sőt többszörösen túl is haladhatja.

Az elrettentés jól működik, az üzemek általában nem, vagy ritkán élnek ezzel a lehetőségükkel. Ezért is mondja a tsz főagronómusa, hogy a *jelenlegi bérszabályozás nem ösztönöz hatékony termelésre.* Gyakran azért kénytelenek alacsonyabb bérűeket felvenni, hogy a kvalifikáltabbakat meg tudják fizetni.

A hidasi „jólmenő" tsz egyelőre kimászott az árokból, de minden erejét össze kell szednie, hogy vissza ne csússzon. Mert a közmondásnak, sajnos, megint igaza lett: szegény embert még az ág is húzza.

1982 januárjában a csirkeüzem fűtése közben kipattant egy szikra, és az

egykori istálló zsúpteteje lángot fogott. Mire a tűzoltók megérkeztek, az egész épület lángban állt. A berendezés megsemmisült, bennégett 10 000 csirke, csak a puszta falak maradtak meg. Az Állami Biztosító a kárt ugyan megtéríti, de az erkölcsi veszteség óriási.

Ezek után, legalábbis számomra, nagyon kétséges, hogy a tsz nem csúszik-e vissza abba a bizonyos árokba. Mert nézzük a tényeket:

A tsz-t 1980-ban szanálták.

1981-ben 3,2 millió forint kölcsönt kaptak az államtól.

Az 1981-es évben rekord termést takarítottak be kukoricából, és a tsz ennek ellenére – ha minimális összeggel is –, de mégiscsak veszteséggel zárt. A nyereséget felemésztette a forgalmi alap csökkenése, a szarvasmarha-állomány kiárusításából keletkezett hiány.

Semmi biztosíték nincs arra, hogy a következő években is rekord termés lesz.

Nem valószínű, hogy a világpiaci helyzet rohamos ütemben javulni fog. Sőt, az előrejelzések szerint évről évre tovább romlik.

A szanálási kölcsön törlesztését 1982-ben meg kell kezdeni.

Csupa negatívum.

– Van remény arra, hogy a következő évet nyereséggel zárják? – teszem fel a kérdést. – Kiben, vagy miben bíznak?

– Már korábban meg kellett volna változtatni a termékszerkezetet – hallom, ki tudja hányadszor. – Nem kellett volna erőszakolni a tejtermelést, az istállózó szarvasmarhatartást. Egyébként, mi magunkban bízunk. Becsületesen előkészítjük a földet, elvetjük a magot, a termést betakarítjuk. A műtrágya árát nem mi szabjuk meg, terményeink árát úgyszintén nem. Elvégezzük a kötelességünket, s ha ez nem elég, akkor velünk bukik az ország körülbelül 1300 tsz-éből legalább 300–400. Reméljük, erre nem kerül sor.

A válasz egyenes, de mintha a vezetőkben is elsorvadt volna a *tulajdonosi szemlélet*. És hogy ez az elszántság elegendő lesz-e talpon maradásukhoz, abban legalábbis erősen kételkedem. Ha a *kötelesség* helyett valami fantazmagóriának tűnő tervvel álltak volna elő, inkább hinnék sikerükben. A világgazdaság válságtünetei amúgyis a fantasztikum szférájába tartoznak. Szembe szegezni velük szintén csak valami elképesztő, sosemvolt, az emberi teljesítményt megsokszorozó, reális, de ugyanakkor bizarr stratégiát lehet.

Hidason erre, úgy láttam, képtelenek. A lelkük mélyén már elfogadták volna a bukást? A kötelességüket megteszik, többre nem futja erejükből.

(Folytatjuk)

TAKÁCS IMRE

Január nyolcadikán

Az éjszaka pillangói lesznek az én griffmadaraim,
velük etetem föl magamat,
de vajon hova visznek . . . ?

*

Nem csak a zsebelő lány volt bűnös,
és nem csak én,
de a szűzi életet élő úrinők is,
bűnösök voltak, bár ott se voltak.

*

Az éjszaka mutatja meg az ember senki-voltát.
A nappalok eredményei hasznos kövületek.
„Nem baj – a vécékagylóba ejtett rézgomb után
mormoltam –, te így is a Földön maradsz."

*

Igen, egy kis segédhajtómű kisegítene a szénmonokszid
gömbfelület-lepényállományából – üdülni.
Miféle ember gyanánt lépnék a jó szeretet
műtétjei után a rongyos térképekre . . . ?

*

A hitelem utálatos a hitelteleneknek –
érthetetlen bizalmam és kétségbeesettségem.
Magasvasút és mélyvasút, pedig gyalogló ember vagyok,
elmegyek a mindenek mellett a Minden közé.

*

A „művészi" önigazolás mégis hamis.
Augusztó papírmaséval súlyemelő.
A porondról kimenve eltapossa a virágokat,
és hamis oroszlánokkal küzd, mint bohóc.

Büntető bűn

Nem a bűnösre haragszom, hanem aki ott nézte a bűnt. A Falra haragszom, a falakra, mert ők az én kiosztásomért nem dolgoztak meg, csak élvezik azt. A segédcsapatok, a segédmunkaerők, a potyázók. A bűnösben az ellenem való jogos harag, jogos elidegenedés a bűnt is igazolta, de a tanúk nem a maguk sebeit varrták be, csak az enyémet metélték föl, kéznél tartva vért-fakasztó késüket a jogtalan gyönyörűséggel továbbra is. A hóhért megszeretheti az áldozat, hogyha a hóhér jól dolgozik, de a röhögő közönségtől, a károrvendőktől a gyomra jön föl. A kivégzésbe bekiabálók a halált is meggyalázzák.

Nem szeretem a gyóntató papokat sem, akik a keresztet tartják oda, mint vízumot, mennybe való beutazási engedélyt a kötél hurkából még látó elítéltnek. Őket csak nem szeretem. Ugyanúgy sajnálhatnám is őket, mert esetleg püspökatyai utasításra végzik a hókusz-pókuszt. És azért ők meg is rettennek. Ólom-szalaggal húzza őket a kifordult szem.

Bűn a bűnre válaszol, jogos hanghordozással, jogos ütéssel is. A hang, a mérték eltalálása a büntető bűn tökéletessége és tisztessége. A tökéletes nem lehet szennyes, piszkos. Csakhogy a bűn szobalányai és lovászai nem ismerik a húr erejét. Vagy nagyobbat, vagy kisebbet ütnek a kelleténél. Tönkreverik, vagy túl sokáig gyötrik a büntetendőt.

Az én vétkem akkora volt csak, mint a büntetésem. Az én vétkem akkora nem volt, mint a hahota, a susmorgás kiterjedésének a nyulványai.

HALLAMA ERZSÉBET

Beszélgetés Csizmadia Andorral

Csizmadia Andor 1910. szeptember 4-én született Győrött. A győri Czuczor Gergely bencés gimnáziumban érettségizett, Budapesten, majd Szegeden végezte jogi tanulmányait. Az 1933-ban szerzett jogtudori oklevél mellett államszámviteli államvizsgát, általános közigazgatási, illetve belügyi szakvizsgát is tett. Győrött kezdte közigazgatási pályáját, majd Kolozsvárott folytatta, a felszabadulás után Budapesten a Népjóléti Minisztériumban dolgozott. Ebben az időben az egri jogakadémián is oktatott, s ott megszervezte a szociográfiai intézetet.

Számos cikke, tanulmánya jelent meg már 1936-tól kezdve. 1942-ben a Magyar Városok Országos Szövetségének a városi közigazgatás egyszerűsítésének tárgyában kiírt pályázatán „Erdély" jeligéjű pályamunkája elnyerte a 3000 pengős első díjat.

1949-től az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanított az alkotmányjogi tanszéken, s itt a Beér János szerkesztette első magyar szocialista államjogi tankönyv elkészítésében vett részt. Folytatta közigazgatás-történeti kutatásait is, kandidátusi disszertációjának címe: „A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944–49)"; ezt 1956-ban védte meg. Ugyancsak 1956-ban kapott megbízást a jogi tanácsadói feladatok ellátására az Állami Egyházügyi Hivatalnál, nem kis részben korábban már publikált egyházjogi tanulmányai következtében. E funkciót évtizedeken át ellátta, s közben több, a témával foglalkozó értekezése jelent meg. Tudományos doktori disszertációja az 1966-ban közzétett „A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban" c. kötet, amely hamarosan németül is megjelent, széles nemzetközi érdeklődést váltott ki.

1958-ban Pécsre nevezték ki, először tanszékvezető egyetemi docensnek, a következő évtől pedig a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara jogtörténeti tanszékének egyetemi tanára volt nyugdíjba vonulásáig. Közben dékánhelyettes, majd 1964-től 68-ig az egykarú egyetem dékánja. Ez időre esett a magyar felsőoktatás 600. évfordulójának megünneplése, amellyel kapcsolatban Csizmadia Andor egész sor egyetemtörténeti tanulmányt tett közzé. Ezekben az években készítette társszerzőkkel a négy kiadást megért, máig egyetlen és mindhárom egyetemen használt „Magyar állam- és jogtörténet" című egyetemi tankönyvet.

A Magyar Jogászszövetség jogtörténeti bizottságának ma is elnöke, ilyen minőségben indított útjára egy kiadványsorozatot „Jogtörténeti Tanulmányok" címmel. Számos külföldi előadása, publikációi megszerezték számára a nemzetközi megbecsülést, a jogtörténettel foglalkozó nemzetközi társaságok tagságát, vezetőségi tagságát. 1970-ben a moszkvai történész világkongresszuson az Association Internationale d'Histoire du Droit et des Institutions, a nemzetközi jogtörténész szövetség Bureau-jának tagjává, tíz év múlva az Association egyik alelnökévé választották. Tagja a Brüsszelben székelő Société Jean Bodin-nak, amely összehasonlító jogtörténettel foglal-

kozik. Szerkesztőbizottsági tagja a Londonban megjelenő nemzetközi jogtörténeti folyóiratnak.

1981-ben a krakkói egyetem díszdoktorává választotta. 1979-től az Osztrák Tudományos Akadémia tagja. Itthon 1970-ben a felsőoktatás kiváló dolgozója címet, 1978-ban a Pécsi Tudományegyetem Pro Universitate emlékplakettjét kapta meg, majd 1980-ban a Munka Érdemrend arany fokozatát.

Három gyermeke van, két fia jogász, lánya tanár.

Villaszerű kis társasház a Budakeszi úton, az ablakból a téli esőben ázó kertre látni. „A szentendrei házunk áráért épült ez a lakás 58-ban, a telek akkoriban csaknem fillérekbe került..." Cserépkályha – de gázzal fűtik –, egy pianínó, gyertyatartók, állólámpa, a falakon olajfestmények: dombok, parasztházak, templomtornyok, lovak, libák, cigánysátrak, havas fenyők. Egy Iványi-Grünwald-kép is, falusi utcát ábrázol. A lányával él itt a nyugdíjas professzor. Az ajtó mögött van egy kisebb szoba, könyvekkel bélelve, a könyvek szinte ráfolynak a polcokról az íróasztalra, fodrosszélű, elsárgult különlenyomatok, vén kódexek, kopott aranybetűk, kéziratkötegek. A professzor mentegetőzik: ez a dolgozószobája, de itt nem lehet leülni, különben is csak az az egy szék van bent. Visszalépünk tehát a nappaliba, az asztalra egy üveg ajándékba kapott rajnai bor kerül, karcsú, barna palack Walter Seidel felirattal.

– Első ősöm, akiről tudok, Csizmadia György, a törökök elől menekülő horvát családból származott, valószínűleg mesterségéről kapta a nevét, a Sopron megyei Árpás községben telepedett le, egy középkori besenyő községben. 1750-ben halt meg, halála előtt két bivalyborjút hagyott az egyházra, s Gyulafy Nagy Gábor plébános bejegyzése szerint az árpás–mórichidai plébániatemplomban temették el, közel ahhoz a helyhez, ahol ülni szokott. Fiai telkes jobbágyok voltak, de dédapám, Csizmadia László, aki 1848-ban Árpás község bírája volt, feleségül vette nemes Egri Erzsét. Így a házasságukból született János nevű nagyapám agilis osztályhelyzetű lett. Ez azt jelentette, hogy a nemesi birtokkal úgy bánhatott, mint egy nemes, „agiliskodhatott" vele. Nem mesélem el az egész családi történetet, bár kedvem lelem benne, lényeg az, hogy végül is a család a múlt század második felétől Győrött élt, apám ott volt ügyvéd.

– Miért lett jogász? Apja példáját követte? Vagy másért is?

– Ez is, az is. Apám afféle népi ügyvéd volt. Sok szegényember járt hozzá, a Győr környéki falusi rokonság is például. Gyakran nem is fogadott el pénzt az ügyfelektől. Hálásak voltak neki, szerették. Ez sok szempontból nagy hatással volt rám. De egyébként is: akkoriban a jog nagyon kézenfekvő pálya volt. Az egész közigazgatásban mindenütt jogászok dolgoztak. Magyarország jogász nemzet, szokták mondani. Több jogakadémia is működött, ezek létesítését még Mária Terézia a Ratio Educationisban rendelte el, aminek nyomán aztán az egyház is több ilyen intézményt létesített. Az egrit is az egyház állította fel, ahol később tanítottam. Már a XIX. században, jólesik sokszor erre gondolnom, a nagy politikusok többsége jogász volt. Még Széchenyi is, aki eredetileg nem volt az, jogásznak is kitűnő lett... Századunkban aztán túltengtek, ez nem vitás. A főszolgabírótól a miniszteri tanácsosig mindenki jogász volt.

– Eszerint az is természetes volt, hogy a közigazgatásban helyezkedik el.

– No, bevallom, én eredetileg ügyvéd szerettem volna lenni. De apám halála után nagyon nehezen éltünk, anyám kosztosdiákokból tartotta fönn

a családot. Ezért lettem én Szegeden mezei jogász, vagyis olyan hallgató, aki csak a vizsgák idejét tölti az egyetem székhelyén. Közben már állás után kellett néznem. Győrött nem akadt, legalábbis én nem ismertem olyan ügyvédet, aki mint ügyvédjelöltnek nekem fizetést adott volna. Protekcióm viszont, hogy úgy mondjam, volt annyi, hogy bekerültem a városhoz, mint ideiglenes minőségű városi napidíjas. Ez azt jelentette, hogy mindig odatettek, ahol éppen kellett a munkaerő. Még adóösszeíró is voltam, hogy egy példát említsek, ami aztán nagyon hasznosnak bizonyult, mert a várossal, az emberekkel akkor alaposan megismerkedtem.

– A közigazgatásban, kiváltképp a régiben járatlan ember számára nemigen érthető az a sokféle szakvizsga, amiket letett. Kötelező volt mindez?

– Nem volt kötelező, de hasznos volt. Amikor a diplomát megkaptam, éppen a számvevőségen dolgoztam. Számgyakornok voltam, így hívták. Azután letettem az államszámviteli államvizsgát, számtiszt, majd tiszteletbeli aljegyző lettem. Ahhoz, hogy számtiszt lehessek, kellett a számszaki vizsga, közvetlenül tehát ez inspirált, de később ennek köszönhettem, hogy olyan áttekintésem lett, ami keveseknek volt meg. A miniszteri tanácsosoknak és egyebeknek a számvitelről fogalmuk sem volt, ha jött egy akta, ráírták, lássa a számvevőség, azok azután természetesen olyan véleményt írtak rá, amilyet akartak. Noha azután a közigazgatás különféle területeire kerültem, ezek az ismeretek mindig jól jöttek.

– De a számvitel és a jogtörténet tudománya – ezeket egész világ választja el egymástól . . .

– Nemsokára kultúrelőadó lettem Győrött, és rendszeres cikkírója a Városok Lapjának. Olyan kérdésekkel foglalkoztam, amelyek a saját gyakorlatommal is összefüggtek. Mivel például a győri városi kegyuraságga is kellett foglalkoznom, magánszorgalomból összegyűjtöttem a többi, kegyuraságga rendelkező magyar városról is az idevonatkozó jogszabályokat és gyakorlatot, ebből született első könyvem már 37-ben: A magyar városok kegyurasága. Egykori hittanárom, a Győr Egyházmegyei Alap könyvnyomdájának igazgatója hitelezett, amíg az előfizetőktől meg nem térült a könyv nyomdaköltsége. Egyik első előfizetőm például Szekfű Gyula volt. Írtam a főváros tudományos folyóiratába, a Városi Szemlébe is. Az első cikkemért, A magyar városok oktatásügyi közigazgatása címűért 400 pengő honoráriumot kaptam, amiből aztán feleségemmel kéthetes utat tettünk Olaszországba. Mindent egybevetve, a közigazgatástörténeti érdeklődésem néhány év alatt olyan világosan kialakult, hogy egy summázatot is sikerült összehoznom – A magyar városi jog. Reformtörekvések a városi közigazgatásban, ez volt a címe, kötetként meg is jelent – amelyet Egyed Istvánnak, a budapesti József nádor műszaki és gazdaságtudományi egyetem közigazgatási professzorának bemutattam, aki felajánlotta a magántanári habilitációt.

– És miért nem „nyergelt át" már akkor a tudományra?

– Ó, ez nem volt ilyen egyszerű . . . Ez különben is 1940-ben történt. A második bécsi döntés után Erdély egy részét is visszacsatolták Magyarországhoz, és fiatal friss erőket kerestek az ottani közigazgatás megszervezéséhez. Nekem is feltették a kérdést. Azt válaszoltam, hogy elmegyek, de csak egyetemi városba. Éppen az előbbiek miatt gondolkodtam így. Kolozsvárra kerültem. Mivel kultúrelőadó voltam előtte Győrött, szerettem volna itt is ezen a területen dolgozni, de azt a pestiek már lefoglalták. Viszont szociális szervezőkre szükség volt. Hallott talán Antal Józsefről, aki a felszabadulás után miniszter volt, előtte pedig miniszteri tanácsos a bel-

ügyben, ott a szociális ügyeket vitte, kiváló ember volt, ő szervezte a lengyel menekültügyet, a lengyelek utcát is neveztek el róla, ma már igen megbecsülik; nos, ő jött le és hívott össze bennünket, hogy elmondja, mi a teendő. Én akkor első osztályú aljegyző voltam, az osztály vezetője egy katolikus költő, akit mintegy megjutalmazásképpen neveztek ki. Antal elmondta, sürgősen fel kell állítani a menekültotthonokat, megszervezni az elhelyezést, a főzést, satöbbit, mindezekért te vagy a felelős, mondta, és ránézett az osztály vezetőjére, aki ezekután másnap lemondott... Na ezt csak úgy elmeséltem, a tréfa kedvéért. Egyébként valóban kemény munka várt ránk. Nagy volt a mozgás, a román tisztviselők mentek át Romániába, a magyar lakosság tömegesen jött át onnan. Közben egy életre lenyűgözött Erdély jog- és közigazgatástörténete. Egy sor tanulmányt írtam, hogy csak néhányat említsek: az erdélyi gubernium irányítása alatti szegényügyről, a népfőiskolákról, a reformkori Kolozsvár szociálpolitikájáról, az 1817-es erdélyi inséggakcióról, az erdélyi jog fejlődéséről a fejedelmi korban. Részt vettem például a Kolozsvári Szemle szerkesztésében is. Amellett, hogy akkor ástam be magam a gyakorlati szociálpolitikába, tulajdonképpen a tudománnyal való kapcsolatom ekkor vált visszavonhatatlanná. Megtörtént a magántanári habilitálásom is, a „Kolozsvár városjoga Mátyás király korában" című próbaelőadásom révén. És annak a bizonyos pályamunkának is sikere volt, „abszolút becsű" munkának nevezte a bíráló bizottság, annak témája a városi közigazgatás egyszerűsítése volt. Részletekben meg is jelent több tudományos folyóiratban.

– Nem merült fel Önben, hogy tevékenysége Kolozsvárott átmeneti jellegű?

– Őszintén megmondom, nem. Eleinte nem. Először arra gondoltam, itt élem le az életemet. 1944-ben persze már tudtam, hogy ez tévedés. Minthogy akkor már jó közigazgatási szakembernek tartottak nyilván, 1944-ben a Lakatos-kormány kinevezett Nagybányára polgármesternek. Az már maga volt az átmenetiség. Talán ha két hetet töltöttem ott. Megcsináltam még a következő évi költségvetést, a város szállodáját katonai kórháznak rendeztük be, s ezzel talán sikerült megakadályozni, hogy egy nagyobb német egység ide helyezze a főhadiszállását. De máris elrendelték a kiürítést, engem Tatabányára rendeltek, de már nem mentem el oda. Már Szálasiék voltak az urak. Elutaztam a családomért az apósomékhoz Szekszárdra, hazamentünk Győrbe, azaz kiköltöztünk Pérre, egy győrközeli kis községbe, ahol sok rokonunk élt. A tenyerükön hordtak, még disznót is öltünk. Én, afféle illegalitásban, néha bementem a régi barátaimhoz a városházára. Ők mindig megtudták, nincs-e razzia a városban, ha volt, én bent lapultam a városházán, ahol ugyebár nem razziáztak. Amikor odaértek a harcok, a győri püspökvárban kaptunk menedéket sok más győri családhoz hasonlóan. Utána, sőt, hogy úgy mondjam, még a harcok idején jelentkeztem szolgálattételre. Az új szociáldemokrata polgármester előbb Révfalu közigazgatásának újjászervezését bízta rám, ezt el is végeztem, azután azt tanácsolta, menjek Pestre, ott valószínűleg nagyobb szükség lesz rám. Két ajánlatot kaptam, Erdei Ferenctől a belügyben és Molnár Eriktől a népjóléti minisztériumban. Az utóbbit választottam, mert az konkrét, azonnali ajánlat volt. Szociális főfelügyelő lettem, egy év múlva pedig a minisztérium szociális osztályának vezetője.

– Hogyan került Pécsre?

– Az egri jogakadémián tanítottam 49-ig, a megszűnéséig. Aztán a

budapesti Közgazdaságtudományi Kar, ahol magántanár voltam, megbízott a „magyar közjog" főkollégium előadásaival. Ezekből született aztán részvételem az első magyar szocialista alkotmányjogi tankönyvben, amelyet Beér János szerkesztett. A jogakadémia megszűnése után őhozzá osztottak be az állam- és jogtudományi kar alkotmányjogi tanszékére. Néhány éven át vele dolgoztam, igen intenzív tempóban, nemcsak előadást, kollégiumot kellett igen sokat tartanom, de rengeteg volt a tudományos munka is. Beér Jánossal először a haladó országgyűlési hagyományokat gyűjtöttük és dolgoztuk föl, majd a haladó hagyományokkal, köztük különösen Hajnóczy Józseffel foglalkoztunk, akinek munkáit én rendeztem sajtó alá, dolgozatot írtam Kollárról, a magyar jogtörténeti kutatás úttörőjéről, dokumentumkötetet szerkesztettünk Beér Jánossal „sarkalatos honi törvényeinkről", ebben külön is tárgyaltuk a haladó alkotmánytervezeteket. Akkoriban kezdtem az állam és az egyház kapcsolataival is foglalkozni. De nem sorolom, lényeg, hogy 1958-ban megbízást kaptam a pécsi tanszék vezetésére, s azóta 1979-ig egyfolytában végeztem ezt a munkát. A jogtörténeti tankönyv elkészítése már ott történt, ezt a hallgatók „a három iparos" könyvének hívták, mert a szerzők Csizmadia–Asztalos–Kovács voltak . . .

– Ön dékán is volt egy cikluson át. Valakitől egyszer azt hallottam, sokakat meglepett, hogy dékánná választása után milyen eréllyel látott munkához. „Szelídebbnek" hitték, de csalódtak. A csalódás egyike volt a legkellemesebbeknek.

– Igen? . . . Ami igaz, az igaz, akkoriban a pécsi egyetemet a megszüntetés veszélye fenyegette. Csonka, egykarú egyetem volt, egy tudományegyetem, amelynek csak jogi kara működik . . . Tudjuk, miért, azt is tudjuk, hogy ma – szerencsére – már stabil, három karral rendelkező egyetemmé fejlődött ismét. Nos, a veszélyt sikerült elhárítani, és azt hiszem, nem utolsósorban a hatszázéves jubileum segítségével.

– Önnek a jubileum történeti megalapozásában is nagy érdemei voltak.

– Vatikáni kutatásaimkor sikerült megtalálnom és elhoznom az egyetem megerősítésének pápai kópiáját és néhány oklevelet, amelyek az alapítás idejére vonatkoztak. Írtam néhány tanulmányt, egyebek közt az első pécsi egyetemi tanárral, Galvano di Bologna-val is foglalkoztam. Végül egy tanulmányban összegeztem kutatásaimat, címe A pécsi egyetem a középkorban. Szerveztünk egy egyetemtörténeti konferenciát is, amelynek anyagát kötetben kiadtuk. Mindent egybevetve a jubileumnak szép nemzetközi visszhangja volt.

Csizmadia professzor, ingajáratban a dolgozószoba és a mellettem álló üres fotel között, néhány könyvét kívánja megmutatni. A fotel már a támla szintjéig megtelt. A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig; A szociális gondoskodás változásai Magyarországon; A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata (ugyanez németül is); Jogi emlékek és hagyományok; Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés (Beér Jánossal); Magyar választási rendszer 1848–49-ben; Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban; A magyar városi jog; Történelmünk a jogalkotás tükrében. – Sarkalatos honi törvényeinkből (Beér Jánossal). És ez még nem a teljes lista.

Azután néhány fotó. A legújabbak közt: a krakkói egyetem rektora átnyújtja Csizmadia Andornak a díszdoktori oklevelet. (Majd méteres tokban

itt áll az is a dolgozószobában.) A képen a professzor a hagyományos talárban, sapkában.

– Kié a talár?

– A pécsi egyetemé. Bár akkor már nyugdíjban voltam, természetesen megkaptam erre az aktusra.

– Ez a jogászviselet ma már kissé groteszknek hat, bár nem tagadható meg tőle bizonyos tiszteletre méltó fennköltség . . .

– Hát nézze, hagyomány . . . A maga módján ez is nagyon érdekes. Ismertem egy oxfordi jogtörténészt, én kalauzoltam, segítettem magyarországi kutatásaiban, ő egyenesen erről írt egy nagyobb tanulmányt, a jogi viseletekről. Mikor, hol, milyen alkalomkor milyen ruha dukált.

– Hogy válhat a jogtörténet nemzetközi érdekűvé? Miért érdekel másokat például a magyar jogtörténet egynémely megállapítása?

– Mondok erre egy példát, mindjárt világos lesz. Az állam és az egyház Horthy-korszak-beli jogi kapcsolatairól írt munkám egyes országok, kivált az osztrákok érdeklődését erősen felkeltette. A római egyház ugyanis 1917-ben kiadott egy törvénykönyvet, a Codex Iuris Canonicit. Ebben van egy kánon, a 329-ik, amely kimondja: [episcopos] libere nominat Romanus Pontifex. Vagyis ekkor a katolikus egyház [a pápa] nevezte ki a püspököket. Magyarországon azelőtt ez a magyar királyok joga volt. A Bethlen-kormány azonban kiügyeskedett a Vatikánnal egy megegyezést, ez volt az intesa semplice, ennek értelmében vagy a magyar kormány javaslata, vagy hozzájárulása alapján lehet betölteni a megüresedett püspöki helyeket. Ilyen megegyezés az osztrákokat is érdekelte, érthető tehát, hogy izgatta őket a magyar „kivételezettség" háttere és története.

– Ön szerint a jogtudománynak van jövője?

– Ahogy én látom, a mai élet erősen praktikus, amiből az következik, hogy a jogra szükség van. Meddig lesz így a jövőben, nem tudom. Ami az én szűkebb szakterületemet illeti – szívesebben beszélek erről –, a jogtörténetnek hosszú távon van értelme, ezt ugyanúgy kutatni, munkálni kell, mint a történelmet, a tapasztalatok átvételéről, vizsgálatáról egyetlen kor se mondhat le. Átmeneti visszaszorulás után a jogtörténet is kezdi visszanyerni rangját. Például a lengyeleknél még folyóirat is van, a Szovjetunióban is komolyan veszik, ők már az októberi forradalom utáni időkkel is foglalkoznak. Nálunk ez még eléggé hiányzik, bár én megpróbáltam továbbvinni a kutatásokat, az állam és egyház 45 utáni kapcsolataiban ez már részben megtörtént, azután írtam egy tanulmányt, ez még kéziratban van, amelyben a szociálpolitikát próbálom továbbvinni, vizsgálni a 45 utáni helyzetet, az egyes intézmények szerepét, mi jó és mi rossz bennük.

– Ha már itt tartunk, a szociálpolitika napjainkban olyannyira előtérbe került, hogy bizonyára érdekes volna erről hallani egy olyan kutató véleményét, aki e kérdésekkel történetileg is, néhány évig pedig a gyakorlatban is foglalkozott.

– A felszabadulás előtt Esztergár, a későbbi pécsi polgármester, akkoriban még tanácsnok, álmodta meg a nép- és családvédelem nagyszerű gondolatát, amelyet azután Keresztes-Fischer vitt be az országgyűlésbe, s 1940-ben meg is szavazták, törvény lett belőle. A megvalósítás részben látszat volt, annyiban, hogy sokszor politikai szempontokat érvényesítettek, s a törvény nem terjedt ki mindenkire, de akikre alkalmazták, azoknak sokat adott. A sokgyermekes családok számára családi házak épültek, kölcsönöket folyósítottak, akkor volt például először házassági kölcsön. A felszabadulás

után ez a folyamat megszakadt. Először az infláció akasztotta meg, majd az a tény, hogy megszüntették a nép- és családvédelmi pótadót, vagyis fölszámolták a szociálpolitika fedezetét. De megszűntek a közjóléti szövetkezetek is, amelyek a szociálpolitikát bonyolították. Később az az elv vált uralkodóvá, hogy a szocialista állam egész tevékenysége kimeríti a gondoskodás fogalmát, s külön szociálpolitikai szervezetre és tevékenységre nincsen szükség. Az élet ezt hamar megcáfolta. Előbb kiépültek, jórészt spontán módon, a különféle keretek, főleg egyes intézményeken, vállalatokon belül, üdülők, napközi otthonok, szociális otthonok, és így tovább. Ma ott tartunk, hogy ismét foglalkozunk szociálpolitikával, mert sajnos sok a gond. A szocialista állam mint olyan, nem képes arra, hogy minden ember mellett a bölcsőtől a sírig ott álljon, hogy például minden egyes öreget gondozzon, minden rászorulóval közvetlenül törődjön. Az alapvető probléma az, hogy valaha a Népjóléti Minisztériumhoz tartozott minden evvel kapcsolatos tevékenység, a munkajogtól a társadalombiztosításon át a gyermekvédelemig. Ma viszont ez a munka szétszóródott a különféle tárcák, felügyeleti szervek között. Egy-egy családdal, ahol több generáció van együtt, és a rászorultság mértéke sokféle, egész intézménytömeg kénytelen foglalkozni, más-más intézmény illetékes a csecsemő, az iskolásgyerek, a munkaképes felnőtt, a beteg felnőtt, az aggok ügyeiben. Véleményem szerint ez nemcsak a hatékonyságot kérdőjelezi meg, hanem pénzkidobás is. Egységesebb szervezet takarékosabban és eredményesebben működhetne. Éppen ezekről a kérdésekről kért nemrégiben tőlem egy munkát a Szociológiai Intézet. De több gyakorló szociálpolitikus is fordult már hozzám, a korábbi tanulmányaimból kértek példányt, sajnos nem tudok segíteni nekik.

– A múlt iránti megnövekedett érdeklődést tehát Ön közvetlenül is tapasztalja?

– Úgy mondhatom, igen. A múlt iránti érdeklődés persze szerintem mindig él az emberekben, csak időről időre erősebbé válik. Talán még mindig nem ébredtünk rá eléggé a mai fokozott igényre, és nem elégítjük ki az emberek kíváncsiságát. Mondok egy példát, ami engem magamat is nagyon meglepett. Az állam- és jogtörténeti tankönyv négy kiadást ért meg, az utolsó kiadás példányszáma is többszörösen meghaladta a magyar joghallgatók létszámát, és a könyv mégis elfogyott. Kik vásárolták meg és miért?

– Professzor úr, gyakorló jogász, kutató és oktató is volt. Az utóbbi tevékenység mit jelentett Önnek?

– Nem kell talán különösebben bizonygatnom, hogy fontosnak tartom a tanítást és szerettem is csinálni. Az utóbbi időben azonban sokszor gondolok keserűen arra, hogy az oktatás mellett a nevelési feladatot, amit pedig nagyon fontosnak tartok, nem a legjobban láttam el. Egerben még más volt a helyzet, ott együtt éltem a hallgatókkal, közösen kutattunk, jártuk a falvakat, a szükséges pénzt előadásokkal szedtük össze. Budapesten mindez megszűnt, az ötvenes években egy egykori egri jogtanárnak nem is volt tanácsos túl sokat együtt lenni a diákjaival. Pécsett viszont az a tény, hogy a családom nem költözött oda velem, afféle kétlakivá tett, s így kevés időm maradt a hallgatókra. Önkritikusan meg kellett állapítanom; pécsi időszakomnak ez volt a negatív oldala.

– Jogászokat nevelni – de vajon mire? Néha úgy tetszik az embernek, mintha ilyen végzettséggel egyre mechanikusabb munkát végeznének. Egy blankettát kitöltögetni, ez már aligha értelmiségi munka . . .

– Erre csak azt tudom felelni: az első blankettát megszerkeszteni viszont igenis értelmiségi munka.

– Kapott valaha Nobel-díjat jogtudós?

– Nem hinném . . . Tudnék róla.

– Professzor úr, Ön tagja az osztrák tudományos akadémiának.

– Igen, hárman vagyunk magyar tagjai, egy jogtörténész, egy közgazdász és egy archeológus.

– De nem tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. Miért?

– A magyar akadémia a felszabadulás után még nem hivott meg jogtörténészt tagjai sorába.

– Mi marad egy jogtudós munkásságából? Nem használom azt a súlyos szót, hogy halhatatlanság, de a jövőbéli hatásra gondolok.

– Én Eckhardt és Timon munkásságából rengeteget tanultam. Elődök, akiknek a nyomába lehet lépni. Ha semmi másban, ebben talán tud hatni az ember, ha szélesebb körben nem is, de a közvetlen utódokra. Holta után is tanít valakit. Ez nagy dolog.

– Mit tart a legfontosabb dolognak az életben?

– A lelki egyensúlyt.

– Kiegyensúlyozott, elégedett embernek érzi magát?

– Igen. Nem voltak nagyobb problémáim. Kaptam annyi elismerést, különösen nemzetközit, ami az embernek azért, valljuk meg, szükséges. Dolgozhattam mindig, dolgoztam is sokat, ami ahhoz a bizonyos lelki egyensúlyhoz nélkülözhetetlen. A magánéletem is kiegyensúlyozott volt. Szerettem és szeretem a családomat. A feleségem öt évvel ezelőtt halt meg. Rákja volt, bár sokáig nem tudta, a Kútvölgyiben feküdt, minden nap bementem hozzá, és egy napon szólt, hogy valami fontosat akar mondani. Azt mondta: ha még egyszer kezdeném, újra csak hozzád mennék. Ez pár nappal a halála előtt történt.

– Eszmei, világnézeti gondjai se voltak?

– Tulajdonképpen nem. Azt hiszem, végül is pozitivista vagyok. Valószínűleg ezért van az, hogy a korábbi munkáim ma is megállják a helyüket. A múltkoriban vettem elő egy folyóirat kérésére egy korai tanulmányomat a tizedesekről, tudja, ezek afféle „utcabizalmiak" voltak, tíz család választott ki maga közül egy családfőt, volt, ahol utcakapitánynak hívták őket, Debrecenben még sokáig kapitányviznek hívták azt a hordó vizet, amit a tűzveszély miatt házanként készenlétben kellett tartani . . . nos, ezek a régi munkáim természetesen nem marxisták, de a tények bennük rendben vannak. Pártnak nem voltam tagja, csak megszűnése előtt rövid ideig a parasztpártnak. Fiatalkoromban, a családi környezetemben egy jó értelemben vett nacionalizmus és egyfajta keresztény mentalitás ivódott belém. Nagybátyám, máskülönben lapszerkesztő, lelkes híve volt a Geisswein-féle keresztény-szociális mozgalomnak. Ez hatott rám is, s egyébként ennek a keresztényszocializmusnak erősen haladó vonásai is voltak. Mindezek a hatások védtek sok mindennel szemben, de el is téritettek innen-onnan . . . valóban, ahogy így visszagondolok, az új eszmék mégiscsak problémákat okoztak egy időben. Persze elsősorban a fordulat utáni években. Ez meglátszik az írásaimon is, elbizonytalanodtam, egy időszak ki is esett. Hosszú fejlődés volt, amire a gondolkodásom kitágult. Én is közeledtem az új társadalmi eszmékhez, és talán nem hat túlságosan furcsán, ha azt mondom, hogy a rendszer is közeledett felém . . .

– Nem gondolt soha arra, hogy más hazát választ?

– Nem szeretném, ha fennköltnek látszanék, de nehéz ezt másként elmondanom: mindabból, amit már említettem, azokból a talán kissé konzervatív, de erősen hagyománytisztelő és értékőrző szellemi hatásokból is következett, hogy nekem az volt az iránytűm, merre megy a népem, s arra kell mennem nekem is. Mindamellett, ha a 60-as években nem válik sok minden egyszerűbbé, nem kerülnek helyükre az értékek, talán mégis kimegyek, annak ellenére, hogy ez a gondolat teljesen idegen tőlem.

– S hogyan látja a mai helyzetet?

– Ma, azt hiszem, jól mennek a dolgok. De a demokrácia felé tovább kell lépni. A választásokban és a közigazgatásban is.

– Szokták mondani, hogy Magyarországon korábban nem volt demokratizmus, ezért nincsenek tapasztalataink.

– Ezt bizonyos fenntartással kell fogadnunk. Tény, hogy a törvényhatósági bizottsági és képviselőválasztásokon nem engedték indulni a kommunista pártot, a küzdőtér legfeljebb a szociáldemokratákig volt nyitva, s ezért demokratikus választásokról nem beszélhetünk. A szociálpolitikában, a kulturális tevékenységben, sőt, a bírósági magánjogban azonban volt egy bizonyos demokratizmus. Ha összehasonlítjuk a mi társadalmi rendszerünket az utódállamokéval, e téren ez időben csak a csehek előztek meg minket. De a reális értékelések nagyon fontosak. Tudnunk kell, hol élünk, kik vagyunk, hol a helyünk itt Közép-Európában, milyen hatások értek bennünket, egyszóval csak a reális helyzetértékelésből lehet a továbblépést helyesen meghatározni.

– E tengernyi munka, a szakadatlan kutatás közepette maradt azért ideje másra is? Volt valami hobbija?

– Egy időben bélyeget gyűjtöttem... Már régen nem, de még ma is elteszem a szép bélyegeket. Talán majd valamelyik unokám örül nekik. Egyébként is van bennem valami „gyűjtögető" hajlam, különösen a régi családi dolgok iránt... Itt ez a Krisztus-kép, Stumpf Károly győri oltárképfestő, nagyanyám nagybátyja festette, sokáig a nagyapám ágya fölött lógott, elhoztam és őrzöm, mint egy kedves régi tárgyat. No és azelőtt nagyon szerettem kirándulni, járni a természetet. És persze utazni is.

– Hová szeretett legjobban utazni?

– Rómába... Persze ennek is van egy kis családi vonatkozása... Egyik dédapám Mantuában szolgált a XIX. század elején, és 1839-ben a mantuai St. Andrea parókián feleségül vett egy olasz leányt. Eszerint bennem is van egy kis olasz vér... A másik hely Bécs. Egyik anyai nagyanyám Bécsből származott, Pilvax lány volt. Ma már rokonom nem él ott, de barátom igen, többek közt anyám egykori kosztosdiákjai közül néhányan.

– Professzor úr 1981 óta nyugdíjban van, s bár még azután is hetente járt a pécsi egyetemre speciálkollégiumot tartani, most már ez is megszűnt. Mivel foglalkozik mostanában?

– Az egészségem egy kissé megrendült, azért hagytam abba a pécsi előadásokat, ez talán még nem végleges. Hogy mivel foglalkozom mostanában? Sok mindennel. Az Erwin Melicharnak, a bécsi egyetem tanárának, az osztrák Alkotmánybíróság elnökének 70. születésnapjára készülő emlékkönyvbe írtam egy tanulmányt: A közszolgálati jog kérdései Magyarországon a két világháború között. Az osztrák akadémia nyolckötetes sorozatába, amely a monarchiáról készül, engem kértek fel a magyar alkotmány történetének megírására 1848-tól 1918-ig. 85-ben lesz Stuttgartban a történész világkongresszus, ennek jogtörténeti témája a forradalmi jogok meg-

alapozása az egyes országokban. Én a burzsoa jog megalapozását dolgoztam fel az 1848-as magyar forradalomban, ez franciául jelenik meg az Acta Iuridica sorozatban. Egy könyvem nemsokára megjelenik angolul, magyar állam- és közigazgatástörténet, ezen dolgoztam legtöbbet az utóbbi években. Ugyanis Timon Ákos 1903-ban kiadott műve óta a külföld e témáról más hazai anyaghoz nem jutott, a kutatóknak be kellett érniük az utódállamok idegen nyelven megjelent tanulmányaival, amelyek nem mindig voltak barátsággal Magyarország iránt. Amire vágyom, s ha lesz erőm, szeretném megcsinálni: néhány tanulmány Erdély történetéből. Szívem szerint összeállítanék egy ilyen kötetet is.

– Hogyan látja egy jogtörténész a jövőt? Optimistán vagy inkább pesszimistán?

– Én a történelemből a fejlődést és a világ békeszeretetét olvasom ki. Mint jogász, hiszek a rendben és az ésszerűségben. S ha meg-meginogva is olykor, végső soron optimista vagyok.

HORGAS BÉLA

Étaséta

Palaszürke mezőben áll
és cipőjére vizel részegen, elmebeteg,
fogat csikorgat a februári szürkület.
Szakadékban a lova.
Dögöljön, ő az oka.
A testműködések akadoznak,
havaznak menyországi csúcsok,
eliszonyo-szamosodik az örök talaj,
tavalyi köcsögduda vinnyog.
Ólak előtt pokoli szalma-tüzek,
sebhelyes prémben kisértetek,
levegőben úsznak mind, köd-harapók.
Sunyítanak a fekete harapófogók.
Kemence, padlás, pince és a sok fiók tátog sötéten.
Fényesek csak a disznóölő kések. És a kürtök.
Szél hördül, hegyre hág, héjból szürcsöl, eldob.
(Hófalak tövig bemeszelve. Madarak maradéka.)
Villog az ég-szekerce boltja, holdja
hüvelye-hagyott kard darabja, kajla szablya,
hideg zsinórral beszegve – játék?
Láb lép, szárny bont, levegőt reszelnek:
toll-szőr-haj s egyéb textil meg bőr.
(Hófalak mögött jó falat. Egerek menedéke.)
Tétovázik a napszak: előtt vagy után?
Mosolya személytelen. Öklömnyi nap.
Bagoly píslog benn, kinn elefánt bólogat.
Sittyeg-suttyog kabátujj, nadrágszár,
páratlan szárnyak szelik a leget újra.
Komédiásként gördül át egy krumpliszedő véka.
Cél tárgytalan, csak járás, csak élés,
holmi lézengés-tréning – nem staféta!
A hókása édes kristályai.
A szél-óriás vastag szája-széle.
A madártalpak izgága betűi szerte.
A fák fekete grafikái. Étaséta.

BISZTRAY ÁDÁM

Ragály és oltalom

Mindenütt ott vagy,
vizmarta, fagyok-szeplőzte
kőből faragott SZENTHÁROMSÁG,
kolera, himlő, pestisek
befödhetetlen földabroszán
skarlát köpenynek szárnyán
másféle kalendárium pereg,
nem a hétfőé (tavaszi metszőollóval a kézben),
nem a keddeké (vásár ponyvái körül
szekerekkel, jármos tehénnel),
ahogy vasárnap sincs, megszentelt nap,
csak a pap volt a menet a sűrű bondulásban
s a mindig kapatos sírásó,
vállán ragadós agyaggal a szerszám,
és lúdtoll percegése
mikor elhagyta volt a matriculát,
névnek irása közben
egy betü hurkolt szárán szétpreckelt a tinta,
és kibuggyant sárga szennyével a kút vize,
a táplálatlan tiszta tűz pedig
nem égette meg,
csak bekormolta, ami fertőz,
friss halottnak ingét,
a pokrócot, kupát,
valakinek dereka alól a vizes szalmát,
ujjáról gyürüt, vakablakból a mécset.

KENYERES ZOLTÁN

AZ „ELYSIUM"-TÓL A „TŰZKÚT"-IG

A romantikus-esztéta szemlélet és a nem-reflexiv líra kibontakozása Weöres Sándor költészetében

II.

(Egy verstípus műhelytitka: „A sorsangyalok") A másik szélső lehetőséget a *Mennyekzői kar* és különösen *A sorsangyalok* és a *Téli reggel* mutatta be. Ezek mélyén éppen nem a szabályosan váltakozó szavak és motívumok egyensúlyát kereső nyelvlogikai számítás lappangott, hanem az automatikus írás különleges sodrában keletkeztek. Félálomban, endofáziás állapotban felderengő képek másolódtak itt egymásra, hogy egyik jelentésrétegükben természetleírások körvonalait sejtessék, egy másikban távoli, misztikus szimbólumok homályos üzenetét hozzák, egy harmadikban ősi szerelmi jelképeket ismertessenek föl. A jelentéstanilag többértelmű és alig lekötött motívumok szőnyegszövő harmóniája azonban ezeknél is megteremtődött, s a vers esztétikai szépsége akkor sem válik kétségessé, ha pontos tárgyi-tartalmi elemzésük a megszokottnál nagyobb nehézségekkel jár. A *Menyekzői kar* értelmezéséhez ismerni kell az *Énekek énekét*, tudni kell, hogy a „szekér" a meseszekeret jelenti, hogy az „egyesség" a lelki jegyességre vonatkozik, a „jégmadár" a fehérséget fejezi ki, hogy a „feszülő pillér" és a „táncos tűz" szexuális jelképek, a „fényes hal" viszont Jézust szimbolizálja. A *Téli reggel*hez el kell olvasni Angelus Silesius *Arkangyali vándorá*ból azokat a részleteket, melyeket Szabó Lőrinc már az *Örök barátaink* első kötetében közreadott 1940-ben, tudni kell, hogy a vőlegény–menyasszony párbeszéd alapmintája újra az *Énekek éneke*, tudni kell, hogy a Weöres képzeletét felgyújtó mondákban, mítoszokban (például a *Mahábhárata*ban) a férfi- és nőprincípium viszonylagos és felcserélhető minőségek, istenhez való viszonyában mindenki nőként viselkedik, a gyakorlati élettel szemben viszont mindenki férfi, tudni kell, hogy a „hab" az ürességet jelenti és mint ilyen, a sátánhoz tartozik, hogy a „tűz párkánya" a misztikus troposzféra még nem a legmagasabb szellem-réteg stb.

Ezek a versek az automatikus írás egy különleges módszerével készültek, mely a későbbi években és évtizedekben is jelentős szerepet kapott Weöres versalkotásában. Az *Elysium* még később említendő darabjain kívül így készült még például a *Merülő Saturnus*ban megjelent *Stonehenge*-ciklus legtöbb verse, *Az áradatok hatalma* (1964), *Az élet ura* (1963), *A nagy istenanya* (1964), *A vadász-isten*, *A Hold tündére* (1964), de nyomot hagyott még a *Tűzkút* szonettjein is, amelyeket részletesen elemezni fogunk. E verstípus nyelvi felszínének a kialakítási módját Weöres Sándor egyik leveléből részletesen ismerjük, melyet 1947-ben írt Fülep Lajosnak, aprólékos elemzést adva *A sorsangyalok* keletkezéséről, szövegformálásáról és jelképvilágáról. Ez a dokumentum alighanem a magyar irodalom legkülönösebb és legérdekesebb költői önelemzése, érdemes részletesebben is megismerkednünk vele, hogy Weöresnek ezt a korszakát és azon belül ezt a később is nagyhatású verstípusát a műhely felől is megismerjük.

E páratlan önelemzésnek magának is megvan a külön története, amit Kardos László írt meg és ami Weöres kísérletezésének korabeli fogadtatására is jellemző. Weöres – írta Kardos László – „az elmúlt nyáron egy pécsi kertben olvasta fel ezt a költeményt baráti körben. Olyan versértők hallgatták többek között, mint Illyés Gyula, Kassák Lajos, Keresztury Dezső. Megkérdeztük Weörest, volna-e kedve, s tudna-e felvilágosító magyarázatokat fűzni furcsa verséhez. Készséggel vállalkozott.

Sorról sorra szálazta alkotását s egy rutinos filológ nyugalmával és biztonságával, amellett valami elbájolóan oktató, szelíd derűvel tárta föl *A sorsangyalok* rejtelmeit. A szó szoros értelmében egyenként fejtette meg a sorokat. Elhűlve hallgattuk. Állítom, hogy senki ott közülünk soha rá nem jött volna a versnek arra az értelmére, amelyet a költő imputált művének. A mutatvány lehangoló is volt, föl is izgatott. Weöres jóhiszeműségében egy pillanatig sem kételkedhettünk. Oly átjártan, oly végleges meggyőződöttséggel, olyan sugárzó hittel mutogatta a szavak titkait, hogy – a csalódottságon túl – valósággal megrendített. De el kellett gondolkodnom azon, nem jutott-e zsákutcába az a művészet, amely nemcsak tömegekhez, hanem íme kiválasztottakhoz se szól, költészet-e a szónak akár legmodernebb értelmében az az alkotás, amelynek egyetlen értője maga a költő." (KARDOS L. 1946. 799.)

Gondolatmenetünk szempontjából túlságos kitérő lenne, ha megpróbálnánk akárcsak utalni is a közérthetőségnek arra az elméletileg mélyreható kérdésére, mely Kardos László aggodalmában rejlik, és ami egyik oldalon a mű közlésképességének feltételeire, másikon pedig az írói szándék és általában a „művészi akarás" szerepére vonatkozik. Nyilvánvaló, hogy bárhogy vélekedik is elméleti alapon az irodalomtörténetírás a szándékvizsgálat és az olvasói hatásvizsgálat arányáról és kapcsolatáról a mű megismerésében, semmiképpen nem hagyhat figyelmen kívül egy olyan dokumentumot, mint Weöres önelemzése. Ez a természetes megismerés-vágy működött Fülep Lajosban is, hogy amikor eljutott hozzá a híre a Kardos László által leírt beszélgetésnek, megkérte Weörest, ismételje meg a mutatványt. Weöres, szerencsénkre, tollat ragadott és egy terjedelmes levélben töviről-hegyire elmagyarázta a verset. Így maradt fönn a versalakító szándék e ritka bizonylata. Itt most két részletben közlöm az értekezés legfőbb mozzanatait, de nem abban a sorrendben, ahogy Weöres előadta, hanem a vers misztikus tartalma elé – amivel ő kezdte – a nyelvi megformálás műhelymunkáját helyezem.

„(. . .)szoktam néha úgy írni verset, hogy a vers keletkezésében való részvételemet minimálisra redukálom, s a vers létrejöttét úgyszólván a poézis hatalmaira bízom. Ez a következő metódussal szokott történni: rögtönzök néhány sornyi értelmetlen szöveget, pl.:

hobu mohu tollubu mehei télán
litulu kavui vovun
pendumnu litto kohul bo
haunbum ive ivon igede

Mikor ez az értelmetlen szöveg elkészült: elkezdem a felsorakoztatott értelmetlen szavakat ízlelgetni, hogy melyiknek milyen fogalmak felelhetnek meg leginkább. Pl. „hobu"-nak megfelelhet: sötét, homályos, nyugodt, nyugodni, nyugvás, gúzs, szűk, fal, kuckó, odú, pince, barlang, guggolni, zsugorodni száradni. „Mohu"-nak: sötét, oldott, kígyó, kékes-zöld, páfrány, kanyarogni, mocsár, békanyál, tespedni. „Tollubu"-nak: lengő, lengeni, remegni, lobogni, vihar, zuhatag, sisak, madár, szárny, létra. „Mehei"-nek: sok, keverék, átmenet, padló, bürü, szürke. „Télán"-nak: éles, nyílt, nyitott, szabad, forogni, felső, csúcs, kard, penge, tőr. – „Litulu"-nak: fuvola, énekesmadár, lila, rózsaszín, édes, gyengéd, lejteni, játszani, halom, hullámzani, változni. „Kavui"-nak: szöglet, szögletes, emelet, érdes, szökőkút, szökellni, friss, harapni. „Vovun"-nak: vörhenyes, barna, domború, hegynyereg, hágó, domb, horpadás, homorú. (. . .)

Mármost mindegyik értelmetlen szó egy csomó értelmet kapott: tehát elkezdtem „megfejteni" és „magyarra lefordítani" a szöveget. Persze nemcsak egyféle megfejtése van az ilyen szövegnek, hanem legalább százféle, és mind más-más. Pl. a fenti szöveg egyik rögtönzött „fordítása":

Kétszeres sötétség lobog és forog a sokféleségben:
fuvolahangként szökell a magasba
és dobhangként süllyed a barlang borújába,
érc-kopárság a tiszta csillag-nyáj alatt.

Másik „fordítás":

Gúzsbakötve kanyarog a viharban a por,
vörhenyesen hullámzik és szökken,
majd a mélység delejes görcse összegöngyöli,
és ágasbogasan és mégis szelíden eltisztul a tánca.

Így csinálhatnék további „fordításokat" is, egyre lazábban alkalmazkodva a megadott értelmezési lehetőséghez; pl. ha egy helyen a „nappal" szót találom, de alkalmasabb volna az „éj" vagy a „hajnal", vagy bármi más, hát azt veszem; hiszen a felvonultatott fogalom-sor nem arra szolgál, hogy görcsösen ragaszkodjak hozzá, hanem hogy impulzust adjon. – Aztán következik a létrejött nyers-szövegek megformálása, ahol már egyáltalán nem ragaszkodom azokhoz a fogalmakhoz, melyekből elindultam. (. . .)

Ezekután rátérek „A sorsangyalok" keletkezésére.

Így szóltam magamhoz: „Sok-mindent kaptál már sorsod angyalaitól: köszönd meg nekik egy himnusszal. S hogy a himnuszban mi legyen, azt bízd őrájuk."

Elindulásul leírtam négy értelmetlen sort:

1. naur glainre iki
2. vobe gollu vá
3. tian plitei keumu tié
4. hom vonnon mí

Mindegyik szónak 10–20-féle értelmet adtam, aztán „lefordítottam" egymásután tizenkétszer; de a sorokat közben cserélgettem, hogy a szerkezet változatosabb legyen; s olykor csak három sort vettem, olykor pedig egy sort kétszer is. Ha az egyik strófában 1–2–3–4 volt a sorok sorrendje, a következőben, mondjuk, 2–4–1–3, vagy 1–2–1–4–3, vagy 1–3–2 stb. – Így keletkezett a következő nyers szöveg:

Szegély kedves csúcsai
lassú ballagás lelkei
a vén útnak rangot adnak.
Fal-tető mosolya,
törvény hullámának öröme,
lomha foltokra fény-hullás
csillogva zeng, fájdalom és mámor felett. (. . .)

Ez (. . .) „A sorsangyalok" első alakja. Ezt elkezdtem kötött formába átfaragni, csak igen lazán alkalmazkodva az első alak motívumaihoz. – Formául kínálkozott a 3 és feles és 4-es trochaikus sorok váltogatása, azzal a dallamosabbá-tevéssel, hogy a trochaeusokat pótolni, váltogatni nemcsak spondeussal és pyrrhychiussal lehet, hanem dactylussal és tribrachyssal is, sőt helyenként még jambussal is. A dactylus és tribrachys valami megremegő, gyorsuló hatást visz a trochaikus versbe, a jambus pedig disszonáns ellen-áramot ad. – S a rímképletet folyton váltogattam, hogy a vers hangulata ide-oda forogjon, mint egy lebegő kristály."

A levél eddigi részleteiből nyilvánvaló, hogy a vers születésének, formálódásának, kialakulásának első köre abba az alkotómódba tartozik, amit a modern irodalomban automatikus írásnak neveznek. Jól ismert módszer ez az avantgard mozgalmak történetében, ide tartozott például Breton és Soupault híres közös műve, a *Les champs magnétiques*. Az is köztudott, hogy az automatikus alkotásnak a dadaizmus és szürrealizmus áramában két nagy válfaja alakult ki: az objektív és szubjektív automatika. Az objektív automatizmusnál – amit René Char találóan nevezett mester nélküli kalapácsnak – valami gépezet vagy szisztéma egyszerűen kiiktatja az alkotói tudatot. Van, aki a szavakat egy kalapból húzza ki, John Cage a légypiszkot használja fel hangjegyek gyanánt. Karl Appel táncol és a zene ritmusára festéket löttyint a vászonra. Weöres írt objektív automatikus verseket is, ilyen például a *Szörnyeteg koporsójának Finálé*ja (1955–1960), mely úgy készült, hogy ki-

írt minden tizedik szót Rákosi Viktor *Elnémult harangok* című regényéből, a *Collage* (1967) Káldi János, a *Stewardessek repülőgépen* (1967) Tolnai Ottó verseiből készült, véletlenszerű kiemeléssel, s ilyen még az *In memoriam Devecseri Gábor* (1971) és az *Összekevert újságcikkek* (1972). (HORNYIK 1967. 1125.; BATA 1979. 366.) A szubjektív automatizmus evvel szemben a szabad asszociációkat hívja elő. Ennek végletes formája a pszichodelikus művészet, a „psychodelic art", amikor a művész kábítószerrel kapcsolja ki gátlásait. De mint a modern művészetben annyi más, ez sem új, hiszen De Quincey nagyszerű könyve, a *The Confession of an English Opium Eater* 1821-ben jelent meg, a romantika első nagy hullámában.

Ha kategorizálni akarjuk azt, amit Weöres a levélben eddig előadott, azt kell mondanunk, hogy *A sorsangyalok* keletkezésének első és Weöres által részletesen elbeszélt mozzanata a szubjektív automatizmus körébe tartozott. Egy önkéntelen előtörő értelmetlen hangsor volt a vers első eleme. Az értelmetlen hangsort aztán az automatikus írással rokon szabad, hangulati asszociálás próbálta meg az értelem felé terelni. Ez volt a hangsor „lefordítása"; de még ugyancsak távol állt a tudatos tartalomteremtő munkától.

Az értelem és tartalom felé a metrikai formálás esztergapadján haladt a költemény. Nem véletlen, hogy az automatikus vers mindig kötetlen, kötött rímet, ritmust nem ismer, mert a kötelmek-kötöttségek már a tudatos alakításhoz, a költészet fáber jellegéhez tartoznak. Ahogy metrikailag-szerkezetileg kialakult Weöres ízlése szerint az értelmetlen és formátlan hangsorból a formás, szép hangzású vers, úgy mosódtak el az automatikus írás eredeti nyomai és a vers egyszercsak különös filozófiai tartalom áramkörébe kapcsolódott. Most lássuk Weöres önelemzéséből a vers transzcendens gondolatmenetének misztikus filozófiai tartalmára vonatkozó részét.

„A sorsangyalok: a Párkák, vagy Moirák, vagy Lipikák, vagy a Karma hatalmai, vagy a kauzalitás szellemei; az az angyalrend, mely a történések következményeit tükörszerűen visszaveri a teremtett világra. Ha a világot egy billiárd-partinak tekintjük, akkor ez az angyalrend jelenti a billiárdasztal szegélyét, melynek a golyók nekiütődnek, és onnan törvényszerű szögben visszaütődnek. Ez az angyalrend mintegy a teremtett világ szegélye, mely a történéseket felfogja és szinte „kiértékelve" visszaveri. A keresztény misztika „második hármasa": a fizikai-biológiai történések Hatalmai, a tudatos cselekvések Virtusai és az értelemfeletti történések Dominációi.

Strófánkénti elemzés:

1. Tág tető láng-ormai
nem átallnak a görcsös útnak
díszt és rangot osztani.

A sorsangyalok (a teremtett világ felső, tüzes ormai) az életet (a görcsös utat) díszesé-rangossá avatják azáltal, hogy felülről részt vesznek benne. Nélkülük az élet csak por és sár volna; ők sugározzák bele a törvényt, a felelősséget, a magasabb valóságot.

2. Párkányok fehér mosolya,
bontakozó csók bársonya
függ a magasban, forr a mélyben
fájdalom és mámor kerekében.

A sorsangyalok: a világ felső, tiszta párkánya, fehér márvány-mosolya. Mindenben részt vesznek és mégis mindig legfelül vannak, elérhetetlenül; ezáltal olyanok, mint egy bontakozó csók, mely mindig csak készülődik és soha el nem csattan. Magasban vannak, elérhetetlenül; de ott vannak mindenütt a mélyben is, a fájdalom és mámor „kerekét", törvényszerű forgását intézve.

3. Kulcsos könyv betű-lelkei
lóbálják a gyík-fejű lámpát,
az eleven bőr villogását
szüntelen teremteni.

A sorsangyalok (a Sors Könyvének betűi, s ezáltal tartalmai, lelkei) adják az élet elevenségét, hevét; ez az isteni tűz azonban, amint a lenti sáros elemekkel érintkezésbe kerül, démonivá, sárkánnyá válik: „gyík-fejű lámpa". Ez a felülről jövő tűz teszi az alsó világ felszínét („az eleven bőrt") villogóvá; minden tisztátalanságában és durvaságában is a magasságot tükrözővé.

4. Fal-szegély fény-kútjai
szállnak a lompos ballagásra:
gyík-ujjak mindennapi
zárulása és nyílása.

A sorsangyalok (a világ szegélyének fényforrásai) ráragyognak a lenti sár-elem periódusaira. Ez a ragyogás ütemes: zárulnak és nyílnak a „gyík-lámpa" ujjai.

5. Tág tető láng-ormai,
kulcsos könyv betű lelkei
lanyha port puha illanással,
lomhaságot ütem-vonulással
nem szűnnek betölteni.

A sorsangyalok teszik a lenti port puhán-illanóvá (a durvát bájossá, a lélektelent lelket-hordozóvá), s a teremtett világ tehetetlen lomhaságát ütemessé, ütemes periódusokon át kibontakozóvá. Ők viszik az alaktalan iszapba az ütem égi, érlelő elemét.

6. Hű bivalyként húz az ütem,
vásznak imbolyognak a szélben,
aprón mint a tengeren,
lángrózsák lehelletében.

A magasságos ütem, ahogy a lenti sárba kerül: lomha, nehézkes, de hűséges-türelmes vontató-állat. Húzza a „vásznakat" (az elfoszlókat, tarkákat, a mulandó burkokat) a tengerszemű végtelenségben, a „lángrózsák" (sorsangyalok) fényében-tüzében.

7. Őrzik az eleven bőr varázsát
kulcsos könyv betű lelkei,
sóvár hús nehéz dobogását,
szárnyát, amint a port veri.

A sorsangyalok vigyáznak az általuk átlelkesített lenti durva világra. „Sóvár hús nehéz dobogása": a sár éledni, átfűtődni kezd, egyelőre durván és mohón. „Szárny, amint a port veri": felszállni kíván és lenn vergődik.

8. Párkányok fehér mosolya
pőreség izzó havában,
mozdulatlan bontakozásban:
zengő „mindig és soha".

A 2. strófa motívuma tér itt vissza. A sorsangyalok szakadatlan ajándékozzák magukat a világnak, mint egy pőrére-vetkőzött nő; de mégis elérhetetlenek, külön-

maradók (bontakozásuk mozdulatlan, változatlan, mindig-egyforma). Ők „mindig" odaadják magukat és mégis „soha".

9. Ó, a fakó föld iszonyú láza!
vázzá száradó virága!
győzik a lázat ontani
tág tető láng-ormai,
égi öv örök világa!

A „mindig és soha" szomjaztatja az életet. Az élők a megkapottnak és megkaphatatlannak kettősségétől lázasak; láztól kivirulnak és láztól elhervadnak. Ez a láz a sorsangyaloktól árad az élet éveinek és világéveinek periódusaira; a sorsangyaloktól, kik változatlan-egyetlen-örök égi évben élnek.

10. Mélyén a ködös áradatnak
ütem bodrai rejlenek,
görcsös útnak rangot adnak.

Az 1. strófa motívuma. A sorsangyalok rangot, létjogot adnak a lenti sárnak, azáltal, hogy az ütem égi váltakozását viszik bele, az előző strófában említett lázas periódikusságot.

11. Tüzes gyík-fej füstöl a légben,
élő bőrön fény-habok;
száz kendő, kalap imbolyog
lángrózsák lehelletében.

A 3. és 6. strófa motívumainak vegyülése. A magasban a sorsangyalok gyík-lámpája, a mélyben az élők bőrén ragyog a lámpa fénye. Az élő-testek, a mulandó burkok („kendő, kalap") groteszkül, tragikomikusan imbolyognak a sorsangyalok tüzében.

12. Menny betűi, csillagok
rezgő dajka-dalra kelnek:
zöld sűrűségben, mint halott,
hófehéren alszik a gyermek.

A sorsangyalok a sár-világból kifejlő lélek dajkái. A lélek a tenyészet szövevényében („zöld sűrűségben") sápadtan, betegen alszik, s olyan, mintha halott volna. S ez a „hófehéren alvó gyermek": Jézus, a minden emberben meglévő, halhatatlan isteni lélek. (...)"

Íme a tizenkét szakasz tartalmi magyarázata Weöres előadásában. Előttünk áll tehát a vers két szélső övezete: az egyikben feltárult a nyelvi anyag kibontakozása a szürrealista automatikus írásból, a spontán alaktalanságból, a másikban – evvel szinte szöges ellentétben – megmutatkozott minden kép, minden motívum szigorú determinációban működő allegorikus világa, mégpedig egy transzcendens és misztikus gondolatmenetre vonatkoztatva. A teljes spontaneitás és a tökéletesen zárt allegória-rendszer úgy viszonylik egymáshoz, mint a mértani körön két egymás mellett lévő pont: egyik oldalról a lehető legkisebb, a másikról a lehető legnagyobb távolság választja el őket egymástól. S ami kettőjük között van, az tulajdonképpen maga a vers. De a vers kísérlet volt, laboratóriumi munka, ahol a költő éppen az egymással hadakozó két elemet, a nyelvi spontaneitást és a tartalmilag tökéletesen zárt allegóriát öntötte össze egy lombikba, vállalva az egyveleg azonnali robbanását. Tudatában is volt kísérletének merészségével, „tudom azt – írta Fülepnek –, hogy ha kísérletem nyaktörő, csak az én nyakam törik ki; s ha kísérletem eredményes, ez az eredmény mindenkié". Az olvasóinak hasznára kísérletező, veszélyeket is vállaló költő önfeláldozó póza azonban nem lett volna méltó sem Weöres pózokat mindig kerülő lelki tuladjonságaihoz, sem a kísérlet jellegéhez, ezért levelét gúnyosan,

professzorát talán meg is botránkoztatva, vaskosságukban is kedves, játékos sorokkal zárta le: „Hogy a vers tartalma, a sors-hatalmakról való tanítás hogyan bújt bele az értelmetlen sorokba, s hogyan vált az egész vers gerincévé? ezt nem tudom. Ez a művészet csodája, hogy az ember sokkal nagyobbat szarik, mint amekkora a seggén kifér. A művészet nyilván nem e világról való; az elemzés csak addig a kapuig tudja nyomon kísérni, ahol az ismeretlen kezdődik." (WEÖRES levelei III. 1.)

(A kiegyensúlyozódás és a daltorma) A sorsangyalok alkotómódja kétségtelen rokonságban volt a szürrealizmussal. Már Németh László is megjegyezte, hogy „Weöres lírájában ott ég az újkori kísérletezőkedv, amely századunk szürrealizmusát is létrehozta". (Bori 1965. 69.) Költészetének szürrealista vonásait Bori Imre dolgozta fel legrészletesebben, megállapítva, hogy noha nem programos szürrealizmus az övé, „de költői pozícióit szürrealistának minősíthetjük mind a »költő«, mind szándéka, mind pedig az »eredmény« szempontjából is. S mi több: éppen Weöres Sándor versvilága az, amelyben ezek a szürrealistának nevezhető jegyek hiánytalanul, szintézisként vannak adva: költői »pre-állapotok«, »aranykor-vágyak«, ugyanakkor az »objektív« művészre jellemző distancionális formakezelés, a végletesen szubjektívnak egy végletesen »objektív«, a szerepjátszás változatait reveláló jellege az, ami Weöres Sándor költői »irányát« jellemzi." (BORI 1970. 233.) Ha túlzásnak tartjuk is, hogy *A teljesség felé* tantételeitől kezdve az *Orbis pictus*ig, és a *Magyar etüdök*ig mindent a szürrealizmus bűvészkalapjából húzzunk elő, és még a szerepjátékról tanúskodó versekben is a szürrealista automatizmus áradását gyanítsuk, mint Bori Imre, nem képzeljük azt sem, hogy Weöres lenne az a realizmust a szürrealizmussal tökéletesen elegyítő varázsló, akinek Szentkuthy Miklós állította be. (SZENTKUTHY 1947. 41–52.) Weöres költői fordulatában nem lehet és nem is szabad eltagadni a szürrealista vonásokat.

A *Medúzá*val elkezdődött és az *Elysium*ban és *A fogak tornácá*ban tovább folytatott változás formai, költészettani összefüggésekben egy különös és egyéni szürrealista fordulatként értékelhető, ha az általános kategorizálás viszonyítási sémáit helyezzük előtérbe. A szürrealizmus körébe sorolta az automatikus írás, ami ettől kezdve újra és újra alkalmazott versírói eljárása maradt; az *Elysium*ban a már említetteken kívül még evvel az eljárással készült az archaikus töredékekre emlékeztető *Áldozati táblák* és a természeti mondák hangulatát sugárzó *Patakmonda*, mely szelíd mesévé old egy drámába, sőt tragédiába illő történetet. Az ősi mítoszok és transzeurópai kultikus énekek nyelvén megszólaló versek – *A tavasz-ünnep előestéje* és az *Első emberpár* – ugyancsak a költői fordulat stílusvívmányait gyarapították, és ha nyelvük és képszerkezetük távolabb volt is a szürrealizmustól, mint az előbb említetteké, a valósághoz viszonyított előadásszintjük mégis annak körébe vonta őket. Az Aphroditét megidéző *Anadyomené* a nyelv laza, önkényes logikájával, a szavaknak a szótári jelentésüktől való elszakításával, az *Atlantis* pedig emlékezés-láncával, asszociációival, álomszerű fátyolával utalt a szürrealizmusra.

Legszélsőségesebb kísérlete, az *Eidolon* a Magyarok 1947. januári számában jelent meg, s később csak a *Tűzkút* lapjain kapott helyett *Az áramlás szobra* címmel.

nyugmozgás siethez indul sietben ablakik
feje istenek árnyékszéke vágtat
árnyékvillámszék nyers tündérhús csepeg

ló puszta paripa sivatag
pulószta sipavaritagpa
forró arany zivatar

hideg fekete
ködhenger
kőfürt gránitbora
párolog
szemcsés fekete sziklafüggöny
gőzölög

éj kert hold pad
üres szívdobogás
dobéjdob dobkertdob dobholddob dobpaddob
zöld homok kavics
lámpás madarak ablaksora
folyton távozik

1947-ben nagy megütközést keltett ez a vers az olvasóközönség körében, sokan méltatlankodtak szokatlansága miatt, és szándékos bosszantásnak tartották, ha nem éppen szélhámosságként könyvelték el. Az Újholdban (Somogyi) Tóth Sándor foglalkozott vele, a Szivárvány hasábjain rendezett vitához pedig többek között Laczkó Géza, Pátzay Pál, Fodor József, Kassák Lajos és Zathureczky Ede szólt hozzá. Az *Eidolon* kettős kísérlet volt. Egyrészt a nyelvtani szabályok fellazításával, igék önkényes főnevesítésével és főnevek igésítésével, szavak szabálytalan összekapcsolásával folytatott teherpróbát, másrészt a sűrítő költői kifejezés filozófiai lehetőségeit próbálta ki, azt kérdezve, hogy meg lehet-e ragadni a mozgás lényegét mozdulatlan szavakkal és a mozgásról mint „ideabeli valóságról" készülhet-e megfelelő nyelvi másolat, eidolon.

De az új alkotásmódot és verstechnikát kikovácsoló fordulat legfőbb vonása nem a szélsőség, hanem az egyensúly volt; a sajátszerű szürrealizmus mindig magában hordta a szürrealizmus korlátozását, részleges visszavételét, és a vers mintegy megállt a Nyugat-nemzedékek által kimunkált képszerkesztésmódok és az *Eidolon*-szerű szélsőséges kísérletezés között, azokon túl, ezek előtt. A használhatóság gyakorlati elvéhez igazodó formáló elv maradt felül: a versíró technika már csaknem gépezetszerű rendszerességgel alakult úgy, hogy az indító energia egy túllendítő mozdulatot hozott létre, aztán a vers végső formába öntésének munkaszakaszában ez a mozdulat lefékeződött, megszelídült és átalakult. Ez történt az automatikus írás folyamatában, amire *A sorsangyalok* keletkezéstörténete szolgált példával. Az értelem nélküli hangcsoport a formálás során ahelyett, hogy még szétbontottabbá, szabálytalanabbá és korláttalanabbá vált volna, visszafelé, az értelem és tartalom felé mozdult el, a formálással értelmet és tartalmat kapott. Weöres most sem szegődött kidolgozott ars poeticákkal rendelkező mozgalmak szolgálatába, s bár tudatos figyelemmel kísérte az új törekvéseket, a zenétől a képzőművészetig, a maga útját járta, és saját zászlaja alatt hajózott.

A költői fordulat e kiegyensúlyozott, korlátozott szürrealizmusának legjobban a rövid, egy-két oldalt meg nem haladó kompozíciók feleltek meg. Weöres kísérletezett hosszabb, terjedelmesebb műalkotásokkal is, köteteiben közreadott verses drámát *(Endymion, Drámatöredék)*, és eposzfeldolgozást *(Gilgames)*, de ezek a kevésbé sikerült művei közé tartoznak. A rövid kompozíciók között is legszebb verseit akkor a dal műfajában írta. Szorosan kapcsolódott evvel a korabeli magyar költészethez, mert sokan kísérleteztek akkor a dalforma megújításával: Darázs Endre, Juhász Ferenc, Kormos István, Nagy László és mások találtak szövetségesükre Weöres kísérleteiben, melyek során a sokágú műfaj legkülönfélébb műnemeit végigpróbálta.

Az *Elysium*ban megjelent *Meghalni* Juhász Ferenc *Ezüst-* és *Mária*-típusú verseivel volt rokonságban, a kép az érzékelhető látvány fölé emelkedett és látomássá vált, hogy a vihar előtti pillanatot „határhelyzetté" növelje és az *Eidolon*ban is kifejezett tartalmat, a mozdulatlan mozgást, a megdermedt fényt és ezen keresztül a keresett „létegység" eszméjét sugalmazza. A *Táncdal* és a hozzá hasonló halandzsaversek a tiszta zenei hangzás kísérletei voltak:

panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü
panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü

kudora panyigai panyigai
kudora ü
panyigai kudora kudora
panyigai ü

Itt az ellenállhatatlan *erős* ritmus zabolázta meg az értelmetlen hangcsoportot; ezek a dalok azonban csak a felszínen érintkeztek a szürrealista spontaneitással, a gyökerük távolabbra nyúlt, és hagyományukat a folklóron és a szekták rítusnyelvén át egészen a korakeresztény glosszoláliáig nyomon lehet követni. (SCHÜTZ A. 1940. 163–196.) De már az effajta értelmetlen ritmikus hangcsoport is képes értelmes asszociációkat kelteni, a „panyigairól" eszünkbe juthat például az a Pönögei Kis Pál, akinek neve mögé Petőfi bújt el 1843-ban, hogy kiadja népies dalait. (HORVÁTH 1926. 68.) Még messzebb volt a szürrealista érintéstől *A fogak tornácá*ban közreadott *Búcsúzni*, ez a mesterien letisztult, már csaknem teljesen eszköztelen négysoros olyan volt, mintha egy kínai daloskönyvből vagy egy szentimentális-romantikus chansongyűjteményből került volna elő.

Öröktől szerettem minden szerelmet.
Gyermek ölében sírtam, mint a gyermek.
Száraz kóró hajlok a téli rögre.
Édes mindenem! elhagylak örökre.

A vörös palást ugyanitt jelent meg, megint más irányban folytatott kísérletről számolt be, és a *Háromrészes éneket* követve a zenei szerkezetek modellálását használta fel a születés és halál témájára szőtt versdallamokkal. Végül Weöres kísérletezett humoros, szatirikus, groteszk dalokkal is, ezek közül a legjobb, a *Relációk* (1947) csak *A hallgatás tornyá*ban került kötetbe.

A dal műfajában írt legszebb verse ebben a korszakban a *Tavaszi virradat* című hajnalköszöntő volt. A két szakaszos, tizennégy soros vers témája a hajnal, tartalma az ember és a természet viszonya, eszméje pedig az ember lelkében megteremtendő derűs harmónia.

Kakas kukorít, hajnal kivirít,
a réti rigó dala röppen,
arany-bivalyok gerince ragyog
márvány-eres égi ködökben.
Ma láddː a hímes föld, láng-habos ég
csak láz-tünemény, csak híg buborék,
széthull, tenyeredbe csöppen.

A lábadon itt topánka szorít:
ez a föld! a gyökér-ölű erdő!
a homlokodon kék pántlika fon:
ez a menny! s fejedre tekergő!
ágaz csak a szív, a kalitka-madár,
kit féltésed vasrácsa bezár:
ha elszáll, vissza sosem jő.

A tizennégy sor tökéletesen ötvözött egybe olyan távoli stílusokat, mint a harsány népdal, a komor mítosz és a kifinomultan stilizált rokokkó hangja. Szentkuthy Miklós már említett tanulmányában egyenesen remekműnek nevezte, Lengyel Balázs azt írta róla, hogy „a mindenség nagy összefoglalását képes két versszakban megidézni". (LENGYEL B. 1948. 106.) Szentkuthy a kisgyermek vízióját, a Kalevala születését emlegette a vers derűs báját elemezve, Lengyel Balázs a felderengő „ős-virradat" képét csodálta. Ez a kis dal csakugyan összefoglalta Weöres kísérleteinek vívmányait: benne volt a minden hagyományt felölelő és mégis új nyelv, benne volt a tá-

volit és közelit egybevillantó új képszerkesztés, és benne volt a költő derűs életszemlélete, ami a mindennapi küzdelmek fölött, csillagmagasban jött létre.

A költészettani fordulatot megteremtő versek nem a tapasztalati valóság szintjén bontakoztak ki, hanem képzeleti szférában, fikciós szinten játszódtak, ha mégannyi nagyszerű megfigyelést közöltek is, mint a *Tavaszi virradat*. A kifejezés szürrealista fordulata egy platonikus eszmét segített érvényesülni (TAMÁS A. 1979. 63.), a versek tematikai és tartalmi rétegein annak a Weöres első kötetei óta lényegében változatlan eszmének a sugarai törtek át, ami *A teljesség felé* eszményítő esztétikájában is megfogalmazódott. Hasadás, fájdalom, tépettség csak a jelenségvilágban van, a lényeg magasabb övezetében bontatlan egység uralkodik: amott a diszharmónia, itt a harmónia, ott a szétziláltság és háború, itt az összhang és béke, ott a részekre töredezettség, itt a hiánytalan egész az úr. A költőnek pedig az a dolga, hogy a harmónia ábrándját őrizze, a harmonikus életszemlélet eszményét sugározza tekintet nélkül arra, hogy a társadalmi valóság adott körülményei között megvalósítható-e. Az „ős-egész" volt ennek az eszmének a varázsszava azóta, hogy az *Anyámnak* című versében 1937-ben először leírta, s ez a szó lett Weöres eszményeinek és illúzióinak legfőbb szimbóluma, kimondatlanul is ott derengett verseiben, hűségesen és makacsul ismétlődött újra és újra. „A Szép parancsa: a teljes öröm" – fogalmazta meg ugyanezt hitvallással az *Anadyomenében*. Egyszerre volt ez az eszmény romantikus lelkületű és ábrándos, és egyszerre volt esztétizáló, mert az ajánlott megoldást a szépség megvalósulásához kötötte, a művészet hatáskörébe iktatta. Nemcsak az ő költészetében nem volt új fejlemény ez a valóságnak nem elemző megragadására, hanem átpoétizálására törekvő ars poetica, de megjelent majdnem minden nagy történelmi és társadalmi változás idején az európai irodalomban, majd minden nagy értékválság és értékátalakulás korszakában megszólalt. Elődei voltak a nagy romantikusok, s hasonló törekvés hatotta át Novalis, Keats és a „földi menny" eszméjével viaskodó Vörösmarty nem egy költeményét is. (MARTINKÓ 1977. 172–221.)

A fordulathoz tartozó versek fölött mindig ez az egy eszme világított, mint a kísérletezés útvonalának iránymutató csillaga. A harmónia eszményének azonban megvolt az ára: a teljesség áhítójának éppen arról kellett lemondania, amire vágyakozott. A kísérletezés formai vívmányai pazar bőségben tobzódtak, de Weöres a téma és a tartalom tekintetében mintha kénytelen lett volna beérni a változatok körülhatárolható csoportjával. Ha az Ingarden által meghatározott „ábrázolt tárgyiasság" rétegét (önkényesen, nem általános érvénnyel) felbontjuk három rétegre, témára, tartalomra és eszmére, akkor azt kell mondani, hogy e versek az emberi élet legáltalánosabb alaphelyzeteiből (születés, szerelem, halál) vagy a természeti ismétlődések, napszakváltozások (alkony, hajnal) köréből merítették témájukat, a témában megragadott tartalom pedig legtöbbször polaritásokra, kapcsolatokra és viszonylatokra vonatkozott (fenn–lenn, isten–ember, szellem–anyag, férfi–nő stb.). Amikor Weöres elhagyta ezeknek az általánosságoknak és elvontságoknak területét, akkor nem sikerültek a versei. Két irányban tért el a fordulathoz tartozó versek általános témáitól és tartalmaitól: személyes élmények megfogalmazásával és társadalmi-politikai témákkal.

A személyes élményeket és benyomásokat megfogalmazó versekben – például *Naplójegyzet* (későbbi címén: *Derű*); *Háborús jegyzetek, 1944*; *Nyomor* (későbbi címén: *Ijedtség*), *Padlásablak* – az élmény esetlegességeken keresztül megnyilatkozó konkrétsága siklott ki a keze közül. A személyes réteg nem öltött sugalmazó erejű képi formát, hanem vagy egyszerűen elmesélte a versírása ösztönző lelkiállapotot, vagy tételszerűen összefoglalta őket. A legjobb ezek közül a *Padlásablak* című kis kétszakaszos vers volt, de ennek belső íve is rohamosan emelkedett az egyediségtől az általánossághoz és a második strófa már a szemlélődő egykedvűség típusos megjelenítésével fejeződött be. 1947-ben nemhiába írta egyik levelében Hamvasnak, hogy „vissza kell alázatoskodnia" az olyan egészen lélektelen témákhoz is, mint hogy bablevest evett ebédre, mert kísérleteiben kikovácsolt eszközei erre voltak legkevésbé alkalmasak. (WEÖRES levelei, IV. 3.) Igaz, költői hajlama és alkata is másfelé vitte.

Költői előrehaladásának, fordulatának fő sodrán kívül születtek társadalmi-poli-

tikai versei is. Alig néhány tartozik ide: *A reménytelenség könyve, Magyar tanulság, XX. századi freskó* és az élménylírából ide is sorolható *Háborús jegyzetek*, a *Nyomor*. Az 1946-os *XX. századi freskó* kivételével mind 1944-ben keletkeztek, de mivel új köteteiben láttak napvilágot, mégpedig kivéve a *Háborús jegyzeteket*, mind *A fogak tornácában* jelent meg, az eszmei visszhangjuk és befogadói hatásuk kialakulásában szerepet játszó tartalmi viszonyítás nem eredetük, hanem megjelenésük idejét vette alapul. Annál is inkább, mivel noha ezek a versek a háborús megrázkódtatás testi és lelki szenvedéséből születtek, mégis messze sodródtak a korabeli magyar költészet hasonló témájú verseitől. Weöres következetesen érvényesítve *A teljesség felé* lételméleti tételeiben kifejtett gondolatait, a társadalmi megváltás tökéletes reménytelenségét hirdette, és akkor, amikor a romok felett legtöbben a jövő lehetőségeinek zászlóit látták lengeni, ő egyedül az „Undor Angyalát" látta az égen, amint „fütyülve a romokra vizel". Amikor a magyar társadalom többsége épp a közös cselekvés erejében bízott, ő csak nevetséges felhőkakukkvári fontoskodást gyanított minden törekvésben.

Általánosító szavai éppen különös időszerűsítésnek hangzottak, s tévesztett eszméi, végletes tételei végletes anatémát vontak egész költészetére. 1947-ben Rónay György a Vigilia hasábjain kétségbe vonta társadalmi jóhiszeműségét (RÓNAY Gy. 1947. 501.), Szigeti József pedig egy szenvedélyes sodrú kritikában vádiratszerűen olvasta rá a Forum lapjairól, hogy „a reménytelenség világának szociális-politikai alapja nála: a magyar reakció". (SZIGETI 1959. 220.) Ebben az ítéletben e verseknek nem a tényleges összefüggése, de valóságos korabeli hatása tükröződött: csakugyan nem támogatták akkor az ország demokratikus átalakulását. És bármennyire periférikus szerepet töltöttek is be Weöres nagy távlatokra nyitott költészetében, és e költészet átalakulása bármennyire a kozmikus harmóniát hirdető esztétikájának és nem a világot tökéletesen kilátástalannak tekintő léttanának jegyében játszódott le, Weöres evvel a minősítési lappal lépett át a fordulat évét követő korszakba.

(Folytatjuk)

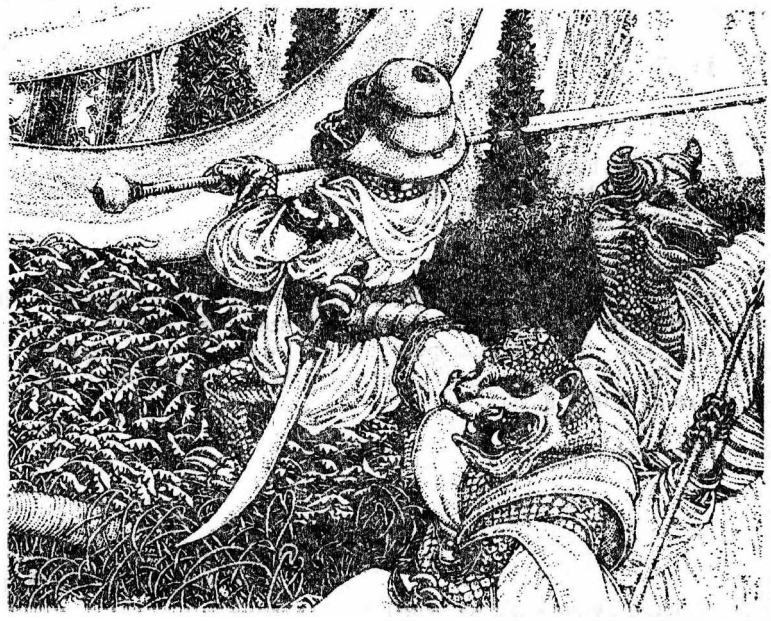

TAKÁTS GYULA

A HELYÉT KERESŐ NEMZEDÉK

Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához

III.

35.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
gazdasága, Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Fonyód, Sándortelep (Somogy m.)

Kedves Gyuszikám,
köszönöm leveledet. Örülök, hogy jól érezted Magad Csöngén és hogy kőszegi utad prímán sikerült. Ne haragudj, hogy itt-tartózkodásod ideje alatt nem gondoskodhattam Számodra különb szórakozásokról; de újabban méginkább elátalkodott fészek lett ez a Csönge, mint azelőtt volt, már alig-alig van itt fiatalság; a nőnemű fiatalság meg egészen szétzilálódott innen.

Hálistennek, én most nem nélkülözöm a szórakozást: nyakig belefagytam a disszertációmba. Az első fejezet már kész, a többi tán majd gyorsabban fog menni.

Szüleim üdvözleteiket küldik. Édesanyádnak és Babának kézcsók, Édesapádnak tiszteletemet küldöm. Örülök, hogy a rádióban szerepelsz; gratulálok és meg fogom hallgatni a fölolvasást. Kedves Mindnyájatoknak kellemes nyaralást kíván és ölel barátod

W. Sanyi

Csönge, 1938. júl. 3.

36.

(Képeslap)
(Szombathely, Székesegyház)
Nagys. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Budapest VIII., Népszínház u. 22. III. 3.

Kedves Gyuszikám,
köszönöm soraidat és értesítésedet. Örömmel vállalom a békéscsabai szereplést, de útiköltség-megtérítés mellett. Jó volna, ha a szereplés pontos időpontját már most megírhatnád, hogy a kívánt időpontban ne legyen semmi akadály. Most átutazóban vagyok Pécsre, onnan küldök Neked levelet is egy más ügyben, és új címemet is megírom. Addig is ölel

Weöres Sanyi.

Szombathely 1938. szept. 17.

37.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Aranyhajó szálló, Király u.

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Budapest, VIII., Népszínház u. 22, III. 3.

Kedves Gyuszikám,
Pécsről írok. Címem: Aranyhajó szálló, Király ucca. Csak félhónapra utaztam be, megmutatni Nagy Józsefnek a disszertációm elkészült részét és kérvényezni a jogi félévem beszámítását.

Itt küldöm minden kommentár nélkül Reményi József[34] kártyáját. Úgy emlékszem, fölírtad a címét; jó volna, ha írnál neki. – Szeretném, ha a Janus Pannonius társaság szerepeltetne. Küldd el valamelyik kötetedet, vagy mindakettőt Lovász Pál címére (Pécs, O.T.I.-épület, Munkácsy u.); ő a társaság főtitkára és vezetője. Ha eljöhetnél Pécsre, elvinnélek hozzá, kedves és művészet-szerető ember.

Mégegyszer is köszönöm értesítésedet a békéscsabai tervről; remélem megkaptad Szombathelyről küldött lapomat, válaszomat. Kérlek, értesíts ezzel kapcsolatban a továbbiakról.

Most a Pannoniában ülök egyedül és skribálok. Az előbb egy kollégám kívánságára kutyafuttában összeütöttem egy lányiskolai magyar dolgozatot; nehezen ment, mert olyan száraz a fejem, mint a szecska.

Hogy megy a dolgod Pesten? Ha van rá kedved, időd, pénzed, látogass meg itt Pécsett, még ameddig itt vagyok. Vagyis a napokban. Aztán jön a háború és a fene tudja, hová sodródunk. (Valószínűleg a békéscsabai terv is kútba esik emiatt).

A pesti cimborákat sokszor ölelem. Írj minél előbb; és ha lehet, gyere. Ölel barátod

Sanyi

Pécs, 1938. szept. 21.

38.

(Levelezőlap)

(feladó): Weöres S., Pécs, Aranyhajó szálló

Nagyságos dr. Takáts Gyula író úrnak, tanár
Budapest VIII., Népszínház u. 22. IV. 3.

Kedves Gyuszikám,
ne haragudj, hogy csak most írhatok. Tatay Sanyinak is fogok írni a napokban. – Reményi címe: dr. Joseph Reményi, Professor of University. 10321. Ashburg Avenue, Cleveland, Ohio. U.S.A. Már csak néhány napig vagyok Pécsett. Értesítésedet Csöngére várom. Lovász Pál, mint Horváth Tibor archeologustól hallom, Horváth-tal együtt Téged óhajt szerepeltetni a Janus P. Társaság legközelebbi ülésén. – Ölel komád

Sanyi.

Pécs, 1938. okt. 7.

39.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor gazdasága
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Budapest II., Hunyadi J. út 4–8. III. 11.
Tatay Sándor úr címén

Kedves Gyuszikám,
köszönöm leveledet, nem baj, hogy a békéscsabai szereplés ügye késik; bár csak minden késésre ilyen szerencsés és kellemes ok lenne, mint erre. Bízom benne, hogy még Ruszinszkóval is fejbedobnak bennünket és emiatt a békéscsabai est még néhány hónapot fog késni; bár csak úgy lenne. – Azt hiszem, lényegesen és előnyösen változni fog ez a rohadt és nyomott magyar élet. Akik most 5–10 évesek, el se tudják képzelni majdha megnőnek, hogy mi milyen nyomasztó és mindentmegfojtó körülmények közt töltöttük az ifjúságunkat.

Gratulálok a „Nyugat"-beli versed megjelenéséhez. Vannak sokkal jobb verseid is; furcsa, hogy éppen ezt közölték. De az a fő, hogy megtört a jég a Nyugatnál. Biztos vagyok benne, hogy most már minden nehézség nélkül elhelyezhetsz náluk félévenként legalább 3–4 verset, azonkívül cikket, novellát.

Nagy József meg volt elégedve az értekezésemmel, illetve annak elkészült részével. Mert még csak a harmada van készen, vagy annyi se. A jó ég a megmondhatója, hogy mikorra készülök el vele. – Fülep ellenben nagyon leszólta. Igaza lehet, mert igen tökéletlen prózaíró vagyok. Tudományos prózához pedig egyáltalán nem konyítok.

Tatay Sanyit szeretettel ölelem. Együtt laktok? Nőzzetek minél többet, igyatok minél kevesebbet és írjatok nekem is. És írjatok verset, novellát, mifenét; dolgozzatok! Valószínűleg sokkal több érvényesülési lehetőség és megtermékenyítő erő lesz a nemsokára felfrissülő magyar életben, mint az eddigiben.

Mindkettőtöket sokszor ölel

Sanyi.

Csönge, 1938. nov. 13.

40.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám!

Köszönöm leveledet. Ne haragudj, hogy sokféle levelezésem miatt, ami most a könyvemmel kapcsolatban adódik,[35] csak most írhatok. – Mint látom, visszahurcolkodtál Kaposvárra. Nem tetszett a pesti élet?

Éppen ma kaptam meg a januári Kelet Népét, olvastam benne négy szép versedet. Nekem különösen a „Nagyapám" című tetszik, amit már kéziratban is olvastam.

Ami a könyvem kék betűit illeti, lehet, hogy igazad van; nem én választottam így, de nekem nem ellenszenves. Jobban bosszantanak a vaskos sajtóhibák. – Vas könyve,[36] azt hiszem, nagy fejlődést jelez. Kíváncsi vagyok a kritikádra, amit a K. N.-be írsz róla.

A Janus Pannonius Társaság adta ki ezt a könyvemet. Ő fizette a nyomdát (400 P.), nekem nem fizet, de nem is kívánhatnám, mert az árat se tudja behozni: 100 példányt adott honoráriumképpen.

Csöndesen éldegélek, disszertációm pang. Verset se igen írok; kedélyállapotom lanyha, időnként némi tengeribetegség-szerű hullámzással. – Okosan teszed, hogy angolt tanulsz. Te legalább csinálsz valamit. Ajánlom figyelmedbe a modern amerikai költőket: Carl Sandburg, Robinson Jeffers, T. S. Eliot, Ezra Pound stb. Olvasd őket eredetiben. Az angol Walter de la Mare-t különösen ajánlhatom; végtelenül hangulatos, csöndes-finom költő; ugyanilyen Norah Nisbet (ennek egyszer gratuláltam, nem írtam címemet a levelemre, mégis válaszolt, ilyen az udvarias angol).

Édesanyádnak, s Babának kézcsók. Édesapádnak tiszteletemet küldöm, Emilt ölelem. Minden jót, írj sokat és szépet, ölel barátod,

Sanyi

Csönge, 1939. jan. 20.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula és mr. Tatay Sándor
író uraknak
(Hol íróknak, hol uraknak)
Budapest II., Hunyadi J. u. 4. III. 11.
Utána Kaposvár, Kováts Sebestyén u. 9.

Kedves Gyuszikám!

Köszönöm levlapodat és értesítésedet a Turul antológia-tervéről. Majd küldök egy verset Betnár címére. És én is értesítlek egy hasonszőrű ügyről: Sásdi írt, hogy kiadják a pécsi vonatkozású írók gyűjteményét; lesz benne egy-egy írótól 3–4 vers, vagy egy novella vagy tanulmány. Kért tőlem három verset és megbízott, hogy Téged is értesítselek és kérjek Tőled kéziratot. Akár versek, akár novella lehet. Eddig a következők küldtek közölnivalót a gyűjtemény számára: Babits, Várkonyi, Grandpierre, Dénes Gizella, Sásdi, Babay meg én. Előreláthatólag ügyes kiadvány lesz, érdemes résztvenni benne. Küldj minél előbb írást a következő címre:

Sásdi Sándor, Pécs, Pécsi Napló szerkesztősége

Ölel Sanyi

A levél itt fejreállítva így folytatódik a lap aljáról:

Kedves Sanyikám!

Köszönöm kedves dicséretedet, amit a „Vár"-ba írtál rólam. És gratulálok szép novelládhoz, amit a Magyarságban olvastam, a pék és kéményseprő kísértetjárásáról. Nagyon szép stílussal írtad, nagyszerű kifejezések vannak benne. Boccaccio írt efféléket, mikor nem volt éppen pornográf kedvében. Mi újság? Mit manipuláltok Gyuszival ott kettesben Pest városában, hirdetve a decentralizáció szükségességét? Én most ki vagyok kapcsolva a világból, mint egy villámütött telefon; olyan odaadással és teljes kikapcsolódással készülök a doktorálásomra, mintha nem is én volnék, hanem egy másik. Csöngén semmi újság; Wéber szervezi a helybeli nyilasokat, Hutter Sanyi kurizál a hangyás-kisasszonynak, persze nem túlságos sikerrel. Még arról tudatlak, hogy Sásdi írt, (itt a levél újra megfordítva a T. Gy-nek címzett 3. sortól folytatódik a fenti közlés szerint, de már Tatay Sándornak). A levél szélén Tatay Sándor írásával ez áll:

K. Gyuszikám! Sanyi zseniális levelét ugyanilyen zsenialitással továbbítom. – Örülünk, hogy szerencsésen megérkeztél. Nem mondhatom, hogy nagyon dühöng nálunk az egészség. – Etty[37] sokat emleget. Én ma voltam először hivatalba 8–$^1/_2$4-ig – elég döglesztő. – Kézcsók és ölelés szeretettel:

Sanyi

A levél hátlapján kézírással:

Ez a doktori disszertációmnak egy kihagyott részlete, amit levélpapírnak fölhasználtam.

Prózaírás és verselés

Egyes dolgok közt teljes-érvényű határ van, mások annyira egybemosódnak, hogy csak önkényesen különíthetjük őket. Nem vonhatunk végleges-érvényű határt a műalkotások és kontármunkák közé. Ellenben a művészet fő csoportjai, fizikai tulajdonságaik különbsége által, egymástól élesen elkülönülnek. Bármennyire „festői" lehet egy zenemű, bármennyire „novellisztikus" lehet egy relief: hogy melyik művészet-ágba tartozik, ezt nem a szellemi, hanem a materiális tulajdonságok döntik el, mégpedig nyilvánvalóan és vitathatatlanul. Keverék-műveknél – ilyen pl. az opera, vagy a finom-tipográfiájú könyv – könnyen és pontosan megállapíthatjuk, mi tartozik az egyik művészet keretébe és mi a másikba, harmadikba. De minden művészet-ágnak van egy gyakorlati megfelelője, mellyel egyfajúak a materiális tulajdonságai: a képzőművészettel egyfajta fizikumú a szemléltető ábra, a mozgásművészettel a járás-kelés, a zenével a sípjel, a szépirodalommal a puszta gondolat-

közlés szóban vagy írásban. Az egyes művészetek és gyakorlati megfelelőik közt nem vonható éles határ.

Ha egy festményt nézünk, magát a művet látjuk; ha zenét hallgatunk, magát a művet halljuk. Ha a zenét látással érzékeljük (Kottát olvasunk): nem a művet látjuk, csak annak jegyeit. És az irodalmi teljesítmény sose „maga a mű", csak annak jegyei, miket bármelyik érzékszervvel fölfoghatunk: látással, hallással, tapintással (gondoljunk a vakok domború-írású könyveire), szaglással és ízleléssel (hiszen semmi akadálya sem volna illat- és íz-ábécé összeállításának). Bármelyik érzékszervünk egyenlő érvénnyel közvetítheti agyunkba az irodalmi mű jegyeit; de csakis a jegyeit, melyek megfejtését az értelem végzi. Ahogy a zene a hang művészete, a festészet, tánc, stb. a látvány művészete: azonképpen a *szépirodalom a gondolat művészete.* (Ami persze nem jelenti, hogy a szépirodalom ne... Itt megszakad a fogalmazás.

42.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Mór u. 5.

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Munkács, Állami Gimnázium

Öreg Gyuszikám!

Pécsett vagyok és Lovász Pali[38] bácsi megbízásából írok. Ő most Visegrádon van szanatóriumban; gyomorbajjal vesződik; ezért engem bízott meg néhány Janus Pannonius Társaság-beli ügy elintézésével.

A Janus társaság örömmel beleegyezik, hogy könyveden mint kiadó szerepeljen. Mellékelten küldöm a társaság két szignetjét, a kisebbet és nagyobbat: válaszd, amelyik jobban illik a könyvedre, külalak szempontjából. – Lovász Pali bácsi arra kér, hogy amennyiben köteted a Janus cégére alatt jelenik meg, értesíts bennünket, hogy köteted milyen külalakú lesz, mekkora, stb. – Remélhetőleg a társaság valamelyes pénzbeli támogatást is tud nyújtani az új kötetedhez; 50 P.-nél többet aligha, de sajnos egyelőre ez se biztos. Erről nemsokára értesít majd valamelyikünk. – Mikorra lesz meg a harmadik köteted?[39] írd meg minél előbb.

A Janus Pannonius társaság évente kiad három könyvet, a tagok illetménykötetét. Ezeknek a könyveknek összes költségét fedezi és a szerzőnek 100 tiszteletpéldányt ad honorárium gyanánt. Most Holler Bandi[40] Verhaeren-fordításkötete lesz az illetmény, karácsonykor pedig Várkonyitól „Platon regéje"; 1940 húsvétjára még nincs program. Ha jóelőre jelentkezel és lesz kiadni-való elegendő írásod (akár próza, akár vers,) sorra kerülhetnél jövőre.

Erősen éjfél után, kábult fejjel írom ezt a levelet; de azért talán sikerült világosan kifejezni a dolgokat. – Most Holler Bandinál lakom néhány napig (Mór u. 5.) aztán utazom haza Csöngére, alighanem június 2-án vagy 3-án. Kérlek, írj postafordultával a pécsi címre (Mór ucca 5 – most látom, hogy már másodszor írom ide a címet; no nem baj); ha rögtön válaszolsz, még megkapom. – Azért jöttem Pécsre, hogy időközben elkészült doktori disszertációmat Nagy professzornak átadjam. Alighanem közli a „Pannonia[41] folyóiratban. Doktorálni, sajnos már csak őszszel tudok.

Mi újság Munkácson? – Igen álmosan, de régi szeretettel ölel barátod

Sanyi

Pécs, 1939. máj. 25.
Lovász Pali bácsi és Holler Bandi ölelnek.

43.

(Képeslap) Kazán-szoros.
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Munkács, Állami gimnázium.

Kedves Gyuszikám,
köszönöm érdekes munkácsi[42] soraidat. Irigyellek, hogy ilyen szép helyen kaptál hivatást. Ha lehet, majd meglátogatlak ottan. Furcsa érzés, hgoy Munkács Magyarországon van; mintha álmodna az ember. – Ölel Sanyi
1939. márc. 29.

44.

(Képeslap) Lugos. Temes híd.
Nagys. dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Munkács, Áll. Gimnázium vagy: Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám!
Mennyire van a köteted? Néhány napig Pesten leszek, jún. 21-től tán 26-ig; nem jössz föl véletlenül? Tieidnek kézcsók. Ölel

Sanyi

Csönge, 1939. jún. 15.

45.

(Levél)

(Feladó): Alexandros Ruber et Huitzilopochtl Nándor üao Pavloff Ivanovits[43]
Csönge, Vas megye

Takáts Gyula író
Fonyód (vagy: Kaposvár, Kováts Sebestyén Gy. u. 9.
Folia Savariensia
Vasi Szemle

Szombathely, 1939. júl. 6.

Kedves Gyuszikám!
Köszönöm kedves lapodat. A dunántúli anthologia válogatását véres harcok közepette hármasban véghez vittük. Tőled egyelőre 10 verset vettünk: „Kút", „Szülőföldem", „A pécsi Flórián kocsmában", „Somogyi tavasz", „Vén halász", „Zselici kanász", „Írói titok", „Magányosan", „Nagyapám" és „Nyár falun". Remélhetőleg még 2 versedet felvehetjük; kérlek írd meg, melyek legyenek azok.
Sajnos a hármas összejövetel már végetért, holnap utaznak. Remélem, hamarosan látlak és majd többet lehetünk együtt, mint múltkor Pesten.
A viszontlátásig is sokszor ölel haverod

Weöres Sanyi

Csönge, 1939. júl. 6.
U. i.: Kérlek, Holler Bandiról illetve a Verhaeren fordításról Te írj a Nyugatba és lehetőleg másfelé is.

Kedves Gyuszim!
Itt vagyunk a csöngei Tuszkulánumban és immár harmadik napja dolgozunk a dunántúli lírai antologia anyagának összeválogatásán, részben az eddig összegyűjtött szemelvényekből, részben a kötetek „helyszíni" áttanulmányozásával. – Persze a munka pihenő óráiban szép séták, kellemes eszmecserék és mókázások esnek. Téged is sokszor emlegetünk. Reméljük, meg leszel elégedve választékunkkal.
Kellemes nyári pihenést és gazdag termést kívánva szeretettel ölel:

Pável Guszti

K. Gyuszi!
Nagyon örülök, hogy az ementhali antologia kereteiben találkozhattam Veled (szellemileg), úgy érezzük, hogy jó eredménnyel. Szeretettel ölel a viszontlátásig

Nándor

U. i. Köszönöm a Májust, a Nyugatba és a pécsi lapokba fogok írni róla, ha nincs kifogásod.

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas megye

(Levél)
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Fonyód, Takáts-villa

Kedves Gyuszikám!

köszönöm leveledet és a vers-válogatáshoz való hozzászólásodat. A „Borozgatás" tényleg nagyon szép vers; valahogy elkerülte a figyelmünket, köszönöm, hogy figyelmeztettél rá. – Az „Őszköszöntő"-ben csak az suta egy kicsit, hogy „de ez idő elmúlt már, akár az idei nyár s nemsokára itt van az ősz"; különben az is jó vers volna. Nem lenne jobb a „Sóhaj"-t venni az „Őszköszöntő" helyett? Várkonyinak is a „Sóhaj" jobban tetszhetett, mert egy kampóval megjelölte.

Nándor cikkét beküldtem a Nyugatnak; minthogy nem tudom, hogy ott közlik-e, lemásoltam, hogy a cikk el ne kallódjék és esetleg máshová beküldhető legyen. De reméljük, közölni fogják; elvégre jobban megírt bírálatot úgyse pipáltak. A másolatot mellékelten küldöm; kérlek tedd el és értesíts, hogy megkaptad-e.

Az „Őszköszöntő" idézett három során nem tudnál valahogy változtatni? Az anthológiába Tőled 12 vers kerül, legtöbb költőtől, 10, a gyenge költőktől háromnégy, vagy egy-kettő. Lesz benne kb. 80 poéta, de gyenge versek nem jutnak bele; a legrosszabb költőktől is akad egy-két jó vers.

Tanulok a doktorálásra és még löttyedtebb vagyok, mint rendesen. Hogy mikor doktorálok, még nem tudom pontosan, de igyekszem mennél előbb túllenni rajta.

Tieidnek kézcsók és üdv. Ölel gurgulyád,

hazafi Weöres Sándor
nemzeti-, nép- és műköltő

Csönge, 1939. júl. 17.

Tiszteltetem a fosógémeket a Kisbalatonon.

[Melléklet: Várkonyi Nándor cikke (kézírásos másolatban). Takáts Gyula: Május. Versek. A Janus Pannonius Társaság kiadása, Pécs, 1939.]

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ

34. Reményi József (1891–1956) Pozsonyból származó író, irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő Clevelandban, majd ott egyetemi tanár. Angol nyelvű könyveivel Amerikában a magyar irodalmat népszerűsítette. 35. „A teremtés dicsérete" Pécs, 1938. 36. „Menekülő Múzsa". Kelet Népe, 199. 2. 131–132. 37. Etty, Tatay Sándor nővére. 38. Lovász Pál (1896–1978) költő, a Janus P. Társaság főtitkára és a Sorsunk társszerkesztője és szervezője. 39. „Május" c. verskötetemről van szó, amely mint a Janus Pannonius Társaság kiadása jelent meg. Pécs, 1939. 40. Holler András – később Bajcsára magyarosított, francia–magyar szakot végzett a pécsi bölcsészkaron. Egyetemi baráti körünk színes művészegyénisége volt. NSZK-ban él. Költő, műfordító, kritikus, grafikus. 41. „Pannónia" 1935–43 között jelent meg. A pécsi egyetem humán tudományokkal foglalkozó folyóirata volt. 42. 1939–40-ben a munkácsi „Árpád Fejedelem Gimnázium" tanára voltam. 43. A feladó Weöres, Várkonyi és Pável rögtönzött humoros álneve.

(Folytatjuk)

KIS PINTÉR IMRE

MŰVÉSZET MINT MEGVÁLTÁS

– Balassa Péter: A színeváltozás –

(seregszemle)

Ne raboljuk az időt, a papirost, az olvasó türelmét. Ne raboljuk se álszerénységgel, se „dekázással". Balassa Péter könyve – *A színeváltozás* – kivételes könyv, rendkívüli teljesítmény. Olyan író írta, kiben egyszerre adottak a kritikusi hivatás legritkább erényei: az elméleti gondolkozás és az érzéki megelevenítés egyidejű kreativitása, a legteljesebb magamegmutatás és legmagasabbra törő szakmai-erkölcsi felelősségtudat. Mindezen az sem változtatna sokat, ha én személy szerint nem értenék egyet az ítéleteivel, dehát nem erről van szó persze... Nem éppen utolsó azon sem elgondolkozni, hogyan tudott ilyen különleges tehetség kilombosodni, milyen erők táplálták, miféle hit vonzásai vezették – ekkora szárazság idején. Mert ha a kritikus művész – és ez esetben az! –, akkor *A színeváltozás* egy nagyon intellektuális (vagyis: gondolatai érzelmeit mélyen átélő) publikum számára bizonyára *bildungsroman*nak, nevelődési regénynek is olvasható. A tényeknél maradva (a szerző nagyon is szereti a pontos leltárt, szabatos leírást, a számbavételt, vagy kiváltː enumerációt): a könyv két részből áll: elöl egy kétszáz lapos Flaubert-monográfia – quod erat demonstrandum – sokirányú és hihetetlenül alapos (már: pedáns) *esztétikai* elemzések kereszttüzébe állított egy bizonyos paradigma, mint tárgy és ürügy: a régiből újba forduló művészet bizonyítható és bizonyított, föllelhető tüneteivel, s még inkább tünetegyütteseivel. Roppant szakmai apparátussal dolgozó, tárgyszerű munka, jellegzetesen fiatalos célkitűzéssel, abban is, hogy kísérlet az esztétikára mint szigorú tudományra, s abban is, hogy erőmutatvány. Némileg nagyképű tanulmány tehát (ne értsük félre: van neki mire!), amelyből később néhány elhamarkodott vagy túlzó absztrakció annak rendje-módja szerint vissza is vonatik, sok minden pedig a már más erőtérben módosul. De már itt sem ez a lényeg, hanem a megközelítés, a gondolkozás és a „creatív applicatio" originalitása, még szembetűnőbben a küzdelem a módszerekért, melyekkel (még vagy már) felidézhető egy megváltozott viszony *élménye* a világhoz. A könyv második fele aztán „live", élő adás, kilépés a laboratóriumból, próba és szembesülés a legújabb magyar prózával illetve kultúrateremtő esélyeivel. Hogy az a fogalmi háló, netán „grammatikai tér", ami a szerző maga – eleven közegben, egy históriai jelen-pillanatban bizonyítsa érzékenységét és életképességét, s azonosulva, egybelobbanva az általa kiválasztott (vagy: az őt kiválasztó) művekkel; hagyja, hogy e „formák mint magatartások" őt is egyre végérvényesebben megteremtsék: formaként és magatartásként. Esszéin tűnődve a sors különös kegyeltjének kell őt tartanunk, akinek a magyar kritikában való fellépésével egyeztetve játszódik a magyar próza mindezidáig legradikálisabb fordulata; olyannyira, hogy könyvének ez a hangsúlyosabb része rögtön átfogó értékeléssel kezdődhet: „megújuló prózánkról". Melyet aztán itt is a kifejtés, a mozdulatok kitapogatása, a művészet tettenérése követ: Örkény, Ottlik, Mészöly Miklós, Tandori, Nádas, Pályi András, Beréményi, Esterházy és Kornis Mihály műveinek elemző értékelésében mutatva fel az önmagával megtalált azonosság valóságos – kitartott-kimerevített – kegyelmi pillanatait, s bennük és velük egy ideig látensen, diszkrétumokban rejtőzködő prózahagyomány visszavonhatatlan pozíció- és térnyerését: a helyzetét immár előítéletmentesen reflektálni akaró önismeret öntudatát. A könyvet „művészetfilozófiai töredék"-nek nevezett kisesszével zárja be, méltóképpen, mert benne tanulságait összegezve is előrenéz, a gondolkozás (és önérzés) új, még merészebb arányait vázolja-sejteti: további távlatokat.

(a színeváltozás)

Még mindig kívülről: Balassát olvasva a kritikus kritikusa több okból is tartósan zavarban van. Már az első szó – a könyvcím – zavarba ejti: a *színeváltozás* a katolikus Szentírás szava, a protestáns Bibliák megdicsőülésnek nevezik a döntő pillanatot, melyről a szinoptikus evangéliumok egybehangzóan tudósítanak, mikor is Jézus először jelentve későbbi szenvedéseit – azt, hogy a feltámadás dicsőségéhez *szükséges* a szenvedésen és a halálon történő átmenetel –, megkapja három tanítványa jelenlétében az isteni megerősítést: „Ott színében elváltozott előttük. Arca ragyogott, mint a nap, ruhája pedig tündökölt, mint a fény" (Máté 17;2). Ez a sokértelmű allegória nyomatékosítja egyben a pár sorral korábban elhangzott messiási kinyilatkoztatást: „Aki meg akarja menteni életét, elveszíti azt, de aki érettem elveszíti életét, megtalálja azt". (Uo. 16;25) Idéznem kellett az evangéliumot, mert nemcsak címet, hanem kulcsot is ad a könyvhöz, szemléletéhez, módszeréhez, „üzenetéhez" egyaránt. Az üzenet ennyi: a művészetnek csakis akkor van reménye az újjászületésre, ha maradéktalanul végigjárja a passiót. Azzal, hogy Balassa a saját területére vonatkoztatja a metaforát, s az esztétika, az írásművészet, s még szűkebben a *próza* korszakos változását általa értelmezi: voltaképpen rendkívül erős kohéziót, különös egységet teremt az írások között. Mondhatnám: a kettősségek egységét, a paradox együttállások rendjét bontja ki, mintha végig ugyanarról az eseményről – felfedezésről – írná a kommentárjait, de mindig másfelől; az *ugyanazt* folyvást új és új megtestesüléseiben mutatja be. Művészetszemléletének meghatározó előfeltevése a „forma és világkép kettős kötésének" a paradoxona, s hogy „az erről a paradoxonról szóló nyelv: a műalkotás nyelve" (427). Ugyanez a műértelmezésben mint tárgy és módszer logikailag feloldhatatlan ellentmondása jelentkezik: a kritikus kettős kötése az, hogy *„elválaszt, miközben elfogad.* Engedj el, és láncolj magadhoz, hogy önmagam lehessek, a Harmadik" (429). Valamiképpen tehát a kritikának is műalkotássá kell válnia, mégis úgy, hogy elvégezze közben tárgya *közvetítésének* nem könnyű feladatát. „Az elemzés céljában bennefoglaltatik... – írja másutt – a műalkotás és a befogadás közötti szakadék meghazudtolása, felfüggesztése, legalábbis az elemzés, a megértés idejére. Amikor már nincs többé egyezményes jelrendszer mű és befogadás között, akkor a fordító, az interpretáló szerepét teljes kultúrkritikai és pedagógiai komolysággal, súllyal az elemző esztétikának kell átvennie" (37). A kritikusnak tehát, ha következetes, mindegyre a lehetetlent kell megkísértenie, mert nem az a dolga, hogy a művet birtokba vegye és magáévá tegye, hanem az, hogy (kedves szavával) *per sona* legyen, hangon át közlés. Olyan személy – *Persona* –, kinek a mű szolgálatában előbb meg kell szüntetnie, hogy azután megtalálhassa benne önmagát. Balassa Péter következetes kritikus, ezért sem szabadulhatok az érzéstől, hogy minden vállalkozása egyben személyes passiója és látványosság is, heroikusan komoly, mégis színpadra vitt emésztő küzdelem, amely pedagógiai célzattal is igazi vértől iszamós. Önszántából feszül a keresztre, hogy a művekben meghalva támadjon majd fel a harmadik napon – példamutató hatásosan. Balassa esszéi hihetetlenül intellektuális, már-már önveszélyesen túlgondolt írások, elvontságuk azonban nem cél, hanem sokkal inkább a szemérem kitárulkozást ellenpontozó, védekező gesztusa. Elemzései sohasem valaminő tétel, gondolat, világkép kifejtését óhajtják elsősorban, nem célratörőek, minden leíró, leltározó, rendszerező tárgyilagosságukkal együtt is valójában lezárhatatlan improvizációk; fogalmaikkal sem megragadni és meghatározni akarnak, hanem *érzékeltetni.* Ahogy a magatartásban, úgy a stílusban is uralkodó formaelve ez a paradoxitás: legabsztraktabb kategóriái is egyszerre provokálják az észt és az érzékeket, elméleti fejtegetései is metaforikusan, sokszorosan elmélyíthetők. Példát bárhonnan kiragadhatok: „A Termelési-regény – írja Esterházy kapcsán – eredetileg is perverzió volt... a győzelem és dics chiliazmusának vérverítékes reszelős himnusza, *hogy* feledtesse a tényeket..." (385). Végül is a legfontosabb dolgok mindig definiálhatatlanok, mert nem racionalitásunkhoz, de mindenkor teljes személyiségünkhöz szólnak. Így lehet beszédes a hiány, s lehet minden másnál többet mondó – lényegre törő – egy zaklatott hasonlat, trópus, inverzió. Balassa nyelve zsúfolt,

számtalan asszociációs lehetőséget görgető, polivalens nyelv, elméleti és lírai, szakrális és profán; mindenesetre olyan, amely (szintén Esterházyról írja, de őrá is érvényes) „nemcsak a már meglevő, hanem a *lehetséges* konszenzusra is épít" (388), arra, amit létével létrehoz, megteremteni remél. Nemcsak arról van szó tehát, hogy a műalkotásban az elemző önmaga életproblémáira ismer, olyannyira, hogy már-már a kémiai kötések szintjén forr össze vele, de arról is, hogy mondandói hitelességét egyszersmind önmaga példájával (mint végső érvvel és fedezettel) lehet és kell bizonyítani. Hasonló változat nincsen a magyar kritikai hagyományban, Balassa egyedülálló kritikát művel, könyve a műfaj *színeváltozása* is. Ha valaki, ő joggal állíthatja: „A műelemzés – az elemzéstechnikák és modellek több évtizedes konjunktúrájával szemben állítom – *nem* technikai, hanem bölcseleti kérdés" (433).

(tragikus antropológia)

De nemcsak a teremtő fantázia bőség-zavara meglepő, mellbevágó Balassa egyértelműsége is, a témák és problémák megrostálása, a mérce magassága, ítéleteinek a szigora. Annál is inkább, mert ez a kérlelhetetlenség nem egyszer mintha önmaga nyomatékosan mondott elveivel is ellentmondásba kerülne. „*Az irodalom* – szögezi le – ...: kultúrateremtés, közmegegyezés bizonyos értékek evidenciájában és tolerálásában, *a forma mint magatartás sokszólamúságának köztudomása*..." (207), s valamivel később: „*Jó, de felelőtlen művekről végül is nincsen tudomásom*" (209). Ám ha faggatni kezdem *A színeváltozás* értékevidenciáit, voltaképpen olyan kétszólamú értékszerkezettel találkozom, melyek között nem csitul egymással sem a szüntelen, belső vita. Némileg leegyszerűsítve és kiélezve: az igazságé és az életé, mert Balassának is egyre gyötrelmesebben kell tapasztalnia, hogy e két végső érték viszonya korántsem olyan harmonikus, mint azt egykor hévvel remélhette és feltételezte is. Az elemzések egyetlen, központba állított, igazán fontos életproblémát ostromolnak e kettős fénytörésből: a modern személyiség identitászavarát, azt a minden esszéjében kivétel nélkül feltett kérdést, amelyet Ady szavával fogalmaz meg a legvégletesebben, hogy „Élünk vagy nem?".

Balassa is, mint annyian, a személyiség elvesztésének (úgy is mint egy kultúra végállapotának) lidércnyomásos tapasztalatával indul: Flaubert tanulmánya még nagyjából-egészében benne marad a „történelmi-antropológiai tragédia", a „művészetfilozófia negatív dialektikájának" tragizált historikus sémáiban. *Az érzelmek iskolája* – számára – „a hagyományos problematikus individuum végső felbomlásának" (31) az az irodalomtörténeti pillanata, mikor is a regényhős mint motiváció visszavonhatatlanul eltűnik (143) és átadja a helyét egy virtuális alanynak, az üresen elmúló, „romboló Időnek" (107). Nagyjából-egészében – mondtam – mert Balassa már e nagy tanulmányában is pontosan érzékeli az adott történetfilozófiai konstrukció szűkösségét és merevségét, s azzal, hogy elemzéseit a mű és művész kényszerűen, de *elvállalt* etikus áldozatára mint újfajta értékteremtésre futtatja ki (a szükségből erény reményére), végeredményében e tragizált sémával is szembekerül: nem a művészet halálát jövendöli, *csak* a műfaj átváltozását (106). Éppenséggel a regény *színeváltozását* (163) – úgy is mint jó hírt, kegyelmi pillanatot – éri tetten Flaubert konok művészetében, melyben a művész oly mélyen alámerül a kiürült formákban, semmis naturában, hogy a végigvitel komolysága, a pokoljárás tudatosan önfelszámoló gesztusa nyomán mindez egy másik dimenzió távlatába kerül és a piszkosszürke mintegy ragyogni kezd, a transzcendencia-hiány transzcendenciává változik. Végül is csoda történt, és a műalkotás alighanem éppen mint csoda vonja ki magát szükségszerűen minden teória érvénye alól. Mibenlétét legfeljebb paradoxonokkal írhatjuk körül. Mondhatjuk, hogy benne a hazugság igazat beszél, hogy „*a hiány pillanatában a legkifejezőbben beszédes*" (19) és azt is, hogy néma „*metafizikai üvöltés*" (204).

Mindazonáltal a Flaubert-tanulmányban az egymással is farkasszemet néző világképnek és élménynek még különléte és -útja van. Nem szervesülhet igazán az őket hüvelyező kétfajta szellemi mentalitás sem, mert a szerző által később „megismerő", illetve „megértő" esztétizálásnak nevezett hozzáállás közül kétségkívül az

első uralkodik. A világkép nyomozása ugyanis (amennyiben ezen Balassa is a fennálló világállapottal való megfelelést érti normatív módon) óhatatlanul esztétikai sine qua non-ná stilizál fel egy ismeretviszonyt, nemcsak mert vele feltételezi a világ valamiféle lineáris-logikus „menetének" ismeretét, melyhez – és csakis hozzá – képest lehet remekmű a remekmű, hanem mert a világ és a mű megfelelése a megismerésben több-kevesebb bizonyossággal érvekkel eldönthető, sőt voltaképpen csakis a megismerés számára hozzáférhető. Márpedig – és ez lesz Balassa igazi evidenciája, mely az esszék időrendjében mind kizárólagosabb hangsúlyt kap – a racionális gondolkozás alany-tárgy sémája az esztétikai szemléletben félrevezető, a művészet (akárcsak: létezésünk) az ismeretviszony felől paradoxonnak mutatja magát; benne éppen „a szembenállók együttállása vagyis a Lehetetlen következik be »csalárd módon«: kettőből Egy-Harmadik" (435). A terminológiai gond pedig főleg abból fakad, hogy az élmény nem historizálható, az a lényege és titka, hogy a befogadás (megértés) pillanatában felfüggesztődik az idő. Akkor is, ha (mint minden egyéb) a műalkotás és összes tényezői is (világkép, forma, motívum, nyelv, recepció stb.) egyszersmind per definitionem történeti produktumok.

(az önismeret általános válsága)

Balassa írásainak sajátos feszültségét tehát alighanem ez a gondolkozása mélyén mindvégig lappangó kérdés hívja elő; kimondva-kimondatlanul ama végső (és így értve a legáltalánosabban bölcseleti) dilemma, hogy „hogyan lehetséges, ami elvben lehetetlen" (381). Lehetetlen: mármint ésszel felfoghatatlan. Vagyis hogyan lehetséges esztétikailag a műalkotás, vagy történetfilozófiailag az autentikus személyiség, melyek egyfelől kétségbevonhatatlan tapasztalati evidenciák, másfelől azonban logikailag levezethetetlenek. (Alapkérdését éppoly érvényesen továbbsorolhatná a hagyományosabb filozófiai diszciplinákban, s nyilván praktikus okok indokolják, ha a szerző dilemmájának ontológiai vagy ismeretelméleti vonatkozásait egyelőre szándékosan is a homályban hagyja). A gordiuszi csomó átvágását mindenesetre két különböző módon is megkíséreli. Az egyiket indirekt közelítésnek is nevezhetném, mert benne valójában a negatív példa volna a cél: a normatív módszerek lejáratása, a hagyományos kategóriák tarthatatlansága, amennyiben komolyan vételük szükségképpen a hibás körben maradást, a dilemma újratermelődését eredményezi. Ez a módszer azonban nem hozhat teljes sikert, hiszen vele Balassa *részben* mégiscsak elfogadja a negatív antropológiát. De nemigen sikerülhet azért sem, mert a végletes értelmezésnek *részben* maguk a művek is ellenállnak. Örkény művészetét például egyértelműen a *Szituáció*val megfelelés, a személyiség-vesztés és a magyarság általános azonosságválsága élményéből vezeti le, hogy azután rámutathasson: Örkény létgroteszkje túl van már mindezen. Nem *róla* szól, mert ezzel elismerné, vagyis nem a tökéletesen érvénytelen világról beszél, hanem folyvást az állapot mögé kérdez; az esélyt firtatja, hogy ilyen világban *„lehetünk-e?"* még, valakik, egyáltalán. A *Pisti a vérzivatarban* hőse olyan „léttelen" hős, aki (talán még, majd) létezhet is, hiszen mint „felszólítás", mint „egyetlen várakozás" (251): a dráma erőterét valóságosan meghatározva nagyon is *van*. Örkény egyszerre sugallja, hogy „egye meg a fene az egészet" és hogy „mindig van remény". Ha más nem: „életünk automatizmusának és istentelen prózaiságának egyetlen reménysége saját üzemzavara" (236). Kornis Mihály könyvéből Balassa ugyanezt a bizakodást elemzi ki. „Maradok, aki leszek" – mondja a hős, aki tehát még nincs, de mert ezt már tudja és mondja (esetleg) – mégis megszülethet. A Tandori-rejtélyt hasonlóan, roppant egyszerűen fejti meg. A kulcs őnála is a lírai személyiség kettős reflektáltsága – mely egyfelől a körülményeknek, a valóságnak bevalló tudása, másfelől mégiscsak álcázott önvallomás, hiteles történet, sőt „önéletrajz, persze következetesen és rafináltan *nem beszélve* »arról«, »róla«, azaz amiről szó van – önmagáról" (344). *„Elhallgatva rámutatni, ez Tandori művészete"* (347). – Igaz, ez esetben a kritikus retorikus bravúrra kényszerül. Az oszthatalan kettészakítása lesz az ára annak, hogy egyrészt fenntartás nélkül lelkesedhessen a „nem róla beszél" formaelvéért, miután a „nem vagyok" mögül mégis kihallik a „vagyok" fájdalma –

másrészt, hogy ugyanezt a gesztust elutasíthassa a személyiség lelkialkatában, amelyben már önelidegenítő, kapcsolatrontó elvként kell megítélnie.

Az elméleti kizárólagosság – a tragikus világkép normatív általánosítása – szinte észrevétlen olyan elfogultságok veszélyei (legalábbis: akusztikái) felé is sodorja Balassát, melyek ellen maga is minden erejével és határozottan tiltakozik. *Észjárás és forma* című nagyigényű áttekintése a magyar hagyományok felől értelmezi a hetvenes évek prózairásának gyökeres fordulatát, s miközben ritka erudicióval rátapint az irodalmunkat ma is megosztó nemzeti kérdés egyik gyökeresen neurotikus pontjára, végül is elmulasztja kitenni a distinkciót a délibábos és a jogos nemzeti elkötelezettség között. Balassa gondolatmenete ezügyben is végletesen következetes: ki kell törni a kényszerpályáról: s hogy igazán eljuthassunk hozzájuk, előbb el kell felejtenünk „a nemzeti irodalom hagyományosan kötelező, kétségbeejtően szép-rossz kérdéseit, önmagával és nemzetével kapcsolatban" (212). Kifejti a csapdahelyzetet, amely abból következett, hogy „eredetét tekintve a történelmi amnézia volt az újkori magyar próza egyik bábája" (210). Ez a prózatradíció a világosi vereség kényszeréből született, s attól vált végzetessé, hogy a liberális kompromisszum biztosította viszonylagos mozgástérért, az „odamondás" szabadságáért voltaképpen bensővé integrálta a kényszert magát. Így aztán a nemzeti sérelmeket anekdotában, példabeszédben, népszínmű-narkózisban kiszínező, kuruckodó virtus valóságos kompenzáló tényezővé növekedhetett, a dualista hatalom legitimizációs eszközévé, éppen mert a hatalom ellen vívott szélmalomharcaiban felőrölte a józan önismeret maradékát is. Mintegy sajátos magyar észjárásként kanonizálódott, kivált, hogy újabb sérelmek tovább neurotizálták a nemzettudatot. A hetvenes évek prózája – Balassa szerint – ezt a hamis konszenzust törte meg azzal, hogy az ún. sorskérdéseket zárójelbe téve konokul és csakis a (nemzeti és egyéni) identitás alapkérdéseire kérdez, a „vagyunk?"-ra, nem a történetre (amely ködbevész), hanem a világhoz, történelemhez, valósághoz, tudathoz stb. való *viszonyra.* Önismeretre törekszik tehát mindenekelőtt az irodalomban, ezért is vált központi témájává az elbeszélés módja, lehetősége maga. Tudatossága és elszántsága reménykeltő. *„Ügynélkülisége – üdvössége"* (212) – nyomatékosítja Balassa a fordulatot: „ilyen módon a ma írója önkéntelenül fel nem vállalva, *hátat fordítva mutat – rá és oda"* (211).

Vitatkoznom itt nem az elemzéssel kell, hanem azért, ami Balassa helyzetképéből kimaradt. Annál is erőteljesebben, mert így kérdésfeltevése szinte sugallja, hogy az amnézia úgyszólván az egész (morális kötöttségű) magyar irodalomra kiterjeszthető. S bármennyire is elhatárolja magát a szerző az ilyen értelmezésektől: egy – irodalmunkat egzisztenciájában érintő – roppant problémát aligha szabad ilyen kategorikusan leszűkíteni, s egészében figyelmen kívül hagyni a „magyar észjárást" messzebbről meghatározó, még nagyobb erőt, aminek talaján a hamis tradíció is egyáltalán létrejöhetett. S amihez másfelől Balassát is szoros kapcsok kötik, Ottlik *Próza*járól szólva nevén is nevezi: azt, „amit elvesztettünk, amik nem vagyunk", „a magyar irodalomnak, ennek a sokszor fenyegetettségében *szent* irodalomnak az elsüllyedt kontinensét", „a végső hűség Atlantiszát" (294). Vagyis – prózaibban mondva – mindazt, ami a magyar irodalomnak a nyugat-európaitól megkülönböztető sajátosságot, szuverenitást és *önértéket* ad. Az egyén azonosság-válsága ugyanis semmiképpen sem lehet analóg a közösségével. A tragikus antropológia elvonatkoztatásai felől nézve már a kérdésfelvetés is kontradikcio in adjekto, hiszen felőle a közösségek megszűnte már másíthatatlan tény, nem ismerhet el közös transzcendenciát. Márpedig a nemzet mint (jól-rosszul működő) közösség éppúgy tapasztalati valóság, kivált az, ha egzisztenciálisan veszélyeztetett, s még inkább, ha – mint Magyarországon is – jórészt az irodalom teremtett neki öntudatot. Ezért nálunk a nemzet elsősorban spirituális realitás lett, így nézve irodalmunk egyszersmind négyszáz éven át mintegy profánul vallásos irodalom (jól látta ezt Németh László); profánul, mert a nemzeteszméből „csinált magának" transzcendenciát, és ennek a *szellemi* princípiumnak a szolgálatát vállalták föl önkéntes kényszerből, rendre kultúrhistóriánk legnagyobbjai. Talán igaz, hogy a legújabb időkben ez a hit meggyöngült, széttöredezett vagy lehetetlenült, s hogy prózánk e vonulata egyben sorsdöntő váltást is előrejelez, mégis ezt a *„vallást"* mint irodalmunk

(és e századi „magaskultúránk") megmásíthatatlan és meghatározó tényét nem lehet megkerülni sem. Mert Ady *más* mint Flaubert, és mert a fél évszázaddal később *Adyt* nem érvényteleníti Flaubert, ahogy persze Flaubert-t sem Ady. Balassa váltig halogatja a szembenézést Adyval, Babitscsal, a magam részéről ezzel magyarázom hivatkozásai egyirányúságát, s hogy programadó tanulmánya (öt pontban is rögzített toleráns szándéka ellenére) a kiélező vagy-vagy akusztikájába kerül. Mert nem elég szóban, a kritikusnak *esztétikailag*, elvben is biztosítania kell a művészi esélyt: az „illúzió nélküli művészi kényszer, *a megbízatás nélküli küldetés*" (188) képviselői mellett a megbízottaknak. Ha vannak ilyenek, ha nincsenek. Mert ez a feltétele annak, hogy a magyar irodalom (netán) megváltozott önismerete birtokában is zavartalanul *szerethesse* önmagát. Hogy az irodalom valóban élő kapcsolat, kultúrateremtés, „a formák és magatartások parlamentje" legyen.

(megértés kontra megismerés)

Művészetfilozófiája feszültségét tovább élezi ez a belső ambivalencia is. Balassa lándzsát tör az irodalom önelvűsége mellett, ahogy amellett is kitart, hogy az irodalom (művészet) az emberek közötti kapcsolat, sőt *közösség* teremtésének eszköze. Egyoldalúságait összpontosítása is magyarázza: az elemző olyan közelről és oly vakítóan fényszórózza tárgyát, hogy amit nem pásztáz, az aránytalanul sötétben marad. Márpedig *A színeváltozás* makacsul a jó hírre összpontosít: a krédóra „hogy a művészet újra beszédes lehet, az *élet* egyre tompábban vigyorgó, mindenen túli, közmegegyezéses *némasága fölött*" (210). Hirdeti, hogy „a szkepszis nem az értékek tagadása, hanem jelenlétük hiányának bejelentése", mert éppen általa, a hiány teljes tudomásulvételével nyílik meg az új konszenzus, egy döntően más kultúra ígérete. És amikor egy félmondatban arról beszél, hogy a mű „*nyilván* megértésre szánt és nem ideológiai manifesztumok háborújára..." (321) – akkor már rendíthetetlen meggyőződését állítja elénk, a bizonyosságot, amellyel ama gordiuszi csomó is bizton kettévágható.

Vörös fonálként szövi át, tartja össze könyvét az a gondolat, amellyel már a Flaubert-esszé előtt – mottónak kiemelve – találkozunk: „Arra születtünk, hogy kimondjuk, és nem arra, hogy birtokoljuk". S mint a többi fontos dolog, könyvében ez a Flaubert-idézet is egyre szigorúbban variálódik, mind mélyebb értelmet nyer: „az író a kimondásra született, nem a hatalomra" (359), „Számomra a baconi »Tudás – hatalom« a maga félreértett realizálásában – szörnyű beszéd" (422), „A kritika – *életvitel*, méghozzá nem a *birtokló* ítélet és megismerés, hanem a *kimondó* megértés életvitele, kapcsolatteremtés, és teremtő kapcsolat" (426). E gondolatmenet során végleg megfordul a hangsúly és kitéve az olyannyira szükséges, határozott megkülönböztetést megismerés és megértés között: Balassa mintegy az élmény és befogadás felől is újragondolja a művészet jelenségét – kibontja azt a kikezdhetetlen életvezető értéket, amelyhez minden más – így az esztétika és az etika is – hozzárendelhető. A megértés ugyanis mindig személyes viszony, gyakorlati és cselekvő aktus, vele szemben a megismerés a „Személy nélküli objektumra" irányul és így értve civilizációnkban régóta öncélként működik. „Az eszköz mindenhatósága ez az eredeti tárgy felett" (426). A megismerés alapvetően birtokoló tevékenység, nemcsak célja – a tárgy bekebelezése –, hanem eredménye szerint is. Mert az eredmény függetlenedik a tárgytól, vagyis elzárható és kisajátítható; azáltal hatalom, hogy valakinek vagy valaminek önös, partikuláris céljai szolgálatába állítható. A megértés viszont lényege szerint megmarad bensőséges kapcsolatnak, melyben, részvételéből következően a befogadó személyisége is szüntelen hasonul. Nem valamitől és valamiért, hanem önmagában jó – sőt talán a megértés a legfőbb Jó maga. Balassa minden eszközével azt igyekszik nyomatékosítani, hogy a műalkotás titka a megértésben áll, és ha léteznek műalkotások, az bizonyíték egyben a megértés lehetőségére is. Esztétikájának sarkpontja tehát, hogy a művészet a legtágabb értelemben vett intenzív közlés, kommunikáció, legmélyebb beszédmódunk, az emberi világ önkinyilatkozása.

Ekkora szárazság idején – mondtam a bevezetőben –, s kéretik Balassa minden gondolatához (gesztusához) kontrasztként (meghatározó háttérként) szüntelenül odaérteni: hogy ez a szárazság van, emberöltők óta nő, terjeszkedik és rombol civilizációnkban, összezavarja a beszédet, sivatagosítja a társadalmakat, intézményeket és lelkeket. Alkalmazkodunk hozzá, tudomásul vettük, már-már természetesnek, noha szenvedünk tőle s olykor néhányan lázadnak is ellene. Balassa Péter nemcsak a lázadó kevesek egyike, kik kivonják magukat a közöny és önfeladás eme (megszokott) általános eszkalációjából, kik ragaszkodnak még a jó fogalmazáshoz és a szellemi értékek más szentségeihez. Balassa amikor a kultúrának új evidenciákkal való megalapozását javasolja, voltaképpen teljes megoldást akar és remél. Új esztétikát. Hogy „eljusson a szívekhez" – megértést (430). Hogy érvényesüljön „a – le meri írni – *tiszta* szív szellemhatalma – a világ felett" (298).

Az utolsó esszében Balassa véglegesen leszámol minden megismerés-esztétikával, minden lineárisan historizáló, „haladás – regresszió" (431) képlet foglyának megmaradó műértelmezéssel, és hitet tesz amellett, hogy miképpen a mű, akképpen értelmezése is csak cselekvő, autonóm, individuális gesztus lehet. „Ezen a ponton esztétika és művészet határvonalai – horribile dictu – elmosódnak. Az a meggyőződés, hogy az esztétának, a kritikusnak a formaprobléma éppen úgy életproblémaként jelenik meg, mint a művésznek, az a megélő megértést hívja elő az elemző kritikusból" (434). A megértésben tehát azonosság-dráma zajlik, művésznek vagy kritikusnak miközben formát ad, a formálásban önmagát is teljes értékűen meg kell teremtenie. *„Én legyek* önmagam . . . – másoknak is érvényesen – ez az egyetlen érvényes eszkhatológia" (434). Az esztétikum nem tárgy, hanem viszony, amely viszonyban imperativusz a mű és befogadás egyidejűsége. „Az esztétikumról – summázza Balassa a gyakorlati következtetést – mindössze beszélni óhajtunk, de nem megismerni őt" (433). A beszéd – tudjuk – művészet.

Mindehhez a magam részéről még egyetlen nagyon is kézenfekvő kérdés kívánkozik. Kiegészítésként, továbbgondolásra. Meglehet-e vajon bármilyen esztétika *ontológia* nélkül? Végül is a teoretikus gondolkozás számára megkerülhetetlen, hogy az esztétikai teljesülést átgondolja az adott vagy lehetséges tárgyi-szellemi feltételek felől is. Mert a mű vagy remekmű egyszersmind mindig valamilyen kultúra reprezentánsa is – egy bizonyos mű, élet- és formaprobléma stb. csakis egy adott kultúra közegében, feltételrendszerében lehetséges –, márpedig a kultúrák élete-halála par excellence történeti jelenség. Balassa esztétikai kérlelhetetlensége – úgy gondolom – végső fokon abból fakad, hogy konstansnak fogad el egy adott kultúra-szituációt.

(„Azonosulni is, kitörni is")

De körén belül a kritikus remekel: gazdag, fogékony. Magával bizonyít: beszéde – teremtés. Ottlikról, Mészölyről, Nádasról és Esterházyról írt műelemzései a mindenkori magyar esszé csúcsteljesítményei, keze nyomán a műfaj eddig alig sejtett lehetőségei bontakoznak ki és ragyognak fel. Van itt minden, noha úgy látszik, hogy a szerzőnek semmi sem elég: minden eszközt mozgósít, minden fegyvert bevet. Előttünk olvassa a művet, nem folyamatosan, hanem körbe és újra, egyre mélyebben, alkotóelemeire bontva, a legkisebb ízeiig szétszedi. Hogy aztán az így nyert anyagot, „szövetmintákat", „fabulát", „szüzsét", szerkezettervet, motivációt, a teológiaitól a grammatikai terekig a forma összes lehetséges konstituensét mintegy átáramoltatva a maga asszociációs mezőin, kommentálja, metaforákkal, hasonlatokkal, stíluseffektusokkal megérzékítse, jelentésesre dúsítsa, beléjük búvva és mögéjük látva, reflektáltan rakja őket össze ismét, egyetlen stratégiai elv programja szerint. A stratégia a művekből szervesen következik, mégis Balassáé, s az egészet úgy kell elképzelni mint egy megszakadásig feszített szellemi küzdelmet, melynek nincs és nem is lehet győztese. Mert kétségtelenül küzdelem zajlik, emésztő igazi harc – mondtam korábban – sebeket adó és kapó, vérre és tétremenő, de az interpretátor nem a szöveggel küzd, és nem is a szövegért, hanem a kegyelemért, a *színeváltozásért*, az aktusért, mikor mű és befogadó egybeolvadásának folyamatában is mindkettő megtartja önazonosságát, mégis nászukból új minőség születik. Egyszerre győztesek és vesztesek

tehát, azonosak és különbözők, mégis valami lényegi változás történt; értelmezett és értelmező egyszersmind és egyszerre visszafordíthatatlanul *mások* lettek, mint voltak találkozásuk előtt.

Ettől a téttől – bizalomtól – torokszorító és fölemelő Balassa Péter esszéisztikája. Optimizmusa megrendítő, mert alig elképzelhető mélységekből hangzik. Hogy ezzel a halálraszánt, apokaliptikus optimizmussal keresi és mutatja fel – mindig szakadék fölött – a csodát, a megvalósulását annak, ami „elvben lehetetlen". Minden remekműben ez után a pillanat után nyomoz, hogy tettenérve kimerevíthesse (mintegy Faustként megállítva az időt, hogy rámutathasson) – értünk, nekünk. A csoda a művészet; és művészet: a megváltás újra és újraképződő misztériuma: azonosulni is és különbözni is. Így értelmezi Nádas gyerekhősét az áldozati sorssal, a kivérző Bárány-Krisztus univerzális emberhasonlatával. „Haljunk meg, hogy megmeneküljünk" – hangosítja a regényből a nagypapa parancsát, amit Simon Péter tévedhetetlen-ártatlanul beteljesít. „A nagyapa küldetése, hogy egyszerre mondja ki az összeegyeztethetetlent, tehát a valóban emberit: az utód csak önmaga legyen, és ne a mítosz foglya, egyszersmind ne csak önmaga legyen, hanem mitikus hasonlat és minta is. *Azonosulni is, kitörni is*" (362). Közel hatvanlapos Ottlik-tanulmányát öt szóval összegzi: *„alsó, reál, iskola. Határ, végvár"*. Velük szögezi le, hogy az Ottlik-művészet őrhely, szolgálat-etika. Létbeszéd, mely értékelő akcentus nélkül közli az emberi létezés határait és végpontjait. Hogy bátorsága: fogalmazása pontossága, létével szolgál, amire tanít „az elviselhetetlen elviselésének technikája, forsza – talán" (286). Arról szól, hogy azonosulnunk kell a világgal, hogy különbözhessünk tőle. „El kell fogadni egy tehetetlenségi ponton túl ezt az irracionális parancsuralmat, oda kell adni magunkat, sőt bele kell törődni, *hogy* az ellenállás és szuverenitás *ne* a puszta ellenállásban és *ne* a puszta szuverenitásban merüljön ki... Ettől kezdve szabadon vagyunk szolgálatban" (292). Mészöly Miklós Kamerája – Balassa értelmezésében – szinte már e végső határokon is túllép; azzal hogy van, *létével* bűnözik. Látni és láttatni akar minden áron, üldözi tehát a látványt és a látványban önmagát, mert csak ettől várhatja a lehetetlen reményt, az üldözés megszüntét. „... az önmegváltásról mond le, és feláldozza annak akár legkétségbeesettebb lehetőségét is – a világ látványáért". Miközben itt is megtörténik a szerepcsere, és „az üldöző válik kiszolgáltatottá az üldözés által" (340). Megtörtént a művészet: „Szégyen és megaláztatás, *bűn* mint megváltás" (342). Esterházy ikerregénye: „küzdelmes szeretet-*viszonyról* szól" (395). S ha az író félreérthetetlenül kinyilvánítja: „A világ és ő – ez kettő" – úgy értendő, hogy „Esterházy ott(hon) van, de folyton házon kívül" (391). Mert a regényben: „a főszöveg és a jegyzetek viszonya test és lélek, föld és ég *nem szembeállított, hanem párhuzamos*... Hasonlítva tükrözik egymást, párbeszélgetnek... Egyidejűleg *van* test és lélek, föld és ég... A kopula pedig képtelen módon ragozott alakjában uralkodik a mű fölött... ÉN – VAGYUNK" (396). Ami paradoxonban újfent megcsillan a kegyelem: egyidőben sugárzik azonosulás és különbözés.

A tétet tehát veszélyeztetettsége minősíti. Hogy fenntartásához semmi erőfeszítés, gyötrelem és áldozat sem lehet sok. Mert a művészet emberi létünk egyetlen garanciája. „Annak a pozitív tudata ez, minden után, végén és alján, hogy *Vagyunk. És ez semmiképpen nem evidencia*" (391). Vagyunk és nemcsak létezünk, minden ellenkező híreszteléssel szemben.

NAGY IMRE

EMLÉKEINK ÉS HALOTTAINK

(Gáll István *Kalendárium* című könyvéről)

A Kalendárium című könyvet még a szerző rendezte sajtó alá, de megjelenését már nem érhette meg. A posztumusz kötetek jelentőségét – ténylegesen hordozott értékeken túl – az adja, hogy befejezetté, véglegesen zárttá teszik az életművet, a kritikusát pedig a bevégzett mű felmérésének kísérletére serkentik. Jelen esetben ezt a szándékot két körülmény erősíti: Gáll István kétségtelen jelentősége és az új könyv gyűjteményes jellege. Nem új, kötetben először közölt novellákat találunk benne, hanem keresztmetszetet kapunk az elbeszélő Gáll munkásságáról. A mértéktartó és tudatos értékelésről valló válogatás íve a korai novelláktól a legutóbbiakig terjed. Az új könyv címének egyik jelentése nyilván az életmű egészének erre az áttekintésére utal. Az alapanyagot az 1980-ban megjelent *Vaskor* című kötet adja: ennek valamennyi elbeszélése helyet kapott a *Kalendárium*-ban. Ebbe az összefüggő közegbe illesztette az író korábbi két novelláskötetének, az 1962-ben megjelent *Kétpárevezős szerelem*-nek, s az 1968-ban kiadott *Rohanók*-nak néhány novelláját. A reális önértékelés mellett a válogatásnak ezt a módját az magyarázza, hogy a szerző, mint eddig is mindig, a kötetet sajátos világképű, organikus egységnek tekintette, melyben a régebben közölt írások is új értelemmel bővülnek, s ezért csak olyan szöveg lehet a kötetegész alkotórésze, mely részjelentése révén beilleszkedhet ebbe a tágabb jelentésrendszerbe. Ez pedig a *vaskori világ*. Kétségtelen, hogy a korábbi írások nem érik el az érett elbeszélések művészi színvonalát, de hozzájárulnak e sajátosan Gáll István-i univerzum genezisének megértéséhez, s rendszerszerű összefüggéseinek feltárásához. E világ művészi kikristályosodása a *Vaskor* (korábban az *Aknákon* címet viselte) és a *Kalendárium* című novellafüzérekben valósult meg. Gáll István vaskori novellaciklusai már abba a hetvenes években kibontakozó folyamatba illeszkednek, mely az objektív, külső nézőpontú, monológikus regényformát összeolvasztja a szubjektivizált, belső szemléletű, polifónikus formával. Lehetséges, hogy ennek az elbeszélői ötvözetnek a kimunkálása az évtized egyik maradandó eredményének bizonyul.

Ehhez a szintézishez Gáll Istvánt következetesen épülő életművének belső logikája juttatta el. Korábban nála is megvolt a korszakra jellemző sajátos bipoláris feszültség, mely szétválasztotta a dokumentáló-tárgyias és az élményfeltáró-alanyi szemléletet. A *Csapda* több nézőpontú riportregény volt, mely időrend helyett a motívumok rendjét alkalmazta, s ebből egy olyan objektív koherenciájú rendszert hozott létre, melyben a főhős portréján keresztül az autonóm, azaz a morális megfontolásokat félretevő politika csapdáját jelenítette meg. A másik pólust *A napimádó* jelentette: Juli és Robi féléber tudatának áramán keresztül, tehát szubjektív dimenzióban idéződött fel az átélt történelem. A két nézőpont regényformában történő szintetizálásának két jelentős kísérlete *Az Öreg* és *A ménesgazda*, melyekben Gáll olyan komplex tartalmú jellemeket tudott teremteni, mint az előbbi tragikusan és ironikusan is szemlélt anakronisztikus hőse, s az utóbbi egyszerre bűnös és áldozat Busó Jánosa.

A jelenből szemlélt múlt ábrázolásának ettől eltérő sajátos szintézise a *Kalendárium*-ban található két novellaciklus. A kettős, objektív és szubjektív koherenciájú árbázolás itt műfajteremtő elvvé válik, a novellaciklus műfajában mint az epikusan felidézett világ sajátos folyamattá szerveződésében, öntörvényű működési elvében objektiválódik. A ciklizálás a főalak azonosságával, a visszatérő figurák

módszerével, egységes motívum és jelképrendszer alkalmazásával, tehát egy szerves kompozíció megteremtésével objektíve egységes egészként mutatja be a felidézett világot. Ám anélkül, hogy szubjektíve, a belső nézőpontot képviselő figura szemével is annak láttatná. S éppen ebben rejlik a novellaciklusnak mint műfajnak specifikus lehetősége és jelentősége. A különálló novellák ugyanis az epikus világ folyamatszerűségét csak rejtetten, felszín alatti áramlásként jelzik. Az eseménylánc az egyes novellák végén többnyire megszakad. Így a felidézett világ mélyrétegének egységessége mellett, sőt azzal együtt, e világ felszíni rétegében, azaz cselekményszintjén töredezettség, megszakítottság mutatkozik.

A folyamatosság és megszakítottság kettősségének megteremtéséhez Gáll Istvánnak két elbeszélőt kellett alkalmaznia. E szükségszerűen jelentkező megoldás felismerése és következetes megvalósítása a szerző alapvetően fontos művészi vívmánya. Az egyik elbeszélő a megírás jelenéből szemléli a már lezárt múltat, s a felszíni töredezettség ellenére is egységként látja a megjelenő világot, s főként csak értelmező kommentárokban mutatkozik meg. Ezzel szemben megformált elbeszélő a másik, Magos őrvezető, vagyis Tökmagos. Az ő elbeszélése adja a szöveg zömét. Majdnem állandóan jelen van, s bár ilymódon egyértelműen ő tekinthető a ciklus központi alakjának, az egyes novellákban szinte sohasem válik főhőssé. Benne él a mű világában, *az eseményeket jelenként éli át,* s így részben távlat híján, de főként e jelen abszurditása, fantomizáló embertelensége miatt nem is láthatja értelmezhető, egységes folyamatnak.

A megduplázott nézőpont eredményezi, hogy a szöveg egészén szemantikai kettősség vonul végig. Különösen szemléletesen valósul ez meg a leírásokban. A barcsi Vasút utcát például így mutatja be az egyik novella: „. . . a gesztenyefás Vasút utca két oldaláról a lombozat csodásan egybeolvadt, de ez a hűvös zöld meseút, ami másoknak oly barátságos lehetett, nekünk ismeretlen alagúttá vált, ahol a túlvastagodott, komor törzsek elutasítóan furakodtak elénk a járdaszélről, és a fakoronák szövevényéből tüskés gesztenyegránátok potyogtak alá." A jelenből visszapillantva objektív hitelességében idéződik fel a barcsi utca barátságos, öreg gesztenyefáival, pontosan úgy, ahogy az embereknek, másoknak megmutatkozik. Ugyanakkor szubjektív töltést is kap a leírás, mert az elbeszélő következetesen érvényesíti az adott utcán ötvenkettőben végighaladó határőr-kiskatona aspektusát: az ő élményében válik a fasor félelmetes alagúttá, a lehulló gesztenyék tüskés gránátokká. E két nézőpont polifóniája a ciklusok egész szövegén végigvonul, s megteremti a szerző által vaskori világnak nevezett időszak, az ötvenes évek első felének hiteles atmoszféráját. E világ alapképe, az aknamező így lesz a határőr-elbeszélések félelmesen hiteles miliője, s egyben az ötvenes évek valódi aknákkal és képzelt fantomokkal teli történelmi terepe. A szöveg jelentésének tudatos megkettőzése érvényteleníti azokat a korábbi megállapításokat, miszerint Gáll István csupán használja a köznyelvet, de nem formálja. A köznyelvi kifejezéskészlet jelentéstartományának bővítése a nyelv mint írói alapanyag megfontolt alakításáról tanúskodik. Ezt a törekvést bizonyítja az a sajátos montázstechnika, mellyel az író elbeszéléseinek szövegébe illeszt egykori jelszavakat, feliratokat és leveleket, s ezen betéteknek az alapszövethez való viszonyából is mindig értelemgazdagodás fakad. A *Kalendárium* ciklusban e megoldás következetes alkalmazása kompozíciós elvként funkcionál. Az egykori kalendárium időtlen népi bölcsessége és Magos őrvezető aktuális eseményekhez tapadó, időszerű feljegyzései alkotják azt a két szélső pólust, melyek között a novellák különös, egyszerre általános érvényű és konkrét élményszerűségében hiteles világa fölépül.

Az eddigiekből logikusan következik, hogy megítélésünk szerint az a művészi megoldás, mely nem regénnyé, hanem novellaciklussá szervezte a birtokolt életanyagot, nem kudarc vagy fogyatkozás, hanem többlet, eredmény. Ezzel lehetővé vált a kettős aspektus következetes végigvitele, s a felidézett világ összetettségének és sajátos minőségének megteremtése. Ezt a minőséget az a körülmény adja, hogy egy belső nézőpontú regénnyel ellentétben, ahol Magos őrvezető feltétlenül főhőssé válna, itt mindvégig mellékszereplő marad, aki aktívan nem formálhatja, csupán

szemléli, s szemléletében elraktározza világát. S ez már az átlagember korabeli sorsának hiteles ábrázolásával függ össze. Az eddigiekben a két nézőpont egységére helyeztük a hangsúlyt, de most e sorsminősítés sajátosságának meghatározásához elemzésünkben külön kell választanunk a két dimenziót.

A *Vaskor*-ciklus világa térben Soprontól Barcsig, időben ötven őszétől ötvenkettő teléig ível, a roppant jellemző katonai hierarchia pedig Magos őrvezetőtől Pálinkás tizedesen, Illés őrmesteren, Polyák törzsőrmesteren és Fus őrnagyon keresztül a Kisgóréig haladó szolgálati utat rajzol. A *Kalendárium*-ciklus részben ugyanezeket a figurákat lépteti fel, az ötvenhármas év eseményeinek felelevenítésével időben is folytatja az előző novellasort. A fő kompozíciós elvet azonban a tér- és időszerkezetnél mélyebben találjuk meg, s az író valósághoz való helyes viszonyából következik. Az elbeszélő ugyanis jól tudja, amit Magos őrvezető akkor és ott még nem láthat, hogy az emberi sors a véletlenszerű események ellenére okszerűen meghatározott. Az embertelenül autonóm, mert morális megfontolások nélküli politika a több testen áthatoló golyóhoz hasonlóan determinálja az egyének életét. Egyetlen példát nézzünk csupán ennek a kauzális sorsmeghatározásnak érzékeltetésére! „Helyzetünket az tette reménytelenné, hogy a rendcsinálás időszakát éltük" – olvassuk a *Hadművelet* című novellában. Ez az 1952-es politikai légkörre vonatkozó általános megállapítás azonban konkrét-egyedi súlyt kap azáltal, hogy a rendcsinálás szellemében Illés őrmester nyakába varrják (egy groteszk bizonyítási eljárás segétségével) a megesett Emmike apasági keresetét. Emiatt viszont végzetes leszámolásra kerül sor az „áldozat" és a gyanítható „tettes", Polyák törzsőrmester között. Ez utóbbi öngyilkosságával fejeződik be a következő, *Vereség* című elbeszélés, ismét egy groteszk fordulattal: „ordítást hallottunk: az öngyilkos fején átsurranó golyó Makányt érte, aki a sarokágy felső részén feküdt, háttal kifelé, mint akinek semmi köze az egészhez. A fenekébe fúródott lövedéktől fájdalmában félőrülten forgolódott az ágyán..." A következő novella *(Végtisztesség)* már Makány tizedes temetéséről szól, akinek holttestét a laktanyaparancsnokság tilalma ellenére kalandos vállalkozás során szállítják haza, hogy legalább otthoni földbe kerüljön. A fortéllyal szerzett koporsón azonban a „Sahok Rozália élt 68 évet" felirat lenne olvasható, ha a katonák el nem takarnák egy koszorúval. Az áldozat anyja így sem hiszi el, hogy valóban fia holttestét rejti a koporsó: „Legalább egy sírhelyem lesz szegény fiam nevével..." – mondja. A groteszk mozzanatokon keresztül egyre több tragikum komorlik át, mely egy értékpusztító folyamatból fakad. A rendcsinálás elve Illést még csak megalázta, Polyákot már megölte, Makányt pedig teljesen megsemmisítette: koporsójára másnak a nevét írták, s anyja számára csak egy üres sírhely maradt belőle. A novellák összefűzése révén a véletlenül lelőtt tizedes sorsa az egyént elnyomorító politikai milió jelképévé nő.

A deformálódás így válik az írói sorsminősítés által kiemelt főmotívummá. „A félkarú századparancsnok mellett egy sánta hadnagy billegett. Mögötte a törzsőrmesternek göbörcsös-forradásos az arca, mint a mező mélyszántás után. Egy alhadnagynak csonk volt a füle helyén. És a többiek is, mind, bicebócák, félkarúak, zúzott arcúak! Mi ez? Hova kerültünk?" *(Pihenjünk le a hűvösben.)* A csonkulás döbbenetes rajzai azonban egyre inkább arra figyelmeztetnek, hogy a lélekben bekövetkező torzulások – ha nem is tépik szét a testet, mint az aknák – még rettenetesebbek. S ezen a téren nem a felrobbanástól való remegő félelem a legsúlyosabb eset, hanem a humánum, a bajtársi érzés megszűnése. A protekciós Pepét leszerelik, s jön elbúcsúzni társaitól. „Már az aknasor közé ért. Ismerte a telepítési rendet. De a forgó! Valakinek kiáltani kellett volna, akartam is kiáltani, hogy vigyázz! De ijedten és megbabonázva Lompost bámultam, aki a túloldalon görnyedt, feketére égve, szurkos nadrágban, fáradtságtól elgyötört arcán vad grimasszal – és nem kiáltott." Valószínű, hogy ez az egész könyv legszörnyűbb jelenete – s nemcsak azért, mert Pepét a következő pillanatban széttépi a robbanás! *(A Nap fia.)*

A deformálódás-motívumnak van még egy harmadik aspektusa is, mely az ismétlődések által bontakozik ki. A Vaskor-ciklusban például az unokabátyja letartóztatása miatt rettegő Tökmagos szabadítójaként várja vissza Illést őrmestert (az

ő dzsipjét nevezi Illés szekerének), a Kalendáriumban visszatér ez a motívum: ezúttal a haldokló őrmestert szállító kocsira alkalmazzák e bibliai képet. Magos őrnagy tekintélyes főtisztként lép elénk, később elfogatásáról és titokzatos eltűnéséről értesülünk. Makány tizedes anyjának levele után Nollné belső monológja komorabban és súlyosabban idézi fel a kiszolgáltatott nő sorsának tragikumát. A motívumok visszatérése tehát mindig újabb és újabb értékveszteségről ad hírt. A második ciklus régi kalendáriumokat idéző körforgásszerű szerkesztése is kiúttalanságot sugall, s felfokozza az alapmotívum érvényesülését. Nyilván ez a mű címének másik értelme.

Az objektív szerkezet fő tendenciáját ezúttal is a szubjektív dimenzió ellenpontozza: Magos őrvezető, a megformált elbeszélő rajza. Alakjában Gáll István létértelmezésének legfőbb gondolata ölt testet. Ezt a fiút bizonytalanság-élmény, félelem és magány jellemzi. Őt is megérinti a lelki deformálódás veszélye: Pepének ő is csak *akart* kiáltani, s Illésnek sem segített a robbanás előtt. Helyét keresi a világban. Vívódásai ismétlődő kérdésekben törnek föl. „Mit keresek én itt? – bámultam ki a rejtelmes éjszakába, amikor bevagonírozott újoncként megérkeztem Sopronba" – olvassuk már a kötet első írásában, hogy aztán újra és újra megfogalmazódjék ugyanez a kérdés. S a válasz? Talán csak ennyi: „Múltunk van. Emlékeink vannak és halottaink." De ez már az íróvá érlelődő Tökmagos felismerése. S ennek tudatosításához már nem csupán szemlélődésre volt szükség, de élni kellett a korabeli átlagember számára adott két lehetőséggel: teljesíteni kellett az emberség köznapi parancsait, mint amilyen a halott bajtárs hazaszállítása volt, s távol kellett maradni a törvénytelenség demonstrációjakor *(Pálfordító)*. A torzulás világából így tör ki a jellemmé és íróvá formálódó Magos őrvezető. Alakjában a műbeli sorsminősítés másik összetevője jelenik meg. Útja felfele ível, karakterében lassú, de fokozatos értéktelítődés megy végbe. A második ciklus utolsó előtti, *Nem megy* című novellájának tragikumát már az a körülmény ellenpontozza, hogy sejthető: az öngyilkos fényképész-költő helyett a fiatal határőr fogja megírni a tervezett művet, melyben helyet kap halott barátjának arcéle is. Az utolsó elbeszélés a leendő író fejlődése szempontjából is zárókő. Tudjuk már róla, hogy katonaéveiben novellák gyűlnek, s az írások tartalmára is fény derül egy fontos gesztus révén. A Racine-rajongó doki így oktatta az őrvezetőt: „Egy a fontos: csak semmi lábszag. Érti! Az ugyanis terjeng körülöttünk vastagon. No meg a politika, az is egy más szféra. Fölébe kell emelkedünk." Magos azonban elutasítja az orvos elvont irodalmiságát, s lázadása már az író tárgyválasztását jelzi: a nyers tények, az élet, *az életük* vállalását.

Ez tette lehetővé a szerző számára e bonyolult időszak összetett nézőpontú elemzését, s az „emberi tényező" pozitív lehetőségének felmutatását az embertelenség közegében. A válasz azért egyszerű, mert a szerző valósághoz való helyes viszonyában rejlik. Gáll István olyan író, aki a politikát nem tekinti külön szférának, s nem emelkedik fölébe. Korábban sem tette. „Mert a politika keserves dolog?" – kérdezte Csapda című regényében, majd így folytatta: „Hát ez nem igaz!... A mi politikánk az emberekért van, és ezért örömmel kell azt csinálni. Én szeretem a politikát... Én gyönyörködöm benne... a politika az emberiség önirányításának, önmaga megszervezésének a legmagasabb foka, és ez gyönyörű dolog." S a humanitás és cselekvés egységének szükségességét fájdalmasan, de nyilvánvalóan bizonyítják az ezen egységet nélkülöző korok. Ez a meggyőződés tette lehetővé, hogy az író az ötvenes évek egyik leghitelesebben megformált, legigazabb képét rajzolja meg, s egyben a modern magyar epika maradandó, s továbbvihető modelljét adja. Emlékei és halottai így lettek mindannyiunkéi. A Kalendárium egy korszerű írói magatartás eredménye tehát, mely vállalja a politikát, s egyben megtisztítja a rárakódott torzulásoktól. Olyan eredmény, mely más művekkel együtt az irodalmi szempontból kissé lebecsült hetvenes évek árnyaltabb értékelésére serkentheti a kritikát.

VARGA LAJOS MÁRTON

ORSZÁGLÁS

Kiss Dénes könyvéről

Kiss Dénes eddig a magyar költészet hagyományos útját járta. Ezt azonban elzárulónak találhatta. Olyannyira, hogy válogatott kötetének, a *Tűnt nyarak királyának* szent magabiztossága mögött már érezni lehetett némi tanácstalanságot. Igaz, első olvasásra az *Országlás* is *fejlődéstörténet.* De nem rekonstrukció, novellisztikusan felidéző értelemben. Benne a kérdő-felelő attitűd dominál. Mélyebben az a probléma, hogy mit lehet a *vagyok* létige elé odaírni. Mit, ha ez az állítmány maga is kérdéses.

Az *eseménymenet* a halál riadalmától indul. Úgy tetszik, a szokott irányba, az „önmagamhoz kell visszatérnem" *(Országlás)* parancsa szerinti emlékezésen, a személyiség, a sors megalkotásának lehetőségeivel való számvetésen, az önértékeléssel kapcsolatos illúziók felszámolásán át a tradicionálisan kötelező *mégis, csakazértis* magatartásának vállalása felé. Bár tudja: nem egészen övé ez a kurucos, *eb ura fakó* attitűd „önmagamhoz kell visszatérnem / virágföldgyújtó rétre járnom / Onnét kiált az én országom" *(Országlás), S* tudja: nemcsak jussolója, de továbbörökítője is az „örökös országveszejtésnek" *(Hol késik?),* hiszen így megnyitni, s egységbe fogni a nyers, töredezett, kietlen, mert transzcendencia nélküli világot neki, a „tehetetlen és szelíd túlélő"-nek *(Verscsöndítés),* lehetetlen, mégse erre látszik figyelni. Mintha különös, szelektív *amnézia* zárná rövidre eszméletét. Csak arra az igényre összpontosít, hogy egy volt, s talán lehetséges közösség képviseletében formálja meg, tegye kimondhatóvá vagy legalább elviselhetővé pillanatokká bomló életét. Azt idézi fel és tudatosítja elsősorban, amit a személyes és közösségi lét igazolásaként, a küzdelmek magyarázataként köthet bele a történeti emlékezetbe, állíthat szembe a múlandósággal. Kilátástalan a helyzet? „parázslik csakazértis / lehetetlen s hősi mutatvány / dacos emberi fintor a sorsnak / ég és föld közötti zöldövezet". *(Józsefvárosi vers).*

Innen nézve: a kötet öt ciklusa szerkezetileg olyan ballisztikus görbét rajzol ki, amelynek felfelé tartó ága elnyújtottabb, a leszálló meredekebb, a klasszikus retorika szabályai szerint. Vagyis csak magát a folyamatot nézve, *minden a helyén van.* Helyén a múlandóság szembesülést, összegzést, számvetést, s az erők latravetését követelő élménye. Helyén a döntés, hogy az ember azzá legyen, amennyi kitelik tőle, ha már a szükséges körülmények, szerepek híján önmagával azonos nem lehet. Helyén mindezek szellemi-érzelmi, s közvetlen tapasztalati okolása, személyes és általános érdekű argumentálása. Helyén a *mégis,* mint kényszerű kötelesség, mint életszervező és -vezető feladat elfogadása. Fontos, hogy ennek során a kezdeti megrendülés és zavar megértéssé, a vádló, elítélő indulat rendteremtő gondolatélménnyé, az űzöttség és a szégyen érzése a környezet mentségévé, egyben az azonosulás, az emberi méltóság próbájává, az esendőség, gyengeség miatti bűntudat, az az érzés pedig, hogy az egyetlen véges élet nem lesz teljes létté, s ezért „Nincs út a halhatatlanságig" *(Kényszerpályán),* cselekvőképes önismeretté alakulhat. Történjen bármi: „Magam vagyok a magyarázat" – mondja ugyanennek a versnek a zárósora.

Ezzel párhuzamosan azonban folyton az a benyomásunk támad, hogy nem ilyen egyszerű a dolog. A kötet ugyanis, a fenti tagoltsággal szemben, mintha a tagolatlanságot akarná fölerősíteni. Elhagyja a központozást. Olykor, mint a *Költészet* című versben, összecsengő, de ellentétes értelmű fogalmakat ötvöz, „szó-váltó"-ival *(Útközi ütköző)* kettős, azonosító és távolító, egyszerre ironikus és tragikus hatást

keltve („Igazságok igasága / bajvívódó / riadolás / lelkesedéssel"). „A mélyet és a magasat / kint s bent összekeverem" – regisztrálja a *Gyermekjátékok*ban. S teljes joggal. Hiszen a *fejlődéstörténet,* mint téma, már maga is többféle alapból ered. Egyfelől a természeti, másfelől a városi, az esztéta és a morális, a közvetlen érzéki-tapasztalati és az elvont-szellemi létezésből. A képvilágban lakótelepek, józsefvárosi utcák, terek, bérházak, „részeg szabadszombat"-ok enteriőrjei, s a hagyományos természeti toposzok, motívumok, társítások, elementárisan érzéki és reflexív metaforák, hagyományos szimbólumok és átmutató, utaló jelképek egyszerre vannak jelen. Ahogy nyelve is különös egyenrangúsággal engedi térhez a mindent felbontó, tördelő szürreális mondat- és szócsavarokat, ötleteket, s a szakrális komolyságú fordulatokat. Furcsa fénytörés jön így létre. Ami lenne emelkedett, lesz triviális. Ami volna játékos, könnyed, az komollyá, súlyossá fordul. Nem lehet kétséges: elhatározott szándék következménye, hogy ebben a kötetben végül *ott is van minden, meg nincs is ott,* ahol várnánk.

Az erővonalak és sűrűsödési pontok minduntalan elmozdulnak. A feszültség, fokozódás helyett, váratlanul elernyed, vagy oldódás helyett sűrűsödni kezd. A kibontakozó újra és újra deformálódik, disszonánssá válik, a bomló meglepetésszerűen teljesedni kezd. Az első ciklus úgy találja, hogy „Megingott minden bizonyosság" *(Törékenységem)* s „Majd a legvégső lélegzettel / úgyis mindent elveszt az ember" *(Lélegzetvételek),* de ugyanakkor azt is állítja, hogy *Csúcson* áll, s hogy „Itt támadni kell". *(Felismerés).* Persze, az elmúlás-élményt kísérő heveny zavarként is felfoghatnánk ezt a kettősséget. Csakhogy, ha nem is mindig tisztán, de a kötetegész szintjén határozottan érvényesített, *kiegyenlítő egymásmellettiség*et teremtő, formálási módról van szó. A harmadik ciklust alkotó két nagy vers például csupa sajgás, fájdalom, döbbenet, zsoltáros megrendültség, átütő kétségbeesés, mert mindkettő a sorsról, s a sorsot átitató meghatározatlan kötelezettségérzésről beszél. Az is, ez is a személyes és közösségi élet kétséges távlatáról. A *Verscsöndítés* Petőfi halálát, az *Isabor* egy törökök elpusztította, nevében a Halotti beszédre rímelő falu emlékét idézve. De míg az előbbi a „mirevalóságomra / sose lesz válasz", a „Nem voltam / és nem leszek már soha többé", s a „Hiábavalóságom nyilvánvaló már" konklúzióihoz jut, addig az utóbbi épp ellenkező pontra küzdi magát: „Nem hullt még végleg neve sírjába / Isabor! – / Isabor él és harangoz / Kezemben táncol a harangkötél / Szívemet dédelgeti láz".

A kiegyenlítő egymásmellettiséghez társuló további sajátosság: *mindig együtt van minden,* függetlenül attól, hogy hol tart a fejlődéstörténet darmaturgiája, vagy éppen a felismerés, a szembesülés, választás, döntés ciklusonként ismétlődő logikája. Sok egyéb közt jellegzetes, mert az önszemléletet érintő példa lehet erre az első ciklus címadójának *(Októberedőben)* glóriás stilizációja, („fehérülök a tájban / harmatgyöngyökkel ékes / fagyvert koronában"), mely aztán nemcsak a közbeesőkben, hanem a záróciklus *Végrendelet M-nak* című darabjában is megismétlődik („Júliusra kifehéredek / Fejemen a december koronája / Fagy szikrázik homlokomon"). Mintha nem változna, nem történne meg végül is semmi, ami fontos. Mintha érvénytelen lenne a múlt, esetleges a zajló, alogikus, uralhatatlan a bekövetkező. Mintha az élet képtelennek bizonyulna arra, hogy közege és összefogó kerete legyen adottnak és lehetségesnek. *A kiterjesztett, s így mozdulatlanná váló időben* tényleges és ideális, birtokolt és vágyott lassan széthasad. Lehetetlen egységben látni, átélni őket. Érthető, ha az *eseménymenet* csupa lendület és megtorpanás, ütközés és kitérés, torlódás és föllazulás, kiemelkedés és alámerülés. Hol az bukkan elő, aminek *nincs, nem lehet kézzelfogható valósága,* hol az, aminek *csak valósága van.* „Életemre tör / amiért élni kell" – ismeri fel végül a helyzetet az *Elárultatások,* melynek dermedt csöndjében már csak az állapítható meg, hogy „elmúlt elmúlt elmúlt az idő / Az ember magamagára / zuhan-koppan miként kőre kő". *(Éjszaka).*

A *fejlődéstörténet* tehát képtelen kohéziót teremteni, s ezért szinte észrevétlenül színéről visszájára fordul, hogy megmutassa azt a közönyös, kopár, kaotikus valóságot, amely *egyedül van adva* Kiss Dénes számára. Itt „minden egymagát idézi", s „átpillantani is kevés / az a kis hajszálrepedés / az az eszméletnyi rés / ahol a lét

szivárog elő" *(Nézelődő)*, itt „az emlékezet / nem teremt semmit – csak bolondít" *(Emlékek hamva)*, az évek „foszló délibábok" *(Látomás)*, „árulás" a szeretet s a szerelem *(Éjszakai irtózat versei)*, „közvakítás a látomás" *(Kényszerpályán)*, a versek puszta szövegek, „száraz ágra kivert szavak", a hallhatás felé tartanak. *(Hazatelé)*. Itt, „romok és árnyak közt" *(Nyomaid)* lehetetlen lenni: „nem – SOHASEM VAGYOK" – jelenti ki a *Szégyen*.

A megjelenő új az eddigitől, a tradicionálistól eltérő poétikát követel. Azt, hogy Kiss Dénes az *Országlás*sal lezárja a *Porba rajzolt szobatalak*tól a *Tűnt nyarak királyái*g terjedő, jó húsz évnyi időszakaszt. Számára, ha tudja, s meri vállalni, vége a közvetlen tapasztalatokon túli költészetnek, a líra deus ex machinájának, a teremtés transzcendenciájának. Országlás helyett elviselésnek, megismerés és birtoklás helyett megértő tapasztalásnak és elfogadásnak kell következnie. Annak a bölcsességnek, mely végül is felfénylik e kötetben, s amely az eljövő állapotot előlegezve állítólagossá fokozta le a még most is jelenlévő, magát és helyzetét könnyen eltévesztő ámulót, hivőt, áhítatost, játékost. Azt, aki megengedhette magának, hogy hol romantikus, hol sztoikus legyen, heroikus vagy elégikusan bensőséges, cselekvő és elviselő, gyönyörködő és szenvedő. Ezért is könyve az eddigiek közül a legjobb: a közeli évek magyar poézisének egyik lehetséges és fontos irányát is feltáró munka. Az átmenet: a még és már műve. *(Szépirodalmi*, 1983)

Rónay György:

IDEGENBEN

A regényírást Balzactól, Flaubert-től, Tolsztojtól tanulta. Velük vallotta, hogy az igazi írónak nem szabad önmagát megírnia. „A művésznek – idézi naplójegyzetében a Bovaryné szerzőjét – úgy kell jelen lennie a művében, ahogy Isten van jelen a teremtésben: láthatatlanul és mindenhatóan."

Rónay György életműsorozatának legújabb kötete, az *Idegenben*, két kisregényt tartalmaz. Látszatra csupán egy közös vonás van bennük, az, hogy mindkettő egy külföldre vetődött, hazát és otthont kereső, mégis a magányba bukó asszony életét ábrázolja. A *Szürke élet* hősnőjével, Akli Annával, egy lengyelországi kiránduláson találkozik az író, s Varsó, Krakkó, Sopot utcáit járva akaratlanul is részese lesz a nő önszántából vállalt kietlen sorsának. Annával nem estek látványos fordulatok; megszeretett egy lengyel férfit, követte őt szívós következetességgel – s így maradt egyedül a notórius hazudozó, nagyivó Jerzy mellett, akinek az égvilágon semmi és senki nem fontos, talán még önmaga sem. És Anna, ahelyett, hogy elszakítaná az értelmetlen kapcsolat fonalát, újabb bogot köt rá: kihozatja Varsóba számító, önző, karrierre kacsintó öccsét, befogadja a lakásába, taníttatja, gondoskodik róla. S bár észreveszi, hogy a két férfi közt menthetetlenül felőrlődik, nem válik meg tőlük. Antaltól azért nem, mert muzsikusi tehetségét sokra tartja, és szerinte „mindig az az élet fontosabb, amelyikben több a lehetőség". Jerzytől pedig azért nem, mert fél, hogy nélküle a férfi elzüllik, elhagyja magát. „Nemcsak őt nem hagyhattam elkallódni, hanem magamat se – mondja a sopoti beszélgetésben. – Nekem is kellett végre valaki, akit szerethessek. Mert azt még ki lehet bírni, ha minket nem szeret senki. De hogy mi se szeressünk senkit..." – s a fejét ingatja, jelezve, hogy az már kibírhatatlan.

A lényeget tekintve itt fűzhető a *Szürke élet* a másik kisregényhez. A *Nincs megváltás*-ban a szeretethiány szükségképpen a reménytelenséghez, az élet értelmetlenségének bevallásához vezet. Rónay, aki szemléletében, egész életfelfogásában, és nem magatartásának külső formáiban volt keresztény, az emberi lét legfontosabb normájának tartja a szeretet krisztusi parancsát. Akár akarjuk, akár nem, a szeretet vonzása, a szeretetért való küszködés meghatározza az életünket. Anyja hidegségét, egyedül a rangot és a pénzt ismerő értékrendjét utasítja el Freirath Bea is, amikor 56 őszén Bécs, majd Párizs felé veszi az útját, szakítva mindennel, ami számára addig az életet jelentette. De a szeretetlenség vesszőfutása csak most következik. Rákényszerül arra, hogy a legszenvedélyesebb szeretetet, a szerelmet mímelje, a lehető legridegebb értékmérőért, a pénzért. Beáll a Gaîté utca kurtizánjai közé, ahol a csodával határos módon talál rá egy másik társhajszoló magyar, Gábor. Megváltják egymást? Először úgy tűnik, igen. Csak amikor Bea anyja Párizsba utazik, s már jelenlétével is kérdésessé teszi lánya – szerinte – méltatlan házasságát, akkor derül ki, hogy egyedüllétüket – igaz, gondosan elrejtve – mindketten továbbra is magukban hordják. Párosult magányuk – mint József Attila nevezi ezt a viszonyt – nem oldódhat fel, mert szerelmük csupán önkereső, önigazoló és nem önátadó szeretet. Bea részéről talán nem is szerelem; a nyugalmat, az otthont keresi Gábor oldalán, nem lobog benne igazi szenvedély. Gábor pedig képtelen elszakadni magyarországi félelmeitől, a meghurcoltatás emlékétől, a szerelem révén pusztán magát kívánja megmenekíteni – s erre egymaga nem képes az ember.

„Homokhegy... – gondolja Bea, amikor eluralkodik rajta a reménytelenség tompa érzése. – Pereg, folyton pereg. És én hordom, magam sem tudom, mióta. Fölhordom, megtapasztom; máris újra peregni kezd. Elég egy sóhajtás, egy mozdulat. Elég egy pillanatra elfordítani a fejemet. Elég egy percre átmenni a kicsihez a szomszéd szobába. Közben már megmozdult benne valami nyugtalanság. Pereg a homok, újra; kezdhetem elölről."

Elölről kezdi – folytatja? – ő is: visszatér barátnői közé a Montparnasse-ra. Már tudja, hogy megváltás nincs, nem is lehet. És a megváltatlan ember – a szónak nemcsak vallási értelmében – képtelen az üdvözülésre. Beának csak a percet kell lesnie, hogy megváltatlanul bár, de kiléphessen a saját életéből. S a perc nem sokáig várat magára.

Rónayt a regényen túl is foglalkoztatja a Freirath család – a magyar polgárság –

tragédiája. Jegyzeteiben itt is, ott is felfedezhetünk egy-egy utalást, amely kétségkívül a *Nincs megváltás* problematikájára vagy figuráira vonatkozik. Pontot téve a regény végére, külön kisesszében köszönt el a főszereplőtől. A *Búcsú Beától:* az író részvét-vallomása hősnője iránt. Rónay szereti ezt a lányt, látja, hogy nem önnön gyengesége, hanem az érte felelősséget viselők közönye és szeretetlensége taszította immár a földi pokol tornácára. Igaz, Bea sem tett meg mindent azért, hogy megváltható legyen, de legalább fölsejlett benne a változtatás gondolata. Hiszen ezért vág neki hét határnak, s végül ezért fogadja örömmel Gábor közeledését. Hogy kísérlete kudarcot vallott, az nemcsak az ő hibája. Az az életeszmény, amelyet családja utolsó tagjaként képvisel, csak zsákutcába vezethet: a prostituáltak közé, a Gaîté utca kopott járdáira. Ahogy anyjának sincs más választása: Párizsban még utoljára lefekszik igazán sohasem szeretett, fiatalkori kedvesével, beteljesítve ezzel saját kisszerű, nyomorú sorsát. Összeszorított szájjal, sírással küszködve utazik haza.

A magyar polgári létforma hanyatlását Márai hol szentimentálisabban, hol még drámaibban ábrázolja; Zilahy keményebben és elutasítóan. Rónay sem azonosítja magát vele, de sajnálja a valamikori értéket, és őszintén félti az embert, akiért pedig – tudja – nem sokat tehet. Legfeljebb elbúcsúzhat tőle: nem létező sírjára pár szál virágot helyez.

A *Nincs megváltás* Rónay György egyik leghitelesebb, legfájdalmasabb, és – mondjuk ki – legszebb prózai műve. Már a formán is látszik, milyen fontos számára ez a történet, illetve az, amit a történet takar. Az idő- és térsíkok elmozdításával sikerül minden oldalról reálisan bemutatnia Freirathék összeomlását. Egyik kritikusa, Pályi András, finoman számon kéri tőle a markánsabb cselekményszövést, a dédi – a szomszéd öregasszony – monológjait pedig fárasztóan hosszúnak tartja. A magunk részéről nem értünk egyet ezzel a megállapítással. A markánsabb cselekményvitel óhatatlanul szétrombolta volna a regény tárgyszerű líraiságát, ami pedig olyan jellemző Rónayra. Dédi meséire is azért van szüksége, hogy elfogulatlan szemszögből, mégis szubjektíven, láttassa a három Freirath konfliktusát. Ő maga csendesen meghúzódik a mű mögött, láthatatlanul és...

„A regényírónak nem az a föladata, hogy »szépen« írjon. Még csak nem is az, hogy izgalmas cselekményt adjon és lekösse, vagy szórakoztassa vele olvasóját... Az a fontos, hogy a valóságból regénnyé átköltött cselekmény, úgy, amint az író ábrázolja, eseményeivel, jellemeivel az élő, hiteles, autonóm valóság benyomását keltse. Ha az író szíven találja a valóságot, semmiféle stiláris segítségre nem szorul. Mindig gyanús, amikor elkezd lantolni" – olvashatjuk a *Regény és stílus* című gondolattöredékében.

Rónay nem lantol, nem szorul segítségre. Csak kérdez, s ha tudja a választ, felel. Például arra, milyen az élet idegenben. Gyönyörű és gyötrelmes, reményteli és üres, durva és szelíd. Nem azon múlik, hol él az ember, hanem azon, hogy *mit* él meg. És *hogyan* éli meg.

Anna a *Szürke élet*-ben még reménykedik, még bízik valami isteni véletlenben, ami értelemmel töltené meg a mindennapjait. Bea állapota már a félelem; ragályként tapad belé. A remény önmagában kevés, a félelem pedig eleve lebénít. A Krakowskie Przedmiescie és a rue de la Gaîté egy jajkiáltásnyira sincsen egymástól. *(Magvető, 1982.)*

BÁLINT B. ANDRÁS

Örkény István:

BABIK

Lehet-e kulcs az álkulcs? Lehet-e az, aki nincs? Nem a művészet, hanem a valóság mondja azt, hogy igen. És Örkény mindig a valóságot mondja. Ez a történet(töredék) 1954-ben íródott, és „az első szótól az utolsóig alávaló, piszkos, szemtelen hazugság" — figyelmeztet a könyv első lapján Mausz Rezső, az Első Magyar Álkulcsgyár igazgatója, akinek gyárában a *Babik* játszódik, s aki épp ezért tudja, hogy valójában mindez igaz. Egy Adameszkó nevű esztergályos, akiből — papíron — már eleve kettő van (lásd: *Pisti*...), kitalálja Babik Jánost, hogy ne csak kétszeres, hanem háromszoros bért vehessen föl. És Babik „belép" az Álkulcsgyárhoz, és szédületes karriert fut be. Mivel nem kötik a létezés béklyói, ezért mindenben tökéletes tud lenni, s így rövid úton alkalmas-

sá válik arra, hogy betöltsön egy űrt (lásd a vákuum Pistit), és eszményi példakép legyen. A történet akkor szakad meg, amikor gyári nagygyűlésen ünneplik Babikot, aki már országos példaképpé kezd válni. Ő testileg természetesen nincs jelen, hiszen fizikailag nem létezik, de eszmeileg jelen van, és vannak korok, amikor az eszme fontosabb, mint a lét.

A *Babik* ugyanúgy a lét és nemlét, azonosság és másság, identitás-képzés és identitás-vesztés paradox módon megfogalmazott kérdéseivel foglalkozik, mint a majdani Örkény-művek javarésze, számos olyan motívum csírája található meg benne, ami az életmű egy-egy későbbi darabjában került kifejtésre. Ebből a szempontból a *Babik* kulcsnak is tekinthető, és bár belőle nem fejthetőek meg a későbbi művek, de figyelemmel kísérhető az a folyamat, amelynek során létrejöttek, és így a *Babik*nak, mint kiindulópontnak, mindenképpen „kulcs"-szerepe van.

Örkénynél a létkérdések olyan hétköznapi, sőt triviális helyzetekből, vagy ezek kifordításából bomlanak ki, amelyek az azonosság-másság felcserélésére épülnek; gondoljunk csak az egypercesek közül arra, amelyikben egy barna kalapot háromként kínálnak, vagy arra, amelyikben a hirdető a lakását a sajátjával azonosra akarja elcserélni. A *Babik* gyűjtőhelye az ilyen cseréknek: a gyárban nem kulcsokat, hanem álkulcsokat készítenek. És Örkény még egyet „csavar" a helyzeten — az egyik jelenetben a betörők képviselője (akinek a gyár termel) fölkeresi az igazgatót, és panaszt emel: az álkulcsok nem érnek semmit, ugyanis nem nyitnak. Mausz így felel: „... ha nem nyit, attól még nem hibás az a kulcs." De hát mi az (ál)kulcs azonosításának lehetősége? — kérdezhetjük. E két szereplő a forradalomról is elbeszélget, aminek Mausz szerint ezek az ismérvei: „A forradalom önmaga ismétlése. Állandó forgás, mozgás, változás..." Ezek a bukfenc ismérvei — feleli a másik. Tehát a bukfenc és a forradalom azonos? Úgy tűnik, ebben a világban akadálytalanul felcserélhetőek egymással, mint ahogy a kivégzés is átváltható kitüntetésre, a szabadság rabságra, a jövő múltra. A lét pedig bármikor nemlétre cserélhető, és fordítva. „Mi lenne — gondolta [Mausz elvtárs] —, ha például a Duna-parton bevernének egy cöveket, rászögeznének egy táblát, s a táblára nagy fekete betűkkel ráfestenék: »Híd«? (...) És mihelyst emezt átadták a forgalomnak, bátran le lehet bontani a többit, ami által az egész vasanyag más célra lenne fölhasználható..."

Ebben a valamit a semmivel, az igent a nemmel oda-vissza cserélő világban a „hagyományos módon" (tehát fizikailag is) létező szereplők mindegyikét valamilyen szellemi vagy lelki aberráció jellemzi. Ez az aberráció azonban történelmileg teljesen hiteles. Mausz elvtárs, aki a töredék legárnyaltabban megrajzolt alakja, s aki a forradalom élcsapatához tartozónak tudja magát, és volt már tűzoltó főparancsnok (!), orvos, vízipólós és a Temetkezési Vállalat igazgatója, a lakosság ismételt zaklatásában látja a forradalom célját. Mert, ha elviselhetővé válna a lét, a nép mozgolódni kezdene, így viszont két zaklatás között mindenki boldog, és „egyre több lelkes híve lesz a forradalomnak." Speiszer Ilonka, Mausz titkárnője, az Eszme megszállottja, a férfiakat is az Eszme iránti hűség alapján ítéli meg. Férfiassági rangsora a következő: 1. Élmunkások, 2. Politikai nyomorékok, 3. Híres politikusok. Mivel polgári származású, családját megtagadja, és szüleit a lakásban ketrecbe zárva tartja. Fesz Aurél, a gyár személyzetise, a ÁVH-t megszégyenítő gyorsasággal és mennyiségben szerzi be a dolgozókra vonatkozó információt. Babik-dobozában ott van Babik cuclisüvege, valamennyi tejfoga, első hosszú nadrágja, használt mozijegyei, cigarettacsutkái stb. A dolgozók megítélésére kialakít egy egyéni mértékegységet: a Feszt, 100 Feszes maximummal, amit persze még Marx sem érhetne el, polgári származása miatt. Ifj. Marschall Ede, egy egyszerű munkás, annyira szorong ebben a világban, hogy mindenáron szeretne bekerülni a rabok közé. Így „szabadon" mindentől fél, a tárgyaktól, a családjától, önmagától, de „mitől is félhetne egy fegyenc a mai világban?" Fegyencként boldognak és szabadnak érezné magát. Ebben a beteg világban egyedül Adameszkó Pál az, aki a maga javára tudja fordítani a működő törvényeket és szokásokat. Míg a többieket gondolataikban, vágyaikban és szorongásaikban ez a világ, ez a rendszer mozgatja, addig ő kívülállóként, a józan ész autonómiájával vesz részt az eseményekben, vagyis közokirat-hamisító és bércsaló lesz.

A *Babik* látásmódjának rendezőelve a kétértelműség, az ellentmondások feloldhatatlansága, a paradoxon. Ez az ábrázolásmód

egyszerre teszi érdekfeszítővé, szórakoztatóvá és ugyanakkor elgondolkodtatóvá a művet. A kisregény — minden komikuma mellett is — egy oly mértékben beteg világot állít elénk, hogy az olvasóban egyúttal a pusztulást, egy közelgő tragédia képzetét, és az efölött érzett megrendülést is fölkelti, így a nevetés részvéttel vegyül. (Ez a döntő különbség a *Babik* és Bacsó Péter *Tanúja* között: ez utóbbi csak humorizál a személyi kultusz túlkapásain, s így az egész korszakról retrográd képet ad.) A paradoxonok több szinten és több funkcióban szervezik a művet, vannak filozófiai szintűek (mint a lét — nemlét problémáját feszegetőek), politikai vonatkozásúak (mint a közösség nevében, de az ellen fellépő „forradalmárok"), pszichológiaiak (az Eszme mint a magánélet szervezője) stb., és vannak olyanok, amelyeknek csak a humorkeltés a szerepük. A paradoxon — természete szerint — belülről, önmagából feloldhatatlan, és ugyanez érvényes ennek esztétikai minőségbeli megfelelőjére, a groteszkre is. A feloldást nem a műben, hanem azon kívül kell keresni, és minden olvasónak magának kell elvégeznie. Örkény olyan író, aki művével csak a kérdést teszi fel, de a válaszadás jogát és kényszerét átadja nekünk, olvasóknak. A *Babik* esetében ez méginkább így van, hiszen — bár Örkény többször foglalkozott a befejezés gondolatával — a mű töredékben maradt, legalábbis kisregény formájában. Mégis van azonban a történetnek befejezése: a Bacsó Péterrel és Makk Károllyal írott forgatókönyvben (megjelent a *Drámák* III. kötetében) — de ez a befejezett befejezetlenség már nemcsak a mű, hanem az élet, a valóság paradoxona is.

P. MÜLLER PÉTER

Kolozsvári Papp László:

LECSÓKOLT KÉP

Aligha vitatható, hogy a művészi ábrázolásban a tudat belső régióinak, a kivetített álmoknak, látomásoknak, kusza sejtéseknek erős valóságfelidéző szerepük van. Mindenekelőtt abban az értelemben véve, hogy a mégoly öntörvényűvé szervezett belső világ sem tudja kirekeszteni a külsőt, legfeljebb tagadja azt, s általa magát függetlenségével. A szétpergő képek, mint kimetszett, kiszakadt valóságdarabok pedig épp rendezetlenségükkel, esetlegességükkel vallanak a világról: *a rend, a bizonyosság hiányáról.* Az érzékelésben nem sejlik fel az összefüggések rendszere, amely a szemügyre vett valósághalmazból kiemelné az egyes jelenségeket, kijelölné koordinátáikat, s így funkcióval és jelentéssel ruházná fel őket. S mert hiányzik vagy nem ismerhető fel ez a rendező elv, a tapasztalt valóságelemek önérvényűek. A lényeg és jelenség viszonyának érzékelt megbomlása pedig szinte szükségszerűen vezet a művészi ábrázolás szubjektivizálódásához, amikor is az egyéni benyomások, reflexiók, megérzések szövevényéből dereng fel egy sajátos világ. Az objektív valóság egésze alárendelődik a tudat szelektivitásának — impresszziókból s a képzelet, emlékezet káprázatából rajzolódik ki. A tárgyiasság feláldozása, a művészi ábrázolás ilyen módosulása sajátos, a szemlélt valóság vitathatatlanul redukált képét eredményezi, viszont feltárulnak a szemlélő belső világának titkai is: a modern kor modern emberének bonyolult, hideg okfejtő racionalitással sokszor követhetetlen tudatvilága.

Kisregényeiből száműzi a tárgyiasságot, a cselekményességet, a sztori fordulatait Kolozsvári Papp László is. Hőseit nem a szituációk, a konkrét tettek minősítik. Monologizáló vallomásaikból egy megszűrt, értelmezett társadalomkép bontakozik ki, ill. az ehhez való — többnyire lemondó, szemlélődő — viszonyulás. Új kötetének *(Lecsókolt kép)* kisregényében — (amely a különböző jellegű és fajsúlyú novellákkal ismét csak egybekényszerítve jelent meg) — ugyanez a magatartás tükröződik. A *Lebegés* névtelen hőse állás után jár, s az álláskeresés pszichológiai határhelyzete szolgál keretül ahhoz az értelmezés- és önértelmezéssorhoz, amelyből az értelmiségi tudat és a világ viszonya kibomlik. „Szeretném magam meghatározni" — fogalmazza meg az elbeszélő egy helyütt ezt az örök emberi vágyat. Ám a kisregényben az önazonosság mint igény állandóan szembekerül a más és más formában jelentkező, de lényegét tekintve ugyanazon érvényű ellentmondással: a világban nincs bizonyosság, kiismerhetetlen. A mottóul választott Mark Twain-idézet nyitja a sort: „Minden más inog és düledezik, de a tutaj az biztos. Irtó szabadnak, nyugodtnak és könnyűnek érezheti magát az

ember egy tutajon." A stabilitás, a bizonyosság e paradox értelmezése keserves tapasztalatok sokaságában gyökeredzik, mint a könyv egy más helyén olvasható megállapítás is: „Tudom, hogy vasreszelék vagyunk az üveglapon. Tudom, hogy valahol van egy mágnes. Ami erővonalai medrébe ránt. Helyreránt." Az egyes „fejezet"-címül szolgáló létállapot megjelölések (zilálton, cseppfolyósan stb.) is az önmeghatározásra vonatkoznak, annak szakaszaira, ill. lehetetlenségére.

A *Lebegés* műformája és eszközrendszere egy tudatfolyamat, mint „epikus" elem köré szerveződik. A nyilvánvaló ellentmondás következménye (és eredménye) az a műnem-ötvözet, ami a kisregény talán leginkább jellemző vonása. A „cselekmény" a monologizáló formába szövődött, vallomásos jellegű belső világértelmezésekből épül fel. Az epikus menet így természetszerűleg fellazul, s a mű szövete líraisággal itatódik át. A líraiság leghangsúlyosabb eleme az a képiség, ahogy a különböző érzékelési területek és tudattartalmak összevillannak. A szabad asszociáció törvényei szerint építkező képekben nem válik el a lényeges a lényegtelentől, a logikus az illogikustól, mint ahogy — az ábrázolás intenciója szerint — a világban sem. Kolozsvári Papp László műveiben a tudat csapongó játékai nem extremitások, hanem épp ellenkezőleg, a kaotikus világ tükrözésének lényeges elemei. E világkép jegyében rendeződnek egymás mellé az olykor ortodox módon szürrealista képömlenyek (az ehhez hasonlók: „Egy hosszában kettéhasított kutya is besomfordál a nézőtérre, két kézzel tartja össze magát.") s a laza, „logikátlan" kapcsolódású szavak, mondatok, gondolatfoszlányok.

Tárgyiasabb, életközelibb, a mindennapi létezés verejtékszagával átitatott az a világ, amely a kötet novelláiból kirajzolódik. Különösen szuggesztív — és Kolozsvári Papp László valóság iránti mély érzékenységéről is tanúskodik — a kötetcímadó *Lecsókolt kép*. Egy munkás vall magáról: munkájáról, társairól és arról a világról, amelyben az emberi kapcsolatok rövidrezárt áramkörök, ahol az „ember feje tele van százezer kicsi tévébemondóval". S az elidegenedés, ez a katasztrófával fenyegető újkori epidémia kiöli a humánumot. Az uniformizálódás felment a személyesség emberi kötelezettségei alól: „... le az utcai ruhát, fel a kezeslábast. Megszűnök önmagamé lenni, s ez megnyugtat." A novellában jelképi erejű arctalanság, a magazinokból kivágott akt csókolgatása a vágyakkal teli, de olcsó pótcselekvésbe menekülő élet szimbóluma. Kolozsvári Papp László tiszta realizmustól duzzadó képsorokkal világítja meg a pszichikum hátterét, a „magányos tömeg" világát: a gipszkutyát, a tv-pszichózist, a gyomorkeverően áporodott lakást, az izzadtságszagú szeretkezéseket stb.

A tárgyiasan konkrét valóságelemeket erősebb intellektus fogja össze a *Miért laknak az erdőben a ták* című novellában. A monológban a „valamivel jobban kéne élni" és a „másképpen kéne élni" olyan motívumok, amelyek egyértelműen utalnak az életlehetőségek behatároltságára. A világra némi keserűséggel, józan kiábrándultsággal tekintő fiatal — a fikció hangsúlyozza az 1951-es születési dátumot — egy nemzedék helyét, lehetőségeit értelmezi, s felismeréseit szólaltatja meg: „... a békében is fel lehet morzsolódni".

A kötet darabjait olvasva lenyűgöz az a nyelvi erő, amely a kisregényből, a novellákból s a szatirikus írásokból *(Balathon, Az egylet)* egyaránt kisugárzik. A filozofikus árnyaltságú megállapítások bősége nemcsak a műgondról tanúskodik, hanem az intellektus fegyelméről is. (Pl. „Rend van. És a rend rendjének ígérete.") A szellem játéka, a logika váratlan villanása, az enigmatikus mondatszerkesztés az ábrázolás fontos eszköze Kolozsvári Papp László műveiben. Bőven él a nyelvi humor eszközeivel is: a sziporkázó gagekkel, a fanyar szójátékokkal, blöffökkel. Így jellemzi egy helyütt korunkat: „Ma már gép testben gép lélek." (Kár, hogy a rendkívül gazdag, variatív nyelvisége mellett nem tud lemondani az ehhez hasonló, rossz kabarétréfa olcsóságú kiszólásokról: „Szem nem maradt szárazon. Nő sem.")

Kolozsvári Papp László új kötete tartalmaz gyengébb írásokat is *(Búgócsiga, Szakemberek)*, ám a kiemelt művek — mindenekelőtt a novellák — arra engednek következtetni, *a valóság tapasztalati képe egyre inkább művészi igazsággá formálódik.* (Szépirodalmi, 1982.)

N. HORVÁTH BÉLA

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

WEÖRES SÁNDOR: Ó-ind himnuszok (műfordítás) 833
MÉSZÖLY MIKLÓS: Anyasirató (elbeszélés) 837

*

CSORBA GYŐZŐ versei 843
MÁNDY IVÁN: Virágüzlet a sarkon (elbeszélés) 845
TANDORI DEZSŐ verse 851
KALÁSZ MÁRTON: Téli bárány (regény, I.) 853
KISS IRÉN verse 859
ALBERT GÁBOR: Emelt fővel (szociográfia, V.) 863
SZIKRA JÁNOS verse 872
PÁL JÓZSEF versei 873
ESTERHÁZY PÉTER: (a lélek mérnöke) I. 875
TAKÁCS ZSUZSA versei 883
PÁSKÁNDI GÉZA verse 885
BÖRÖNDI LAJOS versei 886
GYÖRFFY MIKLÓS: Orbán Antal második élete (elbeszélés) 887
KERESZTURY DEZSŐ versei 902

*

KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG *(Lakatos Istvánnal* Írás a porban *című verséről beszélget Kabdebó Lóránt)* 903
KENYERES ZOLTÁN: Az „Elysium"-tól a „Tűzkút"-ig tanulmány, III.) 919
TAKÁTS GYULA: A helyét kereső nemzedék *(Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához,* IV.) 927

1983 OKTÓBER

TÜSKÉS TIBOR: Martyn Ferenc íróportréi 935
LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 938
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle 942

*

SOMLYÓ GYÖRGY: Glória és karika
(Szentkuthy Miklósról) 947
CSŰRÖS MIKLÓS: Izsák József:
Illyés Gyula költői világképe 952
NEMES ISTVÁN: Rónay László: Szabálytalan arcképek 954
LUKÁCSY SÁNDOR: Tüskés Tibor: Nagy László 956
RÓNAY LÁSZLÓ: Káldi János: A hosszú esők ideje 958

KÉPEK

BAK IMRE rajzai 842, 852, 858, 862, 901, 934, 941, 960

16,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 10. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
83-3223 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor mb. igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

HUSZONÖT ÉVE, 1958 októberében jelent meg folyóiratunk első száma.

*

PÁL JÓZSEF költőnek – 60. születésnapja alkalmából – szerzői estet rendeznek Pécsett október 4-én a Várkonyi Nándor Könyvtárban. Bevezetőt mond *Tüskés Tibor.* Közreműködik *Koszta Gabriella, Kulka János, Sólyom Katalin* színművész és a *Szélkiáltó* együttes.

*

NAP ÉS TÜKÖR címmel megjelent *dr. Berze Nagy János* néprajzi és népnyelvi tanulmányainak, gyűjtéseinek kötete a Baranya megyei Tanács kiadásában. A kötetet dr. Banó István és dr. Fülöp Lajos szerkesztette.

*

ÖRKÉNY ISTVÁN: Kulcskeresők c. drámáját stúdió-előadásban mutatta be Pécsett szeptember 14-én a Ságvári Endre művelődési ház és a Janus Pannonius Tudományegyetem tanárképző karának Nyitott Színpada *Vincze János* rendezésében.

*

EGERSZEGI FÜZETEK '83. A József Attila Városi Könyvtár kiadványa az elmúlt évben alakult Zalaegerszegi Írókör munkáiból közöl válogatást. A kötet tizennyolc szerző verseit és prózai írásait tartalmazza *Hári Sándor* szerkesztésében.

*

SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. A Kaposvári Csiky Gergely Színház szeptember 30-án mutatja be *Molnár Ferenc:* Liliom c. darabját *Babarczy László* rendezésében. – A Pécsi Nemzeti Színház első prózai bemutatója – korábbi közlésünktől eltérően – *Molière:* Nők iskolája c. drámája lesz október 22-én *Babarczy László* vendégrendezésében.

*

GARABUCZY ÁGNES festőművész képeit mutatják be szeptember 29-től október 13-ig a pécsi Képcsarnok Ferenczy-termében.

*

SOPRONI FÜZETEK '82. A soproni irodalmi és művelődési évkönyv első részében a városhoz kapcsolódó témájú verseket, elbeszéléseket olvashatunk, majd a város kulturális életét kísérő közlemények következnek. *Herbszt Zoltán emlékezete* címmel külön fejezet gyűjti egybe a Sopronból származó, fiatalon elhunyt költő verseit és a róla szóló írásokat. A *Seregszámla '82* tizennyolc soproni és onnan elszármazott fiatal verseiből és prózáiból mutat be válogatást. Végül dokumentumok és szemle zárja az évkönyvet, melyet *Sarkady Sándor* szerkesztett.

*

E számunk rajzait BAK IMRE készítette. 1939-ben született Budapesten, 1963-ban végezte el a Képzőművészeti Főiskola festőtanszakát. 1964 óta 27 egyéni és 160 csoportkiállításon vett részt. Munkái megtalálhatók különböző hazai és külföldi múzeumokban, gyűjteményekben (Pécs, Székesfehérvár, Budapest, Essen, Stuttgart stb.). 1971-ig újabsztrakt, 1971–74 között koncept jellegű művekkel jelentkezett, 1974 óta táblaképeket és formázott objekteket készít.

WEÖRES SÁNDOR

Ó-ind himnuszok

USASZHOZ

Felkelt a hajnal gyönyörűn ragyogva,
akár csillámló habok áradása.
Ösvényeket tesz könnyen járhatóvá,
jóságos és dús alamizsna-osztó.

Messzi fénylő szépségedben jelensz meg,
a mennybolton sugaraid repülnek,
kebled kitárod, magad ékesíted,
fenségedben tündöklő tiszta hajnal.

Csillogó sárga tehenek befogva
kocsidba, honnan szétragyogsz a földön.
Mint dárdát ellenségre vet a harcos,
a sötétséget szaporán vered szét.

A hegyek közt is rátalálsz utadra
s gát nélkül kelsz át a vizen, világos.
Kérünk, hozz nékünk, széles úton járó,
épülésünkre javat, ég leánya.

Te hozd nékünk, ki tehénfogatoddal
hozol szerencsét, hogyha kedved tartja,
ki az égő hajnali áldozáskor
öröktől mindig kedvvel megjelentél.

A madarak fészkükről felrepültek
és az emberek táplálkozni keltek,
szerencséltesd az áldozó halandót
kis otthonában, hajnal istenasszony.

AZ ÉJSZAKÁHOZ

Az éj-istennő érkezett,
telnyitva számtalan szeme,
telöltve ékességei.

Az örök úrnő tölti be
a magasságot és a mélyt,
a sötétséget széttöri.

Az érkező nő űzi el
testvérét, az alkony-sugárt
s vele együtt a félhomályt.

Te vagy, akinek jöttekor
nyugodni térünk, mint a fán
tészeklakó madársereg.

Mind elpihentek a faluk,
négylábúak és szárnyasok,
és a fürge ragadozók.

Tartsd távol a farkasokat,
tartsd távol a tolvajokat,
baj nélkül múljék el az éj.

A sötétség ékeskedik
fekete fénybe öltözött,
és versenytársa alkonyat.

Mint győztesnek tehén-gulyát,
himnuszt hoztam tenéked, éj,
fogadd, ég lánya, égi nő!

ERDŐ ASSZONYA

Erdő vadonnak asszonya,
akár ha most tűnnél tova.
Nem kérded, merre a falu.
Sosem fog el a félelem?

Vrisárava dalára ha
csicsika éneke felel,
az erdő asszonya mulat,
táncol, pedig nem peng a lant.

Mintha legelne a gulya,
vagy messze kis ház látszana,
mintha szekér csikorogna,
ha jár az erdő asszonya.

Valaki hívja tehenét?
Valaki fát vág s hallani?
Akit az est erdőben ér,
kiáltást vél a sűrűben.

Az erdő asszonya szelíd,
hogyha nem bántják, ő se bánt.
Az ember gyümölcsöt ehet
és elpihenhet kedvire.

Asszonyt, kenettől illatost,
szántás nélkül is gazdagot,
dicsértem a vadállatok
anyját, az erdő asszonyát.

TEMETÉSI ÉNEK

Eridj, halál te, külön útadon menj,
merre nem járnak magas ég lakói.
Te látsz és hallasz, te figyelj: ne öld meg
gyermekeinket, se férfiainkat.

Halál nyomát kik elsöpörve mentek,
élvezve hosszú életnek reményét,
utóddal és vagyonnal gyarapodva,
tisztuljatok meg, áldozók a földön.

Az élők elváltak halottaiktól.
Imánk szerencsét hoz az istenektől.
Indulunk tánc és kacagás elébe,
tovább élvezve hosszú életünket.

Élők útjába választalam épül,
ne térjen egy sem e bús idegenbe,
vigan itt éljenek száz hosszú őszig,
e hegy előlük a halált rekeszti.

Miképpen a napok követik egymást,
évszakot évszak, szépen váltogatva,
ne hagyja el későbbi az előzőt,
így szabd ki életkorukat, Teremtő!

Kik hosszú éltet, öregkort reméltek,
ahányan vagytok, sorakozzatok fel:
az Alkotó, ki dús szaporulást ad,
szabjon szép hosszú kort élet-időül.

Ez ifjú asszonyok nem özvegyek még,
távozzanak kenettel kenekedve,
könny és kór nélkül, teli-ékszerezve,
a hitvesi ágyra lépjenek ismét.

Kelj fel asszony, térj az élők honába
urad mellől, kiből az élet elszállt.
Férjeddel, aki kézen fogott hajdan,
házasságodat immár befejezted.

A holt kezéből kiveszem az íjat,
győzelmünkért, uralmunkért, erőnkért.
Te ott vagy, mink itt: férfiú vitézek,
sok ellenséget, támadást legyőzünk.

Térj békességgel már az anyaföldbe,
a széles, mély ölű, kedves szülőbe.
Volt bőkezűhöz puha mint a gyapjú,
Ezentúl ő véd minden ártalomtól.

Föld, domborulj, tárulj ki, ne szorongasd!
Engedd, hogy könnyen süllyedjen a mélybe.
Mint jó anya fiát köntös-szegéllyel,
takard be őt nem-múló szerelemmel.

Álljon szilárdan hajlékod a földön
és ezer oszlop tartsa nagy erősen,
az áldozási vaj öntözze házad,
itt légyen menedéked mindörökre.

Ledöngölöm most körötted a földet,
nem sértlek, míg rád teszem e göröngyöt.
Tartsák az ősök oszlopod szilárdan
és odatúl házad építse Jáma.

Majd egy eljövendő napon
engem is földbe rejtenek.
Visszafogom a jós-igét,
mint zabolával a lovat.

Ó-IND HIMNUSZOK A RIG-VÉDÁBÓL

Az ókori hindu irodalom elképesztően sokágú és nagy mennyiségű. Jó részét négy, könyvtárnyi terjedelmű gyűjtemény tartalmazza, a hindu vallás ősi szentkönyvei:

Rig-véda: himnuszok, imák.
Száma-véda: énekelt dalok.
Jadsur-véda: varázslások.
Atharva-véda: áldozati szövegek.

A Védák egy része régibb, mint a tudományosan alakított klasszikus hindu nyelv, a szanszkrit. Pedig a szanszkrit nyelv is történelem előtti; s ezt megelőzi a védikus hindu. Megközelítőleg pontos datálásuk ma már lehetetlen.

A Rig-véda alapszövege tíz könyvre oszlik, egy-egy kötet száznál több költeményt tartalmaz. Persze, ez az ezernél több szöveg nem mind remekmű: sok az erőtlen köztük, sok a nagy himnuszok gyenge utánzata, vagy variánsa. Említsük még, hogy a Védák ősi törzsanyagát, a *szamhitákat* prózai kommentárok, alig odatartozó elmélkedések, világmagyarázatok követik: a *bráhmanák, áranjakák, upanisádok.* Ezek a Véda-függelékek *Schopenhauer* és *Nietzsche* korában az európai gondolkodásra nagyon hatottak.

Magyarra először a múlt század végén *Fiók Károly* fordított néhány Rig-véda-himnuszt egy tanulmány keretében. Megjelent az „Egyetemes Irodalomtörténet"-ben, Budapest, Franklin Társulat, 1903. Az itt olvasható himnuszok *Vekerdi József* nyersfordításából készültek.

W. S.

JEGYZETEK

Usasz, a hajnal istennője.
Jáma, a halál istene.
Vrisárava, csicsika: trópusi madarak.

MÉSZÖLY MIKLÓS

Anyasirató

Hatvannégy éve esett el a róka – *Ragacsos és vörös volt az est...* – a megyeszép fiatalasszony akkor húszéves, első terhességével a Séd-patak medrében lopakodnak éjszaka orvoshoz, mert nem lehet tudni, hogy a vörösök lőnek-e beléjük a kijárási tilalom megszegése miatt vagy egy bujkáló fehér, hisztériából, mikor a zörrenő lépéseket meghallja. Később, negyven év múlva, egy félig rombadőlt paraszthéz kiutalt hátsókonyhájának salétromos falán lóg súlyosan a blondel-rámás festmény. A képen már tízéves asszony, a fedetlen puha vállról könnyű selyemkendő ereszkedik alá, az ölben heverő két kéz ujjai tétova artisztikummal éppen csak elkerülik a villamos kisülést, nem kulcsolódnak össze, még az ujjbegyek sem érintik egymást, csak egy soha véget nem érő pillanatra érzékien polarizáltak. Az egyik kisujj természetellenesen könnyed ficammal görbül meg – ahogy a levegő királynői ereszkednek le a fűrészporra és egy lélekzetelállítóan mozdulatlan pillanatig a lehetetlenre vállalkoznak: merev bájjal úgy köszönik meg az ünneplést, hogy nem hajolnak meg, noha mégis meghajolnak, földre varázsolva a repülés és álom súlytalan akrobatikáját. A dimenzióhiányt. A dimenziótöbbletet. A fiatalasszony már azokban az években boldogtalan, a repülésből és álomból semmi nem lett; a kiismerhetetlenül hallgatag, kétségbeejtő predesztinációt sugárzó férfi biztos támaszként magasodik mellette, mint a védtelen rejtőzés kálvinizmusa. Hab és jéghegy parabolája. Ezeknek az éveknek emlékezetes képkockája, mikor a nyárvasárnapi déli korzón két matrózruhás fia versenyt mászik a vastraverzes villanyoszlopon és ő – kék pöttyös napernyővel a kezében – hiába könyörög, hogy jöjjenek le, fülük botját sem mozgatják: nem szalasztanak el egyetlen alkalmat sem, mikor a veszély próbára tehető. Megátalkodottan kapaszkodnak a traverzekbe, pár centire a magasfeszültségű drótok alatt. Gyilkosan süt a nap, mint az elrontott paradicsomban. Mosolyok kereszttüze, csődület, társas biztatás, élveteg kajánság, némi erotikus humor. A fiatalasszony percről percre szebb a félelemtől és büszkeségtől. A hivatal bricskája véletlenül akkor hajt arra, hátul úgy állnak ki belőle a féderes ülés alá dugott lejtező rudak, mint a farsangi hurkapálcák. Az öreg kocsis fölismeri a helyzet tanulságát, szorosan a járda mellé kanyarodik és lenyújtja a hosszúnyelű ostort – „Tessen odacsípni a seggükre, tekintetes asszony!" Zavart feudális megrökönyödés keveredik a nevetésbe, ami meg is pecsételi az alulról jövő tanács sorsát – ahogy az efféle előírásos, bármilyen feudalizmus boldogul. A kocsis fakó zavarral hajt tovább, a fiatalasszony arca sápadt-vérpiros. Nem tagadhatják le, hogy csak ők magányosak. A másik, a hajdani helyszín az Ózsák és Borjád-puszta közötti zsombos földterület, tele százados feketenyárral. Hároméves kóbor kanról adtak hírt, bevette magát egy elhagyott kotorékba, a bejárati szádát még úgy, ahogy eldolgozta, de a pitvarhoz, a folyosókhoz, a lakásul szolgáló katlanhoz már nem nyúlt hozzá. A februári koslatási időszakban figyeltek föl a kammogására, aztán mintha elnyelte volna az

ártér. Csak nyár végén jött róla újabb bizalmas jelentés, hogy „csipertes járással" sompolygott, jókedvében még csekegett is vagy éppen rosszat sejtve elvarrant. Csupán az odújába besiklani nem látták, így szó sem lehetett róla, hogy megfüleljék, aknát ássanak a katlanhoz és orron csapva kivégezzék: kárpótlásul ilyen szakszerűséggel közeledtek a sorsához. Augusztus végén a szokottnál többet hever az odúja előtt, különösebb gyanú nélkül, csupán szívesen időzik el az ösztön-sötétbe predesztinált emlékeknél. Mintha szembenézne, anélkül hogy akarná. Fiatal még, de már elég sok tapasztalatot gyűjtött, és tisztában van vele, hogy mi a razzia, a hajtóvadászat, a kiközösítés, a bűnbak-sors, megtanulta a vádlottak ábécéjét, s hogy a világ alig képes puszta kíváncsiságot tanúsítani és megbecsülni, ami más. Ennyi pedig elég, hogy más gondolatok is foglalkoztassák, mint a hivatásos kopót. A szűcs és a tímár – utóbbi még régimódian növényi anyagokkal dolgozott és büszkén írta ki a cégtáblájára, hogy „vöröstímár" – olyan időpontot adtak, mely éppen összeesett a békét ünneplő első bállal: február. Egy ugyanolyan február, mint mikor a róka utoljára lohogott a tüzelő szuka után s magasra verve a porhavat, zsarátos motollaként megforgott vele. Így esett szeptember nyolcadikára a választás; hogy a boa még időre elkészülhessen. Garancia persze nem volt, hogy mindjárt az első cserkészésre sikerül elejteni, de a társaság tagjai mind jó lövők voltak és Rolf, a kopó, hibátlanul tudott együttműködni velük. A fiatalasszonyt is magukkal vitték, noha húzódott tőle. Vágyott a boára, de valamilyen vértelen csodára még jobban. Rolf este hét óra felé kap szagot. A puskások felállása matematikai, a lővonalon nincs rés. A hozzáértés ezúttal is árad minden mozzanatból, a középpont mégsem a róka, hanem a fiatalasszony. Kicsit szélről áll, mégis a színtér Gibraltár-pontján, ahonnét minden szemmel kísérhető. Fűzős magasszárú cipő van rajta, drapp hosszúszoknya, egyszerű erdész-zöld kabátka. Színes szálakból font szalmakalapja megtévesztő mimikrivel olvad bele a háttérbe: akár egy kivételes tereptárgy is lehetne, ahogy megilletődött mozdulatlansággal marad idegen a barbárul egyszerű, kertelés nélküli kivégzőhelyen. Romantikus elképzelés volna, hogy a róka őt veszi észre először, mikor idegfeszítő rohangálás után Rolf végre rátalál a láthatatlan egyenesre, mely a kifeszített kötélnél is egyenesebb, és nem csupán odavezet, hanem ordenáré módon belecsörtet a célba. Mégis ez közelíthetné meg azt, amit a fiatalasszony látni vélt: hogy a pillantásuk találkozott. Nem hosszan, csak amennyi ahhoz elég, hogy a gyomra összeszoruljon; mint mikor a megyeháza nagytermében indítja majd elsőként a nyitó keringőt – vagy mikor a boa pirók ékszerként hol felbukkan, hol eltűnik a büfé forgatagában, mint valami törékeny vezérfonal. A róka azonnal számba vette, hogy körbe van kerítve, s nem is tartotta szükségesnek, hogy húsz-harminc méternél tovább rohanjon, hirtelen hasra csúsztatta magát, belepréselődött a földbe, pár pillanatig vadul hadarászott a vitorlájával, majd azt is abbahagyta. *Csípős füstben visszhangzik A lövés, szemében ing a rét. A bokorból felpurranó széllel Szétpereg zönögve a sörét* – mint ahogy a bál is ilyen valószínűtlenül előírásos volt. A rendezők még történelmi örökségként emlékeztek rá, hogyan lehet megbolondítani egy tükrös termet, hogyan lehet a karzatra vezető lépcsőt a szerelem páfrányos alagútjává varázsolni, – emlékeztek a nagy redoute- és souvenir bálok fegyelmezett orgiáira. A lányok és asszonyok, akik alig két éve még kesztyűket és lélekmelegítőket kötöttek a frontkatonáknak, szorosra fogott „szegély-melltartóval" nyomták fel és tündököltették

púderes halmaikat, melyeknek setétes völgyéből töményen csapott föl az alantabb dörzsölődő hajlatok illata. Úgy villantak bele a levegőbe ezek a vetélkedő illatok, mint egy-egy látomásos falat az elfedett meztelenségből. S a teremben csakugyan úgy lehetett érezni, hogy május van, pedig szikrázó fehér volt az éjszaka, Ózsák és Borjád között képsenge rianások szabdalták keresztül-kasul a jéghártyás vadrétet. Talán épp ezen a bálon rémlett föl először a fiatalasszonyban, hogy a tél minden évszak mögött lesben áll, és már azon a szeptember nyolcadikán is tél volt. *Vékony vér-csipkével ütközött ki Az az ősvadon-arc a havon* – vagy egészen szakszerűen: mintha ezen a bálon ugyanúgy, újra beszámolt volna az irhájával.

Aztán a boa évekre szekrénybe került.

Évek múltak. Miután lánya nem született (vagy épp az lett volna lány, akit elvetélt), bál sem adódott több életében, mint ahogy külföldre is csak egyszer jutott el, mikor a rosszul táplált háborús iskolásokkal részt vehetett egy fiumei nyaraltatáson. Ez olyan távoli volt, hogy az utolsó kórházi ágyon is visszajárt még – a móló, a panamainges férfi, aki óriáskagylóval ajándékozta meg, hogy hazavihesse a tenger hangját. És egy fehér szikla, ahová csupa fekete madár szállt le. Az ilyen megkövült madarak minden hullámverés után képesek újra kirajzolódni, igazában soha nem lehet fehérre mosni őket, patyolat-tiszták és fekete-szürkék, akár a vendégváró esték kedélyt erőszakoló cigarettafüstje az ünnepi ebédlőasztal fölött, mely mindig újra megkísérelt reménykedéssel gomolygott s szinte úgy tartozott hozzá a húsz évig se tartó álbékéhez, a tragédia konszolidált előestéjéhez, mint az ördögűzés emblémája – „Nincs semmi baj, na! *A mezei kispacsiirta, mind a két szemét kisiirta...*" – miközben lehettek fiatalok, nem alkalmilag, hanem először és utoljára, lévén ők a sorosak, hogy eljátsszák az Ifjúság repertoárját, félretolva a kedvenc Chopin- és Mozart-kottákat, engedelmesen siklatva ujjait a vöröses-fekete Bösendorfer besárgult billentyűin, hogy a bujkáló csend ne legyen hallható s a férfi önkínzó pohárköszöntői ne tenyereljenek bele a damaszttérítőbe, melyet olyan gonddal mángoroltak keményre: később így emlékezhetett vissza a meleg kuckóvá varázsolt hátsókonyhában, melyet gavallér módon tiszteletben tartottak a patkányok (miután ő sem méreghez nyúlt, hanem találékonyan üvegtörmelékkel tömködte tele a lukakat) – s ahová (egy kis barbár fűrészelés árán) valahogy mégis be lehetett préselni a zongorát. De Atlantisszal az a nyárdélután is elsüllyedt, amikor alig harmincévesen megpróbált önként átlépni a Kapun. Kisebbik fia az egyemeletes bérház udvarán éppen befejezte művét: öt sörösüveget töltött meg vízzel s a csipőfogóval kiegyengetett kupakokat gyári pontossággal újra rászorította az üvegekre. Ma már nehéz rekonstruálni, hogy az aprólékos csalásnak mi lehetett a mélyebb indítéka. Ami legvalószínűbbnek látszik: a rejtély, a megválaszolhatatlanság tényének csalafinta demonstrálása. Az emeleti folyosóról percekig figyelte a titkos műveletet, s csak akkor kocogtatta meg jegygyűrűjével a vaskorlátot, mikor a fiú a trikójával már letakarta az üvegeket, hogy egy megfelelő pillanatban a jégszekrénybe csempéssze őket. Kék muszlinsállal intett búcsút, többre nem volt képes, gyorsan visszasietett a lakásba. A fiú érezte, hogy kilesték, s hogy ő is egy titkos történésbe avatódott be. Majdnem mozgásképtelenné tette a bosszúság és rémület s csak akkor rohant fel a lépcsőn, mikor már baltával próbálták kireccsenteni a hálószoba ajtaját. A réseken kiszivárgott az édeskés orvosságszag. Könyörgésére megengedték, hogy a világítóudvar aknája fölött átmász-

szon a szemközti vécéablakba csúsztatott deszkán, hogy onnét közelítse meg a hálószobát – egy felnőtt át se fért volna a keskeny résen. A magasan nyíló lukból úgy tudott csak leugrani, hogy esés közben belekapott a lehúzóláncba. A víz – akár egy vésztjóslóan távoli vidék Niagarája – egyszerre zubogott rá a dobhártyájára. Mielőtt a nappali felé kinyitotta volna az ajtót, egy pillanatra elorozta magának a csak neki fenntartott látványt: a lesötétített szobában trónoló, szétdúlt ágyon lidérces fehérséggel világított a gyönyörű test, mintha a mesék erdei ravatalán feküdne. Csupán az ajtónyitásra csillant föl a szájszélre csordult nyál, mint hűlő kavicson a csiganyom. Annyira megnőtt így, hogy a berohanó felnőttek tagbaszakadt törpeként állhatták csak körül. Órákba telt, mire vissza-ébresztették maguk közé és valamennyien érezték, hogy ez a nap följegyzetlenül is dátum marad. Szelíd könyörtelenséggel párnázták körül az új asszonyt, gondossággal és figyelemmel s valahogy minden harsányabban lett szordinós, eltökéltebben szertartásos. S ahogy múlt az idő, mintha a világ is hasonulni kezdett volna a könyörtelen végjátékhoz. Az őszinteség átköltözött az őszinte öncsalásba. Reszketni kellett a háborútól, bízni kellett a holnapban, a fiai katonasorba kerültek. Férje – a szakmai megbecsülés csúcsán – komor elégtétellel érezhette úgy, hogy záróra előtt végezte el, ami elvégezhető. Ha a világ még műtétet akar, az ugyanúgy a döntés ünnepe is lehet: a főtárgyalás közeledtében mindig van valami ficamodott megkönnyebbülés. A följegyzetlen nyárdélutánról azonban – amikor szembenézhettek volna anélkül, hogy akarták volna – többé nem esett szó. A boáról sem, csupán minden évben cserélték a papírzsákban a naftalinos zacskót. Egy éjszaka aztán szétverték a kapubejáratot, hogy a teherautók be tudjanak állni az udvarra, a villanyoszlopokra új vezetékeket szereltek, az utcának megváltozott a szaga. Egy másik nap reggelén hatalmas olajtócsát pillantott meg az emeleti ablakból, alig pár méterre a piactéri Szent Sebestyén-szobortól. Mintha egy gólem vérzett volna el a macskaköveken, az ő ágyától, sublódjától, varrókosarától is alig pár méterre: a tetemet elhurcolták ugyan, de a helyét elfelejtették homokkal felszórni. Fokozódott a rémülete, mikor a nyomokat a kertben, a petúniaágyások mellett is fölfedezte és a konyhai mosogatóból is ugyanaz a szag böfögött fel. Ezt követte, hogy kerek nyolc hónapig egyetlen táborilap sem érkezett. És erős tél köszöntött be. Ebben a háborúban már nem nagyon volt szokás, hogy az asszonyok lélekmelegítőket kössenek; s már rég nem is annak hívták. A hideg azonban tartósnak ígérkezett és nem tett különbséget front és hátország között.

A boa így került elő a naftalinból. Az öreg szűcs meghalt már, de a műhelyt átvette a fia, ügyesen kettévágta a boát – *A fejét görcsösen felemelte. A nyelve a seben megmeredt* – és egy valóban lélekmelegítő, ujjatlan mellénykét készített belőle.

A háború úgy fejeződött be, ahogy szokott: egymásnak ellentmondó reményekkel. S a jogrend is eljátszhatta örök szerepét: új igazságok törvényesítése mellett nem feledkezett meg azokról az igazságtalanságokról sem, melyekről lelkesen szokás vélni, hogy az új igazságokat oltalmazzák. A férfiről hamarosan kiderítették, hogy a város körüli termékeny síkságra – a tavaszi zöldár idején – bűnös megfontoltsággal rászabadította a vizet. A bíróság erővel se tudott mit kezdeni a látványosra rendeztetett perrel; de a célnak így is megfelelt. Életműve volt a zsilip, melynek rosszhiszemű működtetésével vádolták meg, s hiába mentették fel, többé nem állt talpra. A védekezést

elhárította, a halált azonban nem, ajtót-ablakot nyitva hagyott. Öt évbe telt, mire a vendég megérkezett. A több napos agónia alatt az asszony megüvegesedett. S mint a fia annak idején, majdnem mozgásképtelenné lett, *merőn* nézte, ami történik s hirtelen elveszítette minden ősi jártasságát. A betegágy fölött egyetlen légy körözött, de nem szállt le, várt, mint egy nyomoroncnak maradt, hisztériás dögkeselyű. Mikor bekövetkezett a halál, az asszony ruháját szaggatva kapott síró-nevető görcsöt s eszelősen hajtogatta, hogy csak Borjádot és Ózsák-pusztát nem öntötte el a víz. A szolgálati lakásból akkor költözött át a kiutalt hátsókonyhába. A per mindazonáltal éreztette hatását, munkát sokáig nem kapott. Olyan időszak következett, mikor az özvegyen maradt asszonyok titokzatos nyugalommal árulják el, hogy nemcsak a bölcsőről tudnak mérhetetlenül többet a férfiaknál; amikor elképesztő szívóssággal képesek hiányból sziluettet összeszegecselni, melynek nem árt se hó, se jég és inkább a megértés aprólékosan beosztott elviseléséhez van köze, mint a boldogsághoz. Az ősök arányosan osztoztak meg rajta: össze tudta egyeztetni, hogy kapáljon (és még piacra is jusson a fölöslegből); hogy ne legyen hűtlen a kottáihoz (s még néhány tanítványt is vállaljon). Ünnep volt, mikor sikerült elhelyezkednie az egyik vállalat konyháján mosogatóként. Kiszámította, hogy ha megrokkan, a két nyugdíj már kitesz annyit, hogy a temetésre pénzt tudjon félrerakni. Egy idő múlva valakinek eszébe jutott, hogy zongoratudását hasznosítani lehetne a vállalati ünnepségeken, a napközíben a rajztudását. Szinte újjászületett a többletmunkától, melyért munkakedvezményt ugyan nem kapott, sem könnyebb beosztást, viszont biztosabbra vehette, hogy nem mondanak fel neki. A gyerekek rajongtak érte, fonálra fűzve totyogtak utána, vagy ha átment a napközi udvarán a kondéros kocsival, elöl-hátul segítettek húzni. Úgy érezte, még soha nem emelkedett ilyen magasra. Igazában most kapott kárpótlást azért, hogy reverzálisa miatt a szentségekben nem részesülhetett; s csak most tudta megbocsátani magának, hogy házasságtörésben élt. Új helyzete jobban melegítette, mint a szőrmellény; mely közben eléggé megkopott, idők tanúja lett – *Farka rőt zsarátként hullt a hóba* – mégis makacsul tartotta magát s csak módjával fogyatkozott a szőre. Aztán közeledett az utolsó munkahelyi év vége, a nyugdíjazás s a búcsút szerette volna megünnepelni. Karácsony másnapjának délutánjára kölcsön kérte a szomszéd lakószobáját (a romos paraszthéz tisztaszobáját), hogy két turnusban vendégül lássa a napköziseket. Titokban készült rá s csak utolsó pillanatban szólt a gyerekeknek, hogy meglepetés készül a lakásán. Másfél órát üldögélt a virággal díszített asztal mellett, de senki nem nyitott ajtót. A tejszínhab összetöppedt, a kakaó kihűlt, a kalácsszeletekből ügyetlenül kipotyogott a mazsola. Felsőbb vállalati helyen tartották kényesnek a szokatlan ötletet; s még mindig a régi per miatt. „A munkahely más, ott mégis szem előtt van minden, ezt meg kell érteni." Végül ő rontotta el a gyomrát tejszínhabbal, így kevésbé vette észre, hogy sír s késő éjszakáig Beethoven d-moll szonátájából ismételgetett részleteket, különösen a befejező Andante moderato-t. Ekkor döbbent rá, hogy a keze, az ujjai majdnem teljesen tönkrementek a kondéremelgetéstől s már alig lesznek alkalmasak arra, hogy egy tanítványnak előjátsszon. És a legkisebb hidegre is érzékenyek lettek az ujjai. Akkor döntött úgy, hogy a szőrmellényt feláldozza. Ezt az utolsó műveletet azonban már nem bízta szűcsre, maga akarta elvégezni.

Így lett a boa maradékából muff, melyet éjjel-nappal a nyakában hordott, a kezét abban melengette.

Nyolcvanöt évet élt. Nem volt kívánsága, se panasza, ahogy egy teli pohárnak nincs. Az utolsó években fogalmazott így: „Végtelen az én árvaságom, magamból kell mindent kiásnom." Szerencséjének érezte, hogy a kert végéből – ahol a színültig telt, csípős bűzt árasztó budit azért nem szívatta ki a hatóság, mert a házat úgyis lebontásra ítélték – ellátott az ózsáki ártérre. Az emlékei – valahogy – mindig onnét indultak útnak. Mikor elkövetkezett a nap – *Alvadt-vér-homály zúgott felette* – valószínűleg ő is ugyanazt érezte, mint a róka: *A szájában rothadt répa-íz . . .* A kép blondel-ráma nélkül is erős: mind a ketten a zsombos réten pihennek meg, mielőtt tovább indulnának – ragacsos és vörös az est – nem túlságosan közel, de nem is nagyon távol egymástól.

CSORBA GYŐZŐ

A gyermek álmai

Kezdenek visszaszállani
a gyermek álmai –
Az akkor még tündéri lomok
ma már azílumok

A sírnál fönnakad
mint part falán a hab
az öncsaló remény
hogy túl is lenne fény

S ami most még csak kevés
botló incselkedés
érzem hogy lassacskán tele
lesz életem vele

Ha azt mondom: halál
már nem patetizál
de fejem mellé se tesz
olyat mi félelmetes

S a fényszóró tudat
mindenen áthalad
s ami valamit ér
föltámad újra él

Míg tér idő lazul
mindinkább izmosul
töményül a csodás
köznapi ragyogás

Amit érzékszerveim
s érzékfölöttijeim
felfogni képesek
nem volt még élesebb

Már pontos óra van
kezemben s untalan
rá-rálesek: miképp
tudnám dúsitani még

tovább a pillanat
úgyis agyondagadt
csöpp bugyrait s rafinált
mód átverni a halált

ha mással nem hevem
tüzével színeivel
hogy meghökkentse ha tán
ferdén pillantana rám

mert gyermekálmokat
még néki sem szabad
ha nincs rá súlyos oka
csak úgy szétrúgnia

Fordítva inkább

Lehet, hogy egy reggel nem indulsz:
lerogysz, lábad végképp kitörve.
Meglódul a lakás bolondul, s
alázuhan az ég a földre.

Toporgok majd – béklyóban állat –
erőm kifogyva nem menekszem.
Nézem cipődet és ruhádat,
néhány perc, s éveket öregszem.

Gonosz vagyok: fordítva inkább!
Úgy nyilván könnyebb lenne sokkal.
Nekem könnyebb, s neked? – Kibírnád.

Hogyan? – Miként rossz napjainkat
eszköztelen alázatoddal
értem s helyettem is kibírtad.

MÁNDY IVÁN

Virágüzlet a sarkon

Kedves azért ez igazán kedves!

Kopár tér kopott padokkal. Távolabb elhagyott, sötét bódék. És akkor ez az üzlet!

Elnyúlt virágszárak az ablaküvegen. Lángolóan vörös szekfűk. Halványlila és fehér íriszek. Beljebb sötétzöld levelek szürke cserepekben. Koszorúk. Kisebb nagyobb koszorúk egymásra omolva.

A pultnál két alak. Vékony, fekete vonalak. Egy nő és egy férfi. A nő a pult mögött. A férfi meg áthajolt a pulton. Benne egy beszélgetésben. Az biztos, hogy a férfi nem vásárol. Ki tudja! Itt talán senki se vásárol. Ide csak úgy bejönnek. Mint ahogy most éppen én.

A kis harang megkondult az ajtó felett. De az se törte meg a csendet.

Észre se vettek.

A férfi suttogva magyarázott. A nő alig hallhatóan nevetett.

– Ne mondja! Látcsővel figyeli őket?

– Az ablakban áll és onnan figyel. Katonai látcsővel.

– Méghogy katonai látcsővel!

– Addig le nem teszi, amíg a gyerekek el nem tűnnek az iskola kapujában.

– Nahát, ez a Kornél!

A nő még mondott valamit. De azt már igazán nem lehetett érteni.

Megkerültem a pultot. Elindultam fölfelé a lépcsőn.

Korhadt, fekete falépcső. Olykor megreccsent.

A nő hangja odafentről.

– Nem vesz semmit a Kornél unokáinak?

Visszafordultam.

Vékonyka arc odalent a mélyben. Lágy, szőke haj. Szemtelen kis orr. Néztem egy darabig.

– Nem, azt hiszem nem.

– Gondolhattam volna.

A nő elfordult.

A kezem fölfelé csúszott a korláton.

Egy ajtó odafent a magasban. Bekopogjak? Talán egy öregasszony fekszik odabent. Egy beteg öregasszony. Vagy éppen gyerekek leselkednek az ajtó mögött. Már régen ott lapulnak. Nagyon is jól hallatták azokat az alattomos lépéseket. A lépcső nyikorgását. És most csak arra várnak, hogy kinyissam az ajtót.

Kerti vendéglő.

Asztalok, székek a színes ponyvák alatt. Oldalt vadszőlővel befuttatott lugasok. Hunyorgó fény a konyhából. Lengett ez a fény. A teremben felgyulladt a nagy csillár. Felgyulladt és kialudt.

Kik lehetnek odabent? Egy baráti társaság? A vendéglős maga köré gyűj-

tött egy kis társaságot. Néhány ivócimborát. De hát miért nem jönnek ki a kertbe?

Oroszlánok sétáltak a kertben. Zsemlyeszínű oroszlánok. Kettesével, hármasával. Szétszórt csoportokban. Akadt, aki leszakadt a többiektől és csak úgy magányosan.

Az egyik úgy féloldalról nézett. Szemügyre vett. Ki ez a váratlan vendég? Lomhán, rosszkedvűen felém indult. Megállt előttem. Megcsillant valami a tekintetében. Valami olyan érdeklődésféle.

Mit akar tőlem? Mit akar hallani? Miféle üzenetet? Miféle hírt? Be kéne számolnom, hogy mi van odakint? Milyen az esti utca? Mit játszanak a színházak? A mozik?

Nem, igazán semmit se mondhattam neki.

Megrázta súlyos fejét. Elballagott.

A többiek meg csak járkáltak. Türelmetlenül. Megalázottan. A sörükre várnak. A pörköltre. A gombás rántottára. Ki erre, ki arra. Csakhogy a pincérek fütyülnek rájuk. Fel se veszik a rendelést.

A zsemlyeszínűek a konyha előtt ácsorogtak. Be kéne szólni. Most már aztán igazán!

Csúfondáros nevetés onnan bentről.

Borospohár emelkedett fel az egyik lugas mélyéből. Az arcot nem lehetett látni. Az arc sötétben maradt. Csak az ujjak, ahogy ráfonódtak a pohárra.

Felém int? Rám emeli a poharát? Egy régi barát? Vagy csak egy ismerős?

A pohár még a levegőben. De csak egy pillanatig. Eltűnt. Elmerült a sötétben. A pohár is meg a vendég is.

A lugasban senki. Csak az asztal a borfoltos terítővel. És az asztalra borult székek.

Lehajoltam. Mintha az asztal alatt keresnék valakit. Talán azt a régi cimborát. Talán oda zuhant le. Még egyszer felemelte a poharát. Magasra emelte és aztán . . .

Sötét agyagtál az asztal alatt. Abban kiöntött borok. Halott borok. Bortemető.

A kavicsos homokon térdeltem. Belebámultam a tálba.

Halott borok sötét csillogása.

A fogadó folyosója.

Két oldalt fehér és zöld ajtók. A fehérek mögött előkelő szobák. Lakosztályok. A zöldek mögött szerényebbek. Istenem! azért ott is meg lehet húzódni. Még kedvesebbek is. Meghittebbek.

Lavór az egyik ajtó előtt. Abban egy férfi derékig meztelenül. Vállára, hátára csapkodta a vizet. Felnézett. Tenyere rátapadt a vállára.

Elmosolyodott, keserű, gunyoros mosollyal.

– Most persze csodálkozik!

– Miért csodálkoznék?

– Miért? Miért?!

Kurtán felnevetett. Elmerült a lavórban.

Bent álltam egy sötét szobában.

Női hang a szoba mélyéből.

– Azt mondtad szerdán jössz.

– Szerdán?

A hang nem felelt.

A nő talán az asztalnál. Vagy az ágyon hever. Igen! Igen! Ruhástól hever az ágyon. Várja, hogy odamenjek hozzá. Felemeljem. Elvigyem innen.

Kezem a villanykapcsolót kereste. Reménytelen!

A falak visszahúzódtak. A bútorok eltűntek.

Még egyszer megkérdeztem.

– Szerdán? Mikor mondtam én, hogy szerdán?

Ágyreccsenés.

Redőny csattanása egy távoli szobából.

Egymásba nyíló szobák. Ebben a fogadóban csupa egymásba nyiló szoba.

Beljebb, egyre beljebb a sötétbe. És akkor megint a hang.

– Apáca akartam lenni. Csak a mama miatt nem lettem az. De hiszen te ezt nagyon jól tudod!

– Sose ígértem semmit! – A kezem egy bútort keresett. Egy asztal szélét. Valamit, amibe megkapaszkodhatna. – Se házasságot, se mást!

– Házasság!

A függöny hullámzása, ahogy a félig nyitott ablakon át fújta a szél. Ingerülten csapkodó hullámzás. Felfúvódott, öblösödött. Elöntötte a szobát. Hirtelen elgyávult. Még néhány bágyadt csapkodás és visszahullt.

A végtelenbe nyúló folyosó. Valahol a végén egy pálma.

Lépések. Csoszogás. Kulcscsörgés.

Felpattant egy ajtó. Gyerekek tódultak ki. Egy egész kis csapat. Körülvettek. Körbe táncoltak.

– Bácsi! Fogócskázzunk!

– Te vagy a fogó!

– Bácsi! Bácsi!

Egy gyerek a karomra csapott.

– Add tovább! Szamár a végállomás!

Feléje kaptam.

Eltűnt. – Akárcsak a többiek.

Utánuk kiáltottam.

– Micsoda pimaszság ez? Egy rovatvezetővel!

A nevetés felerősödött. Elhalt.

Én meg ottmaradtam megszégyenülve.

Rovatvezető? Ugyan! Kiküldött sporttudósító. Harmadosztályú tudósító harmadosztályú meccseken.

Száraz, felolvasó hang egy szobából.

– ... az ablak nyitva volt és az esőáztatta párnán úgy terült szét Sally haja, mint valami aranyháló.

– Bűntény áldozata lett.

A hang elhallgatott odabent. A felolvasás abbamaradt. A sértődöttség csendje. Egy szikár öregasszony úgy ül egyenes derékkal, leeresztett kezében a könyvvel. Ül és vár. Tessék, uram! Csak folytassa! Mondja tovább! Hiszen maga bizonyára kívülről fújja az egészet! Nos, halljuk!

Fecske repült el mellettem. Villámgyors, észrevétlen suhanás. Betévedt és most nem tud kijutni. Vagy nem is akar. Újra és újra átszelte a folyosót.

Eltűnt.

Odalent röpköd. Az emeleti folyosót már megunta és most odalent.

Megfordultam. Leszaladtam a lépcsőn.

Megálltam. Rádőltem a korlátra. Ballábamat lelógattam két lépcsőfok között. Lógattam, lóbáltam. Valami hirtelen rémülettel visszahúztam.

Gunyoros hang a folyosóról.

– Kedves vendég! Hogy érzi magát a kedves vendég?

Sötétruhás férfi egy szobában. A dívány sarkán üldögélt és szivarozott. Fekete haj, simára borotvált arc. Nem nézett rám, ahogy kékesszürke karikákat fújt a levegőben. A karikák egymásba omoltak. Szétfoszlottak. Kivette a szájából a szivart. Megforgatta a két ujja között. Tovább füstölgött.

– Csakhogy rámbukkant! Már azt hittem elkerüljük egymást. Na de hála a jó Istennek! – Felnézett. – Ideküldték? Ki küldte ide?

– Senki.

– Hát persze, hogy senki. Azt hiszi, nem tudom. Mondja, mit akar tőlem?

– Semmit . . . igazán.

A sötétruhás férfi hallgatott. Szivarozott és hallgatott. Majd váratlanul.

– Akkor miért üldöz?

– Hogy én? Önt?!

– Maga – engem! Évek óta a nyomomban van. Évtizedek óta! Gangokon vágtat utánam . . . a hátsólépcsőházban . . . elhagyott udvarokon . . . végállomáson! Hogy előkerítse a Rémet! Hogy a maga szavával éljek.

– A Rém . . .!

– Na tessék! Most meg begyulladt. Ajánlhatok valamit? Szólítson Rémaynak. Ajánlhatok még valamit? Sehogyse szólítson.

– Nem akartam zavarni.

– Egyebet se akart. Mindegy. Hát akkor most nézzen meg jól. Sötét ruha, borotvált arc. Naponta borotválkozom. Adok magamra. Rágyújt?

– Nem, köszönöm.

– Sejthettem volna. Nem szivarozik, nem iszik. Hogy áll a nőkkel?

– Néhány futó viszony.

– Persze . . . persze. Az a maga esete. Stílusa. Ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről.

– Azért megvan a magam stílusa!

– Jó! Jó! Nem kell mindjárt megsértődni. – Szétfújta a füstöt. – Maga egyszer rá akart valakit beszélni az öngyilkosságra.

– Egy költőt. De csak azért . . .

– De csak azért?! Miért?! Mégis miért?

– Meg akartam menteni.

– Megható!

– Ne gúnyolódjon!

– Távol áll tőlem.

Csönd.

– Alkoholista volt. Lezüllött . . . teljesen lezüllött. Feljelentette a barátait. És a versei . . .! Csak megláttam a nevét egy vers alatt és máris tovább lapoztam. Pedig valaha micsoda tehetség! És én úgy gondoltam . . .

– . . . hogy megmenti. Mint már említette. De az illető nem fogadta meg a tanácsát.

– Honnan tudja?

– Nem mindegy? – Felsóhajtott. – Kínos ügy.

– Ön kezdte.

– Ez tény. Ezért elnézést kérek. És még valamit! Hagyjon magamra. Nincs kedvem társalogni.

– Értem . . . igen.

– Ebben kételkedem. Maguk annyit locsognak. Örökké locsognak.

– Kérem, higgye el . . .

– Elhiszem! Mindent elhiszek! Magát különben várják.

– Engem? Hol?

– A másik szobában. – Hátrafelé mutatott.

Elhajította a szivarcsutkát. Fejét tenyerébe hajtotta, úgy dúdolta.

– Meghalok Csurgóért, nem is a városért . . . nem is a városért . . . csak egy utcájáért . . .!

Pókhálós kristályvizes üveg a másik szobában.

Az üveg a sarokban.

Lehajoltam hozzá. Ráfújtam a pókhálóra. Alig észrevehetően megrezzent.

Néztem az üveget. Azt a hajszálfinom repedést. Mikor történhetett? Talán észre se vette. Nem is tud róla. Az biztos, hogy nem érdekli. Ezt már semmi se érdekli.

Pedig várt valakire. Egy lányra. Egy barátjára. Mindenesetre valakire.

– Árpád! Brumiller Árpád!

Hát persze! A kövér Brumiller! A régi osztálytárs. Többször jártam náluk. Mindig megkínáltak valamivel. Az apja nyomdász. Egyszer kikísért az előszobába. Ön a fiam példaképe! (Én? Mint példakép!) Még mondott valamit, hogy Árpád kissé ügyefogyott. Legalábbis annak tűnik, de azért higgyem el . . . Tulajdonképpen nincs vele semmi baj, csak ha bemutatnék neki egy lányt . . . Egy olyan kedves, megértő teremtést. Egy darabig még az ajtóban álltunk. Hónom alatt egy könyv. Tokeah, az indián törzsfőnök. Brumiller úr maga emelte le a polcról. El kell olvasnia, kérem! Egyébként is mindig adott könyveket. Akkor éppen azt az indiántörténetet. Még utánam szólt az ajtóból. Az se baj, ha nem is olyan csinoska az a lány! Csak legyen türelmes . . . megértő. Visszaintettem. Eltűntem Tokeahhal.

Kezem a térdemen. Úgy hintáztam Brumiller előtt.

– Idefigyelj! Visszahozom azt a könyvet! Nem felejtettem el. Csakhát tudod . . .

Elakadtam.

Nem ezt akarja ő hallani. Nem ez érdekli. Inkább egy lány! Egy olyan türelmes, megértő . . . Akit elhozok ide. Ebbe a fogadóba. Ebbe a szobába. Kisasszony! Engedje meg! A barátom . . . Brumiller Árpád!

Felálltam kissé zsibadtan. Megpróbáltam mosolyogni.

– Szervusz, Brumiller! Majd még benézek!

Az ajtóból váratlanul visszaszóltam.

– Te Brumiller! Egyszer azért leszólítottál valakit. Mégpedig az utcán. Ne is tagadd! Egy miniszter lányát! Vagy éppen a miniszterelnökét? Csak úgy odaléptél hozzá? *Megengedi, hogy elkísérjem?* Bemutatkoztál? Lehet, hogy be is mutatkoztál?

De akkor már rohantam.

Ez felingerelhette. Hiszen mindig voltak dühkitörései. Olyan váratlan dührohamok.

Tűnés! Tűnés!

Hirtelen megálltam.

Egy cédula a folyosó szőnyegén. Azon kusza, gyerekes írással.

Egy régimódi regényt írok. Olvassátok izgalommal. Bár nem lesz túlságosan fordulatos.

De hát hol a regény? És ki az írója? Alighanem egy kislány. Odabent gubbaszt és ír, ír... Rója a sorokat.

Kiöntött víz loccsant az udvaron. Pofon csattanása.

Gyereksírás ebben a csattanásban.

Sivító női hang.

– Kis hülye! Nem tudja megkülönböztetni a mosogatót a mosdótól!

Lekiáltottam az ablakból.

– Hagyja azt a gyereket!

– Megkapja a magáét! – Éles nevetés. – Féljen! Csak hadd féljen!

Lenéztem az udvarba.

Az oroszlánok eltűntek. Elhagyták a vendéglő kertjét. Hiszen senki se törődött velük. Észre se vették őket. Talán átmentek egy másik vendéglőbe. Ahol még számíthatnak valamire. De lehet, hogy az utcán csatangolnak. Az éjszakai utcán.

Suttogás. Betöltötte a lépcsőházat, mint egy lehellet.

Egy ajtó előtt álltam. Úgy hallgattam azt a csendes, áthatóan tiszta hangot.

– Hétfő–tizennyolcadika!

Kedd–tizenkilencedike!

Szerda–huszadika!

Csütörtök–huszonegyedike!

Odabent egy öregasszony előtt. Sárgás fehér haj, kövérkés, párnás arc. Hintaszéken ringatózott. Hunyorgott ahogy rámnézett. Mosolyogva bólintott. De olyan idegenül. Mintha egy hal úszott volna el előtte.

– Hétfő–tizennyolcadika!

Kedd–tizenkilencedike!

Szerda–huszadika!

Csütörtök–huszonegyedike!

Föléje hajoltam. Valahonnan messziről hallottam a hangomat.

– Mit akar? Az időt? Meg akarja fogni az időt?! Meg akarja tartani?!

Nem felelt. Lehunyta a szemét. És csak mondta, mondta.

– Hétfő–tizennyolcadika!

Kedd–tizenkilencedike!

– Hohó, hölgyem!

Belehajoltam abba az arcba.

– Ehhez nincs joga! Ehhez senkinek sincs joga! – Két kezemmel leszorítottam a hintaszéket.

Arcom az arcán. Az egyik térdem belefúródott az ölébe. Rátapadtam.

Egymásrapréselve merev mozdulatlanságban.

Ő már alig lélegzett. De még mindig lehetett hallani.

– Hétfő–tizennyolcadika!

Kedd–tizenkilencedike!

Szerda–huszadika!

Csütörtök–huszonegyedike!

Az asztalon megzörrent egy óra. Berregett, ciripelt.

Kinyújtottam a kezem, hogy leállítsam. Egy másik kéz gyengéden, de határozottan visszatolta.

Minden beleveszett a sötétségbe.

Csak a kinyújtott kezem a levegőben.

TANDORI DEZSŐ

Akármely évszak

Csorba Győző könyve nyomán

Legjobb, ha versem címéül ezt írom,
s így folytatom: „Bár azt hittem, nem lehet
elviselni, ami..." (még jön majd),
„túléltem, épp azzal, amit éltem" –

s így tovább. Mint a gyorsan lefőzhető
kávéőrlet, tartalékolható lesz
a mű, jövendő szomorúság
idején akár időszerű is

lesz: például meghal egy madarunk, s kedv
versíráshoz nem lesz, élni is alig,
de túllendülést sejtet, erre
biztat az előzetes félelmet

sem túlzó nézet; vagy kinek mire kell,
használhatja az olvasást. Ha kérded,
cserebogár, miért is éltem,
visszakérdem: kiről is beszélsz te?

Látod, személyei között szökdösik,
kire ezt ráfogtad, s ki úgy önmaga
volt, hogy azt unni lehetett már,
most eshetőségekre készül fel.

S akkor hadd kérdjem: miről is beszélek?
Okosság azt megmondhatja-e? Minek
tudni ilyet? A kitalálás
ellenjátéka éppúgy önkényes:

valami múltán visszatérek oda,
ahol ez a valami egykor megvolt,
legyen az madár, vagy akármi
együttlét, ami feledhetetlen,

legyen érthetetlen bárkinek, magam
a nekem érthető ellenpéldáit
is érteni vélem: szeretni
képesnek vélem magam, ha arról

van szó, ami forma szerint ellene
hat kényszerű adottságaimnak, s úgy
gondolok más ily kötődésére,
mint ami párja épp az enyémnek –

de hová jutottunk? Akármely évszak
köszönthet a még meg nem történtekre,
nem fog több „kikelet" vigasszal
felhozni érvet, mentségül: élek.

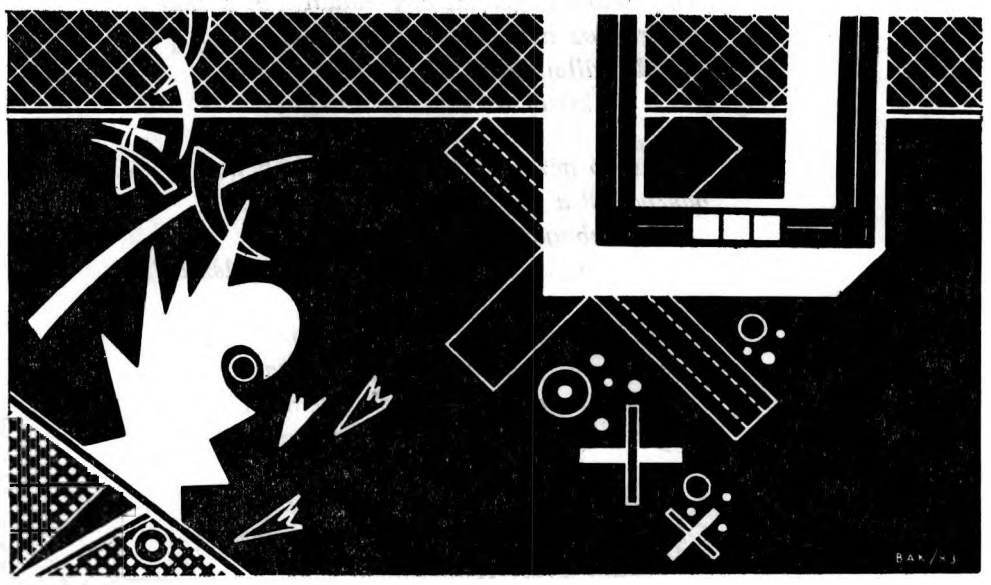

KALÁSZ MÁRTON

Téli bárány

Minden sors: jó sors
(Boethius)

1

Pál, Pali, a bátyám, akit gyerekkorunkban Paulinak szólítottunk, szintén a hegyen született. Ő élt ott közülünk legtovább, harmincesztendős koráig. Már úgy, hogy közben iskolába járt, munkát vállalt többfelé is, két évig muszos katona volt. A szőlőhegy egyforma távolságra esett a falutól s a várostól, sőt a nagyobb falutól is, ahol a körjegyzőség székelt meg az apátplébános a káplánjaival. Oda szüleim is leginkább adófizetni, okiratot kiállíttatni vetődtek el. Mi a kisebb faluban voltunk iskolára fogva, ott lettünk elsőáldozók, ott bérmálkoztunk, odajártunk magunk korabeli fiatalok után, utcáztunk, báloztunk, rendetlenkedtünk, kaptuk az első névtelen pofonokat egy-egy sötét szögeletben. Házunk, helyesebben présházunk mellett jó meggymaglövésnyire másik ház, helyesebben présház állt. Voltak szomszédaink. Apánk napszámra járó ember volt, nyitástól takarásig ügyvédfélékhez szőlőművelésre. Élt vagy hat fiútestvére szanaszét a környező falvakban. Ez a hat egytől egyig kicsit nagy szót hallott, apánk szerencsére nem. Valamennyi nagybátyánk derék, dolgos, fineszes ember hírében állt, apánk talán náluk is derekabb, dolgosabb. Ha nem is fineszes. Pauli édesanyja meghalt, bátyám akkor alig négyéves volt. Ottmaradtak ketten apánkkal. Ügyetlen élet vált volna belőle, Paulit nevelni, kettőjüket ellátni asszony kellett. Elindult apánk, hozott is szép, fiatal nőt a házhoz. Ő szült engem egy évre rá, később kettőnk mellé Lőrincet, öcsénket.

A szomszéd Meinradéknál két gyerek volt, egy bátyámnál idősebb lány, Mari, s egy velem korú fiú, Péter. Az öreg Meinrad valamikor kitanulta a szabómesterséget, segédként valamelyest városon is dolgozott. Aztán rosszabb idők következtek, s családos embernek már fölszorult ebbe az örökölt présházba. Így Meinrad, sorsából következően is, ráhangolódott a mesélésre. Értett a szőlőmunkához, de nagyobb kedvvel vállalt öreg gépén némi javítást, fordítást, alakítást. Új ruhát nem, annyi önbizalma már nemigen lett volna. A környékbelieknek sem annyi bizalma a munkájához. Egy-egy cérnaszál elharapása után azért el lehetett mondani, főképpen az első világháborús kalandokat. – Tudjátok, az egyik becsapódásnál a kollegámnak az egész szégyenét levitte a srapnel. Ott fekszik mellettünk, jajgat s volt-nincs szégyene. – Törtük a fejünket, micsoda lehet az a szégyen, amit a srapnel levisz. Bátyámat kérdeztük, ő szintén nem tudta. De úgy tett, mintha nem ránk tartoznék. Évek múlva, amikor anyánk azt találta mondani, apátok csak a szégyenét nem felejti el elrakni, s odaküldtük öcsénket apánk elé, kérdezze meg tőle, mi az a szégyen, amit nem felejt el elrakni, apánk kétfelé hasította az előtte levő kuglifát, majd a fejszét újból magasba emelve mogorván odaszólt nekünk: – A pöcsöm. – Esténként, nyáron a rönkön, télen az asztalnál kártyázás közben rendszerint

az első világháborún vesztek össze Meinraddal. Apánk gyerekfejjel elvesztette az apját Galíciában, Meinrad szinte gyerekfejjel megjárta az olasz frontot. Egyszer úgy összekaptak, hogy apánk dühében lesöpörte az asztalra kitett diót s rákiabált Meinradra: – Ebből se egyél többet. Lopjatok ti is. Meg a boromból se igyál. Meg vidd a koszos babszemjeidet is haza, amiket elnyertél tőlem. – Anyánknak kellett ilyenkor beavatkoznia, békítenie őket. Anyánk tudta, nem az első világháború a baj. Apánkat az bosszantja olyan gyerekesen, hogy Meinrad mind elnyeri tőle máriásban a babszemeket, amiket kártyatőkének este kitett. Valóban apánk elől hamar fogyogattak a tarka pénzecskék, s ezt sehogy se tudta elviselni. Még úgy ugyan nem, hogy a kibicelő Meinrad Agnesz nénénk közben minduntalan csörgette a nyereményt a kötényében s nagyhangon számolt. Aztán mégis leültek újra, kártyáztak is, mi bátyámmal meg Meinrad Marival fölszedegettük a szétgurult diót s visszatettük az asztalra. Tíz után együtt nézték kint a frissen esett havat. Apánk csöndesen találgatta Meinraddal, lesz-e tovább fagy vagy végre enyhül az idő.

Nyáron jobb volt, mint télen. Ott ülünk esténként mindnyájan a rönkön, elférünk rajta, akkora, ahol az udvar már lejt a szőlőpászták felé, nézzük a távoli falvak fényeit. Fölhallatszik a város zaja olyankor idáig, s találgatjuk, lent a völgyben, a vízimalomban özvegy Ignáczné takarékosságában egyáltalán gyújtott-e ma lámpát vagy már eloltotta, mert lefeküdt. A beszélgetések sosem unalmasak, s ha meggondoljuk, ehhez találékonynak kell lenni. A felnőttek annyira belegabalyodnak egy-egy történetbe, észre se veszik, mi közben nyúl, róka, sün, menyét módján hangtalanul bekóboroljuk az éjszakai hegyoldalt. Mire Meinrad föláll, nyújtózik, s kedvenc szava járásával mondja, na tegyük el magunkat holnapra, mire anyánk körülpillant, úgy ülünk a rönk végében a füvön, mintha nem mozdultunk volna el helyünkről egy percre sem. Nálunk a bátyám alszik anyánkkal egy ágyban, én apánkkal, Lőrinc vagy Larenc, ahogy nevezzük, külön a hencseren. Jobb lenne anyánkkal aludni. Mindig hallom apánk háta mögül, hogy még sugdosódnak a bátyámmal, anyánk mesél neki, nevetgélnek, csak olyan halkan, soha egy szót nem tudok áthallani. Apánk rendszerint elalszik, föl-fölhorkan, fújja a kását, széles háta engem nekilapít a falnak. Bátyám az Antal-napi búcsún kapott szájmuzsikáját is beviheti az ágyba. Sőt játszania kell anyánknak, aki halkan dudorászgat hozzá. Ha Pauli elbóbiskol, anyánk fölébreszti: – Pauli, ne aludj, játssz. – Pauli meg, már ahogyan tudja, játssza a lassú, a friss dallamokat. – Pauli, most mazurt – mondja a sötétben anyánk. Bátyám nem tudja igazán, mi a mazur, csak annyit, hogy méltóságteljesen kell játszani. Anyánk ringatja hozzá magát, dúdol, dudorászik. – Erre szerettem táncolni – sóhajt. – Erre tudtam a legjobban. – S amikor Pauli abbahagyja, megintcsak rászól: – Fújjad, kisfiam, nekem te vagy a legszebb. – Apánk a zenebonától nem tud igazán elaludni. Morog is magában, élvezi is. El-elszundit közben, s mielőtt horkolni kezdene, fölriad. Apánk nem ért a muzsikához, mint anyánk, nem szeret táncolni sem, de hallgatva elviseli. Hogy közben ő se maradjon ki a jóból, rám szól, vakarjam a talpát. Én már rég lábtól fekszem, hogy jobban halljam, mit beszélnek odaát a másik ágyban, s vakarom a talpát. Nem szeretem, mihelyt fülelve úgy észlelem, elaludt, szépen abbahagyom. Apánk, úgy látszik, épp erre ocsúdik, kicsit megtaszít, hogy folytassam. Egy alkalommal úgy orrba talált rúgni, hogy följajdultam. Szipogva hallgattam, anyánk a másik ágyban csucsori hangon mondja, fújjad, Pauli, fújjad, kisfiam, nekem te vagy a legszebb.

Ez már tél idején volt. Addig bátyám is megjárta a maga kálváriáját a szájmuzsikával. Kezdődött mindjárt az Antal-napi búcsún. Ballagtak hazafelé

a városból, anyánk elöl, Pauli a háta mögött, fáradtan a délelőtti látványtól, a tülekedéstől, Pauli tetejében az örömtől. Az Antal-napi búcsú a sokacok búcsúja, a barátok temploma előtti füves téren sátor sátrat ér. Ember töméntelen. A lovaskocsik, az autók inkább megkerülik a fatelepet, a kórházat, a gimnáziumot, a parkot, a tömegen keresztüljutni lehetetlen. Bent a templomban a barátok folyamatosan misét mondanak, prédikálnak sokacul-magyarul-németül. Az egész környék tódul befelé a városba. A kereskedők, papok, kocsmárosok, zenészek üzleti forgalmán mindenki vidul a pénzéért, aki teheti. A részegek estefelé a Duna-parton alusszák ki bódultságukat. A bálozók éjszaka üvöltöznek, pofozkodnak, bicskáznak. Anyánk Paulival végigtérdepelte a német misét. Utána bámészkodtak, puszedlit vettek, mézeskalács-rózsafüzért, Larencnek mézeskalács-huszárt. Közben a szájmuzsikát. Elfáradtak. A mezei szellő jót tett a tolongás után. Az útfélen megkésve, fehéren virágzó bokrok illata pihentetett. – Próbálgasd, Pauli – mondta egyszer csak anyánk. – Tanulgass a szájmuzsikán, legalább nem unatkozunk hazáig. – Pauli fújta, hamisan, hangosan. Anyánk gondolatai később másutt jártak. Nem vette észre, hogy a muzsika elhallgatott. Hirtelen föleszmélt s hátrafordulva mondta volna, muzsikálj, Pauli, kisfiam, muzsikálj, de bátyám riadtan állt, arcán folytak lefelé a könynyek. A muzsika nem volt meg. A szép ünneplő nadrág zsebe lyukas volt, erről Pauli megfeledkezett, amikor keze izzadni kezdett a muzsika szorításától, s belecsúsztatta, épp a lyukas zsebbe. Pauli tudta, anyánk, amilyen kedves, olyan szeszélyes is. Hang nem jött ki a száján, a könny annál jobban csordogált orra körül alá a szája szögletébe. Anyánk letört egy vesszőt az útfélen, a gallyacskákat gondosan letépdeste róla. Elindultak visszafelé az úton. – Nézd csak, ott van – mondta anyánk. Pauli boldogan lehajolt, abban a pillanatban nagyot csípett fenekén a vessző hegye. Anyánk kisvártatva megint azt mondta, ott van, Pauli látta, hogy nincs, nem is akart lehajolni. Annál nagyobbat ütött rajta anyánk. Így haladtak. Pauli lehajolt, a vessző suhogott, lehajolt, a vessző nagyot csípett rajta. Arca a sírástól összemaszatolódott. Néha mintha megcsillant volna valami a fűben, hátha most igaz, gondolta, ott hever előtte a szájmuzsika. Anyánk úgy ballagott a nyomában, mintha ráérős útját lépdelné. Szólt, ütött. Pauli már nem sírt, csak remélte, az útnak hamarosan vége lesz. Messze, a rétek felől szembejött valaki. Mihelyt közelebb ért, integetett. – Keresnek valamit – kiáltott anyánknak, még jobban siettetve lépteit. – Keresnek valamit, néni? – Pauli fölismerte Ignáczné legényét, aki szintén a búcsúból jött. Mintás fehér ing volt rajta, ünneplő nadrág, nem árulta el, hogy liszttel dolgozik. Választékos beszédéért, füttyművészetéért mindenki szépszájú Félixnek hívta a környéken. – Csak úgy megyünk – mondta anyánk –, ballagdálunk. – Ránézett Paulira. Bátyám mindkét tenyérrel a hátsófelét dörgölte. Anyánk már észrevette a muzsikát a legény kezében, azt nem tudta, Pauli is meglátta-e. – Nem ezt a szájharmonikát keresik? – kérdezte Félix, derékban kissé meghajolva, s közben szemébe hulló fekete haját hátrasimítva. – De, alighanem ezt – pillantott a legényre anyánk. Pauli nyúlt volna a muzsikáért, de a vessző suhogott s rácsapott a kezére. Anyánk mosolyogva megigazította bal karján a kendőt, amibe az ajándékok voltak belekötözve. Szépen odatartotta Félix elé, ebbe ejtse bele a muzsikát. Egy darabon még együtt haladtak. Anyánkban benne lapangott a rossz, szeretett volna csipkelődni ezzel a szépszájúval. – Mi újság Apatinban – kérdezte nyájasan. – Nincs nekem már senkim Apatinban – felelt rá ámulva a legény. – Ja, nincsen – tűnődött anyánk. – Hát az Ignácz Ilonnal mi újság? – érdeklődött tovább, mintha az iménti kérdést föl se tette volna. – Rég láttam. Szépül-e, farosodik-e? – Félix udvarias választ keresve lépkedett

anyánk oldalán, s lassan, akaratlanul belepirult. Anyánk észrevette, mosolygott magában. Még kétszer-háromszor, sóhajtozva, efféléket mondott, hogy na bizony igaz, így szokott ez lenni, majd, hát bizony sose is volt másképp, szegény szépszájú Félix, amikor jobbra, a malom felé térve elköszönt volna, s azt hallja, aki malomba jár, lisztes lesz, zavarában szerbül köszönt el anyánktól. Anyánk jóízűen kacagott, szerbül viszonozta a köszönést. S hegynek fölfelé menet csak ingatta vidáman a fejét, nevetett, s habár nem tudott eligazodni ezen a Félixen, hirtelen azon se, már ő mit akart, még a szőlők közé fölkapaszkodva is jót kuncogott.

Meinrad vállalkozott, hogy megtanítja bátyámat játszani. Pauli már reggeli után átballagott hozzá. Meinrad a nyári melegben kihozta öreg varrógépét a diófa alá, s napközben mindig az árnyék forgása szerint cipeltette velünk ide-oda. Bátyámnak kiparancsolt egy kisszéket. Mi a gyöpön üldögélve figyeltünk. – Na, nézd csak – szólalt meg kissé ünnepélyesen Meinrad. – Először is bemutatom neked a fogásokat. – Szemüvegét a homlokára tolta s kiegyenesedett a széken. Most látszott, milyen hórihorgas ember. – Így tartod a hangszert a kezedben. – Pauli megpróbálta úgy horgasztani, passzintgatni az ujjait, ahogyan Meinrad mutatta neki. Elég ügyetlenül sikerült. – Most a szájadhoz veszed, befúvod a levegőt, visszaszippantod a levegőt. A megfelelő helyen. Ennyi a tudomány. Ha befúvod a levegőt, mélyebb hangot ad, ha visszaszippantod, magasabbat . . . Vagy fordítva – tette hozzá kicsit bizonytalanul. Meinrad előjátszott Paulinak, elég összevisza, úgy találtuk. Megszólalni nem mertünk. – Ebben a sarkában van a legmélyebb hang, innen halad fönek a skála. Ezt elfelejtettem neked megmutatni. – Ebédig gyötörték egymást. Pauli sehogy se jött rá a zenélés nyitjára. Be-benyálazta a hangrekeszeket, Meinrad a tenyerén, a nadrágszárán ki-kiveregette neki a muzsikát. A hangok időnként bugyborogva, visítva, menekülésszerűen igyekeztek kifelé a muzsika hátulján. – Pihenjünk – tanácsolta Meinrad. Pihentetésül elmesélte, hogy első szájharmonikáját még a mesternétől kapott zsebpénzen vette annak idején. Szép cifra doboza volt, pirosbéléses, figurás, „Unser kleiner Musikfreund" volt gót betűvel a födelére írva. Akkor még rendes munkát kapott valaki a pénzéért, sóhajtott, nem úgy, mint manapság, s vetett egy pillantást a bátyám kezében levő hangszerre.

Meinrad nem lett volna rossz zenetanár, de valószínűleg segédkorában játszott utoljára szájharmonikán. S mára inkább az elvére emlékezett, mint magára a művészi megvalósításra. Anyánk fülelt, megérezte, nincs igaza, hogy eleinte azt is kétségbe vonta, került-e valaha Meinrad kezébe efféle szerszám bátyám Antal-napi muzsikája előtt. Az előjátszásból egyre inkább kihallatszottak az ismerős dallamfoszlányok. Lehetne énekelni rá, ismerte el később anyánk is. Meinrad, mihelyt ráérő ideje volt, hívta Paulit. Minket azonban már nem tűrt meg maga körül. Előbb Larencet utasította odább, mert állandóan gagyogott, majd nevetgélésünkért kettőnket, saját fiát, Pétert, meg engem. Anyánk, ha nagyon megsajnálta a kis muzsikusinast, átkiáltott, Pauli, kész az ebéd, akkor is, ha nem volt kész. Előfordult, hogy egy-egy délelőtt Meinrad haragos volt, olyankor kukorítottak a dallamok, nem lejtettek bársonyosan. Ha jól ment a gyakorlat, Pauli csak-harmadjára hallotta meg a hívást. S mosolyogva jött haza, nem könnymaszatos arccal s ökölbe szorított kézzel, olyat motyogva magában: – Csak megvolna még a kutyám, ráuszítanám.

Egy őszi délután Urosevics Szávó terelte át nálunk a hegyen a birkáit. Meinrad addig már fölmondta a szerződést Paulival. Nem cipelte ki varrógépét az udvarra, s végzett a rábízott télikabátok kifordításával. Vagy a nap-

cirmos ablaknál ülve épp munkába vette őket. Azokban a napokban a városi hegyen volt családostul. előszüreten. Apánk is ott mosta a hordókat mindennap a Kincses ügyvédnél a borászatban. Szávó szintén a szüret miatt kereste Meinradot. Az Urosevics-szőlő bent húzódott szélesen Meinradék szőlője s a miénk közt. S Meinradék munkálták most már állandóan tartott szabás szerint. Mivel Urosevicséknél néhány éve nem volt asszony a háznál, Agnesz néni mosott is az Urosevics férfiakra. S ha már minden a feje tetején állott, bement hozzájuk takarítani a faluba. Urosevicsék a nagyobb faluban laktak. Módosak voltak, szép, csempézett elejű házuk állt a szerb templom mellett. Pontosabban a szerb s a katolikus templom között. Az öreg Urosevics földjei nagyobb részét kiadta feles művelésre. Fiainak nem nagyon fűlt a foguk a paraszti munkához. Szávó azóta elhalt nagybátyja sugallására beleszeretett a juhászatba, nagyobbik öccsét, Vukot mindenhova magával vitte. A legkisebb fiú, Péró, velünk korabeli gyerek volt. Urosevicsné a vele feküdt gyermekágyban halt meg. Az öreg Urosevics időnként kihajtott lovasfogatával hozzánk a hegyre, hogy megnézze, mint vélekedjék a szőlője felől. Hajlott ember volt, gyomorbeteg, kedvetlen. Szávót, Vukot hónapszám nem láttuk.

Szávó most a pincéjük felől ereszkedett hozzánk, egyedül, a kutyájával. A birkák az akácos melletti ugaron legeltek. Urosevicséknek nem volt présházuk, csak ez a partba ásott pince. A pántolt vasajtón hatalmas lakat. A lakat egyik kulcsa állandóan Meinradéknál lógott a szögön. Szávó abban bízott, nemcsak a szüret dolgát intézheti ma Meinraddal, hanem a pincéjükbe is bejuthat egy-két nyelet borra. Hóna alatt üres fonatos üveget hozott.

– Azt gondoltam, itthon találom őket – mondta üdvözlés, kezelés után anyánknak. – Nem láttátok, rendbe tette Meinrad a hordóimat?

Anyánk behívta a présház melletti nyárikonyhánkba s megkínálta ebéddel. Szávó a meghívást elfogadta, jó étvággyal evett. Anyánk bort is tett az asztalra. Szávó időnként kortyolgatott a pohárból. – Hol kergetett mostanság a fene – kérdezte anyánk. Nézte, hogy táplálkozik a vendég. – Odaát voltam – felelt rá elgondolkodva Szávó –, jó füves tarlók voltak. – Az odaát ebben a szóhasználatban túl, a Duna másik oldalán, a Bácska valamelyik szögében volt. Szávó eltolta maga elől a tányért, poharat. Visszamentünk mindnyájan az udvarra s a rönkre telepedtünk. Maszatos öcsém fölerőszakolta magát Szávó térdére. Én a kutyával próbáltam ingerkedni, de Rezső nagyon mutogatta a fogait.

Messziről hallottuk bátyámat megjönni az iskolából. Még az akácos fölött járt, de a szájmuzsikája szólt. „Geh hinaus auf die grüne Wiese", ezt játszotta, mint hetek óta álmában is. Egyre bátrabb lett Paulink a játékban, esténként már kísérni merte a felnőttek dalolását a rönkön. Az egyszerű, különben szép hangzású dallam megunhatatlan lett neki. Hallottuk, jön lefelé az ösvényen, látni még nem láthattuk. Szávó óvatosan a zsebébe nyúlt s elővette a maga szájharmonikáját. Jóval nagyobb volt, mint a bátyámé. Szájához illesztette, s mihelyt Pauli önfeledten kornyikálva befordult az udvarra, Szávó hirtelen belevágott a dallamba. Pauli megtorpant, szinte ijedten nézett ránk. A muzsika elnémult a száján. Anyánk nevető arcát nézte. Szávó a szabad kezével intett neki, hogy hájde, fiú, fújjad, hájde, anyánk meg felsőtestével bókolva a rönkön, bátorításul, csak szépen, kisfiam, ahogy esténként szoktuk, rázendített, „Blumen pflücken Kränzchen binden, rote Rosen, Vergissnichtmein". Maszatos öcsém odaállt Pauli elé s kancsin fölnézett rá. Szávó fújta a dalt, s hogy Pauli riadalmát föloldja, tánclépésben odalejtett mellé. Átölelte bátyám vállát, vonta magával körül az udvaron. Anyánk melléjük csapódott, énekelve persze. Pauli megkönnyebbülten nevetett. Egyre bátrabban hangolódott vissza a dallamra.

Jártak körbe az udvaron. Szávó tánclépésben, anyánk tánclépésben s énekelve hozzá, Pauli meg-megbotolva. Mi öcsémmel a hátuk mögött mutogatva, idétlenkedve, Szávó lötyögő bársonynadrágján nevetve. Fújták, amíg mindnyájan ki nem fulladtak – nagy nevetéssel az udvar gyöpére dőltünk, akár egy halom zsák. – Mutasd a harmonikádat – mondta Szávó a bátyámnak. – Egészen jól megy. Csak még finomságok hiányoznak. De jól játszol. Próbáld meg az enyémet. Neked is ilyet kellene szerezni. Ha újra eljövök, bemutatok neked néhány finomságot. Tudod, mit? Hozok majd neked nagyobb szájmuzsikát.

Szávó halkan intonálta az iménti dalt, aztán másikat, harmadikat. Ismert jónéhány német éneket, nemcsak szerbet, magyart. Bátyám boldogan hallgatta. A birkák már harmadszor fönt jártak a tetőn. Rezső, a kutya, idegesen ült gazdájával szemben. Kurta nyüszítéseket hallatott. Kétszer már visszaterelte a nyájat, most újabb parancsra várt. Szávó fölállt, szedelőzködött. Hóna alá akarta kapni a fonatos üveget. – Hé, ez tele van. Mivel töltötted meg te ezt a pintest? – kiáltott oda anyánknak. – Pintes? – nevetett anyánk a konyhaajtóból. – Legalább két és fél literes. – Szávó hümmögött. – Mit töltöttél bele – kérdezte –, fikszlit, fehéret? – Ihatót – mondta neki anyánk.

Egy darabon kísértük fölfelé Szávót a birkák után. A kutya szemcsippentésre kizavarta a három elmaradt kecskét az akácosból s besorolta őket. – Eladhatnál nekem egyet közülük – mondta anyánk. Szávó a kutya ügyködését nézte, s csak később felelt rá: – Nem jó kecskék ezek, mihasznák. Csak cibálnak mindent, tejet alig adnak. Meg akarok szabadulni tőlük. De neked nem adok el. Ha komolyan gondolod – mondta kezét nyújtva búcsúzóul –, ha komolyan gondolod, szerzek én nektek kecskét. Jó anyát, jó tejelőt. Tudok most olyat. Ha legközelebb jövök, elhozom.

(Folytatjuk)

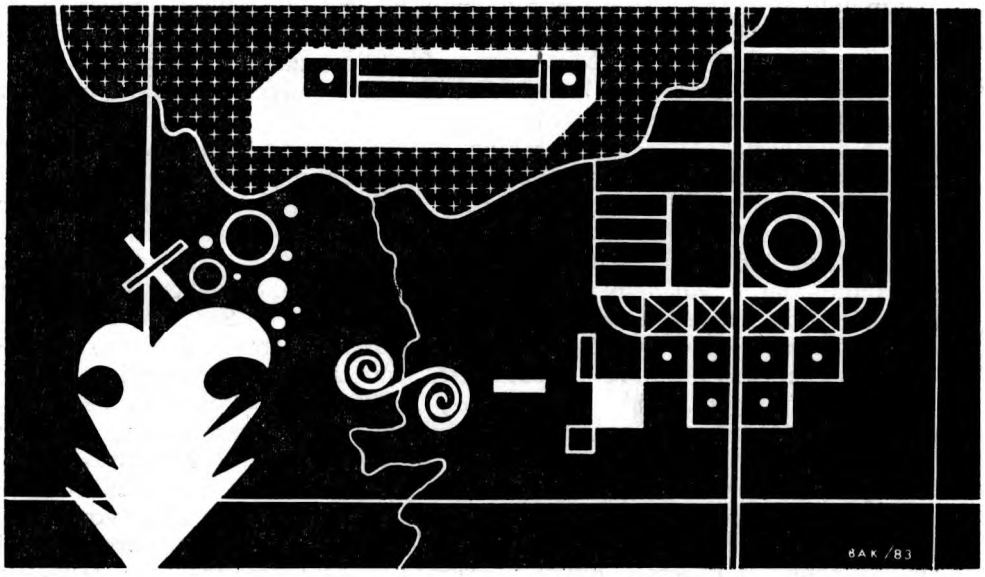

KISS IRÉN

Berber és vidám

(az összes bartóki allegróra)

! megtörténhetett ! megtörténhetett
a föld alatt
a föld szinén
a föld visszáján
és a föld felett
ha látom nevetek
minden árok nyiladoz
én nyelhetetlen
maradok ajja-ajjahaj
játszi könnyeden torkomon terem
ha látom nevetek

csendesül a tér hazaér a pásztor
játsszuk el hogy füstből vagyunk
nem most hanem máskor
elmentem én a
vásárra viszem a fejem
van ma holnap is van
mindig mindétiglen
van ma holnap is van
ma

szemerkél a sors fagytól sose félünk
hejehuja ordas élet te a
szemefényünk te a szeme te a szeme

megbolydultak az égiek legelői
elhulltak a déli nyájak
?mikor megyünk mi is arra
vettem egy koporsót pörgetem
nyájasan

szállingózva fénnyé válok
világot szitálok
ő már sosem fázik
be ha nem is fogadjátok
a kéményből zuhan rátok
ejhaj ejhaj csillagi sziporka

eressz be az ajtón mert
nem kell vigyázni föl lehet állni
nem kell vigyázni föl lehet állni
ráncba szedem a szemem
gyere pajtás énvelem
bárha ajkad fölrepedt
!jönnek legények
!jönnek legények
!jönnek legények
eressz be az ajtón mert
megkondulok megkondulok
rövidül már a hurok

de nem azért jöttem hogy én itt
belépjek
virágos nyoszolyát ne vessetek
néki
aha ó ha
megkerülöm házát megkerülöm házát
adja legszebb lázát szemének világát
már látható

lennél csak a kezemben nem
sajnálnálak feltalnálak sírva
ölelne a bánat azon az úton
más éli idejét hóha elmentek dél fele
megjöttek délre ki kopog ki kopog
jobb hogyha ázik él
verdes még a szárny !nézd a kósza árny
elsiklik odatéved

megfogják ha menekül
megfogják ha menekül úgysem
sikerül menekülne zöld erdőbe
vadak szorongatják körbe
iszonyú rókafarkak megtudhatod még

isteni ujjak motozása pokolbeli hárfán
lüktet a furcsa mélyi szivárvány
neked már véged haha
hártyákat nem kímél az égiek gőgje
megropogtatnak levéltelen ágak
senki nem nyúl utánad
sehenkihisehe fáhárahad ahaj

!éljen mi élhető

széttépném szétszórnám szétvágnám rajta
ha úgy akarja
suhan a ligeten
a torkomon terem
röpül a röpül a röpül a
isteni balta
úgy volna volna volna jó

de bezzeg elmosná a zápor a hallgatag rétet
nem kéne atyádtól ennyire félned
csak pergünk szemenként szemente
!állj csak fel bizalommal
!karomba táncolj
máshová érnél máshová vágyol

isteni ujjak motozása pokolbeli hárfán
nyílik már nyílik az éji szivárvány
lépcseje véreres márvány
jó lehetne
elmennél elmennél jobb útra
véled a másikra
kipkopkipkopkipkop hajnali gyöngysor
fű tövén szárad
lennék csak erős tölgy hajlanék
a jóra bármilyen szóra rekkenő

őszben csudabőszen
mégis mégis egyre inkább mentől jobban
fárad !tépjed a lángot forgasd a lábad
egyik sarkam sárba lépett
a másik a napba réved
széllel-szóval

a medvének foga támad dobja víztükörbe
apró bálnák mulatoznak kavics közé tűzve
széllel-szóval

nézem a rétet
nézem a rétet
vérem szerteszéled
úgy szeretlek téged
menten megvernélek
bőrödön kopogok
bordádon zokogok
elvinnélek

győzünk majd kétkedőn
győzünk majd kétkedőn
buzgányom szájfedőm sarkantyús
karabélyom teli pár víg manóm

játszottam én már ezer citerán
játszottam én már ezer citerán
de még ilyent nem ütöttem
széttörik rajta a könnyem
elpereg elpereg
székemről a nyereg
de micsoda száguldás
hajam belevásik

ha mondom hogy egészen csak a
tied lészen
vezetik már kötőféken
arabs deli vér
dézsába se fér

gyere ide gyöngyöm hiszen szép a lánc
hogyha jól megcélzod épp beletalálsz
ihajla – hajlabajla
hallgattam eléget telérem-talárom

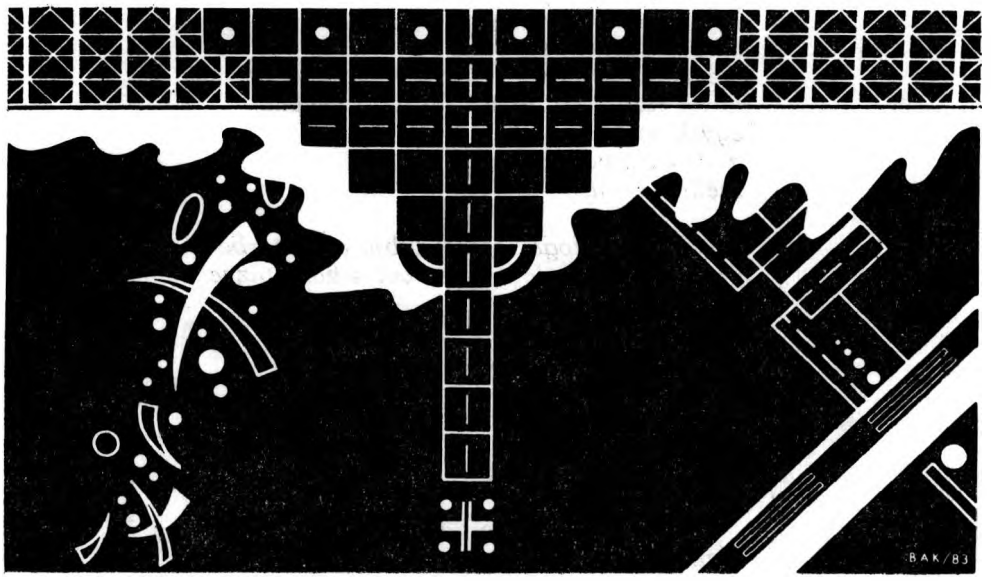

ALBERT GÁBOR

Emelt fővel

V.

A FEL NEM ÉBRESZTETT IGÉNY

„Hogy mi szerettem volna lenni? Ez abban az időben nem lehetett kérdés. Akkor azt kellett szeretni, hogy az ember megéljen. Nem lehetett válogatni. Ha én nadrágot akartam, hogy legyen, vagy cipőm, oda kellett menjek, ahol ezt meg tudom venni. Akkor nem az volt, mint máma. Akkor nem volt pályaválasztás. Legalábbis vidéken nem. Pesten, vagy városban nem tudom.

Hidasnak akkor lehetett 2000 vagy 2200 lakosa és ebből taníttatta gyerekét a főjegyző, Bognóczky, a református pap, de ő sem a papi fizetéséből, hanem méhészkedett, mindennel foglalkozott, meg dolgozott sokat. A felesége tanítónő.

Innen Hidasról két-három gyerek tanult, a többiek elmentek vájár iskolába. Én meg elmentem a bányába, mert itt volt helyben. Nem tudtam, hogy egy évig leszek bányász vagy kettőig. Pénzt akartam keresni. Aztán maszek alapon letettem a vájár vizsgát és jobban jöttem ki, mint azok, akik elmentek vájár iskolába."

Balogh Lajos vegyipari munkással, volt bányásszal beszélgetek. Még kinn született Bukovinában, jól emlékszik a bácskai menekülésre, de fiatalságát már itt töltötte Hidason. Meglehetősen nehéz körülmények között, mert mire a székely gazdaságok éppen megerősödtek volna, jött a túlméretezett iparosítás, amelynek terhét a mezőgazdaság viselte.

A székelyek roskadoztak a föld súlya alatt, a földjüktől megszabadított németek viszont egyre gyarapodtak. És ahogy már szó esett róla, akadt olyan hely is, ahol a svábok egy idő után sorra visszavásárolták a korábban elkobzott házaikat. Hidason erre nem volt példa és a Hidason lakó székelyek gyermekei még szerencséseknek is voltak tekinthetők, nem kellett a városban, vagy távolabbi vidéken keresniök munkát, itt volt közvetlen közelükben a bánya.

Balogh Lajos is, ahogy tehette, a hidasi bányába ment dolgozni. Ez az üzemegység az 1950-ben alakult Nagymányoki Szénbánya Vállalathoz tartozott. Az akkori helyzet jellemzésére másoltam ki az itt következő néhány sort a *Hidas község története* című kéziratos munkából.

„1950-ben a termelés Hidason a lehető legmostohább körülmények között indult meg. Nem volt osztályozó, nem volt meg a szállítási lehetőség külszínen, nem volt raktár, a bánya-üzemvezetőség irodája egy kis szobából állott. A fürdő is két kis helyiség volt, egy a nőknek, egy a férfiaknak. A bányászok ruhája benn a fürdőben lógott. A környékbeli dolgozók kerékpárral vagy gyalog jutottak a bányához egy olyan úton – köves út nem volt –, ahol a legkisebb eső után is jóval bokán fölül ért a sár. A gépműhely egy fészer volt csupán. A kitermelt szenet a csillékből a földre öntötték, honnan egy rossz szekérrel, majd később teherautó és szekérfuvarral szállították ki a 3 kilométerre levő állo-

másra, másrészt kupacokba halmozták ahydrálás végett. Hidason csak egy kis kéziraktár lévén, az anyagokat először Nagymányokról az ottani anyagraktárból szekérfuvarral szállították át – 6 kilométeres úton –, majd később kocsifuvarral – 14 kilométeres úton."

Minderre természetesen magánfuvarosokat kellett szerződtetniök, mert a bányának nem volt saját istállógazdasága. Ilyen kezdetleges körülmények között a napi átlagtermelés sem volt valami magas, mindössze 92,3 tonna. A következő években megépült a *kisvasút* (1951) – a termelés szinte a nullára esett vissza, mert a vasútépítéshez a bánya adta a munkásokat –, az *osztályozó*, a *bekötő út*, a *bányafürdő* (1952–53) és mikor már a bánya rendszeresen tudta teljesíteni éves terveit, elkészült a magasnyomású brikettgyár is (1959). A napi átlagos termelés 1954-ben és 1961-ben volt a legmagasabb – 900 tonna felett –, 1964-ben némileg visszaesett (617,6 tonna). Ez év (1964) december 31-én az összes nyitott vágat hossza 6663 folyóméter volt, s ebből korszerűen volt biztosítva 5005 folyóméter.

Még csupán egy adat: a bányában dolgozók létszáma általában 800 és 900 között ingadozott.

A bányát azonban a hatvanas évek közepén nem volt rentábilis üzemeltetni. „... A minisztérium részéről történt részletes bányaszemle, és az üzemvezetőség részéről öt alternatívában beterjesztett tanulmány alapján a minisztérium műszaki főosztálya arra az elhatározásra jutott, hogy üzemünknél minden további feltárást, beruházást beszüntet, jövőbeni termelésünket a brikettgyár minimális hidasi szénszükségletének megfelelően napi 600 tonnában határozta meg. Ezzel a széntermeléssel feltárt szénvagyonunk csupán 1964, 1965, 1966-os esztendőkre elegendő, úgyhogy 1967-ben már csupán 4 hónapig termelünk napi 500 tonnás termeléssel ...

... Ezt a tervet az üzem előreláthatólag teljesíteni fogja, közben azonban folytatja a felhagyott vágatokból az anyagmentést és készül az üzem teljes beszüntetésére."

A bányát később be is zárták. Balogh Lajos a legutolsó időkig ott dolgozott.

– Véglegesen 1971-ben szűnt meg – mondja, miközben állandóan egy gyufaszálat rágcsál –, mert olcsóbb volt az olaj, mint a magyar szén. Azóta, gondolom, piszkosul megbánták. A brikettgyár a legmodernebb nyugatnémet gépekkel volt felszerelve. Az átalakítása, azt mondják, 670 millióba került. Helyére ide telepítették az Illatos úti vegyi műveket Budapestről. Én korábban a bányában dolgoztam, majd a brikettgyárban, onnan meg áthelyeztek a vegyi művekhez.

– A bányával mi történt?

– Összerobbantottuk. Lejtes aknák voltak, három egymás után. Itt voltam az utolsó napig, sőt még két hónappal tovább is. Egyedül én maradtam a lőmesterrel. Nem akartam elmenni az uránbányába. Hogy minden nap 60 kilométert utazzak oda. Naponta 120 kilométert. Meg a bánya is veszedelmes.

– A hidasi nem volt veszedelmes?

– Ez is az volt, de meg sem közelíti a többi bányákat. Nem voltak veszélyes gázok. Monoxid volt, de nem volt metán. Az a szerves anyagoknak a bomlásából keletkezik és a szénfalból jő ki. Sokszor kifúj 100 vagon szenet is. És se szaga, se jelzése, se semmi. Ezek szoktak berobbanni. Komlón legtöbbször ez csinálja a bajt. Utóbb Lengyelországban, Csehszlovákiában és mindenhol. Hidason nem volt metán, de volt oxigénhiány – széndioxidgáz volt, de aránylag nem volt sok víz.

– A legnehezebb időkben, mikor a termelőszövetkezet alakult, elég nagy szegénység volt. Ez a bánya 20–25 kilométeres körzetben elég sok munkást foglalkoztatott.

– Itt kaptak munkát a fiatalabb székelyek.

– Meg a bennszülött svábok. Mindenki, akinek nem volt más megélhetése. Itt valamivel többet fizettek, mert máshol nagyon keveset. Akkor sem keresett sokat a bányász, csakhogy a kívülállók éppenhogycsak tengődtek. De most, aki nem bányász, az is megvan. Ezért is nem mennek bányába.

– Most mennyit keres? – kérdeztem 1980-ban.

– 4100 forintot.

– Ez biztos?

– Attól függ, mert én folyamatosan járok. Minden hónapban van egyszer öt nap munka, máskor mindig négy napot dolgozok. A napok nyolcórásak. Három szabad szombat van beleszámítva. (Akkor általában két szabad szombatot kaptak a dolgozók.)

– Miért van több pihenőnapjuk?

– Vegyi üzem. Szennyvíztelep-vezető vagyok. A munkám nem veszélyes. De vannak mérgek, meg az ország összes csontját idehordják a vágóhidakról, hogy feldolgozzuk. A bőrgyárakból a hulladék bőrt. Sósavat, kénsavat, ditrifont meg többféle mérget gyártanak. Ezeknek csak 40 órás a munkahetük. Nem leányálom! Vegyi üzem.

– Büdös?

– Büdös, másrészt meg méreg-szag. Budapestről is ezért telepítették ki, mert rontotta a levegőt. Nagyon ritkán fúj a szél a falu felé. Bonyhád felé többször.

– Bonyhádon érzik a szagát?

– Ritkán. Nyáron inkább, mert akkor rengeteg a kukac. Csontban, bőrben. Sokszor úgy söprögetik össze. Egyszer ezért tették ide, a szaga miatt, másodszor meg, mert leépítették a brikettgyártást, bezárták a szénbányát és volt hely, vasút, víz, épületek. Most 340–350 embert foglalkoztatnak.

– A többi munkással mi történt?

– 1963-tól kezdődően, ahogy a bányában fogyott a szén, a vidékieket Teveltől Zombáig helyezgették el Komlóra, Pécsre, az uránbányába. Így ment ez egészen 66-ig. Akkor 28-an maradtunk, akik kiszereltük a bányát. Aki nem akart bányába menni, azt a szekszárdi építkezéseknél alkalmazták. Akkor építették Szekszárdon az új lakótelepeket. Busz vitte őket. Aztán üzemek jöttek ide: egy ládagyár, egy bútorgyár, és itt van a VOSZK, amelyik vendéglátóipari gépeket gyárt meg javít, de ez csak a neve, mert mindenfélével foglalkozik. Van grafikai üzeme, ahol címkéket csinálnak, papírrészlege, ahol dobozokat készítenek, forgácsoló-esztergályos műhelye, lakatos üzeme. Ezeken kívül van még Hidason egy téglagyár is.

– A vegyi üzemben főleg hidasiak dolgoznak?

– Főként hidasiak, de a szomszéd községekből is elég sokan járnak át. Az a helyzet, hogy az ember nem szereti a vándorlást. Ha valaki már 10, 15 vagy 20 évet itt Hidason ledolgozott, akkor leginkább marad is. Nem úgy mint Pesten, hogy kéthónaponként váltogatják a helyüket. Itt nem nagyon van hova menni; de meg is szokják az emberek egymást és nem szívesen mennek el máshova dolgozni. Bonyhádról is járnak ide, pedig kapnának munkát ott is.

– Most, hogy az olaj ára olyan óriási mértékben megemelkedett, nem hallott arról, hogy újra megnyitják a hidasi bányát?

– Ezt a bányát már sosem nyitják meg. Gazdaságtalan, kifogyófélben volt. Három lejtakna. Sokba került az anyagszállítás, az áramleszállítás, a levegőbiztosítás. Ezekben a hegyekben már nincs szén.

– Túlságosan mélyen voltak az aknák?

– Nem. A hegycsúcstól körülbelül 200–220 méterre lehettek. De volt 60 méteres is.

– Már a háború előtt is művelték?

– Hogyne! Volt itt egy bonyhádi zsidónak téglagyára. Ez a húszas évek elején csináltatott egy tárót. Bement egy kilométerre és ami szén neki kellett a téglagyártáshoz, azt kiszedte. Nem sok szénre volt szüksége, bányász is alig volt. Innen a faluból mentek oda a parasztok, amikor ráértek. Több helyen kereszteztük ezt a régi *zsidó bányát,* mert így hívták. A síneknek nekimentünk. Annak idején a fővágatokban nem is igen volt fejtés, csak elővájás, amit kiszedett.

– Lignitet bányásztak?

– Azt. Príma volt tüzelni. Kaptunk 60 mázsát kedvezményesen. Hazahoztuk már augusztusban és beterítettük a fészerbe. Mikor kiszáradt és elment belőle a nedvesség, 2800 kalória is volt benne. A nősök 96 mázsát kaptak ingyen, én is kaptam 35 mázsát 70–80 forintért. Nem nagyon centiztek, hazahoztuk kocsival és megvolt a téli tüzelőnk.

– Akkor még megvolt a lovuk?

– Nekem megvolt egészen 61-ig. Aztán amikor mindenkinek kellett, hogy a tsz-be menjen, aki nem adta oda a lovát, hazaküldték. Hatvan májusában nekem is szóltak, hogy addig ne menjek dolgozni, míg nem adom oda a lovat. Pedig nekik sem kellett, csak levágni vitték. Azért vették el, hogy ne legyen. A tsz-fejlesztés miatt. Mikor tiltakoztam, azt mondták, beszéljek az igazgatóval.

– Minek neked á ló? – ezzel kezdte.

– A pénzemen nem vehetek azt, amit akarok?

– De minek neked á ló? Végy szőnyeget vágy áutót. – ilyen felvidékiesen beszélt. – Ámíg á lovát nem ádod odá, ne is gyere!

Hazakergettek. De én nem adtam be se a lovat, se a bányába nem mentem. Amikor a párttitkár jött a nyakamra, akkor bevittem a passzust a tsz-írnoknak.

– Hol a ló? – kérdi.

– Adjanak pénzt, akkor itt a ló. Én ezt hat éve pénzért vettem.

Végül is adott egy papírt, hogy Balogh Lajos a járlatlevelet ekkor és ekkor leadta. 1960 május . . . most már nem tudom pontosan hányadikán, de május volt. Az elismervényt odavittem a párttitkárhoz. Megnézi, jól van. Nem kérdezte a lovat, tudta, hogy nem viccből kellett az nekünk. Egy év múlva, mikor volt pénzük, a lovat is odaadtuk. Nagy nehezen ki tudtak fizetni 2000 forintot. 6 mázsás ló volt, 14 éves.

– Miért volt szükségük lóra?

– Meg kellett művelni a néném, Vanka Simonné földjét. Nagy énekes volt, 1953-ban még Budapestről is lejöttek hozzá, hogy énekeljen. Négy és fél hold földet kapott és nem tudott vele mit kezdeni. Öregasszony volt, dolgozni nem bírt. Ha bemegy a tsz-be, a földjét elveszik, de nyugdíjat nem tudtak volna adni neki. Végül aztán mégiscsak elvették és a hegyekben adtak helyette egy darabot. Még az volt a szerencse, hogy akadtak, akik nem mentek be a tsz-be, és azok – mikor oda lett a ló – elvállalták, feliben. Most ingyen se kellene senkinek, nemhogy feliben. Azon a földön 6000 forint értékű kukorica termett,

ennek a felit kapta meg. Volt adókedvezménye is. Egész évben a kukoricáját morzsolgatta és eladta apránként. Ebből élt.

– Évi 3000 forintból?

– Persze! De mennyi munka volt azzal míg lemorzsolta! Kézzel az egészet. Ráért. Szegény nem vett magának semmit. Olykor egy zoknit, egy fejkendőt. Nem volt rádiója sem, bútora sem. Tartott 20–25 csirkét.

Hihetetlen nagy szegénység és viszonylag magas jövedelem ugyanabban a családban, ha nem is ugyanabban a háztartásban. Az idős asszonynak nagy anyagi megterhelést jelentett egy fejkendő vásárlása, ugyanakkor sorra épülnek a luxuskivitelű falusi házak. Mintha Vanka Simonné, született Balogh Mária „szegénységében" a falusi élet – jobban mondva a mezőgazdaságból élők – minden nyomorúsága találkát adott volna, míg az építkező bányászok esetében a falusi életkörülményeknek csak az előnyös összetevői érvényesülnének.

Kicsit talán eltúlozva, de nem meghamisítva az igazságot, azt is mondhatjuk, hogy a „földhözragadt" székelyek – és általában az újonnan földhözjuttatottak – Rákosi időkbeli nyomorúsága volt a záloga az iparba menekült németség anyagi gyarapodásának. Az ipar nagyobb részesedésével ők is nagyobb részt kaptak a nemzeti jövedelemből, s felemelkedésük is korábban kezdődött meg és gyorsabb ütemű volt, mint a velük egy községben vagy járásban élő, de a mezőgazdaságban dolgozó sorstársaiké.

A mezőgazdaságon belül, s továbbmenve, a termelőszövetkezetekben nemzetiségi ellentétek nemigen alakulhattak ki, mivel a tsz-ekbe németek nem léphettek be, nem lévén nekik földjük. Ha ellentétről egyáltalán beszélhetünk, akkor ez csak a betelepültek és a helybeliek, illetve a különböző helyről érkező telepesek közt jöhetett létre, mint ahogy ilyen jelenségekre (pl. a székely–felvidéki ellentétre) egyes elszólásokból következtetni is lehet.

Az első nemzedék – tehát a munkaképes családfenntartók nemzedéke – az ötvenes években a mezőgazdaságba szorult, és a telepeseknek csupán a második nemzedéke tudta kihasználni azokat az előnyöket, amelyeket Hidas ipara kínált. Ennek a nemzedéknek nem is volt más választása: a beszolgáltatásokkal egyre jobban nyomorgatott családot kellett segíteniök, később pedig a rosszul megszervezett, gyakorta ráfizetéses termelőszövetkezetekben dolgozó szülőket kellett támogatniok. Ahogy az előzőekben idézett székely ismerősöm mondta: a fiataloknak „akkor azt kellett szeretni, hogy az ember megéljen".

Az iparban – legyen az bánya vagy vegyi üzem, a VOSZK vagy a téglagyár – már együtt dolgoztak telepes leszármazottak és őslakos németek, és míg az első nemzedékből valók évek során legfeljebb összebékültek, itt, a közös munkahelyen, távol a múltat idéző földektől, barátságok szövődtek és szövődnek, s fokozatosan tűnnek el az etnikai különbségekből származó előítéletek. Ezzel megkezdődik az őslakók és telepesek közt az a kiegyenlítődés, amelyet egyik néprajzosunk éppen a bukovinai székelyekről írt tanulmányában így jellemzett még 1958-ban:

„A kiegyenlítődés leghamarabb a fiatalságon keresztül megy végbe azáltal, hogy a divatot ő veszi át leghamarabb, eljár egymás mulatságába, sőt sokszor, ha szűkében van házasulandónak, vagy ha a házasságon keresztül emelkedni akar, még egybe is kel. Az idősebb generáció életében is elkövetkezik az együttélésnek egy olyan korszaka, amikor többé már nem néznek ellenséges szemmel egymásra, kölcsönösen igyekeznek egymás segítségére lenni, kedvébe járni. Az új környezet beolvasztó hatásának csupán a legöregebbek állanak ellene." (Belényesy Márta: *Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél.* Bp. 1958. 43. l.)

Ez a leírás elsősorban az agrártársadalmakra érvényes, olyan közösségekre, amelyeknek saját, jól körülhatárolt kultúrájuk van, etnikai különállásukat a népviselet, a helyi szokások rendszere, sajátos népművészetük is fémjelzi. Két ilyen különböző etnikai és főként hagyományosan paraszti népcsoport között a kiegyenlítődés valóban ezeken a csatornákon keresztül zajlik le. Csakhogy a töredékes, és a kitelepítéssel megtizedelt németség esetében nemigen beszélhetünk sajátos, élő népművészetről, népviseletről, mint ahogy ezt hiába keressük – és kereshettük már az ötvenes években is épp a fiatalság körében – akár a Baranyába telepített felvidéki magyaroknál, vagy az Alföldről áttelepített újonnan földhözjuttatottak között. „A mai mezőgazdasági népesség távolról sem hasonlít a régi parasztsághoz", állapítja meg Andorka Rudolf szociológus, és ez a nagy változás épp negyvenöt-negyvenhatban kezdődött el – s nem kis része volt benne a földosztásnak, a kollektivizálásnak, az ipar rohamos fejlődésének –, úgyhogy a statisztikák tanúsága szerint a mai magyar falu agrárjellege már a múlté, hisz „az ipari, építőipari, szállítási munkásságnak – úgy is mondhatnánk, a munkásosztály törzsének – közel a fele községekben lakik." (Andorka Rudolf: *A magyar községek társadalmának alakulása.* Bp. 1979. 76–77. l.)

A megváltozott viszonyok közt az ipar nyújtotta közös munkahely a kiegyenlítődésnek sokkal hatásosabb katalizátora, mint a közös szórakozás. Annyival is inkább, mert a közös munkahely az iparban sokkal nagyobb egymásrautaltságot, rendszeresebb és szorosabb kapcsolatot jelent, mint a kevésbé gépesített és területileg is szétszórtabb mezőgazdaságban.

A fiatalok Hidason viszonylag könnyen meg is találták helyüket az iparban, s ez nemcsak életszínvonaluk emelkedését eredményezte, hanem azt is, hogy – legalábbis személyükben – megszabadultak az alól a nyomás alól, mely az ötvenes években a parasztságra nehezedett.

Sajnos épp ez a „nyomás" tette lehetetlenné, hogy a parasztság általában és a székelység különösen, élhessen azokkal a lehetőségekkel, amelyeket az új rend minden állampolgárának biztosított. A *Völgységi Telepesek Központi Szövetkezete* Tevel községben ugyan megalakította a *Kőrösi Csoma Sándor Tanintézetet*, hogy az internátusában helyet adjon a tehetséges székely gyerekeknek és elősegítse az új, a népi eredetű értelmiség kinevelését, de hamarosan ez a gimnázium is megszűnt, jelezve, hogy valami mégsincs rendjén. Tehetséges gyerekekben nem volt hiány, csakhogy a székely családok nemigen tudták nélkülözni azt a keresetkiesést, amelyet a gyerekek még ingyenes iskoláztatása is jelentett volna.

A háborút követő években az új értelmiség kialakításának leghatásosabb kohója a NÉKOSZ volt. Kollégiumaiban tömegesen tanultak a paraszt származású gyerekek, de ezek közt is csak elvétve lehetett találni székelyt. Míg a *középparasztok* viszonylag rövid idő alatt helyre tudták állítani régi gazdaságukat, addig az *újonnan földhözjuttatottak* elég nehéz körülmények közt – gyakran szakértelem és igásállatok nélkül – művelték földjeiket.

A *székelység* még nálunk is mélyebbről indult. Nemcsak gazdasági felszerelésük volt hiányos, de úgyszólván minden személyes holmijuk is odaveszett a háborúban. Ráadásul a menekülés a gyöngébbek erkölcseit is kikezdte. Ennek a – még ha csak csekély mértékben is – demoralizálódott közösségnek a teljes létbizonytalanságban, a kitelepítésre váró svábok ellenséges környezetében kellett megbirkóznia azokkal a gazdasági nehézségekkel, amelyek még a legjobban felkészített telepest is alaposan megviselik. A hamarjában újjászerveződő állam sem tudott hathatósan segítséget nyújtani, és a politikai

pártharcok közben egy-egy jól irányzott oldalvágás őket is érte, nem is beszélve arról, hogy a *lusta csángó*król terjesztett suttogó propaganda milyen mértékben és hány évtizedre járatta le a székelységet.

Az első időkben – a 45-től 48-ig tartó időszakban – a székelyek nemigen engedhették meg maguknak a tanulás luxusát. Később meg, ahogy a mezőgazdaságra nehezedő terhek súlyosabbakká váltak, ez a helyzet nemhogy javult volna, hanem még tovább romlott, és a székelységen kívül a parasztság egyre szélesebb rétegei számára szinte illuzórikussá vált a tanulás joga. A népi származású tehetségek áramlása nem azért lassult le, mert a népi kollégiumokat bezárták, hanem mert a parasztság anyagi helyzete ezt nem tette lehetővé. Ha a NÉKOSZ továbbra is működik, tapasztalniok kellett volna, hogy kollégiumaikat egyszerűen jelentkezők hiányában nem tudják megtölteni. Annak ellenére, hogy – legalábbis a módosabb parasztcsaládokban – gyerekeinek taníttatására megvolt az *igény*.

De csak ott. A székelység körében – és ide sorolhatjuk általában az újonnan földhözjuttatottakat is – ez az igény eredendően hiányzott és kialakulásának a körülmények sem kedveztek. Hidasról csak az úgynevezett *úri gyerekek* – a pap és a jegyző gyerekei – tanultak tovább, és a kép ma sem sokkal rózsásabb. A falun élő fiatalok – és most nem csupán Hidasra gondolok – vágyainak netovábbja az autóbuszsofőrség, egy benzinkútkezelői állás vagy egy autószerelő műhely. És ha a gyerek tanárai úgy látják is, hogy érdemes volna továbbtanulni, vagy vétek nem tovább taníttatni a gyereket, akkor a szülő lép közbe, és reális érveivel könnyen meg tudja győzni fiát vagy lányát. Mert ugyan milyen kézzel fogható érvek szólnak a *tanulás* és az *értelmiségi életforma* mellett? Mi teheti azt vonzóvá? A nagyobb társadalmi megbecsülés? A magasabb jövedelem? Vagy azok hiányában bizonyos, az életformából származó előnyök? (Ha ilyenek vannak is, abból a perspektívából nemigen érzékelhetőek.)

És minden marad a régiben. Lényegében az értelmiség termeli újra önmagát, ahelyett, hogy a társadalom automatikusan a legtehetségesebb és a leginkább rátermett egyedeit szivattyúzná fel az értelmiségi rétegbe. Az a társadalom pedig, amelyben ez a fluktuáció rosszul működik, nemigen tekinthető egészségesnek.

A magyar társadalomban ennek a belső áramlásnak a csatornái hosszú időn át a hajszálcsövekhez voltak hasonlatosak. Később, a második világháború után, ezeket a csatornákat – lehetőségeket – kiépítettük, de azóta is gyakran eldugulnak, és ilyenkor kell, a negyvenes évek végén nagyon is indokolt, szakérettségihez hasonló intézkedésekkel mesterségesen megindítani az áramlást. Csakhogy, ahol a természetes felhajtóerő – a nagyobb teljesítménynek kijáró nagyobb társadalmi megbecsülés – nem működik, ott a rábeszélés – köznyelven: agitáció – hatástalan. Az utólagos korrekciók pedig legtöbbször rossz vért szülnek.

Ezen a téren a legelső feladat az igények felébresztése. Mert azok kielégítésére már megteremtettük a lehetőségeket, de amíg ez az igény nincs meg az egykori telepesekben és az újonnan földhözjuttatott parasztok rétegeiben, addig képtelenek maguk közül vezetőt kinevelni. Ha pedig „idegen" – nem közülük való – vezetőt „ültetnek a nyakuba", mindig úgy fogják érezni, hogy menthetetlenül alulmaradtak. Ez pedig melegágya lehet – mint ahogy egyes helyeken az is – egy újabb keletű nemzetiségi ellentétnek. Mert amíg az *idegen* vezető a „felvidékiek" vagy a helybeli magyar parasztok közül kerül ki, legfeljebb kicsit nagyobb a morgolódás, de nagyobb baj nem történik. Mikor

azonban az ittmaradt németek leszármazottai egyre nagyobb számban töltenek be értelmiségi és vezető posztokat, egyszerre megindul a suttogás a *sváb uralomról.* A fel nem ébresztett igény, a társadalmi csatornák eldugulása így hozza létre a társadalom betegségét és annak egyik tünetét: a nemzetiségi ellentétet.

Hogy a falusi lakosság viszonylag magasabb életszínvonala – amelyet falun könnyebb megszervezni és megszerezni – mennyiben válhat vagy válik az egészséges fluktuáció gátjává, vagy éppen ellenkezőleg azt elősegíti, az jelenleg igen nehezen eldönthető. Most mindenesetre úgy látszik, mintha a jelenlegi körülmények között ez a viszonylagos jólét az egészséges fluktuáció ellen dolgozna.

Hidason legalábbis – sok más mellett – az ipar munkalehetőségei elaltatták ezt az igényt, de ugyanakkor lehetővé tették – és ez sem kevés –, hogy a falu lakossága elvándorlás nélkül vészelje át a mezőgazdaság hét szűk esztendejét. És hogy még egy előnyt említsek: a mezőgazdaság gépesítése során munka nélkül maradó asszonyok is a helyi üzemekben találtak maguknak munkát.

Mindezeknek mintha ellentmondanának Geosits Sándor, a helybeli általános iskola igazgatójának tapasztalatai. Szerinte ugyanis – és ezt statisztikai adatokkal is alá tudja támasztani – a székely gyerekek 40%-a az általános iskola nyolc osztályának elvégzése után tovább tanult. Ezt a negyven százalékot természetesen úgy kell érteni, hogy ebbe éppúgy beleszámít a szakmunkásképző, a vájáriskola, mint bármelyik főiskola vagy egyetem.

Ilyen értelemben nyilvánvalóan van igény továbbtanulásra. De azok száma, akik eljutnak a főiskoláig vagy az egyetemig, meglehetősen alacsony.

Hidason jelenleg 347 tanuló jár az általános iskola alsó és felső tagozatába. Ezeknek körülbelül 80%-a lehet székely. Erről pontos kimutatás nem készült. A tanulók száma egyébként fokozatosan csökken. Tíz évvel ezelőtt (1972-ben) 400 gyerek tanult, az 1966–67-es tanévben pedig 488. Bonyhádnak elég nagy a szívóhatása. A városias környezet, a jutányos házhelyek, a jobb iskoláztatási lehetőségek épp a gyerekes családokat vonzzák. Ugyanez elmondható az ugyancsak jó kereseti lehetőségeket kínáló, de kissé már messzebb fekvő Komlóról is.

A hidasi „új" iskolát még 1954-ben építették. Ebben a viszonylag modern épületben kapnak helyet a felsőtagozatos osztályok. Az alsó négy osztály viszont szét van szórva a faluban, és az egykori református, evangélikus és községi iskola helyiségeiben folyik az oktatás.

Azt is érdemes feljegyezni, hogy a továbbtanuló székely gyerekek milyen szakmát választanak. Régebben sokan mentek a bányába, vájáriskolákba és szívesen választották a vasas szakmát. Az utóbbi időben megindult az áramlás a könnyebb, de jövedelmezőbb iparok felé. Egyre többen választják például a szobafestő és mázoló szakmát. Természetesen a legtöbben mégis szerelőnek, traktorosnak, gépkocsivezetőnek mennek, olyan helyre, ahol közelebb érzik magukat a technikához.

A beszolgáltatási korszak, és az azt követő erőszakos kollektivizálás a bukovinai székelyekből a földszeretetet néhány évtizedre szinte teljesen kiölte. Az utóbbi tíz évben ezen a területen is megtört a jég. Ma már a székely gyerekek közt is akad, aki a mezőgazdasági pályát választja.

Hidason jelenleg körülbelül ötven értelmiségi él. Ezeknek a fele pedagógus, a többiek pedig a helybeli üzemeknél dolgoznak. A kétféle értelmiség közt óriási a különbség. A pedagógusok általában szervesen benne élnek a helyi közösségben, pedagógus kölcsönből többen építettek maguknak családi házat, sok-sok szállal kapcsolódnak Hidashoz.

Az egyéb értelmiségiek viszont mintha csak ideiglenes lakóhelyüknek tekintenék a falut. Itt élnek, mert ide köti őket a munkahelyük. Ez minden. A faluval nem vállalják a közösséget (hiányzik belőlük a tulajdonosi szemlélet) és a közvélemény sem várja el ezt tőlük. A pedagógusnak minden közösségi munkában részt kell vennie a népszámlálástól az iskolán kívüli népművelésig, az egyéb értelmiségi szinte csak hivatali kapcsolatban áll a lakossággal. Egy-egy társadalmi megmozdulásban sem személy szerint vesznek részt – egyéni munkájukkal –, csupán üzemüket képviselik. Ami anyagilag sokszor nagyon is sokat jelent.

Túlzás volna azt állítani, hogy Hidast két, az egész közösséget érintő vállalkozás tartja mostanában lázban. Az egyik a már annyit emlegetett székely ház, a másik az új iskolaépület. De hogy beszélnek róla, és hogy közvetve vagy közvetlenül mindkettő sokakat érint, az bizonyos.

A *székely ház* szervezése a „munkamegosztás alapján" elsősorban a pedagógusokat terheli. A húsztagú bizottságot ugyan a községi tanács szervezte meg – egyesek szerint ő, mármint a tanács, az egésznek a kerékkötője is –, de az aktív munkát a székelyek, a református lelkész és a pedagógusok vállalták. Egyelőre persze – 1982 tavaszán – minden munka áll, mert – ahogy már volt róla szó – a tanács nem tud megfelelő helyiséget szerezni az összegyűlő anyag bemutatására, de még annak tárolására sem. Addig pedig a gyűjtő munka sem indulhat meg. Holott ennek a munkának eredménye és haszna sokkal több, mint amit egy tájház önmagában jelent.

Hidas másik vállalkozása az *iskolaépítés*. Közvetlen az 54-es „új" iskola szomszédságában terveznek felhúzni egy olyan épületet, amely a teljes alsó tagozatnak helyet adna, és a korszerűtlen, régi iskolában végre meg lehetne szüntetni a tanítást. Évekkel korábban már próbálkoztak ezzel, de akkor a KÖJÁL nem hagyta jóvá a terveket. Most úgy látszik, minden menni fog, és a „munkamegosztás" alapján a hidasi üzemek is kiveszik részüket az építésből. Anyagilag, illetve munkával támogatja a Vegyi Művek, a VOSZK és az Univerzum Bútorgyár.

A pedagógusok mindkettőből oroszlánrészt vállalnak, s ezek után természetes a kérdés, vajon ennek megfelelő-e a pedagógusok megbecsülése. A felelet, azt hiszem, nemcsak Hidasra érvényes.

A pedagógusnak, többek egybehangzó véleménye szerint, csak addig van becsülete, amíg a gyerek iskolába jár. A rangja utána elenyészik, mert ennek a tekintélynek (a szülők által általában eltúlzott időleges kiszolgáltatottságon kívül) semmi, társadalmilag szentesített és elfogadott alapja nincs.

De miért is volna?

A hidasi történetek olyan megszokottak, hogy szinte szégyenlem felemlegetni. Az egyik tanár meséli:

– Nagyon jól emlékszem, amikor volt diákjaim közül talán a leggyöngébb egyszer bejött az iskolába. Valami hivatalos igazolásra volt szüksége. Míg az elkészült, kifaggattam. Hogy érzi magát? Meg van-e elégedve a munkahelyével, és ilyesmiket kérdezgettem tőle. Igen, mondta, meg van elégedve, megbecsülik a munkahelyén, a fizetése sem rossz, ki tud jönni belőle. A beszélgetés végén kiderült, hogy betanított munkásként havonta átlagosan 6400–6500 forintot keres. Ennyit nálunk egy 15 éve dolgozó, főiskolát végzett tanár sem kap. Hogy lehetne a pedagógusnak becsülete, ha az általános iskolát végzett betanított munkás is többet keres nála – fejezi be a tanár a szokványos elbeszélést.

A 6500 forintos keresetű fiatalemberben pedig hogy is ébredhetne fel az igény a továbbtanulásra, és hogy is várhatnánk tőle, hogy esetleg tehetséges gyerekét majd ő ösztönözze erre – teszem hozzá én.

És az ilyen, vagy ennél magasabb jövedelmek nem mennek ritkaságszámba.

Ennek a jómódnak azonban megvoltak a maga keserves szűk esztendei, és jól látható lépcsőfokai.

(Folytatjuk)

SZIKRA JÁNOS

Mintha

úgy járok ezen az utcán, mintha
temetnék valakit. mint a félfülű
festő Arles-ban – hazátlan lobognak
vállam fölött a mezők. mintha volna
még valahová. mintha már túl lennék
minden szégyenen.

úgy járok ezen
az utcán, hogy nem tudom kiért ver
ronggyá az ünnepi eső, hogy nem
tudom kié vagyok. úgy lüktet bennem
a nyár, úgy táncol bennem a vér, úgy
vernek fejbe a borok.

mint kibe
beletojtva már minden ég, rideg
vagyok, akár egy harmonikátlan
matrózbúcsúztató.

PÁL JÓZSEF

Kéményes alatt

a Dunát
járjuk fiammal

féligérintett táj
s ha önmaga tükrébe nézne
felismerné-e volt arcát a víz
mit J. A. látott Budapestnél
a rakodópart alsó kövén ülve
mikor még múlt jelen s jövendő
együtt hömpölygött medrében

a kőzáráson átbukik a víz
bedőlt fák rácsa
gyökerek geometriája
a felhőtlen horizonton
három sirály vitorlázik
fehér röptüket J. A. is látta
vagy láthatta volna
a rakodópart alsó kövéről
felzokogó meglengő biztatásnak

micsoda nap
micsoda nap
pedig horgászni jöttünk
s nem a Dunával sodródó adósnak
nem a visszafénylő emlékezőnek

Corinfar és Nitrosorbid

meg a hatvan év
meg a nukleáris fenyegetettség íze
keveredik fekete seregélycsapattá
a visszafordíthatatlan út fölé
mely kezdetétől felejthetetlen távolodás
honnan is az anyámtól határolt tejmelegtől
a tejmelegtől amely járni tanított
a tejmelegtől amely beszélni tanított

hideg van vagy csak a Jakab-hegy borzong
vagy a leander amit tegnap visszavágtunk
hogy dúsabban bontsa ki virággyöngyeit jövőre
ha az éhes méhek zsongnak és enni akarnak

a nagyanyám is mindig visszavágta leanderét
adjunk ételt az éhezőknek motyogta közben

Emlékszem még

a Pergyászló
hajlatán van egy kaszáló
vadzsályával megdobálva
kakukkfűvel beterítve

hajlatán az a kaszáló
útján kopott pléh-Krisztussal

rozsdás lábsebeit nézi
csokonais két szemével
a Pergyászló pléh-halottja

így vágta ki a bádogos
az asztalos kifestette
az ács keresztre szögezte
a sírásó gödröt ásott

gödörből lássa a világot
s kötéllel húzták hogy fölálljon

Pál József október 6-án tölti be 60. évét. Születésnapja alkalmából szeretettel köszöntjük munkatársunkat.

ESTERHÁZY PÉTER

(a lélek mérnöke)

– fejezet a Kis Magyar Pornográfia c. könyvből –

> I have nothing to say and I am saying it and that is poetry.
>
> *(John Cage)*

> Az útipapírok átadása is ilyen fenyegetően folyt. Például: „Tessék parancsolni, uram."

> Ahogy nézte a parányi hadihajókat a négyszöletű lencsében, valami okból hirtelen a zeller jutott eszébe – az enyhén illatozó zeller egy harmincszenes bifsztekadagon.
>
> *(Akutagava Rjunoszuke)*

A KITÖMÖTT HATTYÚ

Ha dolgozom, gondolta ( ), megnő bennem a szeretet. Egy röpke, gőgös és mafla pillanatig valóban úgy érezte, mintha ő a lélek mérnöke volna, hosszan integetett a távolodó taxi után, mely szolid, bús líraisággal tűnt el a leereszkedett ködben, rejtélyesen, mint a hatalmas tengeri hajók, honnét örökkön friss foxtrott szól, majd csizmája orrával a megkeményedett hórögöket rugdalva haza felé indult, amikor, még félúton sem járva, neki is váratlanul, sírva fakadt. Egyenletesen nyugodtan sírt, könnyei szinte előírásszerűen peregtek, ám hiába nevezte a könnyek apadását fokozatos megkönnyebbülésnek, az a rossz tömörség, amelyet magában érzett, riasztóan nem változott. Sőt: ez volt ő, a kitömött hattyú.

A MANÖKEN

Olyan féktelenül akart élni, hogy bármely percben sajnálkozás nélkül meghalhasson. S mégis – továbbra is szerényen élt nevelőszüleivel és nénjével. Ezért életének két oldala volt – egy világos és egy sötét. Egyszer az európai ruhák boltjában látott egy manökent, és elgondolkozott azon, hogy mennyire hasonlít ő is egy ilyen manökenre. De tudat alatti énje – a másik énje – már régen életre keltette ezt a hangulatot egyik elbeszélésében.

KONZERVATÍV ÉRTÉKEK

„Mennyire széttört a világ?!" „Eléggé." Aztán: „De azt nem hiszem, hogy az ember messzebb volna Istentől, mint bármikor." Kilépvén a Schinkel tanítványok lihegő modorában épített városi közkönyvtárból, de már a parkban, pökhendin ránézett egy kalpagos hölgyre, egy *gazdag nőre*, aki az uszkárját sé-

táltatta, s nem szokott az efféle kis szemtelenségekhez, vagy ha szokott is, nem szokta *annyiban* hagyni. Megálltak. Ekkor észrevette, hogy az asszony figyelmetlenül kicsit széttette a lábát, hogy a combjai a melegben ne érjenek össze.

VIRRADAT

Korán fölkelt. Nadrágszára nedves lett a harmattól, ebben képes volt valami személyes diadalt látni, s finnyásság nélkül elfogadta volna a kétséges iskolamesterek dicsérményeit.

A ház előtt kapirgált; mert előző nap becsöngetett hozzá egy öregúr, karján karszalag, és bocsánatkérő határozottsággal felhívta ( )-nek figyelmét a közelgő ünnepre, hogy nyilván őelőtte sem *titok,* hogy ünnep közeleg, s ezért rendbe kéne hozni a járdát, hogy, mint mondani szokás, így az öreg, ne érje szó a ház elejét, mondhatni szó szorosan. A szavakra való hivatkozás mindenképpen hatott volna, és talán még a népfront is fogja ellenőrizni. Készségesen bólogatni kezdett. Arra gondolt, hogy készségesnek akar látszani. Az öregember elkerekezett nehéz Csepelén.

Ímmel-ámmal húzogatta a gereblyét, de azért volt valami látszatja. Arrajött egy régi ismerőse, már messziről észrevette, de csak az utolsó pillanatban hagyta abba a munkát; kicsit meghízott, annak idején nem nagyon kedvelték egymást; ő bizonyosan nem, de ennek most nem volt semmi jelentősége, szíves-lyes beszélgetésbe fogtak.

Addig se kellett gereblyézni.

A családról esett szó, a csalárd anyósról, a gyárról, aztán a fiú hirtelen azt mondta, hogy egy éven belül itthagyja ezt a kócerájt. Nem értette elsőre. A szőke fiatalember azt mondta, hogy el fog menni ebből az országból, „szerszámkészítőre mindenütt szükséglet van, apám, még *Canadában* is".

„Itt is", mondta ( ) egyszerűen csak logikusan. „Akkor azt mondd meg, hogy meddig éljek a kurva anyósommal együtt!" „De hát", kezdte volna, de nem tudta folytatni. „Értem", mondta inkább a gereblyére támaszkodva. Mulatságosnak találta, nevetségesnek és rettenetesnek, felháborítónak és szomorúnak, tragikusnak és gyalázatosnak, s da capo mulatságosnak, hogy épp április negyedikére tisztogatja a ház elejét: hogy ne érje szó azt.

A FORMA

Látva a televízióban egy nagygyűlést eszébe jutott az, amit egyszer Wittgenstein olvasott egy Simplicissimusban. Két professzor tűnődve hallgatja a munkások kiáltozásait, akik egy bonyolult híd szerelésén dolgoznak, *obi, auf, dran,* mert németül volt mindez persze. „Megfoghatatlan, kollega, hogy egy ilyen komplikált és egzakt munka létrejöhessen ezen a nyelven."

Olvasta, hogy Haig volt amerikai külügyminisztert pellengérre állították a *helyi* nyelvvédők; mondatszerkezet, szóhasználat, hangsúlyok, ilyesmi; s hogy jót tenne neki, javallták a szakférfiak, ha néhány hónapot csak latinul beszélne. – Elgondolta színesen, ahogy a Pártközpont járna be a piaristákhoz (Kincs atyához): korrepetálódni, ego sum stb.

A MESTER HALÁLA

A régi Asztória-presszóban teázott, s egy adag tejszínhabos eper közt turkált. A hab nem volt friss, elképzelte, ahogy a tűzoltókészülékből odafröcskölték. Hamvas is írt az eperről, gondolta.

Látta, ahogy fent, a galériáról egy férfi ledob egy gránátot, nyugodtan utánanéz, kihörpinti a kávéját, és az általános zűrzavarban kisétál. Utánament. Két halott van, egy kislánynak meg csuklóból elvitte a kezét. Az egyik halott egy barnára sült nő, kb. 40 éves, finom és elegáns hölgy. (Mikor belenézett a hátdekoltázsba, azt kellett látnia, hogy a melltartó egy rozsdás ziherhejctűvel volt egybekapcsolva. Hogy van ez?) A másik halott férfi, arca ekcémás.

Követte a Kossuth Lajos utcán, majd átkanyarodtak a Semmelweis utcába. A Pepita Oroszlán előtt a férfi hirtelen megfordult, és szigorúan ránézett. Erre ő is sarkonfordult, és elment, pedig még 25 éves is alig volt.

A KELET- EURÓPÉER PONTOSSÁGA

„Kelet-Európával foglalkozom. Ez a hányaveti kijelentés ugyanolyan, mintha az ütött-kopott, rozsdafoltos fürdőkádba zárt, s Szenteste kivételével némaságra kárhoztatott halacska így szólna: a fürdőkáddal foglalkozom. Ráadásul a bennünket körülfolyó piszoknak nincs is valamilyen meghitt, otthonos jellege: a víz jéghideg, s minduntalan életnagyságú hadihajókat kell kerülgetnünk.

Az emberek errefelé éberek és tudni vágyók. A nyugalom ama ritka pillanataiban, mikor nem kényszerülnek a kopoltyú-légzésre való áttérést gyakorolni, mikor nem gyűjtik őket rajokba rikító eszmék fénycsóvái, mikor nem veri fel csendjüket aknarobbanás, ki-kiugrálnak a vízből, körülnézegetnek, s felelősségteljesen lihegve megpróbálják felmérni a kád mentén körbe-karikába úszott út tanulságait: mit tehet az ember? mit kell tennie, hogy ne kapja be a horgot? Mit lehet és mit kell hogy tegyen az irodalom ilyen körülmények között?

Csupán egyet, de azt feltétlenül: fel kell mutatnia pontosan ezt a helyzetet, valós mérleget kell készítenie. Ez a józan pontosság nem sok, de nem is kevés. Nem sok, ha arra gondolunk, hogy már hányan milyen gyönyörűségesen szabad tengerré kiáltották ki, lakkozták, vésték, kalapálták, gyúrták-gyömöszölték, ütötték-verték át a mi fürdőkádunkat, így igyekezvén lebeszélni bennünket a lefolyó kereséséről, s nem kevés, ha rádöbbenünk, mennyi előítélet hínározza még ezt a kis vizet is, mennyire nem ismerjük még egyívású társainkat sem.

A feladat adva van. Véget kell vetni a hangszórók ontotta dumának, a harsány blöffnek, aminek egyébként önmagunkon kívül soha senki nem dőlt be, s tiszta, okos fővel el kell jutnunk a helyzet felismeréséhez, önmagunk, Kelet-Európa vállalásához. Kelet-európéerekké kell válnunk, hogy európéerek, s egyszer majd talán emberek lehessünk", olvassa.

ŐK

Nézte, ahogy a barátja dolgozik. Az már több napja nem borotválkozott, arca sötét volt, mint valami sírkő. Féltette. Ült, és nézte, ahogy a barátja konyhabútort csinál.

„Mert mit is csinálok tulajdonképpen", motyogott a barátja. ( ) úgy tekintett mindenféle kézi szakmunkákra, mint az ördöggel való cimborálásra; mielőtt meggyűlölte volna őket, nagyon tisztelte a mesterembereket. A barátja elkeseritően boszorkányosan illesztett. „Bekerítem a teret." Bólintott, tényleg, bekeríti. „És miért? Hogy beletegyek egy poharat. Ami micsoda? Ami a tér bekerítése... Régebben asztalos lehettem volna... De ezek után... hát hogyan lehet erre a szakmára *komolyan* gondolni? Térelkerítő..."

A barátja szeretett komolyan gondolni a dolgokra. Olyan volt, mintha ( )-nek a jobbik énje volna. (A jobbik énünk természetesen nem jobb a többi énünknél, még csak nem is *égre törőbb...*, hanem inkább telve van olyan komolysággal, ami súly, erő és rend, és amit, ha nem szívesen valljuk is be, nagyra tartunk; kivéve ha rólunk volna épp szó.)

Ez a barátja regényíró, van 4 gyereke, melyből kettőt ő, bármekkora szégyen is, és az!, szinte gyűlöl (ahogy majszolnak meg nevetnek s rikácsolva vagy némán játszanak, undorító), és most, mostanság, elhagyta a felesége. Illetve elment. Nincs ott.

Mint amolyan rossz kibic üldögélt a konyhában, növekvő főfájásban, alig elviselve barátja egyre szörnyűbb kalapácsütéseit. Végül is fölmerül: *mi a tér?* Hogy valóban olyan valami-e, ami*ből el*keríthető...

A SZÍNHÁZ

Levelet kapott, amelynek hátlapjára egy kivágott papírmargarétát ragasztottak, és azt írták oda: LEKTORÁLTA SÁRA. Sára a levéliró felesége. Az egészet roppant érzékinek ít-élte, mintha valahogyan a férj háta mögött, titokban, vállalva ezernyi veszélyt lett volna a virág a borítékra ragasztva – mint egy jó bulvárdarabban. Az osztrigakagylókkal teleszórt kerítésen túl síremlékek feketélettek; nézte a tengert, amely halványan csillogott e sírköveken túl, és hirtelen megvetést érzett a nő férje iránt – a férj iránt, aki nem tudta meghódítani a nő szivét, olvasta.

AZ ISTENEK KACAJA

Sokszor zavarta – többnyire az úgynevezett leírások esetében, így fittyed a száj, oly mélabú csillan a fülkarimán –, hogy úgy kellett gondolnia az emberekre: mint állatokra.

Zavara nem volt őszinte.

A NŐ

Telefonozott egy asszony, hogy ismerkedjenek meg. Hogy ez roppant fontos volna satöbbi. Egyedül élt; inkább udvarias, mint emberséges volt az asszonnyal, aki ijesztő kifejezéseket használt, hogy a férfi „könyörüljön rajta", hogy „adjon legalább esélyt", és „ne tegye ezt vele". Közben a vonal többször megszakadt, a háttérben egy szimfonikus zenekar próbált, ez nagyban zavarta az asszonyt és roppant röhejes volt. Hallgatva a töredékes vallomást, ujjai közt pökhendin billegtetve a kagylót az a barátságos érzés fogta el, hogy megalázza a nőt.

„Egy gyáva szar vagy", mondta végül a szép nevű ismeretlen, hamuhajú Szulamit. Ez hét éve történt.

A MESTER

Egy: minden kegyelem, kettő: szeress. Aki mondta, az ezt úgy mondta, mintha egy finom, kozmikus őrmester rovancsolna, egy, kettő.

A CSALÁDJA

Megkordult a gyomra. Akivel éppen együtt üldögélt, annak egyik felmenője, finoman szólva, Haydn munkáltatója volt. Az ivadék erre célozva mondta, hogy lám, néki már be kell érnie egy gyomor *muzicírozásával.* Azt válaszolta, hogy ez így demokratikus, sértetten, mint a szakszervezeti bizalmik.

A FOGADÓS NAPLÓJA

A kurfürst szociális programja: „A cselédektől pedig tessék félni."

A KÉP

Állítólag annak az idős, finom, művelt, elegáns és olykor karvalyszerűen önző idős hölgy hasán – kihez időről időre ellátogatott, ült a díszes ágy szélén, mert az idős hölgy már nem szívesen kelt föl, fantasztikusnál fantasztikusabb, varázsos hálóingekben feküdt, karján és nyakán súlyos ékszerek, kávét és Scotch Whisky-t ittak és aszalt szilvát rágcsáltak, mert az volt az asszony *kedvenc csemegéje,* és sietősen, sőt kicsit mintha kapkodva regisztrálták személyes életük apró-cseprő változásait, hogy azután a világ dolgairól essék szó, tágas összefüggésekről, melyeket a szép matróna újra meg újra, bárhonnét közelítettek is feléjük, derűlátóbban ítélt meg nála, aki, szintén újra meg újra, néhány alaphazugságra hívta föl a figyelmét, és idézte, hogy a tiszta forrást a kevés piszok is zavarossá teszi, amit ugyan elismert az asszony, egy pillanatra szomorú is lett, ezt is csodálta benne, e mély és illanó szomorúságot, no de azt csak belátja, kedvesem, hogy még soha, *érti ezt, kérem?,* soha nem volt ilyen jó dolga az országnak, nézzen, kérem, körül (itt kezdett rendesen fanyalogni, mert hát mindig találhatni olyan részhalmazt, ahol mi vagyunk a csókkirály), és ugyan az igazságot tényleg nem lehet ténylegesen mondani csak úgy, de részint ezt *valójában* sehol sem lehet, részint meg ma többet lehet elmondani, mint tegnap lehetett, s holnap többet lehetend, mint ma lehet, hát nem gondolja?!, mindent nagy áhítattal hallgatott, mert amivel nem értett egyet, az sem tűnt akkor, ott egy politikai gondolkodás kötelező optimizmusának, s ha igen, őszintén szólva ez sem zavarta, sokkalta inkább valami bölcs asszonyi nyugodtságnak, hogy tán a mindenek fölött őrködő Idő ellenünkre is megoldást kínál –, a hasán kártyáztak volna annak idején az urak, azaz a leendő férj és az egész kompánia.

Ezt követően, ha ült a nagyasszony ágya szélén, az ékszerek tövében, kávét és whiskyt ivott s majszolta az aszalt szilvát, melynek fogytát az asszony látható aggodalommal nyugtázta folytonos oldalpillantásaival, és hallgatta hazájának progresszív leírását, nem tudott másra gondolni tombolva, csak arra, hogy MICSODA LAPJÁRÁS! (*Hazámat progresszívan leírtam,* dünnyögte újraolvasván, hogy azután becsülettel bevallja – magának –: ez nem igaz.)

PÁRBESZÉD

– Miért támadod a jelenlegi társadalmi rendet?

– Azért, mert látom mindazt a rosszat, amit a [szövegromlás] rendszer szül.

– Látod a rosszat? Azt hittem, nem ismered el a jó és a rossz közti különbséget. Hát a te életmódod?

. . . Így beszélgetett az angyallal. Igaz, egy olyan angyallal, amelyiken kifogástalan cilinder volt . . .

RÉGISÉGEK

Mikor az állampolgárok és főként az állam biztonságát szavatoló szervezet elburjánzott, s úgy ítélte meg, hogy a grófok, parasztok, neonácik, az Amerikai Egyesült Államok és last but not least maguk a kommunisták mellett az előbbi hölgy is veszélyeket rejt magában, a hölgyet kihallgatásra citálták; az adatfelvételkor sor került a születési évszámra is. Éjszaka volt, ott álltak körben mind, fáradtak és mogorvák voltak, megannyi férfi, mert éjszaka volt. „Úri dámától, fiam, ilyet nem lehet kérdezni."

Mikor kitartóan tovább kutakodott, hogy mi történt azután, az öregasszony megsimította a fiatal férfi arcát, aki elpirult és szíve hevesebben kezdett dobogni, fonyadt, de rettentő könnyű kezét – ilyen könnyűséget soha életében még nem érzett –, hosszabban ott tartotta az orcáján, az ujjak a homlok redőit érték, vállat vont mosolyogva. „Hogy mi történt, kedvesem? Nem emlékszem."

ESŐ

Milyen kitalálhatók a gesztusaim, gondolta, miután az eltávozott vendég kávéscsészéjéből, finnyásság nélkül, kivette a kiskanalat. Ekkor esett az eső.

A GYILKOS

Egy dekadens ifjú, szájában szívószál, keze hamvas, karcsú derékon, háj evribádi, azt kérdezte valóban kedvesen: „Miért is forszírozzuk annyira ezt a szabadság meg igazság izét . . .?" Nem válaszolt. Hosszú idő után először gondolt arra, hogy talán mégis le kéne avval a lánykával feküdnie. A fiatalok meg szépen elmentek. Az életét odaadta volna azért a lányért abban a pillanatban.

ÉJSZAKA

Későn este, mikor már árva a ház, nincs kacagás, csak a harminckét éves férfi tett-vett szokása szerint, beállított egyik barátja. Teázva éjfélig beszélgettek, éjfélkor kikísérte, és a sarkon vacogva folytatták tovább, körülbelül fél háromig. Visszafelé sétálva, most már egyedül, arra gondolt, milyen jó volt ez így, nem volt semmi csúcspont vagy szellemi pezsgés, talán azért az öröme oly kézzelfogható, mert a barátja ritkán szokott csak úgy: beállítani.

Ekkor hirtelen összeszorult a szíve. Hogy talán lehet, hogy *baj van*, és a barátja éppen azért jött volna föl, csak épp valahogy nem tudtak sort keríteni a dologra? Fintorgott a sötétben. Noha fázott, nem ment vissza a házba, föl-

idézte az estét, áruló jeleket keresve . . . Talán amikor arról tűnődött a barátja, hogy milyen kevés az élet, hogy az volna az élet, hogy az ember tanít, hogy átad?, amit ő, most látja, félreértett, azt válaszolván, hogy végtére a mozgalmas élet is csenevész, ezt tapasztalja a saját környezetében, úgy, hogy nem neki csenevész, hanem annak, akié az a mozgalmas élet. Ez amúgy okos megjegyzés volt, mormolta a sötétben. Nem tudta eldönteni, baj van-e vagy nincs.

Kemény éjszaka borult fölé, a szélseperte és szélcsiszolta égbolton tiszta csillagok ragyogtak, s egy villódzó távoli fény pillanatonként tovatűnő hamut kevert belé, a szellő fűszer és kő szagát hozta, néhány utcával arrébb, mintha egy autó siklanék hosszan a nedves úttesten, elsuhan, és nyomában zavaros kiáltások törik meg a csendet. Aztán teljes súlyával visszahullt rá a csönd, mely égbolt és csillag. A barátja ateista volt, de úgy élt, mint egy istenfélő. Talán csak az alázata és aszkézise volt ízlése szerint kicsit programszerű, nyilván a valóságos értékein nyugvó gőgjével küszködvén.

A KOR

Lenézett fentről az utcácskára. Váratlanul csönd szakadt a városra. Nyúlánk fiú osont egy másik után, *én szeretlek tégedet,* hallik föl, mint egy ima (imácska) a szürke, poros, vékony ágak közt. Vérvörös Trabantok száguldanak halálos kétütemben.

TOKIÓ

Egy sokat foglalkoztatott, aktív és ideológiailag szerfölött határozott férfiúról, kinek nevét sajnos gyávaságból, jól felfogott érdekében nem írja le, mikor már többedszer kapta olyanon, amit ő magában minimo calculo álnokságnak nevez, a következő epiteton ornans-t eszelte ki: A MOSZKVÁTÓL SZÓFIÁIG, A SÓS VARNEMÜNDÉTŐL AZ ÉDES MAMAIA-IG MÉLTÁN KEDVELT FEUILLETONISTA. Hogy kieszelte, elbúsult, mimindenre jut *ideje.*

HALÁL

Van egy barátja, akivel még sosem találkoztak. Mint életének finom kis titokjára gondol arra, hogy tán soha nem is fognak! – Meghalt az édesanyja. A temetés napján váratlanul felhívta ez a barátja (addig csak leveleztek), „hallom", ennyit mondott, aztán zokogni kezdett. Azóta már többször telefonozott, nem szól a kagylóba csak sír. Ez a sírás a barátságuk.

SZÍNHATÁS

Baráti társaságban telt az idő. A baráti társaság nem okvetlenül barátokból áll, vidámabb, viharosabb, jókedvűbb az ilyen társulás; bár lennie kell egykét barátnak is benne, szinte csak azért, hogy elpénecolják ezt a kedélyt, amit azért mégsem tesznek, és ugyan nélkülük a baráti társaság baráti társaság maradna, mi azonban, félő, nem volnánk ott.

Valahogy azután az utcára keveredtek, hideg szél fújt, fütyült tényleg, egymásba karoltak és úgy sodródtak erre, arra, fehér sálak lebegtek, a durva kötésen ezüst nyálgyöngygömbök, egy szép kamaszfiú, konty, rúzs, csitri lányok vihorászása, betonnégyzet, selyem, jéghideg szemüvegszár, furcsa téglapor, színhatás.

Akkor váratlanul, rossz tréfa, nagy robaj hallatszott. Mint egy nevetséges rajzfilmfigura pattant fel a hajnali tratuárról, s az első, úgymond, adandó nőhöz ugrott, s szorosan átölelte. „Félek. Szorítson." Jót nevettek. Később az egyik csitri, a Jitka nevű, lopva megsimogatta a hátát, akár a szőke szódáslovakét. „Jól van, no."

Amikor azután egy félig-meddig idegen nő hasa aljára szorithatta a fejét, nagyon hálás volt az Égnek, hogy a dolgok így állanak.

BILINCS

A művelt férfiú és botránykő, akitől a *kárunk és portmányunk* kifejezést hallotta, ránézett a csokor szegfűre, melyet a nőnek vitt, és azt kérdezte: „Viszed sétálni?" Ezt igen szellemesnek találta napokig.

HOLD

Sötét tömbök között ültek, egy kert mélyében, lombgödrökben, égszakadékban. De a beszélgetés könnyed volt. Lényegében megállapodtak abban, hogy a művészet sosem volt a boldogság szépecske szigete, amely mintegy ellenállna az örvénylő, habos, mocskos árnak, s ahol kellemesen ejtőzhetnénk. Pascalunkat olvasgatva; inkább épp e mocsokból származik, s innét és ez emelkednék egy-egy pillanatra az Isten felé, vagy éppenséggel mi magunk felé, hisz az ember is szent, és több mint e sok ócska alkatrész, mit láthatunk magunkból. Így fecsegtek.

Egyszerre holdsugár verődött a vendég arcára, s ezt az arcot olyan idegennek látta, hogy egyszeriben nemcsak azt nem tudta, ki ül vele szemben, hanem hogy egyáltalán: *hol* vannak. A fák megmozdultak, s lehorgasztott fejjel arra gondolt, mindegy, valaminek úgyis lennie kell.

JÁTÉK A TŰZZEL

Mintha elveszítette volna a súlyát, mintha neki se volna lelkiismerete, csak idegei, mintha ő maga se volna . . . Amikor beültek az autóba, a nő merően ránézett, és azt kérdezte: „Nem fogja megbánni?" Őszintén válaszolta: „Nem." A nő megszorította a kezét és azt mondta: „Én nem bánom meg, de . . ." Arca most is olyan volt, mintha hold világítaná meg.

A PÁRNA

Azt álmodta, hogy valaki azt meséli, látta, ahogy a plébános valagba rúgta Ferkót, a káplánt, s közben vihogva kiáltozta, megkaptad a valagrendet, most megkaptad a nagy valagrendet! Aki mesélt, eztán tehetetlenül széttárta a kezét, nyegle pontifex, és azt mondta: „De mi köze ennek az Egyházügyi Hivatalhoz?" Nem tudta, álmában sem, reggel sem, nagyokat, kéjesen nyújtózván . . .

(Folytatjuk)

TAKÁCS ZSUZSA

Válaszlevél

Hetekig reméltem, te írtad azt a zaklatott,
újra lángoló levelet, de nem.
Fölhívott egy titkos költő később – ő volt.
A szaggatottság és többértelműség
így érthetővé vált, és nem volt többé mesteri
a hang. Emlékszem, a bélyeget nem pecsételték le,
a küldeményt sajátkezűleg bedobták.
A postás már hozott valamit aznap,
vagy nem hozott, mindenképpen este volt,
amikor képzelődni könnyebb, nincs más
gyógyszere a szívnek, a táj homályos
és egybefüggő. A tavasz védtelenné tett,
a játszótér felé kerültem,
ott olvastam a levelet először.
Hátradőltem a padon, Istenem, mondtam
hangosan, hogy hallják odafent, szeretned kell,
ha engeded, hogy ő is így szeressen!
A hála hullám-rohamában kiúsztak
könnyeim a légnemű világba. A pad támlájára
fektettem a borítékkal egyszerre
lüktető kezem, forró volt
és vérzett a festett deszkalap.
Hetekig fogalmaztam a válaszlevelet,
azt hittem: neked, pedig a titkos költőnek,
és ha nem hív föl a nyár elején
váratlanul egy borús délelőtt, föladtam volna
a címedre, és akkor a kőszikla is
megindul tőle, vagy, ki tudja, mi lesz?
Körülbelül másfélméteres volt a költő.
Ott várt rám az alkonyi órán a játszótér
szögletében. – Lehullott a lepel – mondta,
véres kezét a padra csúsztatva vissza,
majd: – kávézzunk valahol!
Fölmentünk a hegyre a szállodába.
A pincérnők álla leesett,

veled jártam ott egy éve minden este,
ha ránknéztek, elvörösödtek pusztán attól,
ahogy egymás kezét fogtuk, és nem aludtak
– ők sem – aznap éjszaka. S most EZ?
Kávéztam gyilkosoddal a szálloda teraszán.
Madárhangon rikoltoztak a fák.
Mondtam, menjünk gyalog egy megállónyit,
vaksötét volt, vártam, hogy elővesz egy kést,
de nem. A veritéktől csúszós, képzelt, jeges
pengét mellemhez szorítottam; ő szavalt.

Ünnep

Futball-ország küldöttei ott voltak a márciusi
hidegben, tél-nyúzta, szivacs arcok
reménykedők mégis, a híd alatt
közéjük mentem. Abban az évben az első nyugodt
estém az volt, munka után, lerázva
egy találkozó gondját, egyedül voltam
végre. Láttam, hogy tavasz jön, az autók
kék-fehér zománcán látszott. Voltunk vagy
negyvenen, a rakpart járdáján elkülönülve
álltak az öregek, néztünk egy szobrot.
Volt egy kis időm, mielőtt a feszültség,
kiengesztelődés, lámpaoltás otthoni
körébe lépek és kialszik minden.
Valaki fölfigyelt rám, összehúzott
szemmel középkorú férfi nézett,
de nem akartam tetszeni senkinek.
Boldog szárnyaim hasították a levegőt,
le kellett húnynom a szememet,
hogy ne ijesszen a végtelen.

PÁSKÁNDI GÉZA

A Világmuzsikus

Milyen hangot ugratsz te elő –
micsoda nyulat s miféle bokorból?
Sipot nyesegetsz s gömbölyíted duda öblét.
Karcsusítod böhöm-nagy hegedődet,
aztán harmonikát nyitogatsz, mint rőfös a centit,
s kürtöt kanyaritsz, de nem mint karéj kenyeret –
igy szabó cikornyázza a sujtást.
Sipod alakja fölnyársalja a hangot,
s mi vér volt hadd öblögesse dudád,
remegtesse húrod a nem-remegőt,
s harmonika jó lebegősre kinyújtsa,
mi azelőtt koppant, mint a bogár.
És visz levegőt katakombán,
sok labirinton átal a kürtöd,
maga is tekeredvén.

Látod uram, ott a Síp-ember,
az meg amott egy Duda-lény,
és mindnek, mindnek hangja a sorsa,
ahány alak, annyi a hangja,
s te e végtelen hangzást meg nem unod.
Ó a Határtalan zengés-zörejének,
űr-szünetének hangjegyeit mióta rovod!
Új s új anyagodból csalod ki a hangot,
új fából, fémből, bőrből, beleinkből.
És művet írhatsz bármire már:
zenédnek egyként jó a faláb,
s bőr kilyukasztva, fog-ezüst kiveretve,
még sziklák kacskán ringó
útjaiból is trombitál
behemót harmóniád.
Mennyi a hangszer s még szaporítod!

Hát valóban befejezetlen a Mű?
Vagy valóban a dallam örök,
s nem változnak csak hangszereid?
Vagy tán minden a régi, csak épp
a sok hang-libasor s zeneszerszám
újra meg újra restaurált?

Te örökkön fújsz, pengetsz –
s csak egyszer s egyet fújhatok, pendíthetek én.
Kis patkánysípot *vagy egyetlen húrt a homály felé,*
hogy előcsaljam vaksi likából
a hosszú farkú titok-neszezést.
Hát hagyj ki zenédből,
s a zenekarból,
engemet hagyj ki uram.

Meglásd nem veszi észre se Ördög,
se Más, ha engem örökre kihagysz.

BÖRÖNDI LAJOS

Kezünkben tulipán

Itt állunk
egy új kornak alkonyán
ezernyi kolonccal
mit ránk aggatott a század
oly gyanútlanul
mintha még képesek lennénk
újra újjászületni
ártatlanul
a testvéreink csontjaival
teletömködött földön
Kezünkben két szál tulipán

Forduló idő

A fölhúzott órák elcsöngettek
a vonatok elakadtak a hóban
visszatartott lélegzettel készül
december
átfordulni egy bűntelen jövőbe.

Lapít a csönd fáradt hó hull
fuldokolnak a házak
a vesztők és a vesztesek
állnak fölemelt poharakkal.

GYÖRFFY MIKLÓS

Orbán Antal második élete

Orbán Antal elhatározta, hogy eltűnik. Nyom nélkül ismeretlen helyre távozik, néhány napig feltűnés nélkül utazgat, aztán mihelyt megjelenik fényképe a lapokban, bujkálni kezd. Nem követett el bűncselekményt, nem is szökött senki elől, semmi elől, hacsak nem önmaga elől. Agglegény volt, többékevésbé a maga ura, tűrhető fizetéssel, önálló lakással. Nem tudott volna pontosan számot adni róla, mi késztette erre az elhatározásra, de nem is vizsgálta az indítékait, mert az eddigi életének figyelembevételével járt volna, és ő eddigi életét semmisnek tekintette. Egyszerűen nem akart tudni többé önmagáról, és arra számított, hogy ezáltal új énre tehet szert.

Természetesen tudta, hogy csak ideig-óráig bujkálhat, és korábbi életének mértékével mérve még jól jár, ha elmegyógyintézetbe kerül, de úgy érezte, elkerülhetetlen „azonosítása" és felelősségre vonása független vállalkozása igazi rendeltetésétől. Ezért csak tessék-lássék igyekezett félrevezetni a hatóságokat. Egy strandon lopott egy személyi igazolványt, legőzölte róla a fényképett, és helyébe ragasztotta a magáét. Nem sikerült tökéletesen a művelet, de többre nem tellett tőle. Másik intézkedésére még csak ezután készült: egy folyó partján el akarta hagyni néhány ruhadarabját és használati tárgyát – olyasmiket mindenesetre, amelyek alapján volt kilétére lehetne következtetni.

Második életét onnan számította, hogy kilépett a házkapun. Még kezében volt a kulcscsomója, és eszébe jutott, hogy bedobhatná egy csatornanyílásba. De aztán meggondolta magát, mert úgy érezte, ez valami látványos, hívalkodó gesztus lenne, valamiféle leszámolás képzetét keltené, holott ő ilyesmire nem törekedett. Végül zsebrevágta azzal, hogy majd otthagyja ruhadarabjaival együtt a folyóparton. Egy darabig csak a lépteire figyelt, arra, hogyan rakja előre egyik lábát a másik után, és hogy milyen szellemes módja ez tulajdonképpen az előrehaladásnak: tetszés szerint lehet szabályozni a gyorsaságát. Miért ne alakulhatott volna éppenséggel úgy, hogy az ember mindig csak egyazon ütemben tud lépkedni, ahogy például abba sincs beleszólása, milyen gyorsan vagy mekkorára nőjön.

Mikor fölszállt a villamosra, arra gondolt, hogy talán meg kellene kérdeznie, jó járatra szállt-e, ez visz-e a pályaudvarra, de aztán ezt is elvetette. Nézte az arcokat, vajon akad-e köztük olyan, aki felismeri majd a fényképen e villamosút nyomán. Aztán azon töprengett, milyen formában nyilvánulhat meg először, hogy már nem az, aki volt. Nyilván csakis akkor, amikor ezt a pillanatot sem egyidejűleg, sem utólag nem ismeri fel ilyen mivoltában, mikor nem előző életével összehasonlítva él át valamit. Mindaddig, amíg keresi, várja ezt a pillanatot, az marad, aki volt, és abban a pillanatban válik majd mássá, mihelyt nem akar mássá válni, hanem egyszerűen már az, aki csak ebben az új életben él. Kérdés persze, hogy ebben az új életben tudhatná-e például, hogy hová megy ez a járat, meg hogy egyáltalán, hol van és mi az, ahová ő maga indult el, de úgy képzelte, hogy vannak dolgok előző életéből, amelyeket az újban is tudhat, mert az ilyen hasznos ismeretek csak olyasféle

járulékai az embernek, mint a ruhái, a megtakarított pénze, a fogkeféje és a borotvája, a táplálék, amelyet el fog fogyasztani, a beszéd- és nemzőképessége, vagy még akár a járásmódja is.

A vonaton csakhamar vizelési ingere támadt. Felkelt, végigment a folyosón, és benyitott a vécébe. Éppen vizelni kezdett, amikor a vonat csikorogva fékezett. Kinézett az ablakon, állomásépületet pillantott meg, mire reflexszerűen megpróbálta visszatartani, ami még benne maradt, de nehezére esett, kellemetlen érzéssel járt, úgyhogy inkább elengedte. Már állt a vonat, amikor észrevette, hogy a vizelete nem folyt le a csövön, hanem meggyűlt a csésze alján, a cső szájában, pedig esküdni mert volna, hogy az előbb még látta a lyukon az összemosódó kőzúzalékos pályát. Sőt, látta most is, de mintegy sekély, sárgás víz fenekén. Ekkor megbillent a csésze alján a vizelet: elindult a vonat. Ide-oda lötyögött, aztán egyszer csak, mintha kihúztak volna egy dugót, eltűnt a csövön át. Orbán Antal zavarodottan nézett a lyukba, hiányos fizikai ismereteit felidézve próbált magyarázatot találni erre a különös jelenségre, de végül is valamiféle érthetetlen légdugó keletkezésén kívül nem tudott egyebet kisütni. Megnyitotta a mosdó csapját, tenyerébe gyűjtött egy keveset a gyengén csordogáló, langyos vízből, belódította a vécécsészébe: ez azonnal lefolyt. Vállat vont, és kijött. Nem ment mindjárt vissza a fülkébe, ácsorgott a folyosón, kitámaszkodott az ablakon, próbált másra gondolni, de állandóan ott látta maga előtt az enyhén imbolygó, áttetsző vizeletdugót, amelyet valami láthatatlan erő tart a levegőben, hogy aztán egyszer csak elengedje, mintha maga is megriadt volna ettől a képtelenségtől.

Esteledett, mire a kiszemelt városba megérkezett. Nem tudott nem emlékezni rá, hogy egyszer már megérkezett így egy városba, egyedül, ismeretlenül, cél nélkül, már nagyon régen történt, és valahányszor megpróbálta elképzelni az utóbbi időben azt az állapotot, amely annyira hiányzik életéből, akarva-akaratlanul ez az érkezés jutott elsőnek eszébe, és most csak nehezen sikerült elhárítania magától azt a gondolatot, hogy voltaképpen ez a hiányérzet érlelte meg távozási szándékát, és olyasmit akar újraélni és állandósítani, ami egyszer már megtörtént vele.

Szállodaszobája a főtérre nyílt, harmadik emeleti ablakából ellátott a tér fái és a túloldali háztetők fölött a városon túlra, a láthatárt lezáró sötét dombvonulatra, amelyen fénypontok hunyorogtak. Alatta a korzó húzódott, fel-alá hullámzott rajta az esti sétálók és kirakatnézők serege. Orbán Antal az ablakban könyökölt, és ezt a tétova, csoszogó, forgolódó, bámészkodó jövés-menést nézte. Kiszemelt egy-egy alakot, nyomon kísérte, és némi megütközéssel tapasztalta, mennyire tervszerűtlen és céltalan a mozgása: mint aki végképp nincs magánál, és ha volna valahol egy lyuk, könnyen beleeshetne. Az a benyomása támadt, hogy ezek az emberek egész nap, egyetlen, véget nem érő napon át ugyanígy lődörögnek itt fel-alá, az utca végére érve visszafordulnak, a másik végén megint vissza, akárcsak az unottan fel-alá kóválygó halak az akváriumban.

A szálloda homlokzatának túlsó fele előtt szabadtéri eszpresszót rendeztek be nyárra. Virágokkal beültetett nagy kőedények választották el a korzótól, és nádfonatúnak álcázott műanyagszékei mind foglaltak voltak. A ténfergők hada valósággal lesett az üresedő székekre. Ha ürülni készült egy, akár a kőedényen is képesek voltak átlépni, és odaállni a fizetőpincér mellé, miközben az végzett az asztallal. Mikor aztán helyhez jutottak, ők nézték a jövés-menést, az üresedő helyre lesőket.

Orbán Antal, mintha csak ennek a kísértetiesen halkan, fojtottan zajló szertartásnak a valóságosságáról akarna meggyőződni, hátralépett, kivett a táskájából egy újságot, letépte egy lapját, és papírrepülőt hajtogatott belőle. Az utca hosszában, a járdára telepített eszpresszó felé akarta eldobni, tehát jól kihajolt, meglendítette a karját, és a papírrepülő meg-megbukva siklott lefelé. De alig ért a második emelet magasságába, lángra kapott, és pillanatok alatt elhamvadt. A szélcsendben imbolyogva ereszkedtek le a papírpernyék a járdára.

Orbán Antal megrettenve nézett a pernyék után, aztán az embereket és az ablakokat leste, észrevettek-e valahol valamit. De senki sem nézett föl, még a tér fái alatt elhelyezett padokról sem, ahol pedig valami végtelen tompultságban mintha csak éppen ilyesféle látnivalóra vártak volna az üldögélők. Orbán Antal kapkodó, ideges mozdulatokkal másik papírrepülőt hajtogatott. Ezúttal nem tépte ketté a dupla újságlapot, így a repülő kétszer akkora lett, mint az előző, szinte ragadozómadár méretű. Jól körülnézett, és elhajította. Ez is a második emelet magasságában lobbant lángra, fenn is hallani lehetett a felcsapó láng sistergését, egy pillanatra felvöröslött a szálloda fala, csak a földszint magasságában hamvadt el a zuhanó csóva, és most még jobban látszott, hogy szóródik szét a kövezeten a törékeny pernye.

De ekkorra Orbán Antal már hátraugrott a szobába, és rémülten meredt maga elé. Megragadta az újságot, tapogatta, szagolgatta, meglengette a levegőben és iszonyodva ellökte, aztán csak ült a falakat, a bútorokat méregetve. Végül mégis összeszedte magát, meggörnyedve az ablakhoz osont, és óvatosan kilesett rajta, először csak annyira fölemelkedve, hogy a tér fáinak csúcsát megpillanthassa, aztán a padokon ülőket, végül az utcát és a presszóteraszt is, de nem észlelt semmi gyanúsat. A szétszóródott pernye körül sem támadt csoportosulás, egykedvűen üldögélt, ácsorgott, lődörgött mindenki tovább.

Orbán Antal szorongva nézett körül a szobájában, nem leselkedik-e rá a közelben újabb rejtélyes meglepetés. Kinyitotta a siváran üreslő szekrényt, kihúzkodta a szobában található fiókokat, megnyitotta a mosdó csapját, felgyújtotta az éjjeliszekrény-lámpát, de nem tapasztalt semmi rendelleneset. Megpróbált arra gondolni, hogy bizonyára valami ostoba káprázat, idegrendszeri zavar áldozata, olyasféle zökkenőkkel jár átalakulása, amilyenekre egyelőre nem talál magyarázatot, holott talán nagyon is érthetőek kellő ismeretek birtokában. Összefüggést keresett a vonat-vécébeli és az iménti tünemény között, de mást nem talált, mint hogy itt is, ott is egymagában volt, és talán feledtető társaságra volna szüksége.

Ahogy végigment a szálloda folyosóján, majd lenn a hallján, lopva figyelte magát a tükrökben, és leste a néhány lézengő vendéget is, nem nézik-e furcsálkodva. Leadta a kulcsát, és indult a bejárati forgóajtó felé. Az ajtó előtt egy kutya ült és várakozóan forgatta a fejét. Mikor észrevette a közeledőt, felállt, megcsóválta a farkát, és tekintetét Orbán Antalra függesztette. Szakasztott úgy festett az egész, mintha régóta itt várt volna türelmesen a gazdájára és most, hogy megjött, utasításra vár. Orbán Antal megpróbált úgy tenni, mintha semmi köze nem volna a kutyához, bár színlelnie legfeljebb az ellenkezőjét lehetett volna. Mivel a kutya éppen a forgóajtóhoz vezető egyenes vonalon állta az útját, Orbán Antal kikerülte. A kutya le nem vette róla a szemét, és ábrázata mintha azt fejezte volna ki, hogy neki nem sietős ugyan a dolga, de azért nem egészen érti, mire való ez a késlekedés. Orbán Antal

hátat fordított neki, és belépett a forgóajtó két szárnya közé. De mielőtt bezárult volna a körcikk, beszökkent, úgyszólván befejeselt Orbán Antal mellé a kutya is. Ő annyira megijedt ettől, hogy vadul megtaszította az előtte forgó ajtószárnyat. A túlsó fülkében éppen egy pincér jött befelé a presszóteraszról tálcát egyensúlyozva, a megtaszított ajtószárny hátbalökte és sarkon vágta, úgyhogy a pincér egyensúlyát vesztve, a zuhanó tálca után kapva, behasalt a szálloda halljába.

Orbán Antal rögtön a hallban termett, és miközben nem győzött mentegetőzni, meghökkenve látta, hogy a kutya szintén ott van már megint, és a kávéscsészékből kilöttyent cukros maradékot nyalogatja. A pincér dühösen szedegette össze a tálca szerteszóródott tartalmát. A linóleum-padlón nem tört el semmi, és kiderült, hogy nem először gyűlt meg a baja ezzel a forgóajtóval. A kutyával nem törődött senki.

Kinn az utcán Orbán Antal néhány pillanatig nem emlékezett semmire, sem arra, hogy kerül ez elé a szálloda elé, sem arra, mit akar és ki is ő most valójában. Egy távozó vendég lába közül megint előbukkant a kutya, szemrehányóan rásandított, aztán beoldalgott a presszóterasz asztalai és székei, meg a lábak közé, és szaglászni kezdte a kis fagylalt- és sörpöttyöket, meg a sütemény morzsákat. Egyszercsak a papírrepülő néhány szétszóródott pernyéje került az orra elé, ezeket jó sokáig szaglászta, aztán a rá meredő Orbán Antalra nézett, megint úgy, mint aki megérti ugyan őt, de azért egy kicsit sokkalja most már a történteket.

Igyekezett feltűnés nélkül elvegyülni az emberek közé. Úgy látszott, ügyet sem vet rá senki, de az ő szemében ez most korántsem jelentette, hogy titokban sem figyelik. Kényszeredetten uralkodott az arcvonásain, a testtartásán, a léptein, mert attól tartott, ha nem ügyelne, esetleg összegabalyodnának a tagjai, elfelejtene levegőt venni és fuldoklás környékezné, vagy meglátszana rajta a lángra lobbant papírrepülők bélyege. A kutya eltűnt.

Betért egy bisztróba, hogy egyen valamit. Zsíros párával vegyült dohányfüst csapta meg. Leülhetett volna vendéglőben is, de jobbnak látta most, ha valami semleges közegben itatódik fel. A bisztrót kocsmának használták inkább, mint falatozónak: borozó, söröző férfiak álltak a hosszú felszolgálópult, meg a falra erősített polc mentén, a magas bárszékek mellett, és szinte elhomályosították a világítást cigarettafüstjükkel. Orbán Antal blokkot váltott a pénztárnál, s aztán fölült egy bárszékre a felszolgáló-pulthoz. Fiatal nő vette el a blokkját unott mozdulattal, tálcát rántott maga elé, fehér selyempapír-szalvétába göngyölt evőeszközt dobott rá, aztán egy tányérral a rekeszekre osztott melegítőpulthoz lépett, az aljáról kikotort egy adagot, a tányérra csapta, és azt Orbán Antal elé lökte.

Ő gépiesen enni kezdett, és közben a csap körül tovább matató felszolgálónőt figyelte. Nyúzott, fásult vonásain, pecsétes, viseltes ruháján, egész csatakos, lompos külsején áttetszett valami feszes, hányaveti rugalmasság, amelyről tulajdonosa mintha már rég lemondott volna, vagy talán soha nem is tudott. Szinte csak rutinból, lendületből tett-vett már, túl volt az aznapi munka javán, és mintegy lazításul mosogatott, törülgetett, rendezkedett gyakorlott, de lassú, fáradt mozdulatokkal. Rá is gyújtott közben, vizes ujjaival csak a cigaretta legvégét fogta meg, és amíg megszívta, végignézett a bisztró súlyos és ragacsos ködben veszteglő közönségén.

Orbán Antal karnyújtásnyi közelségben ült hozzá és egyszeriben olyan rejtélyes gyengédség fogta el iránta, hogy mondania kellett neki valamit.

– Reggelizni is lehet maguknál? – kérdezte. Hirtelenjében nem jutott más eszébe, mint hogy kíváncsi volna, milyen ez a nő reggel, kipihenten, esetleg frissen mosott ruhában. A szavak furcsán elnyújtott csengéssel haltak el a zsírosan sűrű levegőben.

A felszolgálónő mintha valami révületből nézett volna föl, és a sűrű levegő elhomályosítaná a látását-hallását.

– Maga szólt? – kérdezte.

– Igen. Hogy reggelizni is lehet-e maguknál. – Mintha nagy légnyomáskülönbségtől zúgott volna a füle, a kérdése pedig képtelenül ostobának tűnt.

– Most akar reggelizni? – fortyant fel a nő.

– Csak gondoltam, ide jövök holnap reggelizni, ha maga is itt lesz. – Ám a szavak valahogy elakadtak a levegőben, mintha iszapba fúródtak volna.

– Miért, engem akar megenni? – kérdezte a nő.

– Lehet magára is blokkot váltani?

A nő mint valami ott felejtett, utálatos tárgyra, úgy bámult Orbán Antalra. Ha válaszolt is, Orbán Antal nem hallott már belőle semmit, mert saját szavai elakadtak fejének közvetlen körzetében, és hangjai ott zengtek, sisteregtek, kerepeltek egymásra torlódva. Jódarabig eltartott, míg fölitta őket a bisztró kocsonyásan sűrű közege. Orbán Antal szerette volna újra az iménti gyengédséget érezni, mert az olyan volt, mintha önmagának egy rejtett kis fiókjára bukkant volna hirtelen, amelyről már teljesen megfeledkezett.

– Kaphatnék egy kis savanyúságot? – Szavai most mintha egy mély kútba hullottak volna. Alighogy kiejtette őket, eltűntek valami sötét űrben, és mint a csobbanásukra, úgy várt a nő válaszára.

– De sok baja van – mondta a nő, hanem azért dühös mozdulattal kicsapott egy kistányérra egy tottyadt ecetes paprikát, és odalökte elébe. Orbán Antal hálás tekintettel igyekezett elkapni a nő pillantását, beléje kapaszkodva újra átadni magát a gyengédség szívóerejének. Azt remélte, hogy a lénye betemetett üregeiből kiszabaduló érzés, a nő ernyedt közönyének, hányaveti ellenségességének vonzása meglepő dolgokra ragadtatja. A nő ekkor egy lábast tartott eléje, az alján valami maradékkal, és megkérdezte tőle, ezt nem kéri-e. Orbán Antal valami kábulatban, türelmetlenül célratörő kéjsóvársággal azt mondta:

– Nem, de ha akarja, segítek elmosogatni.

A bisztró nyúlós, ragacsos levegőjének hangvezető képessége most végképp csődöt mondott. A szavak épp hogy csak kibuktak Orbán Antal száján, és vékony, feszes burkot képeztek feje körül. Hangjaik úgy torlódtak föl, ahogy a zongora sorra leütött hangja telepednek egymásra zengésükkel, ha az ember a pedálon tartja közben a lábát. Ezek a hangok azonban egyáltalán nem zengtek, hanem csúf, kellemetlen, tagolatlan zajjá olvadtak össze, amely leginkább valamilyen ismeretlen gép zajához hasonlított. Orbán Antal dermedten ült a helyén, kezében megállt a kés és a villa, a szeme fönnakadt. Kérdése után a kiszolgálónő néhány pillanatig még elé tartotta a lábost, de amikor válaszul csak azt a megkövült, semmibe révedő tekintetet kapta, vállat vont, és újra visszasüppedt a gépies tevés-vevésbe.

Orbán Antal ezúttal hiába várta, hogy eloszoljon, fölszívódjon a fülén ülő hangzavar. Némi változás csak akkor történt, amikor félrefordította a fejét, és körülnézett a bisztróban, nem valamilyen idevaló hangforrástól származik-e mégis az a zaj – ekkor mintha kicsit megbolydult volna a hangburok, egy-két hang mintha kiszakadt volna belőle. Ekkor óvatosan hátrébb csúszott a műbőr

borítású bárszéken, és előredőlve, a nyakát behúzva a tányérja fölé lapult. Mintha kihúzta volna a fejét a hangburokból, a zaj megszűnt. Egy darabig ilyen testhelyzetben kotorászott a tányérjában, és amikor a kiszolgálónő tekintete feléje tévedt, úgy tett, mintha rövidlátó szeme miatt volna kénytelen ilyen közel hajolni az ételhez.

– Disznó – mondta a nő félig-meddig magában.

Orbán Antal igyekezett minél előbb végezni a vacsorájával és távozni a bisztróból. Egyszer-kétszer még megcsörrentette a késével a tányérját, mintegy véletlenül, meg a torkát is köszörülte, de ezek a hangok elhaltak felhangzásuk után. Kifelé menet feszülten figyelte, nem hallja-e meg szétszóródott hangjai valamelyikét, és egyszer hallott is valamit: mintha egy ventillátor szólalt volna meg közvetlenül a füle mellett, de csak egy pillanatra.

Mielőbb a szobájába akart érni, hogy lefeküdhessen, és másnap tiszta fejjel ítélhesse meg, mitévő is legyen, ha egyáltalán érvényben lesz még akkor ez a kérdés. Remélte, hogy nem, s ha mégis, egyszerű pihenés hozza meg majd rá a választ. Lefekvés előtt a szobájában hangokat bocsátott ki magából próbaképp, amennyire egy szállodában feltűnés nélkül lehetséges, aztán mintegy hirtelen gyanút fogva, hogy talán nem a puszta hangok, hanem bizonyos kombinációk, esetleg mondattartalmak késztetik hallucinálásra, értelmes mondatokat kezdett eregetni, úgymint: „Most őszinte leszek. De mi az én őszinteségem? Lehetek-e én még őszinte magamhoz? Azért hallucinálok, mert nem vagyok őszinte magamhoz? Vagy azért, mert őszinte akarok lenni, holott nem lehetek. Igenám, de akkor mit jelent az, hogy most nem észlelek semmi szokatlant. Hogy a hangok szabályszerűen terjednek szét és halnak el a szobában. Azt, hogy most őszinte vagyok? Azaz nem akarok az lenni, csak egyszerűen az vagyok, ahogy őszinte az ember, mikor alszik." Ha nem hitte is, hogy meglelte a helyzete kulcsát, elégedett volt a hang-kísérlete eszközéül választott gondolatmenetével, és úgy vélte, ha továbbra is ilyen higgadtan közeledik második életéhez, nem maradhat el az eredménye.

Másnap reggel eredeti tervének megfelelően egy kézitáskával ismét vonatra ült, és egy néhány órányira eső folyóhoz indult. Előtte némi szorongással fogyasztotta el a reggelijét, állandóan figyelte, nem észlel-e valami óvatosságra intőt, például amikor késével lefejezi a lágytojást, vagy amikor a vajjal megkent kenyerére még mézet is csurgat, hát még mindjárt a kezdet kezdetén, amikor megállt előtte az álmosan hunyorgó pincérlány, akin szinte érzett még az ágynemű állott melege – de nem történt semmi, a hangja tagoltan, érthetően szólt, és fürgén, üdén járta be az alaposan kiszellőztetett étterem levegőjét, és a tojásból sem bújt elő senkinek a kicsinyített mása.

A vonaton nemsokára tűrhetetlen vizelési kényszer fogta el Orbán Antalt a reggelire ivott sok teától, és bár jóideig uralkodott rajta, reménytelennek látszott, hogy kibírja az út végéig. Kalapáló szívvel, verítékezve kiment végül a vécére. Letolta a nadrágját, és ráült a vécékagylóra, hogy ne lássa az alján a nyílást az összemosódó kőzúzalékkal. Mikor végzett, úgy akart kimenni, hogy véletlenül se tévedjen a pillantása a kagylóba, de aztán mégsem tudta megállni, belenézett. Nem dugaszolta el semmi, és ennek láttán fölbátorodva még bele is köpött. A huzatos folyosón állva aztán szinte a bőrén érezte, hogyan foszlik le róla a tegnapi lidércnyomása s lélegez egyre szabadabban. A lehúzott ablak fémkeretére könyökölve s az elvonuló szántóföldek látványába merülve először érezte magát elszakadni, kilépni valahonnét. Azt sem bánta

volna ebben a pillanatban, ha ettől az érzésétől kis füstfelhő marad a nyomában, amiért a kalauz pótdíjat számít fel.

A vasútállomásról jókorát kellett még gyalogolnia a folyóig. A kézitáskában egy váltás piszkos fehérneműt, egy pár cipőt, agyonhordott világosszürke pantallóját, egy átizzadt rövidujjú inget, egy kifakult kék vászonzakót vitt magával. A zakó belső zsebében hagyta tárcáját, benne a következő gondosan kiválasztott papírokkal: egy tisztítócédula, szakszervezeti tagsági könyv, egy lottószelvény ellenőrzőlapja, és egy félrevezető, „Kati" aláírású levél, amely sem bélyeggel, sem postabélyegzővel nem volt ellátva, tehát látszatra személyesen kézbesítették, és amelyben az említett Kati tudtára adja Orbán Antalnak, hogy nem szereti már és látni sem akarja többé. E levél megírásán kívül Orbán Antalnak arra volt csupán gondja, hogy könnyen hozzáférhető fényképet lehetőleg ne hagyjon maga után. Arcképes igazolványait és csekély számú családi fényképét még otthon megsemmisítette. Minél kevesebb szilárd támpontot akart hagyni magáról, ugyanakkor rögtöni azonosítását is lehetővé tenni, hogy ne eltűntnek, hanem vízbefúltnak tartsák, akinek legfeljebb puffadozó hulláját érdemes már keresni.

Már a gáton innen észrevett néhol egy-egy kis kupac ruhaneműt, többnyire kifakult kék vászonholmit, de eszébe sem jutott másra gondolni, mint hogy a mezőn dolgozó parasztok hagyták itt. Hanem amikor átkelt a gáton, kissé már meghökkent. A fűzfákkal és fűzbokrokkal benőtt árterületen egyremásra tűntek fel újabb ruhadarabok s elvétve más holmi is, kisebb használati tárgyak: szőrét elhullatott ruhakefe, oszladozó zseblámpaelem, rozsdás kulcscsomó, szétmállott könyv, penészes bőrtáska.

Először arra gondolt, hogy ez itt a környék szemétdombja, a nyaranta strandolni, táborozni, szerelmeskedni idejáró környékbeliek itt potyogtatják el kiselejtezett holmijaikat. De aztán feltűnt neki, hogy éppen olyan hulladékokkal sehol sem találkozik, amelyek ilyen, táborozásra használt árterületen a leggyakoribbak. Sehol nem látott például sem konzervdobozt, sem óvszert. A sok eldobott ruhanemű pedig mindenképpen megmagyarázhatatlannak tűnt.

Eszébe jutott, hogy talán áradáskor rak le itt a folyó minduntalan bizonyos fajta hulladékot. A sodródó zakók, kalapok, borotvapamacsak, nadrágtartók fennakadnak a fűzbokrokon, és apadáskor aztán szépen beágyazódnak a puha iszapba. De mi magyarázza akkor azokat a darabokat, amelyeket még szemlátomást nem áztatott víz, és egyáltalán, szokott-e árvíz ennyi használati tárgyat, ruhaneműt magával sodorni, hacsak nem egy zálogház raktárát árasztotta el.

Ezek a találgatások azonban kezdettől fogva inkább csak arra szolgáltak, hogy távoltartsák Orbán Antalnak azt a sejtelmét, mely kezdettől fogva benne motoszkált, és egyre kényszerűbb bizonyossággá vált: ezek a szanaszét heverő kis kupacok, tárgy-tetemek, rejtélyesen összefüggenek az ő táskája tartalmával és azzal a szándékával, hogy ide ürítse. Mintha hosszú idő óta minden vízbefúlt fürdőzőnek, sőt, talán minden vízbefúlása látszatát kelteni akaró eltűntnek ide vezetett volna az útja.

A puszta látvány, bármilyen értelmetlen volt is, ezúttal nem lehetett rémkép, Orbán Antal jó negyedórája haladt már a hol keményre száradt, hol süppedős, fű felverte iszapon, és egyre újabb kupacok, limlomok ötlöttek a szemébe: keretbe, üveg alá foglalt fénykép, akár egy síron, ezüstkupakú kristály sószóró, egy egész jó állapotban lévő kockás szövetmellény, egy rozsdás revolver, egy oldalnyi járókarács. Mindez kézzelfogható valóság volt,

tetszés szerint újra meg újra ellenőrizni lehetett. Viszont rémkép lehetett minden elsietett magyarázata, ha mégoly bizonyosnak látszott, különösen az előző nap történtek fényében. Végtére is, gondolta Orbán Antal, s némi biztonságérzettel töltötte el tárgyilagosságának tudata, mit tud ő az életről, ő, aki egész életét egy városban, otthona, az utcák és hivatala falai között töltötte el, mit tudhat ő egy folyópartról, ha járt is már strandolni nyári vasárnapokon, különösen fiatalabb korában, sőt valaha az elhányt óvszerek számát is szaporította, de végtére is mit tudhat például egy elvadult árterületről.

Végül észrevett a víz szélén egy rozzant, korhadt ladikot, és táskája tartalmát ebbe ürítette. A ladikban még igazított rajta egyet-kettőt, hogy fürdőzéshez nekivetkőző ember hanyagul odavetett holmijának látsszon. A kulcscsomóját becsúsztatta a vászonzakó zsebébe, aztán a ladikot betaszigálta a vízbe, egy száraz faággal a sodrásig lökdöste, és ott az áramlás szeszélyére bízta. Nem lehetett biztos benne, hogy ezzel sikerült kijátszania a folyópart rejtélyét, a ladik végtére is már az első kanyarban megakadhatott, vagy rozzant állapotában hamar megtelhetett vízzel, s ha nem is süllyed el, a ruhadarabokat egy hullám vagy némi himbálózás könnyen kisodorhatja belőle. Ugyanilyen véletlenül persze célba is találhatott szándéka.

Dolga végeztével kedve támadt megfürdeni, forrón tűzött a déli nap, és bágyadt csend nehezedett a tájra. Nem kellett volna semmi mást tennie, mint levetkőzni, összehajtogatva kis kupacba halmozni vagy hanyagul a földre hányni a holmiját, s utána meztelenül belegázolni a kavicsos fenekű, enyhén mélyülő mederbe – egy lélek se látszott a környéken, de Orbán Antalt szorongás fogta el arra a gondolatra, hogy eltávolodjék akár csak néhány percre és akár csak néhány méterre is a ruhadarabjaitól.

Mikor visszaérkezett választott városába, vett egy fürdőnadrágot, és a késődélutáni órákra, melyek nem kevésbé fülledtek és bágyasztóak voltak, mint a déliek, elment a városi strandfürdőbe, és kedvére úszkált jó ideig a meszelt falú betomedence enyhén klóros, de a folyóénál áttetszőbb vizében. A holmiját egy fabarakkban őrizték, rúdra akasztott vas-ruhafogason, amelynek alsó vége horgonyszerűen volt kiképezve a cipők számára, s Orbán Antal, miután egy padnál levetkőzött, tétovázva vált meg a ruhaneműitől, amelyek, úgy látszik, átmenetileg többet jelentettek számára, mint puszta használati tárgyai. Tulajdonképpen nem attól tartott, hogy holmijának bármi baja eshet, hanem inkább attól, hogy neki magának esik valami baja ruháinak oltalma nélkül.

Bizonytalanságát mintha az a furcsa, futó kétely okozta volna, hogy azonos-e ő még tulajdonképpen azzal az emberrel, aki elhatározta, hogy új életet kezd. Igaz, aki ezt elhatározta, épp azért határozta el, hogy ne legyen vele többé azonos, mégsem az új, a második élet mámorító újságaként élte át most ezt a bizonytalanságot, hanem inkább szorongva, hogy nem valami csapda felé halad-e alvajáróként, nem fogja-e egyszercsak elveszíteni azt az önmagát is, akármilyen legyen is az, aki nélkül kérdéses, hogy létezőnek tekintheti-e még magát. Mintha attól kellett volna tartania, hogy alkonyatkor nem talál majd vissza ahhoz az énjéhez, amelyet valamilyen kísérteties látszat szerint mint önmaga végső maradékát, a ruhafogasra akasztott holmija burkában hagyott az öltözőben, egy nyiszlett, pemetebajuszkás emberke felügyeletére bízva. Nagyobb kockázatnak tűnt fel ez előtte néhány pillanatig, mint amilyennel eredetileg számolt.

Néhány mély lélegzetvétel nyomán eloszlott ez a szorongása, de azért eleinte a medencének csak azon a felén mert úszkálni, ahol leért a lába, az-

tán a mélyvízben is csak a fal közelében, ahol bármikor megkapaszkodhatott a vízszint fölött húzódó vasrúdban. Később nekibátorodott, és beljebb tempózott. Furcsán könnyűnek érezte magát, de mindjárt társult ehhez az érzéshez is némi gyanú: nem attól ilyen könnyű-e, hogy elvesztett valamit. Valamit, ami például a nehézkedését adja. Talán ha akart, se tudott volna alámerülni. Meg is próbálta, de lám, mégiscsak sikerült minden erőlködés nélkül. Egyre többször, egyre hosszabb időre merült alá. Soha nem próbálta még, mennyi időt tudna egy lélegzettel a víz alatt tölteni, és ahogy most egyre-másra próbálkozott, az a benyomása támadt, hogy voltaképp sokkal több időt, mint gondolta. Meglepően hosszú ideig tud a napsugaras, színes foltokat táncoltató vízben ide-oda tempózni, anélkül, hogy légszomj fogná el. Persze, azért vigyázott, nem feledkezett meg a kötelező oxigénszükségletről, és bár a tüdeje türelmesen várt, az esze idejében a felszínre küldte mindig. Mégis, ha belegondolt, milyen különös, mámorító érzés teljesen ellazulva libegni, gyérülő hajzatát és enyhe pocakját meghazudtoló önfeledtséggel kígyózni a testét szinte érzéki gyengédséggel simogató közegben, félő volt, hogy ébersége alábbhagy. Végül mégiscsak kénytelen volt gyanút fogni, nem valami könnyen végzetessé válható érzékcsalódás áldozata-e már megint. Mielőtt akár erről, akár az ellenkezőjéről meggyőződhetett volna, gyorsan kiúszott az egyik vaslépcsőhöz, kimászott a vízből, és a fürdőruhás lányokat nézegette.

Most már szeretett volna végére járni ezeknek az aggasztó tüneteknek, amelyek hol ézrékcsalódás, hol csak szorongató sejtelmük képében kísértettek. De valahányszor belegondolt, valójában mire keres magyarázatot, szinte feszengve ébredt rá, hogy a tünetek ugyanonnan eredhetnek, ahonnan az az igyekezete, hogy magyarázatot találjon rájuk. Úgy látszik, kimerültsége, hajszoltsága, tompultsága, noha nem is igen tudott róla, hogy ilyen állapotba került, szétzilálta valóságérzékelését, és ezt az hozta felszínre, hogy kilendült élete megszokott pályájáról. A vízben úszva másképp érzékelte a víz és a bőre súrlódását, mint egyébként, a víz alatt másképp az idő múlását, a víz ellenállását, tüdeje oxigénszükségletét, mint rendes körülmények között, a vízparton más jelentéssel teltek meg számára az elszórt tárgyak, mint annak, aki ép érzékelőképességgel jár arra. Egyetlen gyógyszere van ennek, tudta ezt Orbán Antal, mert enyhébb, jóval enyhébb tüneteivel akadt már dolga: a tökéletes kikapcsolódás, elereszkedés.

Nézegette tehát a fürdőruhás lányokat. Heverészett a napon, mászkált a strandfürdő parkjában, és igyekezett megfeledkezni ruhakupacokról, lángcsóvákról, hangszilánkokról, lélegzet-kiesésről. Aztán egy idő múlva azon kapta magát, hogy szívesen felmászna valamelyik fára. A strandfürdő szép, tágas parkjában hatalmas, dúslombú vadgesztenye- és platánfák álltak hol külön-külön, hol csoportosan. Már jó ideje nézegette őket, vizsgálgatta ágaik növését, amikor szembetalálta magát azzal a lehetőséggel, hogy voltaképp fel is mászhatna valamelyikre, sőt, ha valamihez kedve volna, inkább, mint másvalamihez, minden ésszerű indok, minden célszerűség nélkül, akkor az most a fára mászás. De még ezután se gondolt rá komolyan egy ideig, hogy éljen is ezzel a lehetőséggel. Latolgatta, hogyan értendő. Meglepve tapasztalta, hogy ennek eldöntése csakis rajta múlik. Tőle függ, milyen kényszerítő erőt tulajdonít a fára mászás kísértésének.

Kiválasztott egy alkalmasnak látszó fát a park hatalmas ősfái közül. Nem annyira a megmászhatóságára volt tekintettel, mint inkább arra, hogy

minél kevesebben legyenek a közvetlen közelében. Szerencsére a strandolók többsége a napsütést kereste, és a nagy fák árnyékában csak néhány idősebb ember szunyókált. Orbán Antalnak nem volt különleges, titkos szenvedélye a fára mászás, nem értett hozzá korát vagy társadalmi állását meghazudtoló módon, de gyerekkorában, mint bárki más, ő is elég sok mindenre megpróbált felmászni, többek közt fákra is, és emlékezett még a mozdulatokra, meg tudta ítélni szemre a nehézségeket. Mezítláb volt, izzadt a melegben és izgalmában, és így remekül tapadtak tagjai az érdes fakéreghez. Egy kiálló csonkba kapaszkodva jutott fel az első elágazásokig, itt megpihent és körülnézett. Odalenn semmi sem változott, felette pedig hatalmas lombkorona boltozódott. Bár csak két-három méternyire távolodott a földtől, mintha egy másik világba lépett volna be, szellős, hűs, zöldes fényű, csöndes világba, amelyben egyszerre minden fontolgatáson túlian természetesnek tűnt, hogy ott találja magát az ember, és ugyanígy természetesnek, lehetségesnek tűnt sok minden, amire még ezután kellett ráismerni.

Elindult fölfelé a főágon, amely a törzs folytatása volt. Hol egy szomszédos, hol egy emeletnyivel feljebbi ágba kapaszkodott, és mezítlábas talpával tapogatta ki óvatosan, hová léphet. Itt-ott kilátott a lombok közül a zöld fűben heverésző barna testekre, a medence vizére és a park kerítésén túl a városszéli földszintes házakra. Jókora fát választott, már egész kicsik voltak a testek, és a feje fölött még alig világosodott. Hirtelen az ötlött az eszébe, vajon nem égigérő fára tévedt-e. Csak mászik-mászik rajta fölfelé, és soha nem ér az ormára. Némi elégtétellel nyugtázta, hogy kezd összhangba kerülni kivételes állapotával: ennél nagyobb képtelenségre aligha számíthat. Erre aztán mindjárt csalódottság fogta el: mihez kezd, ha megmászta a fát, és nem történik semmi különös.

Egyszerre nem volt többé olyan sietős, hogy felérjen, és széltében is kalandozni kezdett a fán. Sorra derítette fel az oldalsó elágazásokat. Kimászott rajtuk egészen addig, ahonnan már csak veszedelmesen vékony és hajlékony ágak nyúltak tovább. Lehet, hogy a fa különlegesen szerencsés adottságain múlt, mindenesetre egyre inkább úgy érezte, meghökkentően járatos a fára mászásban. Persze, nemigen volt mihez viszonyítania, és lehet, hogy bárki más is ugyanilyen fürgén és könnyedén tudott volna haladni az ágakon, ha Orbán Antal átlagos testi erejével és ügyességével bír. Mintha nem is mászott volna, hanem fel-alá gyalogolt az ágakon. A szomszédos fa egy nyúlványával találkozva már azt mérlegelte, ne próbáljon-e meg átmászni rá. Talán csak bele kellett volna kapaszkodnia valamelyik ágába, s az a rábízott test súlya alatt meghajolva szépen leengedte volna egy vastagabb, merevebb ágra. Igen, jutott eszébe hirtelen, mintha álmodná a mozdulatait. És a szellős, villódzó lombsátor egyszerre a víz alatti medencét idézte, ide-oda kalandozása az ágakon a víz alatti lebegését, tempózását.

Miután meggyőződött róla, hogy a fa nem égig érő, kétségtelennek látszott, hogy a fa titka az ő szokatlan ügyességében keresendő. Egy-egy pillanatra elengedte azt az ágat, amelyikbe kapaszkodott, és kötéltáncosként egyensúlyozva állt a lába alatt nyúló ágon. Aztán egy-két lépést is tett így, karját kitárva. Leugrott egy ággal alább, a kezét megint csak nem használva. Végül kézenállásban indult el kifelé egy vízszintes oldalágon. Villás elágazáshoz érve, ahonnan már csak hajlékony gallyak nyúltak kifelé, a kézenállásból függeszkedésbe lendült, akár a nyújtón, és ide-oda lengett néhányszor, míg meg nem állapodott függőleges helyzetben. Jól hallotta, amint súlya alatt az

ágon papírhangon megzörrentek a levelek. Egy pillanatig újra latolgatta, a történtek után mire számíthat, ha így folytatja, de addigra fél kezével már el is engedte az ágat. Néhány pillanatig félkézen lógott, és közben kalimpált egyet-kettőt a lábával, szégyenkezve kicsit, amiért kedve telik benne. Aztán elengedte az ágat a másik kezével is.

Nem érzett semmi mást, csak még inkább azt a súlytalan lebegést, amelyet már a víz alatt megízlelt. Mindenfajta közegellenállás megszűnt a mozdulatai körül. Így lebegett egy darabig, lazán behajlított karját mintegy a feje fölött felejtve, és megint eltűnődött, miféle folytatás várható még. Elkövetkezik-e majd tőle függetlenül, vagy valamiképpen mégiscsak belőle jön, és ezért neki kell akarnia? Bár hite szerint eddig sem akarta, ami történt vele, most, ha éppenséggel akarnia kellett valamit, nem jutott más az eszébe, mint hogy talán alhatna egyet ebben a lebegő helyzetében. Lehunyta a szemét, hátha elalszik, de egyáltalán nem volt álmos. Mégis gyanút fogott, hogy a gondolataitól, akaratától nem független, ami történik vele és megrettent, hogy könnyen végzetessé válhat ez a kísérletezgetése.

Kiverte a veríték, néhány pillanatig moccanni sem mert, aztán hirtelen elhatározással földobta a karját, és elkapta az ágat a feje fölött. Hogy a hirtelen, meggondolatlan mozdulattól-e vagy más, ismeretlen okból, nem tudta, mindenesetre amint elkapta az ágat, újra teljes testsúlya karjára akaszkodott. Csak most fogta fel, miféle helyzetben volt az előbb. Pánikszerűen szabadulni próbált volna most már a gondolatától is, de nem tudott felhúzódzkodni. Minél inkább erőlködött, annál jobban megrémült, és annál inkább fogyott az ereje. Próbált uralkodni magán, megint lelógatta magát, mélyeket lélegzett, és latolgatta, ne engedje-e el megint az ágat, hátha most se történne semmi. Nem emlékezett, hogy mielőtt az előző alkalommal elengedte, érezte-e ugyanígy nehézkedését. Mert most rettentő erővel húzta lefelé karját a testsúlya.

Végül mindent egy lapra tett föl: lengetni kezdte magát. Kezét, karját így még nagyobb erő feszegette, de bízott benne, hogy néhány lendüléssel sikerül beakasztania valahová a lábát. A törzs iránt eső felét célozta meg annak az ágnak, amelyen lógott. Nyirkos keze görcsbe merevedett, minden vére a lábfejébe szorult. Éppen úgy érezte már, hogy a következő pillanatban elszáll, mint a parityából kilőtt kavics, amikor sikerült fél lábszárát átvetnie az ágon, bár közben véresre horzsolódott a combja. Néhány pillanatig így lógott lihegve, aztán felnyúlt a most szabaddá tehető fél kezével, azzal is megkapaszkodott. A lábát így még följebb segíthette, aztán már a karjával is átkulcsolhatta az ágat. Végül ott feküdt hason, a vastag ág enyhén homorú hajlatához lapulva, kezével kisebb elágazások támasztékát keresgélve. Verítékes homlokát az ágra hajtotta, és miután combja engedett a görcsös szorításból, lába elgyengülve reszketett. Így feküdt ott sokáig, mint valami hajszolt, sebzett lajhár.

A strandfürdőből távozva Orbán Antal úgy döntött, hogy egyelőre nem próbálkozik tovább a második életére vonatkozó terveivel. Elhatározta, hogy másnap reggel hazautazik. Arra számított, hogy visszazökkenve élete régi kerékvágásába, talán rájön a történtek nyitjára, és legközelebb felkészültebben vághat neki az újabb kísérletnek. Azt sem tartotta lehetetlennek, sőt, titokban reménykedett benne, hogy megmagyarázhatatlan érzékcsalódásai és látomásai odahaza is folytatódnak, így valószínűbbé válik elmekórtani magyarázatuk s megnyugodva rábízhatja magát egy ideggyógyászra, aki majd szé-

pen rendbehozza. A nap hátralevő részét oldottabb, úgyszólván bágyadt lelkiállapotban töltötte el, mintegy lábadozó betegként, aki egyelőre minden kötelezettség nélkül kószálhat a visszanyert valóságban. Jólesett éreznie, hogy bármi történjék is, ő nyugodtan rábízhatja magát, mert úgy sincs foganatja semmiféle ellenkezésnek.

Egy jellegtelen söröző be ült be vacsorázni. Már csak néhányan gubbasztottak az asztaloknál. Az egy szál pincér a felíró pultjának dőlve kabaréműsort hallgatott táskarádión. A vendég elhelyezkedésére sokáig nem reagált, aztán mintha csak a rádiótól kapott volna utasítást, lomhán elindult feléje. Gépies mozdulattal előhúzott a kabátja zsebéből egy piszkos szalvétát, és miközben Orbán Antal rendelt, az abroszt csapkodta. Nagydarab, tunya férfi volt, és hogy a keze leérjen az asztalhoz, kicsit meg kellett volna döntenie a törzsét, erre azonban nem vállalkozott, és ezért mindent, tányért, evőeszközt, poharat, kenyereskosarat egy bizonyos magasságból ejtett az asztalra, helyesebben lökött, mert nem egyszerűen elengedte, hanem enyhén meglendítve, ferde szögben eregette őket a vendég elé. Az egy szem galuskával dúsított langyos paradicsomlevest jó arasznyi magasságból csurgatta a tányérba, egy-két cseppjével le is fröcskölte Orbán Antal ruháját. Ő maga oda sem nézett közben; a szétálló szárnyú, pecsétes fehér kabátba bújtatott karja úgy működött, mint valami idejét múlt, agyonnyűtt, precíziós feladatokra rég alkalmatlan gépezet alkatrésze.

Már ekkor ingerelte Orbán Antalt a pincér hasa. A köldöke táján hiányzott egy gomb az ingéről, és kitüremkedett egy baracknyira a hája. Utálatosnak találta ezt Orbán Antal, de nem utálatosabbnak, mint a kemény, rágós, mócsingos húst, vagy az öles leltári számokkal ellátott, összerugdosott bútorzatot. A hús keménységét azért szóvá tette, mire a pincér hozott egy másik kést, és azt mondta: – Próbálja meg ezzel! – A kitüremkedő has ekkor vált elviselhetetlenné. Orbán Antal beledöfte a kést, amelyet a pincér átnyújtott. Mint ahogy egy legyet hessent el az ember. Utólag visszagondolva fogyatékosnak látszott ez a hasonlat. Valójában Orbán Antal már előbb is gondolt rá, hogy mi lenne, ha beleszúrna abba a kitüremkedő dudorba. És amikor csakugyan beleszúrt, mégpedig úgy, hogy tövig beleszaladt a kés, azt a gondolatot hessentette el így, hogy miért ne szúrhatna bele. Mintha a pincér azért hozta volna a másik kést, hogy azt döfje a hasába.

Semmi jelét nem adta azonban, hogy észrevette volna a hasába szúrt kést. Egy asztalkendővel végigcsapkodott még néhány morzsás abroszt, aztán a kabarét hallgatta tovább. Igaz, most nem tudott úgy nekidőlni a pultnak, mint az előbb, mert útjában volt a kés, de mintha észre sem vette volna ezt a kényelmetlenséget. Orbán Antal nem tudta, mi lenne jobb: ha a pincér holtan esne össze végre, vagy ha továbbra sem adná tanújelét, hogy gyilkossági kísérletnek esett áldozatul. Legcélszerűbbnek azt találta, ha menekülni próbál, amilyen gyorsan csak lehet. De ahhoz előbb fizetnie kellett, mert úgy vélte, ha fizetés nélkül próbálna távozni, nyakoncsípnék, mégpedig – azt súgta neki valami – nem azért, mert leszúrta a pincért, hanem amiért el akarta bliccelni a számla kiegyenlítését.

Miközben fizetett, figyelte, nem fedez-e föl vérnyomokat a pincér kabátján a kiálló kés körül, de nem talált nemmit. Enyhén himbálózott a nyél a pincér mozdulatai nyomán. Kísértés fogta el Orbán Antalt, hogy kihúzza az éppen keze ügyébe eső kést, és semmissé tegye, ami történt, de félő volt, hogy éppen így válik megtörténtté, ami eddig talán nem is történt meg. Vég-

tére is ha a pincérnek nem fáj, neki miért fájjon? Csak azzal törődött már, hogy mielőbb hazaérjen, és a jólismert, megszokott környezetben ismét magára találjon.

Másnap reggelire nem fogyasztott semmi folyadékot, a vasútállomáson vásárolt egy újságot, és vonatra szállt. Egy darabig csak bámult ki az ablakon, elromlott az idő, és nyomott kedélyállapotban üldögéltek mellette fülketársai is. Később elővette az újságját, és belelapozott. Nemsokára a következő tudósításon akadt meg a szeme:

„LESZÚRTA A PINCÉRT A KÉSÉVEL. ÁMOKFUTÓ ŐRÜLT VAGY MEGFONTOLT BOSSZÚÁLLÓ? Tegnap este a .....-i Dínom-dánom nevű kisvendéglőben záróra előtt az egyik asztalra borulva találták Szukováti Jenő pincért. Először azt hitték, csak elaludt, majd amikor az ébresztgetésre sem tért magához, hóna alá nyúlva hátra akarták dönteni, hogy pofozgatással vagy locsolgatással térítsék eszméletre feltételezett alkoholmámorából. Megdöbbenve állapította meg ekkor a konyhaszemélyzet és a még jelenlévő néhány vendég, hogy egy kés áll ki a pincér hasából, mégpedig a vendéglő étkészletének egy darabja. Növelte a rejtélyt, hogy vérnyomok sehol sem látszottak. Több vendég emlékezett, hogy a pincér arra az asztalra borulva feküdt, amelynél előzőleg kiszolgált egy magányos férfivendéget, aki feltűnően gyorsan fogyasztotta el a vacsoráját, és mihelyt végzett vele, távozott a vendéglőből. Arra is emlékezni véltek, hogy Szukováti nem távolodott el többé az asztaltól, miután a titokzatos vendég fizetett – a számla ott hevert az asztalon –, hanem mindjárt ráborult. Gyanút fogniuk nem volt miért, mert későre járt, felszolgálni való nemigen volt, tehát joggal hihették, hogy a pincért elnyomta az álom. Egyszer-kétszer megszólították ugyan, mert rendeltek volna még néhány üveg sört, de Szukováti – utólag már érthető módon – nem reagált a szólításra.

A vendégek meglehetősen pontos személyleírást is adtak a magányos vendégről, akit a gyilkosság elsőszámú gyanúsítottjaként köröz a rendőrség. Középtermetű, negyvenöt év körüli, enyhén kopaszodó, barna férfi az illető, húsos orrú, keskeny ajkú, elálló fülű, a vendéglőben drapp vászon öltönyt és kihajtott gallérú fehér inget viselt. A vendégek egyike sem látta még a szóban forgó férfit sem a vendéglőben, sem máshol, feltehető tehát, hogy az illető nem helybeli lakos. A törvényszéki boncolás során vár tisztázásra az a rejtélyes körülmény, hogy vérnyomok miért nem mutatkoztak a késpenge behatolása helyén."

Orbán Antal tekintete az újságcikkről elsőnek drapp vászon öltönyére siklott, amely egyszeriben rikítóan feltűnő viseletnek látszott, majd útitársaira, akik magukba roskadva verítékeztek a párás fülkében. Róla is szakadni kezdett a víz, és fuldoklás környékezte. Kiment a folyosóra, gombóccá gyúrta az újságot, és mint valami bűnjelet, kiejtette az ablakon. Úgy érezte, mintha nem is létezne már. Talán csak az emlékezetében élt még homályosan fizikai valósága, igazában már csak egy kis ködpamacs szálldos a helyén, vagy üres ruhaneműi végzik még a tehetetlenség erejénél fogva azokat a mozdulatokat, amelyekhez tartalmuk szoktatta őket hosszú szolgálatuk alatt. Egy utas jött a folyosón, Orbán Antal a falhoz lapult, az utas úgy ment el mellette, mintha ott se volna. Bement a vécébe, és a tükörben jól megnézte magát. Az állott, langyos mosdóvízzel megmosta az arcát. Némileg megnyugtatta, hogy az újságban közölt személyleírás semmivel sem illik rá jobban, mint

számtalan más lehetséges emberre. A füle például szerinte egyáltalán nem elálló, legalábbis nem jobban, mint amennyire a fülnek el kell állnia, hogy rendeltetésszerűen kagylóformájú legyen, az pedig, hogy az orra húsos, nevetséges, semmitmondó általánosságnak tűnt, hiszen kinek nem húsos többékevésbé az orra. Fojtogatta a szűk, büdös fülke, lerántotta az ablakot, kibújt a drapp vászonzakójából, és azt is kilökte. Utánanézett, a zakó mint valami embercsonk repült a vonat kavarta légörvényben. Egy utas értetlenül bámult utána egy ablakból. Orbán Antal felhúzta az ablakot, és kilépett a peronra. Földbe gyökerezett a lába.

Ott ült a kutya. A szállodai kutya. Megint olyan türelmesen várt, mint a szálloda halljában, de az árnyalatnyi rosszallás most is kiült a pofájára. Mintha megvárta volna, hogy Orbán Antal nem gondolja-e meg magát, aztán farkcsóválva, kicsit szégyenlősen sunyítva beoldalgott a vécébe. A vonat fékezett, és becsapódott a vécé ajtaja.

Pirosat jelzett a közeledő szemafor. Orbán Antal feltépte a kocsi ajtaját, és leugrott a töltésre. Elbukott, alaposan megütötte magát, de úgy érezte, ép maradt, nem tört el semmije, és futásnak eredt. Hátra-hátranézett, követi-e a kutya, de nem látta. Közben a vonat is elhúzott. Nyárfák szegélyezte poros dűlőúton találta magát, lassított, majd lépésre váltott. Nemsokára egy gáthoz ért. A gáton túl füzessel benőtt árterület következett. Orbán Antal megrettenve nézett körül, nem ugyanoda jutott-e, ahol előző nap a sok elszórt ingóságot találta, és sehogyan sem tudott sokat sejtető ruhakupacot hagyni maga után.

Ekkor észrevett egy ladikot, és mindjárt tudta, hogy csakis az ő ladikja lehet. Az iszapon feküdt, csak a tatja lógott a vízbe. Odagázolt hozzá cuppogva a puha iszapban. A két evező a pad alá csúsztatva a fenékdeszkákon feküdt. De ott volt elszórva benne az is, amit ő dobált bele tegnap: az egy váltás piszkos fehérnemű, a pár cipő, a kopott, szürke pantalló, az ing, a zakó, belső zsebében a tisztítócédula, a szakszervezeti tagsági könyv meg a „Kati" aláírású levél. A ladik fenekén meggyűlt vízben algák és ebihalak lebegtek. Poshadt víz és korhadó fa szaga szállt a levegőben, és mélységes csend volt. Orbán Antal neszekre fülelt, de nem hallott semmit.

Betaszította a vízbe a ladikot, és belemászott. Felkapta az egyik evezőt, és bökdösve-csapkodva vele eltávolította magát a parttól. Mikor már a mély vízen siklott a ladik, becsúsztatta az evezőket a villájukba, leült a padra, és kezdetleges tudásával nekilátott evezni. Nemsokára az örvénylő fősodorba ért. Behúzta az evezőket, és sorra kidobálta minden holmiját a vízbe. Egyszercsak valami sötét folt jelent meg a szeme sarkában: egy bója.

A következő napokon Orbán Antal igyekezett nem mutatkozni emberek között. Hol a folyóparton táborozott, a természet magányos, nudista szerelmeseként, és ha valaki mégis a közelébe tévedt, az feszengve nagy ívben kikerülte, hol pedig beszerző és tájékozódó utakra indult a közeli településekre. Ilyenkor mindig vett újságot is. Egy alkalommal arról írtak, hogy a rendőrség a ....-i Bálvány szállodában nyomokra bukkant. A körözött személyleírású egyén ott töltött két éjszakát, és Kászonyi Endre névre kiállított személyi igazolvánnyal jelentkezett be. Erről a személyi igazolványról a lakossági bejelentések alapján vezetett rendőrségi nyilvántartás azonnal kimutatta, hogy lopott. Ezt az azonosítás is alátámasztotta. Eszerint a valódi Kászonyi Endre dús, fekete hajú, testes férfi, aki a gyilkosság elkövetésének időpont-

jában a helyszíntől több száz kilométernyire lévő lakásában többedmagával kanasztázott, és elveszettként nyilvántartott volt személyi igazolványa helyett újjal rendelkezik, amelynek száma nem egyezik meg a . . . .-i Bálvány szállodában bemutatott igazolványéval.

Szép idő volt, az éjszakák enyhék, csillagosak, Orbán Antal az árterület zsenge, puha füvén aludt, meg-megfürdött napközben, és többször kapta magát azon, hogy percekre megfeledkezett bujdosása okáról. Egy alkalommal összeütközött két motorbiciklis a gát szűk ösvényén. Horzsolásokon kívül egyiküknek sem esett különösebb baja, de hosszú ideig veszekedtek. Orbán Antal a fák közül hallgatta őket. Egyszer pedig egy hatalmas nyárfa nyikorgását hallgatta órák hosszat. Száraz, meleg nyári szél fújt, és a nyárfa úgy nyikorgott, mint valami vaspántos nagy kapu. Ahogy hallgatta, Orbán Antalnak egyre inkább az a benyomása támadt, hogy a nyárfa tagolt nyelven beszél. Szavakat, mondatokat nyikorog, hosszabb, rövidebb megismétlődő szakaszokat. Aztán egy reggel, miután úgy-ahogy rendbeszedte magát, megint a közeli faluba indult hírekért, és nem messze az alvóhelyétől kisebb csoportosulásra bukkant. Körülálltak valamit a gát tövében. Ahogy közelebb ment, meglátta: egy hulla. Óriásira puffadt hulla lucskosan málladozó, iszapos ruhában. Először a ruhára ismert rá, a saját ruhájára. Azok a ruhadarabok voltak, amelyeket bedobált a vízbe a ladikból. A testalkat szinte felismerhetetlenné vált, és az arcvonásokat is csak az azonosíthatta, aki már gyanút fogott.

A bóján akadt fenn, mondta egy férfi. Halászbárka vette csörlőre, és vontatta ki a partra. Egyhetes is meglehet. Valaki elment már rendőrért.

KERESZTURY DEZSŐ

Temetés után

A földbe emlék nélkül visszahalva
a névtelenek milliárdjai! –
ahogy némán öröl a világ malma:
örök rend, megnyugtató hallani;

mint mélyre szítt füstöt mohó dohányos,
most véremig engedtem a halált,
belső részem csupa tűz lett, a lángok
foga minden izembe belevájt,

s – kedély-atléta, higgadt funerátor –:
nem tudok nyugodt fölényt játszani:
a kín barázdáit gyürik orcámon
az ős törvény szeles játékai;

idegeimben sebzetten vacognak
hamúmezők, temetők, korhadott
fejfák, időmarta kövek, beroskadt
sirok, zárt, nyilt kolumbáriumok.

Segítsetek!

Vén fa, senkise vágta ki;
hány kidőlt, ki vele nőtt! –
alá gyűlhetne mind, aki
árnyat keres, pihenőt.

Terebélyül még koronám,
kering benn nedv, erő:
ki keres, termést is talál,
ha van rá kedv, idő.

Csak ássátok meg tövemet:
ne teritsen alám bozót
mind mohóbb aljnövényzetet,
pióca gyökértakarót!

KÖLTÉSZET ÉS VALÓSÁG

LAKATOS ISTVÁNNAL ÍRÁS A PORBAN CÍMŰ VERSÉRŐL. BESZÉLGET KABDEBÓ LÓRÁNT

KL: – Sajátos vers jelent meg 1949-ben, *A Pokol tornácán* című kötetben. Lakatos István, a fiatal, pályakezdő költő ebben a könyvében mérte föl először a megelőző sötét évek eseményeit. Az ostrom borzalmait hexaméteres költemény-ciklus idézi föl. A húsz részből álló epico-lírikus szvitet megszületésének esztendejében, 1947 őszén, Illyés Gyula Válasza teljes egészében közli, s alig esztendővel később Sőtér István is fölveszi antológiájába, a *Négy nemzedék*be. A vers szerzőjét, fél évvel első kötete megjelenése előtt, 1949 januárjában, ennek az egy munkájának alapján, az akkori idők legjelentősebb irodalmi díjával, Baumgarten-díjjal tüntették ki. A költemény – mint könyvnapra megjelenő kötete – *A Pokol tornácán* címet viseli.

Könyvében e hosszú versnek van egy halványabb párja is. *Az emlék* című elégia. E pár-vers kissé még suta stanzái a kötetzáró ciklusnak, *A Pokol tornácán*nak előzményeit beszélik el. Egy tizenhat éves kamasz első szerelmét, idilli világot kezdetben, amely tragédiába fúl. Az ugyancsak diák leány zsidó, akit rajongójától durván elszakít a történelem: családjával együtt deportálják.

*Az emlék*et a költő harminc évvel később teljesen átdolgozta. A végső változat 1981-ben megjelent gyűjteményes kötetének, az *Írás a porban*nak címadó verse lett. Ebben a formájában a költemény méltán sorakozik már Lakatos nemzedékének nagy emlékidéző, antifasiszta versei mellé, amilyen például Pilinszky János *Francia fogoly* vagy Nemes Nagy Ágnes *Elégia egy fogolyról* című költeménye.

Bevezetőül hallgassuk meg Lakatos elégiájának egy rövid részletét, a vers-indító strófákat:

LI:

Mint puha földön lánctalpak nyoma –
– – – – – – – – – – – –
mint puha alsókarba égetett kék
lágerszámjegy, olyan mély, Mária,
olyan éles bennem ma is az emlék.
Futnék tőle – nagyon fáj – de hova?
Ki tudná feledni első szerelmét?
Tűnt hang suttog a mélyben, zúg a falban;
kér, kérdez, korhol. Elnémíthatatlan.

A kezdet – pázsit, part, patak – sötétlő
háttér előtt még csupa fény. Padon,
sövényen harmat. És ahogy a fény nő,
megvillan szemben egy vízimalom.
Die schöne Müllerin! Az elbeszélő
fél: nagyon is romantikus, nagyon
alt-Wien idillt fest. Hagyj el, kék virág,
ne helyzetdalt, írjunk elégiát.

Elhangzott a Magyar Rádióban 1983 áprilisában.

Ámbár ide valami tiszta dallam,
egyszerű és nyájas kép illenék.
Izzó parázson lép a láb (alattam
zöld láp sziszeg), de fent boltíves ég;
lent is az ég, a szélfehér patakban,
hogy tovább fessem álmunk színterét –
Sehnsucht és *Ungeduld*, még semmi bánat,
az égen az ősz csodája varázslott.

Micsoda nap volt! Az akvamarinkék
párában hogy próbálták mennyei
légtornászmutatványukat a cinkék,
– s pintyek, szajkók marionettjei! –
Majd lángvörös, tűzsárga szárnyak ismét,
csiviteléssel volt a kert teli.
Borókabokrok ágán, cser-tetőknek
legcsúcsán csúszkák, csízek kergetődztek.

Ezt szerettem, a gesztenyék, a nyárfák
biztonságát, lombjuk bölcs mosolyát,
a levelek koreográfiáját,
ahogy boldog tánccal suhogtak át
a halálba, s a rigókat a hárs-ág
hintáján, ahogy rám szóltak: tovább!
S meg-megvártak hátán a kerti padnak,
ha énekükkel délre eltikkadtak.

Szépségével az ég a pusztulásnak
nemet mondani talán így akart;
hős bokrok, merész gyümölcsök tusáztak
s arattak itt napra-nap diadalt,
s a fák angyalai, a legcsudásabb,
legrettenthetetlenebb madarak:
harkályok, gerlék, gébicsek, melyek
örökre már Téged jelentenek.

KL: – A vers ismerős, és mégsem az. Fülembe cseng még 1949-es, Csillag-beli változata, illetve ahogyan azt megismétli első köteted is. Régebbi kidolgozása elnagyoltabb, nehézkesebb volt, az új pontosabb, szabályosabb. Mindkettőből az elején már sejteni lehet a tragédiát. Itt azonban mind az idillt, mind a tragédiát határozottabb színekkel fested, erősebb kontúrokkal rajzolod. Mi indított rá, hogy a hajdani szöveget ily gyökeresen átdolgozd?

LI: – Száz oka van. Minden versemet egy életen keresztül írom. A régieket azért, mert fejlődöm és a hajdaniakkal – különböző meggondolásokból – már elégedetlen vagyok. Az újakra pedig azért mondom, hogy azokat is régtől fogva írom, mert minden új költeményemnek valahogy, valahol megtalálom csíráját életem egy korábbi szakaszában.

Hogy a régiekkel miért vagyok elégedetlen? Soha nem etikai-tartalmi elhibázottságuk miatt. Visszatekintve pályámra azt hiszem, egyetlen sort le nem írtam életem során, amelyet erkölcsileg ne vállalhatnék, ne vállalnék ma is. Más a helyzet a megformálás színvonalával, kezdő-korom felkészültségével.

KL: – Hadd szóljak közbe. Ami verseid megformáltságát illeti, első köteted egyik erénye éppen témáid és formáid szokatlan változatossága volt. Hogy előrevessem, amiről ma nyilván hosszabban is beszélünk majd, úgy emlékszem, Szabó Lőrinc abban

a levelében, amelyben könyvedet megköszönte, többek közt formatudásodat is dicsérte – miért vagy mégis elégedetlen kamaszkorod teljesítményével?

LI: – Joggal kérdezed. Mindenekelőtt: a versek formája és megformáltsága közt – ebben egyetértünk bizonyára – különbséget kell tenni. Én 1949-es kötetemnek elsősorban megformáltságával vagyok elégedetlen. Hogy magam is közbevessek valamit: első könyvem huszonkét éves koromban látott nyomdafestéket. A belefoglalt anyag tehát tizenhetedik és huszonegyedik életévem közt keletkezett. Még rövidebb ez az idő, ha meggondolod, első vállalt munkáimmal húszéves koromban, 1947 nyarán léptem föl a pesti folyóiratokban. „Betörésemre" az irodalomba, költői fejlődésemre a nyilvánosság előtt így alig másfél esztendő jutott. Ami nevetségesen kevés. 1949 ugyanis – hogy az akkori szóhasználattal éljek – már a fordulat éve volt: a négy évig tartó polgári demokrácia proletárdiktatúrába fordult. A koalíciós idők színvonalas folyóiratai, ahol publikálhattam, a Válasz, az Újhold, a Magyarok, a Diárium, a pécsi Sorsunk stb. sorra megszűntek, azaz kezdetét vette a személyi kultusz, a sematizmus kora. Ez az irodalmi (és történelmi) periódus oly költőkre-írókra, mint én is, nem tartott igényt többé. Illetve tartott volna, ha teljesítek bizonyos kívánalmakat, hiszen 1950 elején afféle „lássuk, mire megyünk vele" meggondolásból az újjászervezett Írószövetségbe is fölvettek, én azonban 1949 közepétől 1954-ig egyetlen verset se publikáltam. De 1949 januárjában – utoljára – kiosztották még a Baumgarten-díjakat. Engem is kitüntettek, elsősorban Schöpflin Aladár javaslatára. Ekkor, egy pillanatra, országos figyelem fordult felém. Ennek volt köszönhető, hogy tüstént jelentkezett egy könyvkiadó, az Athenaeum: azonnal megjelentetné verseskötetemet. Ha jól emlékszem, a vállalat egyik irodalmi vezetője, Kállay Miklós írta a felkérő levelet. Az anyagot egy hónap alatt össze kellett állítanom, ha azt akartam, hogy a májusi könyvnapokra megjelenhessék. Be is nyújtottam a gépiratot, de elképzelheted, mily sietősen összecsapva.

KL: – Mégsem az Athenaeum adott ki végül.

LI: – Nem. Abban az időben sokkal kevesebb verseskötet jelent meg, mint manapság. 1949 könyvnapjára öt költő kerülhetett mindössze a sátrakba. Ártámogatást verseskönyvek megjelenéséhez az állam nemigen adott még. Az akkori Könyvhivatal ezért úgy határozott, afféle társadalmi közteherviselésként ezt az öt költőt vállalja fel öt nagy könyvkiadó. Az osztozkodás eredményeként az Athenaeumra végül Kónya Lajos jutott, *Honfoglalók* című kötetével, míg a Franklinra Benjámin László, akinek *Örökké élni* címen összegyűjtött költeményei láttak napvilágot akkor. Ők voltak az „öregek". A három első kötetes költő pedig Nagy László (akkor még F. Nagy László néven) a Hungáriánál, Kuczka Péter a Révainál, én – mint legfiatalabb – a Danténál. A Dantéhoz mellesleg úgy február-március körül jutottam el, május végére mégis ott voltam a könyvesboltokban.

KL: – Ilyen gyors nyomdai átfutás ma már elképzelhetetlen.

LI: – Istencsudája volt akkor is. Nem a gyorsaság elsősorban, hanem hogy egyáltalán megjelenhettem. Fogadta is baljós csönd azt a kötetet. Emlékszem, a Városi Színházban nyitották meg a könyvnapokat. Losonczy Géza volt az ünnepi szónok. „Kulturális forradalmunk öt költő verseskönyvét helyezi most az új olvasók asztalára" – mondta. És felsorolt közülük négyet. Az én nevemet ki sem ejtette. A napilapok ugyan – a Szabad Nép, a Népszava, a Hírlap stb. – kurta kis recenziókkal megemlékeztek munkámról, de az irodalmi folyóiratok (már amelyek léteztek még) mélyen hallgattak. Vagyis kritikai visszhangja könyvemnek alig volt már.

Lett volna pedig még egy évem, vagy hat hónapom csak: sokkal jobb lett volna az az első kötet. De meg kellett gondolnom, ha egy-két héttel is halogatom, évekre elodázódhat verseim kiadása. Aminthogy valóban ez történt volna: ha akkor nem tudok megjelenni, 1956 előtt nem nyílt volna többé mód rá. Barátaim, sorstársaim, Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda, Rába György, Lator László, Pilinszky János: mindnyájan csak 1957/58-tól léphettek föl ismét – én önáluk még később.

Visszatérve kérdésedre: a végső simítást ezért nem tudtam elvégezni 1949-es

könyvemen, ezért kellett verseit évtizedek múlva jó kétharmad részben átírnom, illetve, mint az *Írás a porban* esetében, amelyről most beszélgetünk, gyökeresen újraformálnom.

Ehhez járul még, én mindig dolgozom ugyan, de igen lassan. Úgy képzelem, a költészet a végső tömörítés műfaja. Verset nem akarok többet írni halálomig, mint amennyi egy átlag vastagságú kötetben elfér. Arra a lírai életműre, amely 10–15 000 sorba nem szorítható be, az esetek többségében gyanakodva tekintek. Ki mikor és mit ültet vagy vet költészetének televényébe, alkat kérdése persze, aminthogy az is, kiben mi ered meg. A búzából ősztől nyárig jó kenyér válhat, és nem vezetne célra azon vitázni, mi előbbrevaló: szemesterményt vetni, amely egy éven vagy még rövidebb időn belül szárba szökken, vagy szőlőt telepíteni, ami jóval később szolgálja meg fáradozásunkat. Azt tudom csak, az én költői világom csonthéjas gyümölcsfák talaja inkább, ezért élmény és szándék nálam évek-évtizedek múlva fordul termőre legtöbbször, mint a diófa például. Hogy aztán valaki ennek őszi gyümölcsét vagy kemény fáját, árnyatadó lombját vagy a sötét háttér előtt fényrajzát méltányolja-e inkább, az olvasó dolga. És az utókor titka.

KL: – Nehéz csakugyan megjósolni a jövőt. A múlttal könnyebb dolgunk lesz talán. *Írás a porban* című versed előtörténetét nyomozzuk. Hogyan keletkezett?

LI: – Ehhez közvetlen múltjánál, első kidolgozásánál valamivel messzebb kell visszamennem az időben.

Irodalmi tájékozódásomat, próbálkozásaimat illetőleg én elég koraérett kamasz voltam. Tizennégy-tizenöt éves koromtól kezdve úgyszólván semmi más nem érdekelt, csak a zene és az irodalom. Harmadik gimnazistaként, vagyis tizenhárom évesen, megismerkedtem első mesteremmel, Szőllősy Andrással, Kodály növendékével, aki akkor elsőéves zeneakadémista és magyar–francia szakos bölcsészhallgató volt. Apám, a nyári vakációra, instruktornak fogadta föl mellém a szegény zeneszerzőjelöltet: zongorára, franciára és matematikára tanított. Bandi, nevezhetem így, hiszen mindmáig meghitt, jó barátok vagyunk, mélyen hatott rám. Róla hosszabban mégse beszélek most; hogy mit köszönhetek neki, elmondtam másutt és önéletrajzomban fölidézem ismét. Épp megemlítem csak, zenei és irodalmi műveltségem alapjait egyaránt ő vetette meg. Zongorázni később másoknál is tanultam, és vittem annyira, hogy három-négy év múlva már Beethoven-szonátákat játszottam, egy iskolai ünnepélyen például opus 26-os, nagy variációs művét. A zenehallgatás, de a zongorázás is napi szenvedélyem diákkorom óta. A pianinóm fölé épített polcokon több száz kötet kotta sorakozik, alig múlik el délután, hogy ki ne nyitnám valamelyiket. Nem mintha jó zongorista lennék – tanulóéveimben, amikor órákat töltöttem naponta a klaviatúra előtt, összehasonlíthatatlanul többet tudtam – de a magam örömére, ami érdekel mindent megszólaltatok azért; és elég pontosan, csak, gyakorlás hiányában, az előírtnál sokkalta lassabban. Társaságban ezért már nem szívesen produkálom tudományomat.

KL: – Szőllősy András első mesterednek nevezted imént. Ki volt a második?

LI: – Második mesteremet, akit említenem kell, Schadl Jánosnak hívták. Híre életében se terjedt túl a kisváros határain, ahol élt, bár a képzőművészeti lexikonok és a magyar avantgarde-ról szóló kisebb-nagyobb összefoglalók számontartják.

Schadl Keszthelyről származott. Bernáth Aurél kitűnő portrét fest róla – barátságukról – önéletrajzának második kötetében. Különös, kettős kötöttségű művész volt. Festő elsősorban, a húszas években többször kiállított még Budapesten, gyakran szerepelt Kassák folyóirataiban. Felvillan az *Egy ember élete* lapjain is valahol: „Schadl János pedig szépen zongorázott" – ennyit tart megjegyzésre méltónak szerepléseiről Kassák. Schadl csakugyan szépen zongorázott, Sauer Emilnek, Liszt Ferenc tanítványának volt növendéke a századfordulón. Később teljesen elsüllyedt sajnos, méltatlanul, mert bár igen egyenetlen színvonalon dolgozott, képeinek jobbik fele, ha nem kallódik el ugyan teljesen hagyatéka, megőrizhetik nevét. Amikor én a tatai gimnáziumba jártam, zongoraórák adásából tengette életét. Növendékei főleg

a piarista konviktus bentlakóiból kerültek ki. A botfülűekkel, a csak úri divatból klimpírozgatókkal az előírt-megfizetett félóráknál tovább egy percig sem törődött, akadt azonban egy-két tanítványa mindig, akiknél nem nézte az időt. Közéjük tartoztam.

Korántsem kimagasló zenei tehetségem révén. A zongorázásban tisztes középszernél többre akkor se vittem volna, ha hivatásomul zenei pályát választok. Amit Schadl János észrevett, méltányolt és továbbfejleszteni megkísérelt bennem, az elsősorban a zene iránti áhítatom lehetett, őszinte vonzódásom a klasszikus mesterekhez, beleértve a kortársakat is. Anélkül, hogy mai ízlésemet visszavetíteni szándékoznék tizenöt-tizenhat éves koromra, azt hiszem, ösztönösen bár, de éreztem a különbséget maradandó és romlékony, felemelő és hitvány zene közt.

Erre, két évvel korábban, Szőllősy András készített elő. Órákig tudtam hallgatni, moccanástalanul, ahogy végigzongorázta annak idején a *Wohltemperiertes Klavier*t, majd a *Mikrokozmoszt*. Bartók ifjabbik fia után – Bandi naprakész műveltségének jóvoltából – alighanem az első voltam, aki zenei tanulmányait, 1940-ben már, a *Mikrokozmosz* füzeteiből kezdte Magyarországon. Hogy mit hallok, mit játszom, nem tudtam persze, illetve a szerzők neve, hogy Bach vagy Bartók, akkor nem jelentett még számomra semmit; csak arra emlékszem, ami keménybillentésű Dehmal-zongoránkon délelőttönként fölcsendült, az valami egészen más, mint amivel addig találkoztam. S ez az egészen más nekem nagyon tetszik. Legfogékonyabb esztendeimben ivódott belém Szőllősy Bandi meglepően széles repertoárja, azaz nem is repertoárja – sose akart ő előadóművész lenni –, hanem ahogy ujjaival *olvasta*, fülem hallatára, a zenét, a *Fitzwilliam Virginal-Book*tól a *Davidsbündlertänzei*g és tovább. Amivel nem törődtem, amit elfeledtem aztán, mert még gyerek voltam, és negyedik gimnazista korom küszöbén persze hogy szívesebben pingpongoztam vagy kerékpároztam én is, mint hogy háromszólamú invenciókat hallgassak.

De a teljes igazság mégsem ilyen egyszerű. Mert amikor Szőllősy Bandi játszott magának, nekem, akkor nem gondoltam sem sakkpartikra, sem kirándulásokra, akkor csakugyan lekötöttek a passacagliák és courante-ok; csak egy időre eltemetődött, elsüllyedt bennem annak a nyárnak, 1940-nek, szívérlelő zenei élménye, hogy két évvel később, amikor ismét kiváló mester tanítványa lehettem, egyszeriben minden oly ismerős legyen előttem, és – ha Scarlatti, ha Field, ha Debussy – oly magátólértetődően természetes, mintha csecsemőkoromtól kezdve rajtuk nevelkedtem volna.

Schadl János zenedélutánjai kamaszkorom legfelhőtlenebb, legmaradandóbb órái voltak. Távol a szülői háztól, egy papi nevelőintézet bentlakójaként, soha, pillanatra sem éreztem másnak magamat, mint rabnak, és azt a bezártságot, azt a fogoly-állapotot, szabadságom korlátozását úgy gyűlöltem, mint későbbi életem valódi börtöneit – ennek néhányórás enyhületét jelentette számomra Händel és Mozart, azóta jelent egyet bennem zene és szabadság, irodalom és szabadság, művészet és szabadság. Ahogy Szőllősy Bandi, Schadl se zongorázni tanított csupán, mégcsak nem is zenére elsősorban. Beszélgettünk festészetről, költészetről. Én kérdeztem egyre, ő felelt, és nemegyszer több volt a szó köztünk, mint a hangzó muzsika. És faggattam ismét, ő pedig versesköteteket adott kezembe válaszul, költőket, akik a tankönyvekben alig, vagy egyáltalán nem szerepeltek. Hozta a képzőművészeti albumokat, lapozgatta, kommentálta nekem kedvenceit. Amikor Beethovenre került sor, el kellett olvasnom Lichtenberg Emilnek a mester zongoraszonátáiról írt könyvét. Bachhoz előbb Hammerschlag János könyvecskéjét, később nagyobb igényű összefoglalókat, Schweitzerét például.

„Azt hiszi, tud bármit Beethovenről, aki eljut a *Für Elisé*ig, vagy megtanul a tanévben egy-két szonátát, még ha egy iskolai záróvizsgára elfogadhatóan is? Ahhoz, hogy értsen hozzá, ismernie kell mind a harminckettőt. S nemcsak a szonátákat, hanem a Bagatelleket, az Ecossaiséket, a Variációkat, sőt a versenyműveket is. A zongoraversenyeken túl pedig mindazt, amihez csak hozzáfér: szimfóniákat, vonósnégyeseket, a mester egész életét. És még ez sem elég. Tanulmányoznia kell először kortársait, aztán elődeit, később utókorát. A teljes zeneirodalmat, a teljes zenetörténetet;

illetve, ami belefér ebből egy véges emberi életbe. Ezzel párhuzamosan pedig a zene elméletébe, esztétikájába is bele kell ásnia magát."

Másnapra elhozta Szabolcsi Bence zenetörténetét, következő héten a régi Világkönyvtár Wagner-kötetét *(Művészet és forradalom)*, később Schumann leveleit. Ismét kérdezett, ismét magyarázott, néha az egész órán oda se engedett a zongorához, hanem ő játszott.

„Maga költő akar lenni. Gondolja, az irodalomban másképp van? Haláláig egy jó sort se fog leírni, ha a jó költőket nem ismeri. Ha, akiket ismer, nem tudja belehelyezni az irodalom folyamatába, történetébe. S akkor nem beszéltünk még a művészetek szoros összefüggéseiről, érintkezési pontjairól, a művészetek testvériségéről. A humánum és a művészetek testvériségéről. Nézze kérem, én biztos vagyok benne, hogy az a zeneszerző, aki nem tudja megkülönböztetni Degas balerináit Fried Pál táncosnőitől, annak tíz jó taktust se talál egész életművében. És az a költő, aki egyformán szereti Lehár Ferencet és Verdit, vagy akinek teljesen mindegy, hogy a *Csárdáskirálynő* szól a rádióban vagy a *Don Juan*, az soha egyetlen elfogadható strófát se tud elkövetni."

Megint visszalépve tizenhárom éves koromra, úgy látom, Szőllősy András pedagógiája Schadl módszerével meglepő, egymást kiegészítő rokonságban állt. Schadl Jánosnak persze könnyebb dolga volt, ő tanításait egy érlelődő kamasz magasabb értelmi színvonalához igazíthatta, míg Bandi egy félig még gyerek csapongó figyelméhez. Ugyanakkor a tizenéves gyerekben, majd kamaszban, észrevettek mindketten valami naivan sajátosat, valami nem hétköznapit, ami eltért a teljesen szokványostól, ami – bármily kezdő fokon, bármily alakulatlanul és fejletlenül még – de egyéninek és egyszerinek látszott. Elsősorban a fantázia messze-burjánzó élénksége révén.

KL: – És honnan tudták, hogy költő akarsz lenni, hogyan kerültél közel az irodalomhoz?

LI: – Nálunk otthon igen sok ceruza, papiros, indigó, radír akadt mindig: apám takarékpénztárban dolgozott és az irodaszerek ugyanúgy természetes fogyóeszköznek számítottak háztartásunkban, mint a tej vagy a kenyér. Apám három-négy napilapra is előfizetett – szenvedélyes újságolvasó volt –, járatta emellett a Színházi Életet és az Új Időket, nekünk gyerekeknek pedig előbb a Tündérvásárt, később a Zászlónkat, majd a Magyar Cserkészt. Engem, elemista éveimben, különösképp a Színházi Élet gyermekmelléklete, a *Sicc úrfi kalandjai* ragadtak meg – ezek végeérhetetlen képregények voltak, és én utánozni kezdtem őket. Kezdetben csak másolgattam, aztán továbbszőttem a történetet. De úgy nyolc-tíz esztendős koromtól kezdve már nem elégítettek ki a mesék. Attól kezdve Marryat kapitány, May Károly, Verne Gyula és talán Pajken J. Frigyes hatására az érdekfeszítőbb-izgalmasabb kalandokra tért át rajzművészetem. (Hogy Pajken J. Frigyes kicsoda, azóta se tudom, sajnos, de *Bob, a hódvadász* és *Bob, a városalapító* című indiánkönyveit nagy becsben tartottam.)

Negyedik elemista koromban már több száz képből álló regényekkel dicsekedhettem. Apám nem győzte szenvedélyemet, hogy minden féltett miniszterpapírját, merített levélpapirosát napok alatt telerajzolom színes képeimmel. Kezdte hazahordani hát a takarékpénztár kimustrált, vaskos üzleti könyveit. Legtöbbjükben a lapok egyik fele volt csak beírva, az átellenes oldal üresen állt, széles teret nyitva képzeletemnek. A beíratlan lapokat négy mezőre osztottam, egy kép került mindegyikbe; alattuk helyet hagytam néhány sor szövegnek is.

És elkezdődtek a kalandok. Bőrharisnya összemérte erejét Hatteras kapitánnyal, Robinson szigetén. Winnetou kiterjesztette tevékenységi körét a sötét Kongóra, ahol megmérkőzött a gorillákkal és magával Tarzannal is. Old Shatterhand válogatott indiánjaival a székelyek segítségére sietett, így fölényesen megnyertük a világháborút, az Eiffel-tornyon magyar zászló leng azóta is.

A képek néha önmagukért beszéltek, többnyire azonban szöveg is állt alattuk (vagy kígyózott ki a szereplők szájából). Milyenek, már nem tudom, de igen tömörek lehettek, mert a kép hosszas magyarázatot nem igényelt, nem tűrt. Erényük, vagy

inkább jellegzetességük abban állt: minden mondat, amelyet leírtam, képpel is megrajzolható volt, és fordítva.

Regényeim hosszúságát mindig a rendelkezésemre álló üzleti könyv szabta meg. Ha száz üres oldalt találtam, négyszáz, ha többet, olykor ezer képet is létrehoztam. Vigyázva, hogy az utolsó lapot is kitöltsem, illetve, hogy ott feltétlen befejezzem a kalandokat, bármilyen deus ex machina árán.

Ezekkel a munkáimmal családi körben, de távolabbi rokonok és ismerősök előtt is, nagy sikereket arattam, apám büszkén mutogatta mindenkinek zseniális fia alkotásait. Csak abban nem tudtak megegyezni, a csodagyerek elemistából új Munkácsy Mihály lesz-e, vagy új Jókai.

A sikerek, jó ideig, folytatódtak még első gimnáziumi éveimben is. A rajzolgatást addigra abbahagytam, képzeletem játékai most már iskolai dolgozataimban kerestek méltóbb teret maguknak.

Harmadikos lehettem, amikor magyarórán tanárunk a következő címet írta a táblára: *A farkaskaland, ahogy Toldi Miklós elmeséli.* Ez volt a téma, erről kellett ötven perc alatt két-három oldalt lekörmölni füzetünkbe. Merészet gondoltam. A magam dolgozata fölött ekként változtattam meg a címet: *A farkaskaland, ahogy az apafarkas elmondja.*

Írásművem tartalmát körülbelül így foglalhatnám össze:

Gyanútlanul pihentünk mi, éhes, szegény csikaszok a nádasban, amikor feltűnt egy nálunk háromszorta magasabb, vaderős martalóc, Toldi Miklósnak hívták, ahogy később megtudtam. Durva csizmáival belegázolt családi fészkünkbe, legkisebb fiam lábát el is törte éles patkójával. Persze, hogy felüvöltött a feleségem és odakapott a zsivány lábszárához. De szopós fiait védte csak. Több sem kellett az elvetemült latornak, fölkapta feleségemet, hátsó lábainál fogva megpörgette, és saját édesanyjuk tehetetlen testével verte agyon ártatlan kölykeimet. Hiába rohantam segítségükre, engem is halálra vert – azaz csak hitte, hogy halálra, mert félig döglötten bár, valahogy életben maradtam, és magamhoz is tértem később. Iszonyatomra, védtelen ivadékaimat és szeretett feleségemet addigra kimúlva, vérükbe fagyva találtam. Én magam is hónapokig szenvedtem, míg csontjaim úgy-ahogy összeforrtak. Elvánszorogtam ordas-édesanyámhoz a szomszéd zsombékba, neki mesélem most ezt a vérlázító gyilkosságot, de nem tud vigasztalni, sírunk, gyászolunk mindketten. Ugyan, mit vétettünk mi ennek az embernek, hogy bennünket gyöngébbeket, ilyen kegyetlenül kipusztított. Hát ez a vitézség? Nevezhető hősnek egy ilyen haramia, mint a híres-neves Toldi Miklós?

A dolgozattal frenetikus sikerem volt. Tanárunk, méltányolva eredetiségemet, jelest írt elmefuttatásom alá, felolvastatta velem, és az osztály elé példaképül állított. Bocsásson meg érte Arany János.

Így kezdődött íróságom – verseket akkor még nem költöttem –, ilyen és efféle sikerek után tűnt föl életemben Szőllősy András.

Átlapozta képregényeimet, beleolvasott iskolai fogalmazványaimba, fejét csóválta vagy hümmögött, mosolygott vagy töprengeni látszott. Kivált regényeim címe gyakorolt rá mély benyomást. Én magam ugyanis nem adtam címet munkáimnak, ezt teljesen fölöslegesnek véltem, hiszen bele kell csak tekinteni rajzaimba: az olvasó azonnal tudja, miről van szó. A Posner-cég régi fóliánsai azonban, amelyeket apám az irattárból hazacipelt számomra, mind viseltek címet. Én pedig úgy tapasztaltam, teljesen mindegy, az áll-e a könyvön: *Az Ezüsttó kincse* vagy *Az inka öröksége,* ha mindkettő úgyis Winnetouról szól. Leghosszabb regényem tehát, amelyben az apacs- és irokéz-törzsek összefogtak és bevéve New Yorkot, kiűzték őseik földjéről a gaz jenkiket, ezt a címet viselte: „Üzleti költség rovancs". Amelyikben pedig a hódító Robur magyar huszárok segítségével, fölrepült a Holdba s ott Hungária néven várost alapított, annak „Folyó évi kiadások" volt a címe. A „Bevételi Napló" nagy tengeri ütközetről szólt kínaiak és indiánok közt, utóbbiak győzelmével.

Szőllősy Bandi, gondolom, perceken belül átlátta, neki itt jóval bonyolultabb feladata lesz, mint hogy a francia főnévi igenév múlt idejű alakjának titkaiba bevezesse tág-képzelmű tanítványát, vagy hogy türelmesen megmagyarázza a hangzat-

kötések fordításait fő- és mellékhármasok segítségével. Tekintetét végigfuttatta hát könyvespolcomon, a May Károlyokat, nagyon szelíden, fölnyalábolta és a hátsó sorba süllyesztette. Oda került *A kis lord*, az *Iglói diákok*, oda Donászy Ferenc és ifj. Gaál Mózes; oda minden kottám szinte, a *Klingendes Alphabet*, Schmitt ujjgyakorlatai, az ütött-kopott, nagyon is vegyes *Sang und Klang*-albumok, a derék Chován Kálmán zongoraiskolája és ki tudja, mi még.

„Holnaptól mást olvasunk, mást játszunk."

Futtában apám könyvszekrényét is átvizsgálta. Ez a csillogó-fekete, háromrészes, üvegajtós faragott monstrum úriszobánkban díszelgett. Apám irodalmi műveltsége Herczeg Ferencig és Zilahy Lajosig terjedt. Falujáró ügynökök sóztak rá időnként különböző sorozatokat. Három-négyszáz könyve a centenáriumi Jókai első ötven kötetéből, a teljes Pallas-lexikonból, népszerű orvosi könyvekből és lektürökből állt. Verseskönyv kettő ha akadt, a Petőfi és az Ady összes. Legértékesebb még a Franklin társulat Külföldi Regényírók bordó sorozatának néhány tucat kötete lehetett. Apám sokat olvasott ugyan, de szenvedélyesen egy témakör érdekelte. 1900-ban született s a világháború utolsó esztendejének végén hívták be katonának. Egy kis cseh garnizonban kezdték kiképezni évfolyamtársaival, mire azonban a hathetes kiképzés befejeződött, összeomlott a Monarchia, így nem került már ki a frontra. Épp ezért, vagy ennek ellenére, mélységesen érdekelte minden, ami az első világégésre vonatkozott, s minden regényt, emlékiratot, népszerűsítő munkát megvásárolt, amihez hozzájutott, ami arról a háborúról szólt, amelyből ő kimaradt. Az alsó rekeszekben ott sorakoztak *A nagy háború írásban és képben* albumalakú kötetei, mellettük a *Hat ló, negyven ember*től a *Szibériai garnizon*ig és a *Fekete kolostor*tól *A Cseka pincéinek titkai*ig mindenféle regény és háborús napló; irodalmi alkotások, szemetek vegyesen.

Apám könyvtára engem nem nagyon érdekelt, két-három sorozat kivételével. *A nagy háború írásban és képben* albumait elemistaként igen szerettem. Kizárólag képeiért. A mélynyomású és egyszínű műmellékletek, a színnyomatok és szövegképek élénken foglalkoztatták fantáziámat, kivált Helbing Ferenc s a nem tudom már milyen nevű tisztes rajztanárok és illusztrátorok izgalmas grafikái. Belőlük tanulgattam süllyedő hadihajókat, égő repülőgépeket, össztüzet zúdító ágyúkat és különböző csatajeleneteket papírra vetni, amit képregényeimben aztán úgy-ahogy azonnal hasznosítottam. A Pallas-nagylexikon tizenhat kötete pedig állandó olvasmányom volt. (A Franklin-regénytár jóval később.)

E nagyon vegyes anyagban véletlenségből megbújt néhány francia és orosz remekíró is. Nevelgetésemet-csiszolgatásomat Szőllősy Bandi ezekkel kezdte. Ponyvák és félponyvák helyett először Lesage *Gil Blas*-ját nyomta kezembe. „Ez kalandregény szintén, de figyeld meg, milyen mulatságos. Jövő héten majd olvassuk franciául is."

Gil Blas de Santillane kópéságai napok alatt meghódítottak. Akkor váratlanul két Dosztojevszkijt kaptam, a *Golyadkin úr hasonmás*át és a *Sztyepancsikovo és lakosai*t. A *Sztyepancsikovó*n együtt hahotáztunk (ma is nagyon szeretem), a *Golyadkin úr*at nem értettem egészen, mégis ez ragadott meg mélyebben. Különösen a fordító bevezetője, amely a következő szavakkal kezdődött: „Engedje meg az olvasó." Ez a fordulat annyira megtetszett nekem, hogy attól kezdve minden – tizenöt éves koromig írt – regényemet én is így kezdtem: Engedje meg az olvasó. Sok egyéb kifejezés, szó megragadt még bennem. Novelláimban, házi feladataimban előszeretettel alkalmaztam később, hogy „hovatovább" és „újfent". Mert tizenöt-tizenhat éves koromig elsősorban prózát írtam, főleg elbeszéléseket, kritikákat.

KL: – És mikor kezdtél te magad is írni?

LI: – Szegény Schadl Jánosnak nemcsak zongorázásomat kellett végighallgatnia, minden óráján egy-egy novellámat is táskájába csúsztattam, hogy következő alkalommal szigorú bírálatot mondjon majd. Kérlelhetetlen volt csakugyan, tűzrevalónak ítélte legtöbbjüket, bár igen szófukaron, olykor egy-egy gesztussal csak. „Hozom vissza a maga novelláját. Ez pedig itt egy Thomas Mann-elbeszélés. Olvassa egymás után mindkettőt. Aztán vonja le a következtetést. Most pedig kérem a Haydn-szonáta allegróját."

Én azonban kezdtem publikálni már. Egyik házi feladatunk témájául azt kaptuk, írjunk a római virtusról. Tanárunk elmesélt azonnyomban egy meghatót történetet: a pompei ásatásokban, a városkapu mellett, rábukkantak az őrtálló katona lávába kövült holttestére. Ő, amikor közelgett a hamueső, akkor sem hagyta el őrhelyét. A tetem látható ma is a múzeumban. Ezt a tragédiát mondja el ki-ki tulajdon szavaival.

Már nem tudom, latin vagy magyar órára kellett-e írásba foglalnunk a magasztos eseményt. Magyarból elsős koromtól érettségiig mindig szinjeles voltam, tanáraink tőlem bizonyos extravaganciát ezért eltűrt. Éltem vele, s körűlbelül a következőképp alakítottam át a történetet:

Áll a marcona hadfi Pompei kapujában, amikor felbukkan a város legszebb kurtizánja. Incselegni kezd vele. „Ugyan, ki ellenőrzi, hogy itt állsz-e vagy sem? Parancsnokod nővéremmel mulat. Gyere a közeli erdőbe, szerelmeskedjünk inkább." A legionárius lerakja fegyvereit, megy a szép Chloé után. Egymásra borulnak a ciprusok tövében, amikor kitör a Vezúv. A lány sikolt: ments meg, megfulladok ebben a hamuesőben! A vitéz azonban magával törődik csak. Rohan a városba, hogy összekapkodja megtakarított zsoldját, aranyait, aztán irány a kikötő, valamelyik menekülő gályára fölfér bizonyára. De épp a városkapunál őt is elönti a hamu (vagy láva). Ott fúl meg, mi pedig kétezer év után ünnepeljük most, mint a kitartás, a férfiasság, a jellemszilárdság mintaképét.

Milyen osztályzatot kaptam a dolgozatra, erre se tudok visszaemlékezni, arra igen, hogy meg se várva az osztályzatot, elküldtem a Tatatóvárosi Hírlap vagy A Mi Lapunk szerkesztőjének. A lap, következő számában, azonnal közölte. Ez valamikor az 1942/43-as tanévben lehetett, nem tagadhatom le sajnos, halálom után a filológusok úgyis előássák. (A többivel együtt, mert akad még néhány hasonló.)

Ezt adtam azon nyomdaszagúan, Schadl János kezébe. „A fickó kétségkívül originális – tűnődött, mintha nem hozzám szólna. – De azért még ebből se lehet biztosan tudni, mi lesz belőle. Valami talán lesz" – tette hozzá elnézően.

Egy fúgát kellett a klaviatúra fölött elemeznem aznap. A válasz a témára a második szólamban, természetes hangfokán, konszonanciával kezdődött. Én azonban, elégedetlenül, hogy remekművemért épp az nem lelkesedett eléggé, akinek véleményére legtöbbet adtam, harmadik lejátszásnál is egy módosított hangra tévedtem. „Mi az, kérem, unja?" „Én három dolgot unok csak, maestro – válaszoltam dacosan. – A tornaórát, a dzsesszt és a szentmisét."

KL: – Hallanánk erről valamit részletesebben?

LI: – A sportokat valóban kiiktattam érdeklődésem világából. Kirándulni, kerékpározni szerettem, sétálni méginkább – ma is hosszan barangolok minden délután kutyámmal, Dorkával –, s tulajdonképp egészségesen, mértékletesen éltem, ifjan éppúgy, mint azóta: komoly betegség nem vert le még lábamról; de soha futballlabdába nem rúgtam, tornászmutatványokban, a testi erő vagy ügyesség fitogtatásában gyönyörködni nem tudtam (a legnépszerűbb efféle események, az olimpiák is teljesen hidegen hagytak), nem hiszem, hogy eddigi életem hozzávetőleg félmillió órájából sportmérkőzések vagy versenyek akár öt percig foglalkoztattak volna.

Küzdők és szurkolók örömeit azonban közönnyel tekintettem csupán. Viszonyom az úgynevezett könnyű zenével – operettel és magyarnótával, rockkal és popzenével, beattel és a dzsessz válfajaival – már egészen más. Mondhatnám, a legdiszharmónikusabb. Amióta Szőllősy András felnyitotta fülem az első preklasszikus menüettekre és toccátákra, a szalontáncokat, a limonádé muzsikát mind fokozottabban és oly mértékben gyűlöltem, ami már-már beteges túlérzékenység jele. Pillanatig se tudtam, tudom, elviselni a rádió tánczenei koktéljait, a slágereket és kívánságműsorokat. Oly indulattal csavarom el vagy kapcsolom ki a készüléket, ha csak egy taktus felhangzik belőlük, hogy csodálkozom néha magam is, mi sért ennyire az efféle alantasságban, mikor lépten-nyomon tartogat a világ ennél borzadályosabb fenyegetéseket is. Nem tehetek róla, ez a fajta hangelegy, legyen szerzője a maga műfajában jónak tartott Offenbach vagy Lehár, megvetéssel tölt el; a falakat áttörő

agresszív gépzenében pedig a világ agresszivitásának jelképét érzem mindig. S itt nem tudok elnéző lenni. Szeretek megérteni-megbocsátani minden emberi gyengeséget: *ezt* nem akarom érteni, az aréna-fesztiválokon, diszkókban és pinceklubokban vonagló fiatalokat szánni tudom csupán. Számomra a zene áhítat és ünnep, hallgatni csak a legmagasabbrendű zenét tudom.

A tornaórák, leventefoglalkozások megvetésében, a tánciskolai, vendéglői zeneprodukciók gyűlöletében Schadl János maradéktalanul egyetértett velem. A szentmisék tekintetében óvatosabb volt. Nem mintha kereszténynek vallotta volna magát, de volt benne hajlam valamilyen miszticizmusra. „Művelt ember soha nem unatkozik – válaszolt ifjonti cinizmusomra. – Létezik *H-moll mise*, létezik *Budavári Tedeum* is. Ha nem hisz Istenben, a maga dolga. Akkor ne imádkozzék a kötelező miséken, de figyeljen. Vasárnap János fiam orgonál a templomban. Füleljen a korálokra. Hallgassa meg holnapután az *F-dúr pasztorált*. Bach van olyan mester, hogy ha el tud merülni benne, percekig sem unatkozik."

KL: – Sokat beszéltél zenei élményeidről.

LI: – Szándékosan, mert szellemi fejlődésemmel a legszorosabban összefügg. Azzal a versemmel is, amely mai beszélgetésünk voltaképpeni tárgya.

Szőllősy András és tatai mesterem, Schadl János, engem a zene eszközeivel, a zene jegyében, végső soron valami egészen másra tanítottak, mint a zenére magára. Tizenéves koromban ezt nem ismerhettem föl, még első kötetem írásakor sem. De ahogy teltek az éveim, egyre világosabbá vált számomra, mily sokat köszönhetek barátságuknak. És nemcsak személyes barátságuknak. Vezetésükkel, közvetítésükkel én az egyetemes zenetörténet két klasszikusának tanítványa is voltam. Liszt Ferencnek és Kodály Zoltánnak. Schadl, mint említettem, a Liszt-növendék Sauer Emil művészképzőjébe járt. Sauer korának egyik legünnepeltebb zongoristája volt. Amit Schadl Sauertől hallott és nekem továbbadott, abban – közvetve – talán az öreg Liszt végső bölcsessége is benne fénylett világról, művészetről. Ha pedig a múlt függönyét elhúzzuk Liszt elől? Lisztet még Beethoven csókolta homlokon, az a Beethoven, aki Mozart előtt játszott, Mozart előtt, aki Bach fiától tanult. Mily közel vannak hozzánk, látod, akiket csillagfény távolságból csodálunk már: még én is, akár Johann Sebastian lipcsei szobájáig vissza tudom zongorázni magam.

Hatvany Lajos pezsgővel kínált dolgozószobájában. Hatvany Gyulai Pállal vacsorázott. Ki tudja, Gyulain, Arany Jánoson, Vörösmartyn át visszavezetve magam nem őriz-e tenyerem valamit akár Vergilius vagy Homérosz tenyerének melegéből?

Ez a képzelet játéka persze, de Szőllősy Bandi, 1940-ben maga is tizenkilenc éves kamasz, Kodály elsőéves tanítványaként azon frissiben közvetítette nekem, ami ekként a Mester közvetlen környezetéből sugárzott bicskei diákszobámig.

Magától értetődik, versírói tevékenységemre nem úgy hatott a muzsika, hogy dallamos-szép sorokat kívántam volna strófákba foglalni, vagy szóbűvészkedéseket elkövetni. A nagyobb összefüggések megérzésében, egy életmű megkomponálásában segített engem, hogy meg tudok különböztetni egy kétszólamú fúgát egy négyszólamútól, hogy fölismerem egy dúr motívum visszatérését mollban.

Hogy a lényeget mondjam, a klasszikus zene vezetett rá, hogy tudjam: nincs szabad hangjegy, szabad ütem egy jólszerkesztett szimfóniában; minden hang, minden taktus a legszorosabban alá van rendelve egymásnak időben és térben; minden jel a kottában – a magam természetére szabott életműben – kölcsönhatásban áll és a legmegbonthatatlanabbul függ egymástól.

Amikor Szőllősy előkészített rá, majd Schadl arról beszélt, hogy nem játszhat valaki jól egy Beethoven-szonátát, ha nincs áttekintése mind a harminckettőről, s nem tud belehelyezni egy művet a zenetörténet, a zenei stílusok folyamatába, ott rejtezett kimondatlanul a következtetés, amit néhány éve így fogalmaztam volna meg: minden költő akkora lehet csak, amekkora nemzeti kultúra áll mögötte. Ma európai kultúrát, vagy világkultúrát mondanék inkább.

Pontosabban: az egyén költészete sohase kezdet – mindig folytatás. Még szabatosabban: az összes előd költészetének számára lehetséges – saját tehetségének fo-

kán megvalósítható – betetőződése. Vagyis minél többet felfog valaki az irodalom egészéből, minél többet képes hasznosítani ebből költészete számára, műve annál magasabbrendű.

Ennek ösztönös, később tudatos felismerése vonzott, a naiv-spontán alkotókkal szemben, inkább a poeta doctusok munkáihoz. Ezért indultam ki Aranyból, Babitsból, ezért szerettem Szabó Lőrincet. Írói pályámon legjobb barátaim ezért voltak többnyire kimagaslóan művelt emberek, mint Nemes Nagy Ágnes, Keresztury Dezső, Rába György, Hubay Miklós, a zeneszerzők sorában pedig Ligeti György és a tudósnak is kiváló Szőllősy András. Még szerelmeimben is kivételesen intelligens nők ragadtak meg leginkább, mint az *Írás a porban* főszereplője, vagy később az a vegyészmérnöknő, aki az *Egy szenvedély képei* és a *Száz arcod* ciklusain vonul keresztül. Azért bizonyára, mert az én gondolkodásom lassúbb, kínlódóbb, nehezebben alakuló – jótékonyan izgató hatással a gyorsan kapcsoló, élénk szellemek vannak rá. Ebből következik az is, hogy lassan dolgozom, újra és újra átírok-javítok mindent, egy-egy beszélgetés után is mindig úgy érzem, negyedét se sikerült elmondanom annak, amit szerettem volna. Te csodálkoznál legjobban: ha ezt a rádióbeszélgetést le kellene írnom, alig hasonlítana arra, amit a mikrofon előtt elmondtam, annyi minden eszembe jutna még írás közben. Ha végül egy könyvben is meg kellene jelennie, ismét annyit változtatnék a szövegen, hogy az eredetiből a körvonalak maradnának meg legföljebb. Persze a leghitelesebb, a legérvényesebb ez a végső szöveg lenne.

KL: – Újra és újra a zenéhez kanyarodunk vissza. Zenei fogantatású *Írás a porban* című versed is?

LI: – Igen. De ennek megvilágítását is messzebbről kell kezdenem. Amit költői gyakorlatom esztétikájáról eddig elmondtam – részleteiben vagy tágabb értelemben – általánosítható más, velem rokon írói törekvések jellemzésére is. Sajátosabban az enyém, amit a nagy zenei formák variációs technikájából szűrtem le.

Változatok sora voltaképp minden zene. A legegyszerűbb dal is. Maga a téma három-négy taktusnál nemigen hosszabb. Azon múlik minden, ki mit tud kibontani ebből a három-négy taktusból, ki hogyan tudja továbbszőni. És hogy egyetlen főtéma, a szerző teremtő munkája révén, hány témát tud még asszimilálni. Asszimilálni azaz megbonthatatlan, szerves részévé hasonítani. Amiből, ha egyetlen motívum hiányzik, amibe, ha egyetlen idegen rész beletolakodik, hamissá-elhibázottá válik az egész.

Rám a nagy klasszikusok variációs technikája hatott legmélyebben. A *Kunst der Fuge*, a *Wohltemperiertes Klavier*, a *Musikalisches Opfer*. Beethoven két kötetnyi variációja és szonáták, szimfóniák, amelyeket órákig sorolhatnék. Mi ragadott meg bennük? Az, hogy van a téma, amely belerobban a világba, vagy megzendíti a szív testvéri húrját – mondhatnám ezt is tízféleképp. A téma aztán alakulni kezd, változni. Új és új arcát mutatja. A dúrból lesz moll, rokon hangnemből vándorol rokon hangnembe, felső szólamból alsóba. Mindig hasonlít ahhoz, ami negyed perccel előbb volt, de már alig ahhoz, ami kezdetben. Aztán egyáltalán nem hasonlít már első feltűnéséhez, mégis, oly közvetlen rokona, hogy ha lenne vércsoportja a zenei változatoknak, a harmincharmadik Diabelli-variáció ugyanolyan B-s vagy AB-s vörösvértesteket mutatna ki, mint a tizenhatodik vagy a nyolcadik. És bújkálnak, módosulnak tovább, ritmust cserélnek a változatok, míg egyszercsak visszatér az eredeti téma. És úgy tér vissza, hogy ekkor már ez az eredeti is *változatnak* hat. A viszonylagosságok milyen pokoli iróniája egy ábrándos-szelíd szonáta is! Vagy milyen jelképszerű, ha úgy tetszik.

Két témája van voltaképp költészetemnek. Egy politikai, vagy általános emberi, ami jobbára a szabadság kérdéskörét járja körül. A másik egyénibb, szokványosan szerelmi lírának nevezhetném. (Ez eddig oly egyszerű, mint Petőfi jelmondata: Szabadság, szerelem – e kettő kell nekem!) Igen, e kettő összefonódása-szétválása, alakváltozása-azonossága jellemzi, amit valóra váltani szeretnék. Megpróbáltam, döntsék el a hozzáértők, milyen sikerrel, hogy verseim addig hasonlítsanak egymás-

ra, amíg egyáltalán nem hasonlítanak többé, addig módosuljanak, amíg az eredeti indulatnak ellenkezője sem igaz. A magam bírája írás közben lehetek csak. Szeretlek, lelkendezem és a következő strófában a vallomás már nem igaz. Gyűlöllek, jelentem ki és a következő lapon ez sem igaz. A kettő együtt – Catullus óta tudjuk – mégis végérvényesen igaz. Mondhatom tehát, ami elkészült, abban kezdettől valamilyen szerves egység szándéka munkált? Közelebbről, hogy a költeményeket összefűzik makacsul visszatérő motívumok, egymást igazoló vagy cáfoló indulatok, amelyekben értelem és szenvedély egymást fokozza? Amelyekben kutató kedv és kalandvágy mind messzebbre, türelem és belátás egyre följebb törekszik? Remélni merem csak, a képzelet – képzeletem – termékeit azonos vércsoport köti össze, természetük sajátosságát górcső mutatná ki legföljebb, ennek ellenére: ha egyetlen helyen egyetlen deci jellemüktől-jellegüktől idegen vér kerülne az érhálózatba, belepusztulna egész költészetem.

Ez főoka talán, hogy idegen sugallatok, hamis elvárások sose szivároghattak bele verseimbe. Innét ugyanakkor szűkszavúságuk. A költészetnek abban az inflációjában, amelynek szenvedő tanúi vagyunk: a legszűkszavúbban a legtöbbet mondani – ez, amit pillanatnyi végeredményként leszűrtem magamnak. Maximális változatosság maximális egységen belül – így is mondhatnám, Bachra, Bartókra gondolva. Hozzátéve: maximális világosság, mindig és mindenben. Zavart zavarral, logikátlanságot logikátlansággal illusztrálni lehet – ábrázolni s rendteremtő szándékkal tisztázni soha. Mindent előre megtervezni, megszerkeszteni, semmit nem bízni az ihlet laza és szeszélyes véletleneire, ez vezet nem tudom hol végződő utamon.

És az ember természetébe írt morális reflex, az erkölcsi imperatívusz felismerése, minden körülmények közt, tekintet nélkül következményeire. Tapasztalatokból leszűrt meggyőződésem van. Vágyam tapasztalatokra építhető különféle meggyőződésekre úgyszintén. A hit azonban hiányzik világomból. Csak olyan eszmerendszert becsülök, tartok méltónak rá, hogy szellemi fejlődésem része legyen, amely nem fenyeget elkárhozással, ha nem hiszek benne, vagy – jobbik esetben – nem tart szánandó hülyének, ha alapigazságaiban kételkedni merészelek. Bizalom saját morális érzékemben, saját ítéletemben – a szellemi szabadságot, emberi-írói szabadságomat nem tudom elképzelni másképp.

Munkáimban a variatív viszony – minden mindennel összefügg – ezt jelenti körülbelül. Innét van, hogy nem tudok semmiféle engedményt tenni a formák rombolásának irányába: amihez mindvégig ragaszkodni fogok, az a költemény zárt hangzásképe. Másfajta (radikálisan formaújító vagy formabontó) út számomra járhatatlan.

KL: – Ez mondanivalód az *Írás a porban* zenei fogantatásáról?

LI: – Ami az *Írás a porban* zenei fogantatását illeti, erre egyszerűbben felelhetek. Nagyon szeretem, ismered te is, Schubert *Die schöne Müllerin* című dalciklusát. Első szerelmem, akiről költeményem szól, gazdag zalaegerszegi malomtulajdonos lánya volt. Értett a zenéhez, sokat zongoráztam neki. Amint a versből kiderül, Schubertet is. A stanzák – ez a vers „trükkje" – visszatérő motívumként *A szép molnárleányka* dalaira utalnak. Abban találhatók ilyen darabok, mint *Wohin, Ungeduld, Die liebe Farbe, Die böse Farbe,* amelyeket címszerint idézek, hol németül, hol magyarul.

KL: – Mielőtt ismét a vers zalaegerszegi élményhátteréről faggatnálak, hadd kérdezzelek meg, mi érlelte meg benned véglegesen, milyen hatás, hogy mégse zenész, mégse prózaíró, hanem költő légy?

LI: – Szabó Lőrinc biztatása, barátsága. De hadd vessem közbe tüstént, zenész nem lettem ugyan, prózát azonban írtam, írok. Ha megjelent kritikáimat, tanulmányaimat egybegyűjteném – előbb utóbb egybe is gyűjtöm –, jókora kötetet kitennének. S életem, remélhetőleg, elég messze jár még utolsó évtizedeitől. Negyvenöt munkás esztendőre való tervem van, ebben prózai munkák épp oly bőven akadnak, mint költőiek. Visszatérve azonban Szabó Lőrincre, róla igyekszem igen röviden

szólni most, mert egy hosszú, szép tanulmányodban írtál róla te, és írtam róla elég hosszan én is. Tiszteletlenség lenne olvasóinkkal szemben, ha ismételnénk magunkat.

Szabó Lőrincet egy bicskei barátom unszolására, tizenhat éves koromban, 1943 nyarán kerestem föl először. Abban az esztendőben jó füzetnyi verset írtam. Akadtak ugyan régebbről is verseim – némelyike napvilágot látott diáklapokban –, én azonban ezeket a régebbieket akkor túlhaladottnak éreztem már. A naiv kamasz, aki voltam, azt hitte, úgy 1942/43 fordulójától új korszak kezdődött írói életében. Megismerkedésem a zenei formákkal, egy három hétig tartó könnyű, de ágyhoz láncoló betegség, ami alatt igen figyelmesen elolvastam és megtanultam néhány verstani szakkönyvet, s nem utolsósorban Schadl János felületességet, ritmikai pontatlanságot nem tűrő jótékony szigora arra ébresztett, hogy amit addig csináltam, egy tanulatlan műkedvelő kísérletei csupán. A zenében nekem nincs abszolút hallásom, csak jó közepesen relatív. Észrevettem viszont, abszolút hallásom van a versformákra, a nyelv, a vers mindenféle ritmuslehetőségére. (Ritmusérzék versben és zenében nem föltételezik egymást; köztudott, költészetünk nagy formaművészének, Babitsnak, a muzsikára már-már komikusan botfüle volt.) Vásároltam azidőtájt egy Teubner-kiadású Horatiust, élén az obligát *Conspectus metrorum*mal. Négyesy *Magyar verstan*ának, Moravcsik *Költészettan*ának és ennek a horatiusi metrum-összefoglalónak hatására elkezdtem én is szapphói dalokat, aszklepiádeszi, alkaioszi ódákat gyártani, disztichonos elégiákat, hexaméteres szatírákat.

Gőgösen állapítottam meg, mindez milyen könnyen megy nekem. Az úgynevezett nyugateurópai formákat se hanyagoltam el. Keletkezett néhány terzinákban, nibelungi strófákban írott lírai darabom. Pár éve, mielőtt megsemmisítettem, újra elolvastam őket. Ritmikailag – hangsúlyozom: ritmikailag – meglepően hibátlanok voltak. Hibátlanabbak, mint első kötetemnek, *A Pokol tornácán*nak nem egy költeménye.

Ezeket, mintegy fél év termését, mutattam meg Szabó Lőrincnek. A versekkel magukkal Szabó Lőrinc igen röviden végzett. Kiemelte formai biztonságukat, ami – neki is ezt mondta hajdan Babits – nem rossz iskola. „Verseid fő hibája éppen hibátlanságuk. A túl könnyen elsajátított forma bűvölete uralkodik rajtuk. Élvezed a jól gördülő sorokat, és nem veszed észre, milyen élettelenek, mennyire nincs mögöttük valódi tapasztalat. Persze, hogy gimnazista korodban kevés a reális élmény, bocsánatos bűn. Azt tanácsolom, lazíts a túl feszes, túl precíz mértéken. Amiket látok itt, olyanok, mintha neolatin papköltők vértelen verseiből fordítottad volna őket. Tessék őszintébbnek, spontánabbnak lenni. Ha prózaibb, döccenőbb az a sor, de az élet igazsága, az élet egyéni látása áll hátterében, többet ér, mint a jól megtanult csinálmány, az antik utánérzés."

Találkozásunkban legfontosabb számomra nem az volt, amit antikizáló vagy parnasszien utánzataimról mondott, hanem ez a találkozás maga, ennek a július végi napnak teljes története. Szabó Lőrinc negyvenhárom éves volt, sikerei csúcspontján. Pár hónapja, a könyvnapra jelentek meg *Összes versei* a Singer és Wolfnernél. Egész vakációmban ezt olvasgattam lelkesülten. Meg voltam győződve róla, az ország legismertebb, legnagyobb élő költőjével ülök szemben. Ebben alighanem igazam is volt.

Délelőtt tíz-tizenegy felé állítottam be hozzá a szerkesztőségbe, ő pedig, akit minden költő közt legjobban tiszteltem, egész napját velem töltötte. Meghívott ebédre, beült velem egy cukrászdába, egy kávéházba később, elkísért antikváriumokba, segített könyveket vásárolni. Mint később, egyik igen szép levelében megírta: a rövidnadrágos, hosszúhajú, lázas kamaszban valamiképp saját fiatal arcát látta viszont. Engem roppant önbizalom feszített, iszonyúan fölényes voltam és nagyképű, teli teóriákkal; élőkről-holtakról megfellebbezhetetlen ítéleteket hangoztattam. Lőrinc érdeklődve, elnéző türelemmel hallgatott. Megállapíthatta, koromhoz képest sok mindent összeolvastam.

Szőllősy Bandi jóvoltából csakugyan ismertem valamelyest a Nyugat nagyjait. Nemcsak őket, már József Attilát is. Cserépfalvi-féle *Összes versei*t azon frissiben, 1940-ben megvétette velem, József Jolán életrajzát is ráadásul. Schadl János pedig

az avantgarde-dal, Kassákkal traktált, sőt Lukács Györggyel: az *Esztétikai kultúrát* ő ajándékozta nekem. Csakhogy ez a műveltséganyag zagyva összevisszaságban gomolygott bennem, de ha összevisszaságban is, azért bennem kavargott. Lőrincnek tetszett naiv magabiztosságom, élelmességem, büszke szemtelenségem.

Irodalomról, művészetről mégis szelíden elterelte beszélgetésünket: életem egyszerűbb, reális tényeiről faggatott. Szerelmeimről, iskolai élményeimről, naiv lázadásaim történetéről. Mint férfi a férfival beszélgetett velem kamaszproblémáimról; s állandóan arra tért vissza, ne elsősorban a könyvekre bízzam magam, pillanatnyilag fontosabb számomra, hogy a mindennapok tényeivel ismerkedjem inkább. Ezek a tények legyenek majd költészetem forrásai. Figyeljek a falusi életre, növényekre-állatokra, ne Babitsot olvasgassak, udvaroljak a lányoknak, járjak tánciskolába, raktározzam el magamban a táj, a környezet realitásait. Többet ér, ha tudom, hogy mikor szedik a krumplit, törik a kukoricát, mintha Leconte de Lisle-t forgatom a szénaboglyában.

Közben vizsgáztatott, kinyitott egy könyvet az antikváriumban, le kellett fordítanom egy Goethe-epigrammát, nyelvtanilag elemeznem egy Livius-részletet.

Estefelé tudtam meg, mi célja volt mindezzel. Megtetszhetett neki élénkségem, talpraesettségem és fölajánlotta, költözzem hozzá a következő tanévre. Lóci fiát kellett volna instruálnom. Mélységesen bánom, hogy apám nem egyezett bele. Akkor változtattam éppen iskolát, a tatai gimnáziumból a zalaegerszegibe iratott át: legyek Pesttől és szülőhelyemtől minél távolabb, mert közeledik a háború, a mi környékünk alighanem az ütközetek fő színhelye lesz.

KL: – Egerszegen vagyunk tehát. Mit jelentett számodra ez a város? Mit az a leány, akivel, mint versedből kiderül, ott ismerkedtél meg?

LI: – Zalaegerszeg nagyon kulturált, szép kisváros volt abban az időben, azóta is nagyon szép város. Igazi otthonomnak, igazi szülőhelyemnek soha nem szülőfalumat, hanem Zalaegerszeget éreztem. Nem akkor ismerkedtem meg természetesen Egerszeggel, amikor oda kerültem gimnáziumba. Nagyon sok vakációt eltöltöttem ott előbb is. Ott született édesapám, kilencen voltak testvérek, legtöbbjük ott él azóta is. Ott szaporodtak tovább, úgy, hogy minden utcasarkon, minden utcában unokatestvérek, nagybácsik, nagynénik köszönnek rám. Az itteni gimnáziumot nagyon szerettem, sokkal inkább, mint a tatai piarista konviktust, ahol nehezen tudtam elviselni az intézeti fegyelmet, az intézeti elzártságot s egyáltalán azt a papi szellemet, amely Tatán uralkodott. Zalaegerszegen evvel szemben világi gimnáziumba jártam – a VII. osztályt végeztem ott – és Gyula nagybátyámnál, a városban lakhattam.

Felszabadultam, boldog voltam.

Egerszegnek abban az időben igen jelentős zsidó polgársága is volt, kulturált, mozgékony emberek. Köztük sok jó barátom. A legjobb, akit leginkább szerettem, a Bőhm család egyetlen leánya, Marika.

KL: – Ez a családnév ismerős a magyar irodalomtörténetből is.

LI: – A Bőhm család Keszthelyről származott. Képviselői felvillannak Bernáth Aurél *Így éltünk Pannóniában* című önéletrajzában. Nem bizonyítható, rokonságban álltak-e azzal az Érsekújvárról származó Bőhm Arankával, aki Karinthy Frigyes felesége lett később. Azt tudom csak, Bőhm Aranka a deportálások elől Zalaegerszegre menekült 1944 tavaszán, ismerte Marikáékat, ott zsúfolták vagonba velük és a többiekkel együtt. Ha rokonság volt köztük, igen távoli lehetett csak.

A Bőhm család házába járni nagy élmény volt nekem, kezdetben jó könyvtáruk, a művelt környezet miatt. Generációk óta gyűjtötték a könyveket, a képeket, s annyi olvasnivaló állt a baráti kör rendelkezésére, hogy számos kiváló szerzővel ott ismerkedtem meg először. Olvasni, olvasni, olvasni jártam oda, és zongorázni, és vitatkozni, beszélgetni, új verseimet felolvasni.

Barátságom Marikával, sejtheted már, szerelemmé változott. Életem első, igazi, nagy szenvedélyévé. Teljesen platonikus, diákszerelem volt, kezét se fogtam meg.

S voltaképp *akkor* nem is tudtam talán, mivé hatalmasodik bennem később ez a kapcsolat.

Aztán jött 1944 márciusa, történelmünk talán legsötétebb, legszégyenletesebb időszaka. Bevonultak a németek, meghozták az utolsó zsidótörvényeket, a zsidó lakosságnak sárga csillagot kellett öltenie. A Bőhm családnak is. Én, magától értetődik, a barátságot változatlanul tartottam velük. Marikának, azt hiszem, ez igen sokat jelentett. Tamási polgármester fia, aki osztálytársa volt, egyik napról a másikra nem köszönt vissza neki. A keresztény barátnők többsége felmondta a barátságot. Én kerestem az alkalmat, hogy a sárgacsillagos kislánnyal végigsétálhassak világos nappal a főutcán.

Ugyanakkor egy másik epizód: előadást kellett volna tartanom az önképzőkörben. Előadásom tárgyául ezt választottam: Magyar irodalom – zsidó irodalom. Nem sokat értettem politikához, naiv indulat fűtött csupán. Ha zsidó valaki, nem lehet jó író vagy költő? Megírtam a tanulmányt, bátran megvédtem Heinét, Karinthyt, Szép Ernőt, Zweiget és nem emlékszem, kiket még.

KL: – Meg tudtad tartani előadásodat?

LI: – Természetes, hogy nem. Talán az előadás előtt öt perccel jött az igazgatói letiltás: mi nem politizálunk, Lakatos nem beszélhet. Közölte velem a vezető tanár (jóindulatú, velem rokonszenvező tanár egyébként), sajnos, ma nem léphetsz dobogóra. Ekkor fölálltam s körülbelül a következőket mondtam: Fájlalom, hogy nem olvashatom fel dolgozatomat, pedig szó se lett volna itt politikáról. Azt szerettem volna csak elmondani... És röviden, vagy tíz perc alatt, mondandóm lényegét mégis összefoglaltam.

Ne értsen félre senki. Nem voltam harcos ellenálló, nem tulajdonítok jelentős antifasiszta érdemeket magamnak. Nem is tulajdoníthatnék. 1944 márciusában tizenhét éves se voltam még. De volt némi józan eszem s iszonyú indulat dolgozott bennem, a diktatúráknak valami eszelős, máig tartó gyűlölete és engesztelhetetlen harag a németek ellen. Épp azért, mert a német irodalmat, a német kultúrát nagyon szerettem. És valami csakazértis dacból nyíltan, mindig (azóta is) filoszemitának vallottam magam.

Hozzájárult az esemény történetéhez, hogy két zsidó kislány, akikhez bejáratos voltam ugyancsak, a velem körülbelül egyidős Wortmann Kató és Balázs Évike, elkérték tőlem az önképzőköri dolgozatot és néhány példányban legépelték. Ezeket körözték aztán a városban. Ebből kisebb botrány kerekedett. A nyilasok megüzenték, beverik nagybátyám ablakait, ahol lakom. A gimnázium igazgatójának tudomására hozták, ha még egyszer megpillantanak sárgacsillagos személlyel az utcán, megvernek.

Egyik sem következett be, de Iványfy igazgató maga elé citált. Szerencsémre akadt pártfogóm a tanári karban. Francia- és magyartanárom, Ballenegger Henrik. Ő valamilyen szerepet játszott a 19-es forradalomban, utána hosszú évekig nem tudott elhelyezkedni, míg Zalaegerszegen végül mégiscsak alkalmazták. Rokonszenvét azzal nyertem meg, hogy Bőhm Marika és Tóth Baby nevű barátnője mellett én voltam a harmadik, osztályunkban az egyetlen, aki harmadik idegen nyelvként nem az akkor szorgalmazott olaszt, hanem tüntetően a franciát választottam. Abban az időben ez bizonyos politikai hitvallást is jelentett. Az olasz órákat végigültem ugyan a tanteremben és nem is haszontalanul igyekeztem jól odafigyelni – elég, ha évtizedekkel később készített Ariosto- és Tasso-fordításaimra hivatkozom –, év végén azonban mi hárman voltunk az egész gimnáziumban, akik olasz helyett franciából tettünk különvizsgát. Marikával ez is összefűzött. Ballenegger Henrik igyekezett megvédeni tehát igazgatónk előtt. Becsületére legyen mondva, Iványfy, e védelemnek is betudhatóan, nagyobb botrányt nem csinált az ügyből. Kijelentette viszont (aránylag barátságosan, sőt bizonyos respektussal): a tanévet befejezhetem, jövőre azonban, így hatszemközt csak azt tanácsolhatja, saját érdekemben válasszak tanulmányaim folytatására más városban más tanintézetet.

Így utolsó gimnáziumi évemet már el sem kezdhettem Zalaegerszegen. Szep-

temberben otthon maradtam Bicskén: az érettségit a pesti bencés gimnáziumban tettem le, 1945 nyarán.

Marikára visszatérve: a város zsidó lakosságát, ahogyan másutt is, gettóba költöztették, majd Auschwitzba deportálták. Versem ezeknek a hónapoknak, napoknak élménykörében merít. Hatalmassá, mindent eldöntővé akkor nőtt bennem ez a szerelem, amikor nem volt remény többé, hogy valaha is viszontlátom.

KL: – Marika alakja más verseidben is visszatér.

LI: – Mindenekelőtt az *Írás a porban* első változatában. Ez a változat a Csillagban jelent meg először, *A Pokol tornácán* című kötetemben másodszor, aztán soha többé. Elhibázott, összecsapott, rossz vers volt, a legrosszabb talán, amelyet valaha kiadtam kezemből. Rosszul értelmeztem Szabó Lőrinc régi-régi tanácsát, amikor arról beszélt: az élmény elsődlegességét ne rendeljem alá precíz metrumoknak. 1945–49 közt írott verseim kidolgozására ezért nem fordítottam annyi gondot, mint kellett (s mint tudtam) volna. Őszinte volt az érzés, jó a szándék, hiteles az élmény – mi kell még? Byron öltözködés közben inasának diktálta a Don Juan strófáit, aztán rohant a szeretőjéhez, vagy ők hozzá. A verseken minél előbb túl akartam lenni én is, hogy éljem az életet inkább. Persze így is sikerült néhány költemény, többségükről azonban – később már – nekem jóval rosszabb véleményem alakult ki, mint barátaimnak vagy akár Szabó Lőrincnek. S kezdtem átdolgozni őket. Legutoljára ezt, az *Írás a porban* címűt, amely első kötetemben még *Az emlék* semmitmondó címén szerepelt.

Én nem vagyok spontán alkotó, aki azonnal ki tudja mondani, amit akar. Nagyon soká érlelődik bennem és nagyon mélyről, nagyon kínlódva kell felhoznom, ami rám van szabva. *Az emlék*-et annak idején talán három nap alatt csaptam összse. 1979-ig gyötört, milyen ügyetlenül. Akkor három hónap alatt újraformáltam az egészet, úgy, hogy a régi szövegből tíz sor ha megmaradt. Ily kerülőutakon lett, majd harminc év után, legrosszabb verseből a talán-talán legjobb.

Marika alakja másodszor *A Pokol tornácán* hexaméteres versciklusában bukkan föl. Ott a halottak közt. Amikor ennek a versnek első, 1945-ös, soha meg nem jelent változatát készítettem, úgy tudtam, elpusztították őt is. A második, 1947-es kidolgozáskor tudtam már, hogy megmenekült, ennek ellenére hagytam a halottak közt, mert dramaturgiailag a kompozíció azt kívánta. Így maradt a harmadik, végleges kidolgozásban is.

KL: – Hát nem halt meg?

LI: – Marika azok közé a kevesek közé tartozott, akik Auschwitzból visszatértek. Él ma is, egészségben. 1950 elején Svájcba távozott, kiváló orvos lett belőle, a gerontológia egyik legjobb svájci szakértője. Nagyszerű pszichológus azonkívül. Néha találkozunk. Amikor hazalátogat, megkeres. Magyar beszédén érződik még a zalai tájszólás. Ismeri munkáimat, az *Írás a porban*-t is, amely róla szól.

KL: – Mit jelentett számodra, költői fejlődésedben ez a szerelem és a szerelem egyáltalán?

LI: – A szerelem költészetemnek talán legfontosabb fűtőanyaga volt. Akiket valaha szerettem, örökre szerettem, szeretem őket – igen áttételesen – ma is. A szerelem az idővel nem halványodik, hanem növekszik bennem. Ez az érzés persze nem annyira személyhez, inkább személyekhez szól. Egyszerre és egyidejűleg mindenkihez, aki megérintett.

Ami tragikus ugyanakkor: szerelmeimnek, se a reményteljeseknek, még kevésbé a reménytelenekneknek, nem szolgálhattam soha a szokványos boldogsággal. A szerelem ugyanis sohase volt számomra önfeledtség. Ellenkezőleg: fokozott ébrenlét, fokozott figyelem. A jelenlét megsokszorozódása. Egy női szíven vagy testen át mindig valamit *megtudni* szerettem volna. A világról, másokról, magamról. Hogy mit, magam se tudom. Reménytelen, hogy megtudjam valaha is.

KENYERES ZOLTÁN

AZ „ELYSIUM"-TÓL A „TŰZKÚT"-IG

A romantikus-esztéta szemlélet és a nem-reflexív líra kibontakozása Weöres Sándor költészetében

III.

II. HOSSZÚÉNEKEK

1. Érzelem-elbeszélés vagy érzelem-sugárzás?

(A költői érzelemkifejezés nehézségei) A fordulat éve után rázárult a csönd, a minősítés, amiről az imént szó esett, akkor már nem irodalomkritikai vélemény volt, hanem hivatalos következményekkel járó ítélet. Bezárultak előtte a megmaradt és átszerveződött fórumok, légüres térbe került, az intézményes irodalmi élettől csak a műfordítás szalmaszálán kapott levegőt. Versírói kedve azonban nem apadt el, sőt a külső lehetetlenülést a belső lehetőségek teljes felszabadításával egyensúlyozta ki. A kísérlet, a költői kaland tovább folytatódott, és még magasabbra emelkedett. Legközelebb csak 1956-ban jelenhetett meg tőle „felnőtt" kötet: *A hallgatás tornya.* Egész pályáját felölelő válogatás volt ez, de szigorú rostáján csak a legjobb versek akadtak fönn, ezek között adta közre az 1948 és 1956 között írott verseinek javát is. Minden válogatás értelmezés, s a kötet rendjében – összehasonlítva a későbbi *Egybegyűjtött írások*kal – jól látható ennek az új, bőséges költői korszakának a hangsúlyvetése és a kísérlet fő iránya.

A *Medúzá*tól az *Elysiumon* át *A fogak tornácá*ig terjedő korszak mindenekelőtt a költői nyelvvel és képteremtési móddal hajtott végre fordulatot, az 1950-es évek közepéig írott versek a kísérletezés új dimenzióját nyitották meg. Ekkor derült fény a már korábban meghirdetett individualizmus-ellenes ars poetica mélyebb költészettani összefüggésére, ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy Weöres az önkifejezés egyszemélyi gesztusának elhárításakor nem egy bensőség nélküli, hűvös, általános, filozofáló költészet eszményét tűzte maga elé, hanem a költői érzékelés és érzelemkifejezés új módjait és lehetőségeit kutatta. Röviden: az emocionalitással és általában a költői érzékelés nem-reflexív megragadásával folytatott kísérletezés került e korszakának középpontjába.

A nem-reflexív líra igénye régóta élt benne, de hosszú ideig nem tudta még megvalósítani. A lírai közvetlenség kívánalmát elméleti formában már egy korai kritikájában megfogalmazta, amikor a *Menekülő múzsá*ról írva felrótta Vas Istvánnak, hogy nem sugározza az érzelmeit, hanem ismerteti őket (WEÖRES 1939. 123–124.). Ez a kritikai megjegyzés természetesen nemcsak Vas István akkori költészetére volt érvényes, hanem a sajátjára is, és általában az egész modern líra egyik alapvető gondját vetette föl. Nem a gondolatkifejezés vált ugyanis problematikussá az európai költészet története során, hanem az érzelemkifejezés: a gondolat lírai kifejezése továbbfolytatható és továbbfejleszthető formákra talált, az érzelmek kifejezése azonban fennakadt a reflexiók hálóján, a költők legtöbbször nem az érzelmeket, hanem az érzelmekről szóló gondolataikat fejezték ki. A reflexió visszhajlás, mint Kant írta, nem a dolgokkal van elfoglalva, hogy közvetlen fogalmakat szerezzen róluk, hanem a fogalomalkotás szubjektív állapotait feltáró tudatállapot (KANT 1966. 354.), Hegel szerint olyan önmagára vonatkozás, ami a „lét közvetlenségének helyébe" lép. (HEGEL 1979. 194.)

Az érzelmekről „szóló" líra mindig magában hordja a reflexív beállítottság alap-

elemét, a vers a költő tudatállapotának érzékeltetésén keresztül ér el az érzemek rétegéhez, az érzelmek olyan lelki tényezők gyanánt jelennek meg a versben, amelyekről az önmegfigyelésen alapuló élményközlés útján lehet képet alkotni. Nem maga az érzelem, hanem az érzelem tudata alakítja a verset, s ha nagy költők kezében oly tökéletessé váltak is az eszközök, hogy az érzelem-leírás bensőségessé és szuggesztívvé formálódott, és nagy evokatív ereje lett, mindig fel lehet fedezni ezekben a versekben a reflexivitás finom íveit: a gondolat kiindul tárgya felé, majd visszahajlik az alanyra, s újra a tárgy felé lendül stb. Az emóció ebben az ide-oda hullámzásban kap érzéki képet, vagyis úgy, hogy a versnek végül soha nem egyedüli tárgya az emóció, hanem mindig a megismerő tudattal együtt az.

A reflexív költészet, az emóciók reflexív lírai feldolgozása nagy szerepet töltött be az ember érzelemvilágának tudatosításában, és ennek révén hozzájárult ahhoz, hogy az ember megismerje önmagát és önmaga törvényszerűségeinek feltárásával nagyobb szabadság birtokába jusson. De mégiscsak az érzékelés tudatát bővíti, nem pedig az érzékelő képességet: és ennek a különbségnek az emberi cselekvéssel összefüggésben van jelentősége, mert az érzékelés tudata nem terjed túl az egyéni lelki élet belső körén, az érzékelőképesség viszont kifelé irányul, a tárgyra, a világra vonatkozik s a cselekvés részét képezi.

Nicolai Hartmann, aki sokat foglalkozott a reflexiónak (ahogy ő nevezte: intentio obliquának) az emberi gondolkodásban betöltött szerepével, s a lelki élet (az individuális psziché) kifejezésében nem tagadta a reflektív beállítottság érvényesülését, felvetette, hogy a megismerés és kifejezés folyamatában a reflexió akadállyá is válhat, „önmagának áll útjába", s a pszichológiai megismerésben „amennyiben itt nem csupán a tartalmat, hanem magát az aktust is tárggyá tesszük", éppen az aktust akadályozza, a szellemi létrétegben (a közös emberi kultúra, jog, erkölcs, vallás stb. szférájában) pedig eleve vitatható az érvényessége. (HARTMANN 1977. 268–282.) Sartre ennél is messzebb ment, s az érzelmek pszichológiai területén is kétségbe vonta a reflexió jogosultságát. „A pszichológusok legtöbbje szerint – írta – minden úgy megy végbe, mintha az emóciónak a tudata először reflexív tudat lenne. (. . .) De a félelem eredetileg nem a félelemnek a tudata, miként e könyv érzékelése sem a könyv érzékelésének a tudata. Az emonionális tudat elsődlegesen nem-reflexív, és ezen a szinten csakis nem-tételezett módon lehet önmaga tudata. Az emocionális tudat először a világnak a tudata." (SARTRE 1976. 61.)

A modern költői érzelemkifejezés és – tágabb értelemben – az érzékelés kísérletei többé-kevésbé hasonló úton jártak a fenomenológiai kísérletekkel s a modern költészet szubjektum-objektum problémája nem volt távol a filozófiában elméleti szinten fölvetett kérdéstől. A költő számára ez így hangzott: hogyan lehet versben megragadni az érzelmeket úgy, hogy az emocionális tudat csakugyan a világ tudataként jelenjék meg benne, sőt, még túl ezen, az emocionalitás és tágabb értelemben a szenzibilitás úgy érvényesüljön, mint emberi cselekvés, mint a szubjektumból kiinduló és az objektumra irányuló hatástörekvés.

A válasz minduntalan súlyos és a költészet önkörében mindenképpen nehezen elhárítható akadályokba ütközött. A modern irodalom fejlődéstörténete a szellemi élet hosszú és bonyolult közvetítő láncán keresztül alapvető társadalmi tényekhez kapcsolódik, s ezek egyik sarkalatos alkotóeleme az a jelenség, amit a személyiséglélektan is és a társaslélektan is „azonosság válság" névre keresztelt. Az egyes ember nem leli helyét a társadalomban, a társadalom pedig nem talál többé biztos támaszt az egyénben és sorozatosan fölbomlanak, csődbe jutnak, lelepleződnek mind az egyéni, mind pedig a társadalmi szerephelyzetek. A művészet lázasan szegődik az elveszett cél és küldetés nyomába, zászlót bont, új és új jelszavakat ír fel irányjelző tábláira, vagy éppen apátiába süllyed és kiábrándultan eldob mindent. E folyamat sok fontos jellemvonása többé-kevésbé pontosan megvilágítható az egymás után keletkező és egymással párhuzamosan kibontakozó stílusirányzatok és irodalmi mozgalmak élettörténetével, a különféle izmusok hirdetett célkitűzése, alkotói gyakorlatai és mindezek kritikai feldolgozása, irodalomtörténeti elemzése sokmindent elárul a szimbolizmustól a szürrealizmusig és a különböző neoavantgarde törekvésekig terjedő időszak-

ról, amihez másképpen nem lehet hozzáférni. De van a romantika felbomlása után megváltozott európai irodalomnak néhány olyan mélyen gyökerező esztétikai problémája, ami nem ragadható meg irányzat- és mozgalomtörténeti kategóriákkal; ezek ismételten előkerülnek, újra és újra felbukkannak, körbe-körbe forognak és átjárják az egymással egyébként homlokegyenest ellenkező programot hirdető és egészen más alkotómóddal dolgozó irányzatokat és mozgalmakat.

(A tárgyi-érzéki közvetlenség) Ilyen a költészetben a tárgyi-érzéki közvetlenség kérdése és az evvel összefüggő reflexív kifejezési mód. A romantika volt az utolsó korszak, mely még egységbe tudta foglalni az individuumot és a kollektivitást, bár ezt az egységet már a felfokozott és túlzásba hajtott „én" uralma alatt hozta létre. A romantika énközpontú integrációjában még rendkívül érzékletesen és közvetlenül jelent meg a külső és belső világ, a lélek és a társadalom. Ismeretes volt ekkor is a reflexiós kifejezés, de nem volt sem szükségszerű, sem pedig uralkodó, a romantikus költők mindenesetre elméletileg is tudatában voltak a reflexió-kérdésnek. (NÉMETH G. BÉLA 1978. 49–50.) A romantika felbomlása után megszűnt az integráció és eltűnt vele a költészet sokoldalú szenzibilitása: a líra létformája kétségessé vált. A szimbolizmus megőrizte az individualitás eszményét, mely a polgári Európában társadalomteremtő erő volt, de feláldozta érte a tárgyi-érzéki közvetlenséget, a szimbolista líra világa csupa áttétel, csupa önmagán túlmutató jelkép, csupa transzcendencia. A vele többé-kevésbé egy időben élő impresszionizmus viszont az „én" felfokozott szerepéről mondott le, hogy színek és hangulatok már-már laboratóriumi kísérleteiben éppen a tárgyi-érzéki közvetlenséget állítsa helyre; a költő – Herbert Read szavával – önmagán mint prizmán keresztül figyelte a jelenségek fénytörését. (READ 1966. 140.) Az „én" és a világ meghasonlásából származó kettősség, a személyesség és a tárgyi-érzéki közvetlenség egymástól elvált pólusai között a reflexív kifejezés kezdett közvetíteni, s a reflexív líra ezért – minden már említett kifejezésbeli kötöttsége, határoltsága ellenére – mélyen behatolt az európai költészetbe, és a romantika felbomlása után sokkal nagyobb szerephez jutott, mint annak előtte, bár a költészet történetének nincsen olyan korszaka, melyben meg ne lehetne találni.

Reviczkytől és Komjáthytól kezdődően a magyar lírát is alapvetően jellemzi a személyességért és a tárgyi-érzéki közvetlenségért folytatott küzdelem. Az énközpontúság és a személyesség természetesen még a lírai költészetben sem azt jelenti, hogy a költő okvetlenül az életrajzilag hitelesíthető tulajdon személyét ábrázolja, hanem csak annyit tesz, hogy egy közös típus érzelmeit, lelki életét, világra való reagálását idézi föl, vagy távolabbról az ember individuális ideáját állítja elő, tehát a vers emberi tartalmát a vers alanya képviseli.

A lírai személyesség nem egyéb, mint lelki-érzelmi-eszmei reprezentáció, képviselet, amit a vers alanya hitelesen ellát. Az azonosság válságában, az ember társadalmi elszigetelődésekor ez a képviselet megnehezül, sőt esetleg lehetetlenné is válik, mert a helyzet lényegéhez tartozik, hogy a típusalkotó valóságos közösségek meglazulnak és fölbomlanak. Ugyanezért válik problematikussá a tárgyi-érzéki közvetlenség is: hiszen a közvetlenség azt jelenti, hogy az, amit a vers bemutat vagy felidéz vagy előállít, az közvetlenül szól valakihez. Ez a valaki pedig nem más, mint az olvasó, nem más, mint a vers „előtt" álló alany, aki ugyanavval a meghasonlással viaskodik, mint a vers „mögött" vagy a versben „benne" álló alany. Ebben a helyzetben a reflexív gondolkodás tárgyi közvetettsége és visszafogott, ellenőrzött alanyisága kínálja a legegyszerűbb kifejezési módszert, mely a líra műfaji fennmaradását szolgálja.

A Nyugat első nemzedékéből mindenekelőtt Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád és Juhász Gyula költészetét jellemezte a reflexivitás alkalmazása. Ennek az a lényege, hogy a reflexió a személyes tudat ellenőrző munkája és elemző megfigyelései révén kapcsolja be az „én"-t a versbe, egyszersmind tárgyra is irányul, és az érzéki közvetlenségnek is némi eszközül szolgál. Az „én" érzelme objektiválódik a reflexív gondolat ívében, tárgyias benyomást kelt, mintegy közeledik az olvasóhoz, a vers „előtt"

álló alanyhoz, és arra ösztönzi, hogy közösséget vállaljon vele. De ez nem igazi integráció, hanem csak a körülményekkel kiegyező áthidaló megoldás. A reflexió mind a személyességből, mind pedig a tárgyi-érzéki közvetlenségből visszavon valamit. A személyességből azért, mert a kifejezendő érzelmet mint meditációra alkalmas tárgyat, mint kívüllévőt mutatja be, a tárgyi-érzéki közvetlenséget pedig a gondolat visszahajló ívével, személyes, merengő természetével tompítja. A Nyugat hőskorában csak Ady jutott ezen túl a maga rendkívül erős és szuggesztív közösségteremtő erejével és közösségi hitével: az ő verseiben hangsúlyozottan szereplő és felfokozott „én" csakugyan a világ tudata volt.

Weöres Sándor költészete már pályakezdő szakaszában, az 1930-as években tartalmazott egy rendkívül radikális mozzanatot: olyan programszerűen utasította el az individualizmust és az egyéniség mindenfajta kultuszát, hogy az nemcsak feltűnő, hanem példa nélkül való is volt a magyar költészetben. Fel kell tennünk a kérdést, hogy mit is jelent ez az elutasítás a lírai személyesség fentebb vázolt jelenségének fényében? Az egyik válasz az lehet, hogy Weöres az elutasítás révén mintegy bejelentette, hogy nem kíván a költészet belső meghasonlottságával foglalkozni, hanem egyszerűen kiiktatja és eltünteti verseiből a modern azonosság-válságban kompromittált és felbomlott személyességet, nem bízza mondandóját a vers alanyára, s inkább olyan kifejeznivaló tartalmat keres, hogy nélküle is boldogul.

Evvel a válasszal azonban beleütközünk Weöres költészetének alapvetően eszményítő, eszmény-kereső, sőt eszmény-sugárzó jellegébe, ami a *Háromrészes ének*től kezdve különösen megerősödött. Eszmény pedig még egészen platonikus szemlélet szerint sem képzelhető el személyesség nélkül, s még a transzcendentális, fideista eszmények is tényleges tartalmukat illetően emberi eszmények: emberről szóló és embernek szóló eszmények. Az általánosság nem azonos fogalom a személytelenséggel, sőt van olyan általánosság, ami személyesség nélkül egyáltalán nem létezik: ilyen az általános emberi értékek és eszmények köre. Az eszmény és az érték olyan tudatos előnyben részesítés, ami társadalmilag szabályozott vagy az egyes eseten túl általánosítható. (HELLER Á. 1970. 774.) Megértése, felfogása, megragadása és megvalósítása nem lehetséges a közösségbe tartozó egyén részvétele nélkül. Az eszmény mindig megszólít valakit s általánosító jellege révén mindig az egyes embert szólítja meg a közösségen keresztül. Sőt, felszólítja, mert az eszménynek felszólító jellege van, és felszólítottja még közösségi eszmények vonatkozásában is az egyén, mert az eszmény megvalósítása tennivalókat sürget, amiket az egyes embernek kell a maga életében végrehajtania.

(A kísérlet irányai) Föl kell tennünk, hogy Weöres meghirdetett, programszerű individualizmus-ellenességének költészettani tartalma nem mindenfajta lírai személyesség ellen irányult, a lírai személyességet nem mint az ember általános eszményének hordozóját utasította el, mert a versnek azt az alanyát, aki – mint a *Köszöntő* (1947) című versében írta – „szomjat fakaszt a jóra", hitvallásszerűen vállalta és nagy pátosszal állt ki mellette. Az izolált énnel fordult szembe, a felszíni világba zárkózó individuummal került összeütközésbe, aki kicsinyes célok bűvöletében lemond az eszmények távlatairól. A reflexív kifejezés nem volt képes megakadályozni, hogy ez a bezárkózó „én" foglalja el a lírai személyesség eszményeket közvetítő alanyának, N. Hartmann szavával „intelligibilis karakterének" (HARTMANN 1977. 266.) szerepét. Weöres olyan líra megteremtésével kísérletezett, melyben a személyes partikularizáció nem juthat szóhoz, hanem csak a távlatokra nyitott és magasabbrendű általánosításokra néző lírai személyesség szólalhat meg. Két irányban indult el, a mitoszi ihletű, hosszú-éneknek és a játéknak az összetéveszthetetlen, egyéni személyességet is magába ölelő általános alanya felé keresett költői kiutat.

Kínált egy lehetőséget már *A sorsangyalok* típusú versek kiindulásául szolgáló alkotómód is. A szürrealisták az automatikus írást használták arra, hogy megszüntessék a gondolatok visszhajló íveit, de ők a művészi ösztönösség és önkéntelenség örök fonákságába bonyolódtak bele a tudat tudatos kikapcsolása révén, úgyhogy nem a

reflexivitás gondjain segítettek, hanem a logika követhetőségétől és közlésképes mivoltától fosztották meg a verset, s végül legtöbbször csak egy illogikus tiszta reflexióhoz jutottak el. Weöres visszafelé indult el e versíró technika Ariadne-fonalán, és más formai-tartalmi lehetőségek után nézett. Egyrészt arra törekedett, hogy olyan költői beszédszinteken szólaljon meg, ahol elkerülheti, sőt áttörheti a reflexív lírát, másrészt pedig ő is kísérletezett avval, hogy bővítse és belülről alakítsa át a költői reflexivitás köreit.

A reflexív tudatot két módon kerülte el, – áttörteni csak később, a *Tűzkút*-korszakban volt képes, mégpedig legtökéletesebben a szonettjeivel, melyekkel részletesen fogunk foglalkozni. Az elkerülés egyik irányát a már régtől meglévő mítoszi vonzódása jelölte ki, mivel a mítosz-parafrázisokban szükségszerűen elkerülte a visszahajlások íveit, itt maga a parafrazált műfaj jött segítségére, különös individuum fölött álló és mégis egyént megszólító jellegével, örök „általános alanyával", mely mindenkit külön-külön is magába foglal. A másik vers-csoportba a ritmus és a kép különleges egymásrahatásával „eljátszó", kísérletező mondókák, ritmusgyakorlatok, gyermekversek tartoznak, amiket a játékvers közös neve alatt lehet összefoglalni. E versekben az ősi és eredendő emberi formálókedv hoztak létre tiszta nyelvi alkotásokat, hogy aztán ezek a kis versek a maguk tökéletességében „megtartalmasodjanak" és fölemelkedjenek az evokatív művészet szintjére. Végül a reflexivitást belülről tágító és átformáló kísérletei közé olyan különböző stílusú és műfajú versek tartoztak, mint az *Orbis pictus* (1952) ciklus és a *Le Journal* (1953). De ezek és általában a groteszkjei bármennyire szélesítették is a reflexív kifejezést, nem törtek át rajta, ezért itt nem foglalkozunk velük.

2. A verssé vált szemlélet

(A mítoszi ihlet jellegzetességei) A mítoszi ihletésű terjedelmesebb kompozíciók, a hosszú énekek az előadás narratív-dramatikus-oratórikus megrendezésével kerülték el a reflexív gondolkodás körét. Ezekben a költeményekben a gondolat nem hajlik vissza az alanyra, hanem egyenesen a tárgyra irányul, úgy, ahogy N. Hartmann a reflexióval, az intentio obliquával szemben meghatározta az intentio recta gondolatvonalát. (HARTMANN 1972. 275–276.) A mítosz nem szubjektív, hanem kollektív, alanya általános alany és mégis a lírai költészeten belül maradnak ezek a költemények, sőt még a személyes összefüggések sem sokkal kevésbé szorosak bennük, mint egy dal esetében: jól megfigyelhető ez a *Mária mennybemenetelét* (1952) irányító személyes gyász és mély fájdalom tárgyiasulásának és általánosulásának a szemünk előtt lejátszódó folyamatában. Tiszta narráció csak egy van köztük: *Az elveszített napernyő* (1953); a *Mária mennybemenetele* oratórikus feldolgozást követ, a *Medeiá*ban (1954) és az *Orpheus*ban (1955) a narráció belső monológok sorozatában olvad fel, a *Tatavane királynő* (1956) egyetlen megszakítatlan monológ, a *Minotaurus*ban (1956) együttesen kerül alkalmazásra narratív jelenet, párbeszéd és monológ. A legkülönösebb a *Mahruh veszése* (1952), melyben a felsorolás és leírás képei lendítik mozgásba a költeményt, s teremtik meg egy apokaliptikus mítosz hangulatát.

A költői műformákat tekintve ezek a költemények – úgy is, mint mítosz-parafrázisok – a „hosszúvers" műfajába tartoznak. Evvel a modern európai költészetben jól ismert műfajjal Weöres elsők között kezdett el nálunk foglalkozni, s az erre irányuló kísérletezés ad költészettörténeti jelentőséget olyan műveinek, mint a *Gilgames, Theomachia, Patakmonda, A fogak tornáca.* A hosszú vers egy-kétszáz soros vagy annál még terjedelmesebb, kötetnyi, könyvnyi lírai kompozíció, mely epikai és drámai elemeket is felhasznál és magába olvaszt, s megőrizve a lírai bensőséget, túlhalad az élmények személyes körén. (HOGGART 1957. III. f.) Bori Imre a műfaj lírai jellegét hangsúlyozva éppen azért hosszú éneknek is nevezte: történetileg ugyanis nem a múlt századi epikai formák továbbfejlesztéseként alakult ki, hanem a lírai formákat szintetizáló, egybeforrasztó, s más formákat is körükbe vonzó költői törekvések eredményeképpen teremtődött meg. (BORI 1967. 122.) A hosszúvers vagy hosszúének a

közös emberi, társadalmi létszféra megismerésére szolgáló lírai műfaj, a költői érzékelés kiterjesztésének és felfrissítésének egyik eszköze a modern költészetben. Weöres Sándor az 1950-es évek első felében írt mítoszi ihletésű versei révén nemcsak tovább folytatta korábbi kísérleteit, hanem magasabb minőségi fokra is emelte s magas színvonalon tette végleg otthonossá nálunk. E verseivel jelentős hatással volt a magyar költészet fejlődésére, Juhász Ferenc és Nagy László is merített ösztönzést belőlük.

Weöres Sándor vonzódása a mítoszok kulturális rétegéhez e versek írásakor már régi keletű volt s folyamatosan közreműködött költészetében az 1930-as évek második felétől kezdve, de ekkor került figyelmének gyújtópontjába, sem korábban, sem később nem töltött be olyan központi szerepet. Amikor ezeket a verseit írta az 1950-es évek első felében, megújhodott és föllendült az antropológiai mítoszkutatás Nyugat-Európában és Amerikában, egyszersmind a megelőző szellemtörténeti vizsgálódásoknál racionálisabb útra is tért. A háború végétől kezdve folytatta Claude Lévi-Strauss azokat a kutatásait, melyek eredményei az *Antropologie structurale* című könyvében 1958-ban megjelentek. Weöres mítosz-parafrázisai érdekes rokonságban vannak a strukturális antropológia egyidejű mítoszértelmezésével, ami azt tanúsítja, hogy nálunk ismét az irodalomban kezdett formálódni egy szemléletmód, ami másutt a társadalomtudományokban és a filozófiában jutott nagyobb szerephez.

Tudatának előterében kétségtelenül továbbra is a mítoszok Kerényi Károly- és Hamvas Béla-féle felfogása állt, a mítoszhoz mint „ős jelenséghez" vonzódott, amiben egy tagolatlan társadalom egységes világképe fogalmazódik meg, s éppen ennélfogva alkalmas arra, hogy mintája legyen a modern ember fájdalmas elszigetelődése ellen szót emelő költészetnek. Weörest az vonzotta, amit Kerényi egy késői tanulmányában úgy fogalmazott meg, hogy a mítoszban az ember soha nincs a semmibe hajítva, hanem a létben van, ahol „természetesítik", sőt „természetfelettisítik". Vonzotta továbbá a gondolat tökéletes képi tárgyiasulása, a „képszó", s az az örök frisseség, már szinte állandó spontaneitás, ami a mítoszokból árad és zártságában is a befejezetlen, nyitott feldolgozás állapotaként hat. (KERÉNYI 1973. 1846.)

Ez a vonzalom modern mítoszfeldolgozásokhoz is vezethetett volna, mint amilyen a *Gilgames* volt, s nagyrészt még az *Istar pokoljárása* is. De Weöres az újabb költeményekben egyre messzebbre rugaszkodott az eredeti történetektől, csak alapnak és kiindulásnak tekintette őket s nem a téma mintául vételére törekedett, hanem a mítoszi gondolkodásmód belső szerkezetének parafrazálását végezte el. Parafrázisnak az időben egymás után keletkezett művek alapstruktúrája között lévő viszonyt nevezik, „melynek lényege az alapfunkciók azonossága" (BONYHAI 1968. 32–33.). Weöres verseiben a funkcióazonosság azokra az ellentétes minőségeket felölelő „viszonylatnyalábokra" vonatkozik, amelyek – mint a strukturális antropológia kimutatta – a mítoszi gondolkodás és a mítoszi nyelv sajátszerűségei. (LÉVI-STRAUSS 1967. 202–228.) Ez a jellegzetesség Weöres költészetében ugyancsak feltűnt már korábban is. *A sorsangyalok* típusú versek tartalmi rétegét is legtöbbször kétpólusú emberi alapviszonyokra, alaphelyzetekre utaló motívumok alkották. Nem olvasmányélmény és külső ösztönzésre feltámadt szándék, nem is tudatos kutatás, hanem eredendő költői hajlam vitte arra, hogy a mítoszi gondolkodáshoz és nyelvhez, a „mitématikus" szerkesztéshez hasonlóan sarkított ellentétekre bontsa le versei tartalmát, ilyen ellentétekből álló motívumokból építkezzen és ezen keresztül fejezze ki eszményeit. A mítoszokból tehát nemcsak az emberi teljesség és egység ideájához merített bátorítást és epikus nyersanyagot, hanem ösztönösen rátalált bennük az eredendő költői hajlama számára is legmegfelelőbbnek látszó tartalomteremtő elv kész sémájára, sőt lehető legtökéletesebb megvalósulására is.

A mítoszok emberi viszonylatokat és létviszonylatokat kifejező motívumkötegei azonban nemcsak ellentétekből állnak (élet-halál, fenn-lenn, isten-ember, szellem-anyag, kultúra-természet, férfi-nő stb.), hanem megjelenik bennük az integrációra való törekvés, az ellentétek sarkai között végbemenő közvetítés is. A két pólus között a harmadik a mediátor. (LÉVI-STRAUSS i. m. 221–222.) (A „kettő" és „három", az ellentét-feloldás strukturáló szerepét Weöres költészetében elsőnek Bata Imre vette észre, s ő írta le fogalmilag legteljesebben monográfiájában, különös figyelemmel az

animus-anima ellentétpárra. Később mi is foglalkozni fogunk még evvel a szonettek tárgyalásakor.) *A sorsangyalok* típusú versekben a feloldás csak a témán és tartalmon áttörő eszmében derengett föl, evvel szemben a mítoszi versekben már a tartalomban is megjelenik mint az átalakulás, a szüntelen átformálódás, átlényegülés leírt és elbeszélt mozzanata, ami eszmeileg itt mindig a költészet hatalmát fejezi ki. Az emberi lét sarkított ellentétei között a költészet közvetít.

(Feloldás a tragikum közelében) A legalapvetőbb ellentét, ami törvénye szerint egyberendezi az összes többi ellentétpárra lebontott emberi létállapotot, az élet és halál ellentéte. Ez húzódik meg a mítosz mélyrétegeiben. A csillogó modern kutatási eredmények közepette már-már elfeledett Honti János éppen evvel magyarázta a mítosz és a mese különbözőségét. A mese önkényesen szárnyal és nem-létezőnek tekinti a halált, letagadja, nem törődik vele, a mese hőse ha véletlenül meg is hal, feltámasztják vagy egykettőre új életre kel magától is, a mese világában nem gond a halál. A mítosz számára viszont éppen a halál a legkomorabb tény, ott a pusztulás örökké leselkedő veszedelem. (HONTI 1962. 270.) Weöres Sándor mítoszi ihletésű hosszúénekei is egytől egyig mind a halál és pusztulás lehetősége köré szerveződnek. Az ellentéteket áthidaló közvetítési kísérletek több motívuma is fölbukkan, viszatér és ismétlődik, a mediációs mozzanatok közé tartozik a vándorlás, a peregrináció képzetköre – ami a vonulások és átváltozások ciklusalakító szerkezeti elvévé is válik a *Tűzkút*ban –, aztán a szeretet és szerelem, egy értékdimenzió-réteggel mélyebben az áldozat, legbelül pedig a költészet. Az élet és a mulandóság, a lét és a pusztulás között a vers, a dal, az alkotás a feloldó és győzedelmeskedő harmadik. Ezeket a költeményeket is az a romantikára hajló, eszményítő költészet-ideál élteti, az a romantikus-esztéta eszmény, ami már megelőző alkotói korszakában is Weöres versvilágának sajátszerűsége volt.

A feloldás és megoldás szikrája nem könnyen pattan ki a mítoszi ellentétek sarkai között. Weöres művei közül ezek állnak legközelebb a tragédiához. A mítosz maga „szent történet", borús, sőt komor és emelkedett, semmiképpen sem könnyű és vidám, de mindig az emberi vágyak legmagasabb övezetében jár. (FRYE 1973. 136.) Weöres a *Medeiá*ban a történetnek ezt az alapjellegét a költemény nyelvének színpadiasságával, sőt operai díszletezésével is érzékelteti. De szemlélete is hozzáhasonul a műfajához, s alapvetően derűs létfelfogása itt nem arat akadálytalanul győzelmet. A tragikum esztétikai minősége kívül marad a költészetén s műveire más kategóriák érvényesek, de ezek a költeményei a feloldást mégis úgy sejtetik, hogy előbb a tragédia közelébe lendülnek. Elhajlanak a tragédia felé, de éppen csak érintik a tragikumot s a mediációs, közvetítő motívumok segítségével visszatérnek az ezt a költészetet mélyen jellemző eszményítő értékszerkezet körébe.

A tragikum olyan értékzuhanás, értékmegsemmisülés, amit Weöres nem alkalmaz, hanem mindig megtölti költeményeit általános létszemléletének sajátos értékeivel és eszményeivel. (VERES A. 1979. 49.) Ezek közé tartozik a szeretet és szerelem, az áldozat és legfőképpen az alkotás, a kreáció s a művészet, a költészet mint az ember szépet teremtő munkájának legtisztább megnyilatkozása. Ezeket az értékeket ő megőrzi és felmutatja a komor tónusú mítoszi történetekben is. Aszerint, hogy milyen akadályokon átvergődve, milyen gyötrelmet és riadalmat megszenvedve győzedelmeskedik ez az eszményítő értékszerkezet, közvetlenül előáll vagy csak halványan, távolból villantja föl reményt sugárzó fényét, aszerint rendszerezni is lehet ezeket a költeményeket. A legderűsebb *Az elveszített napernyő*, a legkomorabb a *Mahruh veszése* és a *Tatavane királynő*, a születés időrendjében a sorozat első és befejező költeménye.

A *Mahruh veszése* bevezető jegyzete szerint az ős-csillag pusztulását csak a róla szóló ének élte túl. E pusztulás-mítosz, apokaliptikus látomás Weöres tájékozódásának és kísérleteinek vívmányát vonta együvé. Az ős-csillagról és ős-civilizációról szóló téma többfelé ágazó eredetre vallott. Föl lehet fedezni benne a krizeológia, a válságtudat hatását, aminek szerepét Weöres költészetében Bata Imre elemzi részletesen (BATA 1979. 22–26.), de összefüggött az elsüllyedt kultúrákról, elpusztult őskorról

szóló atlantiszi gondolatkörrel, ami már egészen fiatal korában megragadta képzeletét, továbbá a sosemvolt világokat teremtő lukianoszi, swifti játékos modelláló hajlam ösztönözte elsősorban játékos ábrándozásra. Várkonyi Nándor tanúsította, hogy Weöres már az 1940-es évek legelején foglalkozott a gondolattal, hogy megírja egy képzeletbeli földrész történelmét. (VÁRKONYI 1976. 386–387.) Később részben ezt az ötletet próbálta összekapcsolni egy szürrealista álomleírással *A képzelt város* című prózaversében, de ez a gyengébb művei közé tartozik. A *Mahruh veszésének* ihletében ezeken felül közrejátszott még a háborús emlékeknek a *XX. századi freskóban* és *A reménytelenség könyvében* is megszólaló rétege, és nem kevesebb hatással volt rá a vers keletkezésének ideje, az 1950-es évek elejének korhangulata az ekkori háborús pszichózissal együtt.

A költemény magyarázó jegyzettel kezdődik, majd százegy négysoros strófa beszéli el a távoli ős-csillag hatalmas birodalmainak és kontinenseinek vízözönbe fúlását, tűzözönbe hamvadását, végül a *Negyven király éneke* zárja le az apokaliptikus látomássorozatot. A 101. kivételével minden négysoros szakasz néven nevez és megjelenít egy elpusztult birodalmat, száz ország neve hangzik el bennük s e felsorolásszerű építkezés, e névzuhatag Bori Imrét a prehomérikus katalógus-költészetre emlékeztette. (BORI 1965. 56.) Egyhangúságnak nyoma sincs a felsorolásos szemlében: csupa mozgás és dinamikus mindegyik szakasz, ellentétes minőségeket és tulajdonságokat ábrázoló képek villannak egymásra, ha az első sor a szóbanforgó ország békés életének legjellemzőbb minősítő jelzőjét keresi, a második kiemel egy tulajdonságot, a harmadik kifejtéssel vagy éppen ellentéttel válaszol rá, a negyedik a pusztulás döbbenetét érzékelteti. Pl.:

> Szép Ogarinn, kevély páva! toll-süveges királyaid
> tetemén verejték habzik, mint bérceiden sok patak,
> gyors kocogó öszvérkéid félúton nyögve állanak:
> megbomlott Szippu és Szüari? vagy a Ghatemu mennydörög?
> (2)

> Reményvesztetten, némán tűr agg Szilemegorh északon,
> köd-imaszíjas lejtők közt kerek, sötét tengerszemek,
> jég-csöndű magasság alján kristálysima, hideg tavak,
> de az ormokon fenn villog a bíbor-sörényű harag.
> (40)

Weöres ellentétpárjai, élet-halál, fenn-lenn, kívül-belül, eszme-tárgy, öreg-fiatal stb. a képek bámulatos változatosságában öltenek testet. Impozáns műfaji és pazar stílusbeli sokféleségükben bomlanak ki, van köztük szelíd helytörténeti mítosz, szürreális rémlátomás, ódon zengésű, komor, nyers képsor, mondai elbeszélés, tréfás sírfeliratra emlékeztető fogalmazás és groteszk jelenet. A sokféleség és változatosság révén valósággal mozgásba lendül a tényeket rögzítő katalógus és szemléletes útleírássá válik, a – legalább szemléleti, képzeletbeli – utazás, vándorlás, körbejárás benyomását keltve.

Az apokalipszis félelmes, kíméletlen látomásába így belevegyül Weöres költészetének egy másik fontos, és később is gyakran szereplő tartalomhordozó motívuma: a peregrináció. Minduntalan fel-felbukkan ez a motívum Weöres költészetében, fogunk még vele találkozni; sok értelme, jelentése és vonatkozása van, itt még azt is a képzelet körébe vonja, hogy a peregrinus útja során összegyűjti és tudatában összegzi szellemi örkségét. Finom utalás kapcsolja össze a távoli India költészetét és Shakespeare-t, Keletet és Nyugatot a 92. szakaszban, a vissza-visszatérő Fehér Egyszarvú és a Kolibrilány pedig nyilvánvalóan utal Weöres képzeletének teremtményeire.

(Folytatjuk)

TAKÁTS GYULA

A HELYÉT KERESŐ NEMZEDÉK

Weöres Sándor levelei Takáts Gyulához

IV.

47.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas megye.
1939. aug. 22.

Nagys. dr. Takáts Gyula tanár úr, író
Kaposvár, Kovács S. u. 9.
Utána Munkács.

Kedves Gyuszikám!

Köszönöm soraidat. Megbocsáss, hogy csak most írok. Arra kérlek, írd meg Kiss Tamás mostani címét; szeretnék írni neki, de nem tudom, hogy hova írhatnék, hol tartózkodik. Sajnálom, hogy a nyáron nem találkozhattam Veletek. – Hallom, nemsokára Pécsre mész (Várkonyi írta). Ott leszek én is szeptemberben néhány hétig; remélem találkozunk.

Addig is ölel

Sanyi

48.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Munkács, Áll. Gimnázium

Kedves Gyulám!

Köszönöm szép és érdekes leveledet. Minden leveledet el szoktam tenni, de ezt hatványozott gonddal őrzöm, mert nagyon érdekes dokumentum.[44] Megbocsáss, hogy csak most írhatok: a doktorálásom előkészületei emésztenek; közben Pécsett voltam és kinyomattam a doktori disszertációmat, amit ezzel a levéllel egyidőben küldök.

Irigyellek, hogy láttad a ruszinszkói eseményeket. Nem értem, hogy Munkácson unatkozol: lehet havasokon mászkálni, mindenféle keleteurópai nációt látni, stb. Ha lehet, közben majd én is elvánszorgok arra Feléd, tél elmúltával; arrafelé még sose jártam. Ámbár ki tudja, mi lesz tavaszig. Ma még véleményt se merek formálni az eseményekről; ma csak úgy szemlélheti az ember a történteket és történőket, mintha moziban ülne – persze olyan moziban, ami bármelyik pillanatban könnyen a fejünkre szakadhat.

Más témára térve: alighanem november 28-ikán doktorálok és 29-ikén avatnak. És hogy utána mit fogok csinálni, arról sejtelmem sincs. – A dunántúli anthológia ügye most mintha megállt volna; minthogy Várkonyi tanulmányt ír, Pável meg nem tudom mit csinál és én a szigorlatomra készülök, ezért az antológia nem-igen készül. Nem tudom, ilyen körülmények között hogyan lesz kész karácsonyra.

Igazis: most olvastam egy 1936-ban kiadott jóslat-gyűjteményt. Szerinte 1938-ban kitör az új nagy háború és 1945 körül ér véget. Páris és Marseille szerinte elpusztul, Francia-, Angol és Oroszországban forradalom támad és minden összeomlik náluk. A cseh és lengyel ügyről a jós nyilván nem látott előre semmit. A végén Németországban támad egy fene-nagy császár, stb.; szóval igen sváb-ízű jóslat.

Kicsit kábult vagyok; nem telik most tőlem rendes épkézláb levél. – A prófétáknak áldását és a ruszin menyecskék csókját kívánja Neked és ölel

Sanyi

Csönge, 1939. okt. 22.

49.

(Képeslap) Havas fenyőfák.

Bélyegen: 1939. dec. 22.

Nagyságos dr. Takáts Gyula úrnak, tanár, író
Kaposvár, Kováts S. u. 11.

Boldog ünnepeket, Öregem! Rég láttalak, mért nem jöttél Pécsre?
Írj már egyszer. Ölel

Sanyi

50.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
Pécs, Kisflórián u. 4.

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kovács-Sebestyén Gyula u. 9.

Kedves Gyuszikám!

Ne haragudj, hogy idáig nem írhattam, rengeteget voltam beteg. Influenzás voltam, aztán rövid idő múlva csecsemő-betegséget kaptam, kanyarót; majdnem belehaltam. Csak a napokban épültem föl félig-meddig.

Gratulálok Kaposvárra kerülésedhez. Ámbár csodálom, hogy annyira vágytál Munkácsról elkerülni. Pedig, ahogy egyik leveledből jól látszott, különös, izgató, történelmi-ízű levegő vett körül Munkácson. És a közelben a kétezerméteres hegyek, a másik irányban ellentéte, a róna ... És a sokféle tarka nép, ruszinok, magyarok, kaftános zsidók, románok ... Régi vár, ódonság, irodalmi működésre predesztináló nyugalom ... Hej, de szeretnék Munkácson kerülni állásba. Nem is hiszed, mennyire. De, sajnos, még Pesten vagy Pécsett vagy tudom is én hol sem tudok állásba jutni, nem hogy Munkácson. Csak úgy lógok bele a világba; mióta ledoktoráltam, azóta sincs semmi tennivalóm. Egyelőre önkéntes könyvtári gyakorlást végzek a pécsi egyetemi könyvtárban; még azt se tudom elérni, hogy díjtalan gyakornoknak felvegyenek itt, amit nem is nagyon ambicionálok, hiszen úgy sincs semmi értelme. – Egyébként márciusban és áprilisban, sok betegségem miatt, alig néhány napot töltöttem a könyvtárban; annál többet a betegágyban, részben a lakásomon, részben a belklinikán. – Nemrégen fejeztem be egy mitológiai témájú verses-drámát,[45] 900 sor lett.

Írj, Pajtás, mi van Veled. Tieidnek kézcsók és üdvözlet. A remélhető nyári viszontlátásig, de még előbb a legközelebbi levélváltásig is sokszor ölel régi barátod

Sanyi.

Csönge, 1940. ápr. 27.

51.

(Képeslap) Üdülőszálló a Mecseken.
Nagys. dr. Takáts Gyula úrnak, tanár, író
Kaposvár, Kovács Sebestyén u. 9.

Kedves Gyuszikám!
Május 16-án a rádióban előadják a „Flórián kocsma"-versedet. Ölel

W. Sanyi

Üdv.: Hollerné.[46] Ölel: Holler Bandi.

52.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám!
Köszönöm lapodat, melyet Várkonyi Nándor továbbított számomra Pécsről. Sajnálom, hogy nem csatlakozhattam Holler Bandihoz, mikor ő Kaposvárra ment, de én mostanában Csöngén vagyok. Alighanem 15-ikéig, akkor Pécsett leszek, aholis bölcsen tenned ha hosszabb időre meglátogatnál (lehet, hogy Vas István is ott lesz). Hogy a pécsi nap miatt jár-e a rádiótól honorárium, ezt nem tudom.
Ölel

Sanyi

1940. VI. 5.

53.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Budapest, IV. Havas u. 1. sz. II. em.

Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár úrnak, író
Kaposvár, Kovács-Sebestyén Gyula u. 11.

Kedves Gyuszikám!
Most kaptam Kovách Aladártól[47] példányt a „Családfa helyett"-ből; remek gyűjtemény, gratulálok hozzá; olyan, mint a legjobb évjáratból származó balatoni bor. – Várkonyi Nándor üzeni, hogy Pécsett lapot indít „Sorsunk" címmel; a mai magyar irodalom javát akarja szerepeltetni benne és honoráriumot is fog fizetni. Szeretne Tőled az első számban verset közölni. Kérlek, küldj címére 3–4 verset, java dolgaidból, még meg nem jelenteket; mégpedig sürgősen, mert 20-ika körül együtt kell lenni az I. szám anyagának. Az I. szám a terv szerint húsvét előtt jelenik meg. – Mi újság? Mikor jössz Pestre? Tieidnek kézcsók. Ölel

Sanyi

1941. III. 12.

54.

(Levelezőlap)
Sorsunk, a Janus Pannonius Társaság folyóirata. Pécs, Szepesy u. 3.
Nagyságos dr. Takáts Gyula tanár író úrnak
Kaposvár, Kováts S. Gy. u. 11.

Kedves Gyuszikám!
„Sorsunk"-ügyben írok. Arra kérlek, hogy tudasd velem Imecs Béla címét. Esetleg írd meg neki Te is, amit én meg fogok számára írni, mihelyt a címét tudom:

A „Sorsunk" rövidebb spanyol fordításokat is kérne tőle; és kérné mindegyik spanyol szerzőnek, kitől fordítást küldött, rövid életrajzát, jelentőségének vázlatát.

Megbocsáss, hogy csak ilyen röviden írok; de most én intézem a „Sorsunk" postáját és így töménetlen levelet kell gyártanom. – Ölel

Weöres Sanyi

1942. I. 20.

55

(Képeslap) Pécs, Városi strandfürdő részletek.

Bélyegző: 42. X. 7.

Ngs. dr. Takáts Gyula tanár, író úrnak
Kaposvár, Kováts S. Gy. u. 11.

Kedves Eszter és Gyuszi

Köszönöm a képeslapot. Eszter[48] pécsi színésznői szereplését nagy érdeklődéssel várom; és remélem, hogy gyakran együtt leszünk. És ezentúl remélhetőleg Gyuszi is sűrűbben lelhető lesz Pécsett. Sok üdvözlettel és más mindenfenével

Sanyi

56.

(Levelezőlap)

Pécs, 1942. nov. 10.

Pécsi Szabadlíceum
Dr. Takáts Gyula úrnak, középiskolai tanár
Kaposvár, Kováts S. u. 9.

Kedves Gyuszikám!

Köszönöm lapodat. Szaporodnak Pécsett a rendes emberek, mostanában érkezett Takács Jenő zeneszerző a városi zeneiskola igazgatójául, már egész magyar Weimar van itt. Gyere okvetlenül.

Ölel

Weöres Sanyi

Szeretettel üdvözöl Takács Jenő. Ölel szeretettel H. Bandi. Csókol a bambergi Dóm Kő-Évája. (Weöres írása.)

57.

(Képeslap) „XI. század második fele".

Bélyegző: 1943. júl. 10.

Ngs. dr. Takáts Gyula tanár, író úrnak
Kaposvár, Kováts S. u. 11. Utána, Fonyód, Takáts villa

Kedves Gyuszikám!

Betegen fekszem Csöngén két hónapja, így csak most tudom megköszönni, a „Hold és hárs"[49] kötetet. Gratulálok hozzá és remélem majd egyszer elbeszélgetünk róla.

Ölel Sanyi

58.

(Levél)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas megye

Nagyságos dr. Takáts Gyula író úrnak, tanár
Fonyód, Takáts Villa

Kedves Gyuszikám!

Köszönöm leveledet, valahogy csak megfejtettem hieroglifáidat; ahogy a jelenkor történelme egyre kibogozhatatlanabbá válik, ugyanúgy a Te írásod is. Tátrai élményeiden nem csodálkozom, Európa egyik leglátogatottabb üdülőhelye a Tátra; de érdekes volna tudni, hogyan él a szlovák nép pl. Trencsénben, vagy Turócban. Hogy a Tátra annyira olcsó, ez meglep; úgy látszik ott nem annyira kapzsiak a szállodások és vendéglősök, mint a magyar üdülőhelyeken, hol legszívesebben egyszerre elvennék a vendég minden pénzét és aztán kirúgnák. – Nem is tudom, hogy Jékely Zoli másodszort is megházasodott, sőt hogy már kisbabát vár. Azt se, hogy Kiss Tamás kétszeres apa lett. Nem irigylem őket, én bizony csak negyven-ötven éves koromban akarok majd elvenni valami gerle-butaságú leányzót, de lehetőleg még akkor se. –

Sáfáryt[50] nem ismertem; én egy másik, igen komoly tehetségű fiatal költőről olvastam hogy elesett: Govrik Elemérről.[51] Őt se ismertem személyesen, de a verseit nagyon szerettem és igen sokat vártam tőle. Hát már várhatom.

Közben lehet, hogy meggyógyultam. Pár napja jöttem a szombathelyi kórházból Csöngére és szept. 1-én újra Pécsett leszek. Remélem ott hamarosan találkozunk.

Nagy kánikulában, kábult fejjel írom ezt a levelet. – A viszontlátásig is sokszor ölel

Sanyi

Csönge, 1943. aug. 27.

59.

(Levél)

Kedves Gyulám,
köszönöm leveledet. Itt küldöm a két könyvhöz[52] a dedikációkat. Örülök, hogy Terád jut az új könyvem elbírálása a Magyar Csillagnál és köszönöm ha szíves leszel foglalkozni velük.

Kérded, hogy miért jöttem el Pécsről. Erre sokféle okom volt, de egyik sem olyan ok, mintha ottan bárkivel is összeütközésem lett volna. Megvoltam én jól a pécsiekkel és ők is énvelem. Egyik ok, amiért eljöttem, hogy sok megírni-való gyülekezett össze a fejemben és ezt a csöngei magányban jobban létre tudom hozni, mint a pécsi mozgalmas életben. Másik ok, hogy a háború végét és az esetleg mutatkozó bajokat a szüleimnél akarom átevickélni: ha baj lesz, legyen együtt a család. Még több ilyen okot is említhetnék. – Arra, hogy Pécsre menj állásba, rábeszélni se merlek, de lebeszélni se. Az az érzésem, Te is ugyanúgy járnál, mint én: néhány év alatt eljönnél onnan, anélkül azonban, hogy utólag bánnád az ott töltött időt. Én Pécsett főleg azért nem bírtam tovább, mert ott kb. tízen vagy tizenöten túlságosan rá voltunk ragadva egymásra és kölcsönösen nem hagytuk egymást dolgozni.

Mióta megjöttem Csöngére, egy ötfelvonásos szomorújátékon piszmogok, egyelőre nem sok eredménnyel. Lehet, hogy abbahagyom és más valamibe kezdek. – A gazdálkodással is foglalkozom, de ilyenkor tél közepén, nem sok tennivaló akad.

Hosszú regényedre[53] nagyon kíváncsi vagyok. Remélem, hogy hamarosan megjelenik és majd hozzájuthatok.

„Medúzá"-ban, a „Háromrészes ének" című vers második részében egy verssort a nyomda kiejtett. Légy szíves ezt a sort példányodban utólag pótolni.

Itt minden örömbe
bogárka vész
s a fájdalom mélye
tiszta méz.

A nyíllal jelzett sor a hiányzó.

Szüleidnek tiszteletemet, testvéreidnek üdvözletemet küldöm, Minden jót kíván és sokszor ölel

Sanyi

Csönge, 1944. jan. 15.

60.

(Levél)

Kedves Gyuszikám!

köszönöm a Grubanovichéktól írt lapot és a Medúzáról írt kritikádat.[54] Úgy érzem, hogy találó és szép; de hát nem én vagyok hivatott elbírálni, hogy a rólam szóló írás sikerült-e. Úgy érzem, hogy jól megfogtad a Medúza-periódusom lényegét azzal, hogy a világból elkívánkozást és a középkori szerzetes-szerűséget hangsúlyoztad; s azzal is, hogy rámutattál a versek heterogén mivoltára. Az is igen szép, amit a Rongyszőnyegről, a kísérlet-sorozatról írtál. – Mostani vers-korszakom már egészen más, ez már nem földtől-elkívánkozás, hanem földön-kívüliség; már csak a képek és metaforák tartanak nálam valamelyes kapcsolatot a földi világgal. S néha már azok sem; gyakran a versem újabban még a szavakat is leveti, puszta hangcsoportokká oldódik s ami még földi benne, csak az, hogy betűk sorából áll.

Egyébként elég jól megvagyok; elbújtam Csöngén és néha heteken át nem találkozom senkivel. Nemsokára sorozni fognak; hogy ez majd változásokat fog-e előidézni a sorsomban vagy sem, arról persze sejtelmem sincsen.

Írjál nekem: Magadról, verseidről, terveidről. Küldj néhány verset és ha akarod én is küldök új és teljesen elrugaszkodott szüleményeimből.

Szüleidnek, Húgodnak kézcsókomat küldöm. Emilt ölelem. Minden jót kíván és ölel

Sanyi

Csönge, 1944. máj. 24.

61.

(Levelezőlap) Ellenőrizve.

(Küldi): Weöres S. Csönge, Vas m.

Ngs. dr. Takáts Gyula tanár, író úrnak
Kaposvár, Kovács-Sebestyén Gy. u. 9.

Kedves Gyuszikám

– fő hogy életben maradtunk, Ti is, mi is. Itt a helyzet még kialakulatlan, nem mennek itt olyan simán a dolgok, mint Somogyban. Szüleimnek is, nekem is, egyetlen ép ruhánk se maradt, lakásunkat ideiglenesen lefoglalták katonaság részére, ennivalónk csekély. Körülbelül a vándorcigány-nívón vagyunk. De az egészségünk tűrhető és ez a fő. – Jó sorsot kívánok Tieidnek és Neked.

Ölel Sanyi

Csönge, 1945. júl. 17.

62.

(Levél) Boríték nélkül.

Kedves Gyuszikám,
ne haragudj, hogy ilyen sokára írok. Körülményeink olyan zürzavarosak és nehezek, hogy csak most tudok végre nekifogni a levélírásnak, fűtetlen szobában és beszállásoltak zajában. Mióta megjöttem Pestről, itt nem lehet dolgozni, sem pihenni. Kérdezed terveimet; hiába terveznék bármit, amíg folyamatos az összevisszaság.

Pesten jártomban sikerült kiadatnom három könyvemet. Sajnos csak az egyikből tudok példányt küldeni;[55] kérlek, írd meg, hogy megkaptad-e. A másik két könyvet a Singer-Wolfner adta ki nagyrészt a régi köteteimből válogatott versgyűjtemények; az ifjúságnak („Gyümölcskosár") és a publikumnak („A szerelem ábécéje"). – A rádió irodalmi lektora most Szobotka Tibor, igen rendes fiú és kitűnő novellista; küldj neki verseket, továbbá az Új Időknek (Fodor József) és a Magyaroknak (Kéry László, Vilma királynő út 20) a Diáriumnak (Kenyeres Imre) a Sorsunknak és a Tudomány, Irodalomnak (Illés Endre, Bp. V. Vadász u. 16.)

Írj! Ölel

Sanyi

Csönge, 1946. jan. 21.

63.

(Tábori postai levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor,
Csönge, Vas megye

Dr. Takáts Gyula író, tanár úrnak
Fonyód

Kedves Gyuszikám!
közben hazautaztam Csöngére, levelezőlapodat ide küldték utánam – így hát nem tudok a jelzett ügyekben felnézni Berczelihez, Sőtérhez, Csukához. De azt hiszem, nemsokára újra Pestre utazom. – Tatay Sanyi küldhetne novellát a „Magyarok" szerkesztőségébe (Kéry László, Közp. Városháza, Somogyi Béla u. 28)., biztosra veszem hogy közlik. Majd én is gondolok rá. – Ormos Gerő[56] (Székesfehérvári „Kis Újság" szerkesztősége, Vasvári u. 5. sz.) arra kér Téged: lépj vele kapcsolatba, leendő fehérvári szereplésed végett. Jó volna ha néhány verset is küldenél a nevezett újságnak. Ölel

Sanyi

Csönge, 1947. II. 9.
U. I.: Várkonyinak írni fogok Tatay végett, s a Válasznál és egyebütt is alkalomadtán megpróbálom. Ölel Sanyi.

64.

(Levelezőlap)

(Feladó): Weöres Sándor
Székesfehérvár, Szent István tér 7.
Bélyegen: 1947. VII. 15.

dr. Takáts Gyula úrnak, tanár író
Fonyód, Takáts Villa

Kedves Gyuszikám,
köszönöm lapodat. Most kaptam Basch Lóránttól[57] is egy lapot és válaszomban Rólad is írtam, kérve, hogy a „Se ég se föld"[58]-et, eddigi legnagyobb lépésedet díjazzák. Tatay Sanyi közben itt járt: mondtam neki, hogy Ivánka Laci[59] elutazott, csak 20-ika táján jön vissza, s az író-ház végett csak akkor lehet lépést tenni. – A 300 frtot erre a hónapra is megkaptam, eddig bizonnyal Neked is megérkezett. – Várlak,

hogy mikor láthatlak Fehérváron. – Schöpflinnel is majd alkalomadtán megpróbálok érintkezésbe jutni, jelenleg nincs vele kapcsolatom, címét sem tudom. – Szüleidnek kézcsókomat, tiszteletemet küldöm. Nellónak[60] kézcsók. Minden jót kíván és a mielőbbi fehérvári találkozásig is szeretettel ölel

Sanyi

JEGYZETEK A LEVELEKHEZ

44. Kodály Zoltánnak is megmutatta. Kaposvári látogatása alkalmából is visszatért rá Kodály. 45. „Theomachia". Drámai költemény. Megjelent 1941-ben, Pécsen. Janus P. Társaság. 46. Blaskovich Hanna, Weöres S. unokahúga. 47. Kovách Aladár (1920–1980) drámaíró, dramaturg. Később a Nemzeti Színház igazgatója, a „Bolyai Könyvek" szerkesztője. Meghalt Bécsben, 1980. 48. Fábián Eszter színésznő, a pécsi, majd a Nemzeti Színház tagja. USA-ban él. 49. „Hold és hárs", Bp. 1943. Bolyai Akadémia. 50. Sáfáry László (1910—1943) Munkácson volt tanár, Ukrajnában nyoma veszett. A Sarló tagja volt, költő, szerkesztő. Lásd „A Vorhovina költője", Takáts Gyula „Egy kertre emlékezve" kötet 233—241. l. 51. Govrik Elemér (1905—1943) tanár, költő, a keleti fronton esett el. „Síkon" c. verskötetét és tehetségét Szerb Antal méltatta a Magyar Csillagban 1942-ben. 52. Medúza. 1943. Egyetemi Nyomda; Bolond Istók. 1943. Egyetemi Nyomda. 53. „Polgárjelöltek". 1945. Magyar Élet. 54. Sorsunk. 1944. 5. sz. 283—287. l. 55. „A teljesség felé". Prózák. 1945. „Móricz Zsigmond Könyvkiadó Vállalat". 56. Ormos Gerő író, szerkesztő és kiadó Székesfehérváron. 57. Basch Lóránt dr. (1885—1966) ügyvéd, a Baumgarten Alapítvány egyik kurátora. 58. „Se ég, se föld." Versek. Egyetemi Nyomda. 1947. 59. Ivánka László, tanár, festőművész, Székesfehérváron népművelési felügyelő, ahol Weöres S. akkor a múzeumi szervezetben dolgozott. 60. Gallé Cornélia fonyódi gyógyszerész. Vendégszerető háza a Balatont látogató művészek nyári szalonja volt. Kassák, Egry József, Fülep Lajos, Dallos Sándor, Basch Lóránt, Várkonyi Nándor, Bohunszky Szofi, Jankovich Ferenc, Szabédi László és élő irodalmunk nagyon sok művésze, írója gyakori vendége volt.

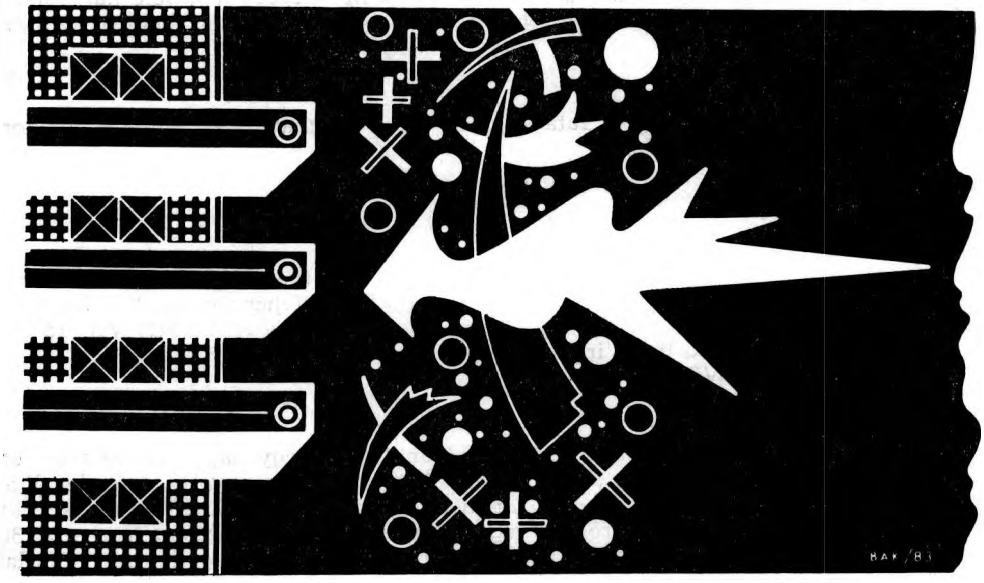

TÜSKÉS TIBOR

MARTYN FERENC ÍRÓPORTRÉI

A sablonokat, az előítéleteket megzavarják a kivételek, a rendhagyó jelenségek. Akit nonfiguratív, absztrakt művésznek könyvel el a közvélemény, az ne fessen tájképet vagy portrét – így ítél a közhelyszerű gondolkodás. Holott, ha valami elgondolkoztat és netán termékeny töprengésre alkalmat ad, az éppen az, hogy az igazi művész minden utat végigjár, minden lehetőséget kipróbál, minden alkalmat megragad a teljes valóság birtokba vételére.

Martyn Ferenc méreteiben gazdag, hatásában nagy intenzitású, kifejező eszközeiben változatos művészetét is végigkíséri a „sokszólamúság": legelvontabb képeivel egyidőben, ugyanabban az alkotóműhelyben, a nonfiguratív képek mellett portrék születtek. Mintegy ezzel is kiemelve és hitelesítve művészetének egyik karakterisztikus vonását: Martyn nem kizáró, hanem befogadó művész, s a nemábrázoló kifejezésmód az érzékelhető valóság igen pontos ismeretét föltételezi. Úgy is mondhatnánk: Martyn elvont képeit – önértékükön túl – ezek a „realista" alkotások hitelesítik.

Az emberi arc megörökítése iránti vonzalmát talán Rippl-Rónai József közeléből hozta magával. S ha a portréfestés nem tölt is be akkora szerepet Martyn életművében, mint mesterénél, egész pályáját végigkíséri, sőt azok a csomósodási pontok is kitapinthatók, amikor az arcképfestés igénye szinte hangsúlyosan van jelen művészetében. Első jelentős portréi a művészi pálya kezdetén, a húszas és a harmincas években születnek (önarcképek, családtagokról készített portrék), majd az ötvenes években fordul érdeklődése ismét intenzíven az emberi arc ábrázolása felé: ekkor készülnek a magyar múlt egy-egy jelentős alakját ábrázoló történelmi arcképei (Batsányiról, Táncsicsról, Petőfiről, Dózsáról, Lisztről, Bartókról). Ezek a portrék – az egyetlen Batsányi-arckép kivételével, mely a Janus Pannonius Társaság örökébe lépő irodalmi társaság emblémájának készült tollrajz – olaj- vagy pasztellképek.

Hosszú művészi pályáján Martyn mindig kapcsolatban állt a „társművészetekkel", mindig vallotta és élte a „múzsák testvériségét", a művészetek közti tartalmas kölcsönhatás hasznát és fontosságát. Ez a kapcsolat persze inkább belső, lelki azonosulásból táplálkozik nála, s nem a látványos demonstrációk dokumentálják. Martynnak vannak könyvei, de nem könyvgyűjtő, nincsen falakat betöltő könyvtára; Martyn ír művészeti tárgyú tanulmányokat, „széljegyzeteket", fragmentumokat, kiállításmegnyitókat, de nem ír önéletrajzot, művészi igényű memoárt; Martyn gyakran hallgat zenét, jár színházba, de maga nem ül a zongora mellé; Martyn szívesen vesz könyvet a kezébe, érdeklődik a kortárs irodalom dolgai iránt, de nem mohó könyvolvasó, nem könyvfaló.

Az irodalom iránti vonzalmának, Martyn és az irodalom kapcsolatának legbeszédesebb tanúi illusztráció-sorozatai. Ha most az irodalmi kísérőrajzokból csak azokat a lapokat nézzük, amelyek egy-egy író arcképét örökítik meg, és ezeket a rajzokat egy képzeletbeli kiállítás falára helyezzük, akkor ezekből az arcképekből is szinte kikerekedik egy kis, virtuális, képes magyar- és világirodalomtörténeti arcképcsarnok: rajzok, arcképek Janus Pannoniusról, Berzsenyiről, Petőfiről, Adyról, aztán Cervantesről, Flaubert-ről, Joyce-ról... Elképzelésből, belső látomásból, korabeli metszetek, ismert arcképek vonásaiból egybeszőtt portrék ezek: Janus Pannonius esetében például – akiről nem maradt fenn semmiféle hitelesnek mondható ábrázolás – nyilvánvalóan több a képzelet munkája, mint az Ady-arc megrajzolása esetében, akinek vonásai a fényképekről már erősen belénk vésődtek.

De vannak Martyn Ferencnek másféle íróportréi is: a kortársakról, a barátok-

ról, a környezetében élő írókról készített arcképek. E portrék a negyvenes évek elejéről végigkísérik Martyn pályáját, s szerves kiegészítői az irodalmi illusztrációknak. Jelentős számuk azért is figyelemre méltó, mert Martyn emberi kapcsolataiban, szokásaiban roppant tartózkodó: elfogadja, de maga nem keresi a barátkozás alkalmait, nyíltszívű és adakozó, de nem kitárulkozó és a művészeti életben sürgő-forgó. Éppen ezért ezek a portrék ízlésének, személyes kapcsolatainak igen beszédes tanúi: jelek arról a szellemi atmoszféráról, amelyben napjai telnek, beszédes vallomások arról az irodalmi mozgalomról, írói körről, amellyel művészi pályáján közösséget vállalt.

Martyn egyszerre van otthon a művészet hegyi levegőjében, európai áramlataiban, és egyszerre igényli a helyi, szűk, családias közösség melegét. Ha egyszer önálló kiállítás formájában bemutatásra kerülnek majd Martyn Ferencnek író kortársairól készített portréi, ez a kiállítás ékesen bizonyítja, hogy ez a visszahúzódónak, személytelennek, zárkózottnak hitt művész mennyire közösségi ember, a közösségért dolgozó, közösségi célokat szolgáló alkotó. 1941 óta, amikor a Sorsunk megindult, s amióta Pécsett korszerű, szervezett, folyóirattal dokumentált irodalmi életről beszélhetünk, Martyn Ferenc minden írói csoportosulás, a más-más címmel megjelenő, egymást váltó irodalmi folyóiratok, a Sorsunk, a Dunántúl, a Jelenkor mellett ott állt: jelenlétével igényt támasztott, ízlésével mércét szabott, művészetével értéket közvetített, s ha a szerkesztő bizottságok névsorában neve külön nem szerepelt is, mindig igazi munkatársnak – Várkonyi Nándor szavával: „beltag"-nak – számított.

A Sorsunk indulása utáni évben, 1942-ben négy olajfestményt készít, a Várkonyi Nándor-, a Weöres Sándor-, a Csorba Győző- és a Harcos Ottó-portrét. (A Várkonyit és a Weörest megörökítő festmények reprodukcióját a folyóirat *Két arckép* címmel közli is.) Nemcsak anyagukban, a vászonban és az olajban rokonok ezek a portrék, hanem fölfogásukban, eszközeikben is. Uralkodó színük a zöld, a barna, a vörös és a sárga. Ha Matyn modell után portrét fest, akkor is többre törekszik, mint a külső hasonlóság: Várkonyiban az elhivatott, fiatal tudóst, a határozott szervező egyéniséget, Csorbában a szemlélődő-figyelő költőt, Weöres mandulavágású szemeiben, félkézzel föltámasztott, kissé adysra formált arcában a lázas, fiatal vateszköltőt hangsúlyozza.

A háborús cezura után újrainduló Sorsunk 1947-ben és 1948-ban tanulmánysorozatot közöl fő munkatársairól. A tanulmányokat az író portréja kíséri, s ezek a tollal, tussal papírra készült rajzok Martyn Ferenc művei. A folyóiratban Martynnak a Weöresről, Csorbáról és Bárdosi Németh Jánosról készített tollrajza jelenik meg, s ekkor készül egy újabb Várkonyi-portré is, de a szerkesztő kötelező tartózkodása elhárítja ennek közlését. A fény-árnyék játékából, éles, sűrű, egymást metsző vonalakból bontakoznak ki az arcok, szinte a tollat tartó kéz lendületét is bennük érezzük. A művész és az író névaláírásával hitelesített rajzok talán nem egyformán karakteresek: Weöres állítólag azt mondta, hogy a róla készült rajz sokkal inkább Csorba Győzőre hasonlít, mint rá; a Bárdosi Németh János-portré viszont telitalálat: ez az 1948-ban készült rajz ugyanazokat a vonásokat emeli ki, amelyeket a költő arcán csaknem egy évtized múlva, megismerkedésünk idején láttam, s amelyeket Bárdosi Németh haláláig megőrzött. A rajzot azért mondom telitalálatnak, mert Martyn a költő leglényegét adta vissza: Bárdosi Németh arca évtizedek alatt éppoly kevesett változott, mint költészete: már fiatalon az elmúlás, az öregség fájdalma és szomorúsága lengte be berzsenyis hangulatú verseit.

A hatvanas évek elején újabb portrésorozat születik Martyn műhelyében. Sorozatnak mondom, pedig mindössze négy lapból áll, de a rajzok anyaga és szemlélete teljesen rokon. Mindegyik rajz kemény ceruzával készül, idős embert örökít meg, s az arcot szembe-nézetben ábrázolja. A Lovász Pált, a Kassák Lajost, a Fülep Lajost és a Várkonyi Nándort megörökítő rajzokról van szó. A rajzokat a Jelenkor közölte először. Valamiféle csontvázig csupaszító keménység van ezekben a rajzokban. A keskenyre zárt száj némasága int, a szem röntgenként világítja át a rátekintőt, a vonások a koponya szerkezetét hangsúlyozzák. A festőművész tiszteletadása ez a

négy lap kortársai, nemzedéktársai előtt, ugyanakkor az egyik rajz – Lovász Pál esetében – a költői tiszteletadás kiváltója lett. Lovász Pál *Arckép* című, Martyn Ferencnek ajánlott versében így írja le az őt ábrázoló képet:

Rámnéz, ránézek: hökkent pillanat,
a zárt felszín mögül kileng a lélek,
egymásba símul látszat és a lényeg,
s a benn rejtőzködő kívül marad...

Orr, áll árnyékán itt sötétlenek
a végső oldást áruló jelek,
s a száj görbéjén némult indulat

Túllátó szem, húnyásra szűkülőn,
átnéz a kékívű világtetőn,
s keres magának s társának utat

Martyn íróportréi nem a sorozat, az eleve elgondolt egység igényével születtek, mint például Rippl-Rónainak a Nyugat munkatársairól készített pasztell-képei, idővel mégis sorozattá, a művész emberi kapcsolatait, közvetlen környezetét, érdeklődését dokumentáló vallomássá álltak össze. Továbbá azt is hangsúlyozni kell, hogy Martyn íróportréi belső ösztönzésre és nem megrendelésre, megbízásra készültek, tehát a művész kezevonását sosem befolyásolta az ábrázolt személy kívánsága, óhaja, vagyis teljes mértékben érvényre juthatott a művész jellemábrázoló ereje, megjelenítő képessége. Mély emberismeretet tükröznek ezek a rajzok: nem idealizálnak, hanem egybemarkolnak és általánosítanak, nem az ábrázolt személy becsvágyát akarják kielégíteni, hanem a barátság jelei, nem hízelegnek, nem akarnak „szépek" lenni, hanem jellemeznek, átvilágítanak, megjelenítenek. Amíg a fotográfia csak a pillanatnyi benyomást tudja megörökíteni, Martyn portréi visszaadják az ábrázolt személy „sorsát", egész karakterét, nemcsak jelenét, hanem múltját és jövőjét is, továbbá őrzik a képet alkotó művész kezenyomát, ítéletét, véleményét is. Martyn íróportréiból hiányzik a modellt ülő alak merevsége, többnyire nem is „jelenidőben", hanem a vizuális memória alapján készült képek ezek, a művészben élő látomás kivetülései. Martyn íróportréiban is szemlélődő művész marad, aki gondolatait, véleményét képekben fejezi ki.

A hatvanas években Martyn műhelyében a dél-dunántúli, Pécs-központú irodalmi élet alkotói közül puha ceruzarajz születik még Pákolitz Istvánról, továbbá két kék tintarajzon és egy ceruzarajzon örökíti meg Takáts Gyulát. Ezek a portrék az arc vonásainak hosszanti megnyújtásával görögös, úgynevezett apollói főt kölcsönöznek az ábrázolt személynek: a költői elhivatottság vonását emelik ki.

Nagyjában ebben az időben tisztel meg Martyn ceruzarajzával engem is. A rajz datálását, elkészülésének pontos idejét nem tudnám megadni. Még a pécsi Toldi Miklós utcai lakásban éltek Martynék, amikor egy alkalommal a művész ceruzát és papírt vett a kezébe, és tekintetét, képeket látó, átvilágító szemét rám szegezte. Én Klára asszonnyal beszélgettem, ő föl-fölpillantva dolgozott. Ami akkor elkészült a rajzból, a „vázlatot" nem mutatta meg. Több év telt el, Martynék már a Káptalan utcában laktak, amikor Martyn kezembe adta a kész ceruzarajzot. Anyám azt mondta, nem hasonlít rám. Én azokat a terheket is benne látom a rajzban, amelyekről Martynnak soha nem panaszkodtam, azt a fáradtságot és gondot is a vonásokban érzem, amiről vele soha nem beszéltem.

A kortársak a portrétól többnyire külső hasonlóságot várnak, a ráismerés pillanatnyi örömét. A jó portré tovább él, mint az ábrázolt személy. Megéri azt az időt, amikor már nem a kép hasonlít a modellre, hanem a modell a képre. Martyn íróportréi a magyar irodalom egy szeletét, a Pécs-központú, dunántúli irodalom félszázados múltját-jelenét tükrözik. Vallanak a művész emberi kapcsolatairól, ízléséről, ítéletéről. Hiteles „lenyomatok": ahogy múlik az idő, úgy hasonlítanak az ábrázolt személyek egyre jobban a portrékra. A képek igazi élete akkor kezdődik majd, amikor a modellek és a kortársak már nem kérhetik számon a külső hasonlóságot. Martyn íróportréi átlépik az emberi élet arasznyi terét.

LÁNCZ SÁNDOR

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Beöthy István, Gyarmathy Tihamér, Bakó Ilona és Pinczehelyi Sándor kiállításai

Újabb adósságot törlesztett a pécsi Janus Pannonius múzeum, amikor megrendezte a magyar avantgarde második nemzedékéhez tartozó *Beöthy István* szobrászművész kiállítását. Életpályája nagyjából párhuzamos a Martyn Ferencével: 1920-ban jelentkezett a Képzőművészeti Főiskolára, ennek elvégeztével nyugat-európai körútra indult, bejárta Bécset, Münchent, Párizst, Velencét, Firenzét, Rómát, majd végleg Párizsban telepedett le, s előbb tagja, majd egyik vezetője lett az Abstraction-Création csoportnak. Párizsban élt azután mindvégig, jóllehet több alkalommal kiállított és avantgarde kiállításokat szervezett, ezekről előadásokat tartott Budapesten a két háború közti időben. 1945 után az Európai Iskola meghívta tagjai sorába, de nem állított ki velük, viszont egyengette néhány csoporttag útját Párizsba. Az 1970-ben rendezett első kiállításon, mely a XX. századi magyar származású külföldön élő művészeket mutatta be, négy művel szerepelt, s jóllehet alig akad olyan lexikon, mely ne ismertetné munkásságát, idehaza mégis viszonylag kevesen ismerték művészetét. Így mindenképpen nagyon időszerű volt az életmű bemutatása.

Beöthy művészete korai, még a Képzőművészeti Főiskola előtti építészeti tanulmányainak köszönhetően erős vonzódást mutat már kezdetben is a szerkesztettséghez, az építettséghez. Ebben az időben Maillol hatása alatt alkotott: ezt bizonyítják a Fésülködő nő (1923) magasra emelt karjai következtében előre domborodó mellkasa, a felhúzott csípő, a feltámasztott láb, valamint az érzéki, telt idomú alak szerkezetbe foglalt formái. Párizsban megtelepedve elsősorban Archipenko hatására kezdte el – ahogy ő nevezte – „metaplasztikáinak" és „parabolikus szobrainak" megalkotását: ezek az emberi test formáit írják át mind elvontabb alakzatokká. Az Action directe (1927) mozgalmas, erősen csavart törzsű felcsapó csonka jobbjával, előrelépő bal lábával, míg a jobb láb ennek következtében erősen hátraszorul. A felsőbbrendű ember (1928) tovább viszi a törzsnek az előbbi művön már erősen észlelhető torzulását: ezen a törzs már nagy kerek tömbbé torzított, a fej és a láb még őrzi a természeti formákat, jóllehet erősen elvékonyítja őket. A Lendületben (1929) egyetlen roppant hullámba konstruálja bele a formákat, míg a Lebegő (1930) már teljesen a felfelé sodródó mozgó formához idomított, s csak távolról utal a kiinduló pontra, az emberi testre. Még elvontabb a Kozáktánc (1930): ezen a háromszögformájú tömegek egymást támogató, egymásnak felelő ritmusa a kompozíció rendező elve.

Ebben az időben ért el – vagy ha jobban tetszik, tért vissza – Beöthy István ahhoz a formavilághoz, amelyet még 1919-es tervei és kompozíciói mutatnak: az Aranysor szigorú felépítésű, puritán, egymáshoz kapcsolódó, talapzaton nyugvó hengereinek zárt rendje és az Emlékműterv egymáson nyugvó masszív, erős tömböt formázó gúlaszerű idomai egyaránt az aranymetszés szabályai szerint rendeződnek. Ez a probléma foglalkoztatta a harmincas évek elején: ekkor öntötte formába Az aranysor című tanulmányát, melyben – híven a kor teóriákat teremtő más művészeihez, elsősorban a konstruktivisták második nemzedékéhez – azzal próbálkozott, hogy elméleti alapon határozza meg a műalkotás objektív törvényeit. Az ezekben kifejtett elveknek megfelelően konstruálta azután további alkotásait, „ritmusplasztikáit": ezekben a szépséget és a harmóniát a tér és az idő, azaz a forma és a ritmus „sza-

bályai" alapján törekedett kifejezésre juttatni. Ezek a művei merészen felfelé törő, hullámvonalú, spirálisan csavarodó alkotások (Szolfézs, 1935; Forma és ritmus, 1936) vagy több ilyen elem egymáshoz rendelt struktúrája (Három variáció, 1937). A szimmetrikus elrendezés hamarosan aszimmetriába váltott át, belépett az üreges forma, így művei mindinkább a pozitív és negatív formák kontrasztos játékára épülnek (Pár, 1943; Felemelkedés és bukás, 1947).

Igen jelentős volt Beöthy szerepe az avantgarde művészetre oly jellemző csoportok, folyóiratok szervezésében, vezetésében. 1928-ban csatlakozott a „L'Effort moderne" nevű csoporthoz, majd részt vett az Abstraction-Création csoport alapításában, ennek 1932–1936 között alelnöke is volt. 1946-ban egyik alapítója volt a Salon des Réalités Nouvelles-nek, 1951-ben Le Corbusier-val és Fernand Léger-vel a „Formes et Vie" című folyóirat szerkesztője, majd pedig az „Espace" csoport egyik alapítója volt. Élete utolsó éveiben az építészet és a képzőművészet szintézisének kérdései foglalkoztatták, valamint egy színelméleti ábécé kidolgozásán fáradozott. Ezeket a terveit azonban 1961-ben bekövetkezett halála miatt már nem tudta megvalósítani.

*

Kevés olyan egységes, az évek folyamán át szervesen épített életmű van a magyar festészetben, mint *Gyarmathy Tihaméré,* aki 1969 óta festett képeinek, 1954 óta készült rajzainak válogatását mutatta be a Pécsi Galériában. A Pécsett született és első ízben ott 1932-ben bemutatkozó művész alkotásai az elmúlt ötven év során nemigen szerepeltek a városban, jóllehet művészi rangja ezt nagyon is indokolta volna. Gyarmathy a magyar festészet megújulásának következetes harcosa volt az első pillanattól fogva. 1937-ben nyugati tanulmányútra indult, ekkor Beöthy István közvetítésével kapcsolatba került a klasszikus modern művészet nagyjaival: Mondriannal, André Bretonnal, Max Billel és Jean Arppal. Művészetének központi problémája a tér megjelenítése, mégpedig a fény segítségével. Mai formavilága a negyvenes évek második felében festett képein kezdett kibontakozni: első, már a figurativitástól mind jobban elvonatkoztatott festményein egymás mögött sorakozó rétegeket ábrázol, ahol az elő-, a közép- és a háttér egymásba hatol, a tér a színek variálásával alakított (Kompozíció I., 1945). Ebben az időben kezdett hozzá egy mintegy 200 lapból álló – éveken át készített, s csak a hatvanas években befejezett – fémfóliasorozat elkészítéséhez. A fólia fényes, ezüstösen csillogó felülete átsüt a ráhordott zöld festéken, s ezt a bekarcolt motívumok tovább tagolják. Ez a megoldás a végtelen teret – időben és térben egyaránt végtelen –, a le nem zárt, körül nem határolt, se kezdete, se vége kozmoszt idézi meg. Ez válik azután egész képi világa alapproblémájává, mind a mai napig ez foglalkoztatja.

Az ötvenes évek során képein szürreális elemek is megjelennek (Sors, 1950); ezeket azonban később elhagyta és pusztán konstruktív módon építi fel képeit. Már ekkor megjelenik az a kompozíciós típus, mely uralkodóvá válik az életműben: megnyitja a képsíkot, a hideg színek befelé húzó erejét érvényesíti. Kompozíciói eleinte egy központúak (Növények és épületek, 1950), később azonban több központúvá válnak. A képteret a horizontális-vertikális hálózatrendszer segítségével bontott, mégis egységes térstruktúrává alakította, ahol a színekben megjelenített fény tagoló ereje oszt és összefog, kiemel és alárendel. Mint ő maga mondta: „A színt fényforrásnak tekintem . . ., a fényforrások egymás mellettisége . . . térérzetet kelt." Horizontális-vertikális rácsrendszere rokon a Vasarelyével, mégis egészen más: míg Vasarely homogén felületeket jelenít meg és ezzel ábrázolja a teret, gépi úton számított, egymás mellé épített színekkel éri ezt el, így világa elvont, tárgyiatlan s legtöbbször lezárt, addig Gyarmathy mindig megmarad a festés ősi eljárása mellett, ennek következtében szín-négyzetei sosem teljesen egyformák, s e változatosság egyéníti őket, tere pedig nem lezárt, a végtelenségig kiépíthető, de épp módszeréből következően meghatározott, mint ahogy a kör egy szegmentuma meghatározza az egész kört. E rendszer segítségével mutat be, nyit meg mind újabb fénnyel átitatott tereket, s így kísérli meg, hogy elénk hozza a kozmosz titkait. Több

központú képeit az egymásnak feszülő szín- és formarendszerek struktúráján át bontakoztatja ki. Gazdagok a variációk: hol megfelezi a négyzetet és függőleges vonal mentén egymás alá rendezi őket – ezzel eléri, hogy úgy érezzük, kidomborodik a tér (Struktúrák sugárzásban, 1980; Tükröződés, 1981); máskor kör alakú centrális mag köré rendezett körcikkelyeket kis négyzetek ölelnek körül, ezt horizontálisan és vertikálisan nagyobb négyzetek veszik körül, míg végül koncentrikus négyzetek sorával zárja a kompozíciót (Centrális sugárzású kompozíció, 1980); ismét másutt a függőleges vonalakkal osztott négyzetek mezejébe nagy csöppet „ejt" bele (Súlytalan és nehézkedő, 1970). Hasonlóképpen grafikáin is a relatív térhelyzetek dialektikus megjelenítése foglalkoztatja, a választott technika lehetőségeihez alkalmazkodva: ezeken a vékony, kalligrafikus előadásmódtól a vastag foltokra épülő felületalakításig a variációk széles körét alakította ki, a fekete-fehér színhatásra és annak változataira építve.

Gyarmathy Tihamér alkotásain a bennünket körülvevő végtelen tér megannyi részlete fénylik fel, a térstruktúrák gazdag változatai jelennek meg. Megtartva a képzőművészet hagyományos eszközeit, a táblaképet és az ecsetet, a klasszikus avantgarde mestereinek módján építette ki a maga világát, melyet jól jellemez a közmondás: a cseppben benne van az egész tenger. Képeinek mozgalmassága, színeinek tündöklő gazdagsága, formarendjének változatossága teszi egyedivé műveit, melyeken sikerrel kerülte el az ornamentikává válás buktatóit és tudott hírt adni a lukácsi „meghatározatlan tárgyiasság" módszerével a bennünket körülvevő világról.

*

A közelmúltnak talán egyik legnagyobb meglepetést okozó tárlata *Bakó Ilona* textilművész műcsarnoki bemutatkozása volt: Frank János találó szavaival „katartikus ruhákat" mutatott be. A hatás elérésében minden bizonnyal szerepe volt az értő, jól átgondolt rendezésnek is, Dobai Ágnes munkájának, mely zsinóron függesztve, szobrok módján térbe állítva mutatta be a ruhákat. A termekben semmi más, csak a művek: a kitűnő rendezés segített abban, hogy kontaktust találhassanak a nézővel, kommunikálni tudjanak: minden bizonnyal ebben *is* rejlik a hatás titka. De a lényeg maga a gondolat, mely megejt: a gondosan varrott, szépen kivitelezett, átgondolt anyagválasztás után realizált darabok mindegyike reprezentált, hordozójának – vélt vagy lehetséges – viselőjének személytelen arculatát, társadalmi hovatartozását. Néhány példa: az első terem harsányan színes ruhái, a Rjazanyi gazdag (1976) pompás kasmirja mellett a piros flanell felsőrészű, kockás szoknyájú, kék rózsás kötényű Kárpáti üzenet sorjázik, a kötény alján keresztben régi betűhímzés. Teljesen más a Jobbágyszerelem (1979) nyersszínű, kéziszövött lenből készült ujjatlan ruhája, melyet – a katalógus szavaival – „hímzés helyett zsákheveder zsinór" díszít. A következő terem a bársonyoké: a bordó Matyóföldi tükrös (1976) mellén és ujjain antik tükrös hímzés, a Századforduló (1979) egyetlen dísze egy köríves, barna csipke, a fekete színű Magány (1979) akárha királynő lenne udvarhölgyei körében: függőlegesen rakott fekete csipke rózsák sorával. S a Kékszakáll asszonyai (1980) ruha-csoportja láttán megelevenedik bennünk a bartóki–balázsbélai mű nem látott, csupán a meséből ismert nőalakjainak a képe. S végül az utolsó teremben a Somogyi gyász (1983) feszülete a padlóra helyezett korhadt fára feszített tömött vászontestből formált korpusszal s a Lélekmadár (1979) halotti lepelből varrott, kiterjesztett szárú inge alatt feketéből szabott Szent Antal-kereszt. Csupa fehér parasztcsipke a Barbármennyasszony (1981) kiterjesztett karú trapéz ruhája, kékített fehér kendőjével, feje lángoló vörös, a búcsúkból ismerős hajtogatott papírkorong. Ruhák csupán, de „aurájuk van" (Walter Benjámin szavaival), széles kulturális mezejük s így asszociációs bázissal rendelkeznek: ez emeli őket az autonom képzőművészet sorába, teszi őket a tértextil-textilszobor műfajába sorolhatóvá.

*

*Pinczehelyi Sándor*nak a székesfehérvári Csók István galériában rendeztek gyűjteményes kiállítást. 1982 januári pesti kiállítása alkalmából már írtam PFZ jellel megkülönböztetett műveiről (=piros-fehér-zöld). Ezúttal korábbi koncept művei csakúgy bemutatásra kerültek, mint egy nagyszabású új konstrukciója, a PFZ Tájkép (1983). Ez utóbbi nem más, mint közel kétszáz négyzetméteres installáció. Óriási tájat „emelt be" a rendezés a kiállító terembe: egy kvázi-ligetet rendezett be valódi, mennyezetig nyúló fákkal, törzsük PFZ csíkkal megjelölt, elől vízmedence, PFZ-re festett fenékkel, hátul lombokból összeállított kis sátor, PFZ lobogóval, a középtérben nádból rakott PFZ-re festett kvázi-pázsit, előtte ugyancsak három színből konstruált botok a földön. A roppant mű létrejötte két forrásból táplálkozik: egyrészt abból a folyamatból, mely az egymás mellett/után fellépő avantgarde irányzatokban, Giacomo Balla, Ivan Puni, El Liszickij, Marcel Duchamp elméleti és gyakorlati kezdeményeire építve, bevonta a művészeti alkotásokba a kiállítóterem falát is, ebből alakult ki az installációs együttes, melyet nagy bőségben láthattak a nézők a legutóbbi Documentán. Másrészt Pinczehelyi Sándornak abból a korábban elkezdett PFZ sorozatából, mellyel arra törekszik, hogy a közhellyé vált jelképekről lefejtse a megszokottságot, az üres konvenciót ismét élettel töltse meg azáltal, hogy elgondolkoztat szüntelen alkalmazásával, legváratlanabb felhasználásával. Naponta halljuk a rádióban a kiállítás címét: „Magyar táj magyar ecsettel"; Pinczehelyi műve ennek a kifigurázása is, s egyúttal a tájképfestészet lehetőségeiről is nyilatkozik zaklatott korunkban.

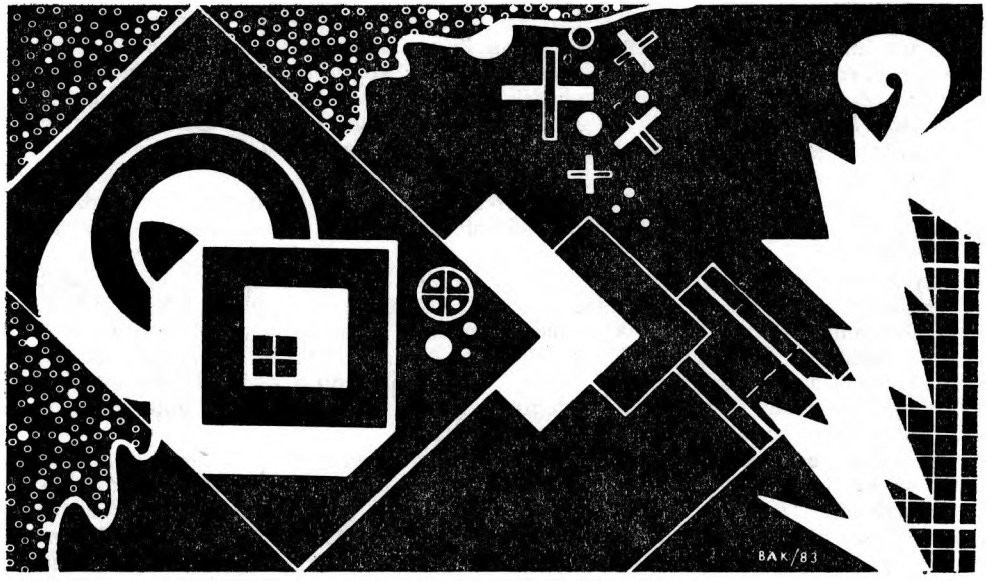

BODRI FERENC

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

SIGNOR BEYLE „MŰVÉSZETTÖRTÉNETE"

„A milánói évek Stendhalja szemmel láthatóan a földtől elrugaszkodva rajongott Cimarosáért és Mozartért, Correggioért és Canováért, nemkülönben barátnőjéért... míg Napoleont szolgálta, nem írt semmit...
(Heinrich Mann)

„A Raffaello által festett nőalakok feketével árnyékolt szeme olyan jelleget kölcsönöz nekik, mintha a szeretőjükkel töltötték volna az éjszakát..." – találunk egy korántsem művészettörténeti sugallatú, aligha művészetkritikai megállapítást a fiatal Stendhal jegyzetei között. A következő bekezdésben ő maga egyszerűen zseniálisnak állítja ezt a sejtelmesen frivol hatású, fantáziakergető és mindenképpen íróra valló mondatot. Valamit megsejtve sejtet, a megindult képzelet megindítja bennünk egy-egy történet immáron szinte „önfenntartóan meditatív" folyamatát. Egy „kortársi szakember" bizonyára másként jelezné gyanúit, de a szakemberek többnyire nehezen olvashatók: az élmények helyett „tudományt", egymást vagy a klaszszikusokat idézve „üzeneteket" közvetítenek.

De Stendhalnak *„van pénze és van annyi ideje, hogy saját szórakoztatására, tulajdonképpen csak azért, hogy a szeretett Itáliájára emlékezzék, könyvet írjon...* – idézem magam is egy újkori kritikus, *Stefan Zweig* mondatait –, *... művészettörténeti könyveket írni nagyon kellemes, semmire sem kötelező szórakozás, különösen ha az író olyan kényelmesen rendezkedik be, hogy háromnegyed részben egyszerűen mások könyveiből másolja ki, és csak a többit tölti ki lazán anekdotákkal és bohó történetekkel: de micsoda boldogság már maga az, hogy közvetlen közelből élvezheti a szellemet!..."*

Nos, a „stendhali művészettörténet" értéke elsőképp a fennmaradt negyedrészben található, ugyanígy abban, hogy az átvett „anyagból" életes élményt ébreszt, hasonlót közvetít.

Egy szaktudós Stendhal-elemző – *Paul Arbelet* – már 1914-ben könyvet adott ki Párizsban a *Histoire de la peinture en Italie* pontatlanságairól és főként plágiumairól. Ugyanígy többen is vaskos disszertációkat, hatalmas jegyzetanyagú tanulmányokat Stendhal forrásairól *(Giorgio Vasari, Ascanio Condivi, Francisco de Hollanda* és mások a „primér források" között), a stendhali mű a szakma tudatában egy kissé megbélyegződött tehát. Pedig a legfőbb forrás mégiscsak Itália volt, az itt és másutt láthatók, a közvetlen élmény katarzis-hullámai.

Az itáliai festészet története feltehetően ezért maradt el a „művek" magyar nyelvű tíz kötetéből (Európa Kiadó, 1967–1975), és valóban öröm, hogy az akkori sorozatszerkesztő, *Benyhe János* 1982-ben megnyerte az akkor elvesztett csatát: az ő szerkesztésében és kitűnő jegyzeteivel, *Németh Miklós* fordításában a kedves szerelemből született könyv magyarul végre már egészében olvasható. A sorozat köteteinél modernebb tipográfiával, egy kissé méltóbban a témához is. Bár szívesen láttunk volna reprodukciókat az élményes leírás és legendák kísérőjeként.

Krónikásai szerint a festészettörténetet 1811 táján kezdte írni Stendhal jó néhány elvetélt drámai töredék, filozófiai szellemű íráskísérlet után, és bár utóbb jelent meg (1817), mint a *Haydn, Mozart és Metastasio élete* (1814), jegyzeteivel

– a plágium feltétele és alapja a tökéletes tájékozottság az elődök és kortársak műveiben –, a teremtés szerelmes gondolatával már jóval előbb foglalkozott. Sarkallta az élmény korábban is: Olaszországba először 17 évesen, Napóleon nyomán és 1800 májusában érkezik. Milánóba, választott városába *(„Milanese")* először június 10-én kerül, délebbre utóbb, de az észak-olasz vidék világát már szellősre formált katonai szolgálatában megismeri. Nemcsak a hölgyekbe, de az itteni világ kulturális flórájába és faunájába egyaránt és szinte válogatás nélkül beleszerelmesedik. És ez a szerelem kitart a végrendeletig, jegyzése végül a sírkőre kerül.

Stendhal „Itália-rajongása" *(„az itteni meleg az egészség és a jókedély alapja"* – vallja) mindegyre növekvőbb lánggal ég, 1817-ben a *Róma, Nápoly, Firenze* könyv is megjelenik majd *A szerelemről* írt „monográfiával" (1822), a *Rossini életével* (1824) és a *Racine és Shakespeare* tanulmányokkal (1823, 1825) megalapozódik a „tudományos életmű". Minden további a változó történelem sugallatára és az állandó íráskényszer természeti törvényét követően folytatódik, a csúcsokig.

„... Számos nagy ember életrajzát megírtam: Mozartét, Rossiniét, Michelangelóét és Leonardo da Vinciét – jegyzi Fiumébe tartón a *Bizalmas írások* egy 1831. január 6-án kelt vallomásában –, *és mind közül ez a fajta munka szerezte nekem a legnagyobb örömet. De mivel már nincs többé türelmem anyagot gyűjteni, az egymásnak ellentmondó tanulságokat mérlegelni, az az ötletem támadt, hogy egy olyan életet írok meg, amelynek minden apró eseményét ismerem. A baj csak az, hogy művem hőse ismeretlen valaki: én magam..."* Mi már tudjuk, hogy Stendhal ekkor sem mondott igazat (a *Bizalmas írások*ban számára ez aligha princípium), hiszen már írja a *Vörös és feketét* (néhány hónap múlva a regény meg is jelenik), és Julien Sorelnek a szerzőt még flaubert-i értelemben is nehéz tartani. Lágyabb és reményteljesebb, bár olykor szenvedőbb.

Ily módon tény, hogy az ifjúkori „kompillációk" élete talán legnagyobb örömét hozták a Hölgyeken és a zenén, a barátságon *(Prosper Mérimée)* és a képzőművészeten, a későbbi Balzac-kritikán kívül: a meglévő és a megteremthető alkotásokkal való találkozást. Az igazi öröm inkább a folyamatban rejtezik, *Az itáliai festészet története* lapjain és stendhali jegyzeteiben szinte tapintható. Az ujjongás és remény, a csodálat és életöröm, hódolat és vágy stendhali alapműve ez, egyben *a festészet első romantikus kiáltványa* a könyv egyik újkori értelmezője és kiadója, *Henri Martineau* szerint, akinek Stendhalért született pályaképe a *Világirodalmi Lexikon* 8. kötetében található. Martineau filológiai pontosságú kiadása (Párizs, 1929) a magyar változat alapműve, és őt idézve állíthatjuk, hogy Stendhal korántsem „művészettörténetet" kívánt alkotni, inkább a megszerzett ismeretekkel és a megtalált élménnyel egyaránt felvértezett *íróként* szeretett volna *„érzelmesen elmerengeni egy kép vagy egy szobor előtt"*. Valójában amatőrnek, „dilettante-nek" tekintette magát: a zene és a festészet érzelmekre ható dallamai és látványelemei egyazon hévvel érdekelték *(„... a karakter a festészetben ugyanolyan, mint a zenében a dallam – és mindig csak erre emlékezünk...")*, a formai erények és a stiláris korrespondenciák iránt ha nem is értetlenséget, inkább érdektelenséget mutatott.

A művészettörténet egyetemi katedráira tehát hiába ácsingózott már előbb, de 1835-ben bizonyosan: ő inkább lírai ihletű írónak és történésznek tekinthető ebben a tárgykörben is, ilyenként izgalmas és szívet melengető. A kötet aligha egyhuzamú olvasmány, inkább az éjjeliszekrények állandó lakója lehet: ha minden kifáraszt már, egy órácskára még beleolvasunk. Van miről álmodni utóbb, Stendhal emlékeire akár útiterveket építhetünk.

Az itáliai festészet történetét *Delacroix* „evangéliumának" tartotta (és kijegyzetelte), *Baudelaire* és mások ugyanígy szerették a vallomásokban és epizódokban, idézetben és élményben egyaránt eleven „művészettörténetet". Ha Stendhal úr katedrát nyer előbb, minden bizonnnyal az írót veszítjük el. Ha 1835-ben a *College de France* művészettörténész-professzora lesz, akkor legalább *A pármai kolostort*, amely ugyebár mégiscsak a világirodalom egyik legcsodálatosabb művének tekinthető. *„Eredetiséget és igazságot csak a részletekben találunk! Részletet, minél több*

részletet!..." – követeli majd az idősebbik Leuwen *A vörös és fehér*ben, és vágya már *Az itáliai festészet történetében* teljesült.

Stendhal szublimált művészetszemlélete (ha volt neki) *Johann Joachim Winckelmann* művein és fogalomrendszerén iskolázottan, a „görög eszmények" privilégiumával – így a klasszicizmussal – vitázón alakult, bár Henri Beyle mégiscsak a német próféta és mester szülőfalujának (Stendal) nevét őrzi a magáénak a választott 171 álnév közül. Az álnevek pontos számát egy másik „stendhaliánus", *Paul Léautaud*, a *Mercure de France* egykori szerkesztőségi titkára állapította meg, kritikus és emlékíró, a század nagy „provokatőrje", aki perbe szállva a kortársakkal, Stendhal úr lábai elé borult. A követők utóbb.

•

Stendhal *„a maga idejében mi hatást sem ért el* – írja *Heinrich Gusztáv* Egyetemes irodalomtörténetében (1905) *Haraszti Gyula – azonban már minden lyraiságnak, sőt festőiségnek is hijával van..., érzéketlenségig menő tárgyilagosságot szenveleg...*" Az ítélet kemény, és aligha megalapozott. Az író *Az itáliai festészet történet*ének születése idejében (1811–17 – közben a moszkvai közjáték, egy-egy hosszabb milánói tartózkodás, és 1816 októberében megismeri *Byront*, decemberében meglátja a *Sixtinát*) még aligha olvashatta reggelente stíluscsiszolóan a Code Napoleont.

Inkább *Kosztolányi*nak hiszek a századelő hazai értékelői közül, aki egy Bécsben, 1904. november 20-án kelt, Babitshoz címzett levélben a *„Rouge et noir*" élményéről áradozik: *„... Még mostan is fáj, hogy le kellett tennem a könyvet a kezemből. Ez szerintem a művészet tetőpontja! Így alkotni vigasztalás...*"

Hitem szerint a fiatal Kosztolányi véleménye Stendhal művészettörténetére is vonatkozhatik. Csupán a sodrásnak magunkat átadón fel kell fedeznünk szándékait. Stendhal *„számára nem az volt a fontos, hogy bekerüljön a szakemberek klikkjébe: az a szövetséges tábor, amelyet ő keresett, a fiatalokból álló új közösség volt, rájuk kívánt befolyással lenni...*" – írja a már „kifejletten romantikus művészetkritikusról" *J. Starzynski* egy gyűjtemény elején. Ennek a szándéknak csírái már az 1817-ben megjelent műben felfedezhetők, a festészettörténet valóban nem anyagi szükségből született. Saját kiadásban jelent meg, és még harminc év után, a manipulatív „új kiadások" ellenére sem hozot haszont – jó néhány példány maradt a boltok raktáraiban. A szenvedély szülte tehát, amely Byront és másokat hajtotta Itália felé, ily módon a könyv akár szerelmi vallomásnak tekinthető. A világirodalmi és a stendhali sorban nem egyedüli. Ebben a tükörben eltűnnek kétségeink az „eredetiséget" illetően: ki vádolná a gólyát, amikor egy-egy elhagyott fészket újra átmelegít?

A „latin hazafi" Stendhal tájékozódása Winckelmann „esztétikai gondolkodása" és a Schlegel fivérek „tárgyilagossága" ellenében való, egy kissé „feloldja" *Nicolas Poussin* „megfigyeléseivel" (1672), *Roger de Piles* életrajzainak (1681, 1689) életes anyagával, *Luigi Lanzi* itáliai festészettörténetének (*Storia pittorica dell'Italia* – 1789) „romantikusabb szemléletmódjával" a maga személyes művészettörténetét. Olykor fejezetcímei is idézik Poussin „megfigyeléseinek" fogalomköreit.

Az 1804-ben összeállt *Musée de Napoleon párizsi* gyűjteményének célja a világ művészettörténetének bemutatása volt, a 19. század eleje amúgy is a művészettörténet tudománnyá szerveződésének időszaka. Stendhal ehhez a túlméretezett és eldologiasodó feladatkörhöz és talán *Séroux d'Agincourt*-nak az európai középkort bemutató hatalmas művészettörténetéhez (1–4. kötet, Párizs, 1811–1823) kívánt hozzátoldani egy emberibben megközelített fejezetet. A „szerelmi vallomás" tehát a korszellemmel találkozhatott, sikertelensége így különösképpen elgondolkodtató. Az íróban talán a „bonapartistát" vélték jelentkezni előbb, aki 1813-ban visszatérten Milánóba *„az a francia volt, aki Moszkva égését látta, átélte a visszavonulást*". Azt nem is sejthették, hogy a Berezinánál átkelőben naplója, az itáliai festészettörténet egy kézirati példánya, egy megmentett, szép Voltaire-kötet, lova, bundája és iszákja a kozákok kezébe került. Az osztrák utócenzor pedig a megjelent kötetben

„számtalan kifogásolható részletről" tesz jelentést Bécsbe a rendőrminiszternek – az író tehát később még Milánóban is „persona non grata" lesz. A „művészettörténész" sokáig az is maradt.

Pedig a grenoble-i mérnökképző főiskola egykor jutalomdíjas mintarajzosa a maga *„képzőművészeti közjátékával"* maga is „elől" – a század közepe táján felizzó „korszellemet" még parázsában fedezte fel. Voltaire és Diderot kritikus elődjének, *Dubos abbé*nak így nyert könyve *(Réflexions critiques sur la poésie et la peinture* – 1719) Henri Beyle érdeklődését és talán esztétikai rendszerét alapozta meg. Majd *Jacob Burckhardt* „ciceroneje" (1855), reneszánsz-könyve (1860), *Gobineau grófé* „reneszánsz-dialógusai" (1877) érnek el megjelenésük idejében olyan sikert, amely már Stendhal festészettörténetét megillette volna, ha a kortársi történelem alakulásával lekötött közönség másra nem figyel. Mindebből aztán az író gőgjének és hiúságának, különcködő természetének és olykor kellemetlen modorának indítékai is kiszámíthatók: ő tudta, mit alkotott, és bizonnyal méltatlannak érezhette magához az értetlen közönséget, a betűtől irtózó honfitársakat. Párizsban és Milánóban nem kevés bonyodalmat hoztak a rejtélyes ajánlások is, megfejtésük Benyhe jegyzetei között megtalálható.

Az „ostobák" bármely korban nagy ellenfelek. *„Szerintem semmi sem árt jobban a nagy emberek emlékének, mint az ostobák dicsérete . . ."* – találhatjuk a könyvben Stendhal jegyzetei között *(Tisztelteladás Michelangelo hamvainál). „. . . lehetetlen úgy megnyerni az ostobák tetszését, hogy az ember 700 oldalon csupán az ostobaságukat bizonygatja nekik . . ."* – írja Stendhal ez idő tájban egy levelében az olasz di Fiorinak, és erre a nyomtatásban bizonyított gőgre szinte már törvényszerűen a plágium vádja következik. A vád pedig csupán a felszínen igaz *(„könyveiben nincs talán egyetlen mondat sem, amit ne fordított volna valamely idegen műből . . ."),* az „idézetgyűjteménynek" eleven szellemet mégiscsak Stendhal adott, egyszerű kompilációnak aligha tekinthető. Lapozzuk végig külön a kötet stendhali jegyzeteit. Itt nemcsak az író gazdag ismeretanyaga bontakozik elő – maga sem rejtette, mit és hol olvasott –, de kritikai világa, olykor moralitása is. Az apró betűkben a klasszicista merevséggel egy korai romantikus vitatkozik.

Az itáliai festészet történetének lapjait ugyanúgy *„Stendhal tényé"* (*Aragon* kifejezése ez) ragyogja be, mint a Vörös és feketét, *Hippolyte Taine* „felfedezése" nemcsak a regényekre vonatkozik. Az író korai műveire és festészetrajongására is, aki hősnőit Leonardo és Correggio, Michelangelo és Raffaello „feketével árnyékolt szemű" nőalakjairól mintázta utóbb. És ha *„a festészet nem egyéb, mint megkonstruált zene"* (idézi Stendhalt már *Baudelaire* is), akkor talán *Delaunay* és az orfisták, a szimultán festészet hívei idézhetnék tovább, nemcsak a romantikusok. Stendhal „ars picturalisa" akár modernnek is nevezhető. Igaz, más fejezeteiben fel-felbukkan olykor a mezei próféta *(„minden művészet lényege az érzelmekre való hatás"),* de mindez már a század egyre elevenülőbb szemléletére vonatkozik. *„A civilizáció előrehaladt, és az emberek pirulni kezdtek primitív kívánságaik leplezetlen hevessége miatt. Túlságosan csodálták az új életmód csodáit. A mély érzelmek minden megnyilvánulása durvának tűnt"* a felvilágosodás és a klasszicizmus idején Stendhal szerint. Könyvében feltárja és polgárjogra emeli ismét az érzelmeket. A lényeg a szándék, a téma a legkedvesebbek közül való: a Giottótól Leonardóig és Michelangelóig tartó fényes századok.

„Arra születtem, hogy két gyertyával és egy tintatartóval Párizsban éljek" – panaszkodik Stendhal egy barátjának utóbb, pedighát valójában a reneszánsz Itáliában élt *„ez a lebilincselően izgalmas és okos műkedvelő"*. Még később sem ott – *Civitavecchia* –, ahová valójában vágyakozott, a kisváros kopárságára feltehetően ezért csorgat oly sok tintát követségének idején. „Sivatagváros" helyett *Illés Endre* itt virágzó ligetet talált, de aligha lelhette fel a reneszánsz nyomait. Stendhalnak valójában nem valamiféle ökologikus harmónia hiányozhatott itt, hanem az „ájer", amelyben Milánóban és másutt megmártózott még a *Histoire de la peinture en Italie* anyaggyűjtésének és írásának idején. Az ifjúság virágainak illatai, a férfikor reményeinek ózonja talán – de a nagyvilág történelme, a maga sorsa a maga mikro-

kozmoszában másként alakult. Leonardo és Michelangelo világába egy kissé önmagát képzelte egykoron, és ehelyett a bőrét kellett átmentenie a Berezinán, kicsinyes értetlenkedésekkel viaskodott, gyanúkkal szállt szembe a köznapokon. Ifjúsága életrajzaiban a virágzó alkotás életmodelljét álmodta meg, a regényhősökben már a modell és realitás kapcsolatának változatait. Maga volt Leonardo és maga lett Sorel. Ugyanígy a többiek. A művekben megbúvik a remény, utóbb a kétségek kerekednek felül, de mindegyre győz az újrakezdések iráskényszere. Itáliába hívnak a stendhali oeuvre legfényesebb lapjai, a rajongás alapját ez a végre magyarul is megjelent festészettörténet teremti meg. A virágzás humusza.

•

Amennyiben valaha a *Stendhal Club* „magyarországi szekciója" megalakul, ebben kivételes hely és elnökségi rang illetné bizonnyal a *„Duna-táji stendhaliánusokat":* a regények fordítóit és magyar nyelvű apostolait. *Illés Endrét* mindenekelőtt, mögötte *Benedek Marcellt, Salgó Ernőt, Moly Tamást, Cserna Andort* és másokat az úttörők és győzelmesek közül. Stendhal 1905-ben, a *Vörös és feketével* érkezett Magyarországra, de személyesen már 1809 nyarán járt Kismartonban *Réz Pál* kutatásai és remek nyomozati jelentése szerint. *Elek Artúrt, Kárpáti Aurélt* és másokat legalább zsöllye illetné a stendhali stallumon: tanulmányaikkal a novellák és regények írójának e táji küldetésében nem kevés részük lehetett. Egy alapos ismertetőben *Térey Sándor* „Stendhal szerelmeiről" értekezett *(Literatúra* – 1928). Ekkor jelent meg magyarul *Zola* Stendhal-írása is. *Benjámin László* Stendhal bibliográfiája (1962), *Köpeczi Béla* tanulmánya *(Stendhal en Hongrie* – 1964) minderről bőséggel eligazít.

És minden bizonnyal ott foglalnának helyet a Club magaslatain a *„beylisták"* ugyanígy: a bizalmas írások és útirajzok prófétái, Henri Brulard és az egotizmus e táji hírverői és felfedezői. *Kolozsvári Grandpierre Emil, Rónay György, Lontay László* és mások, a 10 kötetes „magyar Stendhal" utóbbi öt kötetének, néhány könyv korábbi kiadásának megteremtői – a Stendhalért nyughatatlan *Benyhe János* a titkári pulpitus mögött.

De feltehetően Benyhe lehetne az, aki még a francia klubban sem levő „szekciót" alapítana; megteremthetné a *„stendhaliánus beylisták harmadik körét".* A nevesincs frakciót, azoknak a csoportját, akik a másik két csoport hevével rajonganának a stendhali tanulmányokért. A zenei és képzőművészeti, az irodalmi és történeti (Napoleon élete!) „tanulmányféleségek" szerelmesei ők, hiszen egy kissé regények ezek a művek is. Az „összecsapott művek nagy kompillátorában", a biztos kezű átvételekben, ezek „átszínezésében" és egybefonásában a későbbi regényíró már ifjan megmutatkozik. A félkézzel és félerővel alkotott művek mestere olyan megkapó erényeket mutat, amelyek talán önmagukban is megfognák az olvasót. De mivel ismerjük a korai „zsengék" és „melléktermékek" alkotóját, mintegy előtanulmányul olvashatjuk e „peremvidéki" alkotásokat.

A *Rossini-könyv, A szerelemről,* a *Séták Itáliában* – mint 1809-ben a napóleoni hadak – a Duna-tájon már csatát nyert előbb. A *Napoleon élete* szerényen megbújt a „művek" 7. kötetében, *A szerelemről* szóló elmélkedések új kiadásának társaként (1969).

Az itáliai festészet története magyarul eddig csupán apróka részleteiben volt olvasható. Stendhal képzőművészeti írásainak válogatásában – *A romantika születése* – 1972. –, kitűnő tanulmánnyal és jegyzetekkel, forrásaim ezek voltak a teljes kiadás boldog forgatása után.

Amely utóbbi ezúttal az Európa Kiadó ajándéka (a korábbi a Corvináé volt), gondolom, a Stendhal-sorozatot a tizedik kötettel szomorúan lezáró *Benyhe János* konok következetességének eredményeként. Tehát a teljes mű 183 fejezete, epilógussal és függelékkel, az író összes jegyzeteivel.

Az érdeklődőknek aligha kínálhatnék kedvesebb kalauzt: Stendhal e mű második kiadásában használta először a véglegesnek választott nevét. És bár ez a „második kiadás" maga is csalás (csupán a címlap változott) – a történet legszebb fejezeteiben valóban Stendhalt olvashatunk.

SOMLYÓ GYÖRGY

GLÓRIA ÉS KARIKA

Szentkuthy Miklósról

A nyolcvanas évek elején, úgy látszik, minden eddiginél nyíltabban a gazdaság válik a társadalom összes jelenségeinek („egyetlen"?) metaforájává. Mi lenne, gondoltam, ha Szentkuthy sajátos irodalmi termékének és termelési módjának, valamint eddigi fogyasztásának viszonyait is gazdasági vetületében közelítenénk meg. Egy nemzeti kultúra egészére nézve mi a „luxus"? Milyen luxust „engedhet meg magának" egy nemzeti kultúra? A luxus (= fényűzés) szó egymással ellentétes két jelentése közül melyik az idekívánkozó? Fölösleges hiú fényeket hajszol-e („űz"-e), ha megpróbálja ezt a fényt is a belső világosságteremtésre? vagy inkább elűzi-e magától a saját fénye egy részét? Egy súlyos társadalmi és gazdasági (következésképpen kulturális) elmaradottságokkal küzdő, s azokon – mindenfajta, szükségszerű és abszurd, reális és ábrándos erőfeszítésekkel, korszerű mozgalmakkal és öncsonkító üdvtanokkal, valamint ezek torz összefonódásaival – úrrá lenni törekvő nemzeti közösség valóban nem engedheti meg magának azt a szellemi fényűzést, hogy egy rendhagyó, különleges, nehezen megközelíthető, „modern entellektüel arisztokratizmus" jegyében fogant (nem akárki szava ez, Babitsé volt) művet „támogasson" és elsajátítani igyekezzék? Vagy: éppen *az* a megengedhetetlen fényűzés a számára, hogy *ne* támogassa az ilyeneket, ha már magányos csodaként *mégis* létre jönnek?

Mi a nemzet szellemi java? Amit a beidegzett korlátok aktuálisan, azonnal, nehézségek nélkül befogadnak maguk közé? Amik azonnali társadalmi visszajelzésekkel igazolják magukat? megfogható és lemérhető segítséggel kecsegtetnek a „sors-" (vagy csak annak kinevezett) kérdések megoldásában, vagy legalábbis egy ilyen segítség ábrándjával és illúziójával kecsegtetnek? Vagy az (is), ami messzebbről érkező, mélyebb és tartósabb áramlatokkal járja át egy meglehetősen zárt öböl vizét; talán még meg is árasztja? Egy olyan országban, amelyet nyelvi és egyéb elszigeteltségei, kiváltképpen pedig aktuális politikai adottságai (a háborút megelőző, a háborús és a háborút közvetlenül követő években egyaránt, ha más-más okokból is) társadalmi és gazdasági magában zártságra kárhoztatnak, ahol az állami és földrajzi határok átlépése nagy nehézségekbe ütközik vagy éppen lehetetlenné és tilossá válik – a szellemi határátlépést is büntetendőnek kell-e tartani? Nem éppen nagyon is üdvözlendőnek? Továbbá: a szellem új meg új termékeit hozzá kell-e igazítani a nemzet-karakteorológiák és tipológiák oly ingatag hipotéziseihez, amelyeknek közös fő jellemzőjük az, hogy magukat időtlennek, múltat és jövőt magában foglalónak hirdetik, holott éppen csak a jelen (vélt) igényeiből szűrődnek le mesterségesen, a múlttal sem adekvátak, még kevésbé lesznek azok a jövővel? Vagy éppen ellenkezőleg? Üdvözölni kell azokat a jelentős alkotásokat, amelyek kitágítják ezeket a kategóriákat, mi több, eleve megkérdőjelezik? Franciaország a XV. századtól a XVIII.-ig a „legkeresztényibb" királyság volt, a XVIII. század végétől kezdve a „leglaikusabb" polgárköztársaság lett. Az egyik híres és nagyhatású magyar nemzet-tipológia a harmincas években (!) a magyar nyelv mellérendelő jellegéből vezeti le a magyar nemzeti karakter alapvetően demokratikus, egyenlőségre törekvő természetét – éppen akkor, amikor a magyar társadalmat az egyenlőtlenség és kizárás egész hálózata jellemzi; e tan hívei közül ez senkinek se szúrt szemet, mint ahogy az se, hogy például éppen az alapvetően alárendelő természetű francia nyelv beszélői teremtették meg először Európában (és az egykorú világban) az egyenlőségnek („mellérendeltségnek") legalább állampolgári és törvény előtti formáját.

A magyar irodalom írott és íratlan kategóriái szerint tehát az az irodalom, amellyel Szentkuthy jelentkezett, nem volt összeegyeztethető a magyar irodalom hagyományos természetével és aktuális céljaival; Németh László – bizonyos tekintetben máig is érvényes – megállapítása szerint Szentkuthy a „művelt" írók azon csoportjába tartozott, amelynek puszta honi léte „meghasonlás az otthonnal; majdnem hazaárulás".

Alig érthető, hogy még Szerb Antal is – persze, ő, egyébként, ezúttal Németh Lászlóval egybehangzóan, elismerőleg – csak az „intelligens könyvet" látta a *Prae*-ben. Hiszen, szó mi szó, ez valóban „intelligens" könyv volt; de hogy egy könyv *intelligens* volta szúrjon ennyire szemet – még egyik legintelligensebb olvasójának is: az ijesztően árulkodik egy olyan irodalmi közegről, amelyben a „műveltség" mintha nem alkothatna vegyületet a „művészettel" (holott magyarul még a két szó is egy tőről fakad). Halász Gábor ugyanekkor óvatos és megengedő apologetikával kockáztatja meg, hogy – nyilván „intelligens" volta *ellenére* – „kétségkívül művésszel van dolgunk". Miközben – s talán ez a legfájóbban érthetetlen – Babits éppen „művész" voltát kérdőjelezi meg. Méghozzá: a mester oly tiszta etikai-kritikai magatartásához képest kirívó és érthetetlen felületességgel. Egyetlen mondatot szakít ki a *Prae* beláthatatlan mondatrengetegéből; arról vonja le következtetését: „Ez a *között* szinte elég volna valakit egy könyv olvasásában elriasztani". „Rossz", „pongyola" mondat persze nem is ez az egy pécézhető ki Szentkuthy szövegeiből. És más – elfogadott, vagy akár magasztalt, akár nagy – írók szövegeiből hány? Akár még Babits szövegeiből is? Talán-talán-talán még Flaubert-ből is, ha nagyon keressük. Persze, Szentkuthy nem Flaubert-i író, annyi bizonyos, s ha nagy, hát nem Flaubert-szerűen nagy író. Dehát éppen ez a legszebb – és minden kritika számára a legmegszívlelendőbb, az első axiómává vagy akár antinómiává teendő – a művészetben, hogy *annyiféleképpen* tud „szép" vagy „jó" vagy „nagy" lenni, egymással homlokegyenest ellenkező módokon. S bár a *módszer*, annak, aki használja, lehet egyedül üdvözítő, annak, aki az eredményével kerül szembe, egyedül üdvözítő módszer már csak az lehet, ha nem a módszert, hanem az eredményt teszi használata, élvezete és ítélete tárgyává.

Ilyen mondatot tehát mindenkinél találni. De olyan metaforákat, amelyek Szentkuthynál fürtökben csüggenek a mondatok (olykor, igaz, kuszán nőtt) ágain, még egyet-egyet is elvétve, a legnagyobbaknál is. Igaz – hogy mindent minden oldalról megnézzünk –, lehet, lehet, hogy a legnagyobbaknál az az *egy*, amit találunk, ott, a maga jól kiépített helyén, pompázatosabban, plasztikusabban, szuggesztívebben tündököl. Lehet, hogy Van Gogh egyetlen napraforgócsokra hatalmasabb virágzat a szecessziós girlandok tömegeinél, vagy a tasiszták szín- és formaburjánzásánál. Füst Milán esztétikájának egyik legemlékezetesebb helye, ahol egy szál sárga rózsa leírásának legmegfelelőbb lehetőségeit elemzi. Ilyen művészi problémái Szentkuthynak nincsenek. A rózsák – és a tövisek – elborítják egymást. A kevés, vagy az egy – olykor, igaz – több, mint a sok. Csakhogy Szentkuthy szövege túllép a *sok*nak ezen a triviális leértékelésén az *egy*el szemben. Szentkuthynál a sok nem több az egynél, annál, amely valójában több nála, hanem „több a soknál", a sok apoteózisa – nem túlburjánzó díszítmény, hanem maga a lényeg, a tartalom megjelenési formája. Bosch vagy Brueghel ugyanezzel a sokkal nyűgöz le, Rabelais vagy Blake hasonlóképpen. S a Chartres-i székesegyházat hiába próbálnánk meggyőzni róla, hogy a paestumi templom propileiája a szentély egyetlen (már meg se levő) istenszobrával, többet mond, mint az ő végetnemérő apostolai, királyai, szörnyei, állatai, girlandjai, ólmozott színes üvegcserepei a kapuzatokon, a párkányokon, az ablakokon, a falakon stb. S hogy az ő mondandója éppen az ábrázolatoknak ez az összefoghatatlan sokasága, ha úgy tetszik, ez az „olvashatatlansága", ez a szellemi bejárhatatlansága, s ez nem helyettesíthető még Pheidiász Zeusz-szobrával sem.

Egyébként, Babits kritikáját a szerző – még e kritika ismerete előtt – a maga folytonos önkínzó-önépítő tudatosságában, amely egyben legfőbb „ösztöne" is – maga is elfogadja, átéli és feloldja. *Az egyetlen metafora felé* (70). számú bejegyzésében olvassuk (megjelent: 1935; íródott: a *Prae* írásával egyidőben): „.... saját írá-

saimat olvasva, azoknak az agyon-intellektualizált, agyon-szenzualizált vergődő mondatait, valami keresztény, aszkétikus boldogságot érzek: a stílus rosszaságában van valami masszívan abszolút, végzetesen és töretlenül homogén – olyan ez a lelkemen, agyamon, érzékszerveimben, mint lisieux-i Szent Terézen a betegség – egy életre szóló *betegségem* van tehát, melyet (hála az égnek) etikailag, vezeklésképpen tudok használni; lehetetlen, nyomorék nyelvem és nyelvtanom a „keresztény" groteszkség, a „keresztény" betegség és szegénység nagyszerű példája (szemben „pogányul" klasszikus és kiegyensúlyozott nyelvekkel): stílusom rongy, mint Ferencé, stílusom tüdővész, mint Terézé, stílusom vér, mint a mártíroké – ez a rokonság (az affektáció minden kínos látszata ellenére) boldoggá tesz."

Milyen kritika tudja „überolni" ezt az önkritikát, pontosabban ezt az önismeretet (ami az önkritika legteljesebb fajtája)? Ez az önismeret, ami Szentkuthy egyik leghatalmasabb tartaléka, adu minden fölényes hívásra. Mert hiányosságait (= természetét) értékeinek (ugyancsak = természetének) bizonyos, megszállott tudatában látja tisztán. És ez nyerővé teszi az idő megannyi cinkelt kártyával élő játszmájában is.

Persze, az kevés, ha egy írót „boldoggá tesz" a maga felismert, stílusában testet öltő természete. Az a kérdés: olvasóit is boldoggá teszi-e. Hosszú időn keresztül úgy látszott, hogy keveseket, csak nagyon keveseket. Dehát az író – az ilyen író – hosszú távra játszik; nem kedvtelésből, különcségből vagy kihívásból, hanem mert arra kell játszania. Vállalnia kell például „az affektáció kínos látszatát" már húszegynéhány évesen (és mint kiderült, még sokáig), hogy, ugyancsak húszegynéhány évesen, oly biztos legyen egész eljövendő életművével majd bizonyítandó és bizonyított „végzetes és töretlenül homogén" stílusában, amely „rosszaságában" lesz „jóvá": azzá, ami, hasonlíthatatlanul. Így az „életreszóló *betegség*" már-már egészség, hiszen maga az élet. A rossz stílus pedig etikailag, „vezeklésképpen használva", ebben a katolikus metaforában átlényegülve, nem vallásos értelemben, valóban katolikussá, vagyis egyetemessé tesz, már ebben az életreszóló felismerésben is, amely – ritka dolog – valóban egész életre szólt.

•

Nincs, vagy alig van író, és bármifajta művész, aki kezdetétől, kora ifjúságában publikált első műveitől az eddig publikált utolsókig ilyen végzetesen, ilyen töretlenül homogén lenne, mint a *Prae*-től a most nyomdában levő negyedik Orpheusz-kötetig (illetve: IX. Orpheusz-breviáriumig) húzódó Szentkuthy-életmű. Itt nincsenek „előzmények" (a *Prae* ellenére, amelyet bár az író szinte prófétikus tudatossággal eleve annak tervezett), csak egy grandiózus *opera* (mindkét értelemben) nyitánya, majd soron következő felvonásai – igaz, ezek a felvonások nyitottak, vég nélkül folytathatók és sosem jutnak el a *fináléig*. Ez az egyneműség, önmagában való fejlődés-nélküliség egyben ikonja az írói alapszemléletnek is, a világtörténelem egy tömbben való látásának, amelyben úgy járjuk át a különböző korokat, mintha mindegyik a mi korunk lenne, s a mienk is csak egy a soha véget nem érő sorozatból. „Nem vagyunk történet: *„vagyunk"* vagyunk", olvassuk a kevéssé ismertek között is legkevésbé ismert művében, a korai *Fejezet a szerelemről* címűben. Az egész mű fő tartalma ez az egyetemes *vagyunk:* az emberi nem örökös jelenideje: „... érzem magamban a *lét kezdetének* kezdetét, – élettanilag, lélektanilag, totális *tudatlanságtanilag* – afféle maszületett Ádám vagyok", írja a maga, egy-egy képtelen neologizmussal („tudatlanságtanilag") roppant érzés- és gondolat-tartalmakat összefogó stílusában. Az evolúció tagadása és az agnoszticizmus apológiája lenne Szentkuthy-Orpheusz démona? A felületes kritika valahogy így látja, mint a mindmáig standard magyar irodalmi kézikönyv vonatkozó fejezete, amely „különc és olvashatatlan kísérlet"-ként, „pszichológiai eset"-ként kezeli nagyvonalúan az egész művet.

Agnoszticizmus? Vagy inkább: egy mértéktelenül felfokozott megismerés-igény – ami, természetesen, minden eddigi nagy gondolkodó esetében is, magában foglalja az „azt tudom, hogy semmit sem tudok", a „tudatlanságtan" szókratészi alap-

élményét. Már a fentebb említett, alig ismert korai művében írja: „Márpedig a világot meg kell oldani, meg kell magyarázni: ezt a sokak előtt nevetséges ösztönömet nem tudom elfojtani." S amit, ugyanebben a művében a pápa testvére mond, tragikusan elkövetett gyilkossága pillanatában: „... a tett örökre eltűnt *vak* aktualitásába, s (ő) fel akarja az egészet emelni az *értelem* analitikus kertjébe is", az egész életműre vonatkoztatható: a *vak* aktualitás közvetlen ábrázolása helyett (illetve azzal együtt, illetve abban) az egész felemelése az *értelem* elemző fényébe. Élet és irodalom kettősségének és egységének ritka dialektikus tudatával. Az Orpheusz (igaz, csak utólag, véglegesen csak az új kiadásban) az elbeszélésnek, az irodalmiságnak ezt a dialektikáját hordozza már felépítésében is: egy „szentéletrajz" előz meg egy „szentolvasmányt". Az egymásból következő, egymást építő, egymást átjáró élet és mű, ahol a *vita* is „olvasmány", a *lectio* is „élet": a „nem-alkotó alkotás", amelynek alkotója egyenesen kimondja már a kezdet kezdetén: „az egyetlen fontos az életemben maga az élet volt *(Fejezet a szerelemről).*

Ha megengedhetetlen felületesség volt is Szentkuthyt Joyce-epigonnak tartani, a *„vagyunk"*-nak ez az esztétikája hasonló, vagy akár mutatis mutandis és az azonos történelmi korok és azokból származó szemléletek rokonságának természete szerint – azonosnak is mondható azéval a Joyce-éval, aki egy levelében úgy nyilatkozik az *Ulysses*-ről, hogy abban a mítoszt és az általa tükrözött életet nem a klasszikus igény sub specie aeternitatisában, hanem *„sub specie tempori nostri"* akarja újramondani. Szentkuthy műve is – minden „elemi történet-ellenessége, történelem-nélkülisége" ellenére – *a mi időnk jegyében* született; sosem születhetett volna máskor. Az a paradoxia kívánkozik ide, hogy a mű, amelynek alapstruktúrája egy állandóan önmagába visszatérő világ-idő, mindenestül e mai-idő tükre. S a másik: ez a kikezdhetetlen homogeneitás egyben az élet és történet határanincs heterogeneitásának a megfelelője, mintegy antianyaga, *Una pintura de la variedad del Mundo – ez is,* ahogy Hyeronimus Bosch ma *A gyönyörök kertje* címen ismert festményét a spanyol udvar birtokát képező műtárgyak korabeli lajstromában említik.

•

Ennek a homogeneitásnak, ennek a fordított hérakleitoszi folyamnak (amely azért *ugyanaz is)* az a természete, hogy bárhol lépjünk bele, mindig ugyanott vagyunk; bárhol ütjük fel a könyvek sokezer lapját, mindig a kellős közepén találjuk magunkat, a *vitá*nak éppúgy, mint a *lectió*nak: nincs széle, pereme, eleje, vége, átvezető vagy átmeneti része, csak *közepe* van, csak „archimédészi pontja", ahogy József Attila – optimális esetben – a műalkotás *minden pontját* nevezi. Akárhol ütjük fel e könyveket, mindig ugyanott vagyunk, vagy pontosabban: mindig *ott* vagyunk. Én az Orpheuszt még mindig a régi kiadásokban szeretem olvasni, az Orpheus-füzetek egymásrakövetkező fasciculumaiban, ezekben a különös formátumú és kiállítású könyvekben, amelyek egyszeri módon egyesítik magukban egy középkori graduálé, egy iskolásfüzet és egy számlakönyv tulajdonságait. Erre a köszöntőre készülve, így vettem elő az Orpheusz második kötetének, a *Fekete reneszánsz*-nak azt a nagy fekete borítású, 1945 júniusi dedikációval ellátott kötetét, amit annakidején, emlékszem, különösen szerettem. Ez az egyetlen hely, ahol az éppen aktuális Szentkuthy-inkarnáció – történetesen Monteverdi – versben is megszólal. E *Toszkánai áriák* utolsó sorainak akartam utánanézni, mert az előbb elmondottaknak epigrammatikus összefoglalását adják:

Életben mű riongat, a műben lét a sorsom –
S a sír-írásom ez: se égi mű, se földi élet.

Íme már itt is (amikor még az Orpheusz-fejezetek későbbi *binaritása* nem jelenik meg): vita a lectióban, lectio a vitában. De aztán a könyv magától kinyílt egy más, előbbi helyén is, ahol a Tacitusban opera-szűzsét kereső Monteverdi angliai barátjához intézett nagy levelében egy általam akkor aláhúzott hosszú passzusra buk-

kantam, teljesen véletlenül. Szeretném ezt, kicsit talán a szokásosnál hosszabban idézni; hiszen eddig is éppen ezt akartam elmondani róla. Amit Monteverdi vall magáról, illetve amit Szentkuthy ad Monteverdi szájába, azt nyugodtan mondhatjuk el mi is Szentkuthyról, egyenesen az ő szájába adhatjuk: a kör bezárul: „A valóság sötét, megfejthetetlen, kusza valami: a pillanat szín- és hang-realitásai, a politika apró szemtelenségei és foszforeszkáló heroizmusai sokkal bonyolultabb dolgok, mint a skolasztika vagy a felső matézis. Aki ezt nem érzi, az ne fecsegjen valóságról, az ne pletykázzék az én »elvontság«-omról és őrületemről. Az én elvontságom: a végtelen felelősség-tudat, és a minden kabaré-szerzőt és napi-politikust, minden zsúrozó negyven éves asszonyt vagy hír-leveleket firkáló krónikást felülmúló *aktualitás*-kultuszom következménye. (...) Művészi cél? Nincsenek művészi céljaim. Szervezetem van, élet-kényszerem, szemek, fülek, idegek belső kész végzete, és ugyanakkor tiszta intelligencia, bő-rajzú raison, mint egy óriás spanyol hajtű, mely a tarkó tájáról emelkedik arab cirkalmaival a hajfürtök latin vihara fölé . . ."

Íme: ahol találomra felnyitja az ember, nemcsak az írót érjük tetten mondanivalója kellős közepén, hanem magunkat is, a róla való mondanivalónkban. S ami aztán már teljesen csak az övé: a páratlanul éles önelemzés befejezéséül a fantasztikus metafora, amelyben az emberi értelem egy női divat-„accessoir" hajlataiba görbül, amely utóbbi egyben az emberi kultúra egy fontos részének ikonjává lényegül, miközben a női hajban egy másik kultúra jelképe ölt testet. Az ilyen összetett nagy komplex képek – órjásmolekula-metaforák – úgy teremnek Szentkuthy „rossz" stílusának indázatában, mint a trópusok manna-gyümölcsei. De egyszer az ő jelenlétében azt a tiszteletlen hasonlatot is megengedtem magamnak, hogy úgy rázza ki őket magából, mint a kutya a bolháit. Ez volna „olvashatatlan"? Csak az ábécét kell megtanulni hozzá. Meg talán még egyet s mást. Olyankor szoktam Szentkuthyt elővenni, üdülésül, amikor mások (az ő szavaival: „kis-realisták, verkli-klasszikusok, elvetélt próféták") olvasásába jócskán belefáradok.

*

Az Orpheusz-sorozat eddigi legutolsó kötetének legutolsó lapjain Kételkedő (Tévelygő-Kereső) Szent Hugó („aki elvégre azért volt *szent*, hogy képzeletében minden *más* ember szenvedését átélje") odaadja glóriáját egy kisgyereknek, akinek a nagymamája nem tud karikát venni a búcsúban, mert egy fillérje sincs. Az utolsó sorokban a glóriával boldogan karikázó kisfiút látjuk, amint eltűnik a falu főterén, nyomában az utána futó öregemberrel. Szentkuthy most, hetvenötévesen egyszerre glóriával boldogan karikázó kisgyerek és a kisgyerek nyomában éppoly boldogan szaladó öregember, ahogy eltűnik – hol is? – a templomtorony fölött – vajon csak azért-e, mert a perspektíva illúziója ott láttatja velünk a képen, vagy mert valóban a levegőben karikáznak már, Chagall-i látomásként? ki tudja? Kételkedő (tévelygő) szent, aki – annyi biztos – csak egyben nem kételkedik: abban a szeretetben, amely a glóriának nem ismeri alkalmasabb használhatóságát, minthogy karika legyen egy szegény kisfiú kezében. Hogy mit lehet egy ilyen glória-karikával, egy ilyen karika-glóriával művelni? Nézzétek csak: ott a templomtorony fölött Szentkuthy boldogan karikázó szavait. És ámuldozzatok. Csak fut, fut örökké a karikázó kisgyerek után. És „nem tud megállni".

Izsák József:

ILLYÉS GYULA KÖLTŐI VILÁGKÉPE (1920-1950)

Előző jelentősebb művében, a Tamási Áronról írott kismonográfiában Izsák József a két világháború között virágzó magyar esszé eredeti hangú folytatójaként keltett megérdemelt figyelmet; Illyés-könyvében sem szakít a korábban már sikerre vitt műfaj lehetőségeivel, mégis másra, többre tör, a György Lajostól tanult filológiai módszert meg az utóbbi évtizedek verselemző irányainak hasznosítható hozadékát szintetizálva nagyszabású tudományos életműföldolgozással jelentkezik. A költői pálya egyelőre 1950-ig elérő krónikáját és analízisét nyilván újabb kötetnek kell követnie (immár a könyv hősének ellenőrző figyelme és jóváhagyó gesztusa nélkül), de a megjelent rész önmagában is értékelhető, rangot adó irodalomtörténetírói teljesítmény, kritikai méltatást érdemlő szellemi tett.

Az irodalomtudomány egy korszakának ódzkodása a biografizmustól Izsákot sem hagyta érintetlenül; *Életrajz helyett – a modern költészet égtájairól* címen ír nagyszabású programtanulmányt, az életút okosan megválogatott és csoportosított adatait függelékszerűen közli. A „modern líra fizionómiáját" jellemző bevezetés az ízlés rokonszenves nyitottságára és módszertani hajlékonyságra vall: józanul tudomásul kell vennünk, hogy a polgári és a szocialista irodalom, vagy az esztétizáló modernség, az avantgarde és a tradíciókhoz közvetlenebbül kötődő klasszicisztikus ars poeticák között nincs egyszersmindenkorra érvényes hierarchikus viszony; „ahány vers, annyiféle alakzat", a huszadik-századiság még leginkább a komplexitás igényében ragadható meg, abban a törekvésben, hogy a költészet „minél tökéletesebben, hívebben tükrözze *az érzésvilág bonyolultságát, a gondolkodás drámaiságát, a kedélymozgást*". Izsák figyelme egyaránt kiterjed a költői nyelv mondattanára, szókincsére és hangtanára, a műfaji kérdésekre, a tárgyiasság és a sejtető muzikalitás válaszútjára, az értelmezés, még előbb: az érthetőség problematikájára, és sok minden egyébre. A tárgy – a korszerű költőiség – persze kimeríthetetlen, az intonálás e szokatlan módja mégis hasznosan szolgálja Illyés megértésének ügyét, hiszen egyetemes távlatok közé állítja, századunk világirodalmának koordináta-rendszerében próbálja elhelyezni költészetét.

A periodizáló beosztás dolgában Izsák legfontosabb döntését a könyv alcímében szereplő évszámok tükrözik. Az életmű 1920 és 1950 közötti szakaszát önálló egésznek tekinti, „jóllehet a folytatás ehhez az előzményhez szervesen hozzátartozik". A tárgyalt szakasz bőven értelmezett első évtizedében (1933-ig) „útkereső" forradalmárként ábrázolja Illyést, az avantgardista művészt, a Párizsban a munkásmozgalomhoz, hazatérése után a népforradalom eszméjéhez kötődő fiatalembert. A következő néhány esztendő mintegy a Márciusi Front előkészületeként és megvalósulásaként, a népi írók mozgalma fénykoraként kap külön tárgyalást, alapos elemzést (1933–1937); az összefonódó történelmi és személyes tapasztalatok ekkor a szocializmus és a népiség, a forradalom és a reform közötti döntést sürgetik. 1937 után a „nemzeti költő" próbatételei következnek, középpontjukban a menekülés jónási kísérleteinek meg a földadatához, hivatásához hű költő és írástudó helytállásának drámájával. Változásaiban egységesnek, önmagával azonosnak azért érezhetjük mindvégig a könyv főszereplőjét, mert Izsák kiválóan érti a „faculté maîtresse", az alaptulajdonság kiemelésének taine-i elvét; az ő Illyése végig az a francia műveltségű racionalista, az a közérthetőségért, „tiszta versbeszédért" küzdő költő, akinek tollán már a formabontó szürrealizmus is „a rend, a szabályosság, a világosság törvénye alá kényszerül", s a harmincas évek letisztulása az antiimperializmus, a népiség, poétikailag a tárgyiasság jegyében csupán folytatja és betetőzi az ész- és rend-elvűségnek ezt a tendenciáját.

Aki Illyésről ír, annak „kényes" vitakérdésekben is állást kell foglalnia, a politika- meg az eszmetörténet nézeteket megosztó dilemmái között döntenie. Bizonyára nem függetlenül a maga erdélyi sorsélményétől, Izsák finoman és árnyaltan elemzi Illyés magyarságának természetét és alakulását az időben; kimutatja elkötelezettségében a nemzeti és a nemzetközi elem következetes összetartozását, magyarságfogal-

mának demokratikus jellegét, a dolgozó milliók érdekének képviseletét. Baljós, pesszimista nemzetféltésében a fenyegetettség vagy a hanyatlás tényleges aktualitásán kívül dialektikus ellenhatásra számító észjárását is fölfedezi, a veszélyek föltárásával, a mélypontok kíméletlen megvilágításával a nemzeti irodalomnak ez a típusa fölráz és tettre serkent – e magatartás történeti dimenziói is szépen kirajzolódnak a könyvben, Illyés valóban a tatárjárás önvádló krónikásait, a szigorú 16. századi prédikátorokat, aztán Zrínyi, Kölcsey, Petőfi, Ady ostorozó, önkritikus nemzetfölfogását folytatja. Olyan vád is hallatszik néha, amely Illyés rugalmasságát, alkalmazkodóképességét, pályája törés nélküliségét fordítja ellene; e vonásokban Izsák nemhogy kivetnivalót, éppenséggel érdemet talál, s konkrétumokkal bizonyítja, hogy „a történelmi körülmények súlya alatt" Illyés valóban józanul és intelligensen módosított olykor „nem a világnézetén, hanem az eszközök és módozatok megválasztásán, amelyek révén az megvalósítható" a nemzeti progresszió javára.

Rugalmas poétikai szemléletre vall a kötetben alkalmazott műfajértelmezés, az átmenetek iránti érzék, a vers és próza, a líra, az epika és a dráma egyihletűségét belátó nyitottság. Illyés (nemhiába vitatkozott Kosztolányival a rímről és asszonánc-ról, a verselés funkcionális szabadosságáról) a köznapi beszéd prózáját oltja bele a magyar versbe, pontosabban éppen a prózából, a diszkurzív nyelvhasználatból fejleszti ki a maga időnként túlontúl spontánnak, fesztelennek föltűnő, valójában éppen nem kötelmek nélküli dikcióját. Így aztán „a költőtől aligha lehet különválasztani a prózaírót", a regény, az önéletírás, az esszé, a szociográfia a vers ikertestvéreinek bizonyulnak. Izsák nemcsak a motivikus megfelelésekre derít fényt, de az észjárás, a stílus párhuzamosságaira is rámutat, például amikor a mondatalkotásban „a kifejtő gondolkodás tükörképét" fedezi föl, vagy „az élőbeszéd természetességű közlés" tekintetében Kosztolányiéhoz hasonlítja Illyés prózáját. A monográfia olyan kulcsfogalmai, mint a tárgyiasság és az irónia, jelentésükhöz képest egyaránt alkalmasak a prózaíró meg a versköltő magatartásbeli és stiláris tulajdonságainak leírására.

Napjainkban az irodalomtörténeti monográfia nem utolsósorban műelemző műfaj lett, s az új Illyés-pályakép efféle várakozásában sem hagyja kielégítetlenül az olvasót. Jó ízléssel választja ki, mit érdemes idézni és elemezni, s kerülve a terjengős túlrészletezést, talpraesett, néhol ihletetten szép műértelmezéseket ad a szerző. Az avantgarde szövegek leírásában legalább annyira otthon van, mint a népi realista poémákéban, a verses szociográfiák esztétikumát ugyanolyan avatottan bontja ki, mint ahogy figyelemre méltót tud mondani Illyés többnyire nem eléggé méltatott szerelmi lírájáról. Ha egyetlen példán kellene bemutatni módszerét és szempontjait, legszívesebben a *Széchenyi*-óda remek taglalására utalnánk, amely a harmincas évek Széchenyi-kultuszától a Széchenyi és Teleki közötti párhuzamok és különbségek összefoglalásán át a keresztény áldozat-gondolat ironikus illyési értelmezéséig úgy vesz sorra minden lényeges „eszmei", „tartalmi" elemet, hogy közben végig a „formát" boncolja, a ritmus, „a mondatfűzés és gondolatkígyózás", a verszene, a szerkezet együttes hatásából vezeti le a jelentést. Előre- és hátrautalásokkal a költői pályán is elhelyezi a művet, éspedig a nagy gondolati, „sorsösszegző" versek sorában, a *Bartók* előzményeként, már itt jelezve azt, amiről az ötvenes évekkel kezdődő másik pályaszakasz fog látványosan tanúskodni, hogy a forradalmár, a népi, a nemzeti, a kelet-európai Illyés egyben a század egyetemes filozófiai és erkölcsi útkeresésének részese, az Erdélyi János kedvelte kifejező szóval „emberiségi" költő.

Illyés irányzati kapcsolatai, érintkezése minden fontos korabeli politikai és szellemi mozgalommal arra kényszerítik kutatóját, hogy széles tablót fessen, harminc év magyar művelődéstörténetének körképét villantsa föl. Sok korábbi megközelítésnél árnyaltabban foglalkozik például a népi írók mozgalmával, bár ebben az irányban valószínűleg még messzebbre elmehetett volna, ha határozottabban szakít bizonyos politikai-ideológiai célzatosság igézetében született értékelések szellemével. A jobboldalra, centrumra és baloldalra történő felosztás szkematizmusát újabb történetírásunk is szóvá tette, a Márciusi Front előtti és utáni korszak éles, már-már szembeállító megkülönböztetése ellen ugyancsak

megfontolandó érveket – főként jelentős művek sorát, de társadalmi-történelmi tetteket is – lehetne említeni. „Ellentmondások" persze jelentkeztek a népiek táborában (s vajon hol keressük a korszakban a feddhetetlen, programjában és gyakorlatában makulátlan, ellentmondásoktól mentes politikai vagy akár „csak" szellemi mozgalom modelljét?), de kudarcról, a cselekvés órájának elmulasztásáról beszélni azért túlzás. Inkább akkor értünk egyet Izsákkal, amikor a népi írók „forradalmasító munkáját" méltatja, és elismeri: „nem csupán rajtuk múlott, hogy bátorságuk, nyitottságuk, jó szándékuk nem lehetett a politikai fejlődést másfelé fordító társadalmi erővé". Pedig még itt is megkockáztatható a kérdés, elvárható-e egyáltalán az írók, falukutatók „szabadcsapatától" ilyen fordulat kieszközlése, stratégia és taktika egyeztetése, a „gyakorlati közéleti ember" föladatvállalása. „Amilyen katasztrofális lehet", írja Izsák szellemesen, „ha egy államférfi költő módjára cselekszik, éppannyira képtelenség, ha egy költő, művész a gyakorló politikus észjárása szerint ír verset, drámát, esszét." A népi mozgalom 1945 utáni periódusának ábrázolása és értékelése is ad alkalmat némi tűnődő hiányérzet megfogalmazására: a Válasz új korszakának, Illyés paraszt-párti szerepének, Bibó Istvánnal való szellemi kapcsolatának értelmezését mindenesetre hézagosnak találjuk, itt még bőven marad tér az ezutáni filológiai és interpretáló kutatások számára.

Izsák József nagyszabású munkájának ismertetését természetszerűleg a folytatás és bevégzés sürgetésével, reménységével illik befejezni. Egyáltalán nem udvariasságból, ellenkezőleg, jól fölfogott szakmai, olvasói, közéleti érdekből: egyik legbonyolultabb modern klasszikusunk beható magyarázata, az életművével összefüggő kérdések józan tisztázása nemcsak a magyar irodalomtörténetírás belügye, hanem a nemzeti önismeretnek, közgondolkodásnak, sorskérdésekkel való eredményes viaskodásnak is előfeltétele. Jó érzés tudatosítani, hogy a határainkon kívül élő magyarság iránti felelősség és lelkiismeret példaemberére éppen az erdőntúli táj felől áramlik vissza annyi tisztelgő hála, amennyit az első igazán igényes nagymonográfia megalkotása jelez.

CSŰRÖS MIKLÓS

Rónay László:

SZABÁLYTALAN ARCKÉPEK

A Nyugat első nemzedékének története és értékrendje fontos alapkutatásoknak köszönhetően egyre világosabban áll előttünk, s az elért eredményekben nem kevés rész illeti magát e könyv szerzőjét is. A téma iránt elkötelezett kutatónak ma már egyre nehezebb felfedező értékű eredményekhez jutnia. Rónay László új könyve most mégis túlnyomó részében ismét a Nyugat nagy alakjaival foglalkozik, s nem eredménytelenül tesz kísérletet olyan részletek feltárására, amelyekről eddig az irodalomtudományban kevés szó esett. Igaz, ezek a részletek aligha változtathatják meg az irodalomtudomány már kialakított értékrendjét, de mindenképpen árnyalhatják, színesíthetik azt.

Talán a szerencsés véletlennek köszönhető, hogy éppen a százéves évforduló alkalmával olvashatjuk a könyvnek azt a fejezetét, amely Babitsot, a regényírót állítja elénk. Rónay László kutatása Babits minden regényére kiterjed, s a tanulmányok sorozata az irodalomtudomány eddigi értékeléseinél kétségtelenül nagyobb jelentőséget biztosít e regényeknek a babitsi életműben. Ugyan korántsem beszélhetünk a hagyományos értelemben vett regényciklusról, Rónay mégis számos olyan motívumot talál, amely már Babits első regényében, *A gólyakalifá*ban megjelenik, s tovább vándorolva a későbbiekben kiteljesedik. A „hivő" Babitsot pl. már szinte pályája kezdetétől foglalkoztatta az emberi esendőség, a bűnnek való kiszolgáltatottság. *A gólyakalifa* valójában a bűn és a bűn elleni harc regénye, a sorstragédia afféle felmutatása, amelyben a vétek az erény fölött diadalra jut. Tábory Elemér azzal az eleve elrendeléssel viaskodik, amelyet Babits mint költő is oly szívbénító erővel ábrázolt. Az újabb műben, a *Timár Virgil fiá*ban már magának a kereszténységnek egyik legsúlyosabb problémája kerül szóba: a mű két pólusán – Vitányi és Timár Virgil szembeállításában – valójában az emberszeretet és istenszeretet konfliktusa jelenik meg. Babits fantáziáját minden bizonnyal a „hallgató Isten" képe kísérti, akit a mélyen hivő Timár

Virgil sem tud megszólaltatni. A konfliktus hátterében végül is a klerikalizmus áll, amelyet különösen a *Kártyavár*ban az irónia eszközeivel is leleplez, lehangoló képet festve a klerikalizmusnak a hatalommal kialakuló összefonódásáról.

Rónay László Babits regényeiben rendre kimutatja a világirodalom legkorszerűbb irányzatainak hatását. Mindez leginkább az álmok-vágyak-látomások egymásbaolvadásában és a modern pszichológia eredményeinek felhasználásában valósul meg. Nem lehet véletlen, hogy Babits oly aprólékos gonddal mutatja be hőseinek lelki életét. Ugyanakkor mégsem süllyed el a modernista irányzatok szertelenségeiben, hanem regényről regényre haladva tart a modern realizmus felé. Legjelentősebb regényébe, a *Halálfiai*ba – eltökélt szándéka szerint is – már egy korszak legjellemzőbb jegyeit sűríti. „Kevés olyan történeti szakmunka akad, melyből érzékletesebb képet nyerhetnénk a század utolsó évtizedeinek mozgásáról, mint e regényből" – írja találóan Rónay. S Babits itt szóhoz juttatja azt a személyes vallomását is, hogy a magyar társadalomban fellelhetők olyan romlatlan erők, amelyek által a kultúra megtermékenyülhet. A *Kártyavár*ban pedig érintetlen területet, az Újváros potenciális erejét, fedezte fel a magyar próza számára, azt a külvárosi környezetet, amelynek rajzával újabb irodalmunknak is ösztönzést adhatott.

A költő jelenléte mindvégig átszövi Babits regényeit. A prózaíró és lírikus hasonló érzésvilágát és gondolatvezetését Rónay sorra kimutatja. Ám arról is érdemes lett volna szólnia, hogy bizonyos vonatkozásban a regényíró még előtte is jár a lírikusnak: amikor Babits lírája még a „játék és képzelet" álarcát is ölti, regényeit közvetett önéletrajznak és lelkiismeret-vizsgálatnak lehet tekinteni.

A kritika szóvá tette a *Kártyavár* stílusának „lomposságát", egyes alakjainak henye és pongyola kifejezésmódját. Rónay szembeszegül az efféle elmarasztaló véleményekkel. Kiemeli Babits írói merészségét: az európai irodalomban az elsők között nyitott utat a „jassznyelv" fordulatainak, s szavakat, mondatokat, nyelvi szerkezeteket emelt ki társadalmunk mélyrétegeiből.

A *Kosztolányi önvizsgálatai* című fejezetben már jóval több olyan értékelést olvashatunk, amelyeket a korábbi kutatások felderítettek. Kosztolányi Ady-revíziójának története pl. közismert, újat erről alig lehet mondani. Legfeljebb Rónay elemzéseiben még fokozottabban emelkedik ki a Tollvita kirobbantásának igazi indítéka, a féltékenység. Az is igaz, hogy Rónay nagyon differenciáltan elemzi Kosztolányinak Adyhoz fűződő érzelmeit – főként az *Analóg jelenségek Kosztolányi és Ady költészetében* című tanulmányában: „Noha pozőrnek, szerepjátszónak, hagyománytiprónak nevezte Adyt, nem kétséges, hogy bizonyos módon fel is tekintett rá..." – írja elemzésének összegezéseként. Az azonban ma már bizonyításra aligha szorul, hogy a fiatal Kosztolányi néhány verséből lehetetlen ki nem hallani Ady képi ösztönzéseit. Ady lírája – mint ismeretes – őt is megtermékenyítette, talán éppen ezért taszította is. Ady nélkül Kosztolányi sem lehetett volna a század értelmiségi létérzésének egyik legteljesebb kifejezője, és a magyar nyelv egyik legnagyobb mestere.

Viszont szép elemzésekkel örvendezteti olvasóját Rónay László a könyv *Kosztolányi utolsó évei* c. tanulmányában. Imponáló biztonsággal összegezi a *Számadás* c. kötet legfontosabbb jellemzőit. A kötet nagy verseiben a költő kérlelhetetlen pontossággal határozza meg a világban és irodalmi életben elfoglalt helyét. Elismerésre és szeretetre vágyott, de az „istenítésből" és üdvözlésből számára kevés rész jutott. A közéleti költészet minden változatától visszariadt, mert nem hitt a cselekvés értelmében. A művet mindenkor immanens értéknek tekintette, amely az adott körülményektől független, s önmagában is megáll. Szerencsés párhuzamot von Rónay József Attila és Kosztolányi között. A távlatteremtés egészen más irányba tágítja költeményeiket: Kosztolányi a valóság hínárjából a „derűs ég magasságába szökken", József Attila pedig egyre mélyebbre hatol az adott világ varázsaiba.

Az újdonság erejével hat Rónaynak az a kis tanulmánya, amely a *Kosztolányi színháza* címet viseli. Kosztolányit mint színikritikust a jellemzés bámulatos finomsága különbözteti meg a műfaj más művelőitől. Színházi írásaiban is állandóan jelen van a lélektani igény. Legnagyobb erénye az azonosulás. Írásait nem jellemzik a színikritika megszokott közhelyei. Pontosan érezte a hibás dikciót. Azokat a színészeket kedvelte, akik éreztetni tudták, hogy a színpadon varázslat történik. A robusztus életerő nem vonzotta. Mint mindegyik műfajában, a szí-

nikritikában is megmaradt költőnek: a prózai sorok gyakran mértékbe rendeződtek.

A Nyugat történetének kutatója nem hanyagolhatja el a folyóiratnak azt a fontos célkitűzését, hogy irodalmunkat a század elején európai színvonalra emelje. Ez a program szükségszerűen követelte a folyóirat világirodalmi érdeklődését, azaz a fordításirodalom eddig nem tapasztalt fellendülését. Rónay László e kibontakozás történetét áttekintve találkozik azzal a feltűnő tudatossággal, amellyel a Nyugat a világirodalom meghódítására készült. A fordítás gyakorlata mellett – különösen Babits írásaiban – annak elméleti kérdései is hangot kaptak: miképp érvényesüljön az eredeti műalkotás tartalmi és formai összhangja a fordításban. A kutatás tanulságai alapján Rónay joggal állapíthatta meg: „a Nyugat írói egyenrangú partnerként tekintenek szét a világirodalomban, s a maguk háza táján is". Mivel pedig a Nyugat érezhetően elsősorban az „élő" világirodalom felé tájékozódott, képviselte az időszerűség igényét is. Valósággal „őrtoronnyá" vált, mert jelzéseket adhatott a kortársi humanista irodalom különböző pontjairól.

A Nyugat ideológiai arculatában kétségkívül vízválasztó kérdéssé vált a Petőfi-hagyomány megőrzése és értelmezése. Rónay *A Nyugat Petőfi-képe* c. esszéjében ezt a kérdést is tisztázni igyekezett. S a kialakult heves vitákat áttekintve és értékelve – úgy hisszük – eljutott a Nyugat Petőfi-vitájának helyes és igazságos összegezéséig: „Petőfi költészetének Nyugat-beli képe ugyanolyan bonyolult változatokat mutat, mint a lap egész szellemisége." Egyaránt helyet kap a forradalmár és a humanista megközelítés, valamint a teljes elutasítás. De végül is – mindenekelőtt Ady és Illyés Gyula érdemeként – a Petőfi-hagyomány kiállta a próbát: a lap utolsó korszakában már eredeti fényében tündökölt Petőfi forradalmának jelentősége.

Örvendetes jelenség, ahogy a kutatás mostanában egyre többet foglalkozik az irodalom és a zene kölcsönhatásával. Ebben a törekvésben érdem illeti Rónay Lászlót is: megvizsgálja *A huszadik századi zene és irodalom fejlődésének párhuzamos jelenségeit*. Figyelemre méltó tájékozottsággal mutatja ki azokat a közös filozófiai alapokat, amelyekből a két művészeti ág találkozása a különböző alkotóknál kiteljesedik. Ezen a téren is szoros összefüggés van a világirodalom és a hazai irodalom között. Közös a tanulság is: a zenének és irodalomnak egyaránt problémája egy olyan forma megteremtése, amely „képes kifejezni az új igényekre visszhangzó új mondanivalót". Bartók és Kodály példája mutatja – tehetjük hozzá –, hogy a népi ihletés mentheti meg a zenét a világtól való elidegenedéstől. De ezen a hagyományon éled újjá irodalmunk is. Innen eredhet az a művészi tisztaság, amely közel hozta egymáshoz a két háború közti korszak legjobbjait: Bartókot és József Attilát, Kodályt és Radnótit. A halálveszedelem aggasztó látomásokat vált ki a zeneszerzőkből, s ugyanez a halálérzés kap félelmetes visszhangot pl. Radnótinál a *Razglednicák* második darabjában. Kár, hogy – éppen a zeneiség megsértésével – a könyv hibásan idézi a vers egyik sorát: a „riadt pórok *pipálnak*" helyett „... *pipáznak*" a helyes szöveg.

Lehet indokoltsága annak, hogy a címet adó fejezet, a *Szabálytalan arcképek* a könyv utolsó helyére kerül. A fejezetcím találó: többnyire érdekességeket, kuriózumokat tartalmazó könnyedebb esszék sorakoznak benne. Mégis talán itt kamatoztatja leginkább Rónay László azt a helyzeti előnyét, hogy az irodalom „fertőzését" – ahogy maga írja – a szülői házban kapta. Ott szerzett atyai barátokat, s juthatott, bár elsősorban életrajzokra utaló, de mégis fontos információkhoz, amelyek értékesek lehetnek az irodalomtörténet számára.

Rónay László könyve nem csupán helytálló értékelései és adatgazdagsága miatt értékes munka. Növeli értékét korrekt, árnyalt szövegezése is. Érdemes lett volna jelezni az egyes tanulmányok keletkezésének évszámát. Ezzel eligazíthatna a szerzői eredetiség megítélésében. *(Szépirodalmi, 1982.)*

NEMES ISTVÁN

Tüskés Tibor:

NAGY LÁSZLÓ

Az első könyv Nagy Lászlóról. Ő már nem olvashatja. Tüskés Tibor kiszámította: „Ady életkorát tíz, József Attiláét húsz évvel élte túl, de tizenkét évvel hamarabb halt meg, mint Bartók, és elhunytakor tizennégy évvel volt fiatalabb Csontvárynál".

Nagy költőkről előbb-utóbb vastag monográfiákat írnak, s ezek szerzői gyakran inkább maguknak, mint a kiválasztott költőnek kívánnak emlékművet állítani. Tüskés Tibor hivalkodás nélkül való könyvet írt Nagy Lászlóról. Bőséges forrásanyagot gyűjtött össze, de a feldolgozásnál beérte kétszáz lap terjedelemmel. Hivatkozhatott volna arra, hogy érzelmes szálak kötik Nagy László költészetéhez; ehelyett tárgyias közlő modort választott. Nem csillogni – használni akart. Előzékeny könyvet írt: kutatásai és vers-értése eredményeit szívélyesen osztja szét olvasóinak.

Könyvében nagy helyet kaptak az életadatok, a környezetrajz, a korfestő színek. Nagy László élete nem volt eseményekben oly gazdag, mint Csokonaié vagy Petőfié, a költő mégis sokszor és sokat írt róla, prózában is. Tüskés Tibor fölismerte e vallomások fontosságát és mű-értékét, s bőven merített belőlük. Ezzel nemcsak hitelesítette a kikerekedő portrét, hanem az életmű magyarázatához is kulcsot talált. Nagy László „költészetének szimbólumrendszere – írja – szorosan kapcsolódik a korhoz, az elmúlt paraszti élet mitologikus tartalmaihoz."

Különösen a költő gyermekkorának meghatározó élményeinél időz el hosszan és szeretettel. Fölidézi a dunántúli tájat, összekeresgéli Nagy László dunántúli tájszavait; olykor maga is használ egyet-egyet: a *pirholagost* például, melyet a szatmári Kölcsey megrótt Berzsenyinél, ezt a kedves szót azóta sem olvastam, csak most Tüskés Tibornál.

A szelíd dunántúli táj, fél évszázaddal ezelőtt, babonák és riogató hiedelmek vidéke. Öregapám – a költőével szomszédos megyében – még ludvércet látott, találkozott garabonciásokkal. Nagy László ördögöktől, boszorkányoktól tartott és félt a kaszás haláltól. Szorongásai egész életében elkísérték. Tüskés Tibor nem mondja ki, de adataival sejteti: Arany János óta nem volt irodalmunkban még egy ilyen érzékeny gyermeklelkű, borzongásokra hajló költő, mint Nagy László.

Kamaszkora: Vörös Rébék szárnysuhogása helyett a háború halálsuhintása és valóságos iszonyatai. Az első nagy olvasmányélmények: a *Családi kör*, Ady, József Attila, a pajta csendjébe menekvő ifjú kezében.

Húszéves volt, amikor érettségizett, 1945-ben. Tüskés Tibor becsületes filoszmunkával kikutatta, hogy magyarból Kazinczyról és a *Nyugat* költőiről felelt. Jelesre. A diáklegény otthon paraszti munkát végez, aztán Pestre megy, ahol a népi kollégisták élete és küzdelme vár reá, éhezéseivel és dalaival. S az első siker: 1947 karácsonyára hét verse jelent meg a *Valóság*ban.

Tüskés Tibor beszámol az életrajz további eseményeiről, de azok már egy költői pálya adatai: ösztöndíj, kötetek, kritikák, utazások, művész-barátságok, méltatlanságok és kitüntetések, s a könyv szerzőjének figyelmét egyre inkább a versek kötik le. Nagy jelentőséget tulajdonít, joggal, a korai költeményeknek, melyek csak a *Deres majális*tól kezdve kerültek kötetekbe; foglalkozik az 1950 körül keletkezett versek későbbi átírásával; finom megfigyeléseket közöl a költő ritmikájáról, képalkotó módszeréről, verstípusairól; méltatja nagyszerű versfordításait; túlmagyarázás nélkül elemzi egy-egy főművét; gondot fordít a kritikai visszhang ismertetésére. Sokat tud Nagy Lászlóról és művészetéről, s amit tud, mindig könnyedén, szerényen – és mint már mondtam: előzékenyen – adja át az olvasónak. S apránként kiderül, mennyire szereti könyvének hősét: ha nem szeretné, nem érthetné ily bensőségesen, nem rajzolhatna róla – emberi és költői tulajdonságairól, erkölcsi nagyságáról – ilyen nagy lélektani hitelességű portrét.

Egy ponton érzem hiányosnak megértő képességét: amikor *A tüzér és a rozs* (1951) költőjéről beszél. Tüskés Tibor nem köntörfalaz és nem hallgat el és nem menteget: megírja nyíltan, hogy az *Ének egy igaz elvtársról*, a *Hazaárulókra* és társaik nem méltók Nagy László tehetségéhez, korábbi és későbbi költészetének etikus ragyogásához. Ezt a megállapítását azonban Tüskés Tibor csodálkozva teszi: „miért írta meg Nagy László ezeket a verseket"? – és „a lélekre nehezedő nyomás"-ról beszél. Maga a költő, egy visszapillantó nyilatkozatában, mást mond: nyomás helyett hitet, csodákat, melyekben hittünk. *A tüzér és a rozs* versei nem parancsra, nem nyomás alatt keletkeztek, hanem ihletből, hitből, csakhogy aztán erről a hitről s ihletről kiderült, hogy pudvás volt: csalatkozottak s megcsalatottak ihlete, hite.

A kérdés persze tovább gomolyodik: hogyan lehetett hinni? Ideje volna megfogalmazni a válaszokat. Lépten-nyomon tapasztalom, hogy a fiatalabb nemzedékek

(Tüskés Tibor nem ezekhez tartozik) annyira sem ismerik és értik a Rákosi-korszakot mint – mondjuk – Kún László korát. Értetlenségük az egészség jele, az elutasításé. Magatartásnak mégsem helyes, mert kárát vallja a nemzeti tudat, ha megtűri, hogy múltját fehér foltok tarkázzák, hogy történelme töredezetté váljék.

Nem kezdhetek itt hosszas históriai fejtegetésekbe, de néhány ponton ki kell egészítenem és igazítanom Tüskés Tibor könyvét.

A 64. lapon az 1949. évi könyvnapokról ír. „A könyvnapi kínálaton már a szektás, voluntarista művelődéspolitika hatása érződik." Érződött, csakugyan. De amivel Tüskés Tibor bizonyít; hogy Rákosi és Farkas Mihály könyvei megjelentek – rossz példa, gyenge érv; politikusok mindenhol és mindenkor ki szokták adni beszédeiket, Rákosinak 1949 előtt is évenként megjelent egy könyve. Amit viszont Tüskés Tibor minden magyarázat nélkül említ: hogy azon a könyvnapon egyszerre több fiatal (részben elsőkönyves) költő kötete látott napvilágot – ennek története van. A kiadók nem nagyon tolongtak, hogy kezdő poéták verskötéteivel jelentkezzenek a könyvnapokon; az ötlet – az új magyar líra csoportos fölvonultatása – tőlem (a könyvkiadás egyik akkori vezetőjétől) származott. Néhány héttel a könyvnapok előtt meghívtam Benjámin Lászlót, Kónya Lajost, Kuczka Pétert és Nagy Lászlót egy barátom lakására (nekem, főnöknek, nem volt lakásom), s ott két koccintás között, meglehetősen hatásvadász módon, váratlanul fölszólítottam őket, hogy másnap fáradjanak be ki-ki a négy állami kiadó egyikéhez, mert ott aláírt szerződés vár rájuk: könyvnapi szerzők lesznek. Azt hiszem, azóta sem volt hasonló eset a könyvnapok történetében.

1950-ben Nagy László lefordította Aliger szovjet költőnő *Zója* című elbeszélő költeményét – írja némi rosszallással Tüskés Tibor. Én biztattam Nagy Lászlót erre a munkára. Kár volt; nem is vette fel összegyűjtött művei közé. A bolgár népköltészet fordításában már nem tanáccsal, hanem könyvvel támogattam: kölcsön adtam Strausz Adolf nagy, kétnyelvű, bolgár–magyar népköltési gyűjteményét, 1892-ből. Megörült neki, nem kértem vissza. Évek múlva ófrancia versek fordításán dolgoztunk együtt, de erről írtam már másutt.

Tüskés Tibor megemlíti könyve 134. lapján, hogy 1956-ban én méltattam Nagy László egyik legfontosabb – akkor új – versét, *A vasárnap gyönyörét*. A méltatás előbb, 1955-ben történt. A második Rákosi-korszakban jártunk; a XX. kongresszus még nem mutatkozott a moszkvai látóhatáron, de Pesten már kemény csatározás folyt, az írók részéről puszta szóval vagy tollal, a hivatali székekből betiltással és elkobzással. Huzavona támadt *A vasárnap gyönyöre* körül is; gondolom, a Rajk-perre utaló részlete miatt: „Haynau jégpupillái, tű az ujjakban, fejek, / melyek a kintól életrehalálra biccentenek." Engem éppen ez ösztönzött *Új jelenségek a magyar költészetben* című tanulmányom megírására: ha már a vers tilalom alá esett, idézzem legalább a kézirat fontosabb sorait, hátha így átcsúsznak. Nem csúsztak át. A vers végül 1955 októberében megjelenhetett, az én tanulmányom csak hónapokkal később; addigra persze jórészt elvesztette időszerűségét, ma már pedig legföljebb ez a mondata érdemel figyelmet: Nagy László *„A vasárnap gyönyöre* című költeményével világirodalmi magaslatra ért."

Folytathatnám kiegészítő jegyzeteimet Tüskés Tibor könyvéhez, de hagyjunk az emlékekből máskorra is. Tüskés Tibor az *első* könyvet írta meg Nagy Lászlóról, kitűnő könyvet; mások majd írnak vastagabbat, bővebben dokumentáltat, de az ő elsőfecske-munkája nélkülözhetetlen lesz számunkra is. *(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.)*

LUKÁCSY SÁNDOR

Káldi János:

A HOSSZÚ ESŐK IDEJE

A halkszavú költőnek igazán szépen ünnepelte hatvanadik születésnapját Vas megye Tanácsa, amikor Rózsa Béla értő szerkesztésében kiadta „válogatott és új" verseit. Káldi Jánost nem kényeztették el a nagy kiadók, pedig úgy olvassuk minden egyes versét, mint jó ismerősünket, valamennyin egyformán érezni, hogy olyan lírikus műhelyéből származnak, aki tiszteli és szereti szakmáját, s a keze alól kikerült darabokat óvatosan meg is törölgeti, hogy annál inkább fényt kapjanak a rájuk eső napsugaraktól. Legtöbb költeményének ti-

pográfiai megoldásain is érezni, hogy nagyfokú gondosság, a leírt szó tisztelete jellemzi alkotójukat, akinek munkás életében csak egy ízlésficama akadt, amikor egyik kötetének ezt a címet adta: *A világító kapanyél.*

Az olvasó kicsit szorongatónak érzi azt a tényt, hogy az újabb költeményekben gyakran tűnik fel Mikes Kelemen neve, hol mint a messzeségben bujdosó, de anyanyelvét féltő gonddal ápoló íróé, hol mint a hűség példájáé. Vajon Káldi Jánosban is ilyen fájdalmas érzések élnek? Ő is ilyen fogcsikorgató nosztalgiával rója egymás alá a sorokat? Miközben „hószínű fejét" megrázva tűnődik sorsa fölött, az „idő-csókolta vízimalom" képzete benne is azt az érzést fokozza-e föl, hogy *„menetelednek sok szép vigasztalása – úgy eloszlik, mint a telhő"?*

Ezekkel a kérdésekkel a költő minden olvasójának számot kell vetnie, mert bármily sokszor idézze is Káldi János a kulturális örökségnek azokat a rétegeit és alkotóit, melyekhez és akikhez való kötődését hangsúlyozni akarja, verseinek uralkodó érzése a fájdalmas nosztalgia, a „végeken" álló és őrködő vitéz magányosságát nem tudja és nem akarja leplezni. Ezt az érzést részben az a felismerés táplálhatja, hogy lírája nem kapott kellő visszhangot – bár értő és elismert kritikusai voltak –, és – ez minden költő számára akár végzetes csapás is lehet – kiadót sem mindig. De van ennek az alapérzésnek egy mélyebb s messzebb mutató tartalma is: Káldi János értékérző és értékorientáló lírikus, aki az emberi létnek azokat a tartalmait óvja féltő gonddal, amelyek alkalmasak arra, hogy szilárdabb, igazabb életet építhessünk talapzatukra. A maga körében és a maga adottságai között ő is azt a „múlhatatlan dallamot" keresi, amelyet Bartók zenéjéből hall ki, egész költészetét áthatja az *emberi*nek olyanfajta ideálképe, melyre a *Tűnődő*ben utal.

A hangja rendszerint kicsit rezignált, ritkák nála az elementárisabb érzelmi kitörések, a biztonságos, megélhető érzéseket fejezi ki pontosan körülírva, gondosan csiszolt képekkel. Rendszerint következetesen építi föl mondanivalóját, nem él kihagyásokkal, jó és értő vezetőként tárja az olvasó elé a logikus gondolatsor egy-egy elemét, amelyet legtöbbször gondosan előkészített csattanóval zár le. Van egy olyan képessége — talán erre figyelt fel elsősorban Móricz Zsigmond, amikor a Kelet Népe hasábjain közölte az akkor ifjú költő elsőnek nevezhető próbálkozásait —, ami meglehetősen ritka adomány: sejtetni tud, amikor a lassan arcát változtató természetet leírva és megjelenítve belopja a versbe a hasonló emberi érzelmek megélésének élményét. Kötetének egyik legjobb verse, a *Pillanatkép*, jó példa erre: „Óriás-kötény az alkony / Vérfoltok itt is, ott is a kötényen. // Fújni kezd egy-egy kései álom, / mint csontos, hideg síkon a szél. // Szólnak szinte szüntelen / az ősz száraz, konok dobverői. // Jönnek a halottak a temetőből. / Sereglenek és énekelnek."

Áldott vagy átkozott az a kör, melyet az ember, mégha költő is, nem tud áttörni? Ezzel a kérdéssel újra meg újra szembetalálkozunk Káldi János egész költészetében, melynek különben is karakterisztikus jellemzője, hogy igyekszik szembenézni az általános emberi lét perspektiváival és hagyományaival. Áldottnak érzi, amikor egy-egy ünnepi alkalommal belefeledkezik valamelyik nagy költő- vagy művészelődje világába, s olyan ösztönző, máig sugárzó példákra lel, amelyeket eligazítóknak, mértékadóknak érez. S átkozottnak, amikor számba veszi az ember lehetőségei és tettei között mutatkozó feszültséget, s a jellemnek azokat a kisszerűségeit, melyek gátolják a személyiség teljes és harmonikus kifejlődését. A „harmónia" kulcsfogalma Káldi János lírájának. Maga is egy pontosan körülhatárolható, idilli fényekben fürdő sabinumi birtokra vágyik, ahol mentesülhet minden fájdalmas behatástól és szemlélődő alkatának megfelelő környezetben veheti számba azokat az érzelmeket, melyeket az ember legfontosabb és szüntelen művelendő lelki tartalmainak érez. De mert sorsa nem adta meg neki e vágya valóra váltásának lehetőségét, gondolatban járja végig, s újra meg újra tetten éri az emberiesség érzésének szép és hiteles megnyilatkozásait az elhagyott gyermekkorban, általánosabb, példaszerű megnyilatkozásait pedig a múlt nagy művészeinek sugárzó és tovább sugároztatott példáiban. Ezek az ösztönző példaképek a jelek szerint rendkívül fontosak Káldi János számára. Bennük találja meg azt a „mindenkori hadüzenet"-et, amely a tisztább, hitelesebb érzésekért vívott harc lehetséges kezdeménye, belőlük olvassa ki a „hegyet megrázó szenvedély"

példáját, náluk találja meg a reménytelenségen is erőt vevő reménység delejes vonzását, azt az „ismerős és mégis ismeretlen" alteregónkat, akinek nemes és szép vonásai lelkünkbe vannak írva, akinek emberies tettei lehetőségként ott rejlenek a mieinkben is, de akit csak úgy tudhatunk életre galvanizálni, ha nem szűnünk meg halkan is intő hangjára figyelni, ha nem hagyjuk, hogy az élet monoton ritmusai elnyomják hívását.

Az újabb versekben felfigyelhetünk egy eddig ritkán hallható jellegzetességre: Káldi János egyre gyakrabban érez türelmetlenséget, hogy lehetőségei korlátozottak, s nem kísértheti meg azt, ami „lehetetlen". Mihelyt lírája kilép eddigi biztonságos, nyugalmasabb köreiből, és épp a lehetetlennek vagy a majdnem lehetetlennek engedve megkísérli a halálugrást — nos, akkor élheti majd meg azt a szép álmot, mely most csak „elzúg" mellette. Legújabb költeményeiben e változás már meglévő adottságaira figyelmeztetnek az olyan jelzésszerű képek, mint a *Vita brevis* „madárszárnyvillanás"-a, a *Töredék egy expedíció naplójából* „iszonyú jéghegy-vonulatai", a „világ fölött" bodrozódó „hószín füst" a *Kései noteszlap*ban. Az olvasó szinte biztos abban, hogy Káldi János lírájában még valóra nem váltott lehetőségek rejlenek, amelyeket jól példázhat *A naptárt nézegetve* tömör négy sora: „Fordul a lap, s folyik az idő. / A végét kellene elérnem. / Azt hajszolom: a lehetetlent. / Az elzúgó álmot a szélben."

Nem lehetetlen, hogy e hajsza közben majd az eddigieknél mélyebb és fájdalmasabb sebeket kap s nagyobb érzelmi megrázkódtatások érik. De alighanem ekkor talál majd rá az érzés olyan távlataira is, amelyek felé egész eddigi költészetében vonzó elszánással tájékozódott.

RÓNAY LÁSZLÓ

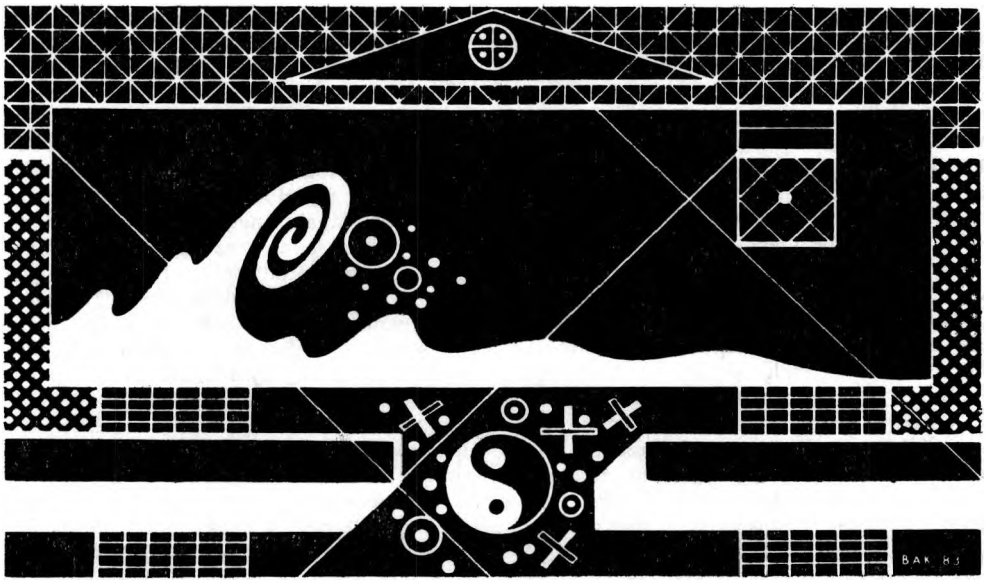

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Babits Mihály születésének 100. évfordulójára

NEMES NAGY ÁGNES: Víz és kenyér (vers) 961
LENGYEL BALÁZS: A Babits-élmény nyomában 963
LATOR LÁSZLÓ: Ahogy leghívebb mesterünk tanítja (vers) 973
RÁBA GYÖRGY: Babits leckéi a költészetből 974
CSORBA GYŐZŐ: Babits-apokrif (vers) 983
TÜSKÉS TIBOR: Babits és Illyés 985
BERTÓK LÁSZLÓ: Ártatlan érc (vers) 989
FUTAKY HAJNA: Emléksorok egy pécsi est történetéről 990
TAKÁTS GYULA: Pécs – Ravenna (vers) 995
CSŰRÖS MIKLÓS: A teljes életmű mérlege
(Rába György: Babits Mihály) 996

*

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Emberi környezet
(Utak és zsákutcák) 999
BELOHORSZKY PÁL: Megkínzott, révbeérő ifjúság *(Kolozsvári Grandpierre Emil: Egy házasság előtörténete)* 1009
KÁROLYI AMY verse 1014
KALÁSZ MÁRTON: Téli bárány (regény, II.) 1015
ALBERT GÁBOR: Emelt fővel (szociográfia, VI.) 1020
CSEH KÁROLY verse 1025
MEZEY KATALIN verse 1026
ESTERHÁZY PÉTER: (a lélek mérnöke) II. 1027
OLÁH JÁNOS verse 1035
KENYERES ZOLTÁN: Az „Elysium"-tól a „Tűzkút"-ig
(tanulmány, IV.) 1036

1983 NOVEMBER

SPIRÓ GYÖRGY: Vladislav Vančura
(Kelet-európai íróportrék, V.) 1041
BÉLÁDI MIKLÓS: A józan derű írója *(Szántó Piroska: Bálám szamara)* 1048
CSEPELI GYÖRGY: Diagnózis és poézis *(Bókay Antal, Jádi Ferenc, és Stark András József Attila-könyvéről)* 1051
BAKONYI ISTVÁN: Ördögh Szilveszter:
Változatok megváltásra 1053
PARTI NAGY LAJOS: Bereményi Benő András:
Köldökzsinór 1055

KÉPEK

LUX ANTAL rajzai 962, 972, 984, 998, 1013, 1047

12,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 11. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,– Ft.
83-3679 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor mb. igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BABITS MIHÁLY VILÁGA címmel megjelent Kaposváron a február 1-én rendezett tudományos tanácskozás anyaga. A kötetet *Laczkó András* szerkesztette és a következő tanulmányokat tartalmazza: *Takáts Gyula:* Babits Mihályról, *Pók Lajos:* „A változás koszorúja", *Péter László:* Babits és Juhász, *Sipos Lajos:* Egy versmodell és a költői pálya, *Laczkó András:* Babits és Rippl-Rónai, *Rádics Károly:* Babits Mihály, a Nyugat szerkesztője, *Pomogáts Béla:* Babits és Erdély, *Rónay László:* Babits Mihály, a regényíró.

*

A JELENKOR megjelenésének 25. évfordulója alkalmából a Baranya megyei Tanács baráti találkozót rendezett Pécsett október 18-án. *Takács Gyula* elnökhelyettes mondott beszédet, majd kitüntetéseket, jutalmakat adott át a szerkesztőség dolgozóinak és a folyóirat munkatársainak. Átadta továbbá a szerkesztőségnek *Martyn Ferenc:* A hangyák emlékműve c. bronzszobrát.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában október 14–november 7. *Képzőművészet ma* c. műkereskedelmi tárlat. – A Mozgalmi Házban október 13–november 11. *Dési Huber István* rajzai. – A Várkonyi Nándor Könyvtárban október 3–29. *Baranyai népművészet.* – A Régészeti Múzeum kamaratermében október 7–november 7. *A régészeti gyűjtemény kincsei.* – A Dél-dunántúli Tervező Vállalat klubjában október 13-tól *Kós Károly* emlékkiállítás. – Az Ifjúsági Házban október 10–november 10. *Fiatal Művészek* Baranya megyei Klubja éves kiállítása.

*

A MAGYAR DIÁKOK SZABADSÁGFRONTJA címmel megjelent *M. Kiss Sándor és Vitányi Iván* munkája a magyar egyetemi és főiskolai hallgatók antifasiszta ellenállási mozgalmáról. A kötetet az Antifasiszta Ifjúsági Emlékmű Szervezőbizottsága adta ki.

*

SIMON BÉLA festőművész emlékkiállítását rendezték meg Gyönkön szeptember 22-től október 14-ig. A fogarasi születésű művész élete utolsó két évtizedében Pécsett élt, életművét a készülő siklósi emlékházban helyezik el.

*

SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL. 1983. A Somogy megyei levéltári évkönyvsorozat 14. kötete egyebek mellett a következő tanulmányokat foglalja magába: *Kanyar József:* Somogy vármegye könyvtárának története (1816–1950), *Andrássy Antal:* A kaposvári kommunisták pere 1933-ban, *Tilkovszky Lóránt:* Egy el nem hangzott Bajcsy-Zsilinszky beszéd, *Deákvarga Dénes–Szigetvári György:* Somogy megye népessége és településhálózata (1960–1980).

*

Albumban jelent meg RÉTI ZOLTÁN húsz akvarellje, melyeket Az ember tragédiájához készített.

*

BARANYAI MŰVELŐDÉS 1982/3. A Baranya megyei Tanács periodikájának új száma közli az elmúlt év decemberében Pécsett rendezett *Helyi könyvkiadás – nem hivatásos könyvkiadók* c. országos tanácskozás anyagát, előadásait és dokumentumait.

*

E számunk illusztrációit LUX ANTAL műveiből válogattuk. Lux 1935-ben Soroksáron született, a Stuttgarti Képzőművészeti Főiskolán végezte tanulmányait. 1965–1970. között a tübingeni „Volkshochschule" festő szakának tanára volt. Tagja a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjának. Rendszeresen kiállít Nyugat-Németországban és Magyarországon. Munkásságának egyik legfontosabb célja az emberek, tárgyak, jelek a megszokottól eltérő új összefüggésbe helyezése. Festményeket, grafikákat, objekteket készít, az utóbbi években a foto, film és a video műfajában fejti ki tevékenységét.

NEMES NAGY ÁGNES

Víz és kenyér

Babits Mihálynak

Reggel, ébredéskor,
hét hangon kérdezem:
ki evett a tányérkámból? – kérdezem,
ki ivott a poharamból,
asztalomhoz ki ült le – kérdezem.
A Hófehér, bizony a Hófehér,
aki piros vérsejteket kívánna még,
s följár – agyagedényből
múmia-búzát enni még,
egy lány talán, nálam hétszerte magasabb,
egy átlátszó katona, terepszín köpenye
hóval borítva, véghetetlen
sor, milliók, Te is –

én boldogan, én boldogan adom kis étkemet,
egyél, igyál, te Több, te óriás-
birodalom küldötte, melyhez képest
e sáv-lét festett zebracsík,
vedd a karom, vedd lábam járni,
vedd a szemem, mely még fatörzsre,
néhány mohos napfoltra lát –

és élsz és élsz és éltek, nincs különbség.
S ha van köztünk, már eltéveszthető.
Ki ad kinek? Mit ad? Homályos arcom
hét arcom Rád emelem, ki milliók

helyett arc vagy előttem, szenvedő arc,
ki védelmedre késztetsz, készületlent,
okozatot késztetsz, ok, indokolásra,
hitetve: rámszorulsz. Ez az.

Ez az. Igen, igen.
Egy szenvedő égbolttá szélesülsz,
egy sérült légkörré fölöttem,
amely felé
még fölemelhetem két tenyerem
tálkájában a vizet, kenyeret.

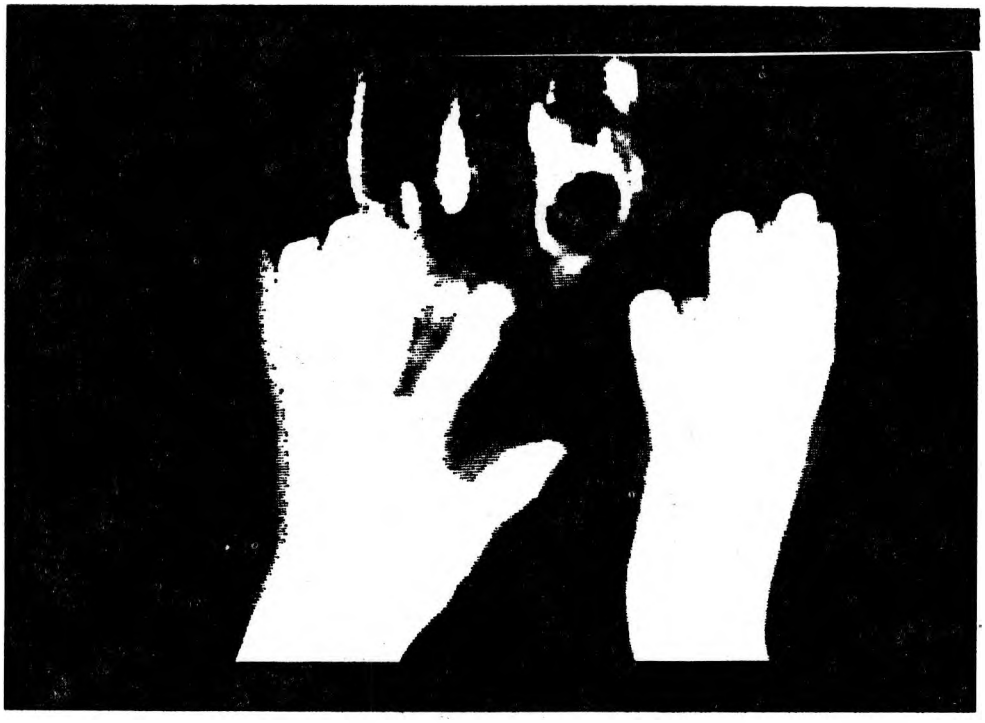

LENGYEL BALÁZS

A BABITS-ÉLMÉNY NYOMÁBAN

Amikor 1928-ban anyám megvette Babits Mihály verseinek első összesített kiadását (Versek, 1902–27), azt, amelynek kék kötéses példánya ma is a könyvtáramban van, a könyvvásárlást gyermekemlékezetem tévedhetetlen rétege szerint családi szóváltás követte. Apám ismételt szemrehányása szerint a drága könyvet könnyelműség volt megvenni. Nem mintha szüleim nem lettek volna könyvvásárlók. Homályos üvegű könyvtárszekrényünkben – akkoriban még nem volt divat a nyitott polc – sok minden kincsre találtam, akkor is, később is. Voltak első Ady-kiadások például, vagy az egykori szecessziós díszű első kiadások változatlan másod- vagy harmadkiadásai, volt rengeteg Magyar Könyvtár füzet – számomra később egész kincsesbánya – s nem kevesebb gyerekkori élvezetemre megvolt a teljes Mikszáth-sorozat. De akkoriban, 1928-ban, csak két évvel haladtuk meg az infláció megszűnését, 12 500 Koronát váltottak át egy Pengőre, csecsemő-infláció volt ez a későbbi Millpengőhöz és B-pengőhöz képest, de azért tízéves fejemmel éjszakákon át gyakran füleltem arra az izgatott beszélgetésre, amely szüleim hálószobájából fojtottan kihallatszott, s melynek témája mindig a pénz és a pénz volt. A Babits-kötet sokba kerülhetett. Vagy nekünk akkor sokba. Szegény apám nem tudhatta, hogy később, jóval az ő halála után, nekem még sokkal többe lesz, a fél írói pályámba kerül.

Kiszámíthatatlan késztetés, puszta véletlen műve, hogy egy unatkozó gyerek vagy vigaszt kereső kamasz mikor nyit ki egy könyvet. Mikor feledkezik bele pláne versekbe. Gyereknek lenni rossz. Kamasznak lenni szenvedés. Milyen szerencse, hogy elfelejtjük, hogy nincs szenvedés-emlékezetünk. Csak a biológiai átalakulás tényei idézhetők fel úgy-ahogy, annyi például, hogy fiúként is évekig sajgó, duzzadt a mellünk és mintha agyunkat állandó köd ülné, tompán, szomorúan, tétlenül meredünk bele a világba. Ez a biológiai emlék jelzi számomra, hogy két-három év azért eltelhetett, míg ez a gyűjteményes Babits-kötet olvasmányommá lett. De jelzi az is, hogy mit olvastam ki belőle. Mert arra már emlékszem. Az *Anyám nevére* szólt elsőként hozzám. Ez: „S lelkemben már ily fiatalon – nincs hajnal, semmi remény, – nincs hajnal, semmi vidámság, – nincs hajnal, semmi öröm." Leleplezhetem egykori magamat: semmi okom nem volt „titkon búra hajolni". Szüleim jóvoltából a lehető legharmonikusabb volt a gyerekkorom. Babits a kamasz közérzetemet mozgatta meg, az objektív tényekkel semmiképpen sem indokolható elvágyódásomat. A soha meg nem elégedésével a korommal járó elégedetlenségemet. A világ-éhes nosztalgiájával a másra vágyásomat. Szellemi felülállásából belém talált az, ami benne kívülállás volt; ami őt is gyötörhette Szekszárdon vagy később Fogarason. A „nekem nem volt barátom – nem is lehet soha"-érzése, a bamba bún borongás, a szív mindig csodára várása, a való fölött az álmok gyöngyös takarója. Az életemet elhibáztam-felismerés. Persze derülni lehet azon, ha egy kis kamasz egy nagy költővel így azonosítja magát, de az olvasás természete már ilyen. És hogy ilyen volt (ilyesféle), arra bizonyítékaim vannak. Elsősorban maga a könyv, a ma is őrzött példány, amelynek az első harmada, a fiatal Babitsot bemutató rész, összehasonlíthatatlanul használtabb, forgatottabb, mint a további. Másodsorban eleven emlékezetem a bizonyíték; mégpedig nemcsak abban a viszonylatban, hogy „így emlékszem" a történtekre – ez önmagában nem volna döntő –, hanem úgy, hogy az említett verseket és versrészleteket akkor megtanulva, betéve tudom ma is.

A gyanakvás e bizonyítékkal szemben persze nem fölösleges. Hiszen ezt a Babits-kötetet és majd a későbbieket is, a legkülönbözőbb években és életszakaszokban újra és újra bújtam, gyakran heteken és hónapokon át forgattam az ösztönös

memorizálás még egyre friss állapotában. A különböző memorizált rétegek egymástól való elkülönítése tehát elkerülhetetlen. Egészen világos, hogy a *Messze, messze* sorai, például a „Spanyolhon. Tarka hímű rét. – Tört árnyat nyújt a minaret. – Bús donna barna balkonon – mereng a bíbor alkonyon" egészen más életrétegből valók, mint az *Örök dolgok közé legyen híred beszőtt.* Hiszen azt a cirádás és zseniális verskezdetet: „Új diszharmóniát vakítson rád a lelkem, – hogy Egyiptom rovott kockáin lássalak – szárnyas griffek között, Nilus-öntözte telken – állj félig meztelen, nagy tiarás alak", ezt a szecessziós nyelvű, merész versindítást, melyet annyit szavaltam magamban, kiskamasz fejjel még nem érthettem – ehhez már Baudelaire-t is fogni kellett. Így igaz, de legyünk azért óvatosak az emlékezet-rétegek elkülönítésében. Egyre világosabb ugyanis; a versek élvezetéhez nem kellett Babitsot értenem. Amiként bizonyos lehetek abban, hogy a fiatal Babitsnak azt a belső lényegét, amit később annyira szerettem, nem is kapiskáltam akkor. Fogalmam sem lehetett a filozófiai problémalátásáról, amelyet fogni, megérteni felnőtt embernek, sőt – uti figura docet – még filozófusnak is – ha történetesen az irodalom iránt érzéketlen – meglehetősen nehéz. Lásd *A lírikus epilógjának* és általában a fiatal Babits filozófiai álláspontjának tankönyvekig leszűrődött félremagyarázását. De hogy ne arról beszéljek, hogy valaki más, hanem arról, hogy magam mennyire nem értettem: két példával is szolgálok. Kedvenceim közé tartozott a *Theosophikus énekek* közül a második, az Indus, továbbá általában a *Szimbólumok* stanzái. Az Indus ismeretelméleti alászállás a végső megismerhetetlenig és dacos, tragikus szembenézés vele. Mi kapcsolata lehet ezzel a nagyszabású ősfilozófiai mozdulattal egy képzetlen gyereknek? Semmi racionális. És a stanzákkal? Azt persze még megérti, hogy „ne mondj le semmiről. Minden lemondás egy kis halál". Meg azt is: „Minden vágyad az Isten szava benned – mutatva, hogy merre rendelte menned". Bár közben sejtelme sem lehet a tétel Babitstól oly meglepő, síkos vitalizmusáról. De ott van a 4., a *Nunquam revertar* című stanza, amelyben a latin kifejezés hatszor ismétlődik meg. Gyenge latinos voltam, sosem tudtam pontosan, hogy ez a Dante szájába adott kifejezés mit jelent. Csupán annyit sejtettem – s azt is csak a versből és nem is a Dante életrajzból –, hogy valami nagy, makacs ellenállás fejeződik ki benne. És szó szerint így jártam a következő stanzával, a *Sárga lobogóval* cíművel. Itt nem hatszor, de négyszer ismétlődik meg az első sor, az a bizonyos „Szálljon a lelkem sárga lobogóval". Hányszor idéztem magamra büszke biztatását. Holott bár a versben benne van: „szabad, magányos, bús, beteg hajóval" mégsem „tudtam" a tudás bizonyosságával, hogy a sárga lobogó járványsújtotta hajót jelent. A verseknek az ereje fogott meg, a szavakba struktúrált szuggesztivitás. És ahogyan mondtam már, ugyanez volt a helyzetem az Indussal a Theosophikus énekek közül. Ebben előbb a játék ragadott magával (A fény alatt, az ég alatt, a lég alatt, stb.) s utána a komor, dacos erő. Nem a tartalom, annak legföljebb a sejtelme, hanem a primér költészet tömény jelenléte.

És most, hogy ehhez az eleve megcélzott és rendkívül fontos megállapításhoz elértem, az emlékeket, az élmény-nyomozást egy időre félrehárítva, egy kitérőt kell tennem. Egy kitérőt a korízlés sajátosságairól, labilitásáról, mely visszatekintve oly világos, de amelynek hatása alól a saját korunkban nyilván mi sem tudunk szabadulni. Gyerekkori rajongásom a nagyköltészet vonzóerején alapult. Korántsem az én kivételes kvalitás-érzékemen, amit feltételezni ostobaság, hanem a Babits-vers kvalitásán. A szakadékos megértésen is átívelő animáló, szuggeráló erején. Ezt az erőt azonban, mely engem félig, negyedig értve a verstartalmat le tudott nyűgözni, Babits egykori kortársai – bármi furcsa – eleinte kevésbé érezték, kevésbé fogták fel. Tessék csak elővenni a régebbi keltezésű irodalmi, irodalomtörténeti dolgozatokat; éspedig azokat, amelyeket írók, hozzáértő kritikusok írtak; nemcsak a tudós szakférfiakét. Ezekben az „írásnak" tekinthető írásokban sztereotipiaként ismétlődik, hogy Babits csupán poeta doctus, aki megcsinálja a verset, nem termi. Udvarias körülkerítése ez annak, hogy a költő csupán másodlagos. S ez volt az elfogadott, az általános vélemény. Csak nemrégen került kezembe Hatvany Lajosnak egyik levele, aki úgy cseveg Babits másodlagosságáról, mint köztudott, vitathatatlan tényről. A kor-

ízlés jellegzetességeit számba véve, nincs jogunk ezen a vakságon különösebben megütődnünk. Babits a korszak jobbjainak, újért lelkesedő irodalmárainak romantikus költő-eszményét nem töltötte be. Lírája nem a felnagyított, megváltó szerepre önmagát kijelölt én lírája. Ő az ízlésfejlődés területén egy lépéssel már tovább lépett. Nem életrajzi, sorsát nem példázatnak látó, nem parabola-készítő, jelképtermő. Hanem tartózkodó, fojtott, tárgyiasító. A tízes évek irodalmárainak java még azért az újságért volt kénytelen harcolni, amit Ady jelentett. A szimbolizmus romantikus formájának elfogadtatása volt a soron következő lépés a magyar líra-fejlődésben. S hogy ez mekkora harcba került s milyen hosszú harcba, az irodalomtörténeti tény, amelyet nem ismertetek. Arra utalok csupán, hogy a konzervatív erők vesztes utóvédharca még a harmincas években, az én diákkoromban is eleven volt vagy megmegelevenedett, és még 1936-ban, az érettségimen, mikor már a haladó szellemű református iskolában Ady bő tananyag volt, megpróbálta az érettségi elnök Ady nimbuszát a diákok előtt vérbajának ismertetésével kikezdeni. Ezt a csip-csup emléket azért idézem ide, mert, ha jobban meggondoljuk, mi is egy küzdelmes ízlésváltási időszakot élünk át. Az oly tetszetős, oly nagy értékeket termő romantikus költő-eszmény végnapjait éljük. Társadalmunknak az ízlés terén konzervatív erői – mint egykor Ady ellen – ma a romantikát túllépő költői gyakorlat ellen küzdenek; az ellen az átalakulás ellen, amelynek a 10-es években éppen Babits és személytelenítő módszerével Füst, másfelől avantgard radikalizmusával Kassák volt a kezdeményezője.

Visszalépve a történetbe: lehet, hogy mire olvasójává cseperedtem, éppen akkorra érlelte be az idő a közízlés szempontjából Babits versbeli magatartását. Akkorra értek be szavai. Okkal fogalmaztam ilyen lefogottan, szavait mondva még csak részben felfogott versvilága helyett, mert a szavai, ezek a mindig is valami elvontról, gondolatilag izgalmasról beszélő *érzékletes* szavak, abban az időben, más vonatkozásban is elértek. Két további véletlent kívánok itt megemlíteni, megtetézve az apám által helytelenített kötetvásárlás véletlenét. Az egyik az, hogy Piroska húgom a Nemzetközi Vásáron a Ligetben rábukkant a Nyugat pavilonjára, és mint egy felnőtt, megrendelte a folyóiratot. A másik az, hogy egy-két évvel ezután, még gimnázistaként magam is hallottam Babitsot.

A Nyugatra előfizetni egy hatodikos (ma másodikos) gimnazistától elég szokatlan lépés volt. Nem vonható párhuzamba már anyagi következményei révén sem azzal, ha ma egy gimnázista a Kortársra előfizet. Akkoriban nagy volt a foga a pénznek. A szellemi, irodalmi igénynek kevesebb az általánossága. De ikerhúgom (s vele idővel magam is) belekeveredett egy irodalmi társaságba, mely priváthasználatra Hajnalnak nevezte magát, s melynek csillaga (hajnalcsillaga?) Tóth Eszter volt, Tóth Árpád leánya. S más, már éppen megjelenő költők is csillagai voltak, többek között a Babits által is állítólag becsült Orosi József. (Elpusztult szegény a háborúban, azért nem tudunk róla.) Valószínűleg a Hajnal-kör (talán 10–12-en lehettünk) beszélgetései, melyre egy ízben Orosi pártfogója, Fodor József elhozta a nálunk ugyan idősebb, de velünk egyként gyerekkülsejű Weöres Sándort is, inspirálta az előfizetésre húgomat. (Weöresnek utólag Csöngéről húgomnak küldött Hideg van kötetét, 1935 januárjában kelt dedikációjával ma is őrzöm.) A szokatlan lépés, melynek anyagi következményeit később anyám fedezte a háztartási pénzből, mindenesetre Nyugat-olvasóvá tett. Pontosabban: korán beléptetett egy cinkosságba, melybe később nyilván magamtól is hajlamos lettem volna belépni. Hogy miért volt a Nyugat-olvasók tábora cinkosság? Mások, nálam illetékesebbek számtalanszor elmondták már. A jobbak, a többet akarók, a szellemileg kiválók cinkossága volt; ahogyan Ottlik mondja: a másik Magyarország; nemcsak irodalmi bennfentesség, hanem közösség – szellemi, a fasizálódás előretörése idején politikai értelemben is.

Ha ma kezembe veszem az 1934-es, 35-ös Nyugat példányokat, azokat, amelyek által Nyugat-olvasóvá lettem, álmélkodásra legelőször is az késztet: mennyi ma már klasszikussá lett remekművet olvastam ott első megjelenésében. Verseket, novellákat, tanulmányokat, melyeket ma már minden műveltebb olvasó címről ismer, hangulatát, tartalmát felidézni képes. Műveket, amelyek speciális egyediséget kaptak, s kiemel-

kedve a ránk zúduló írások áradatából közműveltségünk számontartott alapelemeivé váltak. Furcsa érzés az időtlenné válás bölcsőjénél állni. Egy halhatatlant csecsemőkori képen venni szemügyre. Pedig ez olyan. Nem mintha a Nyugat csupa későbbi remekművet közölt volna. Nincs olyan folyóirat, mely ezt megtehetné. Az irodalom: folyamatosan gyarapodó tenyészet. Sok millió percéletű sejttel gyarapodó. Csírapazarlása olyan iszonyatos, mint a biológiai tenyészeté. Gottfried Benn szerint az egészen nagy költők után sem marad fenn több, mint öt-hat vers; a többi, művük egésze – szerinte – nem közkincs, csupán a szaktudósok szorgos önfenntartási területe. Nem osztom a kiváló német költő pesszimizmusát. Kérdésesnek tartom viszont azt a napjainkban uralkodó filosz-buzgalmat is, amely a nagyok minden ákom-bákomját, zsengéjét, eldobott próbálkozását a nagyközönségre erőszakolja; nagyszerű borukat csak felvizezve méri ki.

Korántsem mindegy persze, hogy milyen szintű a remekműveket is termő tenyészet. Milyen az átlagos szellemisége, kvalitása. A Nyugat irodalmunkban (és nemcsak századunkban) ebben volt példaszerű. Amit akkor nem tudtam, vagy nem törődtem vele elsősorban Babits érdeméből. De lehet, hogy Schöpflin Aladár érdeméből is. Vagy akár a társszerkesztő Gellért Oszkáréból; bár Gellért művét ismerve, gyanakszom. Mindenesetre a folyóirat (számaival és a hozzájuk kapcsolt illetménykötetekkel) a korabeli irodalom legjavát adta. Miatta, no meg a József Attila-i pálya betetőzése miatt tekintek vissza úgy a harmincas évekre, mint századunk irodalmának kimagasló évtizedére, mely gazdagságban, kezdeményezésben és színvonalban mindjárt a tízes évek után következik. Olyan művek kerültek frissen a kezembe, első megjelenésük pillanatában, mint Babits Az európai irodalom története, mint az Illyés által utolérhetetlenül válogatott posztumusz Kosztolányi kötetek, az Ákombákom, Lenni vagy nem lenni, Erős várunk a nyelv, Illyés Puszták népe és Petőfije, Nagy Lajos A falu álarca és nem utolsó sorban Babits Könyvről könyvre című kritika- és elmélkedésgyűjteménye.

A Könyvről könyvre kritikáit, irodalmi elmélkedéseit persze jórészt olvastam már a folyóirat számaiban. A Nyugat számait forgatva szoktam meg, hogy a folyóiratolvasást a tanulmányokon és a kritikai rovaton kezdjem, s csak utánuk, mintegy a számot már kicsemegézve, jussak el a versekig, majd legvégül a szépprózáig. Hogy akkor mi ragadott meg Babits kritikusi gondolkozásában, mely sohasem csupán a puszta műre szegeződött, hanem természetes körültekintéssel taglalt általános irodalmi, sőt életszemléleti kérdéseket, nem tudnám ma már megmondani. Nyilván maga ez a gondolkozásmód, és nem a gondolkozás tárgya, hiszen a tárgyalt művek nagyobb részét nem ismertem. De valami jellemzőt és különöset azért mégis tudok itt mondani: engem az úgynevezett népi irodalom kimagasló műveihez Babits juttatott el. Illyés Puszták népén és Petőfijén keresztül (mindkettőt a Nyugat adta a kezembe és Babits ajánlotta) érkeztem el szellemi fejlődésemben a valóságfeltáró falukutató irodalomig s segődtem később, ez már 1937-ben volt, a Márciusi Front hívéül.

De előbb más történt: láttam, és hallottam felolvasni magát Babitsot. Hetedik gimnázista koromban történt, valószínűleg '35 elején. Hiába voltam Nyugat-olvasó, hiába éltem akkor éppen Ady-lázban, hogy nyomban a lázas Kosztolányi imádás kövesse, nem tartoztam a református gimnázium hetedik osztályának szellemi elitjéhez. De ennek az elitnek velem szemben tartózkodó és irodalmi kompetenciámat ironikus hangsúlyaival mindig is kétségbe vonó szellemi vezetője, Szilágyi János György, a későbbi nagyszerű klasszika filológus, megszánhatott és nagylelkűen értésemre adta, hogy a Fővárosi Népművelés keretében Babits felolvas verseiből. És csakugyan még aznap délután tanúja lehettem, hogy az egyetem egy sivár tantermében, nem túl számos közönség előtt Babits fölolvasta, rossz lélekzetével küzdve elzihálta a *Mint különös hírmondót.*

Milyen volt Babits szemtől szembe?

Az embert, mondják, megcsalják az emlékei. De fordítva is igaz, az ember megcsalja az emlékeit. Átstilizálja őket, kiszínezi, felnagyítja. Annyi Babits-képet látva azóta, időbeli változásában is követhetve a képeken Babits feledhetetlen arcát,

könnyű volna most összerakni belőlük, hogy milyen volt az a tizenhét éves fővel, először és utoljára megpillantott Babits. Könnyű volna „emlékezni" rá. De az emberi emlékezet, sajnos a látványt felejti a legsebesebben; vagy legalábbis a látvány területén működik a legkiszámíthatatlanabb, legkínzóbb kihagyásokkal. Nem tudom – emlékeimből legalábbis nem –, milyen volt akkor Babits. Szikár, barnás, sötét? – úgy tetszik, lehet. (Mondják, mindig is ilyen volt.) Nem tudom, feszélyezett volt-e (mondják, mindig is az volt), gyötrött volt-e, betegségtől kínzott (az lehetett már), alig sejtem hogyan mozgott, milyen gesztusokkal olvasott fel. Nincs biztos emlékem sem alakról, sem arcvonásról.

De a hangjáról van, a versről van, a vers hatásáról van.

Annak az emelt, szorított torokhangon kántáló s a sorvégeket hosszan elnyújtó, kiéneklő versolvasásának tónusát, dallamvezetését ma is fel tudom idézni. A hangot, Babits versolvasó hangját csaknem imitálni tudom. Ez ennek a „találkozásnak" egyetlen személyhez kötött emléke. A többihez, ami történt, már nem, vagy csak alig kellett a költő eleven jelenléte. Csak a vers kellett és a versolvasó.

A felkavaró és a mű szépségével betelni nem tudó műélvezetre nincs szavunk. Csak azt tudjuk, hogy fiatalon, fogékonyságunk teljében van benne valami ekszta-tikus (s ezt is csak utólag, fogékonyságunkat valamelyest vesztve regisztráljuk). Van benne valami lényünk legmélyét hullámoztató, valami visszatérésre, ismétlésre kényszerítő, egyfajta csillapíthatatlan. Újra és újra elolvasni a verset? Persze, természetesen. Betéve megtanulni? Ahogyan másnap, harmadnap Szilágyi János Györgynek a latin órán emlékezetből lejegyzett cédulájáról megtanultam? (Szilágyi kitűnő tanárunknak, Máthé Eleknek óráján ráért leírni, a latin már akkor a kisujjában volt). Igen, de a kapcsolat, az ilyen kapcsolat így se nyugszik el, így se hűl ki; él, dolgozik tovább, vele marad az emberrel. Beleépül, részévé lesz.

De miért éppen ez a vers, a Mint különös hírmondó? Nagy vers persze, a babitsi oeuvre-ben is legnagyobbak közül való. De hogy egy tizenhétéves diák éppen attól rendüljön meg, éppen az váltsa ki benne a műélvezet legteljét, hogy a költő elmondja: itt az ősz, jön a tél, jön a halál, ezen ma is csodálkozva töröm a fejemet. S csodálkozásom nyilván abból fakad, hogy valamiként szűkös-személytelenül fogjuk fel az olvasó és a költő viszonyát. Hogy ez a kapcsolat a valóságban alanyibb, érzelmileg dúsabban telített, a rokonszenv és az átélés-azonosulás szálaival szorosabban egybekötött, mintsem gondoljuk. Egyszer már leírtam – s véletlenül éppen Babitsról beszélve –, hogy a költő, a nagy költő rokonunk, gyakran jobban ismert, mélyebben szeretett a vér szerinti rokonainknál.

Véletlenül, éppen Babitsról beszélve írtam volna le? Nem hiszek ebben a véletlenben. Emlékszem ugyanis a rokonságot véglegesen megpecsételő időszakra. Éppen az érettségire készültem, az úgynevezett érettségi szünetben. Megkaptam akkor Nyugat-illetménykötetként vagy megvettem a *Versenyt az esztendőkkel* című kötetet. Már nem emlékszem. Csak arra, hogy pihentetőül, a rámkényszerített, szorongó tanulás idejéből, tíz perceket, negyedórát-félórát ellopva, szüntelenül Babitsot olvastam. Ma is érzem a boldog megkönnyebbülést, a felszabadulást, amikor a számomra ugyan nem idegen, de végül is teljességgel fölöslegesen memorizált matematika és fizika tételek világából magamat kivonva, újra és újra visszatérhettem hozzá. Pedig mihez tértem vissza? Egy szenvedő ember, egy távozásra készülő búcsúszavához. Nemcsak a Mint különös hírmondó adja tudtunkra a kötetben, hogy jön a tél, jön a halál; ezzel a sejtelemmel telített az egész, ha a közvetlen halálközelséget jelző *Ősz és tavasz között* és a *Balázsolás* későbbi verse is. De a Babits oeuvre-ben a Versenyt az esztendőkkel mindenesetre új hang, vele kezdődik az öregkori költészet. A betegség élményfelnagyító ereje és ez az elnyomhatatlan halálsejtelem, mintha nemcsak magáét az életét, hanem az élet egyszerű dolgainak értékét is magasabbra növelte volna Babitsban; mintha a búcsúzó szavakban több melegség, intim líraiság törne felszínre az előzőekhez képest. Mintha a közvetlen érzelem a tárgyiasítás torlaszait megkerülve, nyílt lírai érként futna itt tovább. „Dalolnak a lelkemben – mondja Babits – paplanom virágai". Egyszerű, mindennapi virágok. A fogyó, szűkülő idő felszítja a pillanat értékét („én már csak az órák

képét festegetem, mint a piktor"), s mindazt, amit a pillanat hoz, legyen az a másik georgina nyílása, a csirkeház látványa, amint cikáz fölötte két galamb, vagy egy szobába szorult méh dongása. Ha valamiben, akkor ebben tudom fellelni a különleges okát annak a belső mágnes-hatásnak, amelyet tizennyolcéves magamra, az élet elején álló olvasóra, a búcsúzó Babits gyakorolt. Az ifjúkor ugyanis még a tompulatlan, az egyszerű, a primér átélés kora. Az egyszeri és múló létnek, mint értéknek, és az élet apró-cseprő dolgainak, mint örömforrásnak megbecsültsége más, fokozottabb benne. Minden vadonatúj és semmihez sem szoktunk még hozzá. A halálhoz pláne nem. Iszonyata a legiszonyatosabb, ténye a legkevésbé tudomásul vehető. A frissen megtapasztalt öröm pedig többnyire eufórikus. A kis dolgokat nagy lírai átéléssel lejegyző Babitscsal, a létében fenyegetettel, így lett személyesen féltő, rokoni a kapcsolatom. Ugyanaz játszódott le bennem, mint kevéssel előbb, a szintén csak egyszer látott Kosztolányi kapcsán, kinek felszított életszeretete ugyanúgy ragadott magával, s kinek halálát csaknem azonos megrendüléssel éltem át, mint az első családi halált, a nagyapámét.

Mindez persze csak utólagos tudatosítás. Egyelőre még Babits életben van, szerkeszti a Nyugatot, feje a humanista magyar irodalomnak, s rám való hatása érzelmi és értelmi téren még egyre erősödik. További költői remekléseivel például, az *Ősz és tavasz között*-tel, a *Jónás könyvé*vel és a *Balázsolás*sal, hogy csak az egész haladó magyar társadalom számára megrázó, kimagasló műveket említsem, ne azokat a magamnak külön felfedezetteket, mint például a Pesti Naplóban talált *Ha nem vagy ellenállást*-t, vagy az *Ezerkilencszáznegyven* címűt, melyhez történetesen még egyéb személyes közöm is van. Az előbbit, melyet 36-ban írt, Babits ki is hagyta összegyűjtött verseiből, s mai fejemmel meg is értem, hogy mi okból, pedig a vers a nagy Babits-versek újat közlő, magatartásmintát adó megállapításával indul: „Úgy élj, hogy a lelked is test legyen – melyen színeket ver vissza a nap. – Foglalj magadnak tért a levegőből, – határozott helyet az ég alatt". És a továbbiakban is van benne időtlenül érvényes: „Mert semmi vagy, ha nem vagy ellenállás. – Vigyázz, ne fújjon rajtad át a szél!" Vagy: „Ne táncolj minden ősz füttyére mintha – virág volnál a saját sírodon". S ilyen a vers záró része is:

„Ha meghalsz, a lelkedből is virág nő
s ing-leng a hitvány jövendők szelében.
De makacs csontod a virág alatt
üljön súlyosan és keményen."

A másik verset, az Ezerkilencszáznegyvenet Babits megrendelésre írta. Némi túlzással, háryjánoskodó nagyotmondással magam voltam a megrendelője. Szabó Zoltán, a kiváló falukutató író, a Tardi helyzet és a Cifra nyomorúság írója (s abban az időben egyike írói szárnypróbálkozásaim pártfogóinak), 1938-ban vagy '39-ben egy rovatot kezdett, csaknem mozgalmat indított a Magyar Nemzetben *Szellemi Honvédelem* címen. A múlt tanulságainak elevenítésével, nagyjaink intő és tanító szavának egyenes idézésével a nemzeti függetlenség tudatát akarta erősíteni az egyre fenyegetőbb német befolyással szemben. Harminckilenc őszén, hogy a háború kitört, de az ország még semleges maradt, eszembe jutott, hogy egy, a szélesebb tömegeket elérő naptárt kellene csinálni, s benne a múlt és jelen nagyjait sorra megszólaltatni a szellemi cél érdekében. Szabó Zoltánnak tetszett a gondolat, s néminemű segédkezési meg írásbeli munkát is osztva rám, meg is valósította, ma úgy mondanánk „népfrontos" összefogásban. Veres Pétertől Móricz Zsigmondig, Bartóktól Szekfű Gyuláig, Tóth Aladártól Keresztury Dezsőig és Illyés Gyuláig a függetlenség ügyében minden megmozgatható tekintély részvételével. Babitshoz is elment és verset kért. Babits e felkérésre, a Szellemi Honvédelem Naptára számára írta az Ezerkilencszáznegyven című ritka „hazafias" versét, mely már 1942-ben az Athenaum által kibocsátott Babits Mihály Összes Verseiben is cenzúrázva jelent meg, s azóta is nem egy csonkított közlést élt meg. Pedig hát mit mond az

Ezerkilencszáznegyven-ben Babits? A magyarnak ezt: „légy büszke békédre e nagy zivatarban". A hazáról pedig ezt az „itt élned halnod kell"-t mondja:

„Mi minden voltál már nekem édes hazám!
De most érzem csak, hogy mi voltál igazán.
Most érzem, hogy nincs hely számomra kívüled
s mi börtönnek látszott, szabadság tornya lett.
Most érzem, hogy sorsom a hazámnak sorsa,
mint fához a levél, hulltomig kapcsolva,
mert nem madár vagyok, hanem csak falevél,
mely ha fája kidőlt, sokáig ő sem él."

Ezekben az években a verseket már csaknem felnőtt fejjel olvasva, jutottam el Babits igazi megértéséhez. És most elmondhatnám, hogy már nem naiv gyermekként, mit jelent nekem a költészete. De ez egy *másik* tanulmány, nem az élmény kialakulását nyomozó. Hiszen itt nem a mai képemet igyekszem megrajzolni, hanem lépésről lépésre haladva, az egykorit, azt, hogy miként lett bennem Babits Babitssá. És ebben az időrendhez ragaszkodó belső mozgásban most más lépés következik. Újra valami döntő, valami egy életre kiható: gondolati művének elsajátítása. Esszéinek, tanulmányainak formáló hatása arra a húsz év körüli, már írással próbálkozó olvasóra, aki egykor voltam.

Gimnázista, egyetemista Nyugat-olvasóként *Az európai irodalom történetét* és a *Könyvről könyvre* írásait már emlegettem. Csakhogy Babits esszé-művét nem lehet a költői mellett mellékesen emlegetni. Ez a más műfajban valami egyenlő nagyságrendű az előbbivel. Jellemzésére esetlen az a vallomás, hogy amiként Az európai irodalom története innen-onnan származó, a legkülönbözőbb életkorban szerzett műveltség-anyagom mintegy elrendezője, helyretevője, kiegészítője és időrendi szálrafűzője volt, úgy voltak Babits tanulmányai, a *Gondolat és Írás* kötetek, az irodalmi világról alkotott képzeteimnek kialakítói, megpótlói és elrendezői. És az sem elegendő, hogy nemcsak én voltam így velük, hanem a velem nagyjából egyidős írók is, akik később, már negyvenöt után, egymást megismerve, egymásra találva az Újhold körül tömörültünk. Nem elegendő, mert tudott dolog, hogy ez a gondolati mű már két előttünk járó írói nemzedék számára is kiinduló pont volt, sőt iskola, melynek első végzős diákjaiból lett például a társadalmi intellektualizmusunkat hathatósan megnövelő, úgynevezett esszéíró nemzedék.

Nos, mit kaptam én, aki ezt az iskolát már harmadik generációs diákként jártam ki? Megpróbálom a gazdagságot tételekre egyszerűsítve ismertetni. Kaptam mindenekelőtt egy filozofikus alapozású gondolkodásmódot. Valamit, amiben eleve óvatos árnyaltságra, mai szóval: dialektikus szemléletre ösztönöz a benne rejlő kétféle elem feszültsége. Ez a kétféle, csaknem antagonisztikus elem: egyfelől ész- és értelem-hit, egy megújított racionalizmus, másfelől az ember belső világának, az ösztönök útjának már-már a megismerhetetlen határáig való kíváncsi követése. Babits elsőként írt Magyarországon Bergson nem csekély irodalmi hatású intuíciós filozófiájáról, s tudomásom szerint elsőként írt, 1915-ben freudista regényt, a *Gólyakalifát*. Ugyanakkor már 1917-ben szintén elsőként mondja ki, amit majd többször is megismétel, hogy az ösztönösség piedesztálra emelése micsoda veszedelem; hogy az egész filozófia-fejlődést milyen sikamlós lejtőre juttatta az ész hatalmának túlbuzgó megkérdőjelezése. *A veszedelmes világnézet*ben, majd a híres Julien Benda tanulmányban, *Az írástudók árulás*ában a háború elfogadásáért, és a társadalmi (írói) erkölcs megcsökkenéséért a filozófia felől is érveket kapó antiracionalizmust teszi felelőssé, benne látva a főellenséget, például az ösztönösséget dicsőítő fajelmélet megteremtőjét is. S mivel a régi, mechanisztikus észhit és észvallás embertelen mivoltával is tisztában van, ész és ösztön szembenállásának ismeretelméleti problémáját ilyen kikezdhetetlenül fogalmazza meg *Örökkék ég a telhők mögött (Vallomás helyett hitvallás)* című versében: „... S mégis hiszek az észben, hogy ameddig elér, hűséges szolgája annak a valaminek, amit el nem ér... Építse életünket!".

Ennél az elvi, filozofikus állásfoglalásnál, mely hatását nem is annyira elméletileg, hanem magában az eltanulhatatlan, mégis példaszerűen előttünk lebegő gondolati árnyaltságban, hajlékony okosságban, sokfelé tekintő, sok szempontot figyelembe vevő fogalmazásmódban fejtette ki, fiatalkori érzékenységembe talán még mélyebben vésődött bele az, amit Babits filozófia és erkölcs, erkölcs és írói felelősség kérdéskörében hirdetett. Korántsem néhány a kérdésről szóló alapvető írására gondolok itt, a már emlegetett A veszedelmes világnézetre és Az írástudók árulására, bár ott összegeződnek a legpregnánsabban, hanem az egész művét (gondolatit és költőit) átható írói *felelősségtanra.* Igaz, Babits Bendát idézve mondta ki először azt, amit később többször is megismételt, például a *Bergson vallása* című tanulmányában is, hogy a filozófia kérdésének lényege a mi korunkban erkölcsi jellegű. (Hogy igazolta ezt később, milliók halálával az idő!) És azt is ott hirdette meg Bendával egyetértve, hogy az érdekek és csoportok fölötti, egész emberiségre érvényes erkölcs az íróknak és az írástudóknak mintegy hivatásukkal járó problémája. Az ő dolguk volna, irányjelzőként az általános emberi igazságokra mutatniuk. Kívülállva a mindennapok vásárán, bizonyos távoltartással és „bensőből vezérelt" függetlenséggel. Ha Babits költői művének állástfoglaló híres verseire gondolunk, a Fiatal katonára, a Húsvét előttre, a Fortissimóra, a Csonka Magyarországra („Én sosem mondtam: „Dönt majd az erőszak!" – most mondhatom: „Nem! Nem!") vagy a Jobb és bal címűre (és a sort hosszan folytathatnánk egészen a Jónás könyvéig), akkor világos, hogy fejére nem kevés veszedelmet kihíva, a hatalom nem csekély megtorlását elviselve, költőként mindig is azt követte, amit esszéiben a harmincas évektől kezdve meghirdetett. Legföljebb az erkölcsi állásfoglalás igénye és az írói szuverenitás hangsúlyozása aszerint lett művében egyre fontosabb, aszerint kapott egyre nagyobb hangsúlyt, ahogyan az európai politika egyre inkább jobbra tolódott s a hitleri ideológia egyre vésztjóslóbban terjedt. Ahogyan az emberségen – József Attila szavával – egyre inkább szörny államok iszonyata rágott.

Azt a bizonyos „vétkesek közt cinkos, aki némá"-t nem a Jónás könyvében fedezte fel, nem csupán onnan véste az agyába a kortárs Babits-olvasó. Bele volt az írva többszörösen, folyamatosan az egész költői és gondolati életműbe, mely a harmincas években szerzett tapasztalatom szerint – és ma sem látok okot, hogy itt revideáljak – *az egész magyar irodalmat tekintve egyike az erkölcsileg legmélyebben elkötelezett, a béke és az emberség ügyéért legbátrabban harcoló életműveknek.* A kor szorítását átélve, látva a napról napra növekvő náci fenyegetést, Ausztria bukását, Csehszlovákia szétbontását, a billenékeny magyar államvezetés katasztrófát sejtető bukfenceit, az irracionalizmus, a fajelmélet robbanásszerű terjedését, s ugyanakkor bizonyos kisebb tehetségű írók nyílt vagy sminkelt árulását – mindezzel, hogy így mondjam, maga a történelem igazolta számomra a maga durva tényeivel a babitsi tanítás igazságait. Az verte a fejembe csöppet sem kíméletes tanítóként egy életre szólóan az erkölcsi állásfoglalás követelményét. Azt, hogy egyedül a távolságot tartó, a belső parancsok szerinti beszéd az, ami írói beszéd. A történelem tanított meg Babits példájára mintegy ujjal mutatva, az irodalom önállóságának, viszonylagos immanenciájának feltétlen szükségességére, melynek hiánya, mintegy automatikusan megsemmisíti az írás erkölcsi talapzatát.

A Babits-esszék lázas olvasójaként, a határait ismerő racionalizmuson túl, talán ez volt a legfontosabb, amit egyszer s mindenkorra elsajátítottam. Tanulni persze, sok minden mást is megtanultam közben, oly rengeteget, hogy felsorolni is nehéz. Az irodalmi múlt árnyaltabb szemléletét például, Vörösmarty igazi szerepét, Petőfi másik arcát, Ady okosabb és rendíthetetlen szeretetét, a népinek, mint forrásnak s nem mint célnak, s pláne nem mint faji rezervátumnak a becsülését. Stb., stb. Szálankénti visszagombolyítás helyett, megpróbálom e rengeteg mértékét és dimenzióját másként érzékeltetni.

Egy-két nappal Babits halála után, de az is lehet, hogy a halálhírt követő napon, Halász Gáborral és Sárközi Györggyel együtt Szabó Zoltánnál töltöttem az estét. Augusztusi meleg volt, kint ültünk a félhomályos Gül Baba utcai kertben. A mindnyájunkat betöltő roppant szomorúságban, melyet kiszámíthatatlan jöven-

dőnk kétségei is színeztek, Halász Gábor arról kezdett beszélni, hogy alig néhány nappal ezelőtt járt a betegnél és hogy a beszélgető-füzetek segítségével, bólintásaival és fejrázó nemjeivel még egyre úgy tudott vele szótérteni az irodalomról, mint soha senkivel. S hozzátette, nem hitt a közeli halálában, természetesnek vette, elvárta a sorstól, megadja a betegnek az elégtételt: megéli a háború végét, a pusztítók pusztulását.

Miközben Halász tétova szavakkal azt rakta körül, milyen erőtadó biztonság volt számára Babits Mihály léte, nekem eszembe jutott az a pár évvel előbbi kemény és személyes vita, *A nemzedéki kérdés vitája,* amelyet Babits és Halász éppen Az európai irodalom története kapcsán egymással vívott. Eszembe jutott, hogy Halász Gábor elutasító kritikájára, miszerint az ő nemzedéke se dogmát, se tanítást nem vett át Babitstól, mit válaszolt Babits. Nemrégiben olvastam akkor újra, s most ide idézem azt, aminek a lényege felpárádzott bennem. „Igaz-e, hogy ennek a nemzedéknek irodalmi dogmái olyan teljesen függetlenek az enyéimtől? Csakugyan „másoktól" kapták ők a tanításokat, s gondolataimból rájuk „semmi sem következik"? Írásaikból ennek éppen az ellenkezője tűnik ki. Ha Halász Gábor cikkét olvasom, ebben éppúgy, mint régebbi dolgozataiban, minduntalan fölismerem a saját gondolataimnak visszhangját vagy továbbfejlődését: még ahol a cikk éle ellenem fordul is... Még mondatainak hangsúlyával is mintha olykor az én mondataimat idézné. Akárcsak a másik irodalmi „vezére" nemzedékének, aki néhány év óta szinte minden írásában egy kicsit engem támad és „revideál", oly különös dühhel, amely már igazán megtisztel... Különös tanítványok!... mert, amit megtagadnak, akaratuk ellenére is tovább él bennük..."

Az jutott eszembe, hogy ha felemelő is, nehéz lehetett közvetlen tanítványnak lenni; hogy *jellem* kérdése, hogy a nagyságnak ezt a nyomasztó közelségét ki hogyan állta. Hogy az elkerülhetetlen viták múló összecsapásain túl, kellett-e vagy nem a mesternek tévtanaik ellenében „paizzsal és dárdával" kiszállnia – ma is érvényesen, ma is érvényes igazáért. Halász Gábor ellenében dehogyis kellett. S az is eszembe jutott, hogy végül is utókornak lenni más. Kevesebb, de zavartalanabb. Legalábbis akkor így gondoltam.

Amikor néhány év múlva, 1946-ban – de mintha egy század múlt volna el közben – barátaimmal, a háborúból megtért fiatal írókkal szerkeszteni kezdtem az Újholdat, természetesen írtam fel címként a bevezető cikkre: „Babits után". (Kellő tapasztalat híján még nem tudtam, bárha evidens is, akkor sem szabad egyetlen példakép nevéhez kapcsolni egy folyóiratot, melynek közelebbről vagy távolabbról az irodalmi múlt tágas egésze a mintaképe; új folyamágyában természetesen hömpölyög sokféle forrás vize.) Mégha a magam gondolataiban (hellyel közzel) vagy mondataim lejtésén – utólag visszatekintve – fel is fedezhettem a mesterét. A „Babits után"-nak például különösen azon a befejező részén, melyben a korszak korán jelentkező, szektás irányító igényével szemben védeni kényszerültem az irodalom immanens létét, autoritását. Védeni a közszintre szállítás, a szolgává degradálás ellen. „A szellemi szegénységet nem jutalmazhatjuk azzal, hogy e szegények álruháját kényszerítjük magunkra. Művészet csak akkor maradhat fenn – visszhangoztam Babitsot –, ha a legmagasabb igényeket támaszthatja önmagával szemben. Íróra, irodalomra nézve sem lehet más érvényességet elismerni."

A történethez még hozzá tartozik: e nyilván Lukács Györgyhöz és követőihez adresszált mondatokért meg is kaptam Lukácstól – nyomban az első szám megjelenése után – a kioktató bírálatot. Babits – fejtegette velem szemben – semmiképpen sem vízválasztó, sem nem határkő. A kiindulás, a szemlélet egyaránt téves. „Ha Lengyel Balázs – írta tanulmánya összegezéseként (Fórum, 1946. 11. szám) a babitsi individualista, elefántcsonttorony tiltakozást ma akarja megújítani, úgy ez az ország demokratikus megindulásának ignorálását vagy tagadását jelenti, mint a „negyedik nemzedék" lírájának központi témáját."

A korabeli viszonyokkal tisztában nem levő olvasó számára meg kell világítanom, Lukács sommás ítélete bár politikailag volt fenyegető, de nem kiáltott mindjárt ügyészért. (Még csak 46-ot írtunk, s nem 49-et.) Annyi történt csupán, hogy

az irodalmat irányító politikai igény felerősödvén, a folyóirat 1948 nyarán megszűnt, és az 1951-ben tartott írószövetségi közgyűlés szónoka jelenthette a tagságnak: „felszámoltuk a babitsi l'art pour l'art hervadó virágát, az Újholdat". Magam pedig egy negyedszázadra gyakorlatilag kiszorultam a kritikai életből.

Egy negyedszázad az emberi, írói életben meglehetős időtartam. Nem mondható tán túlzásnak, amit e beszámoló elején írtam, hogy az apám által annak idején drágállott Babits-kötet csakugyan sokba került. Nekem. Igaz, a Babits-élmény, amit belőle és a további köteteiből kaptam, a nehéz években vigasz és kárpótlás volt sokmindenért. A mérleget azonban mégsem ez hozza egyensúlyba. Az emberi elme – ha küzd ellene, ha sem – szarka természetű. Ami megcsillan neki, eltulajdonítja, s a legjobb hiszemmel képes kérkedni vele. Babitsot olvasva hányszor pirít rám szövege, mikor ott egy-egy régtől hangoztatott „saját" gondolatomra bukkanok. És épp az irodalmat illető alapeszmék között. Az egyensúlyba hozó döntő elem azonban még egyre nem ez. Más, nem konkrét, de mélyebbre szívódott valami. Igény? Színvonal? Írás közben egyre latolgató törekedés, tán pontosságra, tán az igazság képességeim szerinti megközelítésére? Nem tudnám egyetlen szóval megnevezni. Kár erőltetnem. Ez az esszé kellett, az egész, hogy egy-egy részletet kiragadva, így-úgy körüljárjam: hogyan és mit kaptam Babits Mihálytól.

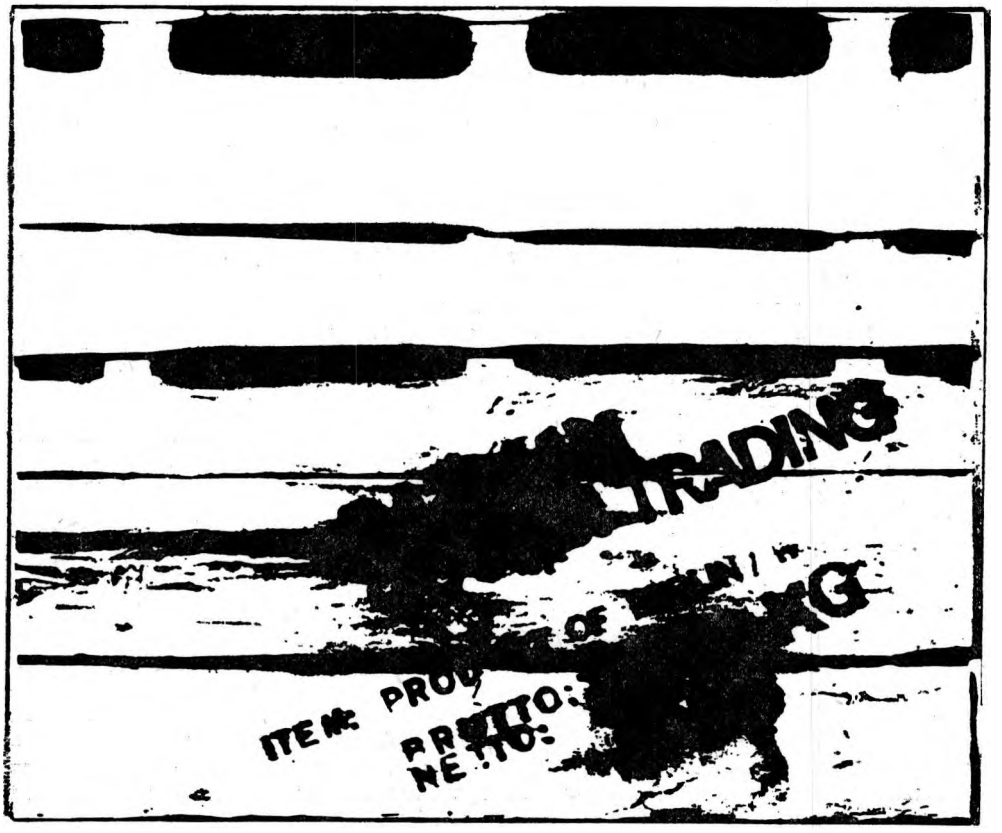

LATOR LÁSZLÓ

Ahogy leghívebb mesterünk tanítja

Ahogy leghívebb mesterünk tanítja,
az ész: kifogni minden kényszeren,
reszketve is, világ, gazságaidra,
mely minden élőn bokrosan terem,
s feltalja fészkét, mesebeli hidra,
nemet mondani mégis, kénytelen,
csukott ajkkal s nyitott szemmel, ha másképp
nem óvhatja az ember a magáét.

A magáét, de közös lázban égve,
s szégyenben is, ha, szabad akarat
kisemmizettje, búvik fedezékbe
a sérthetetlen csillagok alatt.
Az istenek halnak, az ember él – de
milyen kevés, ami közös maradt,
amit meghagyott a rosszkedvü évszak
annak, kinek nem jó érv az erőszak.

Aki a végső képletekre réved
nyugtalanul, bár annyi testközel
madártest-lüktetésü édes élet
szólítja fogható igéivel
egy még lakható sarkában a térnek,
annyi gyönyörrel lankasztó teher,
sóvár kívánság és kimondhatatlan
nyilallás az oly esendő anyagban.

S mivégre mindez? A közel s a távol
miképp lehet egy-szívü egy-alak?
És miképp, hogy a szenvedés s a mámor
túlajzott húrjáról szálló szavak
kiváljanak a soknemü homályból,
s valami pontos célba csapjanak?
S felépülhet, belőle, valahára
egy eszme-ország, mindenek javára?

Vagy az a végérvényesen személyes,
az a mással már meg nem osztható
fájdalom, melyet minden ize érez,
az a szétroncsolt élet mire jó?
Hogy tanúsítsa mégis: lényegéhez
nem férhet hozzá a kinvallató,
hogy nyomorában is sebezhetetlen
ereje a megsebzett néma testben?

RÁBA GYÖRGY

BABITS LECKÉI A KÖLTÉSZETBŐL

Irodalomtörténetében Babits többször leírja, az alkotó művész legmagasabb rendű célja, hogy műve „világszem" legyen. Személyes költői törekvése már első kötete idején, hogy igazi mikrokozmoszt teremtsen. „Az irodalmi mű [...] a végtelen világ leképezése egy végtelen műlehetőségben" – így fogalmaz elméleti előadásában az egyetemen, az íróról meg azt tanítja, „a világot beleéli önmagába." Kosztolányi-nekrológjában, maga is élete alkonyán, Dantét vallja eszményképének, de ifjúkorában még arra a Shakespeare-re tekint rajongva, akinek példája Juhász Gyulának küldött levelében azt igazolta, hogy „a nagy művész mindig tarka képeket mutat."

Levelek Iris koszorújából: első verseskötetének címe előre jelzi, hogy költészete a szivárvány – Irisz – színskáláját kívánja visszaadni, és koszorújának levelei, egyes versei, annyira tarkák, mint az élet teljessége, ahonnan vétettek. Aranytól számos művészi fortélyt tanult, de ahogy 1921-ben föltárta, „mélyebb hatást" Vörösmarty tett rá. Már 1911-ben ezt írta Vörösmartyról: „Tarka s tarkább lőn tapasztalása", és egy lényeges rokon vonásukra mutatott rá: „Minden egyes képből [ti. Vörösmartyéból] a végtelenbe nyílik kilátás. Amit Gellért Oszkár egy szegény mai költőről írt, az fokozottabban illik Vörösmartyra: ez ad filozófiai zamatot legegyszerűbb képeinek." Talán mondanunk sem kell, a „szegény mai költő" Babits.

A gazdag élet költői visszhangja, mint „folyamatos ének" (Eluard), egyébként a szabad vers, valamint a kollektív önkifejezés mellett, az avantgarde poétikájának legfontosabb jegyei közé tartozik. Érdekes, hogy Babits költői fejlődése időnkint érintkezik az avantgarde egyik-másik törekvésével. De amikor indulása idején a költői mikrokozmosz kialakításának vágya fűti, nem a „folyamatos ének"-nek azt az elvét váltja gyakorlattá, mely az amorf bőségű világ határtalanságát sugallja, – igaz, az avantgarde-nak ez a poétikai vetülete ekkor még külföldön is épp csak fölbukkant, elterjedése váratott magára. Babits, ahogy Kosztolányi-nekrológjában visszautalt ifjúságukra, a világ teljességét filozófiai belátással, a tudatban leképezett másaként akarta megragadni. A fiatal Babits mikrokozmoszának valóságtartalmát, feszültség- és ellenpontrendszerét William James lélektanából származó és Zalai Bélával folytatott eszmecseréiben tovább finomított, tapasztaláslélektani nézetei határozták meg. A mikrokozmoszként megjelenített költői világ egy filozófiai fölfogásnak a verseket igazgató rendjét föltételezi. Ez Babits egyik legjelentősebb leckéje a költészetből, és termékenyítő hatását kiválóan szemlélteti Szabó Lőrinc először a *Te meg a világ*-ban, körülbelül 1930-tól formázott ars poeticája. A fürkész értelem élményeit, a megismerésre sóvárgó elme kalandjait verseli meg Szabó Lőrinc, és az összefüggések szenvedélyes lírai elemzését Bertrand Russell ismeretelmélete, annak is különösen az „érzéki adatok"-ról kifejtett tanítása érlelte meg. Eszerint megismerésünk mindig közvetett, és folyamatába belehallatszik a kétségek zenekísérete. Jellegzetesen logikai líra a *Te meg a világ*-é, és nem született volna meg Babits elvének ösztönzése nélkül, miszerint az összefüggő világrend megjelenítésének művészi illúzióját csak egy mögöttes filozófia biztosítja. Ugyanez a magyarázata annak, hogy a *Tücsökzene* nem történeti szálon futó önéletrajz, hanem a személyiség enciklopédiája, mert a megismerő *én* külső és belső eseteit fűzi test meg lélek verses regényévé. Weöres Sándornak a háború előtt és alatt, ha nem is meghatározott filozófiai rendszer, de általában a távol-keleti gondolkodás személytelen bölcsessége nyit olyan állandó ihletforrást, mely szemléletének teljes világrend benyomását kölcsönzi. Babits mikrokozmoszának velejárója,

hogy csak elvétve, egyszer-egyszer ismétli meg ugyanazt a versformát, s még szonettjei közt sincs két teljesen azonos fölépítésű, és Weörest is a verstani ezerarcúság, mint a világ végtelen tarkaságának tükre jellemzi. Ugyanakkor itt mutathatunk a babitsi mikrokozmosz poétikai alapelvének sarkalatos különbségére az avantgarde-tól: a filozófiai vázra feszülő költői világ lényege az állandóság, az avantgarde szemlélete a lezáratlanság.

A fiatal Babits egy másik poétikai leleménye már annyira ismert, hogy a mai kritika parttalanul emlegeti. Az objektív líra eszményére gondolok. Kosztolányinak 1905. július 27-e után írt levelében szól Babits arról, hogy költészetét mindenekelőtt objektívnek szánja. Utóbb hírlapi nyilatkozataiban kimondja, „a régi népies húrokat pengető epigonok és a hazafiaskodó szónokiasság" dalnokai ábrándították ki az alanyi vallomásokból. Objektív lírájának előfeltételét Schopenhauernek a művészi objektivációról kifejtett eszméi szabják meg. Babits egyetemi előadása az *„objektív átélés"*-t a tudomány valóságánál is objektívebbnek hirdeti. Eszményét azokban a verseiben önti formába, melyek első sorozatát lírája 1912-ig vezetett, kézírásos gyűjteménye, az *Angyalos könyv* 1906 júliusában lezárt és kiadásra szánt őskötetében a „Lírai festmények" ciklusába rendezett. Az őskötet mottója, egy Baudelaire- és egy Browning-idézet eligazít, hol kereste és milyennek képzelte Babits az objektív költészet verstípusait. Baudelaire *Fároszok*-jának idézett két strófája amúgy is ars poeticának számít, és a „sokszorozó lelkű" Babitshoz közel állt, hiszen a tárgyi világot az egyszeri élet fölerősített visszhangjának fogja föl. A Browning-mottó a drámai elvű líra jeligéje, mely az idegen sorsokban megélt *én* közvetett kifejezésének művészi lehetőségét népszerűsíti. Az egyik mottó Babits nagyvárosi legendáinak, a másik „persona"-i csoportjának indítéka; költőnk saját leleményéből fűzi hozzájuk a gondolati tárgyak verstípusát: példa rá a *Fekete ország, Az örök folyosó, Sunt lacrimae rerum.*

Babits a személyes sors hangjait a több emeletes bérházak dologi életéből, a mozi élményéből, a szálloda embersűrűjéből hallotta ki, s ugyanakkor a hű világtükör hatásáért a rútot a széppel egyenlő esztétikai rangra emelte. Hol a líra, kérdezhetnénk, ezekben a jobbára ábrázoló, nemegyszer elbeszélő s néha naturális optikával meghökkentő költeményekben? A tárgyiasított érzelmek kifejezésében, mely unos-untalan a részletek szimbolikájára ébreszt, továbbá az érzésekkel csordultig áthatott leíró mozzanatokban és a drámaiság nyelvi alakzataiban.

Főként az újabb nemzedékeknek a nagyvárosi tapasztalatot érzelemmel telített tárgyi jeleneteiben, csendéleteiben láthatjuk Babits példájának folytatását. Az ún. harmadik nemzedékhez sorolt Zelk korai nagyvárosi tájképeit és enteriőrjeit kétségtelenül olyan szociális indulat járja át, melyhez költői fegyverzetét előbb az avantgarde folyóiratok hasábjain edzette. A *Ha látnál mostan* paprikája, kenyere, paradicsomos üvege és *egy csorba csészén pislogó gyertyája* között, önarckép maszkjában festett, fanyar idilljén érződik az objektív líra fölszabadító példája, és a *Szoba* antropomorfiáján, a *Villamoson* csoportképének illúziótlan tárgyi optikáján szintén átüt a babitsi előkép, de a *Nincs vigasz itt* nyitányának híres csendéletébe, ahogy ez az áthallás erejével bizonyos, már belejátszik József Attila hatása. Ami József Attila magával ragadó nagyvárosi leírásait illeti, nincs közük Babitshoz: ennek semmi filológiai nyoma, de ilyesmit világlátásuk éles különbsége is lehetetlenné tesz. Fenyő László nagyvárosi életképei viszont a lírai festmények két típusának is rokonai egyszerre: nagyvárosi legendák és alakrajzok, s az utóbbiakon objektiválva áttűnnek az alkotó érzései, pl. a *Nénikék, házmester* c. versében. A nagyvárosi figurák költőiségének forrása a magyar költészetben Arany János lírája, de Fenyő László költészetét maga Babits úgy dicséri, mint a szabad természet ösztönzése híján a városi környezet ihletéből táplálkozó, hiteles művészetet. Az objektív költészet eszménye itt már nem is annyira követett példa, mint inkább tájékozódási pont.

A kortárs kritika az objektivitás eszményét az *Újhold* lírikusai poétikája szerves részének tekinti. Ez túl nagyvonalú általánosítás. Abban az értelemben igaz, de így sem áll mindegyikükre, hogy közülük többen nem hívei sem a leplezetlen

önéletrajzi kitárulkozásnak, sem egy-egy átélt eset közvetlen leírásának, ez is azonban csak személyes hajlamot tükröz, és nem poétikai követelés. Ugyanakkor a probléma az objektív költészet világirodalmi környezetének megvilágítására késztet. A század kezdetén az objektív líra költői lehetőségeit aknázta ki Rilke, amikor, nyilván a Rodin mellett szerzett tanulságok befolyására, belső tapasztalatait különös helyzetű emberi figurák sorsában fejezte ki, sőt a lelki érintettséget még állatok alakjába eltávolítva is megmintázta. Az *Újhold* költői közül kettőt érintett meg Rilke varázsa, Pilinszkyt és Nemes Nagy Ágnest, de csak az utóbbi vonta le olvasatából az objektív költészet kialakításának következtetését. Az eszményt azonban metafizikátlanította. Szemléletének ilyen szellemű megformálásában alighanem közrejátszott Babits példája, a logika ellenőrzése alatt álló plasztikus stílusán, pontos kontúrokat kedvelő nyelvezetén viszont nagyon áttételesen ugyan, de alkalmasint Szabó Lőrinc tárgyiasságának bátorítását kell fölismernünk.

Babits „lírai festményei" közül a „personák" leckéje a harmadik nemzedék számos tagjának lírájában kivehető. Az alakmásoknak kölcsönzött vallomást a romantika álarcos versei modernebb változatának hihetnénk, ha célja éppen nem az *én* határainak tágítása, Babits fogalmi megvilágításában, melyet még Goethe tekintélyével is öregbített, nem a megismerés lett volna. A lírai festményeknek ehhez a típusához nem csupán a portrék és helyzetdalok, hanem életképek is tartoznak, mint pl. a *Golgotai csárda.*

1971-ben a budapesti bölcsészkar olasz tanszéke előadás- és vitasorozatot rendezett a műfordítás elméletéről és gyakorlatáról. Ott és akkor egy föltett kérdésre Weöres így válaszolt: „Nem annyira lírikus, mint dramatikus alkat vagyok, még akkor is, hogyha ez a dramatikus alkat gyakrabban jelenik meg nálam lírában, mint drámában. Van hajlamom erre a sokszemélyűségre" – mondta, majd a továbbiakban így vallott: „Minden lehető személyiséget igyekeztem belőle kianalizálni, és váltam végén személytelen emberré, aki ugyanakkor millió személyiség." Ez a vallomás egyrészt azt bizonyítja, hogy az anti-individualista keleti bölcsességben Weöres eleve alkatának megfelelő világképre lelt, másrészt jól szemlélteti, a „persona"-k megjelenése költészetében hajlamához illő kifejezésmód, egy példának ízlése szerinti áthasonítása, nem pedig a pozitivista hatáskutatás illetékességi körébe tartozó gesztus. Már Babits kinyilvánította, „az idegen ember léte tükör, ahonnan legjobban megismerem magamat." A maszkok használatát első fokon még Nietzschétől tanulta, de Browning fölfogása nyomán alkalmazta, hogy szellemi kalandokban élje ki azt, aminek megvalósítására egyetlen élet kevés. „Persona"-jának verstípusa drámai monológ *(Aliscum éjhajú lánya),* alakrajz *(Zrínyi Velencében),* helyzetdal *(Hegeso sírja),* de még kései, nagy korszakában is visszatér az alakkettőzéssel dúsított versbeszédhez, pl. *A vén kötéltáncos*-ban. A fiatal Weöres *A teremtés dicsérete* első ciklusában, a „Biblikus képek"-ben drámai magánbeszédként előadott helyzetverseket adott közre, de – többek közt – még a korábbi *Alt-Wien ábránd* is a *Golgotai csárda* típusához tartozó, a költőnek mintegy elveszett *én*-jét kutató életképe. A látszatra azonos poétikai rendeltetésű műforma is fölfedi azonban a két költő eltérő vonásait. Babitsot a megismerő értelem és a kielégíthetetlen szenzualizmus hajtja fölfedező költői útján, Weöres „persona"-i egy drámai alkatnak különböző konstellációk végszavára adott, s egy személytelen világrenddel összhangzó feleletei.

A „persona" objektivált önkifejezése a harmadik nemzedék több lírikusának is példát adott. Rónay György több szép korai versébe, pl. a *Bálvány*-ba ugyancsak a személyiség kiéletlen lehetőségeit vetíti ki. Az alakmással folytatott beszélgetés objektív lírai ihletéhez ismételten fordult később is, így a *Szerápion-legendák*ban, valamint a mitikus vándorútján örök kérdezővé lényegült Odüsszeusz szituációjába átmintázott költeményeiben. Valamelyest közelebb áll az álarcos vershez, mint a „persona" műformájához Jékely, amikor a *Hamlet altatójában* a korfestés izgatja, és az adott lelki állapot különös színeibe feledkezik, *Rezeda Kázmér búcsújában* viszont a műforma határait a stílusmimikriig tágítja. Csorba Győző két verse megértetheti, mikor van szó álarcos líráról, és mikor a „persona" műformájáról. A

Biberach szemével fűszeres szókincse, beszédes vonású jellemrajza a helyi színek, a *couleur locale* expresszivitásával élő álarcos vers ízlésformájára vall, míg *Az öreg Milton*, jóllehet beszédhelyzete, az előző szonettel ellentétben, monológ, a „persona" műformájának, mint az alkotói vallomással csak itt-ott ellenpontozott, máskülönben az indulati rétegeket föltáró lélektani tanulmánynak megkapó változata. A „persona" verstípusa Rónay tolla alatt a belső konfliktus drámai képe lett, az induló Jékely kezén az elvágyódás és lélekcsere nagyító alá fogott élménye, Csorbánál az élet tárgyi furcsaságának és torz fintorainak epikus távolságtartással, de annál tragikusabb erővel előadott panasza. Ám Babitsnak ez a műformája még a közelmúlt éveiben is delejes hatásközpontnak mutatkozott. Kálnoky a *Hamlet elkallódott monológjá*-ban az alakmás burjánzó fantáziaképeit belső történeteinek lassított filmjével, a *Szvidrigajlov utolsó éjszakájá*-ban a részletek egyre áthatóbb és egyre halmozódó naturalizmusával regényhősök légkörének hitelességéhez méltón ömlesztett új életet a „persona" kifejezésformájába.

Babits fölfokozott érzelmi élete, melyet az érzékeny idegélet és az indulatok árapálya épp úgy jellemzett, mint az értelem vadász kíváncsisága, az Isten háta mögötti Fogarason tovább mélyült, és új utat tört önkifejezésének. A stílusváltás igénye azonban szenzualista alkatából szakadt föl, és amikor fölismert szellemi összefüggések, továbbá belső viszontagságok megfelelő műformáját kereste, megteremtette a *térhatású lelki kép* verstípusát. Gondolkodását legkorábban 1908 végétől Bergson ismeret-, majd lételmélete befolyásolta, és a francia filozófusnak abban az eszméjében, hogy körvonalazhatatlan élményeinket (sensations inextensives) csak úgy hívhatjuk a homályból fényre, ha valamely mozzanat formát társít hozzá, a saját talányának megfejtését kellett fölismernie. A művészi teremtés megragadhatatlan életének talál testet és létet az örökmozgó, megpillanthatatlan madár analógiájában. *(A költő szól) Az őszi tücsökhöz* intézett, egyoldalú párbeszede ugyancsak „térhatású lelki kép": a tücsöksorson töprengve, a költő ihlettörténeti vallomása kifejezésével, „az élet lelkét" igyekszik szóra bírni, és költői kérdései az egyéni lét hasztalan próbálkozásainak tragikumát sugallják.

A „térhatású lelki kép" a mai napig vonzó műforma. Költői energiája jóval több, mint a megszemélyesítésé: nemcsak alakokat láttat a felhőkben, hanem szobrokat mintáz belőlük, formát szab a tűzijátéknak. Takáts Gyula a tüzes naprendszer ragadozó, nyári hatalmát érzékelteti menny és föld közt gomolygó tablójában, *Az égi tigris*-ben. Radnóti is megpróbálkozott ezzel a műformával, bár csak egyszer, de jelentős eredménnyel a *Gyökér*-ben. Mi juttatná inkább eszünkbe a történelem mélyébe szorított, legfénytelenebb emberi sorsot, mint a föld zord sötétjében bujdokló gyökér? Különösen szívesen aknázza ki a „térhatású lelki kép"-et Kálnoky. Az enyészet rontásában hiábavaló hivalkodás jeléül idézi meg a *Kapu*-t, mely a rommezőben sehová sem vezet, az *Oszlopszent* alakjában pedig a megvalósult véglegességet groteszk naturáliákkal testiesíti. A „térhatású lelki kép" belső formájának természete szerint szimbólummá válik, s ez az érzés lebegtetésére fogékony költőket a verstípus egyneműségének föloldására ingerli. Radnóti is a *Gyökér*-ben, mely a növényi tárgy és a bujdokló élet megnevezetlen párhuzama közt áramoltatja képzeteinket, a záróakkordban kinyilvánítja személyes helyzetét, s a kettős látást megszüntetve, sürgönyi tömörítéssel pergeti le kitörő vallomások sorozatát.

A *Gyökér* változott látású befejezése átvezet Babits egy másik verstípusához. Már a *Levelek Iris koszorújából* időszakában találunk példát arra, hogy az új kifejezésmódokat annyira dúsító asszociációs gazdagság mellett a vers jelentésrendszerét elmélyíti a disszociációs gondolkodás. A disszociáció egy központi gondolat vagy egyetlen motívum kifejtése analógiák útján. Egy elfelejtett, század eleji francia lélekbúvár, Jean Philippe, akinek közvetett hatását a fiatal Babits ars poeticájára sikerült kimutatni, a gurulva vastagodó hólabdával szemlélteti. Babitsban mindinkább tudatosodott, hogy a disszociációs gondolkodás maga – nemegyszer az ellenpont erejével – az élet bőségének illúzióját kelti. Nem ok nélkül hangsúlyozom fölismerésének tudatosságát. Még egy dologi tárgy életútját is elbeszélni epikai fel-

adat, – históriáját környezetváltások, fordulatok, megpróbáltatások kísérik, tehát mindaz a bonyodalom, ami az eposz hősével épp úgy megeshet, mint a realista regény főszereplőjével. *A világosság udvara,* a szemetes vakudvar élete a hősmonda epikumának sztereotípiáival (a tárgy megnevezése, a hős fölnövekedése, viszontagságai) bontakozik ki. Mindamellett *A világosság udvara* még nem a disszociációs versképzés iskolapéldája, – a költő inkább egy szimbólumot mélyít el fokozatosan, és jobbára asszociációkkal. Ha *A világosság udvara* kompozícióját a *Cigánydal*-lal és az *Ádáz kutyám*-mal együtt gondoljuk végig, másodrendűnek bizonyul, hogy a központi motívum emblématikus vagy szimbólum-e, de annál fontosabb, a képzetek mindkét irányú, disszociatív és asszociációs bokrosodásával kelti a nagy lélegzetű élet, egy teljes sors dimenziójának hatását. Még többet nyom a latban, hogy a hős vagy megszemélyesített tárgy, illetve az élő természet valamely emberarcú lénye valóságos és képzelt helyzetekben, mozgalmas események „összefüggő képszalag"-ján, hogy Babits poétikai műszavával éljünk, jelenik meg előttünk. A központi motívum, akárcsak az utazási és fejlődésregények főszereplőjének élete a maga hányattatásaiban, képletes tengelyen, disszociációs úton teljesedik ki még akkor is, ha a vers időről időre képzettársításokkal villódzik. Egy-egy sors ilyen epikus előadása végül szimbolikus jelentést sugall: a *Cigánydal* a szabadság, az ösztönélet határtalan szépségét, az *Ádáz kutyám*-nak a derék házőrzőhöz intézett buzdításai pedig a szabad akarat és az emberen túli hatalom ingatag egyensúlyának tanulságában csengenek ki. Az előbbi versen a vágykép, az utóbbin az elégikus vallomás annyira átüt, hogy a műformát joggal nevezhetjük *lírai mítosz*nak, vagy, ha úgy jobban tetszik, szinonimájául *sorsének*-nek. A műforma kikristályosodásának első fokozata Babitsnak Dante *La vita nuová*-ja ösztönzésére tervezett „lírai regénye", kiváltképpen a *Szerenád,* a *Naiv ballada* és az *Egy dal,* maguk is sorsénekek, a két utóbbi az író életrajzának metszeteivel beszédes. Az *Egy dal* önfeltáró megfogalmazásaiból kiderül, hogy a lírai mítosz formai keletkezésének személyes indítéka pécsi másodnagybátyjának könyvtárában szerzett olvasmányélménye: nagy utazások képzeletmozdító történetei. Az eseményekből disszociált motívum versbeli pergése Babits szemében a bergsoni életlendület elvének poétikai átültetését is jelentette.

Az utódok versei közül a babitsi mintát inkább csak sejteti a *Himnusz a Nilushoz.* Radnóti itt disszociatív képzettársítással komponál, de egymásba úszó filmkockáinak jelentése nem más, mint ihletforrása: a panteisztikus teljesség élményének kiáradása.

Barta János az érett Babits valóságlátásának, erkölcsi és értéktudatának szemléleti összhangját, melyhez a belső formát is odaérthetjük, költői polifóniának dicséri. De már az első lírai mítoszok is többszólamúak és ellenpontozottak; ellentétek tercelnek egymásnak, ábrázolás, alanyi kitörés, reflexió. Mégis épp a lírai mítosz sokfélesége teszi lehetővé, hogy bárki egyéniségét megőrizve saját ars poeticájának húrjaira hangolja. Csokonaiig visszavezethető hagyományt folytat Takáts Gyula, ám az *Egy kikötésre használt fűzfánál* eszmélkedéssel, ámulatokkal megszakítva regéli el, ami az öreg fa körül, a fáért és a fa által történt. Ahogy jeleneteinek során *visszajárnak ők, a régiek,* pillanatképeiben a vén fűzfa az ó-görög természetközelséget idézően nő oltalmazó istenséggé. A dologi tárgynak a történetéhez tartozó, realista szituációiban s hozzáképzelt, merész analógiáiban, szinkópált képzetritmusokkal teljesedik nagy ívű sorsénekké Kormos István verse, *Egy talicska halálára.* Panteisztikus világpanorámává tágul a lírai mítosz *Az elveszített napernyő*-ben. Egy árkádiai idill bevezetője után, Weöres az elhagyott tárgyon fokozatosan úrrá levő természet körforgását bemutatva, a személytelen tenyészet tündérjátékait rajzolja meg.

Ismeretes, hogy Babits, aki az izmusoktól elhatárolta magát, több stíluseljárásával az avantgarde új formateremtését megelőzte. Már 1912-ben írt képverset, bár a *Vakok a hídon*-t minden bizonnyal a költőnknek oly kedves Fábchich ösztönözte, hiszen 1804-ben megjelent könyve közöl pl. kehely formára szedetett bordalt. A látható vers úttörője Babits azzal is, hogy a központozás expresszív fölhasználására példát adott. A *Levél Tomiból* hárompontos mondatmegszakításairól azt magyarázta Szabó Lőrincnek, hogy egyrészt ütemet, másrészt „közönséges zokogást" jeleznek. Jékely

Madár-apokalipszis-e már így is kezdődik, három ponttal, melynek kifejező értékéről azt mondja Lator László: „Olyasvalamit sugall, hogy egy láthatalan, folyamatos történés egy szakasza, egy képsora láthatóvá válik. Úgy érezzük, előtte is, utána is van valami, ha a vers nem is beszél róla."

Babits már jóval a világháború előtt szívesen él az expresszionizmusra jellemző, kihagyásos beszéddel. Tömondatos fölkiáltások, csonka mondatok, kötetlen szavak *staccato* dikciója belső dráma anyanyelve a *Mozgófénykép*-ben, a *San Giorgio Maggioré*-ban, majd a *Haza a Telepre* zsánerképének kifejletében a szerkezettelen nyelv egy életforma válságának visszhangjait kottázza le. Egy évtizeddel később egy egész Szabó Lőrinc kötetet meghatároz az expresszionizmus „motorikus" emberének lázadását éreztető, kaotikus versbeszéd, – még a látható vers három pontjával is él, sőt visszaél. A *Fény, fény, fény* Szabó Lőrincnek az a kötete, mely tagadhatatlanul a német expresszionizmus lényegkeresésének és túldramatizált nyelvezetének hatása alatt áll, de, mint Babits legközelebbi tanítványának és barátjának, tisztában kellett lennie azzal, hogy expresszionisztikus stílusának kipróbálása már megtörtént magyarul, és épp mesterének fiatalkori verseiben.

Babits háború alatti lírájának főként a kötetlen élőbeszéd benyomását keltő, „daróc"-ba öltöztetett, egyszerű énekei, és a bennük formára lelt természeti harmónia vágyképe vált termékenyítő mintává. Ezek az utópia világos színeivel derűt álmodó életképek, a *Dal, prózában, A régi kert* a falusi-vidéki jeleneteket önfeledten részletező leírások, és az új népiesek idilljeinek előzményét, s ezért egy tovább gazdagítható műforma példáját kell látnunk bennük. Irodalomtörténetírásunk túloz, amikor az új népieseknek Babitsra gyakorolt erős hatásáról beszél. Példának okáért Babits kései humora nem avantgarde gyökérről nőtt, mint Illyésé, a közvetlen hangnemet, a *parlando* szövegmondást pedig mind említett „egyszerű énekei"-ben, mind novellisztikus verseiben – ilyen az *Éji út* – már a háború vége előtt kipróbálta. Egyetlen néven nevezhető verstani megoldást kölcsönzött, Illyés társalgó szófűzésű, felező tizenkettőseit, mégpedig félsoraival váltogatva pl. az *Elgurult napok*-ban. Ezzel szemben *A ház végén ülök...* pátosztalan, némi szürrealisztikus fintorral egyénített, idilli életkép, melynek, persze avantgarde árnyalat nélkül, Babits háború végi „egyszerű éneke" az előzménye.

A háború után Babits költői mesterfogásait még magasabb fokon kísérelte megvalósítani. Elmúlt tőle a „könnyű dal", beleunt az elme boszorkányos tornáiba, s elpattantak lírájának túlságosan fölajzott idegei. „Itt a halk és komoly beszéd ideje" – olvassuk egy 1925-ben adott nyilatkozatában, de a meghitt nagyszerűség formaelvét csak a húszas évek derekától, fokozatosan alakítja ki. Költészettanát újabb árnyalatokkal Esztergom-Előhegyen a természeti környezet közvetlenül és közvetve gazdagítja. A tenyészet részleteinek, köznapi eseteknek költői nyomolvasását Török Sophie örökítette meg a *Versenyt az esztendőkkel!* kötet koronatanújaként tett vallomásában: „Minden vers Napló, elmúlt napok ízeivel, eseményeivel s szorongásaival tele napló..." Főként az életképnek induló Babits-versek adják vissza híven a külvilág jelbeszédét, és a költő ezt a magatartásformáját az emberi létfeltételek egyik lehetséges megvalósulása emblémájául tudatosítja, amikor életmódját órák s félórák lassított filmjére veszi a *Verses napló*-ban. Ez a füzér a természet jeleire éber életszakaszt kimerevítve nemcsak a szemlélődés fogékony idejét állítja meg és az érzékletek zsákmányejtését nagyítja ki, hanem önfényképében a személyiség bergsoni külön idejét is érezteti. A bukolikus élet naplószerű megörökítésének mintája hatott az egyébként impresszionisztikusabb Radnótira, amikor a műforma leckéjét háromszor is áthasonította, a legegyénibb megrendüléssel, a szemlélő kameraállásának váltogatásával a *Hajnaltól éjtélig* című füzérében. A lírai napló lelkiismeretvizsgálat, és a műformának az egyéniséget fölszabadító ösztönzésére vall, hogy 1932-ben Babits tolla alatt még egzisztenciális jelentést sugall, 1938-ban, az újabb háború előestéjén, baljós prófécia intéseivel második szólama zeng Radnóti soraiban.

Maga a versépítés filmszerűsége Babits fontos vívmánya. Az „összefüggő képszalag" kompozíciós elvét finomította egyetemi éveitől. Akkor azt vallotta, tudatunkban az élet alaprétegét az élmény *folyamatos* képsora foglalja össze. Már ez az elv

is hasonlított a korabeli némafilm vizualitásához, márpedig költőnk szenvedélyes mozilátogató volt. Mikor aztán az örökmozgó elme, csapongó képzelet Esztergomban tavasztól őszig szembekerült a természet vég nélküli színjátékával, Bergsonnak a gondolkodás mozgóképszerűségét kifejtő nézeteitől is bátorítva, benyomásainak indulathullámzását és gondolatvezetését filmszerűen fejezte ki. Elsősorban áll ez olyan versnemző természeti motívumokra, melyek antropomorf alakcseréje hamar megindítja látvány, látomás és önszemlélet ismételt nézőpontváltakozását, múlt és jelen átáramlását egymáson, a realista megfigyelés szimbólikus közelképpé rögzítését, hogy ezután újra gyorsulva-lassulva immár etikai üzenetet közvetítő jelenet peregjen tovább. Babits természetfestő esztergomi képeiről már Halász Gábor elmondta: mennyire testiesen érzékiek s ugyanakkor a fantáziával eggyéolvadtak. *A Szökevény, renitens idill* a nyári kert árnyjátékaitól emlékképekbe révedve és a képzeletnek a természeti törvényeken túli analógiáig emelkedve a költő régi problémáját, látszat és való ellentétét benyomások és éberálmok közt cikázó filmkockákon vetíti elénk. *A Ketten, messze, az ég alatt* realisztikus életképnek indul: a *láthatatlan gumiszálon* röpülő bogár mozgásformájának képzetét bővíti, ugyancsak analógiásan, a szeretők egymás körül kerengő lelki életének miniatür drámájává, majd fohászkodásra emlékeztető beszédhelyzetbe, másrészt rálátásos perspektívába emelkedik a vers jelentésszintje. *Az Elgurult napok* mintha fölvevő készülék *svenkelő* (egy szinten folyvást mozgó) technikájával készült volna, úgy követi a földön hempergő, hullott gyümölcs útját, míg a látvány erősödő ritmusa mélyebb jelentésre eszméltet, hogy hirtelen magasabb vizuális képsora a favágó alakjában az elmúlás tragikus nagyságára ébresszen.

Babits óta, napjainkra a mozi élménye népszórakozássá vált, és poétikai szemléletformák filmszerűségének jobbára csak előzményére mutathatunk az ő lírájában, nem pedig példájára. Képes Géza *Helsinki-i képeslap*-ja címének már második fele *(egy kissé budapesti is)* előre jelzi, hogy a vers két, térben egymástól távoli képsort kapcsol össze. A visszapergetés *(flash-back)* művészetközi alkalmazása fűzi össze, s ez két különböző idősík egymásra úsztatását jelenti már, az erős helyi színekkel festett helsinki találkozást és egy közös hajdani, budapesti jelenet élményét. Zelk tág lélegzetű *Sirály*-ának lüktető szabad asszociációs kifejezésrendszere, valamint konkrét és képletes, emlékezetbeli és eszmélkedő képsíkjainak szakadatlan kölcsönös átfedése mozgóképszerű pergéssel, másodlagos kifejezésként erősíti föl az emberi vesztességnek a személyen túlmutató erejét.

A *Sirály*-on azonban már látszik, hogy költője okult az *Újhold* műhelyeinek egyik-másik szemléleti eljárásából. Hadd éreztessen ebből valamit egyetlen, de annál ékesszólóbb példa, Pilinszkynek még 1954-ből származó *Apokrif*-ja, melynek műformája lírai mítosznak is tekinthető. A vers gondolatmenete az eszkatológikus vízió, a látomássá lényegült, valóságos emlékképek, szorongások álomi préséből sajtolt, antropomorf látományok és eszmefűzések pulzálásával teljesedik ki, tehát filmszerű formanyelven, epikus folyamatként tárgyiasítja a lelki élet földrengéseit.

Babits mozgóképszerű kifejezésformáit az érzések *tremoló*-ja kíséri. *Az istenek halnak, az ember él* verseitől kezdve megfigyelhetjük, hogy még kevésbé filmszerű alkotásaiból is mindig kivehető az *érzelmek kardiogram*ja. A szélsőségek közt hánykódó heves élet érzékeltetésére a költő, aki fiatalon a felhőkkel veszekvő vaskos képzetek kontrasztjával próbálta visszaadni a zajló élmény elevenségét, érett fejjel ellenpontozott esztétikai sorselvek közt, erkölcsi dráma alakjában megélt érzelmek forró-hideg váltakozását menti át verseibe. *A Vers a csirkeház mellől* a belenyugvás és az erkölcsi súlyú cselekvés közti választás külső-belső drámáját a középkori „test és szív vitája" műfaj analógiájára kottázza le. *A Gondok kereplőjé*-nek nyitánya kivételesen a fővárosra utal, de épp ez a körülmény szabja meg elégikus érzelmi kardiogramját. A téli álmot alvó, havas környezet rajzából a növényi természetnek egy elgondolt, antropomorf képén át kozmikus és bejárható távolságokat testvériesítve pásztázik a képzelet, majd a lelki sóvárgást a zárt lakásból szabadba vágyó madár alakjába vetíti, végül a fantázia hangasszociációk útján nekilendül, az elfojtott harmóniavágy a kereplőjét csörgető bélpoklos Brueghel-i látományába csap át, amit a befejezés gyötrelmes önarcképül nagyít ki. *A Gondok kereplője* megfigyelés és kép-

zelgés dialektikájával filmszerű, de látott és képzelt élményének váltakozásánál is szembeötlőbb érzelmi zajlása, melynek kardiogramja hegy-völgyek erősen pulzáló görbéjét mutatja. A még kevésbé filmszerű *Medve-nóta* hangütése a drámai vallomásé, záróakkordja viszont groteszk fantáziakép: a kezdő és a végpont között igen nagy az érzelmi fáziskülönbség.

Akadnak Babitsnak olyan kései versei, melyek poétikai műszóval a „születőben levő vers" (poème en devenir) mintapéldái, mint pl. a *Botozgató*. A költő leír egy történést, és kísérő zenéül a történés közben benne fölvert, háborgó érzéseket lekottázza. Természetesen a jelenet alakulására az érzelmi hullámzás visszahat, s ez a kölcsönhatás vág medret a vers fogalmi és formai közlésének. A *Botozgató* esetében a beszélő – a költői *én* –, mint botjára támaszkodó lábadozó cselleng egy parkban – tudjuk, a budapesti Városmajorról van szó –, és az eseményt megelőző nemzedéki ellentétek, viták hatására, tavaszodó környezete mintha megelevenednék, s a zsendülés folyvást csúfolná az idős, megviselt sétálót. Ahogy a képzelgés fokozódik, a parkbeli kószálás egyre idegtépőbb, s a *Botozgató* belső formája, ill. mondatfűzése a kétszintű izgalmat egyaránt közvetítve válik igazi „születőben levő vers"-sé.

A „születőben levő vers" a világirodalomban már polgárjogot nyert lírai formaszervezet, de Babits költészetében az *érzelmek kardiogram*-jának csak egyik változata. Nemzedéktársai általában egyetlen indulatból és egy öntésű érzelmekből építették föl verseiket, mert hagyományos műfaj (óda, epigramma stb.) egynemű közegében maradtak, vagy pedig, s ez az érdekesebb jelenség, a lírát az élmény emlékezeteként éltek át, s a költői tárgyat végig azonos hangulatban értelmezték. A húszas évek Juhász Gyula-verse a visszarévedés elégiája, ahogy a *Jubileum* fölütése és záróakkordja fogalmakkal, grammatikai ismétléssel jelen és múlt szimmetriáját kimondja: *Húsz éve röpült Blériot először* ... és: *Húsz éve nincsen számomra remény*. Kosztolányi elragadtatásának magas C-jét végig ki tudja tartani *(Marcus Aurelius, Ének a fiatalokról)* vagy az utolsó hangig regiszterének mélyebb fekvésű, komor tónusán dalol: ilyenkor verse anti-himnusz. *(Száz sor a testi szenvedésről)* A *Lélektől lélekig* kötetet rezignáció hatja át, csak korábbi lírájához viszonyítva új, hogy Tóth Árpád életképi, sőt jobbára természeti motívumból exponálja számos versét. *(Erdőszél, Bazsalikom)* Velük ellentétben az érzelmi kardiogram Babitsa elsősorban saját gyermeke, hiszen már a tízes években írt néhány ditirambusa, elsősorban a *Húsvét előtt*, a belső élet háborgásának hiteles visszhangja. De akkor a költő mintegy párbeszédet folytatott a közösséggel, csak annyira cserélgetett hangnemet és érzést, amennyire egy hagyományos műfaj keretei engedték. Életének és költészetének delelőjén érzelmi forrongását ellentétes sorsérzései is fölerősítik, s mivel nem közönséghez fordul, hanem nyugtalan lelkiismerete bírja szóra, nem reproduktív képzelete szemléltet, hanem alkotó fantáziája ad más dimenziót élményének: ezért az a bizonyos kardiogram többszörösen zaklatott belső világának mindig egyszeri állapotait tükrözi.

A fiatalabb nemzedékek sokat megértettek ebből a leckéből. Szabó Lőrinc pályája csúcsán, pl. az *Őszi meggyfa* s még inkább a *Mozart hallgatása közben* indulati lüktetését fejezte ki az érzelmek kardiogramjával. De találunk példát hatására Rónay Györgynél *(Az öreg költő)*, Radnótinál *(Ez volna hát ...)*, sőt még az avantgarde-ből kinőtt Berda költészetében is észrevették „indulati feszültségének ingadozását." (Lator László)

A háború után Babitsot az etikai számadás gondja és a közösségi erkölcs válsága aggasztja. Etikai aggodalmaival összhangban egy-egy esszéiben fölvetett probléma, olykor a nyelvi fordulatok erejéig, mindenekelőtt lírájában vissza-visszatér. Ezt az alkotáslélektani jelenséget kíséri *értekező lírájának* kialakulása. Már *A gazda bekeríti házát* leíró részleteinek disszociációját és allegorisztikus célzatait a rejtett dialógus helyzetében elmondott, nemzedéki feszültségről és társadalmi-politikai erkölcsről hírt adó elmélkedés igazgatja. Az esszéisztikus vers mintaalakja, *A felnőtt karácsony* a gazdasági válság mélypontján, 1930 decemberében született, s a téli föld és a társadalmi tél nyomorának képzeteihez fűzött eszmélkedések sorozata. A *Restség dicséreti*-t költője meg éppen esszének szánta, amint ez a Babits-hagyatékban föllelhető, terjedelmes, töredékben maradt próza eredeti kéziratából kiderül, hiszen a költő

első szövege háromnegyedét fordulatok, sorok, fél versszakok terjedelmében magasztosította értekező gondolatmenetéből költészetté. Úgy tetszik, Babits esszéisztikus lírájának bátorítására lelte meg az egyéniségéhez illő, racionalisztikus költészet eszmét eszmével szikráztató szemléletformáját Vas István, mely pályája második szakaszától egyik uralkodó alkotói vonása, hiszen miként maga mondja, az értelem jegyében szól „azokról a dolgokról, amikről értelmesen beszélni lehet", de az értelem fölöttiekről is.

Babits idegen szavai hol érdesítik, hol megcsillantják a gondolatmenetet. Előfordul, hogy a műszó magát az idegenséget, a tény versbeli, belső ellentmondását domborítja ki: *Hogyan lépett e primitív Madonna / e volutás, barokk párkányra? (A Madonna fakírja.)* Másutt az idegen szó párhuzamot nyomatékosító stílusalluzió, például Berzsenyi remete életmódjára utal: *Ne lesd a poétát, tirannus világ! (Levél)* A politikai-szociológiai szókincs érzelemzajlásos természetfestő versben a tágabb szövegkörnyezet történelmi mozgásformáival bővíti a jelentést, – a *Tavaszi szél*-ben az újat hozó átalakulás, az *Esős nyár*-ban a tragikum felhangjaival. Babits után az idegen szavak intarziája a versben a kontraszt színek analógiájára hat, s a legtudatosabban először a *Te meg a világ* Szabó Lőrincének dikciójában, mégpedig szkepszisének hangulati kifejezésére. Az idegen szó képzetek ellenpontozására, hangulati disszonanciák elérésére hivatott az *Újhold* egyik-másik költőjének (Lakatos István, Nemes Nagy Ágnes) szóhasználatában is.

Képzeletét Babits sokáig a fantasztikum kifejezésére fordította. Későbbi, érett művészete, a reproduktív fantázia ellenpólusán, a természet életében rejtekező „szellemeket" szabadítja föl alkotó képzeletével. Az igazi, teremtő képzeletről azt vallja, hogy „a lélek fölröpítésére s a világ kitágítására való." *(A hazugságok paradicsoma)* Érdekesen különös jelenség, hogy a mindinkább etikai kérdésekre fogékony Babits életképi fogantatású verseit olyan fantáziaképekbe futtatja ki, melyek az álom igazságtételét vagy éppen a lidércnyomás önbüntetését sugallják. A *Mint különös hírmondó...* a fegyverkező világ képsorát a tenyészet életritmusával állítja szembe, és a történelem vasból vert törvényét az örök körforgás természeti víziójában oldja föl. De gondolhatunk más verseire is, a *Hegytetőn*-re vagy a *Micsoda föstmény!*-re: az egyik az éberálom mámorával ad feleletet a kicsinyes jelen gondjaira, a másik fenyegető sejtelemmel szembesíti az egyéni élet túl szűk érdekkörét. A jó szomjuhozása, hiányának réme fejeződik ki a morális parancs megnevezése helyett a fantázia formanyelvén. Babits nyomán a történelem és erkölcs kérdéseire képzeletbeli jelenettel válaszol Radnóti *(Trisztánnal ültem, Októbervégi hexameterek)*, de a fantázia irrealitásával hiteti el etikai vagy metafizikai problémáinak a szokottnál hatalmasabb arányát Jánosy István is, főként első köteteiben. (Pl. *Mondd, ki vagy?)*

Mire nem adott példát Babits? Mindenekelőtt ne feledkezzünk meg más, kortárs hatásközpontokról: az avantgarde-ról, mely nálunk elsősorban Kassák követését jelentette; Füst Milán költészetének csábításáról, melynek erejét a *Nehéz föld* Illyésének és az induló Weöresnek több verse, Pásztor Bélának egész költői világa példázza; sose szűnt meg Ady varázsa: hatása alól a még félig kamasz József Attila sem szabadulhatott. Az új népiesek meg éppenséggel Petőfi, Csokonai példájára tekintettek vissza.

Minden nagy egyéniség körvonalait hiányai rajzolják ki. Babits költői leckéiben van egy közös vonás, a vers szerkezetességének, az architektúrának az eszménye. Még a szemléleti vagy esztétikai ellenpontozás is arabeszkekkel pántolja szerkezetté a Babits-verset, disszonanciái az energiák különböző szintjéről tanúskodnak. Poétikai eszményének irányát jelzi Magyarországon úttörő lelkesedése Proustnak épp csak megpendített élményekből is szerkezettel építkező műve iránt, és idegenkedése Joycenak a szabad természettel egybevágó, prelogikus megnyilvánulású művészetének mozaikképétől. Babits ars poeticájából kimaradt a talányos tudatkifejezés, az ösztönös, hirtelen gondolkodásra jellemző, hézagos kompozíció. Egyetlen kivétel alóla *A szökevény szerelem.* Természetesen nem láthatott a jövőbe, nem ismerte az antilírát sem.

CSORBA GYŐZŐ

Babits-apokrif a „Jónás könyve" utánról

Züllött és gögös a világ,
csak nem sikerül rendbe tenni.
Akart vagy tűrt próféta ság,
Ninive . . . Jónás . . . cethal . . . ennyi.

Jónás . . . cethal s új ostorok,
s holtig termek, bölcs Istenem.
Vagy csak szokásból gajdolok?
Hát termés az, mely így terem?

Hittem, hogy rontok, épitek,
s hány csőd ért és hány mozdulatnál.
Rím, szó, pont, vessző, ékezet –
s több lett-e egy-egy tiszta lapnál?

Nyugalom kellett, béke, csönd,
de rám dörgött a „Kelj fel és menj!"
S míg ugattam a bűn-özönt,
kavartam botrányt Ninivében.

Ó, jobb lett volna árnyain
kertemnek a hegyen ledülni,
s egy pintes könnyű szárnyain
tetszőbb tájakra menekülni,

vagy nézni, ahogy a hajók
a szürke-zöld vizet hasítják,
s a megroncsolt felszínt habok
sebhintőporával csitítják:

igétlenül, igátlanul
örülni az örülhetőnek,
s bár a napok virága hull,
nem vélni, hogy ez már előleg –

Hiába! – Máshogy lett, nem így:
küldettem egyre Ninivébe,
s ahogy rossz gégémtől telik,
nyílik szám most is az igére.

Torkomban új s új buzdulás,
az eleve elrendelésé,
nem használ a szabadkozás
s a szörnyű nyisszentés, a késé,

csak termek, termek . . . Nagy az Úr:
a szó enyém, övé a tegyver.
Hát mondom, bár vér is tolul
számból rikács intelmeimmel,

mert egy-egy szó későn-korán
csírát lök tán ki, s végre béke
s igazság költözik nyomán
a züllött, gögös Ninivébe.

TÜSKÉS TIBOR

BABITS ÉS ILLYÉS

A még romokban heverő fővárosból, 1945 tavaszán, Illyés dunántúli körutazásra indul: a földosztás eredményeire kíváncsi. Az autó Szekszárdra is betér vele, a virágzó Szent László utcába, ahol a Séd partján álló egyemeletes, fehérre meszelt családi házban fölkeresi Babits idős édesanyját. Babits három és fél éve halott. Halála óta most találkozik először Illyés a költő édesanyjával. A *Hontoglalók között,* a dunántúli földosztásról írt riportsorozat egyik fejezetének végén olvassuk ezeket a sorokat: „El kell simítanom a homlokomról a napszámosok vaskos gondjait, hogy elmondjam a halkszavú, halkmozdulatú, törékeny anyának fia utolsó napját."

Élesen, keményen metszett kép, hidegtűvel megörökített rajz. Egyetlen mondat, és az idő két síkjából három arc néz ránk: a múltból a haldokló, ötvennyolc éves költő, a jelenben a megtört, matuzsálemi korú édesanya és a Babits haláláról a szemtanú hitelességével beszámoló negyvenhárom éves Illyés. A pillanat mindenképpen olyan, ahonnét kilátás nyílik két irányban, vissza és előre, a múlt és a jövő felé: Babits és Illyés viszonyára a mester életében, és Babits és Illyés kapcsolatára a mester halála után. Illyés halálával most már ez a kép is befejezett, végérvényes, a „leltárnak" ez a rovata is lezárult.

Babits és Illyés között az „érintkezési pontok" jórészt föl vannak tárva, de nem annyira, hogy kapcsolatukról már mindent elmondtunk volna, hogy újabb adatok és értelmezések ne árnyalhatnák, ne gazdagíthatnák a képet. Könnyebb a kapcsolat keretét, külső történetét megrajzolni, mint a belső motívumokat, a lelki indítékokat föltárni, a pszichikai mozzanatokat elemezni.

A dombóvári majd bonyhádi gimnazista diákévek után Illyés Budapestre kerül, és a negyedik osztályt a Munkácsy Mihály utcai gimnáziumban végzi. (Az iskola a világháború alatt a Bulyovszky utcai reálgimnázium épületében működik ideiglenesen.) Ekkor történik első „találkozása" az ott tanító Babitscsal, aki nem volt Illyés tanára, s akit egy háborúellenes verse miatt éppen akkoriban súlyos támadások érnek: az érettségi vizsgák idején az emeleten lábatlankodó tizenöt éves kisdiákot türelmetlenül letessékeli a negyedik emeleti folyosóról. 1917 szeptemberében Illyés az Izabella utcai kereskedelmi iskolába iratkozik, új, művelt barátokra tesz szert, maga is sokat olvas. Amint a *Beatrice apródjai*-ban elmondja, kezébe kerül Babits nagy Vörösmarty-tanulmánya, és egyik barátjától kölcsön kapja *Recitativ* című kötetét. Ezek azok az olvasmányok, amelyek alapján megismeri és megkedveli a költőt. 1922-től négy éven át Párizsban él, a Nyugat ide is rendszeresen eljut hozzá, itt találkozik Babitsnak a folyóiratban megjelent írásaival, verseivel és tanulmányaival.

1926-ban tér vissza Magyarországra. Már a következő évben kritikai írásait közli a Nyugat, majd 1928-ban verseit is publikálja a folyóirat. Azután, hogy első versei megjelentek a Nyugatban, megismerkedik Babitscsal, aki részt vesz a folyóirat szerkesztésében, 1927-től a Baumgarten-alapítvány irodalmi kurátora, majd 1929-től, Osvát halála után Móricz Zsigmonddal a Nyugat társszerkesztője. Amikor találkoznak, Babits negyvenöt, Illyés huszonhat éves, s bár a tizenkilenc év különbség mindig megmarad közöttük, kapcsolatuk egyre mélyül, egyre bensőségesebbé válik, és zavartalanul tart Babits haláláig. Ma már azt is látjuk, hogy a barátság mindkettőjük számára meghatározó jelentőségű volt: Illyés, aki senkivel sem került tanítványi viszonyba, s a legkezdetektől megőrizte írói szuverenitását és gondolati-szellemi önállóságát, Babits leghűségesebb védelmezője és védelmezettje ma-

radt, Babits viszont, akinek nem egy „fölfedezettjében" és fiatal pártfogoltjában csalódnia kellett – gondoljunk csak Szabó Lőrinc szembefordulására vagy Németh László heves szakítására –, szinte féltékenyen vonzódott Illyéshez, akiben megtalálta azt a barátot, aki mindvégig kitartott mellette. Viszonyuk különösen akkor válik szorossá, napi munkakapcsolattá, amikor Babits egyedül lesz a Nyugat főszerkesztője, és Illyés a folyóirat versrovatának vezetője.

Illyés már 1928-ban hosszú, kiemelt tanulmányt ír a Nyugat-ban Babits új verseskötetéről, *Az istenek halnak, az ember él*-ről. Költészetét a legrangosabb példákkal veti egybe. „Babits Mihály – olvassuk – a kor egyetlen magyar hazafias költője, abban az értelemben, ahogy Vörösmarty és Petőfi vitték ezt a szót. Vagyis, aki a legmagasabb emberi szempontból reagál korának változó magyar eseményeire." A következő évben a Nyugat-ban megjelent szép, önmegszólító versét, lírai önarcképét, a *Pünkösdi ének*-et Babits Mihálynak ajánlja, majd 1932-ben ismét verssel, egy esztergomi látogatás emlékét megörökítő, ironikus hangú, a magára erőltetett közömbösség megállapításait sorjázó költeménnyel, a *Paprikák*-kal tiszteleg. A költemény ajánlása: „Babitséknak emlékül, szeretettel". (Akik nem érzékelték és nem értették meg a vers iróníkus hangját, hevesen megtámadták a költőt.) 1935-ben Illyés cikket közöl Babits *Halálfiai* című regényéről. A kor anyagából épült remekműnek mondja, olyan „alapozásnak", ami folytatásra vár: „A könyv nem fejeződik be, az író szinte erőszakkal tépi el a szálakat, hogy munkájában megállhasson. De az eltépett szálak is mutatják a következő mű színezetét, a szövést, melyért érdemes volna azt is elkészíteni." Babits Illyésnek még egy harmadik, hozzá szóló költeményét olvasta életében. A vers – *Ha mindent elvesztünk mi...* a címe – Babits súlyos gégeműtétjéről szól, és az Est 1938. április 3-i számában jelent meg, nemsokkal azután, hogy Babits hazamehetett a Park-szanatóriumból.

Egymás személyének és munkájának megbecsülése kölcsönös. Amikor Babits még hitt abban, hogy a Nyugat első nemzedéke után föllépő írókat maga köré gyűjtheti, és kereste a kapcsolatot a fiatalokkal, a lakásán tartott „latinórákra", a klasszikus irodalomról, az antik világszemléletről folytatott beszélgetésekre – Szabó Lőrinc és Németh László mellett – Illyést is meghívja. Illyés figyelmét írásban a *Három öreg*-ről szóló kritikával 1932-ben, a Nyugat-ban viszonozza először. Illyés a kész verset Babitsnak mutatta meg először: „Izgatottan érkezett lakásomra, még nem ebédelt, egész délelőtt írt... Szerényen s kissé tétován kezdte a fölolvasást, mégis valami titkos büszkeség lázában, mint aki maga sincs tisztában műve értékével, vagy nem mer hinni benne, ámbár titkon és belülről nagyon is hisz és tisztában van..." – írja Babits. Később számos más Illyés-műnek is ő az első olvasója – például az Esztergomban, 1932 nyarán született *Hősökről beszélek*-nek, melyet Babits „paraszt triptychon"-nak nevezett, s melynek keletkezéstörténetét viszont Illyés írta meg 1945-ben, a mű második kiadása idején. Babits még további két kritikát írt Illyésről, az egyiket 1935-ben az *Oroszország*-ról, a másikat – talán ez a legemlékezetesebb, legtöbbet idézett írása – a következő évben a *Puszták népé*-ről. Babitsék csaknem minden nyáron meghívják Illyést Esztergomba, előhegyi házukba, s többször járnak együtt közös szülőmegyéjükben, Tolnában és Szekszárdon. Amikor a nagybeteg Babits utoljára utazik Szekszárdra, hogy elbúcsúzzék – hogy utoljára búcsúzzék el – szülőföldjétől, akkor is Illyés áll mellette a város fölött a Bartinán, Cenci néni keresztje tövében. 1941. március 12-én tartja a Nyugat a Zeneakadémián Illyés költői estjét. A bevezető köszöntőt Babits Mihály írta, az esten személyesen részt vesz, de a nagybeteg, hangját vesztett költő szavait már más olvassa föl. Kapcsolatukban talán a legfontosabb, hogy nemcsak Illyés tanult Babitstól, hanem fordítva is: Babits kései versei sok rokonságot mutatnak fiatalabb költőtársa stílusával, Babits utolsó költői korszakának hangváltása aligha következett volna be Illyés költészetének ismerete nélkül. Sőtér István írja: „Ha Babits utolsó verseit olvassuk, Illyés sugallatát lehetetlen bennük fel nem fedeznünk."

Annak bizonyságára, hogy milyen erős lelki szálak fűzték őket egymáshoz, s hogy Babits milyen önzetlenül elismerte és támogatta a fiatal, más indíttatású s egyben-másban eltérő poétikai elveket valló költőtársát, álljon itt egy kevéssé is-

mert – mert levélben megfogalmazott – megnyilatkozása. Amikor 1932-ben a mindössze egy esztendeje működő Janus Pannonius Irodalmi Társaság új tagokkal kívánta bővíteni sorait, és a társaság főtitkára, Lovász Pál Babitshoz fordult: mi a véleménye, ha az egyik megüresedett tagsági hely betöltésére Illyés Gyulát kérnék föl, Babits – többek között – ezt válaszolta: „A magam részéről választásotokat nemcsak szerencsésnek tartom, de meg vagyok győződve, hogy az méltóbb embert a fiatal generációból nem érhetne. Illyés Gyula a magyar lírának nemcsak nagy reménye, de már kész és el nem mellőzhető értéke is. [Gondoljuk meg: addig mindössze két verseskötete, a *Nehéz föld* és a *Sarjurendek*, valamint egy hosszabb költeménye, a *Három öreg* jelent meg önállóan!] Gyökeresen magyar s mégis európai kultúrájú költő, s az irány, melyet képvisel s részben vezet, a legrokonszenvesebb és legszükségszerűbb újabb irodalmunk fejlődésében. Illyés igazi mély lírai tehetség, s emberi tulajdonságai is a legszeretetreméltóbbak." (Tegyük ide zárójelbe foglalva Illyés sorait is, melyeket 1956-ban írt, amikor tudomására jutott a levél tartalma: „Szívesen beleegyezem, hogy Babits Mihály rámvonatkozó sorait felhasználják... Ezeket a sorokat én sem ismertem. Meghatva olvastam őket; meghatva idéztem föl Babits Mihály nemes alakját, ezúttal is.")

Babits és Illyés barátsága tizenhárom éven át, Babits haláláig tartott. Majd további negyvenkét év telt el – a másik költő haláláig –, ami alatt Illyés hűséggel és sértetlenül megőrizte költőtársa emlékét. (További „időjáték" a számokkal: Illyés 1960-ban érte el a halott Babits életkorát, akkor töltődött föl közöttük a tizenkilenc évnyi távolság, és attól kezdve Illyés lett az idősebb barát.) Már Babits halálakor, a gyász döbbenetében vers szakad ki belőle, a *Szabad halott:* „Csöndes barátom, egy nap / és szelíd szád milyen vad, / iszonyú indulatnak / szavát kiáltja, fennen!" Illyés költőként 1941 után is gyakran – mintegy nyolc-tíz versben – idézi Babits emlékét, talán a legpoétikusabban – mert áttételesen, közvetve – a *Szekszárd felé* című közismert költeményben. Babits ravatala mellett Illyés beszél írótársai nevében – két éve folyt ekkor már a második világháború –: „Köszönjük neki a méltó hazát s a népek hazáját, Európát, melyet úgy szerzett meg, hogy szellemünk határait a végtelenségig terjesztette. Köszönjük neki ezt a nemes hódítást s azt a vigasztaló dicsőséget, hogy volt pillanat, amidőn Európa hazátlanná vált eszméje Magyarországon talált menedéket, az ő szívében. Csodálkozni fog a világ, ha majd felfedezi, hogy a két ezrede vívódó lelki rend, az értelem, a szabadság és a szépség oltártüzét e nehéz esztendőkben hol táplálták tovább, s ki táplálta." A beszéd nyomtatásban az Illyés szerkesztette *Babits Emlékkönyv*-ben jelenik meg, mely hetvenkét magyar író, tudós és művész tiszteletadását tartalmazza Babits emléke előtt. Mivel a Nyugat lapengedélye a szerkesztő személyéhez volt kötve, Babits halálával a lapnak automatikusan meg kellett szűnnie. A Nyugat folytatásának, szellemi örökösének tekinthető folyóiratnak, a Magyar Csillag-nak a szerkesztését az írótársak bizalmából és tiszteletéből Illyés vállalja, és irányítja a lapot egészen 1944 márciusáig, kényszerű megszűnéséig. Illyés 1945 után is hű marad Babits szelleméhez: 1945-ben a *Hősökről beszélek* második kiadását Babits emlékének ajánlja, majd Babits nevének zárlatossá válása idején, a szellemi élet légritka éveiben is tanúságot tesz mellette, szót emel a Babits-rehabilitáció érdekében, „pöre újrafölvételét" sürgeti. 1954-ben Ferenczy Béni szép Babits-síremlékének avatásakor beszél, s ott van Szekszárdon 1967-ben, amikor megnyitják a múzeummá alakított Babits-házat. Irodalmi tanulmányainak kétkötetes gyűjteményében, az *Iránytűvel*-ben nem kevesebb, mint tíz írás foglalkozik Babits Mihállyal, s ezek közül öt a költőtárs halála után keletkezett. Ezekben az írásokban egyre teljesebben vállalja Babits örökségét, s – akárcsak számos más halott írótársával kapcsolatban – nem a hajdani különbségeket, a társadalomszemléletükben megmutatkozó eltéréseket emlegeti, hanem azt, ami harcukban közös volt.

1932-ben mondja Illyés Babitsról (az *Ingyen lakomá*-ban olvasható *Egy előadói esten* címmel): „Babits pályája nekünk eleven út, a mi útjaink között húzódik, természetes, hogy tőle is harcot és szövetséget várunk első célunk elérésében, ami az ő nemzedékük célja is volt: a híres magyar ugar testének és szellemének fölszaba-

dítása és emberiesítése, hogy méltó helyet kérhessünk majd a készülő világban." Illyés pontosan fogalmaz. Világosan látja a határt, ami a Nyugat ún. első és második nemzedéke között húzódik, s az elválasztó különbséget – ha úgy tetszik: ellentétet –, amely Babits és saját világlátása – elsősorban: társadalomszemlélete – között mutatkozik. De azt is tudja és vállalja, hogy az eltéréseknél erősebbek az összekötő szálak, azok az elvek, amelyek művészeteszményüket és irodalomszemléletüket rokonítják. Babits Illyésben látja az új magyar irodalom folytonosságának letéteményesét, és Illyés az, aki nemzedéktársai közül talán a legerőteljesebben vállalja és valósítja meg műveiben az irodalmi folytonosságot.

Ha csak röviden is, hivatkoznunk kell az okokra, amelyek kapcsolatukat megteremtették, és alapját adták egymásra találásuknak. Az egyik a közös szülőföld „fölfedezése" és a szülőföldélmény, a szülőföldhöz való vonzalom azonos intenzitású megélése. Földik voltak. Illyés első verse, ami a Nyugat-ban 1928-ban megjelent, és amit Babits tőle először olvasott, s ami után üzent neki, hogy szeretné megismerni, ezt a címet viselte: *Szülőföldem.* A másik ok irodalomszemléletük, irodalmi nézeteik rokonsága. Egyikük sem érte be a hazai horizonttal, mindketten világirodalmi mércével mértek. Babits inkább az antik világszemlélet, a „homogén görögség", a „római férfiasság" eszméit vallotta, és a kortársi irodalomból az angolok irányában tájékozódott. Illyés a francia irodalmat ismerte kitűnően, s vonzalmát a kísérletezéshez, igényét a belső megújulásra élete végéig megőrizte. A harmadik ok: világszemléletük központi gondolata azonos volt, a humanizmus. A humanizmus, amely tud toleráns és harcos lenni, befogad és nem kizár, értéket véd és nem rombol. Az a humanizmus, amely nem tűr meg maga előtt semmiféle jelzőt, mert valóban az embert, az ember által létrehozott értékeket tiszteli.

Babits és Illyés kapcsolatában is igazolódik a latin szólás, Niels Bohr, a kvantumfizika egyik megalapítójának kedvelt gondolata: Contraria non contradictoria sed complementa sunt. A különbségek (az ellentétek) nem kizárják, kiegészítik egymást. Babits és Illyés barátsága arra példa, hogy az igazán nagy értékek – még ha különbözők és eltérnek is egymástól – nem kizárják, hanem elfogadják, kiegészítik, föltételezik egymást. A két író egymásban nem „urbánus" és „népi" írót látott, s kettőjük kapcsolatának vizsgálata is fényt vet arra, hogy nem azok voltak. Mindketten nemzeti költők, akik magyarság és Európa szintézisére törekedtek. Amit Illyés mondott Babits ravatalánál, ma már Illyésről is érvényesen elmondható: „Köszönjük neki a méltó hazát s a népek hazáját, Európát, melyet úgy szerzett meg, hogy szellemünk határait a végtelenségig terjesztette."

BERTÓK LÁSZLÓ

Ártatlan érc

Borsos Miklós pécsi Babits-szobrára

Az a döfés a nyakba, hátulról,
hogy beletörött, hogy kimetszhetetlen,
s hogy ott áll mögötte, s legokosabb
reá hagyatkozni, úgy moccanni, ahogy
árnyéka mozdul, úgy húzódni a fa mögé, sarokba,
úgy az emberek nézése mögé,
hogy a nehezék, a test, a szigonyon,
úgy hátrálni a nagy vizekig, hogy azt is
mindenki szeme előtt, s tudni, hogy
az eddigi nyom, az is becsapás, csak ide,
csak a térre szaladt le, csak onnan
látni, hogy mintha oda ment volna, miközben
elromlott az összes igazolvány, a vének
mind a fal felé, az ifjak
gyanútlanok, a történelem
gyámoltalanabb a kifordult esernyőnél,
s a filozófiához és a fényképezéshez
napfény kell, miközben
egykapus a játék, s labdaszedőnek
önként mégse, azazhogy
emberi mértékek szerint
megszégyenülve, s menthetetlenül
lázadva végig, akkor is, ha csak
az ijedt álarc útvesztőiben, ha csak
szoborként, maga elé tartva a megadó,
ártatlan ércet, s ha csak helyben
szaladva folyvást, amíg erejéből
telik s lehet, amíg mögötte
kifújja magát, s úgy tesz mintha már
nem törődne velünk.

FUTAKY HAJNA

EMLÉKSOROK EGY PÉCSI EST TÖRTÉNETÉRŐL

„... messze tüstölgő Mecsek zöld teteje újít..."

A tisztelettől övezett centenárium idején próbálom felidézni egy húsz év előtti, Pécsett rendezett Babits-est emlékét, mely akkor vállalkozás volt a javából, azonkívül egyik mellőzött művét megismételhetetlenül revelálta. Az előző idők szűkkeblű kritikája – köztudottan – szinte kitessékelte a költőt irodalmunk magas értékei közül. A 60-as évek elején, mint annyi mást, őt is kezdtük rugalmasabban, árnyaltabban tisztelni, de jócskán hatottak még az elutasító beidegződések „erősen polgári, dekadens stb." voltáról, ami nem könnyítette az irodalmat kedvelő, de nem szakmabeli közönség tájékoztatását és tájékozódását. Márpedig akkoriban volt ilyen közönség Pécsett. Intézmény is volt, mely érdeklődését felkeltette és kielégítette, az akkor *Pécs Város Művelődési Háza* nevet viselő mai Doktor Sándor–Zsolnay Művelődési Központ. Még javában a város központjában, a Déryné utcában működött, és a 60-as években – többek között – rendszeres irodalmi estjeivel vonta magára a figyelmet. Ezeknek gazdag történetük van. A 60–63-as esztendőkben a történet Németh Antal nevével, tevékenységével forrott össze. Ha sor kerül művészi pályájának feltérképezésére (ahogy azt ma már többen sürgetik), nem maradhat rajta fehér folt az életművéhez szorosan hozzátartozó, „nem hivatásos" deszkákon ekkoriban és itt megvalósult rendezésssorozata. E sorban az utolsó – 1963. november 30-án – éppen a Babits-emlékest volt.

Még 63 tavaszán a 63/64-es szezon tervének készítésekor vetette el a magvát Németh Antal, mikor a 80. születési évfordulóra novemberben Babits-műsort s ezen a *Laodameia* bemutatását javasolta. A pillanatnyi légkör, a körülmények és a mű ismeretében ettől mindenkinek égnek állt volna a haja; emlékezetem szerint nekem is, de jobban bíztam a rendezőben. Ő meg bennem. Ugyanis – kialakult szokás szerint – a műsor szerkesztését, a szövegek dramaturgiai előkészítését világos instrukciói alapján rám bízta. Később, az est érdekességének, hitelességének növelésére, ő ajánlotta Basch Lórántot, aki Babitscsal volt kapcsolatának személyes részleteiről biztos éppoly szívesen beszél, mint rendelkezésre bocsátja a birtokában levő, eredeti Babits-hangfelvételeket. Az ötlet azt is sugallta, hogy oktató ismertetés híján, ezúttal halljuk magát a költőt szó szerint és jelképesen is. Így történt.

Basch Lóránt meghívásában az őt ismerő Tüskés Tibor járt közbe, és okt. 31-én kelt levelében az idős kurátor már megnyugtatott, hogy a hívásnak *„örömmel fogok eleget tenni. Talán némi szolgálatot is tudnék tenni tapasztalataimmal az est erre mindenkinél hivatottabb, a Babits tiszteletben barátomnak tekintett, rendezőjének. Annál is inkább, mert Babits hangját hallatni, a birtokomban levő lemezekről, – talán emelné a műsor szuggesztív erejét."* Akkor nem jelentett éppen idegcsillapítást számomra az ettől kezdve néhány naponta hozzám intézett expressz levelekben zsúfolódó tanácsok tömege, melyekből tapintatosan leplezett aggodalom sugárzott. *„Távolról se aggályoskodás a nivóban, vezetett és vezet engem. Én jól tudom, hogy Pécs kulturálisan magas teljesítményre törekszik és el is éri. Engem kizárólag az vezet, hogy a költőt a legnagyobban* (!) *mutassák be, ha már végre elértük azt, hogy bemutatható. Ne a ‚kinőtt ruhái'-ban, – ne a játékosat, csilingelőt, – a kemény, a bátor, a tiszta és mélységesen humán Babitsot."* A többoldalas címfelsorolások és változó alternatívák rengetegében egy jellemző bekezdés rávilágított az aggá-

lyok – egyik fő – okára. A nov. 9-i levélnek ez a része a *Laodameiát* érintette. *„A Laodameiával kapcsolatban is volna észrevételem. (A Rádió nemsokára sugározni fogja.) Súlyosan terhelné a műsort és pláne felolvasva egyhangúvá tenné. Míg néhány nagy Babits vers és a Szekszárdi kadarka például – színesebbé; de semmi Szépnek – és a Laodameia az – nem akarnék kerékkötője lenni. Gondolja meg, kedves kartársnőm.*" Természetesen sem okom, sem lehetőségem nem volt „meggondolásra". Basch Lórántnak sejtelme sem lehetett arról, hogy a műsor első perctől biztos és végleges pillére – úgyszólván: apropója – épp a *Laodameia* volt az általa is *„mindenkinél hivatottabb"*-nak tartott rendező kívánságára. Szavaiból kiviláglik, hogy ebben a korai (1910-es) Babits-műben – s ebben akadtak társai – ő is a költői artisztikumot, a formaművész virtuózitását értette, értékelte, a komoly, érett Babits „kinőtt ruháját". Nem vette észre a klasszikus leplekbe burkolt szenvedély átpoetizált eszmeiségét. (Ma is akad vélemény, mely itt a vágyat nemhogy nem jelképesnek, de aberrált érzéki valóságnak tekinti, és „szexuálpatológiás" elhajlást emleget, ami még a félig-értésben is túlzás.) Németh Antal választása – a várható kételyek ellenére – számomra nem volt meglepő. Szeretett járatlan utakon indulni, meg aztán izlésétől csöppet sem állt távol ennek a „drámai költeménynek" (Babits) vagy pszeudodrámának a borzongatóan sötét, lidérces fényektől szaggatott világa, sejtelmes szimbolikája, végzettől súlyos ám az embert fölmagasító költőisége. Nem a formai bravúrok kápráztatták el, nem Babits klasszikus álmú antikizálása, hanem az *a tragikus feszültség, amit szimbolikus megjelenésében rejt: a művészet szakrális istenkísértése,* ami élet-halál mezsgyéjére sodorja a művészt, már aki szenvedélyesen és velejéig az.

Rába György monográfikus művében (*Babits Mihály*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 307–10. o.) kifogástalanul tisztázza a *Laodameia* értelmezéseit és tényleges műformáját: *„... a központi hős... a lét töltételeivel küzd, s ez nem drámai összeütközés, hanem lírai szituáció"* – írja. Babits maga sem engedte drámaként előadni, megzenésített oratóriumként (Kósa György zenéjével) került először színpadra. Rendezőnk természetesen mindent tudott a korábbi előadásokról, a mű erős zenei vonzatáról, de mint máskor is, itt is ráérzett a benne adott lehetőségek, törvényszerűségek és a tényleges előadási körülmények adekvációjára. Választása tehát nem improvizatív ötlet volt. Rába műértékelésében olvashatjuk még: *„... nemcsak konfliktusának fölfogása lírai, hanem a magánbeszédek és karénekek szépsége is a költészet poétikai önelvéből... következik."* Tehát ő is a szöveg ellenállhatatlan, érzéki poétizáltságát emeli ki, jóllehet idézi Schöpflin értékelését is. Eszerint a mű a költői lélek belső történését vetíti ki Laodameia alakjára. *„... ő tulajdonképpen a darab, a többi a hozzávaló ‚zenekíséret'"* mármint a többi szereplő. *„... a klasszikai fátyol alatt a mai költő lelkét árulja el. Minden, ami a darabban történik, belül történik." A Laodameiát* valóban aligha lehetne alkalmasabban, a lelki történést megszólalóbb és megszólaltatóbb módon színre vinni, mint abban a – nem zenés! – *oratórikus interpretáció*ban, melyet Németh Antal akkori rendezései egy részében (pl. a *Faust* I. és II. része, a *Peer Gynt* s még több) fokozatosan kiformált. Az egyszerűség kedvéért felolvasó színháznak hívtuk, minthogy a színészek a szöveg túlnyomó részét tényleg olvasták, de más, ugyanígy nevezett előadások ismeretében utólag már tudom, hogy nem egészen az volt, annál jóval színszerűbb, gazdagabban kifejező forma. A technikai szegénység és művészi gazdagság inventiózus egységéből, a szuggesztív szövegkidolgozás és színészi játék különös arányú, stílusú harmóniájából született meg. A színház néhány vezető színésze kapott rajta, a rendező rávezette, -nevelte őket, s éveken át rendszeres szereplőink lettek. Közülük a kitűnő Koós Olga ideális címszereplőnek ígérkezett a Babits-műhöz. Az is lett.

Persze Basch Lóránt minderről nem tudhatott, ahogy a műsor szerkesztésének és a dramaturgiai beavatkozásoknak rejtett titkairól sem. Legfőbb titok a szegénységünk volt, ma ezt szűk gazdasági keresztmetszetnek mondanánk. (Ennyit romlott a nyelvünk azóta?!) Három-négy színész mérsékelt felléptidíján kívül a pesti vendég szállás- és útiköltségét tudtuk fizetni, meg némi zsebpénzt egy technikusnak,

aki a két gyarló reflektort és néhány lámpát kapcsolgatta. Kényszerűségből vetemedtem hát olykor – jelen esetben is – szerepek összevonására (pl. Iphiklos és Protesilaos apa-fiú alakját – utóbbinak inkább csak hangját – egyaránt Bánffy György szólaltatta meg, s Iphiklosként ő mondta el a Jós két nélkülözhetetlen mondatát, ami által a jós szerepét kiiktathattam); az eredetiben verstanilag oly pazarszínesen hangszerelt kórusok már-már barbáran racionális egyszerűsítését (egy Fiú- és egy Leány-kart képviselő két szereplő szövegére mindössze) versérzékeny felem elsiratta, viszont színpadi tapasztalataim – és a rendező is – helyeselték. A „húzások" elkerülhetetlenek voltak, a szöveg maradéktalan felolvasása igazolta volna Basch Lóránt aggályait.

A művet Schöpflin Aladár óta majd mindenki *lényege szerint* egyszereplős, lírai alkotásnak tartotta, álarcos líraként szimbolikusnak; a rendező ezt maximálisan hangsúlyozta. A sóvárgó, nemes vágy félelmes szenvedéllyé forrósodását az önátadás vállalásáig, a beteljesülés katarzisáig. Ennek ívét kellett a szövegben szikárabbá, dinamikusabbá csupaszítani mindenekelőtt a baljós hangulatú előzmények, a hírnöki narráció és a katartikus lezárás velős rövidítésével. Az előadás finom megoldásai mind a hősnő jelentéstartalmára utaltak, arra, aki *„... megharcolta a harcot / s elhullt a végzet alatt."* A Hírnök érkeztekor már a végzet tudatával állt a színpad közepén, előbb derengő, majd éles világításban, vállára vetett, lazán redőzött fehér stólával. A Hírnök nem csak Iphiklosnak, az ő jelenlétében hírelte el Protesilaos vesztét Trója alatt. A férje isteni eltökéltségét festő szavakat (*„Ő, mint egy isten állt a bárkaorr csúcsán..."*, *„Az első!..."*) együtt suttogta, kiáltotta vele, akár a két Kar némelyik líraian vallomásos szövegét a Kar képviselőivel. A kórusok strófái a maguk káprázatos nyelvi zenéjével, szóismétlő és rímjátékaikkal eleve magukban hordják a szómágia, a bájolás nyelvi energiáit. Az elhangzottakban a hangszín és ritmus *rituális* jellege ezt erősítette föl. Igéző hullámzásuk, emelkedésük mintegy motiválta a királynő lélekállapotát annak kimondásáig, hogy *„... halhatatlan a valódi vágy... // a vágyak gyásza testtelen lélekben is / s titkon lobog a lélek lengve mint a láng, / s fellobban olykor és legyőzi végzetét."* Ezt a metafizikus lobogást ettől kezdve a tompa rémület és féltés monotóniájával ellenpontozta a kéthangú Kar, szinte dermedten a felidézett erőktől: *„... mindennek ura a zord szerelem..."* Szövegmondásuk akcióértékű tónusát együtt teremtette meg a rendezővel Labancz Borbála és nyomában Mihályfy Péter (utóbbi az est egyetlen amatőr szereplője volt). Mindketten oldalt és elöl álltak, telt-sötét orgánumuk pompás zeneisége lélekkulisszaként szolgált a megidézett sorsvarázslathoz. A csúcsot Laodameia hatalmas, extázisig emelkedő monológja jelenti a műben, amivel visszaidézi a halálból szerelmesét, hogy így győzve a végzeten – életét adja a beteljesülésért. Koós Olga a színpadon úgy valósította meg – már nem olvasva, szabad játékkal szinte – ezt a varázslást, hogy hangja, mimikája, kicsiny gesztusai végigemelték a hívás, öröm, reszkető vágy, teremtő akarat, önfeledtség mámorán, és a szöveg papírkötegét ölelte szenvedélye tárgyaként, míg a holt férj kongó szavait – *„Három órára"* illetve *„Három óráig"* – Bánffy a színpad sötét sarkában, a fekete körfüggönybe beleveszőn ismételte, majd Koós Olga a hősnő végső szavaival – *„S akkor együtt halhatunk!"* – őfeléje sietett ki a színről, melyen az erősödő fény az utánuk öblösen hullámzó függönyszárnyat világította, aztán sugárrá szűkülve a felolvasó pulton hagyott, tekercsbe hajló kéziratot. Az itt szegényesen elmondott kép, mozgás- és hangrend természetesen a rendező műve volt, de a színésznő tökéletessé érlelt alakításában lett maradéktalanná a végsőkig szublimált, babitsi jelentés. Egy percig sem volt „hús-vér" szerelmes asszony, annál inkább izzó *jelképe minden emberfeletti vágynak, vállalásnak,* mely életet kíván. Az előadásnak ebből a formájából, módjából hiányzott minden szecessziósan érzéki járulék, a tárgyi világ vonatkozásai a szavak hálóján csak spirituális áttétellel hatoltak át.

Tudom, hogy nem csupán rám hatott így a mű megjelenése akkor, hogy másképp azóta sem érthetem. Az az előadás a végzetszerűen költő, sorsvállaló Babitsot mutatta meg. A műben – kiemelt lírai betétként – az Epodos *„teljes kar"*-éneke mondja el ars poeticáját, ami haláláig érvényes maradt. (A *„Van egy ta..."* kez-

detű vers.) Az előadás viszonylag kopár kórusszövegei közül a rendező is ezt röpítette fel a versengő hangzás, emelkedő hangszín és a záró sor megismétlésének eszközével.

A műsorszerkesztés gondjai közt azonban az igazolódás (?) pillanata még messze volt. Pedig Basch Lóránt, aki sűrű tájékoztatást kért és kapott, nov. 16-án már így reagált a végleges műsortervre: *„Hisz ez nem is műsoros irodalmi est, hanem Babits-emlékest, amire talán csak tíz év múlva kerülhet ismét a sor. És annyi meglepetést hoz a rendező, hogy ha valami nem tetszenék is, az összbenyomás átütő erejű kell legyen."* Tíz év múlva nem volt ilyen est. A 63-as műsortól mi is nagy hatást vártunk, talán nem ok nélkül. Pedig közben ízlésem ellenére engedményt tettem lelkes tanácsadómnak a zenei blokkok – megzenésített Babits-versek – beiktatásával. Töredelmesen be kell ugyanis vallanom, hogy kevés olyan művészinek tisztelt produktum akad, melytől javíthatatlanabbul viszolyognék, mint a megzenésített vers. Ezerszer tapasztaltam praktikusan, hogy ilyen számoktól egy műsor sodra, sugallata megbénul, a közönség jólnevelt unalommal várja a végső hangot. Elvileg pedig az a kifogás ágaskodik bennem, hogy a zene – mi mást tehetne? – a hangulatot próbálja kifogni a versből, melynek ez többnyire mégiscsak részeleme, az éneklés pedig a szöveg lényegét szépelgéssé hígítja. (Nagyon kevés kivételt ismerek, egyet biztosan, a Himnuszt.) Segítőink odaadása azonban lefegyverzett, Németh Antal is csak hümmögött hozzá, valahogy így: – Legyen meg a széplelkeknek is az öröme. Ő alapvetően az *ügy* sikerével törődött, az egészet nézte: a felépítés logikus dinamikáját, a kellően elhelyezett csúcspontokat. Utóbbinak szántuk Babits „élő" hangját nyomában József Attila versével, meg a *Laodameiát* és a lezáró *Jónás könyvét*. Méltó megemlékezést akartunk létrehozni, hogy ilyen formában is induljon, folytatódjon perújítás, tisztázódás a *„haláltalan Emlékezés"* költője körül. Ezt kívántuk inspirálni a legérintettebb költőtársak róla szóló műveivel is. *A Magad emésztő...* elhangzását Basch Lóránt mindegyiknél fontosabbnak tartotta (*„Sokkal többet mond* – a többinél ti. – *József Attila: Magademésztője (eddig még nem szavalták – óriási hatást tenne)..."*), ebben teljes volt egyetértésünk. A „literáris pör"-ben amúgy is tanúvallomásnak szántuk ezt az estet, a nem szakmabeli, de kíváncsi közönség számára. Basch Lóránt emlékezése szintén erre helyezte a hangsúlyt ismert cikkének szellemében; egyébként igen finom Babits-portrét vázolt. A *Laodameiától* pedig végül el volt ragadtatva. Sajnos a rendezőnek nem gratulálhatott személyesen, mert ő az estet megelőző napokon ágynak esett, a műsor elhangzásakor nem lehetett jelen.

A *Jónás könyve* az eltelt évtizedekben előadóművészeink egyik kedvence lett. De nem mindegyik interpretálás lett kedvence a hallgatóknak. Bánffy György előadása ma is „él"; Pécsett ekkor mondta először, természetesen a *Jónás imájával* együtt. Nem hiszem, hogy ma is nem tőle hallgatnák a pécsiek legszívesebben.

Az est műsorlapja szervezői gyakorlatunkban a meghívó és a műsorközlő funkcióját egyaránt betöltötte. Gazdaságos és hasznos eszköz volt. Mára dokumentum. Adatszerűen teljesen pontos, feltűnhet azonban, hogy hiányzik róla a rendező neve, Németh Antalé. Nos, akkoriban már sűrűn hiányzott neve az effajta meghívókról, színlapokról, mivel színházon kívüli munkájáért a kincstárian szűklátókörű, pilátusi óvatosság nem kívánt egyértelmű felelősséget vállalni. Anonim tevékenységét azonban megengedte.

Pécs Város Művelődési Házában (Déryné u. 18.)
1963. november 30-án, szombaton este 7 órakor

IRODALMI EST

Babits Mihály születésének 80. évfordulója alkalmából

1. Illyés Gyula: Szabad halott ..... Dobák Lajos
   Babits Mihályra emlékezik egykori barátja és munkatársa:
   Dr. Basch Lóránt
2. Babits Mihály saját verseit mondja (hangfelvételről)
3. Szabó Lőrinc: Részlet a Tücsökzené-ből ..... Bánffy György
4. József Attila: Magad emésztő ..... Koós Olga
5. Weöres Sándor: Vers Babits Mihályról ..... Labancz Borbála
6. Babits–Vincze: Ballada Irisz fátyoláról
   Egy fonnyadó bokorhoz ..... Illés Éva

Szünet

7. Babits Mihály: A lírikus epilógja
   Utca, estefelé ..... Labancz Borbála
8. Babits Mihály: Játszottam a kezével
   A szökevény szerelem ..... Dobák Lajos
9. Babits Mihály: Két nővér ..... Labancz Borbála
10. Babits Mihály: Esti kérdés ..... Koós Olga
11. Babits Mihály: Részletek a Hazám!-ból ..... Bánffy György
12. Babits–Kerényi: Őszi csengő ..... a Pécsi Kamarakórus tagjai
13. Babits Mihály: *Laodameia* (oratórikus előadás)
    Laodameia ..... Koós Olga
    Hírnök ..... Dobák Lajos
    Iphiklos
    Protesilaos ..... Bánffy György
    Leányok kara ..... Labancz Borbála
    Fiúk kara ..... Mihályfy Péter
14. Babits–Kósa: Zsoltár gyermekhangra ..... Illés Éva
15. Babits Mihály: Balázsolás ..... Dobák Lajos
16. Babits Mihály: Jónás könyve ..... Bánffy György

A közreműködő ILLÉS ÉVA, KOÓS OLGA, LABANCZ BORBÁLA, BÁNFFY GYÖRGY, DOBÁK LAJOS – a Pécsi Nemzeti Színház művészei.

Jegyek elővételben válthatók 10 és 6 forintos áron a Magyar Írók Könyvesboltjában (Kossuth Lajos u. 6.) és a Művelődési Ház irodájában.

F. k.: Baló I.

A művelődési ház műsortervében nemsokára újabb felolvasó színházi estre került volna sor, az *Oreszteiára*, a rendező – akkor még átmeneti – betegsége azonban meggátolta. Az irodalmi estek sorában ezzel új korszak kezdődött. Németh Antal pécsi működése lezárult. Véletlen volt, hogy akaratlanul bár, de Babits Mihály idézésével köszönt el. Nem is bánta, hogy így esett – mondta később. Ők ketten még ismerték egymást.

Az emlékest készülete más szerveknek, intézményeknek is adott ötletet: végeredményben kétnapos emlékprogram valósult meg akkor Pécsett Babits tiszteletére. Ennek egységes meghívóján a művelődési házzal együtt öt rendező intézmény neve állt.

TAKÁTS GYULA

Pécs — Ravenna

– Babits Mihály emlékére –

A József utca 6 alól
itt járt naponta a diák . . .
Ahogy elérte, a sarokról
látta is már az iskolát.

Látta, aki már akkor is
vallotta, költő lesz és verse,
mint lányról, a kék-akácról,
merengett minden este.

Ő mondta, elveszett a vers
és kíváncsin nézett reám,
hogy él-e még az az akác
a Decleva-ház udvarán?

Ültem, ettem az asztalról,
hol ő írt s ebédet evett.
Még akkor úgy dagasztották
Pécsen a fehér kenyeret . . .

És nőtt és nőtt hitében is,
aki abból csak akkorát,
akár egy ostya s ekként nőtt
nagy költővé a kis diák.

Szekszárd borával a kenyér
bizony mondom, csinált csodát.
Cipőjét föl se húzva néha . . .
Látom, ott áll az a diák.

Én is sarutlan állok itt,
s akár e dóm, vagy még nagyobb,
ott láttam Ravennában is . . .
Dantéval épp kezet fogott,

egy tüzes arcú, vékony úr
és hangja is, akárcsak Tolna,
a tengeri mocsár felől,
mintha a Sár zokogott volna.

Álltam a döbbenet lila –
kék fényeibe zárva,
mint vándorszínész isteni
nem várt komédiába . . .

CSŰRÖS MIKLÓS

A TELJES ÉLETMŰ MÉRLEGE

Rába György: Babits Mihály

Babits megértésének történetét hosszú ideig paradox kettősség jellemezte. Műve már életében, majd halála után is kiváló irodalmárok intenzív érdeklődését vonzotta magára, értékes megfigyelések sokasága szóródott szét költőtársai és kritikusai elemzéseiben, portréiban, esszéiben; készültek életrajzi és irodalomtörténeti kapcsolataival foglalkozó részlettanulmányok, földolgozták költői nyelvét, stilisztikáját. Az irodalomtörténet-írás a fiatalkori Babits–Kosztolányi–Juhász-levelezés közzététele nyomán a megélénkülő filológiai kutatástól kapott új lendületet, kéziratban lappangó művek, dokumentumok váltak hozzáférhetővé. A hatvanas-hetvenes évek verselemző hulláma is át-átcsapott életművén, mások az ideológia- és az irodalomszemlélet-történet szempontjából közelítették meg. Pók Lajos népszerűsítő célzatú könyvet, Kardos Pál nagymonográfiát írt róla.

Több körülmény mutatja, hogy mégsem volt – s talán ma sincs – minden rendben Babits szellemi öröksége földolgozásának ügyében. Hagyján, hogy mindig akadtak támadói, kicsinyítői, az sem perdöntő, hogy az említett összegező kísérletek ellenére a résztanulmányok nem illeszkedtek egybe megnyugtató szintézissé. Az összkép, jellemének és művének lényege maradt homályos vagy torzult el a köztudatban (olykor szaktudományos vagy napi kritikai megnyilatkozások tükrében is); előítéletek bizonyultak életképeseknek, kirekesztő egyoldalúságok születtek újjá, s az általános verskultúra még a tisztázó erőfeszítések segítségével sem jutott el a méltó befogadásához szükséges megértésig.

Maga Rába György *A szép hűtlenek*ben a műfordító revelatív pálya- és jellemrajzával, a *Babits Mihály költészeté*ben – 1903 és 1920 között vizsgálódva – hőse költői modelljének fejlődéstörténetével valóságos fordulatot adott a kutatásnak. E költészettudományunk és a Babits-recepció történetében egyaránt alapvető munkák az életmű egy-egy önmagában is fontos részterületének mikroszkopikus elemzésére épültek, tudományos eszközökkel és jórészt a szakértők figyelmére számítva kívántak célt érni. A költő születésének századik évfordulóján megjelent monográfia (magasabb szinten visszatérve az irodalomtörténeti kézikönyv ugyancsak Rábától származó Babits-fejezetének összefoglaló igényéhez) most betetőzi a több évtizedes stúdiumot, és szélesebb közönség számára közvetíti eredményeit. A szerző átrostálta az egész szakirodalmat, de természetesen főleg saját előmunkálataira támaszkodik, amikor a részmonográfiákból ismert alapossággal, de szükségszerű tömörítéssel immár a pálya egészét, Babits műfajainak összességét, valamint életrajzát is földolgozza, értelmezi. A bemutatott anyag gyarapodása szellemi konzekvenciáiban a legizgalmasabb, a monográfiában dől el az életműről mint egységről alkotott vízió meggyőző ereje, az ember és a mű, a teljes életút és a korszakonkénti változások viszonyának meg a műfajok közötti „interferenciáknak" értelmezése.

Újszerűen világítja meg a monográfus Babits emberi karakterét, alkat és szerep dinamikáját magatartásában. Nem a túlérzékenyt, az aranyjánosi fájvirágot, a visszahúzódó arisztokrata lelket ábrázolja; a jellem sarkkövét az erkölcsi gondolkodó következetességében látja, s e meghatározásban egyformán hangsúlyos az intellektuális hajlam, sőt „bölcseleti iránykeresés" mozzanata és az etikai komolyság, hűség, amely a szülőföldhöz, a nemzethez való lelki kötődéstől nyílt szellemi, politikai állásfoglalásaiig átjárja és egységesíti belső-külső életét. Az elméleti elvontságtól viszont távol tartja eredendő szenzualizmusa, mohó érzékelni vágyása, a dol-

gok, jelenségek konkrét megjelenési formája iránti érdeklődés. Emberi kapcsolatait sem elsősorban a félszeg passzivitás szabja meg, ifjúkori barátságai, folyamatosan tárgyat kereső pedagógiai ösztöne, érzéki mozzanatoktól éppen nem mentes szerelmei cáfolják a könyvek mögé bújó plátói lélek legendáját.

Babits politikai nézeteinek és megnyilatkozásainak interpretációja, tényleíró és érvelő jellege ellenére, polemikus színezetet ölt, amit az tesz szükségessé, hogy „a róla alkotott tévhitek közül a legmakacsabb, hogy apolitikus ember, elefántcsonttoronyba húzódó költő volt". Éles tiltakozása az I. világháború idején, föltámadó közéleti tevékenysége 1918–1919-ben, bátor humanista kritikája az ellenforradalomról, majd a fasiszta barbárságról akkor is a politika kihívásaira érzékeny entellektüelre vallanak, ha idevágó nézetei „filozófiai eredetű erkölcsi utópiának" minősülnek, az eszmény mintáját pedig „a liberális jogrend államában", a rossz jelennel szembeállított, tulajdonképpen virtuális múltban véli fölfedezni. Rába érzékelteti e koncepció közvetlen gyakorlati hatóerejének korlátait, emelkedettségében is régies jellegét, a reformkori liberalizmusban gyökerezését. Nem kerüli meg a Tanácsköztársaságtól való eltávolódás vagy a trianoni határok miatti fájdalomból és erkölcsi tiltakozásból született versek problematikáját. A valódi arányokat követve, nagyobb hangsúlyt tesz azonban arra, hogy a közéleti költő és írástudó elsősorban a Horthy-korszak társadalmi berendezkedése ellen foglal állást, egy antidemokratikus államgépezettől, az új háborús fenyegetéstől, az embertelen ideológiáktól határolja el magát, s így meggyőzően ítéli magatartását haladónak. Az irodalmi „őrszem" szerepének vállalását nemzeti és társadalmi felelősségérzet motiválja, mi több, Rába a harmincas években fölerősödő babitsi katolicizmusban is észreveszi azt a forrást, amely „hol lelkierőt, hol világnézeti indítékot" adott a költőnek ahhoz, „amit ‚szellemi baloldaliságának' szokás nevezni".

A „hagyományőrző ellenzékiség" fogalmának rejtett költészettani analógiájaként a könyv „a hagyománytisztelet és a konzervatív avantgarde... termékeny egyesítésében" jelöli meg a szimbolizmus csillagzata alatt induló Babits lírájának egyik – fejlődéstörténetileg különben Eliot programjával egybevetett – jellegzetességét. Ez a líra a gondolat, a megismerés (tehát nem a l'art pour l'art szépségkultusza) igézetében fogant, lélektani és ismeretelméleti kíváncsisága kezdetben a világgal, a tárgyakkal való kapcsolatteremtésre irányul, majd az önéletrajzi személyesség, továbbá a szociális érzékenység dimenzióit is magába olvasztja, anélkül, hogy első alakváltozatával szakítana. Igazi története van tehát, változik és bonyolódik (a fordulópontokat, Rába rugalmas dialektikáját kissé egyszerűsítve, a fogarasi évekre, aztán a húszas, majd a harmincas évek elejére tehetjük), egyszersmind módosulásaiban hűséges marad önmagához, fejlődése „korallszigetszerű". Alkotáslélektanilag ez a jelenség a pálya korábbi és későbbi fázisai közötti kapcsolatok, visszatérések, variációk, palinódiák gyakoriságára utal; egyik poétikai következménye a fokozatosan kiterebélyesedő egyéni szimbólumrendszer mutatis mutandis Adyéhoz hasonlítható szervessége, míg másfelől a korábbi törekvéseket újakkal gazdagító hajlékonyság a polifóniának, a sokszólamúságnak főleg Babits utolsó évtizedében virtuózzá fokozott vívmányával is összefügg.

A széppróza-, az esszé- és a műfordításelemzések önértékükért, poétikai érzékenységükért és precizitásukért, forráskutatási eredményeikért is külön méltatást érdemelnének, de választott szempontunkat követve ezúttal inkább a pályakép egészébe való mély beágyazottságukra emlékeztetünk. Rába a műfajok egymásba hullámzó kölcsönhatását mutatja ki Babitsnál, figyelmeztet lírája drámaiságára, és hogy „minden regénye lírájánál is személyesebb forrásokból táplálkozik és önéletrajzibb kifejezésformákkal él"; esszéstílusát „az oly ellentétesnek látszó líra és logika hol feszült, hol megenyhült interferenciájából" vezeti le. Széppróza, vers és tanulmány egyaránt a komplex lélekműködés, az érzelemmel átjárt gondolkodás tükre, ezért találkozhatnak stilisztikai, poétikai jegyeikben is a szimbolikusságtól a polifóniáig, mintegy Babits „öntudatlan kézjegyét" viselve magukon. A műfaji elvre merőleges fejlődésrajzi tengely mentén ugyancsak összeköti azokat a pontokat, amelyek egy-egy korszak problémaközösségét, azonos kérdésfölvetését tüntetik

ki. *A gólyakalifa* például rokon ihletű a költő alaksokszorozó, „lehetséges vagy lappangó énjeit" kivetítő lírai festményeivel és mítoszaival, a *Halálfiai* kérdésfölvetése a húszas évek lírájának a társadalom felé forduló felelős attitűdjéhez, számvető magatartásához hasonló szemléletre vall, és így tovább.

Az életmű nagyszabású egységének érzékeltetéséhez Rába könyvében a diszkurzív kifejtésen és levezetésen kívül a kompozicionális és stiláris megformálás is hozzájárul. A motivikus szerkezet, a fogalmak minél sűrűbb hálóvá szövése, az egész és a részek, az összefoglalások és az analízisek egymást tükröztető kristályrendszere mint ha maga is a babitsi formaszervezet funkcionális megfelelője lenne. A stíluseszményben, amely a tömörség és a hajlékonyság egyesítését, végső fokon a tudomány egzaktságának és az esszé sugallatosságának egyesítését tűzte célul, szintén érezhető rokonság. Még a fogalomhasználat árnyaltsága, választékossága is példázhatja ezt Rába értekező prózájában: az esztétikától, a poétikától a lélektanig, a bölcselettörténetig jó néhány diszciplína szakszókincsét alkalmazza definiálható pontossággal, de merészen szokatlan, asszociatív, „költői" megnevezéseket is a terminus rangjára emel (főleg Babitstól és forrásaitól származókat), ha a születő új jelenség fogalommá szilárdulásának, a költői ihletforma öntudatosodásának lenyomatát őrzik. Nem utolsósorban, kiváltképpen Babitshoz illőnek véljük e mű szemérmes líraiságát, a kutató objektivitásával ellenpontozott érzelmi elkötelezettséget, az elfogulatlan szeretetet, amellyel a költő-tudós „a magyar irodalom legnagyszerűbb lehetőségeit megtestesítő mester" szelleme előtt tiszteleg.

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Emberi környezet

II.

Utak és zsákutcák

1918 karácsonyán a román királyi hadsereg bevonult Kolozsvárra, a Gyalui havasok felől jöttek, a Monostori úton, házunk ablakából néztük őket, idegenkedve-ijedten. Megvártuk, amíg az utolsó katona is elslattyogott, lomposan, lustán, fáradtan, ők maguk nem látszottak fenyegetőnek, a jelenlétük annak hatott. A havas úttest fölitta a menetelés zaját, a bakancsok vasa nem csattant a gránitköveken, ez a zajtalanság alattomos veszedelmet sugalmazott. Még hosszú ideig álldogáltunk az ablak előtt s lestünk ki az utcára, sehogyan sem akartuk elhinni, hogy ennyi az egész, nem tudtuk, hogy ez az „egész" valójában micsoda. Megváltozott a szavak, a gesztusok jelentése, napokig, talán hetekig hangfogót tettünk a szánkra s olyanformán fékeztük mozdulatainkat, mint aki jeges úton baktat.

Fokonkint megvilágosodott előttünk, hogy a bevonulással, ha hivatalosan nem is, gyakorlatilag érvénybe lépett a trianoni békeszerződés. Ki-ki vérmérsékletéhez képest reagált, voltak akik nem adták föl a reményt – közöttük apám –, mások viszont sietve levonták a vesztett háború gyakorlati következményeit. A főhatalom változása mindenekelőtt az értelmiség jövendőjét veszélyeztette. Sokan foglalkozást cseréltek, legfeltűnőbben egy hajdani jogász, aki az Egyetem utcában lakott és a ház kapujára a következő cégtáblát szereltette föl:

DR. VERESS ANDRÁS
cipészmester

A gimnáziumban meghánytuk-vetettük, milyen sors elébe nézünk. Arra a meggyőződésre jutottunk – és ebben az érdem zsidó iskolatársainké –, hogy sikerre az érettségi vizsgán csak azok számíthatnak, akik tudnak románul. Én tehát apám elé járultam, és kértem, ha lehetséges a nyári vakációra küldjön el a regátba, hogy megfejeljem a gimnáziumban fölszedett román nyelvtudásomat.

Beszélgetésünket fölidézni nem tudom, arra viszont pontosan emlékszem, hogy apám nem utasította el kérésemet, tehát megnyugodva távoztam és attól kezdve éjjel-nappal az osztályvizsgára készültem, a hetedik gimnázium (mai 3.) anyagából. Nem sokkal azután, kiderült, hogy az osztályvizsgán még javítottam is egy-két jegyemen. Egy koranyári napon apám behívott magához és nyájas ábrázattal egy marék pénzt meg egy vasútjegyet nyomott a kezembe. Másnap vonatra ültem és meglehetősen hosszú, de élvezetes utazás után a Székelyföld kellős közepén kötöttem ki, Tusnád fürdő mellett, Málnáson – szín magyar községben, ahol úgy töltöttem el a nyarat, hogy egyetlen árva román szót sem hallottam.

Ha nem vagyok olyan gyámoltalan és önállótlan, mint amilyennek bi-

zonyultam, segíthettem volna magamon. Elég lett volna közölnöm vendéglátóimmal, hogy tévedés történt és visszautazhattam volna Kolozsvárra. Én viszont maradtam s a következő év nyarán harminc társammal együtt elbuktam az érettségin.

Az a három fiú tette le sikeresen a vizsgát, aki tudott románul.

Hogy apám miként intézte el magában a málnási nyaralást és következményét: – dicstelen bukásomat az érettségin, arról fogalmam sincs, mert normális körülmények között sem volt közlékeny, ha pedig valami balfogást követett el, visszahúzódott, mint csiga a házába, mindamellett valamilyen formában tudomást vett történelmünk Mohács után legkatasztrófálisabb vereségéről. Szokásától eltérően, nem is komoly, hanem komor ábrázattal betesékelt dolgozószobájába, azzal, hogy beszélni kíván velem, még pedig arról, hogy gondolkoztam-e már azon, milyen pályát választok.

Hogyne gondolkoztam volna. Valamelyik osztálytársam elfecsegte, úgy hogy a terv apámhoz is eljutott.

– És mi szeretnél lenni? – kérdezte pusztán a forma kedvéért, hiszen egyik bizalmas barátomat, O. Zoltánt megbízta, hogy beszéljen le tervemről. Zoltán ehelyett tájékoztatott.

Fölkészültem az összecsapásra. Kurtán, eleve dacosan feleltem:

– Újságíró.

Barátságos arca elsötétült. Egy darabig nem szólt, csak a fejét csóválta rosszallón.

Ez volt az első pályaválasztási tárgyalásunk formában, tartalomban hűséges előképe az összes későbbieknek. Figyelemre leginkább a módszer érdemes, de erről még lesz szó.

Mivel a csend hosszúra nyúlt s mivel tudtam apám ellenszenvéről az újságírás iránt, előbbi válaszomat kiegészítettem:

– Újságírással kezdeném, de végeredményben író akarok lenni.

Ekkoriban már közölték novelláimat, tanulmányaimat, cikkeimet, sőt verseim jelentek meg. Pocsék versek. Pechemre olyan tekintélytől kaptam biztatást a versírásra, mint Kuncz Aladár, az Erdélyi Helikon szerkesztője. Biztatott a magyar tanárom is, sikerültebb dolgozataimat fölolvastatta, prózámat könnyednek minősítette. A diákság írószámba vett, engem akartak az önképzőkör elnökének, nem vállaltam, mert sem elég jó tanuló nem voltam, még kevésbé azért, mert a magaviseletem sem volt kifogástalan. Apám az iskolai bizonyítványomból sem szerezhetett volna sugallatot, ha véletlenül ilyesmi jut eszébe, a fogalmazáson kívül csak a tornában tűntem ki.

Ismétlem, apám arca elsötétült.

Amire fölkészültem, be is következett:

– Az újságírás, fiam, nem pálya – hangzott a megfellebbezhetetlen kijelentés.

– De hiszen apa is újságíró – védekeztem.

Figyelmeztetőn emelte föl a kezét:

– Kényszerből lettem az.

– Én is kényszerhelyzetben vagyok.

Ez egy kicsit kizökkentette.

Kényszeren Erdély elcsatolását értette. Eredetileg bíró volt, az őszirózsás forradalom idején nevezték ki Keletmagyarország kormánybiztosává, ami hatáskörben a főispánságnak felelt meg. A főhatalom változással átnyergelt a politikai pályára s lett, ha nem csalódom, a Magyar Párt lapjának, a Keleti Újságnak a munkatársa.

– Kérlek szépen – kezdett hozzá véleménye kifejtéséhez –, az újságíró félember, semmihez sem ért, de mindenről véleményt nyilvánít.

– De én . . . – iparkodtam közbeszólni.

– Te író szeretnél lenni. Csak hát írásból annyit nem lehet keresni, hogy abból megélhess. Író csak azon az áron lehetsz, ha mellékfoglalkozásban zsurnaliszta leszel. Az erdélyi közönség nem képes főfoglalkozású írókat eltartani. Mint ahogyan a történelmi Magyarország sem volt képes rá. Már pedig az írásművészetnek az újságírás a legádázabb ellensége.

Az előbb ő, most meg én inogtam meg egy másodpercre. Még nem volt erdélyi irodalom, még nem szervezték meg a Szépmíves Céhet. Azt viszont egyelőre nem értettem, miért ellensége az újságírás az írásnak. Így aztán gyorsan visszazökkentem gyanakvó hangulatomba. Pedig apám nagyon igyekezett szőrmentén bánni velem. Tíz-tizenkét esztendős korom óta örökös háború dúlt közöttünk s ő nehezen bírta az ostromállapot követelte állandó feszültséget.

Ennek előidézője gyanúm szerint én voltam. Édesanyám minden idejét lefoglalta húgom és öcsém. S én – az elsőszülött, három és félesztendeig szüleim figyelmének, gondoskodásának főtárgya – érzelmileg éhen maradtam. Most meg úgy éreztem, hogy apám közönye a jövőmben, a karrieremben fenyeget, mivel meg akarja akadályozni, hogy a kedvem szerinti pályát válasszam.

Szelíden bánt velem, meg is simogatott, nyilván hogy megnyugtasson, mert rendkívül ritkán vetemedett ilyen „túlzó" érzelmi megnyilvánulásra. Az összeütközést ezúttal mindenképpen megúsztuk s ebben a főszerep a meglepetésé volt. Apám ugyanis miután az írómesterséget az újságírással egyetemben elhárította, a következő kérdéssel fordult hozzám:

– Nem tűnt föl neked az a cégtábla az Egyetem utcában?

Hogyne tűnt volna föl! Az egész város a jogi doktorból lett cipészmesterről beszélt és a többség igazat adott dr. Veressnek, bármennyire valószerűtlen, bármennyire nem egyezik a keresztény középosztály mentalitásával. Úgy látszott, a többség megértette – túlnyomórészt csak elméletileg –, hogy a Romániához csatolt Erdélyben okosabb az értelmiségi pályák helyett gyakorlati pályákon keresni a boldogulást. Mi is sokat beszéltünk erről, diákok. A közvélemény szele minden bizonyal megcsapta apámat.

– Miért tetszik kérdezni?

Ekkor jött a meglepetés, mint egy bomba.

– Az a szándékom, fiacskám, hogy ha kedved van hozzá, Franciaországba küldelek textiliskolába.

Hogy ezt az ötletet honnan vette az öreg, sohasem derült ki. Annyi tény, hogy minden előzmény nélkül jött, mint derült égből a villámcsapás. A jövőről szövögetett minden álmom halomra dőlt. Megbénultam, annyira, hogy meg sem bírtam szólalni.

Apám egy darabig figyelmesen nézett, zománckék szeme hideg fénnyel csillogott. Aztán látva, hogy a görcs sehogyan sem oldódik föl bennem, ismét megsimogatta a hajam.

– Váratlanul ért a javaslatom. Ne hamarkodd el a dolgot, elvégre a jövőd forog kockán. Gondolkozz, aztán majd beszélünk róla. Jó?

Nem gondolkoztam ezen a nem mindennapi, de mindenképpen csábító ajánlaton. Mindenekelőtt nem tudtam, hogyan fogjak hozzá. Ugyanis hiányzott a minta, soha nem voltam tanúja valamilyen probléma racionális megtárgyalásának.

A mi köreinkben a pályaválasztás többnyire így dőlt el: – jogász leszel és punktum. Tehát hiányzott a gyakorlat és hiányzott a módszer, azzal sem voltam tisztában, hogy minden pályának megvannak a maga előnyei és hátrányai, ezeket kell latolgatni, egymással összemérni. Nem jutott eszembe, hogy a szükséges adatokat magam is megszerezhetem, elég ha ellátogatok valamelyik textilgyárba. Ma már tudom, hogy nem eresztettek volna be, ez esetben még mindig szerezhettem volna szóbeli információkat. Egyszóval *gondolkozni* csak akkor gondolkozhattam volna a kérdésen, ha egyfelől tudom, hogy erre szükség van, másfelől ismerem az objektív követelményeket s a magam képességeit, vagyis azt, hogy képes vagyok-e elvégezni a szövőgyárban elvégzendő munkák valamelyikét. Egyszóval a kérdés nem az volt, van-e kedvem a textilmesterséghez, hanem hogy alkalmas vagyok-e rá.

Egyébként már csak azért sem gondolkozhattam, hogy utazzam-e Franciaországba vagy sem, mert időközben repatriáltunk. A család egyelőre Kolozsvárt maradt, engem édesanyám vitt föl Pestre és helyezett el az egyetemen, beiratkoztam a jogi fakultásra, de onnan néhány előadás meghallgatása után ész nélkül elmenekültem; stilisztikai érzékenységem nem bírta, amit a jogászok a magyar nyelvvel műveltek. Átpártoltam a bölcsészkarra, hallgattam Paulert, Gomboczot, Heklert, résztvettem a Négyessy-féle szemináriumon, barátkoztam fiúkkal-lányokkal, de zsebpénz és egyéb kellékek híján reményeim sorra lekonyultak. A MAC tehetségkutató versenyén két bronzérmet nyertem, de ősz lévén, melegítő híján nem vehettem részt az edzéseken; egyik vidéki kolléganő megkért, kísérjem el erre és erre a bálra, ehhez szmoking kellett volna, nem volt, lemondtam; hozzácsapódtam egy vidám társasághoz, a városligeti jégpályán találkoztak, korcsolyám nem volt, beléptidíjra nem futotta a zsebemből. Egyszóval foghattam bármibe, vissza kellett vonulnom. Maradtak vigaszul a könyvek.

Csakhamar az egész család fölköltözött Pestre. Húgom, öcsém iskolába járt, apám a hivatalába. Édesanyám éppúgy nem találta a helyét, mint én, ő koncertekről, bálokról, operaelőadásokról, színházról s legfőként társaságról álmodozott, ragyogó pesti életről, úgy ahogy vidéken elképzelik. Ehelyett kénytelen volt beérni az erdélyi asszonyok asztaltársaságával a Baross kávéházban.

Glazsevszky Jóska, távoli rokonom, tudomást szerzett atlétikai sikeremről, mire elmagyarázta, hogy a MAC-ban olyan összeköttetésekre tehetek szert, amelyek jótékonyan befolyásolhatják jövendő karrieremet. Én a magyarázatot továbbítottam apámhoz, elmondtam, hogy bölcsészkari tanulmányom mellett a MAC-ban fogok atlétizálni, ily módon alapozom meg karrieremet.

– Örülök, hogy megjött az eszed – mondta szemlátomást megkönnyebbülve. De aztán elborult a homloka:

– Remélem, végleg eltemetted az írósággal kapcsolatos tervedet? – hangzott a gyanakvó kérdés.

Szemrebbenés nélkül hazudtam, hogy el. Erre jelezte, hogy vége a „kihallgatásnak". Széttártam a karom:

– Bocsásson meg, apa. Melegítő nélkül nem megy a dolog. Anélkül nem edzhetek.

Bosszúsan legyintett, hogy erről majd máskor beszéljünk, azzal már el is merült a soros akta jogi kérdéseibe. Tudtam, mit jelent ez. Naponkint kell jelentkeznem, apám naponkint idegesebb, naponkint mogorvább, naponkint

elutasítóbb, aminek hatásaképpen viszont alkalomról alkalomra türelmetlenebbül viselkedem, míg végül helyrehozhatatlanul elrontom a dolgom.

Valamikor ez idő tájt történhetett, hogy mint kotló alatt a tojás, megmozdult bennem a hajdani terv a franciaországi textiliskoláról. Elhantoltam hát a MAC-cal kapcsolatos, egyébiránt nagyon is reális tervemet és elhatároztam, hogy szaván fogom apámat és kiküldetem magam Franciaországba. Ennek föltétele az volt, hogy jókedvében kapjam el, különben automatikusan nemet mond. Jókedvéről könnyen tudomást szerezhettünk, ilyenkor ugyanis fütyült. Protestáns szemérmével egyedül a fütty fért meg, amolyan zümmögő, duruzsoló fütyörészés. Egy délután megcsikordult az ajtóban a kulcs s a következő pillanatban fölhangzott a diszkrét füttyszó.

– Kezét csókolom, apa – üdvözöltem s elálltam az útját.

A füttyszó elnémult, apám homlokára húzott szemöldökkel tudakolta, mit óhajtok.

– Gondolkoztam a dolgon – szólaltam meg, mintha egy előző napi beszélgetést folytatnék –, és úgy döntöttem, hogy beiratkozom az epináli textiliskolába.

Úgy fogadta kijelentésemet, mintha azóta minden maradt volna a régiben. Holott a körülmények tökéletesen megváltoztak. A dr. Veress András jegyében fogant tervnek Erdélyben volt valamelyes talaja, annyi mindenesetre, hogy apám elhelyezhetett valamelyik brassói vagy szebeni szövőgyárban, Pesten erre a legcsekélyebb kilátás sem nyílt. Sőt azt hiszem, hogy apám állásával – magasrangú bíró lévén – összeegyeztethetetlen lett volna, hogy egy magánvállalatnál protezsáljon, hiszen ezzel lekötelezettje lett volna az igazgatóságnak. Ez pedig kihívás a zsarolásra.

Apám egyetlen kurta bólintással hagyta helyben az esztelen tervet, máris ment tovább, ünnepelte diszkrét füttyszóval a közigazgatási bíróságon aratott diadalát.

Mindez valamikor június elején történt, legalább két hónap telt el elutazásomig, ideje tehát bőven lett volna, hogy ráeszméljen a terv irracionális voltára. Nem eszmélt rá.

Direkt járattal nem mehettem Epinalba, az akkori Orient expresszről valamilyen apró állomáson szálltam át – jószerencsével, hiszen életemben először utaztam egyedül. Epinalban beiratkoztam az École de filature et de tissage-ba, azaz a fonó-szövő iskolába.

Egyszóval menekülésképpen utaztam Franciaországba, de mind az elszántság, mind a tudatosság hiányzott belőlem. Nem tudatosítottam magamban, hogy így vagy amúgy – erre a kockára tettem föl az életem. Lekötött az új, az ismeretlen, a mienknél százszor színesebb élet, annyira lekötött, hogy a jövőm teljesen kisiklott a számításaim közül. Franciaországban is kínálkozott kedvező alkalom, amit akár Pesten – kellékek nélkül megint csak nem használhattam ki. Francette – gyönyörű szeretőm, akinek apja valamilyen magasrangú hivatalnok volt – egyik bátyja Indokínában szolgált, mint katona, a másik Toulonban foglalkozott nem tudom mivel, de ugyancsak fontos beosztásban, meghívott nyári szünidőre a családhoz. Ma már tudom, hogy egy ilyen meghívás elfogadása kötelezettséggel jár. Francette egyébként ezt nem titkolta előttem, természetesnek tartotta, hogy szerelmes vagyok belé és feleségül veszem. Nem a házasságtól való ijedelmemben utasítottam vissza a meghívást – holott éretlen kölyök voltam –, hanem mert nem voltak nyári ruháim. Másrészt szerencse, hogy nem fogadtam el, nem tudtam ugyanis, hogy ilyen alkalommal ajándékkal illik kedveskedni a házigazdáknak. Tehát nem tettem volna kedvező benyomást a családra.

A textilpályával kapcsolatban sem alakítottam ki álláspontomat. Már az ismerkedés során meggyőződhettem volna afelől, hogy járhatatlan utat választottam az érvényesülésre. Elég lett volna annak összegezése, amit iskolatársaimtól hallottam. Sajnos, engem nem a tények megfigyelésére, hanem diplomaszerzésre idomítottak.

– Te csak végezd a tanulmányaidat, a többi az én dolgom – apám változatlanul ezt hajtogatta.

Iskolatársaim két csoportra oszlottak, kisebbik hányaduk a gyártulajdonosok fiaiból rekrutálódott, a másik rész becsvágyó, magukat továbbképző munkásokból... Mindkét csoport pontosan tudta, milyen kilátással kecsegteti őket a jövő. Én viszont, az egyedüli az iskolában az utcáról akartam betörni a szakmába, a leghalványabb fogalmam sem volt róla, mihez kezdek, ha majd a kezemben a diploma.

Semmit sem ment az a tény, hogy teljes gőzzel tanultam franciául, másfelől igyekeztem elfogadható mértékben megtanulni a műszaki rajzot, ami kézügyességem nem lévén iszonyú erőfeszítésembe került. De nemcsak azért nem gondolkoztam, mert *nem volt időm rá,* hanem elsősorban azért, mert nem-gondolkodásra szoktattak.

Fél évszázad múltán, valamikor hetvenéves koromban eszméltem rá, melyik az a három út, amelyiknek valamelyikén a textilszakmában érvényesülni lehet. A fölfedezésre hajdani iskolatársam, Wessel Bandi Nantes-i üzemének megtekintése közben bukkantam rá, beszélgetés közben. Karriert csinálhat a szakmában, aki a gépekhez ért, tehát van műszaki érzéke, ugyanígy érvényesülésre számíthat a textiltervező, csakúgy mint a kereskedő, aki a kész terméket árusítja. De belőlem egyformán hiányzott mind a műszaki, mind a kereskedelmi érzék s mindennek a tetejében a minimális kézügyesség is. Még középszerű textilmunkássá sem sikerült volna magam fölküzdeni. Tehát alaptalan volt az egész elgondolás. Csöppet sem hízelgő rám, hogy ennyi időbe tellett, amíg minderre rájöttem.

De mivel magyarázzam apám viselkedését, aki sajnálta a pénzt egy melegítőre, viszont garasoskodó természete létére nem sajnálta a száz pengőket, hogy külföldre küldjön anélkül, hogy megbizonyosodott volna afelől, alkalmas vagyok-e textilesnek, mint ahogy annak idején, amikor románul szerettem volna tanulni, ugyancsak nem sajnálta a pénzt és elküldött – a Székelyföldre.

Abban, ami történt, csakúgy mint abban, ami nem történt, egyformán meghatározó része volt az osztályunkban dívó hallgatásnak. Kolozsvárt nyolc-tíz házzal távolabb tőlünk a Monostori úton élt anyám unokatestvére, Gyurka bátyám, akinek fantasztikus karrierjét megírtam „A szerencse mostohafia" című dokumentumregényemben. Ekkoriban alapította első kefe- és ecsetkészítő üzemét. Tálcán kínálkozott a gyakorlati pálya, ráadásul rokonnál. De ha azzal a tervvel állok apám elé, hogy elmegyek inasnak Gyurka bátyámhoz, az öreget minden bizonnyal megütötte volna a guta, pedig ez az út, a kefekötés útja mindenképpen járhatóbbnak bizonyult volna, mint a textilkedés. Ugyanakkor Gyurkának komoly segítségére lett volna az a pénz, amivel apám franciaországi, eleve reménytelen textiltanulmányaimat finanszírozta. Ami engem illet, gondtalanul beleegyeztem volna, hogy mesterségként a kefekötőséget válasszam, ilyenszerű előítéleteim nem voltak, másfelől Gyurka bátyámat szerettem, tiszteltem, bár amúgy csak felületesen.

Imponált, amikor megkínált a maga készítette kolbásszal, még jobban imponált, mikor a Házsongárdon kezembe adta az íját, amit bármennyire

beleizzadtam, nem birtam kifeszíteni; ha valaki elmondja nekem, milyen akadályokon tört keresztül Gyurka, mennyi testi és lelki energiáját emésztette föl, amíg sógora sufnijában megalapította jövendő – ma, 1982-ben is működő – kefe- és ecsetkészítő műhelyét, talán még arra a tényre is ráébredek, hogy a siker és a céltudatosság, a siker és az erőfeszítés szorosan összefügg. Ha csak beleszagolok kalandos életébe, rokonszenvem minden bizonnyal csodálattá dúsult volna és többé nemcsak rokont, hanem eszményt láttam volna benne. Annyi év távlatából visszatekintve, kétségtelen, hogy környezetemben ő volt az egyetlen ember, akit a megváltozott körülmények között utánozni lett volna érdemes.

Csak hát a sajátságos magyar maffiában éppúgy törvényszámba ment az omerta – a hallgatás –, mint Szicíliában vagy Nápolyban. Családom tartózkodásában valamelyes része az úri öntudatnak is volt, különösképp épp anyám részéről, aki nem a maga álláspontjából ítélt, hisz kereskedőlány volt, tehát nem számított úrinőnek, hanem apám álláspontjáról, főispáni álláspontjáról: – anyám egy kicsit, egy árnyalatnyit felülről nézett Gyurkára, Jancsira, ugyancsak első unokatestvérére és képtelenségnek tartotta, hogy K. Leonka hozzámenjen Jancsihoz, lévén Leonka úrilány, Jancsi pedig intézeti, azaz árvaházi gyerek. Édesanyám minden bizonnyal ezért nem beszélt Gyurka küzdelmes gyerekkoráról, márpedig beszélni egyedül ő beszélhetett, mert apám mindenről hallgatott. A hallgatás folyóján nem jár komp.

Így történt, hogy én az innenső parton ragadtam, ahol egyetlen ember emelkedett ki fejjel környezetéből: – apám. – Tehát ő lett az eszményképem, hozzá idomítottam viselkedésemet, s ami még veszedelmesebb: értékrendemet. Noha állandó háborúban éltünk, mégis őt követtem: fitymáltam, amit ő fitymált, ha gyakran nem is fogadtam el, amit ő elfogadott. A gunyoros hang, amivel letorkolta anyámat, letorkolt engem, valahányszor butaságot mondtunk, beleivódott vérembe, az öncsalás fölényével együtt. Gúnyolódtam, fölényeskedtem még mielőtt megtanultam volna iskolázottan gondolkodni. Az alaptalan fölényeskedés elszakíthatatlan az önérzet túlzott óvásától, aminek viszont a cselekvéstől való tartózkodás a velejárója, más szóval a kudarctól való már-már beteges rettegés.

Akkor nem tudtam, ami ma már nyilvánvaló előttem, nevezetesen, hogy apám maga a megtestesült passzivitás, minden alkalom, a legátlátszóbb ürügy jó volt neki arra, hogy tartózkodjék a cselekvéstől. Szerb Antal kifejezésével élve a tettiszony semlegesítette egyébiránt kiváló szellemi képességeit. Önbecsülését megóvandó, a cselekvéstől való tartózkodást változatos magyarázatokkal takargatta, alibik halmazával igazolta, hogy amit nem végzett el, miért nem végezte el.

Fölöttébb változatos irodalmi táplálékom ugyancsak kedvezőtlenül befolyásolta életvitelemet. Ady után Baudelaire-t faltam, nyakig morbid hangulatban. Másfelől Jókaival tömtem magam, összes műveiből legalább százat elolvastam. Jókai a fantázia költője, nagy művész, kalauznak a mindennapi életben éppoly kevéssé használható, mint egy krinolin csillagvizsgálásra. Hősei eleve mindent tudnak, szerzőjük felsőbbrendű képességekkel ruházta föl őket, holott gyakorlati értéke csupán a saját tapasztalat árán megszerzett tudásnak van. A Jókai-hősök varázsa lenyűgöző, de költői varázs, hiába csillan meg eszményképként az álmodozó kamasz előtt Kárpáthy Zoltán, Berend Iván, hiába szeretne egyik vagy másik lenni, Jókai nem adja meg a receptet, miként érhetjük el a csábító célt, Kárpáthy Zoltánnak vagy születik az ember, vagy sohasem lesz az. Regényeivel párhuzamosan a Filozófiai

Írók Tárának szerzőit bújtam, a szakadatlan értelmi erőfeszítés gyümölcseként, lassankint iskolázódott a gondolkodásom. Gondolataimat, témáimat, megfigyeléseimet följegyeztem, észrevétlenül megtanultam nemcsak fogalmazni, hanem gondolkozni.

A tragikus magyar hősök – írja Babits „Magyar Irodalom" című tanulmányában – mindig mulasztáson buknak el, sohasem cselekedeteik következményeként. E megállapítás mögött a tettiszony lapul meg; amely logikus folyománya, hogy irodalmunk szegény aktív hősökben, olyanokban, akiket eszményképül választhat a külvilágban helyét kereső kamasz. Nincs Robinsonunk, Julien Sorelünk, nincs Rastignacunk. A mi követhető emberideálunk Nemecsektől az Úri muri öngyilkosságba menekülő Szakmáryáig terjed. Már pedig amilyen az irodalom, olyanná formálódik az irodalomból táplálkozó, annak hatására, közvetett tanítására figyelmező egyén. Az az irodalom, amelyik nélkülözi a cselekvő hősöket, aligha kedvelteti meg a cselekvő életet a cselekvési lehetőségekhez amúgy is bajosan jutó ifjúsággal.

Gyurka bátyám pályájával foglalkozó regényem, „A szerencse mostohafia" azért érdemelne különleges figyelmet, mert kivételesen küzdelmes életet ábrázol, mégpedig részleteiben kidolgozva. Olyan irodalomban, amiben nem hemzsegnek a cselekvő hősök. Annál veszettebbül dúl, az idestova félszázados múltra visszatekintő avangárd. „A szerencse mostohafia" a cselekvés avangárdja.

Akadt fogyatékos értelmű kritikus, aki a regényben a kispolgár magasztalását vélte fölfedezni. Kevés fogalom van, amivel oly felelőtlenül dobálódznának, mint a kispolgársággal. Egyetlen érdemi elemzést olvastam a tárgykörből, Veres Péter tanulmányát az „Új Írás" 1963. májusi számában. Kezdi azzal, hogy „Magyarországon a »polgári« általában csak a »kispolgári« alakjában és nívóján jelenhetett meg." Statisztikailag minden bizonnyal helytálló ítélet.

„Van-e egyáltalán itt... valami, ami nem kispolgári?" – kérdi később. „De maradjunk most a kultúra területén, hiszen elsősorban erről folyik a vita. Vajon nem túl sok-e ebben a megítélésben az intellektuel fölényérzet? Nem a divatsodorban élő intellektuel – néha csak sznob – viszolygása ez a tegnapi divatoktól, amelyek persze mindig elkésve jutnak le az alsóbb régiókba? Nem játszik-e túl nagy szerepet ebben a kispolgármegvetésben... a mindenkori divatérzés...?" „És hát egyáltalán mi a kispolgáriság kritériuma? Hogy mi volt ez a kritérium a régi társadalomban, az osztályhelyzet szerint is valódi kispolgároknál, kézműveseknél, kisiparosoknál, kisparasztoknál, azt persze tudjuk, de micsoda ez a mai dolgozó embernél, akinek már csak a gondolkozása és az ízlése lehet kispolgári." Arra is hivatkozik, hogy „nem minden rossz... a kispolgárok életformájában és gondolkozásában sem – például a kereskedői szolidság, a kézműves hozzáértés, a kisiparos becsületesség, a kisparaszti takarékosság" – és akár kispolgári, akár nem, fölbecsülhetetlen társadalmi érték a szívósság, a küzdeni tudás; én ennek állítottam emléket „A szerencse mostohafiá-ban".

Van valami reménytelenül kispolgári ebben a mindent kispolgáriság vádjával lepocskondiázó álfölényeskedésben.

Mindennek a mértékéül az irodalmat tenni meg, fogyatékos valóságérzékre vall. Ha egy nemzet nem tanul meg cselekedni – gondoljunk a tömérdek válásra s a még rettenetesebb öngyilkosságokra, amikért nem kárpótolnak a mezőgazdaságban meg a banküygben aratott sikerek – a semminél mindenesetre jobb, ha a kispolgártól tanul meg cselekedni.

Az sem a túltengő egészség jele, hogy a magyarok túlnyomó része, élhet idehaza, vagy valamelyik diaszpórában, úgyszólván kivétel nélkül verset ír. A gondolkodó elme megütközik s óhatatlanul eltűnődik rajta, vajon egészséges-e az olyan műveltség, aminek jószerint valamennyi részese, érheti a legkülönfélébb benyomás, a versíráson kívül más reakciót nem ismer? Ha csak az ivást nem. Ám az ivást is nótázás kíséri, vagyis az sincs meg vers, a „magyar nóták" versei nélkül. A tény, hogy a „magyar ember szemérmes", úgy ahogy behatolt a köztudatba. Ám a tabukat nem vette számba, csakúgy mint ahogyan a belőlük származó gyászos következmények listáját sem állította össze szociológus. Hadd mondjam el, milyen készületlenül indítottak útnak Franciaországba.

A két világháború közötti német propaganda úgy állította be Franciaországot, mint a vérbaj hazáját, holott ekkoriban már nem morbus gallikusnak, hanem morbus germanikusnak nevezték az orvosok a kérdéses betegséget. Mivel hozzánk az értesülések következetesen a bécsi kapun át szivárogtak be, ez az értékelés idehaza is meggyökeredzett. Egyet-mást tudtam a szifiliszről, de távolról sem eleget. Apám nem tartotta szükségesnek, hogy kikérdezzen, figyelmeztessen a veszélyekre, a módokra, ahogyan elkerülhetem.

Édesanyám, szegény elnyomott, háttérbe szorított, semmiről meg nem kérdezett édesanyám, a maga módján, a maga szintjén ellátott tanáccsal:

– Aztán vigyázz, szívem, nehogy valami rosszféle nő behálózzon.

Az intelem előzménye egy elszánt anya kísérlete volt, aki kötelezvényt akart kicsikarni, hogy franciaországi tanulmányaim befejeztével feleségül veszem „rosszféle" lányát, akivel egyébiránt igen kevés „rosszat" műveltünk. Anyám persze visszautasította, ám a szívébe tört tüske nem hagyta nyugton. Ha idehaza megtörténhet ilyesmi, százannyi valószínűséggel megesik odakünt.

Afelől viszont sem ő, sem másvalaki nem világosított föl, miként védekezzem, ha a behálózást nem rosszféle nő, hanem jóképű fiatalember kísérli meg, névszerint Alfred, aki fölhívott a lakására, megkínált Pernod-val, majd gyöngéden végigsimított arcomon, karomon, combomon, itt a keze mintegy várakozásképpen egy időre megállapodott:

– Mon chou – suttogta – tu es si gentil. Laisse moi, faire, et tu auras un ami francais.

Még be sem fejezte a mondatot, a keze máris megindult. Megtudtam, hogy a laisse moi faire, azaz hagyj cselekedni, mit jelent, és sietve elhúzódtam tőle, ilyenformán nem lett francia barátom, azaz ezen az áron nem.

Egészséges ösztöneimnek köszönhetem hát, hogy nem osztoztam az „Egy vezér gyermekkora", Sartre regénye hősének sorsában, akit oly alaposan „behálóztak" hátulról, hogy hosszú ideig inkább állt és feküdt, mintsem ült.

Hogy odahaza nem adtak a kezembe pénzt, nem ismertem az árakat, vagyis az arányokat élelmiszer és élelmiszer, iparcikk és iparcikk, sőt élelmiszerek és iparcikkek között, kevés híján alaposan ráfizettem. Az epinali iskolában az elmélet mellett gyakorlati munkát is végeztünk, ehhez kék vászonból készült munkaruha kellett. Ha nem kísér el egyik iskolatársam a boltba, hetven frank helyett hétszázat szurkoltam volna le a pénztárnál.

Pécsett, egyetemista koromban, a harmincas évek elején, miután megjártam Franciaországot, Belgiumot, Svájcot, Olaszországot, vágta a szemembe egyik kolléganőm:

– Neked nincsen Schliffed.

Nem értettem a szót, még nagyon keveset tudtam németül, pontosan fölfogtam viszont, hogy a lány a pallérozottságot, vagyis a társasági és társalgási rutin hiányát veti szememre. Joggal. Attól kezdve, hogy politizálásra adta a fejét apám, hátat fordított a társasági életnek, ez a tartózkodás csalódásai, mellőzése, a vele szemben tanúsított méltatlan bánásmód következtében embergyűlöletté, legalábbis remeteséggé fajult. Tény, hogy miután kinevezték a pesti közigazgatási bíróságra (a mai legfelsőbb bíróság), nem vizitelt kollégáinál, holott ezt az elemi illem megkövetelte. Nem volt tehát honnan fölszednem a Schliffet.

A helyzetet tovább rontotta, hogy hajlottam a nonkonformizmusra, a különcködésre, az eredetieskedésre, a polgárpukkasztásra, a hagyományok semmibevételére. Minthogy nemcsak származásom szerint, de megjelenésemben, öltözködésemben, műveltségemben is úrigyereknek számítottam, sokan szándékos udvariatlanságnak, gőgnek, sértésnek stb. vették azt, ami valójában nevelésem hiányosságaiból fakadt.

Innen-onnan csipegetve szedtem össze a társasági illem morzsáit, megannyi töredéket, amiknek összege máig nem szerveződött teljessé. Azt is csak felnőtt koromban tudtam meg, hogy bizalmas együttlét előtt illendő megfürödni. A bolhát egy kikapós nőismerősöm ültette a fülembe. Szerettem volna együtthálni vele, nem vonakodott, de az udvarlás során valami megjegyzést tett, amire én sértett öntudattal válaszoltam, hogy épp elég gyakran fürdöm, ami sok mindent jelentett, de mindennapi fürdést semmiképpen nem és pláne nem – szakszerűen szólva – cél-fürdést.

A válasz nem nyugtatta meg, így hát nem hágtuk át a barátság határait.

Az én tisztálkodási szokásaimon a végső lökést a mérsékelten gondozott nők adták. Fölfedeztem az aranyigazságot, ami szerint minden körülmények között úgy viselkedjünk, mint amilyen viselkedést hasonló helyzetben partnerünktől elvárunk. Azaz tisztaságért tisztaságot várjunk cserébe.

Egyszóval mindenre kiterjedő készületlenséggel indítottak útnak. Mégis megállottam a helyem: – első helyen végeztem az idegenek, tehát a nem franciák között. Ugyanakkor mégis kudarcot vallottam. Az epinali iskolában a szorosan vett textiltanulmányok mellett egy sereg melléktantárgyból is vizsgáztak. A vizsga két részből állt és két alkalommal lehetett vizsgázni, először a textiltantárgyakból – itt lettem első; másodszor a melléktantárgyakból, ekkor ért utol egy másik fajta készületlenség. „Ha érettségiztél, minden könnyen megy" – biztattak iskolatársaim, ment is volna, ha matematikában, mértanban megvan az alapom, és csak a két érettségi követelmény közötti különbséget kellett volna ledolgozni. Ám nekem csak bizonyítványom volt, tudásom semmi.

Ezután még egy elszakadási kísérlet következett. Röviden: Brüsszelbe utaztam, ahol kiderült, hogy egy idegen városban a magam erejére és a magam leleményességére utalva, az elkerülhetetlen éhhalálnak nézek elébe. Itt tisztáztam, csaknem húszesztendős koromban, mire vagyok képes, mire nem. Letettem a fegyvert és behódoltam apám akaratának. Még abban az évben beiratkoztam a pécsi egyetemen az olasz–francia szakra. Függetlenségi kísérletem – ami valójában nem is volt az – ilyen csúfosan végződött.

Eddig saját élményeim alapján rajzoltam közvetve képet apámról. A portré szükségképpen elfogult. A következőkben más oldalról közelítem meg apám emberi értelemmel bajosan megmagyarázható személyét.

BELOHORSZKY PÁL

MEGKÍNZOTT, RÉVBEÉRŐ IFJÚSÁG

Kolozsvári Grandpierre Emil: Egy házasság előtörténete

Grandpierre-ről mindannyian tudjuk, milyen jól ismeri a magyar valóságot, sőt, talán éppen ő az a ma élők közül, aki a legkíméletlenebb kritikus szemlélője hazai viszonyainknak, főleg azért, mert nem tartja magát „küldetéses" írónak, nem akarja semmilyen értelemben sem mitizálni a művész és a művészet szerepét. Az igazi író nem látnok, nem nemzetvezér, hanem okos, elfogulatlan elemző, higgadt bírája a valóságnak, aki eredményeit lelkiismeretesen rendszerezi, a tényszerű konklúziókat pedig mindenféle túlzás és minden látványos hipotézis, hátborzongató jövőjóslat nélkül bocsátja az érdeklődő érintettek, mindenekelőtt a magyar olvasók elé. Legújabb regényében történelmünk egyik legvitatottabb korszakáról, a háború utáni évekről nyilatkozik, méghozzá összefoglaló igénnyel, lélektani értelemben igen szuggesztív „hangulatjelentést" létrehívóan, még akkor is, ha hősei szinte egyöntetűen a polgári osztály képviselői, hiszen éppen a polgárság, az úri középosztály helyzete ingott meg a legegyértelműbben ezekben a sorsformáló években.

Kiemelkedő művészi erény, hogy Grandpierre mindvégig lenyűgözően elfogulatlan, már-már rideg szigorúsággal objektív krónikása marad a történéseknek, pillanatra sem érezhetjük úgy, hogy a mégiscsak „polgári" írónak titulált gondolkodó áll titkon a háttérben és a végső olvasói véleményt akárhogy is, de ő igyekszik sugallni, motiválni. Grandpierre álláspontja egészen világos és nyilvánvaló: kizárólag gondolkodó emberként, társadalmi és történelmi tapasztalatokkal bíró, hű krónikásként akar beszámolni jelenségek, események egymásrakövetkezéséről, kibomló rendszeréről, nem feledkezve meg azok belső indítékairól és történelmi gyökereiről sem, hiszen az ember sorsa érdekli őt, a sors pedig ugyanolyan három dimenziós fogalom, mint az idő is, mely kiformálja. A regény kitűnő indításában jellegzetes polgári miliő rajzolódik elénk egy zord apával, aki a Jókai-regények legkellemetlenebb családatyáival tart sorvasztó-dühítő rokonságot, leginkább a *Szegény gazdagok* kriptaleheletű Lapussa Demeterével: nem a való világban, hanem üres, hiteltelen mítoszokban él, de azokban agresszív erőszakossággal, élet- és örömmérgező szigorral. Fiának, Árvai Ákosnak mindössze annyi a bűne, hogy a családban hagyományossá vált jogi pálya helyett, valami „világi" foglalkozást szeretne űzni, vegyészmérnök akar lenni, erről azonban szó sem lehet, egyszerűen azért, mert „egy Árvai", az nem lehet vegyész, ám más sem lehet, feltehetően még papnak sem mehetne, hiszen ez szentségtörés volna, mert ahány Árvait csak számon tart ennek a nagy múltú és kiváló érdemű családnak a „történelme", az mind, mind jogász volt. Ezek után már-már kihagyott ziccernek érezzük, hogy az öreg Árvai nem teszi hozzá: a vegyészek különben is mind zsidók...

Apa és fiú drámája Grandpierre-nél már nem jókais ébenjóslatok mitikus feketesége alatt bontakozik ki, hanem élces realitással ábrázolódik: aulikus hülyeség és pragmatikus életrevalóság közvetlen, szemléletes, mindazonáltal tragikusan meddő ellentéteként. Azt a hibát is gondosan elkerüli, hogy a fiúból igazi mártírt teremtsen, Ákos egyáltalában nem „hősi" jellem, nincsenek különösebb ambíciói, világmegváltó élettervei, mindössze szeretne érdeklődéséhez, vágyaihoz és képességeihez mérten élni: hangsúlyozottan *középszerű* tagjaként a középosztálynak. Ehhez a nagyon is emberi, látszatra nagyon is kivitelezhető programhoz azonban ravaszkodnia, színlelnie, csalnia kell, mert a *polgári család mint életkeret* éppen ennek az egyetlen feladatának a beteljesítésére képtelen, hiszen ahhoz, hogy a belőle kiinduló életek téma-

sza, foglalata lehessen, mindenekelőtt arra lenne szükség, hogy reálisan mérje föl a családtagok lehetőségeit, igényeit, logikusan értékelje a világ elvárásait, és ezekhez mérten alakítsa ki stratégiáját, taktikáját. Erről azonban szó sem lehet, hiszen a magyar középosztály egy félfeudális társadalom szülötte, így annak legfontosabb élő organizmusa, a család is torzszülött, tehát életképtelen formáció kell legyen. Mert illúziónak és célszerűségnek ennyire bántó és pusztító erejű antagonizmusa csak beteg szervezetekben jöhet létre: a család „stratégiája" nem valóságos életcélok elérését szolgálja, hanem ködös, tisztázatlan emlékek, talajtalan és valóságidegen nosztalgiák titkolt vonzásaiban keletkezik, és a taktika abban merül ki, hogy elodázza a rossz, a szerencsétlenebb esetekben gyilkosan, családpusztítóan hibás stratégia lelepleződését. Ez megint csak logikus, racionális és szikrázóan pragmatikus ítélet a magyar polgári osztály felemás voltáról, általános válságáról, sőt, annak is szomorú megállapítása, hogy a magyar polgárság lényegi, hatóképes, szívósan teremteni tudó társadalmi erőként voltaképpen soha nem is létezett. De a bírálat még ennél is mélyebbre hatol, rétegről rétegre mutatja meg a polgári életforma álságosságát, azt a látszatra nagyon bonyolult, valójában szükségszerű folyamatot, ahogy a képmutatásra, az igazság örök elrejtésére, a tények megrögzött megmásítására beidegzett formáció az élet minden szintjén hazug praxist, célszerűtlen, gesztusértékű cselekvéseket kényszerít ki az irigyelt áldozatokból, az úri osztály gyermekeiből. Mégis, mit profitált a két világháború közötti „jóléti társadalom", az úri középosztály kiváltságos helyzetéből? „Az úgynevezett úri életforma az időbeosztás, a módszeresség, sőt az életművészet csodájának látszott. Miből állott? A főfoglalkozás az egyetemi tanulmányok folytatása volt, a kisebbségnél valóban az, a többségnél diplomavadászat; az úri osztály fölfogása szerint ugyanis egyetemi végzettség nélkül félember volt az ember, lehetett bármily tehetséges, eredményes, sikeres. Tanulmányai mellett az úriember időt szakított a sportolásra, a módosabbak vadásztak, utaztak, Ákos szintjén a sportot a foci, az atlétika, majd a tenisz mellett az úszás és a vívás képviselte. Az úriembernek a zenéhez is konyítania kellett, csakúgy mint valamely idegen nyelvhez. A szórakozást a viszonyok, flörtöcskék, valamint a bálok, ötórai teák, zsúrok nyújtották – vagyis a tánc. Tudni kellett, milyen esetben illik frakkot, szmokingot, ferencjóskát ölteni, később szürke nadrágot, fekete zakóval. Aki mind e követelményeket teljesítette, kívülről nézvést olyan valakinek látszott, aki úgyszólván minden percét racionálisan kihasználja. Ezt a keretet értékes tartalom ritkán töltötte meg. A zenetanulás inkább elidegenítette az áldozatot az igazi muzsikától – ha egyáltalán hatott –, mintsem megkedveltette vele. Nyolc-tíz évi tanulás után a tanítvány a leggyakoribb esetekben a műdalok világába hatolt be. A sportot a többség az elején sűrűn gyakorolta, majd hirtelen abbahagyta és meghízott. A társasági élet többnyire civilizálatlan ivászattá fajult, a szexualitást sajátságos meghasonlás torzította el, a férj a feleséggel többnyire csak »nemzett«, dunyha alatt, oly szemérmesen, hogy az asszony éhen maradt, a férj ugyancsak, de neki módjában állt professzionistákhoz fordulni. Ami a nyelvtanulást illeti – térjünk vissza Ákoshoz. „Őt egy mogorva úr tanította angolra, az órákon Ákos olyanformán érezte magát, mint a bűneiről hiányosan beszámoló a gyóntatószékben. Az óra java számonkéréssel és megrovással telt el. Ezt a szabályt sem tudja, azt sem. Ez így nem megy tovább. Nem is ment."

A célszerűtlenségnek, hipokrízisnek, látszattól látszatig sodródó, belső üresség-nek végtelenül tárgyias, tényekkel érvelő, anatómiai pontosságú elemzése ez, hiányzik belőle minden bujtogatás, szenvedély, hiszen a most olvasott rideg szavak, a körültekintő felsorolás nemhiába „lajstromszerű", hanem minden további árnyalás nélkül is kiábrándító *bűnlajstroma* a sorvasztó, visszahúzó életformának, mely nem tudott élni exkluzív lehetőségeivel, és mindenekelőtt azért nem, mert mindig beérte a gyarló felszínességgel, miközben az eredményességgel, hatékonysággal, magyarán: az előrelépéssel, az értelmes önformálással, az igazi teremtéssel soha nem törődött. Ügyet sem vetett rá. Ezekkel a léhán sodródó közönyösökkel szemben Árvai Ákos annak a fiatal, „modern" értelmiséginek a típusa, aki ugyan a maga középszerű módján, de szembeötlő életrevalósággal igyekszik kitörni a reákényszerített viszonyok elbénító szorításából, és ha nagy kerülőutakon is, ha a szituáció abszurdítását fém-

jelző időveszteségek árán is, de végeredményben sikerül alapvető céljait elérnie. Két mozzanatot emelhetünk ki alakjával, de a regény egészével, művészi tendenciájával kapcsolatosan is: az egyik, hogy nem különleges egyéniségek, teremtő lángelmék, nagy sorsú, nagy akaratú vagy éppen „mitikus" jellemek itt a „hősök", aminthogy maga Árvai Ákos sem az, hanem értelmes értelmiségiek, olyan „tipikus" fiatalok, amilyenek tízezrével élnek napjainkban is; a másik, hogy ehhez mérten a tervek, életprogramok, vágyak és társadalmi törekvések is tipikusak, átlagemberiek mindannyiuknál. És ez nem valami művészi kisigényűség Grandpierre-nél, hanem mélységes humanizmusából fakad, egész életművét átható elkötelezettségéből a mindennapi emberek iránt, akiknek harmonikus élete nélkül elképzelhetetlen a kiegyensúlyozott társadalmi rend, de a kiválasztottak, a lángelmék boldogsága is. Mert arról sincsen szó, hogy ez a regény mindjárt a középszerűség megdicsőítője is volna, Grandpierre-től egyébként is idegen az ilyen szembeállítás, műveinek gondolati nosztalgiáiból egy olyan eszményi társadalom sóvárgott képe rajzolódik elénk, ahol „lángelme" és „középszer" egyugyanazon emberiségnek az eltérő funkcióit jelentenék csak.

Még szembeötlőbb különös rokonszenve a fiatalok életgondjai iránt, Árvai Ákos és Turányi Eszter sorsának, küzdelmes egymásratalálásának történetében végig ott ragyog az öregedő író simogató pillantása, melynek meleg udvarába ő újra és újra az ifjúságot hívja fénynek. Nem is lehet másként, hiszen egész életműve az erő, a konok célratörés, az elhatározott tettrekészség, a dogmáktól idegen magabiztosság, a tudatos kitartás, az örömért megküzdő fegyelem apoteózisa és ki más mindezen képességek legláthatóbb, legeltökéltebb birtokosa, ha nem az értelmes, felvilágosult, életerős ifjúság?! Ebben az élésprogramban, boldogságtervben természetesen kiválasztott helyre kerül a szerelem és a testiség élménye, de megint mítosztalanul, minden fölösleges sallang és „ráaggatás" nélkül, végtére is szeretkezni mégiscsak meztelenül a legjobb, de ehhez legelőször a gondolat meztelensége kell, a tiszta szembenézés egymással, hogy mielőbb megtudhassuk: lehet-e, szabad-e, *kellünk-e* egymásnak! Ebből a szemszögből az *Egy házasság előtörténete* valóságos profán igehirdetés, Grandpierre a legrafináltabb eszközökkel, sejtetésekkel, utalásokkal, közbeszólásokkal vagy pedig félreérthetetlen célzásokkal tárja elénk érveit, néha még a latin szavak stiláris segítőkészségét is fölhasználja, hogy a pikánsabb tényeken általuk törjön keresztül, mert a legalapvetőbb, hogy ne legyen, ne lehessen többé tabu az, amin úgyszólván mindenki morfondírozik magában, ahelyett, hogy csinálná, és jól. A szerelem az emberi lehetőség legnagyobb élményi kiteljesítője, a lélek reneszánsz Primavera-ünnepe, a teremtőerő akarnok tudatosítója bennünk, mulandókban. Erósz és intellektus, szabadság és értelem gyönyörű, vitális testvérisége a legmélyebb életjelképek egyike, de ahhoz, hogy áldásában tényleg részesülhessünk, valamennyi pusmogó előítélet fölszámolására van szükség, az álarc-tépő küzdelemre a boldogságért: úszni, vitorlázni, zenélni vagy ásni tanulni kell, gondolod, szeretkezni nem?! – a szerelmet nem?! – kérdi dühödten az író, és igaza van. Ragyogó elmeéllel figurázza ki a száraz pillantású „erényeseket", a dülledt szemforgatókat, a zsíros vagy penészedő klitoriszú „családért élőket", a megannyi, mindig főző asszonyi húsfazekat, aki persze akkor már szent fazék is. Csoda akkor, ha az ilyen – és sajnos nagyon nem ritka – „házasság", olyanná válik, mint a föl-fölmelegített babfőzelék a beléje romlott kolbásszal? És csodálkozzunk-e, ha az íróval kapcsolatban olyan végletes az olvasók állásfoglalása, hogy rajongás és elutasítás izzó kettősségében ítélődik meg minden írása, hiszen a testiség, az erósz élményének kétféle felfogása ütközik meg, amikor rágalmazzák vagy fölmagasztalják. S ha ebben ő is kérlelhetetlen marad, akkor megint a leglátóbb humanizmus és a legmélyebb világismeret a szilaj vezérlője, mert ő legalább akkora jelentőséget tulajdonít – és immár ötven éve – ennek a kérdésnek, mint a modern szexológia vagy a családi élet szociológiája, ez a legújabb keletű és joggal aggodalmas tudomány. Az a jóság, életszeretet, dévajság és humor, ahogyan Grandpierre ezekről a boldogságtermő és boldogságzúzó problémákról szólni tud, leginkább úgy jellemezhető, hogy nincsen benne semmi idealizmus, de a materializmusa ideális.

Turányi Eszter az író legvonzóbb nőalakjainak egyike, szelídség, okosság, hig-

gadtság, segítőkészség, szülőtisztelet, szerény magabiztosság és mindent átnövő szívjóság árad belőle, majd még valami: a kivételes készség a miliőalakításra, az otthonosság éltető hangulatának a megteremtésére a semmiből is, és ez a képesség a nő géniuszát, az asszonyiság zsenijét jelenti, hiszen mélyén ott él az erósz is – aki az egész lakást be tudja borítani lénye rózsaágaival, az éppen az élő személyt, a társat ne vonná bíbor szirmai közé? Eszter romantikusan szép, mégis minden vonásában reális, életigaz alakja azonban egyáltalán nem öncélúan került a regénybe, hanem mindenekelőtt azért, hogy ellenpontozza azt a sivár, kegyetlen valóságidőt, melyben a hatalmi gőg és részvétlenség tombolhatott, amikor tízezrével szenvedtek ártatlanul, és az országban olyan mértékű volt a terror, hogy az éppen uralmon lévőknek ugyanúgy kellett rettegniük a holnaptól vagy az éjszakától, mint azoknak, akiket délelőtt megkínoztak.

Annyi minden más mellett ekkor történtek a kitelepítések is. Ezzel a kérdéssel eddig senki nem foglalkozott szépírói műben, és Grandpierre nagy érdeme, hogy rendkívüli határozottsággal és fölényes objektivitással elemzi ezt a nagyon sok tartalmú, nagyon sokféleképpen megközelíthető problémát. A hatalom akkori képviselői a kitelepítések riasztó gyakorlatát megfélemlítő intézkedésként kezelték, ideológiájuk szerint az internálásnak ez a specifikus módja lehetetlenné teszi az osztályellenség számára a szervezkedést, ráadásul további ellentéteket szít befogadók és befogadottak között, minek révén az uszító reakcióra mért csapás totálisnak tekinthető. Ez a tételesség nagyszerű szemléltetőeszköz reálpolitika és romantikus politikai anarchizmus gyakorlatának a megkülönböztetésére. A világpolitika egész története azt bizonyítja, hogy az ilyen íróasztal mellett, dohányfüstben és asztalra csapott revolverek fenekedésében született „nagy ötletek", rendre mindig kudarcot vallanak a valósággal történő szembesülésben, egyszerűen azért, mert a társadalom léte nem homogén, nem tömbszerű, hanem rétegezett, érdekek és ellenérdekek, szituatív és csoport-integrálódások bonyolult szövevényében kiteljesedő szerkezet, amelyikről a jól hangzó axiómák egyszerűen visszaverődnek vagy mégcsak vissza sem verődnek, ám „fent" az asztalt azért még lehet verni egy darabig. Nem nehéz észrevenni az összefüggéseket ezért „az aranyat tojó tyúk", „a minden új tégla csapás az imperializmusra" vagy a „sződdd a selymet, elvtárs" mesebeli biztatása és a kitelepítések fenyegető gyakorlatának – „a vasököl lesújt!" – hazug, negatív idealizmusa között.

Grandpierre egyáltalán nem „jobbról", tehát „polgári" platformról bírálja ezt a jelenséget, de mégcsak nem is „középről", hanem a tisztánlátásnak és történelmi elfogulatlanságnak arról a magaslatáról, ahová az elmúlt negyed század európai tekintélyű politikai gyakorlatának eredményeként juthattak el valamennyien az értők ebben az országban. Példamutató, ahogyan számba veszi a tényeket, és méginkább meggyőző a következtetések pontos, szelíd, magabiztos rendje, melyet látó józanság és a megértés sziklaszilárd racionalizmusa kormányoz. „A kitelepítésről illik tudni, hogy túlnyomórészt ártatlanokat sújtott, a háborús bűnösöket, a sikkasztókat, a vagyonok hűtlen kezelőit, a besúgókat, a zsidó javak elidegenítőit, a nácik cinkosait stb. ugyanis előzőleg felelősségre vonták és törvényesen elítélték, kétes esetekben pedig internálták. A művelet ideológiai alapjául az a koncepció szolgált (a koncepció fogalma az elkövetkező évek folyamán szédületes karriert fut majd be), hogy az arisztokráciát, a burzsoáziát csakúgy, mint a vezető hivatalnoki kasztot, el kell távolítani a fővárosból, s ilyenformán megakadályozni, hogy veszélyeztesse az új társadalom kibontakozását. Ugyanebből a koncepcióból fakadt az a gyakorlat is, hogy az osztályellenség városi egyedeit a falusi osztályellenség nyakába ültetik, nyilván, hogy két legyet üssenek egy csapásra. Kevés kivételtől eltekintve ezt a törekvést nem koronázta siker. Tudni kell, hogy a válogatásban az illetékeseket nem kizárólag elvek vezérelték, sokaknak a lakását irigyelték meg, másoknak a magángyűjteményét, a könyvtárát vagy épp a barátnőjét. Nagy szerepet játszott a bosszúállás. Amellett se szeri, se száma a megfoghatatlan döntéseknek, például: miért száműzték a Kner Nyomda tulajdonosának a fiát? Kizsákmányoló lett volna a neves nyomdász? Egy Csáky grófot is ez a sors ért, holott már az apja sem *folytatta* a grófságot, ő

maga mérnökként kereste meg a kenyerét. A szervezést a trehányság cégjelezte, a bankárral, a gróffal, a gyárossal együtt kitelepítették nemcsak a szegény rokont, ha történetesen vele lakott, de az albérlőt is, lehetett kisiparos, nyugdíjas, munkás. Nem ment ritkaságszámba a névcsere sem. Kováts helyett valamelyik Kovácsnak akasztották nyakába a keresztet. A bánásmód elsősorban a tanácstól függött, azaz emitt emberséges, amott embertelen volt. Mint mindenütt, Csutnokon is a helyi körülmények határozták meg a száműzöttek életét; ami ott történt, az egyedül erre a községre érvényes, másra nem."

De az író nem érheti be ezzel a mégoly tiszta érveléssel sem, az ő művészi feladata távlatosabb ennél, mert a történelmi horizont mellett meg kell mutatnia az egyéni életút állomásait is, hiszen a valóságban mindig, minden dialektikusan történik: bizonyos egyéni döntések legalább olyan mértékben determinálják az én sorsát, mint az objektív társadalmi folyamatok szükségszerűsége. Turányi Miklós legalább olyan mértékben felelős családja és a maga tragikus sorsáért, mint a zord korszak, melyben élniük adatott. Naivság, határozatlanság, sodródó tétovaság, rossz helyzetértékelés jellemzi ezt az alapjában becsületes, szorgalmas, mindent összegezve értékes embernek ítélhető családapát, aki azonban most említett negatív tulajdonságai miatt határszituációkban visszavonhatatlanul a vesztesek közé kell kerüljön. Grandpierre ítélete persze ismét kettős élű, mert míg a ráció, a valóságismeret igénye felől elítéli Turányi naiv, puhány, önpusztító „optimizmusát", az emberség, a humánum felől nézve mégis azt sugallja, hogy az ilyen emberekért legalább olyan mértékben felelős a társadalom, mint amilyen mértékben ők pórul járnak benne. Ne legyetek gyöngék, mert elpusztultok, segítsétek a gyöngéket, hogy ne legyen közöttünk többé értelmetlen pusztítás: így hangzik az író kettős kívánalma, buzdítása és intelme, mely azonban valódi tartalmában teljesen egyértelmű – a felnőttebb, igazabb, emberhez méltóbb társadalom sóvárgását fejezi ki, mely olyan messzinek és elérhetetlennek látszott a regény cselekményének idejében. A fekete évek sötét boltívei alatt, amikor csak a szerelem, a tündér ifjúság juthatott el egymás segítő karjába kapaszkodva a fényig, mely az embert lelkében megteremti s vele-égni, szeretni életi. (*Magvető*)

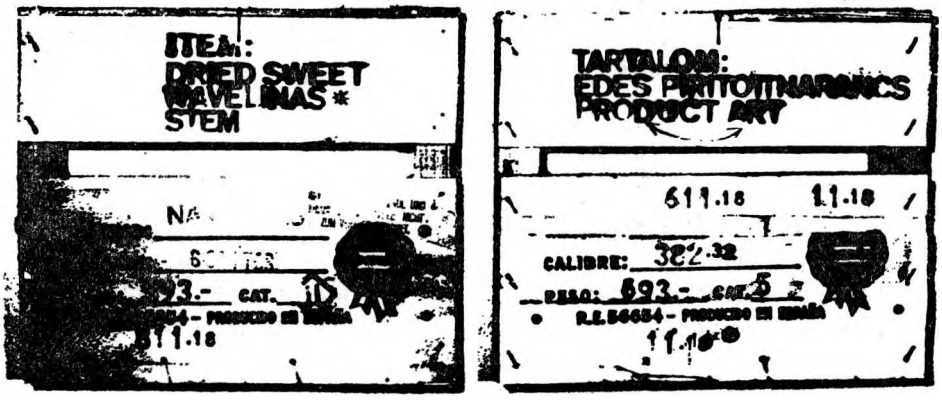

KÁROLYI AMY

Chanson

1.

Lehettél volna okosabb
lehettél volna jobb
lehettél volna türelmesebb
ha visszagondolok

Az ember, hogyha fiatal
akár a zöld magok
még ehetetlen, nyers-kemény
ha visszagondolok

Mire megérik este van
lágyitják alkonyok
bár születtem volna öregen
ha visszagondolok

2.

Régészkedünk, exkaválunk
rétegről rétegre ásunk
előkerülnek a kincsek
díszitettek volna minket

nyaklánc ok és karperecek
forró-meleg ujj-perecek
mindazt, ami elmulasztva
kitesszük az árokpartra

fekszenek a rettegések
felhő-had, mi pára-kép lett
sárkányok és krokodilok
foguk között, ami jó volt

legvégén a mézes madzag
mit előttünk huzogattak
minden kincsem reá kötve
visszahantolom a földbe

3.

Már végkép mindegy, ki kopog
és ki vár odakint
egy elmulasztott alkalom
didereg odakint

és nagy szemekkel rád tekint
kit látni nem akarsz
néz merőn át az éveken
egy elmulasztott arc

KALÁSZ MÁRTON

Téli bárány

2

Probst Pál egy májusi reggel lovasfogatával kihajtott az udvarról. Probston rendes öltözet, nadrág, mellény, tiszta ing volt, hiányzott előle a szokásos kékfestő kötény. A kocsi hátuljában féderes ülés. Probst áthaladt a hídon s az utca túloldalára érve jobbra, hegynek fordult. Átellenben az iskolás gyerekek már jó ideje ott ugráltak a járdán s belül az iskola léckerítésén. Köztük Pauli, Probst keresztfia. Hogy a kocsit megpillantották, néhányan fürgén fölkapaszkodtak a saroglyájába, lógázták vígan magukat. Pauli, a keresztfiú, a járdán szaladt a lovak mellett. – Hova mén, keresztapám? – kiáltozott föl Probstnak. Probst elnevette magát. Pauli, mint mindig, most így futtában is furán félrebillentette a fejét s fél szemére hunyorított. – Gyere velem. Megyek a városba. – Pauli még iparkodott egy darabon, aztán lemaradt. Probst inkább a szokás kedvéért meg-megpöccintette a lógázókat az ostor hegyével. A gyerekek elkezdtek futni visszafelé. Hátranéztében látta, a tanítókisasszony terelgeti őket befelé az épületbe. Látta, az ő lánya most lendül át a patakon s elegyedik a többi gyerek közé. Pauli olyan apró növésű volt, őt nem lett volna érdemes szemmel keresni. A szélső ház előtt a járda hűsén a Harmat-lányok ültek. Nekik nem volt ma se fontos az iskola. Cigányul mondták a magukét, három kapa támaszkodott mellettük a ház falának. Izsó, az apjuk bent az udvaron a kútházat foldozta. Probst beköszönt, a cigány felsőbbségesen válaszolt.

Probst valóban a városba igyekezett. Fölért közben a környék legmagasabb pontjára, ahol a legendás cserfa állt. A fa terjengős árnyékot vetett. Lombja szólt, mintha csöndes időben valaki rezzenéstelen, hallhatóan elmélkedne. Senki se tudta, valójában hány esztendős ez a fa. A vidéken amolyan tájékozódási pont szerepe hárult rá emberemlékezet óta. Mindenünnen jól látszott, nyári derűben s télen, ködtelen időben. Még az éjszakai utas is úgy érezte, látja sötétedni valahol messze az alakját. Az itteni népnek már az idegeiben benne élt ez a fa, nemcsak a falu fölötti tetőn suhogott. Sokan soha felé se jártak, csupán hallomásuk volt, hány ember is kellene hozzá, hogy átölelhessék a derekát. Nem tudták, milyen a leveleinek színe, formája, vaskos-e a kérge – de valamiképp saját fájának tekintette mindenki. Szinte lénynek, a vidék szellemének, akihez bárkinek bizalma lehet. Közelről nézve többnyire semmi különös nem látszott rajta, csak az, hogy hatalmas s valóban nagyon vén lehet. Nyugodt volt, amilyen hús-vér forma sohase. Arányos koronája azonban, úgy érződött, inkább csak lappang, mint várakozik, hogy egyszer mégiscsak valakire rászóljon. Talán emberi hangon. Probst akaratlan áhítattal hajtott át a fa árnyékán. Kiérve belőle aztán körülnézett, szeme megkönnyebbülten kalandozott a határban. Neki sose voltak erre földjei. Probst földjei a nagyobb falu irányában lejtő határrészen voltak. Egy-két holdas szórványok, nadrágszíjak. Már most örült, hogy sikerült a földmérő mérnökök bizalmába férkőznie, s a közelgő tagosításkor ugyanoda mérik majd neki, reméli, egy tagban a birtokát. Nem volt az olyan nagy birtok, huszonhét ka-

tasztrális hold mindössze. S Probst nem is a föld minősége miatt vágyott oda, hanem mert ilyenképpen határos lehet a nagyobb falu külső dűlőjével. Naponként találkozhatik olyan gazdákkal, akikkel szívesen beszélget, politizálgat, nagyfalubeliekkel.

Probst nővére, Rézi, úgy ment férjhez, hogy egykéhez vitték el a szülői háztól. Nem messze, csak a falu aljába, a végére, a Scheurer-kocsmához. Probst így odahaza maradt, hazanősülhetett, hogy folytassa apja után a gazdálkodást. Persze már majd csak kétharmad területen, a megmaradt huszonhét katasztrálís holdon. Rézi, annak örvén, hogy házrészéről öccsei javára lemond, még megpróbált kiadandó örökségén túl vagy két hold földet kicsikarni az apjukból. – Ez a Scheurer-nász, ez a Scheurer-nász, látszik, hogy tőzsér meg kocsmáros – ingatta fejét az öreg Probst, mert nem akarta elhinni, hogy Rézi magától jutott volna erre a gondolatra. Mindazonáltal nem engedett ő sem, ügyvédhez fordulni szégyelltek volna, annyira földsóvár a nevetgélő Scheurer-nász se volt. Végül pénzbeli kielégítésben egyeztek meg.

Probst azzal igazíthatott volna a földje helyzetén, hogy maga is jómódú lányt visz haza feleségnek, s ami birtok megmaradt, így a hozomány földdel megint szépen kiegészül. A Probstok nem voltak szerző fajta – de hát így gondolkodott volna mindenki, s idős Probst, mihelyt kérdőre vonhatta emiatt a fiát, szintén így látta helyénvalónak. A beszélgetésből egyszerre ingerült szóváltás lett, ami a Probst-háznál nem volt épp szokás. A két férfi csúnyán összekapott. Akkor mondta Probst Pál először életében az apjának: – Én dolgom. – Az öreg is emelt a hangján: – Nem úgy van az, fiam. Sejtem én, hogy te... De itt van az öcséd is. – Probst belevörösödött. – Itt van, itt van – ordított váratlanul –, bizony, itt van. Mért van itt? Kellett magának vén fejjel megnyalni a mézet s gyereket csinálni... – Probst abban a pillanatban érezte, holta napjáig bánni fogja, amit most kimondott. De hát az utóbbi hónapok bizonytalansága, amiből az öreg valamit sejdített, s amiről ő senkinek se beszélt, kiforgatta szokott magatartásából. Az öreg szó nélkül kiment a szobából. Amint Probst utánanézett, látta az ajtórésen öccse riadt arcát bevilágítani. Probstot a sirás környékezte. Kirohant, röpdöső tekintettel az anyját kereste. Itt volt-e, hallotta-e, amit mondott, hallgatózott-e? De anyja fönt kapált a kertben. Valóban úgy volt, Rézi is, ő is már szinte felnőtt sorban jártak, amikor, mondható, meglepetésszerűen öccsük lett. Anyjuk olyan jól titkolta várandóságát, jártkelt a szemük előtt, s ők mit se vettek észre. Túl voltak a szülők a negyvenen, röstellte is a két őszbe hajló ember a gyerekeik, a falu, a környék előtt. De a fiú itt volt, amolyan fészekfentő, szép tartású gyerek, hamarosan kedvence mindenkinek. Szerelemgyerek, mondták, akik csúfolódtak. A testvérek csöndben megszokták, kényeztették. Probst a Rézi férjhez menetelére sokat gondolt, aztán majd hogyan lesz, arra furcsamód alig, hogy ez a fiú is egyszer fölnő, s kéri a helyét, maga részét a vagyonból. Erre most az apja döbbentette rá. Probst mindig is úgy egyezett volna a szüleivel, taníttassák majd ki az öcsköst. Ha már ő maga csupán aranykalászos gazdáig vitte, ez a kedves képű, vékony csontú Franz emelkedjék ki a parasztsorból. Legyen belőle ügyvéd, orvos, pap, tanár, vagy amihez tehetsége van. Nem kéne sajnálni rá az erőt, mondogatta Probst. A fiú folyton a könyveket búj ta, sokszor maga Probst szerezte be őket, télen, persze, ha neki is volt kis ráérő ideje olvasni. Legkedvesebb a fiúnak a misemondás volt a tiszta szobában. Csipkés fehér alsószoknyákat aggatott a nyakába, a kitárt szekrényajtó volt az oltár, s anyja nagy imádságos könyvét támasztotta ki maga elé egy hokkedlire. A ministránskodásban fölszedett latin énekeket kántálta, utánozta. Nem zavarta, ha anyja véletlenül benyitott rá, úgy

tett, mintha valamelyik parasztasszony érkezne késve a misére. Nevetni rajta nem volt szabad. Akkor bevágta a szekrényajtót, lerángatta magáról az alsószoknyákat, s kirohant a kertbe. Attól a naptól, hogy végighallgatta bátyja s apja összeszólalkozását, ilyet többé nem játszott; s nem is tanult. Az iskolában már csak panasz volt rá, eredményeit makacsul lerontotta. A tanítókisasszony kétségbeesetten szaladt át Probstékhoz. A könyveket tovább is hurcolászta, de mostantól félreesőbb helyszínei voltak az olvasáshoz. A szénapadlás, a reterát, a kiserdő, a temető. Probst álmatlan éjszakákat töltött emiatt, forgolódott az ágyban. Franz itthon maradt. De ami munka ráhárult, sokszor úgy érezték, szándékosan végzi fonákjára. Ímmel-ámmal csinált mindent. Legjobban annak örült, ha fölingerelhette a felnőtteket s elküldték maguk mellől a fenébe. Akkor letelepedett valami árnyékba, duzzogott s a messzeségbe nézett. Senki se tudta, mit gondolhat ilyenkor. Választ csak ritkán adott. Anyja, most már esztendők óta halott, még láthatta kezdetét ennek a vadnövésnek s igen sokat sírt. Hiába kérlelte fiát, Franz eleinte csak-csak hozzábújt, hogy sírógörcseitől szabaduljon, később azonban előtte is inkább hallgatott. Legföljebb neki nem adott pimasz feleletet.

Probst úgy érezhette, könnyen érvényesíti akaratát. Apja többé nem szólt bele házasodási szándékába. Hozhatta haza a nagyobb faluból azt a szép, igaz, hogy szegény lányt, akit kiszemelt magának. A falu szájára veszi érte, arra Probst nem gondolt. Vroni, a lány, gondolt rá, félt is nagyon, de nagyon elszánt volt. Ezerszer átgondolta, mit jelent így idegenben férjhez menni. Probstot mindvégig bizonytalanságban hagyta. Nem azért, mert nem szerette. Inkább azért, mert sem ő, sem a család nem bízott abban, hogy Probst valóban feleségül veszi. Mint a legtöbb lány, ő is a legegyszerűbbet választotta – inkább ő forgatja nyárson a legényt, mintsem a legény szedje rá végül őt. Probst ettől igen szenvedett. Ő megszokta, hogy tisztának tekintsék szándékát, s az történjék, amit szeretne. Persze tartott a szüleivel való összeütközéstől, s biztatta is magát az éjszakai hazautakon, bármi essék, nem hajol meg. Szép téli lakodalmuk lett aztán. Fehér, de napsütéses, Probsték házában tartották. Vroniék vendégei három lovas szánnal érkeztek mindössze. A falu fölsorakozott a lakodalmas menet két oldalán. S Vroni már hallotta magában a sugdosódást, érezte magán a tekintetek súlyát. Nagyon szép menyasszony, ezt muszáj elismernie valamennyi bámészkodónak. De azért – kapott volna Probst Pauli idehaza is ilyet. Minden fejkendő alatt sorjáz közben néhány helybeli lánynév. Pláne, hogy a hozományt nem tekinti. Meg ki tudja. Kovács ennek a neve, Kovács Veronika. Igaz, sváb, tudja mindenki a felmenőit; magyar név is ez a Kovács, igaz – de azért nem hiába tartja a mondás, „-vics, -vács, mind sokac vagy rác". Nem mintha a sokac vagy a rác bárhol kifogás alá esnék. Erről szó sincsen. Csakhát a mondás – az mégse csak úgy együgyűleg mondás.

Probst nem értette Vronit, miért villogtatja úgy a fogait, ha párban mennek, s az asszonyok kedvesen utánuk szólnak. – Nem is értheted. Sose voltál szegény. Sose voltál idegen se. – Vroni efféle, Probst lelkének tisztázatlan válaszokat adott. – A szegényember lánya már akkor visszabántson, amikor a másiknak még csak szándékában volna, hogy őtet bántsa. – Probst szerette volna ezt az észjárást követni. – De hát miből gondolod, hogy bántanának? – Vroni legingerlőbb mosolyával nézett rá. – Ezt tudja az ember lánya. Látom én az áspiskígyót a szemük legsarkában is. – Vroninak alighanem élesebb érzéke volt a rejtett emberi hamisság iránt, mint Probstnak. De azért félelmében s amolyan szegényember-gőgjében alighanem túlzott is. Érezte ő maga ezt. S aztán ennek a házasságnak csodája is három napig tartott. Legföljebb négy napig,

öt napig. A falu kezdte megszokni a fiatalasszonyt. Egy idő után már csak Probst vélte úgy, hogy túlságosan hamar veti föl a fejét, feszítgeti a fejkendő kötése fölött szép gödrös kis állát, húzza össze mézszőke hajához sehogy se illő parázs, sötét szemét. S indul tova olyan ringással, amilyennel a környéken alighanem csak Vroni tud.

Egyért azonban igazából neheztelt Vronira a falu. Menyecskeként is hozott ruháiban járt, nem vette föl a kisebb falu népviseletét. A környékbeliek viselete nagyjából egyforma volt, apró eltérés lehetett, amit a hozzá nem értő persze észre se vett. Csupán a nagyobb falu viselete volt eléggé más. A nagyfalubeli nők rövidebb szoknyában jártak, hidegben is kilátszott kékre csípett térdük, alatta a mintás harisnyaszorító. Ünnepnapokon borszínű meg égszínkék kasmír vállkendőt viseltek, sok-sok apró redőbe szedett felsőszoknyájuk is inkább élénk alapú, ezüst virágmintás anyagból készült. A lányok a felsőszoknya alá jobb alkalommal nyolc-tíz keményített fehér alsószoknyát is vettek, úgyhogy ki kellett nyitni otthon a nagykaput, ha misére, litániára, azután meg a táncba indultak – a kiskapun nem fértek ki. S ez valóban így is volt, nemcsak a rossznyelvek pletykálták róluk. Mindig mondogatták, a nagyobb falu svábja Németország más vidékéről ered, mint a többi falué, nem is sváb. ki tudja, valami egyéb, nyelvjárása el is tér valamelyest a környékbeli népekétől. Könnyedebb lelkületű fajta, nem is viszi soha igazán valamire. Probst szerette a nagyfalubeliek vidámságát, hangosságukat, eleven észjárásukat. Néha régi társai az aranykalászos gazda iskolából meghívták ide lakodalmukra. Probst bizony kicsit tétován mozgott a táncoló, nagyokat vihácoló, kurjongató nagyfalubeliek közt. Egy-egy ilyen lakodalom leforgásában ezek a népek tele voltak annyi leleménnyel, jutott a szórakoztatásra még másnap is. Istenkísértő dolgokra is lehetett emlékezni. Vitték haza a fiatalokat, talicskán szállították őket, s hogy elférjenek, a talicska tetején keresztbe a kocsma valamelyik ólajtaját tették. Kicsit büdös, mondták, de fontos, hogy jó kemény. A nászi házon már az éjszakai vigalomból ismerős férfi motoszkál, fönt a tetőn, vastag őrbundában, májusban, hatalmas ócska bőrönddel a térdén marsot dobol komoran. Amit mond, inkább csak motyogja, nem lehet érteni. A vendégek lent körültáncolják a házat, nevetnek, föl-fölkiabálnak a dobolónak. Az időnként meg-meginog, a vendégsereg visít. Probst úgy érzi, rajta kívül itt mégse retteg senki, hogy a férfi leesik. A férfi aztán megint egyensúlyba kerül a tetőn s dobol tovább. Hol ő veszi át a rezesbanda ritmusát a tánchoz, hol a rezesek az övét. Még aztán ezek a lányok. Probst már ismerte Vronit, vasárnap estéken föl-alá sétált vele a többi fiatal közt a főutcán, a kövesúton, a Hegyi kocsmától a Bank kocsmáig s vissza. Vroni legtöbbször a barátnőjével együtt jött, aki az apátplébánián szolgált, szobalány volt, s Probst valójában előbb találkozott vele, mint Vronival. Probst gyakran hozta-vitte lovasfogatával a káplánokat, akik vasárnap a misét mondták a falujában. A lányok szerettek nevetgélni, úgy tenni, mintha az udvarló rovására mulatnának. Probst nehezen tűrte ezt a viháncolást. Amúgyis könnyű volt zavarba hozni. Nem értette, a barátnő miért van annyit velük, neki miért nincsen udvarlója. Hiszen nagyon szép lány, Vroninál is szebb. Vroni, mihelyt kettesben maradtak, egyik pillanatról a másikra persze nagyon meg tudott komolyodni. De aztán megintcsak kornyadoztak a nevetéstől, Probst meg ténfergett a hátuk mögött, s zavarta, hogy a többiek nézik mindezt. Egy alkalommal kocsival arra került, ahol Vroniék épp dolgoztak az uradalom földjén. Tarackot szedtek vagy mit a tavaszi mezőn. Nem láthatták Probstot, amint lassan hajtott fönt a magaslaton, az utat bokrok szegélyezték s szinte egészen eltakarták a lovasfogatot. A lányok s fiúk cso-

móba hajigálták a tarackot, valójában szorgalmasan dolgoztak. De azért állandóan ingerkedtek, fickándoztak, énekeltek. Előttük néhány fogatos láncban fogasolt, dallamról dallamra váltva fütyöltek. Ebben a napsütésben Probst alig állta meg, hogy le ne menjen. S még soha nem érezte annyira, ezek közt, ilyenek közt idegen maradna. De legalább Vronit, akit épp kergettek a fiúk, s ahogy elesett, valamennyi szoknyája a nyakában volt, legalább Vronit egész életére magához kösse. Féltékeny is volt közben. A fiúkra is persze, ám végül úgy gondolta, bizonyos a dolgában. Féltékeny inkább arra volt, netán egy élet nem lesz elég, hogy ő eligazodjék ezen az önfeledt isteremtményén odalent.

Vroni azóta rég a kisebb falu viseletében járt. Probst mindig úgy érezte ugyan, méltóságot ad neki, hogy ezek a mélyzöldek s feketék, ezek a tartózkodó színek, a szinte bokáig érő szoknyák hossza együtt még szebbé teszik s még karcsúbbá – mégis mintha a felesége közben annyira hasonult volna a falubeli asszonyok seregéhez, amennyire ő tán már nem is szeretné. S ha külsőleg nem is, lélekben a közte s Vroni közti korkülönbség szinte teljesen elmosódott volna. Épp nemrég voltak lakodalomba hivatalosak a nagyobb faluba. Probst ámulva nézte a hajdani barátnőt, a lakodalom főzőasszonyát. Ennek még épp olyan nagy a hangja, szertelen a kedve most is, mint lánykorában volt. – Ő szegényasszony s a falujában maradt – mondta napok múlva Vroni. – Én idejöttem s a te feleséged vagyok. – Vroni már azon is csak kendője alatt somolygott, ahogy a barátnő elmesélte Probstnak, min vihorásztak annak idején egyik vasárnap este olyan szakadatlanul. – Nem is gondolod, te, Pauli, miket csináltam én akkoriban. – Ezen mindnyájan nevettek, akik a kocsma tornácán a katlanok körül sürgölődtek. – Halljátok, én kislánykoromban mindig fiúkkal, a bátyáimmal játszottam, ők tanítottak meg fejenállni is. Egyszer a parókián eszembe jutott, tudnék-e még. A szakácsnő fölküldött a padlásra fokhagymáért, ott olyan jókora kémények voltak, gondolom, egyik mellett megpróbálom. Hozzátámaszkodtam, s aztán isten neki. Sikerült, álltam, gondolhatjátok, hogy valamennyi szoknyám a nyakamban. Úgy hogy semmit se láttam. Meddig álltam így, nem tudom, egyszer csak lépések, valaki jön. Engem meg mintha megbabonáztak volna. Nem moccanok, állok. Tudom, hogy mindenem kint van, de csak állok, nem mozdulok. A nesz elhallgat, aztán csak hallom, ez a valaki, iszkiri, lefelé a lépcsőn. Majd a nyakát szegi. Hűha, lett nagyon melegem. Nyomban talpra estem, akár a macska. Ha ezt az apátplébános úr megtudja s hazazavar, mit mondok apáméknak? – Az egyik asszony közbeszólt. – Aztán rájöttél, ki volt? – kérdezte. – Biztosan a reverendások közül valamelyik – röhögött egy férfi –, be akart előre lesni a Paradicsom kulcslyukán. – A nők söprűvel fenyegették. – Lett volna annak kulcsa is a likhoz – toldotta meg egy másik. – Igaz-e? – S hátba vágta a főzőasszonyt, aki a saját hallgatását hamar arra akarta fölhasználni, hogy megkóstolja a katlanokban rotyogó tyúkpörköltet.

(Folytatjuk)

ALBERT GÁBOR

Emelt fővel

VI.

A JÓMÓD LÉPCSŐFOKAI

Hogy közvetlenül a letelepítés után elég nagy volt a szegénység, már láttuk. Hogy később, a beszolgáltatások miatt a falu általában „elnyomorodott", azt tudjuk. A kezdeti időkben a tsz-ek megalakulása szintén nem eredményezett jövedelememelkedést.

A nagy szegénység után a felemelkedés kezdetét az 1958–59-es évek hozták meg. A beszolgáltatások megszűntével lassanként kezdtek megtelni a falusi éléskamrák, a parasztok tudtak maguknak ruhát vásárolni, gondolhattak arra, hogy otthon is jószágot – szarvasmarhát és disznót tartsanak. Az ipari üzemekben dolgozók jövedelmének nagy részét nem vitte el a beszolgáltatással megnyomorított szülők vagy egyáltalán a család segélyezése, biztos keresetük megvolt hónapról hónapra, bátran költhettek magukra. Az 1964–65-ös években ez elsősorban *ruházkodásukon* látszott meg. Ebben az időszakban az 1944–45-ös évek gyerekei már jó keresettel rendelkező felnőttek, a sokgyerekes székely családokban gyakran nem egy, hanem két-három felnőtt is keres és az egyre megerősödő tsz is rendesen tudja fizetni tagjait.

Az 1965–70-es években már annyi pénz kumulálódott, hogy megkezdődhettek az építkezések. Egyelőre még csak *egyszintes házak* épülnek, de olyan iramban és olyan költséggel (a régi sváb házakat általában lebontják), hogy az idegen csak ámuldozva kapkodja a fejét. Az új és a régi házakon ekkoriban jelennek meg tömegesen a *televízióantennák*, és rövidesen megszokott látvány lesz a gazdasági udvarban parkoló *autó*.

A hetvenes évek közepén épül meg Hidason az első *kétszintes* magánház. A műszaki modernizálódás eléri a városi színvonalat. A *palackos gáztűzhely* már évek óta általános, de a központi fűtés sem ritkaság, a mosógépekről és a hűtőszekrényekről nem is beszélve.

A hetvenes évek végén az anyagi felemelkedés mellé társul a – székelység életében sorsdöntő – *Röpülj páva!* televíziós vetélkedőn elért kettős siker, amely a „külső" történések mellé a „belső" változást is meghozza. Öregek és fiatalok egyaránt megelégedéssel nyugtázzák, hogy a „mü népünk", azaz a bukovinai székelyek mégiscsak érnek valamit, azaz mások is észreveszik ezeket az értékeket. Nem mintha ez azt jelentené, hogy a bukovinai székelység általában tisztában volna azzal az értékkel, amelyet népművészete jelent és különösen a fiatalság azt értékének megfelelően megbecsülné. Ez a siker azonban növelte önmegbecsülésüket, visszaadta biztonságukat, és hozzájárult ahhoz, hogy azóta egyre többen merik „emelt fővel" megvallani székely voltukat.

Ezekben az időkben – 1977–1981-ben – nem ritkaság a színes tv, és több házban már két tv-t is lehet találni. 1982-ben pedig nekilátnak az első *háromszintes ház* építésének.

Ha meggondoljuk, hogy negyven évvel ezelőtt a gyakran írni-olvasni is éppen hogy csak tudó székelyek Bukovinában szabadtűzhelyes, kémény nélküli, zsindelyes faházban laktak, akkor tudjuk lemérni a változás és fejlődés viharos ütemét. A jó ideje köztük élő Hegedüs Lóránt református lelkész szerint a székelyek anyagi gyarapodásával lakáskultúrájuk is lépést tartott. Ízlésesen berendezett szobák, kovácsolt vas lépcsőkorlátok, ezermester csillárok fogadják a belépő vendéget, úgyhogy a hidasi házak semmiben sem maradnak el az átlag városi ember kényelmes otthonától. Persze a modern csillogásnak, a felületi gazdagságnak Hidason is nagyobb értéket tulajdonítanak, mint mondjuk a népművészetnek, a lakáskultúrával itt sem tart lépést az olvasáskultúra. A könyv a többszintes házakban is inkább luxus és lakásdísz, mint mindennapi táplálék, a hifitornyok 30–40 wattos hangszórói is inkább rockmuzsikát üvöltenek, mint komoly zenét. De ez nemcsak a székelységre jellemző.

Az már inkább, hogy a régi életforma hatásaként általában nagyobb az idősebbek megbecsülése. A többszintes ház földszintjén gyakran megtalálható az idős szülők szobája, ahol a maguk módján élhetik életüket, külön szobában, s mégis belül a családon. A beteg, ágyban fekvő nagymamának nem egyszer külön tv-je van, amelyet akkor néz, amikor akar. A külön rádiót már nem is említem.

A régi életforma örökségeként a székelyek közt nem pusztít az egyke. Bukovinában a nyolc-tízgyerekes család sem volt ritkaság. Ez a szám természetesen csökkent, de még most is általánosabb a három gyerek, mint az egy.

A múlt kisugárzása azonban nem mindig ilyen pozitív, és ami annak idején természetesnek és helyénvalónak tűnt, a megváltozott körülmények között már visszatetsző. Bukovinában a székelység olyan anyagi színvonalon élt, amely egyszerűen lehetetlenné tette, hogy a létfenntartáson, a család ellátásán túl a közösség érdekében anyagi áldozatot hozzanak. Csakis az olyan közösségi megmozdulások voltak eredményesek, amelyek *közvetlenül* kapcsolódtak a család vagy az egyén céljaihoz, illetve az etnikum fennmaradásához. Abban a pillanatban, amikor ez a *közvetlenség* megszűnt, és a közösségi cél megtagadása az etnikum létét nem veszélyeztette, ezek a célok az élet perifériájára szorultak, és a közösséget nem lehetett érdekükben mozgósítani. Gondoljunk csak Bognóczky Géza Andrásfalván szervezett és majdnem megbukott *cooperativá*-jára. A székelyek még arra az áldozatra sem voltak hajlandók, hogy mondjuk, a jobb ügy érdekében, naponta 200 méterrel többet gyalogoljanak, és saját szövetkezeti üzletüket támogassák bevásárlásaikkal. Mégis, azt mondhatjuk, hogy a bukovinai életformában, az anyagi ellátottságnak azon a szintjén ez érthető volt, az életszínvonalnak azon a fokán nemigen lehetett elvárni, hogy az egyén közösségben gondolkozzék, hogy belássa: ami a közösségnek jó, az végsősoron az egyén érdekeit szolgálja. (Amelynek a megfordítása nem mindig érvényes!) Még azt is mondhatjuk, hogy Bukovinában az anyagi „jólét" és a közösségi gondolkodás szinkronban volt. Nem így Hidason!

A székelység széles rétegei olyan iramban gazdagodtak meg, hogy ezzel egyidejűleg nem tudott kialakulni a közösségben való gondolkodás képessége. Ahogy ezt lelkészük, Hegedüs Lóránt megfogalmazta: *munkakultúrájuk* mögött messze elmarad *viselkedési kultúrájuk*. A közösségek tisztviselői – legyen az a közösség az egyház vagy a község egésze – egyaránt erről panaszkodnak. Ezért van nehéz helyzetben a tanácselnök, mikor közművesíteni akar és a református lelkész, mikor a templomba a kényelmetlen, háttámla nélküli padok helyett székeket akar vásárolni. Pedig mind a kettő az érdeküket szolgálná, mind a kettőre bőven megvolna a pénzük, de a régi megszokás nem engedi,

hogy kinyissák pénztárcájukat. És ha választaniok lehet, hogy 100 forintot adjanak, vagy elmenjenek ásni vagy lapátolni, még a szilikózisos, leszázalékolt bányász is inkább megfogja a szerszám nyelét, fuldokolva dolgozik, mint hogy pénzt adjon ki a kezéből. Pedig esetleg több százezer forint takarékbetétje van.

A szegénységtől való öntudatlan rettegés megköti a kezét, s nem engedi, hogy gavallér legyen a közösséggel szemben. Bukovinából a félelmet hozta magával, a gavalléria ott nem gyakorolhatta. Bizonyos alkalmakkor persze nem sajnálja a pénzt. Ha meg kell mutatni a szomszédjának, hogy ő is épít olyan házat, mint a másik, vagy amikor az ötödik rund sört kell kifizetni. Mert, sajnos, Hidas ebben sem kivétel: egyre nagyobb mérvet ölt az *alkoholizmus*. Egyik ismerősöm például azt panaszolta, hogy egy idő óta nincs kivel beszélgetnie. Barátai mind isznak, italos emberrel pedig nem lehet beszélgetni, az, bármit mond is neki az ember, csak a magáét hajtogatja. De az alkoholizmus sem jellegzetesen székely betegség, s valószínűleg ennek a mértéke sem éri el az országos átlagot. Bár a pálinkafogyasztás – épp azért mert Bukovinában a bor ismeretlen volt – általánosabb köztük.

Nagy anyagi jólét – csökevényes közösségi öntudat. Ez a képlet, és hadd térjek vissza vesszőparipámhoz, a *székely ház* létesítésének tervéhez. Véleményem szerint ugyanis nagyon rosszul teszi a tanács, ha ezt a kérdést csak úgy mellékesen kezeli és évekig hagyja heverni, annak reményében, hogy az egész magától elalszik, és akkor ennek a gondjától is megszabadul. Ha így lesz, a tanács az egész közösséget károsítja meg, és lényegében saját maga alatt vágja a fát: a közösségi gondolatot sorvasztja el, amely nélkül a községi vezetés olykor megmozdulni sem tud.

A közösségben és népben való gondolkozást ugyanis *tanítani* nem lehet, az csak *gyakorlat* közben sajátítható el, alakulhat ki az emberekben. Ilyen gyakorlat volt a törpe vízmű létesítése, a padvásárlás, és ilyen gyakorlat volna a székely ház szervezése és megvalósítása is. Ez a munka az annyiszor emlegetett etnikai öntudat energiáinak is teret nyújtana. A közösségi cselekménysorozat (a gyűjtés) és az eredmény (a székely ház) ismét csak azt bizonyítaná, hogy érdemes áldozatot hozni. Ehhez viszont az szükséges, hogy a vezetők – most épp a tanács vezetői – meg legyenek arról győződve, hogy van értelme közösségben gondolkozni. Akkor majd képesek lesznek arra, hogy a közösséget szelíd erőszakkal – amí ebben az esetben a megfelelő helyiség biztosítását, esetleg házvásárlást jelentene – e felé irányítsák. A többi aztán megy magától, s legközelebb már ez a lélek mélyére leülepedett tapasztalat is segíti a következő közösségi megmozdulást, hogy aztán évtizedek múlva helyreálljon az anyagi jólét és a közösségi öntudat között az egészséges szimmetria.

A MEGYE SZÉLÉRE VETETT FALU

„Sokan nem is hinnék, milyen húzó illetve taszító ereje van még ma is a megyehatárnak. A képzeletbeli vonal nyomban érzékelhetővé válik, ha az útkarbantartásról, a szomszéd megye lapjának előfizetéséről, az egészségügyi ellátásról, a közlekedésről esik szó. A „periférián" egyensúlyozó települések élete külön tanulmányt érdemelne. Gazdagítani tudnák a tényanyagot a *hidasiak*, is, aki naponta a bőrükön érzik a perem-lét minden hátrányát. Ez a 2800 lelkes község ugyanis úgy lebeg Baranya és Tolna határán, mint Mohamed koporsója ég és föld között.

– Mintha a mecseknádasdi Szent István kápolnánál véget érne a világ, rólunk mindenki elfelejtkezik. Nem is tudom, mikor járt utoljára megyei ember nálunk – mondja kesernyés mosollyal a tanácselnök, Mayer János."

A *Dunántúli Napló* 1980. július harmadiki számából valók a fenti mondatok, s egy hónappal később Hidason járva magam is erről beszélgettem a tanácselnökkel és a községi párttitkárral. Hogy panaszuk milyen mértékben jogosult, nehezen tudtam volna eldönteni, de hogy a probléma nem helyi és nem is mondvacsinált, arról a Magyar Nemzet 1981. január 25-i számában olvasható cikk végérvényesen meggyőzött. Keserű Ernő, a *Nem a rang fontos* című írásában a következőket írja:

„Látnunk kell azt is, hogy a kisebb települések közül is a leghátrányosabb helyzetben azok vannak, amelyek távol esnek a városoktól, *a megye szélén helyezkednek el.* Ezek a falvak csaknem teljesen magukra vannak utalva és a jelek szerint a jövőben is csak úgy tudnak előbbre lépni, ha a helyi lakosság, az ottani mezőgazdasági és ipari egységek *társadalmi támogatására építenek.* Ebben a vonatkozásban még sok helyütt vannak tartalékok, amelyek kiaknázását nagyban segítené annak az alapelvnek a következetes érvényre juttatása: *ahol sokat adnak saját erőből, oda központi fejlesztési alapokból is juttassanak többet.*"

Mayer János tanácselnök is csak ennek az alapelvnek következetes érvényesítését kívánja. Mert hogy a járási átszervezések nem sokat segítenek, az látható. Tizenöt éven belül nemrégiben már harmadszor változtatták meg a járási beosztást, de ezzel a közigazgatási intézkedéssel a valódi problémákból vajmi keveset oldottak meg. Az ügyintézés járási és megyei szinten nem gyorsult meg, a falu belső élete pedig maradt a régiben. A faluban kulturális munka úgyszólván nincs, a művelődési ház pang, a művelődési ház vezetője nem elég mozgékony, úgyhogy a falu fiataljai szívesebben járnak át szabad idejükben a szomszéd, rivális faluba, Mecseknádasdra szórakozni. Pedig Hidasnak két művelődési háza is van: egy a faluban, a másik pedig a bányásztelepen.

Hogy a Pécstől való távolsággal megmagyarázható-e mindez, nagyon kérdéses. A nyilvánvaló hátrányokat persze csak az átlagosnál nagyobb erőfeszítésekkel lehet semlegesíteni. Hogy erre képes lesz-e Hidas, az nem kis részben múlik a helyi vezetőkön. Az utóbbi években kétségtelenül megfigyelhető valamelyes pozitív változás.

„Én ugyan csak nyolc éve kerültem ide – mondja Mayer János tanácselnök –, de a székelyek idekerülésétől számítva húsz évig itt nem sok minden történt. Nem nagyon építették át a kapott házat, nem tatarozták, nem korszerűsítették. Az utóbbi tíz évben ez rohamosan megindult. Olyannyira, hogy a Főutcán csak minden harmadik ház áll eredeti formájában. 1970-ben, mikor a törpe vízművezeték elkészült, jóformán senki sem vitte be a lakásába a vizet. Most viszont a lakások 70–75%-a el van látva vízzel. Ehhez még hozzá kell venni, hogy évente kb. 15–18 házhelyet adunk el, és ezen építkeznek is.

A másik pedig: nekünk rettenetes nagy gondunk volt hosszú időn keresztül a *köztisztaság,* a közterületre való szemetelés, általában a község külső képének kialakítása. Minden évben borzasztóan erőlködtünk azon, hogy a lakosok legalább az előttük lévő járdát tartsák rendben, a sövényt nyírják meg, a fákat metsszék vissza bizonyos időközönként. Hosszú időn keresztül ez nagyon nehezen ment. El kellett jutnunk oda, hogy egy-két ember ezt rendszeresen megcsinálja. Ezek a környezetükből egy kicsit kiemelkedő emberek voltak. És akkor a másik is azt mondta: ha ő megcsinálta, én is megcsinálom. A harmadik meg már röstellte, hogy az ő háza nem olyan. Érdemes most a

Vörösmarty utcát megnézni, azt amelyik a temető felé vezet. Egyformára van nyírva a sövény, és úgy ki van takarítva, hogy szebben sem lehet. Most már a *Főutcában* is kezd kialakulni."

A Vörösmarty utcában lakók nyilván nem csupán a házukat, hanem az utcát, a közterületet – tágabb értelemben a falut és az országot – is magukénak érzik. Ahol pedig az emberekben kialakul ez az egészséges „tulajdonosi szemlélet", a közösségben való gondolkodás képessége, pontosabban az a meggyőződés, hogy a közösség értem van, hogy én vagyok a közösség, ott az egyén sem lesz rest ezért a közösségért minden lehetőt megtenni. (Ennek a *meggyőződésnek* lehetne egyik felnevelője és jelképe az annyit emlegetett, oly régóta vajúdó, és egész Hidast magába foglaló Székely ház.)

Ebbe a közösségbe a Magyarországon lakó németek, a szerbek éppúgy beletartoznak, mint az őslakos magyar parasztok vagy nem parasztok, be- vagy hazatelepült székelyek vagy nem székelyek.

A múltban gyökerező és onnan táplálkozó nemzetiségi ellentétek már csak nyomokban fedezhetők fel, és ennek a közösségnek a kialakulását nemigen akadályozzák. Egy újfajta ellentét keletkezésének viszont megvannak a lehetőségei, sőt meglétének bizonyos jeleit nehezen lehetne tagadni. Magyarbólyban, Villány környékén ez éppúgy megfigyelhető, mint Hidason, és valószínűleg mindenütt – nem csupán idegen nemzetiségűek között –, ahol a tanulás, a kiemelkedés igénye nem egyformán alakult, és így a lehetőségekkel sem egyforma mértékben tudtak élni.

*

Emelt fővel . . .

Hazánkban *jogszerint* minden osztály, csoport vagy réteg tagja, egyszóval mindenki emelt fővel járhat.

De csak jogszerint, mert a valóságban nap mint nap hány ember ehhez való jogát vonjuk kétségbe szóban vagy tettel! Előítéletből, téves beidegzés folytán vagy egyszerűen tájékozatlanságból.

Több mint harminc év telt el azóta, hogy az *újonnan földhözjuttatottak*nak kiosztották a földet. Ez a hatalmas réteg azóta szinte nyomtalanul felszívódott a társadalomba. Az egykori *telepesek*ről ugyanez mondható el. Ha a társadalom meggondolatlan előítéletei és véleményei annak idején ki is kezdték jó hírüket, ahogy beolvadtak a társadalom egészébe és feladták különállásukat, homlokukról is letörlődött ez a méltánytalan megbélyegzés.

A *nemzetiségiek*kel kissé más volt a helyzet. A gyanúsítás légkörében például a délszláv nemzetiségen belül még csak szorosabbá váltak a közösséget összetartó szálak, míg a teljes jogfosztottság idején a németség a mimikrit, a nemzetiség látszólagos feladásának útját választotta. Ahogy azonban a nyomás enyhült és a nemzetiségek megkapták az őket megillető közösségi jogokat, a nemzetiségi szövetségek igyekeztek – és igyekeznek most is – a nemzetiség mindennapos ügyeinek intézése mellett azt a megtépázott csoportöntudatot is helyreállítani, amely nélkül egészséges közösség elképzelhetetlen.

És mi történt a *székelyekkel?*

Ők nem olvadtak bele a társadalomba, hisz köztudomású, hogy az „összes telepescsoport közül a székelyek maradtak leginkább helyben, vagyis közülük költöztek tovább aránylag a legkevesebben". Egy csoportban maradtak, és mivel nem tagadták meg, ahogyan ők mondják „a mü népünket", továbbra

is viselniök kellett a minden újonnan jött telepesnek kijáró – „lusta csángó" – megbélyegzést.

Igaz, akik közelről ismerik őket, tudják, hogy ezek a híresztelések „rágalmak vótak". De kik és hányan ismerik őket közelről? Az is igaz, hogy a televízió *Röpülj páva!* vetélkedője egy időre – amíg egy tv-műsor hatása tart – rájuk irányította az ország figyelmét. Társadalmi megítélésükön mindez, éppen a sorsukat körülvevő tudatlanság miatt, édes-keveset változtatott. Őket nem védi semmilyen szövetség, az ő etnikai öntudatukat nem igyekeznek intézményesen helyreállítani, társadalmi megbecsülésükért nem hadakoznak hivatalos szervek.

Ez a könyv az őslakók, a telepesek, a nemzetiségek mellett az ő ügyüket is felvállalta, és ha talán részletesebben foglalkoztam sorsukkal, mint azt számarányuk indokolta volna, csupán ezért történt.

Hogy ők is emelt fővel járhassanak.

CSEH KÁROLY

Esik

Esernyők fordulnak csikorogva az esőben
mint berozsdásodott fogaskerekek

A tömeg ilyenkor féllábbal áll csak
a valóságban Vagy inkább
vékony pálcikákon akár céllövöldében
légpuskacsövek előtt a babák
Isten vagy valaki más befizetett már rájuk is
s nem tudják ki hull ki (vagy csak
billen oldalra) a következő csattanásnál
Státusz-emelvények deszkái korhadnak
– ahonnan átnedvesedett dohányszálak
a sátrak az alkony cigarettafüstjében –
radírozza az eső a különbségeket
Szállnak a körhinták szállnak
vasárnap glóriái a fejek fölött
Ölek melege üvölt a szoknyák hangszóróiból
aritmiás zenéjére áttörik az ösztönök
a családi üvegházak falait
s káprázatok légüres terében burjánzanak –
Mert kalandok kellenek mielőtt
emlékeiket borostyánkőbe zárja a fagy

MEZEY KATALIN

Újra meg újra

I.

Látja apám,
hogy ülök a széken,
ülök és varrok,
és helyeseli.

Apám nem látja.
Nincs.
Annyira, hogy tán
sosem létezett.

Őrült játszmáját
így játssza az élet.
Velünk játssza
és jobbat nem tudunk.

II.

Az őszi vashidegben
a villamosmegálló.
Az utcán föl-le,
és csapkod a szél.
Kiásni indulok.
Egyre látom,
vádol a szeme.
Izzókéken néz.
Miért hagytuk
a földbe tenni
fagyban, hidegben,
mikor nagy beteg!

III.

Biztosabb volt
a saját életemnél.
Van-e, amit még
biztosnak hiszek?

ESTERHÁZY PÉTER

(a lélek mérnöke)

– fejezet a Kis Magyar Pornográfia c. könyvből –

SPÁRTAI FEGYELEM

Kötetlen beszélgetésre hívták a Rádióból. Mikor megértette, miről van szó – hauptmotív: demokrácia –, nagy levegőt vett (utólag feszélyezve gondolt arra, hogy ez *be*hallatszott a kagylóba), hogy igazán köszöni a figyelmet, de ő nem tud kötetlenül beszélni, ő ebben az országban nem tud kötetlenül beszélni, lett legyen bármennyire is eredendően kedves és barátságos fajta (amúgy jól nevelt és nyílt szívű – csak egyre kevesebb az amúgy), ő csak kötötten tudhat beszélni, kötötten meg utál, így mindent megtesz, hogy *ilyen* helyzetbe ne keveredjék, ameddig az elhatározás dolga.

A rokonszenves női hang azt mondta, úgy érzi, érti mire gondol ( ), akceptálja is, és semmilyen módon nem akarna erőszakoskodni, de őszintén azt gondolja, hogy ez valami jó dolog lehetne, induló sorozat, igen jó erőket sikerült megnyernie, és a főnöke is támogatja az elképzelést, minden remény megvan arra, hogy valami jó jöjjön ki. „Igen." „Talán – mondta a női hang kicsit félénken –, nem kéne ezt a kötött-kötetlen dolgot ilyen komolyan vennie . . ." „Hát látja, ez az! – kurjantott boldogan –, teljesen igaza van!"

FÁRADTSÁG

Az olajos szemű, szép barna férfi – meggyőző fűrészizmokkal! – azt mondta: „Maga meg ne legyen olyan *exclusív.*" Ezen eltűnődött, kicsit szégyellte is magát. *Még az exclusívval mondhatni jól járt!* De azután mégis azt csinálta, amire a barna férfi azt mondta: exclusív.

BOSSZÚ

Rövid időn belül már másodszor kellett Lenin nevét szövegből kihúznia. Az egyikben az összefüggés kétségtelenül frivol volt, illetve frivol, a másik minden módon ártatlan. Száradjon le a kezem, ha még egyszer leírom a nevét, mondotta a szívében – igazságtalanul a munkásmozgalom vezérével szemben, aki nyilván nem tehetett minderről. Bosszantotta, hogy ebbe így belebonyolódott, de nem tudta, mit kellett volna másképpen csinálnia. Mégha Pascalról volna szó . . . Oh, Iljics! Micsoda baromság.

KONSZOLIDÁCIÓ

Néha szólnak. Szóltak. Hogy ne használja annyit az [»öncenzúra«] jelet. Mert olykor, mikor valamit leírhatatlannak gondolt vagy mások annak gondoltak, de azért gyávaságának, vagy nem is ilyen büszkén: következetlenségének és

jó ízlésének jelét akarta hagyni, így jelölte az öncenzúra nevű szellemi társadalmi működést. Minthogy a szólás érvei tetszetősek voltak és velősek, el-elhagyta a mondott jelet, s visszaírta, ha volt, azt, amit kiön-tött. Úgy is jelent meg!

(A dolog akképp bonyolódhatik, ha az „öncenzúra" szóval kezdünk. Megneszülünk, kihúzzuk, de mert nem vagyunk gazember, jelezzük, beírjuk [»öncenzúra«], ránkszólnak, megneszülünk, tolerálunk, kihúzzuk »öncenzúra«, viszaírjuk: öncenzúra. A szöveg, látjuk, alig változik, a műgond virágzik, szegény hazai tollforgató azonban nem épp diadalittas. – Te se légy az, drága Olvasó. És ha nem tudod, miért, gondolj mondjuk arra, hogy a fent elmondottak már a fent elmondottakra is érvényesek lehetnek . . .)

Ez eddig szép. Pofás és progresszív. Sikerült ismét megfogalmazni valamit. Csakhát megint: én. Én vagyok az, aki kiherélem magam (és akkor még túlzok!). Igaz, ahogy elvékonyult hangon kiáltozom, *cápa! cápa!*, az azért nem semmi: a cápák ugyan nem ijedősek, nem ez a dolguk, de a kies fövenyen napozók közül lesz, aki fölemeli a fejét, ijedten magához inti kicsiny kölykét, vagy csak barátja izmos hasára ejti a kezét, vagy fölül vigyorogva, s örömét leli a cápa vad táncában.

De hát a cinci hang, akárhogyis: nevetséges. És ezt nem csökkenti a színes látvány: ahogy a homályosan moszatos tengervízben ellebeg két véres heréink . . . Jó, rendben: az élet nem habostorta, kicsit szédelegve hát kijövünk a vízből, a homok gyönyörű és forró, kezünket tarkónk alá tesszük. Ha így, ha úgy: mégiscsak ott az Ég és ott a Nap. Legföljebb nem ábrándozunk a nőkről meg a férfiakról. Szemérmünkre puha, bolyhos törülközőt terítettünk, és szemünket lehunyva ujjongva s rémülten gondolunk az életünkre.

A SZÍV SEGÉDIGÉI

Egyszerűen szerette a nőt, „öreg barátnéját". Hogy ez mit jelent, ezen nem gondolkodott, ha eszébe jutott a nő, rögtön az is eszébe jutott, hogy szereti. Egyszer mégis megkérdezte: „Szeret?" A nő bólintott. „Akkor maga a szeretőm", nyugtázta ( ). A nő megrázta a fejét. „Én nem vagyok – csúfondárosan kitartotta a szünetet – irodalom." Úgymond ebben maradtak.

Máskor meg sétáltak, csak azután oly éles szél kerekedett, hogy szinte vicsorogni kezdtek, amitől kölcsönösen elcsúfultak. Ettől meg rosszkedvük lett. Illetve ez nem igaz, kedvük nem volt meghatározható, de hidegnek mindenesetre hideg volt.

Ez azon a perzselő februári délelőtt történt, amikor anyja, Beatríz Viterbo, meghalt – lenyűgöző haláltusájával egy pillanatra se süllyedt az érzelgősségig, se a félelemig –, s ő észrevette, hogy a Vörösmarty tér vaskeretes plakátállványain kicseréltek valami szőkedohány-reklámot; fájt a dolog, mert belátta, hogy Beatríztól immár távozóban a szüntelen és hatalmas világegyetem, és ez csak az első változás egy végtelen változássorozatban.

HÁZASSÁG

Barátnéja szép asszony, vad zuhanó haja van és egyáltalán. Régebben mintha öregedni kezdett volna, de azután ez abbamaradt, mert újra szerelmes lett a férjébe. A telefon rejtélyesen kattogott, távoli zörejek szivárogtak a kagylóból, mintha valami anyag folyt volna. Erre figyelt. Aztán azt hallotta: „Én

nem vagyok művészfeleségnek való." Fölnevetett. „Ne haragudjék, asszonyom, de ez olyan mulatságos." Csönd volt, illetve a szivárgás. Még hozzátette: „Főként az mulatságos, hogy művész."

FELADAT

Feladat: Húzd alá azokat a tényeket, amelyek az 1956-os események ellenforradalmi jellegét bizonyítják! (In: VIII. oszt. történelemkönyv) – A kis nebulók, ahogy huzogálnak!

VOX HUMANA

Ennek a rendszernek, rendszerünknek, talán a legnagyobb bűne, hogy életünk különb-különb tereiről elűzte az emberi szót.

A GOURMET

Az étteremnek jó hírű konyhája volt; ehhez képest az étek nem volt különleges, de, úgy általában véve, tűrhető. Mint valami novellahős, a végén kért még egy „könyű leveskét". A barátja bajban volt, erről beszéltek. A mellettük lévő *box*ban testes férfi ült egy olyan nővel, akiről csak azt tudta gondolni: gusztustalan. Barátja szívélyesen *át*köszönt, majd rögtön, mint színpadon a félre-szöveget, a szavakat furcsán, kissé idegesítő óvatossággal a szakálla közé ejtve elmondta, hogy ez az a férfi, aki megpróbálta őt, mindjárt az egyetem után, „a pályáról lesöpörni"; mutatta a lesöprést, a pincér odaugrott, bocsánatukat kérte, s egy szikrázóan fehér hangedlival, akár borbély az arcot, végigsepregette az asztalt.

„Köszönjük", mondta ( ) hálásan.

BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA

Micsoda érzés így nézni a magunk külön világát (verzió: a világot), amely mint valami szép labda, a szemünk előtt lassan telik és gömbölyödik! Szinte semmit sem tanulhatok anélkül, hogy az új tudás a meglévőnek valamelyik szögletében készen ne találja a maga jó helyét, írja Nietzsche, íme.

FRAGMENT

Ülj az ölembe, hátha tehetségesebb leszek . . . Mert hát rá kell jönni a forszára! Te. Jöjj a forszomra . . . Ó, a kisasszony kockára teszi jó hírét.

Hallja: kiközösülés, mondja (hiba: lassan): a ház, ahol lakoltál. Hallja: tragina, mondja rá: búval gyakott.

„Terrorizálsz, és azt hiszed, az mentség számodra, hogy magadat is."

Valaki ezt mondja, Hemingway író, Proust nem író; mert H. tudja, mi az: halat fogni. Ezen megütközik. Miért volna fontosabb tudni, mi a halfogás, mint azt, *mi a: kézcsók?!*

Van egy nagy orrú, barna nő. Néha csúnya, néha fénylő, sugárzó. Nézi.

Pina-hegedű, mondta a burkoló a bidére, és kacsintott.

Írja: Fiú alszik rohadt szalmán. Belesnek a nők, hercegnő, markotányosnő. „Gyakjuk meg. Szúrasd föl magad a szorvájára." Fiú fél.

Nehezen viseli el, ha a golyóstollnak hangja van.

Egy spiont játszó színészhez eseng. „Kérem önt: legyen szép. Egy Farkas Michelbe ojtott Alain Delon."

Meghalt a nagybátyja, aki annak idején az ország-város játék alkalmával h-betűs növényre azt írta: *haktusz.* Elfogadták, lakli kamaszok. Haktusz: ez most már van.

A vőlegényem szolfézst tanít Bagdadban, mondta egy lány olyan egyszerűen, mintha azt mondaná, esik az eső, és tényleg esne. Nagyon szerette ezért. Persze kiröhögte, valóban! szolfézst?! Bagdadban?!

Egész éjjel néz egy ▽ -t. Mohamisztérium.

Cranach fái az univerzum fái, mondja Pilinszky. Erre nem gondolt.

Satöbbi. Amellett jókedvű vagyok, néha egy kicsit levert, hol mulatságos, hol bosszantó dolgok történnek velem, de az óramű jár és ketyeg tovább, ha légy telepszik is rá, vagy csalogány énekel is a kertben . . .

A KOR . . .

Mottó (Sárdy kiejtésével): Rouzsalávil, fálkápa sziél! – Kapott egy levelet az [»öncenzúra«]-ból. Kedves Barátom! Amint a telő időből is láthatod, sokat töprengtem korábbi megoldás-tervezetünk fölött, de végül is azt kellett helyesnek látnom, hogy mégse gázoljunk bele költői erejű szövegedbe a barbár zárójeles megjegyzésekkel. – Azokkal elveszne sava-borsa, szenzációja. A tilalomfák viszont állnak, legalábbis nálunk. Más lapot, könyvbeli megjelenést vagy kölcsönös várakozást ajánlok, hiszen fontosabb a pillanatnyi megjelenésnél az, hogy megírtad. Őszinte üdvözlettel:

Először is természetes ösztöneire hagyatkozva felizgatta magát, csak úgy zúdult föl-le a szobában, csengetőzött a por a sarka nyomán. Ilyet! Hogy így meg úgy! Hmp! Mb! A tiedbe is, édes fiam. (Ez eddig nyeredékes volt, mert megsértődvén eljátszhatta a méltóság alibijeit. *Sértődésvetésforgó.)* Pedig megszokta már az *eljárásokat,* melyek őszintén szólva, főként ami őt illeti, nem is nagyon élesek, csak épp oly, de oly *tahók!*

Az még rendben volna, hogy 7 hónapot folyjék egy ilyen méltatlan díszletezésű húzd-meg-ereszd-meg, hogy aztán ez a csúcslevél legyen az összeredmény, rendben, de hogy eközben *rendszeresen* ne köszönjenek: az picinkét sok volt. (Milyen kevés helyre emlékezhetik, ahová a köteles tisztelet okán izgatottan kellett volna belépnie . . . Rónay György, igen. Ott izgult az előszobájában, a hó olvadt a cipőjéről, próbálta a tócsát eltüntetni. „Mit maszatolsz, fiam", kérdezte Rónay aztán. Ez sokszor eszébe jutott, hogy tényleg, mit is maszatol. Persze Rónay, ahogy a vicc mondaná: még látta Lenint, vagyishogy Babitsot . . .)

„Telő idő", „sava borsa", gutírozta az episztola bravúrjait, ja és a tilalomfák, hogy állnak a tilalomfák viszont, ezt rögtön elképzelte a képi megjelenítésében a hímvesszőkre támaszkodva: a Parlament körbefogva a daliás tilalomfákkal, kék-piros fejecskéik büszkén törnek az Ég magasaiba, fogadás jobbról, tisztelegj!, s aztán ahogy ugyane tilalomfák töpörödött, ráncos anyókákként koldulnak az Ország Első Házának tövében . . . Meg az a mélység és távlat, hogy hát mit számít egy vacak publikáció, kölcsönös alávalóságunk, mikor ünnep van, savabors és szenzáció, van ünnep: „megírtad"! Az ilyen meg olyan tripperes ez meg az!

Mindenképpen bele akarta aplikálni valahová, még alkúra is kész lett volna, kis kelet-európai selejtre, vesszen a szöveg vélt pontossága, de ez kerüljön bele. Volt például egy hely, egy helye, ahol kuplerájt robbantottak,

a próza iszkolt, s egy afféle látomás keretében repültek a tárgyak, téglák zuhantak, 10-es válaszfalak, malterdarabok, fertgerendák, béléstestek, kefnik, ablakkeretek, kilincsek, Csibi Sándor, a kéjvágyó kőmíjjes és Sebők Gábriel, a diófalábú segítője, csempék, képkeret, Csontváry-repró, fekete melltartó, bokrétás kalap, műfogsor, Hungarológiai Értesítő, sétapálca, condome, keménykalap, sárga Chandler-könyv, harisnyakötő, melltartó, lila, Thomas Mann tanulmánykötete, a Hommage à Dohnányi partitúrája, *bugyi,* piszkos a végtelenségig és többféleképpen, picinke kúpok, teljes diszkréció. Előbb a lányok: nagy homorítással, fedetlen a mellük, a csöcsük bimbaja hasítja a téglaporos levegőt, mozdulatuk egyfajta, de egyik nevet, van, ki sír, és néhány arc konokul zárva. A férfiak szemérmük elé kulcsolják a kezüket, atlétatrikójuk makulátlan, talpast ugranak a mélybe.

No. Úgy képzelte el, hogy majd minden nehézség nélkül kieshet egy vérzivataros bundabugyi szárából a hivalkodó Kortárs-cégjelzéses levélpapír, és akkor így el volna intézve. De ahogy *izlelgette* a jelenetet, a műgond beleköpött a levesébe. És még kétszer így járt. Már-már azt hihette ez égi jel s oda egyszerű, jogos, alig primitív irodalmi bosszúja (bosszúcskája). Végül, mikor már nem is remélte, és szívében nagyvonalúan lemondott róla, akkor egyszerre csak sikerült. „Hát mégiscsak kell legyen valami *rizikójának* annak, hogy valaki főszerkesztő. Hogy hát van, amit lehet, és van, amit nem lehet", dörmögte nehézkesen.

ÉLET

„S. anyámba volt szerelmes, de végül is beérte apámmal."

SZÁRNYAK

Fegyelmezettsége nem ridegség, ridegsége nem hűvösség, hűvössége nem hiány, hiány-a kikerülhetetlen: nem (nagyon) állunk alternatíva előtt, írta. A szakszerkesztő kihúzta az utolsó félmondatot, kérdésére, miért, mondva lett, mit kell itt már megint hepciáskodni, mi az, hogy nem állunk alternatíva előtt, mi ez a kincstári sötétlátás, miért kell ebben az iszonytatóan érzékeny *economico-politico-culturalico-situatio*-ban ilyen élesen fogalmazni, sőt megkockáztatja, ez már *felelőtlenség,* tettnek és szónak a realitás talaján kell állnia, és a realitás talaja nem a bárányfelhős égbolt, tessék megadni a császárnak, ami a császáré, és aztán majd megnézhetjük, mi az ábra az Istenedd el, ha van, illetve, ebből ő nem csinál kérdést, legyen akár fordítva, csak ezt a történelmietlen hőbörgést hagynák már abba, hát mi az isten lovát akarnak, nem lehet 30 év alatt Amerikát csinálni, ilyen múlttal, azért csak más a törökkel vesződni, mint az eredeti tőkefelhalmozással, az *Isten* szerelmére, egyébként is vallásszabadság van, azzal lapogatni kezdte a vállát, nem kell, öregem, a *lofat*-nak elémenni, jön az magától is.

Ő leszarja ezt, kezdte kicsit sunyin, mikor elment árulkodni (!) a főszerkesztőhöz, ő egy regényíróról írt két mondatot, passz, mit kell ezen hisztériázni, nem a kormányt csepüli épp, nyilván lehetne a kormányt is csepülni, adandó alkalommal nem fogja magát megtartóztatni ettől, mai napság nincs olyan kormány vagy párt, amit ne lehetne napestig csepülni – Vörös Csepül vezesd a harcot! –, miért volna a miénk kivétel; de nem akarna úgy tenni – és így hazudni –, mintha mifelénk ez valami bevett szokás volna, nem, nem bevett szokás, magas és félmagas helyeken szívesen hanyatlanak

ilyenkor hátra, mint hervadt grófnők, *drágám, a repülősót!*; igaz, és áldott legyen a Pártközpont neve, csökken a repülősófogyasztás: nem semmi, mert osztrák import: *valutáért* . . .

„Te, Te ne beszélj annyit", mondta a főszerkesztő mintha hidegen, majd gyorsan legyintett (két kézzel), ostobaság, persze hogy maradhat a félmondat, ez rettenetes, hogy az embernek mindent magának kell *véghezvinni*, ilyen beosztottakkal kell neki demokráciát csinálnia, mennyit, de mennyit kell küzdeni, hogy az emberek végre éljenek azokkal a jogokkal, melyek, az Isten szerelmére, az övék!, ami a mondatot illeti, szerinte sem szerencsés, *megtöri az ívet, de ha* ( ) ragaszkodik hozzá, legyen, végül is ez az ő cikke, a zárójeles nagyon-t húzza ki, ezek a te kis fölösleges manierizmusaid!, barátom, és ő is meglapogatta a vállát.

A lapogatás kovácsolhatta össze a szerkesztőséget, ez lehetett az *elvi mag*, a konszenzus gyökere.

TÜKRÖK

„A kritika tárgya a kritikától *erősbödik:* a nevét adja hozzá abban a pillanatban is, amikor mondja épp: *nem adom a nevemet hozzá!*" „Ez szofisztika." „Nem. Tudni kell. Csak nem szabad alibiként használni, hogy akkor hát mindegy. *Nem mindegy.*" („Magukat azért tartjuk – mondta volna állítólag egy neves potentát, miközben nyelvével a házi főzésű barackpálinkát ízlelgette –, hogy kemény szövegeket mondjanak. Most mit királyhűk egyszerre?")

JÁTÉK A TŰZZEL

„Nem tudok imádkozni – mondta neki a barátja, akivel tegnap együtt ebédelt, hangja kásás volt az elkeseredéstől. – Érted?! *Én* nem tudok." „Igen – válaszolta. – Majd én." Ettől egy percre megrettent; majd mikor letette a kagylót, gyorsan, mint egy zugárus, imádkozni kezdett.

EGY FESTŐMŰVÉSZ

Fényes nappal sétált a festőművésszel. Ritka eset. Az arról beszélt, hogy régebben mindent lefotózott, közbevetette, hogyhogy *mindent*, amire a másik lelkesen bólogatni kezdett, hogy igen, talán épp erről van szó, a mindenségről, ezért kellett abbahagynia a fotózást, mert úgy érezte, nem bánhat ilyen bőkezűen a jelenlétével.

Egyik közepes csillogó kirakat követte a másikat; egyszerre csak fölfedezett valamit. Az egyik kirakat be volt deszkázva, belesett a deszkarésen, az elhagyatott, lepusztult helyiség közepén egy matrác feküdt, rozsdafoltos, nagy, otromba, régi, ócska darab, rajta egy nő, fetrengett, forgott, mintha valami pornó-bemutató volna. Nem szólt a festőművésznek, csodálkozva ment tovább. A nő lába köze rózsaszín volt, mint a kismalacoké. Fényes nappal, fényes nappal!

A NŐ

Már hét éve együtt élt egy asszonnyal, akit nagyon szeretett. Egy reggel azon kapta magát, hogy *issza a nő látványát.* Szinte fizikailag fájt, hogy el kellett mennie, de el kellett mennie.

AZ EMBER...

Az ember, ha Trabantos, úgy van a Trabanttal, mint a rendszerrel.

Megnyugtató arra gondolni, hogy elzavartuk az urakat, föld osztva, miénk a gyár, földet vissza nem adok: mindez valóban gigászi, nem lehet eléggé dicsérni. Mindazonáltal kicsit elege van az embernek ebből az egész egészből.

Mert jó, hogy nem kell gyalog menni, és jó, hogy nem kell buszon menni: csak hirtelenvést úgy érezhetni, hogy már a fffülünk is tele evvel a kétütemű *autósdival.*

Trabantunk annyiban *szerencsésebb,* hogy ott teljességgel megnyugtató alternatíva – egyszerűen a paraméterek! – egy *Diesel Golf...*

Nota bene: kell-e mondani, az érted-haragszom-nem-ellened jobbító indulata vezérli! A szó jó értelmében.

FOGOLY

Ahogy ment az utcán, kicsit tán sietősebben az okvetlenül szükségesnél, ezáltal kirítt a lustácska sétálók közül, arra gondolt, mennyire nem szereti, ha a járdán, vele szemben, boldog, ködülte szemekkel közeleg valaki, valaki, aki mosolyog! Szemérmetlenség! Utálja! Persze: a gondolatra mosolyognia kellett.

HALÁL

Az utcasarkon valamit emberek vettek körül. Óvatosan közelített, mintha állatokhoz, nehogy elzavarja őket. Például pókok. Egy motoros csúszott el, nemrégen történhetett az egész, a fiú lábáról, csak a lábát látta, akkor emelték le a gépet, farmerja a combján elrongyolódott, vér itatta át. *Poros vér.* A hátulsó sorban, őelőtte két férfi suttogott, egyforma fajták lehettek, például a svejfolt ing és a könnyű finom cipő. Ezt hallotta: „Én szeretem. Illetve ez nem is helyes kifejezés. Hozzám tartozik. Ne gondold, hogy gyűlöllek vagy ellenséges volnék irántad. Nem. *Te nem számítasz.*"

Előrébb furakodott. Rövid, vörös, festett hajú lány ült a járdaszegélyen, kifejezéstelen szemekkel bukósisakját lóbálgatva. A motor kormánya, akár egy böllérkés, a fiú nyakából állt ki. Épp olyan kockás ingje volt, mint neki. Megmarkolta a sajátját. Rendőr közelgett, elcsigázottan, mint egy kőműves.

OLGA

„Olga!", kurjantott. „A fehérmájú ordas!", így a barátja. „Ugyan, ugyan." ... Beültek volt egy kávéháznak nevezett presszóba, és úgy találták, hogy a mogorva pincérlány arca a drága Csehov feleségéére ütött. Ekkor az asztalukhoz kéredzkedett egy pár, s ők elhallgattak.

A HULLA

Szemben egy asszony veres napernyőjét igazgatta a tetőteraszon az asztalon állva. A szél belekapott az önkéntes ejtőernyőbe, az asszony sikoltva zuhant a sokemeletes mélybe. Lepillantott: a tetem fehéren, terpesztve. Szinte szabályos X formában. A férfi bentről, a lakásból nem látott és nem hallott semmit. Mikor kikukkantott, látszott az arcán az ingerült türelmetlenség, hogy még mindig nincs a helyén az ernyő.

ÉLETHALÁL

„Ó, szürkefarkastestvérem, legyen béke veled és népeddel. Sajnos lábam törött, s fájdalmaim, tanú vagy te is, ahelyett, hogy kicsinyek volnának, nagyok. Ó, halálok halála . . .” Tollát rágcsálva előjött. „Menj vissza, menj visza”, sikította a kisleány. „Fiam, sohasem így *előre* üvölteni . . .” „Segítség, ó szürkefarkastestvérem . . .” „Kuss. Higgadtan bevárni a rejtes csalitból kitörő veres fejű férfit, nem kizárt, szándékai nemesek. Hidd el, jobban jársz.”

A bátyja gyerekei unták a beszédet, de féltek mást is csinálni. Gyűlölködve nézte őket. „Csak annyit akartam volna mondani, hogy ne játssz annyit a halállal. Ne azt kiáltozd, jaj, meghalok, hanem, hogy jaj, élek, segíts drága kenyerespajtásom. MEGÉRTETTED?!” Fejét lehorgasztva, lassan visszament az asztalához.

AZNAP

Buszra szállt. A diáklány az elülső ülésen franciául suttogott egy fiúnak. A fiú tarkója szép, pelyhes és törékeny, mint az őzsuták a nádasban. Két öregasszony pedig azon vihogott, hogy *ez* a XV. Lajos, Luji, kész zsákbamacskát vett, egy lengyel zsákbamacskát, valami Jeszelszkát vagy kit. „Ne mondja?! Egy zsákbamacskát?!” Vihogtak és szörnyülködtek, úgy beszéltek a királyokról, mint a sarki zöldségesről, akinek igaz, hogy viszonylag szép az áruja, de olykor becsapja az embert.

Aznap mindennek örült; este úgy érezte, olykor talán felületes volt.

EGY KIÁLLÍTÁS KÉPEI

Esett az eső. Nyirkosnak érezte magát. A lépcsőházban egy műbundás férfi izgatottan járt föl s alá. Gyanakvó pillantást cseréltek. „Biztos nőt vár. Vagy nőre?” A csöngetésre idős hölgy nyitott ajtót, rögtön mondta, a lánya nincs otthon, majd végigterelte őt a lakáson. Afféle házi-kiállítás volt, ún. modern képekkel. A hölgy ott tipegett a nyomában, de nem volt tolakodó, túlságosan tárgyszerű sem, de nem is volt egészen tájékozatlan. A képek többnyire tetszettek. Búcsúzáskor kezet fogtak, erről eszébe jutottak az 1920-as évek rövidfrizurás fiatal női, akiket úgy szeretett. A lépcsőházban még ott szteppelt a férfi. „Átveri a csaj.” Kint, a szemerkélő esőben fölidézte az asszony arcát, jellegzetes és tulajdonképpen nagy orrát, az intelligensen csillogó szemeket. „Ez jó.”

A NAGY FÖLDRENGÉS

Odaült a költőhöz, aki éppen a fiával evett, csülköt Pékné módra; nagy lakli, etették egymást néha, ez olyan *helyes* volt. A költő rögtön, alig nyelve le a falatot, valami fantasztikus és tökéletesen homályos történettel állt elő 56-ról, a mézesmadzag és a fenyegetés heves váltakozásairól, „a halottak után másként nő a fű”. (Hogy találkozzunk egy nagy magyari ember szobrának háta mögött, konkrétan. – Csak annyit mondok, ne menj ma ide s ide, mert egész életedre megbánod. – És aznap éjszaka: pisztollyal a kezében! Te?! De hát, mit akarsz, öregem?! – Ne tegezz.)

(Folytatjuk)

OLÁH JÁNOS

Ördögi kör

Kopár szóval
keresed,

mint lámpással,
merre vagy:

virágillat,
varas bűz,

útvesztőben
utazol,

négykézlábon
menekülsz,

táncot redves
tapsra jársz,

eltévedsz és
elmerülsz.

Ezer kudarc,
ezer dac,

méreg rágja
mostohán

zsákja inog
súlytalan.

öntudatlan
önmagad.

Hazugságból
hét marok

maszlagot főz,
megetet,

sárkány-fogu
satuba

töri tested
lelkedet.

Repedt foggal,
ránc mögött

hova mented
magadat,

irhádat és
írmagod:

válladon a
végtelen

KENYERES ZOLTÁN

AZ „ELYSIUM"-TÓL A „TŰZKÚT"-IG

A romantikus-esztéta szemlélet és a nem-reflexív líra kibontakozása Weöres Sándor költészetében

IV.

(A Mária-motívum nagy versei) 1950-ben kezdi el írni édesanyja emlékére a *Mária mennybemenetelét*, az újabbkori magyar költészet egyik legszebb költeményét. Ez a többrészes, bonyolult felépítésű kompozíció egyszerre tiszta bensőség és tiszta elvonatkoztatás: de mindent dalba, énekbe oltva. A költeményt később az *Egybegyűjtött írások*ban átkeresztelte a *Hetedik szimfóniá*ra, de Bori Imre már a címadást évekkel megelőzve írt a vers zenei modellálású szerkesztési rendjéről, azt fejtegetve, hogy „a Mária-képzet vonatkozásai egy szimfónia tételeinek módján s ellentpontjaival bontakoznak ki". (BORI 1965. 59.) Az első rész az első tétel: búcsú a testtől. Felravatalozva fekszik a halott,

csíkos lepelből a láb kiáll,
alvadt ereit viasz fedi,
a körmön violaszín sugár.

A láb, a kéz, a szív, nyak, fej, haj, arc, a szem körüli ráncok mind holt tárgyak már, de kibontakozik belőlük a fájdalommal megvert, szerelemmel üdvözülő emberi sors. A tárgyias leírás személytelenül is megrendítően bensőséges és a nem spiritualizálódott személyes gyász kifejező eszköze: csak egyetlen mesterien elhelyezett bibliai utalás sejteti a költemény címéhez kapcsolódó ívet:

Burkolt lábszárak alszanak,
az ín egyenes, a térd egyenes, a térd pihen,
olajfák ösvény mentiben.

A második részben eltűnik a ravatal, átrendeződik a színtér: mesés, rejtelmes éjszaka van, hol *az égen két újhold delel*, csupa hangzás, zengés és csönd, csupa villanó fény a sötét. A csodák ideje ez, s a csoda meg is történik:

hamvában az ős
rég arctalan
csontot gyűjt,
arany arca van
könyökére dől,
ágaskodik,
felfülel.

Megszólal a kórus, pásztorok énekelnek, elbeszélik mindennapi életük ismétlődő eseményeit, de dalukban egymásra másolódnak a képek, egyik áttűnik a másikon, szinte megfoghatatlanul többértelművé válik a szöveg, benne van az anya története és a halál, felvillan a fiú is és az áldozat, a pásztorok folyón eveznek át, a képek a görög mitológia alvilági megérkezését is felidézik, erre újabb jelentésrétegként záródik a pásztor és a juh, az áldozatot bemutató és a föláldozott azonosságáról szóló filozófia,

aztán elhal az ének, elhal a dal, az anya már hiába hívja a homály szélén az övéit, a találkozás nem jöhet létre.

A harmadik részben két egymást váltó kórus dala hallatszik, az asszony-lét dicsőségéről és szomorúságáról. Az egyik barokkos-rokokós motívumokkal ékesítve zengi „az asszony ünnepét", a másik emezt meg-megszakítva keserű panasz-szót küld a világba. A két kórus egymással perel, az ünneppel szembekerül a sírás, az otthonteremtéssel az otthontalanság, a törődéssel a kivetettség, a szerelem ereje a szerelem értelmetlenségével. A női élet korszakain halad végig az ének. Megidézi a fiatal lány alakját, az ébredő nemiséget, a szerelmet, a gyermek világra hozatalát, az anyai szeretetet. Fölrémlik Mária anyasága is, Jézus születése, s zengve szól „az anya lángja ég a világon . . ." A dicsőítő ének már imába fordul, egyre ünnepélyesebb lesz, mármár közeleg a tökéletesség pillanata, a végleges állapot, amelyben *A teljesség felé* kedvelt paradoxonjai szerint – hangtalan zengés hallatszik és sugártalan fény ragyog, amikor a panaszkodó kórus is tetőfokra jut, s keserűen foglalja össze a reménytelenség érveit:

(Kenyerünkben a verejték sója.
Pecsenyénkben a halál íze.
Koporsó-fal körülöttünk.)

A dicsőítő kórus Mária diadalát énekli:

. . . ő, ki a kereszt alatt állott
s a nyomorúságtól nem esett el,
a kereszten tajtékzó világot
bámulja riadt kék gyermek-szemmel,
a pokol küszöbén sírdogál,
eves vackukban a halottak
féltett éjükbe burkolózva
a sebző fényre hunyorognak . . .

. . . minden áramon áthatol
a tiszta kék szem ragyogása,
tükrözi a tér hajló pántja,
az idő százmedrű futása;
mint édes csepp a bólongó sáson,
tündöklő gömb a változáson,
folyton megtelik, folyton leperdül
a szűz békéje leng a világon . . .

Ez azonban még nem a teljes győzelem, nem is isten békéje, a panaszkórus vacogva húzza össze köpenyét s dideregve könyög Máriához: „könyörögj érettünk, könyörülj rajtunk" – s az igazi béke, a pax dei, a remény és vigasz ideje, a tökéletesség állapota még beláthatatlanul messze van.

A negyedik rész a mennybemenetel misztériumát idézi. Megtörténik a transzfiguráció, a ravatalon fekvő halott tárgyias személyességétől a teremtő női élet általános jelképéhez ível a vers. Most már nemcsak énekelnek róla, mint az előző részben, hanem meg is jelenik a színen Mária. A bevezető sorok a közeli csodát jósolják „a forrás felett szétnyíló szárny" képével, e várakozás felfokozott hangulatát teremtik meg. A színrelépő Máriát a lélek, a szellem s a spiritualizáció jelképéül szolgáló szárnyak kórusa köszönti. A mennybeemelkedésre felkészült Mária a fiát magasztalja, s elmondja Jézus misztériumát: „a kezdettől apám, s én szültem őt". A szárnyak iménti kórusának helyén most egy harangkórus szólal meg s a harang már a költő és a költészet eszményét előlegezi: fohászukban a bartóki „tiszta forrás" óhajára lehet ráismerni, s csaknem romantikus elragadtatással kérik, hogy

ha megcsorbul harang ércünk
némítsd el hatalmaddal.

Mária elhárítja magától az ítélkező szerepet s csak egy szerepet hajlandó elvállalni, a „fészekét". Ennek megértéséhez tudni kell, hogy Weöresnél a „fészek" eszménye szorosan kapcsolódik a derűs életeszményhez, már *A teljesség felé* kozmikus harmóniát hirdető fejezete is a női lét és élethivatás jelképéül szolgáló „fészek" címet viselte. A költemény elérkezik az ív legmagasabb pontjára, végbemegy a csoda, megtörténik a mennybemenetel, felfüggesztődik az idő s vele a halál, mert csak

a szárny hangja
széttárt, örök

Ez a csoda azonban költészetbeli csoda, a vers képzeletében valósult meg s nem is egyéb, mint maga a költészet teremtése, a teremtő művészet munkája. A mindössze két szakasznyi befejező részben (kódában) már nincs is szükség képre és jelképre, a szó ércesen cseng:

Aki hallottad ezt a dalt,
egy szilánkját annak a dalnak,
melytől a világ szíve szakad meg:
aki hallottad ezt a dalt,
ocsúdj lomha szörnyeidből.

A ravataltól, a reménytelen gyász szavától a diadalmaskodó dalhoz, a költészet hatalmához tér meg a költemény.

A Mária-motívum később is nagy szerepet tölt be verseiben és jellegzetesen mindig a romantikus-esztéta szemlélet hitvallásszerű kifejeződésekor jelenik meg. *A Mária mennybemenetelé*ben e fogalomösszetétel első szavára került a fő hangsúly, a kompozíció zeneisége és az egész vers erősen áradó érzelmi töltése az élet átpoétizálásának romantikus gondolatát érvényesíti. De nemcsak ez van jelen a sorokban, a dal hatalmának dicsőítésében ott rejlik a „forma legyőzi az anyagot" esztéta-gondolata is, mely Schiller óta oly jól ismert az európai költészetben és művészetbölcseletben. Nem azonos ez az öncélú formakultusszal, mert a formálásnak, a művészi teremtésnek célja van itt, nem immanens, hanem transzcendens, az eszmének, a magasabb erkölcsi elvnek van alárendelve. (WELLEK 1961. I. 233–234.)

A „romantikus" és az „esztéta", amit Weöres költői szemléletét jelölve kötőjellel kapcsoltunk össze, nem ellentétpár, hanem egy egységes fogalom kettős hangsúlya, ezért van szükség mindkét szóra. A *Mária mennybemenetelé*ben a fő hangsúly az első szóra kerül, de van a Mária-motívumnak olyan ugyancsak nagyszabású feldolgozása Weöres költészetében, mely éppen fordítva helyezi el a fő hangsúlyt. Ilyen a *Tűzkút* legszebb versei között szereplő *Salve Regina.* Költői műfaját tekintve ez is hosszúének. Ebben a ritka szépségű versben a költőnek és a költészetnek a szerepe háttérben marad, de persze nem tűnik el egészen, csak bensővé válik, utalásszerűbb lesz, főképpen pedig maga a formálás és versalakítás sugalmazza. A vers „története" itt nem a dal világot átható erejét dicsőíti, sőt a költő az érzelmi ív tetőfokán még meg is akar szabadulni hivatásától, „vedd el külön sorsomat", kérleli Máriát, ami egyszerre vonatkozik elragadtatásban és áhítatban felparázsló egyesülés-vágyra és a terhessé vált költői létre. A teljes és tökéletes egyesülést hirdeti.

A Salve Regina a középkori Mária-himnuszokat idézi elénk, Máriáról oly gyönyörű profán, földi imádattal énekel, s mégis oly éterien és átlelkesülten, mint azok. Nem irányzatos és tételes neokrisztianizmus ölt alakot ebben, ahogy a „jézusi ember" eszméje sem vallási vagy vallásfilozófiai gondolat volt abban a nyilatkozatában, amit a *Tűzkút* megjelenése előtt, 1963-ban adott. „Szerintem csak egyetlen ember létezik, és az Jézus. A többi ember annyiban van, vagy annyiban nincs, amennyiben Jézussal azonos vagy nem azonos. Itt persze nem gondolok afféle kereszténységre vagy mire, hogy ha rákentek egy kis szentelt olajat vagy mit, akkor már azonosult Jézussal. (. . .) Jézus létezik és bárkiben létezik, ami benne vagy belőle Jézussal azonos. Azért írok, hogy ezt a jézusi elemet valakikből, akárkikből, magamból vagy másból jobban kifejthessem, jobban megközelíthessem." (CS. SZABÓ 1977. 34.)

Mária, akárcsak Jézus: jelkép. Annak az eszménynek a megszemélyesítő allegóriája, amit a romantikus-esztéta szemléletével képvisel. Az ember lelki és szellemi fölemelkedésének is lehet nevezni, teljességvágyának, magasrendű erkölcsi alapú azonosság-igényének, szemben a széttöredezettséggel és a szellemi és morális süllyedéssel. A krisztianizmus úgy és annyira játszik szerepet annak kibontakozásában, mint ahogy formai kísérleteibe beleszólt a szürrealizmus. Egyszerre történik meg átvétele és visszavétele, egyéni átformálása, alkatához és céljaihoz szabott átalakítása. Nem lehetne ebben a tekintetben Pilinszky mellé állítani, de nem lehet és nem szabad nem figyelembe venni sem ezt a vonást: az igazi áhítat egy mozzanata majdnem mindig föllelhető *A hallgatás tornyá*nak és a *Tűzkút*nak a nagy verseiben, mint a szonetteknél még látjuk majd. Ez csak a következő korszakában, a *Merülő Saturnus*ban, a *Psyché*ben és az 1970-es években írott verseiben változik meg, de az 1950-es években és az 1960-as évek első felében írott verseit felismerhetően jellemzi, és éppen ez az alkotói korszakai között lévő különbségek egyik ismertetőjegye.

A *Salve Regina* bonyolultabb szerkezetű és több jelentésrétegű költemény, mint a *Mária mennybemenetele.* A látványosság legkülső rétegében virradatleírás, az éjszaka fátyla lassan „tüzes hajnalba lebben", és közeleg a reggel világossága. Evvel ellentétes irányba halad egy másik képsor, az emberi sorsnak az életből az elmúlásba vezető útja, az „eleven álruhák lángolása". De ezt a húsz – egyenként tízsoros – szakaszon végigvonuló ellentétet nem szabad rövidre zárni. A vers nem azt fejezi ki, hogy a lélek virradata a halál. A vers főgondolata a képsorozatnak erre a két ellentétes folyamatot felidéző utalás- és képszövevényre mintegy „merőlegesen" fejlődik ki. Végül nem a hajnal, nem is a halál, hanem a teljesség, a bontatlan egység és azonosulás eszméje diadalmaskodik. Két képzetsor segít átalakítani az éjszakából a virradatba és az életből a halálba vezető út egymásnak feszülő asszociációit. A biztonságos éjszaka az anya közelségével a magzati lét születés előtti nyugalmát sejteti („élő tested falként körülövez"), egy erre rámásolódó képsoron pedig az anyjától elszakadó és felnőtté váló, önállósuló gyermek jelenik meg. „Ezentúl hadd maradjak közeledben (. . .) gyámságodból kilépve (. . .) félek." Így lehet kiírni a vers alapvető mozzanatának vezérszavait az első és a harmadik szakaszból. A virradat és a halál képe soha nem tűnik el teljesen, meghatározatlanul ott lebeg a vers egymásbaszövődő jelentésrétegei fölött, de elhalványodik és háttérbe kerül. Előtérben az anya és a fiú kapcsolatának képei tündökölnek.

Ki az anya? A vers címe szerint királynő: Salve Regina. A Máriához fohászkodó középkori egyházi ének első szavai ezek, üdvözlégy királynő; üdvözlégy Mária. A további megszólítások és megnevezések szerint: Úrnő, Anyám, szememfényem Asszonya, Éva, Lilith. Istenáldott, erős Anya, ifjú Nő, barnabőrű lány, Gyöngeségem, gyengéd Látomás, Királynő, Hold, Madonna, Isten Anyja, Szent Szűz. A megszólítások és megnevezések pontosan jelölik a vers belső ívét: a természetmítoszok, az Ószövetség, az Újszövetség, a keresztény középkor és a világi hétköznapok képzetköreit egybefonva áldozik a női lét és az anyaság dicsőségében. Egy-egy szakasz régi festmények hangulatát idézi, például íme egy Madonna, karján a kis Jézussal, mintha egy középkori mester műhelyében készült volna:

Legyen az álca áldott s elhagyott
ha Egyszülötted e romból kikel,
karodban ül, te tartod fény felé,
        így ér a szem elé
        kibomló alakod,
lenge csípő-hajlat, feszült kebel,
imádott szűz arc, gyermeki nyugodt,
        jég-homlokot emel
        a mélységek fölé,
a Háromság kopár kék térdei közé.

S íme a női test profán dicsérete, a legszebbek egyike, amit a magyar költészetben írtak:

Égi alakjaid közt múlt az éjjel,
hajnalban látom völgyi kertedet;
íme! csodás rózsabogyó csúcsára
saját termő virága
ráforrt, nem hullva széjjel,
tavasz örök Rózsája integet,
természete könnyen megküzd a téllel:
kis földi testedet
nagy lényed áradása
magába foglalja és nincsen pusztulása.

Zömök, mosolygó, barnabőrű lány,
sok függő kormos varkocs keretében
a kerek arc világító fehér,
enyhén árnyalja vér;
keskeny vonású száj,
lágy ívű orr, csodálkozó sötét szem:
egyszerű szépség, hétköznapi báj,
piciny vagy, Gyöngeségem
de parányibb a tér,
a sors, a lét: belé fátylad egy csücske fér.

Barnabőrű lány és Madonna, Hold és Szent Szűz: a női princípium megjelenése ez, annak a világelvnek a kifejezése, amit az *Anyámnak* (1937) című vers óta az ősegész jelképez. Ahogy itt mondja: „marasztaló Aranykor méz-fuvalma". Vagy ahogy Beney Zsuzsa írta róla: „A női létben kiteljesedő mindenség." (BENEY 1973. 167.) Az animus-anima motívumról részletesen lesz szó a szonettek elemzésekor, de itt most nem ennek a motívumpárnak az egyik pólusát állítja elénk a vers. A Mária-motívum itt azt jelenti, amit az animus-anima együtt fejez ki: a vágyott teljességet.

A *Mária mennybemenetelé*ben előtérbe került ennek elérésénél a költő és a költészet cselekvő szerepe. Ez a szerep itt nem tör át oly erővel a nőt és anyát megjelenítő képsorokon, de a fiú, a költő itt is jelen van, az ő könyörgését és magasztaló szavát halljuk. A vers személyes vonatkozásait nem is kell keresni, a sorok lírai bensősége nem hagy kétséget felőlük. Ám gondolatmenetünk számára fontosabb, hogy ne vétsük szem elől: a fiú és a költő ugyancsak széles körű és sokértelmű jelkép, mindazokat egybefoglalja, akiket az eszme vonzásában hasonló törekvés hat át. A romantikus-esztéta szemlélet egyik figyelembe veendő jellegzetessége ez a kimondatlanul is megvalósuló többes szám első személy, hogy soha nem az „Én" másokat kizáró gőgös fensőbbségével hirdeti mondanivalóját. Ezen a ponton találkozik össze a nem-reflexív kifejezés a romantikus-esztéta szemlélettel. Ez utóbbinak szüksége van arra, hogy az áradó érzelmi tartalom mindig érdekeltté tegye és hozzákapcsolja az olvasót a vershez, ne pedig elidegenítse tőle intellektuális eszközökkel. Ezt az érzelmi involválódást is részletesebben fogjuk tárgyalni a szonetteknél.

A költői hivatás negatívumként nyilatkozik meg a versben, a „vedd el külön sorsomat" már említett kettős kötöttségű fohászában fejeződik ki. Irodalmunk történetén végigvonuló jól ismert toposz ez, amit Juhász Ferenc oly szépen ír meg néhány évvel korábban a *Könyörgés középszerért...* című versében. A terhes „külön sors" panaszlása persze olyan szónoki eszköz, ami a toposz története során mindig az ellenkezőjét jelenti szó szerinti értelménél, éppen a vállalás és hivatás továbbfolytatására tesz ígéretet. A szavak másik értelmi kötöttsége viszont a fiú óhajára vonatkozik, hogy ne különüljön el anyjától. Az éj és a virradat, az élet és a halál, a magzati létszületés, anya-gyermek jelentés-párok végső sorsvállalásában és egységóhajában válnak verssé és lesznek „számunkra valók" esztétikai értelemben.

(Folytatjuk)

SPIRÓ GYÖRGY

V
VLADISLAV VANČURA

Kelet-európai íróportrék

A zenén és a táncművészeten kívül nincs olyan műfaj, amelyben Vladislav Vančura (1891–1942) ne próbált volna szerencsét. Eleinte festő akart lenni, mert éppen kamaszkorára esett a modern festészet kialakulása és mindmáig legnagyobb jelentőségű korszaka: az első, amelyet Csehországban a festői gyakorlatban és az elméletírásban egyaránt élénken követtek. Noha az akadémiára végül nem vették fel, a húszas években Vančura gyakran lépett fel képzőművészeti kritikusként, és még később is festegetett némileg Cézanne-ra emlékeztető vásznakat. Még kamaszkorában írta meg első drámáit görög és latin témákra, a húszas évek végén pedig darabjai a színpadokon is megjelentek. Nemzedéktársainál valamivel később, 1923-ban jelentkezett első novelláskötetével, amelyet aztán regények sora követett, a harmincas években pedig nemcsak forgatókönyveket írt, hanem rendezett is; filmjei ugyan sorra megbuktak, egy hétnél tovább nem játszották őket a mozikban, a kritika is fanyalgott, a szakma mégis kénytelen volt számolni vele, úgy, hogy 1936-ban ő lett a Cseh Filmesek Szövetségének elnöke. Az csak természetes, hogy egy ideig színikritikusként is működött, és hogy elvi cikkeket írt a regényírás, a drámaírás, a színházművészet és a filmezés tárgyköréből; hozzátehetjük, hogy az első jelentős cseh avantgard társulásnak, a Devětsil nevű csoportnak ő volt két éven át a vezetője. Továbbá kommunista is volt, és a húszas évek végén zárták ki a pártból, mert ő is aláírta több baloldali művésszel együtt a hivatalos pártpolitikát nehezményező nyilatkozatot (erről Olbracht-portrémban már szóltam). A harmincas évek végén, már a német megszállás alatt pedig hozzáfogott befejezetlenül maradt, de így is terjedelmes művéhez, amely a Képek a cseh történelemből címet viseli, és amelyben – a cseh történészekkel való állandó konzultálás segítségével – nekilátott, hogy a cseh történelmet a kezdetektől végigírja a maga felfogásában.

Talán az sem meglepő a rendkívül gazdag pálya felvázolása után, hogy Vančura nem főfoglalkozásban űzte az irodalmat. Orvos volt, és szintén orvos feleségével Zbraslavban, e Prága melletti bájos kisvárosban praktizált mindvégig; egyszer, rövid időre függesztette csak fel orvosi hivatását, amikor sorozatban rendezte a filmeket. Zbraslavban lakott, innét járt be olykor Prágába, és itt látogatták meg barátai, ha éppen valamely irodalmi kör vagy irányzat szervezéséhez akarták megnyerni, vagy csupán a tanácsait kérték; innét vitte el 1942 áprilisában a Gestapo máig tisztázatlan okokból, hogy pár hét múlva, éppen a Heydrich elleni merénylet napján kivégezzék.

Amennyire változatos, annyira különös pálya is az övé. Amikor írni kezd, éppen háború van; ezt ő úgy üssza meg, hogy sorozások előtt egy hétig nem eszik, csak rengeteget dohányzik, és csodálatos tachikardiás tüneteket produkál – a sorozások nyomait egészsége mindvégig megőrzi. Amikor eszmélkedik, a cseh irodalomelméletben már megfogalmazódik, elsősorban F. X. Šalda révén, a következő kor alapkövetelménye: a művészetnek a valós életet kell bemutatnia telivéren, pozitív példákat kell az olvasó elé állítani, a művészet célja az életöröm hirdetése. Šalda a borongó modernizmus ellen hirdette meg programját, amely hamarosan az avantgard cseh művészet csaknem valamennyi irányzatára hatni fog: Csehország győztesen, államiságát visszanyerve került ki az első világháborúból, az ifjú művészek szinte valamennyien vidáman és életerősen vágtak neki feladatuknak – ki a társadalmat vélte megreformálhatónak vagy forradalmi módon átalakíthatónak, ki a

szűkebben vett művészet radikális újításának szentelte életét. Eleinte egészen jól megfért egymással a proletárforradalom hirdetése a legmerészebb avantgardista, formákat romboló és újító kísérletekkel – ez volt a Devětsil első éveinek tanulsága. Vančura már első drámai kísérleteiben határozottan az életöröm hirdetése mellett, ami pedig talán fontosabb: a tragikum ellen voksolt; Ovidiusról szóló drámájában például a száműzött költő egyáltalán nem esik kétségbe az őt sújtó ítélet hallatán, még örül is neki, hiszen most gyönyörű verseket írhat a honvágyról. Vančura, vegyes protestáns-katolikus családból származván, korán fellázad a puritanizmus bármely válfaja ellen, egy ifjúkori dionizoszi szatírjátéka mutatja ezt legelőször, később pedig vissza-visszatér kedvenc korszakához, a reneszánszhoz, amely képzeletében összekapcsolódik a pogány, felszabadult életörömmel. Meggyőződése, hogy „korunk oly nagy, mint a népvándorlás kora és mint a Genezisé", a civilizáció vívmányairól nincs valami nagy véleménnyel, és a korabeli baloldali művészekhez hasonlóan – mint ezt *Nyugat és Kelet* című esszéjében fejtegeti – a boldog megújulást Keletről várja, Európa és Amerika e megújulásból ki fog maradni, az igazi, emberi, intenzív élet ugyanis korántsem azonos az anyagi jóléttel. Nem a közvetlen politikai utalás a lényeges számunkra, és már akkor sem ez volt a fontos Vančura számára sem. Mint minden jelentős író, ő is igen elnagyolt, csaknem tartalmatlanul általános kategóriákban próbálta megfogalmazni sajátos létélményét, amely aztán a művekben válik csak érzékelhetővé; valamivel későbbi kritikáiban derül ki világosabban, mire is gondol, amikor a jelen kisszerűnek minősített művészetével szemben Shakespeare-t és főleg nagy szerelmét, Rabelais-t hozza fel pozitív példaként.

Első, mindössze ötvenoldalas novellásкötetét lapozva kissé zavarban van az ember: nemigen érteni, mit is akar elmondani az író. Szembeötlő, hogy a hősök szívesen álmodoznak, de pszichológiai elemzés nincs, drámai összeütközés nincs, mese is alig van. Második novellásкötetében kedves és bumfordi alakok mászkálnak a világban kissé értelmetlenül, olvashatunk például egy F. C. Ball nevű focicsapatról (a Devětsil paródiája), időnként szép lírai betétekkel találkozunk, amelyek szerzőnk természetélményeiről adnak számot – zavarunk fokozódik. Az igazi zavart aztán első jelentős, nagy port felvert, állami díjjal jutalmazott regénye, a *Jan Marhoul, a pék* (1924) okozza. A címszereplő szakmáját szenvedélyesen szerető pékmester, aki boldog, ha süteményeit örömmel fogyasztják az emberek; a pénz nem érdekli, ingyen is ad, vagy hitelbe; természetes, hogy tönkremegy, el kell hagynia a városkát, egy elhagyott malomban sikerül nagynehezen megint berendezkednie, megint sütni kezd, de továbbra sem törődik az anyagiakkal, a hitelt nem tudja kifizetni, ismét vándorolni kényszerül családjával, szerető feleségével és kamaszodó fiával, és hiába egykori barátainak támogatása, nagy nyomorban hal meg.

Nem a történet hozza zavarba az olvasót, hanem inkább az, hogy a történeten nem tud zokogni. Érzékeny történet ez, amelyet – vagy amelyhez hasonlókat – együttérzésünk felkeltése céljából szoktak elénk tálalni az írók, hogy megteljenek könnyzacskóink, illetve hogy a társadalmi igazságtalanságon felháborodjunk. Együttérzésünket a pék el is nyeri, valahogy mégsem úgy van szomorú története megírva, hogy szabad folyást engedjünk elbúsulásunknak. Egyfelől a történetet az író úgy közli, mint a lehető legtermészetesebbet, másfelől nemigen időzik a nyomor ecsetelésénél. Sokkal jobban érdekli a pék boldogsága, azt részletesen, nagy kedvvel festi, a pék boldogsága pedig maga a sütés. A főhős egyszerűen csak dolgozni szeret, semmi mást; ami a munkán kívül esik, legyen az hitelügylet, magánélet, akármi, valójában hidegen hagyja. Nyomora és pusztulása egyáltalán nem katasztrófális vagy tragikus, hiszen életében boldog volt, az életen kívül pedig a kisregény nem ismer más szubsztanciát. A halál – akár a főhősé, akár egy péksegédé – gyorsan beáll, és az író nem foglalkozik vele, szemléletének a halál nem meghatározója. A nyomorgó péken sem regénybeli barátai, sem az író nem tud segíteni – de talán nem is kell, ha örömét már megtalálta a munkában. Hogy egy ilyen pék – vagy bármely más iparos – valóban lehet ilyen az életben, hogy az alak idealizált-e, vagy volt megfelelője az életben, talán fel sem merül a kisregény olvastán, Vančura ugyanis

nem realisztikus prózát ír, inkább parabolát, amelynek csak a stílusa nem hasonlít az általunk megszokott parabola-stílusokhoz: költői próza ez, lírai passzusokkal, amelyek nem feltétlenül csak az alaptémát nyomatékosítják, hanem el-elkalandoznak funkciótlannak tűnő, festőinek szánt, de nem igazán láttató leírások felé. Mintha az író a szavak, a mondatok fűzését élvezné – akár a témájától függetlenül is – annyira, mint a főhős a sütést.

Egy évvel későbbi regénye, a magyarul nem olvasható Szántóföldek, harcmezők *(Pole orná a válečná)* világossá teszi, hogy Vančura paraboliszticusan gondolkozik ugyan, de megtartva a prózaírás bizonyos hagyományait – például feltűnően ragaszkodik a cselekményességhez, történetét most is, később is lehetőleg nagy térben, sok színhelyen helyezi el, mellékszereplők sokasága tűnik fel a regényben – megjelenésük olykor esetleges,, a tematikus szerkesztéssel valamiért Vančura nem törődik. A regény főhőse, František Řeka kissé emlékeztet Hasek Švejkjére: ő is folyton jártatja a száját és buta történeteket mesél, megfordul sokfelé, de sem a béke, sem a háború nem zökkenti ki önmagából – ez a Řeka ugyanis hülye, hülyébb Švejknél, és a nagy utazás nem teszi okosabbá. Úgy szoktak fogalmazni, hogy e regény a minden értéktől megfosztott világ képe, és ez igaz is. A slusszpoénban válik ez teljesen világossá: az életét értelmetlenül élt Řeka hullájából gyártják az ismeretlen hőst, akit nagy pompával, tébolyult jelszavak kíséretében el lehet temetni. De azért furcsa regény, különösen a Jan Marhoul, a pék után; még mindig nem tudjuk, mit is akar valójában Vančura.

„Szellem, költészet és vér" legyen az irodalmi műben, írja egy helyütt Vančura; kérdés, mit is jelent ez nála. Ha az időrendben kicsit ugrunk két dráma következik *(Učitel a žák)* – A tanár és a diák, 1927; *Nemocná divka* – A beteg lány, 1928). Ezekben kevés a szellem és a vér, inkább elmélkedés van bennük arról, hogyan is éljünk a világban. Következő regényei kissé összelapátolt történetek, amelyekben azonban pontosan látható, hogy új témákat fedez föl a cseh irodalom számára *(Az utolsó ítélet* című*ben* a Kárpátalja világát, *A torkosok vitájá*ban a nagy falatozások, nagy italozások örömét – egyik sem olvasható magyarul), hogy aztán egyszerre történelmi regénnyel álljon elő, amely megint nem illik bele semmilyen fejlődésképbe. A *Marketa Lazarová* (magyarul Rablólovagok címmel jelent meg) valóban elképesztő alkotás. A feudális Csehországban gyönge a központi, királyi hatalom, rablóhordák garázdálkodnak, rabolnak, gyilkolnak, fosztogatnak, s e ténykedést az író nagy kedvvel, vidáman meséli. A címszereplő leányt elrabolják, elrablójába szerelmes is lesz, de aztán szerelmét mégiscsak lekaszabolják, ő pedig már apátlan gyermeket hoz világra. A romantika tobzódott ennyire a kalandokban és a vérben, de legalább valamilyen tanító célzattal, erkölcsünk nemesítése okából. Vančura szemmel láthatólag nem rendelkezik a tanítandó erkölccsel. Amit időnként, a baloldali irodalmárok felhorkanásait kiváltván, le is írt, hogy ugyanis mindenféle tanító célzatot károsnak tart az irodalomban, azt valóban műveli is. De az mégiscsak szokatlan, hogy a gyilkolászást ne minősítse, csak kedvtelve leírja... Hogy ezeket a feudális haramiákat szeresse... A baloldali kritikusok kénytelenek voltak megróni szerzőnket, amiért idealizálja a feudalizmust, amiért az osztályszempont hiányzik a szemléletéből, sőt, még az is elhangzott, hogy e vérbő gyilkolászás a fasizmus ideológiájának elfogadását jelenti.

Másfelől a Vančurát szerető irodalmárok rengeteget írtak a regény stílusáról. A nyelvészek – a világ akkori legjobb nyelvészei, a prágai iskolához tartozók – tartották elemzésre méltónak Vančura szövegét. Mukařovský például az író barátja lett, sőt maga Roman Jakobson írt nem sokkal később forgatókönyvet(!) a rendező Vančura számára. A prágai iskolához tartozók igazán nem vádolhatók azzal, hogy szimpatizáltak volna a fasizmussal.

A Marketa Lazarová veti fel igazán élesen Vančura egyik alapproblémáját, a morált. Vančura eddigi műveiben sem moralizált, vagy nem úgy, mint azt megszoktuk; nem állapította meg az élet tényeiről, hogy azok jók-e vagy rosszak; nem volt eleve jó vagy rossz szereplője, még Jan Marhoul sem, aki elég hülye volt ahhoz, hogy nyomorúságáért őt magát is okolhassuk. A haramiák Vančura számára sem a

romantikus jót, sem a romantikus rosszat nem jelentik. Gyilkolnak, rabolnak – ezt Vančura tényként fogadja el. Talán az akkori történelmi viszonyok vonhatók felelősségre e szörnyűségekért? Vančura ezzel sem foglalkozik. Számára ugyanis e szörnyűségek az *élet szörnyűségei*, következésképpen *nagyszerűek*. Minden, ami élet, az nagyszerű, mondja Vančura. A szenvedés is az. De ez nála nem a szenvedés dicsőítése: örülni még jobb.

Elég primitív álláspont, kétségtelenül. De az ereje is ebben van.

A pszichologizálást Vančura kategorikusan elveti. Hőseinek nincs bonyolult lelki életük. Élnek bele a vakvilágba, ösztöneik, legelemibb vágyaik vetik őket erre-arra, és ha belepusztulnak, a történet – iránytalanul, mint az élet – folyik tovább. A halál nem tragikus, mert nem az élet ténye, kívül esik rajta.

Valóban szokatlan szemlélet a huszadik században. Még szokatlanabb egy olyan embertől, aki – a kortársak egyértelműen így emlékeznek rá vissza – maga volt a megtestesült erkölcsösség, kötelességtudat, segítőkészség, kedvesség.

Mintha Vančura valamiért sokkal korábbi tudatállapotot szeretne visszacsempészni az irodalomba, mintha szűk lenne a számára mindaz, amit az utóbbi pár száz év nyújthatott. Alapkategóriája, a *nagyság* szemben áll a huszadik századi realisztikus művészettel. A monumentalitás megszállottja – ennyiben az orosz konstruktivisták és futuristák lelki rokona. Ugyanakkor nem szenvedheti a tragizálást, a tragikum kiiktatására törekszik – ez Brechttel rokonítja. Tanítani azonban, sem didaktikusan, sem agyafúrtabb módon, nem akar.

Még valamit nem akar, ami szintén igen ritka a huszadik században: nem akar eredeti lenni. Már korán felmerül elvi cikkeiben a kollektív alkotás iránti vágya – ez vitte a Devětsil egymástól eléggé különböző tehetségei közé is –, s mint a hajdani, a polgári szerzői jog előtt élt boldog szerzők, ő is onnan vesz, ahol talál. Teszi ezt nyiltan, korántsem kihívó, inkább öntudatos módon. Motívumok sokaságát veszi át egyik legjobb barátjától, a költő Vitězslav Nezvaltól, szemléletének alapját Rabelais-tól, és például átveszi az azóta nálunk is játszott színész-író páros, Werich és Voskovec 1931-es nagy sikerének, a Gólemnek témáját, és 1932-ben drámát ír belőle Alkimista címmel. Átveszi Čapekék több témáját és újra megírja – például *Ukreve tó* című drámájában, 1935-ban a Fehér kórt, ezúttal az álomkór témájába transzponálva.

Az átvételek, az idézetek arról tanúskodnak, hogy Vančura számára a művészet kollektív munka, és hogy meggyőződése szerint nem az eredetiség, hanem a szemlélet a döntő. S ha most egymás mellé tesszük néhány, témájában nem eredeti művét, egyszerre világos lesz, hogy Vančura igazából egyetlen dolgot kutat valamennyi művében: azt, hogy valójában milyen is a cseh mentalitás. S hogy e mentalitást megfogalmazhassa, valóban elfogulatlanul kell szemlélnie az élettényeket, nem engedheti meg magának, hogy előző korok előítéletével közelítsen anyagához.

Az *Alkimista* a rudolfiánus Prágában játszódik, akárcsak az említett Gólem, Vančura azonban alkalmat talál arra, hogy egy tipikusan reneszánsz olasz figurát, az alkimista és asztrológus Alessandrót ütköztesse a szűkös cseh viszonyok között élő alakokkal.

A *Vége a régi időknek* (Konec starich časů) című 1934-es regényben egy fehérorosz emigráns és a szolgája tivornyázik jókedvűen egy cseh kastélyban, mindenkit meghódítva hazugságaival, termetével, vad jókedvével, s a történetet egyes szám első személyben elmesélő cseh írnok, bizonyos Bernard Spera gondolkodásmódjába e vad elevenség sehogyan se fér bele. Ez az újkori Münchausen báró – ez az utalás a regényben is szerepel –, ez az Alekszej Nyikolajevics Megalrogov herceg (s hogy az ő keresztneve is *A*-val kezdődik, az játékos szerzőnknél, mint később látni fogjuk, fontos) azt az életet hozza be a cseh közegbe, amely ott nem valósítható meg, amelyről vagy csak álmodozni lehet, mint az első novellaskötetek világ körüli útról álmodozó hősei tették, vagy hazudni róla. Vančura felfogásában tehát ama *nagy élet* kívül esik az aktuálisan élhető körön, de valahol létezik – vagy a múlt művészetében, például a reneszánszban, vagy valahol máshol, például Keleten. S minthogy a Vége a régi időknek az orosz irodalomból is átvesz igen sok motívu-

mot, méghozzá a XIX. századi orosz próza néhány nagy találmányát, Hlesztakov és Oszip, Csicsikov és Petruska, Oblomov és Zahar ennek az emigráns hercegnek és szolgájának az előképe, Vančura szovjet monográfusa, Oleg Malevics éppen ezt a regényt tartja szerzőnk legjobb művének, bár elismeri, hogy Don Quijote és szolgája is felrémlik az irodalmi ősök között (annál is inkább, mert Vančura egy 1937-es novellájában Don Quijotét elviszi a spanyol polgárháborúba, természetesen a köztársaságiak oldalán).

Vančura tehát, most már úgy láthatjuk, hol más mentilitásokkal ütköztetve, hol önmagában vizsgálja a cseh viselkedést, ez az érdeklődés a legkülönbözőbb formai és műfaji kísérleteit is összekapcsolja. Különös az a mód, ahogyan vizsgálódását végzi: nem az életből ellesett példák érdeklik, ő mindig konstruál.

Legalábbis az irodalomban.

Mert ugyanakkor mint filmrendező képtelen dolgokkal kísérletezik: első filmje ugyan inkább parabola-szerű *(Érettségi előtt,* 1932), második filmje azonban kifejezetten szociális érdeklődést árul el *(A napos oldalon,* 1933), hiszen a film elhagyott gyerekek nevelőotthonában játszódik – ezt a filmet kezdte írni Jakobson, majd Nezval folytatta, és még sokan mások –; harmadik filmjében pedig, az Olbracht forgatókönyvéből született *Hűtlen Marijká*ban (1933) példátlan dolgot művelt: a szerepek túlnyomó többségét *amatőrökkel* játszatta el. Ha ezekhez még hozzávesszük következő bukott filmjét is, a cseh reformkor hajnalán élt komédiairó, Stroupežnický nyomán készült 1937-es *vígjátékot,* a *Virtuskodóink*at, akkor formailag és tematikailag ott vagyunk abban az áramlatban, amely a hatvanas évek cseh filmművészetében tetőzött, de amelyet tudatosan Vančura kezdett és dolgozott ki a közönség és a szakma ellenállásával szemben. Nála már megvannak a kisemberek, megvan a tragikumot elutasító szemlélet, megvan a sajátos cseh hedonizmus, megvannak az amatőrök... S mindez akkor történt, amikor a cseh filmet a többi művész éppen elparentálta, mert véget ért a némafilm valóban tündökletes, költői korszaka és kezdődött a földhözragadottnak ható hangosfilmé, amelyre egyedül Vančura szavazott azokban az években.

A konstruálással talán Vančura sem volt megelégedve, legalábbis erre következtethetünk utolsó regényei alapján. *A három folyó* (1936) egy zbraslavi ismerősének történeteire épül – egy fiatal, tehetséges parasztgyerek életével ismerkedhetünk meg születésétől kezdve; Jan (ő is Jan, mint csaknem minden pozitív hős Vančuránál) a legkisebb fiú, tehát ő fog győzni, mint a mesében, de előbb ki kell járnia az iskolát: a háborút, az orosz hadifogságot, az orosz forradalmat. A címbeli három folyó népeket és országokat ránt össze, és az egész regényen érződik az 1936-ban nagyonis időszerű nemzetköziség hirdetésének igénye; mindamellett a nagy dolgok keleten történnek hősünkkel – bár e nagy dolgok egyúttal csaknem olyan szörnyűek is, mint a Marketa Lazarovában voltak, szerelmét bizony lelövik főhősünk mellől, mert forradalom van. A regény nem igazán jó, a szálak nagyonis láthatóan vannak összefércelve, a vállalkozás nagysága azonban mindenképpen említésre méltó.

Hasonlóan nagy vállalkozásnak indult a Rodina Horvatova *(A Horvát család)* című regény is 1938-ban, amelyben saját családjának múlt századi történetét dolgozta fel Vančura. Még nagyobb vállalkozás jött közbe: a már említett Képek a cseh nép történetéből (Obrazy s dějin národa českého, 1939, 1940). Vančura ezúttal is kollektív munkára vágyott, és úgy képzelte, hogy e nagy művet írók egész csoportja hozza majd létre a megszállás viszonyai között; végül is egyedül kellett dolgoznia, mint általában mindig.

Aztán 1942-ben, állítólag illegális munkája miatt, megölték.

Érdekes pálya, de mi a tanulsága? Hiszen az említett művekről eddig nemigen mondtam valóban értékelőt. És egyikről sem állíthatom, hogy megrendítően nagy mű lenne.

Igen, csak éppen csaltam egy kicsit. Az írók, így szoktuk meg, többnyire pályájuk végén szokták megírni legjobb műveiket, a többi az előzmény, a felkészülés. Vančura történetesen pályája elején írta meg, csak eddig elhallgattam.

1926-ban jelent meg a *Szeszélyes nyár* (Rozmarné léto), amelyet barátja Olbracht

a Švejkkel együtt a legnagyobb cseh műnek nevezett, és Olbracht ízlésében megbízhatunk. Megbízhatunk a cseh filmesekében is; a filmváltozat a hatvanas évek cseh filmjei között is az egyik legnagyszerűbb.

Amikor az egyetemen ezt az alig százegynéhány oldalas kisregényt elemeztem, megkérdeztem a diákoktól, szerintük mikor íródott. A hatvanas-hetvenes évekre tippeltek. Némi joggal. Nem a folytathatatlan Švejkből vezet az út a mai cseh prózáig, hanem a Szeszélyes nyárból.

Hrabal nem Hašek, hanem Vančura köpenyéből bújt elő.

Krokovy Varyba, az isten háta mögötti porfészekbe, mely egyúttal fürdőhelynek is számít, érkezik egy bűvész-pár: Arnoštek és Anna. Arnoštek kötélen is tud járni, Anna kívánatos. Mutatványaikat a főtéren adják elő. Nagy esemény ez a városka életében. Főhőseink, a három élemedett jóbarát: Antonin Důra fürdőmester, Roch kanonok és Hugo, a nyugdíjas tiszt, eddig semmittevéssel töltötték idejüket, most azonban jónak látják, ha belehabarodnak Annába, aki kegyeit nem spórolja el tőlük. Viszonzásképpen Arnoštekét, miután lepottyan a kötélről, Důrová asszony veszi pártfogásába. Az átmeneti idill fülek letépésével és verekedésekkel jár együtt, mígnem a bűvész-pár tovább áll, Kateřina Důrová asszony pedig kimondhatja a kisregény tanulságát:

„– Ah, milyen gyönyörű ez! Ah, milyen gyönyörű göndörnek lenni!"

Mindaz, amivel Vančura korábban és később is próbálkozott, itt tökéletes műben van együtt. Ez a röpke kis mű valóban az élet dicséretét zengi. Ételét-italét, és főképpen a testi szerelemét: És a művészetét. Mert Arnoštek és Anna művész, noha kötéltáncuk, trükkjeik csak egy porfészekben minősülnek annak. Az A-betűs Vančura-hősök mind művészek a maguk módján: mindannyian azt a nagyot, kívánatosat hozzák be a szűkös közegbe, amelyre az ember áhítozni szokott. Ez a kis mű tehát egyúttal a művészet és az élet paraboláját is magában rejti. A kisregénynek is rövid művet apróka, hangzatos címekkel megfejelt fejezetek tagolják, némelyik fejezet pár sor mindössze – paródia is a mű, a mindenkori cselekményes regények paródiája, és az idegenforgalmi prospektusok, a bölcseleti művek is megkapják a magukét.

Kevés ilyen bájos öregurat írtak le eddig irodalmi műben, mint ez a három bumfordi jóbarát. Kevés író ábrázolta hőseit ilyen meleg szeretettel és megértéssel. Vančura előtt pedig igen kevés cseh író találta el azt a hangot, ahogyan a tipikusan cseh mentalitásról szólni lehet.

Ez a mentalitás ugyanis, amelyet Vančura egész életében meg akart fogalmazni, a Szeszélyes nyár előtt is, utána is, valóban létezik. A hatvanas évek cseh prózája óta persze ezt mi is jól ismerjük, és akkoriban arra is alkalmunk adódott, hogy megállapíthassuk: Hrabalék nemcsak költők, de realisták is. Mégis Vančura volt az első, aki ezt a tipikusan közép-európai, létező és nem követelt, cseh és máshol nem érvényes viselkedést és életmódot elkapta.

Amikor Vančura tűzön-vízen át a tragikum kivédésére törekedett, amikor a reneszánsz életöröméhez fordult, amikor a költészet és az álom funkcióját kutatta, azt kereste, amit maga körül tapasztalt. Érdeklődését nem eszmék, nem esztétikák irányították, hanem az ábrázolandó élet, az a hedonisztikus, a transzcendenciáktól irtózó, praktikus és ésszerűen megalkuvó cseh mentalitás, amely bizonyára politikai és történelmi okok miatt alakult ilyenné fokozatosan a XVII. század eleje, az utolsó cseh háború óta. Vančura, láthattuk, ezzel a mentalitással nem mindig tudott kibékülni, olykor megkísértette a vágy, hogy valami ennél nagyobbat lopjon be a cseh gondolkodásba, ha másként nem megy, regényekben. De nem ment. Nem is mehetett. Cseh írónak született, nem fejezhetett ki mást, csak amire a cseh író hivatott. Hiába próbálkozott a heroizmus visszamentésével, hiába próbálkozott a lingvisztikai szemlélettel, stílusokkal, Shakespear-i terekkel, nagyformával.

Neki a Szeszélyes nyár szeretetreméltó, bár tragikus mélységek nélküli idilljét kellett megírnia.

A későbbi pálya ismeretében talán megkockáztatható, hogy ezzel ő is tisztában lehetett. Bizonyos értelemben a Szeszélyes nyár találatait próbálta átmenteni nagyobb-léptékű művekbe, máskor éppen ebből a körből próbált kitörni. Nem lehetett könnyű

írói sorsa. Nem tudhatta, hogy a század cseh irodalmát, legalábbis mostanig, a Szeszélyes nyár fogja meghatározni, s hogy a telitalálat csak őt köti gúzsba, utódait éppenséggel fel fogja szabadítani az irodalmat kívülről béklyózó követelmények alól. S hogy szemléletét a cseh filmek viszik majd világsikerre.

Mindemellett pályája még a Szeszélyes nyár nélkül is figyelemre méltó lenne. Nem abszolút igazságtartalma miatt: ilyen a műveknek sose volt. A szenvedélye, a meggyőződése miatt, amellyel a tragikum szükségtelenségét hirdette. Vannak kultúrák, amelyekből a tragikum nem operálható ki az eleven irodalom megölése nélkül, ilyen például a lengyel. Vančurának azonban, cseh lévén, az életörömben volt igaza, legalábbis eddig.

S hogy éppen őt ölte meg a Gestapo? Őt, akinek a szemléletében a nagy, teljes élet boldogságához képest az egyes ember halála semminek tűnt?

A sors gonosz vigyorát is láthatjuk ebben, de láthatunk mást is. Talán még Goebbels is megérdemel tőlünk egy megbocsátó vančurai mosolyt, amiért éppen a Szeszélyes nyár szerzőjét próbálta 1940-ben németországi propaganda-körútra csábítani. Goebbels, egy Vančurát. Aki a Szeszélyes nyarat olvasta, az tudhatja, hogy Vančura nem megy. Megölni, azt lehet. Megölni muszáj. De Vančura nem megy.

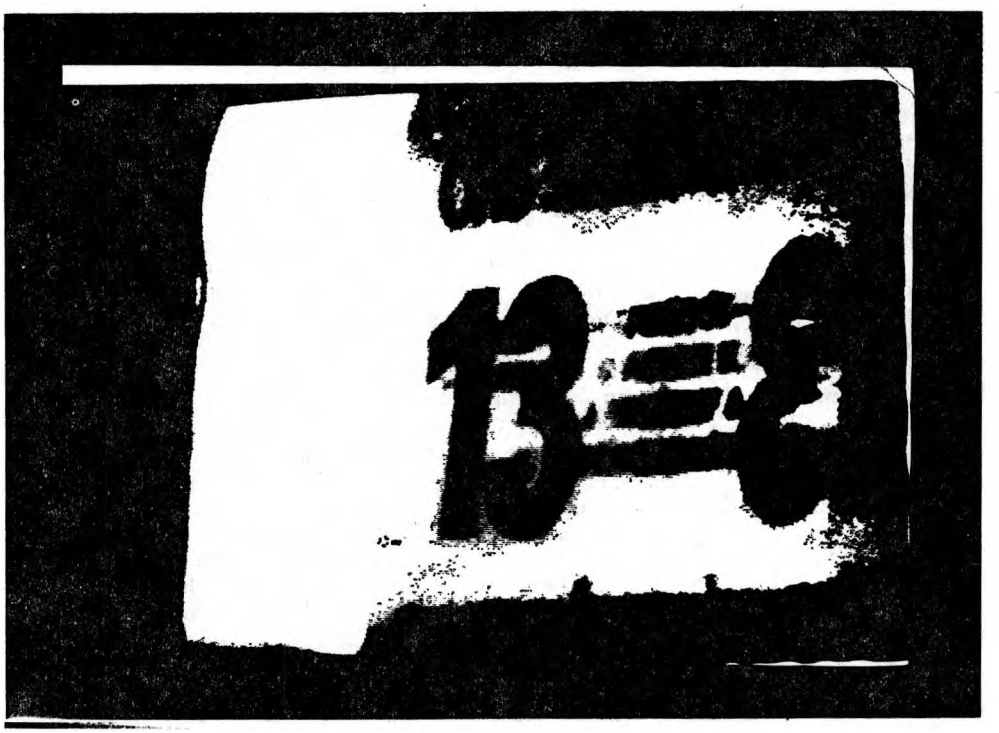

BÉLÁDI MIKLÓS

A JÓZAN DERŰ ÍRÓJA

Szántó Piroska: Bálám szamara

A Magyar Nemzet januári számai egyikében Szántó Piroska nyilatkozott Nádor Tamásnak, ebből az interjúból emelünk ki néhány mondatot: „korábban soha eszembe sem jutott, hogy publikáljak, csak testvéremnek, vagy Pistának – Vas Istvánnak – írtam hosszú-hosszú levelet, ha úgy adódott, hogy nem voltunk együtt. *Bálám szamara* című könyvem, helyesebben: már első nyilvánosságra hozott írásom, megrendelésre született. Juhász Ferenc ösztönzött arra, hogy az Új Írás sorozatába én is írjam meg pályám emlékezetét! Könnyelműen elvállaltam, s ennek aztán számos beláthatatlan következménye lett". A legsúlyosabb kétségkívül a *Bálám szamara* című könyve, amely azon túl, hogy történeteket, életrajzi adalékokat és novellákat tartalmaz, kiállítja őt íróként a világ és az olvasók elé! Szántó Piroska – mint tudjuk – képzőművész, óriási nehézségek árán vergődött előre a pályán, legjobb alkotói éveiben kényszerűségből könyveket illusztrált, első komoly kiállítását nagyon későn, 1957-ben rendezhette meg. A rengeteg megpróbáltatás, titkolt csalódás ellenére megőrizte derűjét, bölcsen gyakorlatias életszemlélete nem kapott túl nagy sebeket; hiába szakadt meg pályája több ízben is, a művészetet nem tudta cserbenhagyni. Lélekben a pályán maradt akkor is, amikor leszorították onnét. Ennek tanúsága a *Bálám szamara*, ez az elragadóan nyílt és őszinte könyv, amely helyenkénti tartózkodása ellenére is túlcsordulóan sok mindent közölt róla az olvasóval és egyúttal írót avat, igazi elbeszélőt. Tétovázhatunk, okossága, ártatlansága, áradóan egyszerű, néhol harsány és magamutogató de mindig megnyerő epikája ragad magával bennünket, vagy esetleg tényközléseinek kendőzetlensége, bátorsága, ideológiákról szóló előítéletektől a lehetőségekig mentes vallomása? Az bizonyos, hogy a *Bálám szamara* komoly meglepetés és váratlan öröm: születik még jó mesélő honunkban, és ott ahol nem várnánk, szövetségre léphet a mese az értelemmel, a humor a komolysággal, a derű a tragédiával. Erőltetés, elméletieskedés nélkül, mintha mindez oly könnyen és magától értetődően menne.

Életrajzából néhány adatot azért kell idézni, hogy legyen benyomásunk művészi pályája alakulásáról. Tizennyolc éves koráig élt vidéken, rettentő nehezen teltek középiskolás évei, anyagi nehézségek nyomorították meg fiatalsága idejét; a továbbtanulás képtelen ábrándnak tűnt, de valahogy mégis sikerült Pestre kerülnie. Fölfoghatatlan ma már szinte, milyen nyomorúságos anyagi körülmények között élt, szó szerint filléres gondokkal küszködve, néhány társával együtt. Előbb Szőnyi István, majd Vaszary János mellett tanult s a Vaszary-iskolával párhuzamosan részt vett a Szocialista Képzőművész Csoport munkájában is, hogy aztán Szentendre és az ott megtelepült művészek, Vajda Lajos és társasága – Korniss Dezső, Bálint Endre, Vajda Júlia, Ámos Imre, Anna Margit és a többiek – hódítsák magukhoz. Ahogy írja, ekkor történt, hogy beleveszett a tájba, a természetbe, a valóságos natúrába. Hatott rá Barcsay, Vajda, a Szocialista Képzőművész Csoport komor színvilága, – ilyen előzmények után került a háború után az Európai Iskola tagjai közé. Sajnos, nem volt elég elvont – írja –, hiába akart absztrakt, avantgarde, és ilyenformán haladó lenni; nem tudott önmagán erőszakot tenni, nem engedte a természeti élmény, kötötte az érzékelhető látvány, a tapintható tárgyi valóság és az abban megbújó jelentés. Így történt, hogy csinálta azt, amihez igazán értett: a romantikus szürrealizmust, melyet bátran nevezhetnénk etnikai motívumokkal tele-

szórt lírai mitologizmusnak is. Aztán megszűnt az Európai Iskola, s mint előbb a kötelező avantgardra, ugyanúgy nem tudta magát a szocreálra sem rákapatni. Van néhány mondata Szántó Piroskának, ezek szűkszavúan, de nagyon találóan és pontosan megvilágítják művészi, emberi jellemét és azt a választási kényszerűséget, azt a szörnyű lélektani helyzetet, melyet a korszak politikájának nyomása nélkül egyáltalán meg sem értenénk: „Párttag voltam, ártani nem akartam, használni nem tudtam... mindenki megszégyeníthetett nyilvánosan vagy kérdőre vonhatott, hogy miért szabotálom a szocreált. Nem szabotáltam, de vérem ellen való volt, ha akartam volna, sem tudtam volna megcsinálni. Az illusztráció nehéz és technikailag kötött munka volt, de nem kellett szégyellni magamat önmagam előtt sem." Ez a pár mondat persze éppen csak felvillantja, de nem bonthatja ki részletezve azt az erkölcsi dilemmát, amibe Szántó Piroska, sok művész- és írótársával együtt, belekerült és amitől évekig őszintén szenvedett. 1945 után néhány esztendeig a művészet és az irodalom haladásának eszméje; sőt, egyáltalán, korhoz egyedül méltó művelése sokak elméjében összeforrt az új demokrácia felépítésének követelményével. A demokrácia pedig azonosult az új világ megteremtésének ragyogó lehetőségével és távlatával: a mulasztások jóvátételével, a fejlődésbeli elmaradottság leküzdésével, Közép-Európa egymás ellen acsargó nemzeteinek az egyenlőség és a néptestvériség internacionalizmusában való egyesítésével. A demokrácia igenlése tágan értelmezett világnézeti elkötelezettséget vont magával, ezáltal persze politikai és ideológiai állásfoglalást is magába foglalt, de a vonzó a művészek számára az volt, hogy – elsősorban Lukács György írásaiban – az új világ eszméje bölcseleti és morális tartalmak felé is kitágult. A demokrácia egyet jelentett a népfelszabadulás és az új ember megteremtésének magasztos eszményével, de az élet értelmességének a gondolatával is, amely szemben állt a pesszimizmus, a betegség, az enyészet kultuszával. Az így felfogott művészi alkotómunka nem volt kötve irányhoz és stílushoz, eszményrendszerében annál szorosabban kapcsolódott a magyar múlt senki által kétségbe nem vont, megszentelt hagyományaihoz, Petőfihez, 1848-hoz, Adyhoz. És elválaszthatatlan volt tőle a szolgálat morálja, a használni akarás hite és szándéka, nem szűk gyakorlati értelmében, hanem a művészi becsvágyak, törekvések szabad kiélésével karöltve. A negyvenes évek végének nagyon rossz következményű művészi fordulata a nemes értelemben vett és tág határok közt mozgó világnézeti és morális szolgálateszmét kötelezően előírt ideológiai és politikai célok apologétikus dicsőítésére szűkítette, és emellett durva beavatkozást követelt meg az író és a művész legszentebb magánügyébe, előírta az alkotómunka irányát a témától a stílusig. Az ötvenes évek elején többen roppant nehéz helyzetbe kerültek, sokan azok köréből is, akik a demokrácia igenlésében odáig mentek, hogy egyet értettek a baloldal programjával és céljaival. A festők illusztráltak, az írók bedolgozói munkát vállaltak a rádiónál, ifjúsági regényt és mesét írtak, műfordítást végeztek szakmányban. (Erről az időről szólt Mándy Iván *Előadók, társszerzők* és Vidor Miklós *Sebesültek* című regénye, s utalt a szellemi veszteségekre Pilinszky János is abban a beszélgetésben, amelyet nemrég Tasi József tett közzé az Új Forrásban.)

Az a néhány rövid esztendő, ami így telt el, igazában nem is volt olyan kurta: sok elfecsérelt, elfojtott energiát temetett maga alá, s bár nem akármilyen keserű tapasztalatokkal jutalmazta meg azokat, akik épségben átvészelték ezeket az időket, az így szerzett élmények mégsem álltak arányban a művészi veszteségekkel. Ilyen előzmények után kapta meg Szántó Piroska 1957-ben a Csók Galériát, ahol végre kiállíthatott és képeivel őszinte sikert aratott.

Ez a néhány kiragadott életrajzi tény is jelzi, hogy Szántó Piroskának oka lett volna arra, hogy csüggedt, borúlátó és a sértettség indulatai miatt dohogó jeleneteket vessen papírra. Nem ezt tette. A sértettség, a megbántottságban elmerülés teljesen idegen az egyéniségétől. Sok erő és erőtartalék van benne, nincs arra rászorulva, hogy a világból jövő bántások miatt sopánkodjon, háborogjon. Ez a lélek képessége és tehetsége, de mi köze van az irodalomhoz? Csak annyi, hogy ezek a lelki, jellembeli tulajdonságok magatartássá összegeződtek, világszemléletté mé-

lyültek és beleépültek az írásokba. A *Bálám szamara* sok szörnyű, megalázó, elviselhetetlen dologról is beszámol, mégis derűs, vidám és humoros könyv. Úgy jókedvű, hogy néha harsány, ironikus, gunyoros és egyáltalán nem idegen tőle az önirónia sem. Nyoma sincs könyvének lapjain az olcsó derülátásnak. Humora, derűje mögött szigorú egyensúlytartás energia-elosztását lehet észlelni. De erre is azt mondhatnánk, hogy a humor csak a stílusjegy, és az előadásmód hangulatában érhető tetten. Valóban ott is persze, de egész világszemléletében, abban a humorral vegyített felajzottságban, ahogyan pesti vagy vidéki életének képeit megrajzolta. A humoros írót kedvelik az olvasók, lehet írásain jókat derülni. Szántó Piroska novellái is tálcán kínálják a jóízű, mosolyt keltő epizódokat. Ne tagadjuk, élvezettel merülünk el hangulatos történeteiben, annál inkább, mert némelyik nemcsak humort áraszt, hanem izgalmat is, de a hátborzongató élményeket is úgy idézi elénk, hogy ezek elmesélése közben sem veszti el józan derűjét. Kivette pedig a részét sokféle valóságos kalandból, nehéz próbákon esett át. Nem a képzelet, a történelem szállította a szorongató élményeket.

Szántó Piroska remek mesélő, sok írónk megirigyelhetné egyenletesen folyó, arányos, telített elbeszélő modoráért. Amit előad, mind hiteles és magától értetődő; nincs szüksége arra, hogy igazolja magát. Arról ír, ami megtörtént vele, de azt alaposan kiaknázza, s telik miből, igyekezett minél többet magába szedni a világból. Éles a szeme, észreveszi az élet, az emberi magatartás sötét, árnyékos, kellemetlen oldalait, de ha csípkelődik, gúnyolódik is néha, nem a felülálló pózából teszi. Csípős a nyelve, de valójában, lelke szerint az iróniához nincs tehetsége, mert kapcsolatai – az emberekhez, állatokhoz, az egész világhoz – egyértelműek. A kétértelműségben tisztátalan dolgot látna, valami olyasmit, ami egyszerűen szólva nem illendő, mert valakinek, vagy valaminek kellemetlenséget okozna. Éles a tekintete, úgy raktározza el emlékezetében a dolgokat, hogy azok pontosan, csillogón, életszerűen visszaidézhetők. Mindegyik érzékszerve így van beállítva: nemcsak elméjével, érzelmeivel, hanem a testével is emlékezik. Írásaiból ez az érzékszervi, szenzuális öröm is kicsap s az író itt, ezen a ponton találkozik a képzőművésszel, a képek alkotójával. A bajóti, hegyvidéki táj vegetációja, a szentendrei vidék elvontabb, geometrikus vonalvezetése, Barcsay szikársága, Vajda Lajos puritán, lineáris szürrealizmusa legjobb képein érzelmi telítettségű, ösztönös, szenzuális víziókká tágul. Képei szürrealistábbak, de e könyve után mostmár aligha tudjuk képeitől történeteit elválasztani és novellái is attól kapnak csöppnyi többlet-jelentést, hogy hozzájuk képzeljük a színek, vonalak érzékletes szemléltetését is.

Szántó Piroska nemigen törődött azzal, hogy szabályos novellákat írjon, nem foglalkozott a prózaírás mesterségbeli kérdéseivel, az irodalom irodalmi oldalával; az még végképp távol állt tőle, hogy az elbeszéléstechnika elméleti, nyelvi vonatkozásain töprengjen. Legfőbb törekvése az volt, hogy a vele megtörtént eseményekről, személyesen átélt élményeiről adjon számot, de oly módon hogy abban részt vegyen teljes egyéniségével, vagyis írásai hitelesen tükrözzék magatartását, gondolkodását, érzelemvilágát – mindenfajta stilizálás kiiktatásával, a távolságtartás mellőzésével. Élmény-irodalom ez a javából, s épp azért jó, mert kendőzetlenül, keresetlenül az, – Szántó Piroska nem akar más lenni annál, aki ő maga. De miért is kellene írás közben átalakulnia, maszkot öltenie, szerepbe öltöznie? Furcsa lenne, ha nem adnánk meg neki a jogot arra, hogy túlfűtött, harsány és túlzó legyen és számon kérnénk rajta, hogy miért nem tartózkodó, mérsékelt és halk szavú. Nem állíthatjuk, hogy életútjához másfajta stílus, hangvétel illett volna, mint ahogy azt sem jelenthetjük ki, hogy mivel nincs összhangban élettörténet és nyelvi kifejezés, nem mérhetjük esztétikai mércével a *Bálám szamarát*. Nagy bajban lennénk, ha efféle kívülről hozott ismérvek alapján alkotnánk véleményt a megjelenő könyvekről, egyszeriben nagyon szűkre szabnánk az irodalom felségterületét. Szántó Piroska őszinte és jó könyvet írt, amelyben szerencsére álarctalanul benne van sodró egyénisége és rajta átszűrve a környezete, barátai és a korból is annyi, amit ő maga látott és átélt. S benne van mindenhol a művészetért rajongás, közép-európai kötelességérzettel, ábrándokkal és csalódásokkal egybeszőve.

CSEPELI GYÖRGY

DIAGNÓZIS ÉS POÉZIS

Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András József Attila-könyvéről

Gyémánthegyet köszörül ez a pszichiáter-irodalmár együttműködésből született könyv, mely József Attila költészetét, személyiségét a modern pszichózis-elmélet pszichoanalitikus fogalmaival vizsgálja. A vállalkozás azért olyan képtelenül nehéz, mivel József Attila művének elfogulatlan olvasója előtt világos, hogy egy rendkívüli intellektus küzd benne emberért, értelemért, rendért és szabadságért egy embertelen, értelmetlen, rendetlen és szabadság nélküli világban. E küzdelem páratlan dokumentumaiként olvashatók a versek, velünk maradó és köztünk kísértő tanúk egy korból, melynek rejtett törésvonalai, tragikus eszméi és igazi borzalmai csak most sejlenek elő emberi méreteikben, miután elmúltak a klisék és a történeti információk áramlását csonkító tilalmak.

Ha majd egyszer megszületik a két világháború közötti magyar történelem teljességhez közelítő rekonstrukciója, József Attila felvételei koráról mintegy időbe előre küldött híradókként mutatják majd e kor lényegét, iszonytató értetlenségét és őrültségét. Nemrég – a televízióban látható Krónikában – találkozhattunk a *valódi* híradókkal, melyek egynémelyikét még József Attila is láthatta. Az ott sürgölődő rengeteg normális ember tetteit történelmi őrületbe hajtó végzet *igazi* hírei azonban mégiscsak e saját korában őrültnek minősülő költő szavaiból olvashatók ki.

Bókay, Jádi és Stark könyvét megérintette ez a dilemma, de az „Összegzés" pár utalásán kívül alig ejtettek szót róla. Mintha megrettentek volna a történelmi elemzés roppant feladatától, s szövegüket ezért az antropológiai, pszichiátriai fogalomkészlet egyeduralma féloldalassá tette. A könyv paradoxona abban van, hogy minél többet tudunk meg a költőről mint személyről, annál kevesebbet értünk költészetéből, szellemének a kor irtózataival való birkózásaiból. Plasztikus és pszichológiailag talán minden eddiginél hitelesebb képet kapunk a feladóról, de a képet nemigen tudjuk vonatkoztatni a közleményre. Bár a szerzők tudatában vannak a költői mű fontosságának, az általuk kínált közvetítő fogalom – az identitás – a maga sterilitásában, Märklin-technológiával előállított konstrukciójával, immanens feszültségekből táplálkozó, örökérvényűnek beállított dinamizmusával képtelen elviselni a rárakott terhet. Az identitás fogalma ugyanis nem alkalmas arra a híd szerepre, melyet a szerzők a mű és a költő, valamint a befogadó és a mű közötti közvetítésekben neki tulajdonítanak. Nietzsche mondja a tragédia születéséről szóló esszéjében, hogy a művészet le kell hogy győzze a szubjektivitást, el kell hogy rugaszkodjon a személyestől elnémítva a vágyakat és az akaratot. József Attila szigorú és játékos szavainak formaadó fegyelme valóban leküzdötte a pszichológiai traumák, identitás-problémák rontó varázsát. Versei mint kilövőállásaikból kiszakadt rakéták róják örök köreiket a magyar nyelv grammatikai és szemantikai terében.

Mindebből azonban nem következik, hogy ne lehetnénk kíváncsiak a költőre mint egyszervolt egyedi lényre, hogy ne szeretnénk megérteni személyiségét, szenvedésekkel teli vándorútját Európának a bécsi Landstrassén túli felén (ahol Metternich rosszmájú megjegyzése szerint már Ázsia kezdődik). Ha ez a pszichiátriát és irodalomtudományt ötvöző könyv nem is tudta felfejteni a költő és műve (persze minden költő és minden mű) között sejlő titkot, azt kétségen kívül bebizonyította, hogy a költő és közönsége között valóban létezhetnek olyan izomorfiák, amelyekkel mint a befogadás és megértés premisszáival számolnunk kell. Művet egyként szerezhet boldog és boldogtalan, örömet és fájdalmat érző, identitásvesztő és magáratalált,

miként az sem kizárt, hogy az így osztályozottak fércműveket alkotnak, dilettantizmusba ragadnak.

Bókayék könyve nem győzi meg az olvasót arról, hogy József Attila pszichés státusza, betegségének endogén vagy szociális kóroktana, kezelésének félresikerült módja, kortársai értetlensége stb. *lényegi* módon befolyásolta a létrejött művet. Annál inkább meggyőző viszont a könyv (s vélhetően ez *is* a szerzők szándékai között bujkált), hogy József Attila mint ember ugyanazon szociálisan konstruált ontológiai helyzetben küzdött (és bizott) mint mindannyian előtte járók, vele egy időben élők, s utána jövők.

A könyvben elénk tűnő modern pszichoanalitikus fogalomtár lomhának bizonyul valahányszor a művek nyomába ered, de figyelmes olvasás, kellő alapképzettség birtokában egy ember pszichés szenvedéstörténetének leírásán keresztül valóban paradigmáját nyújtja a modern ember ontogenezisének. Amennyiben lemondunk az „alkotó személyiség" pszichológiai fikciójáról, s a maga életével viaskodó embert az ember példányának tekintjük, aki „pokolra megy" értünk, kik már a kapuban megrettenünk vagy éppen félúton veszteglünk, tehát az olvasót nem megfigyelőnek hanem cselekvőnek tekintjük, akkor a könyv elolvasása maradandó élményt okoz.

Annyi év depszichologizáló igyekezete után ugyanis szokatlan az a hallatlan tárgyi tudás, ismeretbeli felkészültség, pszichológiai érzékenység, amit a szerzők az antropológiai vállalkozásnak láttatott költői munka alanyát elemezve felmutatnak.

Egyetérthetünk azzal, hogy a József Attila versek hatásának feltételét képezi a modern ember alapélménye, melyet a költő talán mindenkinél érzékenyebben élt meg. A nem felnőtt ember felnőttség utáni vágya, gyermeki magárahagyottsága, a véletlenekből lett rend tudása s annak hiábavaló keresése a társadalomban, az intellektuális és indulati szféra kényes egyensúlya, a semmitől borzongó én vergődése mind olyan motívum, ami az olvasótól sem lehet idegen. A szeretet, az anya, a társak és a biztos társadalmi pozíció hiányai által átjárt költő csakis azért hathat ránk, beilleszkedettekre, mivel a mi meglelt bizonyosságaink pusztán pallók a szakadékok fölött, amelyekbe József Attila helyettünk bepillantott.

Nem tűnik meggyőzőnek a szerzők kettéosztása, amikor is az életművet elválasztják egy metonimikus és egy metaforikus fázisra az identitásért folytatott küzdelem során. Inkább mintha egyetlen folyamatról lenne szó, melynek során a költő rájött az őt övező „nem"-ek igazi természetére, vagyis arra, hogy a kor nem egyszerűen vágyaira, eseti gondolataira, játékaira adott szorongató tagadó választ, hanem a tagadás *kezdettől fogva* lényére, mint egészre vonatkozott. Ez a lehetőség mindenki számára adott, hiszen a halál végül is egzisztenciális tagadásként kísér mindannyiunkat, akik beérjük a mindennapi „nem"-re adott normális küzdő és bizó attitűd kegyelmével.

A könyv pszichoanalitikus szemléletmódjának korlátaiból adódhat, hogy kevésnek érezzük az *interperszonális világ* és az identitás közötti kapcsolatok bemutatását. Nem meggyőző a nagy szerelmes verseket eredményező élményvilág „pszichoanalitikus áttételre" történő visszametszése, miként a költő magányát, közösségért folytatott harcait is sokkal inkább konkrét mozzanatokkal véljük magyarázhatni, mintsem az identitás-alakulás koragyermekkori traumatikus történéseivel. Nem vitatható persze a hallatlan érzékenységgel elemzett anya-gyermek, apa-gyermek, „Attila-Pista" oppozíciók fontossága, de nyilván belejátszhattak az egyéni sorsba a testvérek, az ismerősök, a későbbi visszaemlékezésekben zavaró bőségben feltűnedező barátok (mármint akik valóban azok voltak). A teljesebb képhez feltétlenül el kell majd végezni a költőt övező mikroszociális tér rekonstrukcióját, hiszen a szociálpszichológiából adódó belátások nélkül a tragikus végkifejlet érthetetlen vagy csupán irracionálisan értelmezhető marad.

A könyv második fejezete („Sors és vers – eszmény és valóság") revelatívabb mint az egyenetlenségekkel terhes többi fejezet. A harmadik fejezetet megbillenti a költő betegségét kezelő személyek (legfőképpen dr. Bak) pszichoanalitikus tudásának túlrészletezett kritikája. A negyedik fejezet – éppen a mikroszociális tér és di-

namika felületes elemzése folytán – egyoldalúan közelít az elmebeteggé minősítés folyamatához.

Ha a terápiában a 30-as évekhez képest történt is előrehaladás – bár a József Attila-féle sorsot követő tehetségek ma is vannak – az elmebetegségekkel szemben mutatkozó negatív társadalmi attitűd ma sem tűnik lényegesen másnak mint József Attila korában. Nehéz feltételezni, hogy a közvetlen környezet stigmatizációs igyekezetében megoldhatatlan dilemmákba hajszolta volna a költőt, hogy azután rábizonyítsa infantilizmusát és magatehetetlenségét. A jelek mintha az ellenkező igyekezetet mutatnák. A könyv ugyan nem igaztalan a kortársakkal szemben, hiszen az elmebetegség diagnózisának csapda jellegét hangsúlyozza, mely lavinaként elszabadulva a társas mezőben végül is kiprovokálja a tünetet, amit felszámolni kívánna. A csapdát azonban József Attila esetében mégsem a társas környezet, hanem a társadalom állította, s poézise nem a költő, hanem a kor diagnózisából érthető meg igazán. *(JAK füzetek 3., Magvető, 1982)*

Ördögh Szilveszter:

VÁLTOZATOK MEGVÁLTÁSRA

Pályakezdése óta tudjuk Ördögh Szilveszterről, hogy a kultúrtörténet, a legendák, a balladák, a szájhagyományok különös szerepet játszanak prózájában. A *Koponyák hegye* biblikus-evilági ötvözete eddig a legegyértelműbb bizonyíték erre, mégha – egyes kritikusai szerint – hét évvel ezelőtti műve laza szövésű és kissé egyenetlen is. A sajátos tárgyválasztás mellett megjegyzendő, hogy a realista próza hűséges továbbvivőjeként él a köztudatban. Hangja ugyanakkor gyakran lírai, mondatai mintha versbeszédből léptek volna ki, utalván a jelképességre, az átvitt értelemre.

A *Változatok megváltásra* írásai tovább erősítik ezeket a minőségeket. A hagyománynak, a közismert történetek jellegzetesen mai földolgozásának újra nagy a jelentősége. S a középpontba állított fogalom, a megváltás mellett sem mehetünk el szó nélkül. Nagy és közös hiányérzetünket fejezi ki vele az író; hiszen valamennyiünknek szükségünk van valamiféle megváltásra, kinek profán, kinek vallásos értelemben. Korunkban egyre inkább fölerősödik ez a vágy. Nem véletlenül. Hiszen számos élettény bizonytalanítja el az embert, számos személyes és közösségi tragédia teszi fájóvá e hiányt. Ördögh Szilveszter kiváló érzékkel reagál erre a jelentékeny problémára. Ott is, ahol alaposan megváltoztatja az eredeti forrást. Ahol „meghamisítja" a szájhagyományt, s ahol új történetet alkot a régi alapján. Az ősi példázatok persze azért izgatják, hogy korunk több kérdésére keressen választ. Így lesz Mária és József esete is vérbő mai elbeszélés. *(Betlehem)* A szerelem elvesztése és vágyott megtalálása köré épített mű örök emberi dolgokról szól. A keretek nem feszülnek szét, a stílus a maga természetességével hódítja meg az olvasót. Másutt az emberi sors tragikumát ábrázolja sajátos mesei közegben, megőrizvén az őző nyelvjárást. *(Mese az embörrül, feleségérül és a hét fiúgyerekrül)* Az időszerűség itt kevésbé közvetlen, a történetben is kevesebb az újszerűség. Érzékeltetni tudja azonban Ördögh, hogy a biblikus, vallásos írásbeliség és hitvilág mellett a népköltészet az, amely leginkább kiállja az idő próbáját, s változatlanul foglalkoztatja az írástudókat. Nem, mintha a megváltás változatainak egyéb megidézéseikor hiányozna az evilági utalások sora; itt viszont az evilágiság uralkodik. Az író realizmusa pedig még erőteljesebben igazolja a hétköznapi valóság minőségeit. „Üldögéltek csöndesen a hideg szobában, majd lefeküdtek a koporsóvá nyomorodott szalmazsákra. Muszáj vót összebújniuk, hogy mögmelegítsék egymást, annyira fáztak. És hamarosan útban vót a hatodik gyerök is." Ilyen részleteket idézhetünk a póztalan sorsábrázolás igazolásaként. A mesterkéltség nélküli szöveg természetes eleme a „koporsóvá nyomorodott szalmazsák" költői képe, mint a nyomorúságos lét jelképe. Ez éppúgy a bemutatott valóság egészéhez tartozik, mint az elkerülhetetlen gyermekáldás. És fölöl-

dást itt sem adhat más, mint az ember ősi hite. „De miközben mögballgatta vóna az Isten: kicsiny fődje egyre biztatóbb terméssel kezdte mögjutalmazni." Így kerül elénk a megváltás esélye újra. Nem hiányzik azonban a móriczi novellisztika tragikuma sem: egyrészt az utódok kiszakadásában, másrészt a legkisebb fiú oktalan halálában.

Ikerpárja az iménti „mesének" a *Virágballada.* A világkép hasonló, az emberek egymásra utaltságában sincs nagy különbség. A jelképek ereje itt a fontosabb, a költőiség úgyszintén. Itt a legfigyelemreméltóbb Ördögh Szilveszter nyelve; a magyar próza legszebb hagyományaihoz, Mikeshez, Kemény Zsigmondhoz, Jókaihoz, Tamási Áronhoz, Németh Lászlóhoz, Sütőhöz, Sántához, Csoórihoz méltó. Önálló nyelvi elemzést érdemelne ez a mű. Nyelvi ínségünk idején különösen jólesik az ilyen stílust ízlelnünk. A történet magva: Darvas Kis Kelemen vívódása a szerelmi hűség és a szakítás között. „Homlokán gondként virrasztott Juliska, szemében virágként nevetett Sallai Szép Kata." Az alapjaiban szokványos cselekményt a *nyelv* emeli magas szintre.

A megváltás változatai más írásokban még áttételesebben jelentkeznek. Az író megidéz néhány olyan figurát, akik maguk a *társadalmi* megváltásra tették föl életüket. Hiszen az Ady, Táncsics és Arany (s közvetve Petőfi) emlékének ajánlott művek *(Nature morte, Kalodában, Költő így ősszel)* a szociális cselekvést teljességgel vállaló egyéneket állítják elénk. Rejtélyes borongás járja át a sorokat, talán éppen azért, mert a hősök pályájának lefelé vezető szakaszán gondolkodnak tetteikről, a múltról és a jövőről. Arany János például a halál előtt szembesül a „Géniusznak" szobrot állító idővel. „És öreg vagyok, tehát halálra ítélt... Nincs már jogom bírálni, ki jó, ki rossz... Én már nem tudhatom, kinek van igaza, kinek nincs... Én már semmit sem tudhatok... Semmit. Azt sem, amit tudtam valamikor." Ez a kép sötétebb, mint az *Őszikék* költőjének ismert képe. Sorsképlet, az egyedi ember végső korlátain túlmutató. A megváltás lehetősége ekkor már egészen minimális.

Ördögh Szilveszter létismerete meggyőző, ábrázolásmódja megnyerő az olvasó számára. Akkor is, ha az övétől eltérő generáció problémáit vetíti elénk. A népi kollégistát idéző mű hősét így beszélteti: „Pedig arra esküdtünk, a rációra. Hogy holnapra megforgatjuk a világot. S erre a világ forgatott ki bennünket – önmagunkból." Persze nem Ördögh az első, aki jelzi e tünetet. A kiábrándult ember típusa gyakran áll elénk különböző műfajokban. Itt is küzdelem az élete, belülről éli át újra a drámát; származása, a történelem kényszere és a folytonos újrakezdés-elbizonytalanodás vegyes hatásai között őrlődik. Más kérdés, hogy ezt a rendkívül bonyolult belső és külső folyamatot elsősorban nem a novella műfaja hivatott bemutatni. Ezért is a vázlatosság, egy esetleges későbbi regény előzménye. Ha korábban, két másik mű kapcsán az „ikerpár" szót használtam, akkor most újra használhatom: a nyugdíjas asszonyról szóló *Mindenség porszeme* életanyaga összefügg az *Egy népi kollégista délutánjá*éval. (Az ilyen érintkezési pontok egyben a kötet jól-szerkesztettségének is bizonyítékai.) Az emberi kapcsolatok ábrázolása itt erőteljesebb; a segíteni akaró fiú alakjának fölvillantása persze egy kortünetnek, a család szétesésének a dokumentuma egyben. Fontosabb azonban egy másik szál: „Szabicsné elvtársnő" nyugdíjas állapota. Erről a hétköznapi életben sokat hallunk. Az ereje teljében megbecsült emberre később, az öregkor idején alig tart számot a társadalom. A fiú ugyan hetente beugrik néhány percre, Zákány bácsi is jön a pártbélyeg áráért, de ennél többre alig futja. A „megváltás hiánya" ábrázoltatik újra. „Az jutott hirtelen az eszébe, hogy ilyen volt az ő élete is, mint ez a gyógyszer: jelentéktelenül apró, valójában keserű, teli mindenféle méreggel..." Közben fölvillantja Ördögh az ötvenes évek és a későbbi következmények némely összefüggését, s ezáltal lesz ez az írás a legközvetlenebbül társadalmi jellegű.

A sok megvalósulatlan megváltás után törvényszerűen következik a könyv zárókép: *Altató – gyermekhangra,* illetve a vágyak és az ábrándok megfogalmazása. Jellemző ugyanakkor, hogy a tervek a jövendő öregkorra vonatkoznak – így folytatja az író a korábbi gondolatokat. Az iménti két esetben a harmónia szétesése, itt viszont annak határozottabb akarása kap hangot. Ördögh Szilveszter így érzékelteti korunk emberének számos problémáját, az egyén kétségeit, reményeit és vágyait. (*Magvető*)

BAKONYI ISTVÁN

Beréményi Benő András:

KÖLDÖKZSINÓR

Beréményi Benő András könyvét – ha megszereti – lassan, „vontatottan" szereti meg az olvasó. Első könyv, szórványos publikációk inkább előzték meg, mint intenzív, hangsúlyos jelenlét az irodalomban s az irodalom színterein. Nagy hírverést, reklámot nem kapott, különösebb várakozást sem az író bemutatkozó szövege, sem a fülszöveg nem kelt, pedig utóbbiról a regény elolvasása után kiderül: pontos, használható összefoglalás, kommentár, amiből ha netán „puskázna" a recenzens, nem jobb híján, vagy kényelmességből teszi. „Regénytechnikailag érdekes vállalkozás" – idézem épp e fülszövegből. Érdekes, noha revelálóan újat, ahogy stílárisan sem, nem hoz, hacsak nem „új" a *már kitalált* nem divatszintű birtokbavétele, tudatos, nívós alkalmazása. Az, ahogyan írói alkatához igazítja, anyagához szabja a megtanulhatót, a technikát, de nem igyekszik leckeként felmondani. Nemcsak a regény, pontosabban a főhős története kezdődik az utolsó lapokon, hanem a tényleges befogadás is. Az olvasó, aki eddig *belemerült*, sodortatta magát (egyre kíváncsibban) a közben is könnyen összerakható cselekménnyel, a biztonság s logikájának próbája végett visszalapoz. S itt, a „végén", az újbóli olvasás, legalábbis alapos átpörgetés során kattannak össze igazán a részletek és válik a sejtés bizonyossággá: a *Köldökzsinór* jó regény, a „fiatal" magyar próza magas színvonalához méltó teljesítmény.

A könyv jelene, kicsit leegyszerűsítve, „regény a regényről" – maga a Köldökzsinór megszületésének története. A 35 év körüli villamosmérnök-tanár-kezdő novellistafőhős időlegesen (?) kilépve köznapian, minden látványosság nélkül csődbement házasságából, értelmiségi mindennapjaiból elvonul síelni a Magas-Tátrába, hogy ott majd megírja, legalábbis elkezdje *a* regényt, elromló-elrontott életének regényét. Biztonságot, felszabadultságot, egyáltalán: energiát a teljes őszinteséghez egy váratlan, nagy erejű szerelemből merít. Ez a „banálisnak nevezhető szerelmi történet" adja a mű keretét. A Jasnán, egy turistaházban játszódó első s részben második fejezet felvezetés, előhang (a fabula egészét tekintve persze, inkább epilógus), melyben a főhős kulcsot, már-már használati utasítást ad a későbbiekhez a „tisztelt olvasónak". A regénybeli novellista, nyilván, elsősorban maga az író. A szokásos fényképes önéletrajz adatai könnyen behelyettesíthetők, s a csöndes „elterelő" gesztusban („feleségemmel és gyermekeimmel talán kicsit boldogabban élünk, mint a Köldökzsinór főszereplője") is irónia bujkál. E tény – bár más és más áttételekkel, de igen gyakori – alkotáslélektani szempontból bizonyára érdekes, egy recenzió keretein belül azt hiszem csupán regisztrálandó.

„Nem életregényt tart a kezében a tisztelt olvasó – szerény ívterjedelméből is láthatni, a regény szó nagyképű és erőmet meghaladó fogalmat jelölne –, csak néhány történés és csomópont kijelölése, amire futotta a szűk idő . . ." – írja Beréményi Benő András. Szokatlan, de igen „tiszta" helyzetet teremt azzal, hogy jövendő kritikusai helyett reflektál, értelmez, teszi ezt méghozzá olyan világosan és pontosan, hogy fölöslegesnek érzem az okoskodó átfogalmazást; az idézet önmagáért beszél. Az sem kevésbé ritka, hogy regénye technikai kérdéseiről, szerkezetéről, időkezeléséről is maga az író „nyilatkozzon" könyve elején. Itt, a Köldökzsinór „előhangjában" ez történik – ismét csak megkönnyítve az interpretálást. A második fejezet egész utolsó bekezdését ide kéne most másolnom, lényege – valamelyest rövidítve – a következő: „Tisztán, önmagától megmutatkozik ebben a történetben a kétféle idő – nevezzük akár régmúltnak és múltnak –, az egyikben az ember még sodródik az eseményekkel, kiszolgáltatott és felkészületlen tárgynál alig több, . . . a másik időben már felismerve helyzetét, sokszor elébe megy, változtat, alakít a bekövetkezendőkön s a következményeken, azaz legalábbis alanya életének . . . Hadd haladjon múlt és régmúlt válaszvonalától (tizennégy-tizenöt éves kortól?) kétfelé a történet, a *múlt előre* a mába, a régmúlt néhány lépésben *visszafelé*, addig, ameddig érdemes, aminél előbb csak lét volt, s nem volt változás, nem volt választás, ahonnan számomra a történet kezdődött."

Ez a 14–15 éves kori választóvonal 56 ősze, 57 tavasza táján húzódik. A 13 fejezetből 10 innen halad *előre* a megírás idejéig többé-kevésbé kronologikus sorrendben, s ezek közé ékelődik be arányosan, sorrendjüket tekintve is *visszafelé*, a régmúltba

tartó három fejezet. Úgy tűnhet túlságosan kimódolt, túlzott akkurátussággal kiszámított ez a konstrukció. Ezt a gyanút erősíti egy merőben külsődleges s voltaképpen fölösleges eljárás: a régmúlt három fejezete tipográfiailag is elválik a többitől, szedése kisebb betűfokozattal készült. Ez a túlbiztosítás egyrészt a „pontosnak lenni" görcséből, másrészt – „regény a regényben" – az író-főhős helyzetéből, a „dühödt" számvetés, szétbogozás, elkülönítés kényszeréből fakad. Szerencsére az anyag ellenáll, önmagát is „írja" s nem mechanikusan tölti ki a számára eltervezett kereteket.

Nem formális jelzések, nemcsak a történetek mássága és iránya választja el a kétféle időt. Sokkal fontosabbak, noha kevésbé feltűnőek (elég lett volna rájuk hagyatkoznia) a stiláris különbségek, az író más eljárásokat alkalmaz ott és itt, az eseményekkel való sodródás időszakát egy áradóbb, álomszerűbb próza közvetíti, mely minél közelebb jut a történet kezdetéhez, annál teltebben, melegebben szól. A mába tartó fejezetek stílusa dísztelenebb, a későkamaszkor nosztalgiáit kioltván egyre tárgyszerűbb. Ahogy a cselekmény közeledik a jelenhez, úgy fogynak az epizódok, részletező betétek s úgy szaporodnak a kommentárok, önreflexiók, olykor direkt kiszólások (pl. „tisztelt olvasó!"), egészen a nyitó fejezet már-már „művön kívüli" regényértelmezéséig. Az író arányérzékét, fegyelmezettségét dicséri, hogy e beékelt töprengések nem nehezítik, nem fedik el a tempót, a szöveg vállaltan kétféle ritmusa végig érvényesül.

Beremányi Benő András egyenletesen jó színvonalú, a szó legigazibb értelmében olvasmányos prózát ír. Eszközeivel takarékosan bánik, anyagát biztonsággal, de nem fölényesen kezeli. Eszménye a „tiszta", cicomátlan próza. Tehetségét, jó „kezét", több más mellett, talán a 2. fejezet remeklése, a disznóölés leírása mutatja leginkább. Akkor igazán pontos, ha nem szerkeszt „előre", ilyenkor érzi s érezteti meggyőzően, hol van a határ, melyen túl már az invenciótlan „fűrészporosítás" kezdődne.

Azt írtam a bevezetőben, hogy „vontatottan", lassan szereti meg ezt a könyvet az olvasó. Nem is szerkezete miatt elsősorban, hisz az – főképp az író kalauzával – könnyen áttekinthető. Tárgya is köznapi, sőt, éppen a fiatal magyar prózából, ismerős; egy fiatal értelmiségi múlt-nyomozása, helyés boldogságkeresése – már túl az egzisztencia megteremtésén, abban az életkorban, amikor már „csak" élni kellene értelmesen és szinkronban önmagával. Első közelítésben nem is nehéz olvasmány. Ami nehéz benne, nem a befogadást nehezíti igazán, de a befogadás *után*ját, a „csak" élni kellene gyakorlatát, az életünket, melyben ki-ki rendre szembekerül az író kérdéseivel. Hajlok rá, ebben az összefügésben szándékosan „dolgozik" a szerkezet, még a kétféle ritmus is a szöveg „ellen": az emlékezésben éppúgy, mint a praxisban óhaj és illúzió csak, hogy mechanikusan elkülönüljenek életünk sodródó és aktív szakaszai. Ezt a szétválasztódást, szétválaszthatást keresi a főhős, s találja meg időlegesen, illúzórikusan a lengyel lány szerelmének sugárzásánál, ahol – ha egy pillanatra is – bebizonyosodik, „hogy milyen egyszerű eszközökkel adhatunk szabadságot, vagy a jobb megértés kedvéért felszabadultságot egymásnak, az alkotónak, a világnak". Talán épp a hasonlóan egyszerű s nagyon természetes eszközöktől szokott el az olvasó, attól, hogy ne egy-egy briliáns mondat, szempontváltás, bravúr, már az elején elszórt „névjegy" váltsa ki az elismerést, hanem az egész, lassan kibomló, minden mozdulását csak önmagával mérő mű.

PARTI NAGY LAJOS

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

ILLYÉS GYULA versei 1057
VAS ISTVÁN: A Nyugat költői 1060

*

LÁZÁR ERVIN: Lenn a kútban (hangjáték) 1064
BIHARI SÁNDOR versei 1075
KELEMEN LAJOS: A korszerűség jegyében (*Bihari Sándor költészetéről*) 1076
KOVÁCS ISTVÁN versei 1079
MELIORISZ BÉLA verse 1080
KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL: Emberi környezet (*A kis szőke*) 1081
BÁRDOS LÁSZLÓ versei 1091
VÁRADY SZABOLCS verse 1092
KALÁSZ MÁRTON: Téli bárány (regény, III.) 1093
BÉKÉS PÁL: Románc (elbeszélés) 1100
TAKÁCS LÁSZLÓ verse 1104
LABANCZ GYULA versei 1105
BEDE ANNA versei 1106
ESTERHÁZY PÉTER: (a lélek mérnöke) III. 1107
PÁKOLITZ ISTVÁN versei 1113
KENYERES ZOLTÁN: Az „Elysium"-tól a „Tűzkút"-ig (tanulmány, V., befejező rész) 1115

1983 DECEMBER

Történelmi figyelő

TÖRTÉNELEM ÉS KÖZGONDOLKODÁS
(*Hanák Péter és Glatz Ferenc beszélgetése*) 1121

*

KÁNTOR LAJOS: Művek és emberek (*Romániai szemle*, I.) 1127
BORI IMRE: Jugoszláviai szemle 1134
POMOGÁTS BÉLA: A riporttól a mítoszig
(*Cselényi László: Jelen és történelem*) 1140
KONCSOL LÁSZLÓ: Kisvárosi emberek
(*Grendel Lajos: Galeri*) 1145
TÜSKÉS TIBOR: Albert Gábor: Egy lakodalom
végelszámolása 1147
GYÖRFFY MIKLÓS: Békés Pál: Szerelmem, útközben 1149
TÓTH KÁROLY: Labancz Gyula: Lélegzettől lélegzetig 1151

KÉPEK

GYARMATHY TIHAMÉR rajzai 1063, 1074

12,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXVI. ÉVFOLYAM 12. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,– Ft.
83-4036 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor mb. igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

BÉLÁDI MIKLÓS
1928-1983

Október 29-én elhunyt Béládi Miklós irodalomtörténész, kritikus, az Irodalomtudományi Intézet főosztályvezetője, a Magyar Írók Szövetsége elnökségének tagja, folyóiratunk munkatársa.

Békésen született, egyetemi évei Debrecenhez kapcsolták, majd a fővárosba került. A Magvető Könyvkiadó irodalmi vezetője volt, irodalomtudósi, kritikusi és szerkesztői tevékenysége az Irodalomtudományi Intézetben bontakozott ki. Kutatási területe a 20. századi magyar irodalom. A magyar irodalom története 1919-től napjainkig, valamint A magyar irodalom története 1945–1975. c. kézikönyv szerkesztője és munkatársa. Másodmagával szerkesztette a Kortársaink c. monográfia sorozatot. A Literatura felelős szerkesztője, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtitkárhelyettese és a Hungarológiai Értesítő főszerkesztője. 1974-ben jelent meg Érintkezési pontok c. tanulmánykötete, a Válaszutak pedig most kerül az olvasóhoz.

Munkássága átfogja az utóbbi félszázad legfőbb tendenciáit. Érdeklődésének, kutatásainak középpontjában Illyés Gyula életműve állt, de igen jelentősek Kassákról és az avantgardról, valamint a mai szépprózáról szóló tanulmányai. Az utóbbi években sokat fáradozott az egyetemes magyar irodalom ügyéért, s kiváltképp a nyugati magyar irodalom értékeinek hazai megismertetéséért.

Folyóiratunkhoz a szerkesztőség törekvéseihez közel álló irodalomszemlélete kapcsolta, s nyomatékos jelenléte ugyanakkor egyik formálója és meghatározója volt a Jelenkor eszmei, elméleti és kritikai arculatának. Az elmúlt tizedben legtöbb írását itt publikálta, 1973 óta negyvenegy számunkban volt jelen tanulmányával, kritikájával, beszélgetés-szövegével. Illyés Gyuláról négy írását közöltük, halálakor ő búcsúztatta. Emlékezetes és maradandó értékű tanulmányokat tett közzé itt az irodalmi avantgardról, a nyugati magyar irodalomról és mai szépprózánkról. Tanulmányait, kritikáit közöltük mellett többek között Csák Gyuláról, Esterházy Péterről, Mészöly Miklósról, legutóbb pedig – előző számunkban – Szántó Piroska könyvéről.

Béládi Miklós korai halála irodalomtudományunknak, irodalmi életünknek s folyóiratunknak pótolhatatlan vesztesége. A középnemzedék egyik legtehetségesebb irodalomtudósának és kritikusának pályája szakadt meg az összegzés éveiben. Fájdalommal búcsúzunk kitűnő munkatársunktól és szeretett szerkesztőségi tagunktól. Emlékét megőrizzük.

ILLYÉS GYULA

A Helyőrségi Templom előtt

A tornyok, a tornyok!
A zálogok! Hogy
„él magyar, áll Buda még!"
Ez megfutott, az eloldalgott.
Már csak ez tartja őrhelyét,
templom nélküli omladék,
idők mélyére ejtett hulladék –
Meg – jöve a görbe utcákon át –
a bennszülött, az épp úgy maradék,
ki ivott egy pohárnyi bort ott,
fizetett s ment tovább.

Pergamentbe kötve

Itt hever agyamban,
kamattalan pénz a bankban;
harmincezer év
takaréka, – markaimban itt van,
számitsd te ki hány s hány nemzedék
kincs-tartaléka: tudok aratni.

Mernék, ha mást nem, járatni gépet,
mely csépel: nyájat, mely tejgyűjtve béget.
Megtanítanám venyige-takarni,
kendert nyűni az emberiséget.
Vén vagyok, de válaszolni friss,
vedd úgy, mint padlás-zug avittra
sárgult és összegyűrten is
fényőrző pergamentje kisimítva.

Ráncos bőrbe kötve is, nos talán
nem is tinektek, rajtatok
át adatik jól tartósitott
Titok, mely villámló tudomány
s dörgő Igazság. Ég adja, hogy
jókor, öcséim: miért tanácsos
– így kódolva: *„hasznos" úgy meg „üdvös" –*
védeni úgy – bár halálos tüzhöz
hátrálva, mint ők, kik hajdanta védtek
hölgyet és hont! *. . . kik messze úgy néztek,*
hogy hullva Trója, – hány üszkös
Trója orrfacsaró füstszagában.

Két egysoros téglafalat

Két egysoros téglafalat húzatott feleségem a régi családi ház padlásterében s bár télen fagy harap s a nyár hevében izzaszt az ing is, – itt kapok szabad helyet s időt is és elpillantást Pest és a Duna fölött, sőt lám, tovább, szelíd szellem-szemmel a székely végekig.

Bérházi „függő folyosók" módjára fut e menedékhely előtt a tizenöt lépésnyi gyalogút, széles – mondjuk rá, hogy erkély, melyen esténként föl-alájárva kiszellőztetem magamat, száműzött fejedelem.

. . . hajdani megtürt bolondok tépelődéseivel járva le-fel, szellőztetem a napi gondot, szellőztetek hány napi és hány kéretlenül rám hárult ezredévi gondot.

Bocsánatkéréssel jő vissza...

Bocsánatkéréssel jő vissza – mintegy
röstellkedő vigyorral:
„no még egy órácskára csak!" – az elmúlt
szép idő: az őszi napsütés.
De „hála és hála" Mert miért is ne feledjük,
hogy föni (az összerugdalt békés konyhakert

s a fölpofozott gyümölcsfák fölött) az égen
eszelős arcrángással tegnap óta
november csendőr-szadizmusa csapdos
felénk is? . . .
Miért ne tükröződnék
hála, hát hála, szolgai – lelki – hála
szívünkből ennyiért is?

És miért ne értelmezzük odafönt azt a torz mosolyt,
azt a félszeg bazsalygást az őszi égen holmi
mentegetőzésnek: tévedés volt,
(hogy törhet ránk ilyesmi is)
„otromba túlkapás, felelőtlen merénylet" –
„Ember elleni vétek!"

Hogy aztán persze újra – újra! fintorul az arc
elcinkosodik, elaljasodik megint
az a vigyor, oldalt kacsintva, hogy „mi sem
tehetünk róla!" – ?
S fölmerül megint
barbárul bőgve, istentelenül
Már egyhuzamban – a pogány Boreas, az őrült?

(B e f e j e z e t l e n)

VAS ISTVÁN

A NYUGAT KÖLTŐI

Utószó a Diákkönyvtár antológiájához

Ennek az utószónak legsürgősebb feladata: kiegészíteni, megmagyarázni, a félreértés lehetőségétől megóvni antológiánk címét: *A Nyugat költői*-t. Ha nem akarjuk megkerülni a címadás nehézségeit, célszerű rögtön tisztázni, hogy e kötet szerkesztője igyekezett antológiájában bemutatni századunk első felének költői közül mindazokat, akikkel a versre érzékeny vagy kíváncsi olvasónak már a középiskolában érdemes és kívánatos megismerkedni – feltéve, hogy pályájuk a felszabadulás előtt befejeződött vagy már kibontakozott. Csakhogy ezeknek a költőknek egy része – kicsi, de el nem hanyagolható hányada – nem írt a Nyugatba és nem is állt közel hozzá, sőt olykor egyenesen szemben állt vele.

Akkor hát miért lett mégis *A Nyugat költői* e kötet címe? Mindenekelőtt azért, mert nehéz lett volna más címet találni. A huszadik század magyar költői – vagy költészete – a felszabadulás előtt? Nem csupán körülményes cím lett volna, hanem félrevezető is, hiszen antológiánk a benne szereplő költők munkásságát végig kíséri napjainkig. Másrészt viszont a Nyugat rányomta bélyegét századunk első felének egész magyar irodalmára, annyira, hogy irodalmi szempontból a mi századunk 1908-ban kezdődött, a Nyugat indulásának évében, vagy legfeljebb 1906-ban, Ady Endre első igazi kötete, az *Új versek* megjelenésének évében.

Mint már említettem, akad ennek az antológiának néhány szereplője, aki irodalmunknak ettől a fősodrától távol, vagy éppen azzal szembefordulva tudott költői értéket, olykor egész életművet létrehozni. Ami annál figyelemre méltóbb, mivel igazi költőnek nehéz volt a Nyugattól teljes szellemi függetlenségben élni és írni. Gyóni Géza például hiába működött az irodalmi életnek a Nyugattól távoleső területén, az első világháborúban írt verseivel önkéntelenül is a Nyugat háborúellenes törekvéseinek szomszédságába került. Kassák Lajos a maga formai és eszmei radikalizmusának állásaiból kezdettől fogva támadta a Nyugatot, mégis a folyóirat legsűrűbben szereplő költői és prózaírói közé tartozott. Az irredenta verseivel Végvári-ként induló Reményik Sándornak sohasem jelent meg verse a Nyugatban, de utolsó éveiben mélységes szellemi szövetség fűzte Babitshoz, aki verset is írt hozzá. Az ugyancsak erdélyi Dsida Jenőről kritika sem jelent meg a Nyugatban, de azért mindig is a Nyugat harmadik nemzedékéhez számították (Weöres Sándor is így emlegette szellemes vitaversében, *A harmadik nemzedék*ben), aminthogy nem is volt köztünk senki, akinek formaművészete ilyen egyenes folytatása lett volna a Babitsénak, Kosztolányiénak, Tóth Árpádénak. A legbonyolultabb eset a József Attiláé volt, akinek tizenhárom verse is megjelent a Nyugatban (egyik a hatalmas *Óda*), de közte és a Nyugat akkori főszerkesztője, Babits Mihály között áldatlan viszony alakult ki. A köztudat (nem egészen pontosan) úgy tartja nyilván, mint akit a Nyugat kitagadott – és mégis ő volt a Nyugat nagy forradalmi hagyományának legigazabb folytatója. De hát a francia forradalom is kivégeztette André Chénier-t, aki ennek a forradalomnak legnagyobb költője volt.

Ez a párhuzam persze nem is egy ponton sántít egy kissé, mint minden hasonlat. Sokak szemében bizonyára túlontúl tágasnak is tetszik az íve, egy közép-kelet-európai kis ország szűkkörű irodalmi folyóiratától a világtörténelem általános hatású, nagy és véres forradalmáig. De annyi bizonyos, hogy a Nyugat mozgalma forradalmi mozgalom volt, a mi forradalmunk, és nemcsak Ady verseiben, hanem a látszólag szelídebbek és visszahúzódóak, egy Babits, egy Kosztolányi, Karinthy,

Füst Milán, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Somlyó Zoltán, Szép Ernő egész művében – a látás, a hallás, az életérzékelés forradalma. Az utóbbi évtizedekben többször is elhangzott az a nézet, hogy a Nyugat forradalma elkésett forradalom volt, amely elavult áramlatok után kullogott. Ezek azonban stílusjegyekhez tapadó, felületes irodalomtörténeti spekulációk – nem sok közük van a költészet valóságához. Füst Milán – ezt igazán csak ma látjuk – sok tekintetben megelőzte a világköltészet fejlődését. Babitsot lényegesebb rokonság köti össze T. S. Eliottal, az angol költészet nagy megújítójával, mint Swinburne-nel, aki kezdetben hatott rá. Ady olyan egyedülálló jelenség a világirodalomban, akiről semmit se mond az a filológiai feltevés, hogy fejlődése mennyi ösztönzést kapott Baudelaire lírájától. Háború alatt írt versei között egyébként akad, amelyik megdöbbentően hasonlít Apollinaire legnagyobb, legtragikusabb háborús verseihez. Mint ahogy Szép Ernő sok verse stílusával is testvérien tudna beleilleszkedni Apollinaire korábbi, dallamosabb versei közé. De mindez csupán kiragadott példa, önkéntelen rokonság, amelyet semmiféle hatás, filológiai kutatás sem tudna indokolni. Fontosabb ennél, hogy egy nemzet eleven irodalmának és kultúrájának időszámítása ritkán igazodik a greenwichi csillagvizsgáló vagy a párizsi izmusok időszámításához. A Nyugat forradalma éppen idejében tört ki, akkor és úgy, ahogy nekünk szükségünk volt rá.

A Nyugat költőivel kapcsolatban – Adyt leszámítva – Lukács György legfőbb elismerésül az „újfajta érzékenységet" emlegette. Szép és találó kifejezés, de aligha nem többről van szó. Az igazság az, hogy irodalmunkban a Nyugat az energiáknak olyan robbanása volt – és a jobb kitekintés igényli, hogy ne feledkezzünk meg azokról az energiákról sem, amelyek zenénkben és festészetünkben törtek ki a század elején –, hogy a reformkor óta sem volt példa ekkora erejű energiakitörésre. Ottlik Gézának van egy szellemes írása a Nyugatról: *Tengernagyok a propelleren.* „Ha felsorolom neveiket, mint az imént", írja benne, „és hazám történetére gondolok, olyasféle csiklandós érzésem támad, mintha egy folyami csavargőzösön, egy révhajócska hídján egy tucat tengernagyot látnék sürgölődni." Csakugyan – hogy Ottlik „csiklandós érzését" folytassam –, az ember azt is gondolhatná, hogy a század elejének cselekvésre kilátástalan helyzetében a nemzet legjobb cselekvő energiái a kultúrába torlódtak – hiszen volt ilyesféle példa a monarchia más országaiban is. De aztán a közvetlenül cselekvő energiák is robbantak – az 1918–19-es forradalomban. A Nyugat nagy költői mind a forradalmaink mellé álltak.

A mi forradalmainkat leverték az idegen hadseregek. De a Nyugat forradalmát nem lehetett leverni, visszacsinálni – a Nyugat forradalma győzött. Ady Endre, aki ennek a forradalomnak vezércsillaga volt, az októberi forradalom végnapjaiban fiatalon, negyvenkét éves korában ravatalán feküdt a Nemzeti Múzeum előcsarnokában – Illyés Gyula a *Beatrice apródjai*ban hatalmas képet festett a temetéséről –, de tragédiájával, halálos betegségével együtt nincs a magyar irodalomnak még egy olyan diadalmas költője, mint ő: egy fiatal sereg ostromát vezette győzelemre.

De azért politikai forradalmaink bukása és az ország kétharmadának elvesztése után, a tartósan berendezkedett ellenforradalom gyűrűjétől körülfogva a feltápászkodó Nyugat merőben más helyzetben találta magát: új korszaka kezdődött. Ezt az új korszakát a régi baloldal hajlandó volt hanyatlásnak látni: hiányolta belőle a forradalmi lendületet. Mi már ezt az időszakot – amely kétszerte hosszabb volt az elsőnél – visszatekintve a Nyugat második hőskorának nevezhetjük. Igaz, távolról sem volt olyan látványos, mint az első. Az a fiatal sereg – amelyet Osvát Ernő, a zseniális szerkesztő toborzott és tartott hadirendben, s Ady Endre száguldott az élén – a régi Magyarország korhadt falait ostromolta. 1919 után többé szó sem lehetett rohamról, ostromról, győzelemről. A megint hadirendbe álló, megtépázott, körülzárt sereg a szellemet és emberiességet védte egy mind frissebb és barbárabb erőkkel telítődő ellenséges világ ellen.

Mi több, ezt a kitartó védekezést – némi túlzással kihegyezve – két tűz között kellett folytatnia. Az ugyancsak megtépázott baloldal ugyanis – amelynek sok értéke és erénye mellett megvolt az a hibája is, hogy időnként nem jól válogatta meg az ellenségeit – a Nyugatot hol ilyen, hol olyan maradisággal vádolta.

A Nyugat akkori helyzetét talán azzal tudnám legegyszerűbben érzékeltetni, hogy nemzedékünkből azok, akik a baloldal felől fordultunk a Nyugathoz, előítéletekkel, fenntartásokkal vagy éppen a megalkuvás kényszeredett érzésével közeledtünk felé; míg azoknak a nemzedéktársainknak a részéről, akik más világnézeti tájakról jöttek, olykor merész elszánás volt a Nyugatban megjelenni, nem ritkán lázadás a családjukkal, környezetükkel, egész megszokott világukkal szemben. De mindnyájunkban közös volt annak a tudata, hogy a Nyugat a magyar irodalom legmagasabb fóruma, hiszen ez a felismerés indította az egyik részt a vélt megalkuvásra, másikat a vélt (vagy valódi) lázadásra.

Második hőskor – második virágzás. Ehhez a virágzáshoz tartozik Babits és Kosztolányi lírájának nagy megújulása. De az ő kiteljesedő költészetüknél is biztosabb jele volt a Nyugat életerejének, hogy a legújabb magyar irodalom is ugyanarról a tőről hajtott ki, mint a század eleji. A húszas évek vége felé rajzott ki a Nyugat második nemzedéke – hogy csak a költőknél maradjunk: Sárközi György, Szabó Lőrinc, Erdélyi József, Illyés Gyula, József Attila. Közülük néhányan meg is próbáltak, nem is egyszer, kitörni a körülzároltatásból – többnyire hiába: a második hőskor nem a támadás, hanem a védekezés hőskora volt.

És mint ahogy az első hőskorban az ostromra, győzelemre, hódításra rohanó seregnek Ady volt a vezére és bajnoka, a második hőskor védekezésbe kényszerült Nyugatjának főszerkesztője, fejedelme: Babits. Róla sok előítélet keringett a köztudatban, a legártalmasabb – mert ellenségei és hívei egyképpen osztották, csak más-más előjellel – a politikátlan, a l'art pour l'art költőnek, az elefántcsonttorony lakójának képe. Akik tudják, személyes érintkezésből vagy a legutóbbi évtizedekben közzétett dokumentumokból, milyen szenvedélyesen érdekelte a közvetlen politika, akik ismerik a *Május huszonhárom Rákospalotán*-t, a nagy háborús, azaz háborúellenes verseit, akik tudják, hogy utolsó éveiben ő írta a legtöbb *érvényes* politikai verset, azt is jól tudják, hogy ez a köztudatban élt Babits-kép – torzkép. Babitsról mindmáig a leglényegesebbet Ady mondta, aki egyik versében, a *Babits Mihály könyvé*ben „sümpölygő aljak fölött: bércnek" és „fölső magyar szerelemnek" nevezte őt. Ezeknek a jósigéknek igazsága ebben a második hőskorban mutatkozott meg igazán. Babits ezekben az években nőtt fel Ady méltó testvéröccsévé. Hol volt már – ha valaha is volt – az elefántcsonttorony! Őrtorony lett belőle, ahonnan Babits „pajzzsal és dárdával" védekezett (az ő szavai ezek) a behatoló barbárság ellen. Ha az egész magyar irodalom nem süllyedt a sümpölygő aljak közé, abban felbecsülhetetlen része van az ő példájának és őrlelkének.

Ez a vázlatos áttekintés is csonka volna, ha nem azzal fejeznénk be, hogy 1941-ben, Babits halála után Illyés Gyula lépett az örökébe és ott folytatta a védekezést, ahol Babits abbahagyta. A Nyugat neve olyan gyűlöletes volt a hivatalos Magyarország fülében, hogy nem engedélyezték a lap folytatását ugyanezen a néven. Így hát Illyés a Magyar Csillagnak lett szerkesztője. A Magyar Csillag – címétől eltekintve – külalakjában is éppen olyan volt, mint a Nyugat, annyira, hogy két egész és két csonka évfolyama a Nyugat utolsó évfolyamainak tekinthető. A Magyar Csillag már nem őrtorony volt, hanem – Illyés nevezte így – „szekértábor". És ebben a szekértáborban bontakozott ki a Nyugat harmadik nemzedéke. De nem itt indult: a második nemzedék a húszas évek második felében rajzott ki a Nyugatból, a harmadik a harmincas évek első felében. Sokfelől jöttünk, sok mindenben nem értettünk egyet. De közös volt bennünk, hogy mi már beletörődtünk a védekezésbe: tudtuk, hogy a dárdánál is erősebben kell szorítanunk a pajzsot. És egyetértettünk abban is, amit védenünk kell.

Igaz, volt a Nyugatnak negyedik nemzedéke is. Legalábbis ezen a néven tartja számon őket az irodalmi tudat, habár nagyobb részük még nem szerepelt a Nyugatban, sem a Magyar Csillagban. A negyedik nemzedék a felszabadulást követő esztendőkben bontakozott ki, antológiánkban ezért nem szerepel az az egy-két tagja sem, akinek még a Magyar Csillagban vagy esetleg a Nyugatban is megjelent verse: a nemzedék összetartozik, a magyar irodalomnak egy új fe-

jezetéhez tartozik – bemutatása egy új antológiára. Ez a kis csoport tudatosan folytatta, sőt vallotta a Nyugatot, nyíltan, amíg lehetett, lopva, mikor a Nyugat nevét már ki sem lehetett ejteni, hacsak nem szitok-átok vagy legalább ajkbiggyesztés kíséretében. És mégis, az elsötétítés időszaka rejtett fénykora volt a Nyugatnak. Még szidalmazói szemében is olyan dicsfény övezte, mint Mátyás király uralkodását valamikor a német maszlag és török áfium között – bár tanácsos volt ezt a dicsfényt letakarni. Némely költőnek tekintélyt szerzett az a szájról szájra szálló hír is, hogy már a Nyugattól visszakapta verseit. A Nyugat neve titkos jelszava lett az elhallgattatott irodalomnak: ismeretlenek is erről ismerték fel egymást.

Aztán lassan világosodni kezdett és nyolc-tíz évenként megint egy-egy új nemzedék körvonalai mutatkoztak a láthatáron. Ezek már nem a Nyugat nemzedékei voltak. De az újabb és újabb rajokban mindig akadt egy vagy két költő, akin a tapasztalt szem felismerte a Nyugat aranypróbáját. És úgy lehet, ez a régi aranypróba fel-feltünedezik majd némely költő homlokán, mindaddig, ameddig csak létezik magyar irodalom.

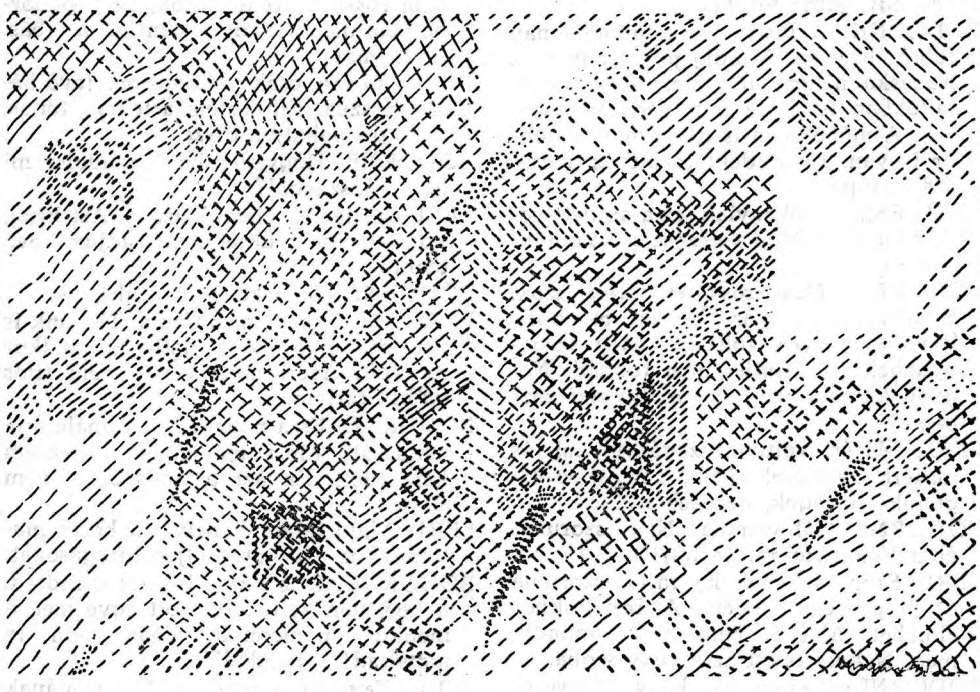

LÁZÁR ERVIN

Lenn a kútban

– hangjáték –

BŐDÖRNÉ	BALOGNÉ	MÉRNÖK
FERI	LÁNY	VICZINA
BŐDÖR	FÉRFI I.	KÓSA
SZOTYORI	FÉRFI II.	MÜLLNER
BALOG	PISTI	VEZETŐ
	ÖREG	

BŐDÖRNÉ: Itt nekem a legjobb, fiam. Hidd el. Nekem már csak itt jó.

FERI: És ha megbetegszik? Ki ad magának egy pohár vizet?

BŐDÖRNÉ: A Pisti gyerek minden nap fölnéz hozzám. Mindig jön. Hogy van, Mariska néném, mit álmodott? Az istállókban is egész nap vannak emberek. A műhelyben is dolgoznak. Éjjeliőr is van. Meg ideköltözött ez a család is, ugye.

FERI: Ezek a Vókányiak, ez a szedett-vedett banda!? Még a nézése se jó egyiknek se.

BŐDÖRNÉ: Nem rossz emberek azok. Szegények, az igaz. De mi is éppen ilyen szegények voltunk. Még szegényebbek... Mintha nem tudnád. Nagyon kivakarództatok, az egyszer biztos.

FERI: Másért voltunk szegények mi, és másért szegények ezek... Most se vagyunk gazdagok, de ezek itt...

BŐDÖRNÉ: Jól van na! Nem szorulok én a Vókányiékra, ne félj!

FERI: Szép is lenne, ha rájuk szorulna az öt gyereke mellett! Akármelyikhez elmehet. Melyik nem hívta, mondja meg. Nálunk is ott az a nagy szoba.

BŐDÖRNÉ: Tudom én, hogy jó gyerekeim vagytok.

FERI: Hát akkor meg mit csúfoskodik itt?

BŐDÖRNÉ: Csúfoskodok! Csúfoskodok! Nem az anyád fáj neked! Az fáj, hogy megszólnak az anyád miatt.

FERI: Beszél összevissza.

BŐDÖRNÉ: Ha akarod, kidoboltatom: A Bődörnét magukhoz vennék a gyerekei, nem rossz gyerekek azok, de a Bődörné nem megy. Nem és nem! Ő a hibás, senki más.

FERI: Jól van, csak prédikáljon. Jövő héten visszük. Elintéztem a teherautót is. Addigra pakoljon össze.

BŐDÖRNÉ: Hogyisne, hová gondolsz, mi lesz a jószággal?

FERI: Mi lenne, visszük azt is. Azt hiszi, azt a kilenc tyúkját nem tudjuk hová tenni?

BŐDÖRNÉ: Nem kilenc, tizenhárom.

FERI: Hát akkor tizenhárom. Nekünk is van otthon tyúkunk, láthatta, amikor ott volt. Azért mert város, nem tilos tyúkot tartani.

BŐDÖRNÉ: És a malac? Mit csinálunk a malaccal? Most már egészen hozzám kezesedett. Én azt a malacot el nem adom.

FERI: Majd találunk helyet a kezes malacának is. Ne keresgéljen kifogásokat.

BŐDÖRNÉ: Itt a kutya is! Azt mondtad, neked nem kell kutya, ott egye meg a ménkü valamennyit. Vagy nem te mondtad!? Tagadod?

FERI: Tagadja a fene... Ha magának annyira fontos az a dög, akkor elviszszük. Elfér az udvaron. Ha kívánja, még húst is veszek neki minden nap.

BŐDÖRNÉ: Igen, most ezt mondod, aztán ha arra kerül a sor, lelöveted vagy adsz neki egy kis mérget, mi?!

FERI: Isten az atyám, hogy semmi baja se lesz a kutyájának. Aki egy kisujjal hozzá mer nyúlni, letöröm a derekát.

BŐDÖRNÉ: Akkor se megyek.

FERI: *(csüggedten)* Velem van valami baja?

BŐDÖRNÉ: Már hogy ne lenne, dehogyis van nekem bajom veled.

FERI: A Gizit nem szereti, azért nem akar hozzánk jönni?

BŐDÖRNÉ: Méghogy én nem szeretem a Gizikémet?! A magasságos Isten a tanúm, hogy hányszor hálát adtam neki, hogy ilyen rendes feleséged van. Eszedbe ne jusson, hogy nem szeretem. Úgy szeretem, mintha saját gyerekem volna.

FERI: Akkor meg mit akar?

BŐDÖRNÉ: Egyszer már megpróbáltam. Két hónapig voltam a Mariskámnál. Nem panaszkodhatok, igazán. A kedvemet keresték mindenben, az ura is nagyon rendes ember, igaz ivós egy kicsit, de nem goromba. Akkor se goromba, ha iszik.

FERI: Akkor miért jött el tőlük? Máig is azon tanakodnak, hogy min sértődött meg?

BŐDÖRNÉ: Dehogy sértődtem meg. Mondtam én nekik miért jövök el. Nem bírom a bezártságot. Nem, azt nem bírom.

FERI: Hova volt maga bezárva?

BŐDÖRNÉ: Sehova. De az a sok ház ott!

FERI: Ott sok ház?! Abban a kis vacak faluban?

BŐDÖRNÉ: Igenis, rengeteg ház! Kinéztem az ablakon, ház. Az utcán ház ház hátán, ha kimentem az udvarra, ott is mindjárt beleütköztem a szomszéd házának a hátuljába. Fujtogatott engem az a sok ház... Nézz ki itt az ablakon. Fákat látsz, az eget meg a dombokat... Fujtogat engem a sok ház... Képzelj el engem abban a te városodban... Hogyisne.

FERI: Nagyon a város vége az, anyám, olyan az ott már mint egy kis falu.

BŐDÖRNÉ: A gyerekekről nem mondasz semmit? A Fercsikém megkapta a csomagomat? A lőrinci búcsún vettem neki azt a csattogtatós pillét. Örült neki? *(Feri nem válaszol)* Meg az a csöppike kis Bernadettem... Most már úgy örülök, hogy Bernadett lett... Eleivel mindig elfelejtettem a nevét. De most már tudom van egy olyan szent is.

FERI: Anyám, ne beszéljen mellé! A gyerekek nagyon jól vannak. Várják magát. Hetek óta azt beszélgetik, hogy megjön a nagymama aztán mindig ott lesz nálunk. *(Bődörné nem felel)* Ne gyerekeskedjen, anyám, átlépte már a hetvenet, nem maradhat itt egyedül.

BŐDÖRNÉ: Erről most már ne beszélj! Itt maradok és kész.

FERI: *(dühösen)* Ez az utolsó szava?

BŐDÖRNÉ: *(nevet)* Na nézd csak, hogy a fejébe szaladt a vér... Na mit ugrándozol, ülj csak vissza.

FERI: Maga szépen megbolondít engem.

BŐDÖRNÉ: Ferikém... Én nem mehetek el innen.

(hosszú csend)

FERI: Apánk miatt? *(az öregasszony hallgat)* Azt beszélik, hogy maga azért nem költözik el erről a rohadt pusztáról, mert visszavárja apánkat. *(az öregasszony hallgat)* Mindenki tudja, hogy apánk meghalt. Tudhatja maga is nagyon jól.

BŐDÖRNÉ: Én nem megyek el innen.

FERI: Ha meg tud valamit, miért nem mondja meg? Itthagyta az apám? Csak ráfogták, hogy meghalt?

BŐDÖRNÉ: Hogy hagyott volna itt? Négy gyerekkel?! Veled meg a hasamban?! Tudod, te hogy apád mennyire szerette a gyerekeit?!

FERI: Akkor meg miért nem beszélt róla soha? Miért tiltotta nekünk is, hogy szóba hozzuk?

BŐDÖRNÉ: Én?! Tiltottam?! Mikor tiltottam én? Hol?

FERI: Hát jó. Lehet, hogy nem tiltotta, de nem is beszélt róla soha. Mi meg azt gondoltuk, hogy nem akarja, hogy szóba kerüljön.

BŐDÖRNÉ: Azt nem láttad, hogy a fényképe végig itt lógott a falon? Itt e, ahol most is. Nem láttad, hogy minden karácsonyra kifényesítettem a csizmáját? Hogy kivasaltam az ünneplőjét? Még hogy tiltottam! Az meg eszedbe ne jusson, hogy itthagyott bennünket!... Tudod, mennyire szerette apád a gyerekeit?... Józsi nem mondta a fölhúzós mozdonyt?

FERI: Milyen fölhúzós mozdonyt?

BŐDÖRNÉ: Hát amikor olyan nagybeteg volt szegény kisfiam. Még most is lá-

tom a kis, sovány arcát, olyan volt mint a kréta, a szeme meg mint a mécses, égett benne a láz... A doktor csak hümmögött... Énnekem meg az a gombóc a torkomban... Hogy nem tudok segíteni... Apád olyan volt, mint aki megbolondult... úgy dolgozott, hogy nem győzte vele senki... hogy talán attól elfelejti... Mert, igaz, meghalt nekünk akkor már két gyerekünk.

FERI: Az Esztike meg a Gyuszika.

BŐDÖRNÉ: Igen. De az Esztike két hetes volt, Gyuszika meg három hónapos. Azt se kívánom senkinek, de Isten bocsássa meg mégsem fájt annyira... olyan picikék voltak... nehogy azt hidd, hogy elfelejtettem az arcukat... de olyan picikék voltak... Józsikám akkor már ötéves volt. Milyen büszke volt rá apád, hiszen akkor még csak az az egy fia volt... Aznap este, amikor már azt hittem, hogy nincs tovább, úgy rontott be a szobába, mint aki eszét hagyta...
Gyula, nagyon kérlek, ne káromkodj! A Boldogságos Szűzanyára kérlek, most ne káromkodj!
(hosszú csend)

BŐDÖR: Kisfiam, holnap hozok neked valami nagyon szépet... Majd meglátod, nagyon szépet hoz neked apád.

BŐDÖRNÉ: Azzal se szó se beszéd, kipöndörödött az ajtón, el se kéretőzött a nagyságos úrtól, csak ment neki az éjszakának... Tudod hová ment?

FERI: Hová?

BŐDÖRNÉ: Fehérvárra.

FERI: Gyalog?

BŐDÖRNÉ: Gyalog hát. Hogy ment volna másképp. Negyven kilométer oda, negyven vissza. Én meg nem tudtam hova lett. Csak azt tudtam, hogy biztosan segíteni fog. Egész éjjel ott ültem Józsi mellett, ha fölriadt, mondogattam neki, csak aludj kisfiam, csak aludj, apád holnap hoz neked valami nagyon szépet... Aztán eltelt a másnap délelőtt is, és én akkor már csak azon imádkoztam, hogy életben érje apád a testvéredet, mert tudtam, hogyha apád visszaér, akkor már a kisgyerek nem halhat meg... Csak siessen, nagyon siessen, akárhová is ment...

BŐDÖR: Nézd e, kisfiam, mit hoztam neked. Idenézz. Kismozdony. Tud ám menni is. *(Fölhúzza, az asztalra teszi, a játékmozdony gurul)* Nézd hogy gurul!

BŐDÖRNÉ: Attól a kismozdonytól gyógyult meg az a gyerek. Az egyszer biztos. Mondhat akárki amit akar.

FERI: Olyan nagy szó volt egy kismozdony?

BŐDÖRNÉ: Nagy szó!? Hát kinek volt itt gyári játékja, mit gondolsz? Senkinek! Rongylabda meg kukorica-csutaló. Az volt... Azt se tudom, hogy a pénzt honnan vette rá... Ha egyáltalán pénzért vette... Méghogy nem szeretett benneteket! Hiszen énrám is hogy rámszólt. A Vicuska, az volt olyan mosolygós. Az mindig mosolygott...

BŐDÖR: Miért nem nézel már arra a lányra!

BŐDÖRNÉ: Nem látod, hogy dolgozok, nincs a leánynak semmi baja.

BŐDÖR: Öt perce egyfolytában mosolyog rád, te meg oda sem nézel.

BŐDÖRNÉ: De amikor annyi dolgom volt... Bánom én most már nagyon. Mert oda kell nézni, ha valaki rádmosolyog... De sokat gondolkoztam rajta... Hová lesznek azok a mosolyok, amiket nem vesz észre senki. Hová is szállhatnak? Mit gondolsz, hová szállnak?

FERI: Nem tudom, anyám.

BŐDÖRNÉ: Na, mit búsulsz? Az előbb, amikor úgy méregbe gurultál, csak elnéztelek... éppen olyan voltál, mint apád. Még az a szigorú ránc is a homlokodon... őneki is éppen így rándult össze a homloka... De most, hogy búsulsz, egy csöppet sem hasonlítasz rá... Haha, nem búsult az soha, de nem ám... *(nevet)*

FERI: Most meg mit nevet?

BŐDÖRNÉ: A kutya... eszembe jutott a kutya.

FERI: Milyen kutya?

BŐDÖRNÉ: Arra már te nem emlékezhetsz. Volt egy nagy loboncos kutyánk. Jó lusta kutya volt. Kutyában én még olyan lustát nem láttam. Csak emberben. Hát azt a kutyát apád elnevezte Sztalinnak. *(a név mindig a-val hangzik el)*

FERI: Ja, arról hallottam. Az öreg Szotyori mesélte.

BŐDÖRNÉ: Az öreg Szotyori! Az is hogy be volt rezelve.

BŐDÖR: *(kiabál)* Sztalin, ne! Sztalin, gyere!

SZOTYORI: Ráfizetsz te erre, Gyula! Meghallja a nagyságos úr, hogy te itt Sztalin után kiabálsz, aztán röpülsz.

BŐDÖR: Ne félts te engem, Szotyori! A nagyságos urad ölégszer hallotta már. Hiszen azért kiabálom. Ne félj, hallgatott, mint szar a gazban.

SZOTYORI: Majd elkapnak a csendőrök.

CSENDŐR: Melyikük hívja a kutyáját Sztalinnak?

BŐDÖR: Én. Bődör Gyula.

CSENDŐR: Ha még egyszer meghalljuk, hogy Sztalin nevét ordítozza a majorban, magára vessen!

BŐDÖR: Miért? Az ellenségről van elnevezve.

CSENDŐR: Ne pofázzon!

BŐDÖRNÉ: *(nevet)* De aztán amikor bejöttek az oroszok, bajban volt. Azoknak aztán magyarázhatta volna, hogy miért hívja Sztalinnak a kutyáját.

SZOTYORI: Na most hívd a kutyádat, te híres!

BŐDÖR: Hívom is Szotyorikám. Hitler ne! Hitler gyere ide!

BŐDÖRNÉ: Láttad volna, hogy nevették az oroszok! Ők is kiabálták, hogy Hitler igyi szudá, Hitler igyi szudá! Nagyon tetszett nekik. Az oroszokkal is csak apád tudott beszélni. Bulgárnál dolgozott fiatal korában, ott ragadt rá. Mert nagyon fogott a feje. Amit egyszer látott vagy hallott, az a fejében maradt. A bulgár miatt szerette meg annyira a kertészkedést is. Mennyit tudott a palántákról, meg hogyan kell melegágyat készíteni... Az volt a vágya, a kertészet. Mindenáron kertészetet akart.

FERI: Azért ásta a kutat?

BŐDÖRNÉ: Azért. Azért hát. Mindenhez értett a te apád. Öröm volt nézni, amikor valamit kézbevett.

FERI: Igaz, hogy rádiót is csinált?

BŐDÖRNÉ: Igaz bizony. Nem volt itt senkinek rádiója, csak a nagyságos úréknak meg nekünk. Fülhallgatós rádiót csinált.

FERI: Detektorost?

BŐDÖRNÉ: Az az, úgy mondta. Láttad volna, hogy eligazodott a sok drót meg vicik-vacak között. Én magam se hittem, hogy abból a rossz fadobozból hangok jönnek... De őneki tündérek segítettek.

FERI: Kicsodák?

BŐDÖRNÉ: Tündérek. Biztos lehetsz benne, hogy tündérek segítettek neki. Igenis hangok jöttek abból a fadobozból.

BALOG: Te Gyula, én megeszem a kalapom, ha ez a te vacakod akárcsak meg is nyikkan.

BŐDÖR: Nem tudom miből telik neked arra a sok új kalapra. Tartsd ide a füled!

(vékony, cincogó zene szól a detektoros rádió fülhallgatójából)

BALOG: Az annyját! Ez tényleg szól.

BŐDÖRNÉ: Ha tehette, mindig a fülén volt a hallgató.

BŐDÖR: Hallod asszony! Már megint rugalmasan elszakadó hadmozdulatok. Rugalmasan elszakadnak ezek Berlinig. Gyün már Sztalin apánk!

BŐDÖRNÉ: Hányszor elmondta, hogy „gyün már Sztalin apánk". Én meg úgy féltem, hogy meghallják, aztán baja lesz belőle.

FERI: Volt maguk között, aki beárulta volna?

BŐDÖRNÉ: A cselédek között? Hova gondolsz! Az idegenektől féltem, valami idegen meghallja, aztán már viszik is... Dehogy volt miközöttünk árulkodó. Hiszen alig vártuk már, hogy bejöjjenek az oroszok. Nem mondom, egy kis félsz volt bennünk, ki nem fél az ismeretlentől... Meg annyi mindent beszéltek... hogy minden közös lesz, még az asszonyok is, meg hogy viszik a munkaképes férfiakat Szibériába... De azt is beszélték, hogy földet osztanak, meg hogy soha többet nem kell az ember gyerekének más lába kapcáiának lenni. Mi inkább ezt hittük el. Nem árulkodott itt senki. Nem mondom, volt közöttünk mindenféle. Pletykás is, hazudós is, talán még ókor-ókor olyan is akadt, aki meglopta a másikát, de árulkodó, az nem volt... Na! Meg az a sok szentes öregasszony! Balog körösztanyátok is. Isten nyugosztalja szegényt, jaj, de cifra egy lelke volt az imádságos ábrázata mögött... Méghogy fürösztöm e?!

FERI: Kit hogy fürösztöm-e?

BALOGNÉ: Igaz, Mariskám, hogy te fürösztöd az uradat?

BŐDÖRNÉ: Tisztálkodni csak kell. Megfürdik minden héten a mosóteknőben. Én meg megmosom a hátát.

BALOGNÉ: Csak a hátát mosod meg?

BŐDÖRNÉ: Nemcsak a hátát. Mindenét megmosom neki.

BALOGNÉ: Azt is?

BŐDÖRNÉ: Azt is, ha annyira tudni akarod.

Majd megpukkadt! Mert jól tudom, neki aztán máson se járt az esze, csak azon. Fene az imádkozós fajtájukat!

FERI: *(nevet)* Mit háborog, hiszen maga is imádkozik.

BŐDÖRNÉ: Imádkozok. Persze. Vénségemre rákaptam. Istennel mindig úgy voltam, élő ember azt nem tudhatja, van-e, nincs-e. De mostanában azt gondolom, jobb volna, ha volna... Hogy az ilyen magamfajta vénasszonyoknak is legyen valakijük.

FERI: Talán magának nincs senkije?

BŐDÖRNÉ: Nem úgy gondolom én azt kisfiam, tudod te jól. Csak jólesik imádkozni és arra gondolni, hogy valaki meghallgat. Ha ugyan meghallgatja az imádságomat. Mert nem tudom ám egyiket se végig. Mondom, mondom, ameddig tudom, aztán már csak úgy a magam szavával...

FERI: Ha valakit meghallgat, akkor magát biztos.

BŐDÖRNÉ: Úgy vagyok, mint az az öregasszony a tévében. Bent a faluban a Kis sógoréknál, ott láttam... vagy a Mariskáméknál? Nem is tudom. Elég az hozzá, hogy mutattak egy öregasszonyt, akinek az egész népe kiveszett, ő maradt már csak írmagnak. Gondold el, mintha minden magyar kiveszne a földről és csak egyetlenegy maradna közülünk. És nem volna a világon senki, aki megértené a szavát. Ott állt szegény öregasszony egy búzatáblában, aztán csak mondta, mondta, valami imádságot mondhatott – de nem értette azt a földkerekségen senki. Akkor nagyon kívántam, hogy legyen Isten, mert ő megérti azt az árva öregasszonyt is.

FERI: Látja, ha eljönne hozzánk, nézhetné a televíziót. Könnyebben múlna az idő.

BŐDÖRNÉ: Szalad az idő televízió nélkül is. Meg különben is, van nekem televízióm. Itt belül. Ha akarnám se tudnám kikapcsolni. Nézhetem rogyásig... Nem unatkozok én... Aztán tudod, néha rámjön, előveszem a citerát, muzsikálok magamnak. Csak halkan ám, hogy ne hallja meg senki se. De ha meghallja, az se baj, igaz? Miért ne citerázhatnék?!

FERI: Persze, hogy citerázhat.

BŐDÖRNÉ: Csak úgy öregesen ám... Nem megy már úgy, mint valamikor, nem mozdul már úgy a kéz... De sok bálban húztam én, te... *(előveszi a citerát, az asztalra teszi, megpendülnek a húrok)* Milyen kár, hogy egyőtök se tanult meg rajta *(megpengeti a húrokat)*. Pedig de szívesen odaadtam volna akármelyiteknek. Most már csak abban reménykedem, hogy valamelyik unokám... valamelyik talán megtanul citerázni. *(közben halkan játszani kezdi az Amikor én legény voltam-ot, bizonytalanul, öregesen játszik)* Ezt szerette nagyon apád... Hej, Istenem, mekkora bál volt az. Olyan még nem volt a pusztán! Azt láttad volna!

FERI: Az mikor volt?

BŐDÖRNÉ: Amikor végleges lett az osztás. Hogy kapunk földet.

(Szól a citera, bál van a pusztán, teli torokból fújják az Amikor én legény voltam-ot, harsog belőlük a jókedv, amikor vége a nótának, az általános zsivaj fölött megszólal Bődör)

BŐDÖR: Na, asszony, most már valami úri nótát húzz! Mostmár urak leszünk mink is, megillet bennünket. Ezután már nemcsak parasztosra járjuk. *(Nagy helyeslés, kurjongatás)*

BŐDÖRNÉ: Nem tudok én úri nótát.

LÁNY: Azt húzza, Mariska néném, hogy Elküldött a Sára... *(Fölharsan a dal, a citera is játssza, énekli mindenki, dübög a föld a táncoló lábak alatt)*

Elküldött a Sára, tejfölér Budára, engem,
De én nem Budára, hanem a csárdába
mentem.
Hazamegyek mit szól majd a Sára,
Elúszott a tejfölnek az ára.
Szívem, Sára, kelj föl, itt van már a
tejföl ára.

BŐDÖRNÉ: Hát ez volt nekünk az úri nóta. Honnan tudtam volna én úri nótát? Pedig egy nagyon a fülembe mászott, de valahogy mégsem tudtam megtanulni. Tudod, amikor vendégek jöttek a nagyságos úrékhoz nyáron, ki-

ültek este a nagydiófa alá *(a szöveg alá beúsznak a nagyságos úrék kerti mulatságának diszkrét zajai)*, aztán azzal a tölcséres rossebbel . . .

FERI: Gramafonnal.

BŐDÖRNÉ: Azzal. Azzal muzsikáltak maguknak.

(A tölcséres gramofon jellegzetes hangján:

Volt egyszer egy kis kacsa,
Ki este nem ment haza . . . stb.)

Valami kacsáról vagy miről szólt *(a mulatság zaja kiúszik a hang alól)* Na . . . valahogy így e. *(Megpróbálja kipengetni a citerán)* Sehogyan sem jön ki . . . Ezek az úri nóták . . . Most már bezzeg azt fújja mindenki . . . Nekünk a Sára is megtette . . . Elég úri volt az nekünk. Hogy ropták, hogy kurjongattak . . . Akkor már jókedvük volt . . . Pedig mit küszködött velük apád.

BALOG: Ismerem én ezt! Aztán megint a szegény emberen csattan az ostor.

BŐDÖR: Milyen ostor, a fene a parádéskocsis lelkedet, az az ostor, hogy kapsz hat hold földet meg minden gyereked után külön még egyet. Tizenhárom hold földed lesz! Az neked ostor!

FÉRFI I.: Nem dolgoztad hiába az aszszonyt! *(nevetés)*

BALOG: Csak röhögjetek, majd aztán ha fordul, nem tudom röhögtök-e?

BŐDÖR: Fordul?! Az eszed kereke, az fordulna már. Nem hallottad, mit mondott az az elvtárs? Országos miniszter volt az, te! Ki dolgozta meg ezt a földet ezer évig? Kinek az izzadsága csöpögött rá? A tied meg az enyim. A mi jussunk ez a föld. Nem veheti el tőlünk az atyaúristen se!

SZOTYORI: Nem engedi az angol, hogy az orosz azt csináljon, amit akar.

FÉRFI II.: Neked meg talán a Csörcsil a körösztkomád, hogy olyan jól tudod? *(nevetnek)*

BŐDÖR: Akárhogy akarják az angolok, Sztalin apánk így akarja! Márpedig úgy lesz, ahogy ő akarja! Kell neked az a tizenhárom hold vagy nem kell?

BALOG: Hát hogyne kellene!

FÉRFI I.: Ha tudnám, hogy két hét múlva visszaveszik, akkor is kellene. Ha tovább nem, legalább két hétig legyen földem.

BŐDÖR: Nem két hétre kapod! Soha többé azt senki vissza nem veszi tőled. A tied marad meg a gyermekeidé.

BŐDÖRNÉ: Az a föld, az a föld, az az átkozott föld . . . Biztos megéheztél, fiam, összeütök valami kis vacsorát.

FERI: Nem vagyok éhes, köszönöm.

BŐDÖRNÉ: Mire elkészül, megéhezel.

FERI: Főzni akar?

BŐDÖRNÉ: Persze, hogy főzni akarok, megjött a fiam, nem?

FERI: Ne kezdjen bele, úgyse tudnám megvárni.

BŐDÖRNÉ: El akarsz menni még máma?

FERI: Azt ígértem otthon, hogy még ma hazamegyek.

BŐDÖRNÉ: De hiszen holnap vasárnap.

FERI: Meccsre akarunk menni a gyerekkel. Megígértem neki, hogy elviszem.

BŐDÖRNÉ: Pedig a Pisti gyereket már beszalajtottam a faluba egy demizsonnal. Még én is ittam volna veled egy pohárral.

FERI: Láthatta, hogy autóval vagyok, nem ihatok.

BŐDÖRNÉ: Láthattam, láthattam, de azt nem láthattam, hogy még máma el akarsz menni. Most aztán csúfságra idehozza nekem a gyerek azt a tömérdek bort egymagamnak.

FERI: Talán tíz literes demizsonnal küldte?

BŐDÖRNÉ: Dehogyis. Két literessel. Tömérdek bor az, nem?

FERI: Az aztán tömérdek. Na ne ijedjen meg, megvárom a gyereket.

BŐDÖRNÉ: Akkor főzzek?

FERI: Éntőlem főzhet is, ha akar.

BŐDÖRNÉ: Itt alszol, ugye?

FERI: Itt, itt. Csak csinálja. Majd holnap korán elindulok.

BŐDÖRNÉ: Megsütöm a húst, amit hoztál.

FERI: Inkább csináljon paprikáskrumplit. Jó hosszú lével. Tudja, ahogy szokta.

BŐDÖRNÉ: A Gizikém nem fog idegeskedni . . . Hogy nem érsz haza?

FERI: Na látja ilyen maga! Elérte amit akart, most meg a Gizi miatt idegeskedik! Ismeri magát a Gizi ne féljen!

BŐDÖRNÉ: Hogy ilyen erőszakos vagyok, mi?

FERI: Ne károgjon már, anyám, ne károgjon!

BŐDÖRNÉ: *(ahelyett, hogy megsértődne, fölnevet)* Éppen így. De szórul szóra. Ezt mondta apád is.

BŐDÖR: Ne károgj, asszony, ne károgj!

BŐDÖRNÉ: Hát akkor mondd meg, mivel műveljük meg? A tíz körmünkkel? A gyerekeket fogjuk az eke elé?

BŐDÖR: Ha kell, akkor a tíz körmünkkel műveljük. Ha kell, magamat fogom az eke elé!... Ne félj, lesz nekünk lovunk is tehenünk is! Ne félj te, amíg engem látsz!

BŐDÖRNÉ: Amikor lefeküdt, eligazgattam a ruháját, érzem ám, hogy valamivel nagyon ki van tömve a zsebe. Belenyúlok, hát föld. Én bolond még veszekedtem is, minek piszkítja el a ruháját.

BŐDÖR: Nem piszok az, asszony! Föld!

BŐDÖRNÉ: Hazahozott egy zsebbel a földjéből.

FERI: Ennyire odavoltak azért a rohadt földért?

BŐDÖRNÉ: Ne mondd, fiam, hogy rohadt föld!... Nem tudsz te semmit!

FERI: Maga mondta! Hogy soha a büdös életben annyit nem dolgoztak, mint egyéni korukban. Hogy cselédként a felét sem kellett dolgozni.

BŐDÖRNÉ: Aztán te azt panasznak hallottad?

FERI: Mi másnak hallottam volna?

BŐDÖRNÉ: Rossz füled van. Nem panasz volt az. Dicsekedtünk. Nem vetted észre?

FERI: Ha ez a dicsőség, akkor nekem sose jusson belőle.

BŐDÖRNÉ: Úgysem érted. Ti már más világban éltek. De akkor akármelyikünket megkérdezték volna, mi kell, a Dárius fele királysága vagy a föld, mindnyájan a hat holdat választottuk volna. Nekünk az volt a legnagyobb. A föld... És megkaptuk. Hát persze, hogy úgy dolgoztunk, mint a bolondóra. Eleivel nem volt semmink. Nem úgy volt, mint a parasztnak, aki a két három holdja mellé kapott még ötöthatot. Annak volt legalább szerszáma, tehene. Nekünk meg a puszta két kezünk. Dolgoztunk hát látástól vakulásig. Mert bennünk volt a remény. Hogy most már van miért dolgoznunk. Ti már könnyen beszéltek. Még ki se jön a gyerek az anyja hasából, már cipőt húztok a lábára. A testvéreidnek cipő?! Télen nem tudtak iskolába járni, mert nem volt cipőjük. Pedig hogy mondogatta a Fodor tanító úr, hogy Józsinak fölsőbb iskolába kellene mennie, mert hogy annyira éles az esze. Aztán mi lett belőletek, egyikőtök se tanult.

FERI: Ha kétkeziek lettek is a gyerekei, nem kell velük szégyenkezni!

BŐDÖRNÉ: Jól van, jól van, én csak a reménységemet mondom. Hogy majd tanulhattok, szép cipőben meg szép ruhában jártok, nem kell benneteket ringybe-rongyba öltöztetni... Azt jelentette nekünk a föld. A reménységet jelentette.

FERI: Két unokája jár gimnáziumba, mit akar?

BŐDÖRNÉ: Semmit se akarok... csak mondom neked a régi világot. Belefelejtkeztem... *(motorberregés)* Na megjött a Pisti gyerek. *(a motor megáll)*

PISTI: Jóestét. Mariska néném, meghoztam a bort.

BŐDÖRNÉ: Köszönjük Pistikám. Megismered Feri bátyádat?

PISTI: Persze. Tavaly is találkoztunk öregapámnál.

BŐDÖRNÉ: Na itt van e! Öregapád is... Éppen a régi dolgokról beszélgetünk Ferivel... Az a Szittya nevű mérnök mérte a földet.

ÖREG: Mérnök úr! Amit nekem mértek az kétszáz öllel kevesebb.

MÉRNÖK: Ne vicceljen már, csak nem azt akarja mondani, hogy maga tizenegy holdon látja, hogy kétszáz öllel több vagy kevesebb.

ÖREG: Nem több. Kevesebb kétszáz öllel. Méresse csak utána.

BŐDÖRNÉ: Na aztán leesett a mérnök álla. Mert tényleg öregapádnak volt igaza.

PISTI: Még ma is nagyon büszke rá. Nekem is elmondta vagy kisezerszer. Meg a fókát is mondja mindig, az nagyon tetszik neki.

BŐDÖRNÉ: Az ám, a fóka! *(nevet)*

MÉRNÖK: Mit akar, Viczina?

VICZINA: Az énvimet tessék elsőnek mérni, mert a fókát a gyerekre hagytam.

MÉRNÖK: Mit? Fókát? Talán jegesmedvéje is van magának? *(nevetés)*

FÉRFI I.: Van ennek elefántja is.

FÉRFI II.: Olyan kicsi fekete elefántja, tudja mérnök úr, amelyik nagyokat ugrik.

BŐDÖR: A falkát mondjuk fókának, mérnök elvtárs. És amondó vagyok, hogy tényleg a Viczináét mérjük elsőnek. Mert vissza kell neki menni a fókához.

BŐDÖRNÉ: Szegény Viczina, az is odaát van már.

FERI: Öreganyádék?

PISTI: Köszönöm, megvannak úgy öregesen. Mariska nénémet irigylik, hogy kintmaradt a pusztán.

FERI: Nem tetszik nekik a faluban?

PISTI: *(nevet)* Azt mondja öreganyám, hogy nagyon nagy a forgalom. Sokat mondok, ha két autó vagy motor elmegy ott napjában.

BŐDÖRNÉ: Az biztos, nagy ott a forgalom, igaza van öreganyádnak. Igyál velünk egy pohárral. Egészségedre. Köszönjük, hogy kihoztad a bort.

PISTI: Mindenhogyan vissza kellett jönnöm, ma éjjel én vagyok az ügyeletes a marhák mellett.

FERI: Mondd Pisti, igaz-e, hogy lebontják a pusztát? Hogy csak az istállók meg a gazdasági épületek maradnak?

PISTI: *(bizonytalanul)* Hááát... azt beszélik.

BŐDÖRNÉ: Csak kacsintgassatok! Azt hiszitek nem látom, hogy kacsintgattok!? Dehogy bontják. Hiszen annyit se ér meg, hogy lebontsák. Majd ha összedől magától, akkor eltakarítják. De addigra hol leszek már én!

PISTI: Nekem muszáj mennem. Isten velük. Aztán csak szóljon, Mariska néném, ha kell valami a faluból.

FERI: *(Kikíséri Pistit)* Köszönjük. Pistikám, hogy ránézel néha.

PISTI: Nem akar elmenni, mi?

FERI: Nem.

PISTI: Azt beszélik a faluban az öregasszonyok, hogy valami jelet hallott.

FERI: Milyen jelet?

PISTI: Azt nem tudom. Csak annyit, hogy jelet hallott.

BŐDÖRNÉ: Mit pusmogtok ott?

PISTI: Isten vele, Feri bátyám. *(felberreg a motor)*

BŐDÖRNÉ: Mit mondott a gyerek?

FERI: Semmit.

BŐDÖRNÉ: Na, mindjárt forr. Milyen jó kis tűzhely ez, látod. Egykettőre megfő rajta az étel... Igyál még egy pohárral... Koccints anyáddal! Most én is megengedhetem magamnak.

FERI: Isten éltesse!

BŐDÖRNÉ: Látod, milyen szép ez a rőzsetűz! Nagyon szeretem nézni a tüzet... Ti gázzal főztök, igaz?

FERI: Villannyal.

BŐDÖRNÉ: Ajjaj... Nézd meg milyen szépen lobog ez a rőzse... Igen... ez a kettő. A tűz meg a vér.

FERI: Mi van a vérrel?

BŐDÖRNÉ: A vérben van az élet. Akinek elfolyik a vére, az sohasem támad föl.

FERI: Senki sem támad föl, anyám. Meghalunk, elrohadunk.

BŐDÖRNÉ: Mit tudsz te! A vérben van az élet! Ha meghalok, ne hagyjatok fölboncoltatni.

FERI: Kár ezen járatni az eszét. Messze van az még.

BŐDÖRNÉ: Ki tudja azt, messzi-e, közel-e?

FERI: Miért ásta apám a kutat?

BŐDÖRNÉ: Kertészetet akart. Mondtam mennyire bolondja volt a kertészetnek.

BŐDÖR: Aranybánya lesz ez, Mariskám. Öntözünk, van odalent elég víz. A csodájára jár ennek a tíz holdnak mindenki. Majd meglátod. Jövőre üvegházat is csinálunk.

BŐDÖRNÉ: Pedig akkor már nagyon nyomtak bennünket. Beszolgáltatás, adó, meg amit akarsz. A Kósa gyerek járt ide ki, tudod, amelyik most könyvelő a téeszben.

KÓSA: Maguk még tartoznak kétszáz tojással meg huszonnégy kiló zsírral.

BŐDÖRNÉ: Honnan az anyám valagábul vegyek én magának kétszáz tojást! Én tojjam meg? Azt szívesen odaadom. Meg huszonnégy kiló zsírt. Vágni nem engednek, a zsírt meg követelik. A gyerekeim meg dögöljenek éhen, mi?! Nem is anya szülte magukat, az egyszer biztos!

KÓSA: Énvelem ne kiabáljon, Bődör néni. Nekem ezt parancsolták, nekem ezt kell csinálni.

BŐDÖRNÉ: Hát a radai rosseb egye meg a parancsulóidat is! Mondd meg nekik, hogy ezt üzenem.

FERI: Pedig az a Kósa olyan jóravaló embernek látszik.

BŐDÖRNÉ: Jóravaló?! Hát iszen nem szívesen csinálta ő se. Csak biztos muszáj volt neki... Ne félj, nem is igen mert kijárni többet. Félt a nagyszájú cselédasszonyoktól, mint a tűztől. De önélküle is elhordtak tőlünk mindent. Búzát, kukoricát... nem maradt a jószágnak egy szem se. Pedig akkor már lovunk is volt. Mondtam már a lovat?

FERI: Nem mondta.

BŐDÖRNÉ: Az oroszok hagyták itt. Olyan picike, orosz ló volt. Beteg volt szegény, nem tudott ráállni a két hátsó lábára. A katona le akarta lőni, hogy ne kínlódjon tovább... de apád nem engedte, elkérte tőle a lovat... Hát az a ló... csak ült, ült éjjel nappal, mint egy szobor... Láttál te már lovat ülni?

FERI: Nem.

BŐDÖRNÉ: Nem hitt abban a lóban senki, csak apád.

BALOG: Pocsékba megy ez a sok jó takarmány, Gyula! Nem lesz ebből ló soha.

BŐDÖR: Ha nem akarna meggyógyulni, nem enne. Ló lesz ez!

BŐDÖRNÉ: Több volt talán egy hónapnál is, hogy úgy ült az a szegény ló. Egyik este jött ám Szotyori.

SZOTYORI: Gyula, eredj az istállóba, elfeküdt a lovad.

BŐDÖRNÉ: Hu, de megijedt. Szalad az istállóba, hát éppen akkor áll föl a ló. Képzeld el, fölállt... Apád nem volt sírós ember, de én azt hiszem aznap este sírt. Lefeküdtünk, elfújtuk a lámpát és éreztem, hogy rázkódik... Sírdogáltam én is örömömben... Aztán azt láttad volna, amikor járni tanította. Mert meg kellett tanítani járni... Milyen mokány kis ló lett. Úgy elvitte egyesben az ekét, mint egy muraközi.

FERI: Azt mondja el, hogyan szakadt apámra a kút.

BŐDÖRNÉ: Ki mondta, hogy rászakadt?

FERI: Mindenki tudja, mit beszél!?

BŐDÖRNÉ: *(az ételt kóstolja)* Na ez már jó. Várj, adok tányért.

FERI: Maga nem eszik?

BŐDÖRNÉ: Én még nem. Nézlek. Úgy szeretem nézni, amikor esztek... Nem sótlan?

FERI: Így jó ez, ahogy van. *(eszik)*

BŐDÖRNÉ: Jaj, de sokat szenvedtünk azzal a kúttal! Azt a rengeteg földet, amit kihúztunk belőle! Máig se felejtem el annak a rohadt kúthengernek a nyikorgását.

(nyikorog a kúthenger, húzzák föl a földet)

BŐDÖR: *(a kútból)* Bírjátok még, Mariskám?

BŐDÖRNÉ: Mikor érsz már a vízhez?

BŐDÖR: Egykettőre lenn leszek. Már tocsog.

BŐDÖRNÉ: A gyerekek is úgy dolgoztak, majd megszakadtak. Karcsikámat egy karóhoz kötöttük, hogy bele ne találjon esni a kútba. Ott csúszott-mászott szegénykém egész nap, a derekán a kötéllel. Mennyi föld kijött abból a kútból, te jóisten, akkora dombot csináltunk már mint a Paphegy... Na igyál is, ne csak egyél!

FERI: Egészségére, anyám! Fogja csak maga is, ne szerénykedjen.

BŐDÖRNÉ: Tudod, akkor már elegük volt az embereknek a sok zaklatásból, arra jutottak, hogy visszaadják a földet az államnak.

BALOG: Engem nem érdekel semmi, lemondok erről a földről. Küszködjön vele, aki akar.

BŐDÖR: Én meg nem mondok le! Nem azért fúrom azt a kutat. Én ott kertészetet csinálok!

FÉRFI I.: Elment neked az eszed, Gyula! Az is bolond, aki egy marék földet megtart magának.

BŐDÖRNÉ: Kijárt ide valami Müllner a megyétől, az nagyon azon volt, hogy csináljanak téeszcsét. De ezt nem akarták.

FÉRFI II.: Márpedig mi mégegyszer cselédek nem leszünk!

MÜLLNER: Elvtársak, maguké marad a föld, együtt dolgoznak. Traktort kapnak, műtrágyát, az állam segít mindenben. Olyan életük lehet, amilyen még sohasem volt.

BALOG: Fölajánljuk az államnak a földeket és kész! Vegyék vissza. Nem közösködünk!

BŐDÖR: Én nem ajánlok föl semmit. Nekem kell az a föld!

MÜLLNER: Bődör elvtárs, hát éppen maga! Maga nem látja mi a jövő útja?! Azt akarja, hogy mindenki sajátmagának kaparjon. Nem érti, hogy össze kell fogni az ország érdekében!

Magának kellene legjobban megérteni az idők szavát!

BŐDÖR: Le van szarva az idők szava!

BŐDÖRNÉ: Az emberek az egy apád kivételével lemondtak a földről és megalakult itt az állami gazdaság, vagyishogy ahogy akkor hívták a Nemzeti Vállalat.

VEZETŐ: Nézze Bődör, maga megtarthatja a földjét, joga van rá, de nem itt. Megkapja a tíz holdját fönn a Hamarászó mellett.

BŐDÖR: Márpedig nekem éppen ez a tíz hold kell. Mit képzel, mi lesz a kutammal!?

VEZETŐ: Azt az ürgelukat majd betemetjük. Bízza csak ránk. Mit gondol a tíz holdja beékelődik a nagyüzemi táblák közé!? Ilyen luxust nem engedhetünk meg magunknak!

FÉRFI I.: Hagyd a fenébe az egészet, Gyula! Csak te húzhatod a rövidebbet.

BŐDÖR: Márpedig én nem hagyom. Nem adom a földem!

BŐDÖRNÉ: Aznap fogta magát, lement a kútba, azt mondta, amíg el nem ismerik, hogy ez a föld az övé, nem jön ki. Minden nap vittem az ennivalót, egy kosárban eresztettem le neki.

BŐDÖRNÉ: Gyula, legyen eszed! Gyere ki, megfagysz odalenn.

BŐDÖR: *(a kútból)* Asszony, menj, azt' tedd a dolgod!

VEZETŐ: Jöjjön ki azonnal, be kell temettetnünk a kutat.

BŐDÖR: Csak temettesse. Ha engem is be mer temetni.

VEZETŐ: Meg kell kezdenünk a szántást, nem érti! Traktorokkal jövünk a földre. Úgy beomlik ez a maga rohadt kútja, mint a pinty. Nem érti, hogy életveszélyben van odalenn!

BŐDÖR: Magával nekem nincs tárgyalnivalóm.

BŐDÖRNÉ: Küldtek ide rendőröket, ávósokat, de hiába. Aztán azt sütötték ki, hogy tűzoltókat hoznak és kiveszik erőszakkal... De arra már nem került sor.

HANGOK: Bődörné! Mariska néni! Maris!

SZOTYORI: Mariska, beszakadt a kút.

BŐDÖRNÉ: *(kiabál a kútba)* Gyula! Gyula!

BALOG: Ne menjen olyan közel! Megindul mostmár az egész magát is betemeti.

FÉRFI I.: Engedjetek le engem egy kötéllel!

SZOTYORI: Nem mehet le senki, összeomlik mindjárt az egész. Csak egy halottal több lesz.

BŐDÖRNÉ: Gyula! Gyula! Szólj már!

SZOTYORI: Gyere innen Mariskám, beszakad alattad.

BŐDÖRNÉ: Hagyjon engem! Hagyjon! Gyula!

SZOTYORI: Az istenit a fejednek, hát te is meg akarsz halni!

BŐDÖRNÉ: Nem halt meg! Nem érti, hogy nem halt meg!

FÉRFI I.: Na jöjjön innen szépen. Jöjjön Mariskám.

FERI: Szóval így halt meg.

BŐDÖRNÉ: De akkor éjjel én megraktam egy kosarat ennivalóval, kivittem a kúthoz és egy kötélen leengedtem.

FERI: Istenkísértés volt, beszakadhatott volna maga alatt.

BŐDÖRNÉ: Fölhúztam a kosarat... és üres volt... Elvette az ennivalót... Nem hiszed?

FERI: Nem.

BŐDÖRNÉ: Pedig aztán így volt minden éjjel. Leeresztettem a kosarat és üresen húztam vissza... Szólongattam, de nem válaszolt... Tudom, tiltva van nekik.

BŐDÖRNÉ: *(tölt)* Akkor már egyre nehezebb voltam. Veled voltam éppen, tudod. De kimentem minden éjjel. Az utolsó éjszaka fölhúzom a kosarat, látom ám, hogy van benne valami. Tudod, mi volt benne? *(Feri nem válaszol)* Egy aranypénz... De mindjárt tudtam... a lentiek meg akarják venni tőlem... ezzel az arannyal akarnak kifizetni... Nem adom! Nem adom! Visszadobtam az aranyat.

FERI: Lázas maga, anyám.

BŐDÖRNÉ: Aztán pár napig nem tudtam menni, mert megszülettél... A főnökség úgy döntött, hogy a tetemet életveszély miatt nem lehet kivenni – így mondták: a tetemet. Betemették a kutat. Elsőbb egy kis domb volt ott, most meg egy horpadás. De én aztán is kijártam oda mindig. Téged is hányszor elvittelek. Te vagy a tanúm.

FERI: Mire vagyok a tanúja?

BŐDÖRNÉ: A hangokra. Te is ott voltál, amikor az a nagy zuhulás volt. Akkor megküzdött valakikkel. De tudtam, hogy győz. Legyőzi őket... Nincs több olyan ember, mint az apád!... És győzött is, mert azóta is gyakran hallom, hogy mulat. Valaki citerázik neki. Csak tudnám, hogy kicsoda. Valami szép lány. Biztos.

FERI: Anyám, holnap maga is eljön velem Fehérvárra. Aztán a holmijáért majd később visszajövünk.

BŐDÖRNÉ: Látom, hogy nem hiszel nekem. Azt gondolod, hogy megbolondult az öregasszony. Ugye, azt gondolod?

FERI: Dehogy gondolom. Csak nyugodjon már meg.

BŐDÖRNÉ: Gyere el velem. Eljössz velem. Hallgasd meg magad.

FERI: Most? Az éjszaka kellős közepén?

BŐDÖRNÉ: Félsz?

FERI: Dehogy félek. Menjünk, ha annyira akarja.

(mennek az éjszaka neszei között)

BŐDÖRNÉ: Erre hordtalak a karomon.

FERI: Nem is találunk oda ebben a sötétben.

BŐDÖRNÉ: Ne félj te attól, bekumott szemmel is odatalálok. Na itt e, ez a kukoricás. *(zizegnek a kukoricalevelek)* Itt vagyunk. Érzed ezt a kis völgyet.

FERI: Itt volt a kút?

BŐDÖRNÉ: Itt. Hallgass! Figyelj csak. *(hosszú csend)* Hallod?

FERI: Nem hallok semmit. *(Tompán, mintha valóban a föld alól jönne, hallatszik, ahogy több citera játssza az Elküldött a Sárá-t)*

BŐDÖRNÉ: Most se hallod?

FERI: Mit hallanék, nincs mit hallani. *(A zene egyre erősödik, harsog, már a szavakat is alig lehet tőle hallani)*

BŐDÖRNÉ: Nem hallod? Most se hallod?! *(kiabál, túlharsogja a zenét)*

FERI: *(ő is ordít a zene miatt)* Csönd van itt, anyám, csönd!

(a zene még egy darabig harsog, aztán megszakad)

VÉGE

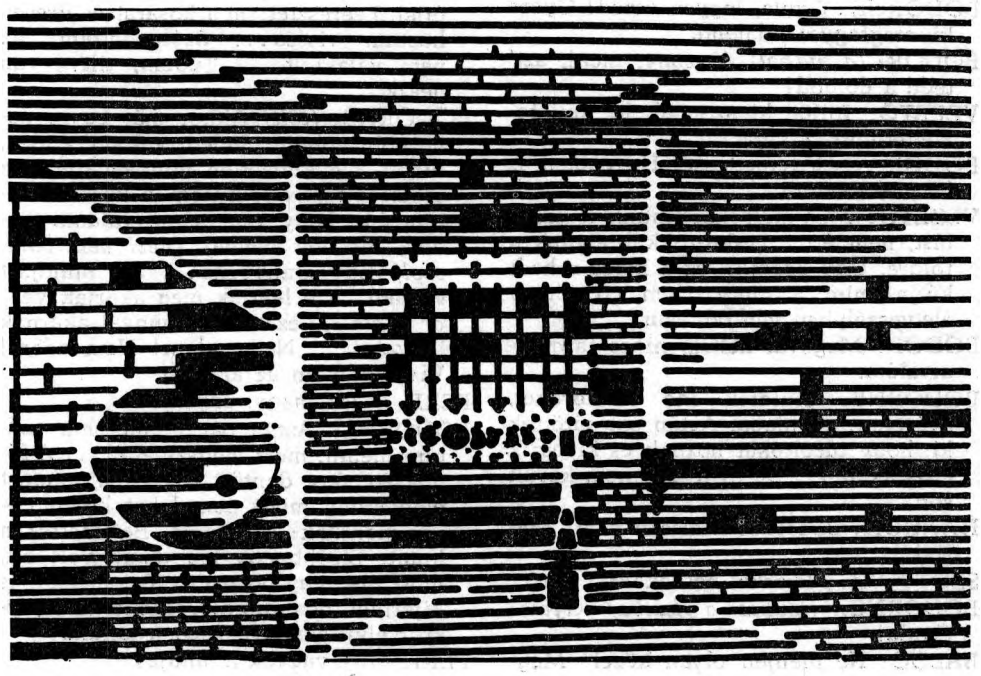

BIHARI SÁNDOR

Egy névtelen fejszoborra

Ha magány, legyen magány, de társul
a csillagokhoz,
meg ahhoz az árva és fölfoghatatlan
fogalomhoz,

hogy emberiség. Némán szűkítem, úgy
tágítom a kört
magam körül. A gondolatommal terelem
a levegőt.
Feltétel nélkül, csak arra a kétszer-
kettőre vágyom,
ami a lélegző terek a feketerigónak
a faágon.

Csődítem a hiányt ötmilliárd felől,
mert a lét kié?
Szorítom a csontjaimra. Mint hegedűt
a szív fölé.

Telehold

A keserű férfi, aki
testével a nő édes testét rengeti.
Kinn a telehold fénye őrjöng
az úton, a háztetőkön.

Mintha nem lenne mögöttük a küszöb
az Isten kapufélfái közt.
A fél-Föld éjszakában ők csak itthon.
Vannak egymásban otthon.

Mintha ez a Földecske nem a semmin gurulna,
nem húznák maguk után kifúlva
a történelmet föl-alá.

És nem mászna utánuk a halál.
Mint az ég szájában a lombok, külön forognak,
verítékeznek, jajongnak.

KELEMEN LAJOS

A KORSZERŰSÉG JEGYÉBEN

– Bihari Sándor költészetéről –

Napjaink költészettel kapcsolatos vitáinak egyik gyakorta visszatérő kérdése a folytathatóság; szokás ezt úgy is mondani: a líra az önvizsgálat korát éli. A tévesztés veszélye, a szerepben való megingás, amit emlegetni mintha divat is lenne, persze nem ismeretlen a líratörténetben. A költészet feladatának újraértelmezése kapcsán *Éluard* például a következőket írta 1952-ben: „... mernünk kell összegezni tárgyakat és érzéseket, szerelmet és gyűlöletet, színeket és formákat, korokat és égöveket, s azt az ezernyi sajátságot, amelyre William Blake azt mondta, hogy *»az emberek különbségeik révén egyenlők«*. A költő beleviszi érzékenységét, ítéletét, képzeletét a való világba, amelynek legyűrésére és átalakítására hivatott." Majd néhány sorral odébb még hozzátette: „Legyen a költészet a cselekvés eszköze . . ."

Érdemes megfigyelni, hogy a költő, akiről itt szó lesz, más szavakkal, de lényegét tekintve ugyanezt fogalmazta meg, amikor egyik korai (az *Utóhang a megpróbáltatáshoz* című) kötetének fülszövegében céljairól beszélt: „A költői hagyományok és a mai kor igényeinek vonzásában valami egészen új, de mégis helyénvaló, természetes költészetet akarok csinálni." E hitvallás érvényét erősíti *Babits* című későbbi műve, mely versben visszhangzik rá a prózában kimondott gondolatokra: „hinni, hogy ének még oszt és szoroz, / fegyverek egyensúlyában szájra venni / esélyt, mely a jövőbe visszahoz."

Tekinthetnénk akár szokásos programversnek *Bihari Sándor* költeményét, ha csupán a költő-elől szellemének alkalmi fölvillantásáról adna hírt. De a máról visszasugárzó hódolatnál fontosabbnak érzem annak a sajátos szemléletnek a megnyilvánulását, ami jelen pillanatban is egyik meghatározója Bihari költészetének; nevezetesen a történelemben-gondolkodást. Ez a történelem és a jelen közös, odavissza érvényes megközelítését jelenti. A *Babits* című vers is a jövőbe-visszatérés problémáját állítja középpontjába.

„Gondolhatok a dédapámra. És a dédapja dédapja gondol / a dédapjára. Ki sem látszik a honfoglalásból. / / Ez a zsigerekből-zsigerekbe-történelem történt velem. / Ez az időmenti ország az idegvégződéseken. / / És Tinódi Lantos Sebestyén kollega hang-doboza / az én hiúságomat is rezonáltatja vala." – olvasható az 1980-as, *Rajzok a levegőre* kötet címadó versében. Mindamellett az sem lehet véletlen, hogy Tinódi mellett feltűnnek a könyvben olyan nevek még, mint Balassi és Ady, József Attila és Nagy László, Rimbaud és Kormos István, Déry és Örkény, Vörösmarty, Zelk és Lorca. És folytatható a sor Latinovitsig, Juhász Ferencig bezárólag.

„Tessék a versért egy kicsit megszenvedni – úgy látom, kerülne más is, jobb is." József Attila fél évszázaddal ezelőtti felszólítása ma, az álversek futószalag-tempójú gyártása idején – sajnálatos – aktuálisabb talán, mint ötven éve volt. Az „egyetlen lakható mondatért" való küzdelem más munka, mint amit a versnek gondolt ilyen-olyan szövegek tömeggyártása sejtet, de munka. Szívós és konok harc a nyelvvel. Lehet ezt a tényt elegánsan figyelmen kívül hagyni, bár végül is tagadni hiábavaló. Éppen Bihari Sándor költészete az egyik legjobb példa, hogy a költő csak a nyelv teljes birtoklása révén alkothat valóban hitelesen. Ebből a szemszögből, vagyis a verseszközök finomodása, tökéletesedése terén a *Lélegzet* című kötet fordulópont Bihari pályáján. A megelőző idők kissé túlbeszélt verseit innentől a fegyelmezetten fogalmazott, nagyudvarú metaforákra épített művek egész sora váltja fel. A vallomáslírát iróniával elegyítő, gondolati költészet dokumentuma a *Léleg-*

zet című könyv. Modellt uraló, de meghökkentően egyéni alakításuk folytán a rutint eleve kizáró opuszai közül legalább cím szerint érdemes kiemelni a *Jegyzetek Európa szélén,* az *Utókor,* a *Történik,* a *Játékidő,* a *Kő* című verseket. A könyv záróversében, a *Krónikā*-ban olvasható: „... érhetünk időbe, / mikor lehet fűteni / a kinyitott fridzsiderrel is." Hűvös, borzongató szélfúvás ez a jövő felől, lesújtó kép a megválthatatlan emberiségről, s a következő kötetben, mintegy párhuzamként, az ihlet szembetűnően másrendű, a „mégis-van-remény" szólama erősödik fel; a hit a szó erejében: „Mielőtt rájuk idő ereszkedik, / s az isten pihenni megy, / a himbáló verssorok / teherbírása kipróbáltatik" *(Szombat)* A válság utáni felfrissülés, a belátó józanság bontakozik ki a továbbiakban a közösség helyzetének történelmi távú vizsgálatából is. A meggyőződés, hogy igenis lehet oldani történelmi-politikai-magánemberi skizofréniáinkon, adja Bihari Sándor költészetének korszerűségét. A pályatárs, *Orbán Ottó* szavaival: „Dolgunk nem kevesebb, mint föltalálni a lakható földgolyót."

A 70-es évek végén született művekből kitetszik, ezen periódus fő stílusbeli sajátossága az egyre gazdagabb képrajzás; a rusztikus leírás és a gondolati közlendők közös szálból összeszőtt metaforája élteti a verset, mindehhez lenyűgöző nyelvi erő járul. Ugyanakkor frissítőleg hat a szövegre az elégikus és az irónikus hangnem együtt-alkalmazása. Bihari a lehető legteljesebben igyekszik átélni a létet, de tapasztalatait, élményeit némi távolságtartással jeleníti meg; innen költeményeinek különös feszültsége. A fogalmazás itt-ott észlelhető darabosságát pedig a téma részletekre kiterjedő körülírása magyarázza. Ahogy *Christopher Middleton* írja: „A költészet: a teremtés aprólékos szövegmagyarázata. Olyasvalaki szerkeszti aggályos gonddal, aki maga is részt vesz a teremtés művészetében."

Bizonyára nem véletlen, hogy a természetesebb stílus kialakulásával párhuzamosan a személyes élmények, valóságosan átélt élethelyzetek lírateremtő szerepe oly szembeszökően felfokozódott. S a legújabb művekben alig-alig találkozni a korábban, főképp a 70-es évek elején gyakori személyiségrejtő, bonyolultan áttételes formákkal.

A láttatás újszerűsége nyilvánvaló, ám a megváltozott jelzésmód kockázatoktól sem mentes. Bihari jól ismerte fel a napi tapasztalatokban gyökerező vers veszélyeit. Látszik ez abból, hogy a verset indító közvetlen tényeket, részérvényű konkrétumokat egy objektívebb közegbe, többnyire tág jelentésű képekbe igyekszik átemelni. Szerencsére anélkül, hogy a versen végigsugárzó epikus fikció üres mutatvánnyá válna. Legjobb műveiben empirikus élmény és látomásosság komplementer viszonyban vannak egymással. *(Hol maradt a régi költő telesége a költeményből?, Halfej, Utazások anyámhoz, Haza, A kőlyuk ága).*

S talán épp a tapasztalati benyomások révén, a köznapi tények zuhatagában múlt el az az állandósulni látszó légszomj is, ami azelőtt már ihletében fojtogatta Bihari költeményeit. Míg *Az elvágott idő*-ben keserűen mereng el: „A zónák jegyzékváltása fejünk fölül beérett. / Mínusz a látóhatár.", addig a *Reggeli rege* sorai valami hirtelen felébredt könnyedséggel köszöntik a világosságot: „Mintha lenne, ami lenne. / Az anyag s a lélek meg nem repedne. / / Hibátlan isten mintha / kívülbelül mindent megigazítana."

Feltűnő az idézett vers négy sorában olvasható fogalmak, úgy mint: *anyag, lélek, isten* uralkodó funkciója; műről műre vándorlásuk új és új hitelű jelentéssel gyarapodik. Gyakori előfordulásuk nem zárja ki gazdagságukat, képesek a változatosság hatását kelteni, noha alig több, mint öt-hat olyan fogalommal bővül csupán körük, amelyek szintén jellegzetes motívumai a Bihari-verseknek. (Ha „a jó mű elemeiben csak az él, ami bennük közös", akkor szükségképpen annál *jobb* a mű, minél *több közös* található az elemek belsejében. – idézi Somlyó György *Jakobsont.)*

A *fű, csillag, ige, gond, remény, történelem,* s a már említett *anyag, lélek, isten* vissza-visszatérő fogalmaira íme néhány mondatbeli példa: „Mint a férfi szakállából ha megőszül / dől a történelem a fűből." *(Helyzetek),* „De amikor elengedtek a történelemből, gyönyörű nacionálém / fölött az úr azt kérdezte: Maga

hülye? És én / / lábamnál a bekötött, naftalinszagú csillagokkal, / hogy nem vagyok hülye, azt dadogtam." *(Utazások anyámhoz)*, „S nemcsak a gond lesz a gondom..." *(Nyikorognak a fák)*, „Mintha hasztalan csikorogná elő magát a csontok / közül a remény..." *(Depresszív)*. A kiemelt példák is sejtetik, de további idézetekkel méginkább bizonyítható, legtöbbször talán a *történelem* tér vissza a motívumok közül. Elemi közelségét még egy-egy intimebb pillanat fölelevenítéséből is kiérezni. *(Folyamodok hozzád, Nyarak, A csontjaim mögül fénylik.)* Szükséges hangsúlyozni, a históriai hangoltság nem régi példák egyszerű aktualizálását jelenti itt. Ha mindenképpen sarkítani akarnám a kérdést, inkább azt kéne feltételeznem, hogy a vers Bihari számára út a sokszor nem-embermértékű történelmi inzultustól a vállalható történésig, vagyis a történelem és egy korrektebb sors meghóditásáig. A korai művekben is megvolt ez a fontosság, de a költő romantikus szemlélete sokszor elbagatellizálta a lényeget. Ma illúziótlanabb a költemény. A dolgok néven nevezésének nosztalgiája szól a *Kedd, szerda közt* soraiból: „Vagyok. Csak a honnan-hová két vége senkié. / A Vénusz nevezetű asszonyság hunyorog / az ég alá, a kovácsoltvas-priccsekre. Ahogy / a történet hamujában az evidencia dadog."

Bihari etikája azáltal válik cselekvéssé, hogy a költő végül is nem áll meg a tudomásulvételnél. Elvesztünk lassan minden kiszámíthatót, az isten sportot űz velünk: „Nézem magunkat. / Vagyunk, mint mikor az isten önmagával sakkoz." – írja, de egyben azt is érezteti, hogy ez a botrányos játék nem lehet a sorsunk; valami egészen komoly, megőrizni-érdemes meggyőződéssel vall erről: „Fiú ténfereg a soraim alatt... / A summát, hogy ebédel-e az emberiség minden nap, / majd neki hagyom, mert ebéd előtt törnek ki a forradalmak. / / Ha kell neki s mert nincs más, a valóság törékeny levegőre rajzolt / folytatását hagyom rá, mint barlangrajzot. / / A szemével gondolja el, hogy ami nincs, nem hiányzik / az embernek. Csak ami van, az hiányzik." *(Rajzok a levegőre.)*

Bihari Sándor költészete a tűnődés drámája. Világszemléletét a pontosan érzékelt történelmi és jelenidejű konfliktusok ellenére, vagy éppen azokkal együtt, egyfajta bizakodás jellemzi. „Leszakítanám már magamat / a gond gondolatáról. Nem szabad." – mondja egyik versében. Magasfokú erkölcsi magatartás ez, egy újszerű – hadd mondjam ki mindenféle mellékíz nélkül – *közéleti költészet* alapja. Annál inkább meglepő, hogy míg a kritika annyi kevésbé életképes műről igazolja rámenősen a maradandóságot, Bihari Sándor munkáit legalábbis visszafogottan kíséri. Nem feladatom itt az okok keresése, és még csak nem is a kárpótlás, sokkal inkább a belátás; az eszmei-formai fejlődés egyértelműsége miatt írom le: meggyőződésem, hogy mindnyájunknak szüksége van az olyan kollektív érvényű józanságra, amit a költő *Versek* című összefoglaló költeményének egyik szakaszában így fogalmazott meg: „...tudni kell az embernek babits mihályul, / józsef attilául, / hogy akik egyedül kerengünk, majd külön is / valamivé összeálljunk."

KOVÁCS ISTVÁN

Fényképek a hegyeken túlról

Kezek: könyörtelen imára kulcsoltak, rózsafüzért morzsolgatók, gyermeket ölelők, szülőkbe kapaszkodók. Tétován egymáson pihenő kezek. A jelenidő előtt vigyázzban álló gyermekek: kezük combjukra tetoválva . . .

Breughelian szomorú és időtlen gyermekarcok.

Istenben reménykedő tekintetek, mégha a szájszeglet kételkedő is.

Istent vádoló tekintetek, mégha a szájszeglet kételkedő is.

Arcokra szakadt történelem – végtelenbe hasadó arcvonások.

Mosoly, amely lehet a sírás előtti pillanaté is.

Viselőjének idegszálaival kivarrt ingvállak.

Mozdulatlanná pólyázott jövendő.

Gyönyörű asszonyok: tekintetük megtörik az ezüstjét vedlő tükörben.

Szájzára a nyelveket bomlasztó időnek.

A foggal születettek belülről morzsoló síremléke.

Egy asszony Krisztus-fejtartása.

A háttérben keresztfa, jegenye-uniformis, mennytelen égbolt.

Lecsukódó szemek napfogyatkozása.

Belevakulsz . . .

A kitépett film – fényhamu. Szemgödrünkbe csapódik . . .

Didergő ujjunkkal kibetűzhetetlen a Halotti Beszéd.

A közel és a távol

Csak most, harminchárom év, Krisztus derékbatört emberöltője után sejtem, micsoda nyomasztó titka volt a jegenyéknek. Nem, nem a hadakútjáról lezuhant és földbe fúródott kísértetlovasok tollforgóiról van szó, akik ma is vágtába fognak, ha feltámad a szél. (Ez mondának szép – de annak is csak messziről, akár a hősiesség vagy – még inkább – a hősi halál.) Nem is a mértanpélda rajzban valóságos, képzeletben átfogó *jegenyeárnyékára gondolok. Nem a kiszámíthatóságra.*

A fa tövében állok. Nézek, mintha fészket keresnék . . . Föl az égre, a kékséget boronázó ujjlenyomatra. (Ki pörgetheti ilyen egykedvű biztonsággal szemfedőnket?) Ahol sudarasan szétválik a törzs, szerelmes combok szürke, pompeji nászát látni. Évgyűrűző remegéseket. A telt ecset lassan imbolyog, szellemidéző nyikor-

gással mázol. Varjak feketéjével fröccsenti be a felszántott földet. Csak a csonttá száradt szipirtyóág mozdulatlan... egy polip nyársra húzott karja... emberből kihúzott történelmi lázmérő: görcsbe rándulo karó... Szertelen lomb-taps – szigorú lomb-éberség. Megelevenedik mindaz, amit mesének, hihetetlen históriának hiszünk. (S mert később – mondjuk, a későbbi fél emberöltőben kiderül; a mese egy része történelem, s a történelem jelenidősen igaz – szívesen gondolunk a kerekded mesékre.) Hátrálunk. Visszafelé a jegenye árnyékán. Derékszögből a végtelenbe. Felnőttkorból az öregségbe. Míg félelmeink ismét sorba nem állnak...

MELIORISZ BÉLA

Akkor a tengert is

Mint kilincsen a kéz párás nyoma
elmosódik a hosszú part hirtelen
s szívemre zúdúl régmúlt telek hava
szombaton darabka húsért álltam
topogtam a hóban azt hittem álmodom
még sosem láttam annyi visszeres lábat
nagyon árvának éreztem magam
anyámat idéztem biztatásul
s tűnődtem hogyan kell ügyesnek lennem
ha lassan haladt a sor
volt időm ebédeket is elképzelni
különösen vasárnapi levesekre
gondoltam szívesen s már gyakran
sikerült elérnem hogy éreztem
a párolgó húsleves illatát
mitagadás valóságos kéjenc lettem
lassan szedtem a levegőt
hogy hosszabb ideig csiklandja
orromat a finom pára s ha késtek
a véres kötényű szállítók
még utcán talált a gyárak
ebéd utáni kürtszava és akkor
a tengert is kitaláltam magamnak
a partszegély kövein habzó hullámokkal
verőfényben s mint utóbb kiderült
egyéb mediterrán jegyekkel

KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL

Emberi környezet

III.

A kis szőke

Hárman voltunk testvérek, mindhárman szőkén születtünk, egyedül András maradt meg közülünk fölnőtt korában is szőkének. Már régen elmúlt húsz esztendős, szüleim még mindig „kis szőkének" becézték. Ő volt apám kedvence. Elég volt ránéznie, máris ellágyult. Ha volt valaki, akiről apám gondoskodni akart, akinek a sorsát szívén hordta, András öcsém volt az. Épp azért fontos az ő története.

Van egy pszichológiai elmélet, ami szerint az a gyerek, aki szülei akarata ellenére látta meg a napvilágot, hátránnyal indul a siralmak völgyében. Az elsőszülött én voltam, utánam Laci öcsém következett, ő mindössze néhány hónapig élt, majd világra jött Ilma húgom.

Anyám ez idő tájt tudta meg, hogy a gyermekáldást korlátozni is lehet; ezt a tárgyat is mély *hallgatás* övezte. E fölvilágosítás nélkül minden bizonnyal szériában állította volna elő a kis Grandpierreket, akárcsak Ella néni, édesanyám azonban közölte apámmal, hogy ami az ő közreműködését illeti, ne számítson a bővített újratermelésben való részvételre.

Fogadkozását egy selejtes óvszer lékelte meg. András öcsém megfogant, majd a szabályos várakozási idő letelte után megszületett, mintha megerősíteni akarta volna a fenti elméletet: gyöngén, véznán, betegesen, de szőkén és bájosan.

Őrzök róla egy gyerekkori fényképet, bűvöletesen szép volt. Mindenki körülötte, a „kis szőke" körül ugrált, hiszen hosszú időbe tellett, amíg megszokta a földi létet s kiderült, hogy nem megy el közülünk. Az ő révén ismertem meg a tokaji aszut, Szilágyi bácsi, a háziorvosunk, ezt rendelte neki erősítőül, olykor – és ha nem tartózkodott a közelben senki – én is húztam egyet-egyet az üvegből. Ízlett. Apám mindig becsülettel helytállt, valahányszor extra költségek merültek föl, nyilván összezsugorgatott valamilyen tartalékalapot, fizetett ám ugyanakkor félhangon panaszkodott.

Mivel kedvence egészsége forgott kockán, ezúttal tiltakozás nélkül szurkolta le a pénzt az erőt adó aszura, ami talán megmenti a lét és nemlét határán habozó gyereket. András sápadt arcocskáján kiütközött a verejték, hunyott szemmel feküdt, sovány teste alig-alig emelte meg a paplant. Hónapok múltak, amíg szervezete úrrá lett a betegségen. Talán ez a hosszú hónapokra nyúló aggodalom indította el azt a folyamatot, aminek a végén a kis szőke apám kedvence lett.

Pestre költözésünk idején András tizenharmadik évében járt, apám ahogyan hithű kálvinistához illik, a Lónyay utcai gimnáziumba iratta be. Közel-

ben, a Ráday utcában laktunk, apám dolgozószobája és a háló között volt a szalon, ott ebédeltünk, vacsoráztunk, napközben ott tartózkodtunk és ott is tanultunk, ki-ki a maga zugában, ki-ki a maga módján. Öcsém fütyörészve.

Az a szokása, hogy fejét jobb tenyerébe megtámasztva, András tanulás közben halkan, tehát egyáltalán nem fülsértőn, nem bántón fütyürészett, sok vitára adott alkalmat. Apám több ízben elmagyarázta, hogy a két műveletet, úgymint a tanulást és a fütyülést nem lehet egyszerre végezni. Mire a kis szőke szelíd, de megingathatatlan makacssággal hangoztatta, hogy csak fütyürészve képes tanulni. Az ő álláspontja győzött. Talán azért, mert ha valami jókedvre derítette, apám is diszkrét füttyszóval könnyített a lelkén.

Mindazt, amit idáig elmondtam, elsőkézből tudom. Repatriálásunk után egy esztendőt Pesten töltöttem, csak aztán utaztam Franciaországba, Belgiumba, Pécsre. A továbbiakat részben hallottam, másrészt logikai összefüggésekből következtettem ki. András rendületlenül fütyült, a gimnázium tanári kara apám iránti tiszteletből áttámogatta egyik osztályból a másikba. Érettségire azonban nem akarták engedni. Az igazgató behívta apámat és közölte vele, vagy ráncba szedi a fiát, vagy – és ezt látja célszerűbbnek – vigye más iskolába, hogy ott szerezze meg az érettségi bizonyítványt.

A kontraszelekcióra már a Horthy korszakban nagy gondot fordítottak, gondoskodtak hát egy gimnáziumról, Nagyboroszlón, ahol minden úri csemetének, azaz az uralkodó osztály leendő tagjainak szavatolták az érettségi bizonyítványt, ha taknyanyála egybefolyt, akkor is. Ide vitte le apám öcsémet és kosztkvártélyra elhelyezte egy „jó embernél", aki annyira jó volt, hogy védencsége mellett András rászokott a rendszeres ivásra. Az érettségit mindazonáltal sikeresen letette.

Miután öcsém a jövendő hülyeképzők e korai előfutárától megkapta az érettségi bizonyítványt, apám közölte vele, hogy a debreceni egyetem orvostudományi karára kell beiratkoznia. Homály fedi, miért esett választása éppen Debrecenre. Én ekkor már a pécsi egyetem hallgatója voltam és öcsémmel a karácsonyi és húsvéti vakációban találkoztam. A nyarat általában nem töltöttük együtt.

Három esztendőn keresztül minden vakáció alkalmával megmérköztem vele, azaz három esztendőn keresztül betoltam a hálószobában az ágy alá. A negyedik esztendőben a mutatvány nem sikerült. A kis szőke törékenynek, véznának született, Debrecenben viszont megizmosodott. Ha eszébe jut revánsot venni rajtam, könnyűszerrel betolhatott volna az ágy alá. Csakhogy neki ilyesmi meg sem fordult a fejében.

Kontaktust teremteni öcsémmel bajosan ment, nem is alakult ki közöttünk meghitt viszony, azelőtt sem volt közlékeny, nem tűnt hát föl, hogy nemcsak tanulmányait nem hozza szóba – de hallgat diáktársairól, nem említ együtt elkövetett csínyeket, olyasmiket, amiket Pécsett csináltunk kollégáimmal: – például legurítottunk egy üres hordót a Petrezselyem utcába torkolló, kővel borított kis sikátorokon – mintha a végítélet dörömbölne – vagy kicseréltünk egy csomó cégtáblát, a bábasszonyét a kárpitoséval, az ügyvédét a kötélfonóéval stb.

Apám az ellágyulásig szerette Andrást és mindent hajlandó lett volna elkövetni, hogy drága fiacskája boldoguljon. Mindent, kivéve azt, hogy kifürkéssze, mi érdekli öcsémet, mihez van tehetsége. A terv, hogy saját elpackázott orvosi karrierjéért öcsém orvosi karrierjében leljen kárpótlást, annyira elfoglalta, hogy semmi másra nem maradt ideje.

A legkézenfekvőbb alkalmakat sem használta föl tájékozódásra, például kényszerű látogatását a Lónyay utcai gimnázium igazgatójánál, akitől megkérdezhette volna: mi a kifogásuk a gyerek ellen? Miért akarnak megszabadulni tőle? Miért tanácsolják el közvetlenül az érettségi előtt?

Csupa olyan kérdés, ami önkéntelenül tolul a szájra és amire egy szerető szülő szorongva várja a választ.

Elképzelni nehezen tudom, miként folyhatott le a tárgyalás apám és az intézménye jó hírnevét óvó igazgató között.

– Méltóságos uram – mondta az igazgató –, nem is tudom, hogy kezdjek hozzá, annyira kellemetlen ügyben kérettem ide.

– Parancsoljon – biztatta apám.

– András fiáról van szó.

– Andrásról? – tudakolta apám föllobbanó érdeklődéssel.

– Jövő esztendőben állna az érettségi bizottság elé. Nekem és a tanári karnak az a meggyőződésünk, hogy intézményünk jóhíre forogna kockán, ha megkapná az érettségi bizonyítványt. Elbuktatni viszont nem akarjuk.

Valami ilyesmit közölt vele az igazgató. A közlés bizonyára fájdalmasan érintette apámat, ezt persze nem mutatta ki, meglepetését úgyszintén elrejtette.

– Ez minden? – kérdezte miután szavára lelt. – Hát akkor – mondta, fölállt, kezet nyújtott – köszönöm, igazgató úr, köszönöm.

– Minden jót, Méltóságos uram.

Az igazgató dermedt-zavartan bámult a távozni készülőre. Az ajtóig kísérte s miután útjára bocsátotta, eltűnődött.

Pontosan ugyanígy tűnődöm én is azóta, mert megfejteni semmiképpen nem vagyok képes apám viselkedését. Az igazgató talán valamelyest meg is sértődött, hogy a látogató csöppet sem kíváncsi az ő véleményére, az övére, aki az egyik legjobb fővárosi középiskola vezetője.

Andrásnak volt annyi esze, hogy belássa, az érettségi beléptidíj az úri társaságba, hiánya úgyszólván leküzdhetetlen hátránnyal jár. Annál kevésbé tiltakozott hát az érettségi megszerzése ellen, mert tudta, hogy ingyen adják, a legcsekélyebb erőfeszítést sem kell tennie.

Annyira nem volt közönyös, hogy rá ne eszmélt volna, hogy ő apám kedvence. Kedvező helyzetét ki is használta, apám jóvoltából komplett ruhatárral utazott Debrecenbe, ide értve a szmokingot; a zsebpénzt is viszonylag bőven mérte apám, sőt kisebb adósságait szó nélkül kiegyenlítette. A nagyobbakról a botrány kipattanásáig senki sem tudott.

Ami az egyetemet illeti, a puszta gondolatra, hogy éveken keresztül olyan szörnyűségekkel kell foglalkoznia, mint az anatómia, a fizika, a kórtan – Andrást a hideglelés környékezte. Megpróbált korrekten játszani s a maga renyhe, lomha, langyos, lusta, tesze-tosza módján közölte apámmal, hogy semmi kedve orvosi tanulmányokat végezni.

Apám mintegy félálomban hárította el a kis szőke ellenvetését.

– Majd megjön a kedved.

Megjön a kedve egy olyan gyereknek, akinek soha semmihez nem volt kedve, aki se bélyeget, se lepkét, se virágot nem gyűjtött, nem lelte kedvét az olvasásban, a muzsikában, legföljebb részegen bömbölt a vele egyivásúakkal úgynevezett magyar nótákat? Nem tudom, miként képzelte apám, hogy András megingathatatlan közönye, egykedvűsége, egy napon hivatástudattá változik. De szentül hitte, hogy így lesz.

Becsületére legyen mondva, András, noha jószerint mindenkor kitért a küzdelem, kitért mindennemű erőfeszítés elől, nem adta meg magát.

– Ne kényszerítsen apa, hogy orvos legyek. Inkább helyezzen el valahova állásba, majd meglátja, hogy nem vall szégyent velem.

– Ugyan kis szőkém, csak nem félsz az egyetemtől? Hiszen van neked eszed.

Csakugyan volt esze – ez egyébként apám egyedüli mentsége. Nem az ész hiányzott, ahhoz, hogy András megállja a helyét, hanem az érdeklődés. Márpedig következetes, változatlan érdeklődés az alapföltétele minden szakmának, minden mesterségnek, minden sikernek. Megfoghatatlan, hogy ezt a nyilvánvaló tényt, apám miként hagyta ki a számításból.

Családhoz András csak akkor folyamodott, amikor látta, hogy józan érveléssel nem ér célt. Nem ingerelte tovább apámat vonakodásával, hanem engedelmesen beiratkozott a debreceni egyetem orvostudományi karára – írd és mondd, összesen egy félévre. Egy napfényes szeptemberi napon derült ki, hogy András öt esztendőn át be sem tette a lábát az egyetemre. Júniusban közölte, hogy szeptemberre halasztja az avatást és evégett az egész nyarat Debrecenben tölti.

Említettem már, hogy a fütyülésre való hajlam közös vonása volt apámnak és öcsémnek. Apám fütyörészve készült élete nagy diadalára, öcsém doktorrá avatására, pedagógiai elveinek minden másnál meggyőzőbb igazolására. Egy nappal az avatás napja előtt, váratlanul betoppant a kis szőke, sápadtan, karikás szemmel, tétován röpdeső tekintettel, mint a lelkiismeret-furdalta bűnös.

Apám arcáról lehervadt a mosoly, ajkán elnémult a fütty, mintegy megkövülten bámult öcsémre, mint aki kísértetet lát.

Hosszú időbe tellett, amíg megszólalt:

– Mit keresel idehaza egy nappal az avatásod előtt? – kérdezte.

De hogy András egyetlen árva szóval sem válaszolt, dolgozószobájának ajtaja felé intett:

– Gyere.

Maga elé engedte Andrást, az ajtót olyanformán csukta be kettőjük mögött, mint aki magára húzza a koporsó fedelét.

Híven a családunkban kötelező hallgatás hagyományához, soha pontosan nem tudtuk meg, mi ment végbe a zárt ajtók mögött.

András körülbelül egy órát tartózkodott apánk dolgozószobájában. Kijövet már nem volt sápadt, szeme körül eloszlottak a sötét karikák, sőt a tekintete valamilyen bajosan meghatározható fölényt sugárzott. Nem védekezett, nem mentegetődzött, inkább támadott:

– Előre megmondtam az öregnek, hogy semmi kedvem az orvosi pályára. De ő erőltette. Így aztán, hogy meg ne bántsam, úgy tettem, mintha tanulnék.

– És mit csináltál öt évig Debrecenben? – kérdezte édesanyánk.

– Jól éltem – válaszolt öcsém kacéran, a megbánás, a bűntudat legcsekélyebb jele nélkül.

– Nem szégyenled magad?!

Édesanyánkból elemi erővel tört ki a megbotránkozás. Az ő szemében, aki örökös takarékoskodás közepette élt s pénzügyi bűvészmutatványokkal fedezte a kiadásokat, öt elprédált év, az öt év folyamán elpocsékolt tömérdek

pénz már-már megbocsáthatatlan bűnnek számított. Hol a harag, hol a szeretet hulláma kapta a hátára.

Ilma húgom megvetőn elhúzott szájjal mustrálta András.

Engem a trükk érdekelt, miként sikerült öcsémnek öt esztendőn keresztül részedni apánkat, a hajdani törvényszéki bírót, aki számtalan bűnesetnek utána járt, otthonosan mozgott hát az ilyen meg amolyan csalások egész változatos birodalmában. Rendszeresen látogatta öcsémet Debrecenben, félévenkint legalább egyszer, mindig azzal jött meg, hogy András kitűnően szigorlatozott.

– Hogy hitetted ezt el vele?

András szája körül ismét föltűnt az a sajátos, fölénybe forduló mosoly, ami azt jelezte, hogy büszke arra, amit tett.

– Az öreg látogatása mindig a Bikában ért véget. Négyesben vacsoráztunk. Meghívtam két orvostanhallgatót, ezek a vacsora fejében elmondták, hogy együtt szigorlatozunk. Én kitűnően.

– És az indexed? Azt nem kérte az öreg?

– Azt mondtam, a questurán van. Mindig elhitte.

Önkéntelenül összenéztünk, anyám, Ilma, meg én. Valamelyikünkből kipattant a kérdés:

– És most mi a szándéka veled?

András megvonta a vállát, Pilátusformán, mint aki mossa a kezeit. Halkan válaszolt, hangjában reménytelen közöny.

– A miskolci jogakadémiára fogok beiratkozni.

Döbbenten néztünk egymásra. Azt hittük, a debreceni kaland megpuhította apámat, azt hittük, levonta a következtetést. Megint egyetem és megint a családtól, azaz minden ellenőrzéstől távol.

– Te kérted, hogy Miskolcra mehess? – kérdeztem.

– Dehogyis kértem. Én állásba szeretnék menni. Meg is mondtam neki.

– Kész őrület! – fakadt ki édesanyám. – Tönkre teszi szegény kis szőkémet.

S mintha ilyenformán megvédelmezhetné, magához ölelte.

Noha eleve tudtam, hogy a próbálkozás zátonyra fut, bementem apámhoz és megpróbáltam eltéríteni a tervtől, hogy jogászt csináljon Andrásból. Azzal fizetett ki, hogy végre meg kell értenem, az életben sohasem azt csináljuk, amihez kedvünk van, hanem amit kell.

Öcsém tehát néhány nap múlva fölutazott Miskolcra. Hogy ott mi történt, nem tőle tudom, hanem a másik érdekelttől, akivel évek óta szinte naponta találkozunk a Lukács uszodában. András miskolci tartózkodásának második évében szeretett bele Verába, egy föltűnően szexi, csinos, de szegény zsidó lányba, aki viszonozta érzelmeit. Öcsém úgy érezte, hogy Verában rátalált élete tartalmára s a boldogság kapuja kitárul előtte, ha feleségül veszi, tehát megkérte a kezét.

Vera gömbölyű volt, öntudatosan gömbölyű s amint közölte velem, a gondolatai is gömbölyűek, ami a testi gömbölyűség legszerencsésebb kiegészítése. Abban az időben, amikor András váratlan halálának hatására, Vera az idill részleteit fölfedte előttem, Vera már kétszer elvált, ha a viszonyait is beleszámítjuk, legalább egy tucatszor, de ahogyan az egy gömbölyű gondolkodású nőhöz illik, keserűség nélkül, arénák nélkül. Vera lényének sajátságos derűje mágnesként hatott mindazokra, akiket személye varázsa megejtett. Hajdani partnerei közül egyben sem fakasztott haragot, pláne gyűlöletet nem.

– Szeretettel emlékszem Andrásra – kezdte beszámolóját. – Egy nő sohasem felejti el, akinek először adta oda magát és aki először kérte meg a kezét. A lánykérés napján Bandi ünnepélyesen bárgyú mosollyal arra kért, hogy utazzam vele Görömböly-Tapolcára, mert fontos mondanivalója van számomra. Tapolcán – tudja – fürdő van, nem tudom miért éppen ott és miért fürdőruhában kérte meg a kezemet. Higgye el, Emil, nagyon elérzékenyültem, olyan szép fiúval, mint Bandi eddig még nem találkoztam. Már csak azért is meghatott, hogy feleségül akar venni, de másvalami is meghatott...

– Meghatódott...? – ismételtem gépiesen.

– Tudja, akkor kezdtek a parlamentben is zsidózni. Kevés árja gyereknek jutott ebben az időben eszébe, hogy zsidó lányhoz kösse az életét.

Vera tovább folytatta:

– Tudod, hogy szeretlek – mondtam neki. – Szívesen hozzád is mennék. De miből fogunk megélni?

– A fizetésemből! – válaszolta András magabiztosan.

– De hiszen nincsen állásod.

– Majd lesz. Elmegyek tisztviselőnek.

Vera szegény családból származott, mi másról ábrándozhatott volna, mint hogy átlépi a nyomorúság bűvös körét.

– Hogy képzeled, Bandikám, hogy a fizetésedből eltartasz engem? – kérdezte.

– És tudja mit válaszolt erre? Azt, hogy én is menjek állásba, a két fizetésből majd boldogulunk. Nekem az anyám jutott eszembe, szegény édesanyám, aki a maga módján boldog volt apám mellett, és vállalta a nélkülözéseket. Tudja, egy fiatal lány lelkében sok a romantika. De azért mégsem akartam úgy járni, mint anyuka, aki naphosszat a rongyos fehérneműk fölé hajol és foltoz, foltoz, foltoz végeérhetetlenül... És mindig fáj a háta. Az én szép hátam is fájjon? Az is görnyedjen meg?

Valamit észrevehetett az arcomon, mert elhallgatott. Nap mint nap láttuk egymást fürdőruhában, Verának vastag szalonnaréteg lepte be a hátát.

– Ne butáskodjon, Emilkém – fordult felém s a szavai nem szúrtak, nem sebeztek, gömbölyűek voltak ezúttal is –, attól, hogy megöregedtem, elhurkásodtam – nézze csak ezt a hurkát a derekamon, olyan mint egy mentőöv, szóval attól én még fiatal lány koromban nagyon gusztusos lehettem... Mint ahogyan maga is az volt Emilkém, gusztusos, szép fiatalember. *Volt!* A hátamat Bandi fedezte föl, a többiek a lábamat dicsérték. Ez amolyan magyar mánia.

– Miért – vetettem közbe –, hiszen szép a lába.

– Mit lehet csinálni egy lábbal? – fordult szembe velem kihívón. – Ha van valami ötlete, hívjon föl.

– Szóval – folytatta miután kikacagtuk magunkat –, a lábamat dicsérték meg a mellemet... Annak még megvannak a romjai. Attól kezdve valahányszor meztelenül forgolódtam a tükör előtt... minden nő gyönyörködik a testében... ritkán volt rá alkalmam, mert abban a vacak kis lakásban mindig lábatlankodott valaki... nohát ilyenkor a hátamban külön gyönyörködtem... És érzékenyebb is lettem a simogatásra... Ezt Bandinak köszönhetem. És még valamit – fűzte hozzá gyorsan.

Nyomaték kedvéért rámvillantotta derűs tekintetű kék szemét.

– Mit?

– Azt, hogy soha nem dolgoztam. Igen, igen azt. Soha embert nem lát-

tam, aki a semmittevést olyan elegánsan, olyan derűsen, olyan magától értetődően űzte volna, mint Bandi. Sohasem csinált semmit, de mindig jókedvű volt, tehát úgy tétlenkedett, hogy soha nem érzett lelkifurdalást a mulasztása miatt. Ahogy ő csinálta, az már művészet volt. Ő ugyan arról dadogott, hogy eltart a keresetéből, de rám sokkal erőteljesebben hatott a példa, mint az üres duma. Valahol a lelkem mélyén az ő hatására határoztam el, hogy eltartatom magam... Majd bolond leszek tönkre tenni az alakomat!

Hirtelen fölkacagott, csillogó, tündöklő kacagással:

– Amikor váltam, a bíró megkérdezte, hol dolgoztam. Kerekre nyitottam a szemem – tudja megjátszottam a helyzetet, csak aztán válaszoltam... – Ééén?... itt szünetet tartottam, hadd legyen nagyobb a hatás... Én sohasem dolgoztam. Mindenki dőlt a nevetéstől, a bíró alig győzte a csengőt rázni.

– Egyszóval Vera beleszeretett az öcsémbe, bár elutasította, mégis eljátszott a gondolattal, hogy és mint élnének, ha összeházasodnának. Öcsém nagyon alkalmas lett volna férjnek, ha megvan hozzá az anyagi háttere. Ebben az intim színműben, Vera édesanyja szerepéhez igazította a magáét, a szikkadt, görnyedt, visszeres, gyulladt szemű ősasszonyéhoz, aki szerette az apját. Nos Vera nem szerette annyira az öcsémet, hogy kedvéért végigcsinálja, amit édesanyja csinált. Ehelyett átsétált az élet napos oldalára, túl a hatvanon még mindig ott andalog, s még mindig nem egyedül. Az élet érdemes művésze, a legbölcsebb magyar.

Öcsém tehát kosarat kapott Verától, ebbe a kosárba csomagolta be a zakóit, nadrágjait, ingeit, gatyáit és becsúsztatta közéjük összetört álmait. Azokat is magával vitte. Valahányszor a bőröndhöz nyúlt, álmainak cserepei megzörrentek s az élet elmúlt édességeit idézték föl lelkében.

Eleinte úgy látszott, hogy az összetört remények romjai mindkettőjüket maga alá temetik, apámat öcsém csődbe ment karrierje, öcsémet magánéletének csődje. Mindketten hallgattak, mint a sír, magukba zárták bújukat-bánatukat, érlelték, aszalták. András első útja apámhoz vitte, úgy támolygott be a dolgozószobába, mint a holdkóros, és ugyanúgy támolygott ki tőle, belerogyott egy karosszékbe és üveges tekintettel bámult maga elé. Apám úgy járt-kelt a lakásban, mint a holdkóros.

– Vigyázzatok a kis szőkére – súgta anyám a konyhában. – Vigyázzatok rá, nehogy kárt tegyen magában.

Ha András hallótávolságon kívül tartózkodott, megtudakolta tőlem, mit csinál, nem forgat-e a fejében gyászos gondolatokat. Máskor a szemével kérdezett, haja tövéig fölvont szemöldökével, Ilma meg én lapos pillantásokkal iparkodtunk megnyugtatni.

Egy vagy két, esetleg még több hónap telt el, míg András úrrá lett a válságon. A tények győzték meg. Vágyott Verára, ám percről percre, napról napra, hétről hétre Vera hiányzott. Végül kénytelen-kelletlen tudomásul vette, hogy Vera távolléte állandó, a távollét pedig gyakorlatilag egyenlő a nemléttel. Vera fokonkint emlékké szublimálódott.

Nemcsak András, hanem apám miatt is aggódtunk, úgy bezárkózott szótlan magányába, mint a csiga a házába.

Édesanyám pártállását és vele aggodalmait mindig a szeretet s a pillanatnyi helyzet határozta meg. Mivel András feje fölött eloszlottak a viharfelhők, apámat pátyolgatta lélekben, szótlan nyugtalansággal, mert arra gondolni sem mert, hogy megbeszélje vele, mi baj van.

– Szegény apátok – siránkozott a maga csöndes módján, naponta több-

ször –, félek hogy ezt az újabb csapást nem heveri ki egykönnyen, hiszen annyira szerette a kis szőkét és olyan sokat várt tőle. És most már másodszor csalódik benne. Egész este bent ül a szobájában és emészti magát.

– Mert nem tudja eldönteni – vágtam rá –, hogy harmadszorra hova írassa be András, a műszaki egyetemre vagy a közgazdaságira.

Édesanyám épp az asztalt terítette vacsorára, a megjegyzésre megállt, kiegyenesedett és úgy nézett rám, mint aki kísértetet lát.

– Azt hiszed? – kérdezte tétován.

– Logikus – vontam vállat.

Én vicceltem, ő komolyan vette, amit mondtam. Törékeny kis kezét ökölbe szorította, arcán elszánt kifejezés jelent meg:

– Meg kell mondjam neki, hogy ezt nem engedem.

Határozottan indult a dolgozószoba felé, de ahogy közeledett, lépései úgy lettek egyre bizonytalanabbak. A belekondicionált reflex az ajtó előtt megtorpantotta. A kilincset már nem merte megfogni.

Láttam, hogy sírásra áll a szája. Hozzáugrottam, magamhoz szorítottam, egész testében reszketett.

– Anyuka édes – suttogtam –, ne vegye komolyan, csak tréfáltam.

A karosszékhez vezettem. Görcsösen szorította a kezemet.

Forrón áradtak belőle a szavak:

– Már akkor... Már akkor majd beleőrültem, amikor bejelentette, hogy Nagyboroszlóba viszi... Abba a rosszhírű gimnáziumba. De meg sem hallgatott. Aztán jött Debrecen s mintha nem ért volna elég istencsapás: Miskolc.

Hirtelen fordult felém, a szeme merő aggodalom:

– A Műszaki Egyetem is vidéken van?

Megráztam a fejem, hogy nem.

– Hála a Jó Istennek! – sóhajtott föl, azzal eleresztette magát, szakadt a könnye, mint a zápor.

– Hát maga min bőg?

Apám állott előttünk, zavartan, ám egyben ridegen.

– Igaz? – kérdezte anyám könnyei közül tekintve föl.

– Mi igaz? – apám már fölemelte a hangját. Akkor sem szeretett beszélni, ha ő kérdezett:

– Hogy Bandit a műegyetemre akarja beiratni?

– Ki mondta magának ezt a hülyeséget?

Édesanyám a fejével felém intett.

– Igen én! – válaszoltam kihívóan. – Az eddigiekből ugyanis ez következik. Orvostudomány, jogtudomány, műszaki egyetem!

Szemrehányón pillantott rám, de nem reagált a megjegyzésemre, nem az önvád, a lelkiismeretfurdalás késztette hallgatásra, hanem attól tartott, hogy belegázolok a tekintélyébe.

Esetlen, félénk mozdulattal simított végig anyám haján:

– Nyugodjon meg. Nem erőltetem többet Bandit. Elsejétől kezdve az OTI tisztviselője.

– Vidéken? – kérdezte anyám orrát fújva, még mindig nyugtalanul.

– Nem. Itt Pesten.

A megkönnyebbülésre pedig nem volt ok, ez hamarosan bebizonyosodott. A hazugságban, semmittevésben, felelőtlenségben eltöltött hét év nem múlott el nyomtalanul. Eleinte úgy látszott, minden a legnagyobb rendben van. Általános meglepetésre András öcsém mintatisztviselőnek bizonyult.

Kollégái, főnökei egyformán dicsérték. Ám egyik napról a másikra inni kezdett, főcimborája egy lecsúszott T. gróf volt. Anyám a maga naivságában őt hibáztatta mindenért, a mihaszna grófot, aki rossz útra csábítja az ő ártatlan kis szőkéjét.

Ezután furcsa korszak következett. Valahányszor vendégség volt nálunk, ezeket Ilma húgom rendezte, mindenki András öcsémet leste. Ha ugyanis kereket oldott, másnap délután vagy este kecmergett elő, karikás szemmel, tömény söntésszagot árasztva maga körül. Ilyenkor többnyire adósságokat csinált. Mert ahogyan egyik tisztviselő kollégája mondta: „András csak akkor iszik, ha már ivott".

Öcsém rendkívül jóképű, jó felépítésű, bonviván külsejű fiatalember volt, amellett remek sportoló, az átlagot meghaladó eredményeket ért el magas- és távolugrásban, sprintben, sőt súlylökésben is. Az Isten is tornatanárnak teremtette.

– Erről szó sem lehet – mondta volna apám, ha valaki ezzel a javaslattal áll elő.

Öcsém sorsát apám irányította. Senkinek nem engedett beleszólást terveibe. Öcsémnek sem. Szerencsére azt nem érte meg, amikor Andrást sikkasztásért börtönbe zárták.

A sikkasztás majdhogynem szükségszerű volt, amint a későbbiekből kitűnik. Időközben András ugyanis megnősült, büszkén készült a házasságára, s olyanforma diadalmas pillantásokat lövellt felénk, mint apám, amikor szentül hitte, hogy a kis szőkét doktorrá avatják. A te házasságod is fuccsba ment, Emil, a tied is, Ilma, én majd megmutatom – ezt üzente a tekintete. Úgy látszott, az események igazolják, mint ahogyan annak idején mintatisztviselőnek bizonyult, most mintaférj vált belőle, a családjának élt. Nemcsak ő vállalt állást, a felesége is dolgozott. Megszületett az első gyerek, követte a második, és András még egyszer sem botorkált haza ittasan és nem töltött otthontól távol egyetlen éjszakát sem. Sikerével most sem dicsekedett, de úgy látszott, csakugyan túltett rajtunk.

A háború siklatta ki végleg az életét, mint annyi másét. Erőtől duzzadó, csupa élet fiatalembert vitt ki a katonavonat a voronyezsi arcvonalra, amely vékony volt, mint a pókháló, s egy csupa csont és bőr roncsot hozott vissza. Alig ismertünk rá a kórházban, úgy feküdt mint egy múmia. A fagy, a menekülés szörnyű veszélyeit flekktifusz tetézte meg. Be sem mehettünk a kórterembe, csak az ajtóból nézhettünk be.

Viszonylag gyorsan fölépült s egyelőre kifogástalanul dolgozott, továbbra is az Otiban. Egy idő múltán azonban ismét rászokott az ivásra, suttyomban, aggályosan vigyázva a külsőségekre, mert egyetlen művét, egyetlen sikerét az életben, a családját nem akarta kockára tenni. Kétfelé költekezett hát s ezen bukott el, a kettős terhelést saját jövedelméből nem bírta fedezni.

András nem amúgy vaktában sikkasztott, hanem mint a rulett játékosok saját szisztémát dolgozott ki s ugyanúgy bízott a végső sikerben, mint amazok. Szisztémájáról ömaga nyilatkozott, 1950 karácsonyán. Valaki szóba hozta a táppénz csalásokat. András amúgy mellékesen elmagyarázta, miként csapolható meg a társadalombiztosító kasszája a fölfedeztetés veszélye nélkül. Valójában sajátmagát akarta megnyugtatni, de ezt egyikünk sem vette észre, utólag méláztunk el a mondottakon.

Elmentem az ítélethirdetésre. András szőkesége időközben odalett, valamelyest meg is hízott, mindazonáltal kifogástalan úriember benyomását keltette. A kérdésekre hűvösen válaszolt, mintha az ügy nem érintené kö-

zelebbről, semmit nem szépített, nem keresett mentségeket, meg sem kísérelte kibújni a felelősség alól. Válaszai annyira elütöttek az átlagtól, hogy a megdöbbent tanácselnök néha megismételte a kérdést, mintha nem akarna hinni a fülének. Belső feszültségéről egyedül az a tik üzent, amit a voronyezsi pokolból hozott haza. Kivételes önuralmának gyökerei közönyébe nyúltak, onnan táplálkoztak. András mindenbe beletörődött s az ötévi szabadságvesztésre szóló ítéletet szemrebbenés nélkül vette tudomásul.

Büntetése zömét bányában töltötte, valamennyi pénzt tehát összekuporgatott – cigarettára valót. Idehaza az a hír várta, hogy elvált felesége nem akar többé érintkezni vele. Új életet kellett kezdenie s ez bizony nehezen ment. Ilma férje, Ágoston befogadta, jól jegyezzük meg, nem Ilma. Tehát volt hol laknia, „ideiglenesen", mint Ilma a szükségesnél sűrűbben hangsúlyozta. Helyzete végül úgy fordult jobbra, hogy egyik facér kapcsolatom parlagon heverő barátnőjét megszereztem Andrásnak feleségül, főbérletestül.

Az esküvőt Ilma húgom is megtisztelte.

– Még feleséget sem tudott magának szerezni. Ezt is másnak kellett helyette elintézni. Soha nem állt helyt az életben –, ilyesmivel traktált hazafelé. Gyűlölet fortyogott a szavaiban.

A gyűlöletet, a rosszindulatot levonva nagyjából én is így ítéltem meg András. Ha nem is rongyembernek, gyönge embernek.

A többi közt erről is szó esett a Lukács uszodában. Vera összes gömbölyűségei tiltakozó formát öltöttek, ennek megfelelően a hangja behízelgő volt:

– Maga egyről megfeledkezik Emilkém. A legfontosabbról. Bandi túlélte Voronyezst. Tudja, maga, mit jelentett onnan hazajönni. Egy udvarlóm átélte azt a poklot. Bandi is elmondta a maga történetét. Már ember formája volt, amikor a körúton összefutottunk. Nem tudom, ki a hibás abban, hogy olyan lett, amilyen. De a voronyezsi hazatéréssel bebizonyította, hogy nemcsak erő van benne, de kitartás és magához való esze is. Nem gondolja, hogy Bandi valahol elvétette az útját és talán nem is ő a hibás benne?

Hogyne gondoltam volna! Csak éppen a konzekvenciát nem vontam le.

– Hát persze . . . – kukkantottam ki az eszméletlenség kútjából.

Vera arcán széles mosoly virult:

– Örülök, hogy egyetért velem, Emilkém. Tudja mit, hívjon meg vacsorára. Fehér asztal mellett majd elmélyítjük a kérdést. No?

Kellemesen telt a vacsora. A kérdést nemhogy nem mélyítettük el, de szóba sem hoztuk. Elrontottuk volna a mulatságunkat.

Hazafelé ballagtomban sem Andrásról elmélkedtem, hanem Vera titkáról, erről a gömbölyű titokról, mely oly egyszerű, hogy kicsorbul rajta az elemző értelem.

BÁRDOS LÁSZLÓ

Fáj valahol

Az ember lerogy vagy leül,
fölkínálkozik az alkalomnak.
Erre valami belélköltözik, mintegy jeladásra
vagy belülről támad? Máris folytatódik.
De csak a környezet mondható el,
a szék, a tükrök, szemben a gépezet,
átellenben már merev díszlet a lomb, megfeszül,
egyszer majd kiszúrja a szemet, másszor a távolságba olvad,
s hirtelen dühöt kavar a sajdulás a szemben,
pedig mennyire más, s mennyire másutt a fontos.
Az, ami egy pontban zajlik, egy pontban, kérlelhetetlen
erejétől mégis kiterjed, felszippantja
a gondolatot, rángatja az oly messzi kezet,
mely játékos körmével hirtelen
önnön tenyerét hasítja fel,
s megkönnyebbül az öntudat,
mert egy pillanatra másra figyelhet,
az újabb fájdalomra.
De hiszen már kimondtam a szót, a nevet,
a sikolyra már kitárult a szem, a száj.

Az előrelátás zavarai

Hogyan közeledhet az,
ami holnap éppoly távol lesz még, miként ma?
Pusztán csak úgy, hogy egyszer majd, egyszerre
előjelei megsokasodnak?
De mikor keletkezett az ok,
s valami legelső előjel, mely még jele sem volt semminek,
még kiforratlan, öntudatlan,
jövőtlen állapotban?
S volt-e előjel, befogadjuk-e a biztos múlt időbe?
Akárhogyan is, de az közeleg. Nem lesz ideje, s időnk se rá,
hogy kezdődjék, hogy tettenérjük.

VÁRADY SZABOLCS

Egy csobánkai kertben

SÍRFELIRATNAK

Jó itt, jó egyedül. Ide nem jön senki utánam,
lombzene, tücskök közt békén nem-lehetek.

EGY FORMAKÉPLET KIPRÓBÁLÁSA

Nincs itt velem más széles az ég alatt,
csak a fűcsomók;
domb-völgy kezet ráz, béke, harangszavak,
tovaszálldosók.

Láttam, lebegtem, minden anyáskodón
keritett körül,
tudtam, helyettem él-hal: enyém a trón,
amig összedűl.

DALLAMPRÓBA

Nem az én szavam
nem az én szivem
nem a vége van
nem az elhiszem

csak az add tovább
csak a hagyd minek
csak a túlvilág
csak a nem hiszek

de ha itt vagyok
de ha nem leszek
de ha felragyog
de ha senkinek

KALÁSZ MÁRTON

Téli bárány

Probst a házasságuk első idején szinte minden vasárnap átvitte Vronit a szüleihez. – Ha vágyik – mondta, ha szóvátették, hogy – mentek megint, mentek? – Télen szánnal, tavasztól őszig lovaskocsin igyekeztek. Probst fölsegítette Vronit a féderes ülésre, s amíg a hideg tartott, szépen ráterítette kettőjük térdére a pokrócot. A nagyobb faluban apósa hosszabb-rövidebb beszélgetés után rendszerint elindult az olvasókörbe. A magáéba, az alsóba. Kártyáztak itt, jó időben kugliztak, s persze, beszélgettek, mértékkel iddogáltak. Az apósnak tisztsége is volt az olvasókörben, felelős volt a borvásárlásokért, magánál tartotta szekrényben a viaszt, amivel a hordókat a gazdapincékben lepecsételték. – Itt te ismerőst nem is találnál – mondta eleinte az após –, ahhoz neked a felső körbe kell menned. A te ismerőseid, a gazdák, ott vannak. – Probst el is szánta magát s egy vasárnap délután fölballagott a felső olvasókörbe, amit az odajáró magyarok miatt gazdakörnek is hívtak. Apósát hiába csalta, ő oda nem léphet be, nem is volna való ő oda, mondta az öreg. A felső olvasókör a templom szomszédságában, a községháza udvarán volt. Több termes helyiség, különterem, könyvtár. Probst megtalálta a régi aranykalászosokat, akikkel fekete atillában, aranyrojtos nyakravalóval, együtt van lefényképezve a diplomaosztás alkalmából. Probst hazafelé többször megkérdezte Vronit, nem baj-e, hogy majd sűrűbben odajár, s a papát nem sérti-e? Nem, dehogy, mondta Vroni, a papa csak addig nyugtalan, amíg nem ülhet együtt a maga körbeli kompániájával.

A gyászesztendő alatt is átjártak, hallgatagabban ültek a kocsin, igaz. Probst a fönnsíkon járva inkább a vidéket szemlélte, az idelátszó szomszéd falvakat, Vroni lehajtott fejjel hallgatott. Probst meg-megpróbálkozott valami tréfás hanggal, de így is ritkán oldódott beszélgetéssé, olyan igazivá köztük a hangulat. Probst anyja pár hónappal az esküvőjük után lett hirtelen rosszul, s attól fogva mind gyakrabban. Vitték orvoshoz, többfelé is, igazából egyik se tudta megmondani, mi baja. Egy esős, sáros őszi nap Vroni ott találta anyósát a disznóólak körül, hasmánt a dágványban. Iszonyatos látvány volt. Anyósa mintha ette volna a trágyaleves sarat, arca, szája azzal volt tele, rángatózott s fölismerhetetlen hangokat adott. Vroni hívta az urát, ijedten kiemelték a dágványból. Vroni meleg vizet készített, tetőtől talpig lemosta anyósát, majd kapkodva fölöltöztette. Probst odakint szénát, dunyhákat rakott a kocsiderékba s befogta a lovakat. Óvatosan elindultak. A falu végén Vroni megszólalt, menjenek be a kocsmába Rézihez, hátha jönni akar a városba, a kórházba. Rézinek ebédje főtt, s a kármentőben álldogált. Franz, akinek a határban kellett volna lennie az apjával, szintén ott ácsorgott, belenézett a kártyázók lapjába. Rézi nem tudott jönni. Franz jött volna, de Probst nem engedte föl a kocsira. – Apádhoz eredj. Iparkodj. – Egy hét múlva idős Probstné egész családját bekérte a kórházba, hogy szépen elbúcsúzzék tőlük. Következő nap műtötték, s bár az orvosok biztatták őket, abból sem csináltak titkot, igazán nem hisznek a sikerben. Idős Probstné a vigasztaló szavakra bólogatott, s megsimogatta

Franz képét. Aztán magához intette Rézi kislányát s annak is megsimogatta az arcát. – Nem lehet valahogy segíteni? – kérdezte Probst még egyszer a kórházfolyosón. A főorvost kicsit meglepte a rémült, könyörgő hang, vállát vonta. – Mindig lehet. De az agydaganat olyan dolog . . . – A halál a műtét után két nappal állt be. Kiadták a holttetemet, hogy otthon temethessék el a faluban. A koporsót, mondták, tilos kinyitni. Vroni is, Probst is szaladgált, az öreg Probst tehetetlenül üldögélt az útban s magában nyüszített. Probst hálás volt Vroninak, hogy ennyire törődik mindennel, az intéznivalókkal is, az öreggel is. Az eső hol elállt, hol alamuszin, bő lassúsággal ömlött, mintha sohase akarna elállni.

Probst ebéd után látta, hogy Vroni készül valahova. – Anyámhoz át – volt az asszony válasza a kérdésre. – De hát már jártál náluk, amikor odaát voltál a parókián, a temetést intézni. Mindent tudnak – mondta Probst. – Ruha is kell. Nem állhatok csúfságra, tarka-barkán a koporsó mögé. – Probst nagyot nyelt. – Tudod – mondta halkan Vroninak –, sose beszéltem neked erről. Anyám se. Láttuk, úgyse nagyon akarnád. De anyámnak az lett volna a legnagyobb kívánsága, hogy az ő fiatalkori ruháit vedd föl s mint menyecske majd azokban járj. A mi viseletünkben. Persze addig, amíg nem varratsz maganak újat, szebbet. A varrónő hányszor szóvá tette neki, nekem, örömest varr, alakít neked soronkívül. Tegnap is beszólt. Ha neked most gyorsan kellene a fekete ruha, mondta. Legalább holnap, a temetése napján, holtában tennéd meg az anyám kedvéért. – Vroni összehúzott szemmel nézett föl az urára. – Jó lesz nekem, amit anyámtól hozok. A mienk. Van olyan, mint akárkié. S hogyan gondolod ezt. Ha egyszer fölveszem, majd mindig föl köll vennem. – Kifordult az ajtón, a kapun s szaladt az alábbhagyó esőben az utcán le, a falun kifelé.

Mire az asszonyok eljöttek imádkozni, virrasztani, Vroni visszaért. A húgát is magával hozta. Probst késő este még kiszellőztette a gyertyaszagot, a levegőtlenséget a tiszta szobából, ahol a halott föl volt ravatalozva. Nagyjából kihordta a székeket, kitárta éjszakára az utcai ablakokat. – Te már aludtál holttal egy födél alatt? – kérdezte odakint Vronitól a húga. – Nem, most először – válaszolt Vroni. Probst hallotta a beszédüket, megvárta, amíg bemennek a házba. Aztán lefeküdt a konyhai hencserre. A két nő odabent feküdt. Apját meg Franzot Rézi magával vitte. Probst hol rosszat álmodott, hol ébren forgolódott. Hajnalban előrement a tiszta szobába s csöndesen fölnyitotta a koporsót. A tilalom ellenére. Szerette volna, ha legalább a búcsúztatás idejére, a végtisztességre jövőknek megmutatkoznék a halott arca. De amit látott, elborzasztotta. Halkan visszaszögelte a koporsófödelet. Nekitámaszkodott az ajtófélfának, s rázta, valósággal rengette anyjáért a sírás.

Az eső a temetésre elállt. Mire a koporsót kivitték s a szentmihálylovára tették, a sáros udvar meg a kinti járda megtelt emberrel. Probst most látta Vronit először ünnepi feketében. Vroni kénytelen volt eligazítani a ministránst, hol talál parazsat a füstölőjébe, így kicsit oldalt szorult a hozzátartozók karéjában. Tanácstalanul nézegetett, végül odaállt Rézi meg Scheurer mellé. Anyja helyet csinált neki. Probst majdnem szembenézett Vronival, de az már szájához emelte a zsebkendőjét s többé egy pillanatra sem tekintett föl. Anyja időnként végigsimított Vroni szoknyáján, igazította a redőket. Probstban lassan gyűlt az indulat. Szégyellte, hogy a halottvivők vállára emelkedő anyja helyett egy szoknyán, ezen az idegen viseleten függ állhatatosan a szeme. A menet megindult. A halottvivők az út közepén, a sárban csúszkálva küszködtek a

halott méretéhez túl nagy koporsóval. A nép a járdán libasorban haladt. A férfiak közül egy-egy átgázolt a sáron, hogy vállát a koporsó alá lökve mentse valamelyik halottvivőt. A menet, így, maga előtt koporsó nélkül, szinte céltalan nyájnak tetszett. Kerülgették a tócsákat, mind hangosabban beszélgettek, amennyire libasorban haladtukban beszélgetniük lehetett. Probstnak már nemigen volt könnye. Úgy érezte, virradatkor, az ajtófélfának támaszkodva egy életre kikeseregte magát. Fönt a temetőben szinte fölvetett fejjel állt, mintha a ködkoronázta erdőt nézné. A halottvivők kerülgették, a káplán odasúgta neki, mindjárt másnap reggel szeretné a gyászmisét. Egyszer fordította váratlanul hátra a fejét s akaszkodott tekintete Vroni kérdő tekintetébe. A sírdombra fejtül fekete, ezüstfóliratos keresztet ütöttek: PROBST FERENCNÉ szül. SCHWAIGERT ROZÁLIA élt 55 ÉVET. RUHE SANFT! Másnap reggel a tornácon várta, hogy Vroni elkészüljön. Apja meg Franz már elindult föl a templomba. Vroni kijött, a kinti világosságnál még egyszer végignézett magán. Megigazította kötényét, felsőszoknyáját megemelte s könnyedén visszaejtette. Térde majdnem kint volt, a fekete harisnyát észrevehetetlen harisnyaszorító béklyózta. Probst közvetlenül előtte állt, figyelte. Vroni, akárcsak tegnap az anyja, önkéntelenül végigsimított a puha szoknyaredőkön. Fölpillantott, Probst érdes tenyerét látta maga fölött. Rémülten félrekapta a fejét. De hirtelen kihúzta magát s dacos tekintettel várt.

Vroni akkor még nem tudta bizonyosan, hogy másállapotban van. Amikor már tudta, elhallgatta Probst előtt. Probst a kocsin vette egy vasárnap észre. Egy fagyott vízmosáson a kerék nagyot zökkent, s Vroni önkéntelenül a hasa tájékához kapott, elsápadt, már-már ökrendezett. Probst kérdésére épp csak bólintott. Probst ostobán a lovak közé vágott, majd ijedten rángatta a fékszárat, hogy a lehető legcsöndesebb lépésre fogja a lovakat.

Vroni hasa nőtt, de ellátta teendőit, nem érzékenykedett. Arca kicsit megfoltosodott, bokája azonban csodálatosan karcsú maradt. – Ideje volna gondolkodnunk, kiket hívjunk meg keresztszülőknek – mondta Probst egy tavaszi vasárnap. – Nem akarnám nélküled. – Kiderült, hogy Vroni már gondolkodott. Kicsit sértette Probstot, nyelt egyet s annyit mondott: – No, lesz megint mit beszélnie a falunak. – Végtére is nem bánta, hogy így lett. Vroni a tavaszelőn többször megfordult a szőlőhegyen. Segített nagyapjának, aki egész télen betegeskedett, s eléggé legyöngült a tavaszi munka idejére. Vroni mindig ragaszkodott a nagyapjához, az is szerette őt. Így látta meg Vroni a Mess menyecskét. Aki, mielőtt férjhez ment, pusztai lány volt, de Vronival régi napszámokból jól ismerték egymást. Messné Annának is nőtt a hasa. Messék most kint laktak a szőlőhegyen. Probst nem nagyon ismerte ezt a Messt, először nem is tudta, melyik lehet a sok testvér közül, akik szétszóródva éltek a környéken. Egy vasárnap ebéd után kisétáltak a hegyre, hogy tisztelkedjenek s megbeszéljék a dolgot. Szándékosan gyalog, senki kedélyét ne sértsék. Mess Anna amúgyis aggályoskodott Vroni előtt, nem valók össze ők. Probst, Mess, egyik gazda, másik szegény. Ezt Mess is még egyszer szóvátette, amint a présház előtt a rönkön sütkéreztek s a csillámló völgyet nézték. Mivel valójában megállapodtak, mint komák többé nem tegeződtek. Így volt szokás. Mess Anna előbb szült, mint Vroni. Májusban fia lett, keresztapja után Pálnak, Paulinak keresztelték. Vroni júliusban szült. Előtte nap még kint volt aratni, szedte a markot, lassan, nehezen az apósa után. Lánya lett, keresztanyja után Anna. Vasárnap a mise végére a komaasszony meg a bába elindult föl a templomba, hogy az újszülött kislányt keresztvíz alá tartsák. A nép már jött kifelé a misé-

ről, Probst ott állt Mess komájával a felső lépcsőn. Messné Anna délcegen vitte a csöppséget a lépcsőn, se jobbra, se balra nem tekintett. A bábaasszony görbe lábain a nyomában. Az újszülött rózsaszín kasmírkendővel volt lefödve, Mess Anna kecsesen tartotta. A két férfi utánuk bámult. Bemenniük a szertartásra nem volt szabad. Ez csakis a keresztanya s a világra segítő bába dolga volt. Meg persze a papé. – Csak nézze, komám – csóválta a fejét Probst. – Csak nézze. – S bámultak mindketten a homályos templomba befelé. Következő vasárnap már a gyermekágyból kikelt Vroninak is szabad volt templomba mennie. Probst türelmetlenkedett a tornácon. De soká jön, de soká megint, gondolta. Vroni kilépett az ajtón, s Probst nem ismert rá. Majdnem bokáig érő sötétzöld szoknya volt rajta, fekete kötény, hímzett lenvászon ingre fekete bársony mellényke, fején sötétzöld kendő. – Jó vagyok így? – kérdezte az urától. Probst nem tudott mit válaszolni. Egész úton egy szót nem tudott kinyögni. Fölkapaszkodott a karzatra, előrefurakodott, hogy lelásson. Vroni odalent térdet hajtott s bekéredzkedett az egyik padba az asszonyok közé.

Meg tudnak fordulni mindig a dolgok, jóra tudnak jönni, morfondírozott ezen a májusi délelőttön a lovai faránál Probst. A komaasszony négy esztendőre rá meghalt. Megfázott, elvitte a láz, a tüdőgyulladás. Mess koma bánkódott, végül új asszonyt hozott. Az egy nap eljött s azt mondta, várandós, az ő gyerekét is tartaná-e Vroni keresztvíz alá? Vagyis érvényes-e tovább is a keresztkomaság? Vroni nem kedvelte meg igazán ezt az új komaaszonyt. Szegény megboldogult Annához ragaszkodott volna. Annál jobban vigyázott most már, hogy ezt az újat egy szóval meg ne bántsa. Az új komaasszony aztán fiút szült. Nem sokra rá Probsték fia jött a világra. Mess keresztapja után András lett. Messéknél még harmadik is következett, fiú ez is. Az új komaasszony, úgy látták, igyekszik nem mostohája lenni ott a legnagyobbnak, Paulinak. – Hallják, őt kényezteti leginkább – mondta Mess boldogan Probstéknak. Probst is, Vroni is úgy gondolkodott, nekik talán elég a két gyerek.

Franz már nemcsak könyvekkel járt. Mindenféle iromány, nyomtatott füzetet, németnyelvű képesújságot hurcolt haza. Eleinte dugdosta őket, de se Probst, se más nem kérdezősködött, nem firtatták a tartalmukat. Probstnak egy-egy furcsa címen, igaz, megakadt a szeme. A fiú nem sokat törődött a család dolgaival. Biciklijén, amit Probst egyszer, hogy kedvében járjon, vett neki, a városba járt, gyakran éjfél utánig kimaradt. Egyetlen, akivel tartósan barátkozott, Félix, az Ignácz-malom őrlőlegénye volt. Talán mert nem idevaló, gondolta Probst. Félix valahonnan a Bácskából, Bezdánból, Apatinból, valamelyik Duna menti községből került föl ide. Egy szerencse, hogy nem iszik, mondogatta néha Probst. De várjuk ki, jöhet még egy s más, legyintett saját gondolatmenetére. A falu kárörvendő is volt – valami, ami ennek a Probst Paulinak nem úgy sikerül, ahogy szeretné –, különben már megszokták, hogy Franz ilyen. Valamikor előállt, hogy ipart tanulna. Előbb asztalosnak, majd kékfestőinasnak szerezte be Probst, egyik helyen se maradt meg tovább egy hónapnál. Türelem kellene hozzá, talán nagyobb türelem, biztatgatták magukat. Amikor Franz annak idején meglátta az udvar körtefájához támasztott biciklit, örömében bátyja nyakába ugrott. S napokig leste Probst kívánságát. Esténként, holdvilágnál együtt próbáltak megülni rajta fönt a pincesoron. De ebben a viselkedésében is csupán napokig tartott ki.

Franz nemrég eltűnt hazulról. Keltek reggel, s nem volt a helyén. Nem jött meg délre sem, másnapra sem. Vroni észrevette, hogy Franz ruhái hiányoznak a szekrényből. Nem tudta, hogyan mondja meg az urának. Probst elsápadt. Apja, mint a haláleset óta mindent, szinte közömbösen fogadta a hírt.

Most mitevő legyen, kiáltott rá Vronira Probst, menjen át a jegyzőségre, szaladjon a csendőrségre? Kicsit lehiggadt, s Vroni azt ajánlotta, előbb kérjen rátermett embertől tanácsot. Bement a városba Kincses ügyvédhez. Az ügyvéd azonban rejtélyes válaszokat adott. – Nem hiszem én, hogy baja történt. Bár jelentse a hatóságnak, ha gondolja. Talán inkább Bittstock kollegámat kellene most már megkérdeznie. Lehet, hogy többet tudna erről mondani, mint én. Alighanem többet. – Probst ezt nem értette, ostoba képet vághatott, az ügyvéd széttárta a karját. A tanácsadás díját illett kifizetni. Bittstockról télen hallott valamelyik vásárban. Most már majd ez lesz a svábok fiskálisa, mondta gúnyosan valamelyik disznókereskedő. Probst hazafelé töprengett, miért nem adott ez a Kincses ügyvéd bővebb magyarázatot. Hiszen adhatott volna. Került egyet az Ignácz-malom felé. – Hol a legényetek, Ilon? – kérdezte az Ignácz lánytól. Félix semmit nem tudott. – Furcsákat beszélt az utóbbi időben, Probst bátyám. Szinte ennyi, amit mondhatnék. – Probst otthagyta Félixet. Napokig tépelődött, menjen, tárja föl ezt a dolgot vagy sem. Valami azt súgta neki, ne menjen. Kincses ügyvéd talányos viselkedése is visszatartotta. Egy vasárnap, ebéd után ismeretlen férfi lépett az udvarra. Szögletes fejű, nagytestű parasztember volt. Mondta a nevét s egy harmadik falut, ahonnan jön. – A Franz miatt – tette hozzá halkan, már bent a házban. – Mit mondhatok magának az öcsémről – óvatoskodott Probst. – Elment. Hova, miért, nem tudjuk. – Az ember elmondta, együtt szöktek ki az ő fiával. – Németországban vannak. De erről maguk hallgassanak, nem oly törvényes még ez. Nézzék csak. – Előhúzott egy levelet, Probst nem nyúlt érte. – „Hamarosan megváltozik maguknál is sok minden, édesapám", ezt írja itt, ni, a fiam. Azt írja, nem tart soká, visszajönnek. „Fölforgatjuk kicsit maguknál odahaza is a világot." – Probstot meghökkentette ez a nyílt beszéd. Nem tudta, mit válaszoljon. – Nekünk ez a világ is jó volna, ami van. Ha már más föl akarja forgatni, borítani. – Az ember föltápászkodott, elköszönt. – Hallja, bátya – jutott hirtelen Probst eszébe –, ismeri maga Bittstock ügyvédet? – Az ember megfordult. – Miért kérdi? – Probstnak úgy tetszett, visszajön hozzá az udvarra s elmond még valamit. De az ember csak megbökte kalapját, s haladt lefelé, Réziék kocsmája felé.

Probst dolog közben, a kocsin sokat gondolt az öccsére. Megnyurgult, mielőtt elment, még mindig nőtt. Már magasabb volt a családban mindenkinél. Anyja szép arcát örökölte, rá hajazott a szőkeségével, kék szemével, finom bőrével. S keskeny, lányos állával. Nem bírta ki egy hónapnál tovább, bárhova ment, se a nagyobb faluban, se a városban. Pedig onnan, ha inas volt is, vasárnap hazajárhatott. Milyen keservesen viselte, ha rászóltak. Mindjárt azon volt, nem szeretik. Hát parancsolnak neki. S ott? Ott biztosan nem ő a Probst Franz, aki, ha úgy tartja kedve, elbújik könyveivel a kiserdőbe, ha úgy, fölül a biciklire s rohan le vele az utcán, ki a faluból, a réti ösvényen valamerre a városba. Probst a megyeszékhelyen, ahol annak idején katona volt, nem jutott soha túl. Amit a világról tudott, képzet, olvasmány, hallomás volt. Ha most öccsén gondolkodott, a városba tartva is rajta gondolkodott, makacsul egy történet járt vissza az eszébe. A káplán barátja, valami művészféle mondta el, amikor Probst tavaly áthozta őket az Anna-napi búcsúra. A részletekre tán mindig nem is olyan jól emlékezett. A történet veleje az volt, hogy ez a művészember utazás közben egy német városban cirkuszt látott. Bejelentettek abban egy bohócszámot. „Következik a Flint testvérpár." De aztán csak egy bohóc jött ki a porondra. Nagyszerű bohóc volt, a közönség sokat nevetett rajta, félszemmel azonban egyre azt lesték, mikor jelenik meg a másik, a testvére. Az csak nem jött. A káplán barátja következő nap újra elment a cirkuszba.

Hátha valami suskus volt, gondolta magában, s a másik bohóc csak azon nap, abban a műsorban nem jelent meg valamiért. De a következő nap este is a testvérpárt jelentették s a porondon ez az egy jelent meg. – Lassan fejtettem meg, nincsen is másik – magyarázta a művész –, csak ez az egy van. S persze a név. Amit kitalált. Akkor ámultam el. Hogy valaki úgy el tudja, merje mondani, ami benne van, az legyen a trükkje, hogy közben ne is magára, mindvégig egy másikra hívja föl a figyelmedet. Mórikál, tesz-vesz, remekül, te nézed, s ő tudja, vársz félfigyelemmel valakire, arra a másikra. Akit sugallt neked. Már nem is akarja, mégis sugallja. S viaskodik közben egész figyelmedért, azért is, amivel te a bejáratot lesed. Nem hiszed. Úgy lépsz ki a cirkuszból, hogy valójában nem rá gondolsz, aki játszott, nyavalygott neked, aki a lelkét tette ki. Nem. Te arra gondolsz, aki meg sem jelent. Annak testi-lelki mivoltára, zsenialitására, szinte azt mondhatnám. Aki valójában ez az egy. S a tetejében még csalódott is vagy. A bohóc meg, ahányszor kifut, estéről estére ezt tudja rólad. Micsoda elképesztő ötlet. Micsoda kockázat, szerénység. Érted? Ez volna a művészet, fenét művészet, az egész élet lényege ez volna, barátom.

–S aki csalódásában, nem úgy, mint te, el se megy másodszor? – nevetett csöndesen a káplán. Barátja széles mozdulattal emelte föl, tárta szét karját, s a virágzó tájékra nézett.

Probst sose hámozta ki igazán annak értelmét, amit a káplán barátja mondott. Úgy érezte, borzong bele a háta, amíg a történetet hallgatta. Néhány nap múlva újból eszébe jutott a mezőn. Megpróbált higgadtan, bátrabban okoskodva elgondolkodni rajta. Nem vitatkozott volna ezzel a művészfélével, hisz az ilyen ember láthat igazán a dolgok mélyére, legalábbis jobban, mint ő, Probst, az egyszerű észjárású paraszt. S igaza is lehetett a művésznek abban, hogy az a bohóc a német városban a nehezebbjét választotta. De mért kellett volna, gondolta most már, valamivel szemben? Az ember önmaga képességét, erejét kívánja próbára tenni. A neki legnehezebbnek tetsző módon. Nem egészen, mégis talán valahogy úgy, ahogy ő sihederkorában még nagyobb zsákot, még több súlyt tétetett a vállára. Fontos volt, igaz, hogy a többiek lássák, igazából azonban önmaga előtt, a belső kielégülésért volt fontos. A bohóc azzal téteti magára a nagyobb súlyt, hogy nemcsak egész tudását megmutatja, kicsit még bolondját is járatja a közönséggel. Elhiteti, van még egy bohóctestvér rajta kívül. Megoszlik mindjárt az emberek figyelme, ő meg gyürkőzhetik, hogy pillanatról pillanatra megküzdjön érte, visszapörölje azt is, amiben az emberek a másik jövetelét lesik. Nem akármilyen virtus, annyi szent. S netán igaza van a káplán barátjának, az élet lényege volna maga. Franz efféle becsvágyat sose mutatott. Probst sajnálta is, hogy nem veszi észre rajta. Egy ló is, ni, milyen kényesen, törekvően képes járni. Ám bizony, ha tovább forgatjuk, firtatta újabban Probst, ő se mutatkozik igazából úgy a világ előtt, mintha valami láthatatlant kívánna pártolni, volt-nincs testvérrel megküzdeni. De mihelyt idáig ért, érezte, most már mindenféleképp csak sántít a hasonlat, s jobban semmitől se félt, mint hogy belegabalyodjék ebbe a gondolatba. Franz, amíg idehaza volt, szerencsére úgy se akart viselkedni, töprengett Probst, ahogyan az emberiségből sokan, már hogy csupán önmagának tetszelegjen. S mások inkább lássák, cselekvése értelmét azonban ne kutassák. Franz egyszerűen azt akarta, hogy szeressék. Ezért a szeretetért nem akart semmit se tenni. Ravaszkodni se, igaz, de tevőlegesen kiérdemelni se ezt a szeretetet. S ha látta, hogy nem megy, a dühkitörésig követelődző tudott lenni. Nem jutott tapasztalatára, hogy többet kíván vele, mint gondolná. S rá, magára nézve mindig veszélyes

lehet. Ha nem kapja meg, amit kívánna, megrémül, tanácstalanságba esik. S olyankor, akár a gyerek, elveszti a fejét.

– Pedig épp azt nem szabadna az embereknek mostanában, elveszteni a fejüket – mondta a káplán, ahogy valamelyik vasárnap poroszkáltak vissza mise s ebéd után a dűlőúton a nagyobb faluba. Probst először beszélgetett valakivel Franzról bizalmasan. A kövérkés fiatal pap azon a véleményen volt, csapda most majd akad az emberiségnek szanaszét a világon elég. Csak legyen mód s erkölcs rá elkerülni. Probst csöndben hibáztatta magát, hogy soha nem próbálkozott megértetni öccsével, mennyire kiszolgáltatottá válhatik az ő természetével valaki. Nem vigasztalta, hogy Franz úgyse hallgatott volna rá. A paraszt persze azt hiszi, folytatta a gondolatot a pap, csakis a fiskális az, aki elöl-hátul becsapja. A politikára nem is muszáj ügyelnie, az őt nem érdekli. – Tudja, Probst bátyám, az én nagyapám is földműves ember volt s minket azelőtt Urbauernak hívtak. Az apám lett vitéz s így Urai. Ezért úgy gondolom, akik itt mindenfelé mocorognak, egyet tudniuk kéne: ez itten Magyarország. – Probst még el akarta volna mondani, hogy az a parasztember jómúltkor nála járt a levelével. Így most lenyelte. Probst a levelet akkor nem olvasta, kezébe se vette, de nyilvánvalóan benne volt, amit az ember magyarázott. S akkor azok a szavak, annak a fiúnak hetyke-fenyegető üzenete, ez az üzenet akár Franzé lehetne . . .

Probstnak nem volt ideje tovább töprengeni. Beért a városba. Épp a téglagyárak körüli port verte föl a lovai lába. Fekete port, amely kétoldalt a növényeket teljesen ellepte. Elöl az Iparmalom kéményéből szállt a füst fölfelé. Előhúzta mellényzsebéből az órát. S hirtelen ostorral is, nemcsak „csina, ne!" szóval megsürgette a lovakat. Nem akarta, hogy aki elé a vonathoz megy, egy percig is bizonytalanul toporogjon. Ahhoz pedig neki még a sorompó lezárása előtt át kell jutnia a síneken. Meg kellett kerülnie a fatelepet, s a Duna felől föl kellett jutnia az állomás épülete elé. Már hallotta a házak, a fák mögül az érkező szerelvény hangját, ütemes zakatolását. Trappban zötyögött át a macskakövek közé mélyített vágányokon. A bakter kilépett az apró őrház elé. Körülkémlelt a terepen, Probstra is fölvetette tekintetét. S becsavart zászlaját, akár a sétabotot, a levegőben megpörgetve odaállt a sorompó mögé.

(Folytatjuk)

BÉKÉS PÁL

Románc

A dátumon töprengett, és csendes döbbenettel vette tudomásul, hogy e pillanatban a hónapra, s az évre sem emlékszik. Tekintete tétován vándorolt fel-alá a nyolc négyzetméteren, végül az ágy fejénél felhalmozott folyóiratokon állapodott meg. Szétteregette, és szemügyre vette a címoldalakat. Valamennyin egy-egy ötös állt, kicsi kék, nagy fehér, óriás fekete ötös. „Május van" — nyugtázta, és egyetértően biccentett — „Helyes. Szeretem a májust."

Az asztalhoz telepedett, hunyorogva a napra meredt. A nap ugyanis éppen szemközt, a kertváros fölött járt és szinte láthatóan csúszott lefelé, fátyolos tündöklése még zavarta a szemet, de már nem vakított. A földszintes kertváros árnyékai megnyúltak, barnára csíkozták az ablak előtt futó út aszfaltját és a halott, évek óta villamostalan sínpárt. A képbe véres troli siklott be hangtalan, a hajdani villamos gyilkosa. Az utastér üres volt, a megállóban sem szállt fel senki. A vezetőfülkét nem látta, a troli némán kiúszott az ablak látószögéből, az embertelen utca hallgatagon nyújtózott a kertvaros es a tizemeletes közt, még a Közért előtt sem érzékelte a szokásos nyuzsgest.

Ujjhegye lassú ritmust kopogott az asztallapon. Egy. Két. Há. Négy. Egy. Két. Há. Négy. Másik kezével kihúzta a fiókot és beletúrt, szemét le nem vette az utcáról. Egy. Két. Há. Négy. Papírokat tapintott, igazolványokat, kemény fedelű füzeteket és könyvecskéket. Egy. Két. „Megismételni a tapintásról." Há. Négy. Személyi. Piros útlevél. Kék útlevél. Munkakönyv, katonakonyv, tagkönyv, másik tagkönyv, takarékbetétkönyv. „Üres." Lejjebb, melyebbre. Általános iskolai bizonyítvány, úttörőigazolvány, anyakönyvi kivonat. A fiók furnir alja. „Hova tettem?" Keze a fiók két oldalfala közt, számlákat; szerződéseket, rég lejárt vonat- és repülőjegyeket szánt félre útjából, csuklóig a múltban, szeme a földre csúszó napon, hirtelen kirántja a fiókot, az megszalad szánján, koppanva-zörögve esik a földre, oldalt dől, kiokádja a megbolygatott iratokat. Lehajol, baljával beletúr a papírosok sápadt tömegebe, s jobbjával a sarokban futó csőbe kapaszkodik. Meleg. „Fűtenek majusban? Ja, a nap." A kupac tetején. Felemeli, maga elé helyezi a fényképet. A nap. A fénykép. A nap. A lány. Újraolvassa a hátára vetett két szót: „Neked, májusban."

Félig ül, félig fekszik a díványon, könnyű ing, térdig tűrt farmer, egyik lábát felhúzza, arra támasztja a nyitott könyvet, valami képes album, címét eltakarja a térd, borítóján orosz ikon, szerette az ikonokat. Még az eltartási szerződés, még Vadnai néni halála előtt, még a hámlófalú, gangra néző albérletben. A nap. A Közért aszfaltozott tetején párzó galamb gerjeszti, illegeti magát közömbös párja körül.

Széktologatás.

Néha előveszi a képet, azután újra elteszi az anyakönyvi kivonat és az útörőigazolvány alá. Nézi a lehunyt szemet, a díványt, az ikon-kötetet, a kép fekete-fehérjén rejtve maradó, de a valóságban bizonyára ott tekergőző hal-

ványkék ereket. Nem bizonyára, biztosan, hiszen emlékszik. Lehunyt pillájú, olvasó lány a díványon. Nyakán fénylő rézcsavarokból s talán türkisz üveggyöngyökből összerótt, bőrszíjra fűzött lánc.

Széktologatás.

Nem, nem írunk egymásnak, minek írnánk? Persze tudom, mindent tudok. Egy-egy lap, de nem New Yorkból, ahol laksz. Útközben írsz, ha eszedbe jut a képeslap förtelmes szokása. Mexico City, Madrid, London, Jeruzsálem, és én válaszolok olykor, ha eszembe jut a képeslap förtelmes szokása, szeretettel gondolog rád innen . . ., a múltkor Győrből, a Rába-partról, és írunk húsvétkor, meg karácsonykor is, fenyőfa, magyalfa, gyertyaszál, nyuszika, hímes tojás, csengettyű . . .

— Kedves elvtársak!

Néha előveszlek a fiókomból és végiggondolom a levelet, melyet négy éve szándékozom megírni az életemről, ahogy egyszer egy karácsonyi lapon kérted, részletesen, a liftről, a közértről, a csöveimről, melyek hozzák, viszik a híreket, a szobámon át, négy éve meg akarom írni és nagyon szeretném ha válaszolnál, ha megírnád te is, hogy milyen a lifted, a közérted, és vannak-e csöveid . . .

— . . . nagyon szép ez a mi kezdeményezésünk, a mi lakótömbünkben nyílt először ilyen szép, új, alagsori mozgalmi helyiség . . .

A levelet az öledbe csúsztatnám, az ikonalbum lapjai közé, te fészkelődnél a díványon, lapoznál egyet, esetleg leeresztenéd a kötetet, hogy kényelmesebben olvashasd a levelemet, az enyémet, se nyuszi, se magyal, a férjed nincs a közelben, úgysem tud magyarul.

— . . . ezzel a lakógyűlést megnyitom, a szót pedig átadom a kerületi elvtársnak, aki majd a távlati fejlesztési . . .

A naptányér alsó pereme éppen megérintette egy kertvárosi házacska kéményét, az árnyékok még nyúltak, de már látszott; ez nem vezethet jóra, nincs hová növekedni, el kell enyészni. Előtte a kép, most ballal kezdte újra a ritmust, jobbját a ház ütőerén, a csövön felejtette, azután megszorította teljes erejével, míg csak fájni nem kezdtek az ujjai, a langymeleg zománc közömbösen fehérlett, bal keze továbbjárta monoton táncát. Egy. Kettő. Három. Négy. A képre meredt, a lány a képen a könyvre, oldalthulló haja mentén a fénykép sötétjében megvillant fülbevalójának opálos vonala, ez még *az* a fülbevaló volna?

— . . . mert kérem így hiába igyekszik az ember, hiába mossa fel a folyosót, ha egyszer jönnek a kedves lakótársak, . . . meg sem száradt és már összebasszák . . .

Ha most felnéznél, hát én nem is tudom, ha felemelnéd a pillád és meglátnál, kérlek, nézz fel, itt vagyok, hagyd ott, idegen ország, idegen emberek, mi közöd hozzá mi közünk hozzá? Ha felnéznél, arcodon a régről felderengő — nem, nem érzelgek.

— Kikérem magamnak, hogy ilyen alpári, minősíthetetlen hangnemben . . . Hogy itt kérem micsoda szinten áll egyes lakótársak kulturális nívója?!

A szemed elkerekedne, a könyv az ágyra csúszna az öledből. — Szervusz — mondanád, én meg csak ülnék, aztán visszaköszönnék, de a szó eltörne. — Szer . . .vusz — mondanám, pedig én így soha, senkinek, vagy szia, vagy hosszasan, hivatalosan. — Szer . . .vusz — mondanám és után mosolyognánk, hajadhoz nyúlnál, egy ujjal kisimítanád homlokodból, a nap megvillanna a

fülbevalón, megörülnék az alkalomnak és azt kérdezném: — Ez még *az* a fülbevaló? — *Az* — nyugtatnál meg felcsippentve a rég földre hullajtott fonalat. — *Az.*

— Ezt nekem mondta az előbb? Ne hergelje magát a kedves lakótárs, én csak annyit mondok, ne hergelje!

Egy. Kettő. Három. Négy. Egy-két-há-négy. A kihalt utcán öregember biceg át, kopott kalapját sokdioptriás szemüvegére húzva, botladozik a holtan heverő vágányokon, hóna alatt kötegnyi újság: — Frissek a lapok, mert én itt vagyook, Frissek a lapook . . . És akkor, csak akkor tárnánk szét a karunkat, kilépnél a fénykép keretéből, asztalomon állnál, megnőnél vagy kicsi maradnál, nem is tudom, frissek a lapook . . . átölellek és érzem valamennyi bordád, a vándorló pontot, ahol a lapocka ileszkedik a vállizülethez, mosolyogva bújsz a vállgödrömbe, pedig talán fáj, olyan erősen szorítalak, mert én itt vagyook . . .

— . . . ne mondja a tömbbizalmi elvtárs ne mondja ezt nekem, a múltkor is, a csótányirtáskor, felszórták a folyosót méreggel, tudja, mi történt? A csótányok bemenekültek a lakásokba, én meg alig tudtam leverni a szomszéd gyerek kezét, hogy ne egyen abból a fehér porból a folyosón. — Szóval maga verte le a gyerekem kezét?! — A feleségem most is papuccsal vadássza őket a nagymamánál.

— Hát itt laksz — nézel szét a szobámban, de azonnal visszatérsz hozzám, hátralépsz és végigpillantasz rajtam, én kihúzom magam és igyekszem minél strammabbnak látszani, s közben eszembe jut, hogy utoljára a te kedvedért súlyzóztam. — Hát itt laksz — ismétled, az asztalra pillantasz, a fényképre. A keret szobarészletet őriz; divány, rajta könyv és párna, a párnán test lenyomata. — Ülj le — kapkodom ki a fotelből a májusi folyóiratokat. — Hagyd csak — állítasz meg, s átpergeted ujjaid közt a vaskos füzetek lapjait — De rég nem láttam ilyesmit. — Frissek a lapook . . . a bicegő öreg eltűnt a sarkon, újabb vérszín trolibusz úszott át az árnyékokon. – Jó kis hely. Nicsak, ezt megőrizted? Mennyit dolgoztam vele . . . aprószent a fakérgen. — Ő a háziszentem. — Ikon — bólintasz — egy albumból másoltam a kéregre.

— És a csövek? Az semmi? Az ellen semmit sem tesz a tömbbizalmi elvtárs? Énfölöttem kérem, tisztesség ne essék szólván, egy olyan fehérmájú nőszemély lakik . . .

– És te? Hogy vagy, mit csinálsz? – szemed várakozóan ragyog. – Fordítgatok — mondom —, mindenfélét, szépirodalmat meg szakszöveget . . .

— . . . minden menete lehallatszik, a feleségem kiütést kap tőle, fel is vettem magnóra, egyszerűen odatámasztottam a mikrofont a csőhöz! — Na maga szép kis . . . — De lakótársak . . .

— És most? Most mi lesz? — Feléd tapogatódzom, a kezemért nyúlsz, egy pillanatra azt hiszem, meg akarod állítani, mielőtt elérne, de nem, egy, kettő, három, négy, szikrázik végig rajtam az érintés.

— . . . azt bezzeg hónapok óta nem tudják kideríteni, hogy ki az a részeg állat, aki havonta egyszer benyomja a földszinti üvegajtót! — Vérzik, mint a disznó, telecsöpögi az egész előteret! — Még egyszer elvérzik majd a folyosón. — Dehogy vérzik el, nem árt annak . . . Miért, maga ismeri? — Nem én, de annyi mindent hall az ember . . .

— Gyere. — A fakuló napkorong közepébe kémény ékelődött.

— . . . inkább a szerelőt kéne lekapcsolni tömbbizalmi elvtárs. — Ame-

lyik bement a csőbe? — Bement egy szerelő a csőbe? Ne mondja! — A Gelleiné mondta, hogy a múlt héten bement és nem jött többet elő. — Nem, én nem azt a szerelőt mondom . . .

— Mi ez a sutyorgás — kérdeznéd. — Semmi — legyintek — a csövek – és már nevetünk. Emlékszel, a tóparton . . . igen, éjszaka, Lengyelországban, az a szénakazal . . .

— . . . én azt a szerelőt mondom, amelyik itt lebeg a ház körül. — Na igen, vagy egy éve már. — Azt le kéne kapni a tíz körméről, de úgy, hogy megemlegesse, a múltkor is, éppen öltözöm, egyszer csak bevigyorog az ablakon . . .

— Te . . . — súgom. — Te . . . és nevetünk megint, mert eszünkbe jut valami, valami bizteosan eszünkbe jut, és nevetünk azon, ami eszünkbe jutott. Nyelved végigfut kulcscsontomon, tenyerem melledre feszül.

— Leesett a pap az ágyrul! Lejött a bőr a hasárul! — Hát ez meg micsoda tömbbizalmi elvtárs? — Kiadtuk a szomszéd alagsori helyiséget a kerületi népi együttesnek, és most . . .

A szoba közepén állunk, az ágy mellett, a tér kitágul, csak az ágy marad a helyén meg az égből a földre szaladó csövek, inged héjként hull a földre, almáé a gyümölcshúsra áhítozó kés alatt.

— Úgy kell neki, mért cicázott! Menyecske hegyibe mászott! — A kerületi kulturális szemlére készülnek, és most csujjogatnak. — Mi van a papokkal? — Hogy nem szégyellik magukat! — A papok? — Dehogy kérem, ezek itt a szomszédban. — Tessék hagyni őket, hallja, kérem, csujjogatnak . . .

Melled a bőrömön, tarkómból borzongó jelzések indulnak, földre szállingózó ruhadarabok közt állunk, combod testemre fonódik, egy-két-há-négy, de hová tűnt a szerelő, talán a cső mentén, tenyerem teszi amire termett, melledet öblébe fogadja, nyelvünk lassuló-gyorsuló tánca, szemünk egymástól ujjnyira, mégis nyitva, mi mindig nyitott szemmel, ez egy ilyen ház, ne kérdezze miért, múltkor is kiugrott valaki a hatodikról . . . dehogyis, összetéveszti a szerelővel, néha az is bukórepülésbe vált, hogy megmozgassa magát, testeden nyíló rés, hogy-hogy zuhanórepülés, ha egyszer eltűnt a csőben? Az a másik; ja vagy úgy, fogad magába síkosan táruló, hogy dobognak a túloldalon, menyecske hegyibe mászott! egy-két-há-négy, egy-két-há-négy, ujjain szakad a köröm, hogy ordítják a ritmust, meg miket mond azzal a fehérmájúval, egymásbaolvadó, anyagtalan, verejték gőzében mélyebbre, jobbja fojtogatón a fehér zománcra, megölni, kiirtani; tenyere bordabillentyűkön játszik, most oldalra fordulva, így, kicsit lejjebb, befogad, elenged, befogad, elenged, a népi kultúra, akinek a nap a hegyibe esett, vagy úgy, hujjujjuj! na ennek bevágták, szépen beszél maga, engem meg azért, mert azt mondom, hogy a lakótársak összebasszák a folyosót, ki vágta be? a pap a fehérmájúnak fölöttem, befogad, elenged, . . . mi van veled? nem tudom, majd mindjárt . . . így jobb? most nem, nem megy, mégis hozni kellett volna a magnót, minek, az csak a csőre jó, kinek a csőre? egy-két-há-négy, szakadozó körme, egy-két-há-négy, alóla már a vér, annak, amelyik kint lebeg; a csövön? Persze, hogy a csövön, minden azon; hunyódó szemed, mi mindig nyitott szemmel, nyisd ki, menni fog . . . persze lakótársak, megígérem, csőre vagyunk töltve, tested hűl, szád mosolya már, várj még, cső végére kaptak minket, várj, persze kedves lakótársak, mindjárt, ígérem, hamarosan, amint lehetőség nyílik rá, fejed félrebiccenve merevedik, arcod mellett halvány-opálosan csillan a fülbevaló, a nap felső karéja még a kémény fölött, mondd, ez *az* a fülbevaló? egy-két- há, majd

mindjárt, menni fog, hidd el, behúztak a csőbe, behúztak egy-két, mondd ez *AZ?* hagyd, nagyon kérlek hagyd a könyvet, hagyd a francba az ikonokat, és vedd le a lábad a díványról, én megígérem, én mindent, csak behúztak a csőbe. Csőd.

A nap eltűnt a ház mögött, jobb keze a csőre görcsösül, balját a képbe vájja, felső testével az asztal peremének feszülve ordít: — Nyisd ki, nem hallod, nyisd ki a szemed, rohadt kurva!

TAKÁCS LÁSZLÓ

Bárka

Összeácsoltuk, pajtás.
Csupán a vásznakat biztuk a metaforákra.
A teknőt hamar kinövi a kölyök,
amiben szitakötőket üldözött a skarlátos nyárvégben.
. . . mindig elhajóztam vacsorakor
kicsi odujában lüktetett a mutatóujjam
ha akartam árbocnak állt . . .
A szigetlakók kétarcúak.
Tenyerükkel kigöngyölik a földet a gyökerek üstökéből,
közben lesik a bordázott vizet: lélegzik-e vagy tetszhalott.
Talpnyomaikat nem firtatja senki,
visszafordulnak azok maguktól is, ha ráismertek
sorra az elődök oltáraira, és az agyonbecézett ágjeleikre.
Törvényük a derék vonalától fölfelé és lefelé rendelkezik.
Szokták apály-dagály lenyomatnak is említeni.

Fontos, hogy eztán átkelhetünk, pajtás.
Gondosan kiválogathatjuk ám hétköznapjainkat.
Amelyik csak fúródni tud, itt marad.
Bennünk a civilizáció kalózait kell szigetre vontatniuk.
Lehet, hogy túlsokat biztunk a metaforákra?
A teknőt nem olmosítottuk
nemző állatokkal.
Mi is egyenként hajózunk.
Nem vagyunk kétarcúak,
mint a szigetlakók.

LABANCZ GYULA

Megtelik hanggal

Megtelik hanggal a világ
s én hegedűkészitő
fürdés után
kádból kihúzott dugóval
ujjam és a lefolyó közt keletkező
vizforgács közül
kiemelem és átadom
mesteremnek a hangszert

Tizennégy-negyvenöt

Egymásba kapaszkodó
táguló-szűkülő
országhatárok
tálban a bélyegek.

Tizennégy-
negyvenöt tele
áll a bélyeggyűjtő
s ablakos lesz szeme

„A Dunánál"

Álltat a napon
vízállományba vesz
szavakhoz képesit

deszkás hal csomózza a vizet

költészet
jogfolytonos állás
föl nem adom

egy szögként
meggörbült test
pl. mindig
harapófogós
karmozdulatokra késztet

ugrás
személyesből
személytelenbe

Hol a szörnyek mosolyognak

Ahol ég s föld együvé forr, a homályos horizonton,
magas ösvény hova hajlik, hol a szirtek lesimulnak,
ahol elvész a reménység

s azután nincs hova menni, hol a szörnyek mosolyognak,
a szivárvány hamuvá lesz, s a zsarátnok tüze felcsap,
hol a rossz jó, hol a jó rossz,

az a kuckó a világ-part, hol ok és cél ugyanegy már,
hol a vérrög neve csillag, ha megindul, belehalnak,
s a halál neve élet,

oda kell még gyalogolni, hol a hajnal, vagy az est kél,
idegenből idetévedt sugarakba beleveszni
az utolsó szakadéknál.

A Tien San felé

Szikrázó patájú paripán ülök.
Alattam idegen föld dobog.
Akik a Tien San hegyig elérnek,
azok a boldogok.

Ruhám rongyos, társaim elveszítettem,
az ismeretlenbe sajogva megyek,
díszeim veszítve, görnyedetten,
míg elérem a Tien San hegyet.

ESTERHÁZY PÉTER

(a lélek mérnöke)

– fejezet a Kis Magyar Pornográfia c. könyvből –

NAPI POSTA

Kapott egy névtelen levelet. Illetve alá volt írva, de az csak vicc volt. A levél olyannyira nélkülözött bármilyen fenyegetést, oly iránytalan volt, már-már kedvesen hóbortos, hogy egyszerre csak halálra rémült. *Fejét lehorgasztva, lassan visszament az asztalához.*

SZERENCSE

A lélek mérnöke, gondolta, nem taktikázhatik, ebben különbözik a jó tanácselnöktől. Nem hasznosnak kell lennie, hanem főként szabadnak. Azaz a gyakorlatban: nem lojálisnak, hanem igaznak... Az igaz, még lehet lojális – ha szerencsések az urrrak, az urrrak.

AZ ŐRÜLT LÁNYA

Egyszer egy költővel nézdegélték az uszodában – edzés volt! – az „új, agresszív bornyú-lányokat". A költő ennek kapcsán egy történetet mondott el. Hogy még ifjúi korban egy alkalommal *legényesen* teljesítvén kötelességét, zihálva, izzadtan és elégedetten heveredett oldalra. A cigarettáért nyúlt, amikor a nő megmarkolta a vállát, és ezeket a szavakat mondta volt az arcába: „Te. Te, mi volna, ha csak 2 óra múlva jönne ki belőled az a sz..."

A történettől majdnem elokádta magát. Habozva nézték a bornyú-lányokat, kedvesnek látszottak. (P. S. Egy hét múlva, mert addig tűnődött rajta, megkérdezte a költőt: „Biztos 2 órát mondott?" „Annyit." És: *„Az álláról* látnom kellett volna, hogy föl fal, hogy föl fog falni...")

PILLANGÓ

A rokonszenves énekes arról beszélt, hogy higgyék el a jelen lévő prózaírók, jelen voltak prózaírók, van egy *éhes és fiatal tömeg,* mellyel lehetne s kellene valamit kezdeni, kultúrvákuum, ő nem okos, csak énekelni tud, ezért ő nem szólhat ezekhez, de nekik kéne okvetlen. Egy hegyes fenekű nő közbeszólt: „Az énektől nem félnek, a szótól félnek az emberek."

Ez a nő később megfogta az egyik prózaíró fülcimpáját, és előadta elméletét, mely szerint az énekes nő-férfi, ezért szeretik a nők. „Majd ha ti, férfi-férfiak eljuttok a nőkhöz, az megváltoztatja a világot." „Akkor hát rendben", gondolta kétségbeesetten, és kisomfordált a vécére.

ZENE

Lassacskán képes lesz, gondolta, a zenében a hangszert meghallani, a tárgyat, a tárgyat, mely hangot ad; hogy *ott, az* Beethovennél nem az Ég, nem a Mindenség, nem az Isten, hanem az üstdob és az üstdob hiánya; ez jó.

Egy vonósnégyes akkor az igazi, mikor már nem is beszélnek egymással. „Kik?", kérdezte jegesen.

Láttam B. faszát, mondta a híres pianista egyszerűen, a B. év ha nem is alkalmából, de idején. (Baby fotó, Bartók Archívum.)

Hencegés: Én Cage-t alig tudom megkülönböztetni Mozart-tól.

MEHR LICHT!

Byron átüzent Goethének: *Mehr shit!* Johann Wolfgang élete végéig gondolkozott, többek közt, ezen, majd az utolsó pillanatban így vissza: *Mehr nicht!* ... Ha én német volnék, eszelte ki, egész életemben, félő, Goethe-parafrázisokat *írnák.*

A MONDAT

Az Ottlik-mondat nem remeg, nagyon is biztos, hanem, mint egy nagy bárka, fekete madár, szinte alig érezhetően: ing.

A MESTERSÉG

Bizony, nem csekély mesterség élni és nem csüggedni, olvassa.

VESZEKEDÉS

A családi emlékezet szerint Babits együtt játszott az ő anyai nagyanyjával Szekszárdon, hunyóztak; a 6 éves kis Babits a játék egy vitás pontján azt kérdezte a nagyanyjától: „Bocsánat. Most akkor én ipi-apacsoztam le önt, vagy ön ipics-apacs ... i-picsa-pacsa ... icsi-picsa ... no ... ipi-apacsozott le engem?"

Egyszer egy borongós, szomorú őszi napon szivarozva ült a kávéház sarkában, és hallgatta a gramofonból áradó zenét. Ez a zene furcsán a lelkébe hatolt. Ekkor eszébe jutott a történetke, s kedvtelve, sóváran gondolt arra, hogy ő volna az a nagyanya ...

NAPI POSTA

Egy olvasói levélben – a keltezés jún. 16., abból a községből küldték, ahol kényszerű gyermekkorát töltötte, és a levélíró keresztneve az anyjáé volt: ez *sok* –, melyben több mindent intelligenesen morgolódva kifogásoltak, sőt, s ez, mi tagadás, megdöbbentette, azt is írták, hogy egyik könyve olvastán az olvasó piszkosnak érezhette magát, amit nehezen tudott volna katarzisként értelmezni, s még azt is remélték, hogy nem a saját élményeit írta meg, mert hát micsoda élet lenne az, e levélben, az okulására, leírtak egy tanmesét. Így szólt: A sündisznók fáztak. Ezért közel húzódtak egymáshoz, de akkor

meg töviseikkel szúrták egymást. Ismét eltávolodtak, s ismét fázni kezdtek. Aztán úgy helyezkedtek el, hogy közel legyenek egymáshoz, de ne annyira, hogy a töviseikkel megszúrják egymást. Nahát. Épp azt gondolta, hogy a könyve másról se szól, mint erről a szerencsétlenkedésről a *távolsággal.*

A SZABADSÁG ENYHE MÁMORA

Reggel, este másolt, mintha imádkoznék... Ahogy az utolsó oldal másolásához kezdett, erősen dobogni kezdett a szíve, tényleg mintha egy ketrecben és ki akarna ugrani. Heves izgatottság lett rajta úrrá, keze reszketett, mondatonként le kellett tennie a tollat. Rettegve gondolt arra, hogy épp most, pár lépéssel a cél előtt fogja elrontani, elvész 3 hónap *munkája* – mert meghatódva azért nem volt –, és homályosan olyasmi is az eszébe ötlött, hogy talán nem lett volna szabad neki fognia, a gőgös barom, és most jön majd a fekete leves, várja csak ki... Takarékosan végigszívta. Hogy miképpen lehetett volna elrontani *egyáltalán,* azt nem tudta.

MÉRT

Egy író, akit addig nem ismert személyesen, csak a könyveit, váratlanul valami szívességet kért tőle, nem egészen semmit, mert korán kellett hozzá fölkelni, de nem is aránytalanul sokat, mert délre már szabad volt az ember, amire ő gondolkodás nélkül igent mondott.

Megérkezvén délután, dohogva eltűnődött azon, mért segített? Mért állt kötélnek? Tán baldóver ő? Kétségtelenül baldóver is, de nem azért segített.

Hanem hiúságból.

Ezért elszégyellte magát.

Helytelenül, szögezte le később.

SZÁRNYAK

Végigtapogatták. „Fegyver nincs nálam – mondta kedélyeskedve. – A szó nem fegyver." Amikor a szakember az ágyékához ért, szenvedélyesen felhorkantott, „te csődör, kívánlak", súgta. Az ránézett, higgadt férfiú, „arra tessék, ott a kijárat". Vigyorogva lépett ki a fülkéből; később látta, hogy mindenki így, mindenki arcán ottragadt a vigyor...

FOLYÓK

Ha megindul a folyók áradása, izgatottan böngészi az újságot a napi vízállást megtudni, s ha az minden eddiginél magasabb, örül. Örömét nem csökkentik a buzgárok, leomlott viskók, elöntött búzaföldek és más emberi és társadalmi tragédiák. Azt gondolja például: „ez a Tisza tehetséges..."

A MACSKA

„Mire leszereltem, azt kellett látnom, hogy *Izolda már nem a régi.* De akkor már késő volt, mert leszereltem." Ezt mondta a könnyű beszédű, horpadozott mellű öreg férfi, aki a füvet kaszálta a kertben. Már rég ezredesként lehetne nyugdíjas, panaszkodott finoman tovább, nem kéne mindenféle fű-

vel itt bíbelődnie. Pedig (?) 46-tól 53-ig a belügynél szolgált, mígnem az Izolda családja, melynek, mondjuk meg, fiatal úr, nyíltan, egyszerűen derogált volna egy testületi-vő, kényszerítette, hogy leszereljen. Egyszer egy politikait kellett Solymárról az Andrássy 60-ba kísérnie, veszélyes, hétpróbás gazember, ártatlan volt persze szegény, levitte a férfit az alagsorba, letett egy gyufaszálat, 10 méterről ellőtte pisztollyal! Azt mondta: „Láttál, amit láttál. Tudom, hogy agyafúrt fickó vagy, mondta az őrnagy, de megkérlek, ezt ne felejtsd el. Bárhonnét kilőlek, mert hiába mozogsz, nagyobb vagy, mint egy gyufaszál."

A vénember búcsúzóul hálásan szorongatta a kezét, hogy milyen készségesen meghallgatta őt, s neki az a véleménye, hogy az embereket úgy kell elfogadni, ahogy vannak. „Minthogy – mondta ő mereven – nincsen más választásunk." „Úgy, úgy, ahogy mondani tetszik, uracskám." Borostás volt, csipás és savanyú szagú, utólag, a gereblyézés után derült ki, meglehetősen nagyvonalúan kaszált.

Hiányzott belőle minden méltóság, hajlékony volt, törhetetlen, olyan, mint egy girhes macska, amelyik vernyogva mindig a talpára esik.

A TRÉFA

Egy kolléga, közvetlen közelről látta, beletaposott valakit, a földbe. Majd fölé hajolt. „Tudod, miért volt ez?" A szenvedő fél érthető reménnyel tápászkodott, valamelyest megnyugtató, ha az aljasságnak magyarázata van. „Miért." A kolléga odavetette: *„Mert ez műanyag."* És fölsegítette.

„Úgy tettem, mint Marx Hegellel – mondta a kolléga, akit marxista–leninista tanfolyamszerűségre köteleztek –, a fejéről a talpára állítottam és viszont." Amikor azután arról panaszkodott, hogy a sok hiányzás miatt föltehetően ki fogják rúgni, ő azt javasolta neki, mondja azt, látomása volt, hogy van, hogy mégis van Isten. Nevetgéltek ezen.

IRGALOM

Megint egyszer azt gondolta, nincs baj. Lassan-lassan elmerült a film klaszszikusan egyszerű meséjében, látva azért a vászon alján a T alakú, már megvarrt beszakadást, az ún. érzelmi pontokon közel állt a síráshoz, meghatódottsága fokozatosan ihletettséggé omlott, egyféle biztonságos beleérzéssé, a fiatalember sorsa a vásznon egyre romlott, tüzes tekintete az áldozaté, a Bárányé, és evvel összefüggésben, így gondolta az övéké javult, profán megváltás, a fiatalember szép színészarca látszott, kis túlzással szólva, szavatolni a biztonságukat – de aztán, amikor egy torokszorító jelenet hatalmas csöndjébe értek, akkor, ebben a művészet által előhívott hangtalanságban, szent mozicsöndben, valaki *irgalom nélkül* húzni kezdte az óráját föl, föl föl!!! – Késő.

DEO GRATIAS

„(Megfogalmazatlanok vagyunk, és erről fogalmazunk.) Akkor tehát a művészet asszisztálhat csak a világméretű hazugsághoz? De talán meg kell *őriznie nevetséges erőfeszítését a kimondásra*... Ártatlanul bízni a kimondásban, a szóban, több, mint ostobaság, bűn is, de üvöltve elvetni legalább akkora, mert olyan *űrök* keletkeznek, az ásítás oly üregei, melyeket bármi be-

tölthet. Rombolni és állítani, köpni és beszélni. De hogyan beszélünk, ha magunkra maradtunk, ha nincs Isten?

Iszonyatos, kíméletlen, rettenetes és perverz a mise, ha hiányzik az Isten . . .! A gnóm-Krisztus, ahogy lakkcipőben szteppel a világot jelentő deszkákon, leül trónjára, a Legfőbb Bíró helyére, felette nincs égbolt, puffadt keze remeg, üveges szemmel, böfögve néz ránk, ránk, a népére: kik rágócsumázunk ügyesen."

MAGÁNY

Egy *női* cip zajától elkezd a *férfi* sírni.

AZ ELŐADÓ

Ahogy belépett a *művházba,* szinte belebotlott a sápatag, vékony lányba. Köszönt. A lány hallgat, szája konokul zárva; olyan reménytelenül néz rá, mintha ismerné. Kicsit megijedt, „mi a baj?", mondta végül. A lány küszködni látszik, talán a sírással, talán a férfi egy régi emléket élesztett volna föl?

Akkor észrevette a lány kezében, szorosan a szoknya mellett, a *téliszalámis* kenyeret. Zöld paprika leffegett ki előre, mint egy nyelv, nagy gyomorrontás után. „Eszik?", kérdezte mint valami iskolamester. A lány dühösen bólogatni kezdett, s nyelt egy nagyot. Szó nélkül álltak tovább. Egy távoli ajtóból valaki félénken kukucskált.

„Dehát rágjon, az Isten áldja meg!", tört ki belőle. A lány azonnal elfordult, csámcsogva enni kezdett. „Köszönöm", mondta a válla felett vissza, teliszájjal.

ÉN

Kitámolygott a füstös pinceklubból. Nem volt részeg, csak veszélyesen rosszkedvű. Homályban élt. Mintha beteg volna, mintha lenyúzták volna a bőrét. Ő azonban tudta betegsége forrását: ez a szégyenkezés maga miatt s ezzel együtt a másoktól való félelem. Másoktól – a társadalomtól, amelyet megvetett! A nő kifogyhatatlan volt leleményeiben. (Pl. egyszer: „Szeretem önt, Szeretem most is. Szánja meg hát ezt a nőt, aki önmagát csalta meg.") Most odalépett hozzá, éjszaka volt már (látta a tömbökben vonuló füstöt), és úgy tett, mintha idegen lett volna. „Vegye tudomásul, hogy gyűlölöm magát." Fennhéján bólintott, éjjel fél háromkor egy nő bejelenti, hogy gyűlöli: ezt talán ki lehet találni. „Mit akar", mondta utálatosan. Hogy azért utálja, mert olvasnia *kell* őt. „Hát – mondta édelegve –, akkor ne olvasson, inkább szeressen." A nő diadalmasan felkacagott. „Ha nem olvasom, *kit* szeressek?!" És eltűnt simán, mint egy bérgyilkos.

ÉN

A sötétben csak a karját látta, a világító, erős, szép, barna, húsos karját; nyárkar. Mikor kezét reménytelenül – még mindig mintha beteg volna –, az ölébe engedte, a lány megfogta, mintha az anyja. Olyan erős hálát érzett, hogy mindent megtett volna, amit kértek volna tőle. Az idő telt, de a lány nem kért semmit. Tenyere forró.

ÉN

A hálát – és a rémületet, fáradtságot s űrt – átmentette másnapra. A nő már otthon volt: a Megváltó... Tehát van itt valami személytelenség.

ÉN

Mennyi legyek! Vakmeleg van.

GYŐZELEM

Odalépett hozzá a bárányhimlős kisfiú és így szólt: „Megmenekült." Hogy kicsoda, nem volt hajlandó elárulni.

AZ APJA

Isten éltesse édesapámat, gondolta édesapja születésnapján. Érdemei, bárhogyis, elévülhetetlenek. – Mondd, kis kócos, hol van a mamád?

AZ ANYJA

Hirtelen megértette, hogy édesanyja, annak idején, miért gyűlölte a pókokat! Hogy miért volt *ideges*, ha ő becézgetve – elsődlegesen a kaszáspókokat! – elengedte őket.

Hát a pókháló miatt!

HASONLAT

Valakivel összeütközött. Csak úgy ropogtak a bordái, a fájdalom meg csak nem, meg csak nem múlt. Furcsa, bujkáló, megfoghatatlan fájdalom volt. „Mégis milyen?", kérdezte az orvos türelmetlenül. Sóhajtott, most nem önsajnálatból, hanem mert így tudta, múló pillanatig, lokalizálni a fájást. „Mintha nagyon szomorú volnék." Csontsérülés nem látható.

A JÁTÉK KIMENETELE

És ellenkezőleg, az a tompa, kicsit uncsi, de megmozdíthatatlannak látszó boldogság: amikor az egyébként egyre érdektelenebb játék: győzelemmel végződik.

(Folytatjuk)

PÁKOLITZ ISTVÁN

Keserédes

Ime Zuboly mester a takácsok céhéből
tisztességben megőszült szakmabeli
díszéremmel többszörösen kitüntetve
elismeréssel övezik a polgárok
féli szigorú személyét a kontár-népség

Ime Zuboly mester a takácsok céhéből
bizony ő maga se hitte volna
hogy kelepcét állít ösvényére
a hiúság kikenceficélt rimája
és csepürágó mimessé degradálván
komédiás királyként bohóckodtatja – –

Ime Zuboly mester a takácsok céhéből
ódzkodva meri csak bevallani
hogy a dráma álomjelenetében
az a gézengúz Puck szamárrá bűbájolta
holott az ilyetén szerzői utasítást
tia szóval se emlegeti a kézirat – –

Ime Zuboly mester a takácsok céhéből
elhírelte róla a kotnyeles varázsló
hogy a majsztramnak szellentése sincs
a klasszikus dramaturgiáról:
szokvány-dilettánsként jóelőre tájékoztatta
a nagyérdemű tisztelt publikumot
– legelsőbb is az ijedősebb asszonynépeket –
hogy takács ő igazándiból nem király
és nem óhajtja elemészteni magát
semmiféle Titániáért – –

Ime Zuboly mester a takácsok céhéből
maradt volna veszteg ökelme
a kaptafánál azaz a szövőszéknél
de mocorgott alsó fertályában a kukac
teátrista-dicsőségre ácsingózott
s babérkoszorú helyett szamárfüle nőtt – –

Ime Zuboly mester a takácsok céhéből
pisis leányzók suvernyák ifjoncok
pusmognak róla szerteszerint:
soha nem köszön kalaplevéve
mert hátha észreveszi valaki
mindétig érvényes szamárfüleit – –

Ime Zuboly mester a takácsok céhéből
hencegés nélkül emlegeti a kocsmában
keservével elegyes édes győzedelmét:
sorsa leggyönyörűbb perceit élte át
midőn az ÉJ KIRÁLYNŐJE gyöngéden cirókálva
megapolgatta szőrös szamárfejét – –

Ime Zuboly mester a takácsok céhéből
– röhöghetnek a vén szamár bolondon –
mindörökre boldogítja immár
varázsosan szép szentiványéji álma

Mozdulat

Az ember sokmindennel elmulat
míg érlelődik az ősmozdulat

ami a születéssel költözött
belé s bolyong a szív s elme között

lélekperemen csírázva csücsül
s aggodalommá terebélyesül:

maradni még – *de sokat ez se ér*
– rimánkodás gyötrető percekért –

naponta el-elodázza amit
nehezére esik kimondani

még végiggondolni is épp elég – –
föl se emeli lehorgadt fejét

KENYERES ZOLTÁN

AZ „ELYSIUM"-TÓL A „TŰZKÚT"-IG

A romantikus-esztéta szemlélet és a nem-reflexív líra kibontakozása Weöres Sándor költészetében

V.

(A cselekvés változatai) A korszak nagy kompozíciói, hosszúénekei közül *Az elveszített napernyő* (1953) van legtávolabb a mítoszi indíttatástól s bár fel-feltűnnek benne mitológiai utalások, ez a költemény vall legkevésbé a mítoszi szerkezet szimbolizáló modellálására, ez nevezhető legkevesebb joggal mítoszi parafrázisnak. Csak a legbelső tartalmi körét alkotó gondolat mutatja a létkérdéseket poláris ellentétekre lebontó és az ellentéteket mégis egységben látó mítoszi szemlélet hatását. Ez a költemény van legtávolabb a tragédiától is, s talán éppen ezért ezt érezzük a legsajátosabban s legjellemzőbben Weöres Sándor-i költeménynek a hosszú versek között. Ez nem kapcsolódik ismert mítoszokhoz, hanem kitalált történet keretezi. E kitalált epikai mozzanat egyszerű, sőt mondhatni együgyű, de ezért az egyszerűségért és együgyűségért bőséges kárpóltást nyújt a mesét kibontakoztató apró részletek gazdag sokfélesége, roppant költői érzékletessége és nagyfokú felidéző ereje.

Az elveszített napernyő története úgy kezdődik, mint egy szerelmi románc, s azt a kort is idézi, melyben ez a műfaj divatozott. Ifjú pár megy szerelmi találkára az erdei lombok közé, s noha hűvös hajnal van, a leány hogy s hogy nem, magával viszi piros napernyőjét is, amit aztán ottfeled a fűben. Az emberi rendből kivált ernyő hazatér a természetbe. *Rálehel a tenger-tüdejű erdő,* virágok, bogarak veszik körül, kis állatok fürkészik kíváncsian, míg egy szellő meglebbenti s egy tüskével kiszakítja. A nap delelőre jut, aztán délután lesz, alkony és éjjel jön, s aztán telik-múlik az idő, ősz lesz, évek telnek el, s ahogy a szerelmi légyott ifjú leánykája nővé, asszonnyá és anyává érik, úgy változik át az ernyő is, úgy simul bele egyre tökéletesebben a természetbe. Foszlik, szakad, reped, bomlik, fogy, de a költemény mégsem a pusztulás képét festi, nem az ernyő komor megsemmisülését mutatja be, hanem megnyugvást keltő visszanaturalizálódását beszéli el. Az egzisztencializmus félelmes létélményével, az űri magányossággal szemben az örök átváltozás jeleneteit viszi színre, a kivetettséggel szemben a természeti lét harmóniáját, a szerves koegzisztencia megvalósulását hirdeti.

A költeményt mozgató panteista természetszeretet szelíd mosollyal tölti meg a sorokat, s mosolyt fakaszt az olvasóban is, azt sugalmazza, hogy le lehet győzni az életet befelhőző szorongásokat, még a halál riadalmától is meg lehet szabadulni. E feloldáson a panteizmus és az anyagi világ dicséretének szelleme uralkodik, a hosszúénekek közül ez van legmesszebb Weöres már említett e korszakbeli sajátos krisztianizmusától. De ez sem tűnik el belőle egészen, távolból fel-feldereng egy-egy pillanatra a képek mögött az anya-fiú, Mária-Jézus-motívum –, de csak párában, éppen leheletnyire –, és a derű eleméhez tartozik.

Kardos Tibor azt írta e nagyszerű költeményről, nagy átéléssel, hogy a bemutatott kozmosz, mely feloldja az elveszített napernyőt, oly mérhetetlenül szép, hogy megszeretteti a halált. (KARDOS T. 1972. 582.) A befejező sorok kedves, stilizáltan románcos példabeszéde csöppnyi érzelemmel, csipetnyi iróniával a dal, az ének, a költészet lelki erőt adó hatását tanúsítja: tréfásan, mégis komolyan, hiszen amit tárgyi valóságában előállít, az nem a természet, hanem a költészet szépsége.

Az időrendben következő hosszúének, az 1954-ben keletkezett *Medeia* egészen más jellegű költemény. Mitoszi hozzáköltésnek lehet nevezni: a címszereplő az első rész nagy belső monológjában elmeséli ugyan a mitológia történet (főképp euripideszi feldolgozásának) néhány mozzanatát, a költemény mégis messze sodródik az eredeti történettől, és mint Székely Boldizsár írta, ott kezdődik, ahol az ókori legendának vége szakad. (SZÉKELY B. 1964. 70.) Csak az ellentét-sarkok képlete hasonló, a szerelem és szenvedély önkörükben megoldhatatlan, egymáshoz közelíthetetlen, sorsszerű ellentétének égi-földi eleme lángol benne. A bűn többé nem tehető jóvá, Medeia, aki szerelméért elárulta apját, megölte testvérbátyját, megölte gyermekeit is, éppen a szerelmet nem nyerheti el soha. Szimbolikus álomlátások sorozatát ábrázolja a költemény, csodás átváltozások követik egymást, Medeiából a második részben reménytelenül epekedő sárkánylegény lesz és útnak indul, hogy felkeresse kedvesét, aztán ő lesz a sárkányszűz is, hold-leány, akit elfognak s vad áldozati rítusban megölnek. De nem elegendő a kegyelemhez a mártírium sem, a nász nem jöhet létre: változik a szín, a sárkánylegény már agg király, ismét felkerekedik, de hasztalan bolyong, szerelmét nem találhatja meg, többé nem találkozhatnak, csak égi másuk tündököl együtt látomásként az égen, ám az ég és föld között, az idea-világ és a valóság között nincsen út.

Medeia mégsem törődik bele a megváltoztathatatlanba, a harmadik részben ismét útnak ered, s kezdődik elölről a keresés, megváltozott színtéren. Ezúttal a tűzisten harcosai veszik üldözőbe, s ő most önként áldozza fel magát, testét önkezével vágja darabokra. Az álombeli szent rítus ébreszti rá a mindenségben betöltött helyére és kötelességére. Ő a hold, helye az ég és föld között van, kiszabott kötelessége pedig az, hogy „szűz, szerető, apa, örök áldozat" legyen. Miután ezt megérti, eltűnik az álombeli színtér, ráköszönt a virradat, s egy olajligetben a naphimnusz dallamai csendülnek fel: „Ölelj örömödbe, fényhozó." Medeia már ismét menekülne, hiszen ő, „a vérrel szennyezett" nem találkozhat a himnuszt éneklő kórussal. A dal mégis körülfonja, magához emeli, s a himnikus dal áhítatában egyesül a fényprincípiummal, a felkelő nappal: beteljesülése életen s halálon túli diadal, győzelem önmagán is, a féktelen mitológiai medeiaság tökéletes átlényegülése a mindenségbe és teljességbe olvasztása.

E gazdag érzelmű költemény kissé operai díszletezése s inkább a posztszimbolizmusra, mint a szürrealizmusra emlékeztető képvilága az elháríthatatlannak látszó ellentétek feloldására három cselekvési szintet mutat be. Az első a gyilkosságig elszánt küzdelem, vad beavatkozás az élet eseményeibe: ez jut érvényre a mitológiai történetben, amit itt egy belső monológ foglal össze. A második cselekvési mód ennek szöges ellentéte: a be nem avatkozás elvét valóra váltó peregrináció, vándorlás és keresés; ez jut érvényre a sárkánylegény történetében. Végül a harmadik, Medeia áldozattevése, mint a bűn nélküli, erkölcsileg tiszta beavatkozás egyedüli lehetősége szerepel a versben, Weöres világszemléletének jellegzetes alkotóelemei ezek.

Az utazás és vándorlás mint helyváltoztatás, az alakváltoztatás motívumaihoz hasonló tartalmat fejez ki, azt sugalmazza, hogy az értékes élet az eszmény szakadatlan keresésével telik el, s már nem is annyira a rátalálás a cél, mint maga a lankadatlan erőfeszítés. A peregrináció, amit Bata Imre a mitológiai labirintus-szimbólum rokonának tart (BATA 1979. 167.), a *Háromrészes ének* szép, nemes pátoszú soraitól kezdve része a költői hitvallásnak: „Tűzhabos, bársonyos tereken át / keresem szárnyának pille-porát. / Ormokon, / kő-fokon / kutatom fátyla nyomát."

Ezt fejezi ki a ciklusalakító szerkezeti elv gyanánt a *Tűzkút*ban a *Graduale, A hang vonulása* és az *Átváltozások*. Weöres gondolatkörének rokonságában csaknem mindenütt föllelhető ez a peregrinus-mozzanat, a keresésnek, kutatásnak, erőfeszítésnek céllá emelkedése, mely értelmet ad az életnek. Nincs messze tőle Madách végső vigasza, mellyel történelmi vándorútjának végén hősére köszönt. A vándorlás, a keresés az életbizalom és küzdelem egyik egészen nyilvánvaló és érthető jelképe az irodalomban. Mindenütt megjelenik ez a motívum, amikor a művészet nem akar lemondani az ember egészséges és értelmes életideáljairól, de a teljesülést nem látja közelesen megvalósulónak a társadalomban, amikor belátható távolságra nem

lebeg előtte tisztán körvonalazódó cél, de mégsem akar tiszta esztétizmusban feloldódni. Peter Brook világosan fogalmazza ezt meg: „A kutatás nemcsak olyasmi, ami benne gyökerezik minden emberi lényben; ma, amikor sorra-rendre teljes joggal megdőlnek a szilárdnak vélt értékek, egyedül a kutatás marad meg számunkra. A keresés az egyetlen válasz a passzivitásra. (MIHÁLYI 1980. 915.) Nem egyetlen válasz, de válasz.

Az áldozattevés magasabbrendű cselekvés a peregrinációnál, és következetesen a megváltás alkotóelemeként tűnik fel. Több jelentése van. Egyik jelentésében a „jézusi ember" eszméjéhez vezet, egy másikban – ettől nem függetlenül – az elhivatott költői munka mintája. Az áldozatadás, a sacrifícium szent cselekvés, egyetemes cselekvés is egyben, s ahogy az áldozattevő túlemelkedik önmagán, a mindennapokon és adózik az egyetemesség ismeretlen erőinek, úgy lép a költő is – Weöres sugalmazása szerint – kapcsolatba az egyetemességgel, a mindenséggel, avval, ami az individualitás övezetén túl van.

Az áldozatadás, ami dallá válik, a költészet, ami áldozattevésből támad, már a *Bolond Istók* (1942) című prózai elbeszélő költeményének is végső eszméje volt s a megszelídíthetetlen ellentétek lecsillapítására szolgált. Ez a *Bolond Istók*tól, sőt az *Istár pokoljárásá*tól (1939) az *Endymion*-on át folytatódó gondolatmenet – mint már volt róla szó – Weöres költészetének tételes valláshoz nem kapcsolódó, mégis szakrális, devóciós, krisztianista eszmeáramlata, mely hol kevésbé feltűnően, hol – mint az 1950-es években és az 1960-as évek első felében, a *Tűzkút*ig – erősebben, érzékelhetőbben átjárta költészetét és jellegadó jelenségei közé tartozott. Egyszersmind poláris ellentéte volt *A teljesség felé* nirvána-filozófiájának, a tökéletes emberi-társadalmi bizalmatlanságnak. A fordulat korszakától kibontakozó romantikus-esztéta szemlélet mint költészetének nem egyedüli, de fő, uralkodó és meghatározó, jellegadó szemléletmódja nem a tiszta kontemplációt eszményíti, hanem a szellemi cselekvést, a teremtő alkotást emeli eszménnyé. A peregrináció és az áldozat ennek az eszményített cselekvésnek a körébe tartozik, ennek két fokozatát alkotja.

E korszak nagy kompozícióinak a költői hivatásról szóló mondanivalója legtisztábban és legközvetlenebbül az *Orpheus*ban nyilatkozik meg. Ebben a költeményben hasonló bőségben kelnek életre a többértelmű képsorok, mint a *Medeiá*ban, de a nyelvi-költői építőelemek egy fokkal közelebb állnak *A sorsangyalok* és a *Téli reggel* típusú versek eszközeihez, s a megjelenítés kevésbé színpadszerű, a modellálás kevésbé juttatja eszünkbe egy komor, vad mítosz nemes, szép, későszimbolista mesejátékká formálását, más szóval újabbnak és modernebbnek hat.

De a kompozíció egyszersmind lazább is, gyengébb az epizód-tagok egybeszerkesztésének váza, a négy rész mindegyike külön címet kapott s önálló versként is megáll. Az első a hajnali ébredés párából kibontakozó képsorát idézi kifogyhatatlan költői leleménnyel. Ez a készülődés örök korszaka, a lehetőség ideje: Orpheusz dalba kezd. Erre csap rá ellentétként a második vers, mely már a trák nők által megölt Orpheusz monológját közli; két fő motívuma a „minden vagyok, és semmi vagyok" s az „én forgok táncban, örökre". Az első arra vonatkozik, hogy az elszenvedett áldozatban azonosult a mindenséggel (az *Örvény* című 1944-es prózaversében úgy fogalmazta ezt meg: „diófa voltam és minden voltam"), a második pedig arra, hogy hiába ölték meg, „a halálban is az marad, aki volt" (BATA 1979. 172.) A harmadik rész beszéli el a pokolraszállást, az alvilági kalandot, ami a görög mitológia legismertebb történetei közé tartozik.

A mítoszi epizódok időrendjének felcserélése a vers belső ívének tervrajzához tartozik, az, hogy az Eurüdike-epizódra a trák epizód után kerül sor, egyrészt a jelenetek önállóságát hangsúlyozza, másrészt a fokozatos ereszkedés helyett (ébredés, kudarc, halál) erős érzelmi hullámzást idéz elő: az első vers hajnali képére a halál ellentéte következik, majd újjászületés és kaland, s ennek végén vereség. Orpheusz elveszíti Eurüdikét, de legyőzni mégsem lehet, mert csodálatos hangszere: a lant, kezében marad. A negyedik rész a végzettel is dacoló költészet szép hitvallása, „széthullt a sors, csak az énekes dalol egyre. Az első rész közege az ős-természet, a másodiké a szellemnélküli anyag, a harmadiké az alvilág, a negyediké a le-

vegő és a tiszta fény, a szellem birodalma, ahová a költőnek Weöres ars poeticája szerint tartoznia kell.

A Mária mennybemenetelétől az *Orpheuszig* nyilvánvaló a versek etikai értékrendjében az áldozattevés magasrendűsége. De össze lehet-e mérni áldozatot az áldozattal és két áldozatvállalás közül melyik értékesebb: evvel a foglalkozik a *Minoturos* című költemény. Három főszereplője Pasziphaé, a királylány és a bika. (Az utóbbi a címmel ellentétben nem is Minótaurosz, hanem annak apja, a hím állat, akibe belészeret Pasziphaé, Minótaurosz, a bikafejű, embertestű lény az ő nászukból születik. A vers felcseréli a két mitológiai alakot.) Pasziphaé és a királylány egyaránt áldozat, a bika áldozatai, de Pasziphaé önként, örömmel, sőt meggyőződéssel adja át magát, a királylány pedig borzad tőle. Pasziphaé vállalja az anyagi világ minden sarát, mocskát, mert az életet akarja szolgálni, a királylány pedig idilli tisztaságra vágyik, éteri, paradicsomi létre áhít, az ideák világát képviseli. Mindkét érvelés meggyőző, Pasziphaé nélkül kihuny az élet, ha a királylány feladja elveit, eltűnik az ártatlanság étosza. S a két magatartás között nincsen alkuvás, aki kitárja ölét a bikának, az végérvényesen választ. A királylány is tudja ezt, s inkább megöleti magát.

A vers befejező soraiban a lány apja a szívre, az érzelem és értelem újjáfakasztó, újjáteremtő erejére hivatkozik, s távolról felismerhető ebben a korábbi versek költészetközpontú illúziója, és a játékos párosrímekbe szedett történet sötétebb, komorabb és keményebb azoknál. A kor valóságához és az akkor fölmerült etikai problémákhoz is közelebb volt, kiélezett, metafizikusan megfogalmazott kérdésével, s ezért a hosszúversek közül a *Mahruh veszésének* és a *Tatavane királynőnek* a hangoltságával rokon s már a tragikum esztétikai minőségének határterületén jár. Onnan fordítja vissza a megoldásba, az ellentétek áthidalhatóságába vetett makacs hit, az ember belső lelki, szellemi, érzelmi életébe vetett bizalom. Weöres hitvallása szerint, ha a költészet kifejezés, ábrázolás, akkor ennek kifejezése és ábrázolása kell hogy legyen.

Tatavane királynő egyesíti magában Pasziphaé asszonyi készségét és az artemiszi királylány tisztaság-szigorát, ő hajlandó magára venni a világ terhét és igazságosan, a szellem tiszta fényénél uralkodik. „Én mindenki anyja vagyok / valamennyit ölbe venném / valamennyit megetetném" – mondja. De ő „zöld ágat és száraz vesszőt" kapott a szárnyas ősöktől, fiatal még, de magtalan, üres mellette a férfitrón. Segíthetnek-e az ősök, akiket szent áldozatát bemutatva megidéz? Tatavane királynő a reménytelenbe bele nem törődve is tudja, hogy sorsa megváltoztathatatlan, s égi fohásza ezekkel a megrendítő szavakkal fejeződik be:

Ó, én, szűz páva-jérce,
ki eleven tojások helyett
kapott teste alá izzó köveket,
mind féltve borítja szárnya
kotolva kelti, hiába.
Két ország kínja tüzel alattam,
sosem kel ki a világ boldogsága.

Bori Imre azt írta erről a versről, hogy a *Mahruh veszése* mellett a legnagyobb alkotások közé tartozik, amelyekkel a magyar irodalom a személyi kultusz éveiről magas művészettel beszélt. (BORI 1965. 58.) Ez a megállapítás túlzóan időszerűsíti a vers tartalmát, mert sem a *Mahruh veszése*, se a *Tatavane királynő* nem vonatkozott ilyen közvetlenül a megírásának korára: kiváltképp nem annak politikai összefüggéseire. E tekintetben a *Minotauros* szorosabban kapcsolódott a kor társadalmi-történelmi valóságához, de az is csak távoli hullámverésként, legáltalánosabb erkölcsi övezetében érintkezett vele. A *Tatavane királynő* elvontsági és általánosági szintje T. S. Eliot *The Waste Land*jéhez hasonlítható (amit *Puszta ország* címmel éppen azokban az években fordított le Weöres), s bár Eliot műve sokkal gaz-

dagabb, többrétegű és jóval terjedelmesebb alkotás, mint az övé, a terméketlenség jelképezése révén hasonló gondolatkörhöz tartozik.

Hasonlóhoz, de eltérő hangsúllyal: Eliot egy széthullott, lesüllyedt, anarchikus világ terméketlenségét ábrázolja, Weöres éppen a tisztaság, jóság és rend sterilitását mutatja be. Eliotnál megérdemelt büntetését nyeri el az ábrázolt világ, Weöresnél a száraz ág végzetszerű szerencsétlenség. Éppen ezért keserűbb és fájdalmasabb látomás annál, mellőzi az elioti gúny és irónia oldószerét is. Itt az egyedüli reménység az utolsó sorok kitisztuló dalformájából csendül ki, azt sugalmazva, hogy csak az ének, a költői formálás, a tiszta alkotás lehet az emberi tevékenység reménykeltő mintája. Evvel kapcsolódik ez a költemény Weöres ekkori nagyobb kompozícióihoz, egyszersmind le is zárja sorukat.

BIBLIOGRÁFIAI JEGYZETEK

APOLLODÓROSZ 1977: Mitológia. Bp.
BAJCSA ANDRÁS 1947: Weöres Sándor. Sorsunk. 549–558.
BÁNYAI JÁNOS 1971: Szó, kő, kavics. (Rába György versei) Híd. 2. sz. 165–173.
BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ 1978: Élmény és gondolat. Bp.
BATA IMRE 1964: Vers és logika. (Weöres Sándor: Tűzkút) Kritika. 10. sz. 54–56.
BATA IMRE 1964/a: A Weöres-vers közelítése. Magyar Műhely. 10. sz. 40–44.
BATA IMRE 1968: Egy versmodell természetrajza. Valóság. 8. sz. 41–48.
BATA IMRE 1970: Weöres Sándor költészete. Jelenkor. 631–639.
BATA IMRE 1979: Weöres Sándor közelében. Bp.
BECHER, J. R. 1963: A költészet hatalma. Bp.
BENEY ZSUZSA 1973: Ikertanulmányok. Bp.
BENJAMIN, WALTER 1969: Kommentár és prófécia. Bp.
BODA LÁSZLÓ 1939: A Jung-féle lelki típusok. Bp.
BONYHAI GÁBOR 1968: A Szarvas-ének szerkezetelemei. Kritika. 1. sz. 29–41.
BONYHAI GÁBOR 1976: Értéknyelv. Magyar Filozófiai Szemle. 4. sz. 591–616.
BORI IMRE 1965: Eszmék és látomások. Novi Sad.
BORI IMRE 1967: Két költő. Novi Sad.
BORI IMRE 1970: A szürrealizmus ideje. Újvidék.
CASSIRER, ERNST 1980: The Philosophy of Symbolic Forms I–III. New Haven–London.
CAUDWELL, CHRISTOPHER 1960: Illúzió és valóság. Bp.
CHEVALIER, JEAN–GHEERBRANT, ALAIN 1969: (ed.) Dictionnaire des symboles I–III. Paris.
CZIGÁNY GYÖRGY 1967: Borsos Miklós és Weöres Sándor kapcsolata a zenével. Látóhatár 941–943.
DARABOS PÁL 1975: Hamvas Béla irodalom- és művészetszemlélete. Literatúra. 3–4. sz. 188–208.
FÁJ ATTILA 1978: Kerényi Károly hatása a hazai és a nyugati magyar írókra. in: Kerényi Károly és a humanizmus. (Szerk. Saáry Éva és Szépfalusi István.) Zürich.
FISCHER, ERNST 1964: A romantika lényege. Bp.
HAMVAS BÉLA 1943: A láthatatlan történet. Bp.
HAMVAS BÉLA 1944: A „Medúza". Diárium. 2. sz. 21–23.
HAMVAS BÉLA 1947: (szerk.) Anthologia humana. Ötezer év bölcsessége. Bp.
HARTMANN, NICOLAI 1972: Lételméleti vizsgálódások. Bp.
HARTMANN, NICOLAI 1977: Esztétika. Bp.
HEGEL, G. W. F. 1979: A logika. Enciklopedia I. Bp.
HOGGART, RICHARD 1957: W. H. Auden. London.
HONTI JÁNOS 1962: Válogatott tanulmányok. Bp.
HORNYIK MIKLÓS 1967: Műhelybeszélgetés a költészetről a „Hold és Sárkány" szerzőjével. Híd. 1118–1134.
HORVÁTH JÁNOS 1926: Petőfi Sándor. Bp.
INGERDEN, ROMAN 1977: Az irodalmi műalkotás. Bp.
JAKOBSON, ROMAN 1969: Hang – jel – vers. Bp.
KANT, IMMANUEL 1966: Kritik der reinen Vernunft. Leipzig.
KARDOS LÁSZLÓ 1946: Weöres Sándor új versei. Magyarok. december 799–780.
KARDOS TIBOR 1972: Élő humanizmus. Bp.
KENYERES ZOLTÁN 1974: Gondolkodó irodalom. Bp.

KENYERES ZOLTÁN 1979: Irodalom és társadalmi érték. Bevezetés az értékorientációs novellaelemzés módszertanába. Literatúra. 4. sz. 421–428.
KERÉNYI GRÁCIA é. n.: Topográfia. (h. n.)
KERÉNYI KÁROLY 1973: A mítosz és a technika lényegéről. Korunk. 12. sz. 1843–1848.
KERÉNYI KÁROLY 1977: Görög mitológia. Bp.
KOTTÁNYI ATTILA 1946: Az építészet. Mouseion. A Magyar Esztétikai Társaság Évkönyve. 10–15.
LACKÓ MIKLÓS 1981: Szerep és mű. Bp.
LENGYEL BALÁZS 1948: A mai magyar líra. Bp.
LÉVI-STRAUSS, CLAUDE 1967: Structural Anthropology. New York.
LUKÁCS GYÖRGY 1965: Az esztétikum sajátossága I–II. Bp.
LUKÁCS GYÖRGY 1976: A társadalmi lét ontológiájáról. I–III. Bp.
MARTINKÓ ANDRÁS 1977: Teremtő idők. Bp.
MIHÁLYI GÁBOR 1980: Peter Brook, a guru. Nagyvilág. 6. sz.
NÉMETH G. BÉLA 1978: Az egyensúly elvesztése. (A német romantika.) Bp.
NÉMETH LÁSZLÓ 1970: Két nemzedék. Bp.
READ, HERBERT 1966: The Meaning of Art. London.
RICHARDS, I. A. 1963: Principles of Literary Criticism. London.
RÓNAY GYÖRGY 1947: A teljesség felé. (Jegyzetek Weöres Sándor költészetéről.) Vigilia. 494–501.
RÓNAY LÁSZLÓ 1981: A harmadik nemzedék irodalomszemlélete. Literatúra. 1–2. sz. 184–197.
SARTRE, JEAN-PAUL 1976: Módszer, történelem, egyén. Bp.
SCHELER, M. 1979: A formalizmus az esztétikában és a materiális értéketika. Bp.
SCHMIDT JÓZSEF 1923: A szanszkrit irodalom története. Bp.
SCHÜTZ ANTAL 1940: A titkok tudománya. Bp.
CS. SZABÓ LÁSZLÓ 1953: Magyar versek. Aranytól napjainkig. Róma.
CS. SZABÓ LÁSZLÓ 1977: Két tükör közt. Basel.
SZABÓ ZOLTÁN 1977: A mai stilisztika nyelelméleti alapja. Kolozsvár.
SZÉKELY BOLDIZSÁR 1964: Házi feladata a Medeiáról. Magyar Műhely. 7–8. sz. 66–80.
SZENTKUTHY MIKLÓS 1947: Weöres Sándor. Magyarok. 9. sz. 605–615.
SZIGETI JÓZSEF 1959: Irodalmi tanulmányok. Bp.
TAMÁS ATTILA 1978: Weöres Sándor. Bp.
VAJDA ENDRE 1946: Weöres Sándor új könyvei. Válasz. 278–279.
VÁRKONYI NÁNDOR 1976: Pergő évek. Bp.
VAS ISTVÁN 1981: Mért vijjog a saskeselyű? I–II. Bp.
VERES ANDRÁS 1979: Mű, érték, műérték. Bp.
WEÖRES SÁNDOR 1939: Vas István: Menekülő múzsa. Nyugat. I. 123–124.
WEÖRES SÁNDOR 1939/a: Berczely A. Károly: Július. Nyugat. I. 339–340.
WEÖRES SÁNDOR 1943: Egy ismeretlen nagy magyar költő. Ungvárnémeti Tóth László. Diárium. 12. sz. 271–273.
WEÖRES SÁNDOR 1971: Önvallomás. In: Írói vallomások. Szerk. Kabdebó Lóránt. Petőfi Irodalmi Múzeum. Bp.
WEÖRES SÁNDOR 1972: Milyen szerepe van a költő életében a fordításnak? Filológiai Közlöny. 3–4. sz. 467–473.
WEÖRES SÁNDOR levelei
I. Babits Mihályhoz (Közli: Gál István. Életünk. 1973. 3. sz. 200–218.)
1. 1939. március 17.
II. Kosztolányi Dezsőhöz (Közli Gál István, Életünk 1973. 4. sz. 294–316.)
1. 1929. december 1.
III. Fülep Lajoshoz (MTA Kézirattár)
1. 1947. február 27.
2. 1959. április 9.
3. 1963. december 2.
IV. Hamvas Bélához (O. SZ. K.)
1. 1946. október 4.
2. 1946. november 7.
3. 1947. július 11.
V. Kenyeres Imréhez (A család tulajdonában)
1. 1944. február 29.
ZALAI BÉLA 1978: Etikai rendszerezés. Esszépanoráma. (Vál. Kenyeres Zoltán) I. 942–954. Bp.

TÖRTÉNELEM ÉS KÖZGONDOLKODÁS

Hanák Péter és Glatz Ferenc beszélgetése

Hanák: Manapság sok szó esik a közgondolkodásról és a történelemről, következésképpen a kettő viszonyáról is. Folyóiratok cikkeznek, előadások, konferenciák szólnak e témáról, és éppen nemrégiben jelent meg egy szerény külsejű, de tartalmas kötet a Kossuth Kiadónál, *Történelem és közgondolkodás* címen. A kölcsönös érdeklődés, mondjuk: a kölcsönös függés nem újkeletű. A mi régiónk kis népei – akár barátságban, akár haragban – mindig is bensőséges viszonyban álltak a történelemmel. Belőle, a történelmi tartozások és követelések eme elévülhetetlenné mitizált főkönyvéből merítették sohasem biztonságos létük igazolását, gyakran a jövő reménykedések energiaforrását is. Természetes tehát, ha a közgondolkodást, a közvéleményt, vagy egyszerűen: a közönséget mindig is foglalkoztatták, ma is foglalkoztatják a közelmúlt, sőt a távolabbi múlt kérdései is, amint hogy a történészeket is nagyon is érdeklik a közgondolkodás kérdései, a közgondolkodás ismeretszintje, rétegezettsége, állapota. Baj akkor volna, amint hogy volt is, ha a közgondolkodás és a történelem elszakadna, eltávolodna egymástól. Inkább az ma a kérdés, hogy vajon azonos nyelven beszélnek-e, azonos jelrendszert használnak-e történetírók és olvasók, van-e lemérhető, értékelhető hatása jelenkori történetírásunknak a közvélemény formálására?

Glatz: A kérdést természetesen minden korszak történettudománya és minden korszak társadalomtudománya föltette. Hiszen a történetírás, és ugyanígy más társadalomtudományok is, végsősoron akkor tölthetik be hivatásukat az állami, társadalmi élet egészében, ha valamilyen módon részesei lehetnek a korukban végbemenő kulturális vagy politikai, állami, nemzeti szintű változásoknak. Ezzel a történetírás már kezdettől tisztában volt. Az egyik ezen túlmutató és számunkra fontos kérdés: mi váltotta ki a magyar társadalomból ezt az immáron hagyományosan erős történelemérzékenységet? A másik kérdés: mi a mai történelem felé fordulás oka, és miért foglalkoztatja ma a magyar történetírást – ennek következményeként – a közgondolkodás és történetírás viszonya?

A hagyományos történelem-érzékenység alapja kétségtelenül az, hogy a 19–20. századi magyar történelem telve volt és maradt megoldatlan társadalmi- és nemzeti sorskérdésekkel.

– Kezdjük talán a hagyományos nemesi vezetőréteg és az új, polgárosuló elemek konfliktusával. Az új elemek – a polgári állam kiépülése során szükségelt szakhivatalnokok, vagy a gazdasági élet kibontakozásában helyt kapó ipari-kereskedelmi vállalkozók, vezető tisztviselők – keltette konkurrencia szinte reflexszerűen hívta elő a hagyományos vezetőrétegből a történelemre, a saját állami-nemzeti történelemre való hivatkozást. A nemesség egész gondolkodásában a „történelmiség", mint a birtokra való jogot legitimizáló gondolkodási elem, amúgy is különösképpen erős. Számontartja az ősöket, genealógiát, családfát készít (vagy készíttet). Az új polgári államban betöltendő vezető szerepét természetesen történelmi érvekkel is igyekezett biztosítani. A történelem a politikai gondolkodásban a jelen-jogok hivatkozási alapja is lett.

– De a történelemhez, mint „igazoló tényanyaghoz" fordul a magyar politikai gondolkodás azoktól a nemzeti konfliktusoktól hajtva is, amelyek a nemzetté válás korában, és különösen azután, a 20. században éleződnek ki a térség kis népei között. A magyar vezető réteg felfedezte a történelemben a „hivatkozási" alapot, a Kárpát-medencében vitt vezető szerep igazolásához, s ez az „alap": a középkorban valóban a magyarságnak volt itt erős – európai méretekben is erős – állama. A középkori „államalkotó képességre" hivatkozás érvnek számított a jelen – a 19–20. századi

jelen – történeti államának megtartásához is. A mai történész természetesen már látja, hogy ezeknek a „hivatkozásoknak" semmi valós történelmi eredményük nem volt. Az elmúlt évtizedek fejlődése éppen azt mutatja számunkra: a világméretű, nagyhatalmak által diktált változások erre a többmázsányi brosúrában, könyvben megfogalmazott érvanyagra egyáltalán nincsenek tekintettel. Mint ahogy a 16. században a török hadak sem hátráltak meg a büszke középkori magyar királyság történeti kultúrája előtt. S ha most már a nemzeti történelemhez fordulás mai mozgatóit keressük a társadalomban, vajon nem kell-e azok között az első helyek egyikén említeni, hogy a korábbi évtizedekből örökölt nemzeti problémák máig megoldatlanok a térségben, s hogy ezek a megoldatlanságok a történelembe nyúlnak vissza? A mindennapok embere éppúgy, mint a tudományos gondolkodás, a történelemhez fordul magyarázatért ...

– Mindezeken a tényezőkön túlmenően társadalom és történetírás viszonyának újragondolására ösztönöznek kimondottan tudományon belüli fejlődési sajátosságok is. Éppen tíz esztendeje – még fiatal történészként – folytattunk beszélgetést e műsor keretében a történész és a történettudomány társadalmi elhelyezkedéséről. Most, folytatva az akkori eszmecserénket, megmaradok akkori véleményem mellett: a történettudománynak, mint szaktudománynak is létkérdése, hogy tisztázza, hogyan lehet biztosítani történettudomány és közgondolkodás, tudományos és mindennapi gondolkodás szerves együttélését. Nemcsak a történetírás története körében folytatott tanulmányaink intenek e kapcsolat fontosságára, a történész jelenben élésének tudatos körülhatárolására, de a mindennapi munkafolyamatok, a „más mesterségek" természetének tanulmányozása is. Nézzük a kőfaragó mestert, vagy bármilyen más szakmának a képviselőjét; miért tartjuk természetesnek, hogy szeretné látni a maga kezével faragott, megcsiszolt köveket, mint összeillesztett alkotást, és érzékelni annak élését társadalmi közegében? És miért tartjuk természetesnek, hogy az a paraszt, aki szőlejét kapálja, akkor érzi igazán befejezettnek a tevékenységét, ha látja, hogy az első kóstoláskor, az első borfejtéskor mit szólnak terméséhez kóstolói? És miért ne tartanánk természetesnek, hogy a történész is lássa, „megélje" mindazt a társadalmi közeget, amelyben írott betűje, elhangzott mondata él, s amelyből – erről is gyakran megfeledkezünk – a maga szellemisége is táplálkozik?

Hanák: Hadd kapcsolódjak ehhez a szép metaforához. A kőfaragó valóban kíváncsi arra, hogy milyen lesz az épület, amelyet az ő kockáiból összeállítanak, a bortermelő is kíváncsi arra, milyen lesz a bora. Csakhogy az esetek többségében a kőfaragó követ farag és a bortermelő saját bort árul, de a történész milyen történelmet ír? Jók-e az építőkövei, szilárd-e a konstrukciója, megáll-e az időben? Vajon megvan-e az a hitele, mint a Badacsony-vidéki bortermelőknek, vagy mint a középkori templomépítő mestereknek?

Glatz: Nos, azt hiszem, hogy Széchenyinek azokat a sorait kell felidéznünk, amelyeket az 1830-as években a magyar bortermelő vidékeket felkeresve írt, s amelyekben arról beszél, hogy a magyar paraszt nem tudja, miként kell a hordót kezelni, a magyar paraszt nem figyel oda, hogy a bor a megfelelő szinten elálló legyen, kínálatra találhasson. Azt hiszem, történetírásunk egyik nagy problémája is az tehát, ohgy megfeledkezik azon alapvető szakmai jártasságok fontosságáról, amelyek segítségével a történéseket a maguk mindennapiságában a közönség elé tárhatjuk. Ahogy a borkezelésnek, úgy a hagyománykezelésnek is megvannak a készségigényei és a mesterségbeli hozzáértés-igényei. Nemzetközi szinten áll szemben e problémával a mai történetírás. A marxista történettudományt különösen terheli mindez, hiszen bevallottan társadalmilag elkötelezett tudománynak mondja magát. És éppen nálunk éles az ellentmondás a közönséghez-fordulás szükségelte műfajok és a történettudományos szakirodalom műfajainak művelése között. Történész-műveltségünknek hiányosságává is nőtt a marxista történetszemlélet nagy tudománytörténeti erénye: a nagyívű törvényszerűségekre koncentrálás képessége. A forráskritika, egy adott kor belső mechanizmusának megismerése, és egyben a láttatni képesség, a történeti ábrázolás művészete – ez szorult háttérbe szakmai nor-

matíváink között. Így azután történetírásunk nem hat elég erősen a tömegek gondolkodására.

Hanák: Ez igaz, ez a *szakmai* metodológia. De van egy, ezzel talán párhuzamos vagy efölött mozgó másik, elvi metodika is. Nem egyszerűen elfeledkeztünk, hanem hosszú időn át történetírásunk előre megformált koncepcióhoz kereste hozzá a múlt részleteit. Ezt nevezték akkor aktualizáló pártosságnak.

Ez sok szempontból összevágott a múlt századi közgondolkodás historizáló hajlamával. Ahol találkozott pártosság és nemzeti historizálás – például a függetlenségi harcok felidézésénél –; ott fölerősítették egymást; ahol nem találkozott, ahol a nemesi hagyomány – a Verbőczi kultusza, Pázmány dicsérete, vagy az 1918–1919-cel kapcsolatos negatív élmények – nem találkozott az aktuális pártossággal, amelyet az ötvenes évek történetírása képviselt, ott a kettő, mint a hullámok interferenciája, elmosta egymást. Volt egy hivatalos állami és pártoktatás és volt egy háztáji gondolkodásmód: a kettő nem vágott össze. Jól emlékszem még, milyen nagy megkönnyebbülés volt, mikor az éveken át lebecsült Széchenyi, aki csak mint Kossuth negatív ellenfele, mint az osztálykorlátait átlépni nem tudó arisztokrata földbirtokos kapott háttérszerepet, – 1960-ban, halála századik évfordulóján végül mégiscsak mint a nemzeti történelem nagy alakja visszakerült a Panteonba: fokozatosan rehabilitálta történetírásunk.

Glatz: Mint ahogy azt hiszem, Deákkal is így történt. Nem?

Henák: Deákkal nem egészen így vagyunk, Deák csak féllábbal van bent a Panteonban, talán azt mondhatjuk: mellszoborral, részben még kívülrekedt rajta. Stílszerű kompromisszum volna, ha kettévághatnánk. Mert Deák „pozitív" a reformkorban, teljes a konszenzus a reformkori Deákot illetően, még a 48-as Deák is „jó", Kossuth fegyvertársa. Csak az a vég, csak azt tudnánk feledni: de kár, hogy megkötötte a kiegyezést. Szerintem Deák emberi nagysága, Deák integritása egységes, egész. Én tisztelettel javasolnám, hogy egészében bocsássuk be – illendő bírálattal – a Panteonba.

Glatz: Ezekben a „kizárásokban", „beemelésekben" – túl most már az aktualizáló historizálásokon – benne rejlik a magyar közgondolkodásnak és így a politikáról, történelemről gondolkodásnak is egy ősi hibája, azt is mondhatnánk, több száz éves rossz hagyománya. A hagyományos kérdésfeltevés valahogy így hangzik: történelmünk hősei vajon a pozitív, vagy a negatív táborba sorolhatók-e? A pozitív oldalon állnak-e, akik tettek valamit a nemzetért, vagy a másikon, azok között, akik a nemzeti érdekek ellen követtek el valamit. Vajon mi az oka annak, hogy olyan nehéz elfogadtatni mind a szaktudománnyal, mind a közgondolkodás szintjén, hogy a történelem nem fekete vagy fehér vonalaknak az együttese, a történelem nem pozitív vagy negatív hősöknek az eredménye. Hanem a történelem harc, többtényezős harc, és a harcban mindig buknak el hősök, erőtényezők. De a mai jelenünk nemcsak a fölülkerekedettek műve, mai eredményeinkben benne foglaltatik az elbukottak tevékenysége is. Megítélésem szerint e leegyszerűsítő és ilyen pólusok között mozgó társadalom- és történetszemléletnek az egyik alapja a *tolerancia hiánya* a köznapi gondolkodásban. (És szeretném hangsúlyozni, hogy ez a tolerancia-hiány a köznapi gondolkodás szintjén mind a tudományos gondolkodásra, mind a közgondolkodásra jellemző a magyar történelemben.) Az azután már messzevezető társadalomtörténeti kérdés, hogy ez az intolerancia a nemzeti sokkhatások (1919–1920; 1944–1945) révén mennyire rándult görcsbe, vagy az is, hogy ez az intolerancia a nemzeti értékek őrzésében mennyire erősödött újkori történelmünk során és fordult sokszor a magyar társadalomba asszimilálódott idegennek tekintett – etnikailag, vallásilag idegennek tekintett – társadalmi elemekkel szembe. S hogy ez a tolarencia mennyire és miért hiányzik mai közgondolkodásunkból is gyakorta...

Hanák: Lám, Glatz Ferenc toleráns. Amit elmondott, az olyan szép tolerancia, hogy akár törvénybe is foglalhatnánk, ha volna ilyen törvényünk. De ez még nem általános, nem jellemzi a magyar közgondolkodást. Hát akkor fel kell tennünk a kérdést, van-e közgondolkodás?

Glatz: Egységes közgondolkodásról természetesen nem beszélhetünk. Közgon-

dolkodásról beszélhetünk abban az értelemben, hogy megkülönböztetjük azt a tudományos gondolkodástól, attól a tudományos gondolkodástól, amely a szaktudomány évszázada kialakult szabályai szerint érvényesít bizonyos normatívákat a források kritikája, feldolgozása, a történeti gondolkodás terén. Ettől a szaktudományos gondolkodástól valóban elválasztható a közgondolkodás. Hiszen a közgondolkodásban – nem hiszem, hogy sokat kell erről győzködni – a legköznapibb indítékoktól befolyásolt értékítéletek alakulnak ki, s ezek az értékítéletek azután – ismét esetleges, külső tényezőktől indíttatva – pillanatok alatt módosulnak is. Egy példát szabadjon erre említenem közelmúltunk történelméből. Hanák Péter említette a függetlenségi hagyományoknak a felhasználását a marxista historizálásban. Tudjuk, hogy amikor Révai József a külföldi betolakodók elleni hagyományanyagot mozgósítani kívánta történeti brosúráival az emigrációban, akkor a németekre mint betolakodókra, a nemzeti érdekeket veszélyeztető hódítókra gondolt; a fasizmus ellen kívánt ezzel mozgósítani. Gondolkodási rendszerünk sajátja, egyféle merevség mutatója is volt, hogy ezt a függetlenségi kultuszt – immáron a nyugati imperialisták ellenes mozgósítási szándékkal – tovább éltettük a felszabadulás után is sok-sok évig. És mi történt 1956-ban? Kiderült, hogy az emberek fejében a külföldi betolakodók ellen mozgósított függetlenségi hagyományanyag egyáltalán nem a nyugati betolakodók ellen mozdult meg. Tehát a közgondolkodás nagyon is szabadon asszociálja, értelmezi mindazt a *történeti anyagot*, amit mi cikkeinkkel, tömegkommunikációs eszközökkel eljuttatunk hozzá. Ez az ismeretanyag megmozdulhat, új rendszerbe szerveződhet napi tényezők hatására széttörve a régi ismereteket összefogó rendszerabroncsokat: az egyén társadalmi-közösségbéli helyzetében bekövetkezett változások, vagy akár beszélgetések, személyes élmények hatására is. Tehát van közgondolkodás ilyen értelemben, és a történelemről való tudományos gondolkodástól elkülöníthető, mint nem rendszerszintű és nem rendszeres gondolkodás.

Hanák: Én továbbmennék. Úgy vélem, hogy a tudományos gondolkodás is rétegezett, irányzatok, generációk szerint tagolható, s a közgondolkodás méginkább. Nincs egységes közgondolkodás, a közvélemény rétegezett. Ha például a Közalkalmazottak Szakszervezete országos kongresszust tartana, akkor a küldötteknek valószínűleg más lenne a történeti gondolkodásuk, mint a Történettudományi Intézet egy-egy szaktanácskozásának. Nyilvánvaló, hogy van felső vezetői szinten megfogalmazott tudat, van a hivatalos ideológia, amelyet mondjuk a magyar sajtó művelői terjesztenek, és van szakmai, hivatásos felfogás, amelyet tudósok vallanak és van, amit a nép gondol. Ezek a „közgondolkodás" különböző szintjei.

Ezzel kapcsolatban szeretnék egy nehéz fajsúlyú kérdést feltenni. Mondhatnám: örökzöld, vissza-visszatérő kérdést: lehet-e tárgyilagos és független a történész? Úgy látszik, a kérdés időszerűsége ma hangsúlyosabb, talán az ifjú nemzedék kevéssé ismeri a tárgyilagosságról és az autonómiáról folytatott korábbi vitákat. Gyakran kérdezik tőlünk, hogyan kapcsolódik a történész korához, környezetéhez, a felső vezetéshez és a közvéleményhez. Elfogadhat-e felülről sugalmazott irányelveket, vagy alulról jövő ösztönzéseket?

Glatz: Itt ismét a tíz esztendővel ezelőtti beszélgetésünkre, vitánkra kell utalnom, amikor arról beszéltünk: a korábbi korszak pártosság-értelmezése – naprakészen a politikai jelszavakhoz szállítani a történeti ismeretanyagot, ugyanakkor a széles közönség agitatív meggyőzésében aktívan részt vállalni – hogyan ábrándította ki 1956 után a történészt mind az aktuális kérdésekhez való kapcsolódásból, mind a társadalom tömegeiben végbemenő politikai átrendeződésekre való figyelésből. Kimutatható statisztikailag is, mondottuk annak idején, hogy a szakfolyóiratok hasábjain mennyire csökken a legújabbkori, az aktuális témák tárgyalása, ugyanakkor – pozitívumként – mennyire megszaporodik a szolid levéltári anyagra alapuló, részkérdésekkel, korrekt forrásbázissal foglalkozó cikkek száma. Én azt hiszem, ezt az *1956 után kialakult* tendenciát nagyon is tipikusnak, jellegzetesnek kell tekinteni: a történetírás, kiábrándulva a korábbi naprakész, jelszószerű, mozgósító programból, úgy gondolkodott: a szakmai fejlődés akkor van biztosítva, ha egyrészt elzárkózik a felülről jövő indítások, ösztönzések elől, tehát ő mintegy a politika iránt

zártnak mutatkozik, másfelől – úgy gondolta – a tudománynak műhelytevékenységnek kell lennie, el kell zárkóznia a közgondolkodás elől is. Ez utóbbiban hajlandó volt elsősorban olyan befogadó közeget látni, amelyik csacska meséknek és irracionális képzeteknek ad úgyis elsősorban hitelt. Kétségtelen, a szakmai megújuláshoz (nagy levéltári feltáró munka, első korszerű és marxista szellemű legújabbkori monográfiák megszületése, kézikönyvek készítésének megkezdése stb.) 1956 után ez a felfogás sokban hozzájárult. Mégis azt hiszem, ez a felfogás természetességgel nagyon is „korának gyermeke", és mai szemmel két ponton is vitatható. Vitatható azért, mert megfeledkezni látszik arról – amiről pedig minden történetíró az utóbbi másfélszáz esztendőben, amióta professzionista történetírás létezik, nem feledkezett meg –, hogy a történetíró ítéletei, megállapításai, ha akarja, ha nem, óhatatlanul elhelyezkednek a politikai, azaz a jelen gondolkodásnak a szintjén. Tehát a történetíró „szemforgatóvá válik", ha azt mondja: ő elzárkózik a jelennek ilyen típusú igénye elől.

Hanák: Számomra nyilvánvaló, hogy a történész korának, társadalmának, nemzetének, csoportjának tagja, ha akarna se tudna kívülhelyezkedni e közösségeken és kötöttségeken. Nem erénye, hanem hibája – rövidlátása, önáltatása –, ha azt állítja, hogy társadalmi kötöttségein, rokonszenvein felül tud emelkedni és teljesen objektív szemlélője a történelemnek. Számomra a történetírás kérdése az, hogy elfogadja-e a tényeket, az adatokat, a bizonyítékokat, hogy feltárja-e forrásanyagát, s ebből alkotja-e meg végső véleményét, vagy előzetes koncepciójához keres-e igazolást, és nem feltárja, hanem szelektálja az anyagot.

Nézzük módszeresen. A teljes függetlenség jelszava, ha leíró, valóságmegállapító, akkor nem igaz, mert a történész nem független a korától, rétegétől, csoportjától, barátaitól: *a közvéleménytől.* Fogékony a sugalmazások, az útmutatások, az elvárások iránt. Ha ez a jelszó normatív, tehát a jövőre vonatkozik, akkor nem helytálló. Nem lehet elzárkóznunk a társadalomtól, amelyben élünk, a társadalom valóságos hatalmi viszonyaitól és érdekviszonyaitól, céljaitól, harcaitól. Annál kevésbé tudunk elzárkózni, mert a múltat az kapcsolja a jelenhez, hogy milyen érdekű és súlyú egy történeti kérdés a ma szempontjából. Ez nem aktualizálás, nem a mai érdekhez idomítjuk a történelmi megismerést, de a mához fűződő vagy fűzhető kapcsolata teszi érdekessé a témát, hogy mikor fordulunk 1848-hoz, mikor István királyhoz, mikor a művelődéstörténethez. Akkor miben mutatkozik meg a történész függetlensége?

Glatz: A történettudós autonómiája természetesen nem a történettudástól magától függ. Az autonómia része annak a társadalmi közeg egészének, amelyben a történész él. Az autonómia lehetősége pedig elsősorban a *politikától* és a politikai adminisztráció természetétől függ. A politikai adminisztrációt minősíti, hogy tudomásul veszi-e: a történész előtt nemcsak azok az utak tárulnak fel a múltból, amelyek közvetlen kapcsolatba hozhatók a jelen uralkodó tendenciáival, hanem feltárulkozik szükségszerűen a múltnak minden egyes tényezője; azok is, amelyekkel szemben a jelen uralkodó áramlata, harcban felülre került. Ezeknek a feltárása mint a jelen kritikája is – de hangsúlyozni szeretném: belső kritikájaként – érvényesül. A történettudomány ezzel a *kritikai funkciójával egy szembesítő, folytonos újragondolásra ösztönző szerepet tölthet be a jelen társadalomban.* Ha a politikai adminisztráció tudomásul veszi, hogy neki szüksége van erre az állandó szembesítésre – önmaga történelmének szembesítésére azokkal, akik alul maradtak, akik visszavonultak –, *akkor a történész megtalálhatja helyét a jelenben.*

Hanák: A történész függetlensége tehát nem abban áll, hogy nem fogad el sugalmazásokat, útmutatásokat, javaslatokat, hanem abban, hogy ezek kidolgozása, megválaszolása során mennyiben tudja a kritikai szerepét, autonómiáját megtartani. Magyarul: mennyire kritikusan szemléli a múlt történetét, mennyire önállóan dolgozza fel adatsorait, dokumentumait – egész bizonyító eljárását. A kérdéseket el kell fogadnunk, de a választ – ha van igény a történettudományra –, a választ a történésznek kell megadnia, amint ez az egri konferencián is nyomatékosan elhangzott.

Ezzel a problémával annál is inkább szembe kell néznünk, mert korunkban szemmel láthatóan és számokkal mérhetően nő az érdeklődés a történelem iránt. Az emberek tudatában, gondolkodásában nő a *történetiség*, a történeti idő és folyamat megértése, nő a dokumentum becsülete, vonzereje. A történész erőssége a kritikailag ellenőrzött dokumentum, a belőle levezetett bizonyítás, a bizonyított összefüggésekből rekonstruált folyamat. Erről a biztonságos alapról sem utasítás miatt, sem népszerűség végett nem szabad lelépnie.

Glatz: Itt térnék vissza arra a kérdésre, hogyan ítélhetjük meg a történetírás zártságát a közgondolkodás irányába. A 20. század differenciálódott tudományosságában a történész mintegy előkelő professzori foglalatosságot látva saját szakmájában, a széles közönséget olyan közegnek tekintette, amelyet meg kell győzni tudományos eszméinek az igazáról. A közönség soraiban „ismeretet kell terjesztenie". A közönség monográfiáinak, tanulmányainak olvasói, befogadó közege. Az én megítélésem szerint azonban a közgondolkodás sokkal többet jelenthet ennél a történész számára. Mire gondolok? Arra, hogy a történetírás története bizonyítja: a történettudomány az új szempontokat a múlt szemléletében nem elsősorban a módszerbéli megújulásoknak, még csak nem is az új forrásanyagok előkerülésének köszönheti, hanem a társadalom jelenében végbemenő átrendeződéseknek, illetve ezek kihatásának a társadalmi gondolkodásra. Nem kell bizonygatnom, hogy a tömeges iparcikkek megjelenése, az eszközkészítő társadalom beköszöntése, a kultúrában, a politikában a tömegesség (tüntetésekben, pártokban, újságokban) megjelenése nagyobb hajtóerő volt századunkban a történetírás modern, társadalomtörténeti szempontok felé fordításában, mint mindahány zseniális gondolkodó. Azokra a napi változásokra pedig, amelyek végbemennek a társadalom mélyén, a termelési szférában, munkamegosztásban, javak újraelosztásában, a közgondolkodás nagyon is közvetlenül, mindennapiságában reagál. Az a történész, aki a *jelen társadalmi mozgásokat és egyúttal ezt a közgondolkodást figyeli, az a szakmai kiindulópontjaihoz is kap egyúttal fontos ösztönzéseket. A közgondolkodást* ebben az értelemben *alkotó társnak* tekinthetjük, és *gondolati forrásnak* is egyben. Hadd mondjak egy konkrét példát. Az utóbbi hónapokban nagyon sokat beszéltünk ideológiai kérdésekről. Nékem az a benyomásom, hogy miközben ideológiáról beszélünk, valamiről elfeledkezünk. Azt hisszük, hogy az ideológiai tevékenység elsősorban brosúrák írásából, konferenciák tartásából, illetve bizonyos elit értelmiségi csoportokkal való foglalkozásból áll. Könnyen megfeledkezünk arról, hogy Magyarországon az 1960-as években széles szintű társadalmi átstrukturálódás ment végbe, ami a helyi presztízsek, a mikroközösségek értékrendjének az átváltozását is magával hozta. Új társadalmi elemek jutnak megbecsüléshez a falu, a város társadalmában. Ez a gazdasági-társadalmi változás óhatatlanul együttjár az ideológiai szférában egy újrafogalmazással: újrafogalmazással az egyénnek a rendszerhez, a történelemhez, saját történelméhez, közössége múltjához való viszonyáról. Az az ideológiai tevékenység, amelyik ezekre a társadalommérető változásokra nem figyel eléggé oda, és nem teszi fel a kérdést: vajon *alkalmas-e a régi ideológiai és intézményrendszer ezen új típusú folyamatok feldolgozására*, az súlyos hibákat vét a társadalmi közgondolkodás és a politikai gondolkodás viszonyában. És visszatérve a történettudománynak, mint az ideológiai intézményrendszer szerves részének szerepére: az a történetírás, amelyik nem figyel föl arra, hogy ezen mindennapiságban létrejött változás következtében a köznapi ember másképpen kezd gondolkodni saját apjáról, saját dédapjáról, azok tevékenységéről, tehát saját történelméről, mint eddig gondolkodott, az a történettudomány, mint társadalmi és írói tevékenység és mint szaktudomány is, korszerűtlen társadalomtudomány lesz. A 20. század végének történetírása tehát semmiképpen sem lehet kétfelé zárt, hanem csakis *kétfelé nyitott történettudomány.*

(Elhangzott Hanák Péter *A Dunánál* c. rádióműsor sorozatában, 1983 márciusában. Szerkeszti *Mihancsik Zsófia.*)

KÁNTOR LAJOS

MŰVEK ÉS EMBEREK

– Romániai szemle –

A Bukarestben végzett, ma Kolozsvárt élő rendező, Aurel Manea nemrég megjelent színházi esszékötetét keresem a főtéri könyvstandon – úgy száz, kétszáz méternyire attól a helytől, ahol jó negyven évvel ezelőtt, hasonló nyárias időben Móricz Zsigmond dedikált. (Regényei most is fel-feltűnnek az itthoni standokon, sőt születésének centenáriumán kapni lehetett a *Móricz Zsigmond közöttünk* címmel összeállított emlékezés-gyűjteményt is, a Kriterion kiadásában; ebben a könyvben mindenekelőtt erdélyi útjainak igyekeztünk emléket állítani, utalva természetesen arra a bizonyos kolozsvári könyvnapi dedikálásra is.)

Manea könyvére Harag György hívta fel a figyelmemet, ám különösebb meggyőző munkára nem volt szüksége, hiszen láttam több rendezését is – mármint Maneának (ha nem is annyit, mint ahány Harag-rendezést néztem és próbáltam elemezni) –, így két vendégszereplését pár évvel ezelőtt a kolozsvári magyar színházban: a *Titanic keringőt,* Muşatescu darabjának ízig-vérig mai, izgalmas előadását és egy Teodor Mazilu-színmű ugyancsak érdekes színpadi megjelenítését. E meggyőző, modern színházi jelentkezéseinek elméleti, pontosabban írásbeli vetületeiről egyelőre mégsem tudok szólni, a Manea-könyvet ugyanis még nem sikerült megszereznem. Kárpótlásul viszont elővettek a pult alól egy másik színházi tárgyú kiadványt, amely Iaşiból érkezett, a Junimea kiadó jelentette meg 1983-ban: Ileana Berlogea kötetének igényes címe: *Teatrul românesc. Teatrul universal. Confluenţe* (Román színház. Világszínház. Érintkezések.) A szerzőről mostanáig nem sokat tudtam, Marian Popa hasznos kortárs-irodalmi kislexikona viszont ezúttal is segítségemre siet; innen tudom, hogy Ileana Berlogea a Fehér (vigyázat: nem Fejér, hanem a régi Alsó-Fehér) megyei Zsidvén született – jó Küküllő menti bort palackoznak ott, Jidvei felirattal –, középiskolai tanulmányait Balázsfalván kezdte, 1941-ben (akkoriban tehát, amikor Móricz Zsigmond nálunkfelé dedikált), és Kolozsvárt fejezte be, 1949-ben, sőt egy évig ugyanitt jogot hallgatott, hogy aztán a bukaresti Színművészeti Főiskolán találja meg hivatását (e főiskola végzettjeként), mint a világirodalom tanára. Lám, mennyi mindent mondhat egy szimpla életrajzi összefoglalás is. Hálásak lehetünk tehát Marian Popának e munkájáért; bizonyára érdeme, hogy nem csupán egyirányú, de kölcsönös tájékozódást is lehetővé tesz, hiszen a *Dicţionar de literatură română contemporană* második, javított és bővített kiadásába (1977) a romániai magyar – s a romániai német (szász és sváb) – irodalom számos alkotóját is felvette; így az iránt unk érdeklődő román anyanyelvű, csak románul tudó olvasók valamelyes eligazítást kapnak, ha számukra idegen névvel találkoznak.

Színház, irodalom, közönség

Visszatérve Berlogeához, e könyv alapján még nem merném megállapítani, hogy a Küküllő mentéről mit vitt magával, s hogy milyen bor forr ki az ő pincéjében. De hogy bizonyos nemes szőlő- és borfajtákhoz különösen vonzódik, az már az első találkozáskor nyilvánvaló. Tanulmánya két nagy részre oszlik: az elsőben a mai román színházat egyetemes összefüggésben vizsgálja, a nemzetközi vérkeringésbe való beépülését elemzi, míg a második részben a román színpadokon ját-

szott külföldi szerzők darabjait veszi számba. (Ez utóbbiban olykor egészen sommás felsorolásokkal elégszik meg; nem említi például a magyar drámaírókat, többek közt Örkényt sem, jóllehet mind a *Tótékn*ak, mind a *Macskajátékn*ak számottevő sikere volt bukaresti, illetve vidéki román színpadokon.)

Úgy tűnik, főként a kötet első felének néhány fejezete emelkedik az átlag fölé, már csak azért is, mert az igazán kiemelkedő teljesítményekre (régebbiekre és újabbakra) irányítja a figyelmet. A „Caragiale, a világ drámaírója" címűt természetesen úgy kell értenünk, hogy Caragiale darabjait Olaszországtól Costa Ricáig és Eisenachtól New Yorkig számon tartják, előadják. (Kár, hogy e felmérésbe nem fért bele a veszprémiek közelmúltbeli *Zűrzavaros éjszakája*; pedig Dan Micu, a fiatal bukaresti rendező kitűnő, a mához szóló előadást hozott létre, rá tudta hangolni magyar színészeit erre a kevésbé ismert Caragiale-vígjátékra, társadalmi mondanivalójára, atmoszférájára.) Caragiale egyébként úgy egyetemes jelenség, hogy két lábbal állt a román valóságban, belülről ismerte figuráit, kíméletlenül őszintén mondott véleményt róluk – ami nemegyszer ellene fordította a hivatalosságot, sőt az irodalomkritika egy részét is. Ám a nemzeti irodalom valóban avatott képviselői, a közösségről felelősen gondolkodók s a nemzetért, a társadalomért felelősen élők tudják, mennyire fontos, eleven érték ez a múlt század végi klasszikus. Sokadszor is Augustin Buzurát idézem, ezt a mélyen intellektuális, ugyanakkor pontosan, érzékletesen ábrázoló, kolozsvári román regényírót: „Caragialét elképesztően modern szerzőnek tartom – válaszolta interjú-kérdésemre. – Költői üzenete egyetemes. A meghamisított választások, a komikus forradalmak, az előre megválasztott képviselők, akik a haza és hazafiasság nevében saját érdekeikért harcolnak, a felkapaszkodottak, a gazemberek és az ostobák nem tűntek el az emberiség történetéből, de a »tiszteletreméltóak« sem, akik mindent megtesznek a látszat megmentéséért. Caragiale hősei köznevekké váltak. Az ő stílusukban jellemzünk, önkéntelenül használjuk replikáit. »Galibardi [!] vagy nem-Galibardi, forradalom vagy reakció, csak a járadékocskáinkhoz ne nyúljon senki! Vagy: »A forradalom már Focsani-ig terjedt!« Minden replikáját betéve tudjuk. Sajnos, ma nemigen van jelentős követője, pedig nagyon érezzük a vígjáték, a metsző, kíméletlen irónia hiányát."

Nos, a jelenkor két legnagyobb és az országhatárokon túl is legismertebb román rendezője, Liviu Ciulei és Lucian Pintilie nem utolsósorban ezért fordult többször is Caragiale felé. Nekik, Ciuleinek és Pintiliének egy-egy külön fejezetet szentel Ileana Berlogea („Liviu Ciulei, rendező három kontinensen", „Lucian Pintilie Párizsban") – teljesen indokoltan; a felsőfokú minősítésekben sem kell valamiféle elfogultságot keresnünk – néhány (bukaresti) rendezésük ismeretében ezt nyugodtan állíthatom.

Az utóbbi időben viszont a náluk fiatalabbak, de az ő fő törekvéseikkel, szellemiségükkel összefüggő színházi produkciók kovácsai kelthették fel érdeklődésünket a bukaresti színházakban. Máig sem tudok – persze, nem is akarok – szabadulni az élmény hatása alól, amelyet immár egy éve hordok magamban, és amelyről már többször próbáltam szólni a magyar olvasóknak. A kortársi román dráma műsoron levő néhány kitűnő előadását hozták el, még 1982-ben, Kolozsvárra, s egy hétig valósággal lázban tartották az itteni színházszerető közönséget a Giuleşti, a Bulandra, a Nottara, a Teatrul Mic és a Teatrul de Comedie remeklései. A színházak nevét említem elsőnek, mert a jobbnál jobb ifjú rendezőknek (Dan Micu, Alexa Visarion, Alexandru Tocilescu, Florin Fătulescu) és az elsőrangú színészeknek (George Constantin, Mircea Albulescu, Amza Pelea, Octavian Cotescu, Tamara Buciuceanu, Gina Patrichi, Aurel Giurumia, Iurie Darie) köszönhetően jó mesteremberek középszerű darabjaiból is sikerült élő színpadi varázslatot teremteniük. Volt azonban legalább két olyan előadás, amelyben maga a drámai szöveg külön figyelmet érdemelt: Fănuş Neagu *Echipa de zgomote* (Zajbrigád) és Marin Sorescu *Există nervi* (Végtelen türelem) című színpadra írt műveire gondolok. Hozzájuk számítva Vasile Rebreanunak újabban a kolozsvári román Nemzeti Színházban bemutatott krimi-vígjátékát, a *Frumoasa Fernanda & comp.*-ot (A szép Fernanda & comp.), elgondolkozhatunk azon a szerepen, amelyet ma a román dráma – és színház – vállal

és betölt a művelődési életben, az atmoszféra-teremtésben, a közönség magasabb igényeinek a kiszolgálásában.

Mindhárom darab és mindhárom színházi előadás a közéletiség jegyében fogant – noha műfajilag, sőt a szöveg „komolysága" szempontjából hatalmas különbségek vannak közöttük. Sorescu, költői lényének megfelelően, erősen a líra felé hajló drámát ír; Fănuş Neagu, a kiváló novellista és regényíró (bár tőle sem idegen a lírai hang), a drámai kiélezést választja – vagyis ő jár legközelebb a műfaj „klasszikus" követelményeihez; Vasile Rebreanu látszólag egy távoli világot idéz meg groteszk-parodizáló játékossággal. Végül azonban – a rendezői látomásban fölerősítve – mind a három mű abszurdba hajlik. Sorescu és Fănuş Neagu darabja a négy fal nyomasztó hatása alatt a hazug, önmegnyugtató elméletek érvényesülését s a kézenfekvő lázadás elmaradását ábrázolja, azt a már-már érthetetlenül végtelen türelmet, amely a darabok szereplőinek (nem hőseinek!) életét még elviselhetetlenebbé teszi. Vasile Rebreanu – és tehetséges színész-rendezője, Dorel Vişan – a gyakorlat felől közeledik ugyanahhoz a jelenséghez, gesztusokban ragadja meg és ábrázolja a hazugságot, az üres deklamálást, az amerikaias környezetbe helyezett hétköznapi ember becsapását. Marin Sorescu egy lakótelepi lakásba betévedő, értelmetlenül összekerülő, összezsúfolódó figurái valamiféle indulást várnak – ám egyre nyilvánvalóbb, hogy e szoba, a ház nem vonat, sehová sem lehet utazni és elérni tehát benne. Fănuş Neagu drámájában a szereplők „tévedése" mintha köznapibb volna – bár amennyire köznapinak tekinthető egy filmgyári zajbrigád élete (a Szabadság utcában laknak) és munkája, a nem lokalizálható, főképpen azonban személytelen parancsszóra végzett zörej-teremtés. A Rebreanu-darab nagyvonalú szélhámosai egy mindent felvállaló, a szélhámosságból üzletelő vállalatot vezetnek, ahol minden a külsőség – lényegre úgy látszik nincs is szükség, létezni így is lehet. Ez utóbbi helyzet abszurd vígjátékhoz vezet. A *Zajbrigád* az elviselhetetlenségig fokozott megaláztatás félelmetesen drámai kifejezése, míg a Sorescu-mű kozmikus vágyakozást is közvetít, és ezzel visszahoz a színpadra valami emberit. A közönség e három változatot szinte egyformán elfogadta – bár kétségtelenül a harsány vígjátéki elemekre reagált a legélénkebben. De nem kevésbé meggyőző volt a *Zajbrigád*ot uraló drill nézőtéri hatása, a feszült, döbbenetes csend lent a széksorok közt, miközben fent a színpadon újra- meg újrakezdődött a zörejgyártás, az emberségből kivetkőztető őrület. Szociológiai, pszichológiai és esztétikai elemzés együttesen mutathatná csak ki, hogy Fănuş Neagu, Alexa Visarion és Mircea Albulescu „kegyetlen színháza" miért hatott ily félelmetesen.

Ötvenesek

A három megnevezett drámaszerző, Fănuş Neagu, Vasile Rebreanu és Marin Sorescu ahhoz a nemzedékhez tartozik, amely az ötvenes évek végén, a hatvanasok elején új hangot és új igényt hozott a román irodalomba. A *Luceafărul* lett az elsőkönyvesek sorozatának címadója – Eminescu híres verse, *Az Esticsillag* óta (magyarra többek közt Áprily fordította) ez a szó a román kultúrában fogalom. A Luceafărul-nemzedék tehát megújító szerepet vállalt, elsősorban a lírában és az epikában, majd a kritikában és – mint rövid elemzésünkben jelezni próbáltuk – újabban a drámában is. Mintegy negyedszázaddal az indulás után, ma megelégedéssel, de némi szomorúsággal is állapíthatjuk meg, hogy az ifjúságnak ez a rendkívül tehetséges csapata nem csupán derékhaddá, de mondhatni mértékadó tekintéllyé változott. Ebben a státusváltozásban ugyanis benne foglaltatik az idő megállapítható múlása, a mi időnké nemkülönben. Napjainkban, amikor e kortárs-fiatalok sorra betöltik ötvenedik életévüket, nosztalgiával gondolhatunk vissza a kezdet éveire, nagyreményű találkozásainkra jó húsz esztendővel ezelőtt, a fiatal írók számára rendezett országos tanácskozásokon. Az ún. első Forrás-nemzedék tagjai ugyancsak közelednek az ötven évhez – már akik megértük a törvényszerű tekintélyesedés idejét. Mert a legnagyobb közülünk, Szilágyi Domokos már nincs az élők sorában. De ahogy telnek az évek, nem halványul emléke, költészete mérték és hivatkozási alap maradt, sőt tovább nőtt az időben.

Hozzá, az ő fordításaihoz térhetünk vissza akkor is, ha a tehetségben méltó román költőtárs, a mindenféle hivatalos elismerést, Herder-díjat, a sztrugai nemzetközi költőfesztivál díjat megkapott (állítólag a Nobel-díjra is jelölt) Nichita Stănescu művét akarjuk idézni. Stănescu a Luceafărul-nemzedéknek a legeredetibb és legmélyebb lírikusa; a román költészet filozofikus vonulatának képviselője, aki Eminescu és Lucian Blaga után is tud újat mondani – rá is illik a megnevezés: „a század gyermeke". Ebben a minőségében lírája meglehetősen enigmatikusnak tűnik, ami abból is következik, hogy a klasszikus poétikai szabályokkal (vagy inkább alaptörvénnyel) összehangzón, „pontszerű" líra az eszményképe. Nála azonban ez nem jelent valamiféle ragaszkodást a „klasszicitáshoz", ellenkezőleg, inkább avantgarde magatartás. „Daidalosznak, aki megalapította a művészek nevezetes zagyva nemzetségét" – ezzel az ajánlással bocsátotta útjára például az *Első elégia* című versét; innen idézzük, Szilágyi Domokos társalkotói fordításában: „Ő a benső, a tökéletes / és / végtelen, mégis / körülhatárolt. (. . .) Mégcsak jelene sincs, / bár elképzelni nehéz, / hogy lehet ez. // Ő a benső, a tökéletes, / a pont belseje, magánál / a pontnál is tömörebb." És egy másik, az idézettel összehangzó, Stănescu – Szilágyi Domokos mélységű és pontosságú versrészlet: „Az ember mesés madár, / szárnya befele nőtt, / s ott verdes, lebeg, suhan / valamely tisztább levegőben – a gondolatban!" *(Az ember dicsérete)*. Jellemző különben Nichita Stănescura, hogy hasonló verseket tartalmazó (grafikailag is rendkívül szép kivitelű, a fiatal grafikus Sorin Dumitrescut dicsérő) kötetének az *Epica magna* címet adta. S a magyar költészet kétségtelen vesztesége, hogy az *Epica magnát* Szilágyi Domokos már nem fordíthatta: két évvel az „epica magna" lehetőségének kipróbálása előtt a végső végtelenséget választotta, Kolozsvár fölött, egy kányafői kertben . . .

Kevésbé kínzó emlékek felidézője a már említett Fănuş Neagu (ő tavaly lépett át a hatodik X-be). Igaz, drámája, a *Zajbrigád* nélkülöz minden kedélyességet, prózájában azonban a humor lényeges szerephez jut. Utánozhatatlan (mert alkati) és szinte lefordíthatatlan – a román nyelv játékos lehetőségeivel nagyszerűen élő – stílusa novellában és regényben, irodalmi vagy sport témájú tárcákban kamatozik. *(Frumoşii nebuni ai marilor oraşe* – Nagy városok szép bolondjai – című regényét Csiki László magyarította *Bolondok becsületére*, „áltanulmány a szerelemről" alcímmel.) Ha párhuzamot próbálnék keresni a magyar irodalomban, talán nem a pontos Kosztolányit, hanem a megfoghatatlanabb Krúdyt kellene társítanom ezekhez a román olvasmányélményeimhez; mert igaz ugyan, hogy a „barátok könyve" *(Cartea cu prieteni)* íróportréiban Fănuş Neagu is kitűnő léleklátónak bizonyul – most írja és közli, hétről hétre, pár évvel ezelőtt megjelent könyvének folytatását –, ám a Duna-parti kikötőváros, Brăila és a Delta no meg Bukarest romantikájának megidézése joggal juttatja eszünkbe a felvidéki kisvárosok és a Tabán rejtélyes modern íróját.

De ha már az ötvenesekről szólok, érdemes a mai román irodalomnak még egy dimenzióját felvillantani – a kritikus, irodalomtörténész és esszéíró Eugen Simion kapcsán. Simion a XX. századi román irodalom történetének tanára a bukaresti egyetemen, gazdag szerkesztői és irodalompolitikusi, irodalombírálói múlt áll mögötte. Jó ízlése, higgadtsága és műveltsége mindig megőrizte a kisszerű hatalmi harcokba való bekeveredéstől, illetve az ebből a tülekedésből következő felületes, elfogult, különböző csoportérdekeket kiszolgáló ítéletmondástól. Ezúttal azonban nem a kritikus és irodalomtörténész Simion érdemeit akarom méltatni, hanem a románul két kiadást is megért, magyar fordításban pedig épp az idén (a kolozsvári Dacia kiadónál) megjelenő párizsi naplóját szeretném beharangozni. Ahogy megvan a magunk magyar Párizsa – Szepsi Csombor Márton és Bethlen Miklós óta, Ady Endrén át Illyés Gyuláig –, úgy létezik egy „román Párizs" is, amelyet ugyancsak érdemes közelebbről megismernünk, a magunk számára felfedeznünk. Az úttörő szobrász, a modern plasztika talán legjelentősebb megalapozója, Constantin Brâncuşi az egyik legismertebb és legelismertebb román párizsi, de sokan voltak és vannak társai a művészeti és irodalmi életben, akik hasonló utat jártak be a világhírig. Gondoljunk csak a drámaíró Eugen Ionescóra vagy a filozófus-író Mircea Eliadéra. A román kultúra régi és új franciás vonalához híven, Eugen Simion igyekszik mindent felkutatni a közelmúlt és

jelen román–francia kapcsolataiból, módszere azonban eltér a nem kevésbé frankomán magyar irodalom- és művelődéstörténészétől, Bajomi Lázár Endréétől. Mint a Sorbonne vendégprofesszora, Simion éveken át járta Párizs utcáit, látogatta kiállításait, színházi előadásait, irodalmi vitaestjeit, más tanárok szemináriumait; az „élmények korát" az „emlékezések korával" szembesíti (könyvének ezt a címet adta: *Timpul trăirii, timpul mărturisirii)*, egy „befejezetlen utazás" lapjait írva. A diákmozgalmak utáni időt idézi meg – és hogy ennek milyen időszerűsége van, épp mostanában, újabb megmozdulásokról értesülve, adhatunk számot. No de nem az ilyenfajta aktualitás s a szimpla tájékoztatás a fő érdeme Eugen Simion Párizs-könyvének, hanem annak tükröztetése, *ahogyan* a francia főváros szelleme hat az oda érkezőre s az onnan távol élőkre is. Simion például szellemesen regisztrálja, hogy a francia kultúrának nincsenek komplexusai – az egy felsőbbrendűségi komplexuson kívül. Ennél azonban meghatározóbbnak, lényeginek véli a francia életfelfogásból a jóval nehezebben eltanulhatót: szabadon élni. Ilyenszerű következtetéseit a kultúra felső régióiban s a társadalom alsó rétegeiben (mondjuk a párizsi házmesterek, szállodaportások világában) szerzett tapasztalataiból vonja le. A szerző nyitottsága több irányú – és így sokrétű maga a könyv is: a művészeti élet, az egyetemi oktatás, a politika napi eseményein túl természetszerűen figyel az új irányzatokra. Így aztán némelyik fejezet (interjú vagy tanulmány formájában) a modern irodalomtudomány megismertetését is szolgálja; vagyis Eugen Simion ebben a népszerűbb, olvasmányos művében sem lesz hűtlen alapszakmájához . . .

Újra: színház és irodalom (Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár)

Sepsiszentgyörgytől Bukarestig és még inkább Párizsig meglehetősen nagy a távolság, mégsem indokolatlan a *Zajbrigád* és Ionescu emlegetése után kitérni a *Pompás Gedeon* szentgyörgyi felújítására. Ez a vígjáték Sütő András korábbi drámairói korszakából származik ugyan, jelentős történelmi trilógiája-tetralógiája, az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Csillag a máglyán* és a *Káin és Ábel* (s a három drámához csatlakozó *Szúzai menyegző)* előtt született, az 1967-es bemutatóra következett tizenhat év azonban nem helyezte hatályon kívül e vígjáték erkölcsi tanulságait. A szerző különben maga is „felújította" szövegét, élesebbre fogalmazott bizonyos komikus helyzeteket (különösen a második felvonás lett remek, a saját műfajában egyenértékű a veretes történelmi drámákkal) –, de bővítette a mennybéli jeleneteket is, ami sajnos túlontúl elcsúszik Tamási Áron népi játékainak hasonló látomásai felé, és visszafogja, tompítja a komikum mindent elsöprő hatalmának érvényesülését.

Egészében mégis siker, sőt visszhangos siker a legújabb sepsiszentgyörgyi Sütőbemutató. A *Pompás Gedeon élete, halála és feltámadása* (ez a teljes cím) irodalom, színház és közönség ismét-egymásratalálása: ritka ünnepi pillanat. Ünnepinek mondom, de nem a csendes áhítat, hanem a népünnepélyek harsány boldogsága értelmében. Mert itt a rosszon győzelmet vevő – mégpedig a legkegyetlenebbül: kinevetéssel győztes – közösség lett az előadás főszereplője. A falusi kiskirály, Gedeon ugyan csak szűk körben érvényesítheti hatalmát, tehát bukása is ugyanebben a körben marad emlékezetes, mégis többet mond ez a színpadi történet; egy társadalmi jelenséget ír le benne Sütő András, a felfuvalkodott butaság természetrajzát adja, sőt ennél többet tesz: a kiszolgáltatottak felelősségére is rámutat, amikor ráébreszti őket erejükre. Erre, tehát a lényegre érzett rá a vendégművészként Sepsiszentgyörgyön mindig szívesen dolgozó marosvásárhelyi rendező, Tompa Miklós (aki az egykori Székely Színházban vált híressé, utóbb pedig, épp Szentgyörgyön, Tamási Áron-sorozatával alkotott figyelemre méltót a romániai magyar színházművészetben). A Tamásin iskolázott szentgyörgyi színészek Sütő és Tompa partnereivé tudtak válni ezúttal; különösen Dobos Imre volt kellemes meglepetés a címszerepben, játéka (az ájtatos feleséget alakító Balázs Éváéval együtt) túlemelkedett az anekdotizáláson.

Tompát és partnereit említettem, eléggé pontatlanul. Ma ugyanis a romániai színházi világban két jeles rendezőt ismerünk e néven, tehát szükséges a keresztnév hasz-

nálata is. Tompa Miklós fia, Tompa Gábor két évvel ezelőtt elvégezte a bukaresti Színművészeti Főiskola rendezői szakát, és Kolozsvárra került, az Állami Magyar Színházba, Harag György mellé. (Az apa, illetve nagyapa: Tompa László, a Székelyudvarhelyen élt helikonista költő, a *Lófürösztés* és még annyi emlékezetes erdélyi vers írója.) Bemutatkozása Bulgakov vígjátékával *(Iván, a rettenetes)* nem okozott csalódást, bár nem érte el a vásárhelyi színház stúdiójában rendezett Albee-darab, a *Mese az állatkert*ről modern remeklését; az ugyanis „totális színház" volt, nem csupán a törekvés irányát jelölő módon, hanem az esztétikai élmény hiánytalan, tömény voltát tekintve is. Igaz, ott kevesebb színésszel, fiatalokkal dolgozhatott (Keresztes Sándor mondhatni zseniálisan élte a főszerepet, és hozzá nőtt fel a valamivel korábban Nagyváradon nagyon tehetségesen indult Zalányi Gyula), Kolozsvárt pedig egy patinás intézmény befutott művészeit kellett megnyernie a maga művészi eszményeinek, elképzeléseinek. Újabb bizonyítási lehetőségül egy Blaga-mű kínálkozott: a *Manole mester*. Tompa Gábor annyira magáénak érezte e darabot s a benne meglátott színpadi lehetőséget, hogy a (*Kőműves Kelemennével* rokon) román népballadából írt Blaga-szöveget Markó Bélával, a fiatal marosvásárhelyi költővel fordíttatta le. Markó kitűnő munkát végzett (ilyen szép drámaültetést legutóbb Veress Zoltántól hallottunk) – a műsorfüzetbeli esszéjének tanúsága szerint teljes összhangban a rendező elképzelésével. Idézzük Markó Béla jellemzését, a Tompa Gáborét is érzékeltetve ezáltal: „Keressük hát ebben a sokértelmű drámában a kérdést, amely éppen a miénk is, és keressük még előbb a többletet, amely a megformálás nagyszerűségén innen és túl, a közismert kultúrtörténeti toposz – a balszerencsét hozó emberáldozat – feldolgozásaihoz képest a *Manole mester*ben fellelhető." A kérdést, azaz a többletet a költő-fordító így nevezi meg: „Manole mestert nem a »hübrisz« veszejti el, hanem az a végzetes tévedés, hogy van választási lehetőség, van alternatíva, mert akár a hitet, akár a rációt választjuk, ez a döntés nem változtat emberi lényegünkön. Ilyenképpen az eszközzé degradálódott hit és a ráció keserű drámája ez a mű. [...] Az építmény felmagaslik, az ember összeroskad – hirdeti a dráma. De felmagaslik-e az építmény valójában, vagy csak illúzió ez is, hiszen az értelmét s funkcióját vesztett mű már nem az, aminek szánták. A hatalmat hirdeti csupán, egek és poklok s földi nagyságok hatalmát, de már örökre ott kísért körülötte a testéből kizárt emberi lélek."

Ami a kolozsvári színházban végül is látható volt, az ezt az elképzelést sejtette. Tompa Gábor ugyanis nem általában az alkotás drámáját, tragédiáját próbálta színpadra vinni, hanem az alkotói kiszolgáltatottságot. És furcsa paradoxon, hogy ő is elmondhatná Markóval az idézett szavakat... Egy hosszú, túl hosszú próbaszakasz után a színpadi metafora csak részben érvényesült – s a közönség sem tudott (sajnos) úgy ráhangolódni az előadásra, mint a jóval könnyebben érthető, közvetlenebb *Pompás Gedeon*ban. Pedig Tompa Gábor rendezői elképzelése és bizonyos részletek kidolgozása nemes eszközökkel, modernebb hangszerelésben ugyanúgy közösségi vállalás (beteljesülés?) volt. A mesterek és a Vajda (a Vajda követe, a Fegyveres katona) konfliktusa háttérbe szorult ugyan, Manole belső drámája pedig ennek következtében hagyományosabb értelmezésű maradt, néhány jelenet mégis újólag igazolta a fiatal rendező nagyrahivatottságát. Összhangban azokkal a színházi törekvésekkel, amelyekről a *Zajbrigád*, a *Végtelen türelem* kapcsán már szóltunk.

Művek vagy viták?

A kérdés persze kifogásolható, hiszen a két fogalom nem zárja szükségszerűen ki egymást. De az utóbbi időben a romániai magyar irodalmi sajtó mintha a polémiákat részesítette volna előnyben – a fontos művekkel szemben. A Pezsgő-díj az év könyvét jutalmazza évről évre, minden külső szemponttól függetlenül. Tulajdonképpen ezért is hoztuk létre, (kolozsvári kritikusok), amikor Szilágyi Domokos korszakos verskötetét, a *Búcsú a trópusoktól* címűt – egy nála sokkal kevésbé érdemessel szemben – „elfelejtették" díjazni. Az idei díjazott művét és személyét, azt hiszem, nemcsak a Pezsgő-díjban szavazók vállalhatják: Király László versei *(Amikor pipacsok*

voltatok) régóta a figyelem középpontjában állnak, prózai munkái (regénye, a *Kék farkasok,* újabb elbeszélései, *Fény hull arcodra, édesem)* szintén az erdélyi magyar írás javához tartoznak. (Szavazatot kapott Markó Béla verseskönyve is, *Az örök halasztás.)* Valamennyi érdemes a műközpontú elemzésre, nem csupán ilyen futó említésre.

Mégis – részben érthetően – több szó esett a közelmúlt más (másfajta, más műfajú) könyveiről, amelyek maguk is közvetlenül vállalták, választották a polémiát. Az emlékezés és a publicisztika vagy éppen a hitvita határán helyezkedik el némelyik, s nem is a művé formálás, hanem a kimondás igénye szülte őket. Huszár Sándor, a Bukarestben megjelenő *A Hét* főszerkesztője ezúttal kevésbé a benne élő prózaírót, mint inkább az irodalompolitikust akarta szóhoz juttatni, tegnapi és mai szerkesztőségi és szerkesztőségen kívüli közéleti élményeit foglalva össze, „nemzedéki" alapon, külön-külön emlékezésekben, vitairatokban. Az ötvenes évek irodalmának történetéhez lényeges adalékokkal szolgál, s nincs különösebb tekintettel mások érzékenységére (Nagy István, Asztalos István, Földes László stb.). A kolozsvári irodalmi hetilap, az *Utunk s A Hét,* az egyes írói pályák eseménytörténetét, irányát, értékét ilyen közelből sokan sokféleképpen látják, a kiigazítások, cáfolatok tehát napirenden vannak. Még egy olyan, valóban epikus (lírai) művé érlelt könyv is, mint Méliusz József *Tranzit kávéháza,* kiváltotta némelyekből az ellentmondást. Egyes részletek vitathatósága ellenére azonban, meggyőződésem szerint Méliusz jelentős könyvvel ajándékozta meg a romániai magyar irodalmat. Amely prózai műalkotásként éppúgy értékelendő, mint helyzettisztázó elmélkedésként. Méliusz itt az „én"-től a „mi"-hez ér el, hangsúlyozottabban, mint korábban, és reálisan látja a „mi" és az „ők" viszonyát. Szembenézve az írói hiúsággal (amely hiúság Huszár Sándort sajnos nemegyszer tévútra vezeti most is), az alkotó és a nagyvilág viszonyát így tisztázza: „Hozzá tartozom, ha akarom, ha nem. Nincs választásom. Csak neki van. A világnak." És ezt az okfejtést ilyen realista módon folytatja: „A nagyobb baj, a tényleges baj az, ha azok tagadnak le bennünket, akik kétségtelenül tudják, hogy vagyunk, mi több, azt is tudják, miféle különlegességünk által meghatározottan élünk. Ám ők éppen különösségünk, a »más« nem létezését állítják. Illetve hazudnak. Illetve az önmagukról alkotott illúziók, irrealitások, az önmaguknak való hazugságok törvényesítése érdekében úgy viselkednek, mint a történelemben gyakran megjelenő, önmagát megismétlő Rossz hatalom." A szerző foglalkozik olyan fogalmakkal is, mint agresszió, félelem, szabadság. Így: „Félelem a kérdezéstől. Félelem a »más« meghallgatásától, a »más« igazától. Amiért is a szabadság valószínűleg ott, akkor kezdődik, amikor a félelmektől megszabadítja magát a rossz szerető, az irodalom, a világ."

Ilyen kérdésekről már érdemes vitatkozni. Mert ez a művek születéséhez is hozzátartozik. Az alkotás légköre s maga az Alkotás ugyanis egymástól elválaszthatatlan.

BORI IMRE

JUGOSZLÁVIAI SZEMLE

LŐRINC PÉTER MUNKÁSSÁGA

Pécsett 1920–1921-ben Láng Árpádként ismerték meg *A krónika* című folyóirat olvasói Löbl Árpádot. A bánáti Pancsováról menekült 1920 szeptemberében az akkor jugoszláv megszállás alatt levő Pécsre a fiatal forradalmár és író, akinek a csomagjában ott volt Pancsován megjelent verseskönyve, a *Lány és béke* (1918), benne egy Lenin-verssel, amelynek 1917-es a keltezése:

Ha most orosz volnék, akkor Lenin lennék,
Ha most civil volnék, de másképp beszélnék,
Torkot köszörülnék, ordítva ordítnék,
Hogy a régi bástyák, hogy a kínai fal
Úgy megrepedezne, mint rianáskor a jég.
Ropogva omlana. Összedőlne minden
Ha egyet ordítnék hogy „az ember: ember!"

Jugoszláviába Csuka Zoltánnal, Haraszti Sándorral, Fekete Lajossal, Somogyi Pállal, valamint a friss emigráció benjáminjával, Tamás Istvánnal 1921 augusztusában érkezik, amikor az ellenforradalom Pécsre is behatol a Horthy-csapatok bevonulásával. Láng Árpád Csuka Zoltán szövetségese marad Újvidéken is, most *A Krónika* letéteményeseként megjelenő Út című, Csuka Zoltán szerkesztette folyóiratban. Beszélhetnénk természetesen gondolkodásbeli kontinuitásról is, hiszen Újvidéken, illetve Nagybecskereken és Fehértemplomon, ott folytatta, ahol pécsi hónapjait megszakították a történelmi események. „Esztétikai skizzei", azután eszmélkedő esszéi, mint amilyen *A Krónikában A vas esztétikája* című is volt, az avantgarde irodalom szemléletének körébe sorolhatók, akárcsak az *Út* hasábjain megjelentek. Pécsett az expresszionizmust búcsúztatta, Újvidéken a dadaizmust-aktivizmust üdvözölte és hirdette, majd innen tovább lépett és a jugoszláv szakszervezeti mozgalom Szabadkán megjelent magyar nyelvű hetilapjában, a *Szervezett Munkás*ban a szociális-irányzatos művészeteszmény híveként írta verseit, elbeszéléseit, esztétikai tárgyú hosszabb-rövidebb tanulmányait.

Gondolkodásban így felkészült a Jugoszláviában „szociális művészet" néven emlegetett irányzat elfogadására. Nem látványos metamorfózis volt ez, jószerivel csak írói nevének megváltozása jelezte. Az 1930-as években nem Láng Árpád, hanem Lőrinc Péter, szerbhorvát nyelven írott tanulmányait a Žarko Plamenac név fémjelzi (az utóbbi névkonstrukcióban a žarki jelentése égő, izzó, forró, a plamené pedig a láng). Emberként a középiskolai tanárok vándorútját járja: tanít a szerbiai Gornji Milanovácon, Pancsován, de át- és lehelyezik Macedóniába, a görög határ közelében levő Bitolába is, onnan Szabadkára, Szabadkáról a tengerparti Kotorba. E korszak az író legtermékenyebb időszaka volt: publikál mind magyar, mind szerbhorvát nyelven, s fordít is, szerbről magyarra – politikai publicisztikát és költészetet, többek között Miroslav Krleža verseit, és magyarról szerbhorvátra – Ady Endre verseit, így azután ő volt talán egyike a legtermékenyebb Ady-fordítóknak. Eredeti műve akkoriban a Zágrábban, szerbhorvát nyelven megjelent *Pszichoanalízis és szürrealizmus* (1938) és a magyar nyelven, Szabadkán, a *Híd* kiadásában megjelent *Erdély* (1940) című füzet.

A II. világháború esztendeit, minthogy egyetemi végzettsége folytán tiszti rang-

ja volt, németországi hadifogolytáborokban élte át, és 1945 áprilisában érkezett haza, Szabadkára. S hozzátehetjük: nyomban szenvedélyesen vetette magát a közéletbe, a közoktatás megszervezésének munkájába, volt tanfelügyelő és főiskolai tanár, tudományszervező, de a Vajdasági Történelmi Társulatot is ő alapította meg. Nyugdíjasként pedig az újvidéki egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén tanít: ő adja elő a magyar nép történetét.

Háború utáni munkásságát most még nem is tudjuk áttekinteni. Bibliográfiájában nagyszámú történeti jellegű kiadvány, s nem kis számú szépirodalmi-publicisztikai mű címe található. A történetíró magyar nyelvű munkássággal kezdte, majd túlnyomórészt szerb nyelven publikált az 1950-es és 1960-as években, hogy az 1970-es években ismét a magyar nyelvű kiadványok kerüljenek túlsúlyba. Felszabadulás utáni tevékenysége tehát *A kuruckor* (1947), majd *A nagy póri pör* (1950) című könyvével kezdődik. Az utóbbi a bácskai és bánáti aratósztrájkok történetével foglalkozott. 1956-ban az agrárkérdésről ír könyvet, s hogy ez a probléma továbbra is foglalkoztatta, bizonyítja a Budapesten *Harcban a földért* címen megjelent kötete. Macedóniai emlékeit és tapasztalatait *Nemzet születik Macedónia katlanaiban* című riportkönyvében dolgozta fel (1949). Az 1970-es években művelődéstörténeti vizsgálódásai eredményeként írta meg a *Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején* (1973) és a *Bácskai polgári politikai elmélet 1880–1920* (1976), valamint *A Pleitz-ház kiadói tevékenysége a bánáti rónán* (1978) című könyvét. Regénye *(Hétköznapok,* 1951) és elbeszélései *(Görbe utca 23.,* 1952) csak ígéretek voltak, legnagyobb teljesítménye kétségtelenül önéletrajzának megjelent három kötete. Az első *Válságok és erjedések 1918–1921* (1962), a második *Vándorlások 1921–1930* (1965), a harmadik *Pirkadás 1930–1941* (1978) cím alatt jelent meg, s mint tudjuk, a negyedik, a hadifogolyéletéről szóló posztumusz műként fog megjelenni. Nem annyira ön-, mint inkább köz- és kortörténet az, amit ír: a személyesség az előadás hangjában, a kérdések felvetésében és megközelítésük módjában van, de kevésbé az előadottakban.

Érdekes lehet talán, ha megjegyezzük, hogy mostanában főképpen az esztétikai gondolkodó érdekelte a jugoszláviai magyar irodalmi közéletet Lőrinc Péterben. Ennek a gondolkodásnak pedig vannak sajátos jegyei is, amelyek egész munkásságát vonzásukban tartották. Egyik ilyen kétségtelenül a lélektani érdekűség volt. Ezt emlegettük a halála alkalmából írott nekrológunkban is. Itt mondtuk: Nemcsak esztétikai szemléletének, hanem szépirodalmi gyakorlatának, s néha még történetírói praxisának is sok évtizeden át kulcsszava a „szuggerálás" volt. Ez van jelen, amikor a művészet mibenlétét akarja meghatározni. „A művészet – írta – a tett és a teremtés szuggerálása." Innen pedig az „akart, tudatos élet" képzetkörébe lépett át, ahol a szuggesztio egyik válfaja, az „önhipnózis" képezi a cselekvő elvet. Mert miről is volt Láng Árpád–Lőrinc Péter szerint szó akkoriban? Nem másról, mint az „emberiségben homályosan élő, tudat alatt erjedő élmények egy valakiben tudatossá ért felfokozódásáról". A forradalmi irodalmat éppenúgy ez jellemzi, mint a forradalmi embert – általában pedig mindazt, ami (vagy aki) valamilyen kapcsolatba is került az új világ, az új gazdasági és társadalmi rend megteremtésének az eszméjével. Ezért tapasztalhattuk, hogy felfogásában az irodalom a forradalmi cselekvéssel, a tettel egyenlítődött ki írói-emberi pályájának szinte mindegyik szakaszában. Úgy is mondhatnánk, hogy egy nagyszabású experimentum alanya és tárgya volt egyszerre: amit ugyanis esztétikusként hirdetett és forradalmárként képviselt, azt a maga életében látta megvalósulni.

1983. február 13-án halt meg Újvidéken.

RANKO MARINKOVIĆ HETVEN ÉVES

Ranko Marinković egyike a legjelentősebb horvát íróknak: *Gloria* című drámája (1955) fontos szövege a horvát drámatörténetnek, *A küklopsz* című regénye (1965) pedig a háború utáni regényirodalom nagy alkotása. Ő is, akárcsak Marin

Frančević, szigeti ember: ő 1913-ban Vis szigetén született. Tizennyolc éves kora óta jelennek meg írásai. Hogy nem mellékes, s nem pusztán csak életrajzi tény a szigeti származás, arra Marinković kritikusa figyelmeztet: „Szigeten születni annyi, mint korán megismerni a határokat, melyek az ember létét korlátozzák. Minden Menekülés a Sziget partján ér véget. Csak néhány kilométer – bármily irányban. Vagy körbefutás..." A jellemzések pedig arra is figyelmeztetnek, hogy akár ebből a sziget-szituációból kibonthatjuk Ranko Marinković humanista gondolkodásának a jellemzőit is. Regényében hangzik fel a kérdés: magára lehet-e hagyni az embert következtetéseinek pokoli körében, hogy mindörökké abban forogjon? *A küklopsz* „történelmi" regény: hőse a második világháború viharfelhőinek közeledtét látja, s menekülne a vész elől, s teszi azt úgy, hogy a halál elől a halálba menekül. Legújabb regényének a címe *Közfürdő*, s benne a művészet és a valóság kérdései a fő ütköző pontok.

A HÍD-DÍJ NYERTESÉNEK NYILATKOZATA

Az idei Híd-díjat, amely a jugoszláviai magyar irodalom legrangosabb díja, s az esztendő legjobbnak minősített könyve kapja, Utasi Csaba érdemelte ki *Vonulni ha illőn* című kritika- és tanulmánykötetével. Ebből az alkalomból az újvidéki *Magyar Szó* című napilapban a díjazottal folytatott beszélgetés szövegét olvastuk. Ebben esett szó arról is, hogy miért ítél ugyanarról az egy műről minden kritikus másképpen. Íme:

„Más kérdés, hogy miért különböznek egymástól, sőt miért zárják ki olykor egymást a kritikák. Régi közhely, hogy nem vagyunk egyformák. Mindannyian más-más élményeket raktározunk el életünk során, más-más hatások alatt formálódunk, más a «létérzékelésünk», más az etikánk stb., s ezek a különbségek természetesen érvényesülnek megnyilatkozásainkban, még ha a több ezer éves irodalom egész sor olyan tapasztalatot is kínál, amely rokonítja gondolkodásunkat. Érthető hát, hogy egyesek figyelmét a művek eszmei dimenziója, másokét a szerkezeti elemek egymás közötti viszonya, megint másokét pedig a komplex kritika délibábja vonzza inkább. S ez így is van rendjén. A baj ott kezdődik, ha valaki a maga módszereit, a maga eszköztárát csalhatatlannak véli. Meggyőződésem, hogy egy-egy műről a kritika minden válfajában lehet számottevőt mondani, s annál jobb, minél többféle kritika alakítja ki róla az összképet."

A „Kinek írjon a kritikus?" kérdésére pedig ez a válasza:

„Arra a sokszor föltett kérdésre pedig, hogy kinek is ír a kritikus, a megszokott választ adhatom: nem tudom pontosan. Az emberben ott él a vágy, hogy közzétegye gondolatait, hogy erejéhez és képességeihez mérten formálja, alakítsa az olvasók ízlését, hogy megkönnyítse egy-egy alkotás befogadását, amikor azonban papírt és ceruzát vesz elő, egyszerre elsüllyed körülötte a világ, s lelkiismeretével egyedül maradva, már csak egy virtuális olvasó képe lebeg a szeme előtt."

MAKSIMILIJAN VRHOVAC NAPLÓJA

A zágrábi *Oko* (Szem) című kulturális lap öt folytatásban hozott részleteket Maksimilijan Vrhovac 1801 és 1809 között vezetett naplójából, amely a magyar tudományos életet is érdekelheti.

A naplóíró 1752. XI. 23-án született Karlovacon-Károlyvároson. Előbb katona, aki a zászlósi rangig vitte, azután egyenruhát cserél, mint Stendhal hőse. Teológiára iratkozik, és gyorsan halad előre a papi pályán. 1786-ban a pesti papnevelde igazgatója, ahol Martinovics Ignáccal is barátkozik, 1787-ben pedig már zágrábi püspök. Vele agilis főpap került a püspöki trónra: nyomdát szervez, könyvtárat alapít, és előharcosa Horvátország Dalmáciával való egyesülése eszméjének is. Zágráb „Városligete", a Maksimir, az ő nevét őrzi. Látható az adatokból, hogy jozefinista

volt, de a jakobinizmus gyanújának árnyéka is rávetődött, úgyhogy vizsgálat is indult ellene, maga pedig önvédelmi iratot volt kénytelen fogalmazni. Ma már bizonyos, hogy miként azt Szeli István bizonyítja a *Hajnóczy és a délszlávok* című 1965-ös könyvében, Vrhovac elsősorban azért vált gyanússá Lipót, majd Ferenc császár érájában, mert II. József tette magas egyházi hivatalba. Az is tény, hogy lefoglalt iratai között volt az a forradalmi versszöveg is, amit a „horvát szabadságfára függesztettek fel", s amelynek szövegét magyarra Verseghy Ferenc fordította-dolgozta át. Verseghy átköltésének két sorát idézzük csak: „A franciák ellen magyarok s horvátok Ti véres fegyverrel miért indulnátok?".

Nos, ennek a Maksimilijan Vrhovacnak a naplóiból olvashattunk most részleteket, és szólnak ezek mind a világpolitika nagy eseményeiről, hiszen több mint egy évtizeden át a francia sereg mozgásának a híreit elhallgatni nem lehetett, mind az osztrák birodalomban történtekről, mind a magyar–horvát viszony árapályának megrázkódtatásairól, de egy főrangú férfi mindennapjairól is. 1805-ben például az oly nevezetes ulmi ütközettel egyidőben Vrhovac és társai a pozsonyi országgyűlésen csatáznak a magyar nyelv bevezetésének, valamint Rijeka-Fiume Magyarországhoz való csatolásának a kérdésében. Vrhovac, érthetően, az ilyen értelmű javaslatok ellen foglalt állást.

1807-ben Maksimilijan Vrhovac „budai utazásáról" olvashatunk a naplóban. Március 31-én indult, s nem is megvetendő társasággal, amelyben főiskolai tanárok és egy orgonaépítő plébános volt. Április 1-én Gradecból indult, Koprivnicán ebédelt, Zákányban töltötte az éjszakát, majd másnap dél körül ért Kanizsára, ahol megkávézott, azután folytatta az utat Kiskomárom felé, ahol megebédelt, vacsorázott és éjszakázott. Fontosnak tartja megemlíteni, hogy Zákánytól kezdve mennyire rosszak az utak, Kanizsán pedig, hogy milyen nagy a sár. Április 3-án Keszthelyen ebédelt és Tapolcán aludt, 4-én Nagyvázsonyban ebédelt, éjszakára pedig Veszprémben szállásolta el magát. Április 5-én Palotán misén vesz részt, délidőben érkezik Székesfehérvárra, majd tovább utazik Velencén át Martonvásárra, ahol éjjeli szállást vált. Április 6-án a kapkodó, vigyázatlanul hajtó postakocsis felforditja őket. „Kisebb sérülések árán szabadultunk meg – írta – a szemmelláthatóan halálos veszedelemből . . ." Azután Tétény következett, majd 11 órakor Pest. Két és fél napig fel sem kel az ágyból: piheni az utazás fáradalmait.

Ugyanez év októberében–novemberében a naplófeljegyzések a magyar nyelv kötelező ismeretének kérdéséről adnak hírt – a kérdésről, amely a magyar–horvát viszonynak egy évszázadon át, a jelek szerint, vezérmotívuma lesz, s majd Krleža műveiben lobban utolsót, amikor a vasutakon a nyelvhasználat körüli vita lángol fel.

A napló érdekességét talán a kiemeltek is érzékeltethetik. Annyit kell még elmondanunk, hogy a zágrábi Érseki Levéltárban őrzött napló-szövegek nem egyforma technikával készültek. Az 1801–1805 közötti feljegyzések lakonikusak és nem is rendszeresek, 1805 és 1809 között önálló papírlapokra kerültek a feljegyzések, míg 1809 és 1825 között naplófüzeteket használt, s igyekszik dokumentálni is a bejegyzéseket levelekkel, jelentés-szövegekkel. Ezeknek jórésze azóta eltűnt, de tudni, hogy 2 384 dokumentum tartozott a naplójegyzetekhez.

EGY AMERIKAI SZERB KÖLTŐ

A kitűnő belgrádi folyóirat, a *Delo* (Alkotás) júliusi számában jelentős teret szentel Charles Simic amerikai szerb költő munkásságának, s bő válogatást kínál verseiből is. A költő Jugoszláviában született 1938-ban, és gyermekként került ki az Egyesült Államokba. Chicagóban nőtt fel. Első kötetei az 1960-as évek második felében jelentek meg. Az első 1967-ben *What the Grass Says*, a második 1969-ben *Somewhere Among Us a Stone is Taking Notes* címmel jelent meg. A legutóbbi kötetében köszönetet mond a John Simon Guggenheim Alapítványnak, amiért lehe-

tővé tette, hogy míg könyvén dolgozott, a kapott ösztöndíjból fizethesse lakbérét és élelmiszert vásárolhasson.

A költővel folytatott beszélgetés során kifejtett nézetek között találtuk azt is, amelyben Charles Simic a maga – véleménye szerint – tipikus amerikai szituációját világítja meg. Ő szerb-amerikainak vallja magát, aki azonban szereti és szívesen fogyasztja a kínai ételeket, hallgatja a néger zenét és hatása alatt áll, míg irodalmi hagyománya Poe-val, Emersonnal és Whitmannal kezdődik.

Költői jelenségként kétségtelenül érdekes Charles Simic műve. Minket azonban vers-meghatározása ragadott meg. Szerinte a vers az a hely, ahol a Tér Idővé, az Idő Térré alakul át.

MEDVEVÁR – MEDVEDGRAD

A Zágrábban megjelenő *Vjesnik* (Híradó) című nagy napilap egyik júniusi számában olvashattunk arról, hogy immár három éve folynak a Zágráb közelében levő Medvevár restaurálásának és konzerválásának a munkálatai, s most már a befejezéshez áll közel ez a nagyarányú és nagyjelentőségű vállalkozás. Eddig feltárták a váralja lakott területeit, az északi nagy bástyát, a várfalakon belül pedig egy kápolnának a maradványait, a falakon freskók nyomaival. A várfalak körül kiirtották az erdőt, úgyhogy a vár mintegy a vidék fölé magasodik, mint hajdanán.

Tegyük mi az újsághírhez, hogy irodalmi szenthelyről van szó: Mátyás király bosszúja elől ide menekült Pécset elhagyva Janus Pannonius 1472 tavaszán. Medvevár akkor a Thuz testvérek birtoka volt, s Janus – legalábbis egyelőre – biztonságban érezhette volna magát az erős falak védelme alatt. 1472. március 15-én már ott van, de tizenkét nap múltán már halott. A gyönge, betegség gyötörte test nem bírta elviselni a testi-lelki fáradalmakat. Így vonult be Medvevár a magyar irodalom történetébe is.

MILAN KONJOVIĆRÓL

A neves zombori származású és ma is Zomborban élő festőművész mostanában ünnepelte születése nyolcvanötödik évfordulóját. Kiállítások, ünneplő írások, interjúk alapján mérhetjük az oly kétségtelen megbecsülés nagyságát. Az újvidéki Draško Redjep, aki Milan Konjović munkássága nyomába szegődött, és mint hallottuk, könyvét írja a művészről, a zágrábi *Oko* (Szem) lapjain Konjović témájára írt hét variációját tette közzé – ahogyan régi költők csinálták, a versfőkbe rejtve neveket, úgy tette Redjep variációi első betűjévé a Konjović-név egy-egy betűjét. Hét kis ihletett esszécskét olvashattunk Konjovićról. Az egyikben például – nyilván közvetlen információk alapján – arról ír, hogy a fiatal Konjović, kinn az olasz fronton, a trentai románkori templomban éli meg művészvolta felismerésének nagy élményét 1918 őszén. Konjović Milan életében ugyanolyan jelentőségű ez a háborús élmény, mint amilyen jelentőségű Miloš Crnjanski életében – ugyancsak az olasz fronton – egy rommálőtt könyvkereskedés kirakatában Flaubert *November* című kisregényének a példánya. A művész kritikusa a legnagyobb dicséretet akkor mondja, amikor így kiált fel: „Ez a zombori patrícius több és izgalmasabb mezőt, parasztot, búzát és földet festett meg, mint az egész itteni festészeti tradíció előtte . . .”

A művészettörténeti komparatisztikának-kapcsolattörténetnek is akad dolga Milan Konjović művészetének a tanulmányozásakor és leírásakor. A zágrábi *Start* című képes, kéthetenként megjelenő lapnak adott terjedelmes nyilatkozatában beszélt a magyar művészekkel való kapcsolatairól is. Majdnem tíz évig élt Párizsban, s mint mondta, ott magyar művészekkel barátkozott a Jugoszláviából érkezettekkel (közöttük Petar Dobrović-csal) egyetemben, s volt egy francia íróbarátja is: Marcel Sauvage . . . Abból a kerekasztal-beszélgetésből pedig, amelyet az újvidéki *Dnevnik*

(Napló) közölt Konjović jubiláris tárlata alkalmából, megtudjuk, kik voltak magyar festőbarátai Párizsban. Az egyik Czóbel Béla, akit Konjović magával rokonléleknek tart, s akinek bizonyos hatását el is ismeri, a másik pedig Diener-Dénes Rudolf, akivel kapcsolatai sokoldalúbbak voltak, mint amelyeket Czóbellel tartott fenn.

Érdemes idézni Milan Konjovićnak azt a vallomását, amelyet Ács József: *Konjović hét évtizede* című, a *Magyar Szó*ban megjelent cikkében találtunk. Ezt mondta Milan Konjović önmagáról:

„Amint kimegyek a természetbe – átalakulok. A forró, izzó Vajdaság valami egészen különálló, amikor kint a földön festek. A tüzes ég alatt valami mágikus erő hatása alá kerülök. Ilyenkor mind többet dolgozom, s ez az egyetlen út, melyen továbbjuthatok. Ilyenkor erős vízióm van, a természet rettenetes erejét érzem. És a természet energiájának megfelelő képeket kell festenem. Ebben rejlik a szín és az egzaltáció maximális szintje. Ilyenkor a szenvedély teljességében nagyon gyorsan festek . . ."

Érthető tehát, miért emlegetik a Konjovićról szóló írások a művész temperamentumát!

IVAN MESTROVIĆ – MA

Ivan Meštrović születése századik évfordulóját megjelölte a sajtó nemcsak Jugoszláviában, hanem – láttuk – Magyarországon is. Ám az itteni írások külön sajátossága, hogy van polemikus élük-felhangjuk is. Meštrović körül évtizedek óta viták folynak, megítélésében jelentős különbségek fedezhetők fel, politikai minősítése pedig még több problémát vet fel. Joggal írta fel a zágrábi *Danas* (Ma) című hetilapban Duško Kečkemet, a szpliti Meštrović-galéria igazgatója cikkének címéül: *Ki Ivan Meštrović ma.* Mi azonban most egy másik cikket ismertetünk.

„Tulajdonképpen mit *lehetne,* pontosabban mit *kellene* még mondani Ivan Meštrović születésének centenáriumán – kérdezi Josip Depolo. – Talán azt, hogy ez a Meštrović-téma, a jugoszláv szobrászat legnagyobb témája, továbbra is nyitott marad? És nem csupán a művészettörténet irányában nyitott, hanem napjaink történelmi kérge irányába is, ugyanolyan módon neuralgikus, amilyen Meštrović életében volt, szinte attól a pillanattól kezdve, hogy szilajságával és ellentmondásaival rákényszerítette magát a délszláv kultúrára."

Ezt dokumentálni a szerző Miroslav Krležára hivatkozik, aki 1928-ban *Ivan Meštrović hisz Istenben* című polemikus írásában élezte ki a Meštrović-kérdést, arra is figyelmeztetve, hogy a Meštrović-probléma forrása nem csupán a művész egyéniségében, hanem a sajátságos horvát körülményekben is keresendő. Érdekes módon itt Josip Depolo mind Meštrović, mind Krleža védelmére kel, mert azt magyarázza, hogy 1928-ban Krleža tulajdonképpen el akarta választani Meštrović átlagon felüli tehetségét az igencsak bonyolult és összekuszálódott Meštrović-problémától – mondjuk így, többek között a Meštrović-mítosztól, a művész „provinciális öninterpretációjától". A Meštrović körüli viták – tegyük mi hozzá – különben az 1970-es évek legelején tetőztek, amikor megkezdődött a crnagorai Lovćen hegyen Meštrović Njegoš-emlékművének felállítása.

Azt is olvassuk, ez az évforduló alkalom, hogy a művészt megmentsük a feledéstől. Micsoda abszurdum! – kiált fel Depolo. Mert annak kell ítélni azt az elgondolást, amely Meštrović művészetének a revalorizációját szorgalmazza. El lehet képzelni, kérdezi, hogy Rodin születése századik évfordulóján revalorizálni akarnák ezt a művészetet? Az ilyen vállalkozás nem kacajt, elképedést váltana ki – teszi hozzá Josip Depolo. Nem szabad természetesen megfeledkezni, hogy Meštrović nevéhez bizonyos politikai-nemzeti mítoszok tapadtak: őt tartották a koszovói legenda szobrászának is, aki már fiatal művészként az ún. „vidovdáni templomot" akarta felépíteni. Szent Vid napja június 28-án a szerb seregek koszovói rigómezei vereségének a gyászos napja, s ez a bizonyos „templom" – a maga szecessziós-szimbolista karakterében igencsak rokon Ady Endre „templom"-képzetével, hiszen mind a kettő a kor mítosz-televényéből sarjadt.

POMOGÁTS BÉLA

A RIPORTTÓL A MÍTOSZIG

Cselényi László: Jelen és történelem

A Jelen és történelem című lírai „mítosz" nem egészen ismeretlen Cselényi László költészetének hívei előtt, első kidolgozása zárta le az 1978-ban kiadott *Krétakor* című gyűjteményt. A szöveg további sorsáról és lehetőségeiről maga a költő világosítja fel az olvasót: „Két irányban volt módom elindulni, immár a *Krétakor* megjelenésének bizonyossága által keletkezett »hogyan tovább« senkiföldjén; egyrészt a mítosz, másrészt a korrajz irányában. A mítosz természetesen fantasztikus dimenziókat ígért, ezt a lehetőséget máig is csak kezdetnek látom. Ám az is igaz, hogy én valójában nem(csak) mítoszt akartam írni, én a kort szerettem volna megörökíteni, azt a bonyolult kort, amelyben élnem adatott 1938-tól 1970-ig, mondjuk, s ennek a kornak fókuszában alkalmas anyagnak, megfelelő témának tűnt az árvíz. Vettem hát sorjában a többi anyagot, majd egy évtizednyi pálya »írásos« dokumentumait (mármint a riportjaimat), s transzponáltam át a tudósításokat látomásokká." Így készült el az Ipoly mellett, egy békés völgyben 1976 és 1980 között a lírai „mítosz" jelenleg olvasható szövege, illetve maga az igen határozott módon megszerkesztett új kötet, amely a lírai „mítosz" köré részben régebbi tudósításokat, részben újabb esszéket, szövegmontázsokat és műhelyvallomásokat csoportosít. A kötet szerkezeti rendjének, annak a magasfokú szövegszervezésnek, amelyet a háromszáz lapos könyv mutat, ilyen módon különös szerepe és jelentése van, ám mindenekelőtt lássuk magának a műnek tárgyi és gondolati anyagát.

Cselényi László szándéka arra irányult, hogy a lírai „mítoszt" a közvetlen valóságból alakítsa, s a látomásos eszközökkel általános érvényűvé tett költői anyagot olyan írásokból fejlessze ki, amelyek a lehető legjobban simulnak az élet empirikus tényeihez. Ezért választotta kiindulásának azokat a régebbi riportjait, amelyeket az Új Ifjúság című lap, illetve a pozsonyi magyar rádió számára készített még a hatvanas évek elején-közepén. E tudósítások a költő gömöri szülőföldjének, általában Szlovákia magyarok lakta vidékeinek változó életét mutatják be: képet rajzolnak egy parasztemberről, aki a könyvek világában érzi igazán jól magát, egy magára maradott fiatal leányról, aki az egyik nagy építkezésen keres otthont, megörökítik a Rozsnyó környéki bányászok nehéz munkáját és a falusi életmód átalakulásának küzdelmes folyamatát. Hiteles valóságismeretük és irodalmi igényességük következtében messze meghaladják a hatvanas évek szlovákiai magyar riportázs-műfajának színvonalát. Valódi elbeszélő készség érződik mögöttük, a fiatal újságíró meggyőző helyzet- és emberábrázoló képességét tanúsítják. Hasonló erényeket árulnak el az 1965–1966-os, illetve 1968–1969-es párizsi beszámolók: Cselényi László nyitott szemmel fedezi fel a kortárs francia irodalmat és művészetet, rokonszenves nyitottsággal fogadja be a francia kultúra igazi értékeit, és érzékeny tollal számol be tapasztalatairól. A riportok sorában mindazonáltal az 1965-ös dunai árvízről készült tudósítás kapja a legfontosabb helyet, s az árvíz során szerzett élmények, felismerések szövik át a költői „mítosz" szövegét is. Zalabai Zsigmond figyelmeztet arra, hogy a nagy csallóközi árvíz milyen „mítoszképző" szerepet tölt be a szlovákiai magyar irodalomban: Cselényi nagyívű költeménye mellett Tőzsér Árpád *Fut Csallóköz* című verse és Dobos László *Egy szál ingben* című regénye mutatja ezt a szerepet a többi között.

A tudósításokat személyes hangú esszék és önéletrajzi vallomások egészítik ki, a tapasztalati valóság mellett könyvek, olvasmányok nyomán alakul a *Jelen és történelem* anyaga. Ezek az esszék részben az értekező próza hagyományait követik, részben költői montázsok, mint az *F-montázs avagy a Fábry-formula* című szöveg, amelyet négy elemből álló szövegegységek építenek fel: az első és a harmadik egység Cselényi László személyes emlékeket és elvi felismeréseket tartalmazó szövege, a második Fábry Zoltán írásaiból, a negyedik a vele foglalkozó tanulmányokból válogat. Már a Fábry-montázs is mutatja a szerző mély érdeklődését és elkötelezettségét a nemzetiségi irodalom iránt, ezt az érdeklődést fejezi ki a Kovács Magda novellisztikáját bemutató *Fekete szél* című személyes hangú tanulmány is, amely a szlovákiai magyar elbeszélő irodalom újszerű lehetőségeit méri fel. A további esszék általában Cselényi művészi szemléletének és költői etikájának forrásvidékét tárják fel: azokra a költői búcsúztatókra gondolok, amelyek Kassák Lajos, Füst Milán, Nagy László és Szilágyi Domokos munkásságának méltatása nyomán végzik el a pozsonyi magyar költő önvizsgálatát. És természetesen a költői önismeret kifejezésében vállal szerepet a diákéveket és az első verseket idéző *Legenda az ifjúság vizéről* című emlékezés, a Tóth Lászlónak adott *Az emberélet útjának felén* című terjedelmes interjú vagy a jelen kötet kialakulását megvilágító *A riporttól a mítoszig* című írói vallomás.

A riportokban és az esszékben-vallomásokban három egymással szerves összefüggésben álló élménykör jelenik meg, egyszersmind ezek az élménykörök alakítják ki Cselényi László költői világképét, illetve a jelen kötet gondolatmenetét. Az első élménykörben a szűkebb szülőföld: a gömörpanyiti és jolsvai kisvilág természeti, emberi és művelődési élményei kapnak helyet, az ifjúság egyszer gyötrelmes, másszor tündéri emlékei, amelyek között éppúgy megtalálható az 1945–1948-as korszak diszkriminációs nemzetiségpolitikai gyakorlatának az idegszövetekben őrzött tapasztalata, mint azok az élmények, amelyeket a tájjal és a könyvekkel történt bensőséges találkozások idéztek elő. A második élménykör a nagyobb földrajzi és történelmi távlatokat átfogó szülőhazához: a Duna-tájhoz fűződik, ennek az élménykörnek az alakítója a magyar, szlovák és német kultúra találkozásában elhelyezkedő, gyorsan fejlődő Duna menti város: Pozsony, amelynek történelmi hagyományai és szellemi lehetőségei egyaránt arra késztették a költőt, hogy a kelet-középeurópai nemzetek és kultúrák együttélésének múltján és jövőjén, akadályain és feladatain gondolkozzék. „Csehszlovákiai magyar irodalmunkba beleszületett embernek – mondja Cselényi – aligha kell magyarázni, mit értünk mi Duna-táj alatt. (...) A Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig húzódó Duna melletti kis népek-országok egymásrautaltsága, tejtestvérisége mindig vonzó példa volt és marad." Ennek a felismerésnek a nyomán jelöli meg a saját írói feladatait: „Gondolom, nem egy publicisztikai gyűjteménynek, s még kevésbé egy Mítosznak a feladata felmondani a Duna-táji problematikát, mégsem hiszem, hogy bármelyikünket is hidegen tudná hagyni a nagy lehetőség: nem egy népnek (még kevésbé egy népcsoportnak-kisebbségnek), hanem egy tájnak, népek seregletének a mítoszát megírni. A Duna-táj mítoszát természetesen." Végül a harmadik körben a Párizsban szerzett emberi és kulturális élmények foglalnak helyet: az idegen országokban és városokban kalandozó magyar írástudó hagyományosan szemléletet tágító és újító tapasztalatai. Cselényi Michel Butorra hivatkozik, aki szerint a huszadik század második felének igazi hőse az utazó ember: ennek az utazó embernek a látásmódját és gondolkodását sajátítja el ő is, midőn a francia főváros világhírű műemlékeivel és múzeumaival, az „új regény" és a strukturalista filozófia képviselőivel ismerkedik.

A hármas élménykört – amelyet jelképesen Gömörpanyit, Pozsony és Párizs nevével is jelölhetünk – mindenképpen közös gondolat hatja át: a kisebbségi magyarság önismeretének és legitimációjának gondolata. E gondolat természetes módon nyilatkozik meg a szülőföld és az ifjúság emlékeinek idézése során, már csak azért is, mert éppen ezekkel az emlékekkel szövődtek össze azok a keserves történelmi tapasztalatok, amelyek a nemzetiségi legitimációt – a szlovákiai magyarság

közösségi helyzetét és otthonosság-tudatát – leginkább kérdésessé teszik. De a legitimáció igénye kap kifejezést a párizsi és más külföldi tapasztalatok összefoglalásában is, minthogy a pozsonyi magyar költő – az erdélyi Sütő András „úti tűnődéseinek" gondolatmenetéhez hasonlóan – szüntelenül azt kutatja, vajon melyek azok a korszerű szellemi értékek, amelyeket éppen a nemzetiségi kultúra érdekében, ennek gazdagítására birtokba kell vennie. Egyáltalában nem tekinthető a véletlen művének, hogy Cselényi László hosszabb franciaországi tartózkodás után döbben rá a maga nemzetiségi feladataira: „Meg lehet-e írni a csehszlovákiai magyarság könyvét? Régóta izgat ez a gondolat, talán nem is akartam soha mást megírni, csupná ezt az egyetlen könyvet. (...) Miről kellene vajon szólnia egy ilyen könyvnek? Mit kellene tartalmaznia? Kik vagyunk mi itt, Európa közepén, két ország határán, két világ határán, két részében voltaképpen az amúgy is oly kicsiny világnak, valójában mégiscsak sehol? Ma egy év Párizs után, úgy érzem, valamivel többet tudok, vagy legalább többet sejtek ezekről a dolgokról. Nem a világról – önmagunkról. (...) Hogy kik vagyunk. Magyar? Nem, csehszlovákiai magyar. Csehszlovák? Nem, csehszlovákiai magyar." És természetesen a nemzetiségi önismeret és legitimáció gondolata hatja át a pozsonyi magyar költő központi szerepet betöltő Duna-táji élményvilágát, minthogy a Duna-táji társadalomnak és történelemnek a kisnépi létezés és fennmaradás mellett a másik jellegzetes tulajdonságát és problematikáját a nemzetiségek – közöttük elsősorban a magyar nemzetiségek – léte és további sorsa képezi. A nemzetiségi sorban élő és dolgozó magyar költő elsőrendűen érdekelt abban, hogy felkutassa e kisebbségi létezésmód tapasztalatait és feladatait. Fábry Zoltántól Dobos Lászlóig annyi kiváló szlovákiai magyar írástudó kereste a kelet-közép-európai nemzeti és kulturális együttélés lehetőségét: hozzájuk csatlakozik Cselényi is, midőn a „Duna-táj mítoszának" megírására tesz kísérletet. Nem teljesen aggálytalanul, mégis erős tudatossággal vállalja ezt a nehéz feladatot: „Nem túl nagy próbatétel-e kisebbségi, csehszlovákiai magyar írónak ilyen nagy fába vágni a fejszéjét? Nem dilettáns-gyanús erőlködés-e, annyi elvetélt Dunatáj-koncepció, hídelmélet, közép-európai messianizmus után? Lehet, hogy az. De ki más lenne hivatottabb erre, mint épp a két-három nép közé szorult kisebbségi író?"

A Duna-táji történelem és a nemzetiségi sorstapasztalat mitikus feldolgozását az új könyv tengelyébe helyezett *Jelen és történelem* című nagyobb költői kompozíció végzi el. A mítosz, Cselényi László felfogása szerint, világmagyarázat, amely révén a költő megismeri és érzékelhetővé teszi az emberi történelem és társadalom nagy konfliktusait: a mítosznak ilyen módon nemcsak poétikai, hanem ismeretelméleti értéke is van. A mitikus történet – hiszen a görög szó eredetileg „elbeszélést" jelent – az emberi létezésben, jelen esetben egy nemzeti kisebbség történelmi létében tapasztalt és felismert konfliktusok elmondására, s ha lehetséges, feloldására törekszik. A természeti és történelmi erők, miként a klasszikus mitológiákban, együttesen hatnak, pontosabban, metaforikus módon egymásra utalnak, s a mitologikus jelrendszeren belül teljes mértékben összetartoznak, összefüggenek. A *Jelen és történelem* jelképrendszerének középpontjába ilyen módon kerül az 1965-ös csallóközi nagy árvíz, az a természeti erő, amely a maga kiszámíthatatlanságában és pusztító könyörtelenségében egyszersmind a szlovákiai magyarságot sújtó történelmi megrázkódtatásokat is jelöli. A természeti és a történelmi katasztrófák eme egymásra „montírozása" ismételten szerepet kap Cselényi lírai „mítoszának" szövegében: a pusztító dunai árvíz eseménysorozatának epikus, sőt eposzi képei mögött mindig ott hat a magyar nemzetiség „mikrotársadalmát" nemegyszer földig romboló történelmi csapások tudata. S végül az áradás elvonulásának és a tönkretett emberi tájék lassú benépesülésének, újjáépülésének látványa is a szlovákiai magyarság magára találásának reményére utal. „Ezer esztendő – olvassuk –, vagy talán még ennél is több, pusztító tüzek, árvizek, földrengések, háborúk! Mi rejlik az évszázadok mélyén, mi forog a történelem kerekeiben? Komárom vá-

rosa a történelem viharaiban majd tízszer porig égett, jó néhányszor romba dőlt, s pusztító járványok, pestis és kolera tizedelte több ízben is a népét. Micsoda hit, micsoda erő, micsoda életakarat lehet ebben a népben, amely öt évszázad alatt tízszer építette újra meg újra városát!"

A csallóközi árvíz eseménysorozata történelmileg igen közeli időben történt, a mitológiai távlatot ezért – a poétika eszközeivel – magának a költőnek kellett megteremtenie. Ennek a mítosz-alkotó poétikának lényegében két fontosabb eljárásmódja van: a montázs és a parafrázis. A montázs a *Jelen és történelem* esetében arra utal, hogy a költői szövegbe minduntalan mitológiai, filozófiai és irodalmi betétek vagy idézet-töredékek épülnek, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy az egyetemes, illetve magyar kultúra gondolati rendszerével kössék össze a mondanivalót. Ezek a betétek vagy idézetek, mint Cselényi László maga elmondja, a Genezisből, a Gilgames-eposzból, Hárakleitosz, Arisztotelész, Spinoza, Hegel, Kierkegaard, Husserl, James Joyce, Bornemisza Péter és József Attila műveiből valók. A költő általuk ad mítoszi távlatot és mélységet mindannak, amit a csallóközi árvíz tapasztalatai, illetve a maga történelmi, ismeretelméleti és esztétikai felismerései nyomán el akar mondani. Ezek között, a költői konstrukcióba épített szövegek között különleges szerepet töltenek be a Genezis, illetve a Gilgames-eposz vízözön-történetei, amelyek szerkezetileg is kitüntetett helyet foglalnak el a költői struktúra tengelyében. Elsősorban ez a két vízözön-történet ad mitologikus távlatot a csallóközi árvíz drámai jeleneteinek. Mint mondottuk, a *Jelen és történelem* mítosz-alkotó poétikájának másik eljárásmódja a parafrázis: ennek során a költő a riportok korábbi szövegelemeit, szövegtörmelékeit veszi alapul, s ezeket alakítja át részben poétikai, részben grammatikai eszközökkel. A korábbi diszkurzív szöveget többszörös transzformációnak veti alá, a tudósításokban megjelenő hagyományos realista leírást szürrealista jellegű szóképekké alakítja át, a szabatos nyelvi formákat teljes mértékben felbontja, széttördeli: nem a nyelvtani szabályok szerint szervezett mondatok és szintagmák által építi fel a szöveget, hanem egymás mellé, sőt egymással szembeállított szavakból, illetve szintagma-törmelékekből. A nyelvi elemek között a fogalmi, illetve alaki hasonlóság vagy ellentétezés hoz létre kapcsolatot, ilyen módon jönnek létre az igen fontos szövegszervező szerepet betöltő paradoxonok, szójátékok és nyelvi ötletek. Zalabai Zsigmond figyelmeztet arra, hogy Cselényi szövegének sajátos nyelvi szabályrendszere, olvasási kódja van, és ez a szabályrendszer egyaránt kihat a szavak használatára, a mondatokat helyettesítő szócsoportok, illetve a szövegszervezés nagyobb egységeinek kialakítására. Mindennek következtében experimentális költői nyelvezet jön létre, Cselényi László műhelyében az avantgarde költészet kutató-kísérletező törekvései érvényesülnek, a kötet alcíme – „lehetőségek egy elképzelt szöveghez" – maga erre utal.

A parafrázis, mint szövegalkotó eljárásmód, megszünteti a korábbi tudósítások közvetlen – konkrét eseményekhez kötött – jelentését, s a folyamatos előadás felbontása, illetve a többértelműség bevezetése következtében mitikus értelemmel ruházza fel a költemény szövegét. E parafrazáló eljárásmódnak az eredményét a következő példával szeretném érzékeltetni. A *Jelen és történelem*be emelt riportszöveg-töredék a következő: „Igen, igen, élni kell! Hiszen átvészeltünk mi már jó egynéhány katasztrófát a történelem folyamán, noha ekkora csapásra, mint e mostani, még a legidősebbek sem emlékeznek. Csak ez a mi évszázadunk is hányszor rombolta már földig házainkat, hányszor rabolta el földjeink vetését, hányszor szórta szélbe fiainak hitét, reménységét!" Ennek a szövegnek a parafrázis ad poétikai erőt, egyszersmind mitikus jelleget:

hiszen átvészeltünk mi már

jó egynéhány
történelem
évszázadok
szórja a szél fia
inak
hitét
remény
hiába tette
házaink rabolva el
predesztinált
jogunkat
annyit szenvedett
se jelen
se történelem

A montázsok és parafrázisok Cselényi által alkalmazott technikái kétségtelenül erősen fellazítják a költemény szövegét, e fellazított szöveg újólagos megkötéséről az igen határozott és szilárd szerkezet gondoskodik. Ennek a szerkezetnek jól látható külső formája van, minthogy a költő aritmetikai rendbe tagolja mind a lírai „mítosz", mind az egész könyv szövegét. Az aritmetikai rend alapsejtje egy bevezető riport-töredékből és négy versszakaszból álló egységet alkot, amely négyesével maga is újabb egységet hoz létre, s ezeknek a nagyobb egységeknek a négyes haladványa éri el a „mítosz" középpontját – amelyben a Genezis, illetve a Gilgames-eposz vízözön-története foglal helyet –, majd újabb, immár csökkenő haladványként zárja le a szöveget. A szöveg megszervezésének eme rendje egy sajátos „nyelvi piramis" képzetét kelti fel az olvasóban, s ez a piramisképzet megintcsak a konstrukció mitologikus természetére figyelmeztet. A lírai „mítosz" piramisszerű kidolgozása mellett a könyv teljes szövege is a piramisok módjára épül fel: a lírai „mítosz" elé helyzett tudósítások, illetve az azt követő esszék és vallomások rendje úgyszintén aritmetikai konstrukciót mutat. Ez a konstrukció szintén haladványszerű: az első egységtől a negyedik egységig – azaz a „mítoszig" – emelkedő, majd innen csökkenő római számsor mutatja a könyvben kifejezésre jutó szerkezeti rendet. Mindez azonban csupán a szöveg-konstrukció felépítésének külső és látható jele, magát a könyv szerkezetét pontosan meghatározott költői gondolat szabja meg: „Amint – mondja maga Cselényi – a figyelmes s érzékeny olvasó nyilván észreveszi, e gyűjtemény úgy van megszerkesztve, hogy a szűkebb világtól (»szülőföldtől«, Gömörtől) indul a tágabb világok (Pozsony – Duna-táj – Közép-Európa – Párizs – Európa – Nagyvilág) felé, a Mítoszban kulminál, s megintcsak a tágasabb témák felől érkezik vissza ugyanoda vagy majdnem ugyanoda, ahonnan elindult: Gömörbe, »ahol a bölcső ringott«, pontosabban az önéletíráshoz, vallomásokhoz." A gondolat ívének mitologikusan kidolgozott kulminációs pontján, csakúgy mint a teljes gondolati konstrukcióban, ahogy az imént megállapítottuk, a nemzetiségi legitimáció igénye és eszméje jelentkezik. *A Jelen és történelem* költői szerkezetének ilyen módon jelentésképző, illetve jelentéskiemelő feladata van: a rendkívüli gonddal kialakított piramisszerkezetben a szlovákiai magyar költő nemzetiségi önismeretének és legitimációjának gondolatmenete érvényesül. *(Madách kiadó)*

KONCSOL LÁSZLÓ

KISVÁROSI EMBEREK

Grendel Lajos: Galeri

Egy kitűnő, teljesen érett elbeszéléskötet és egy sikeres regény után Grendel Lajos második regénye, a *Galeri* is megjelent a pozsonyi Madách Kiadónál. Négy év alatt három jó könyv: biztató példa a szófukar szlovákiai magyar irodalomnak.

Innen, a harmadik mű távlatából már az is látszik, hogy írónk pályavonalát egy belső erő a novellaskötet irányához képest meredeken és oldalazva jól elcsavarta. El, mégpedig bizonyos jól megfontolt, messzetekintő célokért, mint egy-egy gyakorlott kéz vagy láb a bőr-, gumi- vagy kaucsuklabdát.

A kétszáznál alig több oldalas kisregény igényes, helyileg szokatlan s a klasszikusokon iskolázott olvasónak alighanem csak bizonyos nehézségek árán kibogozható olvasmány, de érdemes megküzdeni vele (érte), mert komoly dolgokról beszél. Grendel műve besorakozott a jól szaporodó csehszlovákiai magyar „nemzetiségi" regények közé, de újításainak száma és minősége, egész új koncepciója külön helyet biztosít neki a sorban.

Grendel már első regényében, az *Éleslövészet*ben is szakított az egyenes vonalú szerkezettel: regényének tere és ideje alaposan kitágult. Itt, a *Galeri*ban három nemzedék útját vázolta föl, szintén nem lineárisan, hanem egymás alatt, fölött, mellett és előtt, a térben, a regény sajátos szerkezetének logikája szerint. Ez nemcsak azért fontos, mert így a legkevesebb oldalon a legnagyobb időt és teret kalandozhatja be az írói képzelet, s ez gazdaságos, hanem másért is. Fő oka alighanem az lesz, hogy Grendel a *Galeri*ban váratlanul mint dühös, keserű moralista toppant elénk, s ez a körülmény a szerkesztés elveit is meghatározta. Pár évvel ezelőtt még szenvtelen ábrázolóművészként mutatkozott be, s lám, mennyire átformálta szemléletét a valóság!

Még valamit a címről... Mint tudjuk, a galeri olyan fiú-, vagy fiú- és lánycsoport, melyben a bűn is kivirágzik. Grendel hősei is vétkesek vagy cinkosok, persze felnőtt kiadásban. Erre céloz a regény súlyosan megbélyegző címe. De számomra ez a szó itt két más értelmezést is sugall. Az egyik inkább nyelvi és helyrajzi vonatkozású. A *Galeri* fő helyszíne egy elég jól fölismerhető szlovákiai kisváros, valahol a magyar–szlovák nyelvhatár innenső oldalán. (Grendel nem nevezi nevén, de annyi ismertető jeggyel ruházza föl, hogy valószínűleg szülővárosára, Lévára gondolt.) Másfelől a városka ismérvei oly tipikusak, hogy a regény címét összetett betűszóként is kezelhetjük, s ily módon három kisvárosunk nevét bonthatjuk ki belőle: Ga – Galánta, Le – Léva, Ri – Rimaszombat. Nem biztos, hogy az író valóban így gondolta, de módszere, iróniája, indulata, hol azonosuló, hol elidegenítő ábrázolásmódja ezt az értelmezést sem zárja ki, s az olvasónak joga van játszania a művel.

A cím további értelmezéséhez, amelybe egy lehetséges irodalmi ősminta is belejátszik, a mű tartalmára kell utalnunk. A *Galeri* kisvárosi emberei sokféle módon meghatározott életet élnek, különböző társadalmi és magánbűnök tenyészetében, többnyire behúzott nyakkal, gyáván. Grendel a gyávaság, a meghunyászkodás, a némasággal vállalt cinkosság és egyéb hasonló bűnök kemény ostorozója. Mintha közben Dante műve, a *Pokol* szolgált volna a regény távoli, öntudatlan ősmintájául. A regény kilenc fejezete egy-egy fő- és számos mellékalak feltörési kísérletét rajzolja meg. Minden hős karrierje egy-egy erkölcsileg elmarasztalható tulajdonság rugójára jár, s a figurák (és a bűnök) nagyjából a dantei bugyrok rendjében illeszkednek a szerkezetbe. Stílusosan szólva: a *Galeri* bűnös figurái a szerkezet bugyraiban fognak bűnhődni, amíg lesz a *Galeri*nak olvasója.

Más analógiák is erősítik fönti gyanúmat. A regény főhőse (én-hőse), EL, azaz Lévai, az újságfotós, huszonöt-harminc éves fiatalember, tehát ugyanúgy „az emberélet útjának felén tart, mint Dante az alvilági kaland idején, s neki is van kísérője, a városka volt polgármestere, majd múzeumigazgatója, egy bizonyos Bohuniczky bácsi személyében, aki immár maga is az egyik bugyorban éldegél, mert lelkiismeretét nagynagy történelmi mulasztások terhelik. Ő tehát hősünk alvilági Vergiliusa.

A *Galeri*nak, akár a *Pokol*nak, kerete is van. Egy helyi képsor nyitja s egy fővárosi képsor zárja a regényt. (Az utóbbi figurái ugyanolyan kiábrándítóak, mint a kisvárosi hősök.) A kereten belül hét látomásszerű fejezet képezi a regény magját. Az írói kommentár szerint a város szelleme jelenik meg fejezetről fejezetre a legkülönbözőbb változatokban, sorsokba, kisvárosi karrierekbe, érvényesülési, fel-, ki- és áttörési kísérletekbe bújtatva.

A váz: egy forró nyári napon kiszabadul és kisebb helyi apokalipszist kavar a városka palackban őrzött szelleme. Először a régmúlt árnyalakjai, a város történelmi hősei, a nemzet, a nyelv, az emberség, a hit és a szabadság mártírjai, a halálmegvető bátorság helyi példái lebegnek föl sírjukból, hogy hirdessék a megriadt polgároknak, hogy „van remény". Mindez nyilvánvalóan arra kell az írónak, hogy a mű következő nyolc fejezetében annál kiábrándítóbban hasson a közelmúlt és a jelen figuráinak élesen megrajzolt karrierizmusa és gyávasága. A sor Sághy úr fejezetével (bugyrával) indul; apja az első köztársaságban szabó volt, belőle ügyvéd lett, s érdekházasság révén próbált volna magasabb osztályba lépni. A következő bugyor (fejezet) Vilcsek úré, a borbélyból lett magánnyomozóé, besúgóé és nemzetárulóé: ő így próbált ki- és feltörni. A negyedik fejezet bugyrába Borbás Magdolna, a sokféle szerelem több figura szemszögéből ábrázolt mártírja került. (A három változat az őket elmesélő három figurát is jellemzi.) A középső fejezet az én-hős, EL, azaz Lévai kitörési kísérletéé. A hatodik, hetedik és nyolcadik fejezetet főhősünk öreg Vergiliusa, Bohuniczky bácsi foglalta el, aki a „harag napján", a hajdani és a mai szellem szembesítése napján már nyugdíjas, és a legsikeresebb életet tudhatja maga mögött. Apja gerinces gimnáziumi tanár volt, belőle jogász lett. Tisztelte a törvényeket, s cserébe mindent megtett, ami a törvények által kicövekelt terepen lehetséges volt. Ez ajándékozta meg a kényelmes szabadság jó közérzetével. De magasabb szempontból az ő élete is csupa gyávaság, megalkuvás, némasággal vállalt cinkosság, a babitsi formula szerint („Mert vétkesek közt . . ."). Élete alkonyának fő kérdése, hogy ha már annyi veszély közt életben maradt, változtatott-e annyit a világon, hogy elmondhassa: érdemes volt életben maradnia. Már a kérdés jelzi, hogy a válasz csak tagadó lehet.

Grendel nem pusztán önmagából, hanem sokkal inkább a külső valóságból építkezik. Dicsérnünk kell iróniáját, bár itt, az *Éleslövészet*tel szemben, az iróniát és a szarkazmust némileg háttérbe szorította az író nyers dühe. Fontos Grendel regényének (műveinek) intellektualitása; a regény szövevényes meséje sűrű gondolati közegben lebeg. A *Galeri* valahol a dokumentum-próza, a naturalizmus, a moralista tézisregény, a szürrealista-szimbolista próza (a szellemek és a lovak!) s a kulcs- és az esszéregény határvidékén helyezkedik el. Mintha Grendel nemcsak magáért a korszerűségért kívánt volna korszerűen, a modern próza nyelvén beszélni, hanem azért is, mert regényét a világnak is szánta. Végül fontos, hogy a *Galeri* már a hazai magyar irodalmi és történelmi gondolkodás eredményeiből is táplálkozhatott.

Hogy mégsem zavartalan az örömöm, annak több oka is van. Úgy érzem, hogy az író nem érlelte ki eléggé elképzeléseit és anyagát, hogy sietett, s a regény különböző nemű elemeit nem tudta eléggé szintetizálni. A másik, hogy a kevésbé művészi alakító erő, a düh, gyakran került túlsúlyba a művészibb irónia rovására. A harmadik, hogy következetlenségeket látok egy-egy sors, főleg Sághy úr rajzában.

A regény őszintesége lefegyverző. Kiegyenlítettebb művészi színvonalat a következő Grendel-könyvtől várunk.

Albert Gábor:

EGY LAKODALOM VÉGELSZÁMOLÁSA

Albert Gábor – akinek műhelyéből novella, regény és szociográfia egyaránt kikerül – az írói természet törvényei, a tehetséggel folytatott váltógazdálkodás szerint ezúttal új elbeszéléseit gyűjtötte kötetbe. Egy öreg zsebmetsző, egy kisstílű besurranó tolvaj, aki egész életében „a társadalmi javak helytelen elosztása ellen harcolt", visszatekint múltjára... Intézeti gyerekek, nagyvárosi galeri-tagok, szétesett családok között hányódó srácok mesélnek magukról, egymásról, a lányokról, a felnőttekről, a megkóstolt és megsavanyodott „édes életről": három apró rajz – variáció – ugyanarról a témáról... Egy idős asszony, „hétköznapi, kicsit megtört, olyan hatvanéves forma, nem öreges, de nem is fiataloskodó, s inkább riadt, mint közvetlen" a vonaton föltárja útitársa előtt életét: lányairól, vejeiről, fiáról, volt férjéről vall annak, aki jámboran és közönyösen ül vele szemben... A magára maradt, valóságos és lelki oxigénhiánnyal küzdő művésznő hatalmas belső monológja... Újabb variációk ugyanarra a témára: három idős férfi élettörténete, három különböző emberi sors, három visszaemlékezés egyes szám első személyben...

Albert Gábor írói módszere látszólag roppant egyszerű: sokat utazik, járja az országot, találkozik érdekes sorsú emberekkel, megismeri és megvallatja őket, hagyja, hogy meséljenek magukról, talán a gyorsíróceruza is keze ügyében van, talán rejtett magnetofon is segíti, aztán hazamegy, és otthonában, kényelmes karosszékben, írógépen papírra kopogtatja a hallott történeteket, a megismert életsorsokat. Valóban: a kötet írásainak java része vallomás, interjú, monologue intérieur, egyes szám első személyben elmondott élettörténet. Az írói beavatkozás jeleit, az apró alakításokat, a megformálás nyomát, a teremtett valóság szépségét azonban azonnal észre kell vennünk. A kisstílű besurranó tolvaj egy olyan nézőpontból látja a világot, olyan sajátos gondolkodásmóddal rendelkezik, amelynek következetes végigvitele, megvalósítása csak a tudatos írói megformálás eredménye lehet. A három üres életű srác vallomásában fölbukkanó közös figurák, a három belső monológ egybeszerkesztése nagyfokú írói tudatosságra mutat. A vonaton utazó asszony fecsegése azzal válik teljessé, attól kap értelmet, hogy az örök „másik ember", a hallgató, a közönyös utas is jelen van az írásműben. Az oxigénhiánnyal küzdő művésznő vallomását minduntalan megszakítja a kívülről látott kép, a környezet reagálása, a monológba belemontírozott objektív leírás. Még az olyan írásokban is, amelyekben az igazi valóság és a teremtett valóság közötti távolság a legkisebbnek látszik, tettenérhető az írói alakítás nyoma: a *Triptichon* interjúi azáltal válnak egy-lendületű vallomásokká, monológokká, hogy a beszélgetést terelő, továbblendítő író kérdései hiányoznak az elbeszélésből.

A puszta vallomásoknak, a nyers élettényeknek az írói beavatkozás, a művészi teremtő erő ad gondolati többletet. A besurranó tolvaj vallomása lázadás, tiltakozás a sima, olajozott, konszolidált életforma ellen, élete azt igazolja, hogy az elérhetetlen utáni vágy, a sóvárgás, a nosztalgia gyakran több, mint a kielégülés, a megvalósulás, a beteljesedés. Az intézeti gyerekek sorsa vád a felnőttek önzése ellen: „Mindenki fut előlem, mindenki menekül a közelemből – mondja a *Sötét szemek* egyik hőse. – A nővérem ki Angliába – sose jön vissza, biztos –, az anyám albérletbe, a bátyám a házasságába, az öregem meg, azt sem tudom, hova. És mindegyik mögött egy kongó szoba, üresség, kibírhatatlan üresség." Az angolna életének biológiai pontosságú leírása éppen a leltározó pontosságtól és a Brehm-idézettől kap többletet, jelképes tartalmat. A szociográfiai hitelességű tények, a szenvtelen hang, a látszólagos közöny, az írói impassibilité teszik a falusi lakodalom leírását művészi képpé. A *Triptichon* három önvallomása nemcsak három, egymás mellé illesztett portré, mindegyiknek erős társadalmi anyaga is van, mindegyik életsorsban a történelem is benne lüktet, s ezáltal a három élet három lehetséges magatartás „modelljévé" válik: a mindent túlélő, a mindent átvészelő, a helytálló és a csalódott, megkeseredett ember ábrájává, sorsdrámájává.

Ahol a „technika" ennyire ugyanaz, ahol a monológ, a vallomás, az egyes szám első személyű előadás ilyen kizárólagos szerepet kap, ott az írói eszközök és módszerek

közül a nyelv válik a legfontosabbá. Itt a figura jellemzésének – s az író véleményének, rejtett kritikájának – legfőbb eszköze az önjellemzés, a belülről való ábrázolás. Itt hiányzik az írói narráció, a legtöbb esetben hiányzik a másik nézőpont, a mellékszereplők véleménye, itt minden információ az önvallomásból bomlik ki. Elég egyetlen félrefogott, hamis hang, egy stílusficam, s az egész elbeszélés építménye összedől, s maga alá temeti a figurát, a gondolati közlendőt, az írói szándékot. Az elbeszélések nyelve természetesen nem nyers, naturalista másolata az életnek, hanem stilizált nyelv, a beszélt és az írott nyelv keveréke, s a túlzás sem idegen tőle. De az író olyan magabiztosan kezeli anyagát, annyira birtokában van a nyelvi eszközöknek, az ábrázolásnak, hogy sem az anyaggal való küzdelem nyomát nem érezzük, sem hamis hangot, félrefogást, a stílus megbicsaklását sehol nem észleljük. Az idős színésznő gondolatait éppoly hitelesen adja vissza, mint egy tizenéves galeri-tag világlátását, az idős tolvaj életszemléletébe éppúgy bele tud helyezkedni, mint ahogy a nyolcvannyolc éves, hajdan kuláklistára került parasztember látásmódját magáévá tudja tenni. Albert Gábornak „abszolút hallása", pompás nyelvi érzékelő-ízlelő képessége van: az egyszer leütött hangon a teljes szólamot végig tudja énekelni, az ábrázolásra kiválasztott figura jellemét végig adekvát nyelvi anyaggal szólaltatja meg. Íme, néhány mondat egy tizenéves fiú monológjából: „Régebben, míg Dagi hülyesége miatt szét nem ugratták a galcsit, vidám élet folyt errefelé. Miatta dugtak engem is intézetbe. Az öregem akkor már elköltözött, a muter mindig későn jött haza, én meg untam egyedül ücsörögni otthon. Mostanában csak nagy ritkán látok egyet-egyet a régiek közül. Tegnap ugyan odajött hozzánk Csarli – vagy fél éve nem láttam..."

Az írás mindig építmény, szerkezet ilyen vagy olyan mértékben. Még a legspontánabb, a leghevenyészettebb önvallomás is. Vagy talán leginkább éppen az. A természetesség, az élőbeszéd hatása többnyire igen rafinált írói munka eredménye. Albert Gábor írásainak szerkezetét már érintettük. Szívesen él a több tételből álló, hármas kompozícióval... A belső monológot tárgyszerű közlésekkel szakítja meg... Az elbeszélő nézőpontját a hallgató nézőpontjával ütközteti... A beszélgetést a kérdések elhagyásával teszi önvallomássá... A legnehezebb problémát a különböző idősíkok ütköztetése, az elmondás jelen idejének és a fölidézett múltnak az egybemontírozása, a szabad asszociációk, az elbeszéléstöredékek belső rendjének a megteremtése jelenti. Albert Gábor a cselekmény lineáris, meseszerű elbeszélése helyett váltott idősíkokkal dolgozik, s a különböző idősíkokat oly tökéletesen vegyíti, hogy azok interferenciája mindig művészi többletet ad az írásoknak. Az átlépés, a váltás a jelenből a múltba, a múltból a jövőbe erőltetés nélküli, természetes és magától értetődő. Az idősíkok ütköztetése itt a művészi kifejezés és hatás fontos eszköze.

Az író tökéletes birtokában van eszközeinek. Bár a kötet java része belső monológ, vallomás, találunk példát a látomásos ábrázolásra, a lidércnyomásos álmok visszaadására, a szimbolikus ábrázolásra, a jelképpé formált leírásra, valamint a saját életét, emlékeit megidéző, tárgyszerű, objektív hangra is. Néha az az érzésünk, hogy ez az író annyira tud írni, annyira birtokában van a művészi ábrázolás eszközeinek, hogy egy-egy írásában csak azért vált látásmódot, eszközt, hogy bemutassa, lám, én ezt is tudom. Néha az az olvasó gyanúja, hogy az írót nem annyira maga a nyers valóság, az élet, a mese, a cselekmény, a történés, a hősök élete izgatja, hanem az ábrázolási mód, az írói megformálás, a megoldás: az írásokban a fölmutatott életdarab mellett ott érezzük az író megelégedését és örömét is: lám, én ezt is tudom, ez a megoldás, ez a megközelítési mód is sikerült.

Bár a kötet zömét a monológok, a vallomások teszik ki, külön is szeretnénk fölhívni a figyelmet a néhány objektív, tárgyszerű írásra. Ha a belső monológot a modern epikus ábrázolás egyik fontos vívmányának nevezzük, akkor ezek az elbeszélések a látszólag „hagyományosabb" megközelítést követik. A kötet címadó írása: egy szociográfus pontosságú látlelet... S néhány személyes hangú, önéletrajzi élményt földolgozó rajz... Az írói ábrázolás erejét, az igazi epikus látásmódot azonban éppen ezek a novellák bizonyítják. Itt az igazi valóság és a teremtett világ között nagyobb a távolság, mint a monológokban. Itt a módszer, a technika remeklése helyett az ábrázolás, a sűrítés, a jellemzés erejét csodáljuk. A kötet e néhány kisprózája igazi szépírói remeklés, s e megjegyzésünkkel

nem kisebbíteni, hanem növelni szeretnénk korábbi elismerésünket.

Albert Gábor novellisztikája a mai magyar szépprózа egyik változata. A világirodalmi (James Joyce: *Ulysses)* és a hazai gyökerek (Szabó Magda: *Az őz)* egyaránt kitapinthatók, de Albert Gábor írásművészete teljesen egyéni és eredeti. Realista próza ez, de ahol a realizmus a maga hihetetlen gazdagságában és titokzatosságában van jelen. Sokszor már-már mechanikusan alkalmazza a monológ módszerét, de van képessége és ereje másféle megközelítésre, a tárgyszerű ábrázolásra is. Látásmódja elődeinél keményebb, szociográfikusabb, de rendelkezik a líraiság, a személyesség, a valódi költészet erejével is. Tehetsége és etikus látásmódja a különféle műfajok és módszerek között valódi egységet teremt. *(Szépirodalmi Könyvkiadó)*

TÜSKÉS TIBOR

Békés Pál:

SZERELMEM, ÚTKÖZBEN

Az elmúlt évtizedben sok vita, elmélkedés és élcelődés tárgyául szolgáltak a „fiatal írók". Jókora késéssel indult egy egész nemzedék, a harmincas évek második és a negyvenes évek első felében születetteké, és „fiatalok"-nak számítottak még meglett férfikorukban is. „Fiatal írók" valójában egy ideig nemigen voltak a magyar irodalomban. „Fiatal író" az, aki mint Békés Pál, egyre-másra publikál már húszas éveiben. Persze előbb meg is kell írni azt, ami azután kiadható, és különösen a próza terén ritkaság ebben az életkorban a nagyobb szabású művek kiérleléséhez és megírásához szükséges kitartás és türelem, magyarán „sitzfleisch". Ez sem szavatolja ugyan, hogy a „fiatal író" remekművet, vagy akár csak „figyelemreméltó", „ígéretes", „kísérletező kedvű" művet ír, ám amit nem ír meg egy író, vagy nem publikálhat „fiatal korában", azt aligha írja meg vagy adja ki később ugyanúgy, ha egyáltalán megírja vagy kiadja valaha is. Márpedig meglehet-e egy irodalom a húszévesek szemlélete és gyakorlata, „életkori sajátosságai" nélkül?

Hogy valaki fiatalon írójelöltként léphessen fel a széles nyilvánosság előtt, ahhoz szerencse is kell. Békés Pálnak bizonyára szerencséje is volt, amikor huszonhárom éves korában megjelentethette első regényét *(Darvak).* Olyan volt ez az indulás, mint a mesében, mint ahogy egy becsvágyó kamasz képzeli el a kapuk feltárulását, a felnőtt világ meghódítását. A *Darvak* nem igazán eredeti mű, sok benne az iskolás megoldás, az átlényegületlen személyes motiváció, de invenciózusan és őszinte nagyotakarással „megcsinált" írás. Ezt a könyvet (figyelembe véve a feltehető nyomdai átfutási időt) egy huszonegy éves egyetemista hozta létre kemény munkával, érzékenységének, emlékezetének és formateremtő készségének mozgósításával. Azt hiszem, ez manapság, a rövid távú nekirugaszkodások, a hevenyészve összecsapott „alibi"-produktumok konjunktúrája idején, nem is kevés. A *Darvak*kal pontos képet rajzolt Békés Pál huszonegy éves önmagáról, és bejelentette igényét az íróságra. Oda kellett figyelnünk mind fiatalságára, mind íróságára.

A *szerelmem, útközben* „három fejezetét" 1980–81-ben, huszonnégy-huszonöt éves korában írta. Regénynek ez a könyve nemigen tekinthető, ezt a dodonai műfaji megjelölés is érezteti, legföljebb három elbeszélés összefüggő ciklusának. A *szerelmem, útközben* egy szerelemről, pontosabban egy szerelem lehetőségéről szól, amely az első személyű elbeszélő számára három utazásban öltött alakot.

Az első fejezet kerete egy hazautazás vonaton abból az országból, ahol az elbeszélő hat év múltán viszontlátta disszidált gyermekkori szerelmét. „Csak közös gyermekkorunk távoli emlékei kötöttek minket össze, és a nyelv, valamikori anyanyelved, amit az első napokban némi akcentussal beszéltél, és ködös várakozások burkoltak bennünket a fertőtlenítőszagú vidéki pályaudvaron, ahol véget ért megérkezésünk folyamata . . ." Mint sejthető, a lányt származása ehhez az idegen országhoz fűzi, noha gyermekkora már Magyarországon játszódott le, és most ennek az idegen országnak a belsejéből kettesben indulnak el a tenger felé. Miközben lépten-nyomon közbemontírozódik a hazautazás jelene, a lánytól vett újbóli búcsút követő másnapos lelkiállapot, amelyben az elbeszélő groteszk látomásokban idézi maga elé otthoni barátait, és frivol-kiábrándult társalgást folytat velük, nosztalgikus képekben pereg az autóstop-út

filmje. Időnként az a benyomásunk, hogy az angolszász irodalom és a beat- meg hippikultúrán felnőtt író mindenáron azt igyekszik átéletni két „úton" lévő hősével, amit a hatvanas-hetvenes évek fordulóján oly mélyen magába szívhatott sokadmagával könyvekből, filmekből és néha talán még kelet-európai módra korlátozott személyes tapasztalatból is, ami azonban végül is a hősök sorsának színterén soha nem válhatott primer élménnyé, legfeljebb, mondjuk ki: provinciális, csökkent értékű változatban. Békés éppen ezt a „provincialitást", vagy mondjuk így: helyi meghatározottságot igyekszik kiszűrni szerelmeseinek autóstopozásából, s azt minél inkább általános, eszményi minta, az amerikai beatirodalom sémáihoz közeliteni. Nem tudjuk meg, kicsoda is ez a leány, akivel az elbeszélő találkozik, alakja semmitmondó külsőségekbe és általánosságokba vész, és nem tudjuk meg azt sem, melyik ország az az idegen ország, amelynek térképén „a piros vonalak összevissza kanyarogtak a hegyek barna foltjai között, majd nyílegyenesen vágtak át a síkság zöldjén, egyet-egyet zökkenve a folyók zegzúgos csíkjainál, és váratlan szakadtak félbe a tenger kékjénél..." Az úti benyomások bizonyos mennyiségének ismeretében könnyen kitalálhatja az olvasó, hogy Romániáról van szó, és mivel az említett minta szem előtt tartásán kívül (amely viszont tévesnek tűnik) semmilyen igazolható szerzői szándék nem utal arra, hogy hőseink meg nem nevezhető, képzeletbeli országban kalandoznak (már csak azért sem, mert ha megleltük az azonosítás kulcsát, minden részlet beleillik a képbe), ezért indokolatlan és félrevezető ez a ködösítés. A szereplők történelmi helyének nagyon is pontosan meghatározható koordinátái vannak (kell, hogy legyenek), amint a fiúra nézve ezt jelzi is az író, főként a hazatérés fájó, de elhárithatatlan kényszerével, és az ábrázolt szerelem lehetetlensége éppen ezek kirajzolásával lehetett volna megkapó. Békés ehelyett valami elmosódott körvonalú, általános beat-közérzet, fájdalmasan édes hiányérzet, végzetes, de felemelő elveszettség ábrázolását erőltette az autóstop-út és a tengerparti űzött szerelembe-semmisülés vázlatos képeiben, a hazautazás jeleneteiben és vízióiban pedig a kiábrándító, de ellenállhatatlanul szorító, névtelen kényszer érzékeltetését, mely hősünket visszaparancsolja Budapestre. Az elbeszélésmód is kicsit ehhez az erőltetett szándékoltsághoz igazodik: hol száraz, tárgyias, szűkszavú, Hemingwayt, Kerouacot idézően férfias és szenvtelen, hol érzelmektől fűtötten felszárnyaló, kamaszosan rajongó, az emlékezésben szerelmesen felolvadó.

Az elsőnél jobb a második fejezet. Ez egy franciaországi utazásról szól – ezúttal az úticél pontos megnevezésével. Ennek az útnak is megvan a pendant-ja, a kontraszt itt még élesebb. Miközben az elbeszélő három újabb év elteltével egy lassanként szabályos kis parasztgazdasággá kiépülő volt hippi-kommunában látja viszont szerelmét, közbeiktatott párhuzamos jelenetek arról tudósítanak, hazaérkezése napján hogyan foglalja el első munkahelyét a dolgozók esti gimnáziumában mint frissen végzett tanár. Ez a frisseség különben egyáltalán nem jellemző rá, borostásan, kialvatlanul, keserű szájízzel egyenesen a pályaudvarról állít be az iskolába, és kiábrándító első órája is, amelyen mindössze öt hallgató jelenik meg, megannyi vigasztalan egzisztencia. Ám nem lelkesítő különösebben a hippitanya sem, lakói inkább csak emlékeikben hippik már, esténként borozgatás és füstölés mellett idézgetik a legendás időket és világcsavargókat, az egyre csak második személyben szólongatott disszidens leány pedig a szerelem mind messzebbre sodródó lehetősége, kallódó, szorongó fantom. A kontúrjai itt sem rajzolódnak ki élesebben, itt sem érzékelhető belőle több, mint valami űr, amelybe a hős elvágyódása átmenetileg beletöltődhet. E második fejezet legfőbb erénye, hogy a két párhuzamos jelenetsor jól kiegészíti egymást: mindkét miliő, a nosztalgiáin kérődző, önmaga dugájába dőlt hippi-tanya és a hasonlóképpen kisiklott, meghasonlott lényeket felvonultató esti gimnázium, a másik fényében tűnik igazán szomorúnak.

A harmadik fejezetben a szerelem lehetősége végképp a semmibe vész, a leány a testi valójában már meg sem jelenik. A főhős egy társasutazás idegenvezetőjeként egy bulgáriai tengerparti szállodában fekszik lázas betegen, és vizionál. Hallucinációiban visszatérnek az előző két fejezet szereplői, és az utazást immár hivatásszerű rutinnal űző fiatalember állandósult közérzetbeli zavarait, ugyanakkor húsává-vérévé vált kötődéseit illusztrálják megintcsak kissé erőltetett groteszk felhangokkal. Nem

világos, mit kíván jelezni azzal Békés Pál, hogy „schwarzgelb potrohu darabont"-nak nevezi a szállodaszoba ablakának ütköző darazsat, „hideg- és melegfrontok vad ölelkezése által ide-oda dobált nemzetiszín farkú fémkarvaly"-nak az IBUSZ-csoportot szállító repülőgépet, és a strand nála miért így ürül ki: „A homokot borító hússzínű emberszőnyeget már feltekerte egy láthatatlan kéz". Ez a „láthatatlan kéz", ez bizony itt nem jelent az égvilágon semmit.

A *szerelmem, útközben* arról kíván szólni, hogy a nagy szerelem lehetőségének elvesztésével soha igazán ki nem alakult önmagát is elveszteni készül hősünk, de a könyv olvasása során nem érezzük át igazán e veszteség nagyságát, aminek lehet az az oka, hogy csak képzelt és mondvacsinált ez a veszteség, de lehet az is, hogy a téma végeredményben csak írói műveletek demonstrálására szolgáló személytelen és kipróbált médium maradt Békés Pál kezén. Ez, ha így van, azért is fájlalható, mert a könyv fejezetei mögött életbevágóan személyes indíttatás sejthető, de ez valahogy eltűnt kézen-közön a megvalósítás során. Békés Pál továbbra is „tehetséges fiatal író"-nak tudhatja még magát, a *szerelmem, útközben* mint e státusát megfelelően képviselő mű könyvelhető el. De egyúttal felveti a kérdést, hogy az alapjául szolgáló élményanyagból némi „férfikori" értelmezéssel és távlatból nem lehetett volna-e jobb könyvet írni, és hogy ennél vajon nem maga az író vár-e mindenekelőtt többet magától.

GYÖRFFY MIKLÓS

Labancz Gyula:

LÉLEGZETTŐL LÉLEGZETIG

Labancz Gyula verseit olvasva a rövid, tusrajzokkal együtt írt kínai versek juthatnak eszünkbe, melyeknek lebegő finomsága mintha tagadná a nehézkedés érvényességét. Idézhetik e versek a népdalokat is, amelyek a látható megjelenítésével hívják elő a láthatatlan, a nem-megfogható világát. De míg ezek mégiscsak egy, a külsőben létező emberi-tárgyi természeti kontextusból metszenek ki egy-egy darabot, addig a *Lélegzettől lélegzetig* versei mntha elkapnának valami azonnal átalakuló, csak a pillanat számára létező, az alig-megtestesüléskor máris áttűnő, elvillanó érzést, hangulatot. A kötetcím is erre utal: a létben a lélegzettől lélegzetig tartó nem-lét pillanatára, a köztes, tételesen el nem számolható, kihulló pillanatra, mely bizonyosságát mégis a lélegzésnek, a nélkülözhetetlennek, és közönségesnek köszönheti. Azaz a kérdés: mi teszi tulajdonképp a kereket, a küllő, vagy pedig a küllők közt levő hiány?

Labancz Gyula úgy látszik inkább erre a hiányra, az űrre kíváncsi, mégpedig két szempontból is. Először mert valóban az alig megfogható, az érzelemnek és a tudatnak éppen a határára, a „senkiföldjére" hulló lélekeseményeket igyekszik megragadni, melyeknek rögzítése, racionális tisztázása rendkívül nehéz, amelyek „érzéki absztrakciók"-ahogy a fülszöveg is megfogalmazza. A versek nyelve teljes mértékben metaforikus, képi. Ezt figyelembe véve is feltűnő azonban az, hogy milyen távoli életterületeket, képzeteket, érzületeket kapcsol egymás mellé a vers, melyek természetesnek látszó otthonossággal léteznek nem is egymás mellett, hanem egymásban, mint pl. a *Csak meg ne szólítson* című̈ben: „Csak meg ne szólítson idegen! / Szememből villám gyökerű / póznát kicsavaró Toldi Miklós / mutatja a hozzád vezető utat." Az életterületek, valóságelemek ugyanakkor tárgytalanító viszonylatokba kerülnek. Nem olyan értelemben elsősorban, hogy tárgyi ismérveiket, a ráismerhetőséget elvesztenék, hanem úgy, hogy ez másod –, vagy többedrangúan lesz fontos. A meglepetés nem abban áll, hogy a dolgok, tárgyak, életjelenségek nem azok, amik, hanem abban, hogy egyszerűen nem, vagy bizonytalanul meghatározhatók, vagy kicsúsznak a meghatározásra, rögzítésre törekvő szándék alól. Sok esetben a cím teremti meg a vers kohézióját, mint pl. a játékos, a kiüresedett nyelvi formulát egy szürrealisztikus közbevetéssel szétziláló kétsoros: „Tárgytalan nyomozás / fül a vizen el nem csiphető". *(Jelentés)*

Kihagyás, sűrítés, többértelműség: ezek a hatás további, leggyakoribb előidézői. A versek semmit sem, vagy csak nagyon ritkán magyaráznak, éles metszéssel azonnal a fordulat és a másféleség jelentkezik, váratlan szempontváltások bontják meg az egységesnek, egyensúlyosnak látszó érzelmet

és gondolatot. Elsősorban ebből adódik a többértelműség, jóval inkább, mint a szintén nem ritka szó-többértelműségből *(Jelentés, Tabula rasa)*. Úgy látszik, Labancz Gyula műfaja a rövid vers. Nemigen állapítható meg összefüggés a rövid (vagy hosszú) vers és a szöveg intenzitása között. Mégis, ezekben a versekben az intenzitás szempontjából bizonyára nem elhanyagolható a rövidség, s habár mindenekelőtt következmény, mégsem csak mintegy eltűrője egy hozzá képest külső hatásnak.

A verskezdetek a témát, a beszédhelyzetet tekintve is közvetlenek, mintha egy mögöttes folyamat véletlenszerű mozzanatát emelnék ki, ítéletet, kijelentést, reflexiót tartalmaznak: „Fogalmazok, / lehunyom szemem" *(Arcodat még éjjel)*, „Bazilika. Kassák hold-kalap." *(Konstelláció)*, „A tér ezuttal réteges papir" *(A tér, ezuttal)*, vagy nyelvtanilag rendhagyók, töredékességet érzékeltetnek. *(Mikor már türhetetlen, A bibliai.)* Töredékesen, habár sok versben jelennek meg az életképi elemek is. Azonosíthatók ugyan a valóság, a külvilág valamely mozzanatával, sőt mintha a költő figyelmet is szentelne arra, hogy ez az azonosítás megtörténhessék, ugyanis sokszor hangsúlyozottnak látszik a hétköznapiság. *(Káprázat, Várlak, Isten leltári tárgya* stb.) Mindezeket azonban egy lényegesebb belső történés, „lélekesemény" váltja föl. Ez a poentirozó gesztus az ismertben, a külsőben levő-kavargó ismeretlenre, a belső végtelenné váló, meglepő, titokzatos-mesés-groteszk tartalmaira hívja föl a figyelmet. A versek menete is ilyen: a láthatóból bontakoznak ki, indulnak a tágulás felé: „Arcomon könyv, tető a házon. / Kibontható-e nézése mögül az arc?" *(Védettség, bonthatóság.)* Úgy látszik, Labancz Gyula világában innen, a szűk adottságból lehet csak ellendülni. A költő láthatólag élvezi ezt a sokszor önmagát egyszerre tagadó és állító, a dolgoknak sokszorozott arccal ránk néző játékát. Az elvont és elvont, vagy az elvont és konkrét, vagy az egészen más valóságtartományba tartozó konkrét dolgok egymásmellettiségét, a fordított irányból való szemléletet természetes adottságnak tekinti, és az így elértet következetesen viszi végig – abszurd természetességgel. Találatai ritkán hatnak csak trouvaille-nak, erőltetettnek. *(Gyermekkorom szertára, Mikor lesz.)*

Végül is valamiféle gondolati, életérzésbeli központot keresve úgy érzem, Labancz Gyula versei az önazonosság problémája körül forognak. Nem a divatos értelemben. A költő nem szereti a bölcselkedést, nem hisz az egyértelmű helyzetekben, – s talán ez a leglényegesebb – tudatosan keresi a szerinte a dolgok legbelső természetéből adódó, mert mindig megújuló hiányt, amit – már jóelőre tudja? – nem tud, mert nem lehet? betölteni.

Pszichológiai műszóval élve introvertáltnak nevezhetnénk költészetét, amelyben minden bensővé válik és mozgásában, vetületeiben válik végtelenné. Ha érvényes az, hogy oly nehezen megfogalmazható nüanszérzelmeket igyekszik megfogalmazni, érvényes az is, hogy ebben az igazság – van nagy igazság és nüansz-igazság? – keresése vezérli. Ahogy *Joyce menlevele* című versében írja: „Állapot -vesztés / minden igazság felismerése." Önazonosság, állapotvesztés és igazság. Lehet: ördögi kör ez, de egyúttal nélkülözhetetlen is a költői energia újratermelődéséhez. *(Magvető)*

TÓTH KÁROLY